

HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ISSN: 1308 - 5107
e-ISSN : 2536-4944
YIL 11 SAYI 3
2018

Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
ISSN 1308-5107
e-ISSN 2536-4944
Aralık 2018, Cilt: 11, Sayı: 3

Hitit University
Journal of Social Sciences Institute
ISSN 1308-5107
e-ISSN 2536-4944
December 2018, Volume: 11, Issue:3

Yayın Sahibi/Owner on behalf of Hitit University
Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

Prof. Dr. Reha Metin ALKAN (Rektör / Rector)

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
(Enstitü Müdürü/ Director of the Institute)

Editor / Editor

Doç. Dr. İlker SAKINÇ

Yazı ve Redaksiyon Kurulu Editör Yardımcısı / Proofreading Board Assistant Editor

Arş. Gör. Altuğ ORTAKCI

Uluslararası İlişkiler Editör Yardımcısı/ International Assistant Editor

Arş. Gör. Mehmet ERDOĞAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN (Yayın Kurulu Başkanı)

Doç. Dr. İlker SAKINÇ (Editör)

Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK

Prof. Dr. Ahmet ÖZALP

Prof. Dr. İrfan ÇAĞLAR

Prof. Dr. Mehmet AZİMLİ

Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK

Prof. Dr. Meral DEMİRYÜREK

Prof. Dr. Selçuk KENDİRLİ

Prof. Dr. Şaban HAKLI

Prof. Dr. Taha Bahadır SARAÇ

Doç. Dr. Deniz AYTAÇ

Dr. Öğr. Ü. Önder İPEK

Yayın Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr Eugenia CUNHA
(University of Coimbra, PORTUGAL)

Prof. Dr. Burhanettin TATAR
(Ondokuz Mayıs University, TURKEY)

Prof. Dr. İbrahim SİRKEÇİ
(Regent's Univesity London, UK)

Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN
(Ankara University, TURKEY)

Prof.Dr. Tal SIMMONS
(Virginia Commonwealth University, USA)

Prof. Dr. Ebrahim MOOSA,
(University of Notre Dame, USA)

Doç. Dr. Joseph UGRAŞ
(La Salle University, USA)

Dr. Anja PETAROS
(University of Rijeka, CROATIA)

Tarandığı İndeks ve Veritabanları / Indexed by

-TÜBİTAK-ULAKBİM - Sosyal ve Beşeri Bilimler V.

-EBSCO

-INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

-CEEOL- Central and Eastern European Online Library

-CiteFactor - Akademik Scientific Journals

-ASOS - Academia Sosyal Bilimler İndeksi

-ARASTIRMAX - Bilimsel Yayın İndeksi

-Google Scholar

-ResearchBib - Academic Resource Index

-İSAM - İslam Araştırmaları Merkezi

-TEİ - Türk Eğitim İndeksi

-İDEAL ONLINE - Online Kütüphane

-Rootindexing-Journal Abstracting and Indexing Servis

-ACARINDEX - Akademik Araştırmalar İndeksi

-SOBİAD - Sosyal Bilimler Atf Dizini

Tasarım-/ Design

Dr. Öğr. Ü. Ali BAYRAM

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (HÜSBED) yılda bir cilt ve iki sayı olarak (Haziran ve Aralık) yayımlanan, *çift-körleme hakemlik süreci* yürüten *uluslararası* akademik bir dergidir. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Enstitümüzün kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen başka yerde yayımlanamaz.

Hitit University Journal of Social Sciences Institute (HÜSBED) is a double blind peer-reviewed academic journal which is published twice per year (June and December). All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the author/authors, and does not express the official view of the Institute. Copyright©: Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.

Dergimizin Yayın ve Yazım İlkelerine, Dergi web sitesinde "Yazar Rehberi" kısmından ulaşabilirsiniz.

EDİTÖRÜN NOTU

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (HÜSBED) tam 10 yıl önce 2008 yılında yayın hayatına başladı. Bu yıl 10. Yılımızı kutlamaktayız. Dergimizde 10 yıl boyunca sosyal bilimlerden yüzlerce çalışma akademik yayın olarak bilim hayatına sunuldu. Önceki yıllarda basılı yayın yapan HÜSBED 2018 yılından itibaren sadece elektronik ortamda Dergipark üzerinden yayın yapmaya başladı. Derginin kuruluşunda ve bu haline gelmesinde çok sayıda akademisyenin katkısı vardır. Onlara şükranlarımızı sunarız.

2018 yılı Eylül ayı içerisinde dergimiz Editörlüğü görevini devralmış bulunmaktayım. Benden önce görevini yürüten Editörlerimiz dergimizi TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, EBSCO, CiteFactor, Sobiad, Index Copernicus, Asos Index, Türk Eğitim İndeksi, İdeonline, İSAM, Araştırmaz, Acarindex, ResearchBib, Rootindexing ve CEEOL gibi ulusal/ uluslararası alan indekslerinde taranmasını sağladı. Onlara müteşekkirimiz. Bizim de amacımız bu indekslere ek olarak dergimizin tarandığı uluslararası akademik camiada genel kabul gören prestijli indeks sayısını artırmaktır. Bu doğrultuda çalışmalara ekbimizle yoğun bir tempo içerisinde devam etmekteyiz.

Dergimiz bilindiği üzere hakemli bir dergidir. Bu sayıda hakemlik yapan tüm akademisyenlere ayrı ayrı teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Dergimize çalışmalarını göndermek isteyenler Dergipark üzerinden yayın ilkeleri ve yazım kurallarımıza uygun olarak ücretsiz gönderebilirler. Her sayıda olduğu gibi bilim hayatına katkı sağlayacak çalışmalarınızı gelecek sayılarımızda da bekleriz.

Dergimizin bilimsel anlamda sürekli ileri giden ve en değerli bilimsel dergiler arasında yer alan nice 10 yıllar geçirmesi dileklerle.

Doç. Dr. İlker SAKINÇ

HÜSBED Editörü

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

MAKALELER/ARTICLES

Erkan POYRAZ - N. Ece BACAKSIZ 1664-1680

Kamu yatırım seviyesine etki eden faktörler:1975-2014 dönemi

Factors affecting public investment level: 1975-2014 period

Esen GÜRBÜZ - Ömür DEMİRER 1681-1699

Rekabetçi öncelikler ve firma performansı üzerinde ileri imalat teknolojilerinin aracılık etkisi

The mediating effect of advanced manufacturing technologies on the competitive priorities and firm performance

Hasan BÜLBÜL 1700-1713

Türk imalat sanayi firmalarında iş sağlığı ve güvenliği üzerine bir araştırma

An investigation on occupational health and safety in Turkish manufacturing industry firms

Selim TÜRCAN 1714-1718

The Qur'an as a source of history: a new approach to the dating of the Qur'anic passages

Tarihin bir kaynağı olarak Kur'an: Kur'an'ın ayetlerinin tarihlenmesinde yeni bir yaklaşım

Süleyman GEZER 1719-1726

75. Kıyâme suresinin 16-19. ayetlerinin anlaşılma sorunları üzerine

Some evaluations about the issues of understanding of 16-19th verses of Qiyâmah sûrat [75]

Zekai ÖZTÜRK - Ayşe Nur TÜRKÖĞLU - Feride DÜŞÜNGÜLÜ 1727-1744

Toplam kalite yönetiminin örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkisi.

The relationship between total quality management (tqm) and organizational citizenship behavior(ocb)

İbrahim TURAN- Ayşe VURAL 1745-1760

İmam-hatip lisesi son sınıf öğrencilerinin mesleki yeterlilik algısı

The perception of professional proficiency of last grade students of imam-hatip high school

Elif Fatma SALİHOĞLU - Deniz DEMİRARSLAN 1761-1779

Hitit uygarlığında büyük tapınak mimarisi ve etkileri

The great temple architecture of the Hittite civilization and its effects

- Kemal EYÜBOĞLU - Yaşar BAYRAKTAR** 1780-1790
Evaluation of financial performance according to firm scale: case of manufacturing sector
Finansal performansın firma ölçeğine göre değerlendirilmesi: imalat sektörü örneği
- Necmi GÖKYER** 1791-1801
Lise öğretmenlerinin hayat boyu öğrenme eğilimleri
Lifelong learning tendencies of high school teachers
- Tansel HACIHASANOĞLU - Elçin DALKILIÇ** 1802-1808
Maliyet yapışkanlığı hipotezinin BİST imalat sektörü kapsamında test edilmesi
Testing the cost stickiness hypothesis in the context of BIST manufacturing sector
- Alaattin BAŞODA - Serkan AYLAN - Reha KILIÇHAN - Yusuf ACAR** 1809-1826
Gastronomi uzmanlığı, turları ve rehberliği: kavramsal bir çerçeve
A conceptual framework for gastronomy expertise, gastronomic tours and gastronomic guidance
- Ali BAYRAM - Yasemin KAYA HARMANCI** 1827-1836
Girişimcilğe farklı bir bakış: hibrid girişimcilik
The different view of entrepreneurship: hybrid entrepreneurship
- Can Yümnü GÜNDEM - Melahat DAĞLI** 1837-1845
Three early neolithic stone vessels From The Mardin museum
Mardin müzesi'den üç erken neolitik taş kap
- Ayşegül GÜNGÖR - Tuğçe UZUN KOCAMIŞ** 1846-1859
Halka açık futbol kulüplerinde finansal performansın topsis yöntemi ile analizi: İngiltere uygulaması
Analysis of financial performance in public soccer clubs by topsis method: UK application
- Berna FİLDİŞ** 1860-1876
Marx, Durkheim ve Weber üzerinden klasik dönem sosyolojisinde modern devlet ve modern ordular
The subjects modern state and modern military in classical sociology within Marx, Durkheim and Weber
- Cansu ŞARKAYA İÇELLİOĞLU** 1877-1888
Kişi başı milli gelirdeki büyümenin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi: baltık ülkeleri üzerine panel veri uygulaması
The effect on female labor force participation rate of gross domestic product per capita growth: panel data applications for the baltic countries

Ceren Gül ARTUNER ÖZ **1889-1906**

Otel işletmelerinde sürdürülebilirlik düşüncesine işlerlik kazandırmak: yapısal ve yönetsel özelliklerin uygulamaya etkisi

The impact of structural and managerial attributes on sustainability practices in hotel enterprises

Engin ÇAKIR **1907-1923**

Bütünlük SWARA Ve EDAS yöntemi kullanarak fitness merkezlerinin değerlendirilmesi: örnek bir uygulama

Evaluating the fitness centers using integrated SWARA and EDAS method: a case study

Erol TEKİN - Burak ÖZDEMİR **1924-1938**

Mobbing örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde örgütsel sinizmin rolü

The role of organizational cynicism in the relationship between mobbing and organizational citizenship behavior

Eyyüp Ensari ŞAHİN - Oktay ÖZKAN **1939-1945**

Kredi temerrüt takası, döviz kuru ve BİST 100 endeksi ilişkisi

Credit default swap, exchange rates and BİST 100 index relationship: cointegration and causality analysis

Filiz ERYILMAZ - Hasan BAKIR **1946-1959**

Real wages, inflation and labor productivity: an evaluation within turkish context

Real ücretler, enflasyon ve işgücü verimliliği: türkiye bağlamında bir değerlendirme

Gülçin OFLAZ **1960-1970**

Cebire yönelik geliştirilen tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması

Validity and reliability study of attitude scale towards algebra

Hüseyin TEMİZ - Merve ACAR **1971-1987**

Sürdürülebilirlik endeksinde işlem gören firmaların finansal performansı: olay çalışması örneği

Financial performance of firms that operate in sustainability index: event study case

Kemal YAMAN - İsmail Safa AY **1988-1996**

Metropolitan yönetim modellerinin karşılaştırmalı incelenmesi: Paris ve İstanbul örneği

Comparative analysis of metropolitan governance models: the cases of Istanbul and Paris

Kenan DEMİR **1997-2011**

Namık Kemal's economic thoughts

Namık Kemal'in iktisadi görüşleri

- M. Çağlar KURTDAS** 2012-2023
Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramında kitle iletişim araçları ve toplumsalın sonu
The simulation theory of Jean Baudillard mass communication vehicles and the end of society
- Mehmet KOCA** 2024-2039
Amiran Kurtkan Bilgiseven'in toplumsal değişme ve kalkınma anlayışı
An understanding of the societal change and development of Amiran Kurtkan Bilgiseven
- Mihriban COŞKUN ARSLAN - Esmâ ŞAHİN** 2040-2054
Muhasebe mesleğinin medyadaki yansımaları üzerine bir inceleme
A review on the reflection of the accounting profession in the media
- Menekşe ŞAHİN** 2055-2071
İşverenler perspektifinden Türkiye'de kayıt dışı istihdamın temel belirleyicileri: bir anketten sonuçlar
Basic determinants of informal employment in Turkey from the perspective of employers: results from a survey
- Nadir KARAKUŞ** 2072-2086
Haçlı seferlerinde Menbic
The Manbidj in crusades
- Naib ALAKBAROV** 2087-2110
Türkiye'de ve yükselen piyasa ekonomilerinde kişi başına reel hâsıla performansı gelişimi,
The real income per capita performance development in Turkey and emerging market economies
- Özkan YILMAZ** 2111-2121
Fen öğretiminde harmanlanmış öğrenme: avantajlar ve alışkanlıklar
Blended learning in science instruction: advantages and students usage habits
- Selçuk KORUCUK - Orhan KÜÇÜK** 2122-2136
Gıda işletmelerinde süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansına etkisi: Erzurum'da bir uygulama
Business performance of the effect the application in food business process management: an application in Erzurum
- Serdar YENER - Özgür DEMİRTAŞ** 2137-2151
Kadın çalışanların toplumsal cinsiyet algıları ve işe adanmışlıkları arasındaki ilişki,
The relationship between social gender perceptions and female employee commitment

Tuncay TÜRK BEN	2152-2166
Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin tür ve tema açısından incelenmesi	
Examining the texts on secondary school Turkish language course books in terms of type and theme	
Sinem EYÜBOĞLU	2167-2177
Türkiye’de sektörel açıdan hisse senedi piyasası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi	
Examination relationship between stock market and economic growth in terms of sectorial perspective in turkey	
Umut Tolga GÜMÜŞ - Erkan ÇIBIK	2178-2194
Borsa’da işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklığı işletmelerinin birleşik oran analizi (dupont) yöntemiyle performansının ölçülmesi	
Measurement of performance by the dupont method of real estate investment partnerships	
Ünzüle KURT	2195-2202
Küreselleşme ve ekonomik kompleksite ilişkisi: Türkiye örneği	
The relationship between globalization and economic complexity	
Tuncay MORALI	2203-2218
Kıymetli metaller piyasasının fraktal analizi	
The fractal analysis of precious metals market	
Mutlu TOKMAK	2219-2233
Kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma: banka çalışanları örneği	
A study on the effect of personality traits on organizational silence: bank employees example	
Ziya GÜNAY	2234-2245
İş tatmini boyutlarının iş güvenliği uzmanları ve işyeri hekimleri açısından ağırlıklandırılması: AHP uygulaması	
Weighting of job satisfaction dimensions in terms of occupational safety specialist and workplace physician: AHP application	
Cansu BOZDOĞAN - Gamze AY	2246-2256
Büro yönetimi ve yönetici asistanlığı programı akademisyenlerinin kongre tercih unsurları	
Congress preference elements for office management and administrator assistance program academicians	
Yetkin Utku KAMUK - Fatih EVLİ - Harun TECİMER	2257-2267
Futbol hakemlerinin kendini sabotaj düzeyleri	
Self-handicapping levels of football referees	

Bülent AKKAYA - İlham YILMAZ - Tuncer ÖZDİL - Cengiz YILMAZ 2268-2287

Büro yönetimi ve yönetici asistanlığı bölümü öğrencilerinin kariyer planlama ile okul başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi: MCBÜ Ahmetli MYO'da Bir Araştırma

Analyzing of the relationship between career planning and academic achievement of the students studying in office management and administrative assistance department: a research in M.C.B.U. Ahmetli VHS

Melik YOLCI - Halil TANYILDIZI 2288-2303

Sağlık işletmelerinde faaliyet tabanlı maliyet analizi: özel bir hastanede radyoloji birim maliyetlerinin hesaplanması

Study of activity-based cost analysis in health sector: calculation of radiology unit costs in a special hospital

Umut ÜZMEZ - Nuran ÖZTÜRK BAŞPINAR 2304-2314

BYS kongrelerinin kendine atıf açısından incelenmesi

An Examination Of Oms Congresses In Terms Of self-citation

Figen GİRGİN 2315-2329

Sanatta neon ışıkları

Neon lights in the art

Ahmet ASLAN - Orhan AKOVA 2330-2344

Butik otellerde otantik unsurların ve hizmet uzantılarının misafir memnuniyetine etkisi

Effects of authentic elements and servicescapes on guest satisfaction in boutique hotels

Alper Yener YAVUZ - Ayla SEVİM EROL - İbrahim Semih ONUR 2345-2355

Nif olympos dağı antik dönem insanların sağlık sorunları

Health problems of the mount nif people in ancient period

Ela HİÇYORULMAZ 2356-2365

Muhasebede yazılımların şirket performansına etkisi ile birlikte muhasebe mühendisliğinin değerlendirilmesi

The effect of the accounting software on company performance and evaluation of accounting engineering

Merve YOLAL EROĞLU 2366-2381

Mali kuralların kavramsal çerçevesi ve uygulamaların ampirik sonuçları

Conceptual framework of financial rules and empirical results of applications

Selin EROYMAK - Okan ÖZKAN - Gözde YEŞİLAYDIN - Merve Ebrar YILMAZ 2382-2402

Sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının değerlendirilmesi.
Evaluation of healthy lifestyle behaviors of health management department students

Yasin ŞEKER - Aykut İŞLEYEN 2403-2418

Finansal muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışlarına yönelik bir araştırma
A research on the misconceptions occurred in financial accounting courses

Fatih ŞANTAŞ - Gülcan ŞANTAŞ 2419-2432

Türkiye'nin, bölgelerin ve illerin sağlık değişkenleri açısından mevcut durumu ve sıralanması
The current situation and ranking of turkey, regions and provinces in terms of health variable

Gürdal HÖBEK - Serdarhan Musa TAŞ 2433-2445

İlkokul öğrencilerinin yazma hızının belirlenmesi
The determination of primary school students' writing speed

Neslihan EVİRGEN GENİŞ - Özlem GÖZÜN KAHRAMAN 2446-2454

Okul öncesi dönem çocuklarında bağlanma ve benlik algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi
Examining the relationship between attachment and self perception of preschool children

Turgay SAKİN 2455-2466

Bağımsız denetim ve denetimin ekonomik etkileri
Independent audit and economic effects of auditing

Sümevra CEYHAN - Yasin UZUNTARLA - İbrahim FIRAT 2467-2480

Hekimlerin sağlık hizmeti tercihlerinde ağızdan ağıza pazarlamayı kullanım durumlarının incelenmesi.
Examining the use of word of mouth marketing in doctors' health service preferences

Ali SOYLU - Nuray Selma ÖZDİPÇİNER - Seher CEYLAN 2481-2493

Yerli ve yabancı turistlerin destinasyon imajına ilişkin algı farklılıkları: Pamukkale örneği
Perception differences on the destination image of domestic and foreign tourists: Pamukkale sample

Mehmet YEŞİLYAPRAK 2494-2511

Yurtdışı teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortası, ihracata etkisi ve uygulama örneklerinin değerlendirilmesi
Export oriented bond calling insurance/guarantee, their effects to export and Implementations

Ceren UYSAL OĞUZ - Senem ATVUR 2512-2527

Türkiye’de uluslararası ilişkiler lisans programlarında çevre ile ilgili derslerin incelenmesi

Courses on environment in the curricula of undergraduate programs in Turkish universities’ international relations departments

Mutlu KÖPÜKLÜ 2528-2548

Hititlerden etkilenen öncü çağdaş Türk seramik sanatçıları

Leading contemporary Turkish ceramic artist who are inspired from the Hittites

Bilal ÇANKIR - Safiye ŞAHİN 2549-2560

Psychological well-being and job performance: the mediating role of work engagement

Psikolojik iyi-oluş ve iş performansı: çalışmaya tutkunluğun aracı rolü

Erdoğan BOZKURT - Adem BAYAR - Ahmet ÜSTÜN 2561-2574

Okul yöneticilerinin okul çevre ilişkileri ile ilgili sorunları ve çözüm önerileri

School administrators’ problems about school environment relations and their solutions

Savaş DURMUŞ 2575-2584

Türkiye Azerbaycan dış ticaret hacmi ve cari açık: ampirik bir çalışma

Azerbaijani and Turkish foreign trade volume and current account deficit: an empirical study

Faik TANRIKULU 2585-2604

Suriye krizi sonrası Türkiye’deki sığınmacıların ve göçmenlerin eğitimi: geçmiş, bugün ve gelecek perspektifleri

After Syrian crisis education of immigrants and asylum-seekers in Turkey: past, today and future perspectives

Emre TAŞTEMUR - Münteha DİNÇ 2605-2620

Akmonia yüzey araştırmalarında ele geçen terra sigillatolar ve geç roma kırmızı astarlı seramikleri

Terra sigillatas and late roman red-lined ceramics recovered from acmonia surveys

ÇEVİRİLER

Çev. Nevzat GENCER (Ed Diener ve Katherine Ryan) 2621-2638

Öznel iyi oluş: genel bir bakış

Subjective well-being: a general overview

KİTAP TANITIMI

Ersin KABAĞCI 2639-2642

Structure and qur’anic interpretation: a study of symmetry and coherence in Islam's holy text

KAMU YATIRIM SEVİYESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER:1975-2014 DÖNEMİ

Erkan POYRAZ¹

N.Ece BACAĞSIZ²

Atıf/©: Poyraz, E., ve Bacaksız, N. E. (2018). Kamu yatırım seviyesine etki eden faktörler:1975-2014 dönemi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1664-1680. doi: 10.17218/hititsosbil.451995

Özet: Kamu yatırımları, ekonominin farklı alanlarındaki olumlu dışsallıkları sebebiyle eşsiz birer kalkınma aracı olarak görülmektedir. Bu çalışmanın amacı 1975-2014 dönemi yıllık verileri kullanılarak Türkiye’de kamu yatırım seviyesi üzerinde etki eden faktörler araştırmaktır. Amaç doğrultusunda kamu yatırımlarının ulusal gelir, vergi gelirleri, enflasyon oranı ve cari işlemler dengesi ile arasında uzun dönem ilişkiler incelenmiştir. Literatürde kamu yatırımları ile ilgili çalışmaların büyük kısmında kamu yatırımlarının farklı alanlardaki etkisine yer verilmektedir. Bu çalışmada ise kamu yatırımlarını etkileyen faktörler ele alınarak yerli literatüre katkıda bulunmaktadır. Amaç doğrultusunda serilere uygulanan durağanlık analizleri sonucunda verilerin yapısına uygun olarak farklı mertebeden durağan olan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasına izin veren ARDL Sınır Testi Yaklaşımı kullanılmasına karar verilmiştir. Ampirik sonuçlara göre etkisi incelenen değişkenlerle kamu yatırımları arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. ARDL tahmininden elde edilen bulgular, kamu yatırım seviyesinin ulusal gelir dışında kalan değişkenlerden negatif olarak etkilendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Yatırımları, Eşbütünleşme, ARDL Sınır Testi Yaklaşımı.*

Factors Affecting Public Investment Level: 1975-2014 Period

Citation/©: Poyraz, E. and Bacaksız, N., E. (2018). Factors affecting public investment level: 1975-2014 period. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1664-1680. doi: 10.17218/hititsosbil.451995

Abstract: Public investments are unique development tools because of their positive externalities in different fields of the economy. The purpose of this study is to determine the factors affecting the level of public investment in Turkey for the period 1975-2014 using annual data. For this purpose, long-run relationships between public investments and national income, tax revenues, inflation rate and current account balance have been examined. Much of the work on public investments in literature is concerned with the impact of public investments on different areas. This study contributes to the local literature considering the factors affecting public investments. Consistent of the stationarity analyzes applied to the series, the ARDL Bound Test Approach was used which allows for the investigation of the cointegration relationship between the series with different degrees of stability. According to the empirical results, there is a cointegration relationship between the variables examined and the public investments. Findings from the ARDL boundary test approach show that the level of public investment is negatively affected by variables except for the national income.

Keywords: *Public investments, Cointegration, ARDL Bound Testing Approach.*

Makalenin Geliş Tarihi: 8.8.2018

Makale Kabul Tarihi: 9.11.2018

¹ Prof.Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muğla, poyraz@mu.edu.tr

² Doktora öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ecebacaksiz@gmail.com

1.GİRİŞ

Ülke kalkınmasının bir ölçütü olarak görülen kamu altyapı yatırımları fiziki birtakım unsurlardan kurumsal düzenlemelere kadar geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu bağlamda başlıca fiziki altyapı yatırımları ulaştırma-haberleşme yatırımları, enerji yatırımları, kentsel altyapı yatırımları; beşeri altyapı yatırımları eğitim yatırımları ile sağlık yatırımlarıdır. Bölgesel gelişme farklılıklarını azaltması, istihdam alanı yaratması, özel kesim yatırımları için elverişli koşullar oluşturması, genel üretim düzeyini arttırması gibi olumlu özellikleri kamu altyapı yatırımlarını ülke ekonomisi için oldukça önemli kılmaktadır. Sosyal ve ekonomik gelişmeyi destekleyen kamu yatırımlarına ayrılan payın özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki altyapı ihtiyacına paralel olarak artması beklenirse de bu pay, çeşitli göstergelere bağlı olarak belirlenmektedir. Kamu yatırımlarının konu edildiği çalışmalarda genel olarak kamu yatırımlarının ekonomik büyüme, istihdam, özel sektör yatırımları gibi alanlardaki etkilerinin çoklukla nedensellik analizi çerçevesinde incelendiği görülmüştür. Bu çalışma kamu yatırımları üzerinde etkili faktörleri araştırarak özellikle ulusal literatürde bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Seçilmiş ekonomik göstergelerin kamu yatırımları üzerindeki muhtemel uzun dönem etkilerinin araştırılmasında ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde bir ülkede kamu yatırımları üzerinde belirleyici olabilecek ekonomik, sosyal ve konjonktürel etmenler genel çerçevesiyle açıklanmıştır. İkinci bölümde kamu yatırımlarını içeren uygulamalı literatür özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde yöntem ve çalışmada kullanılan veri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde kullanılan yaklaşım ile elde edilen bulgular gösterilmiştir. Sonuç bölümünde ise bulgulara ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır.

2.KAMU YATIRIMLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Her ekonomide farklı yoğunlukta da olsa bir yatırım-tasarruf dengesizliği bulunmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde bu farkları kapatmak için dış borçlanma yoluna gidilmesi kısa vadede ekonomik daralmayı hafifletirken, uzun dönemde faiz ödemeleriyle bütçede baskı oluşturmaktadır. İç piyasadan yoğun borçlanma seçeneği ise faiz oranlarının yükselmesine yol açmaktadır. İster açıkların kapatılması, ister yeni yatırımların karşılanması için olsun; ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlamak için yurtiçi tasarrufların arttırılması her koşulda önem taşımaktadır (Aksümer, 2015, s. 2; Sever ve Demir, 2007, s. 48). Tasarrufların artması için devlet maliye politikaları aracılığıyla önlemler almaktadır. Sıkı maliye politikasının uyguladığı dönemlerde kamu harcamalarının kısılması, devletin vergileri arttırarak fazladan elde ettiği geliri tasarruf etmesi buna örnektir. Tasarrufların yetersiz olması yatırım düzeyinin azalmasına sebep olmaktadır. Gelirler ile harcamalar arasındaki fark olarak değerlendirildiğinde tasarrufları arttırmanın bir yolu harcamaların azaltılmasıdır. Eğer harcamalar azaltılamaz veya üretken alanlara yönlendirilmezse bu durum gelecekteki üretim seviyesi üzerinde olumsuz etki yaratacaktır. Uzun vadede ise yurtiçi tasarrufların yurtiçi yatırımları karşılayamaması sorununa neden olacak ve ekonomide yapısal bir cari işlemler açığı yaratacaktır (TCMB, 2015). Bu noktada tasarruflar ve yatırımlar bağlamında yapılabilecek en basit değerlendirme, tasarrufların artmasının yatırımların artması sonucunu doğuracağıdır.

Milli gelir seviyesindeki değişimler veya ekonomik büyüme ile kamu yatırımları arasındaki etkileşimin analizi, konunun iki yönden de incelenmesini gerektirmektedir. Çünkü bu iki büyüklük arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusu olmaktadır. Büyümenin ulusal gelir ile izlendiği çalışmaların bir kısmı büyümenin kamu yatırımlarına etkileri incelemektedir. Kamu tarafından gerçekleştirilen yatırımlar ile ekonomik büyüme ilişkisinin temelinde yatırımların

türü ve altyapı, araştırma-geliştirme gibi üretken yatırım olup olmaması, ülkelerin gelişme düzeyleri gibi etmenler bulunmaktadır (Uzay, 2002, s. 162). Yatırımların milli gelire oranının makul sınırları aşar biçimde gerçekleşmesi bu ikili arasındaki ilişkiyi zayıflatmaktadır (Oktayer ve Susam, 2008, s. 151). Diğer taraftan kamu yatırımlarının, ekonomik büyümeye bağlı olarak değişmesi de muhtemeldir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde ekonomik büyümenin kamu yatırımları üzerindeki etkisinin yönü ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Eğer kamu yatırımları ile ulusal gelir arasında pozitif yönlü bir eğilim söz konusu ise iki büyüklük birbirleriyle uyum içerisinde ilerliyor anlamına gelmektedir. Bu da gelir seviyesi arttıkça kamu altyapısına talebin artması veya kamu yatırımlarının devresel davranış göstermesi ile açıklanmaktadır. Eğer ülke ekonomisinde kamu yatırımları devresellik özelliğini taşıyorsa büyümenin etkisinin olumsuz olması beklenmelidir (Valila and Mehrotra, 2005, s. 17). Özetlemek gerekirse kamu yatırım harcamalarını ve ekonomik büyümeyi pozitif olarak ilişkilendirme; yatırımlara olan talep, kamu yatırımlarının yarattığı istihdam hacmi, özel sektöre olan olumlu etkileri, sosyo-ekonomik dışsallıkları bağlamında değerlendirilmektedir. Negatif ilişkilendirme ise kamu yatırımlarının özel kesimi dışlayıcı etkisi, yapılan yatırımların fırsat maliyeti, yatırımların finansmanı için artan oranlı vergilerin alınması ve devir hükümetinin politik gücünü arttırmak için verimsiz alanlara yönelmesi gibi konularla bağdaştırılmaktadır (Braşovenau, 2012, ss. 4-5).

Gelişmekte olan ülkeler için kamu yatırımları toplanan vergiler veya alınan borçlarla finanse edilmektedir. Bu ülkelerde halkın geliri ancak geçimine yettiği için tasarruflarda bulunabilseler dahi iç borçlanma fazla başarılı bir finansman kaynağı olmamaktadır. Dış borçlanma ise güvenilir olmamakla beraber harcanacağı kanalın mutlaka üretken yatırımlara yönltilmesi gerekmektedir. Vergilerin ise gelişmekte olan ülkelerin kendi imkanlarıyla kalkınma süreçlerini finanse etmeleri ve tasarruf hacmini yaratmaları bakımından önemli olduğu bilinmektedir (Yanpar, 2007, s.69). Vergi gelirlerinin kamu yatırımlarını karşılamada yetersiz kaldığı durumlarda, savaş ve doğal afetler gibi olaylara bağlı olarak ve özellikle makroekonomik istikrarsızlık dönemlerinde devlet öngörülenin üstünde gelire gereksinim duyabilmektedir. Bu beklenmedik durumlar tasarruflar üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır ve tasarruf yetersizliğinde devlet vergi gelirleriyle karşılayamadığı ek gelir gereksinimini borçlanmayla karşılama yoluna gidebilecektir (Durkaya ve Ceylan, 2006, s. 80; Yıldız, 2009, s. 20; Göçer ve diğerleri, 2010, s. 98). Bu tür finansmanı tercih etmeyen hükümetler ileriki dönemde vergi artırımını seçeneğine başvurabilmektedir.

Genel kabule göre yüksek kişi başı gelire sahip ülkeler daha yüksek vergi geliri elde etmekte, bu da daha yüksek seviyede kamu yatırımı finansmanı sağlamaktadır (Clements ve diğerleri, 2003, s.17). Gelişmekte olan ekonomilerde ise geniş altyapı yatırımlarına ihtiyaç duyulmasına rağmen toplanan vergiler yatırımları karşılamamaktadır. Bu ekonomilerde daha fazla kamu yatırımı finansmanı için alınan vergilerin arttırılmasının ise ekonomide iki farklı etkisi mevcuttur. Bunlar, ilave vergilerle daha fazla verimli kamu yatırımlarının finanse edilmesinin ekonomik büyümeyi hızlandırması veya gelir dağılımında bozulmalara neden olarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesidir (Stoilova, 2017, s. 1043). Bu noktada vergilerin yatırımlara dönüşebilmesi için kişi başı gelir, vergilerin dağılımı, ülkenin gelişmişlik seviyesi, borç yükü gibi etmenlerin bilinmesi önemlidir. Ülkemiz, inceleme döneminin son yılı olan 2014'de vergi yükü/GSYH oranında 35 OECD ülkesi arasında 8.sırada yer almakla birlikte (OECD, Tax Stat) kişi başı milli gelir bakımından 33. sıradadır (OECD, GDP). Yine 2014 bütçesinde vergi gelirlerinin %69,34'ü dolaylı vergilerden oluşmaktadır (BÜMKO, 2014). Ayrıca Türkiye, OECD ve AB ülkeleri içinde 'ücretlilerin vergi yükü' oranında ilk sırada, 'ücretlilerin milli gelirden aldığı

pay'da son sıradadır.³ Öyleyse bir ekonomide toplanan vergilerin yatırımlara dönüşebilmesi adına daha fazla kaynağın devletin kullanımına sunulması, diğer koşulların da elverişli olmasıyla mümkündür (Yanpar, 2007, s. 37) değerlendirmesinde bulunmak yanlış olmayacaktır.

Vergilerin yatırımları karşılayamama sebeplerinden biri de kayıtdışılığın; yani vergi kayıp ve kaçaklarının mevcudiyetidir. Vergi kayıp ve kaçakları ile bireyler arasında haksız rekabet doğmakta, gelir dağılımı bozulmaktadır (Yıldız, 2009, s. 79). En önemlisi de vergi kayıp ve kaçakları ile devlet potansiyel vergi gelirinden daha azını elde etmesi sebebiyle (Savaşan ve Odabaş, 2005, s. 3) yatırımlarının azalması sonucunu ortaya çıkarabilmektedir (Öğünç ve Yılmaz, 2000, s. 6). Kayıtdışılığın azaltılması tasarrufların artırılması açısından da önemlidir (ÖİK, 2014, s. 54). Türkiye için yapılan bir çalışmada (Savaşan ve Odabaş, 2005) vergi kayıplarının başlıca nedenleri arasında vergi yükünün miktarı, vergi sisteminde adaletsizlik ve mükelleflerin, vergilerinin harcadığı alanlar hakkında ikna olmaması gösterilmektedir. Farklı araştırmacılar ve yöntemlerle yapılan çalışmalarda ise yapılan tahminlerde ülkemizde vergilendirme olmaksızın yapılan faaliyetlerin GSMH'ye oranları %1,5 ile %184 aralığında sonuçlar elde edilmiştir (Sugözü, 2008, s. 175; Tütüncü ve Zengin, 2016, s. 200).

Potansiyel vergi gelirlerinin devlet kasasına reel yansımalarının farklı oluşunda; literatürde "vergilerin tahsiline kadar geçen sürede enflasyonist ortamın vergi gelirlerinde yaratacağı aşınma" olarak tanımlanan, geçerliliği Türkiye için kanıtlanmış (Beşer, 2007) "Tanzi etkisi"nin de payı olduğu iddia edilebilir. Bu çerçeveden bakıldığında vergiler aracılığıyla kamu yatırımları ile enflasyon arasında da bir etkileşim mümkündür. Yüksek enflasyonun en önde gelen makro sonuçlarından biri de belirsizlik ortamı yaratmasıdır. Ortalama fiyat seviyesinin sürekli değiştiği bir ortamda yatırım kararı vermek güçtür (Bocutoğlu, 2001, s.79). Kamu yatırımları için karar alıcılar da belirsizlik ortamında ileriye görmenin zor olması ve yatırım proje değerlendirmede kullanılacak kriterlerin doğru hesaplanamayacak olması düşüncesiyle büyük tutarlı ve görece riskli yatırım projelerini erteleyebileceklerdir. Bunların yanı sıra doğrudan sebep-sonuç ilişkisi kurulmamakla birlikte enflasyon ortamının bütçe açıkları (Ejder, 2002), iç borçlanma (Demir ve Sever, 2008; Ulusoy ve Erdem, 2014), kamu harcamaları (Terzi ve Oltulular, 2006) gibi değişik aktarım mekanizmaları vasıtasıyla etkileşiminin kamu yatırım seviyesini etkilemesi olasıdır.

Kamu borçları olağan dönemlerde bütçe dengesini sağlamak için, olağanüstü dönemlerde vergi gelirlerine alternatif olarak üstlenilmektedir. Kamunun, üretken yatırımlar için borçlanmasıyla sağlanan finansman değerlidir. Aksi halde faiz ödemeleri kamu bütçesini önemli ölçüde baskılayarak yatırımların azalmasına yol açmaktadır. Kamu harcamalarının kamu gelirlerini aştığı dönemlerde bu harcamaların borçlanma ile karşılaması artan faiz yükünü beraberinde getirmekte, borçlanmanın önemli kısmı yine faiz ödemelerinde kullanılmaktadır. Katlanan faiz ödemeleri bütçe açıklarının büyümesine neden olmakta, bu da harcamaların kısılmasını gerektirmektedir. Yatırım harcamaları, genellikle hükümetlerin kolaylıkla kesintiye gittikleri harcama türüdür. Devlet, kamu yatırımlarını yapmama veya geciktirerek cari yıl borç yükünü azaltabilmektedir. Yoğun kamu borçlanmasının etkilerini inceleyen uygulamalı çalışmaların sonuçları, en çok yatırım harcamaları üzerinde baskıyı işaret etmektedir (Emil ve Yılmaz, 2003,

³<http://www.seffalik.org/wp-content/uploads/2017/02/Turkiyede-dolayli-ve-dolaysiz-vergi.pdf> Dolaylı vergi artışı uygulanan mal ve hizmetlerde talebin fiyat esnekliği 1'den küçük olmalıdır. Esnekliği düşük temel tüketim mallarındaki vergi artışları, düşük gelirli insanların bu mallardan vazgeçme olasılıkları olmadığından, vergi geliri artışı sağlayacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde dolaylı vergi yükü yoğunluğunun temel nedeni budur. Bu biçimde sağlanan gelir artışı gelir dağılımı adaletsizliği ve kamu harcamalarının ağırlıkla düşük gelirli kesimler tarafından finanse edilmesi sonucunu doğuracaktır (TÜSİAD, 2012, s. 19).

s. 34; Demir ve Sever, 2008, s. 182). Borç faizi yükümlülükleri ile kamu yatırımları arasındaki negatif korelasyonun varlığı yapılan çalışmalarla da kanıtlanmıştır (Tanzi ve Schuneckt, 2000, s. 47).

Gelişmekte olan ülkeler kendi paralarıyla borçlanma imkanına fazla sahip olamamaktadır. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerde döviz cinsi borcun varlığı, döviz kuru oynaklığı ile birlikte borç stokunda ani artışlar olması riskini beraberinde getirmektedir (Yavuz, 2009, s. 290).

Ülke ekonomisinde yaşanan veya dünyada yaşanan ekonomik sıkıntı dönemleri doğrudan veya dolaylı olarak kamu yatırımlarına ayrılan pay üzerinde rol oynamaktadır. Ekonomik kriz dönemleri bütçe dengesinin korunması için harcamaları kısıldığı dönemlerdir. İnceleme dönemini kapsayan 1975-2014 arasında birçok kriz yaşanmıştır. Küresel veya ulusal düzeyde meydana gelen krizlerden ülkemiz de doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmiştir. 1974 petrol krizi, 1978 borç ödeme krizi, 1986 ulusal krizi, 1994 bütçe açığı ve cari açık kaynaklı kriz, 1997 Asya Krizi, 2001 siyasi ve takibinde ekonomik kaynaklı kriz, 2008 küresel krizleri bu aralıkta yaşanmıştır. Ekonomik sıkışıklık dönemlerinin yanı sıra doğal afetler, savaş, terör olayları gibi tamiri büyük zaman ve harcama gerektiren öngörülemeyen olaylar da bütçe kısıtlarına yol açarak kamu yatırımlarını geriletici etkide bulunabilmektedir. Örneğin 1999 yılında Marmara depreminde meydana gelen yıkımın onarılması amacıyla yapılan yatırımlar, uzun yıllar boyunca yatırım programlarında büyük bütçelerle yer tutmuştur. Bununla birlikte Suriye’de meydana gelen iç savaş sebebiyle Türkiye’ye göç eden Suriyelilere 2011 Nisan ayından 2014 Kasım ayına kadar 5 milyar dolar kadar harcama yapılmıştır. Kızılay’ın yardımları ve kamplar dışında, şehirlerde yaşayan bir milyondan fazla Suriyelinin devlet bütçesine külfeti, hesap dahilinde bulunmamaktadır (Kap, 2014, s.30). Ülkemiz, yıllardır devam eden terör ortamını bertaraf edebilmek için savunma harcamalarına çok büyük kaynaklar aktarmak zorunda bulunmaktadır. Türkiye’nin bulunduğu konum sebebiyle yaşadığı bu gelişmeler de kuşkusuz ülkemizde kamu yatırımlarına hak ettiği payı ayıramamakta dolaylı etmenlerdir.

Kamu yatırımı seviyesinin dönemsel değişimine bir sebep de politik faktörlerdir. Seçmenler, yaşam standartlarını yükseltmek için ek kamusal mal üretimini istemektedirler (Parasız, 1997, s. 79). Bu yüzden kamu yatırımları bir seçim aracı olarak kullanılabilir. Çalışmalar kamu yatırımlarının seçimlerden uzun süre önce arttırıldığını, seçim zamanına yaklaştıkça maaşlar ve devlet destekleri gibi “daha çok göze görünen” (Vergne, 2006, s. 1) kamu harcamalarının, yatırım harcamalarının önüne geçtiğini göstermektedir. Gupta, ve diğerleri (2015), seçim zamanından önceki 2-4 yıl arasında kamu yatırımlarının arttığını, 2 yıldan az zaman kala yavaşladığını, seçim zamanına kadar azalarak devam ettiğini kanıtlamışlardır.

3.LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Bu bölümde, kamu yatırımları ile ilgili uygulamalı çalışmalar öncelikle yabancı ve ulusal çalışma ayırımına göre, daha sonra içeriklerine göre sınıflandırılarak kronolojik biçimde incelenmiştir.

Cullison (1993), 1953-1991 dönemi için nedensellik analizi yöntemi ile ABD’de sivil savunma, eğitim ve işgücü eğitimi yatırımlarının gelecekteki ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ile varmıştır. Erden ve Holcombe (2005) çalışmasında 19 gelişmekte olan ve 12 gelişmiş ülke ekonomisinde kamu yatırımlarının özel yatırımlar üzerindeki etkisini, 1980-1997 dönemi için panel veri analizi ile incelemişlerdir. Sonuçlar, gelişmekte olan ülkelerde kamu yatırımlarındaki %10’luk bir artışın özel yatırımları %2 arttırdığını göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde ise kamu yatırımları, özel kesim yatırımlarını dışlamaktadır. Pereira ve Andraz (2005) çalışmalarında 1976-1998 arası yıllık veriler kullanmışlardır. Eşbütünleşme ve etki-tepki

analizleri yardımıyla Portekiz’de ulaştırma yatırımlarının özel sektörü ve istihdamı güçlü biçimde etkileyerek üretim seviyesini arttırdığını tespit etmişlerdir. Rabnawaz ve Jafar (2015) 1980-2009 periyodu için Pakistan’da ekonomik büyüme ve kamu yatırımı ilişkisini regresyon ve nedensellik analizi ile araştırmıştır. Ekonomik büyümeyi milli gelir temsil etmektedir. Ekonomik büyümeyi açıklamak amacıyla ayrıca devlet gelirleri ve reel faiz oranı kullanılmıştır. Regresyon analizinde kamu yatırımlarının ulusal gelir üzerindeki pozitif etkisi anlamlıdır. Ayrıca kamu yatırımları ve ulusal gelir arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Ünlükaplan (2009) çalışmasında Avrupa Birliği’ne üye 27 ülke için kalkınma, rekabetçilik ve inovasyon ilişkilerini kanonik korelasyon analizi yöntemiyle incelediği çalışmasında kamu yatırımlarının GSYH içindeki payını da açıklayıcı olarak değerlendirmiştir. Kamu yatırımlarının kalkınma, rekabetçilik ve inovasyon üzerinde önemli katkısı olduğu belirlenmiştir.

Öztürk (2012) çalışmasında 1975-2001 dönemi için Türkiye’de kamu yatırımları ile bölgesel eşitsizlik arasındaki ilişki eşbütünleşme ve nedensellik analizi bağlamında araştırılmıştır. Analiz sonuçları kamu yatırımlarının alansal dağılımı ile bölgesel GSYH’nin alansal dağılımına doğru nedensellik bulunmaktadır. Yani kamu yatırımları bölgesel eşitsizlikleri gidermek adına kullanılabilir bir araçtır. Sancar ve diğerleri (2016), istihdam ile tarım, sanayi ve hizmetler sektörü bölgesel yatırım harcamaları arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile araştırmışlardır. Çalışmada sanayi ve hizmet sektörü kamu yatırım harcamalarının istihdamı artırıcı etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Türkiye’de kamu yatırımlarının sosyal etkileri ile ilgili çalışmalara örnek olarak Cömertler ve Kar (2007) çalışması gösterilebilir. Yatay kesit analizi yardımıyla 2000 yıl verileriyle Türkiye’de suç oranlarının belirleyicilerini inceledikleri çalışmalarında, kamu yatırımlarını da açıklayıcı değişken olarak öngörmüşlerdir. Fakat kamu yatırımlarının etkisi anlamlı bulunmamıştır. Fidan ve Şahin (2013) çalışması ise kamu yatırımları ve yatırım teşvik belgelerinin, göçlerin nedeni ve yönlendirilmesi üzerinde sınırlı etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Ulusal literatürde kamu yatırımları ile özel yatırımların ilişkisinin araştırıldığı çok sayıda uygulamalı çalışma mevcuttur. Bunlardan bazıları verilmiştir. Eşiyok (2001) kamu yatırımlarından özel yatırımlara daha kuvvetli olmak üzere çift yönlü nedensellik tespit etmiştir. Yavuz (2005) kamu yatırım harcamaları, özel yatırımları çekmektedir. Şimşek ve Kadılar (2005) kamu sabit sermaye yatırımlarının verimliliğini, özel sektör imalat sanayi üzerindeki etkisi olarak değerlendirerek sınır testi yöntemiyle iki değişken arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığını kanıtlamışlardır. Sonuç olarak kamu sabit sermaye yatırımlarının özel imalat sanayii çıktısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu ispatlamışlardır. Günaydın (2006) çalışmasında eşbütünleşme ve nedensellik analizleri sonucuna göre 1987:1-2004:3 dönemi için Türkiye’de kamu yatırımları, özel yatırımlar üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte özel yatırımlar kamu yatırımlarını etkilememektedir. Altunç ve Şentürk (2010) çalışmasında kamu yatırımları ve özel yatırımlar arasındaki ilişki, sınır testi yaklaşımı ile incelenmiştir. 1980-2009 dönemi sonuçlar hem kamu altyapı yatırımlarının, hem de altyapı niteliği taşımayan yatırımların uzun dönemde özel yatırımları uyarıcı etkiye sahi olduğuna işaret etmektedir. Kalem (2015), 1976-2012 dönemi verileri için Türkiye’de kamu yatırımlarının özel kesim yatırımlarını dışladığı sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın kamu yatırımları kısmı ile ilgili bir diğer sonuç ta özel kesim yatırımları, ulusal gelir, enflasyon oranı ve faiz oranı değişkenlerinin hiçbirinin kamu yatırımlarının nedeni olmadığı yönündedir.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinin incelendiği uygulamalı çalışmalar da ulusal literatürde büyük yer tutmaktadır. Bunlardan birkaçına örnek vermek gerekirse 1950-2003

dönemi için uygulanan Arısoy (2005) çalışmasından elde edilen bulgulara göre, toplam kamu harcamaları hariç, uzun dönemde ekonomik büyümeden kamu harcamalarının unsurlarına (cari harcamalar, yatırım harcamaları, transfer ve transfer dışı harcamalar) doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Aytaç ve Güran (2010), 1987-2005 yılları için Granger nedensellik testi ile kamu yatırım harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Tan, ve diğerleri (2010) altyapı harcamalarından GSYH'ye doğru tek yönlü, eğitim harcamaları ile GSYH arasında çift yönlü nedensellik tespit etmiş; sağlık harcamaları ile GSYH arasında ilişki bulunamamıştır. Gül ve Yavuz (2011) eşbütünleşme ve nedensellik analizleri kullanarak ekonomik büyüme ile kamu yatırımları arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını kanıtlamışsalar da, ekonomik büyümeden yatırım harcamalarına doğru bir nedensellik tespit edememişlerdir. Altunç (2011) ekonomik büyüme ile toplam kamu harcamaları ve reel harcama kalemleri arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı ile test etmiştir. Çalışma sonuçlarına göre ekonomik büyümeden kamu harcamalarına tek yönlü; yatırım harcamaları ile çift yönlü nedensellik bulunmuştur. Şanlı ve Kaytancı (2015) çalışmasında sınır testi yaklaşımı ile kamu yatırım harcamalarının uzun dönemde büyüme üzerinde etkili olmadığı belirlenmiştir.

Yukarıda incelenen çalışmaların tümünde kamu yatırımları açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Kamu yatırımlarının analize bağımlı değişken olarak dahil edildiği çalışmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

Tanzi ve Davoodi (1997), yolsuzluğun bazı alanlar üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarına kamu yatırımlarını da dahil etmişlerdir. 1980-1995 periyodu için regresyon analizinin kullanıldığı bu çalışmanın sonucunda yüksek yolsuzluğun yüksek kamu yatırımı ile anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde altyapı kalitesinin de düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Clements ve diğerleri (2003) kamu yatırımlarını (GSYH'ye oran) açıklamak üzere ulusal gelir, dış borçlar, toplam borçlar, dış yardımlar, şehirleşme oranı ve ekonominin dışa açıklık durumunu kullanarak 55 adet düşük gelir grubuna dahil ülkenin 1970-1999 periyodu için panel veri analizi ile incelemişlerdir. Değişkenlerin farklı kombinasyonlarına göre oluşturulan modeller genel olarak yorumlanırsa ulusal gelir, dış yardımlar ve dışa açık olma kamu yatırımları üzerinde anlamlı ve pozitif etkiye sahiptir; şehirleşme oranı negatif etkiye sahiptir.

Turrini (2004), 1970-2002 dönemi için AB ülkeleri için kamu yatırımlarını belirleyen faktörleri panel veri analizi ile araştırmıştır. Kamu yatırımlarını temsilen brüt sabit sermaye oluşumu, açıklayıcı değişken olarak kişi başı ulusal gelir, vergi gelirleri, cari harcamalar, çıktı (üretim) açığı, brüt borç, bütçe açığı, 1993 yılından sonra AB üyesi olma (kukla değişken) olarak belirlenmiştir. Sonuçlar kamu yatırımları üzerinde genel olarak vergi gelirleri ve üretim açığının pozitif, diğer değişkenlerin negatif ve anlamlı etkisini işaret etmektedir. AB'ye üyelik durumu da kamu yatırımlarını arttırıcı etkiye sahiptir.

Valila ve Mehrotra (2005) kamu yatırımlarının belirleyicilerini, milli gelir, bütçe politikaları ve mali sürdürülebilirlik hususları kapsamında incelemişlerdir. EU10 üye ülkeleri, uyum ülkeleri için panel veri analizi ve EU10 ülkeleri için regresyon analizleri uyguladığı çalışma 1972-2003 dönemini kapsamaktadır. Reel, GSYH, çıktı açığı, reel faiz oranı, borçlanma oranı, gayrisafi sabit sermaye oluşumu, cari ödemeler, cari alacaklar değişkenlerinin kullanıldığı farklı paneller oluşturulmuştur. Genel olarak varılan sonuçlar EU10 ülkeleri için kamu yatırımları üzerinde reel üretim düzeyinin ve uzun dönem faiz oranlarının pozitif; borçlanma düzeyinin negatif ve anlamlı etkilerine işaret etmektedir. Uyum ülkeleri için ise reel üretim düzeyi ve cari gelirler ile

ödemelerin yer aldığı modelde uzun dönem faiz oranı pozitif etkiye sahiptir. Cari gelir ve ödemeler de kamu yatırımları üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır.

Kutlar ve Doğanoğlu (2001), Türkiye’de yolsuzluk endeksleri ile kamu yatırımları ve bu yatırımların alt sektörleri arasındaki ilişkiyi en küçük kareler yöntemi ile incelemiştir. 1980-2000 döneminde iki farklı yolsuzluk endeksinin de kamu yatırımlarına karşı hassas olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın ulaştırma yatırımları ve enerji yatırımlarının, kamu gelirleri ve kişi başına gelirin de dahil edildiği modellerde bu iki değişenin yolsuzluk endeksi ile ters işaretli olduğu görülmektedir. Başka deyişle yolsuzluğun artması ile enerji ve ulaştırma yatırımları artmaktadır. Farklı yatırım türleri ile yolsuzluklar arasında bir ilişki bulunmaktadır. Çalışmada yolsuzluğun kamu yatırımlarını artırıyor görünmesine rağmen diğer yandan verimsizleştirdiği saptanmıştır.

Durkaya, ve diğerleri (2010), kamu borçlanması ile kamu yatırımları arasındaki uzun dönem ilişkiyi 1980-2008 dönemi için incelemiştir. Kamu borçlanmasını temsilen borç faiz ödemelerinin kullanıldığı çalışmada uzun dönemde kamu borçlanmasının kamu yatırımlarını dışladığı sonucuna varılmıştır. Başka deyişle faiz ödemelerine ayrılan payın artması kamu yatırımlarını azaltıcı etki yapmaktadır.

Yavuzdurmaz ve Karadağ (2014) Türkiye’de bölgesel kamu yatırımlarının belirleyicilerinin inceledikleri çalışmalarında dinamik panel veri yöntemine başvurmuşlardır. Çalışma, 1987-2001 dönemi İBBS düzey 3 bölgeleri için gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar, Türkiye’de kamu yatırımlarının bölgesel dağılımında; bölgelerin nüfus yoğunluğu, sanayi sektörünün toplam üretim içindeki payı, gibi faktörlerin negatif, öte yandan tarım kesiminin toplam üretim içerisindeki payının ise pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan siyasi faktörler ve kişi başına düşen gelir yapılan yatırımlar üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı bulunmuştur.

Kamu yatırımları ile ilgili çalışmaların arka planı oldukça geniş olmakla birlikte araştırmaların büyük kısmının genel olarak belirli konular etrafında yoğunlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Literatür araştırmasında sıklıkla kamu yatırımlarının etkilerinin nedensellik çerçevesinde incelendiği görülmektedir. Bu çalışmada kamu yatırımlarını etkileyen faktörler bir önceki bölümde açıklanan faktörlerden vergi gelirleri, milli gelir, enflasyon oranı ve cari açık çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu değişkenlerin kullanılma sebebi Türkiye’de vergi gelirlerinin ve milli gelirin kamu yatırımlarına dönüşme durumunu incelerken aynı zamanda vergi gelirleri ve milli gelirin yatırımlara dönüşmesinde azaltıcı etkisi bulunan iki büyüklük olarak fiyatlar genel seviyesindeki artış ve cari açığın yatırımlar üzerinde etkisinin olup olmadığını görmektir. Değişken seçimleri Dipnot 4’te ayrıntılı biçimde açıklanmıştır.

4.ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde analizler sırasında kullanılan veri seti, değişkenler açıklanarak

4.1.Araştırmanın Yöntemi ve Veri Seti

Ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmeyen zaman serileri durağan olarak tanımlanabilir. Zaman serileri verilerine dayanan çalışmalar, zaman serisinin durağan olduğunu varsaymaktadır. Aksi halde seriler arasında sahte regresyon ortaya çıkabilmektedir. Bu şekilde yapılan tahminler ve hesaplanan istatistikler geçerli olmayacaktır (Gujarati, 1999, ss. 709-713). Durağan olmayan zaman serileri durağanlaştırmak için ilk farkların alınmasına başvurulmaktadır. Bu durum, seriler hakkında uzun dönem bilgilerinin kaybolmasına neden olmaktadır. Eşbütünleşme teorisi durağan olmayan serilerin doğrusal bileşimlerinin durağan

olup olmadığının test edilmesine ve –varsa- uzun dönemli denge ilişkilerinin araştırılmasına izin vermektedir. Kısaca, serilerin durağan olmadığı durumda bile seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunabileceği ve bu ilişkinin durağan bir yapıda olabileceği varsayımına dayanmaktadır (Tarı ve Yıldırım, 2009, s. 100). Aynı mertebeden durağan olmayan seriler için Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen düzey ilişkilerinin analizine yönelik sınır testi yaklaşımı kullanılmaktadır (Şimşek, 2005, s. 7).

Bu çalışmada yapılan durağanlık analizleri sonucu tüm serilerin aynı mertebeden durağan olmadıkları görülmüştür. Bu sebeple kamu yatırımlarının seçilmiş serilerle muhtemel uzun dönem ilişkisinin varlığı Pesaran, Shin ve Smith (2001) ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelenmiştir. Amaç doğrultusunda kullanılan veri seti 1975-2014 dönemini kapsamaktadır. İncelemede kullanılan değişkenler Valila ve Metrohra (2005) ve Turrini (2004)⁴ çalışmalarından yola çıkılarak bu çalışmaya uyarlanmıştır. Kamu yatırımlarını temsilen kamu kesimi sabit sermaye yatırımları kullanılmıştır. Uzun dönemde kamu yatırımlarını açıklamak üzere; vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı, GSYH'deki yüzde değişim, cari işlemler dengesi ve enflasyon oranı (toptan eşya fiyat endeksi) serileri kullanılmıştır. Vergi gelirleri serisi⁵ Gelir İdaresi Başkanlığı resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Diğer seriler Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Temel Ekonomik Göstergeler'den derlenmiştir.

4.2.Bulgular

4.3.Durağanlığın Sınanması

Bu bölümünde ilk olarak seriler birim kök testine tabi tutulmuştur. Düzey değerler bakımından durağanlığın sağlanmadığı hallerde serilerin birinci farkları ile birim kök testleri tekrarlanmıştır. Serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek üzere Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF; 1979, 1981), Phillips ve Perron (PP; 1988) birim kök testleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1. Serilere Ait Birim Kök Sınaması Sonuçları

Seri adı	ADF		PP	
	Test ist.	Olasılık	Test ist.	Olasılık
kamuy	-2,998	0,1458	-2,482	0,3346
dkamuy	-5,354	0,0005	-6,478	0,0000
vergi	-1,582	0,7795	-1,550	0,7941
dvergi	-7,839	0,0000	-7,682	0,0000
gsyh	-6,328	0,000	-6,718	0,000
dgsyh				
enf	-2,752	0,2226	-2,698	0,2426
denf	-6,676	0,0000	-7,416	0,0000
cari	-3,072	0,1309	-3,802	0,0270
dcari	-7,103	0,000	-7,69	0,0000

⁴ Belirtilen çalışmalarda kamu yatırımlarını temsilen gayrisafi sabit sermaye oluşumu kullanılmıştır. Bu seri TÜİK tarafından Türkiye için 1987-2006 ve 1998'den itibaren 2 seri halinde derlenmektedir. Çalışmalardaki diğer açıklayıcı değişkenler: net borç/cari devlet harcamaları, net borç/net gelir, cari harcamalar, uzun dönem faiz oranı, üretim açığı ve döngüsel ayarlanmış bütçe dengesidir. İlk üç değişken serbestlik derecesi ve muhtemel çoklu doğrusal bağlantı problemi sebebiyle tercih edilmemiştir. Uzun dönem faiz oranı yerine enflasyon oranı kullanılmıştır. Üretim açığı OECD tarafından Türkiye için 2007'den itibaren derlenmektedir. Döngüsel ayarlanmış bütçe dengesi verisi Türkiye için bulunmamaktadır. Yerine cari işlemler dengesi kullanılmıştır.

⁵Vergi gelirleri 2014 gözlemi aşağıdaki adresten alınmıştır:

<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/GenelEkonomikHedeflerveYat%C4%B1r%C4%B1mlar.aspx>

Notlar: ADF testinde gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriteri ile (maksimum 9 gecikme) olarak belirlenmiştir.

Phillips-Perron testinde “Newey-West bandwith” bilgi kriteri kullanılmıştır.

ADF ve PP testinde kritik değerler %1 ve %5 istatistiki anlam düzeyleri için sırasıyla -4.21 ve -3.52'dir. ADF ve PP testlerinde boş hipotez serilerin durağan olmadığını ifade etmektedir.

Birim kök testlerine geçmeden önce serilerin trend özellikleri incelenmiş, yapılan testlerden elde edilen sonuçlar tüm serilerin trend özelliği sergilediğini göstermiştir. Bu nedenle birim kök testlerinde test denklemi olarak trend ve sabit içeren model seçilmiştir. Birim kök testlerinden elde edilen sonuçlara göre kamuy serisinin ADF ve PP birim kök testlerinde fark durağan olduğu görülmektedir. vergi, enf ve cari serilerinin tüm testlere göre fark durağan olduğu anlaşılmaktadır. gsyh serisi ise her iki test türünde düzey durağan olarak görülmektedir. Bu sonuçlar çerçevesinde kamuy, vergi, enf, cari serileri ilk farklarda durağan, gsyh serisi ise düzey durağan olarak değerlendirilebilir. Buna göre aynı mertebeden durağan olmayan seriler arasındaki ilişkilerin araştırılmasına fırsat veren ARDL sınır testi yaklaşımı, uygun yaklaşım olarak belirlenmiştir.

4.4.ARD L Sınır Testi Yaklaşımı

Aynı mertebeden durağan olmayan seriler arasında I(0) ve I(1) uzun dönem ilişkinin ortaya konmasına izin veren ARDL (Autoregressive Distributed Lag Model) yaklaşımı Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından ortaya atılmıştır. Bu model, kısıtsız hata giderme modelini kullanarak kısa ve uzun dönem ilişkileri araştırılabilmektedir (Akel ve Gazel, 2014, s.30). Kısıtlanmamış hata düzeltme modeline dayalı modelin bu çalışmaya uyarlanmış hali denklem (1)'de görülmektedir:

$$\Delta kamuy_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_1 \Delta vergi_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_2 \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_3 \Delta enf_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_4 \Delta cari_{t-i} + \beta_5 vergi_{t-i} + \beta_6 GSYH_{t-i} + \beta_7 enf_{t-i} + \beta_8 cari_{t-i} + u_t \quad (1)$$

Yukarıdaki eşitlikte β_0 sabit katsayı, Δ fark işlemcisi ve u_t hata terimini ifade etmektedir. Denklem tahmini yapıldıktan sonra uzun dönemli ilişkinin araştırılmasında yararlanılan hipotezler aşağıdaki gibidir:

$$H_0: \beta_5 = \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = 0 \text{ (Eşbütünleşme yoktur)}$$

$$H_0: \beta_5 \neq \beta_6 \neq \beta_7 \neq \beta_8 \neq 0 \text{ (Eşbütünleşme vardır)}$$

Sınır testinin kritik değerleri standart F dağılımına uymamaktadır. Testin kritik değerleri Pesaran ve diğerleri (2001) çalışmalarında elde edilmektedir. Herhangi bir anlamlılık düzeyi için 1 numaralı modelde hesaplanan F istatistiği bu çalışmada verilen alt ve üst kritik değerlerin dışında kalırsa değişkenlerin bütünlüşme dereceleri hesaba katmadan kesin bir yorum yapılabilmektedir. Söz konusu F istatistiği üst kritik değer üzerinde ise seriler arasında bir uzun dönem ilişkisi mevcuttur. Alt değer altında kalması eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığını göstermektedir. Alt ve üst kritik değerlerin arasında düşmesi halinde ise kesin bir yorum yapılamamakta, bu durumda serilerin bütünlüşme derecelerini hesaba katan Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından önerilen diğer yöntemlere başvurulması zorunlu olmaktadır (Şimşek, 2005, s.12).

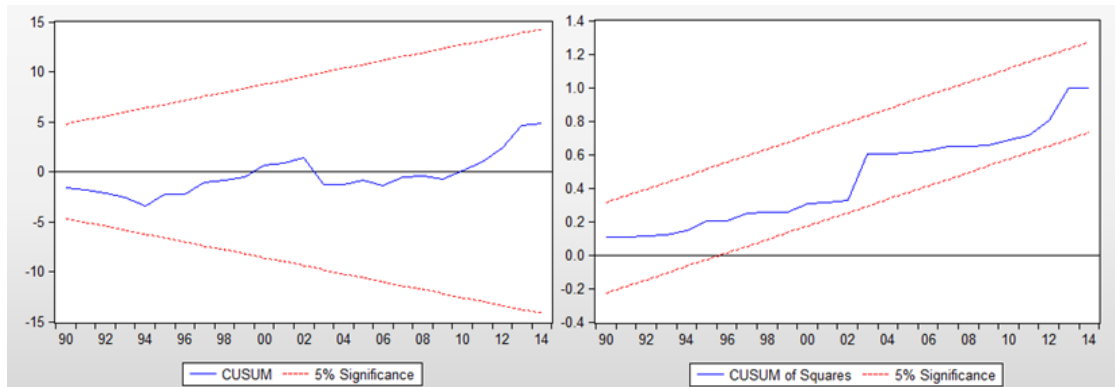
ARDL sınır testi yaklaşımında da gecikme sayısının belirlenmesi için Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn gibi kritik değerlerden yararlanılmakta, en küçük kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu modelin gecikme uzunluğu olarak belirlenmektedir. Seçilen kritik değerin en küçük olduğu gecikme uzunluğu ile oluşturulan model otokorelasyon problemi içeriyorsa bu durumda

ikinci en küçük kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu alınmakta, otokorelasyon problemi hala devam ediyorsa bu problem ortadan kalkana kadar bu işleme devam edilmektedir (Karagöl ve diğerleri, 2009, s.76). Bu çalışmada yıllık serilerle çalışılması sebebiyle üç gecikme uzunluğuna kadar izin verilmiştir. Eviews 9 paket programının Akaike bilgi kriterini baz alarak üç gecikmeye kadar hesapladığı değerlere bakıldığında otokorelasyon probleminin yaşanmadığı en uygun model olarak ARDL (2,3,1,0,1) modeli olarak görülmüştür. Tablo 2’de bu modele ait varsayımlara ilişkin bilgiler yer almaktadır:

Tablo 2. ARDL (2,3,1,0,1) modeline ait tanısal testler

Otokorelasyon Varsayımı	
BG-LM Test	Olasılık değeri
	0.2394
Sabit Varyans Varsayımı	
χ^2 (White) Test	Olasılık değeri
	0.3952
Normallik Varsayımı	
Jarque -Bera Test	Olasılık Değeri
	0.4293
Model Anlamlılığı	
R²	0.9109
Prob(F-statistik)	0.0000
F(Ramsey Reset)	Olasılık değeri
	0.6715

Modelde otoregresif parametrenin varlığı sebebiyle otokorelasyonun denetlenmesinde Durbin Watson istatistiği yerine Breusch-Godfrey testi sonucu yorumlanmıştır. Bu test sonucuna göre model artıkları dördüncü mertebeye kadar otokorelasyon problemi taşımamaktadır. White değişen varyans testi sonucuna göre model artıkları varyansta durağandır. Jarque-Bera test istatistiğine göre artıklar normal dağılıma uymaktadır. Açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü oldukça yüksektir. Model topluca anlamlıdır. Modelde tanımlama hatası bulunmadığını savunan sıfır hipotezi, Ramsey-Reset Testi sonucuna göre reddedilememektedir. Modelin kararlılığını belirten Cusum ve Cusum of Squares testi sonuçlarının 0.05 hata payına göre grafiği aşağıda yer almaktadır:

Grafik 1. Cusum ve CUSUM of Squares Testi Sonuçları

Grafik 1’den regresyon katsayılarının sınırlar arasında kalarak kararlı davranış gösterdiği görülmektedir. Tüm kriterler birlikte değerlendirildiğinde bu modelin uzun dönem ilişkinin analizi için uygun bir model olduğuna karar verilmiştir. Bununla beraber sınır testinin

uygulanabilmesi için öncelikle yukarıda belirtilen F istatistik değerinin belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo 3. Sınır Testi F İstatistik Değerin Kritik Değerlerle Karşılaştırılması

F istatistik	Hata payı	Alt sınır*	Üst Sınır*
	%10	2,45	3,52
4,000221	%5	2,86	4,01
	%1	3,74	5,06

*Bağımsız değişken sayısı 4'tür. Kritik değerler Pesaran, ve diğerleri(2001)'de tablo CI(iii)'den alınmıştır.

F istatistik değeri %10 hata payıyla üst kritik sınırın üstündedir. Öyleyse seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur. Eşbütünleşme ilişkisinden yola çıkılarak tahmin edilen kısa ve uzun dönem katsayıları sırasıyla Tablo 4 ve Tablo 5'te verilmiştir:

Tablo 4. Hata Giderme Modeli Kısa Dönem Dinamikleri

Değişken	Katsayı	t istatistik	Olasılık
d(kamuy)	0,5595	3,2954	0,0029*
d(vergi)	-5,1355	0,4850	0,6319
d(vergi(-1))	-30,6224	2,1241	0,0437**
d(vergi(-2))	13,6735	1,2082	0,2383
d(gsyh)	0,0181	0,8724	0,3913
d(enf)	-0,0126	2,3685	0,0259**
d(cari)	-4,0887	3,0863	0,0049*
ECM(-1)	-0,4125	3,7449	0,0009

*%1, **%5'e göre anlamlılık düzeyini göstermektedir. "t" test istatistikleri mutlak değerlidir.

Tablo 4'de hata giderme modeline göre tahmin edilen kısa dönem ilişkiler yer almaktadır. Modelde değişkenler arasında uzun ve kısa dönemli ilişkilerin yorumlanabilmesi için Hata giderme terimi (ECM) katsayısından beklenen istatistiksel anlamlı olması, negatif olması, büyüklüğünün yorumlanabilir olmasıdır. Bu modelde hata giderme katsayısının negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu durum hata giderme mekanizmasının çalıştığının göstergesidir⁶.

Kısa dönem katsayılarına bakıldığında kamu yatırımı değişkeninin pozitif ve anlamlı olduğu görülmüştür. Kamu yatırımlarının uzun süreli, büyük çapta yatırımlar olması, yatırımın başladığı yıldan sonraki birkaç yılda da, aynı yatırım için harcamaların devam edeceği anlamına gelmektedir. Ulusal gelir artışının etkisi kısa dönemde anlamlı değildir. Birinci gecikmesi istatistiksel anlamlı olan vergi gelirlerindeki artış kısa dönemde kamu yatırımlarını arttırmamaktadır. Enflasyonun kısa dönemde kamu yatırımları üzerindeki pozitif etkisi, enflasyonu azaltma önlemlerinin ekonomideki kısa dönemli olumlu etkilerine bağlanabilir. Bu etki, fiyat istikrarsızlığının kısa dönemde özel sektör yatırımlarına olumsuz etkisi sebebiyle (Terzi ve Oltulular, 2006, s.16) kamu sektörünün bu açıkları kapatma amacıyla daha fazla yatırım yapması ile de açıklanabilir. Cari işlemler açığının da kısa dönemde kamu yatırımları ile arasında anlamlı ilişki ve negatif yöndedir.

⁶ *Banerjee ve diğerleri (1998) yüksek derecede anlamlı hata giderme teriminin, istikrarlı bir uzun dönem ilişkisinin varlığını kuvvetlendirdiğini ileri sürmektedir (aktaran, Shittu ve diğerleri, 2012:60).

Tablo 5. Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	t istatistik hesap	Olasılık
vergi	-24,7479	3,3223	0,0027*
gsyh	-0,0239	0,3372	0,7388
enf	-0,0305	2,4810	0,0202**
cari	-6,4514	2,5263	0,0182**
Sabit	9,8054	6,8008	0,0000*

*%1, **%5'e göre anlamlılık düzeyini göstermektedir. "t" test istatistikleri mutlak değerlidir.

Tablo 5'te uzun dönemde değişkenlerin katsayıları, standart hata ve bunlara ait olasılık değerleri yer almaktadır. Uzun dönemde GSYH hariç kamu yatırımları seviyesi üzerinde diğer tüm faktörlerin etkisi istatistiksel anlamlıdır. Bu duruma göre Türkiye'de 1975-2014 arasında uzun dönemde ulusal gelirdeki değişimler kamu yatırımlarına ayrılan payı etkilememektedir. Başka deyişle kamu yatırımları talebi, ulusal gelir değişimleriyle değişiklik göstermemektedir. Bu durum Aytaç ve Güran (2010), Gül ve Yavuz (2011), Yavuzdurmaz ve Karadağ (2014) çalışması ile benzeşmektedir. Vergi gelirlerindeki artışın da kamu yatırım seviyesi üzerinde artırıcı etkisi bulunmamaktadır. Vergi gelirleri ile kamu yatırımları arasında zıt yönlü ilişkiye Aizenman, ve diğerleri (2007) ve Avila ve Strauch (2008) çalışmalarında da rastlanmaktadır. Özellikle 1984 yılından itibaren toplanan vergilerde artış yaşanmıştır (<http://www.gib.gov.tr>). Fakat kayıtdışılık ve gecikme etkisi gibi farklı sebeplerle potansiyel vergi gelirlerinin reel yansımaları farklı olabilmektedir. Dahası, vergi artışları harcanabilir geliri düşürmekte, gelir dağılımını bozmakta, bireysel tasarrufları ve dolayısıyla toplam tasarrufları azaltmaktadır. Bu da hem tasarrufların yatırıma dönüşmesini engellemekte, hem de iç borçlanma imkanını azaltarak kamu sabit sermaye yatırımları için ayrılan bütçeyi olumsuz etkilemektedir. Kamu kesimi borç faizi ödemelerindeki artış, beklentileri karşılayarak kamu yatırım seviyesini azaltmaktadır. Bununla birlikte enflasyonun yarattığı belirsizlik ortamının, yapılacak özellikle büyük çaplı yatırımların ertelenmesine veya hiç yapılmamasına sebep olarak muhtemel seviyeyi aşağı çektiği söylenebilir. Kamu yatırımları ile enflasyon arasında uzun dönemde var olan bu yönlü ilişki Terzi ve Oltulular (2006) çalışması ile uyumludur. Cari işlemler dengesindeki açık da kamu yatırımlarında azalmaya neden olmaktadır. Bu açığın, gerek yetersiz tasarrufların daha az kamu yatırımını ifade etmesi, gerekse açığın sürdürülebilirliğinin sağlanması için yatırım harcamalarının azaltılmasına bağlı olarak düşünüldüğünde bu sonuç makul görünmektedir. Yatırımların otonom kısmını temsil ettiği söylenebilecek olan sabit katsayının anlamlı olması da beklentiler yönündedir. Diğer faktörlerin etkisi sabit tutulduğunda devlet sabit sermaye yatırımlarını gerçekleştirmeye devam etmektedir.

5.SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de seçilmiş ekonomik göstergelerin kamu yatırımları üzerindeki uzun dönem etkileri araştırılmıştır. Bu amaçla 1975-2014 yıllık verileri ARDL sınır testi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre vergi gelirleri ile kamu yatırımları arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuç milli gelirdeki değişmelerin kamu yatırımları üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı bulgusu ile birlikte değerlendirilebilir. Ülkemizde ulusal gelir artışlarının yaşanmasına paralel olarak vergi yükünün artması ile harcanabilir gelir seviyesi düşmekte, ayrıca dolaylı vergiler vasıtasıyla gelir dağılımının bozulmasına aracı olmaktadır. Harcanabilir gelir seviyesinin düşmesi ise dolaylı olarak tasarrufları olumsuz

etkilemekte ve bireysel tasarrufları arttıramamaktadır. Kamunun ise 1990-2005 dönemleri arasında negatif olan tasarruf eğiliminin, inceleme döneminin tümü dikkate alındığında GSYH'ye oran olarak %6'yı aşmadığı görülmektedir (<http://www.kalkinma.gov.tr>). Bu durumda yurtiçi tasarruf havuzunun yatırımlara ayrılacak yeterlilikte oluşturulamaması yatırımların finansmanını karşılayamaması sonucunu doğurmaktadır. Tasarruf ve yatırım dengesizliğinden kaynaklanan cari işlemler açığındaki artışın kamu yatırımları üzerinde negatif etkisinin istatistiksel anlamlı olması da bunu destekler niteliktedir.

Kamu yatırımlarının en büyük finansman kaynağı olarak vergi gelirlerinin devlet hazinesine gerçek yansımalarının farklı oluşunda, enflasyonist ortamın vergi gelirlerinde yarattığı aşınmanın da payından bahsedilebilmektedir. Tanzi etkisi adı verilen bu aşınma nedeniyle devlet planladığından daha az vergi geliri elde etmektedir. Böylesi bir gerçekleşme ise kamu yatırımlarına ayrılan payın azalmasında etkili olacaktır. Bu çalışmada enflasyon ile kamu yatırımları arasındaki zıt yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu zıt yönlü ilişkinin aynı zamanda enflasyon baskısının yarattığı ileriye göremezlik ortamında özellikle büyük çaplı kamu yatırımlarının uygulanmamasına bağlı olduğu da söylenebilir. Yüksek enflasyonist ortam ayrıca yine tasarruflar üzerinden iç borçlanma seçeneğini azaltması, kamu harcamalarının maliyetlerini yükseltmesi, bütçe açıklarını arttırması gibi farklı aktarım mekanizmaları yoluyla da kamu yatırımlarına hesaplanandan daha az pay ayrılmasına sebep olması mümkündür.

Kamu sabit sermaye yatırımları; özel yatırımlara altyapı hazırlaması, bölgesel farklılıkları azaltması, iş alanı yaratması, özel sektörün giremeyeceği alanlara girerek her vatandaşın altyapı imkanlarından eşit faydalanmasını sağlaması, üretim imkan ve miktarını arttırması gibi faydalarıyla ülke ekonomisindeki olumlu katkıları tartışılmazdır. Bu çalışmada uzun dönemde ulusal gelir artışından etkilenmeyen kamu kesimi yatırımlarının vergi yükü, cari işlemler açığı, enflasyon oranı ile birlikte değerlendirildiğinde ekonomide bulunan baskıdan olumsuz etkilendiği görülmektedir. Kamu yatırımlarının öncelikli finansman kaynağı olarak düşünüldüğünde vergi yükünün arttırılması ile daha fazla kamu yatırımı yapmanın mümkün olmadığı görülmektedir. Bu durumda vergi yükünün hafifletilmesi ve gelir gruplarına göre adil dağıtılması, bunun sonucunda harcanabilir gelirin yükselmesi ile iç tasarrufların arttırılarak iç borçlanma imkanının arttırılması, bu olumlu gelişmelerle fiyat istikrarının sağlanarak yatırım ortamının iyileştirilmesi uzun dönemde kamu yatırım seviyesinin arttırılmasına yönelik alternatif politikalar arasında yer alabilecektir.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyük önemi bulunan kamu yatırımlarına bütçeden ayrılan payın doğrudan veya dolaylı olarak pek çok faktörden etkilenmesi olağandır. Ulusal literatürde konu ile ilgili uygulamalı çalışmaların çoğunda olduğu gibi bu çalışmada da gözlem sayısının sınırlı olması diğer faktörlerin kamu yatırımları üzerinde etkilerinin görülmesine sınırlı imkan tanımaktadır. İleriki çalışmalarda, literatürü takiben tüm makroekonomik, sosyal, konjonktürel ve politik etmenlerin kamu yatırımlarını açıklamak üzere farklı senaryolar altında bir araya getirilerek araştırılmasının ülkemiz için büyük çapta ihtiyaç bulunan kamu yatırım seviyesini açıklamada yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aizenman, J., Kletzer, K. ve Pinto, B. (2007). Economic growth with constraints on tax revenues and public debt: implications for fiscal policy and cross-country differences. *NBER Working Paper Series No:W12750*.

-
- Aksümer, S. (2015). *Türkiye'nin cari açık sorunu ve cari açığın sürdürülebilirliği*. Konya Ticaret Odası Araştırma Raporları. Erişim adresi: <http://www.kto.org.tr/d/file/cari-acik-rapor.pdf>
- Altunç, Ö., F. (2011). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: türkiye'ye ilişkin ampirik kanıtlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 18(2),145-157.
- Altunç, Ö., F. ve Şentürk, B. (2010). Türkiye'de özel yatırımlar ve kamu yatırımları arasındaki ilişkinin ampirik analizi: sınır testi yaklaşımı. *Maliye Dergisi*. 158,531-546.
- Arısoy, İ. (2005). Türkiye'de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi (1950-2003). *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2005/15.
- Aytaç, D. ve Güran, M., C. (2010). Kamu harcamalarının bileşimi ekonomik büyümeyi etkiler mi? Türkiye ekonomisi için bir analiz. *Sosyoekonomi*. 2010(Temmuz-Aralık),129-152.
- Beşer, M., K. (2007). Bootstrap VAR modeller ve Türkiye'de tanzi etkisi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(6),89-108.
- Bocutoğlu, E. (2001). *Makro iktisat keynesyen teori ve politikalar* (2. Baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Braşovenau, L., O. (2012). Correlation between government and economic growth-specific features for 10 Nms. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 5.
- Cullison, W., E. (1993). Public investment and economic growth. *Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly*. 79(4),19-33.
- Demir, M. ve Sever, E. (2008). Kamu iç borçlanmasının büyüme, faiz ve enflasyon oranı üzerindeki etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(25),170-196.
- Durkaya, M. ve Ceylan, S. (2006). Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*. 150(Ocak-Haziran),79-89.
- Durkaya, M., Ceylan, C. ve Beken, O., O. (2010). Kamu borçlanması kamu yatırımlarını dışlıyor mu? *Ekonomik Yaklaşım*. 21(74),39-58.
- Emil, F. ve Yılmaz, H. H. (2003). Kamu borçlanması, istikrar programları ve uygulanan maliye politikalarının kalitesi: genel sorunlar ve Türkiye üzerine gözlemler. *ERC Working Papers* 03/07.
- Erden, L. ve Holcombe, R.G. (2005). The effects of public investment on private investment in developing countries. *Public Finance Review*. 33(5):575-602.
- Eşiyok, A. (2001). Türkiye ekonomisinde sabit sermaye yatırımlarının gelişimi ve ihracatın yapısı. *Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. İktisadi Araştırmalar*, GA-01-5-10.
- Fidan, F. ve Şahin, H. (2013). 2000-2012 yılları arasında TRA2 bölgesindeki göçlerin yönlendirilmesinde kamu yatırımları ve yatırım teşvik belgelerinin önemi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*. 4(2),18-39.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. *Vergi gelirleri*, Erişim tarihi:10.10.2017, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm
- Gujarati, D., N. (1999). *Basic econometrics*. (Şenesen, Ü. ve Şenesen, G.G.). İstanbul: Literatür.
- Gül, E. ve Yavuz, H. (2011). Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: 1963-2008 dönemi. *Maliye Dergisi*. 160(Ocak-Haziran),72-85.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*. 12(1),231-54.
- Kalem, A. (2015). *Türkiye'deki kamu yatırımlarının özel sektör yatırımlarına etkisinin incelenmesi* (Uzmanlık Tezi). T.C. Kalkınma Bakanlığı Yatırım Programlama, İzleme ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara.
-

- Kap, D. (2014). Suriyeli mülteciler: Türkiye'nin müstakbel vatandaşları. *Akademik Perspektif*, Aralık 2014.
- Karagöl, E.; Erbaykal, E. ve Ertuğrul, H., M. (2007). Türkiye'de ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi ilişkisi: sınır testi yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 8(1),72-80.
- Kutlar, A. ve Doğanoglu, F. (2001). *Türkiye'de 1980 sonrası yolsuzluklar, kamu yatırımları ve büyüme üzerine ekonometrik bir çalışma*. 5. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu (10-12 Mayıs 2001).
- Kwiatkowski, D., Phillips, P., C., Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing the full hypothesis of stationary against the alternative of a unit root. *Journal of Econometrics*. 54,159-178.
- OECD *Gross domestic product*,. Erişim tarihi: 16.08.2017, <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm>
- OECD. Tax statistics Erişim tarihi: 07.10.2017, <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV#>
- Oktayer, N. ve Susam, N. (2008). Kamu harcamaları- ekonomik büyüme ilişkisi: 1970-2005 yılları örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 22(1),145-164.
- Öğünç, F. ve Yılmaz, G. (2000). Estimating the underground economy in turkey. *MB Discussion Paper*, September 2000.
- Öztürk, L. (2012). Kamu yatırımları ve bölgesel eşitsizlik: bir nedensellik analizi, 1975-2001. *Ege Akademik Bakış*. 12(4),487-495.
- Parasız, İ. (1997). *Modern makroekonominin temelleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pereira, A., M. ve Andraz, J.M. (2005). Public investment in transportation infrastructures and economic performance in Portugal. *Review of Development Economics*. 9(2),177-196.
- Pesaran, M.,H, Shin, Y. and Smith, R.J.(2001). Bounds testing approaches the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*. 16(3),289-326.
- Phillips, P., C., B., Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*. 75(2),3354-346.
- Rabnawaz, A. ve Jafar, R.M.S. (2015). Impact of public investment on economic growth. *MPRA Papers*, No.70377.
- Romero- Avila, D. ve Strauch, R. (2008). Public finances and long-term growth in Europe: panel data analysis. *European Journal of Political Economy*. 24(2008),172-191.
- Sancar, C., Sancar, C., Polat, M.A. (2016). Bölgesel kamu yatırım harcamaları istihdam yaratmada etkili midir? (TR90 alt bölgesi örneği). *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*. 7(18):1-11
- Sever, E. ve Demir, M. (2007). Türkiye'de bütçe açığı ile cari açık arasındaki ilişkilerin var analizi ile incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. 2(1),47-63.
- Shittu, O.I., Yemitan, R.A. ve Yaya, O.S. (2012). on autoregressive distributed lag, cointegration and error correction model. *Australian Journal of Business* 2(8),56-62.
- Stoilova, D. (2017). Tax structure and economic growth: evidence from the european union. *Contaduria y Administracion* 62(2017),1041-1057.
- Sugözü, H.İ., (2008). *Kayıt dışı ekonomiyi önlemede vergi politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği)* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Şanlı, A. ve Kaytancı, U.B. (2015). Türkiye'de kamu yatırımı harcamalarının uzun dönemli büyümeye etkileri. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 52,35-59
- Şimşek, M. (2005). Türkiye'de bütçe açıklarının ulusal tasarruflara etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*. 6(2):1-20.
-

- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2005). Türkiye’de kamu sabit sermaye yatırımlarının verimliliği: sınır testi ile ekonometrik bir yaklaşım, 1963-2002. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 20(1),87-102.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, *Temel ekonomik göstergeler*. Erişim tarihi: 02.06.2017, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/TemelEkonomikGostergeler.aspx>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. *Genel ekonomik hedefler ve yatırımlar*, Erişim tarihi: 04.06.2017, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/GenelEkonomikHedeflerveYat%C4%B1r%C4%B1mlar.aspx>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. *Temel ekonomik göstergeler*. Erişim tarihi: 10.10.2017, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/TemelEkonomikGostergeler.aspx>
- Tanzi, V. ve Davoodi, H. (1997). Corruption, public investment and growth. *IMF Working Paper*, International Monetary Fund.
- Tanzi, V. ve Schuknecht, L. (2000). *Public expenditures in the 20th century: a global perspective*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Tarı, R. ve Yıldırım, D.Ç. (2009). Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: türkiye için bir uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*. 16(2),95-105.
- TCMB (2015). Tasarruf-yatırım dinamikleri ve cari işlemler dengesi gelişmeleri. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları. Erişim tarihi: 19.01.2018, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/1c433a55-1f29-4115-acd7-70dc3861772b/TCMB_KITAPCIK_2015_1.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-1c433a55-1f29-4115-acd7-70dc3861772b-m5lk1bu
- Terzi, H. ve Oltulular, S. (2006). Enflasyon-büyüme sürecinde sabit sermaye yatırımları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 20(1),1-18.
- Turrini, A. (2004). Public investment and the eu fiscal framework. *European commission directorate-general for economic and financial affairs*, Economic Papers No.202.
- TÜTÜNCÜ, A. ve ZENGİN, H. (2016). Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutunun tahmini. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 17(2),195-209.
- Ulusoy, A. ve Erdem, H.F. (2014). İç borçlanma ve enflasyon etkileşimi: Türkiye örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 22(2014),122-135.
- Ünlükaplan, İ. (2009). Avrupa Birliği üyesi ülkelerde iktisadi kalkınma, rekabetçilik ve inovasyon ilişkilerinin kanonik korelasyon analizi ile belirlenmesi. *Maliye Dergisi*. 157,235-250.
- Valıla, T. ve Mehrotra, A. (2005). Evolution and determinants of public investment of Europe. *European Investment Bank Economic and Financial Report 2005/01*.
- Vergne, C. (2009). Democracy, elections and allocation of public expenditure in developing countries. *European Journal of Political Economy*. 23(1),63-77.
- Yanpar, A. (2007). *Gelişmekte olan ülkelerde büyüme yönelimli vergi politikası* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yavuz, A. (2009). Başlangıcından bugüne kadar Türkiye’nin borçlanma serüveni: durum ve beklentiler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 203-226.
- Yavuz, N.Ç. (2005). Türkiye’de kamu harcamalarının özel sektör yatırım harcamalarını dışlama etkisinin testi (1980-2003). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. XX(1),269-284.
- Yavuzdurmaz, A. ve Karadağ, M. (2014). Türkiye’de bölgesel kamu yatırım politikalarını etkileyen temel faktörler. *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 14(4),649-660.
- Yıldız, M. (2009). 4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu’nun maliye politikasına etkileri. Maliye Bakanlığı Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, Ankara.

REKABETÇİ ÖNCELİKLER VE FİRMA PERFORMANSI ÜZERİNDE İLERİ İMALAT TEKNOLOJİLERİNİN ARACILIK ETKİSİ

Esen GÜRBÜZ¹

Ömür DEMİRER²

Atf/©: Gürbüz, E., ve Demirer, Ö. (2018). Rekabetçi öncelikler ve firma performansı üzerinde ileri imalat teknolojilerinin aracılık etkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1681-1699. doi: 10.17218/hititsosbil.482932

Özet: Bu çalışmanın temel amacı ileri imalat teknolojileri, rekabetçi öncelikler ve firma performansı arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri test etmek ve bu ilişkilerin doğasını anlamaktır. Araştırmanın ana küntlesini, İstanbul Sanayi Odasında listelenen Türkiye'nin en büyük 1.000 firması arasında yer alan ve metal eşya sanayi, makine sanayi (elektrikli olanlar hariç), elektrik makineleri, aletleri ve cihazları sanayi ile taşıt araçları sanayinde faaliyet gösteren 179 işletmeye ait 229 fabrika oluşturmaktadır. Veri toplama süreci sonunda 122 fabrikadan geri dönüş sağlanabilmiş ve bu birimlerden elde edilen verilerle kavramsal modelin geçerliliği yol analizi ile test edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ileri imalat teknolojilerinin rekabetçi öncelikler ile performans değişkenleri arasında güçlü bir aracılık etkisine sahip olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Üretim Stratejisi, Rekabet Öncelikleri, İleri İmalat Teknolojileri, Performans Ölçüm Sistemleri

The Mediating Effect of Advanced Manufacturing Technologies on the Competitive Priorities and Firm Performance

Citation/©: Gürbüz, E., ve Demirer Ö. (2018). The mediating effect of advanced manufacturing technologies on the competitive priorities and firm performance. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1681-1699. doi: 10.17218/hititsosbil.482932

Abstract: The main purpose of this study is to test the direct and indirect relationships between advanced manufacturing technologies, competitive priorities and firm performance and to understand the nature of these relations. The population of this study consisted 229 factory owned by 179 manufacturing firms were listed in Istanbul Chamber of Industry database and operating in metal products industry, machinery (except electric ones) industry, electrical machinery, appliances and equipment industry and vehicles industry. The population of this study consisted 229 factory owned by 179 manufacturing firms were listed in Istanbul Chamber of Industry database and operating in metal products industry, machinery (except electric ones) industry, electrical machinery, appliances and equipment industry and vehicles industry. A total of 122 completed surveys were obtained. The conceptual model was tested by path analysis. The findings have been shown that advanced manufacturing technologies have a strong mediation effect between competitive priorities and performance variables.

Keywords: *Manufacturing Strategy, Competitive Priorities, Advanced Manufacturing Technologies, Performance Measurement Systems.*

Makale Geliş Tarihi: 15.11.2018

Makale Kabul Tarihi:23.11.2018

Bu makale Ömer Halisdemir (Niğde) Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Esen GÜRBÜZ danışmanlığında Ömür DEMİRER tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

¹Prof. Dr., Ömer Halisdemir (Niğde) Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, esen@ohu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-5156-1439>

²Sorumlu Yazar Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, omurdemirer@hitit.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-9502-9935>

1. GİRİŞ

İşletmelerin küresel ve yerel pazarlarda ayakta kalabilmeleri için rekabet avantajını oluşturmak ve devam ettirmek zorunda oldukları, günümüz rekabet ortamında artık bilinen bir gerçektir. Ancak burada önemli olan temel soru; “işletmelerin çetin rekabetin yaşandığı pazarlarda rekabetçi avantajı nasıl elde edecekleri ve sürdürülebilir kılacaklarıdır”. Faaliyet yönetimi literatüründe bu sorunun cevabını bulmaya dönük ilk çalışma Skinner’in 1969’daki makalesi ile başlamıştır. Skinner çalışmasında rekabet avantajı sağlamada üretim fonksiyonunun önemini vurgulayarak, uygun üretim stratejisinin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi için yapılması gerekenlerin neler olduğunu belirtmiştir (Adam ve Swamidass, 1989). Skinner’ in faaliyet stratejisi modelinde stratejik amaçlara (üretim yetenekleri ya da rekabet öncelikleri) ulaşmada yapısal ve alt yapısal yatırımların önemi vurgulanmaktadır. Yapısal yatırımlar olarak *kapasite, fiziksel olanaklar ve teknoloji* gibi karar alanları sayılırken, alt yapısal yatırımlar olarak da *işgücü, kalite, üretim planlaması ve örgüt* gibi diğer önemli yatırım alanları belirtilmektedir (Boyer ve Lewis, 2002, s.10).

Yukarıda sayılan değişkenlerden teknolojinin, stratejik amaçlara ulaşmada önemli bir rolünün olduğu düşünülmektedir. Nitekim Hayes ve diğerleri (1988) işletmelerin, yapısal yatırımlara ilişkin karar alanlarından biri olan teknolojik yeterliliklerini, sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamada stratejik bir araç olarak kullanabileceklerini ifade etmektedir. Literatürde bu iddiayı araştırmaya dönük çok sayıda görgül çalışmaya rastlamak mümkündür (Dean ve Snell,1996; Swamidass ve Kotha, 1998; Orr, 1999; Kotha ve Swamidass, 2000; Mohamed ve diğerleri, 2001; Diaz ve diğerleri, 2003; Leosirihongthong ve Dangayach, 2005; Diaz ve diğerleri, 2005; Swink ve Nair, 2007). Bu nedenle bu çalışmada, *üretim stratejisinin içerik değişkenlerinden rekabet öncelikleri, yapısal yatırımlara ilişkin karar alanlarından biri olan teknolojinin önemli bir göstergesi olarak ileri imalat teknolojileri ve stratejik amaçlara ulaşmış olmanın bir sonucu olarak performans (operasyonel performans ve finansal performans) değişkenleri arasındaki ilişkilerin doğasını daha detaylı olarak anlamak ve stratejik amaçların sonuçlara dönüşmesinde teknolojinin aracılık etkisini araştırmak amaçlanmıştır.*

Bu çalışmanın hem araştırmacılar açısından hem de uygulayıcılar açısından önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. İlgili literatür incelendiğinde yapılan görgül çalışmaların pek çoğunda rekabet öncelikleri, ileri imalat teknolojileri ve performans değişkenlerine ilişkin ölçeklerin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu durum, elde edilen bulguların da farklı sonuçlar verdiğini göstermiştir. Bu çalışmada ise üzerinde stratejik bir konsensüs’ün olduğu (Boyer ve McDermott, 1999; Sarmiento ve diğerleri, 2007) rekabet öncelikleri ölçeği, Adler (1988) tarafından geliştirilen ve ileri imalat teknolojilerine ilişkin sınıflandırmaların temelini oluşturan ileri imalat teknolojileri ölçeği ve üretim (operasyonel) ve finansal performans ölçümünden oluşan karma performans ölçüm modelinin ayrıştırılması ile elde edilen iki performans ölçeği kullanılmıştır. Bu temel ölçeklerin bazı çalışmalarda (Kotha ve Swamidass, 2000; Boyer ve Pagell, 2000; Kazan ve diğerleri, 2006; Askar ve Mortagy, 2007; Idris ve diğerleri, 2008) yapı geçerliliklerinin değerlendirildiği görülmüştür. Ancak çok az sayıda çalışmada (Koufteros ve diğerleri, 2002; Gröbler ve Grübner, 2006) bu ölçeklerin yapı geçerliliklerinin doğrulanmasına ilişkin analiz yapıldığı söylenebilir. Bu çalışmanın ikincil ve alt amaçlarından biri de bu ölçeklerin yapı geçerliliklerinin doğrulanmasıdır.

Diğer taraftan, literatürde performans ölçümünde genelde karma performans ölçümü (Diaz ve diğerleri, 2005) ya da sadece finansal performansın (Butler ve Leong, 2000; Kazan ve diğerleri, 2006) veya üretim performansının (Christiansen ve diğerleri, 2003) tek başına ele alındığı

çalışmalara rastlanmaktadır. Oysaki bu çalışmada üretim ve finansal performans ölçümüne dayalı karma performans ölçüm sistemi yerine hem üretim hem de finansal performansın ayrı ayrı ölçümü yapılarak bu anlamda literatürden farklılaşmıştır.

Yine literatürde rekabet öncelikleri ileri imalat teknolojileri ve performans arasındaki ilişkilerin tespiti üzerine yapılmış çalışmalar bulunmasına karşın (Kotha ve Svamidass, 2000; Diaz ve diğerleri, 2005), gerek üretim stratejisinin gerekse ileri imalat teknolojilerinin performans üzerine dolaylı etkileri diğer bir ifadeyle aracılık etkisini araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Üretim stratejisi ve teknoloji konusu literatürde oldukça çok sayıda çalışmada inceleme alanı bulunduğu (Scudder ve Hill, 1998; Rungtusanatham ve diğerleri, 2003) ve bu çalışmaların büyük bir kısmının Amerika, İngiltere, İspanya ve İtalya (Taylor ve Taylor, 2009) gibi gelişmiş ülkelerde yapıldığı görülmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede bu çalışmanın yapılması literatüre bir katkı sağlayacaktır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölümde test edilen ana modelde yer alan değişkenlere ilişkin teorik altyapı ve literatür özetine yer verilerek araştırmanın kavramsal modeli sunulmuştur.

2.1. Üretim Stratejisi

Faaliyet stratejisi, Skinner'in 1969 ve 1974 yıllarındaki makalelerinden sonra faaliyet yönetimi alanındaki uygulayıcıların ve araştırmacıların yoğun ilgisini görmeye başlamıştır. Skinner bu makalelerinde; (i) üretim fonksiyonunun bir rekabet silahı olarak kullanılabileceğini, (ii) maliyet ve etkinliğin üretim için yetersiz amaçlar olduğunu, (iii) belirli bir pazar nişi için dar bir ürün karmasına odaklanan bir fabrikanın, geleneksel bir üretim tesisinden daha üstün olacağını, (iv) üretim stratejisinin başarılı şekilde biçimlendirilmesinin (formülasyonunun) ve uygulanmasının detaylı bir süreç olduğunu vurgulamaktadır. Bu çıkış noktasından sonra üretim stratejisi literatüründe ortak bir tema oluşmuştur. Bu ortak tema üretim stratejisini "üretim stratejisi süreci (manufacturing strategy process)" ve "üretim stratejisinin içeriği (the core content of manufacturing strategy)" olmak üzere iki açıdan ele almaktadır (Adam ve Swamidass, 1989, s. 181; Butler ve Leong, 2000, s. 228).

Üretim stratejisi süreci, üretim stratejisinin biçimlendirilmesini ve uygulanmasını ifade ederken, üretim stratejisinin içeriği, bir iş birimi için en yararlı "üretim yeteneklerinin" seçimini ve bu yeteneklerin oluşturulması için gerekli olan yatırımları ifade etmektedir (Adam ve Swamidass, 1989, s. 181; Ward ve diğerleri, 1996, ss. 598-599). Literatürde süreç ve içerik ile ilgili belirtilen değişkenler (Adam ve Swamidass, 1989, ss. 183-185) gerek üretim stratejisinin oluşturulması ve uygulanması, gerekse de en yararlı üretim yeteneklerinin seçimi ve bu konuda yapılması gereken yatırımlar için ihtiyaç duyulan karar alanlarını ifade etmektedir.

Bu karar alanları gerek süreç gerekse de içerik konusunda farklı yazarlar tarafından birçok değişkenle tanımlanmıştır. Özellikle içerik değişkenleri olarak sayılan maliyet, kalite, esneklik ve teslimat ile teknolojik yatırımlar işletmelerin rekabetçi avantaj sağlamaları konusunda önemli değişkenler olarak yer almaktadır.

2.2. Üretim Teknolojileri

Teknolojik gelişmenin bugünkü seviyesine kadar olan tarihsel sürece bakıldığında, bazı dönüm noktalarının varlığı dikkat çekmektedir. Bu dönüm noktalarından ilki 17. yy' da buhar gücünden faydalanmanın keşfidir. İkinci dönüm noktası ise 18. ve 19. yy' da sanayi devrimi

olmuştur. Bu devrim pek çok alanda makineleşmeye imkân sağlamıştır. Son olarak 20. yüzyılın ortalarında bilgisayarın keşfi, günümüzdeki teknolojinin temellerini atmıştır. 1970'li yıllardan sonra da bilgisayarların pek çok alana uyumu sağlanarak, günümüzdeki teknolojik seviyeye ulaşılmıştır.

Teknolojinin gelişimiyle birlikte üretim sistemleri de paralel olarak gelişmiş ve bugünkü üretim teknolojilerinin oluşması mümkün olabilmektedir. Bu süreçte üretim sistemleri, el hünere dayanan (craft shops) üretim sistemleri, tahsis edilmiş (belirli bir işin yapılması için geliştirilmiş) üretim sistemleri (DMS; dedicated manufacturing systems) ve ileri üretim teknolojilerine dayalı üretim (AMT-İT) sistemleri olarak, üç aşamadan geçmiştir. El hünere dayalı üretim sisteminde çeşitli el araçlarını kullanan kalifiye endüstri işçileri çalışmaktadır. Çalışanlar iş niteliklerine uygun çalışma gruplarına göre örgütlenmiştir. Tahsis edilmiş üretim sistemlerinde ise, kalifiye olmayan işçiler tarafından işletilen özel amaçlı makineler belirli bir plana göre yerleştirilmiştir. İş fonksiyonel olarak özelliğidir ve genellikle tek bir görev bir işçiye verilmiştir (Cook ve Cook, 1994, ss. 43-44). İleri üretim teknolojileri ise temel olarak, ürün, süreç ve tasarım ile üretim ve kontrol faaliyetlerinde, üretim sürecinde ve onların uyumunda kullanılan teknolojilerdir (Gerwin ve Koladny, 1992, s.4).

İleri üretim teknolojileri, *“hammadde, parçalar, bileşenler ile üretimi tamamlanmış ürünlerin yüklenmesi ve son işlemlerinin yapılması dâhil, üretim sürecinin planlanmasına ve kontrolüne yönelik insanların, makinelerin ve araçların oluşturduğu otomasyona dayalı üretim sistemleri”* olarak tanımlanmaktadır (Shepherd ve diğerleri, 2000, s.19).

İleri üretim teknolojileri geniş bir teknoloji ailesinden oluşur. Bu aile içerisinde yer alan alt teknolojiler; bilgisayar destekli tasarım (CAD), robotlar, grup teknolojileri, esnek üretim sistemleri (FMS), otomatik malzeme işleme sistemleri (AMHS), bilgisayar sayısal denetimli tezgâhlar (CNC), barkodlama ve diğer otomasyona dayalı bilinen teknikler dâhil bilgisayar destekli grup teknolojileri olarak sayılabilir (Gerwin ve Kolandy, 1992; Cook ve Cook, 1994; Swamidass ve Kotha, 1998; Mcdermott ve Stock, 1999; Boyer ve Pagell, 2000).

Üretim teknolojisindeki hızlı değişim ve üretim teknolojisinin sürekli yeni örneklerinin ortaya çıkması, hem kapsadığı alanı hem de sınıflandırılmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle İT literatüründe pek çok sınıflandırmaya rastlanmaktadır. Genel olarak, ileri üretim teknolojileri üretim süreçlerine ve üretim sistemlerinin entegrasyon düzeyine veya yoğunluğuna göre sınıflandırılmaktadır (Chan ve diğerleri, 2001, ve diğerleri, s. 35). Bu sınıflandırmalardan en çok kabul görmüş (Swink ve Nair, 2007), görgül çalışmalarda da sıkça kullanılan (Boyer ve diğerleri, 1996; Swamidass ve Kotha, 1998; Jonsson, 2000; Boyer ve Pagell, 2000; Kotha ve Swamidass, 2000; Dangayach ve Desmukh, 2005; Diaz ve diğerleri, 2005; Swink ve Nair, 2007; İdris ve diğerleri, 2008) ve ilk olarak Adler (1988) tarafından ifade edilen sınıflandırma; *tasarım teknolojileri, üretim (veya süreç) teknolojileri ve yönetim (planlama veya kontrol) teknolojileri* olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmektedir. Literatürde çok sayıda sınıflama yapılmıştır (Mechling ve diğerleri, 1995; Small ve Yasin 1997; Diaz ve diğerleri, 2003). Bu çalışmada ilk olarak Adler (1988) tarafından ifade edilen ve Boyer ve Pagell (2000) tarafından geçerliliğinin test edildiği ve İT literatüründe genel kabul görmüş olan sınıflandırma kullanılacaktır. Bu sınıflandırmada İT'ler; tasarım, üretim ve yönetim teknolojileri şeklinde isimlendirilmiştir.

2.3. Rekabetçi Öncelikler

Üretim yetenekleri kavramı, ilk Skinner tarafından *“üretim görevleri”* olarak adlandırılmış olsa da, pek çok yazar tarafından *“üretim misyonu”*, *“üretim amaçları”* ve *“üretim kriteri”* olarak da

isimlendirilmiştir (Adam ve Swamidass, 1989, s.183). Skinner'in önermiş olduğu üretim yetenekleri terimi literatürde çok sayıda yazar tarafından yeniden tanımlanarak kapsamı genişletilmiş ve “rekabetçi öncelikler” olarak adlandırılmıştır (Wheel Wright, 1984; Cox, 1989).

Krajewski ve Ritzman (2002) rekabetçi öncelikleri “bir firmanın rekabet etmek istediği pazarlardaki taleplerini güçlendirmek için, firmanın üretim sisteminin sahip olmak zorunda olduğu boyutları” olarak tanımlamaktadır. Hayes ve Wheel Wright (1984) ise bir firmanın pazarda rekabet edebilmesi için yaptığı örgütsel seçimleri veya stratejik tercihleri olarak tanımlamaktadır. Faaliyet yönetimi literatüründe pek çok rekabetçi öncelik sayılmış olsa da (Orr, 1999; Chen, 1999; Koufteros ve diğerleri, 2002; Luz Martin-Pena ve Diaz-Garrido, 2008) üzerinde görüş birliğine varılmış dört temel öncelik vardır (Boyer ve McDermott, 1999; Sarmiento ve diğerleri, 2007). Bunlar maliyet, kalite, esneklik ve teslimat güvenirliliğidir.

Bu dört temel rekabet öncelikleri kısaca şöyle tanımlanabilir (Leosirihongthong ve Dangayach, 2005; Askar ve Mortagy, 2007);

- *Maliyet*: Düşük maliyetle ürün üretmek ve dağıtmak,
- *Kalite*: Yüksek kaliteli veya performans standartlarına uygun ürünler üretmek,
- *Esneklik*: Üretimdeki ve ürün karmasındaki değişimler ile tasarımdaki modifikasyonlara tepki vermek,
- *Teslimat Güvenirliliği*: Teslimat programlarındaki gereklilikleri yerine getirmek ve müşteri siparişlerine hızlı cevap vermek,

2.4. Performans Ölçüm Sistemleri

Performans ölçümü özellikle işletme literatüründe önemli konulardan biri olmuştur. Performans, bir eylemin niceliksel ölçüm süreci olarak betimlenmekte ve etkinliği ve etkililiği olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel performans ölçümü de finansal ölçüleri kapsayan bu temel üzerine dayanmaktadır. Bu bakış açısı dar ve tek boyutlu bir ölçümü ifade etmektedir (Neely ve diğerleri, 1996).

Performans ölçüleri üretim süreçlerini geliştirmek, kontrol etmek ve değerlendirmek için kullanılır. Bu ölçüler şirketlerin amaçlarına ve hedeflerine ulaşabilmeleri adına önemlidir. Performans ölçüleri ayrıca, farklı örgütlerin, fabrikaların, bölümlerin ve bireylerin karşılaştırılmasında ve çalışanların değerlendirilmesinde de kullanılır. Performans ölçümüne ilişkin literatür iki evreye ayrılmaktadır. İlk evre 1880'nin sonu ile 1980'nin sonuna kadar olan evredir. Bu evrede temel vurgu, kar, yatırım karlılığı (ROI) ve verimlilik gibi finansal ölçüler üzerine odaklanmıştır. İkinci evre ise dünya pazarlarındaki değişimin bir sonucu olarak 1980'lerin sonunda başlar. Bu evrede şirketler, düşük maliyetli, çok çeşitli ve yüksek kaliteli ürünler sunan rakiplerine göre, pazar paylarını kaybetmeye başlamıştır. Rekabet hızını tekrar kazanmak için şirketler, sadece maliyete değil, kalite, esneklik ve güvenilir teslimat gibi diğer stratejik önceliklere odaklanmakla kalmamışlar, aynı zamanda yeni teknolojileri ve üretim yönetimi felsefelerini (FMS, CIM, TQM gibi) de uygulamışlardır. Bu değişim geleneksel performans ölçülerinin birçok sınırlamaya sahip olduğunu ve yeni performans ölçüm sistemlerinin, başarı için gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Ghalayini ve Noble, 1997,s.63).

Günümüz modern üretim ortamındaki değişim süreci finansal performans ölçülerini desteklemediği için modern üretim endüstrisinin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni ölçüm sistemlerine gerek duyulmaktadır. Stratejik bir çerçevede uygun olan finansal ve finansal olmayan ölçüm sistemleri üretim işletmelerinin ihtiyaçlarını karşılayabilir (Bitici ve diğerleri, 1997). Performans ölçümüne dâhil edilen finansal olmayan ölçüm sistemleri 1990'lı yılların

sonuna doğru büyük ilgi görmeye başlamıştır. Bunun temel nedeni ise finansal olmayan performans ölçülerinin finansal performans ölçüm sistemlerinin sınırlılıklarını ortadan kaldırmış olmasıdır. Bu nedenle finansal olmayan ölçüm sistemlerinin bazı avantajları mevcuttur. Bu avantajlar; (i) ölçüler finansal olanlara göre daha uygundur, (ii) daha ölçülebilir ve kesindir, (iii) sürekli iyileştirmeyi desteklediğinden işgücü için anlamlıdır, (vi) şirket amaç ve stratejileri ile uyumludur, (v) pazar gereksinimlerindeki değişim, esnek olmayı gerektirdiğinden zaman içinde değişir ve farklılaşır (Medori ve Steple, 2000). Konuyla ilgili literatürde pek çok performans ölçüm sistemi geliştirilmiştir (Moges, 2007, ss.25-26). Genelde iki başlık altında incelenen finansal ölçülere dayanan geleneksel sistem ile finansal olmayan yenilikçi performans sistemlerinin aralarındaki temel farklar ise şöyle sıralanabilir. Geleneksel sistem maliyet odaklı olup, performanslar arasında ödün vermeyi gerektirir. Geleneksel sistem kar yönlüdür ve kısa dönemlidir. Bireylerin performanslarına dayanır ve fonksiyonel ölçüler yaygındır ve son olarak önceden belirlenmiş standartlarla karşılaştırmalar yapılır. Diğer taraftan yenilikçi sistem, değer temellidir ve performanslarla uyumludur. Müşteri yönlü ve uzun dönemlidir. Ayrıca takımların performanslarına dayanır, fonksiyonlar arası ölçüler yaygındır ve performanstaki gelişmeler sürekli izlenir (De Toni ve Tonchia, 2001, s 47).

Geleneksel performans ölçüleri çeşitli sınırlamalara sahip olduğundan günümüz rekabetçi pazarlarında uygun ölçüler değildir. Bu sistemler kurum stratejisi ile ilgili olmadığı, gecikmeli ve güncel olmayan metrik sonuçlara dayandığı, sürekli geliştirmeye imkân vermediği ve esnek olmadığı için güncelliğini yitirmiştir. Bu nedendir ki yenilikçi performans ölçütleri yöneticilere ve operatörlere günlük kararlar için güncel bilgiler sağlar. Bu ölçüler esnek olduğu için gereksinimlere göre değiştirilebilir. Çoğu araştırmacı zamanın stratejik bir yenilikçi performans ölçütü olduğunu ifade etmektedir. Zaman performansını geliştirmek için diğer operasyonel performans kriterleri kontrol edilmeli, ölçülmeli ve geliştirilmelidir. Son olarak performans ölçüm sistemlerinin sınırlamalarını ortadan kaldırmak için tümleşik ölçüm sistemleri kullanılmalıdır (Ghalayini ve Noble, 1997, ss. 77-78).

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Faaliyet yönetimi literatüründe bu değişkenler arasındaki ilişkileri anlamak için çok sayıda çalışma yapılmıştır. Dean ve Snell (1996) 92 firma üzerinde yaptıkları çalışmada tümleşik üretim uygulamalarının üretim performansı üzerinde etkili olduğu, rekabet ortamının ve seçilecek üretim stratejisinin ise bu etkiyi arttıran ya da azaltan değişkenler olduğu sonucuna varmışlardır. Kotha ve Swamidass (2000) ise 160 imalat işletmesi üzerinde yaptıkları bir çalışmada firma stratejisi ile ileri imalat teknolojileri arasındaki uygunluğun işletme performansına olumlu yönde katkı sağlayacağını tespit etmişlerdir. Yine Christiansen ve diğerleri (2003) 63 firma üzerinde yaptıkları bir çalışmada işletmeleri seçtikleri stratejiler açısından düşük fiyatçılar, kalite odaklılar, hız odaklılar ve tasarımcılar şeklinde dört gruba ayırmışlardır. Bu grupların kullandıkları imalat uygulamaları diğer bir ifadeyle imalat teknikleri ve teknolojileri ile üretim performansları açısından değerlendirmişler ve işletmelerin benimsedikleri stratejilerin hem imalat teknolojilerinin yürütülmesi hem de üretim performanslarını geliştirmelerinde önemli katkı sağlayan bir değişken olduğu sonucuna varmışlardır. Bu bulguların aksine Diaz ve diğerleri (2005) 20 işletme üzerinde yaptıkları çalışmada stratejik amaçlara ulaşmada şirketleri motive eden İT uygulamaları ile şirketlerin performansları arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır.

Strateji, teknoloji ve performans değişkenlerinin bir arada incelendiği çalışmalarda, her ne kadar aksi yönde bulgulara ulaşılsa da genelde Skinner'ın temel iddiasını doğrulayan niteliktedir.

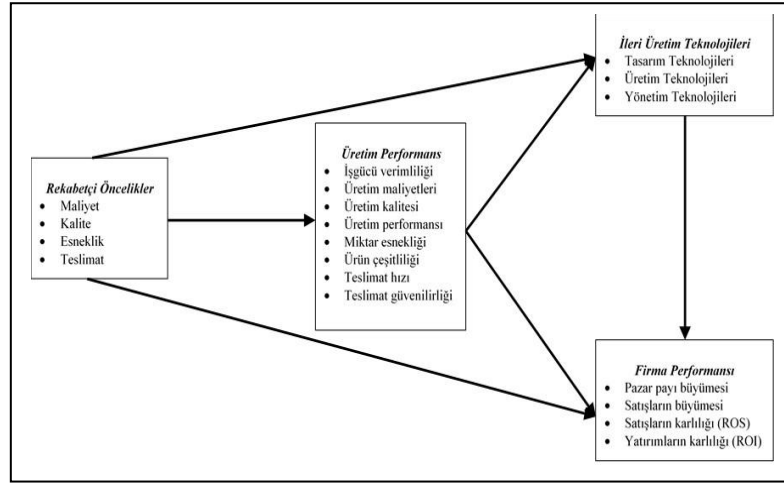
Diğer taraftan rekabet öncelikleri ile performans ve İİT ile performans arasındaki ilişkiler üzerine odaklanan çalışmalarda da çelişkili bulgulara rastlanmaktadır. Forker ve diğerleri (1996) rekabet önceliklerinin bir alt boyutu olan kalite değişkeni ile firma performansı değişkeni arasındaki ilişkileri araştıran çalışmasında kalite göstergeleri ile bazı finansal göstergeler arasında anlamlı ilişkilere ulaşmışlardır. Noble (1997) ise yaptığı çalışmasında maliyet, kalite, esneklik, teslimat, güvenilirlik ve yenilikçilikten oluşan rekabetçi öncelikler ile üretim performansının bir göstergesi olan işgücü verimliliği arasında anlamlı ilişkilerin varlığını tespit etmiştir. Yine Butler ve Leong (2000) rekabetçi önceliklerle işletme performansı arasında kısmi ilişkilerin varlığına işaret etmektedir. Rosenweig ve diğerleri (2003) tedarik zinciri, rekabetçi yetenekler (maliyet, kalite, esneklik ve teslimat) ve işletme performansı (üretim ve finansal performans-5 değişken) arasında ki ilişkileri inceledikleri çalışmalarında bazı rekabetçi yetenekler ile işletme performansının bazı göstergeleri arasında anlamlı ilişkiler bulmuştur. Kazan ve diğerleri (2006) kalite, maliyet ve esnekliğin finansal performans üzerinde etkisi olduğu fakat teslimatın herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Rose ve diğerleri (2008) maliyet, kalite, esneklik ve teslimatın örgütsel performans üzerindeki etkisini inceledikleri araştırmalarında maliyet dışındaki değişkenlerin örgütsel performans üzerine her hangi bir etkisi olmadığını bulmuşlardır. Diğer taraftan Joshi ve diğerleri (2003) rekabetçi öncelikler ile üretim performansı arasında doğrudan bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur.

İleri üretim teknolojileri ile performans değişkenleri açısından ele alınan çalışmalarda da benzer şekilde çelişkili sonuçlara rastlanmaktadır. Small (1999) on beş teknolojiden oluşan İİT ölçeğini kullanarak yaptığı çalışmasında İİT ile üretim performansı göstergelerinden miktar değişikliği yapma yeteneği, işgücü verimliliği ve tedarik süresi arasında ilişkilerin anlamlı olduğu ancak diğer ölçütler üzerinde İİT'nin bir değişime yol açmadığı sonucuna ulaşmıştır. Fullerton ve diğerleri (2003) yönetim teknoloji olan tam zamanında üretim uygulaması ile finansal performans arasında anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Narasimhan ve diğerleri (2005) tarafından yapılan çalışmada üretim uygulamaları (İİT- JIT vs.) ile fabrika performansı (üretim performansı) arasında anlamlı korelasyonlar tespit edilmiştir. Tan ve diğerleri (2007) yeni ürün geliştirme, TZÜ ve TKY ile firma performansı (üretim ve finansal performans) arasında anlamlı ilişki bulmuşlardır. İdris ve diğerleri (2008) de İİT'ler ile üretim performansının alt boyutlarından maliyet dışındaki diğer değişkenler arasında anlamlı ilişkilere ulaşmıştır. Koc ve Bozdağ (2009) kullanılan İİT teknolojilerine göre üretim parametrelerinin farklılık oluşturduğu ve bu farklılığa neden olan üretim parametreleri ile finansal performans arasında anlamlı ilişkiler olduğu yönünde bulgulara ulaşmıştır.

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmanın problem cümlesinin incelenmesi, araştırma sorularının yanıtlanması ve araştırma amaçlarına ulaşabilmek için literatür incelemesi sonucu elde edilen çalışma bulgularından hareketle kavramsal bir model geliştirilmiş olup, sahadan toplanan verilerle uygun istatistiksel analiz yöntemleri yürütülerek, kavramsal modelin geçerliliği test edilmiştir. Kavramsal modelin sematik gösterimi Şekil 1.'de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Kavramsal modelde dört ana değişken yer almaktadır. Bu değişkenlerin modeldeki konumları giriş bölümünde açıklanan teorik gerekçelere ve literatür incelemesinde elde edilen bulgulara dayandırılarak belirlenmiştir. Modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkiler tek yönlü ve düz oklarla gösterilmiştir. Kavramsal modelde ilk değişken olarak rekabet öncelikleri yapısı görülmektedir. Bu değişken gerek ileri imalat teknolojileri gerekse üretim ve finansal performans yapılarındaki değişimin öncülü olduğu kabul edilmiştir. Rekabet öncelikleri yapısı çok boyutlu bir yapı olup, dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar maliyet, kalite, teslimat ve esneklik faktörleriyle temsil edilmektedir. Diğer bir ana değişken ise ileri imalat teknolojileri yapısıdır. Bu değişken ise üretim performansı ile finansal performans değişkenlerindeki değişimin öncülü olarak kabul edilmiştir.

İleri imalat teknolojileri yapısı da çok boyutlu bir yapı olup, üç alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar tasarım teknolojileri, imalat teknolojileri ve yönetim teknolojileri olarak ifade edilmiştir. Son olarak üretim ve finansal performans değişkenleri tek boyutlu bir yapıda ele alınarak kavramsal modelde temsil edilmiştir. Bu kavramsal modelden ve araştırmanın amaçlarından hareketle araştırma hipotezleri ise şu şekilde formülize edilmiştir:

- H1= Rekabet öncelikleri ile ileri imalat teknolojileri arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.
- H2= Rekabet öncelikleri ile üretim performansı arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.
- H3= Rekabet öncelikleri ile üretim performansı ve finansal performans arasında ileri imalat teknolojilerinin aracılık etkisi vardır.
- H4= Rekabet öncelikleri ile finansal performans arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.
- H5= İleri imalat teknolojileri ile üretim performansı arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.
- H6= İleri imalat teknolojileri ile finansal performans arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

4.2. Örneklem ve Veri Toplama

Araştırmanın ana kütlelerini İstanbul Sanayi Odası tarafından listelenen ve Türkiye'nin ilk büyük 500 ve ikinci büyük 500 işletmesi içerisinde metal eşya sanayi, makine sanayi (elektrikli olanlar hariç), elektrik makineleri, aletleri ve cihazları sanayi ile taşıt araçları sanayinde faaliyet gösteren 179 işletmeye ait 229 fabrika oluşturmaktadır. İşletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörlerin seçiminde araştırmanın ana değişkenlerinden biri olan ileri imalat teknolojilerinin kullanım düzeyleri etkili olmuştur. İleri imalat teknolojilerine ilişkin soruların eksiksiz cevaplanması açısından seçilecek sektörlerin teknoloji yoğun ve otomasyon düzeyi yüksek

olması ve benzer teknolojilerin kullanılması gerekliliğinden hareketle yukarıda sayılan sektörler tercih edilmiştir.

Bu sektörlerde faaliyet gösteren ve 106 tanesi ilk büyük 500, 78 tanesi de ikinci büyük 500 işletme içerisinde yer alan toplam 184 işletme olduğu görülmüştür. Ancak listede ismi açıklanmayan bu nedenle de ulaşma imkânı bulunmayan 5 işletmenin kapsam dışı bırakılmasıyla ana kütleye seçilecek işletme sayısı 179 olarak belirlenmiştir. Ancak bu çalışmada araştırma için gerekli bilgiler fabrika düzeyinde toplanmış diğer bir deyişle araştırma birimi olarak fabrikalar seçilmiş, işletme bazında bir değerlendirmeye gidilmemiştir.

Anketler belirlenen tüm birimlerin mektup ve e-posta adreslerine postalanmıştır. Bu yöntemlere ilave olarak telefonla firmalara ulaşılmış ve firma ziyaretleri yapılmıştır. E-posta ile gönderilen bazı adreslerin ilgili birimlere ulaşmadığına dair ileti mesajları alınmıştır. Bu durumda geçersiz e-posta adreslerinin yerine yeni e-posta adresleri araştırılmış ancak sağlıklı bir sonuç alınamamıştır. Bu aşamada anketlerin geri dönüşü için üç ay beklenmesine karar verilmiş, ancak tüm çabalara rağmen geri dönen anket sayısı üçüncü ayın sonunda 64 olarak gerçekleşmiştir. Geri dönüş oranını arttırmak amacıyla kalan 165 birim için anket formları aynı yöntemlerle tekrar gönderilmiş ve ilgili birimlere telefonla ulaşmak suretiyle konunun önemi hakkında yöneticiler bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Bir hafta süren bu çalışmadan sonra ikinci kez gönderilen anket formları için üç aylık bir bekleme süresi uygun görülmüştür. Ancak tüm bu çabalar sonunda yöneticiler tarafından cevaplanan toplam anket sayısı 126 olarak gerçekleşmiştir. Eksik ve yanlış doldurulan dört anketin de çalışma kapsamı dışında bırakılmasıyla kullanılabilir anket sayısı 122 olmuştur. Maliyet ve zaman kısıtı nedeniyle anketlerin postalanmasına son verilmiş ve 122 adet anketin analiz için yeterli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durumda geri dönüş oranı %53,2 olarak gerçekleşmiştir. Rekabet öncelikleri, ileri imalat teknolojileri ve performans ölçümüne ilişkin literatürdeki çalışmalarda geri dönüş oranının %20'nin altında olmaması gerektiği buna karşın faaliyet yönetimi disiplininde diğer sosyal bilimlere göre %50'nin üzerinde olmasının iyi olduğu ifade edilmektedir (Malhotra ve Grover, 1998; Forza, 2002). Bu açıdan ele alındığında %53'lük bir geri dönüş oranının yeterli olduğunu söylemek mümkündür. Örneklemeye ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Firma Özellikleri

Cevaplayıcının Statüsü	N=122	Frekans	%
Üretim Müdürü		75	61,5
Fabrika Müdürü		13	10,7
Diğer Üst Yöneticiler		23	18,9
Unvan Belirtmeyenler		11	9,0
Çalışan Sayısı	N=122	Frekans	%
500'den az		34	27,9
500-999		43	35,2
1000-1499		15	12,3
1500 ve üzeri		30	24,6
Endüstri Kolu	N=122	Frekans	%
Metal Eşya Sanayi		18	14,8
Makine Sanayi (Elek Ol. Hariç)		33	27,0
Elektrik Mak., Alt ve Cih. San.		45	36,9
Taşıt Araçları Sanayi		26	21,3

4.3. Değişkenlerin Operasyonel Tanımları

4.3.1. Rekabetçi Öncelikler

İlk olarak Skinner tarafından üretim görevleri olarak isimlendirilen ve çok sayıda yazar tarafından yeniden tanımlanarak kapsamı genişletilen (Wheel Wright, 1984; Cox, 1989) rekabetçi öncelikler maliyet, kalite, esneklik ve teslimat boyutlarından oluşmaktadır. 14 maddeli rekabetçi öncelikler ölçeği, Boyer ve McDermott (1999), Ward ve Duray (2000), Boyer ve Pagell (2000), Diaz ve diğerleri (2005) ve Joshi ve diğerleri (2003)'nin çalışmalarından uyarlanmıştır. Maliyet, stok azaltma, kapasite kullanımını artırma, üretim maliyetlerini azaltma ve işgücü verimliliğini artırma üzerine odaklanan 4 madde ile değerlendirilmiştir. Kalite boyutu ürün performansı, tasarım özelliklerine uygun ürün geliştirme ve ürün güvenilirliği üzerine odaklanan 3 madde ile ölçülmüştür. Teslimat ise üretim sürelerini azaltmak, hızlı teslimat sağlamak, söz verilen sürede teslimat yapmak biçiminde ifade edilen 3 madde ile değerlendirilmiştir. Son olarak esneklik boyutu hızlı şekilde yeni ürünler sunmak, tasarımda hızlı değişiklikler yapmak, hızlı miktar değişiklikleri yapmak ve çok çeşitli ürünler sunmak maddeleri ile ölçülmüştür. Ölçümler 1'den (çok az önem veriyoruz) 5'e (çok fazla önem veriyoruz) kadar sıralanan likert tipi 5 noktalı ölçme düzeyi kullanılarak elde edilmiştir.

4.3.2. İleri İmalat Teknolojileri

Bu çalışmada ileri imalat teknolojileri Boyer ve Pagell (2000) tarafından geçerliliğinin test edildiği ve literatürde genel kabul görmüş olan 15 maddeli ölçekten uyarlanmıştır. İİT'ler ilk olarak Adler (1988) tarafından tasarım, üretim ve yönetim teknolojileri şeklinde isimlendirilmiştir. Tasarım boyutu, bilgisayar destekli tasarım (CAD), bilgisayar destekli mühendislik (CAE), bilgisayar destekli süreç planlama (CAPP) olmak üzere 3 madde ile değerlendirilmiştir. İmalat teknolojileri, esnek imalat sistemleri (FMS), bilgisayarlı sayısal denetimli makineler (CNC), otomatik malzeme işleme sistemleri, barkodlama/otomatik tanımlama sistemleri, bilgisayar destekli imalat (CAM) ve robotlar olmak üzere 6 maddeli soru gurubu kullanılarak değerlendirilmiştir. Yönetim teknolojileri ise grup teknolojisi (GT), malzeme ihtiyaç planlaması (MRP), üretim kaynakları planlaması (MRP-II), tam zamanında üretim (JIT), elektronik veri değişim sistemleri (EDI) ve kurumsal kaynak planlaması (ERP) maddelerinden oluşmaktadır. Ölçümler 1 "çok az kullanıyoruz", 5 "çok fazla kullanıyoruz" şeklinde sıralanan likert tipi 5 noktalı ölçme düzeyi kullanılarak elde edilmiştir.

4.3.3. Performans

Firma performansı finansal performans ve üretim (operasyonel) performansı olarak iki ayrı boyutta değerlendirilmiştir. Firma performansı Kotha ve Swamidass (2000), Christiansen ve diğerleri (2003), Bülbül ve Güleş (2004) ve Diaz ve diğerleri (2005)'in çalışmalarında kullandıkları 12 maddeli ölçek ile değerlendirilmiştir. Finansal performans pazar payı büyümesi, satışların büyümesi, satışların karlılığı (ROS), yatırımların karlılığı (ROI) olmak üzere 4 madde ile ölçülmüştür. Üretim performansı ölçümü ise işgücü verimliliği, üretim maliyetleri, üretim kalitesi, üretim performansı, miktar esnekliği, ürün çeşitliliği, teslimat hızı ve teslimat güvenilirliği maddelerinden oluşmaktadır. Ölçümler 1 "çok düşük", 5 "çok yüksek" şeklinde sıralanan likert tipi 5 noktalı ölçme düzeyi kullanılarak elde edilmiştir.

4.4. Güvenilirlik ve Geçerlilik

Genelde güvenilirliğin test edilmesinde Cronbach alfa katsayısı kullanılmaktadır (Jonsson, 2000, s.1452). Ölçeklerin içsel tutarlılığını ölçmeyi amaçlayan bu katsayı 0 ile 1 arasında bir değer alır. Genel olarak kabul edilen alt limit 0,70 olmasına karşın, açıklayıcı araştırmalarda

0,60'a kadar düşebilir (Hair ve diğerleri, 1998). Bu araştırmada da ölçeklerin içsel tutarlılığının test edilmesinde de Cronbach alfa katsayısından yararlanılmıştır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda güvenilirlik katsayıları 0,809 ile 0,939 arasında değer almıştır.

Ölçeklerin geçerliliğini test etmede ise keşifsel faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Keşifsel faktör analizinde faktör yüklerinin hesaplanmasında tahmin yöntemi olarak maksimum olabilirlik ve döndürme yöntemi olarak da Direct Oblimin döndürme yöntemi kullanılmıştır. Diğer taraftan en uygun çözümü bulmak amacıyla faktörlerin 1'den büyük özdeğere sahip olmaları ve faktör yüklerinin 0,50'den büyük olmaları koşulu aranmıştır (Nunnally, 1978; Sakakibara ve diğerleri, 1993). Tüm ölçeklere ait boyutların öz değerleri 1'den ve faktör yükleri de 0.50'den büyüktür. Ancak rekabet öncelikleri ölçeğindeki maliyet boyutuna ait bir ve esneklik boyutuna ait bir maddenin faktör yükü 0,50'den küçük çıktığı için analizden çıkarılmıştır. Yine aynı şekilde ileri imalat teknolojileri ölçeğindeki yönetim teknolojileri boyutuna ait bir madde ile üretim performansı ölçeğine ait iki ve finansal performans ölçeğine ait bir maddenin faktör yükleri 0,50'den küçük olduğu için analiz dışı bırakılmıştır. İlgili maddeler çıkarıldıktan sonra tekrar güvenilirlik analizine tabi tutulan tüm ölçeklere ait Cronbach alfa (α) katsayılarının 0,70'den büyük çıktığı ve içsel tutarlılıklarını koruduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre rekabet öncelikleri ölçeği dört boyuttan, ileri imalat teknolojileri ölçeği üç boyuttan ve üretim performansı ile finansal performans ölçekleri ise tek boyuttan oluştuğu ve her bir ölçeğin belirli bir yapıyı ölçtüğü dolayısıyla ölçeklerin yapısal geçerliliğe sahip olduğu söylenebilir. Toplam açıklanan varyanslar incelendiğinde de rekabet önceliklerini oluşturan alt boyutların birlikte ölçüm modelinin %85,32'ni, ileri imalat teknolojilerine ait boyutların ise ölçüm modelinin %73,35'ni açıkladığı tespit edilmiştir. Üretim performansı ölçeğini oluşturan maddelerin ise ölçüm modelini açıklama oranı %57,20 ve finansal performans ölçeğini oluşturan maddelerin ise ölçüm modelinin %73,83'nü açıkladığı görülmüştür. Örnek büyüklüğünün faktör analizi için uygunluğunu gösteren KMO değerleri 0,50'den büyük çıkmıştır. KMO değerlerinin 0.50'den büyük olması örnekleminizin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir (Hair ve diğerleri, 1998; Chong ve Rundus, 2004). Verilerin faktör analizi için uygunluğunu test eden χ^2 değerlerinin yüksek olduğu ve $p=0,05$ önem düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür.

Bir sonraki aşamada doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak, geçerlilik çalışması tamamlanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, keşifsel faktör analizinden sonra ölçeklerin yapı geçerliliklerinin test edilmesinde ve yapı geçerliliği türlerinden yakınsama ve ayrışma geçerliliklerinin incelenmesinde de kullanılan bir yöntemdir (Peter, 1981).

Rekabet öncelikleri ölçeği için birinci düzey doğrulayıcı prosedür uygulanmış ve uyum iyiliği indeksleri hesaplanmıştır. Önerilen modelin ve analiz verisinin istatistiksel olarak uygunluğunu test eden χ^2 değeri 62,15 ve p anlamlılık düzeyi 0,018'dir. Bu durumda χ^2/df değerine bakılmış ve bu değer 1,516 olduğu görülmüştür. Serbestlik derecesi ile düzeltilmiş χ^2 değerinin 0-3 aralığında olması gerektiği dikkate alınacak olursa, ölçüm modeli için bulunan bu değer uygun olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan RMSEA değeri ise 0,065 olarak hesaplanmıştır. Bu değerinde kabul edilebilir uyum sınırları içinde olması örneklem verisi ile kurulan modelin istatistiksel olarak uygunluğunu kanıtlamaktadır. Bunların dışında diğer uyum iyiliği indekslerine de bakılmıştır. Rekabet öncelikleri ölçeği için kurulan ölçüm modeline ait uyum iyiliği indekslerinden GFI değeri 0,928, AGFI değeri 0,863, NFI değeri 0,951 ve CFI değeri ise 0,982 olarak bulunmuştur. CFI ve NFI değerlerinin iyi uyum sınırları içinde, GFI ve AGFI değerlerinin ise kabul edilebilir uyum sınırları içinde yer aldığı görülmektedir.

İleri imalat teknolojileri ölçeği için birinci düzey doğrulayıcı prosedür uygulanmış ve uyum iyiliği indeksleri hesaplanmıştır. Önerilen modelin ve analiz verisinin istatistiksel olarak uygunluğunu test eden χ^2 değeri 77,01 ve p anlamlılık düzeyi 0,167'dir. Bu durumda χ^2/df değerine bakılmış ve bu değer 1,167 olduğu görülmüştür. Serbestlik derecesi ile düzeltilmiş χ^2 değerinin 0–3 aralığında olması gerektiği dikkate alınacak olursa, ölçüm modeli için bulunan bu değer uygun olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan RMSEA değeri ise 0,037 olarak hesaplanmıştır. Bu değerinde kabul edilebilir uyum sınırları içinde olması örneklem verisi ile kurulan modelin istatistiksel olarak uygunluğunu kanıtlamaktadır. Bunların dışında diğer uyum iyiliği indekslerine de bakılmıştır. İleri imalat teknolojileri öncelikleri ölçeği için kurulan ölçüm modeline ait uyum iyiliği indekslerinden GFI değeri 0,913, AGFI değeri 0,862, NFI değeri 0,938 ve CFI değeri ise 0,991 olarak bulunmuştur. CFI değerinin iyi uyum sınırları içinde, GFI, NFI ve AGFI değerlerinin ise kabul edilebilir uyum sınırları içinde yer aldığı görülmektedir.

Üretim ve finansal performans ölçekleri için birinci düzey doğrulayıcı prosedür uygulanmış ve uyum iyiliği indeksleri hesaplanmıştır. Üretim performansı için, önerilen modelin ve analiz verisinin istatistiksel olarak uygunluğunu test eden χ^2 değeri 9,58 ve p anlamlılık düzeyi 0,386 iken finansal performans ölçeği için χ^2 değeri 0,00 ve p anlamlılık düzeyi ise 1'dir. Bu durumda χ^2/df değerine bakılmasına gerek duyulmamıştır. Çünkü her iki ölçek içinde χ^2 değerinin düşük ve p önem düzeyinin 0,05 önem düzeyinden büyük olduğu görülmüştür. Bu durum dikkate alınacak olursa, ölçüm modelleri için bulunan bu değerlerin uygun olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan üretim performansı ölçeği için RMSEA değeri ise 0,023, finansal performans ölçeği için ise RMSEA değeri 0,00 olarak hesaplanmıştır. Bu değerinde iyi uyum sınırları içinde olması örneklem verisi ile kurulan modelin istatistiksel olarak uygunluğunu kanıtlamaktadır. Bunların dışında diğer uyum iyiliği indekslerine de bakılmıştır. Üretim performansı ölçeği için kurulan ölçüm modeline ait uyum iyiliği indekslerinden GFI değeri 0,972, AGFI değeri 0,935, NFI değeri 0,964 ve CFI değeri ise 0,998 olarak bulunmuştur. Burada tüm değerlerin iyi uyum sınırları içinde yer aldığı görülmektedir. Finansal performans ölçeği için ise GFI, AGFI, NFI ve CFI değerlerinin 1 olarak bulunmuştur. Tüm bu istatistiksel göstergeler ışığında ölçüm modellerinin istatistiksel olarak geçerli modeller olduğu anlaşılmaktadır.

5. BULGULAR

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde yol analizinden yararlanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarından hareketle veriler yol analizi için hazırlanmış ve yeni bir veri seti oluşturulmuştur. Bu aşamada modelde yer alan her bir değişken kendisini temsil eden maddelerin ortalama skorları alınarak hesaplanmıştır. Modelde yer alan değişkenlerin ortalama, standart sapma ve korelasyon katsayıları Tablo 2'de verilmiştir. Değişkenler arasında pozitif yönlü düşük ve orta düzeyde ilişkiler olduğu görülmektedir. Göreceli olarak en düşük ilişkinin rekabetçi öncelikler ve firma performansı arasında, en yüksek ilişkinin ise üretim ve finansal performans değişkenleri arasında olduğu söylenebilir.

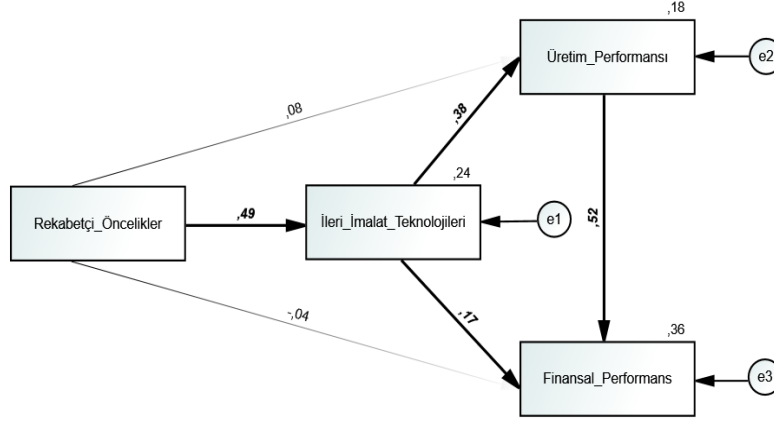
Tablo 2. Ortalama, Std. Sap. ve Korelasyon Katsayıları

	Ort.	Std. Sap.	1	2	3	4
Rekabetçi Öncelikler	3,72	0,91	1			
İleri İmalat Teknolojileri	3,95	0,83	0,49**	1		
Üretim Performansı	3,97	0,76	0,27**	0,42**	1	
Finansal Performans	3,99	0,90	0,18*	0,36**	0,58**	1

**Korelasyon katsayısı 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

*Korelasyon katsayısı 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırma hipotezlerini test etmek için yol analizi uygulanmıştır. Yol analizi, çalışma değişkenlerimiz arasındaki nedensel ilişkilerin büyüklüğünü ve önemini değerlendirmemizi sağlayacaktır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular Şekil 2’de gösterilmiştir.

Ki Kare= ,000, CFI=1,000
NFI=1,000, GFI=1,000,

Şekil 2. Yol Analizi

Şekilde koyu olarak gösterilen değerler anlamlı ilişkilerin olduğuna işaret etmektedir. Modelin uyum iyiliği göstergelerinin mükemmel uyum göstermesi, sonuçların geçerliliği açısından önem taşımaktadır. Bu şekilde bir uyum göstermesi modeldeki değişken sayısının az olmasından, değişkenler arasındaki korelasyon yapısından ve örnek büyüklüğüne göre hesaplanan parametre sayısının az olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Modelde yer alan yol katsayıları, t değerleri ve anlamlılık düzeyleri Tablo 3’de verilmiştir.

Rekabetçi öncelikler ile ileri imalat teknolojileri arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu ifade eden H1 hipotezi 0,01 anlamlılık düzeyinde desteklenmiştir. Bu yola ait regresyon katsayısı 0,49, t değeri 6,129 ve p değeri 0,00 olarak hesaplanmıştır. Rekabet öncelikleri ile üretim performansı arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu ifade eden H2 hipotezi ne 0,01 ne de 0,05 düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. Bu yola ait regresyon katsayısı 0,08, t değeri 0,892, p değeri 0,372’dir.

Tablo 3. Yol Katsayılarına İlişkin İstatistikler

Yol İlişkileri		Std. Reg. Katsayıları	t	p
İleri İmalat Tek.	<-- Rekabetçi Öncelikler	0,49**	6,179	0,000
Üretim Performansı	<-- Rekabetçi Öncelikler	0,084	0,892	0,372
Üretim Performansı	<-- İleri İmalat Tek.	0,376**	3,976	0,000
Finansal Performans	<-- Rekabetçi Öncelikler	-0,041	-0,493	0,622
Finansal Performans	<-- İleri İmalat Tek.	0,166	1,862	0,063
Finansal Performans	<-- Üretim Performansı	0,522**	6,488	0,000

**Katsayılar 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

*Katsayılar 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

H3 hipotezi, rekabet öncelikleri ile üretim performansı ve finansal performans arasında, ileri imalat teknolojilerinin aracılık etkisi olduğunu iddia eden hipotezdir. Dolaylı etkiler

hesaplanırken aracılığa katkıda bulunan tüm yolların yol katsayıları çarpılarak elde edilmektedir. Bir değişkenin aracılığı o değişkenin modele girdikten sonra doğrudan ilişkileri yok etmesiyle (tam aracılık) ya da azaltmasıyla (kısmi aracılık) anlaşılır. Bu çalışmada aracılık etkisi test edilirken rekabet öncelikleri ile firma performansının yer aldığı ayrı bir model kurulmuş ve bu değişkenler arasında 0,05 düzeyinde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu yola ilişkin katsayı 0,177, t değeri 2,011 ve p değeri 0,044 olarak hesaplanmıştır. Bu bilgilere göre iki değişken arasındaki doğrudan etki anlamlıdır. Daha sonra tüm değişkenler modele dahil edilerek Şekil 2’de gösterilen model elde edilmiştir. Bu modelde söz konusu değişkenler arasında doğrudan ilişkinin olmadığını ifade eden H4 hipotezi 0,05 ve 0,01 düzeyinde desteklenmemiştir. Diğer bir ifade ile aracı değişken olan ileri imalat teknolojileri modele girdikten sonra doğrudan ilişki anlamsız hale gelmiştir. Bu durumda H3 hipotezi desteklenmiş ve ileri imalat teknolojilerinin aracılık rolü olduğu sonucuna varılmıştır. Burada tam aracılıktan bahsetmek mümkündür. Tablo 4’de toplam, doğrudan ve dolaylı etkiler verilmiştir.

Tablo 4. Toplam, Doğrudan ve Dolaylı Etkiler

	Standardize Toplam Etki (Doğ. Etki + Dol. Etki)			Standardize Doğrudan Etki			Standardize Dolaylı Etki		
	RÖNC	İİT	ÜPER	RÖNC	İİT	ÜPER	RÖNC	İİT	ÜPER.
İİT	0,49	-	-	0,49	-	-	-	-	-
ÜPER	0,27	0,38	-	0,084	0,38	-	0,18	-	-
FPER	0,18	0,36	0,52	-0,041	0,17	0,52	0,221	0,20	-

Not: **RÖNC:** Rekabetçi Öncelikler; **İİT:** İleri İmalat Teknolojileri; **ÜPER:** Üretim Performansı; **FPER:** Finansal Performans

Rekabetçi önceliklerin üretim performansına ve finansal performansa dolaylı etkisinin (0,184 ve 0,221), doğrudan etkisinden (0,084 ve -0,041) daha yüksek olduğu görülmektedir. Aynı şekilde ileri imalat teknolojilerinin finansal performansa olan dolaylı etkisinin (0,196), doğrudan etkiye göre (0,166) göreceli olarak daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 3’de görüleceği üzere ileri imalat teknolojileri ile üretim performansı arasında pozitif yönde ilişkiyi ifade eden H5 hipotezi reddedilememişken, ileri imalat teknolojileri ile finansal performans arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu ifade eden H6 hipotezi desteklenmemiştir.

6. SONUÇ

Stratejik amaçların gerçekleştirilmesinde teknolojik alt yapının ve yatırımların önemli bir rolü olduğu faaliyet yönetimi literatüründe sıkça ifade edilmektedir. Bu araştırmanın en önemli bulgusu stratejik amaçlara ulaşmada teknolojik alt yapının ne derece önemli olduğudur. Bu durumda Skinner’ın temel iddiası da doğrulanmış olmaktadır. Skinner rekabet avantajı sağlamada üretim fonksiyonunun önemini vurgulayarak, uygun üretim stratejisinin belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi için yapılması gereken şeylerden birinin de uygun teknolojik yatırımlar olduğunu iddia etmiştir (Adam ve Swamidass, 1989). Bu konuda ortaya atılan bir diğer iddia da Hayes ve diğerleri (1988) tarafından dile getirilen iddiadır. Hayes ve arkadaşları işletmelerin teknolojik yeterliliklerini, sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamada stratejik bir araç olarak kullanabileceklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları göre araştırmaya dâhil olan işletmelerin en çok kalite stratejisine sonra da sırasıyla maliyet, esneklik ve teslimat stratejilerine odaklandıklarını göstermektedir. İleri imalat teknolojileri içinde en çok odaklanılan teknoloji grubu tasarım teknolojileri olmuştur. Tüm bu sonuçlar araştırmaya katılan işletmelerin stratejik öncelikleri ile teknolojilerinin uyumluluğunu da göstermektedir. Bu bulgularda ileri imalat teknolojilerinin aracılık rolünü desteklemektedir.

Rekabetçi stratejilerin belirlenmesi süreci oldukça karmaşık ve çok değişkenli bir yapıya sahip olması nedeniyle, işletme yöneticilerini daha fazla dikkatli olmaya itmeli. Rekabetçi stratejilerin doğru biçimde belirlenmesi doğru teknolojilere yatırım yapmakla mümkün olacaktır. İşletmelerin İİT'lere yatırım yapması rekabetçi stratejileri gerçekleştirmede tek başına yeterli değildir. İİT'lerin doğru ve etkin kullanımı da önemli bir konudur. Bu bağlamda işletmelerin örgütsel yapı ve işleyişinde önemli değişikliklere gitmesi de gerekmektedir. İİT'lerin etkin kullanımında işgücü niteliğinin de önemi yadsınamaz. Bu nedenle yöneticilerin bu konuda da ciddi adımlar atması, İİT kullanım düzeyini ve dolayısıyla rekabetçi stratejilerin başarılmasını etkileyecektir.

Araştırma bulguları örnekleme yer alan ve tamamı büyük ölçekli olan işletmelerin başta kalite olmak üzere, tüm rekabetçi stratejilere aynı düzeyde önem verdiklerini göstermektedir. Ancak her bir işletmenin farklı müşteri ve pazar yapısına sahip bir ortamda faaliyet göstermesi bu önceliklerinin işletmelere göre farklı şekilde sıralanmasını gerektirebilir. Bu nedenle işletme yöneticilerinin bütün bu hususları dikkate almaları ve rakiplerinden farklılaşmaları, onların pazardaki başarısını da arttıracaktır.

Bu çalışmada teknolojik alt yapının önemli bir göstergesi olarak İİT'ler dikkate alınmış, bilişim teknolojilerine yer verilmemiştir. Ancak bir örgütün teknolojik alt yapısını sadece üretim teknolojileri oluşturmamaktadır. Bu nedenle bilişim teknolojilerinin de işletmelerin stratejik amaçlarına ulaşmasında işletme yöneticileri tarafından en az İİT'ler kadar önemsenmesi gerekmektedir.

Faaliyet yönetimi literatüründe performans ölçümü önemli bir konu olarak yer almaktadır. Doğru performans ölçüm sistemlerinin geliştirilmesi konusunda çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Araştırmacılar tarafından önemsenen bu denli önemli bir konu, işletmeler ve yöneticileri tarafından da önemsenmelidir. İşletmelerin performans ölçümlerini, çok değişkenli ve çok farklı özelliklere sahip ölçüm sistemleri kullanarak ve belirli periyotlarda yapmaları, doğru sonuçlara ulaşmada önemli bir katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adam Jr, E. E., ve Swamidass, P. M. (1989). Assessing operations management from a strategic perspective. *Journal of Management*, 15(2), 181-203.
- Adler, P. S. (1988). Managing flexible automation. *California Management Review*, 30(3), 34-56.
- Askar, M., ve Mortagy, A. K. (2007). Assessing the relative importance of competitive priorities in egyptian companies. *SAM Advanced Management Journal*, 72(3), 35.
- Bititci, U. S., Carrie, A. S., ve Mcdevitt, L. (1997). Integrated performance measurement systems: a development guide. *International Journal of Operations ve Production Management*, 17(5), 522-534.
- Boyer, K. K., ve Pagell, M. (2000). Measurement issues in empirical research: improving measures of operations strategy and advanced manufacturing technology. *Journal of Operations Management*, 18(3), 361-374.
- Boyer, K. K., ve Mcdermott, C. (1999). Strategic consensus in operations strategy. *Journal of Operations Management*, 17(3), 289-305.
- Boyer, K. K., ve Lewis, M. W. (2002). Competitive priorities: investigating the need for trade- offs in operations strategy. *Production and Operations Management*, 11(1), 9-20.
- Boyer, K. K., Ward, P. T., ve Leong, G. K. (1996). Approaches to the factory of the future. An empirical taxonomy. *Journal Of Operations Management*, 14(4), 297-313.

- Butler, T. W., ve Leong, G. K. (2000). The impact of operations competitive priorities on hospital performance. *Health Care Management Science*, 3(3), 227-235.
- Bülbül, H., ve Güleş, H. K. (2004). Türk sanayi işletmelerinde ileri imalat teknolojileri kullanımı ve performansa etkisi. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 31, 1-42.
- Chan, F. T. S., Chan, M. H., Lau, H., ve Ip, R. W. L. (2001). Investment appraisal techniques for advanced manufacturing technology (amt): a literature review. *Integrated Manufacturing Systems*, 12(1), 35-47.
- Chen, W. H. (1999). The manufacturing strategy and competitive priority of smes in Taiwan: a case survey. *Asia Pacific Journal Of Management*, 16(3), 331-349.
- Chong, V. K., ve Rundus, M. J. (2004). Total quality management, market competition and organizational performance. *The British Accounting Review*, 36(2), 155-172.
- Christiansen, T., Berry, W. L., Bruun, P., ve Ward, P. (2003). A mapping of competitive priorities, manufacturing practices, and operational performance in groups of Danish manufacturing companies. *International Journal Of Operations & Production Management*, 23(10), 1163-1183.
- Cook, J. S., ve Cook, L. L. (1994). Achieving competitive advantages of advanced manufacturing technology. *Benchmarking For Quality Management & Technology*, 1(2), 42-63.
- Cox Jr, T. (1989). Toward the measurement of manufacturing flexibility. *Production And Inventory Management Journal*, 30(1), 68.
- Dangayach, G. S., & Deshmukh, S. G. (2005). Advanced manufacturing technology implementation: evidence from Indian small and medium enterprises (smes). *Journal Of Manufacturing Technology Management*, 16(5), 483-496.
- De Toni, A., ve Tonchia, S. (2001). Performance measurement systems-models, characteristics and measures. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 21(1/2), 46-71.
- Dean Jr, J. W., ve Snell, S. A. (1996). The strategic use of integrated manufacturing: an empirical examination. *Strategic Management Journal*, 17(6), 459-480.
- Diaz, M. S., Machuca, J. A., ve Álvarez-Gil, M. J. (2003). A view of developing patterns of investment in amt through empirical taxonomies: new evidence. *Journal Of Operations Management*, 21(5), 577-606.
- Díaz, M. S., José Álvarez Gil, M., ve Dominguez Machuca, J. A. (2005). Performance measurement systems, competitive priorities, and advanced manufacturing technology: some evidence from the aeronautical sector. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 25(8), 781-799.
- Forker, L. B., Vickery, S. K., ve Droge, C. L. (1996). The contribution of quality to business performance. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 16(8), 44-62.
- Forza, C. (2002). Survey research in operations management: a process-based perspective. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 22(2), 152-194.
- Fullerton, R. R., Mcwatters, C. S., ve Fawson, C. (2003). An examination of the relationships between jit and financial performance. *Journal Of Operations Management*, 21(4), 383-404.
- Gerwin, D., ve Kolodny, H. (1992). *Management of advanced manufacturing technology: strategy, organization, and innovation*. Wiley-Interscience.
- Ghalayini, A. M., ve Noble, J. S. (1996). The changing basis of performance measurement. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 16(8), 63-80.

- Größler, A., ve Grübner, A. (2006). An empirical model of the relationships between manufacturing capabilities. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 26(5), 458-485.
- Hair, J., Anderson, R. T., ve Tatham, R. RL And Black, WC (1998), *Multivariate data analysis (5.ed)*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hayes, R. H., ve Wheelwright, S. C. (1984). *Restoring our competitive edge: competing through manufacturing*. New York, NY: Wiley.
- Hayes, R. H., Wheelwright, S. C., ve Clark, K. B. (1988). *Dynamic manufacturing: creating the learning organization*. Simon and schuster. New York: Free Press.
- Idris, F., Rejab, R., ve Ahmad, A. (2008). Relationships between investments in advanced manufacturing technology (amt) and performances: some empirical evidences. *European Journal Of Economics, Finance And Administrative Sciences*, (13), 67-78.
- Jonsson, P. (2000). An empirical taxonomy of advanced manufacturing technology. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 20(12), 1446-1474.
- Joshi, M. P., Kathuria, R., ve Porth, S. J. (2003). Alignment of strategic priorities and performance: an integration of operations and strategic management perspectives. *Journal Of Operations Management*, 21(3), 353-369.
- Kazan, H., Özer, G., ve Tansel Çetin, A. (2006). The effect of manufacturing strategies on financial performance. *Measuring Business Excellence*, 10(1), 14-26.
- Koc, T., ve Bozdog, E. (2009). The impact of amt practices on firm performance in manufacturing smes. *Robotics And Computer-Integrated Manufacturing*, 25(2), 303-313.
- Kotha, S., ve Swamidass, P. M. (2000). Strategy, advanced manufacturing technology and performance: empirical evidence from US manufacturing firms. *Journal Of Operations Management*, 18(3), 257-277.
- Koufteros, X. A., Vonderembse, M. A., ve Doll, W. J. (2002). Examining the competitive capabilities of manufacturing firms. *Structural Equation Modeling*, 9(2), 256-282.
- Krajewski, L. J., ve Ritzman, L. P. (2002). *Operations management: Strategy and analysis*. Pearson College Division.
- Laosirihongthong, T., ve Dangayach, G. S. (2005). A comparative study of implementation of manufacturing strategies in thai and indian automotive manufacturing companies. *Journal Of Manufacturing Systems*, 24(2), 131.
- Luz Martín-Peña, M., ve Díaz-Garrido, E. (2008). Typologies and taxonomies of operations strategy: a literature review. *Management Research News*, 31(3), 200-218.
- Malhotra, M. K., ve Grover, V. (1998). An assessment of survey research in pom: from constructs to theory. *Journal Of Operations Management*, 16(4), 407-425.
- Mcdermott, C. M., ve Stock, G. N. (1999). Organizational culture and advanced manufacturing technology implementation. *Journal Of Operations Management*, 17(5), 521-533.
- Mechling, G. W., Pearce, J. W., ve Busbin, J. W. (1995). Exploiting AMT in small manufacturing firms for global competitiveness. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 15(2), 61-76.
- Medori, D., ve Steeple, D. (2000). A framework for auditing and enhancing performance measurement systems. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 20(5), 520-533.
- Moges, H. (2007). Multi-criteria performance measurement model development for Ethiopian manufacturing enterprises. *A Master Of Science Thesis Submitted To The University Of Addis Ababa*.

- Mohamed, Z. M., Youssef, M. A., ve Huq, F. (2001). The impact of machine flexibility on the performance of flexible manufacturing systems. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 21(5/6), 707-742.
- Narasimhan, R., Swink, M., ve Wook Kim, S. (2005). An exploratory study of manufacturing practice and performance interrelationships: implications for capability progression. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 25(10), 1013-1033.
- Neely, A., Richards, H., Mills, J., Platts, K., ve Bourne, M. (1997). Designing performance measures: a structured approach. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 17(11), 1131-1152.
- Noble, M. A. (1997). Manufacturing competitive priorities and productivity: an empirical study. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 17(1), 85-99.
- Nunnally, J., ve Bernstein, I. H. (1978). Psychometric theory, edmcgraw-hill. *New York, NY, USA*.
- Orr, S. (1999). The role of technology in manufacturing strategy: experiences from the australian wine industry. *Integrated Manufacturing Systems*, 10(1), 45-55.
- Peter, J. P. (1981). Construct validity: a review of basic issues and marketing practices. *Journal Of Marketing Research*, 133-145.
- Rose, R. C., Kumar, N., ve Ibrahim, H. I. (2008). The effect of manufacturing strategy on organizational performance. *Performance Improvement*, 47(1), 18-25.
- Rosenzweig, E. D., Roth, A. V., ve Dean Jr, J. W. (2003). The influence of an integration strategy on competitive capabilities and business performance: an exploratory study of consumer products manufacturers. *Journal Of Operations Management*, 21(4), 437-456.
- Rungtusanatham, M. J., Choi, T. Y., Hollingworth, D. G., Wu, Z., ve Forza, C. (2003). Survey research in operations management: historical analyses. *Journal Of Operations Management*, 21(4), 475-488.
- Sakakibara, S., Flynn, B. B., ve Schroeder, R. G. (1993). A framework and measurement instrument for just-in-time manufacturing. *Production And Operations Management*, 2(3), 177-194.
- Sarmiento, R., Knowles, G., ve Byrne, M. (2007). Strategic consensus on manufacturing competitive priorities: a new methodology and proposals for research. *Journal Of Manufacturing Technology Management*, 19(7), 830-843.
- Scudder, G. D., ve Hill, C. A. (1998). A review and classification of empirical research in operations management. *Journal Of Operations Management*, 16(1), 91-101.
- Shepherd, D. A., Mcdermott, C., ve Stock, G. N. (2000). Advanced manufacturing technology: does more radicalness mean more perceived benefits?. *The Journal Of High Technology Management Research*, 11(1), 19-33.
- Small, M. H. (1999). Assessing manufacturing performance: an advanced manufacturing technology portfolio perspective. *Industrial Management ve Data Systems*, 99(6), 266-278.
- Small, M. H., ve Yasin, M. M. (1997). Developing a framework for the effective planning and implementation of advanced manufacturing technology. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 17(5), 468-489.
- Swamidass, P. M., ve Kotha, S. (1998). Explaining manufacturing technology use, firm size and performance using a multidimensional view of technology. *Journal Of Operations Management*, 17(1), 23-37.
-

- Swink, M., ve Nair, A. (2007). Capturing the competitive advantages of AMT: design-manufacturing integration as a complementary asset. *Journal Of Operations Management*, 25(3), 736-754.
- Tan, K. C., Kannan, V. R., ve Narasimhan, R. (2007). The impact of operations capability on firm performance. *International Journal Of Production Research*, 45(21), 5135-5156.
- Taylor, A., ve Taylor, M. (2009). Operations management research: contemporary themes, trends and potential future directions. *International Journal Of Operations ve Production Management*, 29(12), 1316-1340.
- Ward, P. T., Bickford, D. J., ve Leong, G. K. (1996). Configurations of manufacturing strategy, business strategy, environment and structure. *Journal Of Management*, 22(4), 597-626.
- Ward, P. T., ve Duray, R. (2000). Manufacturing strategy in context: environment, competitive strategy and manufacturing strategy. *Journal Of Operations Management*, 18(2), 123-138.
- Wheel Wright, S. C. (1984). Manufacturing strategy: defining the missing link. *Strategic Management Journal*, 5(1), 77-91.

TÜRK İMALAT SANAYİ FİRMALARINDA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hasan BÜLBÜL¹

Atıf/©: Bülbül, H. (2018). Türk imalat sanayi firmalarında iş sağlığı ve güvenliği üzerine bir araştırma, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1700-1713. doi: 10.17218/hititsosbil.440591

Özet: Bu araştırmanın amacı Türk imalat sanayi firmalarının iş sağlığı ve güvenliğine bakışını, uygulama düzeyini, elde edilen faydaları belirlemek ve bunlar arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırmada değişik sektörlerde faaliyet gösteren farklı büyüklükteki 265 firmadan toplanan veriler kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Firmaların genel olarak yüksek denilebilecek düzeyde iş sağlığı ve güvenliğini uyguladıkları ve bunlardan faydalar elde ettikleri görülmüştür. Faktör analizi sonuçlarına göre iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları çalışan ve önlem, faydaları da üretim ve itibar olarak isimlendirilen boyutlardan meydana gelmiştir. Regresyon analizi sonuçları da iş sağlığı ve güvenliğinin sadece yasal zorunluluk olarak görülmesinin uygulanma düzeyini düşürdüğünü ortaya koymuştur. Üretim ve itibar odaklı faydalardaki değişimin iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları sayesinde güçlü biçimde açıklandığı, ancak çalışan odaklı uygulamaların önlem odaklılara kıyasla daha yüksek etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı ve Güvenliği, Rekabetçilik, İmalat Sanayi, Türkiye.

An Investigation on Occupational Health and Safety in Turkish Manufacturing Industry Firms

Citation/©: Bülbül, H. (2018). An investigation on occupational health and safety in Turkish manufacturing industry firms, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1700-1713, doi: 10.17218/hititsosbil.440591

Abstract: The aim of this study is to examine the Turkish manufacturing industry's view of occupational health and safety, the level of implementation, the benefits obtained, and the relationship between them. In this research, analyzes were carried out using data collected from 265 small, medium and large scale firms operating in different sectors. It has been seen that these firms generally implement occupational health and safety practices at a high level and benefit from this implementation highly. According to the results of factor analysis, the practices of occupational health and safety consist of dimensions, namely employee and prevention; and its benefits, namely production and prestige. The results of regression analysis showed that considering the occupational health and safety only because of the legal necessity was a major reason for low level of occupational health and safety implementation. The variance of the production and prestige benefits were strongly explained by the practices, however, it has been found that employee-focused practices have a higher impact compared to the prevention-oriented ones.

Keywords: Occupational Health and Safety, Competitiveness, Manufacturing Industry, Turkey.

1. GİRİŞ

Geride bıraktığımız yüzyılda buhar gücünün üretimde kullanılmaya başlamasıyla işverenler sadece bir üretim faktörü ve maliyet olarak gördükleri çalışanları ağır şartlar altında çalıştırmışlar, kârlarını yüksek tutmak için iş güvenliği uygulamalarına önem vermemişlerdir

Makale Geliş Tarihi: 4.7.2018

Makale Kabul Tarihi: 6.12.2018

¹Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hbulbul@ohu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8696-1990>.

(Akpınar, 2013). İlerleyen süreç içerisinde sanayileşmenin artması ile beraber çalışanların korunması giderek önemli hale gelmiş, iş kazaları ve meslek hastalıklarının toplumsal ve ekonomik yönden sorunlar oluşturması devletlerin müdahale etmesini zorunlu kılmıştır (Baybora, 2012).

Günümüzde çalışanları, işverenleri ve toplumu olumsuz şekilde etkileme gücüne sahip olan iş kazaları, ekonomik hayatın önemli sorunlarından birisidir. Her yıl milyonlarca çalışan, işyerlerinde yaşadıkları kazalar sonucunda hayatını kaybetmekte ya da yaralanmaktadır. Yapılan araştırmalar, kaza ve yaralanmaların maliyetinin dünya gayrisafi hasılasının %4'ü civarında olduğunu göstermektedir. Diğer bir göstergeye göre ise küresel işgücünün yaklaşık %5'lik kısmı iş kazaları nedeniyle iş göremez durumda bulunmaktadır (Peryön ve diğerleri, 2012; Hesapro, 2013). Bu sonuç, işveren ve ekonomi üzerinde daha yüksek maliyetlere neden olmakta daha da önemlisi kazayı yaşayan çalışan ve ailesi üzerinde uzun süreli ya da kalıcı travmalara yol açmaktadır.

Çalışma hayatı boyunca insanlar işe bağlı nedenlerle hastalık, kaza ve ölüm gibi istenmeyen durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. Firmalar, çalışanlarını iş kazalarından ve mesleki hastalıklardan korumak ve yasal mevzuat şartlarına uyum sağlamak amacıyla iş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemlerinden ve uygulamalarından yararlanmaktadırlar. İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının amacı, firmadaki tehlike kaynaklarının belirlenmesi, risklerin değerlendirilerek kontrol altına alınması, ihtiyaç duyulan kontrol ve denetim süreçlerinin oluşturulması ve bu sayede genel performansın artırılmasına olanak sağlayacak güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamının oluşturulmasıdır (Özdemir ve Topçuoğlu, 2009). Grant ve diğerlerine (2007) göre iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının temel amacı, çalışanlar için yaralanma, hastalık, devamsızlık, ölüm ve diğer olumsuz sonuçların gerçekleşme olasılığını azaltmak suretiyle çalışanlar performanslarında artış sağlamaktır.

Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 155 ve 161 sayılı sözleşmelerindeki hükümlerin karşılığının sağlanması amacıyla 30 Haziran 2012 yılında çıkartılan 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunu ile tüm işyerlerinde uygulanması zorunlu hale gelmiştir (Yeniçel, 2014). İş sağlığı ve güvenliği kanununun getirmiş olduğu yasal zorunluluklar yüksek kalitede iş yaşamının sağlanmasının yanı sıra firmalar için ekonomik yönden de uygulanmasını zorunlu kılmaktadır (Ünlü, 2013). Zira firmaların rakipleri ile rekabet edip ayakta kalabilmeleri için maliyetlerini düşürmesi ve verimli çalışması kaçınılmazdır. İşyeri ortamının fiziksel ve psikolojik koşullarının, çalışanların verimliliği ve dolayısı ile de kurumsal performans üzerinde doğrudan etkisi söz konusudur. Bu nedenle iş sağlığı ve güvenliği başta olmak üzere, işyerinin ergonomik koşullarının iyileştirilmesi, işin ve işyerinin insana uyumlandırılması işletmelerin verimlilik artırma programlarında özel bir öneme sahiptir (Hesapro, 2013).

İş kazalarının, mesleki yaralanmaların ve hastalıkların işverenler, çalışanlar ve bir bütün olarak toplum için önemli bir ekonomik yükü vardır. İş günü kayıpları ya da kazançlardan kayıplar gibi bazı maliyetler açıkça görülebilir ve kolayca parasal olarak ifade edilebilir. Ancak, kazaların ekonomik sonuçlarının büyük bir bölümü kısmen gizlidir ya da fiyatlandırılmaz (Mossink, 2002). Dolayısıyla iş kazaları ve meslek hastalıklarının sebep olduğu maliyetler iki ana başlık altında değerlendirilebilir. Bunlar, doğrudan ve dolaylı maliyetlerdir. Doğrudan maliyetler, kaza

anında yapılan ilk yardım masrafları, kazalıya ödenen geçici ve sürekli iş göremezlik ödenekleri, kazalı ya da ailesine ödenen ücret ve tazminatlar ve mahkeme giderleridir. Dolaylı maliyetler ise işgücü kaybı, kazalının çalışmaması, yasal işlemler için kaybedilen zaman, üretim kaybı, iş akış ve programında aksamalar, hammadde ve malzemenin zarara uğraması, verim düşmeleri, siparişlerin zamanında karşılanamamasından doğan kayıplar, firmanın prestij kaybı nedeniyle ortaya çıkan maliyetlerdir (Ocaktan, 2009; Koç ve Akbıyık, 2011; Yılmaz ve Tan, 2015). Araştırmalar dolaylı maliyetlerin doğrudan maliyetlere kıyasla yaklaşık 4 ile 10 kat daha yüksek olduğunu göstermektedir (Özel, 2014).

Firmalar iş kazaları ve meslek hastalıklarını önlemek için yaptıkları çalışmalar neticesinde yukarıda ifade edilen maliyet kalemlerinden kazanç sağlayacakları için iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarını ile verimliliklerine katkı sağlayabileceklerdir. Araştırma sonuçları (Fernandez-Muniz ve diğerleri, 2009; Fernandez-Muniz ve diğerleri, 2012; Abad ve diğerleri, 2013; Lo ve diğerleri, 2014) sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının işgücü verimliliğini dolayısıyla da karlılığı artırma ya da rekabet gücünü ve finansal performansı artırma potansiyeline sahip olduğu yönünde kanıtlar sunmaktadır.

Cornelissen ve diğerlerinin (2017) incelemesi, 1980-2015 yılları arasındaki iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili literatürün çoğunun güvenlik sonuçları ve başarısına odaklandığını göstermektedir. Literatürün odaklandığı konuların başında çalışma yeri özellikleri ve koşulları, çalışanların demografik özellikleri ve az bir kısmı da iklim ve kültür ile çevresel değişkenler üzerinedir. Benzer biçimde Pagell, ve diğerleri (2014) ve Lo ve diğerleri (2014) de çalışanların çoğu imalat sektöründe ve imalat sırasında ya da alanında mesleki hastalık ve kazalara maruz kalmasına rağmen iş sağlığı ve güvenliğinin üretim yönetimi literatüründe göz ardı edilen bir konu olduğunu ifade etmektedir.

Bu çalışma literatürde eksikliği bulunan alanlara destek vermek amacıyla Türk imalat sanayinde faaliyet gösteren firmaların iş sağlığı ve güvenliğine bakışı, uygulanma ve firmaya sağladığı faydaların düzeyini belirlemeyi ve bunlar arasındaki ilişkiyi araştırmaya odaklanmıştır.

2. ARAŞTIRMA METODOLİJİSİ

Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliği kanunu görece yakın geçmişte uygulamaya konmuş ve işyerlerinde zorunlu hale gelmiştir. Ancak sağlık ve güvenlik sadece yasal zorunluluklar nedeniyle değil aynı zamanda ahlaki, toplumsal ve ekonomik yönü bulunan bir konudur. Aşağıda imalat sanayi firmalarının iş sağlığı ve güvenliğine bakışı, uygulanma ve sağladığı faydaların düzeyini belirlemek ve bunlar arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yürütülen araştırmanın metodolojisi sunulmaktadır.

2.1. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracında yer alan maddelerin oluşturulmasında önceki çalışmalardan yararlanılmıştır. Ölçümlerde 5'li Likert tipi derecelendirme kullanılmış ve tüm maddeler 1 kesinlikle katılmıyorum ve 5 kesinlikle katılıyorum aralığında derecelendirilmiştir. Veri toplama aracı taslak olarak hazırlandıktan sonra içeriği konu hakkında, tasarımı ise psikometrik ölçümler konusunda bilgi sahibi uzmanlara incelenmiştir. Daha sonra yürütülen pilot çalışma ile anket formuna son hali verilmiştir.

Anket formu dört kısımda oluşturulmuş, ilk kısımda firmaları tanıtıcı sorulara (sektör, çalışan sayısı gibi) yer verilmiştir. İkinci kısımda firmaların iş sağlığı ve güvenliğine bakışlarını görmek amacıyla hazırlanan dört maddeli ölçek yer almıştır. 'Firmamızda iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları kanuni zorunlulukları yerine getirmek için yapılmaktadır' ya da 'firmamız için iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ekstra zaman ve maliyet demektir' gibi maddelerden meydana gelmektedir.

Anket formunda üçüncü kısım firmalardaki iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını ölçmeye odaklanmıştır. Araştırmada belirli bir sektöre odaklanılmamış olması nedeniyle bu kısımdaki maddelerde firmaya ya da sektöre özel uygulamalardan ziyade genel iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına yer verilmiştir. 6331 sayılı iş sağlığı ve güvenliği kanunu ile birlikte Fernandez-Muniz ve diğerleri (2009), Ocaktan (2009), Ceylan (2012), Oluoch (2015) ve Nyoh (2015) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanarak on bir maddeli ölçek tasarlanmış ancak bir madde pilot çalışma sırasında öneriler doğrultusunda çıkarılmış ve on maddeden oluşan bir ölçek kullanılmıştır. Başlangıç analizlerinin yürütülmesinden sonra sekiz maddeli bir ölçek sonraki analizlerde kullanılmıştır (bkz. Tablo 3).

Dördüncü kısımda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarından elde edilen faydaları ölçmek amacıyla Mossink (2002), Gervais ve diğerleri (2009), Fernandez-Muniz ve diğerleri (2009; 2012), Desa ve diğerleri (2013), Ünlü (2013) Oluoch (2015), Nyoh, (2015) çalışmalarından yararlanılmıştır. Ölçekte, maruz kalılabilecek tazminatlardan verimliliğe ve kaliteye iş sağlığı ve uygulamaları sayesinde elde edilebilecek doğrudan ve dolaylı kazançlara yer veren on iki madde kullanılmış. Ancak yürütülen analizlerden sonra on maddeli bir ölçek çalışmada kullanılmıştır (bkz. Tablo 4).

2.2. Örnek

Ülkemizdeki durumu büyük bir pencereden görmek ve genelleştirilebilir bulgular elde etmek amacıyla çalışmada belirli bir ölçeğe, sektöre ya da bölgeye odaklanılmamıştır. Türkiye çapında veri toplama amacıyla internet ortamında bir anket sayfası tasarlanmıştır. Daha sonra yüz binin üzerinde firmaya araştırmaya katılmaları için anket sayfasının web adresinin yazılı olduğu davet mektubu elektronik ortamda gönderilmiştir. Bu süreç birkaç kez tekrarlandıktan sonra toplamda 250 civarında firmanın araştırmaya katılarak cevap verdiği görülmüştür. Ancak bunların yaklaşık üçte biri eksik veri içermesi ya da mikro işletme olması nedeniyle değerlendirmeye uygun bulunmamıştır. Dolayısıyla tüm çabalara rağmen internette hazırlanan anket sayfası yardımı ile toplanan verilerden sadece 153'ü çalışmada kullanılmaya uygun bulunmuştur.

Yeterli veriye ulaşılmamış olması nedeniyle çalışmada veri toplama sürecinin ikinci aşaması tasarlanmış ve anket formları elektronik posta ile firmalara ulaştırılarak veri toplanmaya çalışılmıştır. Ayrıca yöneticilerin ancak küçük bir kısmına telefonla ulaşılarak araştırmaya katılmaya davet edilmiştir. Yürütülen bu ikinci veri toplama süreci sayesinde de 200'e yakın geri dönüş olsa da eksik veri ya da güvenilir bulunmama gibi nedenlerle ancak 112 kullanılabilir cevap formu elde edilebilmiştir.

İki farklı süreçte toplanan verilerde zaman ve yöntem hatasının bulunup bulunmadığını görmek amacıyla analizlere başlamadan önce iki örnek bazı temel özellikler (çalışan sayısı ve sahiplik

yapısı) ile iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin ölçeklerdeki rassal seçilen kimi maddeler bakımından birbirleri ile karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırmada iki yöntem arasında herhangi bir istatistiksel farklılığa rastlanmamıştır. Bu nedenle elde edilen veriler birleştirilmiş ve çalışmada toplam 265 firmadan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan firmaların faaliyet gösterdikleri sektörler, çalışan sayıları ve sahiplik yapılarına ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Araştırmaya on kişiden az çalışanı bulunan mikro işletmeler dahil edilmediğinden araştırma örneği içerisinde en az çalışan sayısına sahip firmada 12 kişi, en yüksek çalışan sayısına sahip firma da ise 3500 kişi istihdam edilirken ortalama istihdam edilen kişi sayısı 295’tir. Örnekte yer alan firmaların yaklaşık beşte biri (%78,9) Türk sermayeli yerli firmadır. 42 firma Türk ve yabancı sermaye sahipli ortak girişim ve örnekteki az sayıda (14) firma ise yurtdışı sermaye sahipleri tarafından işletilen yabancı firmadır. Araştırmaya katılan 265 firma sekiz farklı sektörde faaliyet göstermektedir. Farklı oranlarda olsa da araştırmaya imalat sanayinde faaliyet gösteren tüm sektörlerden katılım sağlandığı dolayısıyla bunun çalışma sonuçlarının herhangi bir sektöre özel olmaması anlamına geldiği ifade edilebilir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Firmaların Özellikleri

Özellikler	Sayı	%
<i>Faaliyet alanları</i>		
Gıda, İçki ve Tütün Sektörü	36	13,6
Dokuma, Giyim Eşyası, Deri ve Ayakkabı Sektörü	43	16,2
Orman Ürünleri ve Mobilya Sektörü	21	7,9
Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri Sektörü	20	7,5
Kimya, Petrol, Lastik, Plastik Ürünler Sektörü	45	17,0
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	24	9,1
Metal Ana Sanayi	31	11,7
Metal Eşya, Makine ve Gereçleri İmalat Sektörü	45	17,0
<i>Ölçek (çalışan sayısına göre)</i>		
Küçük (11-50 arası)	88	33,2
Orta (51-250 arası)	94	35,5
Büyük (251 ve üzeri)	83	31,3
<i>Sahiplik yapısı</i>		
Yerli	209	78,9
Ortak girişim	42	15,8
Yabancı	14	5,3
Toplam	265	100,0

3. ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmanın bu başlığı altında araştırmaya katılan firmaların iş sağlığı ve güvenliğine bakışı, uygulamaları, elde ettiği faydalara ilişkin sorulara verdiği cevapların tanımlayıcı istatistikleri,

ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlikleri ve değişkenler arasındaki ilişkilere ait analizler ve bulgular sunulmaktadır.

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Aşağıda Tablo 2’de ilk olarak firmaların iş sağlığı ve güvenliğine bakışlarını gösteren tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Bu ölçekte yer alan maddelere verilen cevapların ortalamalarının yüksek olmaması, firmaların iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını mecburiyetten uygulamadıkları, çalışan sağlığına ve emniyetine verdikleri önemden dolayı uyguladıkları anlamına gelmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde firmaların maddelere verdikleri cevapların ortalamalarının üç ve altında olduğu görülmektedir. Tek örnek t testi sonuçlarına göre de “İSG uygulamaları ekstra zaman ve maliyet demektir” ve “üretim faaliyetleri, İSG uygulamalarından önce gelir” maddeleri için ortalamalar istatistiksel bakımdan orta değerden düşüktür. Öte yandan “İSG uygulamaları kanuni zorunlulukları yerine getirmek için yapılmaktadır” ve “İSG uygulamaları gerçek manada İSG kanununun çıkmasından sonra uygulanmaya başlamıştır” maddeleri tek örnek t testi sonuçları istatistiksel bakımdan anlamlı değildir. Diğer bir ifadeyle maddelere ilişkin t testi sonuçlarına göre firmalar için iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının üretim ve maliyet hedeflerinden önce geldiğine, ancak kanuni yükümlülük olmasa uygulamaların devam edip etmeyeceğine ilişkin bir bilgi sunmadığı söylenebilir.

Tablo 2. Firmaların İş Sağlığı ve Güvenliğine Bakışı: Tek Örnek t Testi

İSG’ye Bakış	Ort.	Std. Sp.	t	p
Firmamızda İSG uygulamaları kanuni zorunlulukları yerine getirmek için yapılmaktadır	3,056	1,252	0,736	0,463
Firmamızda İSG uygulamaları gerçek manada İSG kanununun çıkmasından sonra uygulanmaya başlamıştır	2,905	1,438	-1,067	0,287
Firmamız için İSG uygulamaları ekstra zaman ve maliyet demektir	2,600	1,287	-5,058	0,000
Firmamızda üretim faaliyetleri, İSG uygulamalarından önce gelir	2,460	1,287	-6,821	0,000
Toplam	2,755	1,023	-3,885	0,000

Not: (i) n=265. (ii) Firmaların İSG’ye bakışı için ölçek 1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum’u ifade etmektedir. (iii) (Friedman çift yönlü ANOVA testine göre ($\chi^2=45,959$; $p<,001$) sonuçlar istatistiksel bakımdan anlamlıdır. (iv) Tek örnek t testinde $\alpha=0,05$ ve test değeri orta değer olan -3- alınmıştır.

Bir bütün olarak bakıldığında ise dört maddenin ortalaması (Tablo 2’nin son satırı) 2,75 olup bu değer tek örnek t testine göre istatistiksel bakımdan anlamlıdır. Bu bulgu genel olarak araştırmaya katılan firmaların iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını isteyerek gerçekleştirdikleri ve çalışan güvenliğini önemsedikleri anlamına gelebilir. Bununla birlikte bu ortalamaların çok daha düşük gerçekleşmesi çalışan sağlığı ve güvenliği için arzulanır bir durum olurdu.

Sektör ya da firmaya özel uygulamalar göz ardı edilerek iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin temel ve genel uygulamaların gerçekleştirilme düzeylerini görmek amacıyla yöneltilen maddelere verilen cevapların tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3. Firmalarda İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamaları: Tanımlayıcı İstatistikler ve Faktör Analiz Sonuçları

Boyut ve maddeler	Ort.	Std. Sp.	CITC	Yük
Çalışan odaklı uygulamalar[ÇOU]-(Özdeğer: 3,368; Açıklanan varyans: %42,101; a: 0,763)				
Firmamızda çalışanlar periyodik olarak sağlık kontrollerinden geçirilir	4,052	1,156	0,506	0,696
Firmamızda işe yerleştirmelerde iş-çalışan uyumuna titizlikle dikkat edilir	4,222	0,834	0,512	0,719
Firmamızda işe giriş muayenesi, işe yeni başlayan her çalışana yapılır	4,034	0,974	0,548	0,664
Firmamızda Mesleki Yeterlilik Belgesi'ne sahip olunmasını gerektiren işlerde sadece bu belgeye sahip olanlar çalıştırılır	4,264	0,882	0,557	0,654
Firmamızda tüm çalışanlara temel iş sağlığı ve güvenliği eğitimi verilir	4,332	0,918	0,586	0,752
Önlem odaklı uygulamalar[ÖOU]-(Özdeğer: 1,337; Açıklanan varyans: %16,713; a: 0,754)				
Firmamızda tespit edilen tehlikelere/tehditlere kazaya dönüşmeden ivedilikle önlem alınır	4,449	0,932	0,634	0,827
Firmamızda çalışanların sağlığı ve güvenliği için çalışma planları yapılarak titizlikle takip edilir	4,109	1,090	0,646	0,896
Firmamızda önleyici yaklaşım amacıyla risk değerlendirilmesi yapılır	3,992	0,953	0,496	0,643
Toplam	4,182	0,624		
KMO: 0,797; Bartlett's Sph. χ^2 : 614,396; p:0,000; Toplam açıklanan varyans: %58,814				

Not: (i) n=265. (ii) Firmaların iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları için ölçek 1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum'u ifade etmektedir. (iii) Tek örnek t testi sonuçlarına göre ($\alpha=0,05$ ve test değeri orta değer 3'tür) tüm maddeler ortalama değer olan 3'ün üzerindedir ve tamamı $p<,001$ düzeyinde istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Genel iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının gerçekleştirilme düzeyleri incelendiğinde ortalama değerlerin 3,99 ile 4,44 arasında değiştiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile araştırmaya katılan firmalar iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını yüksek düzeyde gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. Tek örnek t testine göre de sonuçlar ortalama değer olan 3'ün üzerindedir ve tamamı istatistiksel bakımdan anlamlıdır. Yine tüm maddelerin ortalamalarının yer aldığı tablodaki son satır incelendiğinde benzer istatistiksel anlamlılığın burada da geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre firmaların ölçekte yer alan genel iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları konusunda hassas davrandıkları söylenebilir.

İş sağlığı ve güvenliğine ilişkin çalışmaların gerçekleştirilmesi ile firmada sağlanabilecek kazanımların ölçülmesi amacıyla oluşturulan ölçekte yer alan maddelere verilen cevapların tanımlayıcı istatistikleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Firmalarda İş Sağlığı ve Güvenliğinin Faydaları: Tanımlayıcı İstatistikler ve Faktör Analiz Sonuçları

Boyut ve maddeler	Ort.	Std. Sp.	CITC	Yük
Üretim (Özdeğer: 4,777; Açıklanan varyans: %47,774; α : 0,896)				
Firmamızda sağlık ve güvenlik için gerekli yasal zorunluluklara uyulması firmamızı ceza ödemekten kurtarmaktadır	3,909	1,079	0,735	0,805
Firmamızda İSG uygulamalarından sonra mahkeme ve tazminat gibi maliyet kalemlerinde azalma yaşanmaktadır	4,200	1,004	0,726	0,793
Firmamızda iş kazalarının azalması, zaman ve üretim kayıplarının azalmasına katkı sağlamaktadır	4,060	0,973	0,703	0,782
Firmamızda İSG uygulamaları, teslimat sürelerindeki gecikmeleri önlenmesine katkı sağlamaktadır	3,966	1,060	0,751	0,809
Firmamızda İSG uygulamaları, verimliliğin artmasına katkı sağlamaktadır	3,996	1,060	0,758	0,819
Firmamızda İSG uygulamaları, ürün kalitesinin iyileşmesine katkı sağlamaktadır	4,045	0,960	0,641	0,753
İtibar (Özdeğer: 1,924; Açıklanan varyans: %19,236; α : 0,847)				
Firmamızda İSG uygulamalarının çalışanlar üzerinde motivasyonu artırıcı bir etkisi bulunmaktadır	4,086	0,971	0,731	0,838
Firmamızda İSG uygulamaları sayesinde iş kazalarının azalması bize prestij kazandırmaktadır	4,245	1,005	0,625	0,763
Firmamızda İSG uygulamaları, iş gücü devir hızının düşmesine katkı sağlamaktadır	4,064	0,998	0,674	0,815
Firmamızda İSG uygulamaları ile kaza ve işe bağlı hastalık oranının düşmesi çalışanların işe devamını artırmaktadır	3,981	1,042	0,709	0,829
Toplam	4,055	0,699		
KMO:0,885; Bartlett's Sph. χ^2 : 1346,543; p :0,000; Toplam açıklanan varyans: %67,011				

Not: (i) $n=265$. (ii) Firmaların iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarından elde edilen faydalar için ölçek 1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum'u ifade etmektedir. (iii) Tek örnek t testi sonuçlarına göre ($\alpha=0,05$ ve test değeri orta değer 3'tür) tüm maddeler ortalama değer olan 3'ün üzerindedir ve tamamı $p<,001$ düzeyinde istatistiksel bakımdan anlamlıdır.

Tablo 4 incelendiğinde iş sağlığı ve güvenliğinin faydalarına ilişkin maddelerin ortalamalarının 3,90 ile 4,24 arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca maddelerin ortalamaları, orta değer olan 3'ten istatistiksel bakımdan yüksektir. Buna göre araştırmaya katılan firmaların iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile ölçekte belirtilen maddelerdeki faydaları elde ettikleri söylenebilir.

3.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkilerin analizlerine geçmeden önce bu analizlerde kullanılacak iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ve faydaları ölçeklerinin alt boyutlarının bulunup bulunmadığına ve ölçeklerin geçerliliğine ve güvenilirliğine bakılmıştır. İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ve faydaları ölçeklerinin geçerliliğinin incelenmesinde, bir veri matrisinde yer alan temel yapıyı tanımlamayı ve bu yapıyı oluşturan her bir boyutu ayrı ayrı belirlemeyi amaçlayan keşifsel faktör analizinden (Hair ve diğerleri, 1998) yararlanılmıştır.

Her iki ölçek için de faktör analizine başlamadan önce ölçeklerde yer alan maddelerin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları (CITC) incelenmiş ve 0,45'ten düşük olan maddeler (Vonderembse ve Raghunathan, 1997) elimine edilmiştir. Daha sonra örnek büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu gösteren ölçeklerin KMO değerleri hesaplanmış ve bu değerler 0,50'den büyük olması koşulu (Chong ve Rundus, 2004) aranmıştır. Devamında her iki ölçek için asal bileşenler ve varimax döndürme yöntemi ile faktör analizleri yürütülmüş ve analizlerde en uygun çözümü bulmak amacıyla faktörlerin 1'den büyük özdeğere sahip olmaları ve yüklerinin 0.50'den büyük olmaları koşulları aranmıştır (Nunnally, 1978; Samson ve Terziovski, 1999; Jonsson, 2000).

Faktör analizine ilişkin yukarıda aktarılan koşulları sağlamak amacıyla tekrarlanan analiz süreçleri sonunda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına ilişkin yukarıda sunulan Tablo 3'teki sonuçlar elde edilmiştir. İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ölçeğinde tekrarlanan faktör analizleri sonucunda sekiz madde kalmış ve bu maddeler de iki boyut altına yerleşmiştir. Boyutların özdeğerleri 1'den büyük olup ilk boyutunki 3,368, ikincisinininki ise 1,337'dir. Maddelerin tümüne ilişkin faktör yükleri 0,50'den yüksektir. İlk boyutun açıklama gücü yüzde 42, ikinci boyutunki ise yaklaşık yüzde 17'dir. Bir bütün olarak ise iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ölçeğinin toplam açıklama gücü yaklaşık yüzde 59 olarak gerçekleşmiştir.

İlk boyutta yer alan maddeler incelendiğinde bunların daha çok işçi-iş ilişkili ve çalışan odaklı iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları olması nedeniyle bu boyut çalışan odaklı uygulamalar (ÇOU) olarak isimlendirilmiştir. İkinci boyutta bulunan maddeler incelendiğinde ise planlamaya ve risklere karşın tedbirli davranmaya dönük maddeler olması nedeniyle önlem odaklı uygulamalar (ÖOU) olarak adlandırılmıştır. Çalışan ve önlem odaklı uygulamalar olarak isimlendirilen iki boyutun içsel tutarlılığı (güvenilirliği) Cronbach alfa ile değerlendirilmiş olup katsayıları literatürde (Ravichandran ve Rai, 1999; Jonsson, 2000; Hair ve diğerleri, 1998) belirtildiği gibi 0.70'den büyük olduğundan (sırasıyla 0,763 ve 0,754) her iki boyutun da güvenilir olduğu görülmüştür.

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının firmada yürütülmesi ile elde edilen faydalara ilişkin ölçek için gerçekleştirilen faktör analizi sonuçları yukarıda sunulan Tablo 4'teki gibi gerçekleşmiştir. İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarından elde edilen faydalar için tekrarlanan faktör analizleri sonucunda faktör yükleri 0,75 ile 0,83 arasında değişen on maddeli ve iki boyutlu bir ölçek ortaya çıkmıştır. İlk boyutun özdeğeri 4,77, ikinci boyutun ki ise 1,92'dir. Boyutların açıklama gücü de sırasıyla yaklaşık %48 ve %19 olup toplamda varyansın yaklaşık üçte ikisini açıklamaktadır.

İlk boyutta yer alan maddelere ilişkin yapılan inceleme de bunların daha çok maliyet, verimlilik, teslimat ve kalite ile ilgili faydalar olması nedeniyle üretim odaklı faydalar, ikinci boyuttaki maddelerin de çalışan ve toplum nezdinde saygı görme, prestij kazanma ve işe devam etme gibi hususları vurgulaması nedeni ile itibar odaklı faydalar olarak adlandırılmıştır. Ayrıca iki

boyutun hesaplanan alfa değerlerinin sırasıyla 0,896 ve 0,847 olması nedeniyle iç tutarlılığa sahip, diğer bir ifadeyle güvenilir olduğu görülmüştür.

Yapılan analizler hem iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının hem de iş sağlığı ve güvenliği faydalarının iki boyuttan meydana geldiğini, her ikisinin de yapısal geçerliliğe ve güvenilirliğe sahip olduğunu, ölçmek istenilen özellikleri büyük olasılıkla doğru biçimde ölçüldüğünü ortaya koymuştur.

3.3. İSG'ye Bakış, Uygulama Düzeyi ve Faydaları Arasındaki İlişki

Araştırmaya katılan firmaların farklı düzeylerde iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarını gerçekleştirdikleri ve farklı düzeylerde faydalar elde ettikleri görülmüştü. Çalışmanın bu kısmında iş sağlığı ve güvenliğine bakış, uygulamalar ve faydalar arasındaki ilişki incelenmiştir. Aşağıda ilk olarak iş sağlığı ve güvenliğine bakış ile iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının gerçekleştirilme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelendiği basit regresyon analizi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 5. Bağımsız Regresyon Analizi: Çalışan Odaklı Uygulama

Bağımsız	Bağımlı	Boyutlar	β	t	F
İSG'ye bakış	ÇOU	0,60	-0,252	-4,223 ^a	17,834 ^a
	ÖOU	0,70	-0,270	-4,556 ^a	20,753 ^a

^a<0,001

Tablo 5'te yer alan basit regresyon analizi sonuçları (F değerleri) firmaların iş sağlığı ve güvenliğine bakışı ile her iki uygulanmanın gerçekleştirilme düzeyi arasında bir ilinti olduğunu göstermektedir. Hatırlanacağı üzere iş sağlığı ve güvenliğine bakış ölçeğinde yer alan maddelere verilen cevapların değerlerinin yükselmesi firmaların iş sağlığı ve güvenliğine isteksiz olduğuna işaret etmekteydi. Dolayısıyla Tablo 5'teki β ve t değerlerinin istatistiksel bakımdan ($p < ,001$) anlamlı ve negatif olması firmaların kanuni yükümlülükleri yerine getirmek yerine iş sağlığı ve güvenliğine istekli ve gönüllü olmalarının uygulanma düzeyini artıracığına işaret etmektedir.

Firmalar iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları sayesinde önemli kazanımlar elde ettiklerini ifade etmişlerdi. Aşağıda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının çalışmada tanımlanan boyutlarının gerçekleştirilme düzeyleri ile iş sağlığı ve güvenliğinin faydaları olarak çalışmada tanımlanan üretim ve itibar faydaları arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir.

Tablo 6'daki çoklu regresyon analiz sonuçları, R² (açıklanan varyansın yüzdesini ifade eder) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesini ifade eder) değerleri, üretim faydasındaki değişimin iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları sayesinde güçlü biçimde açıklandığını ve sonuçların istatistiksel bakımdan anlamlı olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle üretim faydasındaki değişimin yaklaşık %10'u iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları tarafından açıklanmaktadır. Boyutlar bağlamında incelendiğinde her iki boyutun da istatistiksel bakımdan üretim faydası üzerinde etkisi bulunmaktadır. Ancak çalışan odaklı uygulamalar ile üretim faydası arasındaki ilişki ($p < ,001$) önlem odaklı uygulamalara ($p < ,05$) kıyasla istatistiksel bakımdan daha yüksektir.

Bu sonuç iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının gerçekleştirilme düzeyi ile itibar faydası arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Detaylı incelemede üretim faydasında olduğu gibi itibar faydasında da çalışan odaklı uygulamaların önlem odaklı uygulamalara kıyasla daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Çoklu Regresyon Analizi: Üretim Faydası

Bağımsız	Bağımlı	Boyutlar	ΔR^2	β	t	F
Üretim faydası	İSG uygulamaları	ÇOU ÖOU	0,103	0,239 0,149	3,700 ^a 2,315 ^{**}	16,136 ^a

^a<0,001

^{**}<0,05

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının itibar faydasına etkisinin incelendiği Tablo 7'deki düzeltilmiş R² ve F değerlerine göre itibar faydası bağımsız değişkenler sayesinde yaklaşık yüzde 8 oranında açıklanmaktadır. Başka bir ifade ile iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları itibar faydasında gözlenen varyansın istatistiksel olarak anlamlı bir yüzdesini açıklamaktadır. Bu sonuç iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının gerçekleştirilme düzeyi ile itibar faydası arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Detaylı incelemede üretim faydasında olduğu gibi itibar faydasında da çalışan odaklı uygulamaların önlem odaklı uygulamalara kıyasla daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7. Çoklu Regresyon Analizi: İtibar Faydası

Bağımsız	Bağımlı	Boyutlar	ΔR^2	β	t	F
İtibar faydası	İSG uygulamaları	ÇOU ÖOU	0,076	0,239 0,149	2,765* 2,410 ^{**}	11,718 ^a

^a<0,001

*<0,01

^{**}<0,05

4. SONUÇ

Bu araştırmada Türk imalat sanayi firmalarının iş sağlığı ve güvenliğine bakışının, uygulamaları gerçekleştirme düzeylerinin, uygulamaların firmaya sağladığı faydaların ve bu değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada farklı sektörlerden ve ölçeklerden 265 firmadan toplanan veriler kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Firmaların iş sağlığı ve güvenliğine bakışlarını gösteren ölçekte yer alan maddelere verdikleri cevapların tek örnek t testi sonuçları, firmalar için iş sağlığı ve güvenliğinin firmanın üretim ve maliyet hedeflerinden önce geldiğini göstermiştir. Ölçek ortalamasının kısmen de olsa orta değerden düşük olması buna karşın istatistiksel bakımdan anlamlı olması genel olarak firmaların iş sağlığı ve güvenliğini önemsedikleri şeklinde yorumlanmıştır. Aslında bu yorumu iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının gerçekleştirilme düzeyleri desteklemiş, ilgili ölçekte belirtilen maddelerin tümünün orta değerinin istatistiksel bakımdan oldukça üzerinde olduğu belirlenmiştir. Yine analiz sonuçları firmaların iş sağlığı ve güvenliğinden beklenen faydalara ulaştıklarını ortaya koymuştur. Firmalar iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının cezalara,

mahkeme-tazminat maliyetlerine, üretim kayıplarına, teslimat sürelerine, verimliliğe ve kalitenin iyileşmesine yüksek düzeyde katkı sağladığını ifade etmişlerdir.

Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemeyen önce iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ve faydaları ölçeklerinin geçerliliğine ve güvenilirliğine bakılmış ve her ikisinin de iki boyuta sahip olduğu belirlenmiştir. İş sağlığı ve güvenliği uygulamaları çalışan odaklı ve önlem odaklı uygulamalara sahipken iş sağlığı ve güvenliği ile elde edilen faydaların ise üretim odaklı ve itibar odaklı faydalara sahip olduğu görülmüştür. Yapılan analizler her iki ölçeğin de yapısal geçerliliğe ve güvenilirliğe sahip olduğunu, ölçmek istenilen özellikleri büyük olasılıkla doğru biçimde ölçtüğünü ortaya koymuştur.

Firmaların iş sağlığı ve güvenliğine bakışı ile uygulamaların gerçekleştirilme düzeyleri arasındaki ilişkiye ait yürütülen bağımsız regresyon analizi sonuçları değişkenler arasında istatistiksel bakımdan güçlü ve negatif bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Bu bulgu firmaların iş sağlığı ve güvenliğini önemsemeleri ve istekli olmaları durumunda iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının gerçekleştirilme düzeylerinin de yükseleceği anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle iş sağlığı ve güvenliğini firmaların yasal bir yükümlülük olmaktan öte bir operasyonel öncelik, sürdürülebilir kalkınmanın bir unsuru, ahlaki ya da sosyal bir sorumluluk olarak görmeleri ve anlamaları ile birlikte iş sağlığı ve güvenliğinin uygulanmasında önemli yükselişler sağlanabilecektir.

Firmalar iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları sayesinde önemli kazanımlar elde ettiklerini ifade etseler de çalışan ve önlem odaklı uygulamaların üretim ve itibar odaklı faydalara etkisi ayrı ayrı çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları üretim odaklı faydalardaki değişimin iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları sayesinde güçlü biçimde açıklandığını göstermiştir. Ayrıca çalışan odaklı iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının önlem odaklılara kıyasla üretim faydası üzerinde daha yüksek bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Benzer sonuçlara itibar faydası üzerinde de rastlanmıştır. Çalışan odaklı uygulamaların önlem odaklı uygulamalara kıyasla daha yüksek etkiye sahip olduğu burada da görülmüştür.

Bu bulgular literatürdeki (Fernandez-Muniz ve diğerleri, 2009; Fernandez-Muniz ve diğerleri, 2012; Abad ve diğerler, 2013) iş sağlığı ve güvenliğinin firmanın rekabetçiliğine katkı sağlayacağını ortaya koyan çalışmalara gelişmekte olan bir ülkenin imalat sanayiden yeni kanıtlar sunmuştur. Uygulayıcılar açısından bir bütün olarak araştırmada elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları firmanın verimliliği artıran, maliyet ve rekabetçiliğini geliştirici faydalar sunan bir araçtır. Firma yöneticilerinin yasa gereği, denetimlerden geçmek adına değil de firmanın performansını artıran bir yöntem olduğunun bilincine ulaşması ile iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları önemli bir ivme kazanacaktır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma SOB 2015/03'no'lu proje kapsamında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Abad, J., Lafuente, E. ve Vilajosana, J. (2013). An assessment of the ohsas 18001 certification process: objective drivers and consequences on safety performance and labour productivity, *Safety Science*, 60, 47-56.
- Akpınar, T. (2013). *İş sağlığı ve güvenliği*, Birinci Basım, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Baybora, D. (2012). *İş sağlığı ve güvenliğine genel bakış*, Editör: D. Baybora, İş Sağlığı ve Güvenliği, Birinci Basım, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2664.
- Ceylan, H. (2012). Türkiye'deki iş sağlığı ve güvenliği eğitimi sorunlar ve çözüm önerileri, *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 2(2), 94-104.
- Chong, V.K. ve Rundus, M.J. (2004). Total quality management, market competition and organizational performance, *The British Accounting Review*, 36(2), 155-172.
- Cornelissen, P.A., Van Hoof, J.J. ve De Jong, M.D.T. (2017). Determinants of safety outcomes and performance: a systematic literature review of research in four high-risk industries, *Journal of Safety Research*, 62, 127-141.
- Desa, A.F.N.C., Habidin, N.F., Hibadullah, S.N., Fuzi, N.M. ve Zamri, F.I.M. (2013). Occupational safety and health administration (osha) practices and osha performance in malaysian automotive industry, *Journal of Studies in Social Sciences*, 4(1), 1-15.
- Fernandez-Muniz, B., Montes-Peon, J.M. ve Vazquez-Ordas, C.J. (2009). Relation between occupational safety management and firm performance, *Safety Science*, 47, 980-991.
- Fernandez-Muniz, B., Montes-Peon, J.M. ve Vazquez-Ordas, C.J. (2012). Safety climate in ohsas 18001-certified organisations: antecedents and consequences of safety behaviour, *Accident Analysis & Prevention*, 45, 745-758.
- Gervais, R.L., Pawlowska, Z., Bojanowski, R., Kouvonen, A., Karanika-Murray, M., Van Den Broek, K. ve De Greef, M. (2009). *Occupational safety and health and economic performance in small and medium-sized enterprises: a review*, Luxembourg: European Agency for Safety and Health at Work.
- Grant, A.M., Christianson, M.K. ve Price, R.H. (2007). Happiness, health or relationships? managerial practices and employee well-being tradeoffs, *Academy of Management Perspectives*, 21(3), 51-63.
- Hair, J.F. Jr., Andreson, R.E. Tahtam, R.L. ve Black, W.C. (1998). *Multivariate data analysis*, New Jersey: Prentice-Hall International Inc.
- Hesapro (2013). *İş sağlığı - güvenliği ve verimlilik ilişkisi: HESAPRO projesi*, http://www.hesapro.org/files/Background_Research_tr.pdf, Erişim: 13 Mart 2018,
- Jonsson, P. (2000). An empirical taxonomy of advanced manufacturing technology, *International Journal of Operations & Production Management*, 20(12), 1446-1474.
- Koç, M. ve Akbıyık, N. (2011). Türkiye'de iş kazalarının maliyetleri ve çözüm önerileri, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 2(2), 129-175.

- Lo, C.K., Pagell, M., Fan, D., Wiengarten, F. ve Yeung, A.C. (2014). OHSAS 18001 certification and operating performance: the role of complexity and coupling, *Journal of Operations Management*, 32(5), 268-280.
- Mossink, J. (2002). *Inventory of socioeconomic costs of work accidents*, Luxembourg: European Agency for Safety and Health at Work.
- Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric theory*, New York: McGraw-Hill.
- Nyoh, V.W.C. (2015). *The effect of occupational health and safety on job performance (productivity) of employees of blue skies ghana limited*, Ghana: University of Ghana.
- Ocaktan, M.E. (2009). *Bir otomotiv fabrikasında güvenlik kültürünün değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Oluoch, E.O. (2015). *Effect of occupational safety and health programmes on employee performance at kenya power company limited*, Kenya: University of Nairobi.
- Özdemir, Ş. ve TOPÇUOĞLU H. (2009). İş sağlığı ve güvenliği performans ölçümü ve izleme, *Mühendis ve Makine Dergisi*, 50(592), 30-33.
- Özel, S. (2014). *İş sağlığı ve güvenliği'nde maliyet kavramı*, <http://ankarauzmanisg.com.tr/blog-detay/1005>, Erişim: 20 Mart 2018.
- Pagell, M., Johnston, D., Veltri, A., Klassen, R. ve Biehl, M. (2014). İş safe production an oxymoron?, *Production and Operations Management*, 23(7), 1161-1175.
- Peryön (2012). İş güvenliği ve işçi sağlığı araştırması, http://www.peryon.org.tr/images/arastirmalar/Is_Sagligi_ve_Guvenligi_Arastirmasi_Raporu.pdf, Erişim: 23 Mart 2018.
- Ravichandran, T. ve Rai, A. (1999). Total quality management in information systems development: key constructs and relationship, *Journal of Management Information Systems*, 16(3), 119-156.
- Samson, D. ve Terziovski, M. (1999). The relationship between total quality management practices and operational performance, *Journal of Operations Management*, 17(4), 393-409.
- Ünlü, A.E. (2013). *İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının işletmeler üzerindeki ekonomik etkileri*, Bursa: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı.
- Vonderembse, M.A. ve Raghunathan, T.S. (1997). Quality function deployment's impact on product development, *International Journal of Quality Science*, 2(4), 253-271.
- Yeniçel, T. (2014). *İş güvenliği uzmanlık danışmanlık ve sınavlarına hazırlık*, Birinci Basım, Ankara: Yeni Şura Yayınları.
- Yılmaz, F. ve Tan, O. (2015). Bir inşaat şantiyesinde iş kazalarının neden olduğu işgünü kayıplarının işverene maliyetinin belirlenmesi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14), 143-146.

THE QUR'AN AS A SOURCE OF HISTORY: A NEW APPROACH TO THE DATING OF THE QUR'ANIC PASSAGES*

Selim TÜRCAN¹

Citation/©: Türcan, S., (2018). The qur'an as a source of history: a new approach to the dating of the qur'anic passages, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1714-1718. doi: 10.17218/hititsosbil.459845

Abstract: In this paper, we will introduce a method that we try to develop to detect the Qur'anic chronology in a way that is not speculative. For this we will use a method that matches the chronological knowledge we have and the expression patterns contained in the Qur'anic passages. In fact, it is argued that we can more accurately detect the chronology of expressions rather than the chronology data of passages on the basis of this method. Because the data concerning the history of Qur'anic passages are insufficient and controversial. We can be closer to the truth if we test the contradictions and alliances of the narrations and the evaluations at the level that the narrators and evaluators never planned, that is, at the level of expression. Then we can use the history of different expression patterns to determine the history of any passage that brings them together.

Keywords: *Qur'anic chronology, dating, expression patterns, method*

Tarihin Bir Kaynağı Olarak Kur'an: Kur'an'ın Ayetlerinin Tarihlenmesinde Yeni Bir Yaklaşım

Atıf/©: Türkan, S., (2018). Tarihin bir kaynağı olarak kur'an: kur'an'ın ayetlerinin tarihlenmesinde yeni bir yaklaşım, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1714-1718. doi: 10.17218/hititsosbil.459845

Özet: Bu çalışmada Kur'an kronolojisini spekülatif olmayan bir yolla tespit etmeyi amaçladığımız bir metot tanıtılacaktır. Bu kapsamda elimizdeki kronolojik veriler ve Kur'an pasajlarında yer alan ifade kalıplarından hareket eden bir yöntem önerilmektedir. Esasen bu metot temelinde pasajların kronolojisine yönelik veriler doğrudan kullanılmak yerine ifade kalıpları esas kabul edilerek değerlendirmeye alınacaktır. Zira Kur'an pasajlarının tarihlendirmesine yönelik veriler yetersiz ve tartışmalıdır. Eğer kronoloji listelerindeki rivayetleri ve değerlendirmeleri, daha önce düşünülmemiş bir şekilde, ifade kalıpları düzeyinde tahlil edersek, daha sağlıklı sonuçlar alınabileceğini düşünüyoruz. Böylece farklı ifade kalıplarının tarihini, bunları bünyesinde birleştirmiş olan herhangi bir pasajın tarihini belirlemede kullanabiliriz.

Anahtar Kelimeler: *Kur'an Kronolojisi, Tarihlendirme, İfade Kalıpları, Metot.*

1. INTRODUCTION

This paper aims to introduce a method that we have developed to determine the chronology of the Qur'anic surahs, passages and verses. This method which we name as "the use of Qur'anic expression patterns in illuminating the chronology of the Qur'an", have already been applied for two surahs before. We published them as essays before. One of the works is related to the chronology of the surah al-Muzzammil and the other is the Surah al-Fatiha (Türcan, 2010, pp.

Makale Geliş Tarihi: 13.9.2018

Makale Kabul Tarihi: 29.11.2018

¹Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, selimturcan@hitit.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-7618-3868>.

69-103; Türcan-Dinç, 2015, pp. 5-34). We can say that we have come a long way in developing the method. Here we will talk about the fundamentals of the method and introduce the basic elements and concepts of it. In doing so, we are considering using the datum of the work we have done for the Surah al-Fatiha as an example. Thus we hope to provide a concrete material for the *readers*.

Contemporary historians have discussed the period that the Qur'an was revealed in with different political and cultural motivations. When they talked about this matter, they noticed a very important point: The Qur'an is the most authentic historical source that has reached us in its period. This finding is not a subjective view defended only by the Muslim scholars. Non-Muslim researchers also accept this fact to a great extent except the ones highly skeptical. (Watt, 1970, p. 51; Paret, 1961, pp. 24-42). Therefore, the contemporary historians studying early Islam thought that it was necessary to support and test other historical materials with the Qur'an. However, there is a serious obstacle in practice of this approach. That is, the textual structure of the Qur'an does not reflect the chronology of events. As is known, the Qur'an was revealed in pieces in a period of 23 years and later it took the form of a book. We are aware of the fact that the chronological order of the verses was not taken into account during the compilation process. It is not regarded as a classification axis in textualization process. Even within the surahs, which are the main sections of the Qur'an, there are many passages revealed at different periods. This is a handicap for history researchers and means that the Qur'an does not provide any ready-made information as a source of history. The problem in chronological information given by a historical source can cause several serious mistakes. In addition, the chronology of the Qur'anic surahs and verses is significant for Islamic sciences such as classical tafsir and fiqh as well. In classical books we find many lists of independent chronology narratives as well as of chronological order of the surahs. Consequently, we can see that the chronology problem is an important field of study in Qur'anic studies in the classic and modern period.

We find the lists of Meccan-Medinan surahs in the books written in tafsir and some historical sources. These lists give the chronological order of the surahs (Al-Yakūbī, 1992, pp. 33, 34, 43; Al-Shahristānī, 2008, pp. 19-23). The criterion of the lists is not given. But there is a settled claim that this science is based on the reports. Moreover, basing the lists on the early companions of the Prophet and some later Muslim scholars may give us the feeling that we are faced with the datum based on the witnessings of the revelation period. But we cannot assume that these lists were entirely created by testimony. It is possible that there are evaluations based on Qur'anic content in these materials. The lists may contain some non-report materials; but they might, in fact, be evaluations perceived as if reports coming from the revelation period. Besides these lists, there are also narrations about singular surahs, passages and verses. These narrations are found in the related sections of the Usul-al-Tafsir books (Al-Zarkashī, 2011, pp. 139, 140; Al-Suyūṭī, 2007, p.53).

On the other hand, it is also necessary to mention the lists of modern Western and eastern researchers. These are studies provided from the lists of tafsir sources and individual chronology datum and especially the use of *sīrah* sources with a critical approach. As Nöldeke does, they usually subject the surahs to a chronological order and, at most, classify the Meccan surahs into periods (Nöldeke, 1961, p. XI, XII). Besides, there are such scholars as Mawlana Muhammad Ali who tried to divide the Medinan surahs into periods. In addition, Muhammad Ali tried to clarify the dating of the Meccan and Medinan periods by dividing them into certain

years (Ali, 2008, pp. 29, 30). There are those who make datings in the level of passages like Hirschfeld (Hirschfeld, 1902, pp. 139-142) as well as more detailed and mathematical calculations such as performed by Mehdi Bâzergân. (Bâzergân, 1385 H, p.147 ff.). It is evident that Bazergan took the Western criticisms into account to a great extent. However, these lists include subjectivity and speculations and even ideological preferences. Although they contain many justified evaluations, these are not enough to achieve stability in this field. They are, in fact, in controversy in some significant matters even if they seem to agree in a very general frame. What's more, these evaluations have not emerged as a search of method that will at least isolate the issue from subjectivity. Even those who want to reach a top level with interesting calculations such as Bâzergan seem to be unable to skip this level of personal evaluation. Here, then, the following conclusion can be reached: Although the Qur'an is a source of history, it has not yet been fully established as a convenient source of history. Can a method be developed that will enable us to identify the Qur'anic chronology and overcome subjective evaluations?

To answer this question, we need to determine the basic principles that will shape our approach. Before establishing a method, it is best to clarify what you need and what the main goal is. Thus, the approach will reveal our way and we can concrete our method. What we need firstly in dating the Qur'anic passages is to abstain from subjective evaluations and anticipations that are effective on us. Up to now, thematic analyzes, traditional chronological datum, information from political sources have not been able to provide a level of objectivity that can finish the disputes. In fact, they can even be the source of the conflicts. We must determine the truth without prejudice. Therefore, the method we choose should have a concrete objective support point that enables it. What could be this point of support?

We offer to take Qur'anic text itself into account in order to get rid of all these sorts of disadvantages. For the Qur'anic text is both a concrete object and the most reliable and compromised historical source. Let's deal this point a little further. We believe that taking the structure of the Qur'anic language as a starting point is the best way. What I mean is that there are chronological traces in the structure of the text. We know that the Qur'an was revealed over various events in 23 years. Moreover, the Qur'an built the Muslim community by managing the political and cultural life of them. The Qur'an has the most important role in the struggle of the Muslims against their enemies. This is an adventure that extends from an initial weakness point to the highest success. So, in a changing and transforming strategy within 23 years, it is possible to see the concrete traces reflected in the language of the Qur'an. If we can follow the traces properly, we can achieve some illuminative results about the chronological order. We can ask a question to make the matter a little more concrete: What are these traces? How can they be recognized? What is the difference between thematic analysis to identify the Qur'anic chronology and between our suggestion?

The chronological traces reflected in the text of the Qur'an might be forms of speech that point to a chronological development in the Qur'anic discourse structure. I draw your attention that this is something different from the thematic elements of the Qur'an. In fact we are talking about the literal structure which has a close interest to the themes in the Qur'an, but more concrete and followable. Of course, we talk about the characteristic patterns of the Qur'anic language, not every word of it. It will be understood better when given examples. It is appropriate for us to define it as "expression pattern". At this point we need to clarify what the expression pattern is. The expression pattern is a composition of words which, we think, is repeated in various places of the Qur'an, consisting of at least two words and giving a sense that

it has its own characteristics. Not all the expression patterns are useful to our method. If an expression pattern appears in every period of the 23-year revelation period according to our current chronology. The political and social struggle of the Qur'anic revelation reflected to its expressions. The expression patterns entered and exited to the Qur'an at different intervals throughout the 23 years of its history. Some of these expression patterns have also gained continuity. It is possible to analyze these expression patterns throughout the Qur'anic text and to follow them by way of chronological datum. This follow-up can ensure that we are able to identify what is consistent within the chronological data regardless of subjective preferences and news. Here the following critique question can be asked: All very well but, what we are looking for is the chronology in which the expression patterns have taken their shape, isn't it? So, isn't it a tautology to explain an unknown with another unknown connected to it? That is, the confusion in the chronology narratives will naturally create confusion in the Qur'anic expression patterns. At this point, it will be enlightening to explain the basis on which the method is settled. We will not use the present chronology narratives as directly informative datum. We will take all the chronology narratives and evaluations into account. We will take the certain datum, reconciled evaluations and reviews that are close to each other as a starting point. Let's try to concrete the analysis.

Let us now consider that we are talking about the chronology of a Qur'anic passage. How will we detect the chronological period of this passage using these expression patterns? First of all, we determine the expression patterns in that Qur'anic passage. The expression patterns in the language of the Qur'an came to the agenda within 23 years; they were used and then might be abandoned. Here we are actually talking about the diachronic transformation of the concepts within a language. But we are dealing with this matter in terms of expression patterns rather than the conceptual plane. In other words, we will rather follow the Qur'anic language in terms of style. We can say that different patterns are active at different time intervals. Then, the chronology of a passage must be the interval in which the chronologies of the expression patterns it contains coincide. So we can assume that the given passage has some expression patterns that are exactly effective in that interval of Qur'anic language. That is, there are expression patterns coming up or being off the agenda during the revelation process. Then, let's imagine that we take a photo at any point about these expression patterns. Here the Qur'anic passages show which patterns are on the agenda at that moment like photographs actually taken. Therefore, when we witness that passage, the expression patterns in it are still alive. So, how will we detect the date of the expression?

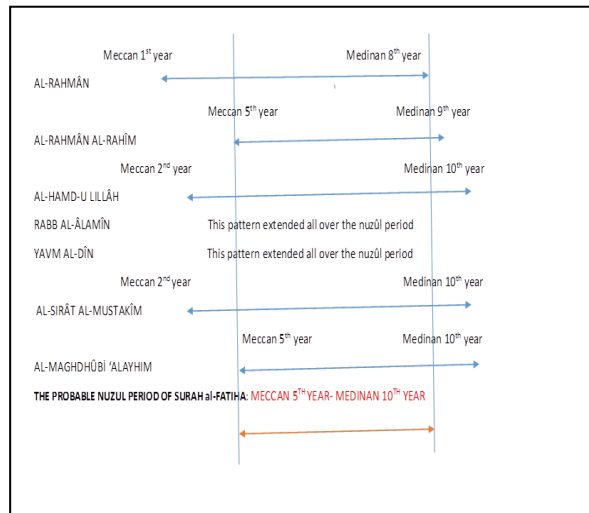
We deal the expression patterns of the passage one by one. We identify the other verses or passages that these patterns are in. We take the chronology datum and assessments related to the passages into account. At the end, we determine the widest chronological time interval for each expression pattern beginning from the first one. This chronological time interval is restricted with the two views that make it the earliest and latest dating for the use in the Quran. At this stage, a wide time interval is determined for the first pattern. If the two views at the beginning and at the end of the group are too far away from the group, they can be removed and identified in a narrow but more speculative second stage. This process is performed for the expression patterns of the passage respectively and the notes are taken. We are finally at the stage of determining the dating interval of our passage. So we take the dating intervals determined for all expression patterns into account. We designate the dating interval in which all of these expression patterns are in effect in the Qur'anic language as a coincidence stage. The narrow dating interval we have obtained is the dating interval of the Qur'anic passages.

REFERENCES

- Ali Mavlanâ, M. (2008). *Kur'an-ı Kerim (Arapça Metinli Türkçe tercüme ve tefsir)*, Ohio: Ahmadiya Anjuman Isha'at Islam Lahore Inc.
- Bâzergan, M. (1385 H.). *Seyr-e Tahavvul-e Qur'an*, Sherket Sehamî İntishâr.
- Hirschfeld, H. (1902). *New researches into the composition and exegesis of the Qoran*, London: Royal Asiatic Society.
- Noldeke, T. (1961). *Geschichte des Qorans*, Germany: Georg Olms Verlagsbuchhandlung Hildeshem.
- Paret, R. (1961). *Der Koran als Geschichtsquelle*, *Der Islam*, 37, 24-42.
- Shahristânî, T. (2008). *Mafâtiḥ al-Asrâr ve Masâbîḥ al-Abrâr*, Tahran: Mirâs-ı Mektûb.
- Suyûtî, J. (2007). *al-Itqân fî 'ulûm al-Qur'ân*, Beirût: Dâr al- Kutub al-İlmiyyah.
- Türcan, S. (2010). Kur'an'ın ifade kalıpları nüzul kronolojisini aydınlatılabilir mi? müzzemmil suresi örneğinde bir yöntem denemesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (17), 67-100.
- Türcan, S. ve Dinç, Ö. (2015). Kur'an'ın ifade kalıpları nüzul kronolojisini aydınlatılabilir mi? Fâtiha suresinin nüzul zamanına ilişkin bir değerlendirme. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (28), 5-34.
- Watt, W. M. (1970). *Bell's Introduction to the Qur'an*, Edinburgh: University Press.
- Yakubi,. (1992). *Târihu Yakûbî*, Beirut: Dâru Sâdr.
- Zarkashi, B. (2011). *al-Burhân fî 'Ulûm al-Qur'ân*, Beirut: al- Maktabat al-Asreyyah.

APPENDIX: THE EXPRESSION PATTERNS OF SURAH AL-FATIHA AND ITS PROBABLE CHRONOLOGICAL PERIOD

Considering the language of al-Fatiha in the context of the aforementioned evaluations, the coincidence of the expression patterns of the surah shows that its probable chronology extends about a 14-15 year-period from the 5th year of the revelation to the 8th year of Hijra. *This period begins with the patterns of al-rahman ar-rahîm and al-maghdhûbi 'alayhim. It ends with the pattern of ar-rahmân.*

75. KIYÂME SURESİNİN 16-19. AYETLERİNİN ANLAŞILMA SORUNLARI ÜZERİNE

Süleyman GEZER¹

Atıf/©: Gezer, S., (2018). 75. Kıyâme Suresinin 16-19. ayetlerinin anlaşılma sorunları üzerine. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1719-1726. doi: 10.17218/hititsosbil.477194

Özet: Bu çalışma 75. Kıyâme Suresi'nin 16-19. ayetlerinin anlaşılma sorunlarına değinmektedir. Geleneksel görüşe göre ayetler Hz. Peygamberin vahiy alma sürecinde vahyi unutma kaygısıyla dilini oynatması, kendisine söylenen sözleri ezberlemeye çalışması olarak tasvir edilmektedir. Ne var ki günümüzde bu ayetler geleneksel anlayışın aksine ahirette günahkâr insanların durumunu resmeden bir biçimde ele alınmaktadır. Yani bu ayetlerin muhatabı, hesabının acele görülmesini isteyen kişi olarak resmedilmektedir. Böyle yorumlamanın gerekçesi olarak bahse konu ayetlerin surenin diğer pasajlarıyla uyum içinde olmaması gösterilmektedir. Bu görüşün savunulmasında ki temel neden ise, Kur'an'ın kendi içinde bütünlüklü bir yapı olarak görülmesi ve değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: *Kıyamet, Kur'an'ın Bütünlüğü, Vahiy.*

Some Evaluations About the Issues of Understanding of 16-19th Verses of Qiyâmah Sûrat [75]

Citation/©: Gezer, S., (2018). Some evaluations about the issues of understanding of 16-19th verses of qiyâmah sûrat [75], *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1719-1726. doi: 10.17218/hititsosbil.477194

Abstract: This study deals with the issues of understanding of 16-19th verses of Kiyamah Surah [75]. According to the traditional view, the verses are portrayed as the Prophet's attempt to replay the language with the fear of forgetting revelation during his revelation, and to try to memorize the words spoken to him. Today, however, these verses, contrary to the traditional understanding, are handled in a way that portrays the situation of sinful people in the hereafter. As a reason for such interpretation, it is shown that the verses of the subject matter do not comply with other passages of the surah. The main reason for defending this view is that the Qur'an is viewed and evaluated as a whole within itself.

Keywords: *Day of Judgement, Qur'anic Coherence, Revelation.*

1. GİRİŞ

Kıyâme suresi Mekke döneminde indiği kabul edilmekte olup nüzul sıralamasına göre 31. suredir. Karia suresinden sonra, Hümeze suresinden önce indiği genel olarak öngörülmektedir. Toplam olarak kırk ayetten oluşmakta olup ismini ise süreninin başında geçen kıyâme' kelimesinden almaktadır. Sure içerik olarak kıyamet gününün dehşetinden, insanların hesap vermesinden, amel defterlerinin açılmasından, kâfirlerin hallerinin tasvir edilmesinden ve cehennem durumundan bahsetmektedir. Birkaç ayette ise amel defteri sağından verilenler ve onların cennete oluşlarına değinmektedir. Sure her ne kadar konu bütünlüğü olarak kıyamet ve ahvalinden bahsetmiş olsa da 16-19. ayetlerde geleneksel olarak kabul edilen görüşe göre Hz.

Makale Geliş Tarihi: 1.11.2018

Makale Kabul Tarihi: 29.11.2018

¹ Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü/ Ahmet Yesevi Üniversitesi, Dintanu Bölümü, e-mail: sulgezer@hotmail.com, http://orcid.org/0000-0002-3545-8076

Peygamberin vahiy tecrübesine maruz kaldığı zaman vahyin zihninde yerleşmesi veya unutma kaygısıyla uygulamış olduğu davranışlardan bahsetmektedir. Daha sonra ele alınacağı gibi bazı yorumculara göre ayetin anlamı peygamberin vahiy tecrübesi esnasında sergilemiş olduğu tutumla ilgili değildir. Aksine ayet, hesap gününde amel defterinin muhataba okunmasıyla kişinin telaşa kapılmasını içermektedir. Dolayısıyla çalışma bu görüşü savunanların gerekçelerini, tutarlılıklarını/tutarsızlıklarını ve konuya yaklaşımlarının irdelenmesini amaçlamaktadır.

Yaygın olarak kabul edilen görüşe göre Hz. Peygamber vahiy tecrübesine maruz kalmasından dolayı, telaşa kapılıp gelen vahiyleri tekrar etmesi söz konusudur. İlgili ayetler meâlen şöyle aktarılabilir: “[Ey Muhammed] onu hemen okumak için dilini depreme. Onu [senin kalbinde] toplamak ve [sana] okumak bize düşer. O halde sana Kur’an’ı okuduğumuz zaman, onun okunuşunu takip et. Sonra onu açıklamak da bize düşer.”(75. Kıyame, 16-19). Bahsedilen ayet hemen hemen bütün müfessirler tarafından Hz. Peygamberin vahye muhatap olması esnasında, gelen vahiyleri unutma kaygısıyla diliyle tekrar etmesinden ibaret olduğunu vurgularlar. (ez-Zemahşerî, trs.: IV/648-649; et-Taberî, 2000: XXIV/65-69; er-Râzî, h. 1420: XXX/ 726-729.; en-Nesefî 1984: IV/314-315; Mukâtil b. Suleyman, h. 1423: 4/512; İbn Kesîr, 2010: VIII/306-307; el-Ferra, 2011: II/927; es-Sülemi, 2008: II/323; el- Maturidi, 2005:XI/344-348). Konuyla ilgili rivayetler böyle olmasına rağmen bahse konu ayetler surenin konu bütünlüğü dikkate alınarak hesap gününde muhatapın ruh halini ve mazeretini açıklarken telaşlanmasını yansıtır bir biçimde ortaya konulmaktadır. Yani muhatap Hz. Peygamber olmaktan çıkarak ahiret gününde her bir bireyi kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Daha sonra değineceğimiz gibi bahsedilen ayetler genellikle surenin bütünlüğü gerekçe gösterilerek “O bir takım mazeretler ileri sürecek olsa bile bunun hiçbir faydası olmayacak. [Mazeret bildireyim derken, korku ve dehşetten dili dolaşacak. İşte o zaman kendisine şöyle denecek]: “Telaşa dilini dolaştırıp durma. Bütün yaptıklarını [amel] defterinde toplamak ve şimdi onu sana okumak bizim işimizdir. Amel defterini sana okuduğumuzda, ondan ne okunduysa onu kabul et. Şayet [bir itirazın olursa] bil ki onları açıklamak da bizim işimizdir.”² (Öztürk, 2014, s.655) Genellikle bu ayetler surenin geri kalan kısmından kopuk ve ilgisiz olduğu gerekçesiyle kişinin dünyada yapmış olduğu amellerin ahirette yüzüne okunması olarak anlaşılmıştır. (Elik-Coşkun, 2015, ss. 1354-1355)³. Özellikle bu yorumu benimseyenler klasik tefsir literatüründen Fahrüddin er-Râzî’nin Kaffâl’dan aktarmış olduğu konuyla ilgili rivayeti esas aldıkları anlaşılmaktadır. Kaffâl’ın konuyla ilgili yaptığı açıklama özetle şöyledir: Allah’ın “dilini onunla depreme” hitabı peygambere yapılmış bir hitap değildir. Bu “o gün insana önden yolladığı şeylerle geri bıraktığı haber verilecek” [Kıyame, 12] ifadesindeki insana yöneltilmiş bir hitaptır. Dolayısıyla bu ifade o insana fiillerinin kötü olduğunun haber verilmesi üzerine söylenmiş olan bir sözdür. Zira ona amel defteri kitabı gösterilerek “oku kitabını... hesap sorucu olarak bu gün nefsin sana yeter.” denilecek oda okumaya başladığında dili korkudan ve dehşetten ve hızlı okumasından dolayı kekeleyecek de bunu üzerine ona “onunla acele etmek için dilini depreme kımıldatma. Çünkü ya va’din ve amellerin gereğince senin amellerini senin aleyhine bir araya getirmek ve onları sana okumak

² Bu çeviri Ka’bi ve Kaffâl’ın sıyak-sıbakla örtüşen yorumuna dayandığı belirtilmektedir. Benzer bir yaklaşım Muhammed el-Câbirî’nin Fehmu’l-Kur’an adlı eserinde dile getirilmiştir. “Buna göre dilini oynatma ifadesiyle başlayan ayetler Hz. Peygambere değil, hesap gününde bahane üreten insana hitaptır. Kaffal bu yorumu verdikten sonra, “Bu güzel bir yorumdur. Rivayete dayanmasa da aklen bunu geçersiz kılacak bir şey yoktur” der. Biz bu yorumu sadece “ara cümle” yorumunun problemlerine çözüm olduğu için değil, aynı zamanda surenin baş ve son kısımları ile bütünlük arz ettiği için de tercih ediyoruz. Nitekim bu cümlelerin sonunda “şimdi sana açıklayacağız” deniliyor ve ardından açıklama olarak “sizler dünyayı seviyor, ahireti ihmal ediyorsunuz” deniliyor.” (el-Câbirî, trs.: I/174). Nihayetinde Kur’an’ın bütünlüğü dikkate alınarak böyle bir sonuca varıldığı anlaşılmaktadır. Mustafa Ünver tarafından yapılan bir çalışmada ise aynı görüş savunulmakla beraber ayetin birkaç anlamı dile getirmesi veya farklı konulara ışık tutması söz konusu olabilmektedir. (Bkz. Ünver, 2003); Benzer görüşler için (bkz. Gül, 2003, ss. 69-108).

³ Buna göre ayetler peygambere hitap eder gibi anlaşıldığı taktirde surenin geri kalan kısmından büsbütün kopuk ve ilgisiz kalacaktır. Tek seferde vahyedilen bir surede bütünlüğü bu kadar bozacak bir kopmanın olması o kadar makul değildir.

bize düşer. Öyleyse biz onları sana okuduğumuzda bu işleri yaptığını kabul etmek suretiyle okunana uy. Sonra biz onun durumunu ve cezasının derecelerini açıklarız.” denilecek. Kaffâl, devamında ise bu konuda bir haberin yani rivayetin olmadığını söyleyerek, bu açıklamanın aklen karşı konulamayacak güzel bir söz olduğunu belirtir. (er-Râzî, 1993, ss.XV/224-225). Aslında Kaffâl’in bu konuda yaptığı şey tercihini bu doğrultuda kullanmasıdır. Tutarlı olsun ya da olmasın ayetten böyle bir anlamın çıkarılması da mümkündür. Kaldı ki Kur’an metnine sadece metin merkezli bakılamayacağı açıktır. Muhatapları kendi anlam dünyalarını zenginleştirecek çağrışımlar ve farklıklar yakalama konusunda tercihte bulunma haklarının olduğunu varsaymamız gerekir; çünkü kutsal kitap mefhumu bunu destekleyen argümanlara sahip olan bir yapı arzeder. Zaten tefsir literatürü bu bakış açısının bir sonucu olarak çağlar boyu gelişerek ve zenginleşerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bunun kabul edilmesi tefsirde hiçbir yorum yönteminin ve zeminin olmadığı anlamına gelmemelidir. Kaldı ki tefsir belli bir yöntem ve disiplin içinde gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Yapılan yorumlar ayetin anlam çerçevesini zorlamayacak ve metnin lafzına uygun delalatte olması gerekir. Aksi taktirde tefsirde keyfiliğin önü açılacak ve sonu alınmaz yorumların ortaya çıkmasına zemin hazırlanacaktır.

Konuyla ilgili sebab-i nüzul olarak aktarılan haberlerin bizim açımızdan değeri büyüktür. Anlamın keşfedilmesinde sebab-i nüzul rivayetleri müfessirin elini rahatlatan araçların başında gelmektedir. Çünkü ayetin inişinde etkili olan unsurlar ayetlerin doğru anlaşılmasında müfessirin tutunabileceği verilerin başında gelmektedir. Surenin sebab-i nüzulü hakkında aktarılan rivayetler, bahsedilen düşüncüyü peygamberin vahiy alırken unutmaya kaygısıyla gelen vahiyleri hızlı hızlı tekrar etmesinden dolayı indiği konusunda müttefiklerdir. (el-Buhari, h.1400: Tefsir, s.75; el-Ferra, 2011, s.II/927; ez-Zemahşerî, ss.IV/648-649; et-Taberî, ss.XXIV/64-67; en-Nesefî, 1984, ss.IV/314-315; İbn Kesîr, 2010, ss.VIII/306-307; es-Sülemi, 2008, s.II/ 323). Diğer yandan Katade'den gelen bir habere göre, bahse konu ayetler, Peygamberin daha önce inmiş olan ayetleri unutmamak amacıyla sık sık tekrar etmesi, çokça Kur'an okuması üzerine nazil olmuştur. (es-San'ani, 1991, s.II/267). Muhtemelen bu rivayetler sözlü kültürün hâkim olduğu bir kültürde normal karşılanması gereken bir durumdur. Çünkü bilgiler kayıt malzemelerin az olduğu bir ortamda ezber yoluyla kayıt altına alınıp saklanmaktaydı. Hz. Peygamberin de bahsedilen nedenlerden dolayı özellikle vahyin ilk yıllarında gelen ayetleri ezberlemek için ecele edip bunun için çaba harcaması söz konusudur. Ayrıca kendisinin vahyi tebliğ etmekle görevlendirilmesi, vahiy alırken muhtemelen daha titiz davranmasına sebep olmuş olabilir. Dolayısıyla ayetlerin iniş sebebiyle ilgili olarak aktarılan rivayetlerin peygamberin vahiy tecrübesiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Daha önce bahsedilen görüşü savunanların veya geleneksel tefsir literatüründen farklı bir görüşte olmalarının temel nedeni Kur'an'ı bir metin olarak görmeleri ve bunun sonucu olarak ta bahsedilen ayetleri konu bütünlüğü gerekçe gösterilerek farklı anlamalarıdır. Konuyla ilgili çalışmalarda göze çarpan ortak bir özellik, ilgili ayetlerin sure iç bütünlüğüne uymamasıdır. Öyle ki bu ayetler surenin kendi iç bütünlüğünden ayrı olmasından dolayı Hz. Peygamberin vahiy alırken dilini oynatması söz konusu olamaz. Çünkü surenin diğer pasajları kıyamet gününden, kafirlerin ve müşriklerin acınası hallerinden bahsetmektedir. Bu görüşü savunanlara göre ayetin peygamberin vahiy alırken yaptığı davranışlara hamledilmesi durumunda bu anlam surenin diğer pasajlarıyla uyum göstermemesidir. Bilindiği gibi münasebet konusu elimizde mevcut olan mushaf metni üzerinden ayet ve sureler arasında ilgi kurmaya çalışan bir disiplin olarak tanımlanabilir. (Tuncer, 2013, ss. 245-272). Ayet ve surelerin Mushaf tertibine göre bir bütünlük arzettiği, konular arasında konu bütünlüğü olduğu şeklinde birtakım iddialara sahiptir. Her ne kadar böyle bir tutum ve anlayışın izleri sahabe döneminde görülmemiş olsa da daha sonraki süreçlerde ortaya çıkan bir tutum olma ihtimali

yüksektir. Muhtemeldir ki Mushaf'ın yazılı bir metin olarak algılanması ve böyle değerlendirilmesinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Kur'an'da her ne kadar yer yer konu bütünlüğü göze çarpsa da çoğu zamanda konular arasında bazı kopukluklar, bir konu anlatılırken başka bir konudan bahsedilme gibi özelliklerin olduğunu görebilmekteyiz. Yine biz biliyoruz ki vahiy sürecinde surenin tamamı nazil olduğu halde zaman zaman sureden bazı ayetlerin daha sonra inmesi söz konusudur. Dolayısıyla siyak sibaka veya surenin bütünlüğüne uymadığı gerekçesiyle ayetleri farklı yorumlamak yerinde bir yaklaşım olarak tasvip edilemez. Kaldı ki Kur'an metni içinde bütünlük aramak ayetler ve sureler arasında münasebet tayin etmek daha çok müfessirin çabası ve ilmi dirayetiyle ortaya çıkarılan bir sonuçtur. Bir müfessir ayetler ve sureler arasında irtibat kurarken tercihini başka bir yönde kullanırken diğer bir müfessir ise başka bir yönden irtibat kurabilmektedir. Muhtemeldir ki Kur'an metninde bütünlük arayışları da vahyin metin olarak algılanmasından sonraki döneme denk gelmektedir. Kur'an metninin üstün körü bir incelenmesi bile her zaman ayetler ve sureler arasında bir irtibatın olmadığını ispatlar niteliktedir. Zaman zaman ayetler arasında irtibat bütünlüğü görülse de bütün ayet ve surelere bu kuralın genellemesinin yapılması her zaman doğru sonucu vermeyecektir. Yani her müfessir Kur'an içinde bir bütünlük ararken belli bir ilke ve yöntemden yola çıkarak görüşünü temellendirmesi söz konusu değildir. Ayrıca ilk dönemlerde Kur'an'da bir bütünlük aramak verili durumla çelişmektedir. Şöyle ki zaten günümüz anlamında bir metin olmaktan daha çok okunan, ezberlenen ve bunun üzerinden kendisiyle amel edilen bir mahiyet arz etmektedir. Kur'an'a bir metin olarak bakılıp algılandığı zaman bu bakış açısının geliştiği varsayılabilir. Özellikle Ulumu'l Kur'an eserlerinde geçen bazı ifadeler bu görüşü kuvvetlendirir. Mesela İbn Kuteybe (ö. 276/890) Te'vilü Müşkili'l-Kur'an eserini böyle bir düşünceden hareketle kaleme aldığını söyler gibidir. Erken dönem eserlerden biri olarak kabul edilen bu eser, Kur'an metnine dönük birtakım itirazlar ve bunlara karşılık verilen cevaplar kitabın içeriğini oluşturmaktadır. Kitabının adının "Kur'an'daki müşkil ifadelerin çözümü" olarak seçilmesi bazı veriler sunmaktadır. Eserin içeriği Kur'an'da tekrarlar, çelişik ifadeler, mecaz, kıraatler konusunda verilen cevaplar, müteşabih, hazf gibi (İbn Kuteybe, 2002) konulara ayırması, metin üzerinden birtakım tartışmaların yapıldığını göstermektedir. Vahiy sürecinde metin üzerinden bir tartışmanın yapıldığına ilişkin herhangi bir habere rastlamıyoruz. Onun yukarıda bahsedilen konulara kitabında yer vermesi ve bunları temellendirmeye çalışması, her şeyden önce kitabını birtakım varsayımlar üzerine yazmadığını gösterir (Öztürk, 2002, s.24).⁴ Özellikle metin içi değerlendirmeler mushaflaşma sonrası meydana gelen gelişmeler olarak bakılabilir. Özellikle Batı dünyasında Kur'an'ın bir metin olarak değerlendirilmesinin bir sonucu olarak Kur'an'a karşı haksız bir takım ithamları görebilmekteyiz (Carlyle,2004, ss.91-92).

Muhtemeldir ki Fahrüddin er-Razi'nin eserinde bahsedilen konuyla ilgili Kaffal'in anılan görüşüne yer vermesi O'nun tefsir anlayışıyla ilgilidir. Tenasüb ilminin Fahrudin er-Razi'de yoğunlaşmasının bir sebebi onun çıkarımında bulunurken yine Kur'an içinden delil getirmesinden kaynaklanabilir. Bu ise kendi tercihinin [dirayet] bağlı olarak cereyan eden bir tutum olarak görülebilir. Bir ayetin diğer bir ayetin tefsiri olarak gösterilmesi sanıldığı kadar nesnel bir zemine dayanmamaktadır. Gerçek şu ki çoğunlukla tefsir eden ayet, müfessirin dirayeti ile belirlenmektedir. Bu noktadan bakıldığında "Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri" dirayet tefsirinin unsurlarından biri olarak görülebilir. Müslümanların nüzul tarihinden sonra Mushaf metni üzerinden sureler ve ayetler arasında münasebet aramalarının pek çok nedenleri olabilir. Bunlardan belki de en önemli olanı Mushaf'a metafizik bir metin olarak yaklaşmalarıdır.

⁴ Genellikle Kur'an'daki tekrar konusunda yapılan tartışmaların hicri 3. asır itibarıyla yoğunlaştığı düşüncesi yaygındır. Bu tartışmalar bize en azından metin üzerinden birtakım tartışmaların yapıldığının göstergesidir.

Çünkü bu Mushaf anlayışı Müslümanların hayatlarının sevk eden bir anlayıştır. Çoğu zamanda kurulan bu irtibatlar müfessirden müfessire farklılık taşımaktadır. Yani her müfessirin üzerinde mutabık olduğu bir sure ve ayetler arasında bütünlük arayışları mevcut değildir. Ayrıca buna benzer örnekler Kur'an'da azımsanmayacak derecede çoktur. Daha önce bahsedildiği gibi yer yer bazı pasajlarda konu bütünlüğü dikkate alınmaksızın başka konulara geçişler ve farklı anlatımlar göze çarpar. Mesela ayetin siyak sibakını dikkate aldığımızda 20. Taha, 114. ayette⁵ geçen ifade Hz. Peygamberin vahiy alırken aceleci davrandığı ve bu konuda uyarıldığı görülür. Ayetin öncesinde 113. ayet her ne kadar Kur'an'dan bahsedilse de 115. ayet tamamen farklı bir konu olan Hz. Adem'in yasak olan ağaçtan kaçınması gerektiği konusuyla ilgilidir.⁶ Ayrıca ayette "Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur'an'ı..." şeklinde okunacak nesnenin belirtilmesi konuyu başka bir alana hamletmeyi zorlaştırmaktadır (İbn Kesir,; s.V/285). Buna rağmen bu ayete farklı yaklaşımlar mevcuttur. Öyle ki metinsel bağlam içerisinde 114. ayet Peygamber'in vahiy alma şeklinden değil, bilmediği veya kendisine bildirilmeyen meseleler hakkında insanlara din adına bilgi vermesinden bahsetmektedir. Kur'an'da genel olarak bahsedilen konuların yeterli bilgi verilmeyen ayrıntıları hakkındaki sorulara cevap vermesi; böylesi konularda hüküm vermesi veya insanlarla tartışmaya girmesi Peygamber'e yasaklandığı dile getirilir (Gül,2003 s.86). Bahsedilen ayet hakkında Muhammed Esed tarafından yapılan yorum ilginçtir. Özetle Esed Kur'an'ın kendi içinde bir bütün olduğunu, Kur'an mesajını tam olarak anlamak isteyen kimselerin aceleci yaklaşımlardan uzak durması gerektiğini belirtir (Esed, 1997: 641-642).⁷ Doğaldır ki bu yapılan yorum bir tefsir olmaktan daha çok bir te'vildir.

Bahsedilen ayet [Kiyame 16-19] hakkında mevcut görüşleri bir an kabul etsek bile Hz. Peygamberin vahiy tecrübesine maruz kaldığı zaman telaşa kapıldığı, kendisine vahyedilen ayetleri ezberlemek amacıyla hareket ettiğini gösteren ayetler mevcuttur.⁸ Bu ayetler beraber düşünüldüğü vakit peygamberin ezberlemek amacıyla gelen ayetleri tekrarlaması söz konusudur. Bu düşünceyi destekleyen bazı hadislerde söz konusudur. Bu rivayetlerde benzer bir tasvir yapılır. Öyle ki peygambere vahiy geldiği zaman dilini oynatır ve onu ezberlemeye çalışırdı. Bu konuda peygamberin zora girmemesi tavsiye edilerek kalbinde vahyin toplanmasının Allah'a ait olduğu dile getirilir (el-Buharî, Kitabu't-Tefsir, 75; Muslim, 2006: Salât 48).⁹ Yukarıda verilen ayetler ve hadisler beraber düşünüldüğünde vahyin özellikle ilk yıllarında peygamberin vahiy alırken unutturum gayesiyle gelen vahiyleri tekrar etmesi söz konusudur. Ayetin bütünlüğü veya siyak sibakı dikkate alınması gerektiğini söyleyenler aynı hassasiyeti diğer ayetlerde göstermemeleri ilginçtir. Ayrıca Kur'an'da kullanılan ifade kalıplarının anlam konusunda bazı ipuçları taşıdığı söylenebilir. Daha önce bahsettiğimiz 20. Taha, 114 ayette

⁵ "Gerçek hükümdar olan Allah, yücedir. Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur'an'ı acele okumaya kalkma; "Rabb'im, ümimi arttır" de." 20. Tâhâ, 114.

⁶ "Andolsun biz, önceden Adem'e [o ağaçtan yememesini] emretmiştik, unuttu. Biz onda bir azim bulmadık." 20. Tâhâ, 114.

⁷ Esed özetle Kur'an'ın Allah kelâmı olması hasebiyle onu oluşturan parçaların hepsinin birbiriyle tutarlı ve bağlantılı tam bir bütün oluşturduğunu ifade eder. Bundan dolayı Kur'an'ı anlamak isteyen kişilerin aceleci yaklaşımlardan yani ayetleri ait oldukları umumi anlam örgüsünden soyutlayarak onlardan aceleci sonuçlar çıkarmaktan sakınmalı ve Kur'an'ı bir bütün olarak ele almalıdır. "Kur'an Allah'ın sözü olduğuna göre, onu oluşturan parçaların hepsi -ibareler, cümleler, ayet ve sureler- bir arada birbiriyle tutarlı ve bağlantılı tam bir bütün meydana getirmektedirler. Bunun içindir ki, Kur'an'ın mesajını tam olarak anlamak isteyen kimse, 'aceleci yaklaşımlardan', yani ayetleri ait oldukları umumi anlam örgüsünden soyutlayarak onlardan aceleci sonuçlar çıkarmaktan sakınmalı, Kur'an'ı bir bütün olarak ele almalı, münferit meseleleri bu bütün içerisinde değerlendirmelidir."

Bu ayet vahiy alma süreciyle ilgili olduğu halde bazı hadislerle dayanılarak vahiy alma ve okuma süreciyle ilgili olmadığı vurgulanmaktadır. "Kulum beni andığı ve dudaklarını benim için hareket ettirdiği zaman ben onunla beraberim." Buhari, Kitabu't-Tevhid, 49/43.

⁸ "Sana Kur'an'ı okutacağız, unutmayacaksın. Yalnız Allah'ın dilediğini unutursun. O açığı da bilir, gizli olanı da." 87. A'la, 6-7. Bu ayet açıkça gelen vahiylerin Allah tarafından peygambere okutulması yani bir anlamda ezberlemesinin sağlanmasını ve bunun üzerine onun unutmayacağını vurgulamaktadır. Ne var ki bu ayet grubu bazı meallerde "Biz sana Kur'an'ı öğretip belleteceğiz....." şeklinde Türkçe'ye aktarılmıştır (Öztürk, 2014: 675). "De ki: Allah'ın izniyle Kur'an'ı kendinden öncekini doğrulayıcı ve inananlara yol gösterici ve müjdeci olarak senin kalbine indirdiği için kim Cebraile düşman olursa." 2. Bakara, 97.

⁹ Taha suresi 114. Ayet hakkında Bu ayet vahiy alma süreciyle ilgili olduğu halde bazı hadislerle dayanılarak vahiy alma ve okuma süreciyle ilgili olmadığı vurgulanmaktadır. "Kulum beni andığı ve dudaklarını benim için hareket ettirdiği zaman ben onunla beraberim." (Buhari, Kitabu't-Tevhid, 49/43).

geçen “sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur’an’i acele okumaya kalkma” ifadesinin benzerinin geçmesi dikkate alınması gerekli bir üslup özelliğidir. Ayetin öncesinde gelen ifadeye açık açık Kur’an’ın arapça bir Kur’an olarak indirilmesinden bahsedilmektedir (20. Taha, 113).

Ayrıca “Onu [senin kalbinde] toplamak ve [sana] okumak bize düşer” onu bir araya toplamak bize düşer” şeklinde geçen ibarede zamirin anlamının Kur’an’ın Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman döneminde toplanması gerçeğiyle çeliştiği dile getirilir. Oysa ki bu ayet geleneksel tefsir literatüründe gelen vahiylerin Hz. Peygamberin kalbinde korunması yani ezberlenerek korunması olarak kabul edilmiştir (et-Taberî, ss.XXIII/500-501).¹⁰ Dolayısıyla ayette geçen cem’ kelimesini daha sonra gerçekleşen Kur’an’ın iki kapak arasına toplanmasıyla ilgili bir kavram olarak değerlendirmek vakıya uygun düşmez. “Bu yorumda toplama (cem’) kelimesine göğsünde toplamaktan mecaz olarak ezberletme anlamı verilmesi, bize göre, gerçeğin bu olmasından değil; sırf geleneksel yorumun doğrulanması düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu kelimenin hemen akabindeki okuma (kur’an) kelimesine okuma, okutma, [hafızasında] toplama gibi anlamlar verilmesi, geleneksel yorumun tutarsızlığını açıkça gözler önüne sermektedir.” Bu düşünce isabetli görülmez. Çünkü kurumsal anlamda Kur’an’ın toplanmasından önceki tarihlerde cem’ kelimesi hıfz anlamında yani ezberlemek anlamında kullanıldığına dair işaretler mevcuttur. Kaldı ki Kur’an’ın ezberlenmesinde bilgilerin bellekte toplanması vardır. Mesela Zerkeşi’nin Kur’an’ın toplanması hakkında açıklama yaptığı bölümde “Ezber yoluyla Kur’an’i cem’ edenlerin açıklaması hakkında “ bir başlık atması ilk dönemlerde bu iki kelimenin birbirinin yerine kullanıldığına dair bir işareti olarak ele alınabilir (ez-Zerkeşi, 2001, s.I/304).¹¹ Ayrıca tarihsel verilere göre Kur’an’ın cem’ faaliyeti Hz. Peygamberin vefatından sonra gerçekleşmiştir. Buna rağmen ayette geçen cem’ kelimesini Kur’an’ın toplanmasına hamletmek ve daha sonra gerçekleşecek bir eylem için Kur’an’dan keyfi olarak bir dayanak bulmak gerçeklikle bağdaşmayan bir tutum olduğu açıktır.

Tefsir çabası aslında iki temel üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Günümüze kadar gelen tefsir rivayetleri bizim açımızdan önemlidir. Diğeri ise tefsirin dil üzerinden şekillenmesi söz konusudur. Bahsedilen iki temel tefsir yapacakları yakından ilgilendiren ve müstağni kalınamayacak kadar önemli olan araçlardır. İnceleyebildiğimiz kadar bahsedilen konuyla ilgili tefsir kaynaklarında sadece Razi’nin Kaffal’den aktarmış rivayetten başka bir yorum göze çarpmaz. Müfessirlerin genel görüşü ve tercihi bu doğrultuda olmasına rağmen sadece bir rivayete dayalı olarak tercihte bulunmak ve sure bütünlüğüne uymadığı gerekçesiyle diğer ayetlerle uyumlu halde tefsir etmek ne anlama gelmektedir. Buna benzer ayetler Kur’an’ın diğer pasajlarında mevcutken ve varsayılan uyumu bozmasına rağmen bununla ilgili herhangi bir söz edilmemesi ilginçtir. Oysa bu düşünceyi olumsuzlayan Kur’an metninden birçok örnek bulmak zor olmasa gerek. Tarihten bu yana müfessirlerin peygamberin vahiy tecrübesiyle irtibat kurarak yorumladıkları ayetleri, Kur’an’ın konu bütünlüğüne uymadığı gerekçesiyle farklı bir şekilde yorumlamak üzerinde durulması değer konular arasındadır.

Geçmişten gelen rivayet malzemesi müfessirler için önemlidir. Çünkü ilk müfessirlerin kaynağa yakın olmaları yorumun veya ayetin söylemek istediği anlamı yakalama konusunda daha isabetli olmaları söz konusudur. Kur’an’ın bütünlüğüne uymadığı gerekçesiyle bahsedilen ayeti farklı bir yorumlamaya tabi tutanlar Kur’an’ın diğer konularıyla ilgili aynı hassasiyeti göstermedikleri anlaşılmaktadır. Zihindeki bir düşüncenin doğrulanması adına yapılan bu

¹⁰ Mesela bu ayet hakkında erken dönem müfessirlerinden olan Taberî gelen vahiylerin peygamberin kalbinde (hafızasında) toplanması ve korunması olarak yorumlar.

¹¹ İsmail Cerrahoğlu İbnü’n-Nedim’in el-Fihrist adlı eserine dayanarak Hz. Peygamber zamanında Kur’an’i cem’ edenler diye başlayan bölümde cummâ’ kelimesinin ezberleyenler anlamında kullanılmasının muhtemel olduğunu söyler. Ne var ki bahsedilen eserde açık olarak böyle bir ifade geçmemektedir. Konuyla ilgili bilgiler için bk. (Cerrahoğlu, 2017: 74).

bütünlük arayışları maalesef Kur'an'ın diğer pasajları için uygulamaya konulmaması ilginç noktalardan biri olarak görülebilir. Ayrıca Kur'an'ın diğer pasajlarında geçen 20. Taha, 114 ve 87. A'la, 6-7. ayetlerinin konumuz olan ayetlerle beraber değerlendirilmemesi ilginç olan yaklaşımlardan biri olduğu söylenebilir. Oysa benzer ifade kalıplarından yola çıkarak daha sahih ve tutarlı yorumlarının yakalanması söz konusu olabilirdi (Türcan, Dinç, 2015/2, ss.5-34). Bahsedilen iki ayette Kur'an'a ve vahye açık işaretler olduğu görülür. Dolayısıyla konumuzun başlığı olan ayetle bu ayetler beraber düşünüldüğü vakit ayetlerin anlamının vahiy alınması süreciyle ilgili olduğu sonucuna götürür. Ne var ki böyle bir durumda şu soru akıllara gelmektedir: "Bulunan şey (anlam), metnin metinsel tutarlılığına ve bunun ardındaki özgün bir anlam sistemine bağlı olarak söylediği şey midir, yoksa alıcıların kendi beklenti sistemlerine bağlı olarak buldukları şey midir?" (Eco, 1996, s.74).

2. SONUÇ

Yukarıda isimleri verilen çalışmaların ortak özelliği geleneksel yaklaşımın ayetlerin genel bütünlüğüne uymaması olarak tasvir edilmesidir. Fakat surenin sıyak sıbaki veya bütünlüğü bozduğu gerekçesiyle tercihte bulunmanın başka bir çıkarım olduğu açıktır. Bütünlüğü bozduğu gerekçesinin arkasında yatan ana nedenlerden biri Kur'an'ın bütünlüklü bir yapı olarak görülmesinin yattığı belirtilebilir. Bütünlüklü bir yapı olarak görülmesinin arkasında yatan ana nedenlerden biri Kur'an'ın bir metin gibi algılanmasıdır. Buna göre bir metinde aranan özelliklerin başında insicamlı ve ayetler arasında konu bütünlüğünün aranması vb. gibi bir metinde bulunması gereken özellikler aranmaktadır. Aksine Kur'an'ın bir metin olarak okunması durumunda yazılı bir metinde bulunmaması gereken birtakım özellikler mevcuttur. Öyle ki bir metinde aranması gereken özelliklerin başında onun kendi içinde bütünlüklü bir yapıya sahip olması beklenir. Oysa Kur'an'ın indiği süreç dikkate alınırsa bütün bunların bir sorun olarak görülmediği anlaşılır.

Geçmiş tefsir literatürü yukarıda bahsedilen istisna dışında böyle bir anlam üzerinde durmamıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamberin vahiy konusuna yabancı olduğunu gösteren ayetler dikkate alındığında gelen vahiyleri kaybetme veya unutma korkusuyla bu türden davranışlar sergilemesinin mümkün olduğu sonucu çıkarılabilir. Belirli bir tarihsel dönemde teşekkül etmiş olan Kur'an metninin doğru anlaşılabilmesi, metnin doğru anlamının taşıyıcısı olan tarihsel verilerin dikkate alınmasına bağlıdır. Tarihsel verilerin göz ardı edilmesi yahut pragmatist bir biçimde kullanılması durumunda, okur ve metin arasındaki ilişkinin sınırları belirsiz hale gelecek, bu da okurun metinden "yeni" anlamlar üretebilmesinin önünü açacaktır. Metnin tarihinden bağımsızlaş(tırıl)ması anlamına gelen bu tür bir okuma biçimini önerenler, metnin kendi bütünlüğü içerisinde okunması halinde kendilerince tutarlı anlamlara ulaşabileceğini düşünmektedirler. Maalesef günümüzde ikinci kısım daha çok tercih edilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'ı kendi beklentileri, düşünceleri ve kanaatleri doğrultusunda anlamak isteyen, hiçbir tarihi, dile ait verileri dikkate almadan peşin ön fikirleriyle anlamak isteyen epey bir kitlenin mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Bunun bir sonucu olarak özden uzak farklı Kur'an yorumlarının ortaya çıkmasının önü açılmaktadır. Oysa tefsir faaliyetinin belli bir gelenekle beraber ilerleyen bir süreç olarak görülmesi gerekliliği izahtan varestedir.

KAYNAKÇA

- Abdürrezzak, E. B. b. H. E. (1991). *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim -Tefsiru Abdirezzak-, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'aci*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife
- Carlyle, T. (2004). *Kahramanlar, çeviri: Behzat Tanç*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Cerrahoğlu, İ. (2017). *Tefsir usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eco, U. (1996). *Yorum ve aşırı yorum*, çeviri: Kemal Atakay, İstanbul: Can Yayınları.
- el-Buhari, Muhammed b. İ. (h.1400). el-Camiu's-Sahih, Kahire: Matbaa es-Selefiyye,
- el-Câbirî, M. (trs.). *Fehmu'l-Kur'an*. İstanbul: Mana Yayınları.
- el-Ferra, Ebu Zekeriyya Y. b. Z.. (2011). *Meani'l-Kur'an*, Beyrut: Alemu'l-Kutubi.
- el-Kuşeyrî. (2206). *Ebü'l-Hüseyn Muslim b. el-Haccâc, Sahih-i Müslim*. Riyad: Dâru't-Tayyibe.
- el-Maturidi. (2005). Ebu Mansur, *Tevîlatu'l-Kur'an, tahk., Mecdî Bâslum*. Beyrut: Daru'l Kutubi'l-İlmiyye.
- Elik, H. ve Coşkun, M. (2105). *Tevhit mesajı-özlü Kur'an tefsiri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- en-Nesefî, Abdullah b. A.b. M.. (1984). *Tefsiru'n-Nesefî*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- er-Râzî, Fahrüddin. (1993). *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrüt: Dâru'l Fikr.
- es-Sülemi, Abdu'l-Aziz b. Abdu's-Selam. (2008). *Tefsiru 'Iz b. Abdi's-Selam*, Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Esed, M. (1997). *Kur'an mesajı, meâl-tefsir*, Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları.
- et-Taberî, M.b.C. (2000). *Câmiu'l-beyan an tevi'li ayi'l-Kur'an*, tahk.: Muhammed Şakir, Müessetu'r-Risale.
- ez-Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım M. b. Ö. (2003). *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîli fî vucûhi't-te'vîl*, Beyrüt: Dâru'l- Kütübi'l-ilmîyye.
- ez-Zerkeşi, Bedruddin. (2001). *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Gül, Ali Rıza. (2003). Kıyamet Suresinin 16-19. ayetlerine yüklenen geleneksel yorumlar üzerine, *AÜİFD*, XIIIV(2).
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İ. (2010). *Tefsiru İbn Kesîr*, Beyrut: Daru Risaleti'l-Alemîyye.
- İbn Kuteybe. (2002). *Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim, Te'vîlu müşkili'l-Kur'an*, Beyrüt: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'n-Nedim. (1994). *el-Fihrist*, Beyrut: Daru'l-Marife.
- Mukâtil B. S. (h. 1423). *Tefsiru Mukâtil b. Suleyman, tahk.: Abdullah Mahmud Şahata*, Beyrut: Daru İhyai't-Turas.
- Öztürk, M. (2002). *Kur'an Dili ve Retoriği*, Ankara: Kitâbiyât.
- Öztürk, M. (2014). *Kur'an'ı Kerim mealı-anlam ve yorum merkezli çeviri*. Ankara: Ankara Okulu Yay.
- Tuncer, F. (2013). *Tenasüp (tematik) merkezli tefsirlere genel bir bakış*. Tefsire Akademik Yaklaşımlar, ed. Mehmet Akif Koç- İsmail Albayrak, Ankara: Otto Yayınları.
- Türcan, S. ve Dinç, Ö. (2015/2). Kur'an'ın İfade kalıpları nüzul kronolojisini aydınlatılabilir mi? Fâtiha suresinin nüzul zamanına ilişkin bir değerlendirme. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(28).
- Ünver, M. (2013). Muradı ilahiye ulaşma çabası ekseninde Kıyame Suresi 16-19'un komşu ayetlerle ilgisizliği vehmi üzerine bir mülâhaza. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14-15.

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNİN ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI İLE İLİŞKİSİ

Zekai ÖZTÜRK¹

Ayşe Nur TÜRKOĞLU²

Feride DÜŞÜNGÜLÜ³

Atıf/©: Öztürk, Z.; Türkoğlu, A., N. ve Düşüngülü, F. (2018). Toplam kalite yönetiminin örgütsel vatandaşlık davranışı ile ilişkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1727-1744. doi: 10.17218/hititsosbil.427868

Özet: Bu çalışmanın amacı çağdaş yönetim yaklaşımlarından biri olan ve sağlık hizmetlerinde de kullanımı popüler hale gelmiş olan Toplam Kalite Yönetimi(TKY) yaklaşımının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı(ÖVD) ile ilişkisinin incelenmesidir. Bu çalışmada betimsel ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır, yöntem olarak soru ölçeği uygulaması yapılmıştır. Bu araştırmanın evrenini, Türkiye’de hizmet veren tüm hastaneler içinde ilk olarak ISQua/SAS akreditasyon belge başvurusu kabul edilen ve ilk denetlenen hastane olan, Ankara’da özel bir hastanede görev yapan idari personel oluşturmaktadır. Araştırmada evrenin tamamına(125 kişi) ulaşıldığı için örneklem alınmamıştır. Bu çalışmanın profilini 25 orta ve alt kademe yönetici, 72 işgören olmak üzere toplamda 97 kişi oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda; Katılımcıların Toplam Kalite Yönetimi algıları ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları arasında orta düzeyde pozitif yönlü korelasyon olduğu görülmüştür (r=0,60). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için katılımcıların TKY algıları ile ÖVD’leri arasında doğrusal bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, katılımcıların Toplam Kalite Yönetimi’ne yönelik algılama düzeyleri arttıkça Örgütsel Vatandaşlık Davranışları da aynı oranda artacaktır.

Anahtar Kelimeler: : *Toplam Kalite Yönetimi, Sağlık Hizmetleri, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Hastane İdari Personeli*

The Relationship Between Total Quality Management (TQM) and Organizational Citizenship Behavior(OCB)

Citation/©: Öztürk, Z.; Türkoğlu, A., N. and Düşüngülü, F. (2018). The relationship between total quality management (TQM) and organizational citizenship behavior(ocb), *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1727-1744. doi: 10.17218/hititsosbil.427868

Abstract: The aim of this study is to examine the relationship between TQM approach and OCB which is one of the contemporary management approaches and has recently become popular in health care services. In this study, descriptive and relational scanning model was used and question scale application was done as a method. The universe of this research in all hospitals in Ankara, Turkey serving first as ISQua / SAS accreditation certificate application forms accepted and the first supervised serving in a private hospital administrative staff. Since the universe was reached(125 person) in the study, no sample was taken. The profile of this study consists of 97 people, 25 middle

Makale Geliş Tarihi: 28.05.2018

Makale Kabul Tarihi: 30.11.2018

¹Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, e-posta: zozturk@gazi.edu.tr, orcid no: 0000-0003-2569-7249

²Sorumlu yazar, Araştırma Görevlisi, Beykent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, Sağlık Yönetimi Bölümü, e-posta: aysenur0642@gmail.com, orcid no: <https://orcid.org/0000-0002-3827-554X?lang=en>

³Öğretim Görevlisi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, e-posta: feride.dusungulu@amasya.edu.tr, orcid no: <https://orcid.org/0000-0001-6666-6356>

and lower level managers, 72 occupations. As a result of the research; There was moderate positive correlation between participants' attitudes towards TQM and OCB($r=0,60$). Since the correlation coefficient is positive, it is found that there is a linear relationship between TQM and OCB. As a result, OCB will increase in the same way as participants' perception levels towards TQM.

Keywords: : Total Quality Management(TQM), Health Service, Organizational Citizenship Behavior (OCB), Hospital Administrative Staff

1. GİRİŞ

Küreselleşme, rekabet, piyasa ve teknolojideki devamlı süregelen değişiklikler örgütlerin sahip olduğu insan kaynağının öneminin artmasına neden olmuştur. Bu durum, nitelikli insan kaynağının örgütlerin başarı ve verimliliğinde ana unsur olarak görülmesine yol açmıştır. İnsanı önemli görmeyen; beklentilerini, duygularını, tutum ve davranışlarını anlamak için çaba göstermeyen, onların geleceklerini belirgin hale getirecek kariyer planları sunamayan, onların mevcut kapasitelerini meydana çıkarmak amacıyla araçlar geliştiremeyen ve uygulamalarıyla bu konudaki samimiyetini ispatlayamayan organizasyonların gelecekte fark yaratmaları mümkün olmayacaktır(Gürbüz, 2006, s. 49).

Çağdaş yönetim yaklaşımları insanın tüm beklentilerini önemsemekte ve her süreçte insanı odağına almaktadır. Bu çalışmanın amacı insanı odağına alan ve çağdaş bir yönetim yaklaşımı olan Toplam Kalite Yönetimi uygulamalarının, yeni yönetim yaklaşımlarından olan Örgütsel Vatandaşlık Davranışları ile ilişkisini incelemektir. Bu araştırmada öne çıkan ve ele alınan insan unsuru ise örgütteki iç müşterilerdir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Toplam Kalite Yönetimi(TKY) ve Sağlık Hizmetlerinde TKY

Toplam Kalite Yönetimi; 1950'lerde Deming'in Japon işletmelerinde verdiği seminerler ile başlayan, Juran (1954), Feigenbaum (1956), Ishikawa (1962) ve Crosby'nin (1961) geliştirmiş oldukları yenilikçi yaklaşımlar ile içeriğini genişleterek çoğu örgütün uygulamaya çalıştığı bir çağdaş yönetim anlayışıdır. (Yürütücü, 2009). TKY için Her örgütün tüm seviyelerinde performansın iyileştirilmesine yönelik, tamamıyla birbirine uyumlu çabalarla, tüm kademelerdeki çalışanları kapsayan düzenli iyileştirme faaliyetleridir şeklinde genel bir tanım yapılabilmektedir.

Sağlık hizmetlerinde kalite çalışmalarının 19. yy da başladığı bilinmektedir. Florans Nightingale, 19. yy'da İngiltere'de hastane hizmetlerinin iyileştirilmesi ile ilgili çalışmalar yapmıştır (Kaya, 2005, s. 62). Sağlık hizmetlerinde kalite anlayışını şekillendiren bir lider olan Avedis Donabedian, yüksek kaliteli hizmeti "hizmet sürecinin tamamında beklenen kazançlar ve kayıplar dengesi hesaplandıktan sonra, hastanın iyilik halini en üst düzeye çıkarması beklenen hizmet" olarak tanımlamaktadır (Kaya, 2013, s. 4).

TKY yaklaşımı müşteri memnuniyeti ilkesi ile birlikte iç ve dış müşterilerin tatminine odaklanmış bir çağdaş yönetim yaklaşımıdır. Bu nedenle işletmeler, dış müşterilerine odaklandığı kadar işletmenin bir parçası olan çalışanlarını yani iç müşterilerini de tatmin etmelidir. Hizmet sektöründe bir işletmede iç müşterilerin memnuniyeti sağlandığı sürece işletmelerdeki etkin çalışma süreçleri devam edecek, TKY'deki personel güçlendirme ilkesi ile birlikte de işi yapan kişi işini sahiplenecek ve örgüte olan katkıları üst düzeylere ulaşabilecektir. Bu araştırmanın birinci hipotezi de TKY uygulamaları sağlık işletmesinde arttıkça örgüt üyelerinin ÖVD düzeylerinin artacağıdır.

2.2. Toplam Kalite Yönetimi İlkeleri

Müşteri odaklılık: TKY’ de tüm sistemler, örgüt müşterilerinin tümüyle tatmin edilmesine yönelik politika ve strateji çerçevesinde çalışır. Özünde TKY demek, kurum yerine; müşteri odaklı çalışma demektir(Erkılıç, 2007, s. 53). TKY; üretim hacminde yoğunlaşmaktan çok, kalite ile müşteri talepleri ve beklentilerinin altını çizmektedir(Ehigie ve McAndrew, 2005). Müşteri odaklılık; TKY felsefesinin altında yatan temel ilkedir (Samson & Terziovski, 1999). Müşteriler iç ve dış müşteri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ürün veya hizmetleri nihai olarak kullananlar “dış müşteri”, dış müşterilere nihai ürünü sunma sürecinde görev alanlar ise “iç müşteri” olmaktadır(Çelik, 2010, s. 47). *Yönetimin liderliği ve kararlılığı:* TKY anlayışında tepe yöneticinin lider olması ve vizyon geliştirmesi gerekmektedir(Kuruşcu, 2003, s. 33). Kalite öncelikle yönetimin görevi olmalı ve bunu herkese öğretmelidir. Bu nedenle bu yönetim yaklaşımı üst yönetimin öncülüğü ve sorumluluğu çerçevesinde başlatılmalıdır(Çelik, 2010, s. 46). *Personel eğitimi:* İnsan kaynakları yönetimi boyutunda TKY’ nin temel amacı kaliteli mal ve hizmet için işgücü seviyesini belirlemek, geliştirmek ve kullanmaktır. Bu nedenle de işgörenlerin eğitimini ve güdülenmelerini önemser. Eğitim, öğrenme, iyileştirme ve gelişme TKY’ nin temel özellikleridir (Erkılıç, 2007, s. 56). *Takım çalışması:* Örgütlerin mihenk taşları olan takımların, işgörenlerin katılımını sağladıkları ve onları güçlü hale getirdikleri için yönetimlerin baskın birer aracı oldukları söylenebilir. Takım çalışması sayesinde, işletmelerde bireylerin tatmin oldukları, verimlilik ve ürün kalitesinin yükseldiği gözlenmektedir(Çelik, 2010, ss. 48-49). *Sürekli iyileştirme ve geliştirme(Kaizen):* Sürekli geliştirme kavramını Shewhart ortaya atmış ve en başarılı uygulamaları da Kaizen adı altında Japonlar tarafından gerçekleştirilmiştir (Kuruşcu, 2003, ss. 35).Sürekli gelişme planlama, uygulama, değerlendirme ve düzeltici eylemlerde bulunma şeklinde işlemektedir (Çelik, 2010, ss. 51-52). *Çalışan Katılımı:* Yoğun rekabet koşullarında bilinçli müşterilerin ihtiyaçlarını gidermek ve ortaya çıkan fırsatları yakalayabilmek, çalışanların inisiyatif kullanmasına izin veren çalışma şekilleri ile mümkün olabilmektedir (Gencel, 2001, s.179). Kaliteye ulaşmak, ürünün yapımından sunumuna kadar herhangi bir bölümde çalışan herkesin sorumluluğunu gerektirmektedir (Merter, 2006, s. 64). Bu sorumluluk da beraberinde çalışanların yönetime katılımlarını gerektirmektedir (Kıngır, 2006, s. 55). *Ödül Ayırma:* Ödüller örgütsel değerlerin görünür ifadeleridir. Çalışanların takdir edilmesi ve ödüllendirilmesi, çalışma isteğini artırır. Takdir görmek en önemli motivasyon araçlarından biridir (Özdemir, 2007, s. 99). *Performans Değerlendirme:* TKY’de performans değerlendirmesi çalışmaları; bürokratik işlemlerin azaltıldığı, insan kaynakları bölümü ve amirlerin dışında işgörenlerin de performans değerlendirme çalışmalarına katılabildiği ve mutlaka bütün işgörenlerin ait oldukları takımlar içerisinde değerlendirildiği bir sistem olarak yapılandırılmaktadır (Tansel, 2007, s. 68). *Personel Güçlendirme:* Başarılı bir personel güçlendirme sürecinde; kurumun geleceği için paylaşılan bir vizyon oluşturulmalı, personellere eğitim imkanı tanınmalıdır, personel güçlendirmeyi engelleyecek kişisel, örgütsel ve yönetsel faktörler ortadan kaldırılmalı, astlar ve üstler birbirine karşı açık olmalı, güçlendirilecek personel maddi ve manevi olarak desteklenmeli, süreç değerlendirilmeli ve aksaklıklar düşünülerek gerekli tedbirler alınmalıdır (Baltaş, 2001, s. 147).

2.3. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı(ÖVD) Kavramı ve Boyutları

Örgütsel vatandaşlık davranışı çalışanların isteyerek, samimi duygularla gönüllü olarak yaptıkları davranışlardır. ÖVD, biçimsel ödül sistemi tarafından doğrudan ve tam olarak dikkate alınmayan, zorlayıcı olmayan ve örgütün etkinliğini artırmaya yardımcı olan gönüllü davranışlar olarak ifade edilmektedir (Organ, 1990, ss. 43-72).

ÖVD kavramının ilk kez kullanımı üzerinden yaklaşık çeyrek asır geçmiş olup, kavram, iş tatmini ile arasındaki ilişki incelenen ekstra-rol davranışlarını ifade etmek üzere kullanılmıştır (Bateman ve Organ, 1983, s. 588). ÖVD, işin gereklerini yerine getirmede önemi olmayan ve sergilenmesi üstler tarafından beklenmeyen davranışlardır. Bu davranışlar, örgütün sosyal yapısını sağlamlaştırırken, görev performansını doğrudan etkilemez (Taşçı ve Koç, 2007, s. 374) ÖVD ile ilgili yazın tarandığında en çok referans verilen tanım olarak Organ'ın ortaya koyduğu ifadeyle karşılaşılmaktadır. Organ, (1988, s. 4) ÖVD'yi, "...formel ödül sistemi tarafından doğrudan ya da açık şekilde kabul edilmemiş ve örgütün bir bütün olarak etkin şekilde faaliyette bulunmasına katkıda bulunan gönüllü bireysel davranış." olarak tanımlamıştır.

Organ (1988), ÖVD'yi beş boyut olarak belirlemiştir. Bunlar; özgecilik, vicdanlılık, nezaket tabanlı bilgilendirme, sivil erdem, centilmenliktir(Podsakoff ve diğerleri, 1990, s.115). Bunlar: *Özgecilik(Yardımcı Davranış):* Çalışanların belirgin şekilde, gönüllü olarak diğer çalışanlara yardım etme yoluyla onların performanslarını ve etkililiğini artırmaya yönelik davranışlarıdır (Ölçüm, 2004, s. 20). *Vicdanlılık:* Örgüt üyelerinin kendilerinden beklenen minimum rol davranışının ötesinde bir davranış sergilemeye gönüllü olmalarını ifade eder (Organ, 1990, s.47). *Nezaket:* Bir problemin önlenmesinde başka birine yardım etme şeklinde jest niteliğindeki tüm davranışları kapsamaktadır (Podsakoff vd., 2000, ss.513-563). *Sivil Erdem:* Örgütü etkileyen olaylara karşı çalışanların kendilerini sorumlu hissetmeleri, kararlara ve toplantılara sorumlu olarak gönüllü bir şekilde katılmalarını ifade eder (Basım ve Şeşen, 2006, s. 87). *Centilmenlik(Sportmenlik):* Çalışanların örgütsel ortamda çalışan-çalışan, çalışan-yönetici arasındaki gerilim ve çatışmaya meydan verecek olumsuz davranışlardan kaçınmalarına yönelik sergiledikleri tutum ve davranışlardır (Organ, 1990, ss. 43-72). Bazı kaynaklarda bu boyutlara ek olarak kendini geliştirme(bireysel gelişim) boyutu da ÖVD boyutları arasında yer almaktadır. *Kendini Geliştirme(Bireysel Gelişim):*Bireysel gelişim işgörenlerin bilgi, beceri, yetenek ve deneyimlerini geliştirmeye yönelik faaliyetlere katılarak örgütün yararı için çaba göstermelerini kapsamaktadır (İplik, 2015, s. 84)

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Örgütsel davranış alanında ve özelde iç müşterilerin (çalışanların) yönetimi konusunda, Orhan Öz (2008) Toplam Kalite Yönetimi ile ise cezbolma, örgüte bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkileri inceleyen bir araştırma gerçekleştirmiştir. Örgütsel vatandaşlık; çalışanların diğerlerine yardım etme, geç saatlere dek veya hafta sonları çalışma, uygulanabilir standartları aşan düzeylerde performans gösterme, işteki dayatmaları veya güçlükleri tolare etme ve şirket işlerine aktif şekilde katılma gibi çalışma davranışlarıdır. Literatürde örgütsel vatandaşlık davranışı sergileyen bireyler bazı yazarlar tarafından "iyi askerler" olarak da tanımlanırken, daha formel şekilde; "isteğe bağlı olan ve resmi ödül sistemi tarafından doğrudan veya açıkça tanınmayan, toplamda örgütün etkin işleyişini teşvik eden bireysel davranış" olarak tanımlanmaktadır. Bu araştırmanın bulgularına göre; güçlendirme ile örgüte bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında yüksek bir ilişki vardır; bir başka deyişle, TKY uygulamaları arttıkça örgüte bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı artmaktadır (Kurt, 2015, s. 72).

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın amacı, TKY uygulamalarının sağlık işletmelerinde hastane idari personelinin gösterdiği ÖVD'leri ile ilişkisini incelemektir. Bu çalışma; hastanelerde daha önce bu tür bir

araştırmaya rastlanmadığından ve ileride yapılacak bu tür çalışmalara veri kaynağı sağlayacağından önem taşımaktadır.

4.2. Araştırmanın Hipotezleri

H₁: Katılımcıların TKY algıları ile ÖVD'leri arasında ilişki vardır. *H₂*: Katılımcıların Müşteri Odaklılık algıları ile ÖVD'leri arasında ilişki vardır. *H₃*: Katılımcıların Çalışan Katılımı algıları ile ÖVD'leri arasında ilişki vardır. *H₄*: Katılımcıların Yönetimsel Liderlik algıları ile ÖVD'leri arasında ilişki vardır. *H₅*: Katılımcıların Takım Çalışması algıları ile ÖVD'leri arasında ilişki vardır. *H₆*: Katılımcıların Ödül Ayırma algıları ile ÖVD'leri arasında ilişki vardır. *H₇*: Katılımcıların Performans Değerlendirme algıları ile ÖVD'leri arasında ilişki vardır. *H₈*: Katılımcıların Sürekli İyileştirme algıları ile ÖVD'leri arasında ilişki vardır. *H₉*: Katılımcıların Personel Güçlendirme algıları ile ÖVD'leri arasında ilişki vardır.

4.3. Çalışmanın Türü

Bu çalışmada betimsel ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır, yöntem olarak soru ölçeği uygulaması yapılmıştır.

4.3.1. Evren, Örneklem ve Sınırlılıklar

Bu araştırmanın evrenini Ankara'da Türkiye'de hizmet veren tüm hastaneler içinde ilk olarak ISQua/SAS akreditasyon belge başvurusu kabul edilen ve ilk denetlenen bir özel hastanede görev yapan idari personel oluşturmaktadır(n=125). Araştırmada örneklem seçilmemiş ve araştırmada veri toplama aracı tüm evrene dağıtılmıştır. Böylece araştırmaya 25 orta kademe ve alt kademe yönetici, 72 işgören olmak üzere toplamda 97 kişi katılmıştır. Veri toplama süreci 28 Aralık 2017 ve 13 Ocak 2018 Tarihleri arasında araştırmacının kendisinin soru ölçeklerini dağıtması ve toplaması ile gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma Ankara'da faaliyet gösteren akredite olmuş ve kalite anlamında kendini kanıtlamış bir özel hastanede görev yapan idari personel ile sınırlıdır. Bu çalışmanın sonuçları genellenemez.

4.3.2. Veri Toplama Yöntemi ve Verilerin Analizi

Araştırmanın yapıldığı kurum idari personelinin TKY uygulamaları algılarını ve ÖVD algılarını ölçmek için kullanılan ölçekler yazar Orhan ÖZ'e aittir. Araştırmada, söz konusu yazara ait olan *'Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Örgüte Bağlılık, İşe Cezbolma Arasındaki İlişkiler'* başlıklı 2008 yılında yayınlanmış İngilizce dilindeki doktora tezinde kullanılan *'Toplam Kalite Yönetimi'* ve *'Örgütsel Vatandaşlık Davranışı'* başlıklı altılı likert ölçekleri kullanılmıştır. Bu ölçeklerden, TKY ölçeğinin 14. maddesindeki 'istatistiki' ifadesi 'bilimsel' olarak değiştirilmiştir. 21 maddeden oluşan TKY ölçeğinin yazar tarafından belirtilen iç tutarlılık değeri (0,8350)'dir. Araştırmada kullanılan TKY Ölçeğinin boyutları şunlardır: Müşteri Memnuniyeti, Çalışan Katılımı, Yönetimsel Liderlik, Ekip Çalışması, Ödül Ayırma, Performans Değerlendirme, Sürekli İyileştirme, Personel Güçlendirme boyutlarıdır. ÖVD ölçeğinin 21 sorudan oluşan testinin iç tutarlılık değeri ise (0,8785) olarak belirtilmiştir. Araştırmada kullanılan ÖVD ölçeğinin boyutları şunlardır: Yardımcı Davranış, Sportmenlik, Organizasyonel Uyum, Bireysel İnisiyatif, Sivil Erdem, Kendini Geliştirme boyutlarıdır. TKY ve ÖVD ölçeklerindeki toplamda 42 soru şeklinde araştırmanın evrenini oluşturan kişilere uygulanmıştır. Ölçeğe ilişkin ifadeler 1=Hiçbir Zaman, 2=Nadiren, 3=Bazen, 4=Genellikle, 5=Hemen Her Zaman, 6=Her zaman şeklindedir. Bu çalışmada Tüm istatistiksel analizler Statistical Package for The Social Science 24 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin

analizinde Güvenilirlik ve Normallik Analizi, Betimsel Analizler ve Korelasyon Analizi kullanılmıştır.

4.4. Bulgular

4.4.1. Güvenilirlik ve Normallik Test Sonuçları

Tablo 1. Güvenilirlik ve Normallik Test Sonuçları

Cronbach's α	0,94
Kolmogorov-Smirnov(KS)	0,20
Shapiro-Wilk(SW)	0,68
Skewness	0,62
Kurtosis	0,61

Bu çalışmada, kullanılan anket formundaki ölçek ifadelerinin güvenilirliklerinin test edilmesinde Cronbach's α tekniğine başvurulmuştur. Test sonucunda elde edilen alfa değeri (α) 0,94 olarak bulunmuştur. Bu değer Aslanoğlu ve Başkan'a göre ölçek ifadelerinin "*yüksek derecede güvenilir*" olduğunu göstermektedir. Yine çalışmada kullanılan parametrik test yönteminin (korelasyon analizi) şartı olan normallik varsayımını ortaya koyan Kolmogorov-Smirnov (KS)ve Shapiro-Wilk (SW) değerlerine yer verilmiştir. Söz konusu değer, yapılan çözümleme sonucunda 0,05'ten büyük çıkmıştır (KS= 0,20; SW= 0,68). Buna göre araştırmada kullanılan ölçek ifadelerinin *normal bir dağılım* gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Araştırmada, anket yöntemi sonucu elde edilen verilerin çözümlenmesinde kullanılan bir diğer test tekniği de normallik testidir. Bu test, parametrik test yöntemlerinin kullanılabilirliğinin temel bir şartı olan "verilerin normal bir dağılıma sahip olma" koşulunu ortaya koyan bir test tekniğidir. Normallik testinde Skewness ve Kurtosis değerlerinin -2 ila +2 aralığında olması beklenmektedir. Bu koşulun yerine geldiği durumlarda verilerin normal dağılıma sahip olduğu varsayılır. Sonuç olarak Skewness ve Kurtosis değerlerinden de anlaşılacağı üzere, anket uygulaması sonucunda elde edilen verilerin normal bir dağılım gösterdiği sonucu ortaya çıkmıştır (George ve Mallery, 2010, s. 10).

4.4.2. Katılımcılara Ait Genel Betimsel İstatistikler

Araştırmanın bu kısmında, katılımcıların bazı demografik özellikleri ile unvan ve çalışma sürelerine ilişkin elde edilen verilere yer verilmektedir. Söz konusu çözümlenmeler Frequencies yöntemi ile gerçekleştirilmiş olup Tablo 2' de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet		N	%					
Erkek		23	23,7					
Kadın		74	76,3					
Toplam		97	100					
Yaş	Unvan		Görev Süresi					
	N	%	N	%	N	%		
20-30	61	62,9	İşgören	72	74,2	1 yıldan az	36	37,1
31-40	29	29,9	Alt orta kademe yönetici	25	25,8	1-2 yıl	16	16,5
41 ve üzeri	7	7,2	Üst düzey yönetici	0	0	3 ve üzeri	45	46,4
Toplam	97	100	Toplam	97	100	Toplam	97	100
Eğitim Durumu								
			Lise	Ön lisans	Lisans	Yüksek Lisans/doktora		
		N	19	20	51	7		
		%	19,6	20,6	52,6	7,2		

Tablo 2’ de verilen sonuçlara göre, katılımcıların % 23,7’ si erkek, % 76,3’ü ise kadındır. Buna göre katılımcıların büyük çoğunluğunun kadınlardan oluştuğu söylenebilir. Katılımcıların % 62,9’u 20-30; % 29,9’u 31-40 ve % 7,2’si ise 41 ve üzeri yaş grubundadır. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere katılımcılar daha çok 20-30 yaş grubu aralığındadır. Yine katılımcıların % 19,6’sı lise; % 20,6’sı Ön lisans; % 52,6’sı lisans ve % 7,2’si yüksek lisans/doktora mezunudur. Buna göre katılımcılar daha çok lisans mezunu kişilerden oluşmaktadır. Yine katılımcıların % 74,2’si işgören; % 25,8’i alt-orta kademe yöneticisidir. Son olarak, katılımcıların % 37,1’inin 1 yıldan az; % 16,59’i 1-2 yıldır ve % 46,4’ü 3 ve üzeri yıldır mevcut iş yerlerinde çalışmaktadır.

Tablo 3. TKY Ölçeğine Yönelik Betimsel İstatistikler

İfadeler	Hiçbir Zaman		Nadiren		Bazen		Genellikle		Hemen Her Zaman		Her Zaman		Ortalama	Standart Sapma
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%		
1 Bu kuruluşta yapılan faaliyetler müşteri memnuniyetine odaklanmıştır.	3	3,1	4	4,1	11	11,3	23	23,7	22	22,7	34	35,14	641,34	
2 Bu kuruluşta kaliteyi, müşterilerimizin beklentileri belirlemektedir.	2	2,1	10	10,3	11	11,3	24	24,7	19	19,6	31	32,4	451,41	
3 Bu kuruluşta alınan kararlarda çalışanların görüş ve önerilerine yer verilir.	11	11,3	13	13,4	18	18,6	29	29,9	13	13,4	13	13,43	611,51	
4 Bu kuruluşta çalışanların faaliyet sonuçları ile ilgili bilgilendirilmesine ve önerilerinin alınmasına önem verilir.	8	8,2	12	12,4	25	25,8	28	28,9	12	12,4	12	12,43	621,41	
5 Bu kuruluşun kalite değerleri, hedefleri ve sistemleri ile ilgili vizyon üst yöneticiler tarafından belirlenmekte ve çalışanlar bu konuda teşvik edilmektedir.	4	4,1	8	8,2	15	15,5	25	25,8	18	18,6	27	27,84	301,45	
6 Bu kuruluşta üst yönetim her kademedeki çalışanlarına karşı "demokrat ve katılımcı" bir yaklaşım tarzı sergilemektedir.	15	15,5	12	12,4	16	16,5	24	24,7	14	14,4	16	16,53	601,65	
7 Suistimale meydan vermemek için çalışanların faaliyetleri yöneticiler tarafından kontrol edilmektedir.	4	4,1	11	11,3	8	8,2	27	27,8	15	15,5	32	33,4	381,50	
8 Bu kuruluşta bireysel çalışmadan çok takım çalışması yapılır.	7	7,2	9	9,3	15	15,5	27	27,8	16	16,5	23	23,74	081,52	
9 Bu kuruluşta bireysel başarıya, takım çalışması ile elde edilen başarıdan daha çok önem verilmektedir.	10	10,3	14	14,4	18	18,6	25	25,8	12	12,4	18	18,63	711,58	
10 Gayret ve çalışmalarımız zamanında takdir edilmekte, elde ettiğimiz başarılar ödüllendirilmektedir.	29	29,9	18	18,6	15	15,5	14	14,4	7	7,2	14	14,42	941,77	
11 Bu kuruluşta çalışanlara maaş, prim ve ödüller adil olarak dağıtılmaktadır.	38	39,2	19	19,6	19	19,6	8	8,2	7	7,2	6	6,22	431,55	
12 Takım çalışmalarında başarıya en fazla katkısı olan personel ödüllendirilmektedir.	37	38,1	18	18,6	16	16,5	12	12,4	5	5,2	9	9,32	561,65	
13 Bu kuruluşta performans ölçümü yapılmaktadır.	18	18,6	18	18,6	19	19,6	13	13,4	7	7,2	22	22,73	401,81	

<i>İfadeler</i>	<i>Hiçbir Zaman</i>	<i>Nadiren</i>	<i>Bazen</i>	<i>Genellikle</i>	<i>Hemen Her Zaman</i>	<i>Her Zaman</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>
14 Bu kuruluşta yapılan faaliyetler istatistiki olarak ölçülmekte ve objektif olarak değerlendirilmektedir.	1616,5	2222,7	2020,6	2020,6	4 4,1	1515,13,201,62		
15 Ürün ve hizmet kalitesinin artması için kuruluşumuzda çalışanlar için eğitim programları düzenlenmektedir.	3 3,1	7 7,2	8 8,2	2727,8	2323,7	2929,94,521,36		
16 Bu kuruluş, çalışanların sürekli gelişimini sağlamak için eğitim programları uygular.	3 3,1	7 7,2	1313,4	2525,8	1616,5	33 344,471,42		
17 Kuruluşumuz değişen koşullara uyum sağlamakta ve sürekli gelişmektedir.	2 2,1	7 7,2	1313,4	2525,8	1919,6	31 324,491,36		
18 Bu kuruluşta çalışanlar işlerini kendi başlarına yapma ve kontrol etme yetkisine sahiptirler.	8 8,2	2020,6	1515,5	1313,4	1919,6	2222,73,841,68		
19 İşimi yapmak için gerekli bilgi ve beceriye sahibim.	1	1	1	6 6,2	1111,3	2323,7	5556,75,261,06	
20 Beraber çalıştığım kişileri iş konusunda etkileyebilirim.	2 2,1	6 6,2	1212,4	1616,5	2020,6	4142,34,741,39		
21 Yaptığım iş benim için anlamlı ve önemlidir.	-	-	4 4,1	4 4,1	1515,5	1313,4	6162,95,271,12	

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcıların TKY algılamaları içerisinde en yüksek ortalamaların sırası ile “Yaptığım iş benim için anlamlı ve önemlidir.” (Ort. =5,27), “İşimi yapmak için gerekli bilgi ve beceriye sahibim.” (Ort. =5,26) ve “Beraber çalıştığım kişileri iş konusunda etkileyebilirim.” (Ort. = 4,74) ifadelerine ait olduğu görülmüştür. Bu ifadelerin ortalama sonuçlarının yüksek çıkması sırası ile personelin; yaptığı işi önemseydiği, mesleki konuda kendisini yeterli gördüğü ve çalışma arkadaşlarını mesleki anlamda etkileme gücüne sahip olduğu algılarını ortaya koymaktadır. Katılımcıların TKY algılamaları içerisinde yer alan en düşük ortalamaların ise sırası ile “Bu kuruluşta çalışanlara maaş, prim ve ödüller adil olarak dağıtılmaktadır.” (Ort. = 2,43), “Takım çalışmalarında başarıya en fazla katkısı olan personel ödüllendirilmektedir.” (Ort. = 2,56) ve “Gayret ve çalışmalarımız zamanında takdir edilmekte, elde ettiğimiz başarılar ödüllendirilmektedir.” (Ort. = 2,94) ifadelerine ait olduğu görülmüştür. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, araştırmaya katılanların TKY algılama düzeylerinin arttırılmasında, çalışanlara verilen maaş, prim ve çeşitli ödüllerin arttırılması önemli görülmektedir. Çalışanların dağıtımsal adalet algılarının arttırılması için örgütün performans değerlendirme sistemlerinin yeniden gözden geçirilmesi ve ödüllendirme politikalarında yenilikler yapılması önerilebilir. “Takım çalışmalarında başarıya en fazla katkısı olan personel ödüllendirilmektedir.” İfadesinden anlaşılan; örgütte grup çalışmasını gerekli kılan çalışmalarda işlerin etkin bir şekilde yürütülmesini sağlayan personelin bazı araçlarla ödüllendirilmesi gerekmektedir. Katılımcılar, göstermiş oldukları performans düzeylerinin işveren tarafından takdir edilerek bunun sonucunda ortaya çıkan başarıların ödüllendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ortalama değeri 3,20 olarak hesaplanan; ‘Bu kuruluşta yapılan faaliyetler bilimsel olarak ölçülmekte ve objektif olarak değerlendirilmektedir.’ İfadesi ve ortalama değeri 3,40 olarak hesaplanan

'Bu kuruluşta performans ölçümü yapılmaktadır.' ifadeleri sonucunda örgütün kendi faaliyetlerinde performans ölçümü ve bu ölçümlerin objektif değerlendirmesi konusunda katılımcıların algı düzeylerinin yüksek olmadığı söylenebilir. Kurumun performans değerlendirme politikalarını yeniden incelemesi ve gerekli gördüğü değişiklikleri yapması önerilebilir. Ortalama değeri 3,84 olarak hesaplanan 'Bu kuruluşta çalışanlar işlerini kendi başlarına yapma ve kontrol etme yetkisine sahiptirler.' İfadesinden çıkarılacak sonuç ise katılımcıların bireysel inisiyatif kullanma konusunda algı düzeylerinin yüksek olmadığı söylenebilir. Katılımcıların kendilerini yaptıkları işin sahibi olarak görmeleri için kurumda iş benimsetme politikaları uygulanabilir.

Tablo 4. ÖVD Ölçeği Betimsel İstatistikler

İfadeler	Hiçbir Zaman		Nadiren		Bazen		Genellikle		Hemen Her Zaman		Her Zaman		Ortalama	Standart Sapma
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%		
1 İş arkadaşlarının işe gelmediği günlerde onların görevlerini severek üstlenirim.	7	7,2	5	5,2	13	13,4	22	22,7	13	13,4	37	38,1	4,44	1,57
2 İş arkadaşlarının işle ilgili problemlerinde onlara seve seve zaman ayırım.	2	2,1	8	8,2	4	4,1	13	13,4	21	21,6	49	50,5	4,96	1,38
3 İşe yeni başlayan personelin oryantasyon sürecinde bana verilmiş bir görev olmasa da onlara yardımcı olurum.	2	2,1	3	3,1	3	3,1	19	19,6	15	15,5	55	56,7	5,13	1,22
4 Bir sorunla karşılaştığımda yapabileceğim en iyisini yapmaya çalışırım.	-	-	3	3,1	1	1	7	7,2	17	17,5	69	71,1	5,53	0,91
5 Çalışma arkadaşlarının iyiliği için kişisel önceliklerimi feda ederim.	4	4,1	11	11,3	24	24,7	19	19,6	14	14,4	25	25,8	4,06	1,51
6 Zamanımın çoğunu işimle ilgili problem ve sorunları şikayetle geçiririm.	34	35,1	21	21,6	15	15,5	11	11,3	5	5,2	11	11,3	2,64	1,69
7 Çalıştığım kurumun imaj yaratmasına yardımcı olacak faaliyetlere gönüllü katılırım.	2	2,1	9	9,3	12	12,4	23	23,7	19	19,6	32	33	4,48	1,41
8 Başkalarına bu kurumun çalışmak için iyi bir yer olduğunu söylerim.	4	4,1	12	12,4	10	10,3	24	24,7	18	18,6	29	29,9	4,31	1,51
9 Daha yüksek ücret söz konusu olursa, rakip bir firmada çalışmayı kabul edebilirim.	13	13,4	12	12,4	15	15,5	14	14,4	8	8,2	35	36,1	4,00	1,85
10 Kimsenin beni görmediği durumlarda da kurallara, emirlere ve prosedürlere uyarım.	2	2,1	1	1	4	4,1	15	15,5	11	11,3	64	66	5,31	1,15
11 İşe her zaman vaktinde gelirim.	-	-	1	1	3	3,1	8	8,2	19	19,6	66	68	5,51	0,86
12 Yazılı olmayan ama herkesin bildiği sözlü kurallara uyarım.	1	1	3	3,1	4	4,1	10	10,3	12	12,4	67	69,1	5,37	1,13
13 Gerekli olduğunda fazla mesai yapmak için gönüllü olurum.	11	11,3	13	13,4	11	11,3	14	14,4	14	14,4	34	35,1	4,12	1,80
14 İşimin gerektirdikleri dışında ekstra görev ve sorumluluk almaktan kaçınırım.	38	39,2	20	20,6	15	15,5	8	8,2	5	5,2	11	11,3	2,54	1,70
15 Yeni ürün ve gelişmeler hakkındaki fikirlerimi çalışma arkadaşlarımla paylaşırım.	1	1	6	6,2	8	8,2	23	23,7	25	25,8	34	35,1	4,72	1,26
16 İşyerinin düzenlediği toplantılara	3	3,1	3	3,1	2	2,1	21	21,6	20	20,6	48	49,5	5,02	1,26

<i>İfadeler</i>	<i>Hiçbir Zaman</i>	<i>Nadiren</i>	<i>Bazen</i>	<i>Genellikle</i>	<i>Hemen Her Zaman</i>	<i>Her Zaman</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>						
katılıyorum.														
17 İşimle ilgili uygulamaların geliştirilmesi için öneriler getiririm.	2	2,1	6	6,2	7	7,2	20	20,6	28	28,9	34	35,1	4,73	1,30
18 Çalıştığım işyeri hakkında bilgi sağlayan duyuruları, mesajları ve yazılı materyalleri sürekli izler ve okurum.	-	-	5	5,2	8	8,2	18	18,6	21	21,6	45	46,4	4,96	1,21
19 Bilgi ve becerilerimi sürekli güncel tutmaya çalışırım.	1	1	1	1	4	4,1	11	11,3	24	24,7	56	57,7	5,31	1,01
20 Hizmetiçi eğitim faaliyetlerine gönüllü olarak katılıyorum.	2	2,1	6	6,2	14	14,4	23	23,7	16	16,5	36	37,1	4,58	1,38
21 Bulduğum bölümü geliştirecek yeni fikirler yaratırım.	1	1	9	9,3	4	4,1	21	21,6	20	20,6	42	43,3	4,81	1,34

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların ÖVD düzeylerini ortaya koyan ifadeler içerisinde en yüksek ortalamayı “Bir sorunla karşılaştığımda yapabileceğim en iyisini yapmaya çalışırım.” (Ort. =5,53) ifadesi ortaya koymuştur. Bu ifadeyi sırası ile “İşe her zaman vaktinde gelirim.” (Ort. =5,51) ve “Yazılı olmayan ama herkesin bildiği sözlü kurallara uyarım.” (Ort. = 5,37) ifadeleri takip etmiştir. Bu ifadelerin sonuç ortalamalarının yüksek çıkması sırası ile personelin; sorun çözme konusunda yüksek çaba gösterdiği, işe vaktinde gelmeye özen gösterdiği ve sözlü kurallara uyma konusunda duyarlı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Katılımcıların ÖVD’yi içeren ifadeler içerisinde en düşük ortalamayı ise, “İşimin gerektirdikleri dışında ekstra görev ve sorumluluk almaktan kaçınırım.” (Ort. = 2,54) ifadesi ile sağladığı ortaya çıkmıştır. Bu ifadeyi “Zamanımın çoğunu işimle ilgili problem ve sorunları şikayetle geçiririm.” (Ort. = 2,64) ifadesinin takip ettiği görülmüştür. Bu düşük ortalamaya sahip ifadeler olumsuz sorular olduğu için sonuç ortalamalarının düşük çıkması olumlu anlamda değerlendirilmektedir. Personelin gerektiğinde ekstra görev almaktan kaçınmadığı ve işle ilgili problemlerinden sürekli şikayet etmediği anlaşılmaktadır.

4.5. Hipotezlerin Analizi

Araştırmanın bu kısmında, katılımcıların TKY yaklaşımına ilişkin görüşlerinin, ÖVD’leri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunun sonuçlarına yer verilmiştir. Araştırmanın söz konusu amacının gerçekleştirilmesi doğrultusunda katılımcıların TKY algısını gösteren, TKY’nin alt boyutları olan; Müşteri Odaklılık, Çalışan Katılımı, Yönetmelik Liderlik, Takım Çalışması, Ödül Ayırma, Performans Değerlendirme, Sürekli İyileştirme ve Personel Güçlendirme boyutları ile ÖVD arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Çalışmada boyutlar arası ilişkinin çözümlenmesinde Korelasyon Analizi yapılmıştır.

H₁: Katılımcıların TKY algıları ile ÖVD’leri arasında ilişki vardır.

Tablo 5. Katılımcıların TKY Algıları İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişkinin Korelasyon Testi Sonuçları

	Toplam Kalite Yönetimi	Örgütsel Vatandaşlık Davranışları
Toplam Kalite Yönetimi	<i>r</i>	1
		0,60**

	<i>p</i>		0,00
	<i>N</i>	97	97
Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	<i>r</i>	0,60**	1
	<i>p</i>	0,00	
	<i>N</i>	97	97

** . Korelasyon değeri 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Tablo 5’de de görüldüğü üzere Pearson korelasyon (*r*) katsayısı anlamlı olup 0 değerindedir. Yine katılımcıların TKY algıları ile ÖVD’leri arasındaki ilişki pozitif yönlü ve orta düzeydedir ($r=0,60$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğundan ötürü katılımcıların TKY algıları ile ÖVD’leri arasında doğrusal bir ilişki vardır. Sonuç olarak, katılımcıların TKY’ye yönelik algılama düzeyleri arttıkça ÖVD da aynı oranda artacaktır.

H₂: Katılımcıların Müşteri Odaklılık Algıları ile ÖVD’leri arasında ilişki vardır.

Tablo 6. Katılımcıların Müşteri Odaklılık Algıları İle ÖVD’leri Arasındaki İlişkinin Korelasyon Testi Sonuçları

		ÖVD	Müşteri Odaklılık Yaklaşımı
Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	<i>r</i>	1	0,32**
	<i>p</i>		0,00
	<i>N</i>	97	97
Müşteri Odaklılık Yaklaşımı	<i>r</i>	0,32**	1
	<i>p</i>	0,00	
	<i>N</i>	97	97

** . Korelasyon değeri 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Tablo 6’da görüldüğü üzere Pearson korelasyon (*r*) katsayısı anlamlı olup 0,00 değerindedir. Yine katılımcıların Müşteri Odaklılık algıları ile ÖVD’leri arasındaki ilişki pozitif yönlü ve zayıf düzeydedir ($r=0,32$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için katılımcıların Müşteri Odaklılık algıları ile ÖVD’leri arasında doğrusal bir ilişki olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, katılımcıların Müşteri Odaklılık algı düzeyleri arttıkça ÖVD’leri de aynı oranda artacaktır.

H₃: Katılımcıların Çalışan Katılımı algıları ile ÖVD’leri arasında ilişki vardır.

Tablo 7. Katılımcıların Çalışan Katılımına İlişkin Görüşleri İle ÖVD Arasındaki İlişkinin Korelasyon Testi Sonuçları

		ÖVD	Çalışan Katılımı
Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	<i>r</i>	1	0,38**
	<i>p</i>		0,00
	<i>N</i>	97	97
Çalışan Katılımı	<i>r</i>	0,38**	1
	<i>p</i>	0,00	
	<i>N</i>	97	97

** . Korelasyon değeri 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Tablo 7’de görüldüğü üzere Pearson korelasyon (r) katsayısı anlamlı olup 0 değerindedir. Yine katılımcıların Çalışan Katılımına yönelik görüşleri ile ÖVD arasındaki ilişki pozitif yönlü ve zayıf düzeydedir ($r=0,38$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için katılımcıların TKY’ye ilişkin algılama düzeyleri ile ÖVD’leri arasında doğrusal bir ilişki vardır. Sonuç olarak, katılımcıların TKY’ye yönelik çalışan katılımı algılama düzeyleri arttıkça ÖVD’leri de aynı oranda artacaktır.

H4: Katılımcıların Yönetsel Liderlik algıları ile ÖVD’leri arasında ilişki vardır.

Tablo 8. Katılımcıların Yönetsel Liderlik Algıları İle ÖVD’leri Arasındaki İlişkinin Korelasyon Testi Sonuçları

		ÖVD	Yönetsel Liderlik
Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	r	1	0,54**
	p		0,00
	N	97	97
Yönetsel Liderlik	r	0,54**	1
	p	0,00	
	N	97	97

** . Korelasyon değeri 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Tablo 8’de görüldüğü üzere Pearson korelasyon (r) katsayısı anlamlı olup 0 değerindedir. Yine katılımcıların Yönetsel Liderlik algıları ile ÖVD’leri arasındaki ilişki pozitif yönlü ve orta düzeydedir ($r=0,54$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğundan ötürü katılımcıların Yönetsel Liderlik algı düzeyleri ile ÖVD’leri arasında doğrusal bir ilişki vardır. Sonuç olarak, katılımcıların Yönetsel Liderlik algılama düzeyleri arttıkça ÖVD düzeyleri de aynı oranda artacaktır.

H5: Katılımcıların Takım Çalışması algıları ile ÖVD’leri arasında ilişki vardır.

Tablo 9. Katılımcıların Takım Çalışmasına İlişkin Görüşleri İle ÖVD’leri Arasındaki İlişkinin Korelasyon Testi Sonuçları

		ÖVD	Takım Çalışması
Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	r	1	0,41**
	p		0,00
	N	97	97
Takım Çalışması	r	0,41**	1
	p	0,00	
	N	97	97

** . Korelasyon değeri 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Tablo 9’da görüldüğü üzere Pearson korelasyon (r) katsayısı anlamlı olup 0 değerindedir. Yine katılımcıların Takım Çalışmasına yönelik görüşleri ile ÖVD’leri arasındaki ilişki pozitif yönlü ve

orta düzeydedir ($r=0,41$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğundan ötürü katılımcıların Takım Çalışmasına yönelik algılama düzeyleri ile ÖVD'leri arasında doğrusal bir ilişki vardır. Sonuç olarak, katılımcıların Takım Çalışması algılama düzeyleri arttıkça ÖVD düzeyleri de aynı oranda artacaktır.

H₆: Katılımcıların Ödül Ayırma Algıları ile ÖVD'leri arasında ilişki vardır.

Tablo 10. Katılımcıların Ödül Ayırma Algıları İle ÖVD'leri Arasındaki İlişkinin Korelasyon Testi Sonuçları

		ÖVD	Ödül Ayırma
Ödül Ayırma	<i>r</i>	1	0,39**
	<i>p</i>		0,00
	<i>N</i>	97	97
Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	<i>r</i>	0,39**	1
	<i>p</i>	0,00	
	<i>N</i>	97	97

** . Korelasyon değeri 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Tablo 10'da görüldüğü üzere Pearson korelasyon (*r*) katsayısı anlamlı olup 0 değerindedir. Yine katılımcıların Ödül Ayırma algıları ile ÖVD'leri arasındaki ilişki pozitif yönlü ve zayıf düzeydedir ($r=0,39$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için katılımcıların toplam Ödül Ayırma algı düzeyleri ile ÖVD'leri arasında doğrusal bir ilişki vardır. Sonuç olarak, katılımcıların Ödül Ayırma algı düzeyleri arttıkça ÖVD düzeyleri de aynı oranda artacaktır.

H₇: Katılımcıların Performans Değerlendirme yaklaşımları ile ÖVD arasında ilişki vardır.

Tablo 11. Katılımcıların Performans Değerlendirme Algıları İle ÖVD'leri Arasındaki İlişkinin Korelasyon Testi Sonuçları

		Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	Performans Değerlendirme
Performans Değerlendirme	<i>r</i>	1	0,39**
	<i>p</i>		0,00
	<i>N</i>	97	97
Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	<i>r</i>	0,39**	1
	<i>p</i>	0,00	
	<i>N</i>	97	97

** . Korelasyon değeri 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Tablo 11’de görüldüğü üzere Pearson korelasyon (r) katsayısı anlamlı olup 0 değerindedir. Yine katılımcıların Performans Değerlendirme algıları ile ÖVD’leri arasındaki ilişki pozitif yönlü ve zayıf düzeydedir ($r=0,39$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğundan ötürü katılımcıların Performans Değerlendirme algı düzeyleri ile ÖVD arasında doğrusal bir ilişki vardır. Sonuç olarak, katılımcıların Performans Değerlendirme algı düzeyleri arttıkça ÖVD düzeyleri de aynı oranda artacaktır.

H₈: Katılımcıların Sürekli İyileştirme Algıları ile ÖVD’leri arasında ilişki vardır.

Tablo 12. Katılımcıların Sürekli İyileştirme Algıları İle ÖVD’leri Arasındaki İlişkinin Korelasyon Testi Sonuçları

		Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	Sürekli İyileştirme
Sürekli İyileştirme	<i>r</i>	1	0,58**
	<i>p</i>		0,00
	<i>N</i>	97	97
Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	<i>r</i>	0,58**	1
	<i>p</i>	0,00	
	<i>N</i>	97	97

** . Korelasyon değeri 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Tablo 12’de görüldüğü üzere Pearson korelasyon (r) katsayısı anlamlı olup 0 değerindedir. Yine katılımcıların Sürekli İyileştirme algıları ile ÖVD’leri arasındaki ilişki pozitif yönlü ve orta düzeydedir ($r=0,58$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğundan ötürü katılımcıların Sürekli İyileştirme algı düzeyleri ile ÖVD’leri arasında doğrusal bir ilişki vardır. Sonuç olarak, katılımcıların Sürekli İyileştirme algı düzeyleri arttıkça ÖVD düzeyleri de aynı oranda artacaktır.

H₉: Katılımcıların Personel Güçlendirme Algıları ile ÖVD’leri arasında ilişki vardır.

Tablo 13. Katılımcıların Personel Güçlendirme Algıları İle ÖVD’leri Arasındaki İlişkinin

		Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	Personel Güçlendirme
Personel Güçlendirme	<i>r</i>	1	0,63**
	<i>p</i>		0,00
	<i>N</i>	97	97
Örgütsel Vatandaşlık Davranışları	<i>r</i>	0,63**	1
	<i>p</i>	0,00	
	<i>N</i>	97	97

** . Korelasyon değeri 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-tailed).

Korelasyon Testi Sonuçları

Tablo 13’de görüldüğü üzere Pearson korelasyon (r) katsayısı anlamlı olup 0 değerindedir. Yine katılımcıların Personel Güçlendirme algıları ile ÖVD’leri arasındaki ilişki pozitif yönlü ve yüksek düzeydedir ($r=0,63$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğundan ötürü katılımcıların Personel

Güçlendirme algı düzeyleri ile ÖVD'leri arasında doğrusal bir ilişki vardır. Sonuç olarak, katılımcıların Personel Güçlendirme algı düzeyleri arttıkça ÖVD düzeyleri de aynı oranda artacaktır.

5. SONUÇ

Araştırmaya katılanların çoğunluğunun kadınlardan oluştuğu ortaya çıkmıştır. (% 23,7'si erkek, % 76,3'ü kadındır). Katılımcıların yaş dağılımlarında % 62,9'unun 20-30; % 29,9'unun 31-40 ve % 7,2'sinin ise 41 ve üzeri yaş grubunda olduğu görülmüştür. Katılımcıların öğrenim düzeyi ile ilgili elde edilen verilerde, % 19,6'sının lise; % 20,6'sının Ön lisans; % 52,6'sının lisans ve % 7,2'sinin yüksek lisans/doktora mezunu olduğu görülmüştür. Katılımcıların unvan dağılımlarında ise % 74,2'sinin işgören; % 25,8'inin alt-orta kademe yöneticisi olduğu görülmüştür. Son olarak, katılımcıların çalışma sürelerinde % 37,1'inin 1 yıldan az; % 16,59'inin 1-2 yıldır ve % 46,4'ünün ise 3 ve üzeri yıldır mevcut işyerlerinde çalıştıkları görülmüştür. Katılımcıların TKY'ye olan algıları ile ÖVD'leri arasında orta düzeyde pozitif yönlü korelasyon olduğu görülmüştür ($r=0,60$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için *Toplam Kalite Yönetimi* algıları ile *Örgütsel Vatandaşlık Davranışları* arasında doğrusal bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. TKY yaklaşımının alt boyutları ile ÖVD ilişkisi şu şekildedir: Katılımcıların *Müşteri Odaklılık* algıları ile ÖVD'leri arasında zayıf düzeyde pozitif yönlü korelasyon olduğu görülmüştür ($r=0,32$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için müşteri odaklılık algıları ile ÖVD'leri arasında doğrusal bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların *Çalışan Katılımına* yönelik algıları ile ÖVD'leri arasında zayıf düzeyde pozitif yönlü korelasyon olduğu görülmüştür ($r=0,38$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için çalışan katılımı algıları ile ÖVD arasında doğrusal bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların *Yönetimsel Liderlik* algıları ile ÖVD'leri arasında orta düzeyde pozitif yönlü korelasyon olduğu görülmüştür ($r=0,54$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için yönetimsel liderlik algıları ile ÖVD'leri arasında doğrusal bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların *Takım Çalışmasına* yönelik algıları ile ÖVD'leri arasında orta düzeyde pozitif yönlü korelasyon olduğu görülmüştür ($r=0,41$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için takım çalışması algıları ile ÖVD'leri arasında doğrusal bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların *Ödül Ayırma* algıları ile ÖVD'leri arasında zayıf düzeyde pozitif yönlü korelasyon olduğu görülmüştür ($r=0,39$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için ödül ayırma algıları ile ÖVD'leri arasında doğrusal bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların *Performans Değerlendirme* algıları ile ÖVD'leri arasında zayıf düzeyde pozitif yönlü korelasyon olduğu görülmüştür ($r=0,39$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için performans değerlendirme algıları ile ÖVD'leri arasında doğrusal bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların *Sürekli İyileştirme* algıları ile ÖVD'leri arasında orta düzeyde pozitif yönlü korelasyon olduğu görülmüştür ($r=0,58$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için sürekli iyileştirme algıları ile ÖVD'leri arasında doğrusal bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların *Personel Güçlendirme* algıları ile ÖVD'leri arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü korelasyon olduğu görülmüştür ($r=0,63$). Korelasyon katsayısı pozitif olduğu için personel güçlendirme algıları ile ÖVD'leri arasında doğrusal bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada kullanılan soru ölçeklerine uygulanan betimsel analizler sonucunda elde edilen ortalamalar ile bazı öneriler elde edilmiştir. Araştırmaya katılanların TKY algılama düzeylerinin artırılmasında, çalışanlara verilen maaş, prim ve çeşitli ödüllerin artırılması önemli görülmektedir. Çalışanların dağıtımsal adalet algılarının artırılması için örgütün ödüllendirme politikalarında yenilikler yapılması önerilebilir. İş ortamında grup çalışmasını gerekli kılan organizasyonlarda işlerin etkin bir şekilde yürütülmesini sağlayan personelin birtakım araçlarla ödüllendirilmesi gerekmektedir. Katılımcılar, göstermiş oldukları performans düzeylerinin işveren tarafından takdir edilerek

bunun sonucunda ortaya çıkan başarıların ödüllendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Kurumun kendi faaliyetleri konusunda performans ölçümü ve bu ölçümlerin objektif değerlendirmesi konusunda katılımcıların algı düzeylerinin yüksek olmadığı söylenebilir. Kurumun performans değerlendirme politikalarını yeniden incelemesi ve gerekli gördüğü değişiklikleri yapması önerilebilir. Katılımcıların bireysel inisiyatif kullanma konusunda algı düzeylerinin yüksek olmadığı söylenebilir. Katılımcıların kendilerini yaptıkları işin sahibi olarak görmeleri için kurumda iş benimsetme politikaları uygulanabilir. Üzerinde durulan öneri konularını özetlemek gerekirse; maaş, prim ve ödül politikaları, performans değerlendirme sistemleri, takım çalışmalarında personelin takdir edilmesi, bireysel inisiyatif kullanma konuları olarak sıralanabilir.

KAYNAKÇA

- Aslanoğlu, S. ve Başkan, T. D. (2016). Denetçilerin bağımsızlığının denetim kalitesine etkisi: bist'de yapılan bir uygulama. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, (48), 59-84. Url: <https://docplayer.biz.tr/23225839-Denetçilerin-bagimsizliginin-denetim-kalitesine-etkisi-bist-de-yapilan-bir-uygulama-doc-dr-suphi-aslanoglu-yrd-doc-dr.html> 20/01/2018 Tarihinde erişildi.
- Baltaş, A. (2001). *Değişimin içinden geleceğe doğru ekip çalışması ve liderlik* (3. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Basım, H. N. ve Harun, Ş. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği uyarlama ve karşılaştırma çalışması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61(4), 1-22. Url: <https://www.researchgate.net/publication/303864802>
- Bateman, T.S. ve Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: The relationship between effect and employee 'Citizenship'. *Academy of Management Journal*, 26(4), 587 - 595. doi:10.5465/255908
- Çelik, A. (2010). *Toplam kalite yönetimi* (2.Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ehigie, B. O. ve McAndrew, E. B. (2005). Innovation, diffusion and adoption of total quality management (tqm). *management decision*, (43), 925-940. Doi: <https://doi.org/10.1108/00251740510603646>
- Erkılıç A. T. (2007). Toplam kalite yönetimi ilkelerinin yönetim yaklaşımları bağlamında tartışılması. *Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi*, 2(4), 50-62. Url: http://www.gau.edu.tr/PDF-Files/JSAS_002_04_PDF/JSAS_002_04_05_Erkilic.pdf

- George, D. ve Mallery M. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference 17.0 update* (10a ed.). Boston: Pearson.
- Gencel, U. (2001). Yükseköğretim hizmetlerinde toplam kalite yönetimi ve akreditasyon. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 179.
- Gürbüz, S. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 49.
- İplik, F. N. (2015). *Örgütsel vatandaşlık davranışı* (1. Baskı). Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Kaya, S. (2005). *Sağlık hizmetlerinde sürekli kalite iyileştirme*. Ankara: Pelikan Yayınevi.
- Kaya, S. vd. (2013). *Sağlık kurumlarında kalite yönetimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Kingır, S. (2006). *Toplam kalite yönetimi*(2. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kuruşcu, M. (2003). *Toplam kalite yönetimi ve kalite ödülleri* (1.baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kurt, A. (2015). *Rekabet stratejileri, toplam kalite yönetimi uygulamaları ve firma performansı ilişkisi*, Gebze Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.
- Merter, M. E. (2006). *toplam kalite yönetimi* (1. baskı). Ankara: Atlas Yayınları.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: the good soldier syndrome*. usa: lexington books, Lexington Mass.
- Organ, D. W. (1990). The motivational basis of organizational citizenship behavior, *Research in Organizational Behavior*(12. Baskı). Usa: JAI Press Inc.
- Ölçüm, Ç. M. (2004). *Örgütsel vatandaşlık davranışı* (1. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öz, O. (2008). *The relationship between total quality management and organizational citizenship behavior, organizational commitment, job attraction*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, İ. (2007). *Performans değerlendirme yöntemleri; performans değerlendirme yöntemi tercihlerinin belirlenmesine yönelik araştırma ve model önerisi*. Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Podsakoff, P.M., Scott, B.M., Robert, H.M. ve Richard, F. (1990). Transformational leader behaviors and their effects on followers' trust in leader, satisfaction, and organizational citizenship behaviors. *The Leadership Quarterly*, 1(2), 107-142. Doi: [https://doi.org/10.1016/1048-9843\(90\)90009-7](https://doi.org/10.1016/1048-9843(90)90009-7)
- Podsakoff, P. M., Scott, B.M., Julie, B. P. ve Daniel, G. B. (2000). Organizational citizenship behaviors: a critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*. 26(3), 513-563. Doi: <https://doi.org/10.1177/014920630002600307>
- Samson, D. ve Terziovski, M. (1999). The relationship between total quality management practices and operational performance. *Journal of Operations Management*. 17, 393-400. Doi: 10.1016/S0272-6963(98)00046-1

- Tansel, A. E. (2007). *Toplam kalite yönetimi ile performans değerlemesi ilişkisi ve toplam kalite yönetimi uygulayan işletmelerde kullanım alanları*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Taşçı, D. ve Koç, U. (2007). Örgütsel vatandaşlık davranışı- örgütsel öğrenme değerleri ilişkisi: akademisyenler üzerinde görgül bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 374. url: <http://hdl.handle.net/11421/449>
- Yürütücü, A. (2009). *Bilgi teknolojilerinde turizm sektörü ve TKY (toplam kalite yönetimi)*. <http://inet-tr.org.tr/inetconf9/bildiri/42.doc> 20/12/2017 tarihinde erişilmiştir.

İMAM-HATİP LİSESİ SON SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MESLEKİ YETERLİK ALGISI*

İbrahim TURAN¹

Ayşe VURAL²

Atıf/©: Turan, İ. ve Vural, A. (2018). İmam-hatip lisesi son sınıf öğrencilerinin mesleki yeterlilik algısı. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1745-1760. doi 10.17218/hititsosbil.445930

Özet: Toplumların maddi ve manevi olarak gelişmesinde en önemli faktörlerden biri de dindir. Din eğitimi ve öğretimi bireyin, kimlik ve kişiliğinin gelişiminde hayati bir yeri vardır. Günümüzde resmi kuruluş amacı, toplumu din konusunda aydınlatmak olan Diyanet İşleri Başkanlığının din görevlisi ihtiyacının karşılanmasında önemli bir kurum olan İmam-Hatip Liseleri, ortaokul üzerine dört yıllık lise kısmını bitiren öğrencilerine, gerekli sınavları geçtikleri takdirde Diyanet İşleri Bünyesinde imamlık, vaizlik, Kur'an Kursu öğreticiliği gibi çeşitli görevlere atanabilme imkânı sağlamaktadır. Değişen sosyo-kültürel şartlar çerçevesinde, mesleki bilgi ve beceri, mesleki uygulama, dini pedagojik formasyon ve etkili iletişim gibi çeşitli alanlarda kendini yenilemenin önemi her geçen gün artmaktadır. Dolayısıyla günümüzde, din görevlilerinin daha nitelikli hizmet sunabilmesi aldıkları eğitimin yeterliliğine bağlıdır. Bu nedenle de İmam-Hatip Lisesinde verilen eğitimin niteliği ve yeterlilik durumu araştırılması gereken önemli bir konu olarak görülmektedir. İşte bu çalışmada, İmam-Hatip Lisesi son sınıf öğrencilerinin din görevliliğine yönelik mesleki yeterlik algıları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Din Eğitimi, Mesleki Yeterlik, İmam Hatip Lisesi.

The Perception of Professional Proficiency of Last Grade Students of Imam-Hatip High School

Citation/©: Turan, İ. ve Vural, A. (2018). The perception of professional proficiency of last grade students of imam-hatip high school, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1745-1760. doi: 10.17218/hititsosbil.445930

Abstract: One of the most important factors that effects material and spiritual development of societies is religion. Religious education and instruction plays a vital role in the development of personality and identity of people. Imam and Preacher Schools, an important institution that meets the need of men of religion for the Presidency of Religious Affairs whose official aim is to enlighten people in terms of religion, based on a four year on middle school, present various duties such as imam, preacher, Qur'anic Courses teachers at the Religious Affairs as long as they pass the necessary examinations. As a result of development of socio-cultural settings and conditions, the men of religion's professional knowledge and ability, professional experience, religious pedagogical formation and effective communicational skills become more and more important in each day. Thus, presenting more quality religious services by imams in our day depends on their educational qualities. Therefore, the quality and proficiency of education taken at the Imam and Preacher Schools is seen an important research matter. This study examines the perceptions of professional proficiency

Makale Geliş Tarihi: 19.07.2018

Makale Kabul Tarihi: 2.10.2018

* Bu makale, Ayşe Vural'ın "İmam-Hatip Lisesi Son Sınıf Öğrencilerinin Mesleki Yeterlik Algısı" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, i.turan@omu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-1659-9903>

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ayse-vr190@hotmail.com

towards religious services of the last grade students of Imam Hatip High School.

Keywords: *Education, Religious Education, Professional Proficiency, Imam Hatip High School.*

1. GİRİŞ

Ülkemizde toplumun din hizmeti ihtiyacının karşılanması Anayasanın ilgili maddesi (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2005) gereği Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yerine getirilmektedir. 22.06.1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanununun birinci maddesinde, Başkanlığın resmi görevi, “İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek” şeklinde tarif edilmiştir (Resmi Gazete, 1965). Başkanlık, yurtiçinde bu görevini il ve ilçe müftülükleri vasıtasıyla yerine getirebilmek için din eğitimi ve öğretimi alanında özel eğitim almış elemanlar istihdam etmektedir. Müftü, vaiz, uzman, Kur’an Kursu öğreticisi, imam-hatip ve müezzin-kayyım gibi çeşitli unvanlarla istihdam edilen din görevlilerinden, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda belirtilen genel şartları taşımalarının yanı sıra, İslam dininin öngördüğü belli kişisel nitelik ve mesleki yeterliklere de sahip olmaları beklenmektedir. Zira İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek, farklı ve üstün nitelikler gerektirmektedir. Bunun sağlanabilmesi için ise, gerek akademik gerekse mesleki yönden kendini geliştirmiş din görevlilerine ihtiyaç bulunmaktadır.

İmam-Hatip Liseleri, kuruluş amaçları doğrultusunda, yükseköğrenime hazırlayıcı mahiyette ortaöğretim kurumları oldukları gibi, Diyanet İşleri Başkanlığının ihtiyaç duyduğu din görevlisi istihdamını gerçekleştirme konusunda nitelikli eleman yetiştirme konusunda da hizmet sunmaktadırlar. Dolayısıyla bu kurumlardan mezun olan bireylerin mesleki yeterlik durumlarının istenen ve beklenen düzeyde olması, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hizmet kalitesi açısından son derece önemlidir. Bu anlamda, yeterlik, genel olarak ferdin görevleri ile ilgili rollerini kurumun hedef ve amaçlarına uygun olarak yerine getirebilmesi için gereken bilgi, beceri ve tutumları ifade etmektedir. (Bursalıoğlu, 1981’den akt., Akyürek, 2005) Mesleki yeterlik, mesleki yönden bir mesleğin başarılı bir şekilde yerine getirilebilmesi için sahip olunması gereken özellikleri ifade etmektedir. (Şişman, 2002) Mesleki yeterlik algısı ise, bireyin yapmakta olduğu işte kendini yeterli görüp görmemesi durumu olup, işindeki belli görevleri yerine getirebilmek için kendi bilgi, beceri ve yeteneklerine olan inancıdır. (Mersin, 2007) Mesleki yeterlik konusu her meslek alanında gerekli olmakla birlikte din hizmetlerinde görev alacak kimselerde daha da önemle üzerinde durulması gereken hususlardandır.

Bu çalışmada, İmam-Hatip Lisesi son sınıfta öğrenim gören öğrencilerin din görevliliğine yönelik mesleki yeterlik algıları, bazı değişkenler bakımından incelenmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN PROBLEM DURUMU

Günümüzün değişen şartları çerçevesinde toplumun eğitim seviyesi her geçen gün artmakta iken, buna paralel olarak sosyo-kültürel ve dini alandaki ihtiyaç ve beklentiler de farklılaşmaktadır. Bu durum tabiatıyla topluma din hizmeti sunma noktasında eğitim alan İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinin, toplumun ihtiyaç ve beklentilerine cevap verme konusunda mesleki anlamda ne kadar yeterli oldukları sorusu, araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın temel problemi çerçevesinde şu alt problemlere cevap aranacaktır:

İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinin cinsiyet, hafızlık, okul türü, tercih nedeni, ikamet yeri ve ekonomik durumları ile yeterlik algıları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Din hizmetlerinin verimli ve kaliteli bir şekilde yürütülmesi, en başta din görevlilerinin mesleki bilgi ve genel kültür açısından iyi yetişmiş olmasına bağlıdır. Dolayısıyla bu göreve aday olanların mesleki bilgi, beceri ve genel kültür bakımından iyi yetişmeleri, hem kurumsal açıdan hem de toplumsal açıdan önemlidir. Böylesine önemli bir görevi icra etme konumunda bulunan kimselerin aldıkları eğitimin yeterliliği, onların mesleki yeterliklerini de ifade edeceğinden, bu yeterlik durumunun zaman zaman yapılacak olan alan araştırmaları ile tespit edilmesinin gerekliliği ortadadır. Bununla birlikte yeterli çalışmanın olmadığı ifade edilmelidir.

İşte bu çalışmanın amacı, İmam-Hatip Lisesi son sınıfta okuyan öğrencilerin, gelişen ve değişen şartlar çerçevesinde, görevlerini daha etkin ve verimli yapabilmeleri için gerekli yeterlik düzeylerini tespit etmek ve varsa eksikliklerin giderilmesi noktasında çözüm önerileri sunmaktır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. Evren ve Örneklem

Çalışma evreni; 2014–2015 eğitim-öğretim yılında Samsun il ve ilçelerinde İmam-Hatip Lisesi son sınıfta okuyan toplam 1733 öğrenciden oluşmaktadır.³

Araştırmanın örneklemini; İlkadım, Bafra, Çarşamba, Terme, Lâdik, Havza, Vezirköprü ilçelerindeki İmam-Hatip Liselerinin son sınıfına devam eden 1362 öğrenci içerisinden seçkisiz örnekleme yoluyla seçilen 367 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem alınan okulların sosyo-ekonomik ve kültürel düzey açısından araştırma evrenini yansıtmaya özen gösterilmiştir. Bu nedenle gerekli incelemeler yapıldıktan sonra okullar tespit edilmiştir.

Araştırmamızda son sınıf öğrencileriyle çalışılmasının nedeni; bu öğrencilerin dört yıllık lise öğreniminin son basamağına gelmiş olmaları ve zihinlerinde olumlu ya da olumsuz bir mesleki yeterlik algısının oluştuğunun varsayılmasıdır.

4.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada bilgi toplamak amacıyla, Turan (2013) tarafından geliştirilen “Din Görevlileri Mesleki Yeterlik Ölçeği” kullanılmıştır. Elli beş (55) maddeden oluşan ölçeğin cevap kısmında her ifade için “Tamamen katılıyorum”, “Çoğunlukla Katılıyorum”, “Kısmen Katılıyorum”, “Katılmıyorum”, “Hiç Katılmıyorum” şeklinde 5’li likert ölçek kullanılmıştır.

Ölçekte “Tamamen katılıyorum” seçeneğine +5 puan, “Çoğunlukla Katılıyorum” seçeneğine +4 puan, “Kısmen Katılıyorum” seçeneğine +3 puan, , “Katılmıyorum” seçeneğine +2 puan, “Hiç Katılmıyorum” seçeneğine +1 puan verilmiştir. Her öğrenciye ait mesleki yeterlik algısı ile ilgili toplam puan bulunmuştur. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan +220, en düşük puan +44 olmaktadır. Yüksek puan olumlu yönde mesleki algı düzeyinin, düşük puan ise olumsuz yönde mesleki algı düzeyinin işareti sayılmaktadır.

Ölçek örneklem grubuna uygulandıktan sonra elde edile veriler üzerinden ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği için faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucu KMO değeri 0,939 olarak bulunmuştur. Değişkenler arasında korelasyonun

³ Veriler, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nden, telefonla ulaşılarak araştırmacı tarafından alınmıştır.

yeterli olup olmadığına bakmak amacıyla Barlett testi yapılmış ve Barlett test değeri 7338,501 ($p < 0.01$) olarak bulunmuştur. KMO değerini yüksek olması, ölçek verileri üzerinde faktör analizinin yapılabilirliğini göstermektedir.

Ölçeğin alt faktörlerini görmek amacıyla döndürülmüş (varimax) temel bileşenler faktör analizi yapılmış ve ölçek maddeleri üç alt faktörde toplanmıştır. “Mesleki Yeterlik Ölçeği”nin faktör analizi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Mesleki Yeterlik Ölçeği

Alt Faktörler	Madde No	Mesleki Yeterlik Maddeleri	Faktör Yükleri
Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik	40	Görev alanımla ilgili herhangi bir sorunla karşılaştığımda onu çözerim.	0,70
	49	Cemaatimin kendi arasında yaşadığı sorunların çözümünde aktif rol oynayabilirim.	0,66
	50	Din hizmetlerini daha etkili yapabilmek için farklı alanlarda okumalar yaparım.	0,66
	42	Görevimi yerine getirirken, cemaatimin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerine göre hareket edebilirim	0,66
	44	Görevimi yerine getirirken yaygın din eğitimi ile ilgili ilke ve yöntemlerden faydalanırım.	0,65
	46	Vaaz ve hutbeleri sunarken Türkçeyi doğru ve etkili bir şekilde kullanabilirim	0,62
	41	Cemaatimin ilgi, ihtiyaç ve beklentilerini bilirim.	0,61
	38	Görev alanımla ilgili cemaatime dini konularda danışmanlık ve rehberlik yapabilirim.	0,60
	43	Yaygın din eğitimi ile ilgili ilke ve yöntemleri bilirim.	0,60
	45	Yaz Kur'an kurslarında din eğitimi ile ilgili yeni yöntem ve teknikleri uygulayırım.	0,58
	53	Yerel ve genel ölçekte güncel olayları takip ederim.	0,57
	37	Mesleğimle ilgili olarak bilgisayar ve interneti etkili bir şekilde kullanabilirim.	0,57
	48	Düğün, nişan vb. törenlerde günün anlam ve önemine ilişkin konuşma yapabilirim.	0,56
	47	Yetişkinlerin eğitim öğretimine ilişkin temel ilke ve kavramları, yaygın din eğitimi uygulamalarında kullanabilirim	0,56
	39	Önemli gün ve gecelerde programlar düzenlerim.	0,54
	52	Türkiye'nin dini yapısı hakkında yeterli derecede bilgi sahibi değilim.	0,54
	54	Günümüzde mevcut olan dini akımları bilirim.	0,49
	35	Kur'an'ı yüzünden okumayı öğretirken gerekli yöntem ve teknikleri kullanabilirim.	0,47
33	Etkili iletişim yöntem ve tekniklerini bilirim.	0,41	
32	Özel gün ve gecelerde cemaatin önün-de Kur'an'ı makam üzere okurum.	0,39	
30	Kendimi geliştirmek için mesleğimle ilgili yayınları takip ederim.	0,31	
Mesleki Alan Bilgisi	13	Temel fıkıh kavramlarını bilirim.	0,69
	9	Hadislerle ilgili temel kavramları bilirim.	0,66
	18	İslam tarihi ile ilgili temel kaynakların isimlerini bilirim.	0,63
	14	Fıkıhın temel kaynaklarını isimleriyle bilirim.	0,62
	7	Kur'an ve tefsirle ilgili temel kavram ve ilkeleri bilirim.	0,60
	12	Kullandığım hadislerin anlamlarını bilirim.	0,59
	10	Temel hadis kaynaklarının isimlerini bilirim.	0,58
	6	Kur'an'ın başlıca ana konularını bilirim.	0,54
	2	Okuduğum ayetlerin anlamlarını bilirim.	0,53
	4	Görevimin gerektirdiği kadar Arapça bilirim.	0,52
	20	Dindeki inanç ve yorum farklarını bilirim.	0,49
	25	Namazda okunan kısa surelerin anlamlarını bilirim.	0,45
	1	Kur'an'ı tecvid kurallarına göre yüzünden okurum.	0,42
	15	Hz. Peygamberin hayatını bilirim.	0,40
	29	Yasin, Mülk, Fetih, Hucurat, Rahman ve Nebe sureleri ile Duha suresinden Nas suresine kadar ezbere okurum.	0,38
Mesleki Beceri ve Uygulama	23	Gerektiğinde cemaatin ilgi ve ihtiyaçlarına uygun vaaz hazırlar ve sunabilirim.	0,71
	22	Günün anlam ve önemine ve cemaatin ihtiyaçlarına uygun hutbe hazırlar ve sunabilirim.	0,70
	24	Cenaze ile ilgili dini görevleri usulüne uygun bir şekilde yapabilirim.	0,63
	26	Gerektiğinde ilmihal konularını cemaatin seviyesine uygun olarak anlatabilirim.	0,62
	28	Yapılması mutad olan duaları Türkçeleriyle birlikte yapabilirim.	0,46
	3	Görevimi yaparken Kur'an'ın mealinden yararlanırım.	0,45
	17	Hutbe, vaaz ve sohbetlerimde Hz. Peygamberin tutum ve davranışlarından örnekler verebilirim.	0,40
5	Namazları usulüne uygun olarak kıldırabilirim.	0,32	

Bu araştırmanın verileri ile yapılan faktör analizi sonucunda, ölçek maddeleri üç alt grupta toplanmıştır. Birinci faktörün varyans oranı % 32,27 ikinci faktörün % 6,49 üçüncü faktörün

ise % 3,67 olarak bulunmuştur. Bu üç faktörün ölçeğe ilişkin açıkladığı toplam varyans % 42,43'tür. Faktör analizi sonucu faktör yükleri yüksek görülen ölçekteki 44 madde bu araştırmada değerlendirmeye alınmıştır. Ölçekteki 11 olumsuz madde değerlendirmeye alınmamıştır. Faktör yükü 0,50'nin altında olan maddeler analizden çıkarılmış ve buna göre Cronbach Alfa güvenilirlik puanı 0,937 olarak bulunmuştur.

43. Verilerin Analizi

Uygulama sonunda, istatistiksel işlemler bilgisayarda yapılmış ve bunun için SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) istatistik paket programı kullanılmıştır.

İstatistiksel işlemler sonucunda, bağımsız değişkenlerle ilgili grupların öğrenci sayıları (N), mesleki yeterlik algı düzeyi puan ortalamaları (\bar{X}), standart sapmaları (S), serbestlik dereceleri (sd), varyansları (F) ve t-testi sonuçları bulunmuştur.

Hipotezlerin test edilmesinde, tek yönlü varyans analizi (ANOVA, F-testi) tekniği ve t-testi tekniği kullanılmıştır. Varyans analizi sonucu, bağımsız değişkenlere ait grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğunda, farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacı ile çoklu karşılaştırma testlerinden Scheffe testi tekniği kullanılmıştır. Hipotezlerin test edilmesinde en çok 0,05 hata payı kabul edilmiştir.

Araştırmadan elde edilen verilerin analizine geçilmeden önce puanların normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Puanların dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 2. Normallik Testi

Normallik Testi						
Puan	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	p	İstatistik	df	p
	0,033	367	0,200	0,993	367	0,092

Tabloda gösterilen her iki test için p değerinin 0,05'ten büyük olduğu görülmektedir. Buna göre, "normal dağılımlar arasında fark yoktur" şeklindeki yokluk hipotezinin kabul edilerek normallığın sağlandığı anlaşılmaktadır.

5. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde, araştırmanın alt problemleri doğrultusunda, ölçeğin uygulanmasından elde edilen verilerin istatistiksel analizine yer verilmiş, analiz sonucunda elde edilen veriler tabloleştirilmiştir. Tablolarda öncelikle frekans dağılımlarına ilişkin bulgular değerlendirilmiş, ardından karşılaştırmalı analizlere yer verilmiştir.

Bulgular bölümünde, bağımsız değişkenlere göre amaçların gerçekleşme düzeyi aritmetik ortalamaları (\bar{X}) ve standart sapmaların (S) hesaplandığı tablolar verilmiştir. Bu tablolar üzerinde, değişken gruplarına göre mesleki yeterlik puan ortalamaları farkının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına ikili gruplarda t-testi, ikiden fazla gruplarda ise ANOVA testi uygulanarak bakılmıştır.

5.1. Ankete Katılan Öğrenciler İle İlgili Genel Bilgiler

5.1.1. Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımları

Tablo 3. Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımları

Cinsiyet	N	%
Kız	199	54,2
Erkek	168	45,8
Toplam	367	100,0

Tabloya göre, araştırmaya katılan öğrencilerin % 54,2'sini kız öğrenciler oluştururken, % 45,8'i erkek öğrencilerden oluşmaktadır.

5.1.2. Öğrencilerin Hafızlık Durumlarına Göre Dağılımları

Tablo 4. Öğrencilerin Hafızlık Durumuna Göre Dağılımları

Hafızlık Durumu	N	%
Hafız	11	3,0
Hafız değil	356	97,0
Toplam	367	100,0

Araştırmaya katılan 367 öğrencinin % 3'ünün hafız, % 97'sinin ise hafız olmadığı görülmektedir.

5.1.3. Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Okul Türüne Göre Dağılımları

Tablo 5. Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Okul Türüne Göre Dağılımları

Okul Türü	N	%
Anadolu İHL	163	44,4
İHL	204	55,6
Toplam	367	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin % 44,4'ü Anadolu İHL, % 55,6'sı İHL öğrencisidir.

5.1.4. Öğrencilerin Tercih Nedenlerine Göre Dağılımları

Tablo 6. Öğrencilerin İmam Hatip Lisesini Tercih Nedenlerine Göre Dağılımları

Tercih Nedeni	N	%
Kişisel tercihi	216	58,9
Aile ve yakınlarının isteği	97	26,4
Başka bir okul kazanamama	24	6,5
Diğer nedenler	30	8,2
Toplam	367	100,0

Tabloya göre, araştırmaya katılan öğrencilerin % 58,9'u kendi tercihiyle, % 26,4'ü aile ve yakınlarının isteğiyle, % 6,5'i başka bir okul kazanamadığı için, % 8,2'si ise farklı nedenlerden dolayı İmam Hatip Lisesini tercih etmiştir.

5.2. Bazı Değişkenlere Göre Öğrencilerin Mesleki Yeterlik Algıları

5.2.1. Öğrencilerin Cinsiyetine Göre Mesleki Yeterlik Algıları

Tablo 7. Cinsiyetine Göre Öğrencilerin Mesleki Yeterlik Algıları

Cinsiyet	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Kız	199	156,85	25,090	365	3,046	p= 0,002 p<0,01önemli
Erkek	168	148,41	27,985			

Tabloda, öğrencilerin mesleki yeterlik algıları ile ilgili istatistikler cinsiyet değişkeni açısından incelenmiştir. Buna göre kız öğrencilerin mesleki yeterlik algıları ortalama puanları (\bar{X} =156,85) iken, erkek öğrencilerin ortalama puanları (\bar{X} =148,41) olarak bulunmuştur. Yapılan t-testi sonucunda cinsiyete göre öğrencilerin mesleki yeterlik algıları arasındaki fark (p<0,01) düzeyinde önemli görülmüştür. Bu sonuca göre kız öğrencilerin mesleki yeterlik algılarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin cinsiyetine göre mesleki yeterlik alt alanlarına ait istatistiksel sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilerin Mesleki Yeterlik Algısı Puanlarının Cinsiyet Faktörü Açısından İstatistiksel Sonuçları

Mesleki Yeterlik Alanları	Cinsiyet	\bar{X}	S	sd	t	p
Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik	Kız	58,80	12,16	365	1,67	p=0,095 p>0,05 Önemsiz
	Erkek	56,61	12,83			
Mesleki Alan Bilgisi	Kız	55,03	8,08	365	4,59	p=0,000 p<0,001 Önemli
	Erkek	50,85	9,35			
Mesleki Beceri ve Uygulama	Kız	24,41	5,89	365	3,69	p=0,000 p<0,001 Önemli
	Erkek	22,07	6,20			

Kız öğrencilerin Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik alanındaki mesleki yeterlik algılarının puan ortalaması (\bar{X} =58,80) iken, erkeklerin ortalaması (\bar{X} =56,61) olarak belirlenmiştir. Puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığına bakmak için t-testi yapılmış ve cinsiyete göre Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik alanındaki mesleki yeterlik algı puan ortalamaları arasında (p>0,05) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir.

Mesleki Alan Bilgisi alanındaki mesleki yeterlik algı düzeylerine bakıldığında kızların ortalaması (\bar{X} =55,03) iken, erkeklerin ortalaması (\bar{X} =50,85) olarak bulunmuştur. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığına t-testi ile bakılmış ve cinsiyete göre öğrencilerin Mesleki Alan Bilgisi yeterlik algısı puan ortalamaları arasında (p<0,01) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Buna göre kızların mesleki alan bilgisinde kendilerini erkeklere göre daha yeterli gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Mesleki Beceri ve Uygulamada ise kızların mesleki yeterlik algı puan ortalaması (\bar{X} =24,41) iken, erkeklerin ortalaması (\bar{X} =22,07) bulunmuştur. Yapılan t-testi sonucunda cinsiyete göre öğrencilerin Mesleki Beceri ve Uygulama alanındaki mesleki yeterlik puan ortalamaları arasındaki fark (p<0,01) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre kızların mesleki beceri ve uygulamada kendilerini erkeklere göre daha yeterli gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıdaki tablolardan elde edilen sonuçlara göre, kızların genel olarak mesleki yeterlik algısının, erkeklere göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Bu araştırma sonucu ortaya çıkan cinsiyet değişkeni açısından öğrencilerin mesleki yeterlik algılarının kız öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Cinsiyet ile yeterlik algısı arasındaki ilişkiyi açıklama noktasında, Çapri ve Çelikkaleli (2008) ile Şeker, Deniz ve Görgeç (2005) tarafından yapılan araştırma sonucu elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir.

Bandura'nın tanımına göre, bireyin belli bir edimi gerçekleştirmek için gerekli eylemleri düzenleme ve yürütme gücüne ilişkin yargısına öz-yeterlik denir. Bu tanımdan yola çıkarak, kız öğrencilerin derslerini daha ciddiye almaları, daha çok ders çalışmaları ve bunun sonucunda da ders notlarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olması, onların ileride mesleğe yönelik yeterlik algısını artırmış olabileceği düşünülmektedir. Bandura aynı çalışmasında insan davranışlarının gerçekte doğru olandan çok, insanların doğru olduğuna inandıkları şeye dayandığını belirtmiştir. (Bandura, 1986'dan akt., Özerkan, 2007) Bu ifadeye bağlı olarak günümüzde Kur'an Kursu öğreticiliğinin kadınlar için ideal meslek olarak görülmesi kız öğrencilerde olumlu yönde algı oluşturmuş olabilir.

Bu araştırma bulgularının aksine, yeterlik algısının cinsiyete göre farklılaşmadığını tespit eden çeşitli çalışmalar da vardır. Kaya ve Turan (2013), Hevedanlı ve Ekici (2009), Yaman, Koray ve Altunçekiç (2004) tarafından yapılan çalışmalarda kızlar ve erkekler arasında mesleki/öz yeterlik algısı bakımından bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Araştırma sonuçlarındaki bu farklılığın örneklerden ya da araştırmaların niteliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

5.2.2. Hafızlık Durumuna Göre Öğrencilerin Mesleki Yeterlik Algıları

Tablo 9. Öğrencilerin Hafızlık Durumuna Göre Mesleki Yeterlik Algıları

Hafızlık Durumu	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Hafız	11	160,18	24,412	365	0,90	p=0,36 p>0,05 Önemsiz
Hafız değil	356	152,76	26,821			

Tabloya göre, hafız öğrencilerin puan ortalaması ($\bar{X} = 160,18$) iken, hafız olmayan öğrencilerin puan ortalaması ($\bar{X} = 152,76$) bulunmuştur. Öğrencilerinin puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına t-testi ile bakılmış ve hafızlık durumuna göre öğrencilerin mesleki yeterlik puan ortalamaları arasında ($p>0,05$) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Hafızlık durumuna göre öğrencilerin mesleki yeterlik alt boyutlarına ait istatistiksel sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 10. Öğrencilerin Mesleki Yeterlik Algısı Puanlarının Hafızlık Faktörü Açısından İstatistiksel Sonuçları

Mesleki Yeterlik Alanları	Hafızlık Durumu	\bar{X}	S	sd	t	p
Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik	Hafız	61,54	12,93	365	1,01	p=0,31 p>0,05 Önemsiz
	Hafız değil	57,68	12,49			
Mesleki Alan Bilgisi	Hafız	54,63	7,11	365	0,57	p=0,56 p>0,05 Önemsiz
	Hafız değil	53,07	8,97			
Mesleki Beceri ve Uygulama	Hafız	25,09	7,35	365	0,95	p=0,33 p>0,05 Önemsiz
	Hafız değil	23,28	6,10			

Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik mesleki yeterlik boyutunda hafızların mesleki yeterlik algı puan ortalaması (\bar{X} =61,54) iken, hafız olmayanların ortalaması (\bar{X} =57,68) bulunmuştur.

Yapılan t-testi sonucunda hafızlık durumuna göre öğrencilerin Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik mesleki yeterlik alanında ($p>0,05$) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Hafız olan ile hafız olmayan öğrencilerin Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik mesleki yeterlik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı anlaşılmaktadır.

Mesleki Alan Bilgisi boyutunda, hafız olan öğrencilerin mesleki yeterlik algıları puan ortalaması (\bar{X} =54,63) iken, hafız olmayan öğrencilerin ortalaması (\bar{X} =53,07) olarak bulunmuştur. Bu puan ortalamaları arasındaki farkın önemli olup olmadığına t-testi ile bakılmış ve hafızlık durumuna göre mesleki alan bilgisi yeterlik algı düzeyleri arasında ($p>0,05$) istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Mesleki Beceri ve Uygulama alanında ise, hafız olan öğrencilerin mesleki yeterlik algıları puan ortalaması (\bar{X} =25,09) iken, hafız olmayanların ortalaması (\bar{X} =23,28) olarak bulunmuştur. Yapılan t-testi sonucunda, hafızlık durumuna göre öğrencilerin mesleki beceri ve uygulama alanındaki mesleki yeterlik algı düzeyleri arasında ($p>0,05$) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir.

Hafız öğrencilerin hafız olmayanlara göre mesleki yeterlik algısında genel toplamda ve alt boyutlarda anlamlı bir farkın çıkmaması, üzerinde durulmaya değer olarak görülmektedir. Toplum nazarında ve özellikle İmam-Hatip Liselerinde hafız öğrencilere karşı teveccüh söz konusudur. Aynı şekilde hafız öğrencilerin de durumlarından ötürü, kendilerine güvenlerinin diğer arkadaşlarına göre daha yüksek olması ve bunun da araştırmamıza yansması beklenirdi. Özellikle “mesleki uygulama ve beceri” mesleki yeterlik alanında, hafız öğrenciler daha avantajlı gibi düşünülse de, bu durum araştırma sonucuna yansımamıştır. Bu da hafızlık öğretiminin niteliğini gündeme getirmektedir. Bu bağlamda öncelikle, ülkemizde resmi olarak hafız yetiştiren Kur’an Kurslarının programı ve haftalık ders saatleri incelenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Kursları yönergesine göre; Kur’an-ı Kerim’i yüzünden okuma çalışmaları yapılan Kur’an Kurslarında; 18 saat Kur’an-ı Kerim, 1 saat İtikat, 3 saat İbadet, 1 saat Siyer, 1 saat Ahlâk dersi olmak üzere 24 saat zorunlu ders yapılmaktadır.

Hafızlık çalışması yapılan kurslarda; haftalık ders programları 24 saat üzerinden düzenlenmektedir. Bu sürenin 20 saati Kur’an-ı Kerim, 1 saati İtikat, 1 saati İbadet, 1 saati Siyer ve 1 saati de Ahlâk dersi için ayrılmaktadır.

Karacelil (2013) tarafından 16 Kur’an Kursu öğreticisinin katılımıyla yapılan çalışmada, öğretmenlerin tamamı müfredatın her kesime hitap edemediğini ve bu noktada yetersiz olduğunu ifade ederken, 13 Kur’an Kursu öğreticisi ise müfredatın son derece ağır ve müfredatı uygulamaya yeterli zaman olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Kur’an Kurslarının müfredatıyla ilgili yapılan başka çalışmalarda da alan, yeterlik ve süre açısından bazı yetersizliklerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Koç, 2011, Özdemir ve Kavak, 2011, Önder, 2010) Müfredattan kaynaklanan eksikliklerle birlikte öğretmenlerin yeterlik durumu ve eğitim düzeyinin de öğrencilerin gelişimlerinde etkisinin olabileceği gözden ırak tutulmamalıdır.

5.2.3. Okul Türüne Göre Öğrencilerin Mesleki Yeterlik Algıları

Okul Türü	N	\bar{X}	S	sd	t	p
AİHL	163	157,46	26,044	365	2,895	p=0,004
İHL	204	149,41	26,833			p<0,01 Önemli

Tablo 11. Okul Türüne Göre Öğrencilerin Mesleki Yeterlik Algıları

Tabloda, araştırmaya katılan öğrencilerin okul türü bakımından mesleki yeterlik algıları ortaya konulmuştur. Buna göre, AİHL öğrencilerinin mesleki yeterlik algı puan ortalamaları (\bar{X} =157,46), İHL öğrencilerinin puan ortalaması ise (\bar{X} =149,41) olarak bulunmuştur.

Yapılan t-testi sonucunda, okul türüne göre öğrencilerinin mesleki yeterlik algıları puan ortalamaları arasındaki fark ($p<0,01$) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre, AİHL öğrencilerinin mesleki yeterlik algı düzeyinin İHL öğrencilerinin mesleki yeterlik algı düzeylerinden daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Okul türüne göre öğrencilerin mesleki yeterlik alt alanlardaki puanlarının istatistiksel sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 12. Okul Türüne Göre Öğrencilerin Mesleki Yeterlik Algısı Puanlarının İstatistiksel Sonuçları

Mesleki Yeterlik Alanları	Okul Türü	\bar{X}	S	sd	t	p
Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik	AİHL	60,07	12,18	365	3,15	p=0,00 p<0,01 Önemli
	İHL	55,98	12,48			
Mesleki Alan Bilgisi	AİHL	54,47	8,60	365	2,62	p=0,01 p<0,05 Önemli
	İHL	52,03	9,04			
Mesleki Beceri ve Uygulama	AİHL	23,80	6,26	365	1,29	p=0,19 p>0,05 Önemsiz
	İHL	22,97	6,03			

Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik alanında AİHL öğrencilerinin mesleki yeterlik algıları puan ortalaması (\bar{X} =60,07), İHL öğrencilerinin ortalaması ise (\bar{X} =55,98) olarak bulunmuştur.

Okul türüne göre öğrencilerin Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik alanındaki mesleki yeterlik algıları puan ortalamaları arasındaki farkın önemine t-testi ile bakılmış ve puan ortalamaları arasındaki fark ($p<0,01$) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre, AİHL öğrencilerinin Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik mesleki yeterlik algıları puan ortalamasının, İHL öğrencilerinin puan ortalamasından da yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Mesleki Alan Bilgisi alanında, AİHL öğrencilerinin mesleki yeterlik puan ortalaması (\bar{X} =54,47) olarak, İHL öğrencilerinin ortalaması ise (\bar{X} =52,03) olarak bulunmuştur. Bu ortalamalar arasındaki farkın önemine t-testi ile bakılmış ve okul türüne göre mesleki alan bilgisi alanındaki mesleki yeterlik algıları puan ortalaması arasındaki fark ($p<0,01$) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuca göre, AİHL öğrencilerinin mesleki alan bilgisi yeterlik algıları puan ortalamasının, İHL öğrencilerinin puan ortalamasından da yüksek olduğu görülmektedir.

Mesleki Beceri ve Uygulama alanında ise, AİHL öğrencilerinin mesleki yeterlik algılarının puan ortalaması (\bar{X} =23,80) iken, İHL öğrencilerinin ortalaması (\bar{X} =22,97) olarak bulunmuştur. İki

grubun puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığına bakmak için t-testi yapılmış ve okul türüne göre mesleki beceri ve uygulamada alanında öğrencilerin yeterlik algılarının puan ortalamaları arasındaki fark ($p>0,05$) düzeyinde önemsiz görülmüştür.

Okul türüne göre mesleki yeterlik algı düzeyinin AİHL lehine farklılık göstermesi, öğrencilerin bu okullara Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG)⁴ sınavı sonucuna göre yerleştirmesi ve buna bağlı olarak daha başarılı öğrencilerin bu okullara girebilmesiyle açıklanabilir. (MEB, 2008)

Mesleki yeterlik düzeyindeki farklılaşmada müfredatın bir etkisinin olup olmadığına bakıldığında, Meslek dersleri açısından Kur'an-ı Kerim dersi AİHL'de 9. Sınıfta haftada dört saat iken, İHL'de 6 saattir. 10, 11, ve 12. Sınıflarda ise Kur'an-ı Kerim dersi eşittir. Mesleki Arapça İHL'de 9. 10. 11. ve 12. sınıflarda haftada beşer saat okutulurken, AİHL'de haftada dörder saat okutulmaktadır. Temel Dini Bilgiler dersi AİHL'de haftada bir saat, İHL'de ise haftada iki saat okutulmaktadır. Görüldüğü gibi her iki programın meslek derslerinde İHL lehine bir farklılık vardır. Ancak bu farklılığın mesleki yeterlik alanlarından "Mesleki Alan Bilgisi" yeterlik algısına yansımadağı görülmektedir.

5.2.4. İmam Hatip Lisesini Tercih Nedenine Göre Öğrencilerin Mesleki Yeterlik Algıları

Tablo 13. İmam Hatip Lisesini Tercih Nedenine Göre Mesleki Yeterlik Algıları

Tercih Nedeni	N	\bar{X}	S	sd	F	p
Kişisel tercih	216	157,36	26,01	3/363	0,34	p=0,001 p<0,01 Önemli
Aile ve yakınların isteği	97	146,85	24,13			
Başka okul kazanamama	24	141,62	31,75			
Diğer nedenler (Okulun eve yakın olması, İslam'ı doğru öğrenmek vb.)	30	150,43	30,09			

Tabloya bakıldığında kişisel tercihiyle İmam Hatip Lisesine gelen öğrencilerin mesleki yeterlik algı puanının ($\bar{X}=157,36$), diğer nedenlerle İmam Hatip Lisesini tercih eden öğrencilerin ortalamalarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Yapılan varyans analizi sonucunda, İmam Hatip Lisesini tercih nedenlerine göre İmam Hatip Lisesine gelen öğrencilerin mesleki yeterlik algıları puan ortalamaları arasında ($p<0,01$) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmüştür. Bu sonuca göre, kendi tercihiyle İmam Hatip Lisesine gelen öğrencilerin mesleki yeterlik algısı düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir.

Farklılaşmanın hangi gruplar arasında önemli olduğuna Scheffe testi ile bakılmış, İmam Hatip Lisesine "kişisel tercih" ile gelen öğrencilerin mesleki yeterlik algı düzeyinin "aile ve yakınlarının isteği" ve "başka okulu kazanamama" gibi nedenlerle gelenlere göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

İmam Hatip Lisesini tercih nedenine göre öğrencilerin mesleki yeterlik alt alanlardaki puanlarının istatistiksel sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 14. İmam Hatip Lisesini Tercih Nedenine Göre Öğrencilerin Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik Yeterlik Algısı Puanlarının İstatistiksel Sonuçları

⁴ 14.02.2018 tarihinde yayınlanan "Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik" ile TEOG sınav sistemi kaldırılarak yerine "Liselere Giriş Sınavı (LGS)" getirilmiştir.

Tercih Nedeni	N	\bar{X}	S	sd	F	p
Kişisel tercih	216	59,16	12,28	3/363	2,44	p=0,064 p>0,05 Önemsiz
Aile ve yakınların isteği	97	56,45	11,64			
Başka okul kazanamama	24	53,58	14,28			
Diğer nedenler	30	55,73	14,28			
Toplam	367	57,80	12,50			

Öğrencilerin tercih nedeni ile dini pedagojik formasyon ve rehberlik yeterlik algısı puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark olup olmadığına Anova testi ile bakılmış olup, İmam Hatip Lisesini tercih nedenlerine göre dini pedagojik formasyon ve rehberlik yeterlik algıları puan ortalamaları arasındaki fark ($p>0,05$) düzeyinde **istatistiksel olarak** anlamlı görülmemiştir.

Tablo 15. İmam Hatip Lisesini Tercih Nedenine Göre Öğrencilerin Mesleki Alan Bilgisi Yeterlik Algısı Puanlarının İstatistiksel Sonuçları

Tercih Nedeni	N	\bar{X}	S	sd	F	p
Kişisel tercih	216	54,75	8,45	3/363	7,477	p=0,000 p<0,001 Önemli
Aile ve yakınların isteği	97	50,16	8,59			
Başka okul kazanamama	24	49,79	9,85			
Diğer nedenler	30	53,56	9,73			
Toplam	367	53,11	8,92			

Yapılan Anova testi sonucunda, öğrencilerin İmam Hatip Lisesini tercih nedeni göre mesleki alan bilgisi yeterlik algısı puan ortalamaları arasında ($p<0,001$ düzeyinde anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre, İmam Hatip Lisesini tercih nedeni ile mesleki alan bilgisi yeterlik algısı arasında anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır.

İmam Hatip Lisesini tercih nedenlerine göre farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğuna Scheffe testi ile bakılmıştır. Bu test sonucunda, İmam Hatip Lisesine “*kendi isteğiyle*” gelen öğrencilerin, “*aile ve yakınların isteğiyle*” gelen öğrencilere göre mesleki alan bilgisi yeterlik algısının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 16. İmam Hatip Lisesini Tercih Nedenine Göre Öğrencilerin Mesleki Beceri ve Uygulama Yeterlik Algısı Puanlarının İstatistiksel Sonuçları

Tercih Nedeni	N	\bar{X}	S	sd	F	p
Kişisel tercih	216	24,18	5,98	3/363	4,09	p=0,007 p<0,01 Önemli
Aile ve yakınların isteği	97	22,23	5,90			
Başka okul kazanamama	24	20,62	6,77			
Diğer nedenler	30	23,00	6,56			
Toplam	367	23,34	6,14			

Yapılan Anova testi sonucunda, öğrencilerin İmam Hatip Lisesini tercih nedenine göre mesleki beceri ve uygulama yeterlik algısı puan ortalamaları arasında ($p<0,01$) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür.

İmam Hatip Lisesini tercih nedenlerine göre farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğuna Scheffe testi ile bakılmıştır. Bu test sonucunda, İmam Hatip Lisesine kendi tercihiyle gelen öğrencilerin, aile ve yakınlarının isteğiyle gelen öğrencilere göre mesleki beceri ve uygulama yeterlik algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Yukarıdaki tablolara bakıldığında, öğrencilerin İmam Hatip Liselerini tercih nedeni ile öğrencilerin mesleki yeterlik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmüştür. Ölçeğin alt boyutlarından mesleki alan bilgisi ve mesleki beceri-uygulama yeterlik algısı ile İmam Hatip Lisesini tercih nedeni arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Scheffe testi sonucunda, İmam Hatip Lisesine kendi tercihiyle gelen öğrencilerin, aile ve yakınlarının isteğiyle gelen öğrencilere göre mesleki yeterlik algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Ergenlik dönemi, psiko-sosyal gelişim açısından, bireyin kendi değerlerini oluşturduğu, bununla birlikte kendi fikirlerini ve düşüncelerini ortaya koyduğu ve bunların karşısındaki kişilerce önemsenmesini beklediği bir dönemi ifade etmektedir. Fikir ve tercihleri önemsenen bireylerin öz yeterlik algıları yükseldiği ve bu durumun da mesleki yeterlik algılarına yansıdığı ifade edilmektedir. (Altun ve Yazıcı, 2013) Tabiatıyla kendi tercihiyle İmam-Hatip Lisesine gelen öğrencilerin akademik başarısının mesleki yeterlik algısını olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

5.2.5. İkamet Ettiği Yerleşim Yerine Göre Öğrencilerin Mesleki Yeterlik Algıları

Tablo 17. İkamet Ettiği Yerleşim Yerine Göre Mesleki Yeterlik Algıları

İkamet	N	\bar{X}	S	sd	t	p
Şehir merkezi	221	156,49	26,567	365	3,128	p=0,002
Köy/mahalle	146	147,67	26,235			p<0,01 Önemli

Tabloda görüldüğü gibi, şehir merkezinde ikamet eden öğrencilerinin mesleki yeterlik algıları puan ortalaması (\bar{X} =156,49) olarak, köy veya mahallede ikamet eden öğrencilerinin puan ortalaması ise (\bar{X} =147,67) olarak bulunmuştur. Öğrencilerinin puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığına t-testi ile bakılmıştır. Yapılan t-testi sonucunda şehir merkezinde ikamet eden öğrencilerinin puan ortalaması, köy veya mahallede ikamet eden öğrencilerinin puan ortalamasından (p<0,01) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı görülmüştür. Bu sonuca göre, şehir merkezinde ikamet eden öğrencilerinin mesleki yeterlik algı puan ortalaması, köy veya mahallede ikamet eden öğrencilerinin puan ortalamasına göre daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

İkamet ettiği yerleşim yerine göre öğrencilerin mesleki yeterlik alt alanlardaki puanlarının istatistiksel sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 18. Öğrencilerin Mesleki Yeterlik Algısı Puanlarının İkamet Ettiği Yerleşim Yerine Göre İstatistiksel Sonuçları

Alt Gruplar	Yerleşim Yeri	\bar{X}	S	sd	t	p
Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik	Şehir Merkezi	59,31	12,57	365	2,876	p=0,004
	Köy/Mahalle	55,51	12,08			p<0,01 Önemli
Mesleki Alan Bilgisi	Şehir Merkezi	54,00	9,11		2,339	p=0,020
	Köy/Mahalle	51,78	8,47			p>0,05 Önemsiz
Mesleki Beceri ve Uygulama	Şehir Merkezi	24,30	6,16		3,776	p=0,000
	Köy/Mahalle	21,87	5,83			p<0,001 Önemli

Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik yeterlik alanında şehir merkezinde ikamet eden öğrencilerin mesleki yeterlik algıları puan ortalaması ($\bar{X} = 59,31$) olarak, köy/mahallede ikamet edenlerin ortalaması ise ($\bar{X} = 55,51$) olarak bulunmuştur. Bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığına t-testi ile bakılmıştır. Yapılan t-testi sonucu, yerleşim yerine göre öğrencilerin Dini Pedagojik Formasyon ve Rehberlik alanındaki yeterlik algısı puan ortalamaları arasında ($p < 0,01$) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur.

Mesleki Alan Bilgisi yeterlik alanında şehir merkezinde ikamet eden öğrencilerin mesleki yeterlik algıları puan ortalaması ($\bar{X} = 54$) iken, köy/mahallede ikamet edenlerin ortalaması ($\bar{X} = 51,78$) olarak bulunmuştur. Yapılan t-testi sonucunda yerleşim yerine göre öğrencilerin Mesleki Alan Bilgisi alanında yeterlik algıları arasındaki fark ($p > 0,05$) düzeyinde anlamlı bulunmamıştır.

Mesleki Beceri ve Uygulama alanında yeterlik şehir merkezinde ikamet eden öğrencilerin mesleki yeterlik algıları puan ortalaması ($\bar{X} = 24,30$) olarak, köy/mahallede ikamet edenlerin ortalaması ise ($\bar{X} = 21,87$) olarak bulunmuştur. Yapılan t-testi sonucunda yerleşim yerine göre öğrencilerin Mesleki Beceri ve Uygulama alanındaki yeterlik algıları arasındaki fark ($p < 0,001$) düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Geçmiş yıllarda, okulda başarısızlığın kaynağının sadece öğrenci kaynaklı olduğu, öğrencinin zihinsel yeterlik düzeyinin düşük olmasının, okuma-yazma-aritmetik alanlarındaki başarısını belirlediği düşüncesi egemen iken, zamanla eğitim alanında geliştirilen araştırma metotları sonucunda bu görüşün kısmen eksik kaldığı, bunun yanı sıra öğrencinin bireysel yeteneği ve çevresel birçok faktörün onun başarısını önemli ölçüde etkilediği saptanmıştır. Başarının temelinde öğrenci ve eğitim kalitesi yer alırken, çevresel, ekonomik, kültürel faktörlerin yanı sıra sağlık durumu, ebeveynlerin eğitim düzeyleri vb. birçok faktörün yer aldığı ortaya konulmuştur. (Özer ve Sarı, 2009)

Araştırmamız sonucunda, şehirde ikamet eden öğrencilerin mesleki yeterlik algılarının ($\bar{X} = 156,49$), köyde ikamet edenlere göre ($\bar{X} = 147,67$) yüksek olmasında şehrin imkânlarının daha fazla olması ve kırsalla kent merkezleri arasındaki sosyal yaşam farklılaşmalarının etkili olabileceği düşünülmektedir.

6. SONUÇ

İmam-Hatip Lisesi son sınıf öğrencilerine uygulanan mesleki yeterlik ölçeği neticesinde, İHL'lerde okuyan öğrencilerin bazı değişkenlere göre mesleki yeterlik algıları incelenmiştir. Araştırma sonucunda şu sonuçlar elde edilmiştir:

1- Araştırmaya katılan öğrencilerin % 54,2'si kız, % 45,8'i erkektir. Kız öğrencilerin mesleki yeterlik algısı puanı ortalaması ($\bar{X} = 156,85$), erkek öğrencilerin mesleki yeterlik algısı puan ortalamasından ($\bar{X} = 148,41$) daha yüksek olarak bulunmuştur.

2- Araştırmaya katılan öğrencilerin % 3'ü hafız, % 97'si ise hafız değildir. Öğrencilerin hafız olup olmaması ile mesleki yeterlik algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki görülmemiştir.

3- Araştırmaya katılan öğrencilerin % 44,4'ü Anadolu İHL, % 55,6'sı İHL öğrencisidir. AİHL öğrencilerinin mesleki yeterlik algısı puan ortalaması ($\bar{X} = 157,46$) ile İHL öğrencilerinin mesleki yeterlik algısı puan ortalaması ise ($\bar{X} = 149,41$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmüştür. AİHL öğrencilerinin mesleki yeterlik algısı İHL öğrencilerine göre daha yüksek olarak bulunmuştur.

4- Araştırmaya katılan öğrencilerin % 58,9'u kendi tercihiyle, % 26,4'ü aile ve yakınlarının isteğiyle, % 6,5'i başka bir okul kazanmadığı için, % 8,2'si ise farklı nedenlerden dolayı İmam Hatip Lisesini tercih etmiştir.

Kendi tercihiyle İmam-Hatip Lisesine gelen öğrencilerin mesleki yeterlik algısı puan ortalaması ($\bar{X} = 157,36$), aile ve yakınlarının isteğiyle gelen öğrencilerin puan ortalaması ($\bar{X} = 146,85$), başka bir okul kazanmadığı için gelen öğrencilerin puan ortalaması ($\bar{X} = 141,62$) ve farklı nedenlerden ötürü gelen öğrencilerin puan ortalaması ise ($\bar{X} = 150,43$) olarak bulunmuştur. Araştırma sonucunda kendi tercihiyle İmam-Hatip Lisesine gelen öğrencilerin mesleki yeterlik algısı diğer tercihlerle gelenlere göre daha yüksek olarak bulunmuştur.

5- Araştırmaya katılan öğrencilerin % 60,2'si şehir merkezinde, % 39,8'i ise köy veya mahallede ikamet etmektedir. Şehir merkezinde ikamet eden öğrencilerin mesleki yeterlik algısı puanı ($\bar{X} = 156,49$), köy veya mahallede ikamet eden öğrencilerin puan ortalamasından ($\bar{X} = 147,67$) daha yüksek olduğu görülmüştür.

6- İHL ders programları incelendiğinde, Kelam, Hitabet ve Mesleki Uygulama derslerinin yalnızca 12. Sınıfta; Fıkıh ve Hadis dersleri ise yalnızca 10. sınıfta iki saat okutulduğu, bunun da mesleki yeterlik konusunda sınırlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

İmam-Hatip Lisesi son sınıf öğrencilerinin mesleki yeterlik algılarını tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmanın sonuçlarından hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

1. Günümüzde İmam-Hatip Liselerinde öğrenci sayısı giderek yükselmektedir. Bu artışla birlikte niceliğin yanında niteliğin de göz önünde tutulması önemlidir. Zira nitelikli öğrenci ile birlikte öz yeterlik ve mesleki yeterlik algısı da artacaktır. Bu noktada İmam-Hatip Liselerinde ders programlarından sosyal faaliyetlere farklı alanlarda, çağın getirdiği ihtiyaç ve beklentileri karşılayacak nitelikli insan ihtiyacına cevap verecek bir yenilenme ve değişime ihtiyaç duyulmaktadır.

2. İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin mezuniyetten sonraki çalışma sahaları, İmam-Hatiplik, Kur'an Kursu Öğreticiliği, müezzinlik gibi, daha çok halkla iç içe olunan meslekler olduğu göz önünde bulundurularak, sosyal iletişimlerini güçlendirecek ortamlar hazırlanmalıdır.

3. Hafızlık, mesleki yeterlik bakımından önemli bir faktör olarak değerlendirilmesine rağmen, bulgularda bu paralelde bir sonuç görülmemiştir. Bu nedenle, hafız yetiştiren kurumların müfredatları, öğretici yeterlikleri incelenmeli ve öğrenci beklentileri göz önüne alınmalıdır. Bu şekilde İmam-Hatip Lisesine gelen hafız öğrencilerin, buldukları okulun imkânlarıyla da birlikte niteliklerinin artmasına yardım edilmiş olacaktır. Bu noktada Diyanet İşleri Başkanlığı ile Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün birlikte bir süreç yürütmeleri önemli görülmektedir.

4. Öğrencilerin mesleki yeterlik algı ve motivasyonlarını yükseltmek için aile, okul, öğretmen ve öğrenciler arasındaki iletişim ve etkileşim daha üst düzeye çıkarılmalı, paydaşların işbirliği artırılmalıdır.

5. Ders içerikleri ve müfredat, toplumun ve çağın ihtiyaç ve beklentilerine göre güncellenmelidir.

6. Araştırma sonucunda İHL'ye kendi isteğiyle gelen öğrencilerin mesleki yeterlik algı düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Fakat İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinin belirli bir kısmı bu okullara kendi isteği dışında geldiklerini ifade etmektedirler. Bu noktada anne babalar, öğretmenler ve okul idarecileri, öğrencilerle aralarında daha yapıcı bir dil geliştirmeli, İHL'ler zorla gidilen okullar değil, severek ve isteyerek gidilen okul haline dönüştürülmelidir.

KAYNAKÇA

- Akengin, H., Yıldırım G., İbrahimoglu Z. ve Arslan S. (2014). Öğrencilerin coğrafya dersine ilişkin öz yeterlik algıları ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 29, 150-167.
- Akyürek, S. (2005). Kur'an Kursu öğreticisinin mesleki yeterlilikleri. *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 175-192.
- Altun, F. ve Yazıcı, H. (2013). Ergenlerin benlik algılarının yordayıcıları olarak: akademik öz-yeterlik inancı ve akademik başarı,. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21 (1), 145-156.
- Çapri, B. ve Çelikkaleli, Ö. (2008). öğretmen adaylarının öğretmenliğe ilişkin tutum ve mesleki yeterlik inançlarının cinsiyet, program ve fakültelerine göre incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (15), 33-53.
- Hevedanlı, M. ve Ekici, G. (2009). Üniversite öğrencilerinin biyoloji öz yeterliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Dicle üniversitesi örneği), *Ege Eğitim Dergisi*, 10 (1), 24-47.
- Karacelil, S. (2013). Kur'an kursu öğretmenlerine göre kur'an kurslarının eğitim problemleri: sırnak ili örneği, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (3), 275-295.
- Kaya, M. ve Turan, İ. (2013). İlahiyat fakültesi ve imam hatip lisesi son sınıf öğrencilerinin din görevliliğine ilişkin mesleki yeterlik algıları (Samsun ili örneği). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34, 5-36.d
- Koç, A. (2005). *Kur'an kurslarında eğitim ve verimlilik*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Mersin, Y. (2007). *Din görevlilerinde mesleki doyum* (yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Önder, M. (2010). Yeni öğretim programı ve 8 ay süreli kur'an kursları (muhteva, uygulama, problemler ve çözüm önerileri). *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2), 297-308.
- Özdemir, Ş. ve Kavak, R. (2011). Öğretici görüşlerine göre yaz kur'an kursları (Elâzığ örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4, (18), 298-315.
- Özer, H. ve Sarı, A. (2009). Kovaryans analizi modelleriyle üniversite öğrencilerinin başarılarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi: atatürk üniversitesi iibf öğrencileri için bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24, (2), 105-126.
- Özerkan, E. (2007). Öğretmenlerin Öz-yeterlik algıları ile öğrencilerin sosyal benlik kavramları arasındaki ilişki, (yüksek lisans tezi). *Edirne: Trakya Üniversitesi*.
- Şeker, H., Deniz, S. ve Görgeç, İ. (2005). Tezsiz yüksek lisans öğretmen adaylarının öğretmenlik yeterlikleri üzerine değerlendirmeler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 42, 237-253.
- Şişman, M. (2002). *Öğretmenliğe giriş*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Turan, İ. (2013). Din görevlilerinin mesleki yeterlikleri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13, (1), 47 -73.
- Yaman, S., Cansüngü Koray, Ö.ve Altunçekiç, A. (2004). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öz-yeterlik inanç düzeylerinin incelenmesi üzerine bir araştırma. 2 (3), 355-366. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/256422>

HİTİT UYGARLIĞINDA BÜYÜK TAPINAK MİMARİSİ VE ETKİLERİ

Elif Fatma SALİHOĞLU¹

Deniz DEMİRARSLAN²

Atıf/©: Salihoğlu, E., F. ve Demirarslan, D. (2018). Hitit uygarlığında büyük tapınak mimarisi ve etkileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1761-1779. doi: 10.17218/hititsosbil.411558

Özet: Eski Anadolu Uygarlıklarından olan Hititler; Anadolu'nun mimari ve sanatına yön veren en önemli uygarlıkların başını çekmektedir. Bu uygarlık ilk kez 1834 yılında Hitit başkenti Hattuşaş ile Charles Texier tarafından Dünya'ya tanıtılmıştır. Bir dağ kenti olan Hattuşaş yer seçimi açısından dahi kendi dönemi içerisinde Anadolu'da özgün bir başkent konumundadır. Başlangıcı 1906 yılına dayanan arkeolojik çalışmalar ile taş temelleri günümüze kadar ulaşmış olan görkemli bir kentin mimarisini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma ile Hattuşaş'taki önemli mimari yapıların başında gelen Büyük Tapınak Kompleksi'nin mekân kurgusu incelenmiş olup; Anadolu Mimarlığı üzerindeki etkileşimlerine ulaşılması amaçlanmıştır. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki; Büyük Tapınak bir mabet olmasının yanı sıra iş evi, arşiv odası gibi farklı işlevlere sahip mekânlar da barındıran büyük bir komplekstir. Dini tören ritüellerine uygun olarak tapınak alanlarında mahrem alanların ve kutsal bölümlerin oluşturulması, özel avlu ve girişler, depolama alanları akılcı bir tasarımın göstergesidir. Yatayda genişleyen ve işlevlerine göre bölümlere ayrılan mekân kurgusu, işlevsellik, çevreye hâkim konumu ve malzeme seçimleri ile örnek bir mimari yapıdır. Anadolu'da Hitit Mimarisinden çok daha yakın tarihli inşa edilmiş olan Selçuklu-Osmanlı külliyesi ve Topkapı Sarayı'nın da Hitit mimarisinin plan özelliklerini gösterdiği görülmüştür. Sonuç olarak Hitit Uygarlığının mimarisi ve sanatının Anadolu'nun mimari kimliği üzerinde etkili olduğu bir kez daha ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hitit Uygarlığı, Hitit Mimarisi, Büyük Tapınak, Hattuşaş

The Great Temple Architecture of the Hittite Civilization and its Effects

Citation/©: Salihoğlu, E. F. and Demirarslan, D. (2018). The great temple architecture of the Hittite civilization and its effects. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1761-1779. doi: 10.17218/hititsosbil.411558

Abstract: The Hittites from ancient Anatolian Civilizations was one of the most important one that has given a new shape to the architecture and art of Anatolia. This civilization was first introduced to the world by Charles Texier in 1834 with 'Hattusha' the Hittite capital. Hattusha, a mountainous city, was a unique capital in Anatolia in terms of the location selected during its period. With the recent and past archaeological studies, stone foundations has revealed the architecture of a magnificent city. The Great Temple is at the head of the most important architectural structures in Hattusha. This study aims to reach the interactions of the Great Temple Complex on Anatolian Architecture and its design criteria. Research has shown that the Great Temple is not only a sanctuary but also is a large complex that houses spaces with different functions such as workplaces or archive room. In accordance with religious ceremonial rituals creation of private areas

Makale Geliş Tarihi: 1 Nisan 2018

Makale Kabul Tarihi 9 Aralık 2018

¹Yüksek İç Mimar, Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, elifkarabay@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9031-4817>

² Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, denizdemirarslan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7817-5893>

and sanctuaries in temples, indicative of a rational design. It is an exemplary architectural structure with the plan formation, which expands horizontally and divided into functions also with its dominant position and material selections. Therewithal it is seen that Anatolian Seljuk-Ottoman mausoleums and Topkapi Palace, which were built much more recently than Hittite Architecture, also showed similar features. In this respect, once again it is possible to say that the Hittite civilization architecture and art have played an important role in the formation of the Anatolian Architectural Identity.

Keywords: *Hittite civilization, Hittite Architecture, The Great Temple, Hattusha*

1. GİRİŞ

Hitit Uygarlığının oluşumunda, Anadolu'nun en önemli ön tarih uygarlıklarından biri olan Hattiler'in katkısı büyüktür. Antik dönemde Anadolu'nun "Hatti ülkesi" olarak adlandırılması bile, Anadolu-Hatti ilişkisini ortaya koyan çarpıcı bir örnektir. Birçok bilim adamı bu dönem Hatti topluluğu için "proto-Hitit" ya da "proto-Hatti" adlandırmasını kullanmıştır ve bu söylemin alışkanlık sonucu yer yer hâlâ kullanıldığı görülmektedir. Bu durum Hititlerin Hattiler 'den geldiği izlenimi vermekle birlikte gerçekte dil ve ırk bakımından bu iki halk topluluğu birbirinden tümüyle farklıdır (Akurgal, 2005, s.15). Anadolu'ya yeni gelen Hind-Avrupa'lı boyların yani 'Hititler'; Hatti kültür ve sanatlarından oldukça fazla etkilenmiştir. Bu güçlü etkileşim sayesinde köklü Hatti gelenekleri Anadolu Hitit Uygarlığında yaşamış ve geniş coğrafyalarda etkili olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen Hint-Avrupalı boylarının kökenleri Avrupa'nın Kuzey bölgelerine dayanmaktadır ve bu boyların Atlantik kıyılarından Güney'e göç ettikleri kabul edilmektedir. Bu göç; isimlerini sonradan almış olan Germenlerin, Latinlerin, Yunanlıların, İranlıların ve Hintlilerin bugünkü yurtlarına dağılmaları ile geniş coğrafyalarda etkin olmuştur. Hint-Avrupalı bu boylar, Anadolu'ya da tıpkı Troyalılar ve Frigler gibi yerleşmişlerdir. Bir başka Hint-Avrupalı boy olan Mitanniler de Hurri ülkesini işgal etmiştir. M.Ö.2000'li yıllardaki bu büyük göç dalgaları gerek göç alması gerek göç yolları üzerinde olması sebebi ile Anadolu yerleşmelerindeki barış ortamına son vermiştir. Erken Tunç Çağı yerleşmelerinden olan Alacahöyük, Boğazköy, Bitik, Karaoğlan, Dündartepe ve Karahöyük'de bu dönemde çıkan savaşların izlerine rastlanmaktadır. Bahsi geçen yerleşim merkezleri zamanla Hint-Avrupalı Hititlerin hâkimiyetine girmiştir. Böylece yüzyıllarca egemenlik sürecek olan Hitit uygarlığının temelleri atılmıştır. Anadolu'ya göçen Hititli Prensler, var olan Hatti ve Hurri beyliklerinin kültürlerini yok etmek yerine izledikleri politikalar ile korunmasına öncülük etmişlerdir. Eski Hitit Krallığı'nın Hititler tarafından kurulmasının diğer bir deyişle Hint-Avrupa prenslerinin yerli beyleri alt ederek Anadolu'da hâkimiyet kurmalarının 250 yılı bulunduğu düşünülmektedir (Akurgal, 2005, ss. 35-36).

Atakum, Erdemir Tanyeri ve Erdem (2003, s.15); Hitit Uygarlığında bir kültür sentezinin oluşmasında Hititli prenslerin izledikleri sağduyulu politikaların etkisinin büyük olduğunu vurgulamaktadır. Fethettikleri toplulukların halklarına karşı herhangi bir saldırı olmadıkça iyi davrandıkları bilinmektedir. Ayrıca kazandıkları ganimetler bir yana dursun bu ülkelerin tanrılarını da kendi tanrılar topluluğuna katmışlardır. Böylece günümüzde dahi kendilerine 'Bin Tanrılı' uygarlık sıfatını verilmesini sağlamışlardır. Hitit Uygarlığı; Pankuş meclisi, tahta geçiş sırasını belirleyen Telipinu Fermanı, Mısırlılarla yaptıkları tarihin ilk yazılı antlaşması gibi önemli siyasi adımları ile de tarih sahnesinde önemli izler bırakmışlardır. Askeri açıdan da çok güçlü olmalarına rağmen hatta Mısırlılarla boy ölçüşecek kadar iyi bir ordularının olmasına

karşın düşman saldırılarına dayanıklı tasarladıkları savunma sistemleri ve surları ile de önemli olmuşlardır. Tarih sahnesinde bıraktıkları bu akılcı çözümler Anadolu üzerinde ve yakın coğrafyada etkileri yüzyıllar sürecektir reformlara ilham olabildiklerini açıkça göstermektedir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatür araştırması içerisinde, Hattuşa bölgesinde kazı çalışmalarında yer almış olan ve yapılar hakkında güncel bir rehber hazırlamış olan Seheer J.'nin (2011) ve ilk dönem kazıları içerisinde yer almış olan Bittel'in (1976) yazılı kaynakları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Naumann'ın (1985) "Eski Anadolu Mimarlığı" adlı eseri önemli mimari bilgiler içerdiği için, eski dilde yer verdiği mimari terimler günümüz karşılıkları ile değiştirmek suretiyle kullanılmıştır. Akurgal E.'nin (1987), (1995), (2005) de eserleri Hitit Uygarlığının kültür ve yaşamını anlayabilmek adına önemli bilgiler içermesi sebebiyle çalışma için araştırılmıştır. Konu ile ilgili Hitit tabletlerini anlayabilmek adına ise McMahon G'nin (2003) çeviri eserinden yararlanılmıştır. Çalışma içerisinde geçen ve kaynaklar listesinde yer alan diğer tüm eserler literatür araştırmasına katkı sağlamış ve çalışmaya dahil edilmiştir.

3. ARAŞTIRMA

Çalışma kapsamında incelenmiş olan Büyük Tapınak'ın mimari özelliklerine ve etkilerine ulaşmak için, öncelikle yer aldığı Eski Hitit başkenti Hattuşa hakkında bir literatür araştırması yapılmıştır. Daha sonra bahse konu yapı ve mekânları yerinde incelemek amacıyla Çorum'da yer alan Hattuşa Antik kenti ve ilgili müzeler ziyaret edilerek yapılan analizler araştırma içerisine dâhil edilmiştir.

3.1. Eski Hitit Uygarlığı ve Başkent Hattuşa

Hitit Uygarlığı; kuruluşunun başlangıcı kabul edebileceğimiz Beylikler dönemi sonrasındaki Eski krallık (MÖ.1660-1460) döneminde 11 kral, ardından Büyük Krallık döneminde (MÖ.1460-1190) 13 kral ile Anadolu'ya toplamda 800 sene egemen olmuşlardır (Akurgal, 2005, ss.49-50-110). Bu görkemli Anadolu Uygarlığı zaman olarak geç sayılabilecek bir tarihte ilk kez 1880'de İngiliz Bilgin A.H.SAYCE tarafından Bible Arkeolojisi dergisi için hazırladığı bildiri ile duyulmuştur (Hititler Hitit Devleti, 2017). Bu bildiri sonrası ise ilk kez 1834 yılında Charles Texier tarafından Hitit Uygarlığı başkenti Hattuşaş gezilerek dünyaya tanıtılmıştır. 150 yıldan fazla bir süre sonra 1986 yılına gelindiğinde UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınan Hattuşa (Çorum, Boğazköy), Anadolu'da yüzyıllar boyu olduğu gibi tekrar çok önemli bir merkez haline gelmiştir. Başkent ilk yerli halkı Hattiler tarafından "Hattuş" olarak adlandırılmış olsa da Hitit egemenliğine geçtikten sonra "Hattuşa" adını almıştır (Hattuşa (Boğazköy)-Hitit, 2017).

Hattuşa zamanla federatif bir devletin merkezi olmuştur. Düzenledikleri akınlar ile Hatti yerli kültürünü sentezlemeleri yanında benzer yüksek kültürlü yerli halkların örneğin Hurrilerin ve Mezopotamyalı kavimlerin kültürlerinden de beslenmişlerdir (Akurgal, 2005, s.111).

Sevin (2004, s.176), Hitit Uygarlığının Anadolu'ya mimari ve sanat açısından önem kazandırdığını, Hitit İmparatorluk Çağı kültüründe de Eski Hitit kültürünün devam etmesine ek olarak mekân içi süslemelerde özellikle betimleme sanatında büyük bir sıçrama yaşandığını belirtmiştir. Ayrıca bu eserlerin imparatorluk dönemine yakışır nitelikte olduğunu da vurgulamıştır.

Başkent Hattuşa 'da Hitit İmparatorluk Çağı'nda inşa edilmiş ve Anadolu mimarlık tarihi açısından önemli yapıların olduğunu söylemek mümkündür. Günümüze ulaşan ve büyük çoğunluğu Büyük Kral IV. Tudhaliya dönemine ait olan önemli kalıntılar arasında tapınaklar,

kraliyet konutları ve surlar bulunmaktadır. Bu yapılardan biri olan Büyük Tapınak Yapısı, hem Hitit Uygarlığındaki tapınak mimarisini anlayabilmek hem de genel hatları ile Hitit Uygarlığına ait mimari yapı karakteristikleri inceleyebilmek açısından önemlidir.

3.2. Hattuşa Tapınakları ve Genel Mekân Kurgusu

Hattuşa Antik Kenti; genel görünüm olarak bir bütün olsa da araştırmacılar tarafından yukarı ve aşağı kent olmak üzere iki bölüme ayrılarak incelenmiştir. Aşağı kent bölgesini, yukarı kent bölgesinden ayıran önemli bir özelliği, ilk yerleşimin yerli Hatti halkı tarafından bu bölgede başladığının bilinmesidir. Hititlerin sonradan kente gelmesi ve yerleşmesi ile daha görkemli yapılar inşa edilmiştir. Büyük Tapınak, Hitit Konutları, Yamaç Evi (Hattuşa' da yer alan iki katlı anıtsal bir yapı) aşağı kentte yer alan Hitit dönemi eserlerindedir. Aşağı kent bölgesi Büyük Tapınak dışında da Yukarı kent bölgesinde de Bryce'a göre uzun seneler 5 adet olduğu düşünülen tapınak sayısının toprak altında olduğu anlaşılanlarla birlikte 26 adetten az olmadığını söylemektedir. (Bryce, 2005, s.2)

Hitit tabet metinleri de çok sayıda tapınaktan bahsetmektedir. Bu tapınaklar metin içerisinde genellikle "Tanrı'nın evi" olarak adlandırılmıştır. *AN.TAH.SUM. plant* olarak isimlendirilen ve festival bilgilerine yer veren tablet okuma çalışmaları 11 tapınaktan bahsedildiğini ortaya koymuştur. Bunlar; Güneşin tapınakları, Palai tanrısı Ziparwa, fırtına tanrısı, Zababa, Hannu, Halep fırtına tanrısı, ilahi koruyucu, Ana Tanrıça, Ashgashepa, Ea, Zitharya ve metinde adı kaybolmuş bir tanrı için inşa edilmiş bir tapınak olarak sayılmaktadır (Güterbock, 1975, ss.124-125).

Naumann, Büyük Tapınak dâhil Hattuşaş'taki çok sayıda tapınağı ortak mekân kurguları doğrultusunda incelemiş ve genel olarak benzer mekânlara ve donatılara sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bunlar; kapılar, merdivenler, avlular, avlu geçitleri, hilammar, kült odaları ve ' È.ŠA' olarak adlandırılan mekânlardır. Naumann'ın bahsettiği ve bir Hitit sözcüğü olan hilammar ismi ile söz ettiği mekân, en kutsal odanın önünde yer alan ve o odaya girişi sağlayan kısımdır. Hilammar mekânları Hitit mimarlığında ilk kez ortaya çıkmıştır ve Geç Hitit dönemi yapılarında da üstünlük kazanan bir tasarım ögesidir (Naumann, 1985, s.466).

Tapınaklarda özel odalar olan hilammar ve kült odası odalarına doğrudan doğruya bir girişle bağlanmak yerine girişin yana doğru kaydırılıp sürekli olarak solda ve iki oda geçildikten sonra tasarlanmış olmasının rastlantısal olmadığı düşünülmektedir. Bu dolaylı giriş çözümü, kült odasının başta bağımsız olduğunu ve geç dönemde birleştirildiği fikrini de desteklese de, kült odasına doğrudan bir geçişin olmaması dini bir ritüelin mimariye yansımaları olarak daha çok kabul görmüştür (Naumann, 1985, s.467).

Hattuşa Tapınaklarında yine hilammar ve kült odaları arasında, sürekli olarak kült odasının solunda bulunan bir oda topluluğu yer almaktadır. Naumann, Büyük tapınakta 44 ve 42 ve 46 numaraları ile gösterdiği bu odaları (Resim 1'de kırmızı ile işaretlenmiştir) È.ŠA olarak adlandırmıştır ve bu alanlarda olasılıkla kült heykelinin yıkılıp kutsandığını söylemiştir (Naumann,1985, s.468).

Resim 1. Naumann'ın Büyük Tapınak Plan çizimi (Naumann, 1985, s.462).

3.3. Tapınakların Hitit Levha Metinleri Üzerinden Mekân Analizi

McMahon tarafından Hitit kil tabletlerinden yararlanılarak hazırlanan '*instructions to priests and temple officials*' adlı çeviri çalışmasında, Hattuşa 'da tapınaklarda çalışan memurların ve rahiplerin uyması gereken kurallar yer almaktadır. Bu yazılı kuralların analizi sayesinde, Hattuşa' da Büyük Tapınağın ve diğer tapınakların mekân işlevleri açısından önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. McMahon'un tablet okumalarından (McMahon tablet yazılarını İngilizceye çevirmiştir) bu çalışma içerisinde analiz edilenler, başlarında levha kodları yer alacak şekilde aşağıda yer almaktadır:

İ 39'-49':.. Hattuşa 'da senede bir, ayda bir veya mevsimlerin herhangi birinde düzenlenecek olan festivaller için temin edilecek büyükbaş, ekmek şarap gibi malzemeleri sağlayanlarla tapınak memurlarının tanrılar adına anlaşma yapmaları.. (McMahon, 2003, s.218). Burada tapınak memurlarının sadece ibadet işleri ile ilgili değil kentteki ekonomik işlerle de tanrı adına görevlendirildikleri anlaşılmaktadır.

İ 50'-59': ..Ürünleri tedarik ettiğinizde onları tanrılara değil kendi evlerinize ve yakın akrabalarınıza götürün. Bunları tanrılar adına onlara sunun...(McMahon, 2003, s.218). Bu maddenin mekân tasarımına ait verdiği en önemli ipucu memur ve rahiplerin tapınak dışında yaşadıkları bir konutlarının olduğunun anlaşılmasıdır.

ii 25'-51': Siz sadece tuttuğunuz altın, gümüş giysileri ve bronz nesnelere korumakla görevlisiniz. Bunlar tamamen tapınak tanrısına aittir. Gümüş ve altın giysileri bedeninizde taşıyamaz veya aile üyelerinize veremezsiniz. Saraydan tapınak tanrısı için altın, gümüş veya bronz hediye gelirse bunları ağırlığına, kimden geldiğine göre ve verildiği zamanki durumlara kadar, örneğin; 'festival zamanı verdi' şeklinde kayıt altına almalısınız. Ayrıca onu satmasını da önerin. Bu satışı açıkta Hatti beyleri görecektir ve gerçekleştirecektir ve Kral geldiği zaman bunları

kayıt altına aldığımız tableti saraya götürmesine izin verin... (McMahon, 2003 s.219). Tapınaklar içerisinde sadece tanrılar için saklanan değerli giysi ve eşyaların olduğunu anlamaktayız. Tapınaklardaki ana yapıda bulunan çok sayıdaki odadan birinde veya birkaçında bu eşyalar tanrılar için saklanmış olabilir. Ayrıca kil tablet ve mühürlerin bulunduğu odalarda kayıt altına alma işlemi gerçekleştirilmiş olabilir. Böylece bu odaların günümüz karşılığıyla birer ofis mekânı gibi kullanıldığını söylemek mümkün olacaktır. Fakat kil tabletlerin daha sonradan saraya götürülmesi gerektiğinin belirtilmesi kayıt arşivinin tapınakta değil de sarayda çözümlendiğini göstermektedir.

ii 73'-iii 20: Tapınak memuru; gece karanlığında hızlıca aşağı insin ve yemek yiyip içsin. Kadın arzulayan kadınla uyuyabilir. Güneş doğduğunda hızlıca yıkanmasını sağlayın ve derhal tapınağa gelip uyusun..En yüksek seviyede rahipler, orta seviye rahipler ve diğer rahipler ve her kim tanrıların eşliğinden geçerse geceleri tapınakta uyumayı ihmal etmesin. Ayrıca nöbetçilerin gece tapınakta dolaşmasını sağlayın uyumalarına izin vermeyin. Dışarıdaki nöbetçilerin de işlerini yaptığını kontrol edin. Her gece bir yüksek seviyedeki rahip tüm nöbetçileri denetlemekle yükümlüdür.. (McMahon, 2003 s.219). Bu madde ile rahiplerin derecelere göre ayrıldığı anlaşılmaktadır. Tapınaklarda yeme-içme gibi ihtiyaçların giderilebildiği ama karşı cinsle ilişkilere yer ayrılmadığı söylenebilir. Bu madde ile geceleri tapınak dışında ve içerisinde gezerek nöbet tutan görevlilerin olduğu anlaşılmaktadır. Yıkanmanın ve temizliğin tapınak içerisinde ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilere dayanarak; tapınaklarda tapınak memurlarının ve rahiplerinin yıkanmaları için de alanlar ayrılmış olabileceği düşünülebilir.

iii 49-54: Ateş konusunda çok dikkatli olun. Tapınakta bir festival düzenleniyorsa ateşe dikkat edin. Gece olduğunda ocaktaki ateşi su ile iyice söndürün... (McMahon, 2003 s.220). Bu bölümden tapınaklarda ateş yakmak için çeşitli ocakların olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer önemli bir nokta ise tapınak içerisinde de festivallerin gerçekleştiğinin vurgulanmasıdır. Özellikle Büyük Tapınak merkezindeki iç avlu ve sütunlu holün bu festivaller için kullanılan mekânlar olabileceği düşünülmektedir.

iii .55-83: Siz mutfak memurları, tanrıların ve beylerin lütfuna göre garson, aşçı, fırıncı veya şarapçı olabilirsiniz. Ekmek yaptığınız alan sizin tarafınızdan temiz tutulmalı. Kapı eşliğinden köpek veya domuz asla sokulmamalı. Siz kendiniz de temiz olmak için yıkanmalısınız. Temiz giysiler giymelisiniz. Aranızdan kadınlara gidecek olanlarınız yıkanmış olacak şekilde ve tanrıların sabahları yemek saatinden önce tapınağa dönmelidir.. (McMahon, 2003, s.220). Bu levha açıklamaları ile özellikle Büyük tapınak kompleksinde tanrılar için çalışan mutfak memurlarının hatta ve hatta yemek yapmak ve pişirmek için alanların tasarlandığı anlaşılmaktadır. Memur ve rahipleri gibi, tapınak tanrısının da yeme-içme saatlerinin belirlendiği ve buna uyularak sunulduğu anlaşılmaktadır.

iv I-II: Tanrılar için çalışan çiftçilerden iseniz ilk meyvelerden tanrılar için uygun vakitte getirip sunun.. (McMahon, 2003, s.220). Bu madde ile Hattuşa 'da yaşayan çiftçilerden tanrı adına sunak getirmeleri veya farklı bir yorumla tapınaklar içerisinde Hattuşa kentinden bağımsız olarak sadece tanrılar adına çalışan görevli çiftçi memurların olduğu varsayımları çıkarılabilir. İlk çıkarımın doğruluğu, tapınakların sadece soyluların sunak için kullandıkları bir mekân yerine, muhtemelen Hattuşa yerli halkından olan çiftçilerinin de sunak getirebildikleri kamusal³ bir mekân konumuna getirmektedir. İkinci çıkarımın doğruluğu ise, tapınağın ibadet

³ Kamusal mekân, Sennett'in tanımına göre toplumsal ilişkiler kurma mekânıdır. (Sennett,2010,s.261)

Büyük Tapınak; aşağı kent bölgesinin tek tapınağı olması bir yana tüm Hattuşa şehrinin en büyük tapınağı ve yapı kompleksidir. Bahsedildiği üzere yapıya ait günümüze ulaşan taş temellerini alanda bir bütün olarak görmek ve büyüklüğünü algılamak mümkündür. Alanda yer alan taş temeller yapı içerisindeki çeşitli mekânların konumunu hatta birbirleri ile ilişkilerini kolayca anlaşılabilmesini de sağlamaktadır.

Hattuşa kenti gibi Büyük Tapınak yapısı da geometrik bir ilkeye uyacak şekilde tasarlanmamıştır. Aksine Akurgal eserinde (2005), Hitit mimarlığının bu doğadan gelme özelliğine dikkati çekmiş ve bu ilkenin Helen yapı sanatında da görüldüğünü belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle Hitit Mimarisi Ege kıyılarındaki ve günümüzde Avrupa mimarisinin de temelini oluşturan uygarlıkların mimarisini etkilemiştir.

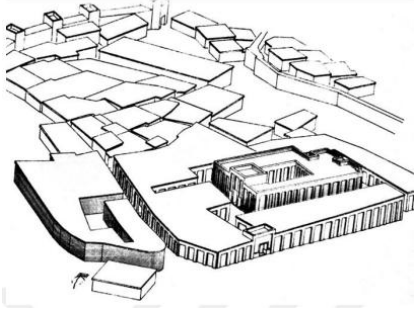
4.2 Büyük Tapınak A,B ve C Yapı Blokları Detaylı Analizi

Büyük tapınak yapısı günümüzde birçok akademik çalışmaya kaynak olan ve Kurt Bittel tarafından hazırlanan '*The Great Temple of Hattusha-Boğazköy*' adlı çalışmada detaylıca incelenmiştir. Bittel bu önemli çalışmasında Büyük tapınak yapısını A, B ve C şeklinde üç bölüm olarak analiz etmiştir. Fakat yaptığı isimlendirmeye bağlı kalmadan Resim 3'de gösterilen Tapınak çizimini kullanmıştır. Bu çalışmada kolay anlaşılması ve okunabilmesi açısından Bittel'in çiziminden A, B ve C bölümleri büyütülerek kullanılmıştır.

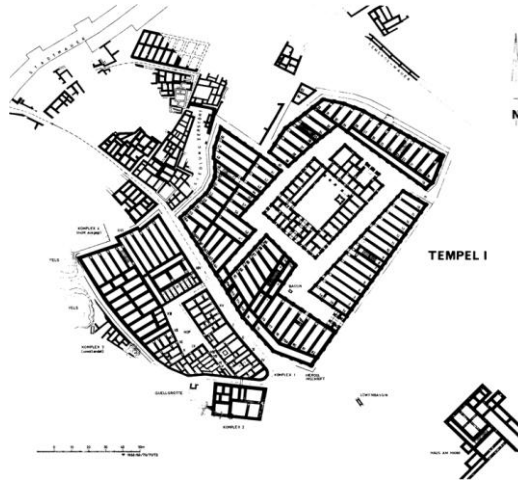
Büyük Tapınak Kompleksinin planı incelendiğinde A,B ve C bölümlerinin mekânsal kurguları ve bu bölümler arasındaki ilişkiler hakkında yorum yapmak mümkündür. Bittel'e göre; bölümlere ilişkin detaylı bilgi olmadığından yapının bütününe ilişkin kesin bir restitüsyon yapılması mümkün değildir (Bittel, 1976,s.75).

4.2.1 Büyük Tapınak A Blok

Yapının doğu bloğunda kalan ve büyük bir avluya sahip bölümünü A kısmı olarak kabul edilmiştir. A bloğu, Bittel'e göre kuşkusuz Büyük Tapınak'ın ibadet için ayrılmış kısmıdır. Bu bölümde avlu dışında kutsal oda, büyük bir giriş kapısı, arka bölümünde çok sayıda oda olan sütunlu hol bulunmaktadır. Bu plan bölümlendirilmesi ile Büyük Tapınak, Hattuşa kentinde Yazılıkaya gibi 4 ayrı tapınağa da benzemektedir. A bloğunun dört tarafı taş döşeli yol ile çevrelenmiştir. Yapıdaki odalar genellikle dar-uzun formda tasarlanmıştır ve alanları birbirine eş değildir. Merkezi kuşatan ve odalardan oluşan 3 ek yapı, servis personelinin iç mekân sirkülasyonunu sağlayabilmek amacıyla geçiş yollarıyla bağlanmıştır. Resim 5'de görüldüğü üzere, güneydoğu geçiş yolu üzerinde; büyük eşikleri olan giriş kapısı ve iki taraflı olacak şekilde konumlandırılmış, nöbetçi askerler için olduğu düşünülen küçük odacıklar bulunmaktadır. Bu detaylar bu alanın Büyük Tapınağa ana giriş kapısı olduğunu ortaya koymaktadır (Resim 6). Bittel A yapısının çevresindeki 3 ek yapının ortasında kalan alanın; büyük tapınak genelinde merkezi alan olduğunu düşünmektedir (Bittel, 1976, s.67).

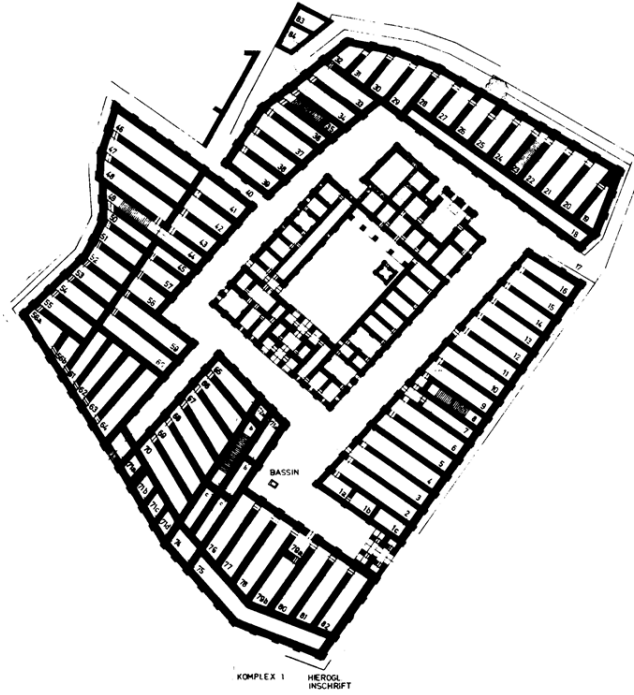
Resim 3. Büyük Tapınak rekonstrüksiyonu (Seeher, 2011, s.18).

Resim 4. Büyük Tapınak plan çizimi (Bittel, 1976, s.68).

Resim 5. Tapınak Ana girişi ve taş döşeli yol (Salihoğlu, 2017, s.96) .

Resim 6. Bittel'in çiziminden büyütülmüş A bölümü çizimi (Bittel, 1976).

Büyük Tapınakta gerçekleştirilen dini törenlerin büyük bölümünün avluda yapıldığı kabul görmüştür (Resim 7). Asıl kült odaları avlunun karşısında yer almaktadır (Resim 8). Tapınağın kuzeydoğu kenarında ise direkli galeri bulunmaktadır (Seeher, 2011, ss.16-26). Hattuşa tapınaklarının hemen hemen hepsinde olduğu gibi Büyük tapınakta da avlu dikdörtgen şekilde ve bu dikdörtgen planın uzun kenar aksı kült odasına yönelmiş olarak tasarlanmıştır (Salihoglu, 2017, s.98).

Hattuşa tapınaklarının genel kurgusundan olan hilammar-kült odası dolaylı girişi gibi, kült odasının içerisinde bulunan kült heykeli, kült betiminden olabildiğince uzak bir köşeye yerleştirilmiştir. İç mekân tasarımında, odaya giriş yapan bir kişinin kült heykelini görebilmek için yarım bir dönüş yapmasının kurgulandığı görülmüştür (Naumann, 1985, s.467). Tapınak içerisinde mekânlara ve donatılara doğrudan değil dolaylı ulaşım kurgusu Hititlerin tasarımda geldikleri akılcı düşünceyi göstermektedir.

Bittel eserinde, A yapısı içerisinde daha önceden bir taht yapısına ait olduğunu düşündüğünü fakat artık bir heykele ait olduğu kabul edilen bir altlığın bulunduğu da bahsetmiştir. A yapısı içerisinde bulunan kutsal oda içerisinde, tapınağa giriş kapısı ve iç avlu aksında, uzun kenara simetrik olarak iki eş büyüklükte kutsal alan oluşturulmuştur. İki adet kutsal alan oluşturulması birçok farklı sebeple açıklanabileceği gibi, Hattuşaş'taki en büyük ibadet alanı olan Büyük Tapınağın Hitit'in en büyük iki tanrısı kabul edilen güneş ve rüzgâr tanrısı için yapılmış olabileceği, ihtimallerden biri olarak gösterilmektedir (Bittel, 1976, s.68).

Resim 7. İç avlu girişi (Salihoğlu, 2017,s.97)**Resim 8.** Kült odaları (Salihoğlu,2017,s.98)

Büyük Tapınak yapısının Hitit'in en büyük iki tanrısı için yapılmış olmasının yanında, çok sayıdaki odaları ve bu odalara ilişkin kalıntıların günümüze ulaşmamış olması göz önünde tutulacak olunursa, özellikle iç avlu yakınındaki bazı odaların daha düşük seviyede görülen tanrılar için tasarlanmış olması mümkün durmaktadır (Bittel, 1976, s.68).

Yapılarda kullanım işlevlerini kesin olarak bilemediğimiz odalar arası geçişlere, A bölümdeki yapı bloğunda yer alan 64 numaralı oda (Resim 11) tipik bir örnektir. Bu odaya erişim ancak 11 oda geçildikten sonra sağlanmaktadır (Bittel, 1976, s.68). Yukarıda bahsi geçen tablet açıklamalarında da bahsedilen farklı statüdeki rahipler için veya değerli eşyaların saklanması için kullanıldığını ön gördüğümüz mekânlardan biri belki de 64 numaralı, erişimi kolay sağlanamayan odadır. Bu mekâna ulaşmak için 11 farklı odadan geçilmesindeki tasarım anlayışının altında statü göstergesi veya güvenlik kaygısı gibi bir amacın olduğu düşünülmektedir.

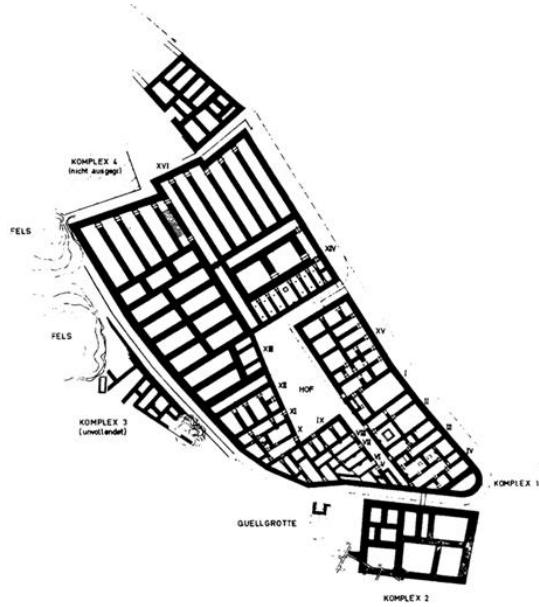
4.2.2 Büyük Tapınak B Blok

Büyük Tapınak 'ta ikinci yapı bloğu ise B olarak adlandırılmıştır ve 130 x 55 m büyüklüğünde düzensiz bir formda tasarlanmıştır (Resim 8). Bu bölüme giriş, A bloğu girişinden zıt yönde tek bir noktadan sağlanmaktadır. Giriş noktasından sonra dar bir geçiş yolu ile yine bir iç avlunun bulunduğu bölüme geçilmektedir. Bu alanda da birbirinden farklı formlarda tasarlanmış, bir kısmı doğrudan iç avlu ile bağlantılı bir kısmı ise birbiri ile bağlantılı odalar (birbiri ile bağlantılı oda sayısı 8'e kadar çıkmaktadır) bulunmaktadır. B yapısının büyük olmasına karşın ibadet amaçlı değil idari işler amacıyla kullanılan bir bölüm olduğu düşünülmektedir. Buna karşın A bölümüne yani ibadet bölümüne bağlantısı da bulunmaktadır (Bittel, 1976, s.67). Seheer de yapının güney kesiminde bir 'sokakla' ayrıldığını belirttiği bu bölümü "İş Evi" olarak adlandırmıştır. Tabletler göre tapınakta dansçı, aşçı, zanaatkâr gibi personelin kaldığı mekânların burada olduğunu belirtilmektedir (Seeher, 1999, ss.17-25). Bittel bu iş evini, bulunan bir tableten çıkarımla 208 kişinin kullandığını aktarmıştır (Bittel, 1976, s.69). Atakum ve diğerleri (2003) ise bir kutsal alan duvarı ile ayrılan tapınağın güney doğusunda kalan bu alanda Sanatkârlar Evi olarak bahsetmiştir.

4.2.3 Büyük Tapınak C Blok

B yapısı gibi A yapısına ek inşa edilmiş olan Büyük tapınak kompleksinin kuzeyinde kalan C yapısı ise iki bölüme kıyasla oldukça küçüktür (Resim 9). Bittel, tapınağı oluşturan tüm bu A, B, C bölümlerinin aynı anda inşa edilmediğini belirtmiştir. Ona göre A ve C aynı dönemlerde, B

bloğu ise sonradan inşa edilmiştir. Yine Bittel'e göre, B bloğunun inşası sırasında A bloğunun formu değiştirilerek daha gösterişli ve büyük hale getirilmiştir. MÖ 13.yy 2.yarisında Büyük Tapınağı oluşturan bu 3 bölüm birlikte kullanılmaya başlanmış olsa da MÖ 1200'e gelindiğinde C yapısına ihtiyaç kalmamıştır (Bittel, 1976, s.67).

Resim 9. Bittel'in tapınak Çiziminden büyütülmüş B bloğu çizimi (Bittel, 1976).

Tapınağın iki ek bölümündeki odaların bir kısmının ambar-depo olarak kullanıldığı kabul edilmiştir. Güney ve batıdaki bu odalarda bulunan devasa büyüklükte ambar kapları bu fikri güçlendirmektedir. Bu kaplar iki sıra halinde yerleştirilmiş olup halen orijinal konumunda yer almaktadır (Resim 10). Büyük tapınak kompleksinin ibadet bölümü dışında kalan bu alanlarının işleyişi hakkında da büyük kil kaplar şeklinde yapılan ambar kapları bilgi vermektedir. Bu işleyişe örnek olarak batı bölümünde yer alan 25 odanın kullanımını yine Bittel açıklamıştır. Güvenliğin göz önünde tutulduğu bu odalara sadece tek bir kapı ile erişim mümkündür. Yapı bloğunun iç kısmı, boylamsal bir duvarla eşit olmayan parçalara bölünmüştür. Aynı sebeple arka bölüme sadece bir kapıyla ulaşılabilir ve iç mekândaki odalara girişler birbirleri içerisinden bağlantılarla olmadığı için kullanımları daha işlevsel tasarlanmıştır. Çoğu kapı, ambar küplerden çok çok küçüktür. Bu sebeple birçoğunun, tapınak inşasından önce toprağa gömüldüğü söylenmektedir. Büyük bir çoğunluğunun üzerinde de içindeki depolanan ürün hakkında bilgi veren işaretler bulunmaktadır. Kuzeyde yer alan odalarda ise ambar küpleri hiç bulunmamış fakat onların yerine çok sayıda yanmış kil tabletler ve mühürler bulunmuştur. Çeşitli çanta ve kutu şeklinde nesnelere Hitit kralları ve kraliçelerine ait baskı mühürlerinin olduğu dikkat çekmektedir Bunlar soylu Hitit ailesinden, tanrılara gelen özel armağanların taşındığı araçlar olarak yorumlamıştır (Bittel, 1976, s.68). Ambar odalarına ek, Büyük Tapınağın bir nevi kargo birimi gibi çalışan özel odaların-donatıların düşünülmesi Anadolu kültür tarihi açısından önemlidir.

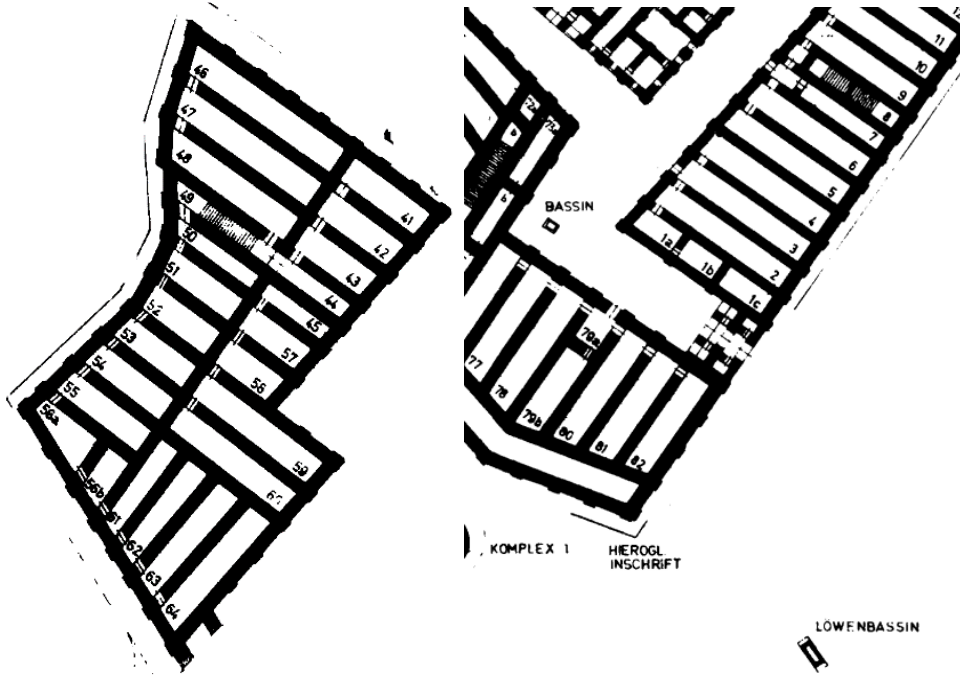
Resim 10.Depo odalarında ambar kapları (Salihoğlu, 2017,s.101)

4.3 Büyük Tapınak Giriş Mekânı Kurgusu

Yapı girişine yakın noktada, taş döşeli yol üzerinde ve tapınak ana giriş kapısını geçtikten sonra iç mekân tapınak holü üzerinde taş tekneler bulunmuştur (Resim 12-13-14).

Bittel eserinde (1976), Friedrich ve Goetze'nin Hitit ritüelleri üzerine olan çalışmalarından kral ve kraliçenin dış avluda durup ellerini yıkadıktan sonra tapınağa giriş yaptığının anlaşıldığını belirtmiştir. Büyük Tapınak dışında bulunan ve aslan tekne olarak adlandırılan su teknesinin bu ritüele uygun inşa edildiği söylemek yanlış olmayacaktır.

Hitit Uygarlığı büyük tapınaklarında, su tekneleri gibi dini ritüellere uygun olarak inşa edildiği düşünülen, kral ve kraliçenin dini merasim öncesi hazırlanması için 'hal-e-nt-u-w-a evi' olarak adlandırılan bölümün inşa edildiği bilinmektedir. Bu mekân tapınağa giriş yapmadan önce kral ve kraliçenin tören giysilerini giydikleri yer olarak kullanılmıştır. Fakat Büyük tapınakta bu mekânın nerede konumlandırıldığına dair kesin bir bulgu bulunmamaktadır (Bittel, 1976, s.70). Bu bilgi, Hitit Uygarlığı tapınaklarında böyle bir hazırlık mekânına ihtiyaç duyulmuş olması ve mimari açıdan da tasarlandığının bilinmesi açısından önemlidir.

Resim 11. Bittel'in çiziminden 64 numaralı oda (Bittel, 1976)

Resim 12. Bittel'in çiziminden su tekneleri (bassin) konumları (Bittel, 1976)

Taş tekne üzerinde herhangi bir akıntı deliği yer almadığı için çeşitli araştırmacılar tarafından su teknesi olarak kullanıldığı kabul edilmiştir (Bittel, Güterbock, Neumann, Neve, Otten ve Seidl, 1975). Üzerindeki aslan kabartmaları sebebiyle Büyük tapınakta yer alan diğer su teknesinden farklılaşmaktadır (Resim 13 ve Resim 14'den biçimdeki farklılığı okumak mümkündür). Hattuşa sfenkslerinde olduğu gibi, bu tekne üzerinde de aslan figürünün işlenmesi hem mimari bir donatı unsuru olarak, hem de Anadolu kültür tarihinde aslan figürü kullanımı açısından önemlidir. Yunan Uygarlığından çok daha öncesi dönemlerde bu topraklara özgü bir uygulama olduğunu bir kez daha örneklemektedir. Günümüzde Anadolu'da aslan figürü halen daha kullanılmaktadır. Hitit Uygarlığı başkent yapılarında dahi karşımıza çıkan aslan figürü; hıms yapım tekniği gibi Anadolu toprakları üzerinde mimari bezemelerde ve yontu sanatlarda figür olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bu uygulamaların en tipği 2. Ulusal Mimarlık Dönemi eseri olan Anıtkabir Müzesi'ne ait Aslanlı Yoldur. Kuvvet ve güç temsilcisi olarak kabul edilen aslanlar, Hititlerin özellikle anıtsal mekânlarında tasarladıkları ön avlulu girişlerde olduğu gibi Anıtkabirde de ziyaretçileri karşılamaktadır. Büyük Tapınakta karşılaşılan bu Aslanlı tekneden sonra yine bu alanda zemine gömülmüş bir su teknesi daha bulunmuştur. İşlevleri kesinleşmemiş bu su tekneleri Anadolu inanç ve geleneklerinde yer alan su kültürünün mimariye yansımaları açısından da önemli bir örnektir.

Resim 13. Aslanlı Tekne (Salihoğlu, 2017, s.99) **Resim 14.** Su teknesi (Salihoğlu, 2017,s.99)

4.4 Büyük Tapınak Malzeme ve Yapım Tekniği

Büyük tapınak kompleksi mimarisinin 3.boyuttaki tasarım detayları hakkında kesin bilgiler olmasa da, antik kentteki diğer Hitit dönemi yapılarında olduğu üzere strüktürel açıdan yapının üst bölümlerinin ahşap hatıllar ile sağlamlaştırılmış kerpiçten yapıldığı düşünülmektedir. Bu teknik Geleneksel Anadolu mimarlığında hımış olarak da bilinmektedir. Yapı duvarlarının sıvanarak kısmen çeşitli boya ve bezemelerle süslediği de bilinmektedir. Büyük Tapınak için ayrıca ahşap kirişlerle kapatılmış düz bir dam da inşa edilmiştir. Günümüzde büyük tapınağı oluşturan hımış duvarları yerinde görmek mümkün olmasa da, duvarların oturduğu taş blokları ve üzerindeki çok sayıda açılmış zivana deliklerini görmek mümkündür (Resim 15’de kırmızı ile gösterilmiştir). Bu zivana delikleri, ahşap hatılların taş bloklar ile oluşturulmuş kaideye sağlamca bağlanması için yapılmıştır (Resim 16) (Seeher, 2011, ss.21-23). Büyük Tapınakta gördüğümüz hımış yapı tekniği, Anadolu’da önemli bir kırsal/geleneksel mimari yapım tekniği olarak süregelmiş ve halen daha kullanılmaktadır. Günümüzde Sivas dolaylarından batıya, İç Ege’den Torosların kuzey yamaçlarına uzanan bölgelerde ve hatta Anadolu komşusu balkanlarda da hımış tekniği ile karşılaşmak mümkündür (Anadolu’da Kırsal Mimarlık,2017).

A bloğunda yer alan iç avluda bulunan ve sunak olarak kullanılmış olabileceği düşünülen ayrı bir yapının kaide blokları sert ve koyu yeşil renkteki Gabro taşından yapılmıştır (Seeher, 1999, ss.12-25).

Kült odası tasarımı hakkında ise Bittel gibi Naumann da eserinde önemli bilgiler aktarmıştır. Kült odası yer döşemesi ahşaptır. Kapı uzun duvar üzerinde açılmıştır. Kısa kenarlardan bir tanesinde ise iki pencere ve bu pencerelerin arasında duvar önünde kült betiminin yapıldığı düşünülmektedir. Hitit tapınaklarında sadece kısa kenarlarda değil uzun kenarlarda da bir ya da iki pencere açıldığı düşünülecek olursa ve Büyük tapınakta da bunun uygulandığı kabul edilecek olursa kült betiminin oda içerisinde üç ya da dört pencereden aydınlatıldığını söylemek mümkün olacaktır. Kült odasındaki bu bol gün ışığı kullanımı, Ön Asya’daki diğer kültürlere uzak bir kullanım biçimidir (Naumann, 1985, s.467).

Resim 15. Zıvana Delikleri (Salihoğlu, 2017,s.9) **Resim 16.** Duvar yapısı ve yapımı Çorum Müzesi'nden (Salihoğlu, 2017,s.79)

4.5 Büyük Tapınak Yapısı ve Anadolu Mimarlığı Açısından Önemi

Büyük tapınak yapısının yukarıda bahsi geçen mekân kurguları ile birçok yaşamsal aktiviteye olanak sağlayan akılcı bir yapı olduğu ortadadır. Fakat Anadolu Mimarlığı üzerindeki derin etkisini algılayabilmek için Hitit Mimarlığı ve onun içerisindeki temsil yönünden öncelikle bahsetmek gerekmektedir.

Akurgal eserinde (1995), Hitit Mimarlığını şu şekilde açıklamıştır:

“..Hitit mimarlığında sütun tanınmıyor, onun yerine dört köşe direkler kullanılıyordu. Hitit mimarlığının en belirgin özelliği karşısız yani asimetric oluşudur, dinsel ve sivil binalarda olduğu gibi kent planlılığında da bu davranış egemendir. Büyük Tapınak'ın avludaki ana yapısının karşılıklı (simetric) düzenli giriş kapısı ve Büyükkale'nin E Yapısı birer “Bit Hilani” olup, Hurri kökenlidirler. Hitit yapılarının konturları yani binaya biçim veren dış çizgileri bile bizim bugün yanlış bir yargı ile biçimsiz diyebileceğimiz bir görünüş sergilerler. Hitit mimarlığının asimetric yani karşısız düzen biçemi Girit'te olduğu gibi Troya VI Kentinde Atina ve Bergama akropollerinde de görülür..” (s.85-86)

Bit-hilani plan tipi; Demir Çağı döneminde Güneydoğu Anadolu, kuzey Suriye, İsrail ve kuzey Mezopotamya bölgelerinde özellikle saray mimarisinde kullanılmıştır. Bit-hilani özelliği gösteren yapılar bahsi geçen bölgelerde bazı ortak özellikler sergilemektedir. Ortak özelliklerden biri önu açık, uzun ekseni cepheye bakan yatay dikdörtgen sütunlu portiko (portiko: bir yapının, özellikle bir tapınağın, üstü kapalı, duvar ya da sütunlarla desteklenmiş giriş bölümü) olmasıdır. Ayrıca arkasında portikoya paralel olacak şekilde yatay dikdörtgen taht odasının inşa edilmesidir. Yine bu grup yapıların, kuzey güney yönünde yapılmış yatay dikdörtgen şeklinde

bağımsız oldukları görülmüştür. Genel olarak hepsinde anıtsal merdivenler kullanılmıştır. En önemli özellikleri büyütülmeyen kapalı yapılar olmalarıdır. Ön cephelerin alt bölümleri ve kapı söveleri orthostatlar ile süslenmiştir (Salihoğlu, 2017, s.107-108 ; Lehmann ve Killebrew, 2010, s.13-33). Asurluların da büyük saray kompleksinin bir parçası olarak veya sarayların özel dairelerinden biri veya bir kaçı olacak şekilde, hilani tarzında sütunlu portiko inşa ettikleri bilinmektedir (Sevin, 1991, ss.109-111). Bit-Hilani plan tipinin Anadolu yapı geleneğinde yerel yorumlarla hâlâ kullanıldığı söylenmiştir. Örneğin günümüzde; Adıyaman'ın Kahta Bölgesinde "L-Hilani" olarak adlandırılmış plan tipolojisine sahip yapılar yer almaktadır (Erarslan, 2013).

Hitit mimarisinin Büyük tapınakta da görüldüğü üzere diğer bir özelliği iç avluya sahip plan tipolojisine sahip olmasıdır. Avlu her zaman dikdörtgen ve tapınaklarda kült odasına yönelmiş olarak karşımıza çıkmaktadır (Naumann, 1985, ss.333). Özgüç bu plan tipinin Anadolu'da ilk kez Kaniş 'de görüldüğünü belirtmiştir. Daha sonraki dönemde bu tasarım Hitit saray ve mabet avlularına öncülük etmiştir (Özgüç, 1999, s.60). Daha önce bahsedildiği üzere Anadolu konut mimarisinde avlu uygulaması devam etmektedir.

Diğer önemli bir husus da Akurgal'ın (2005, s.126) belirttiği üzere Hitit yapılarında pencerelerin önü açık cephelerde bulunmasıdır. Bu tasarım biçimi doğu uygarlıklarında bilinmeyen bir yöntemdir. Büyük Tapınakta büyük pencereler ile Yazılıkaya Açık hava Tapınağı'nda olduğu gibi aydınlık bir atmosfer yaratılmıştır. Böylece Hititlerin Helenlerden önce açık havada ibadet ettikleri kanıtlanmış olmaktadır. Yine Turani'ye göre ise Mezopotamya'da pencereler evlerin avlusuna bakmaktaydı fakat Hitit yapılarının pencereleri evin dış duvarına diğer bir deyişle manzaraya doğru açılmışlardır. Osmanlı dönemine ait yapılarda bunun çeşitli örnekleri ile karşılaşılmaktadır. Hititlerin yapılarında özellikle tapınaklarındaki gün ışığı kullanımı Uzak Doğu tapınaklarında da görülmektedir. Bu tapınaklarda da tıpkı Büyük Tapınak Kült odasında olduğu gibi heykele gün ışığı gelecek şekilde tasarlanmıştır (Salihoğlu, 2017, s.190; Turani, 2011, ss.121).

Yamaçların kullanılma biçimi ve yapıların yerleşme düzeni yönünden evlerin bağımsızlığı Troya yapılarına da benzerlik göstermektedir (Naumann, 1985, s.501). İlerleyen yüzyıllarda Anadolu üzerinde mabet ve sarayların yine yamaçlar üzerine inşa edilmeye devam ettiği görülmektedir. Tıpkı Büyük Tapınak 'ta olduğu gibi, Selçuklu-Osmanlı külliyesi ve Topkapı Sarayı alanı belirgin olarak Hitit dönemi yapıları ile benzer plan özellikleri göstermektedir (Akurgal, 2005, s.127).

5. SONUÇ

Anadolu antik dönemlerden itibaren yerli halkı Hattiler dışında göçler ile birçok farklı ırktan insana tıpkı Hititler gibi yurt olmuştur Kökenleri birbirlerinden farklı olsa da bu halklar birlikte yaşamayı öğrenmiş Hatti ülkesi adını verdikleri Anadolu'da etkileri asırlar boyu devam edecek olan bir kültür-sanat etkileşimini oluşturmuşlardır.

Mimarlık ve iç mimarlık disiplinleri açısından bakıldığı zaman Eski Hitit Uygarlığı dönemi, 250 seneyi bulan oluşma süreci ve 800 senelik egemenlik süreci ile Anadolu'da mimarlık tarihi açısından büyük etkiler bırakmıştır. Dönem içerisinde var olanla, yeni gelen alışkanlıklar hoşgörülü ortamın da elverişliliği ile büyük bir alışverişi sağlamıştır. Anadolu coğrafyası; yapı işçiliğinde en uygun şartları yakalamış ve bugün dahi Anadolu kırsal mimarisinde bu yapım tekniklerinin süregeldiği görülmüştür. Yaşama mekânlarındaki avlu ihtiyacının, asimetrik plan kurgusunun Anadolu mimari kimliğini etkilediğini söylemek mümkün olacaktır.

Büyük tapınak mekân araştırması göstermiştir ki Anadolu toprakları üzerinde dinler ne denli değişirse değişsin, ritüeller birbirinden ne denli farklılaşırsa farklılaşsın Anadolu insanının mabet yapısı anlayışında, tıpkı Osmanlı ve Selçuklu külliyelerinde olduğu gibi ibadet fonksiyonuna ek her zaman yan işlevli mekânlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Farklı yan işlevlere sahip bu kamusal alanlar sayesinde toplumun sosyalleşmesi için de olanak sağlanmış olmaktadır.

Bu çalışma ile Anadolu mimarlık tarihi araştırmaları yapılırken kullanıcı alışkanlarını analiz edebilmek için, Osmanlı ve Selçuklu İmparatorluklarından çok daha öncesine inilmesi gerektiği, 1000 yıla yakın hâkimiyet sürmüş olan Eski Hitit Uygarlığı döneminin es geçilmemesinin büyük önem taşıdığı bir kez daha ortaya koyulmuştur. Batıdan veya doğudan geldiği tartışılmakta olan birçok mekân tasarımı unsurunun belki de Hatti ülkesinde kullanılmakta ve bilinmekte olduğu gerçeği açıktır.

Kısaca söylemek gerekirse, Hitit tapınak mimarisinde günümüz Anadolu mimarisinde de karşılaşılabileceğimiz; hımsız yapı tekniği, iç avlu, asimetrik plan kurgusu, su-ibadet-mekân ilişkisi, doğal aydınlatma, ahşap pencere kapakları, bit-hilani plan tipi, aslan figürünün mekânda kullanımı ve belki de en önemlisi birden fazla eylemi /işlevi barındırması gibi tasarım unsurlarının olduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akurgal, E.(1987) *Anadolu uygarlıkları*. İstanbul: NET Yayınları
- Akurgal, E.(1995) *Hatti ve hitit uygarlıkları*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı
- Akurgal, E.(2005) *Anadolu kültür tarihi*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları
- Atakum, Ç., Erdemir Tanyeri, T.ve Erdem,D. (2003) *Hititler*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık
- Bittel, K., Güterbock H.G, Neumann G., Neve P., Otten H. ve Seidl U.,(1975) *Boğazköy V. funde aus den grabungen 1970 und 1971*. Berlin: Gebr Mann Verlag Yayınları
- Bittel, K. (1976) *Les hittites*, Gallimard Yayınevi
- Bryce, T. (2005), *The kingdom of the hittites*. New York: Oxford University Press Inc.
- Erarslan, A.(2013), Kırsal mimaride tarihsel sürekliliğin bir yorumu olarak kahta bölgesi "1-hilani" yapıları. *Mimarlık Dergisi: no. 370*
- Güterbock, H.G., (1975) *The hittite temple according to written sources, le temple et le culte: Compte Rendu de la Vingtieme Rencontre Assyriology*.
- Kurt, B. (1976), The great temple of hattusha-boğazköy. *American Journal of Archaeology, Vol. 80, No. 1, 66-73*
- Lehmann, G., Killebrew A.E. (2010) Palace 6000 at megiddo in context: iron age central hall tetra-partite residencies and the bithilani building tradition in the levant. *Bulletin of the American Schools of Oriental Researc, BASOR, 13-33*
- McMahon, G. (2003), Instructions to priests and temple officials. *The Context of Scripture, 1, 217-221*.
- Naumann, R.(1985) *Eski anadolu mimarlığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Özgüç, T.(1999) *Kültepe-kaniş/ neša*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Salihoglu, E.F.(2017), *Eski Anadolu uygarlıklarında mekân-donati elemanları tasarımları ve etkileri* (yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi
- Seeher, J. (1999) *Hattusha-guide: a day in the Hittite capital (Vol. 2)*. İstanbul: Ege Yayınları
- Seeher, J.(2011) *Hattuştaş rehberi*. İstanbul: Ege Yayınları
-

- Sennett,R.(2010) *The public realm,the blackwell city reader second edition.* (Edt: Bridge G., veWatson S.) Yayıncı: Wiley-Blackwell
- Sevin, V.(1991) *Yeni assur sanatı ve mimarlık.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Sevin, V. (2004) *Anadolu arkeolojisi.* İstanbul: Der Yayınları
- Turani, Adnan.(2011) *Dünya sanat tarihi.* İstanbul: Remzi Kitabevi
- Hititler, Hitit devleti, Hitit uygarlığı, Hitit sanatı. (2017, 2 Ocak). Erişim adresi: http://www.arkeolojidunyasi.com/anadolu_uygarliklari/hititler.html
- Hattuşa (Boğazköy) – Hitit başkenti (Çorum). (2017, 9 Ağustos) Erişim adresi: <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44427/hattusa-bogazkoy---hitit-baskenti-corum.html>
- Anadolu'da Kırsal Mimarlık. (2017, 10 Eylül) Erişim adresi: <http://www.tarihkentlerbirligi.org/wp-Content/uploads/AnadoludaKirsalMimarlik-Ekitap.pdf>

EVALUATION OF FINANCIAL PERFORMANCE ACCORDING TO FIRM SCALE: CASE OF MANUFACTURING SECTOR¹

Kemal EYÜBOĞLU²

Yaşar BAYRAKTAR³

Citation/©: Eyuboglu, K. and Bayraktar, Y. (2018). Evaluation of financial performance according to firm scale: case of manufacturing sector, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1780-1790. doi: 10.17218/hititsosbil.444356

Abstract: Companies are classified as large, medium and small enterprises according to their scale. Today increasing competition conditions make the sustainability of companies difficult. For this reason, businesses should pay attention to their financial structures and use their resources effectively while continuing their activities. The purpose of the study is to compare the financial performance of the small, medium and large-scale companies in the manufacturing sector which has an important place in Turkey's economy, during the period 2014-2016. In the study, 19 financial ratios related to liquidity, financial structure, activity, and profitability were used. Firstly weights of criteria were determined by using the Analytic Hierarchy Process (AHP) method and then companies were ranked according to scale by Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) method. As a result of the analyzes, it was determined that small and medium scaled firms, although they have a significant volume in numerical terms, perform relatively weak in terms of financial performance compared to large-scale firms.

Keywords: Firm Scale, AHP, TOPSIS, Financial Performance, Manufacturing Sector, Turkey.

Finansal Performansın Firma Ölçeğine Göre Değerlendirilmesi: İmalat Sektörü Örneği

Atıf/©: Eyüboğlu, K. ve Bayraktar, Y. (2018). Finansal Performansın Firma Ölçeğine Göre Değerlendirilmesi: İmalat Sektörü Örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1780-1790. doi: 10.17218/hititsosbil.444356

Özet: Şirketler ölçeklerine göre büyük, orta ve küçük işletmeler olarak sınıflandırılmaktadır. Günümüzde artan rekabet koşulları, şirketlerin sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, işletmeler faaliyetlerine devam ederken mali yapılarına dikkat etmeli ve kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmalıdır. Bu çalışmanın amacı, 2014-2016 döneminde Türkiye'nin ekonomisinde önemli bir yere sahip olan imalat sektöründeki küçük, orta ve büyük ölçekli şirketlerin finansal performansını karşılaştırmaktır. Çalışmada, likidite, finansal yapı, faaliyet ve karlılık ile ilgili 19 finansal oran kullanılmıştır. Öncelikle Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanılarak ölçüt ağırlıkları belirlenmiş ve TOPSIS yöntemine göre ölçekler sıralanmıştır. Analizler sonucunda, küçük ve orta ölçekli firmaların, sayısal olarak önemli bir hacme sahip olmalarına rağmen, büyük ölçekli firmalara kıyasla finansal performans açısından nispeten zayıf oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Firma Ölçeği, AHP, TOPSIS, İmalat Sektörü, Türkiye

Makale Geliş Tarihi: 16.07.2018.

Makale Kabul Tarihi: 05. 12. 2018

¹ This study is presented in Global Business Research Congress on 24-25 May 2018 as a report.

² Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-posta: keyuboglu@msn.com, <https://orcid.org/0000-0002-2108-9732>, Sorumlu Yazar.

³ Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-posta: ysr_bayraktar@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6974-5292>

1. INTRODUCTION

Companies are classified as large, medium and small enterprises according to their scale. These scales can provide some advantages to the firms. As a company grows in scale, the advantages of specialization in terms of labor and mechanization are also increasing in the production process. The benefiting from scale economy in large-scale firms increases the firm's profit. Because, in large-scale companies, it is possible to obtain some inputs at a cheaper price due to the possibility of purchasing in high quantities. Thus, other conditions remaining the same, it is reduced production costs. At the same time, the use of special-purpose machinery is also becoming more economical for firms with large quantities of production. A broad market allows for lowering costs with advanced technological methods. Due to mass production, various marketing functions can be done in a larger volume. It also requires fewer inventories and leads to cost savings. A broad market allows for the recruitment of qualified personnel at higher levels in activities such as production, planning, management, research and development (Gungor, 2017, p. 22).

Another advantage of large-scale firms is access to cheap finance, i.e. borrowing costs. As long as borrowing costs are low, firms will have higher debt/equity ratios, and large-scale firms will be able to use more foreign resources than small-scale firms to take advantage of tax shields. In this respect, there is a positive relationship between firm scale and leverage ratio. For example, a research conducted in ten developing countries in which Turkey takes place, it is found that there is a positive relationship between firm scale variable and debt level (Booth et al., 2001, p.105). Similarly, in a study conducted in Spain (Padron et al., 2005), Asia Pacific Region (Deesomsak et al., 2004) and China (Chen, 2004), there was a positive relationship between the two variables. So it is possible to increase the number of species studies (Demirhan, 2009, p. 677). This will also contribute positively to the profitability of the company. For example; Karacaer et al. (2009), Zhu and Huang (2012), Apergis and Sorros (2014), Ayaydin and Karaaslan (2014) have found that there is a positive and significant relationship between firm scale and ROA.

In the case of small-scale firms, the ability to focus on products and markets, the ability to specialize, the flexibility to enter markets with limited demand, the ability to react quickly to changes in market conditions and consumer preferences, and the ability to use qualified technology can be an advantage (Gungor, 2017, p. 22). However, in addition to these advantages, Gupta (1969) studied the influence of firm scale on financial structure. It is found that small-scale firms have difficulties in finding funds because their inventory and cash turnover rates are high and average collections periods are low. In addition, there is a negative relationship between the borrowing rate and firm scale. The reason for this negative relationship is that the financial risk of small firms is high. It is also found that the debt of small firms is mainly composed of short-term debt (Ata and Ag, 2010, p. 50).

The vast majority of companies operating in the manufacturing industry in Turkey, in the small and medium scaled (SME) companies are formed. However, from the point of view of production, it is seen that, in contrast to the distribution of the number of firms, large-scale firms are more dominant in manufacturing industrial production. In this study, the financial performances of small, medium and large-scale companies in the manufacturing sector were compared during the 2014-2016 period. In the literature, there have not been studies analyzing financial performance by using multi-criteria decision-making methods in terms of scale. In this respect, it is believed that the study will contribute to the literature.

2. LITERATURE REVIEW

In the literature, multi-criteria decision-making method is used to analyze the financial performance of businesses in different sectors. Among these studies, Aytekin and Sakarya (2013) used ten financial ratios to measure the financial performance of twenty food operations in Borsa İstanbul (BIST) food, beverage, and tobacco sector for the period 2009-2012. The obtained data were evaluated by the TOPSIS method. As a result, when the financial performances of the enterprises are taken into consideration after the 2008 global financial crisis, it has been revealed that there has not been an enterprise that performs best in all the years over the period examined. Karakıs and Goktolga (2015) analyzed the financial performances of the automotive manufacturing sector firms traded in Borsa Istanbul with multi-criteria decision-making techniques, ELECTRE and AHP. The AHP method was used to determine the weighting ratios of the proportions. Later F9 and F4 firms with a performance score calculated using the ELECTRE method was found to have a stable financial activity. Meydan et al. (2016) assessed the financial performance of food companies traded in BIST for 2012. In this context, the financial ratios (liquidity, activity, financial structure and profitability ratios) of enterprises were taken as group and whole separately. The financial performances of the businesses were analyzed by using Gray Relational Analysis method in both cases. As a result, Ulker Gıda ranked first in overall financial performance and Penguin Food ranked last in ranking. Orcun and Eren (2017) evaluated the financial performances of technology companies traded in BIST covering the period 2010-2015 by using the TOPSIS method. As a result of the analysis, it was determined that the most successful companies in terms of performance are ASELS, LINK, ARMDA, LINK, INDES, and DGATE respectively. Sit et al. (2017) analyzed the financial performances of BIST Main Metal Index companies during the 2011-2015 period. In the study, frequently used ratios of liquidity, activity, financial structure, profitability, and stock market performance ratios were determined and compared with TOPSIS management. As a result of the study, it was determined that the financial performances of the companies operating in the sector vary from year to year. In studies comparing sectors; Omurbek and Mercan (2014), compared the financial performance of the manufacturing industry sub-sectors in Turkey for the period of 2009-2011. Nine financial ratios were used in the study and TOPSIS and ELECTRE methods were used for performance measurement. As a result, in both methods coke and refined petroleum products found as the best performing financial sector in the manufacturing sector. Karadeniz et al. (2017) analyzed the financial performance of twenty-one sub-sectors in the Turkish manufacturing sector by Gray Relational Analysis method by taking into account the 2012-2014 period. In the study where thirty-two financial ratios were used, the three sub-sectors with the most successful performance were respectively; production of tobacco products, production of coke and refined petroleum products, and manufacturing of beverages.

3. DATA AND METHODOLOGY

The purpose of the study is to compare the financial performance of the small, medium and large-scale companies in the manufacturing sector which has an important place in Turkey's economy, by addressing the 2014-2016 period. The comparison of financial performances according to the scales of the companies gathered from financial ratios included in the Sectorial Balance Sheet Statistics published by The Central Bank of The Republic of Turkey (CBRT). In the determination of the scale ranges, "net sales" adopted by CBRT by BACH (The Bank of Harmonized Data on Company Accounts) and "asset size" criteria used by European Union are taken as a basis. Under the net sales criteria; companies with net sales of less than 10 Million

Euros in 2016 are on the small scale, those between 10 Million Euros and 50 Million Euros are on the medium scale and those over 50 Million Euros are on the big scale. In sectors analyzed according to asset size criteria; Companies with a total of fewer than 10 Million Euros in 2016 are classified as small-scale, firms with a size between 10 Million Euros and 43 Million Euros are classified as medium-scale and those with a size greater than 43 Million Euros are classified as large-scale. In the CBRT study, 1467 small-scale, 1082 medium-scale and 508 large-scale firms were taken into account. Financial ratios used in the study are shown in Table 1.

Table 1. Financial Ratios

Basic Ratios	Codes	Sub-Ratios
Liquidity Ratios	L1	Current Ratio
	L2	Quick Ratio
	L3	Cash Ratio
	L4	Inventory Dependency Ratio
Financial Structure Ratios	F1	Total Debt/Assets
	F2	Equity/Assets
	F3	Short-Term Liabilities/Total Liabilities
	F4	Net Tangible Assets/Equity
Activity Ratios	A1	Inventory Turnover
	A2	Receivable Turnover
	A3	Net Working Capital Turnover
	A4	Equity Turnover
	A5	Asset Turnover
Profitability Ratios	P1	Net Profit/Equity
	P2	EBIT/Assets
	P3	Net Profit/Assets
	P4	Operating Profit/Net Sales
	P5	Gross Profit /Net Sales
	P6	Net Profit /Net Sales

Because it requires a multi-criteria framework for performance evaluation, MCDA methods were utilized in the study. Analytical Hierarchy Process (AHP) is used to determine the weights of the criteria and TOPSIS methods were used in performance ranking.

3.1. Analytical Hierarchy Process (AHP)

Developed by Saaty in 1977, AHP is a structured technique designed to help people deal with complex decisions. The AHP is an important tool because it makes use of both objective and subjective evaluation criteria, ensures that the evaluation consistency is tested and that a very important decision is made by the decision maker, in particular, which should be prioritized among the alternatives that need to be assessed against multiple measures (Eraslan and Algün, 2005: p. 98). The implementation steps of the AHP approach are summarized as follows:

- 1.Step: Establishing the model and formulating the problem,
- 2.Step: Collection of data, the creation of binary comparative matrices,
- 3.Step: Estimating the relative weights (eigenvectors) of the elements at each step of the hierarchy,
- 4.Step: Calculation of the consistency rate for the validity of the results,
- 5.Step: Use of relative weights for different purposes.

3.2. Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS)

TOPSIS method developed by Hwang and Yoon (1981) is based on the positive ideal solution, the shortest distance and the negative ideal solution, the farthest alternative. The TOPSIS method consists of 6 steps (Triantaphyllou et al., 1998, p. 12-13):

- 1.Step: Creating a Normalized Decision Matrix
- 2.Step: Creating a Weighted Standard Decision Matrix
- 3.Step: Determination of Ideal (A+) and Negative Ideal (A-) Solution
- 4.Step: Calculation of Variance Measurements
- 5.Step: Calculating the relative proximity of the Ideal Solution:
- 6.Step: Alternatives are sorted by the ideal solution relative affinity (Ci*) value

4. FINDINGS

In this part of the study, the financial performance of the manufacturing sector is calculated and interpreted according to firm scale cover the period 2014 to 2016.

4.1. Determination of Weights of Financial Ratios

The weight of each criterion is determined by the AHP method in comparing financial performances according to firm scale. Here, we have been interviewed by expert academics and sector managers when creating pair-wise comparison matrices. Then the answers are analyzed in Super Decision program and the importance ratings of each criterion were determined. The consistency rate (CR) was calculated as 0,06. The weights of the financial ratios are shown in Table 2.

Table 2. Weights of Financial Ratios

Basic Ratios	Weights	Sub-Ratios	Weights
Liquidity Ratios	0,261	L1 Current Ratio	0,088
		L2 Quick Ratio	0,076
		L3 Cash Ratio	0,059
		L4 Inventory Dependency Ratio	0,038
Financial Structure Ratios	0,175	F1 Total Debt/Assets	0,032
		F2 Equity/Assets	0,043
		F3 Short Term Liabilities/Total Liabilities	0,058
		F4 Net Tangible Assets/Equity	0,042
Activity Ratios	0,247	A1 Inventory Turnover	0,058
		A2 Receivable Turnover	0,041
		A3 Net Working Capital Turnover	0,049
		A4 Equity Turnover	0,044
		A5 Asset Turnover	0,055
Profitability Ratios	0,317	P1 Net Profit/Equity	0,066
		P2 EBIT/Assets	0,039
		P3 Net Profit/Assets	0,042
		P4 Operating Profit/Net Sales	0,046
		P5 Gross Profit /Net Sales	0,055
		P6 Net Profit /Net Sales	0,069

4.2. Evaluation of Financial Performance with TOPSIS Method

As shown in Table 3, the top line of the decision matrix contains weight values indicating the importance of each criterion. Weight values are obtained by evaluating questionnaires containing pair-wise comparisons through the AHP approach. Three decision points (firm scale) and 19 evaluation criteria (financial ratios) are used in the study. In the first stage (3x19) dimensional decision matrices are created in the application of the TOPSIS method.

Table 3. Decision Matrices

2014																			
	L1	L2	L3	L4	F1	F2	F3	F4	A1	A2	A3	A4	A5	P1	P2	P3	P4	P5	P6
Small	141,16	81,09	18,39	203,61	69,39	30,61	49,46	106,64	5,08	4,82	2,63	3,55	0,87	7,12	4,91	1,75	6,48	17,93	2,08
Medium	152,76	95,58	22,41	198,39	66,53	33,47	49,17	88,79	7,38	5,29	5,05	4,83	1,26	11,34	7,75	3,72	7,08	16,21	3,21
Large	184,79	113,48	31,63	158,56	59,45	40,55	41,66	72,20	6,47	5,86	4,36	4,01	1,25	13,47	10,02	5,77	8,13	18,25	5,46
2015																			
	L1	L2	L3	L4	F1	F2	F3	F4	A1	A2	A3	A4	A5	P1	P2	P3	P4	P5	P6
Small	142,8	80,2	18,6	212,2	70,1	29,9	50,1	106,9	4,1	4,6	2,1	3,5	0,8	7,0	5,4	1,5	7,5	19,0	2,1
Medium	152,5	95,8	23,1	197,6	67,2	32,8	49,6	88,9	6,0	5,0	4,8	4,8	1,2	10,6	8,1	3,4	7,7	16,8	2,9
Large	180,6	112,3	30,4	167,7	60,6	39,4	42,6	68,9	6,2	5,8	4,6	3,8	1,2	11,6	10,0	4,6	9,0	19,2	4,3
2016																			
	L1	L2	L3	L4	F1	F2	F3	F4	A1	A2	A3	A4	A5	P1	P2	P3	P4	P5	P6
Small	142,8	77,5	18,0	205,6	69,9	30,1	50,0	97,2	3,7	4,4	1,8	3,0	0,8	4,5	4,5	0,8	7,3	19,2	1,2
Medium	156,1	95,6	21,6	183,3	66,5	33,5	48,8	82,9	5,5	4,9	4,3	4,4	1,1	7,9	7,2	2,6	7,9	17,0	2,5
Large	178,3	111,2	30,4	175,5	61,3	38,7	42,9	65,9	5,9	5,5	4,2	3,7	1,2	11,8	9,7	4,6	9,7	19,9	4,4

After the decision matrices are created using the formula $r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$ a normalized decision matrix is obtained and is shown in Table 4.

Table 4. Normalized Decision Matrices

2014																			
	L1	L2	L3	L4	F1	F2	F3	F4	A1	A2	A3	A4	A5	P1	P2	P3	P4	P5	P6
Small	0,50	0,48	0,42	0,62	0,61	0,50	0,60	0,68	0,46	0,52	0,36	0,49	0,44	0,37	0,36	0,24	0,51	0,59	0,31
Medium	0,54	0,56	0,52	0,60	0,58	0,55	0,60	0,56	0,66	0,57	0,70	0,67	0,63	0,59	0,57	0,52	0,56	0,53	0,48
Large	0,66	0,67	0,73	0,48	0,52	0,66	0,51	0,46	0,58	0,63	0,60	0,55	0,63	0,70	0,73	0,81	0,64	0,60	0,81
2015																			
	L1	L2	L3	L4	F1	F2	F3	F4	A1	A2	A3	A4	A5	P1	P2	P3	P4	P5	P6
Small	0,51	0,47	0,43	0,63	0,61	0,50	0,60	0,68	0,43	0,51	0,30	0,49	0,43	0,40	0,38	0,25	0,53	0,59	0,37
Medium	0,55	0,57	0,54	0,59	0,58	0,55	0,60	0,57	0,62	0,55	0,68	0,67	0,63	0,61	0,57	0,57	0,55	0,52	0,51
Large	0,65	0,66	0,71	0,50	0,52	0,66	0,51	0,44	0,64	0,65	0,66	0,54	0,64	0,67	0,71	0,77	0,64	0,60	0,76
2016																			
	L1	L2	L3	L4	F1	F2	F3	F4	A1	A2	A3	A4	A5	P1	P2	P3	P4	P5	P6
Small	0,51	0,46	0,43	0,62	0,61	0,50	0,61	0,67	0,41	0,51	0,28	0,46	0,41	0,30	0,35	0,14	0,50	0,59	0,22
Medium	0,56	0,57	0,52	0,56	0,58	0,56	0,59	0,57	0,61	0,57	0,68	0,68	0,62	0,53	0,55	0,49	0,54	0,52	0,48
Large	0,64	0,67	0,73	0,53	0,53	0,65	0,52	0,45	0,66	0,64	0,67	0,56	0,65	0,79	0,75	0,85	0,66	0,61	0,84

The weighted standard decision matrix is obtained by multiplying the normalized values by weights ($V_{ij} = \omega_{ij} \times R_{ij}$) and is shown in Table 5.

Table 5. Weighted Standard Decision Matrices

2014																			
	L1	L2	L3	L4	F1	F2	F3	F4	A1	A2	A3	A4	A5	P1	P2	P3	P4	P5	P6
Small	0,045	0,036	0,025	0,024	0,020	0,022	0,035	0,029	0,027	0,021	0,018	0,022	0,024	0,025	0,014	0,010	0,024	0,033	0,022
Medium	0,048	0,043	0,031	0,023	0,019	0,024	0,035	0,024	0,039	0,023	0,035	0,029	0,035	0,039	0,022	0,022	0,026	0,029	0,033
Large	0,058	0,051	0,043	0,019	0,017	0,029	0,030	0,019	0,034	0,026	0,030	0,024	0,035	0,047	0,029	0,034	0,030	0,033	0,057
2015																			
	L1	L2	L3	L4	F1	F2	F3	F4	A1	A2	A3	A4	A5	P1	P2	P3	P4	P5	P6
Small	0,046	0,036	0,026	0,024	0,020	0,022	0,035	0,029	0,025	0,021	0,015	0,022	0,024	0,027	0,015	0,011	0,024	0,033	0,026
Medium	0,049	0,043	0,032	0,022	0,019	0,024	0,035	0,024	0,036	0,023	0,034	0,030	0,035	0,041	0,023	0,024	0,025	0,029	0,036
Large	0,058	0,051	0,042	0,019	0,017	0,029	0,030	0,019	0,038	0,027	0,032	0,024	0,035	0,045	0,028	0,033	0,030	0,033	0,053
2016																			
	L1	L2	L3	L4	F1	F2	F3	F4	A1	A2	A3	A4	A5	P1	P2	P3	P4	P5	P6
Small	0,045	0,036	0,026	0,024	0,020	0,022	0,035	0,028	0,024	0,021	0,014	0,020	0,023	0,020	0,014	0,006	0,023	0,033	0,015
Medium	0,050	0,044	0,031	0,021	0,019	0,024	0,035	0,024	0,036	0,023	0,033	0,030	0,035	0,035	0,022	0,021	0,025	0,029	0,033
Large	0,057	0,051	0,043	0,020	0,017	0,028	0,030	0,019	0,039	0,026	0,033	0,025	0,036	0,052	0,029	0,036	0,031	0,034	0,058

Then ideal (A⁺) and negative ideal (A⁻) solutions were created. For the A⁺ set, the largest value in each column of the V matrix is chosen as the smallest value in each column of the V matrix for A⁻ set. The sets are shown in Table 6 for the purposes of the criteria.

Table 6. Ideal (A⁺) and Negative Ideal (A⁻) Solutions

2014																			
A*	0,058	0,051	0,043	0,019	0,017	0,029	0,030	0,019	0,039	0,026	0,035	0,029	0,035	0,047	0,029	0,034	0,030	0,033	0,057
A-	0,045	0,036	0,025	0,024	0,020	0,022	0,035	0,029	0,027	0,021	0,018	0,022	0,024	0,025	0,014	0,010	0,024	0,029	0,022
2015																			
A*	0,058	0,051	0,042	0,019	0,017	0,029	0,030	0,019	0,038	0,027	0,034	0,030	0,035	0,045	0,028	0,033	0,030	0,033	0,053
A-	0,046	0,036	0,026	0,024	0,020	0,022	0,035	0,029	0,025	0,021	0,015	0,022	0,024	0,027	0,015	0,011	0,024	0,029	0,026
2016																			
A*	0,057	0,051	0,043	0,020	0,017	0,028	0,030	0,019	0,039	0,026	0,033	0,030	0,036	0,052	0,029	0,036	0,031	0,034	0,058
A-	0,045	0,036	0,026	0,021	0,019	0,024	0,035	0,024	0,036	0,023	0,033	0,025	0,035	0,035	0,022	0,021	0,025	0,029	0,033

Distances (S_i^+) from the positive-ideal solution, the distances from the negative-ideal solution (S_i^-), the performance scores and the rankings of the manufacturing sector firm scales by years are presented in Table 7.

Table 7. Performance Scores and Rankings of Scales by Years

2014				
Scale	S*	S ⁻	(C) Score	Ranking
Small	0,064	0,003	0,052	3
Medium	0,035	0,036	1,045	2
Large	0,008	0,062	7,424	1
2015				
Scale	S*	S ⁻	(C) Score	Ranking
Small	0,057	0,004	0,072	3
Medium	0,028	0,036	1,319	2
Large	0,006	0,056	9,318	1
2016				
Scale	S*	S ⁻	(C) Score	Ranking
Small	0,076	0,039	0,553	3
Medium	0,040	0,012	0,805	2
Large	0,005	0,045	8,806	1

Findings indicate that large-scale firms show better financial performance compared to medium and small-scale firms during the related period. This situation is thought to be caused by scale economies.

Scale economies are defined as the decrease in average cost while the production capacity measured by unit output is increasing. In other words, they are reductions in unit costs resulting from the increased transaction scale. As a matter of fact, the larger the scale of a company's facility, the greater the bargaining power of the company in the international market, and therefore the firm is able to obtain the production factors it buys at lower prices (Gungor, 2017, p. 23). This situation also contributes positively to the profitability ratios. According to this, while medium and large scaled companies reached the highest performance values in 2015, it is seen that the small sized companies reached the highest performance value in 2016. This is thought to be the contribution of incentives and credit guarantee funds that the government has explained.

5. CONCLUSION

Businesses intend to increase their financial performance while maintaining their activities. The firm scale is also an important concept that needs to be investigated in financial performance measurement. The reason for this is that firm scale is related to the cost of the firm, profitability and the quality of the labor.

Companies are classified as large, medium and small enterprises according to their scale. These scales can provide some advantages to the firm. For example, small businesses can respond instantly to changes in consumer needs, while large businesses can benefit from scale economies. In this regard, businesses should pay attention to their financial structures and use their resources effectively while maintaining their activities. Increasing competition conditions are pushing companies. One of the industries holds an important place in Turkey's economy is

the manufacturing sector. In this study, the financial performances of small, medium and large scale companies in the manufacturing sector were compared over the period 2014-2016.

In the study, liquidity, financial structure, activity and profitability ratios are used. Firstly, the weights of the ratios were determined by using the AHP method and then the performance scores of the scales were calculated and sorted by TOPSIS method. As a result of the analysis, it was determined that SMEs perform considerably poorly in terms of financial performance compared to large-scale firms even though they are in significant numbers. The most important problem of the small and medium-scaled firms in Turkey is the lack of sufficient working capital. This increases costs, making it difficult to fulfill obligations and to work at full capacity. Therefore, the findings consist with expected results. In this respect, SMEs' access to finance at low cost will be beneficial in terms of enabling them to sustain their activities.

REFERENCES

- Apergis, N. and Sorros, J. (2014). The role of r&d expenses for profitability: evidence from US fossil and renewable energy firms. *International journal of economics and finance*, 6(3), 8-15.
- Ata, H. A. and Ag, A. G. Y. (2010). Firma karakteristiğinin sermaye yapısı üzerindeki etkisinin analizi, *Ekonometri ve istatistik e-dergisi*, 11, 45-60.
- Ayaydin, H. and Karaaslan, I. (2014). The effect of research and development investment on firms' financial performance: evidence from manufacturing firms in Turkey. *Bilgi ekonomisi ve yönetimi dergisi*, 9(1), 23-39.
- Aytekin, S. and Sakarya, Ş. (2013). BIST'te işlem gören gıda işletmelerinin TOPSIS çok kriterli karar verme yöntemi ile finansal performanslarının değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 30-47.
- Booth, L., Aivazian, V., Demircuc-Kunt, A. and Maksimovic V. (2001). Capital structures in developing countries. *The journal of finance*, 56(1), 87-130.
- Chen, J.J. (2004). Determinants of capital structure of Chinese-listed companies. *Journal of business research*, 57, 1341-1351.
- Deesomsak, R., Paudyal, K., and Pescetto, G. (2004). The determinants of capital structure: evidence from the Asia Pacific region. *Journal of multinational financial management*, 14, 387-405.
- Demirhan, D. (2009). Sermaye yapısını etkileyen firmaya özgü faktörlerin analizi: IMKB hizmet firmaları üzerine bir uygulama. *Ege Academic Review*, 9(2), 677-697.
- Eraslan, E. and Algun, O. (2005). İdeal performans değerlendirme formu tasarımında analitik hiyerarşi yöntemi yaklaşımı. *Gazi üniversitesi mühendislik-mimarlık fakültesi dergisi*, 20(1), 95-106.
- Gupta, M. (1969). The effect of size, growth, and industry on the financial structure of manufacturing companies. *Journal of Finance*, 24(3), 517-529.
- Gungor, G.A (2017). Türkiye imalat sanayinde firma ölçeği değişimleri ve ihracat performansı ilişkisi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(13), 21-39.
- Hwang, C.L. and Yoon, K. (1981). *Multiple attributes decision making methods and applications*, Springer, Berlin Heidelberg.
- Karacaer, S., Aygün, M. and İç, S. (2009). Araştırma ve geliştirme giderlerinin firma performansı üzerindeki etkisi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası üzerine bir inceleme. *World of accountig science*, 11(2), 65-86.
- Karadeniz, E., Koşan, L., Gunay, F. and Beyazgul, M. (2017). Türk imalat sektöründe finansal performansın Gri İlişkisel Analiz yöntemi ile incelenmesi: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası imalat alt sektör bilançolarında bir araştırma, *Muhasebe ve vergi uygulamaları dergisi*, 10(2), 161-184.

- Karakiş, E., and Goktolga, Z. G. (2015). Borsa İstanbul'da işlem gören otomotiv imalat sektörü firmalarının finansal performanslarının ELECTRE ve AHP yöntemleri ile analizi. *Çukurova üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 16(2), 259-280.
- Meydan, C., Yildirim, B. F., and Senger, Ö. (2016). BİST'te işlem gören gıda işletmelerinin finansal performanslarının Gri İlişkisel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmesi. *Muhasebe ve finansman dergisi*, 69, 147-167.
- Orcun, Ç. and Eren, B. S. (2017). TOPSIS Yöntemi ile finansal performans değerlendirmesi: XUTEK üzerinde bir uygulama. *Muhasebe ve finansman dergisi*, 75, 139-154.
- Omurbek, N. and Mercan, Y. (2014). İmalat alt sektörlerinin finansal performanslarının TOPSIS ve ELECTRE yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Çankırı karatekin üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 4(1), 237-266.
- Padron, Y., Apolinario, G., Santana, O. M., Martel, M.C.V, and Sales, L.J. (2005). Determinants factors of leverage: an empirical analysis of Spanish corporations. *Journal of risk finance*, 6(1), 60-68.
- Saaty, T. L. (1980). *The analytic hierarchy process: planning, priority setting, resources allocation*. New York: McGraw, 281.
- Sit, A, Eksi, I. H. and Hacıevliyagil, N. (2017). BİST'te ana metal sanayi endeksinde faaliyet gösteren işletmelerin finansal performans ölçümü: 2011-2015 dönemi, *Süleyman demirel üniversitesi vizyoner dergisi*, 8(17), 83-91.
- Triantaphyllou, E., Shu, B., Sanchez, S. N., and Ray, T. (1998). Multi-criteria decision making: an operations research approach. *Encyclopedia of electrical and electronics engineering*, 15, 175-186.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Erişim adresi: <http://www3.tcmb.gov.tr/sector/2017/menu.php>, 24.02.2018
- Zhu, Z. and Huang, F. (2012). The effect of r&d investment on firms' financial performance: evidence from the Chinese listed IT firms. *Scientific research*, 3(8), 915-919.

LİSE ÖĞRETMENLERİNİN HAYAT BOYU ÖĞRENME EĞİLİMLERİ

Necmi GÖKYER¹

Atıf/©: Gökyer, N. (2018). Lise öğretmenlerinin hayat boyu öğrenme eğilimleri, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1791-1801. doi: 10.17218/hititsosbil.458301

Özet: Bu araştırmanın amacı, lise öğretmenlerinin hayat boyu öğrenme eğilimlerini belirlemek ve çeşitli değişkenlere göre karşılaştırmaktır. Araştırmada, aşağıdaki üç soruya cevap aranmıştır. 1. Lise öğretmenlerinin hayat boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi nedir? 2. Lise öğretmenlerinin hayat boyu öğrenme eğilimleri; cinsiyet, branş, kıdem, eğitim düzeyleri, yaşları ve çalıştıkları yer değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir? 3. Ölçeğin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Bu araştırma anlık tarama modelindedir. Araştırmanın evrenini, 2017-2018 eğitim öğretim yılında, Elazığ merkez ve ilçelerin merkezindeki liselerde görev yapan toplam 2805 lise öğretmeni oluşturmaktadır. Örneklemi ise, basit tesadüfi örnekleme yolu ile belirlenen toplam 343 öğretmen oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, “yaşam boyu öğrenme eğilimleri (YBÖEÖ)” adlı ölçek kullanılmıştır. Bu çalışmanın bulgularına göre, lise öğretmenlerinin hayat boyu öğrenme eğilimleri; Güdülenme alt boyutunda çok uyuyor, sebat, merak yoksunluğu alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında kısmen uyuyor düzeyinde iken, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutunda ise, çok az uyuyor düzeyindedir. Cinsiyet değişkenine göre, bütün alt boyutlarda kadın lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi erkeklere göre daha yüksektir.

Anahtar Kelimeler: *Lise öğretmeni, Hayat Boyu Öğrenme, Öğrenme Eğilimi, Güdülenme, Sebat*

Lifelong Learning Tendencies of High School Teachers

Citation/©: Gökyer, N. (2018). Lifelong learning tendencies of high school teachers, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1791-1801. doi: 10.17218/hititsosbil.458301

Abstract: The aim of this research is to determine the lifelong learning tendencies of high school teachers and compare them with various variables. In the research, the following questions have been answered. 1. What is the level of life-long learning tendencies of high school teacher? 2. Do the lifelong learning tendencies of the teachers differ significantly according to their gender, seniority, level of education, age, and place of work? 3. Is there a meaningful relationship between subscales of the scale? This research is in the survey model. Population the research constitutes a total of 2805 high school teachers who are in high schools in the centre of Elazığ and its districts for the academic year of 2017-2018. The sample is composed of 343 teachers determined by simple random sampling. In the research, the scale of "Lifelong Learning Trends" (YBÖEÖ) is used as data collection tool. According to findings of this study; the life-long learning tendencies of the high school teachers are at the level of “partially fits” in the sub-dimensions of motivation, persistence, and lack of curiosity and in the whole scale; but in the sub-dimension of lack of regulation of learning at the level of “little fits”. According to the gender variable, in all sub-dimensions, the lifelong learning tendencies of women high school teachers are higher than that of men.

Keywords: *High school teacher, lifelong learning, learning tendency, motivation, persistence*

1. GİRİŞ

Eğitim hayatın her alanında hayat boyu devam etmektedir. Hayat boyu öğrenme, yeni olan yaşamın her alanında meydana gelen eğitim-öğretim faaliyetlerine sistemli bir bütünlük kazandırma çabasıdır. Bu durum özellikle bilginin katlanarak ilerlediği bireyler için eğitim fırsatlarının arttığı günümüz dünyasında zorunluluk haline gelmiştir (Büyükdüvenci,1983). Hayat boyu öğrenme; fertlerin hayatı boyunca hem kişisel olarak hem de mesleki olarak bilgilerini, yeterliklerini geliştirmeyi hedefleyen tüm faaliyetlerdir (Avrupa Komisyonu, 2002). Hayat boyu öğrenme; fertlerin hayatları süresince bilgi, beceri, değer, görgü ve hoşgörü kazanmalarını sağlayan ve bunları uygulayabilmelerine olanak sağlayan bir faaliyettir (Aspin ve Chapman, 2000; Candy, 1994; Rausch, 2003). Eğitim kurumlarında kazanılan bilgi ve beceriler zamanla önemini kaybedebilmektedir. Değişen ve gelişen teknoloji çalışanların kendilerini sürekli yenilenmelerini gerekli kılmaktadır (Ayra ve Kösteriliöğlu, 2015). Bilim ve teknolojideki değişiklikler çok hızlı olmaktadır, bu nedenle fertlerin bölümlerinde kazandıkları bilgilerinin yenilememeleri durumunda mesleki verimlilikleri ve iş doyumları düşmektedir. Bireylerin gençliklerinde öğrendiklerini yaşamlarının sonuna kadar kullanabilmeleri mümkün değildir (Knowles, 1996). Öğrenmenin hayat boyu sürmesi, hayata adaptasyonunun sağlanması ve kaliteli bir fert olmanın sürdürülebilmesi için önemlidir (Erdamar, 2011, ss. 219-236). Fertler, hayatları boyunca yeni bilgi ve beceriler öğrenmeye gereksinim duyarlar. Bu gereksinim, eğitim kurumlarının da fertlerin hayatları boyunca maruz kalabilecekleri değişimlere uyum sağlayabilmeleri için zaman zaman yeniden yapılandırılmalarını gerekli kılmaktadır (Demiralay ve Karadeniz, 2008, s. 90). Değişim süreci, fertlerin gereksinim hissettikleri bilgi, beceri, tutum, görgü, hoşgörü ve değerler gibi kazanmaları gereken ve kişisel özelliklerini kapsayan "Hayat Boyu Öğrenme" kavramını ortaya çıkarmıştır (Diker Coşkun ve Demirel, 2012, s. 108).

Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi 1996 yılını "*Avrupa Yaşam Boyu Öğrenme Yılı*" olarak kabul etmiştir. Ayrıca 2000 yılı Eylül ayında Yaşam Boyu Öğrenme Bildirisi sunulmuştur. Bu bildiri üye ülkelerin yanı sıra aday ülkeler ve Avrupa Ekonomi Yöresi üyeleriyle birlikte hayat boyu öğrenme konusunda bir anlaşma niteliğindedir (Kılıç, 2015, ss. 11-12). Türkiye’de yapılan çalışmalar sonucunda hayat boyu öğrenme kavramı, Türkiye’nin çeşitli kalkınma planlarında yer almıştır. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında (2007-2013), "*Eğitimin İşgücü Talebine Duyarlılığının Artırılması*", "*Eğitim Sisteminin Geliştirilmesi*" adı altında yaşam boyu öğrenme kavramına değinilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2006, ss. 84-86).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planında (2014-2018), İşgücünün eğitim düzeyi yükseltilerek istihdam edilebilirliği artırılacak ve işgücü piyasasının talep ettiği becerilerin kazandırılması için yaşam boyu eğitim faaliyetlerine önem verilecektir" ifadesi yer almaktadır (Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, 2013, s. 51).

Milli Eğitim Bakanlığında da bu kavram, yaşam boyu öğrenme becerilerine sahip bireyler yetiştirebilmek için düşünülmüştür. 17. Milli Eğitim Şurasında "Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Türk Eğitim Sistemi" başlıkları ile "Hayat Boyu Öğrenme" adı altında ayrı bir bölüme yer verilmiştir. (Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Şuraları, 2006, s. 5). Knapper ve Cropley (2000) göre hayat boyu öğrenme becerisine sahip fert, öğrenme sorumluluğunu alarak öğrenme planını yapan, öğrenme ortamında aktif olan, farklı disiplinlerden elde ettiği bilgi bir araya getirip yapılandırabilen ve gerektiğinde farklı öğrenme stratejileri uygulayabilen birey olarak tanımlanmaktadır (akt. Demirel, 2010, s.5). Yaşam boyu öğrenen bireyin özellikleri alan yazında incelendiğinde bu özelliklerin oluşmasında pek çok kavramın etkili olduğu görülmektedir. Özellikle motivasyon, sebat, merak ve öğrenmeyi düzenleme gibi bilişsel ve duyuşsal alanlara

ilişkin kavramlar dikkat çekicidir (Kılıç, 2015, s. 17). Slavin (2013, s.286) motivasyonu, bireyin davranışlarını harekete geçiren ve bunların yönünü, devamlılığını belirleyen bir güç olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda eğitim öğretim faaliyetlerin merkezinde olan ve bunların yürütücüsü konumdaki öğretmenlerin, kişisel motivasyonları bu faaliyetlerin verimli bir şekilde yürütülmesinde önemli bir etkidir. De Jesus ve Conboy (2001) göre motive olmuş öğretmenler, eğitim reformların uygulanmasında, öğrencilerin başarı ve doyum sağlamasında ve de ortaya çıkan değişimlerin uygulanmasında önemli bir göreve sahiptir (aktaran Yazıcı, 2009, s. 36). Yaşam boyu öğrenen bireyin bir diğer özelliği “öğrenmede kararlılık halinin devamı” yani sebatkar olmasıdır (Diker Coşkun, 2009, s.59). Sebat bireyin öğrenme faaliyetlerini sürdürebilme kararlılığıdır. Yaşam boyu öğrenen bireyin özellikleri arasında meraklı olması da vardır (Akkoyunlu, 2008, s.13). Yaşamı boyunca öğrenme tutumunda olan fertlerin, çevresinde gerçekleşen yeniliklere, değişime, gelişmelere yönelik merakı ve ilgisi vardır. Bireyin yenilikleri içselleştirmesi, özel hayatında ve işinde kullanması kendisinin yenilikçilik özelliği ile ilgilidir. Alan yazında yaşam boyu öğrenen bireyin genel özelliklerinden biri de “*kendi öğrenme süreci kontrol edebilmesi*” (Epçaçan, 2013, s.357) olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda hayat boyu öğrenme becerisine sahip birey, öğrenme etkinliklerinde kendi sorumluluğunu alarak, kişisel amaçlarına uygun bir şekilde düzenleme becerisine de sahip olabilmektedir. Bu anlamda öğretmenlerin de, yenilikleri takip etmeleri, bu yeniliklerin uygulanmasında topluma ve öğrencilere örnek olmaları ve kendilerini sürekli geliştirmeleri için hayat boyu öğrenme becerilerine sahip olmaları beklenmektedir (Kurbanoglu ve Akkoyunlu, 2007; Özgür, 2013; Selvi, 2011). Olumlu ve destekleyici bir okul ikliminin de öğretmenlerin mutlu bir yaşam sürmelerinde ve hayat boyu öğrenme becerisi geliştirmelerinde önemli bir etkisinin olduğu öne sürülmektedir (Thapa ve diğerleri, 2013; Sezgin ve Sönmez, 2017, s. 211). Bu çalışmada veri toplama aracında güdülenme, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk, sebat ve merak yoksunluğu başlıkları altında hayat boyu öğrenme eğilimleri faktörleri kullanılmıştır (Diker-Coşkun ve Demirel, 2012). Bu araştırmanın öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerine süreklilik kazandırmasına ve bu konuda bilinçlenmelerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın amacı da, lise öğretmenlerinin hayat boyu öğrenme eğilimlerini belirlemek ve çeşitli değişkenlere göre karşılaştırmaktır. Araştırmada, cevap aranan sorular aşağıdadır.

1. Lise öğretmenlerinin hayat boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi nedir?
2. Lise öğretmenlerinin hayat boyu öğrenme eğilimleri; cinsiyet, kıdem, eğitim düzeyleri, yaşları ve çalıştıkları yer değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
3. Ölçeğin alt faktörleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

Bu araştırma tarama modelindedir.

2.1. Evren ve Örneklem

2017-2018 eğitim öğretim yılında, Elazığ ve ilçelerin merkezindeki liselerde görev yapan toplam 2805 öğretmen araştırmanın evrenini, basit tesadüfi örnekleme yolu ile belirlenen toplam 346 katılımcı da örneklemini oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan öğretmenlerin demografik özellikleri incelendiğinde araştırmaya katılan öğretmenlerin 187'si erkek (%54,5), 156'sı (%45,5) kadındır. Öğretmenlerin 181'i (%52,8) sosyal bilimler, 117'si (%34,1) fen bilimleri ve 45'i de (%13,1) özel yetenek dersleri branşındadır. Kıdem değişkenine göre, öğretmenlerden 133'ü (%38,8) 1-10 yıl, 131'i (%38,2) 11-20 yıl, 79'u da (%23,0) 21 yıl ve üstü kıdeme sahiptir. Öğretmenlerin 260'ü (%75,8) lisans, 83'ü (%24,2) ise lisansüstü mezundur. Öğretmenlerin 92'si

(%26,8) 22-31 yaş aralığında, 132'si (%38,5) 32-41 yaş aralığında, 119'u da (%34,7) 42-61 yaş aralığındadır. Öğretmenlerin 278'i (%81,0) il merkezinde, 65'i (%19,0) ilçe merkezinde görev yapmaktadır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada, “yaşam boyu öğrenme eğilimleri (YBÖEÖ)” adlı ölçek kullanılmıştır (Diker Coşkun ve Demirel 2009). Ölçeğin birinci bölümünde olgusal sorular, ikinci bölümde ise, 27 madde bulunmaktadır. Ölçek 4 alt faktördür. Ölçeğin maddeleri, “6/Çok uyuyor, 5/kısmen uyuyor, 4/çok az uyuyor, 3/çok az uymuyor, 2/kısmen uymuyor ve 1/hiç uymuyor aralığında puanlanmaktadır. Altılı Likert tipi ölçekte 1-1,82 değer aralığı hiç uymuyor, 1,83-2,66 değer aralığı kısmen uymuyor, 2,67-3,50 değer aralığı çok az uymuyor, 3,51-4,34 değer aralığı çok az uyuyor, 4,35-5,18 değer aralığı kısmen uyuyor ve 5,19-6,00 değer aralığı çok uyuyor olarak ifade edilmiştir. Ölçekte ters puanlanan maddeler bulunmaktadır. Motivasyon ve sebat alt boyutlarındaki tüm maddeler olumlu iken; öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğu boyutlarındaki tüm maddeler olumsuzdur. Motivasyon ve sebat boyutlarındaki puanın yüksek olması yaşam boyu öğrenme eğiliminin yüksek olduğunu gösterirken düşük olması yaşam boyu öğrenme eğiliminin düşük olduğunu göstermektedir. Bu durum öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ve merak yoksunluğu boyutlarında ise tam tersidir. Yani boyut puanlarının yüksek olması, yaşam boyu öğrenme eğiliminin düşük olduğunu; düşük olması da yaşam boyu öğrenme eğiliminin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0,89'dur. Bu çalışmada da 0,89'dur. Ölçeğin güdülenme alt faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,94, sebat alt faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,83, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt faktörünün güvenilirlik katsayısı 0,89 ve merak yoksunluğu alt faktörünün güvenilirlik katsayısı ise 0,96'dır.

2.3. Verilerin analizi

Veriler, SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öğretmenlerin demografik özelliklerini (cinsiyet, yaş, kıdem, eğitim düzeyi, çalıştığı yer) belirlemek için frekans ve yüzde değerleri kullanılmıştır. Öğretmenlerin hayat boyu öğrenme eğilimlerinin düzeylerini belirlemek için aritmetik ortalama ve standart sapma teknikleri kullanılmıştır. İkili karşılaştırmalarda bağımsız gruplar t-Testi yapılmıştır. Ayrıca ikiden fazla bağımsız gruba ilişkin ortalamaların karşılaştırılmasında Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin miktarını bulup yorumlamak amacıyla Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Puanların dağılımının normalliğe uygunluğu konusunda Kolmogorov- Smirnov (K-S) testi yapılmış ve puanların normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Anlamlılık düzeyi 0,05 olarak alınmıştır.

3. BULGULAR

Bulgular kısmında, lise öğretmenlerinin hayat boyu öğrenme eğilimlerinin düzeylerine ilişkin bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

3.1. Lise öğretmenlerin hayat boyu öğrenme eğilimleri, ölçeğin alt boyutlarda hangi düzeydedir?

Tablo 1. Alt boyutlar yaşam boyu öğrenme eğilimleri

Alt boyutlar	n=343	\bar{X}	SS
1. Güdülenme		5,34	0,96

2. Sebat	4,97	0,95
3.Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	4,24	1,71
4. Merak yoksunluğu	4,41	1,60
5. Toplam	4,70	1,03

Tablo 1’de de görüldüğü gibi, lise öğretmenlerinin hayat boyu öğrenme eğilimleri; Güdülenme ($\bar{x}=5,34$) alt boyutunda çok uyuyor, sebat ($\bar{x}=4,97$), merak yoksunluğu ($\bar{x}=4,41$) alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında ($\bar{x}=4,70$) kısmen uyuyor düzeyinde iken, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ($\bar{x}=4,24$) alt boyutunda ise, çok az uyuyor düzeyindedir.

3.2. Lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanları cinsiyet, eğitim düzeyi ve çalıştığı yerleşim yeri değişkenlerine göre anlamlı farklılık göstermekte midir? Alt amacına yönelik analiz sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Lise Öğretmenlerinin Görüşlerine İlişkin t-Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Değişkenler	N	\bar{x}	SS	Levene		t	p
					F	p		
1. Güdülenme	Erkek	187	5,32	1,00	1,167	0,281	-0,583	0,560
	Kadın	156	5,38	0,91				
2. Sebat	Erkek	187	4,94	0,98	0,758	0,384	-0,632	0,528
	Kadın	156	5,01	0,91				
3. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	Erkek	187	4,19	1,69	0,102	0,750	-0,667	0,506
	Kadın	156	4,31	1,74				
4. Merak yoksunluğu	Erkek	187	4,35	1,60	0,035	0,851	-0,651	0,515
	Kadın	156	4,47	1,60				
Eğitim düzeyi								
1. Güdülenme	Lisans	260	5,35	0,92	0,560	0,455	0,140	0,889
	Lisans ü.	83	5,33	1,08				
2. Sebat	Lisans	260	4,95	,93	,016	,900	-,641	,523
	Lisans ü.	83	5,03	1,02				
3. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	Lisans	260	4,29	1,68	2,338	,127	,779	,437
	Lisans üstü	83	4,11	1,82				
4. Merak yoksunluğu	Lisans	260	4,43	1,58	1,009	,316	,556	,579
	Lisans ü.	83	4,32	1,67				
Çalıştığı yer								
1. Güdülenme	İl merkezi	278	5,32	,96	,210	,647	-,805	,423
	İlçe merk.	65	5,43	,95				
2. Sebat	İl merkezi	278	4,97	,95	,152	,697	-,120	,905
	İlçe merk.	65	4,99	,96				
3. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	İl merkezi	278	4,16	1,75	8,417	,004	-1,909	,059
	İlçe merk.	65	4,58	1,53				
4. Merak yoksunluğu	İl merkezi	278	4,33	1,63	7,535	,006	-1,961	,053
	İlçe merk.	65	4,73	1,44				

P<0.05

Tablo 2’de görüldüğü gibi, cinsiyet, eğitim seviyesi ve çalışılan yer değişkenine göre, alt boyutların hiçbirinde anlamlı bir fark yoktur.

3.3. Lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri, branş değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir? Alt amacına yönelik yapılan ANOVA sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Lise Öğretmenlerinin Branş Değişkenine Göre ANOVA Sonuçları

Alt Boyut	Değişkenler Branş	N	\bar{X}	Varyansın kaynağı	Kareler Top.	sd	Kareler Ort.	F	P
Sebat	Sosyal Bilimler	181	5,10	Gruplar arası	6,193	2	3,096	3,465	0,032
	Fen Bilimleri	117	4,87	Gruplar içi	303,810	340	0,894		
	Özel Yetenek	45	4,75	Toplam	310,002	342			
Öğrenmeyi düzenleme de yoksunluk	Sosyal Bilimler	181	4,45	Gruplar arası	20,615	2	10,307	3,546	0,030
	Fen Bilimleri	117	3,91	Gruplar içi	988,196	340	2,906		
	Özel Yetenek	45	4,29	Toplam	1008,811	342			

Lise öğretmenlerinin branşlarına göre yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda, ölçeğin sebat ve öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutlarında puanlar arasında anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür. Sebat alt boyutunda sosyal bilimler branşındaki öğretmenlerin ($\bar{X}=5,10$) yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının düzeyi, fen bilimleri ($\bar{X}=4,87$) ve özel yetenek ($\bar{X}=4,75$) branşında olanlara göre daha yüksektir. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutunda sosyal bilimler branşındaki öğretmenlerin ($\bar{X}=4,45$) yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının düzeyi, fen bilimleri ($\bar{X}=3,91$) branşında olanlara göre daha yüksektir. Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanları, kıdem ve yaş değişkenlerine göre, bütün alt boyutlar için anlamlı değildir.

3.4. Lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Alt amacına yönelik yapılan analize ait bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Alt Boyutlara Göre Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimleri Arasındaki İlişki

		1.	2.	3.	4.
1. Güdülenme	r	1	0,846**	0,228**	0,276**
	p		0,000	0,000	0,000
	N	343	343	343	343
2. Sebat	r		1	0,130*	0,235**
	p			0,016	0,000
	N		343	343	343
3. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk	r			1	0,779**
	p				,000
	N			343	343
4. Merak yoksunluğu	r				1
	p				
	N				343

**p < 0.01 * p < 0.05

Tablo 4’e göre gibi, güdülenme ile sebat arasında ($r=0,846$, $p<0.01$) yüksek ve olumlu düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre güdülenme arttıkça sebatın arttığı söylenebilir. İlişki katsayısı ($r^2= 0.72$) dikkate alındığında, güdülenmedeki toplam varyansın %72’sinin sebatan

kaynaklandığı söylenebilir. Bu yorumun yapılmasında Büyüköztürk (2009) tarafından verilen bilgilerden faydalanılmıştır. Güdülenme ile öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk arasında ($r=0,228$, $p<0.01$) düşük ve olumlu bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre güdülenme arttıkça öğrenmeyi düzenlemede yoksunluğun arttığı söylenebilir. İlişki katsayısı ($r^2= 0.051$) dikkate alındığında, güdülenmedeki toplam varyansın %5'inin öğrenmeyi düzenlemede yoksunluktan kaynaklandığı söylenebilir. Bu yorumun yapılmasında Büyüköztürk (2009) tarafından verilen bilgilerden faydalanılmıştır. Güdülenme ile merak yoksunluğu arasında ($r=0,276$, $p<0.01$) düşük ve olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre güdülenme arttıkça merak yoksunluğunun arttığı söylenebilir. Korelasyon katsayısı ($r^2= 0.076$) dikkate alındığında, güdülenmedeki toplam varyansın %8'inin merak yoksunluğundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu yorumun yapılmasında Büyüköztürk (2009) tarafından verilen bilgilerden faydalanılmıştır.

Sebat ile öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk arasında ($r=0,130$, $p<0.05$) düşük ve olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre sebat arttıkça öğrenmeyi düzenlemede yoksunluğun arttığı söylenebilir. İlişki katsayısı ($r^2= 0.016$) dikkate alındığında, güdülenmedeki toplam varyansın %2'sinin öğrenmeyi düzenlemede yoksunluktan kaynaklandığı söylenebilir.

Sebat ile merak yoksunluğu arasında ($r=0,235$, $p<0.05$) düşük ve olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre sebat arttıkça merak yoksunluğunun arttığı söylenebilir. İlişki katsayısı ($r^2= 0.055$) dikkate alındığında, güdülenmedeki toplam varyansın %6'sinin merak yoksunluğundan kaynaklandığı söylenebilir.

Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk ile merak yoksunluğu arasında ($r=0,779$, $p<0.01$) yüksek ve olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk arttıkça merak yoksunluğunun arttığı söylenebilir. İlişki katsayısı ($r^2= 0.60$) dikkate alındığında, öğrenmeyi düzenlemedeki yoksunluğun toplam varyansının %60'ının merak yoksunluğundan kaynaklandığı söylenebilir.

4. SONUÇ

Bu araştırmanın bulgularına göre, öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri; Güdülenme alt boyutunda çok uyuyor, sebat, merak yoksunluğu alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında kısmen uyuyor düzeyinde iken, öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutunda ise, çok az uyuyor düzeyindedir. Ayra ve Kösterelioğlu (2015), öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri ölçeğinde en yüksek ortalamanın güdülenme alt boyutunda olduğunu saptamışlardır. Bu çalışmada da en yüksek puan güdülenme alt boyutunda saptanmıştır. Bulgular birbirini desteklemektedir. Şahin ve Arcagök (2014) öğretmenlere uyguladığı çalışmada, öğretmenlerin hayat boyu öğrenme genel yeterlik seviyelerinin yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Kılıç (2015) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, ortaokul öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri yüksektir. Karakuş (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, öğrencilerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri iyi seviyede çıkmıştır. Diker ve Coşkun'un (2009) çalışmasında ise, değişik üniversite ve fakültelerden araştırmaya katılan öğrencilerin hayat boyu öğrenme eğilimleri düşük seviyede bulunmuştur. Tunca, Şahin ve Aydın (2015) yaptıkları çalışmada, öğretmen adaylarının hayat boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğunu belirlemişlerdir. Araştırmaların sonuçlarının örtüşmemesi araştırmaların farklı gruplar üzerinde yürütülmesinden kaynaklanmış olabilir.

Bu çalışmada sebat alt boyutunda sosyal bilimler branşındaki öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının düzeyi, fen bilimleri ve özel yetenek branşında olanlara göre daha yüksektir. Öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutunda sosyal bilimler branşındaki

öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanlarının düzeyi, fen bilimleri branşında olanlara göre daha yüksektir.

Kılıç (2015) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, ortaokul öğretmenlerinin branşları ile yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasında fark yoktur. Bu nedenle farklı branşlardaki ortaokul öğretmenlerinin benzer yaşam boyu öğrenme eğilimleri gösterdikleri söylenebilir. Şahin ve Arcagök (2014) yaptıkları çalışmada, branş ile öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri alt boyutlarında anlamlı farklılıkların olduğunu bulmuşlardır. Öğretmen adayları üzerinde yapılan çalışmalarda bölüm değişkenine göre anlamlı fark bulan çalışmalara rastlanmaktadır (Evin Gencel, 2013; İzci ve Koç, 2012; Şahin, Akbaşı ve Yanpar Yelken, 2010).

Bu çalışmada cinsiyet değişkenine göre, bütün alt boyutlarda lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasında fark çıkmamıştır. Ancak, bütün alt boyutlarda kadın öğretmenlerin, yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyi erkeklere göre daha yüksektir. Kadın lise öğretmenleri kendilerini geliştirme, yeni bilgi ve beceriler kazanma, sürekli yeni şeyler öğrenme, mesleğinin dışındaki konularda yeni bilgi ve beceriler öğrenmede zorlanmayacağını düşünme gibi yaşam boyu öğrenme eğilimlerine ilişkin ifadelerde kendilerini erkek öğretmenlere göre daha olumlu görmekteyiz. Kılıç (2015) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, cinsiyetin yaşam boyu öğrenme eğilimi üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Şahin ve Arcagök (2014) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterliklerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Grupların farklı olduğu ve Yavuz Konokman ve Yanpar Yelken (2014) tarafından yapılan çalışmada, eğitim fakültesinde görev yapan kadın öğretim elemanlarının yaşam boyu öğrenme yeterliklerine ilişkin algı düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Araştırma yapılan grupların farklı olduğu ve Coşkun ve Demirel (2012) tarafından yapılan çalışmada, kız ve erkek öğrencilerin ortalama puanlarının farklılaştığı ve farkın kız öğrenciler yönünde yüksek olduğu saptanmıştır. Bulgular benzerdir. Tunca, Şahin ve Aydın (2015) yaptıkları çalışmada, bütün alt boyutlarda ve ölçeğin toplamında öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. Savuran'ın (2014) ve Yaman'ın (2014) yaptıkları çalışmaların bulguları da bu çalışmanın bulgularıyla örtüşmemektedir.

Eğitim düzeyi ve öğretmenlerin çalıştıkları yer değişkenlerine göre ise, yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasında fark çıkmamıştır. Şahin ve Arcagök (2014) tarafından yapılan çalışmada, öğrenim durumu değişkenine göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri alt boyutlarında anlamlı farklılıklar vardır.

Bu çalışmada kıdem ve yaş değişkenine göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri puanları, bütün alt boyutlar için anlamlı değildir. Kılıç (2015) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, 20 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin diğer kıdemdeki öğretmenlere göre yaşam boyu öğrenme eğiliminin düşük olduğu bulunmuştur. Şahin ve Arcagök (2014) tarafından yapılan çalışmada, mesleki kıdem değişkenine göre, öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri alt boyutlarında anlamlı farklılıklar vardır.

Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimleri arasındaki ilişkiye göre, öğretmenlerin güdülenme düzeyi arttıkça sebatın ve öğrenmeyi düzenlemede yoksunluğun arttığı ortaya çıkmıştır. Güdülenme arttıkça merak yoksunluğunun; sebat arttıkça öğrenmeyi düzenlemede

yoksunluğun ve merak yoksunluğunun arttığı; öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk arttıkça da merak yoksunluğunun arttığı saptanmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, lise öğretmenlerinin merak yoksunluğu alt boyutundaki puanlarının yüksek çıkması yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğunu göstermektedir. Bu durumda öğretmenlerin zorunlu değilse zamanlarını araştırma yaparak kaybetmek istemedikleri, kişisel gelişimleri için zaman harcamak yerine sevdikleri ile zaman geçirmeyi tercih ettikleri, öğrendikleri konularda sorumlu değilse eksikliklerini kapatmak için gayret göstermeyi lüzumlu görmedikleri, gerekli olmadıkça yeni şeyler öğrenmeyeceğim diye kurs ve seminerlere katılmalarının kendilerine vakit kaybettireceği, sadece merak ediyor diye bir konuyu öğrenmek için zaman ayırmak istememeleri, kütüphanelerin sıkıcı yerler olduğunu düşünmeleri, yeni şeyler öğrenmek yerine hobileriyle ilgilenmeyi tercih etmeleri, maddi sıkıntıya düşürecekse yeni bilgi ve becerileri öğrenmek için gayret göstermek istememeleri, sürekli yeni bilgi ve beceriler öğrenmek zorunda hissetmelerinin kendilerini rahatsız etmesi gibi konularda lise öğretmenlerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düşük olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Lederman (1998) tarafından yapılan araştırmanın bulgularına göre, profesyonel gelişim için en fazla tercih edilen aktivitenin kitap ve dergi okumak olduğu belirlenmiştir. Dunlap (1996) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın bulgularına göre, öz yönelimli öğrenme becerilerinin hayat boyu öğrenme ile ilgili olduğu sonucuna varılmıştır.

Bu bulgulara göre, lise öğretmenlerinin görevlerinde verimli ve etkili olabilmesi, yeterlik düzeylerinin yükselmesi ve kişisel ve mesleki gelişimlerinde süreklilik sağlanabilmesi için yaşam boyu öğrenme konusunda onları bilinçlendirecek seminerler verilebilir. Lise öğretmenlerinin güdülenme ve sebat düzeyini artırmak amaçlı mesleğin saygınlığını ve statüsünü yükseltecek örneğin, öğretmenlerin kariyer yapmalarını sağlayacak, lisansüstü çalışmalara daha kolay yönlendirebilecek sistemsel ve yönetsel kararlar alınabilir.

Öğretmenlerin sebat, merak yoksunluğu ve öğrenmeyi düzenlemede yoksunluk alt boyutlarında ve ölçeğin tamamında yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin düzeyini yükseltmek amacıyla lisan düzeyinde bu konuyla ilgili dersler almaları ve üniversitedeki sosyal, kültürel, sportif ve sanatsal etkinliklere katılmaları desteklenebilir veya olanak sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, B. (2008). Bilgi okuryazarlığı ve yaşam boyu öğrenme. *8th International Educational Technology Conference (IETC2008), 6-9 Mayıs 2008. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.*
- Aspin D.N. ve Chapman J.D. (2000). Lifelong learning: concepts and conceptions. *International Journal of Lifelong Education*, 19 (1), 2-19.
- Ayra, M. ve Kösterelioğlu, İ. (2015). Öğretmenlerin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin mesleki öz yeterlik algıları ile ilişkisi. *NWSA-Education Sciences*. 10, (1), 17-28.
- Avrupa Komisyonu. (2002). European report on quality indicators of lifelong learning. Fifteen quality indicators. *European Commission, Directorate-General for Education and Culture, brussels, june 2002.*
- Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü (2013). 2014-2018. *Erişim adresi: https://pbk.tbmm.gov.tr/dokumanlar/10-kalkinma_plani.pdf.*
- Büyükdüvenci, S. (1983). Yaşam boyu eğitim, felsefesi üzerine. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 225-242.

- Candy, P. C. (1994). *Lifelong learning and information literacy*. Report for U.S. National Commission on Libraries and Information Science and National Forum on Information Literacy.
- Demirel, M. ve Akkoyunlu, B. (26-28 Nisan, 2010). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme eğilimleri ve bilgi okuryazarlığı öz yeterlik algıları. *10 th. International Educational Technology Conference, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Proceedings Book, Volume 2, 1126- 1133*.
- Demirel, M. (2010). *İlköğretim programlarına yaşam boyu öğrenme becerileri açısından eleştirel bir bakış*. 1-3 Mayıs 2009 1. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi Bildirileri Kitabı. 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Demiralay, R ve Karadeniz, Ş. (2008). İlköğretimde yaşam boyu öğrenme için bilgi okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesi. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 2 (6), 92.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2006). Dokuzuncu kalkınma planı 2007-2013 <http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13744/plan9.pdf> (Erişim Tarihi:08.06.2014).
- Diker Coşkun, Y. (2009). *Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.
- Diker-Coşkun, Y. ve Demirel, M. (2012). Üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme eğilimleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 108-120.
- Dunlap, J. C. (1996). *The relationship of Problem-Based Learning to Life-Long Learning*. (Unpublished Doctoral Dissertation). University of Colorado, the USA.
- Epçaçan, C. (2013). Yaşam boyu öğrenme becerilerinin ders kitaplarında yer alma düzeyine örnek bir inceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 7(11), 353-379.
- Evin İlke, G. (2013). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenme yeterliklerine yönelik algıları. *Eğitim ve Bilim*, 38 (170), 237-252.
- İzci, E. ve Koç, S. (2012). Öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenmeye ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 101-114.
- Knowles, M. (1996). *Yetişkin öğrenenler, göz ardı edilen bir kesim*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi. kavramlar, ilkeler, teknikler* (30.Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kılıç, H. (2015). İlköğretim branş öğretmenlerinin bireysel yenilikçilik düzeyleri ve yaşam boyu öğrenme eğilimleri (Denizli İli Örneği) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli*.
- Knapper, C. & Croyley, A. (2000). *Lifelong learning in higher education*. London: Kogan Page.
- Lederman, E. (1998). *Maintaining competence: understanding how professionals learn*. unpublished doctoral dissertation, *University of Toronto, Canada*.
-

- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2006) Milli eğitim şuraları. *Erişim Tarihi: 24 Mayıs 2018.*
<http://ttkb.meb.gov.tr>
- Rausch, A.S. (2003). A case study of lifelong learning in Japan: objectives, curriculum, accountability, and visibility. *International Journal of Lifelong Education*. 22 (5), 518-532.
- Sezgin, F. ve Sönmez, E. (2017). Örgüt kültürü ve iklimi. S. Özdemir ve N. Cemaloğlu (Yay. haz.). *Örgütsel Davranış ve Yönetimi içinde (s. 179-226)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Slavin, R. E (2013) *Eğitim psikolojisi kuram ve uygulama 10. basım* (Çev. Yüksel G.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Thapa, A., Cohen, J., Guffey, S., ve Higgins-D'alessandro, A. (2013). A Review of school Climate Research. *Review of Educational Research*, 83 (3), 357-385.
- Yavuz Konokman, G. ve Yanpar Yelken, T. (2014). Eğitim fakültesi öğretim elemanlarının yaşam boyu öğrenme yeterliklerine ilişkin algıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 267-281.
- Yazıcı. H. (2009). Öğretmenlik mesleği, motivasyon kaynakları ve temel tutumlar: kuramsal bir bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 17 (1),33-46.

MALİYET YAPIŞKANLIĞI HİPOTEZİNİN BİST İMALAT SEKTÖRÜ KAPSAMINDA TEST EDİLMESİ

Tansel HACIHASANOĞLU¹

Elçin DALKILIÇ²

Atıf/©: Hacıhasanoğlu, T. ve Dalkılıç, E. (2018). Maliyet yapışkanlığı hipotezinin BİST imalat sektörü kapsamında test edilmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1802-1808. doi: 10.17218/hititsosbil.479221

Özet: Faaliyet düzeyindeki artış/azalışlara karşı asimetrik tepki vermesi maliyet yapışkanlığı olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmanın amacı BIST İmalat Sektöründe faaliyet gösteren firmalar kapsamında maliyet yapışkanlığı hipotezinin test edilmesidir. Bu kapsamda BIST İmalat Sektöründe faaliyet gösteren 138 firmaya ait 1406 firma-yıl gözlem kullanılarak analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre örneklem kapsamı ve döneminde maliyet yapışkanlığı hipotezi desteklenmiştir. Bulgulara göre %1'lik bir satış geliri artışı karşısında % 0,62 artış gösteren faaliyet giderleri, % 1'lik bir gelir azalışı yaşandığı dönemde yalnızca % 0,44 düşüş göstermektedir. İstatistiksel olarak anlamlı olan bulgular kapsamında faaliyet giderlerinin gelir artışı yaşanan dönemlerde gelir azalışı yaşanan dönemlere göre asimetrik davranış gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maliyet Davranışı, Maliyet Yapışkanlığı.

Testing the Cost Stickiness Hypothesis in the Context of BIST Manufacturing Sector

Citation/©: Hacıhasanoğlu, T. ve Dalkılıç, E. (2018). Testing the cost stickiness hypothesis in the context of BIST manufacturing sector. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1802-1808. doi: 10.17218/hititsosbil.479221

Abstract: Asymmetric response of costs to changes in activity level is expressed as cost stickiness. The purpose of this study is to test the cost stickiness hypothesis within the firms operating in BIST Manufacturing Sector. In this context, 1406 firms- year observations of 138 firms operating in BIST Manufacturing Sector have been analyzed. According to the findings, cost stickiness hypothesis is supported in the scope and period of the sample. According to the findings, operating expenses, which showed an increase of 0.62% against a 1% increase in sales revenue, decreased only by 0.44% in the period when a 1% revenue decrease was observed. Within the scope of the findings that are statistically significant, it is determined that operating expenses have asymmetric behavior in terms of income increase / decrease periods.

Keywords: Cost Behaviour, Cost Stickiness.

1. GİRİŞ

Muhasebe literatüründe maliyetler, sabit ve değişken maliyetler olarak gruplandırılmaktadır. Geleneksel maliyet teorisi de söz konusu sabit ve değişken maliyetlerin ilgili faaliyet düzeyinde simetrik olarak artıp azalacağını ifade etmektedir (Noreen, 1991, s. 160). Bu alanda alternatif bir görüş olarak Anderson ve diğerleri (2003) maliyetlerin geleneksel maliyet teorisinde olduğu

Makale Geliş Tarihi: 06.11.2018.

Makale Kabul Tarihi: 03.12.2018

¹ Sorumlu Yazar Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, tansel@bozok.edu.tr.

² Arş. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, elcin.eren@bozok.edu.tr.

gibi simetrik olmadığını, faaliyet düzeyinin artıp azalması karşısında asimetrik olarak hareket edebileceğini öne sürmüşlerdir. Faaliyet giderlerinin gelir artışı olduğu dönemlerde, gelir azalışı olan dönemlere göre daha yüksek artış gösterdiği, yani asimetrik olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada söz konusu asimetrik maliyet davranışı kısa dönemli yönetsel kararların bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Yöneticinin kısa dönem kaynak temini düzeyini değiştirmesinin maliyeti, talep düşüşünün kalıcılığı ve sürdürülen faaliyetlerdeki yayılcılığı bir anda değiştirmek istemeyeceği olarak ifade edilmiştir.

Maliyet yapışkanlığı gelir artış ve azalışı yaşanan dönemlerdeki maliyet değişimlerinin asimetrik oluşu olarak tanımlandıktan sonra, bu durumun nedenleri incelenmiştir. Gelir artışı yaşandığı dönemlerde maliyetler de artış göstermektedir. Ancak gelirin azaldığı dönemlerde yönetici ilk etapta işgücünü, faaliyet giderlerini ve varlıklarını azaltmayı düşünmeyebilir. Yönetici firmayı küçültmeye götürerek olumsuz bir havanın oluşmasını kısa vadede istemeyebilir. Vekalet teorisyle de uyumlu olan bu görüş yöneticinin firma çıkarından ziyade kendi çıkarını düşünmesini temel almaktadır. Diğer taraftan yönetici gelir azalışı yaşanan dönemdeki talep daralmasının geleceği hakkında emin olamayabilir. Eğer yönetici talebin geçici olarak daraldığına inanıyorsa faaliyet giderlerini düşürmeyi, varlıklarını ve işgücünü azaltmayı kısa vadede düşünmeyecektir. Bu durumun da talep daralmasının kalıcı olduğu anlaşılınca dek sürmesi beklenebilir.

Bu çalışmanın amacı BIST İmalat sektöründe faaliyet gösteren firmalar açısından maliyet yapışkanlığı teorisinin geçerliliğinin tespit edilmesidir. İmalat sektörü, sabit maliyetlerin görece yüksek olduğu, işgücünün de yoğun olarak kullanıldığı bir sektör olmasından dolayı çalışma kapsamına alınmıştır. Bu çalışma ile belirlenen örneklem kapsamında ve güncel veriler ışığında, maliyetlerin gelir artış/azalışı yaşanan dönemlerdeki değişiminin asimetrik olup olmadığının belirlenmesi noktasında katkı sunulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda birinci bölümde konu ile ilgili yapılmış çalışmalara değinilmiştir. İkinci bölümde kullanılan veri ve yöntem açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise yapılan analiz kapsamında elde edilen bulgular raporlanmış ve elde edilen bulguların değerlendirildiği sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR

Son yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında, geleneksel muhasebe teorisinde bahsedilen değişken maliyetlerin simetrik olması düşüncesinin yerine, değişken maliyetlerin faaliyet hacmiyle orantılı olmadığı fikrinin ortaya çıktığı görülmektedir. Maliyet yapışkanlığı teorisinin araştırıldığı çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Anderson, Banker, ve Janakiraman (2003) tarafından yapılan çalışmada, 1979-1998 yıllarını kapsayan 7629 firmanın yıllık verileri kullanılarak maliyetlerin yapışkan olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, bu firmalar için satışlardaki her % 1'lik artışa karşılık, satış ve genel yönetim giderlerinde % 0,55 oranında artış olduğu; buna karşılık satışlarda meydana gelen % 1'lik azalışa karşılık ise satış ve genel yönetim giderlerinde sadece % 0,35 oranında azalış meydana geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada "maliyet yapışkanlığı" tanımlaması ilk kez literatürde kullanılmıştır.

Halka açık 542 Brezilya firmasının 1986-2003 dönemini kapsayan verilerinin analiz edildiği Medeiros ve Costa (2004) tarafından yapılan çalışmada, satışların % 1 oranında artması durumunda satış ve genel yönetim giderlerinin % 0,59 oranında arttığı; ancak satışların %1'lik azalışında bu giderlerin % 0,32 oranında azalış gösterdiği belirlenmiştir.

Calleja ve diğerleri (2006) yaptıkları çalışmada, geleneksel maliyet davranışıyla çelişen yapışkan maliyet teorisini test etmek için finans sektörü dışında 1988-2004 yılları arasında faaliyet gösteren ve en az 5 ardışık yıllık muhasebe verisine sahip ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya firmalarının verilerini kullanmışlardır. Yapılan analizler sonucunda gelirdeki değişimlere karşılık olarak faaliyet giderlerinin sabit olduğu tespit edilmiştir. Gelirde % 1'lik artışın faaliyet giderlerinde % 0,97 oranında artışa ve gelirde % 1'lik azalışın faaliyet giderlerinde % 0,91 oranında azalışa neden olduğu belirlenmiştir. Ayrıca; Alman ve Fransız firmalarının maliyetlerinin, İngiltere ve ABD firmalarının maliyetlerine göre daha yapışkan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Balakrishnan ve Gruca (2008) çalışmalarında, Kanada Ontario'da bulunan hastanelerin faaliyet giderlerinde maliyet yapışkanlığının olup olmadığını test etmişlerdir. Çalışmada satış ve genel yönetim giderlerinden ziyade faaliyet maliyetlerine dikkat edilmiştir. Çalışma sonucunda hastaneler için toplam faaliyet maliyetlerinin yapışkan olduğu ve maliyet yapışkanlığının hastanelerin temel yetkinliği ile ilgili işler için daha büyük olduğu tespit edilmiştir.

Japon firmalarının satış ve genel yönetim giderlerinin yapışkan olup olmadığını test eden He ve diğerleri (2010) yaptıkları çalışmada, 1975-2000 yılları arasında faaliyet gösteren 1.802 firmanın 35.510 firma-yıl verisini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda satışlardaki % 1'lik artışa karşılık maliyetlerin % 0,59 oranında arttığı tespit edilmiştir. Bunun yanında satışlarda meydana gelen % 1'lik azalış için maliyetlerin sadece % 0,45 azaldığı belirlenmiştir. Ayrıca sektör bazında da değerlendirme yapılmış, üretim ve ticaret firmalarının tümünün yapışkanlık gösterdiği ama düzeylerinin farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yükçü ve Özkaya (2011) yaptıkları çalışmada, 1987-2008 yılları arasında finans sektörü dışında faaliyet gösteren Türk şirketleri için maliyet yapışkanlığı teorisini araştırmışlardır. Yapılan analizler sonucunda toplam gelirde meydana gelen % 1'lik bir artış karşılığında, genel yönetim ve satış giderlerinin % 0,70 arttığı ve toplam gelirdeki % 1'lik azalışa karşılık olarak ise genel yönetim ve satış giderlerinin % 0,51 azaldığı tespit edilmiştir.

Çelik ve Kök (2013) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'de maliyet olgusunun geçerliliğini test etmek amacıyla BİST'de 1995-2011 yıllarında kesintisiz işlem gören 119 firmanın verisi analiz edilmiştir. Bu amaçla pazarlama satış, dağıtım ve genel yönetim giderlerindeki yıllık değişim, toplam faaliyet maliyetindeki yıllık değişim ve satışların maliyetindeki yıllık değişim olarak üç farklı formda maliyet değişkeni belirlenmiştir. Analizler sonucunda Türkiye'de maliyet yapışkanlığı olgusunun geçerli olduğu ileri sürülmüştür. İncelenen dönemde, satışların % 1 oranında artması durumunda maliyetlerde % 0,28 oranında artış söz konusu iken; satışlarda meydana gelen % 1'lik azalışa karşılık maliyetlerde % 0,17 oranında azalış gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında tespit edilen maliyet yapışkanlığının önceki dönemlerle olan ilişkisi analiz edildiğinde, yapışkanlığın sadece satışların maliyeti bakımından geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öztürk ve Zeren (2016) çalışmalarında, BIST imalat sektöründe faaliyet gösteren 76 firma için satışlar ile satışların maliyeti ve satışlar ile toplam yönetim giderleri arasındaki asimetric maliyet davranışı ilişkisi vasıtasıyla maliyet yapışkanlığının geçerliliğini test etmişlerdir. Araştırma için 2007-2015 yıllarına ait çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır. Analizler sonucunda satış hacminin düştüğü dönemlerdeki maliyetler ile satış gelirleri arasındaki ilişkinin, satış hacminin arttığı dönemlerdeki maliyetler ile satış gelirleri arasındaki ilişkiye göre daha yapışkan bir görünüm sergilediği tespit edilmiştir.

3. ÇALIŞMADA KULLANILAN VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye’de maliyet yapışkanlığı olgusunun geçerliliği test edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, çalışmada örneklem olarak Borsa İstanbul İmalat Sektöründe faaliyet gösteren firmalar seçilmiştir. Çalışmanın veri seti Datastream veri tabanından temin edilmiştir.

Veri setinde yer alan firma sayılarının yıllar itibariyle sayılarının değişmesi ve bazı yıllarda yeterli sayıda firma olmaması dengesiz panel veri analizini zorunlu kılmıştır. Panel veri analizinde eksik veri yoksa dengeli panel, veri setinde bazı dönemlerde veriler eksikse dengesiz panel tercih edilmektedir (Tatoğlu, 2016, s. 5). Çalışmada kullanılan veri seti farklı uzunluklarda zaman serisi içerdiğinden dengesiz panel veri yapısında olduğu değerlendirilmektedir.

Analizde kullanılan değişkenler satış ve genel yönetim giderleri ve net satış hasılatıdır. Veri seti 2006-2016 yılları arasında BİST İmalat Sektöründe işlem gören 138 firmanın yıllık verilerinden oluşmaktadır. Toplam gözlem sayısı 138 firma için 1406’dır. Çalışmada model en küçük kareler yöntemi (EKK) kullanılarak tahmin edilmiştir. Modelin tanımlanmasında Sabit Etkiler Modeli dikkate alınmıştır.

Satış gelirindeki eş zamanlı değişiklikler ve gelirin arttığı ve azaldığı dönemler arasındaki ayrımları göstermek için Satış ve Genel Yönetim Giderlerini (S&GYG) ölçmeyi sağlayan model aşağıda sunulmaktadır. Etkileşim değişkeni (decrease) satış gelirleri t-1 ve t dönemlerinde azaldığında 1 değerini, aksi takdirde 0 değerini alır (Anderson, Banker and Janakiraman, 2003, s. 52).

$$\log \left[\frac{SG\&A_{i,t}}{SG\&A_{i,t-1}} \right] = \beta_0 + \beta_1 \log \left[\frac{Revenue_{i,t}}{Revenue_{i,t-1}} \right] + \beta_2 Decrease_{i,t} * \log \left[\frac{Revenue_{i,t}}{Revenue_{i,t-1}} \right] + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Bu model S&GYG maliyetlerinin yapışkanlık testine temel teşkil etmektedir. Yapışkanlık olgusu yerine geleneksel sabit ve değişken modeli geçerli olursa, maliyetlerdeki yukarı ve aşağı yönlü değişiklikler eşit olacak ve sonuç olarak $\beta_2 = 0$ olacaktır (Anderson, Banker and Janakiraman, 2003, s. 52).

Modele göre gelir arttığında decrease değeri 0 olduğu için, β_1 katsayısı satış gelirlerinde meydana gelen % 1’lik artışın S&GYG maliyetlerinde yüzde kaç artış olduğunu ölçer. Satış gelirleri azaldığında decrease değeri 1 olduğu için, katsayıların toplamı olan $\beta_1 + \beta_2$ satış gelirlerinde meydana gelen % 1’lik bir azalmanın S&GYG maliyetlerindeki yüzde azalışını ölçmektedir. Eğer S&GYG maliyetleri yapışkan ise gelir artışı olan S&GYG maliyetlerindeki değişim gelir azalışındaki değişiklikten daha büyük olmalıdır.

Maliyet yapışkanlığının test edildiği çalışmalar incelendiğinde; satışların artış gösterdiği dönemlerde maliyet unsurlarının da artış gösterdiği gözlenmiştir. Aksi durumda ise yani satışların azalış gösterdiği dönemlerde ise artış döneminde gözlenen değerlere kıyasla daha düşük düzeylerde gerçekleştiği gözlenmiştir. Bu bilgilere dayanarak bu çalışmanın temel hipotezi, satışlardaki değişimlerin maliyetlere yansımalarının artış ve azalış dönemlerinde farklı düzeylerde gerçekleştiği şeklinde oluşturulmuştur.

Bu amaçla aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₀: Maliyet yapışkanlığı hipotezi BİST İmalat Sektörü açısından geçerli değildir.

H₁: Maliyet yapışkanlığı hipotezi BİST İmalat Sektörü açısından geçerlidir.

4. BULGULAR

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada inceleme grubu olarak belirlenen firmalara ait yıllık satış hasılatı ve S&GYG maliyet verilerinin tanımlayıcı istatistikleri *Tablo 1*'de sunulmuştur. Tabloda yer alan değişkenler çalışmada kullanılan modelde yer alan değişkenlere aittir. Analizlerde yer alan firmaların Log_S&GYG ve Log_Rev ortalama ve ortanca değerlerinin 0,04 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Decrease değişkeninin 0,25 ortalama ve 0,00 ortanca değerine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Log_S&GYG	Log_Rev	Decrease
Ortalama	0,04	0,04	0,25
Ortanca	0,04	0,04	0,00
En Yüksek	0,83	0,75	1,00
En Düşük	-0,77	-0,42	0,00
Std. Sapma	0,11	0,09	0,44
Gözlem Sayısı	1406	1406	1406

Değişkenler arasındaki korelasyon analizi bulguları *Tablo 2*'de raporlanmıştır.

Tablo 2. Korelasyon Analizi Bulguları

	Log_S&GYG	Log_Rev	Decrease
Log_S&GYG	1		

Log_Rev	0,47	1	
	19,84	----	
	0,00	----	

Tablo 2'de raporlanan bulgulara göre Log_S&GYG ile Log_Rev değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı korelasyon olduğu görülmektedir. Söz konusu bulgular kapsamında satış ve genel yönetim giderleri arttığında satış hasılatının da arttığı ifade edilebilir.

Bu noktada bağımsız değişkenler arasındaki yüksek korelasyonun bir sonucu olan çoklu bağımlılık sorununun modelde olup olmadığını değerlendirmek için Varyans Şişirme Faktörü (VIF) dikkate alınmıştır. VIF değerleri bir tahmincinin diğer tahmincilerle güçlü bir doğrusal ilişkiye sahip olup olmadığını göstermektedir. VIF değeri hakkında kesin kurallar olmamakla birlikte Field (2009) ve Myers (1990) çalışmalarında, VIF değerinin 10'un üzerinde olmasının güçlü çoklu bağımlılığın bir göstergesi olacağı öne sürülmüştür. Raporlanmayan sonuçlara göre VIF değerleri 1,97 ile 2,40 arasında değişmektedir. VIF değerlerinin üst sınırı 10 olarak değerlendirildiğinde, çalışmada kullanılan modelde çoklu bağımlılık sorununun olmadığı görülmüştür.

4.2. Regresyon Analizi Bulguları

Korelasyon bulgularından yola çıkarak satış hacimleri ile maliyet unsurları arasında ilişkinin olduğu görülmektedir. Model vasıtasıyla hipotez testleri gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular *Tablo 3*'de sunulmuştur.

Tablo 3. Regresyon Modeli Bulguları

Değişken	Havuzlanmış Tahminleyici		
	Katsayı	Olasılık	t İstatistik
β_0	0,02	0,00	4,12
β_1	0,57	0,00	15,34
β_2	-0,14	0,09	-1,70
Düzeltilmiş R ²	0,22		
F İstatistik	198,47		
Olasılık	0,00		
	Sabit Etkiler Tahminleyicisi		
	Katsayı	Olasılık	t İstatistik
β_0	0,01	0,00	3,84
β_1	0,62	0,00	16,38
β_2	-0,18	0,02	-2,36
Düzeltilmiş R ²	0,23		
F İstatistik	33,04		
Olasılık	0,00		

Tablo 3' de tahmin modelinin havuzlanmış örneklem için sonuçları görülmektedir. β_1 için tahmini değer 0,57 olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu; satış hasılatında meydana gelen % 1'lik bir artışın, S&GYG maliyetlerinde % 0,57 oranında artışa sebep olduğu şeklinde yorumlanabilir. β_2 tahmini değeri -0,14 yapışkan maliyet teorisi için güçlü kanıt sunmaktadır. $\beta_1 + \beta_2$ birleştirilmiş değeri 0,43 olarak elde edilmiştir. Bu değer satış hasılatında meydana gelen % 1'lik bir azalışın S&GYG maliyetlerinde sadece % 0,43'lük bir azalışla sonuçlandığını göstermektedir. Aslında β_1 ve $\beta_1 + \beta_2$ gösteriyor ki S&GYG maliyet sürücüleri ne kadar güçlü olsa da gelirdeki değişimlerle orantılı olmamaktadır.

Tablo 3'deki sabit etkiler tahminleyicisi sütununa bakıldığında havuzlanmış tahminleyici ile benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir. β_1 için tahmini değer 0,62, β_2 için -0,18 ve $\beta_1 + \beta_2$ için ise tahmini değer 0,44 olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu; satış hasılatında meydana gelen % 1'lik bir artışın S&GYG maliyetlerinde %0,62 oranında artışa sebep olduğu şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan $\beta_1 + \beta_2$ değeri satış hasılatında meydana gelen % 1'lik bir azalışın S&GYG maliyetlerinde sadece % 0,44'lük bir azalışla sonuçlandığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, maliyetlerdeki değişimlerin gelirdeki değişimlerle ne orantılı ne de simetrik olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ

Geleneksel maliyet teorisinin aksine maliyet yapışkanlığı teorisinde, gelir artış ve azalışı yaşanan dönemlerdeki maliyet değişimlerinin asimetric oluşundan bahsedilmektedir. Bu konuda uluslararası düzeyde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ülkemizde de maliyet yapışkanlığının test edildiği ve maliyet yapışkanlığının varlığı ile ilgili çeşitli kanıtların sunulduğu ulusal düzeyde çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada, ülkemizde faaliyet gösteren firmalar için belirlenen dönemde maliyet yapışkanlığı hipotezinin geçerliliği test edilmiştir. Çalışma kapsamında BIST İmalat Sektöründe 2006-2016 yılları arasında faaliyet gösteren 138 firmanın 1406 firma-yıl verisi kullanılmıştır. Analiz sonucunda örneklem kapsamı ve döneminde maliyet

yapışkanlığı hipotezinin desteklendiği görülmüştür. Sonuçlar değerlendirildiğinde bulguların literatürle paralellik gösterdiği ifade edilebilir.

Maliyet yapışkanlığı teorisinde aktarıldığı üzere, gelir artışı olduğu dönemlerde maliyetler artış göstermektedir. Ancak gelir azalışı olduğu dönemlerde artış dönemine kıyasla daha düşük düzeyde maliyetlerin azalış gösterdiği tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre satış hasılatında meydana gelen artış ve azalışların asimetrik olması Türkiye’de yapılan çalışmalarla (Çelik ve Kök, 2013; Öztürk ve Zeren, 2016; Yükçü ve Özkaya, 2011) ve uluslararası literatürle (Anderson, Banker ve Janakiraman, 2003; Calleja, Stelios ve Thomas, 2006; He, Teruya ve Shimizu, 2010; Medeiros ve Costa, 2004) paralellik gösterdiği ifade edilebilir.

Maliyet yapışkanlığı hipotezinin test edildiği bu çalışmanın çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Analizin yapıldığı dönemin 2006-2016 yıllarını kapsamaması ve BIST İmalat Sektörü açısından incelenmesi çalışmanın kısıtları olarak sıralanabilir. Gelecek dönemde yapılacak çalışmaların hem farklı sektörler için yapılması hem de analiz döneminin genişletilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderson, M.C., Banker, R.D. ve Janakiraman, S.N. (2003). Are Selling, general, and administrative costs “sticky”? *Journal of accounting research*, 41(1), 47-63.
- Balakrishnan, R. ve Gruca, T.S. (2008). Cost stickiness and core competency: a note. *Contemporary Accounting Research*, 25(4), 993-1006.
- Calleja, K., Stelios, M. ve Thomas, D.C. (2006). A note on cost stickiness: some international comparisons. *Management Accounting Research*, 17(2), 127-140.
- Çelik, M. ve Kök, D. (2013). Türkiye’de maliyet yapışkanlığının geçerliliği: istanbul menkul kıymetler borsası (imkb) örneğinde panel veri analizi. *Business and Economics Research Journal*, 4(4), 37-48.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS* (3 ed.). London: Sage Publications.
- He, D., Teruya, J. ve Shimizu, T., (2010). Sticky selling, general, and administrative cost behavior and its changes in japan. *Global Journal of Business Research*, 4(4), 1-10.
- Medeiros, O. ve Costa, P. (2004). Cost stickiness in brazilian firms. *Paper presented at the 4 the USP Congress of Managerial Control and Accounting, Sao Paulo, Brazil*.
- Myers, R.H. (1990). *Classical and Modern Regression with Applications* (2 ed.). Boston: PWS-Kent Publishing Company.
- Noreen, E. (1991). Conditions under which activity-based cost systems provide relevant costs. *Journal of Management Accounting Research*, 3(4), 159-168.
- Öztürk, E. ve Zeren, F. (2016), Maliyet Yapışkanlığının geçerliliğinin test edilmesi: borsa istanbul örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 31-42.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2016). *Panel veri ekonometrisi-stata uygulamalı*. İstanbul Beta Basım Yayım.
- Yükçü, S. ve Özkaya, H. (2011). Cost behavior in turkish firms: are selling, general and administrative costs and total operating costs " sticky"? *World of Accounting Science*, 13(3), 1-27.

GASTRONOMİ UZMANLIĞI, TURLARI VE REHBERLİĞİ: KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

Alaattin BAŞODA¹

Serkan AYLAN²

Reha KILIÇHAN³

Yusuf ACAR⁴

Atıf/©: Başoda, A., Aylan, S., Kılıçhan, R. ve Acar, Y. (2018). Gastronomi uzmanlığı, turları ve rehberliği: Kavramsal bir çerçeve. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1809-1826. doi: 10.17218/hititsosbil.436190

Özet: Bu çalışmanın amacı, turist rehberliği açısından gastronomi uzmanlığının, gastronomi turlarının ve gastronomi rehberliğinin kavramsal çerçevesini oluşturmaktır. Araştırmanın yöntemi, teorik bir model önerisine dayanmaktadır. Araştırmada süreç odaklı bir yaklaşım tercih edilmiş olup öncelikle, ilgili alanyazın ışığında, turizmde rehber ve rehberlik ayrıca turist rehberliği açısından gastronomi temel referans profili belirlenmiştir. Bu çerçevede, gastronomi uzmanlığının, gastronomi turlarının ve gastronomi rehberliğinin kapsamı belirlenmiştir. Sonuç olarak belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne özgü gastronomi uzmanlığının; konu, etkinlik ve mekân uzmanlığı, gastronomi turlarının; deneyim, keşif, katılım, ziyaret ve son olarak gastronomi rehberliğinin; bilgilendirme ve deneyim kazandırma bileşenleri ile açıklanabileceği ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi Turizmi, Turist Rehberliği, Gastronomi Uzmanlığı, Gastronomi Turları, Gastronomi Rehberliği.

A Conceptual Framework for Gastronomy Expertise, Gastronomic Tours and Gastronomic Guidance

Citation/©: Başoda, A., Aylan, S., Kılıçhan, R. and Acar, Y. (2018). A Conceptual framework for gastronomy expertise, gastronomic tours and gastronomic guidance. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1809-1826. doi: 10.17218/hititsosbil.436190

Abstract: The purpose of this study to create a conceptual framework for gastronomy expertise, gastronomic tours and gastronomic guidance from the view of tourist guidance. The method of the research is based on a theoretical model proposal. In this study, firstly the main reference profiles of guide and guidance in tourism and gastronomy in terms of tourist guidance were created based on relevant literature with process-oriented approach. Within this framework, the scope of gastronomy expertise, gastronomic tours and gastronomic guidance was determined. Accordingly gastronomy expertise was explained by expertise on subject, activity/event and location; gastronomic tours were explained by experience, exploration, participation and visitation; and last gastronomic guidance was explained by giving information and providing experience components related to the local culinary cultures of a particular destination.

Makale Geliş Tarihi: 25. 06. 2018

Makale Kabul Tarihi: 11. 12. 2018

Bu çalışma, Gastronomi Kongresinde sözlü olarak sunulmuştur.

¹Sorumlu Yazar, (Dr.Öğr.Üyesi), Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Bölümü, alabasoda@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7654-5849>

² (Dr.Öğr.Üyesi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, serkaylan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7262-4440>

³ (Dr.Öğr.Üyesi), Erciyes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, rehakilichan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2570-5771>

⁴ (Dr.Öğr.Üyesi), Aksaray Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, yacar1986@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3386-8810>

Keywords: *Gastronomy Tourism, Tourist Guidance, Gastronomy Expertise, Gastronomic Tours, Gastronomic Guidance.*

I. GİRİŞ

Turist rehberliği mesleği, bir ülkenin kültürel, tarihi ve doğal değerlerinin tanıtımını yapma ve kültür elçisi olarak ulusal ve uluslararası ilişkilerde etkili olma açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir (Ap ve Wong, 2001, s. 552). Diğer taraftan Türkiye, içinde bulunduğu Anadolu coğrafyasının binlerce yıllık tarihi boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapması sonucunda ortaya çıkan zengin kültürel ve tarihi değerleriyle eşsiz bir ülkedir. Dolayısıyla Türkiye’de, bu mesleği yapmanın oldukça önemli ve hassas olduğu aşikârdır. Bu denli önemli bir görevi üstlenen turist rehberlerinin, Türkiye’nin sahip olduğu değerler zinciri dokusunu özümsemiş olmaları beklenmektedir. Ancak Türkiye’nin zengin bir kültür dokusuna ve çeşitliliğine sahip olması, turist rehberlerini özel ilgi alanlarına yönlendirmektedir. Dolayısıyla turist rehberleri, belirli bir alanda uzmanlaşmaya yönelmektedirler (Köroğlu ve GÜDÜ Demirbulat, 2017, ss.75-76; Temizkan, 2010). Turist rehberlerinin belirli bir alanda uzmanlaşmaları; yüksek performans, kaliteli hizmet, destinasyon rekabet avantajı sağlama gibi olumlu sonuçları ortaya çıkarmaktadır (Köroğlu ve GÜDÜ Demirbulat, 2017, s.63). Turist rehberlerinin uzmanlık alanlarından biri de gastronomidir.

Günümüzde tüketici ihtiyaçlarının değişiklik ve çeşitlilik göstermesi sonucunda, gastronomi turizmine yönelik talep gittikçe artmaktadır. Birçok paydaşı bünyesinde barındıran gastronomi turizmi, bir destinasyona rekabet avantajı sağlama, bölgeye özgü kimlik oluşturma, yerel kültür değerlerinin sürdürülebilirliğine ve ekonomiye katkısı açısından turizm sektörü için oldukça önemlidir (Çalışkan, 2013, s.40). Ayrıca binlerce çeşit yöresel yiyecek ve içecek çeşidiyle Türkiye, gastronomi turizminde lider olabilecek nitelikte lezzetlere sahip bir ülkedir (Durlu-Özkaya ve Can, 2012, ss.31-32). Dolayısıyla bu zenginliğin uzman rehberler tarafından tanıtılması, ülke turizmi için oldukça önemlidir (Köroğlu ve GÜDÜ Demirbulat, 2017, ss.75-76). Bu açıdan turist rehberleri, gastronomi turizminde önemli rol üstlenmektedirler. Ancak Türkiye’de gastronomi uzmanlığına gereken önemin verilmediği bilinmektedir.

Türkiye’de, birçok gastronomi turunun düzenlenmesine rağmen, bunların çoğunun içerik ve yürütülme şekli olarak tam manasıyla gastronomiye özgü olmadığı ileri sürülmektedir (Kızılırmak, Ofluoğlu ve Şişik, 2016, s.267). Bazı araştırmalarda ise destinasyonların yerel mutfak kültürlerini derinlemesine özümsemiş, bu konularda eğitim almış ve gastronomi rehberliğini yapabilen turist rehberlerine gereksinim duyulduğu belirtilmektedir (Irıgüler ve Güler, 2017, s.3).

Bir diğer açıdan, turist rehberliği ve özellikle turist rehberliği açısından gastronomiye yönelik oldukça az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar gözden geçirildiğinde, turizmde rehber ve rehberlik ve turist rehberliğinde gastronomi profilinin belirlenmesine, ayrıca gastronomi uzmanlığının, turlarının ve rehberliğinin kavramsal çerçevesinin oluşturulmasına yönelik bir çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla bu çalışma ile alanyazındaki bu boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. Bundan hareketle bu çalışmanın amacı, turist rehberliği açısından gastronomi uzmanlığının, turlarının ve rehberliğinin kavramsal çerçevesini oluşturmaktır. Böylece bu çalışmanın, turist rehberleri, seyahat acentaları ve destinasyon, gastronomi veya turist rehberliği gibi konularda akademik çalışmalar yapan araştırmacılar için farklı açılardan yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu yararlar; gastronomi alanında uzman olmak isteyen rehberlerin gastronomi uzmanlığının, turlarının ve rehberliğinin kapsamını kavramalarına, seyahat acentalarının gastronomi

turlarına yönelik kaliteli içerik oluşturmalarına, araştırmacıların ise turizmde rehber ve rehberliğin anatomisine ve özellikle gastronomi-turist rehberliği ilişkisi ile ilgili konulara yönelik daha kapsamlı araştırma yapmalarına yardımcı olmak şeklinde sıralanabilir. Çalışma; turizmde rehber ve rehberlik profili, turist rehberliği açısından gastronomi profili, gastronomi uzmanlığı, turları ve rehberliğinin kavramsal çerçevesi ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

2. GASTRONOMİ UZMANLIĞI, TURLARI VE REHBERLİĞİ

Araştırma, teorik bir model önerisine dayanmaktadır. Araştırmada, süreç odaklı bir yaklaşım tercih edilmiştir. Araştırma, öncelikle temel referans profil belirleme ardından kavramsal çerçeve oluşturma olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda konuyla ilgili alanyazın taraması ile ikincil kaynaklardan elde edilen yaklaşımlar, kategorik hale getirilmiştir. Bu kategoriler ile turizmde rehber ve rehberliğe ve turist rehberliği açısından gastronomiye yönelik temel profiller belirlenmiştir. Ardından bu profillerden yararlanarak gastronomi uzmanlığının, turlarının ve rehberliğinin nasıl açıklanabileceğine yönelik kavramsal çerçeveleri oluşturulmuştur.

2.1. Turizmde Rehber ve Rehberlik Profili

Rehber sözcüğü, “Birinin doğruyu bulmasına yardımcı olan, yol gösteren kimse veya şey” anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2018). Rehberlik sözcüğünün anlamı ise “Yol göstermek, kılavuzluk etmektir” (TDK, 2018). Ayrıca Köroğlu ve Güdü Demirbulat’a (2017, s.75) göre rehberliğin temelinde iki ana dinamik yer almaktadır: Yol göstericilik ve anlatıcılık. Dolayısıyla çatı itibarıyla, turizmde rehber ve rehberlik kapsamında başkalarını bilgilendirmenin ve onlara yol göstermenin üç kaynak vasıtası ile gerçekleştiği ileri sürülebilir; gereç, kurum/kuruluş ve insan. Bu kaynakların; çatı olarak turizm ve turist rehberliğinde, amaç, hedef kitle ve özne açısından rolleri belirlenebilir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Turizmde Rehber ve Rehberlik Profili

KAYNAK	ÇATI		Turizm Rehberi & Rehberliği	Turist Rehberi & Rehberliği
Gereç	ROLLER	Amaç	Turizm ile ilgili konulara yönelik doğrudan bilgilendirmek ve yönlendirmek	Belirli bir destinasyonun çekiciliklerine yönelik doğrudan bilgilendirmek ve bunlarla ilgili turistik eylemlere yönelik yol göstermek
		Hedef Kitle	Turizm ile ilgili konulara yönelik bilgi sahibi olmak isteyen bireyler	Bir destinasyonun çekicilikleri ile ilgili bilgi sahibi olmak isteyen turistler
		Özne	Görsel, işitsel, basılı kaynaklar	Görsel, işitsel, basılı kaynaklar
Kurum/ Kuruluş	ROLLER	Amaç	Turizm işlerinin yürütülmesi için doğrudan bilgilendirmek ve yönlendirmek	---
		Hedef Kitle	Turizm ile ilgili işleri yürüten kurum/kuruluşlar	---
		Özne	Yetkili kurum/kuruluşlar	---
İnsan	ROLLER	Amaç	Turizm alanları, meslekleri ile ilgili bilgilendirmek ve yol göstermek	Belirli bir destinasyonun çekiciliklerine yönelik doğrudan bilgilendirmek ve bunlarla ilgili turistik eylemlere yönelik yol göstermek
		Hedef Kitle	Turizm ile ilgili işleri yürüten bireyler ve meslek adayları	Bir destinasyonun çekicilikleri ile ilgili bilgi sahibi olmak isteyen turistler
		Özne	Uzmanlar, araştırmacılar, eğiticiler, danışmanlar vb.	Turist rehberleri

Turizm rehberi, turizm ile ilgili konulara, alanlara, işlere, faaliyetlere veya mesleki eğitime yönelik bilgi sahibi olmak isteyen bireyleri, turizm işlerini yürüten çalışanları veya meslek adaylarını (öğrencileri) doğrudan bilgilendirme ve onlara yol gösterme gibi rehberlik hizmetlerini

veren gereç, kurum/kuruluş veya kişi olarak tanımlanabilir. Turizm rehberi/rehberliğinin makro boyutu; gereç, kurum veya kuruluşları, mikro boyutu ise bu kurum/kuruluşlarda hizmet veren insan kaynağını oluşturabilir. Turist rehberi ise belirli bir destinasyonun çekiciliklerine yönelik bilgi ve deneyim sahibi olmak isteyen turistleri doğrudan bilgilendirme ve onlara yol gösterme gibi rehberlik hizmetlerini veren gereç veya kişi şeklinde tanımlanabilir. Turist rehberi/rehberliğinin makro boyutu; gereçleri, mikro boyutu ise turist rehberlerini oluşturabilir. Roller ise rehberliğin ne amaçla, hangi hedef kitleye ve kim/ne aracılığıyla gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Rol bileşenlerinden amaç; kaynak tarafından bilgilendirme ve yönlendirmenin ne için yapıldığını, hedef kitle; kaynak tarafından bilgilendirme ve yönlendirmenin kimlere yönelik olduğunu ve özne ise bilgilendirmenin ve yönlendirmenin kim tarafından veya ne ile yapıldığını ifade eder.

Gereç, turizmle ilgili belirli bir konuya veya belirli bir destinasyonun turistik çekiciliklerine yönelik önceden belirlenen sınırlı bilgileri vermeyi ve bu bilgiler doğrultusunda gerçekleştirilecek olan turizm davranışına ve hareketliliğine yönelik bireylere yol göstermeyi amaçlayan görsel, işitsel, görsel-işitsel ve basılı kaynakları ifade etmektedir. Bu kaynaklar, genellikle bireylerin kendi isteği ve çabaları sonucunda bireysel olarak turizmle ilgili bilgilere ulaşmaya veya belirli bir destinasyonda yapmakta olduğu/yapacağı turizm amaçlı etkinlikleri yönetmeye/planlamaya dair kendilerine yardımcı olup yol gösteren kaynaklardır (Sanal gerçeklik uygulamaları, TV programları, kitap, broşür, vb.). Bu kaynakların geniş kitlelere hitap eden, turizm ile ilgili genel konulara yönelik rolleri ile turizm rehberliği, belirli bir destinasyonun çekiciliklerine yönelik rolleri ile turist rehberliği niteliğinde kaynaklardır. Bu kaynaklar; bireyler, kamu kurumları, sivil toplum veya medya kuruluşları tarafından oluşturulabilmektedir (Ahipaşaoğlu, 2001a; Ahipaşaoğlu, 2001b; Değirmencioğlu, 1998; Gül Yılmaz, 2017).

Kurum/kuruluşlar, dünya çapında veya belirli bir ülke veya bölgedeki destinasyonların turizm faaliyetlerine (eğitim, sanat, bilim, kültür, organizasyon vb.) yönelik bilgiyi, yönlendirmeyi, iletişimi, işleyişi, disiplini ve kontrolü sağlama gibi faaliyetleri yürüten yetkili kurum/kuruluşları kapsamaktadır. Bu kurum/kuruluşların her biri rolleri itibarıyla doğrudan turizm işlerinin yürütülmesi ve faaliyetlerle ilgili bilgilendirmesi açısından turizm rehberi olarak adlandırılabilir. Dolayısıyla bu kurum ve kuruluşlar, turizme yönelik disiplini sağlama ağırlıklı vazifelerde buldukları ve turistik faaliyetlerle ilgili bilgilendirme ve yol gösterme hizmetlerinde buldukları için doğrudan turizm rehberliği faaliyetlerinde bulunmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı, bakanlığa bağlı enformasyon büroları ve il müdürlükleri, eğitim kurumları, sivil toplum kuruluşları ve seyahat acenteleri örnek olarak verilebilir.

Turizmde rehberlik açısından insan unsuru, iki türde ele alınabilir: Turizm rehberi ve turist rehberi. Turizm rehberi, turizme yönelik belirli konularda veya mesleklerde uzman olan ve bu doğrultuda belirli bir kurum veya kuruluşta turizm politikalarına yön veren, araştırma yapan, turistik faaliyetler hakkında bilgilendiren veya mesleki eğitim veren bireyler olarak tanımlanabilir. Turizme yönelik eğitim, araştırma, planlama vb. vazifelerde buldukları için bu faaliyetler turizme rehberlik niteliği taşımaktadır. Turizm eğitiminin verildiği üniversitelerde akademik personel veya kamu kurumlarındaki ve sivil toplum kuruluşlarındaki uzmanlar, eğiticiler veya seyahat acentalarında çalışan seyahat danışmanları bu kapsamda düşünülebilir.

Diğer bir açıdan insan unsuru ise turist rehberidir (Ahipaşaoğlu, 2001a; Ahipaşaoğlu, 2001b; Değirmencioğlu, 1998; Gül Yılmaz, 2017). Turist rehberine yönelik birçok tanım bulunmaktadır. 6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu kapsamında düzenlenen 26/12/2014 tarih ve

29217 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği’nde Turist Rehberi,

“Kanun ve bu Yönetmelik hükümleri uyarınca mesleğe kabul edilerek turist rehberliği hizmetini sunma hak ve yetkisine sahip olan gerçek kişi” olarak tanımlanmaktadır. Turist rehberliği hizmeti ise “Seyahat acentacılığı faaliyeti niteliğinde olmamak kaydıyla kişi veya grup hâlindeki yerli veya yabancı turistlerin gezi öncesinde seçmiş oldukları dil kullanılarak ülkenin kültür, turizm, tarih, çevre, doğa, sosyal veya benzeri değerleri ile varlıklarının kültür ve turizm politikaları doğrultusunda tanıtılarak gezdirilmesini veya seyahat acentaları tarafından düzenlenen turların gezi programının seyahat acentasının yazılı belgelerinde tanımladığı ve tüketiciye satıldığı şekilde yürütülüp acenta adına yönetilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Resmî Gazete, 2014).

Yıldız, Kuşluyan ve Şenyurt’a (1997, s.10) göre turist rehberi;

“Turistlerin seyahatleri boyunca, turistlerle iletişim kuran, turistlerin seyahatin başından bitimine kadar olan seyahat organizasyonunu kolay hale getiren ziyaret edilen yeri tüm yönleriyle turistlere tanıtan, turistlerin turizm mahallinde hoşça vakit geçirmesini sağlayan, olağandışı durumlarda turistlere yardımcı olan ve turistlerin seyahat boyunca haklarını koruyan kimselerdir”.

Cohen’e (1985) göre turist rehberinin temel vazifesi, kılavuzluk ve danışmanlık hizmeti vermektir. Kılavuzluk; rehberin liderlik rolünü, danışmanlık görevi ise aracılık rolünü ortaya koymaktadır. Ayrıca rehberin rollerini dört ana gruba ayırmaktadır. Bu roller; yardımcı, sosyal, etkileşimsel ve iletişimsel rolleridir. Rehberin yardımcı rolü; rehberin eşlik ettiği gruba karşı olan sorumluluklarına, sosyal rolü; rehberin turla bütünleşmesini ve davranışlarına, etkileşimsel rolü; turist ile yerel halk, şehir, kurum ve turistik imkânlar arasındaki aracılık yönüne, iletişimsel rolü ise turistlere ziyaret edilen yer/bölge/ülke hakkında bilgi verme şekline odaklanır (Cohen, 1985, s.7-8). World Federation of Tourist Guide Associations’a (2017) göre turist rehberi, ziyaretçilere kendi seçtikleri dilde yol göstericilik yapan ve bir bölgenin doğal ve kültürel mirası hakkında bilgileri yorumlayıcı bir şekilde ziyaretçilere aktaran kişidir.

İlgili literatürde, turist rehberlerinin verdikleri hizmet açısından sınıflandırılmasına yönelik farklı bakış açılarının olduğu görülmektedir. Ahipaşaoğlu’na (2001b) göre rehberler üç gruba ayrılmaktadır: Genel kültür rehberi (klasik rehber), konferansçı rehber ve uzman rehber. Genel kültür rehberleri (klasik rehber), rehberlik için gerekli olan temel alanlardaki (örn; arkeoloji, sanat tarihi) bilgilere sahip ve bu bilgilerle turistlerin gezi kapsamında asgari ihtiyaçlarını karşılamak için turizm amaçlı bilgilendirme ve yönlendirme yapan rehberlerdir. Konferansçı rehber, genel kültür rehberlerinin niteliklerine sahip olmakla beraber uzun mesafeli gezilerde veya akşam saatlerinde genellikle kapalı gruplar ve özel programlar için turistlere belirli konularda seminer veren genel kültür rehberleri arasından konuyla ilgili eğitim almış rehberlerdir. Uzman rehberler ise genel kültür rehberleri arasından seçilen rehberliğe yönelik belirli bir konuda veya etkinlikte uzmanlaşmış rehberlerdir (Ahipaşaoğlu, 2001b). Benzer bir sınıflandırma Çolakoğlu, Efendi ve Epik (2014) tarafından yapılmaktadır. Araştırmacılara göre turist rehberleri üç gruba ayrılmaktadır: Genel kültür rehberi, uzman rehber ve nokta rehber.

Genel Kültür rehberi, *“Faaliyette buldukları ülke ve bölge ile ilgili her konuda derinlemesine olmamakla birlikte, bilgi sahibi olan, birçok güzergâhta kullanılacak rehberlerdir”.* Uzman rehber, *“Daha çok özel ilgi turizmi kapsamında düzenlenen turlarda görev alan ve belli konuları çok derinlemesine özümsemiş kişilerdir”.* Nokta

rehber ise “*Grupla birlikte yolculuk etmeyen, yalnızca belli bir noktada grupla buluşup, onlara o yer hakkında rehberlik hizmeti sunan kişilerdir*” (Çolakoğlu ve diğerleri, 2014, s.157).

Demircan’a (2007, s.12-14) göre turist rehberleri, seyahat rehberleri ve coğrafi alan ören yeri ve milli parklar rehberleri olmak üzere ikiye ayrılır.

Seyahat rehberleri, “*Turistik amaçlı gezilerde, şehir turlarında ve kısa süreli gezilerde kişilere ve gruplara refakat ederler, ilginç yerleri tanıtırlar ve diğer rehberlik hizmetlerini sağlarlar*”. Coğrafi alan ören yeri ve milli parklar rehberleri ise “*Bu kişilere dağ mihmandarı, amatör balık avı rehberi, rehber dalıcı, rehber balıkadam, profesyonel sualtı adamı rehberi, rafting rehberi, av rehberi, av kılavuzu, alan kılavuzu örnek verilebilir*”.

Pond’a (1993) göre turist rehberleri yedi gruba ayrılmaktadır: kent rehberi, resmi görev rehberi, sürücü rehber, iş/sektör rehberi, macera/tercüman rehberi, protokol rehberi ve müze/sanat galerisi rehberi/gönüllü rehber. Mancini’ye (2001) göre ise turist rehberlerini beş gruba ayırmak mümkündür: şehir rehberleri, yer/merkez rehberleri, uzman rehberler, iş dünyası rehberleri ve mavi yolculuk rehberleri. Bir diğer kaynağa göre turist rehberleri çeşitleri, turistik destinasyonların doğasına göre farklılık gösterebilir. Ancak genel olarak turist rehberleri sekiz ana çeşide ayrılabilir: Kültürel miras, kültür, macera, vahşi doğa, iş, gezici, doğa ve özel ilgi rehberleri. Bu rehberler kendi içinde alt kategorilere ayrılmaktadır. Kültürel miras rehberleri; tarih, arkeoloji ve sanat rehberleri, kültür rehberleri; mutfak (gastronomi), inanç rehberleri, macera rehberleri; dağcılık, yürüyüş/turmanış, kayak, sörf, yüzme, dalış rehberleri, yabancı doğal hayat rehberleri; avcılık, safari rehberleri, iş rehberleri; taşınmaz mal rehberleri, gezici rehberler; şehir turu rehberleri, doğa rehberleri; çöl, yayla, botanik bahçe rehberleri ve özel ilgi rehberleri; mavi yolculuk, golf, alış-veriş, otel ve özel organizasyon rehberleri (National Institute of Open Schooling, 2018). Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği’nde ise turist rehberleri; ülkesel ve bölgesel rehberler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Ülkesel turist rehberleri, “Ruhsatnamesinde ve çalışma kartında ülke genelinde çalışma hak ve yetkisine sahip olduğu belirtilen rehberlerdir”. Bölgesel turist rehberleri ise “Ruhsatnamesinde ve çalışma kartında belirtilen coğrafi bölge veya bölgelerde çalışma hak ve yetkisine sahip olan rehberlerdir” (Resmi Gazete, 2014).

Yukarıda belirtilen araştırmacıların bakış açıları ve Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği’ndeki sınıflandırma incelendiğinde, sınıflandırmanın iki ana başlığa ayrıldığı ileri sürülebilir: klasik turist rehberleri ve uzman turist rehberleri (Ahipaşaoğlu, 2001b; Çolakoğlu ve diğerleri, 2014; Demircan, 2007; Mancini, 2001; Pond, 1993). Ahipaşaoğlu (2001b) ve Çolakoğlu ve diğerleri (2014) tarafından yapılan tanımlardan hareketle klasik turist rehberleri, bir ülke, bölge veya merkezin turistik çekiciliklerine yönelik detay içermeyen bilgiler ve deneyimler ile turistlerin asgari gereksinimlerini karşılama amacıyla temel rehberlik hizmetlerini yerine getiren rehberler olarak tanımlanabilir. Turist rehberliğine yönelik asgari/temel bilgiler, bir yerin kültür, turizm, tarih, çevre, doğa, sosyal ve benzeri değerlerini turistlere tanıtmaya ve yol göstermeye yönelik sahip olması gereken detay/derinlik içermeyen asgari bilgilerdir (Ahipaşaoğlu, 2001b; Çolakoğlu ve diğerleri, 2014). Uzman, “*Belli bir işte, belli bir konuda bilgi, görüş ve becerisi çok olan (kimse) olarak tanımlanmaktadır*” (TDK, 2018).

Turist Rehberliği Meslek Yönetmeliği’nde, turist rehberlerinin uzmanlıkları ile ilgili mevzuat kapsamında, Türkiye’de Kültür ve Turizm Bakanlığı’nun denetiminde uzmanlık eğitim programları düzenlenmektedir. Bu programlarda verilen eğitimlerde uzmanlık alanları üç ana başlık altında

toplanabilmektedir: konu, etkinlik ve bölge uzmanlığı (Koroğlu ve GÜdü Demirbulat, 2017, s.63). Ayrıca ilgili literatürde, rehberlik uzmanlığı ile ilgili birçok alan (bkz. Tablo 2) olduğu ileri sürülmektedir (Çetin ve Kızılırmak, 2012; Mancini, 2001; Pond, 1993). Uzman sözcüğünün tanımından ve Koroğlu ve GÜdü Demirbulat'ın (2017) rehberlik uzmanlığını konu, etkinlik ve bölge uzmanlığı şeklinde sınıflandırmasından hareketle uzman turist rehberleri, bir destinasyon ile ilgili belirli bir konuya, etkinliğe veya mekâna yönelik uzmanlık eğitimi alıp bilgi, görüş ve beceri açısından yetkinliğe ulaşan ve bu doğrultuda derinlemesine rehberlik hizmetlerini yerine getiren rehberler şeklinde tanımlanabilir.

Tablo 2. Turist Rehberliği Uzmanlık Alanları

Konu Uzmanlığı	Etkinlik Uzmanlığı	Bölge/Merkez Uzmanlığı
Antik Çağlar	Avcılık	Çanakkale
Arkeoloji	Balıkçılık	Çatalhöyük
Bizans Tarihi	Balon	GAP Bölgesi
Botanik	Bisiklet	İstanbul
Ekoturizm	Macera	Likya Yolu
Flora-Fauna	Dağ-Doğa	Milli Park
Gastronomi	Dalgıçlık	Müze
Hititoloji	Deniz Kayağı	
Hristiyanlık	Fotoğraf	
İnanç	Halicilik	
İslam	Kayak	
Kırsal Turizm	Kuş Gözlemciliği	
Kültürel miras	Mavi Yolculuk	
Mimarlık	Rafting	
Musevi Mirası	Sörf	
Musevilik	Şehir İçi Yürüyüş	
Osmanlı Tarihi	Tırmanış	
Protokol	Yürüyüş	
Roma Tarihi		
Sanat Tarihi		
Savaşlar		
Selçuklu Tarihi		
Su Yapıları		
Şarap		
Taksanomi		
Yabani Hayat		

Kaynak: Koroğlu ve GÜdü Demirbulat (2017), Pond (1993), Mancini (2001), Çetin ve Kızılırmak (2012)

Turist rehberliği mesleğinde uzmanlaşmanın birey, tüketici ve sektör açısından olumlu çıktıları olduğu bilinmektedir. Bunlardan bazıları sıralanacak olursa; ehliyet, performans (daha fazla, detaylı ve sağlıklı bilgi aktarımı); değişen tüketici taleplerinin ve ihtiyaçlarının hızlı ve en üst düzeyde karşılanması, tüketicinin gördükleri/gezdikleri yerleri anlamlandırması dolayısıyla deneyimlerini arttırması, hizmet kalitesi, tüketici memnuniyeti ve turizmde çeşitliliğin tüm yıla

yayılması, turist profilinin çeşitlenmesi/zenginleşmesi (Koroğlu ve GÜDÜ Demirbulat, 2017, s.63).

2.2. Turist Rehberliği Açısından Gastronomi Profili

Gastronomi, İngiltere'de, The School for Good Living'in (1814) anonim yazarı tarafından "*yemenin kuralları*" olarak tercüme edilse de (İlhan, 2006, s.2), bilimsel anlamda ilk olarak Brillant-Savarin (1825) tarafından yazılan "*Lezzetin Fizyolojisi (The Physiology of Taste)*" adlı kitapta bizim kendimizi ayakta tutmamızı sağlayacak beslenmemizle ilgili her şeyin akla dayalı anlayışı şeklinde tanımlanmaktadır. Scarpato'ya (2002, s.52) göre gastronomi; temelde "*Yemeği iyi yeme merakı, sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemidir*".

Gastronomi, temel beslenme ihtiyacının karşılanması yanı sıra, ne yenileceği ve içileceği, yeme-içmenin ne kadar, nerede, ne zaman, hangi şekilde, hangi bileşimde ve nasıl olacağına yönelik tavsiye ve rehberliği de kapsamaktadır (İlhan, 2006, s.1). Bu bağlamda gastronomi, fen bilimlerinden ve sosyal bilimlerden yararlandığı için geniş kapsamlı incelenen (Gillespie ve Cousins, 2001, s.2), yeme ve içmenin bilimi ve sanatı olarak bilinmektedir. Bu özelliği ile de belirli destinasyonların bölgesel/yöresel turizm değerlerinin ve mutfak kültürünün tanıtımına, çekicilik unsurlarının artmasına, yerel kimliğinin geliştirilmesine, tarım ürünlerinin değer kazanmasına ve ekonomik gelişimine önemli katkı sağlamaktadır (Du Rand ve Heath, 2006; Kesici, 2012; Yüncü, 2009).

Gastronomi turizmi, bir seyahat güdüsü olarak (Hall ve Mitchell, 2001; Hall ve Sharples, 2003; Kesici, 2012), eşsiz ve özel yiyecek ve içeceklerin farklı (özgün) üretimlerini, sunumlarını görmek ve bunları tatmak (Hall ve Mitchell, 2001; Hall ve Sharples, 2003; Kesici, 2012; Long, 1998; Mitchell ve Hall, 2003), ünlü bir şefin restoranında yemek yemek (Mitchell ve Hall, 2003), birincil ya da ikincil üreticilerini, restoranları, özel alanları ziyaret etmek ve festivallere katılmak (Hall ve Mitchell, 2001; Hall ve Sharples, 2003) dolayısıyla bir destinasyona has yöresel mutfak kültürünü deneyimlemek (Kesici, 2012, s.35) ve keşfetmek (Long, 1998, s.2) şeklinde ifade edilmektedir.

Belirli bir destinasyona ait yöresel gastronomi; yerelde bilinen yöresel değerlerin ön plana çıkartıldığı özel alanlar, mekânlar, araziler; basılı gereçler (medya, vb.), tesisler, etkinlikler, üreticiler, yetiştirilen ürünler, kuruluşlar (Çağlı, 2012, s.24), yaşam biçimleri, gelenek, inanç vb. kültürel çekicilik unsurlarının, coğrafik unsurlarla harmanlanmasıyla özgün bir mutfak kültürünü ortaya çıkarmaktadır (Gökdemir, 2009; Görkem ve Sevim, 2011; Şanlıer ve diğerleri, 2010). Bu bağlamda yöresel mutfak kültürü, belirli bir ulusa veya destinasyona özgü, yiyecek ve içeceklerin tarımsal ürünlerinden, hazırlık, pişirilme, sunum, tüketme ve saklanma gibi süreçlerine, kullanılan malzemelere ve özel mekânlarına kadar birçok unsuru kapsamaktadır (Görkem ve Sevim, 2011; Şanlıer ve diğerleri, 2010). Dolayısıyla gastronomik öğelerin; kültürel, toplumsal, coğrafik ve sosyal beslenme gibi birçok temele dayandığı görülmektedir (Gillespie ve Cousins, 2001).

Bir destinasyonda gastronomi turizminden ve bu destinasyona yapılması planlanan gastronomi turlarından bahsedilebilmesi için öncelikle o destinasyonda gastronomi turizmi arzının söz konusu olması gerekmektedir. Bu bağlamda, Ontario Turizm Bakanlığı'nın (2005, s.16) 2005-2015 yıllarını kapsayan gastronomi turizm stratejileri raporu incelendiğinde, bir destinasyonda gastronomi turizmi arzını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: Tesisler (Yapılar, araziler, güzergâhlar), aktiviteler (Tüketim, turlar, eğitim), etkinlikler (Tüketici şovları, festivaller) ve

organizasyonlar (Restoran tescilleme sistemleri, topluluklar, medya, ağırlama hizmetleri dernekleri ve pazarlama ajansları).

Dünya genelinde birçok ülke, gastronomi turizmi arzını ön plana çıkartarak destinasyon tanıtım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Destinasyonların gastronomi turizmi arzının, gastronomi turistlerinin ilgisine sunulması ancak bu arzın iyi tanıtılması ve farkındalık oluşturulması ile mümkündür. Bu da gastronomi turları ile gerçekleştirilmektedir (Horng ve Tsai, 2010; Kivela ve Crotts, 2006; Kızılırmak ve diğerleri, 2016). Gastronomi turları, birçok ülkede, gastronomi turizmi pazarlama stratejilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amaçla Tayvan'da ve Kore'de yerel veya bölgesel mutfakların tanıtımı ve deneyiminin kazandırılması amacıyla 1-3 günlük özel isimler ile anılan gastronomi turları düzenlenmektedir (Horng ve Tsai, 2010). Ayrıca gastronomi turlarının, ekonomiye katkı ve yerel kültürlerin sürdürülebilirliğini sağlama açısından destinasyonlar için oldukça önemli olduğu bilinmektedir (Kızılırmak ve diğerleri, 2016). Bu bağlamda, gastronomi turlarının, destinasyonların yemek kültürlerini yansıtan ve bunların tanıtımına odaklanan detaylar içermesi gerekmektedir. Paket tur şeklinde düzenlenen gastronomi turları, birbirine fiziki açıdan yakın olan destinasyonların yerel mutfağının tanıtıldığı turlar olabilir. Ancak yerel kimliği yansıtan mutfak kültürünün, daha az destinasyonu içeren tur programları içinde, özel olarak yer alması daha olumlu çıktılar ortaya çıkaracaktır. Bu noktada gastronomi turları, kültür turlarında olduğu gibi daha çok kültür ve tarih merkezli olmamalıdır (Kızılırmak ve diğerleri, 2016). Dolayısıyla, gastronomi turları, farklı mutfak kültürü ve lezzet arayışında olan turistlere yöresel mutfaklarla/lezzetlerle tanışma fırsatı sağlayan turlar olmalıdır (Irgüler ve Güler, 2017). Bu bağlamda gastronomi turları, turistlerin belirli bir destinasyonun yöresel lezzetlerini yerinde tatmaları, yapılışını öğrenmeleri ve bu lezzeti geliştiren bireyler ile tanışmaları için düzenlenmelidir (Deveci, Türkmen ve Avcıkurt, 2013).

Shenoy (2005), gastronomi turizmi özelinde gerçekleştirilen gastronomi turlarını şu şekilde sınıflandırmaktadır: Yemek pişirmeye yönelik organize edilmiş turlar, restoranlarda akşam yemeği yemek üzerine organize edilmiş turlar ve yiyecek üreticilerini ziyaret etmeğe yönelik organize edilmiş turlar. Yüncü (2009, s.31) ise gastronomi turizmi amaçlı düzenlenen gastronomi turlarını üç kategoride toplamaktadır: Yemeklerin nasıl pişirilmesi gerektiğine dair eğitimleri içeren turlar, bu alanda önem arz eden bir bölgenin yerel yemeğini yemek veya dünyaca ünlü bir şefin yaptığı yemeği tatmak, hazırlığını izlemek için düzenlenen turlar ve özellikle sadece o bölgeye özgü bir ürünün tadılmasına ve o ürünün üreticileri ile buluşma imkânı sağlayan turlar.

Alanyazındaki gastronomi turlarına ilişkin çalışmalar incelendiğinde, bu turlarda, ağırlıklı olarak kültürü deneyimleme, içecekleri tatma, dışarıda yemek yeme, pişirme yöntemlerini görme, yerel işletmelerden yerel ürünler ve ekipmanlar satın alma gibi belirli faaliyetlerin ön plana çıktığı görülmektedir (Horng ve Tsai, 2010; Kivela ve Crotts, 2006; Kızılırmak ve diğerleri, 2016). Bir diğer açıdan gastronomi turlarının; yiyecek ve içecekleri oluşturan tarımsal ürünlerin üretildiği özel/doğal alanları ve tesisleri ziyaret ederek ürünleri tatma, tarımsal faaliyetleri izleme, bu faaliyetlere ayrıca buna bağlı festivallere ve diğer etkinliklere (örn; eğitim) katılma; akabinde yiyecek ve içeceklerin usta şefler eşliğindeki hazırlık, pişirilme, sunum ve eğitim yöntemlerini izleme ve bu ürünleri tatma gibi faaliyetleri kapsamaktadır (Çağlı, 2012; Güzel Şahin ve Ünver, 2015; Karaca, 2016). Bundan hareketle, yerel bir mutfağa özgü lezzetleri deneyimleme turistler için destekleyici deneyim niteliğinde iken etkinliklere katılımın yüksek deneyim niteliğindedir (Çalışkan, 2013).

Gastronomi uzmanı turist rehberlerinin, belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürü, gelenekleri ve uygulamaları konusunda derinlemesine bilgi ve deneyim sahibi olan; gelenekselde yapılan, bilinmeyen ama korunması/yaşatılması gereken tatları ziyaretçiye aktararak tanıtan rehberler olduğu belirtilmektedir (Irigüler ve Güler, 2017, ss.7-8). Diğer bir açıdan, gastronomi rehberi, bir bölgenin ziraat, ekip-biçme ve temel besin maddeleri, lezzetleri ve bu lezzetlerin nerede, ne zaman ve ne ile yenileceği hakkında konuklara bilgi veren, söz konusu destinasyonun yerel mutfağını yansıtan mekânları gezdirerek lezzetleri tattıran rehberlerdir. Ziyaret edilen yerler çiftlikler, lokantalar, tatlı mağazalar, çikolata fabrikası, peynir fabrikası, bağlar, bahçeler vb. yerler olabilir (National Institute of Open Schooling, 2018). Yukarıda belirtilen bilgilerden hareketle turist rehberliği açısından gastronomi profilini gastronomi uzmanlığı, paket turları ve turist rehberliği olmak üzere üç açıdan ortaya koymak mümkündür (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Turist Rehberliği Açısından Gastronomi Profili

Gastronomi Uzmanlığı Profili
Belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürünün özellikleri (arz)
Merak uyandıran – güdüleyen – çekici – keşfedici olan
Arzın/ürünlerin bilinmeyen – eşsiz – unutulmaz olması
Hiyerarşik bir yapıya sahip olma
Gelenekselliği – yöreselliği – yerelliği – özgünlüğü yansıtırma
Doğal çevre (coğrafya) – demografi – tarih – toplum – kültür unsurları etkileşimi ile meydana gelme
Belirli yeme-içme kurallarına – disiplinine – sistemine sahip olma
Özgün bir lezzet anatomisine, haritasına ve fizyolojisine sahip olma
Özgün mutfak uygulamaları – sanatı- yiyecek ve içecekler ile ilgili fonksiyonlar
Belirli hikâyelere – destanlara konu olma
Etkinliklere – olaylara – özel mekânlara yansımaya
Sürdürülebilir – yaşatılabilir olma
Gastronomi uzmanlığı
Bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne yönelik tüm konularda yeterli olma
Bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne yönelik tüm etkinlikler ile ilgili uygulamalarda yeterli olma
Bir destinasyonun yerel mutfak kültürünü yansıtan tüm yer, alan, mekân ve güzergâhlara yönelik uygulamalarda yeterli olma
Paket Tur Profili
Merak et: Bilinmeyen /yeni bir lezzeti tatma merakı
Ara: Farklı mutfak kültürlerini ve lezzetleri arayış
Deneyimle: Beş duyu ile deneyimle, gör, tat, hisset, işit ve kokla, her türlü mutfak deneyimi
Keşfet: Uygulama süreçleri, kültür-tarih-coğrafya-demografi-toplum etkileşim mozaığı
Katıl: Festivaller, etkinlikler
Gez: Özel alanlar, yiyecek içecek üreticileri, restoranlar vb.
Coğrafik olarak birbirine yakın olan gastronomi turizmi arzına sahip en az iki destinasyonun yerel/yöresel mutfak kültürüne özgü olması
Yöresel lezzetlerin keşfi, lezzetlerle tanışma, lezzetleri deneyimleme
Yöresel yemek kültürlerinin yansıtıldığı ve tanıtıldığı etkinliklere katılım
Yöresel mutfak kültürleri ve uygulamalarına yönelik özel alanları gezme
Yöresel mutfak kültürleri ile ilgili detaylı bilgi ve deneyim sahibi olma
Turist Rehberliği Profili
Gastronomi turizmi arzına sahip bir destinasyonun yerel/yöresel mutfak kültürüne özgü olması
Farklı mutfak kültürü ve lezzet arayışında olan turistleri yöresel mutfaklarla/lezzetlerle tanıştırma/buluşurma
Gastronomi turizmi arzını sunma, tanıtırma
Gelenekselde yapılan, bilinmeyen ve korunması yaşatılması gereken tatları, yöresel mutfak kültürünü derinlemesine özümsemiş bir şekilde tüm yönleriyle turistlere sunup tanıtarak bilgi ve deneyim kazandırma

Kaynak: Başaran (2017), Brillant-Savarin (1825), Çağlı (2012), Deveci ve diğerleri. (2013), Gillespie ve Cousins (2001), Gökdemir (2009), Güzel ve diğerleri (2015), Hall ve Sharples (2003), Horng ve Tsai (2010); İlhan (2006), İrigüler ve Güler (2017), Kesici (2012), Kızılırmak ve diğerleri. (2016), Kivela ve Crotts (2006), Long (1998), Mitchell ve Hall (2003), National Institute of Open Schooling (2018), Ontario Turizm Bakanlığı (2005), Scarpato (2002), Shenoy (2005)

2.3. Gastronomi Uzmanlığı

Tablo 3'te turist rehberliği açısından gastronomi profilinden hareketle, turist rehberliği uzmanlık alanlarından gastronomi uzmanlığının içerik olarak Köroğlu ve Güdü Demirbulat'ın (2017) turist rehberliği uzmanlığı ile ilgili ortaya attıkları konu, etkinlik ve bölge/merkez uzmanlığının üçünü de kapsadığı ileri sürülebilir. Buna göre turist rehberleri açısından gastronomi uzmanı, konu, etkinlik ve mekân açısından belirli bir destinasyonun geleneksel mutfak kültürüne, uygulamalarına ve deneyimine yönelik turistlere derinlemesine rehberlik hizmetlerini vermeye yeterli ve yetkin bireyler olarak tanımlanabilir.

Tablo 4. Turist Rehberleri Açısından Gastronomi Uzmanlığı Boyutları

Belirli bir destinasyonun yerel/yöresel mutfak kültürüne yönelik;		
Konu Uzmanlığı	Etkinlik Uzmanlığı	Mekân Uzmanlığı
Bölge turizmi hakkında derinlemesine bilgi	Gastronomi etkinlikleri hakkında temel bilgi	Özel alanlar /yapılar hakkında derinlemesine bilgi ve deneyim
Gastronomiye ve belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne yakınlık	Etkinlik yönetimi	Tarihi alanlar hakkında derinlemesine bilgi ve deneyim
Eğitim (Gastronomi ve Yöresel Mutfaklar)	Hazırlık, üretim, sunum ve tüketim gibi yöresel mutfak uygulamaları hakkında derinlemesine bilgi, beceri ve deneyim	Coğrafya hakkında derinlemesine bilgi ve deneyim
Gastronomi konuları hakkında temel bilgi	Yöresel mutfaka has etkinlikler hakkında derinlemesine bilgi, beceri ve deneyim	Araziler ve güzergâhlar hakkında derinlemesine bilgi ve deneyim
Sosyal, toplumsal, kültürel ve demografik açıdan yerel halka ilişkin derinlemesine bilgi		Kuruluşlar hakkında derinlemesine bilgi ve deneyim
Yöresel mutfakların kültürleri hakkında derinlemesine bilgi		
Gastronomi turistleri hakkında derinlemesine bilgi		
Gastronomi turları ve paket turları hakkında derinlemesine bilgi		
Gastronomi rehberliği hakkında derinlemesine bilgi		

Kaynak: Başaran (2017), Brillant-Savarin (1825), Çağlı (2012), Deveci ve diğerleri, (2013), Gillespie ve Cousins (2001), Gökdemir (2009), Güzel ve diğerleri (2015), Hall ve Sharples (2003), Horng ve Tsai (2010); İlhan (2006), İrigüler ve Güler (2017), Kesici (2012), Kızılırmak ve diğerleri (2016), Kivela ve Crotts (2006), Long (1998), Mitchell ve Hall (2003), National Institute of Open Schooling (2018), Ontario Turizm Bakanlığı (2005), Scarpato (2002), Shenoy (2005)

Konu uzmanlığı; teorik olarak belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne has tüm konularda ve alanlarda derinlemesine bilgi sahibi olmayı ifade etmektedir. Etkinlik/olay uzmanlığı; belirli bir destinasyonda, o destinasyonun yerel mutfak kültürüne has yapılan tüm

etkinliklere ve uygulamalara yönelik yönlendirme, uygulama yapma, sunma ve yer alma açısından özel becerilere ve bilgilere sahip olmayı ifade etmektedir. Mekân uzmanlığı ise belirli bir destinasyonda, o destinasyonun yerel mutfak kültürünü yansıtan yerlere, alanlara, merkezlere, kuruluşlara, güzergâhlara yönelik tanıtım, sunum ve gezdirme açısından özel becerilere ve bilgilere sahip olmayı ifade etmektedir.

2.4. Gastronomi Turları

Yukarıda tablo 3'te turist rehberliği açısından gastronomi profilinden hareketle, paket tur şeklinde gastronomi turları, belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne ve uygulamalarına özgü tüm deneyimleri yansıtan gastronomik ürünleri/uygulamaları/hizmetleri turistlere doğrudan tanıtma, bilgi ve deneyim kazandırma dolaylı olarak da destinasyonun tanıtımına, yerel kültürün sürdürülebilirliğine ve ekonomiye katkı sağlama amacıyla seyahat acentaları tarafından düzenlenen turlar şeklinde tanımlanabilir.

Tablo 5. Gastronomi Turlarının İçeriğine Yönelik Boyutlar

Belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne özgü;			
Deneyim	Keşif	Katılım	Ziyaret
Beş duyu ile lezzetleri deneyimlenme;	Yerel ürünlerin hazırlık, üretim (pişirme), sunum,	Tüketici şovları	Yiyecek üretim alanları
Gör	tüketim, taşınma,	Yemek ve şarap gösterileri	İçecek üretim tesisleri
Tat	tüketim, taşınma,	Pişirme ekipmanları	Tarihi yerler, yapılar
İşit	saklama kültürü ve uygulamalar	şovları	Çiftçi pazarları
Dokun	Beslenme eğilimleri	Ürün tanıtımları	Tarım bölgeleri
Kokla	Lezzet tarifeleri	Festivaller	Halk pazarları
	Malzeme birleştirme teknikleri	Yeme-içme festivalleri	Yemek dükkânları
	Tarımsal ürünler	Hasat festivalleri	Mutfak müzeleri
	Yöresel mutfak sanatları	Restoranlarda akşam yemeği	Restoranlar
	Yiyecek ve içeceklerin fonksiyonları	Yöresel gıdalar ile piknik	Temalı restoranlar
	Yerel mutfak kültürünün, kültür-tarih-coğrafya-	Yiyecek ve içecek satın alma	Çiftlikler
	demografi-toplum etkileşim mozaiği	Aşçılık okulları	Meyve bahçeleri
	Hikâyeler	etkinlikleri	Lezzet caddeleri ve sokakları
	Destanlar	Şef yarışmalarını izleme	Restoran tescilleme sistemleri
	Mitler	Yiyecek ve içecekler ile ilgili kitap okuma	Yemek ve şarap tescilleme
	İnanç	Yemek yarışmaları	Gıda ile ilgili topluluklar Medya
			Ağırlama hizmetleri dernekleri
			Pazarlama ajansları
			Yeme-içme rotaları
			Gurme haritaları

Kaynak: Çağlı (2012), Deveci ve diğerleri (2013), Du Rand ve Heath (2006), Güzel ve diğerleri (2015), Kesici (2012), Long (1998), Mitchell ve Hall (2003), National Institute of Open Schooling (2018), Ontario Turizm Bakanlığı (2005), Shenoy (2005)

Deneyim, belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne özgü lezzetleri (bilinmeyen/yeni) tüm yönleri ile içinde doğan, yaşanan ve etkisinde kalınan ortamda beş duyu ile deneyim kazandırılmasını ifade etmektedir. Keşif; belirli bir destinasyonun yerel mutfak değerlerine yönelik tüm süreçlerin (hazırlık öncesi/ön üretim, hazırlık, asıl üretim- sunum, saklama, vb.) keşfedilmesini ifade etmektedir. Katılım; belirli bir destinasyonun yerel mutfak değerlerini yansıtan tüketim, eğitim, bilim, kültür, eğlence vb. içerikli etkinliklere aktif katılımın sağlanmasını ifade etmektedir. Ziyaret ise belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürünü yansıtan özel yapıların/alanların ve arazilerin gezdirilmesini; yol üstü yerlere uğranılmasını, kuruluşların ziyaret edilmesini ve lezzet güzergâhlarını izletilmesini ifade etmektedir.

2.5. Gastronomi Rehberliği

Yukarıda tablo 3'te turist rehberliği açısından gastronomi profilinden, tablo 4'te gastronomi uzmanlığının boyutlarından ve tablo 5'teki gastronomi turlarının içeriğinden hareketle, turist rehberlerinin vazifesi niteliğinde gastronomi rehberliği; turistleri belirli bir destinasyonda o destinasyonun yerel mutfak kültürü ile tanıştırmak/buluşturarak söz konusu kültüre özgü tüm değerlere yönelik derinlemesine bilgilendirme ve turistlere deneyim kazandırma amacıyla gastronomi alanında uzman turist rehberleri tarafından verilen rehberlik hizmetlerinin tümü şeklinde tanımlanabilir.

Tablo 6. Turist Rehberleri Açısından Gastronomi Rehberliğinin Boyutları

Belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne özgü;	
Bilgilendirme	Deneyim Kazandırma
Tarih-coğrafya-kültür-demografi-toplum mozaïği, doğal çevre unsurları, gastronomik ürünler, sanat ürünleri, uygulamalar, fonksiyonlar, etkinlikler, mekânlar, ticaret, bölgeler, kuruluşlar, medya, sistemler, olaylar, kurallar: lezzetler, sağlık, ulaşım, konaklama, eğlence, bilim, inançlar, gelenekler, görenekler, merasimler, bitkiler, hayvanlar, gereçler, kıyafetler, hikâyeler, destanlar, mitler, yarışmalar, festivaller, gösteriler, eğitimler, alanlar, merkezler, tesisler, yapılar, dükkânlar, müzeler, bahçeler, galeriler, caddeler, sokaklar, restoranlar, halk pazarları, çiftlikler, güzergâhlar, topluluklar, dernekler, ajanslar, yeme-içme tescilleme/denetim sistemleri vb.	Özgü lezzetleri tattırma Uygulamaları gösterme/yaptırma Etkinliklere/törenlere katılmayı sağlama Özel yer/alanları/merkezleri gezdirme Güzergâhları izletme

Kaynak: Başaran (2017), Brillant-Savarin (1825), Çağlı (2012), Çalışkan (2013), Deveci ve diğerleri (2013), Du Rand ve Heath (2006), Fields (2002), Gillespie ve Cousins (2001), Gökdemir (2009), Güzel ve diğerleri (2015), Hall ve Sharples (2003), Hegarty ve O'Mahony (2001); Horng ve Tsai (2010); İlhan (2006), İriğüler ve Güler (2017), Kesici (2012), Kızırmak ve diğerleri. (2016), Kivela ve Crotts (2006), Long (1998), Mitchell ve

Hall (2003), National Institute of Open Schooling (2018), Ontario Turizm Bakanlığı (2005), Scarpato (2002), Shenoy (2005)

Bilgilendirme, belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürünü yansıtan varlıklar ve uygulamalar hakkındaki derinlemesine bilginin turistlere doğrudan aktarılmasını ifade etmektedir. Deneyim kazandırma ise belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne özgü uygulamalarına, etkinliklerine ve mekânlarına yönelik her türlü deneyimin (gör, tat, işit, dokun, kokla, hisset, gez, katıl, öğren, anla) turistlere yerinde ve doğrudan kazandırılmasını ifade etmektedir.

3. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, turist rehberliği açısından gastronomi uzmanlığının, gastronomi turlarının ve gastronomi rehberliğinin kavramsal çerçevesini oluşturmaktır. Bu amaçla teorik bir model önerilmiştir. Araştırmada model kapsamında, gastronomi ve turist rehberliği ile ilgili alanyazın taranmış ve alanyazındaki bilgiler doğrultusunda öncelikle turizmde rehber ve rehberliğin ve turist rehberliği açısından gastronominin referans profili belirlenmiştir. Bu çerçevede, turizmde rehber ve rehberliğin profili; çatı olarak turizm rehberi/rehberliğinin ve turist rehberi/rehberliğinin birbirinden ayrılması, rehberliğin kaynağı olarak makro ve mikro düzeyde gereç/nesne, kurum/kuruluş ve insan kaynağı olmak üzere üç unsur ile gerçekleştirilmesi ve bu kaynakların amaç, hedef kitle ve özne itibarıyla turizm rehberliğine ve turist rehberliğine yönelik farklı rolleri üstelendikleri şeklinde tasarlanmıştır. Bu profil kapsamında ayrıca turist rehberlerinin sınıflandırılmasına yönelik bir öneri sunulmuştur: Klasik turist rehberi ve uzman turist rehberi. Turist rehberliği açısından gastronomi profili ise gastronomi uzmanlığı, paket turları ve turist rehberliği profili şeklinde tasarlanmıştır. Oluşturulan bu profillerden hareketle gastronomi uzmanlığına, gastronomi turlarına ve gastronomi rehberliğine yönelik bileşenler belirlenerek, bu bileşenler ile söz konusu kavramların kavramsal çerçeveleri ortaya konulmuştur.

Gastronomi uzmanlığı; belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne yönelik konu, etkinlik ve mekân uzmanlığı olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır. Söz konusu yerel mutfak kültürüne yönelik konu uzmanlığı; yerel mutfak kültürünü kapsayan tüm konular, etkinlik uzmanlığı; etkinlikler ve uygulamalar ve mekân uzmanlığı ise özel alanlar/yerler ile ilgili derinlemesine bilgi ve beceriyi vurgulamaktadır. Gastronomi turları; belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne ve uygulamalarına yönelik deneyim, keşif, katılım ve ziyaret olmak üzere dört bileşenden oluşmaktadır. Söz konusu yerel mutfak kültürüne yönelik deneyim; bilinmeyen lezzetleri tatma, keşif; lezzetlere yönelik tüm süreçleri yaşama, katılma; etkinliklerde yer alma ve ziyaret ise özel alanlara/yerlere ziyaret odaklı faaliyetleri kapsamaktadır. Gastronomi rehberliği ise belirli bir destinasyonun yerel mutfak kültürüne yönelik turistleri bilgilendirme ve onlara deneyim kazandırma olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Bilgilendirme; tüm varlıklara ve uygulamalara yönelik yerinde teorik bilgi aktarma ve deneyim kazandırma ise turistlere uygulamalara ve mekânlara yönelik deneyim kazandırma odaklı rehberlik hizmetlerini içermektedir.

Bu çalışmanın sonuçlarının diğer çalışmalardan temel farkı şu şekilde sıralanabilir: Turizmde rehber ve rehberliğin anatomisinin ve turist rehberliği açısından gastronomi profilinin belirlenmesi; gastronomi uzmanlığının, gastronomi turlarının ve gastronomi rehberliğinin kavramsal çerçevesinin oluşturulması ve turistlere/ziyaretçilere deneyim kazandırma odaklı gastronomi uzmanlığı, paket tur ve turist rehberliği anlayışının ileri sürülmesidir. Çalışmanın kısıtları ise turizmde rehber ve rehberlik ve turist rehberliği açısından gastronomi profilinin

sadece ilgili alanyazın ışığında belirlenmesi, gastronomi turist profilinin oluşturulmaması ayrıca gastronomi uzmanlığının ve rehberliğinin sadece turist rehberliği açısından incelenmesidir. Gelecekte turist ve ziyaretçi kavramlarının yanı sıra “deneyimleyici” kavramı üzerinde de durulabilir. Ayrıca bu çalışmada ileri sürülen yaklaşımlar dikkate alınarak, turist rehberlerinin, turistlerin veya rehber adaylarının bakış açılarıyla gastronomi uzmanlığı, turları ve rehberliği kavramlarına yönelik konuların operasyonel (ölçülebilir hale getirme) olarak incelenmesi yapılabilir. Örneğin; gastronomi alanında yetkin turist rehberlerinin seçilebilmesini veya mevcut rehberlerin gastronomi rehberliğine yönelik yeterlilik/yetkinlik durumlarının belirlenebilmesini kolaylaştıracak “Gastronomi Rehberliğine Yatkinlık Ölçeği (GRYÖ)” geliştirilebilir. Bunun yanı sıra, ziyaretçilerin destinasyon memnuniyetlerini belirleyen faktörlerden oluşan “Gastronomi Turları Nitelikleri Ölçeği (GTNÖ)” geliştirilebilir. Ayrıca bu çalışmada, turist rehberliğinde, rehberlerin çeşitlerinin belirlenmesinden ziyade uzmanlık alanlarının belirlenmesi ve bu alanlara yönelik kavramsal çerçevelerin oluşturulması önerilmektedir. Gelecekte farklı bakış açılarıyla gastronomi uzmanlığının, turlarının ve rehberliğinin kavramsallaştırılmasına ve ölçülebilir hale getirilmesine yönelik yapılacak çalışmalar, kapsam açısından daha net sonuçlar ortaya çıkartacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahipaşaoğlu, S. (2001a). *Seyahat işletmelerinde tur planlaması ve yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ahipaşaoğlu, S. (2001b). *Turizmde rehberlik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ap, J. ve Wong, K.K.F. (2001). Case study on tour guiding: Professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22, 551-563.
- Başaran, B. (2017). Gastronomi turizmi kapsamında Rize yöresel lezzetlerinin değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(3), 135-149.
- Brillat-Savarin, J.A. (1825). *Physiologie du goût*.
- Cohen, E. (1985). The tourist guide: The origins, structure and dynamics of a role. *Annals of Tourism Research*, 12(1), 5-29.
- Çağlı, I. B. (2012). *Türkiye’de yerel kültürün turizm odaklı kalkınmadaki rolü: Gastronomi turizmi örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Çalışkan, O. (2013). Destinasyon rekabetçiliği ve seyahat motivasyonu bakımından gastronomik kimlik. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(2), 39-51.
- Çetin, G. ve Kızıllırmak, İ. (2012). Türk Turizmde kokartlı turist rehberlerin mevcut durumunun analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 14(2), 307-318.
- Çolakoğlu, O.E., Efendi, E. ve Epik, F. (2014). *Tur yönetimi ve turist rehberliği*. Ankara: Detay yayıncılık.
- Demircan, M. (2007). *Vergi hukuku açısından profesyonel turist rehberliği*. Ankara: Detay yayıncılık.
- Değirmencioğlu, A.Ö. (1998). *Türkiye’de turizm rehberliği eğitimine bir yaklaşım* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
-

- Deveci, B., Türkmen, S. ve Avcıkurt, C. (2013). Kırsal turizm ile gastronomi turizmi ilişkisi: Bigadiç örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(2), 29-34.
- Du Rand, G. ve Heath, E. (2006). Towards a framework for food tourism as an element of destination marketing. *Current Issues in Tourism*, 9, 206-34.
- Durlu-Özkaya, F. ve Can, A. (2012). Gastronomi turizminin destinasyon pazarlamasına etkisi. *Türk Tarım Dergisi*, 206, 28-33.
- Fields, K. (2002). Demand for the gastronomy tourism product: Motivational factors. A. Hjalager and G. Richards (Ed.), *Tourism and Gastronomy* (pp.36-50), London and New York: Routledge.
- Gillespie, C. ve Cousins, J. A. (2001). *European Gastronomy into The 21st Century*. Butterworth: Heinemann.
- Gökdemir, A. (2009). *Mutfak hizmetleri yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Görkem, O. ve Sevim, B. (2011). *Gastronomi turizmi ve Türkiye’de yükseköğretim düzeyinde mutfak eğitiminin genel görünümü*. I. Uluslararası Turizm ve Otelcilik Sempozyumu, (ss.73-83), Beyşehir, Konya.
- Gül Yılmaz, E. (2017). Rekreasyonel liderlik ve turist rehberliği: Kavram ve kuramlar üzerinden bir analiz. M. Akoğlan Kozak (Ed.), *Turist rehberliği* (ss.118-134). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Güzel Şahin, G. ve Ünver, G. (2015). Destinasyon pazarlama aracı olarak “gastronomi turizmi”: İstanbul’un gastronomi turizmi potansiyeli üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3/2, 63-73.
- Hall, C. M. ve Mitchell, R. (2001). Wine and food tourism. N. Douglas, N. Douglas, R. Derrett (Ed.), *Special Interest Tourism: Context and Cases* (pp. 307-329). Wiley.
- Hall, M. ve Sharples, L. (2003). The consumption of experiences or the experience of consumption? An introduction to the tourism of taste. M. Hall, L. Sharples, R. Mitchell, N. Macionis, & B. Cambourne (Eds.), *Food Tourism Around the World: Development, Management and Markets*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Hegarty, J.A. ve O’mahony, G.B. (2001). Gastronomy: A phenomenon of cultural expressionism and an aesthetic for living. *Hospitality Management*, 20, 3-13.
- Horng, J. S. ve Tsai, C. T. S. (2010). Government websites for promoting East Asian culinary tourism: a cross-national analysis. *Tourism management*, 31(1), 74-85.
- İrgüler, F. ve Güler, M.E. (2017). Tourist guides’ perceptions on gastronomic tourism in Turkey keywords gastronomic tourism Turkish cuisine tourist. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(1), 3-19.
- İlhan, İ. (2006). *Gastronomi ders notları*, Erciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu.
- Karaca, O.B. (2016). Geleneksel peynirlerimizin gastronomi turizmindeki önemi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(2), 17-39.

- Kesici, M. (2012). Kırsal turizme olan talepte yöresel yiyecek ve içecek kültürünün rolü. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2, 33-37.
- Kızıllırmak, İ., Ofluoğlu M. ve Şişik, L. (2016). Türkiye’de uygulanan gastronomi turları rotalarının web tabanlı analizi ve değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1), 258-269.
- Kivela, J. ve Crotts, J. C. (2006). Tourism and gastronomy: Gastronomy's influence on how tourists experience a destination. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 30(3), 354-377.
- Köroğlu, Ö. ve GÜdü Demirebulat, Ö. (2017). Rehberlikte sertifikasyon kalifikasyon ve uzmanlaşma, Ö. Güzel, V. Altıntaş, İ. Şahin (Ed.) *Turist rehberliği araştırmaları: Öngörüler ve uygulamalar* (ss.49-79). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Long, L. (1998). *A folkloric perspective on eating and otherness, culinary tourism, southern folklore*, Lexington. 55, 181-204.
- Mancini, M. (2001). *Conducting tours*. Albany, NY.: Delmar/Thomson Learning.
- Mitchell, R. ve Hall, C. M. (2003). Consuming tourists: Food tourism consumer behaviour, Hall, C. M., Sharples, L., Mitchell, R., Macionis, N., ve Cambourne, B. (Eds.). *Food Tourism Around The World* (ss. 60-80). Burlington: Butterworth Heinemann.
- National Institute Of Open Schooling (2018). *Classification of guides on the basis of the nature of the tourist destination*. Erişim tarihi:10 Ocak 2018, http://oer.nios.ac.in/wiki/index.php/Guides_and_Types
- Ontario Turizm Bakanlığı (2005). *Culinary tourism in Ontario: Strategy and action plan 2005-2015*.
- Pond, K.L. (1993). *The professional guide: Dynamics of tour guiding*. New York: Van Nostrand Reinhold
- Resmi Gazete (2014). *Turist rehberliği meslek yönetmeliği*. Erişim tarihi:10 Ocak 2018, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/02/20130223-10.htm>.
- Scarpato, R. (2002). Gastronomy as a tourist product: The perspective of gastronomy studies. *Tourism and Gastronomy*, 51-70.
- Shenoy, S. S. (2005). *Food tourism and the culinary tourist - A Thesis Presented to the Graduate School of* (Doctoral dissertation), Clemson University.
- Şanlıer, N., Tunç H., A., Durlu Özkaya, F., Yaylı, A., Pelit, E., Güçer, E., Konaklıolu, E. ve Cömert, M. (2010). Türk mutfağı ve kültürün gençler tarafından bilinme durumunun tespiti ve yöresel yemeklerle ilgili standart tarife geliştirme, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Turizm işletmeciliği Eğitimi Bölümü, Proje No: 10/2008-01.
- Temizkan, P.S. (2010). Profesyonel turist rehberlerinin turizm pazarlamasındaki rolüne etkisi açısından hizmet içi eğitim seminerleri (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2018). *Türkçe Sözlük*. Erişim tarihi:10 Ocak 2018, <http://tdk.gov.tr>.
-

World Federation Of Tourist Guiding Association (2017). *Turist rehberi tanım*. Erişim tarihi: 10 Ocak 2018, <http://www.wftga.org/>

Yıldız, R., Kuşluvan, S. ve Şenyurt, S.Y. (1997). Turist rehberliği öğretiminde yeni bir model: Nevşehir turist rehberliği bölümü programı ve değerlendirilmesi. Erciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu. *Türkiye'de Turizmin Gelişmesinde Turist Rehberinin Rolü, Hafta Sonu Semineri*.

Yüncü, H. R. (2009). Sürdürülebilir turizm açısından gastronomi turizmi ve Perşembe Yaylası, X. Aybastı- Kabataş Kurultayı, Eskişehir.

GİRİŞİMCİLİĞE FARKLI BİR BAKIŞ: HİBRİT GİRİŞİMCİLİK

Ali BAYRAM¹

Yasemin KAYA HARMANCI²

Atıf/©: Bayram, A. ve Harmancı, Y. K. (2018). Girişimciliğe farklı bir bakış: hibrit girişimcilik. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1827-1836. doi: 10.17218/hititsosbil.441948

Özet: Bu çalışmanın amacı, hibrit girişimcilik hakkında teorik olarak literatüre katkıda bulunmaktır. Bireyin ücretli bir işten girişimciliğe geçişinde, ücretli işini koruyarak aşamalı olarak geçiş yapabileceği düşüncesinden hareketle ortaya çıkan hibrit girişimciliğin tüm girişimcilik faaliyetleri içerisinde önemli bir paya sahip olduğu düşünülmektedir. Ücretli işi varken kendi işini kurmak isteyen girişimciler literatürde göz ardı edilmektedir. Çalışmanın yapılmasının en önemli nedeni budur. Bu girişimcilerin önemine ve geleneksel girişimcilerden neden farklı olduğuna dair teorik argümanlar literatürün gelişmesine katkıda bulunabilir. İşgücü piyasasındaki değişiklikler ve çalışma düzenindeki çeşitlilikler hibrit girişimciliğe yönelik ilgiyi artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Geleneksel Girişimcilik, Hibrit Girişimcilik

The Different View of Entrepreneurship: Hybrid Entrepreneurship

Citation/©: Bayram, A. ve Harmancı, Y. K. (2018). The different view of entrepreneurship: hybrid entrepreneurship, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1827-1836. doi: 10.17218/hititsosbil.441948

Abstract: The purpose of this study is to theoretically contribute to the literature on hybrid entrepreneurship. Hybrid entrepreneurship is thought to have a significant share in all entrepreneurial activities, with the idea that the individual can progressively shift from paid work to entrepreneurship while maintaining paid work. Entrepreneurs who want to establish their own business while paying jobs are ignored in the literature. This is one of the most rewarding causes of the study. Theoretical arguments about the importance of these entrepreneurs and why they are different from traditional entrepreneurs can contribute to the expansion of the literature. The changes in the labor market and the diversity of the working order have increased the interest in hybrid entrepreneurship.

Keywords: Entrepreneurship, Traditional Entrepreneurship, Hybrid Entrepreneurship

1. GİRİŞ

İletişim ve bilişim teknolojilerinde meydana gelen değişim ve gelişmelerle birlikte sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçilmesi ile birlikte girişimcilik kavramı son derece önem kazanmaya başlamıştır. İlk kez 18. Yüzyılda ekonomist Richard Cantillon tarafından yapılan girişimci tanımına göre “henüz belli olmayan bir bedel karşılığında satmak için üretim faktörlerini bugünden satın alıp üreten kişidir. Bu tanımda girişimcinin risk alma özelliğini üzerinde durulmaktadır (TÜGİAD, 1993). Geleneksel girişimci açısından risk üstlenmek en önemli özelliklerden biri olmakla birlikte ekonomik gelişme sürecine bağlı olarak girişimci tanımına

Makale Geliş Tarihi: 9.7.2018.

Makale Kabul Tarihi: 11.12.2018

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, alibayram@hitit.edu.tr.

² Dr.Öğr.Üyesi, Kayseri Üniversitesi, İzzet Bayraktar Uygulamalı Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Bölümü, ykaya@erciyes.edu.tr.

yeni bakış açıları da (sosyal girişimcilik, iç girişimcilik, kadın girişimciliği, yeni girişimcilik vb.) eklenmiştir. Bireyin ücretli bir işten girişimciliğe geçişinde ücretli işini koruyarak aşamalı olarak girişimciliğe geçiş fikrini savunan ve böylece risk unsuru dağıtan hibrit girişimcilik de girişimciliğe farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Tüm girişimcilik faaliyetleri içinde hibrit girişimcilik önemli bir paya sahiptir.

Hibrit girişimcilik hakkında teorik olarak literatüre katkı sağlamayı amaçlayan bu çalışmada; hibrit girişimcilik kavramı açıklanarak, geleneksel girişimcilik ve hibrit girişimcilik arasındaki ilişkilere değinilmektedir. Ayrıca hibrit girişimciliği oluşturan nedenler ve avantajları üzerinde de durulmaktadır.

2. GİRİŞİMCİLİK VE HİBRİT GİRİŞİMCİLİK

Ücretli pozisyonda çalışan bireylerin üç alternatifi bulunmaktadır: i)ücretli bir pozisyonda kalabilirler ii)ücretli bir pozisyon yerine kendi adına bir işletme kurabilirler iii)ücretli bir pozisyonda bulunurken kendi adına bir işletme kurabilirler (Delmar ve diğerleri, 2008). Girişimci, “çevresinde gelişen fırsatları görüp değerlendirmek ve bu fırsatlardan yararlanmak için üretim faktörlerini bir araya getirerek kar sağlamak ve büyümek için risk ve belirsizliği göze alıp yeni bir iş kuran kişidir”(Scarborough, 2014). Belirsizlik gösteren bir ortamda karar alma, alınan kararların uygulanması ve ortaya çıkan sonuçlara yönelik riskleri alma girişimciliğin temel işlevlerinden birisidir. Girişimcilik ve risk alma, girişimciliğin teorik bir kavram olarak ortaya konulmasından bu yana birbiri ile ilişkili kavramlardır (Wenneker ve Thurik, 1999, s. 32). Risk; kayba uğramak, tehlikeye girmek, devam eden bir olayın sonucunun tam olarak belirli olmaması gibi anlamlar taşımaktadır (Demircan, 2000, s. 47). Girişimci, ücretli işler ile karşılaştırıldığında daha yüksek getiriler ile sonuçlanabilecek risk alma eğilimine sahip birey olarak görülür. (Hvide ve Panos, 2014, s. 213). Düşük, orta ve yüksek risk düzeyleri bireylerin yeni bir girişimi başlatma kararına etki etmektedir.

Girişimcilikle ilgili risk ve belirsizlik, girişimciliğe engel olmasına ve yeni bir işletmenin başarısızlık oranını yükseltmesine rağmen (Raffie ve Feng, 2014) girişimcilerin ekonomik büyümenin önemli bir unsuru olduğuna dair görüş birliği bulunmaktadır (Minniti, 2010). Folta, Delmar ve Wennberg (2010, s. 253) tarafından gerçekleştirilen girişimciliğe yönelik ilk çalışmalar ikili tercih olarak görülmüştür. Ya ücretli bir işte çalışacaksın, ya da kendi işini kuracaksın. Folta ve diğerleri (2010) son çalışmaların girişimcilerin aslında hem ücretli işte çalışabileceğini hemde girişimcilik aktivitesinde bulunabileceğini gösterdiğini iddia etmiştir. Folta, Delmar ve Wennberg (2010), ücretli çalışmayı ve girişimciliği birleştiren bireyler için hibrit girişimci kavramını kullanmışlardır. Thorgren ve arkadaşları (2016) ise ücretli işe paralel olarak bir girişim kuran kişileri hibrit girişimci olarak tanımlamıştır.

Bireyin ücretli bir işten girişimciliğe geçişinde, ücretli işini koruyarak aşamalı olarak geçiş yapabileceği düşüncesinden hareketle ortaya çıkan hibrit girişimciliğintüm girişimcilik faaliyetleri içerisinde önemli bir paya sahip olduğu düşünülmektedir (Folta ve diğerleri, 2010, s. 2). Girişimcilikle ilgili literatür oldukça geniş olmasına ve girişimcilikle ilgili pek çok sınıflandırma (Filley ve Aldag, 1978; Fillion, 1998; Levander ve diğerleri, 2001) yapılmasına rağmen, bu sınıflandırmalarda hibrit girişimcilik konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Hibrit girişimciler, aynı anda bir başka işte ücretli çalışan olan girişimcilerdir (Schulz ve diğerleri, 2016, s. 272).Hibrit girişimcilik, bireyin yeni bir iş kurarken maaşlı işini de sürdürmesi (Thorgren ve diğerleri, 2014, s. 314) şeklinde tanımlanmaktadır. Ücretli bir işten ayrılıp girişimciliğe adım atmanın tersine, bireyin kendi işini kurarken, maaşını da koruması ile

ilgilenilmektedir. Hibrit girişimciler girişim faaliyetinin önemli bir kısmını oluşturmakta (Folta, ve diğerleri, 2009, s. 253) pek çok ekonomide giderek yaygınlaşmaktadır (Nordström ve diğerleri, 2016). Ücretli bir işte çalışan olarak devam ederken, bir işletme kurmanın yollarından biri hibrit girişimciliktir. Günlük işlerini sürdürürken bir girişimde bulunarak, hibrit girişimciler işe başlama ile ilgili fırsat maliyetini azaltmaktadırlar (Folta ve diğerleri, 2010). Bunun gibi, riski azaltarak hibrit girişimcilik aracılığı ile bir işe başlamak tam zamanlı girişimde bulunmaktan daha az risklidir. Bunun fark edilmesi, araştırmacılar tarafından da son zamanlarda hibrit girişimciliğin toplam girişimcilik faaliyetleri içerisinde önemli ve artan bir bileşen olduğu şeklinde ifade edilmektedir (Burke ve diğerleri, 2008).

Hibrit girişimcilik, girişimcilik faaliyeti açısından neden önemlidir diye bakıldığında temelde birkaç neden sıralanabilir (Schulz ve diğerleri, 2016):

- İleri teknoloji gerektiren endüstrilere yeni girenler arasında hibrit girişimcilerin payı oldukça yüksektir. İleri teknoloji endüstrileri başka yerde istihdam edilirken bir iş kuran kurucuları tarafından oluşturulan milyar dolarlık iyi biline işletme örneklerine sahiptir. Örneğin, Steve Wozniak, Hewlett-Packard'da bir mühendis iken Apple'ı kurmuştur. Pierre Omidyar bir yazılım geliştirme şirketi için çalışırken, ilerde eBay olacak firmayı kurmuştur (Solevsk, 2017).
- Hibrit girişimciler geleneksel girişimcilere göre daha iyi eğitimli oldukları için iş fikirlerinin başarılı olma oranı daha yüksektir.
- Hibrit girişimler ortalama olarak geleneksel girişimlere kıyasla daha uzun süre varlığını sürdürmektedir.
- Hibrit girişimlerin geleneksel girişimlerden daha fazla ekonomik etki yaratıp yaratmadığına bakılmaksızın, aksi halde varolmayacak değerli tam zamanlı/geleneksel işlere dönüşme potansiyelleri bulunmaktadır.
- Birey hibrit bir girişim kurarak ücretli bir işte çalışırken kendi iş fikrini de test etmektedir (Thorgren ve diğerleri, 2014).

Ekonomiye olan katkısına ve önemine rağmen hibrit girişimcilik, girişimcilikle ilgili araştırmalarda gözardı edilmiş ve geleneksel girişimcilikten ayrı düşünölmemiştir (Schulz ve diğerleri, 2016). Ancak ücretli bir işe bir işletmeyi birleştirmek, girişimsel faaliyetin önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Nordström ve diğerleri, 2016).

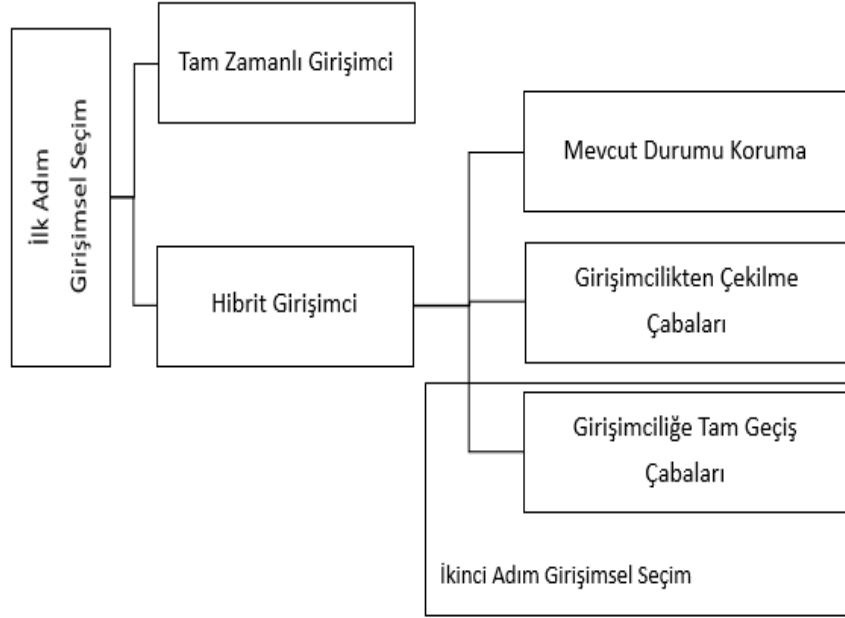
2.1. Geleneksel Girişimcilik ve Hibrit Girişimcilik Arasındaki İlişkiler

Birden fazla iş sahibi olan kişiler arasında hibrit girişimcilerin oranı yüksek olmasına rağmen, hibrit girişimcilik ve birden fazla iş sahibi olma konusundaki araştırmalar büyük ölçüde birbirinden ayrılmaktadır. Bu konuda Schulz ve arkadaşları (2017) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, ana işe göre daha yüksek ortalama kazanç sağlayan ikinci işe birden fazla iş sahibi olmanın öngörölemeyeceği, ancak bir dereceye kadar hibrit girişimcilik tarafından açıklanabileceğini göstermektedir.

Geleneksel girişimcilerin kazançlarına yönelik çalışmalar bulunsa da hibrit girişimcilerin kazançları hakkında nispeten daha az bilgi bulunmaktadır. Schultz ve arkadaşları. (2017) tarafından yapılan çalışma birçok hibritin ana ücretli istihdama kıyasla serbest meslekten daha fazla kazandığını düşöndürmektedir.

Hibrit girişimciler arasındaki girişimsel seçim iki adımda kavramsallaştırılmaktadır. İlk adımda girişimci bir iş kurup kurmamaya karar verir ve bu durum ilk adım girişimsel seçim olarak

adlandırılır. İkinci adım girişimsel seçimde birey ücretli bir işten ayrılmaya ve tam zamanlı bir girişimci olmaya karar verebilir. Bu durum aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır.

Şekil 1. İki Adımlı Girişimsel Seçim Süreci

Kaynak: Thorgren, S., Sirén, C., Nordström, C. ve Wincent, J. (2016). “Hybrid Entrepreneurs’ Second-Step Choice: The Nonlinear Relationship Between Age and Intention to Enter Full-Time Entrepreneurship”, *Journal of Business Venturing Insights* 5, s.15.

Hibrit girişimcilik yarı zamanlı girişimcilerden (part time entrepreneurship) ayrılmaktadır. Yarı zamanlı girişimcilik çalışma saatleri temelinde katı bir ayrımı vurgulamaktadır. Hibrit girişimciliğin daha kapsayıcı olabileceği ve tam zamanlı ücretli çalışan olmasına gerek olmadığı ya da yarı zamanlı serbest meslek sahibi olmasına gerek olmadığı iddia edilmektedir. Hibrit girişimcilerin sadece temel ücretli bir işe sahip olması ve kendisinin sahibi olduğu ikinci bir işe sahip olması gerektiği iddia edilmektedir (Folta, Delmar, Wennberg, 2010, ss. 2-3). Diğer girişimcilerle kıyaslandığında hibrit girişimciler daha iyi eğitilmiş ve işletmeleri daha uzun süre varlığını sürdürmektedir (Schulz ve diğerleri, 2016, s. 272). Hibrit girişimcilik ile karşılaştırılabilecek diğer bir kavram ise kısmi zamanlı girişimcilik olarak adlandırılmaktadır. Kısmi zamanlı girişimci, normal bir işe sahipken aynı anda başka bir işe sahip kişi ya da çalışma zamanını kendi işi ve ücretli işine ayıran kişi olarak tanımlanabilir. Fakat buradaki soru neden kısmi zamanlı girişimci olduğudur. Araştırmalar bunun finansal sermaye ile ilgili bir sorun olmadığını fakat aksine burada itici gücün insan sermayesi olduğunu ifade etmektedir (Petrova, 2011).

Petrova (2011) kısmi zamanlı girişimcilerin kredi kısıtlarından dolayı iki işe sahip olmaya sürüklendiğini iddia etmiştir. Petrova (2011) kısmi zamanlı girişimcinin yeterince gelir elde etmediğini ve bu yüzden doğal olarak ücretli işine ilaveten finansal ihtiyaçları karşılamak için girişimde bulunduğunu ifade etmiştir. Petrova (2011, s. 64) kısmi zamanlı girişimcinin girişimsel yeteneklerinin farkında olmamasından dolayı hem serbest meslek hemde ücretli çalışmanın parçası olabileceği bir model ortaya koymuştur. Başlangıçta bu girişimciler finansal

güvenliklerini kaybetme riskini sınırlandırmak için vakitlerinin küçük bir kısmını girişimsel işlerine ayırabilirler.

Diğer bir çalışmada Petrova (2012), kredi kısıtlarını bulmuştur. Yani yeni bir girişim oluştururken ücretli çalışan tarafından desteklenme ihtiyacı yetersiz bir açıklamadır ve risk sevmeme kısmi zamanlı çabalar için olası bir önerme olarak düşünülebilir. Hibrit girişimciliği temelde bir giriş stratejisi olarak gören çalışmalarda odak tam zamanlı girişim başarılarından ziyade kısmi zamanın etkileridir. Girişimcilik çekici faktörlerden ziyade itici faktör olarak düşünülebilir. Yani bir birey serbest mesleği tek uygulanabilir seçenek olarak görebilir. Ücretli çalışan bir birey kendini işinin devamlılığına yönelik güvensiz hissedebilir ve kısmi zamanlı işlere kariyer güvencesi olarak başlayabilir. Aynı zamanda, girişimciler çalışanlardan daha yüksek tatmin seviyesine sahip olduğu için, hibrit girişimcilik girişimci enerjinin ortaya çıkmasına katkı sağlayarak hibrit girişimcinin ortalama tatmin seviyesini arttırabilir.

Petrova (2012) en iyi girişimcilerin iyi ve karlı bir iş yaratacağı, daha az girişimsel yeteneklere sahip olanların ise ücretli işlerine geri döneceği sonucunu çıkarmıştır. İlk çalışmalar bazılarının hem ücretli bir işte çalışacağını hemde kendi işini yapabileceği olasılığını gözardı etmiştir. Öte yandan son istatistikler, oluşmaya başlayan girişimlerin muhtemelen ücretli bir işte çalışırken temellerinin atıldığını göstermektedir.

3. HİBRİT GİRİŞİMCİLİĞİ OLUŞTURAN NEDENLER

Bir organizasyonun kurulmasında yaş, eğitim, önceki mesleki deneyim, sosyal çevre gibi bireyin sahip olduğu özellikler oldukça etkilidir (Dufays ve Huybrechts, 2016, ss. 780-781). Hibrit girişimcilik, özellikle sosyal çevredeki kişilerarası etkileşimden etkilenebilir.

Hibrit girişimciliğin temel motivasyon faktörlerinin neler olduğunu belirlemeye yönelik yapılan bir araştırmada (Thorgren ve diğerleri, 2014) yeralan ilk üç motivasyon faktörü; i) tutkulu olduğum bir işle ilgilenmek ii)para kazanmak iii)iki işte çalışmaktan hoşlanıyor olmak şeklinde tespit edilmiştir. Bunların dışında istihdamdaki belirsiz koşullar, mimarlık gibi belirli mesleklerdeki dışardan proje üstlenme şeklindeki gelenekler yeralmaktadır.

Hibrit girişimciliğin mekanizmalarından üçü, ikinci iş serbest meslek faaliyetini teşkil ediyorsa, ikinci işteki yüksek kazançlarla açıklanabilir. Birincisi, ücretli istihdamdan ayrılmak batık maliyetleri oluşturuyorsa (örneğin, emeklilik hakkını kaybetmek gibi) potansiyel girişimci bir test aşaması gibi düşük ücretli bir işi devam ettirebilir. İkincisi, eğer kişi kendi hesabına çalışırken kazanç riskli fakat ücretli istihdamda çalışırken risksiz ise, riskten kaçınan kişiler her iki işi/mesleği birleştirebilirler. Ancak kendi hesabına çalışanlarda risk primini gerektirir ve bu da ortalama kazançların daha yüksek olmasına neden olabilir. Üçüncüsü, eğer marjinal kazanımlar ücretli işte sabitse ve kendi hesabına çalışırken azalıyorsa, kazanç maksimizasyonu için çalışan birey her ikisini kombinleyebilir (Schulz ve diğerleri, 2017, s. 10).

Bireylerin hibrit girişimciliği seçmelerinin birkaç nedeni olabilir. Bazıları hibrit girişimciliği, tüm maliyetlere katlanabileceğinden emin olana kadar tam zamanlı kendi işini oluşturma yönünde bir geçiş süreci olarak değerlendirmektedir. Diğer bazıları ise, uzun bir süre ücretli işini ve kurduğu işletmeyi paralel yürütmektedir. Hibrit girişimcilerin, girişimlerini nasıl organize ettiğine bakıldığında, bazılarının girişimci bir takımın parçası olduğu, diğer bazılarının ise tek girişimci olarak hareket ettiği görülmektedir (Nordström ve diğerleri, 2016).

Delmar, Folta ve Wennberg'e (2008) göre de hibrit girişimciliğin motivasyon nedenleri üç başlıkta toplanmaktadır: 1) ekonomik, sosyal ve psikolojik faydayı artırmak, 2) işsizlik olasılığına karşı bir koruma sağlamak, 3) serbest mesleğe geçişi kolaylaştırmak.

4. HİBRİT GİRİŞİMCİLİĞİN AVANTAJLARI

Hibrit girişimcilik, bireyin tercihlerini tam olarak serbest mesleğe entegre etmesini ve bireyin yeteneklerinin bu kavrama uygun olup olmadığını görmek için test edilmesini sağlamaktadır. Bu türden bir strateji bilinmeyen kapasitesini keşfederken girişimin kötüye gidişini sınırlandırmak isteyen insanlar için iyi bir fikir olabilir (Folta ve diğerleri, 2010, s. 253). Folta ve arkadaşları (2010, s. 254) ücretli işçiliği ve serbest mesleği iki özel gruba ayıran ilk araştırmalara olası bir girişimcilik faaliyetine yönelik ilk basamak olarak hibrit girişimciliğin görülebileceğini ileri sürmüşlerdir. Ardından onlar serbest meslek ve ücretli çalışan kategorilerinden hibrit girişimciliğin neden ayrılması gerektiğini iki neden şeklinde özelleştirerek devam etmişlerdir.

İlk neden, hibrit stratejisinin serbest mesleğe giriş olduğunu önermektedir. Hibrit girişim esnasındaki öğrenme süreci gerçekleştiğinde potansiyel getiri beklentileri hibrit girişimciyi ücretli işinden ayrılması için etkileyecektir. Eğer herhangi bir olumsuz sinyal birey tarafından algılanmazsa hibrit stratejisinde ısrarcı olacaktır.

İkinci olarak Folta ve arkadaşları (2010), hibrit girişimcinin, neden ücretli bir işte çalışma ya da serbest mesleğe girmekten sistematik olarak farklı olduğunu ifade edebilecek teorik görüş ortaya koymuştur. Bunlar üç başlıkta incelenmektedir (Folta ve diğerleri, 2010, ss. 254-256):

• **İlave gelire bir yol:** Serbest meslek ile ücretli çalışmayı bir araya getirerek bireyin ek gelir elde etmesine katkı sağlayacağına inanırlar. Bu hibritlerin ekonomik zorluklar açısından çift işe sahip olan çalışanlarla benzer olduğu anlamına gelebilir. Diğer bir olasılık ise üniversite profesörü gibi kapasiteli bireylerin düşük son birim maliyeti fırsatlarından dolayı hibrit stratejisini belirleme kararı alabilir.

• **Parasal olmayan faydalar:** Bireylerin sıradan ücretli çalışan olarak elde edemeyecekleri parasal olmayan fırsatları elde etmek için ikinci bir iş üstlenebileceğine atıfta bulunur. Bu tür parasal olmayan faydalar muhtemelen hibrit girişimciler için özel olmayacaktır. Bu hibrit girişimcilerin likitide tarafından daha az kısıtlanacağını gösterebilir.

• **Bir dönüşüm yolu:** Hibrit girişim stratejisi serbest mesleğe girme için bireye güvenli bir dönüşüm sağlanabileceğini ifade eden üçüncü ve son görüştür. Ücretli işe devam ederek hibrit girişimci kendi işletmesini yönetirken belirsizliği de yönetmektedir.

Hibrit girişimcilik, girişimciliği denemek için serbest mesleğe tam olarak girmeye tercih edilebilir ve böylece bir girişimin yukarı yönlü potansiyeli ve onun girişimsel kavrama uygunluğu hakkında bilgi edinilebilir. Güvensiz girişimciler kendi belirsiz kapasiteleri ile ilgili bilgi sahibi olmak için hibrit girişimciliği tercih edebilirler. Küçük ölçekli hibrit girişim, eğer kısa vadeli getiriler umut verici ve getiri olmadığında çıkış mümkünse yüksek yatırım yapmak için mantıklı bir seçenek olarak düşünülebilir. Böyle bir süreç fırsat maliyetleri için oldukça çekici görülebilir (Folta ve diğerleri, 2010)

Er ya da geç serbest mesleğe giriş hibrit girişim kararı için tehlikeli olabilir. Hibrit statüsüne girmek serbest meslek girişimini etkileyebilir. Hibrit girişimde öğrenmenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği önemli bir durum haline gelecektir. Performans artışına yönelik pozitif sinyaller hibritlerin işlerini bırakarak serbest mesleğe girmelerini etkileyebilir; aksine negatif

sinyaller serbest mesleğe yönelik girişimlere engel olabilir. Öğrenme potanelinin, her hibrit girişimci için planlanan ya da gerçekteşen olmasına bakılmaksızın mevcut olduğunu ifade etmek önemlidir. Hibrit girişime sebep olan faktörler sistematik olarak bireylerin ücretli bir işte kalma ya da serbest mesleğe geçişine yönelik olanlardan farklıdır (Folta ve diğerleri, 2010).

A.B.D. işgücü istatistiklerine göre 2010 yılında serbest meslek sahiplerinin yüzde 10'unun başka bir işte ücretli olarak çalıştığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte araştırmalar, birçok hibrit girişimcinin nihai olarak girişimlerini tam zamanlı hale getirmeye eğilimli olduğunu göstermektedir (Folta ve diğerleri, 2010).

Hibrit girişimcilikle ilgili literatür incelenerek aşağıdaki özet tablo hazırlanmıştır.

Tablo 1. Hibrit Girişimcilik Mevcut Literatür Özeti

Yazarlar	Hibrit Girişimcilik Tanımı	Sonuçlar
Solesvik (2017)	Hibrit girişimcilik, istihdam ve girişimciliğin bir karışımıdır.	Hibrit girişimciler homojen bir grup olarak düşünülmemelidir. Bazı hibrit girişimciler ücretli işlerini sürdürürken diğer bazıları ise tam zamanlı girişimci olma eğilimindedirler.
Nordström, Siren, Thorgren ve Wincent (2016)	Hibrit girişimcilik kavramı tanımlanmamış, örnek kütle seçiminde hibrit girişimciler seçilmiştir.	Bireyler yan işlere ne kadar uzun süre sahipse, tutkunun (passion) girişimciliğin ardındaki ana neden olma ihtimali azalmaktadır. Girişimcilik ekibinin bir parçası olan kişiler arasında tutkunun girişimciliğin ana nedeni olma ihtimali azdır. Girişimcilik ekibine dahil olmak, girişimcilik süresi (bireyin işle meşgul olma süresi) ve girişimcilik tutkusu arasındaki negatif ilişkiyi güçlendirmektedir.
Schulz, Urbig ve Procher (2016)	Hibrit girişimciler aynı anda ücretli çalışan olarak çalışan girişimcilerdir.	Hibrit girişimciler giriş yönetmeliklerindeki değişikliklere tam zamanlı girişimcilerden daha duyarlıdır. Hem en iyi hem de en az eğitimli insanlar reforma cevap verirken, etki yüksek düzeyde eğitilmiş hibrit girişimciler için daha belirgindir.
Thorgren, Siren, Nordström ve Wincent (2016)	Ücretli işine paralel olarak yeni bir girişim açan kişiler hibrit girişimci olarak tanımlanmaktadır.	İkinci adım girişimsel seçimi inceleyen bu çalışma, yaş ile tam zamanlı girişimciliğe girme niyeti arasında U şeklinde bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. İlk adım girişimcilik seçiminde yaşın etkileri üzerine yapılan önceki çalışmaların tersine, yaş ve bir girişim başlatma arasında ters U şeklinde bir ilişki tespit edilmiştir.
Thorgren, Nordström ve Wincent (2014)	Bir işletme kurarken ücretli işini de sürdüren kişilerin gerçekteşirdiği durum hibrit girişimcilik olarak adlandırılmaktadır.	Ücretli bir işi varken bireyin bir işletme kurmasının en önemli nedeni, tutku duyduğu bir alanda çalışma isteğidir. Bir iş kurma aşamasında daha yaşlı olan bireyler arasında hibrit girişim kurma nedeninin temel motivasyon aracı tutkudur.
Folta, Delmar ve Wennberg (2010a)	Bireylerin kendi işlerini yaparken ücretlerini koruyarak aşamalı olarak geçiş yapabileceği bir girişimcilik türüdür.	İsveç'te bilgi yoğun bir sektörde yaklaşık sekiz yıllık işçi-işveren verileri kullanılarak bir model test edilmiştir.
Delmar, Folta ve Wennberg (2008)	Kendi işini ücretli çalışma ile birleştiren kişiler hibrit girişimci olarak tanımlanmaktadır.	Hibrit girişimcilerin, tüm girişimcilik faaliyeti içindeki payı oldukça yüksektir. Araştırma 1990-2002 yılları arasındaki İsveç'te bilgi yoğun sektördeki işçi-işveren veritabanına ait bilgiler doğrultusunda oluşturulan modelle geliştirilmiş ve kavramın karmaşıklığına vurgu yapılmıştır.

Yukardaki tablo literatürdeki mevcut temel kaynaklar incelenerek tarafımızdan hazırlanmıştır. Konuyla ilgili literatür henüz çok geniş ve kapsamlı değildir.

5. SONUÇ

Ekonomik, toplumsal ve bireysel fonksiyonlara sahip olan girişimcilik, dünya ekonomisinin yönetiminde inkâr edilemeyecek bir etkiye sahiptir (Karadal, 2014). Girişimciler genellikle girişimci olmayanlarla karşılaştırıldığında daha yüksek özgüvene sahiptirler. Bu da girişimcilerin neden daha riskli aktivitelerde bulduklarının altında yatan bir sebep olarak görülebilir (Macko ve Tyszka, 2009, s. 484). Diğer girişimcilere göre daha az risk almaya istekli girişimciler daha iyi performans göstermektedir. Ayrıca, görece daha az risk almaya istekli girişimciler gelirlerinin çoğunu tasarruf etmeye daha eğilimlidirler (Cagetti ve De Nardi, 2008, s. 296). Girişimcilerin girişimci olmayanlardan neden daha fazla tasarruf etmeye eğilimli olduklarının arkasında yatan neden girişim içerisindeki işle alakalı tehlikelere karşı bir koruma oluşturma isteği olabilir (Carter, 2011, s. 45). Bu sonuç risk yanlısı olmayan girişimcilerin risk yanlısı olan girişimcilerden neden daha fazla tasarruf etme eğilimine sahip olduğunun bir nedeni olabilir.

Hibrit girişimciler tüm girişimsel aktivitelerin önemli bir kısmını temsil etmektedir ve aslında hibrit girişimcilik önemli bir sosyal olgudur ve aynı zamanda muhtemelen girişimciliğin en az anlaşılan kısmıdır (Reynolds ve diğerleri, 2004).

Kuramsal bir bakış açısı ile hibrit girişimciliği bilmek, hibrit girişimcilikle ilgili araştırma ve geliştirme için önemli bir yapıtaşdır. Girişimci olmanın farklı nedenleri bulunmakla birlikte, hem ücretli bir işte istihdam edilen hem de kendi adına bir iş kuran girişimcilerin girişimcilik için farklı motivasyon nedenleri bulunabilir. Bu konudaki çalışmaların eksikliği konunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Girişimcilikle ilgili pekçok teşvik programının bulunduğu bir dönemde hibrit girişimciliğin bilinmemesi ve üzerinde durulmaması literatür açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Konu ve bu konunun potansiyel kazançları ve uygulamaları oldukça önemlidir ve bu konuda yapılması gereken çok şey bulunmaktadır. Genel olarak girişimcilik sürecine yönelik bilgiler sağlamanın yanısıra, hibrit girişimciliği anlama ve uygulama bir ülkenin refahı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacaktır. Ancak konuyla ilgili çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu durum mevcut çalışmanın bir kısıtı olarak değerlendirilebilir. Bundan sonraki çalışmalarda hibrit girişimcilerin girişimcilikle ilgili motivasyon kaynakları, bu konudaki kamu politikaları, teşvik programlarında bu girişimcilerin ne kadar dikkate alındığı, hibrit girişimcilerin özellikleri (yaş, cinsiyet, işyerinde bulunma süreleri vb.), istihdam edildiği ve kurduğu iş arasındaki ilişki gibi konular üzerinde durulabilir.

KAYNAKÇA

- Burke, A.E., Fitzroy, F.R. ve Nolan, M.A. (2008). What makes a die-hard entrepreneur? Beyond the 'employee or entrepreneur' dichotomy. *Small business economics*, 31(2), 93-115.
- Cagetti, M., ve De Nardi, M. (2008). Wealth inequality: *Data and models. Macroeconomic dynamics*, 12(2), 285-313.
- Cohen, A. 2002. *The perfect store: Inside eBay*. Boston, MA: Little, Brown ve Company.
- Delmar, F. Folta, T.B., ve Wennberg, K. (2008). *The dynamics of combining self-employment and employment*, IFAU working paper.
- Demircan, N. (2000). *Girişimcilik ve girişimcilerin kişilik özellikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze YTE Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

-
- Dufays, F., ve Huybrechts, B. (2016). Where do hybrids come from? Entrepreneurial team heterogeneity as an avenue for the emergence of hybrid organizations, *International small business journal*, 34(6), 777-796.
- Filion, L. J. (1998). *Two types of entrepreneurs: the operator ve the visionary: consequences for education*. Montréal:  cole des hautes  tudes commerciales, Working paper.
- Filley, A.C., ve Aldag J. (1978). Characteristics and measurement of an organizational typology. *Academy of management journal*, 21(4), 578-591.
- Folta, T.B., Delmar, F., ve Wennberg, K. (2010a). Hybrid entrepreneurshis. *Management science*, 56(2), 253-269.
- Folta, T.B., Delmar, F., ve Wennberg, K. (2010b). Hybrid entrepreneurship, IFN working paper, No. 825, 1-41.
- Hvide, H.K., ve Panos, G.A. (2014). Risk tolerance and entrepreneurshis. *Journal of financial economics*, 111(1), s. 200-223.
- Karadal, H. (2014). *Girişimcilik bilgisi ve stratejik girişimcilik*, içinde girişimcilik, Ed. Himmet Karadal, Beta yayınları, İstanbul.
- Levveer, A., Raccuia, I., ve Hamrefors, S. (2001). *Entrepreneurial profilingstimuli, reaction, action a cognitive approach to entrepreneurshis. entrepreneurial profiling, stimuli reaction, action. a cognitive approach to entrepreneurship*, Stockolm schools of economics, Seminar presentation: January 19th.
- Macko, A., ve Tyszka, T. (2009). Entrepreneurship and risk taking. *Applied psychology*, 58(3), 469-487.
- Minniti, M. (2010). Female entrepreneurship and economic activitiy, *European journal of development research*, 22(3), 294-312.
- Nordström, C., Siren, C.A., Thorgren, S., ve Wincent, J. (2016). Passion in hybrid entrepreneurship: the impact of entrepreneurial teams and tenure, *Baltic journal of management*, 11(2), 167-186.
- Petrova, K. (2011). Part-time entrepreneurship, learning and ability, *Journal of management policy and practice*, 12(1), 64-75.
- Petrova, K. (2012). Part-time entrepreneurship and financial constraints: evidence from the panel study of entrepreneurial dynamics. *Small business economics*, 39(2), 473-493.
- Quadrini, V. (2000). Entrepreneurship, saving, and social mobility. *Review of economic dynamics*, 3(1), 1-40.
- Raffie, J., ve Feng, J., (2014). Should ı quit my day job? a hybrid path to entrepreneurship, *Academy of management journal*, 57(4), 936-963.
- Reynolds, S. D., Carter, N. M., Gartner, W. B., ve Greene, S. G. (2004). The prevalence of nascent entrepreneurs in the united states: evidence from the panel study of entrepreneurial dynamics. *Small business economy*. 23, 263-284.
- Scarborough, N. M. (2014). *Essentials of entrepreneurship and small business management, Girişimciliğin ve k c k işletme yönetiminin temelleri*, ev. Gamze Sert, Nobel Yayınları, Ankara.
-

- Schulz, M, Urbig, D., ve Procher, V. (2016). Hybrid entrepreneurship and public policy: the case of firm entry deregulation. *Journal of business venturing*, 31, 272-286.
- Schulz, M., Urbig, D., ve Procher, V. (2017). The role of hybrid entrepreneurship in explaining multiple job holders' earnings structure, *Journal of business venturing insights*, 7, 9-14.
- Solesvik, M.Z. (2017), Hybrid entrepreneurship: how and why entrepreneurs combine employment with self-employment. *Technology innovation management review*, 7(3), 33-41.
- Sørensen, J. B., ve Fassiotto, M. A. (2011). Organizations as fonts of entrepreneurhis. *Organization Science*, 22: 1322-1331.
- Thorgren, S., Nordström, C., ve Wincent, J. (2014). Hybrid entrepreneurship: the importance of passion, *Baltic journal of management*, 9(3), 314-329.
- Thorgren, S., Siren, C., Nordström, C., ve Wincent, J. (2016). Hybrid entrepreneurs' second-step choice: the nonlinear relationship between age ve intention to enter full-time entrepreneurship, *Journal of business venturing insights*, 5, 14-18.
- TÜGİAD (1993), *Ekonomik kalkınmada girişimciliğin önemi ve değişen girişimcilik nitelikleri*, İstanbul.

THREE EARLY NEOLITHIC STONE VESSELS FROM THE MARDIN MUSEUM

Can Yümni GÜNDEM¹

Melahat DAĞLP

Citation/©: Gündem, C.Y ve Dağlı. M. (2018). Three early neolithic stone vessels from the Mardin museum. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1837-1845. doi: 10.17218/hititsosbil.403269

Abstract: Three Neolithic stone vessels from the Mardin Museum in southeast Turkey are presented in this study. Unfortunately, there is no information about the find location and context, but comparanda indicates that the vessels may have been found in graves located in the region of Diyarbakır, Batman/Siirt, and Mardin. The stone vessels are decorated with incised geometric and figurative motifs. Comparison of the museum vessels with excavated material from Körtik Tepe, Hallan Çemi, and Hasankeyf Höyük indicate that the vessels should be dated to the Pre-pottery Neolithic period.

Keywords: Stone Vessels, Pre-pottery Neolithic A/B (PPNA/B), Motif, Mardin Museum

Mardin Müzesi'nden Üç Erken Neolitik Taş Kap

Atıf/©: Gündem, C.Y ve Dağlı. M. (2018). Mardin müzesi'nden üç erken neoloitik taş kap. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1837-1845. doi: 10.17218/hititsosbil.403269

Özet: Bu çalışmada Mardin Müzesinde bulunmakta olan üç Neolitik taş kap tanıtılmaktadır. Buluntu yeri ve konteksti hakkında maalesef bilgi bulunmamakla birlikte, karşılaştırmalar, taş kapların Diyarbakır, Batman / Siirt ve Mardin bölgelerinde bulunan mezarlarda bulunmuş olabileceğini göstermektedir. Taş kaplar çizi bezeme tekniği ile yapılmış geometrik ve figüratif motifler ile süslenmiştir. Mardin Müzesinde bulunan üç taş kapın Körtik Tepe, Hallan Çemi ve Hasankeyf Höyük kazılarında çıkarılan taş kaplar ile karşılaştırılması sonrası, taş kapların Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a tarihlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Taş kaplar, Çanak Çömleksiz Neolitik A/B (PPNA/B), Bezeme, Mardin Müzesi

1. INTRODUCTION

The aim of this study is to discuss three early Neolithic stone vessels from the Mardin Museum.³ These vessels were purchased by the museum to prevent the possible smuggling of these objects, and therefore their original find locations are unknown.

All three stone vessels have different sizes and shapes. It is possible to observe various incised decorations on each stone vessel. The raw material is thought to be chloritic, since stone vessels made of chloritic are found in great numbers in the other early Neolithic sites in the region.⁴ Stone vessels from Pre-pottery Neolithic periods are quite well known archaeological finds in southeast Anatolia. Similar stone vessels were found in various excavations including Hallen Çemi / Batman, Hasankeyf Höyük / Batman, Körtik Tepe / Diyarbakır, etc. (Map. 1).

Makale Geliş Tarihi: 08.03. 2018

Makale Kabul Tarihi: 24. 09. 2018

¹ Dr. Öğr. Ü. Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, e-posta: canyumni.gundem@batman.edu.tr

² Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Yüksek Lisans Öğrencisi.

³ Mardin is located on the border with northern Syria, as well as close to northern Iraq.

⁴ The authors of this study are not experts in geology, however, when the museum's stone vessels are compared with stone vessels made of chloritic, the materials are almost identical.

2. THREE STONE VESSELS FROM THE MARDIN MUSEUM

2.1. MMSV - 1⁵ (2010/1917 (A) / E: 1044)

This greenish stone vessel with a simple flat rim has a polished surface. The diameter narrows from the top to the bottom and ends with a flat base (Fig. 1). Side by side drilled double holes were placed face to face on the short sides of the rim (Fig. 2/1). At first glance, it seems that there are no decorations on the stone vessel's body except for a band along the rim. However, when one looks carefully, there are faded incised motifs on the stone vessel. One band was incised close to the rim (Fig. 2/2), and in the centre are two opposing figures (Fig. 2/3). The figures were finished with simple lines, without any details and both somewhat resemble snakes or possibly animals with a tail.

2.2. MMSV - 2⁶ (2010-6026 (A) / E: 1043)

The vessel has a spherical body and a simple inward rim (Fig. 3). Two holes near the rim were pierced parallel to each other. The whole body and the base were decorated with incision. There is one incised band near the rim, and two bands near the base. Between the top and bottom bands, five centred, repeating, intertwined (nested) diamond motifs were applied in different numbers to the whole body (Fig. 3/A and Fig. 4). A similar pattern with four-centred, repeating, intertwined (nested) half diamond motifs occurs on the vessel's base (Fig. 3/B and Fig. 5).

2.3. MMSV - 3⁷ (2010-6025 (A) / E: 1163)

The last stone vessel, which is the most damaged, has a bowl shape with a simple rim and a flat base. Only one drilled hole was preserved on the rim, and a missing one was probably on the damaged side (Fig. 6). Decorations on the stone bowl were made through incision (Fig. 7). Three bands were placed by the rim (Fig. 7/1), and a single band is located c. 2 cm under the rim (Fig. 7/2). Half intertwined diamond motifs were incised between the bands, which give an irregular 'zigzag' motif (Fig. 7/3). Motifs resembling arrows, pointing to the rim, were placed into some of the empty space among the zigzag motifs (Fig. 7/4).

Various incised geometric and figurative motifs appeared on all of these differently shaped and sized vessels, including: zigzags (MMSV-3), simple band (all), intertwined (nested) diamonds (MMSV-2), arrows (MMSV-3) and an unclear figure (MMSV-1).

Each stone vessel has a different shape, however, they have all have double (MMSV-2 and MMSV-3) or even numbered drilled holes facing each other along the rim (MMSV-1). These holes were probably intended for hanging the stone vessels. Again, each stone vessel has at least a single band by the rim, although MMSV-2 has additionally two bands close to the base and MMSV-3 has a band almost in the middle of the vessel. This gave the craftsperson the opportunity to apply the geometrical patterns horizontally between the bands. Decoration on the base is only observed on MMSV-2. Possible figurative twin motifs have been applied only to the MMSV-1 vessel. They have been carved in a back to back position and it appears that they are the reflection of each other.

3. AN OVERVIEW OF THE EARLY STONE VESSELS FROM SOUTHEAST ANATOLIA

Stone vessels have been found abundantly in the region especially from the early dated sites. Körtik Tepe could be pointed to as the centre for such stone vessels since they have been excavated in great numbers there. Hallan Çemi is another site, which has delivered early produced stone vessels from the region.⁸ Stone vessels and their fragments, some with incision, were found in large numbers in Hallan Çemi. Numerous kinds of motifs have been detected on the vessels, such as crosshatching, meanders, zigzags, nested crosses as well as an animal (Rosenberg, 1999).

⁵ Mardin Museum Stone Vessel - 1

⁶ Mardin Museum Stone Vessel - 2

⁷ Mardin Museum Stone Vessel - 3

⁸ Benz et al. 2015, 10, wrote that "Previously the site of Hallan Cemi had been dated to the 10th Millennium BC. However, the ranges of those older data were very wide, and also covered the Early Holocene; 17 new AMS radiocarbon data (Higham et al. 2007) range between 9640 and 9400 cal. BC (μ ; 1 σ). Additionally, the archaeological remains from Hallan Cemi resemble more to those of the Early Holocene layers at Kortik Tepe than to the Younger Dryas ones; M. Rosenberg, personal comm. 23.9.14."

Recent excavations in Hasankeyf Höyük started to uncover a few of the oldest samples of stone vessels from the region.⁹ Geometrically decorated stone vessels made of chloritic included as grave goods were found in Hasankeyf Höyük (Miyake, 2013).

Stone vessels were produced for daily life requirements, but they were also an indispensable element of grave goods (Özkaya and Coşkun, 2008.). Some burials from Körtik Tepe contain grave goods like beads, stone tools, mace heads, and geometrically as well as figuratively decorated carved stone bowls (Arbuckle and Özkaya, 2006). Stone vessels, which were produced for daily use, are usually plain, while those used as grave goods exhibit more careful workmanship and richness of motifs (Özkaya and Coşkun, 2008.).

The three stone vessels from the Mardin Museum show similarities and differences in form as well as in motifs with the stone vessels from other sites. Indeed, there is nothing unusual about the form of the stone vessels from the Mardin Museum. Similar vessel forms could be observed at other sites in the region. Drilled holes by the rim in different numbers and the band by the rim or somewhere else on the vessel in different numbers can also be seen in vessels from Hallan Çemi, Hasankeyf Höyük, and Körtik Tepe.¹⁰

Geometrical motifs, especially the zigzag, are commonly observed on stone vessels. However, the combination of the zigzag with arrow motifs, like on MMSV-3, is unknown. The intertwined (nested) diamond motif on MMSV-2 that covers the entire body and the base could not yet be detected in the studied published material.

Figures like the ones on MMSV-1 could not be observed on any vessels that have been published (Fig. 8/A). However, one possible similar figure is detected on a stone plaque from Körtik Tepe (Fig. 8/B) (Özkaya and Coşkun, 2013); these figures are not exactly alike, but some similarities can be seen in the general rounded smooth body shape and especially the tail at the end of the body.

Another group of figures¹¹ were found on stone plaques again from Körtik Tepe (Fig. 8/C) (Özkaya et al., 2013). They have been found in small numbers and they might represent a different stage of the similar figure that has been found in Körtik Tepe (Fig. 8/B). One figure was pictured as it stands or floats in the air (Fig. 8/B); whereas the other is pictured as a kind of foetus or a figure rising up or stretching (Fig. 8/C) (Özkaya, 2004, Fig. 9/C).

Additional similarities between figures 8/B and 8/C are the position of the concentric circle in the chest area and the head. Figure 8/B is shown frontally and the other from the side (Fig. 8/C). Since the figure 8/B's head is finished frontally, the nose probably could not be highlighted as much as in figure 8/C. This very similar figure is detected as well from Hasankeyf Höyük, but this time on a bone plaque (Miyake, 2016).

4. CONCLUSION

Three stone vessels from the Mardin Museum were introduced in this study. It is almost impossible to locate their exact find locations. They might have been unearthed from very different locations by treasure hunters. However, there might be a possibility that they were uncovered somewhere between the cities of Diyarbakır, Batman/Siirt, and Mardin.

The vessels have been previously dated to the Neolithic. However, now the vessels can be dated more precisely to the early periods of the Neolithic namely to PPNA or PPNB after comparing them with early sites in the region.

⁹ The site is dated to Pre-pottery Neolithic A (Miyake et al. 2012).

¹⁰ Please see Sığın 2008; Lichter 2007 for the catalogue of 'Vor 12.000 Jahren in Anatolien'; Özkaya – Coşkun 2007; Özkaya – Coşkun 2013; Miyake 2013.

¹¹ Özkaya et al. 2013 described the figures on the stone plaques as looking like insect larvae. These kinds of finds are otherwise unknown in the region. The figures' heads resemble a dog or a goat. The extensions on the head could also be antennae and if so these figures might represent an insect like a bee. It is believed that these were related with the cult of the dead and were created as grave gifts.

The journey of these stone vessels might have ended as grave goods, but again there is no evidence for whether they may have been only used in daily life and not found in graves. The forms of the stone vessels do not give any key information since they are common forms in the region.

Geometrical and figurative motifs have been detected on each of the three vessels and it has been noticed that indeed each decorated vessel is so far unique in the region. There might be similarities, but not exact replications.

MMSV-2 has a unique nested diamonds decoration that covers the whole vessel, arrow motifs on MMSV-3 are yet unknown in the region, and figurative motifs on MMSV-1 might represent some similarities with the figures on the stone plaques that were found in Körtik Tepe and Hasankeyf Höyük. On the other hand, these figures on MMSV-1 might be representing snakes.

Understanding the stone vessels with decoration could lead us to understand what was happening in the minds and hearts of people who were experiencing the transition period from Palaeolithic life to settled life. People incised different motifs on the stone vessels to reflect and share their beliefs, ideas, fears, anxieties, dreams and stories.

ACKNOWLEDGEMENTS

We would like to thank N. Erdoğan, director of the Mardin Museum, who gave us the opportunity to study the stone vessels and shared their photos. We are grateful to G. Kaçmaz who read this study and discussed it with us.

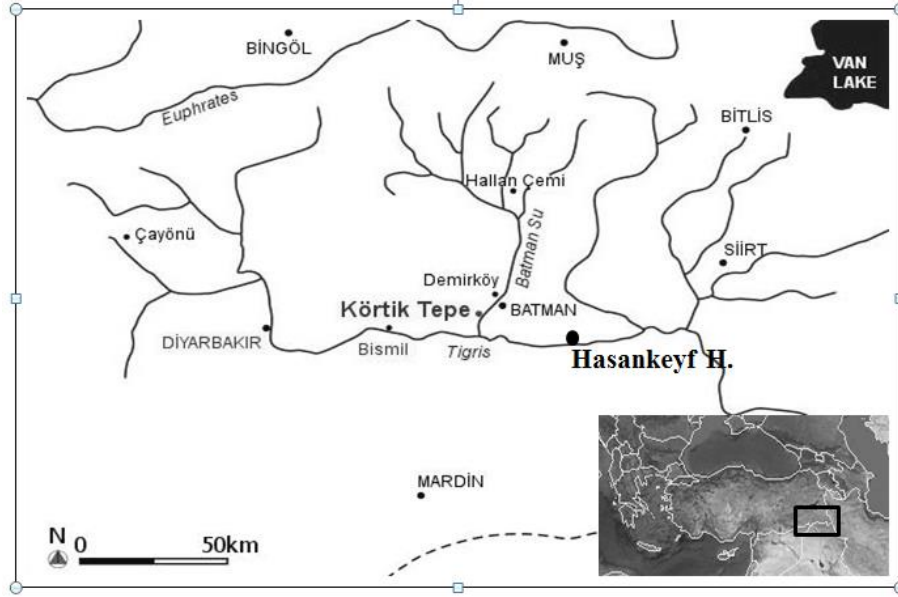
REFERENCES

- Arbuckle, B. S. ve Özkaya, V. (2006). *Animal exploitation at körtik tepe: an early aceramic neolithic site in southeastern Turkey*. *Paléorient*, 32(2), 113-136. doi: 10.2307/41496784.
- Benz, M., Deckers, C., Rossner, K., Alexandrovskiy, A., Pustovoytov, K., Scheeres, M., Fecher, M., Coşkun, A., Riehl, S., Alt, K. W. ve Özkaya, V. (2015). *Prelude to village life. Environmental data and building traditions of the Epipalaeolithic settlement at Körtik Tepe, Southeastern Turkey*. *Paléorient*, 41(2), 9-30.
- Higham, T. F. G., Bronk Ramsey, C., Brock, F., Baker, D. ve Ditchfield, P. (2007). *Radiocarbon dates from the Oxford AMS System: Archaeometry Datelist 32*. *Archaeometry*, 49, 1-60.
- C. Lichter, C. (2007). *Vor 12000 jahren in anatolien - die ältesten monumente der menschheit*. *Badischen Landesmuseum Schloss Karlsruhe*.
- Miyake, Y., Osamu, M., Kenichi, T., Hitomi, H. ve Gündem, C. Y. (2012). *New excavations at hasankeyf höyük: a 10th-millennium cal. bc site on the upper tigris, southeast anatolia, Neo-lithics*, 1(12), 3-7.
- Miyake, Y. (2013). *Dicle'nin ilk köyü*. *ArkeoAtlas Dergisi*, 2013(01), 40-47.
- Miyake, Y. (2016). *Hasankeyf höyük, dicle havzası'nın ilk yerleşik köyü*. *Aktüel Arkeoloji*, 26-39
- Özkaya, V. (2004). *Körtik tepe: an early prepottery neolithic site in upper tigris valley*. In T. Korkut (Ed.) *Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag*, 585-599.
- Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2007). *Körtik Tepe*. In M. Özdoğan, Ş. Şennur ve N. Başgelen (Eds.), *12000 yıl önce uygarlığın anadolu'dan avrupa'ya yolculuğunun başlangıcı neolitik dönem*, 143-156.
- Özkaya, V. ve Coşkun A. (2008). *Körtik tepe kazıları: erken neolitik dönemde bölgesel kültürel ilişkiler üzerine bazı gözlemler*. In B. Can ve Işıklı, M. (Eds.), *Doğudan Yükselen Işık - Arkeoloji Yazıları*, 85-98.
- Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2009). *Körtik Tepe. a new pre-pottery neolithic a site in southeastern anatolia*. *Antiquity*, 83(320), <http://www.antiquity.ac.uk/projgall/ozkaya/>.
- Özkaya V. ve Coşkun, A. (2013). *Körtik tepe, yerleşik yaşamın başlangıcı*. *ArkeoAtlas*, 2013 (01), 30-39.
-

Özkaya, V., Coşkun, A. ve Soyukaya, N. (2013). *Körtik tepe: uygarlığın diyarbakır'daki ilk adımları / the first traces of civilization in diyarbakır / die ersten stufen der zivilisation in diyarbakır*. Diyarbakır Valiliği

Rosenberg, M. (1999). Hallan Çemi. In M. Özdoğan ve N. Başgelen (Eds.), *Neolithic in Turkey: the Cradle of Civilization*, 25-34.

Sığın, M. (2008). *Anadolu'da başlangıcından II. binyıl sonuna kadar taş kaplar*, (Master Thesis), Konya: Selçuk University.

Map. 1: Location map of the sites of Hallan Çemi, Hasankeyf Höyük, and Körtik Tepe, Southeast Anatolia (Özkaya and Coşkun 2009, modified by the authors).

Fig. 1: The greenish stone vessel (Height: 12 cm / Rim diameter: 9.4 cm x 12.5 cm / Base diameter: 7.7 cm x 5.9 cm). (Photo, Mardin Museum Archive).

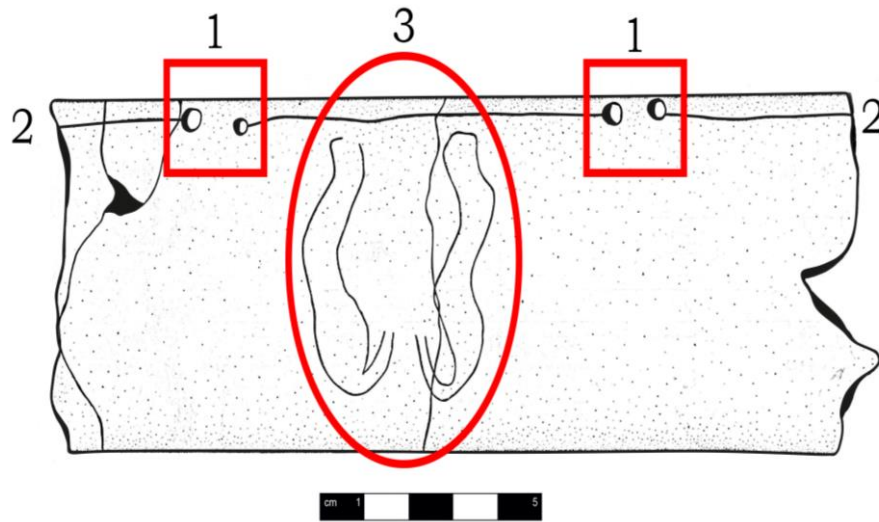

Fig. 2: Drawing of the stone vessel MMSV-1.¹²

¹² Stone vessels have been drawn and digitalized by Melahat Dağlı.

Fig. 3: The stone vessel with the nested diamond motif. A - Decorated body. B – Decorated base (Height: 8.1 cm / Rim diameter: 6.4 cm / Body diameter: 9.1 cm / Base diameter: 5 cm.) (Photo, Mardin Museum Archive).

Fig. 4: Body drawing of MMSV-2.

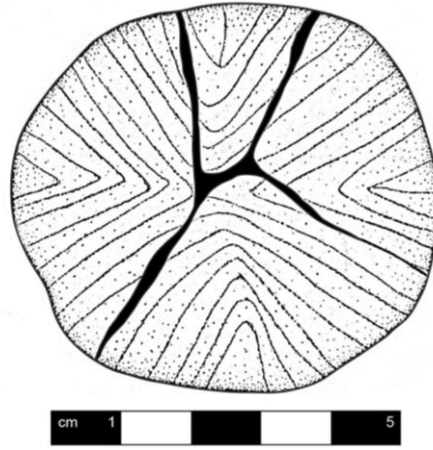

Fig. 5: Base drawing of MMSV-2.

Fig. 6: The stone bowl with arrow motifs (Height: 8.2 cm / Rim diameter: 11.2 cm / Body diameter: 12.5 cm / Base diameter: 10 cm) (Photo, Mardin Museum Archive).

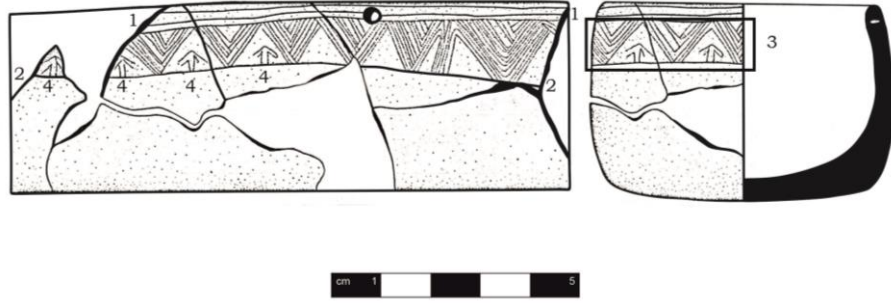

Fig. 7: Drawing of the stone bowl with arrow motifs.

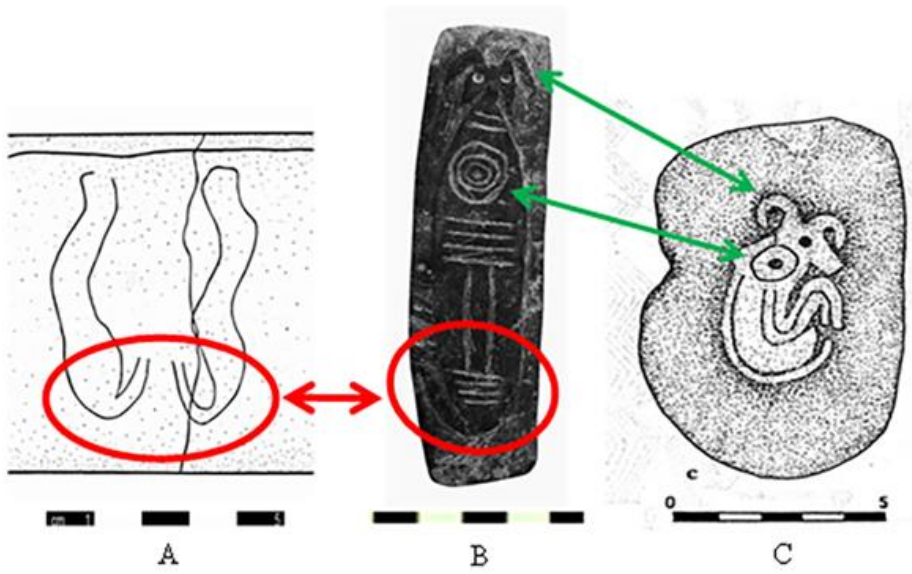

Fig. 8: A – Figurative motif on the stone vessel MMSV-1. B/C – Stone plaques found in Körtik Tepe.

HALKA AÇIK FUTBOL KULÜPLERİNDE FİNANSAL PERFORMANSIN TOPSİS YÖNTEMİ İLE ANALİZİ: İNGİLTERE UYGULAMASI

Ayşegül GÜNGÖR¹

Tuğçe UZUN KOCAMIŞ²

Atıf/©: Güngör, A ve Uzun Kocamış, T. (2018). Halka açık futbol kulüplerinde finansal performansın topsis yöntemi ile analizi: İngiltere uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1846-1859. doi: 10.17218/hititsosbil.450325

Özet: Futbol endüstrisinin yarattığı ekonomik katma değer nedeniyle yüksek bütçelere sahip futbol kulüplerinin finansal analizi ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı İngiltere’de halka açık futbol kulüplerinin finansal performanslarının analiz edilerek performans derecelendirmelerinin yapılmasıdır. Çalışmada 4 İngiliz Futbol Kulübünün (Arsenal, Everton, Manchester United, Tottenham Hotspur) 2012-2016 dönemine ait mali tabloları kullanılarak finansal performansları TOPSIS yöntemi ile analiz edilmiştir. TOPSIS yöntemi, 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiştir ve bu yöntemin en önemli özelliklerinden biri, karar vericinin daha objektif bir değerlendirme yapabilmesi için değerlendirmede birçok kriterin yer almasıdır. Çalışmada ilk olarak şirketlerin karlılık ve finansal yapı oranları hesaplanmış ve daha sonra hesaplanan bu oranlar TOPSIS yöntemi kullanılarak şirket finansal performansını gösteren tek bir puana çevrilmiştir. Çalışmanın sonucunda analiz edilen futbol kulüplerinin yıllar itibariyle başarı sıralamaları belirlenerek yorumlanmıştır. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde Futbol kulüplerinin finansal performans sıralamalarının yıllar itibariyle değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, düşük mali rantabilite (özsermaye karlılığı) oranları futbol kulüplerinin temel ve ortak sorunu olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Futbol Kulüpleri, Performans Analizi, Mali Tablo Analizi

Analysis Of Financial Performance In Public Soccer Clubs By Topsis Method: UK Application

Citation/©: Güngör, A. and Uzun Kocamış, T. (2018) Analysis of financial performance in public soccer clubs by topsis method: UK application. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1846-1859. doi: 10.17218/hititsosbil.450325

Abstract: Financial analysis of football clubs with high budgets comes to the forefront due to the economic value added by the football industry. The aim of this study is to analyze the financial performance of public football clubs in the UK and to perform performance ratings. In this study, financial performance of 4 British Football Clubs (Arsenal, Everton, Manchester United, Tottenham Hotspur) were analyzed by TOPSIS method. The TOPSIS method was developed by Hwang and Yoon in 1981, and one of the most important features of this method is that many criteria are included in the evaluation so that the decision maker can make a more objective evaluation. Firstly, the profitability and financial structure ratios of the companies were calculated and these ratios were then converted into a single score indicating the company's financial performance by using the TOPSIS method. At the end of the study, the success of the football clubs analyzed was determined and interpreted. When the results are analyzed, it is seen that the financial performance rankings of the football clubs vary

Makale Geliş Tarihi: 2.8.2018

Makale Kabul Tarihi: 13.11.2018

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İİBF, Muhasebe Finansman Bölümü, aysegul.gungor@nisantasi.edu.tr

²Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Üniversitesi, SBMYO, Muhasebe Vergi Uygulamaları Bölümü, tugce.uzun@istanbul.edu.tr

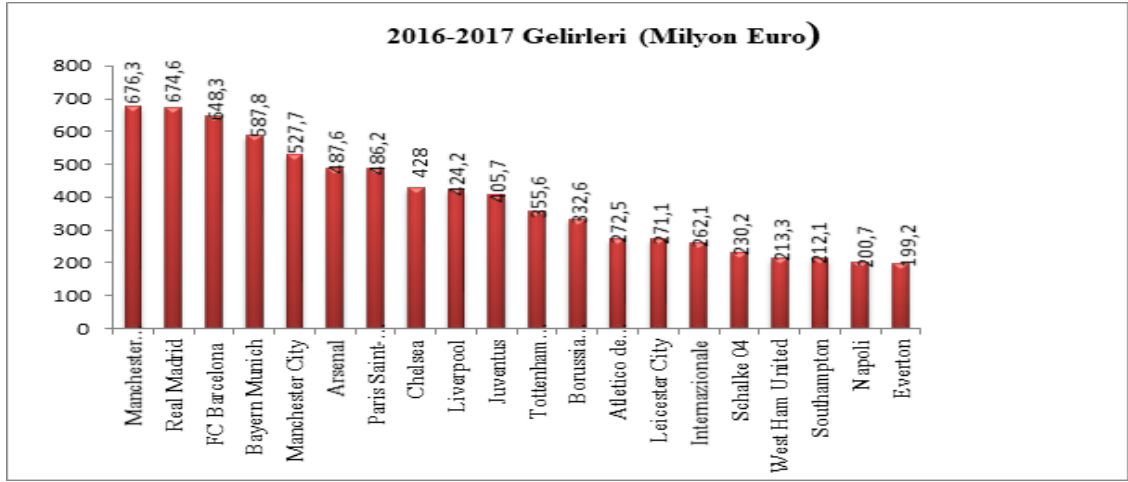
in years. Besides, low financial profitability (equity profitability) rates are seen as the basic and common problem of football clubs.

Keywords: European Football Clubs, Performance Analysis, Financial Statement Analysis

1.GİRİŞ

Günümüzde yüksek bütçeli futbol kulüpleri profesyonelleşme ve şirketleşme yoluyla endüstriyel gelişime ayak uydurmaktadır. Şirketleşme şeklindeki örgütlenmenin finansal kaynaklara ulaşmada kolaylık sağlaması ile sermaye piyasalarına açılarak düşük maliyetli fon yaratan futbol kulüpleri hızla kurumsallaşmaktadır. Futbol kulüplerinde varlıkların korunması ve finansal istikrarın sağlanması önem kazanmıştır.

Avrupa'nın en zengin 20 kulübü 2016-2017 sezonunda önceki yıla göre %6 artış sağlayarak toplam 7,9 milyar Euro gelir yaratmıştır. Bu gelirden en büyük pay 676,30 milyon Euro ile Manchester United Kulübü'ne aittir. Maç günü geliri, naklen yayın geliri, sponsorluk geliri ve ticari gelirlerden oluşan toplam gelir tutarının kulüp bazında dağılımı ise aşağıdaki gibidir;

Grafik 1. Avrupa'nın En Zengin 20 Kulübü 2016-2017 Gelirleri Sıralaması

Kaynak: Deloitte Sports Business Group, Rising Stars Football Money League 2018, January,2018, ss.2-7

Avrupa futbolunu düzenleyici üst düzey otorite olan, Avrupa Futbol Federasyonları Birliği (UEFA, Union of European Football Associations) İcra Kurulu tarafından 2009 yılında kabul edilen Finansal Fair Play kuralları ile Avrupa futbol kulüplerinde uzun vadeli finansal istikrarın korunması ve futbol kulüpleri ve ligler arasındaki rekabet dengesinin yeniden sağlanması amaçlanmaktadır(Vöpel,2011).

Finansal performans ölçümü işletmelerin likidite, finansal yapı, faaliyet ve karlılık durumu ile ilgili objektif sonuçların elde edilmesi ve analiz sürecidir. Karlılık göstergeleri işletmelerin gelir yaratma kapasitesini ve sürdürülebilir karlılığını, finansal yapı göstergeleri ise özsermaye ile borçlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı, İngiltere'de halka arz edilmiş futbol kulüplerinin karlılık oranları ve finansal yapı açısından finansal performanslarının analiz edilmesidir. Günümüzde özel sektörden kamu sektörüne kadar birçok alanda yaygın bir kullanıma sahip olan Çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solutions) yöntemi ile İngiltere'de halka açık futbol kulüplerinin beş yıllık finansal performansları analiz

edilmiştir. Öncelikle finansal oranlar hesaplanmış, daha sonra hesaplanan oranlar; TOPSIS yöntemi kullanılarak genel şirket performansını gösteren tek bir puana çevrilmiştir ve kulüplerin dönemler itibariyle sıralaması ortaya çıkmıştır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Finans ve spor bilimleri oldukça farklı disiplinlerdir. Spor faaliyetlerinin izlenebilirliği arttıkça, büyük bir sektör haline gelmiştir. Spor kulüplerinin, özellikle de futbol kulüplerinin halka açılması ile başlayan süreçte kulüplerin performans sonuçlarının gelirlerine etkisi arasındaki ilişkiyi ölçen çalışmaların sayısı artmaktadır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı, spor başarısının finansal sonuçlara olan etkilerine odaklanmıştır. Konuyla ilgili dünyada ve Türkiye’de yayınlanan birçok çalışma bulunmaktadır.

Literatürde spor başarısının hisse senedi fiyatlarının etkisine yönelik çalışmalar (Bozkurt 2014; Kaya ve Gülhan 2013; Zeren ve Gümüş 2013), spor başarısının ulusal sonuçlar düzeyinde finansal sonuçlara etkisini sorgulayan çalışmalar (Ashton, Gerrard ve Hudson 2003), sportif başarılar ile finansal performans arasında olumlu ilişkinin olduğunu gösteren çalışmalar (Ergül 2017, Güngör 2014) ile sportif başarılar ile finansal performans arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını gösteren çalışmalar (Sakınç, Açıkalin ve Soygüden 2017; Çatı, Eş ve Özevin 2017 v.b.) bulunmaktadır. Ayrıca, futbol kulüplerinin ekonomik durumlarına ilişkin çeşitli çalışmalar (Karadeniz ve diğerleri, 2014 ve 2016) bulunmaktadır. Aşağıda Türkiye’de ve dünyada yapılan bu çalışma sonuçlarında birkaçına yer verilmiştir:

Ergül (2017) tarafından yapılan çalışmada, spor şirketlerinin finansal başarıları ile spor kulüplerinin futboldaki başarıları arasındaki ilişki TOPSIS yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Çalışma sonucunda Türk spor kulüplerinin futbolda gösterdikleri başarıların ilgili spor şirketlerinin finansal tabloları üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Güngör (2014) tarafından Türkiye’de büyük bütçesi olan spor kulüplerinin halka açıkladıkları veriler esas alınarak yapılan çalışmada yapay sinir ağları modeli ile bu kulüplerin ulusal ve uluslararası sportif başarıları ile finansal performansları arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Çalışma sonucunda; sportif başarı ile toplam kulüp gelirleri arasında bağlantı olduğu tespit edilmiştir.

Sportif başarılar ile finansal performans arasında anlamlı bir ilişki olmadığını gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. Sakınç, Açıkalin ve Soygüden (2017) tarafından yapılan çalışmanın amacı, çeşitli Avrupa borsalarında işlem gören 22 futbol kulübünün spor başarıları ve finansal performansları arasındaki ilişkiyi TOPSIS yöntemi ile analiz ederek UEFA kulüp sıralamasında Spearman sıra korelasyon yöntemi ile karşılaştırmaktır. Bu çalışma sonucunda finansal performansın ve spor başarısının birbirine pozitif olarak bağlı olduğuna ilişkin istatistiksel bir sonuç ortaya konamadığı ifade edilmiştir. Çatı, Eş ve Özevin (2017) tarafından yapılan çalışma kapsamında Avrupa’nın beş büyük ligi kabul edilen ligler ile Türkiye Süper Liglerinde oynayan futbol takımları arasından, verilerine ulaşılabilen en başarılı yirmi üç futbol takımının sportif ve finansal Entropi ve TOPSIS yöntemleriyle analiz edilmiştir. İspanya ve Almanya liglerinin diğer liglere göre daha etkin bir performansa sahip olduğu gözlemlenmiştir. Güllü (2012) tarafından yapılan çalışmada, 2002-2009 yılları arasında Trabzonspor, Beşiktaş, Galatasaray ve Fenerbahçe için, kuruluşların finansal performanslarının yerel ligdeki sportif performansları üzerindeki olası etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda kulüplerin sportif performansları ile söz konusu dönemdeki finansal performansları arasında bir korelasyon olmadığı tespit edilmiştir. Barajas ve diğerleri (2005) spor performansı ile futbol kulüplerinin gelirleri arasındaki ilişkiyi ve spor performansının İspanyol profesyonel futbolundaki mali sonuçlara olan etkisini incelemiştir.

Kulüplerin ekonomik sonuçları üzerinde sportif performansların açıklayıcı bir gücü bulunmadığı sonucuna varmışlardır.

Tüm bunlarla birlikte spor başarısının takımların toplam satış gelirlerini ve hisse fiyatlarını olumlu yönde etkilediğini gösteren çalışmalar da vardır. Bu nedenle, spor başarısı ve finansal performans arasında anlamlı pozitif bir ilişki olması gerektiğini tartışmak mümkündür.

Sportif başarıların hisse senedi fiyatları üzerine etkilerini ölçmeye yönelik çalışmalara baktığımızda; Bozkurt (2014) BİST’te rekabetçi etkinin varlığını tespit etmek üzere spor hizmetleri sektöründe bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada hisseleri BİST’de işlem gören futbol kulüplerinin, 2009-2010 ve 2010-2011 sezonlarında karşılaşma sonuçlarının hisse getirilerine etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada kulüplerinin kendi aralarında oynadıkları maçlar kapsam dışı bırakılmıştır. Analiz sonucunda; spor hizmetleri sektöründe rekabetçi etkinin varlığı tespit edilmiştir.

Kaya ve Gülhan (2013) tarafından yapılan çalışmada futbol kulüplerinin karşılaşma sonuçlarının hisse senedi fiyatlarına olan etkisi ölçülmektedir. Bu amaçla halka açık futbol kulüplerinin Türkiye’de ve Avrupa’da 2008-2009 ve 2009-2010 sezonlarında yapmış oldukları müsabaka sonuçları ele alınarak bu dönemlerde anormal getirilerin olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışma sonucunda kazandıkları müsabakaların ve deplasman müsabakalarındaki beraberliklerin olumlu anormal getiriye sahip olduğu tespit edilirken kaybettikleri ve kendi sahasındaki müsabakalardaki beraberliğin olumsuz anormal getiriye neden olduğu tespit edilmiştir.

Zeren ve Gümüş (2013) de yerli ve yabancı halka açık sekiz futbol kulübünün maç sonuçlarının borsa performansına etkisine ilişkin çalışma yapmışlardır. Çalışma sonucunda Türkiye’de sadece Galatasaray takımının borsa performansı ile galibiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğu; Juventus, Roma, Borussia Dortmund ve Fenerbahçe takımları için ise borsa performansı ile mağlubiyetler arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aston, Gerrard ve Hudson (2003) tarafından İngiltere milli futbol takımının performansı ile Londra Menkul Kıymetler Borsası endeks getirileri arasında ilişkiyi incelemişlerdir. Yaptıkları çalışma sonucunda performans ile hisse fiyatındaki değişim arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Futbol kulüplerinin ekonomik durumlarına ilişkin çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Karadeniz ve diğerleri (2016) tarafından Türkiye’de halka açık spor şirketlerinin 2012-2015 arasındaki finansal raporları ve faaliyet raporları Finansal Fair Play kurallarına uygunluğunun incelenmesine yönelik olarak analiz edilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda bu şirketlerin yıllar içinde Finansal Fair Play kurallarından uzaklaştığı tespit edilmiştir. Yine Karadeniz ve diğerleri (2014) tarafından hisseleri BİST’de işlem gören spor şirketlerinin iflas risklerinin ölçülmesine yönelik olarak yapılan çalışmada halka açık dört spor şirketinin 2011- 2013 yıllarındaki verileri esas alınarak gerçekleştirilen analiz sonuçlarına bakıldığında spor şirketlerinin kar yaratma konusunda başarısız oldukları, bu durumun şirketlerin yükümlülüklerini yerine getirmede sorun ortaya çıkarabileceğini ve iki spor şirketinin iflas riski içerisinde oldukları saptanmıştır.

3. TOPSIS YÖNTEMİ

TOPSIS (İdeal Çözüm ile Benzerlik Sırasına Göre Sipariş Tercihi Tekniği), 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiştir (Hwang ve Yoon 1981). Birden fazla kritere göre karar verme noktası belirleme yeteneğine sahip olan Topsis yöntemi aynı zamanda kriter ağırlıklarının belirlenmesinde objektif ve subjektif ağırlık belirleme seçeneği sunmaktadır. Subjektif ağırlık kullanımı karar vericinin tecrübesine ve yargısına dayanmakta olup, objektif ağırlık kullanımı ise genellikle matematiksel yöntemlere dayanmaktadır. (Wang and Lee, 2009).

Farklı sektörlerde uygulama alanı olan TOPSIS yönteminin başlıca avantajı, hem pozitif (en iyi) ideal çözümü hem de negatif (en kötü) ideal çözümü eş zamanlı olarak sunabilmesidir. Literatür taraması sonucunda Topsis yönteminin uygulandığı ulusal ve uluslararası çalışmalarda yüksek oranda güvenilir sonuçlar elde edildiği tespit edilmiş olup, farklı kriterlerin karşılaştırılabilmesine olanak sağlaması nedeniyle bu çalışmada Topsis yöntemi tercih edilmiştir. Alternatiflerin değerlendirilmesi ve kriterler ağırlıklarının önem derecesine göre ağırlıklı ortalama veya eşit oranlı olmak üzere belirlenebilmesi sürecindeki sübjektiflik ise bu yöntemin dezavantajları arasında sayılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan finansal performans göstergelerinin aynı önem derecesine sahip olması nedeniyle finansal performans kriterlerine ait ağırlıklar eşit olarak hesaplanarak yöntemin zayıf yanı minimize edilmeye çalışılmıştır.

TOPSIS yönteminin temelini pozitif ideal çözüm ve negatif ideal çözüm oluşturmaktır. Yani, yöntemin temel esası ideal çözüme göre alternatiflerin sıralanması esasına dayanır. TOPSIS yöntemi, 6 aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. TOPSIS yönteminin adımları aşağıda açıklanmıştır (Özdemir 2014).

Adım 1: Karar Matrisinin (A) Oluşturulması

Karar matrisinin satırlarında üstünlükleri sıralanmak istenen karar noktaları, sütunlarında ise karar vermede kullanılacak değerlendirme faktörleri yer alır. A matrisi karar verici tarafından oluşturulan başlangıç matrisidir. Karar matrisi aşağıdaki gibi gösterilir:

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

A_{ij} Matrisinde m karar noktası sayısını, n değerlendirme faktörü sayısını verir.

Adım 2: Standart Karar Matrisinin (R) Oluşturulması

Standart Karar Matrisi, A matrisinin elemanlarından yararlanarak ve aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad (2)$$

R matrisi aşağıdaki gibi elde edilir:

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Adım 3: Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin (V) Oluşturulması

Öncelikle değerlendirme faktörlerine ilişkin ağırlık değerleri (w_i) belirlenir.

$$\left(\sum_{i=1}^n w_i = 1 \right). \quad (4)$$

Daha sonra R matrisinin her bir sütunundaki elemanlar ilgili w_i değeri ile çarpılarak V matrisi oluşturulur. V matrisi aşağıda gösterilmiştir:

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} \quad (5)$$

Adım 4: İdeal (A^*) ve Negatif İdeal (A^-) Çözümlerin Oluşturulması

TOPSIS yöntemi, her bir değerlendirme faktörünün monoton artan veya azalan bir eğilime sahip olduğunu varsaymaktadır.

İdeal çözüm setinin oluşturulabilmesi için V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörlerinin yani sütun değerlerinin en büyükleri (ilgili değerlendirme faktörü minimizasyon yönlü ise en küçüğü) seçilir. İdeal çözüm setinin bulunması aşağıdaki formülde gösterilmiştir.

$$A^* = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \right\} \quad (2.8) \quad (6)$$

(2.8) formülünden hesaplanacak set $A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$ şeklinde gösterilebilir.

Negatif ideal çözüm seti ise, V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörlerinin yani sütun değerlerinin en küçükleri (ilgili değerlendirme faktörü maksimizasyon yönlü ise en büyüğü) seçilerek oluşturulur. Negatif ideal çözüm setinin bulunması aşağıdaki formülde gösterilmiştir.

$$A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \right\} \quad (2.9) \quad (7)$$

(2.9) formülünden hesaplanacak set $A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$ şeklinde gösterilebilir.

Her iki formülde de J fayda (maksimizasyon), J' ise kayıp (minimizasyon) değerini göstermektedir. Gerek ideal gerekse negatif ideal çözüm seti, değerlendirme faktörü sayısı yani m elemandan oluşmaktadır.

Adım 5: Ayırım Ölçülerinin Hesaplanması

TOPSIS yönteminde her bir karar noktasına ilişkin değerlendirme faktör değerinin İdeal ve negatif ideal çözüm setinden sapmalarının bulunabilmesi için Euclidian Uzaklık Yaklaşımından yararlanılmaktadır. Buradan elde edilen karar noktalarına ilişkin sapma değerleri ise İdeal Ayırım (S_i^*) ve Negatif İdeal Ayırım (S_i^-) Ölçüsü olarak adlandırılmaktadır. İdeal ayırım (S_i^*) ölçüsünün hesaplanması (2.10) formülünde, negatif ideal ayırım (S_i^-) ölçüsünün hesaplanması ise (2.11) formülünde gösterilmiştir.

$$S_i^* = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}{J_i^*}} \quad (2.10) \quad (8)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (2.11) \quad (9)$$

Burada hesaplanacak S_i^* ve S_i^- sayısı doğal olarak karar noktası sayısı kadar olacaktır.

Adım 6: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

Her bir karar noktasının ideal çözüme göreli yakınlığının (C_i^*) hesaplanmasında ideal ve negatif ideal ayırım ölçülerinden yararlanılır. Burada kullanılan ölçüt, negatif ideal ayırım ölçüsünün toplam ayırım ölçüsü içindeki payıdır. İdeal çözüme göreli yakınlık değerinin hesaplanması aşağıdaki formülde gösterilmiştir.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*} \quad (2.12) \quad (10)$$

Burada C_i^* değeri $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında değer alır ve $C_i^* = 1$ ilgili karar noktasının ideal çözüme, $C_i^* = 0$ ilgili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını gösterir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Futbol endüstrisinde yaratılan gelirin büyüklüğü açısından önde gelen beş büyük Avrupa ülkesi olan Almanya, Fransa, İngiltere, İspanya ve İtalya arasında UEFA'nın düzenlemiş olduğu organizasyonlardan elde edilen gelirlerden en büyük pay İngiltere Premier Lig kulüplerine aittir. 2016-2017 sezonu gelir sıralamasında Avrupa'nın ilk 20 kulübü arasında İngiliz Premier Lig kulüpleri toplam 3,8 milyar Euro gelir yaratarak ilk sıralamada yer almaktadır (Deloitte, 2018). Yine Avrupa'da ilk sermaye piyasasına açılan kulüp, 1983 yılında halka açılan İngiltere'nin Tottenham Hotspur FC kulübüdür (Dirk, 2009). Veri setini oluşturan kulüplerin seçimindeki en önemli etken İngiltere'nin şirketleşme, halka arz ve markalaşma yoluyla gelir yaratma becerisi yönünden futbol endüstrisinin en iyi örneklerinden olan kulüplere sahip olmasıdır. Gerçekleştirilen analiz neticesinde, hisse senetleri borsada işlem gören futbol kulüplerine ait şirketlerin İngiltere Genel Kabul Görmüş Muhasebe Prensipleri (UK_GAAP) kapsamında hazırlanmış ve bağımsız denetimden geçmiş konsolide finansal tablolarından alınan verilere göre 2012, 2013, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında sergiledikleri finansal performanslar karşılaştırmalı olarak ortaya konmuştur. Analizde yer alan kulüpler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Analiz Edilen Kulüpler

No	Kulüp Adı
1	ARSENAL
2	EVERTON
3	TOTTENHAM
4	M.UNITED

4.1. Veri Seti

Çalışmamızda İngiltere’de halka açık dört futbol kulübünün finansal tabloları aşağıda belirtilen finansal performans göstergeleri çerçevesinde analize tabi tutulmuştur.

Tablo 2. Performans Kriterleri

Kategoriler	Gösterge Kodları	Performans Kriterleri
Karlılık Göstergeleri	K1	Faiz ve Vergi Öncesi Kar
	K2	Faiz, Vergi ve Amortisman Öncesi Kar
	K3	Aktif Karlılığı (Net Kar / Toplam Aktifler)
	K4	Özsermaye Karlılığı (Net Kar / Özsermaye)
Finansal Yapı Göstergeleri	F1	Borçlanma Oranı (Toplam Borçlar/Özsermaye)
	F2	Kaldıraç Oranı ((UVYK+KVYK)/Toplam Aktifler)
	F3	Ekonomik Rantabilite Oranı (VFÖK/Toplam Kaynaklar)
	F4	Finansman Oranı (Özkaynaklar/(UVYK+KVYK))

İşletmelerin sürdürülebilir karlılığı ile yakından ilgilenen hissedarlar, taraftar müşteriler ve yatırımcılar açısından karlılık göstergeleri önem taşımaktadır. İşletme kaynaklarının verimliliğini ölçümleme aracı olan karlılık göstergeleri en yaygın kullanım alanına sahip finansal performans göstergelerindedir. İşletme varlıklarının kar yaratma kabiliyetini gösteren aktif karlılık oranı ve öz sermayenin etkin kullanımı ölçümlemeye yarayan öz sermaye karlılık oranı işletme performansını gösteren ve sıkça kullanılan ölçütlerdendir. (Tütüncü ve Uysal, s.252).

Karlılık göstergelerinin en zayıf tarafı, amortisman yöntemi, defter değeri yöntemi, yeniden değerlendirme yöntemi gibi farklı muhasebesel uygulamalardan doğan farklılıklar sonucunda işletmeler arası karşılaştırmaların güvenilir sonuç vermemesidir. Bu sınırlılığı ortadan kaldırmak amacıyla veri setinin seçiminde aynı muhasebe politikalarının uygulandığı futbol kulüpleri seçilmiştir.

Borçlanma yoluyla fon sağlanarak özsermaye karlılığının artırılması olan kaldıraç etkisinin ölçülmesi amacıyla kullanılan finansal yapı göstergeleri aynı zamanda işletmelerin özsermaye yeterliliğini ve borç-özsermaye dengesini göstermektedir (Harold ve Lane, s.869).

4.2. Yöntemin Uygulanması

Analiz kapsamına alınan 4 futbol kulübü için hesaplanan finansal göstergeler 2012, 2013, 2014,2015 ve 2016 yılları için ayrı ayrı olmak üzere işletmelerin finansal performanslarının belirlenmesinde kullanılmıştır. Hesaplanan finansal göstergeler TOPSIS yöntemi aracılığıyla genel işletme performansını gösteren tek bir puana çevrilmiştir. Daha sonra işletmelerin sıralaması yapılarak, performans derecelendirme işlemi tamamlanmıştır. Yöntem, aşağıda görüldüğü gibi 6 adımda gerçekleştirilmiştir.

4.2.1 Karar Matrisinin (A) Oluşturulması

Analizin ilk aşamasında karar noktaları ve değerlendirme kriterleri belirlenir. Tablo 3 karar matrisini göstermektedir. Satırlar karar noktalarını gösterir ve sütunlar değerlendirme faktörlerini gösterir.

Çalışmada 4 karar noktası (futbol kulüpleri) ve 8 değerlendirme faktörü (finansal performans göstergeleri) bulunmaktadır. Öncelikle TOPSIS yöntemi için (4x8) boyutlu Standart Karar Matrisi oluşturulmuştur. Buna göre çalışmaya konu olan işletmelere ait 2012 yılı karar matrisi Tablo 3'deki gibidir. Örnek olması açısından sadece 2012 yılına ilişkin veriler tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. 2012 Yılı Karar Matrisi

Kulüpler	K1	K2	K3	K4	F1	F2	F3	F4
ARSENAL	50.084	103.794	0,048	0,099	1,085	0,52	0,08	0,92
EVERTON	-5.113	-4.293	-0,22	-0,21	1,93	2,08	-0,13	-0,52
TOTTENHAM	-1.605	28.712	-0,02	-0,06	2,66	0,73	-0,006	0,38
M.UNITED	44.872	90.612	0,02	0,1	3,03	0,75	0,05	0,33

4.2.2. Standart Karar Matrisinin (R) Oluşturulması

TOPSIS yönteminin ikinci aşaması normalize edilmiş standart karar matrisinin oluşturulmasıdır. Tablo 3'teki verilerin 2. adımında formül uygulandığında, Tablo 4 değerleri bulunur. Tablo 4, araştırmaya katılan kulüplerin Normalize edilmiş karar matrisini göstermektedir.

Tablo 4. 2012 Yılı Standart Karar Matrisi (R)

Kulüpler	K1	K2	K3	K4	F1	F2	F3	F4
ARSENAL	0,742	0,737	0,211	0,381	0,235	0,218	0,497	0,786
EVERTON	-0,075	-0,030	-0,969	-0,808	0,419	0,871	-0,808	-0,444
TOTTENHA M	-0,023	0,203	-0,088	-0,230	0,578	0,306	-0,034	0,324
MANCH. UNITED	0,665	0,643	0,088	0,384	0,658	0,314	0,311	0,281

4.2.3. Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin (V) Oluşturulması

Standart matris kriterleri ağırlık katsayıları (W) ile çarpılarak her bir kriterin ağırlıklandırılmış karar matrisi hesaplanır. Kriterlerin ağırlık değerleri karar alıcı tarafından belirlenir. Tespit edilen bu ağırlık değerlerinin toplamı 1'e eşit olmalıdır. TOPSIS yönteminde kriter ağırlıklarının belirlenmesinde bir standardizasyonun olmaması bu yöntemin subjektif yönünü oluşturmaktadır. Çünkü ağırlıklandırma işlemi faktörlerin önem derecesine göre yapılmaktadır. TOPSIS yönteminin tek subjektif parametresi ağırlıklardır. (Özdemir 2014) Verilerin normal dağılıma sahip olmaması durumunda ağırlıkların eşit olarak verilmesi daha başarılı sonuçlar elde ettiğinden bu çalışmada ağırlıklar eşit olarak ele alınmıştır.

Tablo 5. 2012 Yılı Ağırlıklandırılmış Normalize Edilmiş Karar Matrisi (V)

Kulüpler	K1	K2	K3	K4	F1	F2	F3	F4
ARSENAL	0,092	0,092	0,026	0,047	0,029	0,027	0,062	0,098
EVERTON	-0,009	-0,003	-0,121	-0,101	0,052	0,109	-0,101	-0,055
TOTTENHAM	-0,003	0,025	-0,011	-0,028	0,072	0,038	-0,004	0,040
M.UNITED	0,083	0,080	0,011	0,048	0,082	0,039	0,038	0,035

4.2.4. İdeal (A^+) ve Negatif İdeal (A^-) Çözümlerin Oluşturulması

TOPSIS yönteminin bir sonraki aşaması, Tablo 6'da yer alan ideal bir pozitif (A^+) ve negatif ideal (A^-) içeren bir çözüm kümesi oluşturmaktır. Yeni tablonun elemanları, standart karar sütunlarımızda maksimum ve minimum değerleri belirlemeyi içerir. İdeal çözüm belirlenirken faiz ve vergi öncesi kar (EBIT), faiz, vergi, ve amortisman öncesi kar (EBITDA), aktif karlılığı, özsermaye karlılığı, kaldıraç oranı, ekonomik rantabilite oranı, finansman oranı minimum değerler alınırken, borçlanma oranı için minimum değerler formüle edilmiştir. Borçlanma oranı, işletmenin finansmanında kullanılan yabancı kaynaklar ile işletmenin özkaynakları arasındaki ilişkiyi gösterir. İşletmenin borçlanma yoluyla değil daha çok özkaynaklarından finansman sağladığını göstermesi nedeniyle borçlanma oranlarının düşük olması istenmektedir. Negatif ideal çözüm belirlenirken ise faiz ve vergi öncesi kar (EBIT), faiz, vergi, ve amortisman öncesi kar (EBITDA), aktif karlılığı, özsermaye karlılığı, kaldıraç oranı, ekonomik rantabilite oranı, finansman oranı maksimum değerler alınırken, borçlanma oranı maksimum değerler alınmıştır.

Tablo 6. 2012 Yılı Pozitif ve Negatif İdeal Çözümler

Kulüpler	K1	K2	K3	K4	F1	F2	F3	F4
Pozitif İdeal Çözüm	0,092	0,092	0,026	0,048	0,029	0,109	0,062	0,098
Negatif İdeal Çözüm	-0,009	-0,003	-0,121	-0,101	0,082	0,027	-0,101	-0,055

4.2.5. Ayrım Ölçülerinin Hesaplanması

TOPSIS yönteminin bir sonraki aşaması, alternatifler arasındaki mesafenin hesaplanmasıdır. Tablo 7'de gösterilen değerler formül (4) ve (5) kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 7. 2012 Yılı İçin Alternatifler Arasındaki Mesafe Ölçüleri

Kulüpler	s*	s-
ARSENAL	0,0817	0,3416
EVERTON	0,3385	0,0870
TOTTENHAM	0,1885	0,1925
M.UNITED	0,1124	0,2888

4.2.6. İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

TOPSIS yönteminin altıncı aşaması, her yıla ait uzaklık değerlerinin kareleri toplamının karekökleri alınarak her yılın pozitif ve negatif ideal çözümlere olan ortalama uzaklıkların belirlenmesidir. Tablo 9'da Formül (6) kullanılarak elde edilen sonuçları göstermektedir.

Tablo 8. 2012 Yılı İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması

Kulüpler	C*
ARSENAL	0,8069
EVERTON	0,2045
TOTTENHAM	0,5053
M.UNITED	0,7198

Sıralamada önceliği "C" değeri en yüksek olan alternatif almaktadır. Dolayısıyla "C" değerleri büyüklük sırasına göre dizilerek alternatiflerin performans sıraları belirlenmektedir. Aşağıdaki tabloda 2012-2016 dönemi puanları ve bu puanlara göre olan performans sıralamaları yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda hesaplanan "C" değerleri incelendiğinde takımların başarı sıralamalarının yıllar itibarıyla değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Tablo 9. Çalışma Kapsamına Alınan Kulüplerin Yıllar İtibarı "C" Değerleri ve Başarı Sıralamaları

Kulüpler	2012		2013		2014		2015		2016	
	C*	Sıra	C*	Sıra	C*	Sıra	C*	Sıra	C*	Sıra
ARSENAL	0,806	1	0,425	2	0,518	3	0,830	1	0,694	3
EVERTON	0,204	4	0,317	3	0,415	4	0,157	4	0,160	4
TOTTENHAM	0,505	3	0,300	4	0,711	1	0,713	2	0,738	2
M.UNITED	0,719	2	0,708	1	0,564	2	0,655	3	0,775	1

5 SONUÇ

Futbol kulüplerinin yatırım şirketleri, iş adamları, medya grupları ve futbol kulüplerine ait hisse senetleri ile borsada işlem yapan yatırımcılar tarafından yatırım ve sermaye aracı olarak değerlendirilmesi finansal yapının ve karlılığın önemini artırmıştır. TOPSIS yöntemi farklı değerlendirme kriterlerini kullanarak işletmelerin performans durumu hakkında menfaat gruplarına ve karar vericilere değerlendirme yapma olanağı sağlamaktadır.

Bu çalışmada İngiltere’de hisse senetleri borsada işlem gören ve ana faaliyet konusu futbol olan şirketlerin 2012 - 2016 yıllarını kapsayan özel hesap dönemine ait konsolide finansal tabloları baz alınarak beş dönem için ayrı ayrı karlılık ve finansal yapı oranları hesaplanarak yıllar itibarıyla performans derecelendirmeleri yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre 2012 ve 2015 yılında Arsenal FC, 2013ve 2016 yılında Manchester United FC, 2014 yılında Tottenham Hotspur FC finansal performans açısından ilk sırada yer almaktadır. Everton FC ise 2012, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında en düşük finansal performansına sahip futbol kulübü olarak son sırada yer almaktadır. Everton futbol kulübünün en düşük performansına sahip olmasının en büyük nedeni UEFA finansal fairplay kurallarına göre de risk göstergesi olarak kabul edilen özsermayesinin eksiye düşmüş olmasıdır. Özsermayenin negatif hale gelmesi hem özsermaye karlılığını hem de işletme varlıklarının verimli kullanılıp kullanılmadığının göstergesi olan aktif karlılığını negatif olarak etkilemektedir. Diğer yandan futbol kulüplerinin dış kaynak kullanımı ile finanse edilen harcamaları borçlanma maliyetlerini artırmakta ve işletme varlıklarının sürdürülebilirliği açısından tehlike yaratmaktadır.

Analiz edilen futbol kulüplerine finansman oranı açısından bakıldığında ise en yüksek değere sahip olan Arsenal FC, finansman oranında yıllar itibarıyla artan oranlı yükseliş göstermektedir. Mali bağımsızlık derecesini gösteren finansman oranı kaynak yapısı içinde borç ve özsermaye dengesinin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Everton FC, Manchester United FC ve Tottenham Hotspur FC kulüplerinin ise düşük finansman oranlarına sahip olması işletme finansmanında daha fazla yabancı kaynak kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak finans piyasalarının küreselleşmesi ile yüksek marka değerine sahip futbol kulüplerinin finansal performans analizi mevcut ve potansiyel yatırımcıları için önemli hale gelmiştir. Özellikle yüksek bütçeli futbol kulüplerinin son yıllarda dış kaynak kullanımından doğan yüksek borçlanma maliyetlerinin karlılık ve varlıkların sürdürülebilirliği açısından değerlendirilmesi yatırım kararları açısından gereklidir.

KAYNAKÇA

- Ashton, J.K., Gerrard, B. ve Hudson, R. (2003). Economic impact of national sporting success: evidence from the london stock exchange, *Applied Economics Letters*, 783-785.
- Barajas, A. Fernandez-Jardon, C. ve Crolley, L. (2005). Does sports performance influence revenues and economic results in spanish football? , *Munich Personal RePEc Archive*, 3234.
- Bozkurt, İ. (2014). Futbol karşılaşma sonuçları çerçevesinde spor kulüplerinin hisse getirileri üzerindeki bulaşıcı ve rekabetçi etki varlığının test edilmesi: Türkiye örneği, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* 51 (591), 37.
- Çatı, K., Eş, A., ve Özevin, O. (2017). Futbol takımlarının finansal ve sportif etkinliklerinin entropi ve topsis yöntemiyle analiz edilmesi: avrupa'nın 5 büyük ligi ve süper lig üzerine bir uygulama, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* cilt 13, sayı:1, 199-222.

- Deloitte (2018). deloitte sports business group, *Rising Stars Football Money League, January 2018*.
- Baur, D. G. McKeating, C. (2009). The benefits of financial markets: a case study of european football clubs, DCU business school, *Research Paper Series, ISSN 1393-290X, 45*.
- Ergül, N. (2017). Spor kulüplerinin futboldaki başarıları ile spor şirketlerinin finansal başarıları arasındaki ilişkinin test edilmesi, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35 (3), 43-71*.
- Göllü, E. (2012). Impact of the financial performances of incorporations of football clubs in the domestic league on their sportive performances: a study covering four major football clubs in Turkey, *Pamukkale Journal of SportSciences 3 (1), 20-29*.
- Güngör, A. (2014). Futbol endüstrisinde sportif başarı ile finansal performans arasındaki ilişkinin analizi ve Türkiye uygulaması, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2014/1, 16-36*.
- Harold, S. Lane, A. (1992). *Managerial accounting*, College Division South-Western Publishing Co, Ohio.
- Hwang, C. Yoon, K. (1981). *Multiple attribute decision making: methods and application*, NewYork.
- Karadeniz, E. ,Koşan, L. Kahiloğulları, S. (2014). Borsa İstanbul'da işlem gören spor şirketlerinin finansal performansının oran yöntemiyle analizi, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 23 (2), 129-144*.
- Karadeniz, E. , Koşan, L. Günay, F. (2016). UEFA finansal fair play kuralları bağlamında borsa istanbul'da işlem gören spor şirketlerinin performans analizi, *TİSK Akademi 11(22), 251-268*.
- Kaya, A. Ünal, G. (2013). Spor kulüpleri performanslarının hisse senedi fiyatlarına etkisi: b1st'de bir uygulama, *Yönetim ve Ekonomi 20 (2), 1-20*.
- Özdemir, M. (2014). TOPSIS, operasyonel, yönetsel ve stratejik problemlerin çözümünde çok kriterli karar verme yöntemleri, *Bahadır Fatih Yıldırım, Emrah Önder, Bursa, Dora Basım-Yayın Dağıtım, 133-154*.
- Sollenberger, H. Anderson, L. (1992). *Managerial accounting*, Ohio: College Division South-Western Publishing Co.
- Sakınç, İ. Açıkalm, S. Soygüden, A. (2017). Evaluation of the relationship between financial performance and sport success in european football, *Journal of Physical Education and Sport, 17(1), 16-22*.
- Sevim, A. Bülbül, S. (2017). UEFA Finansal Fair Play (FFP) Kriterleri kapsamında türk futbolunda finansal raporlamanın önemi ve bir sistem gerekliliği, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi 27 (2), 187-212*.
- Tütüncü, L. Uysal,Z. (2018). Testing a simple financial alternative to topsis for financial performance measurement, *Muhasebe ve Finansman Dergisi, 249-264*.
- Vöpel, H. (2011). Do we really need financial fair play in european club football? an economic analysis, *CesifoDıce Report 3/2011, 54-59*.
- Yıldırım, B. F. Önder, E. (2014). *Operasyonel, yönetsel ve stratejik problemlerin çözümünde çok kriterli karar verme yöntemleri*, Dora Basım-Yayın Dağıtım, Bursa.
-

Zeren, F.Gümüş, F. B. (2013). Türk ve yabancı futbol takımlarının borsa performansları üzerine bir uygulama, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 34-54.

Wang, Tien-Chin - Lee, Hsien-Da (2009), Developing a fuzzytopsıs approach based on subjective weights and objective weights”, *Expert Systems With Applications*, 36, 8980-8985.

MARX, DURKHEIM VE WEBER ÜZERİNDEN KLASİK DÖNEM SOSYOLOJİSİNDE MODERN DEVLET VE MODERN ORDULAR*

Berna FİLDİŞ¹

Atıf/©: Fildiş, B. (2018). Marx, Durkheim ve Weber üzerinden klasik dönem sosyolojisinde modern devlet ve modern ordular. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1860-1876. doi: 10.17218/hititsosbil.433863

Özet: Batı-dışı ile 15. yüzyıldan itibaren kurulan ve yüzyıllara yayılan ekonomi merkezli yeni ilişkiler, modern dünyanın ortaya çıkışını ve gelişmesini imlemektedir. Batı'da, 17. yüzyılda modern devletin ve 19. yüzyılda modern orduların vücuda gelmesi, aynı dünya içerisinde yaşanan ekonomik ve siyasi dönüşümler olarak değerlendirilmelidir. Ancak yüzyıllara yayılan değişimi iki alanla sınırlandırmak mümkün değildir. Nitekim 19. yüzyılda sosyoloji disiplininin modern toplumların yaşadığı problemlere çözüm üretmek amacıyla ortaya çıkması, bunun göstergesidir. Makalemizin amacı, Klasik Dönemi içerisinde modern toplumsal süreçleri kontrol altına almak amacıyla yürüttüğü anlama ve açıklama çalışmalarında sosyolojinin, modern devlet ve modern ordulara ne kadar yer verdiğini ve iki konuyu nasıl ele aldığını Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber'in düşünceleri üzerinden ortaya koymaktır. Bunun, modern siyaset aygıtının olgunlaştığı ve modern şiddet aracının inşa edildiği dönemle eş zamanlı olarak ortaya çıkan sosyoloji disiplininin ilgili konulardaki dönem vizyonunu anlaşılır kılacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modern Devlet, Modern Ordular, Sosyoloji, Klasik Dönem.

The Subjects Modern State and Modern Military in Classical Sociology within Marx, Durkheim and Weber

Citation/©: Fildiş, B. (2018). The Subjects modern state and modern military in classical sociology within Marx, Durkheim and Weber. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1860-1876. doi: 10.17218/hititsosbil.433863

Abstract: New economic-oriented relationships with non-Western world which was established in the 15th century and lasted for centuries onward mark the emergence and development of a modern world. The emergence of modern state and modern military in West in the 17th and 19th centuries respectively should be considered to be economic and political transformations taking place in the same world. However, it is not possible to limit the transformations which embraced many centuries to two areas. That the field sociology came into existence in the 19th century with an aim of creating solutions to the problems modern societies had supports this argument. The aim of this article is to analyze to what extent classical sociology refers to modern state and modern military in understanding and explaining modern social processes, and how it approaches to these two issues by referring to what Karl Marx, Emile Durkheim, and Max Weber suggested relating to these matters. It is considered that this analysis will lead to clearer understanding of the point of view of the field sociology which emerged at a time

Makale Geliş Tarihi: 13.06.2018

Makale Kabul Tarihi: 05.12.2018

* Bu çalışma, Prof. Dr. Mahmut Arslan danışmanlığında Berna Fildiş tarafından 17.07.2013 tarihinde tamamlanan 340335 tez no'lu doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bernafildis@bartin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7412-942X>

when the instrument of modern politics was developed and the modern instrument of violence was invented.

Keywords: *Modern State, Modern Military, Sociology, Classical Period.*

1. GİRİŞ YA DA MODERN DEVLET VE MODERN ORDULARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Orta Çağ boyunca tarım merkezli ekonomik faaliyetlerle ayakta kalmaya çalışan Batı, siyasi açıdan çoklu bir egemenlik anlayışıyla yönetilmiştir. Toprak sahibi aristokratlar, toprağı ekip biçen köylüler ve kendisini 'ideal' olanın tek adresi olarak gören kilise etrafında şekillenen feodal düzen hem ekonomik hem de siyasi açıdan bir 'sınırlılığa' karşılık gelmiştir. Ancak pusulanın bulunması ve açık denizlere dayanıklı gemilerin inşa edilmesi gibi teknik ve teknolojik gelişmeler, 1488'de Ümit Burnu'nun geçilmesi ve 1492'de Amerika'nın keşfi gibi önemli sonuçlar doğurmuştur. Böylece ekonomik kaygıların belirlediğı Doğu'ya doğrudan ulaşma isteğı, zamanla sıklaşan okyanus ötesi yolculukları ve sonucunda tahmin edilenin de ötesinde bir zenginliğe kavuşulmasını mümkün kılmıştır. Afrika, Hindistan ve bir süre Hindistan olduğu düşünülen Amerika, Batı'nın yeraltı ve üstü zenginlikleriyle birlikte insan gücü açısından 'yararlandığı' yeni topraklar olmuştur (Huberman, 1995, s. 179). Coğrafi keşiflerle ulaşılan imkânlar, Orta Çağ'ın sınırlı tarımsal faaliyetlerinin geride kaldığı yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Söz konusu zenginliğin Batı'ya ticaret aracılığıyla aktarıldığı bu dönemde, kralın varlığına karşın aristokratların inisiyatif sahibi olduğu çoklu egemenlik biçimi de geçerliliğini kaybetmiştir. Batı'nın Batı-dışı ile kurduğu ve modern dünyayı imleyen yeni ilişkiler, mevcudun dışında bir siyasi modelin yaratılmasını kaçınılmaz kılmış ve monarşilerden ulus-devletlere doğru evrilen bir süreç içerisinde modern devlet ortaya çıkmıştır.

Yeni siyasi modelin öncekinden en önemli farkı, merkeziyetçi bir yapıya sahip olmasıdır. Batı-dışı ile kurulan ilişkilerin kapasitesi, hiyerarşik bir nizamda birbirini tamamlayan pek çok birimin uyumlu birlikteliğini kaçınılmazlaştırmıştır. Bu çerçevede modern devlet, "...ayrı topraklarda birden çok yargı gücünün kalıcı bir biçimde ve açıkça dile getirilerek tanınmasına..." (Wallerstein, 1996, s. 41) karşı çıkmış ve kendisini her konuda tek yetkili kılmıştır. Yarattığı hukuk düzeni üzerinden birimlere dağıttığı sorumluluk ise karmaşıklaşan toplumsal, ekonomik ve siyasi süreçleri yönetmesini sağlamıştır. Modern siyaset aygıtı merkeziyetçi yapısını uzman memurlardan oluşan personeliyle vücuda getirmiş ve korumuştur. Maaşlı çalışanlar olarak memurlar, Orta Çağ'ın yöneticileri gibi herhangi bir siyasi güce sahip olmamışlar, kendilerine verilen yetki çerçevesinde bürokratik işlerin yürütülmesini sağlayan birer 'uygulayıcı' olarak işlev görmüşlerdir. Kanunlar ile sınırlandırılmış hareket alanları hem modern devletin sahip olduğu organik işbölümünün sonucu olmuş hem de bu işbölümünün devam etmesine hizmet etmiştir. Böylece modern siyaset aygıtı; her bir Batılı gücün öncelikle kendi içinde, ardından Batı coğrafyasında ve modern dünyanın kapsadığı Batı-dışı'nda yeni ilişkilere uyum sağlama ve bu ilişkileri yönlendirme konusunda yol almasına hizmet etmiştir.

Modern ordular 19. yüzyılda modern devletin şiddet araçları olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzyıl içinde Prusyalı bir subay olan Karl von Clausewitz'in pek çok konu üzerinden askeriye teorize ve sistematize etmesi, Modern Çağ'da ordulara verilen önemi gösterir niteliktedir. Nitekim 1800'ler boyunca yürütülen çalışmalarla sadece Prusya'da değil, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere tüm Batı ülkelerinde eğitim, teçhizat ve teşkilatlanma açısından ordularda modern dönüşüm sağlanmıştır. Yeni ekonomik ve siyasi ilişkiler, Batı-ıçinde Orta Çağ'ın savaş zamanları bir araya gelen toplama ordularının başa çıkamayacağı bir rekabete yol açmıştır. Her bir Batılı güç için tüm dünyanın bir egemenlik alanı haline dönüşmesi, şiddet araçlarının modern devletin prensipleri

paralelinde yeniden dizayn edilmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu çerçevede modern devletler hem Batı-içi'nde birbirlerine karşı varlıklarını devam ettirmek hem de Batı-dışı toprakların kontrolünü ele geçirmek amacıyla yani iç ve dış egemenlik iddiaları gereği modern orduları vücuda getirmiştir, demek yanlış olmayacaktır. Hiyerarşik olarak birbirine bağlı iki yapının benzer bir teşkilatlanma düzenine sahip olması, siyaset aygıtında olduğu gibi şiddet aracında da Orta Çağ ile Modern Çağ arasında önemli farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla önceki dönemin askeri birikimi hakkında bilgi edinmek, modern askeri zihniyeti oluşturan mesleki değer ve tavırları anlamada pek de yardımcı olmamaktadır (Huntington, 2006, s. 21). Bu noktada söylenmesi gereken, sahip oldukları topraklar üzerinde yaşayan köylüleri ve tuttıkları paralı askerleri savaş meydanlarına taşıyarak krala sadakatlerini gösteren aristokratların askeri gücünün modern dünyada geçersizleştiğidir. Temsil ettikleri siyasi yetkiden bağımsız olmayan ve şövalyelik üzerinden tekellerinde tuttıkları söz konusu güç, modern devletin genel askerlik uygulamalarından biri olan kitleselleşmeyle ortadan kalkmıştır. Böylece ordular aristokratik bağlarından kurtulmuştur. Kitleselleşme süreci modern orduların sadece savaş zamanlarında değil, barış zamanlarında da varlıklarını koruyarak süreklilik arz etmelerini sağlamıştır. Daimi bir ordu, her an savaşa hazır olan bir ordu anlamına gelmektedir (Çıvgın, 2018, s. 121). Bu sürecin bir başka getirisi ise askerliğin bir meslek haline gelip maaşlı devlet memuriyetine dönüşmesidir. Askeri gücün Orta Çağ'dan farklı olarak siyasi yetkiden ayrışması, modern devleti oluşturan diğer personel gibi askerlerin de bir 'uygulayıcılık' rolü ile sınırlandırılmaları sonucunu doğurmuştur. Bu durum, modern orduların sürekliliğini de pekiştirmiştir. Sahip oldukları tüm özelliklerle modern ordular, merkezîyetçi siyaset aygıtının kontrolündeki şiddet araçları olarak onların varlıklarını devam ettirmelerine ve egemenlik alanlarını genişletmelerine hizmet etmiştir.

Batı'da, Batı-dışı'nı içerisine alarak köklü ekonomik değişimlerin yaşanmasına karşılık gelen modern dünyanın etkileri ekonomiyle sınırlı olmamış ve Orta Çağ'ın siyasi dağımlıklığını ortadan kaldıran modern devletler inşa edilmiştir. Modern siyaset aygıtları, merkezîyetçi yapıları ve merkezîyetçiliklerinin bir yansıması olan ordularla yeni ilişkileri kontrol altında tutma amacıyla olmuştur. Bu amaç, kendisine siyaset alanını yeterli görmeyen bir 'pozitif' bilgi üretimini de gerekli hale getirmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda 'doğayı kontrol altına alma' isteği ile ortaya çıkan fizik, kimya, biyoloji gibi disiplinler 19. yüzyılda sosyal bilimlerin ortaya çıkışına da zemin teşkil etmiştir. Batı içerisinde sosyal çatışma ve huzursuzlukların artması, yanı sıra Afrika, Asya, Amerika gibi dünyanın farklı coğrafyalarında oluşturulmak istenen düzen, 'sosyal'in bilimsel olarak kavranması gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Sosyal bilimler gelişen ve karmaşıklaşan ekonomik, siyasal ve toplumsal meselelere rasyonel çözümler üretme adına faaliyet yürütmüştür. Dolayısıyla arka planını modern dünyanın oluşturduğu sosyal bilim disiplinleri, içlerinde barındırdıkları pek çok bilgi kategorisi ile Batı'da ve Batı-dışı'nda oluşturulan yeni düzenin devamlılığının sağlanabilmesi açısından önemli işlevler yüklenmiştir. Sosyoloji de bu disiplinlerden biri olmuştur.

2. SOSYOLOJİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE MODERN DÜNYADA YÜKLENDİĞİ İŞLEV

Batı'da 15. yüzyılda coğrafi keşiflerle başlayan ekonomik ve siyasi değişim yüzyıllara yayılan bir süreç içerisinde modern dünyanın karakteristik özellikleriyle ortaya çıkmasına karşılık gelmiştir. Bu noktada 17. yüzyılda monarşilerin kurulmasıyla temelleri atılan modern devlet, 1789 Fransız İhtilali sonrası ulus-devletlerin belirmesiyle esas yapısına kavuşmuş; Doğu'daki zenginliklerin Batı'ya taşınmasıyla yoğunlaşan ticari faaliyetler, 19. yüzyıldaki sanayi devrimiyle yeni bir üretim biçimine dönüşmüştür. Fransız İhtilali ile sanayi devrimini Batı-dışı ile kurulan yeni ilişkilerin Batı'da yarattığı sonuçlar olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak yaşandıkları ülke sınırlarını

aşarak tüm Batı coğrafyasını etkileyen her iki olay da toplumsal alandan yalıtık birer siyasi ve ekonomik gelişme olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim 19. yüzyılda yeni bir sosyal bilim disiplini olarak ortaya çıkan sosyolojinin kaynağında Fransız İhtilali ve sanayi devrimini bulmak mümkündür.

Topluma dair ilgi ve fikir yürütüş toplumsal yaşantının varlığı kadar eskidir (Sezer, 1991, s. 42). Ancak bu alana yönelik çalışmaların sistemli bilgi üretimi çerçevesinde yapılması 19. yüzyıl Fransa'sında olmuştur. Kurucusu ve isim babası olarak Auguste Comte, yaptığı 'bilimler tasnifi' ile sosyolojinin sırasıyla matematik, astronomi, fizik, kimya ve biyolojinin belli kavram ve kuramlarını bünyesinde toplayarak bu disiplinleri kapsadığını ve aştığını dile getirmiştir. Bu bağlamda ona göre sosyoloji bilimlerin kraliçesidir (Gulbenkian Komisyonu, 1996, s. 25). Comte'un bilimler tasnifinde sosyolojiyi konumlandığı yer nedeniyle söz konusu nitelendirmeyi yapmasının arka planında, toplumu diğer disiplinlerin odaklandığı konulardan daha karmaşık ve önemli görmesi vardır. Söz konusu bakış açısı dönem atmosferini yakından ele almayı zorunlu kılmaktadır.

1789 Fransız İhtilali, monarşinin yıkılmasını ve yerine cumhuriyet rejiminin kurulmasını sağlamıştır. Böylece eski rejimin hâkim sınıfları olan aristokrasi ile kilise mensuplarının hukuki ve mali imtiyazlarına son verilmiş, toplumdaki bütün feodal kalıntılar silinmiştir (Sarıca, 1995, s. 127). Orta Çağ'ın siyasi aktörlerinin güçlerini tamamen yitirmelerine karşılık gelen bu olay, Tiers Etat'nın*** 'eşitlik, özgürlük ve kardeşlik' şiarı çerçevesinde bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Burjuvazi, 15. yüzyıldan itibaren sahip olduğu ekonomik güce karşın vergi muafiyeti ve devlet memuriyetine girme gibi imtiyazlardan uzak tutulması nedeniyle; köylüler, başta kral olmak üzere aristokratlara ve kiliseye vermek zorunda bırakıldıkları vergilerin altında daha fazla ezilir hale getirildiklerinden; zanaatkârlar ve manifaktür işçileri gibi kesimlerin oluşturduğu kentli çalışanlar ise uzun çalışma saatleri ve düşük ücret uygulamalarından dolayı monarşiye seslerini yükseltmişlerdir. İhtilal ideallerinin tamamı hayata geçirilmemiş olsa da memnuniyetsiz kesimlerin talep ve şikâyetleri Fransa'da köklü kopuş ve inşalar yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda 1899 yılına kadar devam eden ihtilal süreci, geniş kitlelerin katıldığı şiddetli çatışmalar ve toplumsal alt üst oluşlara sahne olmuştur.

İngiltere'deki teknik yenilikler iki kilit endüstri dalında, dokuma (öncelikle) ve madencilikte meydana gelmiştir (Braudel, 1996, s. 387). Endüstri devriminin iki aşamasını imleyen bu sektörlerden ilki, pamuk üzerinden 19. yüzyılın ortalarına kadar gelişimin lokomotifini olmuş ve 1830'lardan itibaren üstlendiği öncü rolü demir üretimi ile yavaş yavaş ikincisine bırakmıştır. İlk aşamada öncelikle Hindistan'dan ucuza pamuklu kumaş ithal edilmiş, ardından yeni makinelerin icadından uygulanması gereken kimyasal işlemlerin hızlanmasına kadar bir dizi teknik gelişim ile yerli üretim ortaya çıkmıştır. İngiliz fabrikalarının ham pamuk tüketiminin 1760'ta 2 milyonken 1850'de 366 milyona çıkması, yerli üretimin boyutlarını ortaya koyar niteliktedir (Braudel, 1996, s. 391). İkinci aşamada ise İngiltere'nin hem kendi içinde hem de denizaşırı ülkelerde demiryolu inşaatına girmesi ve buhar gücüyle çalışan gemi inşasına önem vermesi belirleyici olmuştur. Bu durum, demiri işleyen ağır endüstriyi İngiltere ekonomisinin kilit sektörü haline getirmiştir. Genel olarak bakıldığında pamuk ve demirin evliliği olarak tanımlanan sanayi devrimi, İngiltere'nin kaynaklık ettiği yeni bir üretim biçimi ortaya çıkarmıştır. Ana mekânın gelişmiş makinaların kullanıldığı fabrikalar olması daha hızlı ve fazla üretimi mümkün hale getirmiş, yanı sıra piyasadaki sıcak para önceki dönemlere göre kat be kat artmıştır. Yeni üretim

*** Fransa'da imtiyazlı sınıflar olan aristokrasi ve kilise mensupları dışındaki bütün imtiyazsız sınıfları, yani köylüleri, burjuvaziyi ve kentli çalışan kitleyi anlatan ve üçüncü sınıf anlamına gelen bir ifadedir.

biçimi kısa süre içerisinde Fransa başta olmak üzere diğer Batı ülkelerine de yayılmış, dolayısıyla sanayileşme Batı ile özdeş bir ekonomik model haline dönüşmüştür. Ancak sanayileşmenin bu coğrafyada yarattığı değişim ekonomik ilişkilerle sınırlı olmamıştır: İhtiyaç duyulan işçi nüfusunun kırsaldan kente göç hareketleri aracılığıyla karşılanması, kırsaldaki geniş aile yapısının temsil ettiği geleneksel değerlerle birlikte kentlerde geçerliliğini kaybetmesi ve yaşam koşullarının işçi sınıfı üzerinde yarattığı baskı gibi gelişmeler toplumsal bir dönüşüme karşılık gelmiştir. Söz konusu dönüşümün köklü ve hızlı karakteri ise pek çok sorunun ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Fransız İhtilali ve sanayi devriminin Batı'da yarattığı toplumsal sonuçlar, Comte'un sosyolojinin konusunu neden karmaşık ve önemli addettiğini ortaya koymaktadır. Her iki olay birbirini besleyerek toplumsal dengenin kaybolduğu derin bir kriz atmosferine yol açmıştır. Bu ise toplumsal sorunların çözümünü her şeyden acil bir mesele haline getirmiştir. Dolayısıyla Comte, düzene dair memnuniyetsizliklerin yüksek sesle dillendirildiği bir dönemde toplumsal alan üzerine yoğunlaşmanın bir zorunluluk olduğunu düşünmüştür. Söz konusu yaklaşım onda sorunlarına çözüm üretebilmek için toplumun bilimsel bir metodoloji çerçevesinde ele alınması düşüncesini doğurmuştur. Nitekim Comte öncülüğünde Klasik Dönem sosyologları****, *“Avrupa'daki ‘iki büyük devrim’ in sebep olduğu değişimlerin oluşum şartlarını ve olası sonuçlarını...”* (Giddens, 2005a, s. 7) merkeze alan çözümlemelerde bulunarak toplumu anlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda ortaya çıkışına kaynaklık eden iki olay üzerinden sosyolojinin modern toplumu anlaşılır kılma çabasında olduğu söylenebilir. Fransız İhtilali, monarşilerle başlayan modern devlet modelini kendi içerisinde geliştirirken yeni bir siyasi düzenin inşası çabası, toplumsal bir kaosa yol açmış; sanayi devrimi, Doğu ile kurulan ticari ilişkileri yeni bir üretim biçimine dönüştürürken ortaya çıkan zenginliğin eşit paylaşılmaması, işçi sınıfının itirazlarıyla karşılaşmıştır. Böylece 15. yüzyılda varlığını belli etmeye başlayan modern dünya, 19. yüzyıla gelindiğinde ekonomik ve siyasi açıdan karakteristik özellikleri ile ortaya çıkmış ve kaynağında yarattığı toplumsal sorunlara sosyoloji aracılığıyla çözüm aranmıştır. Bu noktada Comte'un sosyoloji ile eşanlamlı olarak kullandığı sosyal-fizik, doğa bilimlerinde bulunan 'doğayı çözümlenerek kontrol altına alma' isteğinin bir yansıması olmuş ve pozitivist niteliği ile sosyoloji, toplumu anlamak ve toplumun sorunlarını çözmek amaçları üzerinden modern toplumsal süreçleri kontrol altında tutma idealini bünyesinde barındırmıştır. Tıpkı doğa gibi toplumun da işleyiş yasaları olduğu fikrine dayanan bu ideal, Batı ve Batı-dışı toplumları içerisine alan modern dünyanın varlığını koruması ve işleyişini sürdürmesi üst-amacından beslenmiştir.

Batı toplumları 19. yüzyılda tabakalaşma örüntülerinden kendilerini ayakta tutan değerlere kadar her alanda değişim yaşamıştır. Bu noktada Klasik Dönem sosyologları ortaya koydukları teoriler aracılığıyla kaybolan toplumsal düzeni yeniden tesis etme motivasyonuna sahip olmuşlar ve kendi düşünce dizgeleri içerisinde pek çok konuyu ele almışlardır. 19.yüzyılın modern devlet açısından bir olgunlaşmaya, modern ordular açısından ise bir inşaya karşılık gelmesi dönem sosyologlarının toplumsal alanı etkileyen bu iki konuda söylediklerini de önemli hale getirmektedir. Bu çerçevede birbirine zıt denilebilecek toplum tasavvurlarına sahip Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber'in modern devlet ve modern ordular üzerine ne kadar ve nasıl eğildiklerini ortaya koymak, klasik sosyolojinin ilgili konular hakkında sahip olduğu vizyonu daha anlaşılır kılacaktır.

**** Klasik Dönem, sosyolojinin ortaya çıkışının ve kurumsallaşmasının gerçekleştiği 19. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadarki zaman aralığına karşılık gelmektedir.

3. KLASİK DÖNEM SOSYOLOJİSİNDE MODERN DEVLET VE MODERN ORDULAR: MARX, DURKHEIM VE WEBER

Modern dünyanın Batı'da yarattığı sorunlara karşın her üç sosyolog da içinde yaşadıkları toplumsal aşamayı ilerlemeci bir bakış açısıyla olumsuzlamayı ihmal etmemiştir. Onlara göre modern toplum reformist ya da devrimsel çözümlerle iyileştirmelere ihtiyaç duyan ancak tarih boyunca gelinebilecek en gelişmiş aşamadır. Dolayısıyla Marx, Durkheim ve Weber moderniteyi sosyolojik görüşlerinin zemini olarak kullanmışlar ve geçmişe yönelik saptamaları ile geleceğe dair tasavvurlarını bu zemin üzerinden inşa etmişlerdir. Modern toplumun siyaset aygıtı olarak modern devlet ise her üç sosyologda farklı bağlamlarda ve bakış açılarıyla ele alınmıştır.

Marx'a göre, "*günümüze dek bütün toplumların tarihi sınıf savaşımının tarihidir*" (Marx ve Engels, 1968, s. 42). Bu saptama, içinde yaşadığı 'şimdi'ye karşılık gelen modern toplumları da kapsamaktadır. Dolayısıyla o, öncekiler gibi "... modern toplumları da uyumsuz bir yapı olarak görmüştür" (Aron, 1994, s. 136). Sanayi aşamasına geçişle birlikte ortaya çıkan zenginliğin burjuvazi ile işçi sınıfı arasında eşit bir biçimde paylaşılmaması, kökü Antik Çağ'a dayanan ekonomik adaletsizliğin 'şimdi'deki devamıdır. Batı tarihindeki tüm toplum modellerini ekonomi kurumu ile özdeş alt yapı ve toplumsal alanı meydana getiren diğer ayrıntılara karşılık gelen üst yapı ilişkisi içerisinde çözümleyen Marx, alt yapının üst yapıyı belirleme gücünün olduğu inancıyla modern toplumu da kapitalizm merkezli çözümlenmiştir. Ona göre, yalnız kapitalist meta üretimi çağ açıcı bir sömürü biçimini almış ve tarihsel gelişim seyri içerisinde emek sürecinin örgütlenmesi ve teknikteki büyük gelişmeler yoluyla toplumun tüm ekonomik yapısını bütün eski çağları gölgede bırakacak şekilde kökünden değiştirmiştir (Marx, 2011, s. 43). Üstelik fabrikaların sahibi olan burjuvazi ile bu mekânlarda ücret karşılığı çalışan işçiler arasında kurulan yeni ilişki biçimi, fabrikaların sınırlarını aşarak değerleriyle birlikte Batı toplumlarını tepeden turnağa yeniden şekillendirmiştir. Ancak kentlerin mimarisinden insanların düşünce biçimlerine kadar köklü bir kopuşu imleyen kapitalizm, daha önceki dönemlere göre zenginlik paylaşımı konusunda hiçbir farklılık yaratmamıştır. Marx bunu Friedrich Engels ile birlikte kaleme aldığı Komünist Manifesto'da, "*... feodal toplumun yıkıntılarında fıskıran modern burjuva toplumu, sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırmamıştır. Yaptığı şey, yalnızca eski sınıfların yerine yeni sınıflar, yeni sömürü koşulları, yeni savaşım biçimleri ortaya koymak olmuştur.*" sözleriyle ifade eder (Marx ve Engels, 1968, s. 43). Dolayısıyla tarih anlayışı çerçevesinde anlaşılır gördüğü toplumsal çatışma Marx açısından modern toplumda bir zorunluluk haline dönüşmüştür. Bu nedenle burjuvazi lehine avantajlar taşıyan kapitalist üretim biçiminin işçi sınıfının mümkün kılacağı ve zenginliğin eşit dağıtılması esasına dayanan yeni bir aşama ile geride kalmasının sorunları kalıcı olarak çözeceğini düşünmüştür. Sınıfsal farklılaşmaların ortadan kalkması anlamına da gelen söz konusu düşünüşte modern toplumu ise tarihin sonlanacağı değişmelere kaynaklık eden bir zemin olarak kabul etmiştir.

Alt yapı-üst yapı ilişkisi içerisinde Marx siyaset kurumunu ikinci tarafa konumlandırmıştır. Ekonomi kurumunun devleti doğrudan şekillendirdiği anlamına gelen bu saptama, siyaset aygıtını bir araç olarak görmesini sağlamıştır. Bu çerçevede devlet, "*... egemen sınıfın bireylerinin kendi çıkarlarını geçerli kıldıkları bir biçim...*" (Marx ve Engels, 1968, s. 65), yani kendi egemenliklerini devam ettirmek için ellerinde bulundurdıkları bir güç olmuştur. Antik Dönem'de Yunan siteleri efendilerin konumunu meşrulaştırırken Orta Çağ'da 'eşitler arasında birinci'^{*****} kabul edilen kral ile toprak sahibi aristokrasi feodal siyasi düzenin baş aktörleri olarak varlıklarını

***** Feodal düzende kral aristokrat kökeniyle bu sınıfın en kıdemli üyesi kabul edilmiştir.

koruyabilmişlerdir. Düşünce dizgesinde Marx'ın devleti egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak konumlandırması, onu en nihayetinde ortadan kalkması gereken bir yapı olarak çözümlemesine neden olmuştur. Ekonomi temelli sınıfsal çelişkilerin güçlü olan lehine devamını sağlamak gibi bir işleve sahip olan devletin ortadan kalkması, toplumun ürettiği toplam zenginliğin eşit paylaşıldığı ve sınıfsal yapının son bulduğu ideal aşamaya karşılık gelmiştir. Bu bağlamda Marx, kapitalist üretim ilişkilerinin merkezde olduğu Modern Dönem'deki siyaset aygıtının burjuvazinin sahip olduğu avantajları korumada kendisine yardımcı olduğunu söylemiştir. Ona göre modern devlet, tarihsel aşamada ulaşılmış en karmaşık ekonomik organizasyonu devam ettirme kabiliyetine sahip en gelişmiş siyasi örgütlenme modelidir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi hâkim sınıfın çıkarlarını korumak işlevini yerine getirmesi, modern toplumun ekonomi temelli sorunlarını da pekiştirici bir rol üstlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle Marx hem anılan sorunların ortadan kalkması hem de tarih boyunca devam eden eşitsizliklerin siyasi meşruiyetinin modern devlet zemini kullanılarak boşa çıkarılabileceğini düşündüğü için siyaset kurumunun işlevsiz hale getirildiği köklü bir değişimi savunmuştur. Bunu ise "... *proleterler kendilerini, toplumu oluşturan bireylerin bugüne kadar kolektif bir anlam yüklemiş oldukları devletin tam karşısında bulurlar. Dolayısıyla kendi benliklerini gerçekleştirmek için devleti yıkmaları gerekir.*" (Marx, 2013, s. 77) sözleriyle ifade etmiştir. Ortadan kaldırılması gereken modern devlettir. Ancak kapitalist üretim ilişkilerinin bir süreç dâhilinde dönüşebileceğinin ön görülmesi, siyaset aygıtının da hemen ortadan kaldırılmaması gerektiği fikrini ortaya çıkarmış ve Marx tarihin geçmiş aşamalarında olduğu gibi devlete bir araç olma rolü biçmiştir. Söz konusu rolün diğerlerinden farkını ise devlet aygıtının sahipliğini güçlü azınlıklara değil, güçsüz çoğunluğa vererek ortaya koymuştur. Ona göre, işçi sınıfının devlet aygıtı üzerinde geçici bir süre hâkimiyet kurması sınıfsal yapının ortadan kaldırılması açısından bir zorunluluktur. Böylece tarih boyunca ekonomik zenginliği elinde bulunduranların kendi varlıklarını devam ettirmek için kullandıkları siyasi güç ilk ve son olarak söz konusu zenginliği ellerinde bulundurmayanlara verilecek ve eşit bölüşümün varlığı sınıfsal yapıyı ortadan kaldırdığı gibi, devlet aygıtının varlığını da gereksiz kılacaktır. Bu bakış açısıyla bağlantılı olarak Marx'ın devleti hem kullanılması hem de ortadan kaldırılması gereken bir aygıt olarak çözümlendiği söylenebilir. Ancak kullanılması da en nihayetinde ortadan kaldırılması içindir. Her iki aşamaya zemin teşkil eden ise modern devletin kendisi olmuştur.

Durkheim pek çok yazısında modern toplumlarda yaşanan krizden söz eder (Giddens, 2010, s. 162). Bu kriz onun için temelde bir örgütlenme yani modern toplumun sağlıklı işleyişi krizidir. Bu nedenle düşünce dizgesinde dayanışma kavramının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Dayanışma, bireylerin bir işbölümü dâhilinde uyum içerisinde birbirlerini tamamlayarak toplumun varlığını devam ettirmeleridir. Onun olduğu yerde insanlar güçlü bir biçimde birbirlerine yönelir ve sıkı ilişkiler içine girer (Durkheim, 2014, s. 91). Dolayısıyla Marx'ın tersine Durkheim toplumsal çatışma ile arasına mesafe koymuş ve modern toplumun yaşadığı sorunların tersi bir bakış açısıyla ortadan kaldırılabileceğini düşünmüştür. Ancak modern topluma dair yapısal çözümlerini Marx gibi tarihsel bağlantılar kurarak yapmıştır. Bu noktada ilkel toplumlar başta olmak üzere yaşadığı 'şimdi'den önceki tüm toplum modellerini mekanik dayanışma, modern toplumu ise organik dayanışma kavramı çerçevesinde ele almıştır. Mekanik dayanışma bir benzeşme dayanışmasıdır. Söz konusu dayanışmada, "*tek tek bireysel bilinçlerin toplumun ruhsal tipinden başka bir şey olmayan bir ortak tipe belli ölçüde benzemesinin sonucu olan bir toplumsal uyum vardır*" (Durkheim, 2014, s. 136). Yani benzer değerlere, inanışlara, duygulara ve toplumsal statülere sahip bireylerin varlığı söz konusudur. Ancak organik dayanışma, "... *toplumu oluşturan bireylerin sayısı kadar farklılıkların olduğu...*" (Durkheim, 2014,

s. 171) bir yapıya karşılık gelmektedir. Bu ayırmadan yola çıkan Durkheim, mekanik dayanışmanın var olduğu toplumlarda derin örgütlenme yani toplumsal işleyiş krizleri yaşanmadığını ancak organik dayanışmanın var olduğu modern toplumlarda düzeni sağlamanın zorluklar içerdiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla dayanışma kavramı uyuma karşılık gelmesiyle Durkheim açısından olumlu bir içeriği temsil etmesine rağmen, organik dayanışmanın kapsam itibarıyla modern toplumların olumlanması kadar aksayan taraflarına da işaret ettiği görülmektedir. Durkheim düşünce dizgesinde yer verdiği toplumsal dayanışma ile Marx'tan ayrılırken onun alt yapı-üst yapı ilişkisi aracılığıyla ekonomi kurumunu merkeze alır toplumsal çözümlerine de katılmamıştır. “*Ücretlinin ve işçinin kendilerini istihdam edenlere karşı borçlu oldukları bağlılık ve sadakat, işverenin ekonomik üstünlüğünü kullanırken sergilemesi gereken ıhluluk...*” (Durkheim, 2006, s. 54) gibi detaylardan bahsetmesi, toplumsal dayanışmaya yaptığı vurgunun sonucudur. Durkheim'in üretimsel ilişkilere Marx'a göre daha az önem verdiği açıktır ancak bu, modern toplumdaki gelir uçurumlarını göz ardı ettiği anlamına gelmez. Onun açısından “... işçi ve işveren arasındaki çatışma, modern toplumun düzeltilmesi gereken örgütsüzlüğünün kanıtıdır” (Aron, 1994, s. 263). Söz konusu bakış açısı, zenginliğin adaletli paylaşımı üzerinden kapitalist üretim ilişkilerine ilgisiz kalmadığını ancak modern toplumun bünyesinde barındırdığı sorunları da Marx gibi tamamen ekonomi kurumuna bağlamadığını göstermektedir. Dolayısıyla Durkheim için sorun sınıfsal çelişkilerin varlığı olmadığı gibi, çözüm de köklü alt yapısal değişimler üzerinden şekillenmemiştir. O, modern toplumun örgütlenme sorununu bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları toplumla bütünleşememeleri olarak açıklamıştır. Çünkü organik dayanışma tek tek bireylerin bilinçsel bir dönüşüm yaşamalarına neden olmuştur. Mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda ortak bir düşünce kalıbı etrafında hareket eden ve yaşanan gelişmelere benzer tepkiler veren bireyler varken modern toplumlarda birbiriyle ters düşmekten çekinmeyen ve kişisel tercihlerini ortaya koyma konusunda cesaretli davranan bireyler bulunmaktadır. Bu durum, Durkheim'in modern toplumu dağınıklığından dolayı tutarsız bir bütün olarak görmesine ve toplumu bir arada tutacak bir bağ arayışına girmesine neden olmuştur. Söz konusu arayış ise modern devlet üzerinde durmasını bir zorunluluk haline getirmiştir.

Durkheim mekanik ve organik dayanışma ayrımını yaparken ilkel toplumları siyasal örgütlenmeden yoksun olarak, modern toplumları ise devletin varlığı ile birlikte tanımlar (Bottomore-Nisbet, 1997: 204). Bu bağlamda devlet toplumsal gelişmenin bir sonucudur ve Marx'ın düşünce dizgesinde olduğu gibi olumsuz bir yere konumlandırılmaz. Dolayısıyla hâkim sınıfın elinde tuttuğu bir baskı aracı olmaktan ziyade, üstlendiği işlevlerle toplumsal devamlılığı sağlayıcı bir aygıt olarak görülür. Nitekim nüfusun büyüklüğü ve karmaşıklaşan işbölümü, toplumsal işleyiş ve kontrol açısından modern devleti bir zorunluluk haline getirmiş ve modern toplumun büyüyen çapı ile doğru orantılı olarak siyaset aygıtının faaliyet alanı da genişlemiştir: “*Devlet ekonomik hayatla ve adaleti düzenlemekle, eğitimle ve hatta sanatsal ve bilimsel organizasyonlarla ilgilenir bir yapı haline gelmiştir*” (Giddens, 2010, s. 171). Söz konusu faaliyetler toplumun örgütlenmesine imkân verdiği için Durkheim modern siyasi otoritenin varlığını önemsemiştir. Ancak Durkheim'in sağlıklı bir toplumsal işleyişi tek başına siyasi bir otoriteden ziyade duygusal bağın varlığı ile birlikte mümkün görmesi, bu konuda modern devletin ötesinde bir arayışa girmesine neden olmuştur. Ona göre devlet toplumsal dünyadan en azından bir kademe uzaktadır, dolayısıyla hükümleri bir anlamda dışsal bir zorlamadır (Bottomore ve Nisbet, s. 206). Oysa meslek birlikleri hem otorite sağlamakta hem de bireyler arasında aidiyet hissi yaratan duygusal bağ içermektedir. Bu nedenle söz konusu yapılar ‘bireyin doğrudan sırtını dayamak için yeterince yakın olabileceği veya ona yeterince kalıcı bir perspektif kazandırabilecek’ tek gruptur (Giddens, 2010, s. 173). Dolayısıyla Durkheim modern toplumun örgütlenmesinde

siyaset aygıtının yetersizliğinin meslek birlikleri ile aşılabileceğini düşünmüştür. Çünkü meslek birliklerinde insanların hem birlikte yaşayıp sıkı temas içinde olup bu birleşme yoluyla oluşturdukları bütünü hissetmemeleri, bu bütüne bağlanmamaları, onunla uğraşmamaları, hal ve tavırlarında onu dikkate almamaları olanaksızdır (Durkheim, 2006, s. 70). Durkheim birlikler aracılığıyla toplumsal bütünleşmenin hayata geçeceğini ileri sürmüştür. Düşünce dizgesinde bu yapıları birey ile devlet arasında aracı olarak konumlandırması ise -sivil toplumun varlığına atıfla- devletin bünyesinde taşıdığı tiranlaşma riskinin ortadan kalkması amacıyla hizmet etmektedir. Çünkü devlet onu dengeleyecek hiçbir şey yoksa despotik bir hal alabilir (Durkheim, 2006, s. 113). Meslek birlikleri gibi ikincil yapıların varlığı, devletin demokratikleşme ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu, birliklerin sivil örgütlenmeler olarak hem bireyin haklarını savunabilmeleri hem de devlete bir karşı ağırlık olabilmeleriyle ilgilidir. Durkheim demokrasi unsurlarını bünyesinde barındıran bir modern devletin, organik işbölümüne dayalı modern toplumlarda bütünleşmeyi sağlama yeteneğinin olacağını dile getirmiştir.

Weber modern toplumu tüm sosyolojik düşünüşünün merkezinde yer alan 'rasyonelleşme' kavramı üzerinden çözümlenmiştir. Bu kavramın farklı içeriklere izin verir yapısından faydalanarak düşünce dizgesinin katmanlılığına uygun ve birbirini tamamlayan pek çok terim üretmiştir. Bunlardan biri olan 'biçimsel rasyonellik', onun modern toplumu açıklamada kullandığı kilit önemdeki terimlerden olmuştur. Biçimsel rasyonellik; hesaplanabilirliği yani niceliği vurgulayan, en iyi araç üzerinde odaklanma anlamında verimliliğe önem veren, işleyişin aynılığı üzerinden öngörülebilirliğe ilgi duyan, insani teknolojilerden insani olmayan teknolojilere geçişi temsil eden, belirsizliğin yerine denetimi koyan bir özellikler bütününe karşılık gelmektedir (Ritzer, 2013, s. 246). Her bir özellik modern toplumun üretim biçiminin de özeti gibidir. Bu açıdan kapitalist üretim biçiminin işleyiş prensiplerini, ekonomi kurumunun sınırlarının ötesine taşıyarak topyekün modern toplumu açıklamada kullandığı düşünülebilir. Nitekim ona göre sanayi işçilerinin üretim araçlarının sahibi olmamaları fabrikalarda etkisizleşmelerine neden olmuştur (Giddens, 2005a, s. 79). Ancak iş süreçlerinde yaşanan kontrol kaybı hayatın genelinde de söz konusudur ve modern birey kendisine sağlanan oy hakkına rağmen toplumsal süreçlerde inisiyatifini elinde bulunduramamaktadır. Bu nedenle Weber, nüfusun az olduğu ve herkesin vatandaş kabul edilmediği toplumlarda demokrasinin hayata geçirilebileceğini ancak hızlı bir nüfus artışına karşılık gelen ve herkesin vatandaşlık statüsünü elde ettiği modern toplumlarda bunun mümkün olmadığını düşünmüştür. Her ne kadar kapitalist üretim biçiminden yola çıkarak böyle olumsuz bir saptamada bulunsa da göz ardı edilmemesi gereken, Weber'in Marx'taki alt yapı-üst yapı ilişkisine inanmadığı ve ekonomik süreçleri de rasyonelleşme kavramı üzerinden ele aldığıdır. Weber'in 'modern toplumun irrasyonellikleri' olarak gördüğü bir başka olumsuz saptaması doğrudan değerler konusu ile ilgili olmuştur. Ona göre biçimsel rasyonelliğin yukarıda sayılan özellikleri ile kendisini oluşturan modern toplumda, ulaşılmak istenen amaçlar ve seçilen araçlar eşitlik, adalet gibi insani değerlerden bağımsız olarak hesaplanmaktadır. Bu ise Weber'in 'amaçsal akılcı eylem' olarak tanımladığı ve bireylerin sadece başarıya odaklanıp sergiledikleri davranışların olumsuz getirilerini göz ardı ettikleri bir eylem biçimine karşılık gelmektedir. Weber bireyler üzerinde yarattığı söz konusu davranışsal etki nedeniyle biçimsel rasyonelliğin modern toplumda bir anlam yitimine karşılık geldiğini düşünmüş ve "... insanların tutum ve zihniyetinde yol açtığı değişimlerle ilgili olarak Friedrich Schiller'in 'dünyanın tatsızlaşması' deyimini kullanmıştır" (Weber, 2014, s. 100). Dolayısıyla hem tek tek bireyler hem de genel yapı açısından modern toplumun bir yüzeyselleşme içerdiğini vurgulamıştır. Ancak düşünce dizgesinde biçimsel rasyonelliği sadece bireyler ve oluşturdukları toplumu çözümlerken kullanmamış, modern devleti de bu kavram üzerinden ele almıştır.

Weber geniş bir alana yayılan sosyolojik ilgisi içerisinde meşru olan ve olmayan temelleri ile egemenlik kavramı üzerine de düşünmüş ve özellikle ilkinin karşılık geldiği otoriteyi detaylı bir biçimde tanımlamıştır. O, tarihin çeşitli dönemlerinde ortaya çıkmış otorite biçimlerini geleneksel, karizmatik ve rasyonel-yasal olmak üzere üç başlık altında incelemiştir. Geleneksel otorite, “*eski geleneklerin kutsal niteliği ve gelenek tarafından otoriteyi kullanmaya çağrılanların meşru olduğu...*” (Aron, 1994, s. 385) inancına dayanırken karizmatik otorite, “*... bir kişinin kutsal niteliğine ya da kahramanlık gücüne ve onun tarafından getirilen ya da yaratılan düzene gösterilen olağanüstü bir bağlılığa...*” işaret etmiştir (Aron, 1994, ss. 385-386). Weber ilk otorite biçimi ile daha çok ilkel ya da kırsal toplumları çözümlerken ikincisi ile peygamberlerden krallara çeşitli zamanlarda tarihsel akışa yön vermiş liderleri ve içinde yaşadıkları toplumları açıklamıştır. Ancak üzerinde en kapsamlı olarak durduğu otorite biçimi rasyonel-yasal otorite olmuştur. Çünkü hesaplanabilir, verimli, öngörülebilir, teknolojik ve denetimci olma özelliklerini bünyesinde barındıran biçimsel rasyonelliğin siyaset kurumu içerisinde kendisini bu otorite tipi üzerinden açığa çıkardığını düşünmüştür. Rasyonel-yasal otorite, normatif kuralların meşruluğu ve bu yasalara göre egemenlik konumuna getirilenlerin, emir verme hakkı olduğu inancına dayalıdır (Weber, 2012a, s. 54). Yani otoritenin meşruiyet kaynağı ne gelenekler ne de bir şahsın sıra dışı varlığıdır. Toplumsal işleyiş her şeyin üstünde kabul edilen kanunlar aracılığıyla sağlanır ve yönetilenler kadar yönetenler de kanunlara bağlı olmakla yükümlüdür. Weber’e göre, bu otorite tipi kendisini bir yönetim ve örgüt modeli olarak bürokrasi ile ortaya koymaktadır. Her bir özelliğini maddeler halinde detaylandıran Weber’e göre bürokrasi; herkesin görev tanımının net olarak yapıldığı, hiyerarşik bir biçimde örgütlenmiş, uzmanlaşmaya yönelik eğitimle görev yeterliliğine sahip kişilerin istihdam edildiği, sahip olunan yetkilerin ve kullanılan araçların yetki sahibi açısından bir mülkiyete dönüşmediği ve yürütülen işlemlerin yazılı olarak kaydedildiği bir yönetim aygıtıdır (2012a, s. 57-59). Söz konusu özellikleri ile Weber bürokrasinin, modern toplumun idari işlerinin yürütülmesinde kullanılacak en ideal model olduğunu düşünmüştür. Bu noktada göz ardı edilmemesi gereken şey, ideal olarak tanımladığı bürokrasinin aynı zamanda mevcut modern devlet yapısının bir olumlaması olduğudur. Yani Weber bürokrasi aracılığıyla modern toplumun dayandığı biçimsel rasyonelliğin siyaset kurumundaki karşılığı olan modern devleti çözümlenmiş ve buna rasyonel-yasal otorite adını vermiştir. Çünkü ekonomik işlemlerin hızlı ve dakik bir biçimde gerçekleşmesini gerektiren kapitalist ekonomi bunu talep etmektedir. Modern devletin irili ufaklı her türlü ekonomik süreci kanunlarla düzenlemesi, onu kapitalizmin hem ihtiyaç duyduğu hem de sayesinde geliştiği bir unsur haline getirmiştir. Tersine bir biçimde Weber açısından modern devletin gelişimi de kapitalizmin çeşitli aşamalardan geçerek serpilmesi ile doğru orantılı bir süreç olmuştur. Dolayısıyla göz ardı edilmemesi gereken Weber’in Marx’ın düşünce dizgesinde yer alan alt yapı-üst yapı ilişkisine modern devleti çözümlerken de yer vermediğidir. O, kapitalizmin varlığına mutlak bağlı bir devlet çözümlenmesi yapmamış ve ekonomik süreçlerden daha fazla, bu süreçleri organize eden siyaset aygıtı üzerinde durmuştur. Nitekim rasyonel-yasal otorite tanımlamasında modern devleti sadece kapitalizmin talepleri ile değil, modern toplumun ihtiyaçlarının tamamı ile açıklamıştır. Bu nedenle sahip olduğu nüfus, işbölümü ve değerlerle modern toplumun işleyişini modern bürokrasi ile mümkün görmüştür. Ancak modern devlete yüklediği olumlu anlam, bu yapı ile ilgili olumsuz saptamalarda bulunmasına engel olmamıştır. Weber, örgütlenme mantığının ürettiği rutinler ve formaliteler nedeniyle modern bürokrasinin içerisindeki insanları bir makine dişlisine dönüştürdüğünü savunmuştur. Ona göre, “*... profesyonel bürokrat işine tüm maddi ve manevi varlığıyla zincirlenmiştir*” (Weber, 2014, s. 336). Bu nedenle modern toplumun işleyişi açısından söz konusu yapıyı aynı zamanda bir umutsuzluk unsuru olarak çözümlenmiştir. Modern bürokrasi işleyiş biçimi ile içinden çıkılması gittikçe zorlaşan bir kafese dönüşmekte ve ona hizmet eden bireylerin

özgünlüklerini ve özgürlüklerini tehdit etmektedir. Bu ise Weber açısından biçimsel rasyonelliğin siyaset kurumu üzerinden modern toplumda yarattığı bir tahribat olmaktadır. Ancak Weber tüm eleştirilerine karşın ne rasyonel-yasal otorite üzerinden modern devlete bir alternatif önermiş ne de örgütlenme ve yönetim modeli olarak bürokrasinin ideal olduğu fikrinden vaz geçmiştir.

Marx, Durkheim ve Weber modern devlet ile ilgili birbirinden farklı bakış açılarına sahip olmuşlar ve konu ile ilgili olarak dillendirdikleri görüşler Klasik Dönem sosyolojisini zenginleştirmiştir. Bu bağlamda üç sosyoloğun modern siyaset aygıtı üzerine düşünsel farklılaşmasının kaynağında, modern toplumları çözümleyiş biçimlerinin birbirine benzemezliği vardır. Marx'ın modern toplumu barındırdığı ekonomik adaletsizliklerle kavraması, burjuvazinin elinde bir güç olduğunu düşündüğü modern devleti ortadan kaldırılması gereken bir araç olarak görmesine neden olmuştur. Durkheim'ın organik işbölümünün temsil ettiği gelişim ile modern toplumu olumlar bir tutum takınması, meslek birlikleri gibi demokratik unsurlara yer veren bir modern devletin bu toplumun sorunlarını çözebileceği inancını taşımasını sağlamıştır. Weber'in ise modern toplumun ürettiği sorunlara değinmekten kaçınmazken onu Batı'nın ulaştığı en ileri aşama saymaktan imtina etmemesi, toplumsal işleyiş açısından modern devleti alternatifi olmayan bir zorunluluk biçiminde işlemesine yol açmıştır. Dolayısıyla Marx modern devleti toplumsal sorunların devam etmesinin nedeni, Durkheim bazı iyileştirmelerle sorunların çözümü, Weber ise işleyiş açısından varlığı tartışmasız bir yapı olarak analiz etmiştir. Her üç sosyoloğun modern devleti ele alış biçimlerindeki bu farklılık, siyaset kurumunun şiddet aracı olan modern ordulara dair söylediklerine de yansımıştır.

Marx'ın sınıfsal bir çatışmanın altını çizen sosyolojisinde burjuvazi-işçi sınıfı karşıtlığı, toplumsal zenginliğin eşit paylaşılmaması sorununun hiç olmadığı kadar büyüdüğü bir dönemi imlemektedir. Ona göre, burjuva çağının ayırt edici özelliği sınıf çelişkilerini yalınlaştırmış olmasıdır (Marx ve Engels, 1968, s. 43). Bu nedenle Marx, 'praxis'in yani eyleme geçmenin altını çizmiştir. Onun söz konusu vurgusunu hem doğallığında gerçekleşecek bir akış hem de bir istek olarak okumak mümkündür. Çünkü kapitalist ekonomik işleyiş Marx'a göre, burjuvazinin gittikçe zenginleşirken işçi sınıfının yoksullaşması kaçınılmazlığına ve en nihayetinde kendisini ortadan kaldıracak açmazlara sahiptir. Ancak yaşanan eşitsizliklerin ortadan kalkmasını sağlamak ahlaki bir sorumluluğa da karşılık gelmektedir. Dolayısıyla Marx işçi sınıfının derin krizler karşısında harekete geçeceğini ve bunun tarihsel görevi olduğunu düşünmüştür. Nitekim onu bir sınıf olarak değil de hemen bütün toplumun temsilcisi olarak sunması, tek egemen sınıfın karşısında toplumun tüm kitlesi olarak görmesi bu nedenledir (Marx ve Engels, 2010, s. 77). Bir anlamda işçi sınıfının sergileyeceği eylem, Marx'ın gözünde toplumun sorunlarının tüm tarihsel birikmişliği ile çözülmesi anlamına gelmiştir. Bu noktada Marx'ın kapitalist düzenin ürettiği eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını sağlayacak bir yol olarak devrim düşüncesine yoğunlaştığı görülmektedir. Çünkü devrimin ötekini deviren sınıfa, eski sistemin kendisine bulaştırdığı pislikleri süpürmek ve toplumu yeni temeller üzerine kurmaya elverişli bir hale getirmek olanağını sunduğunu düşünmüştür (Marx ve Engels, 2010, s. 67). Bu eylem biçimi konusunda, özellikle Fransız İhtilali'nde ortaya çıkan kitleliliğin sağladığı düzen değişikliğinin ona ilham verdiği söylenmelidir. Marx devrim sürecinde belirecek şiddeti 'kendi içerisinde anlaşılır' görmüş ve "... sınıf karşıtlığı üzerine kurulmuş bir toplumun son hamlesinde göğüs göğüse gelmesinde, acımasız bir kavgaya tutuşmasında şaşacak ne var ki?" (Bottomore ve Rubel, 2006, s. 292) demeyi ihmal etmemiştir. Üstelik ona göre burjuvazi bu şiddetin yabancı da değildir. Bir anlamda feodalizmi devirmekte kullandığı silahlar kendisine çevrilmiştir (Marx ve Engels, 1968, s. 49). Ayrıca aynı silahları -1848 Haziran'ında olduğu gibi- işçi sınıfına ve Batı-dışı sömürgecilik alanlarında yerli üretici güçlere karşı kullanmaktan da imtina etmemiştir (Marx, 2011, s. 730). Kuşkusuz

burjuvazinin sahip olduğu şiddet deneyimi, denetimi altında tuttuğu silahlı güçlerin varlığından bağımsız değildir. Ancak Marx burjuvazinin 'içeride' ve 'dışarıda' uyguladığı şiddeti, proletarya merkezli olası/olması gereken şiddeti çözümlemek için ele almıştır. Buna bağlı olarak şiddet temasını genelde devlet kaynaklı değil, devlete yönelmiş meşru bir tepki olarak çözümlendiği görülmektedir. Söz konusu yaklaşımı, modern siyaset aygıtının iç ve dış egemenlik iddiasını korumak amacıyla meydana getirdiği modern ordular üzerinde pek fazla durmamasına neden olmuştur. Nitekim *Fransa'da İç Savaş* adlı eserinde, yerine silahlı halkı koyarak orduyu ortadan kaldıran Paris Komünü'nün büyük bir harcama kaynağını kısıtladığını dile getirdiği görülmektedir (Durand, 2010, s. 82). Herhangi bir modern devletin sınırları içerisinde cereyan eden huzursuzlukları işçi sınıfı mücadelesi, başka devletlerle yaşanan gerginlikleri ise işçilerin evrensel birlikteliği üzerinden algılaması da modern orduların her iki cephede devletin devamlılığını sağlayan birer araç olarak işlev gördükleri gerçeğini önemsememesini pekiştirmiştir.

Durkheim şiddet temasını, yaptığı mekanik ve organik dayanışma ayırımından yola çıkarak çözümlenmiştir. İnsanların benzeştikleri tüm toplum modellerinin tersine modern toplumlarda, rekabetin yerine birbirini tamamlamanın önem kazandığını vurgulamıştır. Bu durum ona göre, artan işbölümüne bağlı olarak insanların birbirleriyle çatışmaları değil, dayanışmaları sonucunu doğurmuştur (Ritzer, 2013, s. 199). Dolayısıyla Durkheim'in organik dayanışma bağlamında şiddeti, 'etkisini yitiren bir olgu' biçiminde kavradığı görülmektedir: Mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplumlarda yaygın olarak görülen savaş, modern toplumlarda "... giderek daha çok kesik kesik ve daha az olağan hale gelmiştir" (Durkheim, 1958, s. 53). Her modern devletin sınırlarını genişletip uzatmayı değil, kendi evini düzenli tutma idealini hayata geçireceğini ve uluslararası alanın da barışçıl bir insanlık düzenine karşılık geleceğini düşünmesi bu nedenledir. Ancak Durkheim içinde yaşadığı 'şimdi'nin olumlaması olarak görülebilecek saptamalarının yanı sıra, modern toplumların örgütlenme sorunlarından bağımsız olmayan bazı anormal eğilimler de sergileyebildiklerini söylemiştir. Bunlardan ilki, şiddetin bireyselleştiği intihar olgusudur. O, "*Kuşkusuz bugün bizim bildiğimiz ama daha yalınkat varlıkların bilmediği birçok zevkler vardır. Ama buna karşılık biz, onlar için söz konusu olmayan birçok acılarla karşı karşıyayız...*" (Durkheim, 2014, s. 282) diyerek modern toplumdaki intihar vakalarına dikkat çekmiştir. Bu olguyu toplumsal bir gerçeklik olarak çözümlenmiş ve intiharın hemen hemen yalnız uygarlığın ilerlemesiyle birlikte ortaya çıktığını belirtmiştir (Durkheim, 2014, s. 287). Kuşkusuz ilkel toplumlarda da intihar vakaları vardır. Ancak bu vakalar daha çok bir özveri ve kendini adama eylemidir. Modern toplumlarda ise gerçek intihar dediği daha çok üzüntüden kaynaklanan vakaların yaygın olduğunu söylemiştir. Bu üzüntünün nedenini sorgulayan Durkheim, modern toplumlarda her zaman çok adaletli olmasa da ortalama refah düzeyinin sürekli bir artış gösterdiğini dile getirmiş ve modern insanın acısını çektiği huzursuzluğun ekonomik değil, tinsel yoksulluğun göstergesi olduğunu savunmuştur (Durkheim, 2013, s. 407-408). Söz konusu toplumsal hastalığı hafifletmenin birey ile devlet arasındaki dengeyi sağlayan meslek birliklerinin yaygınlaştırılması yoluyla mümkün olduğunu, bu yapılara dâhil olan bireylerin geliştirecekleri aidiyet duygusuyla kendilerini daha güçlü hissedeceklerini belirtmiştir. Durkheim modern toplumlarda gözlemlendiği ikinci anormal eğilimi, 'zorunlu işbölümü' tanımlaması üzerinden açıklamıştır. Bu işbölümü biçimi, ekonomik süreçlerde güç ve statü sahibi birey, grup ve sınıfların haksız belirleyicilikleri ile toplumsal huzursuzlukların ortaya çıkmasına karşılık gelmektedir. Ona göre, organik dayanışmanın hâkim olduğu modern toplumlarda ekonomik ilişkiler normatif kuralların yazılı olduğu sözleşmeler aracılığıyla yürütülmektedir. Söz konusu kuralların saptanmasında taleplerin karşılıklı olarak konuşulması yerine, bir sınıfın diğerine kendi isteklerini dayatması ise memnuniyetsizliğe ve toplumsal çatışmaya yol açmaktadır. Oysaki içsel bir kendiliğindenlik ile bireylerin girişimlerini engelleyecek hiçbir şey olmadan hayata geçirilmiş

işbölümü, toplumsal huzursuzlukların da önünü alacaktır (Durkheim, 201, s. 429). Bu sözler, düşünce dizgesindeki dayanışma vurgusuna rağmen Durkheim'in 'güncel' olarak yaşanan ekonomi temelli çatışmalara bir parantez açma ve mevcudu açıklama ihtiyacı duyduğunu göstermektedir. O, toplumsal uyumun ortadan kalktığı söz konusu anomali durumunda organik dayanışmanın hayata geçmediğini ve toplumsal çatışmanın işbölümünden değil, haksız hukuki üstünlükten kaynaklandığını düşünmüştür. Sergilediği tavrıyla Durkheim, Marx'a yaklaşarak sınıf temelli sorunların varlığını göz ardı etmemiş ancak huzursuzluğun ortadan kaldırılmasında devrimci şiddeti de bir çözüm olarak görmemiştir. Dolayısıyla sınıf mücadelesini, özellikle işçi ve işveren arasındaki çatışmayı günümüz toplumunun temel ögesi, hatta tarihsel gelişmenin gücü olarak düşünmeyi kabul etmediği söylenmelidir (Aron, 1994, s. 263). Bunun yerine, sınıfsal ayrıcalıkların önemsizleştiği ve yetenek ile kapasitenin belirleyici olduğu bir işbölümü işleyişi üzerinde durmuştur (Giddens, 2010, s. 140). Ki, söz konusu işleyiş ile organik dayanışmanın tam olarak hayata geçtiği bir düzeni işaret etmiştir. Toplumların en nihayetinde denge durumuna erişecekleri ön kabulüne sahip olması ise 'zorunlu işbölümü'nün geçici olduğu ve modern toplumların kalıcı bir uyuma ulaşacakları inancını pekiştirmiştir. Durkheim bireysel ve toplumsal boyutlarıyla ele aldığı şiddeti, modern toplumlarda görülen bir anomali olarak nitelendirmiştir. Dayanışmaya verdiği önem ve organik dayanışmaya yüklediği anlam, modern dünyayı bireysel ya da kitlesel şiddetin geride kaldığı bir aşama olarak kurgulamasını sağlamıştır. Yukarıda değinilen geçici anomali durumları dışında, savaşın 'artık' seyrekleşen ve olağan dışı kabul edilen bir olgu haline geldiğini düşünmesi de bundandır. Uluslararası alanda her modern devletin barışçıl bir politika izleyeceğine duyduğu inanç, sürekli ve örgütlü şiddetin kaynağı konumundaki modern ordular üzerine odaklanmamasına neden olmuştur. Durkheim'in bu sonucun ortaya çıkmasını sağlayan ön kabullerini ise Giddens, "... devleti askeri iktidarla bağlantılı bir ulus devlet olarak analiz etmekten alıkoyan..." etkenler olarak açıklamıştır (2005b, s. 38).

Weber'in meşru egemenlik biçimleri üzerine detaylı bir düşünüş sonucunda yaptığı geleneksel, karizmatik ve rasyonel-yasal otorite ayrımı ile doğrudan devleti sorguladığına yukarıda değinilmişti. Ona göre devlet, kurallarının uygulanmasında idari yürütme memurlarının meşru olarak fiziksel güç kullanma tekeline sahip olduğu kurumlaşmış nitelikteki sürekli siyasal birliktir (Weber, 2012a, s. 42). Söz konusu tanımlamada dikkati çeken nokta, Weber'in ordu başta olmak üzere şiddet araçlarını siyaset aygıtının unsurlarından biri olarak aldığıdır. O, iktidarların varlıklarını devam ettirmek için şiddete dayalı eylem uygulamalarının ya da uygulama tehdidiyle hareket etmelerinin geleneksel otorite biçimlerinden itibaren var olduğunu söylemiştir. Örneğin Hindu literatüründe bir hükümdarın komşularını güç ya da hileyle buyruğu altına almayı düşünmemesinin anlaşılabilir bulunduğunu aktarmıştır (Giddens, 2005b, s. 79). Ancak ilkelden feodale geleneksel otorite biçiminin hâkim olduğu tüm toplum modellerinde meşru güç kullanma yetkisinin sadece devlete ait olmaması, örneğin Orta Çağ Avrupa'sında silah taşıma hakkı olan herkesin bu aracı serbestçe kullanabilmesi, şiddet tekeli üzerinden yaptığı devlet tanımlamasında Weber'in daha çok modern devleti tarif ettiğini göstermektedir. Nitekim modern siyaset aygıtı; net bir görev tanımı ve dağılımı içermesi, hiyerarşik bir biçimde örgütlenmesi, eğitimli uzman personel istihdam etmesi, yetki ve kullanılan araç mülkiyetinin bunları kullanan personele ait olmaması ve işlemlerin yazılı belgeler aracılığıyla yürütülmesi gibi özellikleri ile merkezileşmiş bir yapıya sahiptir. Bu noktada iç ve dış egemenlik iddiasını devam ettirmek amacıyla inşa ettiği modern ordularda da benzer bir örgütlenme mantığını hâkim kılması, şiddet tekeline sahip olmasını kolaylaştırmıştır. Ki Weber, 'güncel' savaşın makineleşmiş bir savaş olduğunu ve merkezileşmeyi zorunlu hale getirdiğini söylemiştir (2012b, s. 347). Bu bağlamda modern ordular zorunlu güç kullanım araçlarının açık olarak tanımlandığı ve kullanımının belirli şartlara bağlandığı, rütbelere

dayalı sıkı bir dikey yetki dağılımının olduğu, teorik ve pratik yönleriyle modern savaş eğitimini almış personele sahip ve söz konusu personelin maaşlı memur statüsüyle görevlendirildiği bir yapılanma olarak ortaya çıkmıştır. Weber'in gözünde bu, devlet ile şiddet araçları arasında rasyonelleşmeye dayalı yeni bir ilişkiye işaret etmektedir: Modern ordular devletin izin verdiği ya da onayladığı güç kullanımının meşru araçları olarak işlev yüklenmişlerdir. Rasyonel-yasal otorite biçimi olarak yönelttiği eleştirilere karşın Weber'in modern devleti 'alternatifsiz' görmesi, ona yönelik olumlularının modern ordular üzerinden de devam etmesini sağlamıştır. Weber, şiddet tekeli elinde toplayarak kendi dışındaki kaynakları gayrimeşru ilan eden modern devleti, devlet-şiddet ilişkisi açısından gelinebilecek en ileri aşama olarak görmüş ve söz konusu ilişkinin şiddeti rasyonalize ettiğini düşünmüştür. Bu noktada Durkheim'in tersine şiddet ile arasına mesafe koymamasına ve şiddeti toplumsal işleyiş açısından doğal bir olgu olarak kabul etmesine karşın, Weber'in sınıfsal çatışmaları ve devrimci şiddeti onaylamadığı ancak modern devletin iç ve dış egemenlik iddiasını devam ettiren yapılar olarak modern orduların varlığını gerekli gördüğü söylenmelidir.

Marx, Durkheim ve Weber modern orduları sosyolojik görüşlerinin bütünlüğü içerisinde ve bu bütünlüğe tutarlı olarak çözümlenmişlerdir. Dolayısıyla her birinin modern orduları ele alış biçimi ve yoğunluğu birbirinden farklı olmuştur. Bu bağlamda Marx'ın tarihi topyekün sınıf mücadelesi olarak tanımlayarak hem bilimsel gereklilik hem de tarihsel sorumluluk algısıyla işçi sınıfını değişimin baş aktörü görmesi, siyasi gücü elinde bulunduran burjuvaziye yönelmiş kitlesel şiddete odaklanmasına neden olmuştur. Söz konusu yaklaşımın konumuz açısından ortaya çıkardığı sonuç ise devlet aygıtının ve sahip olduğu araçların gayrimeşruluğu ön kabulüyle modern ordular konusuna yoğun bir mesai harcamamasıdır. Diğer taraftan Durkheim, bireysel ve toplumsal boyutlarıyla şiddet teması üzerinde durmasına rağmen, onu olağan bir gerçeklik olarak algılamamıştır. Modern toplumları savaşa ihtiyaç duyulmayan bir gelişmişlikle özdeşleştirmiş ve devletin de dahlinin olduğu sınıf temelli toplumsal huzursuzlukları geçici bir anomali hali olarak görmüştür. Tüm bu bakış açısının, modern orduların Durkheim'in düşünce dizgesinde önemli bir yer kaplamadığı anlamına geldiğini söylemek yanlış bir saptama olmayacaktır. Weber ise şiddet teması ve modern zamanlardaki karşılığı üzerinde detaylı olarak durmuştur. Devlete yönelmiş biçimi haricinde şiddeti olağan kabul etmesi hem eserlerinde ilgili temaya dair pek çok malzemeye yer vermesini mümkün kılmış hem de modern orduları bir zorunluluk olarak algılamasını sağlamıştır. Üç sosyoloğun modern orduları çözümlemiş biçimlerindeki farklılık görüldüğü gibi şiddeti nasıl algıladıkları dışında, modern devleti nereye konumlandıkları ile de yakından bağlantılı olmuştur. Nitekim Marx'ın modern siyaset aygıtını tarihteki diğer örnekleri gibi belli bir sınıfın egemenlik aracı olarak görüp onun ortadan kaldırılması gerektiğini savunması, Durkheim'in toplumsal dayanışma konusunda devletin yetersizliğinden bahsedip meslek birliklerini ön plana çıkarması ve Weber'in ürettiği olumsuzluklara rağmen modern devletle ilgili olumlu bir tavra sahip olması bu saptamayı destekler niteliktedir.

4. SONUÇ

15. yüzyıldan itibaren Batı-dışı ile kurulan yeni ilişkiler Batı'da yüzyıllara yayılan köklü dönüşümler yaratmıştır. Orta Çağ'ın ekonomik açıdan tarıma ve siyasi açıdan dağınık egemenlik birimlerine dayanan 'sınırlı' yapısı, bu yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. Afrika, Hindistan ve Amerika gibi dünyanın farklı coğrafyalarının zenginliklerinden ve insan gücünden yararlanma imkânına kavuşulması, ticari faaliyetlerin yoğunlaşmasını ve önemli bir sermaye birikiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Merkezîyetçi örgüt yapıları ve modern devletin ilk biçimleri olarak monarşiler ise söz konusu ilişkilerin Batı-ıçi ve dışında organize edilmesi zorunluluğu ile 17.

yüzyıldan itibaren vücuda gelmiştir. Modern siyaset aygıtı, her bir Batılı gücün değişime uyum sağlama ve değişimi kontrol altına alma isteğinin bir yansıması olmuş, taşıdığı iç ve dış egemenlik iddiasını modern ordular aracılığıyla devam ettirmiştir. Modern dünyanın ortaya çıkışı olarak değerlendirilebilecek söz konusu gelişmeler, yeni bir üretim biçimine karşılık gelen sanayi devrimi ile ekonomik açıdan ve ulus-devlet modelinin ortaya çıkmasına sahne olan 1789 Fransız İhtilali ile siyasi açıdan olgunlaşma yaşamıştır. Ancak modern dünya başlangıcından itibaren sadece ekonomik ve siyasi değişimlerin toplamı olarak alınamayacağı gibi, anılan iki olayı da yine ekonomi ve siyaset başlıkları altında sınırlandırarak değerlendirmek eksik bir tablo ortaya çıkaracaktır. Bu bağlamda Batı'da 15. yüzyıldan itibaren yaşanmaya başlanan ve yüzyıllara yayılan gelişmelerin eş zamanlı toplumsal sonuçlar yarattığını göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim modern dünyanın olgunlaşmasına karşılık gelen sanayi devrimi ve Fransız İhtilali, kendisine toplumu konu edinen sosyoloji disiplininin ortaya çıkışına da kaynaklık etmiştir.

Sanayi devrimi ve Fransız İhtilali, yarattıkları toplumsal sonuçlar itibariyle Batı'da keskin kopuşlara karşılık gelmiştir. Bu noktada Comte'un toplumsal alanı her şeyin üstünde algılaması ve onu kontrol altına alınması gereken bir gerçeklik olarak kavraması kendi içerisinde anlaşılabilir ki, Comte kurucusu olduğu sosyolojiye öncelikle toplumu anlamak ve açıklamak işlevlerini yüklemiştir. Bu sosyal bilim disiplininin 19. yüzyıl Fransa'sında ortaya çıkması, modern dünya ile olan göbek bağına ortaya koymaktadır. Toplumsal olaylar önceki dönemlerde de üzerinde durulan malzemeler olmuş ancak ilk defa Comte aracılığıyla sistemli bir bilgi türü çerçevesinde işlenmiştir. Dolayısıyla sosyoloji; modern dünyanın Batı'da sanayi devrimi ve Fransız İhtilali ile keskinleşen sorunlarına çözüm üretmek, yani modern toplumsal süreçleri kontrol altına almak amacıyla ortaya çıkmıştır. Nitekim sosyolojinin kurulup geliştiği Klasik Dönem'inde pek çok konunun anlaşılacak ve açıklanacak amacıyla masaya yatırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda modern devletin ulus-devlet modeli üzerinden olgunlaşması ve şiddet tekelini eline alması anlamına gelen modern orduların inşası, sosyolojinin Klasik Dönemi'ne denk gelmektedir. Söz konusu eş zamanlılık her iki konunun ilk sosyologlar tarafından nasıl ve ne kadar ele alındığı üzerinde durulmasını, dönemin hem genel havasının hem de ilgili konulardaki vizyonunun anlaşılması açısından önemli hale getirmektedir.

Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber birbirlerine zıt denilebilecek sosyolojik görüşlere sahip Klasik Dönem sosyologlarıdır. Her iki konuyu ele alış biçimleri düşünce dizgelerinin bütünlüğü ile uyumlu ancak birbirlerinden farklı olmuştur. Marx modern devleti, burjuvazinin kontrolü altındaki bir araç olarak görüp onun 'zamanla' ortadan kaldırılması gerektiğini savunurken Durkheim ile Weber bazı sorunlarına rağmen modern siyaset aygıtının varlığının bir zorunluluk arz ettiğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla Marx'ın tersine diğerlerinin reformist bir yaklaşım sergiledikleri ve modern toplumun sorunlarının siyaset aygıtından bağımsız çözülemeyeceği inancını taşıdıkları söylenebilir. Ancak göz ardı edilmemesi gereken, her birinin modern toplumun sorunlarını modern siyaset aygıtından bağımsız ele almadıklarıdır. Bu aygıtın araçlarından biri olarak modern ordular bağlamında şiddet üzerine düşündüklerine bakıldığında ise Marx ve Weber'in bu temaya birbirlerine göre zıt noktalardan ancak meşru bir anlam yükledikleri, buna karşın Durkheim'in kaynağı ne olursa olsun şiddeti 'gayrimeşru' algıladığı görülmektedir. Genel olarak dikkati çeken, hiç birinin modern şiddet aygıtını merkeze alan çalışmalar yapmadığıdır. Mevcut tercih, modern devletin iç ve dış egemenlik iddiasının araçları olan modern orduların toplumsal alana dâhil ancak tali bir mesele olarak algılanması ile ilgilidir. Nitekim sosyoloji disiplini içerisinde orduların bir araştırma konusu haline gelmesi II. Dünya Savaşı sonrasını bulmuştur. Bu bağlamda Klasik Dönem sosyologları hem birer sosyal birim olarak algılamaktan uzak oldukları hem de yaşanan toplumsal sorunların kaynağı olarak görmedikleri için modern

orduları, modern toplum ve devleti açıklama konusunda işlerine yaradığı kadarıyla ele almışlardır. Marx, Durkheim ve Weber'in sosyolojik çalışmaları içerisinde modern ordulara ayırdıkları yeri de bu arka plan ışığında değerlendirmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aron, R. (1994). *Sosyolojik düşüncenin evreleri* (K. Alemdar, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi, 3. Basım.
- Bottomore, T. ve Nispet, R. (1997). *Sosyolojik çözümlemenin tarihi* (Yayına Hazırlayan: Mete Tunçay & Aydın Uğur). Ankara: Ayraç Yayınevi, 2. Basım.
- Bottomore, T. ve Rubel, M. (2006). *Marx'ın sosyolojisi* (Z. Bilgin, Çev.). İstanbul: Çivi Yayınları.
- Braudel, F. (1996). *Uygurlıkların grameri* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çıvgın, A. (2018). Savaştan sürekli barışa: platon ve kant. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (9), 109-127.
- Durand, J. P. (2010). *Marx'ın sosyolojisi* (A. Aktaş, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları, 4. Baskı.
- Durkheim, E. (1958). *Professional ethics and civil morals* (C. Brookfield, Çev.). USA: The Free Press.
- Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji dersleri* (A. Berktaş Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar* (Z. İlkelen Çev.). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal işbölümü* (Ö. Ozankaya Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi, 2. Basım.
- Giddens, A. (2005a). *Sosyoloji: kısa fakat eleştirel bir giriş* (Ü. Battal Yıldız Çev.). Ankara: Phoenix, 2. Basım.
- Giddens, A. (2005b). *Ulus devlet ve şiddet* (C. Atay Çev.). İstanbul: Devın Yayıncılık.
- Giddens, A. (2010). *Kapitalizm ve modern sosyal teori* (Ü. Tatlıcan Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Basım.
- Gulbenkian Komisyonu (1996). *Sosyal bilimleri için* (Ş. Tekeli Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Huberman, L. (1995). *Feodal toplımdan yirminci yüzyıla* (Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Huntington, S. P. (2006). *Asker ve devlet: sivil-asker ilişkilerinin kuram ve siyaseti* (K. U. Kızılaslan Çev.). İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2. Basım.
- Marx, K. ve Engels, F. (1968). *Komünist manifestos* (Gaybiköylü Çev.). Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2010). *Alman ideolojisi (Feuerbach)* (S. Belli Çev.). Ankara: Sol Yayınları, 7. Baskı.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman ideolojisi* (T. OK ve O. Geridönmez Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K. (2011). *Kapital* (A. Bilgi Çev.). C. II. Ankara: Sol Yayınları, 8. Basım.
- Ritzer, G. (2013). *Klasik sosyoloji kuramları* (H. Hülür Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Sarıca, M. (1995). *Fransız ihtilali*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 3. Basım.

- Sezer, B. (1991). Batı sosyolojisinin doğu toplumlarına yaklaşımı. *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Wallerstein, I. (1996). *Tarihsel kapitalizm* (N. Alpay Çev). İstanbul: Metis Yayınları, 2. Basım.
- Weber, M. (2012a). *Bürokrasi ve otorite* (H. B. Akın Çev). Ankara: Adres Yayınları, 5. Basım.
- Weber, M. (2012b). *Ekonomi ve toplum* (L.Boyacı Çev).İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2014). *Sosyoloji yazıları* (T.Parla Çev). İstanbul: Deniz Yayınları, 14. Baskı.

KİŞİ BAŞI MİLLİ GELİRDEKİ BÜYÜMENİN KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BALTİK ÜLKELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ UYGULAMASI

Cansu ŞARKAYA İÇELLİOĞLU¹

Atıf/©: İçellioğlu, C., Ş. (2018). Kişi başı milli gelirdeki büyümenin kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisi: Baltık ülkeleri üzerine panel veri uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (3), 1877-1888. doi: 10.17218/hititsosbil.412063

Özet: Çalışmanın amacı, kişi başına milli gelirdeki büyümenin kadınların işgücüne katılım oranı üzerindeki etkisini incelemektir. İlk bölümde, kadınların işgücüne katılımını etkileyen sosyo-ekonomik faktörler literatür taraması yapılarak araştırılmıştır. İkinci bölümde Baltık ülkeleri olarak ifade edilen Letonya, Litvanya ve Estonya’da 15-64 yaş arasındaki kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranları ile kişi başına milli gelirdeki büyüme oranı arasındaki ilişkiler, 2000-2016 yılları arasındaki dönem için panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Modelde gözlemlenemeyen zaman etkisinin varlığı ve tesadüfi etkilerin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Varsayımlardan sapmalar düzeltildiğinde, kişi başına milli gelir arttığında kadınların işgücüne katılımlarının düştüğü, fakat erkeklerin işgücüne katılımları üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etki ortaya çıkmadığı sonucu elde edilmiştir. Ekonomik olarak olanakların artması kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: İşgücüne Katılım Oranı, Kadın İşgücü Piyasası, Kişi Başına Milli Gelir, Büyüme, Baltık Ülkeleri

The Effect on Female Labor Force Participation Rate of Gross Domestic Product Per Capita Growth: Panel Data Applications for the Baltic Countries

Citation/©: İçellioğlu, C., Ş. (2018). The effect on female labor force participation rate of gross domestic product per capita growth: panel data applications for the Baltic countries. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11 (3), 1877-1888. doi: 10.17218/hititsosbil.412063

Abstract: This study is aimed to investigate the effect on female labor force participation rate of annual percentage growth rate of gross domestic product (GDP) per capita. In the first part of study, socio-economic factors affecting female force labor participation have been viewed by searching the literature. In the second part, the variables that are the labor force participation rates of women and men between the ages of 15-64 and the GDP per capita growth were analyzed using the panel data method for the period 2000-2016 in Latvia, Lithuania and Estonia as known Baltic countries. It has been determined that the presence of time effect and random effect in the model. When the deviations from the assumptions are corrected, the GDP per capita growth resulting in the decrease in female force labor participation rate, but no statistically significant effect on men's force labor participation rate. The increase in economic opportunities affects female force labor participation rate negatively.

Keywords: Labor Force Participation Rate, Female Labor Market, Gross Domestic Product Per Capita Growth, Baltic Countries.

Makale Geliş Tarihi: 3.4.2018

Makale Kabul Tarihi: 5.12.2018

Bu çalışma 8-9 Mart 2018 tarihinde İstanbul’da gerçekleşen “International Conference on Contemporary Women’s Studies” isimli kongrede özet bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Toptan ve Perakende Satış Bölümü, cansusa@istanbul.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-6332-6815>.

1. GİRİŞ

Ekonomik, sosyal ve politik faktörler kadın istihdamı üzerinde etkili olmaktadır. Kadın ve erkeğin ekonomideki ve toplumdaki rolleri her ülkede değişmektedir. Dünya’da genellikle kadınların işgücü katılım oranı, erkeklere göre daha düşüktür. İşgücü katılımındaki bu farklılığın temel nedeni, genellikle ailede geçimi sağlayan kişinin erkek, ev işlerini idare etmekten sorumlu olan kişinin de kadın olmasıdır. Diğer yandan küçük yaşta yapılan evlilikler, çok sayıda çocuk sahibi olmak, okuma yazma bilmemek ya da eğitimine devam edememek gibi sosyal hayattan kaynaklanan nedenlerin yanı sıra işgücü piyasalarında kadınlar aynı niteliklere sahip olmalarına rağmen erkeklere göre daha düşük ücret alabilmekte ve işsizlik sorunu ile daha fazla karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu etkenler eğitim ve gelir seviyesi ile kültürel yapıya göre farklılaşmakta, zaman içerisinde meydana gelen yeniliklerle değişim gösterebilmektedir.

Çalışma da ilk olarak Dünya’da kadınların işgücüne katılımını etkileyen sosyo ekonomik faktörler incelenecek, uygulama bölümünde 2000-2016 yılları arasındaki dönem için Letonya, Litvanya ve Estonya’nın işgücü piyasası üzerine bir panel veri analizi yapılacaktır. Söz konusu ülkelerde 15-64 yaş arasındaki kadınların ve erkeklerin işgücüne katılım oranı ile kişi başına milli gelirdeki büyüme arasındaki ilişki regresyon analizi ile test edilecektir. Bu analiz kapsamında birimlere ve zamanlara ait gözlemlenemeyen etkiler araştırılacak, etkilerin tesadüfi mi yoksa sabit mi olduğu tespit edilecek, klasik regresyon modelinin varsayımları olan heteroskedesite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon durumları incelenerek nihai modele ulaşılabilecektir. Çalışmanın uygulamasının yapıldığı dönem içerisinde yaşanan global finansal kriz, dünya genelinde birçok ülkede büyüme oranlarının düşüş göstermesine hatta negatif değerlere bile sahip olmasına sebep olmuştur. Ekonomik çevrim içerisinde kadınların ve erkeklerin işgücü katılım kararlarının nasıl etkilendiği çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

2. KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMI ETKİYEYEN SOSYO EKONOMİK FAKTÖRLER

1980’lere kadar işgücü piyasasında kadın ve erkek arasında belirgin bir farklılık görülmekteydi. Fakat 1980’ler sonrasında kadınların işgücüne katılımındaki artış bu farklılığın kaybolmasına neden olmuştur (Albanesi ve Şahin, 2013, s.36). Lim (2000, s.1285), Doğu Asya krizi nedeniyle ortaya çıkan ekonomik düşüşün, emek piyasasında uzun yıllardır devam eden süreci tersine çevirdiğini ve erkek işsizliğinin kadın işsizliğinden daha yüksek hale geldiğini belirtmiştir. Kadınların işgücüne katılımlarının artması ve iş saatlerinin uzaması, krizle mücadele etme yolu haline gelmiştir. Seguino (2010, s.79), 2008 global krizinden çıkabilmek için, cinsiyet ve etnik yapı açısından eşit bir istihdam politikası sürdürülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. İletişim kanallarındaki inovasyonlar da kadınların iş hayatına katılımının artmasına katkı sağlamıştır (Sidani, 2005, s.508).

Bibi ve Afzai (2012, s.599) çalışan kadınların ev hanımı olan kadınlara göre, finansal olarak daha iyi olanaklara sahip, daha özgür, yaşam standartlarının daha iyi ve çocuklarının daha güvende olduğunu ifade etmiştir. Bir kadının istihdam edilmesi sadece kendisi için değil aynı zamanda çocuğu için de fayda sağlamaktadır. Bu nedenle uzun dönemli büyüme hedefi için kadınların istihdamı önem taşımaktadır (Seguino, 2010, s. 195).

Korkmaz, Alacahan, Tuna Cesim, Yücel ve Aras (2013, s.1861), büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi regresyon ve granger nedensellik analizi ile araştırarak, kadın istihdamı konusunda Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Sonuçlara göre, ABD’de gayri safi milli hasıladan kadın istihdamına doğru yek yönlü nedensellik ilişkisi varken, Türkiye’de gayri safi milli hasıla artışı ile kadın istihdamı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi

mevcuttur. Bununla birlikte Özer ve Biçerli (2003, s.55), Türkiye’de kadın istihdamının enflasyon, işsizlik, büyüme ve ücretler gibi ekonomik göstergelerle direk ilişkisinin olmadığını ifade etmiştir. Dücan ve Polat (2017, s. 155), OECD ülkelerine yönelik yaptıkları çalışmalarında, kadınların işgücüne katılımının gayri safi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sonuçlara göre, kadın/erkek işgücüne katılım oranındaki artış, gayri safi yurtiçi hasıla artışı üzerinde negatif etki doğurmaktadır. Bu etki G7 ülkelerinde daha yüksektir. Bir başka çalışmada da (Liu, 2012, s. 18), Çin’deki yüksek ve sürekli olan büyüme oranlarının, artan işsizlik oranları ve düşen işgücü katılım oranlarıyla çelişkili bir durum yarattığını görülmüştür. Sonuçların beklenenin aksine negatif ilişkili çıkması son zamanlarda önemli bir konu haline gelen istihdam yaratmayan büyüme nedeniyle olabilir. Bilim ve teknolojinin gelişmesi ve verimlilik artışı sağlayacak inovasyonların hayatımıza girmesiyle son yıllarda yüksek büyüme rakamlarına ulaşılmış, özellikle gelişmiş ülkelerde halkın yaşam standardı iyice yükselmiş, bu durum işgücü katılımlarını düşürmüş ve yapısal işsizlik sorununu arttırmıştır.

Olson ve diğerleri (2007), bir ülkede ekonomik göstergelerin cinsiyet eşitliği hakkında bilgi verip vermediğini 10 ülkede kadın ve erkek üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma yapılarak incelemişlerdir. Çalışmada tüm ülkelerde kadınların erkeklere göre daha eşitlikçi davrandığı ileri sürülmektedir. Sonuçlara göre, kişi başına milli gelir, işsizlik oranı ve enflasyon oranı o ülkedeki cinsiyet eşitliği hakkında bilgi vermektedir. Ekonomik koşulların daha iyi olması, genellikle cinsiyetler arası eşitlikçi davranışlara yol açmaktadır. Demirtaş ve Yayla (2017), 1995-2012 yılları arasında kadın istihdamını OECD ülkeleri ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere 2 ayrı grup şeklinde toplam 113 ülkede araştırmışlardır. Sonuçlar ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılaşmıştır. Ekonomik, sosyal ve politik faktörler değerlendirilerek oluşturulan küreselleşme endeksinin OECD ülkelerinde kadın istihdamını olumlu yönde etkilediği sonucu elde edilirken, gelişmekte olan ülkelerde bu endeksin sadece politik ayağının kadın istihdamını olumlu etkilediği, ekonomik ve sosyal küreselleşme endekslerinin kadın istihdamı üzerinde bir etkisinin olmadığı ifade edilmiştir. Politik faktörler kadın haklarındaki gelişmeleri, ekonomik faktörler istihdam olanaklarını, sosyal faktörler ise kadının toplum içerisindeki rolünü içermektedir. Bunun yanı sıra çalışmada doğrudan yabancı yatırımların artmasının her iki ülke grubunda da kadın istihdamını arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. İlaveten gelişmekte olan ülkelerde dışa açıklık oranı ve ithalat artışı kadın istihdamını olumsuz etkilemektedir. İstihdamdaki düşüş, ithal mallara olan talep nedeniyle yurtiçi üretimin kısılması ile açıklanabilmektedir.

Birçok ülkede kadınlar vasıfsız veya yarı vasıfsız olarak düzenli olmayan bir işte çalışmaktadır ve düşük ücret almaktadır (Signorelli, Choudhry ve Marelli, 2012, s. 414). Örneğin Endonezya’da hem ücretli çalışanlarda hem de kendi işinde çalışanlarda kadınlar erkeklerden yaklaşık %30 daha az kazanmaktadır (Sohn, 2015, s. 95). Sohn (2015, s.115), yaptığı araştırmada kullandığı örneklemedeki kadınların -erkeklerden daha iyi özelliklere sahip olmalarına rağmen- erkeklere göre daha düşük gelir sahibi olduklarını ifade etmiştir. E.Raju ve Phil (2014, s. 65) Hindistan’da yoksulluğun kadınlarda erkeklere kıyasla daha yüksek seviye olduğu sonucuna varmıştır. Seguino (2010, s.194-195), düşük ücretli çalışanların büyük bir kısmının kadınlar ve azınlıklardan oluştuğunu, ilk işten çıkartılan kişilerin yine muhtemelen kadınlar olduğunu, ilaveten kadınların birikimlerinin genellikle erkeklere kıyasla daha düşük olduğunu ifade etmiştir. Türkiye’de de kadınların ücret düzeyleri erkeklere nazaran daha düşüktür ve kadın-erkek ücret farklılığı konusunda Türkiye OECD ülke ortalamasına göre düşük bir performans göstermektedir (Güler ve Gürler, 2016, s. 51). Çalışmanın bulgularına göre, kadınlar insan sermayesi donanımı bakımından daha iyi durumda olmalarına rağmen işgücü piyasasındaki cinsiyet ayrımcılığı sebebiyle erkeklerin lehine bir gelir farklılığı bulunmaktadır. İşgücü piyasasındaki bu ayrımcılığın

büyük ölçüde kültürel, dini ve sosyal normlardan kaynaklandığı ileri sürülmüştür (Sohn, 2015, s. 115).

Dünya’da birçok ülkede kadınların işgücü katılım oranı, erkeklere göre daha düşüktür (Signorelli, Choudhry ve Marelli, 2012, s. 414). Sotiropoulos, (2012, s.3) eğitilmiş kadınların bile geleneksel rolleri olan annelik ve ev hanımlığı sebebiyle iş gücü piyasasına sadece bir süre çalışmak ve ardından ayrılmak üzere girdiğini ifade etmiştir. Forret, Sullivan ve Mainiero (2010, s.647), ABD’de çeşitli kurum ve endüstrilerden 1095 kişiye anket yaparak çocuk büyütme ve aile bütçesine katkıdaki hakkındaki toplumsal tutumları analiz etmişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuca göre, çocuklu erkekler çocuklu kadınlara göre işsizliği bir mağlubiyet olarak daha çok algılamakta, çocuklu kadınlar ise erkeklere göre işsizliği bir fırsat olarak görebilmektedir.

Signorelli, Choudhry ve Marelli (2012, s.423), 1980-2005 yılları arasında finansal krizlerin kadınların işgücüne katılım oranı ve işsizlik üzerindeki etkilerini geniş bir ülke grubu için incelemişlerdir. Ampirik analiz, finansal krizin kadın işgücü katılım oranı üzerindeki etkisinin anlamlı ve negatif olduğunu (OECD ülkeleri ve üst-orta gelir ekonomileri için) göstermiştir. İşsizlik oranı krizin meydana gelmesinden 5 yıl sonra yükselmesine rağmen, kadın işsizlik oranı krizin 2. ve 3.yılında hızla yükselmiştir. Kriz her ülkede işgücü piyasasını farklı etkilemiştir. Örneğin Merkez ve Güney Doğu Avrupa’da krizin erkekler üzerindeki etkisi daha ağır olmuştur (Signorelli, Choudhry ve Marelli, 2012, s. 424). Albanesi ve Şahin de (2013, s.36), erkeklerde işsizlik oranının resesyon dönemlerinde kadınlara göre daha çok yükseldiğini ifade etmiştir. Kadınlar işsiz olarak görülmektense işgücü piyasasından çekilmeyi tercih etmişlerdir (Signorelli, Choudhry ve Marelli, 2012, s. 425). Bu nedenle kadınların işsizlik oranı erkeklerin işsizlik oranından düşük gerçekleşmekte fakat diğer yandan kadınların işgücüne katılım oranları da erkeklere göre daha düşük seviyede kalmaktadır.

Bibi ve Afzai (2012, s.599) Pakistan’daki evli kadınların işgücü katılım kararlarını etkileyen faktörleri araştırmışlardır. Çalışmada kadının eğitim seviyesindeki, çocuk sayısındaki, bağlı olduğu kişi sayısındaki, ailenin büyüklüğündeki, eşinin gelirindeki, ailenin aylık harcamalarındaki, ailenin kadının çalışmasıyla ilgili pozitif tutumundaki ve iş memnuniyetindeki artışların evli kadınların işgücüne katılımlarını arttırdığını sonucu elde edilmiştir. Diğer yandan, kadınların işgücüne katılımları ile yaş, eş ile ilişkiler, ev hanımı olmaktan duyulan tatmin, ailedeki diğer gelir sahipleri, ailenin kısıtlamaları ve son olarak da ülkedeki enflasyon oranı arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Blundell, Dias, Meghir ve Shaw (2016, s.1750) İngiltere için yapmış oldukları çalışmalarında, emek arzı, beşeri sermaye ve tasarruflar ile dinamik bir yaşam döngüsü modeli oluşturulmuş, egzojen değişken olarak da vergi ve refah politikaları kullanmışlardır. Çalışmada, kadınların emek arzı elastikiyeti hesaplanarak bu elastikiyetin yaşam dönemi boyunca farklılaştığı ve hanehalkı yapısı tarafından etkilendiği görülmüştür.

Metcalfe (2008) Ortadoğu’daki kadınlar üzerine yaptığı araştırmasında, Ortadoğu’da kadınların liderlik ve politik rollerini geliştiren önemli başarılar olmakla birlikte iş hayatına yerleşen kurumsal ve kültürel engellerin de mevcut olduğunu ifade etmiştir. Kadınların mobilite kısıtlamalarının olması, eğitim ve kariyer imkanlarını da sınırlamaktadır. Metcalfe’ göre (2008, s. 97), Batı toplumlarının deneyimleri Orta Doğu’daki kadınların ekonomik ve sosyal statülerini geliştirmek için uygun bir model değildir. Halen oy verme, eğitime devam etme, iş hayatına girme gibi temel haklarına sahip olmak için çabalamaktadırlar. Arap toplumlarında kadınların iş hayatındaki yerini araştıran Sidani’e göre (2005, s.508), kültürel özellikler ve tutucu dini görüşler

kadınların ekonomiye katılımının düşük seviyede kalmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra Lübnan ve Mısır'daki bazı feminist hareketler, kadınların iş alanına katılımlarına destek vermektedir.

Türkiye'de kadınların işgücüne katılmama nedenleri arasında ilk sırada %58 ile ev işleri ve aile içi meseleler gelmektedir. Kadınların %13'ü engelli, yaşlı, ya da hasta olmak vb. sebeplerden, %11'i eğitimine devam ediyor olmaktan, %4'ü emekli olduğundan, %0,3'ü dönemsel olarak çalışıyor olmaktan ve %7'si işe başlamak için hazır olmakla beraber henüz iş aramadığından işgücüne katılmamaktadır (Öner, 2015, s.338). Karabıyık (2012, s.231), Türkiye'de toplumsal yapı nedeniyle kadın istihdamının istenilen düzeye çıkamayacağını ileri sürmüştür. Kuzgun (2004, s. 14), dini yönelim arttıkça kadınların iş hayatına girmesine karşı olan olumsuz tutumun arttığını, aksine eğitim seviyesi yükseldikçe kadınların çalışmasına daha olumlu bakıldığını ifade etmiştir. Eğitim, medeni durum ve yaş, kadınların işgücüne katılımlarının temel belirleyici olarak kabul edilmektedir (Korkmaz, Korkut, 2012, s.41). Bunlara ilaveten kadınların işgücüne katılımları, çocuk sayısı, hanenin geliri, oturlan konutun mülkiyet durumu ve bağımlılık oranına göre de farklılaşmaktadır (Ayvaz Kızılgöl, 2012, s. 88). Eğitim düzeyi arttıkça kadınların işgücüne katılma oranları da artmaktadır (Kavak, 1997, s.21). Fakat Türkiye'de son 20 yıldır kadınların genel eğitim seviyesi artmasına rağmen, işgücüne katılım oranları düşüş göstermiştir (Ayvaz Kızılgöl, 2012, s. 100). Çetin ve Sevüktekin (2014, s. 79) medeni durumu ve eğitim seviyesini birlikte değerlendirmiş ve dikkat çeken sonuçlar elde etmişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre, evli ya da bekâr olmanın kadın istihdamı üzerinde yarattığı fark yaklaşık %6 kadardır. Evli kadınlar işgücüne daha az katılmaktadır. Örneğin evli ve yüksekokul mezunu bir kadının, bekâr ve yüksekokul mezunu bir kadına göre istihdam edilme olasılığı daha düşüktür.

Rezai-Rashti ve Moghadam (2011), İran'daki kadınları eğitim seviyeleri ve istihdam olanakları açısından araştırmışlardır. Günümüz İran'ında kadınlar eğitimde kayda değer bir gelişim göstermişlerdir fakat cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle ekonomik sistem içerisinde istihdam olanakları bulamamaktadırlar. Bu nedenle de işgücüne katılım oranları düşüktür. İran'da yapılan bir ankette katılımcıların yaklaşık %70'i "Eğer iş imkânları azsa erkeklerin kadınlara göre işe girmeye daha çok hakkı vardır" şeklinde düşünmektedirler. Diğer yandan kadınların istihdam olanaklarının kısıtlı olması alternatif olarak şu şekilde açıklanmaktadır. Ülkenin sermaye yoğun yatırımlarda bulunması, erkek egemen sektörlerin (petrol, benzin, gaz, nükleer enerji) olması, kadın egemen sektörlerin (tekstil, ihracat, elektronik) düşük seviyede olması nedeniyle kadınların işgücüne katılımları düşük seviyededir.

Liu, (2012, ss.31-32), 1980'lerin sonlarından itibaren Çin'in kentsel alanlarındaki istihdam ve işgücü piyasasındaki değişiklikleri analiz etmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, yaş, eğitim, komünist parti üyeliği ile işgücü katılımı ve istihdam olanakları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Eğitim seviyesindeki artış, erkeklerde %4,8, kadınlarda %14,4 daha yüksek işgücüne katılım oranına neden olmaktadır. Komünist parti üyeliği ise erkeklerde %3,5, kadınlarda %6,3 daha yüksek istihdam oranı ile ilişkilidir. Fakat işgücü katılım modelinin %90'ından fazlasında ve istihdam modelinin %80'inden fazlasında cinsiyet ayrımcılığın etkisinin mevcut olduğu düşünülmektedir. Cinsiyet eşitsizliği Çin'de halen devam eden bir sorundur.

Cinsiyet eşitsizliği, ekonomik (düşük ücret, işsizlik vb.), sosyal (okuma yazma bilmemek, cahillik, küçük yaşta evlilik vb.) ve politik hayatta (seçimlerde düşük katılım vb.) karşımıza çıkabilmektedir. E.Raju ve Phil (2014, s. 65), kadınların ekonomik, sosyal ve politik yaşama aktif olarak katılımlarını gösteren cinsiyeti güçlendirme ölçüsüne göre Hindistan'ın birçok gelişmiş ülkeye kıyasla geride kaldığını, fakat cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda politikacıların

çalışmalar yaparak kadınların iş hayatına yeni bir enerji getireceğine, yoksulluğu düşüreceğine ve her alanda güç sağlayacağına inandıklarını ifade etmiştir.

3. EKONOMETRİK UYGULAMA

3.1. Veri Seti ve Model

Çalışmada Letonya, Litvanya ve Estonya’da kişi başı milli gelirdeki büyümenin işgücüne katılım oranı üzerindeki etkisi cinsiyetlere göre araştırılmaktadır. 2000-2016 yılları arasındaki döneme ait 17 yıllık veri panel veri yöntemi ile değerlendirilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler, Dünya Bankası (<http://www.worldbank.org/>) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (<http://www.ilo.org/>) web sayfalarından 23.02.2018 tarihinde toplanmış ve Stata 13 programı kullanılarak analiz edilmiştir. 2 ayrı model kurulmuş olup bağımlı değişken olarak kadınların işgücü katılım oranı ve erkeklerin işgücü katılım oranı kullanılmıştır. Kişi başına milli gelirdeki büyüme ise bağımsız değişken olarak seçilmiştir. Değişkenlere ait tanımlamalar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişken Türü	Değişkenin Adı	Değişkenin Açıklaması
Bağımlı D.	gdpg	Kişi Başına Milli Gelir Büyümesi
Bağımsız D.	fpr	Kadınların İşgücü Katılım Oranı
Bağımsız D.	mpr	Erkeklerin İşgücü Katılım Oranı

Aşağıdaki iki model üzerinden kişi başına milli gelirdeki büyümenin kadınların işgücü katılım oranı ve erkeklerin işgücü katılım oranı üzerindeki etkisi panel veri yöntemi ile ayrı ayrı analiz edilmiştir.

$$fpr_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 gdpg_{it} + u_{it} \quad (\text{Model 1})$$

$$mpr_{it} = \beta_0 + \beta_1 gdpg_{it} + u_{it} \quad (\text{Model 2})$$

3.2. Bulgular

Uygulama bölümünün ilk basamağında basit regresyon analizi yapılarak modelin istatistiki olarak anlamlı olup olmadığı sınanmıştır. H_0 hipotezi bağımlı ve bağımsız değişken arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığını ileri sürerken, H_1 hipotezi ilişkinin var olduğunu savunmaktadır.

Tablo 2. Regresyon Modellerinin Tahmini

Model 1:		
	Katsayılar	P> t
fpr		
gdpg	-0,222443	0,001
Sabit	69,75098	0,000
Prob>chi2		0,0009
r ²	within = 0,1781 between = 0,9710 overall = 0,1835	
Model 2:		
	Katsayılar	P> t
mpr		
gdpg	-0,1070782	0,037
Sabit	76,03837	0,000
Prob>chi2		0,0366
r ²	within = 0,0833 between = 0,8115 overall = 0,0799	

Tablo 2’de regresyon modellerinin tahmin sonuçları yer almaktadır. Sonuçlara göre her iki modelde de olasılık değerleri % 5 değerinin altında olduğundan H_0 hipotezi reddedilmektedir.

Diğer bir deyişle kadınlarda ve erkeklerde işgücü katılım oranları ile kişi başına milli gelirdeki büyüme arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

Modelde gözlenemeyen birim ve zaman etkilerinin olup olmadığı araştırılmıştır. Birim etki (μ_i), birimlere göre değişen ve zamana göre sabit bir değişkendir. Zaman etkisi (λ_t) ise birimlere göre sabit ve zamana göre değişen bir değişkendir (Tatoğlu, 2016: 5). Birim ve zaman etkilerinin varlığı hakkında bilgi edinmek için, en çok olabilirlik tahmincisini kullanılmış ve olabilirlik (LR) testi yapılmıştır. LR testinde H_0 hipotezi klasik modelin uygun olduğunu, H_1 hipotezi klasik modelin uygun olmadığı ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle H_0 hipotezinin reddedilmesi halinde modelde birim ya da zaman etkilerinin olduğunu sonucu elde edilecektir. Test birim ve zaman etkileri için ayrı ayrı uygulanmıştır. H_0 hipotezine göre birim etkisi (ya da zaman etkisi) yoktur ve klasik model uygundur. Sonuçlar Tablo 3'te gösterilmektedir. Sonuçlara göre Model 1'de zaman etkisine rastlanmıştır, birim etkisine rastlanmamıştır. Model 2'de ise tam aksine birim etkiye rastlanmıştır, zaman etkisine rastlanılmamıştır. Her iki model de sadece tek bir etkiyi içerdiği için tek yönlü modellerdir.

$$fpr_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 gdp_{it} + \lambda_t + u_{it} \quad (\text{Model 1})$$

$$mpr_{it} = \beta_0 + \beta_1 gdp_{it} + \mu_i + u_{it} \quad (\text{Model 2})$$

Tablo 3. Birim ve Zaman Etkilerinin Test Edilmesi

Model 1:				
Tesadüfi etkiler parametreleri	Hesap	95% Güven A.	Prob>= chibar2=	Hipotez
sd(R.id)-Birim Etkileri	1,71e-11	5,57e-19	1,0000	H_0 reddedilemez
sd(R.t)- Zaman Etkileri	2,31838	1,5622	0,0000	H_0 reddedilir
Model 2:				
Tesadüfi etkiler parametreleri	Hesap	95% Güven A.	Prob>= chibar2=	Hipotez
sd(R.id)-Birim Etkileri	1,20743	0,4693801	0,0015	H_0 reddedilir
sd(R.t)- Zaman Etkileri	0,98477	0,3580759	0,1337	H_0 reddedilemez

Gözlenemeyen birim ve zaman etkileri, hata terimi gibi tesadüfi bir değişken olarak kabul ediliyorsa modelde tesadüfi etkiler, her bir yatay kesit gözlem için tahmin edilen bir parametre olarak görülüyorsa modelde sabit etkiler geçerli olmaktadır (Tatoğlu, 2016, s. 79). Birimler arası farklılıklar sabit olduğunda, sabit terimdeki farklılıklarla ifade edilebilir (Tatoğlu, 2016, s. 102). Diğer yandan birimler arası farklılıklar tesadüfi de olabilir Aynı durum zaman etkileri için de geçerlidir.

Model 1'de yer alan zaman etkisinin ve Model 2'de yer alan birim etkisinin sabit mi yoksa tesadüfi mi olduğu Hausman testi ile sınanmıştır. Hausman testinde H_0 hipotezi altında sabit etkiler tutarlı, tesadüfi etkiler etkin iken H_1 hipotezi altında sabit etkiler tutarlı, tesadüfi etkiler etkin değildir. Hausman testi sonuçları Tablo 4'de verilmiştir. Model 1'de hesap edilen olasılık değeri (0,5171) nedeniyle H_0 reddedilememektedir. Bu nedenle Model 1 tesadüfi etkiler modeli olarak

belirlenmiştir. Model 2 ise %10 anlamlılık düzeyinde (prob=0,0537) sabit etkiler modeli olarak kabul edilmiştir.

Tablo 4. Hausman Testi

Model 1:				
	Katsayılar		(b-B) Fark	S.H.
	(b) Sabit Etkiler	(B) Tesadüfi Etkiler		
gdpg	-0,21615	-0,22244	0,006286	0,009703
Prob>chi2=		0,5171	→ H ₀ reddedilemez → Tesadüfi Etkiler geçerlidir.	
Sabit Etkiler (b)= H ₀ ve H _a altında tutarlı				
Tesadüfi Etkiler (B)= H _a altında tutarsız, H ₀ altında etkin				
H ₀ : Katsayılardaki fark sistematik değildir.				
Model 2:				
	Katsayılar		(b-B) Fark	S.H.
	(b) Sabit Etkiler	(B) Tesadüfi Etkiler		
gdpg	-0,10294	-0,10707	0,004136	0,002143
Prob>chi2=		0,0537	→ H ₀ reddedilir → Sabit Etkiler geçerlidir	
Sabit Etkiler (b)= H ₀ ve H _a altında tutarlı				
Tesadüfi Etkiler (B)= H _a altında tutarsız, H ₀ altında etkin				
H ₀ : Katsayılardaki fark sistematik değildir.				

Hausman testi sonrasında 1 numaralı modelin tek yönlü zaman/tesadüfi etkiler modeli olduğu, 2 numaralı modelin tek yönlü birim/sabit etkiler modeli olduğu tespit edilmiştir. Bir sonraki adımda klasik doğrusal regresyon modelinin varsayımlarından heteroskedesite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun varlığı araştırılmıştır. Heteroskedesite, anakütle regresyon fonksiyonunda görülen u_i teriminin sabit varyanslı olmaması durumudur (Gujarati, 1999, s.355). Otokorelasyon, anakütle regresyon fonksiyonunda görülen u_i 'lerin arasında ardışık bağımlılık ya da dizisel bağımlılık olması durumudur (Gujarati, 1999, s.400). Birimler arası korelasyon ise, hata terimlerinin eşzamanlı korelasyona sahip olmasıdır ve panel veri modellerindeki hata terimlerinin birimlere göre bağımsız olması gerektiği genel varsayımına ters bir durumdur (Tatoğlu, 2016, s.227).

Birimler tesadüfi olarak çekildiğinde genelde birimlerarası korelasyon görülmemektedir (Tatoğlu, 2016, s.15). Model 1 tesadüfi etkiler modeli olduğu için birimler arası korelasyon probleminin olmadığı kabul edilmiştir. Bununla birlikte heteroskedesite ve otokorelasyon problemlerinin varlığı araştırılmıştır. Model 2'de ise heteroskedesite, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon problemlerinin üçü de incelenmiştir.

Tablo 5. Heteroskedesite, Otokorelasyon ve Birimler arası Korelasyon Varsayımlarının Test Edilmesi

Model 1:			
Heteroskedesite		Otokorelasyon	
W0= 0,89709706 df(2, 48)	Pr>F=0,41447726	Durbin-Watson=	0,37616386
W50=0,77408968 df(2, 48)	Pr>F=0,46679358	Baltagi-Wu LBI=	0,65892115
W10=0,88904798 df(2, 48)	Pr>F=0,41770624		

Model 2:					
Heteroskedesite		Otokorelasyon		Birimler Arası Korelasyon	
Wald test		Durbin- Watson=	0,4202	Breusch-Pagan LM T.	Pr = 0,0029
Prob>chi2	0,6818	Baltagi-Wu LBI=	0,6568	Pesaran's T.	Pr = 0,0035
				Friedman's T.	Pr = 0,0000

Tablo 5'te heteroskedesite, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon test sonuçları yer almaktadır. Model 1'de heteroskedesite için Levene, Brown ve Forsythe'nin testleri yapılmış, test istatistikleri W0, W50, W10 ile F Tablo değeri ile karşılaştırılmıştır. H_0 hipotezi birimlerin varyanslarının eşit olduğunu ileri sürmektedir. Olasılık değerleri 0.10'un üzerinde olduğu için H_0 hipotezi reddedilememiştir. Bu nedenle Model 1'de heteroskedesite probleminde rastlanılmadığı söylenebilir. Otokorelasyonun tespiti için Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ile Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testleri yapılmıştır. Durbin-Watson ve Baltagi-Wu test değerleri 2'den küçük olduğu için birinci mertebeden otokorelasyon olduğu sonucu elde edilmiştir. Diğer yandan sabit etkilerin geçerli olduğu Model 2'de heteroskedesite için Wald Testi yapılmış (prob=0,6818) ve heteroskedesite durumunun olmadığı görülmüştür. Model 2 için elde edilen Durbin-Watson ve Baltagi-Wu değerleri ise otokorelasyonun varlığına işaret etmektedir. Son olarak birimler arası korelasyon için Breusch-Pagan Lagrange Çarpımı testi ile Pesaran'ın ve Friedman'ın testleri uygulanmış ve olasılık değerlerine göre birimler arası korelasyon sorununun olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak Model 1'de otokorelasyon, Model 2'de otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon durumları saptanmış olup, varsayımlardan sapmalar olarak ifade edilen bu problemlerinin düzeltildiği regresyon modellerinin sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Nihai Model Sonuçları

Model 1: Düzeltme yöntemi sonrası (Random-effects GLS regression)		
	Katsayı	P> t
fpr		
gdpg	-0,222443	0,000
Sabit	69,75098	0,000
Prob>chi2		0,0000
r^2	within = 0,1781 between = 0,9710 overall = 0,1835	
fpr = 69,75 - 0,22 gdpg		

Model 2: Düzeltme yöntemi sonrası (Driscoll-Kraay Fixed-effects R.)		
	Katsayı	P> t
mpr		
gdpg	-,1029419	0,320
Sabit	76,01795	0,000
Prob>F		0,3196
r^2 (within)		0,0833

Nihai model sonuçları yorumlandığında, Model 1'in 0,00 olasılık değerinde istatistiki olarak anlamlı, Model 2'nin 0,32 olasılık değerinde istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Model 1'deki bağımsız değişken, bağımlı değişkendeki değişimin %18'ini açıklamaktadır. Belirginlik katsayısı olan r^2 yüksek bir değer olarak bulunmamıştır fakat bağımlı değişkenin üzerinde sadece tek bir değişkenin açıklama gücünü ifade ettiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Letonya, Litvanya ve Estonya'da kişi başına milli gelirdeki büyümenin 1 birim artması, kadınların işgücüne katılım oranını 0,22 birim azaltmaktadır. Bununla birlikte Model 2 istatistiki olarak anlamlı bulunmadığından, kişi başı milli gelirdeki büyümenin erkeklerin işgücüne katılımı üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucu elde edilmiştir.

4.SONUÇ

Kadınların işgücü katılım oranını etkileyen sosyo-ekonomik faktörler incelendiğinde, kadının eğitim seviyesinin, medeni durumunun, yaşının, çocuk sayısının, eşinin gelirinin, hanenin toplam harcamalarının, kültürel özelliklerin ve tutucu dini görüşlerin işgücü katılım oranları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Kadın işgücünün ekonomide daha fazla yer alması bir ülkenin sahip olduğu ekonomik potansiyeli ortaya çıkartabilmesine katkı sağlamaktadır. Ekonomide ancak kaynakların atıl kalmadan, en verimli şekilde kullanılması halinde sürdürülebilir bir büyüme yaşanacaktır. Bu nedenle kadınların işgücüne katılımlarının artması uzun dönemli büyüme için önemlidir. Diğer yandan ekonomik çevrim içerisinde iniş çıkışlar her zaman olmaktadır. Ekonominin durgunlaştığı hatta kriz yaşadığı dönemlerde üretimde daralma, işsizliğin artması, gelir seviyesinin düşmesi gibi ekonomik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ekonomik krizlerin etkilerini en aza indirmek ve krizden çıkmak için üretilen politikalar içerisinde kadın işgücünün önemi dikkate değerdir.

Bir ülkenin milli gelirinin nüfusuna bölünmesiyle elde edilen kişi başına milli gelir değerinin artması, o ülkede yaşayan kişilerin ekonomik seviyelerinin genel olarak yükseldiği anlamına gelmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre Letonya, Litvanya ve Estonya'da kişi başına milli gelirdeki büyüme, kadınların işgücüne katılımlarını azaltmaktadır. Ekonomik olarak daha iyi olanaklara sahip olan kadınlar iş hayatından çekilme kararı alabilmekteyken, erkeklerle ilgili benzer bir sonuç tespit edilememiştir. Söz konusu ülkelerde hane içerisinde geçimi sağlayan kişinin genelde erkek olduğu ve kadınların çalışmasının daha çok opsiyonel olduğu görülmüştür. Aksine ekonominin durgunlaştığı ve daralmanın olduğu dönemlerde, aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla kadınların işgücü katılımları da artış göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Albanesi, S. ve Şahin, A. (2013). The gender unemployment gap. *Federal Reserve Bank of New York Staff Reports*, No.613.
- Ayvaz Kızılgöl, Ö. (2012). Kadınların işgücüne katılımının belirleyicileri: ekonometrik bir analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 88-101.
- Bibi, A. ve Afzai, A. (2012). Determinants of married women labor force participation in wah cantt: A descriptive analysis. *Academic Research International*, 2(1), 599-607.
- Blundell, R. Costa Dias, M., Meghir, C., ve Shaw, J. (2016). Female labor supply, human capital and welfare reform. *Econometrica*, 84(5),1705-1753.
- Çetin, I. ve Sevüktekin, M. (2014). Türkiye'de kadın istihdamının geleceği. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 10(2), 52-83.

- Demirtaş, G. ve Yayla, N. (2017). Küresel entegrasyonun kadın istihdamı üzerindeki etkisi: ampirik bir inceleme. *Journal of Yasar Univesity*, 12/48, 339-349.
- Dücan, E. ve Atay Polat, M. (2017). Kadın istihdamının ekonomik büyümeye etkisi: OECD ülkeleri için panel veri analizi. *Ç.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 155-170.
- E.Raju, M.A. ve Phil, M. (2014). Gender discrimination in India. *Journal of Economics and Finance*, 2(5),55-65.
- Forret, M.L.,Sullivan, S.E. ve Mainiero, L.A. (2010). Gender role differences in reactions to unemployment: exploring psychological mobility and boundaryless careers. *Journal of Organizational Behavior*, 31, 647-666.
- Gujarati, D.N. (1999). *Temel Ekonometri*. Çev.Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kümbül Güler, B. ve Kiren Güler, Ö. (2016). Türkiye’de kadın işgücünün ücret düzeyini belirleyen faktörler ve ücrette ayrımcılık. *Karatahta İş Yazıları*, 2016/4, 51-66.
- Karabıyık, İ. (2012). Türkiye’de çalışma hayatında kadın istihdamı. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXXII(1), 231-260.
- Kavak, Y. (1997). Eğitim, istihdam ve işsizlik ilişkileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 21-26.
- Korkmaz, A. ve Korkut, G. (2012). Türkiye’de kadının işgücüne katılımının belirleyicileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 41-65.
- Korkmaz, A. ve Alacahan, N.D., Tuna Cesim, D., Yücel, A.S., Aras, G. (2013). Türkiye’de kadın istihdamının Amerika Birleşik Devletlerindeki kadın istihdamı ile karşılaştırılması. *Turkish Studies*, Vol 8/9, Summer 2013, 1845-1863.
- Kuzgun, Y. (2004). Kadınların çalışmasına karşı tutum ve dini yönelim arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 14-27.
- Lim, J.Y.(2000). The effect of the east asian crisis on the employment of women and men: the Philippine case. *World Development*, 28(7),1285-1306.
- Liu, Q. (2012). Unemployment and labor force participation in urban China. *China Economic Review*, 23, 18-33.
- Metcalf, B.D. (2008). Women, management and globalization in the Middle East. *Journal of Business Ethics*, 83, 85-100.
- Olson, J.E., ve diğerleri (2007). Beliefs in equality for women and men as related to economic factors in central and Eastern Europe and the United States. *Sex Roles*, 56, 297-308.
- Öner, S. (2015). Unemployment and labour market in Turkey at the beginning of 21st century. R. Efe, M. Ayışığı, Ö.Düzbakar, M.Arslan (Ed.), *Turkey at the beginning of 21st century: past and present (chapter 25)*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Özer, M. ve Biçerli, K. (2003). Türkiye’de kadın işgücünün panel veri analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 55-86.
- Rezai-Rashti, G.M. ve Moghadam, V.M. (2011). Women and higher education in Iran: what are the implication for employment and the “marriage market”?. *Int Rev Educ*, 57, 419-441.
-

- Seguino, S. (2010). The global economic crisis, its gender and ethnic implications, and policy responses. *Gender & Development*, 18(2), 179-199.
- Sidani, Y. (2005). Women, work and Islam in arab societies. *Women in Management Review*, 20(7), 498-512.
- Signorelli, M., Choudhry, M. ve Marelli, E. (2012). The Impact of financial crises on female labour. *European Journal of Development Research*, 24(3), 413-433.
- Sohn, K. (2015). Gender discrimination in earnings in Indonesia: a fuller picture. *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 51(1), 95-121.
- Sotiropoulos, D.A.(2012). *The social situation of Greece under the crisis*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung (ISBN 978-3-86498-282-8).
- Tatoğlu, F. (2016). *Panel veri ekonometrisi*. 3.bs. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

OTEL İŞLETMELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK DÜŞÜNCESİNE İŞLERLİK KAZANDIRMAK: YAPISAL VE YÖNETSEL ÖZELLİKLERİN UYGULAMAYA ETKİSİ

Ceren Gül ARTUNER ÖZDER¹

Atıf/©: Artuner Özder, C., G. (2018). Otel işletmelerinde sürdürülebilirlik düşüncesine işlerlik kazandırmak: yapısal ve yönetsel özelliklerin uygulamaya etkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1889-1906. doi: 10.17218/hititsosbil.427220

Özet: Araştırma kapsamında, otel işletmelerinde sürdürülebilirlikle ilgili karar alma, iletişim ve eğitim unsurlarının, hali hazırda çalışmakta oldukları otel işletmesinin yapısal ve yönetsel özellikleriyle etkileşiminin otel yöneticilerince değerlendirilmesi sağlanmış ve sürdürülebilirlik uygulamalarını etkileyen dinamikler keşfedilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın amacı, otel yöneticileri ve çalışanları nezdinde sürdürülebilirlik konusundaki farkındalığı arttırmak ve yazına katkı sağlamaktır. Bu doğrultuda, 5'li likert ölçeği kullanılan 29 soruluk anket, Türkiye'de faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerindeki 800 adet orta ve üst düzey yöneticiye gönderilmiş, %34 oranında geri dönüş sağlanmıştır. Otelin yapısal ve yönetsel özellikleriyle, veri setine uygulanan faktör analizi neticesinde iletişim, eğitim ve karar alma olarak belirlenen üç boyutun ilişkisini belirlemek üzere bağımsız gruplar t-testi ve tek yönlü varyans analizi ile yapılan 21 adet karşılaştırmanın sonucunda otel yöneticilerinin yönetim kademesinde yükseldikçe, sürdürülebilirlik iletişimini daha olumsuz değerlendirdiği yönünde açıklama gücü zayıf bir bulguya ulaşılmıştır. Bunun neticesinde, yönetsel özelliklerin sürdürülebilirlik uygulamalarının en az bir boyutu üzerinde etkili olduğuna dair hipotez kısmi bir destek görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Otelcilik Sektörü, Sürdürülebilirlik Eğitimi, Sürdürülebilirlik İletişimi, Sürdürülebilirlik Kararları, Yapısal Özellikler, Yönetsel Özellikler.

The Impact of Structural and Managerial Attributes on Sustainability Practices in Hotel Enterprises

Citation/©: Artuner Özder, C., G. (2018). The impact of structural and managerial attributes on sustainability practices in hotel enterprises, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1889-1906. doi: 10.17218/hititsosbil.427220

Abstract: In the context of this research, the interaction of sustainability-related decision making, communication and education factors with the structural and managerial attributes of the enterprise they are working for at present were evaluated by hotel managers and the dynamics having an implication on (influencing) the sustainability practices are attempted to be discovered. The aim of the research is to enhance the awareness of the hotel managers and employees on sustainability matters and to contribute to the related literature. For this purpose, a five-point Likert scale survey which was composed of 29 questions and the response rate of which was 34%, was sent to 800 middle and top managers working for four and five starred hotels in Turkey. As a result of 21 comparisons made by using independent groups t-test and one-way ANOVA analysis to determine the relationship between the structural and managerial attributes of the hotel and the three dimensions obtained from a factor analysis which are determined as communication, training and decision making in sustainability

Makale Geliş Tarihi: 5.4.2018

Makale Kabul Tarihi: 25.12.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, gulozder@beykent.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-1496-2772>

related issues, there happens to be a weak finding that as the hotel managers are more highly ranked, they tend to evaluate sustainability communications more negatively and suspiciously. Correspondingly, the hypothesis maintaining that the managerial attributes affect at least one dimension of sustainability practices has been partially supported.

Keywords: Accommodation / Hospitality Sector, Sustainability Training and Education, Sustainability Communication, Decision-Making on Sustainability, Structural Attributes, Managerial Attributes.

1. GİRİŞ

Günümüzde iş dünyası ve iş yapma biçimleri baş döndürücü bir hızla evrimleşmekte ve bu yeni bağlamda sürdürülebilirlik, işletmelere rekabet avantajı sağlayacak ve uzun vadede ayakta kalmalarını sağlayacak hayati öneme sahip bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal sorumluluk ve çevreye duyarlılık açısından uygulamaları gözden geçirilen hali hazırdaki ve geleceğe yönelik sürdürülebilirlik politikaları sayesinde eşzamanlı olarak tüketicilerin, işletmelerin ve toplumun beklentilerinin karşılanması mümkündür.

Otelcilik sektörü, kitlesel üretim yapan ve büyük miktarlarda atık üreterek çevresel sorunlara yol açan diğer sektörlerle kıyasla, parçalı bir yapıya, başka bir deyişle birçok daha küçük çaptaki işletmeden oluşan dağınık bir görünüme sahiptir. Ancak, tüm bu işletmelerin çevre üzerindeki bileşik etkisi nedeniyle bir bütün olarak dikkate alınması ve otelcilik sektörüne has çevre yönetimi sistemlerinin benimsenmesi, sektörün yol açtığı su, hava, toprak ve gürültü kirliliği ile yiyecek atıkları sorunlarının etkin bir biçimde ele alınmasını ve uzun vadeli çözümlerin getirilmesini mümkün kılacaktır.

Sektörün çevreye verdiği zararın en aza indirilmesi ise, diğer birçok faktörün etrafıca ele alınmasının yanı sıra, otel işletmelerinde sürdürülebilirlik uygulamalarının üç boyutu üzerinde yapılacak esaslı düzenlemelerle mümkün olabilecektir. Bu boyutlar, yönetim kademesinde sürdürülebilirlikle ilgili karar alma, sürdürülebilirlik konusunda çalışan ve paydaşlara bilgi aktararak etkin iletişim kurma ve çalışanlara, müşterilere ve paydaşlara sürdürülebilirlik eğitimi verme olarak adlandırılabilir.

2. OTEL İŞLETMELERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Dünya çapında turizm endüstrisinin gelişmesinin çevre üzerindeki potansiyel etkileri, günümüzde otelcilik sektöründe gündemden düşmeyen bir konu haline gelmiştir. Otelcilik sektörünün çevre üzerindeki en önemli olumsuz etkileri arasında ilk akla gelenler enerji kaynaklarına yönelik talebi önemli ölçüde turmandırmaları, katı atık yönetimi konusunda belediyelere ve hükümetlere gittikçe daha fazla yük olmaları ve hava, su, toprak kirliliğine neden olmaları olarak sıralanabilir (Mbasera, Du Plessis, Saayman ve Kruger, 2016, ss. 2-3).

Kuşkusuz tüm bu nedenler otel işletmelerini çevresel aktörlerin artan baskısına maruz bırakmaktadır. Tüm işletmelerin klasik kaygısı olan maliyet tasarrufunun yanı sıra medya baskısı, yasal düzenlemeler ve artan çevre bilinciyle birlikte oteller, çevre üzerindeki negatif etkilerini asgariye indirmek için yeşil uygulamaları içselleştirmeye başlamışlardır (Berezan, Millar ve Raab, 2014, s. 2). Günümüzde küresel endüstrilerin en büyüklerinden birini teşkil eden otelcilik sektörü, daha gelişmiş ve nitelikli çevre yönetim uygulamalarını (Mahadi, Abdul Khalid ve Stocker, 2017, s. 2) benimseyerek tüm paydaşlarıyla ilişkilerini sürdürülebilirlik ışığında yeniden yapılandırma yönünde evrimleşmektedir.

Sürdürülebilirlik uygulamalarının bu araştırma kapsamında ele alınan üç ayağından birini oluşturan eğitim, farklı açılardan ele alınması gereken bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Konu ile ilgili yapılan araştırmalarda, çevrenin korunmasıyla ilgili sorunlarla etkin bir şekilde baş etmek için otellerin aldığı tedbirler arasında hem müşteriler, hem de çalışanların çevrenin korunması konusunda eğitilmesi ön plana çıkmaktadır (Hsieh, 2012, ss. 100-101). Satın alma – tedarik konusunda sürdürülebilirliği gözetmek ve bu konuda çalışanlara eğitim vermek, hükümetin talepleri doğrultusunda ve ulusal çevre politikaları çerçevesinde eğitim programları planlamak ve sağlam temeller üzerine inşa edilmiş çevreci uygulamalar sayesinde sağlanacak faydaların çalışanlar ve konuklar tarafından anlaşılmasını sağlamak çağdaş otel işletmelerinin başlıca politikaları arasında yer almalıdır (Mensah, 2006, s. 21).

Araştırma kapsamında sürdürülebilirlik uygulamalarının ikinci ayağını oluşturduğu kabul edilen etkin iletişim, işletmenin hedeflerine ulaşabilmesi için yönetim, çalışanlar, müşteriler, tedarik zincirinin tüm üyeleri ve işletmenin tüm paydaşları arasında dikey, yatay, çapraz kanallar aracılığıyla tesis edilmesi zorunlu bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Da Giau ve diğerleri, 2016, s. 72; Genç, 2017, ss. 513-516).

Sürdürülebilirlik uygulamalarının üçüncü ayağında yer alan ve yönetimin sürdürülebilirlik konusunda izlediği stratejiler ve politikaları temsil eden “karar alma” ise işletmenin gelecekteki yönünü tayin edecek ve belki de ayakta kalarak faaliyetlerini sürdürebilmesi için temel dayanak noktasını oluşturacak etken olarak belirlenmiştir (Gibson, 2016, ss. 259-260).

Bu araştırma, otelcilik sektöründe işletmenin yapısal ve yönetmel özelliklerinin sürdürülebilirlik uygulamalarını bu üç boyut üzerinden nasıl şekillendirdiğini belirlemek üzere kurgulanmıştır.

3. OTEL İŞLETMELERİNDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK UYGULAMALARINA ETKİ EDEN UNSURLAR

Yazında yer alan araştırmalarda otel işletmelerinde sürdürülebilirlikle ilgili eğitim, iletişim, strateji ve politikalar belirleme ve karar alma konularında bu araştırmaya ışık tutacak önemli bulgulara rastlamak mümkündür. Yazında öne çıkan birçok araştırma kapsamında, sürdürülebilirlik ilkelerinin uygulanmasının artan rekabet gücü elde etmek ve müşteri bağlılığı yaratmak, marka imajı yaratmak ve operasyonel maliyeti düşürmek, daha yüksek meblağlı yatırımları kendine çekebilmek, pozitif kurumsal kültür ve personel devrini azaltmak gibi (Brazzite, Weber ve Schaffner, 2017, ss. 282-283-285) birçok fayda sağlayacağı ileri sürülmektedir.

Bununla birlikte, yazında otel yöneticilerinin bakış açısından sürdürülebilirliğe etki eden unsurların ve sürdürülebilirlik adına gerçekleştirilen uygulamaların ele alındığı çalışmalar sınırlı kalmakta ve var olanlar belirli birtakım boyutlara odaklanmaktadır. Yeşil yönetim politikalarının varlığı ve yeşil yönetim girişimleri, maliyetleri azaltma, rekabet gücü elde etme, kaynakların korunması (Mbasera ve diğerleri, 2016, ss. 7-8), çevresel performans ölçümü, çevre kontrol sistemleri, çevresel stratejileri yapılandırma (Chung ve Parker, 2008, ss. 272-273-283-284), yönetim kontrol sistemlerinin otelin yeşil felsefesini içselleştirme sürecinde kullanılması, yeşil uygulamaların benimsenmesi ve içselleştirilmesi (Mahadi ve diğerleri, 2017, s. 2), sürdürülebilirlik konusunda karar almanın bilişsel altyapısı, çevreye karşı kurumsal sorumluluk (Eberhardt ve Wasieleski, 2013, s. 735) bu başlıklardan bazılarıdır.

Kirk'e göre (1995, s.4), çevre yönetimi genel olarak çevreye etki, sürdürülebilirlik, kaynak yönetimi ve kirlilik kontrolü başlıklarını kapsamaktadır. Álvarez-Gil, Burgos-Jimenez ve Céspedes-Lorente (2001, s. 458)ye göre otelcilik sektörüne özel olarak çevre yönetimi, enerji, su ve diğer kaynakların

tüketimi, Kirk (1995, ss. 5-6)'e göre yiyecek artıkları yaratma, atık yönetimi ve kirliliğe yol açan salınımlarla ilgilidir.

Cramer (1998, ss. 162-163) ve Klassen ve Whybark (1999, ss. 601-608) çevre yönetimini bir örgütün çevreye olumsuz etkisini azaltmaya yönelik, hem teknik hem de örgütsel faaliyetler içeren stratejiler, uygulamalar ve kontroller bütünü olarak tanımlamaktadırlar.

Tüm bunlarla başa çıkabilmek için oteller çevre yönetimi ihtiyacı kapsamında çevresel politikalara ihtiyaç duymaya başlamışlardır, ancak yazılı bir çevre politikası olan otellerin sayısı sınırlı kalmaktadır (Brown, 1996, s. 20). Bu noktada, çevresel girişimlerin uygulanmasını takip etmek ise bir otelin çevreye yönelik politikalarını ölçmenin alternatifi olarak ortaya çıkmaktadır (Chung ve Parker, 2008, s. 274).

Álvarez-Gil ve diğerleri (2001, s. 458), otellerin çevre yönetimini çevreye yönelik negatif etkilerini azaltmak amacıyla benimsedikleri uygulamalar açısından ele almışlardır. Bu uygulamaları, çevresel maliyetlerin ve kazanımların niceliksel olarak ifade edilmesi, çevresel eğitim programları, yeşil satın alma politikaları, enerji ve su tasarrufu faaliyetleri ve geri dönüşüm olarak sıralamışlardır.

Kirk (1995, ss. 6-7)'e göre, otelin boyutları ve sınıflandırmasının genel müdürün sürdürülebilirlik konusundaki algısı üzerinde bir etkisi vardır. 3 ilâ 5 yıldızlı büyük otellerin yöneticileri çevre yönetiminden halkla ilişkiler ve pazarlama açısından daha fazla fayda sağlayacaklarını düşünmektedirler.

Uluslararası otel endüstrisinde çevre politikaları ve stratejiler hakkında yapılan araştırmalarda, yeni inşa edilmiş ve zincir üyesi büyük otellerin çevre yönetimi konusunda daha aktif oldukları tespit edilmiştir. Otel yönetiminin bakış açısıyla, iki ana güdülenme kaynağı maliyetleri düşürme ve halkla ilişkileri geliştirme olarak ifade edilmiştir. Ancak, çevre yönetimi ve finansal performansın iyileştirilmesi arasındaki ilişki o kadar net değildir. Bunun yanı sıra, her ne kadar paydaşların baskısı önem taşısa da, otel yöneticileri çevre bilinci taşıyan uygulamalardan yana görünmekle birlikte, bu faaliyetler için ekstra maliyete katlanmaya isteklilik konusunda farklılık göstermektedirler (Chung ve Parker, 2008, s. 275).

Vlek ve Steg (2007, s. 12)'e göre, çevre yönetimi uygulamalarını destekleyen ve içselleştiren bir dâhili sistem örgüt için hayati önem taşımaktadır. Sistemin bir özelliği de insan davranışını etkilemesi ya da bu davranışları değiştirmeye teşvik etmesidir, zira etkin bir çevre yönetim sistemi yalnızca teknolojik değişimleri değil, çalışanların düşünce tarzı ve davranışlarının da değişmesini gerektirir. Örgütün amaçlarına erişmek için uygulamaya konulan yönetim kontrol sistemleri, örgütsel süreçler, prosedürler (izlekler) ve politikalar aynı zamanda yeşil uygulamaların ve stratejilerin içselleştirilmesinde de kullanılabilir (Arjalies ve Mundy, 2013, s. 285; Chung ve Parker, 2008, s. 279; Leone ve Riccaboni, 2010, ss. 130-132; Lueg ve Radlach, 2016, s. 159) zira bunların çalışanların çevresel uygulamalara yönelik davranışlarını biçimlendirme ve içselleştirmelerini sağlama potansiyelleri mevcuttur (Durden, 2008, s. 688; Songini ve Pistoni, 2012, s. 202). Değerlendirme ve ödül sistemleri gibi biçimsel kontrol unsurlarının yanı sıra biçimsel olmayan sosyal kontrol da çalışanların davranışlarının örgütün hedefleri ve stratejileri ile uyumlu hale getirilmesinde etkili olabilmektedir (Mahadi ve diğerleri, 2017, s. 3).

Sundin ve Brown (2017, ss. 637-638)'a göre çevresel konuların yönetim kontrol sistemleriyle bütünleştirilmesi çevresel farkındalığı arttırarak, karar alma için gerekli bilgiyi sağlayarak ve ödüllendirme ile hesap verebilirlik aracılığıyla aktörlerin davranışlarını örgütsel sürdürülebilirlik

hedeflerine doğru yönlendirebilir. Biçimsel kontrol yöntemlerinin olmadığı durumlarda biçimsel olmayan kontrol, örneğin çalışanların sosyalleşme süreci ve örgütün değerleriyle uyum içerisinde olan personelin işe alınmasının yanı sıra kişisel değerler aracılığıyla kendi kendini kontrol etme, örgütlerde sosyal sorumluluk ışığında karar alınmasını teşvik etmektedir (Norris ve O'Dwyer, 2004, ss. 177-180). Bu aynı zamanda, örgütsel kültüre sürdürülebilirliğin dâhil edilmesi için önemli bir rol oynayan tepe yönetiminin adanmışlığını ve iletişim kurmasını içerir (Lueg ve Radlach, 2016, s. 164).

Otelcilik sektöründe yürütülen araştırmalar, otellerin çevresel uygulamalara yönelmesindeki başlıca nedenin operasyonel verimlilik ve etkinlik, çalışan ve yönetici farkındalığı (Rondinelli ve Vastag, 2000, s. 499) ve rekabet avantajı yakalama (Bohdanowicz, 2005, ss. 189-191) olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Bohdanowicz, zincir otel işletmelerinin çevresel konularda daha aktif olduklarını, çevre yönetim sistemlerini kurumsal stratejilerine dâhil ettiklerini ve bağımsız işletmelere çevreyle ilgili uygulamaların daha ziyade dayatıldığını ileri sürmektedir. Büyük firmaların klasik finansal raporların yanı sıra çevre yönetimi performans raporları da yayınlamak zorunda olmaları, büyük otellerin finansal kaynaklarının daha fazla olması ve iyi bir marka imajı oluşturma ve koruma gereksinimleri de onları çevre yönetimi konusunda daha aktif olmaya teşvik etmektedir (Bohdanowicz, 2005, s. 189). Bu nedenle, çevre yönetimi uygulamaları hem maliyet tasarrufu hem de pazarlama aracı olarak kullanılmaktadır (Mahadi ve diğerleri, 2017, s. 3). Çevre Yönetimi Sistemleri'nin örgütsel öğrenmeyi kolaylaştırdığı ve örgütsel performansı arttırdığı (Kasim, 2015, s. 1233), Toplam Kalite Yönetimi ve Çevre Yönetimi'nin bir arada uygulandığında firma performansını olumlu yönde etkilediği ve Toplam Kalite Yönetimi uygulamalarının otel endüstrisinde Çevre Yönetimi konusundaki yeteneklerin gelişmesini desteklediği (Pereira-Moliner Claver-Cortés, Molina-Azorín ve Tari, 2012, s. 82), Çevre Yönetim Sistemleri'nin örgütsel güven ve adanmışlığı pekiştirdiği, bunların da örgütsel yurttaşlık davranışını etkilediği, hatta örgütsel güven ve adanmışlığın Çevre Yönetim Sistemleri ve örgütsel yurttaşlık arasında tam bir aracı rolü üstendiği (Yoon, Jang ve Lee, 2016, s. 1577); örgütsel güven ve duygusal adanmışlığın, örgütsel adalet ve örgütsel yurttaşlık davranışları üzerinde aracı bir rolü olduğu (Guh, Lin, Fan ve Yang, 2013, s. 818) yönünde bulgulara da rastlanmaktadır.

Kim, Park ve Wen (2015, s. 1499) araştırmalarında, genel müdürlerin çevresel adanmışlığının, işletmelerinin çevresel uygulamalara hem doğrudan hem de işletmenin çevre yönetim yetenekleri sayesinde dolaylı olarak dâhil olmasını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre otellerde en sık rastlanan beş çevre yönetimi yetkinliği; çalışanlara eğitim verilmesi, çevresel girişimlerin konuklara iletilmesi, çevresel uygulamalar için gerekli bilgi ve yeteneklere sahip olunması, çevre yönetimine sermaye yatırılması ve çalışanların desteğinin sağlanmasıdır.

Otel işletmecilerinin bakış açısıyla, paydaşların çıkarları ile çevre yönetimi uygulamalarının hayata geçirilmesi arasında doğrudan ve pozitif bir ilişkinin bulunduğu ve otel işletmesinin yaşı ile boyutlarının da bu ilişkide belli bir ölçüde etkisinin olduğu, ekonomik kapasitenin ise bağımsız bir değişken olarak çevre yönetimi uygulamalarında önemli bir faktör olarak ortaya çıktığı (Sánchez-Medina, Díaz-Pichardo ve Cruz-Bautista, 2016, s. 387), yöneticiler ve çalışanların benimsediği değerler arasındaki uyumun, içsel paydaşların Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve sürdürülebilirlik girişimleri konularındaki algılarını etkilediği, örgüt içerisindeki iletişimin de bu konuda önemli bir rolü olduğu (Brunton, Eweje ve Taşkın, 2015, s. 31) da yazındaki araştırmalarda elde edilen bulgular arasında yer almaktadır.

Berezan ve diğerleri (2014, s. 1), otel yönetiminin konukların sosyokültürel geçmişlerini de göz önüne alarak, sosyal sorumluluk ve müşteri hizmetlerinden beklentileri arasında bir denge

kurmaktan sağlayacakları fayda konusunda konuklarını eğitmeye odaklanmasının gerekliliğine değinmekte, Brazyte ve diğerleri (2017, s. 285) de, otel yöneticilerinin otel işletmesinin sürdürülebilirlik tedbirleri hakkında konuklarını eğitmeleri gerektiğine, daha fazla farkındalığın müşteri memnuniyetini arttıracığına işaret etmektedirler.

Cramer (1998, s. 162), bir işletmenin çevresel performans konusundaki iddiasının temelinde üç değişkenin yattığını altını çizmektedir: Artan eko-verimlilik ve pazar fırsatları arasındaki uyumluluk, işletmenin içyapısı ve kültürü ve işletmenin yakın sosyal çevresinin çevresel önlemler alınması yönündeki baskısı.

Álvarez-Gil ve diğerleri (2001, ss. 459-469) ise, otel işletmesinin yaşı, büyüklüğü, zincir üyesi olup olmadığı, paydaşların çevre konusundaki baskısı ve operasyon yönetimi teknikleri kullanmalarının, otel işletmelerinin çevre yönetimi uygulamalarını hayata geçirmelerinde kalıcı bir etkisi olduğu ve çevre yönetimi uygulamaları ile firmanın finansal performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu yönünde bulgulara ulaşmışlardır.

Hsieh (2012, s. 97), araştırması kapsamında seçilmiş olan otel işletmelerinin %46'sının çevre ile ilgili konularda bilgi aktarımı için kurumsal web sayfalarını kullandıklarını ve bunun söz konusu işletmelerin çevresel adanmışlığının ve bu konudaki girişimciliğinin bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Hsieh, yaptığı içerik analizinde örneklem dâhilindeki otellerin odaklandığı on iki ana çevresel boyuta ulaşmıştır.

Otelcilik sektörü dışında Procter & Gamble örneği ele alınacak olursa, işletme dâhilindeki herkesin, işletmenin sürdürülebilirliğe adanmışlığından ve sosyal sorumluluk uygulamalarını kolaylaştırıcı süreçlerden haberdar olması gibi "içsel" bir vurguyu ön plana çıkarması, geçmişinde daha ziyade "dışsal" vurgu ile tanınan bazı işletmelerden farklı olması açısından önemlidir. İşletmedeki sürdürülebilirlik raporlamasını geliştirmek, kurumsal imajı ve inandırıcılığı arttırmak için yeterli olmayıp, bunun yanı sıra planlama süreçlerine, politika kararlarına, sermaye tahsisine ve performans değerlendirmesine çevresel ve sosyal profillerin dâhil edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. P&G'de sürdürülebilirliğe verilen önem yalnızca biçimsel beyanat aracılığıyla işletme dışındakilere değil, işletmedeki liderlerin davaya adanmışlığı sayesinde işletme dâhilindeki tüm çalışanlara da iletilmektedir. P&G, "Küresel Sürdürülebilirlik Bölümü" olarak adlandırdığı, sürdürülebilirlik konusunda iş birimleriyle bağlantı kuran ve fikir veren uzmanların görev yaptığı merkezi bir örgütsel yapı oluşturmuştur (Riccaboni ve Leone, 2010, ss. 133-134).

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmayla, otel işletmesinin "Yapısal Özellikler"i olarak tanımladığımız işletmenin yıldız sayısı (4 veya 5 yıldızlı), statüsü (bağımsız kuruluş veya zincir üyesi) ve yaşı ile "Yönetmelik Özellikler"i olarak tanımladığımız yöneticinin ait olduğu yaş grubu, bağlı bulunduğu bölüm, yönetim kademelerindeki pozisyonu ve çalışma yılı bazında iş tecrübesinin otel nezdindeki "Sürdürülebilirlik Uygulamaları" olarak tanımladığımız İletişim, Eğitim ve Karar Alma (Stratejiler/Politikalar) unsurları üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığının keşfedilmesi amaçlanmıştır.

4.2. Araştırma Yöntemi, Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırmanın ölçeği, Fabrizio Baldassarre ve Raffaele Campo (2016, s. 424) tarafından yayınlanan nitel bir çalışmadan yola çıkılarak oluşturulmuş ve beşli Likert ölçeği kullanılan nicel araştırmaya dönüştürülmüştür. Araştırma soruları, Baldassarre ve Campo (2016, s. 424); Chan (2013, s. 446);

Font, Elgammal ve Lamond (2017, s. 1015); Lakshmi (2002, ss. 32-33); Papadas, Avlonitis ve Carrigan (2017, ss. 237, 239, 241); Tari, Claver-Cortes, Pereira-Moliner ve Molina-Azorin (2010, ss. 504-505)'in araştırmalarından yararlanılarak yazılmıştır. 22 adedi işletmedeki iletişim, eğitim ve karar alma faktörleriyle ilgili olan ve 7 adedi işletmenin yapısal ve yönetmel özellikleriyle ilgili demografik sorulardan oluşan toplam 29 adet soru içeren anket, Türkiye'nin çeşitli turistik merkezlerindeki dört ve beş yıldızlı otellerde görev yapan orta ve üst kademedeki 800 yöneticiye gönderilmiş, 304 adet (%38) geri dñnüş sağlanmıştır.

İşletmenin yapısal özelliklerini oluşturan işletmenin yıldız sayısı (4 veya 5 yıldızlı), statüsü (bağımsız – zincir üyesi) ve yaşı ile anketi yanıtlayan yöneticilerin kişisel özelliklerini oluşturan, yöneticinin yaşı, çalıştığı bölüm, pozisyonu (orta/üst düzey) ve çalışma yılı olarak iş tecrübesi araştırmada yedi adet bağımsız değişken olarak kullanılmış ve bunların bağımlı değişken olarak ele aldığımız, işletmede sürdürülebilirlik uygulamalarının belirlenen boyutlarını oluşturan iletişim, eğitim ve karar alma mekanizmalarını etkileyip etkilemediklerinin ikili karşılaştırmalar aracılığıyla ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

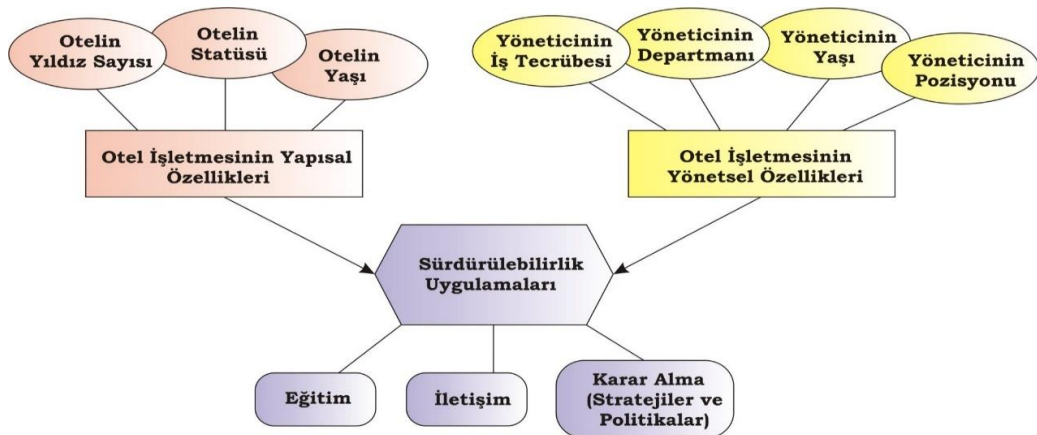
H_{0(a)} : Otel işletmesinin yapısal özelliklerindeki farklılıklar, sürdürülebilirlik uygulamalarının belirlenen üç boyutu üzerinde fark yaratmamaktadır.

H_{1(a)} : Otel işletmesinin yapısal özelliklerindeki farklılıklar, sürdürülebilirlik uygulamalarının belirlenen boyutlarından en az birisinde anlamlı bir fark yaratmaktadır.

H_{0(b)} : Otel işletmesinin yönetmel özelliklerindeki farklılıklar, yöneticilerin sürdürülebilirlik uygulamalarının belirlenen üç boyutunu değerlendirmelerinde anlamlı bir fark yaratmamaktadır.

H_{1(b)} : Otel işletmesinin yönetmel özelliklerindeki farklılıklar, sürdürülebilirlik uygulamalarının belirlenen üç boyutundan en az birini değerlendirmelerinde anlamlı bir fark yaratmaktadır.

Bu nedenle veriye parametrik testlerin uygulanabilirliğinin belirlenmesi açısından değişkenlerin dağılımının normal olup olmadığı test edilmiştir. Sosyal bilimlerde değişkenlerin dağılımın yaklaşık normal olması, parametrik testlerin yapılabilmesi için yeterli şartı oluşturmaktadır (Durmuş, Yurtkoru ve inko, 2016). Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre sosyal bilimlerde, veri setinin sağa ya da sola çarpık dağılımını ifade eden "skewness" ve dağılımdaki basıklık ya da sivri liği gösteren "kurtosis" değerleri -1,5 ile +1,5 değerleri arasında kaldığı sürece verinin normal dağıldığı kabul edilmektedir. George ve Mallery (2010)'e göre de -2,0 ile +2,0 arasında kalan değerlerin normal dağıldığı varsayılmaktadır. Veri setine uygulanan analiz sonucunda İletişim, Eğitim ve Karar Alma faktörleri için arpıklık ve basıklık değerlerinin sırası ile 0,142/-0,916; -0,104/-0,732; -0,139/-0,722 olduğu belirlenmiştir. Bu değerler yukarıda belirtilen sınırlar içerisinde kaldığından, dağılımın normal olduğu kabul edilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modelinin Kavramsal atısı

Bunun ardından, soruların bu araştırmanın örneklemini için de yazında belirtilen faktörlerin altında toplanıp toplanmadığının belirlenmesi amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. KMO örneklem yeterliliği istatistiği değeri 0,80 ve yukarısında olduğunda veri setinin faktör analizine uygunluğunun mükemmel derecede olduğu kabul edilmektedir (Durmuş ve diğerleri, 2016, s. 80). Veri setimiz için bu değer 0,911 olarak bulunmuştur. Bartlett küresellik testinin sonucunda ise p değeri 0,000 olarak bulunmuştur. Bu değer 0,05'den düşük olduğu için değişkenler arasında faktör analizi yapmaya yeterli düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

22 soru ile gerçekleştirilen ilk faktör analizi sonucunda, soru 15 ve soru 26'nın 1. ve 2. Faktörler altında yakın değerler almasından dolayı analizden çıkartılmasına karar verilmiştir. Geriye kalan 20 soru ile yapılan ikinci faktör analizi sonucunda, ortaya çıkan üç faktörün hep birlikte toplam varyansın %48,247'sini açıkladığı, bunlardan Eğitim, Karar Alma ve İletişim faktörleri altında toplanan soruların sırasıyla toplam varyansın %19,376'sını; %14,866'sını ve %14,005'ini açıkladıkları belirlenmiştir. KMO & Bartlett testinin sonuçları 2. Faktör Analizi için aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Geçerliliği		0,905
	Yaklaşık Ki-Kare	1888,254
Bartlett Küresellik Testi		
	df	190
	p değeri	0,000

Buna göre Eğitim Faktörü altındaki 9 soru 13, 14, 16, 17, 18, 19, 27, 28, 29.; Karar Alma Faktörü altındaki 6 soru 20, 21, 22, 23, 24, 25.; ve İletişim Faktörü altındaki 5 soru 8, 9, 10, 11, 12. sorular olarak belirlenmiştir. Faktörlere uygulanan güvenilirlik analizi sonucunda Eğitim, Karar Alma ve İletişim faktörleri için Cronbach's Alpha katsayısının sırasıyla α (E) = 0,838; α (KA) = 0,771; α (İ) = 0,788 olduğu görülmüştür. Bunun ardından soruların toplam değerinin hesaplanması amacıyla, uygulanacak fark testlerinde kullanılmak üzere faktör değerleri belirlenmiştir (Durmuş ve diğerleri, 2016, s. 111).

Tablo 2. Faktör Analizi Sonuç Tablosu

Faktör Adı	Soru No.	Soru İfadeleri	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%) Toplam: 48,247	Güvenilirlik
EĞİTİM	s.17	İşletme, sürdürülebilirlik konusundaki eğitim ihtiyaçlarını ve gereklilikleri düzenli olarak belirlemektedir. (Lakshmi, 2002)	0,687	19,376	0,838
	s.19	İşletmede sürdürülebilirlik eğitiminin etkinliği ölçülmektedir. (Lakshmi, 2002)	0,661		
	s.14	İşletmemizin yeşil referanslarını / itimatnamesini nasıl yükseltebileceğimiz konusunda müşterilerimizin fikirleri ve yorumları, eğitim programları hazırlanırken dikkate alınmaktadır. (Font, Elgammal, Lamond, 2017)	0,647		
	s.27	Otelimiz konuklarımızın güvenini kazanmak için çalışanlarımızın yeşil sertifikasyon eğitimlerine katılmasını sağlamaktadır. (Chan, 2013)	0,602		
	s.18	İşletmede, sürdürülebilirlik eğitiminin hedefleri belirlenmiştir. (Lakshmi, 2002)	0,595		
	s.28	İşletmemizde pazarlama karmasının negatif çevresel etkilerinin asgariye indirilmesi ve yeşil pazarlama	0,575		

Faktör Adı	Soru No.	Soru İfadeleri	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%) Toplam: 48,247	Güvenilirlik
KARAR ALMA		programları ile yeniden yapılandırılması için pazarlama bölümü çalışanlarının eğitim alması sağlanmaktadır. (Papadas, Avlonitis, Carrigan, 2017)			
	s.29	Web üzerinden verilen hizmetler daha çevre dostu olduğundan, işletmemiz web tabanlı uygulamaların teşvik edilmesi amacıyla çalışanların eğitimlere katılmasını sağlamaktadır. (Papadas, Avlonitis, Carrigan, 2017)	0,574		
	s.16	Çalışanlara kalite ve çevre yönetim sistemleri (atık yönetimi, enerji tasarrufu) ile ilgili konularda düzenli olarak eğitim verilmektedir. (Tari, Cortes, Moliner, Azorin, 2010)	0,574		
	s.13	Otel işletmemiz, doğrudan satışlar esnasında konuklarımızı çevre dostu davranmaya ikna etmeleri için satış ekibinin bu konuda eğitim almasını sağlamaktadır. (Chan, 2013)	0,501		
	s.23	Sürdürülebilirlik, işletmemizde satın alma / tedarik kararlarını ve tedarik zinciri tasarımını etkileyen ölçütlerden biridir. (Baldassarre, Campo, 2016)	0,719		
	s.22	Tepe yönetimi, işletmede sürdürülebilirlik eğitimlerinin süreklilik kazanması yönünde karar almıştır. (Lakshmi, 2002)	0,706		
	s.20	Yönetim tarafından çalışanların sürdürülebilirlik konusunda faal olmasını ve uygulamalara yönelmesini teşvik edecek politikalar benimsenmesi yönünde karar alınmıştır. (Lakshmi, 2002)	0,597	14,866	0,771
	s.24	İşletmemiz AR-GE, teknoloji yatırımı ve ürün geliştirme kararlarında sürdürülebilirliği daima göz önüne alır. (Baldassarre, Campo, 2016)	0,582		
	s.21	İşletmede her çalışanın sürdürülebilirlikle ilgili yeteneklerini ortaya çıkartacak ve geliştirecek politikalar izlenmesi yönünde karar alınmıştır. (Lakshmi, 2002)	0,557		
	s.25	İş ortaklarımızı seçerken (seyahat acenteleri, tur operatörleri, toptancılar, hava yolları vs.) otelimizin yansıtmak istediği yeşil imajla bağdaşmasına dikkat edilmektedir. (Chan, 2013)	0,521		
İLETİŞİM	s.8	İşletme dâhilinde sürdürülebilirlik konusunda her kademedeki çalışanın fikir beyan edebileceği bir forum mevcuttur. (Baldassarre, Campo, 2016)	0,740		
	s.9	İşletmede sürdürülebilirlik konusunda çalışmalar yapan ve çalışanları bilgilendiren bir ekip vardır. (Baldassarre, Campo, 2016)	0,729		
	s.10	Farklı medya araçları kullanılarak işletmenin sürdürülebilirlik konusundaki çabalarını tüm paydaşlara duyurmayı amaçlayan net bir iletişim stratejisi belirlenmiştir. (Baldassarre, Campo, 2016)	0,722	14,005	0,788
	s.11	Müşterilerimize ürünlerimiz / hizmetlerimiz vasıtasıyla sürdürülebilirlik konusundaki girişimlerimizi doğrudan iletebiliyoruz. (Restoranlardaki ve odalardaki bilgilendirme kartları, ürün ambalajları, eko-etiketler vs.) (Baldassarre, Campo, 2016)	0,722		
	s.12	Tepe yönetimi, çalışanları kritik çevresel konular / işletmenin çevre ile ilgili stratejileri hakkında bilgilendirir. (Papadas, Avlonitis, Carrigan, 2017)	0,617		

Faktör analizinin ardından, veri setinin normal dağılıma sahip olduğundan yola çıkılarak öncelikle, demografik soruları altında toplayan işletmenin yapısal ve yönetmelik özelliklerinin her üç faktör altındaki unsurlar açısından farklılık gösterip göstermediğini keşfetmek amacıyla ikili karşılaştırmalar için, grupların varyanslarının homojenliğini test etmek için yapılan Levene testinin ardından parametrik testlerden Bağımsız Gruplar T-Testi ve Tek Yönlü ANOVA'ya

başvurulmuştur. Bu bağlamda, demografik sorulardan oluşan yedi adet bağımsız değişkenin, faktörlerden oluşan üç adet bağımlı değişkenle olan ilişkilerini gözlemlemek için toplam 21 adet analiz yapılmıştır.

Bağımsız değişkenlerden bazılarında, bazı grupların altına diğerlerine oranla az sayıda gözlem düştüğünden, istatistiksel fark testlerinin uygulanabilmesinin mümkün kılınması amacıyla, anket uygulanırken kullanılan orijinal grupların birleştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Yönetmelik Özellikler altında topladığımız, anketi yanıtlayan yöneticilerin yaş grubu, anket uygulamasında 20 ve altında, 21-30 arasında, 31-40 arasında, 41-50 arasında, 51-60 arasında ve 61 ve üzerinde olmak üzere altı grup halinde ölçülmüştür. Daha sonra bunlar 20 ve altında ile 21 ve üzerinde olmak üzere iki grup halinde birleştirilmiştir.

Yönetmelik Özellikler altında yer alan, anketi yanıtlayan yöneticinin çalıştığı bölüm, Satın Alma, Ön Büro, Muhasebe – Finansman, Pazarlama –Halkla İlişkiler – Müşteri Hizmetleri, İnsan Kaynakları, Kat Hizmetleri, Restoran – Bar ve Genel Müdürlük olarak sekiz grup halinde ölçülmüş ve daha sonra İdari Departmanlar kategorisinin altına Genel Müdürlük, Pazarlama – Halkla İlişkiler – Müşteri Hizmetleri, Muhasebe – Finansman ve İnsan Kaynakları, Operasyonel Departmanlar kategorisinin altına da Satın Alma, Kat Hizmetleri, Restoran – Bar ve Ön Büro toplanarak iki grup halinde tasnif edilmiştir. Yine Yönetmelik Özellikler altında ele aldığımız, anketi yanıtlayan yöneticinin iş tecrübesi, çalışma geçmişi temelinde 0-5 yıl, 6-10 yıl, 11-15 yıl, 16-20 yıl ve 21 yıl ve üzeri olarak toplam beş basamakta ölçülmüş, daha sonra bunlar 20 yıl ve altı ile 21 yıl ve üzeri olarak iki gruba indirgenmiştir.

İşletmenin Yapısal Özellikleri altında değerlendirdiğimiz Otel İşletmesinin Yaşı ise, 0-5, 6-10, 11-15, 16-20 ve 21 ve üzeri olarak 5 basamakta ölçüldükten sonra, 0-10, 11-15 ve 16 ve üzeri olmak üzere üç grup halinde düzenlenmiş ve bu şekilde analize tâbi tutulmuştur.

4.3. Araştırma Bulguları

Oluşturulan hipotezlerin test edilmesi için uygulanan Bağımsız Gruplar t-Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi'nin sonuçları aşağıdaki gibidir:

1. Ho: 4 ve 5 yıldızlı işletmeler arasında sürdürülebilirlik eğitimlerine yaklaşım açısından fark yoktur. Bağımsız Gruplar T -Testi: ($p = 0,743 > 0,05$)

2. Ho: 4 ve 5 yıldızlı işletmeler arasında sürdürülebilirlikle ilgili karar alınması açısından fark yoktur. Bağımsız Gruplar T -Testi: ($p = 0,963 > 0,05$)

3. Ho: 4 ve 5 yıldızlı işletmeler arasında sürdürülebilirlikle ilgili iletişim açısından fark yoktur. Bağımsız Gruplar T -Testi: Levene testinin sonucunda $p = 0,021 < 0,05$ olduğundan varyansların eşit olmadığı sonucuna varılarak H_0 hipotezinin reddedilmesi öngörülmekle birlikte, bu durumda t-testi'nin ikinci satırında yer alan çift kuyruklu p değerine istinaden hipotez testinin sonuçlandırılması gerekir. Bu değer $0,678 > 0,05$ olduğundan dolayı H_0 hipotezi kabul edilir; 4 ve 5 yıldızlı işletmeler arasında işletmedeki sürdürülebilirlikle ilgili iletişime etki etme açısından bir fark olmadığı sonucuna varılır.

4. Ho: Anketi yanıtlayan yöneticilerden 40 yaş altında veya 40 yaş üzerinde olanlar işletmedeki sürdürülebilirlik eğitimlerine farklı açılardan bakmamaktadırlar. Bağımsız Gruplar T -Testi: ($p = 0,118 > 0,05$)

5. Ho: Anketi yanıtlayan yöneticilerin 40 yaşın altında ya da 40 yaşın üzerinde olması işletmede sürdürülebilirlikle ilgili kararlara/politikalara/stratejilere yaklaşımlarını etkilememektedir. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,253 > 0,05)

6. Ho: Anketi yanıtlayan yöneticilerin 40 yaşın altında ya da 40 yaşın üzerinde olması işletmede sürdürülebilirlikle ilgili iletişime bakış açılarını etkilememektedir. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,159 > 0,05)

7. Ho: İşletmenin idari bölümlerinde çalışan yöneticilerin sürdürülebilirlik eğitimleri hakkındaki değerlendirmeleri, operasyonel bölümlerinde çalışan yöneticilerden farklı değildir. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,647 > 0,05)

8. Ho: İşletmenin idari bölümlerinde çalışan yöneticilerin sürdürülebilirlikle ilgili kararlara/politikalara/stratejilere bakış açıları, operasyonel bölümlerinde çalışan yöneticilerden farklı değildir. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,172 > 0,05)

9. Ho: İşletmenin idari bölümlerinde çalışan yöneticilerin sürdürülebilirlikle ilgili iletişime bakış açıları, operasyonel bölümlerinde çalışan yöneticilerden farklı değildir. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,369 > 0,05)

10. Ho: İşletmedeki orta düzey yöneticilerin sürdürülebilirlik eğitimlerine bakış açıları üst düzey yöneticilerinkinden farklı değildir. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,364 > 0,05)

11. Ho: İşletmedeki orta düzey yöneticilerin sürdürülebilirlik kararlarına/politikalarına/stratejilerine yaklaşımları üst düzey yöneticilerinkinden farklı değildir. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,547 > 0,05)

12. H₁: İşletmedeki orta düzey yöneticiler, sürdürülebilirlik iletişimine üst düzey yöneticilerden farklı açılardan bakmaktadırlar. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,035 < 0,05) Her ne kadar Levene testi varyansların eşit olduğu yönünde bir sonuç verse de (0,757 > 0,05) grupların ortalamalarına bakıldığında, orta düzey yöneticilerle üst düzey yöneticilerin sürdürülebilirlik iletişimine bakış açıları arasında fark olduğu sonucuna varılmaktadır (t_{0,05 ; 302} = 2,120). Buna göre, orta düzey yöneticilerin (\bar{X} = 3,3275) işletmenin kendi içinde ve paydaşlarıyla olan sürdürülebilirlik iletişimini üst düzey yöneticilere (\bar{X} = 3,0867) kıyasla daha olumlu değerlendirdiklerini söyleyebiliriz.

13. Ho: 20 yıldan az ya da fazla iş tecrübesine sahip olmak, otel yöneticilerinin sürdürülebilirlik eğitimlerine bakış açılarını etkilememektedir. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,904 > 0,05)

14. Ho: 20 yıldan az ya da fazla iş tecrübesine sahip olmak, otel yöneticilerinin sürdürülebilirlik kararlarına/politikalarına/stratejilerine yaklaşımlarını etkilememektedir. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,478 > 0,05)

15. Ho: 20 yıldan az ya da fazla iş tecrübesine sahip olmak, otel yöneticilerinin sürdürülebilirlik iletişimine bakış açılarını etkilememektedir. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,055 > 0,05)

Grup ortalamalarına bakıldığında, 20 yıl ve altında iş tecrübesi olan çalışanların, işletme dâhilinde ve çevresine yönelik sürdürülebilirlik iletişimi konusunda 20 yıldan fazla tecrübesi olan yöneticilere nazaran biraz daha umutlu ve olumlu yaklaştıkları sonucuna varılabilir.

16. Ho: Otel işletmesinin bağımsız statüde olmasının sürdürülebilirlik eğitimleri uygulamaları açısından zincir üyesi olanlardan farkı yoktur. Bağımsız Gruplar T -Testi: (p = 0,943 > 0,05)

17. Ho: Otel işletmesinin bağımsız statüde olmasının sürdürülebilirlik konusunda karar alma/ politika ve strateji belirleme açısından zincir üyesi olanlardan farkı yoktur. Bağımsız Gruplar T - Testi: ($p = 0,758 > 0,05$)

18. Ho: Otel işletmesinin bağımsız statüde olmasının sürdürülebilirlik iletişimi açısından zincir üyesi olanlardan farkı yoktur. Bağımsız Gruplar T -Testi: ($p = 0,598 > 0,05$)

19. Ho: Otel işletmesinin yaşının 10 ve altında, 11 ilâ 15 arası veya 16 ve üzerinde olması işletmedeki sürdürülebilirlik eğitimi uygulamalarını etkilememektedir.

Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA): Levene testine göre grup varyanslarının eşit olduğu sonucuna varılmış ($p = 0,305 > 0,05$), ANOVA analizinde p değeri 0,111 olarak bulunmuştur. Ortalamanın eşitliği konusunda güçlü testler olarak kabul edilen Welch ($p = 0,097$) ve Brown-Forsythe ($p = 0,110$) değerleri de bu eğilimi doğruladığından, H_0 kabul edilmiş, H_1 reddedilmiştir. Bu nedenle post-hoc testlerin sonuçlarının değerlendirilmesine gerek kalmamıştır.

20. Ho: Otel işletmesinin yaşının 10 ve altında, 11 ilâ 15 arası veya 16 ve üzerinde olması işletmedeki sürdürülebilirlik kararlarını/politikalarını/stratejilerini etkilememektedir.

Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA): Levene testine göre grup varyanslarının eşit olduğu sonucuna varılmış ($p = 0,128 > 0,05$), ANOVA analizinde p değeri 0,353 olarak bulunmuştur. Ortalamanın eşitliği konusunda güçlü testler olarak kabul edilen Welch ($p = 0,319$) ve Brown-Forsythe ($p = 0,357$) değerleri de bu eğilimi doğruladığından, H_0 kabul edilmiş, H_1 reddedilmiştir.

21. Ho: Otel işletmesinin yaşının 10 ve altında, 11 ilâ 15 arası veya 16 ve üzerinde olması işletmenin sürdürülebilirlikle ilgili iletişimini etkilememektedir.

Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA): Levene testine göre grup varyanslarının eşit olduğu sonucuna varılmış ($p = 0,484 > 0,05$), ANOVA analizinde p değeri 0,439 olarak bulunmuştur. Ortalamanın eşitliği konusunda güçlü testler olarak kabul edilen Welch ($p = 0,454$) ve Brown-Forsythe ($p = 0,443$) değerleri de bu eğilimi doğruladığından, H_0 kabul edilmiş, H_1 reddedilmiştir.

Yapılan bağımsız gruplar t-testi ve tek yönlü varyans analizlerinin sonucunda, yalnızca 12 numaralı analizde, bağımsız değişken olarak ele aldığımız otel yöneticisinin pozisyonunun (orta ya da üst düzey yönetici olmasının) bağımlı değişkenimiz olan otelin kendi bünyesindeki çalışanlar ve çevresindeki tüm paydaşlarıyla kurduğu sürdürülebilirlik iletişimini değerlendirmesinde küçük bir fark yarattığı ($p=0,035 < 0,05$) sonucuna varılmıştır. Buna göre grup ortalaması 3,3275 olan orta düzey yöneticiler, grup ortalaması 3,0867 olan üst düzey yöneticilere göre işletmenin sürdürülebilirlik konusundaki iletişim çabalarını ve uygulamalarını daha olumlu değerlendirmektedirler.

Diğer yirmi analiz sonucunda p değeri 0,05'in üzerinde çıktığından, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak, yöneticinin sektördeki iş tecrübesinin kaç yılı kapsadığının işletmenin yürüttüğü dâhili ve harici sürdürülebilirlik iletişimine bakış açısını etkileyip etkilemediğine yönelik yaptığımız analiz, 0,055 gibi sınırdan bir değerle yokluk hipotezini kabul etmemiz sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle 20 yıl ve altında iş tecrübesine sahip yöneticilerin (grup ortalaması 3,3088) işletme nezdindeki sürdürülebilirlik iletişimine bakış açısının 21 yıl ve üzeri olanlara (grup ortalaması 3,0904) nazaran biraz daha iyimser olduğu sonucuna varılabilir.

Grup ortalamaları arasında az da olsa anlamlı bir fark bulunan 12 no.lu analizdeki her iki değişkenin birbiri ile ilişkisinin derecesini ve yönünü gözlemlemek üzere korelasyon analizi uygulanmıştır.

Tablo 3. Korelasyon Analizi

		Anketi yanıtlayanın pozisyonu	İletişim
Anketi yanıtlayanın pozisyonu	Pearson Korelasyon Katsayısı	1	-0,121*
	Çift Kuyruklu Anlamlılık		0,035
	Örneklem Sayısı (N)	304	304
İletişim	Pearson Korelasyon Katsayısı	-0,121*	1
	Çift Kuyruklu Anlamlılık	0,035	
	Örneklem Sayısı (N)	304	304

* Çift kuyruklu korelasyon 0,05 seviyesinde anlamlıdır.

Korelasyon analizi neticesinde, değişkenler arasında - 0,121 kuvvetinde, negatif yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre yönetici, otelin yönetim kademesinde yükseldikçe, sürdürülebilirlik iletişimine bakış açısı daha eleştirel ve olumsuz bir yön izlemektedir. Ancak r sayısının -1 ve +1'e yaklaştıkça açıklayıcı kuvvetinin arttığı göz önünde bulundurularak, buradaki ilişkinin zayıf bir ilişki olduğunu belirtmek gerekir.

5. SONUÇ

Bu araştırma için yola çıkarken, otel işletmelerindeki yapısal ve yönetmel özelliklerin, işletmedeki sürdürülebilirlik eğitimi, işletmenin sürdürülebilirlik alanında kendi çalışanlarıyla ve çevresiyle kurduğu iletişim ve işletmenin yönetim kademelerinde sürdürülebilirlikle ilgili alınan kararlar, belirlenen politikalar ve izlenen stratejiler üzerinde bir etkisi olup olmadığının ve eğer bu özellikler bahsi geçen unsurlar üzerinde bir etkiye sahipse, bu etkinin ne yönde ve hangi kuvvette olduğunu keşfedilmesi amaçlanmıştır.

Bu araştırma neticesinde otel işletmelerinde yalnızca yöneticinin pozisyonunun işletmenin kendi içinde ve çevresine yönelik gerçekleştirdiği iletişim çabalarını değerlendirmede farklılık yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, üst düzey yöneticilerin işletmenin sürdürülebilirlikle ilgili çabalarını ve faaliyetini orta düzey yöneticilere kıyasla daha olumsuz ve eleştirel bir bakış açısıyla ele almasının, yöneticinin yönetim basamaklarında yükseldikçe daha fazla sorumluluk almasından, karar alma mekanizmalarına daha fazla dâhil olmasından, işletmenin bütününü ve tüm fonksiyonların koordinasyon halinde işleyişini daha net görmeye başlamasından, bu sayede eksiklikleri daha kolay teşhis edebilmesinden ve bağlı olduğu bölümün değerler dizisinden sıyrılarak işletmenin genelinin faydasına yönelik uygulamaları teşvik etmesinin gerekliliğinin bilincine varmasından kaynaklandığı söylenebilir. Yine de grup ortalamaları arasındaki farkın az olması ve korelasyon katsayısının zayıf bir ilişkiye işaret ediyor olması, orta ve üst düzey yöneticilerin işletmedeki sürdürülebilirlik iletişimine bakış açısında radikal bir farklılığın olmadığını, bunun küçük görüş farklılıklarından ibaret olduğunu ortaya koymaktadır.

Buradan hareketle, araştırma modeli oluşturulurken belirlenen ana hipotezlerden $H_{0(a)}$ yokluk hipotezi kabul edilmiş ve otel işletmelerinde yapısal özelliklerdeki farklılıkların sürdürülebilirlik uygulamalarının ele alınan üç boyutu üzerinde bir farklılık yaratmadığı sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, $H_{1(b)}$ hipotezi kısmi olarak kabul edilmiştir ve yöneticinin bulunduğu kademe yükseldikçe işletmenin sürdürülebilirlikle ilgili iletişim boyutunu biraz daha olumsuz

değerlendirdiği; bunun yanı sıra, çok az bir farkla da olsa yöneticinin iş tecrübesi 20 yılın üzerine çıktığında, 20 yıldan az iş tecrübesi olanlara nazaran işletmedeki sürdürülebilirlik iletişimi boyutunu daha eleştirel ve negatif biçimde değerlendirdiği sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, yönetsel özelliklerin sürdürülebilirlik uygulamalarının en az bir boyutu üzerinde az da olsa etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Bu araştırmanın ilk kısmında değinilen yazındaki çok sayıda örnek dâhilinde ele alınan boyutların arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiş olduğundan bahsedilmiştir. Bu bağlamda yazında yapılmış araştırmalar, otelcilik ve diğer sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler nezdinde sürdürülebilirlikle ilgili iletişim ve eğitimle ilgili planlama ve uygulamaların ve işletmenin sürdürülebilirlikle ilgili kararları ile strateji ve politikalarının üzerinde işletmelerin, yöneticinin yaşı, eğitim durumu, pozisyonu, iş tecrübesi, çalıştığı bölüm gibi yönetsel özelliklerin ve işletmenin yaşı, yıldız sayısı, zincir üyesi olup olmadığı gibi yapısal özelliklerinin etkili olduğu yönünde bulgular içermektedir. Ancak, bunların yanı sıra daha birçok faktörün de işletmenin sürdürülebilirlikle ilgili iletişim, eğitim ve karar alma mekanizmalarını şekillendirerek bazen sektöre has, bazen de tamamen o işletmenin kendisine has bir yapıya büründürdüğünü unutmamak gerekir.

Bu araştırmanın başlıca zayıflıklarından biri, 20 bağımlı değişkenle yapılan ikinci ve nihai faktör analizi sonucunda ele alınan değişkenlerin toplam varyansın %48,247'sini açıklıyor olmasıdır. Bu durum, işletmelerde sürdürülebilirlik uygulamaları söz konusu olduğunda, geriye kalan yaklaşık %52'lik kısmın iş başında olan bir takım başka önemli faktörler ışığında değerlendirilmesi gerektiğine ve iletişim, eğitim ve karar alma faktörlerinin otel işletmelerinde sürdürülebilirlik uygulamaları söz konusu olduğunda ancak kısmi bir açıklama getirebileceklerine işaret etmektedir.

Bunun haricinde, bu araştırmanın başlangıcında oluşturulan 29 adet sorunun ancak 304 adet yönetici tarafından yanıtlanmış olması, her ne kadar soru adedinin on katı kadar bir örneklemin olması kıstasını karşılarsa da, kuşkusuz çok daha fazla sayıda yöneticiden görüş alınabilmesi durumunda varılacak sonuçların güvenilirliği ile kıyaslandığında, analiz sonuçlarının güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Söz konusu yöneticilerin Türkiye'nin turistik bölgelerinde ve illerinde yer alan, yalnızca dört ve beş yıldızlı tesislerin yöneticilerinden oluşması da, otel işletmelerinde sürdürülebilirlik konusunda daha küçük çaplı işletmeleri göz ardı ederek daha kapsamlı verilere ulaşılmasına, sürdürülebilirlik eğilimlerinin tespit edilmesine ve tüm otel işletmeleri için genelleme yapılmasına engel teşkil etmektedir. Araştırmanın yalnızca otelcilik sektöründe yürütülmüş olması, diğer bir sınırlılıktır. Bu nedenle araştırmanın örneklemin boyutu, kapsamı, yürütüldüğü coğrafya ve sektör açısından sınırlı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Araştırmanın başında beklenen neticelere ulaşılamamış olması, başka bir deyişle, birden fazla bağımsız değişken ile bağımlı değişkenler arasında anlamlı ve güçlü ilişkiler tespit edilememiş olması, örneklemin genişletilmesi veya farklı bir örneklem üzerinde çalışmanın gerekliliği konusunda bir uyarı olarak kabul edilebilir.

Söz konusu ilişkilerin zayıf oluşu, regresyon analizi gibi güçlü testlerin uygulanmasının ve bunun neticesinde daha derinlemesine analizlerin yapılmasının önünde engel teşkil etmektedir.

Tüm bu eksiklikler göz önüne alındığında, bu araştırmayı çıkış noktası olarak kullanmak suretiyle daha kapsamlı analizler gerçekleştirmek isteyeceklerimize önerilerimiz, öncelikle genel olarak işletmelerdeki, özel olarak da otel işletmelerindeki sürdürülebilirlik uygulamalarına etki

eden ve bu araştırma kapsamında kullanılmayan diğer önemli faktörlerin, daha kapsamlı bir yazın taraması ve farklı araştırma yöntemlerinin de kullanılması suretiyle (görüşme, odak grup görüşmesi, gözlem, doküman incelemesi, örnek olay gibi) daha ince kesitli bir saha araştırması aracılığıyla keşfedilmesi ve araştırmanın bu faktörlerin de eklenmesi ile yeniden tasarlanması ve tekrarlanması yönünde olacaktır.

Bunun haricinde örneklemin, güvenilirliğin artırılması amacıyla genişletilerek, turizm endüstrisi genelinde otelcilik sektörü dışında faaliyet gösteren başka işletmelere de uygulanması, otelcilik sektöründe ise orta ve küçük ölçekli işletmelerin de imkânlar dâhilinde örneklem kapsamına alınması faydalı olacaktır. Soruların yalnızca otel yöneticilerine yöneltilmiş olması bir diğer sınırlılığı oluşturduğundan, sürdürülebilirlik uygulamaları hakkında daha kapsamlı verilere ulaşabilmek ve daha net tespitler yapabilmek açısından, otel müşterileri ve otelin sürdürülebilirlik uygulamalarından doğrudan ve dolaylı olarak etkilenen tüm paydaşlar ve tedarik zinciri üyelerinin, her bir gruba uygun sorular hazırlanarak bu konudaki fikri sorulabilir. Başka bir deyişle, sürdürülebilirlik uygulamalarından etkilenen tüm gruplar örnekleme dâhil edilebilir.

Elbette en ideal olanı, araştırmanın birçok farklı sektörde ve farklı yapıdaki işletmeyi kapsayacak biçimde genişletilmesidir. Bu araştırmanın, tüketim mamulleri, kişisel bakım ve temizlik maddeleri, tekstil ürünleri, metal eşya üreten işletmeler, otomotiv sanayiinde ve döküm sanayiinde faaliyet gösteren işletmeler gibi imalat ağırlıklı işletmelerin yanı sıra, bankacılık-finans, danışmanlık, legal hizmetler gibi hizmet ağırlıklı işletmeler için farklı şekillerde tasarlanarak uygulanabilecek bir çıkış noktasını temsil etmesi önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Álvarez-Gil, M.J., Burgos-Jimenez, J. ve Céspedes-Lorente, J.J. (2001). An analysis of environmental management, organizational context and performance of spanish hotels. *Omega: The International Journal of Management Science*, 29(6), 457-472. doi:10.1016/S0305-0483(01)00033-0
- Arjaliès, D.L. ve Mundy, J. (2013). The use of management control systems to manage csr strategy: a levers of control perspective. *Management Accounting Research*, 24(4), 284-300. doi:10.1016/j.mar.2013.06.003
- Baldassarre, F. ve Campo, R. (2016). Sustainability as a marketing tool: to be or to appear to be?. *Business Horizon*, 59(4), 421-429. doi:10.1016/j.bushor.2016.03.005.
- Berezan, O., Millar, M. ve Raab, C. (2014). Sustainable hotel practices and guest satisfaction levels. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 15(1), 1-18. doi:10.1080/15256480.2014.872884
- Bohdanowicz, P. (2005). European hoteliers' environmental attitudes: greening the business. *Cornell Hotel & Restaurant Administration Quarterly*, 46(2), 188-204. doi:10.1177/0010880404273891
- Brazytė, K., Weber, F. ve Schaffner, D. (2017). Sustainability management of hotels: how do customers respond in online reviews?. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 18(3), 282-307. doi:10.1080/1528008X.2016.1230033
- Brown, M. (1996). Environmental policy in the hotel sector: "green" strategy or stratagem?. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 8(3), 18-23. doi:10.1108/09596119610115961
-

- Brunton, M., Eweje, G. ve Taşkın, N. (2017). Communicating corporate social responsibility to internal stakeholders: walking the walk or just talking the talk?. *Business Strategy and the Environment*, 26(1), 31-48. doi:10.1002/bse.1889
- Chan, E.S.W. (2013). Managing green marketing: hong kong hotel managers' perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 34, 442-461. doi:10.1016/j.ijhm.2012.12.007
- Cramer, J. (1998). Environmental management: from 'fit' to 'stretch'. *Business Strategy & The Environment*, 7(3), 162-172. doi:10.1002/(SICI)1099-0836(199807)7:3%3C162::AID-BSE149%3E3.0.CO;2-Q
- Da Giau, A., Macchion, L., Caniato, F., Caridi, M., Danese, P., Rinaldi, R. ve Vinelli, A. (2016). Sustainability practices and web-based communication: an analysis of the italian fashion industry. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 20(1), 72-88. doi:10.1108/JFMM-07-2015-0061
- Durden, C. (2008). Towards a socially responsible management control system. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 21(5), 671-694. doi:10.1108/09513570810872969
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2016). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi* (6. baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Eberhardt-Toth, E. ve Wasieleski, D.M. (2013). A Cognitive Elaboration model of sustainability decision making: investigating financial managers' orientation toward environmental issues. *Journal of Business Ethics*, 117(4), 735-751. doi:10.1007/s10551-013-1715-1.
- Font, X., Elgammal, I. ve Lamond, I. (2017). Greenhushing: the deliberate under communicating of sustainability practices by tourism businesses. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(7), 1007-1023. doi:10.1080/09669582.2016.1158829.
- Genç, R. (2017). The Importance of communication in sustainability & sustainable strategies. *Procedia Manufacturing*, 8, 511-516. doi:10.1016/j.promfg.2017.02.065
- George, D. ve Mallery, P. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference, 17.0 Update* (10. Baskı). Boston, MA: Allyn & Bacon Yayınevi.
- Gibson, R.B. (2006). Beyond the pillars: sustainability assessment as a framework for effective integration of social, economic and ecological considerations in significant decision-making. *Journal of Environmental Assessment Policy and Management*, 8(3), 259-280. doi:10.1142/S1464333206002517
- Guh, W.Y., Lin, S.P., Fan, C.J. ve Yang, C.F. (2013). Effects of organizational justice on organizational citizenship behaviors: mediating effects of institutional trust and affective commitment (psychological reports). *Human Resources & Marketing*, 112(3), 818-834. doi:10.2466/01.21.PR0.112.3.818-834
- Hsieh, Y.C.J. (2012). Hotel companies' environmental policies and practices: a content analysis of their web pages. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24(1), 97-121. doi:10.1108/095961112
- Kasim, A. (2015). Environmental management system (ems): postulating the value of its adoption to organizational learning in hotels. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(6), 1233-1253. doi:10.1108/IJCHM-01-2014-0045
-

- Kim, H.J., Park, J. ve Wen, J. (2015). General managers' environmental commitment and environmental involvement of lodging companies: the mediating role of environmental management capabilities. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(7), 1499-1519. doi:10.1108/IJCHM-01-2014-0011
- Kirk, D. (1995). Environmental management in hotels. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 7(6), 3-8. doi:10.1108/09596119510095325
- Klassen, R. D. ve Whybark, D.C. (1999). Environmental management in operations: the selection of environmental technologies. *Decision Sciences*, 30(3), 601-631. doi:10.1111/j.1540-5915.1999.tb00900.x
- Lakshmi, K. V. (2002). *Clean technology initiative usaid report: environmental management system ISO 14001 in hotel industry*. New Delhi: India. Erişim adresi (22 Mayıs 2018): <http://docplayer.net/23579360-Environmental-management-system-iso-in.html>
- Leone, E.L. ve Riccaboni, A. (2010). P and g part of sustainability solution: management control systems' strategic role. *Strategic Direction*, 26(8), 16-18. doi:10.1108/02580541011055670
- Lueg, R. ve Radlach, R. (2016). Managing sustainable development with management control systems: a literature review. *European Management Journal*, 34(2), 158-171. doi:10.1016/j.emj.2015.11.005
- Mahadi, R., Abdul Khalid, S.N. ve Stocker, K. (2017). The realisation of green ideals into management practice: the use of management control system in a hospitality setting. *Jurnal Pengurusan*, 51, 1-16. doi:10.17576/pengurusan-2018-51-11
- Mbasera, M., Du Plessis, E., Saayman, M. ve Kruger, M. (2016). Environmentally-friendly practices in hotels. *Acta Commercii – Independent Research Journal in the Management Sciences*, 16(1), a362, doi:10.4102/ac.v16i1.362
- Mensah, I. (2007). Environmental management and sustainable tourism development: the case of hotels in greater accra region (GAR) of ghana. *Journal of Retail and Leisure Property*, 6(1), 15-22. doi:10.1057/palgrave.rlp.5100039
- Norris, G. ve O'Dwyer, B. (2004). Motivating socially responsive decision making: the operation of management controls in a socially responsive organisation. *British Accounting Review*, 36(2), 173-196. doi:10.1016/j.bar.2003.11.004
- Papadas, K.K., Avlonitis, G.J. ve Carrigan, M. (2017). Green marketing orientation: conceptualization, scale development and validation. *Journal of Business Research*, 80, 236-246. doi:10.1016/j.jbusres.2017.05.024
- Pereira-Moliner, J., Claver-Cortés, E., Molina-Azorín, J.F. ve Tarí, J.J. (2012). Quality management, environmental management and firm performance: direct and mediating effects in the hotel industry. *Journal of Cleaner Production*, 37, 82-92. DOI: 10.1016/j.jclepro.2012.06.010
- Riccaboni, A. ve Leone, E.L. (2010). Implementing strategies through management control systems: the case of sustainability. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 59(2), 130-44. doi:10.1108/17410401011014221

- Rondinelli, D. ve Vastag, G. (2000). Panacea, common sense, or just a label?: the value of ISO 14001 environmental management systems. *European Management Journal*, 18(5), 499–510. doi:10.1016/S0263-2373(00)00039-6
- Sánchez-Medina, P.S., Díaz-Pichardo, R. ve Cruz-Bautista, M. (2016). Stakeholder influence on the implementation of environmental management practices in the hotel industry. *International Journal of Tourism Research*, 18(4), 387-398. doi:10.1002/jtr.2056
- Songini, L. ve Pistoni, A. (2012). Accounting, auditing and control for sustainability, *Management Accounting Research*, 23(3), 202-204. doi:10.1016/j.mar.2012.06.002
- Sundin, H. ve Brown, D.A. (2017). Greening the black box: integrating the environment and management control systems. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 30(3), 620-642. doi:10.1108/AAAJ-03-2014-1649
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics* (6.Baskı). Boston, MA: Pearson Yayınevi.
- Tari, J.J., Claver-Cortes, E., Pereira-Moliner, J. ve Molina-Azorin, J.F. (2010). Levels of quality and environmental management in the hotel industry: their joint influence on firm performance. *International Journal of Hospitality Management*, 29, 500–510. doi:10.1016/j.ijhm.2009.10.029
- Vlek, C. ve Steg, L. (2007). Human behavior and environmental sustainability: problems, driving forces, and research topics. *Journal of Social Issues*, 63(1), 1-19. doi:10.1111/j.1540-4560.2007.00493.x
- Yoon, D., Jang, J. ve Lee, J.H.J. (2016). Environmental management strategy and organizational citizenship behaviors in the hotel industry: the mediating role of organizational trust and commitment. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(8), 1577-1597. doi:10.1108/IJCHM-10-2014-0498

BÜTÜNLEŞİK SWARA VE EDAS YÖNTEMİ KULLANARAK FITNESS MERKEZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: ÖRNEK BİR UYGULAMA

Engin ÇAKIR¹

Atıf/©: Çakır, E. (2018). Bütünleşik SWARA ve EDAS yöntemi kullanarak fitness merkezlerinin değerlendirilmesi: Örnek bir uygulama. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1907-1923. doi: 10.17218/hititsosbil.408916

Özet: Günümüzde sağlıklı yaşam, sağlıklı beslenme konularında insanların bilinçlenmesi ile birlikte, spor faaliyetlerine daha fazla vakit ayrılmaya başlanmıştır; bu durum, spor faaliyetlerinin gerçekleştirebileceği fitness merkezlerine olan taleplerin de artmasına yol açmıştır. Bu yoğun talep ile birlikte, birçok şehir merkezinde büyük yatırımlar yapılarak fitness merkezleri açılmış; ancak, yoğun rekabet nedeniyle çok sayıda fitness merkezinin ekonomik anlamda zorlu süreçlere girdikleri gözlenmiştir. Fitness merkezlerinin sürekliliği için, mevcut müşterinin elde tutulması, yeni müşterilerin kazanılması önemlidir. Bu çalışmada amaç, çok sayıda karar vericiden (KV) alınan bilgiler ile fitness merkezlerinin değerlendirilmesinde etkili olan kriterlere bağlı ağırlıkların çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden SWARA yöntemi ile belirlenmesi; elde edilen kriter ağırlıklarının sürece dahil edilerek fitness merkezlerinin ÇKKV yöntemlerinden EDAS yöntemi ile değerlendirilmesidir. Uygulama çalışmasında, Aydın'ın Nazilli ilçesinde en fazla müşteriye sahip 3 farklı fitness merkezinden rastgele seçilen toplam 15 müşteri KV olarak alınmıştır. SWARA yönteminin uygulama aşamaları dikkate alınarak 15 KV'ye anket uygulanmış ve elde edilen veriler SWARA yönteminde değerlendirilmiştir. Çalışmanın değerlendirme kısmında, Nazilli'de müşteri yoğunluğu fazla olan altı fitness merkezi alternatif olarak alınmıştır. Tüm bu fitness merkezlerini tanıyan beş KV (kriterleri değerlendiren KV'lerden farklı) ile yapılan anket sonucunda elde edilen grup karar matrisinin ÇKKV yöntemlerinden EDAS yöntemine göre yapılan değerlendirmesi sonucunda, ilçedeki en yüksek puana sahip fitness merkezi belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fitness Merkezlerinin Değerlendirilmesi, Çok Kriterli Karar Verme, SWARA Yöntemi, EDAS Yöntemi*

Evaluating the Fitness Centers Using Integrated SWARA and EDAS Method: A Case Study

Citation/©: Çakır, E. (2018). Evaluating the fitness centers using integrated SWARA and EDAS method: a case study. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1907-1923. doi: 10.17218/hititsosbil.408916

Abstract: With people's becoming aware of healthy life and healthy diet today, more time has begun to be spared for sports activities and this lead to an increase in the demands of fitness centers where sports activities can take place. With this heavy demand, great investments have been made in many city centers to open fitness centers; however, it has also been observed that most fitness centers entered economically into challenging processes due to intense competition. For the continuity of fitness centers, it is important to retain the current customers as well as to gain new customers. The purpose of this study is to determine the significance levels (weights) of the effective criteria in evaluating the

Makale Geliş Tarihi: 22.03.2018

Makale Kabul Tarihi: 5.12.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, engincakir@adu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-8942-7590>

fitness centers with the information received from numerous decision makers (DM's) through the SWARA method among the multi-criteria decision making (MCDM) methods; and to evaluate the fitness centers through the EDAS method among the MCDM methods by including the obtained criteria weights in the process. In case study, a total of 15 customers randomly selected from 3 different fitness centers that have the most customers in the Nazilli district of Aydın, which is the location of the application were taken as the DM's. The survey was applied to 15 DM's by considering the application stages of SWARA method, which is a MCDM method. The obtained data were evaluated in SWARA method. In the evaluation part of the study, six fitness centers with high customer intensity in Nazilli were taken as alternatives. As a result of the evaluation of the group decision matrix, obtained from the survey carried out with the five DM's knowing about all these fitness centers (different from the DM's evaluating the criteria), through the EDAS method among the MCDM methods; the fitness center having the highest score in the Nazilli district was determined.

Keywords: *Evaluating the Fitness Centers, Multi-Criteria Decision Making, SWARA Method, EDAS Method*

1. GİRİŞ

Günümüzde sağlık ve zindelik hareketi dünyada hızla gelişen bir olgu haline gelmiş, spor ve insan yaşamı birbirinden ayrılmaz hale dönüşmüştür (Afthinos, Theodorakis ve Nassis, 2005, s. 246; Atasoy ve Kuter, 2005, s. 11). Özellikle son yıllarda fit olma, sağlıklı yaşam kavramları Türkiye'de de ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunda reklam, televizyon programları ve ağızdan ağıza pozitif etkileşimin de etkisi bulunmaktadır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sağlık ve zindelik olgusuna önem veren bireyler son zamanlarda fitness merkezlerine yönelmeye başlamışlardır (Yıldız ve Tüfekçi, 2010, s. 2).

Fitness merkezlerinin sayısının hızla artması ile rekabet de yoğun hale gelmiştir. Hizmet odaklı faaliyet gösteren fitness merkezleri mevcut müşterileri elde tutmak ve yeni müşteriler kazanmak için, müşteri odaklı stratejiler geliştirmek zorundadır. Müşteriyi elde tutabilmek, sadakati sağlamak fitness merkezleri için önemlidir (Gerson, 1999, s.4). Ogorelc ve Sonj (1998) rekabet üstünlüğü kazanmada rekabet stratejileri arasında hizmet kalitesini yararlı bir uygulama alanı olarak değerlendirmekte, bu durumu müşteri memnuniyetini etkileyen bir konu olarak görerek, müşterilerin seçiminde önemli bir faktör olduğunu ifade etmektedir. Bu durum hizmet kalitesinin müşteri üzerindeki etkisini gündeme getirmektedir (Yıldız ve Tüfekçi, 2010, s.3). Fitness merkezlerinin hizmet kalitesini belirleyen faktörlerin iyi belirlenmesi önemlidir. Bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyleri, müşterilerin beklentileri gibi etkenler fitness merkezlerinin hizmet sunumlarında farklılık olmasına yol açabilmektedir.

Uygulamanın yapıldığı Aydın ili Nazilli ilçesi 100.000 nüfusa sahiptir. Ocak 2018 verilerine göre ilçedeki kadın ve erkeğin birlikte gidebildiği fitness merkezi sayısı ise 12'dir. İlçe nüfusuna göre fitness merkezi sayısı yetersiz görünse de fitness merkezlerine ait müşteri sayısının (ortalama 200 müşteri) düşük düzeylerde kaldığı söylenebilir. Az sayıdaki talebe karşılık, sayıca fazla fitness merkezinin olması rekabetin de yoğun yaşanmasına yol açmaktadır. Fitness merkezlerinin yeni müşteri kazanmak ve/veya mevcut müşterilerini elde tutmak için birçok faktörü/kriteri gözetmesi gerekmektedir. Fitness merkezlerinin sadece ücretlendirme faktörünü ele alarak müşteri kazanmaya çalışmaları, ileriki süreçlerde diğer önemli faktörlerin gözden kaçırılmasına ve böylece rekabette geriye düşmeye sebep olabilecektir.

Fitness merkezlerinde müşteriler için önemli görülen kriterlerin önem düzeylerinin belirlenmesi ile fitness merkezlerinin ÇKKV yöntemlerinden EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution - Ortalama Çözüm Uzaklığına Göre Değerlendirme) yöntemi ile değerlendirilebilmesi bu

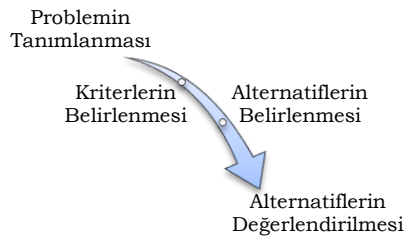
çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bunun için çalışmanın ilk aşamasında kriterlere ait önem düzeylerinin (ağırlıklarının) belirlenmesi gerekmektedir. Kriterlerin ağırlıklandırılabilmesi aşaması için öncelikle uzmanlardan ve literatürden (Senakham, 2008, s. 4; Yıldız, 2012, 218) yararlanarak kriterler belirlenmiştir. Daha sonra Nazilli’de faaliyet gösteren üç fitness merkezindeki 15 müşteriye SWARA (Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis-Adım Adım Ağırlık Değerlendirme Yöntemi) yöntemine uygun anket uygulanmıştır. Elde edilen veriler SWARA yönteminde analiz edilerek, kriterlere ait sıralamalar ve önem düzeyleri belirlenmiştir. Elde edilen bu sıralamalar ve önem düzeyleri, ankete katkı sağlayan fitness merkezleri ile paylaşılarak hangi kriterlere önem vermeleri gerektiği konusunda bilgilendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci aşamasında Aydın ili Nazilli ilçesinde müşteri yoğunluğu fazla olan altı fitness merkezinin ÇKKV yöntemlerinden EDAS yöntemi ile değerlendirme işlemi yapılmıştır. Bunun için ele alınan fitness merkezlerinde bulunmuş ve spor faaliyetleri yürütmüş beş karar verici belirlenmiştir. Objektif özelliğe sahip “Ücret” kriteri hariç diğer tüm kriterlerin değerlendirme işlemi karar vericiler tarafından yapılmış ve her bir karar vericiye ait karar matrisine ulaşılmıştır. Tüm karar vericilerin kriterler düzeyinde alternatiflere atamış oldukları puanların geometrik ortalamasının alınması ile birleştirilmiş karar matrisine ulaşılmış, daha sonra EDAS yöntemi ile bu karar matrisinin analizi gerçekleştirilmiştir. Böylece Aydın ili Nazilli ilçesi için en yüksek puana sahip fitness merkezi tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, çalışmaya katılan fitness merkezi sahipleri ve karar vericilerin tamamı ile paylaşılmıştır.

Çalışma ile ilgili literatür incelendiğinde, fitness merkezlerini ÇKKV ile değerlendirmiş olan çalışmalara rastlanmadığı görülmüştür. Bu sebeple, fitness merkezlerinin SWARA temelli EDAS yöntemi ile değerlendirilmesi ilk olma özelliği taşıdığından, literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL VE METODOLOJİK ÇERÇEVE

Fitness merkezlerinden hizmet almak isteyen müşteriler çok sayıda kriteri dikkate alarak, alternatif fitness merkezlerini değerlendirmek ve bir karar vermek durumundadır. Çok sayıda kriter olması nedeniyle bu değerlendirme işlemi ÇKKV problemidir (Çakır ve Özdemir, 2016). Yöneticilerin, bireylerin ve diğer tüm karar vericilerin en temel problemi zamanında ve en doğru kararı verebilmektir (Tecim, 2011, s.14). Karar verme, karar vericilerin farklı alternatifler ya da stratejilerle karşı karşıya bulunduğu durumlarda bu alternatifler ya da stratejiler arasından istenilen amaca en uygun olanını seçmedir (Tekin, 2008, s. 18). Bir kararın iyi ya da kötü olması, muhtemel alternatiflere ya da stratejilere, erişilebilen verilere ve karar vermek için kullanılan kriterlere bağlıdır (Timor, 2010, s. 1). Şekil 1, karar verme sürecini kısaca özetlemektedir (Hillier ve Lieberman, 2001, s. 909; Erdem, 2013, s. 18).

Şekil 1. Karar Verme Süreci

Günümüzde çok farklı biçimlerde kararlar almak durumunda olan insanoğlu, aldıkları kararlarda birden fazla kriteri dikkate almak durumundadır (Yıldırım ve Önder, 2014).

2.1. Çalışmanın Amacı

Son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de sağlıklı yaşam önemli konulardan biri haline geldi. Zindelik için, daha fit görünmek için, zayıflamak ya da kilo almak için bireyler spor faaliyetlerine katılmaya ve buna bağlı olarak da fitness merkezlerine yönelmeye başladılar. Fitness merkezlerine olan talep nedeniyle çok sayıda şehir merkezinde fitness merkezlerinin faaliyete başladığı; bunların birçoğunun da müşteri olmamasından ya da müşteri sayısının az olması nedeniyle kapanma durumu ile karşı karşıya kaldığı gözlenmiştir. Fitness merkezlerinin müşteri beklentilerini dikkate alarak strateji geliştirmeleri rekabet açısından önemlidir. Müşteri beklentileri, daha çok müşterilerin fitness merkezlerini de değerlendirmede kullandıkları bazı faktörler ya da kriterlerdir. Bu kriterlerden bir kısmını dikkate alan müşteriler, fitness merkezi seçimini yapmakta, ancak kendisi için en doğru fitness merkezini seçmede zorluk yaşayabilmektedir.

Çalışmada amaç, fitness merkezlerinin değerlendirilmesinde kullanılacak olan kriterlerinin önem düzeylerinin (ağırlıklarının) SWARA yöntemi kullanılarak hesaplanması; elde edilen kriter ağırlıkları da dikkate alınarak, uygulamanın yapıldığı Aydın ili Nazilli ilçesinde alternatif olarak seçilen altı fitness merkezinin EDAS yöntemi ile değerlendirilmesinin yapılarak, en iyi fitness merkezinin belirlenmesidir.

2.1. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın ilk aşamasında fitness merkezlerini değerlendirme kullanılacak kriterler belirlenerek, bu kriterlere ait önem düzeyleri (ağırlıkları) belirlenecektir. Bunun için fitness eğitmenleri ile uzun zamandır fitness merkezlerini kullanan müşteriler ile yapılan görüşmeler neticesinde fitness merkezlerinin hizmet kalitelerinin ölçümünde dikkate alınacak kriterler Tablo 1’deki gibi belirlenmiştir. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında ÇKKV yöntemlerinden SWARA yöntemi uzman olmayan karar vericiler üzerinde uygulama kolaylığı sağlaması bakımından tercih edilmiştir.

Tablo 1. Kriter Listesi

Kriterler	Kriter Açıklaması
C1 Çalışma Saatlerinin Uygunluğu	Fitness merkezlerinin açılış-kapanış saatlerinin uygunluğu / günlük çalışma saatlerine limit koyup koymaması
C2 Ekipman Bakımının Sürekli Olması	Fitness merkezlerinin makinelerin ve ekipmanların bakımlı olması
C3 Ekipman Çeşitliliği	Fitness merkezlerinde kullanılan ekipmanların çeşitliliği
C4 Ekipman Kalitesi	Fitness merkezlerinde kullanılan ekipmanların malzeme kalitesi
C5 Güvenlik Sisteminin Olması	Fitness merkezinin güvenlik sisteminin olması, soyunma odalarında kişisel dolap sağlanması
C6 Isıtma - Soğutma Sisteminin Yeterli Olması	Fitness merkezinin ısıtma ve soğutma sisteminin iyi sağlanmış olması
C7 Kişisel Antrenman Opsiyonunun Olması	Fitness merkezinde antrenörlerin müşteriyle birebir iletişim halinde olabilmesi
C8 Ücret	Fitness merkezinin ücretlerinin uygun olması
C9 Temizlik - Hijyenin İyi Olması	Fitness merkezinin günlük temizliğinin yapılması
C10 Ulaşım Probleminin Olmaması	Fitness merkezinin ulaşım imkanı bakımından uygunluğu
C11 Vitamin Bar ve Gıda Takviye Bölümünün Aktif Olması	Fitness merkezinde vitamin bar ve gıda takviye bölümünün aktif olması

Tablo 1’deki kriterlerin önem düzeylerinin belirlenebilmesi için fitness merkezi müşterilerine SWARA yöntemine uygun anket uygulanmıştır. Anket cevaplayıcıları uzman olmayan bireylerden oluşacağı için, soruların karmaşık olmaması için alt kriterlere yer verilmemiştir. Fitness merkezleri için olmazsa olmaz bazı kriterler ise, Tablo 1’e dahil edilmemiştir (Örneğin; antrenör olması gibi).

Uygulama çalışmasının yapıldığı Aydın ili Nazilli ilçesinde en fazla üyeye sahip üç fitness merkezinde toplam 15 karar verici rastgele seçilmiştir. 15 karar vericiye ait cinsiyet, yaş, meslek ve fitness merkezine gelme amaçları Tablo 2’te verilmiştir.

Tablo 2. Karar Vericilere Ait Bazı Özellikler

Karar Verici	Fitness Merkezi	Cinsiyeti	Yaşı	Mesleği	Amacı	
Karar Verici 1	KV1	FM1	Kadın	45	Çevirmen	Vücut Şekillendirme
Karar Verici 2	KV2	FM1	Erkek	23	Antrenör	Vücut Şekillendirme
Karar Verici 3	KV3	FM1	Erkek	22	Öğrenci	Vücut Şekillendirme
Karar Verici 4	KV4	FM1	Erkek	55	Emekli	Kilo Verme
Karar Verici 5	KV5	FM1	Erkek	37	Akademisyen	Kilo Verme
Karar Verici 6	KV6	FM2	Erkek	22	Elektrik Tekn.	Vücut Şekillendirme
Karar Verici 7	KV7	FM2	Kadın	44	Turizmci	Vücut Şekillendirme
Karar Verici 8	KV8	FM2	Erkek	22	Öğrenci	Vücut Şekillendirme
Karar Verici 9	KV9	FM2	Kadın	19	Öğrenci	Vücut Şekillendirme
Karar Verici 10	KV10	FM2	Erkek	20	Öğretmen	Vücut Şekillendirme
Karar Verici 11	KV11	FM3	Erkek	20	Öğrenci	Kilo Verme
Karar Verici 12	KV12	FM3	Erkek	39	Öğretmen	Kilo Verme
Karar Verici 13	KV13	FM3	Kadın	30	Antrenör	Sosyalleşme
Karar Verici 14	KV14	FM3	Erkek	28	Akademisyen	Vücut Şekillendirme
Karar Verici 15	KV15	FM3	Kadın	23	Öğrenci	Kilo Verme

Çalışmanın ikinci aşamasında ise, Aydın ili Nazilli ilçesinde müşteri yoğunluğu fazla olan altı fitness merkezinin değerlendirme işlemi çok sayıda kriter olması nedeniyle ÇKKV yöntemi ile yapılacaktır. Bunun için literatürde çok yeni bir yöntem olarak karşımıza çıkan ve uygulama kolaylığı olan EDAS yöntemi tercih edilmiştir. Değerlendirme işlemi için daha önce altı fitness merkezinde spor yapmış beş kişi karar verici olarak belirlenmiştir. Bu karar vericilerin bir kısım özellikleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Fitness Merkezlerini Değerlendiren Karar Vericilerin Demografik Özellikleri

Karar Verici Sıra Numarası	Cinsiyet	Yaş	Fitness Geçmişi (Yıl)	Mesleği
1	Erkek	30	7	Öğretmen
2	Erkek	37	9	Futbolcu
3	Erkek	28	6	Bankacı
4	Kadın	24	4	Öğrenci
5	Erkek	24	8	Futbolcu

Çalışmada ele alınacak olan SWARA yöntemi ve EDAS yöntemi ile literatür alt başlıklarda detaylandırılmıştır.

2.1.1. SWARA Yöntemi

Literatürde Öz Vektör yöntemi, SWARA yöntemi, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), ANP, Birleşik Analiz, Entropi yöntemi gibi ağırlık belirlemede kullanılan birçok yöntem bulunmaktadır (Hashemkhani Zolfani, Zavadskas ve Turskis, 2013, s.158). Fakat SWARA yönteminin ağırlıklandırma amacı ile literatürde kullanılan diğer yöntemlere nazaran tercih edilmesinin pek çok nedeni bulunmaktadır. Öncelikle SWARA yönteminin basitliği farklı uzmanların aynı anda bir amaç uğruna çalışabilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu durum, araştırmacıların zamandan tasarruf edebilmelerini sağlayabilmektedir (Hashemkhani Zolfani, Esfahani, Bitarafan, Zavadskas ve Arefi, 2013, s. 92). AHP ve ANP gibi yöntemlerden farklı olarak ölçütler değerlendirilmeksizin veya sıralanmaksızın işletmelerin ya da ülkelerin önceliklerine göre derecelendirme işlemi gerçekleştirilebilmekte ve uzmanların fikirleri dikkate alındığından SWARA yöntemi daha öznel

değerlendirmeler için kullanılabilir (Hashemkhani Zolfani, Salimi, Maknoon ve Simona, 2015, s. 574). Aynı zamanda SWARA metodunda ağırlıklandırma için kriterler arasında yapılan kıyaslamaların sayısı AHP yöntemine göre daha azdır. Bu ise işlem maliyetini azaltmaktadır. Birleşik Analize kıyasla ise en iyi alternatifin seçilmesi için daha kapsamlı bir prosedürdür (Stanujkic, Karabasevic ve Zavadskas, 2015, s.181).

SWARA yönteminin daha kolay uygulanabilir olması, işlem maliyetinin az olması ve karar vericilere öncelikleri belirleme konusunda daha fazla imkân tanınması nedeniyle bu çalışmada kriter ağırlıklandırma yöntemi olarak tercih edilmiştir. ÇKKV yöntemleri arasında yer alan ve son zamanlarda sıklıkla kullanılmaya başlanan SWARA yöntemi, ilk olarak Keršulienė, Zavadskas ve Turskis (2010) tarafından ortaya konulmuştur. SWARA yöntemi, mevcut çevresel ve ekonomik durumları dikkate alan karar vericilere kendi önceliklerini seçme konusunda fırsat tanımaktadır. Ayrıca karar verici olarak belirlenen uzmanların rolü bu yöntemde daha da önemlidir (Hashemkhani Zolfani ve Saparauskas, 2013, s.410).

SWARA yöntemi ile ilgili literatür incelendiğinde birçok problemin çözümünde kullanıldığını görmek mümkündür. Bunlar; uyumsuzluk özümü (Keršulienė ve diğerleri, 2010), mimar seçimi (Keršulienė ve Turskis, 2011), ürün dizaynı (Hashemkhani Zolfani, Zavadskas ve diğerleri, 2013), tedarikçi seçimi (Alimardani, Hashemkhani Zolfani, Aghdaie ve Tamošaitienė, 2013), makine parçası seçimi (Aghdaie, Hashemkhani Zolfani ve Zavadskas, 2013), enerjide sürdürülebilirliği değerlendirme göstergeleri (Hashemkhani Zolfani ve Saparauskas, 2013), personel seçimi (Hashemkhani Zolfani ve Banihashemi, 2014), yatırım önceliklendirme (Hashemkhani Zolfani ve Saparauskas, 2013), optimal mekanik havalandırma alternatifinin seçimi (Hashemkhani Zolfani, Esfahani ve diğerleri, 2013), tedarikçi kümeleme ve sıralama (Aghdaie, Hashemkhani Zolfani ve Zavadskas, 2014a), satış şubesi seçimi (Aghdaie, Hashemkhani Zolfani ve Zavadskas, 2014b), güneş enerji santrallerinin kurulacağı bölgenin seçimi (Vafaeipour, Hashemkhani Zolfani, Varzandeh, Derakhti ve Keshavarz, 2014), ar-ge projesi seçimi (Nezhad, Hashemkhani Zolfani, Moztafarzadeh, Zavadskas ve Bahrami, 2015), bölgesel heyelan tehlikesinin değerlendirilmesi (Dehnavi, Aghdam, Pradhan ve Morshed Varzandeh, 2015), paket tasarımı seçimi (Stanujkic vd., 2015), işe alınacak maden mühendisi adaylarının seçimi (Karabasevic, Stanujkic, Urosevic ve Maksimovic, 2015), otel seçimi (Tuş Işık ve Aytaç Adalı, 2016), personel seçimi (Karabasevic, Stanujkic, Urosevic ve Maksimovic, 2016), sosyal sorumluluk alma düzeylerine göre işletme seçimi (Karabasevic, Paunkovic ve Stanujkic, 2016), yazılım seçimi (Çakır, 2016), ERP sistemi seçimi (Shukla, Mishra, Jain ve Yadav, 2016), malzeme seçimi (Yazdani, Zavadskas, Ignatius ve Abad, 2016), makine seçimi (Çakır, 2017), üçüncü parti tersine lojistik sağlayıcılarının seçimi (Mavi, Goh ve Zarbakhshnia, 2017), bulut depolama şirketlerinin değerlendirilmesi (Çakır ve Kutlu Karabyık, 2017), ev planı şeklinin değerlendirilmesi (Juodagalvienė, Turskis, Šaparauskas ve Endriukaiityė, 2017).

SWARA yönteminde, aşağıda yer alan 5 adımda kriter ağırlıkları belirlenebilmektedir:

- 1. Adım:** Kriterler, en önemlisi ilk sırada olacak şekilde karar verici tarafından sıralanır.
- 2. Adım:** Karar verici ikinci kriterden başlayarak, her bir kriter için göreceli önem düzeylerini belirler. Bunun için, j kriteri ile bir önceki kriter olan $j-1$ 'i karşılaştırır ve s_j değerlerini belirler.
- 3. Adım:** Katsayı (k_j) aşağıdaki eşitlikle belirlenir:

$$k_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ s_j + 1 & j > 1 \end{cases} \quad (1)$$

4. Adım: Önem vektörü q_j , aşağıda yer alan eşitlikle hesaplanır:

$$q_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \frac{x_{j-1}}{k_j} & j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

5. Adım: Kriterlere ait ağırlıkların (w_j) hesaplama işlemi ise, aşağıdaki eşitlikle sağlanır:

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^n q_k} \quad (3)$$

w_j , j kriterinin göreceli önemini göstermektedir.

2.1.2. EDAS Yöntemi

ÇKKV yöntemlerinde yeni bir yöntem olarak karşımıza çıkan EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution - Ortalama Çözüm Uzaklığına Göre Değerlendirme) yöntemi ilk kez Ghorabae ve diğerleri (2015) tarafından geliştirilmiştir. Ghorabae ve diğerleri (2015)'ne ait çalışmada, EDAS yöntemi ile envanterlerin sınıflandırması yapılmıştır. Literatürde, EDAS yöntemine göre çözüm sağlamış diğer çalışmalar ise şu şekildedir: hava trafik probleminin çözümü (Kikomba, Mabela ve Ntantu, 2016), tedarikçi seçimi (Ghorabae, Zavadskas, Amiri ve Turskis, 2016), yüklenici seçimi (Stanujkic, Zavadskas, Keshavarz Ghorabae ve Turskis, 2017), tedarikçi değerlendirme (Ghorabae, Amiri, Zavadskas, Turskis ve Antucheviciene, 2017), ev planı şeklinin değerlendirilmesi (Juodagalvienė ve diğerleri, 2017), katı atık bertaraf etme yerinin seçimi (Kahraman ve diğerleri, 2017), alt yüklenicilerin değerlendirilmesi (Ghorabae, Amiri, Zavadskas ve Turskis, 2017), dikiş makinesi seçimi (Ulutaş, 2017).

EDAS yöntemi, uzaklığa bağlı çözüm bulmaya çalışması bakımından, ÇKKV yöntemlerinden COPRAS, MOORA, TOPSIS ve VIKOR yöntemleri ile benzerlik göstermektedir. Ancak EDAS yönteminde en iyi ve en kötü değerlerin hesaplanmasına gerek yoktur. Yöntemde en iyi alternatif, alternatiflerin her bir kritere göre ortalama çözüm (average solution - V_j) uzaklıkları hesaplanarak bulunmaktadır (Ghorabae ve diğerleri, 2015, s. 439). Ayrıca yöntemde, alternatiflerin kabul edilebilirliğine dair iki ölçü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ortalamadan pozitif uzaklık (positive distance from average - Pd_{ij}) ve ikincisi ortalamadan negatif uzaklık (negative distance from average - Nd_{ij})'dir. Alternatif değerlendirme işlemi, Pd_{ij} 'nin daha yüksek değerlerine ve Nd_{ij} 'nin düşük değerlerine göre yapılmaktadır. Böylece, Pd_{ij} 'nin daha yüksek değerleri ve / veya daha düşük Nd_{ij} değerleri, çözümün (alternatif) ortalama çözümden daha iyi olduğunu göstermektedir. Karar verici sayısının birden fazla olduğu durumlar için EDAS yöntemine ait adımlar aşağıdaki gibidir (Ghorabae vd., 2015, s.439-440; Kahraman ve diğerleri, 2017, s.2-3):

Adım 1: Değerlendirmeye alınacak m sayıda alternatif belirlenir.

Adım 2: n sayıdaki kriter dikkate alınarak, alternatiflerin k sayıda karar verici tarafından değerlendirilmesi sağlanır. Böylece, her bir karar vericiye ait karar matrisi X_{ij}^k 'e ulaşılır.

$$X_{ij}^k = \begin{bmatrix} x_{11}^k & x_{12}^k & \dots & x_{1n}^k \\ x_{21}^k & x_{22}^k & \dots & x_{2n}^k \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1}^k & x_{m2}^k & \dots & x_{mn}^k \end{bmatrix} \quad (4)$$

Adım 3: k sayıdaki karar vericiden elde edilen değerler yardımıyla grup karar değerleri hesaplanır ve grup karar matrisi elde edilir (Stanujkic, Djordjevic ve Karabasevic, 2015, s.60). Grup karar

matrisine kriter ağırlıkları ($W_j = w_1, w_2, \dots, w_n$) da dahil edilerek, EDAS yönteminde dikkate alınacak karar matrisine (X_{ij}) ulaşılır.

$$x_{ij} = \left(\prod_{k=1}^k x_{ij}^k \right)^{1/k} \quad (5)$$

$$X_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 & w_2 & \dots & w_n \\ x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Adım 4: Tüm kriterlere göre ortalama çözüm (V_j) belirlenir.

$$V_j = [V_j]_{1 \times n} \quad (7)$$

$$V_j = \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{m} \quad (8)$$

Adım 5: Kriterlerin fayda ve maliyet esaslı olmasına göre, ortalamadan pozitif uzaklık (Pd_{ij}) ile ortalamadan negatif uzaklık (Nd_{ij}) değerleri hesaplanır.

j inci kriterin fayda esaslı olması durumunda,

$$Pd_{ij} = \frac{\max(0, (x_{ij} - V_j))}{V_j} \quad (9)$$

$$Nd_{ij} = \frac{\max(0, (V_j - x_{ij}))}{V_j} \quad (10)$$

formülleri; j inci kriterin maliyet esaslı olması durumunda,

$$Pd_{ij} = \frac{\max(0, (V_j - x_{ij}))}{V_j} \quad (11)$$

$$Nd_{ij} = \frac{\max(0, (x_{ij} - V_j))}{V_j} \quad (12)$$

formülleri kullanılır.

Adım 6: Her bir alternatif için ayrı ayrı hesaplanan pozitif ve negatif uzaklıkların ağırlıklı toplamları şu şekilde belirlenir:

$$SP_i = \sum_{j=1}^n w_j Pd_{ij} \quad (13)$$

$$NP_i = \sum_{j=1}^n w_j Nd_{ij} \quad (14)$$

Adım 7: SP_i ve NP_i değerlerinin normalize değerleri bulunur.

$$SP_i^{(n)} = \frac{SP_i}{\max_k SP_k} \quad (15)$$

$$NP_i^{(n)} = 1 - \frac{NP_i}{\max_k NP_k} \quad (16)$$

Adım 8: Her bir alternatife ait değerlendirme puanları (As_i) hesaplanır.

$$As_i = \frac{1}{2} (SP_i^{(n)} + NP_i^{(n)}) \quad (17)$$

Adım 9: Her bir alternatif As_i 'ye göre sıralanır.

2.1.2. SWARA - EDAS Yöntemlerinin Bütünleştirilmesi

ÇKKV yöntemlerinin bütünleşik hale getirildiği çok sayıda çalışmaya literatürde karşılaşmak mümkündür. Çalışmalardaki ortak yapı genel anlamda şu şekildedir: ÇKKV yöntemlerinden AHP, Entropi, SWARA vb. yöntemler ile değerlendirme kriterlerinin önem düzeyleri (ağırlıkları) ortaya konulmakta; EDAS, TOPSIS, VIKOR, COPRAS, Gri İlişkisel Analiz gibi çok sayıda ÇKKV yöntemi ile de alternatiflerin değerlendirilmesi yoluna gidilmektedir.

Bu çalışmada da öncelikle kriterler belirlenmiş ve ÇKKV yöntemlerinden SWARA yöntemi ile bu kriterlere ait ağırlıklar hesaplanmıştır. Daha sonra alternatifler belirlenmiş ve bu alternatiflerin değerlendirme işlemi SWARA yönteminden elde edilen kriter ağırlıkları da dikkate alınarak, ÇKKV yöntemlerinden EDAS yöntemi ile yapılmıştır.

3. UYGULAMA

Uygulama çalışması iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama SWARA yöntemi ile fitness merkezlerini değerlendirmede kullanılacak kriterlerin önem düzeylerinin belirlenmesi, ikinci aşama fitness merkezlerinin EDAS yöntemi ile değerlendirilmesidir.

3.1. Değerlendirme Kriterlerinin Önem Düzeylerinin Belirlenmesi Aşaması

Tablo 2’de yer alan on beş karar vericiyle birebir anket uygulanarak, fitness merkezlerinin seçiminde kullandıkları kriterlerin öncelikle sıralaması yapılmıştır. Tablo 1’de yer alan kriterler en önemli olanı ilk sırada olmak üzere, Tablo 4’teki gibi sıralanmış ve ikinci kriterden itibaren her bir kriter için göreceli önem düzeyleri (s_j) karar vericiler tarafından ayrı ayrı belirlenmiştir.

Tablo 4. Karar Vericilerin Kriterleri Sıralaması

Kriterler	Fitness Merkezi I					Fitness Merkezi II					Fitness Merkezi III				
	KV1	KV2	KV3	KV4	KV5	KV6	KV7	KV8	KV9	KV10	KV11	KV12	KV13	KV14	KV15
C1	7	10	8	6	1	2	2	4	5	6	7	1	2	6	3
C2	8	4	7	8	3	5	5	6	10	3	3	3	9	5	2
C3	5	3	6	5	8	7	1	1	8	7	1	8	4	3	6
C4	1	2	5	3	6	6	7	2	9	8	6	6	5	7	9
C5	10	7	10	10	9	10	4	10	6	9	8	9	8	9	11
C6	9	6	11	4	7	8	9	7	4	4	9	7	7	8	7
C7	2	11	4	7	10	4	11	9	7	11	4	10	6	11	5
C8	6	9	9	2	5	3	6	3	1	1	11	5	3	4	8
C9	3	1	1	1	4	1	3	5	2	2	2	4	1	1	1
C10	4	5	3	11	2	11	8	8	3	10	5	2	10	2	4
C11	11	8	2	9	11	9	10	11	11	5	10	11	11	10	10

SWARA yöntemi ile yapılan hesaplamalar sonucunda her bir karar vericinin kriterlere verdikleri ağırlıklar Tablo 4’teki gibi olmuştur.

Tablo 5. Onbeş Karar Verici İçin Kriterlere Ait Ağırlıklar

Kriterler	KV1	KV2	KV3	KV4	KV5	KV6	KV7	KV8	KV9	KV10	KV11	KV12	KV13	KV14	KV15
C1	0,055	0,014	0,015	0,089	0,298	0,225	0,211	0,119	0,079	0,053	0,047	0,298	0,177	0,060	0,149
C2	0,042	0,086	0,019	0,033	0,117	0,083	0,052	0,066	0,034	0,127	0,150	0,118	0,035	0,089	0,186
C3	0,085	0,128	0,033	0,093	0,037	0,030	0,381	0,243	0,050	0,030	0,251	0,037	0,114	0,136	0,070
C4	0,241	0,218	0,053	0,128	0,063	0,052	0,027	0,194	0,036	0,020	0,064	0,063	0,084	0,042	0,032
C5	0,032	0,032	0,007	0,016	0,020	0,010	0,073	0,024	0,066	0,016	0,031	0,020	0,048	0,021	0,017
C6	0,038	0,051	0,006	0,103	0,042	0,019	0,023	0,044	0,087	0,120	0,021	0,042	0,067	0,039	0,059
C7	0,172	0,010	0,090	0,052	0,010	0,116	0,019	0,029	0,055	0,007	0,111	0,010	0,073	0,006	0,089
C8	0,066	0,019	0,009	0,167	0,103	0,150	0,044	0,150	0,237	0,321	0,011	0,102	0,148	0,129	0,054
C9	0,143	0,349	0,399	0,292	0,106	0,293	0,125	0,082	0,226	0,215	0,210	0,106	0,213	0,297	0,223
C10	0,102	0,066	0,147	0,009	0,199	0,007	0,025	0,037	0,113	0,011	0,092	0,199	0,026	0,169	0,103
C11	0,023	0,026	0,222	0,018	0,005	0,015	0,020	0,012	0,017	0,080	0,012	0,005	0,015	0,012	0,018

Her bir karar vericiye ait kriter ağırlıklarının aritmetik ortalamasının hesaplanması ile elde edilen kriter ağırlıkları Tablo 6'da gösterilmiştir. Karar vericilerin değerlendirmeleri sonucunda, en önemli kriterin 0,219 değeriyle "**C9 – Temizlik - Hijyenin İyi Olması**" kriteri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. Kriter Ağırlıkları ve Sıralamalar

Kriterler	Kriterlerin Önem Düzeyleri (Ağırlıkları)	Sıralama
C1 Çalışma Saatlerinin Uygunluğu	0,126	2
C2 Ekipman Bakımının Sürekli Olması	0,082	7
C3 Ekipman Çeşitliliği	0,115	3
C4 Ekipman Kalitesi	0,088	5
C5 Güvenlik Sisteminin Olması	0,029	11
C6 Isıtma - Soğutma Sisteminin Yeterli Olması	0,051	9
C7 Kişisel Antrenman Opsiyonunun Olması	0,056	8
C8 Ücret	0,114	4
C9 Temizlik - Hijyenin İyi Olması	0,219	1
C10 Ulaşım Probleminin Olmaması	0,087	6
C11 Vitamin Bar ve Gıda Takviye Bölümünün Aktif Olması	0,033	10

Elde edilen kriter ağırlıkları fitness merkezlerinin EDAS yöntemi ile değerlendirilmesinde veri olacaktır.

3.2. Fitness Merkezlerinin Değerlendirilmesi

Uygulama çalışmasının bu aşamasında, 100.000 nüfusa sahip Aydın ili Nazilli ilçesinde faaliyet gösteren altı fitness merkezinin ÇKKV yöntemlerinden EDAS yöntemi ile değerlendirmesi yapılmıştır.

Tablo 3'te bilgileri verilen beş karar vericiden C8 kriteri haricindeki tüm kriterleri dikkate alarak, altı fitness merkezini 1-9 arası puanlaması istenmiştir. Elde edilen değerlerin eşitlik 5 yardımıyla geometrik ortalaması hesaplanarak, Tablo 7'deki ilgili sütunlara aktarılmıştır. Objektif kriter olan "C8 – Ücret" kriteri için fitness merkezlerinden ortalama ücret bilgileri alınarak, Tablo 7'de ilgili sütuna işlenmiştir. Böylece birleştirilmiş karar matrisine ulaşılmıştır. Karar matrisinde C1, C2, C3, C4, C5, C6, C7, C9, C10 ve C11 kriterleri fayda esaslı kriterler iken; C8 kriteri maliyet esaslı bir kriterdir.

Tablo 7. Birleştirilmiş Karar Matrisi

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11
Kriterlerin Ağırlıkları	0,126	0,082	0,115	0,088	0,029	0,051	0,056	0,114	0,219	0,087	0,033
Kriterlerin Özelliği	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Fayda	Maliyet	Fayda	Fayda	Fayda
Fitness Merkezleri											
FM1	5,36	5,19	6,28	6,49	6,26	6,32	5,55	90,00	6,76	7,16	5,55
FM2	7,53	5,33	3,90	5,50	6,88	6,90	6,55	85,00	6,52	5,25	6,19
FM3	2,49	6,97	6,94	7,33	6,26	7,28	6,15	100,00	7,79	3,06	6,58
FM4	3,13	6,13	6,32	6,58	5,10	6,76	6,55	90,00	6,90	6,38	6,09
FM5	3,95	5,85	6,35	6,09	5,93	6,76	5,88	90,00	7,35	7,79	7,76
FM6	4,28	5,55	6,23	4,28	5,67	7,09	7,58	80,00	6,97	7,79	4,28

Tüm kriterler düzeyinde ortalama çözümler eşitlik 8 yardımıyla bulunarak, elde edilen bu değerler Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Ortalama Çözüm (V_j) Değerleri

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11
V_j	4,456	5,838	6,004	6,047	6,017	6,852	6,378	89,1667	7,049	6,239	6,076

Ortalamadan pozitif uzaklık değerleri (Pd_{ij}) eşitlik 9 ve eşitlik 11 kullanılarak hesaplanmış ve Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Ortalamadan Pozitif Uzaklık (Pd_{ij}) Değerleri

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11
Kriterlerin Ağırlıkları	0,126	0,082	0,115	0,088	0,029	0,051	0,056	0,114	0,219	0,087	0,033
Fitness Merkezleri											
FM1	0,202	0,000	0,047	0,073	0,040	0,000	0,000	0,000	0,000	0,148	0,000
FM2	0,690	0,000	0,000	0,000	0,143	0,007	0,028	0,047	0,000	0,000	0,018
FM3	0,000	0,194	0,156	0,212	0,040	0,063	0,000	0,000	0,105	0,000	0,083
FM4	0,000	0,050	0,053	0,088	0,000	0,000	0,028	0,000	0,000	0,023	0,003
FM5	0,000	0,002	0,057	0,008	0,000	0,000	0,000	0,000	0,043	0,248	0,278
FM6	0,000	0,000	0,038	0,000	0,000	0,035	0,189	0,103	0,000	0,248	0,000

Ortalamadan negatif uzaklık değerleri (Nd_{ij}) eşitlik 10 ve 12’ye göre hesaplanmış ve Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Ortalamadan Negatif Uzaklık (Nd_{ij}) Değerleri

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11
Kriterlerin Ağırlıkları	0,126	0,082	0,115	0,088	0,029	0,051	0,056	0,114	0,219	0,087	0,033
Fitness Merkezleri											
FM1	0,000	0,110	0,000	0,000	0,000	0,078	0,130	0,009	0,041	0,000	0,087
FM2	0,000	0,086	0,351	0,090	0,000	0,000	0,000	0,000	0,075	0,158	0,000
FM3	0,441	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,035	0,121	0,000	0,509	0,000
FM4	0,298	0,000	0,000	0,000	0,152	0,014	0,000	0,009	0,021	0,000	0,000
FM5	0,114	0,000	0,000	0,000	0,014	0,014	0,079	0,009	0,000	0,000	0,000
FM6	0,039	0,050	0,000	0,292	0,057	0,000	0,000	0,000	0,011	0,000	0,295

Tablo 10’daki değerlerin SWARA yönteminden elde edilen kriter ağırlıkları ile çarpılması sonucu elde edilen ortalamadan pozitif uzaklıkların ağırlıklandırılmış karar matrisi Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Ortalamadan Pozitif Uzaklıkların Ağırlıklandırılmış Matrisi

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11
FM1	0,025	0,000	0,005	0,006	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	0,013	0,000
FM2	0,087	0,000	0,000	0,000	0,004	0,000	0,002	0,005	0,000	0,000	0,001
FM3	0,000	0,016	0,018	0,019	0,001	0,003	0,000	0,000	0,023	0,000	0,003
FM4	0,000	0,004	0,006	0,008	0,000	0,000	0,002	0,000	0,000	0,002	0,000
FM5	0,000	0,000	0,007	0,001	0,000	0,000	0,000	0,000	0,009	0,022	0,009
FM6	0,000	0,000	0,004	0,000	0,000	0,002	0,011	0,012	0,000	0,022	0,000

Tablo 11'deki her bir fitness merkezine ait ortalamadan pozitif uzaklıkların ağırlıklı toplamları (SP_i) eşitlik 13 yardımıyla bulunmuş; elde edilen ağırlıklı toplamların eşitlik 15 yardımı ile normalizasyon ($SP_i^{(n)}$) işlemi yapılmıştır. Elde edilen SP_i ve $SP_i^{(n)}$ değerleri Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12. Ortalamadan Pozitif Uzaklıkların Ağırlıklı Toplamları ve Ağırlıklı Toplamların Normalize Değerleri

SP_i	$SP_i^{(n)}$
0,051	0,519
0,099	1,000
0,083	0,836
0,022	0,218
0,048	0,482
0,050	0,506

Tablo 10'daki değerlerin SWARA yönteminden elde edilen kriter ağırlıkları ile çarpılması sonucu elde edilen ortalamadan negatif uzaklıkların ağırlıklandırılmış karar matrisi Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13. Ortalamadan Negatif Uzaklıkların Ağırlıklandırılmış Matrisi

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	C10	C11
FM1	0,000	0,009	0,000	0,000	0,000	0,004	0,007	0,001	0,009	0,000	0,003
FM2	0,000	0,007	0,040	0,008	0,000	0,000	0,000	0,000	0,017	0,014	0,000
FM3	0,056	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,002	0,014	0,000	0,044	0,000
FM4	0,038	0,000	0,000	0,000	0,004	0,001	0,000	0,001	0,005	0,000	0,000
FM5	0,014	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,004	0,001	0,000	0,000	0,000
FM6	0,005	0,004	0,000	0,026	0,002	0,000	0,000	0,000	0,002	0,000	0,010

Tablo 13'teki her bir fitness merkezine ait ortalamadan negatif uzaklıkların ağırlıklı toplamları (NP_i) eşitlik 14 yardımıyla bulunmuş, elde edilen ağırlıklı toplamların eşitlik 16 ile normalizasyonu ($NP_i^{(n)}$) yapılmıştır. Elde edilen NP_i ve $NP_i^{(n)}$ değerleri Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14. Ortalamadan Negatif Uzaklıkların Ağırlıklı Toplamları ve Ağırlıklı Toplamların Normalize Değerleri

NP_i	$NP_i^{(n)}$
0,033	0,713
0,086	0,260
0,116	0,000
0,048	0,583
0,021	0,819
0,048	0,581

Her bir alternatif fitness merkezine ait değerlendirme puanları (As_i) eşitlik 17 yardımıyla hesaplanmıştır. As_i değerleri ile bu değerlerin sıralaması Tablo 15'te gösterilmiştir.

Tablo 15. Her Bir Alternatif Fitness Merkezine Ait Değerlendirme Puanları ve Sıralamalar

Fitness Merkezleri	Ası	Sıralama
FM1	0,616	3
FM2	0,630	2
FM3	0,418	5
FM4	0,400	6
FM5	0,651	1
FM6	0,544	4

Tablo 15'e bakıldığında karar vericilerin değerlendirmelerine göre en iyi puana sahip fitness merkezinin FM5 olduğu, en kötü puana sahip fitness merkezinin FM4 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ

Çalışmanın ilk aşaması olan kriterlerin önem düzeylerinin (ağırlıklarının) belirlenmesi ile ilgili sonuçlara bakıldığında; fitness merkezlerinin seçiminde en önemli kriterin "Temizlik - Hijyenin İyi Olması" olduğu; ikinci ve üçüncü önemli kriterlerin ise, sırasıyla "Çalışma Saatlerinin Uygunluğu" ve "Ekipman Çeşitliliği" olduğu görülmüştür. 15 karar vericinin ortak görüşü sonucunda en az öneme sahip kriter "Güvenlik Sisteminin Olması" olarak belirlenmiştir. Tüm kriterler önem ağırlıkları bakımından en önemliden en önemsiz şu şekilde olmuştur; "Temizlik - Hijyenin İyi Olması", "Çalışma Saatlerinin Uygunluğu", "Ekipman Çeşitliliği", "Ücret", "Ekipman Kalitesi", "Ulaşım Problemin Olmaması", "Ekipman Bakımının Sürekli Olması", "Kişisel Antrenman Opsiyonun Olması", "Isıtma - Soğutma Sisteminin Yeterli Olması", "Vitamin Bar ve Gıda Takviye Bölümünün Aktif Olması" ve "Güvenlik Sisteminin Olması". Fitness merkezlerinin yüksek önem düzeyine sahip kriterlere göre strateji geliştirmeleri, müşteri memnuniyetini sağlaması açısından önemlidir. Bu çalışma sonucuna göre en yüksek öneme sahip olan "Temizlik - Hijyenin İyi Olması" kriteri için fitness merkezinin günlük olarak temizliğinin yapılması, duş yerlerinin temizliği, makinelerin hijyenik hale getirilmesi müşteri memnuniyetini çok daha fazla arttıracaktır. En yüksek öneme sahip ikinci kriter olan "Çalışma Saatlerinin Uygunluğu" değerlendirildiğinde, birçok fitness merkezinin çalışma saatlerine dikkat etmediği görülmüştür. Müşterilerin uygun olduğu saatleri ayarlayabilmesi için fitness merkezlerinin açık olduğu saatlerin daha uzun olması gerekmektedir. Fitness merkezlerinde müşterilerle yapılan görüşmelerde fitness merkezlerinin sabah saat 8:00'de açık olması gerektiği bilgisine ulaşılmıştır. En yüksek öneme sahip kriterlerden üçüncüsü olan "Ekipman Çeşitliliği" kriterine bakıldığında, müşteriler için ekipman çeşitliliğinin çok önemli olduğunu söylemek mümkündür. Fitness merkezi yöneticileri farklı müşteri profiline göre farklı ekipman ve makinelerin fitness merkezinde olmasını sağlamalıdır.

Çalışmanın ikinci aşaması fitness merkezlerinin değerlendirme işleminin ÇKKV yöntemlerinden EDAS yöntemi ile yapılmasıdır. Bunun için, Aydın ili Nazilli ilçesinde müşteri yoğunluğu fazla olan altı fitness merkezinin beş karar verici ile değerlendirilmesi sonrası elde edilen verilerin EDAS yöntemi ile analiz edilmesi sonucunda; en iyi puana sahip fitness merkezinin FM5 olduğu, en kötü puana sahip fitness merkezinin FM4 olduğu görülmüştür. Puanlamaya göre tüm fitness merkezlerinin sıralaması şu şekildedir: FM4 > FM2 > FM1 > FM6 > FM3 > FM4.

Bu çalışma Aydın ilinde 100.000 nüfuslu bir ilçe olan Nazilli'de yapılmıştır. Bu ilçede yer alan fitness merkezleri genel itibarıyla komplike olmayan bir yapıya sahiptir. Değerlendirme kriterleri de buna uygun olarak belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada kullanılan kriterler karmaşıklığa yol açmaması için alt kriterlere ayrıştırılmamıştır. Sonraki çalışmalarda alt kriterlerin de sürece dahil

edilerek, farklı ÇKKV yöntemleri ile değerlendirme yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Afthinos, Y., Theodorakis, N. D. ve Nassis, P. (2005). Customers' expectations of service in Greek fitness centers. *Managing Service Quality*, 15(3), 245–258.
- Aghdaie, M. H., Hashemkhani Zolfani, S. ve Zavadskas, E. K. (2013). Decision making in machine tool selection: An integrated approach with SWARA and COPRAS-G methods. *Engineering Economics*, 24(1), 5–17.
- Aghdaie, M. H., Hashemkhani Zolfani, S. ve Zavadskas, E. K. (2014a). Synergies of data mining and multiple attribute decision making. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 110(2014), 767–776.
- Aghdaie, M. H., Hashemkhani Zolfani, S. ve Zavadskas, E. K. (2014b). Sales branches performance evaluation: A multiple attribute decision making approach. Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania, 8th International Scientific Conference - Business and Management 2014: 1-7.
- Alimardani, M., Hashemkhani Zolfani, S., Aghdaie, M. H. ve Tamošaitienė, J. (2013). A novel hybrid SWARA and VIKOR methodology for supplier selection in an agile environment. *Technological and Economic Development of Economy*, 19(3), 533–548.
- Atasoy, B. ve Kuter, F. Ö. (2005). Küreselleşme ve spor. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 11–22.
- Çakır, E. (2016). Electronic document management system (EDMS) software selection with fuzzy COPRAS method: A municipal case. W. Sayers ve M. Avcı (Ed.), *Law and Order in Turkish Society* içinde (ss. 92–100). Berlin, AGP Research.
- Çakır, E. (2017). Kriter ağırlıklarının SWARA – Copeland yöntemi ile belirlenmesi: Bir üretim işletmesinde uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 42–56.
- Çakır, E. ve Kutlu Karabıyık, B. (2017). Bütünleşik SWARA-COPRAS yöntemi kullanarak bulut depolama hizmet sağlayıcılarının değerlendirilmesi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 10(4), 417–434.
- Çakır, E. ve Özdemir, M. (2016). Bulanık çok kriterli karar verme yöntemlerinin altı sigma projeleri seçiminde uygulanması. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 167–201.
- Dehnavi, A., Aghdam, I. N., Pradhan, B. ve Morshed Varzandeh, M. H. (2015). A new hybrid model using step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA) technique and adaptive neuro-fuzzy inference system (ANFIS) for regional landslide hazard assessment in Iran. *Catena*, 135(2015), 122–148.
- Erdem, İ. (2013). *Yöneylem araştırması ve WinQSB uygulamaları*. Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Gerson, R. F. (1999). *Members for life: Proven service and retention strategies for health-fitness and sports clubs*. ABD, Human Kinetics Publishers.
- Ghorabae, M. K., Amiri, M., Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2017). Multi-criteria group decision-making using an extended edas method with interval type-2 fuzzy sets. *E a M: Ekonomie a Management*, 20(1), 48–68.

- Ghorabae, M. K., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z. ve Antucheviciene, J. (2017). A new multi-criteria model based on interval type-2 fuzzy sets and EDAS method for supplier evaluation and order allocation with environmental considerations. *Computers and Industrial Engineering*, 112(2017), 156–174.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Amiri, M. ve Turskis, Z. (2016). Extended EDAS method for fuzzy multi-criteria decision-making: An application to supplier selection. *International Journal of Computers, Communications and Control*, 11(3), 358–371.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Olfat, L. ve Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). *Informatica*, 26(3), 435–451.
- Hashemkhani Zolfani, S. ve Banihashemi, S. S. A. (2014). Personnel selection based on a novel model of game theory and MCDM approaches. Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania, 8th International Scientific Conference - Business and Management 2014: 191–198.
- Hashemkhani Zolfani, S., Esfahani, M. H., Bitarafan, M., Zavadskas, E. K. ve Arefi, S. L. (2013). Developing a new hybrid mcdm method for selection of the optimal alternative of mechanical longitudinal ventilation of tunnel pollutants during automobile accidents. *Transport*, 28(1), 89–96.
- Hashemkhani Zolfani, S., Salimi, J., Maknoon, R. ve Simona, K. (2015). Technology foresight about R&D projects selection; application of SWARA method at the policy making level. *Engineering Economics*, 26(5), 571–580.
- Hashemkhani Zolfani, S. ve Saparauskas, J. (2013). New application of SWARA method in prioritizing sustainability assessment indicators of energy system. *Engineering Economics*, 24(5), 408–414.
- Hashemkhani Zolfani, S., Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2013). Design of products with both international and local perspectives based on yin-yang balance theory and SWARA method. *Economic Research*, 26(2), 153–166.
- Hillier, F. S. ve Lieberman, G. J. (2001). *Introduction to operational research*. New York, McGraw-Hill.
- Juodagalvienė, B., Turskis, Z., Šaparauskas, J. ve Endriukaiytė, A. (2017). Integrated multi-criteria evaluation of house's plan shape based on the EDAS and SWARA methods. *Engineering Structures and Technologies*, 9(3), 117–125.
- Kahraman, C., Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Cevik Onar, S., Yazdani, M. ve Oztaysi, B. (2017). Intuitionistic fuzzy EDAS method: An application to solid waste disposal site selection. *Journal of Environmental Engineering and Landscape Management*, 25(1), 1–12.
- Karabasevic, D., Paunkovic, H. ve Stanujkic, D. (2016). Ranking of companies according to the indicators of corporate social responsibility based on SWARA and ARAS methods. *Serbian Journal of Management*, 11(1), 43–53.
- Karabasevic, D., Stanujkic, D., Urosevic, S. ve Maksimovic, M. (2015). Selection of candidates in the Mining industry based on the application of the SWARA and the MULTIMOORA
-

- methods. *Acta Montanistica Slovaca*, 20(2), 116–124.
- Karabasevic, D., Stanujkic, D., Urosevic, S. ve Maksimovic, M. (2016). An approach to personnel selection based on SWARA and WASPAS methods. *Journal of Economics, Management and Informatics*, 7(1), 1–11.
- Keršulienė, V. ve Turskis, Z. (2011). Integrated fuzzy multiple criteria decision making model for architect selection. *Technological and Economic Development of Economy*, 17(4), 645–666.
- Keršulienė, V., Zavadskas, E. K. ve Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of Business Economics and Management*, 11(2), 243–258.
- Kikomba, M. K., Mabela, R. M. ve Ntantu, D. I. (2016). Applying EDAS method to solve air traffic problems. *International Journal of Scientific and Innovative Mathematical Research (IJSIMR)*, 4(8), 15–23.
- Mavi, R. K., Goh, M. ve Zarbakhshnia, N. (2017). Sustainable third - party reverse logistic provider selection with fuzzy SWARA and fuzzy MOORA in plastic industry. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 91(5–8), 2401–2418.
- Nezhad, M. R. G., Hashemkhani Zolfani, S., Moztaizadeh, F., Zavadskas, E. K. ve Bahrami, M. (2015). Planning the priority of high tech industries based on SWARA-WASPAS methodology: The case of the nanotechnology industry in Iran. *Economic Research-Ekonomska Istrazivanja*, 28(1), 1111–1137.
- Ogorlec, A. ve Snoj, B. (1998). Guests' satisfaction with tourism services: A case of health resorts in Slovenia. *The Tourist Review*, 53(2), 38–47.
- Senakham, T. (2008). *Customers' expectations of service quality in Thai University fitness centers in Bangkok metropolitan area, Kingdom of Thailand*. Spanish Fort, United States Sports Academy.
- Shukla, S., Mishra, P. K., Jain, R. ve Yadav, H. C. (2016). An integrated decision making approach for ERP system selection using SWARA and PROMETHEE method. *Int. J. of Intelligent Enterprise*, 3(2), 120–147.
- Stanujkic, D., Djordjevic, B. ve Karabasevic, D. (2015). Selection of candidates in the process of recruitment and selection of personnel, *QUAESTUS Multidisciplinary Research Journal*, 7, 53–64.
- Stanujkic, D., Karabasevic, D. ve Zavadskas, E. K. (2015). A Framework for the selection of a packaging design based on the SWARA method. *Engineering Economics*, 26(2), 181–187.
- Stanujkic, D., Zavadskas, E. K., Keshavarz Ghorabae, M. ve Turskis, Z. (2017). An extension of the EDAS method based on the use of interval grey numbers. *Studies in Informatics and Control*, 26(1), 5–12.
- Tecim, V. (Ed.) (2011). *Yöneylem araştırması*. İstanbul, Lisans Yayıncılık.
- Tekin, M. (2008). *Sayısal yöntemler*. Konya, Selçuk Üniversitesi İİBF.
- Timor, M. (2010). *Yöneylem araştırması*. İstanbul, Türkmen Kitabevi.
- Tuş Işık, A. ve Aytaç Adalı, E. (2016). A new integrated decision making approach based on SWARA and OCRA methods for the hotel selection problem. *International Journal of*
-

Advanced Operations Management, 8(2), 140–151.

- Ulutaş, A. (2017). EDAS yöntemi kullanılarak bir tekstil atölyesi için dikiş makinesi seçimi. *Journal of Business Research-Türk*, 9(2), 169–183.
- Vafaeipour, M., Hashemkhani Zolfani, S., Varzandeh, M. H. M., Derakhti, A. ve Keshavarz, M. E. (2014). Assessment of regions priority for implementation of solar projects in Iran: New application of a hybrid multi-criteria decision making approach. *Energy Conversion and Management*, 86(2014), 653–663.
- Yazdani, M., Zavadskas, E. K., Ignatius, J. ve Abad, M. D. (2016). Sensitivity analysis in MADM methods: Application of material selection. *Engineering Economics*, 27(4), 382–391.
- Yıldırım, B. F. ve Önder, E. (2014). *İşletmeciler, mühendisler ve yöneticiler için operasyonel, yönetsel ve stratejik problemlerin çözümünde çok kriterli karar verme yöntemleri*. Bursa, Dora Yayınları.
- Yıldız, S. M. ve Tüfekçi, Ö. (2010). Fitness merkezi müşterilerinin hizmet kalitesine yönelik beklenti ve algılarının değerlendirilmesi. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(24), 1–16.
- Yıldız, Y. (2012). Fitness merkezlerinde müşteri tatmininin müşteri sadakati üzerindeki etkisinin araştırılması. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14(2), 217–222.

MOBBİNG ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI İLİŞKİSİNDE ÖRGÜTSEL SİNİZMİN ROLÜ

Erol TEKİN¹

Burak ÖZDEMİR²

Atıf/©: Tekin, E., ve Özdemir, B. (2018). Mobbing örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde örgütsel sinizmin rolü, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1924-1938. doi:10.17218/hititsosbil.442790

Özet: Araştırmanın amacı mobbing'in örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracı rolünü ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde kamu ve devlet üniversitelerinde görev yapan 236 doktor öğretim üyesi, araştırma görevlisi ve öğretim görevlisi akademisyene anket çalışması uygulanmıştır. Elde edilen veriler faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizleri ile test edilmiştir. Analizler SPSS 22.0 analiz programı ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda mobbing ve örgütsel sinizmin örgütsel vatandaşlık davranışını anlamlı ve negatif yönde etkilediği görülmüştür. Ayrıca mobbing'in örgütsel sinizmi anlamlı ve pozitif yönde etkilediği bulunmuştur. Bununla birlikte mobbing'in örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde sinizmin kısmi bir aracılık etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Örgütsel Sinizm, Mobbing, Aracılık Rolü

The Role of Organizational Cynicism in the Relationship between Mobbing and Organizational Citizenship Behavior

Citation/©: Tekin, E. and Özdemir, B. (2018). The role of organizational cynicism in the relationship between mobbing and organizational citizenship behavior, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1924-1938. doi: 10.17218/hititsosbil.442790

Abstract: The purpose of this research is to reveal the mediating role of organizational cynicism in the influence of mobbing on organizational citizenship behavior. Within the scope of this aim, a questionnaire is applied to 236 assistant doctors, research assistants and lecturers working in public and state universities. The obtained data are tested by factor analysis, correlation analysis and regression analysis. Analyses are performed with the SPSS 22.0 analysis program. As a result of the analyzes made, it is seen that mobbing and organizational cynicism has a significant and negative effect on organizational citizenship behavior. It is also found that mobbing influences the organizational cynicism in positive direction. Nevertheless, it is determined that organizational cynicism has a partial mediating effect in the effect of mobbing on organizational citizenship behavior.

Keywords: Organizational Citizenship Behavior, Organizational Cynicism, Mobbing, Mediator Role

1. GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında işletmelerin ayakta kalabilmesi için küreselleşmenin yarattığı etki ile birlikte meydana gelen hızlı değişime ayak uydurmaları gerekmektedir. Bu değişime ayak uydurabilmek için yöneticilerin işletmede çalışanların gelişimini teşvik etmeleri ve çalışanların da zorlama olmadan gönüllü bir şekilde işletme lehine davranışlar göstermeleri önem arz etmektedir.

Makale Geliş Tarihi: 11.7.2018

Makale Kabul Tarihi: 25.11.2018

¹Sorumlu Yazar, Dr.Öğr.Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, etekin@kastamonu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-1166-7671>

² Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, bozdemir@kastamonu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-2710-4112>

Çünkü günümüzde işletmelerin en önemli sermayesi olarak insan kaynağının yetenekli, becerikli ve bilgili olması gerekli fakat yeterli değildir. Bu noktada karşımıza örgütsel vatandaşlık kavramı çıkmaktadır. Örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD) çalışanların iş sözleşmelerinin ötesinde düşünerek işletme çıkarına davranış göstermesini ifade etmektedir (Organ, 1988, s. 4). Bu düşüncede olan çalışanlar aslında işletmelerin en önemli kaynağı ve rekabet avantajı yaratmanın temel bir unsurudur. Özellikle son yirmi yıllık süreçte örgütsel davranış literatüründe ÖVD'yi etkileyen değişken üzerine yapılan araştırmaların sayısı artmaya başlamıştır.

Bununla birlikte insan psiko-sosyal bir varlık olarak düşünüldüğünde çalışanların iş arkadaşları ve üstleriyle olan ilişkileri moral ve iş performansları üzerinde de etkili olabilmektedir. Bunun aksi bir durumda işletmede yaşanabilecek bir takım sorunlar bu ilişkilere zarar verebilecektir. Bu sorunların en başında psikolojik şiddet ya da yıldırma olarak adlandırılan mobbing gelmektedir. Mobbing davranışları çeşitlilik arz eden planlı ve bilinçli bir şekilde, direkt ya da dolaylı olarak yapılan saldırgan davranışları ifade etmektedir. İşletmelerde mobbing davranışı ile karşılaşan çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlıkları olumsuz etkilenmektedir (Notelaers ve diğerleri, 2006, 290). Bu durum iş tatmini, verimlilik, performans, işten ayrılma gibi konularda olumsuz bir etkiye neden olmaktadır. Çalışma ortamlarında olumsuz bir davranış olarak ifade edilen mobbing aynı zamanda ÖVD'yi de olumsuz yönde etkileyen bir değişkendir. Çünkü ÖVD'ye erişebilmenin psiko-sosyal yollarından bir tanesi kişilik ile çalışma yaşamı arasındaki içten gelen uyumu sağlayacak davranışları geliştirebilmektir. Mobbing esasen bu psiko-sosyal yolları tıkayan bir olgudur.

Benzer şekilde son yıllarda örgütsel davranış alanında ortaya çıkan en önemli sorunlardan bir tanesi de örgütsel sinizmdir. Oldukça eski bir kavram olmasına rağmen sinizm örgütsel davranış literatüründe yeni bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgütsel sinizm işletmeye yönelik eleştirici, küçümseyici, olumsuz tutum ve davranışı kapsamaktadır (Davis ve Gardner, 2004, s. 439; Dean ve diğerleri, 1998, s. 345; Bateman ve diğerleri, 1992, s. 786). Literatürde yapılan araştırmalar çalışanların sinik davranışlarının yaygın bir hale geldiğini göstermektedir (Cole ve diğerleri, 2006, s. 463). Mobbing işletmelerde yaşandığında özellikle çalışanın işletmeden uzaklaşmasına, inançlarının ve güvenlerinin sarsılarak örgütsel sinizme ilişkin tutumlarının artmasına neden olabilmektedir (Pelit ve Pelit, s. 2014, 116). Bu kapsamda mobbing olgusunun örgütsel vatandaşlık üzerinde yarattığı olumsuz etkide örgütsel sinizmin de bir rolünün olması beklenmektedir. Tüm bu açıklamalar çerçevesinde çalışmada mobbing'in ÖVD üzerindeki etkisinde örgütsel sinizmin aracılık rolü ele alınmaktadır.

Çalışma söz konusu amaç çerçevesinde dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde mobbing, sinizm ve ÖVD'ye ilişkin literatür incelemesi yapılarak araştırma modeline yer verilmiştir. Üçüncü bölümde araştırma metodolojisi sunulmuştur. Dördüncü bölümde bulgulara yer verilerek sonuçlar değerlendirilmiş ve çalışma sonlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Leymann (1990, s. 119) İsveç, Finlandiya ve Norveç'te çalışanların fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı kalmaları adına çalışma yaşamına yönelik yasaların desteklenmesiyle beraber daha önce varlığı ve kapsamı bilinmeyen bir çalışma ortamı probleminin keşfedildiğini belirtmektedir. Esasen oldukça eski ve her kültür tarafından deneyimlenen bu fenomen mobbing olarak adlandırılmaktadır (Leymann, 1996, s. 165). Mobbing kavramı örgütsel bağlamda ortaya çıkan, saldırganlık (sözel, fiziksel, cinsel), profesyonel itibar kaybı, hor görme, izole etme gibi düşmanca eylemleri içermektedir (Cornoiu ve Gyorgy, 2013, s. 708).

Mobbing davranışının fail sayısı, niyet, şiddet, süre ve sıklık ayırt edici özellikleri bulunmaktadır. Crawshaw (2009, s. 266) mobbing davranışının grup/örgüt ile kişi arasında, grup/örgüt ile grup arasında ya da çalışan denklemler arası olacak şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir. Mobbing amaç odaklı olup seçilen kişinin işyeri ortamından ya da örgütten uzaklaştırılması hedeflenmektedir (Einarsen, 1999, ss. 17-18). Mobbing davranışı, sosyal stresin şiddetli bir biçimi olup, diğer sapkın davranışlara göre kişi üzerinde daha zararlı ve yıkıcıdır (Hauge ve diğerleri, 2010, s. 426). Mobbing davranışının, günler ya da haftalar ile ifade edilebilecek biçimde geçici ya da kısa süreli değil aksine aylarca veya yıllarca sürdüğü görülmektedir (Einarsen ve diğerleri, 2011, 12). Ayrıca mobbing davranışı sıklığı açısından haftada en az bir kere karşılaşılan bir olgudur (Leymann, 1996, s. 168). Mobbing kapsamına giren davranışlar Leymann (1996, ss. 170-173)'e göre beş kategoride toplanmaktadır. Bunlar; bireyin kendini ifade etmesine ve iletişimine yönelik saldırılar, bireyin sosyal ilişkilerine saldırılar, bireyin kişisel itibarına saldırılar, bireyin mesleki durumuna saldırılar ve bireye fiziksel saldırılardır. Bu çalışmada ise Einarsen ve diğerleri (2009) belirttiği fiziksel, kişiye yönelik ve işe yönelik mobbing boyutları ele alınmaktadır.

Örgütsel sinizm çalışanın örgütüne yönelik geliştirmiş olduğu negatif bir tutum olarak belirtilmektedir (Yalçınkaya, 2014, s. 109). Örgütsel sinizm üç farklı bileşen altında toplanmıştır. Bunlar; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizmdir. Bilişsel sinizm çalışanın örgütü doğruluk, dürüstlük ve adaletten yoksun olarak algılamasıdır. Tutumlar inançların yanı sıra duyguları da içermektedir. Bu düşünce, sinikliğin hem duygu hem de biliş yoluyla tecrübe edildiğini ima etmektedir. Dolayısıyla duyuşsal sinizm çalışanın örgütüne karşı küçümseme, öfke, tikslenme, sıkılma gibi duygularını kapsamaktadır. Davranışsal sinizm ise çalışanların örgütleri ile ilgili olarak çevreye kötümser öngörülerini aktarması ve şikayette bulunmasıdır (Dean ve diğerleri, 1998, ss. 345-346).

Örgütsel vatandaşlık davranışı İSE işyerinde iş sözleşmesinde belirtilen rol gerekliliklerinin ötesine geçen bireysel katkıları ifade etmektedir (Lo ve Ramayah, 2009, s. 48). ÖVD, Organ'ın (1988) belirttiği diğergamlık, vicdanlılık, nezaket, centilmenlik ile sivil erdem boyutlarından oluşmaktadır (Kanbur ve diğerleri, 2017, s. 129; Taşçı ve Koç, 2007, s. 374). Diğergamlık (altruizm), çalışanların iş yapmaya gönüllü olduklarını ve iş arkadaşlarına sorulmadan yardım etmelerini ifade etmektedir (Lambert, 2010, s. 362). Vicdanlılık, kurumun asgari rol gereksinimlerinin çok ötesine geçen isteğe bağlı davranışları içermektedir (MacKenzie ve diğerleri, 1993, s. 71). Nezaket, gelecekte oluşabilecek problemlerin etkisini azaltmak adına çalışanların kendi aralarında gerekli adımları atmasını ifade etmektedir (Lo ve Ramayah, 2009, s. 49). Centilmenlik, işler yolunda gitmediğinde bile olumlu bir tavır sergileyen çalışanı ve onun çalışma grubunun iyiliği için kişisel çıkarlarını fedaya etmeye istekli olmasını vurgulamaktadır (Curry, 2016, s. 35). Sivil erdem ise çalışanların örgütü etkileyen olaylar karşısında kendilerini sorumlu görerek karar ve toplantılarda gönüllü olarak yer almasıdır (Kidder, 2002, s. 637).

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI VE HİPOTEZLER

Mobbing'in genellikle dürüst, güvenilir ve örgüte karşı sadık çalışanları hedef alan bir davranış olduğu ifade edilmektedir (Leymann ve Gustaffson, 1996, ss. 251-275; Shallcross, 2003, s. 5). Çünkü bu özelliklere sahip kişilerin sergilemiş oldukları ÖVD nedeniyle mobbing'e maruz kaldıkları düşünülmektedir (Özler ve Mercan, 2009, s. 95). Bu kapsamda literatür incelendiğinde olumsuz bir eylem olarak mobbing'in ÖVD'yi negatif etkilediği ve çalışanların örgütsel vatandaşlık gösterme eğilimini azalttığı sonucuna ulaşan çalışmalara rastlanmaktadır (Zapf, 1999; Zellers ve Tepper, 2002; Raver, 2004; Gadot, 2006; Cantisano ve diğerleri, 2006; Özler ve Mercan, 2009; Özcan, 2011; Poyraz ve Aksoy, 2012; Verdasca, 2015; Çınar, 2015; Ertürk, 2015; Yıldız, 2016).

Mobbing'in uygulanmasının önemli örgütsel nedenleri ise örgütsel iklim, yüksek stres ve örgütsel sorunlar olarak sıralanabilir (Zapf, 1999). Bu nedenle mobbing'in genellikle monoton ve iş yoğunluğunun olduğu örgütlerde sıklıkla görüldüğü ifade edilse de hemen hemen tüm sektörlerde ÖVD'yi olumsuz etkileyen bir davranış şeklidir. Bu kapsamda Cantisano ve diğerleri, (2006) güvenlik sektörü üzerinde, Özcan (2011) kamu sektörü üzerinde, Poyraz ve Aksoy (2012) ile Verdasca (2015) bankacılık sektörü üzerinde, Çınar (2015) hem kamuda hem de özel sektör üzerinde ve Çınar (2015) eğitim sektörü üzerinde ve Yıldız (2016) ise spor ve fiziksel etkinlik sektörü üzerinde mobbing'in örgütsel vatandaşlığı olumsuz etkilediği yönünde sonuçlara ulaşımlardır. Bu açıklamalar çerçevesinde araştırma kapsamında Hipotez 1 geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Mobbing örgütsel vatandaşlık davranışını negatif yönde etkilemektedir.

Mobbing örgütlerde hem bireysel hem de örgütsel sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle literatürde mobbing'in örgütsel bağlılık (Karcioğlu ve Çelik, 2012; Yüksel ve Tunçsiper, 2011), örgütsel güven (Naktiyok ve Durdağ, 2011) ve örgütsel adalet (Şimşek ve diğerleri, 2015; Güngör ve Potuk, 2018) gibi farklı değişkenlerle olan ilişkisi üzerinde sıklıkla durulmuştur. Fakat mobbing gibi olumsuz bir davranış ifade eden sinizm ile arasındaki ilişki ise önceleri çok üzerinde durulmamasına rağmen son zamanlarda incelenmeye başlanmıştır (Gül ve Ağıröz, 2011; Aslan ve Akarçay, 2013; Kalay ve diğerleri, 2014; Kılıçaslan ve Kaya, 2016; Gün, 2016).

Yapılan çalışmalarda mobbing ile örgütsel sinizm ve boyutları arasındaki ilişkiye yönelik farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlardan çoğu örgütsel ve sinizmi pozitif yönde etkilediğinde işaret etmektedir. Bu kapsamda Kalay (2012) yapmış olduğu çalışmada mobbing ve örgütsel sinizm arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulmuştur. Benzer şekilde Ayduğan (2012) çalışmasında mobbing ile örgütsel sinizm arasında güçlü ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Gül ve Ağıröz (2011) mobbing ile örgütsel sinizmin duyuşsal boyutu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulurken örgütsel sinizmin davranışsal ve bilişsel boyutu arasında ilişki bulamamıştır. Aslan ve Akarçay (2013) ise yapmış oldukları çalışmada mobbing ile örgütsel sinizmin duyuşsal ve bilişsel boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulmuş iken davranışsal boyutu arasında anlamlı bir ilişki tespit edememişlerdir. Bu çalışmaların aksine Balducci ve diğerleri, (2009) ise psikolojik şiddet olarak ifade edilen mobbing ile sinizm arasında bir ilişki bulamamışlardır. Bu açıklamalar çerçevesinde araştırma kapsamında Hipotez 2 geliştirilmiştir.

Hipotez 2: Mobbing örgütsel sinizmi pozitif yönde etkilemektedir.

Örgütsel sinizm de mobbing gibi olumsuz bir davranış şekli olarak ÖVD'yi, iş tatminini, örgütsel bağlılığı, çalışan motivasyonunu negatif etkileyerek azalmasına sebep olmaktadır (Özler ve diğerleri, 2010; Boyalı, 2011; Altınöz ve diğerleri, 2011; Yıldız, 2013; Kahya, 2013). Fakat gerek iş tatmininin gerekse de bağlılığın azalmasına temel nedeninin ÖVD'deki azalmadan kaynaklandığı söylenebilir (Özdemir ve Tekin, 2018, s. 133). Bu kapsamda Yetim ve Ceylan (2011) çalışmalarını 312 öğretmen üzerinde gerçekleştirmişler ve örgütsel sinizm ile ÖVD arasında düşük düzeyde negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğuna işaret etmişlerdir. Erdoğan ve Bedük (2013) 259 sağlık personeli üzerinde yapmış oldukları çalışmada örgütsel sinizm ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında negatif yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Ertosun ve diğerleri, (2016) büyük ölçekli işletmelerde çalışan 192 kişi üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında ise örgütsel sinizmin bilişsel ve duyuşsal boyutlarının ÖVD arasında bir ilişkiye ulaşamamışlardır. Fakat örgütsel sinizmin davranışsal boyutunun ÖVD'yi negatif ve anlamlı bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Özdemir ve Tekin (2018) 291 araştırma görevlisi üzerinde yaptıkları çalışmada örgütsel sinizmin ÖVD'yi negatif ve anlamlı bir şekilde etkilediğini bulmuşlardır. Araştırmacılar sinizmin

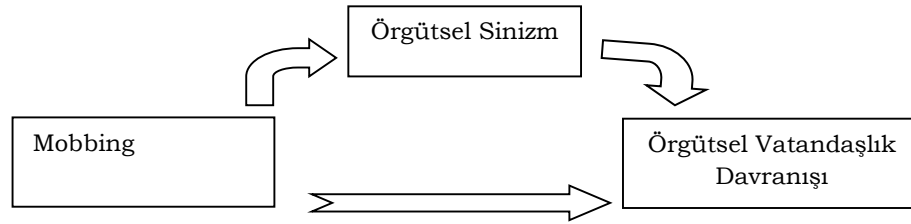
davranışsal boyutunun ÖVD'nin diğergamlık, centilmenlik ve sivil erdem boyutlarını anlamlı ve negatif bir şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir. Bununla birlikte duyuşsal sinizmin ÖVD'nin diğergamlık ve sivil erdem alt boyutları üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Bilişsel sinizm boyutunun ise ÖVD'nin hiçbir boyutunu anlamlı bir şekilde etkilemediği görülmüştür. Bu açıklamalar çerçevesinde araştırma kapsamında Hipotez 3 geliştirilmiştir.

Hipotez 3: Örgütsel sinizm örgütsel vatandaşlık davranışını negatif yönde etkilemektedir.

Literatür incelendiğinde mobbing'in kendisi gibi olumsuz bir davranış olan sinizmi pozitif yönde etkilediği sonucu çıkmaktadır. Olumsuz iki davranış biçimi olan mobbing ve sinizmin ise ÖVD'yi negatif yönde etkilediğine ilişkin kanıtlar söz konusudur. Fakat yazında mobbing'in ÖVD üzerindeki negatif etkisinde sinizmin rolü üzerinde durulmadığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada mobbing'in ÖVD üzerindeki etkisinde sinizmin aracılık rolünün olduğu beklenmektedir. Bu açıklamalar çerçevesinde araştırma kapsamında Hipotez 4 geliştirilmiştir.

Hipotez 4: Mobbing'in örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde sinizmin aracılık rolü vardır.

Çalışmanın amacına uygun olarak oluşturulan araştırma modeli ise Şekil 1'de görülebilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Çalışmanın metodolojik kısmında araştırmada kullanılan örneklem, veri toplama aracı, ölçekler ve analiz yöntemine değinilmektedir.

4.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreninin Türkiye'de kamu ve özel üniversitelerde görev yapan Dr. Öğr. Üyesi, Araştırma Görevlisi ve Öğretim Görevlisi unvanına sahip akademisyenler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında hazırlanan soru formlarına toplam 248 katılımcı dönüş sağlamıştır. Bu soru formlarından 12 tanesinde eksiklikler tespit edilmiş ve araştırma dışında bırakılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın örneklemini soruların tamamını eksiksiz cevaplamış olan 236 akademisyen oluşturmaktadır. Evren belirlenirken özellikle akademik kadro ve unvan olarak daha alt kademede olan bilim insanlarının araştırmaya dahil edilme nedeni sinizm ve mobbing gibi olumsuz tutumların genellikle yukarıdan aşağıya uygulanmasıdır. Ayrıca çalışma evrenini akademi olarak benimsenmesinin nedeni ise eğitim seviyesi yüksek olan kişilerde ve özellikle bilim insanlarında sinik davranışa ve mobbinge ilişkin daha doğru ve net cevaplar alınabilme ihtimalidir. Bu kapsamda sonuçların genellenebilmesi ve daha fazla akademisyene ulaşılması adına evren Ankara, İstanbul ve İzmir dışında görev yapan akademisyenlerden oluşmaktadır.

Yazın incelendiğinde örneklem büyüklüğüne ilişkin olarak farklı yaklaşımların ortaya konulduğu görülmektedir. Bryman ve Cramer (2001), örneklem büyüklüğünün madde sayısının en az beş katı olmak üzere on katı civarında olması gerektiğini belirtmektedirler. (Child, 2006)'a göre madde

sayısının 4 ila 5 katının yeterli olduğu ifade edilmektedir. Tavşancıl (2010)'a göre ise örneklem sayısının madde sayısının en az 5 katı olmak üzere 7 ila 10 katı arasında olması yeterlidir. Comrey ve Lee (1992), örneklem büyüklüğü için 100'ü zayıf, 200'ü orta, 300'ü iyi, 500'ü çok iyi ve 1000'i mükemmel olarak ifade etmişlerdir. Tüm bu açıklamalar çerçevesinde örneklemi oluşturan 236 katılımcı madde sayısının 5 katından fazladır ve bu sayının yeterli olduğu söylenebilir.

4.2. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi ve Ölçekler

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anketler e-posta ve sosyal medya aracılığı ile elde edilmiştir. Sosyal medya ve e-posta ile elde edilen anketler için Google formlar kullanılarak oluşturulan ankete ait link araştırma görevlilerine ulaştırılmıştır. Anket dört bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde katılımcılara ilişkin demografik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ÖVD'yi ölçmeye yönelik sorular, üçüncü bölümde mobbing düzeyini ölçmeye yönelik sorular, dördüncü ve son bölümde ise katılımcıların sinizm düzeyini ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır.

Araştırma kapsamında katılımcıların ÖVD, mobbing ve sinizm düzeylerini belirlemeye yönelik olarak bazı ölçeklerden yararlanılmıştır. ÖVD'yi ölçmek için, Vey ve Campbell (2004) ile Williams ve Shiaw (1999) tarafından geliştirilerek Basım ve Şeşen (2006) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 19 maddelik ÖVD ölçeğinden yararlanılmıştır. Örgütsel sinizm düzeylerini ölçmek için Brandes (1997) tarafından hazırlanan ölçek yazarlar tarafından örnekleme uygun bir şekilde Türkçe'ye çevrilmiştir. Ölçekte 14 ifade yer almaktadır. Mobbing düzeyini ölçmek için ise Einarsen ve diğerleri, (2009) tarafından geliştirilen 22 maddelik ölçekten yararlanılmıştır. Mobbing ölçeği de yazarlar tarafından araştırma örnekleme uygun olarak düzenlenmiş ve uygulanmıştır. Ölçeklerde yer alan sorular 5'li Likert tipinde hazırlanmıştır.

4.3. Araştırmanın Analiz Yöntemi

Araştırmada veriler analiz edilirken faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Hipotezler test edilirken kullanılan regresyon analizleri sırasında aracı etki için Baron ve Kenny (1986)'nin modelden yararlanılmıştır. Bu aracılık modeline göre bağımsız değişkenin bağımlı ve aracı değişken üzerinde etkisinin olması gerekmektedir. Ayrıca aracı değişkenin bağımlı değişken üzerinde de bir etkisi olmalıdır. Bununla birlikte bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi aracı değişken modele katıldığında kalmalıdır. Bu etkinin ortadan kalkması tam aracı etkiye, etkinin azalması ise kısmi aracı etkiye işaret etmektedir.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma bulguları sunulurken ilk olarak tanımlayıcı bulgular, ardından normallik varsayımlarına ilişkin bulgular sunulmuştur. Sonrasında faktör analizlerine ilişkin bulgulara değinilmiştir. Son olarak korelasyon ve regresyon analizlerine ilişkin bulgular sunulmuştur.

5.1. Tanımlayıcı Bulgular

Tanımlayıcı istatistiklere ilişkin bulgular Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gruplar	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	102	43,2
	Kadın	134	56,8
Medeni Durum	Evli	138	58,5
	Bekâr	98	41,5
Deneyim	1 yıldan az	20	8,5
	2-4 yıl	75	31,8
	5-7 yıl	59	25,0
	8-10 yıl	55	23,3
	11 yıl ve üzeri	27	11,4
	Dr. Öğr. Üyesi	90	38,1
Unvan	Arş. Gör.	75	31,8
	Öğr. Gör.	71	30,1

Çalışmada ele alınan akademisyenlerin % 43.2'si erkek, % 56.8'i ise kadınlardan oluşmaktadır. Bu bulgu akademisyenlik mesleğinin erkek ya da kadın ayrımı gütmeyen tüm cinsler için tercih edilen ve kariyer yolu oluşturan bir meslek olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Katılımcıların % 58,5'i evli iken % 41,5'i bekârdır. Deneyim açısından bakıldığında çalışmaya katılan araştırma görevlilerinin % 8,5'i 1 yıldan az süredir kurumlarında çalışmaktadırlar. % 31.8'i 2 ila 4 yıldır, % 25,0'i ise 5 ila 7 yıldır kurumlarında faaliyette bulunmaktadırlar. Katılımcıların % 21,3'ü 8 ila 10 yıl arasında, % 11,4'lük kısmı ise 11 yıl ve daha fazla süredir kurumlarında çalıştıkları görülmüştür. Kadro türleri açısından incelendiğinde katılımcıların % 38,1'i Dr. Öğr. Üyesi, % 31.8'i Arş. Gör. ve 30.1'i ise Öğr. Gör. kadrosunda bulunmaktadırlar. Söz konusu tanımlayıcı istatistiklerin tamamında gruplar içerisinde yeterli sayıda akademisyen olduğu ve bu dağılımın birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bu durum sonuçların genelleştirilebilmesi ve doğru sonuçlar vermesi açısından örneklemin başarılı bir şekilde seçildiğini ve verilerin elde edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

5.2. Normallik Varsayımları

Normallik testleri ölçeklere verilen cevapların normal dağılıp dağılmadığını göstermektedir. Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda normallik testlerinden ziyade değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılarak verilerin normal bir dağılım sergileyip sergilemediğine bakmak daha doğru olacaktır. George ve Mallery (2010)'e göre çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin -2 ile +2 aralığında yer alması değişkenlerin normal dağıldığına işaret etmektedir. Yapılan analizler sonucunda çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin çarpıklık ve basıklık değerlerinin kabule denebilir aralıklarda olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda verilerin normal dağıldığı görülmüştür. Böylelikle çalışma kapsamında yapılması planlanan faktör analizleri, korelasyon ve regresyon analizlerine geçilmiştir.

5.3. Faktör Analizleri

Araştırma kapsamında kullanılan ÖVD, mobbing ve örgütsel sinizm ölçeklerinde yer alan sorulara ilişkin faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 2'de görülebilmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde ÖVD ölçeği literatürle uyumlu bir şekilde 5 faktöre ayrılmaktadır. Ölçeğin toplam soru sayısı 19 'dur. Ölçeğin KMO değeri 0,830, Bartlett test değeri ise ($p < 0,05$) anlamlıdır. Ölçeğin toplam açıkladığı varyans oranı ise % 70,52 olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliğine bakıldığında Cronbach Alpha değer 0,877 ile yüksek seviyelerdedir. Örgütsel sinizm ölçeği de

benzer şekilde literatürle uyumludur ve toplam 14 sorudan oluşan ölçek 3 faktör altında toplanmıştır. Ölçeğe ilişkin KMO değeri 0,915, Bartlett test değeri ise ($p < 0,05$) anlamlıdır. Ölçeğin açıkladığı varyans oranı % 81,49'dur. Güvenirliği ise 0,914 ile oldukça yüksek düzeydedir. Mobbing ölçeğine bakıldığında ise 22 soruluk ölçeğin 3 faktöre ayrıldığı görülmektedir. Bu bulgu da literatürle uyumludur. KMO değeri 0,956, Bartlett test değeri ise ($p < 0,05$) anlamlıdır. Açılan varyans oranı % 74,95 olarak tespit edilmiştir. Güvenirlik değerine bakıldığında ise Cronbach Alpha değerinin 0,969 ile oldukça yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgular neticesinde tüm ölçeklerin yüksek düzeyde güvenilir olduklarını söylemek doğru olacaktır. Ayrıca literatür incelendiğinde ölçekler alt boyutlarla birlikte kullanılabildiği gibi genel olarak da kullanılmaktadır (Alkan, 2011; Kalay ve diğerleri, 2014; Ertosun ve diğerleri, 2016; Arıkan, 2017). Bu çalışmada da alt boyutlar itibarıyla çok sayıda hipotez oluşturmak yerine genel hipotezler oluşturulmuş ve tüm ölçekler alt boyutlara ayrılmadan genel olarak kullanılmıştır.

Tablo 2: Faktör Analiz Sonuçları

Ölçek	Faktörler	Madde Sayısı	Fak. Yük. Aralığı	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach (α)
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	ÖVD	19		70,521	0,877
	Diğergamlık	5	0,750-0,903	20,382	0,913
	Centilmenlik	4	0,779-0,856	16,288	0,883
	Sivil Erdem	4	0,680-0,783	13,243	0,797
	Vicdanlılık	3	0,690-0,851	10,749	0,757
	Nezakete	3	0,724-0,803	9,860	0,695
<i>KMO: 0,830; Barlett: 2453,697; df=171; p=0.000</i>					
Örgütsel Sinizm	ÖSİN	14		81,496	0,949
	Bilişsel	5	0,772 -0,892	29,698	0,936
	Duygusal	4	0,816 -0,867	26,420	0,966
	Davranışsal	5	0,648 -0,899	25,377	0,905
<i>KMO: 0,915 Barlett: 3516,696; df=91; p=0.000</i>					
Mobbing	MOB	22		74,951	0,969
	Fiziksel	3	0,791-0,867	36,958	0,883
	İşe Yönelik	6	0,710-0,807	23,085	0,926
	Kişiyeye Yönelik	13	0,553-0,836	14,908	0,968
<i>KMO değeri: 0,956 Barlett: 5158,501; df=231; p=0.000</i>					

5.4. Korelasyon Analizleri

Araştırmada ele alınan değişkenlerin birbirleriyle ilişkisine yönelik yapılan korelasyon analiz sonuçları Tablo 3'te görülebilmektedir.

Tablo 3'e bakıldığında tüm değişkenler arasında anlamlı ilişkiler söz konusudur. Mobbing ile sinizm arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki var iken mobbing ve sinizmin ÖVD ile arasında beklenildiği gibi negatif yönlü bir ilişki söz konusudur. En yüksek ilişkinin 0,570 ile mobbing ile sinizm arasında olduğu da görülebilmektedir.

Tablo 3: Korelasyon Sonuçları

Değişkenler	Ort.	SS	1	2
1- Örgütsel Sinizm	3,21	1,0050		
2- Örgütsel Vatandaşlık	3,71	0,5701	-0,372**	
3- Mobbing	2,70	0,9920	0,576**	-0,348**

5.5. Regresyon Analizleri

Araştırma hipotezlerini test üzere regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Hipotez Test Sonuçları

Model ve Hipotezler	Model Özeti			Katsayılar			
	Düz.R ²	F	p	B	t	β	p
Model 1	Bağımlı Değişken: ÖVD						
Bağımsız Değişken: MOB	0,118	32,297	0,000	-0,200	-5,683	-0,348	0,000
Model 2	Bağımlı Değişken: ÖSİN						
Bağımsız Değişken: MOB	0,340	122,134	0,000		11,051	0,586	0,000
Model 3	Bağımlı Değişken: ÖVD						
Bağımsız Değişken: ÖSİN	0,135	37,529	0,000		-6,126	-0,372	0,000
Model 4*	Bağımlı Değişken: ÖVD						
Bağımsız Değişken: ÖSİN					-3,457	-0,255	0,000
Aracı Değişken: MOB	0,157	22,879	0,000		-2,689	-0,199	0,000

*: Sobel Test $z = -5,402$ $p = 0,000$

Tablo 4'e bakıldığında Baron ve Kenny (1986) modeli çerçevesinde gerçekleştirilen analizler çerçevesinde öncelikle bağımsız değişken olarak mobbing'in ÖVD üzerindeki etkisini ele alan Hipotez 1 incelenmiştir. Analiz sonucunda oluşturulan modelin anlamlı olduğu ve düzeltilmiş R² değerinin 0,118 olduğu bulunmuştur. Hipoteze ilişkin katsayılar incelendiğinde ise hipotezin kabul edildiği ($p = 0,00 < 0,05$) görülmektedir. Beta değeri (β) ise -0,348 çıkmıştır. Bu bulgu mobbing'in ÖVD'yi olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Sonrasında bağımsız değişken mobbing'in aracı değişken olan örgütsel sinizm üzerindeki etkisini ele alan Hipotez 2 incelenmiştir. Analizler ortaya konulan modelin anlamlı olduğunu ve düzeltilmiş R² değerinin 0,340 olduğunu göstermektedir. Hipotez testine ilişkin katsayılar

bakıldığında ise hipotezin kabul edildiği ($p=0,00<0,05$) görülmektedir. Beta değeri (β) ise 0,586 çıkmıştır. Bu bulgu mobbing'in kendisi gibi olumsuz bir örgütsel davranış konusu olan örgütsel sinizmi pozitif yönde etkilediğini yani arttırdığını göstermektedir.

Daha sonra aracı değişken olarak örgütsel sinizm'in ÖVD üzerindeki etkisine yönelik geliştirilen hipotez 3 analiz edilmiştir. Analizler sonucunda mobbing'te olduğu gibi örgütsel sinizmde ÖVD'yi etkilediğine ilişkin model anlamlı çıkmış ve düzeltilmiş R2 değerinin 0,135 olduğu tespit edilmiştir. Hipotez testine ilişkin katsayılara bakıldığında ise hipotezin kabul edildiği ($p=0,00<0,05$) görülmektedir. Beta değeri (β) ise -0,372 çıkmıştır. Bu bulgu mobbing gibi örgütsel sinizm'in de ÖVD'yi olumsuz yönde etkilediğine kanıt sağlamaktadır.

Son olarak bağımsız değişken mobbing ile birlikte aracı değişken olan örgütsel sinizm analize birlikte konulduğunda bağımlı değişken olan ÖVD de meydana gelecek olan değişimi inceleyen hipotez 4 analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda modelin anlamlı olduğu ve düzeltilmiş R2 değerinin 0,157 olduğu görülmektedir. Hipotez testine ilişkin sonuçlara bakıldığında ise mobbing'in ÖVD üzerindeki etkisinin ($\beta= -0,348$) aracı değişken örgütsel sinizm modele girdiğinde ortadan kalkmadığı fakat azaldığı ($\beta=-0,199$) tespit edilmiştir.

Ortaya çıkan bulgular çerçevesinde ancak Sobel test hesaplandığında söz konusu etkilerin anlamlılığından bahsetmek mümkün olacaktır. Bu kapsamda Hipotez 4 için hesaplanan Sobel test değeri $Z= -5,402$ $p= 0,000$ çıkmıştır. Bulgular mobbing'in ÖVD üzerindeki etkisinde örgütsel sinizm'in kısmi aracılık etkisi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda H1 H2, H3 ve H4 kabul edilmiştir.

6. SONUÇ

Günümüz rekabet ortamında işletmelerin en önemli kaynağının insan kaynağı olduğunu söylemek doğru olacaktır. Çünkü günümüz rekabet ortamında yenilikler ortaya koyarak fark yaratmak ve bir adım öne geçebilmek kaliteli insan kaynağı ile mümkündür. Sosyal bir varlık olan insanın bu kadar önemli hale gelmesiyle çalışanlar arası işbirliği ve çalışanların gönüllülük esası faaliyetler sergilemesini ve sadakatini temel alan ÖVD'nin de gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden insan kaynağının örgüt yararına faaliyet sergilemesi, kurumuna sadakat göstererek ekstra rol davranışlarında bulunması örgütü diğerlerinden öne çıkaracaktır. Fakat yoğun rekabetin getirdiği söz konusu çalışma ortamlarında rekabet örgüt düzeyinden çalışan düzeyine kadar inmiş ve çalışanlar için bazı olumsuz durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kapsamda mobbing ve sinizm kavramları hem toplum hem de örgütler için oldukça önemli olan insan kaynağı için büyük bir tehdit olarak ifade edilebilir. Bu tehditlerin çalışanın örgüte olan olumlu bakış açılarını olumsuzla çevirdiğini söylemek yerinde olacaktır. Bu noktada çalışmada ve ÖVD'ye etkisinde sinizmin aracı rolü ele alınmıştır.

Araştırma sonucuna bakıldığında ve ÖVD'yi olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bu sonuç literatürdeki birçok çalışma ile (aver, 2004; Gadot, 2006; Cantisano ve diğerleri, 2006; Özler ve Mercan, 2009; Özcan, 2011; Poyraz ve Aksoy, 2012; Verdasca, 2015; Yıldız, 2016) benzerlik göstermektedir. Özellikle görev ve yetkinin bir bayrak yarışı olarak nitelendirildiği akademisyenlik mesleği açısından bakıldığında böyle bir sonucun ortaya çıkması mobbing olgusunun örgüt açısından ne denli büyük bir sorun teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.

Ve kendisi gibi benzer şekilde olumsuz bir kavram olan sinizmi olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle psikolojik yıldırmanın sinik davranış sergilenmesine neden olduğu görülmektedir. Bu sonuç literatürdeki bazı çalışmalarla benzerlik taşımaktadır (örneğin, Gül ve

Ağıröz, 2011; Aslan ve Akarçay, 2013; Kalay ve diğerleri, 2014; Kılıçaslan ve Kaya, 2016; Gün, 2016).

Bununla birlikte araştırma sonucunda ve ÖVD'ye olan olumsuz etkisinde sinizmin kısmi aracı rolünün olduğu da tespit edilmiştir. Söz konusu bu sonuç hem ve hem de sinizmin çalışanların örgüt yararına faaliyetlerinin engellediğini göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç olarak sürdürülebilir rekabet avantajı kazanmak başarının elde edilmesinde tüm örgütler için bağlayıcıdır. Bu durum sadece belli sektörler için söz konusu değildir. Özellikle insan kaynağını hem bir girdi hem de çıktı olarak kullanan üniversiteler gibi eğitim kurumları için elzemdir. Öyle ki, başarılı bir üniversite olarak dünyanın sayılı üniversiteleri arasında gösterilmek kuşkusuz tüm üniversitelerin en büyük hayalleri arsında yer almaktadır. Bu bağlamda sahip olunan insan kaynağının sergilediği her türlü olumlu örgütsel davranış başarı kapılarının açılmasında birer anahtar görevi üstlenecektir. Aksine her türlü olumsuz örgütsel davranış ise kapıların açılmamasının sorumlusu olacaktır. Bu anahtarlardan bir tanesi olan ÖVD'yi destekleyen olumlu unsurların yaratılması önem arz etmektedir. Bu kapsamda örgüt içerisinde kişiler arası kaliteli iletişimi temel alan örgüt kültürünün oluşturulması, örgütsel adalet algısının pekiştirilerek (Tekin, 2018) karar alma süreçlerine diğer akademik personelin dahil edilmesi ve kendilerine değer verildiğinin hissettirilmesi oldukça önemlidir. Bununla birlikte ÖVD'yi olumsuz etkileyen örgütsel sinizm ve ya mobbing'in ise engellenmesine yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, örgüt içerisinde farkındalık oluşturulması, örgütün psikolojik sermayesinin güçlendirilmesine yönelik faaliyetler gerçekleştirilerek örgütsel güven ortamının yaratılması faydalı olacaktır. Dolayısıyla bu üçlü arasındaki etkileşimin anlaşılmasını sağlaması nedeniyle bu çalışma literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alkan, E. (2011). *Yıldırma (mobbing) davranışlarının beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin tükenmişliği üzerine etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altınöz, M., Çöp, S. ve Sığındı, T. (2011). Algılanan örgütsel bağlılık ve örgütsel sinizm ilişkisi: ankara'daki dört ve beş yıldızlı konaklama işletmeleri üzerine bir araştırma, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 285-316.
- Arıkan, Ö. U. (2017). *Sağlık sektörü çalışanlarında; dönüşümcü liderliğin yenilikçi davranış üzerine etkisi ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının bu etkideki aracılık rolü üzerine bir araştırma: mersin ili örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Mersin: Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, Ş. ve Akarçay, D. (2013). Psikolojik şiddetin genel ve örgütsel sinizme etkileri, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (41), 25-44.
- Aydoğan, N. (2012). *Mobbing'in Örgütsel sinizme etkisi: beş yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Balducci, C., Alfano, V. ve Fraccaroli, F. (2009). Relationships between mobbing at work and mmpı-2 personality profile, posttraumatic stress symptoms, and suicidal ideation and behavior, *Violence and Victims*, 24(1), 52-67.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173.

- Bateman, T. S., Sakano, T. ve Fujita, M. (1992). Roger, Me, and my attitude: film propaganda and cynicism toward corporate leadership, *Journal of Applied Psychology*, 77(5), 768-771.
- Boyalı, H. (2011). *Örgütsel sinizm ve iş tatmini arasındaki ilişkiler: karaman'daki bankalar üzerinde bir uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi), Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Brandes, P. (1997). *Organizational cynicism: its nature, antecedents, and consequences*, (Doctoral Dissertation), USA: Division of Research and Advanced Studies of the University of Cincinnati.
- Cantisano G. T., Dominguez J. F. M. ve Galan J. A. G. (2006). Mobbing: its relationships with organizational culture and personal outcomes, *Psicothema*, 18(4), 766-771.
- Cole, M.S., Brunch, H. ve Vogel, B. (2006). Emotion as mediators of the relations between perceived supervision support and psychological hardiness on employee cynicism, *Journal of Organizational Behavior*, 27, 463-484.
- Comrey, A. L. ve Lee, H. B. (2013). *A First course in factor analysis*, Psychology Press.
- Cornoiu, T. S. ve Gyorgy, M. (2012). Mobbing in organizations. benefits of identifying the phenomenon, *Social and Behavioral Sciences*, 78, 708-712.
- Crawshaw, I. (2009). Workplace bullying? mobbing? harassment? distraction by a thousand definitions, *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 61(3), 263-267.
- Curry, C. D. (2016). *Exploring vertical and horizontal dimensions of individualism and collectivism as predictors of organizational citizenship behavior*, (Doctoral Dissertation), USA: Barry University.
- Çınar, O. (2015). The relationships between mobbing, organizational citizenship behavior and turnover intention: a survey study in Erzurum/Turkey, *Journal of Global Strategic Management*, 9(1): 87-98.
- Davis, W. D., ve Gardner, W. L. (2004). Perceptions of politics and organizational cynicism: an attributional and leader-member exchange perspective, *The Leadership Quarterly*, 15(4): 439-465.
- Dean, J. W., Brandes, P. ve Dharwadkar, R. (1998). Note Organizational cynicism, *Academy of Management Review*, 23(2): 341-352.
- Einarsen, S. (1999). The nature and causes of bullying at work. *International Journal of Manpower*, 20, (1/2), 16-27.
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., Cooper, C. L. (2003). *The concept of bullying at work: The European Tradition*. (Ed.) S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf ve C. L. Cooper, Bullying and emotional abuse in the workplace. International perspectives in research and practice (pp. 3-32), London, Taylor ve Francis.
- Einarsen, S., Hoel, H. ve Notelaers, G. (2009). Measuring exposure to bullying and harassment at work: validity, factor structure and psychometric properties of the negative acts questionnaire-revised, *Work ve Stress*, 23(1), 24-44.

- Erdoğan, P. ve Bedük, A. (2013). Örgütsel sinizm ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: sağlık sektöründe bir araştırma, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 1(6), 17-36.
- Ertosun, A., Genç, N. ve Çekmecelioğlu, H. G. (2016). Örgütsel sinizm ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkilerin incelenmesi ve bir araştırma, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 43-53.
- Ertürk, A. (2015). Organizational citizenship and mobbing behavior of secondary school teachers, *Anthropologist*, 22(1), 113-124.
- Gadot, E. (2006). Compulsory citizenship behavior: theorizing some dark sides of the good soldier syndrome in organizations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 36(1), 77-93.
- Gül, H. ve Ağıröz, A. (2011). Mobbing ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiler: hemşireler üzerinde bir uygulama, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 27-47.
- Gün, G. (2016). Otel işletmelerinde mobbing ve örgütsel sinizm ilişkisi: bitlis ilinde bir çalışma, *International Journal of Social Science*, 52, 201-219.
- Hauge, L. J., Skogstad, A. Ve Einarsen, S. (2010). The relative impact of workplace bullying as a social stressor at work. *Scandinavian Journal of Psychology*, 51, 426-433.
- Kahya, C. (2013). Örgütsel sinizm, iş performansını etkiler mi? iş tatmininin aracılık etkisi, *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2(3), 34-46.
- Kalay, F., Oğrak, A. ve Nişancı, Z. N. (2014). Mobbing, örgütsel sessizlik ve örgütsel sinizm ilişkisi: örnek bir uygulama, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 127-143.
- Kanbur E., Kanbur, A. ve Özdemir, B. (2017). Psikolojik dayanıklılık ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide iş doyumunun aracılık rolü: havacılık sektöründe bir araştırma, *İş ve İnsan Dergisi*, 4(2), 127-141.
- Karcioğlu, F., ve Çelik, Ü. H. (2012). Mobbing (yıldırma) ve örgütsel bağlılığa etkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 59-75.
- Kılıçaslan, S. ve Kaya, A. (2016). Mobbing'in örgütsel sinizm üzerine etkisi hemşireler üzerinde bir uygulama, *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year*, 3(25), 9-25.
- Kıranlı Güngör, S. ve Potuk, A. (2018). Öğretmenlerin mobbing, örgütsel adalet ve örgütsel sessizlik algıları ve aralarındaki ilişki, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(3), 723-742.
- Kidder, D. L. (2002). The Influence of gender on the performance of organizational citizenship behaviors, *Journal of Management*, 28(5), 629-648.
- Lambert, E. G. (2010). The relationship of organizational citizenship behavior with job satisfaction, turnover intent, life satisfaction, and burnout among correctional staff, *Criminal Justice Studies*, 23(4), 361-380.
- Leymann, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces, *Violence and Victims*, 5(2), 119-126.
-

- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-184.
- Leymann, H., ve Gustafsson, A. (1996). Mobbing at work and the development of post-traumatic stress disorders, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 251-275.
- Lo, M. C., ve Ramayah, T. (2009). Dimensionality of organizational citizenship behavior (OCB) in a multicultural society: the case of malaysia, *International Business Research*, 2(1), 48-55.
- Naktiyok, A. ve Durdağ, M. (2011). Psikolojik taciz algısının örgütsel güven üzerindeki rolü, *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 5-37
- Notelaers, G., Einarsen, S., De Witte, H., ve Vermunt, J. K. (2006). Measuring exposure to bullying at work: the validity and advantages of the latent class cluster approach, *Work ve Stress*, 20(4), 289-302.
- Organ, D.W. (1988). *Organizational citizenship behavior: the good soldier syndrome*, Lexington: Lexington Books.
- Özcan, N. (2011). *Mobbing'in örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi ve örgütsel sessizlik: karaman il özel idaresinde bir uygulama*, Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karaman.
- Özdemir, B. ve Tekin, E. (2018). Örgütsel sinizm'in örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 129-150.
- Özler, D. E., ve Mercan, N. (2009). *Yönetmel açıdan psikolojik terör*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özler, D. E. ve Atalay, C. G. ve Şahin, M. D. (2010), Örgütlerde sinizm güvensizlikle mi bulaşır?, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 47-57.
- Pelit, N., ve Pelit, E. (2014). *Örgütlerde kanser yapıcı iki başat faktör: mobbing ve örgütsel sinizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Poyraz, K. ve Aksoy, E. (2012). Mobbing ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve kütahya il merkezi özel banka işletmelerinde uygulama, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(32), 183-202.
- Raver, J.L. (2004). *Behaviour outcomes of interpersonal aggression at work: a mediated and moderated model, (doctoral dissertation)*, Maryland: The University of Maryland.
- Shallcross, L. Z. (2003). *The Pecking Order: Workplace Mobbing in The Public Sector*, (Doctoral Dissertation), Griffith University.
- Şimşek, Ş. M., Emhan, A., Demirtaş, Ö. ve Topuz, G. (2015). Mobbing, algılanan örgütsel adalet ve tükenmişlik ilişkileri üzerine bir alan araştırması, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(11), 199-214.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tekin E. (2018). Lider-üye etkileşiminin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde örgütsel adalet algısının aracılık rolü, *BMIJ*, 6(1): 291-314.
- Verdasca, A. T. (2015). Organizational changes, workplace bullying and organizational citizenship behaviour, *International Journal on Working Conditions*, 9, 82-98.

- Vey, M. A., ve Campbell, J. P. (2004). In-role or extra-role organizational citizenship behavior: which are we measuring?, *Human Performance*, 17(1), 119-135.
- Williams, S., ve Shiaw, W. T. (1999). Mood and organizational citizenship behavior: the effects of positive affect on employee organizational citizenship behavior intentions, *The Journal of Psychology*, 133(6), 656-668.
- Yalçinkaya, A. (2014). Türkiye’de örgütsel sinizm: 2007-2012 yılları arasındaki çalışmalar üzerine bir değerlendirme, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(3), 106-130.
- Yetim, S. A., ve Ceylan, Ö. Ö. (2011). Örgütsel sinizm ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemeye ilişkin bir araştırma, *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6(1), 682-695.
- Yıldız, K. (2013). Örgütsel Bağlılık ile örgütsel sinizm ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki. *Electronic Turkish Studies*, 8(6), 853-879.
- Yıldız, S. M. (2016). İşyerinde mobbing davranışlarının spor ve fiziksel etkinlik işletmeleri çalışanlarının örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi, *Dokuz Eylül Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 165-180.
- Yüksel, M. ve Tunçsiper, B. (2011). The Relationship between mobbing and organizational commitment in workplace, *International Review of Management and Marketing*, 1 (3), 54-64.
- Zapf, D. (1999). Organisational, work group related and personal causes of mobbing/bullying at work, *International Journal of Manpower*, 20(1/2), 70-85.

KREDİ TEMERRÜT TAKASI, DÖVİZ KURU VE BİST100 ENDEKSİ İLİŞKİSİ¹

Eyyüp Ensari ŞAHİN²

Oktay ÖZKAN³

Atıf/©: Şahin, E., E.ve Özkan, O. (2018). Kredi temerrüt takası, döviz kuru ve BİST100 endeksi ilişkisi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1939-1945. doi: 10.17218/hititsosbil.450178

Özet: Kredi veren bir kuruluşun, karşı tarafın temerrüte düşme olasılığını korumak adına riski başka bir yatırımcıya devretmesi olarak tanımlanan kredi temerrüt takasları (CDS) 1994 yılında JP Morgan Inc. tarafından piyasalara tanıtılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Kredi Temerrüt Takası, Döviz kurları ve BİST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi kısa ve uzun dönemli olarak test etmektir. Bu amaçla çalışmada Türkiye'ye ait Kredi Temerrüt Takası Primleri, Döviz Kurları ve BİST 100 endeksi verileri 2012- 2017 tarihleri arasında aylık olarak kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda BİST100 endeksi ile Kredi temerrüt takası arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuş, BİST 100 endeksi ile döviz kurları arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kredi Temerrüt Swapları, Döviz Kurları, Eşbütünleşme,

Credit Default Swap, Exchange Rates and BİST 100 Index Relationship: Cointegration and Causality Analysis

Citation/©: Şahin, E., E., and Özkan, O. (2018). Credit default swap, exchange rates and BİST 100 index relationship: cointegration and causality analysis, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3),1939-1945. doi: 10.17218/hititsosbil.450178

Abstract: In 1994, Credit Default Swaps, which were defined as transfer of risk to another investor to protect themselves against the likelihood of default by a counterparty of a lending institutions, were introduced to the market by the JP Morgan Inc. The purpose of this study is to test the relationship between the Credit Default Swap, Exchange Rates and the BIST 100 Index in a short and long term. For this aim, monthly data of Credit Default Swap Premiums, Exchange Rates and BIST 100 Index of Turkey was used in this study between 2012 and 2017. As a result of the analyzes carried out, there was a two-way causality relationship between the BIST 100 Index and the Credit Default Swap, and no causality relationship between the BIST 100 Index and the Exchange Rates.

Keywords: Credit Default Swap, Exchange Rates, BIST 100, Cointegration,

1. GİRİŞ

Günümüzde bilgi ve teknolojik gelişim beraberinde tüm sektörleri de içerisine alarak hızla büyümektedir. Özellikle son yıllarda küresel finans piyasalarının genişlemesi ve sermayenin sürekli bölge değiştirmesi bu genişlemenin en büyük göstergelerinden biri olmuştur. Finansal piyasa entegrasyonu yatırımcılara yüksek getiriler kazandırmakta bu durumda beraberinde yüksek riski getirmektedir. Söz konusu riskler için finans sektörü çeşitli hedge işlemleri geliştirmiş olup, yatırımcılara riske karşı daha en uygun kararlar alması konusunda ciddi katkı

Makale Geliş Tarihi: 1.8.2018

Makale Kabul Tarihi: 3.12.2018

¹ Bu çalışma 1. Uluslararası İşletme ve Ekonomi Sorunları Konferansında (ICCIBE - Tokat) Bildiri olarak sunulmuştur.

² Sorumlu yazar, Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, İİBF, Ulus. Tic. ve Lojistik Yön., eyupensarisahin@hitit.edu.tr.

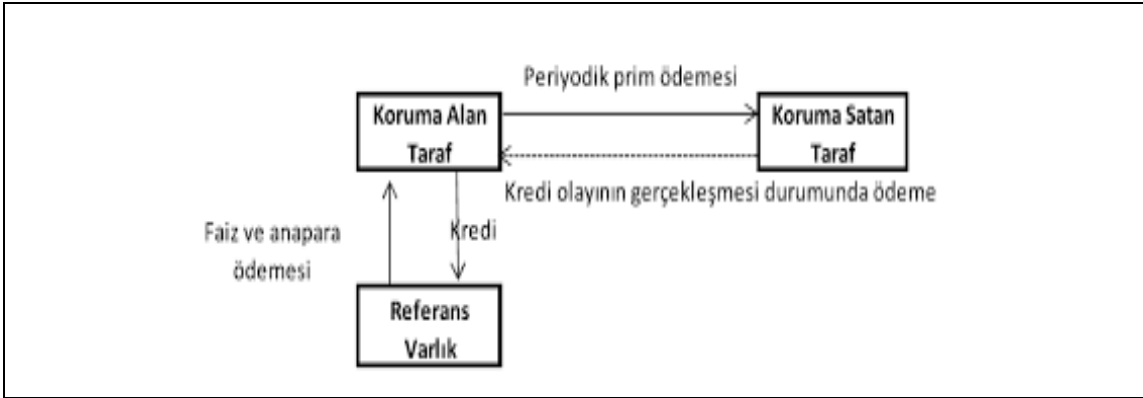
<http://orcid.org/0000-0003-2110-7571>.

³ Arş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, oktay.ozkan@gop.edu.tr. <http://orcid.org/000-0001-9419-8155>.

sağlamıştır. Hedge işlemlerinin yanı sıra erken uyarı sistemi diyebileceğimiz tekniklerde yatırımcıların kullanımına sunulmuştur. Özellikle farklı bir ülkeye yatırım yapacak yatırımcının o ülke hakkında yatırım yapmadan önce birçok göstergesi analiz ederek yatırım yaptığı görülmektedir. Bu göstergelerden biride kredi temerrüt takaslarıdır (Credit Default Swap – CDS). CDS, bir kişi veya bir kuruluşun karşılaşılabilecek ödenmeme riskini belirli bir bedel karşılığında üstlenmeyi kabul etmesinin bedeli olarak tanımlanmaktadır (Eğilmez, 2016, s.3). Araştırmanın ilk bölümünde CDS'ler kısaca açıklanacak, ikinci bölümünde ilgili literatür çalışmalarına yer verilecektir. Araştırmanın son bölümünde ise BİST 100 endeksi getirileri ile CDS, Dolar/TL, Euro/TL arasındaki ilişki incelenecektir.

2. KREDİ TEMERRÜT TAKASI

CDS'ler sadece risk koruması yöntemi olmayıp kullanıcılarına aynı zamanda arbitraj imkânından yararlanma olanağı da sunmaktadır (Hancı, 2014, s. 10). Kredi türev piyasasının sık kullanılan enstrümanlarından biri olan CDS'ler, bir veya birden fazla finansal varlıkla ilgili olarak ortaya çıkan kredi riskinden korunmak amacıyla yapılan finansal bir sözleşmeyi ifade eder. Söz konusu sözleşmede koruma alıcısı taraf, belirli bir ücret karşılığında kredi kalitesinin zayıflaması veya temerrütle karşılaşma riskini koruma satıcısı tarafa transfer etmektedir. CDS'lerin genel işleyişi aşağıdaki şekilde gösterilmiştir (Weistroffer, 2009, s.4).

Şekil 1. CDS İşleyişi

Ülke riski göstergesi olarak kredi derecelendirme kuruluşlarının verdikleri kredi notları piyasadaki anlık değişimleri fiyatlamada CDS kadar esnek olmadığı için, son dönemlerde ülke risk göstergesi olarak yaygın kullanılmaya başlanmıştır. Bu noktada kredi derecelendirme kuruluşları herhangi bir ülke, firma vb. bir varlığın ödeme yeterliliği hakkında bilgi verirken, CDS'ler, kullanılan kredilerin alacaklılarına ödenme yeterliliği hakkında bilgi verirler (Çonkar ve Vergili, 2017, s. 60). CDS'ler ile Hisse Senedi ilişkisi geçmişi 2003 yılına dayanmaktadır. CDS endeksinin faaliyete geçmesi ile J.P. Morgan yatırım bankası Trac- X adında endeksi kurmuşlardır. Bu endeks 50 yatırım yapılabilir tahvile ilişkin CDS primlerinden oluşturulmuştur. Sonraki süreçte ABD ve Avrupa da faaliyet gösteren birkaç bankanın oluşturduğu İBoxx Endeksi kurulmuştur. 21 Haziran 2004 tarihinde bu iki CDS endeksi birleştirilerek Dow Jones iTraxx Endeksi oluşturulmuştur (Eren ve Başar, 2016, s. 27).

CDS primleri piyasa koşullarına göre değişen bilgiler veren önemli bir göstergedir. Literatürde birçok çalışmada hisse senetleri piyasası ile birlikte etkileşimi araştırılmıştır. Piyasalar hakkında diğer önemli bir gösterge de döviz kurlarıdır. Döviz kurları ile hem hisse senedi hem de CDS primleri karşılıklı bir etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Artan ülke riskine bağlı olarak CDS primleri yükselirken para birimi diğer ülke para birimlerine karşı değer kaybetmektedir. Bu

kapsamda bu çalışmada CDS, Döviz kurları ve BİST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi kısa ve uzun dönemli olarak test edilmiştir. Bu amaçla çalışmada Türkiye'ye ait CDS'ler, Döviz Kurları ve BİST 100 endeksi verileri 2012- 2017 tarihleri arasında aylık olarak kullanılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde literatürde yapılan çalışmalara değinilecek, son bölümde ise analiz sonuçları verilecektir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

CDS üzerine ilk çalışmaları yapan ve finans literatüründe birçok çalışmanın da temelini teşkil eden ilk çalışma Duffie'nin (1999) çalışmasıdır. Bu çalışmada CDS'ler genel olarak tanımlanmış ve kredi temerrütüne ilişkin bilgiler verilmiştir.

Ayvaz (2006) yılında yaptığı çalışmada, zaman serileri analiz yöntemi kullanmış olup, çalışmanın sonucunda döviz kurları ile Borsa İstanbul ulusal 100 endeksi, mali sektör endeksi ile uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur.

Fung ve diğerleri (2008) yılında yaptıkları çalışmada ABD ve Asya ülkeleri (Çin, Malezya, Kore, Tayland ve Filipinler) borsası ile CDS arasındaki ilişkiyi 2001- 2007 yılları arasında incelemişler ve çalışmanın sonucunda, hisse senedi piyasasının hem yatırım yapılabilir hem de yüksek getirili CDS pazarlarına öncülük ettiğini göstermektedir. Yatırım sınıfı CDS'den farklı olarak, yüksek getirili CDS pazarından hisse senedi piyasasına doğru güçlü geri bildirim etkileri vardır; bu da yüksek getirili CDS pazarının, firmaların hisse senedi getirilerine gömülmemiş olabilecek belirli bir varsayılan risk bileşenini içerebileceğini göstermekte olduğu sonucuna varmışlardır.

Balı ve Yılmaz (2012) yılında yaptıkları çalışmada BİST 100 endeksi ile CDS'ler arasındaki ilişkiyi incelemişler ve çalışmanın sonucunda ters yönlü bir ilişki bulmuşlardır.

Fonseca ve Gottschalk (2012), Avustralya, Japonya, Kore ve Hong Kong CDS piyasalarını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda hisse getirileri ile hisse senedi volatilitesinin CDS'leri etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Ratner ve Chiu (2013), ABD hisse senedi piyasası ile CDS'ler arasındaki ilişkiyi inceledikleri (2004-2011 yılları arasında) çalışmada CDS'lerin hisse senedi piyasasında etkin bir koruma sağladığı sonucuna ulaşmışlardır.

Hancı (2014) yılında yaptığı çalışmada, 2008- 2012 arası BİST 100 endeksi getirisi ile CDS primleri arasındaki volatilité GARCH yöntemi ile incelemiş olup, iki değişken arasında ters yönlü bir ilişki bulmuştur.

Başarır ve Keten (2016) yılında yaptıkları çalışmada, CDS, Döviz Kuru ve hisse senetleri arasındaki ilişkiyi geliştirmekte olan ülkelerin hisse senedi pazarlarında (2010-2016 yılları arasında) aylık veriler yardımı ile incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda CDS ile hisse senetleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişler CDS ile döviz kurları arasında herhangi bir nedensellik tespit edememişlerdir.

4. ARAŞTIRMA

Bu çalışmada BİST 100 endeksi getirileri ile Dolar/TL, Euro/TL ve CDS primleri arasındaki ilişki test edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın veri seti 2012-2017 dönemine ilişkin aylık verilerden oluşmaktadır. Söz konusu zaman serileri "Data Stream" veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan verilerin her birinin logaritması alınarak kullanılmıştır. Böylece seriler arasındaki ölçüm farkları en aza indirgenmeye çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan model eşitlik 1'de yer almaktadır.

$$LOGX100 = a_1 + a_2 LOGDollar/TL + a_3 LOGEuro/TL + a_4 LOGCDS + \varepsilon_t \quad (1)$$

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma Panel Veri Analizi yöntemi kullanılmıştır. Analiz yapılmadan önce, serilerin durağanlığını tespit etmek için Augmented Dickey Fuller birim kök testi ve Phillips Perron birim kök testi uygulanmıştır. Serilerin birinci farkta durağan olması nedeniyle, seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını tespit etmek için Engle Granger Eşbütünleşme (Koentegrasyon) analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda seriler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiş ve hata düzeltme modeli kurulmuştur. Hata düzeltme katsayısının hem istatistiksel olarak anlamlı hem de negatif işaretli olması, dengeden sapmanın olması halinde tekrar dengeye doğru hareketin olduğunu göstermiştir. Seriler arasındaki kısa dönemli ilişkinin yönünü görebilmek için de Granger Nedensellik analizi yapılmıştır.

4.2. Araştırmanın Bulguları

Zaman serilerine ilişkin yapılan çalışmalarda serilerin durağanlık bilgilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Durağan olmayan serilerle analiz yapılması sahte (düzmece) regresyona neden olabilecektir. Durağan bir seri, "birim kök" içermemektedir. Durağan serilerin ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman içerisinde değişmemektedir (Gujurati, 1999, s. 713).

4.2.1 ADF ve PP Birim Kök Testi

Çalışmada serilerin durağan olup olmadıklarının tespit edebilmek için Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök sınaması yapılan bu testlerde H_0 ve H_1 hipotezleri şu şekildedir:

H_0 = Birim kök vardır/ Seri durağan değildir.

H_1 =Birim kök yoktur/Seri durağandır.

Serilerimizin düzey değerlerinde durağan olmadıkları tespit edildiği için birinci farkları alınarak tekrar analize tabii tutulmuşlardır. Tablo 1'de yer alan test sonuçlarına göre LOGX100 ve LOGDolar/TL, LOGEuro/TL ve LOGCDS değişkenlerinin hem ADF test istatistiğine göre hem de PP test istatistiğine göre olasılık değerleri 0,05'ten küçük ($p < 0.05$) olduğu için H_0 hipotezi reddedileceğinden serilerin durağan olduğu görülmüştür. Serilerin birinci farklarında durağan çıkmaları seriler arasında eşbütünleşme (koentegrasyon) yani uzun dönemli ilişkinin olup olmadığını araştırmayı mümkün kılmaktadır.

Tablo 1. Durağan Olmayan Değişkenlerin Birinci Farkları Alındıktan Sonraki Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Augmented Dickey Fuller (ADF) Testi		Phillips Perron (PP) Testi	
	Birinci Fark	Olasılık Değeri (Prob. Value)	Birinci Fark	Olasılık Değeri (Prob. Value)
LOG X100	-6,21753	0,0000	-6,10345	0,0000
LOG Dolar	-6,077378	0,0000	-6,077378	0,0000
LOG Euro	-7,620633	0,0000	-7,632624	0,0000
LOG CDS	-8,604979	0,0000	-9,482296	0,0000

4.2.2 Gecikme Uzunluğunun Bulunması

Serilerimizin birinci farklarında durağan olduklarını tespit ettikten sonra diğer analizleri uygulayabilmek için uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Optimal gecikme seviyesinin belirlenmesinde bilgi kriterlerinden yararlanılmıştır. Tablo 2’te LR (Likelihood), FPE (Final Prediction Error), AIC (Akaike Information Criterion), SC (Schwarz Information Criterion), HQ (Hannan-Quinn Information Criterion) bilgi kriterlerine yer verilmiş en uygun gecikme uzunluğu “1” olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Gecikme Uzunluğu Test Sonuçları

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	2.03e+08	30.47779	30.62116	30.53350
1	379,3851*	241257,8*	23,74332*	24,46018*	24,02192*
2	22,12021	269153,1	23,84389	25,13424	24,34536
3	12,83168	360343,9	24,11366	25,97750	24,83801
4	11,34864	496142,3	24,39135	26,82867	25,33858

4.2.3 Eş bütünleşme-Koentegrasyon Testi

Durağanlığı test edilen ve aynı dereceden durağan olan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi sınamak amacıyla Engle-Granger koentegrasyon yöntemi kullanılmıştır. Yöntem gereği, birinci farklarında durağan olan serilerimizle modelimizi kurduktan sonra hata terimlerinin düzeyde durağan olup olmadığına bakılmıştır. Hata terimlerine ait ADF test istatistiğinin mutlak değeri (-8,061318) iken, bu değer %1, %5, %10 anlamlılık düzeyindeki sırasıyla (-3,546099), (-2,911730) ve (-2,293551) Mackinnon kritik değerlerinden mutlak değerce büyük olduğu için, hata terimleri durağan çıkmıştır. Sonuç olarak Tablo 3’te verilen test sonucuna göre LOGX100 ve DLOGDolar/TL, LOGEURO/TL ve LOGCDS değişkenlerimizin eş bütünleşik olduğu yani uzun dönemde birlikte dengeye geldikleri tespit edilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespitinden sonra bu ilişkinin kısa dönemde nasıl bir süreçten geçtiğini inceleyebilmek için hata düzeltme modeli uygulanmıştır.

Tablo 3. Engle-Granger Eş bütünleşme Test Sonucu

R ²	DW	ADF test ist.	MacKinnon Kritik Değerleri		
			% 1	%5	%10
0,55	2,00	-8,061318	-3,546099	-2,911730	-2,293551

4.2.4. Hata Düzeltme Modeli (ECM) Testi

Hata düzeltme modeli, değişkenler arasındaki uzun dönem dengesi ile kısa dönem dinamiklerinin belirlemesine yardımcı olmaktadır. Değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etseler bile kısa dönemde sapmalar meydana gelebilmektedir. Kısa dönemdeki sapmaların uzun dönem dengesine ne kadar süre sonra yakınsayacağını belirlemek için hata düzeltme modeli uygulanmaktadır. Hata düzeltme katsayısının -1 ile 0 arasında ve istatistiksel olarak anlamlı bir değer olması

beklenir (Tarı, 2012, s.435). Tablo 4'te görüldüğü gibi hata düzeltme katsayısı -0.101290 bulunmuş, t istatistiği değerine göre istatistiksel olarak da anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. Hata Düzeltme Modeli Test Sonuçları

	DLOGX100
Hata Düzeltme Katsayısı	-0,101290*
Standart Sapma	(0,099341)
t İstatistik Değer	[-4,732467]

4.2.5 Granger Nedensellik Testi

Değişkenler eş bütünleşik olduğunda standart Granger nedensellik testi yapmak uygun olmadığı için, hata düzeltme modeli çerçevesinde granger nedensellik testi yapılması daha uygundur (Granger 1988, s.205). Muhtemel çift yönlü nedensellik eş bütünleşme ilişkisi olan seriler arasında beklenirken tek yönlü bir ilişki veya ilişki bulunmama durumları ile de karşılaşılmaktadır. Tablo 5'ta ECM Granger Nedensellik Test sonuçları incelendiğinde LOGX100 ile LOGCDS'ler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Tablo 5. ECM Granger Nedensellik Testi Sonuçları

H₀=Granger Nedeni Değildir	Ki Kare	Olasılık Değeri	Karar
H₁ = Granger Nedenidir.			
LOGX100 => LOGCDS	8,336294	0,0015	H ₀ Red H ₁ Kabul
LOGCDS => LOGX100	15,46282	0,0004	H ₀ Red H ₁ Kabul

5. SONUÇ

Kredi derecelendirme notlarına bir alternatif olarak kullanılan CDS'ler, döviz kurları ve hisse senedi getiri ilişkisi birçok çalışmada incelenmiştir. CDS'ler ve döviz kurları günlük değişebilen değerler olduğu için hisse senetleri ile ilişkisinin incelenmesi kaçınılmaz olmuştur. Çalışmada Kredi Temerrüt Takası (CDS), Döviz kurları ve BİST 100 endeksi arasındaki ilişkiyi kısa ve uzun dönemli olarak test edilmiştir. Bu amaçla çalışmada Türkiye'ye ait CDS, Döviz Kurları (Dolar/TL, Euro/TL) ve BİST 100 endeksi verileri 2012- 2017 tarihleri arasında aylık olarak kullanılmıştır. Çalışmada verilere birim kök olup olmadığına bakılması için ADF-PP birim kök testleri yapılmıştır. Serilerimizin düzey değerlerinde durağan olmadıkları tespit edildiği için birinci farkları alınarak tekrar analize tabii tutulmuşlardır. Yapılan analiz sonuçlarına göre seriler birinci mertebeden durağan bulunmuştur. Durağanlığı test edilen ve aynı dereceden durağan olan iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişkiyi sınamak amacıyla Engle-Granger koentegrasyon yöntemi kullanılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda BİST100 endeksi ile Kredi temerrüt takası (CDS) arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuş, BİST 100 endeksi ile döviz kurları arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

KAYNAKÇA

Ayvaz, O. (2006), Döviz kuru ve hisse senetleri fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1-14.

Bali, S. ve Yılmaz, Z. (2012). Kredi temerrüt takası marjları ile İMKB 100 endeksi arasındaki ilişki. *16. Finans Sempozyumu*, Erzurum, 83-104.

- Basarır, C. ve Keten, M. (2016). Gelişmekte olan ülkelerin cds primleri ile hisse senetleri ve döviz kurları arasındaki kointegrasyon ilişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 369-380.
- Conkar, M. K. ve Vergili, G. (2017). Kredi temerrüt swapları ile döviz kurları arasındaki ilişki: türkiye için ampririk bir analiz. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(4), 59-66.
- Duffie, D. (1999). Credit swap valuation. *Financial Analysts Journal*, 55(1), 73-87.
- Eren, M. ve Basar, S. (2016). Makroekonomik faktörler ve kredi temerrüt takaslarının BIST-100 endeksi üzerindeki etkisi: ARDL yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(3), 567-589.
- Fonseca, J. D. ve Gottschalk, K. (2015). The co-movement of credit default swap spreads, stock market returns and volatilities: evidence from asia-pacific markets. <https://www.arx.cfa/up/post/213/DaFonseca-Gottschalk-CreditEquity.pdf>.
- Fung, H. G. Sierra, G. E., Yau, J., ve Zhang, G. (2008). *Are the US stock market and credit default swap market related? evidence from the cdxindices*. SSRN Working Paper.
- Granger, C. W. J. (1988). Some recent developments in a concept of causality. *Journal of Econometrics*, 39(1-2), 199-211.
- Gujarati, D. N. (1999). *Temel ekonometri*, (Çev. Ümit Şenesen, ve Gülay Şenesen), İstanbul: Literatür Yayınları.
- Hanci, G. (2014). Kredi Temerrüt takasları ve Bist-100 arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Maliye Finans Yazıları*. 28(102), 9-22.
- Ratner, M. Ve Chiu, C. C. (2013). Hedging stock sector risk with credit default swaps. *International Review of Financial Analysis*. 5(30), 18-25.
- Tari, R. (2012). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Weistroffer, C. (2009). *Credit default swaps*. Deutsche Bank Research. https://www.ssc.wisc.edu/~mchinn/cds_example_DB.pdf
- <http://www.mahfiegilmez.com/2016/07/turkiyenin-kredi-notu-ve-cds-primi.html>.

REAL WAGES, INFLATION AND LABOR PRODUCTIVITY: AN EVALUATION WITHIN TURKISH CONTEXT

Filiz ERYILMAZ¹

Hasan BAKIR²

Citation/©: Eryılmaz, F., and Bakır, H. (2018). Real wages, inflation and labor productivity: An evaluation within Turkish context, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1946-1959. doi: 10.17218/hititsosbil.436936

Abstract: Nowadays, where being competitive is considered equal to productivity, productivity and factors affecting productivity constitute a popular discussion area. Hence, as the relevant literature is reviewed, it was observed that attention focuses on labor productivity and on the relationship between wages and inflation, which are considered as the factors that affect the productivity. In this study, while cointegration test of Johansen (1988) and Johansen/Juselius (1990) was used to investigate whether there is a long-term relationship or not between real wages, productivity and inflation in Turkey during the period 1988-2012, the direction of this relationship was examined via the Vector Error Correction Model (VECM). The results demonstrated a long-term relationship between all three variables and the direction of this relationship in the long-term was determined as, from productivity and inflation towards the real wages. Moreover, in short-term, a causality relationship was determined both from inflation to real wages and from inflation to productivity. On the other hand, the identification of the negative effect of the crises on productivity is one of the important results reached by this study.

Keywords: Labor Productivity, Real Wages, Inflation, Cointegration Analysis, VECM.

Reel Ücretler, Enflasyon ve İşgücü Verimliliği: Türkiye Bağlamında Bir Değerlendirme

Atıf/©: Eryılmaz, F., ve Bakır, H. (2018). Reel ücretler, enflasyon ve işgücü verimliliği: Türkiye bağlamında bir değerlendirme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1946-1959. doi: 10.17218/hititsosbil.436936

Özet: Rekabetçi olmanın verimlilikle eş tutulduğu günümüzde çağda verimlilik ve verimliliği etkileyen faktörler popüler bir tartışma alanını oluşturmaktadır. Nitekim ilgili literatür incelendiğinde dikkatlerin emek verimliliği ve verimliliği etkileyecek faktörler olarak görülen ücretler ve enflasyon arasındaki ilişkide toplandığı gözlenmiştir. Bu çalışmada 1988-2012 döneminde Türkiye’de reel ücretler, verimlilik ve enflasyon arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı kointegrasyon analizi araştırılırken söz konusu ilişkinin yönü Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda her üç değişken arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmüş ve uzun dönemde söz konusu ilişkinin yönünün verimlilik ve enflasyondan reel ücretlere doğru olduğu tespit edilmiştir. Yine kısa dönemde de hem enflasyondan reel ücretlere hem de enflasyondan verimliliğe doğru bir

Makale Geliş Tarihi: 26.6.2018

Makale Kabul Tarihi: 28.11.2018

¹Sorumlu Yazar Dr. Öğr.Üyesi Filiz Eryılmaz, Uludağ Üniversitesi, İİBF Fakültesi, İktisat Bölümü, filizgaygusuz@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-3010-8421>

²Dr. Öğr.Üyesi Hasan Bakır, İstanbul Kültür Üniversitesi, İİBF Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, hasanbakir16@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-8248-6643>

nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan Türkiye’de yaşanan krizlerin verimliliği azaltıcı etkisinin belirlenmesi de bu bağlamda çalışmanın ulaştığı önemli sonuçlardandır.

Anahtar Kelimeler: Emek Verimliliği, Reel Ücretler, Enflasyon, Kointegrasyon Analizi, VECM

1. INTRODUCTION

One of the most widely used concept in combination with the process of globalization is competition. The growth and development of both the companies and the countries are related to how much of a competitive structure they have. The existence of such competitive structure is related to how effective they use the resources in hand, consequently their productivity. Therefore, productivity and factors affecting productivity became one of the important debates today. In this study, the aim was to investigate the relationship between real wages, inflation and labor productivity. Understanding this relationship is important in terms of creating the competitive structure by increasing productivity, accordingly of introducing a perspective towards the provision of sustainable economic development.

The relevant literature is composed of studies that deal with the analysis of labor productivity-real wages, labor productivity-inflation or all of these three variables together (Ram, 1984; Wakeford, 2004; Straus and Wohar, 2004; Christopoulos and Tsionas, 2005; Narayan and Smyth, 2009; Kumar et al., 2012). Again, the relevant literature associates labor productivity negatively with inflation, positively with real wages. Indeed, inflation is a variable that negatively affects both the motivation and efforts of employees and the investment decisions of firms. A raise in real wages increases the opportunity cost of job loss, hence makes the employees to exhibit greater efforts in order to not to lose their job. This increasing effort brings along increased efficiency. This approach is called as *efficiency-wage type hypothesis*. On the other hand, an escalation experienced in real wages causes a cost increase for companies, and this increase drives the companies to use more capital rather than labor. This increase in the amount of capital per employee would provide an increase in the marginal productivity of labor.

This study aims to examine the relationship between real wages, inflation and labor productivity in Turkey’s economy by using time series analysis techniques. The study consists of four parts. In the second part of the study, the theoretical relationship between productivity, real wages and inflation will be explained, and in the third part, literature review will be presented. Subsequent to addressing the econometric methodology in the fourth part, fifth part covers the data and empirical results, and the results will be discussed in the final section.

2. THE THEORETICAL RELATIONSHIP BETWEEN PRODUCTIVITY, REAL WAGES AND INFLATION

The survival of the companies is associated with their competitive structures, in today’s global era. The highlighted points here become the quality products and low cost. In the framework of reducing costs, appears the productivity concept. In this scope, the determination, which addresses that productivity and increase in competitive capacity at company level would contribute to the increase of the country’s competitive structure in international context and thus contribute to the increase in welfare, is important (Pazarlıoğlu and Çevik, 2007, p. 2; Eryılmaz and Eryılmaz, 2015, p. 601).

Therefore, productivity and the factors affecting productivity became an area that attention was focused on. In this context, various studies were conducted on the relationship between productivity, inflation and the real wages. The studies that use different data sets and sample space (Hondroyiannis and Papapetrou, 1997; Strauss and Wohar, 2004; Narayan and Smyth,

2009; Kumar et al., 2012; Tang, 2014) provided significant contribution to literature (Kumar et al., 2012, p. 2946).

2.1. Literature Review on the Relationship between Inflation and Productivity

As a result of studies carried on the relationship between inflation and productivity demonstrated a negative relationship (Jarretti and Selody, 1982, p. 361; Clark, 1982, p. 149; Ram, 1984, p. 472; Kumar, 2012, p. 2945). Certainly inflation brings the accumulation of capital to a standstill by reducing the incentive to work. These developments lead to a decrease in productivity (Jarret and Selody, 1982, p. 361-362; Kumar et al., 2012, p. 2946). In addition, inflation is indicated to reduce labor productivity by causing inefficient mix of factor input, impairing the informative function of price signals, forcing the companies to make inefficient buffer stocks and to reduce research expenditures in the long-term, eroding tax reductions (Clark, 1982; Narayan and Smyth, 2009, p. 1286; Tsionas, 2003a, p. 114).

As the analyses conducted on the relationship between inflation and productivity in the literature was reviewed, it was observed that the different results were obtained. Ram (1984) conducted a study on inflation and productivity in the United States for years 1953-1982. In this study, it was identified that inflation has an adverse effect on productivity. This effect exhibited itself as a reduction in the total output and an increase in working hours. Freeman and Yerger (2000), in their study, examined the effect of inflation on labor productivity taking into account 12 OECD countries and indicated that the obtained results did not support the general conviction that the decline in inflation increased labor productivity. Bitros and Panas (2001) examined the effect of inflation on the total factor productivity for the Greek manufacturing industry in the years 1964-80 by using time series data of inflation and concluded that inflation decreased the total factor productivity. Tsionas (2003a; 2003b) scrutinized the existence of a long-term relationship between inflation and productivity focusing on 15 European countries between the years 1960 and 1997, and reached the conclusion that there was no long-term relationship between inflation and productivity in many cases. Mahadevan and Asafu-Adyaje (2005) established that inflation causes a negative effect on productivity due to the panel data analysis they conducted for five key mining sectors in Australia. It was as well concluded that the direction of the relationship was unidirectional from inflation to productivity. Similarly, Clark (1982), Buck and Fitzroy (1988) and Dritsakis (2004) reached to the conclusion that the direction of causality is from inflation to productivity. In their research on the Turkish manufacturing industry, Ulusoy et al. (2008) determined a negative and statistically significant negative relationship between inflation and productivity. Yıldırım (2015) found that the relationship between inflation and productivity is negative in the analysis conducted on the Turkish manufacturing industry, thus determined that the decline in inflation positively affects the labor productivity. In addition, Yıldırım (2015) argued that a strong and interacting causality exists between these two variables.

2.2. Literature Review on the Relationship between Real Wages and Productivity

The relationship detected between the real wages and productivity are generally positive (Wakeford, 2004, p. 130; Kumar, 2012, p. 2945). Since the increase in real wages causes labor to become expensive as a cost factor, the investors are directed to labor savings. Therefore, labor is substituted with capital, and the increase in capital stock caused an increase in the marginal productivity of labor. On the other hand, the accumulation experienced in the capital stock again brings forward the labor demand and this has a positive contribution to real wages (Kumar et al., 2012, p. 2946).

Another determination on the assumption that an increase in real wages increases the labor productivity is called the *efficiency-wage type hypothesis*. Higher or in other terms efficiency wages rather than the market-determined wages offered by companies are investigated on the basis of four micro-economic models. The first model, named as *the adverse selection model*, aims to provide a skilled workforce for a company. Labor markets consist of heterogeneous individuals who are informed about their capabilities and companies that are imperfectly informed about the ability of these individuals. As a solution to this asymmetric information, employers would like to include skilled labor to their companies by paying higher wages. The second model is *the labor turnover model*. In this model, the companies offer higher wages in order to reduce the labor turnover costs. Thus, the employee requests to quit jobs would be reduced. The third model is *the shirking model*. The companies aim to decrease the shirking desire of their employees by providing higher wages. Firms are intended to decrease the work of its employees out of work requests by higher wages. The fourth model used to explain the efficiency wage as a sociological factor is *the fairness model*. In this model, it is expressed that low wages have a negative the effect on the motivation of the workers, where a fair wage increases the morale and motivation of employees (Akerlof, 1982, p. 543; Akerlof, 1984, p. 79; Yellen, 1984, pp. 201-204; Snowdon and Vane, 2005, pp. 388-391).

While Alexander (1993) could not identify a relationship between wages and productivity between 1955 and 1979 in the UK, in the latter years, with Thatcher, reached to results which are in conflict with the efficiency-wage type model. Erenburg (1998) examined the relationship between the real wages and productivity in the United States between the years 1948 and 1990. Erenburg concluded that in case of a fixed public capital stock, both the real wage and the productivity increased. Strausss ve Wohar (2004) argued that unidirectional granger causality existed between the real wages and productivity based on their study conducted on the US manufacturing industry. In addition, they noted that the change in real wages causing a difference in productivity is in line with the hypothesis of efficiency wages. Tang (2014) obtained results that support efficiency wage theory in Malaysia. Taymaz et al. (2014) determined that the direction of causality is from real wages to productivity in the analysis they conducted for Turkey. In addition, Yıldırım (2015) reached the conclusion that the effect of inflation on labor productivity in Turkish manufacturing industry is higher than that of real wages.

2.3. Literature Review on the Relationship between Inflation, Real Wages and Productivity

There are numerous studies, both in national and international literature, on productivity, real wages and inflation. Majority of these studies examine the causal relationship between these three variables. In this regard, since these analyses are conducted on different countries and country groups, obtaining different results becomes an important issue. Hondroyiannis and Papapetrou (1997) studied the relationship between inflation, productivity and real wages in Greece by using quarterly data sets between the years 1976 and 1992. They proved that a long-term relationship exists between these three variables. Moreover, they emphasized that the effect of real wages on productivity was not clearly evident, while making the determination that inflation had negative impact on productivity in short-term. Strausss ve Wohar (2004) examined the relationship between inflation, real wages and productivity in the US manufacturing industry between the years 1956 and 1996, by using panel analysis technique. Their results indicated a long-term relationship between inflation-productivity and real wages-productivity in many industries. Narayan and Smyth (2009) analyzed the long-term effects of inflation and real wages on productivity for G7 countries between the years 1960 and 2004, by using panel cointegration technique. While they determined a positive and statistically significant relationship between real

wages and productivity, they could not find a statistically significant relationship between inflation and productivity.

Kumar et al. (2012), in their study examining real wages, inflation and labor productivity in Austria between the years 1965 and 2007, obtained the result that increase in wages caused increased productivity and they indicated that inflation had a weak and negative effect on productivity. Tang's (2014) study conducted for Malaysia between the years 1970 and 2007 indicated a significant long-term relationship between real wages, labor productivity and inflation. Tang suggested that while the effect of inflation on productivity was negative, the effect of real wages on productivity exhibited a non-linear relationship. Yıldırım (2015) examined the effect of real wages and inflation on productivity for Turkish manufacturing industry. Analysis led to results that are consistent with the theoretical literature and inflation caused a larger effect on productivity than that of real wages.

3. DATA AND EMPIRICAL RESULTS

This study examines whether there is a long-term relationship between real wages, inflation and productivity variables in Turkey in 1988Q1-2014Q2 period, through the *cointegration test of Johansen (1988) and Johansen/Juselius (1990)*. If there is a long-term relationship between the variables, the direction of this relationship will be determined with the help of causality analysis based on the *Vector Error Correction Model (VECM)*. As it is well known, the unit root analysis of the series should be conducted before the cointegration analysis. According to the results of the unit root test the degree of integration of the variables were found to be the same, in other words the series were determined as stationary at the same degree, therefore the cointegration analysis could be carried out to investigate whether there is a long-term relationship between the variables or not. *ADF, Philips-Perron and KPSS unit root tests* were used in this study in order to investigate if the series are stationary or not. Since the econometric methodology on unit root tests are known in detail in literature, this study will not cover the methodological description of these tests. After determining whether or not the series were stationary, the presence of a structural break in the series will be investigated. It is well known that structural changes could occur in the time series due to reasons such as economic crisis, natural disasters, political instability and policy changes (Günay, 2014, p. 6307; Yılcı and Öztürk, 2010, p. 265; Nazlıoğlu et al., 2014, p. 319; Nazlıoğlu et al., 2015, p. 281). In order to increase the accuracy and reliability of the estimates in econometric analyses, the abovementioned breaks should be included in models (İlgün, 2010, p. 242; Eryılmaz and Eryılmaz, 2011, p. 51). In this study the presence of a structural break will be determined by the multiple structural breaks test developed by *Bai and Perron (2003)*.

The logarithms of the quarterly data for the 2014Q2-1988Q1 period is used. Seasonally adjusted real wages and productivity series were obtained from the Federal Reserve Bank of St. Louis (FRED). On the other hand, since the consumer price index (CPI), which is again obtained from FRED and is not seasonally adjusted, did not exhibit any seasonal effect, there was no need for any seasonal adjustment. In this study, productivity index (production/hours worked) for the manufacturing industry in 2010 was used to represent the productivity variable, hourly earnings index again for the manufacturing industry in 2010 was used to represent the real wage variable and finally consumer price index (CPI) was used for inflation. In conducting the empirical analysis for the study, EViews 9 software package was utilized.

In order to be able to examine the cointegration relationship between the series via Johansen cointegration analysis, the series have to be stationary at the same degree. For this reason, primarily, the series will be examined via unit root analysis in order to understand at what degree

stationary they are. Unit root analyses at level and first degree differentials for the series are presented in Table 1.

Tablo 1. Unit Root Tests of Inflation, Productivity and Wage

Variables	ADF	Philips-Perron	KPSS
Inflation	-1.94 (-3.45)	-1.76 (-3.45)	0.26 (0.14)
Productivity	-3.25 (-3.45)	-3.15 (-3.45)	0.21 (0.14)
Wage	0.68 (-3.45)	0.76 (-3.45)	0.31 (0.14)

Note: Values in brackets represent the critical values that belong to the 5% level. While the lag lengths in ADF test are determined according to the “Schwarz Information Criteria (SIC)”, in Philips-Perron and KPSS tests “Barlett Kernel” method and bandwidth “Newey West Bandwith” method were used. As the hypotheses that belong to the ADF and Philips-Perron tests are; H_0 : Series have unit root and H_1 : Series do not have unit root, the hypotheses that belong to the KPSS test are; H_0 : Series do not have unit root and H_1 : Series have unit root. In addition, while the level values for the “fixed” and “not-fixed and without trend” values that belong to the ADF, Philips-Perron and KPSS tests include unit root, the first degree differentials are stationary.

When Table 1 is examined, it is possible to observe that the series are non-stationary at their level values for the three different unit root tests performed for all three series. Therefore, primarily, first degree differentials of the series were retrieved. Consequently, according to the results of the three unit root tests for the first degree differentials of the series, the series were decided to be stationary at their first degree. If the time series that are non-stationary are integrated at the same degree, a presence of a correlation between the series could be mentioned and the regression between them would not be false. As Table 1 is scrutinized, according to the ADF, PP and KPSS tests, it was determined that the series were same degree, in other words were integrated at I (1) level. Therefore, it is possible to analyze whether there is a cointegrated relationship between the variables.

Before moving to the analysis that whether a cointegration relationship exists between the series, Bai and Perron (2003) multiple structural break test was performed in order to understand if there is structural break in the series. The maximum number of breaks was determined as four, since Turkey’s economy was largely affected by the 1994 crisis, November 2000 and February 2001 crises, and the 2008 global economic crisis, during the relevant period. Bai-Perron (2003) multiple structural break test results for the series is presented in Table 2.

Table 2. Bai-Perron (2003) Multiple Structural Break Test Results

Series Statistics	Inflation	Productivity	Wage
$\sup F_t(1)$	2.577146*	14.95056*	7.869083*
$\sup F_t(2)$	10.88707*	175.1789*	2.405811*
$\sup F_t(3)$	21.23407*	174.2704*	7.349194*
$\sup F_t(4)$	13.16829*	206.6052*	4.303581*
UDMax	21.23407*	206.6052*	7.869083*
WDMax	30.56851*	355.24.50*	10.57988*
$\sup F_t(2 1)$	324.0894*	84.07477*	351.3559*
$\sup F_t(3 2)$	273.9431*	76.88375*	102.6684*
$\sup F_t(4 3)$	20.57945*	39.53787*	30.65718*
Break Dates			
T_1	1995Q2	1991Q4	1996Q3
T_2	1991Q1	1999Q1	2000Q4
T_3	2002Q2	2005Q3	2005Q2
T_4	2008Q4	2009Q4	2010Q2

*Significant at the 95% confidence interval.

As Bai and Perron test results in Table 2 are analyzed, it is possible to observe that all three series have structural breaks. For the squared and absolute returns in Table 2; $\sup FT(l)$ test statistics' zero hypothesis that state no breaks was rejected against the alternative hypothesis up to four breaks at the 95% confidence interval. In addition, zero hypothesis of the *UDmax* and *WDMax* tests, which state no breaks, is rejected against the alternative hypothesis which indicates the presence of maximum *m* breaks at the 95% confidence interval. As a result, Table 2 suggests that two structural breaks against one structural break, three structural breaks against two structural breaks, four structural breaks against three structural breaks were not rejected. In this case, in inflation series breaks were observed in the years 1995, 1999, 2002 and 2008, in productivity series in 1991, 1999, 2005 and 2009, and in the wage series breaks were observed in the years 1996, 2000, 2005 and 2010. Subsequent to the presence of breaks in the series, a dummy variable was created for these breaks and was included in the cointegration analysis. Since the periods 1991Q4, 1995Q2, 1996Q3, 1999Q1, 2000Q4, 2002Q4, 2005Q2, 2005Q3, 2008Q4, 2009Q4, 2010Q2 were considered the break dates for the abovementioned crisis dummy variable, its value was assigned "1" for these periods and "0" for other periods for including it within the cointegration analysis. By this means, the structural breaks in the series are taken into consideration.

In this study, the presence of cointegration relationship was tested by the cointegration analysis based on the Johansen (1988) and Johansen/Juselius (1990) method. In order to test cointegration through this method, first it is necessary to decide the most appropriate VAR model (Erdinç, 2008, p. 219). In this study, the variables vector in the VAR model is Y [Productivity Inflation Wage Dummy]. The number of lag in the VAR analysis was determined as one via the LR, FPE, AIC, SC and HQ criteria. The suitable number of lag was found as 3 for VAR model. It is seen that the number of lag does not carry the problems of autocorrelation, heterodecasticity. And it also provides condition of stability and normality. Thus, presence of a cointegration is

investigated through the Johansen methodology, by using the estimated VAR equation. According to the cointegration test, the most appropriate model is model 4, which is a VAR model Intercept and trend in CE-no intercept in VAR, and it is determined according to the Pantula Principle. Table 3 presents the results for the cointegration test.

Table 3. Results of the Johansen Cointegration Test

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
	Hypothesized Eigenvalue	Trace	0.05	Prob.
	No. of CE(s)		Statistic	Critical Value
r= 0	0.376179	113.1850*	63.87610	0.0000
r≤ 1	0.343537	65.05205*	42.91525	0.0001
r≤ 2	0.137408	22.12131	25.87211	0.1366
r≤ 3	0.066731	7.044346	12.51798	0.3399

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
	Hypothesized Eigenvalue	Max-Eigen	0.05	Prob.
	No. of CE(s)		Statistic	Critical Value
r= 0	0.376179	48.13296*	32.11832	0.0003
r≤ 1	0.343537	42.93074*	25.82321	0.0001
r≤ 2	0.137408	15.07696	19.38704	0.1895
r≤ 3	0.066731	7.044346	12.51798	0.3399

Note: * Shows that zero hypotheses are rejected at the 5% significance level. r= Number of cointegration vector. Lag length is taken as 3 according to the AIC criterion.

According to both the Trace test statistics and the Maximum Eigenvalue test statistics test results in Table 3, it is accepted that there are two cointegrated vectors. Therefore, according to both the Trace test statistics and the Maximum Eigenvalue test statistics, there is cointegration relationship between inflation, wage and productivity variables and thus, there is a long-term relationship between these three variables.

After confirming a long-term relationship between the variables, the long-term coefficients obtained from the Johansen Cointegration test for the variables, in the case that the dependent variable is productivity, are presented in Table 4. In the light of Hondroyiannis and Papapetrou (1997), Strauss and Wohar (2004), Kumar et al. (2012) and Yıldırım (2015), the long-term empirical model in this study is specified as follows;

$$productivity_t = \alpha_0 + \alpha_1 wage + \alpha_2 inflation + \alpha_3 Dummy + \varepsilon_t \tag{8}$$

In Equation (8), the dependent variable is productivity, while independent variables are real wages, inflation and dummy and ε_t is the error term. In this equation, α_1 coefficient indicates the long-term elasticity of productivity in relation to real wages. α_1 is theoretically expected to be

positive. α_2 coefficient, on the other hand, represents the long-term elasticity of productivity in relation to inflation and it is theoretically expected to be negative. Finally, α_3 shows long-term elasticity of productivity in relation to crisis and is theoretically expected to be negative.

Tablo 4. Long-Term Elasticity

Independent Variables	Long-Term Coefficients
Inflation	-1.622099 (0.22261)
Wage	1.519138 (0.21565)
Dummy	-4.051941 (5.24038)

Note: In this model the dependent variable is productivity. The values in brackets are t statistics.

According to the results in Table 4, it is observed that the effect of inflation and real wages on productivity in the long-term is coherent with the theoretical expectations, yet is statistically insignificant. The meaning of such a result is that real wages and inflation does not have an effect on productivity in the long-term. The determination that real wages have no effect on productivity in Turkey legitimizes those who are critical to the subject in this context. Hence, in these critical approaches, the determination that real wages decrease as the labor productivity increases in Turkey (Onaran, 2000; Onaran, 2012) is in conflict with the efficiency wage theory. On the other hand, the outcome that the effect of inflation on productivity is statistically insignificant coincide with the determination of Freeman and Yerger (2000). Hence, Freeman and Yerger argued that it is possible to mention the productivity-decreasing effects of inflation, yet these effects are considerably low and to discern the data is challenging in this context. It is observed that the dummy coefficient, which is the dummy variable that represents the break dates obtained from the Bai-Perron (2003) multiple structural break test, has a statistically significant and negative effect. According to this result, the determined break dates could be mentioned to decrease productivity in the long-term. When it is considered that the abovementioned break dates occur right after the years of crisis, it is possible to assert that economic crisis in Turkey have a highly influential effect on decreasing productivity in the long-term. The results obtained for the long-term relationship are in accordance with the Turkish research literature.

For determination of causality between the variables, causality results based on VECM are presented in Table 5. F statistical values obtained from the Wald test performed together on the explanatory variables for each variable and the t statistics values of the coefficient of error correction terms (ECM_{t-1}) could be seen in Table 5.

Tablo 5. VECM Prediction Results

Dependent Variable	Δ inflation	Δ productivity	Δ wage	ECM_{t-1}
Δ inflation	-	2.76 (0.06)	1.61 (0.1)	-0.009 [-0.7]
Δ productivity	3.13 (0.04)	-	0.03 (0.9)	0.0003 [0.052]
Δ wage	18.51 (0.00)	0.85 (0.42)	-	0.1169 [3.12]

Note : () denotes prob. values, [] denotes t values.

When the results in Table 5 are scrutinized, error correction coefficients which indicate the adjustment speed seems to be not functioning. Since, it is known that for the error correction coefficients to function, their sign should be negative and at the same time they should be statistically significant. In Table 5, it is noticed that only when wage is the dependent variable, error correction coefficient is statistically significant. According to this result, in Turkey there is a causality relationship from productivity and inflation to the real wages in the long-term. This actually reminds of the wage bargaining model, which makes the wage demand related to the labor market conditions, rather than the efficiency wage model. Indeed, in the wage bargaining model, it becomes possible to determine the flexibility degree of the wages according to the response given to productivity, inflation and unemployment rate (Onaran, 2012). Hence, in the case of Turkey, the decline in the real wages while there is increase in productivity, in other words widening of the gap between productivity and wages, and the condition in Turkey that inflation effects the wages, rather than the presence of a wage inflation are the arguments that support the asserted causality relationship (Onaran, 2012). In addition in a way that supports Equation 8 above, there is no causality relationship from inflation and real wages to productivity in the long run VECM results.

Again, when the Wald test results are studied for short-term causality relationship, a causality relationship from inflation to productivity is observed. There is also a causality relationship from inflation to wages in the short term.

4. CONCLUSION

In this study, the presence of a long-term relationship between the real wages, inflation and productivity in Turkey in the period of 1988Q1- 2014Q2 was analyzed through the cointegration analysis based on the Johansen (1988) and Johansen/Juselius (1990) method and the direction of the abovementioned relationship was tested via the causality analysis based on VECM. According to the obtained results, in the relevant period, a long-term relationship was observed between the wages, productivity and inflation. The direction of this relationship was found to be from productivity and inflation to real wages in the long-term. According to this result, it is possible to assert that efficiency wage hypothesis is invalid for Turkey, on the contrary, wage bargaining model could be considered valid for long term. In short-term, the presence of causality both from inflation to real wages and from inflation to productivity was determined. These results indicate that, economy-policy makers in Turkey should consider inflation in affecting productivity and wages in short term. Another meaning of this result is that the inflation targeting used as a monetary policy strategy by the Central Bank of the Turkish Republic since 2006 is not only significant directly on the price stability in the short-term, but also has significant effects on the real wages and productivity of the labor market indirectly in short term.

In the long-term, if the independent variable is productivity, it was confirmed that the coefficients effect of inflation and real wages on the productivity, which are obtained from the Johansen Cointegration test, are insignificant and the coefficient of the dummy that represents crises has a statistically significant effect contrary to the inflation and real wages. According to this result, the break dates determined in the series decrease productivity in the long term. As it is considered that these breaks generally occur during the years of crises and immediately after, it is possible to assert that the economic crisis in Turkey cause a significant effect that decreases productivity in the long term. In this context it is detected that the results obtained for the long-term relationship are in accordance with Turkish research. Indeed, the findings of this study coincide with the determination of Taymaz (2005) on the decrease of labor productivity due to the 2001

crisis and as well with the emphasis of Taban (2011) that labor productivity decreased when compared to the previous year, during the 2008 – 2010 period. Moreover, this study is novel in terms of both focusing on Turkey as a developing country, and proposing an extended study that covers the recent global crisis by taking the structural breaks into consideration.

REFERENCES

- Akerlof, G. (1982). Labor contracts as partial gift exchange. *The quarterly journal of economics*, 97(4), 543-569.
- Akerlof, G. (1984). Gift exchange and efficiency-wage theory: Four views. *American economic review*, 74(2), 79-83.
- Alexander, C. (1993). The changing relationship between productivity, wages and unemployment in the uk. *Oxford bulletin of economics and statistics*, 55(1), 87-102.
- Badurlar, İ. Ö. (2008). Türkiye’de konut fiyatları ile makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılması. *Anadolu üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 8(1), 223-238.
- Barışık, S. and Çevik E. İ. (2008). İşsizlikte histeri etkisi: uzun hafıza modelleri. *Kamu-İş*, 9(4), 1-36.
- Bitros, G. C. and Epaminondas P. (2001). Is there an inflation productivity trade –off ? Some evidence from the manufacturing sector in Greece. *Applied economics*, 33, 1961-1969.
- Buck, A. J. and Fitzroy, F. (1988). Inflation and productivity growth in the federal republic of Germany. *Journal of post keynesian economics*, 10(3), 428-444.
- Christopoulos, D. and Tsionas, E. T. (2005). Productivity growth and inflation in Europe: Evidence from panel cointegration tests. *Empirical economics*, 30, 137-150.
- Clark, P. (1982). Inflation and the productivity decline. *The american economic review*, 72(2), 149-154.
- Çelik, İ. (2012). *Vadeli işlem piyasasında fiyat keşfi-İzmir vadeli işlem ve opsiyon borsasında ampirik bir uygulama*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 1-125.
- Çelik, S. and Tuba Başkonuş D. (2013). Türkiye’de 2001 krizi öncesi ve sonrası dönemler için dış borç ekonomik büyüme ilişkisi (1991–2010). *Turkish studies International periodical for the languages, literature and history of Turkish or Turkic*, 8/3, 2013, 111-135.
- Çevik, E. İ. and Erdoğan, S. (2009). Bankacılık sektörü hisse senedi piyasasının etkinliği: yapısal kırılma ve güçlü hafıza. *Doğuş üniversitesi dergisi*, 10 (1), 26-40.
- Dritsakis, N. (2004). A causal relationship between inflation and productivity: an empirical approach for romania. *American journal of applied sciences*, 1 (2), 121-128.
- Ekinci, A. and Gül, E. (2007). Türkiye’de yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: uygulamalı bir analiz (1960- 2004). *Dumlupınar üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 19, 167-184.
- Erdinç, Z. (2008). İkiz açıklar hipotezinin türkiye’de 1950-2005 yılları arasında eşbütünleşme analizi ve granger nedensellik testi ile incelenmesi. *Anadolu üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 8(1), 209–222.
- Erdoğan, S., Yıldırım, D. Ç. and Tosuner, Ö. (2012). Eğitimde cinsiyet eşitsizliğinin sağlık üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Educational sciences: Theory & practice*, 12(3), 1853-1866.
-

- Erenburg, S. J. (1998). Productivity, private and public capital, and real wage in the us. *Applied economic letters*, 5(8), 491-495.
- Eryılmaz, M.E. and Eryılmaz, F. (2011). Ekonomik krizlerin retoriksel stratejilere etkisi: Tky örneği. *Başkent üniversitesi yönetim araştırmaları dergisi (YAD)*, 11/1-2, 35- 78.
- Eryılmaz, F. and Eryılmaz, M.E. (2015). A discussion about the possible effect of middle income trap on large scale firms' selection of competitive strategy. *Elsevier procedia – social and behavioral sciences*, (207), 598-607.
- Freeman, D. G. and Yerger, D. B. (2000). Does inflation lower productivity? Time series evidence on the impact of inflation on labor productivity in 12 OECD nations. *Atlantic economic journal*, 28(3), 315-332.
- Göktaş, Ö. (2008). Türkiye ekonomisinde bütçe açığının sürdürülebilirliğinin analizi. *Ekonometri ve istatistik*, Sayı:8, 45-64.
- Günay, S. (2014). Yapısal kırılmalar dahilinde BİST-100 endeksi volatilitésinin uzun dönemli bellek analizi. *Journal of yaşar university*, 9(36), 6261-6380.
- Türkan, E. G. and Uysal, D. (2013). Türkiye'de döviz kurlarındaki değişme ile enflasyon arasındaki ilişki (1983-2012). *Akademik araştırmalar ve çalışmalar dergisi*, Yıl 5 - Sayı 9, 141- 157.
- Hondroyiannis, G. and Papapetrou, E. (1997). Seasonality- cointegration and the iinflation, productivity and wage growth relationship in Greece. *The social science journal*, 34, 2, 235-247.
- İlgün, M. F. (2010). Genişletici mali daralma hipotezinin temelleri ve Türkiye ekonomisi üzerine bir uygulama. *Erciyes üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 234, 35, 233-253.
- İncekara, A., Demez, S. and Ustaoglu, M. (2012). Validity of fisher effect for Turkish economy: Cointegration analysis. *Procedia - social and behavioral sciences*, 58, 396 – 405.
- Jarrett, J. P. and Selody, J. G. (1982). The productivity-inflation nexus in Canada, 1963-1979. *The review of economics and statistics*, 64, 3, 361-367.
- Kıran, B. (2007). Türkiye'de reel döviz kuru ile kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri ilişkisi. *Marmara üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi*, XXII, 1, 269- 284.
- Kızılğöl, Ö. (2006). Türkiye'de ihracata ve turizme dayalı büyüme hipotezinin analizi: eş bütünleşme ve nedensellik ilişkisi. *İktisat ve girişimcilik üniversitesi akademik bakış dergisi*, 10, 1-19.
- Kumar, S., Webber, D. J. and Perry, Geoff (2012). Real wages, inflation and labour productivity in Australia. *Applied economics*, 44(23), 2945-2954.
- Lebe, Fuat and Akbaş, Y. E. (2014). Türkiye'nin konut talebinin analizi: 1970-2011. *Atatürk üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 28(1), 57-84.
- Mahadevan, R. and Asafu-Adjaye, J. (1984). Causal ordering across inflation and productivity growth in the post-war united states. *The review of economics and statistics*, 66, 3, 472-477.

- Mahadevan, R. and Asafu-Adjaye, J. (2005). The productivity-inflation nexus: The case of the Australian mining sector. *Energy economics*, 27, 209-224.
- Narayan, P. and Smyth, R. (2009). The effect of inflation and real wages on productivity: New evidence from a panel of G7 countries. *Applied Economics*, 41: 10, 1285-1291.
- Nazlıoğlu, Ő., Kayhan, S. and Adıgüzel, U. (2014). Electricity consumption and economic growth in Turkey: Cointegration, linear and nonlinear granger causality. *Energy sources part b: Economics, planning, and policy*, 9(4), 315-324.
- Nazlıoğlu, Ő., Soytas, U. and Gupta, R. (2015). Oil prices and financial stress: A volatility spillover analysis. *Energy policy*, 82, 278-288.
- Onaran, Ő. (2000). Türkiye’de yapısal uyum sürecinde emek piyasasının esnekliği. *Toplum ve bilim*, 86.
- Onaran, Ő. (2012). Measuring wage flexibility: The case of Turkey before and after structural adjustment. *Applied economics*, 36/4, 767-781.
- Özel, H. A. (2012). Küreselleşme sürecinde ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Yönetim bilimleri dergisi*, 10(19), 1-30.
- Pazarlıoğlu, V. and Çevik, E. İ. (2007). Verimlilik, ücretler ve işsizlik oranları arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye örneği. *Yönetim ve ekonomi*, 14, 2.
- Ram, R. (1984). Causal ordering across inflation and productivity growth in the post-war United States. *The review of economics and statistics*, 66, 3, 472-477.
- Snowdon, B. and Vane, H. R. (2005). *Modern macroeconomics: Its origins, development and current state*. Edward Elgar Publishing, USA.
- Strauss, J. and Wohar, M. E. (2004). The linkage between prices, wages, and labor productivity: a panel study of manufacturing industries. *Southern economic journal*, 70, 4, 920-941.
- Taban, S. (2011). *Küresel kriz öncesi ve sonrası dönemde Türkiye’de ekonomik büyümenin dinamikleri*. Seta, No.37.
- Tang, C. F. (2014). The effect of real wages and inflation on labour productivity in Malaysia. *International review of applied economics*, 28: 3, 311-322.
- Taymaz, E. and Suiçmez, H. (2005). *Türkiye’de verimlilik, büyüme ve kriz*. milli prodüktivite merkezi, Ankara.
- Taymaz, E., Voyvoda, E. and Yılmaz, K. (2014). Demokrasiye geçiş, reel ücretler ve verimlilik: Türk imalat sanayiinden bulgular. *Koç university- Tüsiad economic research forum workingpaper*, 1408.
- Temiz, D. (2008). Türkiye’de vergi gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1960-2006 dönemi. 2. *Ulusal iktisat kongresi*, 20-22 Şubat, Dokuz eylül iktisat bölümü, İzmir-Türkiye.
- TSIONAS, E. (2003a). Inflation and productivity: Emprical evidence from Europe. *Review of international economics*, 11(1), 114-129.
- Tsionas, E. (2003b). Inflation and productivity in Europe: An empirical investigation. *Empirica*, 30, 39-62.

- Ulusoy, V., Çakır, N. and Ögüt, Kaan (2008). Inflation, productivity and trade: Evidence from Turkish manufacturing industry. *Middle eastern finance and economics*, 2, 41-55.
- Yapraklı, S. (2007). Ticari ve finansal dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir uygulama. *İstanbul üniversitesi iktisat fakültesi ekonometri ve istatistik dergisi*, 5.
- Yellen, J. L. (1984). Efficiency wage models of unemployment.. *The american economic review*, 17, 2, 200-205.
- Yılcı, V. and Öztürk, Z. A. (2010). Türkiye ile en büyük beş ticaret ortağının hisse senedi piyasaları arasındaki entegrasyon ilişkisinin analizi: yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünleşme analizi. *Erciyes üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 262, 36, 261-279.
- Yıldırım, Z. (2015). Relationships among labour productivity, real wages and inflation in turkey. *Economic research-ekonomska istraživanja*, 28/1, 85-103.
- Yıldız, A. and, Aksoy, E. E. (2014). Morgan stanley gelişmekte olan borsa endeksi ile bist endeksi arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin analiz edilmesi. *Atatürk üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 28, 1, 1-19.
- Wakeford, J. (2004). The productivity-wage relationship in South Africa: An empirical investigation. *Development Southern Africa*, 21/1, 109-132.

CEBİRE YÖNELİK GELİŞTİRİLEN TUTUM ÖLÇEĞİNİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI¹

Gülçin OFLAZ¹

Atıf/©: Oflaz, G. (2018). Cebire yönelik geliştirilen tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1960-1970. doi: 10.17218/hititsosbil.444718

Özet: Bu çalışmada ilköğretim matematik öğretmen adaylarının cebire yönelik tutumlarını belirleyebilecek bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla çalışmada tarama modeli benimsenmiştir. Öncelikle taslak bir ölçek geliştirilmiş ve iki devlet üniversitesinin ilköğretim matematik öğretmenliğinde öğrenim gören 362 öğretmen adayına uygulanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin iki faktörden oluştuğu görülmektedir. Ölçeğe ilişkin Cronbach Alpha değeri ise 0,93 olarak hesaplanmıştır. Yapılan analizlerden elde edilen bilgilere göre geliştirilen ölçeğin ilköğretim matematik öğretmen adaylarının cebire yönelik tutumlarını belirlemede geçerli ve güvenilir bir araç olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Matematik Öğretmeni Adayları, Cebir, Tutum, Ölçek Geliştirme.

Validity and Reliability Study of Attitude Scale Towards Algebra

Citation/©: Oflaz, G. (2018). Validity and reliability study of attitude scale towards algebra. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1960-1970. doi: 10.17218/hititsosbil.444718

Abstract: In this study, it was aimed to develop a scale that can determine the attitudes of prospective mathematics teacher towards algebra. So survey method is carried out in this study. The draft scale prepared for this purpose was applied to 362 prospective teachers who were educated at two state universities in elementary mathematics teacher education. Exploratory and confirmatory factor analysis were done for construct validity. As a result, it is seen that the scale consists of two factors. The Cronbach Alpha value for the scale was calculated to be 0,93. It can be said that the scale is a valid and reliable tool for determining the attitudes of prospective mathematics teachers towards algebra.

Keywords: Prospective Mathematics Teachers, Algebra, Attitude, Scale Development.

1. GİRİŞ

Matematik başarısı öğrenciye, okula ve aileye bağlı olarak birbirini etkileyen pek çok değişkene bağlıdır (Singh, Granville ve Dika, 2002, s. 323). Öğrenciye bağlı değişkenlerden tutum, pek çok araştırmacı tarafından öğrencinin matematik başarısını etkileyen önemli bir faktör olarak görülmektedir (Mata, Monteiro ve Peixoto, 2012, s. 1; Schofield, 1982, s. 280). Matematiğe karşı tutumun ise hem matematik öğrenmede hem de matematik öğretmede kritik bir rolü bulunmaktadır. Öğrencinin başarısında kritik bir rolü olan matematiğe yönelik tutum, öğretim metodu, okul yapısı, ailenin ve öğrencinin okula karşı tutumundan da etkilenmektedir (Farooq ve Shah, 2008, s. 75). Öğrenciler öğrendikleri şeyi severlerse ve ilgi duyarlarsa, matematikte daha

Makale Geliş Tarihi: 17.7.2018

Makale Kabul Tarihi: 6.12.2018

¹ Bu çalışma 10-12 Mayıs 2018 tarihleri arasında Sivas'ta düzenlenen 13. Uluslararası Eğitim Yönetimi Kongresi adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti kongre bildiri özet kitabında basılmış bildirinin tamamlanmış halidir.

¹ Gülçin Oflaz, Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, erengulcin3@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

başarılı olurlar ve daha etkili öğrenirler (Harel, 2008, s. 497; Suydam ve Weaver, 1975, s. 45). *Kesinlikle emin olabiliriz ki 9 yaşındaki bir çocuk 2 ile 2'yi toplayıp 4 sonucunu elde edecektir. Ancak aritmetiği ya da öğretmenini sevip sevmeyeceğinden emin olamayız* (Anderson, aktaran Dutton, 1951, ss. 84-85). Asıl önemli olan ise onun matematiği sevmesini ve olumlu tutum geliştirmesini sağlamaktır. Dolayısıyla öğrencilerin matematiğe karşı olumlu tutum geliştirmeleri ve bu tutumu pekiştirmeleri için özen gösterilmelidir (Suydam ve Weaver, 1975, s. 46).

Öğretmenlerin öğrettikleri derse karşı tutumları ve davranışlarının, öğrencilerin o dersi öğrenmelerinde ve o derse karşı tutumlarında etkili olduğu bilinmektedir (Baykul, 2012, s. 45; George, 2006, s. 572; Leder, 1985, ss. 18-19; Relich, Way ve Martin, 1994, ss. 56-57; Tekbıyık ve İpek, 2007, s. 103). Ancak dersine karşı olumlu tutuma sahip öğretmen, öğrencilerinin de derse karşı olumlu tutum geliştirmesini sağlayabilir (Karaca, 2015, s. 216). Dolayısıyla öğrenciler dersle ilgili olumlu tutum geliştirebilecekleri gibi dersle ilgili olumsuz duyguları da yaşayarak öğrenebilmektedirler. Tutum, belirli nesne, durum, kurum, kavram ya da insanlara karşı öğrenilmiş, olumlu ya da olumsuz tepkide bulunma eğilimi olarak tanımlanabilir (Tezbaşaran, 2008, s. 1). Davranışı oluşturan etkenlerden biri olan tutum, sonradan öğrenilebilmekte ve değiştirilebilmektedir. Tutumlar, bir nesneye karşı olumlu ya da olumsuz duygulardan oluşmaktadır (Tavşancıl, 2010, ss. 71-72).

Matematik öğrenmenin doğası hakkındaki tartışmalar tipik olarak bilişsel ve tutum gibi duyuşsal değişkenleri içermektedir (Leder, 1985, s. 18). Matematiksel tutumların oluşması ise pek çok faktörün etkileşimi ile gerçekleşen karmaşık bir süreçtir. Tutumların oluşmasını etkileyen bu faktörlerden bazıları aile, sosyal çevre, okul deneyimleri ve öğretmenlerle olan ilişkilidir (Taylor, 1992, s. 12). O halde çocuğun matematiğe karşı tutumunun oluşmasında öğretmenin rolü kritiktir. Öğretmen adaylarının tutumları, öğrencilere olan potansiyel etkileri nedeniyle özellikle önemlidir (Relich, Way ve Martin, 1994, ss. 56-57). Matematik öğretmeni adayları arasında oldukça yaygın olan bilgi eksikliği ve matematiğe karşı düşük tutumun, onların matematik öğrenmelerini ve gelecekte yapacakları öğretimi kısıtlayacağı, dolayısıyla öğrencilerinin derse karşı olumsuz tutum geliştirebilecekleri, bunun sonucu olarak da öğrencilerinin başarılarının olumsuz etkileeneceği belirtilmektedir (Battista, 1986). Ernest (1989, s. 24) matematiğe karşı tutumu ve matematik öğretmeye karşı tutumu, yapılan öğretimde çok önemli bileşenler olarak görmektedir. Öğretmenin matematiğe karşı tutumu, matematiği sevme ve ilgi duyma ya da tam tersi duyguları içeren 'matematik fobisi' duygularıdır. Matematik öğretmeye karşı tutumu ise öğrettiği derse ilişkin heyecan duyması, sevmesi ve kendine güven duyması ya da tam tersi duyguları içermektedir (Ernest, 1989, s. 24).

Öğrencinin bir derse karşı tutumunun ölçülmesi, öğrencinin tutumundan yola çıkarak o derse karşı gelecekteki davranışının tahmin edilmesi, derse karşı olumsuz tutumların değiştirilmesi ve yeni tutumların oluşturulması açısından yararlı görülmektedir (Nathan ve Koedinger, 2000, s. 210; Nuhoğlu, 2008, s. 629). Alan yazın incelendiğinde matematiğe ve matematiğin öğrenme alanlarına yönelik tutum ölçeklerine rastlanabilir. Öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarını (Aşkar, 1986; Duatepe ve Çilesiz, 1999), geometriye yönelik tutumlarını (Aktaş ve Aktaş, 2013; Bindak, 2004; Bulut ve diğerleri, 2002), lineer cebire yönelik tutumlarını (Akyıldız ve Çınar, 2016), aritmetiğe yönelik tutumlarını (Dutton, 1951) belirlemek için geliştirilen ölçekler bulunmaktadır. İlgili alan yazın incelendiğinde öğretmen ve öğretmen adaylarının cebire yönelik tutumlarını belirlemek için kullanılabilecek bir aracın bulunmadığı görülmüştür. Oysa cebir, denklemleri çözümlenerek fonksiyonel ilişkileri ve cebirsel ifadeleri içeren yapıları analiz etmenin ötesinde, bir düşünme yoludur (Lew, 2004, ss. 92-93). Nasıl ki herhangi bir zihinsel eylemin bilişsel

karakteristiği, o eyleme ait düşünme yollarını oluşturuyorsa; cebir de matematiğin düşünme yolu olarak düşünülebilir (Oflaz, 2017, s. 7). Akyıldız ve Çınar (2016) tarafından öğretmen adaylarının lisansta aldıkları lineer cebir dersine yönelik tutumlarını ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirildiği görülmüştür. Bu çalışma kapsamında geliştirilen tutum ölçeği ise öğretmen adaylarının öğrenim hayatları boyunca (ilköğretim, ortaöğretim ve lisans) aldıkları cebir derslerine yönelik tutumlarını ölçmek üzere geliştirilmiştir. Hem gelecekte yapmaları olası öğretimi etkileyerek öğrenci başarısını artıracak, hem öğrencilerinin tutumunu etkileyebilecek öğretmen adaylarının cebire ilişkin tutumunu belirleyecek bir ölçeğe ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı öğretmen adaylarının cebire yönelik tutumunu belirleyecek bir ölçek geliştirmektir.

2.YÖNTEM

Bu kısımda araştırmanın modelinden, çalışma grubundan, ölçeğin oluşturulması aşamalarından ve uygulanan analiz yöntemlerinden bahsedilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada tarama modeli benimsenmiştir. Tarama modeli, mevcut duruma müdahale etmeden onu olduğu gibi ortaya çıkarmayı amaçlayan betimsel bir araştırma desendir (Fraenkel ve Wallen, 2003, s. 397).

2.2. Çalışma Grubu

Bu çalışmada İç Anadolu'da iki devlet üniversitesinin eğitim fakültesinde matematik öğretmenliği bölümünde öğrenim görmekte olan 362 öğretmen adayı ile yürütülmüştür. Katılımcılar, ölçüt örnekleme tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Ölçüt örnekleme tekniği, çalışmanın amacına göre araştırmacı tarafından oluşturulmuş birtakım ölçütleri karşılayan durumların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 112). Bu çalışmada ölçüt, öğrencilerin cebir dersini almış olmaları olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla 2., 3., ve 4. sınıf öğrencileri ile çalışılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Bilgiler

Değişken		N	%
Cinsiyet	Kadın	205	56,6
	Erkek	157	43,4
	Toplam	362	100
Sınıf düzeyi	2. sınıf	110	30,4
	3. sınıf	125	34,5
	4. sınıf	127	35,1
	Toplam	362	100

Tablo 1'de görüldüğü gibi çalışmaya katılan ilköğretim matematik öğretmen adaylarının 205'i (%56,6) kadın, 157'si (%43,4) ise erkek öğrencidir. Bu öğrencilerin 110'u (%30,4) 2. sınıfta, 125'i (%34,5) 3. sınıfta, 127'si (%35,1) ise 4.sınıfta öğrenim görmektedir.

2.3. Ölçek Maddelerinin Oluşturulma Aşamaları

Öncelikle araştırmacı tarafından ilgili alan yazın incelenerek öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının matematiğe ve matematiğin öğrenme alanlarına ilişkin tutumlarını belirleyen araçlar incelenmiştir. Daha sonra 35 öğretmen adayından şimdiye kadar aldıkları (ilköğretim, ortaöğretim ve lisans öğrenimleri boyunca) cebir dersleriyle ilgili düşüncelerini anlatan bir kompozisyon yazmaları istenmiştir. Bu kompozisyonlar okunarak tutumla ilgili olduğu düşünülen ifadeler belirlenmiştir. Bu ifadeler tutumun bileşenleri olan bilişsel, duyuşsal ve davranışsal (Morgan,

1961) bileşenler dikkate alınarak yeniden düzenlenmiştir. Sonrasında ilgili literatürden de yararlanılarak 60 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan bu maddeler, her üç bileşenden de yaklaşık eşit sayıda olacak şekilde belirlenmiştir. Ölçekte yer alan maddeler, kapsam geçerliğinin sağlanması için matematik eğitimi, ölçme ve dil alanlarında uzman akademisyenlerin görüşlerine sunulmuştur. Bunun sonucunda sorunlu görülen maddeler çıkarılarak madde sayısı 33'e düşürülmüştür. 33 maddelik bu ölçek 10 öğretmen adayına uygulanmış ve gelen dönütler doğrultusunda anlaşılmayan kısımların düzeltilmesi yoluna gidilmiştir. Ölçek beşli Likert tipine göre derecelendirilmiş ve her maddeye katılım düzeyi "5:tamamen katılıyorum", "4:katılıyorum", "3:kararsızım", "2:katılmıyorum", "1:kesinlikle katılmıyorum" olarak belirlenmiştir. Hazırlanan bu ölçek iki dil uzmanı tarafından kontrol edilmiş ve ölçeğe son hali verilmiştir. Hazırlanan ölçek 362 öğretmen adayına uygulanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Cebire yönelik tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliğini belirlemek için yapılan analizlerde SPSS 21.0 paket programı kullanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için açımlayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi, ölçeğin boyutlarını oluşturan maddelerin faktör yapılarını belirlemeyi amaçlayan bir istatistiksel analiz yöntemidir. Bu yönüyle çalışma grubunun ölçülemeyen gizli boyutlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Hårdle ve Simar, 2007, s. 282; Yaşloğlu, 2017, s. 75). AFA'da faktörlerin yapısını belirlemek amacıyla döndürülmüş (varimax) temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Ölçeğin iç güvenilirlik katsayısı ise Cronbach Alpha değeriyle hesaplanmıştır. Madde ile faktör ve faktörler arası ilişkinin belirlenmesini için AFA ile belirlenen faktör yapısı, doğrulayıcı faktör analizine (DFA) tabi tutulmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi, daha önceden oluşturulan bir model vasıtasıyla gözlenen değişkenlerden yola çıkarak gizil değişken oluşturmaya yönelik bir analiz yöntemidir. Dolayısıyla ölçek geliştirme çalışmalarında aracın geçerlik analizlerinin sağlanmasında doğrulayıcı faktör analizine başvurulmaktadır (Çapık, 2014, s. 196; Yaşloğlu, 2017, s.78). DFA için ise LISREL 8.7 paket programı kullanılmıştır. DFA'da modelin geçerliği Ki-Kare Uyum, GFI (Uygunluk indeksi), AGFI (Düzeltilmiş Uygunluk indeksi), RMSEA (Yaklaşık hataların ortalama karekökü), CFI (Karşılaştırmalı Uygunluk İndeksi), NFI (Normlaştırılmış Uygunluk İndeksi), RMR (Ortalama hataların karekökü) uyum indeksleri ile yorumlanmıştır.

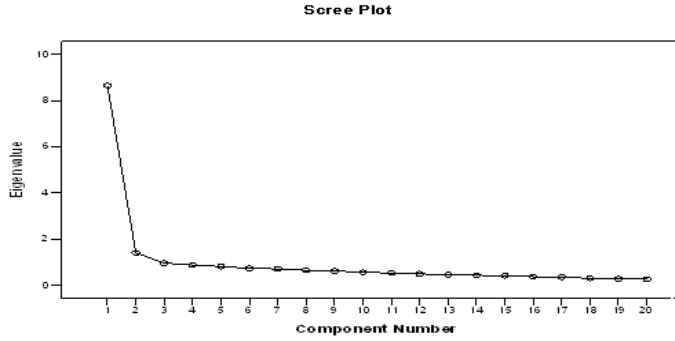
3. BULGULAR

Cebire yönelik tutum ölçeğinin faktör analizi yapılmadan önce ilk olarak Kaiser-Meyer-Olkin katsayısına (KMO) ve Barlett küresellik testine bakılmıştır. Araştırmada, ölçeğin KMO değeri 0,95, Barlett küresellik testi sonucu [3345,26 (p<0,01)] manidar bulunmuştur. Buna göre verilerin faktör analizi için uygun olduğu tespit edilmiştir.

3.1. Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Öğrencilere uygulanan ölçek 33 maddeden oluşmaktadır. Verilerin analizine geçmeden önce olumsuz maddelerin puanları ters çevrilerek kodlanmıştır. İlk analiz sonuçlarına göre öz değeri 1'den büyük 6 faktör bulunmuştur. Bu faktörlerin açıkladığı toplam varyans ise %58,91'dir. Veriler varimax dik döndürme tekniği kullanılarak incelendiğinde 7 maddenin aynı anda iki faktörde yüksek yük değerine sahip olduğu görülmüştür. Bu maddeler çıkarılarak binişme olmayana kadar döndürme işlemine devam edilmiştir. Bu işlem 6 kere tekrarlanmış ve sonuçta binişme özelliği gösteren madde olmadığı ve ölçeğin öz değeri 1'den büyük 2 faktörde toplandığı görülmüştür. Maddelerin faktör yük değerinin alt sınırı 0,30 olarak belirlenmiş ve yük değeri

0,30'dan düşük olan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Bu aşamadan sonra her bir faktördeki maddeler incelenmiş ve faktörler isimlendirilmiştir.

Şekil 1. Cebire Yönelik Tutum Ölçeğine Ait Faktör Öz Değer Çizgi Grafiği

Faktör analizi sonucunda ölçeği oluşturan iki faktörün hangi maddelerden oluştuğu ve maddelerin yük değerleri gösterilmektedir. Faktör yükleri incelendiğinde ölçeğin iki faktörden oluştuğu görülmektedir. Tablo 2'de faktör yük değeri 0,30'ın üzerinde olan ve ilk faktörü oluşturan 12 maddeye ait AFA değerleri verilmiştir.

Tablo 2. İlk Faktörü Oluşturan Maddelelere Ait Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde	Döndürülmüş Faktörler İçin Yük Değerleri	
	Faktör Ortak Varyansı	Faktör 1 Cebirden Hoşlanmama
*Cebir dersinde zaman geçmek bilmez.	0,61	0,74
*Cebir dersine çalışmak benim için tam bir eziyet.	0,62	0,73
*Bana göre cebir, okulu bitirmek için almak zorunda olduğum bir ders olmasından başka bir anlam ifade etmez.	0,67	0,72
*Cebir dersiyse okul bittikten sonra karşılaşmak istemem.	0,55	0,67
*Cebir çalışarak geçirdiğim zamanı kayıp zaman olarak görürüm.	0,44	0,64
*Cebir en korktuğum derslerden biridir	0,42	0,63
*Cebir dersinde ayrıntılar arasında boğulduğumu hissederim.	0,42	0,62
*Cebir dersine öğretim programında gereğinden çok yer verildiğini düşünürüm.	0,43	0,59
*Cebir dersini neden öğrendiğimi bilmiyorum.	0,40	0,58
*Cebir dersinde amacım teoremleri ve ispatları ezberleyerek dersi geçmektir.	0,39	0,56
*Cebir dersinde verilen ödevlere ilişkin araştırma yapmaktan kaçınırım.	0,34	0,48
*Cebir dersinde öğrendiklerimi günlük hayatta kullanmam.	0,35	0,48
Açıklanan Varyans		27,65

Not. * ile belirtilen maddeler ters kodlanmıştır.

Birinci faktör öğrencilerin cebir dersine yönelik korkuları, hoşlanmamaları, günlük hayatla ilişkilendirememelerini içeren ifadelerden oluştuğu için “cebirden hoşlanmama” olarak adlandırılmıştır. İlk faktör 12 maddeden oluşmaktadır ve açıkladığı varyans oranı %27,65’tir. Bu faktörde bulunan maddelerin yük değerleri 0,48- 0,74 arasında değişmektedir.

Tablo 3’de faktör yük değeri 0,30’in üzerinde olan ve ikinci faktörü oluşturan 8 maddeye ait AFA değerleri verilmiştir.

Tablo 3. İkinci Faktörü Oluşturan Maddelere Ait Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde	Döndürülmüş Faktörler İçin Yük Değerleri	
	Faktör Ortak Varyansı	Faktör 2 Cebirden Hoşlanma
Cebir dersi günlük hayatta karşılaşıcağım bir soruna farklı bir pencereden bakmamı sağlar.	0,62	0,77
Cebir derslerini takip etmek bana zevk verir.	0,59	0,61
Cebir dersi ile öğrendiğim konular daha kalıcı hale gelir.	0,64	0,73
Cebir dersinde düşünme becerilerimin harekete geçtiğini hissedirim.	0,57	0,72
Cebir öğrenmek benim için bir ihtiyaçtır.	0,53	0,65
Cebir dersi ile ilgili birden çok kaynak takip ederim.	0,45	0,65
Cebirsel ifadelerle uğraşmak bana keyif verir.	0,55	0,61
Cebirle ilgili bir sunum ya da seminer olursa, kaçırmam.	0,47	0,61
Açıklanan Varyans		22,68

İkinci faktör öğrencilerin cebir dersini günlük hayatla ilişkilendirilmesi ile ifadelerden oluştuğu için “cebirden hoşlanma” olarak adlandırılmıştır. Bu faktör 8 maddeden oluşmaktadır. Açıkladığı varyans oranı ise % 22,68’tir. Bu faktörde bulunan maddelerin yük değerleri ise 0,61- 0,77 arasında değişmektedir. Nihai ölçek iki faktörden ve 20 maddeden oluşmaktadır. İki faktörün açıkladığı toplam varyans oranı % 50,33’dür.

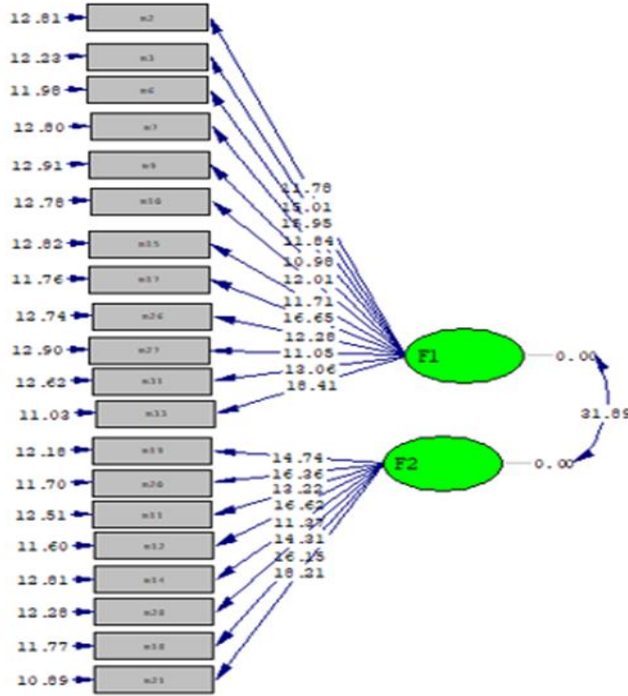
3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Açıklayıcı faktör analizinden elde edilen iki faktörlü yapı analiz edilmiş ve yapının uygunluğu uyum istatistikleri ve modifikasyon indeksi sonuçlarına göre incelenmiştir. Cebire yönelik tutum ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi ile hesaplanan uyum indeksleri tablo halinde sunulmuştur. Tablo 4’de görüldüğü gibi ölçeğe ait χ^2 değeri 377,91, $sd=169$, $\chi^2/sd= 2,23$, GFI = 0,90, RMSEA= 0,06, AGFI= 0,88, CFI = 0,98, NFI =0,97, RMR= 0,06, NNFI=0,98, RFI=0,96, IFI=0,98. Bu indeksler doğrultusunda şu yorumlar yapılabilir, χ^2 değerinin anlamlı olduğu görülmektedir ($p > 0,0$). χ^2/sd değerinin $<2,5$ olması ise mükemmel uyuma işaret etmektedir. $RMSEA \leq 0,05$ olması kabul edilebilir uyumu gösterirken; NFI, NNFI, IFI, RFI değerlerini 0,95’den fazla olması mükemmel uyumu göstermektedir. Benzer şekilde GFI değerinin $\geq 0,90$ olması, CFI değerinin $\geq 0,97$ olması ve RMR değerinin de $\leq 0,05$ olması mükemmel uyumu gösterirken; AGFI değerinin $\leq 0,90$ olması da kabul edilebilir uyumu göstermektedir (Çokluk ve diğerleri, 2010, ss. 271-272).

Tablo 4. Ölçeğe Ait Uyum İndeksleri

Uyum İndeksleri	Mükemmel Uyum	Ölçeğe Ait İndeks
χ^2/sd	<2,5	2,23
NFI	$\geq 0,95$	0,97
NNFI	$\geq 0,95$	0,98
IFI	$\geq 0,95$	0,98
CFI	$\geq 0,95$	0,98
RMSEA	$\leq 0,05$	0,06
GFI	$\geq 0,90$	0,90
AGFI	$\geq 0,95$	0,88
RMR	$\leq 0,05$	0,06
RFI	$\geq 0,95$	0,96

Bu değerlere göre modelin oldukça iyi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla belirtilen ölçütler açısından iki faktörlü bu modelin verilerle uyumlu olduğu belirtilebilir. Modele ilişkin t-değerleri anlamlı olup olmadığı incelenecek olursa 0,01 düzeyinde anlamlı olduğu söylenebilir ($t > 2,56$). Modele ait t-değerleri Şekil 2'de verilmiştir.

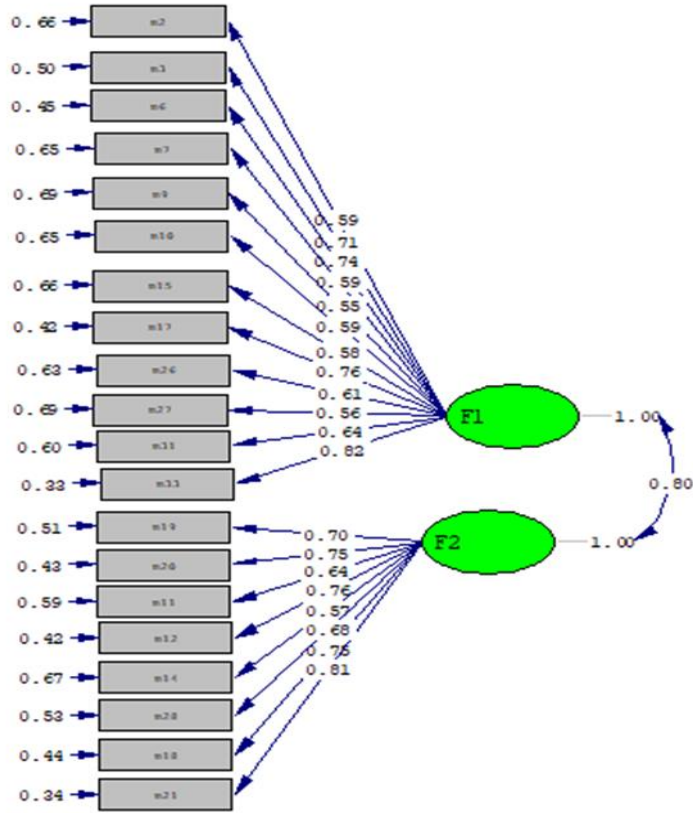

$\chi^2 = 377.91$, $df = 169$, $P\text{-value} = 0.00$, $RMSEA = 0.06$

Şekil 2. Cebire Yönelik Tutum Ölçeği İçin Maddelerin Faktörleri Açıklama Oranlarının Anlamlılığı

Değişkenlerin hata varyansları incelenecek olursa standartlaştırılmış çözüm modeli göz önüne alınacaktır. Model incelendiğinde hata varyanslarının yüksek olmadığı görülmektedir. Maddelerin

ait oldukları faktörlerle iyi düzeyde bir korelasyona (Field, 2009, s. 170) sahip oldukları görülmektedir.

Şekil 3. Cebire Yönelik Tutum Ölçeğinin Standartlaştırılmış Çözüm Modeli

3.3. Ölçeğin Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Cebire yönelik tutum ölçeğinin belirlenen faktörlerinin iç tutarlılıklarını tespit etmek amacıyla Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre katsayı değerleri; “cebirden hoşlanmama” faktörü için 0,89, “cebirden hoşlanma” faktörü için 0,88 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tüm maddelerine ilişkin Cronbach Alpha değeri ise 0,93 olarak hesaplanmıştır. Bu değer ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Tavşancıl, 2010, s. 152-153). İlk uygulamadan 4 hafta sonra yapılan test-tekrar test uygulamasına ait güvenilirlik katsayısı ise 0,89 olarak hesaplanmıştır. İlk uygulama ve ikinci uygulama arasındaki yüksek korelasyon, ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının cebire ilişkin tutumlarını belirlemek için bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek 20 maddeden oluşmaktadır. Yapılan varimax dik döndürme tekniği analizi sonrasında ölçek iki boyuttan oluşan bir yapıya ulaşmıştır. Birinci faktör öğrencilerin cebir dersine yönelik korkuları, hoşlanmamaları, günlük hayatla ilişkilendirememelerini içeren ifadelerden oluştuğu için “cebirden hoşlanmama”; ikinci faktör ise öğrencilerin cebir dersine çalışmaktan keyif almaları, bu dersi ihtiyaç olarak görmeleri ve günlük hayatla ilişkilendirmeleri ile ilgili ifadelerden oluştuğu için “cebirden hoşlanma” olarak

adlandırılmıştır. Cebire yönelik tutum ölçeğinin belirlenen faktörlerinin iç tutarlılıklarını tespit etmek amacıyla Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre katsayı değerleri; “cebirden hoşlanmama” faktörü için 0,89; “cebirden hoşlanma” faktörü için 0,88 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tüm maddelerine ilişkin Cronbach Alpha değeri ise 0,93 olarak hesaplanmıştır.

Derse karşı geliştirilen tutumun dersi öğrenmede ve öğretmede oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu özelliğin ölçülmesi için tutum ölçeklerinin geliştirilmesi ve doğru bir şekilde ölçülmesi önem arz etmektedir (Kan ve Akbaş, 2005, s. 236). Bu ölçeğin geçerlik ve güvenirliliğine ait bulgular, bu ölçeğin matematik öğretmeni adaylarının cebir tutumlarının belirlenmesinde kullanılabileceğini göstermektedir. Ayrıca ölçeğin farklı örneklerde kullanılması ile elde edilecek verilerin yorumlanmasının, ölçeğin geçerlik ve güvenirliliğine ilişkin kanıt olacağı düşünülmektedir.

Yapacakları öğretimi etkileyeceği için öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının öğretecekleri dersle ilgili tutumlarını belirlemek ve tutumlarını olumlu yönde geliştirecek çalışmalar yapmak önemli görülmektedir. Bu çalışmalardan öğretmen adaylarının tutumlarını belirleme çalışmaları bilhassa önemlidir. Çünkü öğrenim hayatları devam ettiği için olumsuz tutum geliştirdikleri bir derse karşın tutumlarını olumlu yönde değiştirecek çalışmalar yapmak daha olasıdır. Yapılan analizler sonrasında bu ölçeğin matematik öğretmen adaylarının cebire yönelik tutumlarını belirlemede güvenilir bir araç olduğu söylenebilir. Ayrıca ölçeğin matematik öğretmenlerinin cebire yönelik tutumlarının belirlenmesi için uygun bir araç olup olmadığı da yapılacak geçerlik ve güvenirlilik çalışmalarından sonra belirlenebilir.

KAYNAKÇA

- Aiken Jr, L. R. (1972). Language factors in learning mathematics. *Review of Educational Research*, 42(3), 359-385.
- Aktaş, M. C. ve Aktaş, D. Y. (2013). Geometriye yönelik güncel bir tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 7(2), 225-247.
- Akyıldız, P. ve Çınar, C. (2016). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının lineer cebir dersine yönelik tutumları ve alan dili yeterliklerinin incelenmesi. *Journal Of Turkish Educational Sciences*, 14(1), 1-22.
- Aşkar, P. (1976). Matematik dersine yönelik tutum ölçen likert tipi bir ölçeğin geliştirilmesi. *Eğitim Ve Bilim*, 11,31-36.
- Battista, M. T. (1986). The relationship of mathematics anxiety and mathematical knowledge to the learning of mathematical pedagogy by preservice elementary teachers. *School Science And Mathematics*, 86(1), 10-19.
- Baykul, Y. (2012). *İlkokulda matematik öğretimi*. Ankara: Pegem.
- Bindak, R. (2004). Geometri tutum ölçeği güvenirlilik geçerlik çalışması ve bir uygulama (Doktora tezi). Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.
- Bulut, S., Ekici, C., İşeri, A. İ. ve Helvacı, E. (2002). Geometriye yönelik bir tutum ölçeği. *Eğitim Ve Bilim*, 27(125), 3-7.

- Çapık, C. (2014). Geçerlik ve güvenirlik çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanımı. *Anadolu Hemşirelik Ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 196-205.
- Çokluk, Ö., Sekercioglu, G. ve Büyüköztürk, S. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve Lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegem A.
- Duatepe, A. ve Çilesiz, Ş. (1999). Matematik tutum ölçeği geliştirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(16), 45-52.
- Dutton, W. H. (1951). Attitudes of prospective teachers toward arithmetic. *The Elementary School Journal*, 52(2), 84-90.
- Ernest, P. (1989). The knowledge, beliefs and attitudes of the mathematics teacher: A model. *Journal Of Education For Teaching*, 1(1),13-33.
- Farooq, M. S. ve Shah, S. Z. U. (2008). Students' attitude towards mathematics. *Pakistan Economic And Social Review*, 75-83.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage.
- Fraenkel, J. R. ve Wallen, N. E. (2003). *How to design and evaluate research in education*. New York, NY: McGraw Hill.
- George, R. (2006). A cross- domain analysis of change in students' attitudes toward science and attitudes about the utility of science. *International Journal Of Science Education*, 28(6), 571-589.
- Härdle, W. ve Simar, L. (2007). *Applied multivariate statistical analysis*. Berlin: Springer.
- Harel, G. (2008). DNR perspective on mathematics curriculum and instruction, part I: Focus on proving. *ZDM*, 40(3), 487-500.
- Kan, A. ve Akbaş, A. (2005). Lise öğrencilerinin kimya dersine yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 227-237.
- Karaca, E. (2015). Öğretimde planlama ve değerlendirme dersine yönelik bir tutum ölçeği geliştirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 213-230.
- Leder, G. C. (1985). Measurement of attitude to mathematics. *For The Learning Of Mathematics*, 5(3), 18-34.
- Lew, H. C. (2004). Developing algebraic thinking in early grades: Case study of korean elementary school mathematics. *The Mathematics Educator*, 8(1), 88-106.
- Mata, M. D. L., Monteiro, V. ve Peixoto, F. (2012). Attitudes towards mathematics: Effects of individual, motivational, and social support factors. *Child Development Research*, 1-10.
- Morgan, C. T. (1961). *Introduction to psychology*. 2nd Edition, New York: McGraw-Hill.
- Nathan, M. J. ve Koedinger, K. R. (2000). An investigation of teachers' beliefs of students' algebra development. *Cognition And Instruction*, 18(2), 209-237.
- Nuhoğlu, H. (2008). The development of an attitude scale for science and technology course. *Elementary Education Online*, 7(3), 627-639.

- Oflaz, G. (2017). *Sekizinci sınıf öğrencilerinin genelleme süreçlerine ilişkin düşünme ve anlama yollarının belirlenmesi: DNR tabanlı bir öğretim deneyi* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Relich, J., Way, J. ve Martin, A. (1994). Attitudes to teaching mathematics: Further development of a measurement instrument. *Mathematics Education Research Journal*, 6(1), 56-69.
- Schofield, H. L. (1982). Sex, grade level, and the relationship between mathematics attitude and achievement in children. *The Journal Of Educational Research*, 75(5), 280-284.
- Singh, K., Granville, M. ve Dika, S. (2002). Mathematics and science achievement: effects of motivation, interest, and academic engagement. *The Journal Of Educational Research*, 95(6), 323-332.
- Suydam, M. N. ve Weaver, J. F. (1975). Research on mathematics learning. In J. N. Payne (Ed.), *Mathematics learning in early childhood: Thirty-seventh yearbook* (pp. 44-67). Reston, VA: National Council of Teachers of Mathematics.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel.
- Taylor, L. (1993). Mathematical attitude development from a Vygotskian perspective. *Mathematics Education Research Journal*, 4(3), 8-23. <https://doi.org/10.1007/BF03217243>.
- Tekbıyık, A. ve İpek, C. (2007). Sınıf öğretmeni adaylarının fen bilimlerine yönelik tutumları ve mantıksal düşünme becerileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt:IV, Sayı:I, 102-117*.
- Tezbaşaran, A. A. (2008). Likert tipi ölçek hazırlama kılavuzu (e-kitap). Erişim: http://www.academia.edu/1288035/Likert_Tipi_Ölçek_Hazırlama_Kılavuzu.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005) *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE İŞLEM GÖREN FİRMALARIN FİNANSAL PERFORMANSI: OLAY ÇALIŞMASI ÖRNEĞİ

Hüseyin TEMİZ¹

Merve ACAR²

Atıf/©: Temiz, H., ve Acar, M. (2018). Sürdürülebilirlik endeksinde işlem gören firmaların finansal performansı: olay çalışması örneği, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1971-1987. doi: 10.17218/hititsosbil.441200

Özet: Bu çalışmanın amacı BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem gören şirketlerin endekse giriş duyurusuna karşı piyasada verilen tepkinin ölçülmesidir. Bu doğrultuda çalışmanın örneklemini BIST Sürdürülebilirlik endeksinde işlem gören 44 şirket oluşturmaktadır. Endekste işlem görme haberinin hisse senedi getirisi üzerinde aşırı bir etkiye neden olup olmadığını belirlemek için olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgularda şirketlerin BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görmeye başlama duyurusunun hisse senedi getirileri üzerinde aşırı tepkiye neden olduğuna dair sınırlı kanıtlara ulaşılmıştır. Söz konusu sınırlı kanıtlar ortalama toplam aşırı getirilerde de gözlemlenmiştir. Diğer taraftan toplam varlık, hisse baş kâr, borçluluk ve Tobin Q değerlerine göre gruplandırılan şirketlerin aşırı getirileri arasında da anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik Endeksi, Olay Çalışması, BIST

Financial Performance Of Firms That Operate In Sustainability Index: Event Study Case

Citation/©: Temiz, H., and Acar, M. (2018). Financial performance of firms that operate in sustainability index: event study case, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1971-1987. doi: 10.17218/hititsosbil.441200

Abstract: The purpose of this study is to measure the market reaction to the announcement of being included in BIST Sustainability Index. In this respect, the sample of the study is composed of 44 companies that operate in the BIST Sustainability index. The event study method was used to determine whether the announcement of being listed in the index resulted in any significant influence on stock returns. According to the findings there is limited evidence that the effects of announcement of listing in BIST Sustainability Index on abnormal stock return. These limited evidence have also been observed in the cumulative abnormal returns. On the other hand, there is no statistically significant difference between abnormal returns of firms grouped by total asset, earnings per share, leverage and Tobin Q ratio.

Keywords: Sustainability Index, Event Study, BIST

1. GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin küresel rekabet içinde varlıklarını sürdürebilmeleri artık sadece finansal rakamlarının iyi olmasına bağlı olmaktan çıkmıştır. İşletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri konusunda ise sürdürülebilirlik kavramı öne atılmış ve bu doğrultuda ekonomik, sosyal ve çevresel sorumluluklar ekseninde kurumsal sürdürülebilirlik kavramı oluşmuştur.

Makale Geliş Tarihi: 5.7.2018

Makale Kabul Tarihi: 6.12.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, huseyintemiz1@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0003-0735-8884>

² Dr. Öğr. Üyesi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, merve-hun@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-5312-7935>

Sürdürülebilirlik temel anlamda; çevre bilimi sisteminin öğelerinin, ilerlemesini ve üretkenlik özelliklerini gelecek dönemlerde de sürdürebilme yeteneği olarak ifade edilebilir (Chapin ve diğerleri, 1996). Sürdürülebilirlik kavramı kurumsal düzeyde ele alındığında ise, işletmelere uzun vadeli fayda sağlamak için ekonomik, çevresel ve sosyal kavramların işletmelerin karar yapılarına uygulanması ve uyarlanması gerekliliği karşısında bunların kurumsal yönetim ilkeleri ile birlikte uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda kurumsal sürdürülebilirlik, bu hususlardan dolayı meydana gelebilecek risklerin etkin bir biçimde yönetilmesidir (Borsa İstanbul [BIST], 2015, s.2).

Kurumsal sürdürülebilirliğin farklı tanımları incelendiğinde çevre ve sosyal sürdürülebilirlik kavramlarının birleşimi olarak da tanımladığı görülmektedir. Aynı zamanda firmaların kısa vadeli olmaktan ziyade uzun vadeli kazanımlara odaklanmaları gerekliliği ifade edilmiştir (Dyllick ve Hockerts, 2002). Kavram, firmanın karlılığının yanında büyümesinin de benimsenmesi ve ekonomik büyüme, çevreyi koruma ve sosyal hakların gözetilmesi gibi ulusal düzeydeki hedefleri de kapsamaktadır (Wilson, 2003).

Tarihsel gelişimi dikkate alındığında, sürdürülebilirlik kavramının önemi özellikle 1987 yılında yayımlanan Dünya (Brundtland) Komisyonu'nun çevre ve gelişim konulu "Ortak Geleceğimiz" adlı rapor ile pekişmiş ve devamında politika ve ekonomi alanları başta olmak üzere ekonomik hayatın birçok alanında etkili olmaya başlamıştır. Daha sonra da konuyla ilgili pek çok uluslararası düzeyde komisyon çalışmaları yapılmış ve ilkeler yayınlanmıştır (Tokgöz ve Önce, 2015).

Süre gelen zaman içinde borsalarda sürdürülebilirlik endeksleri oluşturulmaya başlanmış ve belirli kriterleri sağlayan işletmeler bu endekste işlem görme hakkı kazanmıştır. Dünya çapında örnekleri olan sürdürülebilirlik endekslerinde işlem görme konusunda işletmelerin de istekli oldukları ifade edilmektedir (Orsato ve diğerleri, 2015). İşletmelerin sürdürülebilirlik endeksinde işlem görme isteğinin nedenleri hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde, şöhret/bilinirlik kazanma, fon temin etme konusunda avantaj sağlama, rekabet avantajı elde etme ve endekste yer almanın sağlayacağı bilgi paylaşımı/deneyimden faydalanma gibi nedenlerin etkili olduğu ifade edilmiştir (Cheng ve diğerleri, 2014; Christmann, 2000; King ve Lenox, 2000; Moon ve deLeon, 2007).

Bu çalışmanın amacı BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görme hakkı elde eden şirketlerin endekse giriş duyurularının hisse senedi getirisi üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda yapılan analizler şirketlerin varlık büyüklüğü, hisse başına kâr, borçluluk düzeyi ve firma değeri (Tobin Q oranıyla temsil edilmektedir) gibi karakteristiklerine göre de tekrarlanmıştır. Konu ile ilgili yapılan çalışmalara ek olarak bu çalışma ile kurulduğu tarihten bu yana her yıl artan sayısı dikkate alındığında Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görmeye başlayan güncel şirketlerin de çalışmaya konu edilmesi ve daha önceki çalışma bulguları ile kıyaslanma yapma imkanı sağlanmaktadır. Ayrıca şirketler belirli karakteristiklerine göre de gruplandırılarak elde edilen bulgular farklı açılardan değerlendirilmiştir.

Belirlenen amacı doğrultusunda bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sürdürülebilirlik endeksinin tarihsel gelişimi ve Türkiye açısından değerlendirilmesi yapılmaktadır. İkinci bölümde konuyla ilgili literatür incelemesine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışma kapsamında kullanılan veriler, yöntem, hipotezler ve elde edilen bulgular sunulmuştur. Dördüncü ve son bölümde ise elde edilen bulgular yorumlanarak öneriler sunulmuştur.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİ

Sürdürülebilirlik Endeksi yatırımcılara sosyal ve çevresel sorumluluklara bağlılık gösterdikleri belirlenen şirketlerden oluşan teorik bir portföyün sunumu olarak ifade edilebilir (Orsato ve diğerleri, 2015). Yatırımcılara araştırmalar yapan “KLD Research&Analytics” kuruluşu tarafından 1990 yılında hesaplanan Domini400 Sosyal Endeksi sürdürülebilirlik ile ilgili ilk endeks olma özelliğini taşımaktadır. Ancak sürdürülebilirlik endeksinin yatırımcılar ve kuruluşlar tarafından ilgi görmesi ve önem kazanması 1999 yılında kurulan Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi'nin başarısının fark edilmesiyle gerçekleşmiştir (Sancar, 2013). Dow Jones'a göre kurumsal sürdürülebilirlik uzun dönemde hisse kazancı elde edilecek şekilde, fırsatları iyi kullanarak ekonomik, çevresel ve sosyal performansın sağlanması olarak ifade edilmektedir. Bu endekste finansal performans ve muhasebe göstergeleri ölçülmektedir. Endeks ayrıca 2010 yılında yayınlanan Değerlendiricileri Değerlendir'de (RtR) sürdürülebilirlik alanında en çok güvenilen endeks olarak belirlenmiştir. Sürdürülebilirlik bazında dünya genelinde oluşturulan endeksler hakkında bazı bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur (Tokgöz ve Önce, 2015).

Tablo 1. Gelişmiş Ülkelerde Sürdürülebilirlik Endeksleri

Endeks	Yıl	Açıklama
FTSE4Good Endeksi	1995	Londra, işletmelerde çevresel sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi, paydaşlarla iletişimin geliştirilebilmesi, insan haklarının desteklenmesi gibi konularda çalışmalar yapılan endekstir.
Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative)	1997	Ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlardan oluşan üçlü sosyal sorumluluk kavramı bütün olarak ele alınmış, kapsamlı bir çerçevede kılavuzlar oluşturulmuş ve yayınlanmıştır. Dünyada en kabul görmüş inisiyatiftir. İlk olarak 2000 yılında daha sonra sırasıyla 2002, 2006 ve 2013 yılında bugün halen geçerli olan G4 Sürdürülebilirlik Raporlama Kılavuzları yayınlanmıştır.
Dow Jones Sürdürülebilirlik Endeksi (DJSI).	1999	Yatırımcılara ve analistlere, kuruluşları sürdürülebilir performans göstergelerine göre değerleyebilmeleri amacı ile kurulmuştur.
Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi.	2005	Dünya Ekonomik Forumu Geleceğin Küresel Liderleri Çalışma Grubu, Colombia Üniversitesi Yerbilimi Bilgi Merkezi ve Yale Üniversitesi Çevre Hukuku ve Politikası Merkezinin ortak çalışmaları ile oluşturulmuştur. Dünya ülkeleri için ülkelerin çevresel performans göstergelerini ve ilerlemelerini izlemeyi hedefleyen endeks olarak geliştirilmiştir. Çevrenin korunması ve çevresel risklere karşı kurumsal ve toplumsal olarak uluslararası iş birliği içerisinde mücadele edilmesi amaçlanmaktadır.

Endeks, gelişmekte olan ülkelerde de sürdürülebilir şirketleri gösterirken bu şirketlerin gelişimini de hızlandırmakta ve endekste işlem görmek isteyen şirketlerin de gerekli uygulamaları yapmalarını teşvik etmektedir. Ayrıca endeks, varlık sahiplerinin bu alandaki yatırım ilgilerini

artırarak piyasanın gelişmesine de katkı sunmaktadır (Vives ve Wadhwa, 2012). Gelişmekte olan ülkelerdeki sürdürülebilirlik endeksleri ile ilgili bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur (Sancar, 2013).

Tablo 2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Sürdürülebilirlik Endeksleri

Ülke	Borsa	Endeks	Yıl
Güney Afrika	Johannesburg	JSE SRI Index	2004
Brezilya	BM&FBOVESPA	Corporate Sustainability Index	2005
Çin	Şangay Borsası	SSE SRI Index	2009
Endonezya	Endonezya Borsası	SRI-KEHATI Index	2009
Kore	Kore Borsası	Korean SRI Index	2009
Mısır	Mısır Borsası	S&P EGX ESG Index	2010
Türkiye	Borsa İstanbul	BIST Sustainability Index	2014

Türkiye’de Borsa İstanbul, Türk İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği (SKD) iş birliğiyle Sürdürülebilirlik Endeksi Projesi başlatılmıştır. Endeksin kurulmasıyla sürdürülebilirlik bilgisinin artırılması ve uygulamaların yaygınlaşması hedeflenmektedir. Şirketler açısından sürdürülebilirlik endeksi, yeni bir piyasa ile performans ölçümü sağlamakta, hesap verilebilirliği, şeffaflık ve sürdürülebilirlik konularında riskleri öngörme ve bu riskleri önleyebilme stratejileri geliştirebilmelerini sağlamaktadır. Endekse kaydolun şirketler küresel pazarlara daha kolay erişebilmekte ve yabancı sermayedarların katılımına erişme imkânı bularak daha kolay ve ucuz sermaye kaynaklarına ulaşabilmektedirler (Sancar,2013).

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi, Borsa İstanbul’da işlem gören ve kurumsal sürdürülebilirlik performansları üst seviyede olan şirketlerin yer aldığı, bu sayede özellikle Türkiye’de borsada işlem gören şirketler arasında bilgi ve uygulamaların artırılması hedefiyle 4 Kasım 2014 tarihinde XUSRD koduyla fiyat ve getiri olarak hesaplanmaya başlanmıştır. Endeksin hesaplanması amacıyla BIST ile Uluslararası Ethical Investment Research Services Limited (EIRIS) şirketi arasında 2013 yılında iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Endeks, yerel ve küresel anlamda şirketlerin kurumsal performanslarının değerlendirilmesine imkan sağlamaktadır. Endeks sayesinde şirketler, kurumsal sürdürülebilirlik hedefiyle şeffaflık ve hesap verilebilirliklerini daha iyi seviyelere taşıyabilmekte, sürdürülebilirliğe ilişkin risklerin yönetiminde kendilerini geliştirebilmektedirler.

EIRIS, Londra merkezli bağımsız bir kuruluş olup otuz yılı aşkın süredir aralında Johannesburg Borsası ve Meksika Borsası’nın da bulunduğu çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim alanlarında uzmanlaşmış küresel ölçekte büyük varlık sahiplerine, yöneticilere ve endeks hesaplayıcılarına hizmet vermektedir. EIRIS, Borsa İstanbul şirketlerini sadece kamuya açık bilgileri kullanarak uluslararası sürdürülebilirlik değerlendirme kriterlerine göre değerlemeye tabi tutmaktadır. Değerleme süreci üç aşamadan oluşmaktadır. Bunlar:

- EIRIS, 30 Haziran itibariyle şirketlerin kamuya açık bilgilerinden yola çıkarak çevre, biyolojik çeşitlilik, iklim değişikliği, sağlık ve güvenlik, insan hakları, yönetim kurulu yapısı, rüşvetle mücadele alanlarında faaliyetlerini inceleyerek söz konusu şirketlere bildiri sunmaktadır. Şirketlerin yıllık mali raporları, internet sitelerinde açıklanan bilgiler, sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk raporları, CDP (Karbon Saydamlık Projesi) raporları gibi üçüncü şahıslar tarafından hazırlanıp yayınlanan bilgiler kamuya açık bilgiler olarak değerlendirilmektedir.

- Şirketler EIRIS tarafından sunulan bildirimle ilişkin bilgileri inceleyerek gerekli ise düzeltme ve yorum yapıldıktan sonra kamuya açıklanma zamanını belirterek tekrar EIRIS'e geri bildirimde bulunmaktadırlar.
- Son aşamada, EIRIS endeks seçim kriterlerine göre şirketlerden geri gelen bildirimleri inceleyerek sürdürülebilirlik endeksinde işlem görecektir şirketlerin listesini BIST'e bildirmektedir.

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin firma ve sermaye piyasasına ciddi katkı sunacağı değerlendirilmektedir. Söz konusu endeks, kurumsal risk ve fırsatları etkin yönetebilen şirketlere rekabet avantajı sağlayacaktır. Ayrıca yeni yatırım araçlarına da bir temel oluşturacaktır. Şirketlerin, doğal ve ekonomik açıdan Türkiye ve dünya için önemli olan sürdürülebilirliğe ilişkin konulara nasıl yaklaştıklarının ortaya konulmasının yanında şirketlerin faaliyet ve kararlarının bağımsız bir şekilde değerlendirilmesine yardımcı olacaktır. Bu sürecin ardından, endekste işlem görmeye başlayan şirketlerin kamuoyu ve yatırımcılar nezdinde bilinirlikleri ve itibarları artacak ve daha çok yatırımcı tarafından tercih edilebilir olacaklardır. Sürdürülebilirlik Endeksi, varlık yöneticileri için sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı fonlar, borsa yatırım fonları ve yapılandırılmış ürünler gibi çeşitli yeni finansal ürünlerin ihraç edilmesinde bir gösterge olacaktır (BIST, 2014, s.45). Bu kapsamda değerlemeye tabi tutulan şirketler BIST 50 Endeksi'nde yer almaktadırlar. EIRIS tarafından "Değerlemeye Tabi Tutulacak Şirketler Listesi", her yıl Aralık ayında güncellenerek Borsa İstanbul tarafından ilan edilmekte ve takip eden yılın Ocak-Mart döneminde BIST 50 Endeksi'nde yer almaktadır.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kurumsal sürdürülebilirliğe ilişkin literatür incelendiğinde yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları ve kurumsal sürdürülebilirliğin firma performansı ile ilişkisine odaklandığı gözlemlenmektedir. Söz konusu sürdürülebilirlik endekslerinin diğer endekslere kıyasla daha çok yeni oluşumlar olması, endekse dahil edilmenin ya da ayrılmanın, hisse senedi fiyat değişimi üzerinde bir etkisinin olup olmadığı, yatırımcılar tarafından fiyatlandırılıp fiyatlandırılmadığı konusunun şu an için yeni bir çalışma alanı olduğu gerçeğini pekiştirmektedir. Bu nedenle bahsi geçen konularda çok fazla çalışma bulunmamaktadır.

McGuire ve diğerleri, (1988) tarafından, 1977-1984 dönemi için Fortune Magazine tarafından oluşturulan kurumsal itibar derecelendirme verileri kullanılarak yapılan çalışmada 133 şirket verisi kullanılarak, firmaların hisse senedi piyasa getirileri ve finansal performansları ile kurumsal sosyal sorumluluk algıları arasında bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında firmalar açısından riskin azaltılmasında sosyal sorumluluk uygulamalarının ciddi faydalar sunduğu ifade edilmiştir.

Lopez ve diğerleri, (2007) kurumsal sürdürülebilirlik ile finansal performans arasındaki ilişkiyi ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan ele almışlardır. 1998-2004 dönemi için DJSI'da işlem gören 55 şirket üzerinde yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları ile vergi öncesi kâr arasında anlamlı bir ilişki bulunmakla birlikte bu ilişkinin yönü negatiftir. Elde edilen negatif ilişkinin nedeni olarak ise işletmelerin sosyal sorumluluk gerektiren uygulamalarının önemli bir maliyet unsuru olması ve finansal açıdan bu harcamaların onları en azından kısa vadede dezavantajlı konuma düşürmesi öne sürülmüştür. Ayrıca araştırmacılar bu negatif ilişkinin pozitif dönüşümüne dönmediği ile ilgili olarak benzer çalışmaların daha uzun bir zaman diliminde oluşturulabileceği önerisinde bulunmuşlardır.

Lo ve Sheu (2007), ABD’de işlem gören 349 şirketin yer aldığı örneklem üzerinden sürdürülebilirlik ve firma değeri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Elde edilen bulgular söz konusu iki değişken arasında anlamlı pozitif ilişkilerin olduğunu göstermiştir. Rossi (2009) ise benzer bir sonucu 2005-2007 dönemi için incelediği Brezilya’da faaliyet gösteren ve Bovespa Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem gören 241 şirket için elde etmiştir.

Ameer ve Othman (2012) 2008 yılı için “Global Sustainability Research Alliance” tarafından sürdürülebilirlik kapsamında sıralanan en iyi 100 global şirketin 2006-2010 dönemi için finansal veri ve faaliyet raporlarını incelemişlerdir. Kurumsal sürdürülebilirliğin daha iyi finansal performansa neden olup olmadığının test edildiği çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, sürdürülebilirlik açısından öne çıkan şirketlerin diğerlerine kıyasla daha yüksek satış gelişimi, daha yüksek varlık karlılığı, vergi öncesi kâr ve faaliyetlerden sağlanan nakit akışı bakımından daha yüksek performansa sahip oldukları raporlanmıştır.

Reddy ve Gordon (2010) olay çalışması yöntemini kullandıkları çalışmalarında 31 günlük olay çerçevesinde Yeni Zelanda Borsasında işlem gören 17 ve Avustralya Borsasında işlem gören 51 şirketi analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının bir göstergesi olarak sürdürülebilirlik endeksinde işlem görmenin şirketlerin pozitif anormal getirilere sahip olmasına neden olduğu raporlanmıştır.

Diğer taraftan sürdürülebilirlik uygulamalarına piyasa tarafından verilen tepkileri kamuya yapılan açıklamalar açısından ele alan olay çalışmaları da mevcuttur. Örnek vermek gerekirse; Blacconiere ve Northcut (1997) Amerika’da kimya sektöründe faaliyet gösteren 72 şirketin çevresel sürdürülebilirliğe ilişkin kamuya yaptıkları açıklamalar çerçevesinde bir olay çalışması tasarlamışlardır. Benzer şekilde Freedman ve Patten (2004) de yine Amerika’da farklı sektörlerde faaliyet gösteren 112 şirketin çevresel açıklamalarına piyasanın nasıl tepki verdiğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmaların sonuçları birbirine oldukça benzer olmakla birlikte, her iki çalışma da piyasanın çevresel açıklamaları negatif fiyatlandırdığını raporlamıştır. Diğer taraftan Klassen ve McLaughlin (1996) ile Lorraine ve diğerleri, (2004) ise şirketlerin kurumsal sürdürülebilirlik ile ilgili kamuya yaptıkları açıklamaların piyasa katılımcıları tarafından pozitif fiyatlandırıldığına ilişkin sonuçlar elde etmişlerdir. Ayrıca Lorraine ve diğerleri, (2004) piyasanın olaydan (sürdürülebilirliğe ilişkin kamuyu aydınlatma) 1 hafta sonra olaya teki verdiğini de belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu gecikmeli etkinin ardında dikkate alınmayan başka faktörlerin de etkisi olabileceği göz önünde tutulmalıdır.

Curran ve Moran (2007), 1999-2002 arasında İngiltere’de faaliyet gösteren ve FTSE4Good UK sürdürülebilirlik endeksinde işlem gören 54 şirketin kurumsal sürdürülebilirlik endeksinde alınmanın ve endekse dahil edilme ve çıkarılma duyurularının hisse senedi fiyat değişimi üzerinde bir etkisinin olup olmadığını incelemişlerdir. Sonuçlara göre, endekse dahil edilme ya da çıkarılma duyurusunun hisse senedi fiyat değişimi üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Consolandi ve diğerleri, (2009) ise 2002-2006 dönemi için Dow Jones Sürdürülebilirlik Stoxx Endeksi’ne alınan Avrupa şirketleri için bir olay çalışması yapmışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre endekse giren şirketlerde (113 gözlem) pozitif aşırı getiri, sürdürülebilirlik endeksinden çıkarılan şirketlerde (95 gözlem) ise negatif aşırı getiri raporlanmıştır.

Cheung (2011) ise 2002-2008 dönemi için Dow Jones Global Sürdürülebilirlik Endeksi’ne alınan veya çıkarılan Amerikan hisse senetlerinden oluşturulan bir örneklem üzerinden, endekse giriş ve çıkış olaylarının hisse senedi getirisi, risk ve likidite açısından etkilerini incelemiştir. Raporlanan sonuçlara göre, endekste işlem görme olayının tek başına ilgili şirketin hisse senedi

getirisi ve risk üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığı gözlemlenmiştir. Ancak endekste işlem gören şirketlerin değiştiği olay gününde, endekste işlem gören (endeksten çıkarılan) şirket hisse senedi fiyatlarında anlamlı ama kısa süreli bir artış (azalış) raporlanmıştır. Ayrıca likidite durumunun da duyuru günü sonrasında bozulduğu ve endekste işlem gören şirketlerin değiştiği günün sonuna doğru anlamlı olarak güçlendiği görülmüştür.

Lourenco ve diğerleri, (2012) Kanada ve ABD'den şirketlerin oluşturduğu bir örnekleme 2007-2010 dönemi için DJSI'da işlem gören ve görmeyen şirketler olarak iki grupta incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre piyasa katılımcılarının sürdürülebilirlik endeksinde işlem gören şirketleri pozitif fiyatlandırdıkları tespit edilmiştir.

Türkiye'de kurumsal sürdürülebilirlik konusunda yapılan çalışmaların ise çoğunlukla kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları ve şirketlerin finansal performansı ilişkisine yönelik olduğu görülmektedir. Aras ve diğerleri, (2010) bu çalışmalara verilebilecek bir örnek olmakla birlikte, yapılan incelemeler sonucu elde edilen bulgulara göre kurumsal sosyal sorumluluk ile finansal performans arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır. Sosyal sorumluluk uygulamalarının ise firma büyüklüğü ile doğru orantılı bir şekilde değiştiği ifade edilmiştir.

Dinçer (2011) İMKB'de işlem gören ve imalat sanayii sektöründe faaliyet gösteren 92 şirketin sürdürülebilirlik raporları ile finansal verilerini analiz etmiştir. Elde ettiği sonuçlara göre yatırımcılar şirketlerin sadece finansal performansları ile ilgilenmekte, şirketlerin sürdürülebilirlik stratejileri ve kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları ise yatırım davranışlarını etkilememektedir.

Fettahoğlu (2013), hisse senetleri İMKB'de işlem gören ve 2009-2011 yılları arasında sürdürülebilirlik raporu yayınlamış 16 şirketi analiz etmiş ve işletmelerin sosyal sorumluluğu ile finansal performansı arasında bir ilişki olup olmadığı hipotezini test etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre kaldıraç oranı ve varlık devir hızı oranı ile sosyal sorumluluk bileşenleri arasında anlamlı pozitif ilişki raporlanmıştır. Benzer şekilde Alparslan ve Aygün (2013) de 2009-2010 döneminde İMKB'ye kayıtlı 117 şirketi kapsayan çalışmalarında, kurumsal sosyal sorumluluk ile firma performansı göstergeleri arasında pozitif bir ilişki gözlemlemiştir.

Taşdemir ve Taç (2017) BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde bulunan 35 şirketin 2011-2016 yılları arasında sürdürülebilirlik raporları ve faaliyet raporları açıklamalarının bağımsız değişken ve işletmelerin 2011-2016 yılları arasındaki finansal raporlarının bağımlı değişken olarak belirlendiği bir çalışma raporlamışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre karlılık oranları bazında paydaş, sürdürülebilirlik ve toplum katsayıları negatif bulunmuştur. Bu da ilgili değişkenlerin karlılığı olumsuz yönde etkilediği anlamına gelmektedir. Müşteri, risk yönetimi, yenilik, çevre ve çalışan katsayıları ise pozitif bulunmuştur. Bu sonuç ise ilgili değişkenlerin karlılığı olumlu yönde etkilediği anlamına gelmektedir. Özetle, araştırmacılar işletmelerin sürdürülebilirlik raporları kapsamında yapmış oldukları açıklamaların finansal performanslarını pozitif yönde etkilediği yönünde bulgulara ulaşmışlardır.

Ancak, uluslararası literatürde olduğu gibi ülkemizde yapılan bazı çalışmalarda da kurumsal sürdürülebilirlik (veya sosyal sorumluluk) ile firma performansı arasında negatif ilişki tespit edilmiş ya da anlamlı bir ilişkiye ulaşılmamıştır.

Başar (2014), 2010-2012 yılları arasında BİST Kimya, Petrol, Plastik Endeksinde yer alan firmaları analiz etmiş ve firmaların sosyal sorumluluk açıklamaları ile hisse başına kazanç tutarları arasında negatif yönlü bir ilişki raporlamıştır. Söz konusu negatif ilişkinin nedeni olarak ise, sosyal sorumluluk faaliyetlerinden dolayı firmaların çeşitli maliyetlere katlanması ve bu

maliyetlerin de söz konusu firmaları diğerlerine göre ekonomik açıdan dezavantajlı konuma getirmesi olduğu öne sürülmüştür.

Özçelik ve diğerleri, (2014), 2010-2012 yılları için BIST 100'de işlem gören 81 şirketi analiz etmiş ve kurumsal sosyal sorumluluk ile finansal performans arasında herhangi bir anlamlı ilişkiye ulaşmamışlardır.

Çıtak ve Ersoy (2016) BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan ve almayan 15 şirket kıyaslanarak finansal performansları arasında farklılık olup olmadığını ve endekse giriş duyurusunun hisse senedi getirisi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre endekste yer alan ve almayan şirketlerin hisse senedi getirilerinde bir farklılık tespit edilmemiş, ancak endekste yer alan şirketlerin PD/DD oranlarının diğer şirketlere göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca endekste işlem görme duyurusunun yalnızca kısa dönemde (olay sonrası ilk üç günde) pozitif aşırı getiri sağladığı yönünde kanıtlar elde edilmiştir.

Altınay ve diğerleri, (2017) çalışmasında ise dört bankanın endekse giriş öncesi ve sonrasındaki hisse senedi fiyatları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre inceleme döneminde hisse senedi fiyatlarında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür.

4. VERİ, YÖNTEM VE BULGULAR

4.1. Veri

Bu çalışmanın amacı BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan şirketlerin endekse giriş duyurularına hisse senedi piyasasının verdiği tepkiyi ölçmektir. Bu doğrultuda çalışmanın örneklemini BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan şirketler oluşturmaktadır. Söz konusu şirket sayısı 44 olup bu şirketler 2014 yılından 2017 yılına kadar endekse dahil olan şirketlerdir. Çalışmada incelenen şirketlere ait 2009-2017 yıllarını kapsayan veriler kullanılmıştır. Bu veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu ve Datastream veri tabanlarından elde edilmiştir. Örneklem şirketlerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Ortanca	En Yüksek	En Düşük	Std. Sapma	Gözlem Sayısı
Toplam						
Varlıklar (ln)	16,00	15,64	19,43	12,70	1,70	44
Kaldıraç	32,20	29,45	82,71	3,51	17,13	44
Hisse Başı Kâr	0,89	0,61	5,21	0,00	1,10	44
Tobin Q	1,09	0,97	4,38	0,25	0,73	44

Tablo 3'de raporlanan tanımlayıcı istatistiklere göre şirketlerin toplam varlıklarının doğal logaritma ortalamalarının 16 olduğu görülmektedir. Şirketlerin ortalama borçluluk oranı ise %32 düzeyindedir. Ortalama hisse başına kâr tutarı 0,89 iken yatırım fırsatlarının ve firma değerinin bir göstergesi olarak dikkate alınan Tobin Q ortalamasının 1,09 olduğu görülmektedir.

4.2. Hipotezler

Çalışmada temel olarak cevap aranan soru; şirketlerin BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görmeye başlamasına ilişkin duyurusuna yatırımcıların anlamlı bir tepki verip vermedikleridir. Söz konusu araştırma sorusu doğrultusunda kurulan hipotez aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir;

H10 = Şirketlerin BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görmeye başlayacağı duyurusunun şirket hisse senedi getirileri üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

H1_A = Şirketlerin BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görmeye başlayacağı duyurusunun şirket hisse senedi getirileri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Söz konusu temel soru ve hipotezle temellenen diğer alt sorular firma karakteristiklerine göre belirlenmiştir. Bu sorular aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

- Varlık büyüklüklerine göre gruplandırılan şirketlere ait yatırımcı tepkisi birbirinden farklılaşmakta mıdır?
- Borçluluk düzeyine göre gruplandırılan şirketlere yatırımcıların tepkisi farklılaşmakta mıdır?
- Hisse başı kazanç değerine göre gruplandırılan şirketlere yatırımcıların tepkisi farklılaşmakta mıdır?
- Tobin Q değerine göre gruplandırılan şirketlere yatırımcıların tepkisi farklılaşmakta mıdır?

Endekste yer alan şirket sayısının 44 olması söz konusu şirketlerin gruplandırılarak da incelemeler yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu sayede detaylı çıkarımlar yapılabilecek, temel araştırma sorusu hakkında elde edilen bulgular yeniden değerlendirilebilecektir. Şirketlerin gruplandırılmasında kullanılan karakteristikler literatürde yapılan çalışmalarda kullanılan yaklaşımlara dayanmaktadır (Basu, 1983; Chan, 2003; Daniel ve Titman, 1997; Freeman, 1987; Pearce ve Roley, 1988). Kurulan diğer hipotezler aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir;

H2₀ = Varlık büyüklüklerine göre iki gruba ayrılan şirketlerin hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir fark yoktur.

H2_A = Varlık büyüklüklerine göre iki gruba ayrılan şirketlerin hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir fark vardır.

H3₀ = Hisse başına kâr tutarlarına göre iki gruba ayrılan şirketlerin hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir fark yoktur.

H3_A = Hisse başına kâr tutarlarına göre iki gruba ayrılan şirketlerin hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir fark vardır.

H4₀ = Borçluluk düzeylerine göre iki gruba ayrılan şirketlerin hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir fark yoktur.

H4_A = Borçluluk düzeylerine göre iki gruba ayrılan şirketlerin hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir fark vardır.

H5₀ = Tobin Q değerlerine göre iki gruba ayrılan şirketlerin hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir fark yoktur.

H5_A = Tobin Q değerlerine göre iki gruba ayrılan şirketlerin hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir fark vardır.

Kümülatif aşırı getirilerin test edilmesinde ise aşağıdaki hipotez kurulmuştur;

H6₀ = Kümülatif aşırı getiri ortalaması 0'dan farklı değildir.

H6_A = Kümülatif aşırı getiri ortalaması 0'dan farklıdır.

4.3. Yöntem

Çalışmada test edilecek hipotezlere uygun olarak olay çalışması (event study) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem herhangi bir durum ya da olayın etkilerini incelemek amacıyla

literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır (Brown ve Warner, 1985; Chan, 2003). Çalışmada şirketlerin BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görmeye başlayacağı duyurusunun tarihi her bir şirket için olay günü olarak belirlenmiştir. Daha sonra belirlenen olay günü öncesi ve sonrasındaki 10 günlük zaman diliminde kıyas endeks getirisini aşan getiri (abnormal return – aşırı getiri -AR) oluşup oluşmadığı incelenmiştir.

Olay çalışmasının geçmişi Dolley (1933) çalışmasına uzanmaktadır. Bu çalışmada hisse bölünmesinin fiyatlar üzerindeki etkileri olay çalışması yöntemi ile incelenmiştir. Olay çalışması belirli bir sıralama dahilinde yapılan hesaplamalardan ve testlerden oluşmaktadır. Olay çalışmasında incelenecek olay belirlendikten sonra olayın etkilediği düşünülen şirket hisselerine ait aşırı getiriler hesaplanır. Öncelikle şirket hisse senetleri ve kıyas endeks için getiri hesaplaması yapılmalıdır. Kıyas endeks (piyasa getirisi) olarak çalışmada endeks şirketleri kapsadığı ve Türkiye için kıyas endeks olarak kabul edildiği için BIST 100 endeks kullanılmıştır. Şirketlerin ve endeks getirisinin hesaplanmasında kullanılan formül aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir;

$$R_{it} = \ln\left(\frac{P_{it}}{P_{it-1}}\right) - 1 \quad (1)$$

P_{it} i şirketinin t günündeki hisse senedi fiyatını ifade etmektedir. Kıyas endeks getirilerinin hesaplanması için de aynı formül kullanılmıştır. Bu aşamadan sonra aşırı getirilerin hesaplanmasında ihtiyaç duyulan kesim ve eğim değerleri hesaplanmıştır. Aşırı getirilerin hesaplanmasında geçmiş beş yılın günlük verilerinin kullanıldığı pazar modeli (market model) kullanılmıştır. Söz konusu model aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir;

$$R_{it} = \alpha_i + \beta_i R_{mt} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Model temel olarak i şirketinin hisse senedi getirisindeki değişimin hangi ölçüde endeks getirileriyle açıklandığını ortaya koymaktadır. Bu kapsamda R_{mt} değişkeni BIST 100 endeksi günlük getirilerini ifade etmektedir. Modelden elde edilen α ve β (kesim ve eğim) değerleri kullanılarak şirketlerin günlük aşırı getirileri hesaplanabilir. Bu aşamada kullanılan formül ise aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir;

$$AR_{it} = R_{it} - (b_0 + b_1 R_{mt}) \quad (3)$$

Şirketlerin olay penceresinde gerçekleşen AR değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının test edilmesinde kullanılan formül aşağıdaki şekildedir;

$$t = AR_{it} / \sigma_{\bar{y}} \quad (4)$$

Formülde yer alan $\sigma_{\bar{y}}$ i şirketine ait pazar modelinden elde edilen standart sapmayı ifade etmektedir. Yapılan hesaplamalar sonucu elde edilen aşırı getiri değerlerinden yola çıkarak ortalama aşırı getiri (AAR) değerleri hesaplanabilir. Bu aşamada ise aşağıdaki formül kullanılmıştır;

$$AAR = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N AR_{i,t} \quad (5)$$

Elde edilen AAR değerlerinden yola çıkarak olay penceresi içinde belirlenen aralıklarda toplam getiriyi ifade eden kümülatif aşırı getiriler (CAR) ve ortalama kümülatif aşırı getiriler (CAAR) hesaplanabilir. Bu aşamada ise aşağıdaki formül kullanılmıştır;

$$CAR_{it:t+K} = \sum_K AR_{it+K} \quad (6)$$

$$CAAR = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CAR_i \quad (7)$$

Hesaplanan aşırı getiri serilerinin parametrik ve parametrik olmayan sınamalarının yapılması amacıyla da t testi ve Wilcoxon Sıralı İşaret testleri kullanılmıştır. Bu sayede elde edilen veriler

hem parametrik hem de parametrik olmayan fark testleriyle incelenerek kullanılan yöntem sonucunda ortaya çıkabilecek yanlış sonuçlar önlenmiş olacaktır.

4.4. Bulgular

Çalışma kapsamında her bir şirket için hesaplanan aşırı getirilerden (AR) yola çıkılarak hesaplanan ortalama aşırı getirilere (AAR) ait t test ve Wilcoxon Sıralı İşaret Test bulguları Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4'de raporlanan bulgular incelendiğinde her iki test bulgularının birbiriyle büyük ölçüde benzer olduğu görülmektedir. Olay günü ortalama getirilerin binde 4 düzeyinde negatif yönlü istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Olay sonrası pencere dikkate alındığında ise üç günde (t_2 , t_5 , t_9) istatistiksel olarak anlamlı aşırı getirilerin oluştuğu görülürken bu aşırı getirilerin ikisinin negatif olması dikkat çekmektedir. Şirketlerin BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görmeye başlama duyurusu pazar açısından olumlu haber olmakla birlikte bu dönemde pozitif yönlü bir getiri hareketi beklenmektedir. Ancak söz konusu dönemde ve olay sonrasında (t_9 dışında) anlamlı aşırı getirilerin sayıca azlığı ve negatif oluşu duyurunun piyasada belirgin bir etkisinin olmadığı şeklinde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda elde edilen bulguların büyük ölçüde test edilen H_{10} hipotezini desteklediği, H_{1A} hipotezi için de sınırlı kanıtlar bulunduğu görülmüştür.

Tablo 4. Ortalama Aşırı Getiri (AAR) Bulguları

	AAR (tstat)	AAR (Wilcoxon)
t_10	0,002	0,002
t_9	0,002	0,002
t_8	-0,003	-0,003
t_7	0,001	0,001
t_6	0,004**	0,004*
t_5	-0,004**	-0,004**
t_4	0,000	0,000
t_3	-0,002	-0,002
t_2	-0,002	-0,002
t_1	0,006	0,006*
t0	-0,004*	-0,004**
t1	-0,001	-0,001
t2	0,004*	0,004*
t3	0,001	0,001
t4	0,001	0,001
t5	-0,004*	-0,004*
t6	0,001	0,001
t7	0,002	0,002
t8	-0,001	-0,001
t9	0,005**	0,005**
t10	-0,004	-0,004

*, ** sırasıyla %10 ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçları ifade etmektedir.

Genel bulguların ardından çalışmada şirketler varlık büyüklüklerine, hisse başı kâr düzeylerine, borçluluk oranlarına ve Tobin Q değerlerine göre ortanca değerleri dikkate alınarak iki gruba

ayrılarak analizler tekrarlanmıştır. Buradaki amaç inceleme grubunda yer alan firmaların söz konusu karakteristiklerine göre elde edilen bulgularda farklılaşmalar olup olmadığının değerlendirilmesidir. Elde edilen bulgular Tablo 5’de raporlanmıştır.

Tablo 5’in birinci sütununda olay penceresi yer almaktadır. İkinci sütununda varlık büyüklüklerine göre medyan değer üzerinde kalan şirketlere ait AAR değerleri yer alırken üçüncü sütunda da varlık büyüklükleri medyan değer altında kalan şirketlerin AAR değerleri raporlanmıştır. Diğer sütunlarda da sırasıyla hisse başı kâr (HBK), borçluluk ve Tobin Q değerlerine göre gruplandırılan şirket bulguları sunulmuştur. Elde edilen bulgulara göre herhangi bir dönemde aşırı getirinin oluşmadığı görülmektedir. Diğer taraftan yapılan gruplamalar sonucu oluşan seriler arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Elde edilen bulgulardan yola çıkarak varlık büyüklükleri, hisse başı kâr tutarları, borçluluk oranları ve Tobin Q değerlerine göre gruplandırılan şirketlere ait hisse senedi fiyatlarının BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görmeye başlama duyurularına verdikleri tepkilerin birbirinden farklı olmadığı ifade edilebilir. Söz konusu bulgulara göre çalışmada test edilen H₂₀, H₃₀, H₄₀ ve H₅₀ hipotezleri reddedilmemiş, aynı hipotezlerin alternatifleri ise reddedilmiştir.

Tablo 5. Gruplandırılan Şirketlerin Ortalama Aşırı Getiri Bulguları

	Varlık (b)	Varlık (s)	(HBK,h)	(HBK,l)	(Borç, l)	(Borç, h)	(Tobinq, h)	(Tobinq, l)
t_10	0,001	0,004	0,003	0,002	0,001	0,003	0,008	-0,004
t_9	0,008	-0,003	-0,002	0,007	0,006	-0,001	-0,006	0,011
t_8	-0,004	-0,001	0,000	-0,005	-0,002	-0,002	-0,002	-0,003
t_7	-0,001	0,003	0,002	0,001	0,003	-0,001	0,000	0,002
t_6	0,004	0,004	0,006	0,003	0,006	0,002	0,003	0,006
t_5	0,000	-0,007	-0,005	-0,002	-0,003	-0,003	-0,005	-0,002
t_4	-0,001	0,002	0,004	-0,003	-0,001	0,002	0,001	0,000
t_3	-0,002	-0,002	-0,001	-0,003	-0,002	-0,001	0,001	-0,005
t_2	0,000	-0,003	-0,002	-0,001	-0,003	0,000	-0,006	0,002
t_1	0,007	0,006	-0,001	0,013	0,010	0,002	0,003	0,009
t0	-0,006	-0,001	-0,003	-0,004	-0,004	-0,002	-0,002	-0,005
t1	-0,001	-0,002	-0,001	-0,002	0,000	-0,003	-0,003	0,000
t2	0,005	0,004	0,009	-0,001	-0,002	0,010	0,011	-0,003
t3	0,001	0,000	0,004	-0,003	-0,001	0,002	-0,002	0,003
t4	0,001	0,001	0,000	0,003	-0,002	0,005	0,002	0,001
t5	-0,002	-0,007	0,000	-0,009	-0,006	-0,001	-0,002	-0,006
t6	0,001	0,001	0,001	0,001	0,004	-0,001	-0,003	0,005
t7	-0,001	0,004	0,005	-0,001	-0,003	0,006	0,006	-0,003
t8	-0,001	-0,002	-0,003	0,000	0,001	-0,004	0,001	-0,004
t9	0,006	0,004	0,001	0,008	0,006	0,003	0,001	0,009
t10	-0,001	-0,006	-0,001	-0,006	-0,005	-0,001	0,000	-0,007
Grup Farkları	Yok		Yok		Yok		Yok	

Çalışmada olay penceresi günlük getiri hareketleri kapsamında incelendikten sonra, olay penceresinde belirli dönemler dahilinde toplam aşırı getiriler de incelenmiştir. Buradaki amaç tek

başına istatistiksel olarak anlamlı olmayan getiri hareketlerinin birbirini takip eden günlerde de devam ederek anlamlı bir getiri toplamına ulaşmış olma ihtimalinin açığa çıkarılmasıdır. Bu amaçla olay penceresi olay öncesi ve sonrası olmak üzere toplam sekiz döneme bölünmüş ve söz konusu dönemler için ortalama aşırı getiriler (CAAR) hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 6'da raporlanmıştır.

Tablo 6. Ortalama Aşırı Getirilere Ait Bulgular

	CARt10-0	CARt5-0	CARt3-0	CAR1-0	CAR0-1	CAR0-3	CAR0-5	CAR0-10
CAAR	0,003	-0,004	-0,001	0,003	-0,005*	0,000	-0,003	0,000
Varlık (b)	0,005	-0,003	-0,002	0,001	-0,007*	-0,001	-0,002	0,002
Varlık (s)	0,002	-0,005	0,000	0,005	-0,003	0,001	-0,005	-0,003
HBK (h)	-0,001	-0,009	-0,008	-0,004	-0,004	0,009*	0,009	0,012
HBK (l)	0,007	0,000	0,006	0,009	-0,006	-0,009	-0,016**	-0,013
Borç (h)	-0,001	-0,003	-0,001	0,000	-0,006	0,007	0,010	0,012
Borç (l)	0,008	-0,006	-0,001	0,005	-0,004	-0,007	-0,016**	-0,013
Tobin Q (h)	-0,005	-0,008	-0,004	0,001	-0,005	0,005	0,004	0,010
Tobin Q (l)	0,012	0,000	0,002	0,005	-0,005	-0,005	-0,011*	-0,011

*,** sırasıyla %10 ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçları ifade etmektedir.

Tablo 6'nın birinci satırında olay penceresinde incelenen tüm şirketlere ait ortalama kümülatif aşırı getirilere ait bulgular raporlanmıştır. Raporlanan değerler incelendiğinde ortalama kümülatif aşırı getirilerde olay günü ve hemen bir gün sonrasında inceleme şirketleri açısından binde 5 oranında negatif yönlü ve istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlı bir aşırı getiri tespit edilmiştir. Benzer bulgular varlık büyüklüklerine göre medyan değer üzerinde yer alan şirketler için de geçerli olmuştur. Diğer taraftan HBK tutarına göre medyan değerden yüksek grupta yer alan şirket hisselerinde de olay günü ve sonraki üç günde toplam binde 9'luk istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlı bir aşırı getiri olduğu görülmektedir.

Ortalama kümülatif aşırı getirilerde dikkat çeken diğer bulgular olay günü ve takip eden beş günü içeren CAAR0-5 sütununda yer almaktadır. Olay penceresinin bu grubunda HBK düzeyi ve borç oranı düşük şirket hisse senetleri için %5 düzeyinde Tobin Q değeri düşük şirket hisse senetleri için %10 düzeyinde anlamlı negatif yönlü aşırı getiriler olduğu görülmektedir. Tablo 6'de raporlanan bulgularda ortalama kümülatif aşırı getirilerin ortalama değerlerinin sıfırdan farklı olduğunu ifade eden H_{6A} hipotezi için sınırlı kanıtlar elde edildiği, bulguların genel olarak ortalamaların sıfıra eşit olduğunu ifade eden H_{60} hipotezini desteklediği görülmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem göre 44 şirketin söz konusu endekste işlem görmeye başlama duyurusunun hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu inceleme için olay çalışma yöntemi uygulanmış ve incelenen şirketler için hem günlük hem de olay penceresi gruplara bölünerek dönemsel (kümülatif) aşırı getiri oluşup oluşmadığı test edilmiştir. Ek olarak incelemeler şirketlerin varlık büyüklükleri, HBK, borçluluk düzeyleri ve Tobin Q oranlarına göre de gruplandırıldığı şekillerde tekrarlanarak daha kapsamlı sonuçlara ulaşılması amaçlanmıştır.

Birinci aşamada şirketlerin BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görmeye başlayacakları duyurusunun hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre olay günü şirket hisse senetlerinde %10 anlam düzeyinde binde 4'lük negatif aşırı getiri meydana

gelmiştir. Ancak piyasaya yapılan duyurunun olası etkisinin pozitif yönlü olma beklentisi negatif aşırı getiriye neden olabilecek farklı bir durumun varlığını düşündürmektedir. Bu konuda yapılan ve endekste yer almanın negatif anormal getiriye neden olduğunu raporlayan çalışmalar da dikkate alındığında, elde edilen negatif getirinin nedeni olarak işletmelerin sosyal sorumluluk gerektiren uygulamalarının önemli bir maliyet unsuru olması ve finansal açıdan bu harcamaların onları en azından kısa vadede dezavantajlı konuma düşürmesi olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla çalışmanın zaman diliminin uzatılması bu negatif ilişkinin pozitive dönüp dönmediği, döndüyse ne zaman döndüğü ile ilgili önemli bulgular elde edilmesini sağlayabilir.

Olay sonrası dönemde yalnızca üç günde istatistiksel olarak anlamlı ortalama aşırı getiriler gözlemlenmiş ve söz konusu aşırı getirilerin ikisinin negatif ve birinin pozitif olduğu görülmüştür. Elde edilen tüm bulgular birlikte ele alındığında şirketlerin BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem görmeye başlama duyurusunun hisse senedi getirileri üzerinde sistematik bir aşırı getiriye neden olmadığı değerlendirilmiştir.

Çalışmada günlük ortalama aşırı getirilerin yanında ortalama kümülatif aşırı getiriler (CAAR) de incelenmiştir. Bu kapsamda olay öncesi ve sonrası sekiz döneme ayrılarak ortalama kümülatif aşırı getiriler incelenmiştir. Söz konusu analizler sonucunda elde edilen bulgulara göre de olay günü ve takip eden günde toplamda negatif yönlü binde 5'lik ve istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlı bir aşırı getiri gözlemlenmiştir.

Elde edilen bulgulardan detaylı çıkarımların yapılabilmesi amacıyla incelemeye konu olan 44 şirket varlık büyüklükleri, hisse başı kâr tutarları, borçluluk düzeyleri ve Tobin Q değerlerine göre iki gruba ayrılarak hem ortalama günlük hem de ortalama kümülatif aşırı getiriler incelenmiştir. Bu sayede iki gruba ayrılan şirketlerin aşırı getiri serileri arasında da anlamlı bir farklılık olup olmadığı test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre ortalama günlük aşırı getirilerde dört farklı kritere göre gruplandırılan şirketlerin aşırı getiri serileri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan gruplandırılan şirketlerin ortalama kümülatif aşırı getirileri incelendiğinde olay günü ve takip eden beş günü kapsayan dönemde HBK düzeyi ve borç oranı düşük şirket hisse senetleri için %5 düzeyinde, Tobin Q değeri düşük şirket hisse senetleri için %10 düzeyinde anlamlı negatif yönlü aşırı getiriler oluştuğu görülmektedir.

Yapılan çalışma hisse senedi piyasasına iletilen yeni bilgilerin yatırımcılar tarafından nasıl değerlendirildiğinin ve yatırım karar sürecine olan etkisinin anlaşılmasına katkı sunmaktadır. Çalışmaya konu olan BIST Sürdürülebilirlik Endeksi yaklaşık dört yıllık bir geçmişe sahiptir. Başlangıcında 15 şirkete sahip olan endeks bugün 44 şirketle işlem görmektedir. Değişen ve artan içeriği dikkate alındığında benzer çalışmaların zamanla tekrar edilmesinin ve farklı tepkilerin oluşup oluşmadığının araştırılmasının önem taşıdığı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Altınay, A., Kaki, B., Kestane, A., Soba, M., Dinçer, Ö., ve Eser, I. (2017) Sürdürülebilirlik Endeksinin Bankacılık Sektörü Hisse Senedi Değerlerine Etkileri, BIST Sürdürülebilirlik Endeksi Üzerine Bir İnceleme. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(34), 208-229.
- Ameer, R., ve Othman, R. (2012). Sustainability practices and corporate financial performance: A study based on the top global corporations. *Journal of Business Ethics*, 108(1), 61-79.
- Aras, G., Aybars, A., ve Kutlu, O. (2010). Managing corporate performance: Investigating the relationship between corporate social responsibility and financial performance in

- emerging markets. *International Journal of productivity and Performance management*, 59(3), 229-254.
- Basu, S. (1983). The relationship between earnings' yield, market value and return for NYSE common stocks: Further evidence. *Journal of Financial Economics*, 12(1), 129-156.
- Başar, B. (2014). Kurumsal sosyal sorumluluk raporlaması ve finansal performans arasındaki ilişki: borsa istanbul'da işlem gören kimya-petrol-plastik sektörü şirketleri üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2). 59-72.
- Blacconiere, W. G., ve Northcut, W. D. (1997). Environmental information and market reactions to environmental legislation. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 12(2), 149-178.
- Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Raporu, 2015. <http://www.borsaistanbul.com/docs/default-source/yayinlar/borsa-istanbul-2014-surdurulebilirlik-bulteni.pdf?sfvrsn=4>. Erişim: 03.06.2018
- Brown, S. J., ve Warner, J. B. (1985). Using daily stock returns: The case of event studies. *Journal of Financial Economics*, 14(1), 3-31.
- Chan, W. S. (2003). Stock price reaction to news and no-news: drift and reversal after headlines. *Journal of Financial Economics*, 70(2), 223-260.
- Chapin III, F. S., Torn, M. S., ve Tateno, M. (1996). Principles of ecosystem sustainability. *The American Naturalist*, 148(6), 1016-1037.
- Cheng, B., Ioannou, I., ve Serafeim, G. (2014). Corporate social responsibility and access to finance. *Strategic Management Journal*, 35(1), 1-23.
- Cheung, A. W. K. (2011). Do stock investors value corporate sustainability? Evidence from an event study. *Journal of Business Ethics*, 99(2), 145-165.
- Christmann, P. (2000). Effects of "best practices" of environmental management on cost advantage: The role of complementary assets. *Academy of Management journal*, 43(4), 663-680.
- Consolandi, C., Jaiswal-Dale, A., Poggiani, E., ve Vercelli, A. (2009). Global standards and ethical stock indexes: The case of the Dow Jones Sustainability Stoxx Index. *Journal of Business Ethics*, 87(1), 185-197.
- Curran, M. M., ve Moran, D. (2007). Impact of the FTSE4Good Index on firm price: An event study. *Journal of environmental management*, 82(4), 529-537.
- Çıtak, L., ve Ersoy, E. (2016). Firmaların BIST sürdürülebilirlik endeksinde alınmasına yatırımcı tepkisi: olay çalışması ve ortalama testleri ile bir analiz. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), 43-57.
- Daniel, K., ve Titman, S. (1997). Evidence on the characteristics of cross sectional variation in stock returns. *The Journal of Finance*, 52(1), 1-33.
- Dincer, B. (2011). Do the shareholders really care about corporate social responsibility?. *International Journal of Business and Social Science*, 2 (10), 71-76.
- Dolley, J. C. (1933). Characteristics and procedure of common stock split-ups. *Harvard Business Review*, 11(3), 316-326.
-

- Dyllick, T., ve Hockerts, K. (2002). Beyond the business case for corporate sustainability. *Business strategy and the environment*, 11(2), 130-141.
- Fettahoğlu, S. (2013). İşletmelerde sosyal sorumluluk ile finansal performans arasındaki ilişki: İmkb'ye yönelik bir uygulama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(1), 11-20.
- Freedman, M., ve Patten, D. M. (2004, March). Evidence on the pernicious effect of financial report environmental disclosure. In *Accounting Forum* (Vol. 28, No. 1, pp. 27-41). Elsevier.
- Freeman, R. N. (1987). The association between accounting earnings and security returns for large and small firms. *Journal of accounting and economics*, 9(2), 195-228.
- King, A. A., ve Lenox, M. J. (2000). Industry self-regulation without sanctions: The chemical industry's responsible care program. *Academy of Management journal*, 43(4), 698-716.
- Klassen, R. D., ve McLaughlin, C. P. (1996). The impact of environmental management on firm performance. *Management science*, 42(8), 1199-1214.
- Lo, S. F., ve Sheu, H. J. (2007). Is corporate sustainability a value-increasing strategy for business?. *Corporate Governance: An International Review*, 15(2), 345-358.
- López, M. V., Garcia, A., ve Rodriguez, L. (2007). Sustainable development and corporate performance: A study based on the Dow Jones sustainability index. *Journal of Business Ethics*, 75(3), 285-300.
- Lorraine, N. H. J., Collison, D. J., ve Power, D. M. (2004, March). An analysis of the stock market impact of environmental performance information. In *Accounting Forum* (Vol. 28, No. 1, pp. 7-26). Elsevier.
- Lourenço, I. C., Branco, M. C., Curto, J. D., ve Eugénio, T. (2012). How does the market value corporate sustainability performance?. *Journal of business ethics*, 108(4), 417-428.
- McGuire, J. B., Sundgren, A., ve Schneeweis, T. (1988). Corporate social responsibility and firm financial performance. *Academy of management Journal*, 31(4), 854-872.
- Moon, S.-G., ve deLeon, P. (2007). Contexts and corporate voluntary environmental behaviors: Examining the EPA's green lights voluntary program. *Organization & Environment*, 20(4), 480-496.
- Orsato, R. J., Garcia, A., Mendes-Da-Silva, W., Simonetti, R., ve Monzoni, M. (2015). Sustainability indexes: why join in? A study of the 'Corporate Sustainability Index (ISE)' in Brazil. *Journal of Cleaner Production*, 96, 161-170.
- Özçelik, F., Öztürk, B. A., ve Gürsakal, S. (2014). Investigating the relationship between corporate social responsibility and financial performance in Turkey. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3). 189-203.
- Pearce, D. K., ve Roley, V. V. (1988). Firm characteristics, unanticipated inflation, and stock returns. *The Journal of Finance*, 43(4), 965-981.
- Reddy, K., ve Gordon, L. (2010). The effect of sustainability reporting on financial performance: An empirical study using listed companies. *Journal of Asia Entrepreneurship and Sustainability*, 6 (2), 19-42.

- Sancar, G. A. (2013). Kurumsal sürdürülebilirlik bağlamında kurumsal yönetim: kavramın doğuşu, gelişimi ve değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 8(1), 71-84.
- Taşdemir, B., ve Güngör Tañ, Ş. (2017). *Sürdürülebilirlik raporları kapsamında kurumsal sosyal sorumluluğun finansal performans üzerine etkisi: BİST sürdürülebilirlik endeksinde bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Tokgöz, N., ve Önce, S. (2015). Şirket Sürdürülebilirliği: Geleneksel yönetim anlayışına alternatif. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 249-275.
- Vives, A., ve Wadhwa, B. (2012). Sustainability indices in emerging markets: Impact on responsible practices and financial market development. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 2(3-4), 318-337.

METROPOLİTEN YÖNETİM MODELLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELENMESİ: PARIS VE İSTANBUL ÖRNEĞİ

Kemal YAMAN¹

İsmail Safa AYDIN²

Atıf/©: Yaman, K., ve Aydın, İ. S. (2018). Metropoliten yönetim modellerinin karşılaştırmalı incelenmesi: Paris ve İstanbul örneği. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1988-1996. doi: 10.17218/hititsosbil.364249

Özet: Türkiye için İstanbul'un yönetimi diğer illere göre daha fazla ön plana çıkmaktadır. İstanbul'un yönetimi genel anlamda Türkiye'nin diğer illerinden farklı olmasa da nüfus ve mekân olarak İstanbul diğer illerden oldukça farklı bir duruma sahiptir. Benzer şekilde Paris, Fransa denince akla gelen ilk şehirdir. Özellikle gönüllü kuruluşlara ve yatay işbirliğine dayanan ve komiteler, dernekler, komisyonlar, çalışma grupları, ortaklıklar, danışma platformları gibi organlarla desteklenen bir yapıya sahip olması Paris'e katkı sağlamaktadır. Türkiye'de yerel yönetim sisteminin ortaya çıkışında esin kaynağı olan Paris Metropoliten Yönetimi ile İstanbul Metropoliten Yönetimi günümüzde çeşitli açılardan birbirinden farklı olarak yönetilmektedir. Bu çalışmada Paris Metropoliten Yönetimi ile İstanbul Metropoliten Yönetimi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Metropoliten Yönetim, Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Metropoliten Yönetimi, Paris Metropoliten Yönetimi, Yerel Yönetimler*

Comparative Analysis of Metropolitan Governance Models: The Cases of Istanbul and Paris

Citation/©: Yaman, K., and Aydın, İ. S. (2018). Comparative analysis of metropolitan governance models: the cases of ıstanbul and paris, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1988-1996. doi: 10.17218/hititsosbil.364249

Abstract: The management of Istanbul for Turkey is more important than the other cities. Although in general, the management of Istanbul is not different than the other cities of Turkey, its population and location are quite different from others. Similarly, Paris is the first city which comes to mind when we say France. Particularly having a structure based on voluntary organizations and horizontal co-operation and supported by organs such as committees, associations, commissions, working groups, partnerships and advisory platforms, contributes to Paris. At present, Itanbul Metropolitan Government and Paris Metropolitan Government in France, which is the inspiration for the emergence of the local governments systems in Turkey, are managed differently from each other. In this study, Paris Metropolitan Administration and Istanbul Metropolitan Administration will be examined.

Keywords: *Metropolitan Government, Metropolitan Municipality, İstanbul Metropolitan Government, Paris Metropolitan Government, Local Governments*

Makale Geliş Tarihi: 10.12.2017

Makale Kabul Tarihi: 5.12.2018

¹ Sorumlu Yazar, Dr.Öğr.Üyesi., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta kyaman@karabuk.edu.tr. <http://orcid.org/0000-0001-9844-4264>

² Öğr. Gör., Karabük Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, e-posta ismailsafaaydin@karabuk.edu.tr. <http://orcid.org/0000-0002-4716-8586>

1. GİRİŞ

Metropoliten alanların yönetiminde karşılaşılan sorunlar ülkemizde ve dünyada hala çözülememektedir. Geçmişten günümüze süregelen sorunların yanında yenileri de ortaya çıkmaktadır. Bu sorunları anlamak ve daha uygun bir metropoliten yönetim modeli elde etmek için diğer ülkelerdeki örneklerin incelenmesi gerekmektedir. Bunların arasında Fransa olumlu bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fransa'da yerel yönetim kültürü oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Avrupa'nın en önemli ülkelerinden biri olan Fransa gerek üniter devlet yapısı gerekse bu süreçte geçirdiği demokrasi geçmişiyle dünya genelinde çeşitli ülkelere model teşkil etmektedir. Fransa, yönetsel sistem ve kamu yönetimi açısından Osmanlı'dan beri Türkiye'yi etkilemektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin en kalabalık şehri İstanbul ve Fransa'nın başkenti Paris'in metropoliten yönetimleri incelenecek, benzerlikleri ve farklılıkları tartışılacaktır.

2. FRANSA VE PARİS

2.1. Fransa

Fransa Avrupa'nın en önemli ülkelerinin başında gelmektedir. Günümüzde bu ülke 3 seviyeli bir yerel yönetim sistemine sahiptir ve bu sistem toplamda 36.791 belediye (Commune), 99 il (Département) ve 26 bölgeden (Région) oluşmaktadır (Turan, 2013, s. 257). Lyon, Marsilya ve başkent Paris Fransa'nın özel statülü yönetimlerine sahip şehirleridir. Paris hem bir şehir hem de belediye olarak özel bir konumda yer almaktadır ve şehirde 2.25 milyon kişi yaşamaktadır (Chambre Régionale des Comptes, 2015, s. 4). Paris tarihsel süreç boyunca önemini koruyarak günümüzün en modern şehirleri arasında yerini almıştır. Paris kelimesi hem bir bölge yönetiminin hem de metropoliten belediye yönetimi bölgesinin adı olarak kullanılmaktadır (Gül ve Batman, 2013, s. 26).

Fransa bölgelerden ve bu bölgelerin içerisinde yer alan illerden oluşmaktadır. Paris'in bulunduğu Île-de-France bölgesi Fransa'nın en önemli şehri ve bölgesi konumundadır. Bu bölge ülkesel üretimin önemli bir kısmını gerçekleştirmektedir. Île-de-France Bölgesi, Avrupa Birliği ülkeleri arasında en yüksek Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'ya sahiptir ki bu Fransa'nın GSYH'sının %30,9'u ve Avrupa Birliği'nin GSYH'sının %4,6'sını oluşturmaktadır ("Institut D'Amenagement at D'Urbanisme" [IAU], 2018). Bunun yanında Île-de-France Bölgesi demografik profili, genç insanlara çekiciliği ve en nitelikli çalışanlara sahip olması ile diğer bölgelerden ayrılmaktadır (Bourdeau-Lepage, 2014, s. 3). Île-de-France Bölgesi 12,012 km²'lik araziye sahip olup, bölgede 12 milyon kişi yaşamakta (km²/999) ve 6,1 milyon kişiye istihdam sağlamaktadır (IAU, 2018). Bu anlamda Île-de-France Bölgesi sahip olduğu iş olanakları ve metropoliten işlevleri ile sürekli olarak insanları kendisine çekmektedir. Her sene 57.000 genç çalışan ve öğrenci Île-de-France bölgesine yerleşmektedir (Mayer-Blimont, Cesari, Klein, Nicolle & Vigier, 2017, s. 10).

Île-de-France bölgesinde 8 il bulunmakta ve merkez olan Paris şehri 20 ilçeden (alt kademe belediye) oluşmaktadır. Diğer bölümler ise Essonne, Hauts-de-Seine, Val-de-Marne, Yvelines, Seine-et-Marne, Seine-Saint-Denis, Val-d'Oise olarak adlandırılmaktadır. Paris'in 20 ilçesi diğer illerde olduğu gibi, Lyon ve Marsilya hariç, birer tüzel kişiliğe sahip değildir ve idari birimlerdir. İdari birim olmalarına rağmen seçimle işbaşına gelen ilçe meclisleri tarafından yönetilirler (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı [TESEV], 2009, s. 63).

Bölgeler 1982 yasasıyla ortaya çıkmışken, Fransa'nın en yeni yönetim birimleri olarak 2003'teki anayasa değişikliğiyle yeniden düzenlenmiştir. Fransa için metropoliten alanların yönetiminde

koordinasyon ve planlama birimi olarak işlev görmektedir (Gül ve Batman, 2013, s. 26). Île-de-France bölgesinde 209 Bölge Meclisi üyesi bulunmaktadır ve bunlar bölge sakinleri tarafından 6 yıllığına seçilmektedir (Castro, Denissof, Casi, Le Dantec and Nexitu. 2013, s 78). Bölge meclisi ekonomik kalkınmayı sağlama, mekânsal planlamayı yapma, turizm ve mesleki eğitimin sağlanması gibi görevlere sahiptir. Bu görevlerin bölge meclisine verilmesi ile amaçlanan tüm ülkeyi ve bölgeleri ilgilendiren konularda bütünlük sağlamaktır (Turan, 2013, s. 259).

2.2.Paris Metropoliten Alanı

Paris şehri vali (Préfe) ve Paris Meclisi tarafından 20 ilçeye bölünerek yönetilmektedir ve her ilçenin kendi belediye binası ve belediye başkanı bulunmaktadır. Paris belediyesi 15. ilçede yer almaktadır ve Paris Meclisi (Conseil de Paris) tarafından yönetilmektedir. Bu meclis 6 yılda bir yenilenen 163 üyeden oluşmaktadır ve bu kişiler 20 ilçeden seçilmektedir (Castro ve diğerleri, 2013, s. 70). Bu meclis belediyeyi ve Paris şehrini ilgilendiren her konuda karar almaktadır. Paris belediye meclisi ve ilçe meclisleri şehir sakinleri tarafından seçilmektedir ve bu meclislerin üyeleri başkanlarını seçmektedir (Collectivites-locales, 2017, s. 1).

Paris metropoliten yönetim modeli "MAPTAM" (Modernisation de l'Action Publique Territoriale et l’Affirmation des Métropoles) adındaki kanunla yapılmıştır (Brett-Visset, 2014, s. 1). Ocak 2016'dan beri kentsel planlama, konut yapımı, iklimsel değişimle mücadele ve ekonomik gelişme için birlikte çalışmak üzere Saine-Saint-Denis, Hauts-de-Seine, Val-de-Marne, Argenteuil ve Portes de l'Essonne bölgelerinin belediyeleri metropol olacak şekilde bir araya getirilerek "The Big Paris" (Le Grand Paris) olarak adlandırılmıştır ("La-Metropole-Du-Grand-Paris", 2017). The Big Paris toplamda 131 belediyeden (Paris dahil) ve 7 milyon nüfustan oluşmaktadır.

Nüfusu 50.000 ve 500.000 arasında olan yerlerde kentsel alan yönetimi için kurulan metropoliten yönetimler, üst kademe yönetsel yapılar olarak 500.000 ve üzeri nüfuslu kentsel alanlarda belediyeler arası işbirliğini sağlama niteliğindedir (Gül ve Batman, 2013, s. 26).

Diğer şehirlerde hem il için hem de belediye için iki ayrı yönetim bulunurken Paris'te bu ikisi birleşerek görev yapmaktadır. Yani metropoliten belediye görevlerini yapmak için de (Metropoliten belediye meclisi), bölgesel yönetimin işlerini yapmak için de (Genel meclis) aynı meclis toplanmaktadır. Metropoliten alan; metropol meclisi üyeleri, bölge meclis üyeleri ve başkanın yer aldığı 209 kişiden oluşan metropol meclis tarafından yönetilmektedir ("La-Metropole-Du-Grand-Paris", 2017).

Paris başkanı Paris Meclisi tarafından seçilmektedir (Castro ve diğerleri, 2013, s. 78). Paris Meclisi tarafından 6 yıllığına gizli oy ve mutlak çoğunlukla seçilen başkanın sorumluluğu da gene bu meclise karşıdır (Tarhan, 2013, s. 110). Oldukça fazla sayıda başkan yardımcısı da başkana yardımcı olmak için görevde bulunur. 40.000 nüfuslu bir belediye başkanının yıllık kazancı 27.000 Euro olurken Paris'te bu miktar iki katına çıkmaktadır (Gürlesel, 2015, s. 66). Paris'in özel statüsü olmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri olarak da Kolluk-Emniyet Valisi'nin Paris Meclisi'nde devletin temsilcisi olarak yer almasıdır (Turan, 2013, s. 264). Burada güvenlikle ilgili asıl yetkiler Kolluk-Emniyet Valisi'nde bulunmakta geride kalan sınırlı kolluk yetkileri başkan tarafından yerine getirilmektedir. Bu meclise çalışmalarında yardımcı olmak üzere sosyal ve ekonomik meclis (Social Economic Council) ortaya çıkartılmıştır ve bu meclis iş çevrelerinden, sendikalardan, ilgili özel ve kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcilerden oluşturulmakta ve danışma işlevi gören bir yönetim organı olarak hizmet vermektedir (Gül ve Batman, 2013, s. 27).

Paris Metropoliten yönetiminin yetki alanları içerisinde kentsel planlama, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme, konut, kent politikası, çevre ve yaşam alanlarının korunması gibi projeler yer almaktadır. Bu geniş çaplı projelerden anlaşıldığı üzere Paris Metropoliten yönetimi hem sorumlu olduğu alanlar bakımından hem de coğrafi olarak oldukça geniştir. 2 Milyon kişinin kent kendisinde, 10,5 milyon kişinin ise banliyöleri oluşturan 1500 kadar köy ve kasabalarda yaşadığı Paris Metropolü son dönemde demokrasi konusunda eleştirileri de beraberinde getirmektedir (Eliçin, 2017, s. 45). Öncelikli olarak bu 1500 kadar köy ve kasaba yönetime etki edecek herhangi bir girişime (yasa yapma otoritesine) sahip değildir (Gilli ve Offner, 2009, s. 50). Yani buradaki nüfus ya da politik durum metropol yönetimine katılamamaktadır. Aynı doğrultuda Büyük Paris Metropolünün meclisinde yer alan meclis üyelerinin birçoğu aynı zamanda komün birliklerinin yürütme organlarında görev yaptıkları için görev yığılması ortaya çıktığı konusu da eleştirilmektedir (Eliçin, 2017, s. 45).

Paris'in metropoliten yönetim modeli incelendiğinde yerel yönetimler arasındaki yatay işbirliğine dayanan ve komiteler, dernekler, komisyonlar, çalışma grupları, ortaklıklar, danışma platformları gibi organlarla desteklenen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (Andersson, 2012, s. 6). Yine burada merkezi yönetim tarafından çıkartılan yasalarla bölgesel yönetime kaynak aktarımı sağlanmaktadır. Böylece bölge yönetimleri merkez yönetimden aldıkları kaynakları, Paris belediyesi ile birlikte aynı metropoliten alan üzerinde kullanmaktadır.

3. TÜRKİYE VE İSTANBUL

3.1. Türkiye

Türkiye 7 bölgeden ve 81 ilden oluşmaktadır. Merkezi yönetim ve yerinden yönetim kuruluşları ile örgütlenen Türkiye'nin merkezi yönetiminin temel örgütlenme birimi illerden oluşmakta, bölge istisnai bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Eryılmaz, 2009, s. 113). Yerel yönetim birimleri belediyeler, il özel idareleri ve köylerdir. İstanbul Türkiye'nin en önemli ili olarak nitelendirilmektedir.

İstanbul coğrafi konumu, stratejik önemi, tarihi geçmişi, doğal ve kültürel zenginliği, nüfus yoğunluğu ve ekonomik özellikleri bakımından Türkiye'nin en önemli şehri konumunda yer almaktadır. Oldukça eski bir tarihe sahip olan İstanbul coğrafi konumu itibarıyla her zaman bir cazibe merkezi olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde başkent olarak kullanılmıştır. Günümüzde 14 milyon 804 bin kişi ile Türkiye'nin en çok nüfusa sahip ili olan İstanbul'da Türkiye nüfusunun %18,5'i ikamet etmektedir (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2017). Türkiye'nin en önemli şehri konumunda bulunan İstanbul'un Türkiye'nin ihracatı içerisindeki payı %52,8'dir (Gürlesel, 2015, s. 43).

3.2. İstanbul Metropoliten Yönetimi

1950'lerden günümüze doğru başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin metropol şehirlerinin diğer şehirlerden farklı bir yönetim modeli ile yönetilmesine yönelik olarak çalışmalar yapılmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi 3030 sayılı kanun ile 1984 yılında kurulmuştur (Zengin, 2014, s. 104). Günümüzde İstanbul Büyükşehir Belediyesi 40 ilçeden oluşmakta olup, yetki alanı 5460,85 km² (5343,22 km² kara alanı ve 117,63 km² göl alanı)'dir ("İstanbul Büyükşehir Belediyesi", 2018).

5393 sayılı Belediye Kanunu'na göre İstanbul Büyükşehir Belediyesi; belediye meclisi, belediye

encümeni ve belediye başkanından oluşmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nin üye sayısı 310'dur. Bu meclis ilçe belediye meclislerine halk tarafından doğrudan seçilen meclis üyeleri ve ilçe başkanlarından oluşmaktadır. Belediye meclisi bütçeden, çevre düzenine, kadro yapılanmasından stratejik plan ve faaliyet raporlarının onaylanmasına kadar oldukça geniş yetkilere sahiptir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi meclis üyeleri ve belediye başkanı seçimi nispi temsil sistemine göre yapılır ve tek dereceli seçim sistemi uygulanır (Tarhan, 2013, s. 155).

Belediye encümeni ise belediye başkanı, belediye meclisinin kendi üyeleri arasından seçilen 5 üye ve belediye başkanının birim amirleri arasından seçtiği 5 üyeden oluşmaktadır. Belediye encümeni çeşitli konularda meclise görüşünü bildirirken, bazı konularda meclisten gelen kararları uygular. Belediye başkanı İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin en üst amiridir. Belediyeyi stratejik plana göre yönetmek, halkın menfaatlerini korumak, büyükşehir belediye meclisine ve encümene başkanlık etmek gibi görevlerin yanı sıra personeli, belediyeyi ve bağlı kuruluşlarını denetlemek görevlerine sahiptir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisindeki seçmenler tarafından 5 yıllığına seçilen başkan büyükşehir belediye meclisinin aldığı kararları yürütmekle görevlidir. Sonuç olarak hiyerarşik yapı incelendiğinde başkan, genel sekreter, genel sekreter yardımcısı, daire başkanları, müdürler, müdür yardımcısı, şefler, memur ve işçilerden oluşan bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Başkan yardımcısı ise bulunmamaktadır. Bunların dışında büyükşehir belediye meclisi üyeleri arasından seçilecek en az beş, en çok dokuz kişiden oluşan ihtisas komisyonları kurulmaktadır (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004). Bu komisyonlar arasında çevre ve sağlık komisyonu, plan ve bütçe komisyonu, eğitim, kültür, gençlik ve spor komisyonu sayılabilir. İhtisas komisyonlarında görüşülen çeşitli konular büyükşehir belediye meclisi tarafından karara bağlanır.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi il mülki sınırı içerisinde tek elden yönetilmektedir. 5216 sayılı yasanın 27/1. maddesine göre büyükşehir kapsamında yer alan belediyeler arasında hizmetlerin yerine getirilmesi bakımından uyum ve koordinasyon büyükşehir belediyesi tarafından sağlanmaktadır. Büyükşehir belediyesi ve ona bağlı büyükşehir ilçe belediyelerinden oluşan iki kademeli bir yapıya sahip olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi uyum ve koordinasyonun sağlanması ile birlikte merkezîyetçi bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır (Yıldırım, Gül ve Soner, 2015, s. 214).

İstanbul'un kentsel sorunları incelendiğinde başta işsizlik olmak üzere, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, suç oranı yüksek ve düşük mahalle gruplamaları gibi konular genel itibarıyla karşımıza çıkmaktadır (Bilen, Ökten ve Gökalp, 2012, s. 35). Öte yandan İstanbul'un bir diğer büyük sıkıntısı olarak kişi başına düşen yeşil alan miktarı karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen yeşil alan miktarı 20 metrekareye kadar çıkabilirken, ideal olanın 10 ile 15 metrekare olduğu, İstanbul'un ise bu açıdan çok alt sıralarda bulunduğu görülmektedir ("World Cities Culture Forum", 2018).

4. İSTANBUL VE PARİS METROPOL YÖNETİMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

İstanbul ve Paris metropoliten yönetim modellerinin temel özellikleri karşılaştırmalı olarak Tablo 1'de verilmiştir. Her iki şehrin temel demografik ve ekonomik özelliklerine bakıldığında; Paris'in nüfusu İstanbul'dan yaklaşık üç milyon daha az olmasına rağmen yüzölçümünün İstanbul'un 2,5 katı olması Paris'in daha geniş bir alana yayıldığını göstermektedir. İstanbul ve Paris'in toplam ülke nüfusunun yaklaşık %18'ini barındırıyor olması her ikisinin de ülkenin en büyük şehri (primecity) olduğu görülmektedir. Toplam GSYH (Paris=660 Milyar €, İstanbul 220 Milyar €) ve

kişi başına GSYH değerleri (Paris=56.000 €, İstanbul 14.638 €) bakımından Paris'in İstanbul'a göre çok iyi durumda olduğu görülmektedir.

Büyükşehir belediye başkanı seçimi İstanbul'da seçmenler tarafından doğrudan, Paris'te meclis üyeleri arasından yapılmaktadır. Başkanların görev süreleri İstanbul'da 5, Paris'te ise 6 yıldır. İstanbul'da başkan yardımcılığı pozisyonu olmamasına karşın Paris'te ilçe belediye sayısı kadar (20 adet) başkan yardımcısı bulunmaktadır. Paris belediyesinin kuruluşu (1793) İstanbul belediyesine göre (1855) daha eskilere dayanmakta olmasına karşın metropoliten şehir oluşu (2003) İstanbul'dan (1984) daha sonra gerçekleşmiştir. Metropoliten belediyesi olabilmek için asgari nüfus koşulu Fransa'da 500.000 Türkiye'de 750.000'dir. Metropoliten yönetime bağlı ikinci kademe belediye sayısı (39'a 20) ve belediye meclis üyesi sayısı (310'a karşı 163) bakımından İstanbul Paris'e göre sayısal üstünlüğe sahiptir. Yönetim modeli, mali yapı ve yetki parametreleri açısından her iki şehrin de aynı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. İstanbul metropoliten yönetimi merkezi bütçeden %6 pay alırken Paris merkezi bütçeden İstanbul'a kıyasla daha fazla (%8,5) pay almaktadır. Her iki metropoliten yönetim modelleri arasındaki diğer farklılıklar incelenen parametreler açısından Tablo 1'de verildiği gibidir.

Tablo 1. İstanbul ve Paris Metropoliten Yönetimlerinin Karşılaştırılması

Parametreler	İstanbul	Paris
Yüzölçümü (km ²)	5.343	12.012
Nüfus ¹	15.029.231	11.797.021
Kentte Yaşayan Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı(%)	18,6	18,8
GSYİH (Milyar €)	220 ²	660 ³
Kişi başı GSYH (€)	14.638	56.000
Başkan Seçim Yöntemi	Seçmenler	Meclis
Başkanın görev süresi	5	6
Başkan Yardımcısı	Yok	Var (İlçe Belediye Başkanları)
Belediye kuruluş yılı	1855	1793
Metropoliten belediye oluşu yılı	1984	2003(2016)
Metropoliten Belediye Nüfus Kriteri	>750.000	>500.000
İlçe belediye sayısı	39	20
Meclis oluşumu	Halkın seçtiği	Halkın seçtiği
Meclis toplanma aralığı	Ayda bir	3 ayda bir
Meclis üye sayısı ³	310	163
Belediye Başkanı	Mevlüt Uysal	Anne Hidalgo
Yönetim modeli	İki aşamalı	İki aşamalı
Yetki	Genel yetki	Genel yetki
Denetim	Yargı ve merkezi denetim	Yargı ve sınırlı merkezi denetim
Yönetim Organları	Güçlü Başkan, Encümen, Meclis	Başkan, Meclis
Belediye Hizmet Alanı	Dar	Geniş
Valinin Meclis Toplantısına Katılabilmesi	Yok	Var
Eğitim, Sağlık ve Güvenlik Hizmetleri	Merkezi Yönetim Sorumluluğunda	Belediye Yönetimi
Meclis Seçim sistemi	Tek turlu	Belediye nüfusuna göre 2 ayrı sistem
Mali Yapı	Özerk	Özerk
Merkezi Bütçeden aldığı Pay(%)	6	8,5

¹31 Aralık 2017 verileri

² 2014 yılına ait olup 31.12.2014 tarihli Euro/TL kuru üzerinden hesaplanmıştır.

³2017 verileri

Kaynak: World Cities Culture Forum (2018), İBB Stratejik Plan (2015-2019);İBB Faaliyet Raporu (2017, s. 41-49); Çelikyay (2010, s. 64); Turan (2013, s. 263-280);Şengül (2012, s. 31-44); Tarhan (2013, s. 101-120)

5.SONUÇ

Paris ve İstanbul metropoliten alan yönetimleri incelendiğinde İstanbul'da ve Paris'te kentsel alanın il düzeyine yayıldığı gözlemlenmektedir. Bu iki metropoliten alan da benzer şekilde ülkenin diğer metropoliten alanlarından daha fazla ön plana çıkmaktadır. Fransa ve Türkiye metropoliten yönetimindeki farklılıkların başında ise Fransa'da yer alan bölge yönetimlerinin metropoliten yönetime etkisi gelmektedir. Bölge yönetimleri ile çeşitli danışma meclisleri kurularak sivil katılıma teşvik artmaktadır.

Paris metropoliten yönetimi ile İstanbul metropoliten yönetimi kıyaslandığında, Paris'te belediye organları arasındaki ilişkide güç belediye meclisi ile belediye başkanı arasında daha fazla dengede bulunmaktadır. Buradaki meclis daha işlevsel olarak görevini yerine getirmektedir. Paris metropoliten yönetim modelinde yerel yönetimler arasındaki yatay işbirliğine dayanan ve komiteler, dernekler, komisyonlar, çalışma grupları, ortaklıklar, danışma platformları gibi organlarla desteklenen bir yapının bulunması dikkat çekmektedir. Bu yapı İstanbul metropoliten yönetiminden farklı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Paris metropoliten yönetiminde başkan Paris Meclisi tarafından 6 yıllığına seçilirken, İstanbul'da doğrudan seçmenler tarafından 5 yıllığına seçilmektedir. Paris metropoliten yönetiminde başkan metropoliten meclisin de başında yer alır ve başkan yardımcılara sahiptir. İstanbul metropoliten yönetiminde belediye meclisinin ve belediye encümeninin başında belediye başkanı bulunmaktadır fakat başkan yardımcısı yoktur. Bu noktada Paris metropoliten yönetiminde Kolluk-Emniyet valisinin de bulunması İstanbul metropoliten yönetimden farkını ortaya çıkarmaktadır. Paris başkanının meclis tarafından seçilmesi onun meclise karşı sorumlu olduğu sonucunu da ortaya çıkarmaktadır. Yani başkan yetkisini meclisten almaktadır. İstanbul örneğinde ise başkan seçmenler tarafından seçildiği için ve yetkisini de merkez yönetiminden aldığı için meclise karşı bir sorumluluğu bulunmamakta, meclise başkanlık etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2016. (2017, Ocak). Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 24638. Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24638>*
- Andersson, M. (2012). Metropolitan management-approaches and implications, *Sixth Urban Research And Knowledge Symposium, 9-17, Barselona.*
- Bilen Ö., Ökten, A. ve Gökalp, F. (2012). İstanbul'da suçun kentsel sorun algısındaki yerinin birliktelik kuralları ile incelenmesi, *Megaron, 7(1),26-35.*
- Bourdeau-Lepage, L. (2014). The greater Paris: A plan for a global city, Ersa 54th Congress. Erişim adresi: <http://www-sre.wu.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa14/e140826aFinal00867.pdf>
- Brett-Visset, F. (2014). *Note rapide, territoire, la métropole du grand Paris : décriptage(S), N°644, Institut D'aménagement Et D'urbanisme.*
- Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004, 10 Temmuz). Resmi Gazete (Sayı:5216). Erişim adresi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>
- Castro, A. R., Denissof, S., Casi, S., Le Dantec, J. ve Nexitu, B. (2013). *Gouverner la métropole du grand Paris, systèmes métropolitains, Atelier International Du Grand Paris.*
- Chambre Régionale Des Comptes, (2015), *Le département de Paris, Rapport d'observations définitives et sa réponse, Exercices Et Suivants.*
-

- Collectivites-Locales (2017, 11 Mayıs), <Http://www.collectivites-locales.gouv.fr/election-des-conseillers-municipaux-et-maire>
- Çelikyay H. (2010). Avrupa Birliği ülkelerinde metropoliten kent yönetim sistematığı:İstanbul ve Londra kentleri incelemesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Eliçin, Y. (2017). Fransa'da Yerelleşme Reformları: Türkiye üzerinden bir değerlendirme, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13),37-54.
- Eryılmaz, B. (2009). *Kamu yönetimi*, Okutman Yayıncılık, Ankara.
- Gilli, F., Offner, J. (2009). *Paris, métropole hors les murs: Aménager et gouverner un Grand Paris*. Paris: Presses de Sciences Po (P.F.N.S.P.).
- Gül, H. ve Batman, S. (2013). Dünya ve Türkiye örneklerinde metropoliten alan yönetim modelleri ve 6360 sayılı yasa, *Yerel Politikalar Dergisi*.
- Gürlesel, C. (2015). Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, Türkiye İhracatçılar Birliği, http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/ekonomi_dis_ticaret_raporu_2015.pdf
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2017, 1 Aralık). Erişim adresi: <https://www.ibb.istanbul/SitePage/Index/82>
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporu (2018, 9 Ağustos), Erişim adresi :<https://www.ibb.istanbul/Uploads/2018/4/2017-ibb-Faaliyet-Raporu.Pdf>
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Plan_2015-2019, (2018, 9 Ağustos). Http://www.İbb.Gov.Tr/Tr-Tr/Kurumsal/Birimler/Stratejikplanlamamd/Documents/2010_2014/Stratejikplan15_19.Pdf
- La-Metropole-Du-Grand-Paris, (2017, 11 Mayıs), Erişim adresi: <Http://www.Prefectures-Regions.Gouv.Fr/İle-De-France/Region-Et-İstitutions/Portrait-De-La-Region/Le-Grand-Paris/La-Gouvernance-Du-Grand-Paris/La-Metropole-Du-Grand-Paris>.
- Mayer-Blimont, V., Cesari, E., Klein, O., Nicolle, J.M. ve Vigier, J.F. (2017). *Nouvelle Organisation Territoriale Pour Le Grand Paris: Quel Risque D'effets Frontière?*, Institut D'aménagement Et D'urbanisme, Paris.
- Institut D'Amenagement at D'Urbanisme (2018, 10 Kasım). Erişim adresi: <https://www.iau-idf.fr/en/resources/publications/edition/Paris-Region-Key-Figures-2018.html>
- Şengül, R. (2012). Fransa'da yerinden yönetim politikalarının belediye yönetimine etkileri, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 31-44.
- Tarhan, E. (2013). Büyükşehir belediyelerinde belediye başkanının yetkileri: Fransa (Paris), İngiltere (Londra), Türkiye karşılaştırmalı analizi, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 15(2), 101-120.
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı, (2009), *Yerel yönetim sistemleri- Türkiye ve Fransa, İspanya, İtalya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, İstanbul*, Tesev Yayınları.
- Turan, H.T. (2013), *Bölgeler Avrupası'nda Fransız yerel yönetimleri İçinde Okçu*, Murat & Özgür, Hüseyin, *Dünyada Yerel Yönetimler*, Seçkin Yayınevi.
-

World Cities Culture Forum, (2018, 15 Kasım).
<http://www.worldcitiescultureforum.com/cities/istanbul>, Erişim 10.11.2017.

Yıldırım, U., Gül, Z. ve Soner, A. (2015). İl mülki sınırı büyükşehir belediye modelinin getirdiği yenilikler, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 205-229.

Zengin, O. (2014), Büyükşehir belediyesi sisteminin dönüşümü: son on yılın değerlendirilmesi, *Ankara Barosu Dergisi*, 2014(2), 91-116.

NAMIK KEMAL'S ECONOMIC THOUGHTS

Kenan DEMİR¹

Citation/©: Demir, K. (2018). Namık Kemal's economic thoughts, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 1997-2011. doi: 10.17218/hititsosbil.450698

Abstract: The state's economy policies were discussed on press organs and journalists wrote about them. One of those journalists was Namık Kemal. Being the most known of Ottoman intellectuals in 19th century and the most effective journalist of the period Namık Kemal wrote many articles about the state's economy policies on press of the period even though he wasn't an economist. Kemal showed the government of the state as the reason of nondevelopment. He wanted that the agriculture being in the first place, industry and trade sectors should also be considered important and improved for the state's development. Even though Kemal wanted the state would be governed in the direction of free trade thinking, he also spoke of the free trade's damages to country. Expressing that the 1838 trade agreement was early and his criticisms such as the fact that the state could not produce effective policies in the development of industry and trade showed that Kemal wasn't a huge fan of free trade. In this study, Namık Kemal's economic thoughts are expressed considering his articles about economics on *Tasvir-i Efkâr*, *Hürriyet*, *İbret*, *Cüzdân* and *Diyojen* newspapers.

Keywords: *Ottoman Empire, Namık Kemal, Economic Thoughts.*

Namık Kemal'in İktisadi Görüşleri

Atıf/©: Demir, K. (2018). Namık Kemal'in iktisadi görüşleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1997-2011. doi: 10.17218/hititsosbil.450698

Özet: Devletin yürüttüğü iktisat politikaları basın organlarında tartışılmış ve gazeteciler tarafından birçok yazı kaleme alınmıştır. Basın organlarında iktisadi makaleler yazan gazetecilerden biri de Namık Kemal'dir. 19. yüzyılın Osmanlı aydınları içerisinde en fazla tanınan ve dönemin en etkili gazetecisi olan Kemal, bir iktisatçı olmamasına karşın devletin iktisat politikaları hakkında dönemin basınında birçok yazı kaleme almıştır. Kemal, ülkenin kalkınamamasının sebebi olarak ülkenin yönetimine bağlamıştır. Ülke kalkınması için ziraat sektörü başta olmak üzere sanayi ve ticaret sektörüne de önem verilmesini ve geliştirilmesini istemiştir. Ülkenin iktisadi olarak serbest ticaret düşünce doğrultusunda yönetilmesini istemesine karşın serbest ticaretin ülkeye olan zararlarından da bahsetmiştir. 1838 ticaret anlaşmasının imzalanmasının erken olmasını dillendirmesi ve sanayi ve ticaretin geliştirilmesinde devletin etkin bir şekilde politika üretememesi gibi eleştirileri Kemal'in koyu bir serbest ticaret taraftarının olmadığını göstermektedir. Bu çalışmada Namık Kemal'in, *Tasvir-i Efkâr*, *Hürriyet*, *İbret*, *Cüzdân* ve *Diyojen* gazetelerindeki iktisat makaleleri dikkate alınarak iktisadi düşüncesi anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Namık Kemal, İktisat Düşüncesi*

1. INTRODUCTION

During Mahmut II period, Ottoman Empire approached to radical modernisation movements and in this direction had many attempts in order to strenghten the state politically and economically. Promotive policies were implemented to increase the production in agricultural and industry sectors, state's important sources of wealth. Because the industry had serious problems in comparison with agriculture, the industry sector was attached more importance. Factorisation

Makale Geliş Tarihi: 3.8. 2018

Makale Kabul Tarihi: 5.12.2018

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, kdemir@medipol.edu.tr, 0535 838 76 56, Orcid Numara: 0000-0003-1508-5978

movement was begun in the country in order to increase production and to be strong against Western products. However, the state's attempts failed, productions couldn't be increased and the factories had to close one by one. Because the state's industry production fell, the incomes also decreased. In order to close this explicit, the agricultural sector was excised more. Due to high taxes, the agricultural production also fell.

The 1838 trade agreement which had to be signed due to the political conjuncture of the period was added to the state's hardship in economic and agricultural production and the state's authority on trade policies was dispossessed and the customs rates were reduced. As a result of this reduce, lots of cheap Western production entered into the country. With the increasing of Western productions, the regression of the industry accelerated and domestic production decreased to almost nonexistent level. Some of the clauses of the 1838 trade agreement caused the foreign traders to strengthen in the country and Muslim traders who had a voice in domestic trade started to disappear. Western countries's ambassadors who were intervening with state's policies by capitulations increased their power in the country after the 1838 trade agreement and gained power in shaping the economic policies of their region.

In 1860, newspapers carried out their extension policy independently and in this direction they started to create a public opinion free from the state. The newspapers aimed to inform and enlighten the public, and shaped their extension policies towards public interests. The state's policy was started to be question directly and bureaucrats's policies were criticised in newspapers. With expression of the state's problems in newspapers, for the first time in the country there was a group of journalists dealing with state's policies apart from bureaucrats and they started to suggest ideas how the country should be governed.

Due to many economic problems, the state's financial policies were mentioned in press excessively. The financial policies were analyzed in these articles and it was stated that what sort of policies would be carried out, so that the state could come out of the economic crisis and develop. One of the journalists writing about those problems was Namık Kemal, the most known opponent of the period. Being a civil servant in chamber of translation and getting in touch with other intellectuals of the period who wrote on newspapers about state's policies, Namık Kemal started to be interested in the state's problems. Kemal started to write in newspapers and brought forward proposals to state's economic problems. In this study, Namık Kemal's economic thoughts are expressed considering his economic articles on *Tasvir-i Efkâr*, *Hürriyet*, *İbret*, *Cüzdân* and *Diyojen* newspapers.

2. NAMIK KEMAL'S LIFE

Kemal was born in 1840 in Tekirdağ and after his mother's death when he was eight years old, he was raised by his grandfather Abdüllatif Paşa (Göçgün, 1987, pp. 1-2). Taking his first education in Beyazıt and Valide junior high schools, Kemal had to take a break from his education with the appointment of his grandfather to the district governor of Kars. He continued his education by taking private lessons on literature and mysticism (Öztürk, 1999, p. 57). When he was a child, he travelled Tırhala, Afyon, Kütahya, İstanbul, Kars, Cyprus, Lazistan, Sofia and İstanbul respectively with his grandfather and witnessed the social events which in turn made him aware of the problems of the people in the future (Oflaz, 2010, p. 733).

Due to Crimean War, there was a nationalistic atmosphere in Kars and the folk songs and anthems he listened created the background of his later patriotic poets (Öz, 2012, p. 117). Because he witnessed the uprising of the people against taxes in Sofia, he mostly dwelled on taxes

in his writings. These examples show that the environment he lived in shaped his thoughts (Ziyaeddin, 1939, p. 387). In 1855 with his grandfather's appointment to Sofia, Kemal went with him. In Sofia, Kemal's literary and idea development started to improve. While taking Arabic, Persian and logic classes from private teachers, he improved his poetry which he had experimented lefthanded in Kars (Uçman, 2011, p. 15). After his return to İstanbul, he started to work at Chamber of Translation which he was going to work at for five years and he met Şinasi (Dizdaroğlu, 1965, p. 6). While working for Chamber of Translation, he had a chance to get to know the Western thought which led to a great transformation in his world of thought (Fuat, 1999, p. 17). In this period, Kemal joined the idea meetings, entered Encümen-i Şuara Cemiyeti (Poets Council Association) (Kurdakul, 1977, p. 6). Then, with Şinasi's suggestion, Kemal started to learn French (Kocatürk, 1957, pp. 53- 54). He also began writing in *Tasvir-i Efkar* in 1862 with his meeting with Şinasi (Öztürk, 2010, p. 812).

In this newspaper, Kemal published articles on issues such as native land, nation, justice, liberty, politics and economics (Erol, 2010, p. 417). After Şinasi's escape to Paris, Kemal undertook the management and during his management, the extension policy of the newspaper hardened (Kılınç- Tüzel, 2010, p. 692). In *Tasvir-i Efkar*, Kemal criticised the intervention of the European countries to Rum's uprising in Crete and the desperation of Babıali (Şehsuvaroğlu, 2003, p. 23). In that year, Kemal became a member of İttifak-ı Hamiyet a secret council founded in Istanbul (Göçgün, 1987, p. 8). After his opposition towards Babıali, Kemal was suspended from Istanbul and banished to Erzurum in 1867. Instead of going his detention colony Erzurum, with Mustafa Fazıl Paşa's suggestion, Kemal escaped to Paris with the help of French Embassy (Gürbüz, 2010, p. 762). In 1868, Kemal published *Hürriyet* in London with other intellectuals he escaped to Europe with. He created the extension policy with Ziya Paşa (Serez, 2010, p. 874). Kemal wrote articles defending the constitutional system and wanted an assembly to be formed in the country (Koloğlu, 2010, p. 119). After *Hürriyet's* 63rd edition, Kemal fell out with Ziya Bey and left *Hürriyet*. He published a brochure noting that he didn't have any connection with *Hürriyet* and returned to Istanbul in November 1870 (Çelik, 1998, p. 506). After returning home, Kemal sent only humorous writings to *Diyojen* because he gave an assurance to Ali Paşa that he would not write (Yamaç, 2010, p. 1154).

In 1872, after Ali Paşa's death, Kemal published *İbret* newspaper and aimed to enlighten the society on political and social issues (Gündüz, 2010, p. 564- 565). Because the extension policy of *İbret* discomfited Babıali, the newspaper closed up and Kemal banished to Gallipoli as a tenant. Kemal sent articles to *İbret* under the nickname "B.M." (Şükrü, 1931, p. 46). In those years, Kemal also sent articles to *Hadika* newspaper under the nickname "N.K." (Boratav, 1942, p. 164). After staying in Gallipoli for three months, Kemal came back to Istanbul, his articles on *İbret* were published under his name (Dizdaroğlu, 1965, p. 8). After Kemal's drama "Vatan Yahut Silistre" written in 1873 was staged in Güllü Agop Theatre in Gedikpaşa, the public seethingly demonstrated on behalf of liberty. As a result, Kemal was banished to Magosa by the government, he lived there for 38 months (Uraz, 1938, p. 7). Kemal returned to Istanbul by declaration of the Constitutional Monarchy in 1876. He was assigned to Şura-i Devlet (State Council) membership and served in the constitutional preparation committee (Banguoğlu, 1942, p. 7). Because he criticized the exile of Ziya Paşa to Syria in 1877, Kemal was arrested by the management, did five months in prison and banished to Chios (Tuncer, 2012, p. 18). In 1879, Kemal was assigned as Lesbol Island's tenant (Göçgün, 1987, pp. 14-15).

In 1885, Kemal was assigned as Rhodes's tenant at own request (Banguoğlu, 1942, p. 8). Due to a disorder in Rhodes in 1887, he was placed as tenant of Lesbos Island. Kemal died because of pneumonia in December 2, 1888 in Lesbos (Akün, 2006, pp. 370- 371). Kemal was searching for the reason of Ottoman's collapse in his articles and he was trying to find solutions. According to Kemal, the problem was political. The most important reason of the state's problems was that the state was being ruled by an absolutist system. Tanzimat Reforms didn't bring a management system as the people's interests, the absolutist system changed hands and it was left from the palace to the Babiali's absolutism. Therefore, in his articles Kemal defended that based on popular will a constitutional management would be established first of all (Söğütü, 2010, p. 896). Kemal wrote more than 500 articles about literary, politics, economics and social problems on newspapers like *Tasvir-i Efkar*, *Mir'at*, *Hürriyet*, *Cüzdân*, *Basiret*, *İbret*, *Hadika*, *Vakit*, *Diyojen*, *İttihat and Sadakat* (Öztürk, 2010, p. 814). The years between 1862-1873 was the most productive period in terms of journalism. In those years, he became the most effective journalist of the time, he influenced and directed the public opinion about state's political and economical policies (İnuğur, 1999, p. 234). In addition to his articles published on newspapers, Kemal has published many works such as poetry, theater play, story, novel, history. Besides there are many letters written by Kemal (Hulusi, 1947, pp. 312- 326).

3. ECONOMIC THOUGHTS

3.1. Financial Policies

Due to economic problems in the country in 1860s, Kemal picked up on those problems mostly in his newspaper columns. The management of bureaucrats who conducted the economy politics, expenses, borrowing policy, budget and tax policies were the subjects of Kemal's writings. Expressing that it couldn't be helped not to be surprised by the financial measures taken by the bureaucrats, Kemal wrote that with the new trade agreement signed by the government, customs duty for importation was increased to %5, and internal customs duty was increased to %8. Kemal said that these enforcements would increase the fall of the state's domestic industry (Kemal, 1285c, p. 1). Kemal noted that if the right methods would be implemented, the state's incomes would be up to eight to tenfold in 10-15 years. However, with the new increases on taxes that would be impossible. He stated that the foundation of salt and tobacco taxes impoverished the public (Kemal, 1285c, p. 1). Expressing that the banknotes was harmful to state treasury, Kemal said that by pulling the banknotes from the market, the treasury would save money and the state incomes would increase (Kemal, 1286a, pp. 1-2).

Writing about the budget on his column during the preparation of 1868 state's budget, Kemal said that the budget allowed the bureaucrats to make expenditures with caution by showing the income earned over a year and maintained the reputation of the state by declaring the state of the treasure to public. He expressed that the budget didn't reflect the truth because it was prepared for effect and the increase on the incomes was showed as a result of development in trade and agriculture. Kemal stated that, however the increase was the result of increase on the customs duties and new taxes like salt and tobacco taxes (Kemal, 1286b, p. 1). Kemal indicated that the debt agreements had been signed at high prices with twice the collateral and the treasury was not capable to pay-back the debts. He figured that the fiscal deficit increased due to payments of the debts with other debts (Kemal, 1286-b:2). Kemal noted that the fiscal deficit was 9.483.580 pouches excluding the previous period debt payments even though there were fewer incidents under Abdülaziz's management for eight years than the previous period and he criticized the government (Kemal, 1286b, p. 2-3). Kemal criticized that there were no institute to monitor the

budget, he explained that the budget would have to be controlled by Şura-i Devlet (The State Council) after being presented to Meclis-i Umumiye (The General Assembly), instead it was being controlled by only a few bureaucrats (Kemal, 1286b, pp. 3- 4). He noted that the repayments of the debts were the biggest outcomes for both Ottoman and French budgets. Kemal stated that while the ratio of France's 100-year debtors to expenses was 256, the Ottoman's thirty-year debts accounted for 330% of all debt (Kemal, 1286c, pp. 3- 5).

Kemal criticised that the bureaucrats accepted the debts as an income instead trying to increase the sources of wealth of the state. He said that the country had borrowed 20 million pounches since 1854 till that day, and this amount was equal to one third of state incomes (Kemal, 1285c, p. 1-2). Kemal objected the 150 million liras worth debt agreement with the European countries for the railway between Istanbul and Belgrad because it had a high interest rate and it was giving the management of the state incomes to foreigners (Kemal, 1285f, pp. 1-2). He expressed that because the state was paying the debts with new debts and this increased the amount of debts, as a result the management of the debts changed hands to foreigners. Kemal noted that the state would also lose the control of the other incomes if it would continue the same policy as it lost Tuna, Edirne and Salonica's tithes and Anatolia's cattle tax and other taxes with 1868 debt agreement (Kemal, 1285f, p. 2).

Kemal said that if the borrowing would continue, they wouldn't find a loan even with an interest of %50, and the borrowing policy of Babiali was wrong by telling that the state couldn't live without instability, it couldn't live with just borrowing (Kemal, 1286a, p. 2). Expressing that even though a few of the governors borrowed, the whole society was affected, Kemal noted that most of the borrowed money was being wasted and that the treasure fell into a difficult situation with the payment of them. He indicated the internal borrowing was more useful than the external borrowing even though they had the same damages (Kemal, 1283c, p. 1).

Kemal stated that the bureaucrats were living splendid lives in comparison with the state's incomes and were spending enough to devastate the state. He wrote that the ministers of the Ottoman Empire were spending two times more than the French ministers and the overemployment of civil servants were increasing the waste. He criticized how the Ottomans spendings were much more than France despite the fact that the Ottoman was a third world state, and he said that if the current policies would continue, the state wouldn't survive (Kemal, 1285b, p. 1). He showed the products piled up by the Western traders as the principal reason of the increasing of the waste in the country. He objected the defense of some people that consumption expenditures would help the industry to progress. Kemal expressed that the industry in the country hasn't been developing and because of that the consumerism wouldn't make any contribute to industry (Kemal, 1285b, pp. 1-2). He showed that one of the most common reason of the waste was bureaucrats stealing the state incomes before it would be added to treasury. He said that the one-third of the state incomes was being wasted (Kemal, 1285-b:2-3). In order to prevent this kind of abuses he suggested to adopt consultancy method. Through this method, he expressed that the wastages would decrease and theft would be removed (Kemal, 1285b: pp. 3- 4).

Kemal stated that it was necessary to follow a number of rules on distribution, division and collecting of the taxes and it was experienced that for little benefits for the government, not following the rules as far as possible did great harm to the public. He enumerated the rules which government to follow while collecting the taxes: 1) The taxes should be collected when in need; 2) People should give their taxes regularly; 3) Tax should be temperate; 4) Taxes should be taken

from everybody; 5) Everybody should pay tax according to the service they received from the government; 6) Everybody should pay according to their earnings; 7) The tax should be based on a reason; 8) The requested tax should be favored on the basis of the demanded taxes; 9) The public should not be burdened while collecting the taxes; 10) The collected taxes should not be kept too much in the hands of the officers and tax evasion incidents should not be allowed (Kemal, 1288n, p. 1-2; 1288p, p. 1-2). Kemal wanted the state to decrease the tithe taxes and load the tax burden to business lines like movable and immovable property, trade and industry. He said that as a result the public would relax and the treasury's incomes would increase (Kemal, 1286c, p. 2). Kemal criticized the high taxes rate taken from basic needs like salt and wheat in the Ottoman (Kemal, 1286c, p. 3). Kemal also criticized the monopolising of tobacco planting and selling. He criticized the making of farmers dealing with tobacco planting and merchants dealing with tobacco trade in Istanbul dependent on Reji. He said that this was against political economy. He criticized those who defended that the development of a country would be the creation of monopolies (Kemal, 1288e, p. 2).

Kemal said that it was impossible for the government to cut any expenses. He emphasized the interest repayments of the taxes were the most important part of the expenses, and the most important reason of the financial collapse was the borrowing (Kemal, 1288r, p. 1). Kemal noted that the main reason of a country's wealthiness was security and dignity. That's why a state to pay internal and external borrowings timely (Kemal, 1283b, p. 1). He discussed that it was possible to increase the state's incomes by increasing wealth sources, levying new taxes and making productive the current taxes. After saying that it wouldn't be possible to increase the wealth sources in a short span of time, Kemal wanted other ways for increasing the incomes to be tried. Kemal noted that it was not possible to assign new taxes because the taxes being taken from the public had already been much, and putting the public under a lot of burden would cause ineffectiveness (Kemal, 1288t, pp. 1-2). It was known that the Ottoman couldn't increase the incomes considering the current conditions, so Kemal said that the needed reform was to regularise the administrative personel, and correspondingly decrease the expenses and maintain the order and peace of the community (Kemal, 1283b, pp. 1- 2). He expressed that decreasing the tax amounts or managing the administration well would provide to increase the state incomes. Kemal said if the consumption tax would be decreased 1 or 2 %, the income would go up (Kemal, 1288v, p. 1). Kemal stated that the bureaucrats were not able to manage the purchasing the tithe, and he opposed to collecting the same amount of tithe from every region because of the disruptions in the collecting of the tithe taxes. He argued against the monopolization of tobacco taxes and emphasized that the producted tobacco was being exported more than internal consumption, and if necessary attempts would be made to import more Turkish tobacco, the treasure would monetise more. He expressed that the state was not able to earn income from mines and forests (Kemal, 1288y, p. 1). He criticised the state didn't collect taxes from Istanbul, while wandering in Europe to borrow money, increaing the tax burden on public. He said that there were lots of active factories in Istanbul, however the state was unaware what these factories had been producing let alone collecting taxes from them. He noted that the state was not able to take advantage of Beyoğlu, Büyükdere, Tarabya, Yeniköy and Kadıköy areas due to real estates and terrains were belong to foreigners (Kemal, 1285e, pp. 4- 5). Kemal emphasized that because the foreigners were not paying any taxes while making high profits, the treasure were diminishing (Kemal, 1285e, pp. 5- 8; 12881, pp. 1-2).

Noting that the treasure was not able to function any more, Kemal said that due to irregularity in finance businesses both finance offices and branch offices were also irregular. Since it was not

regular to replace parts of the existing scheme and to establish new institutions, the state's important works were to delay and problems were to arise, as Kemal wrote (Kemal, 1283a, p. 1). He said that to conduct the businesses in a department, the department would need a regular system and skilled officers and for the reclamation of the finance these two sides would be taken in consideration. Kemal emphasized that the treasure officers were not hired considering competence but they only worked as for that their intelligence and ability. Kemal wanted new finance schools to be opened to raise new officers who would perform the treasure operations according to new methods both in Istanbul and other provinces (Kemal, 1283a, pp. 1- 2).

Kemal said that the state stock was not enough to afford to road buildings on Anatolia and attempts in Trabzon- Erzurum and Bursa- Gemlik had failed. He emphasized that the new railroad attempts were mistake because even Istanbul's neighborhood roads could not be arranged at the moment. He noted the clothing sector crafts went bankrupts due to public's demand on foreign products. He said that there were no other local merchants than the ones trading grain, wood and coal and all industrial and commercial enterprises were in foreigner's power. Muslims were only hoping to be officers because there were no other means of subsistence, as Kemal said. He expressed that the treasure became empty, due to reform the finance the state started to take new taxes from the people of the country, because of the high burden of taxes the agriculture regressed in half and based on financial difficulty fertility diminished (Kemal, 1285d, pp. 3-4). With Tanzimat, strengthening ayans (landed proprietor in Ottoman) began to torture the public and the counties were started to become lonely, as Kemal expressed. He said that Harput, Sivas and Diyarbakır had been havily populated before Tanzimat, tobacco farming decreased in Samsun and Manisa and tobacco farmers migrated to Russia and Iran after monopolization of tobacco (Kemal, 1285c, p. 7).

3.2. Wealth Sources: Agriculture, Craft, Trade, Population And Sa'y

Kemal indicated that non-management of the treasure was the reason why the state kept behind financially. There were three sources to form a treasury in Ottoman as Kemal stated. He said that the agriculture industry was the most important source of treasury and the state had rich and fertile soils. While the state had lived for years by benefiting from the richness of the soil at first, Babiali started to overtax from the public, overpowered them by puting new taxes and consequently they couldn't exploited the soil, Kemal said. He expressed that the state had population problem so the terrains weren't be able to managed (Kemal, 1285a, p. 1). He pointed out that the agriculture had more contribution than trade and industry in forming a financial wealth and it should have been bettered at first in order to form a wealth and develope the state. Kemal stated that there were no developments in agriculture because it had still being done with old methods, and therefore he wanted the state to work on executing the agriculture with current methods. Kemal wanted modern agriculture methods to be adopted, model farms to be created, agricultural technology to be used and agricultural schools to be opened. He said that for the development of agriculture, it was necessary to save the farmers from money lenders who had been seizing the funds of the farmers with methods like selem (store credit) and murabaha (danism). He said that the government formed menafi-i umumiye (public interest fund) and they reaped the benefit of it where the capital was sufficient and there was no abuse of the debt, However, this initiative couldn't completely resolve the money lenders (Kemal, 1288m, p. 1). For a permanent solution, Kemal offered to borrow from European agriculture banks and with distributing the obtained fund to farmers, they would be freed from the debts. Kemal noted that another problem on agriculture was caused by the purchase process of taxes taken from the farmers. Officers was mobbing the farmers despite the farmers couldn't reap and already the

already incompetent income was also waste as Kemal said. For this reason, in every region, to not to prevent the public's benefit, it should have been announced how and when the collecting of the taxes would happen and it was necessary for farmers to heard it (Kemal, 1288m, p. 2).

Kemal said the second source of forming a wealth was industry. He emphasized that due to prerogatives given to Europeans, the industry had been minute amount in the last 20- 30 years, and explained that the early implemented liberal policies in trade had effected the industry. He noted that this agreement expedited the regression in industry and trade. Due to free trade, cheap and juicy European products started to get in favor and interest in local products was diminished, industrial counters started to close down in time as Kemal said (Kemal, 1285a, pp. 1-2). He explained that the craftsmen could pull themselves together and reach the level of competing extramural products if they would be freed on their attempts and they would get help to progress by establishing vocational education institutions that teach modern science and technology. Kemal attracted noticed that instead of promoting production in the country, the bureaucrats had been staffing numerous civil servants and employing without looking their qualifications. This ended up the public leaving their professions and migrating to the cities as they saw the advantage of it. Kemal stated that with decreasing in the number of craftsmen, regression in the state's wealth doubled (Kemal, 1285a, p. 2). He offered to form a bank or two to help the industry and trade, thus the industry and trade would increase in an unusual way. Kemal underlined that one of the greatest needs of industry and trade was roads and wanted transportation to be developed (Kemal, 1288i, p. 2). Kemal indicated while the smithies were unable to fabricate a convenient adze, in the dockyard and armoury, steel and armored vessels could be produced. Linking this to the lack of education, Kemal said that the industrial school and a couple of workhouses in the Istanbul were not enough to supply the need of the state. He emphasized that the industrial and business schools would had occur as such, if the public would had been sent their children to art and business school rather than sending them to council office to become civil servants (Kemal, 1288i, p. 1).

Kemal explained that the trade was the third source of wealth and Ottoman was in a position to manage the world trade in terms of location. Ottoman Empire couldn't use the advantages it had, and gave control of the domestic trade to foreigners beyond not taking a step in foreign trade. Kemal expressed that giving privileges to the foreigners and providing free trade opportunities in the country the trade agreement was the greatest reason of backward of state's trade. He emphasized that with this trade agreement, domestic trade was got into foreigners' hands (Kemal, 1285a, pp. 2- 3). He criticized the bureaucrats for not taking measures against the trade agreements and said that if the measures had been taken, lots of the damages would had been turned into benefits (Kemal, 1285a, p. 3). He argued that the lack of trade development in the country stemmed from the internal customs policy imposed by the Ottoman Empire. He said, while bringing a product to Istanbul, you had to pay customs a few times, however when bringing a product from Europe, there was only one point to pay customs. Indicating that the craft couldn't survive because of the high taxes taken from local manufactures within the state, Kemal criticized domestic customs. Kemal appealed to bureaucrats and said that both craft and trade would develop and the treasure incomes would increase if the domestic customs would be revoked (Kemal, 1288i, p. 2). He mentioned that there were not 300 traders who had 2.000 liras capital in Ottoman despite the state was at the center of three continents and four seas. Kemal emphasized that 300 years ago, European communities had been wearing Ottoman fabrics and using Ottoman guns; Ottoman traders had been doing business in Bukhara, Kashgar, Algeria, Morocco and Indian coasts. Kemal said that after the invention of compass, Europe had changed the trade

routes by overtowering in the seas and had proceeded with a big leap; on the other hand Ottoman had regressed day by day. In addition, he expressed that had already been in a bad situation, trade and industry went to wreck With the implementation of free trade policies (Kemal, 1288i, p. 1). Kemal emphasized that implementing a protectionism method wouldn't be enough to save the state from it's poor position and the reason for this was that the state had not been able to achieve the production that would provide domestic consumption. He said that the world conjuncture wouldn't let the state to become introverted and while Europeans were making free trade even in China an other side of the world, they wouldn't leave Ottoman to its own resources. He pointed out that the only way out of the decline of the country's economy would be solved by education both in industry and trade (Kemal, 1288i, p. 1). He brought forward proposals for agriculture, art and trade sectors in order to increase the wealth. Accordingly, educational institutions should be formed for agriculture and roads should be built in order to speed up the delivery of the products. For industry sector, giving vocational training institutions should be formed in order to raise artisans who understand modern technology and science. The number of employed civil servants should be decreased and to increase the public demand towards craft professions, incentive schemes should be taken. For trade to develop, trade must be laid down, education schools that provide modern commercial information should be opened, the privileges granted to European merchants should be abolished and foreign merchants should be tried to equalize with the Ottoman people in the courts (Kemal, 1285b, p. 3).

Kemal noted that trade was gained a reputation and the great wealth was accumulated and benefited from the formation of the companies in trade. He expressed that there were no factory in the country, the industry was not advancing, there were no Islamic banks and therefore there were no wealth. He criticised the ones who connected being unable to constitute factory, bank and companies to the lack of capital. He said that a capital could be obtained with the formation of such institutions and because the country had no wealth, the companies, the industry, the trade fallen back (Kemal, 1288b, p. 1). He expressed that even it wouldn't be a factory, a small stall could be established, with the income from this, a company and with it's profit a bank could be established and then the country would be enriched (Kemal, 1288b, pp. 1- 2). He explained the socio- ekonomik development of Europe's most developed country England to show what changes the country would have as a result of industrial and commercial development. Kemal said that in England, the buildings and constructions were in order and they were all magnificent, one could find any kind of goods in markets and the capitals of the banks were extreme (Kemal, 1288f, pp. 1- 2). He stated that rich coal and iron deposits had a major role in the development of the country, they were using modern science techniques to make the best quality and size of each product, and science and technology in a very functional way (Kemal, 1288f, p. 2).

Kemal said that the public was hardworking. Even a 80 years old person would go to his store and work and all of the public were dealing with sa'y (in Ottoman Turkish; working hard, effort). Kemal said that it was the result of the work of England to come to this level of progress and a person could have anything as a result of hard work (Kemal, 1288f, p. 3). In this direction, Kemal said *"It is affirmative with verse, reason, consensus, hearsay, experience and a case that whatever or however something happen for a man it would happen by sa'y. If anything happens to man, it happens with sa'y"* and emphasized that the only condition of enrichment is to work (Kemal, 1288b, p. 2). He tried to instill the ring work impulse to his people after mentioning that civilization in Europe was the result of work. He indicated that Islam always wants a person to work for two worlds with the hadith *"Work for the world as if you would never die; work for the hereafter as if you were to die tomorrow"*. Kemal showed people who had been living lazily as living

pilgrims as the greatest miserable people in the world (Kemal, 1289d, pp. 2- 3). Kemal stated that those who earned the fortune with sa'y did not waste their time, but they were evaluating the time, knowing it was valuable (Kemal, 1289d, p. 3). Kemal said that even if human beings would increase their profits, they must save and only way to secure the future was to earn two and spend one. He transmitted the 39th verse of Necm Sura, "*And that there is not for man except that [good] for which he strives*" and emphasized the importance of working again (Kemal, 1289d, pp. 4- 5).

Kemal said that every person in the country had a desire to become a civil servant, and as a result of this enthusiasm, of course in the country the government would have a problem of subsistence, and the trade and industry would decrease (Kemal, 1288ç, p. 1). Kemal expressed that he was hopeful for the country's future, the soil was fertile, the country was suitable for shipping trade and the agriculture in Ottoman had a potential to feed European countries (Kemal, 1288a, p. 1). He summarized the financial needs of the state: 1. To do not indulge and employ foreigners in the state; 2. To level the playing field among citizens; 3. To work on paying the state's debts; 4. To do not appeal to borrowing method; 5. To develop agricultural, commercial and industrial sectors of the country; 6. To be careful that the forests and mines to be operated by suitable companies to benefit from them; 7. To establish domestic ferry and factory companies that would compete with foreign companies; 8. To work as an example of high-ranking bureaucrats in order to ensure the popularity of people in the ornament works of the country; 9. To be careful about the capabilities on promotions and to dismiss the unskilled bureaucrats thereby disgracing them; 10. To abolish civil servants who were accepting or giving a bribe, abusing their profession and exploitin state money; 11. To make the important schools more functional for the education and training of the people (Kemal, 1287, pp. 1- 2).

Kemal stated that while West was nervous about population growth, Ottoman was suffering from decrease of population. He expressed that the villages had only 3 o4 for houses and the country's territory was covered by bushes and rocks due to lack of population. If the laws would be paid attention to on population increase, the decrease of the population would be removed. He numbered the reasons preventing the population increase according to economy discipline: 1. The ill weather; 2. Dirtiness of the streets and homes; 3. Lack of health conditions; 4. Carelessness while dressing to keep your body; 5. Eating things that are harmful and do not feed your body; 6. Irreligiousness and immorality; 7. Using unhealthy products like alcohol and tobacco; 8. War and unrest; 9. Fate and mystic thought; 10. Miscarriages (Kemal, 1288c, p. 2).

3.3. Transportation

Kemal criticized the selection of transit routes linking the Rumelian railway to the Mediterranean. He said Edirne- Gallipoli route would be better economically than Edirne- Dereagaç route. He expressed that there were no agricultural product to carry to Europe, territory of the region was infertile and there was no chance to develope for the region due to lots of marshes (Kemal, 1288g, pp. 1- 2). He offered to make a second accommodation road to Gallipoli. He stated that the region was an important agricultural zone, besides a significant portion of Anatolian exports and imports came from Gallipoli. He emphasized that if Rumelian railways would merge with European lines and for Anatolian lines, download a branch to Lapseki, Rumeli and Anatolia's agricultural and trade development would emphasize (Kemal, 1288g, p. 2). Saying that the Rumelian railroad was a burden for treasure, Kemal indicated that in a country where 99% of the production was covered by agriculture blazing a trail and developing the river navigation would bring more benefit than constructing railroads. He emphasized that Tuna- İstanbul and Üsküdar- Baghdad railroads

wouldn't do any good to country (Kemal, 1288k, pp. 1-2). He said that Ruse- Varna railroad didn't have any contribution to Ottoman economy and if the Varna port was cleaned with the money given to the railway, it would benefit more from this investment. He mentioned that even though it was an important investment, İzmir railroad would harm the local community because it would interrupt the low- cost camel transportation. He expressed that Istanbul- Baghdad or Trabzon- Erzurum railroads were not suitable for country's interests and it wouldn't provide any benefit rather than enriching many upstart capitalists (Kemal, 1288k, p. 2).

Kemal stated that construction attempts were necessities for every country and these expenses were requisite in order to development of the country. He wanted the state to be active in overall constructional attempts due to the lack of necessary capital to provide these services with private enterprise in the country. He indicated that everyone should exploit from state's construction operations or that the beneficiary sector should be the majority. Kemal said that Belgrade- İstanbul and Üsküdar-Baghdad railroads could be shown as an example (Kemal, 1289a, pp. 1- 2). He wanted that the construction operations made with state's contribution to be laid on generation to benefit from it, and that the government should provide necessary support for general daily municipal services (Kemal, 1289a, p. 2). He remarked that there were lots of problems in Istanbul about the smoothing of life and the cleaning of unfavorable areas for health. He emphasized that the illumination of Istanbul, the construction of municipal services, the laying of sidewalks and the wide use of roads could also be done with the domestic capital in the country. He pointed out that if there were no capitals, these attempts should be done with foreign capital and emphasized that the government should show the easiness of the foreign capital for the railways also for the municipal services of the country (Kemal, 1288h, pp. 1- 2).

Kemal expressed that the public had been striving to purchase and sell railroad lottery, reaping a profit from it however that was no help on railroad construction (Kemal, 1289-b, p. 2). He said that instead of investing their fortune in lottery tickets, people should have used their capital to increase production. He emphasized that the public would monetise two or three times more if they would have invested in enterprises that would develop the trade rather than lottery tickets. Kemal said that leather, paper and candle factories could be installed in the country, capital owners might come together to form companies and might be found in such undertakings that both themselves and the state could make a great profit (Kemal, 1289c, p. 1).

4. CONCLUSION

Starting to write in period's newspapers in 1862, Namık Kemal questioned the political and financial policies of Babıali. Even though being banished to Erzurum by the government in 1867, Kemal escaped to Europe with Mustafa Fazıl Paşa's offer and continued to be objector. He founded New Ottomans Association with other escaped intellectuals and managed *Hürriyet* the media organ of the association and he resumed his criticisms towards government in his newspaper columns. Staying in Europe for three years, Kemal returned to country and published *İbret* in 1872 and continued to write his criticisms.

One of the subjects Kemal mentioned in his writings in *Tasvir-i Efkar*, *Hürriyet*, *İbret*, *Cüzdân* and *Diyojen* was the state's economical problems. He was aware that the state would have to be strong economically for economic progress and he suggested some offers in this direction. He questioned the state's borrowing policy and expressed that this policy was harmful for state's finance. He criticized the bureaucrats managing the government harshly and said that the country had been badly administrated economically. He also criticized the bureaucrats for using the state's income

as their personal income. He stated that the public had so much tax burden and this burden was blocking the production.

While mentioning state's problems, Kemal said that the government could not sufficiently benefit from agricultural, commerce and industry sectors, which were important wealth resources due to the economic policy that the state implements. He wanted the government to play an active role on all of the three sectors. He referred the significance of education for state development and in this direction he wanted that giving vocational education institutes to be established. He also wanted banks to be established as soon as possible in order to solve capital problem of the producers. For trade sector, Kemal said that the timing of the free trade agreement was wrong and the agreement accelerated the regression of both industry and trade sectors.

In his writings, rather than producing general finance theories and politics, Kemal mentioned the economical problems of the state and brought offers. While mentioning his offers, he didn't defense a specific thought system. His primary purpose was to provide the economic development of the country. Demanding that the state should actively intervene in the economy in order for the country to develop economically was the proof that he wanted to see the government to be active in economics. He was also aware of the importance of private enterprises and wanted that the public to earn by sa'y rather than being civil servants. Even though saying that the timing of the 1838 trade agreement was wrong, Kemal didn't want custom rates to be increased in order to industrialize. And this showed Kemal had a dilemma in his thinking. This might be caused by the adoption of free trade by military force even in remote China by Western countries or by the admiration of the development of the country while living in London. Instead of referring to Kemal as neither liberal defender nor anti-liberal, we can say that his primary purpose was to find a solution to the problems of the country as soon as possible and to provide the development of the country.

REFERENCES

- Namık Kemal (6 Rebiülevvel 1283-a/19 Temmuz 1866). Maliyenin muamelat-ı hisabiyyesine dair bir layihadır. *Tasvir-i Efkâr*, 406, 1-2.
- Namık Kemal (8 Rebiülahir 1283-b/20 Ağustos 1866). Ahval-i maliyeye dair bir layihadır. *Tasvir-i Efkâr*, 414, 1-2.
- Namık Kemal (13 Şaban 1283-c/21 Aralık 1866). İstikrazlar hakkında. *Tasvir-i Efkâr*, 445, 1-3.
- Namık Kemal (21 Rebiülahir 1285-a/10 Ağustos 1868). Mülkümüzün servetine dair makale. *Hürriyet*, 7, 1-3.
- Namık Kemal (28 Rebiülahir 1285-b/17 Ağustos 1868). Mülkümüzün servetine dair geçen numaradaki makaleye zeyl. *Hürriyet*, 8, 1-4.
- Namık Kemal (13 Cemaziyelevvel 1285-c/31 Ağustos 1868). Sekizinci numaramızdaki makale bendine zeyl. *Hürriyet*, 10, 1-3.
- Namık Kemal (2 Şaban 1285-d/16 Kasım 1868). Ecnebilerin tasarruf-ı emlak salahiyeti. *Hürriyet*, 21, 2-5.
- Namık Kemal (7 Ramazan 1285-e/28 Aralık 1868). İstanbul vergisi. *Hürriyet*, 26, 4-5.
- Namık Kemal (1 Zilhicce 1285-f/15 Mart 1869). Yeni istikraz. *Hürriyet*, 38, 1-2.
- Namık Kemal (5 Safer 1286-a/17 Mayıs 1869). Esham-ı umumiye üzerine. *Hürriyet*, 47, 1-2.

-
- Namık Kemal (22 Cemaziyevvel 1286-b/30 Ağustos 1869). Muvazene-i maliye 1 hizmet. *Hürriyet*, 62, 1-4.
- Namık Kemal (29 Cemaziyevvel 1286-c/6 Eylül 1869). Muvazene-i maliye 2 ibret. *Hürriyet*, 63, 1-5.
- Namık Kemal (1 Haziran 1288-a/13 Haziran 1872). İstikbal. *İbret*, 1, 1-2.
- Namık Kemal (5 Haziran 1288-b/17 Haziran 1872). İbret. *İbret*, 3, 1-2.
- Namık Kemal (13 Haziran 1288-c/25 Haziran 1872). Nüfus. *İbret*, 9, 1-3.
- Namık Kemal (14 Haziran 1288-ç/26 Haziran 1872). Dostane bir vesatet. *İbret*, 10, 2.
- Namık Kemal (2 Teşrinievvel 1288-e/14 Ekim 1872). Reji. *İbret*, 30, 1-2.
- Namık Kemal (14 Teşrinievvel 1288-f/26 Ekim 1872). Terakki. *İbret*, 45, 1-3.
- Namık Kemal (28 Teşrinievvel 1288-g/9 Kasım 1872). Rumeli demiryolunun akdeniz'le olan münasebetına dair bazı mütalaat. *İbret*, 49, 1-2.
- Namık Kemal (30 Teşrinievvel 1288-h/11 Kasım 1872). Tanzifat ve tezyinat. *İbret*, 50, 1.
- Namık Kemal (8 Teşrinisani 1288-i/20 Kasım 1872). Sınaat ve ticaretimiz, *İbret*, 57, 1-2.
- Namık Kemal (9 Teşrinisani 1288-k/21 Kasım 1872). Rumeli demiryolları hakkında Levant Times'da görülen bir makalenin tercümesidir. *İbret*, 58, 1-2.
- Namık Kemal (13 Teşrinisani 1288-l/25 Kasım 1872). Acaba İstanbul'dan niçin vergi ve asker alınmaz. *İbret*, 60, 1-2.
- Namık Kemal (14 Teşrinisani 1288-m/26 Kasım 1872). Ziraatımız. *İbret*, 61, 1-2.
- Namık Kemal (25 Kanunievvel 1288-n/6 Ocak 1873). Tekâlif. *İbret*, 87, 1-2.
- Namık Kemal (26 Kanunievvel 1288-p/7 Ocak 1873). Seksen yedi numaramızda münderic tekâlif bendinin mabaadır. *İbret*, 88, 1-2.
- Namık Kemal (28 Kanunievvel 1288-r/9 Ocak 1873). Masraf ve iradımız. *İbret*, 90, 1.
- Namık Kemal (30 Kanunievvel 1288-t/11 Ocak 1873). Masraf ve iradımız unvanlı makalemizde tezyid-i varidata dair vaad ettiğimiz mütalaatın birinci kısmıdır. *İbret*, 91, 1-2.
- Namık Kemal (1 Kanunisani 1288-v/13 Ocak 1873/2 Kanunisani 1288-y/14 Ocak 1873). Tezyid-i varidata dair olan mütalaatımızın ikinci kısmıdır. *İbret*, 92; 93, 1-2; 1.
- Namık Kemal (1 Mart 1289-a/13 Mart 1873). İnşaat-ı umumiye. *İbret*, 115, 1-2.
- Namık Kemal (5 Mart 1289-b/17 Mart 1873). Demiryolu piyangosu. *İbret*, 117, 2.
- Namık Kemal (15 Mart 1289-c/27 Mart 1873). Yine piyango meselesi. *İbret*, 125, 1.
- Namık Kemal (Zilhicce 1289-d/Şubat 1873). Sa'y. *Cüzdân*, 1, 2-5.
- Namık Kemal (7 Eylül 1287/19 Eylül 1871). Sadr-ı sabık mütevaffa Ali Paşa merhumun vasiyetnamesi. *Diyojen*, 51, 1-2.
- Akün, O. F. (2006). Namık Kemal. *İslam ansiklopedisi*, 32, İstanbul, Diyanet Vakfı yayınları, 361-378.
-

- Banguoğlu, T. (1942). Namık Kemal'in günü. *Namık Kemal hakkında*, İstanbul: vakit matbaası, 1-10.
- Boratav, P. (1942). Namık Kemal'in gazeteciliği. *Namık Kemal hakkında*, İstanbul: vakit matbaası, 161-186.
- Çelik, H. (1998). Hürriyet. *İslam ansiklopedisi*, 18, İstanbul, Diyanet Vakıf yayınları, 505-507.
- Dizdaroğlu, H. (1965). *Namık Kemal hayatı sanatı ve şiirleri*. İstanbul: Varlık yayınları.
- Erol, K. (2010). Namık Kemal'in siyasi düşünceleri ve devlet ideali. (A. Tilbe ve O. K. Tavukçu, Edt.). *Doğumunun 170. yılında uluslararası Namık Kemal sempozyumu 1*, Tekirdağ, 405-421.
- Fuat, M. (1999). *Namık Kemal yaşamı düşünce dünyası sanatçı kişiliği seçme yapıtları*. İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Göçgün, Ö. (1987). *Namık Kemal*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gündüz, U. (2010). Namık Kemal'in Gazetecilik Anlayışında Batılaşma Düşüncesi, (A. Tilbe ve O. K. Tavukçu, Edt.). *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu 1*, Tekirdağ, 559-570.
- Hulusi, Ş. (1942). Namık Kemal'in eserleri, *Namık Kemal hakkında*. İstanbul, vakit matbaası, 303-389.
- İnuğur, M. N. (1999). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: Der yayınları.
- Kılınç A. ve Tüzel S. (2010). Namık Kemal'in Türkçe hassasiyeti, (A. Tilbe ve O. K. Tavukçu, Edt.). *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu 2*, Tekirdağ, 691-700.
- Kurdakul, Ş. (1977). *Namık Kemal*. İstanbul: Cem yayınevi.
- Kocatürk, V. M. (1957). *Namık Kemal'in hayatı*. Ankara: buluş yayınevi.
- Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı dönemi basının içeriği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi yayınları.
- Oflaz, K. (2010). Namık Kemal'in Tekirdağ'da söylediği ilk manzum dizeleri, (A. Tilbe ve O. K. Tavukçu, Edt.). *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu 2*, Tekirdağ, 731-738.
- Özdemir, G. (2010). Siyasi bir muhalif olarak Namık Kemal, (A. Tilbe ve O. K. Tavukçu, Edt.). *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu 2*, Tekirdağ, 761-788.
- Öztürk, Ş. Y. (2010). Tasvir-i Efkar'dan İbret'e gazeteci Namık Kemal, (A. Tilbe ve O. K. Tavukçu, Edt.). *Doğumunun 170. yılında uluslararası Namık Kemal sempozyumu 2*, Tekirdağ, 811-818.
- Öztürk, H. (1999). Namık Kemal: devlete rağmen özgürlük isteyen adam, *liberal düşünce*, 4/15, 57-69.
- Öz, A. (2012). Tekevvün kıvranımlar: Namık Kemal'in düşünce ve edebiyat dünyasının teşekkülünde etkilenme, *Namık Kemal (1840-1888). Tekirdağ, Namık Kemal Üniversite Yayını*, 115-130.

- Serez, M. (2010). Namık Kemal ve *Hürriyet* gazetesi, (A. Tilbe ve O. K. Tavukçu, Edt.). *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu 2*, Tekirdağ, 873-883.
- Sögütlü, İ. (2010). Namık Kemal'in siyasi fikirleri, (A. Tilbe ve O. K. Tavukçu, Edt.). *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu 2*, Tekirdağ, 895-910.
- Şehusvaroğlu, L. (2003). *Namık Kemal*. Ankara: alternatif yayınları.
- Şükrü, K. (1931). *Namık Kemal hayatı ve eserleri*. Kanaat kütüphanesi.
- Tuncer, H. (2012). Sanatı ve düşünceleriyle bir insan ve yazar olarak Namık Kemal portresi. *Namık Kemal (1840-1888), Tekirdağ, Namık Kemal Üniversitesi yayını*, 17-24.
- Uçman, A. (2011). Kısa bir ömrün uzun hikâyesi, (T. Karataş ve O. Kemal Tavukçu, Edt.). *Namık Kemal*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, 12-34.
- Uraz, M. (1938), *Namık Kemal*. İstanbul: Tefeyyüz Litabevi.
- Yamaç, M. (2010). İlk siyasal muhalefet örneği Yeni Osmanlılar ve Namık Kemal, (A. Tilbe ve O. K. Tavukçu, Edt.). *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu 2*, Tekirdağ, 1149-1164.
- Ziyaettin F. (1939), Namık Kemal, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 12/71, 387-393.

JEAN BAUDRILLIARD'IN SIMÜLASYON KURAMINDA KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE TOPLUMSALIN SONU

M. Çağlar KURTDAŞ¹

Atıf/©: Kurtdaş, M., Ç. (2018). Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramında kitle iletişim araçları ve toplumsalın sonu. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2012-2023. doi: 10.17218/hititsosbil.408137

Özet: Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve etkinliğinin artması, toplumsal yapıyı değiştirmekte ve yeni toplumsal örgütlenme ve ilişki biçimleri yaratmaktadır. Bu nedenle teknoloji ve kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkileri sıklıkla işlenen konuların başında gelmektedir. Bu konuda, J.Baudrillard'ın simülasyon kuramı bağlamında yapmış olduğu kitle iletişim araçlarına dair söylemleri oldukça dikkat çekicidir. J. Baudrillard'a göre Batı toplumlarının yaratmış olduğu modernizm çağının sonu gelmiştir. Batı artık yeni bir şey üretmediği için kendi kendini teknoloji ve kitle iletişim araçları ile tekrar ederek bu yok oluşu gizlemeye çalışmaktadır. J. Baudrillard'a göre teknoloji ve kitle iletişim araçları gerçekliği yok ederek, gerçek ile sanalın ayırımını yapılamadığı bir hipergerçeklik yaratmıştır. Bu evrende toplumsalın yerini ise kitleler almıştır. Bu evrende aynı zamanda değerler de yok olmuştur. Bu hipergerçeklik âleminde kitle iletişim araçları bu yok oluşu gizlemek için sanal gerçeklikler üreten araçlardır. Bu bağlamda çalışma, J. Baudrillard'ın simülasyon kuramında kitle iletişim araçlarının toplum ve birey üzerindeki yıkıcı etkilerini ortaya koymak amacıyla taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kitle İletişim Araçları, Gerçeklik, Simülasyon, Değer, Kitle.

The Simulation Theory of Jean Baudrillard Mass Communication Vehicles and the end of Society

Citation/©: Kurtdaş, M., Ç. (2018). The simulation theory of jean baudrillard mass communication vehicles and the end of society, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2012-2023. doi: 10.17218/hititsosbil.408137

Abstract: As mass media become more widespread, society has changed. Mass media are creating new forms of social organization and relationships. So the impact of mass media on society is often expressed in the literature. In this regard J. Baudrillard's views on simulation theory are striking. According to J. Baudrillard, the age of modernism has come to an end. The West cannot create any thing new, it repeatsit self and creates it self with technology and massmedia. Thus trying to hide the disappearance. According to J. Baudrillard, technology and mass media destroyed reality, creating a hyperreal that cannot be distinguished from reality. In this universe of simulation, reality is replaced by hyperreality and society is replaced by mass. In this society values have also disappeared. In this hyperrealism world mass media are the means of generating virtual realities to conceal this disappearance. In this context, the study aims to demonstrate the destructive effects of mass media on society and the individual in J. Baudrillard's simulation theory.

Keywords: Massmedia, Reality, Simulation, Value, Mass.

1. GİRİŞ

Kitle iletişim araçlarının toplum ve birey üzerindeki etkileri sıklıkla tartışılan konuların başında gelmektedir. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile birlikte yaygınlığı ve etkinliği artan kitle iletişim araçlarının yaratmış olduğu yeni ilişki biçimleri ve ihtiyaçlar toplumları değiştirmektedir. Özellikle günümüz Batı dünyası için daha geçerli olan bu durum, Batı toplumlarında hızlı değişim ve dönüşümler yaratmaktadır. Bu bağlamda temelinde teknolojik gelişmelerin olduğu değişim, hem Batı toplumlarını diğer toplumlardan ayırmakta hem de teknoloji ve kitle iletişim araçlarının başat olduğu yeni bir toplum tipinin oluşmasına neden olmaktadır.

Bu yeni döneme ilişkin söylemlere sahip olan düşünürlerin başında gelen Jean Baudrillard, gerek modernizme dair eleştirileri, gerekse modernizm sonrası ortaya çıkan yeni toplum biçimine dair geliştirdiği kuram ve kavramlarla öne çıkmaktadır. Sıkı bir modernizm eleştirmeni olan Jean Baudrillard, söylemlerinde modernizmin dolayısıyla Batı toplumlarının, tüm değerleri ile birlikte çöktüğünü iddia etmektedir. Batı'nın gelişme olarak adlandırılan tarihsel sürecinin bir başarısızlık olduğunu ve kapitalizm sonrasında yeni bir toplum tipi oluşturduğunu iddia etmektedir. Tüketim toplumu olarak adlandırılan bu toplum, gerçek ihtiyaçlarla sahte ihtiyaçların ayrımının yapılamadığı yapay bir toplumdur. Tüketim toplumunda bireyler ihtiyaçları doğrultusunda değil, güdülenmiş ihtiyaçları bağlamında tüketim yapmaktadır. Kapitalizmin en üst aşaması olan bu evrede tüketim, doğal ihtiyaçların karşılanması değil, göstergeler sistemi olarak işlev görmektedir. Bu toplumda teknoloji önemli bir rol oynamakta ve gelişen kitle iletişim araçları sayesinde gerçek olmayan bir simülasyon evreni yaratılmaktadır. J. Baudrillard'a göre bu evrende gerçeklik ilkesi yok olmuş, yerine hipergerçeklik ilkesinin egemen olduğu bir düzen yaratılmıştır. Modernizmin sonuna gelmiş ve artık Batı'nın yaratacağı ve ortaya koyabileceği başka bir şey kalmamıştır. Başka bir ifade ile Batı tükenmiştir. Ancak Batı bu tükenmişliği gizlemek adına var olan şeyleri tekrar tekrar üretmekte ve bir hipergerçeklik yaratmaktadır. Bu evrende gerçek ile sanal birbirine karışmış ve neyin gerçek neyin sanal olduğunun ayrımı artık yapılamaz hale gelmiştir.

Kitle iletişim ve araçlarının toplumsal yapı üzerindeki etkileri pek çok düşünürün üzerinde durduğu önemli bir problemdir. Bu düşünürlerden biri olan J. Baudrillard'ı bu noktada ayrıcalıklı kılan ise, alışlagelmiş eleştirilerin dışında oldukça orijinal fikirler ve çözümler ortaya koymasıdır. J. Baudrillard, teknoloji ve kitle iletişimin etkilerini, gerçekliğin ve toplumsalın yok oluşunda oynadıkları rolden yola çıkarak ve kendine has bir üslup ve bakış açısıyla sunmaktadır. J. Baudrillard'a göre kitle iletişim araçları sayesinde artık gerçekliğin yok olduğu, kitlelerin ve kitle kültürünün hâkim olduğu sanal bir evren söz konusudur. Böylece J. Baudrillard, gerek probleme yaklaşım biçimi gerekse yaptığı çözümlerle bir fark yaratmaktadır. Bu bakımdan J. Baudrillard'ın kitle iletişim ve kitle iletişim araçları konusundaki yaklaşımı dikkatle ele alınması gereken bir konudur.

Bu makalenin amacı, J. Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkilerini ele almak ve tartışmaktır. Bu amaçla öncelikle simülasyon kuramı ana hatlarıyla ele alınacak, ardından kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkileri, simülasyon kuramı bağlamında açıklanmaya çalışılacaktır.

2. JEAN BAUDRILLARD'IN SİMÜLASYON KURAMI

J. Baudrillard'ın simülasyon kuramının temelinde modern Batı toplumlarının eleştirisi yer almaktadır. J. Baudrillard'a göre Batı'nın "başarısı" aslında bir gelişme ve başarıdan ziyade bir başarısızlık durumudur. J. Baudrillard'a göre modernleşen her kültür özgünlüğünü yitirmekte ve

ölmektedir. Bu durum Batı toplumları tarafından asimile edilen kültürler için geçerli olduğu kadar Batı toplumları için de geçerlidir. Ancak diğerleri özgünlüklerinden ölmüşlerdir ki bu güzel bir ölümdür. Batı ise her türlü özgünlüğünü yitirdiğinden dolayı ölmektedir ki bu kötü bir ölümdür (Baudrillard, 2004c, ss. 119-120). Batı özgünlüğünü yitirirken sahip olduğu gelişme ve aşırı gelişme mantığı, değerler sistemine, ikizi sayılabilecek bir bilgi ve yeniden canlandırma sistemiyle, bir son vermektedir (Baudrillard, 2002a, ss. 9-10). Bu bağlamda J. Baudrillard, Batı toplumlarının ve kültürünün artık sona yaklaştığını ve farklı bir şey üretmedikleri için de kendi simülasyonunu yaratarak kendisini tekrar ürettiğini, ancak bunun Batı'nın sonu anlamına geldiğini ifade eder.

J. Baudrillard'ın kuramının temelinde yer alan simülark; bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünüm. Simüle etmek; gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, göstermeye çalışmak. Simülasyon ise; bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterme ya da açıklama amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesi (Baudrillard, 2005b, s. 7) anlamında gelmektedir. Rönesans'tan bu yana, değer yasasındaki değişmelere paralel olarak art arda ortaya çıkan üç simülakr düzeni vardır. Bunlar (Baudrillard, 2011, s. 87):

- Rönesans'tan sanayi devrimine "klasik" dönemi belirleyen biçim kopyalama,
- Sanayileşme dönemine egemen biçim üretim,
- Kodun belirlediği güncel evredeyse egemen biçim simülasyondur. Birinci basamaktaki simülakr doğal değer yasası, ikinci basamaktaki simülakr ticari değer yasası, üçüncü basamaktaki simülakr yapısal değer yasası tarafından belirlenmektedir

İlkel toplumlarda gerçek anlamda bir üretim söz konusu değildir. Her şey Tanrı'nın lütfu ya da bir armağan olarak görülmektedir. Rasyonel aklın olmadığı bu sistem, doğal değer yasası olarak adlandırılabilir. Kapitalizm ile birlikte ise ticari değer yasasına geçilmiştir. Bu aşamada üretim, ticari bir hal almış ve rasyonelleşmiştir (Baudrillard, 2011, ss. 17-18). Bu nedenle ilkel düzen ya da toplumlar, modern toplumların arzuladıkları halde sahip olamadıkları manevi değerlere sahiptir. Bu toplumlar, insani açıdan modern toplumlardan daha modern sayılabilecek değerlere sahiptir. Avrupa ikellikten kurtularak modern bir görünüme kavuşmuştur. Ancak kapitalizm, evrensel niteliklere sahip olan ve manevi anlamda temel ilkesi vermek-almak-çoğuyula iade etmek olan ilkel simgesel düzeni tersine çevirerek, verdiği daha çoğuyula geri almak üzerine kurulu yeni bir düzen yaratmıştır. İlkel toplumlarda üretim araçları, üretim ilişkileri, üretim biçimleri, mülkiyet ve sınıf yapıları gibi kavramlar anlamsızdır. Bu toplumlarda tüm yaşam, inançlar tarafından belirlenmektedir. Tüketim toplumu aşamasında ise ilkel toplumlara özgü yaşam kurallarının içeriği boşaltılmış ve tüketim, hiçbir manevi amaç gütmeyen, keyfi, gösteriş ve lüks adına yapılan biçimsel bir etkinliğe dönmüştür (Adanır, 2010, ss. 38-41). Böylece tüketim toplumunda yaşam, değerlerden yoksun bir hale gelerek bir anlamda metalar üzerine inşa edilmiş bir yaşama dönüşmüştür.

Sanayileşmiş kapitalist toplumlarda her türlü meta tamamen rasyonel koşullara ve kurallara uygun olarak üretilip fiyatlandırılmaktadır. Dolayısıyla burada değişim değeri/kullanım değeri ilkesi söz konusudur. Yani metalar sahip oldukları kullanım değerine uygun olarak bir değer kazanmaktadır. Ancak günümüz Batı toplumları artık yeni bir aşamaya geçmiştir. Tüketim toplumu olarak adlandırılan bu toplumlarda ticari değer yasası yerini "yapısal değer yasası" na bırakmıştır. Yapısal değer yasası, ilkel düzende hâkim olan simgesel değiş tokuş düzenine benzemektedir. İlkel düzende ve toplumlarda verileni çoğunlukla iade ilkesi hâkimdir ve metalar, akılcı değil simgesel bir işleve sahiptir. Tüketim toplumlarında da metaların değerini belirleyen

şey, kullanım değerinden ziyade değişim değeridir. Değişim değerini belirleyen şey ise, moda, reklam ve kitle iletişim araçları gibi kurumlar, akıl ötesi bir harcama güdüsüne sahip tüketiciler ve bunların sahip olduğu alım gücüdür. Bu anlamda tüketim toplumunun bireyleri bilinçsiz çocuklara benzemekte ve belirli bir alım gücüne sahip olanlar sınırsız bir şekilde tüketebilmektedir. Ancak onların çocuklardan farkı, satın aldıkları nesnelere toplumsal konum ve prestije sahip olmak amacıyla almalarıdır. Tüketim toplumunda hâkim olan yapısal değer yasası her toplumsal katmanı kapsamakta ve her katmana uygun nesnelere üretmektedir. Tüketim toplumu aşamasında “gereksinim” kavramı tamamıyla değişmiş ve klasik anlamını yitirmiştir. Gereksinim biyolojik ve fizyolojik bir kavramdan ziyade psikolojik bir kavrama dönüşmüş ve moda, reklam ve kitle iletişim araçları insanlara nelere ihtiyaç duyacakları ve neler almaları gerektiğini söyleyebilmektedir (Adanır, 2010, ss. 45-48). Ticari değer aşamasından, yapısal değer aşamasına geçiş sonucunda üretim deneni toplumsal biçim buharlaşmıştır. Bu nedenle bu dönemde kapitalist bir düzenden söz etmek mümkün değildir (Baudrillard, 2011, s. 18). Modern kapitalist toplumların geçirdikleri mutasyon sayesinde başka bir aşamaya (similasyon aşaması) geçmiştir. Bu nedenle, ideolojik ve maddi amaçlarını yitiren kapitalizmin eleştirisi yerine, tüketim toplumu çözümlemesi ve eleştirisi yapmak gerekmektedir (Adanır, 2010, s. 49). Bu nedenle J. Baudrillard kuramını kapitalist sonrası toplum olarak gördüğü tüketim toplumunun özellikleri ve eleştirisi üzerine inşa etmiştir.

J. Baudrillard’a göre artık üretim çağı sona ermiştir (Baudrillard, 2011, s. 17). Günümüzde ihtiyaçlar üretimin bir sonucu olarak ortaya çıkmamaktadır (Baudrillard, 2004a, s. 86). Nesnelere, hizmetlerin, maddi malların çoğaltılmasıyla oluşturulmuş ve insan türünün ekolojisinde bir tür temel dönüşüm oluşturan akıl almaz bir tüketim ve bolluğun sanal gerçekliği vardır. Bolluk içindeki insanlar artık, tüm zamanlarda olduğu gibi başka insanlar tarafından değil, daha çok nesnelere tarafından kuşatılmış durumdadır. Dolayısıyla nesnelere nicel egemenliği çağında yaşamaktadır. Bu nokta tüketimin tüm yaşamı kuşattığı, tüm etkinliklerin aynı birleştirici biçime uygun olarak zincir oluşturduğu, insanı ödüllendirme yollarının saat saat önceden ayarlandığı, çevrenin bir bütün oluşturduğu, bütünüyle düzenlendiği ve kültürleştirildiği noktadır (Baudrillard, 2004a, ss. 15-20). Modern toplumlar gelişme aşamasından sonra tüketim aşamasına geçmiştir. Akılcı bir sanayileşmiş kapitalizm döneminden sonra hiperakılcı bir neoliberalizme geçmiştir. Bu aşamada toplumsal yaşamın tüm alanlarında sınırsız ve sonsuz bir tüketim düzeni benimsenmiştir. Bireyler artık kendi yaşamlarıyla birlikte, yaşamakta oldukları doğa, çevre ve dünyayı da tüketmeye programlanmış varlıklara benzemektedirler. Bu sistem içerisinde bireylerin toplumsal konumları karakter ve insani özelliklerine göre değil, sahip oldukları nesnelere belirlenmektedir. Çünkü yapısal değer yasası içinde nesnelere maddi değerlerinden bağımsız, kültürel-toplumsal kodlarla belirlenen değerlere sahiptir. Dolayısıyla bu evrende bildik anlamda bir ahlaki yapılanmadan bahsedilemez. Bu evrende ekonomi-politik belirleyicilik sona ermiş yerini kültürel göstergelerin hâkim olduğu göstergeler ekonomi-politiği almıştır. Üretim düzeni sona ererken, yerini tüketim düzeni almıştır. Gerçeklik evreni yerini bir simülasyon evrenine bırakmıştır (Adanır, 2010, ss. 48-53). Dolayısıyla J. Baudrillard’a göre modern Batı toplumları yolun sonuna gelmiş ve gerçeklik ilkesinin kaybolduğu ve hipergerçeklik ilkesinin egemen olduğu bir simülasyon evreninde yaşamaktadır.

J. Baudrillard, modern toplumların 1960’lı yılların sonlarından itibaren “ütopyalarını” tüketim toplumu vasıtasıyla bir şekilde gerçekleştirmiş olduklarını, dolayısıyla ortada gerçekleştirilebilecek bir ütopya kalmadığını ifade etmeye başlamıştır (Adanır, 2010, s. 37). J. Baudrillard’a göre Batı, “kusursuz” bir toplumsal yapıya sahip olmuş ya da kısa süre sonra olacaktır. Bütün düşler ve ütopyalar gerçekleşmiştir. Ancak bu durum kıyamet ötesi bir yaşam

biçimine ve çağına denk düşmektedir (Baudrillard, 2002b, s. 67). Temelde Batı uygarlığını temel alan simülasyon kuramı ve simülasyon evreni; simgesel (içerik, ideolojik, politik, felsefi, kültürel düzeyde bir model olma özelliği) anlamını yitiren Batı uygarlığının, maddi anlamda sahip olduklarını kaybetmemek için, bu tükenmişliğini yadsımaya daha doğrusu gizlemeye gayret ettiği evrenin kendisidir (Adanır, 2008, s. 13). J. Baudrillard'a göre içinde bulunulan güncel durum, modernliğin ve her alanda özgürlüğün patladığı andır. Modernlik bittiğine göre şimdi olan, simülasyon durumudur. Yani bütün senaryolar gerçek ya da sanal olarak gerçekleştiğine, önceden vukuu bulduğuna göre tüm bu senaryoları yeniden oynatmaktan başka bir şey yapılamaz. Ütopya gerçekleşmiştir; tüm ütopyalarda gerçekleştiği halde, sanki gerçekleşmemiş gibi yaşamayı sürdürmek gerekmektedir. Şimdi yapılabilecek tek şey, bitip tükenmez simülasyonlar içinde onları hiper-gerçekleştirmektir. Geride kalan ama kaçınılmaz şekilde yeniden üretilmesi gereken ideal, düş, görüntü ve hayaller sonsuz biçimde çoğaltılarak yaşam devam etmektedir (Baudrillard, 2004b, ss. 9-10). Dolayısıyla günümüzde Batı toplumları için yaşam, geçmişte kalan şeylerin tekrar ve tekrar üretilmesinden ibarettir. Bir anlamda teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının yardımıyla bildiğimiz anlamda gerçek olmayan, sanal bir yaşam sürdürülmektedir.

J. Baudrillard'a göre gerçeklik, metafizik yani düşünsel, zihinsel, bir süreçtir. Gerçeklik, modern toplumlarda son iki yüzyıl içinde ortaya çıkmıştır. Modern toplumlara özgü olan ve insanların gündelik yaşamdaki davranışlarını ve düşüncelerini belirleyen bu ilkenin, eski ideoloji terimine yakın bir anlama sahip olduğu ifade edilebilir. Gerçeklik ilkesi inançlaşmış-düşünce yapısıdır ve bu düşünce yapısı modern toplumlarda toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel yaşamı yönlendirmektedir. İki yüzyıllık bir süre içerisinde ortaya çıkan ve oluşan bu ilke 1960'lı yıllardan itibaren içeriğini ve anlamını yitirmiş ve gündelik yaşamı belirleyemez hale gelmiştir. Bu süreçte insanlar bu ilkeye yabancılaşmış ve uzaklaşmıştır. J. Baudrillard, gerçeklik ilkesini yani bir anlamda amaçlarını, umutlarını, geleceğe yönelik düşlerini yitiren bir toplumun mevcut sistemi, düzeni ve yaşamı yeniden üretmekten başka bir seçeneğe sahip olamayacağını ve bunun olsa olsa simülasyon evreni olabileceğini ifade etmektedir (Adanır, 2010, ss. 51-52). Tarihsel anlamda var olan gerçeklik yok olmak üzeredir. Gerçekliği yok eden şey ise sistemin kendisidir. Sistem sahip olduğu gelişme ve aşırı gelişme mantığı çerçevesinde gerçekliği yeniden üreterek ona bir son vermektedir. Sistem teknoloji sayesinde hipergerçeklik yaratmıştır. Gerçeklik bu sayede sanallaşmakta (Baudrillard, 2002a, ss. 9-10) ve yok olmaktadır. Dünya kökten bir yanılısamadır. Bir simülasyondur. Gerçeklik ise simülasyonla üretilip çoğaltıldığı için her zaman fazlasıyla var olacaktır. Ancak gerçekliğin kendisi de bir simülasyon örneğinden başka bir şey değildir (Baudrillard, 2006b, ss. 30-31). Teknik başarılar sayesinde aşırı bir gerçeklik durumu yaratılmıştır. Sanal gerçekleştirme içinde gerçeğin ötesine geçilmiş bulunmaktadır. Dünya modernleşme sonucunda özgür bırakılmıştır. Böylece bugün dünya beklentilerin de ötesinde bir gerçekliğe (Baudrillard, 2006b, ss. 84-85) yani hipergerçekliğe kavuşmuştur.

J. Baudrillard'a göre artık bir hipergerçeklik yani simülasyon evreninde yaşanmaktadır. Bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun, gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesine hipergerçeklik yani simülasyon adı verilmektedir. Günümüzde gerçek artık minyatürleşmiş hücreler, matrisler, bellekler ve komut modelleri tarafından üretilmektedir. Bu sayede gerçeğin sonsuz sayıda yeniden üretimi mümkün olmaktadır. Bundan böyle rasyonel bir gerçekliğe ihtiyaç duyulmayacaktır. Farklı bir uzama yani hipergerçeklik aşamasına geçilmiştir. Her türlü gerçekliğin yerine işlemsel ikizinin konulduğu bu dönemde gerçek bir daha asla geri dönmeyecektir (Baudrillard, 2005b, ss. 13-15). Bu nedenle günümüzde sistem tamamen belirsiz bir ortama doğru sürüklenmekte ve tüm gerçeklik simülasyona özgü hipergerçeklik tarafından emilmektedir. Yaşamlar, artık gerçeklik

ilkesinin yerini alan simülasyon ilkesi tarafından belirlenmektedir (Baudrillard, 2011, s. 3). Çünkü gerçekle simüle edilmiş gerçek iç içe geçmiş ve aralarındaki ayırım yok olmuştur.

Gerçekliği yok eden şey, onu tekrar tekrar üretmeyi mümkün kılan sanallıktır. Sanal, gerçeğin peşinde koşan son avcı ve onu yakıp yıkan yağmacıdır. Sanal gerçeklik, gerçeklikle kedinin fareyle oynadığı gibi oynamaktadır. Bu, nesnel gerçekliğin soyutlanma sürecinde devreye sokulan ve “bütünsel gerçeklik” ile noktalanmış nihai aşamasıdır. Bu durumda nesnel gerçeklik aşamasından bir üst aşamaya, gerçeklik ve illüzyona son veren bir ultra-gerçeklik aşamasına geçilmiştir. J. Baudrillard bu duruma, bilgisayar aracılığıyla bestelenen müzik parçalarını örnek vermektedir. Seslerin kusursuz teknik bir restorasyon işleminden geçtiği ve doğal biçimlerini yitirdiği sanal müziğin hâlâ bir müzik olup olmadığını soran J. Baudrillard, ultra-gerçeklik aşamasında kusursuz bir teknik müdahalenin varlığından bahsetmektedir (Baudrillard, 2005a, s. 24-25). Dünyayı gerçeklikten kesin bir şekilde ayıran sanallık, aynı zamanda algılanması olanaksız bir şeffaflıktır. Bu durum bir sineğin pencere camına çarpması ve çarpınca, kendisini dış dünyadan ayıran şeyin ne olduğunu bilememesi kadar akla sığmayacak bir şeydir. Sineğin, kendisinin uzamına son veren şeyin ne olduğunu imgelememesi gibi günümüzde sanallığın son verdiği gerçeklik imgelememektir. Çünkü sanallık sadece gerçekliğe son vermemiştir, aynı zamanda gerçek olanın, siyasal olanın, toplumsal olanın imgelemesine de son vermiştir. Sonuç olarak bilimin sahneye çıkması tarihin akışını, yapay zekânın ortaya çıkması ise düşüncüyü bitirmiştir. Günümüzde halen sanal olanın gerçekliğine inanılmaktadır. Oysa sanallık düşüncenin izlerini çoktan sanal olarak bulandırmış durumdadır (Baudrillard, 2004c, s. 93).

J. Baudrillard gerçek dünyayı yok ettiğimizi ve geri kalana da göstergeler dünyası diyemeyeceğimizi söylemektedir. Çünkü gerçek dünya ile birlikte göstergeler dünyası da son bulmuştur. Bütünsel gerçekliğin önünü açan şey de budur: Göstergelerin katli. Genellikle gerçekliğin gösterge, imgeler ve simülakra boyun eğdiği ve değişikliğe uğradığı söylenir. Oysa bugün tersini, yani: mutlak gerçeklik uğruna göstergeyi de sahtesinin de yitirmiş olduğu ifade edilebilir (Baudrillard, 2005a, ss. 67-68). Örneğin Lascaux mağarası bunun güzel bir örneğidir. Orijinalini koruma bahanesiyle mağara ziyareti yasaklanmıştır. Ancak beş metre öteye aynı mağaranın tıpatıp benzeri inşa edilerek ziyarete açılmıştır. Görüldüğü gibi orijinaline benzeyen bir evrende yaşanılmaktadır. Şeyler harıl harıl kendi ikizlerini üretmeye çalışmaktadır. İnsanoğlunu bu türden bir dünyanın yani kopyası olduğunu anlayamayacağı kusursuz bir dünya kopyasının beklediği söylenebilir. Sorulması gereken soru; kopya gerçeğin yerini aldıysa, asıl dünyanın nereye gitmiş olduğudur (Baudrillard, 2005a, ss. 67-68; Baudrillard, 2005b, ss. 25-28).

J. Baudrillard’a göre simülakr gerçeği değil, gerçeğin yokluğunu gizlemektedir. Gerçek adlı boşluk sürekli bir şeylerle kapatıp, doldurulmaya çalışılmaktadır. Bu da hiç durmadan yeni simülakrlar üretmeye neden olmaktadır. Dolayısıyla giderek yapaylaşan bir gerçeklik ve teknoloji ürünü yapay bir dünya yaratılmaktadır (Baudrillard, 2005a, s. 31-32). Bu yapay simülasyon evreninin en belirgin özelliği, en önemsiz olguları bile kapsayan gerçeğin yerini almış modellerden oluşmasıdır (Baurillard, 2005b, s. 35) ve simülasyon her zaman gerçekten daha etkilidir (Baurillard, 2005b, s. 87). Simülasyon evreninin ortaya çıkmasında en önemli etken ise teknoloji ve onun yardımıyla güçlü ve etkinliği artan kitle iletişim araçlarıdır. Kitle iletişim araçları simülasyon evreninde gerçekliği yok ederek sanallığı üretmekte ve aynı zamanda toplumsalı yok ederek kitleler yaratmaktadır. Değerlerini ve dolayısıyla özünü kaybeden toplum ise farkında olmadan bir hipergerçeklik aşamasında yaşamaktadır.

3. SİMÜLASYON KURAMINDA KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI VE TOPLUMSALIN SONU

Gerçeklik ilkesini yok eden şey sanallıktır. Sanallık gerçekliği tekrar tekrar üretmekte ve böylece gerçek ile sanal olan arasındaki ayrım ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla gerçeklik evreni sona ermiş, yerini simülasyon evrenine bırakmıştır. Simülasyon evreninde gerçeklik yerini hipergerçekliğe bırakmıştır. Hipergerçekliğin oluşmasında kitle iletişim araçlarının çok büyük bir rolü vardır. J. Baudrillard'a göre günümüzde kitle iletişim araçları gerçeği yansıtan araçlar değildir. Bizzat gerçekliği oluştururlar. Ancak bu gerçeklik hipergerçekliktir. Kitle iletişim araçlarının verdiği mesajlar da hipergerçekliğe ait mesajlardır. Dolayısıyla simülasyon evreni gerçek ile sanal olanın iç içe geçtiği, gerçekliğin tekrar tekrar üretilerek yok olduğu bir evrendir.

Sanalın devreye girmesi ile gerçekliğin ölümünden söz edilebilir. Artık her şeyin sanalından bahsedilebilmektedir; politikanın, tarihin, tekniğin, sanatın, ekonominin. Gerçekliğe dair her ne varsa hepsinin zorla görsel gerçekliğe dönüştürülmeye çalışıldığı bu dünyada gerçekliği ele geçirip onu işlemselleştirmenin teknik bir yolu her zaman mümkün olmuştur (Baudrillard, 2005a, ss. 76-84). Gerçekliğin yok olmasında önemli bir rol üstlenen kitle iletişim araçları, gerçeği ortadan kaldırdığı gibi aynı zamanda bu kayboluşu da perdelemektedir (Baudrillard, 2006b, s. 18). Çünkü sistemin kendi gerçekliğini kanıtlayabilmesi için göstergelerin sürekli olarak yinelenmesi gerekmektedir. Olmayan varlığını imgeler yani göstergelere dönüştürerek yineleyen sistem bu sayede bir gerçeklik katsayısına sahip olur (Baudrillard, 2005b, s. 118). Dolayısıyla sistem göstergeler yoluyla kendini yinelerken gerçek ile sanal arasında var olan ayrım giderek ortadan kalkmakta ve hipergerçeklik evreninde neyin gerçek neyin sanal olduğu ayırt edilemez hale gelmektedir.

J. Baudrillard'a göre kitle iletişim araçları ve enformasyon çağındaki iletişim biçimleri arasındaki ayrımlar giderek azalmaktadır. Sinema, televizyon, bilgisayar gibi iletişim biçimleri hipergerçeklik düzenine aittir. Yani televizyon, sinema ve bilgisayar ekranları bir şekilde "gerçek" dünyada ayrı bir gerçekliği yansıtmakla kalmayıp, zamanla gerçeklik haline gelmektedir (Toffoletti, 2014, ss. 102-103). Örneğin gündelik hayatın içerisinde yerini almış olan sosyal medya; toplumsal ilişkilerden, ekonomiye, eğlenceye ve eğitim alanına kadar birçok alanda yaşantıları biçimlendirmekte, insanların değişen ihtiyaçlarına göre de farklı işlevler kazanarak şekillenmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak günümüz dünyasında bireylerin, toplumların ve iktidarların sosyal medyanın etkilerinden bağımsız olduklarını söylemek imkânsız hale gelmiştir. Yalnızca sanal uzamda dolaylı bir gerçekliğe sahip olan ve ontolojisi sürekli tartışılan sosyal medya, sanal uzamdaki gerçekliğinin ötesine taşarak fiziksel ve sosyal dünyayı etkilemektedir (Metin ve Karakaya, 2017, s. 110). Dolayısıyla gerçekliği yansıtan bir araç olarak düşünülen kitle iletişim araçlarının günümüzdeki işlevi; dünyanın yaşanan, benzersiz ve olaysal karakterini nötr hale getirerek, yerine birbirine türdeş, birbirlerini anlamlandıran ve birbirlerine göndermeler yapan bir araçlar evreni oluşturmaktır. Böylece iletişim araçları karşılıklı olarak birbirlerinin içeriği haline gelmektedir (Baudrillard, 2004a, s. 155). Ortaya çıkan bu türdeşlik durumunda kitle iletişim araçları, gerçeği yansıtan bir araç olma durumundan çıkarak gerçekliğin kendisi haline gelir.

J. Baudrillard'a göre her yer interaktif süreçler tarafından kuşatılmış durumdadır. Birbirinden farklı şeylerin birbirine karıştığı bu dünyada artık hiçbir yerde mesafe bilinci diye bir şey kalmamıştır. Cinsiyetler, karşıt kutuplar, sahne ve salon, oyuncular, özne ve nesne, gerçek ve ikizi arasındaki mesafe ortadan kalkmıştır (Baudrillard, 2005a, s. 74). Mesafelerin ortadan kalktığı noktada kitle iletişiminin verdiği şey ise gerçeklik değil, gerçekliğin baş döndürücülüğüdür. Yani orada olmadan orada olma olgusu. Böylece göstergelere sığınarak ve gerçeğin yadsıması

içinde yaşanmakta, imge, gösterge ve ileti tüketilmektedir (Baudrillard, 2004a, ss. 26-27). Örneğin televizyon ve canlı yayınlar hayatın ve hayatın suretinin birbiriyle iç içe girişine neden olmaktadır. Artık ikisi arasında ne bir ayrılık, ne bir boşluk, ne de bir uzaklaşma söz konusudur. İnsanlar artık hiçbir engelle karşılaşmadan ekranın, sanal görüntünün içine girmektedir. Birinin hayatına girer gibi ekranın içine girilmektedir. Günümüzde izleyici artık başlı başına bir oyuncu haline gelmiştir (Baudrillard, 2004c, s. 130). Bu durum aynı zamanda olay ve gerçek zaman dilimi içinde yayınlanan görüntüleri arasında yok denecek kadar kısa zamansal mesafe, değerlendirme konusunda da bir kararsızlığa yol açmaktadır. Olayın tarihsel boyutunu elinden alarak ona bir sanallık yüklemekte ve böylece belleklerde yer etmesini engellemektedir (Baudrillard, 2005a, ss. 74-75). Bunun sonucunda olay ve anlam, medya denen ufkun semalarında yok olup gitmektedir (Baudrillard, 2002b, s. 81).Aslında televizyon, günlük yaşamın bir modeli, olup bitecekleri önceden haber veren, gerçek dünya ile olan bağlantıyı, dünya görüntüleri sunarak koparan bir şeydir (Baudrillard, 2005b, ss. 82-83). Televizyon, dünyadan söz etmek için vardır ama uzun zamandır, yerini olaya bırakmak yerine, kendisini olay yerine koymaktadır (Baudrillard, 2004c, s. 139).Böylece iletişim araçları kendisini gerçekliğin yerine koyarak onu yok etmekte ve gerçek ile sanal olanın iç içe geçerek farklarının ayırt edilemediği bir evren yaratmaktadır.

Gerçekliği yok eden kitle iletişim araçları, simülasyon evreni içinde kendileri de yok olmaktadır. Çünkü J. Baudrillard'a göre, McLuhan'ın "medium is message" (mesaj iletişim aracının kendisidir) formülü bağlamında, günümüzde tüm kutuplar birbirlerine karışarak kısır döngüsel bir sürece bürünmüşlerdir. Yalnızca mesaj iletişim aracı içinde eriyip gitmemekte, aynı devrim içinde iletişim aracı da gerçeğin içerisinde eriyip gitmektedir. Dolayısıyla iletişim aracı ve gerçek bir tür hipergerçek nebula içinde eriyip gitmektedir (Baudrillard, 2005b, s. 120).Çünkü gerçek ile görüntüsü iyiden iyiye birbirlerine karışmaya başlamıştır. Artık olayla yaşanan görüntüsü arasında bir boşluk, bir orada olmama durumu söz konusu değildir. Ekranı bakıldığı an sanal görüntü evreninin içine yerleşilmekte ve ekrandaki görüntünün içine sanki yaşamın içerisine girercesine dalınmaktadır. Böylece tüm sanal ekranlarda bir tür içine gömülme, dokunsal bir karşılıklı etkileşim süreci ortaya çıkmaktadır (Baudrillard, 2005a, s. 75). Bu karşılıklı etkileşimin yaratmış olduğu mesafe kaybı, değerlendirmeden yoksunluk ve tüm kutupların birbirine karışması sürecinin yarattığı kısır döngüsel sürecin yarattığı evren, simülasyon evrenidir ve bu hipergerçek evrende gerçeklik yok olmuştur. Kitle iletişim araçları ise tekrar tekrar yaratmış oldukları imgelerle bu yok oluşu gizlemektedir.

Kitle iletişim araçlarının yaratmış olduğu bir diğer etki ise kitleleşme ve değer kaybıdır. Kitle iletişim araçları sayesinde her geçen gün daha çok haber ve bilgiye karşın, giderek daha az anlamın üretildiği bir evrende yaşanılmaktadır. Haberin anlam ürettiği düşünülse de aslında günümüzde tam tersi olmaktadır. Haber kendi ürettiği içerikleri yok etmektedir. İletişimi ve toplumsalı yok etmektedir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi; haber iletişim kurmak yerine sahnelediği iletişim oyunu içinde kaynayıp gitmektedir. İkincisi ise; iletişimin anormal boyutlara ulaşan görüntüsü, iletişim araçları ve haber bombardımanının toplumsal yapıyı bozmasını engelleyememektedir. Dolayısıyla iletişim araçları toplumsallaşmayı sağlamaya yönelik araçlar değil, toplumsalın kitleler içinde için için kaynamasını/erimesini sağlayan araçlardır (Baudrillard, 2005b, ss. 115-119). Gerçeğin sanal olanla iç içe geçtiği ve ayrımının yapılamadığı bu simülasyon evreninde, toplumsal diye bir şey de artık yoktur. Toplumsalın yerini kitle almıştır. Kitle, toplumsalın içi boş ve kendinden geçmiş, anlamını yitirmiş biçimidir. Kitleyi ise kitle iletişim araçlarının dışında bir yerde aramak boşunadır. Bu nedenle artık her şey bir simülasyona dönüşmüştür (Baudrillard, 2006a, s. 33).

J. Baudrillard'a göre kitle iletişim araçları bir simülasyon evreni yaratmaktan başka bir işe yaramazlar. Bu nedenle tüm anlamı ve içeriği nötralize ederler. Örneğin televizyon ekranındaki görüntüler hangi içeriği ya da anlamı taşıyor görünürlerse görünsünler, gerçekte hiçbir anlam taşımamaktadır. Aynı duyarsızlıkla sunulan görüntüler nesne tarafından da aynı duyarsızlıkla algılanmaktadır. Her ikisi de birer tüketim nesnesinden başka bir şey değildir. Bu evrenin temel özelliklerinden biri tepkisizliktir (Adanır, 2008, ss. 16-17). Bu tepkisizlik ve anlam yitiminde doğrudan iletişim araçlarının etkisi vardır (Baudrillard, 2005b, s. 116). Böylece Batı'da değer ve kolektif değerler çekiciliğini yitirmiştir (Baurillard, 2005b, s. 72). Her yerde birbirine benzeyen simülakrlara ait bir düzenin varlığı örneğin; modada güzel ve çirkin, politikada sağ ve sol, tüm medya mesajlarına özgü doğru ve yanlış, nesnelere düzeyinde yararlı ve yararsız, tüm anlama düzeylerinde doğal ve kültürel birbirlerinin yerini alabildikleri/yerine geçebildikleri bir oluşum düzeni yaratmıştır. Bu düzende ahlaki, estetik ve pratik değerler uygarlığına ait büyük insani değer ölçütleri yok olup gitmişlerdir. Bu her yerde etkisiz kılma (nötralizasyon) ve duyarsızlık ilkesinin üzerine oturtulmuş egemen kodun belirgin bir sonucudur (Baudrillard, 2011, s. 16). Yani sistem bir yandan toplumsalı yok edip kitleler yaratırken; diğer yandan da insani değerleri yok etmiştir. Bu karşılıklı işleyen bir süreçtir. Yani değer kaybı kitleleşmeyi yaratırken, kitleleşme de değer kaybına neden olmaktadır.

Değerlerin yok olmasında mesafelerin birbirine karışmış olması ve mesafelerin ortadan kalkması önemli bir rol oynamaktadır. Kitle iletişim araçları sayesinde ortaya çıkan olayın ve olayın gerçek zamanlı yayınının fazlasıyla birbirine yakınlığı, bir karar verememezlik durumu yaratmaktadır. Bu durumun olduğu her yerde ise kitleleşme vardır. Bu aynı zamanda olası değer yargılarının da artık hiçbir yerde olmadığı anlamına gelmektedir. Ne sanatta, ne ahlakta ne de politikada. Artık her şey, üzerinde karar verilemez bir duruma bürünmektedir. (Baudrillard, 2004c, s. 129). Örneğin günümüzde özellikle realityshow tarzı programlar sayesinde izleyiciler izleme sürecinde yeni bir rol edinmişler, bir yargıç konumuna geçmişlerdir. Kimi medya analistleri TV izleyicilerinin tembel, tepkisiz ve ilgisiz tüketiciler değil, TV izleme ritüellerinin etkin katılımcıları olduğunu ileri sürmektedir. J. Baudrillard ise bir adım daha ileri giderek, izleyici ile ekran arasındaki artan etkileşimin aslında izleyicinin ahlaki bir yargıda bulunmasını mümkün kılacak mesafeyi azalttığını öne sürer. Etkileşim aracılığıyla izleyici ekranın dışında kalamayarak, olaya dâhil olmakta ve sonucun belirlenmesinde rol oynamaktadır (Toffoletti, 2014, ss. 105-106). Ancak izleyici karar verirken kitleleşmenin ve değer kaybının bir sonucu olarak ahlaki değer yargıları ile değil simülasyon evrenine ait kodlarla yönlendirilmekte ve karar vermektedir. Bu evrende geçerli olan hiçbir politik, ekonomik, toplumsal, kültürel ve ideolojik ahlak bulunmadığı için de, sistem kendi varlığını koruyabilmek için herkesin ahlaksızlaşmasına, müstehcenleşmesine çanak tutacaktır. Kitle iletişim aracı bunun için vardır. Sistem ahlaklı olamıyorsa kimse olmasın (Adanır, 2008, s. 15). Bunun sonucunda J. Baudrillard'a göre her şey kendisini estetikleştirir. Politika kendisini estetikleştirerek gösteriye, seks reklama ve pornografiye dönüşür (Toffoletti, 2014, s. 25). Simülasyon aşamasında her şey sıradanlaşmaktadır. Kitleler artık anlam yerine gösteri istemekte (Baudrillard, 2006a, s. 17) ve artık kendisi de giderek bu gösterinin bir parçası haline gelmektedir.

Simülasyon evreninde kitle iletişim araçları gerçekliğin olmadığını sakladığı gibi değerlerin de yok olduğunu gizlemekte ve gölgelemektedir. Kitle iletişim araçları toplumsalı yok ederek, tüketim adı altında bir yandan gerçek yok oluşları sağlarken, bir yandan da karikatürsü dirilişler yaratmaktadır. Örneğin aile çökerken, aile yüceltilmektedir. Çocuklar artık çocuk değil mi? Çocukluk kutsanmakta, yaşlılar yalnız ve devre dışı mı? Yaşlılığa acınmakta. Beden baskı altında mı? Bedenler yüceltilmektedir (Baudrillard, 2004a, s. 122). Dolayısıyla simülasyon evreninde

gerçeklik, toplumsal ve değerler yok edilirken, bir yandan da onların simülasyonları yaratılmaktadır. Artık olmayanın yerine teknikle yenisi konulmakta ya da kitle iletişim araçlarıyla yüceltilerek yok oluş gizlenmektedir.

Değerlerin yok olması ve toplumsalın yerini kitlelere bırakmasının birey üzerindeki etkileri de yıkıcıdır. Sanal gerçeklik, gerçek dünyanın yerine bir başkasını koyma girişimidir. Bireyler de artık bu dünyanın bilinçli üyeleridir. Dolayısıyla günümüzde somut ve algılanabilen sanal bir gerçeklik içinde yaşanmaktadır. Yaşamlar sanal bir betimleme haline gelmiştir (Baudrillard, 2002a, s. 11). J. Baudrillard'a göre gerçeklik ilkesini yitiren bir toplum mevcut sistemi üretmekten başka bir seçeneğe sahip değildir. Böyle bir dünya ise ancak ve ancak simülasyon evrenidir. Modern toplumlar hiperakılcı bir neoliberalizmle beraber tüketim aşamasına geçmişlerdir. Sınırsız ve sonsuz tüketim düzeni içinde bireyler bir yandan kendi yaşamlarını ve içinde yaşadıkları dünyayı tüketirken bir yandan da bu toplumsal yapıyı oluşturan kurumların varlığını sürdürmeye hizmet eden canlılara dönüşmektedir. Bireylerin bu toplumsal yaşam stilini kabul etmekten başka çareleri yoktur. Bireyler her gün robot gibi gerçekleştirmeleri gereken eylemleri yinelemekten başka bir şey yapmayan, içleri boşaltılmış, yalnızca biyolojik bir yaşantı süren maddi varlıklara benzemeye başlamışlardır. J. Baudrillard'a göre bu olsa olsa bir yaşam simülasyonudur, İnsanlar ise birer insan simülakrına dönüşmüştür. Gerçeklik ilkesinin yitiren bir toplumsal yaşam, sanal bir yaşama dönüşmektedir. Bu anlamda özünü, ruhunu, değerlerini yitiren ve robotu andıran basit bir biyolojik varlığa dönüşen insandan geriye kalan tek duygusal yan arzularıdır. Bu bağlamda tüketim toplumu bir arzu üretim ve paradoksal bir şekilde arzuları tatmin etme sisteminden başka bir şey değildir. Neoliberalizm bu uğurda teknolojiyi insanları giderek daha çok bilinçsizleştirdiği ve kendisine boyun eğmesini istediği bir şeye dönüştürmüştür (Adanır, 2010, ss. 52-54). İnsanın ve insan dışının sınırları gittikçe silinmektedir. Üst insanlığa ya da değerlerin dönüşümüne doğru değil, alt-insanlığa, insanlık ötesine, türün kendi simgesel niteliklerinin yok olmasına yönelmektedir bu süreç. Tıpkı Nietzsche'nin belirttiği gibi, kendi ellerine teslim edilmiş insan türü, kendini kopyalamakta ya da yok etmekten başka bir şey yapmamaktadır (Baudrillard, 2012, s. 39).

Bu noktada kitle iletişim araçlarının yaratmış olduğu etki sorgulanabilir. J. Baudrillard'a göre kitleleri büyüleyen şey, kitle iletişim araçları mıdır? Yoksa kitleler mi iletişim araçlarını bir gösteri aracı olmaya zorlamaktadır? Bu çözümü olanaksız bir ahlaki sorundur. Çünkü iletişim araçları bir yandan politik nedenlerle örneğin terörizm ve korku sömürüsü yapılmasını ahlaki açıdan mahkûm ettirmeye çalışırken, diğer yandan terörist eylemlerin sahip olduğu o hayvani çekiciliği sunarak, insanları büyülemeye çalışmışlar ve bu yüzden de birer teröriste benzemişlerdir. Dolayısıyla burada kısırdöngüsel bir süreç vardır (Baudrillard, 2005b, s. 122). Yani bir yandan kitle iletişim araçları kitleleri büyülerken, bir yandan da kitleler, kitle iletişim araçlarını yönlendirmekte ve istedikleri gösteri için zorlamaktadır. Dolayısıyla bu karşılıklı ve içi içe geçmiş bir süreçtir. Bu noktada bir ayırım yapabilmek mümkün görünmemektedir.

4. SONUÇ

Gelişen teknoloji ile birlikte her alanda hızlı değişim ve dönüşümlerin olduğu bir dönem yaşanılmaktadır. Teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak kitle iletişim araçlarının artan etkisi, özellikle bireysel ve toplumsal düzlemde önemli değişimlere yol açmaktadır. Bu değişimlerden en önemlisi, kitle iletişim araçları ile birlikte ortaya çıkan yeni ilişki biçimleridir. Bu yeni toplumsal ilişkiler, toplumsal kurumların dolayısıyla toplumsal yapının değişmesine ve yeniden şekillenmesine neden olur. Teknoloji ve kitle iletişim araçlarının toplumsal yapı üzerindeki etkileri ise tartışmaya açık bir konudur. Bu konudaki söylemlerden birine sahip olan J. Baudrillard,

konuyu Batı toplumları bağlamında ele alarak, teknoloji ve kitle iletişim araçlarının birey ve toplum üzerindeki etkilerinin yıkıcı olduğunu belirtmiştir.

Batı'nın tüm değerleri ile birlikte çöktüğünü, yeni bir şey üretmediğini ve bunu gizlemek için de simülasyon evreni yarattığını ifade eden J. Baudrillard, kitle iletişim araçlarının simülasyon evreni yaratmada ve sürdürmede en önemli rolü üstlendiğini belirtmektedir. Gerçekliğin yok olduğu Batı'da gerçeklik, yerini simülasyona bırakırken, değerlerin yok olmasıyla toplumsal da yerini kitlelere bırakmıştır. Dolayısıyla toplumsal yapı üzerinde yıkıcı bir etkisi olan bu değişim J. Baudrillard'a göre Batı'nın tükenmişliği ve yolun sonuna ulaştığı anlamına gelmektedir.

J. Baudrillard'ın bakış açısıyla ele alındığında, teknoloji ve kitle iletişim araçlarının birey ve toplum üzerinde önemli oranda olumsuz etkiler yarattığı söylenebilir. Her şeyden önce teknoloji ve kitle iletişim araçlarının toplum üzerindeki etkisi, yaşamın hemen hemen tüm alanlarında gözlemlenebilmektedir. Bu etkilerin başında ise kitleleşme gelmektedir. Medya duyarsız ve değerlerden arınmış kitleler yaratmaktadır. Medyanın yarattığı gösteri dünyası içinde kurgusal olayların yanında, hayatın kendisi de bir gösteri nesnesi haline gelmektedir. Gerçek hayatlar, yaşanmış olaylar ne kadar acı, hüznü, şiddet vb. taşısa da eğlence kültürünün bir parçası olabilmektedir. Kitlelerin istediği şey; eğlenmek ve oyalanmaktır. Bu nedenle her şey bir gösteri olarak izlenmekte, tüketmekte ve kısa zamanda unutulmaktadır. Gerek bireysel gerekse toplumsal hafızada yer etmemektedir. Bu nedenle tıpkı 'kullan at!' eşyalar gibi, medyanın sunduğu göstergelerde izlenip unutulmakta, yani tüketilmektedir.

Kitle iletişim araçları sayesinde önceden bilinen dünyadan farklı bir dünya yaratılmıştır. Özellikle sosyal medyanın hayatın önemli bir parçası haline gelmesi ve giderek tüm yaşamı kapsamaması, gerçekliğe ilişkin algıları da değiştirmiştir. Bu yenedünyada zamanlarının çoğunu sosyal medyada geçiren bireyler, her geçen gün sanal ortamda yeni bir dünya kurmaktadır. Bireylerin gerçek dünyadaki performanslarının yanında bu yeni dünyada farklı performanslar ortaya çıkmaktadır. Sanal ortam, bireyin tüm değer, tutum ve davranışları için belirleyici olmaktadır. Günlük yaşamının önemli bir kısmını sanal ortamda geçiren bireyler, özellikle sosyal paylaşım ortamlarında yeni bir birey olarak kendini yeni baştan yaratmakta ve adeta dijital bir varlık haline gelmektedir. Bu aşamada bireyin sanal benliği ile gerçek benliği iç içe geçmiştir. Hatta çoğu zaman sanal dünyadaki gerçekliği, gerçek varlığının önüne geçebilmektedir. Sonuçta günümüzde sanal dünya bireylerin gerçekliklerini de yeni baştan inşa etmektedir.

Günümüzde özellikle sosyal medya günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla bireylerin günlük yaşamlarına ilişkin pek çok davranış ve pratikleri de sosyal medyada kullandıkları platformlara bağlı olarak şekillenmekte ve yeniden üretilmektedir. Günümüzde sosyal medya, bireylere hem düşüncelerini aktarabilme hem de toplumsal olaylara katılabilme imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda; sosyal medyada içerik katılımcılar tarafından belirlenebilmektedir. Sosyal medyanın günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi ile birlikte, günlük yaşam rutinleri de bu mecrada yeniden şekillenmekte ve yeni pratik ve performanslar ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya, kullanıcısının olayın içinde olduğu, olayı yönlendirdiği, hatta sorumlusu olduğu bir döngüye çekmektedir. Dolayısıyla sosyal medya, yeni bir tür gerçeklik ortamıdır. Ancak değerlerden yoksun olan bu ortamın yaratmış olduğu gerçekliğin, toplum ve birey üzerindeki etkilerinin sorgulanması gerekmektedir.

Kitle iletişim araçlarının toplum ve birey üzerinde yaratmış olduğu yıkıcı etkilerin izleri her yerde rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Günümüz küresel dünyasında kitle iletişim araçlarının etkisi yalnızca Batı toplumları için değil, kitle iletişim araçlarının mevcut olduğu hemen her toplum için

etkili olduğu ifade edilebilir. Ancak bu etkinin her toplum için aynı düzeyde olduğu söylenemez. J. Baudrillard'ın kuramının Batı toplumlarının bir analizi ve eleştirisi olduğu dikkate alındığında, Batı dışı toplumların tamamen aynı süreci yaşayacağını söylemek çok doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Ancak küreselleşme süreci ile birlikte ve özellikle kitle iletişim araçları ile yayılan Batı değerlerinin diğer toplumları etkilediği ve dolayısıyla kitle iletişim araçlarının yaratmış olduğu etkilerin tüm toplumlar için bazı alanlarda benzerlik gösterdiği söylenebilir. Sonuçta kitle iletişim araçlarının yaratmış olduğu sanallık ve yeni bir tür gerçeklik algısı, toplumsal yapıyı etkilemekte ve değiştirmektedir. Bu etkinin toplum ve birey üzerinde oldukça yıkıcı olduğunu/olacağını söylemek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Her şeyden önce etkinliği giderek artan sanal ortamlar ve kitle iletişim araçlarının yaratmış olduğu tüketime, eğlenceye ve gösteriye yönelik ortaya çıkan yeni değerlerin yarattığı kitleleşme toplumların geleceğine dair pek çok olumsuz düşünceyi de beraberinde getirmektedir. Gerek Batı toplumları gerekse de Batı dışı toplumlar için kitle iletişim araçlarının toplum üzerinde yaratmış olduğu yıkıcı etkilerin önlenmesi ise özellikle toplumsal değerlerin korunmasından geçmektedir. Kitle iletişim araçlarının yaratmış olduğu özellikle tüketime yönelik bireyci, hazcı ve maddi değerlerin yerine toplumsal değerlerin ön plana çıkarılması kitle iletişim araçlarının yıkıcı etkilerinin azaltılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Adanır, O. (2008). *Simülasyon kuramı üzerine notlar ve söyleşiler*. İstanbul: Hayal Et Kitap.
- Adanır, O. (2010). *Fikir mimarları dizisi – 22 Baudrillard*. İstanbul: Say Yayınları.
- Baudrillard, J. (2002a). İllüzyon, yitirilen illüzyon ve estetik. *Doğu Batı* 6(21).
- Baudrillard, J. (2002b). *Çaresiz stratejiler*. (O. Adanır, Çev). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2004a). *Tüketim toplumu*. (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2004b). *Kötülüğün şeffaflığı aşırı fenomenler üzerine bir deneme*. (I. Ergüden, Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2004c). *Tam ekran*. (Bahadır Gülmez, Çev). İstanbul: YKY.
- Baudrillard, J. (2005a). *Şeytana satılan ruh ya da kötülüğün egemenliği*. (O. Adanır, Çev). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2005b). *Simülakrlar ve simülasyon*. (O. Adanır, Çev). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2006a). *Sessiz yığınların gölgesinde toplumsalın sonu*. (O. Adanır, Çev). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2006b). *Kusursuz cinayet*. (N. Sevil, Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm*. (O. Adanır, Çev). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2012). *İmkânsız takas*. (A. Sönmezay, Çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Metin, O. ve Karakaya Ş. (2017). Jean Baudrillard perspektifinden sosyal medya analizi denemesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 109-121.
- Toffoletti, K. (2014). *Yeni bir bakışla Baudrillard*. (Y. Başkavak, Çev)., İstanbul: Kolektif Kitap.
-

ÂMİRAN KURTKAN BİLGİSEVEN'İN TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KALKINMA ANLAYIŞI

Mehmet KOCA¹

Atıf/©: Koca, M., (2018). Âmiran Kurtkan bilgiseven'in toplumsal değişme ve kalkınma anlayışı, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2024-2039. doi: 10.17218/hititsosbil.419488

Özet: Bu çalışma da, Türkiye'de sosyolojinin gelişmesi için önemli katkıları olan Âmiran Kurtkan Bilgiseven'in görüşleri ele alınmıştır. Bu konuda onun, sosyolojinin ilgi alanına giren birçok konuda çalışmaları olduğu görülmüştür. Ancak gerek sosyolojinin, gerekse içinde yaşamış olduğu toplumun gelişmesi konusunda doğrudan bağlantısı olan yöntemine, toplumsal değişme ve kalkınma anlayışlarına yer verilmiştir. Çünkü o, yöntemi sadece bilimin değil insan kalitesinin artırılması için de bir gereklilik olduğunu düşünmüştür. Ayrıca toplumsal düzen açısından mükemmelliğe giden yolun, değişme ile bağlantılı olan toplumsal gelişmeden geçtiğini ileri sürmüştür. Zira ona göre, toplumsal gelişme sanayileşmeyi ve kalkınmayı da beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda bu olgu ve süreçlerin gerçekleşmesi konusunda kültüre, Türkiye özelinde Türk-İslam kültürünün değer hükümlerine önemli atıflar yapmıştır. Türkiye'nin sağlıklı bir şekilde gelişmesi, sanayileşmesini tamamlayıp, kalkınabilmesi için bu değerlerin bireylere aşılması gerektiğini savunmuştur. Bu konuda eğitime de önemli fonksiyonlar yüklemiştir.

Anahtar Kelimeler: Âmiran Kurtkan Bilgiseven, Toplumsal Değişme, Toplumsal Kalkınma, Kültür, Yöntem

An Understanding of the Societal Change and Development of Amiran Kurtkan Bilgiseven

Citation/©: Koca, M., (2018). An understanding of the societal change and development of Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2024-2039. doi: 10.17218/hititsosbil.419488

Abstract: This study covers the views of Amiran Kurtkan Bilgiseven who made important contributions for the development of sociology in Turkey. It was seen on this matter that he had numerous studies on this issue that entered into the field of interest of sociology. However, the method with a direct connection on the issue of either sociological or societal development has been given a place in the understandings of societal change and development. Because he thought that method was a necessity not for the progression of science but for the increase of human quality. Moreover, he argued that the road leading to perfection in terms of social order passed through societal development, which is associated with change. Because according to him, social change brings together industrialization and development. In this context, he made significant attributions to culture on the issue of the realization of these phenomena and processes and to the value-judgements of Turkish-Islamic culture specific to Turkey. He asserted that these values must be transfused to individuals in order for the healthy development of Turkey to complete industrialization and be able to develop. He also ascribed important functions to education on this issue.

Keywords: Amiran Kurtkan Bilgiseven, Societal Change, Societal Development, Culture, Method

Makale Geliş Tarihi: 29.4.2018

Makale Kabul Tarihi: 25.11.2018

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: e_mehmetkoca@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1930-121X>

1. GİRİŞ

Bilgiseven, ele almış olduğu toplumsal gerçekliği inceleme ve çözümlemede sahip olduğu özgün bakış açısı ve üslubu ile Türk sosyolojisinde önemli bir yer edinmiştir. Sosyolojinin ilgi alanına giren hemen hemen her konuda çalışmalar yapmış, içinde yaşamış olduğu toplumun sorunlarına kayıtsız kalmamıştır. Bu sorunların çözümü konusunda var olan toplumsal değerlerin önemine atıfta bulunarak, gelişmiş toplum olma yolunda sağlam köprüler kurabilmiştir. Özellikle gelişmiş toplum seviyesine ulaşılmasında engelleyici nitelik taşıyan düşünce ve akımlara karşı çıkmış, toplumu ayırıştırıran ve bu ayrışmayı körükleyen kişi ve topluluklarla arasına mesafe koyabilmiştir.

Bu kapsamda sosyolojinin temel alanı olan toplumsal değişme ve bu değişmeyle bağlantılı, toplumsal ilerleme, gelişme ve kalkınma konularında önemli değerlendirmeler ve önerilerde bulunmuştur. Hatta toplumsal düzen açısından mükemmelliğe giden yolda sadece bu olgu ve süreçleri değil, bunların yanında bu olgu ve süreçlere işlevsellik katan toplumsal tabakalaşma ve bütünleşme gibi konular üzerinde de dikkat çeken açıklamaları olmuştur.

Kültürü, Türkiye özelinde Türk-İslam kültürünü, sosyolojik konular üzerindeki değerlendirmelerinde çıkış noktası yapmış ve ona önemli roller atfetmiştir. Diğer bir ifade ile o, Türkiye'nin sağlıklı bir şekilde gelişmesi, sanayileşmesini tamamlayıp kalkınabilmesi için Türk-İslam kültürünün değer hükümlerinin bireylere aşılmasını gerektiğini bildirmiştir. Bu anlamda eğitim, bu işlevin yerine getirilmesi konusun da Bilgiseven'de araç olarak düşünülmüştür. O, bu yaklaşımını bilimde, özellikle sosyal bilimlerdeki metotta da sürdürmüştür. Bu nedenle Bilgiseven'in toplumsal değişme ve kalkınmaya yönelik görüşlerine yer vermeden önce; hayatı, eserleri ve entelektüel portresine yer verilmiş, arkasından sosyal bilimlerde yöntemle dair görüşleri irdelenmiştir.

2. HAYATI, ESERLERİ VE ENTELEKTÜEL PORTRESİ

Türk sosyologlarının Türk-İslam sentezi ekolünü temsil eden (Arslantürk ve Konuk, 2008, s.19) Bilgiseven, muhasebeci bir baba (Ahmet Kurtkan) ve ev hanımı bir annenin (Zeliha Kurtkan'ın) beş çocuğundan en büyüğü olarak 1926 yılında dünyaya gelmiştir (Özkul, 2008, s.143). İlk ve ortaokulu Paşabahçe İlköğretim Okulu'nda okumuştur. Kandilli Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni kazanmıştır. Fakülteden 1947 yılında mezun olduktan sonra bir süre ticaret sektöründe muhasebeci olarak çalışmış, iki yılı aşan bir süre ile İstanbul Defterdarlığı'nda resmi görev yapmıştır. 1956 yılı sonlarında İktisat Fakültesi'ne sosyoloji asistanı olarak girmiştir. 1960'ta doktora sınavını, 1965'te doçentlik sınavını verdikten sonra 1970 yılında profesör unvanını almıştır. İ.Ü. İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi'nin müdürlüğünü yapmış olan Bilgiseven, 1993 yılında emekli olmuştur. 19 Haziran 2005 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir (Kayadibi, 2009, s.26; İnan, 2009, s.4; Kahraman, 2006,s.6).

Sosyoloji Konferansları ve İktisat Fakültesi Mecmuası başta olmak üzere birçok dergi ve gazetede yayınlanmış yüzlerce makalesi bulunan Bilgiseven'in² yayınlanmış kitapları arasında şunlar sayılabilir: Türkiye'de Küçük Sanayiinin İktisadi Ehemmiyeti (1962), Yeni Sosyoloji Dersleri (1964), Maliye Sosyolojisi (1968), Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik (1977), Türk Milletinin Mânevi Değerleri (1984), Din Sosyolojisi (1985), Millî Eğitim Stratejimiz Nasıl Olmalıdır (1986), Genel Sosyoloji (1992), Yugoslavya'da Türk Kültürü (1987), Köy Sosyolojisi (1988), İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar (1989), Türkiye'de Sosyal Çözümle Tehlikeleri (1990), Sosyolojik Açıdan İslâmiyet ve İslâmî Kavramlar (1992), Fındıkoğlu Bibliyografyası (1960), Eğitim

² Eserlerinin tamamı için bkz. Karaman, K. (2005). Amiran Kurtkan Bilgiseven Bibliyografyası, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 11.

Sosyolojisi (1992), Sosyal İlimler Metodolojisi (1994), Etnik ve Dini Bölücülük (1991), Türkiye'de Milli Birliği Bozan Ayrılık (Alevi-Sünni Ayrılığı) (1991), Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1987) (Arslantürk ve Konuk, 2008, s.20; Erkal, 2008, s.17).

Bilgiseven'in eserlerinde, hocası Z. F. Fındıkoğlu'ndan, Alman Sosyolog C. C. Zimmerman ve G. Kessler ile Amerikalı Sosyologlar R. M. Mc Iver ve C. H. Page ile Pitirim A. Sorokin'den etkilendiğini belirten Özkul (2008), bu etkinin hiçbir zaman onlara tabi ve nakilci bir anlayış şeklinde olmadığını, daha çok onları ilham kaynağı olarak algılama şeklinde olduğunu söyler (s. 144). Ona göre Bilgiseven, "hemen hemen eserlerinin hepsinde Batılı bilim adamlarının teorileri ve bulgularıyla Türk-İslam kültürü ve realitesini karşılaştırmıştır. Körü körüne hiçbir teori ve ideolojiye bağlı kalmamış, gerektiği yerlerde hepsini eleştirmekten kaçınmamıştır" (Özkul, 2008, s.144). Erkal (2008)'in ifadesi ile o:

"Yüksek bir muhakeme gücüne, tasnif ve sentez kabiliyetine sahipti. Rahmetli Ord. Prof. Dr. Z. F. Fındıkoğlu'nun tabiri ile verilerden, bulgulardan ve malzemedan iyi helva yapabilen bir ilim adamıydı. Kendisiyle görüştüğünüzde ufkunuzu açar, ele aldığınız konuya çok boyutlu bakmanızı sağlardı. Parça-bütün ilişkisini iyi kurardı. Batı Dünyası'na has ilim-din çatışmasının bütün toplum ve zamanlar için genellenemeyeceğini belirtir; Türk kültür ve medeniyet tarihinde ilim-din bütünleşmesinin somut örneklerini verirdi. Eserlerinde soyut ve somut arasında anlamlı ilişki kurulduğundan okuyucu tercüme kokusu almaz ve ülke gerçeklerinden de kopmazdı. Rahmetli Fındıkoğlu'nun tabiriyle milli endişe sahibi; bilgiyi, toplumu ve ülkesi için kullanabilen bir ilim adamıydı" (s. 16).

Yine Karaman (2005)'in belirttiği üzere, "Bilgiseven'in sosyal olaylara bakışı, çok sebeplilik ilkesine bağlı ve bütüncül bir yaklaşıma sahiptir. Kullandığı kavramlar ve kavramlara yüklediği anlamlar, genel sosyolojik tanımlar yanında Türk-İslam kültürüyle şekillenmiş bir içeriği yansıtır" (s.48). Diğer bir deyişle, sosyolojik saptama ve çözümlenmelerinde kültüre, Türkiye özelinde Türk-İslam kültürüne önemli roller yüklemiş ve bu nedenle Türk sosyologları arasında, Türk-İslam sosyologları ekolü içinde sürekli olarak kendisine yer verilmiştir.

3. YÖNTEM ANLAYIŞI

Bilgiseven, yöntem konusuna ilgi göstermiş ve sosyal bilimlerde sosyal gerçekliğe yönelik çözümlenme yaparken izlenmesi gereken yolları "Sosyal İlimler Metodolojisi" adlı çalışmasında dile getirmiştir. Onun söz konusu olan bu çalışması, başta sosyoloji olmak üzere diğer sosyal bilim alanları ile uğraşan kimselere esin kaynağı olmuş ve onlara ele aldıkları konuları irdelerken çok yönlü bakış açıları kazandırabilmiştir. Bu nedenle onun, yöntemle dair belirlemelerini saptamak ve yöntem anlayışını ortaya koymak önemli hale gelmiştir. Çünkü Bilgiseven'in yöntem anlayışı, "çağdaş yöntem anlayışını en üst düzeyde temsil edecek niteliktedir" (Özkul, 2008, s.144).

Öncelikle ona göre yöntem, "araştırma yolu ile bulunup ortaya konabilecek somut sebep-netice ilişkilerini ve (mümkün olduğu hallerde) bu ilişkilerin temelinde yer alan soyut ilmi kanunları tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol anlamına gelir" (Bilgiseven, 1989, s.3). Bu tanımda yer alan bilimsel kanun ise, tesadüfi faktörlerin etkisinden bağımsız olarak, (fiziki, biyolojik, psikolojik veya sosyal) herhangi bir gerçeklikte meydana gelen olayların dayandıkları, değişmez (her zaman ve her yerde geçerli olan) neden-sonuç ilişkisinin kesin ve nicel ifadesidir (Bilgiseven, 1989, s.4). Bu anlamda o, çeşitli realitelerin karakteristik özellikleri neden-sonuç ilişkileri bağlamında dikkate alındığında tesadüfi faktörlerin arındırılmasının fiziki olaylarda sosyal olaylardan daha kolay olduğu görüşünü benimsemektedir.

Bilgiseven (1989), çeşitli realitelere ait yöntem bilginizi determine oluş karakteri bakımından karşılaştırabilmemizi zorlaştıran bazı nedenler olduğunu ve bu nedenlerden birincisinin farklı realitelerin müşterek temelini yeterince tanımamaktan kaynaklandığını belirtmiştir. İkincisinin

her bir realitenin bilinen kendi sahasındaki faktörlerden önceki ve sonraki faktörleri tanınamaktan ileri geldiğini ve üçüncüsünün de sosyal realitenin incelenmesinde çeşitli faktörlerin hepsini tanımadaki başarısızlıkla ilgili olduğunu söylemiştir (s.4).

Bu çerçevede ona göre, “soyut realite parçalarını aydınlatan statik araştırmaların daha az somut olan teorilerden ve bunlarında bütün zamanlar ve mekânlar için geçerli soyut kanunlardan farklı oldukları bir gerçektir. Fakat bütün farklılıklarına rağmen, çeşitli metodların kendi aralarında bir metodolojik bütünlük meydana getirdiği söylenebilir” (Bilgiseven, 1989, s. 10). Ayrıca fiziki, biyolojik ve diğer bütün realitelerdeki sebep-sonuç ilişkilerini açıklamamız ancak belirli sınırlar içinde mümkün olmaktadır. Bu sınırı da belirleyen mevcut bilim seviyemizdir. Mevcut bilim seviyemizin yetersiz kaldığı ya da diğer bir deyişle tecrübe yolu ile çözümediğimiz bilinmeyen alanları ancak ve sadece felsefi düşünce ile erişme gayretleri gösteriyor ve bir takım görüşler ileri sürmekle yetiniyoruz. En küçüğünden en büyüğüne kadar bütün realiteler için geçerli genel kanunlar varsa bile, bu zamana kadar bunların hepsini birden çözememiş veya bir kısmını çözmüş olmamız bizi bazı dönemlerde ya akılcılık veya tecrübecilik metodlarına yöneltmiştir (Bilgiseven, 1989, ss.11-13).

Çeşitli faktörlerin sonuç teşkil eden olaylar üzerindeki rolünü teşhis güçlüğü özellikle sosyal bilimleri ilgilendiren bir güçlüktür. Çünkü sosyal gerçeklikte sonuç üzerinde rol oynayan etkenlerin sayısı çoktur. Diğer bir deyişle sosyal bilimler çok sebepli bilimlerdir. Ayrıca kültür değişmelerinde olduğu gibi farklı çağlarda farklı faktörlere ağırlık kazandıracak kadar farklı yorumlanması da mümkündür. Bu nedenle araştırmacıların bu değişmelerde açıkça gözlemlenebilen ve her devirde değişen faktörlerden kendi görebildikleri en etkili olanlarının etkisi altında kalma ihtimalleri vardır. Bu durum sosyal bilimlerde birbirinden farklı tek sebepli açıklamaların meydana gelmesinde rol oynamış, fakat bu açıklamalar bilimsel tenkitlere uğramıştır (Bilgiseven, 1989, s.13).

Sosyal bilimlerin metodlarını diğer bilimlerin metodları ile kıyaslayıp doğru bir hükme ulaşmamızı zorlaştıran sebeplerden biri de, özel (yani zamana ve mekâna göre değişen) sebep-sonuç ilişkilerinin farklılığına rağmen sosyal gerçeklikte dahi çok sebepli genel kanunların varlığının yeterince düşünülmeşi olmuştur. Bu durum metodolojik farklılıkları ortaya çıkarmış olup, bu farklılıklara rağmen sosyal realite de, çeşitli metodların birbirini tamamladığı bir metodolojik bütündür (Bilgiseven, 1989, ss.14-15).

Bu çerçevede Bilgiseven (1989), metodolojik bütünlüğü teşhis yetersizliğinden doğan yöntem farklılıkları üzerinde durur ve bu yönetsel farklılıkları akılcılık, tecrübecilik, tek sebeplilik, çok sebeplilik, içten araştırma, dıştan araştırma ve bağdaştırıcı yöntemler olarak adlandırır. Var olan ya da var olacağı düşünülen gerçekliğin araştırılması, çözümlenmesi ve ortaya konulmasına yönelik olan bu yöntemlerin Batı ve Türk-İslam dünyasından seçmiş olduğu temsilcilerine yer vererek, bunların yönetime dair katkılarını irdeler.

Henüz tecrübe edilemediğinden dolayı bilinmeyen bir alanın olaylarını düşünce ve muhakeme ederek çözmeye çalışan metoda akılcılık (rationalism) denirken, buna karşılık araştırma yapılarak bilinebilecek bir alandaki sabit neden-sonuç ilişkilerinin ortaya konmasına hizmet eden metoda ise tecrübecilik (ampirism) denilmektedir (Bilgiseven, 1989, s. 15). Bu iki metodun bir birbirinden tamamen bağımsız olup olmadığı Bilgiseven’in sorgulama alanı içine girmiştir.

Onun belirlemelerine göre, tecrübeci metodolojiyi savunan ve icra edenlerin hemen hemen tamamı, akılcı metodu da kullanmıştır. Çünkü onlar aklın ve muhakemenin yardımı olmadan tecrübenin yapılamayacağı konusunda ortak bir görüşü paylaşmaktadır. Bu da akılcı ve tecrübeci

metotlar arasında mevcut metodolojik vahdet'in, diğer bir söylemle metot bütünleşmesinin gittikçe daha iyi anlaşılmiş olduğunu göstermektedir (Bilgiseven, 1989, s.79). Bilgiseven (1989), tek sebepli açıklama metodunu kullananların zamanla çok sebepli metodun ortaya çıkmasına aracılık ettiğini ve benzer bir durumun bu iki metot arasında da olduğunu söylemiştir (s.79). Ayrıca bu konuda o, Philips'in, 'her sosyal araştırma üçlü bir sentezdir'³ görüşünden hareketle bilimlerin, araştırma yapan her bilim adamının fikirlerinin başkalarının fikirleri ile her araştırıcının tecrübesinin diğerlerinin tecrübeleri ile birleştirilmesi ile gelişebildiğini ileri sürmüştür.

Bilgiseven (1989)'in bildirdiğine göre, "...dıştan araştırma, sosyal bünyenin, bünyedeki değişmelerin ve ferdin dışında yer alan bütün sosyal olguların, bağımsız faktörler olarak bağımlı bir faktör üzerindeki etkilerinin (veya yol açtıkları sebep-netice ilişkilerinin) herhangi bir nesneyi (bir objeyi) araştırır gibi incelemesi anlamına gelmektedir... İçten araştırma usulünde ise, araştırmacı, sosyal bütün'ün içinde yer alan varlıkları sadece mümkün varlıklar olarak müşahede etmeye kendini muktedir hale getirir. Bu suretle, varlık âlemini ilk muharrikten, yani varlıkların özünden ve bu mânâda içten bir bakışla (âlemdaki mana bütünlüğünü veya bütünleştirici öz'ü hissederek veya duyarak) inceleme durumuna ulaşır" (s. 129). Bu çerçevede bağdaştırıcı metodoloji hem sebep-sonuç ilişkilerinde tespit edilen nedensel bütünlüğü (fonksiyonel bağlılığı) sosyal bir objeyi inceler gibi dıştan gözlemleyerek, hem de kültürün çeşitli unsurlarının pekiştirici bir öz prensip yardımı ile bütünleşme derecesini içten duyarak ve hissederek araştırma metodlarının her ikisini gerekli gören bir yöntemdir (Bilgiseven, 1989, s.129).

Bu bağlamda Bilgiseven (1989), yukarıda söz edilen metotlarla ilgili olarak çıkarılması gerekenleri üç noktada toplamıştır. Bunlar:

"İlk olarak, birbirinden tamamen farklı görülen çeşitli metodların, aslında birbirlerini tamamlamak suretile, metodolojik bütünlüğü dikkate almaya araştırmacıyı teşvik ettikleri söylenebilir. Böyle bir metodolojik bütünleşme çeşitli realitelerin ayrıntılı ve somut özelliklerini ortaya koyan araştırmaların artırılması ve ortak nitelikteki ayrıntısız, zamansız ve mekânsız genel kanunların ortaya çıkarılabilmesi nispetinde ilimleri ve onların metodlarını birbirlerine yaklaştırabilir. Hatta iradecilik ve determinizm ikiliğinin sathta olduğunun anlaşılmasına da yardım edebilir.

İkinci olarak, hususi, ayrıntılı ve somut bilgi veren teorilerin realiteye ait sezgilerine muhtaç olduğumuzu da tastik etmek mecburiyetindeyizdir. O halde tek sebepli teorilerin dahi tarihi manada müsbet bir hizmetleri olduğu söylenebilir. Nasıl tek sebepli izahlardan çok sebepli izahlara geçiş, metodolojik ilerlemenin kaçınılmaz istikameti olmuşsa, ayrıntılı tatbiki araştırmalarda dahi, çok sebepli ve akılcı (teorik) düşüncelere dayanılarak faraziye kurup, müşahedeci ve tecrübeci faaliyete geçiş, sosyal araştırmacının kaçınılmaz kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üçüncü olarak, araştırılan olguların ve olayların tam manası ile anlaşılabilmesi, kültürel sentezin bazı vasıflarının içten bilinmesine de lüzum göstermektedir. Bundan ötürü dıştan ve içten araştırma metodlarının ve ayrıca akılcı ve tecrübeci usüllerin bütünleştirilmesine ihtiyaç vardır" (ss. 36-137).

Sezgici zekâ üzerinde de duran Bilgiseven (1989), sosyolog için sezgici zekânın öneminin büyük olduğunu söyler. Çünkü sistemi meydana getiren unsurları bir araya getiren bütünleştirici prensibin sosyolog tarafından belirlenmesi sadece sosyal bilgilerle donatılmış bir bilim adamı ve iyi bir gözlemci olmakla değil, aynı zamanda sezgici zekâyâ sahip olmak koşulu ile hissedilmesi, anlaşılması ve sezilmesi ile mümkündür. Bu sezgiye yol gösterecek olan kriter de anlamlı bütünlüğü meydana getiren unsurların benzerlik ve uygunluğu ve bu uygunluğun birlik halini koruyabilmesi kriteridir (s.136).

³ Philips'e göre araştırma: Fikirlerin fikirlerle sentezini, fikirlerin tecrübelerle sentezini ve tecrübelerin tecrübelerle sentezini ifade eder (Philips'den aktaran: Bilgiseven, 1989, s. 80).

Bilgiseven'in, alan araştırmaları ve teknikleri konusunda da önemli saptamaları ve önerileri olmuştur. Öncelikle O, bir alan araştırmasının yapılabilmesi için teori, varsayım ve alan araştırması üçlüsünün uyum içinde bir bütünlük oluşturması gerektiğini ileri sürmüştür. Teorilerin alan araştırmasının yapılabilmesinde daima güvenilebilir özellikte olamayacağını söylemiştir. Gerek benzer gerekse de farklı olgulara yönelik teorilerin, bilim tarihinin herhangi bir zaman mekân sınırında mevcut bilgi seviyesi açısından ele alındığında, eksik ve yetersiz olacağını belirtmiştir. Bu yetersizliğin sadece kullanılan yöntemlerin eksikliğinden değil, aynı zamanda araştırma yapılan zaman dilimindeki teknolojik düzeyin aşağıda olmasından da ileri gelebileceğini bildirmiştir. Ayrıca o, eğer yapılan araştırmalar gerçeğin sadece belli bir kısmını içerirse, araştırmacının tek bir nedenden ya da yönden araştırma alanına yaklaşacak olursa ve sadece akılcı ya da ampirik verilere dayalı olarak teori üretirse, mevcut teorilerin hepsinin bir araştırmacı açısından güvenilir olmayacağını da vurgulamıştır (Özkul, 2008, s.146).

Teori, varsayım ve ampirik araştırma arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin dikkate alınması konusunda karşılaşılan güçlükler, her araştırmacının bilgi toplama işlemine başlamadan önce üzerinde durması gereken konuları teşkil etmektedir. Bu konular üzerinde de duran Bilgiseven (1989)'e göre, varsayım bir araştırmanın temelini teşkil eder ve her araştırma mutlaka varsayıma dayalı olmalıdır. Yapılacak olan araştırmaya varsayımla başlanmalı ve bu varsayımda teoriden çıkarılmalıdır. Varsayımlar ve ampirik araştırmalar birbirlerinden ayrı olarak düşünülemezler. Çünkü varsayımın doğruluk derecesini ancak yapılacak olan ampirik araştırma ortaya koyabilir.

Bilgiseven'in üzerinde durduğu diğer bir konuda bilgiyi toplama ve ölçme konusudur. Burada örneklemin oluşturulmasından, soruların hazırlanmasında ve ölçme tekniklerine kadar önemli bilgiler sunar. Bunlar arasından belki de en önemlisi ölçme işlemiyle sosyoloji arasında kurmuş olduğu bağdır. Çünkü Bilgiseven (1989)'e göre, ölçme bir varsayımın doğruluğunu ispat etmek üzere araştırıcının amacına ulaşmasına olanak sağlayan araçtır ve sosyolojide her zaman ve her yer için geçerli ölçüye dayalı kesin ilişkiler bulabilmemiz zordur. Ancak bu durum sosyolojide ölçme işleminden vazgeçilmesi gerektiği anlamına gelmez. Sosyolojide genel kanunların varlığını tespit edebilmek için, çok soyut ve çok yaygın olma özelliği taşıyan çok az olgu bulunmaktadır. Bunları genel hatta matematik ifadelerle açıklayabilmek sosyolojinin hedeflerinden biri olmalıdır. Bununla birlikte sosyal araştırmalarda ölçmenin nasıl yapılabildeği konusunda akılda tutulması gereken genel kanunlarla ilgili bir ölçme hedefinden uzak kalındığı ve tamamen pratik gayeler güdüldüğüdür (s.261).

Öz itibari ile Bilgiseven'e göre, sosyolojide ölçme işlemleri yardımı ile genel hükümlere varılması kolaylıkla mümkün olmamaktadır.

Karşılaşırmalı metodun önemine de değinen Bilgiseven (1989), ampirik araştırmalarda küçük realitedeki problemlerin ayrıntılı olarak ortaya konduğunu ancak küçük problemlerin dışında büyük genel problemler veya toplumun büyük bir kesimini ilgilendiren konularında bulunduğunu ve bunlarında aydınlatılmasının gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Bunun için Beyruni'den yola çıkarak karşılaşırmalı metodun uygulanması gerektiğini bildirmiştir (s.240).

Sonuç olarak Bilgiseven, metotların çeşitli özelliklerini ve bunların nasıl iç içe olduklarını göstermeye çalışmış, bu metotların hiç birisinin modasının geçmediğini ve bunların hiçbirisinin çağ dışı sayılmasının olanaksız olduğunu ileri sürmüştür. O, sezgici akıl'a büyük önem verdiğini ve en kantitatif ölçme işlemlerine dayanan işlemlerde dahi metot bilgisinin hiç bir zaman sezgici aklın yerini tutamayacağını söylemiştir. Zira ona göre, akılcı ve gözlemci metotları iç içe geçmiş durumda uygulama zorunluluğu bundan doğmaktadır. Her araştırmanın bir varsayıma dayanması gerektiği düşünülürse varsayım kurmanın gerektirdiği akli muhakeme, gerçepleri

görme ve başlangıç modelini kurma iktidarının yerini hiçbir metot bilgisi ile doldurmanın mümkün olamayacağını anlamak kolaylaşır. Metot bilgisine en çok ihtiyaç hissettiren araştırma işlemlerinde, örneğin bir alan araştırmasının sağlıklı olabilmesi konusunda, yerine getirilmesi gereken şartları iyi bir şekilde düzenleyip sıraya koymak, metot bilgisi kadar zihni kabiliyet meselesi olduğunu vurgulamakta, 'bir şeyi bilmek başka yapmak başkadır' demekte ve yapabilmek için hem metot bilgisine hem de sezgici akıl'a ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Bu nedenle tecrübe ve gözleme dayanan metotlarla akılcı metot arasında bütünleşmeyi reddedebilmemiz olanaklı değildir. Aynı durum belirgin ayrılıklarına rağmen içten ve dıştan araştırma metotlarında da geçerlidir. Çünkü gerçekte bu iki metodolojinin birbirlerini tamamlama durumları vardır (Bilgiseven, 1989, ss.302-303).

Bunların dışında o, "yöntem anlayışını ortaya koyarken, her şeyden önce bugünkü metot anlayışımızın sosyal realiteyi yeterince anlamamıza imkân vermediği tespitinde bulunur" (Özkuş, 2008, s. 144). Metot uygulayıcılarına da yanlışlığı ve faydasızlığı kanıtlanamayan herhangi bir metodu ret edebilecek kadar 'cahil cesareti' sahibi olmaması gerektiğini önermiştir. Bu anlamda Türk-İslam kültürünün önemli isimlerinden Gazali, Muhyiddin gibi isimlerin metotlarının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Bilgiseven, 1989, s.303). Gökalp'in ve Fındıkoğlu'nun görüşlerinden hareketle, İslamiyet'in pozitif bilimlerle uyumlu olduğunu ileri sürmüştür (Bilgiseven, 1988, ss.52-53).

Ona göre, "bir milletin, kendi tarihini, tarihteki kahramanlarını, büyük adamlarını, geçmiş devirlerde yaptığı büyük hamleleri, medeniyet eserlerini unutması, kendi benliğini kaybetmesi anlamına gelir" (Bilgiseven, 1991, ss.36-37). Buradan hareketle ayrıca onun, tarihe büyük önem verdiğini, çalışmalarını geçmişle bugün arasında bağlantılar kurarak temellendirdiğini, başka bir deyişle sosyal bilimlerde yöntem konusunda tarihsel metodu da önemseydiğini söyleyebiliriz.

4. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KALKINMA ANLAYIŞI

Bilgiseven'e göre, gerek toplumsal ilerleme gerekse de gelişme ve kalkınma, toplumsal değişimin bir sonucudur ve toplumsal değişim olmadan tam anlamıyla bu olguların varlığından söz etmek olanaklı değildir. Bu nedenle onun bu olguları ele alış tarzına yer vermeden önce, toplumsal değişim anlayışına yer vermek yerinde olacaktır.

Her ne kadar değişimin derecesi toplumdan topluma, zamandan zamana farklılık gösterse de, hiçbir toplum durağan değildir ve her toplulukta mutlaka bir hareketlilik, bir değişim olduğu söylenebilir (Bilgiseven, 1982, s.293). Çünkü değişim iki yönlü bir olgudur ve ilerleme şeklinde olabileceği gibi gerileme şeklinde de olabilmektedir. Toplumların hem ilerlemesi hem de gerilemesi sosyal değişimi ifade etmektedir (Bilgiseven, 1968, s.292). Ancak toplumsal gelişme ve kalkınma konusundan bahsedilecekse elbette değişimin evrimle ilintili ilerleme ve gelişme boyutu üzerinde durmak daha isabetli olacaktır.

Bu boyutuyla Bilgiseven, ilerlemenin (terakki, progress) bir gelişme (tekamül, evolution) olmadığını altını çizerek ve iki kavram arasındaki ayırt edici ölçütleri belirler. Ona (1982) göre, ilerleme bireylerin kanaatlerine ve inançlarına göre değişirken; gelişme ise bireylerin kanaat ve inançlarının aksine objektif kanıtlara göre ölçülebilen bir sosyal değişimdir (s.295).

Bu çerçevede o, hem sosyal değişim konusunun daha iyi anlaşılabilmesi hem de kavram kargaşasının ortadan kaldırılabilmesi için ilerlemeyi de içine alan tekâmülün aşamalarını sıralar ve bu aşamaları (Bilgiseven,1982): 'Basit değişim', 'nizam', 'istikamet', 'terakki' ve 'olgunluğa erişebilirlik' olarak benimser.

Bilgiseven (1991, ss.1-2), bir kargaşa durumunun söz konusu olduğu ve henüz toplumsal düzenin kurulmadığı basit değişme aşamasını, gerçek anlamda bir değişme olarak görmez. Basit düzeyde de olsa bir toplumsal düzenin kurulduğu değişmeyi tekâmülün ilk aşaması olarak görür. Zira ona göre, toplumun hedef ve amaçlarına ulaşması için kurulan düzende belirlenen yönde (istikamette) yapılan düzen değişiklikleriyle ancak ilerleme sağlanabilir. Burada kurulan düzen yönlendirilirken önemli olan husus, ilerleme aşamasına erişmek ve bir ilerlemeden bahsedebilmek için nihai bir amaca ve ideal olarak belirlenmiş olan hedeflere kanalize olmaktır. Eğer ilerlemeyi belirleyen nihai amaçlar ve ideal olarak belirlenen hedefler tek bir faktöre dayalı olarak bireyler tarafından değerlendirilirse bu bireylere göre değişen ilerlemeyi meydana getirir ve toplumsal değişmeye subjektiflik katar. Diğer bir deyişle bu durum, “aynı zamanda gözle görülür organizasyon ve nizam değişikliklerinin, yani maddi şartlardaki belirli bir değişikliğin ideal hedef olarak tayin edilmesi neticesini doğurmaktadır” (Bilgiseven, 1991, s.2). Ancak Bilgiseven (1991)’e göre, toplum hem örgütler hem de sosyal ilişkiler ağıdır ve sadece bu örgüt ve düzenin değiştirilmesi tekâmülün tam anlamıyla gerçekleşmesi için yeterli değildir. Çünkü sosyal ilişkilerde bulunan insanların moral değerleri vardır ve bu değerlerinde tam olarak sağlanması gereklidir (s. 3). Bu çerçevede o, toplumu meydana getiren insanların, kâinatta sadece insan türüne ait olan özelliği kazanmasıyla ortaya çıkan yaygın şahsiyet tipine ulaşma hedefinin, tekâmülün son basamağını oluşturduğunu ve toplumsal değişimin bu aşamasının olgunluğa diğer bir deyişle mükemmelliğe erişim aşaması olduğunu ileri sürmektedir (Bilgiseven, 1991, s.3). Ona göre, bu aşama sosyal olgunluk da diyebileceğimiz en mükemmel (sosyal ilişkilerin kusursuz olduğu) toplumsallaşma özelliğini yansıtan sosyal evrim aşmasıdır. Çünkü bu aşamada maddi ve manevi kültürlerin ideal sentezine yol açan birey ve toplum aynılaşmaktadır. Modern toplumlarda toplumsal ilişkiler ağının genişlemesi, mali imkânların artması yanı sıra bireysel hakların zorunlu olarak bireysel egoizmi teşvik etmesinden doğan engeller ortaya çıkmaktadır. Bunları telafi edecek moral şartların ve şahsiyet tipinin meydana gelebilmesi sosyal olgunluğun göstergesidir. Bu anlamda sosyal olgunluk fikri, ahlaki bir ön yargı olmaktan çok, tam anlamıyla bilimsel bir gerçekliğin kavranışıdır (Bilgiseven, 1982, s.302).

Toplumsal değişme konusunda ilerlemeye yönelik düşüncelerini bu şekilde belirten Bilgiseven, tekâmülün son aşamasından hareket ederek toplumsal gelişmeyi tanımlar ve tabakalaşma ve bütünleşmenin önemine vurgu yapar. Bu bağlamda ona (1976) göre, toplumsal gelişme, maddi ve manevi hedefler arasında denge kurmak koşulu ile bireyin yaratıcılığının en zor ve en ümitsiz şartlarda bile teşvikini ön görmektedir. Zira toplumsal gelişme, refah artışını gerçekleştirecek maddi unsurlarla, üretimin sürekli artışını sağlamaya yönelik fikri unsurların yanı sıra moral unsurları da kapsamına alması gereken bir dengeli birleşime dayanan kavramdır (s.169).

Onun saptamalarına göre, toplumsal gelişme, bir toplumdaki maddi ve manevi kültür öğelerinin elverişli özellikleriyle birbirlerini tamamlaması, öğeler arasındaki en uygun düzenlemenin iktisadi refahın hem devamlı olarak artmasını hem de adil olarak bölünmesini sağlar. Ayrıca maddi ve manevi kültür öğeleri arasındaki en uygun birleşim tarzı mana etrafında bütünleşmeyi sağlayacak bireysel davranışlara da yol açar (Bilgiseven, 1991, s.6). Başka bir ifade ile toplumsal gelişme, “iktisadi hasıla artışının sosyal şartlarını dikkate alan iktisadi büyüme unsurlarından başka, orta sınıflaşma ve sosyal bütünleşme gibi, iki unsuru daha ihtiva etmektedir. Çünkü tabakalaşmış ve farklılaşmış sosyal bütünün azaları olarak düşünülen fertlerin, o bütünün sosyal ve kültürel kategorilerinin gelişme ihtiyaçlarını karşılayabilecek şahsiyet tiplerine uygun hale gelmeleri ancak bu unsurlar (yani orta sınıflaşma ve sosyal bütünleşme) sayesinde mümkündür” (Bilgiseven, 1982, s.305). Buradan da anlaşılacağı üzere o, toplumsal tabakalaşma ve bütünleşme olgusuna toplumsal gelişme ve kalkınma açısından tamamlayıcı unsurlar olarak bakmakta,

tabakalaşmanın ve bütünleşmenin nasıl olması gerektiği üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle onun toplumsal tabakalaşma ve bütünleşmeyi ele alış tarzına kısaca bakmakta fayda vardır.

Toplum hayatı, iş bölümü ile birlikte tabakalaşmanın ve sosyal seviye farklarının ortaya çıktığı sosyal hayat tipidir. Bu çerçevede Bilgiseven, öncelikle sosyal sınıftan daha genel olan sosyal tabakalaşma konusu üzerinde durur ve Sorokin'in tabakalaşma tanımını benimsedikten sonra, bu tanımın zorunlu olarak sosyal mesafe kavramını da içine aldığı söyler. Çünkü alt ve üst tabaklar arasındaki mesafe, coğrafi ve fiziki bir mesafe olmayıp tam olarak sosyal bir anlam taşımaktadır. Böylece ona göre sosyal mesafe, "belirli bir sosyal sınıfa mensup bulunan herhangi bir ferdin diğer sınıflarla ve o sınıflara mensup bulunan gruplar ve fertlerle olan hiyerarşik münasebetlerini, bir nüfus içerisindeki sınıfların birbirleri ile olan ilişkilerini ve belirli nüfusların aralarındaki sosyal farklılık münasebetlerini gösteren bir kavramdır" (Bilgiseven, 1982, s.157). Bu anlamda sosyal tabakalaşma bir toplumun nüfusunun sosyal olarak alt ve üst anlayışına imkân verecek şekilde sosyal sınıfların oluşturduğu farklılaşma durumunun belirtileri olmaktadır (Bilgiseven, 1982, s.157).

Sosyal sınıfı, aynı sosyal hayat tarzını paylaşan bireylerin meydana getirdiği bir sosyal kategori veya grup olarak gören Bilgiseven, ikili (alt ve üst) sosyal sınıf anlayışına ve ikili sosyal sınıflara sahip olan toplumlara olumsuz bakar. Orta sınıfa büyük önem verir ve bir toplumdaki orta sınıfların genişliği ile o toplumun gelişmişlik düzeyi arasında ilişki kurar. Orta sınıfı kalabalık olan toplumlar gelişmiş toplumlardır. Bu nedenle Bilgiseven (1982)'e göre, gelişmekte olan bir toplum için orta sınıf sorunu iktisadi ve sosyal nedenlerden dolayı küçümsenmeyecek bir problem halinde tezahür etmektedir. Çünkü iktisadi gelişme problemi ne kadar önemli ise sosyal sınıflar arasındaki gelir farklılığının hafifletilmesi ve geniş bir orta sınıfın kurulması konusu da o kadar önemlidir. Orta sınıf kavramının önem kazanmasını gerektiren diğer önemli faktörde, sağcı solcu ideoloji hareketlerine ve bunlar arasındaki çekişmelerin artmasına yönelik tehlikelerdir (s. 158).

Sosyal sınıfların tasnifi konusunda düşünürlerin ağırlıklı olarak üzerinde durduğu biri statü diğeri iktisadi olmak üzere iki kriter vardır. Marx özellikle bu iki kriterden ikincisi üzerinde dururken, modern sosyologlar ise statü konusunu da ele almışlardır (Bilgiseven, 1982, ss.159-160). Bilgiseven (1960), her iki kriterin de tek başına sosyal sınıfların belirlenmesi konusunda yeterli olmadığını söyler ve Fındıkoğlu'ndan hareket ederek sosyal sınıfların ayrımı konusundaki kriterleri; ekonomik güç, yaşam tarzı, kültür ve terbiye, ekonomik çıkar, sınıf bilinci olarak sıralar. Sıralamış olduğu bu kriterlerin hiçbirinin tek başına toplumsal sınıfları belirlemede yeterli olmadığını, sağlıklı bir belirleme yapılabilmesi için bu kriterlerin her birinin dikkate alınması gerektiğini bildirir.

Bilgiseven (1992)'e göre, "... Sosyal gelişme, bir ülkede, milli gelir artışına zarar verilmeksizin sosyal sınıf farklarının azalması, sosyal tabaklar arasında mobilitenin ve çeşitli tali gruplar arasında da bütünleşmenin (entegrasyon) gerçekleşmesi olarak belirtilebilir" (s.143). Bu çerçevede onun gözünden değişme ile bağlantılı diğer önemli unsurunda sosyal bütünleşme olduğu anlaşılmaktadır.

O, sosyal bütünleşmeyi, toplumda küçük topluluklar (cemaatler), menfaat birlikleri, müesseseler gibi sosyal yapının çeşitli unsurları arasındaki birbirini tamamlayabilme durumu olarak tanımlar (Bilgiseven, 1982, s.316). Sosyal bütünleşme açısından öğrenilmiş olması ve grup hayatının ürünü olması bakımından kültüre büyük önem verir. Kendi deyişiyle, "bütünleşmiş bir cemiyet, muayyen bir sahada veya sahalarda yaşayan ve karakteristik bir kültürü geliştirmiş olan bir

nüfustur. Böyle bir kültür birliği mevcut değilse, o takdirde cemiyette bir çözülmenin (bir dez - entegrasyon'un) varlığı söz konusudur” (Bilgiseven, 1982, s.318).

Sosyal bütünleşme tiplerini ortaya koyarken Sorokin'den hareket eden Bilgiseven (1982), bütünleşmenin tesadüfi ve zoraki tipleri ile gerçek bütünleşme tipleri olmak üzere iki çeşidinin olduğunu bildirir. Bu anlamda 'yersel bitişiklik' ve 'dış tesirlerle bir araya gelme' gerçek olmayan (tesadüfi, zoraki) bütünleşme tipleri içine girerken; 'fonksiyonel bütünleşme' ile 'mana etrafında bütünleşme' ise gerçek anlamda bir bütünleşmeyi temsil eder. Bilgiseven (1982)'e göre, “hakiki manada sosyal bütünleşme tiplerinden ilki kültür unsurlarının birer fonksiyon ifa ederek cemiyet mekanizmasını işler hale getirdikleri fonksiyonel entegrasyondur. İkincisi ise unsurların bir araya geldikleri zaman bir mana ifade ederek bir bütün hüviyetini kazandıkları merkezi bir manaya göre bütünleşme'dir” (s.320). Sosyo-kültürel bütünleşme türleri arasından manaya göre bütünleşme mükemmel bütünleşme türü olarak ifade edilmektedir (Bilgiseven, 1982, s.324). Çünkü “manalı bütünleşme durumunun göze çarptığı cemiyetlerde çeşitli unsurlar sadece bir fonksiyon icabı değil, fakat daha ziyade ihtiva ettikleri öz karakter itibarile bir birlerini tamamlamaktadırlar” (Bilgiseven, 1982, s.325).

Buraya kadar Bilgiseven'in perspektifinde gerek ilerleme, gerekse toplumsal tabakalaşma ve bütünleşmede önemli olanın, toplumsal değişimin/evrimin düzenin iyileştirilmesi ile sınırlı olmadığı, toplumsal gelişmeyi de meydana getirebilmesidir. Ona göre, sağlıklı sanayileşme ve kalkınmanın yolu da buradan geçmektedir. Bu nedenle onun sosyolojisinde toplumsal yapıyı oluşturan alt yapı unsurlarının yanı sıra üst yapı unsurları da (özellikle kültür) vazgeçilmezdir ve asıl itici gücün kaynağını oluşturmaktadır. Zira benzer şekilde Bilgiseven (1993)'in açıklamalarından da anlıyoruz ki: Toplumdaki sosyal değişim üzerinde duran iktisatçılar, toplumu daha mükemmel götüren değişim aşamalarında, daha yukarı aşamalara sağlıklı bir şekilde çıkabilmenin koşulu olarak maddi unsurların yanı sıra, nüfusun kalitesini meydana getiren manevi unsurlarında uygun şekilde değişmesi gerektiğinin farkına varmışlardır (s. 2). Ona göre, sosyal gelişme aynı zamanda sağlıklı sanayileşmenin zorunlu ve hayati temelidir. Bu nedenle sosyal gelişmeye elverişli olmayan kültürlerin hâkim olduğu ülkelerde yapılan sanayileşme sağlıklı bir sanayileşme değildir (Bilgiseven, 1993, s.1).

Bu kapsamda o, toplumun örgüt ve kurumlarının daha iyi bir duruma getirilmesi yaygın şahsiyet tipinin de uygun bir evrimle ideale yaklaştırılmadığı sürece hiçbir olumlu sonuç veremeyeceğini söyler. Ona göre var olan düzenin daha da köklendirilmesi ya da bir düzenden başka bir düzene geçilse de bu değişim bazı görüşlere sahip grupları memnun etme ihtimali olsa da gerçek ilerleme olamaz. Çünkü gerçek ilerleme sosyal gelişmeyi sağlamaya yarayan bilimsel anlamdaki objektif şartların gerçekleştirilmesi için, birey ve toplumun nitel ve nicel özellikleriyle değiştirilmesini gerektirir. Böyle bir değişim, sadece ilerlemeyi sağlamakla kalmaz aynı zamanda sosyal gelişme ve evrimi de beraberinde getirir. Toplumsal yaşamda 20-30 yıl gibi kısa sayılabilecek bir sürede gerçekleşen bu tip bir değişime sosyal kalkınma denilmektedir (Bilgiseven, 1991, s.7). Bu kalkınmanın da üzerinde etkili olan en önemli güç, moral değerlerdir (Bilgiseven, 1977, s.18).

Bilgiseven, sosyal kalkınmaya giden yol haritasını bu şekilde çizdikten sonra kültürün bu anlamdaki işlevleri üzerinde durur. Diğer bir deyişle, kalkınmaya yönelik sosyal teorisinin merkezine kültürü koyar. Özellikle de kültürün var olan maddi ve manevi öğelerinden ikincisini ön plana çıkarır ve konuya yönelik belirlemelerini bu yönde yapar.

Öncelikle maddi kültürün alınıp verilmesinde herhangi bir sakınca olmadığını belirtir. Ancak bu konuda başka kültürlerin elverişli maddi araç ve kolaylıklarına tamamen yabancı kalan milletlerin kültürel gerilemeye de maruz kalabileceğinin de altını çizer. Bu anlamda gelişmiş

ülkelerin maddi kültür ve medeniyet unsurlarından faydalanarak kalkınmamızın sağlanabilmesi konusunda dikkat edilmesi gereken noktalara yönelik açıklamalar yapar (Bilgiseven, 1991, s.7).

Bu açıklamalardan birincisi, yabancı tekniklere ve dışarıdan ödünç alınan maddi yapı unsurlarına sosyal yapının uyum sağlaması sınırlıdır ve bu uyumu kısa sürede arttırabilmekte olanaklı değildir. Örneğin kapital yetersizliği, teknik eleman kıtlığı gibi çeşitli faktörlerle tayin edilen sermaye yoğun teknolojileri aşırı ölçüde uygulamanın sınırları vardır ve bu faktörlerin kısa sürede değiştirilmeleri kısıtlıdır. Buna rağmen yine de teknikleri uygulama konusunda sermaye ve teknik eleman eksikliği gibi engeller ortadan kaldırılsa dahi manevi kültür, sanayinin yönlendirilmesinde yine merkezi rol oynayacaktır. Eğer toplumun hayati ihtiyaçlarının ve sermaye mallarının tatmini için yapılacak üretimin yerine lüks mallar üretmeyi teşvik eden manevi değer hükümleri baskınsa, manevi kültürdeki yenileme manevi kültürün etkileriyle engellenmiş olacaktır (Bilgiseven, 1991, s.7). İkincisi de, maddi önlemlerin alınması için ihtiyaç duyulan iktisadi kapasiteye ulaşabilmenin kısa zamanda sonuç verebilecek herhangi bir kısa yolu da bulunmamaktadır (Bilgiseven, 1991, s.7).

Buna karşılık Bilgiseven (1991)'e göre, "Türk-İslâm Kültürünün unutulmuş veya asli hüviyetinden saptırılmış değer hükümleri gibi değerlerden oluşan, sosyal gelişmeğe sevk edici bir manevi kültürün mevcut olduğu yerlerde bu değerlerin işlenip benimsetilmesi çok daha kısa vadede ve aynı zamanda verimli neticeler verebilecek bir faaliyettir" (s.8). Bu faaliyetinde olabirliğini birey toplum ilişkisinde aramakta ve bu kapsamda insan kalitesine toplumun nicel özelliklerinden daha fazla ağırlık verilmesini gerektiren objektif sebepleri de şu şekilde açıklamaktadır:

Birincisi, mükemmelliğe gidişin son aşamasında birey vardır ve bu aşamaya ancak en mükemmel sosyalleşme özelliğini kazanmış insan tipinin yaygın şahsiyet tipi haline geçmesiyle varılır. Zira toplumun mükemmelliğe ulaşmasının yolu da budur (Bilgiseven, 1991, s.9).

İkincisi, karşılıklı etkileşim içinde olmak birey ve toplumun temel özelliğidir. Her ne kadar toplumun düzeni, doğal servetlerinin ve doğanın bilimsel anlamda yorumlanması bireyin bir işlevi iken, buna karşılık bu işlevi yerine getirebilecek bireylerin yetiştirilmesi de toplumun bir işlevidir. Bu çerçevede karşılıklı bir birini etkileyen bu iki unsurdan en başta hangisine önem verilmesi gerektiği onun sorgulama alanı içine girmekte ve o, karşılıklı etkileşimi toplum-birey-toplum şeklinde mi yoksa birey-toplum-birey şeklinde mi olması gerektiğini sorgulamaktadır (Bilgiseven, 1991, s.9).

Üçüncüsü Bilgiseven (1991), bu sorulara az gelişmiş ülkeler açısından bakmış ve bu ülkelerde itici gücün bireyden gelmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bunun içinde eğitim yatırımları ile eğitim dışı yatırımların iktisadi gelişmeyi sağlayacak şekilde dengede tutulması gerektiğini söylemiştir. Çünkü ona göre, kalkınma kavramının hızlilik özelliği taşıması planlı yatırım politikasının ise hem gerekli hem de yavaş gelişme sağlayıcı nitelikte olması, bizi insan faktörüne ve eğitime (özellikle eğitim yatırımlarını arttırmaktan ziyade eğitimin kalitesinin iyileştirilmesine) yönlendirmektedir (s.9).

Diğer bir deyişle o, eğitimin kalitesinin arttırılmasıyla nitelikli bireylerinde artacağını, buna bağlı olarak da insan faktörüne yön veren eğitimin, kalkınmayı sağlayacağını düşünmüştür. Burada asıl önemli olan bu kalitenin nasıl arttırılacağıdır. O, bunun yolunun kültürden geçtiğini ve bu anlamda kültürün değer hükümlerinden hareket edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Ona (1991) göre, bu değer hükümlerinden birincisi Türk-İslam kültüründe yer alan “insanın olgunlaştırılması” değer hükmü⁴ iken, ikincisi ise yine bununla bağlantılı olan vahdet-i vücud terbiyesi ile bireylerin yetiştirilmesidir. Bu çerçevede vahdet-i vücud’un önemi konusunda o, “Kalkınma ve Kültür İlişkisi” adlı çalışmasında şu ifadelere yer vermiştir:

“Kısaca belirtmek istersek böyle bir fert cemiyetteki yoklukları, ızdırapları, derd’leri aramak ve o derd’lere derman olmağa yönelmek psikolojisiyle yüklüdür. Yani tatmin arayan ve maddeyi putlaştıran ferd olmaktan çıkmış, dert arayan ve moral tatmin peşinde koşan bir fert durumuna geçmiştir. Böylece ferdin ıslahı, aynı zamanda cemiyetin ıslahı ve gelişmesi olmakta ve Türk-İslâm kültürünün bu değer hükmü bugünkü ekonomik ve sosyal bünyemizin zafiyetinin çareleri arasında yer alabilecek en iyi psiko-sosyolojik dava niteliğini taşımaktadır” (Bilgiseven, 1991, s.9).

Üçüncüsü tümevarım ve tümünden gelim metotlarının birleştirilmesidir. Her metodun önemli olduğunu ve her metottan yararlanılması gerektiğini ileri süren ve metodolojik bütünlüğü benimseyen Bilgiseven (1991), böyle bir yaklaşımın sadece bilimin ilerlemesini sağlamakla kalmayacağını aynı zamanda insan kalitesini de en üst seviyeye çıkarabileceğinin altını çizmiştir (ss.16-18).

Son olarak o, yetişkin insanın toplum karşısındaki vericilik ve alıcılık işlevlerinden birincisinin önemini vurgulayan değer hükümleri üzerinde durarak, bireye başarı arzusunun aşılması ve gelir eşitliği idealinin Türk-İslam kültürüne göre gerçekleştirilmesinin gerekliliğini ileri sürmüştür (Bilgiseven, 199, ss.18-20).

Özetle Bilgiseven (1992)’e göre, “gelişmek isteyen ülkelerin hedefi eğitim yolu ile kalkınmayı ve orta sınıfların teşekkülünü gerçekleştirmek ve bunu yapabilmek için de fertlere başarı ve rekabet arzularını aşılabilir olmalıdır” (s. 148). Toplumsal kalkınma ile belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için eğitimin bu yolda bir araç olarak kullanılması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda toplum kalkınmasında eğitim faaliyetlerinden iki konuda faydalanılabilir. Bunlardan birincisi insanların değişen sosyal ve ekonomik koşulların gerisinde kalmalarını önlemek, ikincisi ise bu şartlarında önüne geçerek toplumu değiştirmektir. Bu çerçevede bunlardan ikincisi eğitimin toplum kalkınması programlarının asıl hedefidir (Bilgiseven, 1992, s.324).

Sonuç olarak kalkınma her ne kadar ekonomi ile ilgili unsurları çağırıyor olsa da kalkınmanın ekonomi dışı etkinliklerle özellikle de kültürle de doğrudan bağlantısı vardır. Bu nedenle sosyal gelişmenin bir sonucu olan kalkınmanın sağlanabilmesi için var olan kültürün değer yargıları bireyler tarafından içselleştirilmedi. Bu konuda Bilgiseven, eğitime önemli roller düştüğünü ileri sürmüş ve eğitim yolu ile kalkınmanın esaslarını belirlemiştir. Ona göre eğitim, kalkınmaya giden yolda toplumsal gelişmenin sağlanması konusunda en önemli aracı rolü üstlenmelidir.

5. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KALKINMAYA ŞEKLİNİ VEREN TOPLUMSAL SINIF VE BÜTÜNLEŞME KONUSUNDA KÜLTÜRE VERDİĞİ ÖNEM

Bilgiseven’in toplumsal sınıflar konusunda orta sınıfa büyük önem verdiğini bir önceki konu başlığı altında belirtmiştik. Çünkü ona göre, toplumda geniş bir orta sınıfın varlığı toplumsal değişme ve kalkınmaya giden yolda toplumsal değişimin de önemli bir göstergesi olabilmektedir. Bu çerçevede Grayson’dan hareketle Bilgiseven (1982), orta sınıfların ortaya çıkması ve gelişmesi konusunda birinci koşul olarak ticaretin ve zanaatın geliştiği paralı mübadeleyi, ikinci koşul olarak devletlerin belirlediği ve şehirlerin merkezi bir otoriteye bağlı oldukları merkezi otoriteyi,

⁴ Bu konuda Bilgiseven, Mevlana’nın görüşlerinden hareket ederek tasavvufi eğilimi merkeze alır ve insan-ı kâmil yetiştirilmenin önemine vurgu yapar. Ona göre, “insan-ı kâmil durumundaki ferdlerin çoğaldığı bir topluluk sanki kendini korur gibi cemiyeti koruyan ve kendine ait işleri nizamlar gibi sosyal hayatı nizamlayan beyinlerin ilmen ve ahlâken ziyetlendirdiği bir cemiyet olarak kusursuz bir tekâmüle namzettir” (Bilgiseven, 1991, s. 12).

üçüncü koşul olarak ulaştırma ve haberleşme faaliyetlerinin artmasını, dördüncü koşul olarak siyasi ve dini özgürlüğü, beşinci koşul olarak da millî birlik ve yurtta barışı görmektedir. Onun (1982) belirlemelerine göre, orta sınıfların gerek ortaya çıkmasında, gerekse gelişmesinde bu koşullar (faktörler) her ülke için uygulama yeteneğine ve genel özelliklerine sahiptir. Bu koşulların hepsinin veya bazılarının etkisi altında orta sınıfların herhangi bir ülkede, herhangi bir tarzda gelişmeleri mümkün ve doğaldır (s.177).

Bu faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan ve gelişen orta sınıfların bazı Batı ülkelerindeki (İngiltere, Fransa) tarihsel gelişim seyri üzerinde duran Bilgiseven, Türkiye'de ki orta sınıfların gelişim seyri üzerinde de durmuştur. Bilgiseven (1982)'e göre, bu faktörlerin etkisi altında Osmanlı İmparatorluğu 1299-1579 yılları arasındaki yükselme döneminde oldukça güçlü ve kalabalık bir orta sınıfa sahip olabilmişken, 1579-1923 yılları arasındaki duraklama ve gerileme döneminde ise orta sınıfların gerilemesi siyasi gerileme ile paralellik izlemiştir (s. 186).

Cumhuriyet döneminde ise orta sınıflar sınırlı düzeyde kalmış, Batı ülkelerinde gözlemlenen küçük sanayiden büyük sanayiye doğru geçiş, Türkiye'de aksi yönde gelişme gösterebilmiştir. Bu dönemde orta tabaka daha zayıf yeni orta sınıflardan ziyade eski orta sınıflardan oluştuğu alt-üst karşıtlığını hafifletme fonksiyonunu yerine getirmede fazla başarılı olamamıştır (Bilgiseven, 1982, ss.191-192).

Anlaşıldığı üzere orta sınıfın Batı'da ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda açıklamalarda bulunan Bilgiseven, konuya Türkiye açısından da bakmış, orta sınıfın gelişmesi konusunda gününün Türkiye'sinde alınması gereken tedbirler üzerine de yoğunlaşmıştır. Bu anlamda o, öncelikle sadece orta sınıfların kalabalıklaştırılması ile yetinilmeyeceğini aynı zamanda bu sınıfın zenginleştirilmesi gerektiğini de ileri sürmüştür. Çünkü Bilgiseven (1982)'e göre, "mevcut millî gelir düşük bir seviyede sabitken, bu gelirin mümkün merteye adil bir tarzda dağıtılmasından doğan orta sınıflaşma, aslında tatminkâr sayılması mümkün olmayan bir orta sınıflaşmadır" (s. 206). Bu şekilde o, böyle bir durumda sosyal adaletin olumlu yönlerinden ziyade olumsuz yönlerinin öne çıkabileceğini, sadece orta sınıfların kalabalıklaştırılması ile yetinilemeyeceğini aynı zamanda bu sınıfın zenginleştirilmesi gerektiğini de ileri sürmektedir. Bu anlamda millî gelirin, hem toplam olarak büyümesi ile nüfus başına gelir düzeyinin artması, hem de bu ortalama gelirin nazari bir ortalama olarak kalmayıp fiili nüfus başına gelirin artışı olarak belirecek şekilde orta tabakanın büyümesidir (Bilgiseven, 1982, s.207).

Tam sosyal eşitlik fikrine karşı olan ve onu tehlikeli olarak gören Bilgiseven, orta sınıflaşmanın sosyal adalet aracılığı ile sağlanmasına da mesafeli durur. Ona göre orta sınıflaşma politikası, "...bir taraftan belirli bir ölçüde sosyal adaleti sağlarken, aynı zamanda toplam millî gelirin yatırımlarla bir ölçüde arttırılmasına imkân veren bir politika olmalıdır" (Bilgiseven, 1982, s.208). Bunun içinde başta 'tabii kaynaklarımızın meydana çıkarılması ve değerlendirilmesi için devletin fonksiyonlar ifa etmesi', 'beşeri kapitalin arttırılması', 'örf ve adet faktörünün ele alınması' ve 'laiklik anlayışının muhafaza edilmesi' gerekmektedir. Bütün bunların gerçekleştirilmesi konusunda da Türk-İslam kültürüne büyük anlamlar yüklemektedir (Bilgiseven, 1982, s.208).

Örneğin yükselme döneminde Türk-İslam kültürü etkisi altında olan (örf ve adetlerin hâkim olduğu) Osmanlı toplumunda, orta sınıfın hem kalabalık hem de ekonomik açıdan güçlü olduğu çünkü örf ve adetlerin temelinde birey-toplum bütünleşmesi yer aldığı ve iktisadi gelişmenin olabilmesi içinde olmazsa olmazlardan olan sosyal gelişmeye yine örf ve adetlerin zemin hazırladığını bildirmektedir (Bilgiseven, 1982, s.221). O, laiklik konusunda da benzer düşünceler içindedir. Ona göre, "orta sınıflaşma hedefine ulaşmamızı temin edebilecek faktörlerin en önemli

olanlarından biri de Türk-İslam kültürünün öz akidesinden zaruri bir netice olarak doğan laiklik ilkesini muhafaza faktörüdür. Laiklik kültürümüzün özünde mevcuttur. Ona sonradan eklenmiş yama değildir” (Bilgiseven, 1982, s.230).

Bunların dışında Bilgiseven, geçmişteki ve zamanımızdaki bütünleşme durumları konusunu da ele alarak konuya Türkiye açısından da bakabilmiştir. Ona (1982) göre, “ferdin davranışları ile cemiyetin arzuları arasında artık çok defa hakiki bir ahenk yoktur ve orta çağdaki sosyal bütünleşmenin yerini günümüzün cemiyetlerinde fertler, gruplar, müesseseler ve sınıflar arasında zaman zaman şiddetli tezahürleri müşahade edilen ihtilaflar alabilmektedir. Bundan ötürü dez - organizasyon ve dez - entegrasyon hali derece farkları ile çağımızın bütün cemiyetlerini az çok karakterize etmektedir” (s.326).

Ayrıca o, her konuda olduğu gibi bütünleşme konusunda da Türk-İslam kültürüne büyük anlamlar yüklemiştir. Bu bağlamda ona göre, Avrupa'nın karanlık çağları yaşadığı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu yükselme döneminde sahip olduğu kültürü ile bütünleşmenin en mükemmel örneklerinden birini yaşamıştır. Ancak daha sonra bu özelliğini zamanla yitirmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle, ekonomik büyümeye imkân tanıyan maddi koşullar, orta sınıflaşmaya yol açan kültürel değerler, maddi ve manevi hedefleri denge halinde tutan ve bir noktadan sonra maddeyi mana hedefi için bir basamak haline getiren değer hükümlerinde zamanla çözümler olmuştur (Bilgiseven, 1982, s.328). Bilgiseven, bu konuda şu soruyu sormuş ve evet cevabını vermiştir. Kendi deyişiyle:

“Acaba batı medeniyeti ile yükselme devri Türk kültürünün değerlerini bağdaştırabilir miydik? Eğer manevi kültürümüzün bozulmamış, saf değer hükümleri kastediliyorsa bu soruya hiç tereddüt edilmeksizin ‘evet’ denebilir. Çünkü Batı'nın maddi kültürü fabrikasyon metodlarına ve ezilip istismar edilen kalabalık işçi kütellerinin ortaya çıkmasına yol açmış, maddi kültür değişmesinin sebep olduğu bu sosyal yaralar ancak yakın zamanlarda sosyal adalet ve sosyal güvenlik tedbirlerine imkân veren bazı değer hükümlerinin gelişmesi ile önlenebilmiş, yani Batı'da teknoloji devrinin maddi kültürü ile manevi kültürü ancak yakın zamanlarda bağdaşabilmiştir. Hâlbuki sosyal adaleti ve sosyal güvenliği insanlığın en tabii hakkı olarak kabul eden değer hükümleri kültürümüzde başlangıçtan itibaren mevcuttu. Eğer Batı ülkeleri bu kültür değerlerine başlangıçtan itibaren sahip olsalardı (eğer bu sosyal iç kuvvet Batı kültürünün karakteristik bir özelliği olsaydı) bu ülkeler sanayi inkılabının izdiraplarını hiç tatmadan meyvelerini toplayabilirdi” (Bilgiseven, 1982, ss.344-345).

Anlaşılabacağı üzere Bilgiseven, Batı ülkelerinden önce yükselme dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu Türk-İslam kültürünün en saf değerleri ile büyük bir sosyal gelişmeyi ve bütünleşmeyi başarmış olduğunu ileri sürmüştür.

6. SONUÇ

Sonuç olarak, metodolojik bütünlüğü savunan ve her metodun önemine vurgu yapan Bilgiseven, özellikle sezgici aklın önemi üzerinde durmuş, çalışmalarını geçmişle bugün arasında bağlantılar kurarak temellendirmiştir. Başka bir deyişle sosyal bilimlerde yöntem konusunda tarihsel metodu da önemsemiştir. Bu çerçevede Türkiye açısından Türk-İslam kültürünün önemli isimlerinin metodlarının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Onun için metod sadece var olan toplumsal gerçekliğin ortaya çıkarılması ve çözümlenmesi için değil, aynı zamanda insan ve toplum kalitesinin artırılması içinde bir gerekliliktir. Zira belirlenen hedefler doğrultusunda toplumsal değişimin ve kalkınmanın olabilmemesinin ön koşullarından biride budur.

Ona göre, toplumsal ilerleme, gelişme ve kalkınma toplumsal değişimin bir sonucudur ve bu değişimin nihai amacı da mükemmelliğe erişmektir. Erişilen bu aşama sosyal olgunluk da diyebileceğimiz sosyal ilişkilerin kusursuz olduğu en mükemmel toplumsallaşma özelliğini yansıtan sosyal evrim aşamasıdır. Diğer bir söylemle toplumsal gelişme aşamasıdır. Bu bağlamda mükemmelliğe giden yolda değişimin ilk parçası da ilerlemedir. Sanılanın aksine ilerleme bir

gelişme değil, aksine iki ayrı olguyu temsil eden değişimin yansımalarıdır. Çünkü ilerleme bireylerin kanaatlerine ve inançlarına göre değişirken, toplumsal gelişme ise objektif kanıtlara göre ölçülebilen bir değişimdir. Eğer uygun değişim koşulları ile sağlıklı bir toplumsal gelişme sağlanırsa bu sanayileşme ve kalkınmayı da beraberinde getirebilecektir.

Bu kapsamda onun toplumsal düzen sorgulamaları önemli olup, ideal düzeni toplumsal sınıf ve bütünleşme ekseninde kurgulamıştır. O, her şeyden önce alt ve üst şeklinde olan ikili sosyal sınıf anlayışına ve ikili sınıflara sahip olan topluluklara olumsuz bakıp, toplumsal gelişmişlik açısından orta sınıfı ve orta sınıflaşmayı (orta sınıfı kalabalık tutmayı) olmazsa olmazı olarak görmüştür. Aynı şekilde toplumsal bütünleşme konusunda da kültür onun vazgeçilmezleri arasındadır. Çünkü en mükemmel bütünleşme türü olarak gördüğü mana etrafında bütünleşme kültürle olanaklıdır.

Diğer bir ifade ile toplumun örgüt ve kurumlarının kalkınmayı sağlayacak şekilde daha iyi bir duruma getirilmesi yaygın şahsiyet tipinin uygun bir evrimle ideale yaklaştırılmasıyla yani insan kalitesinin artırılmasıyla sağlanabilir. Bunun en kestirme yolu da kültürden geçmektedir. Bu kültürü (kültürün değer hükümlerini) toplumun birer üyesi olan bireylere aşılacak olan eğitimidir. Bu anlamda insan faktörüne yön veren eğitimin kalkınmayı sağlayacağı sonucu da çıkarılabilir. Bu nedenle Bilgiseven, kalkınma konusunda eğitim üzerinde durmuş ve eğitimin kalitesinin nasıl artırılacağı konusunda kafa yormuştur. Çünkü kalkınmayı sağlayacak nitelikli bireylere sahip olmanın yolu da buradan geçmektedir.

Kısaca Bilgiseven, sosyolojinin temel konuları arasında yer alan ve toplumlar için çok önem taşıyan toplumsal değişimle bağlantılı ilerleme, gelişme ve kalkınma konuları üzerinde durmuş ve bunları kültürle harmanlamıştır. Toplumsal değişim ilerlemeyi, ilerlemede toplumsal gelişme ve kalkınmayı beraberinde getirir. Eğer burada kültürün sahip olduğu değer hükümleri bireyler tarafından özümsemezse toplumsal gelişimin ve kalkınmanın olması zorlaşabilir. Söz konusu olgular için kültüre atfedilen önem özeldir Türkiye için Türk-İslam kültürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani ona göre, Türkiye'nin sağlıklı bir şekilde gelişmesi, sanayileşmesini tamamlayıp kalkınabilmesi için Türk-İslam kültürünün değer hükümleri eğitim yolu ile bireylere aşılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arslantürk, Z. ve Konuk S. (2008). Milli-inşacı türk sosyolojisi ve amiran kurtkan bilgiseven'in din sosyolojisi anlayışı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 176, ss. 19-55.
- Bilgiseven, K. A. (1968). *Köy sosyolojisi*, İstanbul: Fakülte Matbaası.
- Bilgiseven, K. A. (1982). *Genel sosyoloji: kavramlar-nazariyeler bünye (türkiye'de sosyal tabakalaşma) değişim ve sosyal gelişim*, İstanbul: Divan Yayınları.
- Bilgiseven, K. A. (1988). Ziyaeddin fahri'nin, ziya gökalp'e ve durkheim'e kıyasla, fert ve cemiyet açısından din'e atfettiği rol, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 22, ss. 45-54.
- Bilgiseven, K. A. (1989). *Sosyal ilimler metodolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Bilgiseven, K. A. (1991). *Türkiye'ye yönelik etnik iddialara dayalı bölücü faaliyetler*, İstanbul: Bayrak Matbaacılık.
- Bilgiseven, K. A. (1993). Sağlıklı sanayileşmenin sosyal temelleri, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 24, ss. 1-14.
- Erkal, M. (2008). Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 176, ss. 15-18.

- İnan, M. (2009). *Amiran Kurtkan Bilgiseven'in din sosyolojisinin temel kavramları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran-2009.
- Kahraman, M. (2006). *Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in cemiyet anlayışı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül-2006.
- Karaman, K. (2005). Amiran Kurtkan Bilgiseven bibliyografyası, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 11, ss. 47-62.
- Kayadibi, F. (2009). Prof. Dr. Amiran Kurtkan Bilgiseven'in ardından, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 40, ss. 25-31.
- Kurtkan, A. (1960). Kalkınma ve kültür ilişkisi, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt 0, Sayı: 23, ss. 1-20.
- Kurtkan, A. (1960). Türkiye'de içtimai sınıflar, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 1, ss. 62-80.
- Kurtkan, A. (1976). Hak ve hürriyet kavramlarının xx. Asırda taşıdığı mana ve ziya gökalp, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 14, ss. 160-170.
- Kurtkan, A. (1977). Türkiye'de nüfus problemleri ve planlaması, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 15, ss. 15-37.
- Özkul, M. (2008). Amiran Kurtkan Bilgiseven (1926-2005), *Türkiye'de Sosyoloji: İsimler-Eserler*, (Der. Özdemir, Ç.), Ankara: Phoenix Yayınevi, ss.. 143-173.

MUHASEBE MESLEĞİNİN MEDYADAKİ YANSIMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mihriban COŞKUN ARSLAN¹

Esmâ ŞAHİN²

Atıf/©: Coşkun, M., (2018). Muhasebe mesleğinin medyadaki yansımaları üzerine bir inceleme, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2040-2054. doi: 10.17218/hititsosbil.422635

Özet: Muhasebe meslek mensubu; bir işletmede meydana gelen mali nitelikteki işlemler sonucu ortaya çıkan durumları kaydedip sınıflandıran, sonuçları özetleyen ve analiz ederek yorumlayan, sonucunda da ilgili kişilere raporlayan, muhasebe politikalarını oluşturarak denetim ve bütçeleme amacıyla mali bilgileri ortaya çıkararak stratejik yönetim ve planlamaya dayalı olarak yardımcı olan kişilerdir. Bu çalışmanın amacı; medya alanında muhasebe mesleğinin izleyicilere nasıl yansıtıldığının incelenmesidir. Bu bağlamda, muhasebe mesleğinin geçtiği filmler, diziler ve yazınsal öğeler araştırılarak meslek mensuplarının nasıl yansıtıldığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik, Muhasebe, Meslek Mensupları, Medya

A Review on the Reflection of the Accounting Profession in the Media

Citation/©: Coşkun, M., (2018). A review on the reflection of the accounting profession in the media. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2040-2054. doi: 10.17218/hititsosbil.422635

Abstract: Professional accountant; financial transactions in an enterprise are those who assist in strategic management and planning by recording and classifying the resulting events, summarizing and analyzing the results and reporting them to the relevant persons as a result, establishing accounting policies and providing financial information for auditing and budgeting. The purpose of this study is; is to examine how the accounting profession in the field of media is reflected in the audience. In this context, it has been observed how members of professions are reflected by investigating films, series and literary texts of the accounting profession.

Keywords: Ethics, Accounting, Professional Members, Media

1. GİRİŞ

Toplumun tamamının veya büyük bir kısmının alıcı olarak nitelendirildiği, insanlara yönelik olarak yapılan iletişim yöntemine kitle iletişim denilmektedir. Gazete, TV, radyo, sinema gibi kitle iletişim araçları insanların sosyal ve kültürel gereksinimlerini gidermek amacıyla kullanılmaktadır. Yani kitle iletişim araçları açıkça veya işaretleme yoluyla bazı unsurları insanlara empoze etmek için kullanılmaktadır (Erol, 2007, ss.235-251).

Muhasebe, işletmelerin varlıkları ve kaynaklarında değişime neden olan ve parayla ifade edilebilen işlemleri kaydeder, sınıflandırır, özetler, analiz ve yorum yaparak ilgililerin kullanımına sunar (Sağlam, 2017, ss.23-24). Bu işlemleri gerçekleştiren kişiler ise muhasebecilerdir. Muhasebe mesleğini icra edenler ise, gerçek veya tüzel kişiliği bulunan şahıslara ait işletmelerin muhasebe

Makale Geliş Tarihi: 10.5.2018

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, mihriban.arslan@gop.edu.tr

² Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, esmasahin1992@gmail.com

hükümleri doğrultusunda defterlerini tutan, bilanço, kar-zarar tablosu ve beyannamelerle diğer düzenlenmesi gereken belgelerini düzenleyen kişidir. Muhasebe mesleğini icra edenler hem topluma hem de devlete karşı sorumluluklar taşımaktadır. Muhasebe, vergi yükünün hesaplanması açısından son derece önemlidir. Kişiler açısından bakıldığında ise işletmelerin devlete ne kadar vergi vereceği muhasebe ile hesaplanır. Ayrıca meslek mensupları, muhasebe işlemlerini gerçekleştirdikleri işletmelerin doğru kararlar alabilmesi amacıyla güvenilir bilgi sağlaması gerekir. Çünkü muhasebecilerin verdiği belgeler doğrultusunda işletmeler, ödeyecekleri vergileri hesaplarlar ve muhasebe bilgi sistemi doğrultusunda işletme sahipleri, ortakları ve üçüncü kişilere işletmenin geleceği hakkında bilgiler sunar. Tüm bu nedenler dolayısıyla muhasebe mesleğini icra etmenin büyük bir sorumluluk ve emek gerektirdiği görülmektedir (Raepers ve Çallıalp; 2018, ss.184-185 / Muhasebe Dersleri, 2018).

Muhasebe mesleğinin incelendiği bu çalışma; muhasebe meslek mensuplarının medya alanında, özellikle sinema sektöründe nasıl işlendiği üzerine yapılmıştır. Bu amaçla; muhasebe mesleği göz önüne alınarak bu mesleğin gösterildiği filmler araştırılmış ve bu filmlerde muhasebe mesleğindeki karakterler incelenmiştir.

1.1. MEDYANIN VE SANATIN İLETİŞİMDEKİ ÖNEMİ

Kitle iletişim araçlarından olan televizyon ve sinemanın görsel ve işitsel olarak iletişimden yoksun toplumlarda kullanılan en önemli iletişim aracıdır. Günümüzde medyada, genellikle kişilerin olaylara katılmalarını sağlamak yerine ilgilerini başka tarafa yönlendirecek şekilde olaylar verilmektedir (Gönenç, 2002). Aynı zamanda gerçek dünya ile sanal dünya arasındaki bir pencere açan televizyon, evlerin başköşesinde yerini almıştır. Televizyon özellikle çocuklar üzerinde görsel ve işitsel manada olumsuz yönleri tartışılmaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de televizyonun okuma alışkanlıklarına engel olduğu söylenebilir (MsXLabs, 2008).

Televizyon iletişim sürecindeki en önemli öge olan 'alıcı', yani bireyler açısından oldukça çekici bir özelliğe sahiptir. Televizyonda sesin ve görüntünün rastgele değil de belirli bir amaca yönelik kodlanarak alıcıya iletildiği bir araçtır. Televizyon sadece aktarıcı olarak değil medya okuryazarlığı ve oluşturucusu olarak da işlev üstlenmektedir. Yani haber verme, eğlendirme, eğitime, bilgilendirme vb. şekilde birçok işlevi yerine getirmektedir. Televizyon, izleyiciler üzerinde ruhsal-bedensel ve toplumsal olarak etki bırakmaktadır. İzleyicilerin algıda seçicilik faktörüne bağlı olarak da kendini göstermektedir. Toplumda vazgeçilmez bir haber ve eğlence kaynağı haline gelerek, televizyon karşısında geçirilen zamanın artmasıyla birlikte birçok ihtiyacın televizyon vasıtasıyla giderilmesine yol açmıştır. Ayrıca toplumsal iletişimi de etkileyerek kurum, aile ve kültürel yaşantımızda etkisini göstermiştir (Toksü, 2006).

1.1.1. Literatür Analizi

Bir işletmede meydana gelen mali nitelikteki işlemler sonucu ortaya çıkan durumları kaydedip sınıflandıran, sonuçları özetleyen ve analiz ederek yorumlayan, sonucunda da ilgili kişilere raporlayan, muhasebe politikalarını oluşturarak denetim ve bütçeleme amacıyla mali bilgileri ortaya çıkararak stratejik yönetim ve planlamaya dayalı olarak yardımcı olan kişiler muhasebe meslek mensubu olarak bilinmektedir (Daştan, Bayraktar ve Bellikli; 2015, s.66).

Türkiye'de 3568 Sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ile statü kazanan muhasebe mesleğinde bu mesleği icra edenler tarafından işletmelere ait tutulması zorunlu defteri tutmak, mali tabloları ve beyannameleri düzenlemek, müşavirlik ve bilirkişilik gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde rol oynamaktadırlar (Daştan, Bayraktar ve Bellikli; 2015, s.66).

Türkiye'de muhasebe mesleği Serbest Muhasebeci Mali Müşavir(SMMM) ve Yeminli Mali Müşavir(YMM) adı altında iki çeşit meslek unvanı tarafından icra edilmektedir. SMMMler genel kabul görmüş muhasebe standartları ve ilgili mevzuat hükümleri çerçevesince defter tutma, mali tabloları ve beyannameleri düzenleme, muhasebe bilgi sistemini oluşturma, müşavirlik ve bilirkişilik gibi işlemleri gerçekleştirmektedir. YMM'ler ise denetim, planlama ve danışmanlık faaliyetlerine ek olarak tasdik işlemleri de yapmaktadır. Ayrıca YMM Ter defter tutamaz, muhasebe bürosu açamaz ve hiçbir muhasebe bürosuna ortak olamazlar (Daştan, Bayraktar ve Bellikli; 2015, ss. 66-67).

Tüm mesleklerde olduğu üzere muhasebe mesleğini gerçekleştiren meslek mensuplarında olması gereken birtakım nitelikler mevcuttur. Muhasebe meslek mensuplarının sahip oldukları bilgi ve beceriler hem kendileri açısından hem de muhasebe mesleğinin gelişimi açısından önem arz etmektedir. Mesleğe başlarken muhasebe meslek mensubunun temel düzeyde bilgi ve teknikleri öğrenmesi ve bunları mesleği icra ederken kullanabilmesi amacıyla muhasebe konularını ana konu şeklinde işleyen yüksek öğretim programlarından mezun olması gerekir. Sonrasında ise mesleğe giriş sınavlarında başarıya ulaşmalıdır. Muhasebe meslek mensubunun işletme içinde yerine getirmesi gereken görev ve sorumluluklarının yanında işletme dışından da birçok kişi ve kurumla iletişim halinde olmak durumundadır. Bundan dolayı muhasebe meslek mensubunun diğer şahısları anlayabilmesi, onlarla beraber çalışabilmesi, işletme faaliyetlerinde karar almaya destek olabilecek çözüm yolları üretebilmesi için iletişim becerisinin gelişmiş olması gerekir. Ayrıca meslek mensubu karmaşıklık durumunda dikkat göstererek problemleri tanıyabilmeli, ortaya koyabilmeli ve problemleri önem derecesine göre dizerek çözüme yönelik öneriler geliştirebilmesi gerekir. Muhasebe meslek mensubu mesleğin gerektirdiği teknik bilgi ve beceriye sahip olmalarına ek olarak mesleki etik değerlere bağlı olmalı ve bu değerleri yansıtacak davranışlarda bulunmalıdırlar. Muhasebe mesleğine olan güvenin toplumda sağlanabilmesi için muhasebe mesleğinin işlevlerinin topluma iyi bir biçimde anlatılması ve toplumsal ahlak kuralları nezdinde etkin ve en iyi bir şekilde gerçekleştirilmesinde muhasebe meslek mensuplarının taşıdıkları ahlaki değerlerin önemi oldukça büyüktür. Bu bağlamda meslek mensuplarının toplumun değer yargılarına önem vermesi, sorumluluklarını ifa ederken nesnel olmalı, belirli kişi ve gruplara değil tüm toplum çıkarlarına bağlı olarak bilgi üretirken gerçeğe uygun davranmalıdır (Yıldız, 2010, s.158).

Bu bağlamda muhasebe meslek mensubunda bulunması gereken etik değerlere bakacak olursak (Uyar, Kahveci ve Yetkin; 2015, s.239);

Dürüstlük İlkesi: Meslek mensuplarının tüm mesleki ve iş ilişkilerinde dürüst davranmaları ve doğru sözlü olmaları gerektirir.

Tarafsızlık İlkesi: Meslek mensuplarının üçüncü şahısların haksız ve uygunsuz şekilde icra ettikleri baskılardan etkilenmemesini ifade eder.

Mesleki Yeterlilik ve Özen: Meslek mensubunun mesleki faaliyetlerini yerine getirmesi sırasında teknik ve mesleki standartlara uygun şekilde, özen ve gayrette olmasını ifade eder.

Gizlilik: Meslek mensubunun mesleki ilişkilerinde elde ettiği bilgileri zorunlu kalmadıkça üçüncü şahıslarla paylaşmaması, bu bilgilerin kendisi veya üçüncü şahısların çıkarları doğrultusunda kullanmamasıdır.

Mesleki Davranış: Meslek mensubunun yürürlükte bulunan yasa ve yönetmeliklere uygun davranması ve mesleğin itibarına zarar verecek davranışlardan kaçınmasını ifade etmektedir.

Bunun sonucunda 27 Mart 2014 Tarihinde ve 28954 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan "Muhasebe Meslek Mensuplarının Etik Eğitimi ve Etik Sözleşme Yapılması Hakkında Tebliğ" ile birlikte meslek mensuplarına yönelik olarak etik eğitimi ve etik davranışların gelişimi sağlanmaya çalışılmıştır.

1.1.2. Çalışmanın Amacı

Muhasebe mesleğinin ve meslek mensuplarının incelendiği bu çalışmada; meslek mensuplarının görsel ve sanatsal medya alanlarında ne şekilde göz önüne alındığı incelenmiştir. Bu amaçla muhasebe baz alınarak muhasebe meslek mensuplarının gösterildiği filmler ve sanatsal yapıtlar araştırılmış ve bu filmler ve sanatsal yapıtlarda muhasebe mesleğinin yansımaları incelenmiştir.

1.1.3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında gözlem tekniği kullanılarak 1912 yılından başlanarak günümüze kadar olan sanatsal, edebi ve medya alanında birçok yapıt araştırılmış ve bu doğrultuda sadece muhasebe meslek elemanlarının yer aldığı yapıtlar tespit edilerek incelenmiştir.

Çalışma kapsamında bulunan medya alanındaki yapıtların birçoğuna erişim engellenmiş olduğunda yapıtlar hakkında sadece belli başlı söz öbeklerinden yararlanılmakla yetinilmiştir.

1.1.4. Çalışmanın Kısıtları

Çalışma kapsamında bulunan medya alanındaki yapıtların birçoğuna erişim engellenmiş olduğunda yapıtlar hakkında sadece belli başlı söz öbeklerinden yararlanılmakla yetinilmiştir.

1.1.5. Çalışmanın Bulguları

Çalışmada yapıtlar okuma ve izleme tekniğiyle elde edilen veriler ışığında değerlendirilmiş, ulusal ve uluslararası alanda elde edilen yapıtlar incelenmiştir.

2. MEDYADA MUHASEBE MESLEĞİNİN YANSIMALARI

Ulusal ve uluslararası medyada muhasebe mesleğinin nasıl icra edildiği, meslek mensuplarını hayatlarını idam ettikleri veya mesleklerini icra ederken başlarından geçen olayların anlatıldığı, sinema ve tiyatrodaki bu mesleklerin nasıl işlendiği incelenmiştir.

2.1. Ulusal Medyada Muhasebe Mesleğinin İşleyişi

Ulusal medyada muhasebe meslek mensuplarının hayatları ve muhasebe mesleğinin nasıl işlendiği incelenmiştir.

Balıkesir Muhasebecisi

Reşat Nuri GÜNTEKİN 'in 1971 yılında kaleme aldığı tiyatro türünden bu eserde Tahir 63 yaşında bir iş adamı, Hayriye ise Tahir'in 55 yaşındaki karısıdır. Güntekin'in yazdığı Balıkesir Muhasebecisi oyununda; geçim sıkıntısı birlikte ortaya çıkan para ve ahlak arasında yaşanan çatışmanın bir aileyi nasıl perişan ettiği anlatılır (Sakallı, 2011, s. 174).

Namuslu

Yönetmenliğini Ertem Eğilmez'in yaptığı 1985 yapımı filmde Şener Şen, Ali Rıza rolüyle bir şirkette memur olarak çalışmaktadır. Ali Rıza; kendi halinde, namuslu ve dürüst biridir. Bir sabah şirket için yüklü miktarda çek tahsil ettikten sonra soyulur ve parayı çaldığı sayılan adam, bundan sonra çevresindekiler tarafından saygı görmeye başlar ve film bu şekilde devam eder (Eğilmez, 1985).

Bizimkiler

Yönetmenliğini Yalçın Yelence ve Ekraşım Yıldırım'ın yaptığı dizide; bir apartmanda oturan 7 farklı ailenin birbirleriyle olan iş ve akrabalık ilişkileri anlatılmaktadır. 1989 ve 2002 yılları arasında çekilen dizi Türk televizyon tarihinde en uzun süren dizidir ve 15 sezon sürmüştür. Apartmanda oturan Şükrü ve ağabeyi Şevket'in şirketinde muhasebe müdürü olarak çalışan Ergun Bey, dedikoducu ve meraklı bir karakterdir. Şirkette sürekli kapıları dinler, her lafın içindedir (Yelence ve Yıldırım, 1989-2002).

Kavşak

Yönetmenliğini Selim Demirdelen'in yaptığı 2010 yapımı filmde başrolünü Güven Kıraç oynadığı, bir şirkette muhasebeci olarak çalışan Güven adında bir adamın eşini ve kızını kaybettikten sonra kendine bir düzen oluşturarak onlar hala hayattaymış gibi davranarak yaşaması anlatılmaktadır (Demirdelen, 2010).

Çakallarla Dans

Yönetmenliğini Murat Şeker'in yaptığı 2012 yapımı filmde; Şevket Çoruh'un Kayınço Gökhan, İlker Ayrık'ın Muhasebeci Servet, Timur Acar'ın Köfte Necmi ve Murat Akkoyunlu 'nun Del Pihero Hikmet olarak rol almaktadır (Beeyazperde, 2012).

Film; mütevazı bir topluluk ve mahalle takımlarıyla bahisli maç yaparak eğlenen bir topluluğu ele almıştır. Takımda bulunanların biri muhasebeci, biri tekel, biri fırıncı ve biri de oto tamircisidir. Muhasebeci rolündeki servet bir şirkette muhasebeci olarak çalışmaktadır. Servet, şirketin kasasından para çalan, kötü alışkanlıklara sahip biridir (Fullhdfilmizle, 2014).

Kardeş Payı

Yönetmenliğini Selçuk Aydemir'in yaptığı başrollerini Ahmet Kural ve Murat Cemcir'in oynadığı dizide Metin ve Ali tesisatçılık yapmakta vebunların muhasebesini de Oğuzhan tutmaktadır. Muhasebeci Oğuzhan, dizide çok az para kazanmakta ve para gördüğünde bayılmaktadır (Aydemir, 2014).

Uzun Hikâye

Yönetmenliğini Osman Sınav'ın yaptığı 2012 yapımı filmde başrolünü Kenan İmiralioğlu'nun Ali adında bir adamı canlandırmaktadır. Ali âşık olduğu kızı vermedikleri için kaçar ve bir kasabaya yerleşerek geçimini sağlamak için daktilo bilgisi, kâtiplik ve muhasebe kayıtları yaparak sağlamaktadır. Fakat eşitlik için çaba gösteren Ali, bencil ve çıkarıcı insanların kumpası sonucu kasabadan kovulur (Sınav, 2012).

2.2. Uluslararası Medyada Muhasebe Mesleğinin İşleyişi

Muhasebe mesleğinin icra edildiği bu filmlerde, uluslararası medyada meslek mensuplarının nasıl yansıtıldığı incelenmiştir.

The Old Bookkeeper (Yaşlı Muhasebeci)

David Llewelyn Wark Griffith 'nin yönettiği 1912 yapımı olan The Old Bookkeeper, W. Chrystie Miller'in yaşlı muhasebeci olarak başrolünü oynadığı film, sessiz sinema döneminde çekilmiş 17 dakikalık bir filmidir. Film, işine son verilmek istenen yaşlı bir muhasebecinin başından geçenleri konu alır (Griffith, 1912).

The Bridge On The River Kwai (Kwai Köprüsü)

Yönetmenliğini David Lean'in yaptığı 1957 yapımı filmde; Japon esir kampında tutsak olan askerlerin Saito adında bir komutan tarafından Kwai Nehri üzerine bir köprü yapılmasını emretmesiyle olaylar gelişmektedir. Britanyalı askerlerin de esir düştüğü bu kampta, Komutan Nicholson'un köprü yapımında kendi subay ve askerleriyle çalışarak köprü yapımını tamamlamaktadırlar. Köprü yapımı sırasında kamptan kaçan Shears, İngilizlerin bu köprüyü patlatmak için Hughes ve bir subay ile birlikte görevlendirilirler. Joyse adında orduya gönüllü olarak katılan bir muhasebeci de bu görev için dördüncü kişi olarak seçilmiştir. Albay Green, Joyse'u yanına çağırdığında aralarında şöyle bir konuşma geçer:

Albay Green: Sen Montrealli bir muhasebecisin öyle mi?

Joyse: Evet Efendim. Tam olarak muhasebeci değilim efendim. Yani defterleri ben tutmazdım.

Albay Green: Peki tam olarak ne yapardın?

Joyse: Ben sadece sütunları kontrol ederdim. Sayıların yer aldığı sütunları. Benden önce kontrol edenleri kontrol ederdim. Ben kontrol ettikten sonra başka insanlar da beni kontrol ederdi.

şeklinde bir konuşma geçmiştir (Lean, 1957).

The Procuders (Yapımcılar)

Yönetmenliğini Mel Brooks'un yaptığı 1968 yapımı filmde; Zero Mostel'in Max Bialystock rolüyle bir yapımcıyı, Gene Wilder'in Leo Bloom rolüyle bir muhasebeciyi canlandırmaktadır (BEYAZPERDE, 1968). Max Bialystock, oyunlarını finanse etmek için yaşlı kadınlarla birlikte olmaktadır. Bir gün Leo Bloom, Max'in defterlerini kontrol etmek için ofisine gelir. İRO, defterleri incelerken alınan paralar hesabındaki rakamlara bir anlam veremez ve hesaplarda bir sorun olduğunu fark eder. Max'in en son gösterisi Komik Çocuk'un hesabında hata olduğunu ve Max'in isteği üzerine yapımcıların

100.000\$ ödediği, fakat oyunun 98.000\$ 'a mal olduğu görülmektedir. Max, hapse girmemek için Bloom'a hesaplarla oynamasını ve bu durumu düzeltmesini ister. Leo başta kabul

etmese de sonra kabul eder ve hesapları incelerken araların şu konuşma geçer.

Leo: Uygun koşullar altında liste başındaki bir gösteriyle değil de batan bir gösteriyle daha fazla kazanabileceğini, eğer yapımcı gösterinin hiç tutmayacağına eminse servet kazanabilir.

Max: Bu nasıl olacak?

Leo: Bu basit bir yaratıcı muhasebe meselesi. Bir dakikalığına sizin sahtekâr bir adam olduğunuzu varsayalım. Son gösteriniz Komik Çocuk'u sahnelemek için ihtiyacınız olandan 2.000\$ daha fazla talep ettiniz ama 1.000.000\$ talep edip 100.000\$'1 oyuna yatırıp geri kalanı cebinize atabilirsiniz.

Max, bunu hemen yapmak ister. Leo ilk başta yapmak istemese de daha sonra kabul eder ve kötü bir oyun yazarak sahnelerler. Fakat durum bekledikleri gibi olmaz. Max, hapse girer, Leo ise Rio'ya kaçar. Max'in mahkemesi görülürken Leo birdenbire ortaya çıkar ve Max'in ortağı olduğunu söyler. Max'i kurtarmaya çalışır, fakat ikisi de hapse atılır. Hapiste oradaki mahkûmlarla tiyatro gösterisi hazırlamaya devam ederler. Vali, mahkûmlara sevgi aşıladıkları için onları serbest bırakır (Brooks, 1957).

Ghostbusters(Hayalet Avcıları)

Ivan Reitman'ın yönettiği 1984 yapımı filmde; Peter Venkman, Egon

Spengler ve Ray Stantz adında 3 bilim adamı işe yaramadıkları için Columbia Üniversitesi'nden kovulurlar. Kendi işlerini kurmaya karar verirler ve Ghostbusters adında Hayalet Avcılığı Şirketi'ni kurarlar. Televizyon reklamları sayesinde isimlerini duyururlar. Dana Barrett buzdolabında gördüğü hayaletten kurtulmak için Hayalet Avcılarına başvurur. Dana, hayalet avcılarının ilk müşterisidir. Dana'nın evinde hiçbir şey bulamayan Peter, Dana 'ya çıkma teklif eder ve Dana, Peter'1 evinden kovar. Hayalet Avcıları New York'taki diğer hayaletleri yakalamaya başlar. Peter, Dana ile akşam buluşmak için konuşur ve ayrılırlar. Şirkete bir gün Walter Peck adında bir çevre koruma ajansı temsilcisi denetime gelir ve hayaletlerin depolandığı yeri görmek ister. Fakat Peter buna izin vermez ve mahkeme emriyle gelmesini ister. Peck oradan ayrılır. Dana, evine gittiğinde hayalet köpek bedenini ele geçirir. Bu köpek hayalet kötü ruhların Dünya'ya geçiş kapısının bekçisidir. Dana'nın komşusu olan muhasebeci Loius Tully'de bir hayalet köpek tarafından ele geçirilir. Bu köpek hayalet ise kötü ruhların dünyaya giriş kapısının anahtarının taşıyıcısıdır. Bu sırada Peter gelir ve Dana'yla konuşmaya çalışır. Peter, ofise gittiğinde Peck de oradadır ve hayaletlerin kapalı olduğu kapanın gücünü kapatır ve bir patlama sonucu tüm hayaletler serbest kalır. Peter ve arkadaşları tutuklanır. Bu sırada Dana'nın evinin kötü ruhların Dünya'ya geçiş kapısı olduğunu fark ederler. Serbest kalan hayaletler şehirde karmaşaya yol açar. Belediye Başkanı bu durumu çözmeleri için hayalet avcılarını görevlendirir. Hayalet avcıları Dana'nın evine giderler ve orada Gozer'le savaşarak onu yenerler. Dana ve Loius yaratıkların içinden çıkarlar. Loius'de hayalet avcılarında katılır ve onların vergilerini hesaplar (Reitman, 1984). Antidote (Güldürme Beni)

1986 yapımı filmde Jam, çok başarılı bir iş adamıdır. Fakat son zamanlarda geçirdiği anksiyete atakları sebebiyle uçurumun kenarına gelmiştir. Doktoru ise bu durumunda çocukluğunda yaşadığı bazı olaylardan kaynaklandığını düşünmektedir. Eğer Jam, çocukluk hatıralarına dönerse hastalığı tetikleyen olayları tespit edecek, bu da Jam 'in iyileşmesine yardımcı olacaktır. Bu sırada devreye

aptal izlenimi veren fakat herkesten akıllı olduğunu ispatlayan Andre Morin girer. Morin, küçük hissedarlarla çalışan küçük çapta bir muhasebecidir (Fullhdfilmizle, 1986).

The Untouchables (Dokunulmazlar)

Brian De Palma'nın yönetmenliğini yaptığı 3 Haziran 1987 'de vizyona giren filmde; Kevin Costner'in Eliot Ness olarak başrol oynadığı filmde deneyimli bir polis olarak Jim Malone, özel silahşor olarak George Stone ve muhasebeci ise Agent Oscar Wallace'dır. Al Capone ise suç çetesinin lideridir (Palina, 1987).

Midnight Run (Geceyarısı AVI)

Yönetmenliğini Martin Breşt'in yaptığı 1988 yapımı filmde bir şirkete muhasebeci olarak çalışan Jonathan 'The Duke' Mardukas'ın patronu Jimmy Serrano'nun bir uyuşturucu satıcısı olduğu öğrenmesi sonucu Serrano'nun 15 milyon dolarım çalarak hayır kurumlarına bağışlamış ve ortadan kaybolmuştur. Mardukas, Serranonun tüm mali sırları, karapara aklamasını ve uyuşturucu satışlarını belgeleyen bilgilere sahip olduğu için Serrano, Mardukas'ın bulması için eski bir polis memuru olan Jack Walsh'u kiralar ve olaylar bu şekilde gelişmeye devam eder (Breşt, 1988) . Schindler List (Schindler'in Listesi)

Steven Spielberg'ün yönetmenliğini yaptığı 1993 yapımı filmde; Liam Neeson, Oscar Schindler rolüyle bir iş adamını, Ben Kingsley ise Itzhak Stern adında Yahudi bir muhasebeciyi canlandırmaktadır (Beyazperde, 1993).

Shallow Grave (Mezarını Derin Kaz)

Yönetmenliğini Danny Boyle'ın yaptığı 1994 yapımı filmde; Christopher Eccleston, David adında bir muhasebeciyi canlandırmaktadır. David, iki arkadaşıyla birlikte aynı evde kalmaktadır. Daha az kira ödemek için yanlarına Hugo adında bir arkadaşlarını daha alan üç genç, bir gün eve geldiklerini Hugo'yu yüksek dozda uyuşturucudan ölmüş halde ve yanında bir çanta dolusu parayla bulurlar. Hugo'yu gömdükten sonra parayı alırlar ve polis ile uyuşturucu kaçakçılarının peşlerine düşmesiyle olaylar gelişir (Boyle, 1994).

Dead Man (Ölü Adam)

Yönetmenliğini Jim Jarmusch'un yaptığı 1995 yapımı filmde; Johnny Dep, William Blake adında bir muhasebeciyi canlandırmaktadır. Blake, hiç bilmediği bir yere muhasebeci olmak için gitmeye karar verir. Fakat gittiği yerine başkasını almışlardır. Burada "Hiç Kimse" adında biriyle tanışır. Filmde, bu adamla tanıştıktan sonra Blake'in başına gelenler anlatılmaktadır (Jarmusch, 1995).

Rogue Trader (Büyük Kumar)

Yönetmenliğini James Dearden'in yaptığı 1999 yapımı filmde; Barings Bankası'nda hesap uzmanı olan Nick Leeson, Jakarta'ya problemleri çözmek için gönderilir ve orada iyi bir izlenim bırakır. Bunun sonucunda da Singapur'da birim yöneticisi olur. İlk olarak, tacirlerin birinden meydana gelen kayıpları kapatmak amacıyla kumar oynar ve kazanır. Daha sonra ise Nick, başkalarının paraları ile de oynamaya başlar ve kaybeder. Bu kayıpları gizlemeye çalışır.

Ta ki bankanın finansal çöküşüne neden olana kadar (Dearden, 1999).

The Accountant(Muhasebeci)

Ray MacCinnon'un hem yönetmenliğini yaptığı hem de başrollünü oynadığı 2001 yapımı filmde; aileden miras kalan küçük bir çiftliği devralan ve bunun yanında büyük miktarda borçları bulunan iki kardeşin çılgın fikirlere sahip bir muhasebecinin yardımları anlatılmaktadır (Facebook, 2001).

Facing Windows (Karşı Pencere)

Yönetmenliğini Ferman Özpetek'in yaptığı 2003 yapımı filmde; Giovanna Mezzogiorno, yine Giovanna adıyla bir şirkette muhasebeci olarak çalışmaktadır. Bir gün eşiyile yolda giderken yaşlı bir adamla karşılaşır. Bu yaşlı adamın hayatlarına girmesiyle Giovanna'nın hayatındaki değişimler anlatılmaktadır (Özpetek, 2003).

Enron: The Smartest Guys In The Room (Enron: İş Dünyasının Açık Gözleri)

Yönetmenliğini Alex Gibney'in yaptığı 2005 yapımı film; gerçek hayatta yaşanmış belgesel türünde bir başyapıttır. Film, 2001 yılında Amerika'da yer alan Enron adındaki şirketin iflasını konu almaktadır. Şirketin mali işlerinden sorumlu olan Tony Mastroeni, şirketin karım kendi hesaplarına geçirdikleri anlaşılır ve şirkete hesapların kontrol edilmesi için denetçi çağırılır. Sonucunda da günlük ticari kayıtları yok ederek kazançlar üstünde manipülasyon yaptıkları ve alım satım limitlerinin üstünde işlem yaptıkları anlaşılır. Fakat şirket yöneticileri bu olayın devam etmesini ve daha fazla kazanç elde edilmesi için buna göz yumarlar ve bundan sonra şirketin çöküşünün nasıl gerçekleştiği anlatılmaktadır (Gibney, 2005).

The Lost Samaritan (Korkunç Takip)

Thomas John'm yönetmenliğini yaptığı 2008 yapımı filmde; Ian Somerhalder, William Archer adında bir muhasebeciyi canlandırmaktadır. Mesaiye kaldığı bir gece kaza geçirmiş bir adamı kurtarır ve hastaneye götürür. Fakat bu adam iki FBI ajanı tarafından hastanede öldürülür. Durumdan habersiz olan Archer eve döner ve eşini, patronu ile yakalar. Bir üzüntüyle evden çıkar ve bir lokantaya gider. Orada Elle ile tanışır ve sevgili olurlar. Eşyalarını toplamak için eve tekrar dönen Archer, eşini ve patronunu ölü halde bulur. FBI ajanı Archer ve Elle'i de öldürmeye çalışır. Elle, FBI ajanını öldürür ve oradan uzaklaşırlar (John, 2008).

The Way Back (Özgürlük Yolu)

Yönetmenliğini Peter Weir'in yaptığı 2010 yapımı filmde; Sovyetler tarafından Sibiry'a'da bir esir kampında tutulan bir grup insanın onlardan kurtulmak için kaçarak Tibet'e gitme çabaları anlatılmaktadır. Bu grubun içersinde Zoran (Dragos Bucur) adından bir muhasebeci de yer almaktadır. Zoran Moskova'da çalışırken tutuklanarak esir kampına götürülmüştür (Weir, 2010).

Somebody's Hero (Başkasının Kahramanı)

Yönetmenliğini Darin Beckstead'in yaptığı 2011 yapımı filmde; Christopher Gorham'in Dennis Sullivan adında başrolünü oynadığı bir muhasebecidir. Bir muhasebe firmasında çalışan Dennis, patronu Miss Malechek tarafından Bayan Katie Wells'in muhasebe işlerini yapması için görevlendirilir. Katie'in küçük oğlu Jack, babasının ölümünden sonra onun boşluğunu Bay Amerika ile doldurmaya çalışır. Bunu gören Dennis, Jack'i mutlu etmek için Bay Amerika kostümünü almak için bir kostüm mağazasına gittiğinde Bay Amerika kostümünü giyerek orada yaşanan soyguna engel olur ve bu sayede meşhur olur (Beckstead, 2011).

Horrible Bosses (Patrondan Kurtulma Sanatı)

Yönetmenliğini Seth Gordon'un yaptığı 2011 yapımı filmde, Dave Harken bir şirkette uzun zamandır çalışmakta ve terfi almak için uğraşmaktadır. Fakat patronu onun terfi almasına engel olur. Dale Arbus ise bir diş hekiminin yanında asistan olarak çalışmakta ve patronu tarafından sürekli taciz edilmektedir. Kurt Buckman bir şirkette muhasebeci olarak çalışmaktadır. Patronu öldükten sonra şirketin başına oğlu geçer ve Kurt Buckman patronun oğluyla birtakım sorunlar yaşamaktadır. Bu üç yakın arkadaşın işlerinde yaşadıkları sorunlar sebebiyle patronlarını öldürmek için yaptıkları planlar ve sonucunda başlarına gelenler anlatılmaktadır (Gordon, 2011).

II Gioiellino (Mücevher)

Yönetmenliğini Andrea Molaioli'nin yaptığı 2011 yapımı filmde; Toni servillo, Ernesto adında bir tarım şirketinde başarılı bir muhasebeciyi canlandırmaktadır. Bu şirket, uluslararası olabilmek için kararlar alır ve borç altına girer. Fakat şirketin durumu gittikçe kötüleşir. Filmde Ernesto'nun şirketi kurtarmak için yaptığı çabalar anlatılmaktadır (Molaioli, 2011).

Gebo Et Vombre (Gebo ve Gölge)

Yönetmenliğini Manuel de Oliveira'nın yaptığı 2012 yapımı filmde; Michale Lonsdale, Gebo adında yaşlı bir muhasebeciyi canlandırmaktadır. Filmde, Gebo'nun ailesini geçindirebilmek için yaptığı fedakarlıklar anlatılmaktadır (Oliveira, 2012).

My Awkward Sexual Adventure (Seksi Maceram)

Yönetmenliğini Sean Garrity'nin yaptığı 2012 yapımı filmde; Jonas Chernick, Jordan Abrams Adında Kanada'da bir şirkette muhasebeci olarak çalışmaktadır. Jordan, yıllık iznini kullanmak isteyip kız arkadaşıyla birlikte Niagara Şelalesine gitmek istemesi ve sonrasında gelişen olaylar anlatılmaktadır (Garrity, 2012).

28 Hotels Rooms (Otel Odası 28)

Yönetmenliğini Matt Ross'un yaptığı 2012 yapımı filmde; Marin Ireland, Brett Collier adında bir muhasebeciyi; Chris Messina ise Robert Deamer adında bir yazarı canlandırmaktadır. Bir iş gezisi sırasında taşıyan ikilinin birbirlerinden etkilenmeleri sonucu yaşadıkları anlatılmaktadır (Ross, 2012).

No Panic (Panik Yok)

Yönetmenliğini Tomasz Szafranski'nin yaptığı 2016 yapımı filmde Tommy Chester muhasebeci rolüyle karşımıza çıkmaktadır. Chester, aslen bir kiralık katildir ve muhasebecilik mesleğini paravan olarak kullanmaktadır. Bir gün akşam yemeği için ortağım eve davet eder ve yanlışlıkla onu öldürür. Bundan sonra ise Chester'in cesedi saklamak için gösterdiği çabalar anlatılmaktadır (Szafranski, 2016).

Central Intelligence (Merkezi İstihbarat)

Yönetmenliğini Rawson Marshall Thurber'ın yaptığı 2016 yapımı filmde; Dwayne Johnson'ın Bob Stone adında CIA ajanım ve Kevin Hart'ın Calvin Joyner adında bir muhasebeciyi canlandırmaktadır. Calvin, Hawthorne Stone Muhasebecilik şirketinde çalışmaktadır. Bir gün çalışırken lise arkadaşlarından adını Bob Stone olarak değiştirmiş biri Facebook'tan arkadaşlık isteği gönderir, Calvin de kabul eder. Bundan sonra da işler karışır. Kendini bir anda uluslararası casusluk dünyasının içinde bulur (Thurber, 2016).The Accountant (Hesaplaşma)

Bill Dubuque'nin yazdığı Gavin O'Connor'ın yönetmenliğini yaptığı film 28 Ekim 2016'da gösterime girmiştir. Christian Wolff rolüyle Ben Affleck'm başrol oynadığı filmde; Lamer Blackburn ve Ed Chilton bir şirketin ortaklarıdır. Rita Blackburn ise Lamer Blackburn'ün eşidir. Dana Cummings ise bu şirketteki muhasebe biriminde çalışmaktadır. Ray King Hazine Müsteşarlığı'na bağlı Suç Yürütme Birimi'nde Özel Birim Şefi'dir. Mariybeth Medina, Ray King tarafından görevlendirilmiş ajandır. Brax ise Christian Wolff'ın kardeşidir (Medyanoz, 2016). Riverdale (Riverdale)

Yönetmenliğini Lee Toland Krieger'ın yaptığı 2017 yapımı dizi, Riverdale adında bir kasabada yaşayan birkaç gencin başından geçenleri konu almaktadır. Eşi hapse girdikten sonra kızıyla birlikte Riverdale'e yerleşen Hermione Lodge bir muhasebecidir. Hermione, eşiyle kasabadaki arsaları ucuza alabilmek için bir suç çetesiyle anlaşarak buradan rant elde etmeye çalışmaktadır (Krieger, 2017).

3.SONUÇ

Toplumun tamamının veya bir kısmının alıcı olarak nitelendirildiği, insanlara yönelik yapılan iletişim yöntemlerinden medya; insanların sosyal ve kültürel gereksinimlerini gidermek amacıyla kullanılmaktadır. Yani açıkça veya işaretleme yoluyla bazı unsurları insanlara empoze etmektedir. Medyanın etki gücü düşünüldüğünde hedef kitleye yönelik mesajlar, alıcıları ikna etmeyi sağlamaktadır. Bu bağlamda görsel, işitsel ve edebi ürünlerde muhasebe mesleğinin yansıtıldığı medya sektörü; muhasebe meslek elemanının yansıtılmasında önemli rol oynamaktadır.

Medya alanında muhasebe mesleğinin ne şekilde yansıtıldığının incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışma kapsamında muhasebe meslek elemanlarının yer aldığı yapıtlar araştırılarak incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda muhasebe meslek elemanlarını yer aldığı sanatsal, edebi ve görsel medyadaki yapıtlarda yer alan muhasebecilerin hem mesleklerinin nasıl gerçekleştirdikleri hem de karakterleri analiz edilmiştir. Muhasebe mesleğinin tanıtılmasında önemli bir yere sahip olan medya sektöründe muhasebe meslek elemanları, mesleklerinin gereklerini yerine getirirken kendi çıkarları doğrultusunda mesleklerini kötüye kullanmaktadır. Ayrıca bazı medya unsurlarında muhasebe meslek elemanlarının mesleklerinden çok özel hayatlarıyla ön plana çıktığı görülmektedir. Bu unsurların birçoğunda ise muhasebe meslek mensupları, muhasebe mesleğini yasadışı işlerini gerçekleştirirken paravan olarak kullanılmaktadırlar.

Muhasebe mesleği; işletme sahipleri açısından kendi mali durumları hakkında bilgi edinmek, devlet açısından vergi mükellefiyetinin zamanında ve tam olarak yerine getirilmesi açısından ve topluma karşı sosyal sorumluluk kavramı gereği önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydemir, S. (Yöneten). (2014). Kardeş payı [sinema filmi]. Türkiye. Şubat 9, 2018 tarihinde Wikipedia: <http://www.wikizem.com/index.php?qaHROcHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvS2FyZGXFfn19QYXnEsV9rYXJha3R1cmx1cm1fbG1zdGVzaQ> adresinden alındı.
- Beckstead, D. (Yöneten). (2011). Somebody's hero (başkasının kahramanı [sinema filmi]). ABD. <https://www.fullhdfilmizlesene.org/komedi-filmleriizle/baskasinin-kahramani-somebody-s-hero-2011-turkce-dublaj-full-hdizle/tek4> adresinden alındı.
- Beyazperde. (1968). Mayıs 16, 2017 tarihinde <http://www.beyazperde.com/filmler/film-48142/> adresinden alındı.
- Beyazperde.(1993). Mayıs 16,2017 tarihinde <http://www.beyazperde.com/filmler/film-9393/oyuncular/> adresinden alındı.
- Beyazperde. (2012). Mayıs 13, 2017 tarihinde BEYAZPERDE:<http://www-beyazperde.com/filmler/film-208990/oyuncular/> adresinden alındı.
- Boyle, D. (Yöneten). (1994). Shallow Grave (Mezarım Derin Kaz) (Sinema filmi). Birleşik Krallık. Şubat 16, 2018 tarihinde <http://unutulmazfilmler.co/shallow-grave-mezarini-derin-kaz.html> adresinden alındı.
- Brest, M. (Yöneten). (1988). Midnight Run (Geceyarıst Avı) [Sinema filmi]. <https://www.fullhdfilmizlesene.org/aksiyon-filmleri/geceyarisi-avi-turkcedublaj-izle/> adresinden alındı
- Brooks, M. (Yöneten). (1968). The Producers (Yapımcılar) [Sinema filmi].ABD. <https://www.fullhdfilmizlesene.org/komedi-filmleri-izle/yapimcilar-theproducers/> adresinden alındı.
- Daştan, A., Bayraktar, Y., ve Bellikli, U. (2015). Muhasebe Mesleğinde Etik İkilem ve Etik Karar Alma Konularında Farkındalık Oluşturma: Trabzon İlinde Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 29(1), 63-82.
- Dearden, J. (Yöneten). (1999). Rogue Trader (Büyük Kumarı) (Sinema filmi). <http://www.ilfullfilmizle.com/buyuk-kumar-turkce-dublaj-full-720p-hdizle.html> adresinden alındı.
- Demirdelen, S. (Yöneten). (2010). Kavşak [Sinema filmi]. Şubat 9, 2018 tarihinde Fullhdfilmizlesene.org: <https://www.fullhdfilmizlesene.org/dram-filmleriizle/kavsak-filmini-full-hd-izle/> 5 adresinden alındı.
- Dizifilm. (2008, Temmuz1). Mayıs 10, 2017 tarihinde <http://forum.dizifilm.com/forum/showthread.php?t=56862> adresinden alındı.
- Eğilmez, E. (Yöneten). (1985). Namuslu [Sinema filmi]. Türkiye. Şubat 27, 2018 tarihinde <https://puhutv.com/namuslu-izle> adresinden alındı.
- Erol, G. (2007, Şubat). Türk Yerli Dizileri ve Estetik Yargının Biçimlenmesi. Medya Üzerine Çalışmalar, s. 235-251.
-

-
- Facebook. (2001). Mayıs 14, 2017 tarihinde Muhasebe Enstitüsü: <https://www.facebook.com/muhasebe.enstitusu/photos/a.1505534819728625.1073741852.1440423379573103/1531630783785695/?type=3&theater> adresinden alındı.
- FULLHDFİLMİZLE. (1986). Mayıs 12, 2017 tarihinde [fullhdfilmizlesene.org](http://www.fullhdfilmizlesene.org): <http://www.fullhdfilmizlesene.org/komedi-filmleri-izle/guldurme-beniturkce-dublaj-izle/tek4> adresinden alındı.
- FULLHDFİLMİZLE. (2014). Mayıs 13, 2017 tarihinde [fullhdfilmizledim.org](http://www.fullhdfilmizledim.org): <http://www.fullhdfilmizledim.org/cakallarla-dans-1-izle-full-hd-turkfilmleri.html#> adresinden alındı.
- FULLHDFİLMİZLESENE. (1986). (1. Filmleri, Prodüktör) Mayıs 13, 2017 tarihinde <http://www.fullhdfilmizlesene.org/komedi-filmleri-izle/guldurme-beniturkce-dublaj-izle/tek4> adresinden alındı.
- Garrity, S. (Yöneten). (2012). My Awkward Sexual Adventure (Seksi Maceram) (Sinema Filmi). Kanada. Mart 5, 2018 tarihinde <http://www.filmionlineizle.net/seksi-maceram-720p-izle.html> adresinden alındı.
- Gibney, A. (Yöneten). (2005). Enron: Smartest Guys in The Room (Enron. İş Dünyasının Açık Gözleri) [Sinema Filmi]. ABD. Mart 16, 2018 tarihinde <https://www.politikfilm.org/belgesel/1520-enron-the-smartest-guys-in-the-room-2005-turkce-a1tyazili-izle.html> adresinden alındı.
- Gordon, S. (Yöneten). (2011). Horrible Bosses (Patrondan Kurtulma Sanatı) (Sinema Filmi). ABD. Şubat 2018 tarihinde İlkfullfilmizle: <http://www.ilkfullfilmizle.com/patrondan-kurtulma-sanati-1-turkce-dublajizle.html> adresinden alındı.
- Gönenç, E. Ö. (2002). Medyanın kamuoyu oluşturmadaki etkisi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (114), 151-158.
- Griffith, D. L. (Yöneten). (1912). The old bookkeeper (yaşlı muhasebeci) [Sinema Filmi].
- Güntekin, R. N. (1971). *Tanrı Dağı Ziyareti Balıkesir Muhasebecisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Jarmusch, J. (Yöneten). (1995). Dead man (ölü adam) [Sinema Filmi]. Mart 14, 2018 tarihinde <http://unutulmazfilmler.co/dead-man-olu-adam.html> adresinden alındı.
- John, T. (Yöneten). (2008). The lost samaritan (korkunç takip) [Sinema Filmi]. Almanya. <https://www.fullhdfilmizlesene.org/aksiyon-filmleri/korkuncktakip-full-film-izle-turkce-dublaj/> adresinden alındı.
- Krieger, L. T. (Yöneten). (2017). Riverdale (Sinema Filmi). ABD. Şubat 20, 2018 tarihinde <http://www.beyazperde.com/diziler/dizi18543/sezon-28613/> adresinden alındı.
- Lean, D. (Yöneten). (1957). The bridge on the river kwai (kwai köprüsü) [Sinema Filmi]. ABD, İngiltere. <http://www.hdfilmcehennemi2.org/kwai-koprusu-izlethe-bridge-on-the-river-kwai.html> adresinden alındı.
- MEDYANOZ. (2016). Mayıs 15, 2017 tarihinde hesaplaşma-the accountant Filmi Detaylar ve Fragman: <http://medyanoz.org/Haber/14679/HESAPLASMATHE-ACCOUNTANT-FILMI-DETAYLAR-VE-FRAGMAN-> adresinden alındı.
- Molaiolu, A. (Yöneten). (2011). Gioiellion (Mücevher) [Sinema Filmi]. Fransa-İtalya. Mart 15, 2018 tarihinde <http://direkizle2.com/il-gioie1lino-mucevher-turkcedublaj-izle.html> adresinden alındı.
-

- MSXLABS FORUM. (2008, Aralık 18). Mayıs 15, 2017 tarihinde İletişim aracı olarak televizyonun onemi nedir? : <https://www.msxlabs.org/forum/cevaplanmis/218615-ile-tisim-araci-olaraktelevizyonun-onemi-nedir.html> adresinden alındı.
- Muhasebe Dersleri (2018). Şubat 8, 2018 tarihinde [www-muhasebedersleri.com](http://www-muhasebedersleri.com/muhasebenin-onemi.html): <http://www-muhasebedersleri.com/muhasebenin-onemi.html> adresinden alındı.
- O'connor, G. (Yöneten). (2016). The Accountant (Hesaplaşma) [Sinema Filmi]. ABD. <http://720pizle.com/izle/dublaj/the-accountant.html/I> adresinden alındı.
- Oliveira, M. D. (Yöneten). (2012). Gebo Et L'ombre (Gebo ve Gölge) [Sinema Filmi]. Fransa-Portekiz. Mart 2018 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=k14DbEKoN6E> adresinden alındı.
- Özpetek, F. (Yöneten). (2003). Racing Windows (Karşı Pencere) [Sinema Filmi]. İtalyaTürkiye-Portekiz-İngiltere. Şubat 28, 2018 tarihinde <http://www.alt yazilifilmizle.org/karsi-pencere-facing-windows-la-finestra-difronte-izle.html> adresinden alındı.
- Palma, B. D. (Yöneten). (1987). The untouchables (dokunulmazlar) [Sinema Filmi]. Fransa. 2017 tarihinde <https://'.w.w.fullhdfilmizlesene.org/aksiyonfilmleri/dokunulmazlar-turkce-dublaj-izle/> adresinden alındı.
- Raepers, N., ve Çallıalp, N. (tarih yok). mali müşavirlik müşavirliğin değeri ve kamusal faydası. Subat 2018 tarihinde KPMG: <https://home.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/06/tr-sorumluvergicilik-neslihan-raepers-nilgun-callialp.pdf> adresinden alındı.
- Reitman, I. (Yöneten). (1984). Ghostbusters (hayalet avcılar) [Sinema Filmi. ABD. 2017 tarihinde <http://www.filmionlineizle.net/hayalet-avcilar-2016izle.html> adresinden alındı.
- Ross, M. (Yöneten). (2012). 28 Hotels Room (28 Hotel Odası) [Sinema Filmi. Mart 15, 2018 tarihinde <http://www.fullhdfilmizlebe1.net/28-otel-odasi-2012-turkcealt yazili-izle.html/2> adresinden alındı.
- Sağlam, N. (2017). Örneklerle Tekdüzen Hesap Planı (23-24 Bursa: Muhasebe Kitapları internet Yayıncılık Eğitim ve Tic. A.S.
- Sakallı, F. (2011). Resat Nuri Güntekin'in "Balıkesir muhasebecisi" adlı oyununda toplumsal eleştiri. (21), 173-182.
- Sınay, O. (Yöneten). (2012). Uzun Hikaye (Sinema Filmi]. Türkiye. Subat 9, 2018 tarihinde DiziHDFilm: <http://www.dizihdfilm.net/uzun-hikaye-full-tekparca-hd-izle.html> adresinden alındı.
- Spielberg, S. (Prodüktör), ve Spielberg, S. (Yöneten). (1993). Schindler's List (Schindler'in Listesi) [Sinema Filmi]. Almanya. 2017 tarihinde. <http://www.hdfilmcehennemi2.org/schindlerin-listesi-izle.html> adresinden alındı
- Szaranski, T. (Yöneten). (2016). No Panic (Panik Yok) (Sinema Filmil. Subat 14, 2018 tarihinde <http://'.w.w.filmifullizle.org/panik-yok-no-panic-with-a-hint-ofhysteria-2016-turkce-dublaj-izle.html> adresinden alındı.
- Thurber, R. M. (Yöneten). (2016). Central Intelligence (Merkezi İstihbarat) (Sinema Filmi. 2017 tarihinde <https://'.w.w.fullhdfilmizlesene.org/aksiyonfilmleri/merkezi-istihbarat-central-intelligence/> adresinden alındı.
- Toksü, F. (2006, Ekim 30). (F. Toksü, Editör) Mayıs 15, 2017 tarihinde Televizyon yayınları toplum iletişimi: <http://fugentoksu.blogspot.com.tr/2010/10/televizyon-yayinlari-vetoplum.html> adresinden alındı.

- Uyar, S., Kahveci, E., ve Yetkin, M. (2015, Ocak). Öğrencilerin muhasebe meslek etiği algısı: ALTSO meslek yüksekokulu örneği. 8(2), 237-347.
- Weir, P. (Yöneten). (2010). The way Back (Özgürlük Yolu) (Sinema Film). Subat 5, 2018 tarihinde <https://www.fullhdfilmizlesene.org/aksiyonfilmleri/ozgurluk-yolu-turkce-dublaj-izle/tek4> adresinden alındı.
- Yelence, Y., ve Yıldırım, E. (Yönetenler). (1989-2002). Bizimkiler (Sinema Film).
- Yıldız, G. (2010, Ağustos-Aralık). Muhasebe Mesleğinde Meslek Etiği ve Kayseri İl Merkezinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(36), 155-178.

İŞVERENLER PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN TEMEL BELİRLEYİCİLERİ: BİR ANKETTEN SONUÇLAR

Menekşe ŞAHİN¹

Atıf/©: Şahin, M., (2018). İşverenler perspektifinden Türkiye'de kayıt dışı istihdamın temel belirleyicileri: Bir anketten sonuçlar, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2055-2071. doi: 10.17218/hititsosbil.442261

Özet: Geçtiğimiz on beş yılda kayda değer gelişmelere rağmen, kayıt dışılık Türkiye işgücü piyasasında önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin ekonomik gelişim ve kalkınması önünde bir engel olarak duran kayıt dışı istihdamın, 2014-2023 Ulusal İstihdam Stratejisi'nde % 15'e indirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefin gerçekleşmesi kayıtlı istihdamı teşvik edecek tedbirlerin ve yapısal çözümlerin doğru tespit edilmesine bağlıdır. Nitekim bu çalışmanın amacı, Türkiye'de kayıtlı istihdamın teşviki ve geliştirilmesi amaçlı politika ve araştırmalara bir bakış açısı sunmaktır. Bu amaç kapsamında, işverenlerin kayıt dışına yönelme nedenlerinin ve kayıtlı istihdama geçişe yönelik beklentilerinin tespit edilmesi amacıyla bir saha çalışması yapılmıştır². Çorum il ve ilçe merkezlerinde 440 işyeri ile yapılan çalışmada elde edilen temel bulgu, işverenler açısından kayıt dışının ana cazibesinin finansal olduğudur. Araştırma sonuçlarına göre; kayıtlı istihdamı teşvik etmek amacıyla kullanılacak en önemli araç, vergi ve mali politikalar olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda politika yapıcıların işverenlerin maliyet-fayda değerlendirmesini resmi olarak faaliyet gösterme lehine değiştirecek reformlara daha fazla odaklanmaları gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı İstihdam, Kayıt Dışı Sektör, Sosyal Güvenlik, Prim Teşvikleri

Basic Determinants of Informal Employment in Turkey from the Perspective of Employers: Results from a Survey

Citation/©: Şahin, M., (2018). Basic determinants of informal employment in Turkey from the perspective of employers: results from a survey, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2055-2071. doi: 10.17218/hititsosbil.442261

Abstract: Despite remarkable progress over the past fifteen years, informality continues to be a major problem in the Turkish labor market. Informal employment that as an obstacle to Turkey's economic growth and development standing in front of the National Employment Strategy for 2014-2023 planes to reduce this by 15%. Realization of this goal depends on the correct identification of measures and structural solutions to promote formal employment. Indeed, the aim of this study is to provide a perspective to the policy and research on the development and promotion of formal employment in Turkey. Within the scope of this objective, a field study has been conducted in order to determine the reasons for employers to move out of the record and the expectation for a transition to informal employment. The basic findings obtained from a field study of 440 workplaces in the Çorum province and district centers is that the main attraction of informal employment is financial in terms of employers. According to the results of the survey, tax and financial policies are the most important tools to be used to stimulate formal employment. In this context, policy makers need to

Makale Geliş Tarihi: 10.72018

Makale Kabul Tarihi: 20.11.2018

¹ Dr.Öğr.Üyesi Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, meneksesahin@hitit.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-9312-770X>

² Bu çalışma, 03-05 Mayıs 2018 tarihinde Çorum'da gerçekleştirilen 3. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresinde sözlü olarak sunulan ve Kongre Özet Kitapçığında özet olarak yayınlanan tebliğinin genişletilmiş ve düzenlenmiş metnidir.

focus more on reforms that will change the cost-benefit appraisal of employers in favor of formally operating.

Keywords: *Informal Employment, Informal Sector, Social Security, Premium Incentives*

1. GİRİŞ

Kayıt dışı istihdam -yani, kendi içinde yasal olan ancak vergi, sosyal güvenlik ve/veya iş hukuku amaçları için yetkili makamlara beyan edilmeyen işler- hemen hemen bütün ekonomilerde önemli bir rol oynamaktadır. En gelişmiş ülkelerde dahi mevcut olan kayıt dışı istihdam bazı önemli sosyal ve ekonomik işlemlere sahiptir. Öncelikle kayıtlı sektörde iş bulamayanlar, gelir sağlayabilmek için kayıt dışı sektörleri son çare iş fırsatı olarak görebilmektedir. Bu bağlamda kayıt dışı istihdam, kayıtlı sektörde istihdam edilmeyen/edilemeyen vasıfsız ve yarı vasıflı işgücüne gelir sağlayarak yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Malik, 1996, s.34). Diğer yandan, kayıt dışılık birçok girişimci için bir iş kurmanın kolay yolu olarak başlayıp resmi işe giden bir basamak da olabilmektedir. Ancak kayıt dışılığın, vergi gelirlerinin azalması, gelir dağılımında eşitsizlik, kötü çalışma koşulları, sosyal koruma sistemi yönetiminin zorlaşması, düşük üretim kalitesi gibi ekonomik ve sosyal maliyetleri yukarıda belirtilen potansiyel sosyal faydalardan daha ağır basmaktadır (World Bank, 2011, s.4).

Birçok ülke, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden ve kayıt dışılığın olumsuz ekonomik ve sosyal etkilerinden kaynaklanan mali kayıpların ağırlığı nedeniyle, kayıtlı istihdamı teşvik etmeye çalışmaktadır. Kayıtlı istihdamın teşvik edilmesine yönelik politikalar genel olarak, maliyetleri düşürmek ve kayıt içine girmenin faydalarını artırmak gibi uygulamaları içermektedir. Bunlar dört gruba ayrılmaktadır: (a) vergi ve sosyal güvenlik politikası, (b) işgücü piyasası düzenlemeleri, (c) daha geniş iş yönetmelikleri ve (d) idari ve kurumsal reformlar. Bu dört geniş grup içinde hükümetler, ülkeye özgü koşullara bağlı olarak farklı politikaları benimseyebilmektedir (World Bank, 2011, s.13).

Türkiye’de kayıt dışı istihdam, özellikle son on beş yılda uygulanan çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeler sonucunda kayda değer bir oranda azaltılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2002 yılı için % 53 olan kayıt dışı istihdam oranı, son on beş yılda yaklaşık yirmi puanlık azalma ile 2017 yılı sonu itibarıyla % 33,9 seviyesine gerilemiştir. Kayıtlı istihdamın teşvik edilmesi için bir yandan işgücü maliyetlerinin azaltılmasına yönelik vergi ve prim teşvikleri sağlanırken, diğer yandan denetim ve ceza mekanizmalarının etkinleştirilmesi yoluyla kayıt dışında kalmanın sağlayacağı ekonomik faydaların ortadan kaldırılmasına çalışılmaktadır. Bu bağlamda, istihdam maliyetlerinin düşürmek amaçlı sosyal güvenlik prim teşvikleri, vergi idaresinin basitleştirilmesi, iş tescil prosedürlerinin basitleştirilmesi, firma faaliyetlerinde bürokratik engellerin azaltılması, kurumlar arası koordinasyonun artırılması, denetimin etkinleştirilmesi gibi bir dizi önlemler benimsenmiştir. Ancak tüm çabalara rağmen, Türkiye için % 33’lük kayıt dışı istihdam oranının hala yüksek boyutta olduğu kabul edilmekte ve hükümetin 2023 Stratejik Hedeflerinde kayıt dışı istihdam oranının % 15’e indirilmesi hedeflenmektedir.

Bu makale, Türkiye’de kayıtlı istihdamı teşvik etmek amaçlı uygulamaların sorunun en önemli tarafı olan işverenler açısından değerlendirmesini sunarak, kayıtlı istihdamı teşvik etme çabalarına ve stratejilerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında çalışmada, ilk olarak Türkiye’de kayıt dışı istihdamı azaltmaya yönelik uygulanan politikalar ve stratejilere yer verilmiştir. Daha sonra, işverenlerin kayıt dışı istihdama yönelik bakış açıları, tutum ve davranışlarını tespit etmek amacıyla yapılan anket çalışmasının sonuçları değerlendirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Literatürde, kayıt dışı istihdamın nasıl tanımlanacağı ve resmi istihdamdan nasıl ayırt edileceği 1973 yılından bu yana tartışma konusu olmuştur. Ortaya çıkan tüm tanımlar kayıt dışı istihdamı, resmi istihdama göre yetersizliği veya eksikliği açısından tasvir etmektedir. Bu yetersizlik veya eksikliğin kurumsal, iş veya etkinlik açısından öne çıkarılmasına bağlı olarak tanımlar da farklılık gösterebilmektedir (Williams ve Lansky, 2013, s.356). Gelişmekte olan ülkelerde kurumsal ve iş merkezli tanımlamalar hakim iken gelişmiş ülkelerde etkinlik odaklı tanımlamalar daha yaygın kullanılmaktadır.

Kayıt dışı istihdamın kurumsal temelli tanımına 1993 yılında 15. Uluslararası İşçi İstatistikçileri Konferansı’nda yer verilmiştir. 15. Uluslararası İşçi İstatistikçileri Konferansı’nda kayıt dışı istihdam; “*kayıt dışı sektör işletmelerinde, belirli bir referans dönemi boyunca, istihdamdaki statüleri ne olursa olsun, ana veya ikincil bir iş olup olmadıklarına bakılmaksızın en az bir kayıt dışı sektör işletmesinde istihdam edilen tüm çalışanlar*” şeklinde tanımlanmıştır. Kayıt dışı istihdamın kurumsal temelli bu tanımında kayıt dışı istihdamın işin veya işçinin niteliği açısından değil faaliyetlerin yapıldığı üretim birimlerinin özelliklerine göre belirlendiği görülmektedir (Husmanns, 2005, s.3; Williams ve Lansky, 2013, s.356; Williams, 2015, s.332; Acar ve Tansel, 2016). Kurumsal merkezli bu tanımın tüm kayıtlı çalışanları (örneğin aile işletmelerinde ücretsiz çalışanlar veya tarım sektöründe çalışanlar) kapsamadığı kabul edilerek 17. Uluslararası İşçi İstatistikçiler Konferansı’nda istihdamın kurumsal merkezli tanımını tamamlayacak şekilde, iş odaklı bir tanıma yer verilmiştir. İş odaklı bu tanımda kayıt dışı istihdam; “*genel olarak temel sosyal veya yasal korumalardan ya da istihdam yararlarından yoksun olan ve resmi sektörde, kayıt dışı sektörde ya da hanelerde bulunan tüm işler*”i kapsayacak şekilde genişletilmiştir (ILO, 2011, s. 12). Gelişmiş ekonomilerde kayıt dışı istihdamın genel olarak “yer altı ekonomisinde meydana gelen, resmi olmayan, yasa dışı üretim” anlamında kullanıldığı görülmektedir (Husmanns, 2005, s. 9; EC, 2007, s. 2; Williams ve Windebank, 2002, s.231). 2002 yılında OECD, IMF, ILO tarafından ortaklaşa yayınlanan yasal olmayan ekonomiyi ölçme ile ilgili El Kitabı’nda (*Measuring the Non-Observed Economy A Handbook*) kayıt dışı istihdam; “*vergiden kaçınmak ve sosyal güvenlik primlerini ödememek, asgari ücret, azami çalışma saati, iş sağlığı veya güvenliği gibi belirli yasal standartlardan kaçınmak amacıyla kamu makamlarından kasıtlı olarak gizlenen tüm yasal üretim faaliyetleri*” şeklinde tanımlanmaktadır (OECD, IMF ve diğerleri., 2002, ss.160-161).

Türkiye’de kayıt dışı sektör kavramı kurumsal olarak ilk kez 1988’de Devlet İstatistik Enstitüsü Hane Halkı İşgücü Anketi’nde açık bir şekilde dile getirilmiştir. Kavramın tanımlanması yapılmamış ancak işyerinin sosyal güvenlik kurumuna kayıtlılık durumu, çalışan sayısı açısından işyerinin büyüklüğü, yasal ve ikamet durumu kayıt dışı istihdamın belirleyici olarak kullanılmıştır (Özsucu ve Toksöz, 2003; s. 50). Bununla birlikte Türkiye’de kayıt dışı istihdamla ilgili literatürde geniş ve çok yönlü tanımlar söz konusudur. Örneğin kayıt dışı istihdam; *istihdam faaliyetlerinin resmi belgelere yansımaması ya da gerçekleştirilen istihdam süresi ve ödenen ücret miktarının resmi makamlara eksik bildirilmesi* (Mahiroğulları, 2017, s.548), “*devletin denetleyici ve düzenleyici kurallarının uygulanmadığı iş ilişkileri içerisinde bulunanların elde ettiği gelirlerin kamu kurumlarına bildirilmemesi*” (Özar, 2006, s.510), “*resmi veya gayri resmi sektörde, hem de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kendi adına ya da ücretli olarak çalışan, faaliyetleri kamu kayıtlarına ve istatistiklere yansımayan ve de istatistiksel olarak tam hesaplanamayan istihdam şekilleri*” (Yereli ve Karadeniz, 2004, s.45) olarak tanımlanmaktadır. T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kayıt dışı istihdamı, “*kendi adına ya da bağımlı çalışanların çalışmalarının, elde ettikleri ücret ve kazançların, vergi dairesi ve sosyal güvenlik kurumu gibi ilgili kamu kurum ve*

kuruluşlarına hiç bildirilmemesi ya da gün veya ücret olarak eksik bildirilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır.

Yapılan tanımlar ışığında değerlendirildiğinde, çalışanların hiçbir resmi kayıt ve istatistikte yer almaması veya eksik seviyelerde yer alması anlamına gelen kayıt dışı istihdamın birçok ekonomik ve sosyal işlemlere sahip olduğu bilinmektedir. Örneğin; kamu gelirlerinin azalması, kaynak dağılımında etkinsizlik, gelir dağılımında eşitsizlik, haksız rekabet, sosyal güvenlik bütçe açıklarının artması, sosyal koruma sistemi yönetiminin zorlaşması, düşük üretim kalitesi, vasıfsız işgücünün artması, bedavacılık, kurallara uymama davranışının yerleşmesi gibi hem kamu maliyesi hem de sosyal politika açısından olumsuz sonuçlar yaratmaktadır (Koç, 2016, s.86; Karaarslan, 2010, s.143; Mahiroğulları, 2017, ss.560-561). Bu nedenle birçok ülke, resmi istihdamı teşvik edecek etkili politikalarla kayıtlı istihdamı dolayısıyla sosyal refahı artırmaya çalışmaktadır.

2.1. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Genel Görünümü

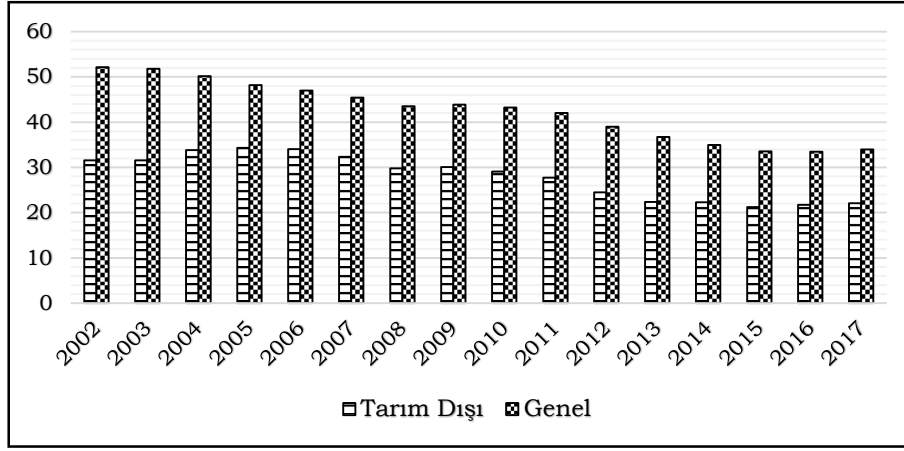
Kayıt dışı istihdam Türkiye ekonomisinde 80’li yıllardan itibaren genişleyen bir etki göstermiş ve zamanla işgücü piyasasının yapısal bir sorunu haline gelmiştir. Türkiye’de kayıt dışı istihdamın nedenleri, aslında çok özel olmayıp genel literatürde sayılan unsurlara dayanmaktadır. Bu unsurlar arasında (Ekin, 1995; Özsuca ve Toksöz, 2003,s.45; Güloğlu, Korkmaz ve Kip, 2003, ss.60-69; Kalaycı ve Kalan, 2017, s.19; Levent, 2014, s.114; Çiftçi, 2018, ss.7-9; Mahiroğulları, 2017, ss.553-555; Savaşan, 2011, s.12; GİB, 2011, s.11; KADİM, 2006):

- Nüfus artışı, nüfus yapısı, iç ve dış göçler,
- Makroekonomik istikrarsızlık,
- İşsizlik,
- Yüksek enflasyon,
- İşletmelerin çok büyük bölümünün küçük ölçekli olması,
- Rekabet yapısı,
- Yüksek vergi ve prim oranları,
- Yolsuzluk ve kamu harcamalarında israf,
- Bürokratik formaliteler,
- Denetim sisteminin etkin olmaması,
- İlgili kurumları arasındaki koordinasyon eksikliği,
- Sıkça çıkarılan borçlanma ve/veya prim afları,
- Kayıt dışılıkla mücadelede toplumsal ve siyasi iradenin oluşmaması gibi nedenler yer almaktadır.

Yukarıda sıralanan nedenlerden görüldüğü üzere kayıt dışı çalışmayı tetikleyen, iç içe geçmiş, birçok sosyal, ekonomik ve mali-idari faktör söz konusudur. Kayıt dışı istihdam ülkelerin ekonomik yapısı ile doğrudan ilişkili olmakla birlikte, ortaya çıkış nedenleri farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde genellikle vergi ve işgücü piyasasına yönelik düzenlemeler kayıt dışı istihdama neden olurken; gelişmekte olan ülkelerde bu faktörlere ek olarak; sosyal, kültürel, psikolojik, siyasi ve etik gibi toplumsal faktörler de etkili olmaktadır (Levent, 2014, s.113). Bu nedenle sorunun ve çözümünde oldukça karmaşık ve zor olduğu görülmektedir.

Grafik 1’den görüldüğü üzere yıllar itibari ile kayıt dışı istihdam oranında azalma eğilimi görülmektedir. TÜİK verilerine göre 2002 yılı için yaklaşık % 53 olan kayıt dışı istihdam oranı, son on beş yıllık süreçte yaklaşık 20 puan azalma ile 2017 yılı sonu itibariyle % 33,9 seviyesine gerilemiştir.

Grafik 1: Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Seyri (2002-2017)

Kaynak: SGK

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_oran_i adresinde yer alan verilerden oluşturulmuştur.

Türkiye’de kayıt dışı istihdamın genel durumu analiz edildiğinde en yüksek kayıt dışılığın sektörlerine göre tarım sektöründe, işteki durumuna göre ücretsiz aile işçileri ve kendi hesabına çalışanlarda, işletme durumuna göre 1-5 aralığında işçi çalıştıran küçük işletmelerde, cinsiyete göre en yüksek kadınlarda, eğitim durumuna göre ise düşük eğitilmiş kişilerde olduğu görülmektedir.

2.2. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Stratejileri

1990 yıllardan itibaren neredeyse tüm ekonomilerde önemli bir rol oynamaya başlayan kayıt dışı olgusu, ekonomik kaynaklı sorunlardan etkilenmekte ve geri besleme yoluyla da ekonomik ve mali sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenle kayıt dışı ekonomi ve istihdam, tüm hükümetleri endişelendiren ekonomik ve sosyal bir sorun olmaya başlamıştır. Hükümetlerin bu endişelerinin nedenini, büyük kayıt dışı sektörlerin yarattığı sonuçlar oluşturmaktadır. Bunlar, rekabeti ve büyümeyi, resmi sosyal güvenlik programlarının eksik kapsama alanını, sosyal uyumu, hukuku ve sosyal düzeni zayıflatmayı ve kayıt dışı ekonomik faaliyete bağlı mali kayıpları içermektedir. Çoğu hükümet için bu kaygılar, kayıt dışı sektörün bir istihdam yaratma kaynağı olarak ve yoksullar için bir güvenlik ağı olarak sunduğu her türlü avantajdan daha ağır basmaktadır. Aynı zamanda kayıtlı istihdamı teşvik etmek konusunda uluslararası veya ulusal düzeyde artan uygulamalar, kayıt dışılığın potansiyel olarak olumsuz ekonomik ve sosyal etkileri hakkında artan bir farkındalığı da yansıtmaktadır.

Türkiye’de kayıt dışılığın azaltılmasına yönelik somut adımların atılması 2000’li yıllardan itibaren söz konusu olabilmektedir. Başta 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu, 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu olmak üzere farklı zamanlarda yapılan çeşitli yasal düzenlemelerle kayıt dışı istihdamla mücadele edilmeye çalışılmıştır. Yapılan yasal düzenlemeler dışında KOBİ’lerin desteklenmesi, denetimin etkinleştirilmesi ve yaygınlaştırılması, denetmen sayısının artırılması, istihdam üzerindeki maliyetleri azaltıcı teşvik uygulamaları, kurumlar arası koordinasyonun sağlanması, bürokratik işlemlerin azaltılması gibi önlemler alınmıştır (Mahiroğulları, 2017, s.552). Bu önlemler içerisinde “kayıt dışı istihdamla mücadele” genel başlığı altında toplanabilecek bazı önemli uygulamalar göze çarpmaktadır. Bunlardan en somut olanlardan biri “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele (KADİM)

Projesi”dir. Kayıtlı istihdama geçişin kolaylaştırılması amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (yeni adıyla Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı) tarafından hazırlanan “KADİM Projesi” emek piyasasına yönelik bir denetim projesi olarak önemli bir uygulamadır. Proje kapsamında Bakanlık bünyesinde Strateji Geliştirme Başkanlığı’na bağlı olarak “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Koordinatörlüğü” ve seksen bir il Valiliğinde “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele İl Koordinatörlüğü” kurulmuştur. Somut uygulamalardan bir diğeri ise 2008 yılında Gelir İdaresi Başkanlığı’ sorumluluğunda hazırlanan, “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010)” dır. İlk eylem planı sonrasında, 2011-2013 ve 2015-2017 dönemlerinde “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planları” hazırlanmıştır (GİB, 2013). Ayrıca 2010 yılından itibaren Avrupa Birliği Komisyonu tarafından finanse edilen “Kayıtlı İstihdamı Teşvik ve Teknik Destek Projesi (KİTUP I ve KİTUP II)”, “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Bilgi Sistemi-KADİMBİS” bilgi portalı, ALO 170 “Kayıt Dışı İstihdam ve Sosyal Güvenlik Bilgi Hattı” gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Kayıt dışı olgusu, ulusal kalkınma planları kapsamında 7., 8. ve 9. Kalkınma Planlarında kavramsal olarak yer alırken kayıt dışı istihdam ile mücadeleye yönelik hedeflere ilk kez Onuncu Kalkınma Planı’nda yer verilmiştir. 10. Kalkınma Planı’nda; “denetime, koordinasyona, bilişim altyapısına ve bilinçlendirme faaliyetlerine önem verileceği, kurumlar arası koordinasyon ve veri paylaşımı artırılacağı, idarelerin beşeri ve teknolojik altyapısı güçlendirileceği ”gibi hedefler yer almıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 46-47). Diğer yandan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanan Ulusal İstihdam Stratejisi’nde (UİS 2014-2023) temel hedeflerden birisi de kayıt dışı istihdamın azaltılması olarak belirlenmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi amacıyla yürütülecek çalışmalar UİS Eylem Planlarında beş başlıkta belirlenmiştir. Bunlar (ÇSGB, 2017, ss.13-14):

- Kayıtlı sektörlerin güçlendirilmesi
- Kayıt dışı istihdamın önlenmesi
- Kayıtlı sisteme girişlerin artırılması
- Kayıtlı istihdam konusunda farkındalığın artırılması
- Yabancı kaçak işçiliğin önlenmesi

Uygulanan tüm bu önlemler doğrultusunda kayda değer gelişmelere rağmen, kayıt dışılık Türkiye işgücü piyasasında önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Türkiye’nin ekonomik gelişim ve kalkınması önünde bir engel olarak kabul edilen kayıt dışı istihdamın 2014-2023 UİS hedefinde % 15’e indirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefin gerçekleşmesi kayıtlı istihdamı teşvik edecek tedbirlerin ve yapısal çözümlerin doğru tespit edilmesine bağlıdır. Nitekim bu çalışma, Türkiye hükümetinin kayıtlı istihdamı teşviki geliştirme stratejilerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında, kayıt dışının en önemli tarafı olan işverenlerin, kayıt dışı istihdama yönelme nedenlerinin ve kayıtlı istihdama geçişe yönelik çözüm önerilerinin tespit edilmesi amacıyla bir saha çalışması yapılmıştır.

3. İŞVEREN PERSPEKTİFİNDEN KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN BELİRLEYİCİLERİ ARAŞTIRMASI

3.1. Araştırma Yöntemi ve Kapsamı

İşverenler perspektifinden kayıtlı istihdamın önündeki engellerin tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, bilimsel araştırma türlerinden “keşifsel” araştırma kapsamına girmekte olup, herhangi bir hipotez test edilmemiştir.

Çalışmada, araştırmanın amacına uygun bilgi edinmek için kayıt dışı istihdamın nedenleri ve sonuçları üzerine literatürde yer alan bilgilerden faydalanılarak tamamen yapılandırılmış, kapalı uçlu sorulardan oluşan anketler kullanılmıştır. Araştırma anketinin birinci bölümünde katılımcılara yönelik tanımlayıcı bilgiler ve Türkiye’de kayıt dışına neden olan faktörler ile kayıtlı istihdamın teşvik edilmesine yönelik politikalara yönelik sorulara yer verilmiştir. Anket formunun ikinci bölümünde beşli likert ölçeğine göre hazırlanmış 15 adet soruya yer verilmiştir. Bu bölüme ilişkin ifadeler için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Söz konusu ifadelere ilişkin coranbach alfa değeri % 77,2 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmanın evrenini Çorum İl ve İlçe Merkezlerinde faaliyette bulunan özel işyerleri oluşturmaktadır. Araştırma örnekleme oluşturulurken olasılıklı örnekleme yöntemlerinden ağırlıklandırılmış katmanlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Sosyal Güvenlik Kurumu Çorum İl Müdürlüğü veri tabanına kayıtlı işyeri adres listesinden 14 ilçe merkezinde yer alan işyeri sayısı katman olarak kabul edilmiştir. Her ilçenin ana kütledeki ağırlığı oranında örnek kütleyle birim seçilerek, basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle her bir katmana ana kütlede seçimler yapılmıştır. İşletme ziyaretlerinde Çorum ilini yansıtabilecek firmalar seçilirken aynı zamanda sektörel dağılımın dengeli olmasına da dikkat edilmiştir. Bu nedenle mümkün olduğu kadar farklı sektörlerle görüşülmeye çalışılmıştır. Ayrıca sektörler seçilirken, nispeten büyük ve kurumsal firmalardan ziyade, kayıt dışılık konusunda daha fazla potansiyele sahip, küçük ölçekteki sektör ve firmalara yoğunlaşmıştır.

Muhtemel hataları düzeltebilme ve anketten beklenen amacın gerçekleştirilmesi amacıyla pilot bir uygulama yapılmış daha sonra son şeklini alan anket Çorum il ve ilçe merkezlerinde bulunan işyerleri sahipleri/yetkilileri ile yüz yüze görüşme yapılarak uygulanmıştır. Araştırma örnekleme içerisinde 440 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Anketlerde elde edilen veriler ilgili istatistiksel paket programı ile analiz edilmiştir.

3.2. Araştırma Bulguları

Araştırma bulgularında öncelikle, örneklem dağılımının homojenliğini göstermek adına araştırma örnekleme dâhil edilen işveren ve işyerlerine ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Araştırmaya katılan işverenlerin demografik özellikleri ve işyerlerine ilişkin genel bilgiler Tablo 1 ve Tablo 2’de verilmiştir. Kayıtlı istihdam konusunda işverenlerin görüşlerinin alınabilmesi için Araştırma kapsamındaki katılımcılar, işyerlerinde karar verici konumunda ve üst düzey sorumluluğa sahip işveren veya işveren vekili kişilerden seçilmiştir. Katılımcıların yaklaşık % 70’işverenlerden % 30’u ise işveren vekillerinden oluşmaktadır. Ankete katılan yöneticilerin büyük çoğunluğunu (% 87) erkekler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında yer alan katılımcıların yaklaşık % 60’i otuz beş yaş üstü yöneticilerden oluşmaktadır. Araştırma

*Bu araştırma, T.C Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği ve Mali Yardımlar Koordinasyon Daire Başkanlığı’nın Kayıtlı İstihdamın Teşviki II (KİTUP-II) AB Hibe Programı kapsamında Hitit Üniversitesi tarafından yürütülen TRH1.3.PREII/P-03/325 referans numaralı “İnsana Yakışır İş İçin Kayıtlı İstihdamın Teşviki” isimli proje kapsamında finanse edilmiştir.

kapsamında yer alan yöneticilerin % 35'i lise, % 31'i lisans ve lisansüstü, % 17'si ön lisans düzeyinde eğitime sahiptir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	N	%
Görev Yaptığı Pozisyon		
İşveren	303	68,9
İşveren vekili	137	31,1
Cinsiyet		
Kadın	56	12,7
Erkek	384	87,3
Yaş		
15-19	2	0,5
20-24	28	6,4
25-34	143	32,5
35-54	218	49,5
55-64	44	10,0
65 ve üstü	5	1,1
Eğitim düzeyi		
Okur-yazar	1	0,2
Ortaöğretim	70	15,9
Lise	155	35,2
Ön lisans	75	17,0
Lisans	129	29,3
Lisansüstü	10	2,3

Araştırmaya katılan işyerlerine ilişkin bazı tanımlayıcı bilgiler ise Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'den görüleceği üzere Araştırmaya katılan işyerlerinin % 40,5'i satış-pazarlama-perakende sektöründe yer almaktadır. Daha sonra ise imalat sektöründe yer alan işyerleri gelmektedir. Ankete katılan işyerlerinin yaklaşık % 64'ü mikro işletme olarak kabul edilen 1-4 arası çalışanı olan işletmeleri kapsamaktadır. Kayıt dışı istihdamın büyük işletmelerden ziyade küçük ölçekli işletmelerde yaygın olduğu bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında araştırma örnekleminin çoğunluğunun bu grupta yer alan işyerlerinden oluşması, kayıt dışı algısının tespiti ve kayıtlı istihdamı teşvik çalışmalarının neler olması gerektiğine ilişkin daha doğru tespitler yapılmasına olanak sağlayacak niteliktedir. Ayrıca işgücü maliyetlerinin toplam maliyetler içerisindeki payı arttıkça, işletmelerin kayıt dışı çalışma olasılığı artmaktadır. Tablo 2'den görüldüğü üzere ankete katılan işletmelerin yaklaşık % 38'inin işçilik maliyetleri, toplam maliyetlerinin % 20'sinden fazlasını oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında araştırma örnekleminin risk grubunda yer alan işyerlerinden oluştuğu söylenebilir.

Araştırmanın literatür kısmında belirtildiği üzere son dönemlerde kayıtlı istihdamı teşvik etmek amacıyla birçok teşvik uygulaması gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında ankete katılan işletmelerinin % 65,7'si son on yılda hiçbir teşvikten yararlanamadığını belirtmiştir. Anket uygulamasındaki yüz yüze görüşmeler esnasında işverenler "büyük işletmelerin rahatlıkla tüm

teşviklerden yararlanabildiklerini ancak kendi başvurularının dikkate alınmadığını” sıklıkla ifade etmişlerdir.

Tablo 2: İşyerlerine Ait Genel Bilgiler

Değişken	N	%
Faaliyet Alanı		
İmalat	69	15,7
Tarım	6	1,4
İnşaat	39	8,9
Turizm	7	1,6
Sağlık	34	7,7
Satış-pazarlama-perakende	178	40,5
Eğitim	7	1,6
Finans/bankacılık/sigortacılık	10	2,3
Eğlence	1	0,2
Toprak/maden	3	0,7
Yeme-İçme	18	4,1
Diğer	68	15,5
Çalışan Sayısına Göre İşyeri Büyüklüğü		
1-4 arası	281	63,9
5-9 arası	58	13,2
10-49 arası	72	16,4
50-99 arası	12	2,7
100-250 arası	12	2,7
250'den fazla	5	1,1
İşgücü Maliyetleri Payı		
% 10'dan az	95	21,6
% 10-15	102	23,2
% 15-20	73	16,6
% 20-25	49	11,1
% 25'ten fazla	121	27,5
Yararlanılan Teşvikler		
Hiçbir destekten yararlanmadım	326	65,7
On ve üzeri işçi çalıştıran işverenlere yönelik prim teşviki	58	11,7
KOSGEB'in nitelikli personel istihdam desteği	49	9,9
Borcu olmayan işverenlere teşvik uygulaması	27	5,4
İşsizlik sigortası prim teşviki	11	2,2
Genç ve kadın istihdamına yönelik sigorta primi teşviki	9	1,8
Engelli istihdamına ilişkin sigorta primi teşviki	8	1,6
İşveren hissesinden beş puanlık prim indirimi desteği	6	1,2
Ar-Ge primi teşviki	2	0,4

Bilindiği üzere kayıt dışı istihdamı etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Araştırmada katılımcılardan, Türkiye’de kayıt dışı istihdama neden olan pek çok faktörü öncelik sırasına göre belirlemeleri istenmiştir. İşverenler perspektifinden kayıt dışına yol açan faktörlere ait bulgular; mali ve ekonomik nedenler, toplumsal ve sosyal nedenler, idari ve hukuki nedenler genel başlıkları altında toplanarak Tablo 3’te önem derecelerine göre sıralanmıştır.

Tablo 3: İşverenler Açısından Kayıt Dışı İstihdamın Nedenleri

Kayıtdışı İstihdamın Nedenleri	N	%
Mali ve Ekonomik Nedenler		
Vergi ve sosyal güvenlik yüklerinin ağırlığı	321	33,4
Ekonomik istikrarsızlıklar /dalgalanmalar/ enflasyon	142	14,8
Rekabet koşulları	107	11,1
Niteliksiz işgücü	50	5
İşsizlik	33	3,6
Toplumsal ve Sosyal Nedenler		
Kırdan kente göç ve sığınmacılar	76	7,9
Sosyal yardımlar	46	4,8
Sosyal ve kişisel çıkarlar	29	3,0
Toplumsal baskı ve ahlak	18	1,9
İdari ve Hukuki Nedenler		
Denetim ve cezaların yetersizliği	65	6,8
Yasal mevzuattaki karmaşıklık	46	4,7
Af ve borçlanma düzenlemeleri	30	3,1

Araştırma kapsamında işverenler tarafından kayıt dışı istihdama yol açan en önemli sorun “vergi ve sosyal güvenlik yüklerinin ağırlığı” olarak ifade edilmiştir. Katılımcıların kayıt dışına yol açan ikinci önemli unsur olarak tanımladıkları faktör ise “ekonomik istikrarsızlıklar/dalgalanmalar/enflasyon”dur. Siyasi koşullara sıkı sıkıya bağlı olan ekonominin dalgalı seyri, işletmeleri zor durumda bırakmakta ve kısa dönemde kârlılığı arttırmak ve/veya maliyetlerin düşürülmesi için işgücü maliyetlerinin kısılması yönünde hareket etmelerine neden olmaktadır. Üçüncü önemli unsur ise rekabet olarak tanımlanmaktadır. İlk üç faktörün tamamının, işgücü maliyetleri ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu soruya verilen cevaplarla, işletmelerin işgücü maliyetleri arasındaki ilişki tanımlanmak istenmiş ve Tablo 4 oluşturulmuştur. Tablo 4’ten de görüleceği üzere “vergi ve sosyal güvenlik yüklerinin ağırlığı” cevabı veren işletmelerinin % 40’nın işgücü maliyetlerinin toplam maliyetler içerisindeki payı % 25’ten fazladır. “Ekonomik istikrarsızlıklar/enflasyon” seçeneğini tercih eden katılımcıların ise % 31,5’unun işgücü maliyetlerinin yine % 25’in üstünde olduğu görülmektedir. “Rekabet” seçeneğini tercih edenlerin % 30’unun da benzer bir durumda olduğu görülmektedir.

Tablo 4: İşyeri İşgücü Maliyetleri Bazında Kayıt Dışılığa Neden Olan Faktörler

Kayıt Dışılığa Yol Açan Nedenler	İŞGÜCÜ MALİYETLERİ					Toplam
	% 10’dan az	% 10 - % 15	% 15 - % 20	% 20 - % 50	% 25’ten fazla	
Mali ve Ekonomik Nedenler						
Vergi ve sosyal güvenlik yüklerinin ağırlığı	7	9	9	2	18	45
Ekonomik istikrarsızlıklar/dalgalanmalar/enflasyon	65	71	49	35	101	321
Rekabet koşulları	17	37	29	16	43	142
Niteliksiz işgücü	14	11	7	6	12	50
İşsizlik	13	6	5	2	7	33
Toplumsal ve Sosyal Nedenler						
Kırdan kente göç ve sığınmacılar	21	19	17	17	33	107
Sosyal Yardımlar	19	16	13	9	19	76
Sosyal ve kişisel çıkarlar	10	5	7	3	4	29
Toplumsal baskı ve ahlak	5	3	2	0	8	18
İdari ve Hukuki Nedenler						
Denetim ve cezaların yetersizliği	16	9	16	9	15	65
Yasal mevzuattaki karmaşıklık	11	6	10	5	14	46
Af ve borçlanma düzenlemeleri	5	8	4	7	6	30
İŞ YERİ TOPLAMI	95	102	73	49	121	440

Araştırma örneklemini içerisinde yer alan işletmeleri kayıt dışına yönelten mikro düzeydeki faktörler ise Tablo 5’de verilmiştir. İşverenleri kayıt dışı istihdama yönelten nedenler arasında “sosyal güvenlik prim maliyetlerinden kaçınmak” ilk sırada, “üretim maliyetlerinin düşmesine olanak sağlamak” ikinci sırada ve “rekabet” ise üçüncü sıradadır. Araştırmanın çapraz bulguları sonucunda işverenleri kayıt dışı istihdama yönelten nedenler konusunda işyeri büyüklüğü ve sektörler arasında anlamlı bir fark görülmemiştir.

Tablo 5: İşverenleri Kayıt Dışına Yönelten Faktörler

FAKTÖRLER	N	%
SGK primlerin getirdiği maliyetlerden kurtulmak	350	40,6
Üretim maliyetlerinin düşmesine olanak sağlamak	162	18,8
İşletmelerinin rekabet edebilme gücünü artırma	120	13,9
Kayıt dışılığın toplumda ahlaken kabul görmesi	85	9,9
Denetimlerin adil ve/veya düzenli olmaması	79	9,2
Cezaların caydırıcı bulunmaması	39	4,5
Sosyal ve kişisel çıkarlar	14	1,6
Diğer faktörler	13	1,5

Tablo 6 araştırma kapsamındaki işverenlerin kayıt dışı istihdamın azaltılması için önemli gördüğü politika önlemlerine ilişkin önerileri göstermektedir. Bu soruya verilen cevaplar diğer sorulara verilen cevaplarla uyumluluk göstermektedir. Kayıt dışına yönelmede en etkili unsur olarak tanımlanan işgücü maliyetlerinin azaltılmasını sağlayacak olan prim ve vergi yüklerine ilişkin politikalar, katılımcıların devletten beklediği en önemli düzenleme olarak tanımlanmıştır.

Tablo 6: Kayıtlı İstihdama Geçiş İçin Gerekli Görülen Devlet Politikaları

Politika Önerileri	N	%
Vergi oranlarının düşürülmesi	270	26,4
SGK prim ödeme sisteminin yeniden düzenlenmesi	255	25,0
İstihdam teşviklerinin genişletilmesi ve artırılması	175	17,1
İşçi sayısı arttıkça ilave hukuki sorumluluk eklenmesi yerine teşvik etme	134	13,1
Bürokratik yükün hafiflemesi	62	6,1
Vergi indirimini istihdam artışına bağlama	59	5,8
Denetim ve cezai düzenlemelerin etkinleştirilmesi	55	5,4
Diğer	11	1,1

Araştırma formunun ikinci bölümünde işverenler gözünden kayıt dışı istihdam sorununu değerlendirmek amacıyla beşli likert ölçeği ile oluşturulan ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler kayıt dışı istihdamın ekonomik, hukuksal, idari/bürokratik ve etik/sosyal boyutlarına yönelik olarak katılımcıların bakış açılarını değerlendirmek üzere düzenlenmiştir. Katılımcılar bu ifadeleri; kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum ifadelerinden birini seçerek yanıtlamışlardır. Bu bölüme ilişkin ifadeler için güvenilirlik analizi yapılmış ve ifadelere ilişkin coranbach alfa değeri % 77,2 olarak hesaplanmıştır.

Araştırma kapsamında yer alan işverenler gözünden kayıt dışı istihdam sorununu değerlendirmek amaçlı geliştirilmiş önermelere yönelik bulgular Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Soruların Frekans Dağılımı

Önermeler	1	2	3	4	5	Toplam
Kayıt dışılık, istihdamı ve ekonomiyi canlandırıyor.	28,9	29,5	12,3	18,0	11,4	100
Kayıt dışılık, küçük işletmelerin ayakta kalmasını sağlıyor.	6,4	14,8	10,9	46,4	21,6	100
Asgari ücretteki artışlar kayıt dışı istihdamı artırıyor.	8,6	21,4	14,3	33,6	22,0	100
Kayıt dışı istihdam, kayıt altında işçi çalıştıran dürüst işverenler aleyhine haksız rekabet yaratıyor.	5,0	17,7	14,8	43,9	18,6	100
Sıkça çıkarılan af ve borçlanma yasaları, kayıt dışı tutumunu yaygınlaştırıyor.	5,5	14,1	14,3	28,4	37,7	100
Devlet tarafından sağlanan sosyal yardımlar, işsizlik sigortası vb ödemeler kayıt dışına özendiriyor.	7,0	12,7	14,8	32,0	33,4	100
İş Yasalarındaki tazminat yüklerinin yarattığı maliyetler işvereni kayıt dışı istihdama yöneltmektedir.	5,0	10,7	16,1	36,6	31,6	100
İşyerlerinin kurumsallaşamamasının kayıt dışını artırdığını düşünüyorum.	2,3	5,0	15,2	45,0	32,5	100
Kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği kayıtlı çalışmayı zorlaştırmaktadır.	1,6	15,0	32,0	34,1	17,3	100
İşçiyi sigortasız çalıştırmanın, ahlaki açıdan (etik, kul hakkı vb) önemli bir sorun olduğunu düşünüyorum.	2,5	3,2	5,5	30,7	58,2	100
Üretim kalitesinin düşük olması, kayıt dışını tetikliyor.	5,5	15,5	13,2	36,6	29,3	100
İşgücü üzerindeki vergi ve prim maliyetleri azaltılırsa kayıtlı istihdamın artacağını düşünüyorum.	2,7	3,2	6,1	33,4	54,5	100
Sosyal güvenlik denetimleri yeterli ve etkilidir.	8,9	20,7	22,5	33,0	15,0	100
Sosyal güvenlik cezaları sigortasız işçi çalıştırmayı caydırıcı niteliktedir.	8,0	15,5	20,5	37,3	18,9	100
İşverenler, iş ve sosyal güvenlik yasal yükümlülükleri hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünüyorum.	6,4	24,3	26,6	30,9	11,8	100

Not: 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum

Önermelere yönelik yorumların anlamlandırılması için işverenlerin en fazla katıldığı önermelerin tespit edilmesi amacıyla, önerme sorularına yönelik frekans dağılımlarının ortalaması alınarak Tablo’8 oluşturulmuştur.

Tablo 8: Soruların Frekans Dağılım Ortalaması

	Önermeler	Ortalama	Std. Sapma
S10	İşçiyi sigortasız çalıştırmanın, ahlaki açıdan (etik, kul hakkı vb) önemli bir sorun olduğunu düşünüyorum.	4,39	0,916
S12	İşgücü üzerindeki vergi ve prim maliyetlerinin azaltılması durumunda kayıtlı istihdamın önemli ölçüde artacağını düşünüyorum.	4,34	0,931
S4	Kayıt dışı istihdam kayıt altında işçi çalıştıran dürüst işverenler aleyhine haksız rekabet yaratıyor.	4,26	0,994
S7	İş Yasalarındaki tazminat yüklerinin yarattığı maliyetler işvereni kayıt dışı istihdama yöneltmektedir.	3,79	1,146
S5	Sıkça çıkarılan prim afları, borçlanma yasaları kayıt dışı tutumunu yaygınlaştırıyor.	3,79	1,238
S8	İşyerlerinin kurumsallaşmaması kayıt dışını artırıyor.	3,76	1,161
S6	Devlet tarafından sağlanan sosyal yardımlar, işsizlik sigortası vb ödemeler çalışanları kayıt dışına özendiriyor.	3,72	1,245
S11	Üretim kalitesinin düşük olması kayıt dışını tetikliyor.	3,69	1,200
S2	Kayıt dışılık küçük işletmelerin ayakta kalmasını sağlıyor.	3,62	1,161
S9	Çalışma hayatı, bilgi ve belge kayıtları için ilgili kurumlar koordinasyon eksikliği kayıtlı çalışmayı zorlaştırmaktadır.	3,51	0,999
S13	Sosyal güvenlik denetimleri yeterli ve etkilidir.	3,44	1,189
S3	Asgari ücretteki artışlar kayıt dışı istihdamı artırıyor	3,39	1,276
S14	Sosyal güvenlik cezaları sigortasız işçi çalıştırmayı caydırıcı niteliktedir.	3,25	1,197
S15	İşverenlerin İş ve Sosyal Güvenlik Kanunundaki yasal yükümlülükleri hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünüyorum.	3,18	1,119
S1	Kayıt dışılık, istihdamı ve ekonomiyi canlandırıyor.	2,53	1,368

Araştırma bulgularına göre işverenler arasında en güçlü katılım “kayıt dışı istihdamın etik/sosyal boyutuna” ilişkin önermedir. Araştırma kapsamında faaliyet gösteren işverenler kayıt dışını öncelikle ahlaki, etik veya kul hakkı açısından olumsuz bir davranış olarak görmektedir. Katılımın en fazla olduğu ikinci önerme kayıtlı istihdamın teşvik edilmesi amacıyla yürütülecek politikalarla işgücü maliyelerinin azaltılmasına ilişkin önermedir. Katılımın en yoğun olduğu üçüncü önerme ise kayıt dışı istihdamın işverenler için yarattığı sonuçlara yönelik “haksız rekabet” önermesi olmuştur. Katılımın en düşük olduğu önerme ise kayıt dışı istihdamın ekonomi ve istihdam üzerinde yarattığı olumlu etkidir.

4. SONUÇ

Gelişmekte olan tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de kayıt dışı istihdam; makro-ekonomik yapı, işsizlik, işyeri büyüklüğü, rekabet yapısı, yasal ve idari düzenlemeler, siyasi ve etik gibi pek çok faktörle ilişkilidir. Bu heterojen yapı kayıt dışılığın azaltılması bağlamındaki düzenleme mekanizmalarını da farklılaştırmaktadır.

Kayıt dışı istihdam sorununa ilişkin işverenlerin algı ve tutumlarının değerlendirildiği bu çalışmada, Türkiye’de kayıtlı istihdamın teşviki ve geliştirilmesi amaçlı politika ve araştırmalara bir bakış açısı sunmak amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında araştırma öne çıkan bulgular aşağıda sıralanmıştır:

- İşletmeler için kayıt dışı sektörün ana cazibesi finansaldır. Bu durum araştırma katılımcıları tarafından da onaylanmıştır. İşverenleri kayıt dışına yönelten faktörlerin yer aldığı Tablo 5’de yer alan bulgularda işverenlerin öncelikle “prim maliyetlerinden kaçınmak” (% 40,6), “üretim maliyetlerini azaltmak” (% 18,8), veya “işletmelerinin rekabet edebilme gücünü arttırmak” (% 13,9) amacıyla kayıt dışına yöneldiği görülmektedir. Kayıt dışı sektördeki firmaların çoğunlukla küçük ölçekli oldukları bilinmektedir. İstihdam ve üretime önemli katkı sağlayan küçük işletmeler; Ar-Ge’ye katılamama, ihracat yapamama, kredilere, daha geniş satış/ürün pazarlarına ve yenilik kaynaklarına erişememe gibi sorunları (Demirer ve diğerleri, 2017, s. 154) nedeniyle maliyetleri düşürmek suretiyle ayakta kalmaya ve rekabet etmeye çalışmaktadır.
- Türkiye’de 2008 yılından itibaren, işverenlerin prim ve vergi yüklerinin hafifletilmesi amacıyla çeşitli yasalarla sigorta prim teşvikleri çıkarılmıştır. Araştırma kapsamında teşvik uygulamalarından faydalanan işverenlerin oranı sadece % 23’dür (bkz. Tablo: 2).
- Kuramsal teori açısından kayıt dışı sektörün ekonomiyi ve istihdamı olumlu etkilediği de düşünülmektedir. Araştırmaya katılan işverenlerin % 29’u bu teoriye katılır iken, kayıt dışılığın, istihdam sağlama ve ekonomik canlanmaya yardımcı olduğunu düşünenlerin % 66’sı 1-4 arası çalışana sahip küçük işletmelerden oluşmaktadır (bkz. Tablo: 7). Dolayısıyla kayıt dışılık, özellikle küçük işyeri sahibi işverenler için iş kurmanın ve gelir elde etmenin bir yolu olarak görülmektedir.
- Araştırma bulguları, işverenlerin kayıt dışına yönelmesinde finansal nedenler yanında işgücü piyasası ile ilgili düzenlemelerin de gayri resmi olarak faaliyet gösterme kararlarında etkili olduğunu göstermektedir. Araştırma kapsamında işverenler gözünden kayıt dışı istihdam sorununu değerlendiren önermelerin yer aldığı Tablo 7 incelendiğinde; İş Kanunu’nda düzenlenen tazminat yüklerinin getirdiği maliyetlerin (% 78), asgari ücretlerdeki artışın (% 55), yasal düzenlemeler hakkında yeterli bilgiye sahip olmama (% 42) gibi nedenlerin kayıtlı istihdama geçişi engellediği kabul görmektedir. Ayrıca araştırma kapsamında yapılan yüz yüze görüşmeler esnasında; özellikle belirli bir işgücü sayısına ulaşıldığında (50 ve üzeri) kanunen ekstra yükümlülüklerin eklendiğini ifade eden işverenler; bu ekstra yüklerden kurtulmak için işgücü sayısının belirli bir büyüklüğün üzerine çıkarmamaya dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. İşverenler, işçi sayısına bağlı olarak getirilen yüklerin (özürlü çalıştırma, bildirim vb.) ve iş hukukunda yer alan “işçi lehine yorum ilkesi” ve “işçinin korunması ilkesi”nin uygulamacılar tarafından adil yorumlanmaması gibi nedenleri kayıtlı istihdamın önündeki bir engel olarak görmektedirler. Bu bağlamda istihdamın arttırılmasının bürokrasi ve evrak sayısının artmasına neden olan bir unsur olmaktan ziyade ödüllendirilmesi gereken bir husus olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.
- Türkiye’de kayıt dışı istihdamla mücadele politikaları kapsamında; denetimin etkinleştirilmesi, cezaların artırılması, ilgili kurumların yeniden organize edilmesi ve kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi gibi yaptırım ve uyumu güçlendirmeye yönelik çabaları içeren pek çok idari düzenlemeler yapılmıştır. Araştırma bulguları kapsamında katılımcıların % 51’i çalışma hayatı ile

ilgili beyan, tescil ve kayıt işlemleri, prosedür ve ilgili kurumlar arası koordinasyonun eksikliğinin kayıtlı çalışmayı zorlaştırdığına katılmaktadır. Katılımcıların % 48’i sosyal güvenlik denetimlerinin yeterli ve etkili olduğuna, % 56’sı cezaların sigortasız işçi çalıştırmayı caydırıcı nitelikte olduğuna katılmaktadır. Bu sonuçlar, kayıtlı sisteme girişi sağlamak amacıyla denetimin etkinleştirilmesi, kamu kurum ve kuruluşları arasındaki koordinasyonun sağlanması, cezaların caydırıcı kılınmasına yönelik geliştirilen politikaların daha da etkinleştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

• Araştırma kapsamında işverenlerin kayıt dışı istihdam ile ilgili algı ve tutumlarını değerlendirmek amaçlı geliştirilmiş önermeler analiz edildiğinde, işverenler arasında en güçlü katılım “kayıt dışı istihdamın etik/sosyal boyutuna” ilişkin önermedir (bkz Tablo: 8). Araştırma kapsamında faaliyet gösteren işverenler kayıt dışını her şeyden önce ahlaki, etik veya kul hakkı açısından olumsuz bir davranış olarak görmektedir. İşverenlerin büyük bir çoğunluğu tarafından inanç ve ahlaki açıdan olumsuz bir davranış olarak görülen kayıt dışı tutum ve farkındalığının, kayıt dışında kalmanın sağladığı ekonomik faydaların (yüksek maliyetlerden, düzenleyici yükümlülüklerden, karmaşık prosedürlerden kaçınmak gibi) önüne geçebilecek bir etki yaratmadığı söylenebilir. İşverenlerin ekonomik faaliyetleri beyan etmenin maliyetlerini ve faydalarını nasıl değerlendirdikleri, kayıt dışı ekonomiye ilişkin algı ve tutumları, devlet hizmetlerinin verimliliği, tespit edilme riskleri ve maliyetleri, “sistemin” adaletliliği ile ilgili olabilir. Örneğin araştırma kapsamındaki işverenler, “sıkça çıkarılan prim afları, borçlanma yasalarının adil olmadığı kayıt dışı tutumunu yaygınlaştırdığı” önermesine önemli ölçüde (% 66, bkz. Tablo: 7) katılmaktadır.

Kayıt dışı istihdam sorununa ilişkin işverenlerin bakış açılarının değerlendirildiği bu çalışmada elde edilen temel bulgu, kayıt dışının ana cazibesinin finansal olduğudur. Bu bağlamda kayıtlı istihdamı teşvik etmek amacıyla kullanılacak en önemli araç olarak, işgücü maliyetlerinin azaltılmasına yönelik stratejiler öne çıkmaktadır. Ekonomiyi canlandırmak ve istihdamı teşvik etmek amacıyla uygulanan teşviklerin, işverenlerin prim ve vergiden kaynaklanan yüklerinin hafifletilmesine, işverenlerin kayıt içine geçmelerine ve kayıtlı istihdamın teşvik edilmesine katkısı yadsınamaz. Ancak kayıt dışı sektörle mücadelede uygulanan prim ve teşvik uygulamaları maliye politikası aracı olarak değerlendirildiğinde; teşvik uygulamalarının sınırlı kapsamı, süreklilik arz etmeyişi, prosedür karmaşıklığı gibi nedenlerden dolayı etkililiği azalabilmektedir. Nitekim araştırma kapsamında işverenler, bu tür teşvikleri kayıtlı istihdamla mücadelede önemli bir araç olarak görür iken, doğrudan vergilerin azaltılması ve sosyal güvenlik katkı paylarının düşürülmesi yönündeki politikaların daha etkili olacağını düşünmektedirler.

KAYNAKÇA

- Acar, E. ve Tansel, A. (2016). Defining and measuring informality: The case of Turkish labor. *Sosyoekonomi*, 24 (28), 147-174.
- Çiftçi, H. (2018). Kayıt dışı istihdamın ekonomik etkileri. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 10 (1). <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/440103>
- ÇSGB. (2017). Ulusal istihdam stratejisi 2014-2023. *Ulusal İstihdam Stratejisi 2014-2023 Eylem Planları, 2017-2019*.
- Demirer Ö.; Bayramoğlu, G.; Şeker Y.; Konak F.; ve Şahin M. (2017). Esnaf ve sanatkâr işletmelerinin sorunları ve çözüm önerileri: Çorum ilinde bir araştırma, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (1), 153-170.

- EC. (2007). *Communication from the commission to the council, the european parliament, the european economic and social committee and the committee of the regions*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0628> adresinden alındı
- Ekin, N. (1995). *Kayıtdışı ekonomi ve enformel istihdam*. İstanbul Ticaret Sanayi Odası. İstanbul.
- GİB. (2011). Gelir İdaresi Başkanlığı. *Kayıtdışı ekonomiyle mücadele stratejisi eylem planı (2008-2010)*. Ankara.
- GİB. (2013). Gelir İdaresi Daire Başkanlığı. *Kayıt dışı ekonomiyle mücadele stratejisi eylem planı*. Ankara.
- Güloğlu, T., Korkmaz, A. ve Kip, M. (2003). Türkiye'de kayıtdışı gerçeğine bir bakış. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(45), 51-95.
- Hussmanns, R. (2005). *Measuring the informal economy: From employment in the informal sector*. International Labour Organization.
- ILO. (2011). *Statistical update on employment in the informal economy*. ILO Department of Statistics.
- KADİM. (2006). *Kayıt dışı istihdamla mücadele projesi ile ilgili 2006/28 sayılı başbakanlık genelgesi (2006)*, T.C. Resmi Gazete, 26309, 4 Ekim 2006.
- Kalaycı , Ç. ve Kalan, E. (2017). Türkiye'de kayıt dışı istihdamla mücadele politikalarının analizi. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 1(1), 17-34.
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu kalkınma planı 2014-2018. Ankara.
- Karaarslan, E. (2010). *Kayıt dışı istihdam ve neden olduğu mali kayıpların bütçe üzerindeki etkileri: Türkiye örneği*. Ankara: Mali Hizmetler Derneği.
- Koç, N. (2016). Mali, ekonomik, sosyal ve siyasal yönleriyle Türkiye'de kayıt dışı ekonomi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 85-103.
- Levent, R. (2014.). Kayıt dışı istihdam. *Mali Kılavuz*, Ocak-Mart, 113-119.
- Mahiroğulları, A. (2017). Türkiye'de kayıtdışı istihdam ve önlemeye yönelik stratejiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 547-565.
- Malik, M. H. (1996). Urban poverty alleviation through development of the informal. *Asia-Pacific Development Journal*, 3 (2), 31-38.
- OECD; IMF; ILO; CIS STAT. (2002). *Measurement of the non-observed economy: A handbook*. Paris: OECD.
- Özar, Ş. (2006). Kentsel kayıt dışı kesimde istihdam sorununa yaklaşımlar ve bir ön saha çalışması. *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 23 (4), 509-534.
- Özsüca, Ş. T. ve Toksöz, T. (2003). *Sosyal Koruma Yoksunluğu Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Savaşan, F. (2011). *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi Ve Kayıtdışılıkla Mücadelenin Serencamı*. Seta Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Williams, C. (2015). *Out of the shadows: Classifying economies by the extent and nature of employment in the informal economy*. International Labour Organization.

- Williams, C. ve Lansky, M. (2013). *Informal employment in developed and developing economies: Perspectives and policy responses*. International Labour Organization.
- Williams, C. ve Windebank, J. (2002). The uneven geographies of informal economic activities: A case study of two British cities”, in *Work, Employment and Society*, 16(2), 231-250.
- World Bank. (2011). Technical Note for the Government of Ukraine. *Policies to Reduce Informal Employment An International Survey*.
- Yereli, A. ve Karadeniz, O. (2004). Kayıt dışı istihdam. Ankara: Odak Yayınları.

HAÇLI SEFERLERİNDE MENBİC

Nadir KARAKUŞ¹

Atıf/©: Karakuş, N., (2018). Haçlı seferlerinde Menbic. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2072-2086. doi: 10.17218/hititsosbil.441804

Özet: Tarihi Asurlulara dayanan Menbic, Fırat nehrinin batısında önemli bir yol güzergâhındadır. Tarihte önemli medeniyetlere ve hanedanlara ev sahipliği yapan şehir, Haçlılar 1098'de bölgeye geldikten sonra pek çok acı yaşamış ve Müslüman yöneticiler arasındaki ayrılıklara şahit olmuş, hatta bunların müsebbibi olmuştur. Antakya'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesinde birbirleri ile rekabet halindeki Müslüman emirlerin de büyük rolü vardı. Bu ayrılığa Menbic yöneticisi de katılmış, daha sonra bu muhalifliğini sürdürmüştür. Haçlıların korkulu rüyası olan Belek, çıkan bir isyanı bastırmak için geldiği Menbic önlerinde atılan bir okla öldürülmüştü. Bu ölüm, muhasara edilen Sür şehrinin Haçlıların eline geçmesini sağlamış, onların buradan deniz yolu ile Avrupa'dan yardım almalarını ve bölgede daha rahat tutunmalarını sağlamıştı. İmadeddin Zengi döneminde huzura erişen Menbic, daha sonra bölgede hâkimiyet kuran Nüreddin ve Selahaddin'e de sorun çıkarmaya devam etmişti. Mısır ve Kuzey Suriye'deki işleri ile ilgilenen Nüreddin, bir de Menbic'deki isyanla uğraşmak zorunda kalmıştı. Selahaddin ise, Haçlılar ve Halep'teki muhaliflerine karşı mücadele ederken Menbic'in asi yöneticisi ile de uğraşıyor, diğer olaylara zamanında müdahale edemiyordu. Bu gelişmeler de Haçlıların işine yarıyor, onların yağma ve talanlarını devam ettirmelerine imkân sağlıyordu. Menbic, muhalif ve asi olduğu kadar, önemli olayların da cereyan ettiği mühim bir durak idi.

Anahtar Kelimeler: *Haçlı Seferleri, Menbic, Belek, Nüreddin, Selahaddin*

The Manbidj in Crusades

Citation/©: Karakuş, N., (2018). The Manbidj in Crusades. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2072-2086. doi: 10.17218/hititsosbil.441804

Abstract: Menbidj is an important itinerary in the west of the Euphrates river and it is historically based on Assyrians. The city is that hosted important civilizations and dynasties in history after the Crusaders arrived the area they suffered lots of pain in 1098 and witnessed the distinctions between Muslim rulers, even they had caused the distinction. The Muslim Ameer that compete with each other had a major role in the capture of Antakya by the Crusaders. The Menbidj manager also joined divergence, and he has later maintained this dissent. Balak who is a fearful dream of the Crusaders was killed by an arrow in front of Menbidj where he came to suppress an uprising. This death ensured that the besieged city of Sur was taken over by the Crusaders and that they could receive help from Europe by the sea and settle down easier in the region. Menbidj found peace in the period of Imadeddin Zangi, after that it continued to stir up trouble to Nur al-Din and Saladin who is gain dominance in the region. Nur al-Din interested in his work in Egypt and North Syria he also had to deal with the rebellion in Menbidj. Saladin also struggled with Menbidj rebellious administrator while struggling against his opponents in the Crusaders and Aleppo, because of this reason Seladin could not intervene in other events in time. These events also served the Crusaders, allowing them to continue their plunder and pillage. Menbidj was also a momentous stop where was happening important events as much as it was opponent and rebellious.

Key Words: *The Crusades, Manbidj, Balak, Nur al-Din, Saladin.*

Makale Geliş Tarihi: 9.7.2018

Makale Kabul Tarihi: 9.11.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, e-posta: nadirkarakuş@hitit.edu.tr.

1. GİRİŞ

İslâm coğrafyacıları ve tarihçileri tarafından dördüncü iklim kuşağında gösterilen Menbic (Hamevî, 1990, s. 137; Makdisî, 2015, s. 82; Nüveyrî, 1423, s. I/211; İbn Haldun, 1988, s. I/86), Fırat'a kavuşan Sacur çayının güneyinde (İbn Asâkir, 1995, s. XII/235; Nüveyrî, 1423, s. I/267) Halep'i Urfa'ya bağlayan önemli bir ticaret yolunun güzergâhındadır (Hurdazbih, 2008, s. 85, 100; İbn Havkal, 2014, s. 162; Sıbt-İbnu'l-Cevzî, 2013, s. I/121). Eski adı Bambyke (Süryanice "Mabbug") (Demirkent, Menbic, 2004, s. 123) veya Hierapolis'dir (Runciman, 1987, s. II/260). Sâsânî hükümdarı I. Kubâd'ın 540'ta burasını Bizans'tan geri alarak (İbnü'l-Cevzî, 1992, s. II/135), bir ateş tapınağı yaptırmasından sonra şehrin ismi "Manbik" olarak değiştirdi (Balcı, 2006, s. 160-162); daha sonra da bu isim Arapça'ya Menbic olarak geçti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 12, 190; İbnü'l-Adîm, ty, s. I/105). Şehrin kadim tarihi, Dicle kıyısındaki başkentleri Ninova'dan Fırat'a kadar genişleyen Asurlular (m.ö. 2000-612) dönemine dayanır (Honigman, 1993, s. 704).

XII. yüzyılda Menbic'i ziyaret eden Endülüslü seyyah İbn Cübeyr (ö. 614/1217) burayı temiz havası, tatlı suyu ve münbit arazisi ile hafif esintili mis kokulu bir yer olarak anlatır. Üstü kapalı çarşıları ve geniş caddeleri ile burasını, ayrıca canlı ticareti ile de ön plana çıkarır. Bir müddet Bizans'ın egemenliğinde kaldığı için o döneme ait kalıntılardan bahsederek, Rumların Menbic'e verdikleri ehemmiyetten söz eder (İbn Cübeyr, 2003, ss. 182-183). Menbic ile ilgili bir başka bilgi de, onun dokuma kumaşları ile meşhur olması idi ve burada dokunan kumaşlara "menbicânîya" denmekte idi (Honigman, 1993, s. 704).

Hz. Ömer döneminde Suriye'nin fethi ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639) görevlendirildi (İbnü't-Tıktaka, 2016, s. 67). O da el-Cezîre'nin fethine İyâz b. Ganm'i (ö. 20/641) yolladı (Vâkîdî, ts., ss. 97-117). İyâz da 16/637'de Menbic'i sulh yolu ile fethetti (Belâzurî, 2013, s. 175; Nüveyrî, 1423, s. XIX/167; İbn Haldun, 1988, s. II/547). 2 Cemâziyelâhir 132/16 Ocak 750'de Emevîlerin son halifesi II. Mervan, (ö. 132/750) Abbasi ailesinin kudretli kumandanı Abdullah b. Ali'ye (ö. 147/764) Zap Savaşı'nda yenilince (Karakuş, Bir İhtilalcinin Anatomisi, 2017, s. 176) Menbic Kalesi'ne gelerek burasını yakmıştı (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 31). Menbic, Abbasiler Döneminde en parlak günlerini yaşadı. Abbasi Halifesi Hârûnürreşîd (ö. 193/809), Menbic'i Kinnesrîn cündünden ayırarak burayı Avâsım² bölgesinin merkezi yaptı (Belâzurî, 2013, s. 154; Hamevî, 1990, s. 238; İbnü'l-Adîm, ty, s. I/259; Hallikân, 1900, s. VI/30). Bizans'a karşı bundan sonra yapılacak olan seferler için burası bir üs oldu (Karakuş, Abbasi Halifesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi, 2017, s. 466).

Abbasilerin zayıflamasıyla 264/878'de Menbic, Mısır ve Suriye'de hüküm süren bir Türk-İslâm hânedanı olan Tolunoğulları'nın (868-905) (Elçibey, 1997, s. 66-75), ardından da Musul ve Kuzey Suriye'de hüküm süren Şii Arap hânedanı Hamdaniler'in (905-1004) idaresine geçti (Sâmir, 1975, s. 55-58; Bosworth, 1990, s. 63-64; Hallikân, 1900, s. III/403). 336/947'de Hamdâniler'in Halep emîri Seyfûddeve, Menbic'e amcazadesi divan sahibi şair³ Ebû Firâs'ı (ö. 357/968) (Hamdânî, 1944) vali tayin etti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 72; Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar fi Ahbârî'l-Beşer, ty, s. II/108; İbn Haldun, 1988, s. IV/305). Bu dönemde Hamdâniler'in Bizans ile de dostane ilişkileri olmuş (Kübeysî, 1987, ss. 222-3231), her iki taraf 359/970'de bu ilişkileri ticarete de yayararak karşılıklı menfaatler elde etmişlerdi (Heyd, 2000, ss. 49-50). Bu ilişkiler daha sonra bozulmuş

² İslâm Devletleri ile Bizans imparatorluğu arasındaki müstahkem sınır bölgelerine verilen isimdir. Abbasi halifesi Ebû Cafer Mansur'dan itibaren oldukça büyümüş ve Hârûnürreşîd tarafından da el-Avâsım adı ile müstakim bir askerî merkeze dönüşmüştü. (Honigman, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, 1970, s. 36-38)

³ Meşhur Arap şairi Mütenebbî (ö. 354/965) de 318/930'da Menbic'e gelmiş ve buradaki bedevî reislerine methiyeler yazarak onlardan atıyyeler almıştı (Durmuş, 2006, s. 195).

974'de gerilen ilişkiler I. Ioannes Çimiskes'in (969-976) Menbic'i alması ve buradaki Hıristiyanlığa ait kutsal emanetleri Kostantinopolis'e göndermesi ile neticelenmişti (Ostrogorsky, 1991, ss. 197-198).

XI. asırda bölgeye Benü Kilâb'dan Mirdasiler (1024-1080) geldi ve ilk emirleri olan Esedüddeve Sâlih b. Mirdâs (1024-1029) Menbic'i ele geçirdi (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 171). 461/1069'da Bizans, Selçuklu akınlarına karşı koyabilmek için imparatorları IV. Romanos Diogenes (1068-1071) kumandasında yeniden bölgeye geldi ve Menbic'i de ele geçirdi (Mateos, 1987, s. 137; Honigman, 1993, s. 119; İbnü'l-Cevzî, 1992, s. XVI/116; İbn Haldun, 1988, s. II/276). Stratejik öneme sahip Menbic kalesini savunan Umur Tekin, Bizans'ın kalabalık ordusu karşısında fazla bir şey yapamamış (Sevim, 1997, s. 258) ve kaleyi onlara teslim etmek zorunda kalmıştı (Cahen, La Campagne de Manzikert D'Après les Sources Musulmans, 1934, s. 624). Romanos Diogenes'in 25 Zilkade 463/24 Ağustos 1071'de Malazgirt'te Sultan Alparslan karşısında aldığı ağır yenilgiden (Cahen, Pre-Ottoman Turkey (1071-1330), 1968, s. 26-30; İbn Haldun, 1988, s. V/5) sonra, Menbic'in de ait olduğu bölge, Tutuş b. Alparslan (ö. 488/1095) ve ona bağlı emirlerin elinde kaldı (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 198). Bir müddet sonra da P. K. Hitti'nin "*bilinmedik ve beklenmedik düşman*" dediği Haçlılar bölgeye geldi (Hitti, 1951, s. 589). Bundan sonra Menbic, 491/1098'de kurulan Urfa Haçlı Kontluğu'na komşu olacak (Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, 1994, s. 20) ve pek çok olaya tanıklık etmeye devam edecekti. Bu makalemizde Menbic'in bundan sonraki tarihçesini anlatmaktan ziyade, Menbic'in Haçlı seferlerinde Müslüman yöneticilere çıkardığı güçlükleri ve şehrin etrafında şekillenen bazı olayları ele almaya çalışacağız.

2. ANTAKYA'NIN HAÇLILARIN ELİNE GEÇMESİNDE MENBİC EMİRİNİN ROLÜ

Musul Emiri Kürboğa (ö. 495/1102), 2 Recep 491/5 Haziran 1098'de Antakya önlerine geldiğinde, şehir çoktan Haçlıların eline geçmişti ve sadece iç kale onlara direniyordu (Paine, 2007, s. 31; Tyre, 1943, s. I/260). Haçlılar bu görkemli ordu karşısında tutunamayacaklarını anlayarak Kürboğa ile anlaşma yoluna girmişler, fakat Kürboğa mağrur bir şekilde onlara savaşmaktan başka bir seçenek bırakmamıştı (Asbridge, 2014, s. 98; Pemberton, 2016, s. 6). Haçlı karargâhında Toulouse Kontu Raymond hasta yattığı için kumandayı elinde bulunduran Bohemund, son çarenin Kürboğa'nın karargâhına saldırmak olduğunu anlamış, askerinin moralini yükseltmeye çalışıyordu (Nicolle D., 2013, ss.59-60). Bu sırada Kürboğa'nın ordusunda ise gittikçe artan muhalif sesler yükselmeye başlamıştı. Kürboğa, orduya halâ katılmayan Halep Meliki Fahru'l-mülük Rıdvan b. Tutuş'u (ö. 507/1113) ittifaka dâhil etmeye çalışırken, aralarında düşmanlık derecesinde rekabet olan kardeşi Dımaşk Meliki Dukak b. Tutuş (ö.497/1104) bundan rahatsız oluyordu. Diğer yandan Dukak, Fatımilerin Mısır'dan Dımaşk'a yapacakları muhtemel bir saldırıdan korkarak topraklarına dönmek istiyordu. Araları açık olan sadece Rıdvan ve Dukak değildi; Humus emiri Cenâhüddevle Hüseyin ile Menbic emiri⁴ de birbirleri ile anlaşamadıkları için Kürboğa'nın ordusunda yer almak istemiyorlardı (Runciman, 1987, s. I/189). Bundan sonra Kürboğa'nın yanlış savaş stratejisi ve Müslüman emirler arasındaki bu bölünmüşlük Kürboğa ordusunun hezimete uğramasına neden oldu (Azîmî, 2006, s. 37; İbn Kesir, 1992, s. XII/167) ve Antakya uzun bir süre, bir daha geri gelmemek üzere Haçlıların eline geçti (Asbridge, 2014, s.

⁴ Burada bahsedilen Menbic emirinin kim olduğunu tespit edemedik. Ancak bazı tarihi hakikatlerden yola çıkarak, bu emirin Tutuş'un kumandanlarından Abakoğlu Yûsuf'un oğlu veya yakını olabileceği fikrine ulaşabiliriz. Abakoğlu Yûsuf Buzâa ve Menbic'i Tutuş'un Halep meliki olan oğlu Rıdvan'dan iktâ olarak almıştı. Ancak daha sonra Rıdvan'ın arasının açık olduğu Antakya valisi Yağışsiyan ile Abakoğlu Yûsuf'un gizlice mektuplaştığının öğrenilmesi ile Yûsuf, Rıdvan tarafından 489/1096'da öldürülmüştü. Muhtemelen onun ölümünden sonra da Yûsuf'un yakınları Menbic'e hükmetmeye devam etmişlerdi (Altan, 2013, s. 178). Cenâhüddevle Hüseyin ise Rıdvan'ın atabegi ve üvey babası idi. (Karakuş, Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler, 2018, s. 35) Menbic emiri ile Cenâhüddevle'nin aralarının açık olmasının sebebi de, Abakoğlu Yûsuf'un Rıdvan tarafından öldürülmesinden dolayı daha önceden var olan düşmanlık olabilir.

100). Antakya'nın kesin bir şekilde Haçlıların eline geçmesi, onlara Kudüs yolunu da açmış oluyordu. Bunda pek çok emirin kusuru olduğu gibi, Menbic emirinin de suçu vardı. Batılı tarihçiler, bu savaşta hiçbir emirin gerçek manada Antakya'yı kurtarma çabasında olmadığını (Brockelmann, 1964, s. 206) ve bir ok atmadan, bir kılıç veya mızrak darbesi indirmeden Haçlılara yenildiklerini söylerler (France, 2001, ss. 18-19). Müslüman tarihçiler ise daha çok Antakya'nın kapılarını Haçlılara açan Ermeni Firuz'u suçlayarak yenilginin sebebini izah ederler (Azîmî, 2006, s. 37; İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/14).

3.1105-1108 YILLARI ARASINDA MENBİC'E UZANAN BAZI GELİŞMELER

Şaban 497/Mayıs 1104'te Urfa ve Antakya Haçlıları, Çavlı, Çökürmüş ve Artuklu Sökmen'in oluşturduğu Müslüman birleşik gücü karşısında Harran'da ağır bir mağlubiyet almıştı (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/73; İbn Tağriberdi, ty, s. V/188; Oldenbourg, 1966, s. 198; Asbridge, 2014, s. 156). Bu yenilgiden daha çok Urfa Haçlıları zarar görmüşler ve Kontları Baudouin, Tel-Bâşir lordu Joscelin ve Urfa başpiskoposu Benedictus esir edilmişlerdi (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/210; Madden, 2013, s. 39; Polat, 2006, s. 102). Bu yıl aynı zamanda Dımaşk Meliki Dukak'ın da ölüm yılı idi (İbnü'l-Kalânisi, 2015, s. 15; İbn Asâkir, 1995, s. VII/267).

Ertesi yıl, 498/1105 yılı Suriye ve Filistin topraklarında ilginç gelişmelerle devam ediyordu. Bu yıl Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyaruk ölmüş ve tüm mirası iktidar mücadelesi içinde oldukları Muhammed Tapar'a (ö. 511/1118) geçmişti. Bu sırada Musul'daki Selçuklu Emiri Çökürmüş yeni Sultan'a itaat etmekte gecikmedi ve muhtemelen Muhammed Tapar'ın emri ile Haçlılara karşı bir harekâta hazırlanmaya başladı. Çökürmüş, beraberine Halep meliki Rıdvan, Artuklu Necmeddin İlgazi (ö. 516/1122) ve kendisinin damadı olan Sincar emirini almıştı. Müttefikler Haçlılar yerine Çökürmüş'e saldırmanın kendileri için daha avantajlı olacağını düşünerek ona ait ikinci büyük şehir olan Nusaybin'e hücum ettiler (İbn Haldun, 1988, s. V/173). Fakat Çökürmüş çabuk pes edecek bir rakip değildi ve yaptığı bir manevra ile Rıdvan ile İlgazi'nin arasını açıp onları birbirine düşürmeyi başardı (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/92). Tam bu sırada atası Süleyman Şah gibi bölgeye ilgi duyan (Azîmî, 2006, s. 29) Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan da el-Cezîre'ye geldi. Malatya'yı eline geçirmenin rahatlığı ile Urfa'ya doğru ilerlemiş ve çok iyi savunulan Urfa önlerinde oyalanmanın nafiye olduğuna hükmederek Çökürmüş'ten Harran'ı almıştı (Azîmî, 2006, s. 40). Gelişmeleri dikkatle izleyen Muhammed Tapar, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ile Çökürmüş arasında gizli bir anlaşmadan şüphelenerek 499/1106'da Musul'a, bir başka emiri Çavlı Sakavu'yu atadı (Azîmî, 2006, s. 42; Asbridge, 2014, s. 163). Çavlı, ordusu ile Musul önlerinde Çökürmüş'ü yenmesine rağmen Musul'a sahip olamadı ve Çökürmüş'ün adamlarının daveti ile I. Kılıç Arslan Musul'a girdi (Runciman, 1987, ss. II/90-91; Gök, 2013).

Çavlı, Musul'a hâkim olamayınca süratle Rıdvan ile ittifak yaparak Musul'a saldırdı. 500/1107 yılında 4.000 kişilik Çavlı-Rıdvan ordusu ile onlardan sayıca çok daha az ve memleketinden oldukça uzakta olan Kılıç Arslan'ın ordusu Habur suyu kenarında karşılaştılar (Ömeri, 2014, s. 243). I. Kılıç Arslan ve beraberindeki Anadolu Selçuklu askerleri şecaatle ve inatla savaşmalarına rağmen birleşik orduya yenildiler (Oldenbourg, 1966, s. 223); sultanları I. Kılıç Arslan da bozgundan kaçarken Habur suyunda boğularak öldü (İbn Haldun, 1988, s. V/189; Azîmî, 2006, s. 40; Müneccimbaşı, 2017, s. 20; Turan, 1971). I. Kılıç Arslan öldüğü zaman onun iyi yönetiminden memnun olan Hıristiyanlar dahi yas tutmuşlar ve ağlaşmışlardı (Mateos, 1987, s. 231). I. Kılıç Arslan'ın bu beklenmedik ölümü İran'daki Selçuklu Sultanlığını rahatlattığı gibi, Antakya Prinkepsi Bohemund'un da Balkanlar üzerinden Bizans'a yapacağı saldırıda Bizans'ın elini güçlendirmişti⁵. Bundan sonra Musul Çavlı'ya kalmıştı; fakat o da Irak'taki Büyük Selçuklu

⁵ Bohemund, Bizans'a olan düşmanlığını her fırsatta dile getirmiş ve sonunda bir çılgınlık yapıp, Antakya'da

Sultanı Muhammed'e Çökürmüş gibi güven vermiyordu. Bunu üzerine Sultan Muhammed Tapar, buraya güvendiği bir başka adamı Mevdüd b. Altuntegin'i (ö. 507/1113) gönderdi (Runciman, 1987, s. II/91).

Olaylar bu şekilde gelişirken Urfa Kontu Baudouin du Bourg Musul'da Çavlı'nın elinde tutsak iken (İbn Kesir, 1992, s. XII/176), kuzeni Joscelin de Mardin'de İlgazi'nin elinde esir idi. Paraya ihtiyacı olan İlgazi, Joscelin'i 20.000 dinar ve askeri yardım mukabilinde serbest bıraktı (Oldenbourg, 1966, s. 199-201). Joscelin serbest kalınca Baudouin'i de hapisten kurtarmak için Çavlı'ya müracaat etti. Yaklaşan Mevdüd tehdidinden dolayı, paraya ve her türlü yardıma şiddetle ihtiyacı olan Çavlı 60.000 dinar ve Urfa'daki esirlerin karşılığı olarak Baudouin'i serbest bırakmayı vaat etti. Ancak Mevdüd'un yaklaşması ile Çavlı, Musul'u terk etmek zorunda kalmış ve elinde esir bulunan Baudouin ile el-Cezire'ye yerleşmişti (İbn Haldun, 1988, s. V/219). Paranın yarısını toplayabilen Joscelin, Çavlı'nın yanına gelerek Baudouin'in serbest bırakılması karşılığında kendisini rehin sunarak Baudouin'in serbest bırakılmasını istedi. Çavlı da bu sıra dışı isteği kabul ederek, Joscelin-Baudouin desteğini ardına almak için Urfa Kontunu serbest bıraktı. Baudouin, kendi yokluğunda Urfa'ya nâib olarak hükmeden Antakya Prinkepsi Tancred (Nicholson, 1940; Hagenmeyer, 1890) tarafından burada kabul görmedi ve Tel-Bâşir'e gitti. Joscelin ve Baudouin, Tel-Bâşir'e karşı yürüyen Tancred'e karşı Çavlı'dan yardım istediler. Haçlılar Tel-Bâşir önlerinde küçük çarpışmalardan sonra anlaşmaya karar verdiler ve savaşı durdurdular (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. I/251). Baudouin, Tancred'in Urfa'daki yöneticisinin Ermenileri kızdırmasından yararlanarak bu kez de Ermeni Kogh Vasil ile ittifak yaptı ve Tancred'e karşı elini güçlendirdi. Bu yeni gelişmeler Ermenileri karşısına almaktan çekinen Tancred'e geri adım attırdı ve Baudouin yeniden Urfa'ya hâkim oldu (Runciman, 1987, s. II/93).

Bu arada Çavlı-Baudouin arasındaki dostluk devam ediyor ve Baudouin iyi niyet göstergesi olarak Müslüman esirleri Çavlı'ya iade ediyordu. Bu dostluk Çavlı'nın Halep topraklarını tehdit etmesinden dolayı Rıdvan'ın pek hoşuna gitmiyordu. Rıdvan Tel-Bâşir'den Çavlı'ya hediye götürülen bir konvoyu el koyarken, Çavlı da Eylül 1108'de Rıdvan'a ait Bâlis şehrine saldırarak buna cevap verdi (Maalouf, 1977, s. 103). Rıdvan, ezeli düşmanı olmasına rağmen Tancred'den yardım isterken (Hillenbrand, 2015, s. 113), Çavlı müttefikleri Joscelin ve Baudouin'e yanaştı (Asbridge, 2014, s. 164). Bütün bu olaylar olup biterken Menbic şehri, Çavlı ile müttefiklerini topraklarında birleştirdi. Rıdvan-Tancred birleşik gücü de burada onların karşısına çıkmıştı (İbn Haldun, 1988, s. V/48, 219). Çavlı, Tancred'in ordusunu bozmasına rağmen, emrindeki bedevilerin Baudouin'in yedek atlarını önlerine katarak savaş meydanını terk etmesi ile geri çekilmek zorunda kaldı. Savaş meydanında kaderleri ile baş başa kalan Joscelin ve Baudouin, acı akıbetlerini görünce onlar da derhal kendi topraklarına geri çekildiler (Runciman, 1987, s. II/92-93). Halep Müslümanları ile Antakya Haçlılarının oluşturduğu müttefik ordu, el-Cezire ve Urfa Haçlıları ile Menbic önlerindeki karşılaşmaları garip bir sonla noktalanmış oluyordu. Fakat bu garip birliktelikten kârlı çıkan daha çok Antakya Prinkepsi Tancred olmuştu (Holt, 1999, s. 25; Mateos, 1987, s. 235). 504/1111'de Antakya Prinkepsi Tancred Halep topraklarına girerek Esârib ve Zerdenâ kalelerini ele geçirmişti. Bunun üzerine Menbic ve Bâlis'deki Müslümanlar korkuya kapılmış, fakat Halep Meliki Rıdvan'ın Haçlılara 32.000 dinar, çadırlar ve elbiseler vermesi ile sulh yapılmıştı. Ayrıca Şeyzer Emiri İbn Munkiz de 4.000 dinar vermişti (Nüveyri, 1423, s. XXVIII/269). Bundan sonra

yerine kuzeni Tancred'i bırakarak 500/1107'de Balkanlar'a geçmişti. Bohemund, Safer501/Ekim 1107'de Adriyatığı geçip, şimdiki Arnavutluğu muhasara etti (Ostrogorsky, 1991, s. 338). İmparator I. Aleksios Komnenos (1081-1118), arkasında tehlike teşkil eden Anadolu Selçuklularından emin olarak Bohemund'un ikmal hatlarını kesti ve onu çaresiz bıraktı. Açlıktan perişan olan Haçlılar Muharrem 502/Eylül 1108'de aşağılanmış olarak Bizans'a teslim oldular ve Bohemund bir daha Antakya'ya dönemeden 24 Şaban 504/7 Mart 1111'de Güney İtalya'daki Apulia'da öldü. Bizans böylelikle oldukça büyük bir düşmandan kurtulmuştu (Asbridge, 2014, s. 161-62).

Urfa Haçlılarının Menbic'e olan ilgileri devam etmiş, Menbic ve en-Nukrâ, 513/1119'da bir müddet Joscelin'in saldırılarına maruz kalmıştı. Menbic ve etrafının hayvanlarını zapt edip, erkek ve kadınlarını esir alan Joscelin, Fırat'ı geçen bir Türkmen grubunu Râvendân'a kadar takip etmişse de onlar karşısında mağlup olmuştu. Ertesi yıl Joscelin'in bir adamının Menbic emiri tarafından esir alınması üzerine ilişkiler yeniden gerilmiş, Joscelin çevreyi talan etmişti. Haleplilerin Joscelin'i Kral II. Baudouin'e şikâyetinden de bir netice alınamamış, bölgede Haçlıların tahribatı devam etmişti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, ss. 275-276).

4.BELEK'İN MENBİC ÖNLERİNDE ŞEHÂDETİNE GİDEN SÜREÇ

515/13 Eylül 1122'de Artuklu Belek b. Behram, Serûc yakınlarında Urfa Kontu Joscelin'i ve el-Bire⁶ senyörü Galeran'ı ani bir baskınla esir aldı (İbnü'l-Kalânîsi, 2015, s. 86) ve onları Harput zindanına attı (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/74). İki ay sonra Kasım ayında Artuklular'ın büyüğü Necmeddin İlgazi öldü (İbn Tağrıberdî, ty, s. V/223; Lane-Pool, 1898, s. 48-49; İbn Haldun, 1988, s. V/254) ve ailedeki bu ölüm Belek'in topraklarını genişletip gücünü arttırmasına neden oldu (Runciman, 1987, s. II/134; İbn Haldun, 1988, s. V/254). Joscelin'in Harput zindanlarında yatmasını içine sindiremeyen Kudüs Kralı II. Baudouin, 19 Safer 517/18 Nisan 1123'de Joscelin'in esir düşmesinin intikamını almak gayesiyle Fırat'ın kenarına indi (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 282). Belek, Kral'ın kendi bölgesine doğru geldiğini öğrenmekte gecikmedi ve aniden saldırıp, onu ve maiyetinden bazılarını esir alarak, Haçlıları kılıçtan geçirdi. Esir düşen II. Baudouin de Harput zindanlarına atılarak yeniden ikinci kez Joscelin ile hapishane arkadaşı oldu (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/223). Bundan sonra Belek büyük ideallerini gerçekleştirmek amacıyla Halep'i ele geçirmek için Fırat'ı geçti (İbnü'l-Kalânîsi, 2015, s. 88). Ancak onun yokluğundan faydalanan bazı Ermeniler Harput Kalesini ele geçirerek Joscelin'i kaçırdılar (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 285). Harput'ta Ermenilerin yaptıkları ihaneti ve Joscelin'in kaçırıldığını öğrenen Belek, yıldırım hızıyla Harput önlerine geldi (Ömeri, 2014, s. 250). Kaledekiler teslim olmayı reddedince de istihkâmcılarının yoğun çalışmasıyla kaleyi ele geçirerek asileri cezalandırdı (İbnü'l-Kalânîsi, 2015, s. 88) ve beraberindeki Haçlı esirler ile bu kez Harran'a geldi. Artuklu Belek b. Behrâm, bu başarıları ile Haçlıların kâbusu olmuştu (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. I/286).

Joscelin ise topladığı imdat kuvvetleri ile Harput'a yetişememiş, Belek karşısında aciz kaldığını görerek Tel-Bâşir'e çekilmişti (Runciman, 1987, s. II/136). Belek'e gelince, o da Halep'e ikinci kez gelmiş; ancak burada yeni bir mesele ile karşılaşmıştı. Bu kez sorun Haçlılardan değil, kendi uyruğundan gelmişti. Zilhicce 517/Ocak 1124'de Menbic valisi Hassân el-Ba'lebekki'nin kendilerine isyan etmesi onu Menbic'e yöneltti. Harput'taki karışıklıklardan istifade etmeye çalışan Hassân, daha sonra da⁷ Atabeg Zengî b. Aksungur'a da itaat arz etmişti (İbnü'l-Adîm, ty, s. VIII/3856). Her ne kadar Mardin Artuklu emiri Timurtaş asî valiyi tutuklayıp Palu Kalesi'ne hapsedse de, iç kaleye sığınan valinin kardeşi İsa, Tel-Bâşir'deki Joscelin'i yardıma çağırmış, kendisini Belek'in elinden kurtardığı takdirde Menbic'i ona vereceğini bile vaat etmişti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 288; Mikhail, 1899-1924, s. 212). Durumu öğrenen Belek, Joscelin'in ordusuna karşı çıkarak 18 Rebîulevvel 518/5 Mayıs 1124'de onu yenmiş, önemli adamlarını da öldürmüştü (Runciman, 1987, s. II/136). Bu sırada Haçlılar Sûr şehrini muhasara etmişler ve Sûr'daki

⁶ el-Bire veya Birecik olarak bildiğimiz bu yere İslâm coğrafyacıları "*Cisr-i Menbic*" de diyorlardı (İbn Havkal, 2014, s. 175).

⁷ Belek, Menbic önlerinde şehit olduktan bir müddet sonra Hassân, Palu Kalesi'ne hâkim olan Dâvûd b. Sökmen tarafından serbest bırakılmıştı. Bundan sonra tekrar Menbic'e dönen Hassân, 521/1127'de Halep'e hâkim olmak istese de başarılı olamamıştı. Haçlı saldırılarını karşısında zor durumda olan Haleplilerin çağrısı ile ertesi yıl İmâdüddin Zengî, Musul'dan bölgeye hareket edince yol üzerindeki Menbic'de Hassân da kendisine itaat arz etmiş ve bu tarihten sonra Zengîler'in hizmetinde olmuştu (Demirkent, Hassân b. Gümüştgin, 1997, s. 396).

Müslümanlar da Belek'den yardım istemişlerdi. Belek, Sûr'a hareket etmeden önce Menbic önlerine son kez gelerek burayı teftiş etmek istedi. Ancak 19 Rebiulevvel 518/6 Mayıs 1124'de Menbic kalesinden atılan bir ok her şeyi alt üst etti ve Haçlıların büyük korkusu Belek b. Behrâm şehit oldu (Nüveyrî, 1423, s. XXVII/77; İbn Haldun, 1988, s. V/254; İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/227; Alptekin, 1992, s. 403). Belek, Menbic'i mancınıklarla muhasara ettiği zaman İsa'ya⁸ bu şartlar altında halâ niçin kaleyi teslim etmediğini sormuştu. İsa da ona Allah'ın oklarından bir okun kendisine isabet edeceğini söyleyerek ilginç bir cevap vermişti. Ertesi gün de Belek, meçhul birinin attığı okla şehit oldu (Ebû-Şâme, 1997, s. I/156). Urfalı Mateos'a göre Belek, meçhul birinin değil de güneşe tapan birinin (muhtemelen bir Ermeni) attığı ok ile öldürülmüştü (Mateos, 1987, s. 278). İbnü'l-Adîm ise onu attığı ok ile şehid edenin bizzat Hassân'ın kardeşi İsa'nın kendisi olduğunu bildirir (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 289). Öldüren kim olursa olsun, Belek'in ölümü İslâm dünyası için bir kara haber, Haçlılar için ise bir müjde olmuştu. Halep'e götürülerek burada defnedilen bu kahraman kumandanın türbesine "*mücahitlerin kılıcı, Müslüman ordularının önderi, kâfirleri ve müşrikleri mağlup eden kişi*" ibaresi yazılmış, ismi ölümsüzleştirilmişti (Hillenbrand, 2015, s. 137). Bu zamansız ölümden sadece Artuklular değil, Haçlılara karşı Sûr'u savunmaya çalışan Müslümanlar da zarar gördüler ve Haziran 1124'de Suriye sahillerinin en önemli duraklarından olan Sûr şehri Haçlıların eline geçti (Cahen, Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı, 2016, s. 134; İbn Haldun, 1988, s. V/254; Küçüksipahioğlu, 2007, ss. 77-80). Belek'in ölümü sadece Türk-İslâm dünyası için bir kayıp olmamış, aynı zamanda Artuklular için de büyük bir yıkım olmuştu. Bundan sonra Artuklular biri Mardin'de diğeri Hısn-ı Keyfâ'da olmak üzere iki kola ayrılarak bağımsız, zaman zaman da birbirleri ile çatışan iki beylik haline gelecekti (Çevik, 2002, s. 270).

Suriye'nin sahil şehirleri Haçlı seferleri sırasında Artuklulara hiç de şans getirmemişti. Sadece Sûr şehrine yardıma gitmek isterken Menbic surları dibinde şehit olan Belek değil, amcazâdesi Sökmen b. Artuk da (ö.498/1104) daha önce buna benzer bir akıbet yaşamıştı. 498/1104'te Haçlıların daha önce Kont Raymond ile başlattığı Trablus kuşatması, onun akrabası Guillaume-Jourdain kumandasında olanca şiddeti ile devam ediyordu (Runciman, 1987, s. II/51). Kuşatma karşısında çaresiz kalan Trablus Emiri Benû Ammâr'dan Fahrulmülk, kendisine tabi olmasını isteyen Fatimiler ve dargın olduğu Dımaşk'ın yeni meliki Tuğtegin'e güvenememiş, Mardin'deki Sökmen'den yardım istemişti. Derhal yola çıkan Sökmen, daha Trablus'a ulaşmadan Humus toprakları içindeki Tedmür'de (Palmyra) (İstahri, 2015, s. 63) veyâ el-Karyeteyn'de rahatsızlanarak ölmüştü (İbnü'l-Kalânîsî, 2015, s. 18-19; İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/82; Mateos, 1987, s. 225; Ömerî, 2014, s. 240). Belek'in ölümünden sonra Sûr şehri nasıl düşmüşse, Sökmen'in vefatından sonra da Trablus Zilhicce 502/Temmuz 1109'da Haçlıların eline geçmişti (Asbridge, 2014, s. 167).

Menbic, Belek'in ölümünden bir müddet sonra Halep ve komşusu Buzâa ile birlikte 522/1128'de İmâdüddin Zengî'nin kontrolü altına girdi (İbn Haldun, 1988, s. V/66; Ebû-Şâme, 1997, s. I/118; Nicolle, 2014, s. 14). Bundan sonra kalenin emiri Hassân el-Ba'lebekki Zengî'ye itaat arz etmiş, Halep'teki Zengî'nin nâibi olan komutan Seyfeddin Savar ile Kudüs Haçlılarına karşı birlikte zafer kazanmışlardı (İbn Haldun, 1988, s. V/268). 533/1139'da ise yine Savar, Hama ve Menbic askerleri ile birleşerek Haçlıların elindeki Buzâa'yı ele geçirmiş ve buradaki Haçlıları ve Rumları cezalandırmışlardı (İbn-Vâsıl, 1957, s. I/83). Urfalı'yı ele geçirdikten bir müddet sonra İmâdeddin Zengî 541/1146'da Caber Kalesini muhasara etmişti (Mikhail, 1899-1924, s. 212). Bu sırada Zengî'nin yanında Menbic sahibi Hassân el-Ba'lebekki'nin de olduğunu anlıyoruz. Zengî, Caber'i kendisine teslim etmesi için Ukayliler'den (990-1096) Salim b. Malik'e elçi olarak Hassân'ı

⁸ Bu isim Ebû Şâme'de İsa yerine hata ile Hassân olarak verilir. Belek son kez Menbic'i muhasara ettiğinde Hassân, Timurtaş tarafından daha önce tutuklanarak Palu zindanına atılmıştı (Ebû-Şâme, 1997, s. I/156).

göndermiş, ancak Salim, kalenin teslimine yanaşmamıştı. Salim b. Malik, kendisine elçi olarak gönderilen Hassân'a, daha önce o Menbic'i Belek'e niçin teslim etmemişse, kendisinin de Caber'i aynı sebeple teslim etmeyeceğini bildirmişti (İbn-Vâsıl, 1957, s. I/98-99; Ebû-Şâme, 1997, s. I/156). Bundan sonra da bilindiği gibi muhasara sırasında Urfa'yı Haçlılardan geri alan kahraman Zengî, Caber önlerinde kendi memlukü tarafından şehit edilmişti (İbn-Vâsıl, 1957, ss. I/99-100; Sibt-İbnu'l-Cevzi, 2013, ss. XXI/211-212).

5.MENBİC'TE NÜREDDİN ZENGİ'YE MUHALEFET

1163-1168 yılları arasında Nüreddin Mahmud, Suriye'deki faaliyetleri yanında Mısır'a da odaklanmıştı. Mısır'daki Fatimî veziri Şâver b. Mücîr'in (ö. 564/1169) Nüreddin'den kendisini alaşağı eden Dirgâm'a karşı 558/1163'te istediği yardım, Esedüddin Şirküh'un (ö.564/1169)⁹ Mısır'a giderek Şâver'e tahtını yeniden iade etmesi ile yeni bir şekle bürünmüştü (İbnü'l-Ezrak, 1991, s. 138). Bu kez iktidarını ayakta tutmak için Kudüs Kralı Amalric'i Şirküh'a karşı kullanmak isteyen Mısır'ın hırslı veziri Şâver, Haçlıları parlak vaatlerle Mısır'a davet etmişti (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/465). Kral bu çağrışı kabul ederek Bilbis'te Şirküh'u muhasara etse de, Nüreddin'in 559/1164'de Hârim Kalesi'ni ele geçirmesi Haçlıları Şirküh ile sulh yapıp Kudüs'e dönmeye zorlamıştı (İbnü'l-Esir, 1987, s. IX/466). Rebiülâhir 562/Ocak 1167'de Şirküh yeniden Suriye'den Mısır'a gitmiş, daha önce olduğu gibi vezir Şâver yine Haçlıları yardıma çağırmişti. Şirküh ve yeğeni Selahaddin, Bâbeyn'de Haçlı-Fatimî ordusuna galebe çalarak üstünlük sağlamış ve İskenderiye'de onlar karşısında tutunmayı bilmişlerdi. Bundan sonra taraflar arasında ikinci bir sulh olmuştu (İbn Kesir, 1992, s. XII/272). Ancak bundan sonraki süreç Şirküh'un üçüncü ve son Mısır seferi ile noktalanacak, Şâver cezalandırılarak Mısır'a yerleşen Selahaddin, burada Abbasiler adına hutbe okutarak Fatimî iktidarını sonlandıracaktı (Hallikân, 1900, s. II/441; İbn Kesir, 1992, s. XII/276; İbnü'l-Esir, 1987, s. X/14-15; İbnü'l-Ezrak, 1991, s. 153-154).

Bu sırada Nüreddin sadece Mısır'da uğraşmıyor, kuzey komşularında olan gelişmelerle de yakından ilgileniyordu. Diyârbekir Artuklu emîri Fahreddin Kara Arslan 563/1168'de ölünce kuzeyde bir belirsizlik yaşanmıştı. Kara Arslan öleceğini anlayınca Nüreddin Zengî'ye haber göndererek birlikte cihad yaptıkları günlerin hatırına kendisinden sonra oğlu Nüreddin Muhammed'i Musul Zengîlerine karşı desteklemesini istihâm etti. Nüreddin Zengî de Musul'daki kardeşi Kutbeddin'e haber göndererek, Kara Arslan'ın ricasını yerine getirdi. Kutbeddin de ağabeyi Nüreddin'in bu isteğini geri çevirmedi ve Âmid Artuklulara kaldı (İbnü'l-Esir, 1987, s. X/7; Runciman, 1987, s. II/321).

Bir tarafta Mısır'daki gelişmeler ve Haçlılarla yaşanan sıcak temas olanca hızıyla devam ederken, kuzeydeki bu rekabet de Nüreddin Zengî'nin girişimleri ile ortadan kaldırılmıştı; ama bu kez de Menbic'deki bazı gelişmeler Nüreddin'i meşgul etmeye başlamıştı (İbn-Vâsıl, 1957, s. I/127). 562/1167'de Nüreddin Trablus Haçlılarına karşı bir sefer yapmış ve onlardan Safita ve Urayme kalelerini ele geçirmişti. Bu tarihte Hassân el-Ba'lebekki'nin de öldüğünü ve yerine oğlu Gazi'nin geçtiğini anlıyoruz. Nüreddin bu işlerle meşgul olurken Menbic'in asî valisi Seyfeddin Gazi b. Hassân ayaklanmış, söz dinlemez olmuştu (Runciman, 1987, s. 321; İbn Haldun, 1988, s. V/291; Sibt-İbnu'l-Cevzi, 2013, s. XXI/73). Daha önce Hassân'ın Haçlılara karşı 21 Rebiulevvel 546/8 Temmuz 1151'de Tel-Bâşir'in ele geçirilmesi esnasında gösterdiği yararlılıklar unutulmadığı için Nüreddin bu aileye karşı minnet duyuyordu (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 336; Ebû-Şâme, 1997, s. I/308). Bu yararlı hizmetinden dolayı Nüreddin de Menbic'i yeniden Hassân'a vermişti (Ebû-Şâme, 1997, s. I/308). Yine daha önce Nüreddin Halep'ten Dımaşk'a gittiğinde yanında diğer

⁹ Şirküh b. Şâdi b. Mervân, Nüreddin Zengî'nin kumandanı ve Selâhaddin-i Eyyûbi'nin amcasıdır. Batılılar hayran oldukları bu kumandana "*Dağ Arslanı*" derler (Lamb, 2017, s. 47).

emirlerle birlikte Hassân da yer almış ve Nüreddin'e destek olmuştu (İbn-Vâsıl, 1957, s. I/160).

Nüreddin bu kadar kritik bir dönemde Hassân'ın oğlu asî Gazi'ye karşı Menbic'e asker göndermek zorunda kaldı ve buradaki isyanı bastırdı (İbn Haldun, 1988, s. V/291; Ebû-Şâme, 1997, s. II/24-25). Daha sonra da önceki hizmetlerinden dolayı aileye karşı beslediği sevgi ve minnetten dolayı olsa gerek Hassân'ın bir başka oğlu Kutbeddin Ynal'ı buraya vali olarak atadı (Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer, ty, s. III/44; Sıbt-İbnu'l-Cevzi, 2013, s. XXI/140). Nüreddin bütün bunları gönderdiği bir askerî birlik vasıtası ile yaparken kendisi de Trablus Haçlı Kontluğu'na ait topraklara akınlar düzenleyerek Mısır'daki Şirküh'u rahatlatmaya ve Mısır'daki Amalric'i tekrar Kudüs'e dönmeye zorluyordu. Diğer yandan da, Humus'tan çıkan Nüreddin Arka, Safita, Ureyme'yi ele geçirip, Banyas ve Hunin'deki Haçlıları itaat altına alarak önemli işler yapıyordu (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 349). Mısır'daki Haçlılar Şirküh'un başarısı yanında, bu gelişmelerden de ürkmüşler ve geri adım atmışlar, ancak pes etmemişlerdi. Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos'a müracaat ederek ondan destek almaya çalışmışlar, fakat bu yeterli olmamıştı (Ostrogorsky, 1991, s. 357-358; Runciman, 1987, s. 322). Bu arada Bizans da kan kaybetmeye başlıyor, 17 Eylül 1176'da Miryakefalon'da Anadolu Selçukluları karşısında alacağı ağır yenilgiye doğru tökezleyerek ilerliyordu (Parmaksızoğlu, 1976, s. 241; Müneccimbaşı, 2017, s. 28). Bütün bu karışık ve hareketli günlerin yaşandığı zaman diliminde Menbic, Belek'i meşgul ettiği gibi Nüreddin'i de uğraştırıyor, asıl yapması gereken işlerden alkoyuyordu. Daha sonra Nüreddin'in buraya "*Necm Kalesi*" adıyla bulutlar arasında yükselen bir kale yaptırdığını öğreniyoruz. (Ebu'l-Fidâ, Takvîmu'l-Büldân, 2017, s. 203)

6.SELAHADDİN DÖNEMİNDE MENBİC'E UZANAN BAZI GELİŞMELER

Mısır'da amcası Şirküh'un 564/1169'da ölümünden sonra Fatimî valisi el-Âdîd'in 566/1171'de vezaret makamına getirdiği Selahaddin, Mısır'da gücünü artırarak Abbasiler adına hutbe okutup Fatimîleri sona erdirmişti (İbn Kesir, 1992, s. XII/289). Daha sonra da kendisine karşı yapılan isyanları kısa sürede bastırmıştı (İbnü'l-Esir, 1987, ss. X/16-18). Bundan sonra Nüreddin'e tam manasıyla itaat arz etmesine rağmen Kerek önlerinde kendisi ile karşılaşmak istemeyip de çeşitli bahanelerle Mısır'a dönmesi Dimaşk'taki Nüreddin ile aralarını açmıştı (İbnü'l-Esir, 1987, ss. X/49-50). Ancak Nüreddin'in 569/1174'te Mısır üzerine yapmayı düşündüğü seferin evvelinde vefat etmesi Selahaddin'in de önünü açmış oluyordu. 30 Rebîulevvel 570/29 Ekim 1174'de önce Dimaşk'a hâkim olan Selahaddin (İbnü'l-Esir, 1987, s. X/65; Karakuş, XII. ve XIII. Yüzyılda Haçlılar ve Dimaşk, 2018, s. 242), bundan sonra Halep'e yönelerek burasını da ele geçirmek istemiş, fakat burada Nüreddin'in geride kalan oğlu el-Melikü's-Sâlih'in muhalefeti ile karşılaşmıştı. Halep kendisine teslim olmayı reddediyor, Selahaddin'e karşı Musul'daki akrabaları ve Suriye'de sayıları az olmasına rağmen önemli bir güç haline gelen Haşhaşiler ile ittifak kurarak onu durdurmaya çalışıyorlardı. Kendilerine buldukları bir başka müttefik de Haçlılar idi ve Halepliler onlarla açık açık yazışmaktan çekinmiyorlardı (Ebû-Şâme, 1997, s. III/82). Selahaddin önce Haçlılara yönelmiş, Trablus Haçlı Kontu III. Raymond'un kendisine karşı yapacağı saldırıyı Humus'tan çıkararak bertaraf etmiş ve III. Raymond'u yenerek, Trablus'a çekilmeye mecbur bırakmıştı (Ebû-Şâme, 1997, s. II/354). el-Melikü's-Sâlih'in Halep'te işlerini yürüten Sa'düddin Gümüştegin, Haçlılara karşı bir iyi niyet göstergesi olarak Halep zindanlarında yatan Renaud de Châtillon ve Joscelin de Courtenay gibi Frank esirlerini serbest bırakacak kadar ileri gitmişti (İbnü'l-Esir, 1987, s. X/67). Daha çok ciddiye alınması gereken rakip Haşhaşiler ise keskin hançerlerini Halep Zengileri için çıkarmışlar ve biri Halep önlerinde iken ve diğeri A'zez'i muhasara ettiğinde olmak üzere iki kez Selahaddin'i öldürmek istemişlerdi. Selahaddin iki suikasttan da sağ olarak kurtulmasına rağmen, yıpranmış ve koruma tedbirlerini artırmıştı (Karakuş, Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler, 2018, ss. 89-91). Selahaddin A'zez'i ele geçirdikten ve kendisine gelerek

şehri isteyen Nüreddin'in küçük kızına burayı bağışladıktan (Makrizî, el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bizikri'l-Hitât ve'l-A'sâr, 1418, s. I/172) sonra Haşhaşilere yönelmişti. Sermîn, Maarra ve Cebel-i Summâk'ı tahrip ederek buradaki pek çok İsmailiyi öldürdü (Sıbt-İbnu'l-Cevzî, 2013, s. XXI/231). 20 Muharrem 572/30 Haziran 1176'da ise hedefinde İsmaililerin ana karargâhı Masyaf Kalesi vardı (Makrizî, el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bizikri'l-Hitât ve'l-A'sâr, 1418, s. I/173). Şiddetle muhasara edilen kalede sıkışıp kalan Haşhaşiler (Ömerî, 2014, s. 303) komşuları olan Selahaddin'in dayısı Şihâbüddin el-Harimî'nin şefaati ile Sultan'ın elinden kurtulabildiler (Sıbt-İbnu'l-Cevzî, 2013, s. XXI/229; Ebû-Şâme, 1997, s. II/423).

Bütün bu gelişmelerin arkasında Halep'teki el-Melikü's-Sâlih İsmail ve onu yönlendiren Gümüştegin'in olduğu artık çok iyi biliniyordu. Selahaddin'in Haşhaşileri sindirmesinden sonra Halep, Selahaddin'in üzerlerindeki baskısını hafifletmek ve suçlamaları reddetmek için olsa gerek Haşhaşilerin de bulunduğu Tel-Hâlid'i muhasara ettiler. Tel-Hâlid'de Nüreddin'in daha önce Hama emîri olan Ğarsuddin Kılıç (İbn-Vâsıl, 1957, s. I/160) hüküm sürüyordu. Sa'düddin Gümüştegin'in şiddetli muhasarasına dayanamayan kaledekiler emân dilemek zorunda kaldılar ve Selahaddin'den şefaati olmasını istediler (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 389). Sultan Selahaddin de onlara şefaahat bahşedince malları ve aileleri ile Menbic'e giderek buraya yerleştiler. Bundan sonra İsmaililerin kendisine karşı düşmanca bir iş yapmayacaklarından emîn olan Selahaddin de onlara emân verdi (Ebû-Şâme, 1997, ss. II/410-411). Selâhaddin'in devreye girmesi ile muhtemelen Gümüştegin de Halep'e geri dönmüştü. Bu olay Honigman (Honigman, Menbic, 1993, ss. 706-707) ve Runciman tarafından (Runciman, 1987, s. II/342) bazı farklılıklarla anlatılır ve İsmaililerden ve Gümüştegin'den söz edilmez. Menbic'de İsmailîlilerin var olması muhtemeldir. Menbic yakınlarındaki Buzâa'da Haşhaşilerin bulunması (İbn Cübeyr, 2003, s. 183) ve bu dönemde onların kalelerine çekilmeleri gerçeğinden hareketle (Karakuş, Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler, 2018, ss. 121-128) bu sonuca ulaşabiliriz. Ayrıca VII. asırdan itibaren Menbic'de Dürzî Tenühîler'in de yaşadıklarını biliyoruz (Öz, 1994, s. 46). Honigman'ın ve İbnü'l-Adîm'in kendisinden bahsedip de açıkça kim olduğunu söylemedikleri ed-Devîl (Honigman'da al-Duvayk) ise muhtemelen Nüreddin'in buradaki emîri Kutbeddin Yınal idi. Bundan sonra Menbic'e hâkim olmak ve buranın çıkaracağı sorunlarla uğraşmak istemeyen Selahaddin, Kutbeddin Yınal'ı görevinden uzaklaştırmıştı (Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer, ty, s. III/58; Ebû-Şâme, 1997, s. II/405). Kutbeddin Yınal, Selahaddin'e düşmanlık beslemesine rağmen, kalenin ele geçirilmesinden sonra serbest bırakılmış, o da Musul'daki Seyfeddin Gazî'nin yanına giderek ondan Rakka şehrini iktâ olarak almıştı (Nüveyrî, 1423, s. XXVIII/380; İbn Haldun, 1988, s. V/302; Mikhail, 1899-1924, s. 212). Sıbt İbnü'l-Cevzî, Kutbeddin'in yazdığı mektuplarla açık açık Sultan Selahaddin'i tehdit ettiğini ve aralarında hakem olarak kılıca başvuracaklarını söylediğini nakleder. Selahaddin de bunun üzerine öfkelenerek onun boynunu vuracağını söylemişti (Sıbt-İbnu'l-Cevzî, 2013, s. XXI/230). Ancak Selahaddin'in merhameti burada da kendisini göstermiş ve Kutbeddin affedilmiş; üstelik bir de kendisine Rakka şehri verilmişti. Selahaddin Menbic'i ele geçirince buradan binlerce dinarlık bir hazine de ele geçirmişti (Makrizî, es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, 1997, s. I/171). İbn Vasil ele geçirilen bu paraların miktarını 600.000 dinar olarak verir (İbn-Vâsıl, 1957, s. II/42). Sıbt İbnü'l-Cevzî ve Ebû Şâme ise bu miktarı 300.000 olarak kaydeder (Sıbt-İbnu'l-Cevzî, 2013, s. XXI/238; Ebû-Şâme, 1997, s. II/406). Bazı kaynaklar ise Selahaddin'in 571/1176'da A'zez'den önce Menbic'i ele geçirdiğini söyleyerek teferruat vermez (Hallikân, 1900, s. VII/167; İbn Tağriberdî, ty, s. VI/27). Bir müddet sonra da Selahaddin'in yeğeni olan Takıyyüddin Ömer, Menbic'i kontrolü altına aldı (İbnü'l-Adîm K. , 1996, ss. 373, 389; İbn-Vâsıl, 1957, s. II/324; Ebû-Şâme, 1997, s. III/78). Selahaddin daha sonra Ramazan 578/Ocak 1183'de el-Cezîre'ye yürüdüğü zaman da Menbic'e olan ilgisini devam ettirmiş ve Menbic'e uğradıktan sonra Fırat'ı geçmişti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 389). Bundan sonra da

Menbic'e bir müddet kardeşi el-Âdil hükmederek burada kalmıştı (Kâtib, 1987, s. V/159; Ebu'l-Fidâ, Takvîmu'l-Büldân, 2017, s. III/70; İbn-Vâsıl, 1957, s. III/114; Ebû-Şâme, 1997, s. III/191). Selahaddin, Menbic'in ve Halep Zengileri'nin yaptıkları bu muhalefetle uğraşırken Haçlılar da bundan cesaret alarak Kerek ve Akabe Körfezinde bir dizi yıkıcı eylemler yapıyor, Müslümanların kutsalına el uzatarak, ticaret kervanlarını yağmalyorlardı (Asbridge, 2014, ss. 332-334; Lamb, 2017, ss. 85-88). Menbic'in Belek ve Nüreddin'e çıkardığı güçlük Selahaddin döneminde de devam ediyor, Haçlı seferlerinde iç muhalefet geleneği farklı çehrelerde sürüyor, bu da Frenklerin işine yarıyordu.

Selahaddin'in 589/1193'de Dimaşk'ta vefat etmesinden sonra Eyyübi ailesi içinde sorun teşkil eden Menbic, Selahaddin'in oğulları el-Efdal (ö. 622/1225) ve ez-Zahir (ö. 613/1216) arasında güç mücadelelerine sahne olmuş (İbnü'l-Adîm K. , 1996, ss. 432,441, 443-445; Yüninî, 1992, s. III/2; Ebu'l-Fidâ, Takvîmu'l-Büldân, 2017, s. III/101; İbn Haldun, 1988, s. V/391; Makrizî, es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, 1997, ss. I/317, 351), aynı dönemde Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus (ö. 616/1220) (Makrizî, es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, 1997, s. I/309; Sıbt-İbnu'l-Cevzi, 2013, s. XXII/227; İbn Haldun, 1988, s. V/195; Müneccimbaşı, 2017, ss. 53-54) ve I. Alâaddin Keykübâd (ö. 634/1237) ile Eyyübiler arasındaki mücadeleye şahitlik etmişti (İbnü'l-Adîm K. , 1996, s. 482; Ebu'l-Fidâ, Takvîmu'l-Büldân, 2017, s. III/119). Bundan sonra Moğolların önünden kaçarak Azerbaycan ve el-Cezîre'ye gelen Celâleddin Harizmşah ve ordusunu da ağırlayan Menbic (Sıbt-İbnu'l-Cevzi, 2013, s. XXII/372), 637/1239'da çarşılarında ve sokaklarında yangınlar görmüştü (İbnü'l-Adîm K. , 1996, ss. 501-504; Ebu'l-Fidâ, el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer, ty, ss. III/167-168; Nüveyri, 1423, s. XXIX/280; İbn Haldun, 1988, s. V/323; Makrizî, es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, 1997, s. I/385). Menbic, daha sonra 1250'lerde Mısır'a Fransa Kralı IX. Lous'un yaptığı Yedinci Haçlı Seferi'ne şahit oldu (Joinville, 2014, ss. 103-177). Haçlılar 1291'de bölgeden ayrıldıktan kısa bir süre sonra da Moğollarla tanışarak onların ağır tahribatına maruz kaldı (Yüninî, 1992, s. II/5).

7.SONUÇ

Kadim tarihi Asurlulara kadar uzanan Menbic, Fırat'ın batısında stratejik bir nokta olması yanında, Halep'e ve el-Cezîre'ye açılan önemli kapılardan biri olarak da önemli bir rol ifâ ediyordu. Antakya'nın 491/1098'de Haçlıların eline geçtiği tarihten itibaren önemli olayların odağında olan şehir, Müslüman yöneticilerine sorun çıkarması yanında bazı olaylara ev sahipliği yapması ile de ön plana çıkıyordu. Bu olaylar, Büyük Selçuklu Sultanlarının Musul politikasından, Haçlı-Müslüman ittifakına kadar pek çok olaya tanık olacak, Anadolu Selçuklu tarihinde mühim bir yer işgal edecekti.

Haçlı Seferleri yıllarında özellikle Urfa Haçlı Kontluğu ile olan mücadelede gündeme gelen Menbic, bu saldırılardan oldukça zarar görmüştü. Urfa Haçlı Kontu II. Baudouin ve onun Kudüs Kralı olmasından sonra da yakın akrabası Joscelin de Courtenay ile de gündeme gelen Menbic, Belek ve İlgazi gibi kudretli Artuklu emirleri ve İmâdüddin Zengî ve onun oğlu Nüreddin Mahmud gibi Zengî idarecileri sayesinde huzura kavuşabilmişti. Ancak bu arada gelişen bazı olaylar onları Artuklular ve Zengiler ile de karşı karşıya getirmiş, bu mücadeleler de daha çok Haçlıların işine yaramıştı.

Menbic önlerinde şehri itaat altına almaya çalışan Belek'in kaleden atılan bir okla öldürülmesi, Menbic'in asî yöneticisi İsa'dan daha çok Haçlıların işine yaramıştı. Sür kentini ele geçirecek hem sahilden Avrupa ile daha rahat irtibat kurmayı gerçekleştiren, hem de Doğu Akdeniz ticaretinden daha çok pay alan Haçlılar, Belek'in ölümüyle önemli kazanımlar elde etmişlerdi. Diğer yandan aynı aile daha sonra Zengilere itaat etmesine rağmen, Nüreddin Mahmud döneminde (1146-1174)

tekrar isyan ederek Nüreddin'i meşgul etmiş ve onu Mısır'daki Haçlılar ve Fatimiler ile mücadelesinde zora sokmuş, bu da Haçlılara nefes alma imkânı tanımıştı.

Daha sonra Halep'teki Zengîlerin Selahaddin'e karşı Haçlılar ve Haşhaşiler ile işbirliğine girişmeleri, Menbic'i de olaylara dâhil etmiş, Selahaddin'in buradaki kendisine muhalif emir Kutbeddin Yınal'ı Rakka'ya sürgün etmesiyle şehir ancak sükûnete erebilmişti. Ancak Selahaddin'den sonra Eyyübî ailesi içindeki mücadelelere ve Harizmşahların tahribatına uğrayan Menbic, 690/1291'de Haçlıların bölgeden ayrılmaları ile de sıkıntılı günlerini devam ettirecek, Moğol atlarının nal sesleri altında yeni katliam ve yıkımlar görerek, tarihteki yolculuğuna devam edecekti.

KAYNAKÇA

- Alptekin, C. (1992). Belek b. Behrâm. TDV içinde, *DİA* (Cilt 5, s. 402-403). İstanbul: TDV Yayınları.
- Altan, E. (2013). Yağısıyan. TDV içinde, *DİA* (Cilt 43, s. 177-179). İstanbul: TDV Yayınları.
- Asbridge, T. (2014). *Haçlı seferleri*. (E. Duru, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Azîmî. (2006). *Azîmî Tarihi*. (A. Sevim, Çev.) Ankara: TTK Yayınları.
- Balcı, İ. (2006). Arap-Sâsânî İlişkileri (M. 500-650) ve Irak'ın erken dönem islâmlaşma süreci. *İkinci Ortadoğu Semineri, Düünden Bugüne Irak, Bildiriler. I*, s. 157-178. Elazığ: Mustafa Öztürk-Enver Çakar.
- Belâzurî. (2013). *Fütûhu'l-Büldân*. (M. Fayda, Çev.) İstanbul: Siyer Yayınları.
- Bosworth, C. E. (1990). *İslam devletleri tarihi*. (M. İ.-E. Merçil, Çev.) İstanbul: Ünal Matbaası.
- Brockelmann, C. (1964). *İslam Devletleri ve Milletleri Tarihi*. (N. Çağatay, Çev.) Ankara: AÜ Basımevi.
- Cahen, C. (1934). La campagne de manzikert d'après les sources musulmans. *Byzantion*, IX/2, 612-639.
- Cahen, C. (1968). *Pre-Ottoman Turkey (1071-1330)*. London: Acls Pod.
- Cahen, C. (2016). *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. (M. Daş, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Çevik, A. (2002). *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*. İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Demirkent, I. (1994). *Urfa Haçlı Kontluğu* (Cilt 2). Ankara: TTK Basımevi.
- Demirkent, I. (1997). Hassân b. Gümüştegin. TDV içinde, *DİA* (Cilt 16, s. 396-397). İstanbul: TDV Yayınları.
- Demirkent, I. (2004). Menbic. TDV içinde, *DİA* (Cilt 29, s. 123-124). İstanbul: TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2006). Mütenebbî. TDV içinde, *DİA* (Cilt 32, s. 195-200). İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebû-Şâme. (1997). *er-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*. (İ. ez-Zeybek, Dü.) Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Ebu'l-Fidâ. (2017). *Takvîmu'l-Büldân*. (R. Şeşen, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ebu'l-Fidâ. (ty). *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*. Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyetü'l-Mısriyye.
-

- Elçibey, E. (1997). *Tolunoğulları Devleti: 868-905*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- France, J. (2001). The fall of antioch during the first crusade. M. Balard içinde, *Dei Gesta per Francos* (s. 13-20). Aldershot.
- Gök, H. İ. (2013). *Musul atabeyliği ve Musul kolu*. Ankara: TTK.
- Hagenmeyer. (1890). *Gesta francorum*. Heidelberg: Carl Winters Universitates Buchhandlung.
- Hallikân, İ. (1900). *Vefeyâtu'l-A'yân veenbâü Enbâi'z-Zaman*. (İ. Abbas, Dü.) Beyrut: Dâru Sadr.
- Hamdânî, E. F. (1944). *Dîvân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hamevî, Y. (1990). *Mu'cemü'l-Büldân* (Cilt IV, s. 237-239). içinde Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Heyd, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. (E. Z. Karal, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.
- Hillenbrand, C. (2015). *Müslümanların gözünden haçlı seferleri*. (N. Elhüseyni, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hitti, P. (1951). *History of Syria*. London.
- Holt, P. M. (1999). *Haçlılar çağı, XI. yüzyıldan 1517'ye yakınoğu*. (Ö. Arıkan, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Honigman, E. (1970). *Bizans devleti'nin doğu sınırı*. (F. Işıltan, Çev.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Honigman, E. (1993). Menbic. TDV içinde, *DİA* (s. 704-708). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Hurdazbih, İ. (2008). *Yollar ve ülkeler kitabı*. (M. Ağarı, Çev.) İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İbn Asâkir, E.-K. (1995). *Tarihu dımaşk*. (A. b. Ğarâme, Dü.) yy: Dâru'l-Fikr.
- İbn Cübeyr, E.-H. (2003). *Endülüsten kutsal topraklara*. (İ. Güler, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbn Haldun, E. Z. (1988). *Dîvanu'l-mübtede-i ve'l-haber fî tarihi'l-arab ve'l-berber*. (H. Şehâde, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Havkal, E.-K. M. (2014). *X. Asırda islâm coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Kesir, E.-F. İ. (1992). *el-bidâye ve'n-nihâye*. (A. A. Fetih, Dü.) Kahire: Dâru'l-Hadis.
- İbn Tağriberdi, E.-M. C. (ty). *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülük Mısır ve'l-Kahire*. Kahire: Dâru'l-Kütüb.
- İbn-Vâsil. (1957). *Müferricü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*. (C. eş-Şeyyâl, Dü.) Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- İbnü'l-Adım, K. (1996). *Zübdetü'l-Haleb fî Tarihi Haleb* (Cilt I). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Adım. (ty). *Buğyetü't-Taleb fî Tarih-i Haleb*. (S. Zekkâr, Dü.) yy: Dâru'l-Fikr.
- İbnü'l-Cevzî. (1992). *el-Muntazam fî Tarihi'l-Ümeme ve'l-Mülük*. (M. A. Ata, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esir. (1987). *el-Kâmil fî't-Tarih*. (M. Y. ed-Dekkâk, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Ezrak. (1991). *Tarih-i Meyyâfârikîn ve Âmid*. (A. Savran, Çev.) Erzurum.
- İbnü'l-Kalânisi. (2015). *Şam Tarihine Zeyl, I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. (O. Özatağ, Çev.)

- İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbnü't-Tiktaka. (2016). *el-Fahrî*. (R. Şeşen, Çev.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İstahrî. (2015). *Ülkelerin Yolları*. (M. Ağarı, Çev.) İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Joinville, J. d. (2014). *Bir Haçlının Hatıraları*. (C. Kanat, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Karakuş, N. (2017, Aralık). Abbasi Halifesi ve Frenk Hükümdarı Büyük Karl İlişkisi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, 16(32), 463-486.
- Karakuş, N. (2017). *Bir İhtilalcinin Anatomisi*. İstanbul : Neva Yayınları.
- Karakuş, N. (2018, Haziran). XII. ve XIII. Yüzyılda Haçlılar ve Dımaşk. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(1), 225-256.
- Karakuş, N. (2018). *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*. İstanbul: Mana Yayınları.
- Kâtib, I. (1987). *el-Beku's-Şâmî*. (F. Hüseyin, Çev.) Amman: Müessesetü Abdülhamîd Şevmân.
- Kübeysî, H. A. (1987). et-Tehaddî ve't-Tehaddî'l-Müdâd beyne'l-Hamdaniyyin ve'l-Bizantiyyin. *el-Müerrihu'l-Arabî*(32), 222-231.
- Küçüksipahioğlu, B. (2007). *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Lamb, H. (2017). *Selahaddin Eyyubi ve haçlılar*. (S. Ceviz, Çev.) İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- Lane-Pool, S. (1898). *Saladin and Fall of the Jerusalem*. Londra.
- Maalouf, A. (1977). *Arapların gözüyle haçlı seferleri*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: Telos Yayıncılık.
- Madden, T. (2013). *The Concise history of crusades*. Maryland: Lanham.
- Makdisî. (2015). *Ahsenü't-Tekâsim*. (D. A. Batur, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Makrizî. (1418). *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bizikri'l-Hitât ve'l-A'sâr*. Beyrut.
- Makrizî. (1997). *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. (M. A. Ata, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Mateos, U. (1987). *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. (H. D. Andreasyan, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.
- Mikhail, S. (1899-1924). *Chronique: 1166-99* (Cilt 3). (J. B. Chabot, Dü.) Paris.
- Müneccimbaşı. (2017). *Câmiu'd-Düvel* (Cilt 2). (A. Öngül, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Nicholson, R. (1940). *Tancred*. Chicago: y.y.
- Nicolle, D. (2013). *Birinci haçlı seferi*. (L. E. Sakar, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nicolle, D. (2014). *İkinci haçlı seferi 1148*. (L. E. Sakar, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nüveyrî, Ş. (1423). *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- Oldenbourg, Z. (1966). *The Crusades*. (A. Carter, Çev.) New York: Pantheon Books.
- Ostrogorsky, G. (1991). *Bizans Devleti Tarihi*. (F. Işıltan, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.

-
- Ömerî, Ş. (2014). *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım*. (D. A. Batur, Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Öz, M. (1994). Dürziler. TDV içinde, *DİA* (Cilt 10, s. 39-48). İstanbul: TDV Yayınları.
- Paine, M. (2007). *Haçlı Seferleri*. (C. Atay, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Parmaksızoğlu, İ. (1976). Miryokefalon Savaşı. *Türk Ansiklopedisi* (Cilt 24, s. 241-242). içinde Ankara: Milli Eğitim Yayınları.
- Pemberton, B. (2016). The islamic view of the crusades and why it matters: historical and contemporary perspectives. *Hawai University International Conferences Science, Technology, Engineering, Art, Math and Educational* (s. 2-26). Hawai: Hawai University Press.
- Polat, İ. E. (2006). *Haçlılara kılıç ve kalem çekenler*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Runciman, S. (1987). *Haçlı seferleri tarihi*. (F. Işıltan, Çev.) Ankara: TTK Basımevi.
- Sâmir, F. (1975). *ed-Devletü'l-Handâniyye fi'l-Mevsil ve'l-Haleb*. Haleb.
- Sevim, A. (1997). Hârûn b. Han. TDV içinde, *DİA* (Cilt 16, s. 258). İstanbul: TDV Yayınları.
- Sıbt-İbnu'l-Cevzî. (2013). *Mir'âtu'z-Zaman fi Tevârîhi'l-A'yân*. (M. Berekât, Dü.) Dimaşk.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular zamanında türkiye*. İstanbul: Ötüken.
- Tyre, W. o. (1943). *A history of deeds done beyond the sea*. (E. A.-A. Krey, Çev.) New York: Colombia University Press.
- Vâkîdî. (ts.). *Fütûhu's-Şam* (Cilt 2). içinde Beyrut: Dâru'l-Cil.
- Yûnîni, K. (1992). *Zeylû Mir'âti'z-Zaman*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî.

TÜRKİYE'DE VE YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİNDE KİŞİ BAŞINA REEL HÂSILA PERFORMANSI GELİŞİMİ

Naib ALAKBAROV¹

Atıf/©: Alakbarov, N. (2018). Türkiye'de ve yükselen piyasa ekonomilerinde kişi başına reel hâsıla performansı gelişimi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2087-2110. doi: 10.17218/hititsosbil.454190

Özet: Kişi Başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesinde sık kullanılan ölçütlerden birisidir. Bu ölçüt aynı zamanda uluslararası gelişmişlik seviyelerinin karşılaştırılmasında kullanılan önemli endekslerden olan İnsani Gelişme Endeksi'nin alt ölçütlerinden birisidir. Bu ölçüt aynı zamanda Dünya Bankası tarafından ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin gruplandırılmasında da kullanılmaktadır. Nominal ve reel olarak farklı şekillerde hesaplanabilen bu değer, farklı veri tabanlarından elde edilebilmektedir. Türkiye'nin Kişi Başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsılası (hem nominal hem de reel olarak) ne kadardır? Bu değer dönemler itibarıyla nasıl değişmiştir? Türkiye ile aynı grupta değerlendirilen diğer ülkelerde 1980-2014 döneminde Kişi Başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (hem nominal hem de reel olarak) ne kadar olmuştur? Bu çalışma bu sorulara cevap aramaktadır. Araştırma bulgularına göre Türkiye'nin dünya ekonomisine paralel bir ekonomik büyüme performansı gösterdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin ekonomik büyüme performansının önemli ölçüde inişli çıkışlı seyir izlediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Büyüme, Kişi Başına Reel Gayri Safi Yurtiçi Üretim, Ekonomik Kalkınma, Yükselen Piyasa Ekonomileri*

The Real Income per Capita Performance Development in Turkey and Emerging Market Economies

Citation/©: Alakbarov, N. (2018). The real income per capita performance development in Turkey and emerging market economies, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2087-2110. doi: 10.17218/hititsosbil.454190

Abstract : Per Capita Gross Domestic Production is one of the criteria used in determining the development levels of countries. This criterion is one of the sub-criteria of the Human Development Index, which is one of the most important indices used in the comparison of international development levels. This criterion is one of the criteria taken into account by the World Bank in the grouping of countries' development levels. This value can be calculated from different statistical bases, which can be calculated in different forms, both nominal and real. How much is Turkey's per capita Gross Domestic Product (in nominal and real terms)? How has this value changed over time? Comparing Turkey to other countries in the same group during the period 1980-2014, how much has the per capita Gross Domestic Product (in real terms) increased? This study is seeking answers to these questions. According to the findings it is seen that Turkey's economic growth performance showed a parallel to world economy. As well as Turkey's economic growth followed a fluctuating course in this period.

Makale Geliş Tarihi: 17.08.2018.

Makale Kabul Tarihi: 14.11.2018

26-28 Nisan 2018 tarihinde Nevşehir'de düzenlenen 4th International Conference on "Social and Economic Impacts of Globalization" konferansında sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İ.İ.B.F. Fakültesi, İktisat Bölümü, naib.alakbarov@usak.edu.tr.

Keywords: Economic Growth, Per Capita Gross Domestic Production, Economic Development, Emerging Market Economies

1. GİRİŞ

1980 yılı Türkiye açısından önemli dönüşümlerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Türkiye’de 1980’lerde başlayan dışa dönük sanayileşmeye ve ekonomide liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları çerçevesinde ithal ikameci sanayileşme stratejisi yerine, ihracata dayalı sanayileşme stratejisine geçilirken, yeni stratejinin bir gereği olarak, ekonominin rekabet gücü artırılmaya çalışılmış ve bu amaca yönelik politikalar uygulanmıştır. Türkiye bu dönemde bazı yıllarda ekonomik krizler yaşasa da önemli atılımlar gerçekleştirmiş, önemli ekonomik büyüme sağlamıştır.

1980 sonrası dönem değerlendirildiğinde, hem 5 Nisan 1994, hem de Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerin ortak özelliğinin mali piyasalarda yaşanmış olduğu görülmektedir. Bankacılık, döviz ve likidite krizleri olarak ortaya çıkan bu krizlerin önlenmesi ve ekonominin istikrara kavuşturulması için öncelikle kısa vadeli istikrar politikaları izlenmiştir. IMF destekli bir dizi tedbirler uygulamaya konularak enflasyonu hızla düşürmek, ekonomik istikrarı sağlamak, yapısal reformları gerçekleştirerek, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme yaratmak amaçlanmaktadır (Firat, 2009).

Türkiye’nin 22 Şubat 2001’de dalgalı kur sistemine geçmesiyle birlikte, 15 Mayıs 2001’de IMF yönetimine yeni bir niyet mektubu açıklanmıştır. Özellikle bankacılık sisteminin güçlendirilmesine yönelik yapısal reform unsurlarını taşıyan “ Turkey’s Transition Program: Strengthening the Turkish Economy” (Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı) programı ile Türkiye ekonomisinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Ertuğrul ve Yeldan, 2003, s.54).

Tablo 1. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının Özellikleri

PROGRAMIN UNSURLARI	PROGRAMIN HEDEFLERİ	PROGRAMIN UYGULAMA ARAÇLARI	PROGRAMIN SONUÇLARI
Yapısal Yenilemeler	TCMB’nin özerkliği ve piyasa ekonomisinin düzenlenmesi	TCMB Kanunu, doğal tekellere ve ağ endüstrilerine yönelik düzenleyici kurum yasaları	Telekomünikasyon, Tütün, şeker Üst Kurullarının oluşturulması
Bankacılık Sistemi Reformları	Sağlam bankacılık sistemi rasyolarının oluşturulması	Bankacılık kanunu	BDDK’nın kurulması, TMSF’ye işlerlik kazandırılması
Faiz ve Kambiyo Politikaları	Yatırımcılar için orta vadeli perspektif sağlanması	Kur sistemleri	Dalgalı kur sistemine geçilmesi, yönetimli dalgalanma, örtülü kur çıpasının uygulanması
Ekonomik Büyüme Stratejileri	Sıkı maliye politikası, anti enflasyonist yaklaşım, istikrarlı ekonomik büyüme	Yüksek Oranlı Faiz Dışı Fazla, Cari Açık/Milli Gelir Oranın kontrolü ve finansmanı	Düşük kur politikasıyla oluşan cari açığın dış borçlanma rakamlarına yansması

Kaynak: Taşar (2010)

Birinci aşamada finansal kesimin kontrol altına alınacağı, ikinci aşamada dış açık ve enflasyonla mücadele için önlemlerin uygulanacağı ve son aşamada ise yapısal reform uygulamalarıyla büyüme hızının artırılacağı açıkladığı Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile Türkiye ekonomisinde yapısal dönüşümün sağlanması amaçlanmıştır (Uygur, 2001).

Alman Merkez Bankası (Deutsche Bundesbank) tarafından yayınlanan 2017 Ekim raporunda gelişmekte olan ülkelerdeki döviz kuru değişimleri ile küresel likidite arasında ilişki araştırılmış ve özellikle gelişmekte olan ülkelere 2000’li yılların başından itibaren gözlemlenen yüksek sermaye girişlerinin (küresel likidite artışının) bu ülkelerin döviz kuru üzerinde önemli etki yaratarak ülkelerin para birimlerinin değer kazanmasına sebep olduğu ortaya koyulmuştur.

2002 sonrası dönem incelendiğinde, bu dönemin en önemli özelliğinin ucuz dövizin ortaya koyduğu spekülasyon sermaye girişlerine bağlı gerçekleşen hızlı büyüme olduğu görülmektedir. Spekülasyon yönlü büyüme olarak ifade edilen bu büyüme süreci iktisat literatüründe istikrarsız ve sürdürülemez nitelikli büyümeyi ifade etmektedir (Kolsuz ve Yeldan, 2014). Kolsuz ve Yeldan (2014)’e göre spekülasyon yönlü büyüme modeli ile birlikte Türkiye’de yatırım ve kaynak dağılımının reel sektörden hizmetler sektörlerine kaymasıyla sanayi sektörü ivme kaybetmiştir². Yurt dışından gelen kaynaklar doğrudan sermaye yatırımları olarak değil, esasen kısa dönemli yatırımlar şeklinde gerçekleşmiş ve buna bağlı olarak dövizin değeri giderek ucuzlamıştır (TL değer kazanmıştır). Döviz kurundaki ucuzlamaya bağlı olarak Türkiye ekonomisinin ithalata bağımlılığı artmıştır ve diğer yandan da artan tüketim talebi sonucunda ulusal tasarruf oranı giderek azalmıştır (Kolsuz ve Yeldan, 2014).

Göcen (2017), 1990-2015 dönemi için Türkiye ekonomisinin büyüme performansına ilişkin yaptığı çalışmada 2001 krizi sonrasında büyüme performansında yabancı kaynak kullanımının arttığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda değerlendirecek olursak, özellikle 2002-2008 döneminde yükselen piyasa ekonomilerine yönelik yüksek sermaye girişlerinin yaşandığı görülmektedir (Gupta, 2016; Suttle ve diğerleri, 2013). Buna ilave olarak Amerika Merkez Bankası, İngiltere Merkez Bankası, Japonya Merkez Bankası ve Avrupa Merkez Bankası tarafından uygulanan niceliksel parasal genişleme politikaları yükselen piyasa ekonomilerine uluslararası piyasalarda fon bulma kolaylığı sağlamıştır³.

İsmihan (2008) tarafından yapılan çalışmada 1960-2006 dönemi için makroekonomik istikrarsızlığın Türkiye’de büyüme potansiyeli üzerindeki etkisi incelenmiş ve Türkiye ekonomisinde 1970’li yılların ortasından 2001 yılına kadar geçen sürede yaşanan kronik istikrarsızlıkların Türkiye’nin potansiyel büyüme performansı açısından olumsuz etki oluşturduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanı sıra 2002-2006 döneminde gerçekleşen yüksek büyüme performansının oluşmasında makroekonomik istikrarsızlıktaki azalmanın önemli payı olduğu üzerinde durulmuştur. Fakat kalıcı bir yüksek büyüme performansı elde etmek için hem fiziki hem de beşeri sermaye oluşumunun hızlandırılması gerektiğinin önemine değinilmiştir.

² TÜİK tarafından yapılan açıklamada 1998 yılında imalat sanayinin payı %22,3 iken, 2017 yılında %17,6 olmuştur.

³ Niceliksel Parasal Genişleme Politikaları için daha ayrıntılı bakınız: Christian Rickens (2015), Quantitative Easing Staatsanleihenkaufe - wer hat's vorgemacht? <http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/staatsanleihen-programme-anderer-notenbanken-a-1014432.html> (07.02.2016).

Tablo 2. Türkiye Ekonomisi'nde Dönemler İtibariyle Büyüme Hızları, 1923-2014

Dönemin Yapısal Nitelikleri	Kapsanan Yıllar	Ortalama Yıllık Büyüme, %
Tüm Cumhuriyet Sonrası Dönem;	1923 - 2014	4.48
1. II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası;	1923-1960	4,6
2. Planlamacı ve İthal İkameci Sanayileşme;	1961-1979	5,2
3. Dışa Açılım ve Yeniden Yapılanma;	1980-2014	4,16
3a. Özal'lı Yıllar;	1980-1988	5,2
3b. Finansal Serbestleştirme ve Denetimsiz Kamu Açıkları;		
3c. IMF Yakından İzleme ve Sonrası;	1989-1997	4,8
3d. AKP dönemi;	1998-2012	3,8
	2003-2014	4,57

Kaynak: Kolsuz ve Yeldan (2014) esas alınarak rakamlar güncellenmiştir.

Türkiye'nin büyüme performansı incelendiğinde dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Türkiye'nin 90 yıllık uzun dönem trend büyümesi yıllık ortalama %4,5 seviyesinde olduğu, 2009 krizinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisinin önemli boyutta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, 2003-2014 yılları arasındaki ortalama büyüme hızının %4,6 ile trend değerini yakaladığı görülmektedir (Sungur, 2015).

Bu anlamda 10'ar yıllık dönemler bakıldığında, cari fiyatlarla ABD doları cinsinden Türkiye'de GSYH'nin 1980 yılında 68.789.289.565,74 Milyar dolar, 1990 yılında 150.676.291.094,21 Milyar dolar, 2000 yılında 266.567.532.789,51 Milyar dolar, 2010 yılında 731.168.051.903 dolar olmuştur. 2014 yılında ise Türkiye'de GSYH'nin 798.429.233.036,33 dolar olduğu görülmektedir. Kişi başına düşen GSYH (KBGSYH) değerleri incelendiğinde ise, cari fiyatlarla ABD Doları cinsinden 1980 yılında 1566, 75 Dolar; 1990 yılında 2790,58 Dolar; 2000 yılında 4215,03 Dolar; 2010 yılında 10111,19 Dolar olduğu görülmektedir. 2014 yılında ise KBGSYH'nin 10514,8 Dolar olduğu görülmektedir (World Development Indicators, 2017).

2. İKTİSADİ BÜYÜME KAVRAMI

İktisadi büyüme, genel anlamda tanımlayacak olursak bir ülkenin belirli bir dönemde üretim hacminin artması olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda değerlendirecek olursak bir ülkenin genellikle bir yıl içinde üretim kapasitesinde veya reel GSYH'de görülen ve sayısal olarak ölçülebilen reel artışlar iktisadi büyüme olarak kabul edilmektedir. Kişi başına gelir açısından bakıldığında iktisadi büyüme, hem bir toplumdaki ekonomik faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen artışı hem de kişi başına gelir artışını ifade etmektedir (Arthur, 1964).

İktisadi büyümenin iki temel sebebi vardır: 1) toplam talepte kayma ve 2) Toplam arzın artması, yani üretim kapasitesinin artması. Kısa dönemde toplam talepteki artış ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Eğer ekonomide atıl kapasite varsa, bu durumda toplam talep artışı reel GSYH artışına sebep olacaktır. Toplam talep artışına sebep olan faktörler şu şekilde sıralanabilir:

- ücretlerin artması;
- kamu harcamalarının artması;
- ulusal paranın değer kaybetmesi ve ihracat talebinin artması;

d) daha düşük vergi oranları harcanabilir kişisel gelirin artmasına ve böylelikle tüketim harcamalarının artmasına sebep olması;

e) artan tüketici güveninin tüketim harcamalarını artırması;

f) konut fiyatlarının artması sonucu pozitif servet etkisi sebebiyle konut sahiplerinin daha fazla harcama yapmaları.

Uzun dönemli ekonomik büyüme ise üretim kapasitesinin (uzun dönemli toplam arz eğrisinin sağa kayması) ve aynı zamanda toplam talep eğrisinin sağa kayması ile oluşmaktadır. Uzun dönemli ekonomik büyümeye sebep olan faktörler ise şöyle sıralanabilir:

a) Yeni fabrika yapımı veya yeni altyapı yatırımları şeklinde sermaye birikiminin artması;

b) doğum veya göç sebebiyle işgücü faktörü arzının artması;

c) yeni doğal kaynakların bulunması;

d) sermaye ve emek faktörünün verimliliğinin artıracak olan teknolojik gelişmeler⁴. Bu bağlamda iktisadi büyüme, makroekonomik açıdan arz cephesinde belirlenmektedir. Bu durum uzun dönemli arz eğrisinin ya da üretim olanakları eğrisinin sağa kayması ile sağlanabilmekte ve bu da ekonomik büyüme olarak kabul edilmektedir. Kişi başına reel gelirde meydana gelen artışın büyüme olarak nitelendirilebilmesi için, bu artışın geçici olmaması, yani sürekli olması gerekir (Erdoğan, 2013).

Buna ilave olarak, uzun vadeli büyüme ve temel makro iktisadi konulardan biri olan ve para ve maliye politikalarının reel hâsıla üzerindeki kısa dönem etkililiği anlamına gelen kısa vadeli büyüme meselesini birbirinden ayırmak gerekir. Bir ekonomideki kısa ve uzun vadeli reel çıktı büyümesini birbirinden ayırtmak teorik olarak zor olmamaktadır. Bir ülkenin üretim olanakları eğrisinin veya uzun dönem toplam arz eğrisinin belirleyicilerinin miktar ve kalitesinin sabit olduğunu ve ekonomide tam ve/veya etkili çalışma durumu olmadığını varsayalım. Özellikle toplam talebi artırıcı politikalar sayesinde ekonominin ne ölçüde tam istihdam üretim düzeyine doğru itilebileceği araştırılırsa, bu bir kısa vadeli büyüme analizi olarak değerlendirilebilir. Aynı ekonomide tam ve etkili istihdam koşullarının sağlanmış olduğu varsayılırsa, üretim olanakları veya uzun dönem toplam arz eğrisi üzerinde bulunduğu ve bu eğrileri dışarı kaydıracak kurumlar, üretim faktörleri ve teknoloji gibi temel faktörler ve ilgili iktisat politikalarının analiz edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda uzun vadeli büyüme analizinden bahsedilmektedir (Kibritçioğlu, 2013).

Türkiye ekonomisinin büyüme hızının 2000’li yıllarda ne olduğu konusunda önemli tartışmalardan biri ünlü iktisat profesörü Dani Rodrik ile dönemin Maliye Bakanı Mehmet Şimşek arasında sosyal medya üzerinden yaşanmış olan tartışmadır (Kibritçioğlu, 2013). Bu tartışma Kibritçioğlu (2013) tarafından aşağıdaki şekilde verilmektedir:

Laura Wells

@wellsla

15.06.2013 13:06

#TheEconomist: this week’s CORRECTION: #Turkey GDP/capita

hasn’t tripled in past 10 years - in real terms +43%

<http://goo.gl/Z36ld>

Kaynak: <http://goo.gl/NSgqQ>

⁴ Causes of economic growth, <http://www.economicshelp.org/macroeconomics/economic-growth/causes-economic-growth/> (12.02.2017).

<i>Dani Rodrik @rodrikdani 15.06.2013 13:09</i>	<i>Priceless. "@wellsla The Economist: this week's CORRECTION: #Turkey GDP/capita hasn't tripled in past 10 years http://goo.gl/O6p9P" Correction: In last week's briefing, we said that Turkey's GDP per person had tripled in the past ten years. This was true only in nominal terms. In real terms, GDP per person has risen by just 43%. Sorry.</i> <i>Kaynak: http://goo.gl/80rbI</i>
<hr/>	<hr/>
<i>Mehmet Şimşek @memetsimsek 15.06.2013 15:29</i>	<i>Only if it was correct! Turkey's GDP rose to \$786 billion from \$230 bn in 2002 (\$198bn in 1990)... Up 3.5 folds@rodrikdani@wellsla Kaynak: http://goo.gl/DAS67</i>
<i>Can Cemgil @CanCemgil 15.06.2013 15:30</i>	<i>@memetsimsek@rodrikdani@wellsla Mr. Minister, are you sure you know the meaning of the term 'nominal'? Kaynak: http://goo.gl/UduSD</i>
<i>Mehmet Şimşek @memetsimsek 15.06.2013 15:40</i>	<i>International per capita GDP comparisons are made in US dollar terms. Per capita GDP has tripled in Turkey@CanCemgil@rodrikdani@wellsla Kaynak: http://goo.gl/RV7Kf</i>
<i>Dani Rodrik @rodrikdani 15.06.2013 15:44</i>	<i>I'm sure Minister Şimşek knows the difference between nominal and real. In real terms, GDP is up by 63% not 350% http://goo.gl/pgGOI + Kaynak: http://goo.gl/DBYWx</i>
<i>Dani Rodrik @rodrikdani 15.06.2013 15:47</i>	<i>But not in nominal dollars when comparing changes over time. Frankly, shame on you@memetsimsek Kaynak: http://goo.gl/CGIyY</i>
<i>Mehmet Şimşek @memetsimsek 15.06.2013 15:53</i>	<i>Shame on you! Your personal issues should not get in the way of appreciating progress in this country!@rodrikdani Kaynak: http://goo.gl/gy4ET</i>
<i>Mehmet Şimşek @memetsimsek 15.06.2013 15:50</i>	<i>I've worked as an economist for top global investment banks & int'l institutions for over 15 years, never used real per capita GDP!@wellsla Kaynak: http://goo.gl/3jI5i</i>
<i>Dani Rodrik @rodrikdani 15.06.2013 15:58</i>	<i>Previous tweet is self-explanatory. Kaynak: http://goo.gl/WafOH</i>

Türkiye Cumhuriyeti’nin Maliye Bakanı ile dünyaca ünlü bir Türk iktisat profesörü arasında internet ortamında herkese açık bir biçimde yaşanan bu sert tartışma, doğal olarak (sosyal) medyada geniş yankı buldu. Bakan Mehmet Şimşek, daha sonra (19.6.2013) ekonomi köşe yazarları Uğur Gürses’in (2013.06.18, bkz.: <http://goo.gl/v09um>) ve Ege Cansen’in (2013.06.19, bkz.: <http://goo.gl/KoOHV>) Rodrik’i destekleyen eleştirel birer yazısı üzerine tartışmayı tekrar (yeni Türkçe tweet’lerle) canlandırdı:

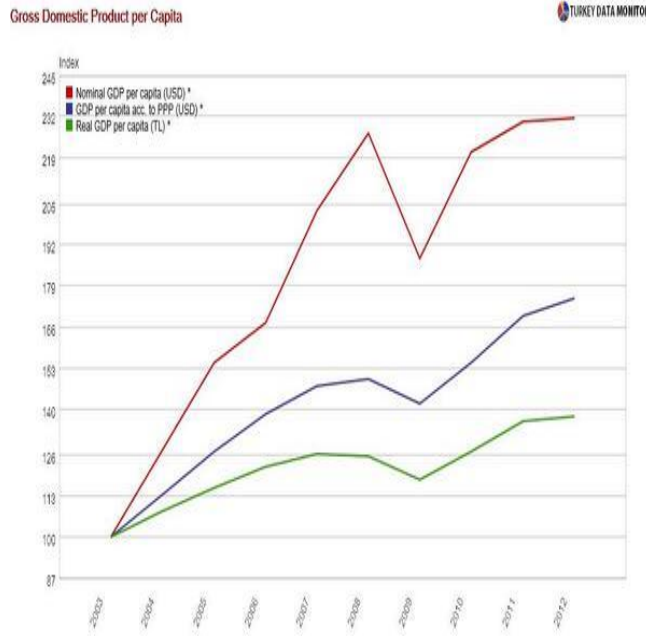
Uğur Gürses @ugurses 19.06.2013 02:02	Bakan Şimşek karşılaştırma hatası yaptı ve konuyu tartışılan yerden uzaklaştırmaya çalışarak hâlâ hatasında ısrar ediyor. Kaynak: http://goo.gl/DNU8U
Asaf Savaş Akat @AS_Akat 19.06.2013 09:49	Dani Rodrik ve Mehmet Şimşek - Ege CANSSEN - Hürriyet http://goo.gl/DARYw@hurriyet aracılığıyla Kaynak: http://goo.gl/H1Xky
Mehmet Şimşek @memetsimsek 19.06.2013 10:50	Sabit fiyatlarla kişi başı milli gelirin 3 kat atmadığı açık. Zaten tartıştığımız konu o değil...@AS_Akat@rodrikdani@Hurriyet Kaynak: http://goo.gl/zMZh
Mehmet Şimşek @memetsimsek 19.06.2013 10:56	Dolar bazında Türkiye’de kişi başı milli gelirin 3 kat arttığı da inkar edilemez...@AS_Akat@rodrikdani@Hurriyet Kaynak: http://goo.gl/WBF8q
Mehmet Şimşek @memetsimsek 19.06.2013 10:59	Bu artışta kur hareketlerinin etkisi de açık.TL’deki değerlemeyi mümkün kılan verimlilik artışı tesadüf değil@AS_Akat@rodrikdani@Hurriyet Kaynak: http://goo.gl/HhUlj
Mehmet Şimşek @memetsimsek 19.06.2013 11:00	Hükümetimizin yaptığı yapısal reformlar ve yatırımlar verimliliği artırarak k artışını sağlamıştır@AS_Akat@rodrikdani@Hurriyet Kaynak: http://goo.gl/Aamm3
Mehmet Şimşek @memetsimsek 19.06.2013 11:02	90’lı yıllarda ortalama büyüme %3’ün biraz üzerinde. Toplam faktör verimliliğinin katkısı %10 civarında@AS_Akat@rodrikdani@Hurriyet Kaynak: http://goo.gl/1gQmF
Mehmet Şimşek @memetsimsek 19.06.2013 11:03	2003-12 döneminde ortalama büyüme %5.1, ve toplam faktör verimliliğinin katkısı %40 civarı...@AS_Akat@rodrikdani@Hurriyet Kaynak: http://goo.gl/PXecA
Mehmet Şimşek @memetsimsek 19.06.2013 11:05	Dolar cinsinden GSYH 1990’da 198 milyar, 2002’de 230 milyar, 2012 786 milyar... Bunu inkar etmek mümkün mü?@AS_Akat@rodrikdani@Hurriyet Kaynak: http://goo.gl/vwMsy
Yaşar Erdinç @yerdinc65 19.06.2013 11:06	@memetsimsek@AS_Akat@rodrikdani@Hurriyet Peki krizin yarattığı verimlilik artışı toplam verimlilik artışının yüzde kaçını açıklar? Kaynak: http://goo.gl/f591G
Uğur Gürses @ugurses 19.06.2013 11:06	Milli gelirdeki artış oranı ne? Şimşek’in karşılaştırması nerede hatalı? http://wp.me/p39sjx-6U Kaynak: http://goo.gl/v09um
Yaşar Erdinç @yerdinc65 19.06.2013 11:09	@memetsimsek@AS_Akat@rodrikdani@Hurriyet Bu hesapla Japonya 2011’de ciddi büyümüştür. (Kaynak: Ege Cansen) Japonların kafası çalışmıyor Kaynak: http://goo.gl/VNIQj

Mehmet Şimşek
@memetsimsek
19.06.2013 11:09

2000 yılında Türkiye’de kişi başı milli gelir Avrupa Birliği ortalamasının %30’u civarındaydı. 2012’de %56’ya çıktı <http://goo.gl/5xqTD>
Kaynak:
<http://goo.gl/dIUtt>

Emre Deliveli
@EmreDeliveli
19.06.2013 11:25

@memetsimsek Raporda satın alma gücü (PPP) ayarlanmış. Türkiye için 2003’den beri 3 değişik şekilde GDP/capita, 2003=100 <http://goo.gl/cex13>

Kaynak: <http://goo.gl/DbWMe>

Mehmet Şimşek
@memetsimsek
19.06.2013 11:35

Sabit fiyatlarla GSYH artış oranından bahsetmiyoruz ki!
@ugurses
@rodrikdani@wordpressdotcom
Kaynak: <http://goo.gl/OeQII>

Mehmet Şimşek
@memetsimsek
19.06.2013 11:37

Basit bir soru: Dünyada kişi başı milli gelir karşılaştırmaları sabit fiyatlarla mı yapılıyor?
@ugurses@rodrikdani@wordpressdotcom
Kaynak: <http://goo.gl/Uq9N3>

Mehmet Şimşek
@memetsimsek
19.06.2013 11:40

Hangi ölçüyü kullanırsanız, kullanın! Türkiye, AK Parti döneminde zenginleşmiştir...
@ugurses@rodrikdani@wordpressdotcom
Kaynak: <http://goo.gl/JfCzD>

Mehmet Şimşek
@memetsimsek
19.06.2013 11:41

AK Parti hükümetleri döneminde gelişmiş ülkelerle milli gelir farkı azalmıştır...
@ugurses@rodrikdani@wordpressdotcom
Kaynak: <http://goo.gl/6Z1ji>

Mehmet Şimşek
@memetsimsek
19.06.2013 11:42

Türkiye’nin makroekonomik temelleri sağlamlaşmıştır! Bir çok yapısal sorun çözülmüştür
@ugurses@rodrikdani@wordpressdotcom
Kaynak: <http://goo.gl/e1M2Q>

Emre Deliveli @EmreDeliveli 19.06.2013 11:47	@memetsimsek@ugurses@rodrikdani Bir sene için PPP ayarlanarak y apılıyor. Zaman icinde panel bakarken ise her metodun dezavantajları var Kaynak: http://goo.gl/GJSTf
Dani Rodrik @rodrikdani 19.06.2013 10:41	Here’s useful figures on Turkey’s economic performance under Erdogan, relative to comparators and its own past http://goo.gl/EFr8E Kaynak: http://goo.gl/smKKE
Dani Rodrik @rodrikdani 20.06.2013 13:51	Some notes on Turkish economic growth over the last decade http://goo.gl/dsNs4 Kaynak: http://goo.gl/MG000
Dani Rodrik @rodrikdani 20.06.2013 17:38	Wow. Turkish Lira at 1.94/\$. Income down by more than 4 percent in one week following FinMin Mehmet Şimşek’s logic. Kaynak: http://goo.gl/hFRR1

Kaynak: Kibritçioğlu (2013).

Gürses (2013) konu ile ilgili yazısında cari fiyatlarla büyüme oranının hesaplanmasını yanlış bulmakta ve şöyle bir hesaplama yapmaktadır:

“2002’deki GSYH’nın 100 olduğunu ve 2012 yılına kadar ekonomik büyümenin her yıl sıfır olduğunu kabul edelim. 2002-2012 arasındaki birikimli enflasyon yüzde 142 olmuş. 2002-2012 arasında dolar kurundaki değişim ise sadece yüzde 9.2 olmuş. Şimdi milli geliri dolar cinsinden hesaplayalım...”

2002=100, TL/dolar= 1.6345 GSYH=100/1.6345= **61.1**
2012=242, TL/dolar=1.7826 GSYH=242/1.7826= **135.7**

Görüldüğü gibi; 10 yıl boyunca sıfır büyümeye sahip olan, ama yıllık ortalama yüzde 10.5’e yakın enflasyonu olan bir ülkede cari fiyatlarla GSYH ‘büyüyecektir’. Döviz kuru da yavaş seyretmişse (enflasyondan daha düşük bir artış oranına sahipse) nominal milli gelirin dolar karşılığı da büyümüş olacaktır. Örnekte olduğu gibi. Ekonomi hiç büyümemişken, enflasyon ve kur etkisiyle GSYH iki katından fazla büyümüş görünmektedir”.

Cansen (2013) konu ile ilgili yaptığı açıklamada şöyle bir açıklama yapmaktadır: “... gelir oluşumu, fizikseldir. Dolarla, Avroyla ölçünce parasal/sayısal ifade değişir ama **“artış oranı”** değişmez....”.

Bu çalışma ile bir anlamda bu soruya da cevap verilmesi amaçlanmaktadır.

3. VERİ VE ÜLKE GRUBU

İktisat kitaplarından da bilindiği gibi Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) iki şekilde hesaplanmaktadır. Bunlardan birincisi nominal fiyatlarla GSYH, ikincisi ise reel fiyatlarla GSYH’dır (Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla - RGSYH). Nominal fiyatlarla GSYH cari yılın fiyatlarını dikkate alırken, RGSYH ile ise fiyat değişimleri elimine edilmekte ve sabit fiyatlarla hesaplama yapılmaktadır. Kalkınmanın en önemli göstergelerinden olan Kişi Başına GSYH değerlerini de bu

bağlamda değerlendirdiğimizde farklı şekillerde hesaplanabilir. Bunlardan birincisi cari fiyatlarla hesaplanmış GSYH ve cari döviz kuru dikkate alınarak yapılan hesaplamadır. Diğer hesaplamada ise sabit fiyatlarla hesaplanmış GSYH değerleri belli bir baz yılı döviz kuru dikkate alınarak yapılan hesaplamadır. Bu son yapılan KBGSYH değeri ise sabit fiyatlarla baz yılı kur cinsinden KBGSYH'yi, yani reel KBGSYH değerini (örneğin çalışmamızda yaptığımız gibi 1998 yılı kuru ile sabit fiyatlarla, reel KBGSYH) vermektedir. Sabit fiyatlarla ve sabit döviz kuru ile KBGSYH değeri ile hem GSYH hesaplanırken fiyat değişimleri elimine edilirken, hem de döviz kuru değişimleri ortadan kalkmakta ve yalnızca reel değişkenler dikkate alınmaktadır. Bu çalışmada ağırlıklı olarak ikinci hesaplama dikkate alınmaktadır.

Bu çalışmada Morgan Stanley tarafından geliştirilen Morgan Stanley Capital International (MSCI) endekslerinde sınıflandırılan MSCI Yükselen Piyasa Ekonomileri Endeksinde yer alan ülkeler (Tayvan hariç) ele alınmakta ve yukarıda belirtilen yöntemle Sabit döviz kuru ile sabit KBGSYH rakamları hesaplanmakta ve karşılaştırma yapılacaktır. Bu ülkeler Brezilya, Şili, Çin, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Yunanistan, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Meksika, Peru, Filipinler, Polonya, Rusya, Katar, Güney Afrika, Tayvan, Tayland, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri⁵ olarak verilmektedir.

Analizde kullanılan veriler Dünya Bankasının World Development Indicators göstergelerinden alınmıştır. Tüm tablolarda LCU (Local Currency Unit) kısaltması ulusal para birimi ile ölçülen değerleri ifade etmektedir. Cari LCU cari fiyatlarla ulusal para birimi cinsinden GSYH değerini, sabit LCU ise sabit fiyatlarla (tüm tablolarda 1998 fiyatlarıyla) ulusal para birimi cinsinden GSYH değerini vermektedir. Tüm tablolarda KBGSYH hem cari fiyatlarla ulusal para birimi ve cari döviz kuru ile hem de sabit fiyatlarla (1998 fiyatları ve 1998 döviz kuru ile – reel olarak) verilmektedir.

Tablo 3. Cari Fiyatlarla/Döviz Kuruyla ve Sabit Fiyatlarla/Kuruyla Fert Başına Düşen Gelir

Ülkeler	Hindistan		Rusya		Brezilya	
	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)
1980	272,96	472,18			1615,30	5552,16
1981	284,55	489,08			1769,34	5184,86
1982	284,78	494,48			1847,46	5094,91
1983	303,43	518,4			1303,29	4810,02
1984	295,34	526,04			1310,58	4952,47
1985	299,3	541,35			1369,24	5233,24
1986	321,26	554,78			1613,29	5536,85
1987	347,61	564,34			1734,91	5624,49
1988	375,98	605,54			1909,88	5513,70
1989	362,77	628,17			2347,95	5592,37
1990	384,69	649,33			2598,03	5325,50
1991	333,49	642,96			2240,49	5316,80
1992	329,68	664,78			2112,18	5208,12

⁵ MSCI Emerging Markets Index, https://www.msci.com/resources/factsheets/index_fact_sheet/msci-emerging-markets-index-usd-net.pdf (07.02.2018).

1993	316,19	682,8	1164,5	5581,99	2333,76	5367,04
1994	353,56	714,26	1879,42	4886,4	3349,54	5566,98
1995	393,71	753,75	2111,71	4682,68	4827,33	5723,77
1996	409,02	795,41	2646,36	4520,67	5163,27	5758,96
1997	433,96	812,25	2737,64	4591,55	5279,15	5862,21
1998	430,03	846,72	1834,83	4355,4	5083,63	5792,53
1999	454,01	905,08	1330,76	4648,51	3477,61	5732,30
2000	459,9	923,33	1771,64	5134,91	3738,88	5893,92
2001	465,78	951,25	2100,47	5419,32	3139,93	5881,21
2002	478,6	970,86	2375,17	5702,57	2820,37	5973,93
2003	550,34	1030	2975,13	6146,44	3043,79	5961,99
2004	635,16	1093,79	4101,84	6614,08	3597,83	6215,23
2005	731,87	1176,64	5323,47	7062,7	4733,18	6330,57
2006	815,7	1266	6920,21	7663,6	5809,12	6507,14
2007	1022,4	1369,35	9101,24	8331,93	7241,08	6823,30
2008	1081,07	1401,97	11635,29	8773,04	8700,61	7092,74
2009	1102,18	1499,42	8562,82	8084,47	8462,39	7006,52
2010	1382,91	1630,69	10674,99	8444,78	11124,08	7464,47
2011	1517,04	1715,99	13323,86	8798,02	13042,20	7683,18
2012	1479,29	1780,15	14078,82	9082,34	11922,70	7745,81
2013	1513,16	1879,31	14487,26	9184,54	11711,06	7885,95
2014	1586,47	1991,65	12937,03	9223,27	11383,60	7827,67

Kaynak: Dünya Bankası'nın World Development Indicators verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplama yapılmıştır.

Tablo 3'te Hindistan, Rusya ve Brezilya'nın cari ulusal para birimi ve döviz kuru ile sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden KBGSYH rakamları yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi, cari fiyatlar ve döviz kuru cinsinden KBGSYH Hindistan'da 1980 yılında 272,96 dolardan 2014 yılında 1586,47 dolara, Rusya'da 1993 yılında 1164,5 dolardan 2014 yılında 12937,03 dolara ve Brezilya'da 1980 yılında 1615,3 dolardan 11383,60 dolara yükselmiştir. Sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden ise KBGSYH Hindistan'da 1980 yılında 472,18 dolardan 2014 yılında 1991,65 dolara, Rusya'da 1993 yılında 5581,99 dolardan 9223,27 dolara ve Brezilya'da ise 5552,16 dolardan 7827,67 dolara yükselmiştir.

Tablo 4. Cari Fiyatlarla/Döviz Kuruyla ve Sabit Fiyatlarla/Kuruyla Fert Başına Düşen Gelir

Yıllar	Türkiye		Çek Cumhuriyeti		Macaristan	
	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)
1980	1566,75	2659,7				
1981	1580,89	2724,88				
1982	1403,24	2756,88				
1983	1310,28	2827,85				

1984	1246,21	2950,86				
1985	1367,17	3010,97				
1986	1508,91	3157,32				
1987	1703,54	3390,49				
1988	1742,93	3405,44				
1989	2019,04	3354,82				
1990	2790,58	3602,68				
1991	2750,73	3568,17		3333,88		8526,08
1992	2850,6	3687,3		3716,87		8268,05
1993	3181,63	3906,68	3916,07	7263,61	3855,12	8229,80
1994	2267,92	3666,05	4583,57	7472,23	4151,47	8483,95
1995	2893,24	3893,13	5764,9	7941,97	4474,02	8622,32
1996	3052,31	4115,09	6473,5	8291,75	4508,18	8640,88
1997	3143,99	4357,83	5980,29	8244,73	4580,03	8954,85
1998	4389,32	4389,32	6447,47	8226,46	4735,3	9353,57
1999	4009,3	4176,87	6293,3	8353,29	4789,53	9684,41
2000	4215,04	4393,22	5994,08	8736,46	4619,53	10120,07
2001	3053,89	4082,07	6594,78	9036,94	5266,8	10533,73
2002	3570,48	4270,93	8011,92	9203,51	6645,64	11037,12
2003	4586,86	4432,22	9741,06	9537,74	8391,14	11494,24
2004	5855,39	4781,09	11667,65	10006,57	10254,2	12088,54
2005	7117,32	5115,03	13317,72	10636,49	11155,96	12640,06
2006	7727,52	5400,46	15159,15	11337,17	11392,07	13141,64
2007	9309,29	5586,65	18333,98	11894,43	13830,83	13218,06
2008	10382,15	5557,2	22649,42	12115,97	15649,72	13352,37
2009	8624,17	5220,96	19698,49	11463,84	12948,08	12495,91
2010	10111,19	5616,36	19764,02	11692,83	13009,08	12617,27
2011	10584,45	6034,88	21656,92	11898,16	14032,77	12875,45
2012	10646,03	6088,42	19640,93	11774,55	12819,71	12723,54
2013	10975,26	6266,64	19813,87	11708,47	13585,43	12999,73
2014	10514,8	6370,93	19529,84	11944,3	14028,72	13520,03

Kaynak: Dünya Bankası'nın World Development Indicators verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplama yapılmıştır.

Tablo 4'te Türkiye, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın cari ulusal para birimi ve döviz kuru ile sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden KBGSYH rakamları yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi, cari fiyatlar ve döviz kuru cinsinden KBGSYH Türkiye'de 1980 yılında 1566,77 dolardan 2014 yılında 10514,8 dolara, Çek Cumhuriyeti'nde 1993 yılında 3916,07 dolardan 2014 yılında 19529,84 dolara ve Macaristan'da 1991 yılında 3333,88 dolardan 14028,72 dolara yükselmiştir. Sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden ise KBGSYH Türkiye'de 1980 yılında 2659,7 dolardan 2014 yılında 6370,93 dolara, Çek Cumhuriyeti'nde 1993 yılında 7263,61 dolardan 11944,3 dolara ve Macaristan'da ise 8526,06 dolardan 13520,03 dolara yükselmiştir.

Tablo 5. Cari Fiyatlarla/Döviz Kuruyla ve Sabit Fiyatlarla/Kuruyla Fert Başına Düşen Gelir

Yıllar	Endonezya	Şili		Çin		KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)
	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	
1980	528,93	994,76	2454,29	4839,97	309,57	186,78
1981	612,50	1050,96	2863,46	4995,38	289,12	193,94
1982	613,02	1038,30	2103,89	4414,39	279,38	208,33
1983	540,1	1100,83	1683,76	4184,69	295,57	227,42
1984	542,31	1154,14	1613,34	4450,38	300,41	258,59
1985	529,28	1169,26	1361,52	4693,52	292,88	289,67
1986	475,42	1214,06	1440,36	4877,38	279,87	310,87
1987	442,15	1253,64	1671,19	5114,51	299,94	341,78
1988	507,35	1308,39	1937,70	4755,83	368,29	445,98
1989	569,22	1401,37	2195,51	5870,44	405,77	384,16
1990	630,67	1500,54	2401,50	5988,97	345,76	393,46
1991	694,25	1606,37	2727,61	6363,22	357,42	424,10
1992	740,92	1693,49	3277,71	7032,38	421,34	478,74
1993	827,81	2034	3461,47	7408,07	523,18	539,23
1994	912,1	1891,07	3943,00	7713,75	471,76	602,90
1995	1026,3	2018,44	5026,68	8409,69	607,52	661,95
1996	1137,27	2140,44	5263,23	8906,37	707,03	720,06
1997	1063,57	2208,70	5674,36	9365,84	778,94	778,49
1998	463,88	1891,73	5367,24	9541,26	825,56	831,61
1999	671,01	1880,28	4872,72	9347,38	869,66	887,25
2000	780,09	1945,78	5228,23	9645,35	954,54	954,49
2001	748,18	1989,33	4709,93	9846,25	1047,48	1026,21
2002	900,13	2050,91	4566,55	9939,15	1141,76	1112,03
2003	1065,66	2120,28	4948,77	10211,09	1280,60	1215,86
2004	1150,35	2197,42	6,323,767	10702,85	1498,17	1330,44
2005	1263,48	2291,86	7728,61	11169,11	1740,09	1472,79
2006	1590,18	2386,19	9500,83	11529,91	2082,17	1650,41
2007	1860,62	2504,47	10513,54	11990,18	2673,28	1874,88
2008	2167,85	2620,52	10791,02	12248,62	3441,24	2044,80
2009	2262,72	2706,12	10217,31	11989,13	3800,47	2222,52
2010	3125,22	2837,10	12785,05	12541,03	4514,96	2446,97
2011	3647,62	2972,83	14582,17	13129,66	5574,22	2666,25
2012	3700,52	3111,05	15253,33	13697,15	6264,61	2858,93
2013	3623,53	3242,39	15741,71	14123,80	6991,90	3063,44
2014	3491,93	3362,66	14528,32	14239,96	7589,97	3269,51

Kaynak: Dünya Bankası'nın World Development Indicators verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplama yapılmıştır.

Tablo 5'te Endonezya, Şili ve Çin'in 1980-2014 arasında cari ulusal para birimi ve döviz kuru ile sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden KBGSYH rakamları yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi, cari fiyatlar ve döviz kuru cinsinden KBGSYH Endonezya'da 1980 yılında 528,93 dolardan 2014 yılında 3491,3 dolara, Şili'de 1980 yılında 2454,29 dolardan 2014 yılında 14528,32 dolara ve Çin'de 1980 yılında 309,87 dolardan 7589,97 dolara yükselmiştir. Sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden ise KBGSYH Endonezya'da 1980 yılında 994,76 dolardan 2014 yılında 3362,66 dolara, Şili'de 1980 yılında 4839,97 dolardan 2014 yılında 14239,97 dolara ve Çin'de ise 1980 yılında 186,78 dolardan 3269,51 dolara yükselmiştir.

Tablo 6. Cari Fiyatlarla/Döviz Kuruyla ve Sabit Fiyatlarla/Kuruyla Fert Başına Düşen Gelir

Yıllar	Kolombiya		Meksika		Peru		KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)
	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve 1998 Döviz Kuru)	
1980	1204,10	3893,74	2809,30	9551,38	1017,10	3295,10	
1981	1282,33	3892,32	3522,64	10152,11	1184,44	3393,32	
1982	1342,49	3841,10	2394,49	9866,25	1164,10	3305,29	
1983	1304,65	3815,22	2008,20	9250,09	904,87	2892,29	
1984	1260,40	3857,09	2319,08	9383,066	897,07	2927,75	
1985	1125,20	3891,37	2386,02	9427,03	751,03	2920,00	
1986	1103,34	4032,98	1639,81	8887,32	1064,19	3123,13	
1987	1125,26	4163,56	1740,89	8868,93	1755,91	3350,57	
1988	1189,14	4247,03	2227,40	8798,97	1394,84	2967,75	
1989	1175,93	4307,41	2657,63	8984,95	1545,46	2546,46	
1990	1175,15	4481,42	3068,70	9252,02	1297,76	2368,84	
1991	1181,09	4498,77	3600,01	9450,82	1525,31	2371,80	
1992	1241,34	4639,88	4080,45	9600,01	1552,97	2311,89	
1993	1405,25	4666,12	5544,90	9794,58	1476,83	2386,19	
1994	2170,79	4854,16	5690,65	10060,95	1851,01	2630,51	
1995	2470,57	5022,34	3640,82	9304,51	2165,12	2776,18	
1996	2553,22	5043,82	4131,78	9671,40	2209,28	2806,91	
1997	2760,25	5136,33	4907,36	10160,56	2289,02	2942,20	
1998	2510,91	5088,10	5038,61	10456,10	2163,65	2887,37	
1999	2167,32	4802,56	5722,12	10561,71	1930,65	2889,08	
2000	2471,93	4942,26	6649,75	10954,31	1967,19	2926,44	
2001	2396,06	4953,47	6952,26	10738,51	1965,28	2905,68	
2002	2356,44	5006,23	7023,82	10616,33	2047,08	3024,97	
2003	2245,23	5130,85	6673,15	10635,40	2191,83	3111,62	
2004	2740,41	5332,12	7115,14	10951,95	2445,89	3225,73	

2005	3386,03	5510,66	7893,97	11130,87	2715,19	3386,60
2006	3709,08	5805,95	8666,30	11509,77	3144,09	3597,33
2007	4674,21	6131,22	9219,82	11696,49	3612,31	3856,47
2008	5433,71	6274,17	9578,56	11668,80	4246,70	4157,75
2009	5148,41	6305,52	7647,70	10939,92	4179,78	4149,29
2010	6250,65	6484,32	8851,35	11333,87	5057,51	4442,93
2011	7227,77	6838,87	9715,09	11607,09	5732,61	4668,22
2012	7885,06	7043,40	9703,40	11907,15	6390,31	4880,58
2013	8027,98	7319,06	10172,72	11910,39	6605,97	5093,52
2014	7903,93	7580,36	10325,68	12016,27	6541,81	5144,61

Kaynak: Dünya Bankası'nın World Development Indicators verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplama yapılmıştır.

Tablo 6'da Kolombiya, Meksika ve Peru'nun 1980-2014 arasında cari ulusal para birimi ve döviz kuru ile sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden KBGSYH rakamları yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi, cari fiyatlar ve döviz kuru cinsinden KBGSYH Kolombiya'da 1980 yılında 1204,10 dolardan 2014 yılında 7903,93 dolara, Meksika'da 1980 yılında 2809,30 dolardan 2014 yılında 10325,68 dolara ve Peru'da 1980 yılında 1017,10 dolardan 6541,81 dolara yükselmiştir. Sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden ise KBGSYH Kolombiya'da 1980 yılında 3893,74 dolardan 2014 yılında 7580,36 dolara, Meksika'da 1980 yılında 9551,38 dolardan 2014 yılında 12016,27 dolara ve Peru'da ise 1980 yılında 3295,10 dolardan 5144,61 dolara yükselmiştir.

Tablo 7. Cari Fiyatlarla/Döviz Kuruyla ve Sabit Fiyatlarla/Kuruyla Fert Başına Düşen Gelir

Yıllar	Polonya	Mısır		Malezya		KBGSYH (Sabit LCU ve Döviz 1998 Kuru)
	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve Döviz 1998 Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve Döviz 1998 Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	
1980			543,4	938,36	1770,18	2715,82
1981			556,44	949,6	1763,34	2833,41
1982			650,88	1017,48	1843,05	2926,72
1983			737,68	1064,85	2033,06	3029,77
1984			847,25	1100,23	2213,66	3178,41
1985			958,63	1141,7	1979,13	3056,82
1986			1079,73	1140,17	1709,69	3004,86
1987			1411,94	1136,96	1926,61	3075,45
1988			1644,27	1164,99	2050,46	3283,09
1989			1609,95	1191,4	2193,92	3478,37
1990	1731,21	5160,09	1099,78	1228,93	2417,46	3686,82
1991	2237,01	4781,09	614,5	1214,36	2626,13	3931,08
1992	2459,84	4886,33	710,69	1241,66	3080,04	4170,07
1993	2501,34	5056,11	770,17	1252,46	3395,53	4467,3
1994	2875,36	5312,5	843,71	1277,47	3686,14	4756,84

1995	3682,82	5674,11	963,21	1311,91	4286,16	5093,47
1996	4140,98	6013,19	1063,6	1352,21	4743,42	5461,83
1997	4116,94	6397,43	1211,74	1400,93	4593,2	5714,69
1998	4510,41	6690,25	1286,79	1431,65	3228,16	5163,89
1999	4389,97	7001,41	1349,92	1492,12	3456,5	5351,47
2000	4492,75	7397,5	1433,44	1544,1	4004,56	5695,67
2001	4981,2	7491,89	1297,19	1569,63	3878,77	5605,43
2002	5196,89	7648,38	1187,53	1577,18	4132,67	5791,17
2003	5693,41	7926,2	987,67	1597,39	4431,24	6011,24
2004	6681,1	8338,14	1064,21	1632,29	4924,59	6301,79
2005	8021,04	8633,24	1243,42	1674,65	5564,19	6518,39
2006	9038,85	9172,55	1412,55	1758,01	6194,71	6760,07
2007	11255,23	9823,15	1703,02	1850,32	7240,75	7060,18
2008	14001,2	10239,21	2087,23	1948,25	8486,51	7274,28
2009	11527,44	10520,84	2336,68	2002,35	7312	7044,1
2010	12599,52	10931,5	2616,05	2064,23	9069,08	7443,81
2011	13893,19	11473,72	2758,21	2058,02	10427,75	7713,47
2012	13145,1	11658,09	3037	2057,14	10834,66	8009,81
2013	13780,55	11827,37	2912,77	2053,7	10973,63	8261,12
2014	14347,79	12229,98	3150,74	2052,83	11307,2	8628,32

Kaynak: Dünya Bankası'nın World Development Indicators verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplama yapılmıştır.

Tablo 7'de Polonya, Mısır ve Malezya'nın cari ulusal para birimi ve döviz kuru ile sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden KBGSYH rakamları yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi, cari fiyatlar ve döviz kuru cinsinden KBGSYH Polonya'da 1990 yılında 1731,21 dolardan 2014 yılında 14347,79 dolara, Mısır'da 1980 yılında 543,44 dolardan 2014 yılında 3150,74 dolara ve Malezya'da 1980 yılında 1770,18 dolardan 11307,2 dolara yükselmiştir. Sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden ise KBGSYH Polonya'da 1980 yılında 5160,09 dolardan 2014 yılında 12229,98 dolara, Mısır'da 1980 yılında 938,36 dolardan 2014 yılında 2052,83 dolara ve Malezya'da ise 1980 yılında 2715,82 dolardan 8628,32 dolara yükselmiştir.

Tablo 8. Cari Fiyatlarla/Döviz Kuruyla ve Sabit Fiyatlarla/Kuruyla Fert Başına Düşen Gelir

Yıllar	Güney Kore		BAE		Güney Afrika	
	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve Döviz 1998 Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve Döviz 1998 Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve Döviz 1998 Kuru)
1980	1778,47	3226,04	42879,26	103050,61	2920,78	9220,57
1981	1968,87	3411,26	45131,34	100321,88	2930,11	9481,52
1982	2075,93	3637,44	40244,84	88300,47	2621,33	9211,36
1983	2268,19	4020,84	35135,87	79984,84	2849,12	8812,48
1984	2474,48	4363,09	32655,37	79165,2	2457,21	9024,6

1985	2542,04	4643,11	30067,13	72354,82	1828,7	8686,75
1986	2906,16	5159,84	23727,7	58085,92	2035,41	8468,28
1987	3627,61	5735,96	23953,34	56553,95	2604,62	8433,05
1988	4813,3	6342,38	22476,97	51834,04	2733,58	8580,01
1989	5860,44	6703,99	24218,55	54889,04	2782,25	8591,38
1990	6642,41	7255,45	27989,3	61387,26	3182,21	8391,47
1991	7675,66	7881,76	26945,66	58622,96	3345,81	8136,56
1992	8140,21	8249,99	26864,19	57408,44	3557,11	7798,26
1993	8869,01	8683,5	26141,33	55158,75	3584,05	7729,5
1994	10275,33	9350,65	26495,82	56053,86	3650,49	7808,18
1995	12403,86	10083,75	27973,74	56955,01	3973,95	7878,04
1996	13254,58	10705,87	29813,37	57387,52	3690,14	8035,98
1997	12196,78	11217,57	30377,51	59037,63	3728,37	8058,4
1998	8133,75	10500,53	27681,31	56209,2	3288,21	7910,5
1999	10432,24	11544,95	29278,77	54823,98	3183,16	7907,15
2000	11947,6	12459,89	34207,54	57467,5	3099,12	8037,67
2001	11255,91	12927,69	32105,65	55234,015	2705,75	8087,47
2002	12788,6	13811,3	32355,41	53640,99	2535,48	8269,51
2003	14219,14	14145,98	34294,89	54631,57	3799,41	8406,21
2004	15921,95	14783,48	37179,682	54586,404	4891,969	8676,1
2005	18657,52	15332,04	40298,52	50774,43	5444,076	9014,08
2006	20917,03	16047,69	42950,1	48335,76	5660,08	9390,07
2007	23101,51	16845,84	42913,78	42913,78	6153,69	9758,24
2008	20474,89	17198,21	45720,02	38571,44	5811,6	9929,29
2009	18338,71	17237,72	32905,06	32729,47	5912,16	9637,61
2010	22151,21	18272,78	34341,91	30772,6	7389,94	9786,65
2011	24155,83	18805,07	39901,22	30873,05	8080,83	9951,8
2012	24453,97	19149,6	41712,4	32167,96	7592,19	10019,52
2013	25997,88	19619,76	42986,66	33363,3	6886,32	10084,02
2014	27970,49	20187,09	44238,6	34216,14	6477,89	10077,69

Kaynak: Dünya Bankası’nın World Development Indicators verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplama yapılmıştır.

Tablo 8’de Güney Kore, BAE ve Güney Afrika’nın 1980-2014 dönemi için cari ulusal para birimi ve döviz kuru ile sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden KBGSYH rakamları yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi, cari fiyatlar ve döviz kuru cinsinden KBGSYH Güney Kore’de 1980 yılında 1778,47 dolardan 2014 yılında 27970,49 dolara, BAE’de 1980 yılında 42879,26 dolardan 2014 yılında 44238,6 dolara ve Güney Afrika’da 1980 yılında 2920,78 dolardan 6477,89 dolara yükselmiştir. Sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden ise KBGSYH Güney Kore’de 1980 yılında 3226,04 dolardan 2014 yılında 20187,09 dolara, BAE’de 1980 yılında 103050,61 dolardan 2014 yılında 34216,14 dolara ve Güney Afrika’da ise 1980 yılında 9220,57 dolardan 10077,69 dolara yükselmiştir.

Tablo 9. Cari Fiyatlarla/Döviz Kuruyla ve Sabit Fiyatlarla/Kuruyla Fert Başına Düşen Gelir

Yıllar	Filipinler	Tayland		Pakistan		KBGSYH (Sabit LCU ve Döviz 1998 Kuru)
	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve Döviz 1998 Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	KBGSYH (Sabit LCU ve Döviz 1998 Kuru)	KBGSYH (Cari LCU ve Döviz Kuru)	
1980	684,65	125,76	682,77	819,09	303,45	66,69
1981	731,73	141,35	720,90	850,40	348,22	76,53
1982	741,79	154,91	742,70	879,03	327,89	86,24
1983	645,46	175,4	797,93	911,14	321,91	93,73
1984	594,03	242,57	817,87	946,17	334,95	104,44
1985	565,76	257,44	747,49	972,33	321,43	113,66
1986	535,24	266,82	813,10	1007,53	324,44	119,9
1987	579,2	291,32	936,20	1083,47	334,53	129,21
1988	643,82	332,11	1122,58	1206,12	369,7	147,75
1989	704,98	374,73	1294,30	1331,84	358,29	163,38
1990	715,31	425,24	1508,29	1460,42	366,19	176,46
1991	715,14	480,55	1716,61	1567,58	385,78	203,83
1992	814,08	507,89	1929,53	1678,59	422,42	235,21
1993	815,72	540,98	2213,17	1802,23	406,23	253,47
1994	939,16	606,7	2497,90	1930,28	426,42	289,35
1995	1061,35	667,4	2856,25	2067,89	480,09	337,23
1996	1159,57	743,39	3056,75	2162,41	466,62	373,72
1997	1127,01	812,21	2480,47	2079,74	457,57	417,6
1998	966,71	966,71	1855,90	1898,83	449,45	449,45
1999	1087,24	1039,27	2043,91	1962,49	438,39	481,74
2000	1038,9	1122,72	2016,04	2026,41	514,85	613,16
2001	957,28	1193,7	1896,97	2072,34	480,09	659,99
2002	1000,07	1262	2093,98	2175,02	515,4	683,32
2003	1010,55	1339,48	2349,38	2306,91	571,58	732,79
2004	1079,04	1478,71	2643,48	2429,98	642,13	830,46
2005	1194,7	1609,33	2874,38	2514,09	709,59	937,5
2006	1391,77	1746,45	3351,12	2626,60	867,76	1161,04
2007	1672,69	1887,65	3962,75	2761,89	948,8	1279,31
2008	1919,47	2080,48	4384,78	2805,33	923,27	1443,07
2009	1825,34	2128,28	4231,14	2780,65	967	1754,11
2010	2129,5	2349,08	5111,91	2982,94	1023,15	1935,01
2011	2352,52	2491,74	5539,49	2998,32	1215,22	2329,27
2012	2581,82	2666,15	5917,92	3205,37	1206,45	2501,33
2013	2760,29	2865,13	6229,18	3281,39	1212,18	2734,78
2014	2842,94	3086,41	5977,37	3296,38	1341,71	3011,26

Kaynak: Dünya Bankası'nın World Development Indicators verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplama yapılmıştır.

Tablo 9’da Filipinler, Tayland ve Pakistan’ın 1980-2014 dönemi için cari ulusal para birimi ve döviz kuru ile sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden KBGSYH rakamları yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi, cari fiyatlar ve döviz kuru cinsinden KBGSYH Filipinler’de 1980 yılında 684,65 dolardan 2014 yılında 2842,94 dolara, Tayland’da 1980 yılında 682,77 dolardan 2014 yılında 5977,37 dolara ve Pakistan’da 1980 yılında 303,45 dolardan 1341,77 dolara yükselmiştir. Sabit ulusal para birimi ve döviz kuru cinsinden ise KBGSYH Filipinler’de 1980 yılında 125,76 dolardan 2014 yılında 3086,41 dolara, Tayland’da 1980 yılında 819,09 dolardan 2014 yılında 3296,38 dolara ve Pakistan’da ise 1980 yılında 66,69 dolardan 3011,26 dolara yükselmiştir.

1998 sabit fiyatlarla GSYH ve 1998 ABD döviz kurunu dikkate aldığımızda hesapladığımız RKBGSYH değerlerini 10’ar yıllık dönemler itibariyle değerlendirecek olursak, 1980-1990 döneminde Türkiye’de RKBGSYH %35, 1990-2000 döneminde %22, 2000-2010 döneminde %28 ve 2003-2014 döneminde % 44 arttığını görüyoruz.

Tablo 10. Dönemler İtibariyle Reel Kişi Başına GSYH Artış Oranları (% olarak)

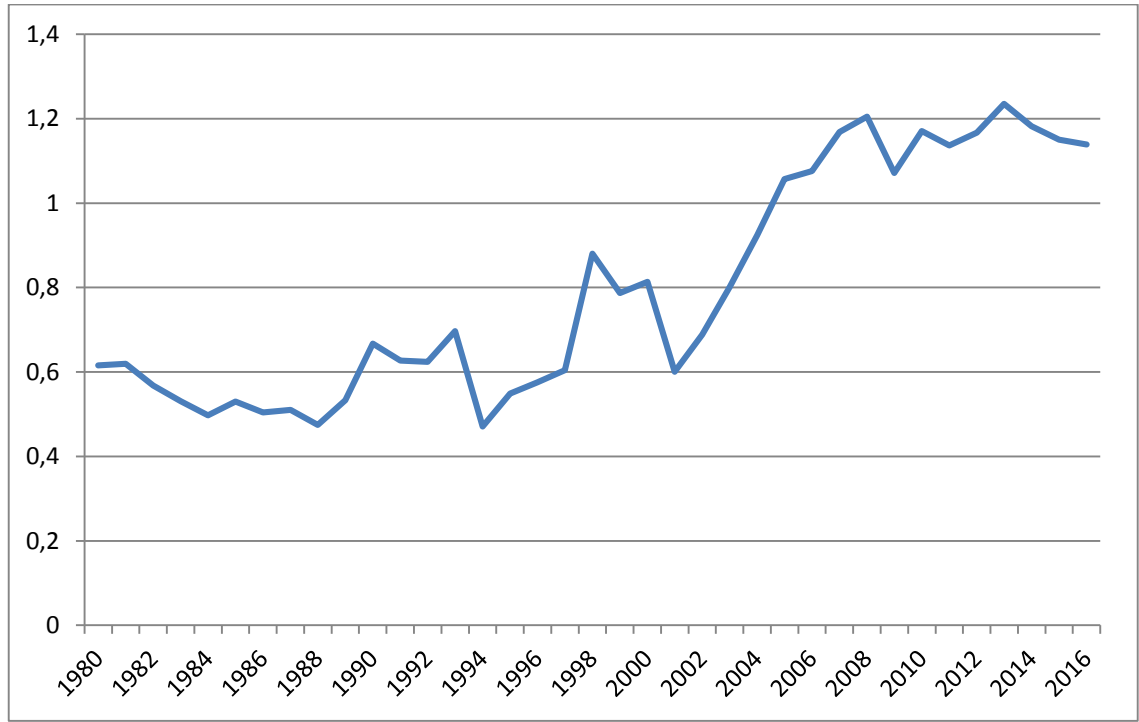
Ülkeler	1980-1990	1990-2000	2000-2010	2003-2014	1980-2014
Brezilya	-4 (13)	11 (16)	27 (13)	33(11)	41 (17)
Rusya	-	-8 (1993-2000) (20)	64 (3)	50 (6)	65 (1993-2014) (13)
Hindistan	38 (5)	42 (6)	77 (2)	93 (2)	322 (3)
Türkiye	35 (7)	22 (11)	28 (12)	44 (8)	140 (8)
Çek Cumhuriyeti	-	20 (1993-2000) (12)	34 (8)	25 (16)	64 (1993-2014) (14)
Macaristan	-	18,7 (1991-2000) (13)	20 (16)	17,6 (19)	58,6 (1991-2014) (15)
Endonezya	51 (4)	30 (8)	46 (7)	59 (4)	238 (5)
Şili	23,7 (10)	61 (3)	30 (11)	39,5 (10)	194 (7)
Çin	111 (2)	143 (1)	156 (1)	169 (1)	1650 (1)
Columbia	15 (11)	10 (17)	31 (9)	48 (7)	95 (12)
Meksika	-3 (12)	18 (14)	3 (17)	13 (20)	26 (18)
Peru	-28 (15)	24 (10)	52 (4)	65 (3)	56 (16)
Polonya	-	43 (5)	48 (5)	54 (5)	137 (1990-2014) (9)
Mısır	31 (9)	26 (9)	34 (8)	29 (14)	119 (10)
Malezya	35,7 (6)	55 (4)	30,6 (10)	30,6 (12)	218 (6)
Güney Kore	125 (1)	72 (2)	47 (6)	43 (9)	526 (2)
Birleşik Arap Emirlikleri	-40,4 (16)	-0,06 (18)	-0,46 (18)	-0,37 (21)	-0,67 (21)
Güney Afrika	-9 (14)	-4 (19)	22 (15)	20 (17)	9 (20)
Katar	-	-	-16,7 (19)	19,5 (18)	22,6 (2000-2014) (19)
Tayland	78 (3)	38 (7)	47 (6)	43(10)	302,4 (4)
Pakistan	33 (8)	12 (15)	23 (14)	26,5 (15)	112 (11)

Not: Parantez içindeki rakamlar ilgili ülkenin ilgili dönem itibariyle RKBGSYH artış oranlarının ülke grubu içindeki sırasını vermektedir.

Kaynak: Yazarın kendi hesaplamaları.

Tablo'dan da görüldüğü gibi RKBGSYH artış oranları 1980 ile kıyaslandığında 1990 yılında %35, 2000 yılında 1990 yılına göre %22, 2010 yılında 2000 yılı ile kıyaslandığında %28 arttığı görülmektedir. Bu oranda 2003 yılına göre 2014 yılında ise %44 gibi önemli bir artış yaşandığı görülmektedir.

Grafik 1 ise Türkiye GSYH'sinin Dünya GSYH'si içindeki oranını göstermektedir. Bu oran Türkiye GSYH'sinin dünya hasılası içindeki seyrini göstermesi açısından önemlidir.

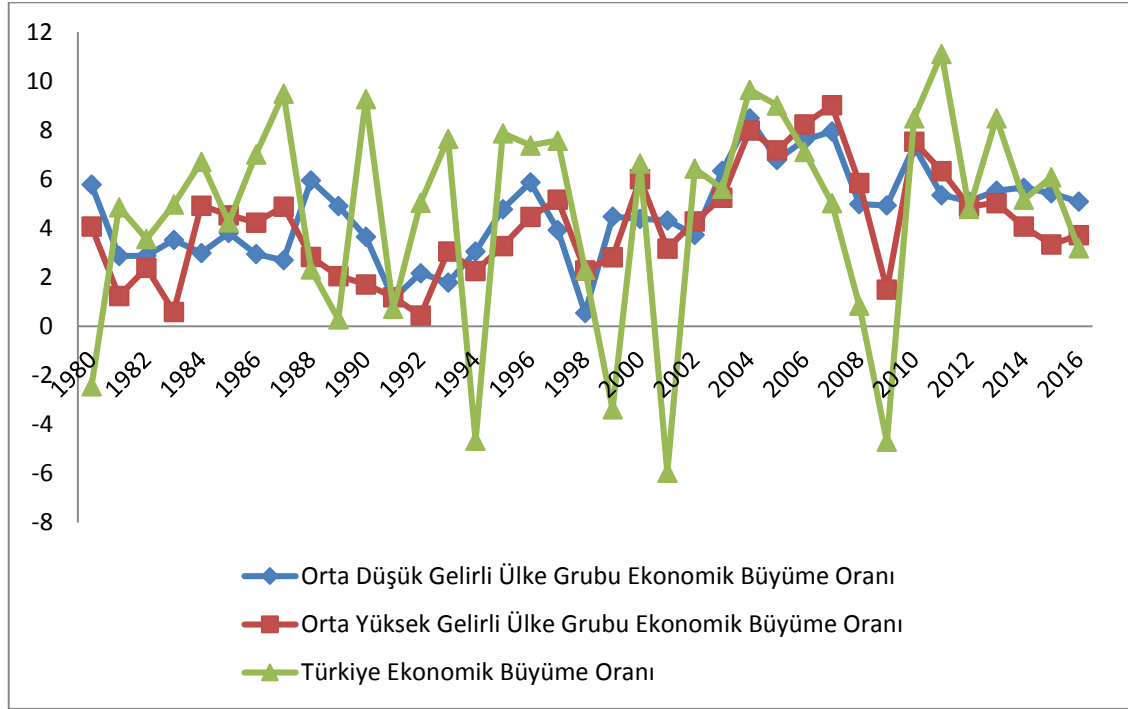
Grafik 1: Türkiye GSYH'sinin Dünya GSYH'si içindeki Payı (% olarak)

Kaynak: Dünya Bankası'nın World Development Indicators verileri kullanılarak yazar tarafından çizilmiştir.

Türkiye'nin 24 Ocak 1980 kararları ile ekonomide önemli dönüşüm gerçekleştirmiştir. Türkiye GSYH'sinin Dünya hasılası içindeki oranı 1980 yılında %0,62 iken, bu oran en yüksek değerine % 1,23 ile 2013 yılında ulaşmıştır. Grafikten de görüldüğü gibi özellikle 2001 – 2008 döneminde Türkiye GSYH'sinin Dünya hasılası içindeki oranı sürekli artmıştır. 2009 yılında bu oranda önemli gerileme olduğu görülmektedir. Bu da 2008 dünya finans krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi ile açıklanabilir.

Dünya Bankası ülke sınıflandırmasına göre Türkiye 1987-1996 yılları arasında Düşük Orta Gelirli Ülkeler grubunda, 1997-1998 yılları arasında Yüksek Gelirli Ülkeler grubunda, 1999 yılında Düşük Gelirli Ülkeler grubunda, 2000 yılında Yüksek Gelirli Ülkeler grubunda, 2001-2003 yılları

arasında Düşük Gelirli Ülkeler grubunda ve 2004 yılından itibaren Yüksek Gelirli Ülkeler grubunda yer almaktadır⁶⁷.

Grafik 2: Orta Yüksek Gelirli Ülkelerin ve Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Oranı

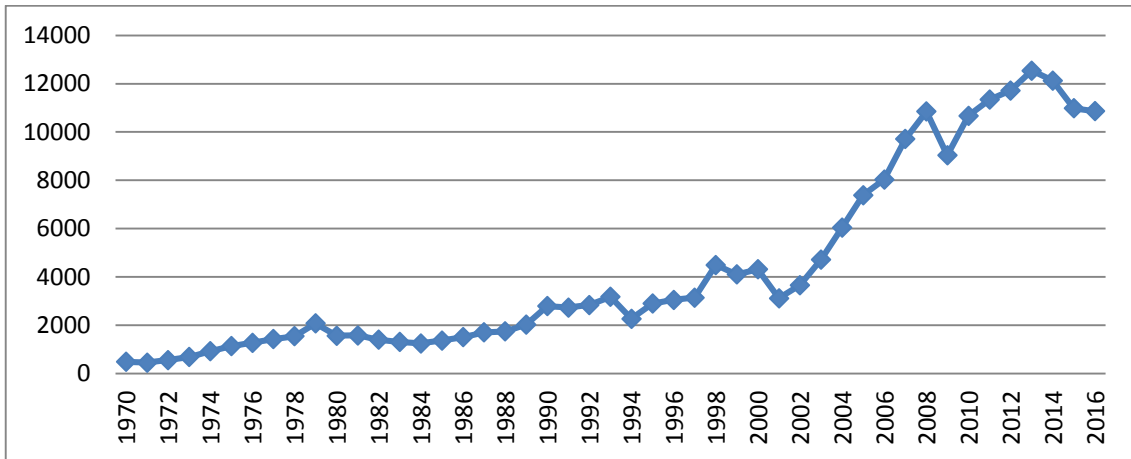
Kaynak: Dünya Bankası'nın World Development Indicators verileri kullanılarak yazar tarafından çizilmiştir.

Grafik 2'den görüldüğü gibi, Türkiye'nin özellikle 1980, 1994, 1999, 2001 ve 2009 yıllarında önemli ekonomik küçülme yaşadığı ve dünya ekonomisine paralel bir ekonomik büyüme performansı gösterdiği görülmektedir. Bu sonuç Göcen (2017) tarafından yapılan çalışmada da ortaya konmaktadır. Göcen (2017)'e göre 2002 sonrasında Türkiye'nin ekonomik performansı diğer ülke grupları ile benzer eğilim göstermektedir. Türkiye'nin ekonomik büyüme performansının aynı zamanda önemli ölçüde inişli çıkışlı seyir izlediği de görülmektedir.

Bununla birlikte Türkiye'de Cari fiyatlarla KBGSYH değerinin ilk defa 2008 yılında 10,000 Dolar düzeyini aştığı, en yüksek değerine de 2013 yılında ulaştığı ve bu yıldan itibaren KBGSYH değerinin azaldığı görülmektedir.

⁶ World Bank, Upper Middle Income Classification, <https://data.worldbank.org/income-level/upper-middle-income>, (07.02.2018).

⁷ World Bank, World Bank GNI per capita Operational Guidelines & Analytical Classifications, <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/OGHIST.xls> (24.04.2018).

Grafik 3: Cari Fiyatlarla Kişi Başına Düşen GSYH

Kaynak: Dünya Bankası'nın World Development Indicators verileri kullanılarak yazar tarafından çizilmiştir.

4.SONUÇ

İktisadi büyüme genellikle bir yıl içinde üretim kapasitesinde veya reel GSYH'de görülen ve sayısal olarak ölçülebilen reel artışlardır. Kişi başına gelir açısından bakıldığında büyüme, hem bir toplumdaki ekonomik faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen artışı hem de kişi başına gelir artışını ifade etmektedir. Tüm bu tanımlardan da görüldüğü gibi ekonomik büyüme reel bir kavramdır, yani fiyat değişimleri veya hangi para birimi ile ifade edilmesine bakmayarak üretim artışını ifade etmektedir.

KBGSYH ortalama bir değer olup bir ülkenin gelişmişlik seviyesinin ölçülmesinde sık kullanılan yöntemlerden biridir. Cari fiyatlarla ve cari döviz kuru ile ölçüldüğünde Türkiye'nin KBGSYH değeri 1980 yılında 1567 Dolar iken, 2014 yılında 10515 Dolar olmuştur. Sabit fiyatlarla ve sabit döviz kuru ile (1998 fiyatları ve döviz kuru ile) ölçüldüğünde ise bu değer 1980 yılında 2660 Dolar iken, 2014 yılında ise 6371 Dolar olmuştur. 2003-2014 döneminde KBGSYH'nin reel olarak (1998 fiyatları ve döviz kuruna göre) % 44 arttığı görülmektedir. Nominal anlamda bakıldığında 2002-2014 döneminde KBGSYH artışının %195, reel anlamda ise %49 olduğu görülmektedir,

1980 yılından itibaren onar yıllık dönemler itibariyle KBGSYH büyüme oranlarına bakıldığında, Türkiye'nin tüm dönemlerde orta bir gösterge ile gelişmekte olan ülkeler grubu içinde sıralandığı görülmektedir. 2000'li yıllarda ise özellikle 2001 krizinden sonra bu artışın diğer dönemlerle kıyaslandığında daha yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye'nin GSYH'sinin dünya hâsılasına oranının özellikle 2001-2008 döneminde arttığı ve bu oranın 2013 yılında en yüksek değerine ulaştığı görülmektedir.

Türkiye'nin kalıcı bir yüksek iktisadi büyüme performansı elde etmesi için özellikle beşeri sermaye oluşumunun hızlandırılması gerekir. Bu bağlamda eğitim ve Ar-Ge yatırımlarına ağırlık verilerek katma değeri yüksek üretim gerçekleştirilmelidir. Türkiye'nin küreselleşen dünyada rekabet gücü elde etmesi için ileri teknoloji ürün ihracatının toplam ihracat/GSYH içindeki payı artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Arthur, A. J. (1964). The meaning and measurement of economic growth. Issued by Commonwealth Treasury, Canberra, A.C.T.

- http://archive.treasury.gov.au/documents/1689/PDF/Treasury_1964_The_meaning_and_measurement_of_economic_growth.pdf
- Cansen, E. (2013). Dani Rodrik ve Mehmet Şimşek, Hürriyet Gazetesi (19.06.2013).
<http://www.hurriyet.com.tr/dani-rodrik-ve-mehmet-simsek-23538013> (04.02.2018).
- Causes Of Economic Growth. <http://www.economicshelp.org/macroeconomics/economic-growth/causes-economic-growth/>
- Deutsche bundesbank, Monatsbericht October2017,
<https://www.bundesbank.de/resource/blob/665506/bba347ca91f1c43934611653cf0741d1/mL/2017-10-monatsbericht-data.pdf>
- Erdinç, Z. (2013). İktisadi büyüme kavramı. Güler GÜNŞOY ve Zeynep ERDİNÇ (ed.), *İktisadi Büyüme*, Anadolu Üniversitesi Yayını, No. 2898/Açıköğretim Fakültesi Yayını, No. 1855, Eskişehir.
- Ertuğrul, A., Yeldan, E. (2003). On the structural weaknesses of the post-1999 Turkish Disinflation Program. *Turkish Studies*, 4(2), 53-66.
- Fırat, E. (2009). Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan üç büyük kriz ve sonuçlarının ekonomi-politiği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (17), 501-524.
- Göcen, S. (2017). Türkiye’nin 1990-2015 dönemindeki ekonomik performansı üzerine bir değerlendirme. *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), 61-76.
- Gupta, P. (2016). Capital flows and central banking: the Indian experience. The World Bank, <http://documents.worldbank.org/curated/en/969741467991947605/pdf/WPS7569.pdf> (16.08.2018).
- Gürses, U. (2013). Milligelirdeki artış oranı ne?,
<https://ugurgurses.wordpress.com/2013/06/18/milli-gelirdeki-artis-orani-ne/>
- İsmihan, M. (2013). Kronik istikrarsızlık ve potansiyel büyüme hızı: türkiye deneyimi, 1960-2006. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24 (1).
- Kibritleoğlu, A. (2013). Türkiye’nin gayrisafi yurtiçi hasılası 2002-2012’de ne kadar büyüdü?, *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı 33-34 (Temmuz-Ağustos), s. 7-17.
- Kolsuz, G. & Yeldan, A. E. (2014). 1980 Sonrası türkiye ekonomisinde büyümenin kaynaklarının ayrıştırılması. *Çalışma ve Toplum*, 40 (1).
- MSCI Emerging Markets Index,
https://www.msci.com/resources/factsheets/index_fact_sheet/msci-emerging-markets-index-usd-net.pdf (07.02.2018).
- Rickens, C. (2015). Quantitative easing staatsanleihenkaufe - wer hat's vorgemacht?
<http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/staatsanleihen-programme-anderer-notenbanken-a-1014432.html> (07.02.2018).
- Sungur, O. (2015). 2000 Sonrası Türkiye ekonomisi: büyüme, enflasyon, işsizlik, borçlanma ve dış ticarete gelişmeler. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 9 (19-20).
- Suttle, P., Huefner, F., Koepke, R. (2013). Capital flows to emerging market economies (IIF Research Note), https://www.iif.com/system/files/cf_0113_2.pdf (16.08.2018).
-

Taşar, M. O. (2010). Türkiye'nin güçlü ekonomiye geçiş programı ve makro ekonomik etkilerinin analizi, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2010, Cilt:3, Sayı:1, s.76-97.

Uygur, E. (2001). "Krizden krize Türkiye: 2000 kasım ve 2001 şubat krizleri", Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2001/1.

WORLD BANK (2017). World development indicators, <https://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators> (07.02.2018).

WORLD BANK, Upper middleincome classification, <https://data.worldbank.org/income-level/upper-middle-income>, (07.02.2018).

WORLD BANK, World Bank GNI per capita Operational Guidelines & Analytical Classifications, <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/OGHIST.xls> (24.04.2018).

FEN ÖĞRETİMİNDE HARMANLANMIŞ ÖĞRENME: AVANTAJLAR VE ÖĞRENCİ ALIŞKANLIKLARI

Özkan YILMAZ¹

Atıf/©: Yılmaz, Ö. (2018). Fen öğretiminde harmanlanmış öğrenme: avantajlar ve alışkanlıklar, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2111-2121. doi: 10.17218/hititsosbil.439414

Özet: Sınıf içi doğrudan yüz yüze öğretim ve uzaktan öğretimin kendine özgü avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Harmanlanmış öğrenme her iki öğrenme ortamının avantajlı yönlerinin kullanımını esas almaktadır. Bu araştırma, fen öğretiminde harmanlanmış öğrenmenin öğrencilere sağladığı avantajları ve öğrenci alışkanlıklarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma yükseköğretim seviyesinde, okul öncesi öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerle yürütülmüştür. Örneklemi, üçüncü sınıfa kayıt yaptıran ve Fen Eğitimi dersi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, harmanlanmış öğrenme uygulamasına katılan 33 öğrenci hazırlanan ankete katılmıştır. Veri toplama aracı olarak kullanılan anket iki temel bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm harmanlanmış öğrenmenin avantajlarını (ders katılım, motivasyon sağlama, öğrenme, sınavlara hazırlık) belirlemeyi, ikinci bölüm ise uzaktan öğretim uygulamalarında öğrenci alışkanlıklarını (kullanılan aygıt, harcanan zaman, mekan ve kontrol sıklığı) belirlemeyi hedeflemektedir. Yapılan betimleyici istatistiksel analiz sonucunda harmanlanmış öğrenmenin belirlenen maddeler boyutunda orta ve üzeri düzeyde avantajlarının olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca öğrencilerin internet üzerinden yapılan çalışmalara günde ortalama 60 dakika ayırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Harmanlanmış Öğrenme, Yükseköğretim, Fen Öğretimi

Blended Learning in Science Instruction: Advantages and Students Usage Habits

Citation/©: Yılmaz, O. (2018). Blended learning in science instruction: advantages and students usage habits, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2111-2121. doi: 10.17218/hititsosbil.439414

Abstract: Face to face in-class learning and distance learning have their own unique advantages and disadvantages. Blended learning is based on the use of advantageous aspects of both learning environments. This research aims to determine the advantages and student habits of blended learning in science instruction.. Students enrolled in the third grade and enrolled in the Science Education course is the research sample. The study was carried out with students studying in preschool teacher education at the university level. 33 students who participated in the blended learning application within the scope of Science Education course participated in the prepared questionnaire. The questionnaire used as a data collection tool consists of two main parts. The first part aims to determine the advantages of blended learning (attendance, motivation, learning, preparation for exams) and the second part aims to determine student habits in distance education practices (4 items). As a result of the descriptive statistical analysis, it was found that the blended learning has medium and above advantages for students. It was also found that students spend an average of 60 minutes per day working on the internet.

Keywords: Blended learning, Higher education, Science instruction.

Makale Geliş Tarihi: 30.6.2018

Makale Kabul Tarihi: 5.12.2018

¹Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, ozkanyilmaz@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8963-3354>

Bu çalışma kısmi olarak 1. Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda (3-5 Kasım 2017, Bandırma) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1. GİRİŞ

Son zamanlarda, bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişim insanlığın, gündelik yaşantısı ve alışkanlıkları üzerinde önemli bir değişime gitmesinde sebep olmaktadır. Bu gelişim, bireylerin öğrenme tercihleri üzerinde de görülmektedir. Öğrenme ve öğretimin ilk basamağı olan okullar öğrenme için geçmişte birer zorunluluk olmakla birlikte bugün bireyler istedikleri an istedikleri kadarını öğrenme konusunda esnek bir imkâna sahiptir. Okullarda temel eğitim alan bireyler, merak ettiği ve öğrenmek istediği bir konu hakkında internet teknolojisi ile dilediği bilgiye ulaşabilmektedir.

Bir kişi merak ettiği ve öğrenmek istediği bir konu hakkında internet olanaklarını kullanarak bilgi edinebilmektedir. Bu bilgiye erişimi, görsel öğrenme amaçlı hazırlanmış öğretici videolar ile işitsel olarak sesli kitaplar vasıtasıyla veya tartışma ve paylaşımın yapıldığı sosyal paylaşım alanları gibi farklı türden alanlarda rahatlıkla sağlamaktadır. Tüm bunları yaparken özel bir zaman ve mekâna ihtiyaç duyulmaması, iletişim teknolojilerinin birey öğrenmesine sağladığı en büyük destek olarak değerlendirilebilir.

Bilgi iletişim teknolojilerinin, bireylerin öğrenme alışkanlıkları üzerindeki yaptığı değişimin bir yansıması da okullarda ve öğrenme ortamlarında yaşanmaya başlanmıştır. Geçmişte sadece sınıf ortamında ve yüz-yüze yapılan eğitim öğretim; yakın zamanda internet, bilgisayar, mobil teknoloji ve aygıtların gelişimi ile daha farklı uygulamalar ile çeşitlik kazanmıştır. Özellikle internet ve iletişim teknolojilerindeki gelişim sonucu ortaya çıkan uzaktan eğitim öğretim uygulamaları ile bireyler sadece sınıf ortamında ve okullarda değil; evde, iş yerinde, otobüste, hatta tatilde bile öğrenme imkânı sahip olmaya başlamıştır. Son zamanlarda, eğitimde yer alan bazı kritik problemlerin çözümünde teknoloji kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle, öğrenci öğrenmelerini desteklemek, esnek formatlar hazırlamak, farklı türden öğrencilerin derse katılımını sağlamak, gibi çeşitli alanlarda teknoloji kullanılmaya başlanmıştır (Witta, 2009). Ayrıca, yükseköğretim seviyesinde, uzaktan öğretim politikaları önem kazanmaya başlamıştır (Berg, 1998). E-öğrenme olarak da adlandırılan dijital aygıtların kullanımına bağlı öğrenme ortamının çeşitli avantajları bulunmaktadır. E-öğrenmenin avantaj ve faydalarından bazılarını Arkorful ve Abaidoo (2015) şu şekilde belirtmiştir:

- Zaman ve mekânda esneklik sağlar,
- Pek çok bilgiye ulaşımında kolaylık sağlar,
- Öğrencilerin bir birleri ile etkileşim kurmalarını ve fikirlerini paylaşmaları konusunda motive eder,
- Bireysel öğrenme farklılıklarını dikkate alır,
- Her bir öğrenen kendi hızına göre öğrenir.

Alanyazın incelendiğinde iletişim teknolojilerine dayalı öğrenme ve öğretme ortamlarının eğitime farklı türden olumlu katkılar sağladığı görülmektedir. Örneğin, Chen, Lambert ve Guidry (2010) web tabanlı öğrenme teknolojilerinin öğrenci okula bağlılığı (student engagement) üzerine yaptıkları çalışmada, üniversite öğrencilerinin web tabanlı öğrenmeye olumlu yaklaştıkları ortaya konmuştur. Ayrıca, web tabanlı öğrenme teknolojisi kullanımı ile öğrenci katılımı ve istenen öğrenme çıktuları arasında pozitif bir ilişki olduğunu çalışmadan çıkan bir diğer önemli sonuçtur. Başka bir çalışmada sosyal medya araçlarından olan Twitter akademik tartışma platformu olarak kullanılmıştır. Üniversite seviyesinde

yapılan bu çalışma sonucunda öğrencilerin öğrenme ortamına daha çok katılım gösterdikleri ve başarı puanlarının, kontrol grubuna göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Junco, Heiberger ve Loken, 2011). Çevrimiçi (online) dersleri birer standart olarak değerlendiren ve öğrenci başarısına etki eden faktörleri araştırmaya yönelik yapılan farklı bir çalışmada, çevrim içi öğrenci başarısını etkileyen en önemli faktörün öz-düzenleme becerisi olduğu ortaya çıkmıştır (Yukselturk ve Bulut, 2007, ss.71-83). Alanyazın'da, bu çalışmalara benzer çok çeşitli araştırmalar yer almaktadır. Bununla birlikte, doğru teknoloji entegrasyonu ile uygun çevrimiçi öğrenme ortamlarının tasarlanması önem arz eden bir konudur. Çevrimiçi dersler hazırlanırken, mevcut sınıf içi yüz yüze yapılan derslerin doğrudan internet ortamına aktarılması yeterli olmadığı gibi, var olan tüm teknolojik imkânlar ile öğrencilerin çevrimiçi ortamlarda çalışmalarını sağlamak doğru bir yaklaşım değildir. Çoğu durumda basılı bir kitap tek başına öğrenci öğrenmesi veya ders çalışması için yeterlidir (Alison ve Philip, 2000, ss. 229-241). Gelişen yeni teknolojiler ve bu teknolojilerin eğitim öğretime entegrasyonu ile uzaktan öğrenme ortamları, (başka bir ifade ile çevrimiçi öğrenme) şimdiye kıyasla daha etkili bir öğrenme alanları olacağı öngörülebilir. Ancak, bazı alanlarda sınırlılıklarının olduğu (öğretim kalitesi, gizli maliyet, teknolojinin yanlış kullanımı, öğretmen-öğrenci-idareci tutumları) göz önünde bulundurulmalıdır (Valentine, 2002, ss.1-11). Tek başına hiçbir öğretim ortamının yüzde yüz başarı sağlamayacağı, her öğrenme ortamının kendine özgü üstün ve zayıf yönlerinin olduğu bir gerçektir. Bilişim teknolojilerinin öğretime entegrasyonunun bir sonucu olarak çevrimiçi öğrenmenin bu bağlamda üstün yanlarının yanı sıra bazı sınırlılıklara da sahip olması olağan bir durumdur.

Eğer her öğretim ortamının kendine özgü üstün yönleri var ise, farklı öğretim ortamlarının bir arada kullanılması daha etkin bir öğretimin ve öğrenimin yapılmasını sağlar. Bu amaçla yakın zamanda harmanlanmış öğrenmeye yönelik akademik çalışmalar yapılmaya başlandığı görülmektedir. Yüz-yüze öğrenme ve uzaktan öğrenme ortamlarının üstün yönlerini kullanmayı amaçlayan harmanlanmış öğrenme; yüz-yüze öğrenme ile uzaktan öğrenme ortamlarının harmanlanarak birlikte kullanılması yönüyle yeni bir öğrenme ortamı oluşturmayı amaçlamaktadır. Özel bir öğretim tasarımı olmamakla birlikte üç temel prensip harmanlanmış öğrenme deseni için önemlidir. Bunlar; (1) sınıf içi (yüz yüze) ve sınıf dışı (uzaktan) öğrenme entegrasyonu, (2) öğrenci katılımını maksimum seviyede sağlayan ders tasarımı, (3) geleneksel sınıf içi etkileşim saatlerinin yeniden yapılandırılması ve planlanmasıdır (Garrison, 2009).

Alan yazında, harmanlanmış öğrenme ortamına yönelik yapılan farklı türden akademik çalışmalar yer almaktadır. McKenzie vd. (2013, ss.116-126) Üniversite seviyesinde yaptıkları akademik çalışmada, psikoloji dersinde kullanılmak üzere harmanlanmış öğrenme ders anlatım modelini kullanmıştır. 1710 öğrenci katılımlı oldukça büyük bir çalışma grubu ile yürütülen araştırma sonucunda, öğrencilerin bu öğrenme modelinden oldukça memnun oldukları ve öğrenmelerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Harmanlanmış öğrenme ortamını değerlendirmek için öğrenci görüşlerinin kullanıldığı başka bir çalışma da yine üniversite seviyesinde, bilgisayar ve öğretim teknolojileri bölümünde yapılmıştır. Bu çalışma, öğrencilerin harmanlanmış öğrenme ortamında bulunmalarından büyük keyif aldıklarını ortaya koymuştur. Bu durumun öğrenci katılımı ve başarısı üzerinde olumlu etki yarattığı belirtilmiştir (Akkoyunlu ve Soylu, 2006, ss.43-56). Miyazoe ve Anderson (2011, ss.175-187) tarafından yapılan başka bir çalışmada harmanlanmış öğrenme perspektifinde, çevrimiçi yazma etkinliklerinin öğrenme çıktıları üzerine etkileri araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, çevrimiçi yazma ödevlerinin öğrenci katılımını teşvik eden etkili bir öğretim

stratejisi olabileceğini ortaya konmuştur. Yapılan bu çalışmaların ortak yönü, harmanlanmış öğrenmeye yönelik öğrenci görüşlerinin olumlu olması ve öğrenmeye katkı sağlamasıdır. Farklı disiplinlerde yapılan çalışmalar ve olumlu sonuçları, harmanlanmış öğrenmenin fen öğretiminde de kullanılabilmesini ve olumlu katkılar sağlayabileceğini göstermektedir.

Fen öğretiminde harmanlanmış öğrenmenin sağladığı avantajların incelenmesi, daha iyi öğrenme ortamlarının oluşturulmasında önemli bir katkı sağlar. Ayrıca, sınıf içi öğrenme ortamlarından farklı olarak öğrencilerin okul dışında da öğrenme etkinliklerine katılmaları gerektiği için harmanlanmış öğrenmede belirli bir planlama gerekmektedir. Bu planlamaların iyi bir şekilde yapılabilmesi için öğrencilerin çevrimiçi kullanım alışkanlıklarının da incelenmesi önem arz etmektedir. Fen öğretiminde harmanlanmış öğrenmenin sağladığı avantajlar ve öğrenci alışkanlıklarının belirlenmesini amaçlayan bu çalışmada, aşağıda belirlenen araştırma sorularına cevap aranmıştır.

Fen öğretiminde kullanılan harmanlanmış öğrenmenin avantajları nasıldır?

Fen öğretiminde harmanlanmış öğrenme etkinliklerinde öğretmen adaylarının çevrimiçi ortamdaki alışkanlıkları nasıldır?

2. YÖNTEM

Bu çalışma, yükseköğretim düzeyinde fen öğretiminde harmanlanmış öğrenme yaklaşımının öğrenciler için avantajlarının nasıl olduğunu değerlendirebilmek için öğretmen adayları görüşlerine bağlı bir betimsel çalışmadır. Araştırmada belirlenen sorulara cevap aramak için hazır anket ve açık uçlu soru formları kullanılmıştır. Çalışmada yapılan işlemler ve uygulamalar detaylı olarak aşağıda ilgili başlıklar altında sunulmuştur.

2.1. Örneklem

Çalışma, Türkiye'nin doğu bölgesinde yer alan yakın zamanda kurulmuş yeni bir üniversitenin, Eğitim Fakültesi Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören ve "Fen Eğitimi" dersine kayıtlı toplam 33 öğretmen adayı ile yapılmıştır. Katılımcıların 32'si Bayan, 1'i Erkektir. Örneklem seçiminde, olasılık olmayan tekniklerden amaçlı örneklem kullanılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2014). Fen öğretiminde harmanlanmış öğrenme uygulamasını yapabilmek için, dersin fen öğretimine yönelik bir ders olması, öğrencilerin bilgisayar kullanabilme becerilerinin yeterli olması, sınıf içi etkinliklerde ihtiyaç durumlarında çevrimiçi etkinliklere erişim sağlanabilmesi için internet altyapı hizmeti ve bilgisayar donanımına gerek olduğundan amaçlı örneklem tercih edilmiştir.

2.2. Ölçme Aracı

Fen öğretiminde harmanlanmış öğrenmenin öğrenciler için avantajlarının neler olduğunu betimlemek için hazır anket kullanılmıştır. Anket, harmanlanmış öğrenmenin avantajlarını belirlemeye yönelik 11 maddelik kapalı uçlu ifadeler içeren 5'li likert tipi ve öğretmen adaylarının çevrim içi sistem kullanım alışkanlıklarını belirlemeye yönelik 4 açık uçlu sorular içeren toplam 15 madde içermektedir. Avantajları belirlemeye yönelik maddeler hazırlanırken ilgili alanyazından faydalanılmıştır (Echo360, 2011). Alanyazında yer alan anket ifadeleri öncelikle Türkçe 'ye çevrilmiş ve anlam kayması olup olmadığını belirlemek için iki akademisyen (biri Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümünde görevli diğeri Eğitim Bilimleri Bölümünde görevli) görüşü alınmıştır. Alınan görüşler ifadelerin kabul edilmesi veya yeniden yazımına yönelik teyit incelemesi niteliğinde

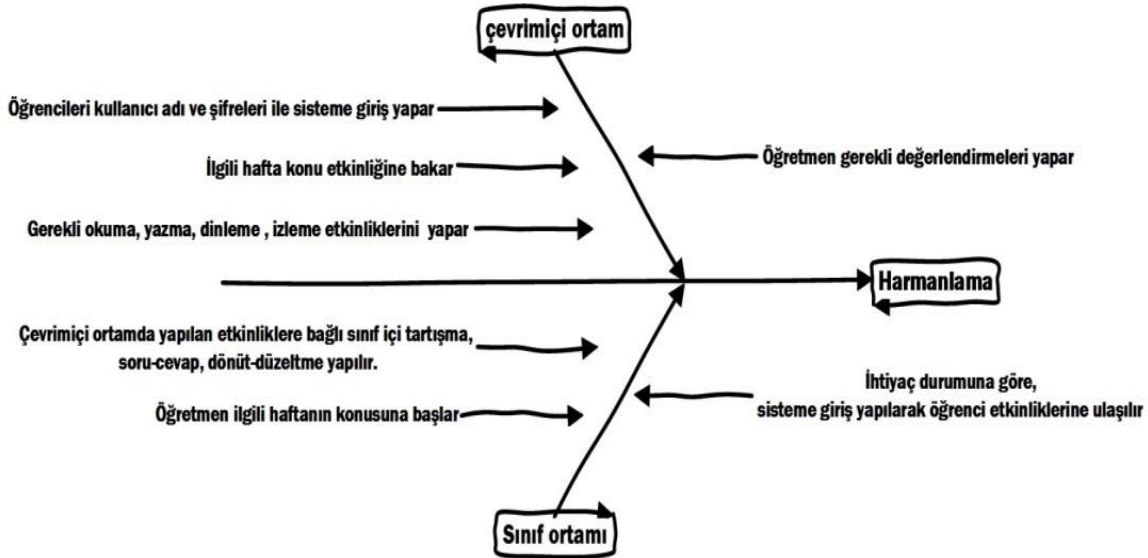
kullanılmıştır. Dil ve anlatım kontrolü için ise bir dil uzmanı akademisyen görüşü alınarak hazır anket formuna son hali verilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Harmanlanmış öğrenmenin avantajlarını betimlemek için ortalama ortanca ve mod istatistiksel değerleri kullanılmıştır. Çevrimiçi kullanım alışkanlıklarını belirlemek için ise yüzdelik değerleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular ilgili bölümde detaylı olarak sunulmuştur.

2.4. Tasarlanan Harmanlanmış Öğrenme

Harmanlanmış öğrenme uygulaması temelde sınıf içi etkinlikler ve sınıf dışı etkinlikler olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Sınıf içi etkinlikler yüz yüze öğrenci- öğrenci, öğrenci-öğretmen arasında gerçekleştirilen iletişime dayalı iken sınıf dışı etkinlikler öğrencilerin okula gelmeden çevrimiçi (online) ortamda daha çok bireysel etkinlik ve performansa dayalı olarak planlanmıştır. Okula gelmeden çevrimiçi ortamdaki etkinliklerin planlanması ve uygulanması için açık kaynak kod yazılımı olan MOODLE kullanılmıştır. Bu yazılım ile öğrencilerin bir dönem boyunca haftalık olarak yapmaları gereken etkinlikler planlanmıştır. Etkinliklerin bazıları sınıf içi yüz yüze yapılan öğretimin devamı niteliğinde veya destekleyicisi olarak planlanmış, bazıları ise derse gelmeden öğrencilerin ilgili konuya hazırlıklı gelmeleri için ön çalışma niteliğindeki etkinliklerdir. Temel anlamda sınıf içi yüz yüze ve sınıf dışı çevrimiçi öğrenme ortamlarının harmanlanması aşağıdaki Şekil 1’de görselleştirilmiştir.

Şekil 1. Dersin Harmanlanması (Yılmaz, 2017, ss.133-142) çalışmasından adapte edilmiştir)

3. BULGULAR

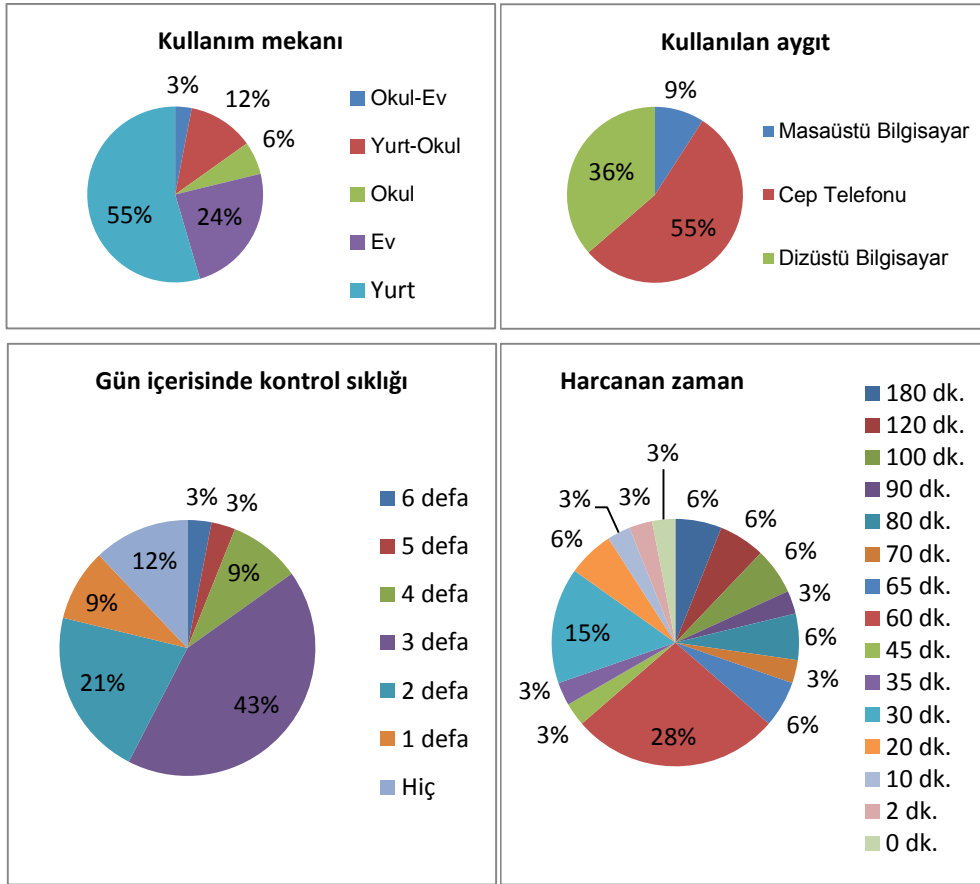
Fen eğitim dersinde yapılan harmanlanmış öğrenme uygulaması sonucu elde edilen bulgular incelendiğinde, dersi alan öğrenciler için farklı türden ve farklı düzeyde avantajlar olduğu görülmektedir. Tablo 1’de bulgular detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 1. Harmanlanmış Öğrenmenin Avantajları

Öğrenci görüşleri	Ortalama	Ortanca	Mod
1. Sınavlara hazırlanmamda yardımcı oldu	3,24	3,00	4
2. Bağımsız bireysel öğrenmeye yardımcı oldu	3,61	4,00	4
3. Karmaşık konularda açıklayıcı oldu	3,55	4,00	4
4. Öğrenmemde destekleyici etkisi oldu	3,79	4,00	4
5. Zamanı daha etkili kullanmamda yardımcı oldu	3,70	4,00	4
6. Derse katılımı artırıcı yönde destekledi	<u>3,91</u>	4,00	5
7. Okul içi ve okul dışı çevre arasında denge kurmamda yardımcı oldu	3,33	4,00	4
8. Sınavlarda yüksek not almamda etkili oldu	2,97	3,00	3
9. Dersle ilgili çalışma notları hazırlamamda azalma oldu	<u>2,70</u>	3,00	3
10. Derse gelmemi teşvik etti	3,39	3,00	3
11. Derse çalışmayı motive etti	3,33	3,00	3

Tablo 1. İncelendiğinde harmanlanmış öğrenmeye yönelik olarak öğretmen adaylarının görüşlerinin olumlu olduğu görülmektedir. Bununla birlikte en avantajlı yönünün öğrencilerin derse katılımını artırması olduğu görülmektedir. 3.91 ortalama ile en yüksek değere sahip “Derse katılımı artırıcı yönde destekledi” ifadesi tüm görüşler içerisinde en yüksek değere sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte en zayıf yönünün ise 2.70 ortalama ile “Dersle ilgili çalışma notları hazırlamamda azalma oldu” ifadesi olduğu görülmektedir. Yine iyi düzeyde sayılabilecek avantajlar arasında, öğrenmeyi destekleme (3.79), zamanı etkili kullanma (3.70) ve bireysel öğrenmeyi destekleme (3.61) tabloda görünen bir diğer önemli bulgulardır.

Harmanlanmış öğrenme uygulamasında öğrencilerin çevrimiçi kullanım alışkanlıklarını belirlemek için; mekân, aygıt, etkinlik kontrol sıklığı, gün içerisinde etkinlikler için harcanan süreye ilişkin bulgular Grafik 1’de verilmiştir.

Grafik 1. Öğrenci Çevrimiçi (online) Kullanım Alışkanlıkları

Grafik 1’de görüldüğü gibi öğrenciler okul içerisinde derslerde yaptıkları etkinliklerin okul dışındaki çevrimiçi ortamdaki kısımlarını yaparken kullandıkları mekân sıralamasında yurtlar birinci sırada yer almaktadır. Buna karşın, okulda bulunduğu zaman içerisinde çevrimiçi etkinliklere oldukça az katılım sağladıkları görülmektedir. Öğrencilerin okul dışında internet ortamında yaptıkları etkinlik için aygıt tercihlerinde ilk sırayı cep telefonları alırken, ikinci sırada dizüstü bilgisayar ve son sırada masa üstü bilgisayarlar olduğu görülmektedir. Harmanlanmış öğrenmede bazı etkinlikler internet ortamında uzaktan yapılması gerekmektedir. Bunun için öğrencilerin sisteme giriş yapması ve konu takibi yapması gerekmektedir. Grafik 1 incelendiğinde öğrencilerin günde ortalama 3 defa sisteme giriş yaptığı görülmektedir. Bu bulgu, sisteme 2 defa giriş yapılma oranı ile birleştirildiğinde, %64 gibi büyük bir çoğunluğun çevrimiçi ortama gün içerisinde 2-3 kez giriş yapıldığını göstermektedir. Öğrencilerin internet ortamında yapması gereken etkinlikler haftalık olarak farklılık göstermiştir. Bu durumda her bir etkinlik için harcanan zamanında farklı olması beklenen bir durumdur. Bununla birlikte Grafik 1 incelendiğinde çevrimiçi ortama hiç giriş yapmayan öğrenciler ile 180 dakikaya kadar zaman geçiren öğrenciler olduğu görülmektedir. İstatistiksel olarak 0-180 ranj aralığında ortalama

60 dakika çevrimiçi ortamda, etkinlikler için zaman harcandığı görülmektedir. Bu değer öğrencilerin haftalık olarak ortalama 1 saat süreyi çevrimiçi ders etkinliklerine ayırdıklarını göstermektedir.

4. SONUÇ

Yükseköğretim seviyesinde fen öğretiminde harmanlanmış öğrenmenin avantajlarını belirlemeye yönelik fen eğitimi dersinde yapılan harmanlanmış öğrenme uygulaması sonucu elde edilen bulgular incelendiğinde öğrenciler için farklı türden avantajlarının olduğu ortaya çıkmıştır. Genellikle orta ve üstü düzeyde etkili sayılabilecek avantajlar, bu öğrenme yaklaşımının fen öğrenimi ve öğretiminde etkili olabileceğini göstermektedir. Avantajlar içerisinde, ilk sırada öğrencilerin derse katılımını desteklediği görülmektedir. Bu sonuç fen eğitimi dersinde yapılan başka bir çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. İlgili çalışmada öğrenciler, “...Derse aktif katılım sağlamamı yani bizi derse aktif katacak uygulamalar vardı” şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir (Yılmaz, 2017, ss.133-142). Özellikle çevrimiçi ders kaynaklarıyla etkileşimin öğrenci performansı ile olumlu ilişkili olduğu düşünüldüğünde (Bawaneh, 2011, ss. 63-69), Öğrenci gözüyle derse katılım için, öğrenmenin farklı aygıtlar kullanarak onların dikkatlerini çekmek ve bu dikkati sürdürebilme için farklı deneyim ve aktivitelere yer verilmesi gerekmektedir (Bishop ve Denley, 2007). Bu bağlamda harmanlanmış öğrenme, uygulamaları farklı deneyim ve aktivitelerle, öğrencilerin derse aktif katılım sağlamalarını olumlu yönde desteklemektedir. Öğrenme ortamına aktif katılımın sağlanması öğrenci öğretmen arasında etkili iletişim kurulması için önemlidir. Fen eğitiminde öncelikli çözüm bekleyen soru; öğrencileri derse nasıl dâhil edebiliriz?’dir (Bishop ve Denley, 2007). Bu soruyu cevaplayabilmek için karmaşık pek çok faktöre dikkat edilmesi gerekmektedir. Ancak, aktif katılım sağlamak için harmanlanmış öğrenmenin öğrencileri derse dâhil etme konusunda etkili olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgular içerisinde, “öğrenmemde destekleyici etkisi oldu” görüşlerindeki yüksek ortalama değeri (3.79) bu sonucu destekler niteliktedir. Öğrenen konumunda olan öğrenciler, kendi bilgilerini yapılandırma konusunda zaman zaman rehberlik ve desteğe ihtiyaç duyar. Yakın zamanda eğitim ve öğretim ortamlarında önem kazanmaya başlayan bilginin yapılanması ve yapılandırıcılık yaklaşımının temel fikrinde, bilginin kişisel ve bireysel olduğu öğrenenin kendi bilgilerini yapılandırma sırasında fiziksel dünya ile etkileşim halinde olduğu, dil ve kültürel manada sosyal işbirliği içerisinde olduğu görüşünün yer aldığı görülmektedir (Sjøberg, 2007). Öğrenen bireyin öğrenme süreci içerisinde bulunduğu çevre ve aldığı desteğin, bu anlamda önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin harmanlanmış öğrenme uygulamasına yönelik olarak bağımsız bireysel öğrenmeye yardımcı oldu ifade ettikleri “öğrenmemde destekleyici oldu” görüşü, bu öğrenme ortamının öğrenme ve öğretim ortamına olumlu katkı sağladığını göstermektedir. Eğitim programlarında yeni reformlara ihtiyaç olduğu ve bu bağlamda öğrenen kişinin merkezde olduğu, öğrenci öğrenmelerini destekleyen öğrenme ortamlarında ihtiyaç vardır (Keengwe, Onchwari ve Onchwari, 2009, ss.11-22) . Bu desteği sağlama konusunda da harmanlanmış öğrenmenin etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca avantajlar içerisinde yine yüksek bir ortalama değere (3.70) sahip olan “zamanı daha etkili kullanmamda yardımcı oldu” ifadesi harmanlanmış öğrenmenin en önemli avantajları olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, harmanlanmış öğrenmenin avantajlarının bazı alanlarda özellikle yüksek olduğu bazı alanlarda ise kısmen etkili olduğu görülmektedir. Bu avantajlar, harmanlanmış öğrenmenin yükseköğretimde kullanılabilirliğini olumlu yönde desteklemektedir.

Harmanlanmış öğrenmede, sınıf içi etkinliklerin yanı sıra sınıf dışında çevrimiçi etkinlikler de yer almaktadır. Sınıf dışında yapılan etkinlikler daha çok internet ortamında bireysel çalışmalar içermektedir. Bu nedenle sınıf dışı etkinlikler planlanırken öğrenci alışkanlıklarının dikkate alınması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin çevrimiçi etkinlikleri yaparken sistem kullanım alışkanlıklarını belirlemeyi amaçlayan ikinci araştırma sorusuna yönelik elde edilen bulgular incelendiğinde, öğrenciler etkinlikleri yaparken daha çok yurtlarda ve kısmen de evde bulunmaktadırlar. Her ne kadar öğrenciler okullarda ders dışında serbest ara zamanlarına sahiplerse de, bu zamanlarda çevrimiçi etkinliklere fazla zaman ayırmamaktadır. Harmanlanmış öğrenmenin bir bölümü olan çevrimiçi etkinlikler planlanırken, öğrencilerin bu etkinlikleri yaparken okulun fiziki alanı dışında yurt veya evde çalışma yaptıkları dikkate alınmalıdır. Yine öğrencilerin aygıt tercihi konusunda cep telefonlarını daha çok tercih etmesi, harmanlanmış öğrenmede ders tasarımlarında cep telefonu uyumlu sistemlerin oluşturulması veya kullanılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Her yeni neslin bilgisayar ve iletişim teknolojilerine daha çok uyum sağladığı, hatta neredeyse onuz yapamadığı (WMFC, 2018) dikkate alındığında, harmanlanmış öğrenme uygulamalarında yenilikçi teknolojilerin kullanılması gerektiği önem kazanmaktadır. Öğrenci çevrimiçi kullanım alışkanlıkları içerisinde yer alan sistemi kontrol etme sıklığının gün içerisinde ortalama 2-3 kez olması, hatta genel anlamda büyük çoğunluğun sistemi iki veya daha fazla kontrol etmeleri yine yeni nesil öğrencilerin teknoloji ile ne derece uyumlu olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Harmanlanmış öğrenmede önemli bir yere sahip olan çevrimiçi etkinlikler daha çok bireysel öğrenme etkinlikleri içerdiği için belirli bir zaman ayrılması gerekmektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin haftada bir saatlik süreyi çevrimiçi ortamda harcadıkları görülmektedir. Bu süreden daha fazla veya az zaman ayıran öğrencilerin de olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, öğrenen bireyin kendine özgü bir öğrenme hızının olmasından kaynaklanmaktadır. Her birey kendine has bilgisini kendi öğrenme hızına göre yapılandırır (Bransford, Brown ve Cocking, 2000). Harmanlanmış öğrenme ortamlarının bir bölümü olan çevrimiçi etkinliklerin planlanmasında dikkat edilmesi gereken önemli husus etkinlikler için öğrenci tarafından harcanabilecek zamana dikkat edilmelidir.

Fen öğretimine yönelik olarak yapılan harmanlanmış öğrenme uygulamasının avantajlarının ve çevrimiçi kullanım alışkanlıklarının incelendiği bu çalışma sonucunda şu öneriler sıralanabilir.

Harmanlanmış öğrenme genel anlamda farklı türden avantajlara sahiptir. Bu avantajlar yükseköğretim seviyesinde fen öğretimi alanında yaşanan farklı türden problemlerin giderilmesinde kullanılabilir. Özellikle derse katılımı artırıcı yöndeki etkisi dikkate alındığında, harmanlanmış öğrenmenin fen öğretiminde öğrenciyi öğrenmeye dâhil etme konusunda yaşanan sorunların çözümünde kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, yapılacak yeni çalışmalarda harmanlanmış öğrenmenin derse katılımı artırma etkisinin nelere bağlı olduğu yönünde yeni çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Harmanlanmış öğrenmenin önemli bir bölümü çevrimiçi ortamda yapılan daha çok bireysel, öğrenme amaçlı etkinliklerdir. Uygun bir harmanlanmış öğrenme ortamının oluşturulmasında önemli olan çevrimiçi ortamlar oluşturulurken; (1) öğrencilerin mekân kullanım alışkanlıklarının yurt ve ev ortamı olduğu dikkate alınmalı, (2) ders tasarımlarında cep telefonu uyumlu arayüzler tasarlanmalı, (3) çevrimiçi ortamda yapılması gereken etkinlikler öğrencilerin belirli sayıda sisteme giriş yaparak ve uygun zamanda yapılabilir türden olmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca, yapılacak yeni çalışmalarda,

öğrencilerin çevrimiçi ortama giriş sayıları ve ne kadar süreli etkinlikleri yeterli gördükleri araştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, B. ve Soyulu, M. Y. (2006). A study on students' views on blended learning environment. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 7(3), 43-56.
- Alison, C. C. ve Philip, D. (2000). The ideal online course. *British Journal of Educational Technology*, 31(3), 229-241. doi: doi:10.1111/1467-8535.00154
- Arkorful, V. ve Abaidoo, N. (2015). The role of e-learning, advantages and disadvantages of its adoption in higher education. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 12(1), 29-42.
- Bawaneh, S. S. (2011). The effects of blended learning approach on students' performance: Evidence from a computerized accounting course. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(6), 63-69.
- Berg, G. A. (1998). Public policy on distance learning in higher education: California state and western governors association initiatives. *Education Policy Analysis Archives*, 6(11).
- Bishop, K. ve Denley, P. (2007). *Learning science teaching*. England: Open University Press.
- Bransford, J. D., Brown, A. L. ve Cocking, R. R. (2000). *How people learn : brain, mind, experience, and school* (Expanded ed.). Washington, D.C.: National Academy Press.
- Chen, P.-S. D., Lambert, A. D. ve Guidry, K. R. (2010). Engaging online learners: The impact of Web-based learning technology on college student engagement. *Computers & Education*, 54, 1222-1232.
- Echo360. (2011). The student view of blended learning. Retrieved 25 April, 2016, from <https://echo360.com/>
- Garrison, D. R. (2009). Blended learning as a transformative design approach. In P. L. Rogers, G. A. Berg, J. V. Boettcher, C. Howard, L. Justice ve K. D. Schenk (Eds.), *Encyclopedia of Distance Learning* (SE ed.). United States of America IGI Global.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Junco, R., Heiberger, G. ve Loken, E. (2011). The effect of Twitter on college student engagement and grades. *Journal of Computer Assisted Learning*, 27(2), 119-132. doi: 10.1111/j.1365-2729.2010.00387.x
- Keengwe, J., Onchwari, G. ve Onchwari, J. (2009). Technology and student learning: toward a learner-centered teaching model. *Association for the Advancement of Computing in Education Journal*, 17(11), 11-22.
- McKenzie, W. A., Perini, E., Rohlf, V., Toukhsati, S., Conduit, R. ve Sanson, G. (2013). A blended learning lecture delivery model for large and diverse undergraduate cohorts. *Computers & Education*, 64, 116-126. doi: 10.1016/j.compedu.2013.01.009
- Miyazoe, T. ve Anderson, T. (2011). Anonymity in blended learning: who would you like to be? *Educational Technology & Society*, 14(2), 175-187.
- Sjøberg, S. (2007). Constructivism and learning. In E. Baker, B. McGaw ve P. P. (Eds.), *International Encyclopaedia of Education* (3 ed.): Oxford: Elsevier.

- Valentine, D. (2002). Distance Learning: Promises, problems, and possibilities. *Online Journal of Distance Learning Administration*, 5(3), 1-11.
- Witta, E. L. (2009). Achievement in online vs. traditional classes. In P. Rogers, G. Berg, J. Boettcher, C. Howard, L. Justice ve K. Schenk (Eds.), *Encyclopedia of Distance Learning* (2 ed.). United States of America: Information Science Reference.
- WMFC. (2018). Generational differences chart. Retrieved 28 Haziran, 2018, from <http://www.wmfc.org/uploads/generationaldifferenceschart.pdf>
- Yılmaz, Ö. (2017). Yükseköğretimde harmanlanmış öğrenme: Fen eğitimi dersi uygulamasına yönelik öğrenci görüşleri. In S. K. Aynur B. BOSTANCI (Ed.), *Eğitim Araştırmaları ve Öğretmen Eğitimi* (pp. 133-142). Ankara: EYUDER Yayınları.
- Yukselturk, E. ve Bulut, S. (2007). Predictors for student success in an online course. *Educational Technology & Society*, 10(2), 71-83.

GIDA İŞLETMELERİNDE SÜREÇ YÖNETİMİ UYGULAMALARININ İŞLETME PERFORMANSINA ETKİSİ: ERZURUM'DA BİR UYGULAMA

Selçuk KORUCUK¹

Orhan KÜÇÜK²

Atıf/©: Korucuk, S., ve Küçük, O. (2018). Gıda işletmelerinde süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansına etkisi: Erzurum'da bir uygulama. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2122-2136. doi: 10.17218/hititsosbil.413472

Özet: Bu çalışmada, gıda işletmelerinde süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı üzerine olan etkisinin tespit edilmesi hedeflenmiş ve Erzurum'da faaliyet gösteren gıda işletmelerindeki 85 çalışan işletme ortamında incelenmiştir. Bu kapsamda süreç yönetiminin gıda işletmelerindeki uygulanma düzeyi regresyon analizi ile incelenmiş ve süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı üzerinde ve işletme performansının alt boyutlarında (üretim ve girdi maliyetlerinin azaltılması, kapasite, verimlilik, işletme başarısı, karlılık, pazar payı, büyüme oranı, hizmet süresinin azaltılması, iş önceliği, iletişim yeteneklerinin artırılması, imaj ve yenilik) pozitif yönde etkisi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süreç, Süreç Yönetimi, Performans, İşletme Performansı.

Business Performance of the Effect the Application in Food Business Process Management: An Application in Erzurum

Citation/©: Korucuk, S., and Küçük, O. (2018). Business performance of the effect the application in food business process management: an application in Erzurum. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2122-2136. doi: 10.17218/hititsosbil.413472

Abstract: In this study, it was aimed to determine the effect of process management practices in food enterprises on business performance and 85 employees in food enterprises operating in Erzurum were examined in the operating environment. In this context, the level of implementation of process management in food businesses is examined by regression analysis and it is seen that process management practices have a significant effect on operational performance and sub-dimensions of operational performance (reduction of production and input costs, capacity, productivity, operational success, profitability, market share, growth rate, job priority, increasing communication skills, image and innovation) were found to be positively effect.

Keywords: Process, Process Management, Performance, Business Performanc

1. GİRİŞ

Günümüz işletmelerinin en fazla üzerinde durmaları gereken konuların başında; kaynakların etkili, ekonomik ve verimli kullanımı ile müşteri memnuniyetinin sağlanması gelmektedir. Rekabetin her geçen gün artması ve maliyet kavramının işletmelerde hedef noktada yer alması çeşitli teknikleri, unsurları ve bileşenleri ön plana çıkarmıştır. Bu teknikler, unsurlar ve bileşenlerden biri de süreç ve süreç yönetimi uygulamalarıdır. Öyleki, son dönemde süreç ve süreç yönetimi uygulamalarının önemi işletmeler için vazgeçilmez olarak görülmektedir. Çünkü bu bileşenler işletme verimliliği, performansı ve etkinliği noktasında işletmeye katkı sağlayan unsurlardır.

Makale Geliş Tarihi: 7.4.2018

Makale Kabul Tarihi: 5.10.2018

¹ Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, skorucuk@hotmail.com

² Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, orhank@kastamonu.edu.tr

Süreç, en genel anlamı ile girdileri olan, girdilere pozitif değer kazandıran ve bu girdilerden çıktı elde edilen aktiviteler veya faaliyetler dizisidir (Harrington, 1995; ss.3-4). Başka bir tanımda ise süreç, olayların veya olguların belirli bir yapıya uygun olarak düzenlenmesi, ardı ardına sıralanması olarak tanımlanmıştır (Peter ve Walker, 1995, s.874).

Üretim yönetimi açısından ise tanımı yapıldığında hammadde, enerji, bilgi, teknoloji vb. girdilerin ürün veya hizmet çıktılarına dönüştürülmesine yönelik aktiviteler olarak belirtilebilir (Dalay ve Coşkun,2002, ss.163-164).

Süreç yönetimi ise, işletmelerde baştanbaşa yürütülen süreçlerin disipline edilmiş bir dizaynı ve titiz bir uygulamasına dayalı performans gelişimidir (Chang, 2005, s.29). Bir diğer tanımda ise bu kavram, iş süreçlerini yenileme, iş süreçlerini yeniden yapılandırma, iş süreçleri otomasyonu, iş süreçleri modelleme, süreç odaklı bilgi sistemleri ve iş akışı yönetimi gibi işletmelerde var olan bu işlevlerin bir bütün halinde ele alınması yönetilmesi, gözlemlenmesi ve denetlenmesine yönelik faaliyetlerin toplamıdır (Rosemann ve diğerleri, 2005, s.2).

Ayrıca süreç yönetimi performans ve performans yönetimi ile ilgili ve ilişkili bir kavram olarak performansın bir belirleyicisi, performans değerleri de süreç yönetiminin başarısının bir göstergesidir. Bu yönüyle performans ölçümü, süreç yönetimini izleme aracı olarak da değerlendirilebilecek önemli bir uygulamadır (Küçük ve Korucuk, 2018, s.235). Bu kapsamda performans sözlük anlamı olarak bir görevin yerine getirilmesi, bir işin yapılması anlamına gelmektedir (Wehmeir,1993, s.460).

İşletme performansı, işletme faaliyetlerinin belirli bir zaman dilimindeki sonucudur. İşletme amaçlarının yerine getirilip getirilmediğini veya gerçekleşme düzeyini gösterir. Bu durumda işletme performansı, işletmeyi planlanan amaçlarına ulaştıran tüm faaliyetlerin bir değerlendirmesidir (Cenger, 2011, ss.3-4). Öte yandan bu kavram, sadece organizasyonu değil, maddi ve beşeri faktörlerden oluşan bütündür. Bir organizasyonu oluşturan insan kaynakları hammadde, araç-gereç ve teçhizatlar, sermaye ile bunları amaçlar doğrultusunda en uygun şekilde kullanarak yönetimin amaçlarına ulaşmak örgütsel performansın temel göstergesidir (Songur, 1995, s.2).

Yapılan literatür araştırmasında diğer istatistiksel yöntemler ile süreç yönetimi uygulamaları ölçülmüştür. Ancak gıda sektöründe süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansına yönelik regresyon analizi ile ölçüldüğü başkaca çalışmaya rastlanmaması konunun önemini artıran bir unsur olarak karşımıza çıkmakta dolayısıyla çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır. Bu olgulardan hareketle çalışmanın temel amacı; Erzurum'da gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı üzerindeki etkisini tespit etmektir.

Araştırmanın ikinci bölümünde süreç ve süreç yönetimi konusunda yapılan çalışmalar incelenmiş, üçüncü bölümde ise araştırmaya ilişkin bulgular analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Dördüncü bölümde ise sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Süreç ve/veya süreç yönetimi ile ilgili bazı çalışmalar aşağıda verilmiştir.

Okay, (1999) ve Ayanoğlu ve Turan (2003), işletmelerin süreç yönetimine geçiş ve uygulama sonuçlarını, Weske ve diğerleri., (2004) süreç yönetimi uygulamalarının işletmelere sağladığı avantajları, Edoardo (2004), İtalya'da kamu sektöründeki süreç yönetimi uygulamalarını ve sonuçlarını, Tütüncü ve diğerleri, (2004), ve Weber ve diğerleri, (2005), işletmelerdeki süreç

yönetimi uygulamalarının esnekliğini, Smart ve diğerleri., (2009), süreç yönetimi uygulamalarının teorisini ve başarısını, Neubaer, T, (2009), çalışmasında süreç yönetimi uygulamalarının önemini, Trakman, (2010), çalışmasında süreç yönetimi uygulamalarındaki kritik başarı faktörlerini ve Eren, (2010), çalışmasında kamu kurumlarındaki süreç yönetimi uygulamalarını araştırmışlardır.

Ezcan ve diğerleri, (2011), süreç yönetimi uygulamalarını inşaat sektöründe uygulanabilirliğini, Stolze ve diğerleri, (2012) süreç yönetimi uygulamalarının işletme sürdürülebilirliğini, İnce ve diğerleri, (2013), süreç iyileştirme çalışmalarını bir hastanede arşivleme ve iletişim sistemi üzerindeki uygulanabilirliğini ve Brocke ve diğerleri, (2014) süreç yönetimin temel on ilkesini incelemiştir.

Sujova ve Marcinekova, (2015), Slovakya'daki işletmelerde kullanılan modern süreç yönetimi yaklaşımları ve işletme performansını, Omar, (2016), Suudi Arabistan'daki işletmelerde süreç yönetiminin uygulanabilirliğini, Rahimi ve diğerleri., (2016), süreç yönetimi uygulamalarının teknoloji ve yenilik düzeyi ile olan ilişkilerini, Özveri ve Kabak, (2016), süreç yönetimi olgunluk modeli ve olgunluğunu ve Jalali, ve diğerleri, (2017), iş süreçlerinin bankacılık sektöründeki uygulanma düzeylerini araştırmışlardır.

İşletme performansına yönelik bazı çalışmalar ise şunlardır;

Andy ve diğerleri., (2001), iki Avrupa bölgesinde işletme performansı ile firma inovasyonu arasındaki ilişkiyi ve etki düzeyini, Wood ve Wall (2002), insan kaynakları yönetimi ile işletme performansına etkisini, Dinesh ve Deepak (2005), üretim işletmelerinde toplam kalite yönetimi uygulamalarının işletme performansına etkisini, Ariyachandra, ve Frolick, (2008), işletme yönetimindeki kritik başarı faktörlerinin işletme performansını etkileme düzeylerini, Yuan Hung (2006), süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı ile olan ilişkilerini, Salamo ve diğerleri, (2007), yeni ürün geliştirme ve inovasyon performansı ile işletme performansındaki süreç yönetimi uygulamalarını ve Sentanin ve diğerleri, (2008), Brazilya'daki kamu kurumlarında süreç yönetimi uygulamalarının performans üzerindeki etkilerini incelemiştir.

Pyon ve diğerleri, (2011), süreç yönetimi uygulamalarının müşteri şikayetleri ile olan ilişkilerini, Aalst (2013), süreç yönetiminin verimlilik ve performans üzerindeki etkilerini, Neupana (2014), müşteri tatmini ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi, Wong, ve diğerleri, (2014), süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansına olan etkilerini, Mitrega, ve Pfajfar, (2015), süreç yönetiminin işletme kapasite olan ilişkilerini, Paksoy ve Ersoy, (2016) dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde işletme performansı ile inovasyon arasındaki ilişkileri, Kaur ve diğerleri., (2017), Kuzey Hindistan'da esnek üretim sistemlerinin işletme performansındaki etki düzeylerini, Karabaş ve diğerleri., (2017) kurumsal kaynak planlaması uygulamalarının işletme performansına olan etkisini, Kim, (2017), süreç yönetiminin inovasyon üzerine olan etkilerini ve Zor, (2018) Kobi'lerde planlama ve kontrol uygulamalarının işletmenin rekabet etme düzeyi ve büyüme üzerindeki etkisini araştırmışlardır.

3. ARAŞTIRMANIN TASARIMI VE METEDOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmanın hipotezleri Fidanboy, (2000), Anderson ve Reeb, (2003), Brown ve Caylor, (2004), Carton ve Hofer (2006), Hampshire ve diğerleri., (2008), Jeston ve Nelis (2008), Pyon ve diğerleri, (2011), Basco, (2014), Küçük ve diğerleri. (2015) ve Kocaman (2016), Kaur ve diğerleri., (2017) ve Kim, (2017), ilgili çalışmalardan faydalanarak oluşturulmuştur. Bu kapsamda çalışmanın hipotezleri aşağıda verilmiştir;

H₁: Süreç yönetimi uygulamalarının, üretim ve girdi maliyetlerinin azaltılması üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₂: Süreç yönetimi uygulamalarının, kapasite ve verimlilik üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₃: Süreç yönetimi uygulamalarının, karlılık ve işletme başarısı üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₄: Süreç yönetimi uygulamalarının, büyüme oranı ve pazar payı üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₅: Süreç yönetimi uygulamalarının, iş önceliği ve hizmet süresinin kısaltılması üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₆: Süreç yönetimi uygulamalarının, iletişim yeteneğinin artırılması ve imaj üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H₇: Süreç yönetimi uygulamalarının, yenilik üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

3.2 Veri Toplama Metodu ve Örneklem

Bu araştırmada, geriye dönüş hızı ve oranı yüksek olduğu için anket metodu tercih edilmiştir. Anket, 2017 yılı Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası verileri esas alınarak gıda işletmeleri üzerine faaliyet gösteren toplam 85 firma çalışanı ile işletme ortamında yüz yüze görüşülmüş ve uygulanmıştır. Araştırma örneğinin seçimi, ana kitleden kolayda örnekleme yöntemi ile yapılmıştır.

3.3. Değişkenlerin Ölçülmesi

Çalışma anketinin ilk bölümünde katılımcıların demografik bilgileri verilmiştir. İkinci bölümde ise oluşturulan hipotezlere ilişkin analizler yapılmıştır. Hipotezler oluşturulmasında Fidanboy, (2000), Anderson ve Reeb, (2003), Brown ve Caylor, (2004), Carton ve Hofer (2006), Hampshire ve diğerleri., (2008), Jeston ve Nelis (2008), Basco, (2014), Küçük ve diğerleri. (2015) ve Kocaman (2016), ilgili çalışmalardan faydalanarak süreç yönetimi uygulama ölçeği oluşturulmuştur. Bu kapsamda işletme performansı alt boyutu için üretim ve girdi maliyetlerinin azaltılması 0,711, kapasite ve verimlilik için 0,612, karlılık ve işletme başarısı için 0,625, büyüme oranı ve pazar payı için, 0,699, iş önceliği ve hizmet süresinin kısaltılması için 0,785, iletişim yeteneğinin artırılması ve imaj için 0,757, yenilik için 0,701 ve ölçeğin tamamı için 0,809 alfa katsayısı elde edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, gıda sektöründe süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansına olan etkisini ölçmek amacıyla SPSS istatistiksel programdan faydalanarak regresyon analizleri yapılmıştır. Her iki ölçekte de sorular 5'li Likert ölçeğine göre oluşturulmuş ve ankete cevap verenler ile "yüz yüze görüşme yöntemi" uygulanmıştır.

3.4. Araştırmanın Bulguları ve Verilerin Analizi

Çalışma ile ilgili olarak elde edilen verilerin değerlendirilmesinde SPSS.19 istatistik yazılım programı kullanılmıştır. Araştırma ölçeğinin güvenilirliğini test etmek amacıyla güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Yine, araştırmanın değişkenlerinin ortalamaları ve standart sapmaları belirlenmiştir. Bağımsız değişkenin (süreç yönetimi uygulamaları), bağımlı değişken (işletme performansı) üzerindeki etkisini ortaya çıkartmak amacıyla basit regresyon analizinden yararlanılmıştır.

3.4.1. Demografik Özellikler

Araştırmaya katılan gıda işletmelerine ilişkin demografik bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	F	%
Yaş		
16-25	7	8,2
26-35	46	54,1
36-45	14	16,5
46-55	13	15,3
56 ve üstü	5	5,9
Cinsiyet		
Erkek	71	83,5
Kadın	14	16,5
Eğitim Durumu		
Orta Öğretim	15	17,6
Önlisans	45	52,9
Lisans	22	25,9
Lisansüstü	3	3,6
Hizmet Süresi		
1-5	4	4,7
6-10	26	30,6
11-15	32	37,6
16-20	21	24,7
21 ve üzeri	2	2,4
Ünvanı		
Sahip / Yönetici	17	20,0
Bölüm Müdürü	23	27,1
Müdür Yrd.	6	7,1
Bölüm Şefi /Elemanı	39	45,6

Araştırmaya katılanlara ilişkin demografik bulgulara göre; katılımcıların, % 8,2'si 16-25 yaş, % 54,1'i 26-35 yaş, % 16,5'i 36-45 yaş, % 15,3'ünün 46-55 yaş ve % 5,9'unun 56 ve üstü yaş grubunu oluşturduğu belirlenmiştir. Yine katılımcıların % 83,5'inin erkek, %16,5'inin ise bayan çalışan olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra çalışanların, % 17,6'sının ortaöğretim, 52,9'unun ön lisans, % 25,9'unun lisans ve % 3,6'sının lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca çalışanların % 4,7'sinin 1-5 yıl, % 30,6'sının 6-10 yıl, % 37,6'sının 11-15 yıl, % 24,7'sinin 16-20 yıl ve % 2,4'ünün ise 21 ve üstü hizmet yılı olduğu belirlenmiştir. Çalışanların % 20'sinin sahip / yönetici, % 27,1'inin bölüm müdürü, %7,1'inin müdür yardımcısı ve % 45,6'sının ise bölüm şefi / elemanı olduğu saptanmıştır. Aşağıda verilen Tablo 3. de ise süreç yönetimi uygulamaları verilmiştir.

3.4.2. Güvenilirlik ve Korelasyon Analizleri

Araştırma ölçeklerinin güvenilirliğini test etmek için Cronbach Alpha (α) testleri yapılmıştır. Süreç Yönetimi uygulamaları ölçeğinin α değeri, 0,809; üretim ve girdi maliyetlerinin azaltılması alt ölçeğinin ölçeğinin α değeri, 0,711; kapasite ve verimlilik alt boyutunun α değeri, 0,612; karlılık ve işletme başarısı alt boyutunun α değeri, 0,625; büyüme oranı ve pazar payı alt boyutunun α değeri, 0,699; iş önceliği ve hizmet sunumunun kısaltılması ölçeğinin α değeri, 0,785; iletişim yeteneklerinin artırılması ve imaj ölçeğinin α değeri, 0,757; yenilik ölçeğinin α değeri, 0,701 olarak tespit edilmiştir.

Çalışmada ölçeklerin faktör analizi, güvenilirlik testleri ve bağımsız değişken ile bağımlı değişkenler arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Çalışma değişkenlerinin ortalama değerleri, standart sapma değerleri ve güvenilirlik katsayıları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlerin Betimsel İstatistikleri, Güvenilirlik Katsayıları ve Açıkladıkları Toplam Varyans

Değişken	Madde Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Güvenilirlik (α)	Toplam Varyans (%)
Süreç Yönetimi Uygulamaları	22	4,21	0,511	0,809	82,12
Üretim ve Girdi Mal. Azaltılması	5	3,56	0,899	0,711	78,25
Kapasite ve Verimlilik	4	3,68	0,785	0,612	77,32
Karlılık ve İşletme Başarısı	4	3,85	0,745	0,625	79,25
Büyüme Oranı ve Pazar Payı	3	3,12	0,555	0,699	74,21
İş Önceliği ve Hizmet Sunum. Kıs.	3	3,92	0,992	0,785	79,05
İletişim Yetenek. Art. ve İmaj	3	3,80	0,707	0,757	78,21
Yenilik	3	4,01	0,456	0,701	75,23
İşletme Performansı (Ölçek Tümü)	22	3,70	0,852	0,765	77,39

Tablo 2'ye göre tüm maddelerin güvenilirlik analizi ve faktör analizi sonucunda madde eksiltmeye gerek olmadığı görülmüştür. Tablodaki verilere göre Süreç Yönetimi uygulamaları ölçeğinin güvenilirlik katsayısının 0,809; ölçeğin açıkladığı toplam varyansın %82,12 olduğu, bu hali ile güvenilir ve geçerli olduğu görülmüştür. Anket uygulamasında 22 soru ile kullanılan "İşletme Performansı" ölçeği, uygulama sonrasında faktör analizine tabi tutulmuştur. Yapılan faktör analizi sonrasında "üretim ve girdi maliyetlerinin azaltılması", "kapasite ve verimlilik", "karlılık ve işletme başarısı", "büyüme oranı ve pazar payı", "iş önceliği ve hizmet süresinin kısaltılması", "iletişim yeteneklerinin artması ve imaj", "yenilik" olmak üzere 7 faktörde toplanmıştır.

Üretim ve Girdi Maliyetlerinin Azaltılması alt boyutunda açıklanan varyans %78,25; Kapasite ve Verimlilik alt boyutunda açıklanan varyans %77,32; Karlılık ve İşletme Başarı alt boyutunda açıklanan varyans %79,25; Büyüme Oranı ve Pazar Payı alt boyutunda açıklanan varyans %74,21; İş Önceliği ve Hizmet Sunumunun Kısaltılması alt boyutunda açıklanan varyans %79,05; İletişim Yeteneklerinin Artırılması ve İmaj alt boyutunda açıklanan varyans %78,21; Yenilik alt boyutunda açıklanan varyans %75,23 olup, her yedi faktörün "İşletme Performansı" değişkenindeki toplam varyansın %77,39'unu açıkladığı görülmüştür. Elde edilen bu değerler, İşletme Performansı ölçeğinin 22 madde ile güvenilir ve geçerli olduğunu göstermektedir.

Çalışmada değişkenleri arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla korelasyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3'de sunulmuştur. Tablo 3'e göre, çalışmanın bağımsız değişkeni olan "süreç yönetimi uygulamaları" ile bağımlı değişkenler "üretim ve girdi maliyetlerinin azaltılması", "kapasite ve verimlilik", "karlılık ve işletme başarısı", "büyüme oranı ve pazar payı", "iş önceliği ve hizmet süresinin kısaltılması", "iletişim yeteneklerinin artması ve imaj", "yenilik" arasında %1

anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen verilerden hareketle bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerin tümü arasında regresyon analizi kurulabilir.

Tablo 3. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki Korelasyon Tablosu

Değişkenler	Süreç Yönetimi Uygulamaları	Üretim ve Girdi mal. Azalt.	Kapasite ve Verimlilik	Karlılık ve İşletme Başar.	Büyüme Oranı ve Pazar Payı	İş Önc. ve Hiz. Sür. Kıs.	İletişim Yet. Art. ve İmaj	Yenilik
Süreç Yönetimi Uygulamaları	1	0,775	0,788	0,802	0,642	0,824	0,772	0,450
Üretim ve Girdi mal. Azalt.	0,775	1	0,562	0,458	0,663	0,358	0,397	0,521
Kapasite ve Verimlilik	0,788	0,562	1	0,512	0,321	0,874	0,685	0,453
Karlılık ve İşletme Başar.	0,802	0,458	0,512	1	0,225	0,650	0,378	0,499
Büyüme Oranı ve Pazar Payı	0,642	0,663	0,321	0,225	1	0,362	0,399	0,531
İş Önc. ve Hiz. Sür. Kıs.	0,824	0,358	0,874	0,650	0,362	1	0,645	0,610
İletişim Yet. Art. ve İmaj	0,772	0,397	0,685	0,378	0,399	0,645	1	0,723
Yenilik	0,450	0,521	0,453	0,499	0,531	0,610	0,723	1

3.4.3. Regresyon Analizi ve Hipotezlerin Testleri

Araştırmada, “süreç yönetimi uygulamaları” bağımsız değişkeni; “işletme performansı” bağımlı değişken olarak bulunmaktadır. Araştırmada, bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin ortaya çıkartılması amacıyla basit regresyon analizi modeli kullanılmış olup sonuçlar aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 4. Süreç Yönetimi Uygulamaları İle İşletme Performansı Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sabit	B	t	p
Süreç Yönetimi Uygulamaları	İşletme Performansı	1,671	0,588	1,523	0,000
F=7,774	p=0,000	R ² 0,501			

Süreç yönetimi uygulamaları ile işletme performansı arasındaki ilişkiyi gösteren modelin uyumlu olduğu (F=7,774; p<0,05) tespit edilmiştir. R² değerinin 0,501 olduğu, süreç yönetimi uygulamalarının, “İşletme Performansı” değişkenindeki değişim nedeninin %50’sini açıkladığını göstermektedir. Yani süreç yönetimi uygulamaları işletme performansı üzerinde %50’lik bir etkisinin olduğu anlamına gelmektedir.

Süreç yönetimi uygulamalarının, işletme performansı üzerinde anlamlı düzeyde (t=1,523; p<0,05) ve pozitif etkisinin (b=0,588) olduğu; diğer bir ifadeyle süreç yönetimi uygulamalarında 1 birimlik artış olduğunda işletme performansı düzeyinde 0,58 birimlik artma olduğu tespit edilmiştir. Regresyon modeli sonucu oluşan denklem aşağıdaki gibidir;

Süreç Yönetimi Uygulamaları = 1,671+ 0,588*İşletme Performansı

H₁ Kabul: Süreç yönetimi uygulamalarının, üretim ve girdi maliyetlerinin azaltılması üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Tablo 5. Süreç Yönetimi Uygulamalarının Üretim ve Girdi Maliyetleri Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sabit	B	T	P
Süreç Yönetimi Uygulamaları	Üretim ve Girdi Maliyetleri	3,725	0,312	1,145	0,003
F=6,211	p=0,003	R ² 0,221			

Süreç yönetimi uygulamaları ile üretim ve girdi maliyetleri arasındaki ilişkiyi gösteren modelin uyumlu olduğu (F=6,211; p<0,05) tespit edilmiştir. R² değerinin 0,221 olduğu, süreç yönetimi uygulamalarının, "Üretim ve Girdi Maliyetleri" değişkenindeki değişim nedeninin %22'sini açıkladığını göstermektedir. Yani süreç yönetimi uygulamaları üretim ve girdi maliyetlerini azaltma da üzerinde %22'lik bir etkisinin olduğu anlamına gelmektedir.

Süreç yönetimi uygulamalarının, üretim ve girdi maliyetleri üzerinde anlamlı düzeyde (t=1,143; p<0,05) ve pozitif etkisinin (b=0,312) olduğu; diğer bir ifadeyle süreç yönetimi uygulamalarında 1 birimlik artış olduğunda üretim ve girdi maliyetlerinin azaltılması düzeyinde 0,31 birimlik artma olduğu tespit edilmiştir. Regresyon modeli sonucu oluşan denklem aşağıdaki gibidir;

Süreç Yönetimi Uygulamaları = 3,725+ 0,312*Üretim ve Girdi Maliyetlerinin Azaltılması

H₂ Kabul: Süreç yönetimi uygulamalarının, kapasite ve verimlilik üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Tablo 6. Süreç Yönetimi Uygulamalarının Kapasite ve Verimlilik Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sabit	B	T	P
Süreç Yönetimi Uygulamaları	Kapasite ve Verimlilik	2,187	0,458	1,015	0,002
F=5,745	p=0,002	R ² 0,420			

Süreç yönetimi uygulamaları ile kapasite ve verimlilik arasındaki ilişkiyi gösteren modelin uyumlu olduğu (F=5,745; p<0,05) tespit edilmiştir. R² değerinin 0,420 olduğu, süreç yönetimi uygulamalarının, "Kapasite ve Verimlilik" değişkenindeki değişim nedeninin %42'sini açıkladığını göstermektedir. Yani süreç yönetimi uygulamaları kapasite ve verimlilik üzerinde %42'lik bir etkisinin olduğu anlamına gelmektedir.

Süreç yönetimi uygulamalarının, kapasite ve verimlilik üzerinde anlamlı düzeyde (t=1,015; p<0,05) ve pozitif etkisinin (b=0,358) olduğu; diğer bir ifadeyle süreç yönetimi uygulamalarında 1 birimlik artış olduğunda kapasite ve verimlilik düzeyinde 0,45 birimlik artma olduğu tespit edilmiştir. Regresyon modeli sonucu oluşan denklem aşağıdaki gibidir;

Süreç Yönetimi Uygulamaları = 2,187+ 0,458*Kapasite ve Verimlilik

H₃ Kabul: Süreç yönetimi uygulamalarının, karlılık ve işletme başarısı üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Tablo 7. Süreç Yönetimi Uygulamalarının Karlılık ve İşletme Başarısı Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sabit	B	T	P
Süreç Yönetimi Uygulamaları	Karlılık ve İşletme Başarısı	1,807	0,298	0,945	0,004
F=3,421	p=0,004	R ² 0,255			

Süreç yönetimi uygulamaları ile karlılık ve işletme başarısı arasındaki ilişkiyi gösteren modelin uyumlu olduğu (F=3,421; p<0,05) tespit edilmiştir. R² değerinin 0,255 olduğu, süreç yönetimi uygulamalarının, “Karlılık ve İşletme Başarısı” değişkenindeki değişim nedeninin %25’ini açıkladığını göstermektedir. Yani süreç yönetimi uygulamaları karlılık ve işletme başarısı üzerinde %25’lik bir etkisinin olduğu anlamına gelmektedir.

Süreç yönetimi uygulamalarının, karlılık ve işletme başarısı üzerinde anlamlı düzeyde (t=0,945; p<0,05) ve pozitif etkisinin (b=0,298) olduğu; diğer bir ifadeyle süreç yönetimi uygulamalarında 1 birimlik artış olduğunda karlılık ve işletme başarısı düzeyinde 0,29 birimlik artma olduğu tespit edilmiştir. Regresyon modeli sonucu oluşan denklem aşağıdaki gibidir;

Süreç Yönetimi Uygulamaları = 1,807+ 0,298*Karlılık ve İşletme Başarısı

H₄ Kabul: Süreç yönetimi uygulamalarının, büyüme oranı ve Pazar payı üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Tablo 8. Süreç Yönetimi Uygulamalarının Büyüme ve Pazar Payı Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sabit	B	T	P
Süreç Yönetimi Uygulamaları	Büyüme ve Pazar Payı	1,122	0,202	0,798	0,001
F=1,217	p=0,001	R ² 0,183			

Süreç yönetimi uygulamaları ile büyüme ve pazar payı arasındaki ilişkiyi gösteren modelin uyumlu olduğu (F=1,217; p<0,05) tespit edilmiştir. R² değerinin 0,183 olduğu, süreç yönetimi uygulamalarının, “Büyüme ve Pazar Payı” değişkenindeki değişim nedeninin %18’ini açıkladığını göstermektedir. Yani süreç yönetimi uygulamaları büyüme ve Pazar payı üzerinde %18’lik bir etkisinin olduğu anlamına gelmektedir.

Süreç yönetimi uygulamalarının, büyüme ve pazar payı üzerinde anlamlı düzeyde (t=0,798; p<0,05) ve pozitif etkisinin (b=0,202) olduğu; diğer bir ifadeyle süreç yönetimi uygulamalarında 1 birimlik artış olduğunda büyüme ve pazar payı düzeyinde 0,20 birimlik artma olduğu tespit edilmiştir. Regresyon modeli sonucu oluşan denklem aşağıdaki gibidir;

Süreç Yönetimi Uygulamaları = 1,122+ 0,202*Büyüme ve Pazar Payı

H₅ Kabul: Süreç yönetimi uygulamalarının, iş önceliği ve hizmet süresinin kısaltılması üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Tablo 9. Süreç Yönetimi Uygulamalarının İş Önceliği ve Hizmet Süresinin Kısaltılması Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sabit	B	T	P
Süreç Yönetimi Uygulamaları	İş Önceliği ve Hizmet Süresinin Kısaltılması	2,875	0,612	1,991	0,000
F=7,777	p=0,000	R ² 0,571			

Süreç yönetimi uygulamaları ile iş önceliği ve hizmet süresinin kısaltılması arasındaki ilişkiyi gösteren modelin uyumlu olduğu (F=7,777; p<0,05) tespit edilmiştir. R² değerinin 0,571 olduğu, süreç yönetimi uygulamalarının, “İş Önceliği ve Hizmet Süresinin Kısaltılması” değişkenindeki değişim nedeninin %57’sini açıkladığını göstermektedir. Yani süreç yönetimi uygulamaları iş önceliği ve hizmet süresinin kısaltılması üzerinde %57’lik bir etkisinin olduğu anlamına gelmektedir.

Süreç yönetimi uygulamalarının, iş önceliği ve hizmet süresinin kısaltılması üzerinde anlamlı düzeyde (t=1,991; p<0,05) ve pozitif etkisinin (b=0,612) olduğu; diğer bir ifadeyle süreç yönetimi uygulamalarında 1 birimlik artış olduğunda iş önceliği ve hizmet süresinin kısaltılması düzeyinde 0,61 birimlik artma olduğu tespit edilmiştir. Regresyon modeli sonucu oluşan denklem aşağıdaki gibidir;

$$\text{Süreç Yönetimi Uygulamaları} = 2,875 + 0,612 * \text{İş Önceliği ve Hizmet Süresinin Kısaltılması}$$

H₆ Kabul: Süreç yönetimi uygulamalarının, iletişim yeteneğinin artırılması ve imaj üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Tablo 10. Süreç Yönetimi Uygulamalarının İletişim Yeteneğinin Artırılması ve İmaj Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sabit	B	T	P
Süreç Yönetimi Uygulamaları	İletişim Yeteneğinin Artırılması ve İmaj	1,325	0,395	1,145	0,004
F=3,054	p=0,004	R ² 0,365			

Süreç yönetimi uygulamaları ile iletişim yeteneğinin artırılması ve imaj arasındaki ilişkiyi gösteren modelin uyumlu olduğu (F=3,054; p<0,05) tespit edilmiştir. R² değerinin 0,365 olduğu, süreç yönetimi uygulamalarının, “İletişim Yeteneğinin Artırılması ve İmaj” değişkenindeki değişim nedeninin %36’sını açıkladığını göstermektedir. Yani süreç yönetimi uygulamaları iletişim yeteneğinin artırılması ve imaj üzerinde %36’lık bir etkisinin olduğu anlamına gelmektedir.

Süreç yönetimi uygulamalarının, iletişim yeteneğinin artırılması ve imaj üzerinde anlamlı düzeyde (t=1,145; p<0,05) ve pozitif etkisinin (b=0,325) olduğu; diğer bir ifadeyle süreç yönetimi uygulamalarında 1 birimlik artış olduğunda iletişim yeteneğinin artırılması ve imaj düzeyinde 0,39 birimlik artma olduğu tespit edilmiştir. Regresyon modeli sonucu oluşan denklem aşağıdaki gibidir;

$$\text{Süreç Yönetimi Uygulamaları} = 1,325 + 0,395 * \text{İletişim Yeteneğinin Artırılması ve İmaj}$$

H₇ Kabul: Süreç yönetimi uygulamalarının, yenilik üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

Tablo 11. Süreç Yönetimi Uygulamaları Yenilik Arasındaki Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sabit	B	T	P
Süreç Yönetimi Uygulamaları	Yenilik	1,999	0,493	1,742	0,003
F=5,442 p=0,003 R ² 0,461					

Süreç yönetimi uygulamaları yenilik arasındaki ilişkiyi gösteren modelin uyumlu olduğu (F=5,443; p<0,05) tespit edilmiştir. R² değerinin 0,461 olduğu, süreç yönetimi uygulamalarının "Yenilik" değişkenindeki değişim nedeninin %46'sını açıkladığını göstermektedir. Yani süreç yönetimi uygulamaları yenilik üzerinde %46'lık bir etkisinin olduğu anlamına gelmektedir.

Süreç yönetimi uygulamalarının, yenilik üzerinde anlamlı düzeyde (t=1,742; p<0,05) ve pozitif etkisinin (b=0,493) olduğu; diğer bir ifadeyle süreç yönetimi uygulamalarında 1 birimlik artış olduğunda yenilik düzeyinde 0,49 birimlik artma olduğu tespit edilmiştir. Regresyon modeli sonucu oluşan denklem aşağıdaki gibidir;

$$\text{Süreç Yönetimi Uygulamaları} = 1,999 + 0,493 * \text{Yenilik}$$

4. SONUÇ

Günümüzde işletmeler maliyetlerini azaltıp, müşteri memnuniyetini sağlamak ve pazar koşullarında rekabet edebilmek için çeşitli faktörleri bünyelerinde barındırırlar. Bu faktörlerden birisi de süreç yönetimi uygulamalarıdır. Bu kapsam da, Erzurum ilinde gıda ürünleri üreten işletmelere yönelik yapılan çalışma sonucunda, süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı üzerinde pozitif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Wood ve Wall, (2002), Weske ve diğerleri., (2004), Edoardo, (2004), Yuan (2006), Salamo ve diğerleri, (2007), Sentanin ve diğerleri, (2008), Smart ve diğerleri., (2009), Aalst (2013), Wong, ve diğerleri, (2014), Neupana, (2014), Sujova ve Marcinekova, (2015), Rahimi, ve diğerleri., (2016), Paksoy ve Ersoy, (2016), Kaur ve diğerleri., (2017) ve Kim, (2017) çalışmalarını destekler niteliktedir.

Öte yandan araştırmadan elde edilen diğer sonuçta süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı alt boyutu olan üretim ve girdi maliyetlerini azaltılması üzerinde pozitif yönde etkili olduğudur. Ulaşılan bu sonuç, Andy ve diğerleri., (2001), Ariyachandra ve Frolick (2008), Smart ve diğerleri., (2009), Kaur ve diğerleri., (2017) ve Karabaş ve diğerleri., (2017) araştırmaları ile örtüşmektedir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuçta süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı alt boyutu olan kapasite ve verimlilik üzerinde pozitif yönde etkili olduğudur. Ulaşılan bu sonuç, Ariyachandra ve Frolick (2008), Aalst (2013), Nitrega ve Pfajfar (2015) Kaur ve diğerleri., (2017) ve Zor, (2018), araştırmalarını desteklemektedir.

Yine araştırma kapsamında süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı alt boyutu olan karlılık ve işletme başarısı üzerinde pozitif yönde etkili olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonuç, Edoardo, (2004), Smart, (2009) ve Kaur ve diğerleri., (2017) araştırmaları ile örtüşmektedir.

Araştırma kapsamında süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı alt boyutu olan büyüme oranı ve pazar payı üzerinde pozitif yönde etkili olduğudur. Bu sonuç Weske ve diğerleri., (2004) ve Ariyachandra ve Frolick (2008), çalışmalarını destekler niteliktedir.

Diğer taraftan araştırma kapsamında süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı alt boyutu olan iş önceliği ve hizmet süresinin kısaltılması üzerinde pozitif yönde etkili olduğudur. Bu sonuç Ariyachandra ve Frolick (2008), ve Smart ve diğerleri., (2009), çalışmalarını destekler niteliktedir.

Araştırma kapsamında süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı alt boyutu olan iletişim yeteneğinin artırılması ve imaj üzerinde pozitif yönde etkili olduğudur. Bu sonuç, Wood ve Wall, (2002), Edoardo, (2004), Pyon, (2011), İnce ve diğerleri. (2013), ve Neupana, (2014) çalışmalarını destekler niteliktedir.

Öte yandan ulaşılan bir diğer sonuçta ise süreç yönetimi uygulamalarının işletme performansı alt boyutu olan yenilik üzerinde pozitif yönde etkili olduğudur. Bu sonuç, Smart ve diğerleri., (2009), Kaur ve diğerleri., Paksoy ve Ersoy, (2016), (2017), Kim (2017), araştırmalarını destekler niteliktedir. Ancak Rahimi, ve diğerleri., (2016), çalışması ile örtüşmemektedir.

Sonuç olarak işletmelerde performansı artırmanın bir yolu da süreç yönetimi uygulamaları olduğu bu çalışma ile tespit edilmiştir.

Yapılan bu çalışma sonucunda ulaşılan sonuçlar, gıda ürünleri üreten işletmelerin yöneticilerine, sanayi ve ticaret odalarına ve konu ile ilgili çalışma yapan akademisyenlere katkı sağlayacaktır. Ayrıca araştırmanın Erzurum ilinde planlandığı göz önüne alındığında ildeki faaliyet gösteren üretim işletmelerine yol gösterici olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aalst, W. (2013). "Business Process Management: A Comprehensive Survey", Hindawi Publishing Corporation ISBN Software Engineering, 1-37.
- Anderson, R.C., Reeb, D.M. (2003). "Founding-Family Ownership And Firm Performance: Evidence From The S&P 500", *Journal Of Finance*, 58, 1301-1328.
- Andy, N., Roberto, F., Cipriano, F., Andrea, V., Jasper, H. (2001). "A Framework for Analysing Business Performance, Firm Innovation and Related Contextual Factors: Perceptions of Managers and Policy Makers In Two European Regions", *Integrated Manufacturing Systems*, Vol. 12 Issue: 2, 114-124.
- Ariyachandra, T.R., ve Frolick, M.N. (2008). "Critical Success Factors in Business Performance Management-Striving for Success, *Journal Information Systems Management*, Volume 25, 113-120.
- Ayanoğlu, M., ve Turan, H. (2003). "İşletmelerde Süreç Yönetimine Geçiş ve Uygulama Sonuçları, III. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Basco, R. (2014). "Exploring The Influence of The Family Upon Firm Performance: Does Strategic Behaviour Matter?", *International Small Business Journal*, December 32, 967- 995.
- Brocke, J., Schmiedel, T., Recker, J., Trkman, P., Mertens, W., ve Viaene, S. (2014). "Ten Principles of Good Business Process Management", *Business Process Management*, 20/4, 530-548.
- Brown, L.D., Caylor, M.L. (2004). "Corporate Governance And Firm Performance", Georgia State University.

- Carton, R.B., Hofer, C.W. (2006). "Measuring Organizational Performance: Metrics For Entrepreneurs And Strategic Management Research", Massachusetts: Edward Elgar Publishing.
- Cenger, H. (2011). "İMKB'de İşlem Gören Çimento Şirketlerinin Performanslarının Ölçülmesinde Veri Zarflama Analizi Yaklaşımı", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2011, Cilt: 25, 31-44.
- Chang J., F. (2005). *Business Process Management Systems Strategy and Implementation*, New York: Auerbach Publications.
- Dalay, İ., Coşkun, R., ve Altunışık, R. (2002). *Stratejik Boyutuyla Modern Yönetim Yaklaşımları*. İstanbul: Beta.
- Dinesh, S., ve Deepak, T. (2005). "Relationship Between TQM and TPM Implementation Factors and Business Performance of Manufacturing Industry in Indian Context", *International Journal of Quality ve Reliability Management*, Vol. 22, Issue: 3, 256-277.
- Edoardo, O. (2004). "Process Management in The Public Sector: The Experience of One-Stop Shops in Italy", *International Journal of Public Sector Management*, Vol. 17 Issue: 1, 81-107.
- Eren, Z. (2010). *Kamu Kurumlarında Süreç Yönetimi: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Uygulaması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ezan, V., Işıkdağ, Ü., ve Kuruoğlu, M. (2011). "İnşaat Sektöründe Süreç Yönetimi", *Akademik Bilişim*, 11 -XIII. Akademik Bilişim Konferans Bildirileri, 683-687.
- Fidanboy, C.Ö. (2000). "Iso 9000:2000 Ve Proses Performans Ölçümleri", Erişim 20.08.2016, [www.danismend.com./Konular/Kaliteyon/Kltproses-Performans-Olcumleri.Htm](http://www.danismend.com/konular/kaliteyon/kltproses-performans-olcumleri.htm).
- Hampshire, C.B., Poon, S.K., Davis, J.G. (2008). "Effects Of Knowledge Management Strategy On Organizational Performance: A Coplementarity Theory-Based Approach", *The International Journal Of Management Science*, 36(2), 235-251.
- Harrington, H. J. (1995). "Continous Versus Breaktrough Improvement: Finding The Right Answer", *Business Process Reengineering ve Management Journal*, 1/3, 3-33.
- İnce, A., Erol, Y., Karagöz, N. (2013). "Bir Süreç İyileştirme Örneği Olarak Görüntü Arşivleme ve İletişim Sisteminin (Pacs) Değerlendirilmesi (Sivas Numune Hastanesi Uygulaması)", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5/3, 243-257.
- Jalali, A., Ouyang, C., Wohed, P., Johennesson, P. (2017). "Supporting Aspect Orientation in Business Process Management", *Software ve Systems Modeling*, 16/3, 903-925.
- Jeston, J., Nelis, J. (2008). "Business Process Management: Practical Guidelines To Successful Implementations", *Butterworth-Heinemann is An Imprint Of Elsevier*, Oxford.
- Karabaş, S., Uysal, D., Karkacier, O. (2017). "Kurumsal Kaynak Planlamasının İşletme Performansı Üzerine Etkisi; Bir Alan Araştırması", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/3, 129-145.
- Kaur, S.P., Kumar, J., Kumar, R. (2017). "The Relationship Between Flexibility of Manufacturing System Components, Competitiveness of SMEs and Business Performance: A Study of Manufacturing SMEs in Northern India", *Global Journal of Flexible Systems Management*, 18, 123-137.
-

- Kim, J. (2017). "The Effect of Process Management on Different Types of Innovations: An Analytical Modeling Approach", *European Journal of Operational Research*, 262/2, 771-779.
- Küçük, O., Kocaman, G. (2014). "Müşteri Yönlülük, İnovasyon Yönlülük ve İşletme Performans İlişkisi: Bir Uygulama", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 29, 37-52.
- Küçük, O., Yılmaz, E., Şen, H. İ. ve Küçük, N. (2015). "Toplam Kalite Yönetiminin İşletme Performansına Etkisi: Lojistik Sektöründe Bir Uygulama", *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 34, 53-67.
- Küçük, O., Korucuk, S. (2018). "Süreç Yönetimi Bir Uygulama", Detay Yayıncılık, Ankara.
- Mitrega, M., Pfajfar, G. (2015). "Business Relationship Process Management As Company Dynamic Capability Improving Relationship Portfolio", *Industrial Marketing Management*, 46, 193-203.
- Neubaer, T. (2009). "An Empirical Study About The Status of Business Process Management", *Business Process Management Journal*, 15 / 2, 166-183.
- Neupane, R. (2014). "Relationship Between Customer Satisfaction and Business Performance In Lloyds Bank Uk: A Case Study", *Int. J. Soc. Sci. Manage. Vol-1, Issue-2: 74-85.*
- Okay, I. (1999). "İşletmelerde Süreç Yönetimine Geçiş ve Uygulama Sonuçları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Omar, A. (2016). "Business Process Management: A Maturity Assessment of Saudi Arabian Organizations", *Business Process Management Journal*, 22/3, 507-521.
- Özveri, O., Kabak, M. (2016). "Süreç Yönetimi Olgunluk Modelleri ve Bir Organizasyonun ve Süreç Yönetimi Olgunluğunun Değerlendirilmesi", *AKÜ İİBF Dergisi-Cilt: XVIII / 1, 101-110.*
- Paksoy, H.M, Ersoy, N. (2016). "Antalya'da Faaliyet Gösteren Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde İnovasyon ve İşletme Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 413-433. 15/2.
- P.M.B. ve Peter M. B. Walker. (1995). *Larousse Dictionary of Science and Technology*, Kingfisher Publication PLC November, 874.
- Pyon, C, Woo, J., Park, S. (2011). "Service Improvement By Business Process Management Using Customer Complaints in Financial Service Industry", *Expert Systems with Applications*, 38/4, 3267-3279.
- Rahimi, F., Moller, C., Hvam, L. (2016). "Business Process Management and IT Management: The Missing Integration", *International Journal of Information Management on Science Direct*, 142-157.
- Salomo, S., Weise, J., Gemüden, H. (2007). "NPD Planning Activities and Innovation Performance: The Mediating Role of Process Management and the Moderating Effect of Product Innovativeness", *The Journal of Product Innovation Management*, 24/4, 285-302.
- Sentanin, O.F., Santos, F., Jabbour, C. (2008). "Business Process Management in A Brazilian Public Research Centre", *Business Process Management Journal*, 14/4, 483-496.
-

- Smart, P.A., Maddern, H., Maull, R.S. (2009). "Understanding Business Process Management: Implications for Theory and Practice, *BJM*, Volume20, Issue 4, 491-507.
- Songur, M. (1995). "Mahalli İdarelerde Performans Ölçümü", Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını, No:6, Ankara.
- Stolze, C., Semmler, G., ve Thomas, O. (2012). "Sustainability in Business Process Management Research-a Literature Review", 10. SIGGREEN.
- Sujova, A., Marcinekova, K. (2015). "Modern Methods of Process Management Used in Slovak Enterprises", *Procedia Economics and Finance* 23, 889-893.
- Trkman, P. (2010). "The Critical Success Factors of Business Process Management", *International Journal of Information Management*, 30/2, 125-134.
- Tütüncü, Ö., Doğan, Ö., ve Topoyan, M. (2004). "Süreçlerle Yönetim ve Bir Hizmet İşletmesi Uygulaması", IV. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, Konya.
- Yuan Hung, R. (2006). "Business Process Management As Competitive Advantage: A Review And Empirical Study", *Total Quality Management & Business Excellence*, 17/1, 21-40.
- Weber, B., Reichert, B., Wild, W., ve Rinderle, S. (2005). "Balancing Flexibility and Security in Adaptive Process Management Systems", OTM International Conference, 59-75.
- Wehmeir, S. (1993). "Oxford Wordpower Dictionary", Oxford University Press: Oxford.
- Weske, M., Aalst, W.M.P., ve Verbeek, H.M.W., (2004). "Advances in Business Process Management", *Data&Knowledge Engineering* 50, 1-8.
- Wong, W., Tseng, M., ve Tan, K. (2014). "A Business Process Management Capabilities Perspective on Organization Performance", *Total Quality Management & Business Excellence*, 25, 602-617.
- Wood, S., ve Wall, T. (2002). "Human Resource Management and Business Performance. In P. Warr (Ed.), *Psychology at Work* (351-374)., New York, NY, US: Penguin Press.
- Zor, Ü. (2018). "Kobi'lerde Planlama ve Kontrol Uygulamaları: Durumsallık Teorisi Temelinde İşletme Performansına Katkısı", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, 183-198.

1. GİRİŞ

Alan yazında sosyal normların davranışlar üzerindeki etkisine yönelik son yıllarda en fazla çalışma yapan araştırmacılardan biri olan Bicchieri (2014) normların, davranışları; sosyal onaylanma, onaylanmama ve diğer sosyal etkiler yoluyla etkilediğini ifade etmektedir. Onaylanma ve onaylanmama kaygısı bireyleri beklentiye uygun davranmaya iten neden olarak diğer bireylerle birlikte ve uyumlu yaşama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bireylerin davranışlarına yönelik beklentilerin, zamanla yaygınlaşarak daha baskın yaptırım güçlerine ulaştığı durumlarda oluştuğu vurgulanmaktadır (Bicchieri, 2014, s.208).

Toplumda bireylerin sosyal yönden davranışlarında referans olarak kullandığı en yaygın sosyal sınıflandırmalar; yaş, cinsiyet ve güç vb. belirtilmekte, bu sınıflandırmalarla ilgili birçok şema da zihnimize yerleşmekte ve her gün edinilen yeni bilgilerle bu ifade alanı genişlemektedir (Fiske, 1998, s.361; Rosch, 1978, s.30). Karşılaştığımız herhangi bir nesne ya da olaya ilişkin şemalar bize, olay ve nesneyle ilgili bir senaryo sunmaktadır. Bu senaryoya göre gelişen olaylarda her bir kişi, olgu ve nesnenin bir rolü bulunmaktadır. Şemalar yoluyla zihnimizde oluşan bu senaryolardaki rol sahipleri daha önceki deneyimlerimize göre bildiğimiz rollerini oynamaktadırlar (Gilbert ve diğerleri, 1998, s.78). Bu sayede sağlıklı şemalar oluşmaktadır. Deneyimlerimize göre oluşan şemalardaki senaryolarda aktörler rollerini oynadığı sürece şemalar düzgün bir şekilde sürdürülmektedir. Şemalar, sosyal inanışlar ve davranışlara göre oluşturulduğu için sosyal inanışlar ve davranışlarda senaryolardaki aktörlerin rolüne uygun davranmasıyla sağlıklı bir şekilde yürümektedir.

Kadınların değişik alanlardaki farklı rolleri aslında toplumun beklentilerine göre şekillenmektedir (Bicchieri ve Chavez, 2010, s.161). Yayılım kuramı (Spillover Theory) açısından bu konu incelendiğinde iş ya da aile rollerine ait hissedilen duyguların her iki alandaki rolleri de etkileyebildiği ifade edilmektedir (Rothbard, 2001, s.655). Dolayısı ile herhangi bir alanda yaşanabilecek olumsuz bir duygu, yayılım kuramı çerçevesinde onların işe adanmışlıklarını da olumsuz etkileyecektir. Bu kapsamda mevcut çalışmada, kolektivist kültür özelliklerine sahip Türk toplumunda toplumsal cinsiyet algılarının kadın çalışanların işe adanmışlıkları üzerindeki etkisi yayılım kuramı (Spillover Theory) çerçevesinde araştırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

2.1. İşe Adanmışlık

Araştırmanın bağımlı değişkeni olan işe adanmışlık, alan yazında en çok araştırılan konuların başında gelmektedir. Ancak toplumsal cinsiyet algısı (cinsiyet normları) ile arasındaki ilişkinin yeterince incelenmediği gözlenmiştir. Kahn (1990)'ın çalışanların adanmışlıklarını, işletmede beklenenden daha fazla katkıyı sağlamalarının ya da beklentiyi karşılayamamalarının temel nedenlerinden biri olarak sunmasından sonra adanmışlık duygusu giderek daha fazla araştırmaya konu olmuştur (Rich ve diğerleri, 2010, s.617). İş ve çevresinin tanımının yapılması çalışanlarının adanmışlıklarının ortaya konulmasının önemli bir aşama olduğu ifade edilmektedir (Bailey ve diğerleri, 2017, s.31). İşe adanmışlığın iş ile ilgili olumlu sonuçlarına ilişkin yapılan bir meta-analiz çalışmasında birçok kişi üzerinde yapılan incelemeler (farklı sektörlerde 125 firmadaki 681 ve 799 kişi) işe adanmışlık ile müşteri bağlılığı, karlılık, verimlilik, güvenlik ve sağlık arasında olumlu ve anlamlı yönde ilişkilerin olduğunu vurgularken; işten ayrılma niyeti, işe gelmeme ve işe zararlı davranışlarla olumsuz yönde bir ilişkinin olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, işe adanmış çalışanlara sahip olmanın şirketler açısından çok önemli ve aranan bir özellik olduğu da vurgulanmıştır (Gallup, 2012).

May ve diğerleri (2004), adanmışlık duygusunun bireyin işe ilişkin rolleriyle kendisini özdeşleştirmesi sayesinde oluştuğunu bildirmektedir. Kahn (1990), işe adanmışlık olgusunun bilişsel, duygusal ve fiziksel bileşenlerden oluştuğunu ifade etmektedir. Bilişsel adanmış çalışan işiyle arasında bilişsel bir ilişki kurup kendine göre neden sonuç ilişkisiyle işini en iyi şekilde icra etmeyi kendinde meşrulaştırmış ve kavramı “bireyin yaptığı işe sürekli konsantre olması ve işinin tüm boyutlarına hakim olması” şeklinde ifade etmiştir. Bilişsel adanmışlık yoluyla işe adanmışlık bireyde profesyonelliğin bir göstergesi konumundadır. İkinci boyut olan Duygusal adanmışlık; bireyin işiyle arasında duygusal bir bağ oluşturup zevk almasını ifade etmektedir. İşini sevmesiyle oluşan bu bağla birlikte birey kendini iş ile özdeşleştirmektedir. Birey, iş kaynaklı olumsuz eleştirilere mahal vermemek için en iyi şekilde görevini yapmaya çalışmaktadır. Farklı bir tanımlamada da adanmışlığın, duygusal boyutu yüksek olan çalışanlar için işine aşkla bağlı olunması durumu şeklinde ifade edildiği de gözlenmiştir (Schaufeli ve diğerleri, 2006, s.701). Son boyut olan fiziksel adanmışlık ise halk arasındaki tanımlamasıyla hiç ölmeyecekmiş gibi çalışma arzusunu ifade etmektedir. Fiziksel adanmış bireyler bütün enerjisini yoğun bir şekilde işine verip, işi dışında asgari fizyolojik gereksinimlerini yerine getirip işine hazır bulunmaktadırlar. Bu bireyler çalışmaktan dolayı hissettikleri yorgunluktan muzdarip olmayıp, diğerlerine oranla daha mutlu bireyler şeklinde nitelendirilmektedirler (Schaufeli ve diğerleri, 2006, s.701).

Literatürde, işe adanmışlığı düşük çalışanların görev ve sorumluluklarında bilişsel ve duygusal olarak kopukluklar olduğu ifade edilmektedir (Cogin ve Fish, 2009, s.47). Hochschild (1983) işiyle bütünleşmemiş çalışanların amaçsız, duygusuz robotlar haline dönüştüğünü iddia etmektedir.

2.1.1. İşe Adanmışlığın Öncülleri

Alt başlık olması halinde başlıkların sadece ilk harfleri büyük harfle yazılmış olmalıdır. Alt başlık olması halinde başlıkların sadece ilk harfleri büyük harfle yazılmış olmalıdır. Alt başlık olması halinde başlıkların sadece ilk harfleri büyük harfle yazılmış olmalıdır. Alt başlık olması halinde başlıkların sadece ilk harfleri büyük harfle yazılmış olmalıdır.

Bailey ve diğerleri (2017) yaptıkları meta-analiz bir çalışma ile işe adanmışlık üzerine yapılan 155 çalışmayı incelemiş ve adanmışlığın en önemli öncülünün psikolojik durumlar olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma ile bireylerin kendi işlerinde duymuş olduğu öz yeterlik (self efficacy), esneklik ya da sürece uyum (resilience) ile kişisel kaynaklarının (personal resources) yüksek olmasının, işlerine yönelik olumlu duyguları daha da artırdığı vurgulanmıştır. Bu olumlu duygularla çalışan işinde yetenek ve gücünün en yüksek seviyelerini göstermekte ve sonuçta daha yüksek performans elde edilmektedir (Del Libano ve diğerleri, 2012, s.688). Yapılan diğer saha çalışmalarında da işle ilgili çalışan kaynaklarının adanmışlık üzerindeki etkisinde psikolojik durumun genellikle aracı olarak rol oynadığı vurgulanmıştır (Xanthopoulou ve diğerleri, 2009, s.235).

Bir başka öncül olarak, Mendes ve Stander (2011) tarafından yapılan bir çalışma ile de psikolojik güçlendirmenin çalışanlarda işe yönelik anlam oluşturarak adanmışlık hissi yaratabileceği belirtilmektedir. Psikolojik güçlendirme yoluyla çalışanların inisiyatif göstererek işini sahiplenmesi, zevk ve anlam çıkarması, işe yönelik kimliğini öne koyması, işine yönelik öz yeteneklerini geliştirmesi, başarı için çabalaması ve duygusal olarak güdülenmesi sağlanmaktadır (Bailey ve diğerleri, 2017, s.39).

Bu zamana kadar yapılan birçok saha çalışmasında iş tasarımı ve adanmışlık arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ifade edilmiştir (İdris ve Dollard, 2011, s.324). Bu aynı zamanda yukarıda

ifade edilen öncüllerden, işin özellikleri ve örgütün çalışana yönelik uygulamalarını da içine almaktadır. Örneğin, iş tasarımının yanında, amir ve üstlerinin desteği, diğer çalışma arkadaşlarının etkisi ve desteği, çalışanın işindeki rolü ve inisiyatif kullanabilme derecesi (otonomi derecesi) gibi faktörlerin de adanmışlık düzeyini etkilediği tespit edilmiştir (Schaufeli ve diğerleri, 2006, s.712). Adanmışlık konusunda öncül olarak iş gereklerinin bazı çalışmalarda olumlu etki gösterdiği (Braine ve Roodt, 2011, s.52), bazı çalışmalarda olumsuz etki (Sawang, 2012) yaratan bir faktör olduğu vurgulanmaktadır. Diğer yandan otonom ya da özerklik derecesiyle adanmışlık arasında olumlu ve anlamlı ilişkiler de tespit edilmiştir (Xanthopoulou ve diğerleri, 2009, s.239). Çalışanların işine yönelik kontrol seviyesinin yüksek olduğu kurumlarda, işini sahiplenerek işiyle özdeşleştiği de ifade edilmektedir (Swanberg ve diğerleri, 2011, s.613).

İşle kendini tanımlamaya başlayan çalışanın, işini geliştirmek için bütün kaynaklarını kullandığı iddia edilmektedir. Spence ve Laschinger (2010) yapısal güçlendirme çerçevesinde iş tanımının net bir şekilde yapılarak işe yönelik sorumlulukların belirlenmesinin, iş yoğunluğu dengesi ve iş programının çalışanın yaşamına uydurulması gibi işle ilgili düzenlemelerin, bu kişilerin yeteneklerini ortaya çıkarmasında etki yapılabileceğini ve bu yolla çalışanda işe adanma sağlanabileceğini ifade etmektedir. İş çerçevesi içinde ele alınabilecek bir diğer konu olan çalışma şekillerinin (esnek zamanlı, evden çalışma vb.) adanmışlık üzerine anlamlı etkileri olduğu ortaya konulmuştur. Örneğin, Sardeshmukh ve diğerleri (2012) çalışanın işin fiziksel çevresinden uzaklaştığı oranda adanmışlığının da azalabileceğini belirtmektedir. Kişisel olarak işini şekil, sembol ve davranışlarla tanımlayan çalışanların bu boyutlara sahip olmayan işlere adanmışlık duymayacakları iddia edilmektedir. Bu konuda bir başka çalışmada çalışanların esnek çalışma şekillerinin işe yönelik adanmışlıklarını arttırdığı ortaya konulmuştur (Ten Brummelhuis ve diğerleri, 2012, s.113). Bu tür çalışanların özel hayatlarındaki rollerinin de en az işleri kadar önemli olduğu düşünülmektedir. Benzer şekilde bazı toplumlarda kadınların özel hayatlarındaki rollerinin de işleri kadar önemli olarak algılandığı için bu tür toplumlarda esnek çalışma formlarının adanmışlığı arttırabileceği düşünülebilir. İş çerçevesinde adanmışlığı etkileyen değişken olarak ele alınabilecek bir diğer faktör liderlik davranışları olarak birçok çalışmaya konu olmuştur (Bailey ve diğerleri, 2017, s.48). Liderin davranışlarına yönelik güvenin yaygın olduğu işletmelerde, çalışanların sonuçlarını bilerek ve kendilerine güvererek davrandığı iddia edilmektedir (Rees ve diğerleri, 2013, s.2780).

Adanmışlığın en önemli çıktularından biri olarak iş performansı yerine bağlamsal performans giderek daha fazla çalışmaya konu olmaktadır (Christian ve diğerleri, 2011, s.89). Çalışanların adanmışlıkları, içinde bulunduğu örgütlerdeki sosyal ve psikolojik çevredeki etkileşimiyle diğer çalışanları da olumlu olarak etkileyebilmektedir (Borman ve Motowidlo, 1997, s.99). Adanmış çalışanların işine ve işletmeye yönelik olumlu duygularını örgütsel vatandaşlık, uyum ve esneklik, yaratıcılık ve yenilik olarak ortaya koyması gibi nitelikler bağlamsal performansın en önemli çıktıları olarak sayılabilir. Bu şekilde prososyal davranışlarla olumlu duygularını sosyal ve psikolojik çevreye yayan çalışan, emir almadan sorumluluk üstlenerek işletmenin toplam performansına katkı sağlamaya çalışacaktır. Bu yönde yapılan bazı çalışmalarda adanmışlık ile uyum ve esneklik (Barnes ve Collier, 2013, s.485), bilgi paylaşımı (Chen ve diğerleri, 2011, s.262), işgören sesliliği (Wong ve diğerleri, 2010, s.889), örgütsel öğrenme (Chughtai ve Buckley, 2011, s.684) arasında olumlu ilişkilerin olduğu daha önce yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. Örneğin, Mendes ve Stander (2011) adanmışlık duygusunun en önemli sonuçlarından bir tanesinin işten ayrılma niyetinin azaltması olduğunu rapor etmektedir. Adanmış bireyler kendilerini işleriyle tanımladıkları için işleriyle ilgili kararları, hayatlarındaki radikal kararlar olarak gördükleri iddia edilmektedir.

Örgütsel bağlılık adanmışlık duygusunun oluşturduğu bir diğer sonuç olarak araştırmalara konu olmaktadır. Biswas ve Bhatnagar (2013) ise adanmışlığı iş memnuniyetinin üzerindeki etkileri çerçevesinde incelemiş olup, olumlu ve anlamlı etkilerini ortaya koymuşlardır. Bunun yanında yukarıda da ifade edildiği gibi iş memnuniyeti ve bağlılığının adanmışlığın sonuçları olarak değil öncülleri olarak gözlemlendiği çalışmalar da mevcuttur (Yalabık ve diğerleri, 2013, s.2799).

2.2. Toplumsal Cinsiyet Algısı (Kadınsı Cinsiyet Normları)

Toplumsal cinsiyet, ırk ve etnisite gibi sosyal değer ve inanışlar yoluyla açıklanmaktadır (McAdam ve Boudet, 2012, s.78). Toplumsal cinsiyet, toplum tarafından kadın ve erkek cinsiyetine atfedilen rol ve statü tarafından belirlenmektedir. Biyolojik olarak kadın ve erkek cinsiyetine toplumun bakış açısı, sahip olduğu değer algıları ve inanışlar yoluyla şekillenmektedir. Bu değer algıları ve inanışlar ise cinsiyete yönelik oluşturmuş olduğu normlarla toplumun kadın ve erkek bireylerinin algı, tutum ve davranışlarını tanımlamaktadır. Bronfenbrenner (2005) sosyal normları bireylerin davranışlarının temel belirleyicisi olarak görmektedir. Kadın ve erkek bireyler toplumun değer ve inanışlarına göre oluşan normlarla kendilerine biçilen statü ve beklentiye göre davranmaktadırlar. Bireylerin kadınsı cinsiyet normlara göre şekillenen bu beklentiye uygun davranması, sosyal uyumu sağladığı için olumlu görülürken, uyumlu davranmaması sapma olarak ifade edilmektedir (Dudte, 2008, s.13).

Cinsiyet normları sosyal normların cinsiyete ilişkin türleridir (Eagly ve diğerleri, 2004). Cinsiyet normları toplumda kadın ya da erkek cinsiyetine ilişkin yerleşmiş olan inanış ve tecrübelerden oluşmakta olup o toplum için beklenen davranışları belirlemektedir (McAdam ve Boudet, 2012, s.102). Cinsiyet, doğal bir sınıflandırma olmasına rağmen kadın ve erkek sınıflandırması sosyal düşünce ve inanışlarla farklı şemalar oluşturarak kadın ve erkeğe ilişkin farklı senaryolarda farklı roller ortaya çıkarmıştır (Cialdini ve Trost, 1998). Cinsiyete ilişkin normların yayılması; aile, öğretmen, akran ve arkadaşlar, medya gibi sosyal taşıyıcılar (Agents) tarafından gerçekleşmektedir (Mahalik ve diğerleri, 2005, s.417). Lytton ve Romney (1991) bireylerin ancak beş yaşına geldiklerinde toplumda kadın ve erkeğe ilişkin rolleri tanımlayabildiklerini ifade etmektedir. Buradan, toplumda kadın ve erkeğin davranışlarını yönlendiren cinsiyet normlarının bilindiğinden daha erken yerleştiği ve yerleşmesinden itibaren bireylerin davranışlarında bir etkiye sahip olduğu öngörülebilmektedir. Cinsiyet normları bireylerin doğumundan itibaren öncelikle ailelerin davranışlarıyla öğrenilmektedir. Ailelerin çocuklara cinsiyete göre farklılaşan davranışları, bakımı, kıyafet alması ve oyun oynaması, çocuğun etrafındaki kadın ve erkek cinsiyetlerin yaptıkları farklı işleri kadın ve erkek cinsiyetiyle ilişkilendirmesi, medya araçlarıyla tüketicileri etkilemek üzere cinsiyet farklılığı teması üzerindeki reklamlar, bireylerin küçük yaşlardan itibaren cinsiyet konusunda bir şema oluşturmasına yardımcı olmaktadır (Blackmore ve Sachs, 2003, s.478).

Cinsiyet normları tanımlardan görüleceği üzere, kadın ve erkek bireylerin davranışlarını beklentilere uygun şekilde sınırlandırırken, diğer taraftan bireylerin kendilerini kimliklendirmesini de sağlamaktadır (Bem, 1981, s.354). Cinsiyet normları bireylerin içinde yaşadığı toplumda uyumdan kaynaklanan fiziksel ve psikolojik rahatsızlık yaşamamaları için yaş, statü, iş ve konumuna göre şekillenen davranış formlarını sunmaktadır. İçinde yaşanılan toplumda sosyal cinsiyet normuna aykırı davranan bir erkek, kadınsı olarak nitelendirilmekte veya bir kadın da erkeksi ya da aykırı olarak tanımlanabilmekte ve bundan dolayı da ilgili bireyler diğer sahip olduğu rollerine ilişkin sorumluluklarını aksatabilmektedir (McAdam ve Boudet, 2012, s.171).

Cinsiyet normları, içinde yaşanılan toplumun inanış ve deneyimine göre şekillendiği için toplumdaki topluma da farklılık gösterebilmektedir. Diğer yandan bireylerin uyumdan kaynaklanan fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklarının tedavisi için de ilgili kişilere referanslar sunabilmektedir. Bireyler, cinsiyete göre farklılaşan rolleri öğrenirken aynı zamanda, farklı senaryolara göre farklılaşan cinsiyet rollerini de öğrenmektedirler (Pool ve diğerleri, 2007). Örneğin, çocuğun erkek cinsiyet normlarına yönelik algısı, yemek masasında gözlemlediği babasına ait rol ile aynı babanın evdeki herhangi bir sorunu çözme sürecindeki rolünü karşılaştırması ile olmaktadır; yani çocuğun algısı farklılaşan senaryoların yüklediği farklı rollere göre olmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi, şemalar yaşamın farklı alanlarında farklı senaryolarla bireylere farklı roller yükleyebilmektedir.

Cinsiyet normları bireylerin hayatın her aşamasındaki farklı rollerine ilişkin olarak farklılaşmaktadır. Kadınsı cinsiyet normu kadının evde, işyerinde, sokakta ayrı ayrı rollerini belirlerken, diğer yandan kadının yaşına göre de farklı roller belirlemektedir. Cinsiyet normlarına ilişkin farklılaşan bu roller, sosyal sınıflandırmaların diğer farklı türlerine ilişkin düzenlemelerden daha etkin ve yaygın olmaktadır. Hayatın her alanında işte, arkadaş çevresinde, okulda, boş zaman aktivitelerinde diğer sosyal sınıflandırmaların hiç birisi cinsiyet sınıflandırması kadar kadın ve erkeğe farklılaşan roller yüklememektedir (McAdam ve Boudet, 2012, s.214). Örneğin, ırk ve milliyet sınıflaması, ya da güç sınıflaması kendi içindeki alt bileşenlere kadın-erkek farklılaşması kadar bariz farklı roller yüklememektedir (West ve Fenstenmaker, 1995, s.8).

Cinsiyet normlarının kadın erkek eşitsizliğini desteklediği toplumlarda, kadın erkek eşitsizliklerinin cinsiyet normu olarak kabul edildiğini ifade etmek gerekir (McAdam ve Boudet, 2012, s.234). Bu toplumlarda kadınların erkeklerle karşılaştırıldığında hayatta daha fazla olumsuz sosyal normlara maruz kalması, sosyal normların toplumun genelindeki etkisinden dolayı normal olarak görülmekte olup, bu inanışların yakın zamanda da değişmeyeceği ileri sürülmektedir (Ridgeway, 1997, s.218).

Bireyler çocukluklarından itibaren öğrenmiş oldukları bu rollere uygun düşünce yapısı geliştirdikleri ve buna uygun davrandıkları sürece, topluma uyum problemi yaşamayacakları düşünülmektedir (Blackmore ve Sachs, 2003, s.479). Buna yönelik olarak kendi rollerine uygun davranışlar sergileyen bireyler de toplumun beklentisine uygun davrandıklarında, yüksek motivasyon ve verimlilik gösterebilmektedir. Alanyazında yapılan birçok çalışmada, cinsiyet normları çerçevesinde tercih edilen spor dallarında yarışan bireylerin, sosyal normlara uyumundan dolayı motivasyonlarının da yüksek olacağı ve bu yolla daha başarı kazanabilecekleri düşünülmektedir (Dudte, 2008, s.15).

2.3. Toplumsal Cinsiyet Algısı ve İşe Adanmışlık

Kadınların değişik alanlardaki farklı rolleri aslında toplumun beklentilerine göre şekillenmektedir (Bicchieri ve Chavez, 2010, s.161). Yayılım kuramı açısından bu konu incelendiğinde iş ya da aile rollerine ait hissedilen duyguların her iki alandaki rolleri de etkileyeceği ifade edilmektedir (Rothbard, 2001, s.655). Dolayısı ile herhangi bir alanda yaşanabilecek olumsuz bir duygu, işe adanmışlıklarını da olumsuz etkileyebilecektir.

Adanmışlık düzeyinin belirleyicilerinin özyeterlik, esneklik, sürece uyum ve kişisel kaynakların yüksek olması, psikolojik güçlendirme, işin gerekleri, iş dizaynı, amir- üst-diğer çalışanların çalışana desteği, inisiyatif kullanabilme, psikolojik sözleşme vb. değişkenler olduğu ifade edilmektedir (Bailey ve diğerleri, 2017, s.42; Mendes ve Stander, 2011, s.9; Braine ve Roodt, 2011, s.52). Toplumsal cinsiyet algısının (Kadınsı cinsiyet normları) toplumların kültürel yapılarından

(Hofstede, 1984) etkilendiği gözönüne alınır, özellikle adanmışlık belirleyenlerinden kişisel kaynakların kültürün özelliklerine göre olumlu veya olumsuz olarak değişebileceği düşünülebilir. Örneğin, Hofstede'in toplumları sınıflandırma kriterleri olan Erillik-Dişillik (maskülen-feminen), güç mesafesi, bireyci-kolektivist ayrımı, belirsizlikten kaçınma-risk alma, uzun dönem yönelimli veya kısa dönem yönelimli olma kriterlerine göre toplumsal düzeyde cinsiyetlere göre değişik normlar oluşabilmektedir.

Adanmışlığın belirleyenlerinden olan inisiyatif kullanabilme derecesi belirsizlikten kaçınan toplumlarda düşük olacağı için adanmışlığı olumsuz etkileyebilmektedir. Hofstede tarafından genellikle kolektivist toplumların özelliği olarak ifade edilen bu kritere göre bireylerin içinde bulunduğu duruma tam hakim olma niyetleri ve davranışları daha belirgindir. Buradan yola çıkarak iş ortamında belirsizlikten kaçınan bir liderin tüm çalışanlarının hareket sahasını daraltabileceği düşünülebilir. Kararları ve kontrolleri tek merkezden yapma düşüncesinde olan lider, çalışanlarına inisiyatif vermediğinde bundan hem erkek çalışanlar hem de kadın çalışanlar olumsuz olarak etkilenebilir ve bu durum da adanmışlığı olumsuz şekilde etkileyebilir. Bunun yanında kolektivist veya ataerkil toplumlarda kadın özerkliğine veya bağımsızlığına müdahale edilerek yaratılan memnuniyetsizlik önce yaşam kalite algısını müteakiben adanmışlığı da olumsuz etkileyebilmektedir.

Diğer yandan maskülen-feminen toplum ayrımı bir toplumda cinsiyet temeline göre kaynaklardan istifade edebilme derecesini de belirleyebilmektedir (Hofstede, 1984). Bu durumda ataerkil bir toplumda kadınların iş ve ev hayatlarında ihtiyaç duyacağı fiziksel ve fiziksel olmayan kaynaklardan istifade derecesi erkeklere nazaran daha düşük olabilir. Hem ev hem de işyerinde yüksek beklentiye maruz kalan kadın çalışanların, fiziksel ve duygusal olarak bu beklentilerin tamamını karşılayacak kaynaklara sahip olamaması durumunda, sorumluluklarını yerine getirmede hayal kırıklığı yaşamaları muhtemeldir. Sorumluluklarını yerine getirmede yetersiz kalan kadın çalışanın kendine olan inancı azalabilir ve dolayısıyla özyeterlik algısı da düşebilir. İşe adanmışlığın belirleyicilerinden biri olarak görülen özyeterlik düşük olduğunda da çalışan kadının işe adanmışlığı da zayıflayacaktır.

Ataerkil toplumlarda çalışma ortamları kadınsı cinsiyet normları ile şekillenmekte ve bu durum kadına bakış açısını olumsuzlaştırmaktadır. Alanyazında daha önce cam tavan sendromu, cinsiyet ayrımcılığı vb. isimlerle adlandırılan bazı olumsuz tavırların inceleme konusu olmuş olması, kadınlara yönelik çalışma ortamlarındaki önyargının yaygın olduğunu göstermektedir. Özellikle amir-üst-diğer çalışanların kadın çalışana karşı çoğu zaman desteğini esirgeyebildiği ve bu destekten mahrum olan ya da erkek çalışanlara göre düşük seviyede hisseden kadın çalışanın, işe adanmışlığının da düşük olacağı tahmin edilmektedir.

İş çerçevesinde adanmışlığı etkileyen değişken olarak ele alınabilecek bir diğer faktör liderlik davranışları olarak birçok çalışmaya konu olmuştur (Bailey ve diğerleri, 2017, s.41). Liderin davranışlarına yönelik güvenin yaygın olduğu işletmelerde, çalışanların sonuçlarını bilerek ve kendilerine güvenerek davrandığı iddia edilmektedir (Rees ve diğerleri, 2013, s.2780). Toplumların kültürel özelliklerine göre liderlik tipleri de farklılaşabilmektedir. Güç mesafesi yüksek toplumlarda lider ve izleyenleri arasındaki mesafe yüksek olurken hem güç mesafesi yüksek hem de ataerkil toplumların kadın çalışanlar açısından olumsuz durumlar oluşturması muhtemeldir. Kadın çalışanın yardıma veya desteğe ihtiyaç duyması durumunda bahse konu güç mesafesi ve ataerkil yapıdan dolayı yöneticisinde yardım isteyememekte ya da istese de erkekler kadar destek görememekte ve bu durum doğal olarak adanmışlığını olumsuz etkileyebilmektedir.

Yukarıda anlatılan tüm faktörler toplumun kadınsı cinsiyet normlarının kadın çalışanın işyerindeki adanmışlığını açıklamaya yönelik olurken, kadın çalışanın adanmışlığının sadece işteki davranışlardan kaynaklanmayacağı da göz önüne alınmalıdır. Kadının yaşamın farklı alanlarında cinsiyet normlarının olumlu veya olumsuz etkisinden dolayı yaşamış olduğu deneyimleri, yayılım kuramına (spillover theory) göre yaşamın diğer alanlarındaki durumunu da etkilemektedir (Karatepe, 2012, s.735). Buna göre;

Hipotez. Kadınsı cinsiyet normları kadınların işe adanmışlığını etkilemektedir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmada, kadın çalışanların toplumsal cinsiyet algılarının işe adanmışlıklarını üzerindeki etkisini incelemek amaçlanmıştır.

3.1. Örneklem

Sinop il ve ilçelerinde 250 kadın çalışana kolayda örneklem yoluyla yapılan saha çalışmasında ilgili kavramların ölçekleri kullanılarak veriler toplanmış olup toplanan veriler IBM SPSS 21 ile analiz edilmiştir.

3.2. Ölçekler

İşe Adanmışlık Ölçeği; Araştırmada kullanılan ölçeklerden İşe Adanmışlık Ölçeği ilk olarak Kurtpınar (2011) yüksek lisans tezinde Türkçe'ye uyarlanmış olup daha sonra Keleş (2014)'in araştırmasında kullanılmıştır. Ölçeğin orijinali Rich, Lepin ve Crawford tarafından geliştirilmiştir (Rich ve diğerleri, 2010). Ölçek üç alt boyuttan oluşmaktadır: Fiziksel adanmışlık (1-6. maddeler); Duygusal adanmışlık (7-12. maddeler); Bilişsel adanmışlık (13-18. maddeler). Ölçek ile "çalışanların kurum misyonunu, vizyonunu, stratejisi ve değerlerini ne ölçüde benimsedikleri ve kurum için ne kadar enerji ve çaba harcamaya hazır olduklarının belirlenmesini amaçlamaktadır" (Keleş, 2014, 102).

Kadınsı Cinsiyet Normlarına Uyum Envanteri; İlk olarak Mahalik ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen ve 84 sorudan oluşan envanter, daha sonra yeniden faktör analizine tabii tutularak 45 soruluk kısa versiyon şeklinde geliştirilmiştir (Parent ve Moradi, 2010, s.106). Bu ölçek Türkçe'ye uyarlanmadığından bahse konu araçların uyarlanma işlemleri de pilot çalışmalar ile bu araştırma kapsamında gerçekleştirilmiştir. Ancak, kısa versiyonun bile oldukça uzun olduğu değerlendirilen ölçeğin psikometrik özelliklerinin sıkıntılı olduğu görülmektedir. Örneğin, evlilik dışı cinsel yaşantı gibi bazı soruların Türk toplumuna, geleneklerine ve örf-adetlere göre yeniden düzenlenme gereği hissedilmiştir

3.3. Örneklem ve Tanımlayıcı İstatistiksel Sonuçlar

Araştırma evreni Sinop il ve ilçelerinde yaşayan ve kamu-özel çalışanı kadınlardır. Saha çalışması için örneklem hedefi 300 çalışan kadın şeklinde tespit edilmiştir.

Anketler "google forms" ortamında hazırlanmış ve çevrimiçi olarak doldurulmuştur. Toplamda 280 anket elde edilmiş olup eksik bilgi gibi nedenlerle analiz edilebilir 250 anket ile devam edilmiştir. Örneklemde ait demografik verilerin toplu gösterimi Tablo 1'de sunulmuştur. Daha detaylı tanımsal istatistikler sonraki tablolarda verilmiştir.

İşe Adanmışlık Ölçeğine ait analiz sonuçları aşağıda sunulmuştur. %30'dan düşük faktör yüküne sahip ifade bulunmamakta olup hepsi ile analizler yapılmıştır. Sonuçlara göre ölçek KMO değeri yeterlidir (%87). Bu ölçek de üç faktörden oluşmakta olup tüm ölçeğin güvenilirlik katsayısı %89'dur. Analizler aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. İşe Adanmışlık Ölçeğine ait Faktör Analizi Sonuçları

KMO = 0,87				
Değişken	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Benzersizlik
Adanmış 1	0,65			0,64
Adanmış 3	0,73			0,43
Adanmış 4	0,53			0,62
Adanmış 8	0,69			0,50
Adanmış 10	0,76			0,42
Adanmış 11	0,50			0,58
Adanmış 16	0,50			0,60
Adanmış 17	0,43			0,61
Adanmış 18	0,56			0,63
Adanmış 2		0,74		0,39
Adanmış 5		0,56		0,56
Adanmış 9		0,72		0,43
Adanmış 12		0,66		0,48
Adanmış 6			0,39	0,82
Adanmış 7			0,71	0,49
Adanmış 13			0,55	0,58
Adanmış 14			0,69	0,51
			Tüm ölçek	$\alpha=0,89$
Faktör	Varyans	Oran		
Faktör 1	5,56	0,62		
Faktör 2	4,28	0,48		
Faktör 3	3,82	0,43		

LR test: bağımsız vs, satüre edilmiş: $\chi^2(153) = 3340,60$ Olasılık $> \chi^2 = 0,0000$

Rotasyon: oblique promax (Kaiser on)

3.3.1. Toplumsal Cinsiyet Algısı Uyum Envanteri Değişkenlerine ait Güvenirlik ve Geçerlik Analizleri

Kadınınsı Cinsiyet Normlarına Uyum Envanterine ait analiz sonuçları aşağıda sunulmuştur. %30'dan düşük faktör yüküne sahip toplam 9 ifade çıkarılarak analizler yapılmıştır. Sonuçlara göre ölçek KMO değeri yeterlidir (%79). Bu ölçek de üç faktörden oluşmakta olup tüm ölçeğin güvenirlilik katsayısı %82'dir. Sonuçlara ait detaylı analizler aşağıda sunulmuştur. Düşük faktör yüküne sahip 2, 19,23,24,25,26,36,37,38 no'lu ifadeler çıkarılmıştır.

Tablo 2. Toplumsal Cinsiyet Algısı Uyum Envanterine ait Faktör Analizi Sonuçları

KMO = 0,79				
Değişken	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Benzersizlik
Norm1	0,34			0,85
Norm3	0,51			0,71
Norm4	0,50			0,74
Norm5	0,32			0,88
Norm6	0,49			0,76
Norm7	0,45			0,77
Norm8	0,48			0,76
Norm9	0,46			0,78
Norm10	0,52			0,72
Norm11	0,45			0,77
Norm12	0,46			0,74
Norm13	0,35			0,82
Norm14	0,50			0,72
Norm15	0,53			0,67
Norm16	0,36			0,84
Norm17	0,38			0,83
Norm18	0,41			0,82
Norm21	0,43			0,73
Norm22	0,48			0,64
Norm27		0,48		0,69
Norm28		0,49		0,70
Norm29		0,55		0,66
Norm30		0,54		0,69
Norm31		0,55		0,66
Norm32		0,40		0,84
Norm33		0,56		0,62
Norm34		0,53		0,71
Norm35		0,5		0,72
Norm39			0,40	0,74
Norm40			0,52	0,67
Norm41			0,53	0,71
Norm42			0,57	0,64
Norm43			0,63	0,6
Norm44			0,66	0,56
Norm45			0,46	0,75
Norm20			0,33	0,82
			Tüm ölçek	$\alpha=0,8231$
Faktör	Varyans	Fark	Oran	Kümülatif
Faktör 1	4,09	1,12	0,11	0,11
Faktör 2	2,97	0,33	0,08	0,20
Faktör 3	2,64		0,07	0,27

LR test: bağımsız vs, Satüre Edilmiş: $\chi^2(630) = 2600,61$ Olasılık $> \chi^2 = 0,0000$
Rotasyon: orthogonal varimax

3.3.2. Örneklemin Demografik Özellikleri

Örneklemin medeni durumu ve eğitim seviyesini gösteren çapraz tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Medeni Durum ve Eğitim Seviyesi Tablosu

		Eğitim Durumunuz				Toplam
		Lise-MYO	Lisans	Yüksek Lisans-Master	Doktora	
Medeni Durum	evli	25	38	4	3	70
	bekar	68	98	12	2	180
Toplam		93	136	16	5	250

Çocuk sayısı ve yaş özelliklerini gösteren çapraz tablo aşağıda Tablo-4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Yaş ve Çocuk Sayısı Çapraz Tablosu

		Yaşınız				Toplam
		18-25	26-33	34-41	42-49	
Çocuk Sayısı	Evli Değilim	9	82	71	3	165
	Çocuk Yok	0	8	7	0	15
	1 Çocuk	3	27	25	0	55
	2 Çocuk	2	6	6	1	15
Toplam		14	123	109	4	250

Gelir seviyesi ve harcamaların nasıl yapıldığını gösteren özellikler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Gelir Seviyesi ve Harcamalar

Evde Gelir ve giderlerin toplamı * Aylık Geliriniz							
		Aylık Geliriniz					Toplam
		1-1500	1501-2500	2501-3500	3501-5000	5001 ve üzeri	
Evde Gelir ve Giderlerin toplamı	Tek elde toplanır	1	8	17	24	0	50
	Farklı harcama sorumluluğu	7	43	53	92	4	199
Toplam		8	51	70	116	4	249

3.3.3. Kadın Çalışanların Toplumsal Cinsiyet Algısı ve İşe Adanmışlık Arasındaki Regresyon test Sonuçları

Aşağıdaki tabloda ise hipotez testine yönelik regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Regresyon Test Sonuçları

Model Özeti				
Model	R	R kare	Düzenlenmiş R kare	Std. Hata
1	0,186 ^a	0,035	0,031	0,66860

Katsayılar^a						
Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Anlamlılık
		B	Std. Hata	Beta		
1	(Sabit)	3,586	0,315		11,390	0,000
	Norm	-0,317	0,106	-0,186	-2,987	0,003

a. Bağımlı Değişken: İşe Adanmışlık

Modelin bağımsız değişken olan toplumsal cinsiyet algısının bağımlı değişken olan işe adanmışlığı da olumsuz ve anlamlı bir şekilde yordadığı ($\beta = -0,32$, $p < ,000$; %95 GA, $R^2 = 0,03$, $R = -0,19$) tespit edilmiştir.

Yukarıda verilen sonuçlar incelendiğinde kurulan hipotezi destekler nitelikte anlamlı bir sonuç elde edildiği görülmektedir. Yani, kadınların toplumsal cinsiyet algısının işe adanmışlık düzeyini negatif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ

Kollektivist kültürün hemen hemen çoğu özelliklerini üzerinde taşıyan Türk toplumunda dezavantajlı kesimlerin başında gelen kadınlara yönelik olumsuz algıların somutlaştığı, toplumsal cinsiyet algısının kadınların işe adanmışlıklarını olumsuz etkileyeceği öngörülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre toplumsal cinsiyet algısının adanmışlık üzerindeki olumsuz etkisi görülmüştür. Adanmışlığın belirleyenlerinden bir tanesi olarak gösterilen esneklik olgusuna belki de en fazla ihtiyacı olanlar kadın çalışanlar olmaktadır. İş çerçevesi içinde ele alınabilecek bir diğer konu olan çalışma şekillerinin (esnek zamanlı, evden çalışma vb.) adanmışlık üzerine etkileri olduğunu ortaya koyan Sardeshmukh ve diğerleri (2012), çalışanın işin fiziksel çevresinden uzaklaştığı oranda işe olan adanmışlığının da azalacağını ifade etmektedir. Ayrıca, diğer bazı araştırmacılar da kişisel olarak, işini şekil, sembol ve davranışlarla tanımlayan çalışanların bu boyutlara sahip olmayan işlere daha az adanmışlık sergileyecekleri iddia etmektedirler. Buna karşı öneri sunan bir başka çalışma ise çalışanların esnek çalışma şekillerinin işe yönelik adanmışlıklarını arttırdığını vurgulamıştır (Brummelhuis ve diğerleri, 2012). Bu çerçevede bazı toplumlarda kadınların özel hayatlarındaki rollerinin de işleri kadar önemli olarak algılandığı için kadınlara yönelik esnek çalışma formlarının, adanmışlığı arttırabileceği ileri sürülebilir.

Güç mesafesi yüksek ve kolektivist toplumlarda katı teşkilat şemaları ve işin fiziksel şartlarının kadının diğer yaşam alanlarındaki sorumluluklarının da etkisiyle adanmışlığı düşürebileceği düşünülebilir. Erkeklerle nazaran yaşamın farklı alanlarında farklı sorumluluklara sahip olan kadının bu sorumlulukları kariyer sorumluluklarıyla birlikte yerine getirebilmesi için esnekliğe ihtiyaç duyacağı düşünülmektedir. Buna imkân vermeyen toplumsal normlarla şekillenen iş çevrelerinde, kadınlar daha çok stres ve baskı yaşayabilmekte, aynı duygularla eve döndüklerinde iyi bir anne ve eş rolünü oynamak zorunda kalabilmekte ve bu durum rutin olarak tekrar etmektedir. Dolayısı ile evdeki stres ve benzer baskı işe döndüklerinde de devam edebileceği için

adanmışlıkları da zayıf kalabilecektir. Bu çerçevede kadınların adanmışlıklarının hem iş hemde aile yaşamını olumlu etkileyeceği düşünülürken adanmışlıklarını arttıracak sosyal desteğin sağlanmasının, iş özelliklerinin kadınların olumsuz cinsiyet algısının etkisini düşürecek şekilde esnekleştirilmesi akla gelen tedbirler arasında görülebilir. Bu nedenle yapılacak yeni çalışmalar ile bu önerinin test edilmesi veya ilave yeni değişkenler ile modelin farklı kültürel ortamlarda da yeniden araştırılmasının literatüre önemli kazanımlar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Bailey, C., Madden, A., Alfes, K., ve Fletcher, L. (2017). The meaning, antecedents and outcomes of employee engagement: A narrative synthesis. *International Journal of Management Reviews*, 19(1), 31-53.
- Barnes, D., ve E. Collier, J. (2013). Investigating work engagement in the service environment. *Journal of Services Marketing*, 27(6), 485-499.
- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological review*, 88(4), 354-364.
- Bicchieri, C. (2014). Norms, conventions, and the power of expectations. *Philosophy of Social Science: A New Introduction*, 208-229.
- Bicchieri, C., ve Chavez, A. (2010). Behaving as expected: Public information and fairness norms. *Journal of Behavioral Decision Making*, 23(2), 161-178.
- Biswas, S., ve Bhatnagar, J. (2013). Mediator analysis of employee engagement: role of perceived organizational support, PO fit, organizational commitment and job satisfaction. *Vikalpa*, 38(1), 27-40.
- Blackmore, J., ve Sachs, J. (2003). 'Zealotry or nostalgic regret'? 1 Women Leaders in Technical and Further Education in Australia: Agents of Change, Entrepreneurial Educators or Corporate Citizens?. *Gender, Work ve Organization*, 10(4), 478-503.
- Borman, W. C., ve Motowidlo, S. J. (1997). Task performance and contextual performance: The meaning for personnel selection research. *Human performance*, 10(2), 99-109.
- Braine, R. D., ve Roodt, G. (2011). The Job Demands-Resources model as predictor of work identity and work engagement: A comparative analysis. *SA Journal of Industrial Psychology*, 37(2), 52-62.
- Brealey, R. A., Myers, S. C., Allen, F. ve Mohanty, P. (2012). *Principles of corporate finance*. Tata McGraw-Hill Education.
- Chen, J. V., Yen, D. C., Rajkumar, T. M., ve Tomochko, N. A. (2011). The antecedent factors on trust and commitment in supply chain relationships. *Computer Standards ve Interfaces*, 33(3), 262-270.
- Christian, M. S., Garza, A. S., ve Slaughter, J. E. (2011). Work engagement: A quantitative review and test of its relations with task and contextual performance. *Personnel psychology*, 64(1), 89-136.
- Chughtai, A. A., ve Buckley, F. (2011). Work engagement: antecedents, the mediating role of learning goal orientation and job performance. *Career Development International*, 16(7), 684-705.
- Cialdini, R. B., ve Trost, M. R. (1998). Social influence: Social norms, conformity and compliance.
- Cogin, J. A., ve Fish, A. (2009). An empirical investigation of sexual harassment and work engagement: Surprising differences between men and women. *Journal of Management ve Organization*, 15(1), 47-61.
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of accounting and economics*, 3(3), 183-199.
- Del Libano, M., Llorens, S., Salanova, M., ve Schaufeli, W. B. (2012). About the dark and bright sides of self-efficacy: Workaholism and work engagement. *The Spanish Journal of Psychology*, 15(2), 688-701.

- Del Libano, M., Llorens, S., Salanova, M., ve Schaufeli, W. B. (2012). About the dark and bright sides of self-efficacy: Workaholism and work engagement. *The Spanish Journal of Psychology*, 15(2), 688-701.
- Dudte, K. (2008). Social Influence and Gender Norms. Ohio State University. *Unpublished Doctoral Thesis*.
- Fiske, S. T. (1998). *Stereotyping, prejudice, and discrimination*. In Gilbert, D. T., Fiske, S. T., and Lindzey, G. (Eds.), *Handbook of social psychology* (4th ed., Vol. 2, pp. 357-411). New York: McGraw-Hill.
- Gallup (2012). *Gallup engagement index*. (<http://eu.gallup.com/berlin/118645/gallup-engagement-index.aspx>, 13.04.2017 tarihinde erişildi).
- Gilbert, D. T., Fiske, S. T. ve Lindzey, G. (Eds.) (1998) *Handbook of social psychology* (4th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Hochschild, A. (1983). *The managed heart: Commercialization of human feeling*, by Arlie Russell Hochschild. Berkeley, CA: University of California Press.
- Hofstede, G. (1984). *Culture's consequences: International differences in work-related values* (Vol. 5). sage.
- Idris, M. A., ve Dollard, M. F. (2011). Psychosocial safety climate, work conditions, and emotions in the workplace: A Malaysian population-based work stress study. *International Journal of Stress Management*, 18(4), 324.
- Jensen, M. C. (1986). Agency costs of free cash flow, corporate finance, and takeovers. *The American economic review*, 76(2), 323-329.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work, *Academy of Management Journal*, 33(4): 692-724.
- Karatepe, O. M. (2012). Perceived organizational support, career satisfaction, and performance outcomes: a study of hotel employees in Cameroon. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24(5), 735-752.
- Karatepe, O.M. (2012). Job resources, work engagement, and hotel employee outcomes: a time-lagged analysis, *Economic Research*, 25, 1127-1140.
- Mahalik, J. R., Morray, E. B., Coonerty-Femiano, A., Ludlow, L. H., Slattery, S. M., ve Smiler, A. (2005). Development of the conformity to feminine norms inventory. *Sex Roles*, 52(7-8), 417-435.
- McAdam, D., ve Boudet, H. (2012). *Putting social movements in their place: Explaining opposition to energy projects in the United States, 2000–2005*. Cambridge University Press.
- Mendes, F. ve Stander, M.W. (2011). Positive organisation: The role of leader behaviour in work engagement and retention, *South African Journal of Industrial Psychology*, 37 (1), 1-13.
- Noe, R., Hollenbeck, J., Gerhart, B. ve Wright, P. (2006). *Human Resources Management: Gaining a Competitive Advantage, Tenth Global Edition*. McGraw-Hill Education.
- Parent, M. C., ve Moradi, B. (2010). Confirmatory factor analysis of the Conformity to Feminine Norms Inventory and development of an abbreviated version: The CFNI-45. *Psychology of Women Quarterly*, 34(1), 97-109.
- Rees, C., Alfes, K. ve Gatenby, M. (2013). Employee voice and engagement: connections and consequences, *International Journal of Human Resource Management*, 24, 2780-2798.
- Rich, B. L., Lepine, J. A., ve Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of management journal*, 53(3), 617-635.
- Ridgeway, C. L. (1997). Interaction and the conservation of gender inequality: Considering employment. *American Sociological Review*, 218-235.
- Rosch, E. (1978). Principles of Categorization. In Rosch, E. and Lloyd, B. (Eds), *Cognition and categorization* (pp. 27-48). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
-

- Rothbard, N.P. (2001). Enriching or Depleting? The Dynamics of Engagement in Work and Family Roles, *Administrative Science Quarterly*, 46, 655-684.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., ve Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and psychological measurement*, 66(4), 701-716.
- Swanberg, J. E., McKechnie, S. P., Ojha, M. U., ve James, J. B. (2011). Schedule control, supervisor support and work engagement: A winning combination for workers in hourly jobs?. *Journal of Vocational Behavior*, 79(3), 613-624.
- Ten Brummelhuis, L. L., Bakker, A. B., Hetland, J., ve Keulemans, L. (2012). Do new ways of working foster work engagement?. *Psicothema*, 24(1), 113-120.
- West, C., ve Fenstermaker, S. (1995). Doing difference. *Gender ve society*, 9(1), 8-37.
- Wong, C.A., Laschinger, S. ve Cummings, G. G. (2010). Authentic Leadership and Nurses' Voice Behaviour and Perceptions of Care Quality, *Journal of Nursing Management*, 18, 889-900.
- Xanthopoulou, D., Bakker, A.B., Demerouti, E. ve Schaufeli, W.B. (2009). Reciprocal relationships between job resources, personal resources, and work engagement, *Journal of Vocational Behavior*, 74, 235-244.
- Yalabik, Z. Y., Popaitoon, P., Chowne, J. A., ve Rayton, B. A. (2013). Work engagement as a mediator between employee attitudes and outcomes. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(14), 2799-2823.

ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ METİNLERİN TÜR VE TEMA AÇISINDAN İNCELENMESİ

Tuncay TÜRK BEN¹

Atıf/©: Türkben, T., (2018). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin tür ve tema açısından incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2152-2166. doi: 10.17218/hititsosbil.419925

Özet: Türkçe derslerinin temalar ve temalara uygun çeşitli türde metinlerle etkinlik temeline dayalı, öğrenci odaklı bir anlayışla gerçekleştirilmeye çalışılması hedeflenmektedir. Bu çalışmanın amacı, ortaokul Türkçe ders kitaplarında bulunan metinleri tür ve tema açısından incelemektir. Çalışmanın başlangıç bölümünde alanyazın taraması yapılarak ders kitaplarında yer alacak metinlerin nitelikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmalarda, metin seçiminde çocuğa görelilik ilkesinden hareket edilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Ana dili öğretiminde, temel dil becerilerin geliştirilmesinde ve okuma alışkanlığının kazandırılmasında ders kitaplarına seçilecek metinlerin niteliği önem taşımaktadır. Hazırlanacak ders kitapları da bu doğrultuda özenle hazırlanmalıdır. Araştırmanın çalışma grubunu Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 2018-2019 yılında ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıflar için ders kitabı olarak kabul edilen ve “MEB, Eksen ve Dersdestek” yayınevlerince hazırlanan Türkçe ders kitaplarında bulunan toplam 280 metin oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu, yazılı belgelerle sınırlandırılmıştır. Araştırmaya dinleme / izleme ve serbest okuma metinleri de dâhil edilmiştir. Bu çalışmada, elde edilen verilerin sıklığı belirlenmiş, bulgular üzerinde tartışılmış ve konuyla ilgili önerilerde bulunulmuştur. Sonuç olarak, kitapların gerek tür gerekse tema çeşitliliği bakımından zengin olduğu görülmüştür. Aynı sınıf düzeyine yönelik hazırlanmış ders kitapları arasında metin türü ve sayılarında farklılıklar da göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul, Türkçe Ders Kitabı, Metin Türü, Tema, İnceleme.

Examining the Texts on Secondary School Turkish Language Course Books in Terms of Type and Theme.

Citation/©: Türkben, T. (2018). Examining the texts on secondary school Turkish language course books in terms of type and theme. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2152-2166. doi: 10.17218/hititsosbil.419925

Abstract: It is targeted that Turkish classes are taught in a student-centered understanding based on activities with themes and various types of texts that are proper for the themes. The purpose of the present study is to examine the texts in the Turkish Course Books in Secondary Schools in terms of types and themes. In the initial step of the study, a literature review was performed and the qualities of the texts that would be included in course books were focused on. In the teaching of native language, the development of basic language skills and the acquisition of reading habits, the quality of the texts to be selected in textbooks is important. Textbooks to be prepared should be prepared carefully in this direction. The study population consisted of 280 texts that were prepared by “MEB, Eksen and Dersdestek” publishing houses. The texts were selected from the course books that were accepted by the Educational Board of Turkey of the Ministry of National Education in 2018-2019 for Secondary School 5th, 6th, 7th and 8th grades. The universe of the study was limited with written

Makale Geliş Tarihi: 30.4.2018

Makale Kabul Tarihi: 6.12.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, tuncayturkben57@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0003-0167-4173>

documents. The study included listening / viewing and free reading texts. In the present study, the frequency of the data obtained were determined, findings were discussed, and recommendations were made about the topic. As a conclusion, it was observed that the course books were extremely rich in terms of type and theme variety. The textbooks prepared for the same class level are different in the text types and numbers.

Keywords: *Middle School, Turkish Course Book, Text Type, Theme, Examination.*

1. GİRİŞ

Teknolojideki ve bilimdeki hızlı gelişme, değişmelerle birlikte eğitim alanında da değişim ve yenilenme söz konusu olmaktadır. Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında hedeflenen başarının gerçekleşmesi, nitelikli programlar sayesinde mümkün olacaktır. Bu da ilköğretim okullarında uygulanan Türkçe programlarının, bu değişim ve gelişmeye ayak uydurması için sürekli izlenmesi, eksiklikleri giderilerek geliştirilmesi ve yenilenmesini gerektirmektedir (Uçgun, 2014, s.103).

Eğitim kurumlarının en büyük uğraşlarından biri eğitimde kaliteyi yükseltmektir. Örgün ve yaygın eğitim kurumlarında tüm öğretim faaliyetleri önceden hazırlanan program çerçevesinde yürütüldüğünden eğitimde niteliğin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Uygulanan programların aksaklık ve eksiklikleri giderildikçe, toplumdaki bilim alanındaki değişmelere göre yeniden düzenlendikçe, diğer bir deyişle programlar geliştirildikçe eğitimin niteliğinin de artması beklenir (Erden, 1995, s.2; Göçer, 2017, s.1).

Hiçbir öğretim programı son program olarak tasarlanmaz ve düşünülmez. Bilgi ve teknolojilerdeki hızlı değişimler öğretim programlarına da yansımaktadır (Özcan, 2017, s.559). Türkçe Dersi Öğretim Programı da bu değişim ve gelişmelere bağlı olarak zaman içerisinde yenilenmekte ve güncellenmektedir. Yenilenen Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda da, öğrencilerin hayat boyu kullanabilecekleri dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma ile ilgili dil becerilerini ve zihinsel becerileri kazanmaları, bu becerileri kullanarak kendilerini bireysel ve sosyal yönden geliştirmeleri, etkili iletişim kurmaları, Türkçe sevgisiyle, istek duyarak okuma ve yazma alışkanlığı edinmelerini sağlayacak şekilde bilgi, beceri ve değerleri içeren bir bütünlük içinde yapılandırılmıştır. Türkçe Dersi Öğretim Programı; dil becerilerinin ve yeterliliklerinin geliştirilmesini, diğer tüm alanlarda öğrenme, kişisel ve sosyal gelişme ile mesleki becerileri edinmenin ön şartı olarak kabul etmektedir (MEB, 2018).

Tematik yaklaşım esas alınarak hazırlanan öğretim programında okuma ve yazma kazanımları metin içi, metin dışı ve metinler arası okuma yoluyla anlam oluşturmayı sağlayacak şekilde yapılandırılmıştır. Birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar kazanımların yapısı ve hiyerarşisi, öğrencilerin temel dil becerilerinin yanı sıra üst düzey bilişsel becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Öğrencilerin gelişim özellikleri göz önünde bulundurularak dil bilgisi ve yazım kuralları ile ilgili kazanımlar artan bir yoğunluk içinde ve aşamalı olarak yapılandırılmıştır (MEB, 2018).

Türkçe derslerinin temalar ve temalara uygun çeşitli türde metinlerle etkinlik temeline dayalı, öğrenci odaklı bir anlayışla gerçekleştirilmeye çalışılması öngörülmektedir (İşeri, 2014, s.91). Türkçe Dersi Öğretim Programı'nın uygulanması sürecinde her sınıf düzeyinde 8 tema işlenmesi öngörülmüştür. Bu temalardan; "Erdemler", "Milli Kültürümüz", "Milli Mücadele ve Atatürk" temalarının her sınıf düzeyinde işlenmesi zorunludur. Zorunlu temalar dışında verilen diğer temalar seçmeli olup kitap yazarlarınca belirlenebileceği ifade edilmektedir (MEB, 2018).

Türkçe derslerinde temel dil becerilerinin kazandırılmasında metinlerden yararlanır. Metinlerin seçiminde tüm sınıf düzeylerinde her temada 4 metin kullanılacağı ifade edilmektedir. Bu metinlerin 3'ü okuma 1'i dinleme/ izleme metnidir. Böylece kitap bütününde toplamda 32 okuma ve dinleme/izleme metni kullanılacaktır (MEB, 2018). Ders kitaplarında yer alacak metinlerin özenle seçilmesi gerektiğini ifade eden Sever'e (2013a, ss.18-19) göre, çocukta ana dili sevgisi ve okuma alışkanlığını kazandırmanın yolu, çocuğun dil ve anlam evrenine uygun nitelikli metinlerle karşılaşmasına bağlıdır.

Metin, çok farklı düzeylerde, dille iletişimde bulunmak amacıyla oluşturulan anlatma ve anlaşma aracıdır (Aktaş, 2015, s.15). Hartman ve Allison (1996, s.111) metni, 'bir fikrin veya tecrübenin yazılı olarak ifade edilmesi' şeklinde tanımlamıştır. Günay'a (2013, s.45) göre metin, "başı ve sonu ile kapalı bir yapı oluşturan dilsel göstergelerin art arda geldiği anlamlı yapı" olarak tanımlanabilir. Günay'a göre metin, belirli bir bildirişim bağlamında bir ya da birden çok kişi tarafından sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür. Yılmaz'a (2010, s.2) göre ise metin, "cümlelerin/ sözcelerin basit, rastgele, ardışık olarak sıralanması ile oluş(turul)muş basit bir yapı değildir. Metin; en gelişmiş bildirişim dizgesi olan insan dilinin, en üst düzeydeki birimi; cümleler/ sözceler arası çeşitli düzeylerde yazar(lar)ı tarafından bilinçli olarak derin ve yatay, uzak ve yakın ilişkilerle oluşturulmuş bağdaşık, tutarlı bir dilsel düzenleme; bütünlük ve birlik arz eden, anlaşılabilen, özetlenebilen, yorumlanabilen ve metinsel, sosyal, kültürel, durumsal bağlamlar içerisinde belli çıkarımlar, sezdirimler ve iletiler içeren dilsel bir bütünlük; metinsellik özelliği taşıyan sözlü / yazılı iletişim ürünüdür." Metin "kendisini oluşturan tümce dizilerinin birbirlerine bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleriyle bağlanarak bir anlam bütünlüğü oluşturmasıyla meydana gelen, belli bir amaçla üretilmiş, başı ve sonu kesin çizgilerle sınırlandırılan yazılı ya da sözlü bir dilsel ürün" dır (Onursal, 2003, s.124).

Sever (2013b, s. 12), Türkçe dersleriyle varılmak istenilen genel amaçlara, öğrencilere okuma zevk ve alışkanlığı kazandırılarak ulaşılabileceğini belirtmektedir. Türkçe öğretiminde, ilköğretim birinci sınıftan başlayarak öğrenciler, Türkçenin anlatım gücünü yansıtan, onların dil gelişimlerine ve gereksinimlerine uygun en özgün ürünlerle karşılaştırılmalıdır. Sanatçı duyarlılığı ile hazırlanmış yazınsal nitelikli metinler (masal, şiir, öykü, roman vb.) ile öğrenciler arasındaki iletişim süreci, onların sanatçı duyarlılığını kavramaları, sezme, kavrama, anlama becerilerini güçlendirmeleri, duygu düşünce evrenlerini genişletmeleri için olanak yaratır (Sever, 2013b, s. 20). Programa ve araştırmacılara göre ders kitaplarına seçilecek metinlerin türünün en güzel örneğinden seçilmiş olması, çocuğun dil ve anlam evrenine uygun olması, birtakım millî, ahlakî, kültürel vb. değerleri taşıması, estetik niteliği ve bütünlüğü olması ve çocukların okuma anlama, düşünme, karşılaştırma, eleştirme yeteneğini geliştirmesi, okuma kültürünü kazandıracak ve dil becerilerini geliştirecek özellikleri taşıması gerekir (Dilidüzgün, 2018, MEB, 2018; Okur, 2014, s.119; Sever, 2013c).

Dil öğretiminde şüphesiz öğrenciye sunulan metinlerin önemi büyüktür. Dili sevmek için onu öğrenme gereksinimleri ve dili öğrenirken kişiye sunulan hizmet çok önemlidir. Öğrenciye bunun bir mecburiyet olmadığı, Türkçe derslerine gösterecekleri ilginin ve o dersten elde edecekleri başarının onlara nasıl bir gelecek hazırlayacağı her fırsatta söylenmelidir. Öğrenciler, bu yolla motive edilerek ilgileri açık tutulmalıdır. Bu ilgiyi artırmak için Türkçenin en güzel metin örnekleri ile onlara hitap edilmelidir (Baki ve Karakuş, 2012, s.6). Bu metinlerde çocuğun kendisini ve yaşadığı dünyayı bulması gerekmektedir. Çocukların ihtiyaçlarına yönelik bilgi ve deneyimlerin sanatçı duyarlılığına sahip yazarlar tarafından özenle değerlendirilerek düzenlenmesi önem taşımaktadır (Arıcı, 2016, s.49).

Öğrencilerin metinleri anlayabilmeleri ve metin üretebilmeleri, kısaca doğru iletişimde bulunabilmeleri için gerekli donanımları edinmeleri iyi metin örnekleriyle karşılaştırılmalarına bağlıdır. Ders kitaplarında yer alan metinlerin, Beaugrande ve Dressler (1981, ss. 1-12) tarafından tanımlanmış metin oluşturma ölçütleri olan bağlaşıklık, bağdaşıklık, amaca uygunluk, geçerlilik, bilgilendiricilik, durumsallık ve metinlerarasılık özelliklerini taşımaları gerekir.

Türkçe Öğretim Programı'nda metin türleri üç ana biçim altında toplanmıştır: Bilgilendirici, hikâye edici, şiir. Belirtilen metin sayıları içinde kalmak kaydıyla hangi temada, hangi metin türlerinin yer alacağı ders kitabı yazarının/yazarlarının tercihine bırakılmıştır (MEB, 2018).

Metinler aktarma ve düzenleme biçimlerine göre çeşitli türlere ayrılırlar. Konuyla ilgili alanyazın incelendiğinde metin türleri ile ilgili çok sayıda sınıflandırmanın yapıldığı görülmektedir. Akyol (2006) metinleri kurgu ve kurgu olmayan metinler olarak sınıflandırırken, Aktaş ve Gündüz (2014) öğretici ve edebî metinler olarak sınıflandırmaktadır. Güneş (2013, s.3; 2014), aktarma ve düzenleme biçimlerine göre metinlerin değişik şekillerde sınıflandırılabilirliğini söylemektedir. Konuşma veya sözle aktarılanlara sözlü metin, yazılarla aktarılanlara yazılı metin, resim, şekil, grafik vb. görsel sembollerden oluşana da görsel metin; düzenleme biçimlerine göre roman, hikaye, makale, fıkra, anı, şiir vb.; basit ya da düz mantıkla yazılmış metinlere basit metinler, sarmal mantıkla yazılmış metinler ise ağır ya da üst düzey metinler; işlevleri bakımından edebî (sanat) ve öğretici metinler; dil öğretiminde kullanımına göre edebî, üretilmiş, özgün ya da otantik olarak sınıflandırılabilir. Günay (2013, s.220) ise metin türleri konusunda kesin bir sınıflama yapmanın mümkün olmadığını belirterek şu metin türleri üzerinde durmuştur: Anlatı türü, şiirsel metinler, söyleşimsel metinler, basın metinleri, özel bilgilendirici metinler, işlevsel metinler, öğretici metinler, çözümleme ile ilgili metinler, meslekî metinler, haberleşme metinleri, haberleşme metinleri, uyarıcı yazılar, panolar, pankartlar, afişler, el ilanları. Aytaş (2006) da edebî türlerin (metinlerin) tasnifini şu şekilde yapmıştır: Şiir türleri (lirik şiir, pastoral şiir, didaktik şiir, epik şiir, dramatik şiir), tiyatro, anlatı türleri (masal, destan, halk hikâyeleri, tiyatro, roman, hikâye), düşünce türleri (makale, deneme, söyleşi, eleştiri). Cemiloğlu (2015, ss. 27-64) da metin türlerini işledikleri konunun türüne göre üçe ayrılabilirliğini söylemektedir:

- ❖ Olaya dayalı türler
- ❖ Düşünceye dayalı türler
- ❖ Duyguya dayalı türler olarak sınıflandırır.

Tansel (1987, s.109) ve Kantemir (1995) yazarın amacı ölçüt alındığında metinlerin dörde ayrılabilirliğini söylemektedir:

- ❖ *Hikâye edici anlatım*: Yazarın amacı okuru heyecanlandırmak ise olayı, okuru adeta anlatılan vakanın içine çekecek şekilde hikâye eder.
- ❖ *Betimleyici anlatım*: Yazarın amacı olay ve olguyu okurun zihninde canlandırmak ise yazar, o olayı veya olguyu tasvir eder.
- ❖ *Açıklayıcı anlatım*: Yazarın amacı okuru bir şey hakkında bilgilendirmek ise yazar, o şey hakkında doğrudan doğruya bilgi verir.
- ❖ *İspat edici (tartışmacı) anlatım*: Yazarın amacı, okuru verilen bilgiye inandırmak ise yazar, amacı doğrultusunda söylemi ispat ve delillere dayandırır.

Tansel (1987) ve Kantemir'in (1995) sınıflandırmasına benzer bir sınıflandırmayı yapan Kıran ve Kıran (2011) da metinleri kullanılan söyleme göre "betimsel metin, anlatısal metin, açıklayıcı metin, kanıtlayıcı metin" şeklinde dört grupta sınıflandırmıştır.

Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (2018, s.18) metinlerin içeriği, dil ve anlatımı ve sahip olması gereken özellikler şöyle sıralanmıştır:

1. Ders kitaplarına alanda yaygın olarak kabul görmüş yazar ve eserlerden, edebî ve kültürel değer taşıyan metinler alınmalıdır. Türk cumhuriyetleri ve Balkan Türkleri edebiyatlarından eserlere yer verilmelidir.
 2. Seçilen metinler ikincil aktarımlar yerine yazarın eserinden alınmalıdır.
 3. Ders kitaplarında "Bu kitap için yazılmıştır." ifadesini içeren metinler kullanılmamalıdır. Yalnızca 1.sınıf ders kitaplarında ders kitabının yazarı/yazarları tarafından yazılan en fazla iki metne yer verilebilir.
 4. Aynı yayınevine ait kitaplarda bir sınıf düzeyi için seçilen metin, başka bir sınıf düzeyinde kullanılmamalıdır.
 5. Öğrencilerin duygu ve düşünce dünyasını zenginleştirmek amacıyla aynı yazar ve/veya şairlerden (serbest okuma metinleri hariç, ders kitabı yazarı/yazarları tarafından yazılan metinler dâhil) en fazla iki metin seçilmelidir.
 6. Dünya edebiyatından seçilen metinler, doğru ve nitelikli çevirilerden alınmalıdır.
 7. Ders kitabında temaları destekler nitelikte edebî ve estetik değer taşıyan serbest okuma metinlerine yer verilmelidir.
 8. Tamamı ders kitabına alınamayacak uzunluktaki roman, hikâye, tiyatro, destan gibi türlerdeki eserlerden yapılan alıntılarda eserdeki bağlamın yakalanabilmesi için metnin başında eserin seçilen bölümüne kadar olan kısmın kısa özeti verilmelidir. Seçilen metnin eserin hangi bölümünden alındığına dair kısa bir açıklama yapılmalıdır.
 9. Metinlerdeki eğitsel yönden uygun olmayan ifadeler (argo ve küfür, olumsuz örnek oluşturabilecek davranışlar, cinsellik, şiddet vb. içeren unsurlar) metnin bütünlüğünü bozmamak kaydıyla çıkarılmalıdır.
 - 10.Yazarın söyleyişinden ya da Türkçenin dönemsel söyleyiş özelliklerinden kaynaklı yazım farklılıkları hata olarak nitelendirilip düzeltilmez. Metin içerisinde yer alan dönemsel farklılıklara (yazım ve noktalama) yönelik açıklamalar dipnot şeklinde verilmelidir. Ayrıca bu hususlardan öğretim amaçlı olarak yararlanılabilir.
 - 11.Ders kitabında gazete haberi, reklam, dilekçe, tutanak, öz geçmiş, ağ günlüğü (blog), sosyal medya uygulamalarında yer alan yazı türlerinde ders kitabının yazarı/yazarları tarafından üretilen metinler de kullanılabilir. Bu türler 3 ve 5. maddelerdeki açıklamalar kapsamında değerlendirilmez.
 - 12.Metinlerde tema ve kazanımlara uygun olarak metnin bütünlüğü ve tutarlılığı korunmak kaydıyla bazı bölümler çıkarılarak kısaltmaya gidilebilir. Çıkarılan bölümler parantez içinde üç nokta ile gösterilmelidir.
 - 13.Çeşitli metinler içinde yer alan kimi bağımsız ve kendi iç bütünlüğüne sahip anı, fıkra, anekdot vb. bölümler metin olarak seçilebilir.
 - 14.Yazar ve şairlerin biyografilerinde yalnızca edebî yönleri ön plana çıkarılmalıdır.
-

Bu çalışmada Türkçe Öğretimi Programı'nda (2018) belirtilen metin türü ve temaların ders kitaplarında nasıl ve ne kadar yer verildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca farklı yayınevleri tarafından hazırlanan ders kitapları arasında metin türü ve temaları açısından bir farklılığın olup olmadığı da incelenmeye çalışılmıştır. Elde edilecek veriler, ders kitaplarının hazırlanmasına katkı sağlayacağı için önemli görülmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın amacı, ortaokul 5., 6., 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında hangi temalara ve metin türlerine yer verildiğini tespit etmek ve bunların sıklıklarını belirlemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin türleri ve bu türlerin kitaplara göre kullanım sıklığı nedir?
2. Her kitapta toplam kaç metin türüne yer verilmiştir?
3. Kitaplarda hangi temalara yer verilmiştir? Ders kitapları arasında temalar açısından bir farklılık var mıdır?

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu betimsel çalışma, ortaokul 5., 6., 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunan metinleri tür ve tema yönüyle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 2018-2019 yılında ortaokul 5., 6., 7. ve 8. sınıfları için ders kitabı olarak kabul edilen ve "MEB, EKSEN ve DERSESTEK" yayınevlerince hazırlanan Türkçe ders kitaplarında bulunan toplam 280 metin oluşturmaktadır. Araştırma, yazılı belgelerle sınırlandırılmıştır.

2.3. Veri Toplama

Araştırmada veri toplama aracı olarak doküman imcelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman imcelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.217). Araştırmada veri toplama aracı olarak "MEB, EKSEN ve DERSESTEK" yayınevlerince hazırlanan Türkçe ders kitapları kullanılmıştır. Bu kitaplar kaynakça bölümünde yıldız işareti ile belirtilmiştir.

2.4. Veri Analizi

Bu betimsel çalışmada toplanan veriler, çalışmanın amacı doğrultusunda frekans hesaplamaları kullanılarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada metin türlerinin ve temalarının kitaplardaki dağılımı esas alınmıştır. Kitaplardan elde edilen bulgular tablolarda sunulmuş ve bulgular yorumlanmıştır.

3. BULGULAR ve YORUM

Çalışmanın ilk bölümünde Türkçe ders kitaplarında yer alan okuma ve dinleme metinlerinin türleri ve sıklıkları araştırılmıştır. Elde edilen sayısal bilgiler tablolar hâlinde sunulmuş ve tartışılmıştır. İkinci bölümünde ise ders kitaplarında yer alan temalar incelenmiştir.

3.1. Türkçe Ders Kitaplarındaki Metin Türlerinin Kullanım Sıklıkları

Tablo 1. MEB Yayınevi Tarafından Hazırlanan 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metin Türlerinin Kullanım Sıklıkları

Metin Türleri	MEB (f)
Şiir	10
Hikâye	9
Masal	2
Broşür	1
Roman	1
Fabl	1
Tiyatro	1
Kılavuzlar	2
Haber Metni	1
Film / Çizgi Film / Video	3
Karikatür	1
Deneme	5
Makale	2
Söyleşi	1
Toplam	40

2018 yılında güncellenen Türkçe Dersi Öğretimi Programı'nda tüm sınıf düzeylerinde 8 tema ve her temada 4 metin kullanılacaktır. Bu metinlerin 3'ü okuma 1'i dinleme / izleme metnidir. Böylece kitap bütününde toplamda 32 okuma ve dinleme/izleme metni kullanılacaktır. Her sınıf düzeyinde temalara uygun ve eşit dağılım olması kaydıyla 8 serbest okuma metnine yer de verilmektedir. Bu metinlerle beraber ders kitabında toplamda 40 metin yer almaktadır. 2006 Türkçe Dersi Öğretimi Programı'nda ders kitaplarında yer alması gereken zorunlu bazı türler bulunmaktaydı. Daha sonra yenilenen ve güncelleştirilen 2015, 2017 ve 2018 programlarında böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır. Tablo 1'de görüldüğü gibi 5. sınıf Türkçe ders kitabında on dört farklı metin türüne yer verilmiştir. Bu türlerden ikisi şiir, biri film, biri haber metni, biri çizgi film, ikisi video ve bir tanesi de masal olmak üzere 8 dinleme metni yer almaktadır. Serbest okuma metinleri arasında da 2 hikâye, 1 masal, 1 roman, 1 deneme, 2 şiir ve 1 makale yer almaktadır. 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda sınıf düzeylerine göre yapılan metin dağılımında yer verilen dilekçe, e posta, özlü sözler, sosyal medya mesajları, çizgi roman mizahi fıkra, ninni ve tekerleme gibi bazı türlere ders kitaplarında yer verilmediği görülmüştür. Bu türlerden bazılarında metin etkinliklerinde yer verildiği tespit edilmiştir.

Tablo 2. MEB ve Eksen Yayınevlerince Hazırlanan 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metin Türlerinin Kullanım Sıklıkları

Metin Türleri	EKSEN	MEB
Şiir	11	5
Masal	1	2
Makale	9	4
Roman	1	-
Deneme	1	5
Anı	1	3
Hikâye	6	6
Mektup	1	-
Sohbet	2	2

Broşür	-	1
Blog	-	1
Biyografi	-	1
Otobiyografi	-	1
Kılavuzlar	-	3
Gezi Yazısı	1	1
Fabl	2	1
Film / Çizgi Film	-	1
Haber Metni	-	2
Tiyatro	2	1
Çizgi Roman	1	-
Mizahi Fıkra	1	-
Toplam	40	40

Tablo 2’de görüldüğü gibi bazı metin türlerine (şiir, masal, makale, deneme, anı, öykü, sohbet, fabl, gezi yazısı, tiyatro) her iki yayınevi yer verirken, bazı türlerde ise farklılıklar bulunmaktadır. Eksen Yayınevi tarafından basılan kitapta 14 farklı metin türü yer alırken, MEB tarafından basılan kitapta 17 farklı metin türü yer almaktadır. Eksen Yayınevi ders kitabıyla ders işleyen öğrenciler roman, mektup, çizgi roman, mizahi fıkra gibi türlerle karşılaşacaklar. Bu türlere MEB ders kitabında yer verilmemiştir. Yine MEB ders kitabında broşür, blog, biyografi, otobiyografi, kılavuzlar, film / çizgi film, haber metni gibi türlere yer verilirken, Eksen ders kitabında bu türler yer almamaktadır. Ders kitapları arasında metin türleri açısından farklılıklar bulunduğu, farklı ders kitaplarıyla eğitim gören öğrencilerin farklı metin türleriyle karşılaşacakları anlamına gelmektedir. Eksen Yayınevi ders kitabında dinleme / izleme metinleri arasında 3 şiir, 1 anı, 1 hikâye, 2 makale, 1 roman türü yer alırken; MEB tarafından basılan kitapta 1 hikâye, 1 film/çizgi film, 1 deneme, 1 fabl, 1 biyografi, 1 türkü hikâyesi, 1 haber metni ve 1 masal türü yer almaktadır. MEB Yayınevi tarafından hazırlanan ders kitabındaki dinleme/ izleme metinleri, tür çeşitliliği yönüyle daha fazladır. Eksen Yayınevi ders kitabında serbest okuma metinleri arasında 1 deneme, 1 hikâye, 3 şiir ve 3 makale türüne yer verilirken; MEB Yayınevi ders kitabında da 1 anı, 1 blog (türkü hikâyesi yer almakta), 1 makale, 1 masal, 1 söyleşi, 1 şiir, 1 kılavuz ve 1 deneme türüne yer verilmiştir.

Tablo 3. MEB ve DERSDESTEK Yayınevi Tarafından Hazırlanan 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metin Türlerinin Kullanım Sıklıkları

Metin Türleri	MEB- A(f)	DERSDESTEK(f)	MEB- B(f)
Şiir	4	9	5
Biyografi	2	2	1
Otobiyografi	-	-	1
Hikâye	11	9	7
Makale	2	3	2
Anı	4	2	2
Tiyatro	1	1	2
Deneme	4	3	5
Sohbet	3	2	2
Günlük	1	-	1
Mektup	1	-	1
Masal	1	2	2

Broşür	-	1	-
Film/Belgesel /Video	2	2	3
Çizgi Roman	1	-	1
Roman	-	1	1
Haber Metni	-	1	-
Fabl	1	-	1
Mizahi fıkra	-	-	1
Efsane	1	-	-
Gezi Yazısı	1	1	2
Toplam	40	40	40

Tablo 3'te görüldüğü üzere 2018- 2019 eğitim öğretim yılında 7. sınıflarda 3 farklı ders kitabı kullanılmaktadır. MEB-A'da 16, DERSDESTEK'te 14 ve MEB-B'de 18 farklı metin türü yer almaktadır. Şiir, biyografi, hikâye, makale, anı, tiyatro, deneme, sohbet, masal, film/ belgesel/ video, gezi yazısı türlerine sıklıkları farklı olmakla birlikte her üç kitap da yer vermektedir. Diğer metin türlerinde ise ders kitapları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bazı türlere sadece bir ders kitabı yer vermektedir. Otobiyografi (MEB- B), mizahi fıkra (MEB- B), broşür (DERSDESTEK) sadece bir ders kitabında yer almaktadır. Haber metnine ise sadece Dersdestek Yayınevi yer vermiştir. Günlük, mektup, çizgi roman ve fabl türlerine ise MEB- A ve MEB- B'de yer verilirken, Dersdestek Yayınevi'nce yer verilmemiştir. MEB- A ders kitabında dinleme metinleri arasında 4 hikâye, 1 anı, 1 günlük, 1 masal, 2 film/video/ belgesel; MEB- B ders kitabında 1 şiir, 3 film /video/ belgesel, 3 hikâye, 1 gezi yazısı; Dersdestek Yayınevi'nce hazırlanan ders kitabında ise 1 biyografi, 2 film/video/belgesel, 1 tiyatro, 2 şiir ve 2 hikâye türü yer almaktadır. Serbest okuma metinlerine MEB- A ders kitabında 1 şiir, 1 tiyatro, 4 hikâye, 1 çizgi roman ve 1 gezi yazısı; MEB- B ders kitabında 1 fabl, 1 mektup, 1 masal, 3 hikâye, 1 söyleşi ve 1 gezi yazısı; Dersdestek Yayınevi tarafından hazırlanan ders kitabında ise 1 anı, 1 roman, 1 deneme, 1 anı, 2 şiir, 1 makale ve 1 hikâye türüne yer verilmektedir.

Tablo 4. MEB Yayınevinde Hazırlanan 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metin Türlerinin Kullanım Sıklıkları

Metin Türleri	MEB
Şiir	8
Sohbet	2
Biyografi	1
Fabl	1
Makale	2
Video /Belgesel	2
Mektup	1
Blog	1
Destan	1
Efsane	1
Deneme	7
Tiyatro	1
Masal	3
Hikâye	9
Toplam	40

8. sınıf MEB Türkçe ders kitabında kullanım sıklığı bakımından en fazla hikâye (f: 9) ve deneme (f: 7) türü yer almaktadır. Toplamda ise 14 farklı metin türüne yer verilmiştir. Fabl, mektup, destan, efsane, tiyatro türlerinde ise sadece 1 metin türü yer almaktadır. Dinleme / izleme metinleri arasında 1 söyleşi, 1 video/ belgesel, 4 hikâye, 1 söyleşi ve 1 masal yer almaktadır. Serbest okuma metinleri arasında ise 1 blog, 1 mektup, 2 hikâye, 2 deneme, 1 fabl ve 1 şiir türü bulunmaktadır.

3.2. Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Temalar

2006 yılı Türkçe Dersi Öğretimi programında her sınıfta biri zorunlu Atatürk teması olmak üzere 6 ana tema ele alınır. 5. 6. sınıfta “Sevgi”, 7. sınıfta “Milli Kültür”, 8. sınıfta “Toplum Hayatı” zorunlu ana temalardır. Zorunlu temalar diğer sınıflarda da işlenebilir. 2017 güncellenen program, 2018 yılında gözden geçirilerek tekrar yürürlüğe girmiştir. Yenilenen Türkçe Dersi Öğretimi Programında Türkçe Dersi Öğretim Programı’nın uygulanması sürecinde her sınıf düzeyinde 8 tema işlenmesi öngörülmüştür. Bu temalardan; “Erdemler”, “Milli Kültürümüz”, “Milli Mücadele ve Atatürk” temalarının her sınıf düzeyinde işlenmesi zorunludur. Zorunlu temalar dışında verilen diğer temalar seçmeli olup kitap yazarlarının tercihine bırakılmıştır.

Tablo 5. MEB Yayınevi Tarafından Hazırlanan 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Alan Temalar

TEMALAR	
	1. Çocuk Dünyası
	2. Milli Mücadele ve Atatürk
	3. Erdemler
	4. Bilim ve Teknoloji
	5. Milli Kültürümüz
	6. Okuma Kültürü
	7. Sağlık ve Spor
	8. Doğa ve Evren

Tablo 5’te belirtilen bu temalardan; “Erdemler”, “Milli Kültürümüz”, “Milli Mücadele ve Atatürk” temalarının her sınıf düzeyinde işlenmesi zorunlu temalardandır. Yazarın tercihine bırakılan temalar ise “Çocuk Dünyası”, “Bilim ve Teknoloji”, “Okuma Kültürü”, “Sağlık, Spor” ve “Doğa ve Evren” temalarıdır.

Tablo 6. MEB ve EKSEN Yayınevlerince Hazırlanan 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Verilen Temalar

	EKSEN	MEB
TEMALAR	1. Erdemler	1. Okuma Kültürü
	2. Milli Kültürümüz	2. Milli Mücadele ve Atatürk
	3. Milli Mücadele	3. Bilim ve Teknoloji
	4. Çocuk Dünyası	4. Erdemler
	5. Birey ve Toplum	5. Doğa ve Evren
	6. İletişim	6. Milli Kültürümüz
	7. Doğa ve Evren	7. Sağlık ve Spor
	8. Bilim ve Teknoloji	8. Birey ve Toplum

Tablo 6 incelendiğinde hem Eksen hem de MEB yayınevlerince hazırlanan kitaplarda zorunlu temalar (Erdemler, Milli Kültürümüz, Milli Mücadele ve Atatürk) yer almaktadır. Ders kitapları arasında temalar açısından da farklılıklar bulunmaktadır. Eksen Yayınevi tarafından yayınlanan ders kitabında bulunan “Çocuk Dünyası” ve “İletişim” temaları MEB Yayınevi tarafından

yayınlanan ders kitabında yer almamaktadır. Bununla birlikte MEB Yayınevi tarafından hazırlanan ders kitabında “Sağlık ve Spor” ve “Okuma Kültürü” temaları yer alırken Eksen Yayınevi tarafından hazırlanan ders kitabında bu temalara yer verilmemiştir. Bu da farklı ders kitaplarıyla eğitim gören öğrencilerin farklı konu içerikli metinlerle karşı karşıya gelecekleri anlamına gelmektedir.

Tablo 7. MEB-A, DESDESTEK ve MEB-B Yayınevleri Tarafından Hazırlanan 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Temalar

TEMALAR	MEB- A	DESDESTEK	MEB- B
Erdemler	X	X	X
Duygular	X	-	-
Doğa ve Evren	-	X	X
Milli Kültürümüz	X	X	X
Milli Mücadele ve Atatürk	X	X	X
Vatandaşlık	-	X	-
Okuma Kültürü	X	-	X
Sağlık ve Spor	-	X	-
Kişisel Gelişim	X	-	X
Sanat	X	X	-
Zaman ve Mekân	-	-	X
Bilim ve Teknoloji	-	X	X

Tablo 7 incelendiğinde de bütün ders kitaplarında zorunlu temalar (Erdemler, Milli Kültürümüz, Milli Mücadele ve Atatürk) yer almaktadır. Temaların ders kitaplarında yer alışı da farklılıklar bulunmaktadır. “Kişisel Gelişim” ve “Okuma Kültürü” MEB-A ve MEB-B’de yer alırken, Dersdestek Yayınevi’nde yer almamaktadır. Duygular (MEB-A), Sağlık ve Spor (DESDESTEK), Vatandaşlık (DESDESTEK) ve Zaman ve Mekân (MEB-B) temalarının her biri sadece bir ders kitabında bulunmaktadır. “Doğa ve Evren” temasına Dersdestek ve MEB-B yayınevlerince hazırlanan ders kitaplarında yer verilirken, MEB-A Yayınevi tarafından hazırlanan ders kitabında yer verilmemiştir. “Sanat” teması da MEB-A ve Dersdestek Yayınevi tarafından hazırlanan ders kitabında yer alırken, MEB-B tarafından hazırlanana kitapta yer almamaktadır. Tablodaki bulgulardan hareketle farklı ders kitaplarıyla eğitim gören öğrencilerin, farklı konu içerikli metin türleriyle karşı karşıya gelecekleri söylenebilir.

Tablo 8. MEB Yayınevinde Hazırlanan 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Verilen Temalar

TEMALAR
1. Kişisel Gelişim
2. Milli Mücadele ve Atatürk
3. Birey ve Toplum
4. Sanat
5. Milli Kültürümüz
6. Zaman ve Mekân
7. Erdemler
8. Hak ve Özgürlükler

Tablo 8’de görüldüğü gibi ders kitabında zorunlu temaların yer aldığı görülmektedir. Yazarın tercihine bırakılan temaların da “Kişisel Gelişim”, “Birey ve Toplum”, “Sanat”, “Zaman ve Mekân” ve “Hak ve Özgürlükler” olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Türkçe Dersi Öğretim Programı ile öğrencilerin hayat boyu kullanabilecekleri dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma ile ilgili dil becerilerini ve zihinsel becerileri kazanmaları, bu becerileri kullanarak kendilerini bireysel ve sosyal yönden geliştirmeleri, etkili iletişim kurmaları, Türkçe sevgisiyle, istek duyarak okuma ve yazma alışkanlığı edinmeleri hedeflenmektedir (MEB, 2018). Programda varılmak istenilen amaçlara ulaşmada en önemli etken de öğrencilere okuma zevk ve alışkanlığının kazandırılmasıdır. Öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve devinışsel gelişimine katkı sağlamak, dil bilinci ve duyarlılığı oluşturarak okuma kültürü kazanmış bireyler olarak yetişmeleri Türkçe öğretiminin temel işlevidir (Sever, 2013a, s.15). Dilidüzgün’e (2018, s.7) göre de yazınsal değere sahip, estetik niteliği olan metinler, okuma anlama becerisini geliştirirken düşünme, karşılaştırma, eleştirme yeteneğimizi de artırmaktadır. Alanyazından elde edilen bulgulara göre ders kitaplarındaki metinlerin Türkçenin inceliklerini ve anlatım olanaklarını yansıtmak boyutta olmayışı, öğrencilerin gereksinimlerine, beğeni ve duyarlılıklarına seslenecek niteliklere sahip olmaması, dilin temel becerilerini kazandırmada etkili olamamalarının başlıca sebebidir (Canlı, 2015; Dilidüzgün, 2011, 2012; Hayran, 2011; Onan ve Tokdemir, 2012; Özbay ve Çeçen, 2012; 2013; Solak ve Yaylı, 2009).

Araştırmanın kapsamı bağlamında 2018–2019 yılında ortaokul 5., 6., 7. ve 8. sınıflar için ders kitabı olarak kabul edilen ve “MEB, EKSEN ve DERSESTEK” yayınevlerince hazırlanan Türkçe ders kitapları, metin türleri ve temalar açısından incelenmiştir. Araştırma sonucunda ders kitaplarının tür bakımından zengin olduğu görülmüştür. Yenilenmiş Türkçe Öğretimi Programı’nda (2018) belirtilen metin tür sayısı önceki programlara göre fazladır. Blog, broşür, kılavuzlar, sosyal medya mesajları gibi türlere eski programlarda yer almamaktadır. Yenilenen program doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarında da bu türlere yer verildiği görülmektedir. Ders kitaplarında dinleme / izleme metni olarak çizgi film, video, film ve belgesel gibi materyallere de yer verilmiştir. Dijital çağda yaşadığımız bu dönemde sesli ve görüntülü öğrenme seçeneklerinin ders kitabında yer alması ve öğrencilerin kullanımına sunulması önemlidir. İncelenen ders kitaplarında bazı türlerin çok az sayıda yer aldığı görülmektedir. Masal türü de bu türler arasında yer almaktadır. Gizemli havası ve serüven dolu fantastik olaylar içermesi yönüyle çocukların ilgisini çeken bu türün ders kitaplarında daha fazla yer alması gerekir. Benzer şekilde biyografi ve otobiyografi gibi türlerin de az olduğu görülmektedir. Gülerüz’ün (2013, s.428) de belirttiği gibi yurduna ulusuna, insanlığa yaptıklarıyla yararlı olan önemli kişilerin belirgin özelliklerini, üstün ve örnek alınabilecek yönlerini, başarılı olma yönlerini inceleyen metinlere ders kitaplarında daha fazla yer verilmelidir. Ders kitaplarında göze çarpan bir diğer husus ise tiyatro türünün yer alış sıklığıdır. Öğrencilerin kendilerini ifade etmesi, sosyalleşmesi gibi birçok açıdan faydalı bir metin türünün ders kitaplarında daha fazla yer alması önem arz etmektedir. Yalçın ve Aytaş’a (2011) göre tiyatro, insanın kişilik ve kimlik kazanmasında önemli sanat dallarından biridir. Bu açıdan bakıldığında metin sayısının artırılmasında fayda vardır.

Türkçe ders kitaplarına metin seçilirken tür çeşitliliği kadar türe ilişkin metin sayısı da önemlidir. Baş (2003), çalışmasında biri Milli Eğitim Bakanlığı biri de özel bir yayınevince hazırlanan 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinleri incelemiş; kitaplardaki metinlerin türsel dağılımındaki dengesizliği belirtmiştir. Solak ve Yaylı (2009, ss.450-451) da 6-8 sınıf Türkçe ders kitaplarını türler açısından incelemişlerdir. Kitapların hazırlanmasında gerekli özenin gösterilmediğini,

türlerin dengeli dağıtılmadığını, önemli türlere kitaplarda yer verilmediğini, öğrenci seviyesinin göz ardı edildiğini, gerçek hayatın kitaplara yansıtılmadığını, metinlerin çok uzun olduğunu ve metinler arası okumaya olanak tanımadığını ortaya koymuşlardır. Keklik (2009) ve Kolaç (2009) da yapmış oldukları çalışmalarında benzer sonuçlarla karşılaşmışlardır. Mevcut çalışmada da altıncı ve yedinci sınıf ders kitapları farklı yayınevlerince hazırlandığı için metin türü ve sıklıkları açısından farklılıklar bulunmaktadır. Tür dağılımlarının verildiği tablolardan da görüleceği gibi ders kitapları arasında tutarsızlıkların olduğu söylenebilir. Bu da öğrencilerin bazı metin türleriyle karşılaşmayacakları anlamına gelmektedir. Ders kitapları birden fazla yayınevi tarafından basılacak ise yer verilecek metin türlerinin benzer nitelikte ve sıklıkta olmasına dikkat edilmelidir.

Metinlerin temaları bakımından da ders kitaplarının zengin olduğunu söylemek mümkündür. “Okuma Kültürü” teması çocuğa okuma alışkanlığını kazandırılması açısından çok önemlidir. Bu nedenle bu temanın da zorunlu temalar içerisine dâhil edilmesi gerekmektedir. Yayınevlerince ileride hazırlanacak her kademede ders kitabında bu tema yer almalıdır.

Son olarak Türkçe ders kitabına metin seçiminde dikkatli olunmalıdır. Kitaplarda yer verilecek türlerde çocuk edebiyatı ürünlerinden daha fazla yararlanılmalıdır. Öğrencilerin okuma kültürü edinme sürecinde bir basamak niteliği taşıyan ders kitaplarına metin seçerken çocuk gerçekliği ve çocuk bakışını göz önünde bulunduran, sanatçı duyarlılığına sahip olan yazarların metinlerine daha çok yer verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Kitap hazırlama aşamasında, özellikle metin seçiminde bu alanda uzman kişilerin görüşlerine ve desteğine başvurulmalıdır. Ders kitaplarında yer alan türler, çeşitlilik göstermeli ve türünün en güzel örneğinden seçilmelidir.

KAYNAKÇA

- Arıcı, A. F. (2016). *Çocuk edebiyatı ve kültürü*. Ankara: Pegem.
- Aktaş, Ş. (2015). *Anlatma esasına bağlı edebî metinlerin tahlili* (2. Baskı). Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Akgül, A. ve diğerleri. (2018b). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe 7 ders kitabı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Akyol, H. (2006). *Yeni programa uygun Türkçe öğretim yöntemleri*. Ankara: Kök.
- Aytaş, G. (2006). Edebi türlerden yararlanma. *Millî Eğitim*, 168, s.261- 276.
- Baki, Y. ve Karakuş, N. (2012). *Türkçe öğretiminde öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı*. Ankara: Pegem.
- Baş, B. (2003). Altıncı sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metin türleri üzerine bir inceleme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (13), 2003. Web site: <http://www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/pdf/2003BAHAR/20bayram%20bas.257.pdf> adresinden 1 Eylül 2018 tarihinde erişilmiştir.
- Beaugrande, R. ve Dressler, W.U. (1981). *Introduction to text linguistics*. London: Longman.
- Canlı, S. (2015). Türkçe ders kitaplarına seçilecek metinlerin belirlenmesinde çocuğa yönelik ilkesi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 98-123.
- Cemiloğlu, M. (2015). *Türkçe öğretimi*. Bursa: Alfa Aktüel.
- Dilidüzgün, Ş. (2011). İlköğretim Türkçe metin çalışmalarında metin türü farkındalığı. G. L. Uzun ve Ü. Bozkurt (Eds.) içinde, *Theoretical and Applied Researches on Turkish Language*
-

- Teaching/Türkçenin Eğitimi Öğretiminde Kuramsal ve Uygulamalı Araştırmalar* (ss. 459-474). Essen: Die Blaue Eule.
- Dilidüzgün, S. (2012). Edebiyat öğretimi ve okur yetiştirme sorunu. 5. *Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı Bildirileri 05-06 Temmuz 2012 içinde* (ss.1-9). Mersin: Mersin Üniversitesi ve TÜBİTAK Yayını.
- Dilidüzgün, S. (2018). *Çağdaş çocuk yazını*. İzmir: Tudem.
- Erden, M. (1995). *Eğitimde program değerlendirme (2. Basım)*. Ankara: Pegem.
- Göçer, A. (2017). *Türkçe özel öğretim yöntemleri*. Ankara: Pegem.
- Güleryüz, H. (2013). *Yaratıcı çocuk edebiyatı*. Ankara: Edge Akademi.
- Günay, V. D. (2013). *Metin bilgisi*. İstanbul: Papatya.
- Güneş, F. (2013) Türkçe öğretiminde metin seçimi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 1-12.
- Güneş, F. (2014). *Türkçe öğretimi yaklaşımlar ve modeller*. Ankara: Pegem Akademi.
- Hartman, D. K., ve Allison, J. (1996). Promoting inquiry oriented discussions using multiple texts (pp. 106-133). In L. B. Gambrell & J. F. Almasi's (Eds.) *Lively Discussions: Fostering Engaged Reading*. Newark DE: International Reading Association.
- Haykır, H.A ve diğerleri. (2018). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe 5 ders kitabı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Hayran, Z. (2011). İlköğretim 5. sınıf Türkçe derslerinde metin türlerinin okuma becerisine etkisi. *III. Uluslararası Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı Bildirileri içinde* (ss.199-210). Dokuz Eylül Üniversitesi DEDAM, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- İşeri, K. (2014). Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin metinsellik özellikleri. H. Ülper (Ed.), *Türkçe ders kitabı çözümlenmeleri* (ss. 91-112). Ankara: Pegem.
- Kaya, B. (2018). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe 7 ders kitabı*. Ankara: Dersdestek Yayınları.
- Kantemir, E. (1995). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Ankara: Engin.
- Keklik, S. (2009). 1-8. sınıf Türkçe dersi ders kitaplarının metin türleri ve özellikleri açısından incelenmesi. I. Uluslararası Türkiye Eğitim araştırmaları Kongresi www.oc.eab.org.tr/egtconf/pdfkitap
- Kır, T. ve diğerleri. (2018a). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe 7 ders kitabı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Kıran, A. ve Kıran, Z. (2011). *Yazınsal okuma süreçleri*. Ankara: Seçkin.
- Kolaç, E. (2009). İlköğretim Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin tür açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>
- MEB (2006). *İlköğretim Türkçe dersi (6, 7, 8. Sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- MEB (2015). *Türkçe dersi (1-8. Sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- MEB (2017). *Türkçe dersi (1-8. Sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

- MEB (2018). *Türkçe dersi (1-8. Sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Mete, G. ve diğerleri. (2018). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe 8 Ders Kitabı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Okur, A. (2014). Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin türsel özellikleri. H. Ülper (Ed.), *Türkçe ders kitabı çözümleri* (s. 115-140). Ankara: Pegem.
- Onan, B. ve Tokdemir, N. (2012). İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarında uzak bağdaştırma kullanımı üzerine bir araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 29-44.
- Onursal, İ. (2003). "Türkçe metinlerde bağdaşıklık ve tutarlılık". *Günümüz Dilbilim Çalışmaları* (s. 121- 132). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Özbay, M. ve Çeçen, M. A. (2012). Türkçe ders kitaplarında (6-8. Sınıflar) yer alan metinlerin tür ve tema açısından incelenmesi. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 67-76.
- Özcan, A. F. (2017). İlköğretim Türkçe dersi öğretim programlarının tarihî gelişimi, A. Güzel (Ed.), *Başlangıçtan Günümüze Türkçenin Eğitimi- Öğretim Tarihi* (s. 520- 562). Ankara: Akçağ.
- Sever, S. (2013a). *Etkinliklerle Türkçe öğretimi*. Ankara: Tudem.
- Sever, S. (2013b). *Çocuk ve edebiyat*. Ankara: Tudem.
- Sever, S. (2013c). *Çocuk edebiyatı ve okuma kültürü*. Ankara: Tudem.
- Solak, M. ve Yaylı, D. (2009). İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarının türler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 444-453.
- Şekerci, Y. (2018). *Ortaokul Türkçe 6 ders kitabı*. İstanbul: Eksen Yayıncılık.
- Tansel, F. A. (1987). *İyi ve doğru yazma usulleri III*. İstanbul: Kubbealtı.
- Uçgun, D. (2014). Tarihî süreç içerisinde Türkçe öğretim programları ve Türkçe öğretmenlerinin yetiştirilmesi. A. Güzel ve H. Karatay(Ed.), *Türkçe Öğretimi* (s. 89- 106). Ankara: Pegem.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, E. (2010). *Uygulamalı metin bilgisi*. Ankara: Pegem.
- Yalçın, A. ve Aytaş, G. (2005). *Çocuk edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

TÜRKİYE'DE SEKTÖREL AÇIDAN HİSSE SENEDİ PİYASASI İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Sinem EYÜBOĞLU¹

Atıf/©: Eyüboğlu, S. (2018). Türkiye'de sektörel açıdan hisse senedi piyasası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2167-2177. doi: 10.17218/hititsosbil.431937

Özet: Hisse senetleri ile büyüme arasındaki ilişki literatürde pek çok kez araştırılmış olmasına rağmen konuyu sektörel açıdan inceleyen çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, 2000:Q1-2017:Q4 dönemi için Türkiye'de hisse senedi piyasası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki sektörel (Hizmet ve Sanayi) bir perspektiften incelenmiştir. Sınır Testi sonuçları, sektörel gayri safi yurtiçi hâsıla ile sektörel hisse senedi endeksleri arasında bir bütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Ayrıca uzun vadede hizmet ve sanayi borsa endekslerindeki artışların sektörel GSYH'leri pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Kısa dönemde de seriler arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları ise sektöre özgü hisse senetlerinden ilgili sektör GSYH'sine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, Türkiye'de ekonomik büyümenin ilgili borsa sektör yatırımlarına duyarlı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, hisse senedi piyasaları, ARDL Modeli, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Examination Relationship between Stock Market and Economic Growth in terms of Sectorial Perspective in Turkey

Citation/©: Eyuboglu, S., (2018). Examination relationship between stock market and economic growth in terms of sectorial perspective in Turkey, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2167-2177. doi: 10.17218/hititsosbil.431937

Abstract: Despite the fact that the relationship between stock markets and growth has been researched many times in the literature, there are few studies that examined the relationship in terms of the sectors. In this study, relationship between stock market and economic growth, are examined from a sectorial perspective (industry and services) cover the period 2000:Q1 to 2017:Q4 in Turkey. Bound Test results revealed the existence of cointegration relationship between the sectorial gross domestic product and sectorial stock indices. In addition, results indicated that an increase in sectorial stock market indices affects the sectorial GDPs positively in the long term. In the short term, it is determined that there is a relationship between the series. The results of the Toda-Yamamoto Causality test revealed that there is a one-way causality running from sector-specific stocks to relevant sector-specific GDP. The findings showed that economic growth is sensitive to sub-sector stock market investments in Turkey.

Keywords: Economic Growth, Stock Markets, ARDL Model, Toda-Yamamoto Causality Test

Makale Geliş Tarihi: 6.7..2018

Makale Kabul Tarihi: 6.12.2018

¹Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Maliye Bölümü, sinemyilmaz17@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-2108-9732>

1. GİRİŞ

Ekonomi alanında ele alınan konulardan biri, hisse senedi piyasalarının ekonomik büyümenin tahmininde önemli bir gösterge olup olmadığıdır. Birçok araştırmacı hisse senedi fiyatlarındaki meydana gelen büyük ölçekli düşüşlerin ekonomik durgunluğa işaret ettiğini düşünürken, hisse senedi fiyatlarındaki büyük ölçekli artışların ise ekonomik büyümeye yönelik beklentiyi yansıttığını düşünmektedir. Örneğin; ülkenin ekonomik büyümesi için finansal sistemin oynadığı rol bağlamında Schumpeter (1911), ekonomik büyümeyi artırmaya yardımcı olacak girişimcilerin tespit edilmesi ve bu girişimcilerin teknolojik yenilikleri sağlayacak yatırımlara teşvik edilmesi açısından iyi işleyen bir bankacılık düzeninin önemli olduğunu ifade etmiştir. McKinnon (1973) ve Shaw (1973) çalışmalarında finans sektöründeki gelişimin finansman sağlama baskısını ortadan kaldırmaya bağlı olarak, ekonomik büyümenin anahtarı olduğunu vurgulamışlardır. Ryrie (1991) ise hisse senedi piyasasının (i) öz sermayeye kaynak yaratılması ve finansmanı kolaylaştırması, (ii) sahiplik yapısının daha fazla kişinin elinde bulunması (iii) sermayenin verimli alanlarda değerlendirilmesi ve (iv) ülkenin sermaye piyasası ile sanayisi arasındaki bağı kurmak için etkili bir mekanizma olmak suretiyle ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Demirguç-Kunt ve Maksimovic (1996) hisse senedi alım-satım işlemlerinin işletmelerin potansiyel yatırımcı ve alacaklılara yönelik beklentileri hakkında bilgi aktardığını öne sürmüşlerdir. Paudel (2005) hisse senedi piyasalarının likiditesini kullanarak, işletmelerin ihtiyaç duyulan sermayeyi en hızlı şekilde temin edebileceklerini, dolayısıyla sermaye tahsisinin, yatırımların ve dolayısıyla büyümenin daha kolaylaşacağını ifade etmiştir.

Ekonomik büyüme ise yatırımcıların ülke hakkındaki beklentilerini olumlu yönde etkileyerek finansal piyasalara olan sermaye girişini hızlandıracaktır. Bu açılardan hisse senedi piyasaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu söylenebilir.

Bu ilişki ise literatürde çoğu zaman genel ekonomik büyüme ve genel borsa endeksi (örneğin BIST-100) açısından ele alınmıştır. Bununla birlikte, toplam ekonomik büyüme trendi her zaman genel hisse senedi piyasası endekslerinin hareketine paralel değildir. Bazı sektörler daha fazla büyürken diğer sektörler bu büyümeye ayak uyduramayabilir. Dolayısıyla, sektörel ekonomik büyüme ile sektör endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemeye ihtiyaç vardır. Sektörel açıdan büyüme ile borsa sektör endeksleri arasındaki ilişki ise literatürde göz ardı edilmiştir.

Bu çalışmada Türkiye’de sektörel açıdan hisse senedi piyasası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ise sırasıyla literatür özeti, çalışmada kullanılan veri seti ile yöntem ve bulgular sunulmuştur.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Schumpeter (1911), McKinnon (1973) ve Shaw (1973)’in çalışmalarından başlayarak literatürde finans piyasasının gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda genellikle iyi işleyen bir piyasanın ekonomik büyüme için gerekli bir ön koşul olduğu yönündeki önerileri destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

Örneğin Comincioli (1996) ABD’de 1970-1984 dönemi için hisse senedi fiyatları ile GSYH arasındaki ilişkiyi incelemiş ve sonuç olarak hisse senedi fiyatlarının GSYH’nin Granger nedeni olduğunu ortaya koymuştur.

Leigh (1997) Singapur’da 1975-1991 yılları arasında ele alarak hisse senedi fiyatları ile GSYH arasındaki nedensellik ilişkisini test etmiş ve yapılan analizler sonucunda hisse senedi fiyatlarının GSYH’nin Granger nedeni olduğunu tespit etmiştir.

Biswal ve Kamaiah (2000) 1991-1998 dönemi için Hindistan’da hisse senedi gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve borsa büyüklüğünün ekonomik büyüme ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir.

Arestis, Luintel ve Luintel (2005) Yunanistan, Güney Kore, Hindistan, Filipinler, Güney Afrika ve Tayvan için farklı dönemleri ele alarak finansal piyasalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Çalışma sonucunda bankaların ve borsaların ekonomik büyümeyi desteklediği, ancak bankaların etkisinin daha güçlü olduğu ortaya konulmuştur.

Gan, Lee, Yong ve Zang (2006) 1990-2003 yılları arasında dikkate alarak Yeni Zelanda’da hisse senedi endeksi ile GSYH arasındaki nedensellik ilişkilerini ele almışlardır. Çalışma sonucunda GSYH’nin borsa endeksinin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Duca (2007) ABD, Japonya, Fransa, Almanya ve İngiltere’de farklı dönemleri ele alarak hisse senedi endeksi ile GSYH arasındaki ilişkileri incelemiş ve ABD, Japonya, Fransa ve İngiltere’de borsa endeksinin GSYH’nin Granger nedeni olduğunu belirlemiştir. Almanya’da ise iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Mun, Song ve Thing (2008) Malezya’da 1977-2006 dönemi için iki değişken arasındaki ilişkiyi araştırmış ve hisse senedi fiyatlarının, GSYH’nin Granger nedeni olduğunu ifade etmiştir.

Paramati ve Gupta (2011) ise yapmış oldukları çalışmaları sonucunda Hindistan’da 1996-2009 dönemi için hisse senedi piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunduğunu belirlemişlerdir.

Kolapo ve Adaramola (2012), Nijerya’da hisse senedi piyasasının 1990-2010 dönemi için ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiş ve elde edilen bulgular, hisse senedi piyasasında gelişmelerin büyümeye olumlu yönde katkı yaptığını göstermiştir.

Masoud ve Hardaker (2012) 1995-2006 dönemi için 42 ülkede borsa gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmış ve nedenselliğin çift yönlü olduğunu belirtmiştir.

Sharabati (2013), Amman Menkul Kıymetler Borsası’ndaki Bankacılık, Sigortacılık, Hizmetler ve Sanayi endeksleri ile GSYH arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Sonuçlar, dört endeksten sadece sanayi endeksinin GSYH ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Pradhan, Arvin, Hall ve Bahmani (2014), ASEAN ülkeleri için 1961-2012 dönemini dikkate alarak bankacılık sektörü gelişimi, hisse senedi piyasası gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada ilgili değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir.

Durusu-Ciftci, Ispir ve Yetkiner (2017) 1989-2011 dönemi için 40 ülkeyi ele alarak hisse senedi piyasası ile kişi başına GSYH arasındaki ilişkiyi panel veri analizi kullanarak incelemişlerdir. Yapılan analizler sonucunda hisse senedi piyasasının kişi başına GSYH’nin önemli bir belirleyicisi olduğu saptanmıştır.

Türkiye’de ise Aydemir (2008) 1998-2008 dönemi için hisse senedi fiyatları ile GSYH arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Yapılan analizler sonucunda hisse senedi fiyatları ile GSYH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu vurgulamıştır.

Elmas, Göcer ve Aksu (2011) 1998-2010 yılları arasında dikkate alarak hisse senetleri ile GSYH arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuç olarak GSYH’nin hisse senedi getirilerinin Granger nedeni olduğu belirlenmiştir.

Altıntaş ve Tombak (2011) 1987-2008 yılları arası için iki değişken arasındaki ilişkiyi test etmiş ve hisse senedi fiyatları ile GSYH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Yüksel ve Bayrak (2012) 1998-2011 dönemi için BIST Sanayi, Hizmetler, Mali ve Teknoloji sektör endeksleri ile GSYH arasında ilişki olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda hisse senedi endekslerinin ekonomik büyüme ile birlikte hareket ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca hisse senedi endekslerinin ekonomik büyümeye öncülük ettiği saptanmıştır.

Öztürk (2016) 1991-2015 dönemi için BIST100, BIST Mali, BIST Hizmet ve BIST Sınai endeksleri ile GSYH arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışmada BIST Mali, BIST Sınai ve BIST Hizmet endekslerinden GSYH'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu, BIST100 endeksi ile GSYH arasında ise nedensellik ilişkisi olmadığı bulunmuştur.

Hisse senedi piyasası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri sektörel bazda inceleyen çalışmalarda ise Joshi ve Giri (2015) 2003-2014 dönemi için Hindistan'da imalat, hizmetler ile elektrik, gaz ve su hisse senedi endeksleri ile imalat, hizmetler ile elektrik, gaz ve su GSYH'si arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri araştırmışlardır. ARDL sınır testi sonuçları, Hindistan'daki sektörel GSYH ve sektörel hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Uzun ve kısa dönem katsayılarından elde edilen sonuçlar, sektörel fiyat endekslerinin uzun vadede sektörel GSYH'deki değişimlerden önemli ölçüde etkilendiğini, ham petrol fiyatının ise kısa vadede sektörel fiyatları etkileyen önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Granger nedensellik testi sonuçları ise, imalat sektörü GSYH'sinden imalat sektör endeksine doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Ayrıca, elektrik, gaz ve su sektörü GSYH'sinden ilgili sektör hisse senedi endeksine doğru tek yönlü nedenselliğin olduğu da çalışmada tespit edilmiştir.

Sehrawat ve Giri (2017) 2003-2014 dönemi için Hindistan hisse senedi piyasası ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sektörel açıdan incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar sektöre özgü GSYH ile sektöre özgü hisse senedi endeksleri arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca sektöre özgü ekonomik büyümenin, uzun vadede ve kısa vadede sektöre özgü hisse senedi fiyat endekslerindeki değişikliklerden önemli ölçüde etkilendiği belirlenmiştir. Granger nedensellik testinin sonuçları ise, sektöre özgü hisse senedi fiyatlarından ilgili sektör GSYH'sine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

2000:Q1-2017:Q4 dönemi için üç aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, Türkiye ekonomisinde hisse senedi piyasası gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki sektöre özgü kısa ve uzun dönemli ilişkileri incelemek amaçlanmıştır.

GSYH'deki payları dikkate alınarak çalışmada hizmet ve sanayi sektörü GSYH'si ile ilgili Borsa İstanbul sektör fiyat endeksleri kullanılmıştır. İktisadi faaliyet kollarına ilişkin GSYH verileri TÜİK'in resmi web sitesinden, Borsa İstanbul Hizmetler ve Sanayi sektörü endeks değerleri ise Borsa İstanbul resmi web sitesinden alınmıştır. Ayrıca tüm seriler mevsimsellikten arındırılmış² olup, doğal logaritmaları alınmıştır.

Çalışmada ADF (1979) ve PP (1988) birim kök testleri ile serilerin durağan oldukları seviyeler tespit edilmiştir. Birim kök test sonuçları ise serilerin farklı seviyelerde durağan olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla borsa sektör endeksleri ve ilgili sektörlerin ekonomik büyümesi

²Seriler Census Bureau's X13 yöntemi kullanılarak mevsimsel etkilerden arındırılmıştır.

arasındaki eşbütünleşme ilişkisini incelemek için Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. ARDL Sınır Testi, öncelikli olarak aşağıdaki gibi modellenen kısıtsız bir hata düzeltme modelini tahmin etmeyi ve F istatistiği hesaplamayı içerir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^p \alpha_{2i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{3i} \Delta X_{t-i} + \alpha_4 Y_{t-1} + \alpha_5 X_{t-1} + \mu \quad (1)$$

Burada y ; ilgili sektörün GSYH’sini, x ; ilgili Borsa İstanbul sektör endeksini, α_0 ; sabit terimi, t ; trend değişkenini, α_1 , α_{2i} , α_{3i} , α_4 ve α_5 ; katsayıları, μ ; hata terimini göstermektedir.

Eğer hesaplanan test istatistiği Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından belirlenmiş alt kritik sınırın altında ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığına karar verilir. Ancak hesaplanan F istatistiği, üst sınır kritik değerini aşıyorsa seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Hesaplanan F istatistiğinin alt ve üst kritik sınırlar arasında kalması durumunda ise uzun dönem ilişki hakkında herhangi bir karar verilememektedir (Abdioğlu ve Yamak, 2016, s. 84).

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra ARDL modeline dayalı uzun ve kısa dönem katsayılar elde edilmektedir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \beta_1 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{3i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{4i} \Delta X_{t-i} + \mu t \quad (2)$$

Hata düzeltme modeli ile kısa dönemde oluşan dengesizliğin uzun dönemde düzeltilip düzeltilmediği incelenecektir. Hata düzeltme değişkeninin katsayısı negatif işaretli ve istatistiksel açıdan anlamlı olmalıdır.

Çalışmada seriler arasındaki nedensellik ilişkileri ise Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi ile araştırılmıştır. VAR temeline dayalı yöntemde, görünürde ilişkisiz regresyon (SUR) yöntemi kullanılarak sistem tahmin edilir. Ardından standart WALD testi uygulanır.

Toda ve Yamamoto yaklaşımına göre nedenselliğin araştırılacağı Y ve X değişkenlerine ait verilerin seviye değerlerinin yer aldığı iki değişkenli model aşağıdaki gibidir.

$$Y_t = \lambda_1 + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \alpha_{2j} Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \beta_{2j} X_{t-j} + e_{1t} \quad (3)$$

$$X_t = \lambda_2 + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \alpha_{2j} Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \beta_{2j} X_{t-j} + e_{2t} \quad (4)$$

(3) numaralı denkleme göre X değişkeninden Y değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu söyleyebilmek için β_{1i} ’lerin bir bütün olarak sıfırdan farklı olması gerekir. Benzer şekilde (4) numaralı denkleme göre ise Y değişkeninden X değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi α_{2i} ’lerin birlikte sıfırdan farklı olması ile mümkündür (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2018, s. 15).

4. BULGULAR

ADF (1979) ve PP (1988) birim kök testleri serilerin durağanlık özelliklerini incelemek için kullanılmış ve sonuçlar Tablo 1’de raporlanmıştır.

Buna göre sonuçlar, sektörel GSYH değişkenlerinin seviyesinde, Borsa İstanbul sektör endekslerinin ise birinci farklarında durağan olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	I (0)				I (1)			
	ADF		PP		ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LGSYHHİZ	-4.21 ^a	-4.21 ^a	-3.24 ^b	-3.72 ^b				
LGSYHSAN	-2.98 ^c	-3.38 ^c	-2.93 ^c	-3.26 ^c				
LXUHİZ	-0.10	-2.32	-0.18	-2.48	-5.85 ^a	-5.82 ^a	-8.68 ^a	-8.73 ^a
LXUSIN	-0.16	-2.90	-0.16	-3.01	-7.54 ^a	-7.50 ^a	-7.53 ^a	-7.49 ^a

^{a,b ve c} sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

4.1. Eşbütünlüme Testi

Seriler arasındaki eşbütünlüme ilişkisini incelemek için, Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen Sınır testi kullanılmış ve sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Buna göre hem hizmetler hem de sanayi sektörleri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmek için hesaplanan F değeri, tablo üst kritik değerinden yüksektir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar hizmetler GSYH'si ile BIST Hizmetler endeksi, sanayi GSYH'si ile de BIST Sanayi endeksi arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 2. Sınır Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	F-İstatistiği
LGSYHHİZ	LXUHİZ	4,76 ^b
LGSYHSAN	LXUSIN	34,26 ^a
Kritik değerler		4.94-5.58 (%1) / 4.18-4.79 (%5)

^{a ve b} sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Buradan sektör GSYH'leri ile BIST sektör endeksleri arasındaki kısa ve uzun dönemli dinamiklerin araştırılması için ARDL modeli tahminine geçilmiş ve sonuçları Tablo 3'te raporlanmıştır. Buna göre tahmin edilen ARDL (3,0) ve ARDL (1,0) modellerinde herhangi otokorelasyon ve değişen varyans sorununa rastlanılmamıştır.

Tablo 3. Seriler için Hesaplanan ARDL Modeli Tahmin Sonuçları³

Değişkenler	Model	Katsayı	t istatistiği
LGSYHHİZ(-1)		1.199 ^a	9.874
LGSYHHİZ(-2)		0.011	0.058
LGSYHHİZ(-3)	ARDL (3,0)	-0.242 ^c	-1.963
LXUHİZ		0.018	1.007
c		0.397 ^b	2.042
	R ² = 0.997	White = 1.376	LM(1) = 0.063
			LM(8) = 0.754
Değişkenler	Model	Katsayı	t istatistiği
LGSYHSAN(-1)		0.941 ^a	40.62
LXUSIN	ARDL (1,0)	0.041 ^c	1.86
c		0.649 ^a	3.35
	R ² = 0.998	White = 1.857	LM(1) = 1.093
			LM(8) = 1.766

^{a,b ve c} sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

³ Modellerde gecikme uzunluğu AIC kriterine göre belirlenmiştir.

4.1.1. Uzun Dönemli İlişki

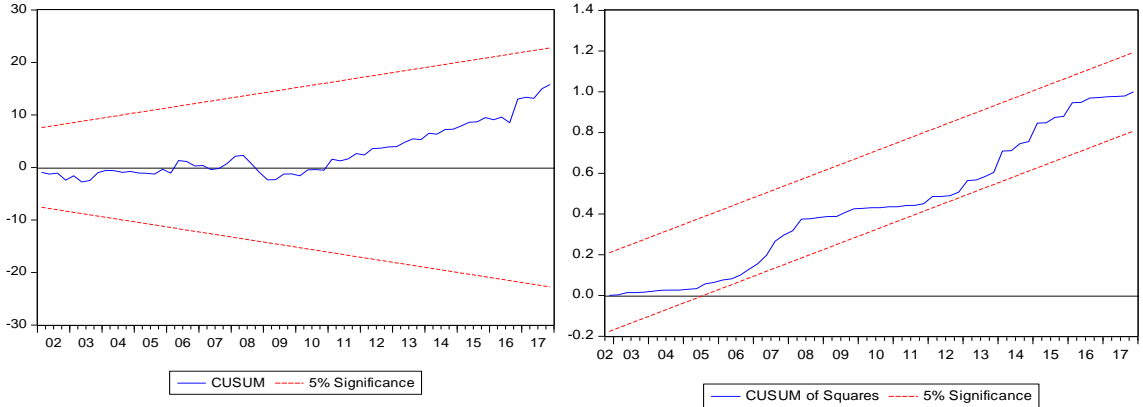
Tablo 4’te rapor edilen ARDL modeli uzun dönem katsayıları, sektöre özgü borsa endekslerinin, sektörel ekonomik büyümeyi desteklediğini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, sırasıyla BIST Hizmetler ve BIST Sanayi endekslerindeki artışlar Hizmetler GSYH’sini ve Sanayi GSYH’sini uzun dönemde artırmaktadır.

Tablo 4. ARDL Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayısı

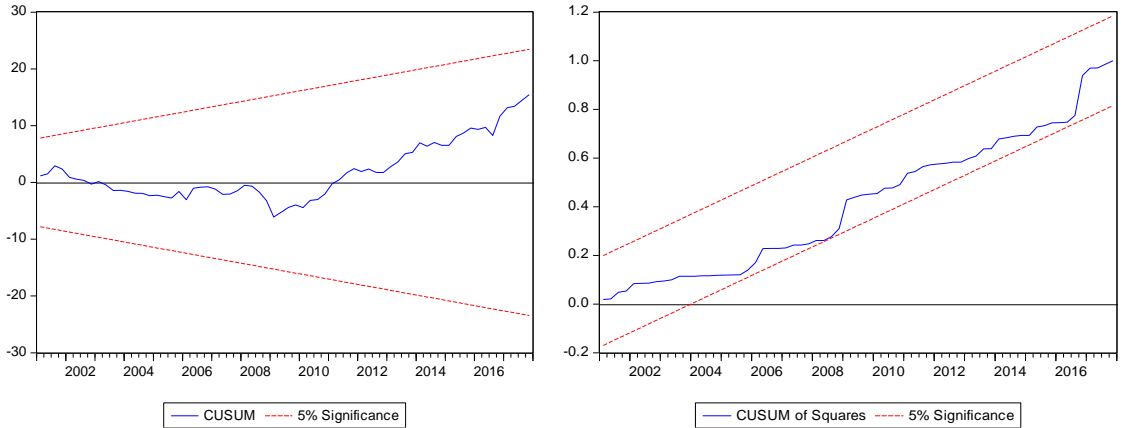
			Bağımlı Değişken: LGSYHHİZ	
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği		
LXUHIZ	0.591 ^b	2.246		
c	12.51 ^a	4.072		
			Bağımlı Değişken: LGSYHSAN	
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği		
LXUSIN	0.705 ^a	5.475		
c	11.028 ^a	7.103		

^a, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tahmin edilen ARDL modelinin katsayılarının istikrarlı olup olmadığını görebilmek için CUSUM ve CUSUMSQ grafiklerinden yararlanılmıştır. Şekil 1’de ve Şekil 2’de yer alan uzun dönem modeline ilişkin CUSUM ve CUSUMSQ istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içerisinde yer alması ARDL modellerindeki katsayıların istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri (Hizmet)

Şekil 2. CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri (Sanayi)

4.1.2. Kısa Dönemli İlişki

Tablo 5'te ARDL modellerine dayalı hata düzeltme modeli sonuçları gösterilmiştir. Sonuçlar, kısa dönemde hizmet sektörünün borsa endekslerinin aynı sektördeki GSYH ile sanayi borsa endeksinin de sanayi GSYH'si ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. ARDL Modellerine Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Model	Katsayı	t istatistiği
Δ LGSYHHİZ(-1)	ARDL(3,0)	0.233 ^c	1.995
Δ LGSYHHİZ(-2)		0.239 ^b	2.030
Δ LXUHIZ		0.015	0.520
ECM(-1)		-0.032 ^a	-3.353
Değişkenler	Model	Katsayı	t istatistiği
Δ LXUSIN	ARDL(1,0)	0.040	1.232
ECM(-1)		-0.058 ^a	-10.036

a, b, c sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Hata düzeltme katsayıları (ECM(-1)) beklendiği gibi negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durum kısa dönemde meydana gelen dengeden sapmaların uzun dönemde dengeye yaklaştığını ortaya koymaktadır. Bu katsayıların değerleri Hizmetler için -0.032 ve Sınai için 0.058 olup kısa dönem şoklarının bir dönem sonrasında uzun dönem dengesinden meydana gelecek sapmaların ancak %3,2'sinin ve %5,8'inin giderilebildiğini yani uyarlanma sürecinin oldukça yavaş olduğunu göstermektedir.

Son olarak seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda ve Yamamoto nedensellik testi ile araştırılmış ve sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur. Tabloya göre sektör borsa endekslerinin ilgili sektör GSYH'lerinin nedeni olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	F istatistiği
LGSYHHİZ → LXUHIZ	6,470
LXUHIZ → LGSYHHİZ	9,879 ^c
Δ LGSYİHSAN → LXUSIN	3,779
LXUSIN → Δ LGSYHSAN	6,327 ^c

^c %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

5. SONUÇ

Hisse senedi piyasaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, iktisat alanında ilgi çeken konuların başında gelmiştir. Hisse senedi piyasalarının ekonomik aktiviteyi etkileyip etkilemediği ampirik çalışmalarla test edilmiştir. Bu çalışmada literatürdeki pek çok çalışmadan farklı olarak borsa ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki sektörel açıdan incelenmiştir. Sektörel analiz, hem yatırımcılar hem de düzenleyiciler için daha faydalı bir yaklaşımdır. Farklı sektörlerin aynı ekonomik koşullarda performansı farklı olabilir. Bu, yatırımcılara risk çeşitliliği hakkında bir fikir verebilir ve iyi çeşitlendirilmiş portföyler oluşturmalarına yardımcı olabilir. Buna göre çalışmada 2000:Q1-2017:Q4 dönemi için hizmet ve sanayi sektörü GSYH'leri ile aynı sektörlerle ilişkin Borsa İstanbul endeksleri arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler, seriler farklı seviyelerde durağan olduğundan Sınır Testi yaklaşımı ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar sektör GSYH'leri ile BIST Sanayi ve BIST Hizmetler sektör endekslerinin eşbütünleşik olduğunu ortaya koymuştur. İlaveten uzun dönemde borsa sektör endekslerindeki artışların ilgili sektör GSYH'lerini pozitif yönde

etkilediği belirlenmiştir. Kısa dönemli ilişkileri araştırmak için ARDL modellerine dayalı hata düzeltme modelleri tahmin edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda kısa dönemde de sektör hisse senedi endeksleri ile sektör GSYH’leri arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Son olarak seriler arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiş ve borsa endekslerinin sektöre özgü GSYH’lerin nedeni olduğu saptanmıştır.

Elde edilen bu sonuçlar Türkiye’de ekonomik büyümenin borsa yatırımlarının ilgili alt sektörlerine karşı duyarlı olduğunu ortaya koymakta ve literatürdeki birçok çalışma ile örtüşmektedir (Duca, 2007; Mun ve diğerleri, 2008; Kolapo ve Adaramola, 2008; Yüksel ve Bayrak, 2012; Öztürk, 2016; Joshi ve Giri, 2015; Sehrawat ve Giri, 2017). Hisse senedi piyasasının şirketlere ihtiyaç duyduğu sermayeyi temin edebilmeleri, dolayısıyla sermaye tahsisinin, yatırımların ve dolayısıyla büyümenin daha kolaylaşması açısından itici güç olduğu söylenebilir. Aynı zamanda borsa ekonominin barometresi görevi görmektedir. Herhangi bir olay ekonomik büyümeyi hızlandıracak ya da artıracak etkiye sahipse, önce borsa yükselir ardından ekonomik büyüme gelir. Şirketlerin piyasa değeri gelecekte sağlayacakları nakit akışlarının bugüne indirgenmiş değerlerine bağlıdır. Şirket değerlerindeki artış, satışların ve şirket karlılığının artacağına ve dolayısıyla ekonominin canlanacağına bir işarettir.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. ve Yamak, R. (2016). Türk imalat sanayinde sektörler bazında verimlilik çıktı ilişkisi: Verdoorn Yasası. *Uluslararası ekonomik araştırmalar dergisi*, 2(2), 81-91.
- Altıntaş, H. ve Tombak, F. (2011). Türkiye’de hisse senedi fiyatları ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi: 1987-2008. *Anadolu international conference in economics II, Eskişehir, Turkey*.
- Arestis, P., Luintel, A.D., ve Luintel, K.B. (2005). Financial structure and economic growth. *Working Paper No. 06/05*. Cambridge, UK: Centre for Economic and Public Policy, University of Cambridge.
- Aydemir, O. (2008). Hisse senedi getirileri ve reel sektör arasındaki ilişki: ampirik bir çalışma. *Afyon Kocatepe üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 10(2), 37-55.
- Biswal, P.C. ve Kamaiah, B. (2000). On stock market development, banks and economic growth in India. *Working Paper No. 69*, Bangalore, India: Institute for Social and Economic Change.
- Borsa İstanbul, <http://www.borsaistanbul.com/-veriler/verileralt/aylik-konsolide-veriler>, 15.04.2018.
- Comincioli, B. (1996). The stock market as a leading indicator: an application of Granger causality. *University avenue undergraduate journal of economics*, 1(1), 1-14.
- Demirguc-Kunt, A., ve Maksimovic, V. (1996). Stock market development and financing choices of firms. *World Bank economic review*, 10(2), 341-369.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Duca, G. (2007). The relationship between the stock market and the economy: experience from international financial markets. *Bank of Valletta review*, 36, 1-12.
- Durusu-Ciftci, D., Ispir, M. S. ve Yetkiner, H. (2017). Financial development and economic growth: some theory and more evidence. *Journal of policy modeling*, 39(2), 290-306.

- Elmas, B., Göcer, İ. ve Aksu, H. (2011). İMKB performansı-ekonomik büyüme oranı arasındaki ilişki: 1998:Ç1-2010:Ç3 dönemi. *Kocaeli sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 22(2), 152-167.
- Eyüboğlu, S. ve Eyüboğlu, K. (2018). Borsa İstanbul sektör endeksleri ile döviz kurları arasındaki ilişkilerin incelenmesi: ARDL modeli. *Ömer Halisdemir üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 11(1), 8-28.
- Gan, C., Lee, M., Yong, H. ve Zang, J. (2006). Macroeconomic variables and stock market interactions: New Zealand evidence. *Investment management and financial innovations*, 3, 89-101.
- Joshi, P. ve Giri, A. K. (2015). Examining the relationship between sectoral stock market indices and sectoral gross domestic product: an empirical evidence from India. *Global Journal of Management and Business Research*, 15(9), 16-25.
- Kolapo, F.T. ve Adaramola, A.O. (2012). The impact of the Nigerian capital market on economic growth (1990–2010). *International journal of developing societies*, 1(1), 11–19.
- Leigh, L. (1997). Stock market equilibrium and macroeconomic fundamentals. *IMF Working Paper WP/97/15*.
- Masoud, N. ve Hardaker, G. (2012). The impact of financial development on economic growth: empirical analysis of emerging market countries. *Studies in economics and finance*, 29(3), 148-173.
- Mckinnon, R. I. (1973). *Money and capital in economic development*. Brookings Institution Press, Washington, DC.
- Mun, H.W., Song, E.C. ve Thing, T.C. (2008). Stock price and economic growth in Malaysia: Causality test. *Asian social science*, 4(4), 86-92.
- Öztürk, F. (2016). Türkiye’de hisse senedi fiyatları ve GSYİH arasındaki ilişkinin analizi. *Uluslararası yönetim iktisat ve işletme dergisi*, 30, 86-94.
- Paramati, S.R. ve Gupta, R. (2011). An empirical analysis of stock market performance and economic growth: evidence from India. *International research journal of finance and economics*, 73(1), 133-149.
- Paudel, N.P. (2005). Financial system and economic development. In NRB (ed.), *Nepal Rastra Bank in fifty years (Part II: Financial system)*, pp. 176–201.
- Pesaran, H.M., Shin, Y. ve Smith, R.J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(2), 289–326.
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Pradhan, R.P., Arvin, M.B., Hall, J.H. ve Bahmani, S. (2014). Causal nexus between economic growth, banking sector development, stock market development, and other macroeconomic variables: the case of ASEAN countries. *Review of financial economics*, 23(4), 155–173.
- Ryrie, W. (1991). Stock markets and their role in economic development. *The stock exchange review*, 54-75.
- Schumpeter, J. A. (1911). *The theory of economic development* Harvard University Press, Cambridge, MA.
-

- Sehrawat, M. ve Giri, A. K. (2017). A sectoral analysis of the role of stock market development on economic growth: empirical evidence from Indian economy. *Global business review*, 18(4), 911-923.
- Sharabati, A. (2013). The relationship between Amman stock exchange (ASE) market and real gross domestic product (GDP). *European journal of business and management*, 5, 51-63.
- Shaw, E. S. (1973). *Financial deepening in economic development*. Oxford University Press, London.
- Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66 (1-2), 225-250.
- TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1105, Erişim tarihi: 15.04.2018.
- Yüksel, E. ve Bayrak, O. T. (2012). Cyclical behavior of stock exchange index by sectors: a case from Turkey. *Procedia-social and behavioral sciences*, 62, 947-951.

BORSA'DA İŞLEM GÖREN GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI İŞLETMELERİNİN BİRLEŞİK ORAN ANALİZİ (DUPONT) YÖNTEMİYLE PERFORMANSININ ÖLÇÜLMESİ

Umut Tolga GÜMÜŞ¹

Erkan ÇİBİK²

Atıf/©: Gümüş, U., T., ve Çıbık, E. (2018). Borsa'da işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklığı işletmelerinin birleşik oran analizi (dupont) yöntemiyle performansının ölçülmesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3). 2178-2194. doi. 10.17218/hititsosbil.421602

Özet: Günümüzde şirketler için verimlilik çok önemli olduğu bilinmektedir. Bu sebeptendir ki öz sermaye verimliliği şirketlerin performansının ölçülmesi için önemli bir unsur olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Türkiye'de Bir Şirketin büyümesini gösteren en önemli unsurlardan bir tanesi genellikle öz sermaye verimliliğindeki yaşanan artışlar olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bir şirketin öz sermaye verimliliği birleşik oranlar analizi yöntemi olan Dupont analizi ile ölçümü sağlanabilmektedir. Dupont analizi işletmelerin öz sermaye karlılığının nereden, nasıl ve ne oranda sağlandığını bulmaya yarayan bir analiz sistemidir. Birleşik oranlar analizinde ise birden çok oranın tespit edilip bir formül ile oluşturularak şirketin başarısını hesaplamaya yarayan bir yöntemdir. Genellikle üç oranın birlikte kullanılmasıyla Dupont oranı hesaplanmaktadır. Bu oranlar işletmenin karlılık yapısı, varlıkların yönetimi kısacası aktif devir hızı ve finansal kaldıraçtan oluşmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Dupont yöntemini kullanarak borsamızda işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklığı şirketlerinin içindeki 25 şirketin öz sermaye verimlilik analizlerinin yapılmasıdır. Yapılan bu analizler sonucunda, Dupont yöntemine göre öz sermaye verimliliği en iyi ve en kötü olan işletmeler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Oranlar Yöntemi, Dupont Analizi, Oran Analizi, Öz Sermaye Karlılığı, Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Şirketleri

Measurement of Performance by the Dupont Method of Real Estate Investment Partnerships

Citation/©: Gümüş, U., T., And Çıbık, E., (2018). Measurement of performance by the dupont method of real estate investment partnerships, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*. 11(3), 2178-2194. doi. 10.17218/hititsosbil.421602.

Abstract: Today, productivity is very important for companies. It is evident that it is a well-known fact that equity efficiency is an important element in measuring the performance of companies. One of the most important factors indicating the growth of a company in Turkey is an undeniable fact that there are often rise in equity capital efficiency. A company's equity efficiency can be measured by Dupont analysis, which is a combined ratio analysis method. Dupont analysis is an analytical system that helps businesses find out where, how, and where the profitability of their equity is provided. In the analysis of combined ratios, it is a method to calculate the success of the company by determining multiplier ratios and creating them with a formula. Generally, the Dupont ratio is calculated by using

Makale Geliş Tarihi: 7.5.2018.

Makale Kabul Tarihi: 15.11.2018.

¹ Dr. Öğr. Üyesi Umut Tolga GÜMÜŞ, Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İşletme Bölümü, Aydın, Türkiye, E-mail: ugumus@adu.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi Erkan ÇİBİK, Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, İşletme Bölümü, Aydın, Türkiye, E-mail: erkancibik16@gmail.com Orcid:0000-0002-3688-6291

three ratios together. The seratios consist of the profitability structure of the entity, the management of the assets, in short, the assetturnover rate and financial leverage. The purpose of this study is to conduct equity efficiency analyzes of 25 companies in the real estate investment trustcompanies traded in our stock market using the Dupont method. As a result of the seanalyzes, the enterprises with the best and the worst equity efficiency according to the Dupont method have been determined.

Keywords: *Combined ratio method, Dupont analysis, Rate analysis, Equity profitability, Real estate investment partnership companies*

1. GİRİŞ

Şirket ortaklarının en önemli amaçlarından bir tanesi işletmenin bünyesine koydukları sermayenin ve benzeri unsurların kısacası öz kaynakların artmasını sağlamaktır. Bu sebeple ortaklar öz kaynaklardaki artışa önem verirler. İşletmelerin hızlı gelişen rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmeleri ve gelişebilmeleri için iyi bir öz sermayeye sahip olmaları ve bu öz sermayeyi en etkin şekilde kullanmaları gerekmektedir. Bir şirketin öz sermayesinin ne kadar iyi olduğunun hesaplanabilmesi onun öz sermaye verimliliğinin hesaplanmasıyla bulunmaktadır. Öz sermaye verimliliğini etkileyen birçok oran bulunmaktadır. Bu oranlar bir firmanın öz kaynaklarındaki değişimler ile diğer firmaların veya sektörün öz kaynaklarındaki değişimleri karşılaştırmaya olanak sağlar. Bu oranlar bilanço ve gelir tablosu kalemlerinin bir sonucu olarak hesaplanarak bulunmuştur. Dupont analizinde birden çok oranın tespit edilip hesaplanmasıyla şirketin öz sermaye performansının ölçülmesi planlanmıştır.

Birleşik oranlar analizi Dupont yöntemi, bilanço ve gelir tablosunun belirli ana kalemleri ve bunların bir birleriyle ilişkilerini gösteren bir yöntemdir. Bu Dupont yöntemiyle herhangi bir sektördeki şirketlerin öz sermaye verimliliklerinin karşılaştırılması ve yorumlanması yapılabilmektedir.

Bu çalışmayla Borsa İstanbul'da işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklığı şirketlerinin öz sermaye verimlilikleri birleşik oranlar yöntemi ile analiz edilip öz sermayesi diğerlerine göre iyi durumda olan şirketler belirlenmiş ve yorumlanmıştır. Ayrıca şirketlerin öz kaynaklarındaki değişimlerin yıllar içerisinde ne oranda değiştikleri de saptanmıştır. Bu da Türkiye borsasında önemli bir yere sahip olan gayrimenkul yatırım ortaklığı şirketlerinin öz sermayesinin nasıl yönetildiğini ve performanslarının ne ölçüde değiştiği hakkında önemli bulgular sağlayacaktır. Bu çalışmada 25 şirket ele alınmıştır. Gayrimenkul yatırım ortaklığı sektöründe ise 33 şirket işlem görmektedir. Trend Gyo, Peker Gyo, Mistral Gyo, Panora Gyo işletmelerinin geçmiş yıllık bilançolarının olmadığı için, Körfez Gyo, Servet Gyo, Yeni Gimat Gyo'nun ise 2012 ve 2013 verileri bulunmadığı için bu çalışmaya dâhil edilmemişlerdir. Ayrıca İdealist Gyo şirketinin de gelir tablosunda net satış verileri birçok dönem 0 değer gösterildiği için bu çalışmadan çıkartılmıştır.

Çalışmamızda ilk olarak, birleşik oranlar sistemi olan Dupont yöntemi hakkında bilgiler verilmiş ve uygulaması gösterilmiştir. Daha sonra yukarıda bahsedilen 25 şirketin 6 yıllık verileri ile belirli oranları hesaplanmış sonrasında Dupont oranları ortaya konulmuştur.

Son olarak borsada gayrimenkul sektöründe işlem gören en önemli 25 şirketin öz sermaye verimliliklerinin analizleri Dupont tablosunda oluşturulmuş ve verimliliği en iyi olan şirketler tespit edilerek yorumlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Öner 2015 yılındaki çalışmasında, işletmelerin öz sermaye verimliliğinde meydana gelen değişimlerin Dupont kontrol sistemi ile analizi konusu kapsamında BİST 30' da işlem gören

üretim işletmeleri ile Dupont analizleri yapmıştır. Bu analizlerde 15 işletmenin üç yıllık verisini kullanmış, ortalama öz sermaye verimlilikleri sonucunda performansı en iyi olan şirket Türk Telekom olarak belirlenirken performansı en kötü olarak belirlenen şirket Tekfen olmuştur. Sonuç olarak öz sermaye verimliliğinin şirket performanslarının ölçülmesinde önemli bir unsur olduğu ortaya konulmuştur.

Gider, 2011 yılındaki bir çalışmada, özel hastanelerin oran analizleriyle finansal performansına bakış ile bu konuda farklı bir çalışma ortaya koymuştur. Hem oran analizlerine hem de bu işletmelerin öz sermaye verimliliklerine dikkat çekmiştir. Kâr amaçsız hastaneler genelde finansal performans ölçümünde finansal oran analizlerini kullanmaktadır sonucuna ulaşmıştır.

Kaderli 2006 yılındaki tez çalışmada, İMKB'de işlem gören gıda sektörü şirketlerinin finansal performansının ölçülmesi ve öz sermaye karlılığını etkileyen faktörlerin belirlenmesi konusu kapsamında işletmelerin finansal oranlarını analiz etmiş ayrıca şirketlerin öz sermaye verimliliklerini de Dupont kontrol şeması ile ortaya koyarak yorumlamıştır. Bu sonuçlar ile belirlediği yıllara göre hesapladığı Dupont oranları ile en iyi performansa sahip şirketi Kent gıda olarak belirlemiş, en kötü performansa sahip şirketi ise Frigo olarak belirlediği görülmüştür.

Ardalan, 2017 yılında yayınlanan bir makalesinde, Dupont kontrol sistemi ile yapmış olduğu çalışmada Dupont denkleminin yorumlanmasını ele almış ve bu çalışmada Dupont da yer alan üç terimin özel bir yorumlanması yapılmıştır. Sonuç olarak bu tarz yapılan analizlerin öncelikle mali tablolar analizi ile başlanması daha sonra Dupont denklemi kurularak firmaların performanslarının ölçülmeye çalışılması üzerinde durulmuştur. Dupont sisteminin yorumlanması hakkında bilgiler verilmiştir.

Sunardi 2018 yılındaki bir çalışmada, Dupont sistemine farklı bir boyut kazandırarak analizlerini gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada yazar 2013-2017 yıllarında Endonezya Borsası'nda ki inşaat sanayi şirketlerinin Dupont kontrol sistemi ile zaman serisi ve kesitsel yaklaşım sonuçları ile çalışmalar yaparak aralarındaki ilişkiyi ve finansal performanslarını yorumlamaya çalışmıştır. 2013 ten 2017 yılına gidildikçe zaman serisi yaklaşımında bir azalma görülürken Dupont sisteminin iyi bir performans gösterdiği söylenmiştir.

Fatini, Dimitrias ve George isimli yunan yazarların 2000 yılında yayınladıkları bir makalede, Yunanistan' da faaliyet gösteren imalat KOBİ'leri işletmelerinin sermaye yapısını belirlemeyi amaçlamak adına Dupont kontrol sistemini de kullanarak analiz ve araştırmalar yapmışlardır. Bu çalışmada KOBİ'lerin sermaye yapısı ele alınmış ve önceki ampirik çalışmalar tartışılmıştır. Yunanistan'da 143 imalat KOBİ şirketi bulunduğu tespit edilmiş ve bu şirketler ile bazı finansal oranlar arasında karşılaştırmalar yapılarak KOBİ'lerin yunan üretiminin sermaye yapısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Nenden, Ratnave Dinda, yazarların 2017 yılındaki bir çalışmada, Dupont kontrol sistemi kullanılarak işletmelerin finansal performansının karşılaştırılması yapılmıştır. Bu çalışmada Pt Kalbe Farma (TBK) Ve Kimyasal Farma PT arasında finansal oranlar hesaplanmış Dupont analizi kullanılarak yorumlamalar yapılmıştır. Sonuç Olarak Pt Kalbe Farma (TBK)'nın diğerine göre daha iyi performansa sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Nurul, Shah ve Monzur'a göre ise yazarların 2018 yılında yeni yayınlamış oldukları bir makalede, Bangladeş' de ki ilaç şirketlerin performans değerlendirmesine dayanarak ve Dupont analizi kullanılarak ortakların hisse senedini ve hisse senedi paylarını ölçmeye çalışmışlardır. Bu çalışmada 2011 ve 2015 yılları kullanılarak ilaç sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin Dupont

kontrol şeması ile analizleri yapılmış ve işletmelerin hisse senedi payları analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Sylvia, Eva ve Petra isimli yazarların ortak yapmış oldukları 2018 yılındaki bir çalışmada ise, yazarlar finansal olmayan kurumlarda Dupont modelinin uygulanmasına değinmiş. Bu kurumlarda Dupont kontrol sisteminin uygun bir şekilde çalışıp çalışmadığını ölçümlemişlerdir. 138 finansal olmayan kurumlardan oluşan bir örnekleme şirketlerin verileri Slovak Cumhuriyeti'nin veri tabanından alınarak ve Dupont oranları kullanılarak şirketlerin performansları ölçülmüş ve yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda faktörlerin etkisi grafik olarak çizilmiş ve sonuç olarak değerlerin çok çeşitli olduğu ve net bir sonucun çıkarılamayacağı saptanmıştır.

Son olarak Liliek, Diah isimli yazarların 2017 yılında yayınlamış oldukları bir makalede, Dupont analiz sistemi kullanılarak borsalarında işlem gören mülk ve gayrimenkul işletmelerinin finansal performansına yönelik Dupont analizleri yapılmış ve yorumlanmıştır. Bu şirketlerin 2010 ve 2014 yılları arasındaki finansal performansları ölçülmüştür. Literatür açısından ve sektör açısından bakılacak olursa bizim çalışmamıza en yakın çalışma bu olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada Endonezya' da ki Gyo sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin Dupont kontrol sistemi ile ölçümleri yapılmış ve bulunan bulgular yorumlanmıştır.

Bu çalışmamızı diğer çalışmalardan ayıran en önemli özellik Türkiye'de GYO sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin bugüne kadar hiç Dupont analizlerinin yapılmaması ve öz sermaye verimliliğine de dikkat çekerek sonuçların yorumlanması bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır. Bilinmelidir ki öz sermaye verimliliği şirketlerin finansal performansları için önemli bir unsurdur. Dupont kontrol sistemi kullanılarak finansal tablosu bulunan her işletmenin analizi mümkündür. Ama asıl önemli olan bu sonuçları anlamlandırmaktır. Yukarıda literatür taramasında görüldüğü gibi farklı yerlerde farklı sektörlerde ki işletmeler analiz edilmiş ve finansal performansları ile Dupont sistemi yapılarak sonuçlar anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışmalar ve sektörler neticesinde literatürde gayrimenkul yatırım ortaklığı ile Dupont analizi bir tek Endonezya'da faaliyet gösteren GYO işletmelerinin analizleri tespit edilebilmiştir. Bu neticede çalışmanın amacı doğrultusunda sektördeki finansal performansı en iyi olan şirketler için Dupont ölçümleri yapılmıştır. Daha önce Dupont yöntemiyle BİST'de işlem gören birçok şirket analiz edilmiştir. Ama önemli bir sektör olan gayrimenkul yatırım ortaklığı sektöründeki işletmelerin finansal performanslarını ve öz sermaye verimliliklerini kapsamlı bir şekilde analiz eden ve yorumlayan bir çalışma olmaması bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada şöyle bir sıra izlenmiştir. Öncelikle Dupont sisteminden birleşik oran analizindeki oranlardan ve öz sermaye verimliliğinden bahsedilerek çalışmaya başlanmıştır. Daha sonra gayrimenkul yatırım ortaklığı işletmelerinin 6 yıllık finansal tabloları ile Dupont analizi için üç adet oran hesaplanmıştır. Bu oranların çarpımı ile birleşik oran analizi hesaplanmış ve öz sermaye verimlilikleri yani diğer adı ile öz sermaye karlılığı belirlenmiştir. Son olarak işletmelerin Dupont oranları tablolar halinde oluşturulmuş ve yorumlanmıştır.

Ayrıca bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak Dupont oranlarının ve işletmelerin sıralı bir şekilde tablolar halinde sunulması bu çalışmanın avantajları arasındadır. Fakat BİST'de işlem gören daha çok GYO işletmesi olmasına rağmen bunların sadece 25 tanesi analizlere dâhil edilebilmesi bu çalışmanın dezavantajı olduğu görülmektedir. Diğer işletmelerin finansal

tablolarındaki tutarsız veriler analiz yapmayı olanaksız kılmaktadır. Sonuç olarak 25 şirket ile de analiz yapılmış ve anlamlı sonuçlar elde edilip yorumlanmıştır.

3. BİRLEŞİK ORANLAR ANALİZİ (DU-PONT YÖNTEMİ)

“Birleşik oranlar analizi kısacası Dupont ilk kez 1919 yılında bir kimya firması olan Du-pont firması tarafından kullanıldığı için bu analiz türüne Dupont analizi denilmektedir.” Dupont analizi öz kaynak karlılığının nereden, nasıl ve ne oranda sağlandığını bulmaya yarayan analiz türüdür (Ceylan ve Korkmaz, 2017, s. 78).

İşletme ortaklarının en önemli amaçlarından bir tanesi işletmeye koydukları sermaye ve benzeri bir takım unsurların yani öz sermayenin artmasını sağlamaktır. Bu sebeple ortaklar öz sermayedeki artışa özellikle bakarlar. Öz kaynaklardaki büyüme oranı dönemler itibariyle işletmenin öz kaynaklarındaki değişimleri ölçmede kullanılır. Bu oran işletmenin öz kaynaklarındaki değişimle diğer işletmelerin öz kaynaklarındaki değişimleri karşılaştırmaya imkân tanır. Ortakların firmadaki paylarının gelecekteki sağlayacağı büyüme hakkında tahmin edebilme olanağı sağlar. Kısacası işletmenin gelecekte sahip olacağı öz kaynaklar hakkında önceden bir fikir verir (Elmas, 2016, s. 242).

“Bazı karlılık ve verimlilik oranları kullanışlı bir biçimde birbirleriyle ilişkilendirilebilir. Bu ilişkiler çoğu kez, bunları herkese benimseten kimya şirketine atfen, Dupont sistemi diye anılır” (Brealey ve diğ., 2006, s.480).

Bu Analiz türü işletmenin yatırımları üzerinden karlılığını ve verimliliğini artırabilmek için alınabilecek önlemler konusunda faydalı bir inceleme ve araştırma süreci sunar. Bu analiz işletmenin yüksek kar marjı ile satış yapmasının iyi bir dönem karını garanti etmeyeceğine, bunun için işletmenin kullandığı kaynaklar ile ilişkili bir satış tutarının da gerçekleşmesi gerektiğine işaret eder. Diğer taraftan yüksek satış hacminin de yeterli bir kar marjı olmaksızın istenen sonucu vermeyeceğini açıklar (Çabuk ve Lazol, 2004, s. 217).

Mali analiz teknikleri içerisinde olan oranlar yönteminde her durum için ayrı ayrı birer oran olarak hesaplanıp bu oranlar tek tek yorumlanmaktadır. Dupont yönteminde ise, firmaların başarı ölçüsü aynı anda birden çok ve birbirleriyle ilişkili oranların hesaplanıp dikkate alınmasıyla yapılmaktadır. Bu Dupont sistemine birleşik oranlar denilmesinin sebebi de birden çok oranın hesaplamaya dâhil edilip yorumlanmasından kaynaklanmaktadır (Ceylan ve Korkmaz, 2017, s. 78).

“Bazı kaynaklar bunu birleşik üçgen oran sistemi olarak da tanımlamaktadır. Çünkü bu sistemde öz sermaye karlılık oranının hesaplanmasıyla ilgili olarak üç temel oran birlikte kullanılmaktadır. Birlikte kullanılan bu oranlar işletmenin karlılık yapısı, varlıkların yönetimi(etkinlik) ve finansal kaldıraçtan oluşmaktadır.” (Ceylan ve Korkmaz, 2017, s. 78)

İşletmelerin kullanımına verilmiş olan öz sermaye ve yabancı kaynakların, verimliliklerinin ölçülmesinde kullanılan oranlara karın (verimliliğin) değerlendirilmesinde kullanılan oranlar denilmektedir. İşletmelerin bir bütün şeklinde karlı çalışıp çalışmadıklarının göstergesi bu oranlardır.

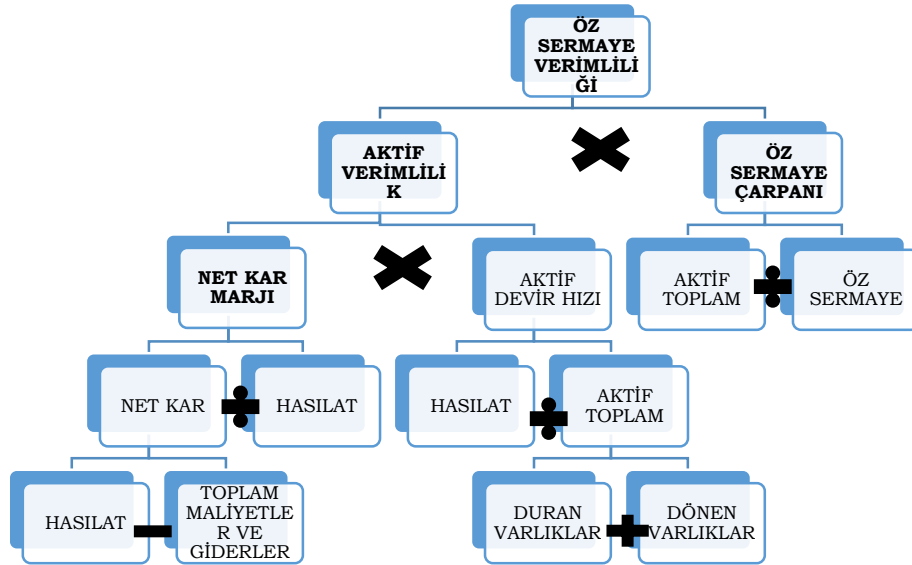
Bu birleşik oranlar sistemi için “Karlılık oranları ile firmaların geçmişteki kazanç gücü ve faaliyetlerinin etkinlik derecesi değerlendirilir.” diye tanımlanmıştır (Akgüç,1994, s. 62).

“İşletmelerde karın tutarından çok belirtilen faktörler dikkate alınarak yapılacak değerlendirmeler daha anlamlıdır. Firmanın karı ilk bakışta düşük görülebilir, ancak kar oranı, aynı sektördeki

diğer firmalardan veya sektör ortalamasından yüksek ise, ilgili firmanın karının göreceli olarak tatmin edici olduğunu kabul etmek doğru olur.”(Kaderli, 2006, s. 91).

İşletmenin ortaklarını yakından ilgilendiren ve nihai hedefi olan öz sermaye karlılık oranı işletmenin toplam varlıklarını (aktiflerini), satışlarını ve borçlarını birlikte kapsayan ve birbiriyle ilişkilendiren dolaylı bir yöntem ile hesaplanmaktadır. Böylece Dupont yöntemiyle, öz sermaye karlılık oranını etkileyen birçok unsur birlikte gösterilerek değerlendirmeye alınmaktadır. Böylelikle işletme yöneticilerine her hangi bir yatırımda karar için daha önemli ve bütüncül bir görüş açısı kazandırılmak istenmektedir. Bu sistem ile işletmeye yatırımda bulunacak yatırımcılar ve işletme yöneticileri işletmenin geleceğini önceden ön görebilmektedir (Ceylan ve Korkmaz, 2017, s. 78)

Dupont sisteminde yer alan oranlara geçmeden önce Dupont kontrol şemasına değinmek daha doğru olacaktır. Aşağıda şirketlerin öz sermaye performanslarını ölçmeye yarayan Dupont sisteminin analizlerinin gerçekleşme aşaması olan Dupont kontrol şeması yer almaktadır. Bu kontrol şeması çerçevesinde işletmelerin öz sermaye karlılıkları nasıl hesaplandığı ortaya konulmuştur.

Şekil 1: Dupont kontrol şeması

Kaynak: (Şenkayas ve Kaderli, 2009, s. 59)

Aşağıda Dupont sistemi için kullanılan oranlar anlatılmıştır. Birleşik oranlar sistemi için genelde en önemli üç oran kullanılmaktadır. Bunlardan ilki net kar marjı oranı ikincisi aktif devir hızı oranı son olarak da öz sermaye çarpanı yani toplam aktiflerin öz sermaye oranı anlatılmıştır. Bu oranlar öz sermaye verimliliğini vermektedir. Şirketlerin Dupont analizleri ile öz sermaye verimliliği bu oranlar ile ölçülmüştür.

3.1. Net Kar Marjı

İşletmede dönem karı sürdürülen ve durdurulan faaliyet karlarının toplamına eşittir. Fakat işletmede durdurulan faaliyetler ile ilgili bir gelir veya gider durumu yok ise sürdürülen faaliyetler dönem karı ile dönem karı aynı eşit olacaktır. Bu durumda dönem kar marjı, satışlar üzerinden elde edilen net karı göstermektedir (Elmas, 2016, s. 237)

Bu oran, işletmenin yapmış olduğu masraf, maliyetlerinden ve ödediği vergiden sonra ne oranda karlılık gösterdiğini ölçer. Diğer bir ifade ile işletmenin sağlamış olduğu bir birim satışlardan ne oranda net kar elde edildiğini gösterir. Bu oranın yüksek olması arzulan bir durumdur. Bu oranın yüksek olması, işletmenin hem yatırım, üretim, fiyatlama politikalarının hem de finanslama politikalarının uygun olduğunu gösterir (Aydın ve diğerleri, 2010, s. 78).

Net kar marjı oranı, net karın (vergiden sonraki karın), net satışlara bölünmesiyle bulunmaktadır. (Çabuk, 1991, s.130). Bu formül şöyle gösterilir.

$$NET\ KAR\ MARJI = \frac{NET\ KAR}{NET\ SATIŞLAR} \quad (1)$$

Bu oran işletme faaliyetlerinin sağlamış olduğu net verimliliği hakkında bilgi verir. İşletmenin yapmış olduğu çeşitli politika ve almış olduğu kararların sonuçlarını gösterir. Bu oran için bir standart mevcut değildir (Çabuk, 1991, s.131). Kısacası işletmenin dönem net karı ne kadar yüksek çıkarsa o kadar iyidir. Fakat kesin bir yorum yapabilmek için, aynı sektörde faaliyet gösteren işletmeler ile karşılaştırmalar yapmak önem arz etmektedir (Erdoğan, 1997, s. 328).

3.2. Aktif (Varlık) Devir Hızı:

Aktif devir hızı, bir işletmenin aktif yapısı içinde duran varlıkların göreceli önemini yansıtmaktadır. Bir işletmenin duran varlıkları aktif toplamın içerisinde büyük bir yer tutuyorsa, bu firmada aktif devir hızı yavaştır. Buna rağmen, aktif toplamı içerisinde duran varlıkların biraz önemsiz olduğu işletmelerde, aktif devir hızının yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte aktif devir hızı, bir işletmenin karlılığını belirleyen en önemli etmenlerden birisidir (Akgüç, 1994, s.57).

Bu devir hızı, işletmenin bünyesinde bulunan sabit varlıklarından ne oranda faydalandığını gösterir. Diğer bir ifade ile işletmenin bir birim duran varlığına karşılık kaç birimlik satışların gerçekleştirildiği bulunmaktadır (Aydın ve diğerleri, 2010, s. 73; Gönenli, 1985, s. 83).

İşletmelerin sahip olduğu tüm varlıkların verimliliklerinin ölçülmesinde kullanılan bir orandır. Aktif (varlık) devir hızı oranı şu formül ile hesaplanmaktadır (Akdoğan ve Tenker, 2005, s.633).

$$AKTİF\ DEVİR\ HIZI = \frac{NET\ SATIŞLAR}{TOPLAM\ AKTİFLER} \quad (2)$$

Bir bütün olarak işletmenin aktiflerinin etkin kullanılıp kullanılmadığını ölçmede kullanılan bir mali yapı oranıdır. Bu oranın büyük sanayi işletmelerinde 2 küçük sanayi işletmelerinde ise 2-4 arasında olması kabul görmektedir (Çabuk, 1991, s.128).

Bir işletmede aktif devir hızının düşük olması, o işletmede atıl kaynaklar bulunduğunun bir göstergesi olabilir. Bununla beraber yeni yatırımlar yapan firmalarda aktif devir hızının düşük olması normal karşılanır (Akgüç, 1994, s. 57).

Sonuç olarak bu oranda da işletmeler bazında karşılaştırmalar yapabilmek için işletmelerin içinde bulunduğu sektör ortalamalarına bakmakta yarar vardır.

3.3. Öz Sermaye Çarpanı:

Bir diğer finansal kaldıraç hesaplaması da öz sermaye çarpanıdır. Öz sermaye çarpanı bir işletmenin yabancı kaynak ve öz sermaye dağılımını anlamak, öz sermayenin içinde işletme aktiflerinin payını öğrenmek ve riskini ölçebilmek adına yatırımcılar ve finansörler tarafından kullanılmaktadır. (piyasarehberi.org).

Bu oranda, kredi verenler işletmeden alacaklarını tahsil etmede sorun yaşamamak için bu oranın yüksek olmasını isterler. İşletme yöneticileri ise işletmenin riskini ve kredibilitelerini çok düşürmeden, bu oranın olabildiğince düşük olmasını arzu ederler (Elmas, 2016, s. 210).

Bir işletme için öz sermaye çarpanının yıllar itibariyle yükselme eğiliminde olması iyi bir göstergedir. Özellikle ülke ekonomisinin durgun olduğu dönemlerde bu oranın yüksek olması işletmenin sürdürülebilirliğinin devamı ve başarı şansını artırmaktadır (Ceylan, 1985, s. 27). Öz sermaye çarpanı şu şekilde formüle edilmiştir.

$$\text{ÖZ SERMAYE ÇARPANI} = \frac{\text{TOPLAM AKTİFLER}}{\text{ÖZ SERMAYE}} \quad (3)$$

Bu oranlardan sonra işletmenin öz kaynak verimliliğini tespit etmeye yarayan üç temel etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki net kar marjı, ikincisi aktif devir hızı, sonuncusu ise aktiflerin öz sermayeye oranı yani finansal manivela etkisidir. (Brealey ve diğerleri.,1997, s.483; Kaderli, 2006,s.98).

3.4. Öz Sermaye Verimliliği:

Öz sermaye verimliliği= *Net kar marjı * Aktif devir hızı * Özsermaye çarpanı*

$$= \frac{\text{NET KAR}}{\text{NET SATIŞLAR}} * \frac{\text{NET SATIŞLAR}}{\text{TOPLAM AKTİFLER}} * \frac{\text{TOPLAM AKTİFLER}}{\text{ÖZ SERMAYE}} \quad (4)$$

Yukarıda belirtilen formüllerden de anlaşılacağı üzere, işletmeler Dupont sisteminden yararlanarak öz sermaye verimliliklerini artırabilmek için üç alternatif üretebilirler. İlk alternatif net kar oranını artırmak olacaktır. Diğer alternatif varlıklarını en iyi şekilde değerlendirip aktif devir hızını artırma, son olarak ise finansal manivelasını arttırarak öz sermaye karlılık oranını yükseltmektir (Akça, 2008, s.46).

Son olarak, Dupont analizi ile işletmenin öz sermaye verimliliğindeki değişimler dönemler ve yıllar itibariyle karşılaştırılarak izlenebilmektedir. Dupont analizi öz sermaye karlılığındaki değişmelerin nedenlerini ve nereden kaynaklandığını daha net bir şekilde görme imkânı sağlamaktadır. “Dupont yöntemiyle finansal analist adım adım geriye giderek öz sermaye karlılığındaki değişimin nedenini, toplam aktifler, satışlar, net kar, borçlar ve öz sermaye tutarı gibi değişkenler ile bağlantısını finansal oranlar ile aynı anda kullanarak anlamaya çalışır. Böylece Dupont sisteminde yönetici hem bilançoyu, hem gelir tablosunu hem de işletmenin karlılığı, kaynakların kullanım etkinliği ve borçlanma politikaları arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde görerek karar vermek için kullanabilir.”(Ceylan ve Korkmaz, 2017, s.79).

4. BORSA'DA İŞLEM GÖREN GAYRİMENKUL ŞİRKETLERİYLE DUPONT UYGULAMASI

Aşağıda BİST’de işlem gören 25 adet gayrimenkul yatırım ortaklığı firmasının isimleri tablo 1’de yer almaktadır. Bu çalışmada bu şirketlerin 6 yıllık yılsonu bilanço ve gelir tablosu kalemleri ile oran analizleri yapılmış daha sonra bu oran analizleri ile şirketlerin öz sermaye verimliliklerini ölçmeye yönelik analizler ve yorumlar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın ekler bölümünde de işletmelerin yıllık bilanço ve gelir tablosu kalemleri tablolar halinde değerli okuyuculara sunulmuştur. Ekler bölümünde yer alan veriler ile bu analizler gerçekleştirilmiş ve bir sonuca varılmıştır.

Tablo 1. Analize Konu Olan Firmalar

AKFEN GYO	MARTI GYO
AKİŞ GYO	NUROL GYO
AKMERKEZ GYO	ÖZAK GYO
ALARKO GYO	ÖZDERİCİ GYO
ATA GYO	PERA GYO
ATAKULE GYO	REYSAŞ GYO

AVRASYA GYO	SİNPAŞ GYO
DENİZ GYO	TORUNLAR GYO
DOĞUŞ GYO	TSKB GYO
EMLAK KONUT GYO	VAKIF GYO
HALK GYO	YAPI KREDİ KORAY GYO
İŞ GYO	YEŞİL GYO
KİLER GYO	

Yukarıdaki firmalar ile Dupont oranı için yapılan hesaplamalar Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'de gösterilmiştir. Bu tablolarda net kar marjı, aktif devir hızı ve öz sermaye çarpanı oranları hesaplanmış ve bunların ortalaması alınmıştır. İşletmelerin öz sermaye verimlilikleri ve Dupont analiz yorumları tablolara göre belirlenmiştir.

Tablo 2. Şirketlerin Yıllara Göre Net Kar Marjı Oranları Ve Ortalamaları

ŞİRKETLER	2017/ 12	2016/ 12	2015/ 12	2014/ 12	2013/ 12	2012/ 12	ORTALAMA
AKFEN GYO	0,38	-11,07	-1,20	-0,10	2,94	0,72	-1,39
AKİŞ GYO	1,64	2,24	3,34	0,64	0,35	0,31	1,42
AKMERKEZ GYO	0,67	0,68	0,70	0,71	0,74	0,74	0,70
ALARKO GYO	3,72	5,70	6,28	5,24	2,62	0,93	4,08
ATA GYO	0,71	1,76	1,09	0,97	4,41	0,20	1,52
ATAKULE GYO	-2,24	3,13	6,20	1,84	-1,04	6,81	2,45
AVRASYA GYO	0,75	0,64	1,06	0,10	0,05	0,00	0,44
DENİZ GYO	1,13	1,04	1,06	0,63	-0,05	0,32	0,69
DOĞUŞ GYO	0,73	0,91	1,44	1,12	1,39	2,61	1,37
EMLAK KONUT GYO	0,45	0,51	0,53	0,53	0,45	0,52	0,50
HALK GYO	3,07	1,35	2,04	0,71	5,39	0,45	2,17
İŞ GYO	0,41	1,04	2,50	1,40	0,31	0,56	1,04
KİLER GYO	0,85	2,09	1,28	0,00	-0,17	0,41	0,74
MARTI GYO	11,22	-4,87	-9,00	11,47	0,90	0,06	1,63
NUROL GYO	0,03	0,32	-1,01	-4,86	-2,06	1,59	-1,00
ÖZAK GYO	4,10	0,08	2,17	0,58	0,00	0,21	1,19
ÖZDERİCİ GYO	1,44	0,82	5,37	6,48	0,57	-5,02	1,61
PERA GYO	-7,71	-0,21	0,64	-0,02	-0,31	-0,10	-1,28
REYSAŞ GYO	0,99	1,60	2,05	0,16	0,38	0,55	0,96
SİNPAŞ GYO	-0,10	-0,27	-0,20	0,13	0,04	0,13	-0,05
TORUNLAR GYO	0,58	1,76	1,52	1,37	0,55	1,50	1,21
TSKB GYO	-1,16	-1,51	0,54	0,09	-1,50	0,96	-0,43
VAKIF GYO	23,4	13,7	25,1	8,4	1,9	0,7	12,2
YAPI KREDİ KORAY GYO	0,09	-0,83	0,27	0,72	-0,55	-0,27	-0,10
YEŞİL GYO	0,10	-0,54	1,44	-1,93	0,09	0,10	-0,12

Tablo 2' de şirketlerin yıllara göre net kar marjı oranları ve bunların ortalamaları verilmiştir. Tablo 2' de sarı ile gösterilen işletmelerin net kar marjları diğerlerine göre yüksektir. Bu işletmelerden ilk sırayı Vakıf GYO işletmesi, ikinci sırayı Alarko GYO işletmesi ve üçüncü sırayı Atakule GYO

işletmesi almaktadır. Net kar marjlarına göre son üç sırada ise sırasıyla Akfen GYO, Pera GYO ve NuroL GYO işletmesi yer almıştır.

Tablo 3. Şirketlerin Yıllara Göre Aktif Devir Hızı Oranları Ve Ortalamaları

	2017/ 12	2016/ 12	2015/ 12	2014/ 12	2013/ 12	2012/ 12	ORTALAMA
ŞİRKETLER							
AKFEN GYO	0,02	0,02	0,02	0,04	0,03	0,03	0,03
AKİŞ GYO	0,07	0,04	0,05	0,07	0,06	0,16	0,07
AKMERKEZ GYO	0,48	0,49	0,45	0,42	0,41	0,40	0,44
ALARKO GYO	0,04	0,03	0,04	0,03	0,08	0,05	0,05
ATA GYO	0,03	0,04	0,10	0,02	0,01	0,19	0,06
ATAKULE GYO	0,02	0,02	0,02	0,03	0,03	0,03	0,02
AVRASYA GYO	0,18	0,05	0,06	0,14	2,12	3,98	1,09
DENİZ GYO	0,06	0,06	0,05	0,05	0,30	0,50	0,17
DOĞUŞ GYO	0,06	0,06	0,07	0,06	0,02	0,06	0,06
EMLAK KONUT GYO	0,19	0,18	0,11	0,12	0,17	0,12	0,15
HALK GYO	0,03	0,04	0,06	0,09	0,01	0,04	0,05
İŞ GYO	0,08	0,08	0,05	0,08	0,22	0,08	0,10
KİLER GYO	0,19	0,01	0,03	0,11	0,11	0,20	0,11
MARTI GYO	0,03	0,01	0,03	0,03	0,05	0,08	0,04
NUROL GYO	0,19	0,25	0,07	0,01	0,01	0,01	0,09
ÖZAK GYO	0,03	0,05	0,08	0,25	0,07	0,09	0,10
ÖZDERİCİ GYO	0,04	0,06	0,05	0,02	0,10	0,00	0,05
PERA GYO	0,04	0,04	0,01	0,15	0,06	0,08	0,06
REYSAŞ GYO	0,06	0,05	0,05	0,07	0,13	0,12	0,08
SİNPAŞ GYO	0,42	0,14	0,13	0,36	0,23	0,29	0,26
TORUNLAR GYO	0,07	0,06	0,07	0,11	0,05	0,05	0,07
TSKB GYO	0,04	0,04	0,04	0,05	0,05	0,05	0,04
VAKIF GYO	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
YAPI KREDİ KORAY GYO	0,19	0,11	0,12	0,24	0,29	0,25	0,20
YEŞİL GYO	0,03	0,02	0,00	0,01	0,45	0,13	0,11

Tablo 3'de ise şirketlerin yıllara göre aktif devir hızı oranları ve bunların ortalamaları gösterilmiştir. Bu tabloda da aktif devir hızı yüksek olan işletmeler sarı ile düşük olan işletmeler yeşil ile belirtilmiştir. Tablo 3'e göre aktif devir hızı en yüksek olan işletmeler Sinpaş GYO, Avrasya GYO ve Ak Merkez GYO işletmeleri olmuştur. Yeşil ile gösterilen ve aktif devir hızına göre son sırada yer alan işletmeler sırasıyla Vakıf GYO, Atakule GYO ve Akfen GYO olarak görülmektedir.

Tablo 4: Şirketlerin Yıllara Göre Özsermaye Çarpanı Oranları Ve Ortalamaları

ŞİRKETLER	2017/ 12	2016/ 12	2015/ 12	2014/ 12	2013/ 12	2012/ 12	ORTALAMA
AKFEN GYO	2,59	2,33	1,69	1,76	1,69	1,51	1,93
AKİŞ GYO	1,71	1,68	1,70	1,63	1,73	1,58	1,67
AKMERKEZ GYO	1,03	1,03	1,04	1,03	1,02	1,02	1,03
ALARKO GYO	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01
ATA GYO	2,30	1,76	1,86	1,18	1,04	1,01	1,53
ATAKULE GYO	1,06	1,04	1,01	1,01	1,01	1,01	1,02
AVRASYA GYO	1,16	1,04	1,09	1,09	1,00	1,00	1,06
DENİZ GYO	1,17	1,01	1,02	1,00	1,02	1,00	1,04
DOĞUŞ GYO	1,32	1,26	1,13	1,15	1,19	1,01	1,18
EMLAK KONUT GYO	1,65	1,74	1,79	1,71	1,61	1,95	1,74
HALK GYO	1,26	1,13	1,06	1,12	1,16	1,30	1,17
İŞ GYO	1,62	1,55	1,48	1,29	1,44	1,30	1,45
KİLER GYO	1,76	1,87	1,53	1,97	2,04	1,64	1,80
MARTI GYO	1,03	1,71	1,49	1,37	1,62	1,77	1,50
NUROL GYO	8,47	9,02	28,59	54,32	15,99	7,28	20,61
ÖZAK GYO	1,52	1,49	1,41	1,87	2,40	1,62	1,72
ÖZDERİCİ GYO	1,65	1,60	1,56	1,70	1,60	1,36	1,58
PERA GYO	1,67	1,34	1,26	1,26	1,40	1,35	1,38
REYSAŞ GYO	2,00	1,84	1,87	1,96	1,49	1,34	1,75
SİNPAŞ GYO	2,24	2,28	1,91	1,72	2,15	1,95	2,04
TORUNLAR GYO	1,78	1,74	1,82	1,83	2,13	1,58	1,81
TSKB GYO	2,74	2,27	1,92	1,74	1,80	1,55	2,00
VAKIF GYO	1,2	1,2	1,0	1,0	1,0	1,0	1,1
YAPI KREDİ KORAY GYO	1,22	1,49	2,46	2,78	3,44	1,88	2,21
YEŞİL GYO	8,41	7,85	5,86	4,97	3,95	5,26	6,05

Tablo 4'de işletmelerin altı yıllık öz sermaye çarpanı oranları ve bunların ortalamaları verilmiştir. Tablo da sarı ile gösterilenler en yüksek oranlara sahip işletmeler olurken yeşil ile gösterilenler en düşük oranlara sahip işletmelerdir. Tablo 4'de ki sonuçlara göre öz sermaye çarpanı en yüksek şirketler sırasıyla Nurolo GYO, Yeşil GYO ve Yapı Kredi Koray GYO olarak görülmektedir. Yine tablo 4'de öz sermaye çarpanı en düşük şirketler Alarko GYO, Ak Merkez GYO ve Deniz GYO olarak görülmüştür.

Yukarıdaki tablolarda işletmelerin eklerde belirtilen bilanço ve gelir tablosu kalemleri ile dupont oranı için oran analizleri yapılmış olup işletmelerin yıllara göre dupont oranları ve bunların ortalamaları hesaplanmıştır. Bu veriler sadeleştirilmiş bir şekilde tablo 5 ve tablo 6'de gösterilip yorumlanmıştır.

Tablo 5'de 25 şirketin verilere göre hesaplanan değerlerin ortalama Dupont tablosu yer almaktadır. Ortalama değerlere göre Dupont tablosunda en iyi üç şirketin sıralaması tabloda belirtilmiştir.

Tablo 5: Şirketlerin Ortalama Dupont Sonuçları

ORTALAMA DUPONT TABLOSU					
	NET KAR MARJİ	AKTİF DEVİR HIZI	ÖZSERMAYE ÇARPANI	DUPONT ORANI	SIRALAMA
AVRASYA GYO	0,437	1,088	1,063	0,509	1
AKMERKEZ GYO	0,704	0,444	1,030	0,322	2
ÖZAK GYO	1,191	0,095	1,718	0,195	3
ALARKO GYO	4,082	0,046	1,008	0,188	4
AKIŞ GYO	1,419	0,074	1,671	0,175	5
TORUNLAR GYO	1,214	0,069	1,812	0,152	6
İŞ GYO	1,037	0,101	1,445	0,152	7
ATA GYO	1,524	0,065	1,526	0,151	8
VAKIF GYO	12,199	0,011	1,080	0,150	9
KİLER GYO	0,742	0,108	1,801	0,144	10
REYSAŞ GYO	0,955	0,081	1,750	0,136	11
EMLAK KONUT GYO	0,500	0,149	1,744	0,130	12
DENİZ GYO	0,689	0,170	1,038	0,121	13
ÖZ DERİCİ GYO	1,611	0,047	1,579	0,120	14
HALK GYO	2,166	0,046	1,173	0,118	15
MARTI GYO	1,631	0,039	1,501	0,096	16
DOĞUŞ GYO	1,366	0,056	1,177	0,090	17
ATAKULE GYO	2,448	0,024	1,024	0,060	18
SİNPAŞ GYO	-0,048	0,259	2,040	-0,025	19
TSKB GYO	-0,428	0,044	2,004	-0,038	20
YAPI KREDİ KORAY GYO	-0,096	0,199	2,213	-0,042	21
AKFEN GYO	-1,389	0,027	1,927	-0,071	22
YEŞİL GYO	-0,125	0,106	6,053	-0,080	23
PERA GYO	-1,285	0,065	1,381	-0,115	24
NUROL GYO	-0,999	0,089	20,612	-1,826	25

Hesaplanmış olan oranların ortalamasının alınarak oluşturulan tablo 5 ortalama Dupont sonuçları tablosunda birinci sırada %0.51 ile Avrasya GYO firması yer alırken, ikinci sırada %0.32 ile Ak Merkez GYO firması, üçüncü sırada ise % 0.20 ile Özak GYO firması yer almıştır. Öz sermaye karlılığı doğrultusunda Dupont oranları ile yapılan bu tablodaki analizde en iyi şirketin Avrasya GYO firması olduğu görülmektedir. Nurol GYO ve Pera GYO işletmelerinin ise son sırada negatif değerler ile yer aldığı görülmektedir. Finansal açıdan en kötü yönetilen ve öz sermaye karlılığının en düşük olduğu işletmeler bunlar olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki tablo 5’te işletmelerin yıllara göre hesaplanan oranlarının ortalaması alınarak bu tablo ve sıralama oluşturulmuştur. Bu yüzden nihayi objektif bir sonuç verememektedir. Çünkü işletmelerin bir çoğunun bazı yıllarda bilanço verileri ve oranları iyi gelirken bazı yıllarda çok kötü gelmesi veya o yıl işletmenin kar açıklamaması bu tabloda onu olumsuz etkilemektedir. Örnek verecek olursak Vakıf GYO işletmesi ortalamalar bazında net kar marjı çok yüksek olan bir işletme

olmasına rağmen işletmenin aktif devir hızı oranındaki ortalama azalış işletmenin dupont oranının düşük çıkmasına haliyle sıralamada alt sıralarda yer almasına sebep olmuştur. Bunun gibi başka şirketlerde bu tablonun iyi sonuçlar vermesine gölge düşürmektedir.

Tablo 6'da ise işletmelerin yıllık Dupont verileri hesaplanmış ve sonra ortalamaları alınmıştır. İşletmelerin her yıl gösterdikleri öz sermaye verimlilik değerleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 6. İşletmelerin Yıllara Göre Dupont Sonuçları Ve Ortalamaları

	DUPONT ORANLARI						ORTALAMA
	2017/ 12	2016/ 12	2015/ 12	2014/ 12	2013/ 12	2012/ 12	
AKMERKEZ GYO	0,334	0,345	0,326	0,311	0,309	0,303	0,321
ALARKO GYO	0,166	0,175	0,225	0,170	0,218	0,047	0,167
ÖZDERİCİ GYO	0,104	0,080	0,421	0,261	0,096	-0,009	0,159
TORUNLAR GYO	0,071	0,196	0,196	0,267	0,064	0,118	0,152
AKIŞ GYO	0,196	0,143	0,278	0,071	0,034	0,080	0,134
EMLAK KONUT GYO	0,141	0,164	0,102	0,109	0,127	0,119	0,127
ÖZAK GYO	0,216	0,006	0,232	0,270	0,000	0,030	0,126
İŞ GYO	0,055	0,133	0,199	0,145	0,100	0,061	0,116
REYSAŞ GYO	0,118	0,159	0,203	0,021	0,072	0,091	0,111
DOĞUŞ GYO	0,061	0,071	0,106	0,079	0,036	0,166	0,087
KİLER GYO	0,284	0,039	0,064	0,000	-0,037	0,132	0,080
HALK GYO	0,134	0,066	0,133	0,074	0,041	0,023	0,079
ATA GYO	0,057	0,110	0,201	0,027	0,029	0,039	0,077
MARTI GYO	0,334	-0,082	-0,406	0,520	0,070	0,008	0,074
AVRASYA GYO	0,153	0,032	0,072	0,017	0,115	0,015	0,067
ATAKULE GYO	-0,044	0,066	0,131	0,049	-0,031	0,195	0,061
DENİZ GYO	0,074	0,063	0,056	0,029	-0,014	0,159	0,061
VAKIF GYO	0,080	0,049	0,090	0,077	0,022	0,032	0,058
YEŞİL GYO	0,026	-0,075	0,004	-0,073	0,153	0,070	0,017
SINPAŞ GYO	-0,097	-0,084	-0,050	0,078	0,017	0,071	-0,011
YAPI KREDİ KORAY GYO	0,019	-0,137	0,082	0,472	-0,547	-0,125	-0,039
TSKB GYO	-0,133	-0,138	0,041	0,007	-0,125	0,072	-0,046
AKFEN GYO	0,023	-0,604	-0,050	-0,006	0,135	0,029	-0,079
PERA GYO	-0,555	-0,011	0,005	-0,003	-0,027	-0,011	-0,100
NUROL GYO	0,051	0,732	-1,910	-1,508	-0,329	0,103	-0,477

Tablo 6'da ise yıllara göre her şirketin Dupont verileri hesaplanmış ve altı yılın ortalaması alınmıştır. Sadece yılsonu verileri ile hesaplanan bu Dupont oranlarında en iyi şirketin %0.32 ile Ak Merkez GYO işletmesi olduğu görülmektedir. Ayrıca bu şirket yıllık Dupont verileriyle istikrarlı bir öz sermaye verimliliği kaydetmiştir. Bununla birlikte bu şirketin iyi yönetildiği düşünülebilir. Ak Merkez GYO firması bir önceki tabloda da benzer bir değer ile ikinci sırada yer almıştır. Tablo 6'da yıllara göre ikinci sırada %0.16 ile Alarko GYO firması yer alırken üçüncü sırada %0.15 ile Öz Derici GYO firması yer almıştır. Aynı zamanda bu iki şirkette 2012 yılındaki gerçekleştirdikleri Dupont verileri hariç diğer yıllarda istikrarlı bir öz sermaye verimliliği kaydetmişlerdir. Bu şirketlerinde Ak Merkez GYO işletmesi gibi finansal durumlarının iyi olduğu ve iyi yönetildiklerinin göstergesidir. Ak Merkez GYO işletmesi öz sermaye verimliliğinde en iyi performansını % 0.34 ile 2016 yılında gerçekleştirmiştir.

Bu tabloda yine son sırada Nurol GYO ve Pera GYO firmaları yer almıştır. Öz sermaye verimliliği bakımından ve diğer oranlara baktığımız takdirde en düşük işletme bu şirketlerdir. Emlak Konut GYO firması Gyo firmaları içerisinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen öz sermaye verimliliği Dupont oranları istenilen performansı gösterememiştir.

Sonuç olarak yukarıda belirtilen iki tabloda da Ak Merkez GYO önemli sıralara yükselmişken diğer şirketler tablolarda değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bunun başlıca sebebi tablo 5 oluşturulurken hesaplanan oranların önce ortalamasını almak sonra Dupont hesaplamalarını yapmak sağlıklı sonuçlar vermediği için tablolarda sıralama değişimleri olduğu gözlemlenmiştir. Çünkü işletmelerin bazı bilanço kalemlerinde alınan dönemler itibariyle ciddi değişiklikler olduğu görülmüştür. Bu durum oranlarında değişmesine haliyle ortalama oranlarda ciddi farklar oluşmasına sebep olmuştur. Hal böyle olunca tablo 5'deki ortalama Dupont tablosu ile tablo 6'da ki yıllara göre Dupont tablosundaki sıralamalar uyuşmamıştır. Yıllara göre Dupont oranların ortalaması alınarak hesaplanan 6.tablo'daki veriler gerçeğe yakın daha iyi sonuçlar verdiği görülmüştür. Ayrıca işletmelerin yıllar itibariyle hesaplanan Dupont oranlarının gerçeklik payı daha yüksektir. Bu yüzden tablo 6'ın daha ideal sonuçlar verdiği söylenebilir.

Dupont oranları sonucunda iki tabloda da son sıraları aynı şirketler yer aldığı gözden kaçırılmaması gereken bir unsurdur. Nurol GYO ve Pera GYO şirketleri öz sermaye verimlilikleri ve oran analizleri sonucunda iyi durumda şirketler olduğu söylenemez. Bu şirketlerin kötü olmasının sebepleri arasında finansal yönetimlerinde yaşanan sorunlar yer aldığı görülmektedir. İşletmeler belirli dönemlerde düşüşte olabilirler. Fakat bu dönemler sayılıdır. Bu işletmelerin her dönem oran analizlerinde düşük çıkması iyi yönetilemediklerinin bir göstergesi olduğu söylenebilir.

İlk sıralarda yer alan işletmelerin iyi durumda olması da bu şirketlerin yöneticilerinin finansal durumlarına dikkat etmesi ve gerçekten bu oranları destekleyecek şekilde faaliyet gösterdikleri söylenebilir. Fakat bu durumunda istisnası vardır. Örnek verecek olursak gayrimenkul yatırım ortaklığı şirketleri arasında önemli şirketler olan Vakıf GYO ve Emlak Konut GYO işletmeleri öz sermaye verimlilikleri açısından Dupont oranları ile beklenen finansal performansı gösterememişlerdir. Bu performansı gösterememelerinin sebebi işletme yöneticileri olduğu söylenemez. Sadece finansal üç orana bakılarak ta işletmelerin iyi ya da kötü olduğu belirtilmemelidir. Bu işletmelerin iyi durumda olduğu bilinmekte ama öz sermaye verimliliklerinde beklenen performansı gösteremedikleri görülmektedir. Yani bu işletmeler öz sermayelerini olumlu bir şekilde kullanamadıkları söylenebilir.

Tablo 6'a göre en istikrarlı Dupont oranları yıllara göre Ak merkez GYO işletmesine ait olduğu görülmektedir. Bu da işletmenin her dönem öz sermaye verimliliğinin çok iyi olduğu ve iyi yönetildiğinin bir göstergesidir.

5. SONUÇ

İşletmelerin finansal performanslarının ölçülmesinde kullanılan en önemli analizlerden biri oran analizleridir. Belirli oranların birleştirilerek birleşik oran analizi denilen Dupont yöntemi ile de işletmelerin finansal performansları ölçülebilmekte ve işletmelerin öz sermaye verimlilikleri hakkında yorum yapılabilir.

Bu çalışmada gayrimenkul yatırım ortaklığı sektöründe faaliyet gösteren 25 adet işletmenin 6 yıllık yılsonu bilanço ve gelir tablosu kalemleriyle Dupont oranı için belirli finansal oranları hesaplanmıştır. Bu işletmelerin öz sermaye verimlilikleri ile finansal performansları ölçülmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, gayrimenkul yatırım ortaklığı şirketleri arasında öz sermaye verimliliği ve diğer oranlar ile yapılan analizler doğrultusunda en iyi işletme Ak Merkez GYO işletmesi olduğu tespit edilmiştir. Ak Merkez GYO işletmesinin sektörde bu kadar başarılı olması takdire şayandır. Bu işletmenin öz sermaye verimliliğinde başarılı olmasının öncelikli sebebi her dönem düzenli bir net kar açıklaması olduğu söylenebilir. Her dönem önemli ve yüksek bir net kar açıklayan işletmelerin dolayısıyla net kar marjları da yüksek olduğu görülmektedir. Ak Merkez GYO işletmesinin ayrıca aktif devir hızı oranı da diğer işletmelerin ortalamalarına göre çok yüksek olduğu görülmektedir. Durum böyle olunca bu işletmenin finansal performansının ve öz sermaye verimliliğinin yüksek olması kabul edilen bir gerçek olmuştur. Ak Merkez GYO işletmesini diğer işletmelerden ayıran en önemli özellik her dönem açıkladıkları net kar verileridir. Net karlarının bu kadar yüksek olması işletmenin yatırıma uygun bir işletme olduğunu göstermektedir. İşletme ayrıca yatırımcılarına kar payı dağıtırken uyguladıkları kar payı politikasında her dönem gerçekleştirdikleri net karını dikkate alarak bir kar payı dağıtımını yaptıkları için yatırımcılar tarafından cazip bir şirket olduğu görülmektedir.

Alarko GYO işletmesinin de aynı şekilde üst sıralarda yer almasının başlıca sebebi her dönem düzenli bir şekilde açıkladıkları net kar verileridir. Ancak Özderici GYO işletmesinin üçüncü sıralarda yer almasının sebebi diğerlerinden farklı olduğu görülmektedir. Bu şirketin her dönem Öz sermaye çarpanı giderek artmıştır. Bu da şunun göstergesidir. İşletmenin duran varlıklara yapmış olduğu yatırımlara önem verdiği görülmektedir. Haliyle duran varlık yatırımları GYO işletmeleri de önemli olduğu için Öz Derici GYO işletmesini bu durum üst sıralara taşımıştır.

Yukarıda verilen tablo 5 ve tablo 6 sonuç tabloları neticesinde Nurol ve Pera GYO işletmelerinin öz sermaye verimlilik analizlerinde son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Bunun öncelikli sebeplerinden bir tanesi Pera GYO işletmesinin 2015 yılı hariç her yıl bilançosunda zarar açıklaması olduğu söylenebilir. 2017 yılında açıkladığı zarar gerçekten ciddi boyutlardadır. Aynı zamanda aktif verimliliği çok düşük olması bu şirketi en alt sıralara düşürmüştür. Net kar marjı bu denli her dönem eksi olması işletmenin öz sermaye verimliliğinin de düşük olması hatta eksi olması sonucunu doğurmuştur. Aynı şekilde Nurol GYO işletmesinin de net karını zarar açıklaması bu işletmeninde öz sermaye verimliliğinin eksi olmasına sebebiyet vermiştir. Bu aşamada bu alt sıralardaki şirket yöneticilerine karlarına önem vermelerini ve zarar faktörlerinden kaçınmaları gerektiği konusunda direktifler ve tavsiyeler verilebilir. Diğer arada yer alan işletmelerin ise dikkat etmesi gereken en önemli hususlardan ilki dönem karları ikincisi ise

duran varlık yatırımları olduğu görülmüştür. Yatırımcılar ve şirket ortakları bunları dikkate alarak yatırımlarını yapmaları tavsiye edilebilir.

Bu çalışma ile gayrimenkul yatırım ortaklığı sektöründe finansal performansı en yüksek olan işletmeler ortaya konulmuş, bu sektörde yatırım yapmak isteyen yatırımcılara karar almalarına yardımcı olacak veriler sunulduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akça, S.(2008). Beta katsayısı ile oranlar arasındaki ilişkilerin ölçülmesi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda bir uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ADÜ, SBE, Aydın.
- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2005). *Finansal tablolar ve mali analiz teknikleri*, 10. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgüç, Ö.(1994), *finansal yönetim*, 6. Baskı, İstanbul: Avcıol Yayınları..
- Ardalan, K.(,2017), Advancing the interpretation of the dupont equation, *Journal Of The Modern Accounting And Auditing*, July 2017
- Aydın, N. Başar M. Coşkun, M. (2010). *Finansal yönetim*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Brealey, R.A. Myers S.C. ve Marcus, A.J. (2006). İşletme finansmanının temelleri, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Brealey, R.A., Myers S.C.ve Marcus A.J. (1997). *İşletme finansının temelleri*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Ceylan, A. ve Korkmaz T.(2017). *Finansal yönetim temel konular*, 10.Baskı, İstanbul: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Ceylan, A.(1985). *İşletmelerde finansal yönetim*, Bursa: Örnek Kitap Evi.
- Çabuk, A. VE Lazol İ. (2004). *Mali tablolar analizi*, 3. Baskı, Bursa: Vipaş A.Ş.
- Çabuk, A.(1991). *Finansal tablolar analizi*, 2. Baskı, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basım Evi,.
- Elmas, B.(2016). *Finansal tablolar analizi*, 2.Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.,
- Erdoğan, N.(1997). *Mali tablolar ve analizi*, Ankara: Attila Kitabevi.
- Fatini, V. Dimitrias A. ve George M.A.(2000). Financial development and financial structure of industrial sme the case of greece, *European Research Studies*, pp. 95-109, Vol. 3(3-4).
- Gider, Ö.(2011). Ekonomik kriz dönemlerinin özel hastanelere etkileri: bir özel hastanenin oran analizleri yöntemiyle finansal performansına bakış, *Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu*, Kocaeli.
- Gönenli, A.(1985). *İşletmelerde finansal yönetim*, 5. Baskı, İstanbul: İşletme İktisadi Enstitüsü Yayınları, No: 15.
- Kaderli, Y.C.(2006). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) işlem gören gıda sektörü şirketlerinin finansal performansının ölçülmesi ve öz sermaye karlılığını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, ADÜ, SBE, Aydın.
- L. Dupont, D. Jollivet ve F. Viard.(2003). *Marine ecology progress series* Vol. 253 pp. 183-195.

- Lilie, N. S., Diah A. R. A., (2017). Analisis System Dupont Sebagai Salah Satu Alat Untuk Menilai Kinerja Keuangan Perusahaan (studi pada perusahaan property real estate yang terdaftar di tahun 2010 - 2014), Inventory Jurnal, Cilt 1 Sayı 1.
- Nenden, K. Ratna M.D. ve Dinda R.O. (2017). Comparative analysis of financial performance pt kalbe farma, tbk. and pt kimia farma (persero) tbk using dupont system in 2012-2014, Adbispreneur, Cilt 2 Sayı 1.
- Nurul, K.B. , Shah A. ve Monzur H.(2018). DuPont analysis of return on common stock holder's equity in pharmaceutical industry of Bangladesh, Global Journal of Management And Business Cilt 18 Sayı 1, July 2018.
- Öner, A.(2015). İşletmelerin öz sermaye verimliliğinde meydana gelen değişmelerin du-pont kontrol sistemi ile analizi; Borsa İstanbul (BİST 30) endeksindeki üretim işletmeleri üzerinde bir uygulama, yüksek lisans tezi, ADÜ, SBE, Aydın.
- Sunardı, N.(2018). Analisis dupont system dengan time series approach (tsa) dan cross sektional approach (csa) dalam penilion kinerja keuangan perusahaan , Jimf Cilt 1 Sayı 3.
- Sylvia, J. , Eva L. ve Petra V.,(2018). Implementation of dupont model in non-financial corporations, Montenegrin Journal of Economics, Cilt 14 Sayfa 131- 144.
- Şenkayas, H. Kaderli Y.(2009). Firmaların özsermaye verimliliğindeki değişmelerin dupont kontrol şeması ile analiz edilmesi; lojistik sektöründeki firmalar üzerine bir uygulama, Ankara: Verimlilik Dergisi, MPM Yayınları <http://piyasarehberi.org/sozluk/oz-sermaye-carpani/2017>

KÜRESELLEŞME VE EKONOMİK KOMPLEKSİTE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ünzüle KURT¹

Atıf/©: Kurt, Ü. (2018). Küreselleşme ve ekonomik kompleksite ilişkisi: Türkiye örneği, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3). 2195-2202. doi: 10.17218/hititsosbil.454395

Özet: Küreselleşme ülkeler arası sınırların kaldırılması anlamı itibari ile ekonomik anlamda değerlendirildiğinde ülkelerin birbirleri ile serbest ticaret yapabilmelerini ifade etmektedir. Bu bağlamda küreselleşme bir taraftan serbest ticaret ülkelerde üretilen ve tüketilen ürünlerin çeşitlenmesine diğer taraftan da rekabet koşullarının değişmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin küreselleşme ortamında reel ekonomilerini dinamik tutabilmeleri rekabet üstünlüğü sağlayan ürünlerin üretimi ile sağlanabilmektedir. Bu çerçevede katma değeri yüksek ürün üretimi ülkelerin rekabet üstünlüğü sağlamalarında önemli bir faktör olarak küreselleşme sürecinin ekonomik büyümeyi arttırıcı yönde değerlendirildiğinin göstergesi olarak önem arz etmektedir. Küreselleşme ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel etkileşim sürecinde mesafelerin ortadan kalması olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamadan anlaşıldığı üzere çok boyutlu bir kavram olan küreselleşme olgusu bu çalışmada ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme olarak ele alınmakta ve katma değeri yüksek ürün olarak tanımlanan sofistike ürün üretimi ile ilişkisi araştırılmaktadır. Araştırma sonucunda 1975/2015 dönemi Türkiye ekonomisinde ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme ile ekonomik kompleksite arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sofistike ürün üretimi, ekonomik küreselleşme, politik küreselleşme, sosyal küreselleşme*

The Relationship between Globalization and Economic Complexity

Citation: Kurt, Ü. (2018). The relationship between globalization and economic complexity, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3). 2195-2202. doi: 10.17218/hititsosbil.454395

Abstract: Globalization refers to the ability of countries to perform liberal trading with each other, when considered in economical sense in consideration of the meaning of removal of transnational boundaries. In this regard, globalization leads, on the one hand to the diversification of products produced and consumed in countries performing liberal trading and on the other hand, to change competition conditions. Accordingly, for countries to keep their real economies dynamic in the globalization environment can be provided through the production of products providing a competitive advantage. In this scope, the production of products with high value added, as an important factor providing for countries to take competitive advantage, attaches importance as being an indicator for globalization process to be evaluated as playing an economy increasing role. Globalization is defined as the removal of distances in the economic, social, political and cultural interaction process of countries. As seen from this definition, the globalization fact, which is a multidimensional concept, was discussed as economical, social and political globalization and its relationship with the production of sophisticated product, which is defined as high added value product, was investigated in this study. As a result of the study, a correlation was found between economic, social and political globalization and economical complexity in the 1975/2015 period of Turkey's economy.

Keywords: *Production of Sophisticated Product, Economic Globalization, Political Globalization, Social Globalization*

Makale Geliş Tarihi: 17.8.2018

Makale Kabul Tarihi: 4.12.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga Uygulamalı Bilimler Fakültesi, unzulekurt@comu.edu.tr

1. GİRİŞ

Ülkeler arası sınırların ortadan kalktığı, temelleri ekonomik dönüşümlere dayansa da politik, sosyal ve kültürel alanlarda da etkili bir kavram olarak küreselleşme 1800'lü yılların sonlarından itibaren dalgalar halinde yaşanan çok boyutlu bir kavramdır.

Ekonomik faaliyetlerin gelişmesi ve buna teknolojik ilerlemenin eklenmesi küreselleşme olgusuna yeni boyutlar kazandırmıştır. Dünyada küreselleşme dalgalarında geline son evrede önemli üç olay etkili olmuştur. Bunlar; çok uluslu şirketlerin üstünlüğü, Batı ülkelerinde ortaya çıkan iletişim devrimi ve SSCB'nin dağılması ile Batı'nın tek güç haline gelmesidir. Bu süreçte küreselleşmenin dünyayı birbirine yaklaştırma özelliğini etkileyen ve belirleyen en önemli faktör internet kullanımının yaygınlaşması olmuştur (Kıvılcım, 2013, s.223).

Teknolojik ilerleme ve bilişim sistemlerindeki gelişmeler ile paralel gelişen küreselleşme olgusu 1980'li yıllardan itibaren Gelişmekte olan ülkeleri etkisi altına almıştır. Ekonomik, kültürel, politik ve sosyal olmak üzere birçok boyutta incelenen küreselleşme ile ortaya çıkan köklü değişim ile sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş hızlanmıştır (Zerenler, Türker ve Şahin, 2007, s.656).

Küreselleşme boyutları bağlamında incelendiğinde 3 temel boyuta dikkat çekilmektedir. Bunlar;

- Ekonomik küreselleşme
- Politik Küreselleşme
- Sosyal Küreselleşme

olarak sınıflandırılmaktadır.

Ekonomik Küreselleşme: Uluslararası ticaretin ve yatırımların yayılması, sermayenin ve ekonomik düzenin dünya çapında örgütlenmesi, ticaretin serbestleşmesi ve işleyişin global kurallar ile belirlenmesi olarak açıklanmaktadır (Aktel, 2001, s.197). Ekonomik küreselleşme kavramı kendi içerisinde üç ayrı başlıkta incelenmektedir. Bunlar (Adıgüzel, 2013, ss.2-15);

- Ticaretin küreselleşmesi
- Üretimin küreselleşmesi,
- Finansal küreselleşmedir.

Ticaretin küreselleşmesi: Ticaretin küreselleşmesi ithalat ve ithalat toplamının GSYH içerisindeki payı olarak alınmaktadır. Başka bir ifade ile dış ticaretin GSYH içerisindeki payı ülkelerin ticari anlamda küreselleşmelerinin bir göstergesi olarak incelenmektedir.

Üretimin Küreselleşmesi: Ülke ekonomisinde faaliyet gösteren doğrudan yabancı yatırımlar dikkate alınarak değerlendirilen üretimin küreselleşmesi özellikle tasarruf yetersizliği bulunan Gelişmekte olan ekonomiler için önemli görülmektedir.

Finansal Küreselleşme: Finansal piyasalarda bütünleşme, sermaye hareketlerinde serbestleşme olarak tanımlanan finansal küreselleşme ülke sermaye piyasalarının globalleşmesi anlamına gelmektedir.

Politik Küreselleşme: Devletin ekonomideki rolünün azalması, bir çözülme sürecine girilmesi, devletin üretim araçlarını sağlayıcı ya da kullanıcı değil sadece düzenleyici pozisyon alması ile açıklanan politik küreselleşme liberal devlet düzenine işaret etmektedir (Baytar, 2011, s.54).

Sosyal Küreselleşme: Kültürel ve sosyal dönüşümlerin temeli olarak küreselleşme büyük dönüşüm ve değişimlerle kültürü etkilemiş, aynı zamanda kültürde bizzat bu dönüşümün itici

gücü olarak küreselleşmeyi etkilemiştir. Bu bağlamda karşılıklı etkileşimde olan küreselleşme ve kültür kavramları dünya genelinde hakim genel kültürün oluşumunu beraberinde getirmiştir (Talas, Kaya, 2007, ss.152-153).

Tüm tanım ve boyutları ile küreselleşme ülkelerde yapısal dönüşümlere temel teşkil eden önemli bir kavramdır. Bu kavram büyük oranda ekonomik süreçler ile açıklansa da toplumsal olarak birçok dinamik üzerinde hem olumlu hem olumsuz etkiye sahiptir. Küreselleşme göstergesi olarak dünyada ortaya çıkan bazı gelişmeleri küreselleşmenin etkileri bağlamında ele almak mümkündür. Bu gelişmeler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır.

- Küresel ölçekte Pazar artışı
- Uluslararası ticarete artış
- Spekülasyona açık finansal küresel piyasalar
- Çok uluslu şirketlerin pazardaki ağırlığında artış
- Küresel düzeyde yönetim anlayışı
- Küresel düzeyde uygulanan Makroekonomi politikaları
- Ulus Devletin piyasadaki rolünde azalma
- Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere artan bağımlılığı
- Finansal krizlere artan duyarlılık

Tüm bu sayılan faktörler dünya piyasalarındaki değişim ve dönüşümü olumlu ve olumsuz yönleri ile açıklamaktadır. Küreselleşme ile birbirine entegre olan dünya ekonomisinde rekabet üstünlüğü sağlayıp öncü ülke konumuna geçebilmek gelir dağılımından elde edilecek payı etkilemektedir. Yaşanan değişim süreçleri rekabet üstünlüğü noktasında ülkeleri spesifik ürün üretme, üretim süreçlerine liderlik etme noktasında zorlamaktadır. Bu noktada öne çıkan spesifik ürün başka bir tanımı ile sofistike ürün üretimi ülkelerin rekabet üstünlüklerini belirme özelliğine sahip bulunmaktadır.

Bilgi, beceri içerikli verimli ürün anlamında kullanılan sofistike ürün üretimi ülkelerin kompleks bir üretim yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda ekonomik kompleksite bir ülkenin ürettiği ürünlerin bilgi, beceri içeriği yani yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Burada ülkelerin ekonomik kompleksiteleri üç ana unsuru barındırmaktadır (Can, 2016, s.24).

- Sermaye (fiziki/beşeri), Hukuk sistemi, Kurumsal kalite
- Know-how
- Organizasyon becerisi

Söz konusu faktörlerin bir araya getirilmesi katma değeri yüksek ürün üretimi noktasında önemlidir. Bir ülkede ekonomik kompleksiteyi başka bir ifade ile katma değeri yüksel sofistike ürün üretimini etkileyen üç temel faktör bulunmaktadır.

- Doğrudan yabancı yatırımlar
- AR-GE faaliyetleri
- Liberal ekonomik politikalar

Doğrudan yabancı yatırımların ülkede üretim yapısı, kapasitesi ve çeşitliliği bağlamında sağladığı katkılar ekonomik kompleksiteyi arttıran unsurların başında gelmektedir. Bunun yanında yüksek maliyet içeren AR-GE faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi noktasında doğrudan yabancı yatırımların ekonomiye katkısı önem arz etmektedir.

Ekonomik kompleksiteyi etkileyen bir diğer faktör olarak liberal ekonomi politikaları çalışmanın odak noktası olması itibari ile küreselleşme, özellikle ara malı ve hammadde kaynağının

sağlanması, teknoloji transferi ve bilgi aktarımı ile sofistike ürün üretimini arttırmaktadır. Burada küreselleşme özellikle ekonomik küreselleşme bilgi ve teknolojinin transferi noktasında önemli bir girdi olarak görülmektedir. Bu girdinin işlenmesi ve ürüne dönüşerek yeniden pazarlanması noktasında da yine liberal ekonomi politikaları aracılık etmektedir.

Çalışmanın hedefi Türkiye ekonomisinde katma değeri yüksek ürün üretimini etkileyen faktörlerin küreselleşme olgusu özelinde tespit edilmesidir. Bu hedef ile amaçlanan küreselleşme olgusunun sofistike ürün üretimi üzerindeki etkisi bağlamında ekonomik kompleksiteyi geliştirici politika önerisinde bulunmaktadır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde ekonomik kompleksite üzerine araştırma yapan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Çalışmalar temelde iki yönde gelişmektedir. İlki ekonomik kompleksite ve ekonomik büyüme ilişkisine odaklanan çalışmalar, ikincisi ise ekonomik kompleksitenin belirleyicilerine odaklanan çalışmalardan oluşmaktadır.

Ekonomik kompleksite ve ekonomik büyüme ilişkisine odaklanan Hausmann ve diğerleri (2011), Hausman ve diğerleri (2007), Flibe ve diğerleri (2012) Poncet ve Waldemar (2013) çalışmaları ile çeşitli ülke gruplarında ilgili değişkenler arasında pozitif ilişki tespit etmişlerdir. Başka bir ifade ile literatür incelenen tüm ülkelerde ekonomik kompleksitenin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Ekonomik kompleksitenin belirleyicileri odağında Daude tarafından gerçekleştirilen çalışmada, doğrudan yabancı yatırımlar, dışa açıklık ve finansal gelişme değişkenleri ekonomik kompleksite üzerinde etkili değişkenler olarak saptanmıştır.

Türkiye ekonomisi için ekonomik kompleksitenin belirleyicileri üzerine yapılan çalışmaların başında Can (2016) gelmektedir. Çalışma Türkiye ekonomisinde ekonomik küreselleşme ve ekonomik kompleksite ilişkisini araştırmış ve ekonomik küreselleşmenin ekonomik kompleksiteyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Yine Can ve Doğan (2018) çalışmalarında Türkiye ekonomisinde ekonomik kompleksite ile finansal gelişme ilişkisini incelemişler ve Türkiye ekonomisi için ilgili değişkenler arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmada Türkiye ekonomisinde küreselleşme ve ekonomik kompleksite ilişkisi konu alınarak bu iki değişkenin etkileşimi ekonometrik analiz teknikleri ile araştırılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı küreselleşme olgusunun ülkedeki katma değeri yüksek ürün üretimi üzerindeki etkisini tespit etmektir.

3.2. Araştırmanın Veri Seti ve Yöntemi

3.2.1. Araştırmanın Veri Seti

Türkiye ekonomisinde 1974-2015 dönemi ekonomik kompleksite ve küreselleşme ilişkisi DOLS, FMOLS ve CCR modelleri ile araştırılmaktadır. Analizde kullanılan değişkenlere ait veriler, simgeleri ve kaynakları tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Veri Seti

Değişken	Simge	Kaynak
Ekonomik Kompleksite	sof	Atlas Media Veri Tabanı
Ekonomik küreselleşme	ek	KOF Globazition Veri Tabanı
Sosyal küreselleşme	sk	KOF Globazition Veri Tabanı
Politik küreselleşme	pk	KOF Globazition Veri Tabanı

Analizde kullanılan ekonomik kompleksite veri seti Atlas Media tarafından yayınlanan veri tabanından elde edilmiştir. Söz konusu veri seti bağlamında ekonomik kompleksite endeksinin bileşenleri; ticari ve sermaye akımları ve liberalizasyondan oluşmaktadır.

3.2.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada değişkenler arası ilişkilerin tespitinde DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleri kullanılmaktadır. Değişkenler arası eşbütünlüme ilişkisinin varlığı Engle Granger eşbütünlüme yöntemi ile test edilmiş, öncesinde model seçimi için serilere birim kök testleri uygulanmıştır.

Çalışmada kullanılan temel model aşağıdaki gibidir.

$$sof_t = \alpha_0 + \alpha_1 ek_t + \alpha_2 sk_t + \alpha_3 pk_t + \varepsilon_t$$

Modelde ekonomik kompleksite bağımlı değişken olmak üzere belirleyicileri kapsamında ekonomik küreselleşme, sosyal küreselleşme ve politik küreselleşme bağımsız değişken olarak yer almaktadır.

Birim kök testlerinde serilerin birim kök içerip içermedikleri aşağıdaki hipotezler yardımı ile sorgulanmaktadır.

$$H_0 = \text{Seriler birim kök içermektedir.}$$

$$H_1 = \text{Seriler birim kök içermemektedir.}$$

İncelenen serilerin durağan olmaması halinde serilere fark alma işlemi uygulanmakta ve EKK denkleminde oluşacak sahte regresyon sorunu giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak serilerin durağanlaştırmak üzere farklarının alınması doğrusal kombinasyonlarda veri kaybına neden olmaktadır. Bu nedenle durağan olmayan serilerin analizinde bu sorunların aşılması noktasında eşbütünlüme testleri bir çözüm olarak görülmektedir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında eşbütünlüme ilişkisinin varlığı tespit edildikten sonra söz konusu değişkenlerin birinci dereceden durağan halleri ile tahmin edilen EKK modeli sapmasız, tutarlı ve etkinlik özelliklerini kaybetmemektedir. Bu biçimde değişkenlerin asimptotik özelliklerini kaybetmeleri sorununu çözümü noktasında FMOLS, DOLS ve CCR modelleri geliştirilmiştir. FMOLS tahmincisi asimptotik x^2 dağılımlarını kullanarak standart Wald testlerine olanak sağlayan tamamen yansız ve etkin bir model sağlamaktadır. CCR ise FMOLS'a ek olarak eşbütünlüme denklemi ile stokastik şoklar arasındaki uzun dönem korelasyonu gidermek için verinin durağan dönüşümlerini kullanmaktadır. DOLS tahmincisi de bağımsız değişkeninin gecikmelerini ve öncüllerini denkleme ilave etmektedir (Berke, 2012, ss. 250-251).

3.2.3. Araştırmanın Birim Kök Testi Sonuçları

Analiz kapsamında serilerin birim kök içerme durumlarının tespiti için ADF (Genişletilmiş Dickey Fuller) ve PP (Phillips Perron) birim kök yöntemleri kullanılmıştır. İlgili testlere ait sonuçları tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Birim Kök Test Sonuçları

Yöntem	Trend	Düzyey	sof	ek	sk	pk
ADF	Trendli	I(0)	-2,65***	-1,14	1,34	-0,74
		I(1)	-6,23*	-8,09*	-5,22*	-7,77*
	Trendli / Sabitli	I(0)	-2,85	-1,70	-1,75	-1,38
		I(1)	-6,30*	-8,06*	-5,55*	-7,72*
PP	Trendli	I(0)	-2,69***	-1,14	1,20	-0,74
		I(1)	-6,24*	-8,10*	-5,18*	-7,67*
	Trendli / Sabitli	I(0)	-2,81	-1,55	-1,75	-1,57
		I(1)	-6,34*	-8,06*	-5,56*	-7,63*

*: 0,01, **:0,05, ***:0,10 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir.

Yapılan birim kök test sonuçları değişkenlerin 0,05 anlamlılık derecesinde düzey değerlerinde birim kök içerdiklerini göstermektedir. Bu durumda serileri birim kökten arındırmak için fark alma işlemi uygulanmış bu işlem neticesinde tüm serilerin I(1) düzeyinde durağan oldukları anlaşılmıştır.

3.2.4. Araştırma Verilerinin Analizi

Birim kök testlerinin ardından seriler arası eşbütünlük ilişkisinin varlığı Engle Granger eşbütünlük testi ile sorgulanmıştır. Engle Granger Eşbütünlük testinde öncelikle model EKK ile tahmin edilir ardından modelin hata terimleri çekilerek durağanlık testine tabi tutulur. Eğer hata terimleri düzey değerlerinde durağan ise değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığından söz edilebilir. Çalışma çerçevesinde yapılan Engle Granger eşbütünlük test sonuçları tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Engle Granger Eşbütünlük Testi Sonuçları

Hata Serisi	Olasılık
Düzyey Değeri	-3,870182* 0,0048

*:0,01 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablodaki sonuçlar Engle Granger eşbütünlük yöntemine göre değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Bu durumda model bağlamında eşbütünlük ilişkisinin olmadığı biçiminde kurulan H_0 hipotezi reddedilmekte, eşbütünlük ilişkisinin varlığı yönünde kurulan H_1 hipotezi kabul edilmektedir.

Değişkenler arasında tespit edilen uzun dönemli eşbütünlük ilişkisi sonucunda bu ilişkiye aiti uzun dönem katsayı tahmini FMOLS, CCR ve DOLS tek denklemlilik eşbütünlük yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Denklem tahminlerine ait bulgular tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. FMOLS, CCR ve DOLS Test Sonuçları

	FMOLS	CCR	DOLS
pr	-1,786725***	-1,729350***	-1,982385***
er	-2,306399**	2,274491**	2,090079**
sr	2,336471**	2,244587**	2,660376**
c	-0,357257	-0,345007	0,363608

*: 0,01, **:0,05, ***:0,10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

FMOLS: Tamamen değiştirilmiş EKK

CCR: Kronik Eşbütünleşme Regresyonu

DOLS: Dinamik EKK

Uygulanan üç model ile elde edilen sonuçlar ekonomik küreselleşme, politik küreselleşme ve sosyal küreselleşmenin ekonomik kompleksite ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkili olduğunu göstermektedir. Söz konusu ilişkilerin işaretleri değerlendirildiğinde politik küreselleşmenin ekonomik kompleksiteyi negatif, ekonomik ve sosyal küreselleşmenin ise ekonomik kompleksiteyi pozitif etkilediğini göstermektedir.

4. SONUÇ

Küreselleşme dünya da özellikle 1980'li yıllardan itibaren hızlanan, ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkmasını, ülkeler arası sosyal, kültürel, politik ve ekonomik ilişkilerin gelişmesini ifade eden bir kavramdır. Bahsi geçen bu kavram dünya ülkelerini birbirlerine entegre etmekte ve dünya ekonomik bütünleşmesini hızlandırmaktadır.

Temelde ekonomik nedenlere dayandırılrsa da küreselleşme çok boyutlu bir kavramdır. Ekonomi küreselleşmenin başlangıç nedenini oluşturmakta, artan uluslararası ticaret ile kültürel etkileşimi ve dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Bu süreçte uluslararası ticarete söz sahibi olmak başka bir ifade ile rekabet üstünlüğü sağlamak için ise katma değeri yüksek ürün olarak tanımlanan bilgi ve teknoloji ağırlıklı ürün olarak adlandırılan sofistike ürün üretimine önem vermek gerekmektedir. Bir ülkenin sofistike ürün üretimini belirleyen en önemli faktör şüphesiz sahip olduğu üretim faktörleri ve bu üretim faktörlerini verimli bir şekilde kullanma yeteneğidir. Dolayısıyla ülkelerin nitelikli ürün üretebilmelerinin başında ekonomilerinin liberalleşme derecesi gelmektedir. Ekonomik liberalleşme, doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi bu sayede teknoloji ve işgücü transferinin sağlanması AR-GE maliyetlerini azaltarak sofistike ürün üretimine katkıda bulunacaktır.

Çalışmada liberalleşmenin üç farklı boyutu olarak ekonomik küreselleşme, politik küreselleşme ve sosyal küreselleşmenin ekonomik kompleksiteye etkisi araştırılmıştır. Araştırma bağlamında yapılan analiz küreselleşmenin ekonomik kompleksiteyi istatistiksel olarak anlamlı etkilediğini göstermektedir. Bu sonuç Türkiye ekonomisinde sofistike ürün üretiminin yaygınlaşması ve artırılması için küreselleşme faktörlerinin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Buna ek olarak tespit edilen istatistiksel sonuçlar politik küreselleşmenin ekonomik kompleksiteyi negatif etkilediği, bunun yanında ekonomik ve sosyal küreselleşmenin ise ekonomik kompleksiteyi pozitif yönde etkilediği biçimindedir. Bu sonuç göstermektedir ki, ekonomik ve sosyal anlamda liberalleşmenin artırılması ülkede sofistike ürün üretiminin artırılması anlamına gelirken, politik liberalleşmenin artırılmasının sofistike ürün üretimini azaltılması anlamına

gelmektedir. Bu durum ülkede üretilecek sofistike ürünlerin politik kanallarca desteklenmesi, global kuralların dışında korunması ve ekonomide politik kurumların varlığına duyulan ihtiyacı göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel M. (2013). Ekonomik küreselleşmenin türkiye ekonomisine etkileri, *Akademik Bakış Dergisi*, 35.
- Baytar O. (2011) küreselleşme dinamiklerinin medya sektörüne etkileri, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- Berke B. (2012). Döviz kuru ve İMKB 100 endeksi ilişkisi, *Maliye Dergisi*, 163.
- Can M. (2016). Ekonomik küreselleşme sofistike mamül üretimini etkiler mi?: Güney Kore Örneğinde Ampirik Bir Analiz, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(3).
- Can M. Doğan. B. (2018). Ekonomik kompleksite ve finansal gelişme ilişkisi: Türkiye örneğinde ampirik bir analiz, *finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 55(638).
- Flibe J., KUMAR U., Usui N., Abdon A. Bacate M. (2012). Product complexity and economic development, Structural Change and Economic Dynamics, 23.
- Hausman R., Hidalgo C.A., Bustos S., Coscia M., Chung S., Jimerez J. Simoes A., Yıldırım M.A. (2011).The atlas of economic complexity: mapping paths to prosperity, Center for International Development at Harvard University and Macro Connections MIT Media Lab.
- Hausman R., Hwang J., Rodrik D. (2007). What you export matters, *Journal of Economic Growth*, 12(1)
- Kıvılcım F. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülke Türkiye açısından değerlendirilmesi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1).
- Poncet S., Waldemar F.S. (2013) Export upgrading and growth: the prerequisite of domestic embeddness, *World Development*, 51.
- Talas M. Kaya Y. (2007). Küreselleşmenin kültürel sonuçları, *TÜBAR-XXII*
- Zerenler M., Türker N., Şahin E. (2007) Küresel teknoloji, araştırma - geliştirme (ar-ge) ve yenilik ilişkisi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17.

KIYMETLİ METALLER PİYASASININ FRAKTAL ANALİZİ

Tuncay MORALI¹

Umut UYAR²

Atıf/©: Moralı, T., ve Uyar, U. (2018). Kıymetli metaller piyasasının fraktal analizi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2203-2218. doi: 10.17218/hititsosbil.441151

Özet: Kıymetli madenler antik dönemlerden bu yana insan hayatında hem ödeme aracı hem de tasarruf aracı olarak kullanılmaktadır. Modern piyasaların gelişmesi ile beraber, yatırımcılar tarafından portföye dahil edilmesi mümkün bir finansal varlık özelliği kazanmıştır. Tüm finansal varlık piyasalarında olduğu gibi kıymetli madenler piyasası da etkin piyasa hipotezi varsayımlarının muhatabıdır. Finansal piyasaların rassal yürüyüş özelliği sergilediği varsayımını ortaya atan etkin piyasa hipotezine karşılık, uzun zamandır birçok aksi görüş iddia edilmiştir. Bu görüşlerden birisi de fraktal piyasa hipotezidir ve bu hipotez gelecek dönem getirilerinin geçmiş dönem getirilerinden bağımsız olamayacağını ifade etmektedir. Çalışmanın temel amacı, kıymetli madenler piyasasında fraktal yapının varlığını araştırmaktır. Bu amaçla altın, gümüş, platin ve paladyum madenlerinin günlük, haftalık, aylık ve çeyreklik (dönemlik) frekanslarda getirileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, söz konusu piyasaların fraktal yapıya sahip olabileceğini ve yatırımcının elde tutma süresi uzadıkça, varlığın getirilerinin geçmiş hareketlere (pozitif/negatif yönlü) daha bağımlı hale geldiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etkin Piyasa Hipotezi, Fraktal Piyasa Hipotezi, Kıymetli Madenler Piyasası

The Fractal Analysis of Precious Metals Market

Citation/©: Moralı, T., and Uyar, U. (2018). The fractal analysis of precious metals market, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2203-2218. doi: 10.17218/hititsosbil.441151

Abstract: Precious metals have been using not only a payment instrument but also a saving instrument since the antique era by human. Associated with modern markets, they are seen as an investment instrument which could be a part of portfolio by investors. As with all financial markets, the precious metals market is also a subject of efficient market hypothesis assumptions. Although the assumption of the random walk of efficient market hypothesis, there are some counter ideas which claim random walk has not existed in literature. One of these counter ideas is the fractal market hypothesis. The hypothesis claims that the current or future returns cannot be independent of past returns or price fluctuations, so, the financial markets have a long-memory. The main purpose of the study, to investigate the existence of the fractal market hypothesis in the gold, silver, platinum and palladium markets. With that purpose, different return frequencies daily, weekly, monthly and quarterly are used for the various precious metal assets. The results show that the fractal market hypothesis could be valid for the precious metal markets. Moreover, the findings indicate that while the holding period of assets is increasing, the existence of long-memory (positive/negative direction) is more possible.

Keywords: Efficient Market Hypothesis, Fractal Market Hypothesis, Precious Metal Markets

Makale Geliş Tarihi: 5.7.2018

Makale Kabul Tarihi: 5.12.2018

¹ Dr., Türkiye İstatistik Kurumu, Denizli Bölge Müdürlüğü, Sosyal Araştırmalar Grup Sorumlusu, tuncay.moralı@tuik.gov.tr, <http://orcid.org/0000-0003-2567-2447>

² Dr.Öğr.Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, uuyar@pau.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-6217-8283>

1. GİRİŞ

Sermaye piyasalarının temel rolü, ekonomideki sermaye stokunun dağıtımını sağlamaktadır. Araştırmacılar, yarım asrı aşkın süredir bu dağıtımın dinamikleri üzerine çalışmakta ve piyasaların etkinliği üzerine hipotezler ortaya atmaktadır. Bu konuda Bachelier (1964) finansal piyasaların analizinde istatistiksel yöntemlerin kullanılması gerektiğini ortaya koymuş ve piyasa hareketlerinin normal dağılım gösterdiğini kanıtlamaya çalışmıştır. Diğer yandan Eugene Fama 1970 yılında “Etkin Piyasa Hipotezi (EPH)” çalışmasıyla piyasaların etkinliği konusunda teorik bir temel oluşturmuştur. Fama, sermaye piyasalarını üç temel başlık altında toplamış ve bir etkinlik ölçeği oluşturmuştur. Bunlar ise Zayıf formda etkin, yarı güçlü formda etkin ve güçlü formda etkin piyasalardır. Hipoteze göre piyasalar, asimetric bilgi ortamından simetric bilgi ortamına doğru ölçeklendirilebilmekte ve etkin bir piyasada tüm bilgi tüm piyasa elemanlarına aynı anda ulaşmaktadır. Bu durum finansal varlık fiyatlarında rassal bir yürüyüş durumuna yol açmaktadır (Fama, 1965, s. 34). Temel bir piyasa varsayımı olarak, piyasaya ulaşan ve fiyat üzerinde etkisi olabilecek tüm bilgiye tam refleks sağlayan piyasalar etkin piyasa olarak adlandırılmıştır (Fama, 2017, s.53).

EHP'nin ortaya atıldığı günden bu yana destekleyen veya eleştiren birçok teorik ve ampirik çalışma yayımlanmıştır. Özellikle etkin bir piyasanın temel varsayımı olan simetric bilgi ortamının gerçek hayatta ütopya olduğu konusunda önemli eleştiriler bulunmaktadır. Piyasa elemanlarının firmalar ya da finansal varlıklar hakkında fiyatları etkileyebilecek bilgileri önceden öğrenebildiği durumların oluşması, tam simetric bir bilgi ortamından söz edilememesine neden olabilmektedir. Hipoteze getirilen bir diğer önemli eleştiri ise rassal yürüyüş süreci konusundadır. Gerçek hayatta, piyasadaki verinin oluşmasında yatırımcının, yani insan davranışlarının önemli rolü bulunmaktadır. Bu durum, fiyatların geçmişten bağımsız, rassal, bir şekilde oluştuğu şeklindeki varsayımı zorlamaktadır. “Fraktal Piyasa Hipotezi (FPH)”, tam olarak bu noktada finansal zaman serilerinin geçmişten bağımsız hareket edemeyeceği ve bir hafızaya sahip olabileceğini ortaya koymaktadır (Peters, 1991, s.45). Ayrıca, neredeyse tüm finansal modelleme yöntemlerinde kullanılan normal dağılım varsayımını da eleştirmektedir.

FHP, fraktal geometriye dayanmaktadır. Fraktal geometri ise karmaşıklığın ve kaotik yapının geometrisi olarak tanımlanmaktadır (Aygören, 2008, s.126). Fraktal geometrinin finansal zaman serileri ile bağlantılı noktası ise kendine benzerlik prensibi ile ortaya çıkmaktadır. Bir nesnenin kendisinin daha küçük kopyalarının bir birleşimi olması kendine benzerlik durumunu ifade etmektedir. Kendine benzerlik iteratif bir süreç olarak gösterilmekte ve her ölçekte yapının kendini tekrar ettiği varsayılmaktadır (Brown ve Liebovitch, 2010, s.65). İstatistiksel olarak kendine benzerlik ise fraktalın bir parçasının ortalama ve standart sapmasının, bütünü ortalama ve standart sapması ile orantılı olmasını ifade etmektedir (Erdoğan, 2017, s. 51). Kendine benzerlik prensibi finansal zaman serilerindeki uzun dönemli bellek ya da uzun dönemli bağımlılık (long-memory) kavramları ile açıklanmaktadır. Mandelbrot'un 1963b yılında yaptığı çalışma ile finansal literatürde ilgi çeken bir konu haline gelen uzun dönemli bellek, bir finansal zaman serisinde çok uzak gözlemler arasında bile korelasyon olabileceğini ifade etmektedir (Günay, 2015, s.38). Geçmiş dönemlerdeki gözlemler ile ilişkili olan gelecek gözlemler, EPH'nin en önemli varsayımı olan rassal yürüyüş ortamının finansal piyasalarda oluşamayacağını iddia etmektedir. Mandelbrot'un çalışması sonrasında bu konuda literatür araştırması bölümünde yer verilecek olan birçok ampirik bulgu ortaya konulmuştur.

FPH konu olarak EPH'ne bir anti-tez oluşturmaktadır. Bu konu üzerine yapılan çalışmalar genellikle sermaye piyasalarında fraktal yapının varlığının araştırması üzerine yoğunlaşmaktadır.

Çalışma motivasyonu bu noktada oluşmuş ve bir finansal yatırım aracı olarak görülen kıymetli madenler piyasasında fraktal yapının oluşup oluşmadığı üzerine odaklanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, yatırımcılar tarafından birer finansal varlık olarak kullanılabilen altın, gümüş, platin, paladyum gibi kıymetli madenlerin piyasalarında FPH'nin varlığını test etmektir. Bu amaç doğrultusunda literatürde sıklıkla kullanılan ve Hurst (1951) tarafından geliştirilen dönüştürülmüş genişlik analizi (Rescaled Range – R/S) kullanılmıştır. Kıymetli madenlere ait günlük, haftalık, aylık ve çeyreklik (dönemlik) frekanslarda oluşturulan veri setlerinin farklı gözlem sayıları bulunmaktadır. Mümkün olan en geniş gözlem sayısına ulaşmak amacıyla farklı frekanslar için en eski gözlemlere ulaşmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonraki bölümlerinde ilk olarak konu ile ilgili literatür araştırmasına yer verilecek ve sonrasında kullanılan yöntem ve veri üzerine bilgiler sunulacaktır. Analiz bulgularının özetlenmesinden sonra ise sonuç bölümüne yer verilecektir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Çalışmanın amacına uygun olarak incelenen literatürü üç grupta ifade etmek mümkündür. İlk grupta kıymetli madenler ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalara yer verilecek, daha sonra Fraktal Piyasa Hipotezi üzerine yapılmış çalışmalar özetlenecektir. Literatür araştırmasının üçüncü grubunda ise kıymetli madenler üzerine yapılmış fraktal analizlerin yer aldığı çalışmalar incelenecektir.

2.1. Yatırım Aracı Olarak Kıymetli Maden Araştırmaları

Yatırım amacı ile kullanılabilen kıymetli madenler önceki bölümde de bahsedildiği üzere literatürde altın, gümüş, platin ve paladyum olarak sıralanmaktadır. Kıymetli madenleri bir yatırım aracı olarak değerlendirerek oluşturulan çalışmaların genellikle ekonometrik zaman serisi analizleri üzerine odaklandıkları görülmektedir. Finansal varlık olarak değerlendirilen kıymetli madenlerin diğer finansal yatırım araçları ile ilişkilerine odaklanan oldukça fazla araştırmacı bulunmaktadır. Kıymetli madenleri finansal araç olarak değerlendirerek inceleyen ilk çalışmalardan biri olan Koveos, DeFusco, Booth ve Brannigan (1982, s.95), Box-Jenkins yaklaşımı kullanarak altın, gümüş fiyatları ve altın/gümüş oranı için bir otoregresif model oluşturmuşlardır. Analizlerinde Ocak 1979 – Aralık 1980 tarihleri arasındaki günlük fiyatlar kullanılmıştır. Yazarlar, uygulama kolaylığı nedeniyle seçtikleri teknik sonuçlarına göre altın/gümüş oranının tahmininde başarı elde etmişlerdir.

Konu ile ilgili yakın literatür incelendiğinde ise Arouri, Hammoudeh, Lahiani ve Nguyen (2012, s.207) çalışmalarında emtia piyasalarında işlem gören dört temel kıymetli maden (altın, gümüş, platin, paladyum) fiyatlarındaki yapısal değişiklikleri ve uzun hafızayı araştırmayı amaçladıkları görülmektedir. Yazarların uyguladıkları parametrik ve yarı-parametrik teknikler sonucunda, kıymetli maden getirileri ve dalgalanmaları (volatiliteleri) arasında uzun vadeli bir bağımlılık olduğu yönünde güçlü kanıtlar elde edilmiştir. Ayrıca, kıymetli madenlerdeki dalgalanmaların yapısal kırılmalardan çok uzun hafıza modelleri ile daha iyi açıklandığı sonucu elde edilmiştir. Du (2012) aynı yıl tamamladığı yüksek lisans tezinde altın fiyatlarındaki dalgalanmaları diğer kıymetli madenler (gümüş ve platin) aracılığı ile modellemek ve tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Yazar Ekim 1996 – Mart 2011 tarihleri arasındaki günlük kıymetli maden fiyatlarını kullanarak zaman serisi analizlerini gerçekleştirmiştir. Analiz sonuçlarında, diğer madenlerin altın fiyatlarındaki dalgalanmaları açıklamak konusunda kısıtlı başarı gösterdiği vurgulanmıştır. Mochnacz (2013) tarafından çalışılan bir diğer yüksek lisans tezinde ise, kıymetli madenlerin bir piyasada enflasyona karşı yatırımcıyı koruma (hedge) fonksiyonuna sahip olup olmadığını

araştırılmıştır. 1974-2013 ve 1990-2013 dönemlerini kapsayan iki farklı yatırım ufku açısından uygulanan analizlerde, aylık ortalama kıymetli maden fiyatları ile aylık ABD enflasyon oranı kullanılmıştır. Yapılan analizlerde, altın ve platin madenlerinin birer yatırım aracı olarak yatırımcıyı enflasyon karşısında diğer madenlere karşı daha fazla koruduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aksoy ve Topçu (2013, s.59), Mochnacz ile benzer bir şekilde çalışmalarında enflasyon ve altın getirileri ilişkisini incelemişlerdir. Araştırmacılar, bir yatırım aracı olarak altın ile hisse senedi, devlet iç borçlanma senetleri, tüketici fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksi arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler analiz etmişlerdir. Ocak 2003 ve Aralık 2011 tarih aralığındaki aylık veri kullanılan zaman serisi analizleri sonucunda altın getirisi ile hisse senedi getirileri arasında negatif, üretici fiyat endeksi ile pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Chen ve Giles (2015), diğer çalışmalardan farklı olarak altın, gümüş ve platin kıymetli madenlerinin risk analizi üzerine odaklanmışlardır. 1968 – 2014 tarihleri arasındaki günlük veri kullanılan çalışmada Uç Değer Teorisi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, üç kıymetli maden içerisinde gümüş en riskli yatırım aracı olarak tespit edilmiştir. Diğer yandan negatif getiri dönemlerinde platin altından daha riskli iken tersi durumda altının platinden daha riskli olduğu gözlenmiştir. Evcı ve Kandır (2015, s.53), Chen ve Giles ile aynı doğrultuda altın piyasasında risk analizi üzerine bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Altın piyasasında öngörülecek Riske Maruz Değer için uygun dağılımın ve modelin belirlenmesini amaçlayan çalışma, Ocak 2013 – Kasım 2013 tarihleri arasında Borsa İstanbul ve Londra Altın Piyasası verilerini kullanmaktadır. Yapılan analizler sonucunda altın getiri serileri için yüzde 99 güven düzeyinde student-t dağılımına dayanan modellerin daha doğru Riske Maruz Değer öngörülerinde bulunduğunu ifade edilmiştir. Kıymetli maden piyasasında risk üzerine odaklanan diğer bir çalışma ise Krezolek'in 2017 yılında yayınladığı çalışmasıdır. Koşullu Riske Maruz Değer yönteminin kullanıldığı çalışmada, kıymetli madenler piyasasına ilişkin detaylı risk incelemesi yapılmıştır.

Gangopadhyay, Jangir ve Sensarma (2016, s.6), farklı bir piyasa olan Hindistan altın piyasası üzerine bir çalışma yapmışlardır. Altın fiyatlarını, piyasa endeksi, döviz kurları, ABD tahvil oranları, petrol fiyatları ve tüketici fiyat endeksi ile modellemeyi amaçlayan çalışmada, Nisan 1990 – Ağustos 2013 tarihleri arasındaki aylık veri kullanılmıştır. Çalışmada, altının Hindistan açısından önemli bir yatırım aracı olmasının yanında kültürel bir varlık olduğu da vurgulanmaktadır. Bu açılardan Hindistan piyasasında altın yatırımlarının Bombay Borsası endeksi, Rupi Dolar kuru, ABD tahvil oranları ve petrol fiyatları ile negatif; tüketici fiyat endeksi ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Apak ve Çıtak (2016) çalışmalarında, altın fiyat fonksiyonunun tahmin denemesini ve altının fiyatlandırma mekanizmasının kısa ve uzun dönemde modellemeyi amaçlamışlardır. Yapılan model denemeleri sonucunda altın fiyatlarını en yüksek oranda açıklayan modelde altın fiyatlarının bir dönem önceki değeri ile hazine bonusu getirilerinin yer aldığı bulgusu elde edilmiştir. Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2016, s.130) ise çalışmalarında altın, gümüş ve bakır fiyatları ile Borsa İstanbul Madencilik Endeksinde faaliyet gösteren firmaların hisse senedi fiyatları arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Ekonometrik zaman serisi tekniklerinin kullanıldığı analizlerde Mayıs 2003 – Aralık 2014 arası aylık veri kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre hisse senetleri ile kıymetli maden fiyatları arasındaki ilişki tüm firmalar için aynı doğrultuda tahmin edilememiştir. Bu nedenle yazarlar, yatırımcıların maden firmalarına yatırım yaparken sadece kıymetli maden fiyatlarını kullanmalarının sakıncalı olacağı görüşüne varmışlardır. Koy ve Çetin (2016, s.165), maden vadeli işlem fiyatlarının daralma ve genişleme dönemlerini Markov Rejim Değişim Otoregresif Modellerini kullanarak analiz etmeyi amaçladıkları çalışmalarında, altın, gümüş, bakır, paladyum ve platin madenleri için vadeli işlem sözleşmelerinin günlük kapanış fiyatlarını kullanmışlardır. Analizler

sonucunda, kıymetli maden piyasalarında örneklem dönemi için iki ve üç rejimli modeller elde edilebilmiştir. Elde edilen rejimler ve rejimler arası geçiş bulguları, bir yatırım aracı olarak kıymetli maden piyasasını kullanacak yatırımcılara önemli bilgiler sağlamıştır.

Batten, Lucey, McGroarty, Peat ve Urquhart (2017), altın, gümüş, platin ve paladyum fiyat serileri arasındaki dalgalanma ve getiri ilişkisini açıklamayı amaçlayan çalışmalarında, Mayıs 2000 – Nisan 2015 dönemi arasında 5-dakikalık frekansa sahip veri kullanmışlardır. Analiz periyodunu üç alt döneme ayırarak inceleyen yazarlar, fiyat, dalgalanma, hacim ve alım-satım fiyat farkı değişkenlerini kullanarak nedensellik analizleri uygulamışlardır. Bulgular, kıymetli maden piyasa hacminin artması durumunda alım-satım fiyat farkının daraldığını ve bir likidite etkinliği durumunun oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca, kıymetli maden getirileri ile dalgalanmaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olduğu vurgulanmıştır. Eryiğit (2017, s.499) ise Gangopadhyay, Jangir ve Sensarma çalışmalarında olduğu gibi altın fiyatlarını etkileyen değişkenleri tespit etmeye çalışmış ve bu değişkenleri diğer kıymetli madenler ve enerji olarak iki grupta incelemiştir. Analizler, kıymetli madenler ile altın fiyatları arasında kısa vadeli; enerji fiyatları ve altın fiyatları arasında uzun vadeli bir ilişki araştırmaya odaklanmıştır. Bulgular, altın fiyatları ile diğer kıymetli madenler arasında farklı şekillerde kısa vadeli bir korelasyon olduğunu; fakat benzin ve ham petrol fiyatlarının altın fiyatları ile uzun vadeli bir ilişkiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır. He, Chen ve Tso (2017, s.9), çalışmalarında altın fiyatları öngörüsü için yeni bir model geliştirmeyi amaçlamışlardır. Çoklu ölçekleme tekniği kullanarak ileri zaman seri analizlerinin yapıldığı çalışmada, Ocak 1993 – Ekim 2016 arasındaki günlük fiyat verisi kullanılmıştır. Yapılan analizlerde yazarlar, oldukça detaylı sonuçlara ulaşmışlar ve geliştirdikleri modelin fiyat öngörüsü yapabilme gücünün yüksek ölçeklerde arttığını vurgulamışlardır. Liberda (2017, s.2007), çalışmasında kıymetli maden piyasasında fiyatların oluşumu üzerinde etkili olan ekonomik ve finansal değişkenleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Literatürde sıklıkla kullanılan 8 değişkeni günlük ve aylık frekanslarda ele alan yazar, faiz oranı, döviz kuru, hisse senedi endeksi getirileri ve ham petrol fiyatlarının kıymetli maden fiyatları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kırkulak-Uludağ ve Lkhamazhapov (2017, s.300) ise 2000 – 2014 yılları arasında Rusya piyasasında işlem gören altın, gümüş, platin ve paladyum fiyat dalgalanmaları üzerine odaklanmışlardır. Yarı-parametrik zaman serisi ve finansal ekonometri modellerinin kullanıldığı çalışmada, kıymetli maden fiyat dalgalanmalarının kendi aralarında ciddi bir korelasyona sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yazarlar, bir finansal yatırım aracı olarak en az dalgalanmaya sahip kıymetli madenin altın olduğunu vurgulamışlardır. Kamışlı, Kamışlı ve Temizel (2017, s.1079) çalışmalarında 2008 – 2017 tarihleri arasındaki petrol, altın ve gümüş fiyatlarını asimetrik frekans nedensellik analizi ile araştırmışlardır. Araştırma sonucunda söz konusu emtialar arasında kısa, orta ve uzun dönemde asimetrik nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Küçükaksoy ve Yalçın (2017), altın fiyatlarını etkileyebilecek değişkenlerin tespit edilmesi amacıyla zaman serisi teknikleri uygulayarak bir araştırma yapmışlardır. Açıklayıcı değişkenler olarak petrol fiyatları, gümüş fiyatları, Dow Jones Sanayi Endeksi, Dolar-Sterlin paritesi ve FED fon faiz oranını kullanan yazarlar, iki temel sonuca ulaşmışlardır. İlk olarak, oluşturulan modelde açıklayıcı değişkende meydana gelen bir şokun, altın fiyatları üzerindeki etkileri en fazla üç ay sonra kaybolduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak ise, altının geçmiş fiyat verilerinin spot fiyatını açıklama gücünün %97 olduğu tespit edilmektedir. Kıymetli madenler ile ilgili yapılmış en güncel çalışmalardan birisi de Bhatia, Das, Tiwari, Shahbaz ve Hasim'e ait 2018 yılında yapılmış olan araştırmadır. Yazarlar, kıymetli madenlerin cari fiyatlarının birbirlerini etkileyip etkilemediğini parametrik olmayan nedensellik yöntemi kullanarak farklı kantiller için incelemiştir. Analizler sonucunda piyasanın normal dönemlerini temsil eden medyan kantilde kıymetli madenler

arasında güçlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer yandan, piyasanın yükseliş ve düşüş dönemlerini temsil eden kantillerde ise kıymetli maden fiyatları arasında önemli bir nedensellik ilişkisi gözlemlememişlerdir.

2.2. Fraktal Piyasa Hipotezi Üzerine Araştırmalar

Araştırmanın ikinci literatür grubunda ise FPH üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmektedir. FPH teorik alt yapısı sebebiyle EPH'nin antitezi niteliği taşımaktadır. Bu nedenle bu konuda yapılan çalışmalar genel olarak sermaye piyasası verisi kulanmış ve sermaye piyasalarında EPH'ne karşılık FPH'nin varlığını incelemişlerdir. Rachev, Weron ve Weron (1999), çalışmalarında FPH kullanarak bir finansal varlık fiyatlama modeli geliştirmeyi amaçlamışlardır. Yazarlar Koşullu Açıklayıcı Bağımlılık Modeli olarak isimlendirdikleri modelin teorik altyapısını ve FPH bağlantısını çalışmalarında detaylı bir şekilde incelemişlerdir. Horasanlı (2007, s.36) ise FPH'nin varlığını altı farklı piyasa endeksi üzerinde test etmiştir. Araştırmasında Hurst tarafından geliştirilen dönüştürülmüş genişlik analizini (Rescaled Range) kullanan yazar, incelediği endekslerin araştırma döneminde rassal yürüyüş hipotezine göre hareket etmediğini ve EPH'nin geçerli olmadığını ifade etmiştir. Aygören (2008, s.125) Horasanlı ile aynı tekniği kullanarak Borsa İstanbul için 1987 – 2007 tarihleri arasında FPH'nin varlığını araştırmıştır. Günlük getiri verisinin kullanıldığı çalışmada, analizler sonucunda Borsa İstanbul Ulusal-100 endeks davranışının fraktal yapıya uygun olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir araştırmayı Borsa İstanbul'da farklı endeksler için 2000 – 2008 yılları arasında uygulayan Ural ve Demireli (2009, s.243) de Hurst tarafından geliştirilen dönüştürülmüş genişlik analizini kullanmışlardır. Yazarlar, Aygören'in çalışması ile paralel sonuçlar elde etmiş ve Borsa İstanbul'un tüm endekslerinde davranışının fraktal yapıya uygun olduğu ortaya koymuşlardır.

Yakın tarihlerde yapılmış çalışmalardan biri de Kristoufek (2013) araştırmasıdır. Yazar, FPH'nin varlığını ve küresel krizlerin yapısını wavelet analizi kullanarak farklı yatırım ufukları için analiz etmiştir. Analizler sonucunda, kısa vadeli yatırım ufukunda FPH'ne uygun bir davranış bulunduğu ve küresel krizlerin diğer yatırım ufuklarına göre daha iyi karakterize edilebildiğine vurgu yapılmıştır. Kristoufek ile yatırım ufku açısından benzer bir amaca sahip Lin, Nishimura ve Men (2014, s.144), yatırımcılar için farklı zaman ufuklarında FPH'ye dayanan bir likidite modeli geliştirmeyi amaçlamışlardır. Yazarlar, kısa vadeli yatırım ufukunda fraktal özellik taşıyan bir piyasanın yatırımcılara diğer yatırım ufuklarından daha likit bir ortam sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Kumar ve Bandi (2015, s.83) çalışmalarında 2008 küresel krizini FPH ile açıklamayı amaçlamışlardır. Yazarlar, Hindistan piyasasında iki hisse senedi ve bir tahvil endeksi kullandıkları çalışmada, 1999 – 2013 yılları arasındaki günlük getirileri wavelet analizi kullanarak farklı yatırım ufuklarına ayırarak incelemişlerdir. Araştırma sonucunda küresel kriz döneminde Hindistan piyasalarında tüm yatırım ufku serilerinde FPH'yi destekleyici bir hareketlilik oluştuğunu tespit edilmiştir. Günay (2015, s.35), Aygören, Ural ve Demireli'nin çalışmalarında olduğu gibi Borsa İstanbul Ulusal-100 endeksinde getiri ve işlem hacmi açılarından FPH'nin varlığını araştırmıştır. Yazar, analizlerinde Dönüştürülmüş Genişlik analizi, Eğilimden Arındırılmış Dalgalanma Analizi ve GPH Analizi kullanmış, 2000 – 2014 yılları arasında fraktal yapıyı incelemiştir. Analizler sonucunda kendisinden önceki araştırmacıların aksine getiri ve işlem hacmi serileri için Borsa İstanbul Ulusal-100 endeksinde fraktal bir yapı olmadığını vurgulamıştır. Barna, Ștefana Maria, Bogdan ve Pașca (2016, s.137), çalışmalarında gelişmekte olan finansal piyasalarda fraktal piyasa hipotezi ve EPH'nin varlığı üzerine araştırma yapmışlardır. Yazarlar çalışmalarında amaçlarını iki temel maddede özetlemişlerdir: ilk olarak literatürde sıklıkla kullanılmakta olan teknikler ile fraktal yapıyı incelemeyi amaçlayan yazarlar, ikinci olarak da dokuz farklı gelişmekte olan finansal piyasa üzerinden potansiyel ampirik

bulgular ortaya koymayı hedeflemektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda, Asya ve Avrupa piyasaları devamlılık arz etmeyen yapıya yaklaşırken, Latin Amerika piyasalarında yerel bir devamlılık yapısı olduğu tespit edilmiştir.

Dar, Bhanja ve Tiwari (2017, s.153), çalışmalarında finansal krizleri FPH çerçevesinde ele almışlardır. Kristoufek'in çalışmasını temel alan yazarlar, EPH'nin finansal krizlerin öngörülemez olduğunu iddia etmesine karşın, FPH'nin finansal krizleri yatırım ufkuna bağlı bir döngü olarak kabul etmesi savı üzerine odaklanmışlardır. Analizler sonucunda farklı piyasalarda ve farklı kriz dönemlerinde finansal piyasalarda FPH'yi destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Wang, Lei, Liu ve Wang (2017, s.1710) ise Hurst dönüştürülmüş genişlik analizi kullanarak Çin sermaye piyasasında fraktal yapıyı araştırmışlardır. Beş farklı sektörden şirkete ait günlük getiri verisinin kullanıldığı analizlerde, hisse senetlerinin fraktal davranış gösterdiği tespit edilmiştir. Yazarlar, fraktal yapı sebebiyle hisse senetlerinin uzun hafızaya sahip olduğunu vurgulamış ve yatırım kararlarında bu fraktal yapının dikkate alınması gerektiğini ifade etmişlerdir.

2.3. Kıymetli Madenler ve Fraktal Piyasa Hipotezi Araştırmaları

Araştırmanın amacı doğrultusunda gruplanan literatürün son kısmında ise bir yatırım aracı olarak kıymetli madenler üzerine yapılmış FPH araştırmalarına yer verilmektedir. Bu alanda yapılan ve ulaşılabilen ilk çalışma Panas ve Ninni (2010, s.193) tarafından Londra Maden Borsası'nda gerçekleştirilmiştir. Londra Maden Borsası üzerinde FPH'yi test etmeyi amaçlayan çalışmada birkaç farklı teknik uygulanmıştır. Ocak 1989 – Aralık 2000 yılları arasında günlük veri kullanılan çalışmada, yatırım aracı olarak belirlenen kıymetli madenler: alüminyum, bakır, kurşun, kalay, nikel ve çinkodur. Araştırma sonucunda FPH'yi destekleyici bulgulara ulaşılmıştır. Urquhart (2017, s.1390) ise kıymetli maden fiyatlarının öngörülebilirliği üzerine yaptığı çalışmada fraktal yapıyı incelemiş ve farklı tekniklerin yanında Hurst dönüştürülmüş genişlik analizi kullanmıştır. Yazar, 1987 – 2014 tarihleri arasındaki altın, gümüş ve platin fiyatlarını kullandığı analizlerinde anlamlı sonuçlar elde edememiştir. Bu durumun, kıymetli maden getirilerinin yapısının durağan (static) olmadığını gösterdiğini vurgulamıştır. Yazar analiz bulgularının kıymetli madenler piyasasının etkin veya FPH'ye değil, Uyumsal Piyasa Hipotezine uygun olduğu sonucuna ulaşmıştır. Erdoğan (2017, s.49), Borsa İstanbul Ulusal-100 endeksi ve altın ons fiyat verisi kullanarak yaptığı çalışmada, fraktal davranışı farklı teknikler kullanarak araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırmada 2007 – 2017 arasındaki günlük veri kullanılmaktadır. Yapılan analizler sonucunda Ulusal-100 endeksi açısından Aygören, Ural ve Demireli'nin çalışmaları ile paralel bir şekilde fraktal davranışın olduğunu tespit eden yazar, altın fiyatları açısından da endekse benzer bir şekilde FPH'yi destekleyen bulgular elde etmiştir.

3. HURST AMPİRİK KANUNU VE DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ GENİŞLİK ANALİZİ

Doğanın birçok gözlemi, zaman içindeki kayıtlardan veya bir dizi gözlemden oluşmaktadır. Bu kayıtlar yıllık değişimler sergileyebilmektedir. Örneğin sıcaklığa ait kayıtlar hem uzun hem de kısa dönemli olarak düzensiz hareketler gösterebilir. Zamana bağlı olarak oluşan bu kayıtlar genelde sıcaklık, nehirlerin akış debisi, yağış miktarı ve ağacın kalınlığı gibi ölçülebilen seriler Hurst (1951) Genişletilmiş Ölçek (Rescaled Range – R/S) analizi ile analiz edilebilmektedir. Analiz sonuçları da Hurst Üsteli (H) ile gösterilmektedir. Değişkene ait kaydın izi, $D = 2 - H$ olan fraktal bir boyuta sahip bir eğri meydana getirmektedir. (Riste ve Sherrington, 2012, ss.113-116). Hurst üsteli genelde Brownian hareket olarak bilinen ve barajların dolumu esnasında düzensiz sıvı akışı içerisinde yer alan parçacıkların hareketinin sonucu olarak önerilmiştir. Bu yöntem Peters'in (1991; 1994) çalışmaları ile ekonomi bilimi içerisinde yer bulmuştur. (Brooks, 1995, s.428). Hurts hayatının büyük bir kısmını Nil nehri ve nehirde depolanan su miktarını inceleyerek geçirmiştir.

Bu çalışmaları sırasında yeni bir istatistiksel yöntem olan Dönüştürülmüş Genişlik (Rescaled Range – R/S) yöntemi üzerinden çalışma gerçekleştirmiştir. (Peters, 1994, s.77). R/S istatistiği bir zaman serisinin sapmalarının kısmi toplamlarının ortalama ile aralığıdır. Başka bir deyişle zaman serisinin standart sapması ile dönüştürülmesidir (Grasman ve Van Straten, 1994, s. 639)

Hurst Üstelinin hesaplanmasında kullanılan değişkenler şu şekilde ifade edilmektedir:

\bar{x} : t uzunluğundaki bir zaman serisinin ortalaması,

S_t : t uzunluğundaki bir zaman serisinin standart sapması,

Zaman serisinde verilerin ilk olarak dönüştürülmesi için seride bulunan her bir gözlemden, ortalamanın çıkarılması gerekmektedir. Sonrasında ise ilk etapta bulunan ve dönüştürülen değer, her bir gözlemden ortalamadan fark alınan değer üzerine eklenmektedir.

$$Y_j = [(x_1 - \bar{x}) + (x_j - \bar{x})] \quad (1)$$

Düzeltilmiş genişlik Eşitlik 2 yer aldığı şekilde gösterilmektedir.

$$R = \left| \max_{1 \leq k \leq n} \sum_{j=1}^k (Y_j - \bar{Y}_n) - \min_{1 \leq k \leq n} \sum_{j=1}^k (Y_j - \bar{Y}_n) \right| \quad (2)$$

Eşitlik 2 kullanılarak Hurst üstelinin hesaplanması için Eşitlik 3'te yer alan formül kullanılmaktadır.

$$R_n / S_n = cn^H \quad (3)$$

Eşitlik 3'te, R_n , düzeltilmiş genişlik, S_n , serinin tahmin edilen standart sapması, c , sabit terim H , Hurst üstelini, R_n / S_n , dönüştürülmüş genişliği ifade etmektedir. Hurst üstelinin, üstel bir fonksiyon olan Eşitlik 3'te yer aldığı şekli ile tahmin etmek mümkün değildir. Bu nedenle modele logaritmik dönüşüm uygulanması gerekmektedir. Hurst üstelini tahmin etmede kullanılabilecek model Eşitlik 4'te yer almaktadır.

$$\log(R/S)_n = \log c + H \log n \quad (4)$$

Eşitlik 4'te Hurst üsteli, $\log(R/S)_n$ teriminin dikey ekseninde, $\log n$ teriminin yatay ekseninde olması durumunda çizilen dağılım grafiğinin seçilen doğrusal bölgedeki alanın eğimi ile de hesaplanabilmektedir (Brooks, 1995, s.429). Teoriye göre tahmin edilen $H=0,5$ ise, bu durum serinin bağımsız sürecini ifade etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, R/S analizinin serinin dağılımında Gauss dağılımı varsayımını zorunlu kılmamasıdır. Analiz sadece serinin bağımsızlığına dair bir bulgu sağlamaktadır. Bu durum normal dağılımı içermekle beraber aynı zamanda bağımsız bir süreç olan Gauss olmayan dağılımı ve benzer olarak Student-t, gamma veya diğer türlü dağılımları da içermektedir. R/S analizi parametrik olmayan bir analiz olarak nitelendirilmektedir, dolayısıyla analiz süreci içerisinde dağılıma ilişkin durumun zorunluluğu bulunmamaktadır (Peters, 1994, s.77). Diğer taraftan bu durum bağımsız, tipik olarak sıfır değişim ortalaması ile normal dağılım sürecini ifade eden beyaz gürültü olarak tanımlanmaktadır. Gauss süreci olarak da adlandırılmaktadır (Jensen ve Mansinha, 1987, s.169).

Hurst üstelinin alabileceği diğer değerler için teorik olarak iki aralık belirlenmiştir. Üstelin, $0,50 < H < 1$ aralığında tahmin edilmesi, seride devamlılığı ve trendi zorlayan bir yapı olduğunu ifade

etmektedir. Bu durumda zaman serisinde uzun dönemli hafıza bulunduğundan bahsedilebilmektedir. Bugün oluşan verinin gelecekte oluşacak değerleri etkilediği şeklinde belirtilebilmektedir. Kaotik dinamikler içerisinde durum ele alındığında ise, başlangıç koşullarına bağlı hassas bir bağımlılık bulunmaktadır. Uzun dönemli hafıza zaman ölçeği her ne olursa olsun gerçekleşmektedir. Günlük olan tüm değişiklikler, gelecekte oluşan tüm günlük değişiklikler ile haftalık değişiklikler ise gelecekte olan tüm haftalık değişiklikleri ile korelasyon içerisindedir. Bu yapı fraktal zaman serisi karakteristiğinde gözlenmektedir. (Peters, 1994, s.66). Fraksiyonel Brownian hareketi (fBm) olarak da adlandırılan Fraktal Brownian hareketi, sıfır ve bir arasında gerçek bir sayı olan Hurst parametresi olarak adlandırılan tek bir parametre ile karakterize edilen bir stokastik süreç sınıfıdır. Kahverengi gürültü sınıflandırmasındaki bu yapıda, serideki hareket geçmişte oluşan değerlerden tamamen bağımsızdır ve bütün değişikliklerin istatistiksel olarak bağımsız yapıda olduğu söylenebilir. (Mandelbrot, Fisher ve Calvet, 1997, s.4). Üstelin alabileceği değerler için belirtilen ikinci aralık ise $0 < H < 0,5$ durumudur ve bu değer ise devamlılığı olmayan trendi zorlamayan durumu ifade etmektedir. Seri içerisindeki hareket daha kısa mesafelerde gerçekleşmektedir ve serideki hareket genelde ortalamaya dönme eğilimindedir (Peters, 1994, s.62).

Mulligan (2004, s.158), çalışmasında H üstelinin farklı değerleri için bir özet tablo oluşturmuştur. Tablo 1'de üstelin alacağı farklı sonuçlara göre serideki gürültü ölçeğini ve serinin hangi dağılıma uygun davrandığını özetlemektedir.

Tablo 1. Serilerin Fraktal Sınıflandırması

Davranış Biçimi	Renk Ölçeği	Hurst Üsteli Aralığı
Devamlılığı olmayan, ortalamadan sapan, negatif otokorelasyona sahip	Pembe Gürültü	$0 < H < 0,5$
Normal Dağılım (Gaussian Süreci)	Beyaz Gürültü	$H = 0,5$
Brownian Hareketi (Wiener Süreci)	Kahverengi Gürültü	$H = 0,5$
Devamlı, Trend Pekiştiren, (Hurst Süreci)	Siyah Gürültü	$0,5 < H < 1$
Cauchy Dağılımı (Cauchy Süreci)	Cauchy Gürültü	$H = 1$

Kaynak: Mulligan (2004, s. 158)

Tablo 1 yer alan sınıflandırmalara göre, H üstelinin alacağı değerler zaman serisinin rassal yürüyüşe (gürültüye) sahip olma ölçeğini belirlemektedir. Mandelbrot (1963a, 1963b), çalışmada bir finansal zaman serisindeki tüm spekülatif fiyat hareketlerinin H üsteline göre sınıflandırılabilirliğini ifade etmektedir (Mandelbrot, Fisher ve Calvet, 1997, s.5). Bu sınıflandırma sistemine göre, siyah gürültü ölçeğinde kalan zaman serileri diğer ölçeklerdekilere göre daha az rassal harekete sahip, net trendler göstermekte olan seriler olarak ifade edilmektedir. Üsteli bire yaklaşan bir finansal varlıkta, geçmiş fiyat hareketlerine göre yatırım yapan yatırımcının pozitif getiri elde etme olasılığı artmaktadır. Diğer yandan üstelin bire yaklaşması durumu Cauchy gürültü ölçeğini ifade etmektedir. Buna göre söz konusu finansal varlık için ani ve büyük değişimlerin olma riski de Cauchy dağılım süreci gereği artmaktadır. Pembe gürültü ölçeğine sahip bir finansal varlık ise rassal yürüyüş sürecinden daha dalgalı ve sapmalı bir

görünümüne sahiptir. Genellikle belirsizliğin ve rekabetin yüksek olduğu sektörlerde faaliyet gösteren şirketlere ait finansal varlıklar bu duruma örnek olarak verilebilmektedir. Mulligan, H üstelinin 0,50 değerinin altında tahmin edilmesi durumunda EPH'nin varlığının kesinlikle reddedileceğini vurgulamaktadır. Zira yatırımcılar piyasaya ulaşan yeni bilgiye etkin bir piyasada olması gerekenin çok üstünde tepki vermekte ve yüksek dalgalanmalar meydana getirmektedir (Mulligan, 2004). Üstelin 0,5 değerine çok yakın tahmin edilmesi durumu ($H = 0,5$) ise rassal yürüyüş süreci olarak tanımlanmakta ve normal ya da brownian dağılıma dahil edilmektedir. Beyaz ya da kahverengi gürültü olarak tanımlanan bu ölçek EPH'nin seride varlığının reddedilememesine neden olmaktadır. Bu ölçeğe göre seri geçmiş gözlemlerden bağımsız bir şekilde rassal olarak hareket etmektedir.

4. VERİ SETİ

Kıymetli madenler antik dönemlerden bu yana insan hayatında hem ödeme aracı hem de tasarruf aracı fonksiyonları ile kullanılmaktadır. Bu çalışmada mümkün olan en eski tarihten itibaren altın, gümüş, platin ve paladyum kıymetli madenlerinin Amerikan Doları cinsinden fiyatlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Ulaşılan veri ile günlük, haftalık, aylık ve çeyreklik (dönemlik) frekanslarda finansal varlık getirileri hesaplanmıştır. Her bir kıymetli maden veri frekansının farklı bir tarihten başlatılması ve farklı gözlem sayılarına sahip olması uygulanacak analiz açısından bir sakınca oluşturmamaktadır. Farklı gözlem sayılarının olmasının sebebi, mümkün olduğunca geniş bir dönemi ele alabilmek amacı taşımaktadır. Veri Bloomberg Terminal Veritabanı kullanılarak elde edilmiştir.

Kullanılan veri setine ilişkin dört farklı kıymetli maden ve dört frekans temelinde tanımlayıcı istatistikler Tablo 2 yer almaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

ALTIN				
Veri Frekansı	Günlük	Haftalık	Aylık	Dönemlik
Gözlem Sayısı	11.083	2.258	592	202
İlk Gözlem Tarihi	2.01.1975	3.01.1975	31.01.1969	29.03.1968
Ortalama	0.000178	0.000880	0.005866	0.017993
Ortanca	0.000109	0.001131	0.001930	0.007997
Standart Sapma	0.012263	0.025581	0.055054	0.094806
Minimum	-0.141970	-0.223144	-0.253223	-0.257750
Maksimum	0.125005	0.292885	0.243253	0.456252
GÜMÜŞ				
Veri Frekansı	Günlük	Haftalık	Aylık	Dönemlik
Gözlem Sayısı	12.868	2.621	592	202
İlk Gözlem Tarihi	2.01.1968	5.01.1968	31.01.1969	29.03.1968
Ortalama	0.000161	0.000789	0.003592	0.010233
Ortanca	0.000000	0.000802	-0.001839	-0.001294
Standart Sapma	0.021031	0.042538	0.094794	0.156571
Minimum	-0.205489	-0.407607	-0.967851	-0.869721
Maksimum	0.311810	0.300641	0.527527	0.683874
PLATİN				
Veri Frekansı	Günlük	Haftalık	Aylık	Dönemlik
Gözlem Sayısı	6.366	1.618	373	125
İlk Gözlem Tarihi	1.11.1993	10.04.1987	30.04.1987	30.06.1987
Ortalama	0.000141	0.000301	0.001296	0.003864
Ortanca	0.000130	0.001113	0.004029	0.006940
Standart Sapma	0.013257	0.028505	0.060112	0.105648
Minimum	-0.102585	-0.154745	-0.385484	-0.716125
Maksimum	0.087421	0.171524	0.216159	0.268495
PALADYUM				
Veri Frekansı	Günlük	Haftalık	Aylık	Dönemlik
Gözlem Sayısı	6.230	1.266	292	98
İlk Gözlem Tarihi	3.01.1994	7.01.1994	31.01.1994	31.03.1994
Ortalama	0.000320	0.001576	0.006833	0.020357
Ortanca	0.000000	0.002037	0.009488	0.046732
Standart Sapma	0.020567	0.046526	0.099912	0.178407
Minimum	-0.169984	-0.200295	-0.429404	-0.841913
Maksimum	0.191608	0.273293	0.400992	0.392461

5. BULGULARIN YORUMU

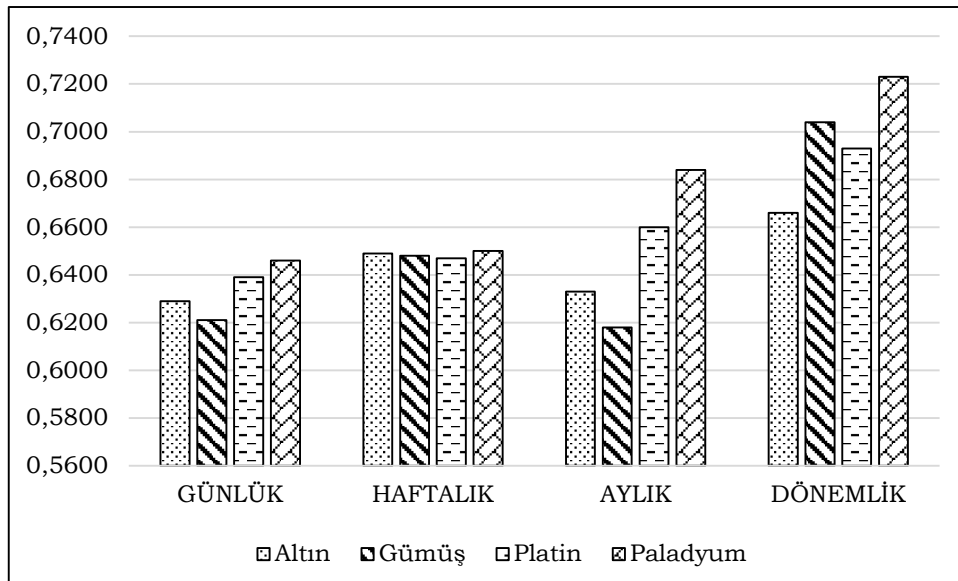
Kıymetli madenler piyasasında altın, gümüş, platin ve paladyum madenlerine ilişkin düzenlenen farklı frekanslara ait veriler kullanılarak FPH'nin gerçekliğini test etmek amacıyla Hurst (1951) tarafından geliştirilen Hurst Üsteli katsayısı R/S analizi kullanılarak hesaplanmıştır. Cari dönemde oluşan gözlemlerin geçmiş gözlemden bağımsız ya da geçmiş gözleme bağımlı hareket

edip etmediğini ölçmek için kullanılan bu analizde normal dağılım varsayımı zorunluluğu bulunmamaktadır. Dolayısıyla verilerin normal dağılıma uygun olup olmadıkları kontrol sürecine dahil edilmemiştir. Analiz sürecinde her kıymetli maden farklı frekanslarda ayrı ayrı analize dahil edilmiştir. Eşitlik 4 kullanılarak yapılan analizlerde her bir kıymetli maden için dört farklı H katsayısı tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 3'te ve görsel olarak da Şekil 1'de yer almaktadır.

Tablo 3. R/S Analizi Sonucunda Tahmin Edilen H Üstelleri

	Günlük	Haftalık	Aylık	Dönemlik
Altın	0,629	0,649	0,633	0,666
Gümüş	0,621	0,648	0,618	0,704
Platin	0,639	0,647	0,660	0,693
Paladyum	0,646	0,650	0,684	0,723

Altın madeni için farklı frekanslarda hesaplanan H üstelinde en düşük değer 0,629 ile günlük frekanstaki veride gözlenmiştir. Bunu sırasıyla aylık bazlı veri için 0,633 değeri, haftalık bazlı veri için 0,649 değeri ve dönemlik frekanstaki veri için ise 0,666 değeri elde edilmiştir. En yüksek H katsayısına dönemlik frekanstaki veride ulaşılmıştır. Gümüş madeni için hesaplanan H üsteli değerleri içerisinde en düşük H değerine 0,618 ile aylık frekanstaki analizde ulaşılmıştır. En yüksek H katsayısı ise dönemlik frekansta 0,704 değeri ile tahmin edilmiştir. Platin madeni için elde edilen H üsteli katsayısı için en düşük günlük frekansta 0,639 değeri elde edilirken, en yüksek H katsayısına 0,693 ile dönemlik frekansta tahmin edilmiştir. Paladyum madeni için yapılan analiz sonucunda elde edilen H katsayıları incelendiğinde, en düşük H değerine 0,646 değeri ile günlük frekansta ulaşılmıştır. Bunu sırasıyla 0,650 değeri ile haftalık frekans, 0,684 değeri ile aylık frekanstaki veri takip etmiştir. En yüksek H değerine ise 0,723 ile dönemlik frekanstaki veri analizinden ulaşılmıştır.

Şekil 1. R/S Analizi Sonucunda Tahmin Edilen H Üstel Grafiği

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, gümüş madeni hariç tüm maden çeşitleri için hesaplanan H üsteli değerine en düşük günlük frekanstaki veriden ulaşılmıştır. Diğer yandan, bütün maden türleri için dönemlik bazdaki veriden en yüksek H değerine ulaşılmıştır. Teorik olarak H üstelinin bir değerine yaklaşması durumunda serideki gürültü seviyesi azalmakta ve beklenen değerler rassal yürüyüş hipotezinden uzaklaşmaktadır (Mulligan 2004). Analiz sonuçları açıkça göstermektedir ki, kıymetli madenler piyasasında işlem gören söz konusu dört maden (Altın, Gümüş, Platin, Paladyum) için EPH'nin geçerliliğinden bahsetmek zor görünmektedir. Tüm kıymetli maden serilerinin farklı frekanslarında dahi H üstelinin 0,50-1,00 aralığında tahmin edilmiş olması, kıymetli madenler piyasasında FPH'nin geçerliliğinin olabileceğini göstermektedir.

Çalışmada kullanılan serilerin farklı frekanslarda ele alınarak analizlere dahil edilmesi araştırmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Bu uygulamadaki birinci amaç mümkün olduğunca geçmiş gözlemlere ulaşarak piyasanın uzun vadeli incelemesini yapmak iken; ikinci amaç ise birer finansal varlık olan kıymetli madenlerin, piyasada farklı yatırım ufuklarındaki fraktal yapısını incelemektir. Analiz sonuçlarına göre, kıymetli madenler piyasasının çeyreklik frekanstaki yapısı FPH'nin varlığını en yüksek oranda desteklemektedir. Ayrıca en eski tarihten başlayan bu frekansta en yüksek H katsayılarının elde edilmesi, serilerde uzun dönemli hafıza yapısının olabilme ihtimalini de kuvvetlendirmektedir. Diğer yandan, EPH varsayımlarından birisi olan rassal yürüyüş yapısının varlığı desteklenemese de en yakın sonuçlar günlük frekanstaki veriden elde edilmiştir.

6. SONUÇ

Geleneksel finans teorisi temelinde finansal enstrümanların getirileri üzerinden yapılan analizler zaman serilerine ilişkin durumu açıklamada yetersiz kalabilmektedirler. Etkin piyasa hipotezi (EPH) doğrultusunda gelecekte oluşacak olan fiyat hareketlerinin geçmiş gözlemlerden bağımsız olduğu vurgusu yapılmasına rağmen, zaman zaman finansal piyasalarda aksi durumla karşılaşılabilir. Özellikle son dönemlerde yapılan çalışmalar piyasalarda fiyat hareket ve dalgalanmalarının geçmiş gözlemlerden bağımsız olmayabileceği sonuçlarını ortaya koymaktadır. Finans literatüründe EPH'ye anti-tez olarak ortaya atılmış birçok yaklaşım bulunmasına rağmen, Fraktal Piyasa Hipotezi (FPH) bu yaklaşımlar içerisinde dikkat çekmektedir. Finansal piyasalardaki verinin oluşmasında insan davranışlarının önemli rolünün bulunması fiyatların geçmişten bağımsız, rassal bir şekilde oluştuğu yönündeki varsayımı zorlamaktadır. FPH, finansal zaman serilerinin geçmişten bağımsız hareket edemeyeceği ve bir hafızaya sahip olabileceğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, majör kıymetli madenler altın, gümüş, platin ve paladyum piyasalarında fraktal yapının varlığı üzerine odaklanılmıştır. Birer finansal varlık olarak işlem gören kıymetli maden getirilerine ilişkin farklı frekanslardaki gözlem değerlerinden elde edilen serilerde, uzun dönemli bellek yapısı araştırılmıştır. Günlük, haftalık, aylık ve çeyreklik (dönemlik) frekanslarda oluşturulan veride, en fazla gözlem sayısına ulaşılabilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada kullanılan fraktal analiz, zaman serilerindeki hareketlerin, kırılmaların ya da durağanlığın geçmiş gözlemler ile ne kadar bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Analiz yöntemi olarak R/S analiz tekniği ile Hurst üsteli hesaplanmış ve serilerin fraktal yapısına ait sonuçlar elde edilmiştir.

R/S tekniği kullanılarak yapılan analizlerde, Hurst üsteli tüm madenler için farklı frekansların tamamında 0,5 değerinin üzerinde tespit edilmiştir. Bu durum gözlenen fiyat hareketlerinin ileriye dönük olarak uzun dönemli bellek yapısına sahip olduğunu ve beklenen fiyat hareketi tarzının

geçmiştekine benzer (pozitif/negatif) yönlü olacağını ifade etmektedir. Elde edilen bulgularda, çeyreklik frekanstaki fiyat hareketine ilişkin H değerlerinin tüm madenlerde en yüksek, günlük frekanstaki H değerlerinin ise gümüş madeni hariç en düşük değere sahip olması önemli bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Bu durum analizde kullanılan farklı frekanslardaki zaman serilerinde uzun dönemli bellek yapısının, yatırımcının elde tutma süresi uzadıkça (günlük-aylık-çeyreklik) daha kuvvetli bir şekilde oluştuğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dönemsel incelemede gözlemler arasındaki zaman aralığı arttıkça, uzun dönemli belleğe ilişkin bulgular güçlenmektedir çıkarımı yapılabilmektedir.

Finansal piyasalarda fraktal yapının oluşması üzerine finans literatüründe önemli sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde kıymetli maden piyasası üzerine odaklanan oldukça az araştırma gözlenmiştir. Çalışmanın motivasyonu, birer finansal varlık olarak değerlendirilen ve birçok yatırımcının portföyünde yer alan kıymetli madenlerin EPH'ye uygun hareket edip etmediğinin incelenmesidir. Çalışmanın literatüre en önemli iki katkısı, kıymetli madenler piyasası üzerine odaklanması ve analiz edilen serilerin farklı frekanslardaki fraktal hareketini incelemiş olmasıdır. Bu açıdan, çalışma sonuçları yatırımcılar açısından pratik ve kullanılabilir çıktılar ortaya koymaktadır. Portföyünde kıymetli maden varlığı bulunduran bir yatırımcının elde tutma süresi uzadıkça, varlığın getirilerinin geçmiş hareketlere (pozitif/negatif yönlü) daha bağımlı olduğu görülmektedir. Kıymetli madenleri portföyüne dahil eden yatırımcıların bu durumu dikkate alması, önemli fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M., ve Topcu, N. (2013). Altın ile hisse senedi ve enflasyon arasındaki ilişki. *Atatürk üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 27(1), 59 – 78.
- Apak, S. ve Çıtak, A. O. S. (2016). Finansal varlık olarak altının arz-talep dengesinin kısa ve uzun dönem kantitatif analizi ve altın fiyat fonksiyonunun ampirik olarak test edilmesi. *International conference on Eurasian economies-2016*.
- Arouri, M. E. H., Hammoudeh, S., Lahiani, A., ve Nguyen, D. K. (2012). Long memory and structural breaks in modeling the return and volatility dynamics of precious metals. *The quarterly review of economics and finance*, 52(2), 207-218.
- Aygören, H. (2008). İstanbul menkul kıymetler borsasının fractal analizi. *Dokuz eylül üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 23(1), 125-134.
- Bachelier, L. (1964). *The theory of speculation*. P. Cootner (der), Random character of stock market prices içinde, Cambridge, MA: M.I.T Press, 17-78.
- Barna, F., Ştefana Maria, D. I. M. A., Bogdan, D. I. M. A., ve Paşca, L. (2016). Fractal market hypothesis: The emergent financial markets case. *Economic computation and economic cybernetics studies and research*, 50(2), 137-150.
- Batten, J., Lucey, B., McGroarty, F., Peat, M., ve Urquhart, A. (2017). Stylized facts of intraday precious metals. *PloS one*, 12(4), e0174232, 1-21.
- Bhatia, V., Das, D., Tiwari, A. K., Shahbaz, M., ve Hasim, H. M. (2017). Do precious metal spot prices influence each other? Evidence from a nonparametric causality-in-quantiles approach. *Resources policy*, 55, 244-252.
- Brooks, C. (1995). A measure of persistence in daily pound exchange rates. *Applied economics letters*, 2(11), 428-431
- Brown, C. T. ve Liebovitch, L. S. (2010). *Fractal analysis: quantitative applications in the social sciences*. Monograph No. 165. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Chen, Q., ve Giles, D. E. (2015). Risk analysis for three precious metals: an application of extreme value theory. *Econometrics Working Paper EWP1402*.

-
- Dar, A. B., Bhanja, N., ve Tiwari, A. K. (2017). Do global financial crises validate assertions of fractal market hypothesis? *International economics and economic policy*, 14(1), 153-165.
- Du, Y. (2012). *Modelling and forecasting volatility of gold price with other precious metals prices by univariate GARCH models*. Master Dissertation, Upsala University.
- Erdoğan, N. K. (2017). Finansal zaman serilerinin fraktal analizi. *Aksaray üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 9(4), 49-54.
- Eryiğit, M. (2017). Short-term and long-term relationships between gold prices and precious metal (palladium, silver and platinum) and energy (crude oil and gasoline) prices. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 30(1), 499-510.
- Evcı, S. ve Kandır, S. Y. (2015). Altın piyasasında piyasa riskinin ölçülmesi: riske maruz değer (VAR) yöntemi ile bir uygulama. *Bankacılar dergisi*, 92, 53-70.
- Eyüboğlu, K., ve Eyüboğlu, S. (2016). Metal fiyatları ile bist-madencilik endeksinde işlem gören hisse senetleri arasındaki ilişkinin test edilmesi. *Selçuk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 36, 130-141.
- Fama, E. F. (2017). *The Fama portfolio: selected papers of Eugene F. Fama*. University of Chicago Press.
- Fama, E.F. (1965). The behavior of stock market prices. *Journal of business*, 38(1), 34-105.
- Fama, E.F. (1970). Efficient capital markets: A Review theory and empirical work. *Journal of finance*, 25(2), 338-417.
- Gangopadhyay, K., Jangir, A., ve Sensarma, R. (2016). Forecasting the price of gold: An error correction approach. *IIMB management review*, 28(1), 6-12.
- Grasman, J., ve van Straten, G. (2012). *Predictability and nonlinear modelling in natural sciences and economics*. Springer Science and Business Media.
- Günay, S. (2015). BİST100 Endeksi Fiyat ve işlem hacminin fraktallık analizi. *Doğuş üniversitesi dergisi*, 16(1), 35-50.
- He, K., Chen, Y., ve Tso, G. K. (2017). Price forecasting in the precious metal market: A multivariate EMD denoising approach. *Resources Policy*, 54, 9-24.
- Horasanlı, M. (2007). Rescaled range analysis and predictability of stock market indices. *Yönetim*, 58, 36-40.
- Hurst, H. (1951). Long term storage capacity of reservoirs. *Transactions of the American society of civil engineers*, 116(776), 770-799.
- Kamışlı, M., Kamışlı, S., ve Temizel, F. (2017). Emtia fiyatları birbirlerini etkiler mi? asimetrik frekans nedensellik analizi. *International journal of management economics and business*, 13, 1079-1093.
- Kirkulak-Uludag, B., ve Lkhamazhapov, Z. (2017). Volatility dynamics of precious metals: evidence from Russia. *Finance a uver*, 67(4), 300-317.
- Koveos, P. E., DeFusco, R. A., Booth, G. G., ve Brannigan, E. (1982). Stochastic time-series forecasts of gold and silver prices. Precious Metals 1981 (s. 95-100) içinde. Pergamon Press Office, Ontario, Canada.
- Koy, A., ve Çetin, G. (2016). Metal vadeli işlem piyasaları ve doğrusal olmayan dinamikleri. *İşletme ve iktisat çalışmaları dergisi*, 4(4), 165-176.
- Krežolek, D. (2017). The use of value-at-risk methodology in the assessment of investor's risk attitudes on the precious metals market. *Econometrics/Ekonometria*, 3(57), 101-112.
- Kristoufek, L. (2013). Fractal markets hypothesis and the global financial crisis: wavelet power evidence. *Scientific reports*, 3(2857), 1-7.
-

- Kumar, A. S., ve Bandi, K. (2015). Explaining financial crisis by fractal market hypothesis: evidences from indian equity markets. *Hyperion international journal of econophysics ve new economy*, 8(1), 83-96.
- Küçükaksoy, İ., ve Yalçın, D. (2017). Altın fiyatlarını etkileyebilecek faktörlerin incelenmesi. *AİBÜ-İİBF ekonomik ve sosyal araştırmalar dergisi*, 13(2), 1-19.
- Li, D. Y., Nishimura, Y., ve Men, M. (2014). Fractal markets: Liquidity and investors on different time horizons. *Physica A: statistical mechanics and its applications*, 407, 144-151.
- Liberda, M. (2017). Mixed-frequency drivers of precious metal prices. *Acta universitatis agriculturae et silviculturae mendeliana brunensis*, 65(6), 2007-2015.
- Jensen, O. G. ve Mansinha, L. (1987). Excitation of geophysical systems with fractal flicker noise. MacNeill I.B., Umphrey G.J., Carter R.A.L., McLeod A.I., Ullah A. (Ed.), *Time series and econometric modelling* (s. 165-188) içinde. Springer, Dordrecht.
- Mandelbrot, B. B. (1963a). New methods in statistical economics. *Journal of political economy*, 71(5), 421-440.
- Mandelbrot, B. B. (1963b). The variation of certain speculative prices. *Journal of business*, 36(3), 394-419.
- Mandelbrot, B. B., Fisher, A., ve Calvet, L. (1997). *A multifractal model of asset returns* (Cowles Foundation Discussion Paper No. 1164). Yale University.
- Mochnac, F. (2013). Do precious metals have a capacity to hedge against inflation? Yayınlanmamış doktora tezi, Tilburg Üniversitesi.
- Mulligan, R. F. (2004). Fractal analysis of highly volatile markets: an application to technology equities. *The quarterly review of economics and finance*, 44(1), 155-179.
- Panas, E., ve Ninni, V. (2010). The distribution of london metal exchange prices: A test of the fractal market hypothesis. *European research studies*, 13(2), 193-210.
- Peters, E.E. (1991). *Chaos and order in the capital markets: a new view of cycles, prices, and market volatility*. John Wiley and Sons, Inc., New York.
- Peters, E.E. (1994). *Fractal market analysis, applying chaos theory to investment and economics*. John WileyveSons Inc. Newyork.
- Rachev, S. T., Weron, A., ve Weron, R. (1999). CED model for asset returns and fractal market hypothesis. *Mathematical and computer modelling*, 29(10-12), 23-36.
- Riste, T., ve Sherrington, D. (2012). *Spontaneous formation of space-time structures and critically*. Springer Science and Business Media.
- Ural, M., ve Demireli, E. (2009). Hurst Üstel katsayisi aracılığıyla fraktal yapı analizi ve İMKB'de bir uygulama. *Atatürk üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisi*, 23(2), 243-255.
- Urquhart, A. (2017). How Predictable are precious metal returns? *The european journal of finance*, 23(14), 1390-1413.
- Wang, X., Lei, T., Liu, Z., ve Wang, Z. (2017). Long-memory behavior analysis of China stock market based on Hurst exponent. *29th Chinese control and decision conference (CCDC)*, 1710-1712.

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN ÖRGÜTSEL SESSİZLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: BANKA ÇALIŞANLARI ÖRNEĞİ

Mutlu TOKMAK¹

Atıf/©: Tokmak, M.(2018). Kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma: banka çalışanları örneği, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2219-2233. doi: 10.17218/hititsosbil.427459

Özet: Bu çalışmanın amacı, çalışanların kişilik özellikleri ile örgütlerde ortaya çıkan örgütsel sessizlik ortamı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Çalışanların örgütsel sessizlik düzeyleri üzerinde kişilik özelliklerinin (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık) pozitif ya da negatif etkisinin varlığının araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla; alan araştırması yapılmış, Afyonkarahisar ilinde çalışan banka personeline yönelik anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, kişilik özellikler ile örgütsel sessizlik ve alt boyutları (kabullenici, savunmacı ve ilişkisel sessizlik) arasındaki ilişkinin tespiti için korelasyon analizi gerçekleştirilmiş, pozitif veya negatif yönlü etkisinin tespiti için ise çoklu regresyon analizi uygulamalarına yer verilmiştir. Araştırma sonucunda; kişisel özellikler ile örgütsel sessizlik ve alt boyutları arasında ilişki olduğu görülmüştür. Kişisel özelliklerden; dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk ve deneyime açıklığın örgütsel sessizlik ve alt boyutları ile negatif yönlü, duygusal denge kişisel özelliğinin ise tüm alt boyutlar üzerinde örgütsel sessizlik düzeyini artırıcı pozitif yönlü bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Genel itibariyle çalışanların örgütsel sessizlik düzeylerinin yaklaşık %34'lük kısmının kişisel özelliklerin etkisi ile açıklanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kişilik Özellikleri, Örgütsel Sessizlik, Banka Çalışanları*

A Study on the Effect of Personality Traits on Organizational Silence: Bank Employees Example

Citation/©: Tokmak, M.(2018). Kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma: banka çalışanları örneği, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2219-2233. doi: 10.17218/hititsosbil.479221

Abstract: The purpose of this study is to reveal the relationship between the personality traits of employees and the organizational silence environment that emerges in organizations. It is aimed to investigate the positive or negative effect of employees' silence ratings (extroversion, softness, responsibility, emotional balance, empathy). For this purpose; field survey was conducted and an instruction questionnaire was applied to the staff of the bank in Afyonkarahisar. In the study, correlation analysis was performed for determining the relationship between personality traits and organizational silence and sub dimensions (acceptor, defensive and relational silence), and multiple regression analysis was applied for the determination of positive or negative effect. As a result of the research; the relationship between personal traits and organizational silence and sub-dimensions. From personal traits; it has been found that there is a positively positive relationship between organizational silence and sub-dimensions of negative self-esteem, emotional balance, self-esteem,

Makale Geliş Tarihi: 27.5.2018

Makale Kabul Tarihi: 4.12.2018

¹ Dr. J.Yzb., Jandarma Genel Komutanlığı, Karacabey İlçe Jandarma Komutanlığı, Bursa, e mail: mutlu-tokmak@hotmail.com

responsibility, and emotional openness, and personal traits of organizational silence on all sub-dimensions. In general, about 34% of the organizational silence levels of employees can be explained by the influence of personal traits.

Keywords: *Personality Traits, Organizational Silence, Bank Employees*

1. GİRİŞ

Örgütler, çalışanlar arasında karşılıklı iletişim ve etkileşimin yoğun olarak yaşandığı kurumlardır. Ortak hedefler doğrultusunda bir araya gelen çalışanlar, amaçları gerçekleştirebilmek için birlikte hareket etmek zorundadırlar. İletişimin açık olduğu ve çalışanların fikirlerini rahatça paylaşabildiği örgütlerin daha başarılı oldukları aşikârdır. Ancak bazı durumlarda çalışanlar iletişim kurmak yerine örgütte sessiz kalmayı tercih edebilirler. Örgüt için faydalı olabilecek bir bilgiyi saklayabilir veya takım arkadaşlarından çekindikleri için fikirlerini açıkça ortaya koymama eğiliminde olabilirler. Örgüt içerisinde sessiz kalmanın bir takım nedenleri olabilir. Bu nedenlerden bir tanesi de çalışanların kişilik özelliklerinden kaynaklanan davranış kalıplarıdır. Kişilerin geçmişten getirdiği bir takım alışkanlıklar, içinde büyüdükleri ortam ve sosyal çevre kişiliğin oluşmasında etkili olan unsurlardandır. Çalışanların kişilik yapısı, onların iş ortamındaki davranışlarını ve çalışma arkadaşları ile olan ilişkilerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir.

İşgörenlerin sahip oldukları kişilik özellikleri, onların iş ortamında bazen duygusal, bazen sorumluluk sahibi, bazı durumlarda da dışadönük ve hareketli bir yapıda olmalarına neden olmaktadır. Kişilik özelliklerine göre bazı çalışanlar, örgüt içerisinde olan bitenle ilgili sürekli deneyim ve eleştirilerini paylaşabilirken, bazıları da sessiz kalmayı tercih etmektedir.

Bu çalışmanın amacı örgüt içerisinde sessiz kalma eğiliminde olan çalışanların, kişilik özelliklerinin bu konuda ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktır. Bu amaçla alan araştırması yapılmış ve elde edilen veriler, geliştirilen hipotezlerle test edilerek sonuçlar üretilmeye çalışılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Örgütsel Sessizlik

Sessizlik sadece konuşmamak değil, aynı zamanda yazmama, mevcut olmama, duyulmama ve de ihmal edilme anlamına da gelmektedir. Sessizlik ayrıca özgünlük, güven veya otoritenin olmaması durumunu beraberinde getirmektedir (Hazen, 2006, s.238). İşgören sessizliği, çalışanların ürünler ya da işlemler hakkında görüş/öneri ya da kaygılarını sözlü olarak iletişimde kendisine saklaması şeklinde tanımlanmaktadır (Kish-Gephart ve diğerleri, 2009, s.165). Pinder ve Harlos (2001), örgütsel sessizlik kavramını, örgütsel işleyişleri değiştirebilme kapasitesine sahip olan çalışanların, örgütsel işleyişleri “davranışsal”, “bilişsel” ve/veya “duyuşsal” olarak değerlendirmeleri sonucunda, doğru bildiklerini dile getirmemeleri olarak tanımlamaktadır (s.334). Henriksen ve Dayton, (2006)’ a göre örgütsel sessizlik, çalışılan kurumda önemli bir durumla karşılaşıldığında gerekli tepkiyi göstermeme, çok az ya da hiçbir şey söylememe tutumudur (s. 1539). Çalışanlar bazı durumlarda, şikâyet eden veya problem çıkaran kişi olarak etiketlenmekten korktukları için de sessiz kalmayı tercih etmektedirler (Milliken ve Morrison, 2003, s. 1565).

Dyne ve diğerleri (2003) örgütsel sessizliğin çok boyutlu yapısının olduğunu belirtmektedirler. Çalışanların örgüt ile ilgili düşüncelerini ya da bilgilerini açıklamama güdüleri, kabullenme,

korku/savunma ve ilişkileri koruma olarak sınıflandırılmıştır (s. 1359). Çakıcı (2010)' ya göre örgütsel sessizliğin üç çeşidi bulunmaktadır. Bunlar (s. 31);

Kabullenici sessizlik; çalışanların kasıtlı olarak sessizliğe bürünmesi ve kendisini dışarıda bırakması şeklinde tanımlanmaktadır. Kabullenici sessizlikte, kişiler kasıtlı olarak ilgisiz davranışlar içerisindeyler (Çakıcı, 2010, s.31). Bireylerin örgütle ilgili sorunları, fikirlerini ve düşüncelerini dile getirmek yerine sessiz kalmayı tercih etmeleri öğrenilmiş çaresizlik teorisine dayandırılabilir (Üçok ve Torun, 2015, s.34). Seligman ve Maier (1967) tarafından geliştirilen öğrenilmiş çaresizlik teorisine göre; bireyin pasifliği, eyleme geçememesi ve yaşamını kontrol edememe duygusu, bireyin daha önceden kontrol etmeye çalıştığı ama başarılı olamadığı yaşantı ve şoklar sonucu gelişmektedir (s. 1).

Savunmacı (korunma amaçlı) sessizlik; özünde korku ve kaygı olan kendini savunma davranışından ortaya çıkmaktadır. Korunma amaçlı sessizlik, kendini dışarıdan gelecek zararlara karşı korumak amaçlı ilgili bilgi ve görüşleri saklama olarak ifade edilmektedir (Çakıcı, 2010, s. 31).

İlişkisel (başkalarını koruma amaçlı) sessizlik; topluma, diğer bireylere ve örgüte faydalı olmak için fedakârlığa ve işbirliğine dayalı olarak iş hakkındaki bilgi ve görüşlerin gizlenmesi şeklinde ifade edilmektedir. İlişkisel sessizlik, açıkça konuşmanın olumsuz sonuçlarından korkmaktan ziyade başkalarının iyiliğini düşünerek sessiz kalmaya karar vermekle ilgili olduğundan mensup olunan örgütün amacı ve diğer çalışanların yararı düşünülerek, fedakârlığa ve işbirliğine bağlı olarak iş ile ilgili fikirlerin paylaşılmaması durumunda meydana gelmektedir (Üçok ve Torun, 2015, s. 34)

İletişim bir örgütün başarısı için anahtar konumdur. Çalışan sessiz kalırsa örgütsel iletişim zarar görür ve örgütün fonksiyonları üzerinde zarar verici sonuçlar oluşabilir. Aynı zamanda çalışanın sessizliği kendisi üzerinde de birçok olumsuz etkisi olabilir. İlgisiz çalışanlar, ihmal edilen çalışan sessizliğinin çıktıları, işletmede makinelerin dişlileri gibi bir hisse kapılma ve sonuç olarak gelişen tutum "suya sabuna dokunmama" anlayışının ortaya çıkmasına neden olabilir (Bagheri ve diğerleri, 2012, s. 50).

2.2. Kişilik Özellikleri

Kişilik, kavram olarak "bireyin ayırıcı özelliği" şeklinde tanımlanabilir. Kişilik bir insanı diğerlerinden ayıran temel özellikleridir. Nasıl kültür bir toplumun yaşam tarzını gösteriyorsa, kişilik de bireyin yaşam tarzını ve özel yanını ortaya koymaktadır. Bu özelliklere; zekâ, yetenek, eğitim, duygu, neşe, keder, öfke, inanç; arkadaşlık ilişkileri, gelenekler, toplumsallık, çıkarıcılık, ahlak, konuşma şekli, sorumluluk, kültür, içtenlik, kıskançlık, sinirlilik, bağımsızlık, güvenilirlik gibi unsurlar örnek olarak verilebilir (Aytaç, 2009: 155). İnsan, "bireysel" bir varlıktır ve bu bireyselliği "kişilik" denen, onun kendisi ve çevresiyle, başkalarına benzemeyen kendine özgün biçimde geliştirdiği ilişkilerin yapısından almaktadır. Kişilik, bireyin belirgin, değişmeyen ve tutarlı olan özelliklerinin tümünü ifade etmektedir (Özarslan, 2010, s.13).

Caprara ve Cervone (2000)' ye göre kişilik, bireyin yaşamı boyunca çevresine uyum sağlamasına hizmet eden bir dizi dinamik ve öz-düzenleyici sistemlerden oluşmaktadır. Bu öz-düzenleyici sistemler, bireysel ve toplumsal amaçlara ulaşmada kişinin duygusal, bilişsel ve motivasyonel davranış ve eylemlerine rehberlik etmektedir. Bunlar, farklı koşullara göre davranışların uyum ve sürekliliğini sağlar, bir tür bireysel kimliğim oluşmasına ve gelişmesine katkı sunar (s.355). McCrae ve Costa (1989), kişiliği, bireyin farklı durumlarda ortaya koyduğu davranışları açıklayan, sürekliliği olan, kişilerarası, duygusal, motivasyonel, deneyime dayalı etkileşim tarzı olarak tanımlamaktadır (s. 17).

Kişilik yapısı gereği açıklaması zor bir kavram olduğu için farklı araştırmacılar tarafından farklı tipolojiler ve kuramlarla ele alınmıştır. Söz konusu tipolojiler ve kuramlar kişilik kavramının daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için ortaya atılmıştır. Bu tipolojilerden birisi Friedman ve Roseman tarafından ilk kez 1950'li yıllarda ortaya atılmış olan A tipi ve B tipi kişilik tipolojisidir (Başak ve diğerleri, 2017, s. 55). A tipi davranış biçimine sahip birey agresif, sabırsız ve işe çok fazla yöneliktir. Pek çok güdüye sahiptir ve mümkün olduğu kadar çok kısa sürede ve mümkün olduğu kadar çok fazla başarılı olmak istemektedir. B tipi davranış biçimine sahip kişiler, insanlar ya da zamanla daha az çatışma halindedir ve yaşama karşı daha dengeli ve rahat bir yaklaşım içersindedirler. Kararlı bir hızda çalışır ve kendini daha fazla güven içinde hisseder (Durna, 2004, ss. 199-200). Kişiliği ölçen diğer bir kuram ise, Beş Faktör Kişilik kuramıdır. Digman (1990) kişiliğin beş adet fark edilebilir ve birbirinden ayırt edilebilir faktör altında analiz edilebileceğini, bu faktörlerin ise akıl, karakter, huy, yaratılış özellikleri, ruh hali gibi özellikler olabileceğini ileri sürmüştür (s. 418). Özellikle 1980'den bu yana etkileyici bir şekilde beş faktör kişilik modeli hakkında yazın gelişmiştir. Beş faktör modelinin sağlamlığına yönelik deliller sunan, farklı yapılardan yaklaşan, farklı araçlar kullanan, farklı kültürlerde uygulanan pek çok araştırma yürütülmüştür (Goldberg, 1981; Conley, 1985; Costa ve McCrae, 1988; Bond ve diğerleri, 1975; Noller ve diğerleri, 1987; Barrick ve Mount, 1991; Başar, 2010, s.1663).

McCrae ve Costa (2006), kişilik konusunda yaptıkları araştırmalar neticesinde kişilik özelliklerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaya çalışmışlar ve "Beş Faktör Kişilik Kuramı" olarak adlandırılan; dışa dönüklük, uyumluluk, sorumluluk, nevroitiklik ve açık görüşlülük boyutlarından oluşan modeli ortaya koymuşlardır (s. 227). Bu temel boyutların özellikleri aşağıdaki gibi açıklanabilir (McCrae ve Costa, 2003, s. 227; Örucü ve Aksoy, 2018, s. 268):

Dışadönüklük özelliği; bireylerin kendine güvenen, sosyal, konuşkan, samimi, çabuk ilişki kurabilen, aktif, neşeli, iyimser ve insan odaklı bir yapıya sahip olmalarını ifade etmektedir (Costa ve diğerleri, 1986, s.641; McCrae ve John, 1992, ss. 178-179; Stevens ve Ash, 2001, s.500 Kozako ve diğerleri, 2013, s. 183). Bu kişiler bireysellik yerine, büyük gruplarla hareket etmeyi tercih etmektedirler ve topluluk içerisinde liderlik davranışı sergileme eğilimindedirler (Costa ve McCrae, 1992; Watson ve Clark, 1997). Dışadönüklük özelliği baskın olan bireyler genel anlamda iş ortamını ve çalışma çevresini, dışadönüklük özelliği az olan bireylere göre daha olumlu algırlar.

Uyumluluk boyutunda ise; kendinden önce başkalarını düşünmek, kişiler arası ilişkilerde alttan almak, sempatiklik, nazik ve saygılı davranmak, alçak gönüllük, esneklik ve cömertlik özellikleri yer almaktadır (McCrae ve John, 1992, ss. 178-179, Digman, 1990, ss. 422-424; Zellars ve diğerleri, 2000, ss. 1576-1577; Bono ve diğerleri, 2002, s. 318; Somer ve diğerleri, 2002, s. 23). Uyumlu bireylerin buldukları ortamın yapısına göre davranış sergiledikleri, herhangi olumsuzluk karşısında ılımlı ve sakin şekilde hareket ederek çözüm yolları aradıkları söylenebilir (Madran ve Akdoğan, 2010, s. 370).

Sorumluluk boyutu ise; başarı odaklı olmayı, planlı davranmayı ve güven vermeyi barındıran özellikleri ifade etmektedir. (Robbins ve Judge, 2012, s. 138; McCrae ve John, 1992, ss.178-179; Kozako ve diğerleri, 2013, s. 183; Alarcon ve diğerleri, 2009, s.247). Sorumluluk sahibi kişiler amaca yönelik dürtülerini iyi kontrol edebilirler ve ayrıntılara da dikkat ederek, sorumluluklarını titiz ve mükemmel bir şekilde başarmaya çalışırlar (Bruck ve Allen, 2003, ss. 460-461; Yürür, 2009, s. 27).

Duygusal olarak dengeli kişiler ise; sakin, rahat, dayanıklı ve kendine güveni olan kişilerdir. Duygusal olarak dengesiz davranışları olan kişiler ise; daha çok gergin, kaygılı, hassas, karamsar

ve kendini sürekli güvensiz hisseden kişiler olarak belirtilmektedir. (Robbins ve Judge, 2012, s. 138).

Açık görüşlü kişiler ise; yeniliklere açık, hayal gücü geniş, entelektüel, zeki, meraklı, bağımsız düşünebilen, cesaretli ve başkalarına karşı saygılı davranan kişilerdir. (Costa ve diğerleri, 1986, s. 641; Barrick ve Mount, 1991, s.19; Bono ve diğerleri, 2002, s. 320; Karaman ve diğerleri, 2010, s. 2358; Robbins ve Judge, 2012, s. 138).

2.3. Örgütsel Sessizlik ve Kişilik Özellikleri İlişkisi

Kişilik özellikleri, örgütsel özellikler ve ilişki özellikleri bireyin sessiz kalma kararını etkilemektedir. Örgüt içerisinde diğer çalışanlara kıyasla daha yaşlı ve yüksek örgütsel seviyelerdeki deneyimli çalışanlar, daha genç ve deneyimsiz çalışanlara kıyasla sessiz kalmamanın olumsuz sonuçlarından daha az etkilenebilmektedirler (Milliken ve diğerleri, 2003, s. 1568). Premeaux ve Bedeian (2003) sessizliğin bireylerin kişilik yapısından kaynaklanan psikolojik unsurlardan etkilendiğini belirtmektedir. Kendini daha çok dinleyen bireylerin sessiz kalma ihtimalleri daha yüksektir (s. 1537). Nikalau ve diğerleri (2008) yaptıkları çalışmada, kişilik faktörlerinden sorumluluk ve duygusal dengelik özelliklerinin örgütte sesli olma davranışının en önemli belirleyicileri olduğunu tespit etmişlerdir (s. 666). Janssen ve diğerleri (1998) araştırmalarında, çalıştığı ortama uyum sağlayabilen ve yaratıcı özellikleri ön planda olan bireylerin sessiz kalmama davranışlarını karşılaştırmışlar, yaratıcı özellikteki bireylerin çözüme ve yaşadıkları doyuma göre konuşma davranışını gerçekleştirdiklerini ortaya koymuşlardır. İçinde bulunduğu duruma uymayı seçen kişilerin ise genellikle olumsuz durumlar hakkında konuşma davranışı gösterdikleri sonucuna ulaşmışlardır (s. 945). Şimşek ve Aktaş (2014) kamu çalışanlarına yönelik yaptıkları çalışmada örgütsel sessizliğin kişilikle güçlü bir şekilde ilişkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır (s. 133).

Bu çalışmada örgütsel sessizlik ve alt boyutları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Beş faktör kişilik modeli çerçevesinde tespit edilen kişilik özellikleri ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

Hipotez 1: Kişilik özellikleri ile örgütsel sessizlik ve alt boyutları ilişkilidir.

Hipotez 2: Kişilik özellikleri (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık) örgütsel sessizlik (genel) üzerinde etkilidir.

Bu çalışmanın bir diğer amacı, kişilik özelliklerinin çalışanların örgütte sessiz kalma davranışı sergilemelerinde ne derecede etkili olduğu ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Şimşek ve Aktaş (2014, s. 130) tarafından kamu çalışanlarına yönelik yapılan benzer bir çalışmada, dışadönük ve deneyime açık olanların daha az kabullenici sessizlik gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu çalışmada da, kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik alt boyutlarından kabullenici sessizlik üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 3: Kişilik özellikleri (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık) örgütsel sessizlik alt boyutlarından "kabullenici sessizliği" etkilemektedir.

Şimşek ve Aktaş (2014, s. 131) tarafından kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik alt boyutlarından savunmacı sessizlik üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılan araştırma sonucunda, dışadönüklük düzeyi düşük olan yani içe dönük kişilik özelliğine sahip olan bireylerin daha çok savunmacı sessizlik gösterme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Bu çalışmada da, kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik alt boyutlarından savunmacı sessizlik üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 4: Kişilik özellikleri (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık) örgütsel sessizlik alt boyutlarından “savunmacı sessizliği” etkilemektedir.

Kamu çalışanlarının kişilik özelliklerinin, örgütsel sessizlik alt boyutlarından ilişkisel sessizlik üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Şimşek ve Aktaş (2014, s. 131) tarafından yapılan araştırma sonucunda, sorumluluk ve deneyime açıklık kişilik özelliklerine sahip olanların daha çok ilişkisel sessizlik gösterme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Bu çalışmada da, kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik alt boyutlarından ilişkisel sessizlik üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 5: Kişilik özellikleri (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık) örgütsel sessizlik alt boyutlarından “ilişkisel sessizliği” etkilemektedir.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı örgütlerde sessizlik davranışı sergileyen çalışanların kişilik özelliklerinin, sessizlik üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu amaçla alan araştırması yapılmıştır. Alan araştırmasında anket yönteminden yararlanılmıştır. Çalışanların örgütsel sessizlik düzeylerini belirlemek amacıyla Dyne ve diğerleri (2003) tarafından geliştirilen “Örgütsel Sessizlik” ölçeğinden yararlanılmıştır. İşgörenlerin kişilik özellikleri ise McCrae ve Costa (1987) tarafından geliştirilen “Beş Faktör Kişilik Ölçeği”nden yararlanılmıştır. Hem örgütsel sessizlik hem de kişilik özelliklerinin alt boyutlarının belirlenmesinde orijinal ölçekte yer alan faktörler kullanılmıştır. Araştırmanın amacına yönelik geliştirilen hipotezlerin test edilmesi için korelasyon ve çoklu regresyon analizlerinden yararlanılmıştır.

3.2. Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın ana kütesini Afyonkarahisar ilinde faaliyet gösteren bankacılık sektörü çalışanları oluşturmaktadır. Bu amaçla Afyonkarahisar il merkezinde faaliyet gösteren banka çalışanlarına, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bankacılık sektörünün yoğun çalışmalarından dolayı ankete katılma konusunda çok sayıda personelin zaman ayıramamasından dolayı 113 analize uygun anket formu elde edilmiştir.

Araştırma sadece bir ildeki banka çalışanlarını kapsadığı için genelleme yapma iddiasında değildir. Bu durum araştırmanın başlıca kısıtını oluşturmaktadır. Bu kısıta rağmen araştırmanın; çalışanlara, yöneticilere ve konu ile ilgilenen araştırmacılara önemli katkı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırma verilerinin toplanmasında anket tekniğinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda daha önce yapılmış araştırmalarda geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ve literatürde kabul gören ölçeklerden yararlanılmıştır. Anket formu, demografik sorular, örgütsel sessizlik ölçeği ve beş faktör kişilik ölçeği olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Anket formunda 5’li likert ölçeği kullanılmış olup 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum’ u ifade eden skaladan meydana gelmektedir.

Örgütsel Sessizlik Ölçeği: Katılımcıların örgütsel sessizlik düzeylerini belirlemek amacıyla Dyne ve diğerleri (2003) tarafından geliştirilen ve Türkçe’ ye uyarlaması Alparslan (2010), tarafından gerçekleştirilen ölçekten yararlanılmıştır. Alparslan (2010), tarafından geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ölçek üç faktörden oluşmaktadır. Kabullenici sessizlik boyutunda 7 ifade, Savunmacı sessizlik boyutunda 8 ifade, İlişkisel sessizlik boyutunda ise 6 ifade yer almaktadır.

Beş Faktör Kişilik Ölçeği: Banka çalışanlarının kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla, Costa ve McCrae (1987) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlamasını Somer ve diğerleri (2002)'nin gerçekleştirdiği "Beş Faktör Kişilik Ölçeği" esas alınarak, Demir (2012) tarafından 25 maddeye indirilen ölçek kullanılmıştır (s. 194). Ölçek dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge ve deneyime açıklık olmak üzere 5 boyuttan oluşmaktadır. Her bir boyutta 5 ifade yer almaktadır.

3.3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırma bulgularının değerlendirilmesinde IBM SPSS 21.0 paket programı kullanılmıştır. Belirlenen hipotezler %95 güven aralığında test edilmiştir. Örgütsel sessizlik ve beş faktör kişilik ölçeğine yönelik elde edilen anket verilerinin açıklayıcı faktör analizi için yeterli sayıda olmayışından dolayı, orijinal çalışmada yer alan faktörler ve içeriğindeki maddelerin ortalamaları alınarak analizler gerçekleştirilmiştir.

3.3.1 Demografik Veriler

Araştırmaya katılan banka çalışanlarının yaş, cinsiyet, medeni durumu vb. demografik bilgileri aşağıda yer almaktadır.

Yaş: Araştırmaya katılan banka çalışanların yaş dağılımları incelendiğinde 25 yaş ve altında 8 (%7,1) kişi, 26-31 yaş arası 43 (%38,1) kişi, 32-37 yaş arası 35 (%31) kişi, 38 yaş ve üzerinde ise 27 (%23,9) kişi olduğu tespit edilmiştir.

Cinsiyet: Araştırmaya katılan banka çalışanlarından 52 (%46)'si erkek, 61 (%54)'i kadındır.

Eğitim: Araştırmaya katılanlardan 107 (%94,7) si lisans, 6 (%5,3)'ü ise lisansüstü eğitim mezunudur.

Medeni Durum: Araştırmaya katılanların 80 (%70,8)'i evli, 33 (%29,2)'ü bekârdır.

Kurum Yapısı: Katılımcıların 58 (%51,3)'ü kamu bankasında çalışırken, 55 (%48,7)'i özel bankada çalışmaktadır.

Gelir: Araştırmaya katılan banka çalışanlarının gelir durumları incelendiğinde, 42 (%37,2) kişi 2000-3000 TL arasında, 12 (%10,6) kişi 3001-4000 TL arasında, 45 (%39,8) kişi 4001-5000 TL arasında, 14 (%12,4) kişi ise 5001 TL ve üzerinde gelir elde etmektedir.

Kurumda Çalışma Yılı: Araştırmaya katılan kişilerin çalıştıkları bankadaki deneyimleri incelendiğinde, 1-3 yıl arası çalışan sayısı 19 (%16,8) kişi, 4-6 yıl arası 43 (%37,2) kişi, 7-9 yıl arası 38 (%33,6) kişi, 10 yıl ve üzerinde çalışan kişi sayısı ise 14 (%12,4)'tür.

3.3.2 Güvenilirlik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikler

Banka çalışanlarının örgütsel sessizlik düzeylerinin belirlenmesine yönelik oluşturulan ölçeğin güvenilirliği (Cronbach's Alpha) %92,9 çıkmıştır. Cronbach's Alpha değeri $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008, s. 405). Beş faktör kişilik özelliği ölçeğinin güvenilirliği (Cronbach's Alpha) ise %70,8'dir ve Cronbach's Alpha değeri $0.60 \leq \alpha \leq 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008, s. 405). Araştırmada kullanılan ölçeklere yönelik betimsel istatistik verilerine aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 1. Örgütsel Sessizlik Ölçeği Betimsel İstatistiği

Örgütsel Sessizlik	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Kabullenici Sessizlik	113	1,00	4,43	3,05	0,94
Savunmacı Sessizlik	113	1,00	4,88	3,06	1,08
İlişkisel Sessizlik	113	2,00	4,83	3,34	0,70
Örgütsel Sessizlik (Toplam Ort.)	113	1,47	4,30	3,05	0,68

Örgütsel sessizlik ölçeğine ilişkin betimsel istatistik verileri incelendiğinde kabullenici sessizliğin ortalamasının 3.05, savunmacı sessizliğin 3.06, ilişkisel sessizliğin 3.34 olduğu görülmektedir. Örgütsel sessizlik ölçeğinin genel ortalaması ise 3.04'tür. Ortalama değerleri 5' li likert sistemi skalası üzerinden değerlendirildiğinde çalışanların örgütsel sessizlik düzeylerinin orta değerlerde olduğu görülmektedir. İlişkisel sessizlik boyutunun diğer sessizlik düzeylerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Beş Faktör Kişilik Ölçeği Betimsel İstatistiği

Kişilik Özellikleri	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Dışadönüklük	113	1,40	4,80	3,58	0,67
Yumuşak Başlılık	113	2,20	4,60	3,40	0,58
Sorumluluk	113	2,20	4,80	3,66	0,72
Duygusal Denge	113	1,40	4,80	3,10	0,71
Deneyime Açıklık	113	2,40	5,00	3,60	0,70
Kişilik Özellikleri (Toplam Ort.)	113	2,68	4,52	3,47	0,37

Tablo 2'de beş faktör kişilik ölçeği betimsel istatistik verileri incelendiğinde ortalama değerlerin 3'ün üzerinde oldukları görülmektedir. Araştırmaya katılan banka çalışanlarının kişilik özelliklerinden en yüksek ortalamanın sorumluluk boyutunda olduğu görülmektedir. Kişilik özellikleri genel ortalaması incelendiğinde 3,47 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir.

3.3.3 Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmanın amacına yönelik geliştirilen hipotezlerin test edilmesinde korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizleri kullanılmıştır. Hipotez sonuçları ve elde edilen tablolar aşağıda yer almaktadır.

Hipotez 1: Kişilik özellikleri ile örgütsel sessizlik ve alt boyutları ilişkilidir.

Kişilik özellikleri ile örgütsel sessizlik alt boyutları arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla geliştirilen hipotez 1 için korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizi sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 3. Hipotez 1'e Yönelik Korelasyon Analizi

Pearson Korelasyon	Kabullenici Sessizlik	Savunmacı Sessizlik	İlişkisel Sessizlik	Sessizlik (Genel)
Dışadönüklük	0,033	-0,327**	0,116	-0,161
Yumuşak Başlılık	-0,184	-0,201*	0,231*	-0,120
Sorumluluk	-0,273**	-0,117	0,023	-0,188*
Duygusal Denge	0,256**	0,315**	0,317**	0,386**
Deneyime Açıklık	-0,376**	-0,233*	-0,213*	-0,292**
Kişilik (Genel)	-0,194*	-0,192*	0,163	-0,130

* $p < 0.01$; ** $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır.

Kişilik özellikleri ile örgütsel sessizlik arasındaki ilişkinin incelendiği hipotez 1’de dışadönüklük ve savunmacı sessizlik arasında negatif yönlü ve %32,7 düzeyinde bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Dışadönüklük özelliği yüksek olan çalışanların savunmacı sessizlik düzeylerinin düştüğü ifade edilebilir. Ayrıca yumuşak başlılık kişilik özelliği ile savunmacı sessizlik (%-20,1) arasında negatif yönlü, ilişkiel sessizlik arasında (%23,1) pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Sorumluluk kişilik özelliği ile kabullenici sessizlik (%-27,3) ve genel sessizlik (%-18,8)ortalaması arasında da negatif yönlü bir ilişki vardır. Duygusal denge kişilik özelliği ile örgütsel sessizlik alt boyutlarının tamamında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Duygusal denge kişilik özelliğine sahip bireylerin sessiz kalma davranışı sergileme eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Deneyime açıklık kişilik özelliği ile örgütsel sessizlik alt boyutlarının tamamında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Deneyime açıklık kişilik özelliği genel anlamda bir örgütte sessizlik ortamını azaltıcı bir etkiye sahiptir. Kişilik özelliklerinin genel ortalamalarına yönelik yapılan korelasyon analizinde, kabullenici ve savunmacı sessizlik düzeyinde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür. Hipotez 1’de kişilik özellikleri ile örgütsel sessizlik alt boyutlarının birçoğu arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki düzeyleri tespit edilmiştir ve hipotez 1 kısmen kabul edilmiştir.

Hipotez 2: Kişilik özellikleri (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık) örgütsel sessizlik (genel) üzerinde etkilidir.

Kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik üzerinde etkisini tespit etmek amacıyla çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına aşağıda yer verilmektedir.

Tablo 4. Hipotez 2’ye Yönelik Çoklu Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Örgütsel Sessizlik (Genel)						
Bağımsız Değişkenler	R²	F	β	t	P	D-W
Dışadönüklük	0,336	10,822**	-0,261	-2,778	0,006**	1,922
Yumuşak Başlılık			0,010	0,083	0,934	
Sorumluluk			0,159	1,533	0,128	
Duygusal Denge			0,484	5,737	0,000**	
Deneyime Açıklık			-0,441	-5,159	0,000**	

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4’deki regresyon modeli incelendiğinde kişilik özellikleri (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık) örgütsel sessizlik üzerinde %33,6 ($p=0,000$) oranında etkilidir. Yapılan regresyon analizinde Durbin-Watson istatistiği değeri 1,5-2 aralığında olup (1,922), değişkenler arasında oto korelasyon olmadığı anlaşılmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde yumuşak başlılık ve sorumluluk boyutlarının bir etkisinin olmadığı, dışadönüklük boyutunun negatif yönde ($\beta=-0,261$), duygusal denge boyutunun pozitif yönde ($\beta=0,484$) etkilediği ve deneyime açıklık boyutunun ise negatif yönde ($\beta=-0,441$) etkisinin olduğu görülmektedir. Hipotez 2 kişisel özelliklerden dışadönüklük, duygusal denge ve deneyime açıklık boyutları açısından kabul edilirken, yumuşak başlılık ve sorumluluk boyutu açısından red edilmiştir.

Hipotez 3: Kişilik özellikleri (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık) örgütsel sessizlik alt boyutlarından “kabullenici sessizliği” etkilemektedir.

Kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik alt boyutlarından kabullenici sessizlik üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucu elde edilen veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 5. Hipotez 3'e Yönelik Çoklu Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Kabullenici Sessizlik						
Bağımsız Değişkenler	R²	F	β	t	P	D-W
Dışadönüklük	0,259	7,466**	0,082	0,596	0,553	1,649
Yumuşak Başlılık			-0,128	-0,725	0,470	
Sorumluluk			-0,081	-0,537	0,592	
Duygusal Denge			0,401	3,255	0,002**	
Deneyime Açıklık			-0,529	-4,238	0,000**	

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Kişilik özellikleri (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık)'nin örgütsel sessizlik alt boyutlarından "Kabullenici Sessizlik" üzerinde etkisinin sorgulandığı hipotez 3'de R² değeri 0,259 (p=,000) çıkmıştır. Kişilik özellikleri, kabullenici sessizlik üzerinde %25,9 oranında etkilidir. Yapılan regresyon analizinde Durbin-Watson istatistiği değeri 1,5-2 aralığında olup (1,649), değişkenler arasında oto korelasyon olmadığı görülmektedir. Beta değerleri incelendiğinde dışadönüklük, yumuşak başlılık ve sorumluluk boyutlarının bir etkisinin olmadığı, duygusal denge boyutunun pozitif yönde ($\beta=0,401$), deneyime açıklık boyutunun negatif yönde ($\beta=-0,529$) etkilediği görülmektedir. Hipotez 3 kişisel özelliklerden duygusal denge ve deneyime açıklık boyutları açısından kabul edilirken, dışadönüklük, yumuşak başlılık ve sorumluluk boyutu açısından red edilmiştir.

Hipotez 4: Kişilik özellikleri (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık) örgütsel sessizlik alt boyutlarından "savunmacı sessizliği" etkilemektedir.

Kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik alt boyutlarından ilişkisel sessizlik üzerindeki etkisini test etmek amacıyla çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 6. Hipotez 4'e Yönelik Çoklu Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Savunmacı Sessizlik						
Bağımsız Değişkenler	R²	F	β	t	P	D-W
Dışadönüklük	0,377	12,932**	-0,719	-4,953	0,000**	1,941
Yumuşak Başlılık			-0,215	-1,150	0,253	
Sorumluluk			0,554	3,467	0,001**	
Duygusal Denge			0,730	5,613	0,000**	
Deneyime Açıklık			-0,671	-5,093	0,000**	

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6'da sonuçlarına yer verilen çoklu regresyon modeli incelendiğinde, kişilik özelliklerinin (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık) savunmacı

sessizlik üzerinde %37,7 (p=,000) oranında etkili olduğu görülmektedir. Yapılan çoklu regresyon analizinde Durbin-Watson istatistiği değeri 1,5-2 aralığında olup (1,922), değişkenler arasında oto korelasyon olmadığı görülmektedir. Beta değerleri incelendiğinde yumuşak başlılık boyutunun savunmacı sessizlik üzerinde bir etkisinin olmadığı, dışadönüklük boyutunun negatif yönde ($\beta=-0,719$), sorumluluk boyutunun pozitif yönde ($\beta=,554$), duygusal denge boyutunun pozitif yönde ($\beta=0,730$) etkilediği ve deneyime açıklık boyutunun ise negatif yönde ($\beta=-0,671$) etkisinin olduğu görülmektedir. Hipotez 4, kişisel özelliklerden dışadönüklük, sorumluluk, duygusal denge ve deneyime açıklık boyutları açısından kabul edilirken, yumuşak başlılık ve sorumluluk boyutu açısından red edilmiştir.

Hipotez 5: Kişilik özellikleri (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal denge, deneyime açıklık) örgütsel sessizlik alt boyutlarından “ilişkisel sessizliği” etkilemektedir.

Kişilik özelliklerinin ilişkisel sessizlik üzerindeki etkisini tespit etme üzere geliştirilen 5.hipotez için çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Çoklu regresyon analizi neticesinde elde edilen sonuçlara aşağıdaki tabloda yer verilmektedir.

Tablo 7. Hipotez 5’e Yönelik Çoklu Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: İlişkisel Sessizlik						
Bağımsız Değişkenler	R ²	F	β	t	P	D- W
Dışadönüklük	0,280	8,315**	-0,079	-0,774	0,441	2,106
Yumuşak Başlılık			0,372	2,837	0,005**	
Sorumluluk			0,094	0,838	0,404	
Duygusal Denge			0,422	4,642	0,000**	
Deneyime Açıklık			-0,383	-4,152	0,000**	

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ düzeyinde anlamlıdır.

Kişilik özelliklerinin örgütsel sessizlik alt boyutlarından “İlişkisel Sessizlik” üzerinde etkisinin test edildiği hipotez 5’de R² değeri 0,280 (p=,000) çıkmıştır. Kişilik özellikleri, ilişkisel sessizlik üzerinde %28 oranında etkilidir. Yapılan regresyon analizinde Durbin-Watson istatistiği değeri 1,5-2 aralığında olduğu (1,649) ve değişkenler arasında oto korelasyon olmadığı görülmektedir. Beta değerleri incelendiğinde dışadönüklük ve sorumluluk boyutlarının bir etkisinin olmadığı, yumuşak başlılık boyutunun pozitif yönde ($\beta=0,372$), duygusal denge boyutunun pozitif yönde ($\beta=0,422$), deneyime açıklık boyutunun negatif yönde ($\beta=-0,383$) etkilediği görülmektedir. Hipotez 5, kişisel özelliklerden yumuşak başlılık, duygusal denge ve deneyime açıklık boyutları açısından kabul edilirken, dışadönüklük ve sorumluluk boyutu açısından red edilmiştir.

4. SONUÇ

Çalışanların örgüt içerisinde sessiz kalma nedenleri arasından kişilik özelliklerinin etkisini tespit etmek amacıyla yapılan araştırma sonucunda istatistikî olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Kişilik özelliklerinden dışadönüklük, örgütsel sessizlik alt boyutlarından savunmacı sessizlik ile anlamlı derecede ilişkilidir. Dışadönüklük özelliği yüksek olan çalışanların örgütte sessiz kalma eğilimlerinin daha düşük olduğu görülmüştür. Yumuşak başlılık özelliği ile savunmacı sessizlik üzerinde de negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yumuşak başlılık kişisel özelliği örgütsel sessizlik alt boyutlarından ilişkisel sessizliği artırıcı bir etkiye sahiptir. Sorumluluk sahibi kişilerin, kabullenici sessizlik ve genel anlamda örgütsel sessizlik düzeyleri arasında

negatif yönlü bir ilişki vardır. Sorumluluk sahibi kişilerin örgüt içerisinde sessiz kalmak yerine iletişimden yana oldukları ve fikirlerini paylaşma eğiliminde oldukları görülmektedir. Kişilik özelliği olarak duygusal denge yönü ağır basan kişilerin örgüt içerisinde daha çok sessiz kalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Duygusal denge ile örgütsel sessizlik ve alt boyutlarının tamamı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Deneyime açıklık kişilik özelliği ağır basan çalışanlarda ise örgütsel sessizlik ve alt boyutlarında negatif yönlü bir ilişki vardır. Deneyime açık olan bireylerin örgüt içerisinde sessiz kalmaktan ziyade fikirlerini paylaşan ve gerektiğinde eleştirilerini rahatlıkla ortaya koyabildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Örgüt içerisinde çalışanların sessiz kalma eğiliminde olma nedenleri arasında kişilik özelliklerinin önemli bir oranında etkisi olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel sessizlik alt boyutlarından kabullenici sessizlik düzeyindeki değişikliğin kişilik özellikleri tarafından açıklanma oranı ise dörtte bir oranındadır. Çalışanların örgüt içerisinde savunmacı sessizlik davranışı sergilenmesinde ise, kişilik özelliklerinin yüzde kırk oranında etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlişkisel sessizliğin ortaya çıkmasında kişilik özelliklerinin etkisi de önemli orandadır.

Sonuç olarak, bir örgütte çalışanların sessiz kalma davranışı sergilemelerinde kişilik özelliklerinden önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Çalışanların örgüt içerisinde sessiz kalma davranışı sergilemeleri istenen bir durum değildir. İşletme yöneticilerinin, çalışma ortamında çalışanların görüş, öneri ve eleştirilerini rahatlıkla dile getirebildikleri bir ortam oluşturmaları gerekmektedir. Açık iletişimin olmadığı örgütlerin uzun vadede yaşamlarını sürdürmeleri ve başarılı olmaları mümkün değildir. Resmi iletişim ortamlarının olmadığı örgütlerde gayri resmi (dedikodu) iletişim kanalları devreye girecektir. Bu durum yöneticiler tarafından kontrol edilemeyen bir örgütsel ortam oluşmasına neden olabilir. Bilginin hızla yayıldığı ve teknolojik gelişimin ön planda olduğu günümüz işletmelerinde, sessizlik davranışı sergileyen çalışanlardan ziyade düşüncelerini rahat bir şekilde ifade edebilen çalışanların olması daha çok tercih edilen bir durum olmalıdır.

Araştırma sonuçları, bilim insanları açısından değerlendirildiğinde örgütsel sessizliğin nedenlerini ortaya çıkarma açısından kişilik özelliklerinin önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Gelecek çalışmalarda, bir örgütte çalışanların sessiz kalma davranışını etkileyen diğer nedenlerin araştırılmasının literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alarcon, G., Eschleman, K. J. ve Bowling, N. A. (2009). Relationships between personality variables and burnout: a meta-analysis. *Work & Stress*, 23(3), 244-263.
- Alparslan, A. M. (2010). *Örgütsel sessizlik iklimi ve işgören sessizlik davranışları arasındaki etkileşim: mehmet akif ersoy üniversitesi öğretim elemanları üzerinde bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Aytaç, S., (2009), *İnsanı anlama çabası: psikolojiye giriş*,.Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Bagheri, G., Zarei, R. ve Aeen, M. N. (2012), Organizational silence (basic concepts and its development factors). *Ideal Type of Management*, 1(1), 47-58.
- Barrick, M. R. ve Mount, M. K. (1991). The big five personality dimensions and job performance: a meta-analysis. *Personnel Psychology*, 44(1), 1-26.
- Başak, B., Barutçu, M. T. ve Semiz, B. B. (2017). Tüketicilerin kişilik özelliklerine göre gıda temelli yaşam tarzı profillerinin belirlenmesi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 52-63.

- Başar, U. (2010). Örgütlerde çalışanların kişilik özelliklerinin örgütsel özdeşleşme düzeylerine olan etkisi: kamu sektöründe bir uygulama. *Uluslararası 8. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, 1659-1669.
- Bond, M. H., Nakazato, H. ve Shiraishi, D. (1975). Universality and distinctiveness in dimensions of Japanese person perception. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 6(3), 346-357.
- Bono, J. E., Boles, T. L., Judge, T. A. ve Lauver, K. J. (2002). The role of personality in task and relationship conflict. *Journal of Personality*, 70(3), 311-344.
- Bruck, C. S. ve Allen, T. D. (2003). The relationship between big five personality traits, negative affectivity, type A behavior, and work-family conflict, *Journal of Vocational Behavior*, 63(3), 457-472.
- Çakıcı, A., (2010), *Örgütlerde iş gören sessizliği, neden sessiz kalmayı tercih ediyoruz?*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Caprara, G. V. ve Cervone, D. (2000), *Personality: determinants, dynamics and potentials*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Conley, J. J. (1985). Longitudinal Stability of personality traits: a multitrait-multimethod multioccasion analysis. *Journal of Personality & Social Psychology*, 49, 1266-1282.
- Costa Jr, P. T. ve McCrae, R. R. (1988). From Catalog to classification: Murray's needs and the five-factor model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(2), 258-265.
- Costa Jr, P. T., ve McCrae, R. R. (1992). "Normal personality assessment in clinical practice: the neo personality inventory". *Psychological Assessment*, 4(1), 5-13
- Costa Jr, P. T., Busch, C. M., Zonderman, A. B. ve McCrae, R. R. (1986). Correlations of MMPI factor scales with measures of the five factor model of personality. *Journal of Personality Assessment*, 50(4), 640-650.
- Demir, C. (2012). Kişilik özellikleri ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir uygulama. (*yüksek lisans tezi*), Malatya: İnönü Üniversitesi
- Digman, J. M. (1990). Personality structure: emergence of the five-factor model. *Annual Review of Psychology*, 41(1), 417-440.
- Durna, U. (2004). Stres, A ve B tipi kişilik yapısı ve bunlar arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 11(1), 191-206.
- Dyne, L. V., Ang, S. ve Botero, I. C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359-1392.
- Goldberg, L. R. (1981). Language and individual differences: the search for universals in personality lexicons. *Review of Personality and Social Psychology*, 2(1), 141-165.
- Hazen, M. A. (2006). Silences, perinatal loss, and polyphony: a post-modern perspective. *Journal of Organizational Change Management*, 19(2), 237-249.
- Henriksen, K. ve Dayton, E. (2006). Organizational silence and hidden threats to patient safety., *Health Services Research*, 41(4p2), 1539-1554.
- Janssen, O., De Vries, T. ve Cozijnsen, A. J. (1998). Voicing by adapting and innovating employees: an empirical study on how personality and environment interact to affect voice behaviour. *Human Relations*, 51(7), 945-967.
-

- Kalaycı, Ş., (2008), *SPSS Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, (3.baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karaman, N. G., Doğan, T. ve Çoban, A. E. (2010). A study to adapt the big five inventory to Turkish. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 2357-2359.
- Kish-Gephart, J. J., Detert, J. R., Treviño, L. K. ve Edmondson, A. C. (2009). Silenced by fear: the nature, sources, and consequences of fear at work. *Research in Organizational Behavior*, 29, 163-193.
- Kozako, I. N. A. M. F., Safin, S. Z. ve Rahim, A. R. A. (2013). The relationship of big five personality traits on counterproductive work behaviour among hotel employees: An Exploratory Study. *Procedia Economics and Finance*, 7, 181-187.
- Madran, C. ve Akdoğan, T. (2010). Satıcıların kişilikleri ile performanslarının ilişkisi; beş faktör modeline göre bir analiz. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 366-381.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 81.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (1989), Reinterpreting the myers-briggs type indicator from the perspective of the five-factor model of personality. *Journal of Personality*, 57(1), 17-40.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T. (2003). *Personality in adulthood: a five-factor theory perspective*. New York: Guilford Press.
- McCrae, R. R. ve John, O. P. (1992). An Introduction to the Five-Factor Model and its Applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175-215.
- Milliken, F. J. ve Morrison, E. W. (2003). Shades of silence: emerging themes and future directions for research on silence in organizations. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1563-1568.
- Noller, P., Law, H. ve Comrey, A. L. (1987). Cattell, comrey, and eysenck personality factors compared: more evidence for the five robust factors?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(4), 775-782.
- Örücü E. ve Aksoy, M., (2018), Sanal kayıtarma ve beş büyük kişilik özelliği arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 30, 265-282.
- Özarslan, M., (2010), *Örgütlerde iş tatmini ve kişilik tipi ilişkisi: vali yardımcılarına yönelik kuramsal ve uygulamalı bir araştırma*. (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Pinder, C. C. ve Harlos, K. P. (2001). Employee silence: quiescence and acquiescence as responses to perceived injustice. *In Research in Personnel and Human Resources Management*, 20, 331-369.
- Robbins, S. P. ve Judge, T. A. (2012). *Organizational behaviour*. 11th Edition, United Kingdom: Pearson Education Inc.
- Seligman, M. E. ve Maier, S. F. (1967). Failure to escape traumatic shock. *Journal of Experimental Psychology*, 74(1), 1.

- Şimşek, E. ve Aktaş, H. (2014). Örgütsel sessizlik ile kişilik ve yaşam doyumu etkileşimi: kamu sektöründe bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 121-136.
- Somer, O., Korkmaz, M. ve Tatar, A. (2002). Beş faktör kişilik envanteri'nin geliştirilmesi-1: ölçek ve alt ölçeklerin oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17 (49), 21-33.
- Stevens, C. D. ve Ash, R. A. (2001). Selecting employees for fit: personality and preferred managerial style. *Journal of Managerial Issues*, 500-517.
- Üçok, D. ve Torun, A. (2015). Örgütsel sessizliğin nedenleri üzerine nitel bir araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 2(1), 27-37.
- Watson, D. ve Clark, L. A. (1997). *Extraversion and its positive emotional core*. Ed. R. Hogan, J. Johnson and S. Briggs, In *Handbook of Personality Psychology*, 767-793.
- Yürür, S. (2009). Yöneticilerin çatışma yönetim tarzları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin analizine yönelik bir araştırma,. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(1), 23-42.
- Zellars, K. L., Perrewe, P. L. ve Hochwarter, W. A. (2000). Burnout in health care: the role of the five factors of personality. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(8), 1570-1598.

İŞ TATMİNİ BOYUTLARININ İŞ GÜVENLİĞİ UZMANLARI VE İŞYERİ HEKİMLERİ AÇISINDAN AĞIRLIKLANDIRILMASI: AHP UYGULAMASI

Ziya GÜNAY¹

Atıf/©: Günay, Z. (2018). İş tatmini boyutlarının iş güvenliği uzmanları ve işyeri hekimleri açısından ağırlıklandırılması: AHP uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2234-2245. doi: 10.17218/hititsosbil.442197

Özet: Çalışanların yaptıkları işten doyum sağlamaları hem çalışanların iş ve özel yaşamları hem de örgüt ve toplum açısından önemlidir. Yaptığı işten tatmin olmayan çalışan bireysel örgütsel ve toplumsal bir kısım kayıpların yaşanmasına sebep olmaktadır. Çalışanlar işin bir yönünden tatmin olurlarken diğer yönünden tatmin olmayabilirler. İş tatmininin her bir boyutunun çalışanların genel iş tatmini boyutuna etkisi farklı olabilir. Bu bakımdan iş tatmininin boyutlarının çalışanlar için öneminin ortaya çıkarılması işverenler ve araştırmacılar için iş tatmininin anlaşılmasında ve çalışanların motive edilmesinde yol gösterici olabilir. Bu çalışmanın amacı Bursa ilinde Ortak Sağlık ve Güvenlik Birimleri'nde (OSGB) çalışan iş güvenliği uzmanlarının ve işyeri hekimlerinin iş tatmini boyutlarına verdikleri önemi ortaya koymaktır. Araştırmada AHP kullanılarak iş tatmini boyutlarının önem düzeyleri belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre hem iş güvenliği uzmanları hem de işyeri hekimleri için çalışma arkadaşları iş tatmininin en önemli boyutunu oluşturmaktadır. Ancak C sınıfı iş güvenliği uzmanları için ücret iş tatmini açısından en önemli boyuttur. Bu sonuç aynı meslek grubu içinde farklı statülerin iş tatmini boyutlarına farklı yaklaşımlarının olabileceğini göstermektedir. Araştırmanın sonucuna göre iş güvenliği uzmanları ve işyeri hekimleri için çalışma arkadaşları iş tatmininin en önemli boyutunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İş Tatmini, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), İş Güvenliği Uzmanı, İşyeri Hekimi

Weighting of Job Satisfaction Dimensions in Terms of Occupational Safety Specialist and Workplace Physician: AHP Application

Citation/©: Günay, Z. (2018). Weighting of job satisfaction dimensions in terms of occupational safety specialist and workplace physician: AHP application. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2234-2245. doi: 10.17218/hititsosbil.442197

Abstract: Job satisfaction is an important issue for both employees' work life and personal life and organization and society. Because employees who are not satisfied with their jobs cause some losses for themselves, organization and society. The aim of this study is to examine employee satisfaction in the service sector. An unsatisfied employee results in both personal and organizational and societal losses. Employees can have satisfaction with some aspects of the job but cannot have the other aspects. Each dimension of job satisfaction has different effects on general level of job satisfaction. Therefore, determining the priorities of job satisfaction for employees can be beneficial for employers and researcher to understand job satisfaction and motivate employees. The purpose of research is to determine the priorities of dimension of job satisfaction of occupational safety specialists and workplace physicians in occupational health and safety units in Bursa Province. In this research AHP was used to determine priorities of job satisfaction dimensions. The results indicate that work fellows is the most important dimension for both occupational safety specialists and workplace physicians. But for C group occupational safety specialists wage is the most important dimension. This shows that

employees in the same occupation but have different status level can give different importance to the dimensions of job satisfaction.

Keywords: *Employee Satisfaction, Analytic Hierarchy Process (AHP), Occupational Safety Specialist, Workplace Physician*

1. GİRİŞ

Hizmet sektöründe çalışan memnuniyeti ya da iş tatmini; verimliliği, kaliteyi, müşteri memnuniyetini ve nihayetinde finansal performansı arttırmada önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Maltzer ve Renzl, 2007, s.589). Bu bakımdan hizmet sektöründe olduğu gibi müşteri ile doğrudan temasta olan çalışanların iş tatminlerinin ölçülmesi, iş tatminlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması örgütsel çıktıların kontrol altında tutulması bakımından önemlidir.

Çalışanın iş tatminsizliği çalışanın kendisi, örgüt ve toplum açısından birçok yönden istenmeyen bir durumdur. Çünkü işinden memnun olmayan bir kişi işinde çalışmaya devam etse; işe olumlu katkı sağlamayabilir, işi savaştırmayabilir, aksatabilir, kasıtlı veya kasıtsız zarar verebilir, diğer çalışanlarla çatışmaya yaşayabilir. İş tatminsizliğinin çalışanın kendisi açısından da birçok olumsuz sonuçları ortaya çıkmaktadır. İşinden memnun olmayan bir çalışan kendini işyerinde geliştiremez, başarısız olma duygusu kişinin sağlığını etkileyebilir ve daha önemlisi, mutsuzluğunu özel yaşamına yansıtarak çevresini de mutsuz edebilir (Ünal 2016, s.162). Sonuçta mutsuz bir çalışandan yakınlığına göre tüm toplum kendi payına düşen bir kısım olumsuzluklardan nasibini alır.

Bu araştırmayla Bursa ilindeki iş sağlığı ve güvenliği birimlerinde çalışan işyeri hekimleri ve iş güvenliği uzmanlarının iş tatmini boyutlarına verdikleri önemi ortaya çıkartmak amaçlanmaktadır. Bunun için Saaty tarafından geliştirilen “çok kriterli karar verme” tekniklerinden biri olan AHP yöntemi kullanılmıştır. AHP, nitel ve nicel olarak ele alınan tüm kriterleri modele dahil edebilen ve bu kriterleri değerlendirme sürecindeki ağırlıklarını/katkılarını belirleyen çok kriterli bir karar verme sürecidir (Handfield, Walton, Sroufe ve Melnyk, 2002).

Araştırmaya yirmi işyeri hekimi ve iş güvenliği uzmanı katılmıştır. İş tatmininin ve iş tatmininin boyutları ile ilgili geniş bir literatür olmasına rağmen şimdiye kadar yapılan çalışmalarda iş tatmininin boyutlarının toplam iş tatminine etkisi genel olarak eşit kabul edilmektedir.

Halbuki her bir meslek grubu ya da aynı meslek grubu içinde farklı mevki ya da statülerde çalışanları için iş tatmininin boyutlarının ağırlıkları ya da önemleri farklı olabilir. Çalışanların iş tatminini boyutlarının çok kriterli karar verme yöntemleri değerlendirilmesi ve iş tatmini yorumlamalarında bu boyutların önem derecelerinin dikkate alınması gerekmektedir (Karabulut, 2014, s.56).

İş tatmininin boyutlarının ağırlıklandırılması ile ilgili sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Öğretmenler (Karabulut, 2014, s.56) ve yoğun bakım hemşireleri (Önder ve Önder, 2013) üzerine yapılan çalışmalarda iş tatmini boyutlarının öncelikleri belirlenmiştir. Araştırmanın öncü çalışmalardan olmasından dolayı alan yazına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Aşağıda öncelikle iş tatmini ve iş tatmininin boyutları açıklanmakta ardından çalışmanın uygulama bölümünde yöntem, bulgular, analizler ve sonuç kısımlarına yer verilmektedir.

2. İŞ TATMİNİ KAVRAMI

İş tatmini (doyum) çalışanın işle ilgili genel tutumuna atıfta bulunmaktadır. İşinden tatmin olan bir birey işe karşı olumlu bir tutum geliştirmektedir (Robbins'e 2000, s.20). Diğer bir ifade ile iş tatmini çalışanın işe karşı olumlu duygusal tepkisidir (Oshagbemi, 2003, ss.1210-1232; 2000, ss.331-343; Scarpello, 1992, ss.125-140). Ancak iş tatminin çok boyutlu bir kavramdır (Anderson 1986, s.10). Bir çalışan işin bir yönünden nispi olarak tatmin olurken diğer yönlerinden tatmin olmayabilir (Kreitner and Kinicki, 2004, s.202). İş tatminin çalışanın işle ilgili yargısal bir değerlendirmesidir. Bu değerlendirmenin iki yönü bulunmaktadır. Birincisi çalışanın arzuladığı ile elde ettiği arasındaki fark, diğeri ise arzusunun önem derecesidir (Locke, 1976'den aktaran: Staples ve Higgins, 1998, s.212).

İş tatmini ölçmek için çeşitli ölçekler geliştirilmiştir. İş Tatmin Ölçeği (Weiss, Dawis, England, ve Lofquist, 1967), İş Tanı Araştırması (Hackman ve Oldham, 1975) ve İş Tanımlayıcı İndeksi (Smith, Kendall ve Hulin, 1969) bu konuda geliştirilen ölçeklerden bazılarıdır (Küskü, 2001, s.147).

Bu çalışmada Churchill ve arkadaşları tarafından geliştirilen iş tatmini ölçeğindeki boyutlar kullanılmıştır. Bu ölçek; işin kendisi, çalışma arkadaşları, yöneticiler, şirket politikaları ve destekler, ödemeler, terfi ve ilerleme ve müşteriler olmak üzere yedi boyuttan oluşmaktadır (Chirchill ve diğerleri, 1974, ss. 254-260). İş tatminin bu boyutları Schwepker (2001, ss.39-52), Zehir ve diğerleri (2012), Ünal (2012) ve Günay (2015) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılmıştır. Aşağıda bu boyutlar açıklanmaktadır.

3. İŞ TATMİNİNİ BOYUTLARI

3.1. İşin Kendisi

Çalışanın yaptığı işin niteliği ile çalışanın iş tatminini arasında da ilişki kurulabilmektedir. Aşağıda belirtilen özellikler çalışanın yapmış olduğu işinden tatmin olmasını etkilemektedir (Henne ve Locke 1985, s.222; Motowidlo ve diğerleri 1976, s.40):

- İşin çalışanın gelişimine ve başarısına katkı sağlaması,
- İşin çalışana sorumluluk duygusu vermesi,
- Çalışanın işi ile ilgili karar verebilmesi,
- İşle ilgi rol belirsizliğinin olmaması,
- İşin çalışana cazip gelen yönlerinin olması,
- Çalışanın yaptığı işte sahip olduğu yetenekleri kullanabilmesi ve
- Yapılan işin çalışana önemli biri olduğu duygusunu vermesi

3.2. Çalışma Arkadaşları

Çalışanlar vakitlerinin önemli bir bölümünü iş ortamında geçirmektedirler. İşyeri bir bakıma insanlar için sosyal bir ortam ortamdır. Dolayısıyla insanlar anlaşabildikleri, iyi ilişkiler kurabildikleri ve uyumlu insanlarla birlikte çalışmak istemektedirler (Hsu ve Wang 2008, s. 358). İş arkadaşlarının yardımseverliği, işgörenlerin iş başarısını ve tatminini artırmada katkı sağlayabilmektedir (Robbins, 2000, s.20; Henne ve Locke, 1985, s.222).

3.3. Yöneticiler

Çalışanlar vakitlerinin önemli bir bölümünü iş ortamında geçirmektedirler. İşyeri bir bakıma insanlar için sosyal bir ortam ortamdır. Dolayısıyla insanlar anlaşabildikleri, iyi ilişkiler

kurabildikleri ve uyumlu insanlarla birlikte çalışmak istemektedirler (Hsu ve Wang 2008, s.358). İş arkadaşlarının yardımseverliği, işgörenlerin iş başarısını ve tatminini artırmada katkı sağlayabilmektedir (Robbins, 2000, s.20; Henne ve Locke, 1985, s.222).

İşgörenlerin kendilerini geliştirecekleri bir çalışma ortamının ve koşullarının sağlanması, çalışanlar istihdam edilirken yeteneklerinin dikkate ve ona göre iş verilmesi, hakkaniyetli bir iş yükü dağılımı yapılması, motive edici insan kaynakları aktivitelerinin düzenlenmesi, çalışanların kararlara katılımının önünün açılması ve çalışanlarla sağlıklı iletişim kurulması vs. ancak yöneticilerin desteği ve bu konudaki olumlu anlayışları ile başarılabilir (Ünal, 2016, s.164)

3.4. Şirket Politikaları ve Destekler

Çalışanların yetkilendirilmesi, kararlara katılımlarının sağlanması, görüşlerine değer verilmesi, performansına ve yetkinliğine göre terfi ettirilmeleri, doğru ve sürekli bir şekilde bilgilendirilmesi ve amir sayısı gibi örgüt ya da yönetimle ilgili özelliklerin çalışanların iş tatmini üzerine etkisi olduğu belirtilmektedir (Akıncı 2002, s.12).

3.5. Ücret

Çalışanlar emeklerinin karşılığı olarak işyerinden ücret almaktadırlar. Ancak bu ücretin adil ve yeterli bir ücret olması gerekmektedir (Henne and Locke 1985, s.222). Ücret ve diğer kazançlar çalışanın genel tatmin düzeyini etkilemektedir (Oshagbemi and Hickson 2003, s.358). Çalışanın aldığı ücret aynı zamanda onun örgüt için ne kadar önemli bir iş yaptığının ya da ona örgütün ne kadar değer verdiğinin bir göstergesi olarak algılanmaktadır (Jun ve diğerleri., 2006, s.806; Rizwan ve diğerleri., 2013; Scarpello, 1992, s.139).

3.6. Terfi ve İlerleme

Çalışanlar yaptıkları işte kendilerini geliştirecek ve kendilerini ifade edebilecekleri bir pozisyona gelmek isterler. Bunu sağlayacak muğlak olmayan, tanımlanmış ve adil bir terfi sisteminin olması çalışanların iş tatmin düzeylerini arttırabilir (Dessler 2008, s.387).

3.7. Müşteriler

Müşterilerin çalışanlara davranışları da çalışanların yaptıkları işte tatmin sağlayıp sağlamamasında etkisi bulunmaktadır. Chirchill ve arkadaşlarına göre satış elemana karşı saygılı davranan müşteri onun iş tatmini üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (1974, s.258).

4. AHP YÖNTEMİ

AHP, Saaty tarafından geliştirilmiş bir “çok kriterli karar verme” tekniğidir. AHP karar seçeneklerini ikili karşılaştırmalar yolu ile sıralamaktadır (Saaty, 1980, s.79). AHP, karar verenin karar seçeneklerini sıralaması için sayısal değerler türeten bir süreçtir (Russel ve Taylor III, 2003, s.322). AHP; kolay ve anlaşılabilir olması, nicel ve nitel kriterleri değerlendirmede sezgilere imkan vermesi ve tutarlı sonuçlar üretmesinden dolayı çok kriterli karar vermede oldukça sık tercih edilen bir tekniktir (Cheong ve diğerleri., 2008, s.783; Ozdemir ve Saaty, 2006, s.351). AHP ikili karşılaştırmalarda Tablo1’de gösterilen ölçeği kullanmaktadır.

Tablo 1. AHP İkili Karşılaştırma Ölçeği

Önem Düzeyi	Tanım	Açıklama
1	Eşit	Kriterler eşit düzeyde önemlidir.
2	Zayıf	
3	Orta	Bir kriter diğerine azıcık tercih edilmektedir.
4	Orta +	
5	Kuvvetli	Bir kriter diğerine kuvvetli şekilde tercih edilmektedir.
6	Kuvvetli +	
7	Çok kuvvetli	Bir kriter diğerine çok kuvvetli ya da baskın şekilde tercih edilmektedir
8	Çok çok güçlü	
9	Mutlak üstün	Bir kriter diğerine mutlak surette tercih edilmektedir

Kaynak: Saaty, 2008, s. 86

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan AHP yöntemi yönetici seçiminde, ticari anlaşmalarda, ürün değerlemelerinde, lokasyon seçiminde, tedarikçi seçiminde, performans değerlemelerinde, strateji belirleme süreci gibi birbirinden farklı seçim ve sıralama gerektiren alanlarda kullanılmaktadır (Ünal, 2010).

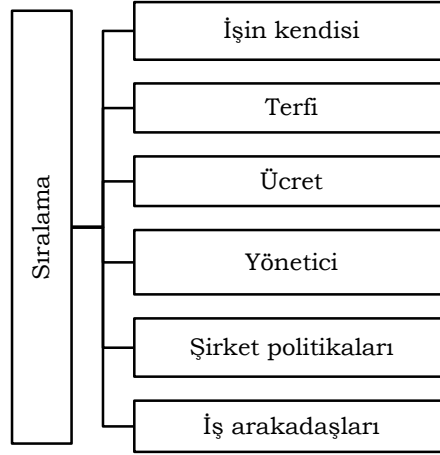
AHP yöntemi seçim sürecinde yer alan kriter ağırlıklarının belirlenmesi uygulamalarında farklı sektörlerde yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlara örnek olarak; Bogdanovic, Nikolic, ve Ilic (2012) maden çıkarma yönteminin belirlenmesinde "Excavation Cost" kriterini, Manap Davras ve Karaatlı (2014) otel işletmeleri için tedarikçi seçiminde "Fiyat" ve "Ürün kalitesi" kriterlerini, Chandra, Manoj ve Vishal (2015) firma performansı açısından "İnsan Kaynağı" kriterini, Ar, Gökşen ve Tuncer (2015) havayolu firma seçiminde "Fiyat" kriterini, Demircanlı ve Kundakçı (2015) futbolcu transferlerinde futbolcunun "Bitiricilik" kriterini, Karaman ve Çerçioğlu (2015) hastane yatırım projelerinde "Mevcut hastanelerin doluluk oranı" kriterini, Xi, Zhao, Li ve Wang, (2016) trafik kazalarında "Sürücü faktörü" kriterini, Peker, Korucuk, Ulutaş, Sayın Okatan ve Yaşar (2016) ise dağıtım merkezi yeri seçiminde "Karayolu yakınlık" kriterini en önemli kriter/kriterler olarak belirlemişlerdir.

AHP ile birlikte diğer Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinin farklı uygulamalarda bütünleşik olarak kullanıldığı çalışmalar da mevcuttur. AHP-TOPSIS (Günay ve Ünal, 2016; Tsaur, Chang ve Yen, 2002; Jabbarzadeh, 2018; Lin, M.C., Wang, Chen, ve Alec Chang, 2008; Wang, Cheng ve Huang, 2009; Ustasüleyman, 2009; Bagheri ve Tarokh, 2010; Alp ve Engin, 2011; Fazlollahtabar, Mahdavi, Talebiashoori, Kaviani, ve Mahdavi-Amiri, 2011; Shahroudi, Rouydel, Assimi ve Eyvazi, 2011; Supçiller ve Çapraz, 2011; Bhutia ve Phipon, 2012), AHP-TOPSIS-ELECTRE (Madumjar, Sarkar ve Madumjar, 2005; Özkan, 2007; Ünal, 2008; Tunca, Aksoy, Bülbül ve Ömürbek, 2015), AHP-VIKOR (Dinçer ve Görener, 2011; Tayyar ve Arslan, 2013; Demircanlı ve Kundakçı 2015; Niu Zhu, Hu, Qi, Chen Gu ve Hong Peng, 2015; Çevik ve Gökşen 2016; Kara ve Ecer, 2016; Şalvarcı Türel ve Manap Davras, 2016), AHP- PROMETHEE- VIKOR (Sennaroğlu ve Varlık Çelebi, 2017) ve AHP-VIKOR-MOORA (Aktepe ve Ersöz, 2014) yöntemleri kullanılarak farklı konularda araştırmalar yapılmıştır.

5. UYGULAMA

Bu çalışma Bursa ilinde iş sağlığı ve güvenliği birimlerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya en az üç yıl tecrübeli 20 iş güvenliği uzmanı ve 20 işyeri hekimi katılmıştır. İş tatmini boyutlarının sıralanmasında aşağıdaki adımlar takip edilmiştir.

Birinci aşama: Öncelikle araştırmacı tarafından iş tatmini boyutlarının (Chirchill, Ford ve Walker, 1974, ss. 254-260) altısı kullanılarak karar hiyerarşisi olarak hazırlanmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. İş Tatminin Boyutlarının Sıralanması Karar Hiyerarşisi

İkinci aşama: Karar hiyerarşisi bir matris şeklinde ankete dönüştürülmüştür. Anketler katılımcılara elden verilmiş ve katılımcıların iş tatmini boyutlarının AHP ölçeğine göre karşılaştırmaları istemiştir. Anketler değerlendirmeden hemen sonra geri alınmıştır ve tutarlılığı kontrol edilmiştir. (Tutarlı olmayan değerlendirmeler anket üzerinde işaretlenerek katılımcıya geri verilmiş ve tutarlı hale getirmeleri istenmiştir).

Üçüncü aşama: Araştırmaya katılan A, B ve C sınıfı iş güvenliği uzmanlarının ve işyeri hekimlerinin değerlendirmelerinin geometrik ortalamaları alınmıştır. İşyeri hekimi için geometrik ortalamalar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Geometrik Ortalama-İşyeri Hekimi

	İşin Kendisi	Terfi	Ödeme	Yönetici	Şirket Politikası	İş Arkadaşları
İşin Kendisi	1,00	2,78	3,31	4,14	1,00	0,22
Terfi	0,36	1,00	0,84	0,76	0,84	0,22
Ödeme	0,30	1,19	1,00	1,46	2,02	0,28
Yönetici	0,24	1,32	0,69	1,00	1,19	0,16
Şirket Politikası	1,00	1,19	0,49	0,84	1,00	0,17
İş Arkadaşları	4,56	4,61	3,60	6,18	5,90	1,00
Satır toplamı	7,46	12,08	9,93	14,38	11,95	2,05

Dördüncü aşama: Geometrik ortalamaların olduğu matris normalize edilmiştir. Burada sadece işyeri hekimi için hesaplamalar gösterilmektedir. Diğerleri için normalize matrisler ek tablolarda gösterilmektedir.

Normalizasyon işleminde, matrisin (Tablo 2) her bir elamanı ait olduğu sütunun toplamına bölünerek normalize matris oluşturulur (Tablo 3).

Tablo 3. Normalize Matris- İşyeri Hekimi

	İşin Kendisi	Terfi	Ödeme	Yönetici	Şirket Politikası	İş Arkadaşları
İşin Kendisi	0,13	0,23	0,33	0,29	0,08	0,11
Terfi	0,05	0,08	0,08	0,05	0,07	0,11
Ödeme	0,04	0,10	0,10	0,10	0,17	0,14
Yönetici	0,03	0,11	0,07	0,07	0,10	0,08
Şirket Politikası	0,13	0,10	0,05	0,06	0,08	0,08
İş Arkadaşları	0,61	0,38	0,36	0,43	0,49	0,49

Beşinci aşama: Her bir iş güvenliği sınıfı için ve işyeri hekimleri için iş tatmini boyutlarının ağırlıkları hesaplanmıştır. Normalize edilmiş matrisin her bir satırının aritmetik ortalaması alınarak öncelik vektörü (w) elde edilir. Öncelik vektörü her bir kriterin ağırlıklarını göstermektedir. Tablo 4’de iş sağlığı ve güvenliği uzmanları ve işyeri hekimi için iş tatmini boyutlarının ağırlığı verilmektedir.

Tablo 4. İş Tatmini Boyutlarının Ağırlıkları ve Sırası

Boyutlar	İş güvenliği uzmanı		A sınıfı iş güvenliği uzmanı		B sınıfı iş güvenliği uzmanı		C sınıfı iş güvenliği uzmanı		İş yeri hekimi	
İşin Kendisi	0,117	3	0,114	4	0,133	4	0,093	4	0,196	2
Terfi	0,107	4	0,095	5	0,085	6	0,133	3	0,074	6
Ücret	0,184	2	0,084	6	0,162	2	0,360	1	0,108	3
Yönetici	0,106	5	0,156	3	0,094	5	0,072	5	0,076	5
Şirket Politikası	0,117	3	0,174	2	0,136	3	0,063	6	0,085	4
İş Arkadaşları	0,371	1	0,377	1	0,391	1	0,280	2	0,461	1
Tutarlılık oranı	0,02		0,06		0,02		0,09		0,06	

Altıncı aşama: Normalize matris oluşturulduktan sonra matrisin tutarlılık oranı hesaplanmaktadır. Bunun için karşılaştırma matrisinin (Tablo 2) her bir sütunu, öncelik vektörü ile çarpılarak ağırlıklı toplam matris bulunur. İşin kendisi boyutu için ağırlıklı toplam vektör aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$Aw = 0.20*1 + 0.07*2.78 + 0.11*3.31 + 0.08*4.14 + 0.08*1 + 0.46*0.22 = 1.26$$

Tablo 5. Ağırlıklı Toplam Matris- İşyeri Hekimi

	İşin Kendisi	Terfi	Ödeme	Yönetici	Şirket Politikası	İş Arkadaşları	w	Aw	Aw/w
İşin Kendisi	0,13	0,23	0,33	0,29	0,08	0,11	0,20	1,26	6,43
Terfi	0,05	0,08	0,08	0,05	0,07	0,11	0,07	0,46	6,26
Ödeme	0,04	0,10	0,10	0,10	0,17	0,14	0,11	0,67	6,18
Yönetici	0,03	0,11	0,07	0,07	0,10	0,08	0,08	0,47	6,16
Şirket Politikası	0,13	0,10	0,05	0,06	0,08	0,08	0,08	0,56	6,68
İş Arkadaşları	0,61	0,38	0,36	0,43	0,49	0,49	0,46	3,06	6,63

Aw/w sütununun ortalaması alınarak λ_{max} değeri bulunur (6,39).

$$\text{Tutarlılık indeksi (CI)} = (\lambda_{max} - n) / (n - 1)$$

$$= (6.39 - 6) / (6 - 1) = 0.08$$

Son olarak CI değeri Rassal İndex (RI) değerine bölünerek Tutarlılık Oranı (CR) hesaplanır (Rassal İndex n=6 için 1.25) (Saaty ve Özdemir, 2003, s. 233).

$$CR = CI / RI = 0.08 / 1.25 = 0.06$$

Bu değer 0.1 değerinden küçük olduğundan karşılaştırma matrisi tutarlı olarak kabul edilmektedir.

6. SONUÇ

Çalışanlar işin bir yönünden tatmin olurlarken diğer yönünden tatmin olmayabilirler. İş tatmininin her bir boyutunun çalışanların genel iş tatmini boyutuna etkisi farklı olabilir. Bu bakımdan iş tatmininin boyutlarının çalışanlar için öneminin ortaya çıkarılması iş tatmininin anlaşılmasında ve çalışanların motive edilmesinde yol gösterici olabilir.

Bu çalışmada Bursa ilinde muhtelif OSGB birimlerinde çalışan iş güvenliği uzmanlarının ve işyeri hekimlerinin iş tatmini boyutlarına verdikleri önemi ortaya koymaktır. İş tatmini boyutlarının ağırlıklandırılmasında AHP kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre hem iş güvenliği uzmanları hem de işyeri hekimleri için çalışma arkadaşları iş tatmininin en önemli boyutunu oluşturmaktadır. Bu durum belirli bir düzeyde gelir ve iş güvencesini garantilemiş çalışanlar açısından oldukça anlamlıdır. Ancak C grubu iş güvenliği uzmanları için ücret iş tatmininin açısından en önemli boyuttur. C grubu iş güvenliği uzmanları A ve B grubu iş güvenliği uzmanlarına ve işyeri hekimlerine göre daha az ücret almaktadırlar. Dolayısıyla düşük gelir gruplarının iş tatmininde ücretin önemli rol oynaması beklenen bir durumdur. İş güvenliği uzmanları genel olarak düşünüldüğünde ücret boyutu ikinci sırada önceliğe sahiptir. C grubu iş güvenliği uzmanları için terfi üçüncü sırada önceliğe sahiptir ki bu da ücretle bağlantılı bir durumdur. Önder ve Önder'in (2013) hemşireler üzerine yaptıkları çalışmada da ücret ve iş güvencesinin iş tatmininin en önemli bileşenleri olduğunu göstermektedir.

İşyeri hekimleri açısından işin kendisinden memnuniyet ikinci sırada önememe sahiptir. Ücret ise üçüncü sırada gelmektedir. Bu durum işyeri hekimlerinde de ücretin önemli bir iş tatmini bileşeni olduğunu göstermektedir. İşyeri hekimleri için terfi boyutunun son sırada yer alması da oldukça anlamlıdır. Çünkü iş örgütlerinde işyeri hekimliğinin daha üstü bir pozisyon bulunmamaktadır. Benzer durum B ve A grubu iş güvenliği uzmanları için de söylenebilir.

Bu sonuç aynı meslek grubu içinde farklı statülerin iş tatmini boyutlarına farklı yaklaşımlarının olabileceğini göstermektedir. Bundan sonraki çalışmalarda çalışanların genel iş tatmini ölçülürken her bir boyutunun ağırlığının dikkate alınması daha faydalı sonuçlar ortaya koyacaktır. Bu araştırma öncü araştırmalardan olduğundan dolayı alan yazına katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Z. (2002). Turizm Sektöründe İşgören İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 4, 1-25.
- Aktepe, A., Ersöz S. (2014). Ahp-Vikor Ve Moora Yöntemlerinin Depo Yeri Seçim Probleminde Uygulanması. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 25 (1/2), 2-15.
- Alp, S., Engin, T. (2011). Trafik Kazalarının Nedenleri Ve Sonuçları Arasındaki İlişkinin Topsis Ve Ahp Yöntemleri Kullanılarak Analizi ve Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 10 (19), 65-87.
- Ar, İ.M., Gökşen, H., Tuncer, M.A. (2015). Yurtdışı Uçuşlarda Firma Seçimi: Almanya İçin Bir Çok Kriterli Karar Verme Uygulaması, Ss.149-171. *Sn Prof. Dr. Halil Sarıaslan'a Armağan Kitabı*. Siyasal Kitabevi.
- Bagheri, F., Tarokh, M.J. (2010). A Fuzzy Approach for Multi-Objective Supplier Selection. *International Journal of Industrial Engineering Ve Production Research*, 21 (1), 1-9.
- Bhutia, P.W., Phipon R. (2012). Application of Ahp and Topsis Method For Supplier Selection Problem. *Iosr Journal of Engineering*, 2 (10), 43-50.

- Bogdanovic, D., Nikolic, D., Ilic I. (2012). Mining Method Selection by Integrated Ahp and Promethee Method. *Anais Da Academia Brasileira De Ciências*, 84 (1), 219-233.
- Çevik E., Gökşen Y. (2016). Yatırım Projelerinin Değerlendirilmesinde Ahp-Vikor Entegrasyonu Ile Bir Karar Destek Sistemi Önerisi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7 (2).
- Chandra S., Manoj P., Vishal V. (2015). A Delphi-Ahp-Topsis Based Framework for The Prioritization of Intellectual Capital Indicators: A Smes Perspective, *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 189, 275 – 284.
- Cheong, C.W., Jie, L. H., Meng, M.C., Lan, A.L.H. (2008). Design and Development of Decision Making System Using Fuzzy Analytic Hierarchy Process. *American Journal of Applied Sciences*, 5 (7), 783-787.
- Chirchill, G.A., Ford, N.M., Walker, O.C. (1974). Measuring The Job Satisfaction of Industrial Salesmen. *Journal of Marketing Research*, 11 (3), 254-260.
- Demircanlı, B., Kundakçı, N. (2015). Futbolcu Transferinin Ahp Ve Vikor Yöntemlerine Dayalı Bütünleşik Yaklaşım ile Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30 (2), 105-129.
- Dinçer H., Görener A. (2011). Performans Değerlendirmesinde Ahp-Vikor Ve Ahp-Topsis Yaklaşımları: Hizmet Sektöründe Bir Uygulama. *Sigma 29 Mühendislik Ve Fen Bilimleri Dergisi*, 244-260.
- Fazlollahtabar, H., Mahdavi, I., Talebiashoori, M., Kaviani, S., Mahdavi-Amiri, N. (2011). A Multi-Objective Decision-Making Process of Supplier Selection and Order Allocation for Multi-Period Scheduling In An Electronic Market. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 52, 1039-1052.
- Günay Z. (2015). İş Tatmini, 360 Derece Performans Değerleme Ve Algılanan Performans İlişkisi: Bir Telekomünikasyon Şirketi Örneği. (Doktora Tezi). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü*, Isparta.
- Günay, Z. Ve Ünal Ö.F. (2016). Ahp-Topsis Yöntemi Ile Tedarikçi Seçimi (Bir Telekomünikasyon Şirketi Örneği). *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (1).
- Handfield, R., Walton S.V., Sroufe R., Melnyk, S.A. (2002). Applying Environmental Criteria to Supplier Assessment: A Study in The Application of the Analytical Hierarchy Process. *European Journal of Operational Research*, 141, 70-87.
- Henne, D., Locke, E.A. (1985). Job Dissatisfaction: What Are Consequences?. *International Journal of Psychology*, 20, 221-240.
- Hsu, S.H., Wang, Y.C. (2008). The Development and Empirical Validation of The Employee Satisfaction Index Model. *Total Quality Management & Business Excellence*, 19 (4), 353-366.
- Jabbarzadeh A. (2018). Application of The Ahp and Topsis in Project Management. *Journal of Project Management*, 125-130.
- Jun, M., Cai, S., Shin, H. (2006). Tqm Practice in Maquiladora: Antecedents of Employee Satisfaction And Loyalty. *Journal of Operations Management*, 24, 791-812.
- Kara, İ., Ecer, F. (2016). Ahp-Vikor Entegre Yöntemi Ile Tedarikçi Seçimi: Tekstil Sektörü Uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (2), 255-272.
- Karabulut, T. (2014). Çalışanların İş Tatmin Düzeylerinin Bulanık Analitik Hiyerarşi Proses Yöntemiyle Değerlendirilmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

- Karaman, B., Çerçioğlu H. (2015). 0-1 Hedef Programlama Destekli Bütünleşik Ahp-Vikor Yöntemi: Hastane Yatırımı Projeleri Seçimi. *Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi*, 30 (4), 567-576.
- Kreitner, R., Kinicki, A. (2004). *Organizational Behavior*, 6th Edition, Mcgraw-Hill, New York.
- Küskü, F. (2001). Dimensions of Employee Satisfaction: A State University Example. *Metu Studies in Development*, 28 (3-4), 399-430.
- Lin, M.C., Wang, C.C., Chen, M.S., Alec Chang, C. (2008). Using Ahp and Topsis Approaches in Customer-Driven Product Design Process. *Computers in Industry*, 59 (1), 17-31.
- Madumjar, A., Sarkar, B., Madumjar, P.K. (2005). Determination of Quality Value of Cotton Fibre Using Hybrid Ahp-Topsis Method of Multi-Criteria Decision-Making. *The Journal of the Textile Institute*, 96 (5), 303-309.
- Maltzer, K., Birgit, R. (2007). Personality Traits, Employee Satisfaction and Affective Commitment. *Total Quality Management & Business Excellence*, 18 (5), 589-598.
- Manap Davras, G., Karaatlı M. (2014). Otel İşletmelerinde Tedarikçi Seçimi Sürecinde Ahp Ve Bahp Yöntemlerinin Uygulanması. *H.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32 (1), 87-112.
- Motowidlo, S.J., Dowell, B.E., Hopp, M.A., Borman, W.C., Johnson, P.D. Dunnette, M.D. (1976). Motivation, Satisfaction, And Morale in Army Careers: A Review of Theory and Measurement. *U.S. Army Research Institute for The Behavioral and Social Sciences*.
- Niu Zhu, G., Hu, J., Qi, J., Chen Gu, C., Hong Peng, Y. (2015). An Integrated Ahp and Vikor for Design Concept Evaluation Based On Rough Number. *Advanced Engineering Informatics*, 29 (3), 408-418.
- Önder, G., Önder, E. (2013). Yoğun Bakım Hemşirelerinin İş Tatminine Etki Eden Faktörlerin Önem Derecelerinin Analitik Hiyerarşi Prosesi Yöntemi İle Belirlenmesi. *Ksü İibf Dergisi*, 3 (2), 195-216.
- Oshagbemi, T. (2000). Gender Differences in The Job Satisfaction of University Teachers. *Women in Management Review*, 5 (7): 331-343.
- Oshagbemi, T., Hickson, C. (2003). Some Aspects of Overall Job Satisfaction: A Binomial Logit Model. *Journal of Managerial Psychology*, 18 (4): 357-367.
- Ozdemir, M.S., Saaty, T.L. (2006). The Unknown in Decision Making What To Do About It. *European Journal Of Operational Research*, 174, 349-359.
- Özkan, Ö. (2007). Personel Seçiminde Karar Verme Yöntemlerinin İncelenmesi: Ahp, Electre Ve Topsis Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Peker, İ., Korucuk, S., Ulutaş, Ş., Sayın Okatan, B., Yaşar, F. (2016). Afet Lojistiği Kapsamında En Uygun Dağıtım Merkez Yerinin Ahs-Vikor Bütünleşik Yöntemi İle Belirlenmesi: Erzincan İli Örneği. *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14 (1), 82-103.
- Rizwan, M., Jaskani, J.H., Ameen, H., Hussain, S., Umerfarooq, R., Omair, M. (2013). Antecedents of Employee Satisfaction and Its Impact On Job Turnover. *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 2 (1), 55-64.
- Robbins, S.P. (2000). *Essentials of Organizational Behavior*, Sixth Edition. Prentice Hall, New Jersey.
- Russel, R.S., Taylor İii, B.W. (2003). *Operations Management*, 4. Baskı. Pearson Education International, New Jersey.

- Saaty, T. (2008). Decision Making with The Analytic Hierarchy Process. *International Journal of Services Sciences*, 1 (1), 83-98.
- Saaty, T., Ozdemir, M. (2003). Negative Priorities in The Analytic Hierarchy Process. *Mathematical and Computer Modeling*, 37 (910), 1063-1075.
- Şalvarcı, Türel N., Manap Davras, G. (2016). Hizmet Sektöründeki Personelin Seçiminde Ahp Ve Vikor Yönteminin Kullanımı: Özel Hastaneler Açısından Bir İnceleme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, doi: [Http://Dx.Doi.Org/10.9761/ Jasss3341](http://dx.doi.org/10.9761/jasss3341), Number: 44, 249-262.
- Scarpello, V. (1992). Generalizing The Importance of Occupational and Career Views To Job Satisfaction Attitudes. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 125-140.
- Schwepker, C. H. (2001). Ethical Climate's Relationship to Job Satisfaction, Organizational Commitment, A- and Turnover Intention in Salesforce. *Journal of Business Research*, 54, 39-72.
- Sennaroğlu, B., Varlık Çelebi, G. (2018). A Military Airport Location Selection by Ahp Integrated Promethee and Vikor Methods. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 160-173.
- Shahroudi, K., Rouydel H., Assimi, S., Eyvazi, H.R. (2011). Supplier Selection and Order Allocation A Main Factor In Supply Chain. *3rd International Conference On Advanced Management Science*, Iacsit Press: Singapore.
- Smith, P.C., Kendall, L.M., Hulin, C.L. (1969). *The Measurement of Satisfaction in Work and Retirement: A Strategy for The Study of Attitudes*. Oxford, England: Rand McNally.
- Staples, D.S., Higgins, C.A. (1998). A Study of the Impact of Factor Importance Weightings On Job Satisfaction Measures. *Journal of Business and Psychology*, 13 (2), 211-232.
- Supçiller, A.A., Çapraz, O. (2011). Ahp-Topsis Yöntemine Dayalı Tedarikçi Seçimi Uygulaması. *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi (12. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması Ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı)*, 13, 1-22.
- Tayyar, N., Arslan, P. (2013). Hazır Giyim Sektöründe En İyi Fason İşletme Seçimi İçin Ahp Ve Vikor Yöntemlerinin Kullanılması. *Cbü Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1).
- Tsaur, S.H., Chang, T.Y., Yen, C.H. (2002). The Evaluation of Airline Service Quality By Fuzzy Mcdm. *Tourism Management*, 23 (2), 107-115.
- Tunca, M.Z., Aksoy, E., Bülbül, H., Ömürbek, N. (2015). Ahp Temelli Topsis Ve Electre Yöntemiyle Muhasebe Paket Programı Seçimi. *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 53-71.
- Ünal, G. (2008). Lojistikte Hizmet Sağlayıcısı Seçiminde Ahp Ve Topsis Yöntemlerinin Uygulanması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri.
- Ünal, Ö. F. (2010). Analitik Hiyerarşi Prosesi İle Yetkinlik Bazlı İnsan Kaynakları Yöneticisi Seçimi. (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Ünal, Ö.F. (2012). Relationship Between Organizational Commitment and Ethical Climate: The Mediating Role of Job Satisfaction Dimensions (A Study In A Group Of Companies In Turkey). *Journal of Wei Business and Economics*, 1 (1), 92-105.
- Ünal, Ö.F. (2016). Hizmet Sektöründe Çalışan Memnuniyeti: Şirketler Grubuna Bağlı Kargo Şirketi ve Kırtasiye Mağazalar Zinciri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (12),161-176.

- Ustasüleyman, T. (2009). Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi: Ahs-Topsis Yöntemi. *Bankacılar Dergisi*, 69, 33-43.
- Wang, J.W., Cheng, C.H., Huang, K.C. (2009). Fuzzy Hierarchical Topsis for Supplier Selection. *Applied Soft Computing*, 9 (1), 377-386.
- Weiss, D.J., Dawis, R.V., England, G.W., Lofquist, L.H. (1967). Manual for The Minnesota Satisfaction Questionnaire, Vol.22, *Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation*, Minneapolis: University of Minnesota, Industrial Relations Center.
- Xi, J., Zhao, Z., Li, W., Wang, Q. (2016). A Traffic Accident Causation Analysis Method Based On Ahp. *Apriori Procedia Engineering*, 137, 680-687.
- Zehir, C., Müceldili, B., Zehir, S. (2012). The Moderating Effect of Ethical Climate On the Relationship Between Job Satisfaction and Organizational Commitment: Evidence from Large Companies In Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 734-743.

EKLER**Ek-Tablo 1.** Normalize Matris- İş Güvenliği Uzmanı (Genel)

	İşin Kendisi	Terfi	Ödeme	Yönetici	Şirket Politikası	İş Arkadaşları
İşin Kendisi	0,11	0,11	0,10	0,15	0,12	0,11
Terfi	0,11	0,11	0,09	0,10	0,09	0,13
Ödeme	0,22	0,23	0,19	0,13	0,11	0,23
Yönetici	0,08	0,12	0,15	0,10	0,09	0,10
Şirket Politikası	0,10	0,13	0,18	0,12	0,10	0,08
İş Arkadaşları	0,38	0,31	0,29	0,39	0,49	0,36

Ek-Tablo 2. Normalize Matris- A Sınıfı İş Güvenliği Uzmanı

	İşin Kendisi	Terfi	Ödeme	Yönetici	Şirket Politikası	İş Arkadaşları
İşin Kendisi	0,13	0,10	0,10	0,10	0,08	0,19
Terfi	0,12	0,09	0,14	0,07	0,05	0,10
Ödeme	0,11	0,05	0,08	0,08	0,03	0,15
Yönetici	0,18	0,19	0,14	0,14	0,18	0,10
Şirket Politikası	0,20	0,22	0,32	0,09	0,12	0,08
İş Arkadaşları	0,26	0,34	0,21	0,52	0,55	0,38

Ek-Tablo 3. Normalize Matris- B Sınıfı İş Güvenliği Uzmanı

	İşin Kendisi	Terfi	Ödeme	Yönetici	Şirket Politikası	İş Arkadaşları
İşin Kendisi	0,13	0,16	0,09	0,15	0,12	0,15
Terfi	0,08	0,09	0,09	0,09	0,07	0,10
Ödeme	0,24	0,16	0,16	0,15	0,08	0,18
Yönetici	0,08	0,10	0,10	0,09	0,10	0,09
Şirket Politikası	0,12	0,15	0,23	0,11	0,11	0,09
İş Arkadaşları	0,35	0,34	0,33	0,41	0,52	0,39

Ek-Tablo 4. Normalize Matris- C Sınıfı İş Güvenliği Uzmanı

	İşin Kendisi	Terfi	Ödeme	Yönetici	Şirket Politikası	İş Arkadaşları
İşin Kendisi	0,07	0,05	0,09	0,18	0,12	0,04
Terfi	0,12	0,09	0,05	0,18	0,18	0,16
Ödeme	0,29	0,63	0,37	0,16	0,29	0,41
Yönetici	0,03	0,04	0,17	0,08	0,04	0,07
Şirket Politikası	0,04	0,03	0,08	0,12	0,06	0,05
İş Arkadaşları	0,45	0,15	0,23	0,27	0,31	0,26

BÜRO YÖNETİMİ VE YÖNETİCİ ASİSTANLIĞI PROGRAMI AKADEMİSYENLERİNİN KONGRE TERCİH UNSURLARI

Cansu BOZDOĞAN¹

Gamze AY²

Atıf/©: Bozdoğan, C. ve Ay, G. (2018). Büro yönetimi ve yönetici asistanlığı programı akademisyenlerinin kongre tercih unsurları, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2246-2256. doi: 10.17218/hititsosbil.429225

Özet: Akademik paylaşımlarda bulunulan kongre organizasyonları son yıllarda artış göstermiştir. Kongre yöneticileri olabildiğince fazla sayıda katılımcı sayısına ulaşabilmek, kongre ev sahipliği yapan kurum hakkında olumlu imaj oluşturabilmek ve iyi bir kongre yönetebilmek için; katılımcıların kongre tercih kararlarına etki eden faktörlerin belirlenmesine ihtiyaç duymaktadır. Bu konudan hareketle çalışmanın amacı; Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı'nda görev yapmakta olan akademisyenlerin mevcut durumlarının tespit edilmesi ve ulusal veya uluslararası herhangi bir kongreye katılmış olan akademisyenlerin kongre tercih unsurlarının belirlenmesidir. Araştırmanın örneklemini üniversitelerin web sayfalarından e-posta adreslerine ulaşılabilir olan 314 akademisyen oluşturmaktadır. Araştırmanın birinci bölümünde Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programında görev yapmakta olan akademisyenlerin mevcut durumları ile ilgili istatistiki bilgilere ver verilmiştir; ikinci bölümünde ise akademisyenlerin kongre tercih unsurlarında öne çıkan faktörlerin neler olduğu ve bazı değişkenlere göre kongre tercih unsurlarında farklılık olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kongre Tercih Unsurları, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı, Akademik Personel.

Congress Preference Elements for Office Management and Administrator Assistance Program Academicians

Citation/©: Bozdoğan, C. and Ay, G. (2018). Congress preference elements for office management and administrator assistance program academicians, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2246-2256. doi: 10.17218/hititsosbil.429225

Abstract: Congress organizations with academic exchanges have increased in recent years. Congress manager need to determine the factors that influence congress preference decisions of participants to reach a large number of participants, to create a positive image about the institution hosting the congress and to manage a good congress. In this way purpose of the study; it is to determine the present conditions of the academicians who are working in the Office Management and Executive Assistance Program and to determine the congressional preference criteria of the academicians participating in any national or international congress. The sample of the research consists of 314 academicians whose e-mail addresses can be reached from the web pages of the universities. In the first part, there is statistical information about the current situation of the academicians who are working in the Office Management and Executive Assistance program. In the second part, it was attempted to determine what factors are

Makale Geliş Tarihi: 31.5.2018

Makale Kabul Tarihi: 12.12.2018

"Bu çalışma 4-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında Çorum'da düzenlenen 16. Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti kongre bildiri özet kitabında basılmış bildirinin tamamlanmış halidir."

¹Öğr. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, cozturk@ogu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8146-7555>

²Öğr. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, gamze.ay@ogu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1299-8552>

important in the congressional preference elements of the academicians and whether there are differences in congress preference elements according to some variables.

Keywords: *Congress Preference Elements, Office Management and Executive Assistance, Academical Personal.*

1. GİRİŞ

Kongreler, kişilerin uzmanlık gerektiren bilimsel alanlarda veya meslek konularında, belirli bir konuda bilgi alışverişi yapmak amacıyla bir araya gelmelerinden ortaya çıkan ulusal veya uluslararası düzeydeki seyahat, konaklama, olay ve ilişkiler bütünüdür (Öztürk Başpınar ve Keskin, 2011, s.37). Akademik anlamda kongreler ise; bireylerin çalışmalarını duyurmak, başkalarının çalışmalarından haberdar olmak, meslektaşları ile tanışmak, ortak araştırma projeleri oluşturmak gibi fonksiyonları olan bilimsel toplantılar olarak tanımlanmaktadır (Behdioğlu ve Çilesiz, 2017, s 23).

Üniversitelerde akademik ilerleme ders verme, yayın yapabilme, kongre, sempozyum vb. etkinlik temelli organizasyonlara katılmak gibi çeşitli faktörlere bağlıdır. Kongre katılımcılarının akademik unvanlarını yükselmenin yanı sıra kongreleri tercih etmelerinin birçok nedeni olabilir. Literatürde bu nedenlere bakıldığında kongre tercih nedenleri ve unsurları ile ilgili yapılmış çalışmalar kronolojik olarak şöyle özetlenebilir:

Karagöz Yüncü ve Kozak (2010), “Türk Akademisyenlerin Kongre Tercihleri Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmada kongre katılımcılarının tercih ölçütlerini belirlemek amacıyla Türkiye’deki üniversitelerde çalışan ulusal ya da uluslararası bir kongreye katılmış 246 akademisyene anket uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda kongre tercih ölçütlerinin eğlence ve aktivite, kongre, maddi maliyet, altyapı, zaman maliyeti ve destinasyon kategorileri altında toplandığı bir ölçek geliştirmişlerdir.

Kozak ve Karagöz Yüncü (2011) çalışmalarında yazarların daha önceki çalışmalarında geliştirdikleri ölçek aracıyla “Akademisyenlerin Kongre Tercih Unsurları” adlı çalışma ile akademisyenlerin kongre tercihini etkileyen önemli faktörleri araştırmışlardır. Çalışma sonucuna göre hedef kitlesi Türkiye’de görev alan akademisyenlerden oluşan kongre katılımcılarının özellikle kongre programı kapsamında sunulan eğlence ve aktivite fırsatlarına ve kongre destinasyonundaki çekiciliklere daha fazla dikkat ettikleri görülmektedir. Özellikle aileleri ile bir kongreye katılan katılımcıların bu ölçütleri daha fazla dikkate aldıkları görülmektedir.

Sarı Doğan, Güneysel, Özaydın ve Eceviz (2013)’in araştırmalarında acil tıp alanındaki katılımcıların kongre katılım kriterleri ve kongre katılımındaki öncelikli amaçlar belirlenmeye çalışılmıştır. Kongre katılımının; sosyodemografik özellikler, maddi durum-maliyet, kongre katılım amaçları, kongre destinasyonu, süresi ve düzenlendiği mevsim gibi faktörlerden etkilendiği sonucuna varılmış, kongre katılımında öncelikli amaçlar “konusunda uzman kişileri dinlemek” ve “yeni gelişmeleri takip etmek” olarak sıralanmıştır.

Acar ve Ünsal (2013)’in çalışmalarında, araştırmaya katılan öğretim üyelerinin bilimsel kongre tercihinde kongre konusunu, kongreyi düzenleyen kuruluşun saygınlığını ve kongre konusunun kendi profesyonel amaçlarına uyumluluğunu daha etkili, kongrenin düzenlendiği yerin iklimini çok az etkili olarak değerlendirdikleri görülmüştür.

Gür, Hamurcu ve Eren (2016) yapmış oldukları çalışmada, akademisyenlerin kongre seçiminde etkili olan kriterleri çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan Analitik Ağ Süreci (AAS) ile belirlemişlerdir. Araştırma sonucunda kongre tercihinde etkili olan en önemli kriterlerin kongrenin konusu ve ulaşım ücreti olduğu ifade edilmiştir.

Kocabulut (2017)'un araştırmasında, itici-çekici motivasyon modeli yardımı ile akademisyenlerin uluslararası kongreye katılım motivasyonlarının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Araştırma sonucunda, katılımcıların %90'ı "Akademik eğitime katkı sağlayacak unsurların varlığı"nın önemli bir itici motivasyon faktörü olduğunu, katılımcıların %100'ü "Kongrenin akademik olarak yeterli ve başarılı bir ortam sağlamasını" ve "Destinasyona ait turistik ve kültürel çekicilik unsurlarının varlığını" önemli çekici motivasyon faktörleri olarak ifade etmiştir.

Behdioğlu ve Çilesiz (2017) tarafından yapılan çalışmada akademisyenlerin kongre tercih kriterleri konjoint analizi ile belirlenmeye çalışılmış, akademisyenlere göre kongre tercihinde etkili olan en önemli faktörün eğlence ve aktivite, en önemsiz faktörün destinasyon olduğu sonucuna varılmıştır.

Daha önce yapılmış olan araştırmaların sonuçlarından hareketle, her örneklem grubuna ait araştırma sonuçlarının farklı çıkmış olması, belirli bir alana özgü çalışan grubun örneklem seçilmesi ve araştırılması açısından değerli bulunmuştur. Bu çalışmanın amacı; Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı'nda görev yapmakta olan akademisyenlerin mevcut durumlarının tespit edilmesi ve ulusal veya uluslararası herhangi bir kongreye katılmış olan akademisyenlerin kongre tercih unsurlarının belirlenmesidir.

Kongre katılımcılarının kongre tercihlerini etkileyen unsurları ifade edilmesi, kongre düzenleyicilere ve bu alana özgü çalışan bireyleri bir araya getiren bilimsel temelli etkinlik düzenleyicilere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. ARAŞTIRMA

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı'nda görev yapmakta olan akademisyenlerin mevcut durumlarının tespit edilmesi ve ulusal/uluslararası herhangi bir kongreye katılmış olan akademisyenlerin kongre tercih unsurlarının belirlenmesidir. Belli bir alana özgü çalışan akademisyenlerin kongre tercih unsurlarının belirlenmesi bu araştırmanın özgün değeridir. Alana özgü düzenlenen bilimsel temelli etkinlik (kongre, sempozyum vb.) düzenleyicilere daha çok katılımcı sağlama ve iyi bir etkinlik organize etme açısından fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Anakütlesi ve Örneklemi

Araştırmanın anakütlesini Türkiye'deki kamu ve vakıf üniversitelerine bağlı Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programında görev yapmakta olan akademisyenler oluşturmaktadır. Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programında görev yapmakta olan akademisyen sayıları hakkında istatistiksel bir veri kaynağı olmamasından dolayı üniversitelerin web sayfalarından 314 akademisyenin e-posta adreslerine ulaşılabilmektedir.

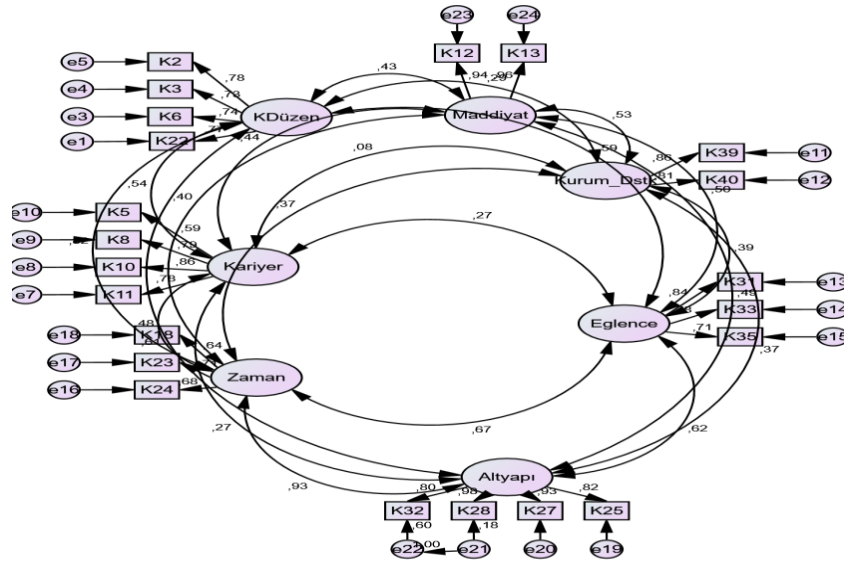
2.3. Veri Toplama Aracı

Akademisyenlerin kongre tercih unsurlarını belirlemek amacıyla ayrıntılı literatür taraması yapılmıştır. Literatür taraması sonucu Karagöz Yüncü ve Kozak (2010)'ın geliştirmiş olduğu ölçekten faydalanılarak ölçekte bazı değişiklikler yapılmış, düzenlenen ölçek pilot gruba uygulanmıştır. Pilot uygulama sonucunda verilere güvenilirlik analizi yapılmış, madde toplam korelasyonu 0,5 değerinin altında çıkan maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Anket ölçeği 16 tanımlayıcı soru ve kongre tercih unsurlarını ifade eden 22 sorudan oluşmaktadır. Araştırma ölçeği 314 akademisyenin e-posta adreslerine gönderilmiş, 72 akademisyen geridönüt sağlamış

olup, 51 kullanılabilir anket değerlendirmeye alınmıştır. Verilerin analizinde SPSS 21 ve AMOS 22 istatistik paket programları kullanılmıştır.

Araştırma grubundan elde edilen verilerin keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizi yapılabilmesi için öncelikle maddelerin normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilmiştir. İlk olarak Kolmogorov-Smirnow ve Shapiro-Wilk testlerine göre verilerin normal dağılmadığı anlaşılmıştır. İkinci adımda verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. George ve Mallery (2010, ss.114-115)' a göre (± 2) çarpıklık ve basıklık değerleri, normal dağılım için kabul edilebilir değerdir. Normallik varsayımının gerçekleştiği, çarpıklık (skewness), basıklık (kurtosis) değerleri +2 ile -2 arasında olup, verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değerinin 0,712 olduğu ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olduğu tespit edilmiştir. Bartlett küresellik testi anlamlı bulunmuştur. Değişkenler arası ilişkilerin faktör analizi için anlamlı olması keşfedici faktör analizinin yapılabileceğini göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015, s.311).

Temel bileşen analizi tekniği ve varimax döndürmesi kullanılarak açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre kongre tercih unsurları yedi faktörlü gruplanmış ve faktörler “Kongre Düzenleyiciler, Kariyer Gelişimi, Zaman Maliyeti, Maddi Maliyet, Kurum Desteği, Eğlence, Altyapı” şeklinde isimlendirilmiştir. Faktörlerin toplam varyansın %75'ini açıkladığı tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, ölçeğin uyum iyiliği değerleri $X^2=285,2$, $p=0,00$, $sd=185$, $X^2/sd=1,54$, $RMSEA=0,08$, $CFI=0,90$, $IFI=0,90$ olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar, ölçeğe ait uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığını ve araştırmadan elde edilen verilerin kongre tercih unsurları ölçeğinin yedi faktörlü yapısının istatistiksel olarak geçerli olduğunu göstermektedir (Meydan ve Şeşen, 2015, ss. 31-37). Ölçeğe ait maddelerin regresyon katsayıları 0,60 ile 0,96 arasındadır. Cronbach Alfa katsayısı hesaplanarak verilerin güvenilirliği değerlendirilmiştir. Güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alpha katsayısı 0,91 bulunmuş ve bu değer ölçeğin güvenilirliğinin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015, s.317). Kongre tercih unsurları ölçeğine ait Doğrulayıcı Faktör Analizi Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Kongre Tercih Unsurları Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Diyagramı

AMOS'ta yapılan analiz sonuçlarına göre; gizil değişkenler ile gözlem değişkenleri arasındaki ilişkilerin standart hata değerleri düşük, standardize edilmemiş tahmini değerler yüksektir. Kritik değer ise istatistiksel olarak alt sınır kabul edilen 1.96'nın oldukça üzerindedir. Sonuçları değerlendirdiğimizde ölçeğe ait faktörler arasındaki regresyonlara bakıldığında ölçeğin tüm boyutları arasındaki ilişkilerin anlamlı olduğu bulunmuştur.

3. Analiz ve Bulgular

Bu bölümde Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programında görev yapan akademisyenlerin tanımlayıcı özelliklerini belirlemek için frekans testi yapılmıştır. Araştırmaya konu olan akademisyenlerin %97,2'si devlet üniversitesinde, %2,8'i ise vakıf üniversitelerinde görev yapmakta, akademisyenlerin çoğu (%86,1) öğretim görevlisi kadrosunda çalışmakta, diğerleri (%13,9) sırasıyla en çok doktor öğretim üyesi, öğretim görevlisi doktor ve doçent kadrolarında çalışmaktadır. Akademisyenlerin çalışma sürelerine bakıldığında %33,3'ü 10 yıl ve üzeri görev süresine sahip iken, %29,2'si 1-5 yıl arasında görev süresine sahiptir. Akademisyenlerin çoğunun (%47,2) idari görevi bulunmamasıyla beraber, %27,8'i Bölüm Başkanlığı, %13,9'u Yüksekokul Müdür Yardımcılığı, %5,6 Program Başkanlığı, %4,2 Bölüm Başkanı Yardımcılığı, %1,4'ü Müdür gibi idari görevleri bulunmaktadır (Tablo1). Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programında görev yapan akademisyenler, Büro Yönetimi Öğretmenliği, İşletme, Kamu Yönetimi, İktisat, Yönetim ve Organizasyon, Ekonometri, İstatistik, Türk Dili ve Edebiyatı, Maliye, Eğitim Bilimleri, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri, Sosyoloji, Muhasebe ve Finansman, Turizm, Tekstil Mühendisliği, Felsefe, Bilgi ve Belge Yönetimi gibi 17 farklı alanda lisans eğitimi almışlardır (Tablo2). Akademisyenlerin sadece %6,9'u lisans eğitimi sonrası lisansüstü eğitimine devam etmemişlerdir. %55,6'sı doktora programına devam etmekte ya da doktora mezunu, %37,5'i yüksek lisansa devam etmekte ya da yüksek lisans mezunudur. Herhangi bir lisansüstü eğitime devam etmekte ya da lisansüstü eğitimlerini tamamlamış olanların oranı %93,1'dir (Tablo 3).

Tablo 1. Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programında Görev Yapan Akademisyenlerinin Tanımlayıcı Özellikleri

		n	%
KURUM TÜRÜ	Devlet Üniversitesi	70	97,2
	Vakıf Üniversitesi	2	2,8
UNVAN	Öğretim Görevlisi	62	86,1
	Öğr Gör. Dr.	3	4,2
	Dr. Öğr. Üyesi	6	8,3
	Doçent	1	1,4
	İdari görevim yok.	34	47,2
İDARİ GÖREV	Müdür	1	1,4
	Müdür Yrd.	10	13,9
	Bölüm Başkanı	20	27,8
	Bölüm Başkanı Yrd.	3	4,2
	Program Başkanı	4	5,6
ÇALIŞMA SÜRESİ	1-5 yıl	21	29,2
	11-15 yıl	8	11,1
	16-20 yıl	2	2,8
	21-25 yıl	9	12,5
	26 yıl ve daha fazla	5	6,9
	6-10 yıl	27	37,5

Tablo 2. Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programında Görev Yapan Akademisyenlerinin Lisans Mezuniyetleri

	Lisans Programları	n	%
MEZUN OLUNAN LİSANS PROGRAMI	Büro Yönetimi Öğretmenliği	23	31,9
	İşletme	17	23,6
	Kamu Yönetimi	8	11,1
	İktisat	3	4,2
	Ekonometri	3	4,2
	Yönetim ve Organizasyon	2	2,8
	İstatistik	2	2,8
	Türk Dili ve Edebiyatı	2	2,8
	Maliye	2	2,8
	Eğitim Bilimleri	2	2,8
	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	2	2,8
	Sosyoloji	1	1,4
	Muhasebe ve Finansman	1	1,4
	Turizm	1	1,4
	Tekstil Mühendisliği	1	1,4
	Felsefe	1	1,4
	Bilgi ve Belge Yönetimi	1	1,4

Tablo 3. Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programında Görev Yapan Akademisyenlerinin Eğitim Durumu

		n	%
EĞİTİM DURUMU	Doktora Devam Etmekte	30	41,7
	Doktora Mezunu	10	13,9
	Lisans Mezunu	5	6,9
	Yüksek Lisans Devam Etmekte	6	8,3
	Yüksek Lisans Mezunu	21	29,2

Büro Yönetimi Öğretmenliği lisans mezunlarının lisansüstü eğitimlerine bakıldığında (Tablo 4); %70'i İşletme, Eğitim Bilimleri, Bilgisayar Ve Öğretim Teknolojileri, Turizm, Halkla İlişkiler, Sağlık Yönetimi alanlarında doktora eğitimine devam etmektedir.

Tablo 4. Lisans Mezuniyeti Büro Yönetimi Öğretmenliği Olan Akademisyenlerin Lisansüstü Eğitim Durumları

	Yüksek Lisans Devam		Yüksek Lisans Mezunu		Doktora Devam	
	n	%	n	%	n	%
Büro Yönt. Eğt İşletme	1	5	3	15	0	0
Eğitim Bilimleri	0	0	2	10	6	30
Bilg. Öğrt.Tek.	0	0	0	0	1	5
Turizm	0	0	0	0	2	10
Halkla İlişkiler	0	0	0	0	2	10
Sağlık Yönetimi	0	0	0	0	2	10
Toplam	1	5	5	25	14	70

Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programında görev yapan akademisyenler, bir yarıyıl boyunca ders yüklerini doldurmaktadırlar. Akademisyenlerin yabancı dil puanlarına bakıldığında; %62,3'ü 55 ve daha üstü dil puanına sahiptir. Akademisyenlerin %88,3'ü son 5 yılda proje, yayın, tebliğ gibi bilimsel yayınları bulunmakta olup, %3,1'i yapmış oldukları bilimsel çalışmalar sonucu ödül almışlardır. İyi derecede yayın sayıları olmasına rağmen akademisyenlerin %63,9'u akademik teşvik almamıştır (Tablo5).

Tablo 5. Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Akademisyenlerinin Akademik Kariyer Durumu

HAFTALIK DERS YÜKÜ			n	%	
	Güz	Evet		68	64,4
Hayır			4	5,6	
Bahar		Evet		67	93,1
		Hayır		5	6,9
YABANCI DİL PUANI	0-54		27	37,5	
	55-64		20	27,5	
	65-69		8	11,1	
	70-79		13	18,1	
	80-89		3	4,2	
	90-100		1	1,4	
	Hiç yapmadım.		11	8,6	
BİLİMSEL YAYINLAR	Araştırma(Tübitak/BAP vb. Projeler)		16	12,5	
	Yayın(Makale/Kitap vb. Basılmış Yayın)		50	39,1	
	Tebliğ (Sözlü Bildiri/Poster)		47	36,7	
	Ödül		4	3,1	
AKADEMİK TEŞVİK	Evet		26	36,1	
	Hayır		46	63,9	

Akademisyenlerin %54,2'si yılda en az bir kez Ulusal kongreye, %52,8'i yılda en az bir kez Uluslararası kongreye katılım sağlamışlardır. Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi'ne (BÜROKON) katılımları sorulduğunda; %52,8'i daha önce hiç katılmamıştır (Tablo 6). Katılmama nedenlerini kişisel faktörler, kongreyi yeterli görmemek, kongreyi alanı dışında görmek, çalıştığı kurumun desteğinin olmaması, kongreden haberdar olmamak, iş yoğunluğu gibi ifadelerle belirtmişlerdir.

Tablo 6. Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Akademisyenlerinin Kongre Katılım Durumu

KONGRE KATILIM DURUMU	Kongre Katılımı		n	%
	<i>Ulusal</i>	Yılda 1 kez	30	41,7
		Yılda 2 kez	6	8,3
		Yılda 3 kez	2	2,8
		Yılda 5 kez	1	1,4
		Yılda 1 kez	19	26,4
	<i>Uluslararası</i>	Yılda 2 kez	10	13,9
		Yılda 3 kez	6	8,3
		Yılda 4 kez	2	2,8
		Yılda 5 kez	1	1,4
		<i>Bürokon'a Katılım</i>		<i>n</i>
	Evet		34	47,2
	Hayır		38	52,8

Araştırmanın bu bölümünde ise, akademisyenlerin kongre tercih unsurlarında öne çıkan faktörleri belirlemek amacıyla kongre tercih unsurları ile ilgili ortalama değerler alınmış, bazı değişkenlere göre kongre tercih unsurlarında farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla da bağımsız t testi yapılmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin anlaşılabilmesi için verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Maddelerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin (+2) ve (-2) arasında olduğu tespit edilmiştir. Her grup normal dağılımlıdır ve grupların varyansları homojendir. Verilerin normal dağılım gösterdiği ve homojen olduğu anlaşıldıktan sonra analiz yapılmıştır.

Tablo 7. Kongre Tercihini Etkileyen Faktör Ortalamaları

Faktör Boyutları	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Kongre Düzenleyiciler	4,0588	0,80092
Kariyer Gelişimi	4,5294	0,53770
Zaman Maliyeti	3,9020	0,81730
Maddi Maliyet	3,9118	1,11223
Kurum Desteği	4,2059	0,92831
Eğlence	3,1176	1,00183
Altyapı	3,9265	0,96085

Akademisyenlerin kongre tercihlerinde “Kariyer Gelişim Faktörü, Kurum Desteği, Kongre Düzenleyiciler, Altyapı” boyutlarının en önemli tercih unsuru olduğu tespit edilmiştir. Madde faktörlerine bakıldığında; “Kariyer Gelişimi” boyutu altında yer alan; kongre amaçlarının katılımcının profesyonel amaçlarıyla uyumluluğu, kongrede sunulan çalışmaların yayınlanması, kongrenin katılımcının kariyer gelişimini desteklemesi, kongrenin bilgi değişimine fırsat sağlaması önemli tercih unsurları olduğu gözlenmektedir. Kongre katılımcısının çalıştığı kurumun kongre katılımı için sağladığı “Kurum Desteği” boyutu altındaki maddi destek ve yönetsel destek kongre tercihini önemli derece etkilediği gözlenmektedir. “Kongre Düzenleyiciler” boyutu altında kongreyi düzenleyen kurumun saygınlığı ve kongreye alanında uzman ve saygın konuşmacıların katılımı kongre tercihinde önemli bir unsur olduğu görülmektedir. “Altyapı” boyutu altında yer alan; Kongre merkezine yakın konaklama imkânlarının olması, kongrenin düzenlendiği yere doğrudan ulaşım araçlarının bulunması, kongrenin düzenlendiği yere alternatif ulaşım araçlarının bulunması, konaklama olanaklarının çeşitliliği faktörleri kongre katılımcıları için önemli tercih unsurudur (Tablo 7, Tablo 8).

Tablo 8. Kongre Tercih Madde Faktör Ortalamaları

Faktörler	Ort.	Std. Sapma
Kongreyi düzenleyen kurumun saygınlığı	4,275	0,9814
Kongre düzenleme kurulunun sekreterlik hizmetleri	3,745	1,0362
Kongreye alanında uzman ve saygın konuşmacıların katılımı	4,275	0,9608
Kongrenin düzenlendiği yerde konuşulan dil	3,941	1,0661
Kongre amaçlarının kendi profesyonel amaçlarıyla uyumluluğu	4,588	0,7530
Kongrede sunulan çalışmaların yayınlanması	4,549	0,8078
Kongrenin kariyer gelişimini desteklemesi	4,569	0,6405
Kongrenin bilgi değişimine fırsat sağlaması	4,412	0,8044
Kongrenin düzenlendiği yere seyahat süresi	4,059	0,8812
Kongrenin süresi	3,765	1,1417
Kongrenin düzenlendiği yerdeki vize kolaylığı	3,882	1,1072
Kongre kayıt ücretinin düşük olması	3,843	1,1726
Konaklama maliyeti	3,980	1,1223
Çalıştığım kurumun kongre katılımı için sağladığı maddi destek	4,059	1,1561
Çalıştığım kurum yönetiminin kongre katılımı için yönetsel desteği	4,353	0,9343
Kongrenin düzenlendiği yerin kültürel mutfağı	3,137	1,2003
Kongrenin düzenlendiği yerdeki eğlence olanaklarının çeşitliliği	2,725	1,2013
Kongre programı dâhilinde aile üyelerine yönelik aktivite fırsatlarının bulunması	3,490	1,0839
Kongre merkezine yakın konaklama imkânlarının olması	4,039	1,0190
Kongrenin düzenlendiği yere doğrudan ulaşım araçlarının bulunması	4,039	1,0763
Kongrenin düzenlendiği yere alternatif ulaşım araçlarının bulunması	4,000	1,0392
Konaklama olanaklarının çeşitliliği	3,627	1,0763

Araştırmaya konu olan akademisyenlerin unvanı, eğitim durumu değişkenlerine göre kongre tercih unsurlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi'ne (BÜROKON) katılım durumu değişkenine göre kongre tercih unsurlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. BÜROKON'a katılan akademisyenlerin kariyer gelişimi puanı kongreye katılmayanlara göre önemli düzeyde yüksek bulunmuştur ($p=0,027$). BÜROKON'a katılan akademisyenlerin zaman maliyeti puanı kongreye katılmayanlara göre önemli düzeyde yüksek bulunmuştur ($p=0,045$). BÜROKON'a katılan akademisyenlerin alt yapı puanı kongreye katılmayanlara göre önemli düzeyde yüksek bulunmuştur ($p=0,019$).

Tablo 9. Kongre Tercih Unsurları İle İlgili Bağımsız T-Testi Sonuçları

Faktör Boyutları	BÜROKON Katılım Durumu	N	Mean	Std. Dvt.	t	p
<i>Kongre Düzenleyiciler</i>	Evet	28	4,178	0,79	1,180	0,244
	Hayır	23	3,913	0,80		
<i>Kariyer Gelişimi</i>	Evet	28	4,678	0,35	2,275	0,027
	Hayır	23	4,347	0,66		
<i>Zaman Maliyeti</i>	Evet	28	4,107	0,82	2,057	0,045
	Hayır	23	3,652	0,75		
<i>Maddi Maliyet</i>	Evet	28	3,946	1,10	0,243	0,809
	Hayır	23	3,869	1,14		
<i>Kurum Desteği</i>	Evet	28	4,196	1,00	-,081	0,936
	Hayır	23	4,217	0,85		
<i>Eğlence</i>	Evet	28	3,190	0,97	0,565	0,575
	Hayır	23	3,029	1,04		
<i>Altyapı</i>	Evet	28	4,214	0,84	2,440	0,019
	Hayır	23	3,576	0,99		

4. SONUÇ

Büro Yönetimi Öğretmenliği lisans mezunu olan akademisyenlerin % 40'ı İşletme alanında lisansüstü eğitimlerine devam etmektedirler. Yüksek lisans ve doktora düzeyinde Büro Yönetimi Eğitimi olmamasından dolayı Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programında görev yapan akademisyenler kendilerine en yakın İşletme alanını tercih etmişlerdir. Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programında görev yapan akademisyenlerin ders yükleri, dil puanları, yaptıkları bilimsel yayın oranlarına bakılarak akademik gelişmeleri takip ettikleri ve akademik kariyer gelişimlerine önem verdikleri söylenebilir. Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programında görev yapan akademisyenlerin 1 yılda ulusal ve uluslararası bir kongreye katılım oranının yüksek olmasına rağmen, bu alana özgü düzenlenen Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi'ne katılım oranının düşük olmasında, Büro Yönetimi ve Sekreterlik programında görev yapan akademisyenlerin farklı bilim dallarında lisansüstü eğitimlerine devam etmelerinin etkili olduğu söylenebilir. Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi düzenleyiciler tarafından multidisipliner konular seçilerek hedef kitle genişletilmesiyle kongre katılım sayısı artırılabilir. Araştırmaya konu olan kongre katılımcıları için Kariyer Gelişimi, Kurum Desteği, Kongre Düzenleyiciler, Altyapı boyutları kongre tercihinde önemli unsurdur. Kongre katılımcılarının akademik gelişimine olanak tanıyan unsurların varlığı, akademisyenlerin görev yapmakta olduğu kurumlardan aldığı yönetsel ve maddi destekler, kongre düzenleyicilerin sağlamış olduğu çeşitli (konaklama, ulaşım vb.) olanaklar kongre tercihini önemli düzeyde etkilemektedir. Bu araştırmada, diğer araştırma sonuçlarından farklı olarak "Kurum Desteği" boyutu içerisinde yer alan "Çalışılan kurumun yönetsel ve maddi desteği" kongre tercihinde önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Araştırmaya konu olan akademisyenlerin unvanı ve eğitim durumu değişkenlerine göre kongre tercih unsurlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi'ne katılım durumu değişkenine göre kongre tercih unsurlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi'ne katılan akademisyenlerin kariyer gelişimi, zaman maliyeti ve altyapı boyutu katılmayanlara göre önemli düzeyde farklıdır. Bu bilgiler Büro Yönetimi ve Sekreterlik alanına özgü çalışan akademisyenleri ve sektör çalışanlarını bir araya getiren Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi düzenleyicilerine yol gösterici olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, S. ve Ünsal, N. Ö. (2013). Öğretim üyelerinin bilimsel kongre tercihinde etkili olan unsurları ve e-kongre hazırbulunuşluk düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Büro Yönetimi Özel Sayısı 1, 191-207.
- Behdioğlu, S. ve Çilesiz, N. (2017). Akademisyenlerin kongre tercih kriterlerinin konjoint analizi ile belirlenmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), Icebss 2017 Özel Sayı, 23-37.
- George, D. and Mallery M. (2010). *Spss for windows step by step: a simple guide and reference*. 17.0 Update (10a Ed.) Boston: Pearson.
- Gür, Ş., Hamurcu, M. ve Eren, T. (2016). Selection of academic conferences based on analytical network processes. *Multiple Criteria Decision Making*, Vol. 11, 51-62.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Karagöz Yüncü, D. ve Kozak, N. (2010). Türk akademisyenlerin kongre tercihleri üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 109-120.
- Kocabulut, Ö. (2017). Akademisyenlerin uluslararası kongre katılım motivasyonlarının tespiti. *Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(1), 48-58.
- Kozak, N. ve Karagöz Yüncü, D. (2011). Akademisyenlerin kongre tercih unsurları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 19-32.
- Meydan, H. C. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi Amos uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Öztürk Başpınar, N. ve Keskin N. (2011). *Toplantı yönetimi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sarı Doğan, F., Güneysel, Ö., Özaydın, V. ve Eceviz, A. (2013). Acil tıp sempozyum veya kongrelerine katılıma etki eden faktörler. *The Journal of Academic Emergency Medicine Dergisi*, 12, 211-4.

FUTBOL HAKEMLERİNİN KENDİNİ SABOTAJ DÜZEYLERİ

Yetkin Utku KAMUK¹

Fatih EVLİ²

Harun TECİMER³

Atıf/©: Kamuk, Y., U.; Evli, F. ve Tecimer, H. (2018). Futbol hakemlerinin kendini sabotaj düzeyleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2257-2267. doi: 10.17218/hititsosbil.461486

Özet: Bu çalışmanın amacı Çorum ilinde faal olarak görev yapan futbol hakemlerinin kendini sabotaj düzeylerinin belirlenmesidir. Çalışmada katılımcıların kendini sabotaj düzeylerinin, yaş, cinsiyet, hakem yaşı, eğitim düzeyi, gelir düzeyi gibi değişkenler açısından da incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın araştırma grubunu Çorum ilinde faal olarak görev yapan futbol hakemleri (N= 49) oluşturmaktadır. Elde edilen veriler Jones ve Rhodewalt tarafından geliştirilip, Akın tarafından Türkçe' ye uyarlanmış olan 25 soruluk likert tipi "Kendini Sabotaj Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır. Bulgular: Çalışmada elde edilen verilerin analizinde yüzde frekans tabloları ve değişkenlere göre farklılık olup olmadığı ANOVA testi kullanılarak incelenmiştir. Anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak belirlenmiştir. Verilerin analizi sonucunda katılımcıların demografik özelliklerine göre kendini sabotaj düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı ($p<0,05$) görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Başarısızlık Kaygısı, Dışsallaştırma, Spor.

Self- Handicapping Levels of Football Referees

Citation/©: Kamuk, Y., U.; Evli, F. and Tecimer, H. (2018). Self-handicapping levels of football referees, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2257-2267. doi10.17218/hititsosbil.461486

Abstract: The purpose of this study is to determine the self-handicapping levels of active football referees in Corum. It was also aimed to examine the participants' self-handicapping levels by age, gender, year of profession, education level and income level. The subjects were the active football referees (N = 49) in Corum. The data were collected by using the 25-question "Self-Handicapping Scale", which was developed by Jones and Rhodewalt and adapted to Turkish by Akın. The data were analysed by using the percentage and frequency tables and the differences between the variables were examined by using ANOVA. Results: Significance level was determined as $p<0.05$. As a result, there was no significant differences ($p>0.05$) between self-handicapping scores according to participants' demographic data.

Keywords: Fear of Failure, Externalization, Sports.

1.GİRİŞ

İnsanın sahip olduğu duygular içerisinde bazıları diğerlerine kıyasla daha kuvvetlidir. Bu duygular içerisinde yeterli görünme duygusu, kendine saygı, öz değer, kendini gerçekleştirme duyguları gibi önemli bir yere sahiptir.(Baumgardner, Lake ve Arkin, 1985). Yeterli görünme arzusunun gerçekleştirilmesi bazı insanlar için oldukça önemlidir. İnsanoğlu edindiği tecrübeler sonucunda farklı bakış açıları geliştirir ve bireylerin farklı bakış açılarına sahip olmalarının nedenlerini algılayabilir.

Çoğu birey için duygusal gereksinimlerin yerine getirilmesi büyük önem taşır. Öyle ki, bazı bireyler bu durumu başarı ile eşdeğer görmektedir. Herhangi bir başarısızlık veya yenilgide bazı

Makale Geliş Tarihi: 19.9.2018

Makale Kabul Tarihi: 26.9.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, yetkinkamuk@hitit.edu.tr

² Dr., Hitit Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, fatievl@hitit.edu.tr

³ hs.tecimer@hotmail.com

bireyler kendilerinin çevreleri tarafından yetersiz olarak değerlendirileceklerini düşünürler. Bu durumdan kaygılanıp dışa vurmamak için uğraş verirler. Bunun için ise başarısızlıklarına geçerli gerekçeler ortaya çıkartır ve böylelikle hem kendine olan öz saygılarının devamını hem de çevrelerinin kendileri hakkındaki düşüncelerini kontrol etmek, şekillendirmek isterler. (Büyükgöze ve Gün, 2015). Normal koşullar altında gerçekleşmeyen, ancak başarısızlığın üzerini örtmeye ya da hedef saptırmaya yönelik bu davranış eğilimleri kendini sabotaj kavramı altında değerlendirilmektedir (Anlı ve diğerleri, 2011; Akın ve diğerleri, 2011; Büyükgöze ve Gün, 2015).

Tanımsal olarak kendini sabotaj kavramı “*bir işi ya da görevi yerine getirebilecek kapasitede olmasına rağmen bireyin bu işi yapıp yapamayacağına yönelik belirsizlik yaşaması ve yeterli kapasitede olmadığına ilişkin bahaneler bularak kendini haklı gösterme çabası*” olarak ifade edilir (Üzar, Özçetin ve Hiçdurmaz, 2016). Kendini sabotaj sonucu bireyler, başarıyı bireysel olumlu özelliklerinden kaynaklı, başarısızlığı ise kontrollerinde olmayan ve dış etkenlerden kaynaklı olduğu görüşünü ortaya atmaya çalışarak benliklerini koruma altına alma yönünde uğraş verirler. Bu davranış biçimi, bireyin davranışının sonucu her ne olursa olsun, kendisini iyi hissetmesine katkıda bulunmaktadır (Akın, Abacı ve Akın, 2011).

Akın ve arkadaşları da kendini sabotajı “*başarısızlıkla karşılaşıldığında bu durumu dış etkenlere, başarı durumunu ise kendi sahip olduğu olumlu özelliklere bağlayan bir davranış biçimi veya performans ortamının seçilmesi*” şeklinde ifade etmiştir. Kişinin başarı ihtimalini düşürerek olası bir başarısızlığa ait gerekçeleri dışsal faktörlere bağlamasına destek sağlayabilecek engeller, kişinin kendi başarısızlığını haklı gösterme amacına mükemmel bir şekilde hizmet etmektedir. İşte bu sebeple kendini sabotaj davranışı, benlik koruyucu bir davranış olarak görülmektedir (Akın ve diğerleri, 2011).

1.1.Kendini Sabotaja Yönelim

İnsanlar hedeflerine ulaşmak isterken içsel ya da dışsal engellerle karşılaşabilirler. Dışsal engeller çoğu zaman farkına varılması daha kolay kavramlar olabilirken, içsel engeller ise anlamlandırılması daha zor ve detaylı bir değerlendirme gerektirdiği için, bu dışsal engelleri görebilmek ve bunlara anlam yükleyebilmek oldukça zordur. Bireyler kişisel özelliklerini keşfettikçe ve kişilikleri ile ilgili bilgi edinme becerilerini geliştirdikçe, içsel engellerinin neler olduğunu tespit etme ve karşılaştıkları engelleri çözme noktasında daha yeterli hale gelmektedirler (Yıldırım ve Demir, 2017).

Kendini sabotaj davranışını gösteren bireyler, kendilerine olumsuz deneyimler yaşatacak ya da kişiliklerini tehdit edebilecek durumlara çözüm bulmak, performanslarını düşürecek olumsuz koşulları kendileri hazırlamaktadırlar. Kendini sabotaj çocukluk döneminden başlayarak kendisine ve başarıya yönelik geliştirdiği negatif bilişsel yapılar ile ilgilidir. Bireyin çocukluk döneminde anne babası ile etkileşimi ve diyalogları öz-benlik gelişiminin ne yönde olacağına etki eder. Çocuğa, akademik başarı performansına ya da yetenekleri ile ilgili olarak çok değerli olduğunun yoğun bir şekilde hissettirilmesi, çocukta anne ve babasına karşı başarılı olarak görünme davranışını sürdürmesi gerektiği, onların dikkatlerini çekmeye devam etmesi ve öz değerini koruma amacıyla, kendisini gerçekte olduğundan daha iyi ve/veya parlak göstermesi gerektiği düşüncesine kapılmasına ve bu şekilde davranmasına yol açabilir. Ancak bu eğilim bir süre sonra kendini sabote etme davranışının görülmesine neden olmaktadır (Kearns ve diğerleri, 2007).

Gerçekleştirilen bir fiilde başarısız olma ihtimali düşüncesi, bireylerde strese yol açmakta ve bazı bireyler iyi performans gösterme ihtimalini azaltacak engeller bularak veya üreterek, öz yeterlik

hissini koruma davranışı geliştirmektedirler. Başarısızlık duygusundan kurtulmak üzere, bazı bireyler, yapacağı işte başarılı olmak için gerekli hazırlıkları yapmakta; diğer bazı bireyler ise başarılarını artırıcı yollar denemek yerine, mevcut yeteneklerinin başarıya ulaşmada yeterli olacağına inanmakta ve başarılı olmak için hazırlık yapmak yerine mevcut durumlarıyla hareket etmektedirler. Bu davranışı sergileyenler, başarısızlıkla karşılaştığında bu durumu dışsallaştırarak kendini sabote etmektedirler. Başarısızlık durumunda bireyler, bunun sebebini ya da sebeplerini kendi kontrollerinde olmayan bir engelle yüklerler ve başarısızlığa neden olan asıl kaynağı dışsallaştırırlar. Başarılı olunması halinde ise birey, her türlü olumsuzluğa karşın başarıya ulaşabildiğini ispat etmiş olacaktır. Bu nedenle, her iki senaryoda da birey kazançlı olacaktır. Başarısızlık durumunun ortaya çıkması halinde birey, başarıya ulaşabilmek için kendisini yeterince iyi hazırlamamış olduğunu değil, çeşitli kötü şartları ve/veya ortama ilişkin dezavantajları öne sürerek benliğini korumak üzere kendini sabote etme davranışını sergilemektedir. Kendini sabotaj eğilimine sahip olan kişiler, becerilerin ancak ortaya konabileceğine fakat bu becerilerin geliştirilemeyeceğine ya da kendilerinin sahip oldukları beceri düzeylerinin yeterli olmadığına inanırlar. Bu inanışların bir bileşkesi olarak da kendini sabotaj davranışı ortaya çıkmaktadır (Akın, Abacı ve Akın, 2011).

Sabotaj mekanizmasını kullanmak isteyen bireyler, başarısızlık ihtimalini öngördükleri durumlar için, olayın sonuçlanmasını beklemeksizin, başarısızlıklarına gerekçe olabilecek mazeretlerini akıllarında sıralamaktadırlar. Bu şekilde, henüz olay gerçekleşmemiş olsa bile, hataya neden olabilecek şekilde “sabotaj” hazırlanmış olmaktadır. Bu sayede başarısızlıklar dışsallaştırılırken, başarılar içselleştirilmekte ve başarısızlık halinde, başarısızlığın nedeni için bir gerekçe olarak gösterilebilmektedir (Anlı ve diğerleri, 2011).

Bireylerde bulunan hata yapma endişesi, sabotaj stratejilerine yönelmede önemli bir unsurdur. Hata yapma endişesi, bireylerin yapacakları işleri ertelemelerine neden olmakta ve bireyler bu sayede performanslarını sergilediklerinde yaşayabilecekleri potansiyel utanma duygusundan uzak kalmaktadırlar. Bu endişe durumu, negatif içsel ve kişilerarası değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır. Hata yapma endişesi nedeniyle ortaya çıkan sabotaj eğilimi zamanla bireyin sürekli başvurduğu bir davranış olarak görülebilmektedir. Bu nedenle, hata yapma/başarısız olma endişesi ve sabotaj davranışları arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Eliot ve Thrash, 2004).

1.2.Sabotaj Çeşitleri

Literatürde tarif edilen iki tip kendini sabotaj vardır. Bunlar davranışsal kendini sabotaj ve sözel kendini sabotaj olarak sınıflandırılmaktadırlar (Cox ve Giuliano, 1999).

1.2.1.Davranışsal Kendini Sabotaj

Gerçekleştirilen performansı doğrudan etkileyen ve maksatlı olarak yapılan sabotajdır. Bu sabotaj türünde kişi içerisinde yer aldığı durumu ya da gerçekleştirmesi gereken işi bilinçli olarak zor hale getirir. Davranışsal sabotaj stratejilerinin içerisinde, alkol ve madde kullanımı (Zuckerman ve Tsai, 2005), yapılacak olan görevi yerine getirme hususunda gerekli özverinin gösterilmemesi (Hirt ve diğerleri,2003), işlerin zamanında yapılmaması ve ileri bir tarihe ertelenmesi veya işlerin yapılması için hazırlanma yerine tiyatroya gitmesi gibi davranışlar yer alabilir (Zuckerman ve Tsai, 2005).

Bu tip sabotajda birey, daha performans gerçekleştirilmeden olası başarısızlığını haklı gösterecek gerekçeler üretmektedir. Burada birey genellikle yapılacak olan işi kendisi güçleştirmektedir çünkü bu sabotaj türü kendisini değerlendirecek olan diğer kişiler için daha fazla inandırıcı

olacaktır. Çünkü davranışsal kendini sabotaj, diğer sabotaj türüne kıyasla, başarı ihtimalini çok daha fazla azaltmakta ve yoruma daha az açık bir sabotaj türü haline gelmektedir (Akın ve diğerleri,2011). Kendini sabote etme davranışlarının incelendiği çalışmalarda, mükemmeliyetçi kişilik özelliklerine sahip kişilerin hata yapma endişesiyle kendilerini geriye çekme ve kendini sabote etme stratejilerini sıklıkla kullandıkları bulunmuştur (Sansone ve diğerleri,2008, Rhodewalt ve diğerleri,2006).

1.2.2.Sözel Kendini Sabotaj

Sözel kendini sabotaj kişinin içinde bulunduğu koşulların, çevrenin ya da değişkenlerin uygun şekilde olmadığını ve başarısızlığının da bunlardan kaynaklandığını öne sürmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu tip sabotaja yönelen bireyler hasta, kaygılı ya da stresli olduklarını, performansın gerçekleştirilmesi için gerekli koşulların yeterli olmadığını yahut takım arkadaşlarının yeterli/uyumlu olmadıklarını öne sürmektedirler. Bu stratejilerin gücünün diğerine kıyasla daha düşük olmasına karşın, her iki stratejinin de asıl gayesi kişinin kendisine yönelik benlik ve yeterlik algılarını korumaya çalışmaktır (Hirt ve diğerleri 2003).

Sözel kendini sabotaj asıl olarak mazeret üretme ve bunu sunma temeline dayanmaktadır. Ancak, mazeret üretme durumunda bile kişinin performans kalitesi be başarı düzeyi etkilenmemektedir. Kaygı, korku, endişe, utanma gibi duygulara kapılmış olduğunu iddia etmesi ya da kendisini derinden etkileyen bazı duygusal olaylar yaşadığını öne sürmesi gibi nedenler bu tip sabotaja örnektir (Akın ve diğerleri,2011).

Genel olarak değerlendirildiğinde, kendini sabote etme davranışı bireylerde akut olarak öz benliklerini koruma işlevini yerine getirirse de, kronik kullanımda etkisini kaybederek çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlardan biri uyum sağlama becerisinin azalmasıdır ve bu durum kendini sabote etme davranışının kişilik özelliği olmasına yol açmakta ve böylelikle bir döngü oluşmaktadır (Zuckerman ve diğerleri,1998). Kendini sabotaj davranışlarının devam etmesi durumunda kişilerde depresyon belirtileri, sinirlilik, narsistik kişilik bozukluğu, düzenbaz davranış özellikleri, utangaçlık, uzun süreli düşük psiko-sosyal iyilik hali, savunucu kötümserlik, tükenmişlik sendromu gibi çeşitli sağlık problemlerinin ortaya çıkabildiği bilinmektedir (Martin ve diğerleri,2003, Rhodewalt ve diğerleri,2006, Zuckerman ve Tsai, 2005, Coudevylle ve diğerleri,2011, Akın, 2012). Bunlara ilave olarak; başarısız olmasının nedenlerini dışsallaştırmak ve öz benliğini korumak amacıyla birey sosyal ortamlardan uzaklaşmakta ve buna bağlı olarak da sosyal izolasyon durumu ile karşı karşıya kalmaktadır (Zuckerman ve Tsai, 2005).

Kendini sabotaj davranışları, bireyin ortaya koyabileceği gerçek performansın gerçekleşmesinin önüne geçmekte ve buna bağlı olarak bireyin psikolojik durumunu olumsuz etkilemektedir (Arabacı ve Akın, 2011.).

1.3.Futbol Hakemi

Futbol maçını yöneten, kuralları uygulayan, maçın resmi kronometresini tutan görevli olarak tanımlanabilir. Bir futbol maçı 1 orta hakem, 2 yardımcı hakem ve varsa dördüncü hakem ile işbirliği içerisinde yönetilir (TFF, 2017).

1.3.1.Orta Hakem

Maçın tek ve tam otoritesi olan orta hakem, oyunun başlamasından bitimine kadar tam yetkili olarak görev yapar. Oyunun durduğu anlarda da yetkisi ve görevi devam eder. Orta hakem, yan ve dördüncü hakemlerle eşgüdüm içinde maçı yönetirler (TFF, 2017).

1.3.2.Yardımcı Hakem

Çapraz karşılıklı taç çizgileri üzerinde görev yapan yardımcı hakemler orta hakemin doğru karar verecek pozisyonda olmadığı durumlarda ona yardım ederler. Yardımcı hakemlerin maç içerisinde ki sorumlulukları; ofsayt belirleme, köşe vuruşu ve aut atışlarında hakeme yardımcı olmak taç atışlarında da kullanılacak yönü göstermektir (TFF, 2017).

1.3.3.Dördüncü Hakem

Dördüncü hakem müsabaka yönetmeliğine göre atanabilir ve eğer üç hakemden biri göreve devam edemezse onun yerine görev yapar. Dördüncü hakem, maç sırasında oyuncu değiştirme ve teknik alanda bulunanların davranışlarını kontrol etmekle görevlidir (TFF, 2017).

1.4.Hakemlerin Başarılı Olmasının ya da Başarısızlığının Belirlenmesi

Maç içerisinde hakem, yardımcı hakemler ve dördüncü hakemin vermiş olduğu kararları değerlendirmek üzere ilgili kuruluş tarafından bir gözlemci atanır. Gözlemci, hakemlerin verdiği kararların doğruluğu veya yanlışlığı, hakemler arasındaki iş birliği ve saha içerisindeki tüm davranış ve tutumlarını oyun süresince değerlendirir. Gözlemciler maç sonu hakem odasına girerek pozisyonların tartışmasını bir de hakemlerle birlikte yapar. Gözlemci, değerlendirme sonucuna göre bir puan verir ve bu puanlama 6,0 ile 10,0 arasındadır. 6,9 ve daha aşağı puan “kabul edilemez düzeyde kötü hakemlik performansı” anlamında iken, 9,0 ve üzeri puan “mükemmel hakemlik performansı” anlamına gelmektedir. Müsabaka gözlemcisi, puanlama sonuçlarını Türkiye Futbol Federasyonu’na rapor eder. TFF, gözlemci raporuna göre hakem hakkında değerlendirmede bulunur (TFF, 2017).

1.5.Hakemlerin Kendini Sabote Etmesi

Spor müsabakaları gibi başarı odaklı performanslarda, müsabakada yer alan tüm bireyler, kendilerinin başarılı olduğunu göstermek için mücadele ederler. Bu bireyler; sporcular, antrenörler ve hakemlerdir. Müsabakalarda en kritik role sahip olan birey hiç kuşkusuz hakemdir. Hakem bir müsabakanın tek yöneticisidir ve kararları tartışmaya açık değildir. Bu nedenle, hakemlerin müsabaka içerisinde verdiği kararlar müsabakanın kaderine etki etmektedir. Yanlış bir karar her şeyi değiştirebilecek güce sahip olabilmektedir. Örneğin; bir kupa müsabakasında son dakikada hakemin vermiş olduğu penaltı kararı, eğer yanlış ise, haksız yere bir takımın şampiyon olmasına neden olabilir. Bu kabul edilebilir birşey olmamakla birlikte, hakemin vermiş olduğu bu yanlış kararın uygulanmasına engel teşkil etmemekte ve bu karar tartışılmamaktadır.

Hakemlerin maç içerisinde karşılaştığı bunun gibi durumlar ve vermiş oldukları yanlış kararlardan dolayı kendilerine yapılan eleştirileri savmak ya da Federasyon, Merkez Hakem Kurulu ya da diğer üst kurullardan uygulanabilecek cezai yaptırımlardan uzak kalabilmek için kendini sabotaj eğilimine girmeleri mümkündür.

Bu araştırmanın amacı Çorum’da faal olarak görev yapan futbol hakemlerinin kendini sabotaj düzeyinin belirlenmesidir.

2.YÖNTEM

2.1.Denekler

Araştırma Çorum’da faal olarak görev yapan futbol hakemlerine tam sayım yöntemiyle yapılmış ve araştırma evreninde yer alan tüm hakemler çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırmaya, 7 kadın ve 42 erkek olmak üzere toplam 49 futbol hakemi katılmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Jones ve Rhodewalt (1982) tarafından geliştirilen Kendini Sabotaj Ölçeği (KSÖ) kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlama ve geçerlik-güvenirlik çalışmaları Akın (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçek, tek boyutta toplanan 25 maddeden oluşmaktadır. KSÖ, 6'lı Likert tipi bir veri toplama aracı olup madde seçenekleri “hiç katılmıyorum (0)” ile “tamamen katılıyorum (5)” arasında değişmektedir.

2.3. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler SPSS 22.0 (IBM, USA) programı kullanılarak analiz edilmiştir. Deneklere ait veriler tanımlayıcı istatistikler, frekans ve yüzdelik tabloları olarak gösterilmiştir. Deneklerin kendini sabotaj puanları ortalama \pm standart sapma şeklinde verilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Kolmogorov- Smirnov ve Q-Q Plot testleri kullanılarak yapılmış ve normal dağılıma uygun oldukları görülmüştür. İkili gruplar arasındaki karşılaştırmalar için Bağımsız Örneklem t Testi, çoklu grup karşılaştırmalarında ise Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way ANOVA) kullanılmıştır. İstatistiksel incelemeler için anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak belirlenmiştir.

2.4. Araştırma İzni

Çalışmanın yapılabilmesi için gerekli etik kurul izni Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan, kurum onayı ise Türkiye Faal Futbol Hakemleri ve Gözlemcileri Derneği Çorum şubesinden yazılı olarak alınmıştır. Araştırmaya davet edilen deneklere çalışma ile ilgili açıklama yapılarak soruları cevaplandırılmış ve Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu verilerek, kendi rızaları ile çalışmaya katılmak istediklerini belirtmek üzere imzalamaları istenmiştir. Davet edilen katılımcıların tümü araştırmaya katılmayı kabul etmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1. Deneklerin Cinsiyete Göre Dağılımı

<i>Cinsiyet</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
<i>Kadın</i>	7	14,3
<i>Erkek</i>	42	85,7
<i>Toplam</i>	49	100,0

Tablo 1'de gösterildiği gibi ankete katılan deneklerin 7 (% 14,3)'si kadın ve 42 (%85,7)'si erkektir.

Tablo 2. Deneklere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

<i>Değişkenler</i>	<i>Kadın (n=7)</i>				<i>Erkek (n=42)</i>			
	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>
<i>Yaş</i>	20,00	24,00	22,43	1,62	18,00	37,00	24,74	4,19
<i>Meslek Yılı</i>	2,00	5,00	3,43	1,27	2,00	20,00	5,50	4,17

Tablo 2'de, çalışmaya katılan 49 hakemin (7 kadın ve 42 erkek) yaş ortalamaları ve hakemlik yaptığı sürelerle ilişkin istatistikler verilmiştir. Çorum bölgesi hakemleri, hakem olarak en az 2 en fazla 20 yıldır hakemlik yapmaktadırlar. Kadın hakemlerin hakemlik süreleri (3,43 \pm 1,27) yıl, erkek hakemlerin hakemlik süreleri ise (5,50 \pm 4,17) yıldır. Erkek hakemlerin yaş ortalaması 24,74 \pm 4,19 iken, kadın hakemlerin yaş ortalaması 22,43 \pm 1,62'dir.

Tablo 3. Medeni Hallerine Göre Dağılım

Medeni Hali	n	%
<i>Evlî</i>	8	16,3
<i>Bekar</i>	41	83,7
<i>Toplam</i>	49	100,0

Tablo 3'te verildiği üzere Çorum bölgesi futbol hakemlerinin 8 (% 16,3)'inin evli ve 41 (% 83,7)'inin ise bekâr olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Meslek Gruplarına Göre Dağılım

Meslek Grubu	n	%
<i>Kamu</i>	7	14,3
<i>Serbest Meslek</i>	6	12,2
<i>Çalışmıyor</i>	36	73,5
<i>Toplam</i>	49	100,0

Tablo 4'te ankete katılan hakemlerin meslek gruplarına göre dağılımı verilmiştir. Deneklerin 7 (% 14,3)'sinin kamu çalışanı, 6 (% 12,2)'sının serbest meslek sahibi olduğu ve 36 (% 73,5)'sının çalışmadığı ve hakemlikten başka gelirinin olmadığı görülmüştür.

Tablo 5. Gelir Düzeylerine Göre Dağılım

Aylık Gelir Düzeyi	n	%
<i>1604 TL'den az</i>	33	67,3
<i>1604-2500 TL</i>	7	14,3
<i>2501-3500 TL</i>	4	8,2
<i>3501-5000 TL</i>	5	10,2
<i>5001 TL ve üzeri</i>	0	0,0
<i>Toplam</i>	49	100,0

Tablo 5'te verilen Gelir Düzeylerine Göre Dağılım durumları incelendiğinde, hakemlerin 33 (% 67,3)'ünün 1604 TL'nin altında, 7 (% 14,3)'sinin 1604-2500 TL arasında, 4 (% 8,2)'ünün 2501-3500 TL arasında, 5 (% 10,2)'inin 3501-5000 TL arasında aylık gelir düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Eğitim Düzeylerine Göre Dağılım

Mezuniyet	N	%
<i>Lise</i>	8	16,3
<i>Lisans</i>	41	83,7
<i>Toplam</i>	49	100,0

Tablo 6'ya göre Çorum bölgesi hakemlerinin 8 (% 16,3)'i lise, 41 (% 83,7)'i lisans düzeyinde eğitim seviyesine sahiptir.

Tablo 7. Çorum Bölgesi Hakemlerinin Kendini Sabotaj Puanları

N	Kendini Sabotaj Puanı
<i>Aralık</i>	49
<i>En düşük</i>	52,0
<i>En yüksek</i>	23,0
<i>Ortalama</i>	75,0
<i>Standart Sapma</i>	50,39
	12,61

Tablo 7'de görüldüğü gibi Çorum bölgesi hakemlerinin kendini sabotaj ölçeğinden (KSÖ) aldıkları puanların ortalaması 50,39 standart sapması 12,61'dir. KSÖ puanlarının medyan değeri 51'dir.

Tablo 8. KSÖ Puanlarının Değişkenlere Göre Farklılık Gösterme Durumunun ANOVA Testi ile İncelenmesi

		Kareler Toplamı	df	F	Sig.
<i>Meslek Grubu</i>	<i>Gruplar Arası</i>	242,47	2	0,754	0,476
	<i>Gruplar İçi</i>	7395,16	46		
	<i>Toplam</i>	7637,63	48		
<i>Gelir Düzeyi</i>	<i>Gruplar Arası</i>	465,72	3	0,974	0,413
	<i>Gruplar İçi</i>	7171,92	45		
	<i>Toplam</i>	7637,63	48		
<i>Hakemlik Süresi</i>	<i>Gruplar Arası</i>	17,243	2	0,052	0,949
	<i>Gruplar İçi</i>	7620,39	46		
	<i>Toplam</i>	7637,63	48		

ANOVA testi sonucuna göre, KSÖ puanlarının yaş grubu, meslek grubu, hakemlik süresi ve gelir düzeyi değişkenlerine göre farklılık göstermediği ($p>0,05$) belirlenmiştir.

Yaş grubu (18-24 yaş arası ve 25 yaş ve üzeri kategorileri), cinsiyet, medeni durum ve eğitim düzeyi (lise ve lisans kategorileri) değişkenlerinin KSÖ puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olup olmadıklarını belirlemek amacıyla bağımsız örneklem *t* testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Bazı Değişkenlere Göre *t* Testi Sonuçları

Değişkenler	t	df	Sig.
<i>Cinsiyet</i>	1,347	47	0,184
<i>Yaş Grubu</i>	-0,553	47	0,583
<i>Medeni Durum</i>	0,514	47	0,610
<i>Eğitim Düzeyi</i>	0,422	47	0,675

Tablo 9 incelendiğinde, KSÖ puanlarının cinsiyet, yaş grubu, medeni durum ve eğitim düzeyine göre farklılık göstermediği ($p>0,05$) görülmektedir.

4. SONUÇ

Çalışma kapsamında Çorum bölgesi futbol hakemlerinin kendini sabotaj eğilimleri incelenmiş deneklerin Kendini Sabotaj Ölçeği (KSÖ) puanlarının $50,39\pm 12,61$ (Ort \pm SS) olduğu bulunmuştur. KSÖ skorlarının medyanı genellikle 60 civarında olduğu belirtilmektedir (Rhodewalt, 1990). Deneklerin kendini sabotaj eğilimlerinde cinsiyet, yaş grubu, medeni durum, meslek grubu, gelir düzeyi, eğitim düzeyi ve hakemlik süresi değişkenlerine göre fark olmadığı bulunmuştur (Tablo 8 ve Tablo 9).

Öğretmen adaylarına yönelik yapılan çalışmada, araştırmaya katılanların cinsiyet, yaşadığı yer, geldiği yerleşim yeri, gelir düzeyi ve mezun oldukları lisans bölümünün idealleri olup olmadığı gibi kriterler üzerinde de kendini sabotaj düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Gündoğdu, 2013).

Alan yazında, üniversite öğrencilerine yönelik yapılan bir diğer çalışmada gelir düzeyleri açısından anlamlı bir fark bulunamazken, cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre kendini sabotaj puan ortalamaları daha yüksek çıkmıştır (Anlı, 2015).

Psikolojik sağlığı olumsuz biçimde etkileyen kendini sabotaj kavramının doğasının incelenmesi, kendini sabotaj düzeylerinin düşürülmesi, futbol hakemlerinin daha akılcı inançlara sahip hale getirilerek, kendi için oluşturduğu engellerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olunması ve başarılarının artırılması düşünülebilir.

Spor alanında kendini sabotaj konusunu incelemiş olan pek çok çalışma mevcut olmakla birlikte, yapılmış olan çalışmaların içeriği değerlendirildiğinde, hedef kitlenin genellikle sporcular olduğu görülmüş (Rhodewalt ve diğerleri, 1984; Bailis, 2001; Sniezek, 2001; Kuczka ve Treasure, 2005; Coudevylle ve diğerleri., 2008a; Coudevylle ve diğerleri, 2008b; Finez ve diğerleri, 2012; Finez ve Sherman, 2012) ancak kendini sabotaj konusunda hakemler üzerinde yapılmış herhangi bir ulusal ya da uluslararası çalışmaya rastlanılmamıştır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göz önünde bulundurularak Çorum bölgesi futbol hakemlerinin kendini sabotaj düzeyleri ile karşılaştırılabilecek benzer herhangi bir çalışmanın literatürde bulunamamış olması, mevcut araştırma sonuçlarının yorumlanabilmesini zorlaştırmakla birlikte, bu alanda ilk defa yapılmış olan bu çalışmanın bundan sonraki çalışmalar için bir referans noktası olabileceği değerlendirilmektedir.

Bu sebeple, hakemlerin kendini sabotaj özelliklerini değerlendirmek ve bu konuda literatüre katkı sağlamak amacıyla bu tip çalışmaların yapılması ülke sporuna ve hakemlerin kişilik özelliklerinin değerlendirilmesi konusunda yapılacak olan çalışmalara katkı sağlayacaktır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda hakemlerin sabotaj eğilimleri incelenerek performans ve başarı düzeylerinin ne şekilde arttırılabileceği araştırılabilir; benzer çalışmalar farklı illerde görev yapan farklı demografik özelliklere sahip ve farklı klasmanda olan futbol hakemlerine yapılabilir ve diğer branşlardaki hakemlere de aynı çalışma tekrar edilerek uygulanabilir.

4.KAYNAKÇA

- Abacı, R. ve Akın, A. (2011). *Kendini Sabotaj: İnsanoğlunun sınırlı doğasının bir sonucu*, Ankara: Pegem Yayınları.
- Akın, A. (2012). Kendini Sabotaj Ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 37(164), 176-187.
- Akın, A., Abacı, R. ve Akın, Ü. (2011). Self-handicapping: A conceptual analysis. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3 (3), 1155-1168.
- Anlı, G., Akın, A., Şar, A.H. ve Eker, H. (2011). Kendini sabotaj ile psikolojik iyi olma arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 14(54), 160-172.
- Bailis, D. (2001). Benefits of self-handicapping in sport: A field study of university athletes. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 33(4), 213-223.
- Büyükgöze, H. ve Gün, F. (2015). Araştırma görevlilerinin kendini sabotaj eğilimlerinin incelenmesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 689-704.
- Coudevylle, G.R., GINIS K.A.M. ve Famose, J. (2008). Determinants of self-handicapping strategies in sport and their effects on athletic performance. *Social Behavior and Personality*, 36 (3), 391-398.
- Coudevylle, G.R., Gernigon, C. ve Ginis, K.A.M. (2011). Self-esteem, self-confidence, anxiety and claimed self-handicapping: a mediational analysis. *Psychol Sport Exerc*, 12, 670-675.

- Coudeville, G., Ginis K.M., Famose J.P. ve Gernigon, C. (2008b). Effects of self-handicapping strategies on anxiety before athletic performance. *Sport Psychologist*, 22 (3), 304-315.
- Cox, C.B. ve Guiliano, T.A. (1999). Constructing obstacles vs. making excuses: Examining perceivers' reactions to behavioral and self-reported self-handicapping. *Journal of Social Behavior and Personality*, 14(3), 419-433.
- Finez, L., Berjot, S., Rosnet, E., Cleveland, C. ve Tice, D.M. (2012). Trait self-esteem and claimed self-handicapping motives in sports situations. *Journal of Sports Sciences*, 30(16): 1757–1765.
- Finez, L. ve Sherman, D.K. (2012). Train in vain: the role of the self in claimed self-handicapping strategies. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 34, 600-620.
- TFF (TÜRKİYE FUTBOL FEDERASYONU). (2017). Futbol oyun kuralları, erişim tarihi: 14 Eylül 2018. <http://tff.org/Resources/TFF/Documents/MHK/Oyun-Kurallari-2017-18.pdf>
- Gündoğdu, R. (2013). Investigation of self- handicapping tendencies of teacher candidates according to demographic variables by controlling self-esteem scores. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8(3), 263-277
- Hirt, E. R., Mccrea, S. M. ve Boris, H. I. (2003). I know you self-handicapped last exam: Gender differences in reactions to self-handicapping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1), 177-193.
- Kearns, H., Forbes, A. ve Gardiner, M. (2007). A cognitive behavioural coaching intervention for the treatment of perfectionism and self-handicapping in a nonclinical population. *Behaviour Change*, 24(3), 157-172.
- Kuczka, K.K. ve Treasure, D.C. (2005). Self-handicapping in competitive sport: influence of the motivational climate, self-efficacy, and perceived importance. *Psychology of Sport and Exercise*, 6, 539–550.
- Martin, A. J., Marsh, H. W., Williamson, A. ve Debus, R. L. (2003). Self-handicapping, defensive pessimism, and goal orientation: A qualitative study of university students. *Journal of Educational Psychology*, 95(3), 617-628.
- Özçetin, Ü.Y.S. ve Hiçdurmaz, D. (2016). Kendini sabote etme ve ruh sağlığı üzerine etkisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 8(2), 145-154.
- Rhodewalt, F., Tragakis, M.W. ve Finnerty, J. (2006). Narcissism and self-handicapping: linking self-aggrandizement to behavior. *J Res Pers*, 40, 573–597.
- Rhodewalt, S., Saltzman, A.T. ve Wittmer, J. (1984). Self-handicapping among competitive athletes: the role of practice in self-esteem protection. *Basic and Applied Social Psychology*, 5(3) 197-209.
- Sansone, R.A., Mclean, J.S. ve Wiederman, M.W. (2008). The relationship between medically self-sabotaging behaviors and borderline personality disorder among psychiatric inpatients. *J Clin Psychiatry*, 10, 448-452.
- Sniezek, R.C. (2001). Behavioral self-handicapping among male and femal athletes. *Modern Psychological Studies*, 7(1), 20-27.

- Yıldırım, B.F. ve Demir, A. (2017). Kendini Engellemenin Yordayıcıları Olarak Öz Saygı, Öz Anlayış ve Akademik Özyeterlilik. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(2), 676-701
- Zuckerman, M., Kieffer, S.C. ve Knee, C.R. (1998). Consequences of self-handicapping: Effects on coping, academic performance and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1619-1628.
- Zuckerman, M. ve Tsai, F.F. (2005). Costs of self-handicapping. *Journal of Personality*, 73(2), 411-442.

BÜRO YÖNETİMİ VE YÖNETİCİ ASİSTANLIĞI BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN KARIYER PLANLAMA İLE OKUL BAŞARILARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: MCBÜ AHMETLİ MYO'DA BİR ARAŞTIRMA

Bülent AKKAYA¹

İlham YILMAZ²

Tuncer ÖZDİL³

Cengiz YILMAZ⁴

Atıf/©: Akkaya, B.; Yılmaz İ.; Özdil T., ve Yılmaz C. (2018). Büro yönetimi ve yönetici asistanlığı bölümü öğrencilerinin kariyer planlama ile okul başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi: MCBÜ Ahmetli MYO'da bir araştırma, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2268-2287. doi: 10.17218/hititsosbil.429248

Özet: Bilgi toplumunda, Örgütlerin önemli bir parçasını oluşturan, bilgiyi işleyen ve kullanan yöneticiler ve yönetici asistanları, çevre ve teknolojinin sürekli değişmesinin getirdiği etkiyle de sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı programında eğitim alan öğrencilerin kariyer planlamasını yapıp yapmadıklarını belirlemek ve bu planlamanın öğrencilerin akademik başarıları ile ilişkisini saptamaktır. Bu amaçla Manisa Celal Bayar Üniversitesi Ahmetli Meslek Yüksekokulu Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığında şu an okuyan öğrenciler ve bu bölümden mezun olan bir grup öğrenci örneklem olarak ele alınmıştır. Anket ile elde edilen veriler SPSS 21.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetici, Yönetici Asistanlığı, Akademik Başarı, Kariyer Planlaması

Analyzing of the Relationship Between Career Planning and Academic Achievement of the Students Studying in Office Management and Administrative Assistance Department: A Research in M.C.B.U. Ahmetli V.H.S.

Citation/©: Akkaya B., Yılmaz İ., Özdil T., and Yılmaz C. (2018). Analyzing of the relationship between career planning and academic achievement of the students studying in office management and administrative assistance department: a research in MCBU Ahmetli V.H.S., *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2268-2287. doi: 10.17218/hititsosbil.429248

Abstract: In Information Society, Managers and administrative assistants, an important part of organizations, producing and using knowledge, are important part of management, especially in this process with the impact of constant change of environment and technology. In this context, the aim of this study is to determine how the students who are currently studying and graduated from the Office Management and Executive Assistance program make a conscious preference and how that preference affects their

Makale Geliş Tarihi: 31.5.2018

Makale Kabul Tarihi: 3.12.2018

¹ Sorumlu Yazar, Öğr. Gör.Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Ahmetli Meslek Yüksekokulu, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Bölümü, bulent.akkaya@cbu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1252-9334

² Öğr. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Ahmetli Meslek Yüksekokulu, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Bölümü, ilhamyilmaz@gmail.com, orcid.org/0000-0003-0449-8435.

³ Doç.Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü tozdil12@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0002-3199-6766

⁴ Prof.Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yilmazce@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0002-7745-1710.

academic achievements. The sample consisted of the students currently studying and graduated from Manisa Celal Bayar University Ahmetli Vocational High School Office Management and Executive Assistant program. The data obtained by questionnaire were analyzed by using SPSS 21.0 program.

Keywords: *Manager, Executive Assistant, Career Planning, Academic Achievement*

1. GİRİŞ

Günümüzde hızla gelişen bilişim teknolojileri bilgiyi giderek daha da önemli hale getirmiş içinde bulunduğumuz “yeni ekonomi”de bilgi dördüncü üretim faktörü haline gelmiştir. Genel olarak bilginin kullanılması ve geliştirilmesine yönelik işlerde çalışanlar bilgi işçisi olarak tanımlanmaktadır. İlk önceleri hizmetler sektörünün belli işlerinde çalışanlara bilgi işçisi denilmekte iken bugün bu tanım, beyin gücü ile çalışanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu kapsamda bilgi işçileri, araştırmacılardan oluşan bilgi üreticilerini, eğitimciler ve iletişimcilerden oluşan bilgi taşıyıcılarını, idari işler ve sekreterlik gibi işlerle uğraşanlardan oluşan bilgi işlemcileri ve donanım üzerinde çalışan altyapı personelini kapsamaktadır (Işığışık, 2002, s.123).

Bilgi İşçileri kapsamında yer alan yönetimin önemli bir parçasını oluşturan, bilgiyi işleyen ve kullanan yönetici asistanları da, çevre ve teknolojinin sürekli değişmesinin getirdiği etkiyle bilgi toplumunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

İnsanoğlu yaşamı boyunca çeşitli tercihlerle karşı karşıyadır. Bu tercihler bireyin yaşamını derinden etkilemektedir. Özellikle gençlik döneminde yapmış olduğu tercih onu geleceğe de hazırlamaktadır. Çünkü insan çocukluktan kurtulup yetişkinliğe girdiği bu dönemde kimlik ve kişilik oluşumu, aileden bağımsızlaşma çabaları ve geleceğe dair beklentilerin yoğun olarak yaşandığı ve üniversiteye hazırlık süreci de bu dönemde gerçekleşir (Poyraz ve diğerleri 2003, s. 3). Ayrıca bu dönemde yetişkin rolünü benimseyerek seçim yapar. Bu seçim doğrultusunda istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak, geçimini sağlayacak, ilgi ve yetenekleri doğrultusunda bir meslek ve kariyer seçer (Altun, 2000; Sarıkaya ve Khorshid, 2009). Bir bireyin mesleğini veya kariyerini seçmesi, yaşamındaki önemli aşamalardan birisini oluşturmaktadır. Meslek ve kariyer seçimi kararı, insanın yaşamı boyunca vereceği en önemli kararlardan biri olmakla birlikte, meslek seçiminin bilinçli olarak yapılması hem birey hem toplum hem de ülke geleceği açısından çok önem arz etmektedir. Çünkü birey verdiği kararlar tüm yaşantısını oluşturacak bir süreci, yaşayacağı çevreyi ve ilişkide bulunacağı kişileri de tercih etmiş olacaktır (Batur ve Adıgüzel, 2015, s. 328). İnsanın kariyer seçimi farklı ülkelerde farklı yaş aralığında olmaktadır. Bazı ülkelerde ortaokul döneminde bu tercih yapılırken Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı ülkelerde ise lise dönemlerinde yapılmaktadır. Her insan yaşamının belli bir döneminde, kariyer tercihlerini netleştirerek gelecekte yapacağı mesleği belirler. Eğer kariyer kararını verme çağına geldiği halde seçim yapmakta zorlanıyorsa ve bir türlü kariyer tercihini kesinleştiremiyorsa mesleki açıdan bir kararsızlık yaşadığı düşünülebilir (Kuzgun 2000, s.8). Kariyer planlaması, ülkemizde genelde lise son sınıfta anne-baba, akraba, arkadaş veya ders ve rehber öğretmenleri tarafından çoğunlukla öğrencinin düşünceleri dikkate alınmadan yapıldığı ifade edilmektedir(Özdemir, 2010, s.104). Eğer yaşam koşulları diledikleri mesleği seçmelerine olanak sağlarsa, yetenekleri ile ilgileri de aynı doğrultuda ise, bunlar, arzu ettikleri mesleği seçerek hayata atılırlar, başarılı da olurlar (Razon, 1983, s.25). Bu meslek seçimini bireysel, ailesel ve çevresel olarak etkileyen faktörler bulunmaktadır(Razon, 1983, ss.26-27). Birey; yetenek, ilgi ve istekleri çerçevesinde meslek seçtiği oranda başarılı ve mutlu olabilir. Bunları dikkate almadan rastgele seçim yaptığında başarısız ve mutsuz olabilir. Bu nedenle birey meslek seçerken, yetenek, ilgi ve isteklerini göz önünde bulundurarak seçeceği mesleğin nitelikleriyle kendi beklentileri

arasında uygunluk olmasına dikkat etmelidir (Razon, 1983, s.25). Bir kimsenin seçtiği meslek onun alanda başarılı olup olamayacağı yanında, ileride iş bulup bulamayacağını ve kimlerle etkileşimde bulunacağını belirler(Çurğatay, 2010, s.32). Bireyin istek ve hayalleri, cinsiyeti ve fiziksel özellikleri, meslek hakkında bilgi düzeyleri, çevrenin etkisi ve düşünceleri, ailenin sosyo-ekonomik durumu, ailenin beklentisi ve kendisi hakkındaki düşünceleri, bireyin okul başarısı ve öğretmenlerin düşüncesi, mesleğin toplumdaki yeri, getirisi ve mesleğe olan talep, ülkenin ekonomik durumu ve teknolojik gelişmeler, çalışma alışkanlıkları, mesleki olgunluk düzeyi, benlik kavramı, özel yetenek ve zekası gibi etkenler bireyin meslek seçiminde çeşitli düzeylerde etkili olacaktır (Ömürdek ve Usul 2008, s.165). Örgütlerin veya işletmelerin gelişmesine hizmet etmek, hedeflere ulaşmak için gerekli planlamaları yapmak, çalışanları hem örgütsel ihtiyaçlara hem de bireysel ilgi ve yeteneklerine göre dengeli bir şekilde yönlendirmek, uygun işe yerleştirmek ve böylece insan kaynaklarından en olumlu ve en verimli bir şekilde yararlanmak için yönetici ve doğal olarak "büro yönetimi konusunda birikimli, sorumluluk alabilme yeteneği gösteren, alınan karar ve sorumlulukları uygulayan, yönetim kadrosu içerisinde yeri bulunan bir büro görevlisi" şeklinde tanımlanan (Altınöz, 1999, s.18) yönetici asistanlarına da büyük görev düşmektedir. Bunun farkında olarak ve bu bilinçte yönetici asistanlığı bölümünü tercih nedenleri ve bunun öğrenci başarısına etkisi bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

2. KARIYER KAVRAMI VE KARIYER PLANLAMASINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Kariyer; bireyin çalışma hayatı boyunca uğraştığı işlerin tümü (Werther, 1993, s.19) veya bireyin yani çalışanın kurum içindeki gelişmesini ve yükselme başarısını anlatan bir kavram, kişinin yaşamı boyunca yaşadığı işle ilgili deneyimler bütünü olarak ifade edilmektedir (Hall,1994, s.10). Kariyer planlaması ise çalışanın aynı zamanda geleceğini tahmin edebilen, kendisini neyin beklediğinin farkında olan, amacını ona göre belirleyen bir süreçtir (Barutçugil, 2004, s. 320). Başka bir ifadeyle, bireyin, meslek, örgüt, iş atamaları ve kendi değeriyle ilgili olarak bilinçli bir şekilde yaptığı seçimler olarak ifade edilmektedir (Erdoğan, 2003, s.15).

Literatürde farklı araştırmacılar tarafından, kariyer planlamasını başka bir ifadeyle meslek seçimini etkileyen faktörler farklı şekilde kategorize edilmektedir. Ancak Çınar (2011, s.4) ve Razon (1983, ss. 25-28) meslek seçimini etkileyen faktörleri dört grupta toplamaktadır. Bunlar;

- İlgi, yetenek, değer, beklenti, kişilik özellikleri, fiziksel özellikler, bireyin kendisi ve mesleklerle ilgili algılamalarını içeren bireysel özellikler,
- Ailenin özellikleri, içinde yaşanılan kültür ve sosyal yapının sahip olduğu sosyal özellikler,
- Yönetim biçimi, ekonomik yapı, yasalar ve eğitimin yer aldığı politik, ekonomik, yasal özellikler,
- Sağlık koşulları, doğal olaylar, beklenmedik durumlar gibi olan şans veya rastlantısal unsurlardır.

Öğrenciler bu çerçeve kapsamında kariyer planlaması yaparken ilgi, yetenek ve meslek değerlerinin etkisi altında kalarak bir tercih yapmaktadır. Fakat birçok öğrenci bölüm tercihlerini yaparken mesleki kararsızlıkla bocalayabilirler (Çakır, 2004, s.3). Bu nedenle öğrenciler meslek seçimi yaparken, meslekler hakkında bilgi eksikliğinden, kendileri için önemli diğer kişilerden gelen baskılar ve bir takım işlevsiz olmayan düşünceler sebebiyle kararsız kalabilmektedirler (Çakır, 2004, s.3). Buradan da anlaşılacağı gibi bireyin kariyerine karar vermesinde başka bir ifadeyle mesleğini seçmesinde bazı değişkenler etkili olabilmektedir. Bu değişkenler genel anlamda yukarıda da ifade edildiği gibi bireyin kendi isteği(bilinçli kariyer kararı), bireyin çevresi (çevresel etkenler) veya rastlantısal (bilinçsiz kariyer kararı) unsurları olabilir.

Akademik başarı ise eğitim sistemi içinde öğrencinin standart testlerden aldığı notların derecesi olarak ifade edilebilir (Kızıldağ ve Yıldırım, 2009, s.10). Öğrencilerin akademik başarısını etkileyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler; Zeka, Öğrencinin bilişsel öğrenme stilleri, Örgütsel ve çevresel faktörler, Okul yönetimi, Sosyoekonomik statü, Akademik vurgu, Aile desteği, Sınıftaki öğrenci sayısı, Öğretmen niteliği, Motivasyon şeklinde sıralanabilir (Altun ve Çakan, 2008, s.158).

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Bölümlerini bilinçli olarak tercih etmeyen veya istedikleri bölümlere yerleşemeyen öğrencilerde eğitim açısından isteksiz bir durum oluşabilir ve bu da doğal olarak başarısızlığa sebep olabilir. Bu bağlamda kariyer planlaması, meslek seçimi, akademik başarı gibi değişkenlerle ilgili hem yerli hemde yabancı literatürde farklı bileşenler göz önünde bulundurularak araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların bazıları aşağıda belirtilmektedir.

Gordon (1995) ve Mansor ve Rashid (2013) üniversite öğrencileri üzerine araştırma yapmışlar ve bu öğrenciler arasında kariyer kararsızlığının yüksek düzeyde olduğunu saptamışlardır. Uzer, (1987) yaptığı bir araştırmada erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla yetenek alanında daha bilinçli tercih yaptıklarını; kız öğrencilerin ise erkeklere göre ilgi alanında daha bilinçli tercihler yaptıklarını saptamıştır.

Bers ve Smith (1989), ebeveynlerin öğrencilerin bölüm ve meslek seçimi üzerindeki etkisini araştırmış ve ebeveynlerin öğrencilerin seçtikleri bölüm ve akademik başarıları üzerindeki önemli etkilerinin olduğunu belirtmişlerdir.

Üzüm ve Uçkun (2015), öğrencilerin kariyer geleceği beklentileri ile ilişkili olan değişkenleri analiz etmiş ve öğrenim görülen alanda çalışma düşüncesi ile kariyer geleceği beklentileri arasında bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

Bayraktar ve Kızılkaya (2013) Kocaeli Üniversitesi Kocaeli Meslek Yüksekokulu ve Ardahan Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu büro yönetimi programında okuyan öğrencileri örneklem olarak yaptıkları araştırmada; öğrencilerin bilinçli bir şekilde bölüm tercihi yaptığı ve çoğu öğrencinin istedikleri bölümde okudukları sonucuna ulaşmışlardır.

4. ARAŞTIRMA

Bu başlık altında, araştırmanın konusu ve amacı, evreni ve örneklemini, sayıltıları ve yönteminden bahsedildikten sonra araştırma amacını test etmek için oluşturulan hipotezlere, araştırma sonucunda elde edilen verilerin güvenilirlik testi sonucuna ve araştırma bulgularına yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu araştırmanın temel amacı; bilgi işçileri kapsamında yer alan yönetici asistanlarının kariyer planlamayla akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bölüm tercihlerinde kariyer planlama yaparak bölümü bilinçli olarak tercih eden öğrencilerin bölümden beklenti ve hedeflerinin açık, net olması nedeniyle akademik başarılarının da yüksek olacağı düşünülmektedir. Bu yönüyle temel araştırma hipotezi; “Kariyer planlamayla akademik başarı arasında olumlu etkileşim vardır” olarak tanımlanabilir. İlgili faktörlerin yaş, cinsiyet, eğitim türü gibi birtakım demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadıklarını tespit etmek ise çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır.

Bu hipotezi doğrulayabilmek için, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı bölümü öğrencilerinin bölümlerine karşı olan ilgi, istek ve bölüm tercih süreçleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Yani

öğrencilerin bölümlerini kariyer planlamayı dikkate alıp inceleyip araştırarak akıllıca, bilinçli mi? seçtikleri, yoksa tamamen tesadüfi şansa bağlı olarak mı? Seçtikleri ya da tamamen aile, arkadaş, okul gibi çevresel faktörlerden etkilenerek mi? seçtikleri araştırılarak bu kariyer planlama ve tercih süreciyle okul başarısı arasındaki etkileşim tanımlanmaktadır. Yani kariyer planlamaya dayalı bilinçli tercih yapan öğrencilerin yükseköğrenim okul başarılarının da yüksek olacağı düşüncesi istatistiksel olarak kanıtlanmaya çalışılmaktadır

4.2. Araştırmanın Önemi

İçinde bulunduğumuz, bilişim teknolojilerinin şekillendirdiği “yeni ekonomi”de bilgi işçilerinin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Verinin bilgiye dönüştürülerek işlenmesi, saklanması ve raporlanması yönetici asistanlarının temel görevleri arasında yer almaktadır. Bir bilgi işçisi olarak düşünebileceğimiz yönetici asistanlığı da gün geçtikçe önem kazanmaktadır.

Bu bölümde okuyan öğrencilerin ve mezunlarının bu konuyla ilgili farkındalıklarının yaratılarak mesleklerine olan ilgi ve bakış açılarının arttırılmasıyla kariyer planlama yapmalarının sağlanması önemlidir.

Yapılan bir çok çalışmada kariyer planlamaya dayalı bilinçli tercihin okul başarısını olumlu yönde etkileyerek iyi yetişmiş mezunların ortaya çıkmasına neden olduğu belirtilmektedir. Bu çalışmanın Yönetici asistanlığı eğitimi alan Büro yönetimi ve yönetici asistanlığı programı öğrencilerinin kariyer planlamayla ilgili farkındalıklarının sağlanarak mesleklerine olan ilgilerinin arttırılmasına ve bu yolla okul başarılarını da olumlu yönde etkileyerek iyi yetişmiş mezunların oluşmasında potansiyel katkısının olabileceği belirtilebilir. Ayrıca Literatür incelendiğinde, kariyer planlamanın temel belirleyicilerinden olan yukarıda bahsedilen faktörlerin tamamının bir arada ele alındığı kısıtlı sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. Geniş kapsamlı bu çalışmanın ilgili alana ve taraflara potansiyel katkılarının olacağı düşünülmektedir.

4.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Yöntemi

Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı öğrencilerinin kariyer planlamayla okul başarıları arasındaki ilişkisinin incelenmesi için Manisa Celal Bayar Üniversitesi Ahmetli Meslek Yüksekokulu Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı bölümü öğrencilerine anket uygulanmıştır. Söz konusu anketle öğrencilerin kariyer planlamalarını yaparken bölümlerini nasıl seçtikleri açıklanmaya çalışılmaktadır.

Bu amaçla bölümün öğrencisi ve mezunu olan 308 kişiye anket uygulanmıştır. Söz konusu anket konuyla ilgili literatür taranarak elde edilen bilgilerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Anket 13 tanesi demografik bilgileri kapsayan kategorik 15 tanesi kariyer planlama-bölüm tercihiyle ilgili süreci tanımlayan likert ölçekli toplam 28 sorudan oluşmaktadır (Ek-2).

Örneklem büyüklüğü ve anket sorularının içsel tutarlılığı, geçerlilik ve güvenilirliği keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleriyle araştırılmıştır. Ölçeğin güvenilirliği ve geçerliğini test etmek üzere faktör analizi yapılmış, her bir değişken ve boyut için Cronbach alfa katsayıları hesaplanmıştır.

Anket sonucu elde edilen nicel verilerin istatistiksel analizinde, betimleyici istatistiklerin yanı sıra ortalamalar arasındaki farklılıklar tek örneklem t testi ve demografik değişkenlerin belirtilen görüşler üzerindeki etkileri tek yönlü varyans analiziyle incelenmiştir. Ayrıca anlamlı farklılıkların hangi ortalamalardan kaynaklandığı Tukey's HSD testiyle araştırılmıştır.

4.4. Araştırmanın Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirliği

Araştırmada ölçeğin geçerlilik ve güvenilirliği ve örneklem büyüklüğü faktör analiziyle araştırılabilir. Faktör analizi için keşfedici faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi olarak adlandırılan iki tür yaklaşımdan bahsetmek mümkündür(Güriş ve Astar, 2015, s.415).

4.4.1. Keşfedici Faktör Analizi

Yapılan işlemler açısından keşfedici faktör analizi daha çok, yeni oluşturulan ölçeklerin yapı geçerliliğini veya var olan bir ölçeğin faktör yapısının değişip değişmediğini test etmek için kullanılan bir yöntemdir. Rizwangul(2015) tarafından geliştirilen Kariyer Karar Ölçeğinde yer alan bazı maddeler birbirlerine benzedikleri için bu maddeler birleştirilmiş ve bu araştırmanın amacına uygun olmayan bazı maddeler de yazarından izin alınarak ölçekten çıkarılmıştır. Dolayısıyla yeniden faktör analizi yapma ihtiyacı olmuştur. Bu işlem yapılırken dikkat edilmesi gereken önemli unsurlardan biri de örneklem büyüklüğüdür. Örneklem büyüklüğü ile ilgili değişik araştırmacılar araştırma ölçeğine göre farklı örnek büyüklükleri önermektedirler. 20 maddeden oluşan bir ölçek için literatürde önerilen örnek büyüklükleri 78 ile 300 arasında değişmektedir (Çolakoglu ve Büyükekşi, 2014, s.59). Bu çalışmada ölçeğin tekrar test edilmesi için ulaşılan örneklem sayısı ise 308'dir. Buna göre keşfedici faktör analizi için örneklem sayısının yeterli olduğu görülmektedir. Ayrıca keşfedici faktör analizinde örneklem büyüklüğünün uygunluğuna ilişkin istatistiksel olarak ölçüm teknikleri de fikir vermektedir. Bunlar arasında en çok başvurulan tekniklerden bir tanesi Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) tekniğidir. Ölçeğin faktör yapısını belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısına bakılmıştır. Veri matrisinin faktör analizine uygun olabilmesi için KMO değerinin 0 ile 1 arasında olması ve bu değer 0.60'dan büyük olması beklenir (Büyüköztürk, 2002, s.474). Keşfedici faktör analizi için diğer önemli bir koşul da Bartlett testinin p değerinin 0,05'den küçük olmasıdır. Bartlett testi için p değeri 0,05'ten küçük ise veriler çoklu normal dağılımlı olup analiz için uygundur. Eğer p değeri 0,05'ten büyük ise faktör analizi uygulanamayacaktır. Örneklemde elde edilen verilerin faktör analizine uygun olduğu görülmektedir(Tablo:1).

Keşfedici faktör analizi sonucu her bir maddenin öz değeri 1'den büyük olan toplam 3 faktörden oluşan ve toplam varyansın %51,024'ünü açıklayan bir yapıda olduğu görülmektedir. Faktör yük değerleri .30 sınır olarak kabul edilmekte (Büyüköztürk, 2009, ss.124-125) ve bu değer, çok faktörlü ölçekler için kabul edilebilir sınırlar olan % 40-60 arasında yer almaktadır (Çokluk ve diğerleri, 2010, s.176).

Tablo1. Kariyer Karar Ölçeği için KFA

Kariyer Karar Ölçeği	KMO	Bartlett	Sig.(p değ.)	sd
	0,797	1051,783	0,000	105
Faktör Yüklü				
Sorular	Bilinçli Karar Verme	Bilinçsiz Karar Verme	Çevresel Etkenler	Cronbach Alpha
1.Soru	0,633			0,719
5.Soru	0,718			
6.Soru	0,711			
11.Soru	0,591			
15.Soru	0,463			
3.Soru		0,616		0,725
7.Soru		0,625		
8.Soru		0,624		
10.Soru		0,782		
14.Soru		0,722		
2.Soru			0,569	0,736
4.Soru			0,483	
9.Soru			0,751	
12.Soru			0,561	
13.Soru			0,544	
Toplam				0,711
Açıklanan Varyans				Toplam Varyanstaki Değişim
	28,872	13,902	8,250	51,024

Analiz sonucunda, ölçeğin orijinal ölçekteki gibi 3 faktörden oluşan bir yapıda olduğu görülmüştür (Tablo 1).

Burada ortaya çıkan boyutlar; bilinçli karar verme, bilinçsiz tamamen tesadüfi şansa bağlı karar verme ve aile, arkadaş, okul gibi çevresel faktörlerden etkilenerek karar verme şeklinde oluşmuştur. Tüm faktörlerin toplam varyansı açıklama oranı %51,024 oranıyla biraz düşük olmakla birlikte her bir boyutun açıklanan varyans oranlarına bakıldığında %28,872 oranıyla bilinçli karar verme boyutu diğer iki boyuta göre daha ön plana çıkmaktadır.

4.4.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Genellikle doğrulayıcı faktör analizi, daha önce kullanılmış ölçeklerin özgün yapısının toplanan veri ile doğrulanmasının tespiti için kullanılmaktadır (Koçyiğit, 2018, s. 95). Keşfedici faktör analizinden sonra ölçeğin öngörülen kuramsal yapısının doğrulanması için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde, ilişkisiz model, tek faktörlü model, birinci düzey çok faktörlü model ve ikinci düzey çok faktörlü model olmak üzere dört farklı modelle bu yapı doğrulanmaya çalışılır. Denenmeye çalışılan model, o model için toplanmış olan data için ne ölçüde uygun olduğuna dair uyum indeksleri, başka bir ifadeyle değerlendirme ölçütleri sunar (Hoyle, 1995; Pedhazur, 1997; Raykov ve Marcoulides, 2000; Meydan ve Şeşen, 2011). Bu uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir aralıkta olması gerekmektedir. Kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri Tablo 2' de gösterilmektedir.

Tablo 2. Kabul Edilebilir Uyum İyiliği Değerleri

Uyum iyiliği ölçütü	Kabul Edilebilir Uyum
KiKare Uyum testi (Chi-Square Goodness of Fit, χ^2)	$2df \leq c2 \leq 3df$
χ^2 / df	$2 \leq \chi^2 / df \leq 3$
Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (Root Mean Square Error of Approximation-RMSEA)	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$
Ortalama Hataların Karekökü (Root Mean Square Residual-RMR)	$0.05 \leq RMR \leq 0.08$
İyilik Uyum İndeksi (Goodness Of Fit Index-GFI)	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$
Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksi (Adjustment Goodness Of Fit Index-AGFI)	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$
Artmalı uyum indeksleri (Comparative fit index, CFI)	$0.90 \leq CFI \leq 0.97$

Kaynak: Schermelleh ve diğerleri (2003, s. 52); Özata (2009, s. 140)

Gözlenen değişkenlerin birden fazla, birbiriyle bağlantısız faktör altında toplandığı model, birinci düzey çok faktörlü DFA modeli diye ifade edilmektedir (Gürbüz ve Şeşen, 2015, s. 315). Dolayısıyla aynı faktör altında toplanan maddeler birbirleriyle ilişkili iken diğer faktörlerle kısmen veya tamamen bağımsız olabilirler Yapılan DFA sonucunda uyum iyilikleri incelendiğinde her ne kadar ikinci düzey çok faktörlü model kabul edilebilir değerlere yakın çıksa da birinci düzey çok faktörlü model uyum iyiliği değerleri istenilen seviyede çıkmıştır. Bu değerler model ile veri setinin iyi bir uyumu olduğunu ve kabul edilebilir değerler arasında olduğunu ifade etmektedir (Tablo 3). Ayrıca bu modele ait regresyon ağırlıklarını gösteren değerler EK-1’de gösterilmektedir

Tablo 3. Kariyer Karar Ölçeğinin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları (N=308)

Model	$\Delta\chi^2$	Sd	Sig.p	$\Delta\chi^2/sd$	RMSEA	RMR	CFI	GFI	AGFI
Tek faktörlü	407,433	90	0,000	4,527	0,107	0,118	0,620	0,833	0,777
Birinci düzey çok faktörlü	125,299	79	0,000	1,586	0,044	0,064	0,952	0,946	0,919
İkinci düzey çok faktörlü model	240,111	87	0,000	2,760	0,860	0,960	0,742	0,802	0,765
İlişkisiz model	529,039	90	0,000	5,878	0,126	2,243	0,507	0,823	0,764

4.5. Araştırmadan Elde Edilen Bulgular

Anket sonuçlarının istatistiksel analizi sonucu elde edilen bulgular aşağıda başlıklar halinde sunulmaktadır.

4.5.1. Katılımcıların Genel Demografik Özellikleri

Ankete katılan öğrenci ve mezunların genel demografik özellikleri Tablo 4'de gösterilmektedir. Katılanların %60,1'i erkek öğrencilerden oluşmaktadır. %52,6'sı ikinci sınıf öğrencilerinden oluşmakta olup, mezun olanların oranı %6,5'tur. Örgün öğrencilerin oranı %48,1 ikinci öğretim öğrencilerinin oranı ise %45,5'tur.

Tablo 4. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Top.
Cinsiyet	Kız	123	39,9	Erkek	185	60,1	308
Sınıf	1.Sınıf	126	40,9	2.Sınıf	162	52,6	308
Öğrenim türü	Örgün	148	48,1	II.Öğretim	140	45,5	308
Yaş	18-20 (dahil)	145	47,1	21-23(dahil)	140	45,5	308
Mezun olunan okul türü	Düz Lise	65	21,1	Anadolu Lis.	53	17,2	308
Lise sonrası bölüme gelme süresi	Ticaret Lis. (Sekr. Böl.)	68	22,1	Açık Lise	8	2,6	308
GANÖ	İlk Yıl	169	54,9	İkinci Yıl	93	30,2	308
Aile Aylık Geliri	Dördüncü Yıl	4	1,3	5. Yıl ve üzeri	13	4,2	308
Bulunulan Gelir Düzeyi	1,80'den az	46	14,9	1,80-2,50 arası	163	52,9	308
Okulun zamanında tamamlanması	3,01-3,50	25	8,1	3,51 ve üzeri	5	1,6	308
Okulun zamanında tamamlanması	2000 TL. az	177	57,5	2001-3000 TL	77	25,0	308
Okulun zamanında tamamlanması	4001 TL üstü	23	7,5	3001-4000 TL	31	10,1	308
Okulun zamanında tamamlanması	ALT DÜZEY	44	14,3	ORTA DÜZEY	255	82,8	308
Okulun zamanında tamamlanması	Evet	199	64,6	Hayır	109	35,4	308

Yaş bakımından %47,1 oranında öğrenci 18-20 yaş aralığında iken 21-23 yaş arası olanların oranı %45,5'tur. %37 oranında öğrenci meslek lisesi mezunu olarak bölüme gelirken, %22,1 oranında öğrenci lisede de aynı alanda büro yönetimi ve yönetici asistanlığı eğitimi alarak yükseköğrenimde de aynı bölümü seçen öğrencilerdir. Katılımcıların %54,9'u mezun oldukları yıl bölüme gelirken, ikinci yılda bölüme gelenlerin oranı %30,2'dir.

Akademik başarılarına göre yapılan değerlendirmede ise, %52,9 oranında katılımcının genel akademik not ortalaması 1,8 ile 2,5 arasındayken, ortalaması 1,8'den az olanların oranı %14,9'dur. 3,5 ve üzeri ortalamaya sahip olanların oranı ise %1,6'dır. Okulunu zamanında bitirenlerin oranı %64,6'dır. Katılımcıların %56,5'ü aylık 2000 TL.nin altında gelirli ailelerden gelirken, aylık geliri 2001 TL ile 3000 TL arasında olanların oranı %25'tir. Aynı katılımcıların %82,8'i kendilerini orta gelir düzeyli aileler arasında görmektedirler (Tablo 4).

Tablo 5. Öğrencilerin Bölümleriyle İlgili Bilgi Kaynakları ve Görüşleri

	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Top.
Tercih sırasında bölümle ilgili bilginiz var mıydı?	Evet		Hayır		Kısmen		308
	128	41,6	88	28,6	92	29,9	
Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Bölümüyle İlgili Bilgi Kaynakları							
Kendim araştırdım.	115	37,3					
Öğretmenlerim	96	31,2					
Arkadaşlarım	40	13,0					276
Akrabalarım	11	3,6					
Ailem	14	4,5					
Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Bölümünün Tercih Nedenleri							
Bölümün sevilmesi	52	16,9					
İş bulma olanağının yüksek olması	94	30,5					
Sadece üniversite mezunu olma	50	16,2					308
Bulunulan ortamdan uzaklaşma	19	6,2					
Rastgele tercih edilme	93	30,2					

Öğrencilerin bölümleriyle ilgili bilgi kaynakları ve tercih nedenleriyle ilgili elde edilen sonuçlar Tablo 5' te verilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin %28,6'sı tercih sırasında önceden bölümleriyle ilgili bilgilerinin olmadığını belirtmişlerdir. Kalan %71,4 oranında öğrenci ise bölümle ilgili bilgi sahibi olduğunu veya kısmen bilgi sahibi olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilere bölümleriyle ilgili bilgi kaynakları sorulduğunda, %37,3 oranında öğrenci kendisi araştırdığını söylerken, %31,2 oranında öğrenci öğretmenlerinden bilgi edindiğini söylemiştir. Akra ve ailesinden bilgi edindiğini söyleyenlerin oranları düşük düzeylerde olup sırasıyla %3,6 ve %4,5'tir. Buradan genel olarak aile ve yakın çevrenin kariyer planlama, bölüm meslek tercihi üzerinde etkili olmadığı anlaşılmaktadır (Tablo 5). Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı bölümünün tercih nedenleri incelendiğinde ise, %30,5 oranıyla ilk sırada iş bulma olanağının yüksek olması gelirken bunu %30,2 oranıyla tamamen şansa bağlı olarak rastgele tercih etme izlemektedir. Öğrencilerin bölümlerini sadece üniversite mezunu olma düşüncesiyle seçmiş olma gerekçesinin oranı ise %16,2'dir. Burada %46,4 gibi yüksek oranda öğrencinin bölümlerini tamamen şansa bağlı olarak ve sırf üniversite mezunu olmak için seçmiş olmaları düşündürücüdür (Tablo 5).

4.5.2. Katılımcıların Kariyer Planlama/Bölüm Tercihleriyle İlgili Görüşleri

Ankete katılanlara seçtikleri bölüm/meslekleriyle ilgili tercih sürecini, tanımlayan ve meslekleriyle ilgili bakış açılarını tutum ve davranışlarını açıklayan sorular sorulmuştur. Söz konusu soruların 1:katılıyorum 5:katılmıyorum iki uç nokta olacak şekilde 1 ve 5 arasında verilen puanlarla cevaplanması istenmiştir. Likert ölçeğinde 3 puan iki uç nokta arasındaki orta noktayı yani sınırı oluşturmaktadır. Anket formunda da 3 puan kararsız olarak tanımlanmıştır. Sorulara verilen cevapların puan ortalamaları hesaplanmış ve bu ortalamaların daha doğru

yorumlanabilmesi için 3 puandan anlamlı farklılıkları istatistiksel olarak Tek Örneklem t testiyle araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 6'da gösterilmektedir.

Öğrencilerin meslekleriyle ilgili görüş, tutum ve davranışlarını tanımlayan 15 ifadeden 16, 23 ve 25 no'lu 3 ifadede anlamlı farklılık elde edilememiştir. Söz konusu ifadeler; "16.Seçtiğim bölümden hoşlanıp hoşlanmadığımdan emin değilim. (ort:3,0162)", "23.Kariyerime karar verirken, bu konuda kimlerden bilgi alabileceğimi bilmiyordum. (ort:2,9351)" ve "25.Kariyerime karar verirken yaşadığım kafa karışıklığı nedeniyle işi olurluna bırakarak şimdiki bölümü seçmiştim. (ort:2,9351)" ifadeleridir. Bu ifadelerde katılımcılar iki görüş arasında kararsız kalmışlardır. Diğer ifadelerde ise, %2,3'ten küçük ve eşit önem seviyesi olasılıklarında anlamlı farklılık elde edilmiştir (Tablo 6).

Anlamlı farklılık elde edilen ifadelerden; "17.Kariyerimi ailem istediği için seçmiştim, bu yüzden dersler pek ilgimi çekmiyor. (ort:3,7013)", "20.Gelecekte hangi alanda çalışmak istediğimi hala bilmiyorum. (ort:3,1526)" ve "26.İstedğim kariyer kararını verirken düşüncelerine önem verdiğim bazı kişiler bunu engellemiştir.(ort:3,2857)" ifadelerinde 3'ten büyük ortalamalar elde edilmiştir. Öğrenciler bu ifadelerde görüşe katılmama-desteklememe yönlü görüş belirtmişlerdir. Yani öğrenciler derslerin ilgi çekmediği, çalışma alanıyla ilgili belirsizliğin olduğu ve kariyer planlamada yakın çevreden engelleme olduğu görüşlerine katılmamaktadırlar. Bu ifadeler dışında anlamlı farklılık elde edilen tüm ifadelerde ortalamalar 3'ten küçük olup, 1,9513 ile 2,8149 arasında değişmektedir.

Kısacası katılımcılar; meslekleriyle ilgili heyecan duyduklarını (2,4578), değişen sosyo-ekonomik çevresel koşullara bağlı olarak farklı alanlara kayabileceklarini (2,4026), engelleri aşarak başarılı olabilmek için (2,0714) kendi bilgi ve beceri düzeylerini arttırarak çaba sarf edeceklerini (1,9513), gelecekteki hedeflerinin neler olduğunu bildiklerini (2,3929) ortalama değerleriyle ifade etmişlerdir. Ancak yine de başka insanların bölümleri hakkında emin ve kararlı olduklarına şaşırdıklarını (2,7890) ve tamamen tesadüflere bağlı olarak kariyer kararı almamalarına (3,2597) rağmen kendileri için de en uygun bölüm olmadığını düşündüklerini (2,8149) ortalamalarla ifade etmektedirler (Tablo 6).

4.5.3. Çeşitli Demografik Değişkenlerin Kariyer Planlama/Bölüm Tercihine Etkisi

Demografik değişkenlerden cinsiyet, öğrenim türü ve akademik performansın kariyer planlama üzerindeki etkileri tek yönlü varyans (anova) analiziyle araştırılmıştır. Anlamlı farklılık elde edilen ifadelerde farklılığın hangi ortalamalardan kaynaklandığı Tukey's HSD testiyle de ayrıca araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar sırasıyla Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9'da verilmektedir.

4.5.3.1. Cinsiyetin Kariyer Planlama/Bölüm Tercihini Üzerindeki Etkisi Cinsiyetin kariyer planlama/bölüm tercihi üzerindeki etkisinin incelenmesinde 15 ifadenin 18, 19, 20, 21, 24, 26 ve 28 no'lu yedi tanesinde anlamlı farklılık elde edilememiştir. Kalan sekiz ifadede kırılmanın olduğu %7,4'ten küçük ve eşit önem seviyesi olasılıklarında anlamlı farklılık elde edilmiştir (Tablo 7).

Anlamlı farklılık elde edilen sekiz ifadeden "16. Seçtiğim bölümden hoşlanıp hoşlanmadığımdan emin değilim.", "23. Kariyerime karar verirken, bu konuda kimlerden bilgi alabileceğimi bilmiyordum.", "25. Kariyerime karar verirken yaşadığım kafa karışıklığı nedeniyle işi olurluna bırakarak şimdiki bölümü seçmiştim."ve "27. Şu anki bölümümün benim için en uygun bölüm olduğunu zannetmiyorum." ifadelerinde görüş ortalamaları ters yönlü çıkmışlardır. Bu ifadelerde erkeklerin ortalamaları 3'ten küçük, kadınların ortalamaları ise 3'ten büyüktür. Yani erkekler bu ifadelere katılım-destekleme yönlü görüş belirtirken kadınlar ters yönlü katılmama-desteklememe yönlü görüş belirtmişlerdir (Tablo 7).

Kısacası bu ifadeler dikkate alındığında kadınlar erkeklere göre bölümlerine karşı daha bilinçli, duyarlı ve tutarlı bir yaklaşım sergilemektedirler.

Kalan dört ifade; “14.Bölümüm (Kariyerim) hakkında düşündüğümde heyecanlanırım.”, “15.Staj döneminde seçtiğim bölümle ilgili farkındalık-larım (maddi olanaklar, çalışma koşulları vb.) arttıkça gelecekte başka bir alana yönelmeyi düşünüyorum.”, “17.Kariyerimi ailem istediği için seçmişim, bu yüzden dersler pek ilgimi çekmiyor.” ve “22. Kariyer kararım tamamen tesadüflere bağlıdır.” ifadelerinde elde edilen ortalamalar aynı yönlü olup 15 no’lu ifade dışındaki ifadelerde kadınların ortalaması erkeklere göre daha duyarlı davrandıkları, bölüm ve mesleklerine saygı duyarak bağlı kaldıkları sonucunu ortaya çıkaracak şekilde büyük ya da küçüktür (Tablo 7). 15 no’lu ifade de ise, tam tersi olarak erkeklerin ortalaması kadınlardan daha küçük çıkmıştır. Yani burada erkekler kadınlara göre daha çok çevresel ekonomik koşullara göre farklı alanlara kayma eğilimindedirler.

Tablo 6. Öğrencilerin Kariyer Planlamayla İlgili Görüş Ortalamalarının “3-Kararsız” Görüşüne Göre Anlamlı Farklılıkları

İfadeler	n	Ort.	Std.sp.	Sig.(p)
14.Bölümüm (Kariyerim) hakkında düşündüğümde heyecanlanırım.	308	2,4578	1,08055	0,000
15.Staj döneminde seçtiğim bölümle ilgili farkındalık-larım (maddi olanaklar, çalışma koşulları) arttıkça gelecekte başka bir alana yönelmeyi düşünüyorum.	308	2,4026	1,00824	0,000
16.Seçtiğim bölümden hoşlanıp hoşlanmadığımdan emin değilim.	308	3,0162	1,10804	0,797
17.Kariyerimi ailem istediği için seçmişim, bu yüzden dersler pek ilgimi çekmiyor.	308	3,7013	1,17037	0,000
18.Kariyerimde başarılı olmak için yeni beceriler öğrenebilir bunun için çaba gösteririm.	308	1,9513	,94863	0,000
19.Kariyerimde engelleri aşip başarılı olacağıma inanıyorum.	308	2,0714	,98924	0,000
20.Gelecekte hangi alanda çalışmak istediğimi hala bilmiyorum.	308	3,1526	1,17497	0,023
21.Bazı insanların kariyeri konusunda nasıl bu kadar emin ve kararlı olabildiklerine şaşırıyorum.	308	2,7890	1,19620	0,002
22.Kariyer kararım tamamen tesadüflere bağlıdır.	308	3,2597	1,24939	0,000
23.Kariyerime karar verirken, bu konuda kimlerden bilgi alabileceğimi bilmiyordum.	308	2,9351	1,22767	0,354
24.Kariyerimle ilgili amaçlarıma ulaşmaya yönelik planlama yapıyorum (DGS-Yabancı Dil- Sertifika- Eğitim vb.).	308	2,3377	1,15970	0,000
25.Kariyerime karar verirken yaşadığım kafa karışıklığı nedeniyle işi olurluna bırakarak şimdiki bölümü seçmişim.	308	2,9351	1,23824	0,358
26. İstedğim kariyer kararını verirken düşüncelerine önem verdiğim bazı kişiler bunu engellemiştir.	308	3,2857	1,26447	0,000
27.Şu anki bölümümün benim için en uygun bölüm olduğunu zannetmiyorum.	308	2,8149	1,22734	0,009
28.Kariyerimde neyi hedeflediğimi biliyorum.	308	2,3929	1,16332	0,000

Tablo 7. Cinsiyetin Kariyer Planlamayla İlgili Görüşler Üzerindeki Etkisi

İfadeler	Ortalamalar		Sig.(p)
	Kadın	Erkek	
14.Bölümüm (Kariyerim) hakkında düşündüğümde heyecanlanırım.	2,3351	2,6423	0,014
15.Staj döneminde seçtiğim bölümle ilgili farkındalıklarım (maddi olanaklar, çalışma koşulları vb.) arttıkça gelecekte başka bir alana yönelmeyi düşünüyorum.	2,4865	2,2764	0,073
16.Seçtiğim bölümden hoşlanıp hoşlanmadığımdan emin değilim.	3,1081	2,8780	0,074
17.Kariyerimi ailem istediği için seçmişim, bu yüzden dersler pek ilgimi çekmiyor.	3,8703	3,4472	0,002
18.Kariyerimde başarılı olmak için yeni beceriler öğrenebilir bunun için çaba gösteririm.	1,8865	2,0488	0,142
19.Kariyerimde engelleri aşıp başarılı olacağıma inanıyorum.	2,0270	2,1382	0,335
20.Gelecekte hangi alanda çalışmak istediğimi hala bilmiyorum.	3,2324	3,0325	0,144
21.Bazı insanların kariyeri konusunda nasıl bu kadar emin ve kararlı olabildiklerine şaşırıyorum.	2,8432	2,7073	0,330
22.Kariyer kararım tamamen tesadüflere bağlıdır.	3,3838	3,0732	0,032
23.Kariyerime karar verirken, bu konuda kimlerden bilgi alabileceğimi bilmiyordum.	3,0703	2,7317	0,018
24.Kariyerimle ilgili amaçlarıma ulaşmaya yönelik planlama yapıyorum (DGS-Yabancı Dil- Sertifika- Eğitim vb.).	2,2865	2,4146	0,343
25.Kariyerime karar verirken yaşadığım kafa karışıklığı nedeniyle işi olurluna bırakarak şimdiki bölümü seçmişim.	3,0432	2,7724	0,060
26. İstedğim kariyer kararını verirken düşüncelerine önem verdiğim bazı kişiler bunu engellemiştir.	3,3135	3,2439	0,637
27.Şu anki bölümümün benim için en uygun bölüm olduğunu zannetmiyorum.	3,0108	2,5203	0,001
28.Kariyerimde neyi hedeflediğimi biliyorum.	2,4649	2,2846	0,183

4.5.3.2. Öğrenim Türü ve Mezuniyetin Kariyer Planlama/Bölüm Tercih Üzerindeki Etkisi

İkinci öğretim ve örgün öğrencilerle mezun öğrencilerin kariyer/meslek tercihleriyle ilgili sorulara verdikleri cevapların ortalamaları ve elde edilen önem seviyesi olasılıkları Tablo 8'de gösterilmektedir.

Öğrenim türüne göre verilen cevapların farklılıkları incelendiğinde, 15 ifadenin 5 tanesinde anlamlı farklılık elde edilememiştir. Anlamlı farklılık elde edilemeyen ifadeler; "14. Bölümüm (Kariyerim) hakkında düşündüğümde heyecanlanırım.", "15. Staj döneminde seçtiğim bölümle ilgili farkındalık-larım (maddi olanaklar, çalışma koşulları vb.) arttıkça gelecekte başka bir alana yönelmeyi düşünüyorum.", "18. Kariyerimde başarılı olmak için yeni beceriler öğrenebilir bunun için çaba gösteririm.", "19. Kariyerimde engelleri aşıp başarılı olacağıma inanıyorum."ve "24. Kariyerimle ilgili amaçlarıma ulaşmaya yönelik planlama yapıyorum (DGS-Yabancı Dil- Sertifika- Eğitim" ifadeleridir.

Bu ifadelerde öğrenim türü belirtilen görüş üzerinde etkili değildir. Kalan ifadelerde %5,5'ten eşit ve küçük önem seviyesi olasılıklarında anlamlı farklılık elde edilmiştir (Tablo 8). Anlamlı farklılık elde edilen ifadelerde de farklılık mezunlar grubunun ortalamalarından kaynaklanmaktadır. Yani

öğrenci grubu içerisinde örgün-ikinci öğretim arasındaki görüş ortalamaları arasında farklılık elde edilememiştir. Dolayısıyla mezun olma kriteri görüşler üzerinde etkili çıkmıştır. Tüm ifadelerde mezunların ortalamaları öğrenci ortalamalarına göre belirgin olarak yüksek çıkmışlardır.

“16.Seçtiğim bölümden hoşlanıp hoşlanmadığımdan emin değilim.”, “21.Bazı insanların kariyeri konusunda nasıl bu kadar emin ve kararlı olabildiklerine şaşıyorum.”, “23.Kariyerime karar verirken, bu konuda kimlerden bilgi alabileceğimi bilmiyordum.”, “26. İstedğim kariyer kararını verirken düşüncelerine önem verdiğim bazı kişiler bunu engellemiştir.” ve “27.Şu anki bölümümün benim için en uygun bölüm olduğunu zannetmiyorum.” ifadelerinde ortalamalar ters yönlüdür.Öğrenci ortalamaları 3’ten küçük mezun ortalamaları ise 3’ten büyüktür. Yani mezunlar öğrenciler gibi düşünmeyerek bölümlerini daha çok sahiplenmekte ve bilinçli davranmaktadırlar. Kalan “17.Kariyerimi ailem istediği için seçmişim, bu yüzden dersler pek ilgimi çekmiyor.”, “20. Gelecekte hangi alanda çalışmak istediğimi hala bilmiyorum.”, “22.Kariyer kararım tamamen tesadüflere bağlıdır.”, “26. İstedğim kariyer kararını verirken düşüncelerine önem verdiğim bazı kişiler bunu engellemiştir.” ve “28. Kariyerimde neyi hedeflediğimi biliyorum.” ifadelerinde ise ortalamalar aynı yönlü olup mezunların daha duyarlı, titiz, saygılı, bölümlerini daha çok sahiplenecek şekilde görüş belirttiklerini gösteren ortalamalar elde edilmiştir (Tablo 8).

Tablo 8. Mezun olma ve Öğrenim Türünün Kariyer Planlamayla İlgili Görüşler Üzerindeki Etkisi

İfadeler	Ortalamalar			p
	Örg.	II.Öğr.	Mezun	
14.Bölümüm (Kariyerim) hakkında düşündüğümde heyecanlanırım.	2,4189	2,4714	2,6500	0,656
15.Staj döneminde seçtiğim bölümle ilgili farkındalıklarım (maddi olanaklar, çalışma koşulları vb.) arttıkça gelecekte başka bir alana yönelmeyi düşünüyorum.	2,4662	2,3429	2,3500	0,568
16.Seçtiğim bölümden hoşlanıp hoşlanmadığımdan emin değilim.	2,9797	2,9286*	3,9000*	0,001
17.Kariyerimi ailem istediği için seçmişim, bu yüzden dersler pek ilgimi çekmiyor.	3,7838	3,5071*	4,4500*	0,002
18.Kariyerimde başarılı olmak için yeni beceriler öğrenebilir bunun için çaba gösteririm.	1,9527	2,0000	1,6000	0,211
19.Kariyerimde engelleri aşıp başarılı olacağıma inanıyorum.	2,1419	2,0286	1,8500	0,366
20.Gelecekte hangi alanda çalışmak istediğimi hala bilmiyorum.	3,1149	3,0714*	4,0000*	0,003
21.Bazı insanların kariyeri konusunda nasıl bu kadar emin ve kararlı olabildiklerine şaşıyorum.	2,7162	2,7143*	3,8500*	0,000
22.Kariyer kararım tamamen tesadüflere bağlıdır.	3,1351*	3,2357	4,3500*	0,000
23.Kariyerime karar verirken, bu konuda kimlerden bilgi alabileceğimi bilmiyordum.	2,9459	2,8357*	3,5500*	0,051
24.Kariyerimle ilgili amaçlarıma ulaşmaya yönelik planlama yapıyorum (DGS-Yabancı Dil- Sertifika- Eğitim...)	2,3716	2,3643	1,9000	0,218
25.Kariyerime karar verirken yaşadığım kafa karışıklığı nedeniyle işi olurluna bırakarak şimdiki bölümü seçmişim.	2,8581*	2,8643	4,000*	0,000
26. İstedğim kariyer kararını verirken düşüncelerine önem verdiğim bazı kişiler bunu engellemiştir.	3,2703	3,1500*	4,3500*	0,000
27.Şu anki bölümümün benim için en uygun bölüm olduğunu zannetmiyorum.	2,9392	2,5786*	3,5500*	0,001
28.Kariyerimde neyi hedeflediğimi biliyorum.	2,5203	2,3286*	1,9000*	0,055

(*):Tukey’s HSD testine göre anlamlı farklılık gösteren ortalamaları göstermektedir (p<,055).

4.5.3.3. Bilinçli Kariyer Planlama / Bölüm Tercihi Akademik Başarı (GANO) İlişkisi

Katılımcıların akademik başarılarını tanımlayan kriter; öğrencilerde buldukları yarıyılın sonuna kadar hesaplanan genel akademik not ortalaması (GANO), mezunlarda ise aynı sisteme

göre verilen diploma notu olarak tanımlanmıştır. Daha dengeli bir dağılım elde edebilmek için 0-4 arasında değer alabilen GANO değerleri 2,5 puana göre ayrıştırılmıştır. Yani ortalaması 2,5 ve altında kalanlar bir grup, 2,51 ve üzerinde olanlar diğer grup olacak şekilde iki grup oluşturulmuştur. GANO'su 2,51 ve üzerinde olan grup diğerine göre akademik başarıları daha yüksek olarak değerlendirilmektedir.

Bu şekilde tanımlanan akademik başarıya göre kariyer planlama / bölüm tercihiyle ilgili sorulara verilen cevapların ortalamaları ve anlamlı farklılıklarına ilişkin önem seviyesi olasılıkları Tablo 9' da gösterilmektedir. Burada asıl olarak bilinçli kariyer planlama-bölüm tercihinin akademik başarıyı da beraberinde getireceği fikri irdelenmektedir.

Kariyer planlama/bölüm tercihiyle ilgili görüş ve tutum bildiren 15 ifadenin dört tanesinde anlamlı farklılık elde edilememiştir. Bu ifadeler; "15.Staj döneminde seçtiğim bölümle ilgili farkındalıklarım (maddi olanaklar, çalışma koşulları...) arttıkça gelecekte başka bir alana yönelmeyi düşünüyorum.", "19.Kariyerimde engelleri aşım başarılı olacağıma inanıyorum.", "23.Kariyerime karar verirken, bu konuda kimlerden bilgi alabileceğimi bilmiyordum." ve "28.Kariyerimde neyi hedeflediğimi biliyorum." ifadeleridir. Bu ifadelerle ilgili belirtilen görüşler üzerinde akademik başarı istatistiksel olarak etkili değildir. Anlamlı farklılık elde edilen diğer ifadelerde ise kırılmanın olduğu %8,4'ten küçük ve eşit önem seviyesi olasılıklarında anlamlı farklılık elde edilmiştir. Anlamlı farklılık elde edilen ifadelerden; "16. Seçtiğim bölümden hoşlanıp hoşlanmadığımdan emin değilim.", "21. Bazı insanların kariyeri konusunda nasıl bu kadar emin ve kararlı olabildiklerine şaşırıyorum.", "25. Kariyerime karar verirken yaşadığım kafa karışıklığı nedeniyle işi olurlarına bırakarak şimdiki bölümü seçmişim.", ve "27. Şu anki bölümümün benim için en uygun bölüm olduğunu zannetmiyorum." ifadelerinde ortalamalar ters yönlü olup 2,5 ortalamasının üzerindeki başarılı grupta daha büyük çıkmıştır.

Tablo 9. Bilinçli Kariyer Planlama-Bölüm Tercihinin Akademik Başarıya Etkisi

İfadeler	GANO'SU		Sig.(p)
	<2,51	>= 2,51	
14.Bölümüm (Kariyerim) hakkında düşündüğümde heyecanlanırım.	2,5311	2,3030	0,084
15.Staj döneminde seçtiğim bölümle ilgili farkındalık-larım (maddi olanaklar, çalışma koşulları...) arttıkça gelecekte başka bir alana yönelmeyi düşünüyorum.	2,4115	2,3838	0,823
16.Seçtiğim bölümden hoşlanıp hoşlanmadığımdan emin değilim.	2,8660	3,3333	0,000
17.Kariyerimi ailem istediği için seçmişim, bu yüzden dersler pek ilgimi çekmiyor.	3,4833	4,1616	0,000
18.Kariyerimde başarılı olmak için yeni beceriler öğrenebilir bunun için çaba gösteririm.	2,0335	1,7778	0,027
19.Kariyerimde engelleri aşım başarılı olacağıma inanıyorum.	2,1531	1,8990	0,035
20.Gelecekte hangi alanda çalışmak istediğimi hala bilmiyorum.	3,0478	3,3737	0,023
21.Bazı insanların kariyeri konusunda nasıl bu kadar emin ve kararlı olabildiklerine şaşırıyorum.	2,6411	3,1010	0,002
22.Kariyer kararım tamamen tesadüflere bağlıdır.	3,0431	3,7172	0,000
23.Kariyerime karar verirken, bu konuda kimlerden bilgi alabileceğimi bilmiyordum.	2,8900	3,0303	0,350
24.Kariyerimle ilgili amaçlarıma ulaşmaya yönelik planlama yapıyorum (DGS-Yabancı Dil- Sertifika- Eğitim...).	2,4641	2,0707	0,005
25.Kariyerime karar verirken yaşadığım kafa karışıklığı nedeniyle işi olurlarına bırakarak şimdiki bölümü seçmişim.	2,8469	3,1212	0,069
26.İstediğim kariyer kararını verirken düşüncelerine önem verdiğim bazı kişiler bunu engellemiştir.	3,1005	3,6768	0,000
27.Şu anki bölümümün benim için en uygun bölüm olduğunu zannetmiyorum.	2,6459	3,1717	0,000
28.Kariyerimde neyi hedeflediğimi biliyorum.	2,3828	2,4141	0,826

Yani buradan akademik yönden daha başarılı grubun diğer gruba göre bölümlerini daha çok sahiplendikleri, sevdikleri ve tutarlı oldukları, bölümleriyle ilgili olumsuz görüşlere katılmadıkları

anlaşılmaktadır. Anlamli farklılık elde edilen kalan yedi tane “14. Bölümüm (Kariyerim) hakkında dü-şündüğümde heyecanlanırım”, “17. Kariyerimi ailem istediği için seçmişim, bu yüzden dersler pek ilgimi çekmiyor.”, “18. Kariyerimde başarılı olmak için yeni beceriler öğrenebilir bunun için çaba gösteririm.”, “20. Gelecekte hangi alanda çalışmak istediğimi hala bilmiyorum.”, “22. Kariyer kararım tamamen tesadüflere bağlıdır.”, “24. Kariyerimle ilgili amaçlarıma ulaşmaya yönelik planlama yapıyorum (DGS-Yabancı Dil- Sertifika- Eğitim...)” ve “26. İstedğim kariyer kararını verirken düşüncelerine önem verdiğim bazı kişiler bunu engellemiştir.” ifadeleri aynı yönlü, başarılı grubun olumlu yönde daha yüksek ortalamalarla görüş belirttiği ifadeler olmuşlardır. Kısacası başarılı öğrencilerin bölümlerini daha çok sahiplendikleri, sevdikleri, daha kendilerinden emin, gayretli oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde bir başka yönden de, bilinçli kariyer planlama-bölüm tercihinin akademik başarıyı da beraberinde getirdiği ve desteklediği sonucu bir kez daha görülmüştür.

5. SONUÇ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Ahmetli Meslek Yüksekokulu Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı bölümü öğrenci ve mezunlarının kariyer planlama ve bölüm tercihleriyle ilgili yapılan araştırmada; öğrencilerin bölümlerini bilinçli olarak tercih ettikleri, yaklaşık yarıya yakın (%41,6) öğrencinin bölümleriyle ilgili önceden bilgi sahibi olduğu fakat bu bilginin kendi bireysel çabaları sonucu ve öğretmenlerinden elde edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenciler daha çok iş bulma beklentisiyle bölümü tercih ettiklerini belirtmekle birlikte tesadüfen bölümü seçenlerin oranı da (%30,2) oldukça yüksek çıkmıştır. Aile ve yakın çevre olması gerekenin aksine hem bölüm tercihinde hem de bilgi elde etmede etkili çıkmamışlardır.

Bilinçli karar vermeyi benimseyen kişiler, akılcı bir yaklaşımı temel alarak olası seçenekler hakkında bilgi toplar, seçenekleri belirler, seçeneklerin artı ve eksi yönlerini dikkate alarak kendilerine en uygun olan seçeneğe yönelirler (Kuzgun, 2012). Burada öğrencilerin bölüm tercihlerini çevresel etmenlerden ziyade kendilerinin yapması bilinçli tercih unsuruyla ifade edilebilir. Rastgele tercih yapması ise, öğrencilerin buldukları ortamlardan uzaklaşma isteklerinden kaynaklanan sosyal etkiyle açıklanabilir.

Kariyer planlama ve bölüm tercihiyle ilgili görüş-tutum bildiren sorulara verilen cevapların ortalamaları incelendiğinde, anlamli farklılık elde edilen sorularda; katılımcılar kariyer planlamalarını bilinçli olarak yaptıklarını, bölümü isteyerek seçtiklerini, başarılı olmak ve engelleri aşabilmek için çaba sarf ederek kendilerini geliştirmeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. Bölümlerinden heyecan duyduklarını, gelecek hedeflerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Bu noktadan hareketle bilinçli tercih yapan öğrencilerin; ilgi duyduğu meslekleri incelediği, kendine en uygun mesleği seçebilmek için güçlü ve zayıf yanlarını değerlendirmeye çalıştığı, kariyer planlamasında karşılarına çıkabilecek engelleri aşabilmek için çaba sarf ettikleri söylenebilir.

Çeşitli demografik değişkenlerin görüşlere etkisi araştırıldığında da, cinsiyet bakımından; kızlar erkeklere göre daha duyarlı, gayretli, bölümlerini sahiplenen grubu oluştururken erkekler çevresel ekonomik koşullara bağlı olarak farklı alanlara kayma eğilimleri daha yüksek grubu oluşturmuşlardır. Öğrenim türüne göre yapılan incelemede ise, örgün ve ikinci öğretim ayrımının görüşler üzerinde etkili olmadığı, ancak mezun olma kriterinin görüşleri olumlu yönde etkilediği anlaşılmıştır. Bu bölümü seçerken kızların erkeklere göre daha duyarlı olması ve bölümü daha fazla sahiplenmesi bölümün kendisiyle ilgili olabilir. Çünkü yönetici asistanlığı mesleğinin kızlara daha uygun olabileceği, toplumda da bu görüşün hakim olduğu söylenebilir. Mezun olan öğrencilerin gerçek hayatta ve pratik olarak bu işi yapması ve kariyer planlamasının gerçek

hayattaki karşılığının farkında olmaları eğitime devam edenlere göre daha yüksek oranda olduğu belirtilebilir.

Akademik başarı bakımından ise, başarılı grubun diğer gruba göre görüş ortalamaları olumlu yönde yüksek çıkmıştır. Yani başarılı grubun diğer gruba göre, bölüm-kariyer planlama bakımından daha bilinçli, gayretli ve atak olduğu görülmüştür. Faktör analizi sonuçlarına göre ise, bilinçli tercih boyutu araştırmada öne çıkan boyut olmuştur. Literatür incelendiğinde, Blustein (1987) yapmış olduğu çalışma ile bilinçli karar stratejisinin mesleki olgunluğun en önemli etkeni olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu da araştırmanın bu bulgusunu destekler niteliktedir. Öğrencilerin günümüzde kariyer planlamasında bilinçli davranış sergilediği, kariyer planlamasının öneminin farkında oldukları ile ilgili olabileceği düşünülmektedir. Kuşkusuz her çalışmada olduğu gibi burada da örneklemeden kaynaklanan kısıtlar elde edilen sonuçların güvenilirliğini etkileyen önemli bir faktördür. Örneklem büyüklüğüne göre mezun sayısı oldukça azdır. Her ne kadar elde edilen sonuçların güvenilirliği istatistiksel olarak desteklense de, araştırmanın çok daha fazla mezun sayısı ve daha büyük örnek büyüklükleriyle farklı üniversitelerin öğrencilerine uygulanması halinde daha güvenilir sonuçların elde edilebileceği düşünülmektedir.

Ayrıca anne babaların ve öğrencilerin çevrelerindeki diğer insanların, meslek seçiminde daha bilinçli yönlendirme yapılabilme bakımından, kariyer düşüncelerini etkileyen faktörlere ilişkin seminerler ve kurslar aracılığı ile eğitilmelerinin bilinçli kariyer planlamasına olumlu yönde etki edeceği de dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Altınöz, M. (1999). *Günümüz iş ortamında sekreterlik*. Ankara, Yargı Yayınevi.
- Altun, İ. (2000). Kocaeli sağlık yüksekokulu öğrencilerinin kişisel değerleri ve meslek seçimlerine etki eden faktörler. *I. Uluslararası ve VIII. Ulusal Hemşirelik Kongresi Kitabı*, Antalya, y.e.y.
- Altun, S. A., Çakan, M., (2008). Öğrencilerin sınav başarılarına etki eden faktörler: lgs/öss sınavlarındaki başarılı iller örneği. *İlköğretim Online*, 7(1).
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*. y.y., Kariyer Yayınları.
- Batur, H. Z., Adıgüzel, O. (2015). Schein'in kariyer değerleri perspektifinde öğrencilerin kariyer tercihlerini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma: Isparta ili fen lisesi öğrencileri örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42(42), 327-348.
- Bayraktar, T., ve Kızılkaya, M. (2013). Büro yönetimi ve yönetici asistanlığı programı öğrencilerinin profili ve kariyer planlaması: batı ve doğu karşılaştırması. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, (18), 13-22.
- Blustein, D. (1987). Decision-making styles and vocational maturity: an alternative perspective. *Journal of Vocational Behavior*, 30(1), 61-71.
- Brealey, R. A., Myers, S. C., Allen, F. ve Mohanty, P. (2012). *Principles of corporate finance*. Tata McGraw-Hill Education.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32(32), ss.470-483.
- Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*, Onuncu Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
-

- Çakır, M., A. (2004). Mesleki karar envanterinin geliştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(2), 1-14.
- Çınar, Ç. (2011). *Lise son sınıf öğrencilerinin meslek seçimi kararlarında benlik algısının önemi*. (Yüksek lisans tezi), İstanbul, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Çolakoğlu, Ö. M., Büyükeksi, C. (2014). Açımlayıcı faktör analiz sürecini etkileyen unsurların değerlendirilmesi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), ss. 58-64.
- Çurğatay, V. (2010). *Üniversite sınavına girecek öğrencilerin meslek seçimini etkileyen sosyo-kültürel faktörler*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of accounting and economics*, 3(3), 183-199.
- Erdoğan, N. (2003). *Kariyer geliştirme*. 1. Baskı, Ankara: Nobel yayınevi.
- Gordon, V. N. (1995). *The undecided college students: an academic and career advising challenge* (3rd ed.). Springfield.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (2.baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürüş, S. ve Astar, M., (2015). *SPSS ile istatistik*, 2. Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- Hall, D.T., (1994). *Career development*, USA: The International Library of Management Dartmouth Publication Company,
- Hoppock, R. (1963). *Occupational information*, New York: Harper and Row Publishers.
- İşığıcok, Ö., (2002). "Çalışmamızın yeni geleceği: hızla artan altın yakalı bilgi işçisi talebi ve sonuçları", *Çalışma Yaşamında Dönüşümler*, (Editör Aşkın Keser), Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Jensen, M. C. (1986). Agency costs of free cash flow, corporate finance, and takeovers. *The American Economic Review*, 76(2), 323-329.
- Kızıldağ, S., (2009). *Akademik başarının yordayıcısı olarak yalnızlık, boyun eğici davranışlar ve sosyal destek*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Koçyiğit, Y. (2018) *Firmaların örgütsel esnekliği, kullandıkları rekabet stratejileri ve algılanan rekabet üstünlüğü arasındaki etkileşim: Türkiye'nin en büyük 500 sanayi işletmesinde bir uygulama*. (Doktora Tezi), İzmir, Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuzgun, Y. (2000). *Meslek danışmanlığı: kuramlar ve uygulamalar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kuzgun, Y. (2012). Karar stratejileri ölçeği. *Rehberlik ve psikolojik danışmada kullanılan ölçekler*, Editör Y. Kuzgun, F. Bacanlı), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Mansor, M., ve Rashid, A. M. (2013). Career indecision: a cross-sectional survey among students of national youth skills training institutes. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 17(8), 1073-1079.

- Meydan, C. H. ve Şeşen, H., (2015) *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*, 2. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Noe, R., Hollenbeck, J., Gerhart, B. ve Wright, P. (2006). *Human resources management: gaining a competitive advantage, Tenth Global Edition*. McGraw-Hill Education.
- Owen, F. K., Kepir, D. D., Özdemir, S., Özlem, U. L. A. Ş., YILMAZ, O. (2012). Üniversite öğrencilerinin bölüm seçme nedenleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3)
- Ömürbek, V., Usul H. (2008). Muhasebe mesleğinin seçilmesinde etkili olan etkenlerin faktör analiziyle incelenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 37, 164-173.
- Özata, F.Z. (2009). *Yüksek teknoloji yeniliği olarak akıllı telefonların genç tüketiciler tarafından benimsenmesinde etkili olan faktörler*, (Doktora Tezi), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdemir, S (2010), Ön lisans muhasebe öğrencilerinin kariyer planlanmasını etkileyen unsurlar: ege bölgesinde bir araştırma, *Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi*, 12(2), 103-122.
- Poyraz, T., Zorlu, A., Şahin, B. ve Arıkan, G. (2003). Üniversite gençliğinin güncel sorunlara bakışı. H. Ü. Sosyoloji Bölümü Öğrencileri Örneği, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1), 1-32.
- Razon, N. (1983). Meslek seçimi ve mesleğe yöneltme. *Türk Eğitim Dergisi*, 8, 23-31.
- Rizwangul, Y. (2015). Üniversite öğrencilerin kariyer kararları ile mükemmeliyetçilik, öğrenme motivasyonu ve akademik başarı arasındaki ilişkiler, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Sarıkaya, T., ve Khorshid, L. (2009). Üniversite öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen etmenlerin incelenmesi: üniversite öğrencilerinin meslek seçimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 393-423.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., ve Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Smith, K., ve Bers, T. H. (1989). Parents and the college choice decisions of community college students. *College and University*, 64(4), 335-48.
- Super, D. E., ve Knasel, E. G. (1981). Career development in adulthood: some theoretical problems and a possible solution. *British Journal of Guidance and Counselling*, 9(2), 194-201.
- Şimşek, M.Ş., ve Öge, H.S. (2014). *İnsan kaynakları yönetimi*, 6. Baskı, Konya: Eğitim Kitabevi.
- Uzer, A. S. (1987). Lise öğrencilerinin yükseköğretim programlarını tercihleri ile kendi yetenek, ilgi ve mesleki olgunluk düzeyleri arasındaki ilişkiler. (Doktora Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üzüm, B., Uçkun, S. (2015). Büro yönetimi ve yönetici asistanlığı öğrencilerinin demografik özellikleri ile kariyer geleceği beklentilerinin ölçülmesi: Kocaeli MYO örneği. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 71-80.
- Werter, W.B. ve Davis, K., (1993). *Human resources and personel management*, 4th.Edt, Tata McGrawHill Education.
-

EKLER

Ek-1:Değişkenlerin Test Edildiği Yol ve Regresyon Ağırlıkları (Anlamlı İlişkiler)

Test	Edilen	Yol	Tahmin	Stand.Hata	Kritik Oran	Sig.p
B15	<---	Bilinçli_Tercih	1,000			
B11	<---	Bilinçli_Tercih	1,464	0,440	3,328	***
B06	<---	Bilinçli_Tercih	2,389	0,634	3,769	***
B05	<---	Bilinçli_Tercih	2,212	0,586	3,773	***
B01	<---	Bilinçli_Tercih	1,418	0,379	3,741	***
B14	<---	Bilinçsiz_Tercih	1,000			
B10	<---	Bilinçsiz_Tercih	,807	0,116	6,940	***
B08	<---	Bilinçsiz_Tercih	,953	0,115	8,251	***
B07	<---	Bilinçsiz_Tercih	1,096	0,118	9,252	***
B03	<---	Bilinçsiz_Tercih	,764	0,104	7,312	***
B13	<---	Çevresel_Etm.	1,000			
B12	<---	Çevresel_Etm.	,968	0,107	9,018	***
B09	<---	Çevresel_Etm.	1,031	0,123	8,411	***
B04	<---	Çevresel_Etm.	,791	0,098	8,104	***
B02	<---	Çevresel_Etm.	,259	0,076	3,394	***

SAĞLIK İŞLETMELERİNDE FAALİYET TABANLI MALİYET ANALİZİ: ÖZEL BİR HASTANEDE RADYOLOJİ BİRİM MALİYETLERİNİN HESAPLANMASI

Melik YOLCI¹

Halil TANYILDIZI²

Atıf©: Yolci, M., ve Tanyıldızı, H.(2018). Sağlık işletmelerinde faaliyet tabanlı maliyet analizi: Özel bir hastanede radyoloji birim maliyetlerinin hesaplanması, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 11(3), 2288-2303. doi: 10.17218/hititsosbil.449567

Özet: Bütün sektörlerde olduğu gibi sağlık sektöründe de sunulan hizmetler çoğunlukla gerçek bir maliyetlemeye tabi tutulmadan fiyatlandırılmaktadır. Bu durum sunulan hizmetlerin bazılarının aşırı bir şekilde bazılarının ise maliyetlerinin altında fiyatlandırılmasına neden olmaktadır. Hastaneler için sunulan hizmetlerin maliyetlerinin ne olduğu, hangi hizmetlerin daha kârlı olduğu gibi hususların bilinmesi büyük bir avantaj sağlayacağı için maliyetleme çalışmaları hayati bir öneme sahiptir. Bu çalışmada özel bir hastanenin radyoloji servisinin maliyetleri Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi yöntemleriyle hesaplanmıştır. Bu çalışma sonucunda her hizmetin maliyetinin doğru hesaplanmasıyla doğru fiyatlandırması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Faaliyet Tabanlı Maliyetleme, Maliyetleme, Sağlık Sektörü, Maliyet Havuzu

Study of Activity-based Cost Analysis in Health Sector: Calculation of Radiology Unit Costs in a Special Hospital

Citation©: Yolci, M. and Tanyıldızı, H. (2018) Study of activity-based cost analysis in health sector: calculation of radiology unit costs in a special hospital, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2288-2303. doi: 10.17218/hititsosbil.449567

Abstract: Services offered by the health sector are often priced without regarding to actual costs, as in all sectors. This causes some services to be over-priced and others to be priced lower than their real costs. Analyzing the real costs of services provided for hospitals or the most profitable services is very significant for the company. For this reason, costing studies for companies have vital importance. In this study, the costs of a private hospital's x-ray service were calculated using the Activity Based Costing (ABC) System. Moreover, the real pricing of each service cost was aimed. This goal requires the proper costing of all services..

Keywords: Activity Based Costing, Costing, Health Sector, Cost Pool

1. GİRİŞ

İşletmeler ürettiği ürünleri veya hizmetleri var olan rekabet ortamında doğru bir şekilde fiyatlandırabilmek ve bu çerçevede kâr marjını doğru belirleyebilmek için doğru bir maliyetlemeye ihtiyaç duymaktadırlar.

Makale Geliş Tarihi: 31.7.2018

Makale Kabul Tarihi: 11.12.2018

¹ Sorumlu Yazar; Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, Muhasebe-Finans Bölümü, melikyol1982@gmail.com

² Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, tanyildizih@yahoo.com

Bilindiği gibi Geleneksel Maliyetleme Sistemi direkt ilk madde ve malzeme ile direkt işçiliğin maliyetleme içerisindeki payının yüksek olduğu dönemlerde yaygın olarak kullanılmaktaydı. Ama günümüzde teknolojinin daha yoğun olarak üretimde kullanılmasından dolayı üretim aşamalarında ve içeriğinde ciddi değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikler ister istemez üretilecek olan mal ve hizmetlerin yapısını oluşturacak olan maliyetleme kalemlerini büyük oranda değiştirmiştir.

Yukarıda ifade edilen değişimler sonucunda bir mal ya da hizmetin maliyetini oluşturan direkt ilk madde ve direkt işçilik kalemlerinin tutarı azalmış bunun yerine Genel Üretim Giderlerinin tutar ve önemi artmıştır. Bu durum Genel Üretim Giderlerinin mamul maliyetine dağıtımında tek bir faktöre ya da tek bir etkene bağlı kalınmasına bağlı olarak yanlış sonuçlar elde edilmesine neden olmaktadır. Bu problemi çözmek için Genel Üretim Giderlerinin mamullere dağıtımında birden fazla dağıtım etkeni kullanan Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi, daha gerçekçi sonuçlar elde edilmesine imkân vermektedir.

Yapılan bu çalışma ile Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemine göre sunulan hizmetlerin maliyeti tespit edilmiştir. Çalışmada Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi hakkında bilgiler verilerek örnek olay üzerinden bir çalışma yapılmıştır.

2. FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİ

Günümüzde hızlı bir şekilde ilerleyen teknolojinin doğal bir sonucu olarak üretim yapılarında da farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bunlarla beraber mal ve hizmet maliyetlerinin yapısı da değişikliğe uğramıştır(Alkan,2005, s.39).

Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemin odak noktasını isminden de anlaşılacağı üzere üretim faaliyetleri oluşturmaktadır(Büyükşalvarcı,2006, s.161).

FTM sisteminde, öncelikle mamul üretim faaliyetleri tanımlanır, ikinci aşamada faaliyetler sonucunda ortaya çıkan maliyetler takip edilir ve son olarak da farklı maliyet sürücüleri yardımıyla her bir faaliyette toplanmış olan maliyetler mamullere yüklenir. Söz konusu maliyet sürücüleri mamullerin faaliyetlerden yararlanma oranlarını göstermektedir. Bu yöntem esas olarak hem yönetim hem de denetim açısından mamul üretim faaliyetlerine yönelik olarak çok farklı gayelerle kullanılabilir(Raffish,1991, s.57).

FTM sistemi, maliyet türlerinden biri olan genel üretim giderlerinin, işletmenin faaliyetlerinin ve üretim aşamalarının gerçekleştirilebilmesi için yapılması mecburi faaliyetlerden dolayı ortaya çıkan giderler olduğu temeline dayanır(Roztocki ve Needy, 1999, s.20).

FTM sisteminin dayanak noktası; her faaliyet için ayrı ayrı maliyet havuzları meydana getirerek, üretimle direkt ilişki kurulamayan dolaylı maliyetlerin bu havuzlarda bir araya getirilmesi ve her bir maliyet havuzuna ilişkin farklı maliyet dağıtım sürücülerinin seçilmesidir. Bu bağlamda FTM sistemi, geleneksel olarak birinci, ikinci ve üçüncü dağıtım esasına dayanan maliyetleme sistemlerinden daha geliştirilmiş bir içeriğe sahiptir(Pazarçeviren, 2016, s.147).

3. FAALİYET TABANLI MALİYETLEME SİSTEMİNİN TASARLANMASI

FTM sistemi, üretim işletmelerinde arka arkaya gelen ve üretim işletmelerindeki faaliyetlerin hangi amacı gerçekleştirmek için yapıldığını, hangi sıralamada yapıldığını, hangi girdilerin kullanıldığını, hangi etkenlerin bu faaliyetler üzerinde belirli bir etkisi olduğunu inceleyen yoğun bir bilgi ve detay bütünlüğünden oluşmaktadır (Yudkowsky, 1997, s.37).

FTM sistemi, esas itibarıyla birbirini takip eden iki aşamalı bir yapıdan oluşmaktadır. İlk aşamada maliyetler faaliyetlere yüklenmekte, ikinci aşamada ise faaliyetlerde toplanmış olan maliyetler mamullere yüklenmektedir(Alkan, 2005, s.45).

Üretim işletmelerinde ilk aşamayı gerçekleştirmek için faaliyet analizlerinin yapılması ve sonucunda belirlenen faaliyetlere kaynak dağıtımının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu işlem gerçekleştirildikten sonra faaliyetlerde toplanmış olan maliyetler, işletmenin maliyet yönetimi tarafından her bir faaliyete yönelik ayrı ayrı belirlenmiş olan maliyet nesnelere (mamul, hizmet, müşteri vs.) yardımıyla faaliyetlerin kaynaklardan yararlanma derecesine göre dağıtılmaktadır(Pazarçeviren, 2016, s.147).

FTM yönteminin uygulanmasında karşılaşılan temel bazı kavramlar vardır. Söz konusu kavramlar; kaynaklar, faaliyetler, faaliyet merkezleri, maliyet etkenleri, maliyet havuzları ve maliyet nesnelere(Doğan ve Çakıcı, 2016, s.39).

Kaynaklar; faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminde öncelikle üretim ve işletme faaliyetlerinin devamı için gerekli olan girdilerin parasal olarak ifade edilmesinde kullanılan unsurlardır. Maliyet yönetimi uygulamalarında, kaynaklar tespit edilirken öncelikle işletmenin muhasebe kayıt sistemi içerisinde yer alan her bir hesabın ayrı ayrı takibini sağlayan büyük defter kayıtlarından faydalanılmaktadır(Alkan, 2005, s.40).

Faaliyet Tabanlı Maliyet sisteminde anahtar kavram olarak öne çıkan “faaliyet,” kavramı, bir işlemin yerine getirilmesi amacıyla yapılmış olan işlemlerin tamamını ifade edilmesinde kullanılmaktadır(Dumanoglu, 2005, s.107).

Faaliyet tabanlı maliyet sisteminin ilk uygulanma aşamasında işletme faaliyetleri belirli kriterler ekseninde gruplandırılır. Bu gruplandırma yapılırken birbiriyle yakın ilişkili faaliyetler aynı grup içerisinde sınıflandırılır(Arzova,2002, s.18).

Faaliyet merkezi, üretim süreci içerisinde yer alan ve yönetim tarafından istenen faaliyetlere ilişkin maliyet raporlarının oluşturulduğu üretim kısmı olarak tanımlanır(GarrisonveEric, 1997,s.185). Faaliyet merkezleri oluşturulurken öncelikle yapılan faaliyetlerin bir listesi düzenlenir, bu liste çerçevesinde hangi faaliyetlerin birer faaliyet merkezi olabileceğine karar verilir. Gereğinden fazla faaliyet merkezlerinin oluşturulması detaylı araştırmalara neden olacağından dolayı bu sistemi karmaşık bir yapıya dönüştürecektir. Bunun sonucunda beklenen faydadan çok ekstradan maliyetlerle karşılaşılabilir(Naughton, 2001, s.49).

Maliyet etkeni, üretim işletmelerinde üretim faaliyetleri ve bunların yürütülmesi için gerekli olan maliyetlerin oluşmasına sebep olan faktör ya da faktörler bütünüdür. Faaliyetlerde oluşan maliyetlerin yüklendiği mamul ile toplam maliyet arasındaki ilişki maliyet etkeni kavramıyla açıklanır(Lewis, 1993, s.92).

Maliyet havuzu; maliyet objesine, maliyetleri yüklemek için maliyetlerin bir araya getirildiği yerdir(Lanen, 2011, s.45). Belirlenecek olan maliyet havuzlarının seçimi ve sayısı, pratikte önemli ölçüde farklılıklar arz etmektedir. Çok detaylı maliyet havuzu içeren sistemlerde, her bir alt faaliyet için ayrı bir maliyet havuzu kullanılması gerekmektedir. Oluşturulmuş olan maliyet havuzları için aşırı derecede maliyet etkeni kullanılmışsa, bu havuzların kendi aralarında yeniden gruplandırılması gerekebilir(Tim, 1996, s.20). Bu sistemin en iyi şekilde tasarlanması için öncelikli olarak temel şart, üretim faaliyetlerinin, bu faaliyetlerin alt faaliyetleri ve bunların kullanmış olduğu girdi kaynaklarının çok iyi bir şekilde belirlenmiş olması gerekmektedir(Arzova, 2002, s.25).

Maliyet nesnesi, üretimi amaçlanan mal ve hizmetlerdir. Bu mal ve hizmetler, katlanılan maliyetlerin en son yüklenicisi durumundadırlar. Sonuç olarak, maliyet nesnesi bir mamul düzeyi veya tek bir mamul olabileceği gibi bir mamul ailesi veya mamul hattı olarak da görülebilir(HacırüstemoğluveŞakrak, 2002, s.28).

4. FAALİYET TABANLI MALİYETLEME VE GELENEKSEL MALİYETLEME SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bilindiği üzere, üretimlerini daha çok geleneksel yapıda yürüten sanayii işletmelerinde kullanılan bir maliyet sistemi olan Geleneksel Maliyet Yöntemi(Çabuk, 2003, s.110); esas itibariyle, genel üretim maliyetleri mamullere dağıtılırken, direkt ilk madde, direkt işçilik maliyetleri, direkt işçilik saatleri, makine saatleri, malzeme maliyetleri veya üretilen mamul birimleri gibi dağıtım anahtarları kullanılmaktadır(Heitger, 1992, s.274). Bu tür dağıtım anahtarlarına "hacim tabanlı" dağıtım anahtarları denilmektedir.

Ancak günümüzde kullanılan modern üretim sistemlerinde, üretilen mal ve hizmetlerin maliyetlerinin çoğunluğu üretim hacmi ile ilgisi bulunmayan faaliyet maliyetleriyle ilgilidir. Bunun sonucunda geleneksel maliyet sisteminin kullanmış olduğu hacim tabanlı maliyetleme sistemi (ürün maliyetleri üretim-hacim ilişkisi) hesaplamalarda yetersiz kalmaktadır(Gersil, 2007, s.115). Geleneksel maliyetleme sisteminin temel dayanak noktası kullanılan girdileri etkileyen esas unsurun üretim hacmi olduğu yönündedir. Örneğin ne miktarda üretim yapılırsa o kadar çok üretim maliyeti oluşacağı kabul edilir. Bu bağlamda bu maliyetleme sistemi yalnızca üretim hacmine bağlı olarak tek bir dağıtım anahtarı kullanılmaktadır. Fakat Faaliyet tabanlı maliyet sisteminde üretim hacminin tek başına kaynak kullanımının nedeni olamayacağından çok fazla sayıda farklı nedenlerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Bilindiği üzere, geleneksel maliyetleme sisteminde genel üretim giderleri dağıtılırken tek bir maliyet havuzu oluşturulurken, faaliyete dayalı maliyetleme sisteminde birden fazla maliyet havuzunun oluşturulması gerekmektedir(Unutkan, 2010, s.93). Bu durum her bir maliyet havuzu için bir adet dağıtım anahtarı seçme zorunluluğunu ortaya çıkaracaktır. Netice itibariyle ikiden fazla endirekt maliyet dağıtım anahtarı kullanımı söz konusu olacaktır. Daha fazla ayrıntı FDM sistemini daha doğru hale getirmekle beraber, geleneksel sistemden daha pahalı olması sonucunu da doğuracaktır (Horngren, 2005, s.1080).

Geleneksel maliyetleme sistemi; faaliyetlerle, üretilen mamuller arasında direkt olarak adlandırılabilir bir ilişkinin olmadığı varsayımına dayanarak, birimlere ait ortaya çıkan maliyetleri mamullere yüklenmeden önce üretim maliyet yerlerine dağıtır. Faaliyet tabanlı maliyetleme bu uygulamayı reddederek ürünler ile o ürünlerin üretim faaliyetleri arasında direkt bir ilişki kuran maliyet etkenlerini kullanır. Maliyet etkenleri, farklı çeşitteki mamullerin, ayrı ayrı faaliyetlerden ne kadar yararlandığını değer olarak ölçerler. Bunun sonucunda, mamullerin faaliyetlerden yararlanma derecesine göre faaliyet maliyetleri mamullere dağıtılır. Bu şekildeki bir dağıtım, geleneksel iki-aşamalı dağıtımda, hizmet maliyet yerlerinden üretim maliyet yerlerine yapılan dağıtımı ortadan kaldırır(Atkinson, 1995, s.291) .

5. ARAŞTIRMANIN UYGULANMASI

Araştırmanın uygulama kısmı için özel bir hastanenin radyoloji servisine ait veriler kullanılmıştır. İlk olarak Tablo:1'de görüleceği üzere faaliyet merkezleri ve bu merkezlerde yürütülen faaliyetler tanımlanmıştır.

Tablo 1. Faaliyet Merkezleri ve Faaliyetler

Faaliyet Merkezleri (Havuzları)	Faaliyetler
Hastanın kabul ve Grafi çekimine hazırlanması faaliyeti (F1)	* Hastanın kayıt işlemleri ve hasta bilgilerinin kontrol edilmesi * Grafi işlemlerine ait kayıt oluşturma, sıra numarasının verilmesi * Hastanın radyoloji/ultrason odasına yönlendirilmesi * Hastanın bilgilendirilmesi * Hastanın kıyafetlerini çıkarması
Grafi çekimi ve Devamı işlemler(F2)	* Radyoloji makinesinin ayarlarının yapılması * Hastaya radyoloji çekimi ile ilgili bilgi verilmesi * Radyoloji çekim işleminin yapılması * Hastanın radyoloji sonucunu ne zaman alacağı ile ilgili bilgi verilmesi * Radyoloji makinelerinin ayarlarının yapılması* * Dijital olarak çekimlerin yapılması
Sonuçların Doktor (Radyolojist) Tarafından Yorumlanması ve Tanı Konulması (F3)	* Sonuçların yorumlanarak tanı konulması * Raporlanan sonuçların onaylanarak hasta veya hasta yakınlarına verilmesi.

İkinci etapta Tablo:2’de görüleceği üzere genel üretim maliyetlerini oluşturan kalemler ve bu giderlerin faaliyet merkezlerine hangi maliyet etkeni üzerinden dağıtılacağı belirlenmiştir. Bu işlem adımı, Birinci Aşama Maliyet Etkenlerinin Seçimi ve Maliyetlerin Faaliyet Merkezlerine Dağıtılması olarak isimlendirilmiştir.

5.1. Birinci Aşama Maliyet Etkenlerinin Seçimi Maliyetlerin Faaliyet Merkezlerine Dağıtılması

Tablo 2. Birinci Dağıtım Maliyet Etkenleri

Genel Üretim Maliyetleri	Maliyet Etkeni	Genel Üretim Maliyetleri	Maliyet Etkeni	Genel Üretim Maliyetleri	Maliyet Etkeni
1 Otomasyon	Bölmülerdeki otomasyon kullanıcı sayısına göre	6 Yakıt Maliyetleri	Birimlerin alanlarına göre, m2	11 Amortisman (Demirbaş, cihaz ve diğer)	Faaliyet Merkezine Doğrudan
2 Haberleşme Maliyetleri	Birimlerin haberleşme yoğunluğuna göre belirlenecek katsayıya göre	7 Temizlik Maliyetleri	Birimlerin alanlarına göre, m2	12 Elektrik Maliyetleri	Kullanılan Cihaz yoğunluğuna göre belirlenecek katsayıya göre
3 Yemek	Öğün Sayısı	8 Su Maliyetleri	Personel sayısı	13 Endirekt Malzeme Maliyeti	Faaliyet Merkezine Doğrudan
4 Kırtasiye	Faaliyet Merkezine Doğrudan	9 Tesis, Makine ve Cihaz, Demirbaş Bakım Onarım Gid.	Faaliyet Merkezine Doğrudan	14 Endirekt Personel Maliyeti	Faaliyet Merkezine Doğrudan
5 Güvenlik	Personel Sayısı	10 Amortisman (Bina)	Birimlerin alanlarına göre, m2	15 Vergi ve Diğer Yasal Yük.	Elde Edilen Gelir

5.1.1.Otomasyon Maliyetleri Dağıtımı

Hastane 33 kişilik kullanıcı otomasyon sistemi için 10 yıllığına 20.000,-TL ücret ödemiştir. Ayrıca her yıl 5000,-TL güncelleme ve bakım-onarım maliyeti vardır. Öncelikle faaliyet merkezlerine düşen otomasyon maliyeti hesaplanmıştır. Daha sonra yıllık güncelleme ve bakım-onarım maliyeti hesaplanmıştır.

Kullanıcı Başına Otomasyon maliyeti = Toplam maliyet/Kullanıcı sayısı Kullanıcı Başına Otomasyon Maliyeti = 20.000/33= 606,06 TL Kullanıcı Başına Aylık Otomasyon Maliyeti = Kullanıcı Başına O. Maliyeti/ 120 ay

Kullanıcı Başına Aylık Otomasyon Maliyeti= 606,06/120 = 5,05 TL

Radyoloji servisi 2 kullanıcılık bir maliyet yüklenecektir. F1 faaliyet merkezi ile F2 faaliyet merkezi aynı kullanıcı kullanmakta, F3 faaliyet merkezi ise tek başına bir kullanıcı kullanmaktadır. Maliyetler F1 ve F2 için (0,5) otomasyon katsayısı ile çarpılacak, F3 ise (1) tam katsayı ile çarpılmıştır. Hesaplama sonuçları Tablo 3' de gösterilmiştir.

Tablo 3.Otomasyon Maliyetleri Yükleme

Faaliyet Merkezleri	Kullanıcı Sayısı	Maliyet	Birim Maliyet
F1	0,5	5,05	2,52
F2	0,5	5,05	2,52
F3	1	5,05	5,05

5.1.2.Haberleşme Gideri Dağıtımı

Hastanede haberleşme ve internet aylık sabit 1200- TL'dir. Söz konusu maliyetler hastanede çalışan kişi sayısına bölünerek dağıtılmıştır. Hastanede 133 personel çalışmaktadır.F1 ve F3 faaliyet merkezlerinde birer kişi, F2 faaliyet merkezinde 4 kişi çalışmıştır. Hesaplama sonuçları Tablo-4'de gösterilmiştir.

Birim Haberleşme ve İnternet Maliyeti : 1200- TL/ 133 = 9,02 TL/ kişi

Tablo 4.Haberleşme Giderleri Yükleme

Faaliyet Merkezleri	Personel Sayısı	Birim Güvenlik Maliyeti	Faaliyet Merkezleri Maliyetleri
F1	1	9,02	9,02
F2	4	9,02	36,09
F3	1	9,02	9,02

5.1.3.Yemek Maliyetleri Dağıtımı.

Hastanede öğün başı yemek maliyeti 13,-TL olup, faaliyet merkezi F1'de bir personel, F2'de 5 personel, F3'de 1 personel çalışmaktadır. F1 ve F3 faaliyet merkezleri için 20 işgünü üzerinden günlük tek öğün olarak yemek maliyeti hesaplanmıştır. F2 faaliyet merkezinde ise dört personel için 20 işgünü üzerinden günlük tek öğün, kalan diğer bir personel için ise nöbetlerle birlik de toplam 30 işgünü üzerinden çift öğün olarak hesaplanmıştır. (Mesai dışı ve hafta sonu nöbetleri için)

F1 Faaliyet Merkezi = 13*20=260-TL

F2 Faaliyet Merkezi = $(13 \times 20 \times 4 = 1040) + (13 \times 30 \times 2 = 520) = 1560$ -TL

F3 Faaliyet Merkezi = $13 \times 20 = 260$ -TL

Tablo 5.Yemek Maliyetlerinin Yüklenmesi

Faaliyet Merkezleri	Personel Sayısı	Yemek Maliyeti	Öğün Sayısı	Faaliyet Merkezleri Maliyetleri
F1	1	13 TL	20	260-TL
	3	13 TL	20	1560-
F2	1	13 TL	30*2	TL
F3	1	13 TL	20	260-TL

5.1.4. Kırtasiye Maliyetleri Dağıtımı

Aynıyat depo servisinden bütün faaliyet merkezleri için ilgili aya ait olan kırtasiye giderleri tutarları doğrudan alınmış olup Tablo-6'da belirtilmiştir.

Tablo 6.Kırtasiye Maliyetlerinin Yüklenmesi

Faaliyet Merkezleri	Kırtasiye Maliyeti (TL)
F1	210
F2	-
F3	300

5.1.5.Güvenlik Maliyetleri Dağıtımı

Hastanede 4 güvenlik görevlisi çalışmakta olup hastaneye toplam maliyetleri maaş ve yemek giderlerinden oluşmaktadır. Her bir personel için 2538,50 TL ücret ödenmektedir. İlaveten aylık 1950,- TL yemek giderleri hastane tarafından karşılanmaktadır. 4 güvenlik görevlisinin hastaneye toplam maliyeti 11965,-TL'dir. Bu maliyet çalışan personel sayısı kullanılarak dağıtılacaktır. Hastanede 133 personel çalışmaktadır.

Birim Güvenlik Maliyeti = Toplam Güvenlik Maliyeti/ Personel Sayısı Birim Güvenlik Maliyeti = $11965 \text{ TL} / 133 = 89,96 \text{ TL}$

Tablo 7.Güvenlik Maliyetlerinin Yüklenmesi

Faaliyet Merkezleri	Personel Sayısı	Birim Güvenlik Maliyeti	Faaliyet Merkezleri Maliyetleri
F1	1	89,96	89,96
F2	4	89,96	359,84
F3	1	89,96	89,96

5.1.6.Yakacak Maliyetleri Dağıtımı

Hastanenin ilgili yılda toplam ısınma gideri 97.000, -TL'dir. Isınma giderleri radyatör (petek) sayısı üzerinden dağıtılmıştır. Birim Isınma Gideri: Toplam Isınma Gideri / Petek Sayısı

Birim Isınma Gideri(Yıllık): $97.000,-\text{TL} / 185 = 485,-\text{TL}$

Birim Isınma Gideri (Aylık) : $485 \text{ TL} / 12 = 40,41 \text{ TL}$

Tablo 8.Yakacak Maliyetlerinin Yüklenmesi

Faaliyetler	Petek Sayısı	Birim Isınma Gideri	Faaliyet Merkezlerinin Toplam Maliyeti
F1 Merkezi:	1	40,41	40,41
F2 Merkezi:	2	40,41	80,82
F3 Merkezi:	1	40,41	40,41

5.1.7.Temizlik Maliyetleri Dağıtımı

Hastane depo servisinden ilgili aya ait temizlik malzemesi olarak 14.850,-TL'lik temizlik gideri yapılmıştır. Hastanede 15 temizlik personeli çalışmaktadır. Aylık asgari ücretten toplam personel maliyeti 30.435,-TL'dir. Toplamda 45.285,-TL gider yapılmış olup m² üzerinden dağıtımı yapılmıştır.(Tablo:9)Birim Temizlik Gideri : Toplam Temizlik Gideri / Toplam Alan Birim Temizlik Gideri: 45.285 TL / 3830 m² = 11,82 TL/ m²

Tablo 9.Temizlik Maliyetlerinin Yüklenmesi

Faaliyetler	M²	Birim Temizlik Maliyeti (TL)	Toplam Maliyet
F1 Merkezi:	2,5	11,82	29,55
F2 Merkezi:	32	11,82	378,24
F3 Merkezi:	12	11,82	141,84

5.1.8.Su Giderleri Dağıtımı

Hastaneye 3 aylık dönemler itibariyle ilgili dönemde 4060,50-TL su faturası gelmiştir. Her ay eşit su tüketimi yapıldığı kabul edilerek aylara eşit şekilde bölünen dönemlik su gideri personel sayısı üzerinden faaliyet merkezlerine dağıtılmıştır.(Tablo:10)

Birim Su Maliyeti: Toplam Su Maliyeti / Toplam Personel Sayısı

Aylık Su Maliyeti : 4060,50 TL/3 = 1353,50 TL

Birim Su Maliyeti : 1353,50 / 133 = 10,17 TL

Tablo 10.Su Giderleri Dağıtımı

Faaliyetler	Personel Sayısı	Kişi başına düşen su gideri (TL)	Toplam Maliyet
F1 Merkezi:	1	10,17	10,17
F2 Merkezi:	4	10,17	40,68
F3 Merkezi:	1	10,17	10,17

5.1.9.Bakım onarım

F2 faaliyet merkezinde yer alan radyoloji cihazları için bir firma ile yıllık 5000,-TL bakım-onarım ücreti ödenmesine yönelik anlaşma yapılmıştır. İlave olarak hastanede bakım-onarım arızaları için bir adet teknisyen çalıştırılmaktadır. Teknisyenin ücreti aylık 2538,50 TL'dir. Ayrıca aylık ortalama 500, -TL'lik bakım-onarım malzemesi dışarıdan satın alındığı beyan edilmiştir. Teknisyenin 20 işgünü üzerinden bir öğün yemek maliyeti 260,-TL olarak hesaplanmıştır.

Teknisyen tarafından ilgili ayda 72 adet arıza çağrısı yapıldığı beyan edilmiştir. Bunlardan F1 faaliyet merkezi için 2, F2 faaliyet merkezi için 1 adet arıza çağrısı yapıldığı beyan edilmiştir.

Birim Bakım-Onarım Maliyetleri: Toplam Bakım Onarım Maliyetleri / Toplam Arıza Çağrı Sayısı
Birim Bakım Onarım maliyetleri : 5000, -TL / 72 Adet = 69,44 TL/adet

Tablo 11.Bakım-Onarım Maliyetleri Dağıtımı

Faaliyetler	Arıza Çağrı Sayısı	Birim başına düşen bakım-onarım Maliyetleri(TL)	Toplam Maliyet
F1 Merkezi:	2	69,44	138,88
F2 Merkezi:	1	69,44	69,44
F3 Merkezi:	-	-	-

5.1.10.Bina Amortisman Giderleri

Amortisman giderleri hastanenin toplam m² alanı üzerinden dağıtılacaktır. Hastaneye ait inşaat maliyeti tespit edilememiştir. Bunun yerine Ağrı Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü'nden 2018 yılı inşaat maliyetinin kaba kısmının m² başına 700,-TL, tamamlanmış bir bina için m² başına 1200,-TL olduğu tespitiyle hastane inşaat maliyeti aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır. Hastanenin toplam alanı 3830 m²'dir. Hastanenin ekonomik ömrü 50 yıl olduğu kabul edilerek hesaplamalar yapılmıştır.(Tablo:12)

Yıllık m² başına amortisman tutarı: 1200,-TL/ 50 yıl = 24 TL/ yıl Aylık m² başına amortisman tutarı: 24 TL/ 12 ay = 2 TL/ ay

Tablo 12.Bina Amortisman Giderleri Dağıtımı

Faaliyetler	M ²	Birim başına düşen M ² Maliyeti(TL)	Toplam Maliyet
F1 Merkezi:	2,5	2	5
F2 Merkezi:	32	2	64
F3 Merkezi:	12	2	24

5.1.11.Cihaz Amortisman Giderleri

F1 maliyet merkezinde değeri 1.700, -TL olan bir adet bilgisayar mevcut olup 5 yıllık ekonomik ömrü vardır. F2 faaliyet merkezinde 17.700,- TL değerinde radyoloji cihazı, 82.600,-TL değerinde görüntü aktarıcı cihaz ve 1.700,-TL değerinde bir adet bilgisayar vardır. Cihazların ekonomik ömrü 10 yıl olup bilgisayarın ekonomik ömrü 5 yıldır. F3 faaliyet merkezinde 1.700,-TL değerinde bir adet bilgisayar ile 2.000, -TL değerinde olduğu tespit edilen çeşitli büro malzemeleri vardır. Bilgisayarın ve büro malzemelerinin ekonomik ömrü 5 yıl olarak tespit edilmiştir.

Tablo 13.Cihaz Amortisman Giderleri

Faaliyetler	Doğrudan	Cihaz Maliyeti(TL)	Ekonomik Ömür	Amortisman Tutarı (TL)
F1 Merkezi:	Doğrudan	1.700-TL	5 yıl	28,33 TL
F2 Merkezi:	Doğrudan	100.300-TL	10 yıl	863,66 TL
		1700-TL	5 yıl	
F3 Merkezi:	Doğrudan	3700-TL	5 yıl	61,66 TL

5.1.12. Elektrik Giderleri

Hastaneye ait elektrik gideri tek bir fatura olarak gelmektedir. İlgili döneme ait elektrik gideri 18.000- TL'dir. Hastanedeki elektrik tüketimi birimlerde kullanılan cihazların niteliklerine değişmekte olup laboratuvar, radyoloji, ultrason, tomografi vb. birimlerde kullanılan cihazların niteliğine göre elektrik teknisyeni yardımıyla cihazların kullandığı elektrik kilovat saatine göre dağıtılmıştır. Hastanenin geri kalan birimlerinde (poliklinikler, yataklı servisler, hasta kayıt, acil, ameliyathane vb.) sadece aydınlatma ve bilgisayar kullanımı için elektrik tüketimleri yapıldığı tespit edilmiş olup bu birimlerin eşit elektrik tükettiği varsayılmıştır. Teknisyenlerin tespitlerine göre elektrik tüketimi yüzdesel olarak dağıtılmıştır. Bilgisayarlar saatte 0,3 kw enerji tüketmektedir. Bir bilgisayar günde yaklaşık 7 saat çalışmaktadır. F1 merkezindeki ilgili dönem için bilgisayar ve aydınlatma elektrik tüketimi saat başı 0,4 kw'dır.

Tablo 14. Elektrik Giderleri Dağıtımı

Faaliyetler	Kw / Saat	Elektrik Birim Maliyeti(TL)	Kullanım Süresi	Faaliyet Merkezi Elektrik Maliyeti (TL)
F1 Merkezi:	0,4	0,22	30*7	19,22
F2 Merkezi:	0,4	0,22	30*7	595,5
	12	0,22	30*7	
F3 Merkezi:	0,4	0,22	20*7	12,32

Tablo 15. Faaliyet Merkezlerinde Toplanan Maliyetleri

ENDİREKT HİZMET GİDERLERİ	Dağıtım Anahtarı	F1	F2	F3	TOPLAM
Endirekt işçilik giderleri	Doğrudan	2.029,50	-	-	2.029,50
Kırtasiye giderleri	Doğrudan	210	-	300	510
Yakacak giderleri	Petek Sayısı	40,41	80,82	40,41	161,64
Yemekhane giderleri	Kişi Başı	260	1560	260	2080
Temizlik giderleri	M ²	29,55	378,24	141,84	549,63
Elektrik giderleri	Kw / saat	19,22	595,50	12,32	627,04
Su giderleri	Kişi başı	10,17	40,68	10,17	61,02
Otomasyon	Kullanıcı Sayısı	2,52	2,52	5,05	10,09
Ulaştırma ve Haberleşme giderleri	Personel Sayısı	9,02	36,09	9,02	54,13
Bakım ve Onarım giderleri	Arıza Bildirim Sayısı	138,88	69,44	-	208,32
Tıbbi Cihazlara İlişkin Amortisman Giderleri	Ekonomik Ömür	28,33	863,66	61,66	953,65
Bina ve Amortisman Giderleri	Ekonomik Ömür	5	64	24	93
Güvenlik Giderleri	Personel Sayısı	89,96	359,84	89,96	539,76
Toplam		2.872,56	4.050,79	954,43	7.877,78

Dördüncü aşamada faaliyet merkezlerinde toplanan genel üretim maliyetlerinin birim mamul üzerine dağıtımı yapılmıştır. Bu dağıtım işlemi için aşağıda yer alan Tablo 16'da belirtilen maliyet etkenleri kullanılmıştır. Bu işlem adımı İkinci Aşama Maliyet Dağıtımı olarak isimlendirilmiştir.

5.2. İkinci Aşama Maliyet Etkenleri Seçimi ve Maliyetlerin Mamullere Dağıtımı

Tablo 16. İkinci Aşama Maliyet Etkenleri

Hastane içerisinde faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi uygulanacak birim/bölüm ya da servise ait faaliyet merkezleri	İkinci aşama maliyet etkenleri (Faaliyet Etkenleri)
F1 Faaliyet Merkezi (Hastanın kabul ve Grafi çekimine hazırlanması faaliyeti)	Hasta sayısı
F2 Faaliyet Merkezi (Grafi çekimi ve devamı işlemler)	Grafi Çekim Süresi
F3 Faaliyet Merkezi (Sonuçların Doktor (Radyolojist) Tarafından Yorumlanması ve Tanı Konulması)	Doktorun hastalara ayırdığı süre (dk.)

Faaliyet merkezlerinde biriken maliyetlerin direkt grafi ve ultrasonoğrafik grafilere dağıtımı aşağıdaki şekilde yapılmaktadır.

Tablo 17. İşlem/Tetkik Sayıları ve Süreleri

İşlem /Tetkik Adı	Toplam	Grafi Çekim	Tetkik
Vertebra Gr. Servikal (Tek Yön)	185	2	4
Eklem grafisi (iki yön) tek eylem	230	2	5
Eklem grafisi (tek yön) tek eylem	100	1,5	3
Düz karın grafisi	297	2	3
Kafa grafisi (tek yön)	61	3	4
Eklem grafisi (iki yön) mukayeseli	30	4	5
Akciğer Gr.P.A(Tek yön)	958	2	3
El- bilek Gr. (Tek film)	3	1,5	3
Akciğer Gr. (Üç yön)	1	4	5
Kafa grafisi (iki yön)	8	4	5
Eklem grafisi (üç yön)	7	4	5
Waters (Sinüs) Tek yön	339	2	3
Vertebra Gr.Dorsal veya Lomber (Tek IVP Dakikak	203	3	4
Akciğer Gr. (İki yön)	10	30	5
Eklem Grafisi (tek yön) mukayeseli	3	4	5
Eklem Grafisi (tek yön) mukayeseli	46	3	4
Vertebra Gr. Servikal (iki yön)	8	4	5
Pelvis Gr. (tek yön)	39	3	3
Vertebra Gr. Dorsal veya Lomber (iki yön)	31	5	5
Toplam	2559	84	79

Tablo-17'de yer alan bilgilerden tetkik sayıları hastane yönetiminden alınmış olup süreler ise teknisyenlerin görüşlerine göre tahmini olarak saptanmıştır.

5.2.1.F1 Faaliyet Merkezinin Maliyetleri.

F1 Faaliyet Merkezi: Hastanın kabul ve grafi çekimine hazırlanması faaliyetini içerir. Tablo: 16'dan da görüldüğü üzere F1 faaliyetinin toplam maliyeti 2.872,56 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu faaliyetin maliyeti çekilen grafi sayılarına göre aşağıdaki gibi dağıtılmıştır.

F1 faaliyet merkezi birim maliyetleri: Toplam Maliyet/ Tetkik Sayısı

F1 faaliyet merkezi birim maliyetleri: $2.872,56/2559= 1,12$ TL/ tetkik

5.2.2.F2 Faaliyet Merkezinin Maliyetleri.

Grafi çekimi, ve devamı işlemlerin Tablo: 16 'dan görüldüğü üzere toplam 4.050,79 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu faaliyetin maliyetleri grafi çekim sürelerine göre aşağıdaki gibi dağıtılmıştır.

F2 faaliyet merkezi birim maliyetleri: Toplam Maliyet/ Toplam Süre

F2 faaliyet merkezi birim maliyetleri: $4050,79 / 5902,5 = 0,68$ TL

F2 faaliyet merkezi birim maliyetleri: Süreye Göre Birim Maliyet* Tetkik Başına Birim Maliyet

5.2.3.F3 Faaliyet Merkezinin Maliyetleri.

Sonuçların doktor (Radyolojist) tarafından yorumlanması ve tanı konulması faaliyetinin tablo:6'dan görüldüğü üzere toplam 954,43 TL'dir. Bu faaliyetin maliyetleri doktorun hastalara ayırdığı süreler göre aşağıdaki gibi dağıtılmıştır.

F3 faaliyet merkezi birim maliyetleri: Toplam Maliyet/ Toplam Süre

F3 faaliyet merkezi birim maliyetleri: $954,43/ 8828 = 0,108$ TL

F3 faaliyet merkezi birim maliyetleri: Süreye Göre Birim Maliyet* Tetkik Başına Birim Maliyet

Tablo 18. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sisteminde Faaliyetlerin Genel Üretim Giderleri Tablosu

İşlem /Tetkik Adı	F1 Faaliyet	F2 Faaliyet	F3 Faaliyet	G.Ü.G.
Vertebra Gr. Servikal (Tek Yön)	1,12	1,36	0,432	2,912
Eklem grafisi (iki yön) tek eylem	1,12	1,36	0,54	3,02
Eklem grafisi (tek yön) tek eylem	1,12	1,02	0,324	2,464
Düz karın grafisi	1,12	1,36	0,324	2,804
Kafa grafisi (tek yön)	1,12	2,04	0,432	3,592
Eklem grafisi (iki yön) mukayeseli	1,12	2,72	0,54	4,38
Akciğer Gr.P.A(Tek yön)	1,12	1,36	0,324	2,804
El- bilek Gr. (Tek film)	1,12	1,02	0,324	2,464
Akciğer Gr. (Üç yön)	1,12	2,72	0,54	4,38
Kafa grafisi (iki yön)	1,12	2,72	0,54	4,38
Eklem grafisi (üç yön)	1,12	2,72	0,54	4,38
Waters (Sinüs) Tek yön	1,12	1,36	0,324	2,804
Vertebra Gr.Dorsal veya Lomber (Tek yön)	1,12	2,04	0,432	3,592
IVP Dakikak	1,12	20,4	0,54	22,06
Akciğer Gr. (İki yön)	1,12	2,72	0,54	4,38
Eklem Grafisi (tek yön) mukayeseli	1,12	2,04	0,432	3,592
Vertebra Gr. Servikal (iki yön)	1,12	2,72	0,54	4,38
Pelvis Gr. (tek yön)	1,12	2,04	0,324	3,484
Vertebra Gr. Dorsal veya Lomber (iki yön)	1,12	3,4	0,54	5,06

5.3. Direkt İlk Madde ve Malzeme Maliyetleri:

Modern cihazların veri aktarımında bir çıktıyı gerektirmemesi nedeniyle grafi çekimlerinde ilk madde ve malzeme kullanımı söz konusu olmamaktadır.

5.4. Direkt İşçilik Giderleri:

Radyoloji bölümünde ilgili dönemde görev yapan doktor ve teknisyenlerin direkt işçilik maliyeti aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

Hastanede çalışan 4 teknisyen hem radyoloji hem de tomografi servislerinde eşit sürelerde çalışmaktadırlar. Direkt işçilik ile ilgili maliyetler iki birim arasında eşit olarak dağıtılacaktır. Bir radyoloji teknisyeni ilgili dönemde 2.800-TL ücret almaktadır. Radyoloji doktoru sözleşmeli olarak aylık 30.000-TL ücret almaktadır.

Radyoloji Teknisyenleri D.İ.G: 4×2800 -TL = 11.200-TL

Radyoloji Doktorunun D.İ.G: 30.000-TL

Toplam D.İ.G. : 41.200-TL

Radyoloji birimine düşen direkt işçilik maliyeti 20.600-TL'dir.

Tetkik başına D.İ.G : 20.600 -TL/ 2559 = 8,05 TL

Tablo 19.Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemine Göre Birim Maliyetler

İşlem /Tetkik Adı	D.İ.G	G.Ü.G	Birim
Vertebra Gr. Servikal (Tek Yön)	8,05	2,912	10,962
Ekleme grafisi (iki yön) tek eylem	8,05	3,02	11,07
Ekleme grafisi (tek yön) tek eylem	8,05	2,464	10,514
Düz karın grafisi	8,05	2,804	10,854
Kafa grafisi (tek yön)	8,05	3,592	11,642
Ekleme grafisi (iki yön) mukayeseli	8,05	4,38	12,43
Akciğer Gr.P.A(Tek yön)	8,05	2,804	10,854
El- bilek Gr. (Tek film)	8,05	2,464	10,514
Akciğer Gr. (Üç yön)	8,05	4,38	12,43
Kafa grafisi (iki yön)	8,05	4,38	12,43
Ekleme grafisi (üç yön)	8,05	4,38	12,43
Waters (Sinüs) Tek yön	8,05	2,804	10,854
Vertebra Gr.Dorsal veya Lomber (Tek yön)	8,05	3,592	11,642
IVP Dakikaık	8,05	22,06	30,11
Akciğer Gr. (İki yön)	8,05	4,38	12,43
Ekleme Grafisi (tek yön) mukayeseli	8,05	3,592	11,642
Vertebra Gr. Servikal (iki yön)	8,05	4,38	12,43
Pelvis Gr. (tek yön)	8,05	3,484	11,534
Vertebra Gr. Dorsal veya Lomber (iki yön)	8,05	5,06	13,11

6. SONUÇ

Yapılan çalışmada özel bir hastanenin radyoloji servisin maliyetlerinin hesaplanması amaçlanmıştır. Bilindiği gibi radyoloji biriminde birbirinden farklı bir çok hizmet sunulmaktadır. Bu durum Genel Üretim Giderlerinin üretim içindeki önemini artırmaktadır. Yapılan çalışmada birbirinden farklı hizmetlerin maliyetlerinin hesaplamayı amaçladığından söz konusu Genel Üretim Giderleri, hacim eksenli bir dağıtım tabanlı tutulduğunda yapılan hesaplamalar doğru sonuçlar vermeyecektir. Bu durumdan dolayı geleneksel hacim tabanlı maliyetlemenin yerine faaliyetleri ile ilgili sunulan Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi uygulanmıştır. Faaliyet tabanlı maliyetleme sistemi , hatalı mamul fiyatlandırma yapılmasını önleyerek faaliyetler sonucu elde edilen kazançların doğru hesaplanmasını sağlayan bir yaklaşımdır.

Geleneksel Maliyetleme Sisteminde tüketim açısından farklı değerlere sahip olan ürünlerin tamamı için tek bir dağıtım anahtarı kullanılmaktadır. Ürünler arasındaki söz konusu farklılıklar ayırt edilemediğinden doğru maliyetleme yapılamamaktadır. FTM sisteminin yöntemleri ile değerlendirme yapıldığında mamullerin bütün giderleri yalnız tek bir dağıtım anahtarına göre yüklenmesi yerine, yürütülen her bir faaliyetin farklı farklı ve faaliyete ilişkin maliyet sürücülerine göre yüklenmesi durumu söz konusudur. Yani mamuller gider tüketimleri doğrultusunda maliyetten pay almaktadırlar. Dolayısıyla faaliyet merkezleri devamlı olarak izlenmekte ve rantabl olmayan işlemlerin tespiti kolaylaşmaktadır. Yapılan bu tespitlerle daha isabetli maliyet bilgilerine ulaşan yöneticiler daha etkin kararlar alabilmektedirler.

FTM sistemin de endirekt maliyetler mamullerin bünyesine eklenirken her bir faaliyetle alakalı farklı bir dağıtım anahtarı (faaliyet ölçütü) yardımıyla ile mamullere yüklenmekte ve daha doğru maliyet bilgilerine ulaşılmaktadır. Yapılan bu çalışmada, özel bir hastanenin radyoloji ünitesinde gerçekleştirilen direkt grafi çekimlerine ilişkin birim maliyetler faaliyet tabanlı maliyetleme sistemine göre hesaplanmıştır.

Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi kapsamında tetkik süreleri, tetkik yorum ve rapor yazım süreleri ve tetkik sayıları dağıtım anahtarı olarak kullanılmıştır.

Sonuçlar incelendiğinde Faaliyet Tabanlı Maliyetleme sisteminde tetkik süreleri ve grafi çekim süreleri arttıkça birim maliyetlerin azaldığı görülmektedir.

Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Sisteminde birden fazla dağıtım anahtarı seçildiği için(tetkik sayıları, grafi çekim süreleri ve tetkik yorum ve rapor yazım süreleri) Grafi çekim süresi yüksek olan mamullerin maliyetleri azalırken grafi çekim süresi düşük olan mamullerin maliyeti artmaktadır. Sonuçta Grafi çekim süresi yüksek olan mamullerin bir birim başına düşen G.Ü.G paylarında bir düşme olacağından üretilen toplam mamul maliyeti o bazda düşecek ve işletmeler total de o ürünlerden daha fazla kar elde edecek ve verimliliğini artıracaktır.

Maliyetleme konusuna stratejik yaklaşıldığında, maliyetlerin gerçekçi bir şekilde hesaplanması firmaların iktisadi kararlarının doğru çıkmasına, piyasada rekabet edebilmesine olanak tanır. Böylece işletmelerin önceden saptamış olduğu amaçlarına ulaşabilmesine katkı sağlamaktadır. Rekabetin sürekli olarak artması doğru maliyetlemeye olan gereksiminin önemini fazlasıyla artırdığı fikri tartışmasız kabul edilmektedir

Özellikle destek hizmeti ve endirekt giderleri gibi kaynak kullanım payların yüksek olduğu işletmelerde FTM sisteminin başarılı neticeler vereceği ve ayrıca ürünlerin, müşterilerin ve süreçlerinin farklılıkların fazlama olduğu koşullarda FTM sisteminin daha başarılı maliyet bilgisi elde edileceği belirtilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan, A. T. (2005). Faaliyet tabanlı maliyet sistemi ve bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 39-56. Erişim Adresi: <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/668>
- Arzova, S. B. (2002). *Faaliyet tabanlı maliyet yönetimi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi
- Büyüksalvarcı, A. (2006). Faaliyet tabanlı maliyetleme ve bankalarda bir uygulama. *Karamanoğlu Mehmet bey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1, 160-180. Erişim Adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/107535>
- Çabuk, Y. (2003). Geleneksel maliyet sistemlerine alternatif bir yaklaşım: Faaliyet tabanlı maliyetleme. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 5(5), 109-116. Erişim Adresi: <http://dergipark.gov.tr/barofd>
- Davis, R.V. ve Darling B.L. (1996). ABC in a virtual corporation. *Strategic Finance*, 78(4), 18-26. Erişim Adresi: <https://search.proquest.com/openview/f294de0b3bda6587b4916f2dcc64f696/1?pq-origsite=gscholar&cbl=48426>
- Doğan, S ve Çakıcı, C. (2016). Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi ve bir uygulama. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 38-51. Erişim Adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/270672>
- Dumanoglu, S. (2005). Faaliyet tabanlı maliyet sistemi: Bir dijital baskı işletmesinde uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (27), 105-116. Erişim Adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/425928>
- Gersil, A. (2007). Üretim sistemleri ve teknolojilerindeki gelişmelerin ve küreselleşmenin geleneksel maliyet muhasebesine etkileri, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 62(4), 107-123. Erişim Adresi: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/932/11677.pdf>
- Hacırustemoğlu R.ve Şakrak M.(2002). *Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi
- Heitger, L., Pekin, O. and Serge, M. *Cost Accounting*. South. Cincinnati Ohio: Western Publishing
- Horngren, C. T., Harrison, W. T., Bamber, L. S., Willis, B., ve Jones, B. (2005). *Accounting*. Pearson Education.
- Lanen, W. N., Anderson, S. W., Maher, M., ve Lanen, W. N. (2011). *Fundamentals of cost accounting*. New York: McGraw-Hill/Irwin..
- Lewis, R. J. (1993). *Activity-based costing for marketing and manufacturing*. Quorum Books.
- Naughton-Travers, J. P. (2001). Activity-based costing: the new management tool. *Behavioral Health Management*, 21(2), 48-52. Erişim Adresi: <https://www.jbehavioralhealth.com/?term=Naughton-Travers&sarea=>
- Pazarçeviren, S. Y., Celayir, D. ve Sari, E. (2016). Bankacılıkta faaliyet tabanlı maliyetleme ve bireysel bankacılık ürünleri uygulaması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,(145).140-150 Erişim Adresi: <http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/handle/11467/1392#sthash.js7kR9fq.dpbs>
- Raffish, N. (1991). Glossary of activity-based management. *Journal of Cost Management*, 5, 57-58.
- Roztocki, N., ve Needy, K. L. (1999). Integrating activity-based costing and economic value added in manufacturing. *Engineering Management Journal*, 11(2), 17-22. Erişim Adresi: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10429247.1999.11415023>
- Unutkan, Ö. (2010). Faaliyet tabanlı maliyet sistemi ve bir uygulama. *Mali Cozum Dergisi/Financial Analysis*, (97). 87-105 Erişim Adresi:

<http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0vesid=0fb1ca0c-146e-4cf9-bcc5-30aa70802720%40sessionmgr4009>

Yudkowsky, C. (1997). Activity based costing tracks business behavior. *Orlando Business Journal*, (47),35-38. Erişim Adresi: <https://>

<https://www.bizjournals.com/orlando/stories/1997/04/28/smallb3.html>

BYS KONGRELERİNİN KENDİNE ATIF AÇISINDAN İNCELENMESİ

Umut ÜZMEZ¹

Nuran ÖZTÜRK BAŞPINAR²

Atıf/©: Üzmez, U., ve Öztürk Başpınar, N., (2018). BYS kongrelerinin kendine atıf açısından incelenmesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2304-2314. doi: 10.17218/hititsosbil.453976

Özet: Bibliyometrik nitelikli bu araştırmada, Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisinin (ejovoc) Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik (BYS) Kongresi özel sayılarında (2014, 2015 ve 2017 yılları) yayınlanan 80 makale kendine atıf açısından incelenmiştir. Makaleler -eş zamanlı- kendine atıf ve -farklı zamanlı- kendine atıf olarak iki bölümde ele alınmıştır. Farklı zamanlı kendine atıfla ilgili tarama Google Scholar üzerinden (01.08.2018'de) yapılmıştır. Makaleler yazar kendine atfın yanı sıra kongre kendine atfı açısından da incelenmiştir. Kendine atıfla ilgili araştırmalarda, yazar kendine atfı, dergi kendine atfı, kurum kendine atfı ve ülke kendine atfı gibi farklı biçimler görülmektedir. Ancak, "kongre kendine atfı" kavramı ilk kez kullanılmakta ve çalışmaya özgün bir değer kazandırmaktadır. Kongre kendine atfı, kongre kapsamında üretilen yeni yayınlarda, daha önce yine bu kongre kapsamında üretilmiş olan yayınlara atıf yapılmasıdır. İlk bölümde yazar kendine atf oranı %1,26, kongre kendine atf oranı %4,61 olarak bulunmuştur. Kongre kendine atf kapsamında en çok atıf bildiri kitaplarındaki çalışmalara yapılmıştır. İkinci bölümde yazar kendine atf oranı %8,45 (%91,55 yazar dışından), kongre kendine atf oranı %12,68 (%87,32 kongre dışından) olarak bulunmuştur. Bulunan kendine atf oranları kabul edilebilir düzeydedir. Araştırma sonuçlarına göre, BYS kongreleri için üretilen yayınlardan sonraki kongrelerde de faydalanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu yayınların yazar ve kongre dışından da atıf aldığı belirlenmiştir. BYS kongresinin akademik dünyaya katkı yaptığı ve bu katkının BYS kongrelerinin sürdürülmesi açısından motive edici olduğu yargısına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büro Yönetimi, Sekreterlik, Bibliyometri, Kendine Atıf, Kongre Kendine Atıf.

An Examination of OMS Congresses in Terms of Self-Citation

Citation/©: Üzmez, U. and Öztürk Başpınar, N., (2018). An examination of oms congresses in terms of self-citation. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2304-2314. doi: 10.17218/hititsosbil.453976

Abstract: In this study that can be qualified as a bibliometrics one, 80 articles, published in the special issues (2014, 2015 and 2017) of National Office Management and Secretarial (OMS) Congress in the Electronic Vocational School Journal, were investigated from the respect of the self-citation. The articles were handled in two sections as the synchronously self-citation and diachronously self-citation. The review related to diachronously self-citation was carried on via Google Scholar (on the 01.08.2018). The articles, beside the author self-citation, were examined from the respect of the congress self-citation. In the studies about the self-citation, it is seen that there are different types of the self-citation as author self-citation, journal self-citation, institution self-citation and country self-citation. However, the concept of the congress self-citation was used for the first time here and it adds a genuine value to the study. The congress self-citation is a kind of self-citation produced new

Makale Geliş Tarihi: 16.8.2018

Makale Kabul Tarihi: 11.10.2018

Bu çalışma, 4-5 Mayıs 2018 tarihlerinde Çorum'da düzenlenen, 16. Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

¹Öğr. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi; Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, e-posta umut.uzmez@beun.edu.tr

²Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir Meslek Yüksekokulu, e-posta nbozturk@anadolu.edu.tr

publications within the congress by adopting publications produced for the congress. The rates of the author self-citation and the congress self-citation were found, in turn, 1.26% and 4.61% in the first section. From the respect of the congress self-citation, the most of the citations were from the proceeding books. In the second section, it was found that the rate of the author self-citation was 8.45% (91.55% other than the author) and that of congress self-citation was 12.68% (87.32 out of the congress). The rates found are acceptable levels. According to the results of the research, it was determined that the congress after the publications produced for the OMS congresses also benefited. On the other hand, it was determined that these publications received citation (from out of author and congresses). It has been reached that the OMS congress has contributed to the academic world and that this contribution is motivating in terms of maintaining the OMS congresses.

Keywords: *Office Management, Secretarial, Bibliometrics, Self-Citation, Congress Self-Citation.*

1. GİRİŞ

Bibliyometrik araştırmalar bilimsel yayınların ve bu yayınların kaynaklarında bulunan kaynakların ayrıntılı olarak incelendiği çalışmalardır (Al ve Soydal, 2010, s.350). Bibliyometrik çalışmalarla bir yandan herhangi bir konudaki en verimli araştırmacılar belirlenirken, diğer yandan da bunlar arasındaki etkileşimin boyutları gözler önüne serilmekte, çeşitli konularda ülkeler, kurumlar ya da ekoller arasında karşılaştırmalar yapma olanağı sağlanmaktadır (Al, 2008, s.19). Bu araştırmalarda kimi zaman çok büyük boyutta veri setleri ile çalışılırken, kimi zaman belli bir alanda az sayıda veri ile çalışılmaktadır (Al ve Soydal, 2010, s.350). Bibliyometrik çalışmalara ilgi ve bu alandaki yayın sayısı her geçen gün artmaktadır. Özellikle de atıf dizinlerine dayalı çalışmalarda önemli düzeyde artış görölmektedir (Al, 2008, ss. 9- 18). Atıf dizinleri, evrimii olarak erişilebilirliği ve kullanım kolaylığı açısından tercih edilen bir veri kaynağı olmaktadır (Al ve Soydal, 2010, s.350). Bibliyometrik çalışmalarda dergiler, bilim alanları veya kongreler; yazar sayısı- unvanı, konu, atıflar, kaynak sayısı-türü, sayfa sayısı gibi birçok farklı özellik açısından incelenmektedir. Aktarılan düşünce, teorinin, yöntemin, ölçeğin vb. kaynağını açıklayan atıflar, bibliyometrik çalışmalarda farklı açılardan –ki bunlardan biri de kendine atıftır (self-citation)- incelenmektedir. Bu alışmada Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik (BYS) Kongrelerinden üretilen makaleler kendine atıf açısından incelenmektedir.

“Kongre”ler de bilimsel araştırma konusu olabilmekte ve kongreleri farklı açılardan inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Bunlardan biri de kongreleri bibliyometrik özellikleri açısından inceleyen araştırmalardır (Üzmez ve Öztürk Başpınar, 2017, s.36). BYS Kongresinin bibliyometrik açıdan incelendiği sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. İlki 2002 yılında düzenlenen ve 2018 yılında 16.’sı düzenlenen BYS Kongreleri, 16. Kongre öncesinde iki çalışmaya konu olmuştur. Gürcü (2014), 2012 yılındaki BYS kongre bildirimlerini yöntem/metodoloji sorunları ve yetersizlikleri açısından incelemiştir. Üzmez ve Öztürk Başpınar (2017), 2010-2015 yılları arasındaki BYS kongre bildirimlerini yazar ve tema açısından incelemiştir. 16. BYS Kongresinde Öztürk Başpınar ve diğerleri (2018), 2013-2017 yılları arasındaki BYS kongre bildirimlerinden dergilerde makale olarak yayınlananlarını bibliyometrik açıdan incelemiştir. Bu tür çalışmalar, gerek kongrenin kendini tanıması ve keşfetmesi gerekse de akademik camiaya tanıtılması açısından oldukça önemlidir. Araştırma kapsamına kendi yayın birikiminin alınması ve yayın birikiminin geriye doğru araştırmalara konu olması BYS literatürünün geliştirilmesi açısından önemli olup; yayın birikiminin böyle bir çalışmayı gerektirecek olgunluğa eriştiğinin de bir göstergesidir. Ayrıca BYS kongresinin ve BYS alanının yayın niteliğinin artırılması açısından geribildirim ve öz değerlendirme sağlanabilmektedir.

Aşağıdaki bölümlerde, öncelikle kendine atıfla (self-citation) ilgili teorik çerçeve çizilmekte, amaç, kapsam, önem ve yöntem açıklanmakta ve son olarak bulgular değerlendirilmektedir.

2. KENDİNE ATIF KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kendine atıf genellikle yazar kendine atıfı olarak anlaşılır. Yazar kendine atıfı (author self-citation), yazar(lar)ın daha önceki yayınlarına atıf yapmasıdır (Eto, 2003, s.13). Dergi kendine atıfı (journal self-citation), dil kendine atıfı (language self-citation), disiplin kendine atıfı (discipline self-station), web sayfası kendine atıfı (web page self-station) (Rousseau, 1999, s.521), ülke kendine atıfı (country self-citation), kurum kendine atıfı (institution self-citation) ve bunun gibi (Eto, 2003, s.13) birçok farklı sınıflandırma yapılabilmektedir. Bunlara ek olarak bu çalışmada, kongre kendine atıfı (congress self-citation) kavramı türetilmiş ve ilk kez kullanılmıştır. Kongre kendine atıfı, kongre kapsamında üretilen yeni yayınlarda, daha önce yine bu kongre kapsamında üretilmiş olan yayınlara atıf yapılmasıdır.

Metodolojik olarak kendine atıf iki farklı yolla sayılabilmektedir. Bunlar eş zamanlı (synchronously) ya da farklı zamanlı (diachronously) kendine atıftır (Lawani, 1982'den aktaran Aksnes, 2003, s.235). Eş zamanlı kendine atıf, yazarın makalenin kaynakçasında kendine yaptığı atıflardır. Farklı zamanlı kendine atıf ise, makaleye gelen atıflarda yer alanlardır. Eş zamanlı kendine atıf oranı, yazarın kaynakçada yazar ya da ortak yazar olduğu yayınlara dikkate alınarak hesaplanırken; farklı zamanlı kendine atıf oranını tespit etmek için bir atıf veri tabanı kullanılmalıdır (Aksnes, 2003, ss.235-236).

Kendine atıf başlı başına iyi ya da kötü değildir (Bajpai, 2016, s.609). Kendine atıflar da, diğer atıflar gibi, yayınlanmış çalışmalar arasında düşünsel bir bağ kurar (Pichappan ve Sarasvady, 2002, s.288) ve bu bağlamda kendine atıf, yeni çalışmanın öncekilerle devamını göstermek için gerektiğinde kullanılmalıdır (Bajpai, 2016, s.609). Bununla birlikte kendine atıf nedenleri, diğer atıf nedenlerinden farklılık gösterir (Pichappan ve Sarasvady, 2002, ss.288, 286). Yazarların kendine atıf yapma nedenleri şöyle sıralanabilir (Pichappan ve Sarasvady, 2002, s.286; Al ve Soydal, 2010, s.351):

- Önceki çalışmayı bir adım öteye taşımak ve yenilerini eklemek,
- Önceki çalışmanın görünürlüğünü artırmak,
- Çalışmanın literatürde kalmasını ve alıntılanmasını sağlamak,
- Gelecek çalışmaları duyurmak,
- Az atıf alan ya da hiç atıf almayan çalışmaları tanıtmak, hatırlatmak,
- Yeni veriler ve kanıtlar sunarak, önceden öne sürülen yöntem, formül vb. için aşinalık sağlamak ve geçerliliğini artırmak,
- Bir alanda “uzman” olduğunu kanıtlamak, hakemleri ve okuyucuları ikna etmek,
- Kendi atıf oranını yükseltmek.

Bonzi ve Synder (1991) ile Fowler ve Aksnes (2007)'in çalışmaları kendine atıf nedenleri hakkında fikir vermektedir. Bonzi ve Synder (1991), kendine atıf yapan farklı disiplinlere mensup 51 yazarın, kendine atıf ve başkalarına atıf nedenlerini karşılaştırdıkları bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda “önceki çalışma üzerine yeni çalışma inşa etme” ve “alanda yazarın yetkinliğini kurma” seçeneklerinde kendine atıf öne çıkmış ve kendine atıf ile başkalarına atıf

arasında anlamlı farklılık bulmuşlar, diğer nedenler bakımından ise anlamlı bir farklılık tespit edememişlerdir.

Kendine atfın başkaları tarafından yapılan atıflara etkisini ele alarak kendine atfın altında yatan güdüleyicileri araştıran Fowler ve Aksnes (2007), Norveçli bilim insanlarının makalelerine yapılan yarım milyondan fazla atfı incelemiş ve kendine atıfların başkaları tarafından yapılan atıfları artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Buna göre, kendine atfı yazarın önceki çalışmalarının görünürlüğünü veya argümanlarının yetkinliğini artırır, başkaları yazarın önceki çalışmaları hakkında daha fazla haberdar oldukça ya da güvenilirliklerine daha fazla ikna oldukça, yazarın gelecekte başkalarından daha fazla atf alması beklenebilir. Bu durum kendine atf yapmak için gerçek bir kariyer motivasyonunun varlığına işaret eder (Fowler ve Aksnes, 2007, s.428). Yazarın makale yayımlandıktan kısa süre sonra bu makaleye atf yapması, aynı konuda birbirini izleyen çalışmaları belli bir dönemde gerçekleştirmeleriyle açıklanabilir. Ayrıca yazarın kendine atfı, ilgili alanda yazarın yetkinliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, belli bir süre içinde yazarın az sayıda atf alması ve bunun tamamının kendine atf olması, literatürde, söz konusu yazarın etkisinin bulunmadığı şeklinde yorumlanabilmektedir (Al ve Soydal, 2010, ss.358-359). Ancak burada, çalışılmamış veya az çalışılmış bir konuda çalışan bir yazarın kendine atf oranının yüksek olmasını doğal karşılamak gerekir.

Aksnes (2003) ve Rousseau'nun (1999) çalışmaları da kendine atfın bazı özelliklerini ortaya çıkarmaktadır. Aksnes (2003), Norveç kaynaklı 45.000'den fazla makaleyi kendine atf açısından analiz etmiş ve şu sonuçlara ulaşmıştır: *Atf sayısı düşük makaleler en yüksek kendine atf oranına sahiptir. **Çok yazarlı yayınlar daha fazla kendine atf almaktadır. Yazar sayısı ile kendine atf sayısı arasında güçlü bir pozitif korelasyon vardır. ***Kendine atf oranı disiplinler arasında farklılık göstermektedir. ****Çoğu kendine atf ilk bir yıl içinde yapılmaktadır. Rousseau (1999), yüksek atf alan dergiler üzerinde yaptığı araştırmada, başlangıçtaki (özellikle aynı yayın yılındaki) kendine atf oranıyla sonraki yıllardaki kendine atf oranları arasında farklılık olduğu sonucuna ulaşmış; başlangıçtaki yüksek kendine atf oranını, editöryal etkilere ve yazarların ya da araştırma ekiplerinin aynı dergideki birbirini izleyen ve ilişkili yayınlarına bağlamıştır.

Kendine atf oranlarının kabul edilebilir değeri nedir? sorusu zor bir sorudur ve bunun için kesin kabul edilen bir oran yoktur. Bununla birlikte, dergi kendine atfı açısından bakıldığında, multidisipliner dergiler ve yüksek etki faktörüne (impact factor) sahip dergiler düşük kendine atf oranlarına sahiptir. Örneğin Web of Science (WOS) kapsamında Journal Citation Reports (JCR) Fen versiyonunda listelenen dergilerin (2002 yılı için) %80'i, %20 ve daha az kendine atf oranına sahiptir ve kendine atf oranı ortalaması %12,41'dir. Kendine atf oranının en fazla %20 olması derginin WOS'da kalmasına katkı sağlamaktadır. Bir dergide çıkan yayınların WOS kapsamındaki diğer dergilerden az atf alması ve kendine atfın fazlalığı, derginin WOS'da taranmasının durdurulmasında en önemli nedenler olarak gösterilebilir (Asan, 2013, ss.60, 64-65). Aşırı kendine atf etik sorunları beraberinde getirebilmekte; mükerrer yayın ve kendini intihal gibi durumlara sebep olabilmektedir.

Yabancı literatüre kıyasla, yerli literatürde kendine atfa odaklanan oldukça sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Biglu'nun (2007) İran ve Türkiye dergilerinde kendine atf yapma eğilimlerini incelediği çalışma, Al ve Soydal'ın (2010) bilgin bilim alanında kendine atfı inceledikleri çalışma, yine Al ve Soydal'ın (2012) Energy Education Science and Technology adlı derginin kendine atfını analiz ettikleri çalışma kendine atfı ile ilgili yerli çalışmalara örnek gösterilebilir. Yerli literatürde, kendine atf, daha çok -birkaç farklı özelliği inceleyen- bibliyometrik çalışmalarda ele alınan başlıklardan ve/veya araştırma sorularından biri olarak göze çarpmaktadır.

3. ARAŞTIRMA

Bu araştırmada, BYS kongresinde sunulan ve daha sonra makale olarak yayınlanan bildirilerin kendine atıf açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu açıdan bibliyometrik nitelikli bir araştırmadır. Dergilerin kongre özel sayılarında yayınlanan makaleler kapsama alınmış ve araştırma bu niteliğe uyan son üç kongre (12. Kongre-2013, 14. Kongre-2015 ve 15. Kongre-2017 Kongre) ile sınırlı tutulmuştur. Bahsi geçen özel sayılar Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisinde (ejovoc) yayınlanmıştır. 2013 yılına ait özel sayı 2014'te, 2015 ve 2017 yıllarına ait özel sayı aynı yılda çıkmıştır. Bu özel sayılarda toplam 80 makale (2014 yılında 31, 2015 yılında 34 ve 2017 yılında 15) yayınlanmıştır.

Makaleler eş zamanlı kendine atıf ve farklı zamanlı kendine atıf olarak iki farklı metotla incelenmiştir. Eş zamanlı kendine atıf oranı, makalenin kaynakçasında yer alan yazarın daha önceki yayınlarının toplam kaynak sayısına oranlanmasıyla bulunmuştur. Bir makalenin kaynakçasında aynı kitabın farklı yıllardaki basımları ayrı ayrı gösterilmişse, bu tek bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Kaynakçada gösterilen web sayfalarından, bir yazara veya kuruma ait bir makale/yazı/paylaşım olanlar ya da incelenen örnek olayla ilgili olanlar dışında kalanları değerlendirme dışında tutulmuştur. Farklı zamanlı kendine atıf oranı ise, makalenin yayınlandıktan sonra aldığı atıflardan, yazarın kendisince yapılan atıfların toplam atıfa oranlanmasıyla bulunmuştur. Farklı zamanlı kendine atıfla ilgili tarama Google Scholar üzerinden (01.08.2018 tarihinde) yapılmıştır. Google Scholarda zaman zaman aynı atıf birden fazla kez görünebildiğinden, mükerrer atıflar varsa bunlar tek bir atıf olarak değerlendirilmiştir. Atıfların görülebildiği WOS, Scopus ve diğerleri veri tabanları üzerinden tarama yapılamamıştır. Çünkü ejovoc bu veri tabanlarında taranamamaktadır. Makaleler yazar kendine atıf ve kongre kendine atıfı açısından da ayrı ayrı incelenmiştir.

BYS Kongreleri ve BYS alanının ilk kez bu çalışmada, kendine atıf açısından incelenmesi; “kongre kendine atıfı” kavramının ilk kez kullanılması ve böylece ilgili literatüre katkı yapılması; yerli literatürde az çalışılmış bir konu olan kendine atıfa odaklanması çalışmanın özgün değerini artırmaktadır.

4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde eş zamanlı kendine atıf ve farklı zamanlı kendine atıf bulguları ayrı ayrı ele alınmakta ve değerlendirilmektedir.

4.1.Eş Zamanlı Kendine Atıf Bulguları

Tablo 1. Makale ve Atıf Sayıları

Yılı	Makale Sayısı	Atıf Sayısı
2014	31	568
2015	34	598
2017	15	265
Toplam	80	1.431

Tablo 1’de yıllar itibarıyla yayınlanan makale sayıları ve kaynakçadaki atıf sayıları gösterilmektedir. Buna göre örnekleme oluşturan 80 makalenin, kaynakçasında toplam 1.431 atıf yer almıştır.

Tablo 2. Kendine Atıf Sayıları/Oranları

Yılı	Yazar Kendine Atıf		Kongre Kendine Atıf		Yazar-Kongre Kendine Atıf Kesişmesi	
			Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
2014	7	%1,23	21	%3,70	3	%0,53
2015	6	%1,00	31	%5,18	3	%0,50
2017	5	%1,89	14	%5,28	4	%1,51
Tümü	18	%1,26	66	%4,61	10	%0,70

Tablo 2’de eş zamanlı kendine atıf sayıları/oranları, yazar kendine atıf, kongre kendine atıf ve yazar-kongre kendine atıf kesişmesi olmak üzere ayrı ayrı verilmiştir. Buna göre toplamda, yazar kendine atıf oranı ortalaması %1,26, kongre kendine atıf oranı %4,61 olarak gerçekleşmiştir. Bulunan eş zamanlı kendine atıf oranları düşük olup, kabul edilebilir düzeydedir. Hem yazar kendine atıfı hem de kongre kendine atıfı en yüksek oranı 2017’de (sırasıyla %1,89 ve %5,28) görülmüştür. Yazar-kongre kendine atıf kesişme (yani yazarın daha önce bu kongre kapsamında kendi ürettiği yayınına atıfı) ortalaması %0,70 olmuştur. Burada da en yüksek oran -ortalamanın iki katından fazla olarak- 2017’de görülmüştür.

Tablo 3. Kendine Atıf Yapma Durumu

Yılı	Yazar Kendine Atıf		Kongre Kendine Atıf		Yazar-Kongre Kendine Atıf Kesişmesi	
			Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
2014	5	%16,13	13	%41,94	2	%6,45
2015	5	%14,71	16	%47,06	2	%5,88
2017	2	%13,33	6	%40,00	2	%13,33
Toplam	12	%15,00	35	%43,75	6	%7,50

Tablo 3’te kaç makalede eş zamanlı kendini atıf yapıldığı incelenmiştir. Buna göre 2014’te -özel sayıda yayınlanan- 31 makalenin 5’inde yazar kendine atıf, 13’ünde kongre kendine atıf; 2015’te -özel sayıda yayınlanan- 34 makalenin 5’inde yazar kendine atıf, 16’sında kongre kendine atıf; 2017’de -özel sayıda yayınlanan- 15 makalenin 2’sinde yazar kendine atıf, 6’sında kongre kendine atıf yapılmıştır. Toplam 12 makalede (%15’inde) yazar kendine atıf, 35 makalede (%43,75’inde) kongre kendine atıf yapılmıştır. Bu bulgu, BYS kongreleri için üretilen yayınların BYS alanında tercih edilen bir bilgi kaynağı olduğunu ve sonraki kongrelerde de bunlardan faydalandığını göstermektedir. Yazar-kongre kendine atıfının kesiştiği makale sayısı toplamda 6’dır.

Yapılan incelemede, yazar(lar)ın kendine atıf yaptığı 12 makaleden 1’inde 4, 1’inde 3, 1’inde 2 farklı yayınına atıf yaptığı, diğerlerinde ise 1’er yayınına atıf yaptığı görülmüştür. Bir derginin WOS’da kalmasında belirleyicilerden biri olan %20 kendine atıf oranı (Asan, 2013: 64) referans alınır; incelenen makalelerden sadece birinin bu değeri aştığı, diğerlerinin ise bu değerin altında olduğu (9’u %10’un altında, 2’si %10-20 aralığında) görülmüştür. Ayrıca kongre kendine atıfı yapmış 35 makaleden 7’sinin bu değerin üzerinde (en yüksek %40), diğerlerinin bu değerin altında olduğu (17’si %10’un altında, 11’i %10-20 aralığında) görülmüştür.

Tablo 4. Atıf Yapılan Yayın Türü (Kongre Kendine Atıf)

Yılı	Dergi		Diğer Makale
	Özel Sayısı	Bildiri Kitabı	
2014	1	14	6
2015	10	10	11
2017	7	7	0
Toplam	18	31	17
	%27,27	%46,97	%25,76

Tablo 4'te, araştırma kapsamında incelenen 80 makalede, kongre kapsamında üretilen hangi tür yayınlardan alıntı yapıldığı incelenmiştir. Kongre kapsamında üretilen başlıca yayınlar, bildiri kitapları ve dergilerin kongre özel sayılarıdır (2014 öncesinde farklı dergilerde çıkartılmış özel sayılar da mevcuttur.). Bunların dışında, kongrede sunulup, daha sonra farklı dergilerde yayınlanmış makaleler de mevcuttur. Bu makaleleri tespit etmek kolay olmamıştır. Bunları tespit edebilmek için, kaynakçada gösterilen yayınlarla kongre program kitapçıkları karşılaştırılmıştır. Tablo 4'e göre en çok bildiri kitaplarından (%46,97) kongre kendine atıf yapılmış olup; diğer iki türün oranları birbirine yakındır. Bildiri kitapları daha önceki yıllara da uzandığından ve diğer türlere göre daha fazla yayın içerdiğinden, oranın yüksek çıkması anlaşılabilir. Atıf yapılan bildiri kitapları 2003 yılına kadar uzanmaktadır.

Tablo 5. En Fazla Kongre Kendine Atıf Alan Kongre Yayınları

Makale Adı	Yazar(lar)ı	Kaynak Türü	Yayın Yılı	Atıf
Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı Öğrencilerinin Mesleki Becerilerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma: Kazım Karabekir Meslek Yüksekokulu Örneği	Duman, H. Çöğürçü, İ. Çakmak, V. Atay, M.	Diğer Makale	2011	6
Yöneticilerin Büro Personeli Olarak Çalışanlardan Beklentileri Üzerine Bir Araştırma	Çakmak, V. Çöğürçü, İ. Delen, F. Duman, H	Diğer Makale	2011	4
Meslek Yüksekokulları Büro Yönetimi Sekreterlik Bölümü Öğrencilerinin Bölüme ve Mesleğe İlişkin Beklenti ve Algı Değerlendirmesi	Gökdeniz, İ. Erduran, T. Güler, Y. B.	Bildiri Kitabı	2008	3
Bilgi Toplumunda Sekreterlik Mesleğine Genel Bakış	Karademir, Ö. Karakulle, İ.	Dergi Özel Sayısı	2013	3
Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Öğrencilerinin Kariyer Olanaklarına Bakış Açılarının İçerik Analizi ile İncelenmesi: Facebook Örneği	Çiftçi, M. Cevher, E.	Dergi Özel Sayısı	2014	3

Araştırma kapsamında incelenen 80 makalede, kongre kapsamında üretilen hangi yayınlara kaç kez alıntı yapıldığı incelenmiş; buna göre, kongre kapsamında üretilen 39 farklı yayına atıf yapıldığı (kongre kendine atıf) görülmüştür. Bunlardan en çok atıf alanları Tablo 5'te gösterilmiştir. Ayrıca tabloda yer verilmeyen yayınlardan 12'sine ikişer kez, 22'sine birer kez atıf yapılmıştır. Bunların dışında bildiri kitabı veya dergi özel sayısına yapılan genel atıflar da

bulunmaktadır. En çok atıf alan yayınların konularına bakıldığında, Üzmez ve Öztürk Başpınar (2017) tarafından yapılan çalışmada listelenen en çok çalışılan temalarla uyum görülmektedir. Bu temalar tabloda vurgulu olarak gösterilmiştir.

4.2.Farklı Zamanlı Kendine Atıfı Bulguları

III. bölümde belirtildiği gibi; farklı zamanlı kendine atıf, Google Scholar'da 01.08.2018 tarihinde yapılan taramayla tespit edilmiştir. 2017 özel sayısının Kasım'17'de yayınlanması, yayınlanmasının üzerinden kısa bir süre geçmiş olması ve henüz atıf almaması nedeniyle bu bölümde 2014 ve 2015 yıllarına dair bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 6. Atıf Alan Makale Sayıları

Yılı	Makale	Atıf Alan	Yazar Kendine Atıf Alan	Dışardan Atıf Alan	Kongre Kendine Atıf Alan	Kongre Dışından Atıf Alan
2014	31	15	5	14	5	12
2015	34	7	0	7	0	7
Toplam	65	22	5	21	5	19

Tablo 6'da, makalelerden kaçınının atıf aldığı gösterilmektedir. Buna göre 65 makaleden 22'si atıf almıştır. 2014 yılı makalelerinden 15'i (yaklaşık yarısı) atıf almıştır. Bu makalelerden 14'ü başkalarından atıf almış, 5'i yazar kendine atıf almıştır. Ayrıca 12'si kongre dışından atıf almış, 5'i kongre kendine atıf almıştır. 2015 yılı makalelerinden 7'si atıf almış; bu atıfların tamamı yazar ve kongre dışından gelmiştir.

Tablo 7. Kendine Atıf Sayıları/Oranları

Yılı	Alınan Atıf	Yazar Kendine Atıf	Başkasından Aldığı Atıf	Kongre Kendine Atıf	Kongre Dışından Aldığı Atıf
2014	54	6	48	9	45
2015	17	0	17	0	17
Toplam	71	6	65	9	62
		%8,45	%91,55	%12,68	%87,32

Tablo 7'de farklı zamanlı kendine atıf sayıları/oranları verilmiştir. Buna göre, yazar kendine atıf oranı ortalaması %8,45 (%91,55'i yazar dışından), kongre kendine atıf oranı %12,68 (%87,32'si kongre dışından) olarak gerçekleşmiştir. Bulunan farklı zamanlı kendine atıf oranları kabul edilebilir düzeydedir. Bununla birlikte farklı zamanlı kendine atıf oranları, eş zamanlı kendine atıf oranlarından daha yüksek çıkmıştır. Ancak, II. bölümde belirtildiği gibi, bir makalenin yayınlandıktan sonraki ilk yıllarda kendine atıf oranının daha yüksek çıkması beklenen bir durumdur.

Tablo 8. En Fazla Atıf Alan Makaleler

Makale Adı	Yazar(lar)ı	Yılı	Atıf
Eğitimde sosyal ağların kullanımına ilişkin öğrenci görüşlerini belirlemeye yönelik bir araştırma: facebook örneği	Acar, S. Yenmiş, A	2014	10
Büro yönetimi ve yönetici asistanlığı öğrencilerinin kariyer olanaklarına bakış açılarının içerik analizi ile incelenmesi: facebook örneği	Çiftçi, M. Cevher, E.	2014	6
Mobbing (yıldırma) davranışlarının tıbbi sekreterlerin tükenmişliği üzerine etkisi	Çakıroğlu, E. Tengilimoğlu, D.	2014	5
Örgütsel çatışma yönetiminde duygusal zekânın etkisini incelemeye yönelik kuramsal bir araştırma	Kılıçaslan, S.	2014	5
Büro yönetimi ve sekreterlik öğrencilerinin duygusal zekâ düzeyleri ile çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişkisi: Dumlupınar Üniversitesi örneği	Çınar, H. Özden, S. Özkuk, Ö. Çokay, F.	2014	4
Ön lisans öğrencilerinin kariyer değerlerini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma	Şentürk, E. E. Buran, K.	2015	4
Öğrencilerin sosyal görünüş kaygısının öğrenim yeri tercihlerine etkisi	Çınar, H. Keskin, N.	2015	4

Atıf alan 22 makaleden, en çok atıf alanları Tablo 8’de gösterilmiştir. Bunların dışında atıf alan diğer makalelerden 5 tanesi üçer, 8 tanesi ikişer, 2 tanesi birer atıf almıştır.

Farklı zamanlı kendine atıf bulguları birlikte değerlendirildiğinde, BYS kongreleri kapsamında üretilen yayınların başkalarından ve kongre dışından da atıf aldığı görülmüştür. Bu bağlamda, BYS kongresinin akademik dünyaya katkı yaptığı ve bu katkının BYS kongrelerinin sürdürülmesi açısından motive edici bir unsur olduğu düşünülmektedir.

5. SONUÇ

Bibliyometrik nitelikli bu çalışmada, BYS kongrelerinin yayın birikiminin kendine atıf açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, BYS Kongrelerinde bildiri olarak sunulup daha sonra Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisinin (ejovoc) BYS Kongresi özel sayılarında (2014, 2015 ve 2017 yılları) yayınlanan 80 makale kendine atıf açısından incelenmiştir. Makaleler eş zamanlı ve farklı zamanlı kendine atıf olarak iki ayrı yolla incelenmiş olup; farklı zamanlı kendine atıflar Google Scholar üzerinden (01.08.2018 tarihinde) yapılan tarama ile tespit edilmiştir. Makaleler yazar kendine atıfın yanı sıra kongre kendine atıfı açısından da incelenmiştir. “Kongre kendine atıfı” kavramı ilk kez bu çalışmada kullanılmıştır. Kongre kendine atıfı, kongre kapsamında üretilen yeni yayınlarda, daha önce yine bu kongre kapsamında üretilmiş olan yayınlara atıf yapılmasıdır. Yerli literatürde az çalışılmış bir konu olan kendine atıfa odaklanılması ve kongre kendine atıf kavramının geliştirilmesi çalışmanın özgün değerini artırmaktadır.

Eş zamanlı kendine atıf bulgularına göre, araştırma kapsamında incelenen 80 makalenin kaynakçalarında toplam 1.431 atıf yer almıştır. Bu atıflarda, yazar kendine atıf oranı %1,26, kongre kendine atıf oranı %4,61 olarak bulunmuştur. Kongre kendine atıf kapsamında en çok

atıf (yaklaşık yarısı) bildiri kitaplarındaki çalışmalara yapılmıştır. En çok atıf yapılan yayınların konularına bakıldığında, Üzmez ve Öztürk Başpınar (2017) tarafından yapılan çalışmada listelenen en çok çalışılan temalarla uyum görülmüştür. Farklı zamanlı kendine atıf bulgularına göre, araştırma kapsamındaki makaleler 71 atıf almış; bu atıflarda yazar kendine atıf oranı %8,45 (%91,55 yazar dışından), kongre kendine atıf oranı %12,68 (%81,32 kongre dışından) olarak bulunmuştur.

Gerek eş zamanlı gerekse de farklı zamanlı kendine atıf oranları kabul edilebilir düzeyde çıkmıştır. Bununla birlikte eş zamanlı kendine atıf oranları, farklı zamanlı kendine atıf oranlarından daha düşük çıkmıştır. Araştırma bulguları birlikte değerlendirildiğinde, BYS kongreleri için üretilen yayınların BYS alanında tercih edilen bir bilgi kaynağı olduğu ve sonraki kongrelerde bunlardan faydalandığı; ayrıca bu yayınların yazar ve kongre dışından da atıf aldığı görülmüştür. Bu açıdan BYS kongresinin akademik dünyaya katkı yaptığı ve bu katkının BYS kongrelerinin sürdürülmesi açısından motive edici bir unsur olduğu yargısına ulaşılmıştır. Nitekim araştırma kapsamına ilgili alanın kendi yayın birikiminin alınması, yayın birikiminin böyle bir çalışmayı gerektirecek olgunluğa eriştiğinin bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Aksnes, Dag W. (2003). A macro study of self-citation, *Scientometrics*, 56(2), pp. 235-246.
- Al, U. ve Soydal, İ. (2010). Bilgibilim alanında kendine atıf üzerine bir çalışma. *Bilgi Dünyası*, 11(2), ss. 349-364.
- Al, U. ve Soydal, İ. (2012). Dergi kendine atfının etkisi: energy education science and technology örneği, *Türk Kütüphaneciliği*,26(4), ss. 699-714.
- Al, U. (2008), *Türkiye'nin bilimsel yayın politikası: atıf dizinlerine dayalı bibliyometrik bir yaklaşım*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Asan, A. (2013). *Türk dergilerinin web of science'teki yeri, İmpakt Faktör (Etki Faktörü) ve H İndeks*. (erişim adresi: uvt.ulakbim.gov.tr/tip/sempozyum11/Sayfa-53-74.pdf), (erişim tarihi: 1 Ağustos 2018).
- Bajpai, M. (2016). Self citation in scientific literature: a reviewer's perspective (Letter to the Editor). *Çukurova Medikal Journal*, 41(3), pp. 609.
- Bıglı, M. H. (2007). Tendency towards the self-citation among journals in Iran and Turkey, *Bilgi Dünyası*, 8, 2, ss. 297-309.
- Bonzi, S. ve Synder, H. W. (1991). Motivations for citation: a comparison of self citation and citation to others. *Scientometrics*, 21, 2, pp. 245-254.
- Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisi, (2014). 12. BÜROKON Özel Sayısı. Cilt: 4, S: 3.
- Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisi, (2015). 14. BÜROKON Özel Sayısı. Cilt: 5, S. 3.
- Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisi, (2017). 15. BÜROKON Özel Sayısı Cilt: 7, S. 2.
- Eto, Hajime. (2003). Interdisciplinary information input and output of a nano-technology project, *Scientometrics*, 58(1), pp. 5-33.
- Fowler, James H. ve Aksnes, Dag W. (2007). Does self-citation pay?. *Scientometrics*, 72, 3, pp. 427-437.

- Gürcü, Özgür D. (2014). Türkiye'deki büro yönetimi ve sekreterlik alanındaki araştırmalarda metodolojik sorunlar: ulusal büro yönetimi ve sekreterlik kongresi üzerine bir inceleme, *Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisi*, 12. BÜROKON Özel Sayısı, Cilt: 4, S. 3, ss. 228-236.
- Öztürk Başpınar, N., Gürcü, Ö. D., Bozdoğan, Cansu, Ay, G. (2018). Büro yönetimi ve sekreterlik alanında yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi [Özet Bildiri]. Z. Işık, K. Buran, Ö. F. Karakaş (Eds.). 16. *Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi Bildirileri*, 4-5 Mayıs 2018, (ss. 24). Çorum: Hitit Üniversitesi.
- Pichappan, P. ve Sarasvady, S. (2002). The other side of the coin: the intricacies of author self-citations, *scientometrics*, 54, 2, pp. 285-290.
- Rousseau, R. (1999). Temporal Differences in Self-Citation Rates of Scientific Journals, *Scientometrics*, 44, 3, pp. 521-531.
- Üzmez, U. ve Öztürk Başpınar, N. (2017). Ulusal büro yönetimi ve sekreterlik kongre bildirilerinin yazar ve tema analizi: 2010-15 yıllarına ilişkin bir değerlendirme, *Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisi*, 15. BÜROKON Özel Sayısı, Cilt: 7, S. 2, ss. 35-43.

SANATTA NEON IŞIKLARI

Figen GİRGIN¹

Atıf/©: Girgin, F. (2018). Sanatta neon ışıkları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2315-2329. doi: 10.17218/hititsosbil.425113

Özet: 19.yy sonlarında keşfedilen neonu, 20.yy başlarında Fransız kimyager ve fizikçi Georges Claude neon tüpleri olarak geliştirir. Başlangıçta reklam ya da tabela olarak kullanım alanına sahip olan neon ışıkları –günümüzde hâlâ bu işlevini de sürdüren- 1930'larda László Moholy-Nagy'nın dikkatini çeker ve sanatçı, fotoğraflarında neon ışıklarına yer verir. Böylelikle ışığın renk ile yarattığı soyut titreşimi ile neon ışıkları, iki boyutlu yüzey üzerine aktarımı ile sanat alanına girer. Daha sonraları mekânın belli bir bölümünü ya da tamamını; yazı, renk veya sadece biçimi ile ele geçirir. Bazen bir resme, fotoğrafa, heykele, objeye ya da mekânın genel formuna eşlik eder. Ya da bir heykelin dış çizgilerini oluşturur ve ona boyut kazandırır. Bazen ise renk ve ışıkla yazılan metin, konuşma ve yazma edinimini başlatır, görme edinimini başka bir boyuta taşır. Bir mekânın duvarı, tavanı, zemininde ya da dışında, görüntünün yerine geçer ve izleyicinin onu hayal etmesine olanak sağlar. Bu fosforlu ışık, izleyiciyi etkisi altına alır. Parlaklığı çekicidir, cezbedicidir. Betimsel tarama modeli olan bu araştırmada; neon ışıkları ile çalışan bazı sanatçıların yapıtlarına yer verilmiştir. Bu yapıtlar aracılığıyla: "Neon ışıkları bir yapıtın içeriğine nasıl katkı sağlar? Neon ışıkları ile form oluşturulabilir mi? Neon ışıkları bir yapıtın sadece malzemesi midir? Neon ışıkları sanatta nasıl kullanılır?" sorularına cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neon ışıkları, Çağdaş sanat, Işık, Sanat, Mekân

Neon Lights in the Art

Citation/©: Girgin, F. (2018). Neon lights in the art. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2315-2329. doi: 10.17218/hititsosbil.425113

Abstract: Neon, discovered in the late 19th century, was developed by chemist and physicist Georges Claude as French neon tubes in the early 20th century. Neon lights, initially using as advertising or signage -which is also used today with this function- caught the attention of László Moholy-Nagy in the 1930s and the artist used neon lights in his photographs. Thus, with the abstract vibrations created by the light with color, neon lights enter the field of art by transferring them onto a two-dimensional surface. Next, a certain part or all of the space; it captures with text, color, or just form. Sometimes it accompanies to a painting, a photo, a sculpture, an object, or a general form of space. Or it creates the outlines of a sculpture and adds dimension to it. Sometimes the text, written in color and light, initiates the acquisition of speech and writing, bringing vision acquisition to another dimension. It replaces the image the wall, the ceiling of a space, on the ground or outside and allows the viewer to imagine. This phosphorescent light affects the spectator. It's brightness is attractive. In this research, which is a descriptive scanning model, artworks of some artists using neon lights were mentioned. It was tried to answer some questions through these artworks: "How do the neon lights contribute to the content of an artwork? Can the form be created with neon lights? Neon lights are just a material of an artwork? How are neon lights used in the art? "

Keywords: Neon lights, Contemporary art, Light, Art, Space

Makale Geliş Tarihi: 18.05.2018

Makale Kabul Tarihi: 12.12.2018

Bu çalışma, 9-11 Mart 2018 tarihleri arasında Mardin'de düzenlenen 1.Uluslararası İksad Sosyal Bilimler Kongresi adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti kongre bildiri özet kitabında basılmış bildirinin tamamlanmış halidir.

¹Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, ffff_g@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-5747-6769>

1. GİRİŞ

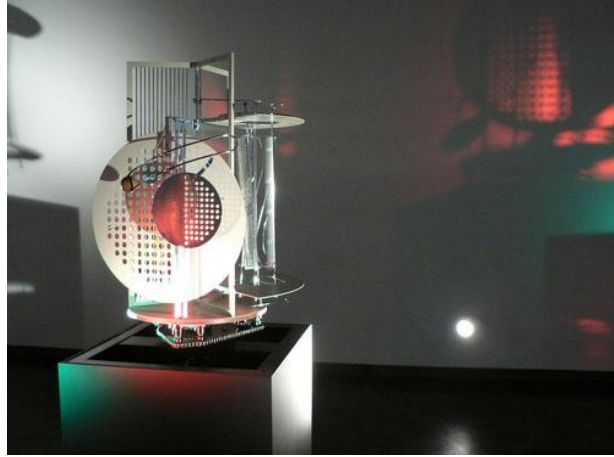
Doğal ve yapay olarak ikiye ayrılan ışık kaynağını sanat alıcısının 20.yy'a kadar, bazen varlığı ile bazen ise yansıması ile tanımlayabildiği, ışığın geliş açısını ise yine gölge ve resimde yer alan öğelerde değişen renk değerleri ile algılayabildiği bir durum söz konusuydu. Ancak ışığın bu pasifliği, 20.yy'ın ilk çeyreğinden sonra aktif ve eseri harekete geçirici hale dönüşür. Bu dönemlerde sabit bir elektrik kaynağının erişilebilir olması insanların yaşamlarını değiştirir ve aynı zamanda sanatta da teknoloji ile bütünleşen bir bakış açısına yol açar. Resimde bir öğe olarak yer almadığı sürece, ön planda değil; gizli kahraman olarak yer alan ışık, artık izleyici-sanat eseri ve mekân arasında arabulucu rolü üstlenir ve ön plandadır. Sadece eserin malzemesi değildir. Çağdaş sanatçılar, ışığın yansıtıcı ve renk özelliklerini kullanmanın yanı sıra onu sanatsal estetiklerini sunmanın, eserin izleyici ile etkileşime geçmesinin bir yolu olarak görürler. Bazen yazı ile birliktelik içinde olan neon ışıkları, kodlanmış metin ya da kelimenin izleyiciye dolaylı bir aktarım sunma ya da onları deneyime sürüklenme aşamasında oldukça etkilidir. Işık, özellikle de karanlıktaki ışık; insanı çoğunlukla kendine çekme potansiyelinde olan büyümlü bir etkiye sahiptir. Bu anlamda neon ışıkları ister mekânla bütünleşen türden olsun, ister heykelle isterse de metin ile sunulmuş olsun, izleyiciyi önce kendine çekme sonra da o çalışma ile etkileşime sokması bakımından oldukça etkilidir. Neon ışığını sadece bir malzeme olarak ya da yapıtın pasif bir öğesi olarak görmeyen, izleyici ile yapıtı etkileşime sokma bakımından öne çıkan bazı sanatçıların eserlerine yer verilerek: "Neon ışıkları bir yapıtın içeriğine nasıl katkı sağlar? Neon ışıkları ile form oluşturulabilir mi? Neon ışıkları bir yapıtın sadece malzemesi midir? Neon ışıkları sanatta nasıl kullanılır?" sorularına cevap aranmıştır.

1.1. László Moholy-Nagy

Işık ve hareket üzerine birçok araştırma yapan László Moholy-Nagy, sanat ve teknolojiyi birleştiren yeni bir vizyonun da öncülerindedir. 1921'de ışığa duyarlı kağıtlar ya da fotoğraf levhalarının arasına yerleştirdiği nesnelere, daha güçlü bir ışık kaynağına maruz bırakarak elde ettiği hayalet benzeri deneysel çalışmalarda, ışık-hareket ve mekânı dahil ederek yeni bir ilişki ağı yaratır. Fotogram (kamarasız fotoğraf) adını verdiği bu keşfi, 'Işık Mekân Modülatörü' adlı kinetik heykeli icat etmesini sağlayacaktır. Sanatçı bu işinin arkasındaki kavramı şu sözleri ile açıklar:

"Zengin aydınlatma efektleri düzenlenebilir ışık vasıtasıyla üretilebilir. Elektrik hareketi değişim olmaksızın tekrarlanabilen önceden hesaplanmış farklı hareketleri fark etmemizi mümkün kılar. Mevcut ilişkilerine göre, ışık ve hareket yeniden yaratı öğeleri haline gelir. Barok çağındaki çeşmeler, su oyunları ve sahne, ışık görüntüleri ve mekanik elektrikli kinetik görüntülerle yaratıcı bir şekilde yenilenebilir" (Kawamura Memorial Dic Museum of Art, t.y.).

Bu modülatör, makinenin sanatsal estetiğine ilişkin bir örnek teşkil etmenin yanı sıra, değişen ses ve ışık efektleri ile izleyiciyi çevrelemekte ve onların sahnedeki eyleme katılmalarına katkı sağlamaktadır (Farthing, 2012, s. 419).

Resim 1. László Moholy-Nagy, Işık-Mekân Modülâtörü, Alüminyum, çelik, nikel kaplı pirinç, diğer metaller, plastik, ahşap ve elektrik motoru, 151,1 x 69,9 x 69,9 cm

Bu aydınlatma donanımı hem ışık oyunları hem de hareketi görmek için kullanılan bir cihazdır. Model, ön tarafında dairesel açılmanın olduğu 120x120 cm ebatlarında küp benzeri bir kutudan oluşur. Panelin arkasında açıklığın etrafına sarı, kırmızı ve beyaz renklerde elektrik ampulleri monte edilmiştir. Ön tarafa paralel, gövdenin içine yerleştirilen bir ikinci panel vardır. Bu panel de farklı renklerde elektrik ampulleri monte edilmiş bir açıklık taşır. Önceden belirlenmiş plana göre bireysel olan ampuller farklı noktalarda parlar. Onlar kapalı kutunun arka duvarında en iyi gölge oluşumunu sağlamak için yarı şeffaf, kısmen şeffaf ve kısmen perdahlanmış malzemelerden oluşan sürekli hareket eden mekanizmayı aydınlatırlar. Gösteri, karanlık bir ortamda gerçekleştirildiğinde kutunun arka duvarı çıkarılabilir ve renk ve gölge projeksiyonu kutunun arkasında seçilen herhangi boyutta bir ekranda gösterilebilir. Mekanizma, dairesel bir platform ile desteklenmektedir. Bölme duvarları, şeffaf selofan ve dikey çubuklardan oluşan metal bir duvardan yapılmıştır. Çerçevedeki üç bölgenin her biri, farklı ve eğlenceli bir hareketi sağlamakla görevlidir (Moholy-Nagy, t.y.).

Moholy-Nagy'nin ışık ile ilgili bu araştırmalarının sabit bir elektrik kaynağına erişimin olduğu döneme denk gelmesi, bunun insanlar üzerindeki etkisini de gözler önüne serer. Onun ışık ve hareket üzerine yaptığı bu deneysel araştırmalar, neon ışıkları ile yapılan çalışmaların ve medya sanatının da ilk tomurcukları olarak görülebilir.

Resim 2. László Moholy-Nagy, Neon Işıkları Chicago, 1939, Renkli fotoğraf

Işıkla yaptığı bu üç boyutlu denemenin yanı sıra sanatçı, 1920'lerin başında Berlin'de yaşadığı dönemde siyah-beyaz olarak başladığı şehir görüntülerine, göç ettiği Chicago'da devam eder. Tamamen insandan ve her türlü nesneden arındırılmış, sadece ışıklardan oluşan bir şehir görüntüsü yaratır. Randolph ve State Caddelerinin köşelerinde gece boyunca zamanının çoğunu geçirir ve trafik lambaları, sokak ışıkları, restoran, hotel ve gece kulüplerinin neon ışıklarını inceler. Şehirdeki renkli kaosu kayda alır. Şehrin coşkulu ve kaotik görüntüsü, ışıkların titreşimi ile soyutluğa bürünür (Ribbat, 2013, s. 60). Adeta şehir ışıklarla sarhoş olmuş gibidir. Aslında bu seride insanların yoğun olduğu bar, restoran, hotel gibi birçok mekân yer alır. Ama biz izleyiciler olarak, sadece soyut renk titreşimlerini görürüz. Çünkü o, daha önce de belirtildiği gibi bu panoramik şehir görüntülerinde yalnızca ışığa bakar ve bize, ışığı aktarmayı tercih eder.

1.2. Lucio Fontana

Lucio Fontana ise metafizik bir alana girerek nesnenin ötesine geçmeyi amaçlar. Bu anlamda maddi nesnenin canlı gerçekliğini daha içkin biçimde gerçek ama aynı zamanda maddi olmayan uzamsal bir yerleştirme ortaya çıkarmak için kullanır. Düşüncelerini belirli bir uzama yaymayı denediği neon enstalasyonları da onun bu sanatsal yaratılarının en güzel örnekleri arasındadır (Fineberg, 2014, s.145).

Resim 3. Lucio Fontana, Enerji Kaynakları, 1961, Enstalasyon, Yeniden sergilenmesi: Pirelli HangarBicocca, Milano, 2017

Zaman ve mekâna bağlı yeni bir temsil biçimi arayışında olan Fontana, neon enstalasyonlarında, öncelikle resim ve heykeldeki klasik malzemeleri bir kenara bırakarak, ışık ve yapay formları yaratmak için modern teknolojiden faydalanır. Yüzeyde açtığı kesikler ve delikler ile daha çok bilinen sanatçı, her daim yenilikçi ve deneysel bir yaklaşım sergilemiştir. Neon ışıkları, onun klasik malzemeyi terk etmesinde önemli bir yer işgal eder. Bu ışıklar, ultraviolet ışınları ile birlikte sanatçıya istediği uzamsal çevreyi yaratma fırsatı tanır.

Fontana'nın belirttiği gibi: "Uzamsal sanatçı artık izleyici üzerinde figüratif bir tema dayatmıyor, ancak kendi hayal gücüyle ve onun aldığı imgelerle kendisini yaratma pozisyonuna sokmasına izin veriyor." Uzamsal çevreyi değişimin başlatılması için bariz bir çözüm olarak gören sanatçı:

“Sanatta hâlâ taş ve renk kullanmakla hiçbir evrim olmaz, ışık, televizyon ve projeksiyonla yeni bir sanat inşa etmek mümkün olacaktır,” sözleri ile malzeme kullanımında teknolojinin bize sunduğu geniş yelpazeden yararlanması gerektiğini vurgular (Pasini, 2008).

Bazen onun enstalasyonlarında büyük bir boşlukta ince bir ip gibi duran neon ışığı, izleyiciyi ruhsal bir atmosfere sürüklerken bazen de *Enerji Kaynağı* adlı enstalasyonunda olduğu gibi, zemine yakın yatay düzlemde dizilmiş onlarca neon ışığı, bir ağ gibi tavan ve zemin arasında yeni bir katman yaratır. Boşluk, izleyicinin varlığı ile kendi doluluğunu yaratır. Bu enstalasyonlar, renklendirilmiş boşluk ve neon ışıkları ile yaratılmış alan, izleyiciyi hareketli resimsel bir ortama ve farklı bir deneyime davet eder.

1.3. Dan Flavin

Resim 4. Dan Flavin, Kırmızı, Mavi Floresan Işığı Mavinin Yapay Bariyeri (Flavin Starbuck Judd'a), 1968, Mavi ve kırmızı floresan ışığı

1960'lı yılların başından itibaren mekânın sınırlarını neon lambaları ile belirlediği çalışmaları ile tanınan Dan Flavin'in yapıtlarının temeli Fineberg'e göre (2014:287-288) Katolik yetiştirilme tarzının ruhsallığı ile mücadelesine uzanır. 1961-62'de yalın renk düzlemlerini ve basit geometrik formları elektrik lambaları ile birleştirdiği 'İkonlar' serisi daha sonraları sadece floresan ışığını kullanarak gerçekleştireceği işlerin öncüsüdür.

1966 yılında Piet Mondrian'a adadığı yeşil enstalasyonla benzer olan bu enstalasyon, Donald Judd'un oğluna adanmıştır. Onun adı iki sanatçı arasındaki yakın dostluğa da işaret etmektedir. Birçok çalışmasını sanatçı arkadaşlarına ya da belirli kişilere adaması, minimalist anlayıştaki bu işlerine farklı bir boyut kazandırır. Flavin'in koridorları galeri alanındaki izleyicinin hareket alanını sınırlar. Bazen her iki taraftan yaklaşmaya olanak sağlayan bazen burada olduğu gibi mekânın bir köşesinden diğer köşesine çapraz olarak sıralanan ışık koridorları arasında belirli aralıklar bırakarak ışığın görünürlüğünü artırır veya renklerin karışımına izin verir (Mann, t.y.). Bazen floresan lambaları arasında bıraktığı boşluk bazen floresan lambalarının kapladığı alandan arda kalan boşluk bazen ise her ikisini de kapsayan

boşluktan yayılan ışık, kendi özel alanını oluşturur. Bu ışıklar, mimari alanı desteklemenin yanı sıra orayı yeniden yapılandırır. Artık ışık ve mekân etkileşim içerisinde.

Floresan tüplerini düzenlerken formdan çok uzam olarak heykel düşüncesini araştırır. Işık, özellikle her bir parçayı, konumuyla karşılıklı bağımlı hale getirerek uzamı açıkça belirtiyor. Işığın sınırsızlığı onun için yücelik ile özdeşdir ve aynı zamanda ruhsallıkla bağlantılıdır. Endüstriyel ile aşkın olanı alışılmışın dışında bir kaynaşma ile sunar; kendisinin deyimiyile “modern bir teknolojik fetiş” haline getirir (Fineberg, 2014, s. 288).

1.4. Bruce Nauman

Bruce Nauman ise neon ışıklarının, sanatın toplumdaki rolü ve işlevi üzerine söylemlerini gerçekleştirilebileceği etkileyici bir araç olarak görür.

Neon ışıkları ile birçok çalışması bulunan Nauman'ın *Keman, Şiddet, Sessizlik* adlı işi, resmin adında da geçen kelimelerin iki defa tekrarlanmasından oluşur. Her kelimenin biri soldan sağa, diğeri sağdan sola doğrudur. Altı kelime üçgen şekli oluşturur. ‘Sessizlik’, sözcükleri yatay düzlemde ve iki kelime üst üste aynı düzlemde bindirildiği için biri zor okunur. Üçgenin yan kenarları ‘şiddet’ ve ‘keman’ kelimelerinden oluşur. Her kelime, kırmızı, sarı ve pembe tek bir renkte görülmekte ve neondan bir uğultu sesi duyulmaktadır. Hepsi aydınlanmadan önce kelimeler belirli bir döngüde aydınlanmaya başlar. Döngü, ‘sessizlik’ ile başlar, sonra soldaki ‘şiddet’, ardından soldaki ‘keman’, tekrar ‘sessizlik’, sonra ‘şiddet’ ve en son sağdaki ‘keman’ kelimesi aydınlanır.

Resim 5. Bruce Nauman, *Keman, Şiddet, Sessizlik*, 1981-82, Saydam cam ve asma aparatı ile neon hortumları, 157,8x166,1x15,2 cm

Nauman'ın neon ışıklarının kullanması Davis California Üniversitesi'ndeki öğrencilik yıllarına dayanır. Yağlıboya batırdığı ya da üzerini boyadığı bu neon çalışmalarını nedense yok etmeyi tercih etmiştir (Akt. Musiol, 2013).

Enstalasyona tekrar dönecek olursak; yazının kullanıldığı diğer neon çalışmalarında olduğu gibi bu türden çalışmalar galeri ya da müze mekânına girdikleri andan itibaren ticari bir tabela olmaktan çıkar. Kelimelerin üst üste binmesi ve üçgen formunu oluşturacak şekilde dizilimi onların soldan sağa okunmalarını güçleştirir. Onların kendi aralarında ürettikleri semantik

ilişki ve görsel şablon, kelimelerin kendi önemliliğini vurgular. ‘Violence’ (şiddet) kelimesi, ‘violins’ (keman) kelimesinin ilk dört ve ‘silence’ (sessizlik) kelimesinin son beş harfini içerir. Kelimeler kendi içlerinde bir durum ve ses ifadesine sahiptirler. Kûratör Joseph D.Ketner: “Keman sessizliğinin şiddet tarafından susturulan ve sessizlik tarafından bozulan saf müzikal bir ses yarattığını,” dile getirir. Sanatçı burada adeta görsel formda sesli bir şiir yaratır (Akt. Musiol, 2013).

Herhangi bir müzikalite duygusu bir çalgı aletine referans yoluyla, şiddetin ima edilmesiyle karmaşıklaşan karşıt sessizlik fikri tarafından etkisiz hale getirilir. Kelimelerin tekrarı ve katmanlaşması, görünüşte önemsiz bir mesajı iletir. Ancak ‘sessizlik’ kelimesinin okunaksız çifte sunumu, kelimeyi ve anlamı susturmak istercesine üçgenin tabanına yerleştirilmiştir. Richardson, Nauman’ın neonlarda izleyiciyi tepki vermek üzere kışkırttığını ve neonlardaki dilin çoğunlukla bölük pörçük ya da kavgacı bir tonda olduğunu dile getirir (Akt. Musiol, 2013). Aslında sanatçı, neon ışıklarının ışıltılı yapısının galeri ya da müze mekânına taşındığında nasıl çatışmacı bir potansiyele bürünebileceğini fark etmiş ve bunu da başarılı bir şekilde sanatsal deneyimlerine aktarmıştır.

1.5. Sarkis Zabunyan

Resim 6. Sarkis Zabunyan, 19380 – 19930, Ayrıntı, 1993, Enstalasyon, Maçka Sanat Galerisi, İstanbul

Sarkis Zabunyan’ın büyük ahşap bir sandığın ön yüzüne neon ışıklarıyla 19380, arka yüzüne ise 19930 yazdığı enstalasyondaki ön yüzdeki rakamlar 1938 sanatçının doğumuna; arka yüzeydeki ise 1993 eserin sergilenme tarihine vurguna bulunur. Işıklar adeta nefes alıp verme gibi yanıp sönerken, sandık ise yer değiştirmeye, göçebeliğe, yeni başlangıçlara ilişkin anıları tazeler. Sarkis, sandığın soluna kırmızı, sağına ise odalara geçişi de engelleyen yeşil bir perde yerleştirir. Kırmızı perdenin arkasından sıcak havanın üflenmesi, perdenin dalgalanmasına neden olmaktadır. Sandığın üzerine dönen bir mekanizma, onun da üzerine kırmızı ve yeşile boyanmış suluboya kâğıdından yapılmış iki küçük evin yüzdüğü mavi bir kâse yerleştirilmiştir. Ayrıca sandığın sol tarafındaki duvara, su dolu iki bardağın içine yine biri

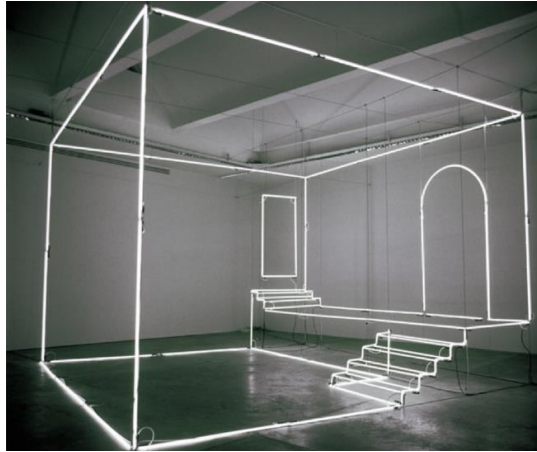
kırmızı diğeri yeşile boyanmış ev formunda kâğıtlar, üstten aydınlatılan ışığın altına renklerini yitirmek üzere bırakılmışlardır (Akt. Atakan, 2008, s.98).

Bellek, tarih, zaman gibi kavramlar Sarkis için oldukça önemlidir. Bu enstalasyonda da bu kavramları görmek mümkündür. Bu enstalasyonun yer aldığı serginin kataloğuna yazdığı metinde Elvan Zabunyan, Sarkis'in bu işi ile Piero della Francesca'nın *Hamile Meryem* adlı duvar resmi arasında bağlantı kurar:

“...Burada Meryem Ana, bir çadırın eteklerini kaldıran iki melek tarafından gösterilir. Soldaki melek yeşil giysiler içindedir, kanatları ve çizmeleri kırmızıdır. Sağdaki melek ise kırmızı giysilidir, kanatları ve çizmeleri yeşildir. Azizlerin başlarındaki halelerin saydamlığını daha iyi belirtebilmek için üç kişinin önünde durduğu duvarı bu halelere de işler. 19930'un galerinin duvar karolarını aydınlatmasında da aynı saydamlık imgesini görürüz. İçinde bulunduğumuz mekânın gerçekliği bize böyle anımsatılırken, tüm sergi Sarkis'in teatral mekânı belirtmek için gerçek perdeleri ilk kez kullandığı bir sahneye doğru yönelir” (Akt. Eyigör, 2013).

1.6. Massimo Uberti

Işık, yapıta kendi varlığı ile katıldığı anda, sembolik değerini sınırlı bir yüzeyden bambaşka bir düzleme genişletir. Neon ışıkları ile yapılan eserlerde ışık, gerçek alana hâkimdir ve sanatçı artık boyanın renk değerleri ile bir atmosfer yaratmak zorunda değildir. Işık kaynağı sadece nesneyi, yazıyı, yapıyı aydınlatmaz aynı zamanda bir iletişim alanı da yaratır. İşte Massimo Uberti'nin ışıklı heykelleri de böyledir. Sanatçı mekân içine sandalye, masa, merdiven, dış duvarları ile yeni bir mekân çizer. Neon ışıkları ve transformatörleri kullanarak, onun çizdiği minimal alana giriş için bir kapı, bu yaratılmış alandan reel mekâna açılan penceresi ile çizilen yapı, içinde herkesin evinde bulunabilecek gündelik nesnelere barındırır.

Resim 7. Massimo Uberti, Bir Atölye, 2003

Onun eserleri ışık olmadığında görünmezler, ışıksızlık onları özlerinden ve şiirsel güçlerinden yoksun bırakır. Kendisinin de ifade ettiği gibi: “Doğrudan hem uzaklığı hem de tüm engelleri kaldırma seçeneğinin ortasında ışık, temel unsur haline gelir - eserin kendisi-.” Uberti, ışığın bir yaşam kaynağı olduğu rolünü sanatta güçlendirenlerdendir. Çalışmalarında ışık, yalnızca eseri ortaya çıkarmakla kalmaz aynı zamanda onun maddi bir görünüşe dönüşmesi, kavramsal tutarlılığıyla bir araya getirilmesi, boşluğun dışına bir geçiş sunması bakımından da önemlidir.

O, izleyicinin sevilen, sonsuz, gerekli veya farklı anlamlarda gördüğü alanda deneyim kazanması için fırsat sunar. Hazırlanmış bu alan, izleyicinin onun bir parçası olması ile anlam kazanacaktır. *Bir Atölye* geçmişin tasarım çizimi ile bağlantılı ikonografik temalara da bir dönüştür. Çünkü mekânda çizgiler vardır. Bunlar daha abartısız daha detaylı hale gelir sanki yapı, mekâna çizim sayesinde yansıtılmış gibidir (Mazzini, t.y.). Uberti ışıklı mimari heykellerine ilişkin şöyle der: “Işık yapıları yaratmaktan hoşlanıyorum. Romantik sakinlere yer inşa etmek için neon tüplerini kullanıyorum, hayal etmeye izin veren rüyaya benzer mekânlar yaratmayı deniyorum” (Jungbauer, 2015).

1.7. Joseph Kosuth

Resim 8. Joseph Kosuth, Dengenin Dili, 2007, Sarı neon ışıkları, San Lazzaro Adası, Ermeni Mekhitarian Manastırı, 52.Uluslararası Venedik Bienali

Nesneler ve onları tanımlamak için kullanılan sözcükler arasındaki ilişkiye, dil ve içeriğin rolüne değinen Joseph Kosuth, büyük boyutlu yazı ve mekânı bütünleştirdiği bir enstalasyon ile karşımıza çıkıyor. Sanatçı, San Lazzaro Adası'nda yer alan Ermeni Mekhitarian Manastırı'nın kuzeybatı duvarının tamamını, çan kulesi ve adanın kıyısındaki duvarı Ermenice, İtalyanca ve İngilizce metinlerle kaplamıştır. Sarı neon ışıklarla yazılı olan bu metinler, 'Su' temasına ilişkin sanatçının derinlemesine analizlerini içerir. Kavramsal sanatın en önemli temsilcilerinden biri olan Kosuth, kelimelerin etimolojisi ile oynamaktan oldukça zevk alır. Suyun tarihsel kullanımı ve dilsel gelişimi arasındaki ilişki, manastırın duvarlarına aktarılır. Ermeni kültüründen emanet bir manastır üzerindeki bu metinleri neden sarı neonlarla yazdığını sanatçı şöyle açıklar:

“Sarı neon ışığı, manastırın kuruluşunda sarının sembolik anlamından dolayı, erdem, akıl, saygınlık ve ihtişamı ifade ettiği için seçtim.”

Dengenin Dili adlı bu enstalasyon, manastırın anıtsal mimarisine, ışıltılı bir görkem ekleyerek, onun uluslararası kültür içindeki yerini de vurgular. Bu enstalasyonda suyun dilsel tanımlarına yer verilmiştir. Bu tanımlar, Abbott Mekhitar tarafından derlenen Ermeni sözlüğünden alınmıştır. Sanatçı bu tanımlamalara kendi oyuncu dilini yerleştirir. Temanın su kavramı üzerine kurulmuş olması, bu enstalasyonda suyun önemli olduğunu vurgular. Hem çevrelediği ada hem Venedik için önemli olan suyun, bu anlamda tarihsel öneminin yanı sıra, özellikle son yıllarda küresel çevre tartışmalarında oldukça sık değinilen bir konu olduğunu düşünürsek bunun; çok yönlü, referanslar ve ilişkiler ağı ile bütünleşen bir enstalasyon olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek (Kosuth, 2009).

1.8. Iván Navarro

Minimalizm'in, özellikle de Dan Flavin'in floresan ışık heykellerinin görsel dilini kullanan Iván Navarro, 'Bu Toprak Sizin Toprağınız' (This Land is Your Land) başlıklı üç ahşap su tankından oluşan enstalasyonu, Madison Square Park'ta sergiler. Ziyaretçiler, su tanklarının altına geçtiklerinde kulelerden birinde neon ışıkları ile 'me/we' (ben/biz), diğesinde 'bed' (yatak) yazısı ve üçüncüsünde de neon ışıklarından oluşturulmuş bir merdiven göreceklidir. İçeride panellerin ayna ile düzenlenmesi ile her bir kelime ya da görüntü, izleyiciye göğe doğru yükseliyormuş ya da sonsuzluk hissi vermektedir. Bu kelimeler, göçün siyasi ve kişisel tecrübesine yöneliktir.

Resim 9. Iván Navarro, Merdiven (Su Kulesi), 2014, Neon, ahşap, boyalı çelik, alüminyum, ayna, tek yön aynası ve elektrik enerjisi, 480,1x267x267 cm, Madison Square Park, New York

Resim 10. Iván Navarro, Ben/Biz (Su Kulesi), 2014, Neon, ahşap, boyalı çelik, alüminyum, ayna, tek yön aynası ve elektrik enerjisi, 480,1x267x267 cm, Madison Square Park, New York

Resim 11. Iván Navarro, Yatak (Su Kulesi), 2014, Neon, ahşap, boyalı çelik, alüminyum, ayna, tek yön aynası ve elektrik enerjisi, 480,1x267x267 cm, Madison Square Park, New York

Sergi adını, hem bir Amerikan marşı olan hem de göçmen nüfusa adanan özgürlüklere bir ses olan 1940'lardaki bir halk müziği şarkısından alır. Navarro su deposu fikrini sevdiğini şöyle dile getirir: “Su haznesi fikrini seviyorum. Bu basit ve zamansız ahşap yapı su içermektedir, en ilkel ve en temel kaynaktır, insanın sağlığının özü ve tüm insanlığın paylaştığı temel koşulların hatırlatıcısıdır. Hayatta kalabilmek için suyumuzu garanti altına almalıyız. Bu anlamda su depoları ilkel bilginin konteynerleridir. Formları ve malzemeleri eşit derecede arkaiktir: bunlar, ahşaptan yapılmış, konik çatılara sahip basit dairesel kulübe şeklindedir. Daha az belirgin ama yine de önemli olan, yüksek konumlarından dolayı gözetleme kulelerine verdikleri referans. Onlar iyi özelliklere sahip nesnelere olmasına rağmen, sessizce bizi çevreleyen, aşağıdaki şehri inceleyen bir anlam taşıyor. Bu su kuleleri, kent manzarasına hakim olan büyük binalarda üstlerindeki süslemeler olarak metaforik anlamda işlev görürler (Azzarello, 2014).

Brooke Kamin Rapaport ise Navarro'nun bu enstalasyonda ve birçok çalışmasında çocukluğunda Şili'deki acımasız Pinochet rejimi sırasında yaşadıklarını ve belleğini kullandığını ve bunu da bu çalışmasında Amerikan yaşamının özgürlükleri üzerine yansıttığını ifade eder. Rapaport, bu enstalasyonu, demokrasi, toplumsal yapı ve zulmün aynı anda nasıl ifade edilebileceğine ilişkin konuları ele aldığı için önemli bulmakta. Rapaport, Navarro'nun su kulelerine ilişkin: “Ahşap su depoları New York'un çatılarının her yerinde görülürken, sanatçı onları bugünkü kritik meselelerin bir taşıyıcısı olarak ya da heykelin nesne olarak nasıl işlev gösterdiğini kapsamlı bir içerikle yüklüyor,” sözleri ile bilinen bir nesnenin, kendi işlevselliğinin dışında nasıl başarılı bir biçimde yeni anlamlarla sunulduğunu vurguluyor (Madison Square Park Conservancy Programs, 2014).

1.9. Olafur Eliasson

Resim 12. Olafur Eliasson, Yeşil Işık, 2016, Ahşap, Geri dönüştürülmüş yoğurt bardakları, kullanılmış plastik torbalar, geri dönüştürülmüş naylon, LED (yeşil), 35x35x35 cm., Fotoğraf: Olafur Eliasson'un Stüdyosu

Mekân, mesafe, renk ve ışıktan oluşan çalışmalarıyla tanınan Olafur Eliasson'un *Yeşil Işık* adlı çalışması, işbirlikçi bir çalışmadır. Viyana Augarten'deki bir atölye bu çalışmanın oluşturulması için mülteci, göçmen ve üniversite öğrencilerini davet eder. Atölyede Eliasson tarafından tasarlanan yeşil LED ışıklı lamba çalışmasının yanı sıra, seminer, gösteri gibi diğer sanatsal faaliyetlerin de olduğu kapsamlı bir işbirliği söz konusudur. Bu çalışmanın temeli Avusturya'nın son yıllarda yaşanan mülteci krizine yönelik tavrıdır. Göçmenlere kırmızı ışık yakan Avusturya'nın ülke sınırında denetimlerin arttırılacağını duyurması, sanatçıyı böyle bir çalışma yapmaya iter. Aslında bu, çağdaş sanat aracılığı veya onun potansiyeli ile sivil dönüşüm sürecini başlatma üzerine bir deneyimdir. Burada sanatçının sözlerine yer vermek çalışma açısından açıklayıcı olacaktır:

"Hem kendi ülkelerindeki sorunlardan, istikrarsızlıktan kaçan kişilere hem de Viyana sakinlerine hitap eden bir karşılama eylemidir. Eğlenceli yaratıcı süreçte birlikte çalışarak katılımcılar modüler bir ışık oluştururlar ve farklılığın yalnızca kabul edilmediği aynı zamanda benimsendiği ortak bir ortam oluştururlar. Umuyorum, *Yeşil Işık*, Avrupa ve dünyadaki mevcut mülteci krizinden kaynaklanan zorlukların ve sorumlulukların bir kısmına ışık tutacak" (Artist web site, t.y.).

1.10. Maurizio Nannucci

Maurizio Nannucci ise sanat eserini estetik kabuğundan çıkararak, mümkün olduğunca deneyimsel bir role büründürür. Mimari alanda, renk-ışık-yazı ile bütünleştirdiği çalışmalarında, imajın sınırlarını aşarak, her izleyicide farklı zihinsel görüntülerin oluşmasına olanak tanır. Renk ve ışık ile etkili hale gelen metin, mimari yapı ile birlikte uyarıcı bir etkiye sahip olur. Bu etki, göreceli zihinsel bir görüntünün oluşumu ile sonlanır. Bu çalışmalarda, neonun parlak, ışıltılı etkisi ve renkle birlikte kullanımı yadsınamaz bir öneme sahiptir. Nannucci neon ışığının: "Gerçeklikle etkileşim ve algılama anlayışında yeni perspektifler açarken, şekillendirmeye ya da mekânı temsiline sıfır derecesine oldukça yakın olan kavramlara ve duyumlara dönüştürmesine izin verdiğini," ifade eder (Spirou, 2015).

Resim 13. Maurizio Nannucci, Görülecek Şey, Görülmeyecek Şey, 2017, Enstalasyon, Fumagalli Galerisi, Milano

Sanatçının Fumagalli Galerisi'nde sergilenen *Görülecek Şey, Görülmeyecek Şey* adlı bu çalışması, farklı renklerde neon ışıklarla yazılmış olumlu ve olumsuz ifadelerin tekrarlanmasından oluşur. İki karşıt kutup arasındaki bu sıkı diyalektik ile Nannucci, kendiliğinden sonuçlandırılmış bir eylemin etkililiğinde, mutlak bir doğrulamada değil, onaylama ve inkâr, yanıtın imkânsızlığı ve talebin performatifliği arasında üretken bir alanda gerçekliğin anlamsal bileşenini devamlı durdurur. Görülecek, görülmeyecek şey, söylenecek, söylenmeyecek şey... İnsanın toplumdaki ikili ilişkilerindeki durumunu, kendisi ya da başkaları ile yansıtan bir gerginlikte soruyor. Her gün ortaya çıkan insanı seçim yapmaya zorlayan bir durum, kararlarımızı nasıl yönlendireceğimiz üzerine bir sorgulama. Anlam, anlaşılabilir ya da çözümlenmemiştir. Ama Nannucci'nin amacı çözüm sunmak değildir, bizi kuşatan işaretleri yorumlamak, farklı okuma olasılıklarını sunmak ve anlamlandırmaktır. Nannucci kelimelere sembolik bir dil katar. Kendisi bunu şöyle açıklıyor: "İmajın, zihinsel bir görüntüye, göz alıcı bir manzara ya da sanal bir görüntüye, bir kelime, ses ya da koku ile çağrışım yapan görsel ya da göreceli bir görüntüye dönüşerek temsilin sınırlarını aştığına inanıyorum." Görsel medyayı dile ve yazıya indirgeyerek, çalışma ve izleyici arasında takası aktifleştirerek, yeni deneyimlere sürükleyerek, duyuşsal algı uyandırmaktadır. Kişinin kendisi, duyguları, kavramsal yansımalar ve çevresi arasında derinlikli bir ilişkiye yol açar (Galleria Fumagalli, Exhibition Catalogue, 2017).

2. SONUÇ

Resimde derinliği ve hacmi daha belirgin hale getirmeye yarayan ışık, 20.yüzyılın ilk çeyreğinden sonra sadece resimle sınırlı kalmaz. Mimari ve heykel gibi farklı disiplinlere de yayılır. Öncesinde onu doğrudan göremediğimiz ya da etkileşime geçemediğimiz ışık, artık müze ya da galeri mekânının duvarında sergilenen bir resimde gördüğümüz pasiflikte değildir. Işık

yapıtı varlığı ile katıldığını biz izleyiciye gösterir. Alana hâkimiyeti söz konusudur. Boyanın renk değerleri ile yaratılan atmosfer, neon ışığının diğer ışıklarla birleşmesi ile reel mekânlarda bizi atmosferi yaşayan, anı deneyimleyen, yapıtı anlamlandıran konumuna getirir. Burada sanatçının hedeflediği şey, sadece metni, nesneyi ya da yapıyı aydınlatmak değildir. Aynı zamanda bir iletişim alanı yaratmak için bu büyülü, parlak, ışıldayan nesneden yararlanır.

Sonuç olarak, fotoğraftan heykele, mimariye, enstalasyonlara çok kapsamlı bir kullanım alanına sahip ışık, bazen resim veya heykelin malzeme kullanımının dışına çıkarak formun dış hatlarını çizerken, bazen ultraviolet ışıkları birlikteliği ile mekânı büyülü bir atmosfere dönüştürür. Bazen bildiğimiz ya da yaşam alanlarımızda kullandığımız ışık kaynağı formunun tekrarlanması ile mekânın içinde kendine bir alan yontar. Bazen günlük hayatımızda kullandığımız basit sözcüklerin galeri, müze, tarihi mekân ya da şehrin içinde herhangi bir alanda karşımıza parıldayarak çıkıp, bizleri düşünmeye, o kelimelerin bizdeki anlamını ya da bindirildikleri yüzey ile ilişkilerini sorgulamaya iter. Sözcüklerden imajlar oluşturmamıza katkı sağlarlar. Neon ışıkları, sanatta malzeme çeşitliliğinin en güzel örnekleri arasında yer almanın yanı sıra, birçok anlamı iletebilmek, izleyiciye deneyim yaşatabilmek adına da oldukça etkilidir.

KAYNAKÇA

- Artist web site. (t.y.). Green light. Erişim adresi: <http://www.olafureliasson.net/archive/artwork/WEK109681/green-light#slideshow>
- Atakan, N. (2008). *Sanatta alternatif arayışlar*. İzmir: Karakalem Kitabevi.
- Azzarello, N. (2014, 26 Şubat). Ivan Navarro places infinite neons within water tower sculptures. *Designboom*. Erişim adresi: <https://www.designboom.com/art/ivan-navarro-places-infinite-neons-within-water-tower-sculptures-02-26-2014/>
- Eyigör, F. (2013, 7 Şubat). Sarkis'in 19380-19930'undan 2009'a Kalanlar. Erişim adresi: <https://feyigor-arttick.blogspot.com.tr/2013/02/sarkisin-19380-19930undan-2009a.html?view=magazine>
- Farthing, S. (2012). *Sanatın tüm öyküsü*. (G.Aldoğan ve F.Candil Çulcu, Çev.). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Fineberg, J. (2014). *1940'tan günümüze sanat: varlık stratejileri*. (G.E.Yılmaz, Çev.). İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları.
- Galleria Fumagalli Exhibition Catalogue. (2017). Maurizio Nannucci: what to see what not to see, May, 3 - July, 22 2017. Erişim adresi: <http://galleriafumagalli.com/en/mostra/what-to-see-what-not-to-see/>
- Jungbauer, J. (2015, 7 Aralık). Minimal light installations by Massimo Uberti, *Ignant*. Erişim adresi: <https://www.ignant.com/2015/12/07/minimal-light-installations-by-massimo-uberti/>
- Kawamura Memorial Dic Museum of Art. (t.y.). Past exhibitions: Moholy-Nagy in motion. Erişim adresi: http://kawamura-museum.dic.co.jp/en/exhibition/201111_moholy.html
- Kosuth, J. (2009). Art, Joseph Kosuth: the language of equilibrium, description, Fiona Biggiero (curator). *Electa*. Erişim adresi: <http://www.electa.it/en/product/joseph-kosuth-il-linguaggio-dellequilibrio/>
- Madison Square Park Conservancy Programs. (2014). Iván Navarro, February 20, 2014-April 20, 2014. Erişim adresi: <https://www.madisonsquarepark.org/view-do/calendar/mad-sq-art-ivan-navarro>
- Mann, T. (t.y.). Dan Flavin: an artificial barrier of blue, red and blue flurescent light to Flavin Starbuck Judd. *Guggenheim collection online*. Erişim adresi: <https://www.guggenheim.org/artwork/1308>
-

- Mazzini, M. (t.y.). Massimo Uberti, text. Erişim adresi: <http://www.massimouberti.it/text/>
- Moholy-Nagy, L. (t.y.). Light-space-modulator. Erişim adresi: <http://www.medienkunstnetz.de/works/licht-raum-modulator/>
- Musiol, A. (2013, Şubat). Bruce Nauman: violins violence silence, 1981-2. *Tate*. Erişim adresi: <http://www.tate.org.uk/art/artworks/nauman-violins-violence-silence-al00223>
- Pasini, F. (2008, 1 Eylül). It is not a lasso, an arabesque, nor a piece of spaghetti. *Tate Etc.*, 14. Erişim adresi: <http://www.tate.org.uk/context-comment/articles/it-not-lasso-arabesque-nor-piece-spaghetti>
- Ribbat, C. (2013). *Flickering light: a history of neon*. London: Reaktion Books.
- Spiro, K. (2015, 26 Temmuz). The essence behind the light: Maurizio Nannucci at MAXXI. *Yatzer*. Erişim adresi: <https://www.yatzer.com/maurizio-nannucci-maxxi>

Resim Listesi

- Resim 1. László Moholy-Nagy. Işık-Mekân modülatörü. Erişim adresi: <https://www.dailyicon.net/category/life/art/page/12/>
- Resim 2. László Moholy-Nagy. Neon ışıkları Chicago. Erişim adresi: <https://icpbardmfa.wordpress.com/2015/02/22/>
- Resim 3. Lucio Fontana. Enerji kaynakları. Erişim adresi: <http://artresearchmap.com/exhibitions/lucio-fontana-ambientenvironments/>
- Resim 4. Dan Flavin. Kırmızı, Mavi floresan ışığı mavinin yapay bariyeri (Flavin Starbuck Judd'a). Erişim adresi: <https://www.guggenheim.org/artwork/1308>
- Resim 5. Bruce Nauman. Keman, şiddet, sessizlik. Erişim adresi: <http://www.tate.org.uk/art/artworks/nauman-violins-violence-silence-al00223>
- Resim 6. Sarkis Zabunyan. 19380 – 19930. Erişim adresi: <http://www.sarkis.fr/1992-19380-19930/>
- Resim 7. Massimo Uberti. Bir atölye. Erişim adresi: <http://www.massimouberti.it/>
- Resim 8. Joseph Kosuth. Dengenin dili. Erişim adresi: <https://mobile.nytimes.com/images/1194719877450/2007/11/18/travel/tmagazine/14well-collectors-t.html>, erişim tarihi: 1 Mart 2018, <http://www.neonlauro.it/>
- Resim 9. Iván Navarro. Merdiven (su kulesi). Erişim adresi: <http://www.disup.com/ivan-navarro-this-land-is-your-land/>
- Resim 10. Iván Navarro. Ben/Biz (su kulesi). Erişim adresi: <http://www.disup.com/ivan-navarro-this-land-is-your-land/>
- Resim 11. Iván Navarro. Yatak (su kulesi). Erişim adresi: <http://www.disup.com/ivan-navarro-this-land-is-your-land/>
- Resim 12. Olafur Eliasson. Yeşil ışık. Erişim adresi: <http://www.olafureliasson.net/archive/artwork/WEK109681/green-light#slideshow>
- Resim 13. Maurizio Nannucci. What to see What not to see. Erişim adresi: <http://galleriafumagalli.com/en/mostra/what-to-see-what-not-to-see/>

BUTİK OTELLERDE OTANTİK UNSURLARIN VE HİZMET UZANTILARININ MİSAFİR MEMNUNİYETİNE ETKİSİ¹

Ahmet ASLAN²

Orhan AKOVA³

Atıf/©: Aslan, A., ve Akova, O. (2018). Butik otellerde otantik unsurların ve hizmet uzantılarının misafir memnuniyetine etkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2330-2344. doi: 10.17218/hititsosbil.413615

Özet: Son yıllarda konaklama işletmeleri hizmet uzantıları ve otantikliği bir pazarlama aracı olarak kullanarak rakiplerinden farklılaşmaya çalışmaktadır. Ayrıca, otel işletmelerinde otantik unsurların ve hizmet uzantılarının misafir memnuniyeti üzerindeki etkisi akademik yazında artan bir şekilde incelenmeye başlamıştır. Bu araştırmanın amacı, hizmet uzantıları ve otantik unsurların misafir memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmanın evrenini İstanbul'da faaliyet gösteren butik otellerde konaklayan misafirler oluşturmaktadır ve araştırma 306 kişiye uygulanmıştır. Araştırmada nicel yöntem kullanılmış ve araştırma verileri, yüz yüze anket tekniğiyle toplanmıştır. Analiz sonucunda, butik otellerde hizmet uzantıları boyutlarından düzen ve iletişimsel hizmet uzantıları boyutlarının misafir memnuniyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu buna karşın ambiyans, dekor/işlevsellik ve işaret boyutlarının misafir memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Ayrıca otantikliğin boyutlarından algılanan otantikliğin misafir memnuniyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu buna karşın mimari otantikliğin misafir memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular sonuç kısmında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Uzantıları, Otantik Unsurlar, Butik Otel, Misafir Memnuniyeti, İstanbul

Effects of Authentic Elements and Servicescapes on Guest Satisfaction in Boutique Hotels

Citation/©: Aslan, A., and Akova, O. (2018). Effects of authentic elements and servicescapes on guest satisfaction in boutique hotels. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2330-2344. doi: 10.17218/hititsosbil.413615

Abstract: In recent years, accommodation businesses have been trying to differentiate themselves from their competitors by using servicescapes and authenticity as a marketing tool. In addition, in hotel business the effect of authentic elements and servicescapes on guest satisfaction has begun to be studied increasingly in academic writing. The purpose of this research is to determine the effect of servicescapes and authentic elements on guest satisfaction. The universe of the research is composed of guests staying in boutique hotels operating in Istanbul and the research is applied to 306 persons. Quantitative method was used in the research and research data were collected by face-to-face survey technique. As a result of analysis, it was determined that layout and communicative dimensions of servicescape extension dimensions have a positive effect on guest satisfaction in boutique hotels,

Makale Geliş Tarihi: 8.4.2018

Makale Kabul Tarihi: 11.12. 2018

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Orhan AKOVA danışmanlığında Ahmet ASLAN tarafından, 2016 yılında tamamlanan "Otel İşletmelerinde Otantik Unsurların ve Hizmet Uzantılarının Kullanımı: İstanbul'daki Butik Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı ve 451635 tez no'lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör., Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ahmetaslan@bartin.edu.tr

³ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, oakova@istanbul.edu.tr

whereas ambience, decor / functionality and sign dimensions have no significant effect on guest satisfaction. It is also found that the perceived authenticity of the authentic elements has a positive effect on guest satisfaction, whereas the architectural authenticity has no significant effect on guest satisfaction. Findings obtained in the research are discussed in the conclusion.

Keywords: *Servicescapes, Authentic Elements, Boutique Hotel, Guest Satisfaction, Istanbul.*

1. GİRİŞ

Hizmet sektörü son 50 yıl içerisinde çok hızlı bir büyüme göstermiştir ve küreselleşmeyle birlikte konaklama endüstrisinde yoğun bir rekabet ortaya çıkmıştır (Aydın Tükeltürk ve Boz, 2013, s. 331). Turizm ekonomik öneminin zamanla anlaşılmasıyla birlikte bugün dünyada en hızlı gelişen sektörlerden biri haline gelmiştir (Bahar ve Kozak, 2013, s. 5).

Butik oteller, sayıları her geçen gün artan, tasarımı, mimari yapısı ve hizmet anlayışıyla diğer konaklama işletmelerinden farklılaşan, otelcilik sektörünün özgün bir türüdür. Butik otel işletmeleri, misafir odaklı ve kişiye özel hizmet verilen, lüksün, kalitenin ve misafirperverliğin göz önünde bulundurulduğu, etkileyici atmosferleri ile tatilin büyük bir keyif haline geldiği konaklama işletmeleridir. Son yıllarda otel işletmeleri misafir memnuniyeti sağlamak için hizmet uzantılarından çokça faydalanmaktadır. Ayrıca otantiklik, bireyleri uzak yerlere ve zamanlara seyahat etmek için motive eden evrensel bir değerdir. Bu bağlamda butik oteller otantik unsurları bünyesinde barındırarak turistleri gerek otele gerekse destinasyona çekmek için bir avantaj olarak kullanabilmektedir.

Uluslararası turizm endüstrisinde, birçok konaklama işletmesi birbirine benzer özelliklere sahiptir. Konaklama işletmeleri, sahip oldukları turizm ürünlerini farklı kılarak turistlere yeni ve eşsiz bir deneyim sunmak amaçındadır. Ancak yoğun rekabet ortamında otellerin turistler tarafından fark edilebilmesi, sunduğu hizmetin farklılığına ve tüketicide bıraktığı etkiye bağlıdır ve butik oteller, hizmet uzantılarını ve otantikliği bir pazarlama aracı olarak kullanarak rakiplerinden farklılaşmaya çalışmaktadır. Diğer taraftan butik otel işletmelerinin başarısında önemli bir değişken olan misafir memnuniyetinin sağlanmasında otantik unsurların ve hizmet uzantılarının etkisinin bilinmesi, bu özellikleriyle rakiplerinden farklılaşmaya çalışan butik otel işletmeleri için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle butik otel işletmelerinin sunduğu otantik unsurların ve hizmet uzantılarının misafir memnuniyetine etkisinin bilinmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı butik otellerde kullanılan hizmet uzantılarının ve otantikliğin misafir memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemektir. Bu kapsamda araştırmanın literatür kısmında butik oteller, hizmet uzantıları, otantiklik, misafir memnuniyeti kavramları incelenmiştir. Araştırmada bulguların analizinde faktör analizi ve regresyon analizi yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Butik Otel

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde, butik otel; "Seçkin misafirleri için kendilerini evlerinde hissedebilecekleri konforu sağlayan, oda sayısı az, şık bir otel türü" olarak tanımlamaktadır. (www.tdk.gov.tr, 06.05.2015). Butik oteller, mobilyalı odaları ile küçük lüks oteller olarak düşünülebilir (Niculescu ve Rabontu, 2009). Son yıllarda butik oteller güzel sanatlarla ve kültüre olan yoğun ilgi nedeniyle büyük bir ilgi görmeye başlamıştır (Freund de Klumbis ve Munsters, 2005). Butik oteller, sayıları her geçen gün artan, tasarımı, mimari yapısı ve hizmet anlayışıyla diğer konaklama işletmelerinden farklılaşan, otelcilik sektörünün özgün bir türüdür. Butik oteller, farklılık peşinde koşan, yüksek beklentiye sahip turistlerin tercih ettiği otelcilik anlayışını temsil etmektedir. Butik otel işletmeleri, misafir odaklı ve kişiye özel hizmet verilen, lüksün,

kalitenin ve misafirperverliğin göz önünde bulundurulduğu, etkileyici atmosferleri ile tatilin büyük bir keyif haline geldiği konaklama işletmeleri şeklinde tanımlanabilir (Özaltın, 2008; Akyüz, 2010; Karacaer, 2013; Aslan, 2016).

Butik oteller, bir niş pazarda kişiye özel hizmet, imaj ve stil aracılığıyla kendilerini rakiplerinden farklılaştırmak için mücadele ederler (Aggett, 2007; Niculescu ve Rabontu, 2009). Butik oteller, endüstri standartlarına göre küçük kalırken; yüksek kalitede hizmet, özel hizmet sağlamaları ve sadelik duygusu gibi önemli farklılıkları misafirlerine sunarlar (McIntosh ve Siggs, 2005; Aggett, 2007). Butik oteller içeriğinde özgün mimariyi, benzersiz özellikleri, tarihi ve kültürel unsurları birleştirir (Freund de Klumbis ve Munster, 2005; Kleinrichert ve diğerleri, 2012; McIntosh ve Siggs, 2005; Sklair, 2010) ve bu durum tüketicilerin ilgisini çekerek butik oteli tercih etme davranışlarını geliştirebilir (Lwin ve diğerleri, 2014).

2.2.Hizmet Uzantıları

Kotler (1973) hizmet uzantılarını “atmosfer” kavramıyla birlikte kullanmıştır ve hizmet uzantılarının misafirlerin zihninde etki bırakmak için kullanılan bir faktör olduğunu belirtmiştir. Bitner (1992) ise hizmet uzantılarını misafirlerin ve personelin davranışlarını geliştirmek için işletme tarafından kontrol edilebilen fiziksel faktörlerin tümü olarak adlandırmıştır. Hizmet uzantıları boyutları ayrı ayrı açıklansa da bu unsurlar misafirler tarafından ayrılmaz bir bütün olarak görülürler (Bitner, 1992). Levitt (1981), konaklama işletmelerinin sundukları ürünlerin dokunulmaz olduğunu ve misafirlerin değerlendirme yaparken ürünlerin görünüşlerine göre karar verdiklerini ifade etmiştir. Buna göre, hizmet uzantıları misafirlerin otel üzerinde izlenim oluşturmasını sağlamasının yanı sıra misafirin hizmetin genel bir değerlendirmesini yapmasına imkan sağlar (Chang ve Huang, 2015). Kotler’e (1973) göre işletmeler hizmet uzantılarını, fiziksel çevreyi misafirlerin üzerinde etki oluşturmasını artırmak için kullanırlar. Lee (2011, s. 708) otel işletmeleri kendilerini rakiplerinden ayırt edici noktaya taşıyabilmek için ambiyans, hizmet, dekor ve tasarım gibi farklı unsurların kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Hizmet uzantılarının iletişimsel sunumu kapsamında yer alan insan faktörü, işletmelerin rekabet avantajı sağlaması ve kendini bir adım öne çıkarması noktasında önem taşımaktadır (Rafiq ve Ahmed, 1995, s. 7). Hizmet uzantıları, fiziksel ve iletişimsel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.2.1. Fiziksel Hizmet Uzantıları

Bitner (1992) hizmet uzantılarını ambiyans (ambient conditions), mekân düzeni/işlevsellik (space/function) ve işaretler/semboller/sanat eserleri (signs/symbols/artefacts) olmak üzere üç boyutta sınıflandırmıştır. Ambiyans faktörleri; ısı, ışıklandırma, ses, müzik ve kokuyu içermektedir (Bitner, 1992). Araştırmalar, müziğin (Areni ve Kim, 1993; Milliman, 1982, 1986; Mattila ve Wirtz, 2001; Caldwell ve Hibbert, 2002; Sweeney ve Wyber 2002), kokunun (Mattila ve Wirtz, 2001) ve ışıklandırmanın (Quartier ve diğerleri, 2009) tüketici davranışlarını etkilediğini göstermektedir.

Hizmet uzantılarıyla ilgili literatürde çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Hizmet uzantılarıyla ilgili çalışmalar incelendiğinde; misafirlerin davranışsal niyetleri (Wakefield ve Blodgett, 1996; Hightower, Brady ve Baker, 2002), imaj (Durna ve Dedeoğlu, 2013), imaj ve davranışsal niyetleri (Durna, Dedeoğlu ve Balıkcıoğlu, 2015), sadakat (Harris ve Ezech, 2008), hizmet kalitesi (Hightower, Brady ve Baker, 2002), hizmet kalitesi ve davranışsal niyetleri (Hooper, Coughlan ve Mullen, 2013), misafir memnuniyeti (Johnson, Mayer ve Champaner, 2012) ile hizmet uzantıları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar göze çarpmaktadır.

Hartline ve Jones (1996) otel işletmeleri üzerine yaptıkları çalışmada hizmet uzantılarının iletişimsel sunumu kapsamında yer alan işgörenlerin davranışlarının etkisini ölçmeye çalışmıştır. İşgörenlerin davranışlarının misafirlerin hizmet kalitesi ve değer algısı ile tavsiye niyetleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre önbüro ve oda servisinde çalışan işgörenlerin davranışları algılanan değer üzerinde etkili görülürken, kat hizmetleri, önbüro ve park hizmetlerinde çalışanların davranışları da hizmet kalitesi algılamalarını olumlu etkilemiştir. Countryman ve Jang (2006) otel işletmelerinin lobilerinde yaptıkları çalışmada, misafir izlenimi oluşturmada fiziksel unsurların (örn; renk, düzen, ışıklandırma, tarz) etkisini inceleyen bir çalışma yapmışlardır. Araştırma bulgularına göre renk, aydınlatma ve tarzın otel lobilerini önemli derecede etkilediği ortaya çıkmıştır. Harris ve Ezeh (2008) İngiltere'deki restoranlarda hizmet uzantılarının sadakat niyetlerine doğrudan ve aracı ilişkisini inceleyen bir çalışma yapmışlardır. Buna göre, koku, temizlik, yerleşim düzeni, mobilyalar, personelin fiziksel özelliği gibi çok sayıda önemli faktörün sadakat niyetini etkilediğini ortaya koymuştur. Otel işletmelerinde hizmet uzantıları üzerine yapılan çalışmalarda genellikle fiziksel boyut, renk, aydınlatma gibi unsurların misafir izlenimini artırdığı görülmüştür.

2.2.2. İletişimsel Hizmet Uzantıları

İletişimsel hizmet uzantıları fiziksel çevre unsurlarının nasıl sunulduğu ve algılandığıyla ilgilidir (Dong ve Siu, 2013, s. 542). Misafirler bir fiziksel çevreye geldiklerinde hatta gelmeden önce zaman zaman yardım almak için ya da şikayette bulunmak için işgörenlerle iletişime geçebilmektedir (Dong ve Siu, 2013, s. 543). İletişimsel hizmet uzantıları bu yüzden hizmet çevresinde işgörenler ve kültürel unsurları içerir (Dong ve Siu, 2013, s. 543). Hizmet uzantılarının iletişimsel sunumunu kapsamında yer alan insan faktörü, işletmelerin rekabet avantajı sağlaması ve kendini bir adım öne çıkarması noktasında önem taşımaktadır (Rafiq ve Ahmed, 1995, s. 7). İşgören faktörü iletişimsel hizmet uzantıları kapsamında personelin misafirlerle olan etkileşiminde isteklilik, nezaket, önem gibi unsurları temsil edebilir (Dong ve Siu, 2013; Bilgin ve Kethüda, 2017). İşgörenlerin dış görünüşü, misafirler üzerindeki ilk izlenimi oluşturur. İşgörenlerin hem dış görünüşü hem de davranışları otel atmosferinin oluşturulmasında etkilidir. Bu anlayış ışığında; otel çalışanı heyecanlı olmalı ve bu heyecanını misafire yansıtmalıdır. Ayrıca misafirle tartışma içine girmemeli, yüksek sesle konuşmamalı, saygı çerçevesinde hareket etmelidir (Akaydın, 2007).

2.3. Otantiklik

Otantiklik kavramı, turizm literatürüne ilk kez MacCannell (1973)'in sosyolojik araştırmalarıyla birlikte girmiştir. Literatürde otantikliğin çok sayıda tanımına rastlanmaktadır. Otantik sözcüğü, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde Fransızca'dan Türkçeye geçen "authentique" kelimesinin karşılığı olarak; "eskiden beri mevcut olan özelliklerini taşıyan" olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr, 08.01.2016). Wang (1999, s. 349)'a göre otantiklik, ürünler, sanat eserleri, mutfak, giysi, dil, festivaller, ritüeller, mimari gibi kısaca bir ülkenin kültürünü oluşturan her şeyi ifade etmektedir. Handler (1986) otantikliği "bozulmamış, gerçek, hakiki ve geleneksel" olarak tanımlamıştır. Chhabra, Healy ve Sills (2003)'e göre insanlar çok kısa bir süreliğine bile olsa, turizme katılarak gündelik yaşamın monotonluğundan kurtulmak istemektedirler. Otantiklik, metalaştırılmamış nesnelere ifade edebilir ve turistler popüler olandan uzaklaşmak istediği için geleneksel olan unsurlar turistlerin ilgisini çekerler (Smith ve Duffy, 2003; Chang, Wall ve Chang, 2008). Boyle (2003) otantikliği "etik, doğal, dürüst, basit, sürdürülebilir ve güzel" olarak tanımlamıştır. Bir ürünün ya da deneyimin otantik olarak algılanması bireyin kendi beklentileriyle alakalıdır (Boorstin, 1961; MacCannell, 1976). Buna göre, bir kişinin konakladığı otelle alakalı

değerlendirme yapması o oteldeki otantikliği nasıl algıladığı ile ilgilidir. Otantik ifadesi modernizasyon ya da metalaşma tarafından henüz değiştirilmemiş olan ve geleneksel toplumlarla güçlü ilişkilere sahip ve turistler için ilginç olan konuları ifade eder (Smith ve Duffy, 2003; Chang, Wall ve Chang, 2008). Otantikliğin anlamı, geçmiş, gelecek, rastlantı, kontrol, durağan, dinamik, değişim, muhafaza, gibi bazı ilginç kavramları meydana getirmektedir.

Bir ürünün ya da deneyimin otantik yorumu genellikle algılanan otantiklikle ilgilidir (MacCannell, 1976), yani kişinin kendi beklentilerinden oluşur (Boorstin, 1961). Bu durumda, kişilerin otellerle ilgili değerlendirmesi onları otantik oteli nasıl algıladıklarına dayalıdır ve bu algılama onların beklentileriyle ilgilidir (Brown ve Patterson, 2000; Leigh, Peters ve Shelton, 2006). Beklentiler kişiler arasında farklılık gösterebilir ve bu yüzden otantiklik algısı ve çevre değerlendirmesi de farklılık gösterecektir. Bununla birlikte tüketiciler gerçeği sahteden ayırt edebilirken, bir ürünün otantik olarak algılanması otantik sayılması için yeterli olmaktadır (Lu ve Fine, 1995; Lego ve diğerleri, 2002). Literatür incelendiğinde otantikliğin gerçek, hakiki, bozulmamış olan unsurları ifade ettiği görülmektedir. Ayrıca bazı kaynaklarda otantiklik, özgünlük olarak da telaffuz edilmektedir (Aslan, 2016).

Turizm literatüründe otantiklikle ilgili yapılan çalışmalar 1970'li yıllara kadar uzanmaktadır (MacCannell, 1976). O dönemden günümüze dek çok sayıda araştırmacı otantiklikle ilgili araştırmalar yapmışlardır (Graburn, 1983; Cohen, 1988; Sharpley, 1994; Harkin, 1995; Brown, 1996; Wang, 1999; Taylor, 2001; Chhabra, Healy ve Sills, 2003; Chronis ve Hampton, 2008). Muñoz, Wood ve Solomon (2006), İrlanda barlarının algılanan otantinliliğini kültürler arası bir çerçeve ile araştırmışlardır. Araştırma sonuçları; algılanan otantikliğin, hem tüketicilere hem de pazarlamacılara bağlı bir yapı olduğunu desteklemektedir. Elde edilen bulgular; gerçek İrlanda bar deneyiminin oluşturulmasında patron ve işgören rolünün, somut iç tasarım öğeleri kadar önemli bir atmosferik bileşen olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Kolar ve Zabkar (2010), otantikliğin kültürel turizmde önemli bir rol oynadığını ifade etmekte ve turist davranışlarını anlama noktasında yardımcı olduğunu savunmaktadır. Grandey ve diğerleri, (2007), işgörenlerin otelde check-in (giriş) karşılama görevi performansını ve olumlu karşılama otantikliğini incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre, işgörenlerin görevlerini iyi yaptığında, otantikliğin misafir memnuniyeti üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

2.4.Misafir Memnuniyeti

Genel olarak misafir memnuniyeti; "tüketicinin aldığı mal veya hizmetten tatmin olma tepkisi" şeklinde tanımlanmaktadır (Oliver, 1997). Ayrıca Altunışık ve Tatoğlu (2002) misafir memnuniyetini, "işletmenin sunduğu ürün özellikleri ile misafir beklentileri arasındaki kesişim bölgesi olarak" tanımlamışlardır. Schwarz ve Clore (1983)'e göre insanlar değerlendirme yaparken genellikle o anda hissettikleri duygulara göre değerlendirme yaparlar. Memnuniyet, hizmete ilişkin beklentilerin karşılanması ile ortaya çıkan misafir deneyimi olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte konaklama işletmeleri için misafir memnuniyetinin elde edilmesi daha zordur. Misafir beklentilerinin sürekli değişkenlik göstermesi, üretim ve tüketimin eşzamanlı olması, üretim yanı sıra hizmet dağıtım ve tüketiminde yüksek insan talebi nedeniyle hizmet aktarımı karmaşıklaşmaktadır (Varela-Neira ve diğerleri, 2008, s. 497). Yoğun rekabetin bulunduğu turizm sektöründe sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek için mevcut misafirlerin elde tutulmasına ve misafir sadakati oluşturmasına ihtiyaç vardır (Karaçuha ve diğerleri, 2004). Misafir sadakati oluşturmak için misafir memnuniyeti oluşturmak büyük bir önem taşımaktadır.

3. ARAŞTIRMA

3.1.Araştırmanın Konusu ve Amacı

Literatürde hizmet uzantılarıyla ilgili çalışmalar daha çok fiziksel hizmet uzantıları üzerinde yoğunlaşmaktadır. İletişimsel hizmet uzantılarıyla ilgili literatürde az sayıda çalışma vardır. Ayrıca pazarlama ve turizm yazınında otantiklik ile ilgili çalışmalar her geçen gün artarken bu unsurların konaklama işletmelerinde kullanımı ile ilgili yapılan çalışmalar yetersizdir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, otantik unsurların ve hizmet uzantılarının misafir memnuniyeti üzerindeki etkisini tespit etmektir.

3.2.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın ana kütesini Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı, İstanbul'da faaliyet gösteren butik otel işletmelerinde konaklayan misafirler oluşturmaktadır. Araştırmacının amacına uygun verileri, ulaşılması güç ve hatta bazen de imkansız sayıda birim içeren evren yerine, daha az veya ulaşılabilir sayıda birime indirgenen örneklem aracılığıyla veriler elde edilerek araştırma ve araştırma sonuçlarına tüm evren için genelleyebilir nitelik kazandırılabilir (Ural ve Kılıç, 2006). Bu nedenle, bu çalışmada araştırma verileri 9 Mart 2016 - 3 Mayıs 2016 tarihleri arasında butik otel işletmelerindeki misafirlere basit tesadüfi örnekleme yoluyla yüz yüze görüşerek 306 adet anket toplanarak elde edilmiştir. Anket formunda yer alan tüm ölçek ifadeleri "1=Kesinlikle Katılmıyorum", "5=Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde likert tipte derecelendirilmiştir.

3.3.Veri Toplama Araçları

Anketin birinci kısmında hizmet uzantılarıyla ilgili sorular bulunmaktadır. Bu kısım 25 sorudan oluşmaktadır ve anket soruları Dong ve Siu (2013), Siu, Wan ve Dong (2012) tarafından geliştirilen hizmet uzantıları ölçeğinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Anketin ikinci kısmını otantiklik soruları oluşturmaktadır ve 10 sorudan oluşmaktadır. Anket soruları Cohen (1988), McIntosh ve Prentice (1999), Chhabra (2008), Rickly-Boyd (2012), Ramkissoon ve Uysal (2012), Castéran ve Roederer (2013), Brida, Disegna ve Osti (2013) çalışmalarından uyarlanmıştır. Anketin üçüncü kısmında ise misafir memnuniyetini kapsayan sorular yer almaktadır ve anket soruları Dong ve Siu (2013) çalışmalarından uyarlanmıştır. Anketin dördüncü ve son kısmında ise katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin ifadeler yer almıştır.

Anket sorularının Türkçeye çevrilme aşamasında turizm alanında uzman ve İngilizce bilen üç öğretim üyesi tarafından Türkçeye çevrilmiş, Türkçe ve İngilizce çeviriler arasında tutarlılık incelenmiştir. Daha sonra Türkçeye çevrilen sorular yine turizm alanında uzman ve İngilizce bilen 3 öğretim üyesi tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Öğretim üyeleri ve araştırmacı çevirilere gerekli düzenlemeleri yaparak anket sorularına son halini vermişlerdir. Anket formunda elde edilen veriler, bilgisayar ortamında SPSS 22 (Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paket Programı - Statistical Package For The Social Sciences) paket programında analiz edilmiştir. Çalışmada, anket tekniğiyle elde edilen verilere faktör analizi ve regresyon analizi uygulanmıştır.

Bu çalışmada kullanılan hizmet uzantıları ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı $0,80 < \alpha < 1,00$ aralığında olup, Cronbach's Alfa katsayısı 0,913 çıkmıştır. Bu sonuçlar, hizmet uzantıları ölçeğinin yüksek oranda güvenilir ve geçerli olduğunun göstergesidir. Ayrıca bir diğer ölçek olan otantik unsurlar ölçeğinin ise Cronbach's Alfa katsayısı 0,905 çıkmıştır. Buna göre otantiklik ölçeğinin yüksek oranda güvenilir ve geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bu değerler, oluşturulan ölçeğin araştırma verilerinin toplanmasında oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2010).

3.4. Araştırmanın Tanımlayıcı Sorularının Frekans ve Yüzde Analizleri

Bu bölümde araştırmaya katılan turistlere cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve yaşanan kıta hakkında sorular yöneltilmiştir. Buna göre katılımcılar en çok 167 kişi (%55) ile erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu 178 kişi (%58) ile bekâr kişilerdir. Eğitim durumlarına bakıldığında lise mezunu olan katılımcı sayısı 112 kişi (%37) ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunu 104 kişi (%34) ile lisans mezunu olanlar takip etmektedir. Katılımcıların yaşadıkları kıtalara bakıldığında ise 158 kişi (%52) ile Avrupa'dan katılımcıların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bunu 68 kişi (%22) ile Asya kıtasından gelenler ve 64 kişi (%21) ile Amerika kıtasından gelenler oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların gelir durumları incelendiğinde ise 111 kişinin (%36) 1001-2500\$ arasında ve 75 kişinin (%25) 2501-3500\$ arasında gelire sahip olduğu belirlenmiştir.

3.5. Bulgular

3.5.1. Hizmet Uzantılarına İlişkin Bulgular

Butik otel işletmelerinde kullanılan hizmet uzantılarına ilişkin elde edilen verileri anlamlı değişkenlere indirgemek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi hizmet uzantılarına yönelik faktör analizi bulgularına göre KMO örneklem değerinin yeterli olduğu, Bartlett testi değerinin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür (KMO değeri: 0,736; Bartlett testi sonucu: $p=,00<,05$). Bununla birlikte faktör analizi için temel bileşenler analizi ve varimax döndürme tekniği kullanılmıştır.

Butik otel işletmelerinde kullanılan hizmet uzantılarıyla ilgili yapılan faktör analizi tablosu incelendiğinde birinci faktör grubunu ambiyansla ilgili soruların oluşturduğu görülmektedir. "Faktör 1: Ambiyans" olarak adlandırılan bu grupta en yüksek faktör yükünün "Otelin genel kullanım alanlarında ısıtma/soğutma yeterlidir" ifadesine ait ve 0,788 düzeyinde olduğu görülürken, en düşük faktör yükünün ise, "Otelin fon müziği hoştur" ifadesine ait ve 0,692 düzeyinde gerçekleşmiştir. Hizmet uzantılarıyla ilgili yapılan faktör analizi tablosu incelendiğinde ikinci faktör grubunu "Faktör 2: Düzen" ile ilgili soruların oluşturduğu görülmektedir. Bu grupta en yüksek faktör yükünün "Genel olarak, oteldeki fiziksel çevre beni memnun eder" ifadesine ait ve 0,849 düzeyinde olduğu görülürken, en düşük faktör yükünün ise, "Otel genel mimari planı, restoran alanlarına ulaşmada kolaylık sağlar" ifadesine ait ve 0,621 düzeyinde gerçekleşmiştir. Hizmet uzantılarıyla ilgili yapılan faktör analizi tablosu incelendiğinde üçüncü faktör grubunu "Faktör 3: Dekor/İşlevsellik" ile ilgili soruların oluşturduğu görülmektedir. Bu grupta en yüksek faktör yükünün "Otelin mimari yapısı otele ayrı bir çekicilik kazandırmaktadır" ifadesine ait ve 0,753 düzeyinde olduğu görülürken, en düşük faktör yükünün ise, "Otelin içindeki duvarların ve zeminin renkleri göze hoş gelmektedir" ifadesine ait ve 0,621 düzeyinde gerçekleşmiştir. Hizmet uzantılarıyla ilgili yapılan faktör analizi tablosu incelendiğinde dördüncü faktör grubunu "Faktör 4: İşaretler" ile ilgili soruların oluşturduğu görülmektedir. Bu grupta en yüksek faktör yükünün "Otelde yeterli miktarda yönlendirme işareti bulunmaktadır" ifadesine ait ve 0,917 düzeyinde olduğu görülürken, en düşük faktör yükünün ise, "Oteldeki yönlendirme işaretlerinin anlaşılması kolaydır" ifadesine ait ve 0,857 düzeyinde gerçekleşmiştir. Hizmet uzantılarıyla ilgili yapılan faktör analizi tablosu incelendiğinde üçüncü faktör grubunu "Faktör 5: İletişimsel Hizmet Uzantıları" ile ilgili soruların oluşturduğu görülmektedir. Bu grupta en yüksek faktör yükünün "Otel, genel kullanım alanlarını temiz tutar" ifadesine ait ve 0,838 düzeyinde olduğu görülürken, en düşük faktör yükünün ise, "Çalışanlar misafirlere özel olarak ilgi gösterir" ifadesine ait ve 0,624 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda butik otellerde konaklayan misafirler çalışanların temiz ve şık giyimli olmasına, çalışanların misafirlere yardım etmeye istekli olmasına, çalışanların hoş

bir görünümüne sahip olmasına, çalışanların kibar ve cana yakın olmasına, otelin ve odaların temizliğe özen göstermesine iletişimsel hizmet uzantıları kapsamında büyük bir önem vermektedir.

Analiz sonucunda oluşan beş faktörlü hizmet uzantıları ölçeğinde yer alan ifadelerin faktör yükleri 0,62 ile 0,91 arasında değişmektedir. Birinci faktörde ambiyansı, ikinci faktörde düzeni, üçüncü faktörde dekor/işlevsellik, dördüncü faktörde işareti ve beşinci faktörde ise iletişimsel hizmet uzantılarını ölçmeye yönelik ifadelerin toplandığı görülmektedir. Burada veri setinden iki ifadenin faktör analizi sürecinde ölçekten çıkarıldığı ifade edilmesi gerekmektedir. Bu ifadelerin faktör analizi dışında tutulmalarının sebebi, ifadelerin kendi başlarına bir faktör oluşturmamalarına ek olarak üçten fazla faktörle yüksek düzeyde ilişkili olmaları ve diğer faktörlerde yer alan ifadelerin dağılımını olumsuz yönde etkilemeleridir. Bu ifadeler “Oteldeki mobilya ve döşemeler rahat ve konforludur” (5. ifade) ve “Otel içerisinde hoş bir koku yoktur” (8. ifade). Bu ifadelerin analizden çıkarılmasıyla ortaya çıkan faktör yapısında, toplam varyansın %7’sini birinci faktör; %11’ünü ikinci faktör; 6’sını üçüncü faktör; %12’ini dördüncü ve %36’sını beşinci faktör oluşturmaktadır. Ortaya çıkan beş boyutun toplam varyansı açıklama oranı %72 olarak gerçekleşmiştir. Buna ek olarak butik otellerde hizmet uzantılarını ölçmeye yönelik ifadeler güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda, hizmet uzantılarını oluşturan ifadelerin bir bütün olarak güvenilirlik katsayısı 0,91’dir ve her bir faktöre ait güvenilirlik katsayıları 0,73’ün üzerinde çıkmıştır. Bu değerler, ölçeğin içsel tutarlılığının yüksek olduğunu, bunun yanı sıra ölçeğin yapı geçerliliğini sağladığını göstermektedir.

Tablo 1. Hizmet Uzantıları Ölçeğine Yönelik Faktör Analizi Bulguları

HİZMET UZANTILARI	Faktör Yükleri
Fiziksel Hizmet Uzantıları	
Ambiyans	
Otelin genel kullanım alanlarında ısıtma/soğutma yeterlidir	0,788
Otelin fon müziği hoştur	0,692
Otel içerisinde hoş bir koku vardır	0,756
Otelin genel kullanım alanlarında ışıklandırma yeterlidir	0,770
Düzen	
Otel genel mimari planı, restoran alanlarına ulaşmada kolaylık sağlar	0,621
Genel olarak, oteldeki fiziksel çevre beni memnun eder	0,849
Otelin mimari yapısı, genellikle gideceğim yere kolaylıkla ulaşmamı sağlar	0,814
Dekor/İşlevsellik	
Otelin içindeki duvarların ve zeminin renkleri göze hoş gelmektedir	0,621
Otelin mimari yapısı otele ayrı bir çekicilik kazandırmaktadır	0,753
Otel odasında kullanılan malzemeler yüksek kalitededir	0,679
Otelin genel kullanım alanlarında kullanılan malzemeler yüksek kalitededir	0,753
İşaret	
Otelde yeterli miktarda yönlendirme işareti bulunmaktadır	0,917
Oteldeki yönlendirme işaretleri kolaylıkla görülebilecek büyüklüktedir	0,859
Oteldeki yönlendirme işaretlerinin anlaşılması kolaydır	0,857
Oteldeki yönlendirme işaretleri gideceğim yeri bulmamda kolaylık sağlar	0,859
İletişimsel Hizmet Uzantıları	
Çalışanlar misafirlere yardım etmeye isteklidir	0,793
Çalışanlar kibar ve cana yakındır	0,630
Çalışanlar misafirlere özel olarak ilgi gösterir	0,624
Çalışanlar temiz ve şık giyimlidir	0,831
Çalışanlar hoş bir görünüme sahiptir	0,777
Otel, genel kullanım alanlarını temiz tutar	0,838
Otel, odaları temiz tutar	0,796
Genel olarak otel temizdir	0,700
Faktör öz değerleri (Eigenvalue)	1,544 2,477 1,405 2,666 8,535
Faktörlere ait açıklanan varyans değerleri (%)	6,711 10,770 6,109 11,593 37,110
KMO değeri	0,736
Bartlett Küresellik Testi Değeri	6528,652
Açıklanan toplam varyans değeri (%)	72,293

3.5.2. Otantik Unsurlara İlişkin Bulgular

Butik otel işletmelerinde otantikliğe ilişkin elde edilen verileri anlamlı değişkenlere indirgemek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi sırasında 10 sorudan oluşan algılanan otantiklik ölçeğinde bulunan “Otelde yapay (suni) unsurlar bulunmaktadır” (3. ifade), maddesi faktör yüklerinin ölçekteki diğer alt boyutlar altında toplanması nedeniyle analiz sırasında çıkarılmıştır. Tablo 2’de görüldüğü üzere, ortaya çıkan iki faktör toplam varyansın %69,503’ünü açıklamaktadır.

Tablo 2. Otantik Unsurlara Yönelik Faktör Analizi Bulguları

OTANTİKLİK	Faktör Yükleri	
Algılanan Otantiklik		
Otelde yerel kültüre ait unsurlar sunulmaktadır	0,863	
Otel, yerel gelenek-görenekleri tanıma fırsatı sunmaktadır	0,795	
Otel, yerel kültürü yansıtan yiyecek-içecek hizmeti sunmaktadır	0,517	
Bu otel, tarihi dönemin otantik bir temsili gibidir	0,760	
Otel çalışanları yerel halktan istihdam edilmektedir	0,836	
Otel mimari olarak orijinaldir ve başka bir otelin kopyası değildir	0,721	
Otel, özgün olmayan teknik ve/veya malzemelerden oluşmaktadır	0,749	
Otantiklik (Mimari)		
Otel binasında yerel mimari tarzı ve teknikleri kullanılmıştır	0,915	
Otelin inşasında ve dizaynında yerel malzemeler kullanılmıştır	0,810	
Faktör öz değerleri (Eigenvalue)	5,228	1,026
Faktörlere ait açıklanan varyans değerleri (%)	58,099	11,404
KMO değeri		0,863
Bartlett Küresellik Testi Değeri		1898,970
Açıklanan toplam varyans değeri (%)		69,503

Butik otel işletmelerinde kullanılan otantik unsurlarla ilgili yapılan faktör analizi tablosu incelendiğinde birinci faktör grubunu algılanan otantiklikle ilgili soruların oluşturduğu görülmektedir. **Faktör 1:** Algılanan Otantiklik” olarak adlandırılan bu grupta en yüksek faktör yükünün “Otelde yerel kültüre ait unsurlar sunulmaktadır” ifadesine ait ve 0,863 düzeyinde olduğu görülürken, en düşük faktör yükünün ise, “Otel, yerel kültürü yansıtan yiyecek-içecek hizmeti sunmaktadır” ifadesine ait ve 0,517 düzeyinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla birinci faktör grubuna ilişkin değişkenlerin faktör yükleri 0,500’ün üzerinde gerçekleşmiştir. Toplam yedi değişken ile temsil edilen bu faktörün özdeğeri 5.228, toplam farkı açıklama oranı % 58,099 dur. Otantiklik algılanmasında otelde yerel kültüre ait unsurlar sunuluyor olması, işgörenlerin yerel halktan seçiliyor olması, misafirlerin yerel gelenek-görenekleri tanıma fırsatı bulması, misafirlerin oteli tarihi dönemlerin otantik temsili olarak görmesi ve otel mimarisini orijinal bulması butik otellerde konaklayan misafirler için otantiklik algısında oldukça önemli görülmektedir.

Otantiklikle ilgili yapılan faktör analizi tablosu incelendiğinde ikinci faktör grubunu **Faktör 2:** Otantiklik (Mimari)” ile ilgili soruların oluşturduğu görülmektedir. Bu grupta en yüksek faktör yükünün “Otel binasında yerel mimari tarzı ve teknikleri kullanılmıştır” ifadesine ait ve 0,915 düzeyinde olduğu görülürken, en düşük faktör yükünün ise, “Otelin inşasında ve dizaynında yerel malzemeler kullanılmıştır ve 0,810 düzeyinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ikinci faktör grubuna ilişkin değişkenlerin faktör yükleri 0,915 ile 0,810 arasında gerçekleşmiştir.

3.5.4. Hizmet Uzantılarının Misafir Memnuniyetine Etkisi

Araştırmanın bağımsız değişkenini oluşturan hizmet uzantılarının butik otellerde misafir memnuniyetine etkisini test etmek için elde edilen verilere regresyon analizi uygulanmıştır. Yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda, düzeltilmiş R^2 değeri 0,10 çıkmıştır. Bu değer, bağımsız değişken olan hizmet uzantıları boyutlarının misafir memnuniyetinin 0,10'unu açıkladığını göstermektedir. Ayrıca, ANOVA analizinde F değerinin (0,00) anlamlı çıkması, modelin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Tablo 3'te butik otellerde hizmet uzantılarının misafir memnuniyetine etkisine ilişkin regresyon analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3. Hizmet Uzantılarının Misafir Memnuniyetine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Sonuçları

	Standartlaştırılmış Beta	t	p
Sabit Katsayı		4,838	0,000
Ambiyans	0,050	0,835	0,405
Düzen	0,162	2,492	0,013
Dekor/İşlevsellik	0,072	1,174	0,241
İşaret	-0,047	-0,712	0,477
İletişimsel Hizmet Uzantıları	0,209	2,883	0,004

Bağımlı Değişken: **Genel olarak konaklamamdan memnun kaldım**; Düzeltilmiş R^2 : 0,10; Durbin-Watson değeri: 1,64; Modelin Anlamlılığını gösteren ANOVA testi F değerinin Anlamlılık değeri: 0,00; Standartlaştırılmamış Sabit Katsayı: 0,90

Analiz sonucuna göre, hizmet uzantısı boyutlarından düzen ve iletişimsel hizmet uzantıları değişkenlerinin misafir memnuniyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Buna karşın, hizmet uzantısı boyutlarından ambiyans, dekor/işlevsellik ve işaretin misafir memnuniyeti üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre, çalışanların kibar ve cana yakın olması, çalışanların misafirlere yardım etmeye istekli olması, çalışanların temiz ve şık giyinmesi, otelin odaları ve genel kullanım alanlarını temiz tutması misafir memnuniyetine etki etmektedir.

3.5.5. Otantik Unsurların Misafir Memnuniyetine Etkisi

Hizmet uzantılarının ardından butik otellerde otantikliğin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Otantiklik boyutlarının misafir memnuniyetine etkisini test etmek için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Bu değer, bağımsız değişkenler olan otantiklik boyutlarının misafir memnuniyetinin 0,17'sini açıkladığını göstermektedir. ANOVA analizi sonucunda ortaya çıkan F değeri (0,00) modelin kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Tablo 4'te otantikliğin misafir memnuniyeti üzerindeki etkisine ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4. Otantikliğin Misafir Memnuniyetine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	Standartlaştırılmış Beta	t	p
Sabit Katsayı		14,518	0,000
Algılanan Otantiklik	0,367	5,767	0,000
Mimari Otantiklik	0,083	1,302	0,194

Bağımlı Değişken: **Genel olarak konaklamamdan memnun kaldım**; Düzeltilmiş R^2 : 0,17; Durbin-Watson değeri: 2,16; Modelin Anlamlılığını gösteren ANOVA testi F değerinin Anlamlılık değeri: 0,00; Standartlaştırılmamış Sabit Katsayı: 0,90

Analiz sonucunda ortaya çıkan değerler, butik otellerde otantikliği oluşturan iki boyuttan birinin misafir memnuniyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

Analiz sonucunda, ortaya çıkan değerlerden hareketle, algılanan otantiklikteki bir birimlik artışın misafir memnuniyetine 0,36 birimlik bir artış sağlayacağı ifade edilebilir.

4. SONUÇ

Bu araştırma, İstanbul'daki butik otellerde kullanılan hizmet uzantıları ve otantik unsurların misafir memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Hizmet uzantıları ölçeğinin beş faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Hizmet uzantıları ölçeğinin en önemli faktörünü iletişimsel hizmet uzantıları oluşturmaktadır. Buna göre, butik otellerde konaklayan misafirlerin özellikle çalışanların kendilerine olan davranışları, kibarlığı, ilgisi, üniformaları ve üniformaların temizliği ve otelin temizliği gibi konulara büyük önem verdikleri söylenebilir. Butik otel yöneticileri, çalışanların misafirlerin sorunları olduğunda onlarla özel olarak ilgilenmesi, misafirlere kibar olması ve cana yakın davranması, çalışanların temiz giyimli önem taşımaktadır. Ayrıca işletmenin odaların temizliğine ve otelin genel temizliğine özen göstermesi gibi unsurlara da büyük bir önem verdikleri belirlenmiştir. Bununla beraber butik otellerde otelin genel kullanım alanlarında ışıklandırmanın ve ısıtma/soğutmanın yeterli olması, otelin içerisinde hoş bir kokunun olması, otelde yeterli miktarda yönlendirme işaretinin bulunması, oteldeki yönlendirme işaretlerinin kolaylıkla görülebilecek büyüklükte olması, otelin genel kullanım alanlarında kullanılan malzemelerin yüksek kalitede olması gibi unsurlar misafirler tarafından hizmet uzantıları kapsamında değerlendirilmektedir. Regresyon analizi sonucuna göre, hizmet uzantısı boyutlarından düzen ve iletişimsel hizmet uzantıları değişkenlerinin misafir memnuniyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Buna göre, çalışanların kibar ve cana yakın olması, çalışanların misafirlere yardım etmeye istekli olması, çalışanların temiz ve şık giyinmesi, otelin odaları ve genel kullanım alanlarını temiz tutması misafir memnuniyetini etkilemektedir. Bu sonuç, Dong ve Siu (2013), Siu, Wan ve Dong (2012) tarafından ulaşılan sonuçlarla örtüşmektedir. Bu araştırmanın sonucunda, düzen ve iletişimsel hizmet uzantılarının memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmasına karşın, ambiyans, dekor ve işaretin memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Regresyon analizi sonucuna göre, otantiklik boyutlarından algılanan otantikliğin misafir memnuniyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Otel çalışanlarının yerel halktan istihdam edilmesi, otelde yerel kültüre ait unsurlar bulunması, otelin yerel kültürü yansıtan yiyecek-içecek hizmeti sunması misafir memnuniyetini etkileyen önemli unsurlardır. Daha önce otel işletmelerinde otantik unsurların ve hizmet uzantılarının misafir memnuniyetine etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma konaklama işletmelerinin başarısında önemli bir değişken olan misafir memnuniyetinin oluşmasında hizmet uzantıları ve otantikliğin etkisini ortaya koyması açısından literatüre katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın sonucuna göre sektör yöneticileri otel işletmelerinde memnuniyeti artırmak için hizmet uzantıları ve otantikliğe önem vermelidirler. Bu çalışmaya ek olarak farklı sınıf ve nitelikteki otellerde ve daha geniş bir örneklem kütle üzerinde benzer ve yeni değişkenler eklenerek yeni araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Aggett, M. (2007). What has influenced growth in the UK's boutique hotel sector?, *International Journal Of Contemporary Hospitality Management*, 19, 2, 169-177.
- Akaydın, H. (2007). *Perakende mağaza atmosferinin müşterilerin satın alma kararı üzerindeki rolü: Eskişehir ilindeki alışveriş merkezi müşterileri ile bir araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Akyüz, M. (2010). *Butik anlayışıyla hizmet sunan küçük otellerin sorunları ve performanslarına etkileri: Sultanahmet örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Altunışık, R. ve Tatoğlu T. (2002). Yerli ve ithal ürünlerin müşteri tatmini açısından karşılaştırılması: sonuçların ulusal ve uluslararası pazarlar açısından değerlendirilmesi. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, Ekim.
- Areni, C. S. ve Kim, D. (1993). The influence of background music on shopping behavior: classical versus top-forty music in a wine store. *Advances In Consumer Research*, 20(1), 336-340.
- Aslan, A. (2016). *Otel işletmelerinde otantik unsurların ve hizmet uzantılarının kullanımı: İstanbul'daki butik otel işletmeleri üzerine bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul.
- Aydın Tükeltürk, Ş. ve Boz, M. (2013). *Turizmde güncel konu ve eğilimler*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2013). *Turizm ekonomisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Bilgin, Y. ve Kethüda, Ö. (2017). Restoran işletmelerinde hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine ve sadakatine etkisi: oba restoran örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 147-170.
- Boorstin D. (1961). *The image: a guide to pseudo-events in America*. New York, Athenum.
- Boyle, D. (2003). *Authenticity brands, fakes, spin and the lust for real life*. Harper Perennial.
- Bitner, M. J. (1992). Servicescapes: the impact of physical surroundings on customers and employees. *The Journal of Marketing*, 57-71.
- Brown, D. (1996). *Genuine fakes*. In t. selwyn (ed.), *the tourist image: myths and myth making in tourism*, Chichester: Wiley. 33-47.
- Brown, S. ve Patterson, A. (2000). Knick-Knack paddy-whack, give a pub a theme. *Journal of Marketing Management*, 16(6), 647-662.
- Caldwell, C. ve Hibbert, S. A. (2002). The influence of music tempo and musical preference on restaurant patrons' behavior. *Psychology & Marketing*, 19(11), 895-917.
- Chang, W. L. ve Huang, L. Y. (2015). Measuring service experience: a utility-based heuristic model. *Service Business*, 1-30.
- Chang, J., Wall, G. ve Chang, C. L. (2008). Perception of the authenticity of Atayal woven handicrafts in Wulai, Taiwan. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 16(4), 385-409.
- Chhabra, D., Healy, R. ve Sills, E. (2003). Staged authenticity and heritage tourism. *Annals of Tourism Research*, 30(3), 702-719.
- Chronis, A. ve Hampton, R. D. (2008). Consuming the authentic Gettysburg: how a tourist landscape becomes an authentic experience. *Journal of Consumer Behaviour*, 7(2), 111-126.
- Cohen, E. (1988). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371-386.

- Countryman, C. C. ve Jang, S. (2006). The effects of atmospheric elements on customer impression: the case of hotel lobbies. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18(7), 534-545.
- Dong, P. ve Siu, N. Y. M. (2013). Servicescape elements, customer predispositions and service experience: the case of theme park visitors. *Tourism Management*, 36, 541-551.
- Durna, U. ve Dedeoğlu, B. B. (2013). Uluslararası otel işletmelerindeki müşterilerin imaj algılamalarında hizmet alanının fiziksel ve iletişimsel sunumunun rolü. *Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İisletme Fakültesi Dergisi*, 5(3).
- Durna, U., Dedeoglu, B. B. ve Balıkcioglu, S. (2015). The role of servicescape and image perceptions of customers on behavioral intentions in the hotel industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(7), 1728-1748.
- Freund De Klumbis, D. ve Munster, W. (2005). *Developments in the hotel industry: design meets historic properties*. Elsevier Butterworth Heinemann.
- Graburn, N. H. (1983). The anthropology of tourism. *Annals of Tourism Research*, 10(1), 9-33.
- Grandey, A. A., Fisk, G. M., Mattila, A. S., Jansen, K. J. ve Sideman, L. A. (2005). Is "service with a smile" enough? authenticity of positive displays during service encounters. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 96(1), 38-55.
- Handler, R. (1986). Authenticity. *Anthropology Today*, 2(1), 2-4.
- Harkin, M. (1995). Modernist anthropology and tourism of the authentic. *Annals of Tourism Research*, 22(3), 650-670.
- Harris, L. C. ve Ezech, C. (2008). Servicescape and loyalty intentions: an empirical investigation. *European Journal of Marketing*, 42(3/4), 390-422.
- Hartline, M. D. ve Jones, K. C. (1996). Employee performance cues in a hotel service environment: influence on perceived service quality, value, and word-of-mouth intentions. *Journal of Business Research*, 35(3), 207-215.
- Heitmann, S. (2011). *Authenticity in tourism*. Research Themes for Tourism, Wallingford: Cabi. 45-58.
- Hightower, R., Brady, M. K. ve Baker, T. L. (2002). Investigating the role of the physical environment in hedonic service consumption: an exploratory study of sporting events. *Journal of Business Research*, 55(9), 697-707.
- Hooper, D., Coughlan, J. ve Mullen, M. R. (2013). The servicescape as an antecedent to service quality and behavioral intentions. *Journal of Services Marketing*, 27(4), 271-280.
- Johnson, L., Mayer, K. J. ve Champaner, E. (2004). Casino atmospherics from a customer's perspective: a re-examination. *Unlv Gaming Research & Review Journal*, 8(2), 1.
- Karacaer, S. S. (2013). *Butik otel misafirlerinin dinlence deneyimlerinin incelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Karaçuha, E., Ozer, G., Arasil, Ö. ve Aydın, S. (2004). Türk gsm sektöründe müşteri sadakati, memnuniyeti, güven değiştirme maliyeti arasındaki dinamik ilişkiler: yapısal denklem modelleme tekniği. *Iktisat İisletme ve Finans*, 19(219), 46-61.
-

- Kleinrichert D., Ergul M., Johnson, C. ve Uydaci M. (2012). Boutique hotels: technology, social media and green practices. *Journal of Hospitality and Tourism Technology* 3(3): 211–225.
- Kolar, T. ve Zabkar, V. (2010). A consumer-based model of authenticity: an oxymoron or the foundation of cultural heritage marketing?. *Tourism Management*, 31(5), 652-664.
- Kotler, P. (1973). Atmospherics as a marketing tool. *Journal of Retailing*, 49(4), 48-64.
- Lee, T. J. (2011). Role of hotel design in enhancing destination branding. *Annals of Tourism Research*, 38(2), 708-711.
- Lego, C. K., Wodo, N. T., Mcfee, S. L. ve Solomon, M. R. (2002). A thirst for the real thing in themed retail environments: consuming authenticity in Irish pubs. *Journal of Foodservice Business Research*, 5(2), 61-74.
- Leigh, T. W., Peters, C. ve Shelton, J. (2006). The consumer quest for authenticity: the multiplicity of meanings within the mg subculture of consumption. *Journal of the Academy Of Marketing Science*, 34(4), 481-493.
- Levitt, T. (1981). Marketing intangible products and product intangibles. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 22(2), 37-44.
- Lu, S. ve Fine, G. A. (1995). The presentation of ethnic authenticity. *The Sociological Quarterly*, 36(3), 535-553.
- Lwin, M., Phau, I., Huang, Y. A. ve Lim, A. (2014). Examining the moderating role of rational-versus emotional-focused websites: the case of boutique hotels. *Journal of Vacation Marketing*. Vol. 20(2) 95–109.
- Maccannell, D. (1973). Staged authenticity: arrangements of social space in tourist settings. *American Journal of Sociology*, 589-603.
- Maccannell, D. (1976). *The tourist: a new theory of the leisure class*. Univ of California Press.
- Mattila, A. S. ve Wirtz, J. (2001). Congruency of scent and music as a driver of in-store evaluations and behavior. *Journal of Retailing*, 77(2), 273-289.
- Mcintosh, A. J. ve Siggs, A. (2005). An exploration of the experiential nature of boutique accommodation. *Journal of Travel Research*, 44, 74–81.
- Milliman, R. E. (1982). Using background music to affect the behavior of supermarket shoppers. *The Journal of Marketing*, 86-91.
- Muñoz, C. L., Wood, N. T. ve Solomon, M. R. (2006). Real or blarney? A cross-cultural investigation of the perceived authenticity of Irish pubs. *Journal of Consumer Behaviour*, 5(3), 222.
- Niculescu, G. ve Rabontu, C. (2009). Boutique hotels: new appearances in hotel industry in Romania. *Annals of the University Of Petrosani, Economics* 9(2): 209–214.
- Oliver, R. L. (1997). *Satisfaction: a behavioral perspective on the customer*. Routledge.
- Özaltın, G. (2008). *Küçük ve orta ölçekli konaklama işletmelerinde hedef pazar belirleme: muğla ilinde faaliyet gösteren butik oteller üzerine bir araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Muğla

- Quartier, K., Christiaans, H. ve Van Cleempoel, K. (2009). Retail design: lighting as an atmospheric tool, creating experiences which influence consumers' mood and behaviour in commercial spaces.
- Rafiq, M. ve Ahmed, P. K. (1995). Using the 7ps as a generic marketing mix: an exploratory survey of UK and European marketing academics. *Marketing Intelligence & Planning*, 13(9), 4-15.
- Schwarz, N. ve Clore, G. L. (1983). Mood, misattribution, and judgments of well-being: informative and directive functions of affective states. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(3), 513.
- Sharpley, R. (1994). *Tourism, tourists and society*. Huntingdon, Cambridgeshire: Elm.
- Sklair L. (2010). Iconic Architecture and the Cultureideology of Consumerism. *Theory, Culture and Society* 27: 135-159.
- Smith, M. ve Duffy, R. (2003). *The ethics of tourism development* (Vol. 2). Psychology Press.
- Sweeney, J. C. ve Wyber, F. (2002). The role of cognitions and emotions in the music-approach-avoidance behavior relationship. *Journal of Services Marketing*, 16(1), 51-69.
- Taylor, J. P. (2001). Authenticity and sincerity in tourism. *Annals of Tourism Research*, 28(1), 7-26.
- Türk Dil Kurumu (2015). Butik otel. Erişim adresi:
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=tdk.gts.574418c724a824.98353043
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi: spss 10.0-12.0 for windows*. Detay Yayıncılık.
- Varela-Neira, C., Vázquez-Casielles, R. ve Iglesias-Argüelles, V. (2008). The influence of emotions on customer's cognitive evaluations and satisfaction in a service failure and recovery context. *The Service Industries Journal*, 28(4), 497-512.
- Wakefield, K. L. ve Blodgett, J. G. (1996). The effect of the servicescape on customers' behavioral intentions in leisure service settings. *Journal of Services Marketing*, 10(6), 45-61.
- Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 26(2), 349-370.

NİF OLYMPOS DAĞI ANTİK DÖNEM İNSANLARININ SAĞLIK SORUNLARI

Alper Yener YAVUZ¹

Ayla SEVİM EROL²

İbrahim Semih ONUR³

Atıf/©: Yavuz, A.Y., Sevim Erol, A., ve Onur, İ., S. (2018). Nif olympos dağı antik dönem insanların sağlık sorunları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2345-2355. doi: 10.17218/hititsosbil.462460

Özet: Nif Olympos Dağı Kazı ve Araştırma projesi, konum olarak İzmir ili, Kemalpaşa, Torbalı ve Buca ilçelerinin ortak sınırlarındadır. İzmir (Smyrna) Körfezi'nin doğusunda yer alır. Kuzeyinde Kemalpaşa (Nif / Kryos Çayı) Ovası ve Manisa (Sipylos) Dağı; doğusunda Smyrna-Sardeis yolunu Küçük Menderes (Kaystros) Vadisi'ne bağlayan Karabel Geçidi; güneyinde Torbalı Ovası yer alır (Tulunay 2006). Proje kapsamında 4 farklı alanda kazı çalışmaları yapılmaktadır. Bu 4 farklı kazı alanının dönemleri de birbirinden farklıdır. Dönem gözetmeksizin yapılan kazı çalışmalarından ele geçen iskeletler değerlendirildiğinde toplamda 97 birey tespit edilmiştir. Ayrıca her bir alanda kendi içerisinde de demografi çalışması yapılmıştır. Tespit edilen bireylerin 50'si erkek, 17 tanesi kadın, 10 tanesi çocuk, 4 tanesi bebektir. 16 bireyin ise cinsiyeti belirlenememiştir. Nif Olympos Dağı Kazı ve Araştırma Projesi iskeletlerinde patolojik olarak da birçok bulguya rastlanılmıştır. Özellikle bu bulgular içinde trepanasyonun olması oldukça önemlidir. Nif Olympos Dağı Kazı ve Araştırma Projesi'nde ele geçen trepanasyon örneği hem teknik olarak hem de uygulama bölgesi olarak Anadolu örneklerinden oldukça farklıdır.

Anahtar Kelimeler: Nif Dağı, Patoloji, Trepanasyon

Health Problems of the Mount Nif People in Ancient Period

Citation/©: Yavuz, A.Y., Sevim Erol, A., and Onur, İ.S. (2018). Health problems of the mount nif people in ancient period. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2345-2355. doi: 10.17218/hititsosbil.462460

Abstract: Mount Nif (Olympos) Research and Excavation Project is in the common boundaries of İzmir province, Kemalpaşa, Torbalı and Buca districts. It is located in the east of İzmir (Smyrna) bay. In the north there is Kemalpaşa (Nif / Kryos Brook) plain and Manisa (Sipylos) Mountain; in the east there is the Karabel Passage connecting Smyrna-Sardis road to the Küçük Menderes (Kaystros) valley; in the south there is Baghdad plain (Tulunay 2006). Excavations have been carried out in four different areas. The periods of these 4 different excavation areas are also different from one another. When the skeletons collected from the excavations without considering the period were evaluated, a total of 97 individuals were identified. In addition, demographic studies were conducted in each area. Of the identified individuals, 50 were male, 17 were female, 10 were child and 4 were infants. The sex of 16 individuals was not determined. There also found many pathological findings in Mount Nif (Olympos) Excavation and Research Project skeletons. It is especially important to have

Makale Geliş Tarihi: 1.9.2018

Makale Kabul Tarihi: 3.10.2018

¹ Sorumlu Yazar Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Burdur/Türkiye.

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Sıhhiye- Ankara/Türkiye.

³ Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa/Türkiye.

trepanation in these findings. The sample of trepanation found in the Mount Nif (Olympos) Excavation and Research Project is quite different from the Anatolian samples both technically and as a region of application.

Keywords: *Mount Nif, Pathology, Trepanation*

1. GİRİŞ

Nif (Olympos) Dağı Kazı ve Araştırma Projesi kapsamında günümüze dek dört farklı alanda çalışma yapılmıştır. Bu alanlardan Ballicaoluk, Karamattepe, Başpınar mevkilerinde sistemli kazı çalışmaları yapılmış olup, Dağkızılca'da ise daha çok tahrip edilmiş mezarlar üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Ballicaoluk: İzmir ili Nif (Olympos) Dağı projesi, 2004 yılında yüzey araştırmasıyla Prof. Dr. Elif Tül TULUNAY başkanlığında bir ekiple başlamış olup, Ballicaoluk 2007 yılında tescillenerek sistemli bilimsel çalışmalar başlatılan bir arkeolojik yerleşim yeridir (Tulunay, 2006, 2007, 2008, 2009). Nif (Olympos) Dağı, İzmir (Smyrna) Körfezi'nin hemen doğusunda, hem deniz hem de iç kısımla bağlantılı olup, verimli topraklar, madenler ve çok sayıda su kaynağına sahip antik dönemdeki önemli yerleşim yerlerine yakın ve verimli arazi yapısı nedeniyle doğal korunaklı, yerleşime uygun bir bölge olduğu belirtilmiştir (Tulunay, 2006, 2007, 2008, 2009 ve Yavuz, 2010). Nif (Olympos) Dağı İzmir'in doğusunda, Kemalpaşa (Nymphaion), Buca ve Torbalı ilçelerinin ortak sınırında yer almaktadır. Kuzeyinde Kemalpaşa Ovası, doğusunda Smyrna-Sardeis yolunu Kaystros (Küçük Menderes) Vadisi'ne bağlayan Karabel Geçidi, güneyinde Torbalı Ovası vardır. Karabel, Tmolos (Boz Dağlar) ve Nif Dağı arasında önemli bir dağ geçididir (Türkmen 2011). Bu bölge bugün Kemalpaşa (eski Nymphaion), Buca, Bornova ve Torbalı ilçelerinin sınırları içinde bulunmaktadır (Tulunay 2006). Nif Dağı Araştırma ve Kazı Projesi kapsamında Ballicaoluk ile birlikte çalışılan Karamattepe, Dağkızılca ve Başpınar mevkilerinde MÖ 8. yy'dan MS 13. yy'a kadar yerleşim katmanları tespit edilmiştir (Türkmen, 2011).

Yolların gözlenmesine uygun yerdeki Ballicaoluk, Hellenistik Dönem'de tahkimli bir kale işlevinde kullanılmış ve buradaki yerleşimim, hem Geometrik/Arkaik hem de Hellenistik Dönem'de Karamattepe yerleşim yeriyle bağlantılı olduğu belirtilmiştir (Türkmen, 2011). Ballicaoluk'ta yüzeyde ve kazılarda bulunan keramik buluntular, MÖ 7. yy'dan Bizans Dönemi'ne kadar uzanan yerleşim evrelerinin varlığı açıklar niteliktedir. Roma ve Bizans Dönemi'ne ait az sayıda da olsa keramik buluntularına rastlanmıştır.

Karamattepe kazı alanının kuzey batısında yer alan Ballicaoluk yerleşimi, kuzeyi Hacıfendi Deresi, güneyi Narlı Dere ile çevrili kayalık bir tepe üzerinde konumlanmıştır (Meriç, 1988). Yörede Ballicaoluk için "Kız Kalesi" ismi kullanılmaktadır (Doğer - Gezgin, 1998). Üç yanı sarp kayalık olan tepeye, yalnızca Karamattepe tarafındaki doğu yamacından ulaşılmaktadır (Türkmen 2011). Ballicaoluk'taki surlarda doğal dik yamaçlar ve kayalıkların da sur sisteminin bir parçası olduğu belirtilmektedir. Sur içinde yer alan mimari kalıntı, duvar örgüsü ve planının Bizans Dönemi'ne ait özellikleri yansıttığı belirtilmektedir. (Türkmen, 2011). Ballicaoluk'tan ayrıca demir ve bronz ok uçları da ele geçmiştir. Bunun yanı sıra Ballicaoluk'la birlikte aynı projede bulunan Başpınar mevkiinde Bizans yapı kompleksi ele geçmiştir (Baykan, 2012). Bizans sanatı uzmanlarının görüşüne göre yapı, M.S 13.yy'a tarihlendirilmektedir. Yapının birden çok evreye sahip olduğu kazılar sonucu ortaya konmuştur (Tulunay 2010).

Balıcaolukla birlikte aynı projede yer alan Karamattepe: Balıcaoluk Kalesi'nin doğu yamacındaki Atizi mevki ve bunun devamı olarak modern yolun karşısındaki Karamattepe oldukça büyük bir alandır (Yavuz 2010). Bölge genel olarak ormanlık alan olup çam ağaçlarıyla kaplı ama kazının yapıldığı yer ormanın tam başladığı vişne ağaçlarıyla kaplı bir tarladır. Karamattepe mevkiinde M.Ö.8.yüzyılın son çeyreğinde M.Ö. 6.yüzyıl ortalarına dek keramik ve küçük buluntularla tarihlenen, genelde dikdörtgen mekanlara ait ana kayaç üzerinde yer alan bir-iki taş sırası korunagelmiş temel ve duvar kalıntılarına sahip, bir Geometrik-Arkaik Dönem yerleşimidir (Tulunay 2010). Arkaik dönem yerleşimi ve Hellenistik Dönem nekropolünün kullanım zaman ve tarihleri kazı sırasında elde edilen keramik, metal ve cam buluntularıyla da desteklenmiştir (Yavuz 2010). Karamattepe'nin Arkaik Dönem'de bir mekânlar barındıran bir yerleşim yeri olduğu daha sonradan aynı alanın M.Ö 4.yüzyılın son çeyreğinde bir nekropol olarak kullanım gördüğü saptanmıştır (Tulunay 2008).

2.MATERYAL METOT

Çalışmamızın materyalini Nif Dağı Araştırma ve Kazı Projesi kapsamında yer alan Balıcaoluk arkeolojik alanından çıkarılan bir grup insan iskeleti ve hayvan kemikleri oluşturmuştur. Bu çalışmada incelenen iskeletler iyi korunmuş biçimde çıkarılmıştır. İskeletler Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü Laboratuvarı'nda temizlendikten sonra, mezar numaralarına göre birey ayırımı yapılarak onarılmıştır. Bu çalışmaların ardından tüm bireylere ait iskeletlerden biyolojik yaş, cinsiyet ve morfolojik tanımlamalar yapıldıktan sonra Balıcaoluk insanların biyolojik profili oluşturulmaya çalışılmıştır. Detaylı demografik analiz yapılacak sayıda olmayan Balıcaoluk iskeletleri mezar numaralarına göre ayrılmıştır, bireyler tek tek detaylı incelenmiştir.

İskeletlerin cinsiyetleri, boyut ve morfolojik kriterleri, öncelikle pelvis (kalça kemikleri) ile kafa iskeletindeki farklılıklardan yararlanılarak belirlenmiştir. Yaş tayini yaparken dikkat edilmesi gereken husus: bireyin bebek (0-2,5 yaş), çocuk (2,5-18 yaş), genç erişkin (18-35 yaş), orta erişkin (35-45 ve 45 yaş üstü ileri erişkin) ya da erişkin olduğunun belirlenmesidir. Bireylerin biyolojik yaşlarının tahmininde ise; bebek, çocuk ve erişkin olarak sınıflandırıldıktan sonra, bebek ve çocuk yaşları: Dişlerin tomurcuklanması ve diş sürüm zamanı, kemikleşme merkezleri ve kemik birleşme yaşları dikkate alınırken, genç erişkinlerde epifiz kaynaşmaları, daimi üçüncü azı dişlerin gelişimleri ve basilar kaynaşmadan yararlanılmıştır. Erişkinlerin yaşları tahminlerinde ise, iskeletin mevcut olan bölümlerine göre: kafa dikişlerinin kaynaşması, kalça kemiğinin ön birleşme yüzeyinin görünümü, köprücük kemiğindeki değişimler, kol ve bacak kemiklerindeki kemik yoğunluklarının durumu, diş aşınmaları ve diş kayıpları ile tüm kemiklerdeki yıpranmalar dikkate alınarak bireylerin yaşları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Paleodemografik çalışmalarda Ubelaker, Acsadi-Nemeskeri, morfolojik değerlendirmede kullanılan biyometrik ölçülerin alınmasında ve bunlardan hesaplanan endis sınıflandırmasında, Olivier, Bass ve Martin – Saller'dan yararlanılmıştır. Boy uzunluğunun hesaplamasında Pearson(1899), Trotter-Gleser(1952) ve Sağır'ın (2000) boy regrasyon formülleri kullanılmıştır. Paleopatolojik bulguların saptanmasında Ortner-Putschar'dan yararlanılarak, kemikler makroskobik olarak incelenmiştir.

3.BULGULAR

Çalışmamızın materyalini Nif Dağı Araştırma ve Kazı Projesi kapsamında ele geçen bir grup insan iskeleti oluşturmaktadır. Dönem ve alan ayırmaksızın yapılan demografik çalışmalar sonucunda toplam 97 birey tespit edilmiştir. Tespit edilen bireylerin 50 si erkek, 17 tanesi kadın, 10 tanesi çocuk, 4 tanesi bebektir. 16 bireyin ise cinsiyeti belirlenememiştir (Tablo 1). Topluluğu oluşturan bireylerin yaş dağılımına bakıldığında ise toplam 67 bireyin yaş grubu tespit edilebilmiştir. Bunlardan 4 genç erişkin bireyin 2 tanesi erkek 2 tanesi de kadın bireylerdir. Orta erişkin bireylerin 28 tanesi erkek 10 tanesi kadındır. İleri erişkin bireylerin ise 20 tanesi erkek 5 tanesi kadındır (Grafik 1). Kazı alanlarından ele geçen iskeletler ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise;

3.1.Ballıcaoluk: Toplam 15 birey belirlenmiş olup bu bireylerin, 10' u erkek 3 tanesi kadındır. Ayrıca 2 tane de çocuk bireye ait iskeletler tespit edilmiştir. Yaş dağılımlarına bakıldığında ise 10 erkek 3 kadın birey bulunmuştur. 10 erkek bireyin 7 tanesi orta erişkin 3 tanesi ileri erişkindir. Kadın bireylerin ise 2 tanesi orta erişkin 1 tanesi ileri erişkindir (Grafik 2).

3.2.Başpınar: Başpınar kazı alanından toplamda 53 bireye ait iskelet bulunmuştur. Bu bireylerin 3 tanesi bebek, 4 tanesi çocuk, 6 tanesi kadın, 30 tanesi erkek, olarak tespit edilmiştir. Kazılar sonucu ele geçen iskeletlerin 10 tanesinin ise cinsiyeti belirlenememiştir. Erkek bireylerin 2 tanesi genç erişkin, 16 tanesi orta erişkin, 12 tanesi ileri erişkindir. Kadın bireylerin 2 tanesi orta erişkin, 4 tanesi ileri erişkindir(Grafik 3).

3.3.Karamattepe: Yapılan kazılar sonucunda Karamattepe kazı alanından toplam 29 birey tespit edilmiştir. Bu bireylerin 6 tanesinin cinsiyeti belirlenememiştir. Cinsiyeti belirlenebilen bireylerin 8 tanesi kadın, 10 tanesi erkek, 4 tanesi çocuk, 1 tanesi bebektir. Tespit edilen 10 erkek bireyden 1 tanesi genç erişkin 7 tanesi orta erişkin 2 tanesi ileri erişkindir. Kadın bireylerin ise 7 tanesi orta erişkin 1 tanesi ileri erişkindir (Grafik 4).

Nif Dağı kazı alanlarını erken dönem (Karamattepe), geç dönem (Başpınar, Ballıcaoluk) olarak ayırıp iskeletleri bu şekilde değerlendirdiğimizde, geç dönem kazı alanlarından ele geçen iskeletlerin sayısı 68'dir. Bu 68 bireyden 10 tanesinin yaşı ve cinsiyeti belirlenememiştir. Yaşı ve cinsiyeti belirlenebilen bireyler içinde, 9 kadın, 40 erkek, 6 çocuk, 3 bebek vardır (Tablo 2). Kadın bireylerden 4 tanesi orta erişkin 5 tanesi ileri erişkindir. Erkek bireylerden ise 2 tanesi genç erişkin, 23 tanesi orta erişkin, 15 tanesi ileri erişkin olarak belirlenmiştir.

4.PATOLOJİK BULGULAR

Nif dağı araştırma ve kazı projesi kapsamında 3 farklı kazı alanından ele geçen iskeletler üzerinde yapılan patolojik incelemeler sonucunda farklı hastalıklar tespit edilmiştir. Bu hastalıklar dönemlere göre ayrı ayrı değerlendirilmeye çalışılmıştır (Grafik 5).

Osteofit: Osteofitler biçimleri ve büyüklükleri değişkenlik gösteren eklem yüzeylerinin kenarında kendini gösteren yeni kemik oluşumlarıdır. Omurga ve vücudun bütün eklemlerinde görülebilirler. (Steinbock, 1976). Toplam 36 bireyde osteofit tespit edilmiştir. Erken dönem iskeletlerinde 14 bireyde Geç dönem iskeletlerinde ise 22 bireyde osteofit oluşumları gözlemlenmiştir.

Schmorl nodülü: Schmorl Nodülü: Omurlar arası disk dokusunun küçük veya büyük

bir bölümü, bazı patolojik nedenlerle yada bir travma sonucu yerinden taşabilmektedir. Schmorl nodülleri, disk materyalinin komşu omur cisimlerinin içine doğru taşması ya da fıtıklaşmasıdır (Roberts ve Manchester 1995). Nif toplumunda toplam 32 bireyde schmorl nodülü tespit edilmiş olup bunların 13 tanesi erken dönem toplumunda 19 tanesi ise geç dönem toplumlarında belirlenmiştir.

Osteoartrit: Etimolojik olarak Latince "osteo" kemik, "artrit" kemik iltihaplanması anlamına gelmektedir. Doğrudan biyomekanik aşınma, fonksiyonel ve yırtılmalardan kaynaklandığı bilinmektedir. Eklem hareketleri nedeniyle oluşan bu rahatsızlık dejeneratif eklem hastalığı olarak isimlendirilmektedir. Eklemleri fazla zorlayan işlerde uğraşan bireylerde en sık rastlanan eklem hastalığıdır (Larsen, 1997). Toplam 15 bireyde belirlenen osteoartritin 4 tanesi erken dönem iskeletlerinde 11 tanesi geç dönem iskeletlerinde tespit edilmiştir.

Osteomyelit: Bir mikroorganizmanın bulaşıcı ve iltihaplı süreçler ile kemik dokuda hasar yaratması sonucu ortaya çıkan ilerleyici karakterli bir hastalıktır. Enfeksiyon kemikte sadece bir bölgede sınırlı kalabileceği gibi kemik iliğine, kortekse, periosta ve daha da ilerleyerek etraftaki yumuşak dokulara kadar yayılabilmektedir (Öztuna, 2005). Geç dönem iskeletlerinden bir tanesinde osteomyelit tespit edilmiştir.

Enfeksiyon Hastalıkları: Organizmada hastalığa yol açan bir mikrobun genel veya yerel gelişmesi, yayılması anlamına gelir. Enfeksiyon hastalıkları, hastalık yapıcı canlıların vücuda girmesinden ileri gelen ve aynı enfeksiyon zinciriyle hasta bireylerden, sağlıklı bireylere geçebilen hastalık grubudur (Kumar ve ark, 2000). Nif toplumunda 3 bireyde enfeksiyona bağlı hastalıkların sebep olduğu deformasyonlara rastlanılmıştır. Bu bireylerden 2 tanesi geç dönem iskeletlerinde 1 tanesi ise erken dönem toplumunda tespit edilmiştir.

Travma: Vücudun herhangi bir bölgesinin veya tamamının bir etkiye maruz kalması sonucunda, o bölgedeki yumuşak doku ve kemik dokusunda meydana gelen yırtık, kesik, kırık veya deformasyon olaylarının tümüne travma denir (Çeker, 2014). Toplamda 8 bireyde travma tespit edilmiştir. Bu bireylerden 3 tanesi erken dönem toplumunda, 5 tanesi ise geç dönem toplumlarında belirlenmiştir.

Spina Bifida: İnsanda omurgayı oluşturan kemiklerin omurgada bir yarık veya açıklık şeklinde gelişmelerini tamamlayamamasıdır. Böylece nöral tüpün açıkta kalmasıdır. Başpınar toplumunda 1 bireyde spina bifida tespit edilmiştir.

Ankilozan: Sacraliac eklem romatizmal hastalığını ifade etmekle birlikte, diğer omurlarda iltihapla eklemler kaynaşma gösterebilir. Hastalık gövde, sırt, boyun, kalça, kaburga ve omuzlarda ağrı ve sertliklere neden olmaktadır (Ortner ve Putschar, 1985). Karamattepe toplumunda 1 adet ankilozan tespit edilmiştir.

Anemi: Kanın oksijen taşıma kapasitesinde dolaşımdaki alyuvarların miktarının normal seviyenin altına inmesinden kaynaklanan düşüştür. Anemi kanamadan, alyuvarların hızlanmış yıkımından ya da yavaşlamış üretiminden kaynaklanır. Karamattepe toplumunda 2 bireyde anemi tespit edilmiştir.

Trepanasyon ya da baş delgi ameliyatı, yaşayan birinin ya da bir ölünün kafatasında, öngörülen bir amaç doğrultusunda belirli bir tekniğe bağlı kalarak gerçekleştirilen operasyondur. Bu operasyon sırasında kullanılan ameliyat aleti 'trepan' adıyla bilinir (Özbek 1999). Trepanasyona farklı bölgelerde ve kültürlerde rastlanması ayrıca tarihsel

bir geçmişinin de olması nedeniyle, aynı zamanda kültürel boyut da içermektedir. Anadolu için, hem farklı zamanlarda hem de farklı bölgelerde rastlanılan trepanasyonun bilinen en eski uygulaması yaklaşık 10.000 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Trepanasyon tekniklerini başlıca dört grup altında toplamıştır.

A. Kazıma ve Kesme tekniği;

B. Oluk açarak aradaki parçayı çıkarma tekniği

C. Yuvarlak ya da oval bir plan üzerinde küçük delikler açmak ve bunları ince bir keski ile birleştirerek ortada serbest kalan parçayı çıkarma tekniği.

D. Delme Tekniği (Özbek, 1999).

Karamattepe’ de bulunan bir kafatası üzerinde sol temporal bölgede trepanasyon tespit edilmiştir (Resim 1-2). Bu birey için trepanasyon işleminin “Yuvarlak ya da oval bir plan üzerinde küçük delikler açmak ve bunları ince bir keski ile birleştirerek ortada serbest kalan parçayı çıkarma tekniği ile yapıldığı düşüncesindeyiz. Trepanasyon işlemi sonrası açılan deliğin iç kısımlarına baktığımızda çok düzgün kenarlar izlenmemektedir. Kemiğin iç kısımlarının yani tabula internanın tabula externaya oranla bir birine daha yakınlaşmış olduğu görülmektedir. Bu da bize işlem yapıldıktan kısa bir süre de olsa bireyin yaşadığını düşündürmektedir (Resim 3-4).

5. SONUÇ

Bu çalışmada incelenen materyal Nif (Olympos) Dağı kazı ve araştırma projesi kapsamında, 2006-2016 yıllarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında elde edilen 97 bireyden oluşmaktadır. Bu bireylerin 50’ si erkek, 17’ si kadın, 10’ u çocuk 2’ si bebek ve 16’ sının cinsiyeti ve yaşı belirlenememiştir.

Nif insanların 8 travma olgusu tespit edilmiştir. Bu travmaların iskeletlerde görülme sıklığı, izlerin iyileşme oranına bağlı olarak Nif insanların travmalarının sebebinin çarpma, düşme gibi kazalardan kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Popülasyonda sıklıkla karşılaşılan osteofit ve schmorl nodülleri en çok erişkin bireylerde ve erkeklerde görülmüştür. Bu patolojik bulguların sık görülmesi toplumsal cinsiyet rolleri ve aktiviteleriyle ilişkilendirilebilir.

Nif insanların sıklıkla karşılaşılan bir diğer patolojik olgu osteoartritin görülme sıklığının fazlalığıdır. İleri yaşlardaki bireylerde görülmesi bireylerin gençlik dönemindeki ağır fiziksel aktiviteler ile ilişkilendirilebilir.

Nif toplumunda belki de en dikkat çekici olgu trepanasyonlu kafatasıdır. Kökeni prehistorik dönemlere dek uzanan bu cerrahi işlemin son yıllarda Anadolu’ da da birçok örneği ile karşılaşılmıştır. Fakat bu trepanasyonu farklı kılan, uygulanan bölgenin (temporal) çok yaygın olmayışıdır.

Nif (Olympos) Dağı kazı ve araştırma projesi kapsamında önümüzdeki yıllarda yapılacak kazılar sonucunda ele geçirilecek buluntuların bölgenin kültürel geçmişi hakkında önemli bilgiler vereceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Acsadi, G.Y. ve Nemeskeri, J. (1970). *History of human life span and mortality*. Budapeşte: Akademia Kiado.

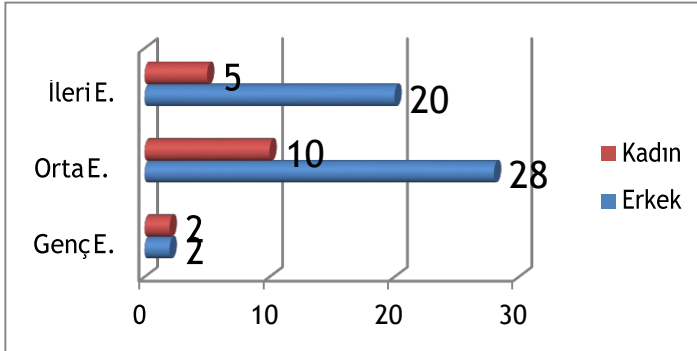
Baykan, D. (2012). *Allianoi tıp aletleri /surgical instruments from allianoi, studia ad*

-
- orientem antiquum (soa) 2*. Türk Eskiçağ Bilimler Enstitüsü, Ege Yayınları, İstanbul.
- Bass, W.M. (1987). *Human osteology: a laboratory and field manual*. Colombia:Special Publication No:2 Missouri Archaeological Society.
- Brothwell, D.R. (1981). *Digging up bones, 3. Baskı*, London: Oxford University Press.
- Buikstra, J.E. ve Ubelaker, D.H. (1994). *Standards: for data collection from human skeletal remains*. Arkansas Archeological Survey Research Series, No: 44.
- Çeker, D., (2014). *Adli antropolojide kullanılan travma analizi metodlarının antik dönem iskeletlerine uygulanabilirliği (minnetpınarı ve güllüdere antik iskeletleri üzerine yapılan bir çalışma)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğer, E. ve Gezgin İ. (1998). *Arkaik ve klâsik dönem desmyrna'nındaki şavunması üzerine gözlemler*. II. Uluslararası İzmir Sempozyumu, İzmir: 7-30.
- Ortner, J., Donald Walter G. ve Putschar, J. (1985). *Identification of pathological conditions in human skeletal remains* smithsonian Institution Press.
- Kumar V., Cotran R.S., ve Robbins, S.P. (2000). *Temel patoloji*, (Çev.Edt: U. Çevikbas) Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- Larsen, C. S., (1997). *Bioarchaeology, interpreting behavior from the human skeleton*, : Cambridge University Pres.
- Martin, R. ve Saller, K., (1957). *Lehrbuch der-anthropologie*, Band I, Stuttgart: Güstav Fischer Verlag.
- Martin, R. ve SALLER, K. (1959). *Lehrbuch der-anthropologie*, Band II, Stuttgart: Güstav Fischer Verlag.
- Meriç, R. (1988) Antik dönemde küçük menderes havzasının tarihsel coğrafyasına genel bir bakış. *Ege Üniversitesi Coğrafya Dergisi 4: 202-212*.
- Olivier, G. (1969), *Practical anthropology*, Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Illionis.
- Özbek M. (1999). Çayönü'nde kafatası delgi operasyonu: in H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi (Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı), pp.109-126.
- Öztuna V. (2005). Osteomyelit Patofizyolojisi ve Tedavi Prensipleri. TOTB_D (Türk Ortopedi ve Travmatoloji Birliği Derneği) Dergisi, Cilt: 4, Sayı:1-2.
- Pearson, K. (1899). *Mathematical contribution on the theory of evolution. on the reconstruction of the stature of prehistoric races*. Philosophical Transactions of the Royal Society, London, 192: 169-224.
- Roberts, C. and Manchester, K., (1995). *The archaeology of disease*, second edition, Cornell University Pres, New York.
- Sağır, M., (2000). *Uzun kemik radyografilerinden boy formülü hesaplanması*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Steinbock T., (1976). *Paleopathologic diagnosis and interpretation bone disease in ancient human populations* Springfield: Charles C. Thomas Publishers.
- Trotter, M. Ve G.S. Gleser, (1952). "Estimation of Stature From Long Bones of American of American Whites and and Negroes", *American Journal of Physical Anthropology*, 10: 463-7514.119
- Tulunay E. T. (2006). Nif (Olympos) dağı araştırma projesi: 2004 yılı yüzey araştırması, AST 23, 2, 2006, s. 189 - 200.
- Tulunay E. T (2007). Nif (Olympos) dağı araştırma projesi: 2005 yılı yüzey araştırması,
-

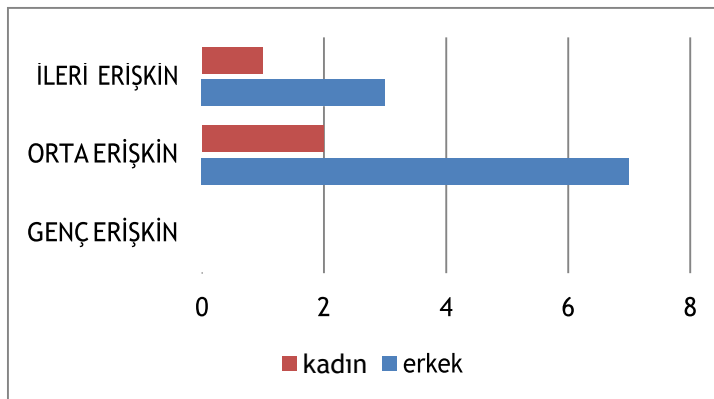
AST 24, 2, 2007, s. 351 - 362.

- Tulunay E. T. (2008). Nif (Olympos) dağı kazı ve araştırma projesi: 2006 yılı kazısı, 29. Kazı Sonuçları Toplantısı Kocaeli 2007, 3, Ankara: 79-98.
- Tulunay E. T. (2009). Nif (Olympos) dağı araştırma ve kazı projesi: 2007 yılı kazısı, KST 30, 3, 2009, s. 411 - 426.
- Tulunay E. T. (2010). Nif (Olympos) dağı araştırma ve kazı projesi: 2008 yılı kazısı. KST XXXI/2 (2009) 387-408.
- Tulunay E. T (2011). Nif (Olympos) dağı araştırma ve kazı projesi: 2009 yılı kazısı, KST 32, 3, 405 - 423.
- Türkmen, M. (2011). “Ballicaoluk”, E. T. Tulunay (2010). Nif (Olympos) Dağı Projesi: 2009 Yılı Kazısı. 32. Kazı Sonuçları Toplantısı, İstanbul 2010, Ankara: 414-415.
- Ubelaker, D.H., (1978). *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*, Chicago: Smithsonian Institution, Aldire Publishing Company. WHITE, D.T., (1991), *Human Osteology*, U.S.A: Academic Press. Workshop of European Anthropologist, (1980). Recommendations for age and sex diagnoses of skeletons”, *Journal of Human Evolution*, 9 (7): 518-549.
- Yavuz, A.Y., (2010). Nif (Olympos) dağı araştırma ve kazı projesinden çıkarılan hayvan kemiklerinin zoarkeolojik analizi, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

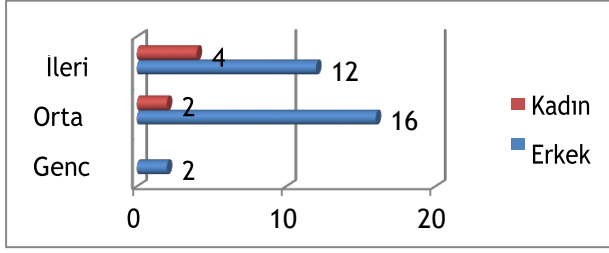
EKLER:

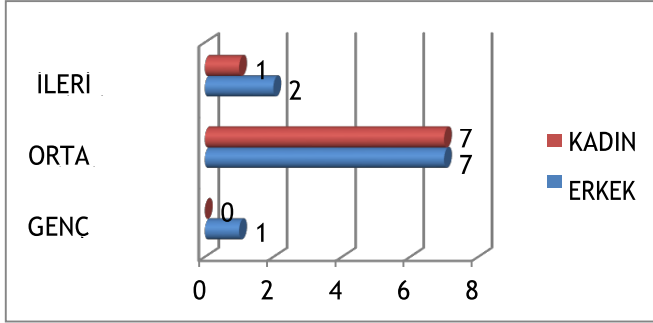
Ek- Grafik 1. Nif dağı kazısı genel yaş ve cinsiyet dağılımı (2006-2016)

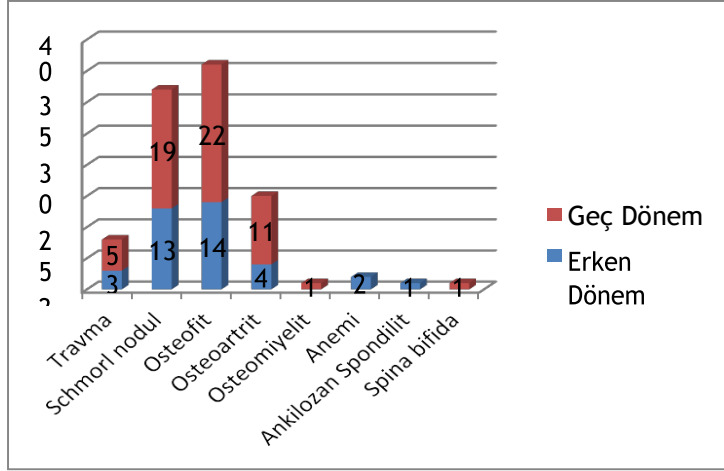
Ek- Grafik 2. Ballicaoluk yaş ve cinsiyet dağılımı (2006-2016)

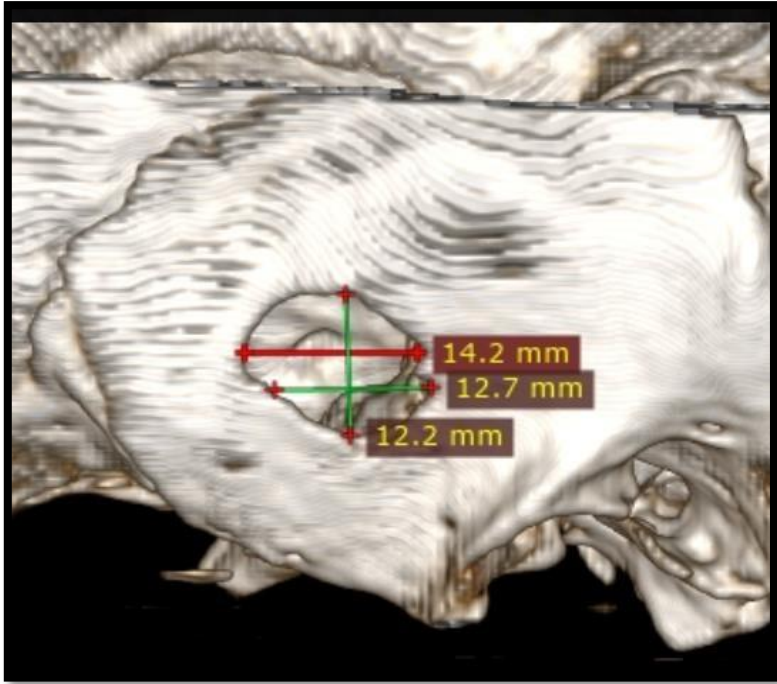
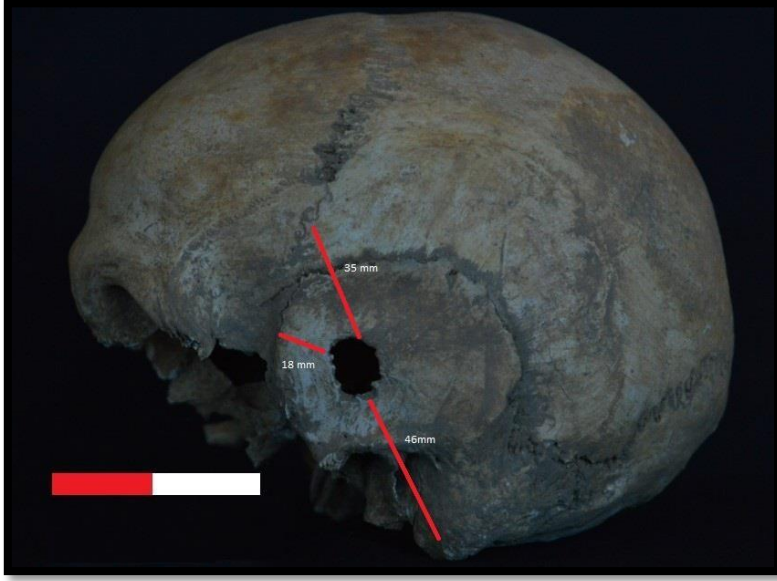
Ek- Grafik 3. Başınar yaş ve cinsiyet dağılımı (2006-2016)

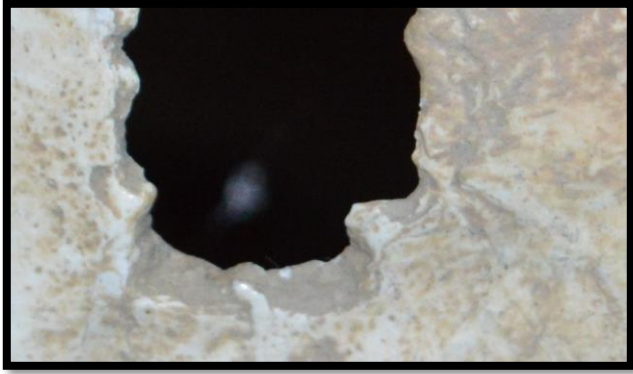
Ek- Grafik 4. Karamattepe yaş ve cinsiyet dağılımı (2006-2016)

Ek- Grafik 5. Nif dağı kazısı dönemlere göre patolojik dağılım

Ek- Resim 1-2: Karamattepe’de Bulunan Trepanasyona Ait Ölçümler

Ek- Resim 3-4. Karamattepe’de Bulunan Trepanasyon (Küçük Delikler Açarak Ortadaki Parçanın Serbest Kalması Tekniği)

Ek- Tablo 1. Nif Dağı Kazısı Genel Cinsiyet Dağılımı (2006-2016)

Erkek	50
Kadın	17
Çocuk	10
Bebek	4
Belirlenemeyen	16
Toplam	97

Ek- Tablo 2. Nif Dağı Kazısı Geç Dönem Cinsiyet Dağılımı (2006-2016)

Kadın	9
Erkek	40
Çocuk	6
Bebek	3
Belirlenemeyen	10
Toplam	68

MUHASEBEDE YAZILIMLARIN ŞİRKET PERFORMANSINA ETKİSİ İLE BİRLİKTE MUHASEBE MÜHENDİSLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ela HİÇYORULMAZ¹

Atıf/©: Hiçyorulmaz, E. (2018). Muhasebede yazılımların şirket performansına etkisi ile birlikte muhasebe mühendisliğinin değerlendirilmesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2356-2365. doi: 10.17218/hititsosbil.447282

Özet: Geçmişte muhasebe işlemleri manuel olarak yapıldığından oldukça zaman alıcı olmaktadır. Hatta büyük işletmelerin muhasebe işlemlerini gerçekleştirmeleri haftalar belki de aylar almakta, ya da daha fazla çalışan istihdam edilmekteydi. Oysaki günümüzde en zor işlemler bile dakikalar içerisinde yapılabilmektedir. Hem de daha az personel istihdam edilerek, zamandan ve maliyetten tasarruf edilmektedir. Teknolojinin muhasebe alanında getirdiği en büyük yeniliklerden bir tanesi muhasebe yazılımlarının kullanılıyor olmasıdır. Birçok yönden büyük avantaj sağlayan muhasebe yazılımlarının kullanılması ve geliştirilmesi aşamalarında ise zaman zaman bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu nedenle muhasebe ve yazılım geliştirme konularında akademik eğitimin varlığı çok önemli olmaya başlamıştır. Bir kişinin hem muhasebe hem de yazılım geliştirme konusunda bilgi sahibi olabilmesi için iki farklı bölümden birden mezun olması gerekmektedir. Oysaki muhasebe mühendisliği ile bu açık kapanabilir, bu şekilde yeni bir sektör doğmuş ve yeni istihdam alanları yaratılmıştır olur. Muhasebe mühendisleri, muhasebe ve yazılım mühendisliği alanlarında birlikte eğitim alacakları için bu alanda uzmanlaşmış olacaklardır. Bu çalışmada muhasebe mühendisliği alanında da yazılım yapan yazılım firmalarından LOGO Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş. finansal tabloları incelenmiş, şirket performansı değerlendirilmiş ve bir yazılım geliştirme dalı olan muhasebe mühendisliğinin önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Muhasebe Yazılımı, Muhasebe Mühendisliği, Şirket Performansı.

The Effect of the Accounting Software on Company Performance and Evaluation of Accounting Engineering

Citation/©: Hiçyorulmaz, E. (2018). The effect of the accounting software on company performance and evaluation of accounting engineering, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2356-2365. doi: 10.17218/hititsosbil.447282

Abstract: In the past, accounting procedures were made manually, which made them very time consuming. Even, implement accounting operations may take weeks in large bussiness maybe months or more employees are employed. But, nowadays even the most difficult ones can be done in minutes. At that, by employing fewer staff, time and cost are saved. One of the biggest innovations that Teknolojin brings in accounting is the use of accounting software. The big advantageous accounting software use and development phases in many directions there will some problems encountered from time to time. For this reason, the existence of academic education in accounting and software development has become very important. In order for a person to have knowledge of both accounting and software

development, one must graduate from two different departments. On the contrary, this can be closed with accounting engineering, a new sector is born in this way and new employment fields are created. Accounting engineers will specialize in this area because they will receive training in accounting and software engineering. In this study, LOGO Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş. financial statements were examined, company performance was assessed, and the importance of accounting engineering has been put forward which is a software developer.

Keywords: *Accounting, Accounting Software, Accounting Engineering, Company Performance.*

1. GİRİŞ

İçinde yaşadığımız 21. yüzyılda birçok alanda yeni olaylar yaşanıp, gelişmeler olurken muhasebe mesleği de bunun dışında kalamazdı. Yaklaşık 5000 yıllık geçmişi olan muhasebe mesleği oldukça dinamik bir şekilde, yaşadığımız çağa doğru çok hızlı bir yol almıştır. Bunu Babil İmparatorluğu döneminde yazılan kil tabletler ya da Eski Mısır'da üzerinde hesaplamaların bulunduğu papirüsler de desteklemektedir (Erol ve diğerleri, 2012, s. 221).

Papirüslerden, modern çağın yazılımlarına gelmek ilk zamanlarda yavaş, ancak günümüzde hızlı olmuştur. Belki de bunun en önemli nedeni muhasebe alanındaki yazılımların günümüzde hız kazanmasıdır. Buna muhasebe mühendisliği de diyebiliriz. Muhasebe mesleği dinamik bir meslektir. Bir yandan tarihi, teorisi, diğer yandan uygulamalar açısından önemli olmuştur. Çünkü mesleğin günümüzdeki en önemli fonksiyonu raporlama ve denetimdir. Toplumun tüm kesimlerinin muhasebenin bilgi kullanıcıları olduğunu düşündüğümüzde; doğru, tarafsız ve zamanlı bilginin üretilip raporlanması önem kazanmıştır. Bu sürecin sağlanmasında ise yazılımlar önemlidir. Muhasebe alanındaki yazılımlar beraberinde yeni sektörler oluşturmuştur. Birçok firma yazılım alanına yatırımlar yapmış ve önemli, karlı şirketler haline gelmiştir. Bunu BİST'de işlem gören yazılım ve daha çok muhasebe alanında yazılım yapan şirketlerde de görmekteyiz. Bu çalışmada şirketlerin finansal yapıları incelenmiş ve bunlar arasından en çok Ar-Ge yatırımı yapan ve karlığı yüksek olan firmanın analizleri yapılmıştır. Bu çalışma papirüsten bilgisayar yazılımlarına evrilen süreci bize çok iyi anlatmaktadır. Bu muhasebe mühendisliğinin muhasebe mesleğine kattığı kazanımlardır.

Artık 'önce hesap vardı' cümlesi ile başlayan muhasebe çok farklı bir noktaya gelmiştir. Günümüzde kayıt yapmak yeterli gelmemektedir. Analiz, denetim, yorumlama ve tüm bu bilgilerin ilgili kişilere iletilmesi sürecini kapsamaktadır. Teknolojinin hızlı değişimi tüm bu sürecin farklı açılardan ilerlemesine neden olmaktadır. Kayıtların bilgisayar ortamında tutulması, analizlerin, denetimlerin bilgisayar yoluyla yapılması güncel muhasebe yazılımlarının oluşturulmasını sağlamıştır.

Maliye Bakanlığı'na bağlı olan Muhasebat Genel Müdürlüğü içerisinde de yazılım hizmetleri departmanı altında muhasebe yazılımları dairesi bulunmaktadır (<https://www.muhasibat.gov.tr/portal/teskilat-semasi>). Sadece işletmeler açısından değil devlet muhasebesinin uygulanması noktasında da muhasebe yazılımları önem taşımaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde muhasebe yazılımları ve muhasebe mühendisliği konularında yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Demir, (2015), KOBİ'lerde muhasebe paket programları seçiminin önemine değinerek, işletmelerin kendine özel muhasebe yazılımları kullanmak yerine hazır yazılımları tercih ettiklerini ve bu

yazılımları tercih ederken pazarlamacıların ya da mali müşavirlerin önerileri doğrultusunda hareket ettiklerini belirtmiştir.

Öztürk, (2007), işletmelerin seçmiş oldukları muhasebe paket programları üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucuna göre işletmeler tavsiye üzerine muhasebe paket programlarını tercih etmektedir. Ayrıca bu programları kullanan işletmelerden %82,6'sı programlardan memnun olduklarını belirtmişlerdir.

Teraman çalışmasında, muhasebe mühendisliği ve muhasebe yazılım mühendisliği hakkında bilgilere yer vermiştir.

Tektüfekçi, (2012), bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler kapsamında muhasebe ve denetim alanında yaşanan gelişmeleri ve yazılan ve yazılacak yazılımların yeterliliği konusunda bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda işletmelerin rekabet avantajını ve maliyetleri dikkate alarak profesyonel ve standart olan yazılımları tercih ettiklerini tespit etmiştir.

3. MUHASEBE YAZILIMLARI MUHASEBE MÜHENDİSLİĞİ

Küreselleşmenin etkisiyle birlikte işletmeler uluslararası boyut kazanmış ve işlem hacimleri oldukça yükselmiştir. Bu nedenle işlemlerin manuel olarak kayıt altında tutulması ve istenilen bilgiye zamanında ve doğru bir şekilde ulaşılması zor hale gelmiştir. Muhasebe yazılımları da bu açığı kapatmak üzere oluşturulmuştur. İşletmelerde bilgiye muhasebe departmanından sağlanan verilerle ulaşılmaktadır. Bilginin ön plana çıkması yazılımların çeşitlenmesini sağlamıştır.

Günümüzde Türkiye'de kullanılan muhasebe yazılımlarından bazıları, ETA, LUCA, AXASOFT, DEMSOFT, NETSIS, ORKA, MİCRO, CESASA, TÜREV, TILASOFT, NİSA, DİA, AKINSOFT, LKS, NETADAM, ASYASOFT, BASECOM, VEGA, vb.dir (<https://www.panderax.net/muhasebe-yaz>).

Yazılım paketlerinin oluşturulması ve kurulması işletmeler için bir maliyet kalemidir. Ancak sağlayacağı bilgi düşünüldüğünde işletmeler için vazgeçilmez olmaktadır. İşletmeler için bir maliyet kalemi olan bu yazılımlardan maksimum faydanın sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle kullanılan yazılımın işletmenin yapısına uygun olması, eksiksiz ve doğru bilgi üretmesi gerekmektedir. Muhasebe mühendisliği bu noktada önem kazanmaktadır. Yazılımların sadece mühendislik konusunda eğitim almış kişiler tarafından yazılmış olması muhasebe yönünden eksikliklerin doğmasına neden olabilir. Sadece muhasebe alanında deneyimli bir kişi ise yazılım üretemeyecektir. Bu nedenle hem yazılım geliştirme hem de muhasebe konusunda eğitim almış bir kişinin çalışmış olduğu şirket için özel bir yazılım üretmesi ve bu yazılımı uygulaması şirket için çok daha yararlı olabilir.

Birçok fayda sağlamasına rağmen muhasebe mühendisliği üniversitelerde bir bölüm olarak yer almamaktadır. Ancak yakın gelecekte bu bölümlerin de açılacağı ve yeni iş kollarından birisi olacağı tahmin edilmektedir.

Şirket içerisinde görev yapan bir muhasebe mühendisi, işletmesi ile ilgili bilgilere daha çok hakimdir. İşletmesinde güncellenmesi gereken bilgileri, yenilenmesi gereken programları, yöneticilerin ihtiyacı olan bilgileri daha iyi analiz edebilir. Böylece işletmesi için özel bir yazılım geliştirerek tam zamanlı, doğru ve güvenilir bilgiler sunar. Yöneticiler işletme içerisinde elde ettikleri bilgilerle kararlar almaktadır. Yanlış bir bilgi işletme için çok büyük zararın oluşmasına neden olabilir. Bu olumsuz durumların ortaya çıkmaması için işletmelerin bilgi sağlayıcıları olan muhasebe departmanlarında yanlışlıkların ya da aksaklıkların oluşmaması gerekmektedir. Teknolojik gelişim, bilişim sektörü, muhasebe yazılımları bu noktada oldukça faydalı olmaktadır.

4. BİST’TE İŞLEM GÖREN YAZILIM FİRMASININ PERFORMANSININ ANALİZİ

Teknolojinin ön plana çıkmasıyla birlikte bilişim sektöründe hızlı değişiklikler meydana gelmektedir. İşletmeler yeni yazılımlara ihtiyaç duymakta ve bu yazılımları üreten şirketler ön plana çıkmaktadır. Yatırım yapan firmalarında sektör içerisinde kendilerini hissettirdikleri görülmektedir. BİST’te işlem gören ve Kamu Aydınlatma Platformunda (KAP) yer alan şirketler içerisinde bilişim sektöründe on altı şirket yer almaktadır. Performans açısından bu şirketler incelenerek aralarından seçim yapılmıştır.

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, yazılım firmasının performansını finansal analizler ile ortaya koyarak muhasebe mühendisliğinin önemine değinmektir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada BİST’te bilişim sektöründe işlem gören 16 şirketten yazılım alanında, daha çok da muhasebe yazılım alanlarında faaliyet gösterenler öncelikle tercih edilmiştir. Daha sonra finansal tablolarında yer alan, toplam aktifler, maddi olmayan duran varlıklar ve Ar-Ge yatırımları dikkate alınarak en yüksek değerlere sahip olan şirket analizlerde kullanılmak üzere seçilmiştir. Seçilen şirket LOGO Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş.’dir.

Araştırmamızda yazılımların özellikle de muhasebe yazılımlarının ve muhasebe mühendisliğinin önemi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle, e-defter, e-fatura, e-arşiv, e-irsaliye, e-ekstre vb. ile mali müşavirlere yönelik yazılımlar geliştiren LOGO şirketinin analiz edilmesi çalışmayı desteklemektedir (<https://www.logo.com.tr/>).

4.3. Araştırmanın Kısıtları

- BİST’te sadece bilişim sektörü dikkate alınmıştır.
- Finansal tablolarında yer alan, toplam aktifleri, maddi olmayan duran varlıkları ve Ar-Ge giderleri dikkate alınarak 16 şirket incelenmiş, LOGO Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş. seçilmiştir.
- Seçilen şirketin 2013-2017 yıllarındaki finansal tabloları dikkate alınmıştır.

4.4. Araştırmanın Analizleri

LOGO Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin 2013-2017 yıllarına ait bilanço ve gelir tabloları incelenmiştir (<https://www.logo.com.tr/>). İnceleme sonrasında çeşitli finansal analizler gerçekleştirilerek şirket performansı değerlendirilmiştir.

Aşağıdaki Tablo 1’de 2013-2017 yıllarına ait bilançolar yer almaktadır.

Tablo 1. 2013-2017 Yılları Bilançoları

Bilanço 2013-2017 (TL)	2013	2014	2015	2016	2017
AKTİF					
Dönen Varlıklar	73.533.502	104.903.678	124.544.398	139.523.661	162.176.702
Nakit ve Nakit Benzerleri	19.268.115	48.639.563	51.529.036	43.507.923	51.633.614
Finansal Yatırımlar	193.063	67.980	-	279.986	-
Ticari Alacaklar	52.831.826	53.651.215	71.945.027	92.906476	104.524.024
Diğer Alacaklar	9.516	10.050	10.164	147.362	700.688
Stoklar	421.521	516.649	310.553	322.138	604.300
Peşin Ödenmiş Giderler	663.706	1.614.227	449.905	1.946.104	2.775.530
Diğer Dönen Varlıklar	663.706	403.994	299.713	413.672	1.938.546
Duran Varlıklar	51.208.773	61.238.916	77.801.400	188.013.329	220.988.786
Ticari Alacaklar	148.883	-	-	-	-
Diğer Alacaklar	5.724	951.364	1.114.561	3.081.146	3.535.680
Finansal Yatırımlar	108.153	130.653	130.653	130.653	1.130.653
Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımlar	-	-	-	737.533	558.663
Maddi Duran Varlıklar	13.629.536	15.073.538	15.488.784	18.977.934	19.941.705
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	36.455.227	43.621.108	58.759.039	161.722.764	191.896.685
a-Şerefiye	5.892.252	5.892.252	7.478.652	75.386.762	83.294.475
b-Diğer Maddi Olmayan Duran Varlık.	30.562.975	37.728.856	51.280.387	86.336.002	108.602.210
Peşin Ödenmiş Giderler	34.133	138.743	35.727	1.786.750	3.006.485
Ertelenmiş Vergi Varlıkları	827.117	1.323.510	2.272.636	1.208.136	327.762
Diğer Duran Varlıklar	-	-	-	368.413	591.153
Toplam Aktif	124.742.275	166.142.594	202.345.798	327.536.990	383.165.488
PASİF					
KVYK	39.164.073	58.630.831	83.490.361	148.823.733	115.034.637

Ela HİÇYORULMAZ

Kısa Vadeli Finansal Borç	773.156	780.239	993.182	56.798.022	1.118.160
Uzun Vadeli Finansal Borçların Kısa Vadeli Kısımları	890.714	6.350.232	1.092.524	6.298.768	17.466.660
Ticari Borçlar	10.488.466	6.167.018	10.027.920	16.493.822	20.198.763
Çalışanlara Sağlanan Faydalar Kapsamında Borçlar	1.996.665	5.055.560	1.252.651	6.457.090	8.373.167
Diğer Borçlar	2.412.924	-	-	-	-
Ertelenmiş Gelirler	17.763.108	30.403.189	53.876.841	40.749.291	46.336.515
Kısa Vadeli Karşılıklar	4.459.947	-	-	11.609.615	12.850.335
Dönem Karı Vergi Yükümlülüğü	70.251	189.584	398.889	1.818.901	531.612
Diğer Kısa Vadeli Yüküm.	308.842	234.646	322.861	1.399.864	566.584
Uzun Vadeli Yabancı Kaynak	26.452.674	19.937.308	8.555.573	14.555.392	58.855.384
Uzun Vadeli Finansal Borç	22.456.183	16.069.350	313.019	3.605.982	46.173.847
Diğer Borçlar	-	-	3.736.690	2.741.721	1.809.414
Çalışanlara Sağlanan Faydalara İlişkin Karşılık.	3.729.789	3.867.958	4.107.271	6.315.332	8.298.563
Ertelenmiş Vergi Yüküm.	-	-	398.593	1.892.357	2.573.560
Ertelenmiş Gelirler	266.702	-	-	-	-
Özkaynak					
Ana Ortaklığa Ait Özkay.	59.125.528	86.142.497	108.545.294	160.802.613	208.508.292
Ödenmiş Sermaye	25.000.000	25.000.000	25.000.000	25.000.000	25.000
Sermaye Düzeltmesi Farkları	2.991.336	2.991.336	2.991.336	2.991.336	2.991.336
Kardan Ayrılan Kısıtlanmış Yedekler	3.666.269	3.960.394	6.993.951	6.993.951	7.196.456
Geri Alınmış Paylar	(2.649.415)	(2.649.415)	(4.632.563)	(4.632.563)	(4.632.563)
Aktüeryal Kayıplar	(438.536)	(821.754)	(1.681.596)	-	-
Yab. Para Çevrim Farkları				6.899.780	12.738.172

Geçmiş Yıllar Karları	11.275.706	30.109.530	39.979.376	75.241.603	112.423.275
Net Dönem Karı	19.280.168	27.552.406	39.894.790	45.339.470	50.828.565
Kontrol Gücü Olmayan Paylar	-	1.431.958	1.754.570	3.355.252	767.175
Toplam Özkaynak	59.125.528	87.574.455	110.299.864	164.157.865	209.275.467
Toplam Pasif	124.742.275	166.142.594	202.345.798	327.536.990	383.165.488

Tablo 2'de 2013-2017 yıllarına ait gelir tabloları yer almaktadır. Tabloda yer alan değerler TL cinsinden verilmiştir.

Tablo 2. 2013-2017 Gelir Tabloları

Gelir Tablosu 2013-2017	2013	2014	2015	2016	2017
Net Satışlar	70.731.277	104.030.635	128.777.388	190.374.106	256.168.914
Satış Maliyeti	(8.548.962)	(4.655.177)	(3.254.820)	(4.756.358)	(12.046.520)
Brüt Satış Karı/Zararı	62.182.315	99.375.458	125.522.568	185.617.748	244.122.394
Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri	(14.930.949)	(28.552.852)	(34.685.456)	(18.920.847)	(31.785.508)
Genel Yönetim Giderleri	(9.271.287)	(11.988.169)	(13.530.205)	(38.314.128)	(51.657.912)
Ar-Ge Giderleri	(17.103.385)	(29.270.750)	(36.847.268)	(59.368.135)	(101.997.313)
Esas Faaliyet. Diğer Gelirler	1.368.400	2.162.116	2.994.570	3.531.905	5.390.195
Esas Faaliyet. Diğer Giderler	(1.828.114)	(1.853.092)	(3.591.600)	(21.476.474)	(4.225.403)
Esas Faaliyet Karı	20.416.980	29.872.711	39.862.609	51.070.069	59.846.453
Yatırım Faaliyet. Gelirler	115.795	373.070	288.705	291.293	285.885
Özkaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımların Zararlarından Paylar	-	-	-	(267.981)	(1.407.831)
Finansman gelir/giderleri öncesi faaliyet karı/zararı	20.532.775	30.245.781	40.151.314	51.093.381	58.724.507
Finansal Gelir	897.126	1.025.796	2.692.993	3.976.529	2.758.199

Finansal Gider	(2.213.098)	(4.093.253)	(2.856.320)	(3.831.620)	(8.574.390)
Vergi Öncesi Kar	19.216.803	27.178.324	39.987.987	51.238.290	52.908.316
Dönem Vergi Gideri	(145.484)	(189.585)	(560.664)	(3.780.773)	(2.281.568)
Ertelenen Vergi Gideri	363.617	747.067	790.079	(517.365)	(871.482)
Net Dönem Karı	19.434.936	27.735.806	40.217.402	46.940.152	49.755.266

2013-2017 yıllarına ait bilanço ve gelir tablolarından yararlanılarak Tablo 3'de yer alan analizler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. Finansal Analizler

	2013	2014	2015	2016	2017
Cari Oran	1,878	1,789	1,492	0,938	1,410
Asit-Test Oranı	1,867	1,780	1,488	0,935	1,405
Nakit Oranı	0,492	0,830	0,617	0,292	0,449
Stok Devir Hızı	18,225	11,255	10,289	10,268	
Aktif Devir Hızı	0,567	0,626	0,636	0,581	0,669
Borç Oranı	0,526	0,473	0,455	0,499	0,454
Borç-Özsermaye Oranı	1,110	0,897	0,835	0,995	0,831
Faizin Kazanılma Sayısı	8,683	6,640	13,999	13,372	6,171
Brüt Kar Marjı	0,879	0,955	0,975	0,975	0,953
Net Kar Marjı	0,275	0,267	0,312	0,247	0,194
Faaliyet Kar Marjı	0,289	0,287	0,310	0,268	0,234
Özsermaye Karlılığı	0,329	0,317	0,365	0,286	0,238
Yatırımlar Üzerinden Karlılık Oranları	0,156	0,167	0,199	0,143	0,130
Kaynaklar Üzerinden Karlılık Oranları	0,154	0,164	0,199	0,156	0,138

Tablo 3'de yer alan analiz sonuçlarına göre; işletmenin beş yıllık cari ve asit test oranı 1'in üzerindedir. Sadece 2016 yılında 1'in hemen altında cari oran 0,938, asit test oranı ise 0,935 olarak hesaplanmıştır. Cari oranların ve asit test oranlarının birin üzerinde olması olumlu olarak yorumlanabilir. Yine nakit oranlarına baktığımızda en düşük 2016 yılında 0,292, en yüksek ise 2014 yılında 0,830 olarak gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi likidite oranlarından en hassas olanı nakit orandır.

Stok devir hızı ise oldukça yüksektir. Stokların yılda ondan fazla devir yaptığı görülmektedir. 2016 yılında en düşük 10,268, 2013 yılında ise en yüksek 18,225 olarak hesaplanmıştır. Aktif devir hızı ise 0,567 ile 0,669 arasında değişmektedir. İşletmenin krediye başvurma seviyesi %50 civarındadır. Ortaklara dağıtılan karlar yönünden oldukça başarılıdır (Faizin kazanılma sayısı).

Karlılık açısından değerlendirildiğinde işletme karlılığını sürdürmektedir. Brüt kar, net kar, faaliyet kar marjı ve özsermaye karlılığında dalgalanmalar görülse de kar sağlamaya devam etmektedir. İşletmenin özellikle Ar-Ge giderlerine yapmış olduğu yatırımlar dikkat çekicidir. Bu alana yaptığı yatırım tutarları 2013 yılında 17.103.385 TL'den her yıl katlanarak 2017 yılında 101.997.313 TL'ye ulaşmıştır. İşletmenin Ar-Ge faaliyetlerine verdiği önemi açıkça göstermekle birlikte yazılım, program gibi maddi olmayan duran varlıklarında da büyük bir artış olduğu belirlenmiştir. 2013 yılında 36.455.227 TL iken 2017 yılında 191.896.685 TL'ye çıkmıştır.

Teknolojinin hızlı değişimine ayak uydurmak zorunda olan bu işletmenin yapmış olduğu yatırımlar üzerinden elde ettiği karlara bakıldığında yatırımların karşılığını aldıkları görülmektedir. Yatırımlar üzerinden karlılığı en düşük %13, en yüksek %19,9 olarak belirlenmiştir. Yatırımlar üzerinden elde edilen gelirler de en düşük 115.795 TL, en yüksek 373.070 TL olduğu saptanmıştır. Yine kaynaklar üzerinden karlılık oranları, yatırımlar üzerinden karlılık oranlarına yakın sonuçlar vermiştir. Muhasebe yazılımı alanında da faaliyet gösteren işletmenin performansının iyi olduğu söylenebilir.

İşletmelerin yazılımlara yapmış olduğu yatırımları maddi olmayan duran varlıklar grubunda görebiliriz. Bir yazılım şirketi olan LOGO Yazılım Sanayi ve Ticaret A.Ş'nin işletme olarak yazılımlara ve Ar-Ge'ye yapmış olduğu yatırımlar sonuç vermiş ve işletme karlılığını artırmıştır.

5. SONUÇ

Dünya, teknolojik gelişmeler ve küreselleşme ile farklı bir boyuta gelmiştir. Artık cihazlar birbiriyle etkileşim içerisine girebilmekte, binlerce kilometre uzaktaki bir işletme ile ortaklık kurulabilmekte ya da rekabet edilebilmektedir. Yaşanan tüm bu gelişmeler bilginin önemini daha çok ortaya koymaktadır. Doğru, güvenilir ve tam zamanlı bilgi elde etmek, işletmeler için hayatta kalmak (süreklilik) ve yüksek kar elde etmek anlamına gelebilir. İşletmelerin bu çabalarında muhasebe departmanlarına da büyük görevler düşmektedir. Muhasebe alanında yaşanan gelişmeler muhasebe departmanlarının işlerini kolaylaştırmaktadır. Bu alanda yaşanan en önemli gelişmelerden birisi muhasebe yazılımlarıdır. Muhasebe yazılımları işletmeler için kayıt, sınıflandırma, özetleme, rapor ve analiz etme gibi her açıdan kolaylıklar sağlamaktadır.

Dünyada ve Türkiye'de kullanılan birçok muhasebe yazılımı bulunmaktadır. Ancak geliştirilen yazılımlar işletmeler için genel özelliklere sahiptir. Her işletmenin kendine özgü bir yönetim stratejisi bulunmaktadır. Bu özellikler doğrultusunda ve işletmelerin eksikliklerini tamamlayacak yazılımların kullanılması daha yararlı olabilir. Muhasebe mühendisliği bu açığı kapatabilecek yeni iş kollarından bir tanesi olarak kabul edilebilir. İşletmede yöneticilerin karar almasında destekte bulunacaklardır. Çünkü muhasebe bilgi sistemlerinin oluşmasında hem işletmenin ihtiyaçlarını iyi analiz edebilecek hem de yazılım geliştirme konusuna hâkim olabileceklerdir.

Muhasebe yazılımlarının kullanılması ve yazılımlara yatırım yapılması ile sadece işletmeler değil; muhasebe meslek mensupları, yazılımcılar, mükellefler ve devlet gibi taraf olanlar, birçok avantaj elde etmektedir. Bununla birlikte işletmeler açısından yöneticilerin doğru karar verebilmesi oldukça kolaylaşmıştır. Muhasebe meslek mensupları yapmış oldukları işlemlerde daha az hata yapmakta, gerekli olan bilgiye kolay ve hızlı bir şekilde erişebilmektedir. Yazılımcılar için yeni bir

iş kolu oluşmaktadır. Mükellefler bilgi takibini, şeffaflık ilkesine paralel bir şekilde sağlamakta ve doğru bilgiye ulaşabilmektedir. Devlet ise hem kendi bünyesinde bu muhasebe yazılımlarını kullanabilmekte hem de işletmelerin denetimi ve vergilendirilmesi yönünden avantaj elde etmektedir. Birçok açıdan avantaj sağlayan muhasebe yazılımlarının gelecekte muhasebe mühendisleri tarafından hazırlanması ile günümüzde var olan eksikliklerin giderilmesi ve amaca daha uygun yazılımların geliştirilmesi beklenmektedir. Firma incelemesinde görüldüğü gibi yazılım alanına yapılan yatırımlar iyi performans sergilemektedir. Gelecek açısından muhasebe mühendisliği eğitimi ve sonrasında yapılacak yazılımlar aynı zamanda sektörde bir ivme kazandıracak ve istihdama katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Demir, E. (2015). Kobilerin Muhasebe paket programı seçim kriterleri ve bu alandaki farkındalıkları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 33, 411-424.

Erol, M., Elagöz, İ., ve Öztürk, S. (2012). Tarih boyunca muhasebe uygulama ve eğitim araçları. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, 221-232.

<https://www.panderax.net/muhasebe-yaz%C4%B1mlar%C4%B1/13-t%C3%BCrkiyedeki-muhasebe-yaz%C4%B1mlar%C4%B1> Erişim Tarihi: 12.07.2018

LOGO, <https://www.logo.com.tr/>

Muhasebat, Erişim adresi: <https://www.muhasibat.gov.tr/portal/teskilat-semasi>

Öztürk, M. (2007). *Bilgisayarlı muhasebe programları, analizi ve bir uygulama*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Tektüfekçi, F. (2012). Bilgi teknolojilerinin muhasebe uygulamalarına entegrasyonu ve bütünleşik sistemlerle olan etkileşim, *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 51-59.

Teraman, Ö. (t.y.). Muhasebe mühendisliği ve muhasebe yazılım mühendisliği, Erişim adresi: http://www.yorumymm.com/img/mc-content/20151014192210_2640_ozgur_teraman_muhasebe-muhendisligi.pdf

MALİ KURALLARIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE UYGULAMALARIN AMPİRİK SONUÇLARI

Merve YOLAL EROĞLU¹

Atıf/©: Yolal Eroğlu, M. (2018). Mali kuralların kavramsal çerçevesi ve uygulamaların ampirik sonuçları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2366-2381. doi: 10.17218/hititsosbil.431178

Özet: Mali kurallar literatürde genel olarak gelir, harcama, bütçe ve borçlanma olmak üzere temel mali değişkenlerin birtakım sayısal sınırlamalara tabi olması şeklinde ifade edilmektedir. Küresel anlamda kullanım alanı bulan ve yapılan ampirik araştırmalar sonucunda da önemi anlaşılan mali kurallara; mali şeffaflığın azalması, mali disiplinsizlik ve mali sürdürülebilirliğin ortadan kalkması, politikacıların oy maksimizasyonu amacıyla maliye politikası araçlarını keyfi olarak kullanması sonucunda kamu borçlarının hızla artması gibi nedenlerle başvurulmaktadır. Bu çalışmanın amacı, maliye politikası uygulamalarına yönelik getirilen sınırlandırmalardan birisi olan mali kural kavramının tanımını, uygulanma nedenlerini ve özelliklerini ele alarak, mali kural uygulamalarının ampirik sonuçlarını değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Mali Kurallar, Kurala Dayalı Maliye Politikası, Denk Bütçe Kuralı, Harcama Kuralı

The Conceptual Framework of Financial Rules and Empirical Results of Applications

Citation/©: Yolal Eroğlu, M. (2018). Conceptual framework of financial rules and empirical results of applications. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2366-2381. doi: 10.17218/hititsosbil.431178

Abstract: Fiscal rules generally refer to some quantitative restrictions on the basic financial variables such as income, expenditure, budget and borrowing. Fiscal rules have been applied on a global scale and draw attention as a result of numerous empirical researches. Financial rules are applied due to the decrease of fiscal transparency, the elimination of fiscal discipline and financial sustainability, and the rapid increase of public debts as a result of arbitrary use of fiscal policy instruments for the purpose of vote maximization. The aim of this study is to examine the definition, the implementation and the characteristics of the fiscal rule as being one of the limitations imposed on fiscal policy practices. At the same time, focus will be placed on evaluating the empirical results of fiscal rule practices.

Keywords: Fiscal Rules, Rule-Based Fiscal Policy, Budget Balance Rule, Expenditure Rule

1. GİRİŞ

Mali kurallar; bütçe, borçlanma, harcama ve gelir gibi birtakım göstergelere getirilen sınırlandırmalardır. 1970'li ve 1980'li yıllarda biriken kamu borçları ve para birliğinin kural tabanlı çerçevelerle desteklenmesi gerekliliği sonucunda hükümetler bazı sayısal kısıtlamalara gitmek zorunda kalmıştır. 1990 yılında yalnızca beş ülke (Almanya, Endonezya, Japonya, Lüksemburg ve Birleşik Devletler) merkezi hükümet düzeyinde mali kurallara sahiplerken, günümüzde çoğu devlet mali disiplini, mali istikrarı ve makro-ekonomik hedefleri gerçekleştirilebilmek amacıyla çeşitli mali kurallara başvurmaktadır. Mali kurallar çoğunlukla bütçe değişkenlerini sınırlamak için kullanılmaktadır. Çünkü bütçe değişkenleri hem harcamaları hem vergileri hem de bu ikisine bağlı olarak gelişen borçlanmayı yönlendirmektedir. Bu yolla,

Makale Geliş Tarihi: 6.6.2018

Makale Kabul Tarihi: 11.12.2018

¹ Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, merve.yolal@deu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-5980-5610>

ihtiyari maliye politikalarını sınırlandırarak nesiller arasında borç yükünün adil dağılımını gerçekleştirmekte, kamu bütçesinin şeffaflığını artırmakta, hükümetin etkinliğini ve hesap verebilirliğini sağlamaktadır.

Dünyada küresel bir hız kazanarak popülerliği artan ve uygulanmaya devam edilen mali kurallar; ülkelerin içinde buldukları ekonomik konjonktüre, kurumsal kültürlerine ve hedeflerine göre belirlenmektedir. Mali kurallara yönelik olarak yapılan ampirik çalışmalar ise, ulusal mali kuralların genel olarak gelişmiş mali performans ile ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Çalışmada kamu maliyesi literatüründe mali kurallara yönelik yapılmış olan birtakım tanımlara, mali kuralların oluşturulma gerekçelerine, mali kural türlerine, mali kuralların sahip olduğu fonksiyonlara ve özelliklere ve mali kurallara ilişkin yapılmış olan ampirik araştırmalar ve sonuçlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kurala dayalı ekonomi politikası bağlamında mali kurallara yönelik açıklamalar yapılacaktır. İkinci bölümde mali kuralların oluşturulma gerekçelerine ve sahip oldukları özelliklere yer verilecektir. Üçüncü bölüme gelindiğinde, mali kurallar türlerine göre ayrılarak denk bütçe kuralları, harcama ve gelir kuralları, borçlanma kuralları olmak üzere ayrı ayrı incelenecektir. Son bölümde ise, mali kurallar ile ilgili yapılmış çeşitli ampirik çalışmalar ve sonuçlarına yer verilerek, sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. MALİ KURALLARIN TANIMI

Politikacıların maliye politikası araçlarını kullanma üzerindeki yetkilerinin yasal ve anayasal sınırlamalara tabi tutularak uygulanmasını sağlayan yaklaşıma kurallara dayalı maliye politikası adı verilmektedir. Kurallara dayalı maliye politikasının en önemli özelliği, politikacıları ekonomi politikası araçlarını kullanırken birtakım keyfi uygulamalarını sınırlandırması ve belirlenen kurallar çerçevesinde yetkilerini kullanma hakkı vermesidir. Dolayısıyla kurala dayalı ekonomi politikası; politik çıkarları korumak uğruna yapılacak olan uygulamaların önüne geçerek, politikacıların sahip olduğu yetkilerini suiistimal etmelerini önlemekte ve bu sayede ekonomik öngörülebilirliği kolaylaştırmaktadır. Ayrıca mali kurallar mali disiplinin sağlanarak yasal veya anayasal düzenlemeler ile gerekli reformların yapılmasına da öncülük etmektedir.

Kurala dayalı ekonomi politikaları kapsamında bilhassa 1970'li ve 1980'li yıllardan sonra maliye politikalarına yönelik kuralların önemi fark edilmiştir. Maliye politikası kuralı, makroekonomik anlamda, mali performansın bir göstergesi olarak tanımlanan maliye politikası üzerinde kalıcı kısıtlamalar olarak tanımlanmaktadır. Dar bir tanımlamada ise mali kurallar; bütçe öncesi (planlanan) ve bütçe sonrası (gerçekleşen) uyumsuzluğun birtakım yaptırımlara tabi olması anlamına gelmektedir. Örneğin, bazı ABD eyaletlerinde bütçe açığı ve borçlanma limitlerinin planlananın üzerinde gerçekleşmesi durumunda adli veya mali yaptırımlar uygulanmaktadır (Kopits ve Symansky, 1998, s. 2). Hallerberg'e göre mali kurallar, bütçesel karar alma ve uygulamada yol gösteren davranışsal ya da yasal normlardır (Hallerberg ve diğerleri, 2004, s. 15). Başka bir tanıma göre, mali kurallar bütçe politikası, borçlanma, harcama veya vergilendirme gibi bir mali göstergeye belirli bir sınır koyan yasal veya anayasal kısıtlamalardır (Kennedy ve diğerleri, 2001, s. 238). Mali kural kavramına ilişkin literatürde çeşitli tanımlar bulunmakla birlikte, öz itibarıyla; bütçe açığı, harcama, borçlanma ve gelir olmak üzere bazı mali değişkenler üzerine getirilen sınırlandırmalar şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, mali kurallar harcama ve gelir programları ile ilgili kararları sınırlamak için, politika yapımcıların "ellerini bağlamaya" çalışarak "açık eğilimini" azaltmayı ve mali disiplini teşvik etmeyi amaçlayan yasal anlaşmalardır (Bergman ve diğerleri, 2016, s. 2). Mali kurallar; hedef değişken, planlama süresi,

kapsamı ve yasal temeli bakımından ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir. Belirtilen bu farklılıklar çeşitli ülkeler açısından Tablo 1’de gösterilmektedir,

Tablo 1. Uluslararası Mali Kuralların Karşılaştırması

Ülke	Kuralın Türü/Amacı	Planlama Süresi	Kapsamı	Yasal Temeli
İsrail	Açık ve harcama tavanları	Çok yıllık	MY	Kanun
Danimarka	Yapısal bütçe dengesi	Çok yıllık	MY	Politik anlaşma
Estonya	Bütçe dengesi	Çok yıllık	MY	Politik anlaşma
	Gelirin yüzdesi olarak borç	Yıllık	YY	Kanun
Finlandiya	Bütçe dengesi	Çok yıllık	MY	Politik anlaşma
	GSYİH yüzdesi olarak borç	Çok yıllık	YY MY	Kanun
				Politika anlaşma
Fransa	Altın kural	Yıllık	YY	Kanun
Litvanya	Net borçlanma tavanı	Yıllık	MY	Kanun
	Bütçe dengesi	Yıllık	YY	Kanun
Hollanda	Harcama tavanı	Çok yıllık	MY	Koalisyon anlaşması
Polonya	GSYİH yüzdesi olarak borç	Yıllık	MY	Anayasa
Slovakya C.	Gelirin yüzdesi olarak borç	Yıllık	YY/BY	Kanun
Slovenya	GSYİH yüzdesi olarak borç	Çok yıllık	MY	Koalisyon anlaş.
	Borç tavanı	Yıllık	YY	Kanun
İspanya	Bütçe dengesi Borç tavanı	Konjonktür döneminde	MY BY	Kanun
	Gelirin yüzdesi olarak borç	Yıllık	YY	Kanun
		Yıllık		Kanun
İsveç	Ortalama bütçe açığı	Konjonktür döneminde	MY	Politika anlaşma
İsviçre	Bütçe dengesi, borç freni	Konjonktür döneminde	MY	Anayasa
İngiltere	Altın kural	Konjonktür döneminde	MY	Kanun
	GSYİH’nın yüzdesi olarak borç	Konjonktür döneminde	MY	Kanun
Avustralya	Bütçe dengesi, borç tavanı	Konjonktür döneminde	MY	Kanun
Brezilya	Gelirin yüzdesi olarak borç	Yıllık	MY ve YY	Kanun
Kolombiya	Gelirin yüzdesi olarak borç	Yıllık	MY ve YY	Kanun
Hindistan	Altın kural	Çok yıllık	MY	Kanun
Y. Zelanda	Operasyonel denge	Konjonktür döneminde	MY	Kanun

MY:Merkezi Yönetim, YY:Yerel Yönetim, BY:Bölgesel Yönetim.

Kaynak: (Symansky ve diğerleri, 2008, s. 9).

Tablo 1'de çeşitli ülkelerdeki mali kurallar; türlerine, planlama süresine, kapsamı ve yasal temeline göre yer almaktadır. Mali kuralların türlerinden borçlanma kuralı ve denk bütçe kuralının daha çok uygulandığı görülmektedir. Planlama süresine bakıldığında; yıllık, çok yıllı ve konjonktür dönemi olmak üzere üçlü bir ayrıma gidilmekle birlikte; denk bütçe kurallarının çok yıllı ve konjonktür döneminde uygulandığı dikkat çekmektedir. Kapsamları açısından mali kuralların daha çok merkezi yönetimlerde uygulandığı görülmektedir. Son olarak, yasal temelleri açısından değerlendirildiğinde ise, hemen hemen bütün ülkelerde uygulanan mali kuralların kanun ile yasalaştığı göze çarpmaktadır.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Mali kuralların altında yatan temel neden, mevcut veya gelecekteki hükümetlerin, çeşitli nedenlerle mali politika tedbirlerini uygulamaya istekli olmayacaklarıdır. Kuralların uygulanma gerekçelerinden bir diğeri ise, hükümetlerin "politik miyoplukları" ve "ortak havuz problemi"dir. Politik miyopluk, seçim beklentileri konusundaki endişelerden kaynaklanarak uzun vadeli gereksinimleri dikkate almamaktır. Bir diğere deyişle, hükümetler yeniden seçilme şansını artırabilmek için harcamaları artırabilmekte veya vergileri azaltabilmektedir. "Ortak havuz problemi" ise, özel çıkar gruplarının veya seçim bölgelerinin taleplerinin bütçe etkisini içselleştirememesinden ortaya çıkmaktadır (Cottarelli ve Kumar 2009, s. 15). Bunun dışında mali kuralların çeşitli nedenlerle kabul edildiği de görülmektedir. Bunlar; (a) savaş sonrası Japonya'da olduğu gibi makroekonomik istikrarın sağlanması; (b) bazı Kanada eyaletlerinde olduğu gibi hükümetin maliye politikasının güvenilirliğini artırmak ve bütçe açığını ortadan kaldırmak, (c) Yeni Zelanda'da olduğu gibi maliye politikasının uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlamak; (d) Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliğinde olduğu gibi, bir federasyon veya uluslararası düzenlemede olumsuz dışsalıkları en aza indirmek (Kennedy ve diğerleri, 2001, s. 239).

Mali kuralların oluşturulma gerekçeleri genel olarak aşağıdaki gibi özetlenebilir (Kopits ve Symanski, 1998, s. 7);

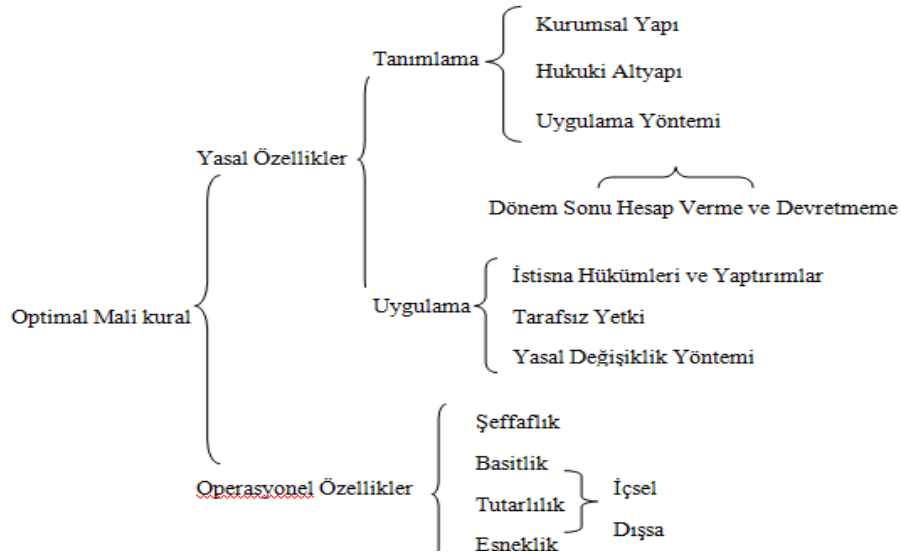
- Maliye politikası kurallarının geleneksel gerekçesi olan makroekonomik istikrar açısından zorunluluk arz etmesi.
- Bir maliye politikası kuralının, diğere mali politikalara, özellikle de parasal araçların istikrara kavuşma hedefi doğrultusunda kullanılmasına yardımcı olabilmesi.
- Mali kuralların uzun vadeli mali sürdürülebilirliği ve mali disiplini sağlama veya sürdürme ihtiyacını karşılayabilmesi.
- Mali kuralların bir federasyon, konfederasyon ya da para birimi bölgesi içerisindeki olumsuz parçalanmaları önlemek amacıyla çeşitli hükümet düzeylerinde kullanılabilmesi.
- Bir mali kuralın, hükümet politikasının güvenilirliğini sağlamak için yararlı olabilmesi.
- Mali kurallara dayalı politikaların takdiri temelli bir yaklaşıma göre zaman tutarlılığı olması.
- Mali kuralların mali disiplini teşvik ederek, kamu açıklarını ve borç seviyelerini azaltmaya yardımcı olması.

Mali kuralların oluşturulma gerekçelerine yer verdikten sonra, mali kurallara ilişkin genel özelliklere de değinilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere mali kurallar; bütçe büyüklüğü üzerinde sayısal sınırlamalar yoluyla maliye politikasına uzun süreli kısıtlamalar getirmektedir. Bu ise, sınırları sıklıkla değiştiremeyen bir maliye politikasının belirlendiği ve bütçe büyüklüğünün

belirlenen sayısal bir hedefe göre sınırladığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, mali kurallar genellikle bozulan teşvik yapılarını düzeltmeyi ve aşırı harcama yapmaya karşı sınırlandırmaları içermekte, mali sorumluluk ve borç sürdürülebilirliğini sağlamaktadır (Schaechter ve diğerleri, 2012, ss. 5-7). Mali kurallar, mali güvenilirliği ve disiplini destekleme amaçlı kurumsal mekanizmalardır. Mali kurallar farklı hedeflere hizmet edebiliyor olsa da öncelikle mali sürdürülebilirliği teşvik etmesi açısından önem taşımaktadır (Cottarelli ve Kumar 2009, ss. 4-5). Mali kurallar fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için bazı genel özelliklere sahip olmalıdır. Bu özellikler (Buiter 2003, s. 84),

- Mali kurallar basit olmalıdır; uyumluluğu kolayca kanıtlanabilmelidir.
- Mali kurallar hükümetlerin borçlarını ödeme gücünü korumalıdır.
- Mali kurallar genel hükümetin mali açığı için uygulanmalıdır.
- Mali kurallar kamu kesiminin büyüklüğü konusunda tarafsız olmalıdır.
- Mali kurallar politika araçlarının konjonktürel davranışını teşvik etmemeli, otomatik mali dengeleyicilerin serbestçe çalışmasına izin vermelidir.
- Mali kurallar uzun vadede mantıklı olmalıdır.
- Mali kurallar ekonomik yapı ve başlangıç koşullarındaki farklılıklara izin vermelidir.
- Mali kurallar ulus devlet düzeyinde anlamlı olmalıdır.
- Mali kurallar güvenilir olmalıdır.
- Mali kurallar tarafsız ve tutarlı bir şekilde uygulanmalıdır.

Optimal mali kuralların sahip olması gereken temel özellikler aşağıda Şekil 1 yardımı ile gösterilmiştir,

Şekil 1. Mali Kuralların Özellikleri

Kaynak: (Biraschi 2008, s. 11).

Şekil 1'deki sınıflandırmada optimal bir mali kuralda bulunması gereken özellikler yasal ve operasyonel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mali kuralların düzgün ve sistemli bir şekilde işleyebilmesi açısından yasal özellikler çok önemlidir. Bu kuralların yasal altyapısındaki temel özelliklere bakıldığında, kurallara ilişkin istisnaların olmaması veya çok az olması gerekmektedir. Bunun dışında politikacıların taraflı davranışlarına karşı önlemler alınmalı ve ani şokların yaşanması halinde birtakım yasal değişiklik tedbirleri önceden belirlenmelidir. Kuralların operasyonel altyapısında ise bu kuralların sahip olması gereken temel özellikler belirtilmektedir. Bunlar, iyi tanımlanmış, şeffaf, uygun, tutarlı, basit, esnek, uygulanabilir ve etkin olan mali kurallardır. Bu özelliklere sahip olan mali kuralların başarı elde imkanı olacaktır.

Yukarıda maddeler halinde belirtildiği üzere mali kuralların sahip olması gereken özelliklerinin yanı sıra bu kuralların yürürlüğe konulması aşamasında esneklik, güvenilirlik ve şeffaflıkla ilgili bir takım sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Çünkü mali kurallar bazen aşırı derecede kısıtlayıcı olabilmekte ve gerektiğinde devletlerin konjonktürel maliye politikasını uygulaması konusunda yetkilerini sınırlandırmaktadır. Bu nedenle mali kurallara ilişkin mevzuat yazılırken bazı hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Örneğin, mevzuatın işlevselliği açısından bazı esneklikler göz önünde bulundurularak yazılmalı ve bağlayıcılığı olmayan sınırlandırmalar konusunda esneklik olmayacak şekilde düzenlenmelidir. Buna ek olarak mali kurallar şeffaf olmalı, aşırı derecede karmaşık olmamalı ve mali göstergelerin izlenmesi ve tanımlanması açısından kolay olmalıdır. Ayrıca, güvenilirlik sağlama konusunda mali kuralların kalıcı olmasına da dikkat edilmelidir. Aksi takdirde uygulanan kuralların yasa veya anayasaya bağlı olarak uygulanıp uygulanmadığı konusunda şüphe uyandırabilmektedir (Kennedy ve diğerleri, 2001, s. 239). Bunların yanı sıra, kural temelli maliye politikası ile ilgili bazı endişeler de ortaya çıkmaktadır. Birincisi, disiplinli bir politika izlemek için yeterli siyasi bir taahhüdün olmadığı veya yeterli önlemlerin alınmadığı hallerde benimsenen kuralların sürdürülmesi pek mümkün olmadığı için politika itibarının zayıflamasına neden olabilmektedir. İkincisi, mali kurallar takdir yetkisini bütçe açıkları ve borç tavanları konusunda kısıtladığı için konjonktürel durgunluğa götürebilmektedir. Üçüncüsü, mali kurallar genellikle mali uyumun bileşimi konusunda maliye politikasının kalitesini düşürebilmektedir. Bu ise, uzun vadeli büyüme beklentileri üzerinde olumsuz etki yaratan yüksek sosyal getirilere sahip kolay kesilebilen sermaye harcamalarına neden olabilmektedir. Dördüncüsü, kurallar bütçe dışı işlemleri teşvik ederek şeffaflığı azaltabilmektedir. Bu durumun özellikle büyük açıkların, borçların ve sürdürülebilirlik kaygılarının olduğu bir konjonktür ortamında daha fazla olması muhtemeldir (Cottarelli ve Kumar 2009, s. 15).

4. MALİ KURAL TÜRLERİ

Mali kural uygulamaları ülkelerin kurumsal yapısı, ekonomik koşulları ve yönetim anlayışına bağlı olarak farklılık göstermekle birlikte, genel olarak mali kuralları türlerine göre beş kategoriye ayırmak mümkündür. Bu kategoride borçlanma kuralı, bütçe dengesi kuralı, yapısal bütçe dengesi kuralı, harcama kuralı, gelir kuralı yer almaktadır. Belirtilen kuralların uygulanmasında ise birçok ülkenin iki veya daha fazla mali kuralı birleştirdiği görülmektedir. Çünkü her mali kural çeşidi sürdürülebilirlik, ekonomik istikrar ve hükümet hedeflerinin boyutunu desteklemek için uygun değildir. Örneğin, bir harcama kuralı ile birleştirilen bir borç kuralı borç sürdürülebilirliği ile bağlantıyı sağlarken, aynı zamanda politika yapıcılara kısa ve orta vadeli operasyonel kararlar sunarak, hükümet boyutunu hedefleyebilir. Benzer şekilde, bir borç ve konjonktürel dönem için düzenlenmiş denk bütçe kuralı kombinasyonu yapılarak mali disiplin sağlanabilmektedir (Schaechter ve diğerleri, 2012, s. 9).

4.1. Denk Bütçe Kuralı

Denk bütçe kuralı kamu gelirleri ve kamu harcamalarının birbirine denk olmasını öngörmekte ve yıllık denge, genel denge, cari denge ve operasyonel denge olmak üzere yıllık veya uzun vadeli dönemleri kapsamaktadır. Bütçe kuralları; kamu gelir ve giderlerinin denklliğini esas almakla birlikte, yalnızca yatırım harcamaları için borçlanabilmeye izin vererek cari dengeyi esas alan altın kuralları da kapsamaktadır. Bu sayede, kamu gelir ve giderlerinin denklığının yanı sıra cari harcama ve cari gelirlerin denklığı de sağlanmaktadır. Denk bütçe kuralları ile GSYİH, GSMH veya potansiyel hasıla gibi göstergeler dikkate alınarak yapılacak açıklar oranlar itibariyle sınırlandırılabilir. Ayrıca toplam gelirler ile yapılan harcamalardan faiz ödemelerinin yok sayılması durumunda geriye kalan harcamalar arasındaki fark anlamına gelen faiz dışı fazla GSYİH, GSMH'ya oranlanarak sınırlandırılabilir. Kısaca denk bütçe kuralı, bütçenin toplam gelir ve giderlerinin denk olmasını, borçlanmaya başvurulmamasını ve bütçe açığının GSYİH'ye oranının belirli bir oranla sınırlandırılmasını hedeflemektedir.

Bütçe sınırlamalarına ilişkin görüşler 1980'lerin ortalarından itibaren Amerika'da gündeme gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde Federal Anayasaya denk bütçe ilkesinin getirilmesi gerektiği savunulmuş ve federal hükümet ile eyalet hükümetleri arasında bütçe dengesinin düzeltilmesine ilişkin bazı nedenler ortaya konmuştur. Eyalet hükümetlerinde borç senetleri çıkartıldığı için bütçe dengesizliği yaşanmış ve sadece Federal hükümet para basabildiği için, para basma yoluyla veya borç senedi çıkarma yoluyla federal bütçe dengeden uzaklaşmıştır. Dolayısıyla, para yaratma gücündeki temel farklılıktan dolayı, ABD'de eyaletlere nazaran federal düzeyde bütçe dengesi şartının getirilmesi söz konusu olmuştur (Buchanan ve Flowers, 1986, s. 5).

Denk bütçe kuralları, öncelikle borç oranını etkilemekte ve çoğunlukla politika yapıcıların kontrolü altındaki değişkenleri sınırlamaktadır. Bu nedenle, bu tür kurallar borçların sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Denk bütçe kuralları genel denge, yapısal veya konjonktürel denge (ekonominin normal olarak kabul edilen üretim düzeyinde bulunmasıyla ortaya çıkacak olan bütçe açığı ya da fazlası) ve cari denge olarak spesifize edilmektedir. Genel denge kuralının ekonomik istikrar sağlama özelliği olmazken, diğerlerinin ekonomik şoklara karşı cevap verebilme işlevi bulunmaktadır (Schaechter ve diğerleri, 2012, s. 7). Denk bütçe kuralları ile ilgili yapılan çalışmalarda; devlet bütçe açığının boyutu ve kalıcılığı ile devlet vergi ve harcama düzeyleri üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda ise, mali kuralların mali politika çıktılarını etkilediği sonucuna varılmıştır. Örneğin, Bohn ve Inman (1995) mali kuralların etkisini tespit edebilmek amacıyla kırk yedi devletin yirmi yıllık süre zarfındaki incelemesini yapmışlar ve yılsonu bütçe açıklarını kısıtlayan denk bütçe kuralının devlet genel fon açığını azaltmada istatistiksel açıdan önemli bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır (Poterba, 1996, s. 7). Alesina ve Bayoumi (1987) ise, ABD eyaletlerine yönelik yaptıkları araştırmada denk bütçe kurallarının mali disiplinin sağlanmasında etkili olduğu için düşük bütçe açıklarının elde edilmesini ve mali şoklara hızlı tepki verebilmesi açısından bütçe disiplininin korunması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte, politika yapıcıların bütçe kurallarının fayda ve maliyetlerini de göz önüne almaları gerektiğini belirtmişlerdir. Araştırmalarında "Hükümetler Arası İlişkiler Danışma Komisyonu" tarafından hesaplanan devlet bütçe kurallarının bir dizinini kullanarak bütçe kısıtlamalarını tespit etmişlerdir. Ayrıca, Alesina ve Bayoumi, bütçe kısıtlamalarının istikrar harcamalarını sınırlamakla birlikte, devlet çıkışını durgunluk döneminde arttırabileceğini ve "hizmet kayırmacılığı" nedeniyle yapılan gereksiz harcamaları da sınırlandıracağını ileri sürmüştür (Krol, 1997, s. 303). Bütçe kuralları hakkındaki son araştırmalar ise, bütçeyi geliştirme ve yürürlüğe koyma ile ilgili çeşitli kuralların maliye

politikasının tabiatını nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Çünkü bütçe kuralları siyasi aktörlerin davranışlarının kontrol edilmesini sağlamakta ve bütçe görüşmelerine ilişkin takdir yetkilerini kısıtlamaktadır (Poterba, 1996, s. 399).

4.2. Gelir ve Harcama Kuralı

Harcama kuralları mutlak anlamda toplam, birincil veya cari harcamalara, gerçek büyüme hızlarına (veya gerçek potansiyel büyüme oranına) veya GSYİH'ya oran olarak kalıcı sınırlar getirmektedir. Bu kurallar genellikle şeffaftır (doğrudan bütçeyi sınırlandırır), makroekonomik istikrarı ve mali disiplini sağlamaktadır. Harcama kuralları doğrudan borçlanma ve sürdürülebilirlik hedefiyle (gelir tarafını sınırlamadıkları için) bağlantılı olmamasına rağmen, bir borç freni eşliğinde, mali sürdürülebilirlikle uyumlu bir mali konsolidasyonu tetikleyebilir. Konuyla ilgili olarak Cordes ve diğerleri (2015), harcama kurallarının diğer mali kurallara göre daha iyi operasyonel rehberlik ve şeffaflık sağlama hedeflerini karşıladığını tespit etmişlerdir (Andrieu ve diğerleri, 2015, ss. 13-16).

Harcama kuralları, vergi gelirlerinde konjonktürel veya ihtiyari indirimlerin yapılmasını gerektirmediği için, olumsuz şoklar yaşandığı zaman maliye politikasının ekonomik istikrar işlevini kısıtlamamaktadır. Harcama kuralları ihtiyari mali teşviklere uygun olmadığı için, belirlenen harcama tavanları hükümetin kullandığı kamu kaynaklarının miktarını doğrudan tanımlamakta ve bu sayede izlenmesini kolaylaştırmaktadır (Schaechter ve diğerleri, 2012, s. 9). Bir harcama kuralı, ekonomiyi güçlendirme ve bütçeyi iyileştirme gibi durumlarda daha fazla avantaja sahiptir. Çünkü harcama temelli bir mali kural ekonominin olumsuz olmasına bakmaksızın, bütçedeki otomatik dengeleyicilerin sürekli çalışmasına izin vermektedir. Örneğin, harcama kuralları ile doğal afetler ve bu koşullar altında öngörülemeyen ihtiyaçların gerektirdiği bir defalık harcamaların yapılmasına izin verilebilmektedir (Anderson ve Minarik 2006, s. 184). Bu tür kurallar mali disiplini doğrudan ilgilendirmemekte, hükümetin boyutunu sınırlamayı amaçlamaktadır. Harcama kurallarının varlığı, daha yüksek bir faiz dışı denge ve daha güçlü bir mali performans ile ilişkilendirilmektedir. Harcama kurallarına uyum; özellikle harcama kuralı doğrudan hükümetin kontrolü altındaysa ve kural yasada ya da koalisyon sözleşmesinde yer alıyorsa, bütçe dengesi kurallarından daha fazla olmaktadır (Cordes ve diğerleri, 2015, s. 17).

Harcama kurallarının bazı sınırlamaları olmasına rağmen, diğer kural türlerine göre daha cazip hale getiren ve bütçe disiplini ile makroekonomik istikrar hedefleri arasında uygun dengeyi gösteren bazı özellikler sunmaktadır (Casals, 2012, s. 3);

- Hükümet tarafından doğrudan kontrol edilen bütçenin bir bölümünü hedef almaktadır. Böylece belirlenmiş mali hedefin ve daha yüksek bir hesap verebilirlik derecesinin sağlanması konusundaki belirsizlik azaltılmaktadır. Buna ek olarak, hükümet görünür ve operasyonel olarak hedeflenen bir harcamayı, diğer bir deyişle harcama hedefini kamuya açıklamaktadır.
- Hedef formülasyonunun ve takibinin diğer mali kural türlerinden daha basit olması ve kamuoyuna ve seçilmiş temsilcilerle aktarılması daha kolay olması bakımından şeffaftır.
- Harcama kuralları otomatik dengeleyicilerin özellikle gelir tarafında çalışmasını engellememekte ve refah zamanlarında harcamaların azalmasına yardımcı olabilmektedir.

Gelir kuralları ise, gelirler üzerindeki tavanları veya tabanı belirlemede ve gelir tahsilatını artırmayı ve aşırı bir vergi yükünü önlemeyi amaçlamaktadır. Bu kuralların çoğu kamu borcunun kontrolü ile doğrudan bağlantılı olmamakta ve bu kurallar harcamaları sınırlamamaktadır. Bununla birlikte, harcama kuralları gibi hükümetin boyutunu da doğrudan hedef alabilmektedir (Schaechter ve diğerleri, 2012, s. 9). Gelir kurallarının etkinliği büyük ölçüde hedef tanımlarına

bağlı olmaktadır. Ayrıca, tek başlarına mali disiplini sağlayamamaktadırlar. Gelir kurallarının tasarımı en ilginç olan şey; konjonktürel olmayan politikaların uygulanmasını önlemeyi amaçlamasıdır. Bunun başarılması ise, mali otoritelerin bütçe kanununda harcamaların refah zamanlarında sınırlandırılmasına izin verebilecek, beklenenden yüksek gelir tahsisinin önceden belirtilmesini zorunlu tutmasına bağlıdır (Casals, 2012, s. 18). Gelire yönelik kurallar, kamu gelirlerinin belirli bir tavan ile sınırlandırılmasını öngördüğü için bu sınırlama çoğunlukla birincil kamu geliri olan vergilerde ortaya çıkmaktadır. Yani, vergi yükü belirli bir seviyede tutularak hem devletin keyfiliği engellenmekte hem de devletin büyüklüğü sınırlandırılmaktadır.

Anayasal İktisat'ın kurucusu olan ve devletin güç ve yetkilerinin sınırlandırılması gerektiğini savunan James M. Buchanan, vergi oranları ile vergi konusunun anayasal çerçevede sınırlandırılması gerektiği kanaatindedir. Vergi oranlarının maksimum sınırının belirlenmesi gerektiği ile artan, azalan ve sabit oranlı vergilerin hangi vergi konularına uygulanacağını açık bir şekilde anayasalarda belirtilmesi düşüncesindedir. Devletin daha da büyüyüp genişlemesini engellemek amacıyla önerdiği bir diğer vergi reformu mali federalizmin getirilmesidir. Mali federalizm ile merkezi idarenin vergileme gücü mahalli idarelerle paylaştırılarak sınırlandırma getirilmiş olacaktır. Buchanan, devletin kamu harcamalarının gerçek maliyetlerini bireylerden gizlediğini ve kamusal gelirlerini artırmaya çalıştığını savunmaktadır. Başka bir deyişle, politik kaygılar ile oy maksimizasyonu sağlamak amacıyla bireylerden vergi almadan, sadece kamu harcamaları yapması sonucunda "vergilemeden harcama yapma" mekanizması ortaya çıkmaktadır. Vergi almadan devamlı harcama yapılması sonucunda ise, bu harcamaları karşılayacak gerekli finansman ihtiyacı borçlanarak veya emisyon yoluyla karşılanmaya çalışılacaktır. Bu şekilde devam eden bir sistemin sonucunda ise bütçe açıklarında görülen artışlar devam edecektir.

4.3. Borçlanma Kuralı

Borçlanma kuralları, kamu borcu için GSYİH'nin yüzdesi olarak açık bir sınır veya hedef belirlemektedir. Borçlanma kuralı bir borç hedefine yakınsamada en etkili olanıdır ve herkes tarafından anlaşılması nispeten kolaydır (Schaechter ve diğerleri, 2012, s. 8). Borçlanma kuralları, devlet iç borçlanmasına ilişkin sınırları veya merkez bankasından devlet borçlanmasına ilişkin sınırları belirlemektedir. Başka bir deyişle, borçlanmaya getirilen sınırlamalar finansmanın kaynağına veya borçlanan hükümetin ulusal veya yerel yönetim olmasına göre belirlenmektedir (Kopits ve Symansky, 1998, s. 2). Borçlanmaya ilişkin kurallar incelendiğinde, yurtiçi kaynaklardan borçlanmaya yönelik birtakım sınırlamaların getirilmesi veya toplam borçlanmaya nominal limitler uygulanması ya da toplam borç miktarının GSMH'ya oranlanması suretiyle de borçlanma kurallarının oluşturulduğu görülmektedir. Borçlanmaya ilişkin olarak belirtilen oranlar ile sınırlandırmanın dışında bir de borç stokuna yönelik kurallar getirilmektedir. Borç stoku da borçlanmaya benzer şekilde nominal veya GSMH'ya oranlanması suretiyle yapılmaktadır. Örneğin, Polonya uygulamış olduğu Maastricht kriteri gereği kamu borçlarının GSYİH'ya oranının % 60'ı aşmamasına dikkat etmektedir. İngiltere, altın kural sınırlaması gereği kamu borçlanmasını sadece yatırım harcamaları için yapabilmekte ve borç stokunun GSYİH'ya oranının da %40'ı aşmaması gerekmektedir. Brezilya ise, uygulamış olduğu Mali Sorumluluk Yasası gereğince, yerel ve merkezi hükümetlerin borçları ile personel ödemeleri üzerine üst sınırlar getirmiştir. Avro bölgesinde bulunan AB üyesi ülkeler ise, merkezi hükümet borçlarının GSYİH'nin %60'ını aşmaması şeklinde borç stoğuna ilişkin sınırlama getirmiştir.

Buraya kadar aktarılan mali kurallar ve bu kuralların sağladıkları faydalar ile eksikliklerine Tablo 2'de yer verilmektedir.

Tablo 2. Mali Kural Türlerinin Özellikleri

Kural Tipi	Artıları	Eksileri
Borçlanma Kuralı	<ul style="list-style-type: none"> Borç sürdürülebilirliği ile doğrudan bağlantılıdır. Herkes tarafından anlaşılması ve izlenmesi kolaydır. 	<ul style="list-style-type: none"> Borç oranı üzerindeki politika etkisinin kısa vadede açık ve net bir şekilde yönlendirilmesi, doğrudan ve sınırlı değildir. Ekonomik istikrar özelliği yoktur (konjonktürel olabilir). Kural geçici tedbirlerle karşılanabilir. Borç, hükümetin kontrolü dışındaki gelişmelerden etkilenebilir.
Denk Bütçe Kuralı	<ul style="list-style-type: none"> Şeffaf operasyonel rehberlik sağlar. Borç sürdürülebilirliği ile yakın bağlantılıdır. Herkes tarafından anlaşılması ve izlenmesi kolaydır. 	<ul style="list-style-type: none"> Ekonomik istikrar özelliği yoktur Hükümet dengesi, hükümet kontrolü dışındaki gelişmelerden etkilenebilir (büyük ekonomik krizler)
Yapısal Denk Bütçe Kuralı	<ul style="list-style-type: none"> Nispeten şeffaf operasyonel rehberlik sağlar. Borç sürdürülebilirliği ile ilişkilidir. Ekonomik dengeleme işlevi vardır (ekonomik şokları açıklar) Bir defaya mahsus ve geçici faktörlerin hesaba katılmasına izin verir. 	<ul style="list-style-type: none"> Özellikle yapısal değişiklikler geçiren ülkeler için konjonktürel düzenlemeler karmaşıktır. İhtiyari kullanımını önlemek için bir defaya mahsus ve geçici faktörlerin önceden tanımlanması gerekmektedir. Bildirimleri ve izlenmesi daha zor olmaktadır.
Harcama Kuralı	<ul style="list-style-type: none"> Şeffaf operasyonel rehberlik sağlar. Ekonomik istikrarı sağlar. Hükümetin büyüklüğünü belirler. Herkes tarafından anlaşılması ve izlenmesi nispeten kolaydır. 	<ul style="list-style-type: none"> Gelir tarafında herhangi bir kısıtlama bulunmadığından doğrudan borç sürdürülebilirliği ile bağlantılı değildir. Tavan düzeyini karşılamak için, harcama kategorilerine geçiş; kurallar tarafından belirlenmezse, harcamanın dağılımında istenmeyen değişikliklere neden olabilir.
Gelir Kuralı	<ul style="list-style-type: none"> Hükümetin büyüklüğünü belirler. Gelir politikası ve yönetimini iyileştirebilir. Konjonktürel harcamaları önleyebilir. 	<ul style="list-style-type: none"> Harcama tarafında herhangi bir kısıtlama bulunmadığından doğrudan borç sürdürülebilirliği ile bağlantılı değildir. Ekonomik istikrar özelliği yoktur.

Kaynak: (Schaechter ve diğerleri, 2012, s. 8).

5. MALİ KURALLARA İLİŞKİN AMPİRİK ARAŞTIRMALAR VE SONUÇLARI

Mali kurallarla ilgili son zamanlarda yapılan ampirik çalışmalar çeşitli konulara odaklanmıştır. Bu çalışmalarda; (a) Mali kuralların etkili olup olmadığı; (b) Mali kuralların özellikleri ile etkinliği arasında nasıl bir ilişki olduğu; (c) Mali kuralların hükümetlerin maliye politikası uygulamalarına yönelik yetkilerini sınırlayıp sınırlamadığı ve (d) Mali kurumların ve düzenlemelerin mali kurallar üzerindeki etkisi vb. daha pek çok konu ele alınmaktadır.

a) Mali kuralların etkili olup olmadığına ilişkin yapılan birtakım ampirik araştırmalar ve elde edilen bulgular şöyledir;

Kneebone ve McKenzie (1997), Kanada'daki Alberta hükümetindeki harcamaların ve gelirlerin beklenmedik şoklara karşı etkilerini incelemişlerdir. Bu araştırmada, gelirden yaşanan beklenmedik kayıpların mevcut bütçe durumunu etkilemezken, gelirden yaşanan beklenmedik artışların mevcut gelir planlarına dahil edildiğine yönelik asimmetrik sonuçlar bulmuşlardır. Bu asimmetrik durumun nedenini ise, Alberta hükümetinin mevzuatına bağlamışlardır. Onlara göre, borçların azaltılması için kullanılacak olan gelirler yetersiz kalmış ve daha fazla gelir elde edilmesi gerekmiştir. Ancak, Alberta'nın o zamanki mevzuatında hükümetin kurumlar vergisi ile diğer vergi gelirlerinin tamamını bütçelemesi yasaklanmıştır. Bu durum ise böyle bir asimmetrik sonuca neden olmuştur. Eichengreen ve Bayoumi (1994), mali kuralların devletin genel tahvil getirileri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bulgularına göre, bir ülkede borç-gayrisafi milli hasıla oranı, vergi oranları ve devlet işsizlik ortalama seviyeleri için daha sıkı vergi ve harcama limitlerinden birinin yürürlüğe girmesi durumunda faiz maliyetleri yaklaşık elli puan azalacaktır. Bu nedenle Eichengreen ve Bayoumi, vergi ve harcama limitinin gelecekteki borç artışı ihtimalini ve dolayısıyla temerrüde düşme ihtimalini azalttığını savunmuşlardır. Goldstein ve Woglom (1992), borçlanma konusunda sınırlamalar getiren devletlerin borçlanma maliyetini düşürdüğünü bulmuşlardır. Mattina ve Delorme (1996) ise mali disiplini sağlayabilen mali kurallar dışında başka bir faktörün varlığını vurgulamışlardır. Araştırmaları, piyasa mekanizmaları tarafından uygulanan disiplinin; mali açıdan politikaları teşvik etmede etkili olabileceğini göstermektedir (Kennedy ve diğerleri, 2001, ss. 255-256).

Alesina ve Bayoumi ise, ABD'de denk bütçe kurallarının mali disiplinin uygulanmasında etkili olduğunu ve bütçe açıklarına sınırlamalar getiren sıkı mali kontrollerin; ortalama açıkları azalttığını tespit etmişlerdir. Onlara göre, mali kısıtlamalar sadece "iyi" anti konjonktürel politikaları engellemekte, aynı zamanda istikrarı bozucu bir etkiye sahip olabilecek siyasi politikaları da sınırlandırmaktadır (Alesina ve Bayoumi, 1996, ss. 8-9).

Poterba ve Rueben, vergi ve harcama limitlerinin borçlanma maliyetleri açısından farklı sonuçlar doğurduğunu bulmuşlardır. Onlar, vergi sınırlamalarına yönelik mevzuata sahip devletlerin benzer kanunlara sahip olmayan devletlerden daha yüksek borçlanma maliyetlerine maruz kaldıklarını tespit etmişlerdir (Poterba ve Rueben, 1999, s. 24).

Bohn ve Inman ise, mali kuralların etkilerini tespit etmeye çalışmışlar ve denk bütçe kurallarının yılsonundaki bütçe açıklarını sınırlandırmasının; devletlerin genel fon açığını oldukça azalttığını belirlemişlerdir (Bohn ve Inman, 1996, s. 13).

b) Mali kuralların özellikleri ile etkinliği arasında nasıl bir ilişki olduğuna ilişkin yapılan ampirik araştırmalar ve elde edilen bulgular şöyledir,

Mali kuralların özellikleri ve etkinliğine ilişkin birtakım ampirik çalışmalar da yapılmıştır. Mali kuralların etkinliği kuralın tasarımına ve kuralın ulusal, siyasi veya kurumsal yapıya uyup uymamasına bağlı olabilmektedir. Bunun dışında, kuralların etkinliğini belirlemede önemli olan diğer faktörler hesap verebilirlik, izleme ve uygulama mekanizmalarıdır. Avrupa ülkelerinde genel hükümet düzeyinde mali kurallarla ilgili son zamanlardaki ampirik çalışmalar ile mali kuralların etkinliğinin ilgili ülkenin kurumsal ve politik geçmişine bağlı olduğu tespit edilmiştir (Foremny, 2014, s. 89). Dolayısıyla, yapılan çalışmalarda mali kuralların özellikleri ile etkinliği arasındaki ilişki değerlendirilirken, belirlenen kuralların sıkı veya esnek olup olmaması, uygulanma alanı veya süresi gibi birtakım kriterler göz önünde bulundurulmaktadır.

Stansel, etkili bir şekilde tasarlanmış vergi ve harcamaya yönelik kuralların vergi ve harcamaların büyümesini sınırlandırabildiğini söylemektedir. Araştırmasına göre, ABD’de vergi ve harcamaya yönelik kuralların yürürlüğe girmeden beş yıl öncesine bakıldığında; kişi başına düşen devlet harcamalarının büyüme oranı; Amerika Birleşik Devletleri ortalamasının yüzde 0,8’ini oluşturmaktaydı. Vergi ve harcamaya yönelik kuralların yürürlüğe girmesini takiben beş yıl içinde bu oranın ABD ortalamasının 2,9 puan altına düştüğünü tespit etmiştir (Stansel, 1994, s. 2).

Bohn ve Inman, araştırmasında farklı kural türlerinin etkinliğini keşfetmek amacıyla 1970-1991 yılları arasında ABD eyaletlerini de incelemişlerdir. Denk bütçe kurallarının daha sıkı olması ile daha yüksek devlet fazlası arasında ilişki tespit etmişlerdir. Yaptıkları analiz sonucunda, en etkin kuralların bütçe öncesi şartlar yerine, yılsonu dengesi için geçerli olan anayasal gereklilikler olduğunu söylemişlerdir (Bohn ve Inman, 1996, s. 20).

Von Hagen (1991) yaptığı bir çalışmada, borç limitleri olan ve olmayan devletlerdeki mali performans göstergelerini ve denk bütçe kurallarına göre değişiklik gösteren devletleri karşılaştırarak, ABD eyaletlerindeki borç limitleri ve denk bütçe kurallarının etkinliğini incelemektedir. Onun analizi, borç sınırlarının veya katı denk bütçe kurallarının varlığının, kişi başına düşen devlet borcunun dağılımını ve borç-gelir oranını etkilediğini göstermektedir. Borç limitleri olan veya sıkı denk bütçe kurallarına sahip olan eyalet gruplarında garantisiz borçların garantili borçlardan daha yüksek oranlara sahip olduğunu bulmuştur. Dolayısıyla, devlet borç limitlerinin sadece garantili borçları kısıtladığı ve bütçe kurallarının sadece bütçe veya genel hesap faaliyetlerini hedeflediğini göz önünde bulundurarak, devletlerin muhasebe önlemleri ile mali kuralların etkisini önlemeye çalıştıklarını saptamıştır (Kennedy ve diğerleri, 2001, ss. 256-257).

Levinson 1969-1995 yılları arasında yaptığı çalışmada bazı ABD eyaletlerinde (50 eyalet) uygulanan katı denk bütçe kurallarının, bu eyaletlerde konjonktürel dalgalanmaları daha da artırdığına dair kanıtlar bulmuştur. Levinson bu çalışmada ayrıca, sıkı maliye politikası uygulayan büyük devletlerdeki konjonktürel dalgalanmaların, maliye politikasını daha az uygulayan küçük devletlerdeki konjonktürel dalgalanmalardan daha fazla olduğu sonucuna da ulaşmıştır (Levinson, 1998, s. 730).

c) Mali kuralların hükümetlerin maliye politikası uygulamalarına yönelik yetkilerini sınırlandırıp sınırlamadığına ilişkin yapılan birtakım ampirik araştırmalar ve elde edilen bulgular şöyledir;

Mali kurallarla ilgili araştırmalar genel anlamıyla hükümetin ekonomik dalgalanmaları düzenlemek amacıyla maliye politikasını kullanma kabiliyetini ve hangi araçlar konusunda sınırlandırılmaların yapılması gerektiğine yöneliktir. Bayoumi ve Eichengreen mali kurallar ile ilgili yaptığı çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri için devlet bütçelerinin 1970’ler ve 1980’lerde makroekonomik istikrarda önemli bir rol oynadığını tespit etmişlerdir. Mali yapının

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki eyalet hükümetleri tarafından mali istikrara kavuşturulmasında önemli bir role sahip olduğunu işaret etmişlerdir. Bunun dışında, devlet bütçelerinin konjonktürel değişime karşı cevap verip verememesi noktasında bütçelerin mali sınırlamalardan önemli ölçüde etkilendiğini vurgulamışlardır (Bayoumi ve Eichengreen, 1995, s. 46).

Poterba bütçe dengesine yönelik olarak ABD'yi devlet düzeyinde incelemiş ve bütçe kurallarında meydana gelen değişikliklerin maliye politikası sonuçlarını etkileyebileceğini göstermiştir. Çalışmasında, denk bütçe kurallarının devlet bütçesi açıklarının büyüklüğü ile vergi ve harcama seviyeleri üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Bütçe kurallarının özellikle devlet borçlanmasına ilişkin sınırlandırmalar ile birleştirildiğinde devlet açığını azalttığı, harcama ve borçlanma seviyelerini de etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Poterba, vergi sınırlandırmaları ile ilgili yasaların bütçe açığının azaltılmasına yönelik etkisini de değerlendirmiştir. Buna göre, vergi sınırlamaları ile ilgili yasalara sahip olan devletlerin, herhangi bir yasal sınırlamaya tabi olmayan devletlere göre, beklenmedik açıklar karşısında daha küçük vergi artışları gerçekleştirdiğini tespit etmiştir (Poterba, 1996, ss. 395-398).

Fatas ve Mihov (2006), mali kuralların ihtiyari maliye politikasının daha az kullanımı ile ilişkili olduğunu ve maliye politikasının konjonktür dalgalanma hareketlerine karşı duyarlılığı azalttığı sonucuna ulaşmışlardır (Kukk ve Staehr, 2015, s. 78).

d) Mali kurumların ve düzenlemelerin mali kurallar üzerindeki etkisine ilişkin yapılan birtakım ampirik araştırmalar ve elde edilen bulgular şöyledir;

Hallerberg ve diğerleri (2007), AB ülkelerinde mali kuralların bütçe sürecinin üzerindeki etkisini incelemek amacıyla Avrupa'da bütçe kurumları üzerine bir çalışma yapmışlardır. Yaptıkları çalışmada mali kuralların, hükümetin ideolojik dağılımına bağlı olarak Avrupa ülkelerindeki etkisinin nasıl olduğunu araştırmışlardır. 1985-2004 dönemine ait ampirik kanıtlar, bütçeleme sürecinin merkezileştirilmesinin kamu borcunu kısıtladığını göstermiştir. Şöyle ki, tarafların uyumlu olduğu ve aralarındaki siyasi rekabetin düşük olduğu tek parti hükümetleri veya koalisyon hükümetleri olan ülkelerde, bu, maliye bakanına karar verme yetkisiyle sağlanmaktadır. Dolayısıyla, mali kurallar ideolojik olarak dağılık koalisyonları olan ve tarafların düzenli olarak birbirleriyle rekabet ettiği ülkelerde mali disiplini artırmaktadır (Hallerberg ve diğerleri, 2007, s. 338).

Poterba (1995) yaptığı bir çalışmada, denk bütçe kurallarının siyasi tercihlerin kontrolünde etkisinin olduğu sonucuna varmıştır. Çalışmada, denk bütçe kuralları ile maliye politikası arasında korelasyon olduğu iddia edilmiştir. Poterba, politika değerlendirmesi için kritik olan sorunun, bu korelasyonların nasıl yorumlanacağı olduğunu belirtmiştir. Ona göre, mali disiplin, mali kurumlar ve mali kısıtlama için ihmal edilen üçüncü değişken olan seçmenler arasında bir ilişki olması mümkündür. Çünkü Poterba'ya göre, yargı alanındaki seçmenler, mevcut devlet programlarını desteklemek veya mevcut devlet programlarındaki ödeme yükünü geleceğe aktarabilmek için borçlanmaya daha az eğilimli olabilmektedir (Poterba, 1995, s. 335).

Wyplosz (2005) ve De Haan ve diğerleri (2004) ise, mali kuralların etkinliğinin kurumsal düzenlemelere bağlı olduğunu bulmuştur. Wyplosz (2005), yaptığı çalışmada para politikası için benimsenen kurumların maliye politikasına da uygulanabileceğini savunmuştur. Bunu gerçekleştirecek olan kurumun ise oluşturulacak bağımsız Mali Politika Komiteleri olacağını ve bu kurumun Para Politikası Komiteleri ile aynı rolü oynayarak açıklara ve borcun gelişimine karar vereceğini, bu sayede bütçe açığı ve borçlanmanın sürdürülebilirliğinin sağlanacağı sonucuna varmıştır (Wyplosz, 2005, s. 77).

De Haan ve diğerleri ise, İstikrar ve Büyüme Pakti'nin mali kuralları uygularken başarı sağlayabilmesi için nasıl bir yol izlemesi gerektiğini araştırmışlardır. Çalışmalarında, İstikrar ve Büyüme Pakti'nin uygulayıcı mekanizmasının çok zayıf olduğu ve büyük ülkelerin mevcut maliye politikası kurallarına uyma olasılıklarının daha düşük olduğunu iddia etmişlerdir. Analizlerinde ayrıca, büyük üye devletlerin yürürlükte olan kurallar tarafından kısıtlanma olasılığının düşük olduğunu da göstermişlerdir. Dolayısıyla İstikrar ve Büyüme Pakti'nin otomatik yaptırım içermemesi nedeniyle yaptırımların uygulanacağını garanti etmediğini ve esnek kurallar yerine daha katı kuralların getirilmesi gerektiği sonucuna varmışlardır (De Haan ve diğerleri, 2004, s. 235).

Bohn ve Inman (1996), mali kuralların yalnızca devlet anayasasında ve bağımsız bir yüksek mahkeme tarafından güvence altına alındığında etkili olduğunu da bulmuşlardır. Buti ve Giudice (2002), Maastricht Antlaşması'nın borç ve açık kriterlerinin etkisini değerlendirmişler ve kriterlerin AB'ye başvuran ülkelerin açıklarının azaltılması anlamında etkili olduğunu bulmuşlardır (Kukk ve Staehr, 2015, ss. 78-79).

6. SONUÇ

Maliye politikalarına yönelik uygulamalar özellikle 1970'li yıllara kadar aşırı devlet müdahalesi anlayışına bağlı olarak ihtiyari bir şekilde yönlendirilmiştir. 1970'li yıllara kadar uygulanan genişletici ve ihtiyari maliye politikaları ülkeleri borç batağına sokarak durgunluğa sürüklemiş, yüksek enflasyon ve işsizliğin bir arada yaşanmasına neden olarak ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak 1970 ve 1980'li yıllarda ihtiyari maliye politikaları terkedilerek yerine kurallara dayalı maliye politikaları getirilmiştir. Bu bağlamda; gelir, harcama, borçlanma ve bütçeye yönelik orta ve uzun dönemde izlenecek politikaların kurallara bağlanması ve belirlenen sınırlandırmalar doğrultusunda uygulanması kurala dayalı maliye politikası olarak ifade edilmektedir.

Mali kurallar, ülkelerin yönetim tarzlarına ve sahip oldukları ekonomik-politik koşullara göre değişiklik göstermektedir ve buna bağlı olarak da farklı kısıtlamalar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, mali kuralların oluşturulma nedenleri farklı amaçlara hizmet etmektedir. Örneğin, vergi ve harcama kısıtlamaları devletin büyüklüğünü (devlet müdahalesini) belirlerken, bütçe kısıtlamaları genellikle mali disiplin ve mali sürdürülebilirlik amaçları için getirilmiştir. Kısaca, ekonomik göstergeler üzerine getirilen mali sınırlandırmalar yani, mali kurallar ile öncelikli olarak amaçlanan; maliye politikası araçlarının siyasal otoritelerin kişisel çıkarları doğrultusunda kullanılmasını engellemek ve uzun dönemde mali disiplini tesis ederek ekonomik istikrarın sağlanmasıdır.

Küresel dünyada hızla önem kazanan mali kurallar; günümüzde de maliye politikalarının önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Bu çalışma kapsamında konuyla ilgili yapılan ampirik araştırmalar incelenmiş ve sonuç olarak mali kuralların gerekli olup olmadığından ziyade, bu kuralların nasıl düzenlenmesi gerektiği hususunun önem arz ettiği kanaatine ulaşılmıştır. Bu bağlamda, mali kuralların mali disiplin ve mali sürdürülebilirlik üzerinde olumlu etkisini gösterebilmesi için, yasal bir dayanağı olması, basit ve uygulanabilir olması, istikrarlı ve uzun vadeli olması, kamu kesiminin optimal büyüklüğünü dikkate alarak belirlenmesi vb. birtakım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Sonuç olarak, bu özellikler doğrultusunda hazırlanacak ve uygulanacak olan kurala dayalı maliye politikaları; ülke ekonomilerinin uzun dönemde şeffaf, öngörülebilir ve istikrarlı bir yapısal dengede yol almasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alesina, A. ve Bayoumi, T. (1996). The costs and benefits of fiscal rules: Evidence from US states (No. w5614). *National Bureau of Economic Research*, 1-16.
- Anderson, B. ve Minarik, J. (2007). Design choices for fiscal policy rules. *OECD Journal On Budgeting*, 5(4), 159-209.
- Andrle, M., Bluedorn, M. J. C., Eyraud, L., Kinda, M. T., Brooks, P. K., Schwartz, M. G. ve Weber, A. (2015). Reforming fiscal governance in the European Union (No. 15-19). *International Monetary Fund*.
- Bayoumi, T. ve Eichengreen, B. (1995). Restraining yourself: the implications of fiscal rules for economic stabilization. *Staff Papers*, 42(1), 32-48.
- Bergman, U. M., Hutchison, M. M. ve Jensen, S. E. H. (2016). Promoting sustainable public finances in the European Union: The role of fiscal rules and government efficiency. *European Journal of Political Economy*, 44, 1-19.
- Biraschi, P. (2008). Searching for the optimal EMU fiscal rule: An ex-post analysis of the SGP reform proposals. *Ministry of Economy and Finance Department of the Treasury Working Paper*, (7).
- Bohn, H. ve Inman, R. P. (1996). Balanced-budget rules and public deficits: Evidence from the US states. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 45,13-76.
- Buchanan, J. ve Flowers, M. (1986). The Public Finance (Ö. Ferhat B. Çev.). *Mali sürece ilişkin kuralların iyileştirilmesi amacıyla vergi ve harcama yetkilerinin çerçevesinin belirlenmesi*. Erişim adresi: http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/diger_yazilar/ozgen-mali-surece-iliskin.pdf.
- Buiter, W. H. (2003). Ten commandments for a fiscal rule in the EMU. *Oxford Review of Economic Policy*, 19(1), 84-99.
- Casals, J. A. (2012). *National expenditure rules—why, how and when*. Directorate General Economic and Financial Affairs European Commission, 473, 1-64.
- Cordes, T., Kinda, M. T., Muthoora, M. P. S. ve Weber, A. (2015). *Expenditure rules: Effective tools for sound fiscal policy?*. *International Monetary Fund*, 15-29.
- Cottarelli, C. ve Kumar, M. (2009). Fiscal rules—anchoring expectations for sustainable public finances. *International Monetary Fund*, 1-72.
- De Haan, J. , Berger, H. ve Jansen, D. J. (2004). ‘Why has the stability and growth pact failed?’. *International Finance*, 7(2), 235–260.
- Hallerberg, M., Strauch, R. ve Von Hagen, J. (2007). The design of fiscal rules and forms of governance in European Union countries. *European Journal of Political Economy*, 23(2), 338-359.
- Foremny, D. (2014). Sub-national deficits in European countries: the impact of fiscal rules and tax autonomy. *European Journal of Political Economy*, 34, 86-110.
- Kennedy, S., Robbins, J. ve Delorme, F. (2001). The role of fiscal rules in determining fiscal performance. *Department of Finance Working Paper*, 237-266.
-

- Kopits, M. G. ve Symansky, M. S. A. (1998). *Fiscal policy rules*. Washington DC: International Monetary Fund.
- Krol, R. (1996). A survey of the impact of budget rules on state taxation, spending and debt. *Cato Journal*, 16, 295.
- Kukk, M. ve Staehr, K. (2015). Enhanced fiscal governance in the European Union: The fiscal compact. *Baltic Journal of European Studies*, 5(1), 73-92.
- Levinson, A. (1998). Balanced budgets and business cycles: Evidence from the states. *National Tax Journal*, 51(4), 715-732.
- Poterba, J. M. (1995). Balanced budget rules and fiscal policy: Evidence from the states. *National Tax Journal*, 48(3), 329-336.
- Poterba, J. M. (1996). Budget institutions and fiscal policy in the US states. *The American Economic Review*, 86(2), 395-400.
- Poterba, J. M. ve Rueben, K. (1999). *State fiscal institutions and the US municipal bond market: Fiscal institutions and fiscal performance* (ss. 181-208) içinde. ABD: University of Chicago Press.
- Schaechter, A., Kinda, T., Budina, N. ve Weber, A. (2012). Fiscal rules in response to the crisis-toward the next-generation rules: A new dataset. *International Monetary Fund Working Paper*, 1-49.
- Stansel, D. (1994). Taming leviathan: Are tax and spending limits the answer?. *Cato Institute Policy Analysis*, 1-26.
- Symansky, M. S. A., Debrun, M. X. ve Epstein, N. P. (2008). *A new fiscal rule: Should Israel go Swiss?*. International Monetary Fund, 8-87.
- Wyplosz, C. (2005). Fiscal policy: Institutions versus rules. *National Institute Economic Review*, 191(1), 64-78.

SAĞLIK YÖNETİMİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN SAĞLIKLI YAŞAM BİÇİMİ DAVRANIŞLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Selin EROYMAK¹

Okan ÖZKAN²

Gözde YEŞİLAYDIN³

Merve Ebrar YILMAZ⁴

Atıf/©: Eroymak, S., Özkan, O., Yeşilaydın, G., ve Yılmaz, M. E. (2018). Sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının değerlendirilmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2382-2402. doi: 10.17218/hititsosbil.411283

Özet: Bu araştırma, Ankara'da bulunan bir devlet üniversitesinde öğrenim gören Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının ve bu davranışları etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın evrenini ilgili üniversitenin Sağlık Yönetimi Bölümü'nde öğrenim gören öğrenciler (275 kişi) oluşturmaktadır. Araştırmada örneklem seçilmemiş, evrenin tamamına ulaşmak hedeflenmiş ancak toplam 183 öğrenciye ulaşılmıştır. Verilerin elde edilmesinde 52 madde ve 6 boyuttan oluşan Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği-II (SYBDÖ-II) kullanılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin ölçekten aldıkları toplam puanın 129,04±16,48 olduğu saptanmıştır. Araştırma sonucunda sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının orta düzeyde olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılan öğrencilerin tanımlayıcı özelliklerine ve yaşam biçimlerine ilişkin değişkenler ile sağlıklı yaşam biçimi davranışları alt boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Ayrıca "Beslenme" alt boyutu ile "Sağlık Sorumluluğu" ve "Fiziksel Aktivite"; "Kişilerarası İlişkiler" alt boyutu ile "Sağlık Sorumluluğu" ve "Manevi Gelişim"; "Stres Yönetimi" alt boyutu ile "Manevi Gelişim" alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve orta derecede güçlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Meslek hayatlarına sağlık sektöründe atılacak olan üniversite öğrencilerinin kendilerine ve çevrelere faydalı olabilmeleri için sağlıklı yaşam biçiminin önemini vurgulayan sağlık eğitimi derslerinin müfredata eklenmesinin ya da ilgili derslerin kapsamının genişletilmesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlıkın Geliştirilmesi, Sağlıklı Yaşam Biçimi, Sağlık Yönetimi

Evaluation of Healthy Lifestyle Behaviors of Health Management Department Students

Citation/©: Eroymak, S., Özkan, O., Yeşilaydın, G., and Yılmaz, M. E. (2018). Evaluation of healthy lifestyle behaviors of health management department students, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2382-2402. doi: 10.17218/hititsosbil.411283

Abstract: This study was conducted to determine healthy lifestyle behaviors and factors affecting these behaviors of Health Management Department students in a state university in Ankara. The universe of the research is composed of students (275 students) who study in the Health Management Department of the university. Sampling was not selected in the survey, and it was targeted to reach

Makale Geliş Tarihi: 30.3.2018

Makale Kabul Tarihi: 2.12.2018

¹Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, selineroymak@gmail.com

²Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, okan3093@gmail.com

³Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, gyesilaydin@ogu.edu.tr

⁴Sorumlu Yazar, Öğr. Gör., Beykent Üniversitesi, Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, merveebraryilmaz@gmail.com

the entire universe, but a total of 183 students were reached. Data were obtained using the Healthy Life Style Behavior Scale-II (HLSBC-II), consisting of 52 items and 6 dimensions. It was determined as 129.04 ± 16.48 that the total score of the students who participated in the survey. As a result of the research, it can be said that healthy lifestyle behaviors of the health management department students are moderate. It was determined that there was a statistically significant difference between the variables related to the descriptive characteristics and lifestyles of the students participating in the research and the subscales of healthy lifestyle behaviors. Furthermore, between the "Nutrition" sub-dimension and the "Health Responsibility" and "Physical Activity" sub-dimensions there was a statistically significant, positive and moderate strong relationship, and between "Personnel Relationship" sub-dimension and "Health Responsibility" and "Spiritual Development" sub-dimensions there was a statistically significant, positive and moderate strong relationship, and also between the "Stress Management" sub-dimension and the "Spiritual Development" sub-dimension there was a statistically significant, positive and moderate strong relationship. It is thought that it will be important that the addition of curricula to health education courses or to expand the scope of the related courses which emphasize the importance of healthy lifestyle are university students who will work in the health sector to benefit themselves and their environment.

Key words: *Health Promotion, Healthy Lifestyle, Health Management*

1. GİRİŞ

Sağlığın geliştirilmesi, bireylerin sağlığının kontrol altına alınmasını ve iyileştirilmesini sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (WHO, 1986). Sağlığı geliştirme kavramı ise bireyde davranış değişikliği oluşturulması üzerine odaklanmaktadır. Sağlık düzeyini en üst seviyeye çıkarabilmek için bireylere yeterli bilgi, beceri, olumlu tutum ve davranışların kazandırılması gerekmektedir (Zaybak ve Fadiloğlu, 2004, s.79).

Sağlığı geliştirici davranışlar bireylerin yaşam biçiminin ayrılmaz bir parçası olup, sağlık statüsünün belirleyicisi olan faaliyetler şeklinde ifade edilmektedir. Bu faaliyetler kişisel sağlık sorumluluklarını üstlenmeyi, fiziksel aktivitelere katılmayı ve iyi beslenme alışkanlıklarını sürdürmeyi içermektedir (Lee ve Loke, 2005, s. 210). Bir bireyin sağlığını geliştirici davranışlar kazanabilmesi; kendisini kontrol edebilmesi, bu davranışları kazanma arzusu duyması ve sürdürmesi ile mümkün olmaktadır (Söyleyici ve Zorba, 2017, ss. 68-69). Sağlığın geliştirilmesi çabaları; hastalıkların önlenmesi, yaşam süresinin uzaması, refah düzeyinin artırılması ve hayatın her aşamasında sağlıklı bir yaşam biçimi oluşturulması için oldukça önemlidir (Teng, Yen ve Fetzer, 2010, s. 1865; Roomaney, Van Eeden ve Kagee, 2016, s. 2). Sağlıklı yaşam biçimine sahip olmak ise bireylerin yaşam kalitesini artırarak olumlu sağlık sonuçları elde etmelerine yardımcı olmaktadır (Chiou, Hsu ve Hung, 2016, s. 2).

Sağlıklı yaşam biçimi; bireyin iyilik halini ve kendini gerçekleştirme düzeyini korumak veya iyileştirmek adına birey tarafından başlatılan eylemler ve algılamaların çok boyutlu bir modeli olarak tanımlanmıştır (Pender, 1982, s.42). Sağlıklı yaşam biçimi davranışları ise yeterli ve dengeli beslenmeyi, düzenli egzersiz yapmayı, manevi gelişimi, stres yönetimini, kişilerarası ilişkileri ve bireyin sağlığını koruma ve geliştirmesine yönelik sorumluluk almasını kapsamaktadır (Walker, Sechrist ve Pender, 1987, ss. 79-80).

Yaşamın erken dönemlerinde sağlığı geliştirici davranışlar edinmenin, yaşamın sonraki dönemlerinde yaşam biçimi ile ilişkili hastalık risklerini etkilediği bilinmektedir (Hacıhasanoğlu, Yıldırım, Karakurt ve Sağlam 2011, s.45). Bu sebeple, yaşamın ilerleyen dönemlerinde istenmeyen

sağlık davranışlarını tersine çevirmek yerine, yaşamın erken dönemlerinde sağlıklı bir yaşam biçimi geliştirmenin önemli olduğu ifade edilmektedir (Kim, Park, ve Kang 2015, s.221).

Gelecek kuşağın sağlığı açısından halk sağlığı uzmanlarının dikkatle üzerinde durması (Söyleyici ve Zorba, 2017, s.68) ve riskli sağlık davranışlarının değiştirilmesine yönelik önleyici önlemler almasında ailelerin, toplulukların ve ulusların geleceğini temsil eden genç nüfus, önemli bir hedef gruptur (Haug, Schaub, Gross, John ve Meyer, 2013, s.1; Babaoğlu, Cevzici ve Özdenk 2014, s.375). Bu nedenle bu hedef grubun sağlık davranışlarındaki eğilimlerini izlemenin, sağlık bilincinin gelişimini etkileyebilecek risk bilinci ve inançlar gibi faktörleri anlamının (Steptoe, Wardle, Cui, Bellisle, Zotti, Baranyai ve Sanderman, 2002, s.97) ve sağlığı geliştirici davranışlar edinmesini teşvik etmenin önemli olduğu ifade edilmektedir (Lee ve Loke, 2005, s.209; Sousa, Gaspar, Fonseca, Hendricks ve Murdaugh, 2015, s.359). Özellikle toplumdaki eğitimli grup olarak genç nüfusun büyük bölümünü oluşturan üniversite öğrencilerinin yaş ve sosyal koşulları toplum için önemli bir simgedir. Bu nedenle, onların yaşam biçimleri yalnızca kişisel yaşamlarını değil; aynı zamanda toplumdaki diğer grupların yaşam biçimini ve davranışlarını da etkileyebilmektedir (Tol Tavassoli, Shariferad ve Shojaeezadeh, 2013, s.30). Dolayısıyla sağlığı teşvik eden yaşam biçimi davranışları bu grup için hayati öneme sahiptir (Chourdakis, Tzellos, Papazisis, Toulis ve Kauvelas, 2010, s.722). Üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını araştırmak (Hacıhasanoğlu ve diğerleri, 2011, s.45; Alkhawaldeh, 2014, s.27; Babaoğlu ve diğerleri, 2014, s.375) ve onları bu yönde desteklemek toplum sağlığı için faydalı olabilecektir (Chourdakis ve diğerleri, 2010, s.722; Söyleyici ve Zorba, 2017, s.68-69). Literatürde bu konu ile ilgili olarak genç nüfus grupları arasında yer alan üniversite öğrencilerinin sağlık durumunu ve sağlık davranışlarını araştırmak için çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir (Lee ve Loke, 2005, Cihangiroğlu ve Deveci, 2011; Hacıhasanoğlu ve diğerleri, 2011; Tol ve diğerleri, 2013; Alkhawaldeh, 2014; Deliens, Clarys, De Bourdeaudhuij ve Deforche, 2014; Söyleyici ve Zorba, 2017). Araştırma sonuçlarında ise birçok üniversite öğrencisinin sigara ve alkol kullanma, yetersiz fiziksel aktivite, sağlıksız beslenme ve yetersiz uyku gibi sağlık durumlarını etkileyebilecek riskli davranışlar sergiledikleri ortaya konulmuştur (Abolfotouh, Bassiouni, Mounir ve Fayyad 2007; Steptoe ve diğerleri, 2002; Lee ve Loke 2005; Alkhawaldeh, 2014). Sağlığı doğrudan etkileyen önemli yaşam alanlarından olan bu riskli davranışlardan (Cirhinlioğlu, 2010, s.49) sigara ve alkol kullanımı, hareketsiz yaşam tarzı, kötü stres yönetimi ve sağlıksız beslenme gibi davranış biçimlerinin önemli sağlık sorunlarına yol açabileceği bilinmektedir (Kagee ve Dixon, 2000, s.164; Fleming ve Godwin, 2008, s.1708). Bu sebeple, bu bireylerin sağlığı geliştirici yaşam biçimi davranışlarını anlamının onların sağlık sorunlarının belirlenmesine ve sağlıklı bir yaşam biçimine sahip olmalarına yönelik müdahalelerin geliştirilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir (Yang, Luo, ve Chiang, 2017, s.2).

Sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının geliştirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması konusunda özellikle sağlık çalışanlarının önemli rol ve sorumlulukları bulunmakta, bu nedenle öncelikle sağlık çalışanlarının kendi yaşam biçimlerini düzenlemeleri gerekmektedir (Yalçınkaya, Özer, ve Karamanoğlu, 2007, s.410). Dolayısıyla çalışma hayatına sağlık sektöründe atılacak olan ve sağlık ile ilgili bölümlerde okuyan üniversite öğrencilerinin, sağlıklı yaşam biçimi davranışı sergileyip sergilemediklerinin incelenmesinin de ayrıca önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu düşünceler ışığında bu çalışma, Ankara'da bulunan bir üniversitede öğrenim gören Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını ve bu davranışları etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla yapılmıştır.

2. ARAŞTIRMA

2.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Ankara’da bulunan bir üniversitede öğrenim gören Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının ve bu davranışları etkileyen faktörlerin belirlenmesidir.

Bu amaç doğrultusunda, aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- ✓ Araştırmaya katılan öğrencilerin sağlıklı yaşam biçimi davranışı yüksek midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı yaş gruplarına göre farklılık göstermekte midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı sınıf değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı ikamet yeri değişkenine göre farklılık göstermekte midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı yaşamın büyük çoğunluğunun geçirildiği yere göre farklılık göstermekte midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı bireylerin genel sağlık durumuna göre farklılık göstermekte midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı tanı konulmuş hastalık durumuna göre farklılık göstermekte midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı spor yapma sıklığına göre farklılık göstermekte midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı sigara içme sıklığına göre farklılık göstermekte midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı alkol alma sıklığına göre farklılık göstermekte midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı diş fırçalama sıklığına göre farklılık göstermekte midir?
- ✓ Sağlıklı yaşam biçimi davranışı alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Varsa ilişkinin yönü ve şiddeti nedir?

2.2.Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Tanımlayıcı tipteki bu araştırmanın evrenini Ankara’da bulunan bir devlet üniversitesinin Sağlık Yönetimi Bölümü’nde 1., 2. ve 3. sınıflarda öğrenim gören toplam 275 öğrenci oluşturmaktadır. Son sınıf öğrencilerinin (26 öğrenci) alan uygulaması dersi kapsamında sağlık kurumlarında bulunmaları nedeniyle 4. Sınıf öğrencilerine ulaşma güçlüğü yaşanmıştır. Bu nedenle bu öğrenciler araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Araştırmada örneklem seçilmemiş, evrenin tamamına ulaşmak hedeflenmiştir. Ancak çalışmaya katılmaya gönüllü olan toplam 183 öğrenciden (evrenin yaklaşık % 67’si) elde edilen veriler değerlendirme kapsamına alınmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler araştırmaya konu olan üniversiteye özgü yorumlanmıştır.

2.3.Veri Toplama Aracı

Verilerin elde edilmesinde öğrencilerin demografik ve tanımlayıcı özelliklerini belirlemeye yönelik “Kişisel Bilgi Formu” ve “Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği-II (SYBDÖ-II)” kullanılmıştır. Anket formu katılımcılara yüz yüze uygulanmıştır.

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği-II’nin ilk versiyonu, bireylerin sağlığının geliştirilmesi ile ilgili davranışları ölçmeye yönelik olarak Pender’in (1982) sağlığın geliştirilmesi modeli temel alınarak 1987 yılında Walker ve diğerleri (1987) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, 1996 yılında yeniden revize edilerek Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği-II adını almıştır (Walker ve Hill-Polerecky, 1996). Ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Bahar, Beşer, Gördes, Ersen

ve Kıssal (2008) tarafından yapılmıştır. Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları-II ölçeği, toplam 52 maddeden ve “manevi gelişim”, “kişilerarası ilişkiler”, “beslenme”, “fiziksel aktivite”, “sağlık sorumluluğu” ve “stres yönetimi” olmak üzere 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar ile ilgili olarak aşağıda ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Manevi gelişim alt boyutu; bireyin hayatında anlam bulma arayışını, ait olma duygusunu, seçenekler arasından özgürce seçim yapabilmesini ve yaşamındaki hedeflere yönelik çalışmalar yoluyla (Lane, 1987, ss.332-333) sağlıklı yaşam potansiyelini en üst düzeye çıkarmasını ifade etmektedir. Kişilerarası ilişkiler alt boyutu; kişinin başkalarıyla daha rahat ve samimi ilişkiler kurmasını içermektedir (Walker ve diğerleri, 1987, s.79). Bireyin kurduğu yakın ve samimi ilişkilerin sağladığı sosyal desteğin de bireyin sağlığına ve yaşam kalitesine olumlu yönde etkisi olduğu belirtilmiştir (Cohen, 1988, ss. 269-270). Beslenme alt boyutu; sağlığın geliştirilmesi ve hastalıkların önlenmesinde önemli bir bileşendir (Dossey, Keegan, Kolkmeier ve Guzzetta, 1989, s.452). Ayrıca sağlıklı bir yaşam sürmek için özellikle çocukların ve genç kuşağın büyümesinde ve gelişmesinde iyi beslenme mutlaka gereklidir (USDHHS, 2001, s.75; USDHHS, 2005, s.2). Fiziksel aktivite alt boyutu; bireyin günlük hayattaki görevlerini yerine getirme kabiliyetini artırmasında önemli bir faktördür. Düzenli fiziksel aktivitenin, hastalık ve ölüm risklerini azaltması ile yaşam kalitesini artırması gibi sağlıklı bir yaşam için birçok faydası bulunduğu belirtilmektedir (Buchner, 2010, s.3). Sağlık sorumluluğu alt boyutu; bireyin kendi sağlığı için sorumluluk alması anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca bu kavram bireyin kendi sağlığı ile ilgili eğitim almasını ve gerektiğinde profesyonel yardım istemesini de kapsamaktadır (Walker ve diğerleri, 1987, s.79). Stres yönetimi alt boyutu; gerginliğin etkili bir şekilde kontrol edilmesi veya azaltılması için psikolojik ve fiziksel kaynakların tanımlanmasının ve seferber edilmesinin gerekliliğini ifade etmektedir (Antonovsky, 1987). Stres, her yaşta ve her dönemde bireyi etkilemekle birlikte stresin sağlık üzerinde birçok olumsuz etkisi söz konusu olmaktadır. Bu sebeple sağlıklı bir stres yönetimi için çocukluktan itibaren stres ile nasıl baş edilebileceğinin anlaşılmasının çok önemli olduğu belirtilmektedir (Folkman, 2011, s.3).

Ölçek; hiçbir zaman (1), bazen (2), sık sık (3), düzenli olarak (4) şeklinde derecelendirilerek puanlanmaktadır. Ölçeğin tamamı için alınabilecek en düşük puan 52, en yüksek puan 208'dir. Ölçeğin tüm maddeleri olumlu olup, ters puanlanan madde yoktur. Ölçekten alınan genel puan sağlıklı yaşam biçimi davranışları puanını vermektedir. Toplam puan arttıkça, bireyin daha fazla sağlıklı yaşam biçimi davranışına sahip olduğu kabul edilmektedir.

Çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,887 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, Walker ve Hill-Polerecky (1996) tarafından yürütülen ve ölçeğin orijinalinin yer aldığı çalışmada 0,943; Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasının yapıldığı Bahar ve diğerleri (2008) tarafından yürütülen çalışmada ise 0,92 olarak bulunmuştur.

2.4.Verilerin Analizi

Araştırmaya katılan öğrencilerin tanımlayıcı özelliklerini incelemek ve sağlıklı yaşam biçimi davranışı düzeyini belirlemek için tanımlayıcı istatistiklerden (frekans, ortalama, standart sapma, medyan, minimum, maksimum) yararlanılmıştır. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını analiz etmek amacıyla normallik testleri uygulanmıştır. Normal dağılıma uygunluğun araştırılmasında Kolmogorov-Smirnov testinden yararlanılmıştır. Normal dağılıma uygunluk göstermeyen veriler için parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca sağlıklı yaşam biçimi davranışı alt boyutları arasındaki ilişkiyi incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Çalışma kapsamında anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, yaş, sınıf, ikamet edilen yer ve yaşamın büyük çoğunluğunun geçirildiği yer gibi tanımlayıcı özelliklerine ilişkin sayısal ve yüzdesel dağılımlar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

	Değişkenler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	126	68,9
	Erkek	57	31,1
Yaş	20 ve altı	102	55,7
	21 ve üzeri	81	44,3
	Yaş Ort. 20,32±1,463 (min.17-maks.25 yaş)		
Sınıf	1. Sınıf	84	45,9
	2. Sınıf	44	24,0
	3. Sınıf	55	30,1
İkamet Edilen Yer	Aile ile evde	42	23,0
	Arkadaşlar ile evde	34	18,5
	Yurtta	107	58,5
Yaşamın Büyük Çoğunluğunun Geçirildiği Yer	Köy	31	16,9
	İlçe	60	32,8
	Şehir	92	50,3
TOPLAM		183	100

Katılımcıların % 68,9’u kadın, % 45,9’u 1. Sınıf öğrencisi ve % 55,7’si 20 yaş ve altındadır. Yaş ortalamaları 20,32±1,463 olup, yaşları 17 ile 25 arasında değişmektedir. Ayrıca katılımcıların % 58,5’i yurtta ikamet etmekte olup, % 50,3’ü yaşamının büyük bölümünü şehirde geçirmiştir (Tablo1).

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaşam biçimlerine ilişkin tanımlayıcı bilgilerine yönelik sayısal ve yüzdesel dağılımlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Yaşam Biçimlerine İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

Değişkenler		Sayı (n)	Yüzde (%)
Sürekli İlaç Kullanmayı Gerektiren Tanı Konulmuş Hastalık Olma Durumu	Evet	15	8,2
	Hayır	168	91,8
Genel Sağlık Durumu	Çok iyi	27	14,8
	İyi	119	65,0
	Orta	32	17,5
	Kötü	5	2,7
Spor Yapma Sıklığı	Düzenli olarak	44	24,0
	Ara Sıra	116	63,4
	Hiçbir zaman	23	12,6
Sigara İçme Sıklığı	Her gün	32	17,5
	Ara sıra	25	13,7
	Hiçbir zaman	126	68,8
Alkol Alma Sıklığı	Her gün	7	3,8
	Ara sıra	58	31,7
	Hiçbir zaman	118	64,5
Diş Fırçalama Sıklığı	Günde 1 kez	49	26,8
	Günde 1-2 kez	121	66,1
	Haftada 1 kez	2	1,1
	Haftada 1-2 kez	11	6,0
El Yıkama Durumu			
Tuvaletten önce-sonra	Evet	171	93,4
	Hayır	12	6,6
Yemekten önce-sonra	Evet	160	87,4
	Hayır	23	12,6
Kapı kollarını tuttuktan sonra	Evet	44	24,0
	Hayır	139	76,0
Öksürük ve hapsiriktan sonra	Evet	79	43,2
	Hayır	104	56,8
TOPLAM		183	100

Katılımcıların % 91,8'i sürekli ilaç kullanmayı gerektiren, tanı konulmuş bir hastalığı olmadığını, % 65,0'i genel sağlık durumunun iyi olduğunu, % 63,4'ü ara sıra spor yaptığını, % 68,8'i hiçbir zaman sigara kullanmadığını, % 64,5'i hiçbir zaman alkol kullanmadığını, % 66,1'i günde 1-2 kez dişlerini fırçaladığını belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların % 93,4'ü tuvaletten önce ve sonra, % 87,4'ü yemekten önce ve sonra ellerini yıkadığını; % 76,0'sı kapı kollarını tuttuktan sonra ve % 56,8'i ise öksürük ve hapsiriktan sonra ellerini yıkamadığını ifade etmiştir (Tablo 2).

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği'nin alt boyutlarına ilişkin puan ortalaması, standart sapması, medyan değeri, ölçekten alınabilecek ve çalışma kapsamında elde edilen en düşük ve en yüksek değerler Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Ölçeği Alt Boyutlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

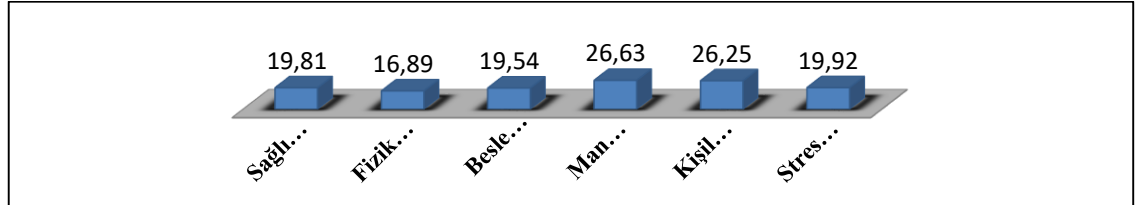
Ölçek Alt Boyutları	İfade Sayısı	Puan Ortalaması ($\bar{x} \pm SS$)	Medyan	Ölçekten Alınabilecek Min-Maks. Puan	Elde Edilen Min.-Maks. Puan
Sağlık Sorumluluğu	9	19,81±3,92	20,00	9-36	10-32
Fiziksel Aktivite	8	16,89±4,88	16,00	8-32	8-31
Beslenme	9	19,54±3,85	19,00	9-36	10-31
Manevi Gelişim	9	26,63±4,16	27,00	9-36	13-36
Kişilerarası İlişkiler	9	26,25±4,17	26,00	9-36	12-36
Stres Yönetimi	8	19,92±3,27	20,00	8-32	9-30
Ölçek Toplam Puanı	52	129,04±16,48	129,00	52-208	87-179

\bar{x} : Aritmetik Ortalama; SS: Standart Sapma

Katılımcıların sağlıklı yaşam biçimi davranışı ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması incelendiğinde, en yüksek puanın “Manevi Gelişim” alt boyutundan (26,63±4,16); en düşük puanın ise “Fiziksel Aktivite” alt boyutundan (16,89±4,88) elde edildiği belirlenmiştir. “Manevi Gelişim” ve “Kişilerarası İlişkiler” alt boyutlarında katılımcıların ölçekten alınabilecek en yüksek puanı aldıkları görülmektedir (Tablo 3).

Ölçekten elde edilen toplam puan ise 129,04±16,48 olarak belirlenmiştir. Araştırma sonucunda ölçekten genel toplamından alınabilecek en fazla puanın 208 olduğu dikkate alındığında, araştırmaya katılan öğrencilerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının orta seviyede olduğu söylenebilir (Tablo 3).

Katılımcıların ölçek alt boyut puan ortalamalarının karşılaştırılması görsel şekilde Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Alt Boyut Puan Ortalamalarının Karşılaştırması

Katılımcıların alt boyutlardan aldığı puanlar incelendiğinde her ne kadar en yüksek değer “Manevi Gelişim” alt boyutuna ait olsa da “Manevi Gelişim” alt boyutu (26,63±4,16) ile “Kişilerarası İlişkiler” (26,25±4,17) alt boyut puan ortalamalarının birbirlerine çok yakın olduğu görülmektedir. En yüksek puan olan “Manevi Gelişim” alt boyutunu sırası ile “Kişilerarası İlişkiler”, “Stres Yönetimi”, “Sağlık Sorumluluğu”, “Beslenme” ve “Fiziksel Aktivite” alt boyutları takip etmektedir (Şekil 1).

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin tanımlayıcı bilgilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışı alt boyut puan ortalamalarına göre karşılaştırılmasına ilişkin bilgiler Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Bilgilerin Ölçek Alt Boyut Puan Ortalamalarına Göre Karşılaştırılması

Değişken	Sağlık Sorumluluğu	Fiziksel Aktivite	Beslenme	Manevi Gelişim	Kişilerarası İlişkiler	Stres Yönetimi
	Sıra Ort.	Sıra Ort.	Sıra Ort.	Sıra Ort.	Sıra Ort.	Sıra Ort.
Yaş						
20 ve altı	82,25	87,15	83,36	94,58	93,40	92,61
21 ve üzeri	104,28	98,11	102,88	88,75	90,23	91,23
	MWU=3136,5	MWU=3636,0	MWU=3250,0	MWU=3868,0	MWU=3988,0	MWU=4069,0
	Z= -2,804	Z= -1,394	Z= -2,485	Z= -0,741	Z= -0,403	Z= -0,175
	p=0,005	p=0,163	p=0,013	p=0,459	p=0,687	p=0,861
Cinsiyet						
Kadın	93,19	84,40	92,52	94,04	97,63	90,98
Erkek	89,38	108,80	90,84	87,49	79,56	94,25
	MWU=3441,5	MWU=2633,5	MWU=3525,0	MWU=3334,0	MWU=2882,0	MWU=3463,0
	Z= -0,452	Z= -2,892	Z= -0,200	Z= -0,777	Z= -2,144	Z= -0,388
	p=0,651	p=0,004	p=0,842	p=0,437	p=0,032	p=0,698
Sınıf						
1. Sınıf	84,79	88,80	77,02	93,82	93,41	98,58
2. Sınıf	91,93	100,69	107,58	90,50	89,66	89,81
3. Sınıf	103,07	89,94	102,41	90,42	91,72	83,70
	x ² =3,990	x ² =1,583	x ² =12,742	x ² =0,185	x ² =0,148	x ² =2,754
	p=0,136	p=0,453	p=0,002	p=0,912	p=0,929	p=0,252
İkamet Yeri						
Aile ile evde	92,64	85,37	99,43	91,20	91,46	84,23
Arkadaş ile evde	103,12	111,82	92,07	96,60	84,01	90,34
Yurtta	88,21	88,30	89,06	90,85	94,75	95,58
	x ² =2,065	x ² =5,969	x ² =1,164	x ² =0,319	x ² =1,072	x ² =1,443
	p=0,356	p=0,051	p=0,559	p=0,853	p=0,585	p=0,486
Yaşamın Çoğunluğunu Geçirildiği Yer						
Köy	77,65	78,66	80,71	85,48	72,69	92,31
İlçe	98,98	98,43	93,53	103,03	107,50	102,01
Şehir	92,29	92,30	94,81	87,01	88,40	85,37
	x ² =3,343	x ² =2,867	x ² =1,730	x ² =3,909	x ² =9,745	x ² =3,625
	p=0,188	p=0,238	p=0,421	p=0,142	p=0,008	p=0,163

Tabloda yer alan MWU değerleri Mann Whitney U testi; x² değerleri ise Kruskal Wallis testi değerlerini göstermektedir.

Sağlıklı yaşam biçimi davranışı ölçeği alt boyutlarından “Sağlık Sorumluluğu” (p=0,005) ve “Beslenme” (p=0,013) alt boyutları ile **“yaş grubu”** değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır (p<0,05). Her iki alt boyutta da 21 yaş ve üzerindeki öğrencilerin sıra ortalaması değeri 20 yaş ve altındaki öğrencilerin sıra ortalaması değerinden daha yüksektir. Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Ölçeği’nden alınan puanların daha yüksek olmasının, bireyin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile ilişkili olarak daha fazla olumlu sağlık davranışına sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Bu bakımdan, 21 yaş ve üzerindeki öğrencilerin 20 yaş ve altındaki öğrencilere göre sağlık sorumluluğu ve beslenme davranışları açısından daha olumlu sağlık davranışlara sahip oldukları söylenebilir (Tablo 4).

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Ölçeği alt boyutlarından “Fiziksel Aktivite” (p=0,004) ve “Kişilerarası İlişkiler” (p=0,032) alt boyutları ile **“cinsiyet”** değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır (p<0,05). “Fiziksel Aktivite” alt boyutunda erkeklerin sıra ortalaması değeri kadınlardan daha yüksek olmasına rağmen; “Kişilerarası İlişkiler” alt boyutunda kadınların sıra ortalaması değerinin erkeklerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Buna göre, fiziksel aktivite açısından erkeklerin; kişilerarası ilişkiler açısından ise kadınların daha olumlu sağlık davranışlarına sahip oldukları söylenebilir (Tablo 4).

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Ölçeği alt boyutlarından “Beslenme” ($p=0,002$) alt boyutu ile “**sınıf**” değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır ($p<0,05$) (Tablo 4). Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla ayrı ayrı yapılan ikili Mann-Whitney U testi sonucuna göre, 1. sınıf öğrencileri ile hem 2. sınıf hem de 3.sınıf öğrencileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 1. sınıf öğrencilerinin sıra ortalaması değeri 2. ve 3. sınıf öğrencilerinin sıra ortalaması değerinden daha düşük olduğundan, 2. ve 3. sınıf öğrencilerinin beslenme açısından 1. sınıf öğrencilerine kıyasla daha olumlu sağlık davranışlarına sahip oldukları ifade edilebilir.

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Ölçeği alt boyutlarından “Kişilerarası İlişkiler” ($p=0,008$) alt boyutu ile “Yaşamın Büyük Çoğunluğunun Geçirildiği Yer” değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır ($p<0,05$) (Tablo 4). Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla ayrı ayrı yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre, yaşamının büyük kısmını ilçede geçiren öğrenciler ile yaşamının çoğunu köyde ve şehirde geçiren öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Buna göre yaşamının büyük bölümünü ilçede geçiren öğrencilerin sıra ortalaması değeri köyde ve şehirde geçiren öğrencilerin sıra ortalaması değerinden daha yüksek olduğundan bu öğrencilerin kişilerarası ilişkiler açısından daha olumlu sağlık davranışlarına sahip oldukları söylenebilir.

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Ölçeği alt boyutlarından “Fiziksel Aktivite” alt boyutu ile “**ikamet Yeri**” değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur (Tablo 4).

Araştırma kapsamındaki öğrencilerin yaşam biçimlerine ilişkin bilgilerin sağlıklı yaşam biçimi davranışı alt boyut puan ortalamalarına göre karşılaştırılmasına ilişkin bilgiler Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Yaşam Biçimlerine İlişkin Bilgilerin Ölçek Alt Boyut Puan Ortalamalarına Göre Karşılaştırılması

Değişken	Tür	Sağlık Sorumluluğu	Fiziksel Aktivite	Beslenme	Manevi Gelişim	Kişilerarası İlişkiler	Stres Yönetimi
		Sıra Ort.	Sıra Ort.	Sıra Ort.	Sıra Ort.	Sıra Ort.	Sıra Ort.
Genel Sağlık Durumu	Çok İyi	102,24	108,85	114,09	103,20	97,35	105,54
	İyi	88,78	88,46	88,60	91,05	89,11	87,33
	Orta	92,67	91,95	89,83	88,00	96,83	102,44
	Kötü	109,00	85,50	67,60	79,70	101,00	63,30
		$\chi^2=1,983$ $p=0,576$	$\chi^2=3,354$ $p=0,340$	$\chi^2=6,351$ $p=0,096$	$\chi^2=1,708$ $p=0,635$	$\chi^2=1,047$ $p=0,790$	$\chi^2=5,461$ $p=0,141$
Tanı Konulmuş Hastalık Durumu	Var	108,90	89,77	77,13	73,37	96,27	54,87
	Yok	90,49	92,20	93,33	93,66	91,62	95,32
		MWU=1006,5 Z= -1,294 $p=0,194$	MWU=1226,5 Z= -0,171 $p=0,864$	MWU=1037,0 Z= -1,139 $p=0,255$	MWU=980,5 Z= -1,426 $p=0,154$	MWU=1196,0 Z= -0,327 $p=0,744$	MWU=703,0 Z= -2,850 $p=0,004$
Spor Yapma Sıklığı	Düzenli olarak	103,52	136,97	99,01	100,34	96,56	106,77
	Ara sıra	91,72	88,00	94,64	90,29	91,55	92,03
	Hiçbir zaman	71,37	26,13	65,28	84,65	85,57	63,59
		$\chi^2=5,614$ $p=0,060$	$\chi^2=68,251$ $p=0,000$	$\chi^2=6,963$ $p=0,031$	$\chi^2=1,664$ $p=0,435$	$\chi^2=0,678$ $p=0,713$	$\chi^2=10,155$ $p=0,006$
Sigara İçme Sıklığı	Her gün	75,58	85,66	81,55	68,48	72,53	72,27
	Ara sıra	92,64	102,56	93,58	95,82	86,54	108,72
	Hiçbir zaman	95,28	91,52	94,34	97,21	98,03	93,69
		$\chi^2=2,560$	$\chi^2=1,470$	$\chi^2=1,526$	$\chi^2=7,703$	$\chi^2=6,261$	$\chi^2=7,142$

		p=0,278	p=0,480	p=0,466	p=0,021	p=0,044	p=0,028
Alkol Alma Sıklığı	Her gün	113,36	125,93	90,21	80,21	83,57	63,14
	Ara sıra	90,61	101,45	95,41	75,43	93,26	87,39
	Hiçbir zaman	91,42	85,34	90,43	100,84	91,88	95,98
		$\chi^2=1,201$	$\chi^2=6,612$	$\chi^2=0,354$	$\chi^2=9,365$	$\chi^2=0,212$	$\chi^2=3,219$
	p=0,549	p=0,037	p=0,838	p=0,009	p=0,899	p=0,200	
Diş Fırçalama Sıklığı	Günde 1 kez	93,37	88,10	93,85	86,34	88,76	88,64
	Günde 1-2 kez	95,34	102,41	92,15	98,66	101,70	104,43
	Haftada 1 kez	74,50	91,59	81,36	114,68	84,05	82,95
	Haftada 1-2 kez	23,50	75,00	35,00	116,00	93,75	40,25
		$\chi^2=4,855$	$\chi^2=2,766$	$\chi^2=2,929$	$\chi^2=4,375$	$\chi^2=2,362$	$\chi^2=5,475$
		p=0,183	p=0,429	p=0,403	p=0,224	p=0,501	p=0,140

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Ölçeği alt boyutlarından “Stres Yönetimi” alt boyutu ile katılımcıların **“tanı konulmuş hastalık durumu”** (p=0,004) değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır (p<0,05). Tanı konulmuş bir hastalığı olan katılımcıların sıra ortalaması değeri hastalığı olmayanlara kıyasla daha düşük olduğundan stres yönetimi alt boyutu açısından tanı konulmuş bir hastalığı olan katılımcıların hastalığı olmayanlara göre daha az olumlu sağlık davranışına sahip oldukları söylenebilir (Tablo 5).

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Ölçeği alt boyutlarından “Fiziksel Aktivite” (p=0,000), “Beslenme” (p=0,031) ve “Stres Yönetimi” (p=0,006) alt boyutu ile katılımcıların **“spor yapma sıklığı”** arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır (p<0,05) (Tablo 5). Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla ayrı ayrı yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre, her üç alt boyutta da “düzenli” ve “ara sıra” spor yapanlar ile “hiçbir zaman” spor yapmayanlar arasında fark bulunmaktadır. Her üç boyut için de “hiçbir zaman” spor yapmayanların sıra ortalaması değeri “düzenli” ve “ara sıra” spor yapanların sıra ortalaması değerinden daha düşüktür. Buna göre hiçbir zaman spor yapmayan öğrencilerin fiziksel aktivite, beslenme ve stres yönetimi bakımından düzenli ve ara sıra spor yapanlara göre daha az olumlu sağlık davranışlarına sahip oldukları ifade edilebilir.

Sağlıklı yaşam biçimi davranışı ölçeği alt boyutlarından “Manevi Gelişim” (p=0,021), “Kişilerarası İlişkiler” (p=0,044) ve “Stres Yönetimi” (p=0,028) alt boyutu ile katılımcıların **“sigara içme sıklığı”** değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır (p<0,05) (Tablo 5). Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla ayrı ayrı yapılan ikili Mann-Whitney U testi sonucuna göre, stres yönetimi ve manevi gelişim alt boyutlarında “her gün” ve “ara sıra” sigara içenler ile “her gün” sigara içenler ve “hiçbir zaman” sigara içmeyenler arasında fark olduğu belirlenmiştir. Ayrıca kişiler arası ilişkiler alt boyutunda “her gün” sigara içenler ile “hiçbir zaman” sigara içmeyenler arasında fark tespit edilmiştir. Her üç alt boyutta da “her gün” sigara içenlerin sıra ortalaması değeri daha düşüktür. Bu durumda her gün sigara içen öğrenciler manevi gelişim, kişilerarası ilişkiler ve stres yönetimi açısından daha az olumlu sağlık davranışına sahiptir.

Sağlıklı yaşam biçimi davranışı ölçeği alt boyutlarından “fiziksel aktivite” (p=0,037) ve “manevi gelişim” (p=0,009) alt boyutu ile katılımcıların **“alkol alma sıklığı”** değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır (p<0,05) (Tablo 5). Farkın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek amacıyla ayrı ayrı yapılan ikili Mann-Whitney U testi sonucuna göre, “ara sıra” alkol alanlar ile “hiçbir zaman” alkol tüketmeyen öğrenciler arasında fark olduğu belirlenmiştir. Buna göre fiziksel aktivite boyutunda “ara sıra” alkol alan öğrencilerin sıra

ortalaması değeri hiçbir zaman alkol kullanmayanlara kıyasla daha yüksek iken; manevi gelişim alt boyutunda “hiçbir zaman” alkol almayan öğrencilerin sıra ortalaması değeri “ara sıra” alkol kullananlara göre daha yüksek bulunmuştur.

Katılımcıların “**diş fırçalama sıklığı**” ve “**genel sağlık durumu**” değişkenleri ile sağlıklı yaşam biçimi davranışı ölçeği alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır (Tablo 5).

Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışı Ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Ölçek Alt Boyutlarına İlişkin Korelasyon Analizi

Alt Boyutlar	1	2	3	4	5	6
1. Sağlık Sorumluluğu	1	r=0,398** p=0,000	r=0,457** p=0,000	r=0,355** p=0,000	r=0,417** p=0,000	r=0,331** p=0,000
2. Fiziksel Aktivite		1	r=0,410** p=0,000	r=0,175* p=0,018	r=0,209** p=0,004	r=0,333** p=0,000
3. Beslenme			1	r=0,142 p=0,055	r=0,287** p=0,000	r=0,181* p=0,014
4. Manevi Gelişim				1	r=0,626** p=0,000	r=0,441** p=0,000
5. Kişilerarası İlişkiler					1	r=0,327** p=0,000
6. Stres Yönetimi						1

**Korelasyon katsayıları, 0.01 düzeyinde anlamlıdır. * Korelasyon katsayıları, 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

Sağlıklı yaşam biçimi davranışı ölçeği alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonucunda “Beslenme” alt boyutu ile “Sağlık Sorumluluğu” ve “Fiziksel Aktivite”; “Kişilerarası İlişkiler” alt boyutu ile “Sağlık Sorumluluğu” ve “Manevi Gelişim”; “Stres Yönetimi” alt boyutu ile “Manevi Gelişim” alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönlü ve orta derecede güçlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Diğer değişkenlerin birbirleriyle aralarında zayıf düzeyde bir ilişki söz konusudur (Tablo 6).

4. SONUÇ

Hastalıklardan korunmak, sağlıklı bir yaşam sürmek ve böyle bir yaşam tarzına sahip olmak için sağlıklı yaşam biçimi davranışları edinmek konusu günümüzde gittikçe önem kazanmaktadır. Konu ile ilgili olarak yerli ve yabancı literatürde bireylerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının değerlendirilmesine yönelik pek çok çalışma olduğu görülmektedir (Yalçınkaya ve diğerleri, 2007; Cürçani, Tan, ve Özdelikara, 2010; Alkhawaldeh, 2014; Chiou ve diğerleri, 2016). Ayrıca genç nüfus grubundan olan üniversite öğrencilerinin ve özellikle çalışma hayatına sağlık sektöründe atılacak olup sağlık ilgili bölümlerde okuyan üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının değerlendirilmesine yönelik olarak da literatürde birçok çalışma (Lee ve Loke, 2005; Abolfotouh ve diğerleri, 2007; İlhan, Batmaz ve Akhan, 2010; El Ansari ve diğerleri, 2011; Tol ve diğerleri, 2013; Çelebi, Gündoğdu ve Kızılkaya, 2017) yer almaktadır. Ancak sağlıkla ilgili bölümlerde okuyan üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bu çalışmaların, daha çok sağlık meslek yüksek okulu, sağlık yüksekokulu öğrencileri (ebe, hemşire vb.) ile tıp fakültesi öğrencileri üzerinde uygulandığı (Alpar, Şenturan, Karabacak ve Sabuncu, 2008; Çelik, Malak, Bektaş, Yılmaz, Yümer, Öztürk ve Demir, 2009; Ünalın, Öztop, Elmalı, Öztürk, Konak, Pırlak ve Güneş, 2009; Chourdakı ve diğerleri, 2010; Cihangiroğlu ve Deveci, 2011; Özyazıcıoğlu, Kılıç, Erdem, Yavuz ve Afacan, 2011; Tambağ, 2011; Türkol ve Güneş, 2012; Şimşek ve diğerleri, 2012;

Duran ve Sümer, 2014; Kostak, Kurt, Süt, Akarsu ve Ergül 2014; Esmaceli, Salem, Sheikh, Rezaeian ve Ebrahimi 2015; Borle, Parande, Tapare, Kamble ve Bulakh, 2017) bununla birlikte Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının değerlendirilmesine yönelik ise sınırlı sayıda araştırma (Ertop, Yılmaz ve Erdem, 2012) yapıldığı görülmüştür. Bu çalışma ile Ankara'da bulunan bir devlet üniversitesinin Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının ve bu davranışları etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Buradan hareketle çalışmadan elde edilen bulgular konu ile ilgili literatürde yer alan çalışmaların bulguları ile tartışılmaya çalışılmıştır.

SYBDÖ-II'den ve ölçeğin alt boyutlarından alınan puanların yüksek olmasının, bireylerin sağlıklı yaşam biçimleri ile ilgili daha fazla olumlu sağlık davranışlarına sahip oldukları anlamına geldiği belirtilmiştir (Ünalın, Şenol, Öztürk ve Erkorkmaz 2007, s.106). Bu çalışma sonucunda Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin SYBDÖ'den elde edilen ölçek puan ortalaması 129,04±16,48 olarak tespit edilmiştir. Ölçekten alınabilecek toplam puan ortalamasının en yüksek değerinin 208 olduğu göz önüne alındığında, öğrencilerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının orta seviyede olduğu şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. Konu ile ilgili olarak, üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının değerlendirilmesine yönelik yapılan çalışmalarda ölçekten elde edilen puan ortalamalarına bakılacak olursa; İlhan ve diğerleri (2010, s.36) tarafından yapılan çalışmada ölçek puan ortalaması 126,44±18,49, Hacıhasanoğlu ve diğerleri (2011, s.45) tarafından yapılan çalışmada 118,41±20,90, Babaoğlu ve diğerleri (2014, s.372) tarafından yapılan bir başka çalışmada 120,24±16,99, Suraj ve Singh'in (2011, s.649) çalışmasında 130,87±16,00, Lee ve Loke (2005, s.216) tarafından yapılan diğer bir çalışmada ise 119,85 olarak tespit edilmiştir. Üniversitelerin sağlıkla ilgili bölümlerinde öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmaların bulgularına bakıldığında ise Ünalın ve diğerleri'nin (2007, s.106) üniversitenin sağlık ve sosyal programlarında öğrenim gören öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışmada ölçek puan ortalaması 121,90±22,93, yine Ünalın ve diğerleri (2009, s.77) tarafından Sağlık Yüksekokulu öğrencileri üzerinde yapılan diğer bir çalışmada ölçek puan ortalaması 127,8±17,5 olarak saptanmıştır. Benzer şekilde Cihangiroğlu ve Devenci (2011,s.81) tarafından Sağlık Yüksekokulu öğrencileri üzerinde yapılan diğer bir çalışmada ölçek puan ortalaması 121,75±18,86, Duran ve Sümer (2014, s.43)'in Ebelik Bölümü öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada ölçek puan ortalaması 126,73±20,91, benzer şekilde İlhan, Bahadırılı ve Toptaner (2014, s.207) tarafından Hemşirelik Yüksekokulu ile Sağlık Bilimleri Yüksekokulunda öğrenim gören öğrenciler üzerinde yaptıkları çalışmada ölçek puan ortalaması 110,03±22,71 olarak tespit edilmiştir. Tambağ (2011, s.47)'in Sağlık Meslek Yüksekokulu öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada ise 122,09±16,93 olduğu tespit edilmiştir. Esmaceli ve diğerleri (2015, s.19) tarafından Tıp Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının değerlendirilmesine yönelik yapılan çalışmada ölçek puan ortalaması 109,74±18,65; Türkol ve Güneş'in (2012, s.159) Tıp Fakültesi öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada ise ölçek puan ortalaması 116,31±17,80 olarak tespit edilmiştir. Aynı şekilde Şimşek ve diğerlerinin (2012, s.154) tıp fakültesi öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada ise ölçek puan ortalaması 134,4±9,7 olarak saptanmıştır.

Zaybak ve Fadiloğlu (2004, s.83-84) tarafından sağlık eğitimi ile ilgili bölümlerde öğrenim gören üniversite öğrencileri ile sağlık ile ilgili olmayan bölümlerde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin sağlığı geliştirme davranışları arasında önemli bir fark olup olmadığının tespit edilmesine yönelik yapılan çalışmada, örnekleme alınan tüm bölümlerin ölçek puan ortalaması 121,21±16,42 olarak tespit edilmiş ve öğrenciler arasında ölçekten alınan puan ortalamaları açısından anlamlı bir fark bulunamamıştır. Benzer şekilde Jang (2016, s.80-81) tarafından

hemşirelik öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının diğer üniversite öğrencilerinden anlamlı derecede farklı olup olmadığını incelemesine yönelik yapılan çalışmada, hemşirelik bölümünde okuyan öğrencilerin ölçek puan ortalamaları $162,09 \pm 18,42$; diğer üniversite öğrencilerinin ölçek puan ortalamaları $155,32 \pm 21,72$ olarak tespit edilmiştir. Her iki öğrenci grubunun da sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının orta seviyede olduğu ve aralarında anlamlı derece bir fark olmadığı saptanmıştır.

Buradan hareketle literatürde yer alan çalışmaların bulgularına bakıldığında, ölçek puan ortalamalarının en düşük $109,74 \pm 18,65$ (Esmaceli ve diğerleri, 2015, s.19) ve en yüksek $134,4 \pm 9,7$ (Şimşek ve diğerleri, 2012, s.154) olduğu görülmüştür. Genel olarak üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının orta seviyelerde olduğu, bununla birlikte üniversitelerin sağlıkla ilgili bölümlerinde okuyan üniversite öğrencileri ile diğer öğrenciler arasında sağlıklı yaşam biçimi davranışları açısından anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Özellikle topluma sağlık hizmeti sunumunda aktif rol alacak olan ve sağlık eğitimi almış üniversite öğrencilerinin, sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının diğer öğrencilerden daha yüksek olması gerektiği düşünülmektedir. Ancak bu çalışmadan ve literatürden elde edilen bulgulara bakıldığında, sağlıkla ilgili bölümlerde okuyan öğrencilerin aldıkları sağlık eğitimi bilgisini kendi yaşam biçimlerine uyarlayamadıkları görülmektedir.

Çalışmada katılımcıların alt boyutlardan aldığı puanlar incelendiğinde en yüksek değer “manevi gelişim” alt boyutuna ait olduğunu, bununla birlikte “manevi gelişim” alt boyutu ($26,63 \pm 4,16$) ile “kişiler arası ilişkiler” ($26,25 \pm 4,17$) alt boyutunun puan ortalamalarının birbirlerine çok yakın olduğu tespitinde bulunulmuştur. Alt boyutların sıralamasında en yüksek puan olan “manevi gelişim” alt boyutunu sırası ile “kişiler arası ilişkiler”, “stres yönetimi”, “sağlık sorumluluğu”, “beslenme” ve “fiziksel aktivite” alt boyutları takip etmektedir.

Konu ile ilgili olarak literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, üniversitelerin sağlıkla ilgili bölümlerinde okuyan üniversite öğrencilerin SYBDÖ’den aldıkları puan ortalamalarının bu çalışmanın sonuçları ile benzer sonuçlar içerdiği görülmüştür. Suraj ve Singh’in (2011, s.648), Tol ve diğerlerinin (2013, s.31) ve Alkhawaldeh’in (2014, s.29) çalışmalarında da bu çalışmanın sonuçları ile aynı doğrultuda en yüksek puan “Manevi Gelişim” alt boyutunda iken, en düşük puanının “Fiziksel Aktivite” boyutunda olduğu tespit edilmiştir. Ayaz, Tezcan ve Akıncı (2005, s.28-29), Hemşirelik Yüksekokulu öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada da en yüksek puanın “Manevi Gelişim” alt boyutunda olduğu, en düşük puanın ise “Fiziksel Aktivite” alt boyutunda olduğu görülmüştür. Türköl ve diğerleri (2012, s.164) ile Yalçınkaya ve diğerleri (2007, s.415) çalışmalarında en yüksek puan ortalamasının “Kişilerarası İlişkiler” alt boyutunda olduğunu, düşük puan ortalamasının ise “Fiziksel Aktivite” alt boyutunda olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Zaybak ve Fadiloğlu’nun (2004, s.85) çalışmasında da en düşük puan ortalaması fiziksel aktivite alt boyutunda iken en yüksek puan ortalaması “Kişilerarası İlişkiler” alt boyutundadır. Esmaceli ve diğerlerinin (2015, s.21) çalışmasında ise en yüksek puan “Sağlık Sorumluluğu” alt boyutunda iken, bu çalışmanın bulguları ile benzer şekilde en düşük puanın “Fiziksel Aktivite” alt boyutundan elde edildiği tespit edilmiştir.

Düzenli fiziksel aktivite yapmanın, kilo kontrolünden başlayarak bazı kanser türlerinin önlenmesine kadar geniş bir yelpazede sağlık üzerinde pek çok olumlu etkisi olduğu belirtilmektedir (Ayaz ve diğerleri, 2005, s.32; Yalçınkaya ve diğerleri, 2007, s.418). Ayrıca fiziksel aktivitenin sağlığı geliştirmede en önemli göstergelerden biri olduğu (Duran ve Sümer, 2014, s.48) ve fiziksel aktivite yapma olanağına en çok gençlerin ve eğitilmiş bireylerin sahip olduğu belirtilmiştir (Redland ve Stuijbergen, 1993, s.432). Bununla birlikte literatürdeki çalışmalarda

öğrencilerin düzenli spor yapma alışkanlığının %25-62 oranında değiştiği (Lee ve Loke, 2005, s.213; Abolfotouh ve diğerleri, 2007, s.384 ; Ünal ve diğerleri, 2007, s.104; Suraj ve Singh 2011, s.648), benzer şekilde bu çalışma kapsamındaki öğrencilerin de sadece %24'ünün düzenli spor yaptığı ve %63,4'ünün ise ara sıra spor yaptığı tespit edilmiştir. Bu durum öğrencilerin fiziksel aktivitelere zaman ayırma alışkanlıklarının düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar fiziksel aktivite yapma olanağına en çok sahip olan grubun genç ve eğitilmiş nüfus gruplarından oluştuğu ifade edilse de öğrencilerin fiziksel aktiviteye katılım oranlarının düşük olmasının altında yatan sebeplerin ortaya çıkarılması için onların egzersiz yapabileceği olanaklarının ve ortamlarının iyileştirilmesi gerektiğinin önemli olduğu söylenebilir.

Bireylerin sosyal destek ve yakınlık sağlayan ilişkiler kurma ve sürdürme konusundaki statüsünü belirten kişilerarası ilişkiler boyutunun, yaşam kalitesini etkileyen önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Nitekim sağlık statüsünün en açık göstergesi olarak sağlığın desteklenmesi ve sosyal desteğin sağlanmasında kişiler arası etkileşimin önemi göz önüne alındığında, yaşam becerileri eğitimi ile aktif dinleme, etkili konuşma ve empati kurma gibi iletişimsel becerilerin kazandırılmasının en önemli araç olduğu ifade edilmektedir (Tol ve diğerleri, 2013, s.31).

Çalışmada SYBDÖ alt boyut puanları öğrencilerin *cinsiyetlerine* göre incelendiğinde erkek öğrencilerin fiziksel aktivite alt boyutundan aldıkları puanların kadın öğrencilerden daha yüksek ve gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bununla birlikte kadın öğrencilerin kişilerarası ilişkiler alt boyutundan aldıkları puanların ise erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu ve gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Buna göre, fiziksel aktivite açısından erkeklerin; kişilerarası ilişkiler açısından ise kadınların daha olumlu sağlık davranışlarına sahip oldukları ifade edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçları ile benzer şekilde Lee ve Loke (2005, s.216)'ün çalışması ile Mašina, Madžar, Musil, ve Milošević (2017, s.84) çalışmasında da kişilerarası ilişkiler açısından kadın öğrencilerin, fiziksel aktivite açısından ise erkek öğrencilerin puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Tambağ (2011, s.53)'ün ve Esmaili ve diğerlerinin (2015, s.22) çalışmalarında da erkek öğrencilerin fiziksel aktivite alt boyutundan aldıkları puan ortalamalarının, kadın öğrencilere göre daha yüksek ve gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür.

Çalışmaya katılan öğrencilerin yaş değişkenine göre ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlar incelenmiş olup sağlık sorumluluğu ($p=0,005$) ve beslenme ($p=0,013$) davranışlarının yaş değişkeni ile arasında anlamlı bir ilişki ($p<0,05$) olduğu tespit edilmiştir. Her iki alt boyutta da 21 yaş ve üzerindeki öğrencilerin 20 yaş ve altındaki öğrencilere göre sağlıklı yaşam biçimi davranışları ile ilişkili olarak daha fazla olumlu sağlık davranışına sahip olduğu söylenebilir. Literatürdeki çalışmaların sonuçlarına bakıldığında öğrencilerin sağlık sorumluluğu puan ortalamalarının yaş gruplarına göre farklılık gösterdiği, yaş arttıkça sağlık sorumluluğunun arttığı (Ayaz ve diğerleri, 2005, s.33; Cihangiroğlu ve Deveci, 2011, s.81; Ünal ve diğerleri, 2007, s.105) ya da azaldığı (Esmaili ve diğerleri, 2015, s.22) görülmüştür.

Çalışmada öğrencilerin okudukları sınıfa göre ölçek alt boyutundan aldıkları puanlar incelendiğinde yalnızca beslenme ($p=0,002$) alt boyutu puan ortalaması ile sınıf değişkeni arasında anlamlı bir fark ($p<0,05$) olduğu tespit edilmiştir. Beslenme açısından 1. Sınıf öğrencilerinin 2. ve 3. Sınıf öğrencilerine kıyasla sağlıklı yaşam biçimi davranışı açısından daha az olumlu sağlık davranışına sahip oldukları görülmüştür. Literatürde yer alan çalışmaların sonuçlarına bakıldığında öğrencilerin okudukları sınıflara göre ölçek alt boyutlarından aldıkları puanların birbirinden farklılık gösterdiği görülmüştür. Ayaz ve diğerlerinin (2005, s.29) çalışması ile Cihangiroğlu ve Deveci'nin (2011, s.81) çalışmalarında 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin sağlık

sorumluluğu açısından 2. ve 3. sınıf öğrencilerine kıyasla daha düşük puanlar aldıkları; Çelik ve diğerlerinin (2009, s.167) çalışmasında ise fiziksel aktivite bakımından 2. sınıf öğrencilerinin 1. sınıf öğrencilerinden daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür. Sağlık sorumluluğu, sağlıklı beslenme davranışı ve fiziksel aktiviteye katılım gibi sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının üst sınıflarda artış göstermesi, sağlık ile ilgili bölümlerde eğitim gören öğrencilerin ilgili konularda aldıkları dersler ile bağlantılı olarak sağlık bilinçlerinin artması ile açıklanabilmektedir.

Çalışmada öğrencilerin yaşamlarının büyük çoğunluğunu geçirdikleri yere göre kişilerarası ilişkiler ($p=0,008$) alt boyutundan aldıkları puanlar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı ($p<0,05$) olduğu tespit edilmiştir. Buna göre yaşamının büyük kısmını ilçede geçiren öğrencilerin puan ortalamalarının, yaşamının büyük kısmını köyde geçiren öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Buradan hareketle yaşamının büyük kısmını ilçede geçiren öğrencilerin kişilerarası ilişkiler bakımından daha fazla sağlıklı yaşam biçimi davranışı gösterdikleri söylenebilmektedir. Ayaz ve diğerleri (2005, s.31) ile Çelik ve diğerlerinin (2009, s.167) çalışmasında da benzer şekilde ölçek alt boyutlarından elde edilen puan ortalamalarında, ilçede yaşayan öğrencilerin köyde yaşayan öğrencilerden daha yüksek puanlar aldığı görülmüştür. İlçe ve köy arasındaki bu farkın Çelik ve diğerlerine (2009, s.167) göre, öğrencilerin yaşamış oldukları yerlerin sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerinden, ilçede ulaşılabilir olanakların fazla olmasından ve ilk ve orta öğretimde iki grubun aldığı eğitimdeki farklılıklardan kaynaklanabilmektedir.

Çalışmada yer alan öğrenciler sigara içme sıklığı değişkeni bakımından incelendiğinde her gün sigara içenlerin “Manevi Gelişim” ($p=0,021$), “Kişilerarası İlişkiler” ($p=0,044$) ve “Stres Yönetimi” ($p=0,028$) açısından hiç içmeyenlere göre daha az olumlu sağlık davranışına sahip oldukları görülmüştür. Karaahmetoğlu, Soğuksu ve Softa'nın (2014, s.35) hemşirelik bölümü öğrencileri üzerine yaptığı çalışma ile Vural ve Bakır'ın (2015) üniversite öğrencileri üzerine yaptığı çalışma sigara içme değişkeni ile öğrencilerin ölçek alt boyutlarından aldıkları puanlar açısından incelenmiştir. Karaahmetoğlu ve diğerlerinin (2014, s.35) çalışmasında sigara içme sıklığı değişkeni bakımından her gün sigara içenlerin hiçbir zaman sigara içmeyenlere göre fiziksel aktivite alt boyutundan aldıkları puanların anlamlı derecede düşük olduğu tespit edilmiştir. Vural ve Bakır'ın (2015, s.40) yapmış oldukları çalışmada da sigara içen öğrencilerin sigara içmeyen öğrencilere göre fiziksel aktivite alt boyutundan aldıkları puanların anlamlı derecede düşük olduğu saptanmıştır. Her iki çalışmada da sigara içme sıklığı/alışkanlığı değişkeni açısından “Manevi Gelişim”, “Kişilerarası İlişkiler” ve “Stres Yönetimi” alt boyutları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür.

Koroner kalp hastalıklarının en önemli nedenlerinden birinin sigara olduğu bilinmektedir (Rigotti ve Pasternak, 1996, s.51; Steptoe ve diğerleri, 2002, s.101). Türkiye’de ölümlerin birinci nedeninin koroner kalp hastalıkları olduğu göz önüne alındığında, koroner kalp hastalıkları nedeni ile ölümlerin önlenilmesinde özellikle sağlıklı olarak kabul edilen genç nüfusa, sigarasız bir yaşam tarzının kazandırılmasının sağlıklı bir toplum oluşturulması için önemli bir adım olacağı belirtilmektedir (Ayaz ve diğerleri, 2005, s.31).

Çalışmada SYBDÖ-II alt boyutlarından fiziksel aktivite ($p=0,037$) ve manevi gelişim ($p=0,009$) alt boyutları ile alkol alma sıklığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ($p<0,05$) olduğu görülmüştür. Fiziksel aktivite boyutunda ara sıra alkol alan öğrencilerin sıra ortalaması değeri, hiçbir zaman alkol kullanmayan öğrencilere kıyasla daha yüksek iken; manevi gelişim alt boyutunda hiçbir zaman alkol almayan öğrencilerin sıra ortalaması değeri, ara sıra alkol kullanan öğrencilere göre daha yüksek bulunmuştur. Literatürde alkol kullanmayan öğrencilerin ölçek alt boyutlarından aldıkları puanların, alkol kullanan öğrencilere göre daha yüksek olduğu (Kim ve

diğerleri, 2015, s.219) görülmüştür. Bu bakımdan alkol kullanmayan öğrencilerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının alkol kullanan öğrencilere kıyasla daha iyi olduğu söylenebilir.

Sağlık Yönetimi Bölümü'nde eğitim almakta olan üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarını ve onları etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmanın sonucunda, öğrencilerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının orta seviyede olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada öğrencilerin eğitim aldıkları sınıf düzeyi, yaş, cinsiyet, yaşamlarının büyük çoğunluğunu geçirdikleri yer, sigara ve alkol tüketim alışkanlığı ve fiziksel aktiviteye katılım oranları gibi değişkenlerin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarında farklılık yaratabileceği görülmüştür.

Sağlıklı bireylerle sağlıklı bir toplumun geliştirilmesinin temel argümanının toplumda uygun yaşam biçimlerinin geliştirilmesi olduğu ifade edilmektedir (Tol ve diğerleri, 2013, s.32). Bu bakımdan sağlıklı bir toplumun oluşturulmasında genç nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimine sahip olmanın önemini anlamalarının ve bunu yaşam tarzı haline getirebilmeleri konusunda desteklenmelerinin ve teşvik edilmelerinin süreklilik arz etmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte özellikle meslek hayatlarına sağlık sektöründe atılacak olan üniversite öğrencilerinin kendilerine ve çevrelerine faydalı olabilmeleri için sağlıklı yaşam biçiminin önemini vurgulayan sağlık eğitimi derslerinin müfredata eklenmesinin ya da ilgili derslerin kapsamının genişletilmesinin önemli olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abolfotouh, M.A., Bassiouni, F.A. Mounir, G.M. ve Fayyad, R. C. (2007). Health-related lifestyles and risk behaviours among students living in Alexandria University Hostels. *Eastern Mediterranean Health Journal*, 13(2), 376-391.
- Alkhalaf, O. (2014). Health promoting lifestyles of Jordanian University students. *International Journal of Advanced Nursing Studies*, 3(1), 27-31.
- Alpar, Ş.E., Şenturan, L., Karabacak, Ü. ve Sabuncu, N. (2008). Change in the health promoting lifestyle behaviour of Turkish University nursing students from beginning to end of nurse training. *Nurse Education in Practice*, 8(6), 382-388.
- Antonovsky, A. (1987). *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Ayaz, S., Tezcan, S. ve Akıncı, F., (2005). Hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinin sağlığı geliştirme davranışları. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 9(2), 26-34.
- Bahar, Z., Beşer, A., Gördes, N., Ersen, F. ve Kıssal, A. (2008). Sağlıklı yaşam biçimi davranışları ölçeği II'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(1), 1-13.
- Babaoğlu, U. T., Cevizci, S. ve Özdenk, G. D. (2014). Evaluaton of healthy lifestyle behaviors of female students in a public accommodation center from Kırşehir, Turkey. *Materia Socio-Medica*, 26(6), 372-377.
- Borle, P. S., Parande, M. A., Tapare, V. S., Kamble, V. S. ve Bulakh, P. C. (2017). Health-promoting lifestyle behaviours of nursing students of a tertiary care institute. *International Journal of Community Medicine and Public Health*, 4(5), 1768-1773.

- Buchner, D. M. (2010). Chapter 1: Health benefits of physical activity (p: 3-20) (Ed. Brown, D. R., Heath, G. W. and Martin, S. L.,) in *Promoting Physical Activity: A Guide for Community Action*, Second Edition, Versa Press, ABD.
- Chiou, A. F., Hsu, S. P. ve Hung, H. F. (2016). Predictors of health-promoting behaviors in taiwanese patients with coronary artery disease. *Applied Nursing Research*, 30(2016), 1-6.
- Chourdakis, M., Tzellos, T., Papazisis, G., Toulis, K. ve Kouvelas, D. (2010). Eating habits, health attitudes and obesity indices among medical students in Northern Greece. *Appetite*, 55(3), 722-725.
- Cihangiroğlu, Z. ve Deveci, S. E. (2011). Fırat Üniversitesi Elazığ Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve etkileyen faktörler. *Fırat Tıp Dergisi*. 16(2), 78-83.
- Cirhinlioğlu, Z. (2010). *Sağlık Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Cohen, S. (1988). Psychosocial models of the role of social support in the etiology of physical disease. *Health Psychology*, 7(3), 269-297.
- Cürcani, M., Tan, M. ve Özdelikara, A. (2010). Hemşirelerin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 9(5), 487-492.
- Çelebi, E., Gündoğdu, C. ve Kızılkaya, A. (2017). Determination of healthy lifestyle behaviors of high school students. *Universal Journal of Educational Research* 5(8), 1279-1287.
- Çelik, G. O., Malak, A. T., Bektaş, M., Yılmaz, D., Yümer, A. S., Öztürk, Z. ve Demir, E. (2009). Sağlık yüksekokulu öğrencilerinin sağlığı geliştirme davranışlarını etkileyen etmenlerin incelenmesi. *AJCI*, 3(3), 164-169.
- Deliens, T., Clarys, P., De Bourdeaudhuij, I. ve Deforche, B. (2014). Determinants of eating behaviour in university students: a qualitative study using focus group discussions. *BMC Public Health*, 14(53), 1-12.
- Dossey, B., Keegan, L., Kolkmeier, L. ve Guzzetta, C. (1989). *Holistic health promotion*. Rockville, MD: Aspen.
- Duran, Ö., Sümer, H. (2014). Ebelik öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve etkileyen faktörler. *Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences*, 17(1),40-49.
- El Ansari, W., Stock, C., John, J., Deeny, P., Phillips, C., Snelgrove, S., ... ve Mabhala, A. (2011). Health promoting behaviours and lifestyle characteristics of students at Seven Universities in the UK, *Central European Journal of Public Health*. 19(4), 197-204.
- Ertop, N. G., Yılmaz, A. ve Erdem, Y. (2012). Üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimleri. *KÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-7.
- Esmaeili, A., Salem, Z., Sheikh, F. M., Rezaeian, M. ve Ebrahimi, N. S. (2015). Assessment of Health-Promoting Lifestyle in Medical Students of Rafsanjan University of Medical Sciences, Iran, in 2014. *Journal of Occupational Health and Epidemiology*, 4(1), 19-25.
- Fleming, P. ve Godwin, M. (2008). Lifestyle interventions in primary care, *Canadian Family Physician*. 54(12), 1706-1713.

- Folkman, S. (Ed.). (2011). *The Oxford Handbook of Stress, Health, and Coping*, Oxford University Press.
- Hacıhasanoğlu, R., Yıldırım, A., Karakurt, P. ve Sağlam, R. (2011). Healthy lifestyle behaviour in university students and influential factors in Eastern Turkey. *International Journal of Nursing Practice*, 17(1), 43-51.
- Haug, S., Schaub, M. P., Gross, C. S., John, U. ve Meyer, C. (2013). Predictors of hazardous drinking, tobacco smoking and physical inactivity in vocational school students. *BMC Public Health*, 13(1), 1-9.
- İlhan, N., Batmaz, M. ve Akhan, L. U. (2010). Üniversite öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 3(3), 34-44.
- İlhan, N., Bahadır, S. ve Toptaner, N. E. (2014). Üniversite öğrencilerinin ruhsal durumları ile sağlık davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesi, *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 4(4), 207-215.
- Jang, H. J. (2016). Comparative study of health promoting lifestyle profiles and subjective happiness in nursing and non-nursing students. *Adv Sci Technology Letter*, 128(2016), 78-82.
- Kagee, A. ve Dixon, D. N. (2000). Worldview and health promoting behavior: A causal model. *Journal of Behavioral Medicine*, 23(2), 163-179.
- Karaahmetoğlu, U., Soğuksu, S. ve Softa, H. K. (2014). Hemşirelik 1. ve 4. sınıf öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(2), 26-42.
- Kim, C. J., Park, J. ve Kang, S. W. (2015). Health-promoting lifestyles and cardio-metabolic risk factors among international students in South Korea. *Collegian*, 22(2), 215-223.
- Kostak, M. A., Kurt, S. Süt, N., Akarsu, Ö. ve Ergül, G. D. (2014). Hemşirelik ve sınıf öğretmenliği öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları. *TAF Prev Med Bull*, 13(3), 189-96.
- Lane, J. A. (1987). The care of the human spirit. *Journal of Professional Nursing*, 3(6), 332-337.
- Lee, R. L. ve Loke, A. J. (2005). Health-promoting behaviors and psychosocial well-being of university students in Hong Kong. *Public Health Nursing*, 22(3), 209-220.
- Mašina, T., Madžar, T. Musil, V. ve Milošević, M. (2017). Differences in health-promoting lifestyle profile among croatian medical students according to gender and year of study. *Acta Clinica Croatica*, 56(1), 84-90.
- Özyazıcıoğlu, N., Kılıç, M., Erdem, N., Yavuz, C. ve Afacan, S. (2011). Hemşirelik öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının belirlenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 277-332.
- Pender, N. J. (1982). Health prediction in nursing practice. *New York: Appleton-Century-Crofts*.
- Redland, A. R. ve Stuijbergen, A. K. (1993). Strategies for maintenance of health-promoting behaviors. *The Nursing Clinics of North America*, 28(2), 427-442.
- Rigotti, N. A. ve Pasternak, R. C. (1996). Cigarette smoking and coronary heart disease, *Cardiology Clinics*, 14(1), 51-68.

- Roomaney, R., Van Eeden, S. ve Kagee, A. (2016). The factor structure of the health-promoting lifestyle profile II among a South African student sample. *South African Journal of Psychology*, 47(3), 1-12.
- Sousa, P., Gaspar, P., Fonseca, H., Hendricks, C. ve Murdaugh, C. (2015). Health promoting behaviors in adolescence: Validation of the portuguese version of the adolescent lifestyle profile. *Jornal de Pediatria (Versão em Português)*, 91(4), 358-365.
- Söyleyici, Z. S. ve Zorba, E. (2017). Examining the healthy lifestyle behaviors of university students. *European Journal of Physical Education and Sport Science*, 7(3), 67-76.
- Steptoe, A., Wardle, J., Cui, W., Bellisle, F., Zotti, A. M., Baranyai, R. ve Sanderman, R. (2002). Trends in smoking, diet, physical exercise, and attitudes toward health in European University students from 13 Countries. 1990–2000, *Preventive Medicine*, 35(2), 97-104.
- Suraj, S. ve Singh, A. (2011). Study of sense of coherence health promoting behavior in North Indian students. *The Indian Journal of Medical Research*, 134(5), 645-652.
- Şimşek, H., Öztoprak, D., İkizoğlu, E., Safalı, F., Yavuz, Ö., Onur, Ö., ... ve Çiftçi, Ş. (2012). Tıp fakültesi öğrencilerinde sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve ilişkili etmenler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 26(3), 151-157.
- Tambağ, H. (2011). Hatay Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve etkileyen faktörler. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 18(2), 47-58.
- Teng, H. L., Yen, M. ve Fetzer, S. (2010). Health promotion lifestyle profile-II: Chinese version short form. *Journal of Advanced Nursing*, 66(8), 1864-1873.
- Tol, A., Tavassoli, E., Shariferad, G. R. ve Shojaezadeh, D. (2013). Health-promoting lifestyle and quality of life among undergraduate students at school of health. Isfahan University of Medical Sciences. *Journal of Education and Health Promotion*, 2(11), 29-32.
- Türköl, E. ve Güneş, G. (2012). İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde ihtisas yapan asistanların sağlıklı yaşam biçimi davranışları. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 19(3), 159-166.
- USDHHS - U.S. Department of Health and Human Services. (2005). Dietary Guidelines for Americans, <http://www.health.gov/dietaryguidelines/dga2005/document/default.htm>.
- USDHHS - U.S. Department of Health and Human Services. (2001). Healthy people 2000 final review, DHHS Publication No. 01-0256. *Hyattsville, MD: Public Health Service*.
- Ünalın, D., Şenol, V., Öztürk, A. ve Erkorkmaz, Ü. (2007). Meslek yüksekokullarının sağlık ve sosyal programlarında öğrenim gören öğrencilerin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve öz-bakım gücü düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Turgut Özal Tıp Merkezi Dergisi*, 14(2), 101-109.
- Ünalın, D., Öztop, D. B., Elmalı, F., Öztürk, A., Konak, D., Pırlak, B. ve Güneş, D. (2009). Bir grup sağlık yüksekokulu öğrencisinin yeme tutumları ile sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasındaki ilişki. *Turgut Özal Tıp Merkezi Dergisi*, 16(2), 75-81.
- Vural, P.I. ve Bakır, N. (2015). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve etkileyen faktörler. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(1), 36-42.

- Walker, S. N., Sechrist, K. R. ve Pender, N. J. (1987). The health-promoting lifestyle profile: development and psychometric characteristics. *Nursing Research*, 36(2), 76-81.
- Walker, S.N. ve Hill-Polerecky, D.M. (1996). Psychometric evaluation of the health-promoting lifestyle profile II. unpublished Manuscript. University of Nebraska Medical Center.
- WHO - World Health Organization (1986). Ottawa charter for health promotion. *In First International Health Promotion Conference, Ottawa, Canada.*
- Yalçinkaya, M., Gök Özer, F. ve Yavuz Karamanoğlu, A. (2007). Sağlık çalışanlarında sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının değerlendirilmesi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(6), 409-420.
- Yang, S. C., Luo, Y. F. ve Chiang, C. H. (2017). The Associations among individual factors, ehealth literacy, and health-promoting lifestyles among college students. *Journal of Medical Internet Research*, 19(1), 1-10.
- Zaybak, A. ve Fadiloğlu, Ç. (2004). Üniversite öğrencilerinin sağlığı geliştirme davranışları ve bu davranışları etkileyen etmenlerin belirlenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 20(1), 77-95.

FINANSAL MUHASEBE DERSLERİNDE OLUŞAN KAVRAM YANILGILARINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Yasin ŞEKER¹

Aykut İŞLEYEN²

Atıf/©: Şeker, Y., ve İşleyen, A. (2018). Finansal muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışlarına yönelik bir araştırma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2403-2418. doi: 10.17218/hititsosbil.475232

Özet: Bu çalışmanın amacı finansal/genel muhasebe dersini alan öğrencilerin muhasebe öğrenimini zorlaştıran kavram yanlışlarının tespit edilmesi ve oluşan yanlışlara yönelik çözüm önerileri sunmaktır. Finansal/Genel Muhasebe derslerinin muhasebe öğrenimine başlangıç niteliğinde olduğu düşünüldüğünde bu derslerde oluşan kavram yanlışlarının tespiti ve giderilmesine yönelik yapılacak öğretim uygulamalarının muhasebe öğrenimine oldukça önemli bir katkı sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca öğretim elemanlarının, bu çalışma sonucunda belirlenen, öğrencilerde muhasebe öğreniminde oluşan kavram yanlışlarını bilerek hareket etmesi derslerin daha verimli geçmesinde ve öğrencilerde oluşabilecek kavram yanlışlarına karşı önceden önlem alınmasında katkı sağlayacağını söylemek mümkündür. Bu kapsamda çalışmada Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesindeki İşletme, Bankacılık ve Finans, İktisat, Maliye ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümlerinde Genel Muhasebe dersini alan tüm öğrencilere kavram yanlışlarının tespitine yönelik bir anket çalışması uygulanmıştır. Anket çalışması demografik değişkenler, kavram yanlışlarının oluşabileceği durumlar ve öğrenci önerilerinden oluşmaktadır. Anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler IBM SPSS istatistik paket programıyla analiz edilmiş ve analiz sonuçları yorumlanmıştır. Sonuç olarak, muhasebe dersi alan öğrencilerde oluşan kavram yanlışlarının, çalışma kapsamında ele alınan cinsiyet, dersi alma durumları, mezun olduğunda muhasebe mesleği seçmeleri, muhasebe derslerine çalışma sebepleri, muhasebe dersi için harcanan çalışma süreleri ve öğrencilerin devam durumu değişkenlerinde anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal/Genel Muhasebe, Öğrenim, Kavram Yanılgısı

A Research on the Misconceptions Occured in Financial Accounting Courses

Citation/©: Şeker, Y., and İşleyen, A. (2018). A research on the misconceptions occurred in financial accounting courses. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2403-2418. doi: 10.17218/hititsosbil.475232

Abstract: The aim of the study is to determine student's misconceptions that complicate the accounting education and suggest to solution offer against misconceptions. When in the light of financial/general accounting courses are introduction for accounting education, it can be said that instructional practices that they are made for correction of misconceptions and determination of misconceptions,

Makale Geliş Tarihi: 26.10.2018

Makale Kabul Tarihi: 12.12.2018

Bu makale 3-5 Kasım 2017 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen 1st International Symposium on Social Sciences and Educational Research (ISCER 2017) adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti sempozyum bildiri özet kitabında basılmış "Finansal/genel muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışları: Hitit üniversitesi İİBF örneği" başlıklı bildirinin tamamlanmış halidir.

¹Sorumlu Yazar, Arş. Gör., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman ABD ve İstanbul Üniversitesi, SBE, Muhasebe Doktora Programı Öğrencisi, yasinseker@hitit.edu.tr , <http://orcid.org/0000-0003-0513-7682>

²Dr.Öğr.Üyesi, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman ABD, aykutisleyen@hitit.edu.tr , <http://orcid.org/0000-0002-6252-4489>

which occur in the course are helpful. Furthermore, it can be claimed that knowledge of students' misconceptions in accounting learning can contribute to taking precautionary measures against detained misconceptions. In the study, survey method has been applied with students who are taking accounting courses in Business Administration, Banking and Finance, Economics, Finance and Public Administration Departments in Faculty of Economics and Administrative Sciences. The questionnaire form consists of demographic variables, situations that cause misconceptions, and student's suggestions. Data, which obtained from survey on students has analysed and made inference by using IBM SPSS statistics software. According to outcomes obtained, it is determined that the misconceptions in the students who took the accounting course showed significant differences in terms of gender, course taking status, choice of accounting profession when graduating, reasons for working in accounting courses, working hours spent for accounting course and attendance to course of students.

Keywords: *Financial Accounting, Education, Misconceptions*

1. GİRİŞ

Finansal/Genel Muhasebe dersleri İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinin çoğunlukla tüm bölümlerin temel derslerinden birisidir. Aynı zamanda bu dersler muhasebeye giriş niteliğindedir. Muhasebe ile ilgili temel derslerin iyi bir şekilde kavranması, daha sonra alınacak derslerin daha iyi bir şekilde anlaşılması ve alana karşı olumlu bir tutum sergilenmesi açısından önem arz etmektedir. Muhasebe öğretiminde öğrencilerin tutumlarından kaynaklı öğretim zorluklarının yaşandığı (Şeker ve İşleyen, 2017, s. 385) bunun da öğrenimi zorlaştırdığı söylenebilir. Öğrenimi zorlaştıran diğer nedenlerden birisi ise kavram yanlışlarıdır. Kavram (concept), nesnelere veya düşüncelerin zihindeki soyut ve genel tasarımı olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], Güncel Türkçe Sözlük, t.y.). Kavram yanlışları (misconceptions) ise öğrenmeye engel teşkil eden yanlış öğrenmelerdir (Baki ve Bell, 1997; Ubuz, 1999, s. 96; Erol ve Demirel Utku, 2015, s. 1079). Tanımdan anlaşıldığı gibi kavram yanlışları yanlış veya eksik kavramlardan/öğrenmelerden kaynaklanmaktadır. Muhasebe boyutunda kavram yanlışları; muhasebe ile ilgili kavramların, zihinde gerçekte olduğundan farklı olarak yanlış veya eksik kavranmalarından meydana gelmektedir.

Muhasebe konusunda öğrencilerde oluşan kavram yanlışlarının birçok nedeni olabilir. Bu nedenlerin başında; muhasebe kavramlarının daha önce günlük dilde farklı anlamlarda kullanılıyor olunması, muhasebe kavramlarının tanımlarıyla bağlantı kurulamaması, öğrenme isteğinin olmaması, odaklanma eksikliği, etkili dinlememe, etkili anlatamama, kavramların öğretilmesinde uygun olmayan ortamın varlığı ve yanlış veya eksik anlamaların belirlenmesine yönelik faaliyetlerin yapıl(a)maması gibi faktörlerin olduğu söylenebilir. Muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışlarının tespit edilmesi ve belirlenen nedenlere yönelik kavram yanlışlarını gidermek için gerekli faaliyetlerin yapılması doğru bir şekilde öğrenime katkı sağlayabilecek ve ayrıca muhasebeye karşı olumsuz tutuma sahip kişilerin tutumlarının olumluya dönüşmesinde katkısı olabilecektir.

Muhasebe derslerinde öğretimde kullanılan yöntem genel olarak; ilgili konunun öğretim elemanı tarafından anlatılması, örnekler çözülmesi ve öğrencilere ev ödevlerinin verilmesi süreçlerini içermektedir. Bu sürecin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi ise öğrencilerin muhasebenin mantığını anlama ve muhasebeye ilişkin kavramları özümsemeleriyle sağlanabilmektedir (Gerekan ve Aygün, 2012, s. 134). Ayrıca muhasebe derslerinde başarının sağlanması noktasında önemli faktörlerden birisi olan öğrencilerde oluşan kavram yanlışlarının ortaya konularak ilgili

öğretim elemanlarının bu yanılgıları en düşük seviyeye indirecek öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesiyle öğrencilerin başarı düzeylerinin arttırılabileceği söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin (İİBF) çeşitli bölümlerinde Finansal/Genel Muhasebe dersini alan öğrencilerde oluşan kavram yanılgılarının ortaya konulması ve bu yanılgıların giderilmesi konusunda çözüm önerilerinin sunulmasıdır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın ana kütlesi, Hitit Üniversitesi İİBF'deki İşletme, İşletme İkinci Öğretim, İktisat, İktisat İkinci Öğretim, Bankacılık ve Finans, Maliye ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi İkinci Öğretim bölümlerinde 2015/2016 Eğitim Öğretim Yılı Bahar Yarıyılında Genel Muhasebe dersini alan toplam 990 öğrenciden oluşmaktadır. Çalışmada örneklem seçimine gidilmeyip tamsayım yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak ankete 729 öğrenci cevap vermiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle literatür taraması sonucu ulaşılan çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra çalışmanın araştırma kısmı ve analiz sonuçlarına yer verilmiş olup son olarak sonuç bölümünde çalışmanın genel değerlendirmesi yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Konuyla ilgili literatürde ulaşılabilen çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Çankaya ve Dinç (2009) yapmış oldukları çalışmada bilgisayar sunumu yöntemiyle ve klasik usulde (tahtada el ile yazma yöntemiyle) olmak üzere iki farklı şekilde muhasebe derslerini alan 600 öğrencinin derslerdeki başarı durumlarını değerlendirmişlerdir. Araştırma sonucunda bilgisayar sunumunda ders alan öğrencilerle klasik usulde ders alan öğrenciler arasında başarı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuş olup bilgisayar sunumuyla ders gören öğrencilerin başarı ortalamalarının klasik usulde ders görenlerden 5 puan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Başarılı öğrencilerin daha az kavram yanılgısına sahip olacağı düşünüldüğünde bu çalışma sonuçlarına göre bilgisayar sunumuyla ders gören öğrencilerde klasik yöntemde ders gören öğrencilere göre daha az kavram yanılgısı oluştuğu söylenebilir.

Kalkan ve Uğuz (2010) tarafından Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Muhasebe ve Finansal Yönetim bölümünde okuyan 33 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada (öğrencilerin bilgisayar destekli kavram haritalarına ilişkin görüşlerinde) kavramları birlikte ve organize olarak görme, bilgileri daha kolay gözden geçirme, konuyu kolay özetleyebilme gibi sonuçlara varıldığı vurgulanmıştır.

Ertan, Yücel ve Saraç (2014), Uludağ Üniversitesi İİBF İşletme bölümü 2. sınıf öğrencilerinin oran analizi konusuna ilişkin kazanımları üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik çalışmalarında (öntest-sontest kontrol gruplu bir model kullanarak) kavram haritaları ile eğitim görenlerin başarısının arttığı ve dolayısıyla anlatılan konuyu daha iyi kavradığı sonucuna ulaşmışlardır.

Erol ve Demirel Utku (2015) tarafından Akdeniz Üniversitesi İİBF İşletme bölümü birinci sınıfta okuyan 75 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada, öğrencilerin muhasebe işleyişini genel olarak kavramakta zorluk çekmelerinden dolayı sınavlarının klasik ve açık uçlu sorular yerine, çoktan seçmeli (test) olmasını istedikleri ve birçok konuda kavram yanılgıları ile karşı karşıya oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Djatej, Chen, Eriksen ve Zhou (2015), çalışmalarında temel olarak muhasebe konusunda davranışsal amaç ve davranışsal ölçütler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik bir araştırma yapmışlardır. Çalışma kapsamında anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında Amerika Birleşik Devletlerindeki belirlenen üç bölgesel üniversitede lisans düzeyinde Muhasebeye Giriş dersini alan 1.207 öğrenci ankete cevap vermiştir. Sonuç olarak muhasebeyi meslek olarak

seçmek isteyen öğrencilerin, muhasebe ile ilgili teknik beceri öz-yeterliliği, muhasebe mesleğinin algılanan durumu ve sosyal etki (normatif inançlar) tarafından kolektif olarak motive edildiği belirlenmiştir. Daha spesifik olarak, muhasebe ile ilgili teknik becerilerine yüksek derecede güvenen, muhasebe mesleğini olumlu algılayan ve muhasebenin iş hayatındaki önemli başkaları tarafından özendirilen öğrencilerin, temel olarak muhasebeyi seçme olasılıklarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kızılgöl, Kılıç ve Abdioğlu (2016), Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İşletme Yönetimi bölümünde Maliyet Muhasebesi dersini alan 56 öğrenci üzerinde yaptıkları çalışmada, öğrencilerin Maliyet Muhasebesinin temel konularını öğrenirken, kavram haritalarının kullanılması ile geleneksel yöntemin öğrencilerin akademik başarılarına etkileri araştırılmıştır. Sonuç olarak kavram haritalarının öğrencilerin öğrenme becerileri üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada, kavram haritalarının kullanılmasının, öğrencilerin kavramları bütünleştirerek bilgiyi analiz etme yeteneklerini geliştirdiği belirtilmiştir.

Yıldız ve Ülkü (2016), Sakarya Üniversitesi İşletme ve Sosyal Bilimler Fakültesinin farklı bölümlerinde Genel Muhasebe dersini alan 271 öğrenci üzerinde yapmış oldukları çalışma sonucunda, kavram yanlışlarının nedenlerinden birisinin de muhasebe eğitiminde kullanılan bazı ifadelerin günlük yaşamda kullanılan anlamı ile farklı olduğunu, bu sorunun giderilmesi için kavram haritalarından faydalanılması gerektiğini, kavram haritalarının konuların bir bütün olarak görülüp konular arasında bağlantı kurulmasında, etkili ve kalıcı öğrenme sağlanmasında yardımcı olacağını belirtmiştir.

Coetzee, Schmulian ve Coetzee (2017), çalışmalarında Güney Afrika'da lisans düzeyindeki muhasebe öğrencilerinin, web konferans temelli öğretiler hakkındaki algılarını araştırmıştır. Ayrıca çalışmada yazarlar, bu eğiticilerin akademik performans üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma kapsamında yapılan ankete 449 öğrenci cevap vermiştir. Sonuç olarak, web tabanlı öğretiler öğrencileri istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde akademik performans bakımından pozitif olarak etkilediği, öğrenime ve öğretime olumlu anlamda katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

3. ARAŞTIRMA

Bu bölümde araştırmanın konusu, ana kütlesi, yöntemi, amacı, önemi, hipotezleri ve bulgularına ait bilgiler aşağıda başlıklar halinde yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Ana Kütlesi ve Yöntemi

Çalışmanın ana kütlesi Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesindeki İşletme, İşletme İkinci Öğretim, İktisat, İktisat İkinci Öğretim, Bankacılık ve Finans, Maliye ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi İkinci Öğretim bölümlerinde 2015/2016 Eğitim Öğretim Yılı Bahar Yarıyılında Genel Muhasebe dersini alan toplam 990 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem seçimine gidilmeyip tamsayım yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak ankete 729 öğrenci cevap vermiştir.

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunun hazırlanması noktasında Erol ve Demirel Utku (2015) tarafından geliştirilmiş olan kavram yanlışları oluşabilecek durumlar ölçeği kullanılmış ve buna ek olarak yazarların tecrübeleri, muhasebe alanında çalışan akademisyen görüşleri ve yapılan ön çalışma sonuçları doğrultusunda ek olarak 11 adet ifade daha ankete eklenmiştir. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik özelliklerle ilgili sorular yer almakta iken ikinci bölümde muhasebe derslerinde rastlanabilecek kavram yanlışlarına dair ifadeler yer almakta ve

son bölümde ise öğrencilerin muhasebe dersleri için önerileri yer almaktadır. Anket formunun ikinci ve üçüncü bölümlerinde 5'li Likert Ölçeğinden yararlanılmıştır. Toplanan veriler IBM SPSS 22 istatistik paket programına aktarılmış ve analiz edilmiştir. Çalışmanın güvenilirliğine Alfa Katsayısıyla (Cronbach Alfa) bakılmıştır. Farklılıkların tespiti amacıyla ise Bağımsız Örneklem T testi ve ANOVA testi kullanılmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi 0,05 kabul edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Hipotezleri

Bu çalışmanın amacı Hitit Üniversitesi İİBF'nin çeşitli bölümlerinde Finansal/Genel Muhasebe dersini alan öğrencilerde oluşan kavram yanılgılarının ortaya konulması ve bu yanılgıların giderilmesi konusunda çözüm önerilerinin sunulmasıdır. Kavram yanılgılarının ortaya konulması; öğrencilere dersi anlama, öğrenmelerini kolaylaştıracak yöntemler geliştirilmesi ve derse karşı tutumlarının olumlu anlamda geliştirilmesi noktasında katkı sağlayacağı düşünüldüğünde bu konudaki çalışmaların oldukça gerekli olduğu söylenebilir.

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

- H₀: Muhasebe dersi alan öğrencilerin **cinsiyetleri** ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₀: Muhasebe dersi alan öğrencilerin **bölümleri** ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₀: Muhasebe dersi alan öğrencilerin **muhasebe dersini alma durumları** ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₀: Muhasebe dersi alan öğrencilerin **mezun olduğunda muhasebe mesleğini seçme durumları** ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₀: Muhasebe dersi alan öğrencilerin **muhasebe derslerine çalışma sebepleri** ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₀: Muhasebe dersi alan öğrencilerin **muhasebe dersine çalışmak için harcanan haftalık süreleri** ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₀: Muhasebe dersi alan öğrencilerin **muhasebe dersini daha iyi anladıkları yöntem** ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H₀: Muhasebe dersi alan öğrencilerin **derse devam durumları** ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

3.3. Araştırmanın Tanımlayıcı İstatistikleri

Araştırmaya katılan öğrencilere ait cinsiyet, lise, bölüm, muhasebe dersini alma durumu, mezun olduğunda muhasebe mesleğini seçme düşüncesi ve muhasebe derslerine çalışma sebebi, muhasebe dersine çalışmak için harcanan haftalık süre, muhasebe dersinin daha iyi anlaşıldığı yöntem ve derse devam gibi genel bilgiler aşağıda Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1'de görüldüğü gibi katılımcıların % 54'ü kadın ve % 46'sı erkektir. Bölüm düzeyinde katılımcıların oranlarına bakıldığında Bankacılık ve Finans bölümü (öğrenci kontenjanı az olması nedeniyle) hariç diğer bölümlerde katılım oranları birbirine yakın seviyededir. Katılımcıların, Genel Muhasebe 1 ve Genel Muhasebe 2 derslerini alma durumu incelendiğinde ise % 85'inden

daha fazlasının bu dersleri ilk defa aldıkları görülmektedir. Muhasebe mesleğini seçme noktasında katılımcıların % 49'u bu konuda kararsız olduğunu, % 32'si meslek olarak seçmek istemediklerini ve son olarak % 18'inin muhasebe mesleğini seçmek istediğini belirtmiş oldukları tespit edilmiştir. Muhasebe dersine çalışma sebepleri incelendiğinde ise katılımcıların en yüksek oranda % 46'sı iş hayatında yardımcı olması düşüncesiyle ve % 25'i dersi geçebilmek için ders çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 1. Genel Bilgiler Bölümüne İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Bilgiler	Gruplar	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	394	54,0
	Erkek	335	46,0
	Toplam	729	100,0
Bölüm	İşletme NÖ	120	16,5
	İşletme İÖ	94	12,9
	İktisat NÖ	106	14,5
	İktisat İÖ	105	14,4
	SBKY NÖ	91	12,5
	SBKY İÖ	98	13,4
	Maliye	91	12,5
	Bankacılık ve Finans	24	3,3
	Toplam	729	100,0
Genel Muhasebe 1 Dersini Alma Durumu	İlk defa aldım	643	88,2
	Kaldım tekrar aldım	86	11,8
	Toplam	729	100,0
Genel Muhasebe 2 Dersini Alma Durumu	İlk defa aldım	626	85,9
	Kaldım tekrar aldım	103	14,1
	Toplam	729	100,0
Mezun olduğunda muhasebe mesleğini seçme durumunuz	İstemiyorum	238	32,6
	Kararsızım	358	49,1
	İstiyorum	133	18,2
	Toplam	729	100,0
Muhasebe dersine çalışma sebebiniz nedir	Akademik kariyer perspektifimi geliştirmek için	93	12,8
	İş hayatımda yardımcı olması düşüncesiyle	335	46,0
	Teorik bilgimi geliştirmek için	56	7,7
	Bu dersi geçebilmek için	185	25,4
	İşletmelerin işleyişini daha iyi anlayabilmek için	60	8,2
	Toplam	729	100,0
Muhasebe dersine çalışmak için harcanan haftalık süre ne kadardır	1 saatten az	146	20,0
	1-3 saat arası	323	44,3
	3 saat üzeri	85	11,7
	Haftalık değil sadece sınav zamanı çalışıyorum	175	24,0
	Toplam	729	100,0
Muhasebe dersini daha iyi anladığınız yöntem nedir	Tahtada	485	66,5
	Powerpoint	27	3,7
	Tahta ve Powerpoint	134	18,4
	Akıllı Tahta	83	11,4
	Toplam	729	100,0
Derslere devam durumunuz	% 70'den az	222	30,5
	% 70 - % 80 arası	216	29,6
	% 81 - % 90 arası	119	16,3
	% 91 - %100 arası	172	23,6
	Toplam	729	100,0

Tablo 1'de muhasebe dersine haftalık çalışma süreleri incelendiğinde ise katılımcıların % 44'ü haftada 1-3 saat arası çalışmaktayken % 24'ü ise haftalık değil sadece sınav zamanında çalıştıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların muhasebe dersini daha iyi anladıkları yöntemin

incelenmesi sonucunda % 66'sının tahtada (klasik usulde), % 3'ünün PowerPoint sunumu şeklinde(bilgisayar sunumu şeklinde), % 18'inin tahta ve PowerPoint karışık olarak ve son olarak % 11'inin akıllı tahtada dersi daha iyi anladıklarını belirttikleri sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak derslere devam durumu incelendiğinde ise katılımcıların % 30'unun % 70'ten az, % 29'unun % 70-80 arasında, % 16'sının % 81-90 arasında ve son olarak % 23'ünün % 91-100 arasında derse katılım gösterdiği belirlenmiştir.

Aşağıda yer alan Tablo 2 ve Tablo 3'te ise anket çalışmasının temel kısmını oluşturan kavram yanılgılarına ilişkin ifadeler ve öğrenci önerilerine yönelik ifadeler ait aritmetik ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerlerine ilişkin bilgiler sunulmuştur. İfadeleri sıralama işlemi ise ankette yer alan şekliyle yapılmamış olup, aritmetik ortalama sonuçlarına göre en yüksekten en düşüğe olacak şekilde yapılmıştır.

Tablo 2. Kavram Yanılgıları Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

İfadeler	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Hesap kodlarını aklımda tutamıyor karıştırıyorum.	3,35	1,29	-0,35	-0,97
Amortisman hesaplamakta güçlük çekiyorum.	3,35	1,28	-0,38	-0,91
Ters karakterli (düzenleyici) hesapların nasıl çalıştığını anlayamıyorum karıştırıyorum.	3,32	1,24	-0,35	-0,86
Maliyet hesaplarının yansıtılma ve kapatılma kayıtlarını anlayamıyorum.	3,32	1,16	-0,23	-0,79
Genel olarak muhasebe sürecinin işleyişini anlamakta zorluk çekiyorum.	3,23	1,25	-0,24	-0,98
KDV mahsubunu nasıl yapacağımı karıştırıyorum.	3,16	1,22	-0,16	-0,95
Mizan oluşturmada güçlük çekiyorum.	3,15	1,25	-0,19	-0,96
Gelir tablosu oluşturmada güçlük çekiyorum.	3,14	1,19	-0,12	-0,89
Dönem karını/zararını bulmakta zorluk çekiyorum.	3,12	1,20	-0,15	-0,88
Ciro etmek ve keşide etmek(çek veya poliçe düzenlemek) arasındaki farkı anlayamıyorum karıştırıyorum.	3,09	1,26	-0,08	-1,03
Gelir ve gider hesaplarının işleyişlerini anlayamıyorum karıştırıyorum.	3,05	1,20	-0,03	-0,90
Muhasebenin mantığını bir türlü kafamda oturtamıyorum.	3,02	1,33	0,09	-1,14
Muhasebenin temel kavramlarını(kişilik, işletmenin sürekliliği, ihtiyatlılık...) karıştırıyorum.	3,02	1,23	-0,04	-1,00
Büyük defter, yevmiye defteri ve bilançoynu bazen karıştırıyorum.	3,02	1,25	-0,10	-1,04
Bilanço hesaplarının işleyişlerini anlayamıyorum karıştırıyorum.	2,99	1,20	-0,04	-0,93
Hesabı borçlandırmak veya alacaklandırmak tabirlerini karıştırıyorum.	2,98	1,27	0,04	-1,08
Satıcılar hesabı ile alıcılar hesabının hangisini kullanacağımı ayırt etmekte zorlanıyorum.	2,97	1,25	0,06	-1,02
Varlık ve kaynak denkleğinin sistematiğini anlayamıyor karıştırıyorum.	2,97	1,21	-0,01	-0,91
Ticari mal hareketlerini çok karışık buluyorum.	2,96	1,26	0,04	-1,02
Yevmiye kaydı yaparken hangi hesabın borçlu tarafa hangi hesabın alacaklı tarafa kaydedileceğini karıştırıyorum.	2,94	1,24	0,04	-1,00
KDV hesaplarının nasıl çalıştığını anlayamıyorum karıştırıyorum.	2,93	1,26	0,04	-1,09
Ticari mal alışında 153 Ticari Mallar Hs. kullanılırken mal satışında neden 600 Yurtiçi Satışlar Hs. kullanılıyor bunu bir türlü kafamda oturtamıyor karıştırıyorum.	2,91	1,34	0,08	-1,18
Bilanço oluşturmada güçlük çekiyorum.	2,89	1,24	0,08	-1,01
Kasaya para girişi olduğunda neden borçlandırıyoruz bir türlü anlayamıyorum.	2,79	1,27	0,22	-1,02
Sermayeyi bulmakta güçlük çekiyorum.	2,77	1,28	0,19	-1,02
Kasaya para girişi olduğunda neden borçlu tarafa kaydettiğimizi kafamda oturtamıyorum.	2,76	1,30	0,30	-1,03

N=729

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler- Öneriler Bölümü

İfadeler	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Genel Muhasebe sınavları test yapılmalıdır.	3,03	1,79	-0,36	-1,31
Teorik ders anlatıldıktan sonra gerçek durum örnekleri verilmeli ve soru çözülmelidir.	3,02	1,83	-0,40	-1,39
Dönem başında dönem boyunca işlenecek haftalık detaylı program verilmelidir.	3,00	1,73	-0,44	-1,16
Sınıf mevcudunun kalabalık olması nedeniyle dersler A ve B şubesi şeklinde bölünmelidir.	2,91	1,71	-0,32	-1,20
Muhasebe paket programları kullanımı basit düzeyde gösterilmelidir.	2,83	1,67	-0,34	-1,11
Öğrenciler gruplanmalı ve örnek olaylar grup olarak çözülmelidir.	2,70	1,65	-0,15	-1,17
Öğrenciler ders esnasında sık sık tahtaya kalkmalıdır.	2,49	1,57	0,07	-1,04
Haftalık ödevler verilmelidir.	2,42	1,55	0,08	-1,06
Sınavdan yüksek not alan öğrenciler ödüllendirilmelidir.	2,35	1,51	0,16	-0,92
Genel Muhasebe sınavları klasik yapılmalıdır.	2,13	1,46	0,44	-0,68

N=729

Normal dağılım varsayımının sağlanması için gerekli olan çarpıklık değerinin - 2 ile + 2 aralığında olması gerekmektedir. Basıklık değerinin ise - 2 ile + 2 veya - 3 ile + 3 aralığında yer alması gerekmektedir (Garson, 2012, ss. 18-19). Araştırma sonuçları, Tablo 2 ve Tablo 3'te görüldüğü gibi çarpıklık ve basıklık değerleri referans aralığındadır.

3.4. Araştırmanın Güvenilirliği

Güvenilirlik Analizi, bir testin veya ölçeğin ölçmek istediği şeyi tutarlı ve istikrarlı bir biçimde ölçme derecesidir (Punch, 2011, s. 95). Güvenilirliği ölçmede sıklıkla kullanılan yöntemlerin başında Alfa Katsayısı (Cronbach Alfa) gelmektedir. Alfa katsayısı ölçeklerin içsel tutarlılığını ölçmeyi amaçlamaktadır (Malhatro ve Birks, 2007, s. 358). Ayrıca, alfa katsayısı 0 ve 1 arasında değişen rakamlar almaktadır (Malhatro ve Birks, 2007, s. 358; Dinç ve Abdioğlu, 2009, s. 172; Aknar, Çiçek ve Karakaş, 2018, s. 5).

Bu çalışmada araştırmanın güvenilirliğini ölçmek için Cronbach Alfa Katsayısına bakılmıştır. Alfa Katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği; 0-0,40 arasında güvenilir değil, 0,40-0,60 arasında düşük, 0,60-0,80 arasında oldukça güvenilir ve 0,80-1 arasında ise çok yüksek derecede güvenilirdir (Kalaycı, 2005, s. 405). Buna göre; yapılan test sonucunda araştırmada kullanılan 26 maddeden oluşan kavram yanılgıları ölçeğinin alfa katsayısı 0,945 çıkmış olup bu durumda ölçeğin oldukça güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.5. Hipotezlerin Test Edilmesi Sonucunda Ulaşılan Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde araştırma kapsamında oluşturulan hipotezler test edilmiştir. Hipotezlerin test edilmesinde Anova ve Bağımsız Örneklem T Testi'nden yararlanılmıştır. Anova analizleri yapılırken varyansların homojen dağılıp dağılmadığı test edilmiştir. Bu analiz sonucunda anlamlı farklar olması durumunda bu farkın kaynağını ortaya koyabilmek için homejenlik durumuna göre Tukey ve Games-Howell testleri uygulanmıştır.

➤ H_0 : Muhasebe dersi alan öğrencilerin cinsiyetleri ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma	Levene		Bağımsız Örneklem T Testi	
				F	p	t	p (2-tailed)
Kadın	394	3,137	0,803	0,094	0,065	3,316	0,001
Erkek	335	2,939	0,804				

Tablo 4’de toplam ölçek düzeylerinde Levene testi sonucunda varyansların homojen dağıldığı ($p>0,05$) görülmektedir. Öğrenciler arasında farkın anlamlı olup olmadığına toplam ölçek düzeyinde bakıldığında ise kadın ile erkekler arasında muhasebe derslerine karşı tutumda anlamlı farklılıkların olduğu ($p<0,05$) sonucuna bağımsız örneklem t testi sonuçlarından ulaşılmıştır. Bu durumda “ H_0 : Muhasebe dersi alan öğrencilerin cinsiyetleri ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” hipotezi reddedilmiştir. Sonuç olarak kadınlarda genel muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgılarının erkeklere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

➤ “ H_0 : Muhasebe dersi alan öğrencilerin bölümleri ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” hipotezi test edilirken öncelikle varyansların homojenliğine bakılmış olup analiz sonucunda Levene istatistiği 0,911 ve p değeri 0,497 bulunmuştur. Bu durumda $p>0,05$ olduğu için grupların varyansları homojen olup varyanslar arasında fark yoktur. Anova analizi sonuçları ise aşağıdaki Tablo 5’deki gibidir.

Tablo 5. Bölüm Değişkeni Anova Analiz Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	3,727	7	0,532	0,811	0,578
Grup İçi	473,124	721	0,656		
Toplam	476,851	728			

Tablo 5’de p değerine bakıldığında, $p>0,05$ olup bu nedenle H_0 hipotezi kabul edilir. Diğer bir ifadeyle muhasebe dersi alan öğrencilerin bölümleriyle muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.

➤ “ H_0 : Muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe dersini alma durumları ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” hipotezi Bağımsız Örneklem T testi ile analiz edilmiştir. Analizler Genel Muhasebe 1 ve Genel Muhasebe 2 dersi için ayrı ayrı yapılmış olup, analiz sonuçları Tablo 6 ve Tablo 7’deki gibidir.

Tablo 6. Dersi Alma Durumu (Genel Muhasebe 1) İçin Bağımsız Örneklem T Testi

Genel Muhasebe 1 Dersini Alma Durumu	N	Ortalama	Standart Sapma	Levene		Bağımsız Örneklem T Testi	
				F	p	t	p (2-tailed)
İlk defa aldım	643	3,014	0,802	0,105	0,746	-2,988	0,003
Kaldım tekrar aldım	86	3,290	0,827				

Tablo 6’da görüldüğü gibi Genel Muhasebe 1 dersini ilk defa alan ve kalıp tekrar alan öğrencilerin muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışları ortalamalarında varyansların homojen dağıldığı ($p=0,746>0,05$) ve anlamlı farklılık ($p=0,003<0,05$) olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda kavram yanlışlarının Genel Muhasebe 1 dersini kalıp tekrar alan öğrencilerde ilk defa alan öğrencilere göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. Dersi Alma Durumu (Genel Muhasebe 2) İçin Bağımsız Örneklem T Testi

Genel Muhasebe 2 Dersini Alma Durumu	N	Ortalama	Standart Sapma	Levene		Bağımsız Örneklem T Testi	
				F	p	t	p (2-tailed)
İlk defa aldım	626	3,014	0,805	0,005	0,940	-2,613	0,009
Kaldım tekrar aldım	103	3,238	0,815				

Tablo 7’de görüldüğü üzere Genel Muhasebe 2 dersini ilk defa alan ve kalıp tekrar alan öğrencilerin muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışları ortalamalarında varyansların homojen dağıldığı ($p=0,940>0,05$) ve anlamlı farklılık ($p=0,009<0,05$) olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda kavram yanlışlarının, Genel Muhasebe 1 dersinde olduğu gibi, Genel Muhasebe 2 dersini kalıp tekrar alan öğrencilerde ilk defa alan öğrencilere göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

➤ “*Ho: Muhasebe dersi alan öğrencilerin mezun olduğunda muhasebe mesleğini seçme durumları ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*” hipotezi test edilirken öncelikle varyansların homojenliğine bakılmış olup analiz sonucunda *Levene istatistiği 3,905 ve p değeri 0,021* bulunmuştur. Bu durumda $p<0,05$ olduğu için grupların varyansları homojen değildir ve varyanslar arasında fark vardır. Anova analizinin anlamlı çıkması durumunda varyanslar homojen olmadığı için Games-Howell testi yapılarak farkın kaynakları ortaya konulacaktır. Anova analizi sonuçları Tablo 8’deki gibidir.

Tablo 8. Muhasebe Mesleğini Seçme Durumu Değişkeni Anova Analiz Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	102,369	2	51,184	87,595	0,000
Grup İçi	374,556	641	0,584		
Toplam	476,925	643			

Tablo 8’de görüldüğü üzere $p<0,05$ olup bu nedenle H_0 hipotezi reddedilir. Yani muhasebe dersi alan öğrencilerin mezun olduğunda muhasebe mesleğini seçme durumu ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışları arasında anlamlı bir fark vardır. Bu farkın kaynağını belirlemek için ise post hoc (Games-Howell) testi yapılmıştır. Bu testin sonucuna Tablo 9’da yer verilmiştir.

Tablo 9. Muhasebe Mesleğini Seçme Durumu Değişkenine Göre Farklar

(I) Mezun olduğunda muhasebe mesleğini seçme durumunuz	(J) Mezun olduğunda muhasebe mesleğini seçme durumunuz	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	p
İstemiyorum	Kararsızım	0,24819*	0,06863	0,001
	İstiyorum	0,37716*	0,09121	0,000

Tablo 9’da görüldüğü gibi muhasebe mesleğini seçmeyi istemeyen öğrenciler ile muhasebe mesleğini seçmeyi isteyen ve kararsız öğrenciler arasında kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak muhasebe mesleğini seçmeyi istemeyen öğrencilerde oluşan kavram yanılgılarının ortalamaları muhasebe mesleğini seçmeyi isteyen ve kararsız durumdaki öğrencilere göre daha yüksektir.

➤ “*Ho: Muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe derslerine çalışma sebepleri ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*” hipotezi test edilirken öncelikle varyansların homojenliğine bakılmış olup analiz sonucunda *Levene istatistiği 2,210 ve p değeri 0,066* bulunmuştur. Bu durumda $p > 0,05$ olduğu için grupların varyansları homojendir ve varyanslar arasında fark yoktur. Anova analizi sonuçları ise Tablo 10’daki gibidir.

Tablo 10. Muhasebe Dersine Çalışma Sebepleri Değişkeni Anova Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	36,895	4	9,224	15,179	0,000
Grup İçi	439,956	724	0,608		
Toplam	476,851	728			

Tablo 10’da görüldüğü gibi p değeri 0,05’ten küçüktür. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilir. Yani muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe dersine çalışma sebepleri ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir fark vardır. Bu farkın kaynağını belirlemek için ise varyanslar homojen dağıldığı için Tukey testi yapılır. Bu testin sonucuna Tablo 11’de yer verilmiştir.

Tablo 11. Muhasebe Dersine Çalışma Sebepleri Değişkenine Göre Farklar

(I) Muhasebe dersine çalışmaya sebebimiz nedir	(J) Muhasebe dersine çalışma sebebimiz nedir	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	p
Bu dersi geçebilmek için	Akademik kariyer perspektifimi geliştirmek için	0,58173*	0,09909	0,000
	İş hayatımda yardımcı olması düşüncesiyle	0,43717*	0,07140	0,000
	Teorik bilgimi geliştirmek için	0,68189*	0,11890	0,000
Teorik bilgimi geliştirmek için	İşletmelerin işleyişini daha iyi anlayabilmek için	-0,42555*	0,14484	0,028

Tablo 11 incelendiğinde muhasebe dersine çalışma sebepleri ile kavram yanılgıları ortalamaları arasında oluşan anlamlı farkın “bu dersi geçebilmek için” seçeneğini seçen öğrencilerle akademik kariyer perspektifimi geliştirmek için, iş hayatımda yardımcı olması düşüncesiyle, teorik bilgimi geliştirmek için seçeneklerini seçen öğrenciler arasında olduğu ve dersi geçebilmek için çalışan öğrencilerde diğerlerine göre kavram yanılgılarının daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Tablo 11’ in incelenmesi sonucunda teorik bilgisini geliştirmek için çalışan öğrencilerle

işletmenin işleyişini daha iyi anlamak için çalışan öğrenciler arasında anlamlı bir fark bulunduğu ve buna göre teorik bilgisini geliştirmek isteyen öğrencilerde daha düşük düzeyde kavram yanlışlarının olduğu tespit edilmiştir.

➤ “*H₀: Muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe dersine çalışmak için harcanan haftalık süreleri ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*” hipotezi test edilirken öncelikle varyansların homojenliğine bakılmış olup analiz sonucunda *Levene istatistiği 1,960 ve p değeri 0,119* bulunmuştur. Bu durumda $p > 0,05$ olduğu için grupların varyansları homojendir ve varyanslar arasında fark yoktur. Anova analizi sonuçları ise Tablo 12’deki gibidir.

Tablo 12. Muhasebe Dersine Çalışma İçin Harcanan Süre Değişkeni Anova Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	18,978	3	6,326	10,016	0,000
Grup İçi	457,873	725	0,632		
Toplam	476,851	728			

Tablo 12’de görüldüğü gibi p değeri 0,05’ten küçüktür. Bu durumda H₀ hipotezi reddedilir. Yani muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe dersine çalışma için harcanan süreleri ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışları ortalamaları arasında anlamlı bir fark vardır. Bu farkın kaynağını belirlemek için ise varyanslar homejen dağıldığı için Tukey testi yapılır. Bu testin sonucuna Tablo 13’te yer verilmiştir.

Tablo 13. Muhasebe Dersine Çalışma İçin Harcanan Süre Değişkenine Göre Farklar

(I) Muhasebe dersine çalışmak için harcanan haftalık süre ne kadardır	(J) Muhasebe dersine çalışmak için harcanan haftalık süre ne kadardır	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	p
	1 saatten az	0,26164*	0,08908	0,018
Haftalık değil sadece sınav zamanı çalışıyorum	1-3 saat arası	0,36193*	0,07459	0,000
	3 saat üzeri	0,47244*	0,10507	0,000

Tablo 13’de görüldüğü gibi haftalık değil sadece sınav zamanında genel muhasebe derslerine çalışan öğrencilerde oluşan kavram yanlışları haftalık çalışan (1 saatten az, 1-3 saat arası ve 3 saat üzeri) öğrencilere göre daha yüksek çıkmıştır. Bu sonucun, sadece sınav zamanlarında çalışan öğrencilerin konuları haftalık olarak çalışmadıkları için tam olarak özümsemeyecekleri için beklenen bir durum olduğu söylenebilir.

➤ “*H₀: Muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe dersini daha iyi anladıkları yöntem ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.*” hipotezi test edilirken öncelikle varyansların homojenliğine bakılmış olup analiz sonucunda *Levene istatistiği 2,711 ve p değeri 0,044* bulunmuştur. Bu durumda $p < 0,05$ olduğu için grupların varyansları homojen değildir ve varyanslar arasında fark vardır. Anova analizinin anlamlı olup olmadığına bakıldığında ise sonuçlar Tablo 14’de görüldüğü üzere anlamsızdır.

Tablo 14. Muhasebe Dersini Daha İyi Anladıkları Yöntem Değişkeni Anova Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	1,650	3	0,550	0,839	0,473
Grup İçi	475,201	725	0,655		
Toplam	476,851	728			

Tablo 14’de p değerine bakıldığında, $p > 0,05$ olup bu nedenle H_0 hipotezi kabul edilir. Diğer bir ifadeyle muhasebe dersi alan öğrencilerin dersi daha iyi anladıkları yöntem ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur.

➤ “ H_0 : Muhasebe dersi alan öğrencilerin derse devam durumları ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.” hipotezi test edilirken öncelikle varyansların homojenliğine bakılmış olup analiz sonucunda Levene istatistiği 0,211 ve p değeri 0,889 bulunmuştur. Bu durumda $p > 0,05$ olduğu için grupların varyansları homojendir ve varyanslar arasında fark yoktur. Anova analizi sonuçları ise Tablo 15’teki gibidir.

Tablo 15. Derse Devam Durumu Değişkeni Anova Analizi Sonuçları

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	21,506	3	7,169	11,414	0,000
Grup İçi	455,346	725	0,628		
Toplam	476,851	728			

Tablo 15’te görüldüğü gibi p değeri 0,05’ten küçüktür. Bu durumda H_0 hipotezi reddedilir. Yani muhasebe dersi alan öğrencilerin derse devam durumları ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanılgıları ortalamaları arasında anlamlı bir fark vardır. Bu farkın kaynağını belirlemek için ise varyanslar homejen dağıldığı için Tukey testi yapılmıştır. Bu testin sonucuna Tablo 16’da yer verilmiştir.

Tablo 16. Derse Devam Durumu Değişkenine Göre Farklar

(I) Derslere devam durumunuz	(J) Derslere devam durumunuz	Ortalama Farkı (I-J)	Standart Hata	p
	% 70’den az	-0,41781*	0,08050	0,000
% 91 - %100 arası	% 70 - % 80 arası	-0,40816*	0,08099	0,000

Tablo 16’da görüldüğü gibi derslere % 91 - % 100 arasında derslere devam eden öğrencilerde oluşan kavram yanılgısı ortalaması derslere % 70’den az katılan ve % 70 - % 80 arasında derslere katılan öğrencilere göre daha düşüktür. Bu durum derslere sürekli katılan öğrencilerin konular arasında kopukluk yaşamaması ve öğretim elemanından konuyu doğrudan dinlemesi faktörleri düşünüldüğünde sonucun beklenen bir durum olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ

Üniversitelerin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerindeki bölümlerin birinci sınıf temel derslerinden birisi Finansal Muhasebe, Genel Muhasebe, Muhasebe gibi adlarla müfredatlarda yer alan muhasebe dersleridir. Öğrenciler muhasebenin temel bilgilerini bu derslerde öğrenmektedir. Bu bakımdan muhasebe dersi alan öğrencilerde oluşan kavram yanılgılarının

ortaya konulması ve bu yanlışların giderilmesi konusunda çözüm önerilerinin sunulması oldukça önemlidir.

Araştırma sonucunda çalışma kapsamında belirlenen hipotezlerin test edilmesiyle birlikte ulaşılan sonuçlar ele alındığında; (1) Cinsiyet değişkenine göre genel muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışlarının durumunun incelenmesi sonucunda kavram yanlışlarının kadınlarda erkeklere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. (2) Muhasebe dersi alan öğrencilerin bölümleriyle muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışları ortalamaları arasında anlamlı bir fark çıkmamıştır. Aynı fakülteadaki benzer puan aralıklarında olan öğrencilerin birinci sınıf temel derslerinden birisini aldıkları düşünüldüğünde bölümler arası fark çıkmamasının beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. (3) Muhasebe dersini alma durumlarına bakıldığında Genel Muhasebe 1 dersinde olduğu gibi, Genel Muhasebe 2 dersini kalıp tekrar alan öğrencilerde kavram yanlışları ilk defa alan öğrencilere göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. (4) Muhasebe mesleğini seçmeyi istemeyen öğrencilerde oluşan kavram yanlışlarının ortalamaları muhasebe mesleğini seçmeyi isteyen ve kararsız durumdaki öğrencilere göre daha yüksektir. Meslek olarak muhasebeye ilgi duymayan öğrencilerin derse ilgi durumları da diğer öğrencilere göre daha düşük olacağı varsayıldığında muhasebe mesleğini seçmeyi düşünmeyen öğrencilerde kavram yanlışlarının daha yüksek olması beklenen bir durumdur. (5) Muhasebe dersine çalışma sebepleri ile kavram yanlışları ortalamaları arasında oluşan anlamlı fark “bu dersi geçebilmek için” seçeneğini seçen öğrencilerle diğer öğrenciler arasında çıkmıştır. Buna göre dersi geçebilmek için çalışan öğrencilerde diğerlerine göre kavram yanlışları daha fazladır. (6) Sınav zamanında genel muhasebe derslerine çalışan öğrencilerde oluşan kavram yanlışları haftalık çalışan öğrencilere göre daha yüksek çıkmıştır. Bu sonucun, sadece sınav zamanlarında çalışan öğrencilerin konuları haftalık olarak çalışmadıkları için tam olarak özümsemeyecekleri için beklenen bir durum olduğu söylenebilir. (7) Muhasebe dersi alan öğrencilerin dersi daha iyi anladıkları yöntem (sunum ve tahta kullanımı) ile muhasebe derslerinde oluşan kavram yanlışları arasında bir fark çıkmamıştır. (8) Derslere devam noktasında yapılan analiz sonucunda, derslere daha fazla devam eden öğrencilerde oluşan kavram yanlışları derslere daha az katılan öğrencilere göre daha düşüktür. Bu sonucun derslere sürekli katılan öğrencilerin konular arasında kopukluk yaşamaması ve öğretim elemanından konuyu doğrudan dinlemesi faktörleri düşünüldüğünde beklenen bir durum olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, muhasebe dersi alan öğrencilerde oluşan kavram yanlışları cinsiyet, dersi alma durumları, mezun olduğunda muhasebe mesleğini seçmeleri, muhasebe derslerine çalışma sebepleri, muhasebe dersine çalışmak için harcanan haftalık süreleri ve öğrencilerin devam durumları değişkenleri bakımından anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin hangi noktalarda kavram yanlışları yaşadıklarının tespit edilmesi muhasebe derslerinde başarı düzeylerinin artırılmasında oldukça önemlidir. Bu tespitler ışığında, öğretim elemanları öğrencilerin kavram yanlışlarını azaltmak ve muhasebe derslerine karşı ilgiyi artırmak için çeşitli öğrenme yöntemleri geliştirebilirler. Örneğin, öğrenciler çeşitli gruplara bölünerek sık sık örnek olay çözümüne gidilebilir, haftalık ödevler verilebilir, öğrenciler ders esnasında tahtaya kaldırılabilir. Son olarak, öğretim elemanlarının bu çalışmada kullanılan anket formu veya benzer anket formları kullanması öğrencilerde oluşan kavram yanlışları hakkında bilgi sahibi olmasına ve öğrencilerin durumunu istatistiksel olarak anlamasını sağlayacaktır. Bunun sonucunda da öğretim elemanları öğrencilerin başarı düzeyini artırıcı öğretim faaliyetleri gerçekleştirebilecektir.

KAYNAKÇA

- Aknar, A., Çiçek, B., ve Karakaş, Y. (2018). Çalışanların demografik özellikleri açısından tükenmişlik algıları: Belek'teki 5 yıldızlı oteller üzerine bir araştırma. *International Journal of Management and Administration*, 2(3), 1-16. doi: 10.29064/ijma.351897
- Baki, A., ve Bell, A. (1997). *Ortaöğretim matematik öğretimi*. Ankara: YÖK Dünya Bankası.
- Coetzee, S. A., Schmulian, A., ve Coetzee, R. (2018). Web conferencing-based tutorials: student perceptions thereof and the effect on academic performance in accounting education. *Accounting Education*, 27(5), 531-546. doi: 10.1080/09639284.2017.1417876
- Çankaya, F., ve Dinç, E. (2009). Powerpoint ve klasik usulde muhasebe eğitimi alan öğrenciler arasındaki farklılıkların tespiti: Karadeniz Teknik Üniversitesinde bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 28-52.
- Dinç, E., ve Abdioğlu, H. (2009). İşletmelerde kurumsal yönetim anlayışı ve muhasebe bilgi sistemi ilişkisi: İMKB-100 şirketleri üzerine ampirik bir araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21), 157-184.
- Djatej, A., Chen, Y., Eriksen, S., ve Zhou, D. (2015). Understanding students' major choice in accounting: an application of the theory of reasoned action. *Global Perspectives on Accounting Education*, (12), 53-72.
- Erol, İ., ve Demirel U., B. (2015). Finansal Muhasebe derslerinde öğrencilerde oluşan kavram yanılgılarının incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(4), 1078-1088.
- Ertan, Y., Yücel, E., ve Saraç, M. (2014). Kavram haritaları tekniğinin muhasebe eğitiminde kullanılması: Uludağ Üniversitesi uygulaması. *Business and Economics Research Journal*, 5(1), 107-122.
- Garson, D. (2012). *Testing Statistical Assumptions*, USA: Statistical Associates Publishing.
- Gerekan, B., ve Aygün, D. (2012), Üniversitelerdeki muhasebe eğitimine yönelik öğrencilerin algıları: Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Rize Üniversitesi karşılaştırması. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (38), 133-144.
- Kalaycı, Ş. (Ed.). (2005). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kalkan, A., ve Uğuz, S. (2010). Kavram haritası tekniğinin genel işletme dersi için uygulanması ve öğrenci görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 74-82.
- Kızılgöl, O., Kılıç, B. I., ve Abdioğlu, H. (2016). The effects of using the concept mapping and the traditional method on the academic achievement of students in learning the fundamental topics of cost accounting. *Journal of Business Economics and Finance*, 5(2). doi: 10.17261/Pressacademia.2016219260
- Malhatro, N. ve Birks, D. (2007). *Marketing Research an Applied Approach*, Third European Edition, England: Prentice Hall.
- Punch, K., F. (2011), *Sosyal araştırmalara giriş.*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Şeker, Y., ve İŞleyen, A. (2017). *Muhasebe derslerine karşı öğrenci tutumlarının incelenmesine yönelik bir araştırma*. Ayhan B., Ay M., AvŐarođlu S., ve Akpınar Ő.(Dizi Ed.), Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları 2017 (s. 385-396) içinde. Konya: izgi Kitabevi.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Güncel Türkçe sözlük, erişim adresi: <http://www.tdk.gov.tr>

Ubuz, B. (1999). 10. ve 11. sınıf ğrencilerinin temel geometri konularındaki hataları ve kavram yanılığları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16-17, 95-104.

Yıldız, S., ve lk, S. (2016). Muhasebe eğitiminde kavram yanılığları ve kavram yanılığlarının önlenmesinde kavram haritalarının kullanımı. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (50), 115-140.

TÜRKİYE'NİN, BÖLGELERİN VE İLLERİN SAĞLIK DEĞİŞKENLERİ AÇISINDAN MEVCUT DURUMU VE SIRALANMASI

Fatih ŞANTAŞ¹
Gülcan ŞANTAŞ²

Atıf/©: Şantaş, F. ve Şantaş, G. (2018). Türkiye'nin, bölgelerin ve illerin sağlık değişkenleri açısından mevcut durumu ve sıralanması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2419-2432. doi: 10.17218/hititsosbil.453033

Özet: Bu çalışma Türkiye'nin, bölgelerinin ve illerinin sağlık değişkenleri açısından mevcut durumlarının belirlenmesi ve sıralanmaları amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada OECD Sağlık İstatistikleri ve Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2016 verileri kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye, bölgeleri ve illeri sağlık statüsü, sağlık hizmeti altyapısı ve sağlık hizmeti kullanımı açısından üç grupta incelenmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler ve faktör analizi kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye'nin sağlık statüsü göstergelerinde 32'inci, sağlık hizmeti altyapısı göstergelerinde 35'inci, kullanım göstergelerinde 12'nci ve genel kategoride ise 30'uncu sırada yer aldığı belirlenmiştir. Bölgesel sıralamada Batı Anadolu Bölgesi sağlık statüsü, sağlık hizmeti altyapısı ve üç değişkenin yer aldığı genel kategoride ilk sırada; Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise son sırada yer almıştır. İl bazında yapılan sıralamada sağlık hizmeti altyapısı ve genel kategorisi açısından ilk sırada Tunceli'nin son sırada ise İstanbul'un yer aldığı belirlenmiştir. Çalışma sonucunda sağlık ile ilgili değişkenler açısından iyileştirmelere devam edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: OECD Ülkeleri, Türkiye, Bölge, İl, Sıralama

The Current Situation and Ranking of Turkey, Regions and Provinces in Terms of Health Variables

Citation/©: Şantaş, F. and Şantaş, G. (2018). The current situation and ranking of Turkey, regions and provinces in terms of health variables. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2419-2432. doi: 10.17218/hititsosbil.453033

Abstract: This study was carried out to determine the current situation and ranking of Turkey, regions and provinces in terms of health variables. The data of Health Statistics Yearbook 2016, issued by the OECD Health Statistics and Ministry of Health, was used in the study. Turkey, regions and provinces was examined in three groups in terms of health status, health services infrastructure and health care utilization. Descriptive statistical methods and factor analysis were used in the analysis of the data. It was determined that Turkey was ranked the 32nd in health status indicators, 35th in health service infrastructure indicators, 12th in health care utilization indicators and 30th in general category in the study. In the regional ranking, the Western Anatolia Region was ranked first in the health status, health service infrastructure and general category of three variables, and The Southeastern Anatolia Region was ranked last. It was determined that Tunceli was in the first place and Istanbul was in the last place in terms of health service infrastructure and general category in province-based order. As a result of the study, it is suggested to continue the improvements in terms of health-related variables.

Makale Geliş Tarihi: 3.8.2018

Makale Kabul Tarihi: 8.11.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, fatih.santas@bozok.edu.tr orcid: 0000-0002-0595-4183

² Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü, gulcansantas@gmail.com orcid: 0000-0002-0488-9375

Keywords: OECD Countries, Turkey, Region, Province, Ranking

1. GİRİŞ

Sağlık, yalnızca hastalık ve sakatlığın bulunmaması değil; bedensel, sosyal ve ruhsal açıdan tam bir iyilik hali olarak ifade edilmektedir (Dünya Sağlık Örgütü, 1948). 1986 yılında imzalanan Ottawa Sözleşmesinde ise sağlığın tanımı bireyin isteklerini gerçekleştirebilmesi, ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve çevresini değiştirebilme ve onunla baş edebilme becerisine sahip olması şeklinde genişletilmiştir. Bu sözleşmeden sonra sağlık bir yaşam amacı olarak değil, günlük yaşam için bir kaynak olarak görülmektedir ve sosyal ve kişisel kaynakların yanı sıra fiziksel kapasiteleri vurgulayan olumlu bir kavram olarak ele alınmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2018).

Sağlığın tanımlanmasında kullanılan üç bakış açısı bulunmaktadır. Birinci bakış açısına göre sağlık, herhangi bir hastalık ya da bozukluğun olmamasıdır. İkinci bakış açısına göre sağlık, bireyin günlük yaşamın tüm talepleriyle uygun şekilde başa çıkmasına izin veren bir durum olarak ifade edilmektedir. Son bakış açısına göre ise sağlık, bireyin kendi içinde ve sosyal ve fiziksel çevresiyle kurduğu bir denge durumu olarak ele alınmaktadır (Sartorius, 2006, s. 662). Toplumsal açıdan sağlık, ulusal refah ve toplumsal zenginliğin üretilmesinde gerekli bir girdi olarak ele alınmaktadır. Ulusal refahın üretimini sağlayan insan kaynağının sağlıklı olması, toplumsal refaha katkı sağlamaktadır (Ünal, 2013, ss.87-88).

Sağlık statüsü, sağlık sistemi performansının ana göstergeleri arasındadır. Kavramsal olarak sağlık statüsü, bireyin günlük yaşam aktivitelerini yerine getirme becerisi üzerinde sağlığın etkisi olarak ifade edilmektedir (Curtis ve Patrick, 2003, s. 36). Sağlık statüsü, bireyin sağlık durumunu veya sağlık düzeyini tanımlamada kullanılmaktadır. Bir ülkenin sağlık statüsünü ölçmede uygun sağlık göstergelerinin kullanılması gerekmektedir. Ölüm oranları (doğumda beklenen yaşam süresi, kaba ölüm hızı, bebek ölüm hızı) ve hastalık ölçümleri gibi göstergeler, sağlık statüsü ölçümünde kullanılmaktadır (Çelik, 2016, ss.26-27).

Üretilmesi gereken sağlık hizmeti miktarına karar verirken toplumun ve bireylerin sağlık statüsü hakkında bilgi sahibi olunması gereklidir (Ulutürk, 2015, s. 53). Sağlık statüsü tıbbi müdahalelerin etkililiğini ölçmede, sağlık hizmeti kalitesini değerlendirmede, nüfusun ihtiyaçlarını belirlemede ve tıbbi kararların iyileştirilmesinde ortaya çıkabilecek potansiyel farklılıkların nedenlerini belirlemede önemli bilgiler sağlamaktadır (Ware ve diğerleri, 1981, s.620). Sağlık statüsünün değerlendirilmesiyle genel nüfusun sağlığı, klinik müdahalelerin etkileri, sağlık hizmeti sunum sistemindeki değişiklikler, sağlığın teşviki ve geliştirilmesi gibi konularda incelemeler yapılabilmektedir (Bergner ve Rothman, 1987, s.193).

Sağlık hizmetleri sadece hastalıkların tedavisi olmayıp; sağlığın korunması, hastalıkların tedavisi ve rehabilitasyonu için yapılan çalışmaların tümünü ifade etmektedir ve koruyucu sağlık hizmetleri (çevreye ve kişiye yönelik), tedavi edici hizmetler, rehabilitasyon hizmetleri (tıbbi ve sosyal) ve sağlığın geliştirilmesi hizmetlerini kapsamaktadır (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2012, s.35). Sağlık sisteminin performansını belirleyen bir diğer gösterge de sağlık hizmetleri kullanımınıdır. Sağlık hizmetleri kullanımı, sağlık sisteminin performansını değerlendirmede ve sağlık sisteminin yeniden yapılandırılmasında etkili olmaktadır (Kılıç ve Çalışkan, 2013, s.193).

Kavramsal olarak sağlık hizmetleri kullanımı, profesyonel sağlık hizmeti arayışı şeklinde ele alınmaktadır ve sağlık sorunlarını önlemek ve tedavi etmek amacıyla düzenli sağlık hizmetlerine yönelme süreci olarak ifade edilmektedir (Scheppers ve diğerleri, 2006, 326). Kişi başı hekime başvuru sayısı, hastanelere müracaat sayısı, muayenelerde istenilen işlemler (MR görüntüleme,

BT görüntüleme, ultrason, doppler ultrason, EKO, mamografi vb.), izlem sayıları (gebe, bebek, çocuk, lohusa), ameliyat sayısı, aşılama, sağlık kuruluşlarında gerçekleşen doğum, antenatal bakım kapsamı gibi hizmetler sağlık hizmeti kullanımı kapsamında ele alınabilecek göstergeler arasındadır.

Sağlık hizmetleri kullanımı, genellikle hasta ve hekim bakış açısına göre iki farklı şekilde değerlendirilmektedir. İlk bakış açısında, hasta tarafından verilen bilgilere dayalı olan subjektif bir bakış açısı söz konusudur. İkinci bakış açısı olan hekim değerlendirmeleri ise daha objektiftir ve hekim tarafından sunulan sağlık hizmetleri veri tabanlarında tutularak bu veriler sağlık hizmeti kullanım verileri olarak kullanılmaktadır (Da Silva ve diğerleri, 2011, s.109).

Alanyazın incelendiğinde, sağlık hizmetleri kullanımına ilişkin çalışmalarda Andersen'in davranışsal modelinin önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Bu modelde, sağlık hizmetleri kullanımının gerçekleşmesinde kullanıma hazırlayan faktörlerin (predisposing factors), kullanımı kolaylaştırıcı faktörlerin (enabling factors) ve kullanıma sebep oluşturacak sağlık hizmeti ihtiyacının (health care need) üzerinde durulmaktadır. Modelde, sağlık hizmeti arayışındaki bireyler ve bir dizi bireysel, çevresel ve hizmet sunucu ile ilgili değişkenler bütünleştirilmektedir (Andersen, 1995). Davranışsal model, matematiksel bir modelden ziyade bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Bir başka ifadeyle, kesin yargılara varmamakta ve kullanılması gereken değişkenleri ve yöntemleri dikte etmemektedir (Phillips ve diğerleri, 1998, s.572).

Sağlık hizmetleri kullanımına ilişkin bir diğer model, Sağlık İnanç Modeli'dir. Sağlık inanç modeli, bireyin sağlık davranışlarını etkileyen faktörleri ortaya koymak açısından önemli modeller arasındadır. Modele göre bireyin hastalığı önlemek üzere harekete geçme olasılığı; hastalıkla ilgili algıladığı duyarlılığa, algıladığı ciddiyete, algıladığı fayda ve engellere bağlı olmaktadır (Bulduk ve diğerleri, 2015, s. 29; Tuzcu ve Bahar, 2012, s.94). Gereçeli eylem ve planlı davranış modeli de sağlık hizmetleri kullanım modellerindedir. Planlanmış davranış kuramı, bireyin belirli bir davranışı gerçekleştirme niyeti üzerine odaklanmaktadır. Niyetlerin bir davranışı etkileyen motivasyon faktörlerini dikkate aldığı varsayılmaktadır. Bir davranışa katılma niyeti ne kadar güçlü olursa, performans da o kadar büyük olmaktadır (Ajzen, 1991, s.181).

Sağlık ile ilgili bir diğer kavram, sağlık altyapısıdır. Sağlık hizmeti kaynaklarının sağlık altyapısında etkin bir şekilde tahsis edilmesi, sağlık politikasındaki en karmaşık konulardan biridir. Sağlık altyapısı hekimlerin yoğunluğu, özel tedavi merkezlerine uzaklık ve hastanelerin uzmanlaşması gibi değişkenlerle açıklanmaktadır. Sağlık altyapısının uygunluğu, sağlık kaynaklarının kullanımı için açıkça bir ön koşuldur. Karar vericiler için sorun oluşturan, daha fazla sağlık altyapısına yapılan bir yatırımın daha iyi sonuçlara yol açıp açmayacağını belirlemektir (Blankart, 2012, s.128). Sağlık altyapısının hedefi, sağlık sistemini aynı maliyetle daha kaliteli hizmet sunabilir hale dönüştürmektir (Schatz ve Berlin, 2011, s.4). Hastane yatak sayıları, tıbbi cihaz sayıları (hemodiyaliz, MR, BT vb.), özel tıp merkezi sayısı, özel poliklinik sayısı, hekim, hemşire, ebe ve eczacı sayıları gibi göstergeler sağlık altyapısını belirlemede kullanılan göstergeler arasındadır.

Bu çalışmada sağlık statüsü, sağlık hizmetleri kullanımı ve sağlık altyapısı kavramları OECD ülkeleri, Türkiye'nin bölgeleri ve illeri açısından ele alınmaktadır. Çalışmada üç değişken açısından mevcut durumun ortaya konulması ve değişkenler açısından sıralama yapılması amaçlanmıştır.

2.YÖNTEM

2.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma Türkiye'nin de yer aldığı OECD ülkelerinin, Türkiye'nin bölgelerinin ve illerinin sağlık ile ilgili değişkenler açısından mevcut durumlarının belirlenmesi ve sıralanmaları amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma ile Türkiye'nin OECD ülkeleri içerisindeki konumunun ve Türkiye'nin bölgeleri ve illerinin kendi içerisinde sıralanmaları ile ilgili alanyazına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

2.2. Çalışmanın Veri Kaynağı ve Değişkenleri

Çalışmada sağlık açısından mevcut durum ve sıralanma yapılması amaçlandığından en güncel veriler kullanılmaya çalışılmıştır. OECD ülkelerinin sıralanmasında OECD Sağlık İstatistikleri, 2018 (OECD Health Statistics) kullanılmıştır. Veri kaynağında ülkelerin en güncel sağlık istatistikleri yer almaktadır. Türkiye'nin bölgelerinin ve illerinin sıralanmasında Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan en güncel veriler olan Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2016 verileri (Sağlık Bakanlığı, 2017) kullanılmıştır. Çalışmada OECD ülkeleri, Türkiye'nin bölgeleri ve illeri sağlık statüsü, sağlık hizmeti altyapısı ve sağlık hizmeti kullanımı açısından üç grupta incelenmiştir.

Tablo 1'de OECD ülkeleri için kullanılan değişkenler verilmektedir. Sağlık statüsü için 5, sağlık hizmeti altyapısı ve sağlık hizmeti kullanımı için 3'er değişken olmak üzere toplamda 11 değişken kullanılmıştır.

Tablo 1. OECD Ülkeleri İçin Kullanılan Değişkenler

Sağlık Statüsü	Sağlık Hizmeti Altyapısı	Sağlık Hizmeti Kullanımı
Kadınlarda doğumda yaşam beklentisi (Yıl)	1.000 kişiye düşen hekim sayısı	Kişi başına hekim ziyareti
Erkeklerde doğumda yaşam beklentisi (Yıl)	1.000 kişiye düşen hemşire sayısı	Her 1.000 muayene için muayenelerde istenilen MR görüntülenme sayısı
65 yaş üstü kadınlarda yaşam beklentisi (Yıl)	1.000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı	Her 1.000 muayene için muayenelerde istenilen BT görüntülenme sayısı
65 yaş üstü erkeklerde yaşam beklentisi (Yıl)		
Bebek ölümü (‰)		

Tablo 2'de bölgelerin mevcut durumu ve sıralanmasında kullanılan değişkenler verilmektedir. Tabloda görüldüğü gibi bölgelerin sıralanmasında 3 kategoride toplam 42 değişken kullanılmıştır. Sağlık hizmeti altyapısı ve sağlık hizmeti kullanım değişkenleri sağlık istatistikleri veri setinden bölgelerin nüfuslarına oranlanarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Tablo 2. Bölgeler İçin Kullanılan Değişkenler

Sağlık Statüsü	Sağlık Hizmeti Altyapısı	Sağlık Hizmeti Kullanımı
Bebek ölümü (‰)	10.000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı	Beşli karma aşısı (%)
Beş yaş altı ölümü (‰)	10.000 kişiye düşen yoğun bakım yatağı sayısı	HBV-3 aşılama hızı (%)
Anne ölümü (‰)	1.000 canlı doğuma düşen yeni doğan yoğun bakım yatağı sayısı	KKK aşılama hızı (%)
	1.000.000 kişiye düşen hemodiyaliz cihazı sayısı	Sağlık kuruluşlarında gerçekleşen doğum (%)
	YTK'da 1.000.000 kişiye düşen MR cihazı sayısı	Antenatal bakım kapsamı (%)

YTK'da 1.000.000 kişiye düşen BT cihazı sayısı	Gebe başına ortalama izlem sayısı
YTK'da 1.000.000 kişiye düşen ultrason cihazı sayısı	Bebek başına ortalama izlem sayısı
YTK'da 1.000.000 kişiye düşen doppler ultrason cihazı sayısı	Çocuk başına ortalama izlem sayısı
YTK'da 1.000.000 kişiye düşen EKO cihazı sayısı	Lohusa başına ortalama izlem sayısı
YTK'da 1.000.000 kişiye düşen mamografi cihazı sayısı	Kişi başı hekime müracaat sayısı
1.000.000 kişiye düşen özel tıp merkezi sayısı	Birinci basamak kuruluşlarında hekime müracaat sayıları
1.000.000 kişiye düşen özel poliklinik sayısı	İkinci ve üçüncü basamak kuruluşlarında hekime müracaat sayıları
3.000 kişiye düşen aile hekimi sayısı	Kişi başı hastanelere müracaat sayısı
1.000.000 kişiye düşen 112 acil yardım istasyonu	Kişi başı diş hekimine müracaat sayısı
100.000 kişiye düşen toplam hekim sayısı	1.000 kişiye düşen ameliyat sayısı
100.000 kişiye düşen diş hekim sayısı	YTK'da yapılan her 1000 muayene için muayenelerde istenilen MR görüntülenme sayısı
100.000 kişiye düşen eczacı sayısı	YTK'da yapılan her 1000 muayene için muayenelerde istenilen BT görüntülenme sayısı
100.000 kişiye düşen ebe ve hemşire sayısı	YTK'da yapılan her 1000 muayene için muayenelerde istenilen ultrason sayısı
	YTK'da yapılan her 1000 muayene için muayenelerde istenilen doppler ultrason sayısı
	YTK'da yapılan her 1000 muayene için muayenelerde istenilen eko sayısı
	YTK'da yapılan her 1000 muayene için muayenelerde istenilen mamografi sayısı

* YTK: Yataklı Tedavi Kurumu

İllerin sıralanması için kullanılan değişkenler Tablo 3'te verilmektedir. İllerin sıralanmasında illerle ilgili sağlık statüsü verisi olmaması nedeniyle sağlık hizmeti altyapısı ve sağlık hizmeti kullanımına ilişkin değişkenler kullanılmıştır. Sağlık hizmeti altyapısı değişkenleri, sağlık istatistikleri veri setinden illerin nüfuslarına oranlanarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Tablo 3. İller İçin Kullanılan Değişkenler

Sağlık Hizmeti Altyapısı	Sağlık Hizmeti Kullanımı
100.000 kişiye düşen hastane sayısı	Kişi başı hekime başvuru sayısı
10.000 kişiye düşen yatak sayısı	Kişi başı diş hekimine başvuru sayısı
10.000 kişiye düşen yoğun bakım yatak sayısı	
10.000 kişiye düşen aile hekimliği birim sayısı	
100.000 kişiye düşen 112 istasyon sayısı	
100.000 kişiye düşen ambulans sayısı	
100.000 kişiye düşen hekim sayısı	
100.000 kişiye düşen diş hekimi sayısı	
100.000 kişiye düşen eczacı sayısı	
100.000 kişiye düşen hemşire sayısı	
100.000 kişiye düşen ebe sayısı	
100.0 kişiye düşen diğer sağlık çalışanı sayısı	

2.2.1. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler ve faktör analizi kullanılmıştır. Faktör analizi ülkelerin, bölgelerin, illerin çeşitli değişkenler dikkate alınarak sıralanmasında kullanılan çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemidir (Alpar, 2013, s. 285). Çalışmada ülke, bölge ve iller faktör analizi yoluyla faktör skorlarına göre sıralanmıştır. Sıralama birinci temel bileşen skorları göz önüne alınarak yapılmıştır.

2.2.2. Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada Türkiye'nin, bölgelerin ve illerin sağlık değişkenleri açısından sıralanmasında OECD sağlık verileri ve Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan Sağlık İstatistikleri Yıllığı verileri kullanılmıştır. Bu nedenle bu çalışmanın ikincil veriler çerçevesinde gerçekleştirilme kısıtlılığında olduğu söylenebilir.

3. BULGULAR

3.1. OECD Ülkelerine İlişkin Bulgular

Tablo 4'te OECD ülkelerinin sağlık değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmektedir. Doğuşta ve 65 yaş üstünde yaşam beklentisi kadınlarda daha yüksektir. Bebek ölümü binde 0,70 ile 12,10 arasında değişmektedir. 1.000 kişiye düşen hekim, hemşire ve hastane yatağı sayıları sırasıyla 3,40, 9,01 ve 4,66'tır. Kişi başına hekim ziyareti 6,34, her 1000 muayenede istenilen MR görüntülenme 54,64 ve BT görüntülenme ise 125,55'tir.

Tablo 4. OECD Ülkelerinin Sağlık Değişkenlerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

	Değişken	N	Ort.	S.S.	Min.	Max.
Sağlık Statüsü	Kadınlarda doğumda yaşam beklentisi (Yıl)	35	83,40	2,01	77,80	87,10
	Erkeklerde doğumda yaşam beklentisi (Yıl)	35	78,14	2,95	69,80	81,70
	65 yaş üstü kadınlarda yaşam beklentisi (Yıl)	35	21,39	1,35	18,70	24,40
	65 yaş üstü erkeklerde yaşam beklentisi (Yıl)	35	18,05	1,53	14,00	20,00
	Bebek ölümü (%)	35	3,85	2,18	0,70	12,10
Sağlık Hizmeti Altyapısı	1.000 kişiye düşen hekim sayısı	35	3,40	0,94	1,80	6,60
	1.000 kişiye düşen hemşire sayısı	35	9,01	4,18	1,90	17,50
	1.000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı	35	4,66	2,58	1,50	13,10
Sağlık Hizmeti Kullanımı	Kişi başına hekim ziyareti	35	6,34	3,63	0,00	17,00
	Her 1.000 muayenede istenilen MR görüntülenme sayısı	35	54,64	35,20	0,00	136,20
	Her 1.000 muayenede istenilen BT görüntülenme sayısı	35	125,55	69,59	0,00	253,60

Tablo 5'te OECD ülkelerinin sağlık değişkenlerine göre sıralanması verilmektedir. Sağlık statüsü, sağlık hizmetleri kullanımı ve tüm değişkenlerin yer aldığı genel kategori açısından Japonya ilk sırada yer almaktadır. Tüm değişkenlerin yer aldığı genel kategori incelendiğinde Japonya'yı İsviçre ve İspanya'nın takip ettiği görülmektedir. Türkiye sağlık statüsü göstergelerinde 32'inci, sağlık hizmeti altyapısı göstergelerinde 35'inci, kullanım göstergelerinde 12'nci ve genelde ise 30'uncu sırada yer almaktadır.

Tablo 5. OECD Ülkelerinin Sağlık Değişkenlerine Göre Sıralanması

Sağlık Statüsü		Sağlık Hizmeti Altyapısı		Sağlık Hizmeti Kullanımı		Genel	
Sıra	Ülke	Sıra	Ülke	Sıra	Ülke	Sıra	Ülke
1	Japonya	1	Norveç	1	Japonya	1	Japonya
2	İspanya	2	İsviçre	2	ABD	2	İsviçre
3	İsviçre	3	Danimarka	3	Almanya	3	İspanya
4	İtalya	4	Yunanistan	4	Fransa	4	Fransa
5	Fransa	5	Almanya	5	İzlanda	5	İtalya
6	Avustralya	6	İzlanda	6	Kore	6	Lüksemburg
7	Lüksemburg	7	Avusturya	7	Belçika	7	Avustralya
8	Kore	8	İsveç	8	Lüksemburg	8	Kore
9	Norveç	9	Finlandiya	9	Slovak Cumhuriyeti	9	Kanada
10	İsrail	10	Avustralya	10	Danimarka	10	Yeni Zelanda
11	İzlanda	11	Portekiz	11	İspanya	11	İsrail
12	İsveç	12	Hollanda	12	Türkiye	12	Norveç
13	Kanada	13	Belçika	13	Kanada	13	İsveç
14	Finlandiya	14	Lüksemburg	14	Estonya	14	İrlanda
15	Avusturya	15	İrlanda	15	Letonya	15	Finlandiya
16	Belçika	16	Çek Cumhuriyeti	16	Avusturya	16	Belçika
17	Slovenya	17	Fransa	17	Çek Cumhuriyeti	17	Birleşik Krallık
18	Yunanistan	18	Yeni Zelanda	18	Macaristan	18	Slovenya
19	İrlanda	19	ABD	19	Portekiz	19	İzlanda
20	Yeni Zelanda	20	Slovenya	20	Avustralya	20	Hollanda
21	Portekiz	21	İtalya	21	İtalya	21	Avusturya
22	Hollanda	22	Japonya	22	İsviçre	22	Şili
23	Birleşik Krallık	23	İspanya	23	Hollanda	23	Danimarka
24	Almanya	24	Kanada	24	Yunanistan	24	Almanya
25	Danimarka	25	Estonya	25	Poland	25	Portekiz
26	Şili	26	Slovak Cumhuriyeti	26	Slovenya	26	Yunanistan
27	ABD	27	Macaristan	27	İsrail	27	ABD
28	Çek Cumhuriyeti	28	Birleşik Krallık	28	Birleşik Krallık	28	Poland
29	Estonya	29	Letonya	29	Şili	29	Çek Cumhuriyeti
30	Poland	30	İsrail	30	Finlandiya	30	Türkiye
31	Slovak Cumhuriyeti	31	Kore	31	Yeni Zelanda	31	Estonya
32	Türkiye	32	Poland	32	İrlanda	32	Meksika
33	Macaristan	33	Meksika	33	Norveç	33	Slovak Cumhuriyeti
34	Letonya	34	Şili	34	Meksika	34	Macaristan
35	Meksika	35	Türkiye	35	İsveç	35	Letonya

3.1.1. Bölgelere İlişkin Bulgular

Tablo 6'da istatistiki bölge birimleri sınıflamasına göre oluşturulan 12 bölgeye ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Tablo 6'da 12 bölge için sağlık statüsü, sağlık hizmeti altyapısı ve sağlık hizmeti kullanımına ilişkin ortalama, minimum ve maksimum değerler görülmektedir.

Tablo 6. Bölgelerin Sağlık Değişkenlerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

	Değişken	N	Ort.	S.S.	Min.	Max.
Sağlık Stratejisi	Bebek ölümü (‰)	12	9,34	2,67	6,50	14,30
	Beş yaş altı ölümü (‰)	12	11,43	3,33	7,70	17,70
	Anne ölümü (‰)	12	15,30	4,94	9,50	24,00
Sağlık Hizmeti Altyapısı	10.000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı	12	28,16	3,16	23,00	34,10
	10.000 kişiye düşen yoğun bakım yatağı sayısı	12	3,99	0,51	2,90	4,60
	1.000 canlı doğuma düşen yeni doğan yoğun bakım yatağı sayısı	12	7,85	1,37	4,70	10,00
	1.000.000 kişiye düşen hemodiyaliz cihazı sayısı	12	212,59	49,31	119,10	279,50
	YTK'da 1.000.000 kişiye düşen MR cihazı sayısı	12	10,29	1,50	8,10	13,50
	YTK'da 1.000.000 kişiye düşen BT cihazı sayısı	12	14,36	2,05	11,40	17,80
	YTK'da 1.000.000 kişiye düşen ultrason cihazı sayısı	12	66,47	7,86	53,20	81,70
	YTK'da 1.000.000 kişiye düşen doppler ultrason cihazı sayısı	12	56,98	12,25	39,40	79,20
	YTK'da 1.000.000 kişiye düşen eko cihazı sayısı	12	26,25	4,22	18,80	34,30
	YTK'da 1.000.000 kişiye düşen mamografi cihazı sayısı	12	11,26	2,12	7,50	14,70
	1.000.000 kişiye düşen özel tıp merkezi sayısı	12	7,33	4,45	2,53	17,02
	1.000.000 kişiye düşen özel poliklinik sayısı	12	2,93	2,97	0,00	9,72
	3.000 kişiye düşen aile hekimi sayısı	12	0,92	0,02	,88	,99
	1.000.000 kişiye düşen 112 acil yardım istasyonu	12	3,45	0,95	1,72	5,07
	100.000 kişiye düşen toplam hekim sayısı	12	173,58	37,42	122,00	269,00
	100.000 kişiye düşen diş hekim sayısı	12	29,66	11,66	15,00	52,00
	100.000 kişiye düşen eczacı sayısı	12	33,33	7,24	21,00	43,00
	100.000 kişiye düşen ebe ve hemşire sayısı	12	268,08	41,76	197,00	342,00

Tablo 6. Bölgelerin Sağlık Değişkenlerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler (Devam)

	Değişken	N	Ort.	S.S.	Min.	Max.
Sağlık Hizmeti Kullanımı	Beşli karma aşı (%)	12	97,25	2,41	93,00	100,00
	HBV-3 aşılama hızı (%)	12	97,25	2,41	93,00	100,00
	KKK aşılama hızı (%)	12	97,00	2,62	92,00	100,00
	Sağlık kuruluşlarında gerçekleşen doğum (%)	12	97,41	2,99	92,00	100,00
	Antenatal bakım kapsamı (%)	12	98,91	0,66	97,00	100,00
	Gebe başına ortalama izlem sayısı	12	4,81	0,54	4,10	5,60
	Bebek başına ortalama izlem sayısı	12	8,44	0,30	7,90	9,00
	Çocuk başına ortalama izlem sayısı	12	2,16	0,08	2,00	2,30
	Lohusa başına ortalama izlem sayısı	12	3,10	0,51	2,20	3,70

Kişi başı hekime müracaat sayısı	12	8,56	0,82	7,10	9,50
Birinci kuruluşlarında müracaat sayıları	12	2,67	0,54	1,70	3,30
İkinci ve üçüncü kuruluşlarında müracaat sayıları	12	5,88	0,34	5,30	6,30
Kişi başı hastanelere müracaat sayısı	12	5,67	0,33	5,20	6,20
Kişi başı diş hekimine müracaat sayısı	12	0,58	0,10	0,40	0,74
1.000 kişiye düşen ameliyat sayısı	12	58,08	7,94	48,40	77,60
YTK'da yapılan her 1000 muayene için istenilen mr görüntülenme sayısı	12	27,48	2,91	24,00	32,50
YTK'da yapılan her 1000 muayene için istenilen bt görüntülenme sayısı	12	33,00	2,74	28,10	37,10
YTK'da yapılan her 1000 muayene için istenilen ultrason sayısı	12	62,12	14,66	34,80	84,50
YTK'da yapılan her 1000 muayene için istenilen doppler ultrason sayısı	12	28,79	7,13	17,50	38,40
YTK'da yapılan her 1000 muayene için istenilen eko sayısı	12	16,69	1,85	13,70	20,70
YTK'da yapılan her 1000 muayene için istenilen mamografi sayısı	12	4,05	1,61	1,40	7,30

* YTK: Yataklı Tedavi Kurumu

Tablo 7'de bölgelerin sağlık değişkenlerine göre sıralanması verilmektedir. Batı Anadolu Bölgesi sağlık statüsü, sağlık hizmeti altyapısı ve üç değişkenin yer aldığı genel kategoride ilk sırada, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise son sırada yer almaktadır. Tüm değişkenlerin yer aldığı genel kategorisi incelendiğinde Batı Anadolu'yu İstanbul ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri'nin izlediği görülmektedir.

Tablo 7. Bölgelerin Sağlık Değişkenlerine Göre Sıralanması

Sağlık Statüsü		Sağlık Hizmeti Altyapısı		Sağlık Hizmeti Kullanımı		Genel	
Sıra	Bölge	Sıra	Bölge	Sıra	Bölge	Sıra	Bölge
1	Batı Anadolu	1	Batı Anadolu	1	Batı Marmara	1	Batı Anadolu
2	Doğu Karadeniz	2	İstanbul	2	Ege	2	İstanbul
3	Batı Marmara	3	Kuzeydoğu Anadolu	3	Akdeniz	3	Kuzeydoğu Anadolu
4	İstanbul	4	Doğu Karadeniz	4	Doğu Marmara	4	Doğu Karadeniz
5	Doğu Marmara	5	Ege	5	Batı Anadolu	5	Ege
6	Orta Anadolu	6	Batı Marmara	6	İstanbul	6	Batı Marmara
7	Batı Karadeniz	7	Akdeniz	7	Orta Anadolu	7	Akdeniz
8	Akdeniz	8	Doğu Marmara	8	Batı Karadeniz	8	Ortadoğu Anadolu

Sağlık Statüsü		Sağlık Hizmeti Altyapısı		Sağlık Hizmeti Kullanımı		Genel	
Sıra	Bölge	Sıra	Bölge	Sıra	Bölge	Sıra	Bölge
9	Ege	9	Batı Karadeniz	9	Güneydoğu Anadolu	9	Orta Anadolu
10	Ortadoğu Anadolu	10	Orta Anadolu	10	Doğu Karadeniz	10	Doğu Marmara
11	Kuzeydoğu Anadolu	11	Ortadoğu Anadolu	11	Ortadoğu Anadolu	11	Batı Karadeniz
12	Güneydoğu Anadolu	12	Güneydoğu Anadolu	12	Kuzeydoğu Anadolu	12	Güneydoğu Anadolu

3.1.2.İllere İlişkin Bulgular

Tablo 8’de illerin sağlık değişkenlerine yönelik tanımlayıcı istatistikler verilmektedir. Tabloda 81 il için sağlık hizmeti altyapısı ve sağlık hizmeti kullanımına ilişkin ortalama, minimum ve maksimum değerler görülmektedir.

Tablo 8. İllerin Sağlık Değişkenlerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

	Değişken	N	Ort.	S.S.	Min.	Max.	
Sağlık Hizmeti Altyapısı	100.000 kişiye düşen hastane sayısı	81	2,42	1,03	1,03	7,30	
	10.000 kişiye düşen yatak sayısı	81	26,85	8,06	13,00	51,00	
	10.000 kişiye düşen yoğun bakım yatak sayısı	81	3,62	1,41	0,90	7,80	
	10.000 kişiye düşen aile hekimliği birim sayısı	81	3,15	0,20	2,39	3,66	
	100.000 kişiye düşen 112 istasyon sayısı	81	4,43	1,93	1,72	12,17	
	100.000 kişiye düşen ambulans sayısı	81	10,60	6,44	2,81	35,28	
	100.000 kişiye düşen hekim sayısı	81	153,86	43,54	83,00	310,00	
	100.000 kişiye düşen diş hekimi sayısı	81	2,50	0,93	0,90	6,36	
	100.000 kişiye düşen eczacı sayısı	81	31,93	9,18	9,33	51,85	
	100.000 kişiye düşen hemşire sayısı	81	196,33	44,33	90,00	336,00	
	100.000 kişiye düşen ebe sayısı	81	77,72	25,78	34,00	168,00	
	100.000 kişiye düşen diğer sağlık çalışanı sayısı	81	211,72	54,68	97,24	379,88	
	Sağlık Hizmeti Kullanımı	Kişi başı hekime başvuru sayısı	81	8,41	1,36	4,20	11,40
		Kişi başı diş hekimine başvuru sayısı	81	0,59	0,16	0,26	1,20

almaktadır. Hizmet kullanımında son sıraları Doğu Bölgesi'nde yer alan illerin oluşturduğu gözlenmektedir. Tüm değişkenlerin (sağlık hizmeti altyapısı ve sağlık hizmeti kullanımı) yer aldığı genel kategoride Tunceli'yi Artvin ve Çankırı takip etmektedir.

Tablo 9. İllerin Sağlık Değişkenlerine Göre Sıralanması

Sağlık Hizmeti Altyapısı		Sağlık Hizmeti Kullanımı		Genel	
Sıra	Şehir	Sıra	Şehir	Sıra	Şehir
1	Tunceli	1	Isparta	1	Tunceli
2	Artvin	2	Kilis	2	Artvin
3	Çankırı	3	Bolu	3	Çankırı
4	Ardahan	4	Samsun	4	Ardahan
5	Kilis	5	Edirne	5	Kilis
6	Burdur	6	Yalova	6	Sinop
7	Sinop	7	Eskişehir	7	Burdur
8	Erzincan	8	Zonguldak	8	Erzincan
9	Yozgat	9	Erzurum	9	Yozgat
10	Kırşehir	10	Sivas	10	Kırşehir
11	Kastamonu	11	Kırıkkale	11	Isparta
12	Giresun	12	Sinop	12	Kastamonu
13	Bingöl	13	Karabük	13	Kırıkkale
14	Isparta	14	Denizli	14	Bingöl
15	Kırıkkale	15	Rize	15	Giresun
16	Gümüşhane	16	Malatya	16	Gümüşhane
17	Bolu	17	Uşak	17	Bolu
18	Amasya	18	Bartın	18	Bilecik
19	Bilecik	19	Ankara	19	Amasya
20	Bartın	20	Amasya	20	Bayburt
21	Bayburt	21	Tokat	21	Bartın
22	Rize	22	Tekirdağ	22	Çorum
23	Uşak	23	Kocaeli	23	Karabük
24	Çorum	24	Balıkesir	24	Uşak
25	Karabük	25	Kayseri	25	Rize
26	Karaman	26	Çankırı	26	Nevşehir
27	Trabzon	27	Manisa	27	Kars
28	Nevşehir	28	Bilecik	28	Sivas
29	Kars	29	Aydın	29	Karaman
30	Kırklareli	30	İzmir	30	Tokat
31	Sivas	31	Çanakkale	31	Kırklareli
32	Tokat	32	Kırklareli	32	Niğde
33	Niğde	33	Trabzon	33	Trabzon
34	Çanakkale	34	Elazığ	34	Çanakkale
35	Afyonkarahisar	35	Konya	35	Erzurum
36	Muğla	36	Burdur	36	Afyonkarahisar
37	Edirne	37	Ordu	37	İğdır
38	Kütahya	38	Bursa	38	Muğla
39	Erzurum	39	Adıyaman	39	Kütahya
40	Malatya	40	Çorum	40	Edirne
41	İğdır	41	Gaziantep	41	Malatya
42	Siirt	42	Nevşehir	42	Siirt
43	Balıkesir	43	Giresun	43	Balıkesir
44	Aksaray	44	Niğde	44	Aksaray
45	Osmaniye	45	Kütahya	45	Eskişehir
46	Ordu	46	Afyonkarahisar	46	Osmaniye
47	Eskişehir	47	Muğla	47	Adıyaman
48	Adıyaman	48	Erzincan	48	Ordu
49	Elazığ	49	Adana	49	Elazığ
50	Denizli	50	İğdır	50	Denizli
51	Düzce	51	Kahramanmaraş	51	Düzce
52	Bitlis	52	Artvin	52	Yalova
53	Yalova	53	Hatay	53	Bitlis
54	Aydın	54	Antalya	54	Zonguldak
55	Manisa	55	Osmaniye	55	Aydın

Tablo 9. İllerin Sağlık Değişkenlerine Göre Sıralanması (Devam)

Sağlık Hizmeti Altyapısı		Sağlık Hizmeti Kullanımı		Genel	
Sıra	Şehir	Sıra	Şehir	Sıra	Şehir
56	Zonguldak	56	Kastamonu	56	Manisa
57	Kahramanmaraş	57	Sakarya	57	Kayseri
58	Kayseri	58	Ardahan	58	Samsun
59	Mersin	59	Düzce	59	Hakkâri
60	Hakkâri	60	Bayburt	60	Kahramanmaraş
61	Konya	61	Kırşehir	61	Konya
62	Samsun	62	Yozgat	62	Mersin
63	Şırnak	63	Tunceli	63	Ağrı
64	Ağrı	64	Aksaray	64	Şırnak
65	Sakarya	65	Mersin	65	Tekirdağ
66	Antalya	66	Karaman	66	Sakarya
67	Batman	67	Kars	67	Batman
68	Tekirdağ	68	İstanbul	68	Antalya
69	Muş	69	Diyarbakır	69	Muş
70	Hatay	70	Gümüşhane	70	Ankara
71	Ankara	71	Şanlıurfa	71	Hatay
72	Van	72	Batman	72	Kocaeli
73	Kocaeli	73	Bingöl	73	Van
74	Adana	74	Siirt	74	Diyarbakır
75	Diyarbakır	75	Mardin	75	Bursa
76	İzmir	76	Muş	76	Mardin
77	Bursa	77	Bitlis	77	İzmir
78	Mardin	78	Ağrı	78	Adana
79	Gaziantep	79	Van	79	Gaziantep
80	Şanlıurfa	80	Hakkâri	80	Şanlıurfa
81	İstanbul	81	Şırnak	81	İstanbul

4. SONUÇ

Bu çalışma sağlık ile ilgili değişkenler (sağlık statüsü, sağlık hizmetleri kullanımı, sağlık altyapısı) açısından OECD ülkelerinin, Türkiye'nin bölgelerinin ve illerinin mevcut durumunun belirlenmesi ve sıralamaları amacıyla gerçekleştirilmiştir.

OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından sıralanmasına bakıldığında sağlık statüsü, sağlık hizmetleri kullanımı ve genel kategoride ilk sırada Japonya yer almaktadır. Japonya'yı İsviçre ve İspanya takip etmektedir. Türkiye'nin OECD ülkeleri içerisindeki konumuna bakıldığında sağlık statüsü göstergesinde 32. sırada, sağlık hizmeti altyapısı göstergesinde 35. sırada, sağlık hizmeti kullanımı göstergesinde 12. sırada ve genel kategoride ise 30. sırada olduğu görülmektedir. OECD ülkeleri yanında Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2016 verileri Türkiye'nin sağlık göstergelerinde üst gelir grubu ülkelerinin de gerisinde olduğunu göstermektedir (Sağlık Bakanlığı, 2017). Bu sonuçlar sağlık göstergeleri açısından son yıllarda başarı elde eden Türkiye'nin halen sağlık açısından atması gereken adımlar olduğuna işaret etmektedir şeklinde yorumlanabilir.

İstatistikî bölgelerin sağlık ile ilgili değişkenler açısından sıralanmasına bakıldığında sağlık statüsü, sağlık hizmetleri altyapısı ve tüm değişkenlerin yer aldığı genel kategoride ilk sırada Batı Anadolu Bölgesi yer almaktadır. Sağlık statüsü, sağlık hizmetleri altyapısı ve genel kategoride son sırada ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi bulunmaktadır. Sağlık ile ilgili değişkenler çeşitli değişkenlerden (eğitim, işsizlik, meslek vb.) etkilenmektedir. Batı Anadolu Bölgesi'nin ilk sırada Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin son sırada yer alması illerin ve bunun sonucunda bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişliği ile açıklanabilir. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 2003 yılında gerçekleştirilen "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması" (Devlet Planlama Teşkilatı, 2003) araştırmasında Batı Anadolu Bölgesi 2. sırada yer alırken son sıralarda Doğu Bölgesi'nin olduğu belirlenmiştir. Kalkınma Bakanlığı tarafından 2011 yılında tekrarlanan illerin

sosyo-ekonomik gelişmişliği sıralamasında Ankara 2. sırada yer alırken, Güneydoğu illeri son sıralarda yer almıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Çalışmanın bir diğer bulgusu illerin sıralanması ile ilgilidir. Sağlık hizmeti altyapısı ve genel kategoride ilk sırada Tunceli, son sırada ise İstanbul yer almaktadır. Hizmet kullanımında ilk sırada Isparta, son sıralarda Doğu Bölgesi illeri yer almaktadır. Gözlü ve Tatlıdil (2015) tarafından gerçekleştirilen "Türkiye'deki 81 İlin Kamu Tarafından Sunulan Sağlık Hizmetlerine Erişim Durumları" isimli çalışmada sağlık hizmetlerine erişimde ilk sırada İstanbul yer alırken, Tunceli son sırada yer almıştır. Bu çalışma sonucunda sağlık değişkenleri açısından ilk sırada Tunceli'nin son sırada İstanbul'un yer almasına sağlık değişkenlerinin il nüfuslarına oranlanmasının neden olduğu düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle İstanbul sayı olarak en fazla sağlık altyapısı değişkenlerine sahip olmakla birlikte değişkenler nüfusa oranlandığında alt sıralara düşmektedir. Bir diğer sebebin bu çalışmada iller için analizlere dâhil edilecek sağlık statüsü değişkenlerinin olmaması olarak gösterilebilir.

Bu çalışma bulgularından hareketle şu hususlar önerilebilir:

- Türkiye, özellikle 2003 yılında uygulamaya başlanan Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte sağlık statüsü, sağlık hizmetleri kullanımı ve sağlık altyapısı değişkenlerinde başarılar elde etmekle birlikte bu çalışma sonucunda görüldüğü gibi OECD ülkeleri sıralamasında alt sıralardadır. Bu nedenle nüfusun sağlık statüsü ve sağlık hizmetleri kullanımında iyileştirmelere devam edilmelidir.
- Bölge ve iller açısından da sağlıkla ilgili yapılması gerekenler bulunmaktadır. Doğu Bölgesi ve illeri sağlık hizmeti kullanımı açısından diğer bölgelerin gerisindedir. Bu nedenle bu eşitsizliği gidermeye yönelik önlemler alınmalıdır.
- İstanbul sayısal olarak en fazla sağlık altyapısı değişkenlerine sahip olmakla birlikte bu değişkenlerin nüfusa yeterli olmadığı söylenebilir. Bu nedenle İstanbul nüfusunun nicelik ve niteliğine uygun olarak ek sağlık altyapısı değişkenlerinin kullanılması önerilebilir.
- Çalışmada ülkeler, bölgeler ve iller sadece sağlık statüsü, sağlık altyapısı ve sağlık hizmetleri kullanımı değişkenlerine göre sıralanmıştır. Sağlığı etkileyen diğer değişkenlerin de (sağlığın sosyal belirleyicileri) gelecekte yapılacak çalışmalarda göz önüne alınması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior, *organizational behavior and human decision processes*, 50 (2), 179-211.
- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*, 4. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Andersen, R.M. (1995). Revisiting the behavioral model and access to medical care: does it matter?, *Journal of Health and Social Behavior*, 36 (1), 1-10.
- Bergner, M., and Rothman, M. L. (1987). Health status measures: an overview and guide for selection, *Annual Review of Public Health*, 8(1), 191-210.
- Blankart, C.R. (2012). Does healthcare infrastructure have an impact on delay in diagnosis and survival?, *Health Policy*, 105 (2-3), 128-137.
- Bulduk, S., Yurt, S., Dinçer, Y., ve Ardıç, E. (2015). Sağlık davranışı modelleri, *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 28-34.
- Curtis, J. R., ve Patrick, D. L. (2003). The assessment of health status among patients with COPD, *European Respiratory Journal*, 21 (41 suppl), 36s-45s.
- Çelik, Y. (2016). *Sağlık Ekonomisi*, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
-

- Da Silva, R. B., contandriopoulos, a. P., pineault, r., and tousignant, p. (2011). A Global Approach to Evaluation of Health Services Utilization: Concepts and Measures. *Healthcare Policy*, 6 (4), e106-e117.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (2003). İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması, 2003. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ (1948). Constitution of world health organization principles, erişim tarihi: 06.08.2018.
<http://www.who.int/about/mission/en/>
- DÜNYA SAĞLIK ÖRGÜTÜ (2018). Erişim tarihi: 07.08.2018.
<http://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en/>
- Gözlü, M. ve Tatlıdil, H. (2015). Türkiye'deki 81 ilin kamu tarafından sunulan sağlık hizmetlerine erişim durumları, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5 (2), 145-165.
- KALKINMA BAKANLIĞI (2013). İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (SEGE-2011). Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Kavuncubaşı, Ş., ve Yıldırım, S. (2012). Hastane ve sağlık kurumları yönetimi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kılıç, D., ve Çalışkan, Z. (2013). sağlık hizmetleri kullanımı ve davranışsal model, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 2 (2), 192-206.
- OECD (2018). OECD health statistics, erişim tarihi: 25.07.2018.
<http://www.oecd.org/els/health-systems/health-data.htm>
- Phillips, K. A., Morrison, K. R., Andersen, R., ve Aday, L. A. (1998). Understanding the context of healthcare utilization: assessing environmental and provider-related variables in the behavioral model of utilization, *Health Services Research*, 33 (3 Pt 1), 571-596.
- SAĞLIK BAKANLIĞI (2017). T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Sartorius, N. (2006). The meanings of health and its promotion, *Croatian Medical Journal*, 47 (4), 662-664.
- Schatz, B. R., ve Berlin Jr, R. B. (2011). Healthcare infrastructure: health systems for individuals and populations, New York: Springer Science & Business Media.
- Scheppers, E., Van Dongen, E., Dekker, J., Geertzen, J., & Dekker, J. (2006). Potential Barriers to the Use of Health Services among Ethnic Minorities: A Review, *Family Practice*, 23(3), 325-348.
- Tuzcu, A., ve Bahar, Z. (2012). Göçmen kadınlarda sağlık inanç modeli ve sağlığı geliştirme modeli kullanımının meme kanseri erken tanı davranışlarındaki değişime etkisi, *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 28(2), 91-103.
- Ulutürk, S. (2015). Sağlık ekonomisi, sağlık statüsü, sağlığın ölçülmesinde kullanılan ölçütler ve önemi: türkiye örneği. *Finans politik & ekonomik yorumlar*, 52 (603), 47-63.
- Ünal, E. (2013). Sağlık ekonomisi ve yönetimi, Bursa: 1. Baskı, Ekin Yayınevi.
- Ware, J. E., Brook, R. H., Davies, A. R., And Lohr, K. N. (1981). Choosing measures of health status for individuals in general populations. *American Journal of Public Health*, 71 (6), 620-625.

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAZMA HIZININ BELİRLENMESİ*

Gürdal HÖBEK¹

Serdarhan Musa TAŞKAYA²

Atıf/©: Höbek, G., ve Taşkaya, S., M. (2018). İlkokul öğrencilerinin yazma hızının belirlenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2433-2445. doi: 10.17218/hititsosbil.356223

Özet: Bu araştırmada, ilkökul öğrencilerinin yazma hızının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan araştırma, betimleyici tarama modeline uygun olarak düzenlenmiştir. Araştırmanın örneklemini, 2015-2016 öğretim yılında Mersin iline bağlı, Toroslar, Erdemli ve Gülnar ilçelerinde yer alan 8 ilkökulda öğrenim gören toplam 605 öğrenci oluşturmaktadır. Bu araştırmada veriler doküman inceleme forumu ve kişisel bilgi forumu ile toplanmıştır. Öğrencilerin yazma hızını belirlemek için kullanılan metinler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2014-2015 Eğitim-öğretim yılında kullandığı Türkçe ders kitaplarından sınıf seviyesine göre seçilmiştir. Örneklem olarak seçilen okullara 2016 mayıs-haziran aylarında gidilmiştir. Öğrencilere, yazılı olan yönerge okunduktan sonra önce kişisel bilgiler formu araştırmacılar rehberliğinde öğrenciler tarafından doldurulmuş, devamında araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan üç farklı (şiir, öyküleyici ve bilgilendirici) türde metni kâğıdın alt tarafında oluşturulmuş alana bitişik eğik el yazı ile yazmaları sağlanmıştır. Öğrencilerin yazma hızları 1 dakika içerisinde bakarak yazma etkinliğine dayalı olarak belirlenmiştir. Araştırmacılar tarafından öğrencilerin bakarak yazdıkları harf sayısı hesaplanmıştır. Araştırmada, ilkökul öğrencilerinin bitişik eğik yazı ile yazma hızı çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Bu değişkenler; cinsiyet, okul öncesi eğitim alma durumu, kullanılan el, okulların bulunduğu yerleşim yeri ve yazılan metin türüdür. Araştırmada elde edilen verilerle ilgili yapılan analizlerde SPSS 16 paket programı kullanılmıştır. Ölçümler normal dağılım göstermediği için ($p < .05$) nonparametrik testler (Mann Whitney U Testi, Kruskal-Wallis H Testi, Friedman Testi ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi) veriler analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, ilkökul öğrencilerinin yazma hızı, okul öncesi eğitim alma durumu, okulun bulunduğu yerleşim yeri ve yazılan metin türü değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlkokul Öğrencileri, Yazma, El Yazısı, Yazma Hızı.

The Determination of Primary School Students' Writing Speed

Citation/©: Höbek, G., ve Taşkaya, S. M. (2018). The determination of primary school students' writing speed. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2433-2445. doi: 10.17218/hititsosbil.356223

Abstract: In this research it was aimed to find out the speed of primary students' writing. It is prepared by a descriptive tripping model to reach our target. The sample was supplied from 605 primary students who attend 8 different schools in Mersin, Toroslar, Erdemli and Gülnar in 2015-2016. The texts which were used to find out the speed of their writing, were chosen from their Turkish Main Course books according to their level. It was visited in May-June 2016. First an instruction was read in class. Then the students filled in their personal information form under the researchers' observation. Then they were asked to write with their own handwriting the articles from three different (poems, stories and

Makale Geliş Tarihi: 19.11.2017

Makale Kabul Tarihi: 28.11.2018

*Bu çalışma Doç. Dr. Serdarhan Musa TAŞKAYA danışmanlığında Gürdal Höbek tarafından 2017 yılında tamamlanan, aynı isimli, 473545 tez no'lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹Sorumlu Yazar, Gürdal Höbek, Sınıf Öğretmeni, Vali Şenol Engin İlkokulu, Mezitli-Mersin, gurdal_h@hotmail.com

²Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitimi Bölümü, serdarhan@mersin.edu.tr

information) prepared by the researcher. Their speed was defined according to their writing in one minute. The number of the letter they wrote in one minute was found. In this study, their speed in writing italic handwriting was inspected using different changeable are their sexes, their pre-school education probability, their using left or right hand, their living area the kind of the article they write. In the analyses for the supplies. In this inquiry SPSS 16 packet programmers were used. As the measurements weren't delivered normally ($p < .05$) Mann Whitney U Test, Kruskal Wallis H Test, Friedman Test and Wilcoxon Signed Test practiced the supplies. These results were reached after these searches the speed of the students handwriting differ according to probability of pre-school education, their school area, the types of the written article.

Keywords: Primary School Students, Writing, Handwriting, The Speed Of The Handwriting.

1. GİRİŞ

İnsan, çevresindeki diğer insanlarla sağlıklı bir iletişim kurmak için farklı iletişim kanallarını kullanır. Bu iletişim kanallarından en sık kullanılanlardan biri de yazıdır. Yazının, sözlü iletişimin mümkün olmadığı durumlarda, duygu ve düşünceleri daha kolay ifade etme, bilgi akışını oluşturma, yarınlarda yaşama kaygısı ve ihtiyacının sonucu olarak ortaya çıkmış olduğunu söylemek mümkündür. İnsanlar yaşam boyu edindiği bilgi ve içinde bulunduğu tüm olay ve olguları yazıyla birlikte tarihe kaydetmişlerdir. Teknolojinin gelişmesi ile de yazılı olan tüm bilgi ve dokümanlar insanlığın hizmetine sunulmuştur (Artut, 2005; Duran, 2009; Kadioğlu, 2012). Kısacası yazı, geçmişle günümüz arasında bir ayna görevi üstlenmiştir.

İlköğretimin temel hedeflerinden biri, temel yazma becerisini kazandırılmasıdır. Öğrencilerin düzgün ve estetik yazma becerisinin yanında etkili bir yazma hızı performansı da göstermeleri gerekir. Çünkü öğrencilerin etkili el yazısı yazma hızı göstermeleri, eğitsel gelişimleri kadar yazılı iletişim kurması bakımından da önemlidir (Phelps ve diğerleri, 1985; Tseng ve diğerleri, 1993; Amundson ve diğerleri, 1996; Akt: Tseng ve Hsueh, 1997). Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmelere rağmen yazma hala önemini korumaktadır.

İşlek ve okunaklı yazma becerisi, günümüzde de insanların en önemli ihtiyaçlarından biri olmaya devam etmektedir. Bu ihtiyacı karşılamak için ilk okuma yazma döneminde iken öğrencilerde doğru, hızlı, anlayarak ve eleştirerek okuma becerisi ile beraber estetik ve işlek bir yazı yazma becerisinin temeli atılmalıdır (Göçer, 2008; Duran ve Akyol, 2010). Öğrencilerin yazma becerilerini geliştirme, giderek temiz, düzgün, güzel ve hızlı yazmaları, daha sonraki dönemde başarıları olmaları için adeta bir zorunluluktur. Yaşam boyu kullanılacak bir beceri olan yazmanın, küçük yaşlardan itibaren geliştirilmesine önem verilmelidir (Güneş, 2007). Okulda yaşanan el yazısı sorunları, okul mesleki gelişim birimleri açısından önemli bir konudur (Tseng ve Chow, 2000). Kritik dönemde doğru kazanılamayan bu beceriler ilerleyen dönemlerde çocuklarda yazma sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bireyin iletişiminde önemli bir yere sahip olan yazıdaki en önemli faktörler hız ve okunabilirliktir (Akyol, 2000; Ziviani, 1984). Ancak okunabilirliğin ölçülmesinde harflerin uzantıları, boyutları, sayfaya uygun boşluklarla aktarılması gibi birçok faktörün dikkate alınması gerektiğinden, okunabilirliğin ölçülmesi yazma hızını ölçmekten daha zor olacaktır (Akyol, 2006). Yazma hızı ölçülürken sadece bir dakikada yazılan harf veya kelime sayısı dikkate alınmaktadır.

Duran'a (2009, s.51) göre "Çok yavaş yazmak, öğrencilerin yazacaklarını unutmasına ve çabuk yorulup dersten zevk almamasına neden olur. Çok hızlı yazmak ise; özensiz ve bozuk bir yazının oluşmasına neden olur. Sık sık öğrencilere, önemli olanın yazının düzgün, okunabilir ve kurallara uygun olması gerektiği hatırlatılmalıdır. Hızın, ikincil bir öncelik olduğu vurgulanmalıdır."

Özellikle ilkökul döneminde yapılan yazma etkinliklerinin asıl amacı öğrencilere bilgi aktarmak değil öğrencilerin yazmaya olan ilgilerini artırmak, okunaklı ve estetik bir yazı üretmek olmalıdır. Bundan dolayı öğrencilerin ilkökul döneminde yazma sorunlarını gidermiş olması çok önemlidir.

Öğrencilerin akıcı ve okunaklı yazı yazma becerisi, ifade etme, iletişim kurma ve akademik başarı kadar fikirlerin kaydedilmesinde de çok önemlidir. Yazı yazmada problemleri olan çocuk, ödevlerini zamanında bitirebilmek veya dikkatini daha çok yazısını düzeltmek için kullanmak zorunda kaldığı için, bilginin anlamını kaçırmaktadır (Uyanık, Bumin, Düger ve Kayıhan, 2001).

Akıcı yazmada, duygu ve düşünceleri ifade edebilmek amacıyla gerekli harfleri zihinsel ve bedensel olarak üretebilmek önemlidir. Akıcı yazmada kullanılacak temel beceriler, hız ve okunaklılıktır. Harflerin kolay ve hızlı bir şekilde yazılamaması, öğrencinin düşüncelerini sayfaya aktarmasını güçleştirecektir. Akıcı yazma becerisini geliştiremeyen öğrenci ise yavaş yazacaktır. Yazma becerisinin yeterince gelişmemesi, metin oluşturma sürecinde öğrencinin zihinsel becerilerini kullanmasını da olumsuz etkilemektedir. Yazma hızının yavaş olması, öğrencinin düşüncesini yazıya aktarmadan unutmamasına neden olmaktadır. Bu şekilde yazan öğrenciler kelime ile çok uğraştıklarından metnin anlamına dikkatlerini verememekte ve kendilerini iyi ifade edememektedirler. Bu nedenle yazma öğretiminde öğrencilerin gelişim düzeyleri dikkatle izlenmelidir (Güneş, 2007).

Yazı hızları arkadaşlarından düşük olan öğrenciler ise, yazı ödevlerini tamamlamada daha uzun zamana ihtiyaç duyarlar ve derslerde not alırken zorlanırlar (Amundson, 2001; Akt: Calp, 2013). Yavaş bir yazı hızı, okul çağı çocuklarının karşılaştığı el yazısı zorluklarının en büyük problemlerinden biridir. Bu çocuklar sıklıkla değerlendirme ve müdahale için mesleki terapistlere yönlendirilir (Tseng ve Hsueh, 1997).

Öğrencilerin hızlı yazmalarını sağlamak için yazılacak cümle ve metinlerin öğrencilerin ilgisini ve dikkatini çekecek özellikte ve öğrencinin düzeyine uygun olmasına dikkat edilmelidir (Calp, 2005). Akyol'a (2006, s.74) göre yazma hızının geliştirilmesinde en önemli etken, yazma alıştırmalarının düzenli olarak yapılmasıdır. Çocuk, bunu zaman ile yarışarak kendisi de yapabilir. Ayrıca yazma çalışmaları, uygun şekillerde ödüllendirilerek motive edilebilir.

Yazma hızının çocuklara kazandırılması için öncelikle çocukların yazmaya özendirilmesi ve yazmanın öneminin bu dönemlerde kavratılması gerekir. Eğitimciler çocuklara daha ilkökul birinci sınıftan itibaren yazma eylemine başlamadan hangi kurallara uyması gerektiğini fark ettirmelidir. Örneğin, doğru oturuş şekli, kâğıdı ve kalemi doğru tutuş şekilleri gösterilerek uygulamalar eşliğinde anlatılmalıdır. Hatalı davranış gösteren çocuklar anında uyarılmalı ve doğru davranış gösterilmelidir. Öğretmenin örnek olması, çocukların yazmayı sevmeleri için de önemlidir. Bu nedenle öğretmen bu konuda kendini yetiştirmiş olması ve çocukların yazmayı sevmesi için yazmaya teşvik edici ödülleri ve yönergeleri etkin kullanması gerekir.

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde öğrencilerin yazma hızına önem verildiği ve bu konuda yapılan araştırmaların sayısı ve niteliğinin dikkat çekici olduğu fark edilmektedir (Tseng ve Hsueh, 1997; Graham, Weintraub, Berninger ve Schafer, 1998; Ziviani ve Watson-Will, 1998; Koziattek ve Powell, 2003). Bundan dolayı Türkiye'de de yazma hızının ilkökul seviyesinde ne düzeyde olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Türkiye'de öğrenim gören ilkökul öğrencilerinin yazma hızı ortalamalarının belirlenmesi çalışmalarına kaynak oluşturacağı beklenmektedir.

2. ARAŞTIRMA

2.1. Araştırmanın Amacı

İlkokulda okuma yazma öğretimi birinci sınıfta başlamakta dördüncü sınıfa kadar yazmada şekilsel, içerik ve hız yönünden geliştirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Okuma hızı ile ilgili çok sayıda çalışmaya rastlanırken yazma hızına ilişkin araştırma sayısı çok yetersiz kalmaktadır. Özellikle dikte çalışmalarında yazma hızı sınıf düzeylerine göre bilindiğinde daha verimli çalışmalar yapılabilir. Bu nedenle yazma hızı öğrencinin kişisel özelliklerine göre belirlenmelidir. Bu çalışmada okulun bulunduğu yerleşim yeri değişkenlerden biridir. Coşkun ve Samancı (2011) ve Mahony, Dempsey ve Killeen (2008) yaptığı çalışmada okulun bulunduğu yerin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Okul öncesi eğitim de değişkenlerden biridir. Yazma becerisinin gelişiminde Tural (2013) tarafından yapılan çalışmada okul öncesi eğitim alan ve almayan öğrencilerde farklılıklar tespit edilmiştir. Yazmada el tercihinin önemli olduğu bazı çalışmalarda belirtilmiştir (Kadioğlu, 2012; O'Mahony, Dempsey ve Killen, 2008). Bu çalışmada da el tercihinin yazma hızı ile ilişkisinin olup olmadığı araştırılacaktır.

Bu çalışmada ilkökul öğrencilerinin yazma hızlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç çerçevesinde oluşturulan alt problemler şunlardır:

1. İlkokul öğrencilerinin yazma hızları, sınıf düzeyine göre farklılık göstermekte midir?
2. İlkokul öğrencilerinin yazma hızları, cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
3. İlkokul öğrencilerinin yazma hızları, okul öncesi eğitim alma durumlarına göre farklılık göstermekte midir?
4. İlkokul öğrencilerinin yazma hızları kullanılan ele göre farklılık göstermekte midir?
5. İlkokul öğrencilerinin yazma hızları, okulların buldukları yerleşim yerlerine göre farklılık göstermekte midir?
6. İlkokul öğrencilerinin yazma hızları, metin türüne göre farklılık göstermekte midir?

2.2. Araştırma Modeli

İlkokul öğrencilerinin yazma hızını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, "betimleyici tarama modeli" kullanılmıştır. "Sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan tarama araştırmaları, geniş gruplar üzerinde yürütülen, gruptaki bireylerin bir olgu ve olayla ilgili olarak görüşlerin, tutumlarının alındığı, olgu ve olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır" (Karakaya, 2011, s.59). Bu çalışmada da geniş bir kitle üzerinde betimleyici bir çalışma yapılması planlandığından tarama modeli belirlenmiştir.

Bu çalışmada, yapılan ölçümlerden elde edilen verilerin yanında, nitel veri toplama yöntemlerinden, doküman inceleme yöntemi ile de elde edilen veriler kullanılmıştır. "Araştırma kapsamında incelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanmasına doküman incelemesi denilmektedir" (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.105).

2.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma, birinci sınıf öğrencilerinin yazma hızını belirlemek için gerekli eğitim almalarını beklenmiş ve çalışma bu nedenle 2016 yılının ikinci döneminin sonunda (mayıs ayında) gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın genel evrenini Türkiye'de 2015-2016 öğretim yılında, bütün resmi ilkökullarda kayıtlı olan 5 milyon 128 bin 664 öğrenci oluşturmaktadır (MEB, 2016). MEB'e

(2016) göre, Mersin’de 2015-2016 öğretim yılında özel ve devlet okullarında toplam 370.446 öğrenci bulunmaktadır. Araştırmanın çalışma evrenini bu öğrenciler oluşturmaktadır.

Araştırma evreninin çok büyük sayıda olmasından dolayı örneklem alma yoluna gidilmiştir. Örneklem grubu “tabakalı örnekleme” ve “basit tesadüfi örnekleme” yöntemleri kullanılarak belirlenmiştir. “Tabakalı örnekleme, sınırları belirlenmiş bir evrende alt tabakalar veya alt birim gruplarının var olduğu durumlarda kullanılır. Burada önemli olan, evren içindeki alt tabakaların varlığından yola çıkarak evren üzerinde çalışmaktır” (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 105). Bu yöntemle göre evrende bulunması muhtemel tabakalar belirlenmiştir. Bu tabakalar: “Köy, İlçe Merkezi, İl merkezi” olarak belirlenmiştir. Daha sonra bu tabakalarda yer alan okullarda ortalama kaç katılımcının olacağı ve örneklem sayısına ulaşmak için kaç okul alınması gerektiği belirlenmiştir. Buna göre 8 ilkokul alındığında, örneklem için gereken katılımcı sayısına ulaşılacağı öngörülmüştür. Burada okulların belirlenmesinde “basit tesadüfi örnekleme” yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma evreni belirlenirken Mersin ilinde yer alan ilçeler iki grup haline getirilmiştir. Birinci grupta merkez ilçeler, ikinci grupta diğer ilçeler yer almıştır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile birinci gruptan “Toroslar” ilçesi seçilmiştir. İkinci grupta yer alan dokuz ilçeden iki ilçe yine “basit tesadüfi yöntem” ile seçilmiştir. Bu ilçeler; “Erdemli ve Gülnar” olarak belirlenmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubuna Ait Bilgiler

TABAKA	İLÇE	n
İL MERKEZİ	Toroslar	234
İLÇE	Erdemli	190
KÖY	Gülnar	181
TOPLAM		605

Aşağıda yer alan tablo 1’de, araştırma örnekleme içinde yer alan katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımı görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğrencilere İlişkin İstatistikler

Değişkenler	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Erkek	294	48,6
	Kız	311	51,4
Sınıf Seviyesi	1.Sınıf	163	26,9
	2.Sınıf	138	22,8
	3.Sınıf	149	24,6
	4.Sınıf	155	25,7
Okul Öncesi Eğitim Durumu	Evet	504	83,3
	Hayır	101	16,7
Yazı Yazarken Kullandığı El	Sağ	529	87,4
	Sol	76	12,6
Okulun Bulunduğu Yer	Köy	181	29,9
	İlçe Merkezi	190	31,4
	İl Merkezi	234	38,7
Toplam		605	100

2.4. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veriler, araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi forumu ve doküman inceleme forumu ile toplanmıştır. Kişisel bilgi formunda öğrencinin cinsiyeti, el kullanma tercihi, yaşı, okul öncesi eğitim alıp almadığı, okuduğu sınıf düzeyi ve okulunun bulunduğu yer ile ilgili 6 soru yer alırken doküman inceleme formunda birinci ve ikinci okumada öğrencinin okuduğu

harf sayısının yazılacağı tablo bulunmaktadır. Öğrencilerin yazma hızını belirlemek için kullanılan metinler ise Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2014-2015 Eğitim-öğretim yılında okullarda kullandığı Türkçe ders kitaplarından sınıf seviyesine göre seçilmiştir.

2.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

Öğrencilere, yazılı olan yönerge okunduktan sonra önce kişisel bilgiler formu araştırmacılar rehberliğinde öğrenciler tarafından doldurulmuş, devamında üç farklı (şiir, öyküleyici ve bilgilendirici) türde metni kâğıdın alt tarafında oluşturulmuş alana, bitişik eğik yazı ile yazmaları sağlanmıştır. Öğrencilerin yazma hızları 1 dakika içerisinde bakarak yazma etkinliğine dayalı olarak belirlenmiştir. Bakarak yazmada ayrılan süre araştırmacıların çaldığı düdük sesiyle başlamış yine düdük sesiyle bitirilmiştir.

Araştırmacılar tarafından öğrencilerin bakarak yazdıkları harf sayısı hesaplanmıştır. Okuma işlemi üç uzman ile yürütülmüştür. Okuma sonucu birinci uzman ile ikinci uzman arasındaki farklı %10 olduğunda metin üçüncü uzmana okutulmuş ve üçüncü uzmanın okuduğu harf sayısı geçerli sayılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerle ilgili yapılan analizlerde SPSS 16 paket programı kullanılmıştır.

Analizlerde dağılımlarının normal olup olmadığına bakılmıştır. Normallik testi $n > 30$ olduğu için Kolmogorov-Smirnov testi ile verilerin normal dağılıma uyup uymadığı incelenmiştir. "Kolmogorov-Smirnov ve Lilliefors Normallik Testleri , 1 2, , ... n X X X sürekli raslantısal değişkenlerden oluşan ve her birinin aynı dağılıma sahip olduğu örnek verilerinin ampirik dağılım fonksiyonu $S(x)$ ile sürekli olan bir $F(x)$ teorik dağılımı arasındaki uyumu sınamaktadır" (Darling, 1957, Akt: Genceli, 2007, s.307). Ölçümler normal dağılım göstermediği için ($p < 0,05$) nonparametrik testler (Mann Whitney U Testi, Kruskal-Wallis H Testi, Friedman Testi ve Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi) uygulanmıştır. İki ilişkisiz örnekleme elde edilen puanların birbirinden anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini Mann Whitney U Testi, ilişkisiz iki ya da daha çok örneklem ortalamasının birbirinden anlamlı farklılık gösterip göstermediğini Kruskal-Wallis H Testi ve birbiri ile ilişkili iki ya da daha fazla değişkene ait dağılımların karşılaştırılarak dağılımlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacı ile Friedman Testi kullanılmıştır.

Çalışmadaki analizlerde 0,05 anlamlılık düzeyi esas alınmıştır. Yapılan istatistiksel testlerin yorumlanmasını kolaylaştırmak için istatistiksel testlere ilişkin tabloların her birinde ayrıca ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir.

2.6. Bulgular

Bu bölümde araştırma problemini oluşturan ilkökul öğrencilerin yazma hızı; alt problemler olan cinsiyete, okul öncesi eğitim alma durumuna, yazı yazarken kullanılan ele, okulun bulunduğu yerleşim yeri ve yazılan metin türü değişkenlerine göre incelenmiştir.

2.6.1. Sınıf Düzeyine Göre Yazma Hızı

İlkökul öğrencilerinin yazma hızlarının sınıf düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediği, Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. İlkokul Öğrencilerinin Sınıf Düzeylerine Göre Yazma Hızları

Snf.	n	\bar{X}	Ss	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Grup. arası fark
1.	163	34,2	11,5	131,47				2-1
2.	138	46,8	10,5	258,28	3	317,35	0,00	3-2
3.	149	58,7	15,8	363,23				3-1
4.	155	74,8	20,2	465,30				4-3
Topl.	605	53,5	21,4	304,57				4-2
								4-1

* $p < 0,05$ Kruskal-Wallis H Testi kullanılmıştır.

Tablo 3'te görüldüğü üzere, araştırmaya katılan öğrencilerin bir dakikada yazdıkları harf sayısı ortalama 53,5 çıkmıştır. En küçük değer 8 iken en büyük değer ise 131'dir. Yine tabloya göre sınıf düzeyi değişkenine göre 1, 2, 3 ve 4. sınıf seviyesinde öğrenciler arasında yazma hızları açısından anlamlı fark bulunmaktadır ($p < 0,05$).

Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak için yapılan ikili karşılaştırma testi (Mann Whitney U) sonucunda, 2. sınıflarla 1. sınıflar arasındaki farkın 2. sınıf lehine, 3. sınıfla 2 ve 1. sınıf arasındaki farkın 3. sınıf lehine ve 4. sınıfla 3, 2 ve 1. sınıf arasındaki farkın da 4. sınıf lehine olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Sınıflar arasındaki bu farklılaşmanın sebebi ise 1. sınıf ortalamasının ($\bar{X}=34,2$), 2. sınıf ortalamasının ($\bar{X}=46,8$), 3. sınıf ortalamasının ($\bar{X}=58,7$) ve 4. sınıf ortalamasının ($\bar{X}=74,8$) olması, sınıf seviyesi yükseldikçe ortalama puanında yükseldiğini gösterilmektedir.

2.6.2. Cinsiyete Göre Yazma Hızı

İlkokul öğrencilerinin yazma hızlarının cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği, Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Yazma Hızları

Cins.	N	\bar{X}	Ss	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	p
Erkek	294	52,6	21,4	296,75	87243,50		
Kız	311	54,4	21,5	308,91	96071,50	-0,85	0,39
Topl.	605	53,5	21,45	302,83	91657,50		

* $p > 0,05$ Mann Whitney U Testi kullanılmıştır.

Tablo 4'te görüldüğü üzere, cinsiyete göre kızların ortalama puanları ($\bar{X}=54,4$) erkeklerin ortalama puanlarından ($\bar{X}=52,6$) yüksek çıkmıştır. Ancak kız ve erkek öğrenciler arasında yazma hızları açısından istatistik olarak anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0,05$).

2.6.3. Okul Öncesi Eğitim Alma Durumuna Göre Yazma Hızı

İlkokul öğrencilerinin yazma hızlarının okul öncesi eğitim alma durumuna göre farklılık gösterip göstermediği, Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Okul Öncesi Eğitim Alma Durumlarına Göre Yazma Hızları

Okul Öncesi Eğitim	N	\bar{X}	Ss	Sıra Or.	Sıra Toplamı	U	p
Evet	504	54,5	21,9	309,54	156006,50		
Hayır	101	48,9	18,5	270,38	27308,50	-2,05	0,04
Toplam	605	51,7	20,2	289,96	91657,50		

* $p < 0,05$ Mann Whitney U Testi kullanılmıştır.

Tablo 5'te görüldüğü üzere, okul öncesi eğitim alan öğrencilerin puan ortalaması ($\bar{X}=54,5$) okul öncesi eğitim almayanlardan ($\bar{X}=48,9$) daha yüksektir. Okul öncesi eğitim alan ve almayan öğrenciler arasında yazma hızı açısından anlamlı fark bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu sonuçlara göre ilkokul öğrencilerinin yazma hızları okul öncesi eğitim alıp almama durumuna göre okul öncesi eğitim alanların lehine anlamlı farklılık göstermektedir.

2.6.4. Kullanılan Ele Göre Yazma Hızı

İlkokul öğrencilerinin yazma hızlarının kullandıkları ele göre farklılık gösterip göstermediği, Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Yazı Yazarken Kullandıkları Ele Göre Yazma Hızları

Yazarken Kullanılan El	N	\bar{X}	Ss	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	p
Sağ	529	53,9	21,6	305,46	161587,00		
Sol	76	51,1	19,9	285,89	21728,00	-0,91	0,36
Toplam	605	52,5	20,8	295,67	91657,50		

* $p < 0,05$ Mann Whitney U Testi kullanılmıştır.

Tablo 6'da görüldüğü üzere, sağ elini kullanan öğrencilerin yazma hızı ortalaması ($\bar{X}=53,9$), sol elini kullanan öğrencilerin yazma hızı ortalamasından ($\bar{X}=51,1$) yüksek çıkmıştır. Yine tabloya göre, sağ elini kullanan öğrencilerle sol elinin kullanan öğrenciler arasında yazma hızları açısından istatistik olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p < 0,05$).

2.6.5. Okulların Bulunduğu Yerleşim Yerlerine Göre Yazma Hızı

İlkokul öğrencilerinin yazma hızlarının okulların bulunduğu yerleşim yerine göre farklılık gösterip göstermediği, Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Okulların Bulunduğu Yerleşim Yerine Göre Yazma Hızları

Yeri	N	\bar{X}	Ss	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Grupl. Arası Fark
Köy	181	45,5	16,4	240,63				
İlçe	190	57,5	19,4	344,45	2	35,35	0,00	2-1
İl	234	56,5	24,6	317,59				3-1
Topl.	605	53,5	21,4	300,89				

* $p < 0,05$ Kruskal-Wallis H Testi kullanılmıştır.

Tablo 7'de, ilkokul öğrencilerinin yazma hızının en yüksek olduğu ortalama "İlçe Merkezi" grubunda ($\bar{X}=57,5$), en düşük ortalama ise "Köy" grubunda ($\bar{X}=45,5$) olduğu görülmektedir. Tabloya göre, okulların bulunduğu yerleşim yerine göre yazma hızları açısından anlamlı fark bulunmaktadır ($p < 0,05$).

Anlamli farkın hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak için yapılan ikili karşılaştırma testi (*Mann Whitney U*) sonucunda, farklılaşmanın “İlçe Merkezi” grubu ile “Köy” grubu arasında ve “İl Merkezi” grubu ile “Köy” grubu arasında olduğu görülmektedir. “İlçe Merkezi” grubu ile “Köy” grubu arasındaki farkın “İlçe Merkezi” lehine, “İl Merkezi” grubu ile “Köy” grubu arasındaki farkın da “İl Merkezi” lehine olduğu görülmektedir. Farkın kaynağını ise “İlçe Merkezi” grubu ortalamasının ($\bar{X}=57,5$) “Köy” grubu ortalamasından ($\bar{X}=45,5$), “İl Merkezi” grubu ortalamasının ($\bar{X}=56,5$) “Köy” grubu ortalamasından ($\bar{X}=45,5$) anlamlı düzeyde daha yüksek çıkması oluşturmaktadır.

2.6.6. Metin Türüne Göre Yazma Hızı

İlkokul öğrencilerinin yazma hızlarının metin türüne göre farklılık gösterip göstermediği, Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Metin Türüne Göre Yazma Hızları

Metin Türü	n	\bar{X}	Ss	Sıra Ort.	Sd	χ^2	p	Grupl. Arası Fark
Şiir	605	47,9	21,8	1,40				2-1
Öykü	605	57,1	22,7	2,42	2	354,02	0,00	3-1
Bilgi	605	55,5	21,9	2,17				2-3

* $p < 0,05$ Friedman Testi kullanılmıştır.

Tablo 8’de, yazma hızı en yüksek ortalama “Öyküleyici” ($\bar{X}=57,1$) en düşük ortalama ise “Şiir” ($\bar{X}=47,9$) olduğu görülmektedir. Yine tabloya göre, öğrencilerin yazdıkları metin türüne göre yazma hızı açısından anlamlı fark bulunmaktadır ($p < 0,05$).

Anlamli farkın hangi gruplar arasında olduğunu ortaya koymak için yapılan ilişkili ikili karşılaştırma testi (*Wilcoxon İşaretli-Sıralar*) sonucunda, farklılaşmanın “Öyküleyici” grup ile “Şiir” grubu, “Öyküleyici” grup ile “Bilgi Verici” grup ve “Bilgi Verici” grup ile de “Şiir” grubu arasında olduğu görülmektedir. “Öyküleyici” grup ile “Şiir” grubu arasındaki farkın “Öyküleyici” grup lehine, “Öyküleyici” grup ile “Bilgi Verici” grup arasındaki farkın da “Öyküleyici” grup lehine ve “Bilgi Verici” grup ile de “Şiir” grubu arasındaki farkın “Bilgi Verici” grup lehine olduğu görülmektedir. Farkın kaynağını ise “Öyküleyici” grubun ortalamasının ($\bar{X}=57,1$) “Şiir” grubunun ortalamasından ($\bar{X}=47,9$) ve “Bilgi Verici” grubun ortalamasından ($\bar{X}=55,5$), “Bilgi Verici” grubun ortalamasının da “Şiir” grubunun ortalamasından ($\bar{X}=47,9$) daha yüksek çıkması oluşturmaktadır.

3. SONUÇ

Bu çalışmada ilkokul öğrencilerinin yazma hızlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca göre, ilkokul öğrencilerinin yazma hızlarının; sınıf düzeyine, cinsiyete, okul öncesi eğitim alma durumlarına, yazı yazarken kullanılan ele, okulun bulunduğu yerleşim yerine ve yazılan metin türüne göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır.

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin sınıf seviyesi yükseldikçe hem yazma hızının hem de en küçük değer ile en büyük değer arasındaki farkın arttığı söylenebilir. Graham, Seintraub ve Berninger (1998) tarafından yürütülen çalışmada, 1-5. sınıflar seviyesinde yaptıkları çalışmada yazma hızını tespit etmeye çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre sınıf seviyesi arttıkça katılımcıların yazma hızı ortalamalarının arttığını saptamışlardır. Bu çalışmanın sonucu da araştırmamızın sonucunu destekler niteliktedir.

Araştırmada cinsiyetin yazma hızı üzerinde anlamlı fark oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan kız öğrenciler ile erkek öğrencilerin yazma hızının birbirine çok yakın olduğu söylenebilir. Temur (2012), Tatal (2013) ile Ziviani ve Watson-Will (1998) tarafından yürütülen çalışmalarda ulaşılan cinsiyetin yazma hızı açısından anlamlı bir farklılık olmadığını sonuçları ile bu çalışmanın bulguları benzerlik göstermektedir. Bazı araştırmalarda ise farklı bulgular elde edilmiştir. Bu alanda yapılan diğer araştırmalarda (Duran, 2009; Graham, Weintraub, Berninger ve Schafer, 1998; Koziatsek ve Powell, 2003; Temur, 2011; Temur, Aksoy ve Tabak, 2012; Temur, Aksoy ve Tabak, 2011; Tseng ve Hsueh, 1997; Kadioğlu, 2012) kızların erkeklerden daha hızlı yazdıkları gözlemlenmiştir. Obalar (2009) tarafından yapılan araştırmada da öğrencilerin, okuma yazma becerisi ölçeklerinden aldıkları puanlar, cinsiyete göre kız öğrencilerin lehine anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bazı araştırmalarda ise (Cohen, 1997; Ziviani, 1996) erkeklerin kızlardan daha hızlı yazdıkları saptanmıştır. Bu durum kız öğrencilerin okuma yazma sürecinde ilkökul düzeyinde daha başarılı oldukları şeklinde değerlendirilmiştir. Kız öğrencilerin bu yaş grubunda genel olarak gözlenen bu başarısı bu araştırmada da ortaya çıkmıştır. Ancak bu farklılaşmanın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı göz önüne alınmalıdır.

Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre yazma hızı, okul öncesi eğitim alan öğrencilerin okul öncesi eğitim almayan öğrencilerden anlamlı olarak daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlara göre ilkökul öğrencilerinin okul öncesi eğitim almalarının, öğrencilerin yazma hızları üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu söylenebilir. Bu sonuç, okul öncesi eğitimi almış olan öğrencilerinin yazma hızlarının, eğitim almayan öğrencilere göre daha hızlı olması gerektiği beklentisini karşılamaktadır. Altıntaş da (2015) ve Çelenk'in (2008) çalışmalarında okul öncesi eğitimi alan öğrencilerin uyum ve hazırlık dönemi etkinliklerinde daha başarılı olduklarını saptamış ve benzer sonuçlar elde etmişlerdir.

Bu araştırmada, yazı yazarken sağ elinin kullanan öğrencilerle sol elinin kullanan öğrenciler arasında yazma hızları açısından anlamlı fark bulunmamakla beraber yazma hızı ortalaması sağ elini kullanan öğrencilerin sol elini kullanan öğrencilerden yüksek çıkması, sağ elini kullanarak yazan öğrencilerin daha hızlı yazdıkları beklentisini kısmen karşılamaktadır. Kadioğlu (2012) ve O'Mahony, Dempsey ve Killeen (2008) tarafından yürütülen çalışmalarda öğrencilerin yazı yazarken kullandıkları ele göre yazma hızlarını incelemiş ve yazı yazarken sağ ya da sol elini kullanan öğrenciler arasında yazma hızı açısından herhangi bir fark bulunmamakla beraber Graham ve diğerleri (1998), çalışmalarında sağ elini kullananlar öğrenciler, sol elini kullanan öğrencilere göre daha hızlı yazdıkları tespit edilmiştir. Bu araştırma sonuçlarına göre benzer çalışmalarda farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

Öğrencilerin öğrenim gördükleri okulların bulunduğu yerleşim yerlerine göre yazma hızı en yüksek olan grup "İlçe Merkezi" daha sonra sırasıyla "İl Merkezi" ve "Köy" grubu olduğu sonucuna ulaşılır. Yine "İlçe Merkezi" ile "İl Merkezi" grubunda bulunan okulların yazma hızı ortalamalarının birbirine yakın olduğu, "Köy" grubunda bulunan okulların ise yazma hızının "İlçe Merkezi" ve "İl Merkezi" grubunda bulunan okullardan anlamlı şekilde düşük olduğu tespit edilmiştir. Mahony ve diğerleri (2008) tarafından yürütülen araştırmada öğrencilerin sosyoekonomik düzeye göre yazma hızlarını incelemiştir. Alt sosyo-ekonomik düzeyden gelen çocukların yazma hızı düşük bulunmuştur. Bu çalışmada da köy öğrencilerinin yazma hızı diğerlerinden düşük çıkmıştır.

Yazdıkları metin türüne göre öğrenciler en hızlı "Öyküleyici" metni, daha sonra sırasıyla "Bilgi verici" ve "Şiir" metinlerini yazmaktadırlar. Öğrencilerin okul öncesi ve ilkökulda daha çok hikâye ve masal türünde kitaplarla tanışıp okumaya ve yazmaya başlaması bu araştırma sonucunu

desteklediği söylenebilir. Şiirin daha kolay okunduğu ve yazıldığı varsayımı göz önüne alındığında bu araştırmada beklenenin tersi bir sonuca ulaşılmıştır.

Vatansever'in (2008) araştırma sonucuna göre öyküleyici metin ve genel başarı testinden aldıkları puanlar bakımından ses temelli yöntem ile okuma yazma öğrenen öğrenciler, çözümleme yöntemi ile okuma yazma öğrenen öğrencilerden daha başarılı bulunmuştur. Ses temelli yöntem ile okuma yazma öğrenen öğrenciler çözümleme yöntemi ile okuma yazma öğrenen öğrencilerden öyküleyici metin ve genel başarı puanlarına bakılarak okuduklarını daha iyi anladıkları söylenebilir. Çözümleme yöntemi ve ses temelli yöntem ile okuma yazma öğrenen öğrencilerin bilgilendirici metin ve şiir başarı testinden aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Williams, Hall-Kenyon ve Lauer (2004) tarafından yürütülen araştırmanın sonucunda ise ilköğretimin ilk kademesinde daha çok öyküleyici metinlere ağırlık verildiğini, daha sonraki yıllarda ise bilgilendirici metinler ağırlık kazanmaya başladığını gözlemlemişlerdir. Sallabaş'ın (2007) yürüttüğü araştırma sonucuna göre de ilköğretim 5. sınıf öğrencilerinin öyküleyici ve bilgilendirici metin yazma becerileri puan ortalamaları arasında, öyküleyici metin yazmanın lehine anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Öyküleyici anlatımın bilgilendirici anlatıma göre daha iyi durumda olmasının sebebi olarak, çocukluk dönemi okumalarının büyük ölçüde öyküleyici metinlere dayalı oluşunun aynı konudaki yazılı anlatımı da güçlendirmesi sonucunu doğurduğu söylenebilir. Araştırma sonucunda da görüldüğü gibi öğrenciler öyküleyici metinleri daha iyi anlamaktadır.

Bu araştırmaya göre, ilkokul öğrencilerin yazma hızı, okul öncesi eğitim alma durumu değişkenine göre okul öncesi eğitim alanların, yazılan metin türü değişkenine göre öyküleyici metin türü ve okulun bulunduğu yerleşim yeri değişkenine göre ise ilçe merkezinde bulunan okulların lehine anlamlı bir fark oluşturduğu, cinsiyet ve kullanılan el değişkenine göre ise istatistik olarak anlamlı bir fark oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçlarına dayanarak okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması, yazma çalışmalarında çeşitli türdeki metinlerden yararlanılması, kırsal bölgede bulunan okulların altyapı yetersizliklerinin giderilmesi önerilmiştir. Benzer konularda yapılacak çalışmalarda ise düz yazı ile de yazma hızının da araştırmalarının yapılması önerilmiştir. Ayrıca öğrencilerin bu araştırmada kullanılan metinleri yazmaları için 1 dakika süre verilmiştir. Yeni araştırmalarda, süre sınırlaması genişletilerek yazdırılması önerilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akyol, H. (2000). Yazı öğretimi. *Millî Eğitim Dergisi*, 146, 37-48.
- Akyol, H. (2006). *Türkçe ilkokuma-yazma öğretimi*. (5. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Altıntaş, E. (2015). 1. Sınıflarda uygulanan uyum ve hazırlık çalışmalarının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, YÖK: 399548.
- Artut, K. (2005). İlköğretim (1. Kademe birinci sınıf) yazı öğretiminde temel ilkeler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 69-74.
- Calp, M. (2005). *İlkokuma yazma öğretimi*. Ankara: Eğitim Kitabevi.
- Calp, M. (2013). Yazma problemi olan bir öğrenciye bitişik eğik yazı öğretimi (bir eylem araştırması). *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-28.
- Cohen, M. R. (1997). Individual and sex differences in speed of handwriting among high school students. *Perceptual and Motor Skills*, 84, 1428-1430.

- Coşkun, N. ve Samancı, O. (2011). İlköğretim 4. Ve 5. Sınıflarda sosyal beceri düzeyi ile sosyal bilgiler dersine yönelik tutumların çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Journal of Educational and Instructional Studies in the World*, 32.
- Çelenk, S. (2008). İlköğretim okulları birinci sınıf öğrencilerinin ilk okuma ve yazma öğretimine hazırlık düzeyleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 83-90.
- Duran, E. (2009). *Bitişik eğik yazı öğretimi çalışmalarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, YÖK: 228381.
- Duran, E. ve Akyol, H. (2010). Bitişik eğik yazı öğretimi çalışmalarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(4), 817-838.
- Göçer, A. (2008). *Etkinlik temelli ilk okuma ve yazma öğretimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Graham, S., Berninger, V. W., Weintraub, N. ve Schafer, W. (1998). Development of handwriting speed and legibility in grades. 1-9. *The Journal of Educational Research*. 92 (1), 42-52.
- Genceli, M. (2007). Kolmogorov-smirnov, lilliefors and shaphiro-wilk tests for normality. *Sigma Journal of Engineering and Natural Sciences*, 25(4), 306-328.
- Graham, S., Seintraub, N. and Berninger, V. W. (1998). The relationship handwriting style and speed and legibility. *The Journal Of Educational Research*. 91(5), 290-296.
- Güneş, F. (2007). *Ses temelli cümle yöntemi ve zihinsel yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kadioğlu, H. (2012). *İlköğretim birinci sınıf öğrencilerinin bitişik eğik yazma becerisi, hızı ve tutumlarının incelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, YÖK: 320409.
- Karakaya, İ. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Abdurrahman Tanrıoğen, (ed.). (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Koziatek, S. M. ve Powell, N. J. (2003). "pencil grips, legibility, and speed of fourth-graders' writing in cursive". *American Journal of Occupational Therapy*, 57, 284-288.
- MEB. (2016). *Ana sayfa*. Haber. <http://mersin.meb.gov.tr/> (19.02.2016)
- O'mahony, P., Dempsey, M., ve Killeen, H. (2008). Handwriting speed: duration of testing period and relation to socio-economic disadvantage and handedness. *Occupational Therapy International*. 15(3), 165-177.
- Obalar, S. (2009). *İlköğretim birinci sınıf öğrencilerinin ilk okuma yazma becerileri ile sosyal duygusal uyum ve zekâ düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi EBE, YÖK: 231805.
- Sallabaş, M., E. (2007). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin kendini yazılı olarak ifade etme kazanımlarına ulaşma düzeyi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi EBE, YÖK: 207023.
- Temur, T. (2011). İlköğretim 1. sınıf öğrencilerinin kalem tutma şekilleri ile kavrama ve sıkıştırma kuvvetlerinin betimlenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 2189- 2205.
- Temur, T. (2012). Türk ve Amerikan 3. Sınıf öğrencilerinin yazma hızlarının bazı değişkenler açısından karşılaştırılması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 207-218.
-

- Temur, T., Aksoy, C. C. ve Tabak, H. (2011). Kalem kavrama noktası, oturuş şekli ve kâğıt pozisyonu değişkenleri açısından ilköğretim birinci sınıf öğrencilerinin yazma hızları ve hatalarının değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 191, 24-37.
- Temur, T., Aksoy, C. C. ve Tabak, H. (2012). İlköğretim birinci sınıf öğrencilerinin kalem tutma biçimleri ve kavrama-sıkıştırma kuvvetlerinin yazma hızı ve hatalarına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 37(165), 307-319.
- Tseng, M. H. ve Chow, S. M. K. (2000). Perceptual-motor function of school-age children with slow handwriting speed. *American Journal of Occupational Therapy*, 54, 83-88.
- Tseng, M. H. ve Hsueh, I. P. (1997). "Performance of school-aged children on a chinese handwriting speed test". *Occupational Therapy International*, 4(4), 294- 303.
- Tutal, Ö. (2013). *İlk okuma-yazma öğrenmede okula başlama yaşının okuma-yazma başarısına etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi EBE, YÖK: 357630.
- Uyanık, M., Bumin, G., Düger, T., ve Kayıhan, H. (2001). İlkokul öğrencilerinin yazı yazma performanslarına etki eden faktörlerin araştırılması. *Türkiye Klinikleri Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Dergisi*, 1(3), 161-167.
- Vatansever, H. (2008). *Çözümleme (cümle) yöntemi ve ses temelli cümle yöntemine göre okuma yazma öğrenmiş çocukların okuduğunu anlamadaki başarı durumlarının değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi EBE. YÖK: 219949.
- Williams, J. P., Hall-Kenyon, K. ve Lauer, K. D. (2004). Teaching expository text structure to young at-risk learners: building the basics of comprehension instruction. *Exceptionality* 12(3):129-144.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ziviani, J. (1984). Some elaborations on handwriting speed in 7-14 Year olds. *Perceptual and Motor Skills*, 58, 535-539.
- Ziviani, J. (1996). Use of modern cursive handwriting and handwriting speed for children aged 7 to 14 years. *Perceptual and Motor Skills*, 82, 282.
- Ziviani, J. Ve Watson – Will, A. (1998). Writing speed and legibility of 7-14 year-old school student using modern cursive script. *Australian Occupational Therapy Journal*, 45, 59-64.

OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUKLARINDA BAĞLANMA VE BENLİK ALGISI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Neslihan EVİRGEN GENİŞ¹

Özlem GÖZÜN KAHRAMAN²

Atıf/©: Evirgen G. N., ve Gözün Kahraman, Ö., (2018). Okul öncesi dönem çocuklarında bağlanma ve benlik algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2446-2454. doi: 10.17218/hititsosbil.417456

Özet: Erken çocukluk yıllarında gelişen bağlanma ilişkisinin niteliği çocuğun kişilik gelişimini büyük ölçüde etkilemektedir. Literatürde de güvenli bağlanma ilişkisinin çocuğun benlik gelişimini olumlu yönde etkileyeceği belirtilmektedir. Bu nedenle erken yıllardaki ebeveyn-çocuk ilişkisinin niteliği oldukça önem taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı okul öncesi eğitime devam eden 60-72 aylık çocuklarda bağlanma ve benlik algısı arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırma ilişkisel tarama biçiminde tasarlanmış olup, çalışma grubunu 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Karabük il merkezine bağlı anaokulları ve ilkokulların anasınıflarına devam eden, uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 60-72 aylık 140 çocuk oluşturmaktadır. Çocuklardan 64'ü kız, 76'sı da erkektir. Bu çalışmada verileri toplamak amacıyla "Tamamlanmamış Oyuncak Bebek Ailesi Hikâyeleri Ölçeği (TOBAH) ve Purdue Okul Öncesi Çocukları İçin Benlik Kavramı Ölçeği (POBKÖ)" kullanılmıştır. Bu ölçekler çocuklara birebir uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda, çocukların bağlanma düzeyleri ve benlik algıları arasında $r=0,182$ olan pozitif yönlü çok zayıf bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$). Çocukların sosyal benlik algıları ile bağlanma düzeyleri arasında $r=0,223$ olan pozitif yönlü çok zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0,05$). Aynı zamanda bağlanma durum dağılımları incelendiğinde kaçınma bağlanması gözlenen çocukların %55,7 ile en büyük grup olduğu gözlenmiştir. Bunun yanında çocukların %40,7'sinde güvenli bağlanma ve %3,6'sında negatif bağlanma gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağlanma, benlik algısı, okul öncesi dönem, PURDUE, TOBAH.

Examining the Relationship between Attachment and Self Perception of Preschool Children

Citation/©: Evirgen G. N., and Gözün Kahraman, Ö., (2018). Examining the relationship between attachment and self perception of preschool children, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3),2446-2454. doi: 10.17218/hititsosbil.417456

Abstract: The quality of attachment relationship which progresses in the early childhood has a strong influence on the personality development of a child. It is also indicated in the literature that secure attachment relationship affects the personality of the child positively. Therefore, the quality of parent – child relationship in the early childhood is quite important. The objective of this research was to specify the relationship between attachment and self-perception in 60-72 month-old children that attend preschool. The research was laid out as relational screening model and the research population was composed of 60-72 months old 140 children who were selected by convenience sampling method and who attended the kindergartens and nursery classes of primary schools affiliated to the Ministry of Education in Karabük province in 2016-2017 academic Year. 64 of the children were female and 76

Makale Geliş Tarihi: 20.4.2018

Makale Kabul Tarihi: 1.11.2018

Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Özlem GÖZÜN KAHRAMAN danışmanlığında Neslihan EVİRGEN GENİŞ tarafından Kasım 2017 tarihinde tamamlanan "Okul öncesi dönem çocuklarında bağlanma ve benlik algısı arasındaki ilişkinin incelenmesi" başlıklı ve 489915 tez no'lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir."

¹ Öğretmen, neslihanevirgen@hotmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi., Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, ozlemkahraman@karabuk.edu.tr

were male. In this study, “Incomplete Toy Baby Family Stories Scale” and “Purdue Preschool Children Self Concept Scale” were used in order to collect data. These scales were applied to the children individually. As a result of the research, it was found out that there was a positive very low level correlation, which was $r = 0,182$, between the attachment levels and self-perceptions of children ($p < 0,05$). It was found out that there was a positive significant very low level correlation, which was $r = 0,223$, between the social self-perceptions and attachment levels of children ($p < 0,05$). Besides, when the distributions of attachment status were analysed, children with avoidant attachments were the largest group with 55,7 percentage. In addition to this, it was observed that 40,7% of the children have secure attachment, and 3,6% of the children have negative attachment.

Keywords: Attachment, preschool period, PURDUE, self-perception, TOBAH.

1. GİRİŞ

Bireylerin sağlıklı bir kişilik geliştirmelerindeki en önemli etkenlerden biri, erken yıllarda gerçekleşen bağlanma ilişkisinin niteliğidir. Bu ilişkinin niteliği, kişinin yaşamı boyunca devam eden ilişkilerini de şekillendirmektedir. Erken yıllarda gerçekleşen bağlanma şekli kişinin çocukluk ve ergenlik döneminde akranlarıyla, yetişkinlikte eş ve iş arkadaşlarıyla, anne-baba olduğunda da çocuğuyla olan ilişkilerini etkileyebilmektedir.

Duygusal gelişimin sağlıklı olabilmesinde anahtar rolü, anne-baba oynamaktadır. Çocukta kişiliğin oluşmasında özellikle anne çok önemli bir role sahiptir. Çocuk anneye ne kadar çok etkileşim ve iletişim halinde olursa kişilik gelişimi de o kadar güçlü olmaktadır. Bowlby çocuğun biyolojik ve fiziksel yönden sağlıklı birey olarak yetişmesinde anne-çocuk ilişkisinin kalitesinin önemli bir etken olduğundan bahsetmiş ve böylece kuramın merkezine anne-çocuk bağı getirmiştir (Weber, 2003). Anne çocuğa ne kadar güven verirse çocuk içindeki dünyayı olduğu gibi dışa vurmaktadır. Güvenli bağlanan çocukların gelecekteki yaşantısında duygusal gelişimi olumlu yönde desteklenmektedir (Santrock, 2012; Trawick Smith, 2013). Bağlanma bebeğin hayatının ilk senesinde, altıncı aydan itibaren gerçekleşmeye başlamaktadır. Bebekler babalarına, kardeşlerine, büyük anne ve büyük babalarına karşı bağlanma gerçekleştirebilir ama genelde bağlandıkları kişi anne olmaktadır. Eğer bu ilişkide yakınlık sağlanırsa bebekte güvenlik ve sevgi duyguları, ilişkide kopukluk yaşanırsa kaygı, üzüntü ve kızgınlık duyguları oluşmaktadır (Trawick Smith, 2013; Yalom, 2014).

Araştırma sonuçlarına göre bebeklik döneminde güvenli bağlanan bebeklerin okul öncesi ve ilk çocukluk döneminde bilişsel yönden daha iyi gelişim gösterdikleri (Stanojević, Radev, & Velikić, 2015), zihinel sağlık açısından bağlanmanın önemli bir yere sahip olduğu (Fearon, Bakermans-Kranenburg, IJzendoorn, Lapsley, & Roisman, 2010), çocukların bağlanma güvenliği ile duygusal gelişimi, ergenlerin de bağlanma güvenliği ve duygusal zekâları arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur (Barone, & Lionetti, 2011). Güvensiz bağlanan bebeklerin ise ileriki yaşantılarında, davranışsal ve duygusal yönden problem yaşama riski yüksek olmaktadır (Yalom, 2014). Bağlanma güvenliği ile ilgili yapılan araştırmaların sonucu her iki ebeveyne de güvensiz bağlanan çocukların en az bir ebeveyne güvenli bağlanan çocuklara oranla daha az dışa dönük oldukları (Kochanska, & Kim, 2013) ve bebeklikte güvensiz bağlanan bebeklerin yetişkinlik döneminde her türlü fiziksel hastalıkla karşılaşma olasılığının yüksek olduğunu (Puig, Englund, Simpson, & Collins, 2013) göstermektedir. Ayrıca bebeklikte güvensiz bağlanan ve davranışları engellenen çocukların ileride endişe düzeylerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Shamir-Essakow, Ungerer, & Rapee, 2005).

Bebeklik ve okul öncesi dönemde anneleri tarafından sevilen ve ihtiyaçları hemen karşılanan, yani güvenli bağlanan bebeklerin benlik kavramları olumlu yönde etkilenmektedir (Çelik, 1993).

Benlik, insanın yapabileceği faaliyetleri gerçekleştiren, planlayan, akıl yürüten, endişelenen, merak eden, arzulayan kısımdır. Benlik kavramı kişinin, kendi yetkinlik ve özellikleri ile etnik ve cinsel kimliğine ilişkin kendi algılarından oluşmaktadır. İnsanı insan yapan kısım benliğidir (Trawick Smith, 2013). Erken çocukluk dönemindeki bağlanma, benlik algısı aracılığıyla etkisini çocuğun ileriki yaşantısında duygusal, davranışsal, bilişsel alanlarına taşımaktadır (Sümer ve Şendağ, 2009). Bu dönemde güvenli bağlanan çocuklar olumlu benlik algısına sahip olmakta ve bu durum çocuğun kendini iyi ve mutlu hissetmesini sağlamaktadır. Olumlu benliğe sahip olmak hayat boyunca mutluluk için önem taşımaktadır. Yetişkinler tarafından eleştirilen ve cesareti kırılan çocuklar düşük benlik algısına sahip olmaktadır. Eğer bir çocuk düşük benlik algısına sahipse geçmiş yaşantısıyla ilgili olumlu bir duygusu da olmayacaktır. Güvenli bağlanan çocuklar, güvensiz bağlananlara göre daha az olumsuz duygu yaşamaktadır (Trawick Smith, 2013).

Alan yazında bağlanma konusunun dünya çapında çalışıldığı (Dykass, & Cassidy, 2011; Geyer, 2013; Boyd, 2015) görülmektedir. Ülkemizde ise bağlanmayla ilgili çalışmalar sınırlı sayıda olup (Seven, 2006; Sözügeçer, 2011; Kaymak, 2015; Yıldırım Kurtuluş, 2016) okul öncesi dönem çocuklarında bağlanma ve benlik algısı arasındaki ilişkinin birebir incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmaların daha çok benlik saygısı ile ilgili olduğu görülmektedir. Yaşamın en erken dönemlerinde oluşmaya başlayan bağlanmanın kalitesi, çocuğun ileriki yaşantısında olumlu ya da olumsuz etkilerini göstermektedir. Çocuklukta davranış biçimleri, ruh sağlığı ve sosyal-duygusal gelişimde, ergenlikte akran ilişkilerinde, yetişkinlik döneminde de hem evlilik hem de iş yaşamındaki ilişkileri etkileyeceğinden bu konunun önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı okul öncesi dönem çocukların bağlanma düzeyleri ve benlik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın temel problemi 60-72 aylık olan okul öncesi dönem çocukların bağlanma düzeyleriyle benlik algıları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Türü

Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel araştırmalarda iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiye bakılır ve bu değişkenlere herhangi bir şekilde müdahale olmadan incelendiği araştırmalardır (Fraenkel, Wallen and Hyun, 2012).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubu örnekleme yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Bu yöntem, zaman, emek ve parasal yönden yaşanabilecek ve araştırmanın sonucunu etkilemesi olağan sınırlılıklar nedeniyle ve örneklemin kolay ulaşılabilir olmasından ötürü tercih edilmiştir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel 2016). Bu araştırmanın çalışma grubunu 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Karabük il merkezine bağlı üç anaokulu ve iki ilkokulun anasınıflarına devam eden 60-72 aylık 64'ü kız, 56'sı erkek olmak üzere toplam 140 çocuk oluşturmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada çocukların bağlanma stiline belirlenmesi amacıyla “Tamamlanmamış Oyuncak Bebek Ailesi Hikâyeleri Ölçeği-TOBAH” ve çocukların benlik kavramlarını değerlendirmek amacıyla “Purdue Çocuklar İçin Benlik Kavramı Ölçeği-POBKÖ” kullanılmıştır.

TOBAH, Cassidy (1988) tarafından geliştirilmiştir ve altı yaş grubu çocukların hikâyeler vasıtasıyla bağlanma durumuyla ilgili zihinsel temsillerini belirlemektedir. Ölçekte altı tane hikâye bulunmakta ve her bir hikâyeyi çocuğun tamamlaması için ortalama üç dakika yeterli olmaktadır. Ölçek sonucunda çocuğun annesiyle güven ilişkisine ulaşılabilir. Hikâyelerin puanlanması beş dereceli bir ölçekle yapılmaktadır. 4 ve 5 puanla bağlanma figürüyle güvenli ilişkiyi belirten hikâyeler, 1 ve 2 puanla düşmanca olumsuz ilişkiyi belirten hikâyeler, 3 puanla da kaçınma ilişkisi yansıtan hikâyeler puanlanmaktadır. *TOBAH* ölçeğinden çocuğun alabileceği üst puan 30, alt puan ise 6’dır. Alınan 30 puan en üst bağlanma güvenliği, 6 puan ise en üst güvensizlik olarak tanımlanmaktadır. *TOBAH*, Seven (2006) tarafından Türkçeye uyarlanmış, iç tutarlılığını değerlendirmek amacıyla hesaplanan alpha katsayısı, 0,83 ve ölçek puanları için hesaplanan iki yarı güvenilirliği 0,83 bulunmuştur.

POBKÖ, Cicirelli (1974) tarafından geliştirilmiştir ve okul öncesi dönem çocuklarda (3-6) benlik algısını ölçmekte, 16 maddeden oluşmaktadır. Her maddede iki adet resim ve bu resimlerdeki çocukların ne yaptığını anlatan açıklamaları bulunmaktadır. Bu resimler çocuklara gösterilip resimle ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra, resimlerdeki hangi çocuğun kendisine daha çok benzediğini göstermesi istenir. Çocukların resimlere verdiği cevaplar olumsuz olduğunda 0, olumlu olduğunda ise 1 ile puanlanmaktadır. Türkiye’deki 5-6 yaş çocukları için yapı geçerliği çalışması Özcan, Gümüş ve Kotil (2009) tarafından yapılmıştır.

AFA sonucunda ölçeğin 16 maddeli 4 boyutlu yapısı DFA ile sınanmış ve ölçeğin dört boyutlu yapısının olduğu doğrulanmıştır. Bu boyutlar Sosyal Yeterlik (8, 10, 13, 14, 15 numaralı hikâyeler), Akademik Yeterlik (2, 4, 5 numaralı hikâyeler), Fiziksel Yeterlik (1, 3, 9, 12, 16 numaralı hikâyeler) ve Anne Kabulüdür (6, 7, 11 numaralı hikâyeler) (Özcan, Gümüş & Kotil, 2009). Toplam 16 maddeden oluşan ölçeğin toplam puanları α değeri 0,74, alt boyutlara ilişkin değerleri ise sırasıyla 0,80, 0,65, 0,55 ve 0,56 olarak hesaplanmıştır.

2.4. Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmada veriler toplanmadan önce ölçeklerin araştırmada kullanılabilmesi için gerekli izinler alınmıştır. Verilerin toplanması için 05.10.2016 tarih ve toplantı no:2 olan etik kurul izni, Karabük İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından verilen 03.11.2016 tarih ve 44653020-605-E.12382172 sayılı uygulama izni gibi uygulamanın yapılması için gerekli izinler önceden alınarak veri toplama süreci başlatılmıştır.

2.5. Verilerin Toplanması

Araştırmayla ilgili olarak sınıfların öğretmenleri bilgilendirildikten sonra hazırlanan veli oluru formu ve kişisel bilgi formları velilere ulaştırılmıştır. Veli oluru alınan 60-72 aylık toplam 140 Ölçekler uygulanmıştır. Her bir çocuğa ölçeklerin uygulanma süresi yaklaşık olarak 25-30 dakika sürmüştür.

2.6. Verilerin Değerlendirilmesinde Kullanılan Yöntemler

Ölçeklerden alınan puanların değerlendirilmesinde bağlanma ve benlik arasındaki ilişki incelenirken değişkenlerin normal dağılımdan gelip gelmediğini öğrenmek amacıyla Kolmogorov Smirnov Z testi yapılmıştır. Test sonucunda değişkenlerin normal dağılım göstermediği sonucuna

ulaşmıştır. Ölçek puanları arası ilişkinin tespiti içinse Spearman's Rho testi uygulanmıştır. Bu test örneklem hacmi küçük olduğunda ve ölüm dizisinin ikisi de sıralı ya da dizi-sıralama biçiminde olduğunda kullanılır (Cohen, & Swerdlik, 2013). Ölçeklere ilişkin güvenilirlik analizleri yapılmış, TOBAH α değeri 0,86 ve POBKÖ α değeri 0,75 olarak bulunmuştur.

3. BULGULAR

Araştırmaya katılan çocukların TOBAH puanları ortalamalarına ilişkin bilgiler tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. TOBAH Puan Ortalamalarına İlişkin Bulgular

Ham Puan	5'li likert tipi	Bağlanma Stili	n	%
6-16	1-2,33	Negatif Bağlanma	5	3,6
17-24	2,34-3,67	Kaçınmalı Bağlanma	78	55,7
25-30	3,68-5,00	Güvenli Bağlanma	57	40,7

Tablo 1'deki puan dağılımları incelendiğinde çocukların %55,7 ile Kaçınmalı Bağlanma en yüksek grubu oluşturduğu söylenebilir. Çocukların %40,7'sinde Güvenli Bağlanma ve %3,6'sında Negatif Bağlanma gözlenmiştir.

Tablo 2'de çocukların POBKÖ puanları ortalamalarına ilişkin bilgiler verilmiştir.

Tablo 2. POBKÖ Puan Ortalamalarına İlişkin Bulgular

	N	En düşük	En yüksek	\bar{x}	S
Sosyal Yeterlik	140	2,00	5,00	4,635	0,721
Akademik Yeterlik	140	0,00	3,00	2,407	0,872
Fiziksel Yeterlik	140	1,00	5,00	3,935	1,218
Anne Kabulü	140	0,00	3,00	2,764	0,582
Toplam	140	5,00	16,00	13,742	2,488

Tablo 2 incelendiğinde, çocukların Sosyal Yeterlik puan ortalamalarının en yüksek olduğu (\bar{x} =4,635), bunu sırasıyla Fiziksel Yeterlik (\bar{x} =3,935), Anne Kabulü (\bar{x} =2,764) ve Akademik Yeterlik (\bar{x} =2,407) puan ortalamalarının izlediği görülmektedir.

Çocukların TOBAH ile POBKÖ puanları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı Pearson Korelasyon katsayısı ile incelenmiş ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Çocukların TOBAH ile POBKÖ Puanları Arasındaki İlişkiye Ait Spearman's Rho Analizi Sonuçları

	Sosyal Yeterlik	Akademik Yeterlik	Fiziksel Yeterlik	Anne Kabulü	Toplam
r	0,223*	0,129	0,079	0,052	0,182*
Bağlanma	p 0,008	0,130	0,352	0,543	0,032
N	140	140	140	140	140

* $p < 0,05$

Çocukların TOBAH ve POBKÖ puanları arasında $r=0,182$ olan pozitif yönlü çok zayıf bir ilişki bulunmuştur ($p < 0,05$). Çocukların POBKÖ sosyal yeterlik alt boyutu puanları ile TOBAH puanları arasında $r=0,223$ olan pozitif yönlü çok zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p < 0,05$). Bu çerçevede, TOBAH puanı arttıkça POBKÖ genel ve sosyal yeterlik alt boyut puanlarının da arttığı söylenebilir.

4. TARTIŞMA

Okul öncesi dönem çocuklarında bağlanma ve benlik algısı arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada TOBAH puanları doğrultusunda bağlanma durum dağılımları incelendiğinde, çocukların %55,7'sinde kaçınan bağlanma, %40,7'sinde güvenli bağlanma ve %3,6'sında da negatif bağlanma gözlenmiştir. Cassidy 1988 yılında Amerika'da yaptığı araştırma sonucunda çocukların %42'sinin güvenli, %58'inin de güvensiz bağlandığını, Cohn 1990 yılında Amerika'da altı yaş çocuklarla yaptığı araştırma sonucunda çocukların %55'inin güvenli, %45'inin de güvensiz bağlanmaya sahip olduğunu bulmuştur. Seven 2006'da Türkiye'de altı yaş çocuklarla yaptığı araştırma sonucunda çocukların %60'ının kaçınan, %19,1'inin güvenli, %20,9'unun da negatif bağlanmaya sahip olduğunu, Şahin ve Arı 2015 yılında yaptıkları araştırma sonucunda çocukların %56,9'unun kaçınan, %30,7'sinin güvenli, %12,7'sinin de negatif bağlanmaya sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Teze ve Arslan 2016'da yaptıkları araştırma sonucunda ise çocukların % 48'inin kaçınan, %31,2'sinin güvenli, %20,2'sinin de negatif bağlanmaya sahip olduğunu bulmuşlardır. Yapılan bu araştırma sonuçları çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Güvensiz bağlanma gerçekleştiren çocukların oranının yüksek olması düşündürücüdür. Çünkü güvensiz bağlanma çocuğun sosyal duygusal gelişiminin sağlıklı olmasındaki risk faktörlerinden biridir. Bu bulgu ebeveyn ve çocuk arasındaki olumsuz etkileşimin göstergesi olarak düşünülebilir. Çocuğun anneye güvenli bağlanamamasına, ebeveynin çocuğun ihtiyaçlarına karşı duyarsız ve tutarsız davranışlar sergilemesi neden olarak gösterilebilir (Both, & Jernberg, 2014). Türk kültürünün özelliklerine bakıldığı zaman geleneksel çocuk eğitim metodu olarak korkutma yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Çocuklar özellikle anneden ayrı bırakılmakla tehdit edilmektedir (Teze & Arslan, 2016). Kolombiyalı ve Amerikalı çocuklar ve anneleriyle yapılan bir çalışmada ilgi ve bakım davranışları incelenmiştir. Araştırma sonucunda bu kültürlerde ortak ilgi bakım davranışları olduğu gibi her kültüre özgü ilgi bakım davranışlarına da ulaşılmıştır (Posada, Carbonell, Alzate, & Plata, 2004). Ijzendoorn ve arkadaşları 2004 yılında yaptıkları çalışmada çocuk bağlanması ve anne duyarlılığı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve bu ilişkinin de ülkeler arasında farklı düzeylerde olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışmada ayrıca çocukların genel benlik puan ortalamalarının yüksek olduğu görülmüştür. Bu da okul öncesi dönemdeki çocukların kendileriyle ilgili iyimser bir düşünce yapısına sahip olduğunu düşündürülebilir. Erikson'un teorisine göre okul öncesi çocukları çoğunlukla olumlu benlik kavramına sahiptir. Çünkü çocuklar kendi becerilerini ve çevresindekilerin beklentilerini değerlendirmede oldukça iyimserdir. Çocuklar iyimser ifadelerini henüz istenen yeterlikleriyle fiili yeterlikleri arasında ayırım yapamadıklarından kullanırlar. Bunun nedeni çocukların beceriyle çabayı birbirine karıştırmalarıdır. O anki becerilerini daha küçükken yapabildikleriyle mukayese etme eğilimindedirler (Berk, 2013; Santrock, 2012; Trawick Smith, 2014).

Çocuğun olumlu veya olumsuz benlik kavramı geliştirmesi çocuğun çevresindeki insanların çocuğa yaklaşımından etkilenmektedir. Olumlu benlik algısına sahip olmak, kişinin özsaygı düzeyinin yüksek olmasını, dışa dönük ve arkadaş canlısı olmasını sağlamakta ve kişiyi motive etmektedir. Olumlu benlik kavramı geliştirmek için bireyin çevresindeki yakın kişilerin birey hakkındaki düşünceleri önemli yer tutmaktadır. Özellikle de ailelerin bireye nasıl bir yaklaşım sergilediği çok önemlidir (Burger, 2006). Olumlu benlik algısına sahip çocuklar akran ilişkilerinde olumlu davranışlar sergilemekte, daha işbirlikçi, rekabetin olmadığı, duyarlı tutumlar sergilenen bir ortam oluşturmaktadır. Benlik algısı düşük olan çocuklar kendilerine ve çevresindekilere karşı memnuniyetsiz bir tutum sergilediklerinden sağlıklı akran ilişkisi kuramamaktadır (Gülay, 2010).

Çalışmada çocuklarda bağlanma düzeyleri, genel benlik ve sosyal benlik arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ilişki çok zayıf ve pozitif yönlü olup, bağlanma düzeyi arttıkça genel benlik ve sosyal benlik algısı da artmaktadır. McCarthy (2011), 4-5 yaş çocukları üzerinde bağlanma ve benlik kavramını içeren çalışmasında annelerine güvenli bağlanma gerçekleştiren çocukların kendilerine karşı olumlu bir algı geliştirdiklerini belirlemiştir. Yakupoğlu (2011) baba bağlanması ve çocuğun benlik algısı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında herhangi bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Literatürde bağlanma ve benlik algısı arasında bir ilişki olduğu ifade edilmekle birlikte bu çalışmada bu ilişki çok zayıf bulunmuştur. Bunun nedeni okul öncesi dönem çocuklarının kendileriyle ilgili değerlendirmelerinde tam olarak gerçekçi düşünceye sahip olmadıklarından yani yeterince bilişsel olgunluğa sahip olmadıklarından kaynaklanmış olabilir. Ancak yine de okul öncesi dönem çocuklarında bağlanma ve benlik algısı arasında zayıf da olsa ilişkinin görülmesi önemli bir bulgudur. Bağlanma, özellikle kişilerarası ilişkilerde önemlidir. Sosyal benlik de kişiler arası ilişkilerle şekillendiğinden bu araştırma sonucunda bulunan ilişkinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bağlanma yaşantılarıyla oluşan zihinsel modellerin, yaşam boyu tüm kişilerarası ilişkilerde etkili olduğu kabul edilmektedir (Bowlby, 1969). Bu çalışma sonucunda da benliğin bu alanındaki ilişkinin pozitif olduğu tespit edilmiştir. Literatür incelendiğinde çocuğun bağlanma figürüyle karşılıklı iletişim kurması sonucu, benlik ve sosyal algısının da şekillenmeye başladığı ifade edilmektedir (Bowlby, 1969). Erken dönemlerde oluşan bağlanmanın etkisi çocuğun ileriki yaşamında çeşitli gelişim alanlarına benlik algısı vasıtasıyla taşınmaktadır. Bağlanma figürüne güvenli bağlanan çocukların benlik algılarının da yüksek olduğu söylenmektedir (Sümer ve Şendağ, 2009).

5. SONUÇ

Sonuçta, bağlanma durumları incelendiğinde çocukların çoğunun kaçınan bağlanma geliştirdiği görülmüştür. Araştırmaya katılan çocukların benlik algılarına ilişkin puan ortalamaları incelendiğinde ise en yüksek puanın sosyal benlik algısı alanında olduğu görülmüştür. Bağlanma düzeyleri ve benlik algıları arasındaki ilişki durumundan elde edilen sonuçlara bakıldığında ise, çocukların bağlanma düzeyleri ve benlik algıları arasında anlamlı ilişki olmakla birlikte bu ilişkinin pozitif yönde ve çok zayıf olduğu bulunmuştur. Çocukların bağlanma düzeyleri arttıkça genel benlik ve sosyal benlik algıları da artmaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda araştırmacılara ve uygulamaya yönelik olarak aşağıdaki öneriler verilebilir.

- Bu araştırmaya katılan çocukların büyük bir çoğunluğunun düşük bağlanma güvenliğine sahip olduğu görülmektedir. Bu durumun nedenlerini belirlemek amacıyla kültüre özgü çocuk bakım ve yetiştirme uygulamalarını derinlemesine inceleyen sistemli gözlemlerin kullanıldığı çalışmalar yapılabilir.
- Okul öncesi dönemde bağlanma ve benlik algısı arasında çok zayıf bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bundan sonraki çalışmalarda ilkökul, ortaokul ve lise gibi farklı dönemlerde bu ilişkinin nasıl geliştiğini karşılaştıran çalışmalar yapılabilir.
- Araştırmada çocukların en çok güvensiz kaçınmalı bağlanma gerçekleştirdiği bulunmuştur. Bağlanmanın etkilerinin çocuğun kişilik gelişimini ömür boyu etkilediği düşünüldüğünde bu konuda çocuklar ve aileleri bilinçlendirmeye yönelik konferans ve seminerler düzenlenebilir. Televizyon ve internet, ebeveynleri bu konularda bilinçlendirme amaçlı en güçlü araçlardır. Sosyal medyada bağlanmanın çocuğun duygusal gelişimindeki önemi konusunda farkındalık oluşturmaya yönelik uzmanlar tarafından çalışmalar yapılabilir. TV programları toplumun büyük kesimine hitap eden kitle iletişim aracı olma özelliğini koruduğundan dolayı özellikle gündüz kuşağı programlarında anne-babalara ilk yıllardaki duygusal bağın önemini anlatan programlar hazırlanabilir.

KAYNAKÇA

- Barone, L., ve Lionetti, F. (2011). Attachment and emotional understanding: a study on late-adopted pre-schoolers and their parents, *Child; care, health and development*, 38(5), 690-696.
- Berk, L.E. (2013). *Bebeklik ve yürüme çağında duygusal ve sosyal gelişim* (B. Tortamış Özkaya, çev.), *bebekler ve çocuklar doğum öncesinden orta çocukluğa*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*, (Vol. 1), Random House.
- Both, P.B., ve Jernberg, A.M. (2014), *Bağlanma temelli oyun aracılığıyla ebeveynlere ve çocuklara daha iyi ilişkiler kurmakta yardım etmek* (M. Gültekin, çev.). İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Boyd, J. (2015). *Attachment and leadership: a qualitative exploration of how adult attachment style is expressed in leadership behavior*. C.U.A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy, Minneapolis.
- Burger, J.M. (2006). *Kişilik* (İ.D. Erguvan Sarıoğlu, çev.), İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2016). *bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cassidy, J. (1988). Child-mother attachment and the self in six-year-olds, *Child Development*, 59(1), 121-134.
- Cohn, D.A. (1990). Child-mother attachment of six years old and social competence at school, *Child Development*, 61, 151-161.
- Çelik, A. (1993). SSK Ankara Hastanesi çocuk psikiyatri servisine başvuran 9-14 yaş arasındaki çocukların benlik kavramlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Dykas, M.J., ve Cassidy, J. (2011). Attachment and the processing of social information across the life span: Theory and evidence. *American Psychological Association*, 137(1),19-46.
- Fearon, R.P., Bakermans-Kranenburg, M.J., Ijzendoorn, M.H., Lapsley, A.M., ve Roisman, G.I. (2010). The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children's externalizing behavior: a meta-analytic study, *Child Development*, 81(2), 435-456.
- Fraenkel, J.R., Wallen, N.E., ve Hyun, H.H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Geyer, J. (2013), *Attachment source in relationship to perceived stress as mediated by social comparison*, (Doctor of Philosophy), Arizona: N.U. School of Behavioral Health Sciences.
- Gülay, H. (2010), *Okul öncesi dönemde akran ilişkileri*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Ijzendoorn, M.H., Vereijken, C.M.J.L., Bakermans-Kranenburg, M.J., ve Riksen-Walraven, M. (2004). Assessing attachment security with the attachment q sort: meta-analytic evidence for the validity of the observer AQS. *Child Development*, 75, 1188-1213.
- Kaymak, P. (2015). *Bağlanma stillerinin okul öncesi dönem sosyal davranışlara etkisinin incelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi.
- Kochanska, G., ve Kim, S. (2013). Early attachment organization with both parents and future behavior problems: From infancy to middle childhood. *Child Development*, 84(1), 283-296.
- Mccarthy, G. (1998). Attachment representations and representations of the self in relation to others: a study of preschool children in inner-city London. *British Journal of Medical Psychology*, 71(1), 57-72.
- Özcan, Z.Ç., Eren Gümüş, A., ve Kotil, Ç.(2009). Purdue okul öncesi çocukları için benlik kavramı ölçeği'nin yapı geçerliği. *Eğitim Bilimler ve Uygulama Dergisi*, 8 (16),2-22.
- Posada, G., Carbonell, O. A., Alzate, G., ve Plata, S. (2004), Through Colombian lenses: ethnographic and conventional analyses of maternal care and their associations with secure base behavior, *Developmental Psychology*, 40, 508- 518.
- Puig, J., Englund, M.M., Simpson, J.A., ve Collins, A.W. (2013). Predicting adult physical illness from infant attachment: A prospective longitudinal study. *Health Psychology*, 32/4, 409-417.
-

- Santrock, J.W. (2012). *Yaşam boyu gelişim* (G. Yüksel, çev.), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Seven, S. (2006), *6 Yaş Çocuklarının Sosyal Beceri Düzeyleri ile Bağlanma Durumları Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Shamir-Essakow, G., Ungerer, J.A., ve Rapee, R.M. (2005). Attachment, behavioral inhibition, and anxiety in preschool children, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(2), 131-143.
- Sözüğeçer, Z. (2011). *Çocuklardaki davranış problemlerinin, bağlanma stilleri, aile işlevleri ve anne kabul algıları açısından incelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Stanojević, T.S., Radev, M.T., ve Velikić, D. (2015). Maternal attachment and childrens emotional and cognitive competences, *Psychological topics*, 24(1), 51-69.
- Sümer, N., & Anafarta Şendağ, M. (2009). Orta çocukluk döneminde ebeveynlere bağlanma, benlik algısı ve kaygı, *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63), 86-101.
- Şahin, G., ve Arı, R. (2015). Okul öncesi çocukların duyu düzenleme becerilerinin bağlanma örüntüleri açısından incelenmesi, *The Journal of International Education Science*, 5,1-12.
- Cohen, R.J., ve Swerdlik, M.E. (2013). *Psychological testing and assesment* (E. Tavşancıl, çev.), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Teze, S., ve Arslan, E. (2016).Annesi çalışan 6 yaş çocukların ayrılık kaygısının bağlanma stilleri açısından incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 52, 417-435.
- Trawick Smith, J. (2014). *Early childhood development* (B. Akman, çev.), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Weber, D.A. (2003). A comparison of individual psychology and attachment theory. *Journal of Individual Psychology*, 59/3, 246-262.
- Yakupoglu, Y. (2011). *Erken çocukluk döneminde yer alan, okulöncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların benlik kavramı algısıyla babalarının bağlanma stillerinin (güvenli – korkulu – kayıtsız – saplantılı) arasındaki ilişkinin incelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Yalom, I.D. (2014), *Treating preschool children* (Ş.Ç. Yeşilmen, çev.), İstanbul: Prestij Yayınları.
- Yıldırım Kurtuluş, H. (2016). *Okul öncesi kuruma devam eden 4-5 yaş grubu öğrencilerin benlik kavramı ve bağlanma stillerinin anne davranışları açısından incelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.

BAĞIMSIZ DENETİM VE DENETİMİN EKONOMİK ETKİLERİ*

Turgay SAKİN¹

Atıf/©: Sakin, T. (2018). Bağımsız denetim ve denetimin ekonomik etkileri, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2455-2466 doi: 10.17218/hititsosbil.484716

Özet: Bağımsız denetim işletmelerin finansal bilgilerinin doğruluğuna ve güvenilirliğine katkı sağlayan mikro bir işlem olsa da sonuçları itibariyle makroekonomik etki yaratma kapasitesi bulunmaktadır. İşletmeler denetimi yapılması zorunlu bir görev olarak kabul edebilmektedir. Ancak yapılan çalışmalarda kaliteli denetim yaptıran firmaların bundan kazançlı çıktıklarına yönelik sonuçlara ulaşılmaktadır. Ayrıca denetim fonksiyonunun güçlü ve kaliteli olduğu düşünülen ekonomilerin de denetim sürecinden yarar sağladıkları iddia edilebilir. Bu çalışmada öncelikle bağımsız denetim fonksiyonu tarihi gelişimi temelinde açıklanmıştır. Bağımsız denetime olan talebin ekonomik kökenleri tartışılmış ve bağımsız denetim fonksiyonunu açıklayan teoriler incelenmiştir. Bağımsız denetimin ekonomik etkileri finansal piyasaların etkinliği, sermaye ve kredi maliyetlerinin azaltılması ve suiistimalleri azaltma boyutları ile tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Denetim, Ekonomik Etkiler, Denetim Talebi

Independent Audit and Economic Effects of Auditing

Citation/©: Sakin, T., (2018). Independent audit and economic effects of auditing. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2455-2466. doi: 10.17218/hititsosbil.484716

Abstract: Even though independent auditing is a process that contribute to accuracy and reliability of companies' financial information, in respect to its results auditing has a power to create macro-economic effects. Companies may consider auditing as an obligatory process. However, some research suggest that the firms having quality audits benefits from these audits. Besides, it can be argued that economies with robust and quality audits also benefits from the auditing process. In this paper, initially independent auditing is described on the grounds of its historical development. Economic origins of the demand for independent auditing is debated and the theories explaining the independent auditing function are examined. Economic consequences of auditing are debated on the basis of effectiveness of financial markets, cost of capital and frauds.

Keywords: Independent Auditing, Economic Effects, Demand For Auditing

1. GİRİŞ

Dünyamız giderek artan bir hızda bilgi ekonomisi kavramı ile bütünleşmektedir. Geçmiş yüzyılın sanayi üretimi, bilgi çağının getirdiği kavramlara ve isteklere göre şekil değiştirmekte ve değişime direnen, zamanında tepki vermeyen, değişimi başaramayan şirketler yok olmaktadır. Bu değişimin hızını ve büyüklüğünü anlamak için elimizdeki cep telefonlarına bakmak bile yeterlidir. Cep telefonlarının hayatımızda olmasına en büyük katkısı olan iki marka Erikson ve Nokia artık yok gibidir. Yüz yıldır araba üreten Ford şirketinin değeri elektrikli araba üreten ve yıllarca zarar eden Tesla şirketinin değerinin altındadır. Bütün bunlar günümüzde ekonomideki değişimin boyutunu anlamak için yeterlidir. Bütün bu değişimin kökeninde bilgi olduğuna göre

Makale Geliş Tarihi: 18.11.2018
Makale Kabul Tarihi: 29.11.2018

* 215454 tez numaralı, Türk Muhasebe Hukukunda Bağımsız Denetim İle İlgili Standartların Yeterliliğinin ve Uygulanma Düzeyinin Türk Ekonomisine Etkilerinin Araştırılması adlı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi/ tsakin@istanbul.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

işletmelerdeki en önemli bilgi sağlayıcısı olan muhasebe sisteminin önemini ve değerini de kabul etmemiz gerekir. Ancak burada muhasebenin verileri kaydetme fonksiyonundan ziyade raporlama ve sunum fonksiyonlarının öne çıktığı unutulmamalıdır.

Muhasebenin öne çıkan fonksiyonu olan finansal raporlama esas olarak dış kullanıcıların bilgi ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlenmektedir. Ancak bu süreç kendi içinde bir çıkar çatışması olasılığını ve dolayısıyla da bir güvensizliği ortaya çıkarmaktadır. Dış kullanıcılara bilgi sunmak zorunda olan yöneticiler bu bilgiler dış kullanıcıların hoşuna gitmeyecekse bunu değiştirme olanağına ve fırsatına sahiptirler. Bu olanağın ve fırsatın çokça kullanıldığı geçmiş yıllarda yaşadığımız muhasebe skandalları ile belgelenmiştir. Bu sorun sadece günümüzün sorunu değildir ve geçmişte bu konuda yaşanan problemler ve ihtiyaçlar bağımsız denetim fonksiyonunun doğmasına neden olmuştur.

2. BAĞIMSIZ DENETİM

Özetle bir işletmenin finansal tablolarına ilişkin konusunda uzman ve bağımsız muhasebecilerin tabloların finansal raporlama standartlarına uygun olup olmadığına yönelik bir görüş vermesi işlemi olan bağımsız denetim sadece ilgili işletmeyi ilgilendiren bir olay değildir. Bağımsız denetim, çoğunlukla işletmeleri, yatırımcıları ve kreditorleri ilgilendiren, doğası gereği mikro bir işlem olsa da sonuçları itibariyle makroekonomik etkileri olan bir işlemdir. İki binli yılların başında ülkemizde yaşanan bankacılık skandalları veya ABD’de yaşanan Enron skandalı denetimin makro etkisine tipik bir örnektir.

2.1. Bağımsız Denetim Fonksiyonu

Denetim temelde üç grubu ilgilendiren bir süreçtir. Birinci grupta denetlenen işletmeler, bir başka deyişle işletmelerin finansal durumu ve performansı hakkındaki bilgileri işletme ile ilgili taraflara sunma yükümlülüğü taşıyan yöneticiler vardır. Modern ekonomik sistemlerde, başka deyişle gelişmiş ülkelerin ekonomilerinde, işletmelerin yönetim ve sahiplik fonksiyonları birbirinden ayrılmıştır. Ülkemizde de bu ayrımın varlığı gözlenmesine rağmen gelişmiş ülke örnekleri ile karşılaştırıldığında yönetim ve sahiplik fonksiyonlarının kesin çizgilerle ayrılmadığı iddia edilebilir. İkinci grupta işletme ile çeşitli nedenlerle ilgilenen çıkar grupları vardır. Bu grupların ortak paydaları işletmeden, birbirinden farklı olsa da, bir beklentilerinin olmasıdır. Üçüncü grupta ise yöneticilerin çıkar gruplarına sunduğu iddialarının güvenilirliği konusunda işletme ilgililerine güvence sunan denetçiler bulunmaktadır.

Her üç grubun denetimden anladığı ve beklentisi farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle denetim olgusunun ne olduğunun anlaşılması denetim raporlarının değerini daha anlamlı hale getirecektir. Bir denetim anlaşmasında müşteri işletme ile denetçi arasındaki ilişki açıktır. Bu ilişkinin içeriği genellikle bir sözleşme (denetim anlaşması mektubu) ile belirlenmiştir. Müşteri işletmenin denetçiden beklediği finansal tabloların finansal raporlama standartlarına uygunluğu hakkında bir görüş bildirmesidir. Ancak bu süreçteki denetçilerin amaçları ve sorumluluklarına ilişkin tarafların beklentileri farklılık gösterebilmektedir. Denetim fonksiyonunun modern ekonomik yaşamdaki rolünü daha iyi anlayabilmek için denetimin tarihçesine kısaca bakmak yararlı olacaktır.

2.2. Bağımsız Denetimin Tarihi

Her ne kadar denetimin tarihçesinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu iddia etmek mümkün değilse de, denetimin hesap ve kayıt faaliyetleri ile birlikte ortaya çıktığını gösteren kanıtlar mevcuttur (Taylor ve Glezen, 1994, s.16). Tarihçiler kayıt tutma faaliyetlerinin M.Ö. 4.000’lerde yakın doğu uygarlıklarının devlet ve ticaret kurumlarını oluşturmasıyla başladığına

inanmaktadır. (Sullivan, ve diğerleri., 1984, ss.9-10). Antik Mısır ve Babil'de bir tür denetim faaliyetinden bahsetmek mümkündür; iki veya daha fazla memur birbirinden bağımsız kayıtlar tutmakta daha sonra da bunları karşılaştırarak kontrol etmektedirler. (Taylor ve Glezen, 1994, s.16) . Devlet kurumu, tahsilât, ödeme ve vergi konuları nedeniyle muhasebe ile ilgilenmiştir. Çin'deki Zhao hanedanının (M.Ö. 256- M.S. 1122) devlet muhasebe sistemi detaylı bir bütçe sistemi ile tüm devlet kurumlarının denetimini içermektedir. Roma Cumhuriyeti'nde kamu finansmanı senatonun kontrolü altındaydı ve kamu hesapları hazinedarın gözetimi altında denetçiler tarafından incelenirdi. Romalılar, vergi ve harcamalara onay veren görevlilerle, ödemeler ve tahsilâtlarla sorumlu görevliler arasında görevlerin ayrımı ilkesini uygulamışlardır (Sullivan, ve diğerleri., 1984, s.10).

Modern anlamda muhasebe ile ilgili en eski yazılı kayıtlar ve denetimle ilgili referanslar İngiltere ve İskoçya'da bulunmakta ve tarihleri 1130'lara dayanmaktadır. Londra şehri, 1200'lü yıllarda denetlenmiştir. Şehirlerin yönetiminden sorumlu kişilerin faaliyetleri denetlenirdi. Denetim, şehir yöneticilerinin ve halkın önünde yapılırdı. Bu zamanda denetim olarak adlandırılan işlem hazinedarca şehrin hesaplarının okunması ve denetçinin bunları dinlemesi* eylemiydi (Sullivan, ve diğerleri., 1984, s.10). Floransa, Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan şehir devletlerinde denetçiler seferden dönen kaptanların işlemlerini kontrol ederlerdi. Bu dönemdeki kontroller hile tespiti amacıyla yapılırdı. (Lee ve Ali, 2008, s.2)

On altıncı yüzyılı takip eden iki yüzyıl boyunca yaşanan ekonomik gelişmeler yeni muhasebe kavramlarını ortaya çıkarmıştır. Yeni muhasebe kavramları ve teknikleri denetimi işitsel süreç olmaktan çıkarıp yazılı kayıtların incelendiği ve destekleyici kanıtların test edildiği bir süreç haline getirmiştir. On yedinci yüzyılın sonunda İskoçya'da çıkan bir kanun bazı görevlilerin şehirlerin denetleyicisi olamayacaklarını ilan ederek denetçinin bağımsızlığı kavramını ortaya çıkarmıştır (Sullivan, ve diğerleri., 1984, s.11). Sanayi devrimi, devlet tarafından kayıt altına alınan ilk İngiliz şirketlerinin oluşumu sonucunu doğurmuştur. Daha sonra bu uygulama, yöneticilerin finansal tablo hazırlayarak bunları ortakların denetimine açmasını zorunlu kılan yasaların çıkmasına yol açmıştır (Taylor ve Glezen, 1994, s.17). Bu dönemde orta sınıfın yükselmesi büyük yatırımları finanse edebilecek fonların oluşmasına yol açmıştır. (Lee ve Ali, 2008, 3) Bu durum bu yatırımları finanse edenler yatırımlarının finansal durumuna ilişkin doğru ve güvenilir bilgi talep etmelerine yol açmıştır.

Denetimle ilgili ilk yasal düzenlemeler 1844 tarihli İngiliz Çok Ortaklı Şirketler Yasası'nda (British Joint Stock Companies Act of 1844) görülmektedir. Bu yasa bir veya daha fazla ortağın işletme yöneticilerinin hazırladığı bilançoju incelemesini zorunlu kılmıştır. Ortaklara işletme defterlerini ve kayıtlarını inceleme ve memurları, yöneticileri ve diğer çalışanları sorgulama yetkisi verilmiştir (Ricchuite, 1982, s.15).

Bütün bu gelişmelere karşın on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar – tren yollarının inşa edildiği, sigorta şirketlerinin ve bankaların geliştiği dönem – ekonomide denetimin etkisi çok olmamıştır. Fakat bu tarihten itibaren denetçi iş dünyasının önemli bir parçası haline gelmiştir (Sullivan, ve diğerleri., 1984, s.11). Bu tarihe kadar genellikle tek sahipli bir yapıda olan işletmeler özellikle sermaye ve kredi konularında kısıtlı imkânlarla sahipti. On dokuzuncu yüzyıldaki ekonomik değişim büyük yatırımların yapılmasını zorunlu kılmış fakat bu yatırımlar tek bir kişi veya küçük bir grup tarafından fonlanamayacak büyüklükte olduğu için çok ortaklı işletme yapıları ortaya çıkmıştır. Ekonomik hayattaki bu değişim ve gelişim ile beraber denetim olgusu

* İngilizce'de denetim için kullanılan audit kelimesi Latince kökenli olup kelimenin sözlük anlamı dinlemedir.

da paralel bir gelişim göstermiştir. Bu ekonomik gelişmede denetimin etkisinin ne olduğu ise düşünülmesi gereken bir husustur.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında İngiltere modeliyle şekillenen Amerikan denetim uygulamaları çağdaş denetimin temellerini atmıştır. Amerika'da 1900 yılındaki Şirketler Yasası (Companies Act, 1900) işletmelere bağımsız denetçi belirlenmesini zorunlu kılmıştır (de Paula ve Attwood, 1976, s.2). İlk baslarda bütün işlemlerin incelendiği denetim faaliyeti daha sonra maliyet kısıtları nedeniyle örnekleme ve test esaslı denetim tekniklerinin kullanılması yönünde evrim geçirmiştir (Taylor ve Glezen, 1994, s.18). Muhasebe tarihi ile ilgili literatürde İngiltere'de 1895 yılında örnekleme yoluyla denetime başvurulduğuna ilişkin bilgiler bulunmaktadır (Güredin, 1999, s.7). Bu dönemde de denetçilerin rolü yine hile tespiti ve bilançolarda işletmelerin likiditelerinin uygun gösterimi ile sınırlı kalmıştır. (Lee ve Ali, 2008, s.3)

Yirminci yüzyılın ilk otuz yılında meydana gelen değişikliklerin basında işletmelerin finansal durumları ile ilgilenen çıkar gruplarının ortaya çıkması gelmektedir (Güredin, 1999, s.8). Daha önce bireysel hareket eden çıkar grupları bu dönemde bir anlamda kurumsal bir yapıya kavuşmaya başlamışlardır. Amerika'da 1929 ekonomik krizi yatırımcıların korunması yönünde önemli adımların atılmasına neden olmuştur. Bu gelişme denetimin amacında ve denetimin ekonomik rolünde önemli değişimlere yol açmıştır. Bu gelişme süreci Avrupa kıtasında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ivme kazanabilmiştir. Bu dönemde denetim fonksiyonu finansal tabloların kredibilitelerinin sağlanması rolünü üstlenmiştir. Ayrıca işlemlerin miktarındaki artış denetçileri örnekleme ve önemlilik kavramlarını kullanmalarını zorunlu kılmıştır. (Lee ve Ali, 2008, s.4)

1960'lı yıllardan sonra denetimin amaçlarında fazla değişiklikler olmasa da denetçiler işlemleri test etme yaklaşımı yerine sistem yaklaşımına yönelmeye başlamışlardır. Bu yöneliş iç kontrol sisteminin denetim süreci içindeki öneminin ve rolünün artmasına neden olmuştur. Günümüzde ise gelişen ekonomi ve ekonomik araçlar risk kavramının denetim süreci içinde öne çıkmasına yol açmış ve işletme riski denetimin temel unsuru olmuştur. Denetim tarihinin bu kısa hikâyesi esasında raporlanan bilginin güvenilirliğini sağlamaya yönelik çabaları göstermektedir.

3. GÜVENİLİR BİLGİ VE DENETİM

Finansal piyasaların temel fonksiyonunu, ülkedeki tasarrufların doğrudan veya dolaylı olarak yatırımların finansmanına yönlendirilmesine aracılık ederek ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktır (Özbay, 2004, s.4). Piyasa aktörlerinin bilgi ihtiyaçlarının karşılanması finansal piyasaların temel fonksiyonunu gerçekleştirmesi için gereklidir. Piyasa aktörleri elde ettikleri bilgilerle hangi yatırımları yapacaklarına ve bu yatırımların büyüklüğüne karar verirler. Yatırımcılar bilgiyi iki şekilde kullanmaktadır. Birincisi yatırımcılar yatırım alternatiflerini belirlemek için bilgiyi kullanmaktadır. İkinci olarak ise yatırımcı yaptığı yatırımın yöneticiler tarafından nasıl değerlendirildiğini görmek için bilgiye ihtiyaç duymaktadır (Healy ve Williston, 2005). Ancak yanlış bilgi olasılığı yatırımcıların yanlış kararlar almasına neden olarak bilgi riski yaratmaktadır.

Bilginin herkes tarafından ulaşılabilir ve doğru olması ekonomik sistemin etkin işleyişi bakımından gereklidir. Karar alıcıların bilgi riskinin azalması ancak ekonomik sistemde dolaşan bilginin güvenilirliğinin sağlanması ile mümkün olacaktır. Bilgi riskinin azalması ise ekonomik etkinliği artıracaktır. Piyasalarda yatırımcılar ve borç verenler bilgi riski nedeni ile ek bir getiri talep etmekte ve işletmeler de bu getiriyi ödemektedir. Bilgi riskinin azaltılması işletmelerin ödeyeceği risk primini azaltacak ve bunun sonucunda denetlenmiş finansal tablo sunan

işletmenin sermaye maliyetini düşürecektir. Ayrıca yatırımın doğru ve güvenilir bilgiye dayanılarak gerçekleştirilmesi ekonomideki kıt kaynakların daha iyi dağılmasına katkıda bulunacaktır (Sullivan, ve diğerleri, 1984, s.12). Eğer ekonomideki aktörler aldıkları bilgiye güvenmezlerse borç vermek için daha yüksek faiz ve yatırım yapmak için daha yüksek getiri talep ederler. Yüksek faiz ve getiri o ülkedeki işletmelerin sermaye maliyetlerini arttıracaktır. Elbette böyle bir durum o ülkenin uluslararası rekabet gücünü de önemli ölçüde olumsuz etkileyecektir (Elliot, 1998).

Sermaye piyasalarında bilgi hisse senetleri basta olmak üzere menkul değerlerin fiyatlarının belirlenmesinde kullanılmaktadır. İşletme hakkında piyasaya ulasan bilgiler, bilginin içeriğine göre hisse senedi fiyatına etki etmektedir. Hisse senedi piyasalarında etkin pazar hipotezi üzerine yapılan çalışmalar denetlenmiş finansal tablo bilgilerinin menkul kıymet fiyatlarına çok az etkisi olduğunu, çünkü işletme ile ilgili bilgilerin finansal tablolar açıklanana kadar fiyatlara yansımamış olduğunu ileri sürmektedir (Healy ve Williston, 2005). Bununla birlikte denetlenmiş finansal tabloların, denetlenmiş olmaları dolayısıyla, “yeni” bir bilgi sunduğu konusunda da yaygın bir görüş vardır (Sullivan, ve diğerleri, 1984, s.12). Bu görüşe göre her ne kadar işletme ile ilgili bilgiler işletmenin menkul değerlerinin fiyatlarına yansımışsa da, bu bilgilerin denetim yoluyla güvenilirliklerinin sağlanması, bu bilgilere “yeni” bir değer katmaktadır. Denetimin yeni bir bilgi sunmasının yanında diğer bir işlevi ise caydırıcılıktır. Denetim finansal tablolar açıklanmaya kadar piyasaya sunulan bilgilerin doğruluğu yönünde caydırıcı olmaktadır. Böylece, denetlenmiş finansal tablo bilgilerinin açıklanmasına kadar piyasaya sunulan bilgilerin güvenilirliği bir ölçüde sağlanmaktadır.

Mikroekonomi teorisi bireylerin bir işlem yapmaları gerektiğinde işlemlerle ilgili bütün bilgiyi bildiklerini varsaymaktadır (Aras ve Müslümov, 2004, ss.56-57). Ancak finansal pazarlara katılanların bilgi düzeylerinin farklı olması yanlış kararların alınması sonucunu doğuracaktır. Bu durum denetime olan talebi açıklayan aracılık teorisi (agency theory) ile ortaya konmuştur. Aracılık ilişkisi esasında çağdaş yönetim felsefesinin bir sonucu olarak işletme ortağı olmayan profesyonel yöneticilerin ortaya çıkması ile oluşmuştur. İşletme ortağı olmayan profesyonel yöneticilerin işletme hakkında işletmenin ortaklarına oranla daha fazla bilgiye ulaşması ortaklar aleyhine bir durum yaratmaktadır. Yöneticilerin bu durumda ortaklar aleyhine asimetric bilgiye sahip oldukları kabul edilmektedir.

Amerika’da Berle ve Means’ın 1932 yılındaki “Modern Şirket ve Özel Mülkiyet” (The Modern Corporation and Private Property) adlı çalışması muhasebe açısından milat sayılabilecek önemdedir. Berle ve Means bu çalışmalarında sahipliğin risk alma fonksiyonu ile yönetimin kontrolü fonksiyonunun birbirinden ayrıldığını belirtmişlerdir. Berle ve Means bu ayrılığın yöneticilerin, kendi çıkarlarını arttırıcı, sahibin aleyhine eylemlere girişmesine neden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Berle ve Means bütün bu bulgular ışığında sahiplerin çıkarlarının korunması için yeni iletişim kanallarının kurulması gerektiğini belirtmişlerdir. ABD’de 1929 bunalımının yarattığı problemlere çare arayan kanun yapıcılar Berle ve Means’ın görüşlerini bir cevap olarak kabul etmiş ve bu görüşler 1933 ve 1934 Menkul Kıymetler Yasalarının (Securities Act of 1933 and 1934) temelini oluşturmuştur. (Bricker ve Chandar, 1998, ss.487-488). 1933 menkul kıymet yasası eğer bir yatırımcı hatalı finansal tablolar sonucu zarara uğramışsa denetçilere yeterli denetim yaptığını ve yatırımcının zararının başka sebeplerden kaynaklandığını ispat zorunluluğu getirmiştir (Önder, 2001, s.85).

3.1. Bağımsız Denetim Talebi

Denetim fonksiyonu ülkemizde arz edilen bir hizmet gibi algılansa da esasında denetim talep ile oluşmuş bir hizmettir. Talep edilmesinin arkasındaki nedenler, olgular ve faktörler denetim literatüründe önemli bir yer kaplamaktadır. Denetim ekonomik birimin muhasebe sürecinin dışında yer almaktaysa da üçüncü kişilere sunulan finansal tabloların doğruluğu ve güvenilirliği konusunda dışarıdan bağımsız bir görüş oluşturup, bu görüşü ilgili tarafların bilgisine sunarak ekonomik birimin muhasebe sürecinin tamamlayıcısı rolünü yerine getirmektedir.

Denetim mesleği yayımlanan finansal tablolardaki bilgilerin gerçeğe uygunluğunu ve bu bilgilere toplumun güven duymasını sağlama sorumluluğunu taşımaktadır. Denetim mesleği, finansal raporlamaya olan güveni arttırarak ve hesap verebilirliği güçlendirerek kamu çıkarına hizmet etmede önemli bir rol üstlenmekte ve çok önemli bir ekonomik amaca hizmet etmektedir (ICAEW, 2005, s.5).

Sağlıklı bir ekonomi, fonların etkin bir şekilde yatırımcılardan fon ihtiyacı olan işletmelere transferi ile mümkündür. Fon transferinin yönünü ve büyüklüğünü şekillendiren temel faktörlerden biri de yatırımcıların sahip olduğu veya ulaşabildiği bilgidir. Bu bilgilerin güvenilirliğinden kuşku duyulması ekonomik sistemin isleyişini önemli ölçüde etkileyebilecektir. Finansal bilgilerin güvenilirliğinin sağlanamadığı veya düşük olduğu piyasalarda işlem yapmak zorlaşmaktadır. Bu piyasalarda fon sahipleri ve fon talep edenler güvensizlik nedeniyle bir araya gelememektedir. Bu durum da bir taraftan fonların atıl kalmasına diğer taraftan ihtiyaç duyulan kaynakların temin edilememesine neden olmaktadır (Başpınar, 2005, ss.37-38). Bilgiye güvenilirlik unsuru katan denetim fonksiyonunun eksikliği veya etkin olmaması sermaye piyasalarında maliyetleri arttırmaktadır. Artan sermaye maliyetleri ise işletmeleri ve reel ekonomiyi olumsuz etkilemektedir.

Denetimin ekonomik rolünü açıklamak için çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Geliştirilen teoriler ilgili dönemin ekonomik özelliklerini temel alarak finansal raporlama ve denetim ilişkisini açıklamaktadır. Bu teorilerin başlıcaları “sigorta hipotezi”, “bilgi hipotezi” ve “aracılık teorisi”dir. Bu teorilerden güncel olanı aracılık teorisi dir. Aracılık teorisi yönetimin ve ortakların çıkarlarının farklılaşmasından kaynaklanan çatışmayı açıklamaktadır (Auci ve D’Agosto, 2004, ss.3-4). Aracılık teorisi firmaların, yöneticilerin ve yatırımcıların çıkar çatışmasını kontrol etme çabalarının bir sonucu olarak denetimi talep ettiklerini iddia etmektedir. Ayrıca, dış denetim kararını kim verirse versin, seçimin çeşitli gruplara kaynak dağılımı üzerinde dış denetimin etkisi çerçevesinde şekillendiği belirtilmektedir (Chow, 1982, s.273).

3.1.1. Aracılık Teorisi

Aracılık teorisi Jensen ve Meckling’in 1976 yılında yaptığı çalışmaya dayandırılrsa da, Alchian ve Demsetz’in 1972 tarihli çalışması ilk olarak aracılık teorisinin genel hatlarını belirlemiştir (Arnold ve de Lange, 2004, s.753). Finansal piyasalarda işlemlerde doğru karar vermek durumunda olan tarafların kararlarına neden olan konulara (finansal bilgilere) ait, bilmek zorunda oldukları tüm bilgilere sahip olmamaları ve bunun sonucunda geliştirdikleri davranışlar aracılık teorisinin konusunu oluşturmaktadır.

Aracılık ilişkisinde özellikle yöneticilerin, ortaklara ve yatırımcılara göre daha fazla bilgiye ulaşma ve bu bilgiyi değiştirme imkanına sahip olması asimetric bilgiyi ortaya çıkarmaktadır. Aracılık ilişkisi işletmenin ortakları ile yöneticileri arasında düzenlenen bir sözleşme olarak tanımlanmaktadır. Sözleşmenin taraflarının aynı bilgilere sahip olmaması, bir başka ifade ile yöneticilerin gerekli raporlamayı doğru veya zamanında yapmamaları ters seçim ve ahlaki tehlike

gibi problemleri doğurmaktadır. Bu problemler ise finansal piyasaların işleyişine önemli derecede etki etmektedir. (Özbay, 2004, s.4).

Ortakların işletme yönetiminde olmamaları ve ortakların çıkarına uygun kararları vermesi için tutulan yöneticilerin bazı durumlarda çıkarlarının ortakların çıkarı ile çelişmesi aracılık problemlerini ortaya çıkarmaktadır. (Arnold ve de Lange, 2004, s.753). İşletme ortakları, yöneticilerin bazı durumlarda kendi çıkarlarına ancak ortakların aleyhine, ortakların refahını azaltıcı yönde karar alması riski ile karşı karşıyadırlar. İşletme yöneticilerinin, ortakların ve kreditorlerin kendi çıkarlarını öncelikle mücadeleleri aracılık problemlerinin doğmasına neden olmaktadır (Turaboğlu, 2004, s.110).

Aracılık teorisi, yöneticilerin kendi çıkarlarını korumaya ve çoğaltmaya çalıştığını, bunun da yöneticiler ve ortaklar arasında çıkar çatışması yarattığını kabul etmektedir. Bu grupların aralarındaki çatışmaların azaltılması için katlandığı maliyetler aracılık maliyetlerini oluşturmaktadır. Aracılık maliyeti sahiplerin işletme hakkında daha fazla bilgiye sahip ve bu bilgileri kendi çıkarına kullanma eğilimindeki yöneticileri kontrol etme ve denetleme çabalarından kaynaklanmaktadır (Çürük, 2004, s.152).

3.1.2. Bilgi Hipotezi

Bilgi hipotezi, bağımsız denetim sürecinin ve raporunun yatırımcının karar verme sürecinde kullandığı finansal tablo bilgilerinin kalitesini arttırdığını varsaymaktadır. Yatırımcılar karar alma süreçlerinde kullanmak için işletmelerden nakit akımları, varlık ve borç durumu bilgilerini talep ederler. Bilgi hipotezi bu bilginin özellikleri ve kullanımını hususunda bağımsız denetime önemli bir rol vermektedir. Yatırımcıların bir işletmeyle ilgili yaptıkları risk ve getiri analizinde denetimden geçmiş ve dolayısıyla güvenilirliği artmış finansal bilgileri kullanmaları analizlerin doğruluğunu arttıracaktır. Yatırımcılar finansal bilgilerin güvenilirliğini arttırdıkları için bağımsız denetim sonuçlarına değer verirler. Bağımsız denetim, yatırımcıların karar alma sürecinde kullandığı finansal bilgilerde hata ve çarpıtmadan kaynaklanan yanlışlık olasılığını düşürdüğü için bilgilendirici bir işlev üstlenmektedir (Soltani, 2007, s.51).

3.1.3. Sigorta Hipotezi

Sigorta hipotezinde denetçilerin uygun olmayan denetim görüşleri nedeniyle zarar görenlerin denetçileri oluşan zararlardan sorumlu tutacakları varsayımına dayanmaktadır. Bu hipotez yatırımcıların zararlarının bir bölümünü veya tamamını denetçilerden dava yoluyla karşılaşacağını iddia etmektedir. (Hillison ve Pacini, 2004, s.68). Sigorta hipotezi ayrıca denetçileri etkileyen olumsuz durumların müşteri işletme finansal araçlarının fiyatlarını da olumsuz etkileyeceğini varsaymaktadır. (Hillison ve Pacini, 2004, s.69).

Sigorta hipotezini konu alan çalışmalar denetimlerde sigorta işlevinin varlığına işaret etmiştir. Bir yatırımcının denetlenmiş finansal tabloları dikkate alarak ilgili işletmenin hisse senetlerini alması ve finansal tablolarda daha sonradan bir denetim başarısızlığı nedeniyle yanlışlıklar ortaya çıkması yatırımcının zarara uğramasına neden olacaktır. Bu zarar nedeniyle yatırımcı denetçi aleyhine yasal yollara başvurabilecektir. Özellikle ABD’de olmak üzere denetçiler aleyhine çok sayıda dava açılmaktadır. Ancak bu durum sigorta hipotezinin ampirik olarak test edilmesine yeterli imkanı vermemektedir (Menon ve Williams, 1994, s.327). Yapılan bazı çalışmalarda bir denetim firmasının ilgilendiren olumsuz olayların o denetim firmasının menkul değerlerinin fiyatlarını yansıdığına ilişkin iddialar vardır. 1990 yılında İngiltere’de yapılan bir araştırma İngiliz Ticaret Bakanlığı’nın (British Department of Trade) denetçilere yönelik eleştirilerine maruz kalan

denetim firmalarının İngiliz borsalarında işlem gören menkul değerlerinin olumsuz etkilendiğini göstermiştir (Hillison ve Pacini, 2004, s.65).

Sigorta hipotezi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde bu hipotezin daha çok ABD ve İngiltere gibi ülkeler için geçerli olabilecek bir hipotez olduğunu iddia etmek çok da yanlış olmayacaktır. Özellikle ülkemizde bu hipotezin varsayımlarının geçerli olmadığını söylemek mümkündür. Ülkemizde bugüne kadar yanlış denetimlerden dolayı denetim firmalarının yatırımcıların zararını karşıladığı bir örnek yoktur. Fakat bu yönde düzenlemelerin yapılması yatırımcıların korunması açısından önem arz etmektedir.

3.2. Ekonomik Etkiler

Ülkemizde denetim fonksiyonunun önemi ve etkisizliği iki binli yılların başında yaşanan bankacılık skandallarında kendini açık bir şekilde belli etmiştir. Bankaların ekonomik sistem içinde fon arz edenler ve kullananlar arasındaki ilişkiyi düzenleme rolleri dikkate alındığında bankacılık sisteminde yaşanan krizin etkilerinin ne kadar önemli olduğu kabul edilecektir. Elbette ki bu bankacılık krizinin nedeni denetim fonksiyonunun eksikliği veya düzgün işlememesi değildir. Ancak denetim fonksiyonunun sistemdeki olası problemlerin tespit edilmesinde ve raporlanmasında yetersiz kaldığı da açıktır.

2001 yılındaki bankacılık krizlerinin ülkemize maliyetinin 40 milyar dolar arasında olduğu değerlendirilmektedir. (Gençler, 2005, s.364) ABD’de gerçekleşen Enron ve Worldcom skandallarının maliyeti ise sırasıyla 67 ve 161 milyar dolar olarak hesaplanmıştır (Harris, 2014). Bu etkilerin doğrudan etkiler olduğu ve piyasalarda oluşan güvensizlik ve artan sermaye maliyetlerinin etkisinin de olduğu unutulmamalıdır.

Denetim, mikro boyutta işletmelerin finansal tablolarının ve dolayısıyla finansal bilginin kalitesini arttırarak işletmelere ve işletmeyle ilgili gruplara önemli katkılarda bulunmaktadır. Ancak denetimin etkisi mikro boyutuyla sınırlı değildir ve makro ölçekte ekonomiye de önemli etkileri bulunmaktadır. Bağımsız denetimin makro boyutta olan etkisinin finansal olarak tespit edilmesi çok zordur ve bu yönde yapılmış çalışmalar yok denecek kadar azdır. Denetimin makroekonomik etkilerini üç başlıkta toplamamız mümkündür. Bunlardan ilki finansal piyasaların etkinliğine katkıdır. İkincisi sermaye ve kredi maliyetlerinin azalmasını sağlamak, üçüncüsü ise suiistimallerin azaltılmasıdır.

3.2.1. Finansal Piyasaların Etkinliği

Finansal piyasaların doğru ve güvenilir finansal bilgi olmadan etkin işlemesi beklenemez. Finansal piyasaların etkinliğinin sağlanmasında kullanılan araçlar içerisinde güçlü bir denetim fonksiyonu öne çıkmaktadır. Güçlü ve sağlıklı ekonomileri olan ülkelerde aynı zamanda güçlü denetim fonksiyonunun da bulunması finansal piyasaların etkinliğinin sağlanmasında denetimin rolüne iyi bir örnektir.

Finansal piyasaların etkinliğinde denetimin etkisinden söz edebilmek için iyi muhasebe uygulamalarının olması gerektiği de unutulmamalıdır. Yapılan bir çalışmada yüksek kaliteli denetimin ancak yüksek kaliteli muhasebe uygulamaları ile gerçekleştiği, dolayısıyla iyi muhasebe ve denetim uygulamalarının beraber ele alınması gerektiği vurgulanmıştır (Francis, ve diğerleri, 2003, s.18). Bu çalışmada tek başına denetimin ve muhasebenin ekonomik gelişime önemli katkı sağlayamadığı, bu etkinin sağlanması için yatırımcıların korunmasına yönelik yasal düzenlemelerin gerekliliği de belirtilmiştir (Francis, ve diğerleri, 2003, s.18). Ancak, daha kaliteli muhasebe ve denetim uygulamaları olan ülkelerin aynı zamanda daha gelişmiş finansal piyasalara sahip olduğu belirtilmiştir. (Francis, ve diğerleri., 2003, s.26)

Finansal piyasaların gelişmesi ve etkinliğinin sağlanması açısından bağımsız denetim önemli bir araç olsa da tek başına yeterli değildir. Özellikle yatırımcının korunmasına yönelik yasal düzenlemelerin kaliteli bir bağımsız denetimle beraber olması etkin bir finansal piyasa için şarttır.

3.2.2. Sermaye ve Kredi Maliyetlerinin Azalması

Denetim literatüründe kaliteli denetim ile sermaye maliyetleri arasında ilişkiye yönelik pek çok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalarda kaliteli denetimin sermaye maliyetlerini azalttığına yönelik bulgulara ulaşılmıştır. (Karjalainen, 2011, s.92). Kaliteli finansal bilgi sağlayan işletmeler bilgi riskinin azalmasına paralel olarak daha düşük maliyetle finansman sağlamaktadır. Bu işletmelerin finansman maliyetlerini azaltan diğer unsurlar ise daha çok finansman pazarına girme olanağına kavuşmaları ve bu işletmelere olan yatırımcı ve kreditor talebinin artması da gösterilebilir.

Denetimin işletmelerin finansman maliyetleri üzerine yapılan bir çalışmada yeni halka açılmış işletmelerin büyük denetim firmaları tarafından denetlendiğinde borçlanma maliyetlerinin daha düşük olduğuna yönelik kanıtlar bulunmuştur (Pittman ve Fortin, 2004, s.134). Denetim raporlarının borçlanma maliyetlerine etkisine yönelik yapılan bir başka çalışmada ise denetim görüşündeki unsurların borçlanma maliyetlerini farklılaştırdığına ve olumsuz unsurların borçlanma maliyetlerini arttırdığına yönelik bulgulara ulaşılmıştır (Chen, ve diğerleri, 2016, s.141). İşletmeler açısından borçlanma maliyetlerinin düşük olması kadar önemli bir başka unsur da işletmelerin finansman kaynaklarına erişimidir. Kaliteli denetimin işletmelerin dış piyasalara açılmasında ve finansman bulmasında etkili olup olmadığını araştıran bir çalışmada ise dört büyükler olarak adlandırılan denetim firmaları tarafından denetlenen işletmelerin yurtdışı fonları çekmede daha başarılı olduğuna yönelik kanıtlara ulaşılmıştır (Chou, ve diğerleri, 2014, s.17)

Günümüzün rekabetçi iş dünyasında işletmelerin düşük finansman maliyetleri onları rakiplerine göre daha avantajlı bir konuma sokacaktır. Diğer taraftan makro açıdan bakıldığında daha kaliteli finansal bilgi üreten ülkelerin rekabet avantajı sağladığı da bir başka gerçektir.

3.2.3. Suiistimalleri Azaltma

Sistemik yolsuzluklar (suiistimler) bir ülkedeki ekonomik gelişimin önündeki önemli engellerden biridir. Suiistimler yatırım ortamını bozarak, ekonomik kurumların işlevini yıkararak ve yatırımcı güvenini yok ederek ekonomik gelişime engel olurlar. Rüşvet vermek, hile, varlıkları kötüye kullanma gibi geniş bir çerçevede tanımlanabilecek suiistimleri önlemede bağımsız denetimin önleyici bir rol üstlendiğini görmekteyiz.

İmar Bankası, banka ortakları tarafından yapılan operasyonel ve organize suiistimale bir örnektir. Bu skandalın maliyeti yaklaşık 7,2 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir (Hayali ve diğerleri, 2012, s.121). Banka yönetimi muhasebe hesaplarını istediği gibi manipüle edebilmek için kayıt işlemlerini merkezileştirmiştir. Muhasebe kayıt sisteminin merkezileştirilmesinin bir parçası olarak şubelerdeki gerçek verileri yansıtan tüm kayıtların genel müdürlükteki ana belleğe transfer edilmesi sağlanmış ve genel müdürlükte sadece birkaç kişinin kullanım yetkisi olan bir program sayesinde istenilen tarih, tutar, skont ve şube için ters kayıtlar verilerek mevduat hesabı azaltılmıştır. Genel müdürlükten şubelere gönderilen muavin defterlerde kurmaca kayıtlar için "hesap kapama", "ödeme" gibi genel açıklamalar yapılmış veya hiçbir açıklama yapılmamıştır (BDDK, 2003, s.83).

Bağımsız denetim ile suiistimallerin tamamının önlenmesini beklemek gerçekçi değildir. Teoride denetimin suiistimallere karşı iki önemli rolü vardır; engelleme ve tespit etme. Bu roller birbiri ile ilişkilidir. Şöyle ki denetçilerim hileleri tespit etmesi hileleri engellemede önemli bir işlev

görecektir. Ayrıca denetçilerin hileleri engellemede başarılı olmaları tespit edilecek hile miktarını azaltacaktır (Jeppesen, 2018, s.3).

4. SONUÇ

Denetim olgusu ekonomik tarihin başından itibaren ekonomik hayatın bir parçası olmuştur. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda yaşadığı değişimler ile modern anlamda bildiğimiz bağımsız denetim kavramı oluşmuştur. Bağımsız denetimin her ne kadar işletmeleri ve yatırımcıları ilgilendiren mikro bir boyutu olsa da geniş bir şekilde bakıldığında bağımsız denetim önemli makroekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Enron skandalı, sadece Enron şirketini ilgilendiren sonuçlar doğurmamıştır. Enron'un 80 milyar dolarlık piyasa değeri yok olurken beraberinde çalışanları, müşterileri, tedarikçileri, kreditorler, yatırımcılar ve finansal piyasalar bu skandaldan olumsuz yönde etkilenmişlerdir.

Denetimin makroekonomik etkilerini finansal piyasaların etkinliği, sermaye ve kredi maliyetleri ve suiistimaller başlıklarında değerlendirmek mümkündür. Kaliteli bir bağımsız denetim etkin bir finansal piyasa sağlanmasına önemli katkıları bulunmaktadır. Bağımsız denetimden geçmiş finansal bilgilerin kredi ve sermaye maliyetlerinin azalttığına yönelik literatürde önemli bulgular vardır.

Günümüzün ekonomik anlamda gelişmiş ülkeleri incelendiğinde muhasebe ve denetim mesleğinin önemli bir yer kapladığı görülmektedir. Bu ülkelerde kamuoyunun denetimden önemli beklentileri vardır. Bu bağlamda ABD'de Enron olayında ekonomik aktörler sadece iflasın ekonomik maliyetleriyle ilgilenmemiş, bu iflas nedeniyle denetim mesleğinde yaşanan itibar kaybının nasıl giderileceği hususunda da çalışmışlardır. Kaliteli bir bağımsız denetim fonksiyonunun ekonomik kalkınmaya önemli etkileri olacağı açıktır, ancak bu etkinin sağlanabilmesi yatırımcının korunmasına yönelik uygun düzenlemelerin yapılması ile sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aras, G., ve Müslümov, A., (2004). Kredi piyasalarında asimetrik bilgi ve bankacılık sistemi üzerindeki etkileri. *İşletme İktisat Finans Dergisi*, 19(222), 55-65.
- Arnold, B., ve Lange, P. (2004). Enron: an examination of agency problems. *Critical Perspectives on Accounting*, 15(6-7), 751-765.
- Auci, S., D'Agosto, E., (2004). Corporate governance and firm performance: a comparative analysis on auditing matters, www.cbs.dk/content/download/32819/460541/file/Auci_D'Agosto_saxe/saxe_1998/elliott_98.htm, Erişim: 12.07.2006.
- Başpınar, A. (2005). Türkiye'de ve dünyada denetim standartlarının oluşumuna genel bir bakış. *Maliye Dergisi*, 148, Ocak-Nisan, 37-38.
- BDDK, (2003). Türk bankacılık sektörünün güçlendirilmesine yönelik çabalar ve imar bankası olayı. *BDDK ve TMSF Sunum Dosyası*
- Bricker, R., ve Chandar, N., (1998). On applying agency theory in historical accounting research. *Business and Economic History*, 27(2), 486-499.
- Cashin, J.A. (1971). *Handbook for auditors*, McGraw-Hill Book Co.
- Chen, P.F., He, S., Ma, Z., ve Stice, D., (2016). The information role of audit opinions in debt contracting. *Journal of Accounting and Economics*, 61(1), 121-144.

- Chou, J., Zaiats, N., ve Zhang, B. (2014) Does auditor choice matter to foreign investors? Evidence from foreign mutual funds worldwide. *Journal of Banking & Finance*, 46(C), 1-20.
- Chow, C. W., (1982). The demand for external auditing: size, debt and ownership influences. *The Accounting Review*, 57(2), 272-291.
- Çürük, T., (2004). Bağımsız dış denetimin muhasebe şeffaflığına etkisi üzerine uygulamalı bir araştırma: Türkiye Örneği. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 31, 149-165.
- de Paula, F. C., ve Attwood, F. A., (1976). *Auditing principles and practice*, Pitman Publishing
- Elliott, R. K., (1998) Accounting in the 21st century. *The saxe lectures in accounting*, http://newman.baruch.cuny.edu/digital/saxe/saxe_1998/elliott_98.htm, Erişim:12.07.2006.
- Francis, J.R., Khurana, I.K., ve Pereira, R., (2003). The role of accounting and auditing in corporate governance and the development of financial markets around the world. *Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics*, 10(1), 1-30.
- Gençler, A., (2005). Ekonomik krizin bankacılık sektöründeki istihdama etkisi, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50, 351-365.
- Güredin, E. (1999). *Denetim*, Beta Yayınları
- Harris, S.B. (2014). The importance of auditing and audit regulation to the capital markets. https://pcaobus.org/News/Speech/Pages/03202014_American.aspx, Erişim:17.7.2018
- Hayali, A., Sarili, S., ve Dinc, Y., (2012). Turkish experience in bank shareholders' fraud and bank failure: İmar Bank and İhlas Finans case. *The Macrotheme Review*, 1(1), 114-128
- Healy, P.M., ve Williston, J.R. (2005). The challenges facing auditors and analysts in U.S. Capital markets. *Lecture series of Business Administration Harvard Business School Harvard University. Working Paper*. http://newman.baruch.cuny.edu/digital/saxe/saxe_2005/healy_05.htm
- Hillison, W., ve Pacini, C., (2004). Auditor reputation and the insurance hypothesis: the information content of disclosures of financial distress of a major accounting firm. *Journal of Managerial Issues*, 16(1), 65-86.
- ICAEW, (2005). Agency theory and the role of audit, www.icaew.co.uk/index.cfm?route=124230, Erişim:10.04.2006.
- Jeppesen, K.K., (2018). The role of auditing in the fight against corruption, *The British Accounting Review*.
- Karjalainen, J., (2011). Audit quality and cost of debt capital for private firms: evidence from finland. *International Journal of Auditing*, 15, 88-108.
- Lee, T. H., ve Ali, A. M. (2008). The evolution of auditing: an analysis of the historical development. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 4(12), 1-8
- Menon, K., ve Williams, D., (1994). The insurance hypothesis and market prices. *The Accounting Review*, 69(2), 327-342.
- Önder, T., (2001). *Batan bankalar: Bağımsız Denetim ve Meslek Ahlakı*, Beta Yayınları
- Özbay, E., (2004). Halka açık bankaların kamuyu aydınlatma yükümlülüğü. *Spk yeterlilik etüdü*
-

- Pittman, J.A., ve Fortin, S. (2004). Auditor choice and the cost of debt capital for new public firms. *Journal of Accounting and Economics*, 37,113-136.
- Ricchuite, D.N., (1982). *Auditing concepts and standards*, South-Western Publishing Co.
- Soltani, B. (2007). *Auditing an international approach*, Prentice Hall
- Sullivan, J.D., Gnospelius, R.A., Defliese, P.L., Henry R. Ve Jaenicke, H.R., (1984). *Montgomery's auditing*, Tenth Edition, John Wiley&Sons
- Taylor, D.H., ve Glezen, G. W., (1994). *Auditing integrated concepts and procedures*, Sixth Edition
- Turaboğlu, T.T., (2004). Vekalet-temsil-problem ve maliyetler. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü, 15(51), 109-124.

HEKİMLERİN SAĞLIK HİZMETİ TERCİHLERİNDE AĞIZDAN AĞIZA PAZARLAMAYI KULLANIM DURUMLARININ İNCELENMESİ

Sümevra CEYHAN¹

Yasin UZUNTARLA²

İbrahim FIRAT³

Atf/©: Ceyhan, S.; Uzuntarla, Y., ve Fırat, İ. (2018). Hekimlerin sağlık hizmeti tercihlerinde ağızdan ağıza pazarlamayı kullanım durumlarının incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2467-2480. doi: 10.17218/hititsosbil.395862

Özet: Ağızdan ağıza pazarlama kavramı bireylerin kullandıkları ürün ya da hizmetler hakkındaki düşüncelerini çevresindeki bireyler ve sevdikleri ile paylaşması şeklinde ifade edilmektedir. Ağızdan ağıza pazarlama, tüketicilerin tutumlarını ve dolayısıyla hizmetin kullanımını etkileyen bir faktördür. Bu çalışma ile sağlık profesyoneli olan hekimlerin sağlık hizmeti tercihlerinde ağızdan ağıza pazarlamayı kullanım durumları incelenmiştir. Tanımlayıcı nitelikteki bu çalışma, bir üniversitenin sağlık uygulama ve araştırma hastanesinde görev yapan hekimlerle gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçilmeyip evrenin tamamına (N=140) ulaşılması hedeflenmiş ve %72,8'ine (n=102) ulaşılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 21.0 paket programından yararlanılarak frekans analizi, bağımsız gruplarda t testi, tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Sonuç olarak sağlık profesyoneli olan hekimlerin büyük bir kısmı sağlık hizmeti tercihlerinde ağızdan ağıza pazarlamayı kullanmaktadır. Araştırmada ele alınan yaş, cinsiyet, medeni durum ve statüye göre ağızdan ağıza pazarlama davranışında anlamlı farklılık yoktur. Hekimlerin sağlık hizmeti tercihlerinde ağızdan ağıza pazarlamayı kullandığı düşünüldüğünde, tüketici tutum ve davranışlarında ağızdan ağıza pazarlamanın çok etkili bir yöntem olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ağızdan Ağıza Pazarlama, Sağlık Hizmeti Tercihi, Hekim, Hastane.

Examining The Use of Word of Mouth Marketing in Doctors' Health Service Preferences

Citation/©: Ceyhan, S.; Uzuntarla, Y., and Fırat, İ. (2018). Examining the use of word of mouth marketing in doctors' health service preferences. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2467-2480. doi: 10.17218/hititsosbil.395862

Abstract: The concept of mouth-of-mouth marketing is expressed in the way that individuals share their thoughts with those around them and their loved ones about the products or services they use. Mouth-of-mouth marketing is a factor that affects consumer attitudes and therefore the use of the service. This research studies the use of mouth-of-mouth marketing by health professionals in their preferences for health services. This descriptive study was carried out with physicians working in a healthcare practice and research hospital of a university. The sample was not chosen and it was aimed to target the whole universe (N=140), but 72.8 percent (n=102) was reached. Survey method was used as data collection tool. In the analysis of the data, frequency analysis through SPSS 21.0 package program, t-test in independent groups, and one-way variance analysis were used. As a result, most

Makale Geliş Tarihi: 16.2.2018

Makale Kabul Tarihi: 14.12.2018

¹ Sorumlu Yazar, Öğr. Gör., Bingöl Üniversitesi, sceyhan@bingol.edu.tr

² Doç.Dr., Gülhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi, yasinuzuntarla@gmail.com

³ Öğr. Gör., Batman Üniversitesi, ibrahim.firat@batman.edu.tr

health professionals are using mouth-of-mouth marketing in their preferences for health services. There is no significant difference in mouth-of-mouth marketing behavior according to age, gender, marital status, and status. When it is considered that health professionals use the mouth-of-mouth marketing in their preferences for health services, it is evaluated that this method is very effective in consumer attitudes and behaviors.

Keywords: Word of Mouth Marketing, Health Service Choice, Doctor, Hospital.

1. GİRİŞ

Hizmet kalitesi, küreselleşen rekabet karşısında ve hizmet pazarlamasının farklılığının anlaşılması üzerine gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Diğer hizmet sektörlerinin yanı sıra ülkemizde sağlık sektöründe de son yıllarda önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Sağlık hizmetleri toplumların gelişmişlik seviyesinin bir göstergesi olmasından dolayı hizmet sektörü içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Sağlık hizmetlerinin pazarlamasında, pazarlamanın diğer uygulama alanlarına göre gerek hizmet sektörünün kendine has özelliklerinden ve gerekse sağlık konusunun hassasiyetinden kaynaklanan birtakım farklı özellikler söz konusudur (Akkılıç, 2002, s. 211). Bunun bir sonucu olarak da, sağlık hizmeti sunan kurumlar için hizmet kalitesi ve müşteri (hasta) memnuniyeti konuları büyük bir öneme sahiptir. "Tavsiye" kavramının öneminin farkına varılmasıyla birlikte alternatif bir yöntem olarak ön plana çıkan ağızdan ağıza pazarlama (AAP), günümüz pazarlama dünyasında yerini almıştır (Öz ve Uyar, 2014, s. 123).

Ağızdan ağıza pazarlamanın farkındalık, beklenti, algı, tutum ve davranış gibi çeşitli tüketici durumları üzerinde etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Buna karşılık doktorlar, hemşireler, hasta bakıcılar ve yöneticiler de hep birlikte en iyi hizmeti sunmaya çalışırlar. Bu nedenle, hastaların gözünde hizmeti sunan kişiler daha da önem kazanmaktadır (Uzun ve Uydacı, 2010, s. 87). Bireyler sağlıklarını tehlikeye atmamak için güvenilir tavsiyelere ihtiyaç duyduklarından aileden ve sağlık personelinin gelen bilgiler diğer bilgilere göre daha güvenilirdir. Yapılan çeşitli araştırmalarda sağlık hizmetlerinden faydalanacakların ya da faydalananların ağızdan ağıza pazarlamaya başvurdukları görülmektedir. Memnun olma durumunda ihtiyaç duyduklarında yine aynı sağlık kuruluşuna başvurdukları, başkalarının da hizmeti alması için çaba gösterdikleri ve bundan en az bir kişiye bahsettikleri, memnun olmama durumunda ise, hizmet almayı sonlandırdıkları, bu durumdan en az bir kişiye bahsettikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bu çalışmada sağlık profesyoneli olan hekimlerin sağlık hizmetlerinden faydalanırken ağızdan ağıza pazarlamayı kullanım durumları incelenmiştir. Bunun yanı sıra ağızdan ağıza pazarlamanın sağlık hizmetleri üretiminde müşteri beklentileri ile hizmetten yararlanıldıktan sonraki sonuçları belirlemek amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ilgili yazından yola çıkılarak hipotezler oluşturulmuş ve bunların test edilmesi için bir alan çalışması yapılmıştır. Çalışma, teorik çerçeveden başlanarak, araştırma metodolojisi, analiz ve sonuç-tartışma bölümleriyle sonlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde değişkenlerimiz olan kavramlar incelenmiştir. Öncelikle ağızdan ağıza pazarlama kavramı, özellikleri sonrasında sağlık hizmetlerinde ağızdan ağıza pazarlama incelenmiştir. Hekimlerin sağlık hizmetlerinden faydalanırken ağızdan ağıza pazarlamayı kullanım durumları incelenerek çalışma hipotezleri ortaya koyulmuştur.

2.1. Ağızdan Ağıza Pazarlama Kavramı

Ağızdan ağıza pazarlama kavramı, ilk olarak 1960'larda ortaya çıkarak pazarlama sektöründe yoğun ilgi görmüş ve bir pazarlama stratejisine dönüşerek gelişimini sürdürmeye devam etmektedir. (Litvin, Ronald ve Bing, 2008, s. 260). Türkçeye kimilerine göre ağızdan ağıza pazarlama, kimilerine göre kulaktan kulağa pazarlama olarak çevrilebilen İngilizce WOMM (Word of Mouth Marketing) ifadesinin kısaltmasıdır (Lam ve Mizerski, 2005, s. 217). Ağızdan ağıza pazarlama ilk zamanlarda yakın çevredeki bireylerin çevre mağazalar hakkında fikir alışverişini ifade etmek amacıyla kullanılmış, ancak giderek önemi daha fazla anlaşılmaya başlanmıştır. Pazarlama alanındaki gelişmeler arttıkça pazarlama teorilerinden olan ağızdan ağıza pazarlama alanındaki gelişmeler de artış göstermektedir.

Bir müşterinin memnuniyetini ya da memnuniyetsizliğini başkalarına aktarması, anlatması temeline dayanan ağızdan ağıza pazarlama (WOMM), en basit ifadeyle insanların bir ürün veya hizmet ile ilgili yaşadıkları deneyimleri birbirleriyle paylaşması ve bu sayede üreticilere, hizmet sunanlara ve perakendecilere yeni müşteriler kazandırması olarak tanımlanabilir (Boğa ve Başçı, 2016, s. 469). Literatür incelendiğinde günümüze kadar ağızdan ağıza pazarlama değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları literatürde şu şekilde yer almaktadır.

Ağızdan ağıza pazarlamanın tüketici davranışları üzerindeki etkisini inceleyen Arndt (1967) bu kavramı, "bir alıcı ile bir ürün, hizmet veya marka hakkında ticari kaygısı bulunmayan bir iletişimci arasındaki sözlü, kişiden kişiye iletişim" şeklinde tanımlamaktadır. (Buttle, 1998, s. 242). Ağızdan ağıza pazarlamanın en eski anlamı pazara sunulan farklı mal ve hizmetler hakkındaki fikir alışverişi olarak ifade edilmektedir (Whyte, 1954, s. 140). Bir başka tanıma göre ağızdan ağıza pazarlama, "alıcı ile gönderici arasında ortaya çıkan bir kişilerarası iletişim biçimi olup, alıcının davranışlarını veya tutumlarını değiştirebilen bir kişisel etkileme sürecidir" (Sweeney, Soutar ve Mazzarol, 2008, s. 344). Hawkins, Roger ve Kenneth (1998)'e göre, kişilerin diğer kişilerle bilgiyi paylaşma süreci şeklinde ifade edilmektedir. Ağızdan ağıza pazarlama, ürünlerin ve markaların geliştiği, ifade edildiği ve yayılarak informal bir iletişim sağlandığı bir yöntem olarak da tanımlanabilmektedir (Ennew, Banerjee ve Li, 2000, s. 2). Bir başka ifade ile tüketim bilgisinin kitle iletişim araçları ya da satış personelinden ziyade diğer tüketicilerden elde edilmesidir (Yavuzylmaz, 2015, s. 432). Özetle ağızdan ağıza pazarlama, ürün ve hizmet sağlayıcılar, işletmeden bağımsız uzmanlar, aile üyeleri ve arkadaşlar gibi gruplar arasında olumlu veya olumsuz sözel iletişim şeklidir (Ateşoğlu ve Bayraktar, 2011, s. 96). Ağızdan ağıza pazarlamada tüketici bilgiyi yakınından, tanıdığı birinden aldığı için inandırıcılık ve yönlendiricilik daha yüksek olmaktadır (Kaya, 2010, s. 364). Ağızdan ağıza pazarlamayla insanlar, memnun kaldıkları mal ya da hizmeti hatta firmayı genellikle sevdikleri insanlarla paylaşma ihtiyacı hissederler ve başkalarının da bu deneyimi yaşamaları için onlara tavsiyede bulunurlar. Tavsiyede buldukları için de kendilerini birer uzman gibi görüp, bu durumun sağladığı tatmin duygusunu da beraberinde yaşamış olurlar (Keskin ve Çepni, 2012, s. 100).

Araştırmalar, genellikle ağızdan ağıza pazarlamanın diğer pazarlama kaynaklarına göre daha etkili olduğu iddiasını desteklemektedir (Buttle, 1998, s. 242). Bu bağlamda gerçekleştirilen araştırmaların büyük çoğunluğu hem bazı kesimlerin bireysel olarak ağızdan ağıza pazarlamayı neden yaptıkları hem de diğerlerinin bu kulaklarına gelen bilgiyi neden ve nasıl kullandıkları üzerine yoğunlaşmaktadır. Araştırma ve teknoloji ile desteklenen, tüketicilerin ürünler ve hizmetlerle ilgili diyaloga geçmelerini teşvik eden alternatif bir pazarlama stratejisidir (Hüseyinoğlu, 2009, s. 23). Ağızdan ağıza pazarlamanın temel mantığı hizmeti ve ya ürünü

kullanan kişinin çevresine tavsiye etmesidir. Ürün veya hizmet kalitesinin beklentileri karşılayıp karşılamamasına göre müşteri memnuniyeti veya memnuniyetsizliği ortaya çıkmaktadır.

Hizmetlerden memnun kalmış tüketiciler çok etkili birer tutundurma vesilesi olurlar ve hizmetlerin sergilenememesinin güçlüğüne kısmen giderirler. Hizmeti kullanan, tatmin olmuş tüketicinin bu konudaki tecrübesi arttıkça tavsiyenin değeri de artar. Özellikle doktorluk, avukatlık, danışmanlık gibi mesleklerde de dost ve arkadaş tavsiyesinin çok büyük bir önemi vardır. Bu yüzden işletmeler müşterilerini çevrelerine kendilerini tavsiye etme konusunda motive etmeye çalışırlar (Mucuk, 2006, s. 24).

2.2. Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Özellikleri

Son derece güçlü ve ikna edici bir iletişim aracı olan ağızdan ağıza pazarlamanın tercih edilmesini sağlayan özellikleri şunlardır:

• **Güvenilirlik;** tüketiciler ürün veya hizmet satın alma sürecinde bilgi toplayarak o ürünü ya da hizmeti daha önce kullanmış olan insanlara sorma gereksinimi duymaktadırlar (Uzun ve Uydacı, 2010, s. 88). Buradaki kritik husus, bilgiyi veren tüketicilerin ticari bir kazanç beklememeleri, dolayısıyla söz konusu mal veya hizmetle ilgili gerçekleri saptırmak gibi bir durumlarının da olmamasıdır. Bu da ağızdan ağıza pazarlamanın güvenilirliğini ön plana çıkarmaktadır (Guldin, 2001, s. 99). Hizmet alımından önce tüketiciler genellikle hizmet hakkında çevrelerinden bilgi toplamaktadırlar. Sağlık hizmetlerinde ürünlerde olduğu gibi deneme süreci olmadığından o hizmeti birebir almış kişilerin bilgileri her zaman daha güvenilir olmaktadır. Ağızdan ağıza pazarlama bu yüzden sağlık tüketicileri için güvenilir bir kaynaktır (Gökmen, 2014, s. 71).

• **Deneyim;** arkadaşlarla ve referans gruplarıyla yapılan ağızdan ağıza pazarlama satın alma kararlarının sonuçlarının öğrenilmesinde tüketicilere yardımcı olur ve böylece yeni ürün ya da hizmetin denenmesinden kaynaklanan gerilimi azaltır (Çepni, 2011, s. 25). Silverman (2007)'e göre bir ürünün hızla kabul görmesini engelleyen en büyük etken deneyim eksikliğidir. Bu nedenle deneyim aktarımı hızla gerçekleştirilerek tüketicilerin ürünleri kabullenme süreci hızlandırılabilir. Risk arttıkça deneyim paylaşımı daha fazla yaşanmaktadır.

• **Müşteriye Dayalı Olması;** AAP sürecini yöneten tüketici olduğundan, AAP tüketici merkezlidir. Tüketici kiminle konuşacağına, ne soracağına, dinlemeye devam edip etmeyeceğine veya konuyu değiştirip değiştirmeyeceğine kendisi karar verir (Silverman, 2007, s. 49). Ağızdan ağıza pazarlama, müşterinin kendi sesi olduğu için potansiyel müşteriler tarafından daha güvenilir ve daha açık bulunurlar ki bu da satın alma sürecini kısaltmaktadır (Özer, 2009, s. 63). Sağlık sektöründe de müşteri odaklıdır. Hizmetten memnun kalan müşteri potansiyel müşterileri de kuruma yönlendirerek olumlu katkıda bulunmaktadır.

• **Zaman ve Para Tasarrufu;** Günümüzde ürün ve hizmet için seçme şansının fazla olmasına rağmen yoğun iş temposunun getirdiği zamansızlık, ürün veya hizmet hakkında yeterli araştırma yapmayı engellemektedir. Bu nedenle tüketici fazla bilgi sahibi olmadığı bir ürün veya hizmeti satın almayı düşündüğünde en iyi yol olarak, ürün veya hizmeti daha önce denemiş birini bulup ürün veya hizmetle ilgili deneyimlerini öğrenmek olarak görmektedir (Uzun ve Uydacı, 2010, s. 89). Çünkü tüketiciler haklarında fazla bilgi sahibi olmadıkları bir ürünü satın almak istediklerinde, onlar için en kestirme yol, söz konusu ürünü daha önce araştırmış ve denemiş tanıdık birini bularak, ürünle ilgili deneyimlerini öğrenmek olacaktır. Bu sayede güvenilir bilgiye en kısa sürede ulaşma şansı yakalanabilecektir (Silverman, 2007, s. 53). Sağlık tüketicileri için zaman ve paranın önemi büyüktür. Güvenilir kaynaklardan en kısa zamanda bilgi toplanarak

karar verilmektedir. Satın almaya karar vermede güvenilir kaynaklardan alınan tavsiyeler zaman ve para açısından önemli yere sahiptir.

2.3. Sağlık Hizmetlerinde Ağızdan Ağıza Pazarlama

Hizmet sektörü içerisinde önemli bir yere sahip olan sağlık hizmetlerinin temel amacı, toplumun ihtiyacı olan farklı sağlık hizmetlerini, hizmetten faydalananların istediği kalitede, istediği zamanda ve mümkün olan en düşük maliyetle sunmaktır. Hizmet sektörü, pazarlama anlayışının yaygın biçimde kullanılmaya başlandığı bir alan olmakla birlikte hastaneler için yeni bir olgudur. Dolayısıyla gün geçtikçe gelişen ve zenginleşen uygulamalara tanık olunmaktadır. Bu durum, hizmet ve hizmet pazarlaması konularına dikkati yoğunlaştırmakta ve bu konulardaki özgün açıklamalar gittikçe artmaktadır.

Sağlık hizmeti, kişilerin ve toplumların sağlıklarını korumak, hastalandıklarında tedavilerini yapmak, tam olarak iyileşmeyip sakat kalanları başkalarına bağımlı olmadan yaşayabilmeleri için rehabilite etmek ve sonuçta toplumların sağlık düzeylerini yükseltmek için yapılan çalışmaların tümü şeklinde ifade edilir (Öz ve Uyar, 2014, s. 124). Sağlık hizmetleri gibi alıcıların genellikle durumsal nedenlere bağlı olarak bir zorunluluk anında satın almayı tercih ettikleri, bilgilerinin olmadığı ve kaliteleri konusunda belirsizliğin hâkim olduğu hizmetlerde ağızdan ağıza pazarlama daha önemli bir duruma gelmektedir. Alıcılar daha önce deneme fırsatı bulamadıkları bu hizmet hakkında kişiler yoluyla bilgi edinmeye çaba göstermektedirler. Bir sağlık kuruluşu ya da hekim hakkında kişilerin verdikleri tavsiyeler alıcıların tercihlerinde etkili olmakta ve onlara hizmet hakkında bir fikir vermektedir. Burada sağlık hizmeti sunanlar için hizmetlerine ilişkin olumlu imaj yaratılması ve özellikle hizmetlerinin alıcısı olmuş kişiler tarafından hizmeti denememiş olan potansiyel alıcılara olumlu tavsiyeler verilmesi son derece önemlidir (Yılmaz, 2011, s. 5). Sağlık hizmetleri doğası gereği çok kişisel ve özel bir hizmet olduğu için güven, kişisel öneriler ve tavsiyelere dayanmaktadır. Tüketiciler kaliteli doktorlar ve sağlık uzmanlarını bulabilmek için ağızdan ağıza pazarlamaya ve tavsiyelere sağlıkta diğer sektöre nazaran daha çok ihtiyaç duymaktadır (Uzun ve Uydacı, 2010, s. 89). Hizmetten faydalananlar ağızdan ağıza pazarlamaya güvenerek belirsizlikleri ve alınan riski minimize etmekte, bu durum beraberinde hizmet sektöründe aile, dost ve yakın çevresindeki bireylerin görüşlerini değerli hale getirmektedir.

Hastalar karşılaşılan herhangi bir sağlık sorununda karşılaştırma yapılacak fiyat gibi objektif bir bilgiye değil, sonuçta amaçlanan iyileşme veya iyileşememe sonuçlarına, yani yarara önem vermektedirler. Günümüz sağlık hizmetleri, profesyonel işletmecilik bakış açısı ile şekillenmektedir. Daha fazla hasta çekme, gelen hastaları memnun etme ve hastanın ihtiyaç duyduğunda tekrar aynı hastaneyi tercih etmesini sağlama sağlık yöneticilerinin gündemlerindeki konulardandır (Uzun ve Uydacı, 2010, s. 89). Tüketiciler tarafından değerlendirilmesi en zor hizmetlerden olan sağlık hizmetlerinde, hastalar ağızdan ağıza pazarlamaya güvenerek alacakları hizmetlerin belirsizliklerini ve risklerini minimize etmektedirler.

Ağızdan ağıza pazarlamada, kişilerin satın alma deneyimlerini birbirleriyle paylaştıkları ve bu yolla elde ettikleri bilgileri daha güvenilir buldukları görülmektedir. (Silverman, 2001, s. 9). Tüketiciler kaliteli doktorlar ve sağlık uzmanlarını bulabilmek için ağızdan ağıza pazarlamaya ve tavsiyelere sağlıkta diğer sektöre nazaran daha çok ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla ağızdan ağıza pazarlama, tüketici için çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Satın alma kararlarında ve ürün veya hizmet/marka değerlendirmelerinde önemlidir ve kişiler arası iletişimin temelini oluşturmaktadır (Grewal, Cline ve Davies, 2003, s. 188).

Sonuç olarak, ağızdan ağıza pazarlamayı güçlü kılan en önemli özellik güvenilirliğidir. Sağlığın profesyonelleri olan hekimler ve hastalar sağlık hizmeti alacakları zaman, hizmeti daha önce kullanan kişilerin tavsiyelerine uymaktadırlar. Özellikle sağlık gibi hassas bir konuda da insanlar yakın çevresinin tavsiyelerine daha çok güven duymaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmanın bu bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı ve hipotezleri ortaya koyularak, araştırma evreni ve örneklem seçimi, veri toplama araçlarının güvenilirlik analizleri ve veri analizleri detaylandırılmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırmanın amacı, sağlık profesyoneli olan hekimlerin sağlık hizmetlerinden faydalanırken ağızdan ağıza pazarlamayı kullanım durumlarını belirlemektir. Sağlık sektöründeki bilgi asimetrisinden dolayı hastaların yeterli bilgiye sahip olabilmek için ağızdan ağıza pazarlamayı kullanırken, bu sektördeki profesyonel bilgiye sahip olan hekimlerin ağızdan ağıza pazarlamayı kullanım durumlarının belirlenmesi araştırmayı özgün kılmaktadır. Araştırma, değişkenler hakkında teorik çerçeve, metodoloji, verilerin analizi ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Anket çalışmasına dayanan araştırmanın alan çalışması, bir üniversitenin sağlık uygulama ve araştırma hastanesinde çalışan hekimler olarak belirlenmiştir. Çalışmanın yürütülmesi için ilgili kurumdan gerekli izin alınmıştır.

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amaçları ve ele alınan değişkenler kapsamında oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

- Hipotez 1: Hekimlerin ağızdan ağıza pazarlamayı sağlık tercihlerinde kullanmaları ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- Hipotez 2: Hekimlerin ağızdan ağıza pazarlamayı sağlık tercihlerinde kullanmaları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- Hipotez 3: Hekimlerin ağızdan ağıza pazarlamayı sağlık tercihlerinde kullanmaları ile medeni durum değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- Hipotez 4: Hekimlerin ağızdan ağıza pazarlamayı sağlık tercihlerinde kullanmaları ile statü değişkeni arasında anlamlı bir farklılık vardır.

3.3. Araştırmanın Örneklemi ve Yöntemi

Tanımlayıcı nitelikteki bu çalışma, Haziran-Ekim 2017 tarihleri arasında bir üniversitenin sağlık uygulama ve araştırma hastanesinde görev yapan hekimlerle gerçekleştirilmiştir. Örneklem seçilmeyip evrenin tamamına (N=140) ulaşılması hedeflenmiş ve %72,8'ine (n=102) ulaşılmıştır. Anketler, gönüllülük esasına göre çalışanlara elden dağıtılıp toplanarak uygulanmıştır.

Araştırmanın nihai hedefine ulaşmak için gerekli veriler anket yöntemiyle oluşturulan soru formları yoluyla toplanmıştır. Anket yoluyla oluşturulan bu soru formunun ilk bölümünde katılımcıların yaşı, cinsiyeti, medeni durumu ve eğitim durumu sorulmuştur. İkinci bölümde ise Uyar (2014) ve Yılmaz'ın (2011) çalışmasından yararlanarak araştırmaya katılanların sağlık hizmeti tercihlerinde tavsiye alma durumları, bilgi kaynakları, tavsiye vermeye yönelik görüşleri ve sağlık hizmetinden memnun kalma ya da kalmama durumundaki davranışları sorulmuştur. Üçüncü bölümde ise Uzunal ve Uydacı'nın (2010) çalışmasında kullanılan ağızdan ağıza

pazarlama anketine yer verilmiştir. Anket 27 sorudan oluşmakta olup, orijinal çalışmada Cronbach's alpha katsayısı 0,87 bulunmuştur. Anket soruları 5'li likert tarzındadır (1: kesinlikle katılmıyorum, 5:kesinlikle katılıyorum). Alınan puanın yüksek olması ağızdan ağıza pazarlamaya yönelik algının ve kullanımının yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

3.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizi ve değerlendirilmesinde SPSS 21.0 (Statistical Package for Social Sciences) paket programı kullanılmıştır.Verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edildiğinden iki grup arasındaki kıyaslamada bağımsız gruplarda t testi, ikiden fazla grupların kıyaslanmasında ise tek yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Ağızdan ağıza pazarlama anketinin çalışmadaki Cronbach's alpha katsayısı 0,92 olarak bulunmuş olup, yüksek güvenilir olduğu değerlendirilmektedir.

3.5. Araştırmanın Bulguları

Katılımcıların sosyodemografik özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre katılımcıların yarısının 31-40 yaş aralığında, %58,8'inin erkek, %54,9'unun bekar , %43,1'inin öğretim elemanı olduğu bulunmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Değişkenler	Sayı(n)	Yüzde(%)
Yaş		
30 ve altı	41	40,2
31-40	51	50,0
41 ve üzeri	10	9,8
Cinsiyet		
Kadın	42	41,2
Erkek	60	58,8
Medeni durum		
Evli	46	45,1
Bekar	56	54,9
Statü		
Pratisyen veya asistan	30	29,4
Uzman	28	27,5
Öğretim elemanı	44	43,1
TOPLAM	102	100,0

Araştırmaya katılanların ağızdan ağıza pazarlamayı kullanım durumlarına yönelik sorulara verdikleri yanıtlar Tablo 2'de görülmektedir. Buna göre %58,8'i sağlık hizmeti alacağı zaman sağlık kuruluşu veya hekim tercihinde mutlaka tavsiye aldığı ifade etmektedir. %67,6'sı tavsiye aldığı bilgi kaynağı olarak sağlık kuruluşu çalışanlarını göstermekte ve %81,4'ü bu kişileri bilgi kaynağı olarak görmelerinde kişilerin eğitim durumlarının etkili olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Ağızdan Ağıza Pazarlamayı Kullanım Durumu

İfadeler	Sayı(n)	Yüzde(%)
Bir sağlık hizmeti alacağınız zaman sağlık kuruluşu/hekim tercihinde tavsiye alır mısınız?		
Mutlaka tavsiye alırım.	60	58,8
Benim için önemli olan bir sağlık hizmetiye tavsiye alırım.	30	29,4
Tavsiye almam.	12	11,8
Tavsiye aldığınız bilgi kaynakları nelerdir? (Birden fazla seçenek işaretlenebilmiştir.)		
Aile, akraba ve arkadaşlar	48	47,1
Sağlık kuruluşu çalışanları	69	67,6
İnternet	40	39,2
Radyo-televizyon	5	4,9
Sağlık kuruluşu reklamları	10	9,8
Gazeteler	8	7,8
Diğer	3	2,9
Tavsiye alıyorsanız veya alsaydınız tavsiye aldığınız kişilerin hangi özelliklerine dikkat edersiniz? (Birden fazla seçenek işaretlenebilmiştir.)		
Yaşı	19	18,6
Cinsiyeti	12	11,8
Medeni durum	7	6,9
Eğitim düzeyi	83	81,4
Gelir	3	2,9
Hiçbiri	16	15,7
Başkalarının tavsiyesini alarak hastanelerden hizmet satın alan insanları nasıl nitelendirirsiniz?		
Bilinçli (Tedbirli)	54	52,9
Araştırmacı	28	27,5
Kararsız	16	15,7
Kolaycı	4	3,9
İnsanların birbirlerine tavsiye vermeleri hakkında ne düşünüyorsunuz? (Birden fazla seçenek işaretlenebilmiştir.)		
Yardımcı olma isteği	45	44,1
İyi/kötü tecrübelerin paylaşılıp, yön göstermesi	54	52,9
Ön araştırma için harcanacak zamanın kurtarılması	12	11,8
Sosyal sorumluluk	23	22,5
Diğer	4	3,9

Katılımcıların %52,9'unun sağlık hizmeti tercihinde tavsiye alan kişileri bilinçli (tedbirli) olarak nitelendirdiği ve iyi/kötü tecrübelerin paylaşılıp, yön gösterici olması düşüncesiyle tavsiye verme davranışında buldukları bulunmuştur.

Hastanelerden aldığı hizmetten memnun kalma durumunda katılımcıların %55,9'unun aynı sağlık kuruluşunu tekrar tercih ettiği, %27,5'inin aile ve arkadaşlarına bu memnuniyetini dile getirdiği bulunmuştur. Hastanelerden aldığı hizmetten memnun kalmama durumunda ise

%66,7'sinin sorumluluk sahibi bir vatandaş olduğu için çevresindekilere memnuniyetsizliğini anlattığı görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Memnuniyet Durumuna Göre Gösterilen Davranışlar

İfadeler	Sayı(n)	Yüzde(%)
Hastanelerden aldığınız hizmetten memnun kaldığınızda çoğunlukla aşağıdaki davranışlardan hangilerine başvurursunuz? (Birden fazla seçenek işaretlenebilmiştir.)		
Herhangi bir şey yapmam.	3	2,9
Bunu en az bir kişiye söylerim	21	20,6
Bunu hizmet sunana söylerim.	25	24,5
İhtiyaç durumunda yine aynı sağlık kuruluşuna başvururum.	57	55,9
Başkalarının da bu hizmeti alması için çabalarım.	14	13,7
Bunu sosyal medyada (facebook, twitter vs.) paylaşıyorum.	6	5,9
Ailem ve arkadaşlarıma bu durumdan bahsederim.	28	27,5
Her fırsatta herkesi bu konuda uyarırım.	22	21,6
Hastanelerden aldığınız hizmetlerden memnun kalmadığınızda bunu çevrenizdekilerle paylaşır mısınız? (Birden fazla seçenek işaretlenebilmiştir.)		
Hayır paylaşmam.	5	4,9
Evet, paylaşıyorum, çünkü hastaneden intikam almak isterim	18	17,6
Evet, paylaşıyorum, sorumluluk sahibi bir vatandaş olduğum için anlatırım.	68	66,7
Evet, paylaşıyorum, şikâyet etmiş olmak için anlatırım.	7	6,9
Evet, paylaşıyorum, aldatılmış gibi hissetmekten rahatsız olduğumdan anlatırım.	20	19,6

Araştırmaya katılanların ağızdan ağıza pazarlama anketi sorularına verdikleri yanıtların ortalama ve standart sapmalarına bakıldığında; katılımcıların en yüksek düzeyde ($4,07 \pm 0,94$) "Hastane hizmetleriyle ilgili tavsiye veren kişiden elde ettiğim bilginin miktarı ve güvenilirliği önemlidir." ifadesine katıldıkları bulunmuştur. "Bilgi aldığım kişiyle kişisel bir sırrımı paylaşıyorum." ifadesine ise en düşük düzeyde ($2,40 \pm 1,29$) katılım olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. Katılımcıların Ağızdan Ağıza Pazarlama Anketine Verdikleri Yanıtların Dağılımı

İfadeler	Ort.	Ss.
Hizmet alma kararında ağızdan ağıza iletişim (tavsiye) etkilidir.	3,52	1,25
Bilgi aldığım kişiyle çok yakın bir ilişkim vardır.	3,14	1,08
Bilgi aldığım kişiyle kişisel bir sırrımı paylaşıyorum.	2,40	1,29
Bilgi aldığım kişiden gerekince yardım isterim.	3,40	1,01
Herkesin bildiği, tanınan bir hastaneye giderim.	3,57	1,18
Hastaneler hakkındaki olumsuz duyurumlardan etkilenirim.	3,58	1,26
Hastaneye gitmeden önce bir bilgi kaynağına danışırım.	3,67	1,08
Hastaneden hizmet almadan önce aileme ve yakınlarıma danışırım.	3,51	1,07
Hastaneden hizmet almadan önce sosyal medya (facebook, twitter, bloglar .vs) araştırması yaparım.	3,08	1,28
Sosyal medyadaki yorumlar (olumlu-olumsuz) hastane/doktor seçimimi etkiler.	3,34	1,23
Benim için hizmetin fiyatından çok hizmetle ilgili tavsiyeler ve deneyimler önemlidir.	3,81	1,12
Aynı hastaneden hizmet almış insanların yorumlarına/tavsiyelerine önem veririm.	3,91	0,99
Hizmet aldığım hastane hizmetinden memnun kalmadığımda bunu yakın çevremle anlatırım.	3,82	1,01
Hastane seçimimde reklamlardan çok arkadaşlarımdan tavsiyesi benim için önemlidir.	3,66	0,99
Memnun kaldığım hastaneyi her fırsatta arkadaş ve tanıdıklarına tavsiye ederim.	3,81	1,06
Hastane ile ilgili çok olumsuz duyurum varsa oradan hizmet satın almayı düşünmem.	3,75	1,18
Hastane hizmetleriyle ilgili tavsiye veren kişiden elde ettiğim bilginin miktarı ve güvenilirliği önemlidir.	4,07	0,94
Bir hastaneyi tercih ederken en fazla hangi hastane hakkında olumlu duyurum yapılmışsa onu seçerim.	3,52	1,13
Olumlu duyurumu fazla olan bir hastaneden mutlaka bir hizmet satın alırım.	3,25	1,21
Hastane hizmetlerinin satın alımında tavsiye, fiyattan daha etkilidir.	3,67	1,07
Hizmet almadan önce bu hastane/doktorun teknik anlamda yeterli olduğu konusunda kaygılıydım.	3,13	1,13
Hizmet aldığım hastane/doktor ile ilgili hizmet alma kararı benim için çok önemliydi.	3,73	1,04
Hizmet alma kararını vermek benim için çok düşünmeyi gerektiriyordu.	3,60	1,12
Hizmet aldığım hastane/doktorla ilgili bilgi aldığım kişiden elde ettiğim bilginin miktarı yüksektir.	3,29	1,14
Bilgi aldığım kişi hizmet aldığım hastane/doktor hakkında daha önceden bilmediğim tarafları göstermiştir.	3,44	1,01
Bilgi aldığım kişi hizmet aldığım hastaneden/doktordan hizmet almam konusunda çok yardımcı olmuştur.	3,67	0,95
Bilgi aldığım kişi bu hizmeti almamda çok etkili olmuştur.	3,57	1,00

Ort.: ortalama, Ss.: Standart sapma, Yanıtlar min:1, max:5 değer aralığında

Hekimlerin sağlık hizmeti tercihlerinde ağızdan ağıza pazarlama kullanımlarının bazı demografik değişkenler açısından farklılaşp farklılaşmadığı aşağıdaki tabloda bağımsız örneklem T Testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yardımıyla analiz edilmiştir. Buna göre, hekimlerin sağlık

tercihlerinde ağızdan ağıza pazarlama kullanımlarının yaş, cinsiyet, medeni durum ve hekimlerinin statüsü değişkeni açısından farklılaşmadığı ($p>.05$) tespit edilmiştir (Tablo 5). Dolayısıyla, hekimlerin ağızdan ağıza pazarlama yolunu sağlık tercihlerinde kullanırken yaşlarının, cinsiyetlerinin, medeni durumlarının ve hangi statüde yer aldıklarının önem arz etmediği yorumu yapılabilir.

Tablo 5. Ağızdan Ağıza Pazarlama Anketine Verilen Yanıtların Sosyo- Demografik Özelliklerle Olan İlişkisi

Özellik	Sayı (n)	Ort.	Ss.	p
Yaş				
30 ve altı	41	3,55	0,61	
31-40	51	3,50	0,68	0,53**
41ve üzeri	10	3,25	0,75	
Cinsiyet				
Kadın	42	3,53	0,68	
Erkek	60	3,50	0,68	0,83*
Medeni durum				
Evlü	46	3,53	0,57	
Bekar/dul/boşanmış	56	3,50	0,72	0,80*
Statü				
Pratisyen veya asistan	30	3,63	0,45	
Uzman	28	3,47	0,65	0,51**
Öğretim elemanı	44	3,46	0,77	

*Bağımsız t testi, **Tek yönlü varyans analizi

4. SONUÇ

Uluslararası literatürde kendine geniş bir yer bulmuş olan ağızdan ağıza pazarlama, son zamanlarda ülkemizde gelişen bir alan haline gelmiştir. Bütün sektörler için önemli olan müşteri memnuniyeti, sağlık sektöründe hizmet veren kuruluşlar için de bir o kadar önemlidir. Ağızdan ağıza pazarlamanın, tüketicinin tercih sürecinin her aşamasında etkin rol oynadığı söylenilebilir. Dolayısıyla tüketicinin almış olduğu hizmetin kalitesi ile ilgili algılamaları pozitif yönde arttıkça, memnuniyet düzeyi de artacak ve sağlık kuruluşunu tekrar tercih etme veya tavsiye etme oranını etkileyecektir. Sağlık sektöründe bireylerin aile, dost, arkadaş ve meslektaşlarının tavsiyelerini dikkate alarak sağlık hizmeti tercihlerinde bulunduğu görülmektedir. Çevrelerindeki bireylere herhangi bir müdahale görmeden önce fikir danışma, her türlü ortamda yaratılan içeriğe katkı sağlama, bilgilerini diğer bireylerle paylaşma, çevrelerine bilgi vererek herhangi bir hastalık hakkında onlara fikir verme gibi sorumluluklar üstlenme eğilimindedirler. Tüketicilerin sağlık hizmetleri ve bunların değerlendirilmesi konusunda tam bir bilgi sahibi olmamaları da sağlık hizmeti tercihinde bulunurken hasta ve yakınlarını tavsiye almaya yönlendirebilmektedir. Tüketiciler tarafından değerlendirilmesi en zor hizmetlerden olan sağlık hizmetlerinde, hastalar ağızdan ağıza pazarlamaya güvenerek alacakları hizmetlerin belirsizliklerini ve risklerini minimize etmektedirler.

Yapılan bu araştırmada, hekimlerin sağlık hizmetlerini tercih ederken ağızdan ağıza pazarlamayı kullanmalarının sosyo-demografik açıdan farklılık gösterip göstermediği ortaya koymaya çalışılmıştır. Araştırmanın sadece bir üniversitenin sağlık uygulama ve araştırma hastanesinde yapılması bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

Yapılan analizler soncunda, hekimlerin %58,8'inin sağlık kuruluşu veya hekim tercihinde mutlaka tavsiye aldığı, %29,4'ünün çok önemli durumlarda tavsiye aldığı, %67,6'sının tavsiye aldığı bilgi kaynağının sağlık kuruluşu çalışanları olduğu, %81,4'ünün bu kişileri bilgi kaynağı olarak görmelerinde kişilerin eğitim durumlarının etkili olduğu bulunmuştur. Katılımcıların %52,9'unun sağlık hizmeti tercihinde tavsiye alan kişileri bilinçli (tedbirli) olarak nitelendirdiği ve iyi/kötü tecrübelerin paylaşılıp, yön gösterici olması düşüncesiyle tavsiye verme davranışında buldukları bulunmuştur. Hastanelerden aldığı hizmetten memnun kalma durumunda katılımcıların %55,9'unun aynı sağlık kuruluşunu tekrar tercih ettiği, memnun kalmama durumunda ise %66,7'sinin sorumluluk sahibi bir vatandaş olduğu için çevresindekilere memnuniyetsizliğini anlattığı görölmüştür. Katılımcıların ağızdan ağıza pazarlama anketine verdikleri yanıtların sosyo-demografik özelliklerle olan farklılığı incelenmiş ve buna göre araştırmada ele alınan yaş, cinsiyet, medeni durum ve statüye göre ağızdan ağıza pazarlama davranışında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p>0,05$). Araştırmanın sonuçları Uzunal ve Uydacı (2010), Yılmaz (2011) ve Türker'in (2014) alışmaları ile benzerlik taşımaktadır. Elde edilen sonuçlar ve literatürde konu ile ilgili çalışmalar bütün olarak değerlendirildiğinde diğer sektörlerde yaygın olarak tercih edilen ağızdan ağıza pazarlamanın sağlık profesyonelleri tarafından da tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda konu ile ilgili araştırmaların teorik bağlamda devam etmesi gerektiğini söylenebilir. Çalışmaların farklı alanlarda ve daha geniş kapsamlı ve farklı veri toplama teknik ve analiz yöntemleriyle yapılması ağızdan ağıza pazarlamayı ve sonuçlarını daha iyi anlama açısından önem arz etmektedir. Diğer taraftan sağlık sektöründe bu konuya gereken önem ve değeri vermeleri, ağızdan ağıza pazarlamanın özelliklerinin sağlık çalışanları ve sağlık tüketicileri açısından önemini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Akkılıç, M.E. (2002). Sağlık hizmetlerinin pazarlanması ve Elazığ'daki bazı yataklı tedavi kuruluşlarında bir uygulama. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 203-218.
- Arndt, J. (1967). Role of product- related conversations in the diffusion of a new product. *Journal of Marketing Research*, 4, 291-295.
- Ateşoğlu, İ. ve Bayraktar, S. (2011). Ağızdan ağıza pazarlamanın turistlerin destinasyon seçimindeki etkisi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 95-108.
- Boğa, Ö. ve Başcı, A. (2016). Ağızdan ağıza pazarlamanın gösterişçi tüketim üzerine etkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(45), 463-489.
- Buttle, F. A. (1998). Word of mouth: understanding and managing referral marketing. *Journal of Strategic Marketing*, 6, 241-254.
- epni, B. (2011), Ağızdan ağıza pazarlama kapsamında demografik ve sosyal faktörlerin üniversite öğrencilerinin sinema filmi tercihleri üzerindeki etkilerinin belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Trabzon.
- Ennew, c. T. Banerjee, A. K. ve Li, D. (2000). Managing word of mouth communication: empirical evidence from india. *International Journal of Bank Marketing*, 18(2), 1-22.

- Gökmen, T. (2014). *Sağlık tüketicilerinin satın alma kararları ve ağızdan ağıza pazarlama*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- Grewal, R., Cline, T. W. ve Davies, A. (2003). Early- entrant advantage, word-of-mouth communication, brand similarity and the consumer decision-making process. *Journal of Consumer Psychology*, 3, 187-197.
- Guldin, S. Z. (2001). Understanding the power of word of mouth. *Revista de Administracao Mackenzie*, 4(1), 91-106.
- Hawkins, D.I., Roger, J. B. ve Kenneth, A. C. (1998). *Consumer behavior: building marketing strategy*. International 7. Edition. Illinois: McGraw Hill.
- Kaya, İ. (2010). *Pazarlama bi'tanedir! bir pazarlamalar ansiklopedisi*. Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Keskin, D. H. ve Çepni, B. (2012). Ağızdan ağıza pazarlama kapsamında demografik ve sosyal faktörlerin üniversitesi öğrencilerinin sinema filmi tercihleri üzerindeki etkilerinin belirlenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16, 99-117.
- Lam, D. ve Mizerski, D. (2005). The effects of locus of control on word-of mouth communication. *Journal of Marketing Communications*, 3, 215-228.
- Litvin, S.W., Ronald E. G. ve Bing P. (2008). Electronic word of mouth in hospitality and tourism management. *Tourism Management*, 29(3,) 260-271.
- Mucuk, İ. (2006). *Pazarlama ilkeleri*. Türkmen Kitapevi, İstanbul.
- Öz, M. ve Uyar, E., (2014). Sağlık hizmetleri pazarlamasında algılanan hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti üzerinde ağızdan ağıza pazarlamanın etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (26), 123-132.
- Özer, K. (2009). *WOMM (ağızdan ağıza pazarlama) iletişimi ve MSN (Messenger) reklamları*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Konya.
- Silverman, G. (2001). *The secrets of word of mouth marketing*. Newyork: American Management Association.
- Silverman, G. (2007). *Ağızdan ağıza pazarlama dünyanın en güçlü pazarlama yönteminin 28 sırrı*. (Çev. E. Orfanlı). MediaCat Yayınları, İstanbul.
- Sweeney, J. C., Geoffrey N. S., ve Tim M. (2008). Factors influencing word of mouth effectiveness: receiver perspectives. *European Journal of Marketing*, 42(3/4), 344-364.
- Türker, G. Ö. (2014). Tüketici satın alma karar sürecinde ağızdan ağıza iletişimin rolü ve aa'nın etkinlik düzeyini belirleyen faktörlerin incelenmesi. *Balikesir University The Journal of Social Sciences Intitute*, 17(32), 151-177.
- Uzun, B. ve Uydacı, M. (2010). Sağlık kurumlarında ağızdan ağıza pazarlama ve bir pilot çalışma. *Öneri Dergisi*, 34, 87-95.
- Yavuzylmaz, O. (2015). Ağızdan ağıza pazarlama. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(14), 429-448.
-

Yılmaz, E. (2011). Sağlık hizmetlerinde ağızdan ağıza pazarlama. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1,1-19.

Whyte, W.H. J. (1954). The web of word of mouth. *Fortune*, 50(5),140-143.

YERLİ VE YABANCI TURİSTLERİN DESTİNASYON İMAJINA İLİŞKİN ALGI FARKLILIKLARI: PAMUKKALE ÖRNEĞİ

Ali SOYLU¹

Nuray Selma ÖZDİPÇİNER²

Seher CEYLAN³

Atıf/©: Soylu, A., Özdipçiner, N. S., ve Ceylan, S. (2018). Yerli ve yabancı turistlerin destinasyon imajına ilişkin algı farklılıkları: Pamukkale örneği, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2481-2493. doi: 10.17218/hititsosbil.448614

Özet: Destinasyon imajı bireylerin bir yer veya destinasyon hakkındaki zihinsel şemaları, inanışları ve fikirlerinin bütünüdür. Literatürde destinasyon imajına ilişkin çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Ancak bir yöreye ilişkin destinasyon imajının yerli ve yabancı turistler açısından nasıl algılandığı, ne gibi benzerlik ve farklılıkların olduğunu araştıran çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu çalışma özellikle iki önemli turizm paydaşı olan yerli ve yabancı turistlerin bir destinasyona ilişkin algı farklılıklarının olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma Pamukkale’de 250’si yerli ve 237’si yabancı olmak üzere toplam 487 turiste anket uygulanarak yapılmıştır. 49 ifadeden oluşan anket aracılığı ile yapılan araştırma sonucunda, yerli ve yabancı turistler arasında Pamukkale destinasyonuna ilişkin imaj algıları arasında önemli bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Turistlerin Pamukkale’nin imajına ilişkin ifadelerin büyük bir kısmına yerli turistlere göre daha fazla katıldıkları tespit edilmiştir. Buna göre Pamukkale’nin yabancı ziyaretçilerdeki imaj algısının yerli turistlere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Yabancı turistler Pamukkale’yi daha çok, doğal ve kültürel yapısını koruyan, turistik alt ve üst yapısı yeterli, insanları dost canlısı ve ucuz bir termal destinasyon olarak algılamaktadırlar. Ayrıca Pamukkale’nin doğal çekicilikleri ve imajı yabancı turistler için bölgeyi tercihte daha anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Destinasyon İmajı, Yerli-Yabancı Turist

Perception Differences on the Destination Image of Domestic and Foreign Tourists: Pamukkale Sample

Citation/©: Soylu A., Özdipçiner N. S., Ceylan S. (2018). Perception differences on the destination image of domestic and foreign tourists: pamukkale sample, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2481-2493. doi: 10.17218/hititsosbil.448614

Abstract: Destination image refers to the mental schemes, beliefs and ideas of individuals about a place or destination. There seems to be a lot of studies about destination image in the literature. However, a study investigating how the image of a local destination is perceived in terms of domestic and foreign tourists and what similarities and differences are found has not been reached. . This study

Makale Geliş Tarihi: 27.7. 2018

Makale Kabul Tarihi: 14.12.2018

Bu çalışma, 11-13 Nisan 2018 tarihinde 1.Uluslararası Bilimsel Çalışmalarda Yenilikçi Yaklaşımlar Sempozyumu’nda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

¹ Doç. Dr. İletişim Fakültesi, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye, asoylu@pau.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3881-9420

² Prof. Dr. Turizm Fakültesi, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye, nselma@pau.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6968-5691

³ Dr. Öğr. Üy. ³ Sosyal Bilimler MYO, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

ceylans@pau.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0968-1052

was carried out in order to determine whether there are differences of perception between domestic and foreign tourists who are two important tourism stakeholders. The survey was conducted in Pamukkale by applying a questionnaire to a total of 487 tourists, 250 native and 237 foreign. As a result of the survey conducted through the 49-point questionnaire, it was observed that there was a significant difference between the local and foreign tourists' perception of the image of Pamukkale destination. It has been found that tourists are more involved in the expression of Pamukkale's image than local tourists. According to this, it can be said that Pamukkale's image perception on foreign tour is higher than the local tourists. Foreign tourists perceive Pamukkale more as a friendly, inexpensive thermal destination that preserves its natural and cultural heritage, has a tourist lower and upper structure, and is adequate. Moreover, the natural attraction and image of Pamukkale is more meaningful for the foreign tourists.

Keywords: *Tourism, Destination Image, Local-Foreign Tourist, Perception, Pamukkale*

I. GİRİŞ

Pamukkale dünyanın en değerli doğal ve kültürel kaynaklarından birisi olarak UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde yer alan önemli bir destinasyondur. Pamukkale sadece beyaz travertenleriyle değil aynı zamanda sahip olduğu tarihi ve kültürel varlıklarıyla da öne çıkan bir beldedir. Yöre, Hierapolis, Leodikya, Colessea, Tripolis gibi 19 antik kent, 36 arkeolojik ve doğal sit alanı, 482 sivil mimari örneği gibi toplamda bine yakın tescilli kültür varlığından oluşan bir hinterlandta yer almaktadır. Ayrıca inanç turizmi açısından da önemli bir potansiyele sahip olan Pamukkale yöresinde, St.Phillip Martyriumu ve Mezarı Hierapolis'te, Anadolu'da kurulan 7 kiliseden birisi Laodikya' dadır. Bölgeyi öne çıkartan bir diğer önemli özelliği ise jeotermale dayanan sağlık turizmi potansiyelidir. Buradaki termal su kaynaklarının birçok hastalığa iyi geldiği bilinmekte ve tedavi amaçlı çok sayıda termal tesis ziyaretçilere hizmet vermektedir. Yöre sahip olduğu ürün çeşitliliği sayesinde yılda ortalama 2,5 milyon yerli ve yabancı turiste ev sahipliği yapmaktadır (Denizli Turizmi, 2018).

Destinasyon, ziyaretçilerin bir gece geçirebileceği idari ve / veya analitik sınırları olan ya da bulunmayan bir fiziksel alan olarak tanımlanmaktadır. Destinasyon, turizm değer zincirinde yer alan, ürün ve hizmetlerin, faaliyetlerin ve deneyimlerin kümelendiği temel birimlerden biridir. Destinasyonlar pazar rekabet gücünü etkileyebilecek imaj ve kimliğiyle de soyut bir gerçektir (UNWTO, 2017).

Destinasyon imajı ise bir yere ilişkin izlenim ya da bir alana ilişkin algıyı ifade etmektedir (Echtner ve Ritchie, 2003, s. 43). Destinasyon imajı, kişisel faktörler, psikolojik ve sosyal konular, enformasyon kaynakları, geçmiş deneyimler ve dağıtım kanalları unsurlarından oluşan uyarıcı faktörlerin bir bileşimidir (Baloğlu ve McCleary, 1999, s. 870).

Algı; insanların görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma duyuları yardımıyla çevrelerinden elde ettikleri bilgileri biraraya getirip organize ederek kendileri için anlama ya da yoruma kavuşturmalarına ilişkin süreçlerdir (Eren, 2012, s. 69).

Destinasyon imajı algısı ise; bir destinasyonun sahip olduğu turistik arz ve talep kaynakları doğrultusunda, turistlerin zihninde oluşan duygu ve düşünceler bütünü olarak tanımlanabilir. Bir destinasyonun imaj algısı pek çok faktörden oluşabilir ve etkilenebilir. Destinasyonun sahip olduğu; doğal kaynaklar, genel altyapı, turizm altyapısı, boş zaman ve rekreasyon, kültür, tarih ve sanat, politik ve ekonomik çevre, bölgenin gelişmişlik düzeyi güvenlik durumu, yerel halkın tutumu, savaş, terör, doğal afetler gibi pek çok durum, turizm talebini ve destinasyon imajını doğrudan etkiler (Yamaç ve Zengin, 2015, s. 57).

Bu çalışmanın amacı destinasyon imajı algılaması kavramı çerçevesinde, Pamukkale destinasyonunu ziyaret eden yerli ve yabancı turistler arasındaki algı farklılıklarını incelemek ve değerlendirmektir.

2. LİTERATÜR

Literatürde destinasyon imajına ilişkin çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Ancak bir yöreye ilişkin destinasyon imajının yerli ve yabancı turistler açısından nasıl algılandığı, ne gibi benzerlik ve farklılıkların olduğunu araştıran çalışmaya ulaşılammıştır. Konuyla kısmen ilgili bazı çalışmalar aşağıda özetlenmiştir:

Pike (2002), 1973 ve 2000 yılları arasında destinasyon imajı hakkında yayımlanan 143 makaleyi değerlendirmiş ve destinasyon imajı ile ilgili yayınlanan çalışmaların niceliğine, içerik, boyut ve kullanılan metodolojilerin heterojenliğine ve kalitatif araştırma yöntemlerinin kullanıldığı çalışmaların azlığına vurgu yapmaktadır.

Chi ve Qu (2008), Kuzey Amerika’da destinasyon imajının, turist memnuniyeti ve destinasyon bağlılığına olan etkilerini incelemiş, güçlü bir destinasyon imajı algısının turist memnuniyetini ve destinasyona olan bağlılığı olumlu etkilediğini belirlemişlerdir.

Martín ve Bosque (2008), yaptıkları çalışmada destinasyon imajının bilişsel ve duygusal doğası ve destinasyon imajı oluşumunda psikolojik faktörlerin rolünü araştırmışlardır. Araştırmanın sonucunda destinasyon imajının bilişsel ve duygusal değerlendirmelerin bir toplamı olarak ortaya çıktığını, turistlerin bir destinasyonu ziyaret etmeden önce, destinasyona ilişkin psikolojik faktörlerin, motivasyonların ve kültürel değerlerin algılamada etkili olduğunu belirlemişlerdir.

Phillips, ve Jang, (2008), destinasyon imajının turist tutumları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda bilişsel imajın destinasyona ilişkin tutumu kısmen ve dolaylı olarak etkilediği, buna karşın, duyuşsal imajın turist tutumu üzerinde doğrudan bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda New York City’de yapılan araştırmada, güvenlik ve misafirperverliğin, duyuşsal imaj boyutunda turist tutumunu etkileyen en etkili bilişsel görüntü bileşeni olduğu ifade edilmiştir.

Bertan (2010), Pamukkale destinasyonundaki termal turizm faaliyetleri ve yöreyi ziyaret eden turistler üzerinde yapmış olduğu araştırmasında, turistlerin, cinsiyet, tercih nedeni, yaş ve termal faaliyetleri algılamalarının, termal turizm faaliyetleri ile ilgili genel düşüncelerine ve memnuniyetlerine yönelik tutumlarına etkisini incelemiş ve anlamlı farklılıklar tespit etmiştir.

İnan, Akıncı, Kıymalıoğlu ve Akyürek (2011), özellikle kruvaziyer turistlerinin algıladıkları bilişsel imajın destinasyonun genel imajı üzerinde nasıl etki gösterdiğini ve söz konusu imajın destinasyonu tavsiye niyetleri üzerindeki etkisini belirlemek için çalışma yapmışlar ve sonuçta bilişsel imajın iki boyutunu oluşturan altyapı ve kültürün genel imaj üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu; genel imajın da kruvaziyer turistlerinin tavsiye niyetlerini anlamlı şekilde etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Valle, Mendes ve Guerreio (2012), Portekiz’in güneşi ve plajlarıyla en tanınmış bölgesi olan Algarve’nin destinasyon imajını geliştirmek amacıyla 2007 yılında Portekiz hükümeti tarafından başlatılan “Allgarve” projesini turistler ve yöre halkının nasıl değerlendirdiklerini incelemişlerdir. Turistler projeyi olumlu algılamakta, yöre sakinleri tarafından başlangıçta olumlu karşılanmadığı belirlenmiştir. Bölgedeki yöre sakinlerine uygulanan anket verilerine göre bunun temel nedenleri olarak sürece kendilerinin dahil edilmemesi, projenin yanlış adlandırılması vb. olduğu belirtilmiş ve destinasyon imajının geliştirilmesinde yöre halkının ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır.

Bertan (2013), bir başka çalışmasında Pamukkale'yi ziyaret eden ziyaretçilerin Pamukkale destinasyonunu algılamalarını araştırmıştır. Çalışma kapsamında Pamukkale'nin bir destinasyon olarak rekabet gücünün artırılması ve geleceğe yönelik stratejilerin belirlenmesi amacıyla, ziyaretçi profillerini belirlemiş ve ziyaretçilerin Pamukkale destinasyonuna yönelik algılamalarını incelemiştir. Çalışma sonucunda ziyaretçilerin ülke, cinsiyet, öğrenim ve gelir durumlarının, Pamukkale destinasyonuna yönelik algılamaları arasında anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Chen ve Phou (2013), destinasyon imajı, destinasyon kişiliği, turist-destinasyon ilişkisi ve turist davranışı üzerine yapmış oldukları araştırmalarında destinasyon imajı ve destinasyon kişiliğinin turist-destinasyon ilişkisini olumlu yönde etkilediğini ve bunun da turist davranışını etkilediğini ortaya koymaktadır. Çalışma turistlerin destinasyonlarla duygusal ilişkiler kurduklarını belirtmektedir.

Çakır, Çakır ve Ceylan (2013), Pamukkale yöresini ziyaret eden yerli turistlerin algıladıkları imajı belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında, yerli turistlerin güçlü bir Pamukkale algısına sahip oldukları belirlenmiştir. Yerli turistlerin yöreyi ziyaret etmekten memnun kaldıkları, bu yöreyi tekrar ziyaret etme niyetleri olduğu ve çevrelerine tavsiye edecekleri ifade edilmiştir.

Albayrak ve Özkul (2013), çalışmalarında, Y kuşağı turistlerin yapısal özellikleri ile destinasyon algıları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve destinasyon imajının ziyaretçilerin cinsiyet, eğitim durumu ve gelir düzeylerine göre farklılık gösterdiğini tespit etmiştir.

Adan (2015), çalışmasında, İzmir'e iş amacı ile gelen yabancı turistlerin destinasyon imajı algılamaları, destinasyon memnuniyeti, destinasyonu tekrar ziyaret etme eğilimi ve tavsiye etme eğilimlerini ölçmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda, doğal ve kültürel çekicilikler, dost canlısı ve misafirperver insanlar, kirlenmemiş/bozulmamış çevre, tarihi çekicilikler, flora ve fauna, toplu taşıma ve yerel tur ve geziler, insanların yabancı dil kullanma becerileri, emniyet ve güvenlik, alışveriş olanaklarının çeşitliliği ve temizlik ve hijyen standartları değişkenlerinin destinasyon imajı algılamasında önemli faktörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çiçek ve Ilgaz (2015), yaptıkları çalışmada, destinasyon pazarlama çalışmalarının başarılı bir şekilde yapılabilmesinin yolunun olumlu bir imaj yaratmak ve destinasyonu markalaştırmak olduğunun, destinasyon imajının oluşturulmasında ve destinasyonun markalaştırılmasında destinasyonun sahip olduğu doğal güzellikler, kültürel miraslar, tarihi mekânlar ve destinasyonun sahip olduğu ürünlerin ön plana çıkarılması gerekliliğinin altını çizmişlerdir. Ayrıca, olumlu bir imaja sahip olan turizm bölgelerinin rekabette üstünlük avantajı sağlayacağı, olumlu algılanan destinasyonlara karşı bir sadakatin oluşacağı ve dolayısıyla tekrar ziyaret etme davranışının gerçekleşeceği belirtilmiştir.

Kock, Josiassen ve Assaf (2016), insanların turizm destinasyonları ile ilgili sahip olduğu zihinsel temsillerin ne olduğunun bilinmesinin, onların niyetlerini anlayabilmek için önemli olduğunu, bu zihinsel destinasyon temsillerinin sıklıkla destinasyon imajı kavramının uygulanması ile araştırıldığını ancak literatürün genellikle teorik tabandan yoksun ve uygulama eksikliğine sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Uçkun, Konakay ve Ergen (2016), çalışmalarında, destinasyon imajındaki değişimi 2008-2013 yılları arasındaki çalışmaların analizleri ile ortaya koymayı hedeflemişler, ve Türkiye'deki destinasyon imajı ile ilgili çalışmaların dünya literatürüne oranla yetersiz kaldığını öne sürmüşlerdir.

Ertaş ve Gürsoy (2016), Pamukkale'nin marka imajına yönelik araştırmalarında paydaşların destinasyon marka imajındaki rollerinin analiz edilmesini amaçlamışlardır. Araştırma

Pamukkale'nin marka imajının güçlenmesindeki en etkili faktörlerin doğal yapısı ve kendine özgü olduğu, fiyat, ulaşım ve altyapı, üstyapı ören yeri giriş ücretlerinin marka imajını olumsuz etkileyen başlıca faktörler olduğu ve destinasyonun marka imajının güçlendirilmesi için, paydaşlar arasında daha çok işbirliği gerektiği sonuçlarını vermiştir.

Başaran ve Şen (2017), bilişsel ve davranışsal destinasyon imajının Venedik'i ziyaret eden ve etmeyen turistler ile turistlerin yaş ve gelir durumları açısından farklılaşp farklılaşmadığını tespit etmeye çalıştıkları çalışmalarında. bilişsel ve davranışsal destinasyon imajının Venedik'i ziyaret eden ve etmeyen turistler açısından farklılaştığını tespit etmişlerdir.

Serçek ve Serçek (2017), destinasyon imajı ve yaş ilişkisini inceledikleri araştırmalarda X, Y ve Z Kuşaklarındaki turistlerin destinasyon imaj algılarını karşılaştırmışlar ve destinasyon imajının katılımcıların buldukları kuşak gruplarına göre farklılık gösterdiğini belirlemişlerdir. Kuşak gruplarının özellikle duygusal ve bilişsel algılamaalarda etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Pamukkale'yi ziyaret eden turistlerin algıladığı destinasyon imajının yerli ve yabancı olmalarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek, farklılık varsa hangi değişkenler arasında olduğunu tespit etmek ve turistler açısından daha olumlu hale getirilebilmesi için somut öneriler ortaya koymaktır.

Bu araştırma, yerli ve yabancı turistlerin destinasyon imaj algılarının karşılaştırılması ile oluşan farklılığı ortaya koyması açısından özgün bir çalışma olarak farklı bir öneme sahiptir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma, ziyaretçilerin destinasyonda buldukları sırada gerçekleştirildiğinden ziyaret öncesi imaj algıları, araştırmanın kapsamı içinde değildir.

Araştırma ölçeğinin oluşumunda destinasyon imajına yönelik daha çok çekici faktörler üzerinde durulmuş olup, itici faktörler ihmal edilmiştir.

Araştırma, yaz döneminde Pamukkale destinasyonunu ziyaret eden bireyleri kapsamakta olup, zaman ve maliyet sorunları daha geniş ziyaretçiye ulaşmada önemli bir sınırlılık oluşturmuştur.

Örneklem yöntemi ve büyüklüğü bir diğer sınırlama olup, araştırma sonuçları genelleştirilemez. Sadece Pamukkale destinasyonuna ait bir durum analizidir.

3.3. Araştırma Modeli, Ölçek ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırmada kullanılan model destinasyon çekiciliklerini, tüketici algısındaki imajı oluşturan temel unsur olarak ele almaktadır. Bu çekiciliklerin yerli ve yabancıların algısındaki yerini tespit etmeye yöneliktir. Bu amaçla aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H1: Pamukkale'yi ziyaret eden turistlerin algıladığı destinasyon imajı, yerli ve yabancı olmalarına göre farklılık gösterir.

Destinasyon imajına ilişkin soru formu, literatürde kabul görmüş ve birçok çalışmada kullanılmış (Çiftçi, 2010; İlban, 2007; Kocaman, 2012; Ertaş ve Gürsoy, 2016; Ceylan, 2011) bir ölçekten oluşmaktadır. Destinasyon imajına ilişkin 50 maddelik ölçeğe, 10 maddelik demografik soru ilave edilerek toplamda 60 maddeden oluşan bir soru formu oluşturulmuştur. Örneklemeye ulaşmak için kolayda örneklem yöntemi uygulanmıştır.

Bu form, Pamukkale destinasyonunda bir pilot çalışma ile test edilerek ölçekte anlaşılmayan soruların olup olmadığı ve ölçeğin güvenilirliği incelenmiştir. 50 kişi üzerinde yapılan pilot çalışmada geçerlilik ve güvenilirlik analizi sonuçları, bu alanda yapılmış çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Sadece güvenilirlik katsayısını düşüren bazı maddeler ölçek dışına atılarak, 43 maddeden oluşan nihai bir ölçek elde edilmiştir.

Katılımcıların demografik özelliklerine yönelik ölçümlerin dışındaki sorular, Likert (5'li) ölçeğinde yapılandırılarak "5-Kesinlikle katılıyorum" seçeneğinden "1-Kesinlikle katılmıyorum" seçeneğine doğru belirli bir aralıkta sıralanmıştır. Demografik özelliklere ilişkin sorular ise, nominal ölçekte ve yalnızca tek seçenek işaretlenecek şekilde tasarlanmıştır.

3.4. Veri Analizi

Pamukkale'yi ziyaret eden büyük bir ziyaretçi kitlesi mevcuttur. Bu doğrultuda bir milyon ve üzerindeki ana kütleye karşılık, 0,95 güven aralığı, 0,05 örnekleme hatası ile (p: 0,08 ve q: 0,02) her bir grup için 245 sayısının yeterli olacağı belirlenmiştir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s. 50). Buna göre 250 yerli 250 yabancı olmak üzere kolayda örnekleme yöntemi ile elde edilen anketlerin bir kısmının eksik veri ve uç değer analizi nedeniyle incelemeye alınmaması sonucu 250'si yerli ve 237'si yabancı olmak üzere toplam 487 veri, analiz edilmiştir.

Turistlerden elde edilen veriler, SPSS 22.0 programı ile değerlendirilmiştir. Analiz yöntemini belirlemek için verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Öncelikle demografik verilere ilişkin bulgular elde edilerek sonuçlar frekans dağılım tablosunda gösterilmiştir. İkinci aşamada, verilerin güvenilirliği (Cronbach Alpha) test edilmiştir. Yerli / yabancı ziyaretçi arasındaki farklılığı tespit için T testi yapılmıştır.

3.5. Araştırma Bulguları

Normallik varsayımı için elde edilen basıklık ve çarpıklık katsayılarının -1,5 ve +1,5 arasında olması nedeniyle normal dağılım gösterdiği (Tabachnick ve Fidell, 2013, s. 24) belirlenmiştir. Ölçeğin alpha değeri ise 0,88 olarak tespit edilmiştir.

Demografik bulgulara ilişkin frekans tablosu Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Demografik Bulgular

	Yerli		Yabancı	
	N	%	N	%
Yerli-Yabancı Turist	250	51,3	237	48,7
Cinsiyet				
Kadın	108	43,2	116	48,9
Erkek	142	56,8	121	51,1
Medeni Durum				
Evli	130	52,0	101	42,6
Bekar	120	48,0	136	57,4
Çalışma Durumu				
Çalışıyor	191	76,4	171	72,2
Emekli	59	23,6	66	27,8
Öğrenim Durumu				
İlkokul	39	15,6	53	22,4
Ortaokul	77	30,8	55	23,2
Lise	63	25,2	63	26,6
Ön lisans ve üstü	71	28,4	66	27,8

	Yerli		Yabancı	
	N	%	N	%
Kiminle Birlikte Geldiği				
Yalnız	29	11,6	34	14,3
Partnerle birlikte (eş, arkadaş vs.)	149	59,6	172	72,6
Çocuklarla birlikte	72	28,8	31	13,1
Pamukkale'yi Ziyaret Sayısı				
1 kez	96	38,4	154	65,0
2 kez	74	29,6	67	28,3
3 kez ve üstü	80	32,0	16	6,8
Yaş				
18-24 yaş	57	22,8	58	24,5
25-34 yaş	82	32,8	88	37,1
35-44 yaş	61	24,4	57	24,1
45-54 yaş	21	8,4	26	11,0
55 yaş ve üstü	29	11,6	8	3,4
Gelir Durumu (Yerli: TL, Yabancı: Euro)				
Birim				
1000 altı	46	18,4	55	23,2
1000-1499	53	21,2	46	19,4
1500-1999	64	25,6	63	26,6
2000-3999	48	19,2	39	16,5
4000 ve üstü	39	15,6	34	14,3
Tatil Yapma Sıklığı				
İlk kez	24	9,6	35	14,8
Her yıl	113	45,2	96	40,5
2-3 yılda bir	65	26,0	42	17,7
Her yıl birden fazla	48	19,2	64	27,0
Kaldığı Yer				
Otel	66	26,4	102	43,0
Akraba	30	12,0	36	15,2
Pansiyon	37	14,8	42	17,7
Apart	35	14,0	19	8,0
Günübirlik	82	32,8	38	16,0

Katılımcıların % 51,3'ü yerli, %48,7'si ise yabancı turisttir. Her iki grupta da erkeklerin ve çalışanların oranı daha fazladır. Katılımcıların %56,8'i yerli erkek, %51,1'i ise yabancı erkek turisttir. %76,4'ü çalışan yerli turist, %72,2'si çalışan yabancı turisttir. %30,8 ile yerli turistlerde ortaokul mezunları, yabancılar da ise %27,8 ile ön lisans ve üstü eğitim almış bireyler ağırlıktadır. Her iki grupta da 25-34 yaş grubu yoğunluktadır. Her iki grupta da 1500-1999 gelir dilimi ağırlıktadır. Yerli turistlerde 1500-1999 TL gelir elde edenler %25,6, yabancı turistlerde 1500-1999 Euro gelir elde edenler ise %26,6 olarak belirlenmiştir. Yabancı turistlerin konaklama birimi tercihi %43 ile oteller olmuştur. Akraba yanında kalmayı tercih eden yabancıların ise Türk kökenli başka ülke vatandaşları olduğu belirlenmiştir. Yerli turistlerin konaklama tercihi de %26,4 ile oteller olarak bulunmuştur. Ancak yerli turistlerin %32,8'nin Pamukkale destinasyonunu günübirlik ziyaret edenler olduğu belirlenmiştir. Tatil yapma sıklığı her iki grup için de ağırlıklı olarak, her yıldır. Tatil için her iki grupta eş ya da arkadaş birlikteliğini daha çok tercih etmiştir. Pamukkale'yi ziyaretlerinde yabancıların %65, yerli turistlerin ise %38,4 ile

bölgeye ilk kez geldikleri belirlenmiştir. Üç kez ve üstündeki ziyaretlerde ise yerlilerin %32, yabancıların ise %6,8 ağırlıkta olduğu belirlenmiştir.

Pamukkale'yi ziyaret eden yerli ve yabancı turistler açısından, Pamukkale imajının algılanmasına ilişkin farklılıklar Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: Algılanan Destinasyon İmajına İlişkin Yerli / Yabancı Farkı

Destinasyon İmajına İlişkin Algı İfadeleri	Ortalama		t	p
	Yerli	Yabancı		
1.Pamukkale, fiyatları ucuz bir yerdir.	3,28	3,65	3,547	0,000
2.Pamukkale'ye yaptığım ziyaret sonucu iyi bir deneyim kazandım.	3,90	4,13	3,042	0,002
3.Pamukkale'yi termal bir alan olduğu için tercih ettim.	3,74	4,01	2,865	0,004
4.Pamukkale'de doğal, kültürel ve tarihi yapı korunmuştur.	3,54	4,06	5,552	0,000
5.Pamukkale'yi seçmemde, Pamukkale'nin imajı etkili olmuştur.	3,71	4,00	3,182	0,002
*7.Pamukkale sıkıcı ve hareketsizdir.	2,66	3,17	4,651	0,000
8.Pamukkale hakkında medyadan olumlu bilgiler edindim.	3,57	3,88	3,361	0,001
13.Pamukkale, verdiğim paraya değer bir yerdir.	3,68	3,88	2,118	0,035
15.Pamukkale, geleneklerine bağlıdır.	3,16	3,63	4,996	0,000
16.Pamukkale, kalabalık değildir.	3,33	3,59	2,596	0,010
17.Pamukkale'nin insanları dost canlısıdır.	3,32	3,88	5,841	0,000
*18.Pamukkale kasvetli/ iç karartıcıdır	2,31	3,05	6,792	0,000
19.Pamukkale bilinen bir üne sahiptir.	4,14	3,87	3,171	0,002
21.Pamukkale, rahatlatıcı ve dinlendiricidir	4,10	3,89	2,276	0,023
22.Pamukkale, sağlık için önemlidir	4,12	3,73	4,549	0,000
25.Pamukkale'nin yerel mutfağı, diğer bölgelere göre daha çeşitlidir.	3,02	3,73	7,548	0,000
26.Pamukkale'de konaklama ucuzdur.	3,51	3,85	3,441	0,001
27.Pamukkale'de kendimi güvende hissedirim.	3,52	3,99	5,527	0,000
28.Pamukkale'de doğal çekiciliklerin bulunması, tercih sebebidir.	3,85	4,08	2,551	0,011
29.Pamukkale, geldiğim yere oldukça yakın mesafededir.	3,23	2,97	2,199	0,028
30.Pamukkale, genç ve mutlu bir nüfusa sahiptir.	3,14	3,59	4,749	0,000
31.Pamukkale'nin gelenek ve görenekleri ilgimi çekmektedir.	3,30	3,81	5,422	0,000
32. Pamukkale heyecan verici bir yerdir.	3,59	3,83	2,632	0,009
*37.Pamukkale'nin sahip olduğu imaj, tercihim etkilemedi.	3,02	3,27	3,442	0,001
38.Pamukkale'nin gezilebilecek ilginç birçok yeri vardır.	3,67	3,89	2,443	0,015
39.Pamukkale'nin hijyen standartları ve temizlik alışkanlıkları yeterlidir.	3,26	3,87	6,682	0,000
40. Pamukkale'ye ulaşım ucuzdur.	3,72	3,51	2,236	0,026
43. Pamukkale'nin turistik alt yapısı iyidir.	3,56	3,76	2,224	0,027
45.Pamukkale'de restoran ve barlar yeterlidir.	3,04	3,74	6,861	0,000
46. Pamukkale'de yaşam standardı yüksektir.	3,01	3,65	6,580	0,000
47. Pamukkale'de yiyecek içecek ucuzdur	3,16	3,41	2,429	0,015
48.Pamukkale halkı ile turistler arasında kültür alışverişi vardır.	3,34	3,62	2,913	0,004
49.Pamukkale'de gece hayatı ve eğlence imkânları yeterlidir.	2,85	3,61	7,742	0,000

df:485, * işaretli sorular ters soru olduğundan, ters çevrilerek (1-5 yerine 5-1) olarak kodlanmış ve analiz edilmiştir.

Tablo 2'ye bakıldığında destinasyon imajına ilişkin algı ifadelerinin büyük bir kısmında yabancı turistlerin ortalamaları daha yüksek bulunmuştur.

Yerli turistlerin Pamukkale destinasyonuna ilişkin algıları; Yerli turistlerin sadece “Pamukkale bilinen bir üne sahiptir” ($t= 3,171, p<0,002$), “Pamukkale, rahatlatıcı ve dinlendiricidir” ($t=2,276, p<0,023$), “Pamukkale, sağlık için önemlidir” ($t= 4,549, p<0,000$), “Pamukkale, geldiğim yere oldukça yakın mesafededir” ($t= 2,199, p<0,028$), Pamukkale'ye ulaşım ucuzdur” ($t=22,236, p<0,026$), ifadelerinde turistik destinasyona ilişkin imaj algılarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Son iki ifadenin yerli turistler açısından daha anlamlı olması son derece normaldir. Çünkü yerli turistler için Pamukkale'ye ulaşım mesafesi daha kısadır ve doğal olarak daha ucuzdur. Yerli turistlerin Pamukkale'nin ününe ilişkin algısının yabancılara göre daha yüksek olması, ülke içindeki ününün yurt dışındaki ününden daha yüksek olduğuna işaret eder. “Pamukkale, rahatlatıcı ve dinlendiricidir”, “Pamukkale, sağlık için önemlidir” ifadelerinin yerli turistler açısından daha anlamlı bulunmuş olması ise, Pamukkale'nin yerli turist açısından sağlık destinasyonu olarak algılandığına işaret eder.

Aşağıda yer alan ifadelerin tamamı yabancı turistler açısından yerli turistlere göre daha anlamlı bulunmuştur;

Yabancı turistlerin Pamukkale destinasyonunun ucuzluğuna ilişkin algı farklılıkları şöyledir; [Pamukkale, fiyatları ucuz bir yerdir ($t= 3,547, p<0,000$), Pamukkale'de konaklama ucuzdur ($t= 3,441, p<0,001$), Pamukkale'de yiyecek içecek ucuzdur ($t= 2,429, p<0,015$)]. Gerek genel fiyatlar, gerekse konaklama ve yiyecek içecek yabancı turistler açısından daha ucuz bulunmuştur. Döviz kurları arasındaki farka bakıldığında bu sonuç şaşırtıcı değildir.

Yabancı turistlerin Pamukkale destinasyonunu tercihe ilişkin algı farklılıkları şöyledir; [Pamukkale hakkında medyadan olumlu bilgiler edindim ($t= 3,361, p<0,001$), Pamukkale'de doğal çekiciliklerin bulunması, tercih sebebidir ($t= 2,551, p<0,011$), Pamukkale'yi termal bir alan olduğu için tercih ettim ($t= 3,042, p<0,002$), Pamukkale'nin sahip olduğu imaj, tercihim etkiledi ($t= 3,442, p<0,001$)]. Gerek medyadan alınan olumlu bilgiler, gerekse Pamukkale'nin doğal çekicilikleri ve imajı yabancı turistler için bölgeyi tercihte daha anlamlı bulunmuştur.

Yabancı turistlerin Pamukkale destinasyonunun kültürüne ilişkin algı farklılıkları şöyledir; [Pamukkale'de doğal, kültürel ve tarihi yapı korunmuştur ($t= 5,552, p<0,000$), Pamukkale'nin gelenek ve görenekleri ilgimi çekmektedir ($t= 5,422, p<0,000$), Pamukkale'nin yerel mutfağı, diğer bölgelere göre daha çeşitlidir ($t= 7,548, p<0,000$), Pamukkale, geleneklerine bağlıdır ($t= 4,996, p<0,000$)]. Yabancı turistlerin yerli turistlere göre Pamukkale destinasyonunun kültürüne ilişkin daha olumlu bir imaja sahip oldukları belirlenmiştir. Yerli turistin aynı kültürün bir parçası olması nedeniyle bu kültüre alışık olması onu bir anlamda sıradanlaştırabilir ve bu sonuç doğaldır.

Yabancı turistlerin Pamukkale destinasyonunun yerel halkına ilişkin algı farklılıkları şöyledir; [Pamukkale, genç ve mutlu bir nüfusa sahiptir ($t= 4,749, p<0,000$), Pamukkale'nin insanları dost canlısıdır ($t= 3,171, p<0,002$), Pamukkale halkı ile turistler arasında kültür alışverişi vardır ($t= 2,913, p<0,004$)]. Yabancı turistler yerli turistlere göre yerel halkı daha genç ve mutlu, daha dost canlısı ve kültür alışverişi eğilimli bulmuşlardır. Muhtemelen yabancı turistin döviz getirici özelliği nedeniyle, yerel halkın yerli turistten çok yabancılara ilgi göstermesi böyle bir sonucu yaratmış olabilir.

Yabancı turistlerin Pamukkale destinasyonunun turistik alt ve üst yapısına ilişkin algı farklılıkları şöyledir; [Pamukkale'nin turistik alt yapısı iyidir ($t= 2,224, p<0,027$), Pamukkale'nin hijyen

standartları ve temizlik alışkanlıkları yeterlidir ($t=6,682$, $p<0,000$), Pamukkale'nin gezilebilecek ilginç birçok yeri vardır ($t= 2,443$, $p<0,015$), Pamukkale'de restoran ve barlar yeterlidir ($t= 6,861$, $p<0,000$), Pamukkale'de gece hayatı ve eğlence imkânları yeterlidir ($t= 7,742$, $p<0,000$), Pamukkale sıkıcı ve hareketsiz değildir ($t=4,651$, $p<0,000$), Pamukkale kasvetli/ iç karartıcı değildir ($t= 6,792$, $p<0,000$), Pamukkale, kalabalık değildir ($t= 2,596$, $p<0,010$), Pamukkale'de yaşam standardı yüksektir ($t= 6,580$, $p<0,000$)). Yabancı turistler yerli turistlere göre Pamukkale destinasyonunun alt ve üst yapısını daha yeterli bulmuşlardır.

Yabancı turistlerin Pamukkale destinasyonundaki tatile ilişkin algı farklılıkları şöyledir; Pamukkale'de kendimi güvende hissederim ($t= 5,527$, $p<0,000$), Pamukkale heyecan verici bir yerdir ($t= 2,632$, $p<0,009$), Pamukkale, verdiğim paraya değer bir yerdir. ($t= 2,118$, $p<0,035$), Pamukkale'ye yaptığım ziyaret sonucu iyi bir deneyim kazandım ($t= 3,171$, $p<0,002$)). Yabancı turistlerin yerli turistlere göre Pamukkale destinasyonundaki tatile ilişkin daha olumlu bir imaja sahip oldukları tespit edilmiştir.

Yukarıdaki sonuçlara göre Pamukkale'yi ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerin algıladıkları destinasyon imajı, pek çok konuda farklılık göstermektedir. Ulaşılan bulgular doğrultusunda H1 hipotezi kabul edilmiştir.

4. SONUÇ

Yerli ve yabancı turist farklılığına göre yapılan analizde katılımcıların % 51,3'ü yerli, %48'7'si ise yabancı turistir. Her iki grupta da erkeklerin ve çalışanların oranı daha fazladır. Yerli turistlerde ortaokul mezunları, yabancıarda ise ön lisans ve üstü eğitim almış bireyler ağırlıktadır. Her iki grupta da 25-34 yaş grubu yoğunluktadır. Hem yerli hem de yabancı turistlerin en alt gelir seviyesinde olduğu, ancak hem her yıl tatil yaptıkları, hem de konaklama yeri olarak otelleri tercih ettiklerinin belirlenmesi, gelir konusunda gereken hassasiyette yanıt vermedikleri izlenimini yaratmaktadır. Tatil için her iki grupta partneri ile birlikteliği daha çok tercih etmiştir. Hem yerli hem yabancı turistlerde de ilk kez ziyaret oranı daha yüksek bulunmuştur.

Araştırma sonunda Pamukkale'yi ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerin algıladıkları destinasyon imajının birçok alanda farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır. Yabancı turistlerin Pamukkale'nin imajına ilişkin ifadelerin büyük bir kısmına yerli turistlere göre daha fazla katıldıkları tespit edilmiştir. Buna göre yabancıların destinasyona ilişkin imaj algısının yerli turistlere göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Sadece bazı ifadelerde yerli turistlere göre katılım oranları daha düşük bulunmuştur. Bunlar; Pamukkale bilinen bir üne sahiptir, Pamukkale, rahatlatıcı ve dinlendiricidir, Pamukkale, sağlık için önemlidir, Pamukkale, geldiğim yere oldukça yakın mesafededir, Pamukkale'ye ulaşım ucuzdur. Yerli turistlerin (Pamukkale, geldiğim yere oldukça yakın mesafededir, Pamukkale'ye ulaşım ucuzdur) ifadelerine katılımları destinasyona yakın olmalarından dolayı normaldir. Yabancı turistlerin yerli olanlara göre bölgeyi daha ucuz algılamaları ise Euro'nun TL karşısındaki değeri ile açıklanabilir.

Yabancı turistler, Pamukkale'yi daha çok doğal ve kültürel yapısını koruyan, turistik alt ve üst yapısı yeterli, insanları dost canlısı ve ucuz bir destinasyon olarak algılamaktadırlar. Ayrıca Pamukkale'nin doğal çekicilikleri ve imajı yabancı turistler için bölgeyi tercihte daha anlamlı bulunmuştur.

Pamukkale, bilinen bir üne sahiptir, rahatlatıcı ve dinlendiricidir, sağlık için önemlidir ifadelerine katılımın yabancı turistler için daha düşük kalması ise, dünyaya sağlık kenti olma iddiasıyla pazarlanan bölge için dikkat çekici ve üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Denizli ve

özellikle Pamukkale'nin, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2023 vizyonunda sağlık kenti olarak konumlandırılması planlanmıştır. Elde edilen sonuçlar henüz bu konuda bir ilerleme kaydedilmediğini göstermektedir. Önümüzdeki yıllarda daha aktif çalışmalar yapılacağı ümit edilmektedir. Bu sebeple gerek özel işletmeler gerekse kamunun oluşturulmak istenen bu imaja ilişkin önemli çalışmalar yapması gerekmektedir. Bunun için bir taraftan imaj ve konum çalışmaları ile daha iyi tanıtım yapmak özellikle de sağlık konusuna vurgu yapmak gerektiği açıktır. Ayrıca destinasyonun alt yapısının da hem bu yeni Pazar konumunu hem de oluşturulmak istenen imaja uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Termal sağlık kenti olması için başlatılmış olan projenin devam ettirilmesi, bölgedeki konaklama birimlerinin tedavi merkezleri ve kür parkı ile desteklenerek bir sağlık kompleksi haline getirilmesi önerilir. Bütün bu çalışmaların entegre bir şekilde yapılabilmesi için de destinasyon yönetim birimi oluşturulması uygun olacaktır.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda yerli ve yabancı turistlerin destinasyon imajına ilişkin algılarında zaman faktörünün bir değişiklik yaratıp yaratmadığı araştırılabilir. Ayrıca algılanan imaj, destinasyon ziyaretinden önce ve sonra ölçülerek karşılaştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Adan Ö. (2015). Destinasyon marka imajı ve bir pazar bölümü olarak iş amaçlı gelen turistlere yönelik uygulanması, *E-Journal of Yasar University*, 10 (39), 6555 – 6611.
- Albayrak, A. ve Özkul, E. (2013). Y kuşağı turistlerin destinasyon imaj algıları üzerine bir araştırma, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (6), 15-31.
- Baloğlu, S. ve McCleary, K.W. (1999). A model of destination image formation, *Annals of Tourism Research*, 26 (4), 868-897.
- Başaran, Ü. ve Şen, A. (2017). Destinasyon imajının turistler açısından farklılaşması: Venedik üzerine bir araştırma, *Journal of International Social Research*; Oct, 10(52), 950-962.
- Beerli, A. ve Martin, J.D. (2004). Factors influencing destination image, *Annals of Tourism Research*, 31 (3), 657-681.
- Bertan, S. (2010). Pamukkale destinasyonunda termal turizm faaliyetleri ve yöreyi ziyaret eden turistler üzerinde bir uygulama, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 129-137.
- Bertan, S. (2013). Ziyaretçilerin Pamukkale destinasyonunu algulamalarına yönelik bir araştırma, *International Journal of Human Sciences*, 10(2), 1-20.
- Çakır, F., Çakır, M. ve Ceylan, S., (2013). Bir destinasyon olarak Pamukkale yöresine yönelik yerli ziyaretçilerin algulamalarının belirlenmesi, *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 3(2), 36-46.
- Ceylan, S. (2011). Destinasyon marka imajı ve Pamukkale yöresinde bir uygulama, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7, 89-102.
- Chen, C. ve Phou, S. (2013). A closer look at destination: image, personality, relationship and loyalty, *Tourism Management*, 36, 269-278.
- Chi, C. G.-Q. ve Qu, H. (2008). Examining the structural relationships of destination image, tourist satisfaction and destination loyalty: An integrated approach, *Tourism Management*, 29 (4), 624-636.

- Çiçek, R. ve Ilgaz, A. (2015). Destinasyonların pazarlanmasında imaj ve markanın rolü: Nevşehir örneği, *Akademik Bakış Dergisi*, 48, 171-183.
- Çiftçi, G. (2010). *Marka imajının tüketicilerin destinasyon seçimine olan etkisi*, Gazi Ün. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Denizli Turizmi, http://www.pamukkale.gov.tr/www/resimler/orjinal/files/Denizli_Turizmi.pdf (Erişim Tarihi: 10.2.2018)
- Denizli 24 Haber, (28 Ekim 2016). <http://www.denizli24haber.com/haber/iste-pamukkaleye-giris-sayilari/3026>. (Erişim: 22.08.2017).
- Echtner, C., M. ve Ritchie, J. R. (2003). The meaning and measurement of destination image, *Journal of Tourism Studies*, 14 (1), 37-48.
- Eren, E. (2012). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*, 13. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Ertaş, M., Gürsoy, İ. T. (2016). Destinasyon marka imajında paydaş etkisi: Pamukkale üzerine bir araştırma, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 159-179.
- İlban, M. O. (2007). *Destinasyon Pazarlamasında marka imajı ve seyahat acentalarında bir araştırma*, Doktora Tezi, Balıkesir Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- İnan, E. A., Akıncı, S., Kıymalıoğlu, A. ve Akyürek, M. S. (2011). Kruvaziyer turizmde turistlerin tavsiye niyetlerinde destinasyon imajının etkisi, *Ege Akademik Bakış*, 11(3), 487-497.
- Kocaman, S. (2012). *Destinasyon yönetimi kapsamında marka kimliğine eki eden faktörlerin marka imajına etkisi: Alanya örneği*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Antalya.
- Kock, F., Josiassen, A. ve Assaf, A.G. (2016). Advancing destination image: The destination content model, *Annals of Tourism Research*, 61, 28-44.
- Phillips, W. J. ve Jang, S. (2008). Destination image and tourist attitude, *Tourism Analysis*, 13 (4), 401-411.
- Pike, S. (2002). Destination image analysis—a review of 142 papers from 1973 to 2000, *Tourism Management*, 23(5), 541-549.
- San Martín, H. ve Rodríguez del Bosque, I. A. (2008). Exploring the cognitive-affective nature of destination image and the role of psychological factors in its formation, *Tourism Management*, 29 (2), April, 263-277.
- Serçek, G. Z. ve Serçek, S. (2017). X, Y ve Z kuşaklarındaki turistlerin destinasyon imaj algılarının karşılaştırılması, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi* 14 (1), 6-19.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics*, 6 th ed., Edinburgh, United Kingdom: Pearson Education Limited,
- Uçkun, G., Konakay, G. ve Ergen, B. (2016). Destinasyon imajı algısındaki değişimin literatür incelemesi, *Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 196-224.
- UNWTO, (2017). Destination management & quality programme conceptual framework, <http://destination.unwto.org/content/conceptual-framework-0> (Erişim Tarihi: 19.11.2017)

- Valle, P. O., Mendes, J. ve Guerreiro, M. (2012). Residents' participation in events, events image and destination image: A correspondence analysis, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 29, 647-664.
- Yamaç, Z. ve Zengin, B. (2015). Sakarya destinasyonunun imaj algısına yönelik bir araştırma, *İşletme Bilimi Dergisi* 3 (2), 55-75.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004), *Spss uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.

YURTDIŞI TEMİNAT MEKTUPLARININ NAKDE ÇEVİRİLMESİ SİGORTASI, İHRACATA ETKİSİ VE UYGULAMA ÖRNEKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet YEŐİLYAPRAK¹

Atıf: Yeşilyaprak, M. (2018). YurtdiŐi Teminat Mektuplarının Nakde Çevrilmesi Sigortası, İhracata Etkisi ve Uygulama Örneklerinin Değerlendirilmesi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2494-2511. doi: 10.17218/hititsosbil.433207

Özet: Bu çalışmanın amacı "teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigorta/garanti" ürününü ve bu ürünün ülke ihracatlarına etkisini incelemektir. Bunun için, bu çalışmada öncelikle teminat mektupları hakkında literatür çalışmasına yer verilmiştir. Sonrasında ise teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigorta/garanti ürününün literatürde nasıl ele alındığı açıklanmıştır. Bir sonraki aşamada bu sigorta/garanti ürününü uygulayan ihracat destek kuruluşları hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Öte yandan, bu ihracat destek kuruluşlarınca hangi şartlarla bu ürünü ihracatçılara temin edildiğine dair detaylar toplanmıştır. Ayrıca dört örnek ihracat destek kuruluşu ele alınmış, bu ürünün uygulanan ülkelerde ülke ihracatlarına ne kadar katkı sağladığı konusuna değinilmiştir. Verilere göre bu ürünün genel olarak toplam ihracat içinde çok fazla yer almadığı sonucuna varılmış ve sonuç olarak sigorta ürününün kullanıldığı alan ve sektörlere yönelik daha detaylı bir analizin gerekliliğine kanaat getirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Teminat Mektubu, Teminat Mektuplarının Nakde Çevrilmesi Sigortası/Garantisi, İhracat Kredi Kuruluşları*

Export Oriented Bond Calling Insurance/Guarantee, Their Effects to Export and Implementations

Citation: Yeşilyaprak, M. (2018). Export Oriented Bond Calling Insurance/Guarantee, Their Effects to Export and Implementations, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, , 11(3), 2494-2511. doi: 10.17218/hititsosbil.433207

Abstract: This study aims to analyze "bond calling insurance/guarantee" and its effects to the export volumes of countries. For that reason, firstly literature on letter of guarantees (bonds) is included in this study. After that, this study explained how to handle bond calling insurance/guarantees according to the literature. In the next step, export credit agencies who provide bond calling insurance/guarantee product are being analyzed. On the other hand, all details which are related with such Export Credit Agencies have been collected. Also, it is included that how much bond calling insurance/guarantee programmes effect their countries' export volumes by taking into consideration of three Export Credit Agencies. According to the related data; it seems that such programmes' share in total export volume is not significant and further researches are needed considering the implemented areas and sectors of bond calling insurance / guarantees.

Keywords: Letter of Guarantee, Bonds, Bond Calling Insurance/Guarantee, ECA's

1. GİRİŞ

Küreselleşen, sınırların kalktığı, ticari engellerin azaldığı günümüz dünyasında yurt içi ticaretin olduğu kadar uluslararası ticaretin de hızla gelişmesi, bu ticarete kullanılan araçlar açısından da artış ve farklılaşmayı beraberinde getirmiştir. Birbirini hiç tanımayan, farklı ülke ve kültürlerden insanların ve hatta aynı ülke içinde insanların birbirleri ile alışveriş yapma gereği duyması ve aralarında olmayan güven duygusu sebebi ile günümüzde ticarete farklı yollarla karşı tarafa garantiler, teminatlar sağlanarak güven sorunu aşmaya çalışılmaktadır. Bu şekilde, yapılan ticaretin kolaylaştırılması, ucuz ve güvenli hale getirilmesi daha kolay bir hal almaktadır. Bu durum nüfusun hızla arttığı dünyada, aynı ülke içinde yapılan alışverişlerde de karşımıza çıkmasına rağmen garanti, teminat vb. ihtiyacı yurtiçinde olduğundan daha çok uluslararası ticari işlerde işveren ile işi yüklenen arasındaki güven sorununda önemli bir rol oynamaktadır. Yurtiçinde daha çok uygulanan ihalelerde istenen teminat mektupları, yurtdışı işlerde ihalelerde olduğu kadar iş anlaşmalarında da kullanılmaktadır. Uluslararası ticaretin her geçen gün daha çok önem kazandığı ve ülke ekonomilerini daha çok etkilediği düşünüldüğünde konunun yurtdışı ayağının daha öneme haiz olduğu anlaşılabilir.

Ticari ilişkilerde yaşanan en başında bireysel teminatlar ve kefaletler yoluyla aşmaya çalışılan güven sorunu yaşanan sıkıntılar ve iş hacimlerinin büyümesi gibi sebeplerle yetersiz kalmaya başlamıştır (Toker, 2010, s. 991). Uygulanan bu çözümün yetersiz kalması sonucunda pratikte, kredibilitésinin yüksek olmasının etkisi ile bankaların devreye girerek taraflar arasında bir garanti temin ettiği ve güven yarattığı bazı bankacılık ürünleri ortaya çıkmış ve ticaretin kolaylaşmasında kullanılan enstrümanlar olarak rol oynamaya başlamışlardır. Bunlardan biri de teminat mektuplarıdır. Yurt dışı ve yurt içinde kullanım alanı bulan teminat mektupları özellikle işverene sağladığı garantiler ile işi yüklenecek olan tarafa ve işverene daha güvenli bir ortamda iş yapma imkânı sunmaktadır.

Ülkemizde de birçok banka tarafından verilen teminat mektupları, yurtdışında iş yüklenecek olan Türk ihracatçı firmaların ihalelere girmesi, iş anlaşmaları yapabilmeleri konusunda önemli destek sunmaktadır. Teminat mektuplarının ihaleyi açan taraf veya alıcılara sağladığı garanti bu noktada üstlendiği rol açısından önemlidir. Teminat mektubunu edinene de gayri nakdi bir kredi olması açısından fayda sağlamaktadır. Fakat ilk talepte ödenebilir olması özelliği ile kolay nakde çevrilebilir bir ürün olması teminat mektuplarının riskini arttırmakta ve kullanımını zorlaştırmaktadır. Bu durumlarda teminat mektuplarının ihracatta kullanılabilmesi adına, nakde çevrilmelerine karşı sigorta/garanti ürünleri devreye girmektedir. Özellikle yurtdışında iş yüklenen firmaların daha kolay teminat mektubu elde edebilmesi ve kredi limitlerini daha geniş kullanabilmeleri açısından bu sigorta ürünleri önem taşımaktadır. Bu noktada teminat mektuplarının güvencesinin sağlanması için Teminat Mektuplarının Nakde Çevrilmesi Sigortası sunulmaktadır. Dünyada farklı İhracat Destek Kuruluşları tarafından sunulmakta olan Teminat Mektuplarının Nakde Çevrilmesi Sigortası hem teminat mektuplarının kullanılmasını kolaylaştırıp yaygınlaştırmakta hem de ihracatta daha riskli ülkeler için bu ürünün kullanımına imkân sağlayarak ülkelerin ihracatlarına ve Dünya ticaretine katkıda bulunmaktadır.

Bu yazıda ilk bölümünde teminat mektuplarının ne olduğu, literatürde nasıl konumlandırıldığına kısaca değinilecektir. Böylece konunun daha iyi anlaşılması ve teminat mektuplarının hangi amaçla kullanıldığı anlatılmış olacaktır. İkinci bölümde ise kullanılmakta olan teminat mektubu türleri ve teminat mektuplarının nasıl sınıflandığı ele alınacaktır. Bir sonraki aşama olan üçüncü bölümde ise teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortasının ne olduğuna, literatürdeki tanımlarına ve genel iş akışlarının nasıl olduğuna değinilecektir. Dördüncü bölümde

ise dünyada bu sigorta ürününü uygulayan İhracat Destek Kuruluşlarının, ürünü hangi şartlarda ne nasıl uyguladığına değinilecektir. Son bölümde ise bu ürünü uygulayan bazı ihracat destek kuruluşlarının ülkelerinin ihracatında bu ürünün yeri ele alınacaktır.

2. TEMİNAT MEKTUBU VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Genel anlamda teminat olarak Roma Hukuku'nda "Stipulatio" ve Promissio indemnitatis" olarak ortaya çıkan garanti sözleşmeleri, modern çağda 18.yy'da faiz ve temettü garantileri olarak Fransa'da kullanılmış, özellikle şirket hisseleri alan kişilere ortaklığın taahhüdü olarak verilmiştir. 1866'da "Garanti Sözleşmesi" eseri ile ilk defa konuyu ele alan Stammler; bu sözleşmelerin diğer sözleşmelerden farklı bir türde olduğunu ortaya koymuş ve "Garanti mukavelesi ile bir kimse, başkasının kazanç kasti güden teşebbüsüne, bu teşebbüse bağlı olan tehlikelerin tamamını veya belli bir kısmın akdi ve ivazsız olarak yüklenmek suretiyle, yardım ve teşvik gayesini güder." şeklinde tanımlamıştır (Ekici, Durukanoglu, 2016, s. 31). Konu Türk hukuk doktrininde de ele alınmıştır. Konu hakkında önemli isimlerden Haluk Tandoğan garanti sözleşmesini "Garanti alanın belli bir davranışa girişmesinden veya garanti alanla borç ilişkisine giriştiği üçüncü kişinin edimini yerine getirmemesinden doğan zarar tehlikesini, garanti verenin bağımsız bir taahhüt ile üzerine aldığı sözleşmedir." şeklinde tanımlamaktadır. Bir diğer isim olan Seza Reisoğlu ise "Garanti mukavelesi ile garanti veren, garanti alandan bir ivaz elde etmek için değil, fakat onu bir teşebbüse sevk etmek amacı ile müstakil olarak teşebbüsün tehlikesini üzerine alır" şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur (Reisoğlu, 1997, s. 37).

Türk hukukunda en son alınan kararlar çerçevesinde ve uluslararası alanda (URGD 758) esas konu başlığımız olan teminat mektupları da bir "garanti sözleşmesi" kabul edilmektedirler. Türk hukukunda ilk uygulamaları 8.1.1928 tarih ve 6048 sayılı kararnameye dayandırılan teminat mektupları, kamu kuruluşlarınca yapılacak arttırma, eksiltme ve ihaleler için kabul edilecek "teminatı katiye mektubu, teminatı muvakkate mektubu" adı altında belirtilmiştir (Reisoğlu, 1997, s. 1). Teminat mektuplarının ele alınmasında dünya literatüründe var olan görüş farklılıklarına göre "kefalet sözleşmesi", "garanti sözleşmesi", "sui generis sözleşme" ve "karma nitelikli sözleşme" olarak görüşler bulunmaktadır (Doğan, 2005, ss.29-36). Literatürdeki bu farklılıklar ve teminat mektuplarını düzenleyen herhangi bir yasal düzenlemenin bulunmaması, uzun süre Türk hukukunda da teminat mektuplarının ele alınmasında bir karmaşa yaşatmıştır. 1967 ve 1969 yıllarında alınan Yargıtay içtihadı birleştirme kararlarına kadar kefalet sözleşmesi ve garanti sözleşmesi olduğu konusunda farklı kararlara konu olan teminat mektuplarının, bu kararlardan sonra garanti sözleşmesi olarak ele alınmasına karar verilmiştir (Ekici, 2016, s. 40).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere teminat mektuplarının yasal olarak tanımlanmamış olması sebebi ile literatürde farklı tanımlarla karşılaşılabilir. Burada bu tanımlardan ikisini örnek vereceğiz; Barlas teminat mektubunu "*Borçlunun alacaklıya karşı üzerine aldığı bir edimi yerine getirmemesi halinde, belirli bir miktar parayı alacaklının ilk talebinde ona derhal ödemeyi kabul ve taahhüt ettiğine dair bir verilen mektup*"(Barlas, 1986, s. 8) olarak tanımlamıştır. Akyazan ise "*Borçlunun alacaklıya karşı üzerine aldığı bir edimi yerine getirmemesi halinde, belirli bir miktar parayı alacaklının ilk talebinde ona derhal ödemeyi kabul ve taahhüt ettiğine dair banka tarafından verilen mektuba banka teminat mektubu denir.*"(Akyazan, 1974, s. 567) şeklinde tanımlamaktadır.

Teminat mektupları özellikleri bakımından üç taraflı bir yapı üzerine kurulurlar, burada karşılıklı borç ilişkisine sahip iki taraf ve edim borcuna sahip tarafın borcuna teminat veren banka vardır. Kurulan ilişki bir sözleşmedir ve bu sözleşmede banka borçlu taraf, temel ilişkinin alacaklısı da alacaklı olan taraftır (Davarcı, Bayram, 2016, s.215). Banka ile garanti verilen (muhatap) arasında gerçekleşen, bankanın müşterisinin (lehtar) talebi ve ile onun muhataba karşı giriştiği

işte sorumluluklarını yerine getirmemesi ve/veya sözleşmede yazan başka bir riskin gerçekleşmesi durumunda yazan meblağa kadar ödeme yapmayı taahhüt ettiği sözleşmedir (Davarcı, Bayram, 2016, 215) Kıymetli evrak değildirler (Reisoğlu, 1997, ss. 30-31). Teminat mektupları nitelik olarak genelde ilk yazılı talepte ödenmek üzere düzenlenirler ve bankalar literatüründe “Gayri Nakdi Krediler” olarak ele alınırlar (Ekici, 2016, ss. 29-40). Gayri nakdi kredilerde bankadan bir para çıkışı olmamasına rağmen ve üstlenilen risk sonucu bir para çıkışı olabileceğinden kredi işlemi kabul edilmektedirler. Mektup konusu risklerin oluşması durumunda muhatap tarafından mektup nakde çevrilir ve bu durumda banka lehtara rücu ederek ödemeyi ondan alır. Ödemeyi alamadığı takdirde bankanın gayri nakdi kabul ettiği riski, nakdi riske dönüşmüş olur. Burada oluşan risk sebebiyle bankalar müşterilerinden komisyon ücreti almaktadırlar (Çetin ve Dinç, 2013, s.70).

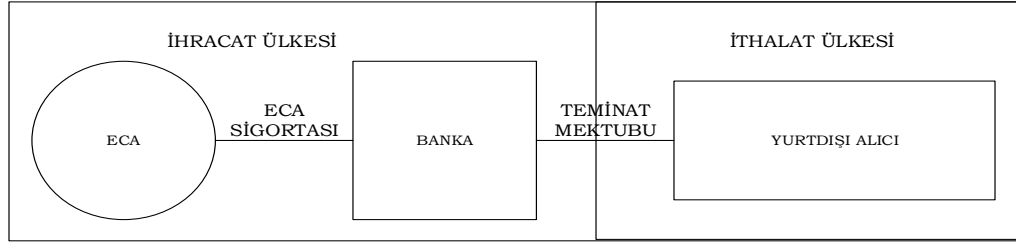
3. TEMİNAT MEKTUPLARININ NAKDE ÇEVİRİLMESİ SİGORTASI

Teminat Mektuplarının Nakde Çevrilmesi Sigortası, özellikle yurtdışı ticari ilişkilerde kullanılan teminat mektupları için birçok ihracat destek kuruluşunca (ECA) sağlanan bir sigorta ürünüdür (Stephens ve Smallridg, 2002, s.12). Bu sigorta ürünü ile ECA'lar kendi ülkelerindeki ihracatçıların yurtdışına yapacakları hizmet ve ürün ihracatlarında destek amacıyla hareket etmektedirler. Yurtdışında bulunan alıcının işin görüleceği veya malların teslim edileceğine dair teminat mektubu istemesi, ihaleye çıkan kamu veya özel alıcıların ihaleye katılım için ve sonrasında yükümlülüklerin şartlara uygun yerine getirileceğine dair teminat mektubu istemesi gibi sebeplerle ihracatçılar teminat mektubuna ihtiyaç duyar. Bu durumda teminat mektubunu veren banka ve ihracatçı risk üstlenmiş olur. Risk üstlenen ihracatçılar ve bankaları, risklerini paylaşmak veya bu risklerini azaltmak istediklerinde bu sigorta ürünü sayesinde aldıkları/düzenledikleri teminat mektuplarının haksız veya haklı nedenlerle nakde çevrilmesine karşılık güvence elde edebilmektedirler.

ECA'ların uyguladığı bu sigorta türünü Salcic(2014) teorik olarak 4 farklı uygulama şeklinde ele almıştır.

İlk uygulama sigortanın direkt olarak teminat mektubunu veren bankaya, teminat mektubu altında yapılan ödemelerle ilgili olarak verilmesi şeklinde uygulanabilenidir. Eğer banka yurtdışı alıcıya teminat mektubu dolayısıyla ödeme yaparsa, bunun ihracatçı tarafından tazmin edilmesi gerekir. Bu sigorta ürünüde ihracatçının bu ödemeyi tazmin edememesi durumunda ECA devreye girerek bankaya yurtdışı alıcıya yaptığı kadar ödemeyi yapar ve tazminini ihracatçıdan sağlamaya çalışır (Salcic, 2014, s.92).

Diğer uygulama yöntemi olarak ise haklı ve haksız olarak teminat mektuplarının nakde çevrilmesine karşı bankalara uygulanan sigorta türü ele alınmıştır. Teminat mektuplarının genel olarak şartsız ve ilk talepte ödeme garantili olarak düzenlenmesi sebebi ile bankalar alıcıdan gelen ilk talepte teminat mektubunu nakde çevirerek ödemeyi yapmak zorundadırlar. Böyle durumlara karşı bankalar bu sigorta hizmetini sunan ECA'ların hangi riskleri kapsadığı ile ilgilenirler, çünkü tüm ECA'lar poliçe şartlarını farklı olarak düzenleyebilmektedirler. Teminat mektubunun ihracatçının hatası olmadığı halde haksız nakde çevrileceği gibi, ihracatçının hatası yüzünden haklı olarak da nakde çevrilebilir, dolayısıyla bu üründe sigorta kapsama oranı çoğunlukla %80-90 arasındadır. Bunun sebebi bankanın ihracatçı üzerinde haklı nakde çevrilmeye sebep olacak durumların doğmaması konusunda baskı yapmasının istenmesidir (Salcic, 2014, ss.92-93).

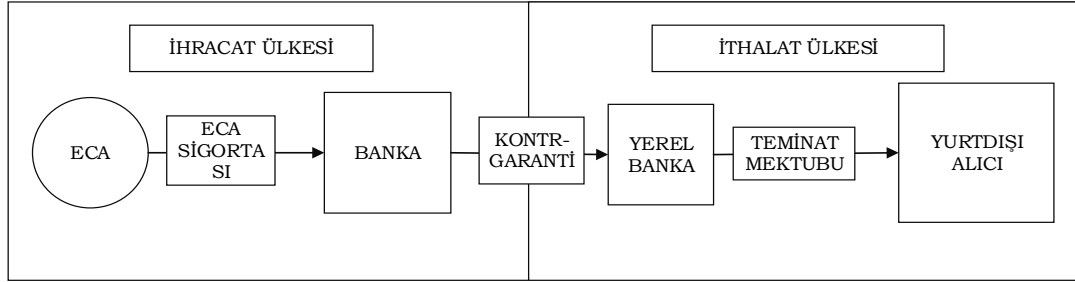

Şekil 1. ECA'nın bankanın verdiği teminat mektubuna uyguladığı sigorta

Kaynak: (Salcic, 2014, s.92)

Diğer bir uygulama yöntemi ise birbirine bağlı teminat mektupları için uygulanan sigortadır. Burada teminatı veren alıcının ülkesinde bulunan yerel bankadır. İhracatçının ülkesindeki banka ise alıcının ülkesindeki bankaya kontr-garanti sağlamaktadır. ECA'nın sigorta uyguladığı banka da ihracatçının ülkesindeki kontr-garantiyi veren bankadır. Her hangi bir nakde çevrilme durumunda teminat mektubunun karşılığını ödeyen alıcının ülkesindeki banka, ihracatçının ülkesindeki kontr-garanti veren bankaya tazmin talebinde bulunur. İhracatçının ülkesindeki bankada tazminatı ödedikten sonra bunu ihracatçıdan talep eder. İhracatçının ödemem durumunda da ECA araya girerek bankanın zararını tazmin eder ve ihracatçıya rücu eder (Salcic, 2014, ss.93-94).

Son uygulama yöntemi olarak da ECA'ların ihracatçılara direkt olarak teminat mektubunun haksız nakde çevrilmesine karşı sağladığı sigorta türü ele alınmıştır. Bankanın alıcının teminat mektubunu nakde çevirme talebi karşısında ödemeyi yaptıktan sonra, ihracatçıdan ödemenin tazminin talep eder. Eğer haksız bir nakde çevrilme durumu var ise ihracatçının bu tazmin talebini karşılayamaması durumunda ECA devreye girerek bankanın zararını karşılar. Fakat burada nakde çevirmenin haksız olduğunun ihracatçı tarafından ispat edilmesi beklenir. Bu

Şekil 2. ECA'nın bankanın verdiği kontr-garantiye uyguladığı sigorta

Kaynak: (Salcic, 2014, s.93)

sigorta uygulamasında haklı olarak nakde çevrilme durumları istisnai haller haricinde kapsamamaktadır. Burada ele alınan hallerin teorik haller olduğu bir sonraki bölümde ele aldığımızda da görüleceği üzere uygulamada farklılıklarla karşılaşılabilen göz ardı edilmemelidir (Salcic, 2014, ss.94-95).

3.1.Uygulayıcıları ve Ülke İhracatlarında Ürünün Yeri

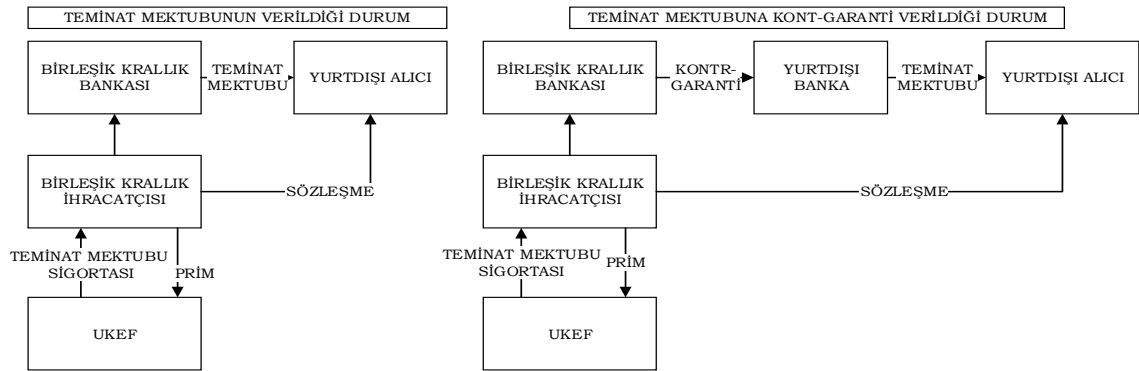
Teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortası dünyada birçok ECA tarafından kendi ülkelerindeki ihracatçıları korumak ve onları ihracata teşvik etmek amaçlı kullanılmaktadır. Sağlanan güvence ile ihracatçılar bir işe girişirken daha güvenli bir alanda iş yapabilmektedirler. Bu ürünü uygulayan ECA'lar ürünü sigorta veya garanti olarak ele alarak ihracatçılarına sunabilmektedirler. Ayrıca bu sigorta ürün ihracat destek kuruluşlarınca farklı şekilde

adlandırılabilir, bu adlara çalışmanın sonundaki ekli tabloda yer verilecektir. Bu bölümde de ürünü uygulayan ECA'lar ve ne şartlar altında uyguladıkları ele alınacaktır.

3.1.1. Teminat Mektuplarının Nakde Çevrilmesi Sigortası Uygulayan İhracat Destek Kuruluşları ve Uygulama Örnekleri

3.1.1.1.UKEF (UK Export Finance)

UKEF ürünü Birleşik Krallıktaki bankalarda teminat mektubu veya teminat mektubu için kontr-garanti alan tüm Birleşik Krallık ihracatçılarına yönelik olarak sunmaktadır. Ürün direkt veya kontr-garanti olarak verilen teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesi ve politik nedenlerle haklı nakde çevrilmesini kapsar. Teminat mektubu tutarının tamamının kapsanması mümkündür. Geçici teminat mektupları hariç tüm teminat mektubu türlerine bu sigorta sağlanabilmektedir (UKEF, 2018).

Şekil 3. UKEF'in uyguladığı sigortaların gösterimleri

Kaynak: UKEF Quick Guide to Bond Insurance (2018)

3.1.1.2.EDC (Export Development Canada)

EDC bu ürünü performans güvencesi sigortası altında Kanadalı ihracatçıların teminat mektuplarının haksız veya politik nedenle haklı nakde çevrilmesi durumlarına karşı, teminat mektubunun %95'ini sigortalayacak şekilde sunmaktadır. Ticari nedenlerle alıcı ve ihracatçı arasında anlaşmazlık sebebi olan tutarlar ise sigorta kapsamına dâhil edilmemektedirler (EDC, 2018).

3.1.1.3.COFACE (Compagnie Française d'Assurance pour le Commerce Extérieur)

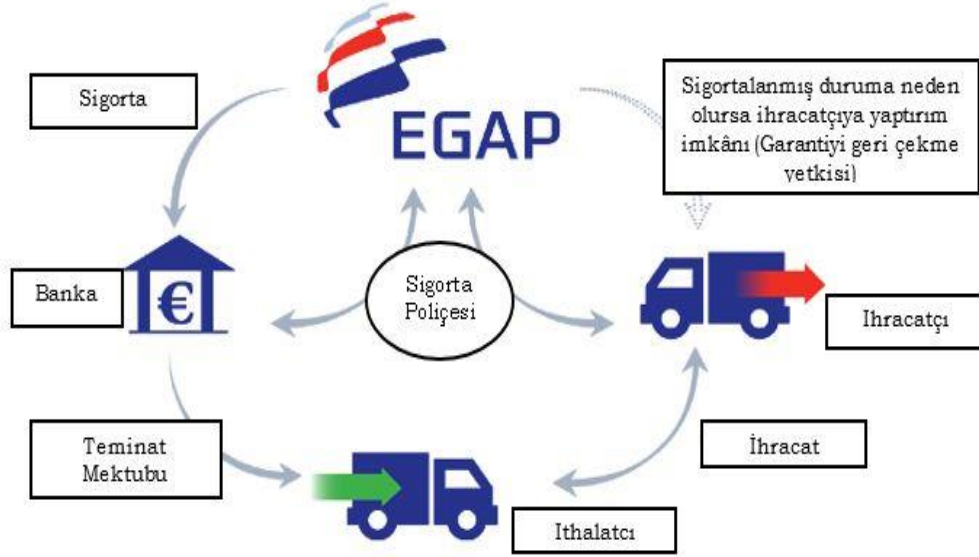
Coface ürünü tekil risk sigortaları altında sunmaktadır. Satıcı Sigortası olarak adlandırılan ürün; sözleşmenin kesilmesi, ödememe hali ve teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesi durumlarına karşı sigorta sağlar. Geçici teminat mektupları, avans teminat mektupları, kesin teminat mektupları ve alı konulan paranın ödeme garantisini kapsar. Sigorta kapsamı 7 yıla kadar uzatılabilmektedir (Coface, 2018a).

3.1.1.4.SERV (Swiss Export Risk Insurance)

Serv bu ürünü kontratlar teminat mektupları sigortası olarak uygulamaktadır ve bu ürünle birlikte İsviçreli ihracatçıları teminat mektuplarının müşterileri tarafından nakde çevrilmesi riskine karşı korumaktadır. Tüm teminat mektubu türleri kapsam içine alınabilmekte ve teminat mektubu tutarı %95ine kadar kapsanabilmektedir. Sigortanın kapsadığı riskler, teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesi ve politik sebepler veya mücbir sebeplerle haklı nakde çevrilmesi durumlarıdır (SERV, 2018).

3.1.1.5. EGAP (Export Guarantee and Insurance Corporation)

EGAP ithalatçı ya da ithalatçının bankasına karşı yükümlülüğe sahip olan bankayı Çek ihracatçısının adına sigorta kapsamına alır. Teminat mektuplarının politik ve ticari olmayan nedenlerle haksız nakde çevrilmesi ve teminat mektuplarının haklı nakde çevrilmesi risklerini

geçici teminat mektubu kesin teminat mektubu, avans teminat mektubu için kapsar (EGAP, 2018).

Şekil 4. EGAP Sigorta İşleyişi

Kaynak: EGAP (2018)

3.1.1.6. EXIM Bank Malaysia

Bu ürün teminat mektuplarının işveren tarafından nakde çevrilmesinden çekinen Malezyalı ihracatçılara veya bu ihracatçılar adına bankalarına yönelik uygulanan bir üründür. EXIM Malezya bu ürünle birlikte teminat mektuplarının haksız veya politik nedenlerle haklı nakde çevrilmesine yönelik sigorta sağlamaktadır. Ürünün sigorta kapsamına aldığı süre 5 yıla kadardır ve oluşan zararın %90ına kadar olan tutar kapsanır. Ürün için işlem ücreti sigortalanacak tutarın %1i kadar alınır (EXIM Bank Malaysia, 2018).

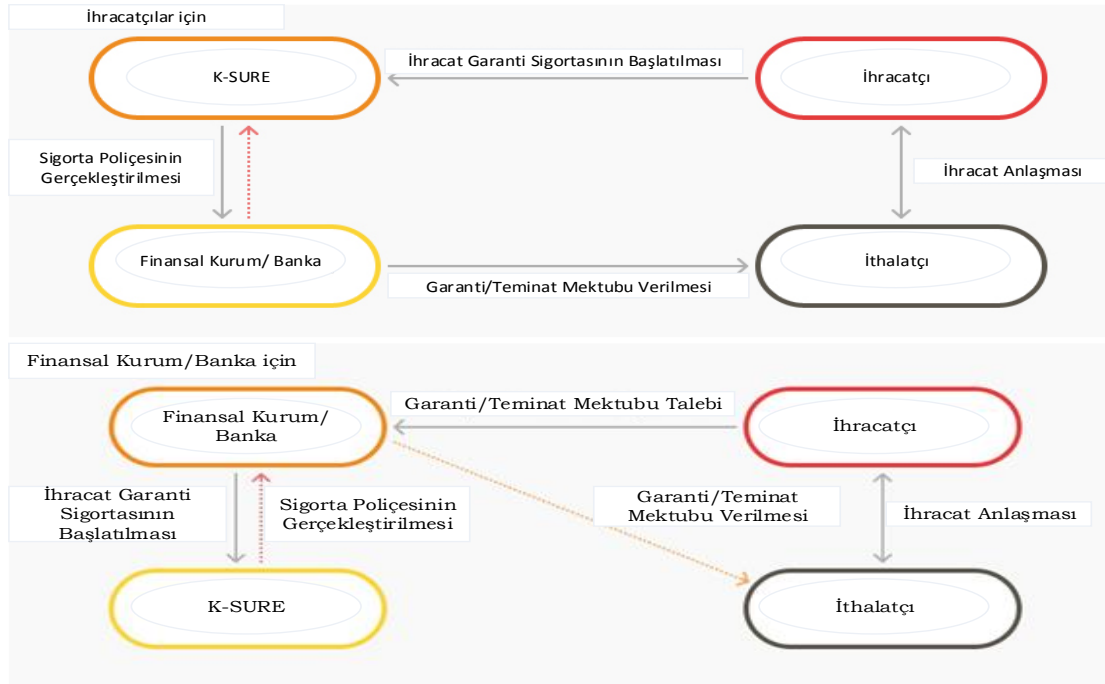
3.1.1.7. Atradius

Tekil sözleşme sigortaları kapsamında sunulan ürün, meydana gelebilecek sevkiyatlarda yaşanabilecek sıkıntılar veya işin tamamlanamaması gibi durumlarda çıkabilecek teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sorununa karşı bir güvence sağlar. Teminat mektuplarının haksız veya politik nedenlerle haklı nakde çevrilmesi sigorta kapsamı dâhilindedir. Geçici teminat mektubu, kesin teminat mektubu, avans teminat mektubu ve alıkonulan paranın geri ödeme garantisi kapsama alınabilmektedir. Alıcının kamu alıcısı olması durumunda teminat mektubu tutarının sigorta kapsamına alınma oranı %95, özel alıcı olması durumunda ise %90 olarak belirlenmiştir. Sigortanın vadesi de en fazla 7 yıl olarak belirlenmiştir (Atradius, 2018).

3.1.1.8. K-SURE (Korea Trade Insurance Corporation)

K-Sure teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortasını direkt olarak veya ihracatçının talebi ile Güney Koreli ihracatçının bankasına sunabilmektedir. Bu ürünle birlikte bankanın

katlanacağı zarara sigorta verilmektedir. Sigorta kapsamına ihracatçının hatasından kaynaklanan haklı nakde çevirme veya haksız nakde çevirmeler dâhildir (K-Sure, 2018a).

Şekil 5. K-Sure Sigorta İşleyişleri

Kaynak: K-Sure, Export Bond Insurance (2018a)

3.1.1.9.CESCE (Compañía Española de Seguros de Crédito a la Exportación)

Cesce bu ürün ile İspanyol ihracatçıları veya talep etmeleri halinde tazminat durumunun tarafı olarak bankalarını sigorta kapsamına alabilir. Sigortanın kapsamı ise teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesi veya poliçe de belirtilen sebeplerle haklı nakde çevrilmesi olarak belirtilmiştir. Sigorta kapsamına tüm teminat mektubu türleri dahil edilebilmekte ve ticari-politik riskler toplam tutarın %99'una kadar kapsanabilmektedir (CESCE, 2018).

3.1.1.10.Türk Eximbank

Türk Eximbank bu ürünü yurt dışında iş yüklenen veya yüklenecek olan Türk müteahhitler için, teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesine yönelik olarak sunmaktadır. Kapsanan teminat mektubu türleri; geçici teminat mektubu, kesin teminat mektubu ve avans teminat mektubudur (Türk Eximbank, 2018).

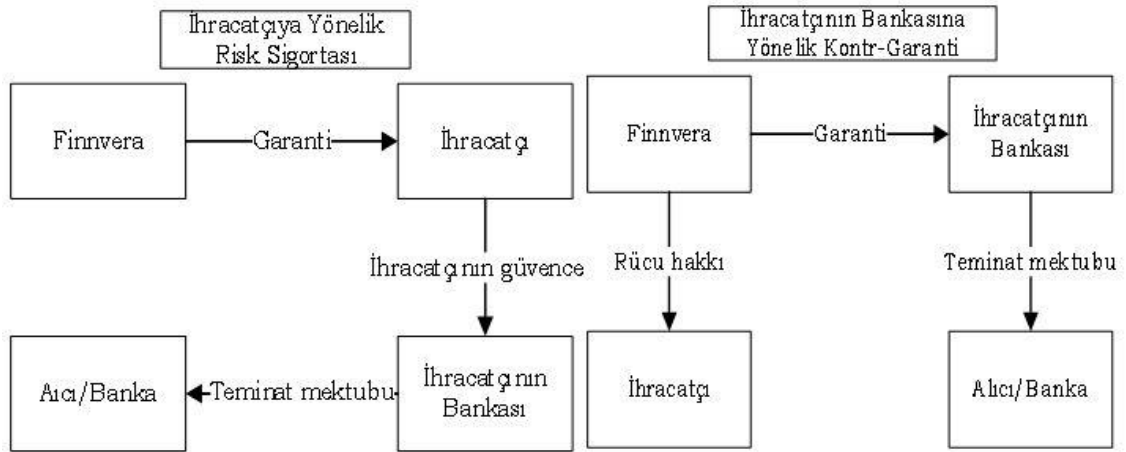
3.1.1.11.CREDENDO

Credendo bu ürünü tüm Belçikalı ihracatçılara yönelik olarak geçici teminat mektubu, kesin teminat mektubu, bakım-onarım garantisi, avans teminat mektubu ve alıkonulan paranın ödeme garantisi kapsanacak şekilde sunmaktadır. Teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesi ve politik nedenlerle haklı nakde çevrilmesini durumlarında özel sektör alıcıları için %95, kamu sektörü alıcıları için %98 oranına kadar teminat mektubu tutarı kapsama alabilmektedir (Credendo, 2018).

3.1.1.12.FINNVERA

Finnvera teminat mektuplarının nakde çevrilmesi durumlarına karşı sunulan bu ürünü Fin ihracatçılara veya onların adına bankalarına sunulacak şekilde, istendiğinde birlikte kullanılabilir iki farklı ürün olarak sunmaktadır. Geçici teminat mektubu, kesin teminat

mektubu, bakım-onarım garantisi ve avans teminat mektubu bu ürün kapsamında garanti altına alınabilmektedirler. Direkt olarak ihracatçılara sunulan garanti teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesi ve politik sebeplerle haklı nakde çevrilmesi durumlarını kapsamaktadır. Haksız çevirmeler için sunulan teminat mektubu tutarı garanti kapsamı %90, haklı çevirmeler içinse %95-100 arasındadır. İhracatçının adına ihracatçının bankasına yönelik sunulan kontr-garanti ürün ile ise alıcının teminat mektuplarının alıcı tarafından nakde çevrilmesi durumları kapsamakta ve teminat mektubu tutarının %80'ine kadar garanti sağlanabilmektedir (Finnvera, 2018a).

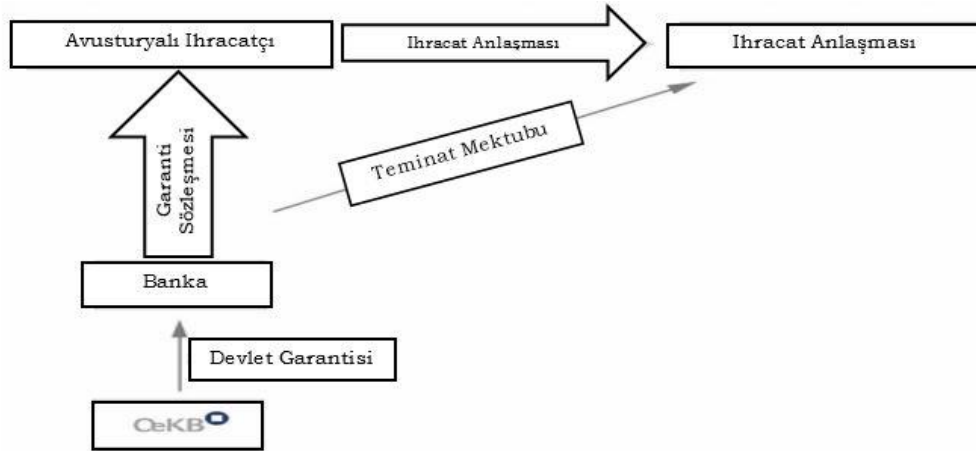

Şekil 6. Finnvera Sunduğu Teminat Mektuplarının Nakde Çevrilmesi Ürünleri

Kaynak: Finnvera, Bond Guarantee Brochure (2018b)

3.1.1.13.OeKB (Oesterreichische Kontrollbank)

OeKB bu ürünü teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesi ve politik nedenlerle haklı nakde çevrilmesi durumlarına karşı Avusturyalı ihracatçının bankasına sunmaktadır. Teminat mektuplarının %20-50 arasında bir tutar kapsamaktadır. Kesin teminat mektubu, ön-ödeme teminat mektubu geçici teminat mektubu ve garanti teminat mektubuna garanti sağlanabilmektedir (OeKB, 2018a).

Şekil 7. OeKB, Fact Sheet Assumption of Risk for Bank Guarantees

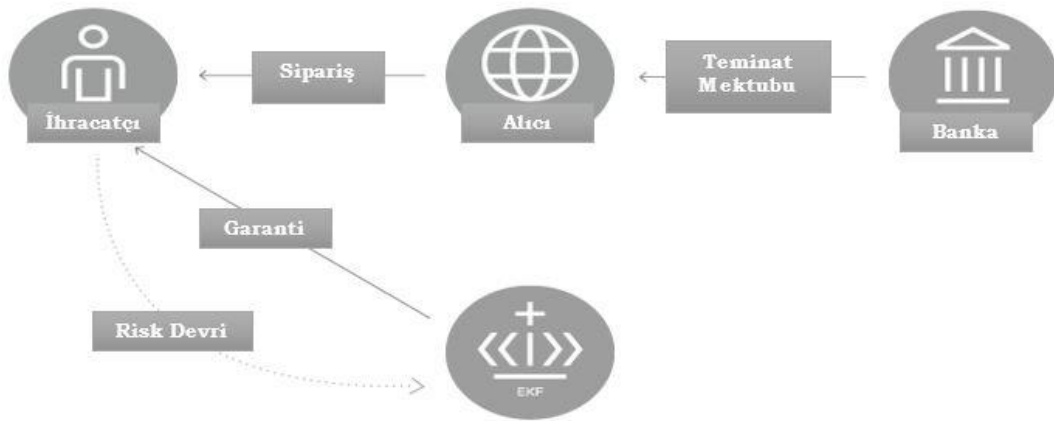
Kaynak: Fact Sheet Assumption of Risk for Bank Guarantees (2018b)

3.1.1.14.EKN (Exportkreditnämnden)

İsveç ihracatını doğrudan veya dolaylı yollarla destekleyen işlemlere destek sağlayan, EKN bu ürünle birlikte tüm ihracatçılara teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesi durumuna karşı garanti sağlamaktadır. Garantinin kapsamı teminat mektubu tutarının %90'ına kadar çıkabilmektedir (EKN, 2018).

3.1.1.15.EKF (Denmark Export Credit Agency)

Teminat mektubu garantisi tüm Danimarkalı ihracatçılara sunulabilmektedir. Bu ürün ile geçici teminat mektubu, kesin teminat mektubu ve avans teminat mektubu türleri, teminat mektubunu haksız nakde çevrilmesi ve politik nedenlerle haklı nakde çevrilmesi durumlarına karşı tutarlarının %90'ına kadar kapsanabilmektedir (EKF, 2018).

Şekil 8. EKF Sigorta İşleyişi

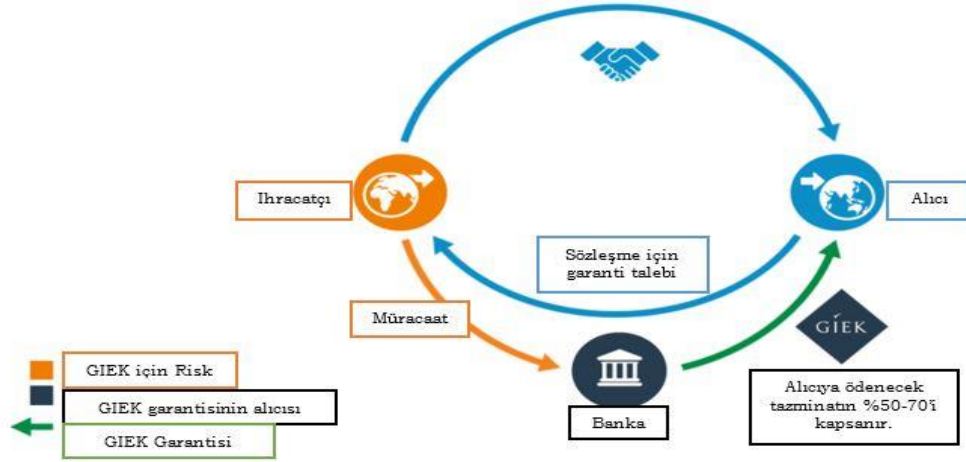
Kaynak: EKF, Bond Guarantee (2018)

3.1.1.16.Eximbanka SR

Eximbanka SR ürünü tüm Slovak ihracatçılara, tüm teminat mektubu türleri için mektubun ticari ve politik nedenlerle haklı ve mektubun haksız nakde çevrilmesi durumlarını kapsayacak şekilde sunmaktadır (Eximbanka SR, 2018).

3.1.1.17.GIEK (Garantiinstitutet for Eksportkredit)

GIEK bu ürünü Norveçli ihracatçıların bankasına yönelik olarak sunmakta, teminat mektubu ilişkisinden doğan banka riskini ve teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesi durumlarını kapsayabilmektedir. Kesin teminat mektubu, geçici teminat mektubu, avans teminat mektubu ve garanti mektubu türlerine banka riskinin %50-70 oranları arasında garanti sağlanabilmektedir.(GIEK, 2018)

Şekil 9. GIEK Sigorta İşleyişi

Kaynak: GIEK, Guarantee for Unfair Calling (2018)

3.1.1.18.BPI France (Banque publique d'investissement)

Fransız ihracatçıların bankalarına ve bankaların Avrupa Birliğinde bulunan ortaklıklarına sunulan bu ürün, teminat mektuplarının nakde çevrilmesi durumunda ihracatçı şirketin iflas veya ödememe halleri için garanti sağlar. Tüm teminat mektupları için sağlanan kapsam, tutar 150 milyon € altında ise tutarın %80'ine, üstünde ise %50'sine kadar sağlanır (BPI France, 2018).

3.1.2. İhracat Destek Kuruluşlarının Ülkelerinde Ürünün İhracattaki Yeri

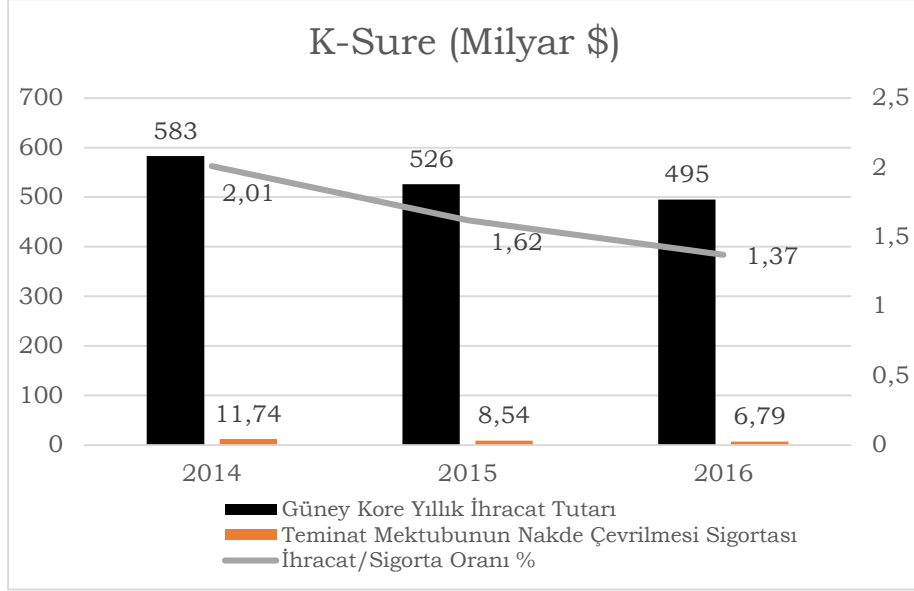
Teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortası ürününü sunulan ülkelerde ürünün toplam ihracatın içindeki yeri bu ürünün etkinliği hakkında fikrimiz olması açısından önem taşımaktadır. Bu yazıda bu sigorta ürününün literatürde nasıl ele alındığına ve hangi ECA'ların bu ürünü uyguladığına dair bilgi verilmesinin dışında, uygulayan ECA'ların bu sigorta ürünü ile ülke ihracatlarına verdiği destek görülmeye çalışılacaktır.

Burada alınan verilerin doğruluğu açısından teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortasını uygulayan ECA'ların yıllık raporları ve ülkelerin dünya bankası veri tabanında bulunan ihracat rakamları esas alınmıştır. Bu verileri kamuya açık olan paylaşılan ECA'lardan veriler alınmış ve bu veriler üzerinden bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ele alınan ECA'lar K-Sure, EKN, GIEK ve EDC olacaktır ve ulaşılabilen son 3 yılın verileri ele alınacaktır.

3.1.2.1.K-SURE

Aşağıdaki grafikte Güney Kore'nin ihracat destek kuruluşu olan K-sure tarafından uygulanan teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortasının tutarı ve Güney Kore'nin yaptığı toplam ihracat tutarı bulunmaktadır. Ulaşılan veriler dâhilinde 2014, 2015, ve 2016 yılları değerlendirilmiştir. Dünya üzerinde en önemli ihracatçı ülkelerden biri olan Güney Kore'nin (Statista, 2017) ihracatı azalmalar yaşasa da sürekli olarak 500 milyar dolar dolayında seyretmiştir. Bununla birlikte K-Sure tarafından sağlanan sigorta tutarı 2014 yılında 11,74 milyar dolar, 2015 yılında 8,54 milyar dolar ve 2016 yılında 6,79 milyar dolar olarak seyretmiştir. Aynı zamanda bu sigortanın ihracat içindeki payı da her geçen sene azalmıştır. Sigorta tutarının ihracat tutarına paralel olarak azalış göstermesi, ihracattaki düşüş sebebiyle konjonktürel bir durum olarak yorumlanabilir. Dünya ticaretindeki daralma, Güney Kore para biriminin dolar karşısındaki değer kaybı gibi nedenler buna yol açmış olabilir. Fakat aynı zamanda sağlanan

sigorta oranının toplam ihracat içindeki payının azalıyor olması bu sigorta ürününün kullanılışlılığı, önemi açısından olumsuz bir durumdur.

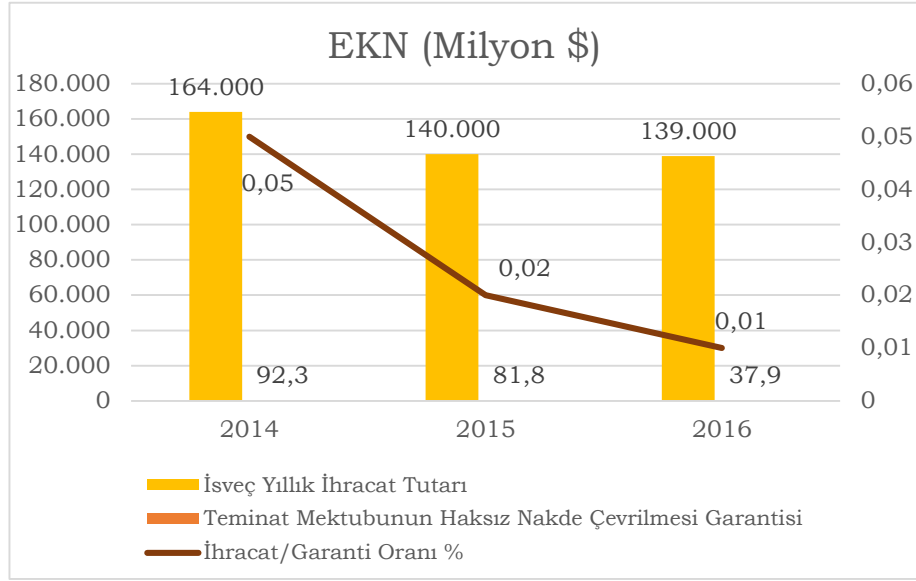

Grafik 1. Güney Kore İhracat Rakamları ve K-Sure Tarafından Uygulanan Sigorta Tutarı

Kaynak: K-sure yıllık raporlar(2018b); WITS, Güney Kore (2018)

3.1.2.2.EKN

Grafik 2’de İsveç’in 2014-2016 yılları arasındaki toplam ihracat tutarı, İsveç’in ihracat destek kuruluşu olan EKN’nin aynı yıllarda uyguladığı teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesi garantisinin tutarları ve ihracat ile sigortanın birbirlerine olan oranları yüzdesel olarak yer almaktadır. Ele aldığımız yıllarda öncelikle dikkat çeken, bir önceki örneğimiz Güney Kore’de olduğu gibi, İsveç’in dünya ticaretindeki daralmaya paralel olarak ihracat rakamlarındaki azalmadır. Aynı doğrultuda uygulanan garanti oranında da azalma meydana gelmiş 2014 yılında 92,3 milyon dolar tutarında olan teminat mektuplarına sağlanan garanti, 2016 yılında 37,9 milyon dolara kadar gerilemiştir. İsveç ihracatındaki payı açısından da çok önemli bir yer tutmadığını söyleyebileceğimiz bu garanti ürünü, ele aldığımız yıllarda toplam ihracat içindeki payını da kaybetmiştir. Burada uygulanan garanti tutarında oransal olarak da ihracattaki azalmadan daha yüksek bir azalma olması, firmaların ödeme şekillerinde farklı yollar tercih etmesi, daha güvenilir ülkelerle ticarete yönelmesi gibi sebeplerden kaynaklanmış olabileceği öne sürülebilir.

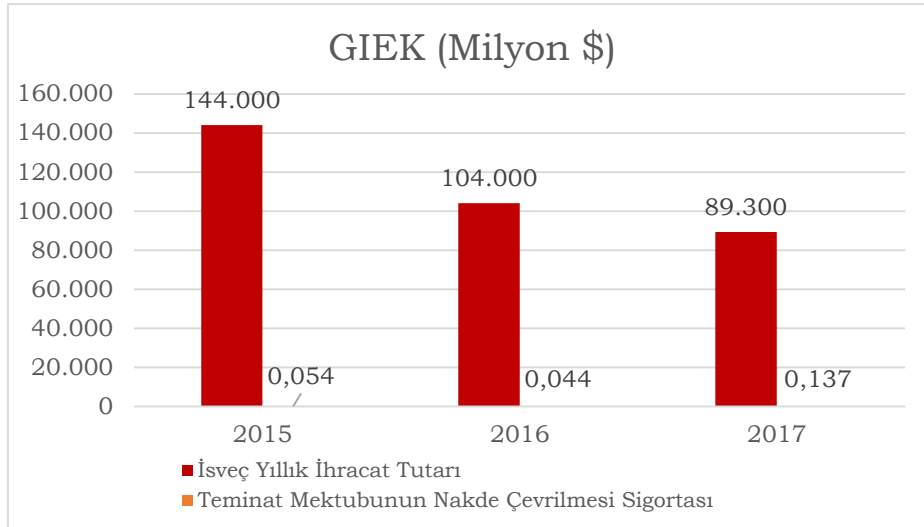

Grafik 2. İsveç İhracat Rakamları ve EKN Tarafından Uygulanan Sigorta Tutarı

Kaynak: EKN (2017); WITS, İsveç (2018)

3.1.2.3.GIEK

2015, 2016 ve 2017 yıllarında GIEK tarafından Norveçli ihracatçının bankasına uygulanan teminat mektubu garantisi ürünü tutarı ve Norveç'in toplam ihracat tutarı Grafik 3'te gösterilmiştir. Yıllık olarak verilen garanti tutarlarının toplam ihracat oranlarının çok altında kalmasından dolayı grafikte bu oranlara yer verilmemiştir. Rakamlardan da anlaşılacağı gibi bu ürün Norveçli ihracatçılar için çok cazip ve kullanışlı bir ürün gibi gözükmemektedir. Verilen garanti tutarı 2015 yılında 54 bin dolar, 2016 yılında 44 bin dolar ve 2017 yılında 137 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. Daha çok riskli alıcı grupları ile riskli ülkelerle çalışıldığında ve bir iş yüklenildiğinde işe yarayan bu garanti türünün Norveç'in ihracat kalemleri açısından yararlı olmadığını da düşünmek mümkündür. Ayrıca ihracat tutarındaki düşüşe rağmen 2017 yılında kullanılan garanti tutarındaki artış ihracatla garanti arasında bir bağlantı olmadığı destekler niteliktedir ve Norveç özelinde daha özel konularda destek sağlandığını söylememizi mümkün kılmaktadır.

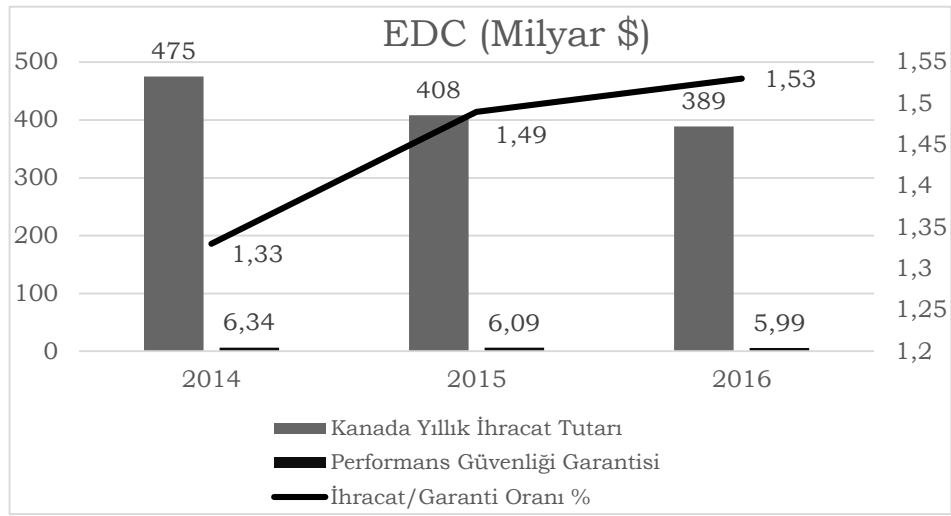

Grafik 3. Norveç İhracat Rakamları ve EKN Tarafından Uygulanan Sigorta Tutarı

Kaynak: GIEK Yıllık Rapor (2017); WITS, Norveç (2018)

3.1.2.4.EDC

EDC tarafından 2014, 2015 ve 2016 yıllarında Kanadalı ihracatçılara sağlanan, ihracatçıların üstlendikleri kontratlardaki performanslarını garanti altına alan ürünün tutarları ve bu ürünün Kanada'nın toplam ihracatındaki durumuna yer verilmiştir. Grafik-4'te yer alan verilere bakıldığında EDC tarafında sağlanan garanti tutarının yüksel olduğu dikkat çekmektedir. Ele aldığımız son 3 yılda sigorta tutarı sürekli bir düşüşte olmasına rağmen, 6 milyar dolar seviyesinde seyretmiştir. Sigorta tutarındaki bu düşüş toplam ülke ihracatındaki düşüşle paralel olarak yaşanmıştır. Kanada ihracatındaki bu düşüşe rağmen garanti oranının toplam ihracat oranı içinde yükseliyor olması, ihracatçıların bu ürüne ihtiyacının toplam ihracattaki düşüşten daha yavaş olduğunu göstermektedir. Ele aldığımız diğer örneklerden farklı olan bu eğilim Kanadalı ihracatçıların bu ürüne daha fazla ihtiyaç duydukları şeklinde yorumlanabilir.

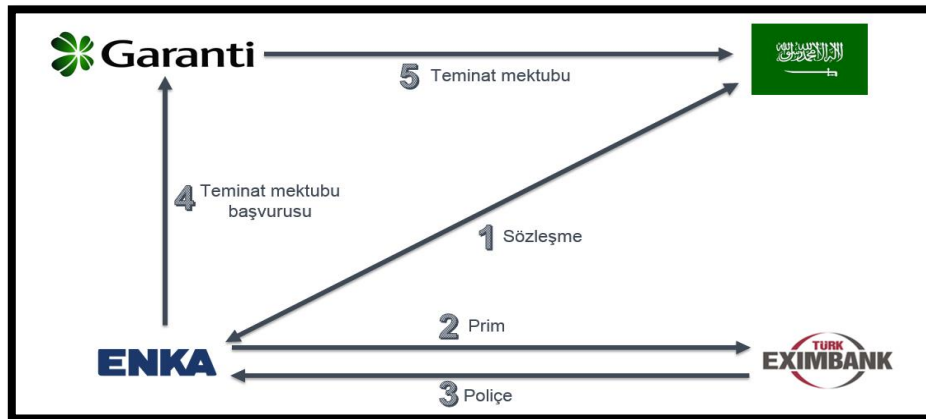

Grafik 4. Kanada İhracat Rakamları ve EDC Tarafından Uygulanan Sigorta Tutarı

Kaynak: EDC (2018b); WITS, Kanada (2018)

3.2.Türk Eximbank Uygulama Örneği

Türk Eximbank tarafından çıkarılan Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri- Teminat Mektuplarının Haksız Nakde Çevrilmesi Sigortası Programı kapsamında yurtdışında faaliyet gösteren müteahhitlik firmalarımızın yurtdışında yerleşik işverenlere verdikleri, ticari bankalardan temin edilen Teminat Mektuplarının haksız ya da politik sebeplerle haklı olarak nakde çevrilmesinden

doğan riskleri sigortalanmaktadır. Bu çerçevede, aşağıda bir örnek uygulamanın aşamaları belirtilmiştir.

Şekil 10. Türk Eximbank Uygulama Örneği

Birinci Aşama: Yukarıda gösterilen örnek işlemde, ENKA şirketi Suudi Arabistan'da üstleneceği bir müteahhitlik işi için sözleşme imzalamıştır. Bu iş ile ilgili olarak Suudi Arabistan hükümeti üstlenilen işin garantisi olarak teminat mektubu talebinde bulunmuştur.

İkinci Aşama: Söz konusu müteahhitlik(ihracat) işlemiyle ilgili olarak bulunulan talep sonrası, müteahhit firma ENKA sigortalatmak istediği işlemle ilgili bilgileri teklifname halinde Türk Eximbank'a sunmuştur. Türk Eximbank tarafından değerlendirilen teklifname sonrasında, ENKA'ya kabul formuyla belirlenen zarar tazmin oranı, prim vb. detaylar sunulur. ENKA belirlenen primi ödeyerek, kabulünü Türk Eximbank'a bildirir.

Üçüncü Aşama: Prim ödenerek Türk Eximbank'a iletilen kabul formu sonrası, sigorta şartları dahilinde poliçe düzenlenerek müteahhit firmaya sunulmuştur.

Dördüncü Aşama: Müteahhit firma belirlenen şartlar dâhilinde Türk ticari bankasına teminat mektubu düzenlenmesi talebinde bulunur.

Beşinci Aşama: Şartlar dâhilinde teminat mektubunu düzenleyen Türk ticari bankası (Garanti Bankası), teminat mektubunu Suudi Arabistan hükümetine sunar.

4. SONUÇ

Bu çalışmada teminat mektuplarına yönelik olarak sunulan teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortası ürününün teorikte nasıl ele alındığına ve ne şekillerde uygulanmasının öngörüldüğüne kısaca değinilmiştir ve konumuzun ana omurgasını oluşturan teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortası/garantisi ürününün uygulayan ihracat destek kuruluşlarının, bu ürünü pratikte ne şekilde uyguladıklarına yer verilmiştir. Son bölümde ise bu ihracat destek kuruluşları arasında verilerine sağlıklı bir şekilde ulaşılabilen K-Sure (Güney Kore), EKN (İsveç), GIEK (Norveç) ve EDC'nin (Kanada) buldukları ülkelerin toplam ihracatında, teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortası ürününün verileri ele alınmıştır.

Teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortasının dünya üzerinde birçok ihracat destek kuruluşunca uygulandığı görülmüştür. Bu durum ürüne uygulayıcılar tarafından önem verildiğini göstermektedir. Her kuruluşun ürünü farklı şekilde ele aldığı görülmüştür. Bazı kuruluşlar direkt ihracatçıya bazıları ise ihracatçının bankasına bu sigortayı uygulamaktadırlar. Kuruluşların uygulamaları ve sunduğu şartlara yukarıda detaylarıyla yer verilmiştir.

Verilerle ele alınan örneklerde ise ihracat destek kuruluşlarının ulaşılabilen son 3 yıl verileri ele alınmıştır. Bu verilerde görülmektedir ki teminat mektuplarına yönelik bu ürün ülkelerin toplam ihracat tutarları içinde yüksek oranda yer kaplamamaktadır. Toplam ihracat tutarları içinde bu ürünün en yüksek oranı, K-Sure tarafından Güney Kore'de 2014 yılında uygulanan ve toplam Güney Kore ihracatının % 2,01'ine denk gelen orandır. Ele aldığımız K-Sure ve EDC örneklerinde sigortalanan tutarlar diğer örnekler ile karşılaştırıldığında tutar olarak ciddi anlamda yüksektir, bu anlamda daha yüksek ihracat tutarlarına sahip ülkelerde bu ürün talebinin daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Fakat toplam ihracat içindeki pay olarak düşünüldüğünde uygulanan sigorta oranları bu ülkelerde de yüksek oranlara sahip gözükmemektedir. Diğer bir açıdan, ele aldığımız EKN ve K-Sure örneklerinde ihracatçılara sağlanan sigorta tutarının, ülkenin toplam ihracatıyla aynı doğrultuda hareket ettiği görülmesine rağmen, GIEK örneğinde tutar olarak tam tersi bir durum söz konusudur. EDC örneğinde ise diğer örneklerden farklı olarak

ihracat/sigorta oranı eğilimi artarak devam etmektedir. Bu noktada ortaya çıkan farklılıklar uygulanan sigortanın ihracata etkisini ya da ihracattan etkilenme durumunu yorumlamak zorlaşmaktadır. Bu noktada ülke ihracatları içinde çok büyük hacimler kapsamayan bu ürünün ülkeler için durumunun yorumlanabilmesi için daha detaylı incelemelerden sonra bir sonuç çıkarmak daha doğru olacaktır. Ülkelerdeki ve dünyadaki siyasi ekonomik gelişmeler, ülke ve dünya ihracatındaki gelişmeler, ihracat yapılan pazarlardaki gelişmeler ve değişimler, ürünü kullanan sektörlerdeki durum, ihracatçıların ve alıcılarının ilgili teminat mektubuna ve sigortasına gösterdiği talep gibi konular bu detaylı incelemelerin önemli başlıklarından olabilir.

Ülkemiz özelinde ise teminat mektuplarının nakde çevrilmesi sigortası, ürün olarak daha çok amaca yönelik olarak hazırlanmış gibi durmaktadır. Konumu ve ekonomik olarak durduğu nokta itibari ile daha riskli ülkelere ihracat yapılan ülkemizde, bu sigorta ürünü Türk Eximbank tarafından en önemli ihracat sektörlerimizden olan (Türkiye Müteahhitler Birliği, 2017) ve teminat mektuplarına talebi yüksek olan müteahhitlik sektörüne yönelik olarak sunulmuştur. Özellikle kesin teminat mektuplarının inşaat sektöründe kullanıldığını, bir hizmet ihracatı olarak görülen bu sektördeki teminat mektuplarının özellikle Orta Doğu ülkelerinde yapılan işlerde ön plana çıktığı düşünüldüğünde bu sigorta talep eden ihracatçılar için önemlidir.

Sonuç olarak teminat mektuplarının nakde çevrilmesine karşı bir güvence sağlayan sigorta/garanti ürünü dünya üzerinde birçok ihracat destek kuruluşunca uygulanmaktadır. Ele aldığımız örnekler üzerinden düşünüldüğünde toplam ülke ihracatları bazında tutar olarak düşük oranlara sahip olan bu ürün, özellikle yurtdışında iş yüklenen, vadeli sözleşmeler yapan ihracatçılar için büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden ihracat yapan firmalara bu ürünün tanıtılması ve ihracatçıları rahatlatıcı garantiler sunulması, küreselleşen ve diğer ülkelerle ticaretin yoğunlaştığı günümüzde niteliği bakımından bu ürünün uluslararası ticarete önemli bir güvence aracı olarak güçlendirebilir.

KAYNAKÇA

- Akyazan, S. (1974). Tatbikatta banka teminat mektuplarının ortaya çıkardığı sorunlar. *BATIDER*, 7(3), 567-579.
- Atradius. (2018). Special products. Erişim Adresi: <https://group.atradius.com/products/special-products.html>.
- BPI France. (2018). Export insurance. Erişim Adresi: <http://www.bpifrance.com/What-can-we-do-for-you/Export-Insurance>.
- Compagnie Française d'Assurance pour le Commerce Extérieur(COFACE). (2018). Single risk insurance. Erişim Adresi: <http://www.cofaceza.com/Our-offer/Trade-Credit-Solutions/Single-Risk-Unistrat>.
- Compañía Española de Seguros de Crédito a la Exportación(CESCE). (2018). Single risk insurance. Erişim Adresi: <http://inglaterra.cesce.es/seguro-exportaciones-riesgo-ejecucion-fianzas>.
- Credendo. (2018). Insurance of contract guarantees. Erişim Adresi: <https://www.credendo.com/solution/contract-guarantees>.
- Çetin, A. ve Dinç, Y. (2013). Türkiye’de teminat mektupları: uygulamalar ve hukuki sorunlar. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 67-92.

- Davarcı, A. ve Bayram, O. (2016, Temmuz-Ağustos). Teminat mektubu ve hukuki niteliği. *Mali Çözüm Dergisi*, 213-236.
- Doğan, V. (2005). *Banka Teminat Mektupları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- EKF. (2018). Bond guarantee. Erişim Adresi: http://www.ekf.dk/en/WhatWeDo/EKFs_guarantees/Pages/Bond-guarantee.aspx.
- Ekici, A. ve Durukanoglu, N. (2016). *Türk hukukunda ve bankacılık uygulamasında teminat mektupları*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Exim Bank Malaysia. (2018). Bond risk insurance. Erişim Adresi: <https://www.exim.com.my/index.php/en/component/zoo/item/bond-risk-insurance>.
- Eximbanka SR. (2018). Insurance of guarantees. Erişim Adresi: https://www.eximbanka.sk/en/english/our-products/insurance-products/z-insurance-of-bank-guarantees-issued-in-relation-to-export-contract-award-or-performance-terms.html?page_id=475.
- Export Development Canada(EDC). (2018a). Performance security insurance. Erişim Adresi: <https://www.edc.ca/en/solutions/insurance/performance-security-insurance.html>.
- Export Development Canada(EDC). (2018b). Yıllık raporlar. Erişim Adresi: <https://www.edc.ca/EN/About-Us/Corporate-Reports/Pages/default.aspx>.
- Export Guarantee and Insurance Corporation(EGAP). (2018). Product Z. Erişim Adresi: <http://www.egap.cz/pojistne-produkty/produkt-z/strucny-popis-pojistneho-produktu-kontakty/index-en.php>.
- Exportkreditnämnden(EKN). (2017). Yıllık raporlar. Erişim Adresi: <https://www.ekn.se/en/about-ekn/newsroom/financial-information/>.
- Exportkreditnämnden(EKN). (2018). Guarantee for unfair calling. Erişim Adresi: <https://www.ekn.se/en/guarantees/exporting-companies/guarantee-for-unfair-calling/>.
- Finnvera. (2018a). Bond guarantee. Erişim Adresi: <https://www.finnvera.fi/eng/products/export-credit-guarantees/bond-guarantee>.
- Finnvera. (2018b). Bond guarantee brochure. Erişim Adresi: <https://www.finnvera.fi/eng/media/files/esitteet/vientitakaus/export-guarantee-pdf>.
- Garantiinstituttet for Eksportkreditt(GIEK). (2017). Yıllık raporlar. Erişim Adresi: <https://www.giek.no/documents-and-reports/>.
- Garantiinstituttet for Eksportkreditt(GIEK). (2018). Bond guarantee. Erişim Adresi: <https://www.giek.no/bond-guarantee/>.
- Grath, A. (2008). *The handbook of international trade and finance*. London: Kogan Page.
- Korea Trade Insurance Corporation(K-SURE). (2018a). Export bond insurance. Erişim Adresi: https://www.ksure.or.kr/en/product/product_02_09.do.
- Korea Trade Insurance Corporation(K-SURE). (2018b). Yıllık raporlar. Erişim Adresi: <https://www.ksure.or.kr/en/company/annualRptListInq.do>.
-

- Moelmann, L. R., Matthew, M. ve Kevin, L. L. (2009). *The law of performance bonds*. Chicago: ABA Publishing.
- Oesterreichische Kontrollbank(OeKB). (2018a). Assumption of risk for bank guarantees. Erişim Adresi: <https://www.oekb.at/en/export-services/covering-and-financing-exports/assumption-of-risk-for-bank-guarantees.html>.
- Oesterreichische Kontrollbank(OeKB). (2018b). Fact sheet assumption of risk for bank guarantees. Erişim Adresi: <https://www.oekb.at/en/dam/jcr:47f780fc-dfe8-41df-b49d-36edaebc573d/OeKB-Factsheet-bank-guarantees-WB.pdf>.
- Reisoğlu, S. (1997). *Banka teminat mektupları ve kontrgarantiler*. Ankara.
- Salcic, Z. (2014). *Export credit insurance and guarantees: a practitioner's guide*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Statista. (2017). Top 20 export countries worldwide in 2017. Erişim Adresi: <https://www.statista.com/statistics/264623/leading-export-countries-worldwide/>.
- Stephens, M. ve Smallridge, D. (2002). *A study on the activities of ifis in the area of export credit insurance and export finance*. Buenos Aires: Inter-American Development Bank.
- Swiss Export Risk Insurance(SERV). (2018). Contract bond insurance. Erişim Adresi: <https://www.serv-ch.com/en/products/products-export/contract-bond-insurance/>.
- Tandoğan, H. (1959). *Garanti mukavelesi*. Ankara.
- Toker, A. G. (2010). Yabancı unsurlu teminat mektubu sözleşmesine uygulanacak hukuk. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(Özel Sayı), 991-1052.
- Türk Eximbank. (2018). Yurtdışı müteahhitlik hizmetleri, teminat mektuplarının haksız nakde çevrilmesi sigortası. Erişim Adresi: <https://www.eximbank.gov.tr/tr/urun-ve-hizmetlerimiz/krediler/doviz-kazandırıcı-hizmetler-kapsamındaki-krediler/yurtdisi-muteahhitlik-hizmetleri-teminat-mektubu-programi>.
- Türkiye Müteahhitler Birliği(TMB). (2017, Mart). Yurt dışı müteahhitlik hizmetleri. Erişim Adresi: http://www.tmb.org.tr/doc/file/YDMH_mart_2017.pdf.
- UK Export Finance(UKEF). (2018). Quick guide to bond insurance. Erişim Adresi: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/417711/quick-guide-to-bond-insurance-v3.pdf.
- Word Integrated Trade Solution(WITS). (2018). . Erişim Adresi: <https://wits.worldbank.org/>.

TÜRKİYE'DE ULUSLARARASI İLİŞKİLER LİSANS PROGRAMLARINDA ÇEVRE İLE İLGİLİ DERSLERİN İNCELENMESİ

Ceren UYSAL OĞUZ¹

Senem ATVUR²

Atıf/©: Uysal Oğuz, C. ve Atvur, S. (2018). Türkiye'de uluslararası ilişkiler lisans programlarında çevre ile ilgili derslerin incelenmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2512-2527. doi: 10.17218/hititsosbil.427220

Özet: İklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması, kirlilik gibi çevre sorunları sınıraşan etkileri ile uluslararası sistemi ve aktörleri etkileyen çok boyutlu sorunlardır. 1970'li yıllardan itibaren uluslararası gündem içinde tartışılmaya başlayan çevre sorunları, Uluslararası İlişkiler disiplininin de çalışma alanlarından biri haline gelmiştir. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye'deki üniversitelerin Uluslararası İlişkiler bölümlerinde lisans programlarının müfredatlarında yer alan çevre ile ilgili dersleri araştırmaktır. Öncelikle Uluslararası İlişkiler yazınında çevre konusunun kapsamını ve yaygınlığını görebilmek için çevre politikası, küresel çevre sorunları, çevresel güvenlik gibi konularda temel yayınlar (kitaplar, makaleler) kısa bir literatür taraması ile derlenmiştir. Ardından Uluslararası İlişkiler bölümlerinde yer alan çevre dersleri ve içerikleri araştırılmıştır. Sonuçta ise hem akademik çalışmalar hem de eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten birimler olarak Uluslararası İlişkiler bölümlerinde okutulan çevre ile ilgili derslerin mezunlara sağlayabileceği faydalar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası İlişkiler Disiplini, Uluslararası İlişkiler Müfredatı, Çevre Sorunları, Çevre Politikası, Çevresel Güvenlik*

Courses on Environment in the Curricula of Undergraduate Programs in Turkish Universities' International Relations Departments

Citation/©: Uysal Oğuz, C. and Atvur, S. (2018). Courses on Environment in the Curricula of Undergraduate Programs in Turkish Universities' International Relations Departments, *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2512-2527. doi: 10.17218/hititsosbil.427220

Abstract: Environmental problems such as pollution, loss of biodiversity, global warming or climate change are multidimensional issues which affect international system and its actors. Global environmental issues have been a part of international agenda since 1970s and have become one of the research areas of International Relations discipline. In this study, it is aimed to examine the curricula of undergraduate programs of Turkish universities' International Relations departments. Firstly, in order to reflect the place of environmental issues in International Relations field, fundamental works (books, articles) on subjects like environmental politics, global environmental issues and environmental security are collected through a brief literature review. Then, the courses on environment and their syllabi are examined. Conducting academic studies and giving education are the main responsibilities of International Relations departments. Therefore, this study discusses that there are wider opportunities of employment and additional benefits for International Relations students who take courses on environment.

Makale Geliş Tarihi: 25.5.2018

Makale Kabul Tarihi: 6.12.2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, cuysaloguz@akdeniz.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-7342-0362>

² Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, senematvur@akdeniz.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-3616-1749>

Keywords: *International Relations Discipline, International Relations Curriculum, Environmental Problems, Environmental Politics, Environmental Security*

1. GİRİŞ

Küresel çevre sorunları ya da ekolojik kriz yirmi birinci yüzyılda uluslararası sistemin ve aktörlerin gündeminde üst sıralara yükselmiştir. Küresel ısınma ve iklim değişikliği, su krizi, kirlilik, biyolojik çeşitliliğin azalması, doğal kaynaklar üzerindeki baskı gibi giderek artan insan kaynaklı (antropojenik) sorunlar sınıraşan nitelikleri ve etkileri nedeniyle diğer küresel sorunlarla da eklenerek özellikle devletlerin tek başlarına çözemeyecekleri boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle ekolojik kriz politik, ekonomik ve toplumsal etkileriyle uluslararası yapıyı ve aktörleri değiştirme potansiyeline sahip bir meydan okuma olarak belirginleşmektedir. Çoğunlukla barındırdığı çatışma riski ile gündeme gelen ekolojik sorunlar, kaçınılmaz olarak uluslararası müzakere ve işbirliği sürecini zorunlu kılmaktadır.

Ekolojik sorunlar yirminci yüzyılının son çeyreğinden itibaren uluslararası gündem içinde yer almaya başlamış; 1972'de Stockholm'de düzenlenen BM Çevre Konferansı bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren ekolojik konular uluslararası gündem içinde daha çok tartışılmaya başlansa da çevre sorunları katlanarak büyümektedir. Özellikle iklim değişikliğinin etkilerinin daha çok gözlemlenmeye başladığı bu süreçte, Uluslararası İlişkiler disiplini de dahil akademik çalışmalar yoğunlaşmıştır. Bilimsel çalışmaların yanında devletlerin, uluslararası örgütlerin, çok uluslu şirketlerin, düşünce kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin ve bireylerin katılımıyla gerçekleşen çok paydaşlı küresel müzakereler kamuoyunun konuya duyarlılığını artırmıştır. Örneğin, 2015 Paris İklim Zirvesi sonunda 197 devletin imzaladığı anlaşmanın, 176 devletin onayı ile yürürlükte olması son derece önemlidir.

Ekolojik sorunların uluslararası ilişkiler gündeminde giderek artan yeri, Uluslararası İlişkiler disiplini içinde de daha çok tartışılmasını gerektirmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki Uluslararası İlişkiler eğitiminde, lisans düzeyinde çevre konusunun neden önemli olduğunu ortaya koymaktır. Çalışma, çevre ile ilgili dersleri nitel yöntemle incelemeyi hedeflemektedir. Öte yandan, Uluslararası İlişkiler bölümlerinde okutulan çevre ile ilgili derslerin içeriklerinin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi ve benzer dersler için ortak müfredat önerisi, dersleri veren öğretim üyeleri ile gerçekleştirilecek görüşmeler doğrultusunda daha sonra yapılacak bir çalışmanın konusu olarak düşünülmüştür. Bu nedenle bu çalışmanın, ileriki çalışmalar açısından bir başlangıç noktası teşkil etmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte, bu çalışmada söz konusu derslerin, hem Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişimine, hem de mezunlara sağlayabileceği istihdam ve kariyer olanakları, kişisel gelişim, sosyal sorumluluk bilinci gibi katkılar değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Uluslararası İlişkiler bölümleri lisans programlarında "çevre" başlığını taşıyan spesifik bir dersin bulunup bulunmadığı araştırılmıştır. Bu derslerin hangi üniversitelerde, hangi isimle, hangi statüde verildikleri derlenmiştir. Elde edilen sayısal veriler, çevre konusunun Türkiye'deki Uluslararası İlişkiler programlarında ne oranda yer aldığını tespit etmek için kullanılmıştır. Tamamlayıcı nitelikteki bu sayısal verilerin gelecekte yapılacak araştırmalara temel oluşturması da amaçlanmaktadır.

Çalışmada öncelikle Uluslararası İlişkiler disiplini içinde çevre konusunun neden ve nasıl ön plana çıktığı irdelenmiştir. Bu amaçla Uluslararası İlişkiler yazını içinde çevre konusunda öne çıkan İngilizce ve Türkçe yayınları içeren kısa bir literatür taraması yapılmıştır. Ardından Uluslararası İlişkiler disiplini içinde çevre konusundaki eğilimin Türkiye'deki Uluslararası İlişkiler eğitimine yansımaları görmek açısından Uluslararası İlişkiler lisans programları müfredatlarında

çevre ile ilgili dersler taranmıştır. 2018 yılı Ocak ayı itibariyle Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) websitesi üzerinden Türkiye’deki 112’si devlet, 69’u vakıf olmak üzere 181 üniversitenin programları incelenmiş ve fiilen öğretime devam eden veya 2017-2018 yılında öğrenci alımına başlayan 41 devlet üniversitesi ile 20 vakıf üniversitesinde “Uluslararası İlişkiler” bölümü; 12 devlet üniversitesi ile 21 vakıf üniversitesinde “Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler” bölümü olduğu tespit edilmiştir. Bu bölümlerin internet siteleri üzerinden erişilen lisans müfredatları incelenerek; programlarında “Uluslararası Çevre Sorunları”, “Çevre Politikaları”, “Çevre ve Politika” gibi derslerin yer alıp almadığı araştırılmıştır. Bu çalışmada kullanılan verilerin üniversitelerin internet siteleri üzerinden derlenmesinin temel nedeni, YÖK’ün Bologna Sürecine uyum bağlamında kabul ettiği “Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi”dir. Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi uyarınca ders içeriklerinin güvenilirlik ve şeffaflık ilkeleri doğrultusunda erişilebilir olması hedeflenmiştir; bu nedenle tüm yükseköğretim kurumlarının ders bilgi paketlerinin doğru ve güncel bilgi içerdiği varsayılmıştır. Sonuç bölümünde ise çevre sorunlarının uluslararası sistemde yarattığı değişimin Uluslararası İlişkiler disiplini ile ilişkisinden hareketle, Türkiye’de lisans düzeyinde işlenen çevre ile ilgili derslerin Uluslararası İlişkiler öğrencileri ve mezunlarına nasıl bir katkı sağlayabileceği tartışılmıştır.

2. KÜRESEL ÇEVRE SORUNLARI

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası sistemde ekonomik, siyasal, toplumsal yapıyı şekillendiren konular arasında küresel çevre sorunlarının yeri giderek artmıştır. Dolayısıyla önceki dönemlerde ağırlıklı olarak fen bilimlerinin ele aldığı çevre, ekosistem, ekoloji gibi kavramlar giderek sosyal bilimlerin de çalışma konuları arasına girmeye başlamıştır. Çevre sorunları, Sanayi Devrimi sonrasında büyümeye başlarken, ekolojik yıkım tehdidinin ortaya çıkışı ve uluslararası girişimlerin hız kazanması 1960’lı yıllara denk gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra iki kutuplu uluslararası sistemde yaşanan nükleer ve konvansiyonel silahlanma yarışı, ülkelerin hızlı ekonomik büyüme eğilimleri ve artan kimyasal kullanımı, hava, su ve toprak kirliliğine, doğal kaynakların giderek azalmaya başlamasına ve ekosistemlerin zarar görmesine yol açmıştır. Küresel politik konjonktür sonucu 1960’larda dünya çapında kendini gösteren, nükleer silahlanma ve savaş karşıtı toplumsal hareketler, 1970’li yıllardan itibaren özellikle Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) çevreci hareketlerin gelişimine zemin hazırlamış ve çevre korumaya yönelik politik adımlar hızlanmıştır (Budak, 2004, ss. 385-386).

1960’lı yıllar boyunca devam eden sanayileşmenin kirlenme etkisi, birçok bölgede ortaya çıkan çevre sorunlarıyla daha şiddetli bir şekilde hissedilir olmuştur. Yirminci yüzyılın sınırsız ekonomik büyüme anlayışının, hızlı ve plansız kentleşme, çok katlı yapılar, altyapı sorunları, ulaşım kaynaklı kirlenme ile birlikte doğal ortamlar üzerinde yarattığı baskı, kentlerde ekolojik ilişkilerin göz ardı edilmesine, doğal alanların azalmasına, iklim, hava, toprak ve su ekosistemlerinin olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Çevresel bozulmaya ilişkin Rachel Carson’un *Silent Spring* (1962) kitabı ya da Garrett Hardin’in *The Tragedy of Commons* (1968) makalesi gibi çalışmalarla birlikte önem kazanan çevresel duyarlılık, insanlığın ortak geleceği için uluslararası işbirliğinin zorunlu olduğu tartışmasını gündeme getirmiştir.

Soğuk Savaş dönemi iki süper güç arasında sıcak çatışmaya varmayan mücadeleye dayanırken, uluslararası ilişkiler de bu çerçevede şekillenmiştir. Ekolojik krizin uluslararası gündeme girmeye başladığı süreç, Yumuşama dönemi olarak adlandırılan ve iki blok arasındaki ilişkilerin normalleşmeye başladığı süreçtir. Savunma ve güvenlik gibi birincil öneme sahip (high politics) konuların yanında çevre, kalkınma gibi ikincil öneme (low politics) sahip olduğu düşünülen

alanlar da uluslararası tartışmalarda yer bulmaya başlamıştır. 1972’de Stockholm’de Birleşmiş Milletler (BM) Çevre ve İnsan Konferansı’yla başlayan süreçte ise gezegenin “ortak geleceği” konusunda duyulan endişeler, uluslararası rejim oluşturmaya yönelik çabalara hız kazandırmış ve yeni uluslararası belgeler düzenlenmiştir. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde, büyük bir hızla artan ve gezegenin geleceğini tehdit eder hale gelen “çevre sorunları” kavramıyla birlikte “ekolojik sorunlar” kavramı da kullanılır olmuştur. Ekolojik sorunlar giderek devletlerin egemenlik yetkilerini ve sınırlarını aşarak küresel nitelik kazanmış, gelecek kuşakların yaşam alanlarını da etkileyecek bir boyuta ulaşmıştır. Bu nedenle uluslararası arenada işbirliği gerektiren konuların başında, ozon tabakasının incelmeye başlaması, küresel ısınma ve iklim değişikliği, kullanılabilir suya erişim, kuraklık ve çölleşme, biyolojik çeşitliliğin azalması, tropikal ormanların tahribi gibi ekolojik sorunlar da yer almaya başlamıştır. Tüm bu sorunların ele alınması küresel boyutta eyleme geçmeyi ve devletlerin yanı sıra yeni aktörlerin de bu sürece katılımını gerektirmiştir (Bennett ve Oliver, 2002, s. 15; Budak, 2004, s. 386).

Ekolojik yıkımın derinleşmesinde tüketim için yüksek yaşam standartlarının ve artan sanayileşmenin etkisi, 1987 yılında “Ortak Geleceğimiz” başlığı ile yayınlanan ve “Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu” başkanının adıyla anılan “Brundtland Raporu”nda dengeli bir kalkınma stratejisi olarak anılan “sürdürülebilir kalkınma” kavramını ortaya çıkartmıştır (UN, 1987). Rapor, “bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakların ihtiyaçlarından ödün vermeden” (Brack, Calder ve Dolun, 2001, s. 1) sağlanacak sürdürülebilir kalkınmanın ancak nüfus artışının ve büyümenin dengelenmesi, ekosistemin kendini yenileme potansiyeli ve değişen üretim potansiyeli ile uyumlu ise yürütülebileceği belirtilmiştir (UN, 1987, s. 25). Soğuk Savaş sonrası süreçte, küreselleşme tartışmaları ile şekillenen sistemde yaygınlaşan ve teşvik edilen tüketim, çeşitlenen ulaşım olanakları, insan ve mal hareketliliğinin artması ekosistemleri etkileyen yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunların toplumsal, siyasal ve ekonomik sistemler üzerindeki etkisi; çevresel sürdürülebilir kalkınmanın gerekliliğini vurgulayan yeni bir küresel konferansa kapı aralamıştır. Bu bağlamda 1992’de Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı olarak adlandırılan Rio Zirvesi’nde çevre koruma politikalarının ve kalkınma stratejilerinin bütünleştirilmesi gerektiği vurgulanarak, çevrenin ekonomik gelişmenin hem kaynağı hem de sınırı olduğu ifade edilmiştir (Tuna, 2003, s. 129).

Ekolojik sorunların ulusal sınırları aşan etkisi, bu süreçte yeni aktörlerin talepleriyle birlikte, devletlerin egemenliğini sınırlayıcı bir etki yaratırken yine de devletlerin ayrıcalıklarını devam ettirdiği gözlenmektedir (Greene, 2006, s. 458). Yapılan anlaşmaların tarafı ve temel yürütücüsünün hükümetler olması, devletin rolünün etkinliğini koruduğunu göstermektedir. Bunun yanında özellikle farklı bölgesel, uluslararası ya da küresel örgütler, finans kuruluşları ve çok uluslu şirketler, yerel veya küresel sivil toplum kuruluşları ile bireylerin de çevre sorunlarıyla ilgili uluslararası girişimlerde temsil edildiği ve yayımlanan belgeler üzerinde etki yaratabildikleri de gözlenmektedir. Uluslararası ve küresel girişimlere rağmen ekolojik sorunlara çözüm bulunamaması, sorunların farklı aktör ve süreçlere yönelik çok boyutlu etkilerinin genişlemesi, Uluslararası İlişkiler disiplininin çevre konusuna ilgisini artırmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Uluslararası İlişkiler disiplini içinde çevre konusunun gelişimi ve bu konudaki akademik çalışmalar irdelenmiştir.

3. ULUSLARARASI İLİŞKİLER LİTERATÜRÜNDE ÇEVRE

Çevre sorunlarının uluslararası gündem içinde tartışılmaya başlanması Uluslararası İlişkiler literatüründe de çevre sorunları ya da ekoloji konusunda çalışmaların yapılmasında etkili olmuştur. Bu bölümde Uluslararası İlişkiler ve güvenlik literatüründe yapılan kısa bir inceleme ile çevre konusunda öne çıkan çalışmalar derlenmiştir.

Çevre sorunları üzerinden yapılan tartışmalar, 1980’li yıllardan itibaren siyaset teorisi içinde çevreci toplumsal hareketlerin ve Yeşil Partilerin rolleri ile şekillenmiş; 1990’lardan itibaren belirginleşmeye başlayan “yeşil siyaset teorisi” ise hem normatif hem de ekonomi-politik bağlamındaki çalışmaların artmasını sağlamıştır (Eckersley, 2013, ss. 268-69). Çevre konusunun Uluslararası İlişkiler literatürüne doğrudan girişi realist ve liberal tartışma çerçevesinde olmuştur. Hardin’in (1968) “Tragedy of Commons” başlıklı makalesi ile Meadows, Meadows ve Randers’in (1972) hazırladığı “Limits to Growth” başlıklı raporun etkisi ile liberal Uluslararası İlişkiler teorisi içinde çevresel konularda devletlerarası işbirliğine ve rejim oluşturmaya yönelik politikalara değinen çalışmalar artmıştır (Hurrell, 2015, s. 133). Bunun yanında çevresel sorunların yarattığı çatışma riski, realist perspektifle güvenlik çalışmaları içinde de yer bulmuştur. Ullmann’ın 1983 tarihli “Redefining Security” başlıklı makalesi, ulusal güvenliğe yönelik değişen tehditler arasında çevresel kaynaklardaki azalmaya da değinmiş; Homer-Dixon ise 1991 tarihli makalesinde çevresel değişim ve çatışma ilişkisine odaklanmıştır. Yine Homer-Dixon’ın 1999 tarihli kitabı ise çevresel bozulmanın yarattığı kıtlık ve şiddet ilişkisini ön plana çıkartmaktadır. Öte yandan çevre-güvenlik ilişkisini farklı bakış açısıyla ele alan çalışmalar da 1980’li yılların sonundan itibaren ön plana çıkmıştır. Mathews (1989), çevresel bozulmanın güvenlikle doğrudan bağlantısına odaklanarak güvenliği yeniden tanımlamanın gerekliliğine vurgu yaparken; Buzan, Waever ve Wilde (1998) da “güvenlikleştirme” yaklaşımı çerçevesinde güvenliği etkileyen sektörler içine çevreyi de alarak çevresel güvenlik yaklaşımının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. İlerleyen süreçte Barnett ve Dalby’nin çalışmaları ile çevresel güvenlik yaklaşımı da eleştirilerek ekosistem-güvenlik ilişkisine yönelik farklı bakış açıları da belirginleşmiştir.

Uluslararası İlişkiler disiplininin temel derslerinden olan “Uluslararası İlişkilere Giriş”, “Uluslararası Politika”, “Uluslararası İlişkiler Teorileri”, “Uluslararası Güvenlik”, “Uluslararası Örgütler” literatürü içinde de küresel çevre sorunları, yeşil teori, çevresel güvenlik gibi konular kısa sürede önemli bir yer kazanmıştır. Çoğunlukla İngilizce olan bu yayınların bir bölümü son yıllarda Türkçe’ye çevrilirken, özellikle Uluslararası İlişkiler Teorileri konusunda yazılan Türkçe kitapların birçoğunda da “Yeşil Teori”ye yer verilmiştir. Tablo 1’de İngilizce ve Türkçe literatürde yer alan bazı örnekler, yayın tarihine göre sıralanmıştır.

Tablo 1. Uluslararası İlişkiler Literatüründe Çevre ile İlgili Çalışmalardan Örnekler

Yıl	Yazar	Kitap/Kitap Bölümü/Makale Adı (varsa editör, baskı sayısı)	Dergi (cilt/sayı no)/ Yayınevi
1978	Pirages, D.	<i>The New Context for International Relations: Global Ecopolitics</i>	Duxbury
1990	Young, O.R.	“Global Environmental Change and International Governance”	<i>Millennium: Journal of International Studies</i> , 19:3
1995	Hurrell, A.	“International Political Theory and the Global Environment”, başlıklı bölüm <i>International</i>	Penn State Press

		<i>Relations Theory Today</i> içinde (ed. Booth, K., Smith, S.)	
1996	Southwick, C.H.	<i>Global Ecology in Human Perspective</i>	Oxford University Press
1996	Vogler, J., Imber, M.F.	<i>The Environment and International Relations</i>	Routledge
1997	Litfin, K.	“Sovereignty in World Ecopolitics”	<i>Mershon International Studies Review</i> , 41
1999	Connelly, J., Smith, G.	<i>Politics and the Environment: From Theory to Practice</i>	Routledge
1999	Laferrière, E., Stoett, P.J.	<i>International Relations Theory and Ecological Thought: Towards a Synthesis</i>	Routledge
2001	Harris, P.G. (ed.)	<i>The Environment, International Relations, and U.S. Foreign Policy</i>	Georgetown University Press
2001	Luterbacher, U., Sprinz, D.F. (ed.)	<i>International Relations and Global Climate Change</i>	MIT Press
2001	Paterson, M.	<i>Understanding Global Environmental Politics: Domination, Accumulation, Resistance</i>	Palgrave
2001	Doyle, T., McEachern, D.	<i>Environment and Politics</i> , 2. baskı	Routledge
2003	DeSombre, E.	<i>The Global Environment and World Politics</i>	Continuum
2004	Eckersley, R.	<i>Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty</i>	MIT Press
2004	Karns, M.P., Mingst, K.A.	<i>International Organizations: The Politics and Processes of Global Governance</i> içinde “Protecting the Environment” başlıklı bölüm	Lynne Rienner
2006	Laferrière, E., Stoett, P.J. (ed.)	<i>International Ecopolitical Theory: Critical Approaches</i>	UBC Press
2007	Pease, K.K.S.	“The Environment” başlıklı bölüm <i>International Organizations: Perspectives on Governance in the Twenty-First Century</i> içinde, 3. Baskı	Pearson
2008	Vogler, J.	“Environmental Issues”, başlıklı bölüm <i>The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations</i> içinde (ed. Baylis, J., Smith, S., Owens, P.), 4. baskı	Oxford University Press
2009	O’Neill, K.	<i>The Environment and International Relations</i>	Cambridge University Press
2009	Paterson, M.	“Green Politics” başlıklı bölüm <i>Theories of International Relations</i> içinde (ed. Burchill, S. et al.), 4. baskı	Palgrave
2010	Weber, C.	<i>International Relations Theory: A Critical Introduction</i> , 3. baskı	Routledge
2011	Cudworth, E., Hobden, S.	<i>Posthuman International Relations: Complexity, Ecologism and Global Politics</i>	Zed Books
2011	Heywood, A.	<i>Global Politics</i>	Palgrave Macmillan
2012	Robbins, P.	<i>Political Ecology</i> , 2. baskı	Wiley-Blackwell.

2012	Sönmezoğlu, F., Erler Bayır, Ö.	“Çevre Sorunlarına İlişkin Rejimler”	Uluslararası	<i>İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi</i> , 47
2013	Eckersley, R.	“Green Theory” başlıklı bölüm	<i>International Relation Theories Discipline and Diversity</i> , (ed. Dunne, T., Kurki, M., Smith, S.) içinde, 3. Baskı	Oxford
2014	Dalby, S.	“Environmental Geopolitics in the Twenty-first Century”		<i>Alternatives: Global, Local, Political</i> , 39:1
2014	Çandarlı, Y.	“Yeşil Teori”, başlıklı bölüm	<i>Uluslararası İlişkiler Teorileri</i> içinde (ed. Gözen, R.)	İletişim
2014	Ünal, S.	“Yeşil Teori”, başlıklı bölüm	<i>Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar</i> içinde (ed. Şahin, M., Şen, O.)	Kripto Yay.
2016	Çoban, A.	“Politico-Environmental Relations In The International Arena”		<i>Alternatif Politika</i> , 8:1
2016	Burke, A. vd.	“Planet Politics: A Manifesto from the End of IR”		<i>Millennium: Journal of International Studies</i> , 44:3
2017	Fishel, S. vd.	“Defending Planet Politics”		<i>Millennium: Journal of International Studies</i>
2017	Tepeciklioğlu, A.O. Demirel, M.	“İngiliz Okulu Kuramı Perspektifinden Uluslararası Çevre Sorunları”		<i>Alternatif Politika</i> , İklim Değişikliği ve Enerji Özel Sayısı

Bu tablolarda yer alan örnekler Uluslararası İlişkiler disiplini içinde çevre konusunda temel referans eser olarak kabul edilen makale ve kitaplar ile Uluslararası İlişkiler bölümlerinde okutulan lisans derslerinin okuma listelerinde yer alan kaynaklardan derlenmiştir.

Uluslararası İlişkiler disiplini içinde güvenlik çalışmaları öncelikli konular arasında yer alır. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte disiplin içinde güvenlik konusunda yeni tartışmaların da önü açılmıştır. Uluslararası İlişkilerde güvenlik kavramının kapsamının genişlemesi çevresel güvenlik kavramının doğmasında da etkili olmuştur. Disiplin içinde “çevresel güvenlik” konusunda da geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu çalışmalardan örneklere de Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Uluslararası İlişkiler Literatüründe Çevresel Güvenlik Çalışmalarından Örnekler

Yıl	Yazar	Kitap/Kitap Bölümü/Makale Adı (varsa editör, baskı sayısı)	Dergi (cilt/sayı no)/ Yayınevi
1989	Mathews, J.T	“Redefining Security”	<i>Foreign Affairs</i> , 68:2
1990	Deudney, D.	“The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security”	<i>Millennium: Journal of International Studies</i> , 19:3
1991	Homer-Dixon, T.	“On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict”	<i>International Security</i> , 16:2
1994	Homer-Dixon, T.	“Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from the Cases”	<i>International Security</i> , 19:1

1994	Dalby, S.	“The Politics of Environmental Security” başlıklı bölüm <i>Green Security or Militarized Environment</i> içinde (ed. Käkönen, J.)	Darhmouth
1995	Levy, M.A.	“Is the Environment a National Security Issue?”	<i>International Security</i> , 20:2
1996	Græger, N.	“Environmental Security?”	<i>Journal of Peace Research</i> , 33:1
1997	Dalby, S.	“Contesting an Essential Concept: Reading the Dilemmas in Contemporary Security Discourse”, başlıklı bölüm <i>Critical Security Studies: Concepts and Cases</i> içinde (ed. Booth, K., Williams, M.C.)	UCL Press
1998	Buzan, B., Waever, O., de Wilde, J.	<i>Security: A New Framework for Analysis</i>	Lynne Rienner
1998	Homer-Dixon, T., Blitt, J. (ed.)	<i>Ecoviolence: Links among Environment, Population, and Security</i>	Rowman&Littlefield
1998	İzci, R.	“Uluslararası Güvenlik ve Çevre”, başlıklı bölüm <i>Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar</i> içinde (ed. Sönmezoglu, F.)	Der Yay.
1999	Homer-Dixon, T.F.	<i>Environment, Scarcity, and Violence</i>	Princeton University Press
2001	Barnett, J.	<i>The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Era</i>	Zed Books
2001	Diehl, P.F., Gleditsch, N.P. (ed.)	<i>Environmental Conflict</i>	Taylor&Francis
2002	Dalby, S.	<i>Environmental Security</i>	University of Minnesota Press
2003	Khagram, S., Clark, W. C., Raad, D. F.	“From the Environmental and Human Security to Sustainable Security and Development”	<i>Journal of Human Development</i> , 4:2
2003	Mazlum, İ.	“Çevre ve Güvenlik İlişisine Tanımsal Bir Yaklaşım”, başlıklı bölüm <i>Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar</i> içinde (ed. A. Kaya, G. G. Özdoğan)	Bağlam Yay.
2004	Pirages, D. G., DeGeest, T. M.	<i>Ecological Security: An Evolutionary Perspective on Globalization</i>	Rowman&Littlefield
2007	Barnett, J.	“Environmental Security” başlıklı bölüm <i>Contemporary Security Studies</i> içinde (ed. A. Collins)	Oxford University Press
2007	Dannreuther, R.	“Environmental Security” başlıklı bölüm <i>International Security: The Contemporary Agenda</i> içinde	Polity Press
2008	Brauch, H.G. vd.	<i>Globalization and Environmental Challenges Reconceptualizing Security in the 21st Century</i>	Springer
2008	Liotta, P.H. vd. (ed.)	<i>Environmental Change and Human Security</i>	Springer
2009	Dalby, S.	<i>Security and Environmental Change</i>	Polity

2010	Matthew, R.A. vd.	<i>Global Environmental Change and Human Security</i>	MIT Press
2012	Dalby, S.	“Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak” başlıklı bölüm <i>Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe</i> içinde (ed. Aydın, M., vd)	İstanbul Bilgi Üni. Yay.
2012	İzci, R.	“Turkey’s Approach to Environmental Security: A Case for Soft Security” başlıklı bölüm <i>Debating Security in Turkey: Challenges and Changes in the Twenty-First Century</i> içinde (ed. Canan-Sokullu, E.)	Lexington Books
2013	Dalby, S.	“Climate Change and Environmental Security” başlıklı bölüm <i>Security Studies: An Introduction</i> içinde (ed. Williams, P.D.)	Routledge
2013	Floyd, R., Matthew, R.A.	<i>Environmental Security: Approaches and Issues</i>	Routledge
2013	Foster, E.	“Green Security” başlıklı bölüm <i>Critical Approaches to Security</i> içinde (ed. Shepherd, L.J.)	Routledge
2014	Ünal, S.	“Yeşil Teori ve Güvenlik” başlıklı bölüm <i>Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Teorik Değerlendirmeler</i> içinde (ed. Çıtak, E., Şen, O.)	Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi
2015	Peoples, C., Vaughan-Williams, N.	“Environmental Security” başlıklı bölüm <i>Critical Security Studies: An Introduction</i> içinde	Routledge

Uluslararası İlişkiler disiplini içinde çevre ile ilgili literatür, çevre sorunlarının uluslararası gündemde daha çok yer alması ve iklim değişikliği başta olmak üzere ekolojik krizin farklı unsurlarının ulusal ve uluslararası güvenliğe tehdit oluşturmasıyla birlikte zaman içinde genişlemiş, farklı konuları ele alan çalışmaların sayısı artmıştır.

4. ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMLERİNDE ÇEVRE DERSLERİ

Türkiye’de Uluslararası İlişkiler disiplini hızla gelişen ve farklı üniversitelerde açılan bölümlerle genişleyen bir yapıdadır. Bu çalışmanın temel sorusuna cevap bulmak amacıyla Türkiye’deki devlet ve vakıf üniversitelerinde bulunan toplam 94 Uluslararası İlişkiler (bazı örneklerde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler) bölümünün 2017-2018 lisans müfredatları incelenmiştir. Bu inceleme öncesinde disiplinin Anglosakson kökenli yapısı nedeniyle, ABD’de Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında çevre konulu derslerin olup olmadığı da araştırılmıştır. ABD’de en iyi üniversiteler sıralamasında yer alan 20 üniversitenin programları incelendiğinde, Tablo 3’te yer alan üniversitelerde çevre konusunda verilen dersler görülebilmektedir.³ ABD’deki en iyi üniversitelerin Uluslararası İlişkiler eğitiminde çevre konusunun, özellikle de iklim değişikliği sorununun önemli bir yere sahip olduğu gözlenmiştir.

³ İncelenen üniversiteler arasında Dartmouth College, Cornell University, University of Pennsylvania, University of California (San Diego) ve Massachusetts Institute of Technology’nin Uluslararası İlişkiler ile ilgili programlarında çevre ile ilgili derslere rastlanmamıştır.

Tablo 3. ABD Üniversitelerinde Çevre Dersleri

Üniversite Adı	Dersin Adı
Yale University Department of Political Science International Relations Program American Politics Program	Global Climate Governance Politics of Environment -The Environment: Science and Public Policy -Climate Change: Scientific Basis, Policy Implications -Global Environmental Issues
Princeton University Woodrow Wilson School of Public&International Affairs	Disease, Ecology, Economics and Policy -Environment, Climate, and Energy (Security and Sustainability altında 20 ders Global Environmental Issues, Welfare, Economics and Climate Change Mitigation Policy, ...) -Environment and Migration (Immigration)
Columbia University	Global Energy and Climate Change: Security and Geopolitics
Harvard University Department of Government	The Politics of Climate Change -Environment Economics and Policy
Brown University	-Engaged Climate Policy at the UN Climate Change Talks
Stanford University International Relations Program (comparative international governance) (social development and human well-being)	-Human Society and Environmental Change -International Environmental Law and Policy -Global Warming Paradox -Environmental Economics and Policy -International Environmental Policy
Berkeley University International and Area Studies Academic Program	-Development and the Environment -Engineering, The Environment, and Society
Georgetown University (International Relations, Department of Government)	The Environment and International Politics
University of Chicago (The College Political Science)	Philosophies of Environmentalism and Sustainability
New York University (Arts&Science International Relations)	Natural Resource Conflict
Duke University (Trinity College-Security&Peace and Conflict)	-Global Environmental Politics -Environment and Conflict: The Role of the Environment in Conflict and Peacebuilding
University of Michigan (Political Science)	Environmental Public Opinion Analysis
University of Michigan (Political Science)	-Green Political Theory -Government and Natural Resources
Ohio State University (Political Science International Relations)	International Environmental Politics -International Environmental Law & Policy
University of Rochester (Political Science International Relations)	-Earth, Wind, Water, Fire: An Environmental History of the Globe -Environmental Policy in Action

Türkiye’deki tüm üniversiteler incelendiğinde ise 94 Uluslararası İlişkiler bölümünden 54’ünün lisans programlarında “çevre” konulu bir veya birden fazla ders bulunduğu tespit edilmiştir. Tablo 4’te Türkiye’de hangi üniversitelerin Uluslararası İlişkiler bölümlerinde çevre ile ilgili derslerin yer aldığı, derslerin isimleri ve statüleri gösterilmektedir. Bu bağlamda 8 bölümün müfredatında çevre konulu derslerin zorunlu ders statüsünde olduğu görülmektedir. Bu tablonun oluşturulmasındaki amaç, hangi üniversitelerin Uluslararası İlişkiler eğitiminde çevre konusuna yer verdiğini ortaya koymaktır. Türkiye’nin köklü üniversitelerinin yanında yeni kurulan devlet ve vakıf üniversitelerinde de çevre derslerinin bulunması, Türkiye’deki Uluslararası İlişkiler eğitiminde bu konunun dikkate alındığını görmek açısından önemlidir. Hangi üniversitelerde çevre ile ilgili derslerin olduğu bilgisi, diğer üniversitelerin de Uluslararası İlişkiler programlarında benzer derslere yer vermeleri yönünde teşvik edici olabilecektir.

Tablo 4. Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Bölümleri ve Çevre Dersleri

Üniversite Adı	Dersin Adı	Statüsü
Akdeniz Üniversitesi	Uluslararası Çevre Sorunları	Z
Altınbaş Üniversitesi	Environmental Politics	S
Antalya Bilim Üniversitesi (S.B.U.İ.)	Çevre Politikaları	S
Bahçeşehir Üniversitesi	Çevre Politikaları	S
Başkent Üniversitesi (S.B.U.İ.) (İng. + Tr)	Çevre Politikası	S
Beykent Üniversitesi (İng.)	Dünya Siyasetinde Çevre Sorunları	Z
Boğaziçi Üniversitesi (İng.) (S.B.U.İ.)	Çevre ve Siyaset	S (Uİ Modülü)
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (İng.)	International Environmental Law and Policies	S
Çankaya Üniversitesi	Çevre Politikaları	S
Çankırı Karatekin Üniversitesi	Uluslararası Çevre Politikası	S
Doğuş Üniversitesi	Küresel Çevre Politikaları	S
Dumlupınar Üniversitesi (S.B.U.İ.)	Uluslararası Politikada Çevre Sorunları	S
Dokuz Eylül Üniversitesi	Uluslararası Çevre Hukuku	S
Ege Üniversitesi	Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları	S
Galatasaray Üniversitesi	Uluslararası Çevre Politikaları	S
Gazi Üniversitesi	Çevre Sorunları	S (BD)
Hacettepe Üniversitesi	Çevre Politikaları Su Politikaları Çevresel Güvenlik	S
Hakkari Üniversitesi	Kentleşme ve Çevre Sorunları	Z
Haliç Üniversitesi	Uluslararası Enerji ve Çevre Sorunları	S
Işık Üniversitesi	Uluslararası Ekoloji ve Çevre Politikaları	S

İbn-i Haldun Üniversitesi (S.B.U.İ.)	Nature I-II	Z
	-Dünya Siyasetinde Küreselleşme, Gelişme ve Çevre	
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	-Çevre, İklim Değişikliği ve Sürdürülebilir Kalkınma -Uluslararası Çevre Politikaları -Doğal Kaynakların Siyasi Ekonomisi	S
İstanbul Bilgi Üniversitesi	-Çevre ve Ekolojide Güncel Konular -Ekolojik Okuryazarlık ve Sürdürülebilirlik	S
İstanbul Gedik Üniversitesi	Çevre ve Sosyal Sorumluluk	Z
İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Çevre Sorunları ve Dünya	S
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (S.B.U.İ.)	Çevre Politikaları	S
İstanbul Şehir Üniversitesi (S.B.U.İ.)	-Bilim ve Çevreyi Anlamak -Doğa ve Bilgiyi Anlamak	S (ÜSD)
İstanbul Üniversitesi (İktisat Fakültesi) (S.B.U.İ.)	Environmental Politics	S
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi (S.B.U.İ.)	Environmental Politics or Policies in the EU	S
İzmir Ekonomi Üniversitesi (S.B.U.İ.)	-Doğa ve Yaşam Bilimleri -Çevre Politikaları	Z S
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	-Kentleşme ve Çevre I-II -Environment and Literature	S S (BD)
Kadir Has Üniversitesi	Uluslararası Çevre Sorunları	S
Sütçü İmam Üniversitesi (S.B.U.İ.)	Uluslararası Çevre Sorunları	S
Karabük Üniversitesi	Global Çevre Sorunları ve Politikaları	S
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Küresel Çevre Sorunları	S
Kırklareli Üniversitesi	Uluslararası Çevre Sorunları	S
Kocaeli Üniversitesi	Uluslararası Çevre Politikaları	Z
	-Introduction to Ecology	
Koç Üniversitesi	-Energy and Environment -Environmental Ethics	S (ÜSD)
Maltepe Üniversitesi (İşletme Fakültesi) (S.B.U.İ.)	Uluslararası Çevre Sorunları	S
Manisa Celal Bayar Üniversitesi (S.B.U.İ.)	International Environmental Policy	S

Mardin Artuklu Üniversitesi (S.B.U.İ.)	-Çevre Bilimine Giriş - Siyasal Ekoloji - Küresel Çevre Siyaseti	S S S
Marmara Üniversitesi (S.B.U.İ.)	-Environmental Politics -Comperative Environmental Politics	S S
Marmara Üniversitesi (Uİ)	-Environmental Policies -Les problemes de l’Environnement	Z S
Necmettin Erbakan Üniversitesi	Çevre Politikaları	S
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	-North-South Relations: Environment, Development and Security -International Environmental Law -Political Economy of Water and Environmental Security	S S S
Osmangazi Üniversitesi	Uluslararası İlişkilerde Çevre Sorunları ve Politikaları	S
Özyeğin Üniversitesi	Uluslararası Çevre Siyaseti	S
Sabancı Üniversitesi (Siyaset Bilimi)	Global Climate Change and Environmental Politics	S
Sakarya Üniversitesi	Kentleşme ve Çevre Sorunları	S (BD)
TED Üniversitesi (S.B.U.İ.)	Global Çevre Sorunları	S
Türk-Alman Üniversitesi (S.B.U.İ.)	Türkiye’nin Kentleşme ve Çevre Politikaları	S
Ufuk Üniversitesi (S.B.U.İ.)	Uluslararası Enerji ve Çevre Politikaları	S
Yalova Üniversitesi	Uluslararası Çevre Hukuku ve Politikası	S
Yaşar Üniversitesi	Uluslararası Çevre Politikaları	S

SBUİ: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler BD: Bölüm dışı seçmeli ders ÜSD: Üniversite seçmeli dersi Z: Zorunlu Ders S: Seçmeli Ders

Sonuçları Tablo 4’e yansıtılan bu çalışmaya göre, Türkiye’deki Uluslararası İlişkiler bölümlerinin %57,4’ünün müfredatında çevre ile ilgili bir ders bulunmaktadır. Bu oran, küresel çevre sorunlarının ve ilgili politikaların Türkiye’deki Uluslararası İlişkiler eğitimi içinde yer bulduğunu göstermektedir. Türkiye’de Uluslararası İlişkiler ile Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümleri arasında en çok tercih edilen üniversitelerin büyük bölümünde de benzer derslerin yer aldığı görülmüştür.

Tablo 4’te yer alan Uluslararası İlişkiler bölümlerinden 31 tanesinin “çevre” konulu derslerinin içeriklerine web sitelerinden ulaşılmıştır. Söz konusu derslerin içerikleri farklılıklar göstermekle birlikte, ele alınan ortak başlıkların aşağıdaki konular çerçevesinde şekillendiği tespit edilmiştir:

- Tarihsel süreçte çevre sorunlarının ortaya çıkışı (Sanayi devrimi, modernleşme, kapitalizm...).
- Küresel çevre sorunları (iklim değişikliği; ozon tabakasının delinmesi; hava, su, toprak kirliliği; atıklar; su krizi; nüfus artışı; gıda politikaları vb.).

- Çevreci akımlar, hareketler, yaklaşımlar; ekolojik felsefe; çevre-toplum ilişkisi; ekolojik yurttaşlık; iklim adaleti.
- Ekonomi-çevre ilişkisi (kalkınma; ticaret; azgelişmişlik; Kuzey-Güney eşitsizliği; sürdürülebilir kalkınma).
- Aktörler: bireyler, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri (Greenpeace, WWF, Friends of the Earth vb.), Yeşil Partiler, devletler, şirketler, uluslararası örgütler (BM, AB, Dünya Bankası, OECD vb.).
- Küreselleşme ve çevre; çevresel yönetim; iklim yönetimi.
- Çevre hukuku; çevre koruma politikaları; uluslararası çevre rejimi; uluslararası konferanslar ve sözleşmeler.
- Uluslararası güvenlik ve çevre; çevresel güvenlik.
- Enerji ve çevre; küresel enerji politikaları; nükleer enerji; yenilenebilir enerji.
- Türkiye’de çevre politikaları; AB çevre politikalarına uyum.
- Kentleşme.

Görüldüğü gibi çevre ile ilgili derslerin içerikleri de son derece kapsamlı olup, iklim değişikliği başta olmak üzere küresel sorunları, aktörleri, yaklaşımları, politik ve hukuki araçları içermektedir. Farklı üniversitelerde çevre konulu derslerin isimleriyle bağlantılı olarak çevre hukuku, enerji politikaları, iklim değişikliği gibi konuların ağırlığı değişiklik gösterebilmektedir.

Uluslararası İlişkiler bölümlerindeki çevre derslerini incelerken, sistematik bir araştırma yapılmamakla birlikte, bazı bölümlerde Uluslararası İlişkiler Teorileri, Uluslararası İlişkilere Giriş, Uluslararası Güncel Sorunlar gibi alan dersleri içinde de çevre sorunları konusunun işlendiği tespit edilmiştir. Türkiye’deki Uluslararası İlişkiler eğitiminde ekolojik sorunların önemine yönelik farkındalığın oluşması, bu sorunların etkilerinin azaltılması ve çözümü yönünde Türkiye’ye hem akademik hem pratik bağlamda fayda sağlayabilecektir. Ayrıca sorunların uluslararası girişimler çerçevesinde tartışılması dikkate alınarak, Uluslararası İlişkiler eğitimini çevre sorunları bilinciyle tamamlayan mezunlar, küresel müzakerelerde Türkiye’nin belirleyici rolünü artırmada etkili olabilecektir.

5. SONUÇ

Çok boyutlu ve sınıraşan etkileriyle ekolojik kriz, mevcut siyasal, ekonomik ve toplumsal sorunlarla kesişerek uluslararası sistemde giderek derinleşen etkiler yaratmaktadır. Çevre sorunları fen ve sosyal bilimlerde farklı disiplinlerin çalışma alanı içinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu sorunlara yönelik çözüm arayışları ve geliştirilen politikalar multidisipliner bir yaklaşımla, her alandan uzmanın ortak çalışmasını gerektirmektedir. Uluslararası İlişkiler de bu uzmanlık alanlarından biridir. Uluslararası İlişkiler bölümleri ise hem akademik çalışmalar hem de eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten birimlerdir. Literatür araştırması, ekolojik kriz ve çevre sorunları konusundaki akademik çalışmaların Uluslararası İlişkiler disiplini içinde önemli başlıklardan biri haline geldiğini ve çeşitli teorik perspektifler ile tartışıldığını göstermektedir. Bu küresel sorunların yerel, ulusal, bölgesel, uluslararası etkileri ve bu etkileri azaltmaya yönelik girişimler de Uluslararası İlişkiler çalışmalarına konu olmaktadır. Örneğin, iklim değişikliği gibi küresel sistemin tüm aktörlerini ve süreçlerini doğrudan etkileyen bir sorun, Uluslararası İlişkiler literatürü içinde de kendine önemli bir yer bulmuştur.

Derinleşen ekolojik krizin küresel etkileri doğrultusunda, Türkiye’deki Uluslararası İlişkiler eğitiminde de çevre konulu derslerin müfredatlarda yer aldığı gözlenmiştir. Uluslararası İlişkiler eğitimi veren üniversitelerin % 57,4’ünde çevre sorunları ve çevre politikaları gibi dersler

bulunmaktadır; bu sayı içinde Türkiye’nin en çok tercih edilen Uluslararası İlişkiler bölümleri de yer almaktadır. Yapılan incelemenin çevre konulu derslere müfredatlarında yer veren üniversitelerin sayısının artması yönünde farkındalık oluşturması hedeflenmektedir. Bu bağlamda Uluslararası İlişkiler eğitiminde çevre konusuna yer verilmesinin sağlayabileceği faydalar üzerinde de durmak gerekmektedir.

Uluslararası İlişkiler bölümleri, eğitim-öğretim faaliyetleri doğrultusunda, mezunlarına farklı iş alanlarında çalışma olanağı sağlayan çok yönlü bir program ve müfredata sahiptir. Bölüm müfredatlarında çevre konusunun yer alması hem bireysel farkındalığı artırmada etkili olacak hem de mezun öğrencilerin istihdam alanını genişletecektir. Yerel yönetimlerden bakanlıklara, farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerden düşünce kuruluşlarına, dernek ve vakıflara kadar birçok kurumun yönetim şeması içinde ulusal ve uluslararası çevre politikalarının da etkisiyle yeni birimler oluşturulmaktadır. Bu birimler her ölçekte çevre sorunlarının etkilerini azaltmaya yönelik projeler de yürütebilmektedir. Çevre konusunda eğitim almış Uluslararası İlişkiler mezunlarının bu birimlerde ve projelerde istihdamı, kurumlarının çevre politikalarının oluşturulması ve uygulanmasındaki rollerini olumlu yönde etkileyebilecektir. Böylece çevre sorunlarının yerelden küresele uzanan çözümleri için daha somut ve işlevsel adımlar da atılabilecektir. Bunun yanında iklim müzakereleri gibi devletlerin, uluslararası örgütlerin, şirketlerin ve sivil toplum örgütlerinin bir araya geldiği çevreyle ilgili uluslararası süreçlerde katılımcıların (bilim insanları, bürokratlar, diplomatlar, politikacılar, iş insanları, düşünce kuruluşu ve sivil toplum temsilcileri) hem uluslararası ilişkilerin işleyişi hem de çevre sorunları hakkında bilgi sahibi olmaları önem taşımaktadır. Bu çerçevede bir eğitim almış olan uzmanlara duyulan ihtiyaç da devlet kurumlarından özel sektöre ve sivil topluma uzanan farklı alanlarda yeni istihdam imkânları yaratabilecektir.

Öte yandan akademik kariyer yapmak isteyen öğrencilerin lisansüstü eğitimlerinde çevre konusu üzerine eğilmeleri, Türkiye’deki Uluslararası İlişkiler literatüründe çevre ile ilgili çalışmaların sayısının artması ve alanda yeni derslerin açılmasında da etkili olabilecektir. Sonuç olarak çevre sorunlarının büyüyen etkisi ve yarattıkları çok yönlü riskler, çevre konusunun Uluslararası İlişkiler literatüründeki önemini artırmaktadır. Uluslararası İlişkiler eğitiminde de bu eğilimi destekleyecek şekilde çevre ile ilgili dersler müfredatlarda yer bulmaktadır. Türkiye’deki Uluslararası İlişkiler eğitiminde de çevre derslerine yer verilmesi, Türkçe Uluslararası İlişkiler literatüründe de çevre ile ilgili daha fazla çalışma yapılmasına ve çevre politikalarının uluslararası standartlara yükseltilmesine zemin hazırlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Bennett, A.L. ve Oliver, J.K. (2002). *International organizations: principles and issues* (7. Baskı). New Jersey: Prentice Hall.
- Brack, D., Calder, F., ve Dolun, M. (2001). From Rio to Johannesburg: the Earth Summit and Rio+10. *The Royal Institute of International Affairs Briefing Paper*, 19, 1-6.
- Budak, S. (2004). Uluslararası çevre düzenlemeleri bağlamında politika, adalet ve katılım. M. Marın, U. Yıldırım (Ed.). *Çevre sorunlarına çağdaş yaklaşımlar* içinde (ss.385-430). İstanbul: Beta.
- Buzan, B., Waeber, O., ve de Wilde, J. (1998). *Security: a new framework for analysis*. Boulder: Lynne Rienner.
- Carson, R. (1962). *Silent spring*. Boston: Houghton Mifflin.

- Eckersley, R. (2013). Green theory. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith (Ed.), *International relations theories: discipline and diversity* (3. Baskı) içinde (ss. 266-286). Oxford: Oxford University Press.
- Greene, O. (2005). Environmental issues. J. Baylis, S. Smith (Yay. haz.). *The globalization of world politics* içinde (s. 451-478). New York: Oxford University Press.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of commons. *Science*, 162, 1243-1248.
- Homer-Dixon, T. (1991). On the threshold: environmental changes as causes of acute conflict. *International Security*, 16(2), 76-116.
- Homer-Dixon, T.F. (1999). *Environment, scarcity, and violence*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hurrell, A. (2015). Uluslararası siyasal kuram ve küresel çevre. K. Booth, S. Smith (Ed.) *Uluslararası ilişkiler kuramları* içinde (ss. 129-153). İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Mathews, J. T. (1989). Redefining security. *Foreign Affairs*, 68(2), 162-177.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L. ve Randers, J. (1972). *Limits to growth*. New York: Universe Books.
- Tuna, G. (2003). *Küresel ekonomik, ekolojik ve sosyal tehditler: yeni güvenlik* (2. Baskı). Ankara: Nobel.
- Ullman, R.H. (2007). Redefining security. B. Buzan ve L. Hansen (Ed.) *International security* içinde (ss. 296-316). London: Sage Publication.
- UN (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: our common future*. Erişim adresi: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.

HİTİTLERDEN ETKİLENEN ÖNCÜ ÇAĞDAŞ TÜRK SERAMİK SANATÇILARI

Mutlu KÖPÜKLÜ¹

Atıf/©: Köpüklü, M. (2018). Hititlerden etkilenen öncü çağdaş Türk seramik sanatçıları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2528-2548. doi: 10.17218/hititsosbil.412799

Özet: Sanatçı içinde yaşadığı toplumun bir parçası olduğu gibi aynı zamanda içinde yaşadığı coğrafyanın da bir parçasıdır. Yaşadığı coğrafyadan beslenir ve o toprakların kendine sunduğu kültürel donelerden harekete geçer. İşte bu nedenle sanatçının içinde bulunduğu coğrafyanın tarihi ve kültürel mirasından ayrı kalması düşünülemez. Diğer alanlardaki Çağdaş Türk Sanatçılarındaki olduğu gibi, Anadolu Yarımadası binlerce yıllık kadim tarihi ve kültürel mirasıyla birçok Çağdaş Türk Seramik Sanatçısının da yaşam ve sanat alanı olagelmıştır. Bu kadim tarihin önemli bir kimliği ise "Hititler" dir. Hitit Kültür ve Medeniyeti Çağdaş Türk Seramik Sanatçılarına önemli bir kapı açmış, böylece bu kültürel mirastan kendi paylarına düşeni alan sanatçılar, kendi üslup ve usulleri ile özgün ve çok değerli seramik eserler ortaya koymuşlardır. Bu şekilde her sanatçı kendi adına ve kendi payında "Anadolu Mirası" na sahip çıkmış ve bu anlamda sanata ve sanatına katkıda bulunmuştur. Bu çalışmada Türkiye'de bugünkü "Çağdaş Seramik Sanatı" nın gelişiminde önemli bir rol oynayan "Öncü Çağdaş Türk Seramik Sanatçıları ve Eserleri" incelenmiştir. Böylece bugünkü Çağdaş Türk Seramik Sanatının başlangıç aşamalarına ve geçirdiği evrelere dikkat çekilmek istenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Hititler, Seramik, Çağdaş, Öncü, Türkiye

Leading Contemporary Turkish Ceramic Artist Who are inspired from the Hittites

Citation/©: K., M. (2018). Leading contemporary Turkish ceramic artist who are inspired from the hittites. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2528-2548. doi: 10.17218/hititsosbil.412799

Abstract: Artist as a part of the community in which he lives at the same time is part of the geography in which he lives. They fueled from geography they lived and cultural offer of its own that land fires of done. That is why the artist is located in the historical and cultural heritage of inconceivable to remain separate. Anatolian Peninsula with its many thousands of years of ancient historical and cultural heritage has been many Contemporary Turkish Ceramics Artist's living and art space just like other artist who perform art in other fields. One of this important ancient history ID is "Hittites". Hittite Culture and Civilization has led to plot a route to Contemporary Turkish Ceramics Artists and the artists who has inspired of this culture have generated very valuable and unique ceramic artworks by this way. In this study, Leading Contemporary Turkish Ceramic Artists are examined and their ceramic artworks.

Keywords: Hittites, Ceramic, Contemporary, Leading, Turkey

1.GİRİŞ

Dünya Coğrafyasına bakıldığında en fazla sayıda medeniyete ve uygarlığa ev sahipliği yapmış, bu nedenle de en zengin kültürel mirasa sahip toprakların Anadolu Toprakları olduğunu söylemek yanlış olmaz. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren çok sayıda medeniyetin ve topluluğun yaşam alanı olan Anadolu Yarımadası, bu köklü tarihi ve kültürel mirası ile bizlere bitmez tükenmez bir kültür birikimi sunmaktadır.

Kadim Anadolu Tarihinin bağrında barındırdığı en önemli medeniyetlerden biri de hiç şüphesiz “Hititler”dir. Hint - Avrupalı kavimlerden olan Hititler M.Ö. 2250-2000 tarihlerinde Anadolu’ya geldiler. Bu tarihlerden itibaren Avrupa’nın kuzeyinde yerleşik Hint-Avrupa kökenli topluluklar, bilinmeyen nedenlerle güneye doğru göç etmeye başladılar. Anadolu’ya göç etmeye başlayan bu Hint-Avrupalı kavimlerin bir kısmı Balkanlar’dan bir kısmı ise Kafkasya üzerinden Anadolu’ya geldiler. Hititler, Anadolu’ya Kafkasya üzerinden gelen topluluklardandır. Önceleri uzun yıllar Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşadılar. Zamanla iç kısımlara doğru ilerleyen Hititler, Hattilerin ülkesini işgal ettiler. Bir diğer Hint-Avrupalı kavim olan Mitanniler ise M.Ö. 14 yy. da Hititlerin egemenliğine girdiler. Böylece yaklaşık 250 yıl süren savaşlar neticesinde Hititler Anadolu’nun tek merkezi gücü haline gelmeyi başardılar. Sonuç olarak da Anadolu’nun ilk merkezi devlet teşkilatını kurmuş oldular. Bu çok uluslu-kompozit bir devletti zira Hititler egemenliği altına aldıkları tüm yerli toplulukların (Hattiler, Hurriler, Kasgalar vb.) kültürlerini, dinlerini benimsediler. Bu yüzdendir ki Hititlere bin tanrılı devlet denmekteydi.

Böylesine çok yönlü ve kültürlü bir devlet olan Hititlerin sanatsal yönleri de elbette zengindi. “Anadolu Sanatı” döneminin “Mısır ve Mezopotamya Sanatı’ndan bir nebze geride kalmış olsa da özellikle mimaride, gliptik eserlerde, heykelde ve seramikte kendine has özgün eserler ortaya koymuşlardır.

Hitit uygarlığı ve barındırdığı bu zengin kültürel birikim diğer bilim dallarının çalışma alanı olduğu gibi aynı zamanda sanat alanlarında da başlıca esinlenme kaynağı ola gelmiştir. Sanat insan ve insan dair olan her şeyi içine alır. Dolayısıyla insanın olduğu her yerde sanat da vardır ve olacaktır. Sanatın insana ve insanı biçimlendirilen, onu çevreleyen her kültürel veya tarihsel sürece bağımlılığı tartışılmaz bir etkidir. Dolayısıyla her sanat dalı ve sanatçısı buna bir şekilde değinir veya bundan beslenir. Böylece bu “etki” “eser” tepkisi ile sanatın farklı alanlarında kendini gösterir.

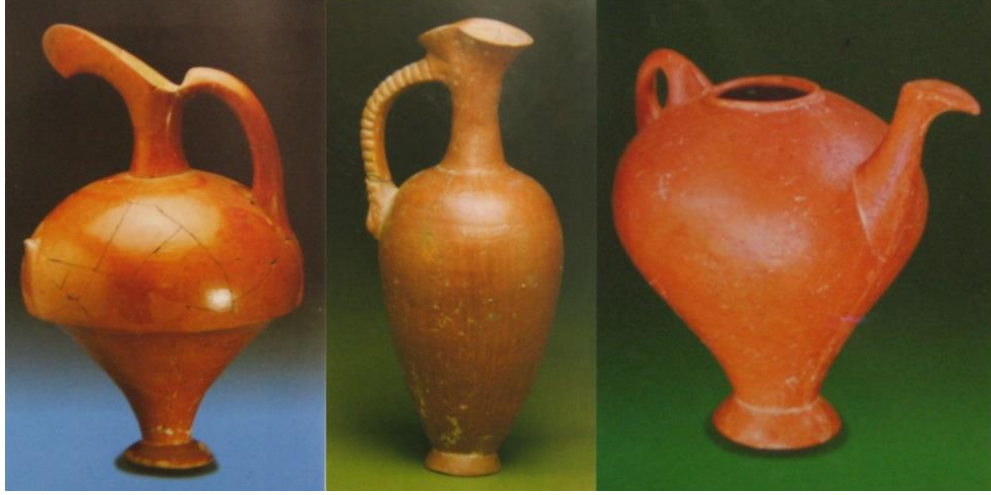
“*Seramik Sanatı*” da işte bu etkinin esere dönüştüğü alanlardan biridir. Çağdaş Türk Seramik Sanatçıları bu kültürel mirastan kendi paylarına düşeni almışlar kendi duyguları, kendi birikimleri, kendi üslup ve yaklaşımları ile özgün seramik eserler ortaya koymuşlardır.

“*Köklü Anadolu Kültürünün temellendirdiği günümüz Çağdaş Türk Seramik Sanatı özgün yorumları ile eserler ortaya koyan Çağdaş Seramik Sanatçıları tarafından şekillendirilmeye devam etmektedir*” (Erman, 2015, ss. 77-93).

Hitit öncesi Anadolu Seramik Sanatı, Asur Ticaret Kolonileri Döneminde (M.Ö. 1950-1750) çömlekçi çarkının keşfedilmesi ve Hatti-Hitit Beylikler Döneminde çömlekçi çarkının yaygın olarak kullanılmaya başlanması ile oldukça önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Çömlekçi çarkının kullanılmaya başlanması daha çok sayıda ve daha nitelikle seramik kapların üretilmesine imkân sağlamıştır. Genellikle perdahlı ve monokrom² olan bu seramikler genellikle kırmızı-kahve-

² Monokrom: Tek renkli seramikler için kullanılan bir terimdir.

devetüyü renklerinde olan kaplardır. Dekorlu kap sayısı az olmakla birlikte rastlanmaktadır. Dönemim karakteristik gaga ağızlı kapları ve hayvan biçimli kapları öne çıkan kap türleridir.

Görüntü 1. Döneme ait kaplardan örnekler.

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kataloğu (2008). Ankara.

Görüntü 2. Döneme ait hayvan biçimli kaplardan örnekler.

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kataloğu (2008). Ankara.

Hitit Dönemi Seramiklerinde ise Hatti-Hitit Beylikler Dönemi seramiklerinin temel özellikleri sürdürülmüştür. Ancak bazı seramik biçim ve teknikleri ile Hitit Seramikleri kendi tarzını ortaya koymayı başarmıştır. Özellikle Eski Hitit Krallığı döneminde (M.Ö. 1650-1450) ortaya konan

özgün seramik eserler “*Hitit Seramikleri*” terimini oluşturan nitelikte kimlikli eserlerdir. Özellikle kült vazolar (Hüseyindedede, İnandık, Bitik Vazoları) ve libasyon testiler³ bu eserlerin önde gelenleridirler.

Görüntü 3. Hitit libasyon testilerinden ve kült vazolarında örnekler.

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kataloğu (2008). Ankara.

İşte tüm bu yönleri ile Hitit Seramikleri ve bütünüyle Hitit Kültür ve Sanatı günümüz Çağdaş Seramik Sanatına ışık tutan ve ülkemizdeki bugünkü Çağdaş Seramik Sanatının doğması ve gelişmesinde çok önemli katkılar sağlayan; Sadi DİREN, Hakkı İZZET, Attila GALATALI, Hamiye ÇOLAKOĞLU ve Erdinç BAKLA gibi önemli isimlerin sanatsal ifadelerinde birer esin kaynağı olmuşlardır.

Hititlerden esinlenen her bir sanatçı bunu farklı yollarla ve farklı tarzlarla çalışmalarına yansıtmıştır. Hitit kültürünün ve sanatsal biçimlerinin sanatçıda uyandırdığı fikir onun birikimi ve duygu durumu ile önce çizgiye dönüşmüş, sonrasında ise bu çizgiler bazen bir yüzeyde duvar panosu uygulaması olarak bazense bir forma ya da heykele bürünmüş olarak şekillenmiştir.

Hitit Kültüründen ve Hitit Sanatından çizgiler taşıyan heykeller, formlar, panolar, iki boyutlu ve üç boyutlu çalışmalar bu isimlerin ellerinde özgün ve yetkin biçimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Her sanatçı etkilendiği Hitit Kültürel Mirasını kendi plastik dili ve üslubunu kullanarak, kendine has teknik ve yöntemlerle çalışmalarına yansıtmış, böylece Hitit Medeniyetinden izler taşıyan bu çalışmalar bugünkü Çağdaş Türk Seramik Sanatı içerisinde etkin, yetkin ve özgün birer eser olma niteliği kazanmışlardır.

Bu seramik eserler Anadolu Kültürü ve Hititlerden izler taşıdığı için aynı zamanda Anadolu Kültürel Mirasını bizlere aktaran birer köprü görevini de görmektedirler. Böylece Çağdaş Seramik Sanatının bu nadide örnekleri izleyicilere çağdaş sanat ve anlayışının başarılı yorumlarıyla biçimlenmiş estetik seramik eserlerin hazzını yaşatırken aynı zamanda köklü Anadolu tarihimizi de anlama ve izleme imkânı sunmaktadırlar.

³ Libasyon Testiler: Dini ayin ve törenlerde kullanılan kaplardır.

2. Hakkı İZZET

Türkiye’de Çağdaş Türk Seramik Sanatının doğuşu ve gelişimi sürecinde akla ilk gelen isimlerin başında yer alan Hakkı İzzet, Anadolu kökenli seramik uygulamaları ile o dönemde özgün eserler meydana getiren önemli bir Türk Seramik Sanatçısıdır.

1909’da İstanbul’da doğan sanatçı, yükseköğrenimini Almanya’da tamamlamış ve 1933’te Türkiye’ye dönmüştür. Ülkesine döndükten sonra çeşitli kurumlarda görev almasına müteakip “İstanbul Tatbiki Sanatlar Yüksek Okulunda”⁴ seramik atölyesi müdürlüğüne atanmıştır. Bu okuldaki görevine uzun yıllar devam eden İzzet, bunun yanında Türkiye’de seramik alanında diğer atölye ve imkânların hazırlanmasında ve kurulmasında önemli katkılar sağlamıştır.

“Hakkı İzzet, o yıllarda İstanbul Tatbiki Sanatlar Yüksek Okulu seramik atölyesi müdürü olarak görev yapmaktadır. Sanayi dallarında çalışacak seramikçileri yetiştirmek amacıyla açılan bu okulda uzun seneler hizmet etmiştir. Ayrıca Hakkı İzzet’in Ankara Kimya Sanat Enstitüsü seramik Atölyesinin de kurucusu olduğu bilinmektedir. Bu atölyede birçok kişiye malzeme ve fırın olanaklarından karşılıksız çalışma olanağı sunması pek çok gencin bu alana yönelmesinde etkili olmuştur.” (Giray, 1998, s. 26).

Görüntü 4. Hakkı İzzet

Kaynak: Pinterest.com. (Hakkı İzzet 1961) Erdinç Bakla Özel Koleksiyonu

Bugünkü Çağdaş Türk Seramik Sanatının ilk ve en önemli mihenk taşlarından biri olarak kabul edilen Hakkı İzzet, Anadolu Kültürü ve Hitit Medeniyetinden etkilenecek eserler ortaya koyan, içinde bulunduğu zengin Anadolu tarihinden aldığı izlenimleri ve etkileri çalışmalarında yansıtan ve bu alanda öncülük teşkil eden en önemli isimlerin başında gelmektedir. “ Özellikle hayvan

⁴ Bugünkü Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

biçimli kaplar üzerinde çalışan Hakkı İzzet Hitit Sanatından izler taşıyan ürünler vermiştir.” (Giray, 1998, s. 27).

“Hakkı İzzet seramiklerinin esin kaynağı Anadolu kültüründendir. İzzet, Hitit eserlerini inceleyecek ve sanatını bu temel üzerinde zenginleştirecektir. Özellikle hayvan biçimli kaplar üzerinde çalışılan ve koyun, manda ve kuş figürleri tercih edilen bu kaplarda, soyut ve yalın bir biçim anlayışına ulaşmıştır. Osmanlı çini motifini örnek alarak yaptığı birkaç vazodan başka, Hakkı İzzet'in hemen hemen bütün eserleri, Eti Sanatından esintiler gösteriyor. Gerek seramikte gerek taş üstünde Eti Sanatının çizgilerinin sadeliği, şekillerinin stilizasyonu ve gücü çağdaş heykeliğe çok yakındır. Ecevit B. (1953)”

İzzet, Anadolu çizgilerini ve kültürünü yansıtan sanatsal seramik uygulamalarının yanında endüstriyel seramik alanında da çalışmıştır. Endüstriyel – fonksiyonel- amaçlı ürettiği birçok seramik Türkiye’de o dönemde önemli ses getirmiştir. Bu seramikler seramik endüstrisinin Türkiye’de gelişmesinde önemli bir paya sahip kısmen sade kısmen dekorlu seramik kaplardır. Türk seramik sanatının ve endüstrisinin temellerinin atılmasında eşsiz katkılar sağlayan sanatçı 1977’de İstanbul’da hayata veda etmiştir.

Görüntü 5. Hakkı İzzet’e ait 1930-1931 yılında yapılmış madalyon I ve madalyon II adlı eserler. Seramik. Plaka yöntemi ile şekillendirme

Kaynak: Pinterest.com (Erdinç Bakla Özel Koleksiyonu)

Görüntü 6. Hakkı İzzet'e ait bazı eserler. Seramik. Vazo. Serbest şekillendirme 1957
Kaynak: Pinterest.com (Erdinç Bakla Özel Koleksiyonu)

3. Sadi DİREN

Hitit kültüründen izler taşıyan eserler veren bir diğer öncü Çağdaş Türk Seramik Sanatçısı; Sadi Diren'dir. Cumhuriyet tarihinin yaşayan tek seramik sanatçısıdır. 1927 de İstanbul'da doğan sanatçı 1952 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Seramik Bölümünü bitirmiş ve İlk sergisini 1953 yılında İstanbul'da Maya Sanat galerisinde açmıştır.

Sadi Diren biçimlerindeki sadelik, renkleri ölçülü kullanması, kili biçimlendirmedeki plastik anlayışı ve sır tekniğindeki ustalığı ile seramik sanatında yeni bir anlayışın oluşmasını sağlamış, bu anlamda kendinden sonra gelen birçok seramik sanatçısına rehberlik etmiştir. Çalışmalarında Anadolu kültürü ve Hitit izleri öne çıkmaktadır.

“Biçimlerde sadelik, yüzeylerde süslemenin ön planda uygulandığı yapıtları, 1960-1963 arası seramikte ‘ilk duvar resimleri’ dönemi olarak adlandırılabilir. Özgün ve çeşitli sır tekniklerine ait buluşları, onun bu dönemlerinin yapıtlarında görülmektedir. Sanatının temelinde eski ve köklü Anadolu Kültürü bulunur. Sırlı, sırsız seramikte, figürde, bronz heykellerinde hep Anadolu’yu görmek mümkündür. Ufuk E.(1984, s. 63-64)”

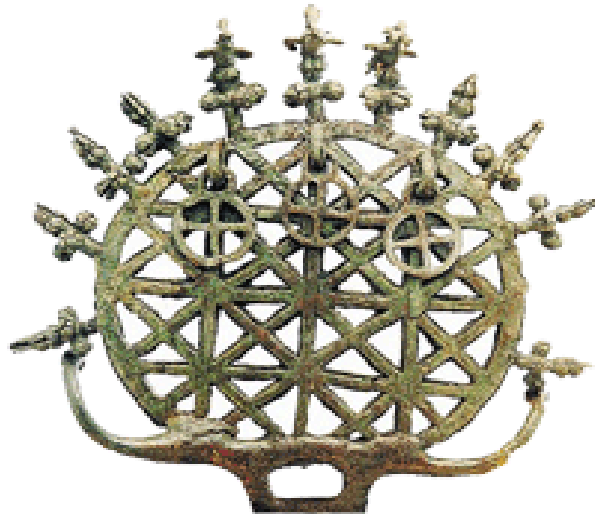
Görüntü 7. Prof. Sadi Rifat Diren

Kaynak: Habertürk.com

Sadi Diren Anadolu kültürüne olan bağlılığını ve eserindeki Anadolu Kültürlerine ait öğeleri kullanmaya olan yönelimini şöyle ifade etmektedir;

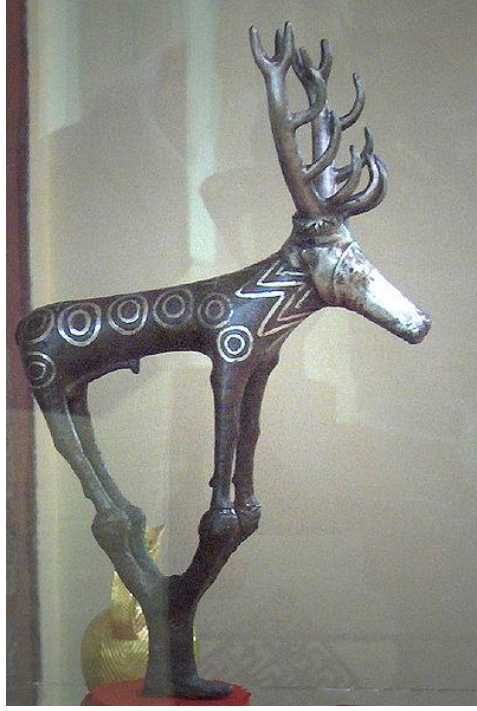
“Geleneksel Türk seramiğine çok bağlıyım. Bütün Anadolu bu iş için baştan aşağı köprüdür. Çeşitli medeniyetlerin geçtiği bir köprü. O bakımdan zaten bir başlangıç noktası vardır. Herhangi bir şey, orada konunun her türlüşü var. İdoller, mitler, semboller; her şey var. Bu, ben onları yaparıktan yol tuttum demek değil tabii. Onlardan esinlendim ve güncele taşıdım. O motifleri, o idol ve mitleri seramiğimde kullandım. Taklit olarak değil, bir figür ve simge olarak kullandım. Yıllarca böyle devam etti. Bu bir yol oldu. Birçok insan benden esinlendi. Diren S. (2010, s. 106)”

Diren’in formlarında hem biçimsel hem de içerik olarak Hitit kültürünü okuyabilmek mümkündür. Örneğin Hitit güneş kursu ve Hitit geyik figürinleri Diren’in çalışmalarında esin kaynağı olan bazı öğelerdir. Kullandığı çizgi ve biçimler onun dilinde Hitit temalarının yeni bir biçime kavuşarak aktarılmasıdır ve bunlar son derece başarılı, sade, özgün ve öncü eserlerdir.

Görüntü 8. Hitit güneş kursu.

Kaynak: <https://www.ankara.edu.tr>

Görüntü 9. Hitit geyik figürü.

Kaynak: <https://www.turkish-media.com>

Görüntü 10. Seramik form. 45x20x16. Karma teknik. Sadi Diren. 1977.

Kaynak: mfkaragul.blogspot.com

Görüntü 11. Seramik form. 100x50x15.Karma teknik.Sadi Diren .1970
Kaynak: lebriz.com

Görüntü 12. Gravür. (imzalı) . Sadi Diren.
Kaynak: lebriz.com

4. Attila GALATALI

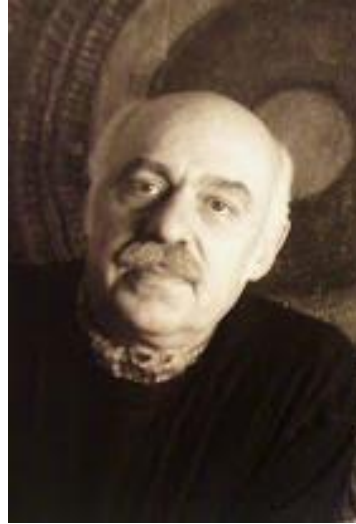
Anadolu uygarlıklarından hareketle gerçekleştirdiği seramik duvar panoları ile tanınan bir diğer Çağdaş Türk Seramik sanatçısı; Attila Galatalı'dır.

1936 da Arhavi'de doğan sanatçı Trabzon Lisesi'nde öğrenim gördüğü yıllarda resim hocası Kayhan Keskinok'un ilgi ve desteğiyle sanata yönelmiş, ancak hastalığı nedeniyle 1954'te eğitimine bir süre ara vermiştir.

1956'da yeniden sanat çalışmalarına başlayan sanatçı Bedri Rahmi Eyüpoğlu ile tanışma fırsatı yakalamış ve 1957-1959 yılları arasında Bedri Rahmi Eyüpoğlu'nun atölyesinde mozaik çalışmıştır.

"1960' lı yıllarda ise İ.Hakkı Oygur ve Hakkı İzzet gibi öncü ustaların seramik kurslarına katılmış ve Türk Seramik Sanatçıları Derneğinin düzenlediği ulusal boyutlu seramik sergisinde birincilik ödülü almıştır" (<http://attilagalatali.blogspot.com>).

1985 yılına geldiğinde seramik üzerine kuramsal araştırmalar yapmaya yönelen sanatçı bu alanda yazılar yazmaya başlamıştır. Bu yıllarda Sanat Çevresi Dergisi'nde "*Eleştirim*" başlıklı ilk yazısı yayınlanmıştır. Galatalı' nın kaleme aldığı bu yazı birçok seramik sanatçısının bugünde kuram ve eleştiri modelinde önemli bir temsil niteliğindedir.

Görüntü 13. Attila Galatalı

Kaynak: <http://attilagalatali.blogspot.com>

İlk dönemler figüratif seramikler çalışan Galatalı, Anadolu'daki eski uygarlıkların, özellikle de Hitit Sanatının biçim anlayışının ilgisini çekmesi üzerine 1960'ların ortalarına doğru figürden uzaklaşarak nakış ve motiflere yönelmiştir. Böylece 1968'den sonraki yapıtlarında Anadolu Uygarlıklarının biçim ve öğelerine duyduğu ilgiyle yöresel çizgiler ve desenler ağırlık kazanmaya başlamış, 1974'ten sonra ise bunlara çağdaş bir anlam ve işlev yükleyerek "*Ekoloji*" adını verdiği yapıtlarını üretmiştir.

Her fırsatta üslubunu, tarihsel sürecin ve çağdaş verilerin birlikte biçimlendirdiğini ve tamamladığını belirten Galatalı bunu; "*Benim formlarımdaki karakteristikleri, Anadolu uygarlıklarında, panolarımdakini ise Türk Çinilerinde aramak gerekir.*" (boyutpedia.com) sözleri ile ifade etmektedir. Bu ifadesiyle Galatalı, formlarındaki karakteristik çizgilerin Anadolu

Uygarıklarına dayandığını, panolarında kullandığı desen ve renklerin ise daha çok Geleneksel Türk Çini sanatından kaynaklandığını belirtmektedir.

Galatalı özellikle duvar seramikleri yani seramik panel ve panoları ile dikkat çeken bir sanatçıdır. Seramik paneller genellikle seramik panolara nazaran daha küçük boyutlu (Ör. 40X70, 70X100 cm vb.) duvar seramikleridir. Farklı ebatlarda panel ve panolar farklı tekniklerle kendisi tarafından özgün biçimlerde uygulanmıştır. Panolar, uygulanma biçimleri ve çok parçadan oluşmaları nedeniyle uygulanması en zor olan seramik yapımlardır. Bu panolar kendilerine has dokuları ve renkleri ile uygulandıkları alanlara ve mekânlara özel anlamlar katan onları estetik yönden güçlendiren eserlerdir.

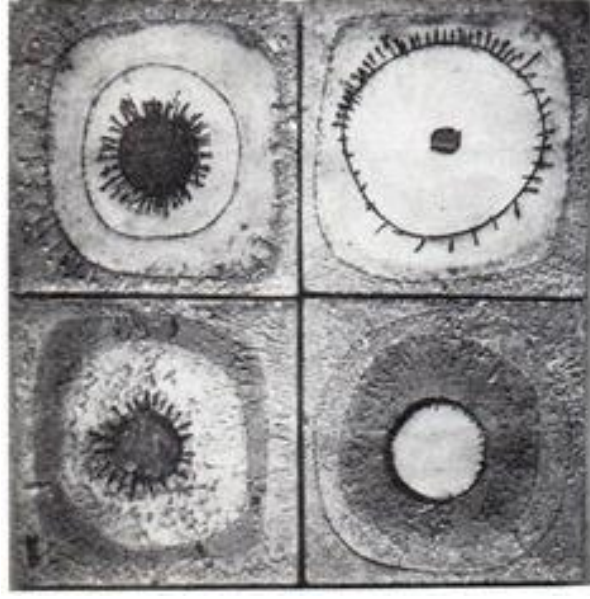
Ülkemizde 150'den fazla kurum ve kuruluşta seramik duvar panosu uygulaması bulunan, Anadolu Uygarıkları ile yoğrulmuş bu kültürel ve tarihsel sürece ⁵ kendi adını da yazarak Türk Seramik Sanatının gelişim evresinde önemli katkılar sağlayan Galatalı 1994'te hayata gözlerini kapamıştır.

Görüntü 14. Seramik form. Karma teknik. Attila Galatalı. 1970's

Kaynak: pinterest.com

⁵GALATALI bu süreci, Anadolu Uygarıkları Seramiklerinin çağdaş türde yeniden yapılanması olarak tanımlamaktadır.

Görüntü 15. Seramik panel. Plaka ile şekillendirme. Attila Galatalı 1973.
Kaynak: pinterest.com (Erdinç Bakla koleksiyonu)

Görüntü 16. Seramik pano. Attila Galatalı, TPAO Genel Müdürlük Binası, Ankara, 1980.
Kaynak: (Turay, A.1996.Toprağın ve Güneşin Ozanı Atilla Galatalı.

Görüntü 17. Seramik panel.30x5x65. Plaka ile şekillendirme. Attila Galatalı. 1986
Kaynak: Pinterest.com. (Filiz Galatalı koleksiyonu)

5. Hamiye ÇOLAKOĞLU

Eserlerinde Anadolu Kültüründen izler taşıyan biçimler göze çarpan bir diğer Çağdaş Türk Seramik Sanatçısı; Hamiye Çolakoğlu'dur. 1933 Sürmene doğumlu olan sanatçı, 1959-1963 yılları arasında İtalya'da Floransa Devlet Seramik Okulunda eğitim görmüştür. 1965 yılında yurda dönen sanatçı kendi atölyesini açmış ve 1983 yılında Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi seramik bölümünü kurmuştur. Sayısız çalışmaları ve gayretleri ile Çağdaş Türk Seramik Sanatına önemli katkılarda bulunan sanatçı Ocak 2015'te hayata gözlerini kapamıştır.

Çalışmalarında zıtlıkları kullanarak teknik ve biçim dilinde özgün bir çizgi yakalayan sanatçı, yüzeysel ve hacimsel uygulamalarında estetik kaygıları çok iyi çözümlenerek kavramsal ve ifadesel yaklaşımlarını eserlerinde son derece başarılı bir tarzda aktarmıştır.

“Çolakoğlu seramik panolarını biçimsel ve uygulama açısından ortaya koyuşuyla, temelde beceri ve ustalık yönünden sanatçı niteliğini fazlasıyla göstermektedir.Erinç S. (1990, s. 5)”

Görüntü 18. Prof. Hamiye Çolakoğlu

Kaynak: Wikipedi.com

“Çolakoğlu'nun yapıtlarında, hem duvar panolarında hem de seramik heykellerinde iki temel öge dikkati çeker. Bunlardan ilki malzeme üzerindeki etkin hâkimiyeti; kili biçimlendirme, sırlama ve fırınlamadaki becerisi. İkincisi ise, zutlukları sunumundaki estetik yetkinliğidir. Uludağ K. (1998)”

Çolakoğlu da içinde yaşadığı derin tarihi ve kültürel dokusu ile Anadolu topraklarının kültürel birikiminden kendini ayrı tutamamış pano, panel ve formlarında bu temayı yansıtmıştır. Çolakoğlu özellikle “Güneş Kursu” temalı formlarını son derece özgün bir biçimde yorumlamış ve kendine özel teknik, doku ve renkleri ile dikkat çekici seramik eserler ortaya koymuştur.

Görüntü 19. Seramik form. 36x19x12. Hamiye Çolakoğlu.

Kaynak: hamiyecolakoglu.com

Görüntü 20. Seramik form. Stoneware. Hamiye Çolakoglu 2003.
Kaynak: hamiyecolakoglu.com

Görüntü 21. Seramik panel.30x60. Plaka ile şekillendirme. Hamiye Çolakoğlu.
Kaynak: hamiyecolakoglu.com

6. Erdinç BAKLA

Anadolu Uygarlıklarına özgü çalışmalar ortaya koyan bir diğer Çağdaş Türk Seramik Sanatçısı ise Erdinç Bakla'dır. 1939 yılında Erzurum'da doğan sanatçı seramik eğitimini 1958-1962 yılları arasında İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulunda Hakkı İzzet'in öğrencisi olarak yapmıştır (www.erdincbakla.com). Sanatçı eserlerinde seramik kilinin yanında mermer ve metal gibi diğer malzemeleri de kullanmaktadır.

Seramik yaşamı boyunca çeşitli dönemlerde farklı kültürlerin izlerini yansıtan sanatçı Anadolu Uygarlıklarından yoğun biçimde etkilenmiştir. Özellikle "Hitit Uygarlığı" bu anlamda sanatçı portföyünde önemli bir yer edinmektedir.

Eserlerinde Büyük Hitit İmparatorluğu'nu konu edinen Bakla, sanat hayatının ilk çalışmalarına 1960 yılında Hitit Sanatının görsel sadeliğinden yola çıkarak başlamıştır. Hitit rüzgârına kapılmasını eski bir tutku olarak tanımlayan Bakla, öğrencilik yıllarında Hitit Uygarlığında kendi ruhunu bulduğunu fark etmiş ve Hitit Heykellerini günümüz sanat anlayışı, form ve malzemeleriyle yeniden yorumlamıştır.

Görüntü 22. Prof. Erdinç Bakla

Bakla'nın "Hitit Rüzgârı" adlı serisi hakkındaki bazı atıflar şu şekildedir: "Anadolu Medeniyetlerindeki gizem Erdinç Bakla'nın esin kaynağıdır " Bilgen S. (1992) " Erdinç Bakla bir Hitit İdolü Gördü ve sanata bakışı değişti" Serin A. (2006) " Erdinç Bakla Heykelleriyle Hitit'i uyandırdı " Yazıcı M. (2006).

Görüntü 23. Form. Hitit Rüzgârı Serisi. Mermer. Erdinç Bakla 2006-2008

Kaynak: Sanatçının İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 2015 yılında açmış olduğu sergisinden.

Görüntü 24. Formlar. Hitit Rüzgârı Serisi. Mermer. Erdinç Bakla 2006-2008

Kaynak: Sanatçının İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 2015 yılında açmış olduğu sergisinden.

Görüntü 25. Heykel. Hitit Rüzgârı Serisi. Mermer. Erdinç Bakla 2006-2008

Kaynak: Sanatçının İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde 2015 yılında açmış olduğu sergisinden.

7. SONUÇ

Sanatın tarihe olan bağlılığı insanlık tarihi kadar eskidir. Çünkü sanat insanla doğmuş ve o olduğu sürece de olacaktır. Dolayısıyla sanatın kendisini yaşatan tüm medeniyetlerden ve donelerden beslenmesi, sanatçının kendini ve sanatını arz etmesinde en temel etkindir. Bu anlamda mağara duvarlarına çizilen ilk resimler gibi insanlar tarafından şekillendirilen ilk toprak kaplarda seramik sanatının doğmasına sebep olmuştur.

İnsan ilk çağlardan bu yana toprağı hayatını idame etme noktasında en temel malzeme olarak görmüştür. Ona ekin ekerek ondan beslenmeyi öğrenmiş, onunla barınak yaparak kendini zorlu hava koşullarından korumayı öğrenmiş ve son olarak da ondan günlük kullanım eşyaları üreterek onunla temel ihtiyaçlarını gidermeyi öğrenmiştir.

Toprak kaplar metal kapların üretimine dek insanoğlunun başlıca kullanım eşyaları olmuşlardır. Seramik, bu kapların çeşitliliği ile gelişmiş, dekorlanmış ve çeşitli tekniklerle bezenmiş eser niteliğindeki sanatsal yapımları ile de artık bir sanat alanına dönüşerek "Seramik Sanatı" kimliği kazanmıştır.

Seramik Sanatı'nın gelişimi ilk dekorlu kapların yapımından (M.Ö. 500-3000 Kalkolitik Dönem) bu güne dek kaçınılmaz olarak medeniyetlerin teknik ve kültürel gelişimine paralel olarak süregelmiştir. Bu yüzdendir ki bugün teknolojik gelişmeler sanatçıya seramiğı çok farklı teknik ve yöntemlerle esere dönüştürme olanağı sunsa da, uygarlık temalı seramik eserler bugünde içinde bulunduğu toplumun kültürel birikimine göre ivme kazanır ve şekillenirler.

Anadolu Uygarlıkları Temalı seramiklerin ortaya konmasında ilk basamak Sanatçının seramiğı kullanma ve ona anlam katma çabasıdır ki bu da onun dayandığı veya esinlendiğı medeniyetin onda bıraktığı etkilerden meydan gelir. Bu anlamda bugün birçok seramik sanatçısı etkileşimde

olduğu veya anlatmak istediği medeniyete ait tüm doneleri toplar ve kendi duygu ve sanat süzgecinden geçirerek onları yeniden yorumlar.

Her uygarlığın kendine has biçim ve teknik özellikleri vardır. Sanatçı bu kuralları aynen uygulayabilir veya kendi tarzında bu biçimleri ortaya koyabilir. Bu yolla sanatçı seramiği yaşadığı topluma veya yansıttığı toplumun özelliklerine göre şekillendirir. İşte eski Anadolu uygarlıklarının seramik sanatına yansması bu yolla gerçekleşir. Anadolu'da yaşamış her uygarlık, seramik sanatının bugününe katkıda bulunmuştur. Toprağı kendi devirlerinde kendi kültürlerine göre harmanlamışlar ve kendilerine has teknik ve yöntemlerle şekillendirmişlerdir. Bugün hala kullanılan birçok teknik ve yöntem eski uygarlıklardan kalan metotlardır. Bu da eski Anadolu uygarlıklarının bugünkü seramik sanatının kökeninde ne denli bir önem taşıdığını göstermektedir.

Seramik Sanatının tarihsel süreçten sıyrılması ve bugünün modern şekline bürünmesi ise bugünün seramik sanatçısı tarafından gerçekleştirilir. Çalışmada adı geçen her sanatçı Hitit uygarlığını, kültürünü ve Hitit seramiklerini modern sanat kurallarına göre özgün bir biçimde yorumlamışlardır. Bu yorumlama eserin özünü yaşatır. Yani eserin beslendiği kültürü öne çıkarır. Bu şekilde de bu temayı çalışan her sanatçı bu kültürün yaşatılmasına ve tanıtılmasına doğrudan katkıda bulunmuş olur. Bir şeyi anlatmanın bazen en iyi yolu onu bir malzemeye bürümektir. Köklü bir uygarlığı anlatabilmenin en iyi yolu da o uygarlıkların üzerinde kurulduğu, en kadim materyal ve sanat malzemesi olan toprakla dolayısıyla kille⁶ sunmaktır bence.

Hacim sanatları içerisinde kendine özgü improvise ve plastik yapısıyla yerini alan Seramik, alanında sadece kendine has özellikler barındırmakta ve sadece endüstriyel amaçlı değil aynı zamanda sanatsal bir tutum ve bir başlık olarak da bugünkü Çağdaş Sanat Dalları içerisinde özgün uygulamalar ile dikkat çekmektedir.

Ülkemizde "*Seramik Sanatı*"nın bugünkü halini alması ve bu kimlikle varlığını kazanması kolay olmamıştır. Seramiğin sadece bir zanaat dalı ve günlük kullanım eşyası olmaktan ibaret kalması ya da sadece bir malzeme olarak kullanılma sınırlılığında sınırlanabilmesi zor bir süreç sonunda mümkün olmuştur. Özellikle 20 yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren öncü Türk seramikçiler seramik sanatının ülkemizde varlığını kazanabilmesi için önemli gayretlere girişmişlerdir. Üstelik bunu o dönemlerdeki kısıtlı imkânlar ile gerçekleştirmeyi başarmışlardır. Bunun için birçok fedakârlıklarda bulunmuşlardır.

Kimisi kendi imkânları ile açtıkları seramik atölyelerinde gençleri bu sanata teşvik etmek için çeşitli uğraşlar vermişler, kimisi ise çeşitli kurum ve kuruluşlarda bu sanatın eğitiminin ve tatbikatının gençlere verilebilmesi için önemli gayretler göstermişlerdir.

Bugün ülkemizde 50'ye yakın Güzel Sanatlar Fakültesi bulunmaktadır (ÖSYM Tablo - 4. Merkezi Yerleştirme ile Öğrenci Alan Yükseköğretim Lisans Programları 2017) ve bunların önemli bir kısmında; Seramik - Seramik ve Cam - Seramik ve Çinicilik gibi başlıklar altında Seramik Sanatı ve ilgili dallarında artistik seramik ve endüstriyel seramik üretimi konularında eğitim verilmektedir.

Elbette bugün bu sayıya ulaşılmasında bu çalışmada adı geçen isimlerin katkıları çok önemli bir yer tutmaktadır. Onların açtığı ve temellerini attığı bu yolda yetişen bugünün Türk Seramik Sanatçıları bu sanatın gelişimi ve devamı için bu yönde çalışmalarını devam ettirmeli ve Çağdaş Türk Seramik Sanatı'na katkıda bulunmayı sürdürmelidirler. İşte ancak bu sayede Seramik

⁶ Kil: Seramiğin ana malzemesidir.

Sanatı ülkemizde güncelliğini koruyabilecek ve diğer sanat dalları içerisinde bir farkındalık oluşturabilecektir.

KAYNAKÇA

Anadolu medeniyetleri müzesi rehberi (2006). Ankara: Dönmez Ofset Müze Eserleri Turistik Yayınları.

attilagalatali.blogspot.com

Bilgen, S. (1992). Ekonomi, Köşe yazısı. 5 Mayıs 1992

boyutpedia.com

Darga, M., A. (1992). Hitit sanatı. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.

Ecevit B. 1950-1961 Arası Sanat Köşe Yazıları. Turkish -American News. Rahşan Ecevit Arşivi. (1953)

egeart.ege.edu.tr

erdincbakla.com

Erinç M. S. (1998). *Toprağın erki Hamiye Çolakoğlu*. Çanakkale Seramik Sanat Yayınları.

Erman, D., O. (2015). Cumhuriyet sonrası Türk seramik sanatının çağdaşlaşma süreci. *Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sanat ve Tasarım Dergisi*. 1(6).

Esin, U. (1984). Sadi Diren ve seramik. *Sanat Çevresi* 63(6).

Giray K. (1998). Yıldız porselenleri, çağdaş Türk seramik sanatı ve öncü ustaları. *Türkiye'de Sanat*, 33, 24-27.

hamiyecolakoglu.com.tr

lebriz.com

mfkaragul.blogspot.com

mimarizm.com

ozguven. info

pinterest.com

Prof. Dr. Sadi Diren: "Tesadüf eseri seramikçi oldum". *Seramik Türkiye* (35) : 106-112. Ocak 2010.

sergirehberi.com

Serin A. Köşe yazısı. Mayıs 2006

Turay, A.1996.Toprağın ve Güneşin Ozanı Atilla Galatalı. Çanakkale Seramik Sanat Yayınları, s.86)

Uludağ, K. (1998) Sanatçı, Eğitimci ve İnsan Olarak Hamiye Çolakoğlu.

Yazıcı M. (2006). Radikal Gazetesi. Köşe yazısı. Mayıs 2006.

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING AND JOB PERFORMANCE: THE MEDIATING ROLE OF WORK ENGAGEMENT

Bilal ÇANKIR¹

Safiye ŞAHİN²

Citation/©: Çankır, B. and Şahin, S. (2018). Psychological well-being and job performance: the mediating role of work engagement. Hitit University Journal of Social Sciences Institute, 11(3), 2549-2560. doi: 10.17218/hititsosbil.487244

Abstract: The purpose of this study is to determine the mediating role of work engagement in the relationship between psychological well-being and job performance. The data were collected from textile workers to test the research's model. The sample of the research was composed of 322 textile workers. Psychological well-being scale, work satisfaction scale and work performance scale were used as data collection tools. The research's model was tested by structural equation analysis. It was found that the level of psychological well-being, work engagement and job performance of textile workers were below the average and low. As a result, it was determined that work engagement partially mediated the relationship between psychological well-being and job performance.

Keywords: Work Engagement, Psychological Well-Being, Job Performance.

Psikolojik İyi-Oluş ve İş Performansı: Çalışmaya Tutkunluğun Aracı Rolü

Atıf/©: Çankır, B. ve Şahin, S. (2018). Psikolojik iyi-oluş ve iş performansı: çalışmaya tutkunluğun aracı rolü, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(3), 2549-2560. doi: 10.17218/hititsosbil.487244

Özet: Bu çalışmanın amacı, psikolojik iyi oluşun iş performansına etkisinde çalışmaya tutkunluğun aracı rolünü belirlemektir. Bu doğrultuda oluşturulan araştırma modelini test etmek amacıyla tekstil çalışanlarından veri toplanmıştır. Araştırmanın örneklemini 322 tekstil çalışanı oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak, literatürde daha önce kullanılan, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış olan psikolojik iyi oluş ölçeği, çalışmaya tutkunluk ölçeği ve iş performansı ölçeği kullanılmıştır. Araştırma modeli yapısal eşitlik analizi ile test edilmiştir. Sonuç olarak, psikolojik iyi oluşun iş performansına etkisinde çalışmaya tutkunluğun kısmi aracı rolü olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışmaya Tutkunluk, Psikolojik İyi Oluş, İş Performansı.

1. INTRODUCTION

Job performance is very important in environments with fierce competition and the employees displaying high job performance is the fundamental factor to maintain the quality of service. The enterprises need the personnel displaying high job performance to reach their goals. Therefore, there have been numerous studies for determination of variables interacting with job performance (Johnson, 2003; Motowidlo, 2003, p. 92.).

Work engagement is one of the constructs that are closely associated with job performance and have attract interest of many researchers (Schaufeli et al., 2002, p. 74; Rich, Lepine and Crawford,

Makale Geliş Tarihi: 24.11.2018

Makale Kabul Tarihi: 25.12.2018

¹ Assist. Prof., Istanbul Medeniyet University, Faculty of Political Sciences, Department of Management, bilal.cankir@medeniyet.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-5126-8769>

² Corresponding Author, Assist. Prof., Istanbul Medeniyet University, Faculty of Health Sciences, Health Care Management, safiye.sahin@medeniyet.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-1734-9586>

2010; Christian, Garza and Slaughter, 2011, p. 64). Work engagement emerges when the personnel cope with the work demands through their personal and organizational resources and perform with high energy (Bakker, Hakanen, Demerouti and Xanthopoulou, 2007, p. 280). For this reason, psychological well-being is closely associated with work engagement. Studies have revealed that while burnout is associated with negative feelings, work engagement is associated with positive feelings such as optimism, hope, enthusiasm (Bakker, Hakanen, Demerouti and Xanthopoulou, 2007; Bakker, Emmerik and Euwena, 2006; Hallberg, Johansson and Schaufeli, 2007, p. 135).

Starting from this, the personnel who feel well psychologically are foreseen to be engaged with work and have high job performance. Literature also involves studies indicating that psychological well-being is associated with work engagement and high job performance. However, the number of the related studies is limited and there has been no study investigating the mediator role of work engagement in this relationship. The present study will contribute to the literature by providing empirical evidences primarily for the relationship between psychological well-being and job performance. This research model will also be tested on textile workers. Such study on textile workers has not been found previously. With this aspect, it will also contribute to the literature about validity of this model in different sample.

2. PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Well-being is defined as the state of having no anxiety, uneasiness, depression, and other psychological disorders in individual's life (Ryff, 1995, p. 99). Well-being has become the subject of researches with different variables as the indicator for satisfaction of people since the 1700s (Ryff and Keyes, 1995). The meaning of life, autonomy; competence, context which are three basic psychological needs according to the self-determination theory; satisfaction with life about different areas and overall of life; and happiness have been stated as indicators of well-being (Samman, 2007; Çankır and Yener, 2017, p. 228). Psychological well-being is generally defined as efficiency of psychological functioning of an individual (Gechman and Wiener, 1975; Jamal and Mitchell, 1980; Martin, 1984; Sekaran, 1985; Wright and Cropanzano, 2000, p. 84).

There are two perspectives concerning the well-being in the literature as subjective (hedonic) and psychological (eudaimonic) approaches. Subjective well-being is the approach focusing on descriptions of well-being concerning avoidance from aches and pain and obtaining satisfaction and on happiness occurring along with the 1950s (Telef, 2013, p. 374). Psychological well-being is the approach emerging in the 1980s. Deci and Ryan (Deci and Ryan, 2008, p. 73) defined psychological well-being as felicity in private and work life of individual and the state of optimal efficiency. Psychological well-being means that life goes on well and person feels good and carries out works impressively (Huppert, 2009; Çankır and Semiz, 2018, p. 59).

Ryan and Deci (2001) claimed that the meaning of life can be determined by three basic needs of individuals according to the self-determination theory. These three basic psychological needs called as competence, autonomy, and context (relatedness) have been suggested to improve well-being of individuals by increasing their power to give the meaning to life. Ryan and Deci (2001) provides intercultural measurement indirectly in evaluation of well-being by attributing the meaning of life to the self-determination theory. Because, three basic psychological needs indicated by self-determination theory are considered as general need of all populations (Çankır and Yener, 2017).

3. WORK ENGAGEMENT

Work engagement is described as a mental state in which the personnel works vividly, focused, and with feelings of commitment (Schaufeli and Bakker, 2003; Çankır, 2016). Work engagement is the indicator for the fact that the personnel feel themselves happy, healthy, good, and peaceful (Poon, 2013). The personnel engaged to work participates individually for their organizations to reach their goals. Individual participation signifies that each individual contributes the organization (Altunel, Koçak and Çankır, 2015).

Work engagement has three dimensions including vigor, dedication, and absorption as stated in the description. Vigor is defined as having high energy level, mental comfort during working, being disposed to show effort, and being resistant to difficulties (Schaufeli, et al., 2002). Individual feels satisfied and works with pleasure when carrying out jobs in this dimension. The dimension of dedication means that individual works gladly with the feeling to challenge difficulties and show high level of participation in the work (Jenaro, et al., 2011). Every employee faces difficulties when working. However, a person dedicated to work never hesitates to show patience and to make extra effort to overcome difficulties according to this dimension. The dimension of absorption signifies that individual pays attention to work completely, is glad to engage in the work, and has difficulty in leaving job (Çankır, 2016, p. 14). According to another definition, employee is dedicated to work, does not recognize how the time passes while working, and works gladly and selflessly (Bakker, 2011). This dimension does not involve bad sides of workaholism - especially such as the balance between work and private lives- on the other hand, it reflects the satisfaction with work life to family life.

Recent studies conducted on psychological well-being and work engagement have shown that burnout, work engagement, workaholism, and job satisfaction are involved among the indicators of psychological well-being (Bakker and Oerlemans, 2011; Mäkikangas, et al., 2015). In their study, Shimazu et al., (2009, 2012) investigated the relationship between psychological well-being and work engagement and found a significant and positive correlation between both variables. In another study, psychological well-being and work engagement were examined and psychological well-being was determined to have a significant and positive effect on work engagement (Brunetto, et al., 2012). Accordingly, the first hypothesis of the study;

H1: Psychological well-being has a positive and significant impact on work engagement.

4. JOB PERFORMANCE

Job performance is defined as individual behaviors that contribute to achieve organizational goals (Van Scotter and Motowidlo, 1996, p. 525). According to another definition, it is the set of behaviors displayed by employee to contribute directly or indirectly to organization in accordance with goals of the organization (Rich, Lepine and Crawford, 2010, p. 619).

Job performance is very important for the organizations. Additionally, high job performance is also important for employees because it provides positive benefits such as higher income, a better carrier, and a better social reputation (Sonnetag and Freese, 2002, p. 4). Therefore, many studies have been conducted for determination of variables interacting with job performance (Johnson, 2003; Motowidlo, 2003).

There are also studies explaining the correlation between psychological well-being and performance. In a study on 347 employees of service industry, it was determined that there was a significant and positive correlation between psychological well-being and performance (Holman, Chissick, and Totterdell, 2002). As a result of a study on 109 managers, the effect of psychological well-being on performance was examined and it was reported that psychological well-being had a

significant and positive effect on performance (Wright, Cropanzano, and Bonett, 2007). Starting from this, the second hypothesis of the study is as follows;

H2: Psychological well-being has a positive and significant impact on job performance.

The correlation between work engagement and performance was also examined by numerous researchers. A study revealed a significant and positive correlation between work engagement and performance (Bakker, 2011, p. 267). In a study conducted in Turkey, it was concluded that there was a significant and positive correlation between work engagement and performance (Caymaz, Erenel, and Gürer, 2013, 139). In another study, the correlation among worker performance and financial performance and work engagement was investigated and a positive and significant correlation was found between both variables (Çankır and Semiz, 2018, p. 62). Accordingly, the third hypothesis of the study is as follows;

H3: Work engagement has a positive and significant impact on work job performance.

It is assumed in this study that psychological well-being will improve work engagement and will increase job performance through work engagement. Figure 1 shows the model of the study. Upon the literature review, there is no study on the mediator role of work engagement in the relationship between psychological well-being and job performance. According to result of a similar study, a significant and negative correlation was found among psychological ill-being (state of disorder-health) and work engagement and performance (Jenaro, et al., 2011). Accordingly, the fourth hypothesis of the study is as follows;

H4: Work engagement has a mediator role in the relationship between psychological well-being and job performance.

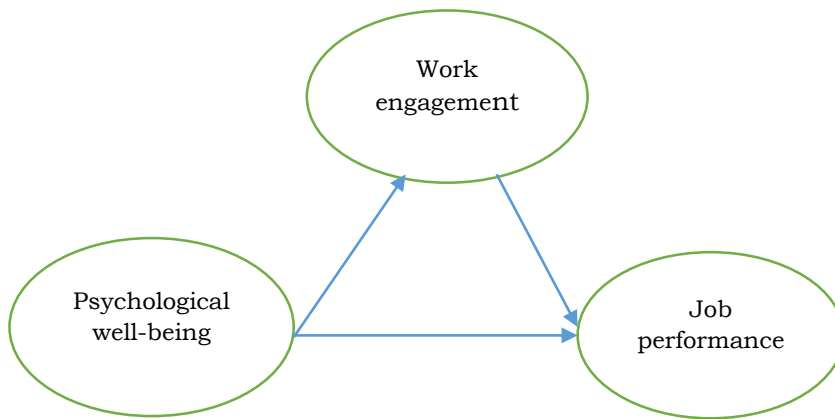

Figure 1. Study's Model

5. METHODS

5.1. Sample and Procedure

We collected data with an online survey in 2016. We sent survey link to participants with an e-mail. The sample of the study consisted of 322 employees and managers working in textile sector in Istanbul, who agreed to take part in this research. We present socio-demographic and job characteristics of sample in Table 1. Of the respondents, 51.6% were female and 58.7% were single. 38.5% completed bachelor's degree and 44.7% completed high school degree. The age of the respondents varied between 18-60 years. Of the respondents, 14.9% had lower than 5 months' organizational tenure and 11.8% had higher than 10 years' organizational tenure.

Table 1: Socio-Demographic and Job Characteristics of Sample

Socio-demographic and job characteristics				Socio-demographic and job characteristics			
		N	%		N	%	
Gender	Male	156	48.4	Age	18-24	124	38.5
	Female	166	51.6		25-31	91	28.3
	Total	322	100.0		32-38	58	18.0
Marital Status	Married	143	44.4		39-45	38	11.8
	Single	179	55.6		> 46	11	3.4
	Total	322	100.0	Total	322	100.0	
Education	Primary school	54	16.8	Tenure	<5 months	48	14.9
	High school	144	44.7		6 months-1 year	47	14.6
	Bachelor's degree	124	38.5		1-2 years	63	19.6
	Total	322	100.0		3-4 years	61	18.9
Position	Senior manager	38	11.8		5-7 years	44	13.7
	Mid-level manager	65	20.2	8-10 years	21	6.5	
	Staff	219	68.0	>10 years	38	11.8	
	Total	322	100.0	Total	322	100.0	

5.2. Measures:

Respondents rated their psychological well-being using an 8-item scale which was developed by Diener, Wirtz, Biswas-Diener, Tov, Kim-Prieto, Choi, and Oishi (2009) with a 5-point Likert scale (1= strongly disagree and 5= strongly agree). A sample item was "I lead a purposeful and meaningful life" ($\alpha = .86$). This scale was adopted to Turkish by Telef (2013) ($\alpha = 0.86$).

Then, we used very short form of Utrecht Work Engagement Scale (UWES-3) to measure respondents' level of work engagement (Schaufeli, et al., 2017). We asked participants to rate their answers by choosing 1= strongly disagree to 5= strongly agree. Sample item included: "At my work, I feel bursting with energy". We adopted to Turkish UWES-3 in the scope of this study. Finally, to measure job performance, we used performance scale four items by Kirkman and Rosen, (1999) and Sigler and Pearson, (2000) adapted by Turkish by Çöl (2011).

5.3. Data Analysis

We used SPSS 23 and AMOS 23 programs in the analysis of the research data. The AMOS (Analysis of Moment Structures) program is a Structural Equation Model (SEM) program (Arbuckle, 1997). We used as fit indices root mean square error of approximation (RMSEA), root mean square residual (RMR), comparative fit index (CFI) and Tucker-Lewis index (TLI) to represent

model fit (46). Values for RMSEA and RMR below 0.08 and for other indices above 0.90 were considered to indicate a good fit (46). We followed Baron and Kenny's (1986) approach to test the mediation model. In order to validate measures, we performed Confirmatory Factor Analysis (CFA).

6. FINDINGS

First, in order to examine the distinctiveness of the study variables, we conducted CFA's to compare the fit of our hypothesized measurement model to alternative models. The hypothesized three-factor measurement model (psychological well-being, work engagement and job performance) as three distinct factors, for which we loaded each item onto its respective higher order factor. We compared the hypothesized three-factor measurement model with the two-factor measurement model (work engagement and job performance as a single factor and psychological well-being) and a single-factor measurement model (all items of psychological well-being, work engagement and job performance loaded on a single factor). We showed the results in Table 2. Chi-square difference tests indicated that the hypothesized three-factor measurement model fit the data well than the alternative models. These results provided support for psychological well-being, work engagement and job performance as distinct constructs in the present study.

Table 2. Fit indices of alternative factor models (N=322)

Model	X ²	df	RMSEA	CFI	TLI	RMR	Comparison	ΔX ²	Δdf
M1: Three-factor model	281	87	0.08	0.93	0.91	0.05	-	-	-
M2: Two-factor model	392	89	0.10	0.89	0.87	0.06	M2-M1	111**	2
M3: Single-factor model	698	90	0.14	0.79	0.74	0.07	M3-M1	417**	3

** $p < .01$

We present the descriptive statistics, including the means, standard deviations, internal consistency reliabilities, and correlations among all study variables in Table 3. As seen in the table 3, the mean of psychological well-being was 2.09±0.7, the mean of work engagement was 2.26±0.88 and the mean of job performance was 2.05±0.75. Psychological well-being was significantly correlated with work engagement ($r = 0.61$, $p < 0.01$) and job performance ($r = 0.62$, $p < 0.01$). There was also significant correlation between work engagement and job performance ($r = 0.63$, $p < 0.01$).

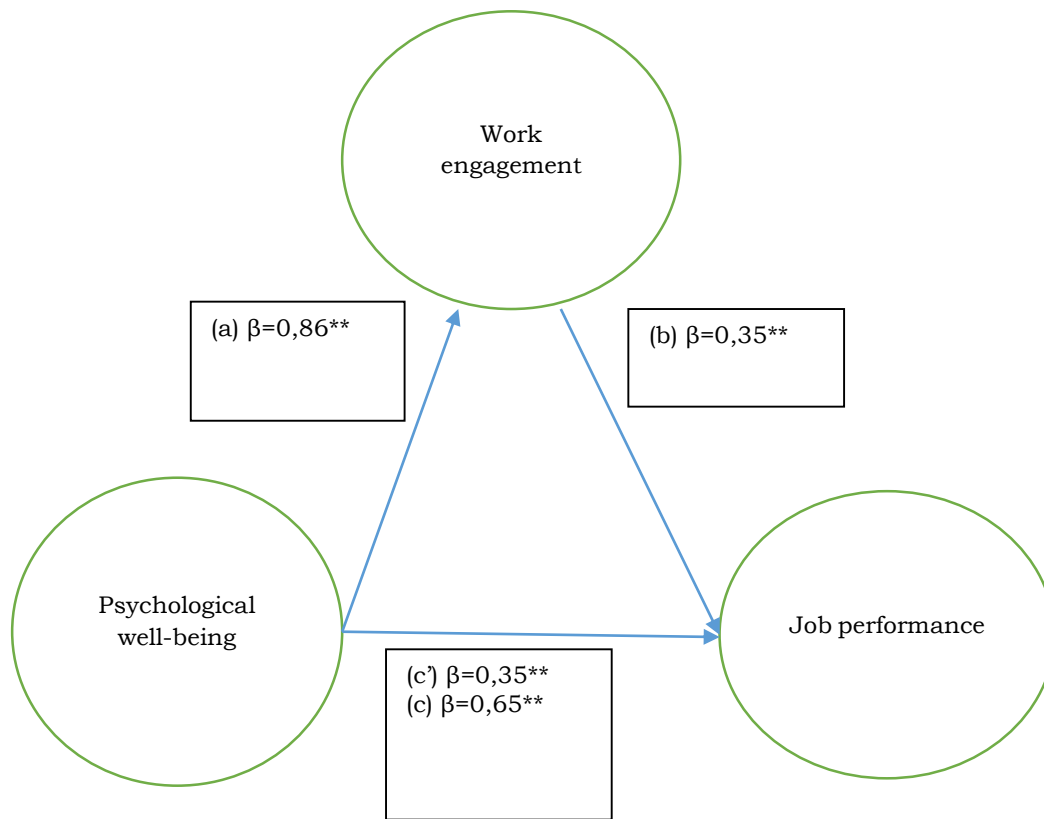
Table 3. Means, Standard Deviations, Reliabilities, and Correlations between Study Variables

Variable	N	M	SS	1	2	3
1 Psychological well-being	322	2.09	0.70	(0.89)		
2 Work engagement	322	2.26	0.88	0.614**	(0.82)	
3 Job performance	322	2.05	0.75	0.624**	0.634**	(0.85)

* $p < .05$. ** $p < .01$. Coefficients alpha for psychological well-being, work engagement and job performance are along the diagonal in the parenthesis.

We tested the mediating role of work engagement in the effect of psychological well-being on job performance. As a result of testing research's model, psychological well-being affected job performance directly and indirectly via the work engagement (partial mediating) Fit indices indicated that the research's model showed a good fit with data ($\chi^2 = 281.29$, $df = 87$, $p=0.0001$, $RMR=0.05$, $RMSEA= 0.08$, $TLI= 0.91$, $CFI=0.93$).

According to Figure 2, psychological well-being predicted work engagement (unstandardized $\beta = 0.86$; $p<0.01$) and job performance (unstandardized $\beta = 0.35$; $p<.001$) significantly. Similarly, work engagement predicted job performance significantly (unstandardized $\beta = 0.35$; $p<0.01$). So, H1, H2 and H3 were supported.

** $p<0.01$

Figure 2. Path Coefficients of Research's Model

We showed Sobel test results, direct, indirect and total effect of psychological well-being on job performance through work engagement in Table 4. According to these results, work engagement partially mediated the relationship between psychological well-being and job performance. So, H4 was supported.

Table 4. Sobel Test Results and Direct, Indirect, Total Effects of Psychological Well-Being on Job Performance

	Job Performance
Sobel Z value	5.05356429
p	0.00000043
Direct effect	0.35
Indirect effect	0.30
Total effect	0.65

7. DISCUSSION

The present study was conducted to determine the mediator role of work engagement in the effect of psychological well-being of textile workers on their job performance. According to the results of the study, it was determined that work engagement had a partial mediator role in the relationship between psychological well-being and job performance. It is foreseen that workers who feel well and happy psychologically will display high job performance. The present study empirically proves that psychological well-being affects job performance. According to the result of the present study, psychological well-being is closely associated with work engagement and increases job performance through work engagement.

It was determined from the results of the study that psychological well-being, work engagement, and job performance levels of textile workers were below the average and low. In the study conducted by Siu (2002) on textile workers in China, a 6-point Likert type psychological well-being scale with 12 items was used (Siu, 2002). We converted the total score of textile workers from psychological well-being scale used in the study by Siu (2002) to a 5-point Likert scale. Psychological well-being of textile workers in China was moderate with 3.24 ± 0.6 .

In parallel to the results of present study, Brunetto et al., (2012) found a positive significant correlation between psychological well-being and work engagement ($r = 0.69$, $p < 0.001$) (Brunetto, et al., 2012). A similar correlation was found between psychological well-being and work engagement in the present study as well ($r = 0.61$, $p < 0.01$). Based on these results, it can be asserted that there is a strong correlation between psychological well-being and work engagement. Likewise, there is also a significant correlation between psychological well-being and job performance (Holman, Chissick, and Totterdell, 2002; Wright, Cropanzano, and Bonett, 2007). There are a great number of studies proving that there is a positive and significant correlation between work engagement and job performance (Rich, Lepine and Crawford, 2010, p. 617; Christian, Garza and Slaughter, 2011). Therefore, psychological well-being of the personnel is closely associated with their work engagement and displaying high job performance. For this reason, it is important for managers to create an organization environment that will ensure employees to feel psychologically well.

8. CONCLUSION

In today's rapidly changing and competitive working conditions, organizations are required to play important roles in ensuring work engagement. Because, work engagement constitutes many desired results such as psychological well-being and showing positive attitudes towards employees' work, performing above expectations, identifying with the organization and contributing to the improvement of organizational efficiency. In order for organizations to compete effectively, it is not enough to provide only high qualified employees. At the same time, it is

necessary to ensure that qualified employees are given the necessary opportunities to use all their skills and they are engaged at work. Work engagement provides various positive results at the individual and organizational level. When evaluated on an individual basis, work engagement creates positive feelings such as self-employment. These positive emotions affect the employee's quality of work, the ability to use their skills and creativity, and also these individual results reflect on the organizational results. In other words, the individual results of the work engagement affect the organizational results indirectly.

REFERENCES

- Altunel, M. C., Kocak, O. E., and Çankır, B. (2015). The effect of job resources on work engagement: A study on academicians in Turkey. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 15(2), 409-417.
- Arbuckle, J. (1997). Amos Users' Guide, version 3.6. Marketing Division, SPSS Incorporated.
- Bakker, A. B. (2011). An evidence-based model of work engagement. *Current Directions in Psychological Science*, 20(4), 265-269.
- Bakker, A. B., Emmerik, H., Euwena, M. C. (2006). Crossover of burnout and engagement in work teams. *Work and Occupations*, 33(4), 464-489.
- Bakker, A. B., Hakanen, J. J., Demerouti, E., and Xanthopoulou, D. (2007). Job resources boost work engagement, particularly when job demands are high. *Journal of Educational Psychology*, 99(2), 274-284.
- Bakker, A.B., and Oerlemans, W. (2011). Subjective psychological well-being in organization", In K.S Cameron and G.M. Spreitzer (Eds), *The Oxford Handbook of Positive Organizational Scholarship* (pp. 178-189). New York: Oxford University Press. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199734610.013.0014.
- Baron, R. M., and Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Brunetto, Y., Teo, S. T., Shacklock, K., and Farr-Wharton, R. (2012). Emotional intelligence, job satisfaction, well-being and engagement: Explaining organisational commitment and turnover intentions in policing. *Human Resource Management Journal*, 22(4), 428-441.
- Çankır B., Semiz Çelik D. (2018), Çalışan performansı ve mali performans: pozitif ses çıkarma, psikolojik iyi-oluş ve çalışmaya tutkunluk ile ilişkileri ve otel işletmeleri örneği", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 54-67.
- Çankır, B. (2016). "Çalışmaya tutkunluk ve tükenmişliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi ve bir uygulama", Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Çankır, B., and Yener, S., 2017, İş'te Pozitif Davranış. Çizgi Kitapevi: Konya.
- Caymaz, E., Erenel, F., and Gürer, B. (2013). Liderlik karizması, adanmışlık ve gruba aidiyetin gönüllü çalışma performansına etkileri: AKUT Arama Kurtarma Derneği örneği. *Journal of Human Sciences*, 10(1), 129-147.

- Christian, M. S., Garza, A. S., and Slaughter, J. E. (2011). Work engagement: A quantitative review and test of its relations with task and contextual performance. *Personnel Psychology, 64*(1), 89-136.
- Çöl, G. (2011). Algılanan güçlendirmenin iş gören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 9*(1), 35-46.
- Deci, E. L., and Ryan, R. M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian psychology, 49*(3), 182.
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D.-W., and Oishi, S. (2009). New measures of well-being. In E. Diener (Ed.), *Social indicators research series: Vol. 39. Assessing well-being: The collected works of Ed Diener* (pp. 247-266). New York, NY, US: Springer Science + Business Media.
- Gechman, A., and Wiener, Y. (1975). Job involvement and satisfaction as related to mental health and personal time devoted to work. *Journal of Applied Psychology, 60*, 521-523.
- Hallberg, U. E., Johansson, G., and Schaufeli, W. B. (2007). Type A behavior and work situation: Associations with burnout and work engagement. *Scandinavian Journal of Psychology, 48*, 135-142.
- Holman, D., Chissick, C., and Totterdell, P. (2002). The effects of performance monitoring on emotional labor and psychological well-being in call centers. *Motivation and Emotion, 26*(1), 57-81.
- Huppert, F. A. (2009). Psychological well-being: Evidence regarding its causes and consequences. *Applied Psychology: Health and Well-Being, 1*(2), 137-164.
- Jamal, M., and Mitchell, V. F. (1980). Work, nonwork, and mental health: A model and a test. *Industrial Relations, 19*, 88-93.
- Jenaro, C., Flores, N., Orgaz, M. B., and Cruz, M. (2011). Vigour and dedication in nursing professionals: towards a better understanding of work engagement. *Journal of Advanced Nursing, 67*(4), 865-875.
- Johnson, E. P. (2003). *Appropriating Blackness: Performance and the politics of authenticity*. Duke University Press.
- Kirkman, B. L., and Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal, 42*(1), 58-74.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford publications.
- Mäkikangas, A., Rantanen, J., Bakker, A. B., Kinnunen, M. L., Pulkkinen, L., and Kokko, K. (2015). The circumplex model of occupational psychological well-being: Its relation with personality. *Journal for Person-Oriented Research, 1*.
- Martin, T N. (1984). Role stress and inability to leave as predictors of mental health. *Human Relations, 37*, 969-983.
- Motowidlo, S. J. (2003). Job performance. *Handbook of Psychology*.
- Poon, J. M. (2013). Relationships among perceived career support, affective commitment, and work engagement. *International Journal of Psychology, 48*(6), 1148-1155.

- Rich, B. L., Lepine, J. A., and Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of Management Journal*, 53(3), 617-625.
- Ryan, R. M., and Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonis well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141-166.
- Ryff, C. D. (1995). Psychological well-being in adult life. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 99-104.
- Ryff, D. C., and Keyes, C. L. M., 1995, The Structure of Psychological Well Being Revisited. *Journal of Psychological and Social Psychology*, 69(4), 719-727.
- Samman, E. (2007). Psychological and Subjective wellbeing: A proposal for internationally comparable indicators. Oxford Development Studies.
- Schaufeli, W. B., and Bakker, A. B. (2003). Utrecht work engagement scale: Preliminary manual. Occupational Health Psychology Unit, Utrecht University, Utrecht.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., and Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92.
- Schaufeli, W. B., Shimazu, A., Hakanen, J., Salanova, M., and De Witte, H. (2017). An Ultra-Short Measure for Work Engagement: The UWES-3 Validation Across Five Countries. *European Journal of Psychological Assessment*.
- Sekaran, U. (1985). The paths to mental health: An exploratory study of husbands and wives in dual-career families. *Journal of Occupational Psychology*, 58, 129-137.
- Shimazu, A., and Schaufeli, W. B. (2009). Is workaholism good or bad for employee psychological well-being? The distinctiveness of workaholism and work engagement among Japanese employees. *Industrial health*, 47(5), 495-502.
- Shimazu, A., Schaufeli, W. B., Kubota, K., and Kawakami, N. (2012). Do workaholism and work engagement predict employee psychological well-being and performance in opposite directions?, *Industrial health*, 50(4), 316-321.
- Sigler, T. H., and Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of Quality Management*, 5(1), 27-52.
- Siu, O. L. (2002). Occupational stressors and well-being among Chinese employees: The role of organizational commitment. *Applied Psychology*, 51(4), 527-544.
- Sonnentag, S., and Frese, M. (2002). Performance Concepts and Performance Theory. In S. Sonnentag (Ed.) *Psychological Management of Individual Performance* (p.4-25). John Wiley and Sons, Ltd.
- Telef, B. B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3).
- Van Scotter, J.R. and Motowidlo S.J. (1996). Interpersonal facilitation and job dedication as separate facets of contextual performance. *Journal of Applied Psychology*, 81, 525-531.
- Wright, T. A., and Cropanzano, R. (2000). Psychological well-being and job satisfaction as predictors of job performance. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 84.

Wright, T. A., Cropanzano, R., and Bonett, D. G. (2007). The moderating role of employee positive well-being on the relation between job satisfaction and job performance. *Journal of Occupational Health Psychology*, 12(2), 93.

OKUL YÖNETİCİLERİNİN OKUL ÇEVRE İLİŞKİLERİ İLE İLGİLİ SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ^{1,2}

Erdoğan BOZKURT³

Adem BAYAR⁴

Ahmet ÜSTÜN⁵

Atıf/©: Bozkurt, E.; Bayar, A., ve Üstün, A. (2018). Okul yöneticilerinin okul çevre ilişkileri ile ilgili sorunları ve çözüm önerileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2561-2574. doi: 10.17218-hititsosbil.450351

Özet: Bu çalışmanın temel amacı, okul yöneticilerinin okul çevre ilişkileri ile ilgili sorunları ve çözüm önerilerini belirlemektir. Okul yöneticileri, okulun ve eğitim sisteminin amaçlarına ulaşılmasında anahtar kişilerdir. Bundan dolayı, okul yöneticileri insan gücü ve diğer kaynakları rasyonel olarak kullanmak için yönetim süreçlerini uygulayan kişilerdir. Her toplumsal örgüt gibi okul örgütünün de gerçekleştirmek zorunda olduğu görevler bulunmaktadır. Bu görevler; sosyal, siyasal, ekonomik ve kendini gerçekleştirme olarak ifade edilebilir. Okul, belirtilen bu görevleri gerçekleştirmek için örgütün içindeki ve dışındaki güçlerden yararlanmak zorundadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı çevresel faktörlerin okulu nasıl etkilediğini araştırmaktır. Bu çalışma nitel araştırma yaklaşımı kapsamında fenomenoloji (olgubilim) deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar verileri yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanarak elde etmişlerdir. Verilerin analizi sonucunda araştırmacılar; 1) Okul- aile birliği toplantılarının daha fazla fonksiyonel ve aktif olarak düzenlenmesi gerektiği, 2) Okullarda düzenlenen sosyal, kültürel, eğitim ve spor aktivitelerinin başarılı ve sorunsuz bir şekilde yürütülmesi gerektiği ve 3) Okul çevresinin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişiminde okulların daha çok destek olmaları gerektiği bulgularına ulaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Okul Yönetimi, Okul Aile İlişkisi, Baskı Grupları, Okul Çevre İlişkisi

School Administrators' Problems about School Environment Relations and Their Solutions

Citation/© Bozkurt, E.; Bayar, A., and Üstün, A. (2018). *School administrators' problems about school environment relations and their solutions*. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2561-2575. doi: 10.17218-hititsosbil.450351

Abstract: The aim of this study is to better understand school administrators' problems on school and environment relationship and find some potential solutions. School administrators are the key persons for reaching the purposes of schools and education systems. That is why; school administrators run administration processes in order to use human sources and other sources effectively. Schools have to achieve some goals like all other social organizations. These goals can be determined as social, political, economic, and self-actualization. In order to reach these determined goals, schools must get benefits all sources in and out of schools. At this point, the aim of this study is to investigate how environmental factors affect schools. This study has been conducted by phenomenological research design which is a qualitative research approach. The researchers have

Makale Geliş Tarihi: 11.6.2018

Makale Kabul Tarihi: 27.12.2018

¹Bu çalışma Amasya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen SEB-BAP 17-0154 nolu projeden üretilmiştir.

²Bu çalışmanın özeti III. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresinde (03-05 Mayıs 2018, Çorum) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

³Dr. Öğr. Üyesi (Sorumlu Yazar), Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, erbozkurt52@gmail.com

⁴Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, adembayar80@gmail.com.

⁵Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ahmet.ustun@amasya.edu.tr

collected data face to face interview technique. After analyzing the collected data, the researchers have found that 1) School-family association meetings should be more functional and active, 2) Social, cultural, educational, and sports activities in schools should be carried out successfully and smoothly, and 3) Schools environments' economic, social, and cultural developments should be more supported by schools.

Keywords: *School Administration, School Family Relationship, Pressure Groups, School Environment Relationship*

1. GİRİŞ

Eğitim sürecinin gerçekleştirildiği kuruma okul denir ve eğitim bireye istendik davranışlar kazandırmayı amaçlamaktadır. Okul, eğitim sisteminin genel amaç ve temel ilkeleri doğrultusunda öğrencilere bilgi, beceri, tutum ve davranışların kazandırıldığı yapay ve özel bir ortamdır. Bu yapay ortam çevrenin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak, olumlu etkileri ise pekiştirmek için geliştirilmiştir (Balay, 2014; Balcı, 2005). Eğitim sisteminin çevresi tüm ülkedir. Hatta bu çevre teknoloji, araç-gereç alışverişi ve öğrenci alımı gibi diğer nedenlerle başka ülkelerle ilişki içindeyse, bu durumda eğitim sisteminin çevresi diğer ülkeleri de kapsar.

Eğitim sisteminin çevresi iki değişik açıdan incelenebilir. Eğitim sisteminin genel çevresi ulusal ve uluslararası etkilerin tümünü kapsamına alır. Bunlar arasında toplumun kültürel yapısı, yasal düzenlemeleri, siyasal sistemi, yönetsel birimler, ekonomik yapısı, toplumsal değişim ve eğilimleri, kaynakları, bilimsel ve teknolojik gelişmişliği ile uluslararası sistemlere ilişkin çok sayıda değişken doğrudan ve dolaylı olarak okulu etkiler. Eğitim sisteminin özel çevresi ise girdilerini aldığı, mezunlarını verdiği, etkilediği ve etkilendiği diğer örgütlerdir. Okul eğitim sisteminin özel çevresi ile girdi ve çıktılar açısından sürekli ilişki içinde bulunur. Bu ilişki sağlıklı ve yeter düzeyde olmazsa, bu durumda okul varlığını sürdüremez (Balay, 2014; Başaran, 2006).

Okul, girdilerini toplumdan alan çıktılarını ise topluma sunan açık bir sistem özelliği taşıyan bir örgüttür (Başaran ve Çinkır, 2013). Okulun temel işlevleri arasında çocukların ihtiyaç duyduğu bilgi, beceri, tutum ve alışkanlıkları kazandırması yanında toplumun eğitim ve kalkınma ihtiyaçlarını karşılamakta vardır. Ülkemizde yapılan araştırmaların bulgularına göre, okulun toplumdan ayrı bir yapıymış izlenimi verdiği; topluma yeterince açılmadığı; çevre eğitimi ve kalkınmasıyla ilgili sorumluluklarını yerine getirmede başarılı olamadığı belirtilmektedir (Balay, 2014).

Okul yönetiminde etkili olan iç ve dış ögeler, okulun iç ve dış çevresini oluşturur. Okulun iç çevresinde başta okul müdürü, öğretmenler, öğrenciler, yardımcı hizmetliler, güvenlik görevlileri ve memurlar bulunmasına karşın; dış çevrede ise öğrenci velileri, siyasi partiler, belediye, esnaf ve diğer sivil toplum örgütleri bulunmaktadır. Bu ögelerden özellikle aileler üzerinde önemle durulmaktadır. Çünkü anne-baba desteği olmadan verilen eğitim ya eksik veya hatalı olmaktadır (Nural,2010). Okul, çevresi ile kuracağı verimli ve etkili ilişki sayesinde toplumun kaynaklarının öğrencilerin ve okulun başarısı yönünde kullanması için önemli fırsatlar elde edecektir (Gümüşeli, 2001).

Çeşitli araştırmacılar, okul çevre ilişkilerinin boyutlarını beş grup halinde ifade etmişlerdir. Bunlar;

1. Ailenin okula katılımı ve okul-aile işbirliği
2. Çevre kalkınmasına okulun katkısı

3. Baskı ve güç grupları ile ilişkiler

4. Okulun çevreye yönelik etkinlikleri

5. Çevrenin okula katkıları ve halkla ilişkilerdir (Balay, 2014; Pehlivan, 2000; Taymaz, 2007).

1.1. Ailenin Okula Katılımı ve Okul-Aile İşbirliği

Her toplum varlığını sürdürebilmek ve uzun süre yaşayabilmek için insan gücü ihtiyacını karşılamak zorundadır. Toplumun insan gücü kaynağını oluşturan yeni üyeler ise aileler tarafından yetiştirilmektedir. Topluma yeni katılan üyelerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamada ailenin önemi çağlar boyu devam etmektedir. Aile, anne baba ve çocuklardan oluşan toplumu meydana getiren en küçük sosyal birimdir (Nural, 2010). Aile toplumun varlığı açısından son derece önemli olan biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal ve eğitsel yönleri bulunan toplumsal bir kurumdur (Doğan, 2004).

Öğrenme-öğretme sürecine ilişkin olarak okul başarısını artıran faktörler üzerinde yapılan araştırmalar, okul başarısı üzerinde okul-aile dayanışmasının önemli bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadırlar (Çelenk, 2003). Çocuğun ilk öğretmeni anne-babadır. Aile, çocuğun kişiliğinin gelişiminde temel olan özdeşleşme ve rol model oluşumudur. Çocukların davranışları özellikle okulöncesi yıllarda anne-babaları ve kardeşleri ile olan iletişim ve etkileşimlerine göre biçimlenir. Bu nedenle anne-babaların insanlar arası iletişim konusunda beceri sahibi olmaları bir gerekliliktir. Öğrencilerin eğitilmesi konusunda paralel olarak anne-baba eğitiminin de birlikte ele alınması öğretmenin görevleri arasında olmalıdır. Öğrencilerin davranışlarının değişiminde ve gelişiminde aile eğitimi okulda verilen eğitimden daha önemli olduğu söylenebilir. Okul çocukların eğitimini sürdürürken aynı zamanda velilerin eğitimi içinde okulda toplantı ve konferanslar düzenlemelidir. Okul- öğretmen ve aile işbirliği ile ailelerin okula ve eğitime karşı olumlu tutum kazanımları elde edilebilir (Gülşen ve Gökyer, 2015).

Okulun aileler için düzenlediği toplantılara ailelerin tepkisi geleneksel olarak olumsuzdur. Bu olumsuzluğun nedenleri arasında; okulun çocuklarıyla ilgili şikâyetleri, parasal yardım istenmesi, öğrencilerin notlarının bildirilmesi ve uyarılması sayılabilir. Okul yönetimi ve öğretmenler bu nedenleri ortadan kaldırmalı ve velilerin çekinme, öfke, korku ve boş vermişlik duygularından arınarak; okula karşı olumlu tutum ve işbirliği geliştirmelerini sağlamalıdır.

Okulun amaçlarına ulaşmasında velilerin önemli rolü vardır. Okulda kazandırılan bilgi ve becerilerin aile ortamında izlenmesi ve aile eğitimi ile okul eğitiminin birbirleriyle tutarlı olması, hem okulun hem de öğrencilerin başarısını artırır. Özellikle öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin sorunlarını çözmek için okul ile aile arasında bir işbirliğine gerek vardır. Veliler arasında politik güce ya da buldukları mevkiden dolayı bazı güçlere sahip olanlar bulunabilir. Okul, bu velilerin liderlik ve girişimcilik özelliklerinden faydalanarak çevre ile daha iyi ilişkiler kurabilir. Öğrencilerin iyi yetişebilmeleri ve sorunlarının çözülebilmeleri için okul ve çevre arasında iyi ilişkiler kurulmasına ihtiyaç vardır. Bu amaçla okul-aile birliği kurulmuştur.

Okul-Aile Birliği'nin amacı, okul ile aile arasında işbirliğini sağlamak, çatışmaları önlemek, öğrencilerin eğitimdeki sorumluluklarını paylaşmak, velileri eğitim konusunda aydınlatmak, velilerin bilgi, beceri ve statüsünden eğitim için yararlanmak ve yardımlaşmayı sağlamaktır. Bu nedenle bir eğitim öğretim yılında en az iki kere olmak üzere okul yönetiminin gereksinim duyduğu zamanlarda veli toplantıları düzenlenmelidir.

Veli toplantıları üç şekilde gerçekleştirilebilir. Bunlar bireysel görüşmeler (okulun daveti üzerine özel olarak çağrılan veliler), şube veli toplantısı ve genel veli toplantısı biçiminde olabilir. Bu

toplantılara okul yöneticileri, okul psikolojik danışmanları (rehber öğretmenler), sınıf rehber öğretmenleri, sınıf öğretmenleri ve alan öğretmenlerinin katılım ile işbirliği mutlaka sağlanmalıdır (Gülşen ve Gökyer, 2015; Özel Eğitim ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2002, T.D. 2535).

Okul ile aileler arasındaki işbirliği ve yardımlaşmanın nasıl düzenleneceği ile ilgili konularda, “Okul Aile Birliği Yönetmeliği” hükümleri uygulanmaktadır. Anılan yönetmeliğin beşinci maddesi okul aile birliklerinin amaçlarını belirtmektedir.

Aynı yönetmeliğin altıncı maddesi ise okul aile birliklerinin görev ve yetkilerini düzenlemektedir. Buna göre, Okul Aile Birliği'nin görev ve yetkileri şunlardır: a) Öğrencilerin, Türk milli eğitiminin genel ve özel amaçları ile temel ilkeleri ve milli manevi değerler doğrultusunda yetiştirilmeleri için okul yönetimi, öğretmenler, veliler ve ailelerle iş birliği yapmak, b) Okulun amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilmesine, eğitimde kalite ve başarı için okulun stratejik plan çalışmalarına ve uygulamasına destek olmak, eğitimde fırsat eşitliğine imkân vermek ve öğretmenler kurulunca alınan kararların uygulanmasını desteklemek amacıyla velilerle iş birliği yapmak, c) Öğrencilerin başarısını artırmak amacıyla okul yönetimince planlanan kurs, sınav, seminer, müzik, tiyatro, spor, sanat, gezi, kermes ve benzeri eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesine katkı sağlamak, ç) Okul yönetimiyle iş birliği yaparak eğitim ve öğretim faaliyetleri dışındaki zamanlarda okulun derslik, spor salonu, kütüphane, laboratuvar ve atölyeleri gibi eğitim ortamlarının değerlendirilmesine katkı sağlamak, d) Okulun ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet satın almak, bu hizmetlere ilişkin sosyal güvenlik primi, vergi ve benzeri ödemelerin yapılmasını sağlamak, e) Millî bayramlar, belirli gün ve haftalar ile kültürel yarışmaların düzenlenmesi giderlerine katkıda bulunmak, f) Okula yapılan ayni ve nakdi bağışları kabul ederek kayıtlarını tutmak, sosyal, kültürel etkinlikler ve kampanyalar düzenlemek, şartlı bağışları amacına uygun olarak kullanmak, g) Kantin ve benzeri yerleri işletmek veya işletmek. ğ) Okul yönetimi ile iş birliği yaparak, imkânları yeterli olmayan öğrencilere maddi ve manevi destek sağlamak, aynı amaçla kardeş okullara da katkıda bulunmak, h) 28/8/2007 tarihli ve 26627 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Okul Servis Araçları Hizmet Yönetmeliği'nde belirtilen yükümlülükleri yerine getirmek, ı) Eğitim ve öğretimle ilgili kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapmak, i) Eğitim ve öğretimi geliştirmek amacıyla oluşturulan çalışma komisyonlarına katkı sağlamak, j) Ulusal ve uluslararası projelere katılmak ve proje amaçlarının gerçekleşmesine katkıda bulunmak ve k) Eğitim ve öğretimle ilgili diğer etkinliklere destek olmak (MEB. Okul Aile Birliği Yönetmeliği, 2005).

1.2. Çevre Kalkınmasına Okulun Katkısı

Okul toplumun eğitim gereksinimini karşılarken diğer toplumsal alt sistemler ile ilişki ve etkileşim içerisinde olmak zorundadır. Okul çevresini dikkatli bir biçimde gözleyerek, etrafımızda olan bitenlerden haberdar olmamızı, yeni durumlara uyum sağlamamızı ve gelişen dünyaya ayak uydurmamızı sağlamaktadır. Okul çevresinde bulunan resmi kurumlarda görevli personel ailelerin dışındaki kurum, dernek ve gönüllü kişilerle de iyi ilişkiler kurmalıdır. Okullar böylece yaşam düzeyimizin yükselmesinde etkilidirler. Okulun bu işlevlerini yerine getirmesinde okul yöneticilerine önemli görevler düşmektedir (OECD, 2001; İnandı, 2014).

Okulun çevreye katkılarının başında çevre kalkınmasını destekleme görevi gelmektedir (Nural, 2010). Bu açıdan okul yöneticisi değişime direnen ve durağan şartları tercih eden grupları değiştirmeye ikna etmeye çalışır. Ayrıca değişime ilgi gösteren çıkar grupları arasında denge oluşturmaya çaba sarf eder. Okul toplum etkinliklerinin merkezi olabilmek için akşamları, hafta sonları ve tatillerde açık olmalıdır. Okul yedi gün yirmi dört saat hem yetişkinlere hem de çocuk

ve gençlere açık olmalı, derslerin yanında yetişkinlere de okulda sosyal, kültürel, mesleki ve serbest zaman etkinlikleri düzenlemelidir (Lowe,1985; Nural, 2010).

Çevreyle ilişkiler konusunda okul yöneticilerine düşen diğer görevler arasında ise; eğitim ihtiyacının belirlenmesi söylenebilir. Özellikle okulun geleneksel görevleri arasında bulunan kültürün seçilerek aktarımı ile çocuk ve gençlerin fiziksel ve bilişsel kapasitelerini geliştirme sayılabilir. Ayrıca okulun öğretim programının çevre halkına yorumlanarak sunulması, çevrenin okulu ve görevlerini desteklemeye özendirilmesi, eğitimle ve öğretimle ilgili diğer kuruluşların rolünün yorumlanması ve okul ile çevre arasında iletişimin kurulması ve geliştirilmesi sayılabilir (Aydın, 2000; İnandı, 2014).

1.3. Baskı ve Güç Grupları ile İlişkiler

Okul, dinamik ve sürekli değişkenlik gösteren bir ortam içinde yer almaktadır. Dolayısıyla böyle bir ortam içinde okuldan beklentiler sürekli değişmektedir. Okul müdürü okulun içinden –dış ortamı dikkatli bir biçimde gözlemedikçe- bu dinamik çevreyi doğru olarak algılayıp, uygun tepkiler geliştiremez. Bu nedenle okul müdürü okulun bulunduğu dış çevreye duyarlı olmalı ve okul-toplum ilişkilerinde çevresel güç ve baskı gruplarını iyi tanımalıdır. Bunların amaç ve niyetleri konusunda bilinçli olmalı ve bunları nasıl dengeleyeceği konusunda güvenilir çözüm yolları geliştirmelidir (Balay, 2014).

Baskı grupları çoğulcu toplumun vazgeçemeyeceği sivil toplum örgütlerinin başında gelmektedir (Yiğit ve Bayraktar, 2016). Toplumdaki birçok kurum ve kuruluşa çeşitli yollarla etki eden baskı grupları aynı zamanda eğitim kurumlarına da etki etmektedir. Bu etki olumlu olabileceği gibi olumsuzda olabilir. Bu etkinin olumlu olmasında okul yönetiminin rolü büyüktür. Okul yönetimi sağlam bir duruş sergilerse ve okulun sağlam bir felsefesi bulunursa bu gruplar karşısında direnebilir (Bursalıoğlu, 1982). Okul yöneticisi bu direnişi gösteremediği takdirde, toplumsal baskı gruplarının etkisi altında kalır; sağlıklı karar veremez ve okulu amaçlarına ulaştıramaz (İnandı, 2014).

Bir okulu etkileyebilecek baskı grupları arasında mesleki kuruluşlar (sendika, oda, birlik), siyasi partiler, dini kurumlar, ticari kuruluşlar ve bu kuruluşlara üye olan bireyler yer alır (Aydın, 2005). Okul yöneticisinin bu baskı grupları ile dengeli bir yönetim anlayışını benimseyip uygulaması oldukça güçtür. Özellikle okul idaresinin aldığı kararlarda iktidar partisinin egemenliği daha fazla iken muhalefet partisinin buna karşı çıkması doğal bir durumdur. Bazen de dini kurumların okul yönetimi üzerindeki etkinliği artabilir. Okul yönetimi bu baskı gruplarını birbirleriyle dengeleyerek okula olan olumsuz etkilerini azaltmaya çalışmalıdır. Ayrıca okul yönetimi baskı gruplarını okulun amaçlarının gerçekleştirilmesinde, etkili bir şekilde kullanabilirse, örgütün amaçlara ulaşmasında sapma olmayacak ve okul amacını gerçekleştirecektir. Bu nedenle okul yönetimi baskı gruplarıyla sağlıklı bir iletişim kurmalı, onları yönetime katmalı ve onlarla ortak bir kültür oluşturmalıdır (İnandı, 2014).

1.4. Çevrenin Okula Katkıları ve Halkla İlişkiler

İnsanlar yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaçlarını karşılamak zorundadırlar. Aynı gerçeklik okullar içinde geçerlidir. Bu nedenle okullar yaşamak için geniş bir çevreye gereksinim duyarlar. Okul örgütleri toplumsal açık sistem olarak işlevlerini sürdürdüğünden çevresinden aldığı öğrencileri yetiştirmesinin ötesinde çevresiyle de sürekli işbirliği içinde olmak zorundadır. Bu işbirliği okulun çıktısının kalitesine göre mal ve hizmet alışverişi şeklinde olabilir (Hanson, 2003; İnandı, 2014).

Okul çevresinde birçok grubun oluşumu doğaldır. Toplumsal kurum ve grupların insan kaynağını oluşturan okul, bu grup ve kurumlar tarafından etkilenir. Sendikalar, dernekler, iş çevreleri, çeşitli cemaat ve gruplar okulları kendi istekleri doğrultusunda yöneltmek isterler. Bu grup ve kurumların beklentileri okulda yer alan faaliyetler ve okulun amaçları arasında bir denge olduğu sürece sorun yoktur. Okul ile çevre arasında iyi iletişim kurulmasının çeşitli yararları vardır. Okulun toplum içindeki konumu, başarı ve başarısızlıkların tanınması kolaylaşır. Böylece okul topluma yönelik görevlerini yerine getirebilir.

Eğitimin verimliliği, okulun içinde bulunduğu çevrenin olanaklarını etkin bir biçimde kullanılmasıyla artacaktır. Eğitim programında yer alan eğitim etkinlikleriyle ilgili endüstri, sanat, iş, eski eser gibi çevre olanakları ve çevrenin diğer doğal ve kültürel zenginlikleri, okulun eğitim programının konusu ve araçları olmalıdır. Bundan dolayı okul, çevredeki endüstri sanat kuruluşları ile yakından iş birliği kurmalı ve bu tür olanaklardan yararlanmalıdır.

Okul, çevresini bir laboratuvar gibi kullanmalı, zaman zaman eğitsel geziler düzenlemeli, sosyal, kültürel, ekonomik ve doğal çevrenin ham maddelerini öğretim materyali olarak sınıflara getirmelidir (Varış, 1994). Bunun yanında okul, çevredeki kamu ve özel kuruluşların, endüstri ve ticaret alanlarında insan gücü ihtiyaçlarının nicel ve nitel özellikleri hakkında bilgi edinmeleri için çalışmalar yapmalıdır. Okul, çevresindeki ilgililerin okul hakkında bilgi edinmelerini sağlamak amacıyla tanıtıcı etkinlikler yapar. Bu amaçla sergi, yarışma, anma günleri, kermes ve çay gibi etkinlikler düzenlemelidir (İnandı, 2014).

Okul yönetimi okul amaçları doğrultusunda çevreden birtakım yardımlar alabilir. Örneğin, çevredeki başarılı ve tanınmış bazı meslek elemanlarını okula davet ederek eğitim etkinliklerine katılımlarını sağlayabilir. Bir kısım uygulamalı derslerde çevrenin olanaklarını özellikle staj çalışmalarında kullanabilir. Yoksul ve ihtiyacı olan öğrenciler için çevredeki yardımsever kişi ve kuruluşlardan karşılıklı ve karşılıksız burs, kredi veya parasal yardım sağlamak üzere girişimlerde bulunabilir. Okulda yapılacak eğitimde kullanılmak üzere çevre ve endüstri kuruluşlarından karşılıksız malzeme ve araç sağlanabilir. Okul binası ve tesislerinin bakım ve onarımları için para, malzeme, işçilik gibi yardım sağlama yolları aranabilir (Taymaz, 2001; İnandı, 2014).

Okul toplumsal açık sistem modeline uygun olarak çevreden önemli destek sağlamanın yanında çevreye de önemli destek verir ve örgütsel amaçların başarılması konusunda sürekli etkinlik gösterir (Şimşek, Çelik ve Akgemci, 2016). Bu anlayışla okul çevresiyle dinamik ve sürekli değişkenlik gösteren bir ilişki içerisindedir (Hanson, 2003). Bu sorunların ortadan kaldırılmasında halkla ilişkiler önemli bir yere sahiptir. Halkla ilişkiler, bir örgütün ya da okulun sunduğu hizmetin geliştirilmesi amacıyla yürütülen ve kamuoyunu etkilemeye yönelik tüm ilişki biçimlerini kapsayan planlı çabaların bütünüdür. Halkla ilişkiler okul örgütünün anlayış ve yakınlığını sağlamak amacıyla yapılan tüm iletişim ve etkileşim süreçlerini kapsar. Halkla ilişkiler okulun başarı ve başarısızlıklarının kamuoyuna duyurulması bakımından önemlidir. Halkla ilişkilerin gerçekleştirilmeye çalıştığı amaçların başında, okul çevre işbirliğini geliştirerek, örgüt için güven ve destek sağlamak gelmektedir. Bu şekilde okulun gerekliliği ve yararlılığı çevre tarafından kabul görürse okul yaşamını sürdürür ve gelişir. Diğer amaçlar arasında; okulu ve onun izlediği politikayı yakın çevre ve topluma benimsetme, okul yönetimine karşı vatandaşların olumlu tutum geliştirmesini sağlama, yönetimle ilişkilerde öğrenci velilerinin ve yakın çevre insanların işini kolaylaştırma, okulun daha rasyonel kararlar alabilmesi için kamuoyunun yardımını sağlama, hizmetlerin yürütülmesinde işbirliği sağlama sayılabilir (Nural, 2010).

Halkla ilişkiler, okulların çevreleri ile ilişkilerinde, sorunların ortadan kaldırılmasında ve okula destek sağlama görevini yerine getirmektedir. Halkla ilişkiler çeşitli iletişim araçlarından yararlanır. Bunlar arasında gazete, dergi, broşür, bülten, yıllık, afiş, mektup, el ilanları, radyo, televizyon, festivaller, yarışmalar, törenler, sergiler ve başka iletişim teknolojileri sayılabilir. Okulda halkla ilişkileri yürüten ekip, okul ile onun etrafında bulunan toplumsal kümeler arasında iyi niyete ve karşılıklı anlayışa dayalı ilişkiler kurup bu ilişkileri yerleştirmeye çalışmalıdırlar (Açıkalın, 1994). Böylece okul yönetimi toplumun okula güvenini artırır ve çevresi okulu tanıyabildiği oranda yardımcı olur.

1.5 Çevreye Yönelik Yapılacak Etkinlikler

Milli Eğitim Bakanlığı resmi ve özel ilk ve orta dereceli okulların boş zamanlarında çevreye açılmaları ve okulların eğitim araç ve gereçleri ile tesislerinin çevresindeki insanların kullanımına sunulmasını istemektedir. Özellikle bu kullanımın hafta sonlarında daha etkili olmasını önerilmektedir. Bu etkinliklerin kapsamı bilgisayar ve internet kullanımından halk dansları öğretimine kadar çeşitlilik göstermektedir (İnandı, 2014).

Bu araştırmanın amacı, okul yöneticilerinin okul çevre ilişkileri ile ilgili sorunları ve çözüm önerilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda araştırmanın konusu Amasya İli Milli Eğitim Bakanlığına bağlı özel ve devlet okullarında görev yapan okul müdürlerinin, okulun daha işlevsel ve çevreyle bütünleşmesi açısından, okul çevre ilişkileri ile ilgili sorunlarının neler olduğunu ve bu sorunların çözümü ile ilgili görüşlerini belirlemektir. Bu bağlamda araştırma boyunca aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Okul çevre ilişkilerinde yaşanan sorunlar nelerdir?
2. Okul çevre ilişkilerinde yaşanan sorunların üstesinden gelmek için neler yapılmalıdır?

2. YÖNTEM

Bu araştırma okul yöneticilerinin okul çevre ilişkileri ile ilgili sorunları ve çözüm önerileri ile ilgili bir çalışma olduğundan araştırma modeli fenomenolojik (olgu bilim) araştırma olarak belirlenmiştir. Fenomenolojik araştırmalarda veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa yansıtabilecek birey veya gruplardır (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Araştırma örneklemini Amasya ili Merkez ilçede ve diğer ilçelerde bulunan devlet ve özel okulların müdürleri arasından ölçüt örnekleme ve maksimum çeşitlilik yöntemlerine göre belirlenen 13 okul müdürü oluşturmuştur. Olgu bilim araştırmalarında başlıca veri toplama aracı görüşme yöntemi olduğundan, araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunun hazırlanmasında ilgili alan yazın ayrıntılı biçimde taranmış, alandaki akademisyenlerin, araştırma örneklemini dışındaki okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşlerine başvurulmuştur. Hazırlanan taslak bilgi toplama aracı Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenlerine incelettilerik soruların açık ve anlaşılır olması sağlanmıştır. Bu incelemede katılımcıları rahatsız eden herhangi bir ifadenin bulunup bulunmadığı da incelemeye alınmıştır.

Verilerin analizinde nitel çözümleme tekniklerinden betimsel-yorumlayıcı analiz kullanılmıştır (Sönmez ve Alacapınar, 2011; Yıldırım ve Şimşek,2005). Bu nitel analiz tekniğinde amaç, araştırmacının elde ettiği bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde ilgi duyanlara sunmaktır. Bu veri analiz tekniğinde araştırmacı gerçeğin neye benzediğini okuyucuya göstermeye çalışırken ayrıca bulgulara kavramsallığı da eklemektedir. Bu teknikte yorumlar derinlemesine ve genişlemesine yapılmaz. Yıldırım ve Şimşek (2005) betimsel-yorumlayıcı analiz

teknığının dört aşamadan oluştuğunu belirtmişlerdir. İlk aşama betimsel analiz için bir çerçeve oluşturmaktır. Bu basamak için araştırmacılar öncelikle alan yazını incelemiş daha sonrada katılımcıların görüşme sorularına verdikleri cevapları dikkate alarak beş çerçeve oluşturmuştur. Bu çerçeveler aynı zamanda araştırmanın alt problemlerini de oluşturmaktadır. İkinci aşama ise, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi basamağıdır. Birinci aşamada oluşturulan beş çerçeveye göre yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanmıştır. Bulguların tanımlanması olarak ifade edilen üçüncü basamakta, düzenlenen veriler tanımlanmış ve anlatılanların daha anlaşılır olması için doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Ulaşılan bulguların açıklanması, ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması basamağı ise dördüncü basamaktır.

Nitel veri analizinde, gelenekselleşmiş bir çalışma biçimi olarak katılımcıların görüşme tekniğinde söyledikleri cümlelerin aynen alınarak tırnak içinde verilmesi biçimi tekrarlar yer vermemesi ve okuyucuyu sıkıkmaması düşüncesi ile uygulanmamıştır. Bunun yerine katılımcıların fikir ve düşünceleri birleştirilerek ve katılımcı yüzdeleri ile frekansları gösterilerek bulgular ifade edilmiştir.

Bilgi toplama aracının katılımcılara uygulanmasından önce bir deneme çalışması yapılmış, soruların 35 dakikada cevaplanabileceği saptanmıştır. Araştırmacılar veri toplama işlemi için katılımcıları okullarında ziyaret etmiş ve önce kendini tanıtarak, araştırmanın amacını ve Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan araştırma iznini katılımcılara göstermişlerdir. Araştırma için gönüllü olup olmadığı sorulduktan sonra, gönüllü katılımcılara öncelikle katılımcıların kimlik bilgilerinin araştırma raporunda yer almayacağını ve gizli tutulacağını söylenmiştir. Tüm sorular katılımcı tarafından cevaplandıktan sonra araştırmacılar cevapları katılımcıya okumuş ve çıkartmak istediği cevapların olup olmadığı sorulmuştur. Görüşmenin bitiminde araştırmacılar katılımcılara teşekkür etmiş ve okuldan ayrılmışlardır.

3. BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla katılımcılardan alınan yanıtların cevaplarının betimsel-yorumlayıcı analiz tekniği ile elde edilen bulgular ve bunların yorumları yer almaktadır.

3.1. Okul-Veli İlişkileri

Katılımcı okul müdürlerine yöneltilen; "Okulunuzda, okul-veli ilişkileri konusunda sorunlar var mıdır? *Okul çalışmalarında etkili veli katılımı konusunda ne gibi çalışmalar yapılmaktadır? Okulun, aile eğitimi konusunda çalışmaları var mıdır? Veli ve okul aile birliği toplantıları amacına ulaşmakta mıdır? Bu konuda okulun sorunları var mıdır?*" sorularına karşılık okul müdürü katılımcılardan 10'u (% 77'si) okulların düzenledikleri veli toplantılarına veli katılımının beklenilenin çok altında olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca 8 okul müdürü katılımcı ise (% 62'si) okul rehberlik servisinin ailelere ve sorunlarına dönük aile eğitimi çalışmalarını yürüttüğünü söylemişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak okul müdürleri okul-aile birliği toplantılarının amacına ulaşma konusunda çelişkili bilgiler vermişlerdir. Altı katılımcı (% 46'sı) toplantıların amaca ulaştığını ifade etmelerine karşın; dört katılımcı ise okul-aile birliği çalışmalarının amacına ulaşmadığını bildirmişlerdir (katılımcıların % 30'u).

Katılımcı okul müdürlerinden birisi, veli toplantılarına katılımın az olmasının nedenlerini davetiyelerin çeşitli sebeplerle velilere ulaşmadığı ve velilerin öğrenci kaydı esnasında okula verdikleri telefon numaralarının güncel olmadığı biçiminde açıklamıştır. Katılımcı okul müdürlerinden bir diğeri ise, öğrenci velilerinin okul çalışmalarına etkili şekilde katılımlarının sağlanması için velileri evlerinde ve işyerlerinde ziyaret ettiklerini söylemiştir.

Bu araştırmada ulaşılan bulguları ile benzer konularda yapılan araştırma bulguları arasında benzerlik gözlenmektedir. Okul-aile birliklerinin daha fonksiyonel ve aktif hale getirilmesi, velilerin çocuklarının eğitim ve okula ilgisizliğinin azaltılması biçiminde bulgular elde edilmiştir (Aslanargun ve Bozkurt, 2012).

3.2. Okulun Çevreye Yönelik Etkinlikleri

Okulun çevreye yönelik etkinlikleri ile ilgili katılımcı okul müdürlerine aşağıdaki sorular yöneltilmiştir. *“Okulun çevreye yönelik yaptığı; gezi, yarışmalar, beden eğitimi, izcilik, müzik, halk oyunları, dergi, gazete, yıllık, tiyatro çalışmaları, gezi, konferans, panel, sergi, kermes ve törenler gibi ... etkinliklerde okulunuz sorun yaşamakta mıdır? Konu hakkında lütfen ayrıntılı bilgi verir misiniz.”*

“Okulun toplumsal etkinliklerin merkezi olabilmesi ve çevresine yararlı olabilmesi için akşamları, hafta sonu ve tatillerde (yedi gün yirmi dört saat) açık olması konusunda neler düşünüyorsunuz? Lütfen bilgi veriniz.”

Okul müdürlerinden bir katılımcı, okulun içinde ve çevrede öğrencilerin yaptıkları etkinlikler için parasal kaynak bulmada sorun yaşadıklarını söylemiştir. Ayrıca aynı katılımcı hafta sonlarında düzenlenen etkinliklere öğrencilerin yüzde altmışının çeşitli nedenlerle katılmadıklarını ifade etmiştir.

Sekiz katılımcı okul müdürü (katılımcıların % 62'si) sosyal, sportif, kültürel, müzik, halk oyunları ve tiyatro... gibi etkinlikleri başarı ile gerçekleştirdiklerini, bu çalışmalarda başarılı olduklarını ve hiçbir sorun yaşamadıklarını açıklamışlardır.

Okulun toplumsal etkinliklerin merkezi olabilmesi ile çevredeki yetişkinlerin okulun kütüphane, araç, gereç ve tesislerinden akşamları, hafta sonu ve günün yirmi dört saati yararlanabilmeleri için açık tutulması konusunda olumsuz görüş bildirmişlerdir. Bu görüşlerine gerekçe olarak daha önce böyle bir projenin olduğunu ve başarılı olamadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca güvenliğin sağlanması, personel yetersizliği ve temizlik sorunu gibi nedenlerle okulun çevreye açılmasının bu şartlarda mümkün olamayacağını bildirmişlerdir (10 katılımcı, toplam yüzde 77). Gene bu konuya gerekçe olarak, bir okul müdürü ise, bazı velilerde ve çevre halkında okulu koruma duygusunun olmadığını, okula zarar verdiklerini söylemiştir.

Her okulun bir sorumluluk bölgesi olmalı ve o bölgenin tüm eğitim ihtiyacını o okul sağlamalıdır. Bölgede yaşayan insanlar okul, tesis ve eklentilerini özgürce kullanabilmelidirler. Sözü edilen okullarda anaokulundan başlayıp genel ve mesleki liselerini de çatısı altında toplamalıdır. Hatta yetişkin eğitim merkezleri bulunmalı bu merkezlerde ilk okuma-yazmadan başlanmalı genel ve mesleki eğitimin tüm türlerinde eğitim verilmelidir. Bu bölge okulları kampus biçiminde inşa edilmelidir. Çocukların sosyalleşebilmeleri ve kişiliklerini geliştirebilmeleri için öğrenci kişilik hizmetlerinin özel yetiştirilmiş uzmanlar tarafından sunulması gereği söylenebilir.

3.3. Baskı ve Güç Grupları ile İlişkiler

Baskı ve güç gruplarının okulları olumlu ya da olumsuz olarak etkilediği alan yazında sıkça yer almaktadır. Okulun çevresindeki bu gibi grupların okul üzerindeki etkisini açığa çıkartmak amacıyla katılımcılara aşağıdaki soru yöneltilmiştir. *“Siyasi partiler, sendikalar, dernekler ve dini kurumlar gibi ... örgütler okula baskı yapmakta mıdır? Böyle sorunları okul yaşıyorsa nasıl çözümlüyorsunuz.”*

Araştırmaya katılan tüm okul müdürleri kendi okulları üzerinde hiçbir siyasi partinin, dernek, sendika veya gönüllü kuruluşların baskılarının olmadığını söylemişlerdir. Ayrıca bir katılımcı, okula siyasetin öğrencilere ve eğitime yansıtılmadığını, öğretmenlerin bu konuda hassas ve birbirlerine saygılı olduklarını söylemiştir.

Katılımcılardan bir diğeri ise, velilerden bazılarının yasal olarak hakkı olmadığı durumlarda yöneticilere baskı yaptırarak istediklerini elde etmeye çalıştıklarını söylemiştir.

Alan yazın incelendiğinde, okullarda toplumun tüm kesimlerinin ilgilenmesi doğal ve aynı zamanda bir gerekliliktir. Eğitim sisteminin sosyal bir örgüt kadar politik bir girişim özelliği de taşımaktadır (Gümüşeli, 2001). Bu nedenle dünyanın her yerinde sivil toplum örgütlerinin, belediyelerin, sendikaların, siyasi partilerin, dini kurumların, hayır derneklerinin ve gönüllü kuruluşların okullarla yakından ilgilenmesi ve hatta kendi fikirleri doğrultusunda okulların öğrencilerini yetiştirmesini istemesi doğaldır (Aslanargun ve Bozkurt, 2012). Fakat okul yöneticileri kendilerine kanunların çizdiği yasal çerçevenin dışına okulları kesinlikle çıkarmamalı ve bu konuda direnç göstermelidir. Ayrıca tüm baskı gruplarına ve siyasi partilere eşit mesafede durmalıdırlar. Baskılara boyun eğmemelidir.

3.4. Çevre Kalkınmasına Okulun Katkısı

Okulun, çevresinin ekonomik ve sosyal kalkınmasında etkili olup olmadığını belirleyebilmek için aşağıdaki sonu katılımcılara yöneltilmiştir. *Çevre kalkınmasına okulun katkıda bulunması konusunda okulunuzda ne gibi çalışmalar yapıyorsunuz? Bu konuda yaşadığınız sorunlar nelerdir? Ne gibi çözüm önerileri geliştirdiniz.* Sorulan soruya karşılık katılımcı okul müdürlerinden sekiz kişilik bir grup (katılımcıların % 62'si), öğrencilerin çevre için yararlı olacak şekilde yetiştirilmesi için çaba harcadığını ifade etmişlerdir. Yukarıda açıklanan görüşe ilave olarak iki katılımcı okul müdürü ise (%15), öğrencilere temizlik alışkanlığı, yardımlaşma duygusu geliştirmek için çaba harcadığını söylemişlerdir. Ayrıca bir okul müdürü ise, mesleki ve teknik eğitim öğrencileri için çevrede beceri eğitimi (staj) için işletmeler bulunmadığını ifade etmiştir. Okulun bütçesindeki yetersizlik ve parasal sorunların okulun çevre ile ilişkilerini olumsuz biçimde etkilediğini bir okul müdürü beyan etmiştir.

Yukarıdakilere ilaveten katılımcı bir okul müdürü, okulun çevresel sorunlarını çözmek için belediyeden ve il emniyet müdürlüğünden gerektiğinde yardım istendiğini açıklamıştır. Ayrıca okulların çevresine yerleştirilen kameralar çevre güvenliğinin sağlanması açısından okulun çevresindeki vatandaşlara güvenlikleri açısından yardımcı olmaktadır.

Bütün bu bulguların ışığında okulların çevrenin ekonomik ve sosyal kalkınması konusunda bir çalışmasının olmadığını söyleyebiliriz. Hâlbuki okullar sadece kendi öğrencilerine değil okulun çevresinde yaşayan ve öğrenim çağı dışındaki insanlarımızın da eğitim ihtiyaçlarını karşılama ile ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlama gibi görevlerinin de bulunduğu söylenebilir.

Okullar bilimin ve bilim adamının temsilcisi olan örgütlerdir. Okullar yeni fikir ve düşünceleri topluma yaymakla görevlidirler. Bu nedenle okullar çevrenin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasına katkı sağlamalıdır. Okul çocuk, genç ve yetişkinlere yeni fikir ve düşüncelerle üretim yeterliliğini artırıcı beceriler kazandırmalıdır. Okullar bu yeterliliğe ulaşacak şekilde yeniden örgütlenmeli ve öğretmen ile yöneticiler buna göre yetiştirilmelidirler. Aynı zamanda okul ve eğitim yöneticiliği öğretmenlikten ayrı bir uzmanlık mesleği olarak kabul edilmeli ve bu konuda yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

3.5. Çevrenin Okula Desteğinin Sağlanması

Okul yakın çevresinin desteğinden hem öğrencilerin eğitim-öğretim etkinliklerinde öğrencilerine yararlandırmanın yanında hem de kendi sorunlarını çözmek için bu desteği etkili bir biçimde kullanılmalıdır. Bu nedenle çevrenin okula desteğinin nasıl sağlandığını, bu desteğin sürdürüldüğünü ve bu konuda hangi sorunlarla karşı karşıya gelindiğini belirlemek amacıyla katılımcılara aşağıdaki iki soru yöneltilmiştir. “Çevrenin eğitime desteğinin sağlanması konusunda, gönüllü kişi ve kuruluşlarla ilişkiler konusunda okulunuzda ne gibi problemler ortaya çıkmaktadır? Bu gibi konularda neler yaptınız.”

“Okulların çevreleri ile ilişkilerinde, sorunların ortadan kaldırılmasında ve okula destek sağlama görevini yerine getirmede etkili olan “halkla ilişkiler” konusunda neler yapıyorsunuz? Lütfen açıklayınız.”

Katılımcıların bu sorulara verdikleri cevapların değerlendirilmesinden aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır. Katılımcı okul müdürlerinden sekiz kişilik bir grup (katılımcıların % 62’si) okula maddi destek sağlayacak gönüllü kişi ve kuruluşların bulunmadığını açıklamaktadırlar. Buna karşın iki katılımcı ise okul-aile birliği ve sosyal yardımlaşma kulübü vasıtasıyla çevre desteğini elde etmek için çalışmaların yapıldığını söylemektedirler. Konuyla ilgili beş okul müdürü ise (katılımcıların % 38’i) belediyenin okullara çevre düzenlemesi ve diğer konularda önemli desteğinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bir katılımcı okul müdürü ise Tema Vakfının okullara dönük çalışmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcılardan bir diğeri ise, gönüllü kuruluşların bir gruba bağlı olduğunu ve okul yönetimini ve öğrencileri kendi fikirleri doğrultusunda etkileme düşüncelerinin bulunduğu gerekçesiyle kabul etmediklerini belirtmişlerdir.

Okul çevresindeki yurttaşlarla iyi ve etkili bir ilişki / iletişim içinde olmalıdır. Bu nedenle okul, yaptığı öğretim etkinlikleri ve karşılaştığı sorunları çevresiyle paylaşmalıdır. Halkla ilişkiler olarak adlandırılan bu yönetsel eylemin etkili ve verimli olarak gerçekleştirilebilmesi için okullarda bu alanda hizmet öncesi eğitim almış müdür yardımcısı kadrosunda çalışan bir elemanın bulunması gerektiği katılımcı bir müdür tarafından açıklanmıştır. Ayrıca bu nitelikte okula eleman sağlanmadığı takdirde halkla ilişkiler konusunda kısa süreli eğitim almış bir müdür yardımcısı bu alanda görev yapmak amacıyla istihdam edilebileceğini söylemiştir.

Halkla ilişkiler konusunda, okul müdürlerinden alınan cevaplar aşağıda özetlenmiştir. Bir okul yöneticisi, site ve apartman yöneticileri vasıtasıyla çevrede oturan vatandaşlarla iyi ilişkiler oluşturmaya çalışıldığını söylemiştir. Başka bir okul yöneticisi ise okullarının çalışmasını dergi, broşür, konferans ve çeşitli etkinliklerle çevredeki kişilere duyurmaya çalıştıklarını belirtmiştir.

Çevrenin okula desteğinin sağlanmasında en etkili araç halkla ilişkilerdir. Bu nedenle çağdaş bir okul müdürünün, okul-çevre ilişkilerine yönelik kapsamlı bir halkla ilişkiler programı hazırlamak ve uygulamak zorundadır (Gümüşeli, 2001).Çünkü okul, çevresine politikalarını anlatabildiği ve desteğini sağladığı ölçüde etkili olabilir (Güneş,2016).Sonuç olarak çevrenin okula desteğinin sağlanması konusunda okullarımızın sorunları bulunmaktadır.

4. SONUÇ

Bu araştırmanın amacı Amasya İli Milli Eğitim Bakanlığına bağlı özel ve devlet okullarında görev yapan okul müdürlerinin, okulun daha işlevsel ve çevreyle bütünleşmesi açısından, okul çevre ilişkileri ile ilgili sorunlarının neler olduğunu ve bu sorunların çözümü ile ilgili görüşlerini

belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada ulaşılan sonuçları şu şekilde özetlemek olasıdır:

1. Okul aile birliği toplantıları yeteri kadar fonksiyonel ve aktif değildir.
2. Okul rehberlik servisleri aile eğitimi çalışmalarını yürütmektedir.
3. Okullarımızda sosyal, kültürel, eğitsel ve sportif etkinlikler başarılı ve sorunsuz bir biçimde yürütülmektedir.
4. Güvenlik, personel yetersizliği ve temizlik gibi sorunlarla okulların 7 gün 24 saat öğrenci, veli ve çevre halkına açılması olası değildir.
5. Okulların çevrenin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasını destekleme gibi görevleri yerine getirmesi sınırlıdır. Bu konuda okul müdürlerine büyük görevler düşmektedir.
6. Okullarımıza çevresinden maddi destek sağlayacak gönüllü kişi ve kuruluşların sayısı son derece azdır.

Gerçekleştirilen bu araştırmadan elde edilen bulgulara dayalı olarak aşağıda sıralanan öneriler geliştirilmiştir.

1. Okul aile birliği toplantılarının daha fonksiyonel ve daha aktif hale getirilmesi gerekmektedir.
2. Okul çevre ilişkisi ile ilgili sorunların sadece okul müdürlerinden alınması, konunun diğer paydaşlarının görüşlerinin alınmaması gerçekliğin diğer yönlerini görmemek anlamına gelmektedir. Okulun amacına uygun çalışmasını sağlayan okul müdürü bu konuda okul çevre ilişkilerinin planlayıcısı ve uygulayıcısı olarak yetkili ve sorumlu kişidir.
3. Okul müdürlerine çevreleri ile formal ve informal ilişki kurma ve sürdürme konusunda kanun ve yönetmeliklerle yetki ve sorumluluk vermek, bu görevi başarı ile sürdürmek için okul bütçesine ödenek koymanın gerekli ve önemli olduğu söylenebilir.
4. Bölge okulları kampus biçiminde inşa edilmelidir. Çocukların sosyalleşebilmeleri ve kişiliklerini geliştirebilmeleri için öğrenci kişilik hizmetlerinin özel yetiştirilmiş uzmanlar tarafından sunulması gerektiği söylenebilir.
5. Aynı çalışmanın kapsamının genişletilerek; öğrenci velilerinin, okul aile birliği başkan ve üyelerinin, öğretmen sendikalarının, siyasi parti temsilcilerinin... okulun çevresiyle ilgili beklenti ve sorunlarının araştırılması sorunun tüm boyutlarını ortaya çıkaracaktır.
6. Ayrıca aynı araştırmayı ülkemizin değişik coğrafi yörelerinde uygulayarak sonuçlarının karşılaştırılması, daha anlamlı ve iç geçerliliği yüksek bulguların elde edilmesi ile araştırma bulgularının dış geçerliliğini de artıracaktır.
7. Okul müdürü, müdür yardımcısı, öğretmen ve okuldaki diğer çalışanların öğrenci velileri ve baskı grupları tarafından görevlerini yapmama veya farklı bir şekilde yapma konusunda baskı altında tutulup tutulmadığı araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Açıkalm, A. (1994). *Toplumsal kurumsal ve teknik yönleriyle okul yöneticiliği*. Ankara : PegemA Yayıncılık.
- Aslanargun, E. ve Bozkurt, S. (2012). Okul müdürlerinin okul yönetiminde karşılaştığı sorunlar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 349-368.

- Aydın, İ. (2005). Okul çevre ilişkileri. Y.Özden (Ed.). *Eğitim ve okul yöneticiliği el kitabı (2. Baskı)* (s. 161-185). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Aydın, M. (2000). *Eğitim yönetimi. (6. Baskı)*.Ankara: Hatipoğlu Yayınları.
- Balay, R. (2014). Okula toplumsal katılım. H.B. Menduhoğlu ve K. Yılmaz (Ed.). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* (304-319). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Balcı, A. (2005). *Açıklamalı eğitim yönetimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Tek Ağaç Basım,Yayın, Dağıtım Ltd. Şti.
- Başaran, İ. E. (2006). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Başaran, İ. E. ve Çınkır, Ş. (2013). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi. (4.baskı)*. Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım.
- Bursalıoğlu, Z. (1982). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış*. Ankara : Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Çelenk, S. (2003). Okul başarısının ön koşulu: okul aile dayanışması. *İlköğretim Online E-Dergi*, 2(2), 28-34.
- Doğan, İ. (2004). *Sosyoloji. (6.Baskı)*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Gümüşeli, A.İ. (2001).Çağdaş okul müdürünün liderlik alanları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 28, 531-548.
- Gülşen, C. ve Gökyer, N. (2015). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güneş, H. (2016). *Okul-çevre ilişkileri*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Hanson, E. M. (2003). *Educational administrations and organizational behavior. (Fifth Edition)*. The United States of America: Pearson Education Inc.
- İnandı, Y. (2008) Okula toplumsal katılım. R. Sarpkaya (Ed.). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* (s. 351-380). Ankara: Anı Yayıncılık
- MEB. (2005). *Okul-aile birliği yönetmeliği*. Resmi Gazete : 25831.
- MEB. (2005) *Milli eğitim bakanlığı ilköğretim ve ortaöğretim kurumları sosyal etkinlik yönetmeliği*. Resmi Gazete : 26804.
- Nural, E. (2010). Okul çevre ilişkileri ve okula toplumsal katılım. S. Akyıldız (Ed.). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi* (s. 209-238). Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Lowe, J. (1985). *Dünyada yetişkin eğitime toplu bakış*. Çeviren: F. Oğuzkan. Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayınları
- Organization for Economic Cooperation and Deveelopment. (OECD). (2001). *What Works in Innovation in Education New School Management Approaches*.
- Pehlivan, İ. (2000). *Okul-çevre ilişkileri. (Yönetici adaylarının eğitimi ders notları)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F.G. (2011). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şimşek, M.Ş., Çelik, A., ve Akgemci, T. (2016). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış. (9. Baskı)*. Konya: Eğitim Yayınevi.
-

Taymaz, H. (2001). *Okul yönetimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Taymaz, H. (2007). *Okul yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Varış, F. (1994). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Yiğit, B. ve Bayraktar, M. (2016). *Okul-çevre ilişkileri*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H.(2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜRKİYE AZERBAIJAN DIŞ TİCARET HACMI VE CARİ AÇIK: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Savaş DURMUŐ¹

Atıf/©: Durmuş, S. (2018). Türkiye Azerbaycan dış ticaret hacmi ve cari açık: Ampirik bir çalışma. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2575-2584. doi: 10.17218/hititsosbil.487691

Özet: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin uyguladığı sosyalist ekonomik sistem, merkezi bir planlama sayesinde birliği oluşturan ülkeler arasında sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilerin bir düzen dahilinde yürümesini sağlamaktaydı. Bu Sosyalist ekonomik ve idari sistemin çökmesi SSCB'nin parçalanması ile sonuçlanmıştır. SSCB'nin dağılması sonucunda 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan serbest piyasa ekonomi modelini benimsemiŐtir. Yeni ekonomik modelin uygulanması sürecinde ülke ciddi ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Bunun temel nedenleri arasında ülkenin yeterli altyapıya, teknolojik ve ekonomik güce sahip olmayışıdır. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı (DTH) ile Türkiye'nin cari açığı arasında nasıl bir ilişki olduğunu 1996 Ocak-2017 Eylül dönemine ait aylık veriler kullanarak istatistiksel olarak ortaya koymaktır. Analizde değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı VAR (Vektör Otoregresif) modeli ve Granger Nedensellik (Granger Causality) testi ile araştırılmıştır. Ampirik bulguların sonuçları cari açıktan ticaret haddine doğru tek taraflı ve pozitif bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, İhracat, İthalat, Cari Açık

Azerbaijani and Turkish Foreign Trade Volume and Current Account Deficit: An Empirical Study

Citation/©: Durmuş, S. (2018). Azerbaijani and Turkish foreign trade volume and current account deficit: An empirical study. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2575-2584. doi: 10.17218/hititsosbil.487691

Abstract: The socialist economic system implemented by the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) enabled the social, economic, political and military relations between the countries forming a union through a central planning. The collapse of this Socialist economic and administrative system resulted in the disintegration of the USSR. As a result of the dissolution of the USSR, Azerbaijan declared its independence in 1991 and adopted the free market economy model. During the implementation of the new economic model, the country faced serious economic problems. The main reasons for this are the lack of adequate infrastructure, technological and economic power. The main purpose of this study is to determine statistically the relationship between account deficit of Turkey in the period of 1996 January 2017-September and the ratio of import to exports in trade between and Azerbaijan (DTH) and Turkey using monthly data. In the analysis, the existence of the relationship between variables was investigated by VAR (Vector Autoregressive) model and Granger Causality test. The results of the empirical findings show that there is a unilateral and positive causality relationship from the current account deficit to the point of trade.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Export, Import, Current Account Deficit

Makale Geliş Tarihi: 26.11. 2018

Makale Kabul Tarihi: 17.12. 2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, e-mail: sdurmus_75@hotmail.com, http://orcid.org/0000-0003-4156-4526

1. GİRİŞ

Kafkasya olarak tabir ettiğimiz coğrafya, SSCB'nin dağılması sonrası uluslararası platformda stratejik önem arz eden alt bölgelerden biri olmuştur. Kafkasya coğrafyası; Avrasya'da Hazar Denizi ve Karadeniz bağlantı yoluyla bölgede merkezi bir konuma sahiptir. Küresel siyasette doğu ve batı arasında sıkışmış olan bölgenin Kuzeyinde Rusya federasyonu himayesinde 7 özerk cumhuriyet ile güneyinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ülkeleri yer almaktadır (Çelikpala ve Veliyev, 2015, s.2). Bölgede 30 milyona yakın bir nüfus potansiyeli olup 50'den fazla farklı dil konuşulmaktadır. Azerbaycan, 1920'de SSCB'nin idaresine girmiş ve 70 yıldan fazla SSCB'nin himayesinde kalmıştır. 1991'de SSCB'nin dağılması sonucu bağımsızlık mücadelesini başlatmış 30 Ağustos 1991 bağımsız bir devlet olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra Kuzey ve Güney Kafkasya'da bağımsızlıklarını kazanan ülkeler bölgede istikrar ve güvene dayanan sürekli bir ilişki kuramamışlardır.

Türkiye, SSCB'nin bölünmesinden sonra aramızda din, tarih dil ve kültür bağları olan Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülke olmuştur.1993 yılında Azerbaycan cumhurbaşkanı olan Haydar Aliyev'in "Biz bir millet, iki devletiz" sözü Türkiye Azerbaycan ilişkilerine yeni bir ivme kazandırmıştır. Geride kalan yirmi yılı aşkın süreçte iki ülke arasındaki kardeşlik ilişkisi daha da güçlenmiştir. 26.10.2011 tarihinde Cumhurbaşkanı Aliyev ile Başbakan Erdoğan, Petkim Aliğa tesislerinde düzenlenen, AYPE-T fabrikasının açılış törenine katılmışlardır. Törende dönemin başbakanı Erdoğan; *"Biz, 2 devlet, tek millet olduğumuz kadar, aynı zamanda tek yüreğiz. Karabağ'da işgal sona erinceye kadar Azerbaycan'la omuz omuza mücadele vereceğiz"* sözleriyle iki ülke arasındaki kardeşliği bir kez daha tüm dünyaya ilan etmiştir.

Orta Asya ve Kafkasya bölgesi zengin yer altı kaynaklarına ve madenlere sahip olması nedeniyle dünya ülkelerinin özellikle de Rusya'nın dikkatini cezbe etmektedir.Rusya geçmişte olduğu gibi yine bölgenin kendi himayesinde ve gözetiminde olması eğilimindedir (Alagöz, Yapar ve Uçtu, 2004, s.59).

2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler, ticari ilişkilerin çok daha ilerisindedir. İki ülke birbirleriyle kardeşlik duygularıyla bağlanmış ve tarihi geçmişlerinde bu kardeşliği çok defa ispat etmişlerdir. Kapitalist ekonomik sistemin yaşandığı, her ülkenin kendi ekonomik çıkarlarını ön plana çıkardığı günümüz dünya devletleri içerisinde Türkiye ve Azerbaycan gibi birlikte uyum içerisinde hareket eden, ticari kaygılardan uzak ülke örneklerini görmek pek mümkün değildir.

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, hem sosyalist ekonomik sistemin getirdiği içe kapalılıktan hem de, ekonomik ve teknolojik yetersizliklerden dolayı sahip olduğu yer altı kaynakları, petrol ve doğal gaz rezervlerini işlevsel hale getiremediğinden ciddi sorunlar yaşamıştır.

Bu olumsuzluklara ilaveten 1993 yılında Dağlık Karabağ sorunu ile karşı karşıya kalan Azerbaycan, topraklarının % 20'si Ermenistan tarafından işgal edilmesi sonucu o topraklarda yaşayan 500.000'den fazla Azeri Türk'ün Azerbaycan'ın diğer bölge illerine zorunlu göçe mecbur bırakmıştır. Dağlık Karabağ'ın işgali ülkenin makroekonomik değişkenlerini olumsuz etkilemiştir. Enflasyon % 1400'lere ulaşarak hiper enflasyona yükselmiş, büyüme oranının % 20 küçülmüş, işsizlik çift haneli rakamlara yükselmiş, özel sektörün GSMH içerisindeki payı %20'lerin altına inmiştir. Bu olumsuz durum 1994 yılında "Yüzyılın Petrol Anlaşması" sürecine

kadar devam etmiştir (Dikkaya ve Çaylak, 2008, s.133). Bu anlaşmaya 15 ülkeden 33 firma katılmış ve 60 milyar dolarlık petrol anlaşması imzalamıştır. “Yüzyılın Petrol Anlaşması’nda” umduğunu bulamayan Rusya şirketi Lukoil 1996 yılında aldığı hisselerini satarak ortaklıktan ayrılmıştır. Bu durum 2008’den itibaren Azerbaycan’ın gaz ve petrol kaynaklarını daha rantabl işletmesine imkan tanımıştır (Bayülgen, 2003, s.209).

Azerbaycan dış ticaretinde temel lokomotif unsur enerjidir. Zengin petrol, doğalgaz ve yer altı kaynaklarına sahip olan Azerbaycan’da bakır, kurşun, demir cevheri, çinko, barit, alüminyum vb. yer altı kaynakları da mevcuttur. İhracatında yüzde 90 payı petrol ve doğal gaz ürünleri yer almaktadır. İthalatının yüzde 80’i mamul ürünlerden oluşmaktadır. Jeo-politik açıdan önemli bir noktada olan ülke Orta Doğu ve Orta Asya ile Ön Asya’nın geçiş noktası üzerinde olup tarihi ipek ticaret yolunun geçiş noktasındadır.

Türkiye, Azerbaycan petrol ve doğalgaz rezervlerinin dünya piyasalarına ulaşım projelerinde önemli rol üstlenmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol (BTC) ve Bakü-Tiflis-Erzurum (Şahdeniz) Doğalgaz Boru Hatları bu amaca yönelik projelerdir. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bu projelerde somut adımlar atılmış, BTC Ham Petrol Boru Hattının inşasına Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan Mayıs 2003’te başlamışlardır (Mikail ve Tazegül, 2005, s.151). Şahdeniz’den çıkarılacak gazın 2019 yılından itibaren TANAP ile Türkiye’ye, buradan da Avrupa’ya nakli hedeflenmektedir.

Şekil 1. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham petrol Boru Hattı

Kaynak: https://www.wikipedia.org/wiki/Bakü-Tiflis-Ceyhan_Petrol_Boru_Hattı

Azerbaycan’ın dış ticaret partnerleri arasında ilk sırada Türkiye’nin olduğu görülmektedir.

Bağımsızlığını kazanmasından beri geçen on dokuz yıllık dönem boyunca Azerbaycan ve Türkiye arasında 150’den fazla anlaşma, protokol ve diğer belgeler imzalanmıştır. Bunların içerisinde önem arz edenler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Türkiye ve Azerbaycan Arasında İmzalanan Önemli Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları

Sıra No	Azerbaycan ve Türkiye Ülkeleri Arasında İmzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları	Tarih
1	Turizm sektöründe İşbirliği Anlaşması	Ankara, 2 Kasım 1992
2	Uzman Personelin Hazırlığı ile İlgili Protokol	Ankara, 2 Kasım 1992
3	Ticari-Ekonomik İşbirliği ile İlgili Anlaşma	Ankara, 2 Kasım 1992
4	Türkiye Ülkeleri Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Kurumlarını Geliştirme Yönünde Teknik İşbirliği ile ilgili Protokol	Ankara, 2 Kasım 1992
5	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunma Anlaşması	Ankara, 9 Şubat 1994
6	Tarım Sektöründe Bilimsel, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Protokolü	Ankara, 9 Şubat 1994
7	Gümrük Alanında Karşılıklı Yardıma ve İşbirliğine Dair Anlaşma	Ankara, 9 Şubat 1994
8	Gelirlerden Çifte Vergi Kesintisinin Önlenmesi ile İlgili Anlaşma	Ankara, 9 Şubat 1994
9	Ekonomik İşbirliği ile ilgili Anlaşma	Bakü, 8 Aralık 1995
10	Doğalgazının Türkiye'ye Nakline Dair Anlaşma	Ankara, 12 Mart 2001
11	Banka Denetimi Sektöründe Anlaşma	Bakü, 7 Eylül 2005
12	Uzun Süreli Ekonomik İşbirliği Programı ve Uygulama Planı	Bakü, 6 Kasım 2007
13	İşbirliği ve Bilgi Akışı ile İlgili Anlaşma	Ankara, 13 Temmuz 2010
14	Strateji Ortaklık ve Karşılıklı Yardım ile İlgili Anlaşma	Bakü, 16 Ağustos 2010
15	Yüksek Düzeyli Strateji İşbirliği Konseyi'nin Oluşturulması dair Ortak Görüş	İstanbul, 15 Eylül 2010
16	KEK VI. Dönem Protokolü	22.01.2011
17	KEK VII. Dönem Toplantısı	11.07.2014
18	KUKK Toplantısı Protokolü	09.12.2015

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, Azerbaycan Ülke Profili Raporu

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)	Dış Ticaret Dengesi (X-M)
1996	240	39	279	201
1997	320	58	378	262
1998	328	50	378	278
1999	248	44	292	204
2000	230	96	326	134
2001	225	78	303	147
2002	231	65	296	166
2003	315	123	438	192
2004	403	136	539	267
2005	528	208	733	320
2006	695	297	992	398
2007	1048	186	1234	862
2008	1668	363	2031	1305
2009	1400	141	1541	1259
2010	1550	253	1803	1297
2011	2064	262	2326	1802
2012	2585	340	2925	2245
2013	2960	334	3294	2626
2014	2875	291	3166	2584
2015	1899	232	2131	1667
2016	1285	278	1560	1007
2017*	970*	273*	1243*	697*

Tablo 2. Türkiye Azerbaycan Dış Ticaretinin Gelişimi 1996-2017 (Milyon \$ ve %)

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=istgosterge> TÜİK, erişim: 28.11.2017
TÜİK veri tabanından alınarak yapılan tabloda veriler üçer aylık dönemler şeklinde verildiğinden 2017* verileri Ocak-Eylül dönemi dokuz aylık verileri içermektedir.

1996-2012 yılları arasında Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ithalat-ihracat ilişkisi çok hızlı bir artış göstermiştir. Bu oran 2012 yılında en yüksek değer olan 2925 milyon dolara ulaşmıştır. 2016 yılı itibariyle Türkiye Azerbaycan dış ticaret kapasitesi 1565 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki Dış Ticaret Hadleri (DTH) Türkiye lehine olmuştur. Tablo 2’de Türkiye ile Azerbaycan arasındaki Dış Ticaret Hadleri ayrıntılı şekilde verilmiştir (TÜİK, 2017). 2000’li yıllardan sonra Azerbaycan’ın sermaye ye yatırım yapan ve sermaye ihraç eden ülke konumuna gelmiştir. Türkiye’ye yapılan yatırımlar enerji sektörüne yöneltilmiştir. Son dönemlerde Azerbaycan ekonomisine doğrudan yatırım miktarını artıran Türkiye, milyarlarca dolar hacminde turizm, bankacılık, müteahhitlik ve ulaştırma hizmetleri gerçekleştirmiştir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Ünlü ve Kabak (2016), 1992-2016 dönemi için Azerbaycan ve Türkiye arasında yapılan ihracat ve ithalatın iki ülke ticaret hadleri üzerine etkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda uzun dönemde Azerbaycan tarafından Türkiye’ye yapılan ihracatın, Azerbaycan’ın cari işlem açıklarının kapanmasında sürdürülebilir olduğu sonucuna varmışlardır. Türkiye açısından Azerbaycan ile olan ticarete Türkiye’nin cari işlem açıklarının kapanmasında dış ticaretin

sürdürülebilir olmadığı fakat dış ticaret fazlası vermesi münasebetiyle, Türkiye'den Türkiye'ye avantaj sağlayacağı tespit edilmiştir.

Ersoy, Ahmet Yağmur ve diğerleri, 2007-2014 dönemi yılları arasında Azerbaycan ve Türkiye arasında yapılan ihracat ve ithalatın iki ülke ticaret hadleri üzerine etkisi yani nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Yapılan ampirik analizler sonucunda iki ülkenin karşılıklı olarak bir birileri üzerinde etkisinin olmadığını göstermektedir.

Turan ve Barak (2016), 1987-2014 yılları arasında Türkiye'nin cari açığının araştırmışlardır. Yapılan analizler sonucunda ithalat ve ihracat serilerinin cari açıkların uzun dönemde Türkiye'nin cari işlem açıklarının sürdürülebilir bir düzeyde olduğu tespit etmişlerdir.

Yücel ve Yanar (2005), 1964-2003 yılları arasında Türkiye'nin cari açığının sürdürülebilirliğini yıllık bazda araştırmışlardır. Yazarlar çalışmada İthalat ve ihracat arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre Türkiye'nin cari işlem açıklarının sürdürülemez olduğunu bulmuşlardır.

Şahbaz (2011), 2001:03-2011:04 yıllarında Türkiye'nin cari işlem açığının tespitine yönelik yaptıkları araştırmada İhracat ile ithalat veri serilerini kullanmışlardır. Çalışmanın sonucunda Türkiye'de cari işlem açıklarının uzun dönemde sürdürülebilir olduğunu belirlemişlerdir.

Altunöz (2014), 1994:04-2013:03 yıllarında Türkiye'nin cari açığının sürdürülebilirliğini araştırmışlardır. Yapılan analizler sonucunda Türkiye'nin cari açığının zayıf bir şekilde sürdürülebilir olduğunu belirlemişlerdir.

4. EKONOMETRİK UYGULAMA

Türkiye ile Azerbaycan ülkeleri arasında 1996-2017 yılları arasında gerçekleştirilen ekonometrik uygulamaya ait veri seti, yöntem ve bulgularda elde edilen sonuçlar ve sonuçlara ait yorumlar aşağıda sunulmuştur.

4.1. Veri Seti

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'nin Azerbaycan'la olan dış ticaret haddi (İhracat-İthalat) ile Türkiye'nin cari açığı (İhracat-İthalat) arasında karşılıklı olarak birbiri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu istatistiksel olarak tespit etmeye çalışılmıştır. Çalışmada bu değişkenlerin 1996 Ocak - 2017 Eylül dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Veri setinde her biri 261 gözlem, toplamda ise 522 gözlemden oluşmaktadır. Çalışmada yer alan dış ticaret haddi ile cari açık değişkenlerine ait değerler Bin ABD doları olarak alınmıştır.

5. YÖNTEM

Ekonometrik analizler yapılmadan önce sahte regresyon sorununa neden olmayacak en etkin ekonometrik yöntemi kullanmak gerekir. Bu anlamda analizlerde kullanılacak zaman serilerinin durağan olup olmadığının mutlaka araştırılmalıdır. Durağanlık; ekonomik analizlerde kullanılan zaman serilerinin istatistikî özelliklerinin zaman içinde değişmemesi varsayımına dayanır. Başka bir ifade ile serinin ortalaması ve varyansı sabit ya da ortalama ya yaklaşıma eğilimine sahip olmalıdır (Engle ve Granger, 1987, ss.3-5).

EViews paket programı kullanarak analizlerde yer alan zaman serilerine sırasıyla dört aşamalı fark testler uygulanarak sonuca gidilmiştir. Birinci aşamada serilerin durağan olup olmadığına Augmented Dickey-Fuller (ADF) testinden yararlanılmış, ikinci aşamada seriler için en ideal gecikme uzunluğuna belirlenmiş, üçüncü aşamada Granger nedensellik analizi yardımıyla değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı ve yönünü tespit edilmiş, dördüncü aşamada

değişkenlere VAR analizi uygulanarak gecikmeli değerlerin regresyon sonuçları tespit edilmiş ve son olarak varyans ayrıştırma analizi uygulanarak regresyon modellerine ait katsayılar ve anlamlılık değerleri elde edilmiştir.

VAR Granger Nedensellik Analizi Modeli şu şekildedir (Granger, 1969, s.431-432).

İki Değişkenli Genel VAR Model

$$X_t = a(U)X_t + b(U)Y_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$Y_t = c(U)X_t + d(U)Y_t + \eta_t \quad (2)$$

Granger Nedensellik Testi

$$X_t = \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \eta_t \quad (4)$$

Burada a,b,c ve d parametreleri, U ise gecikme işlemcisini ifade etmektedir. Regresyon artıkları ε_t ve η_t 'nin ise bağımsız, sıfır ortalama ve sabit varyansa sahip oldukları varsayılır. Modelin uygun gecikme uzunluğu model seçim kriterleri yardımıyla belirlenmektedir.

6. BULGULAR

Çalışmada zaman serisi verilerinin durağan olup olmadığı Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ile incelenmiş ve hipotezler aşağıda gösterilmiştir.

$$H_0 = \text{Seriler durağan değildir (Birim kök vardır)}$$

$$H_1 = \text{Seriler durağan (Birim kök yoktur)}$$

ADF ile yapılan analizlerin sonucu Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Test Sonuçları (Düzey ve Farklar)

Değişkenler	Düzey		1.Fark	
	t-istatistiği I(0)	Prob. I(0)	t-istatistiği I(1)	Prob. I(1)
Ticaret Haddi	-3,760	0,004	-10,160	0,000
Cari Açık	-1,487	0,539	-4,623	0,000

Not: Olasılık değerleri Mackinnon (1996) P-değerleridir.

Yukarıda belirtildiği üzere durağan olmayan verilerle yapılacak ekonometrik analizlerden elde edilecek sonuçlar gerçeği yansıtmada yetersiz olduğu için bu çalışmada kullanılan serilere öncelikle durağanlık analizi yapılmış ve bulgular Tablo 3'de gösterilmiştir. Bu tabloda Akaike bilgi kriteri dikkate alınarak elde edilen p değerleri 0,05'ten büyük ise seriler durağan değildir (H_0 kabul), eğer 0,05'ten küçük ise o zaman serinin durağan olduğuna ve birim köke sahip olmadığına (H_1 kabul) karar verilir. Bu bilgilerden hareketle Tablo 1'de yer alan Cari açık değişkeni düzeyde I(0) durağan olmadığı tespit edilmiştir. Bu yüzden serilerde durağanlığı sağlamak için değişkenlerin birinci I(1) farkları alındığında durağanlığın sağlandığı Tablo 3'te görülmektedir. Bundan sonraki aşamalarda iki değişkeninde birinci farklarına ait değerler kullanarak gerekli analizler yapılmıştır.

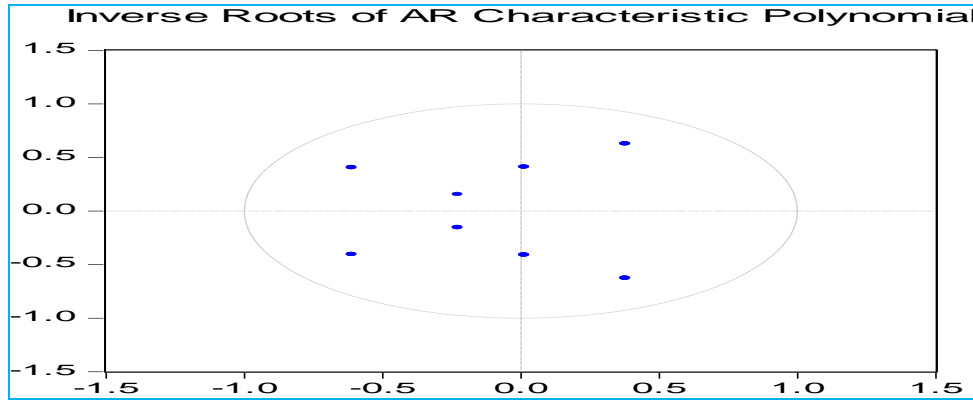
VAR analizine geçmeden önce seriler için maksimum gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekir. Bu çalışmada seriler arasındaki etkileşimin kaç yıllık bir gecikmeyle ortaya çıktığını

belirlemek için maksimum gecikme uzunluğunun belirlenmesinde VAR (Vektör Otoregresif) modeli kullanılmıştır. Sequential Modified LR Test İstatistik (each test at 5% level-LR) Final Prediction Error (FPE), Akaike Information Criterion (AIC), Schwarzın Formation Criter (SC) ve Hannan-Quinn Information Criterion (HQ) bilgi kriterlerinden yararlanılarak değişkenler için en uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Elde edilen en ideal gecikme uzunluğu kriterlerine ait veriler Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. En Uygun Gecikme Uzunluğu Tablosu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-4463,37	NA	1,49	36,01	36,04	36,02
1	-4428,44	69,00	1,16	35,76	35,85*	35,80
2	-4423,86	8,98	1,16	35,76	35,90	35,81
3	-4416,22	14,86	1,13	35,73	35,93	35,81
4	-4405,19	21,27*	1,06*	35,67*	35,93	35,77*
5	-4401,63	6,80	1,07	35,67	35,99	35,80

Tablo 4’te yer alan kriterler dikkate alınarak en ideal gecikme uzunluğunun 4 olduğu yapılan analiz ile tespit edilmiştir. Ayrıca Şekil 2’de görüldüğü üzere bütün veriler çemberin içinde yer aldığından dolayı hem kurulan modelde oto korelasyona rastlanmadığı, hem de verilerin aynı seviyede durağan olduğunu bu şekilden yola çıkarak da söylemek mümkündür.

Şekil 2. Karakteristik Köklerin Çember Durumu

Çalışmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü belirlemek için VAR analizi kullanılmıştır. Bu analizi kullanmanın temel nedeni ise kurulan modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin çok yönlü olduğunun öngörülmesidir. Çünkü VAR analizinde kurulan denklemde yer alan her değişken gerek kendisinin gerekse diğer değişkenin geçmiş değerinden etkilenmektedir. Değişkenler arasında çift veya tek yönlü bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için Granger nedensellik analizinden yararlanılmıştır. Yapılan analizden elde edilen bulgular aşağıda yer alan Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Nedensellik Testi

Nedenselliğin Yönü	Ki-Kare Değeri	Olasılık Değeri (Prob.)	Sonuç
(Ticaret Haddi → Cari Açık)	1,24	0,874	Nedensellik Yok

(Cari Açık → Ticaret Haddi)	9,911	0,042	Nedensellik Var
-----------------------------	-------	-------	-----------------

Tablo 5'te elde edilen sonuçlara göre cari açıktan ticaret haddine doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu belirlenmiştir. Başka bir deyişle cari açık ticaret haddini etkilerken, ticaret haddi ise cari açığı etkilememektedir denilebilir. Bu değişkenler arasında %95 güven aralığında tek yönlüde olsa anlamlı bir ilişki tespit edildiğinden dolayı VAR analizinden yararlanılmıştır. Değişkenlere ait VAR analizinin sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. VAR Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişkenler	
	Cari Açık	Ticaret Haddi
Cari Açık(-1)	{-0,421008} [-6,43675]*	{1,31E-07} [0,61921]*
Cari Açık(-2)	{-0,184188} [-2,58450]	{3,50E-07} [1,52012]
Cari Açık(-3)	{-0,047715} [-0,66470]	{7,10E-07} [3,05918]
Cari Açık(-4)	{-0,009441} [-0,13807]	{1,17E-07} [0,53032]
Ticaret Haddi(-1)	{1207,362} [0,06256]	{-0,462450} [-7,41428]
Ticaret Haddi(-2)	{-2679,750} [-0,13112]	{-0,193698} [-2,93277]*
Ticaret Haddi(-3)	{-21619,10} [-1,06360]	{-0,273497} [-4,16360]*
Ticaret Haddi(-4)	{-7714,761} [-0,40704]*	{-0,286096} [-4,67093]*
C	{-36493,91} [-0,58058]*	{-0,024132} [-0,11880]
R ²	0,153998	0,253316
Düzeltilmiş R ²	0,125915	0,228530
F-İstatistik	5,483645	10,22004
Bağımlı Değişkenin Ortalaması	-23258,83	-0,032640
Bağımlı Değişkenin Standart Sapması	1060686	3,648626
Durbin-Watson Test Değeri	1.994612	2,076325

{ } = regresyon katsayılarını gösterir

[] = t-istatistik değerini gösterir

* Prob. değeri < 0.05

Cari açıktan ticaret haddine doğru bir nedensellik tespit edildiği için Tablo 6'da elde edilen VAR analizi tek yönlü olarak yorumlanacak olursa; Bağımsız değişken olan cari açık ile ticaret haddinin 4 gecikmeli hali birlikte bağımlı değişken olan ticaret haddinin yaklaşık olarak %25.33' ünü açıklamaktadır. Başka bir ifade ile bağımlı değişkendeki %25.33'lük kısım bağımsız değişkenlerin 4 gecikmeli değerleri tarafından açıklanmaktadır denilebilir. Bağımlı değişken olan ticaret haddi kendisinin 2,3 ve 4'üncü gecikmeli değerlerinden negatif yönlü, cari açığın ise 1 gecikmeli değerinden ise pozitif yönlü ve olumlu ($p < 0,05$) olarak etkilenmektedir. Cari açık ile ticaret haddinin diğer gecikmeli değerleri ile bağımlı değişken olan ticaret haddi arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

7. SONUÇ

Bu çalışmada; Türkiye ile Azerbaycan arasında gerçekleşen dış ticaret ile Türkiye'nin cari açığı arasında bir ilişki olup olmadığı tespit etmeye çalışılmıştır. Analizde değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin varlığı VAR (Vektör Otoregresif) modeli ve Granger Nedensellik (Granger Causality) testi ile araştırılmıştır.

Çalışmada 1996 Ocak-2017 Eylül dönemine ait aylık veriler kullanarak istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmada kullanılan seriler arasındaki dinamik ilişkiyi tespit etmek için değişkenlere ait verilere VAR Granger Nedensellik Analizi uygulanmıştır. Granger Nedensellik Testine göre; cari açıktan ticaret haddine doğru pozitif yönlü bir nedensellik tespit edilirken, ticaret haddinden cari açığa doğru bir nedensellik tespit edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Alagöz, M., Yapar, S., ve Uçtu R. (2004). Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerimize ekonomik açıdan bir yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 59.
- Altunöz, U. (2014). Cari açık sorununun temel nedenleri ve sürdürülebilirliği: Türkiye örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 115-132.
- Atilla, İ. E. ve Gafarlı, O. (2015). Kafkasya'daki bölgesel işbirliğinin başarı örneği. İstanbul, *CIES, Center For International and European Studies*, 3.
- Bayülgen, O. (2003). Facing the dilemma of global capitalism: The case of Azerbaijan. *Central Asian Survey*, 22(2/3).
- Çelikpala, M. ve Veliyev, C. (2015). Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye bölgesel işbirliğinin başarı örneği. *Kadir Has Üniversitesi, CIES, Center For International and European Studies*, 2-18.
- Dikkaya, M. ve Çaylak, A. (2008). Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'ın ekonomik ve politik dönüşümü: Fırsatlar ve sorunlar. *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, OAKA*, 3(5), 133.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error-correction: Representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55(2), 255-276.
- Ersoy, A., Y. ve diğerleri (2017). Azerbaycan-Türkiye dış ticaret ilişkilerinin ekonometrik analizi. *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 2017; 5(2), 181-197.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Mikail, H. E. ve Tazegül, A. (2012). *Türkiye ile Azerbaycan siyasi ve ekonomik ilişkileri (1990-2005)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Basım, İstanbul, S. 151.
- Şahbaz, A. (2011). Cari işlem açıklarının sürdürülebilirliği: 2001- 2011 Türkiye örneği, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 417-432.
- Turan, Z. ve Barak, D. (2016). Türkiye'de cari işlemler açığının sürdürülebilirliği, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 70-80.
- Ünlü, A. ve Kabak, S. (2016). Türkiye ve Azerbaycan ticaretinin sürdürülebilirliği ve ampirik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, CİEP Özel Sayısı, s. 962-986.

Yücel, F. ve Yanar, R. (2005). Türkiye’de cari işlem açıkları sürdürülebilir mi? zaman serileri perspektifinden bir bakış. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 483-492.

https://www.wikipedia.org/wiki/Bakü-Tiflis-Ceyhan_Petrol_Boru_Hattı

SURİYE KRİZİ SONRASI TÜRKİYE'DEKİ SİĞINMACILARIN VE GÖÇMENLERİN EĞİTİMİ: GEÇMİŞ, BUGÜN VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

Faik TANRIKULU¹

Atıf/©: Tanrikulu, F. (2018). Suriye krizi sonrası Türkiye'deki sığınmacıların ve göçmenlerin eğitimi: Geçmiş, bugün ve gelecek perspektifleri, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2585-2604. doi: 10.17218/hititsosbil.450208

Özet: Cumhuriyetin kuruluşundan beri kriz bölgelerinden Türkiye'ye dönemsel olarak göç akını olmaktadır. Bulgaristan'daki komünist rejimin baskısıyla 1989'da 300 binin üzerinde Türk ve Pomak, Saddam Hüseyin'in Kürtlere yönelik katliamları sonucunda ise yarım milyon Kürt Türkiye'ye göç etmişti. Son olarak Türkiye, bugün sayıları 3,5 milyona varan Suriyeli sığınmacıya "açık kapı" politikası uyguladı. Bu rakam ülkesi dışına göç eden Suriyelilerin büyük kısmını oluşturuyordu. Ayrıca Türkiye, Afganistan, Irak, İran ve Pakistan başta olmak üzere 300 binin üzerinde sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır. İlk yıllarında Suriye'deki iç savaşın kısa süreceği ve Suriyeli göçmenlerin ülkelerine gidecekleri ile ilgili yaygın kanaat kısa vadeli planlar yapılmasına neden olmuştu. Göçlerin gerek transit göç gerekse kalıcı göç alması, eğitimde göçmenlere yönelik politika geliştirme zorunluluğu doğurmuştur. Göç edenlerin büyük bir kısmının çocuk ve genç olması göç yönetiminde fırsatlar oluşturduğu gibi riskleri de barındırmaktadır. Kültürel farklılıkları kabullenmenin uyum sürecinde yapıcı adımlar atmanın ve toplumsal uyum sağlayabilmenin en önemli adımlarından biri eğitimidir. Türkiye krizlerle birlikte gündeme gelen göç politikaları yerine göçmenler için uzun, kalıcı ve sürdürülebilir eğitim politikaları geliştirmek durumundadır. Bu makale, 2011 Suriye krizi ile birlikte siyasilerin ve bürokratların, göçmenlerin eğitimleri hususundaki söylemlerini, eğitimde bugüne kadar yapılan hukuki ve idari değişiklikleri ele almakta ve Türkiye'de yaşayan göçmenlerin mevcut durumlarını, eğitimde yaşadıkları sorunları ve bu sorunlara getirilen çözüm önerilerini de içeren perspektif sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli Sığınmacılar, Eğitim, Türkiye'nin Değişen Politikaları, Göç, Uyum

After Syrian Crisis Education of Immigrants and Asylum-seekers in Turkey: Past, Today and Future Perspectives

Citation/©: Tanrikulu, F. (2018). After Syrian crisis education of immigrants and asylum-seekers in Turkey: past, today and future perspectives. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2585-2604. doi: 10.17218/hititsosbil.450208

Abstract: The migration flux towards Turkey from the region in crisis has periodically been the case till the Republic was founded. Communist regime of Bulgaria has caused over 300 thousand Pomaks and Turks to migrate to Turkey in 1989. Then Saddam Huseyin's persecution to Kurds created the similar migration wave towards Turkey with the number of half milyon people. After Syrian civil war broke out 3.5 milion Syrians migrated to Turkey as a consequence of Turkish "open door" policy. These huge amount of migrated population were either transitive immigrant or permanent immigrant. Both situation urged Turkey to launch an educational policy for immigrants. Albeit most

Makale Geliş Tarihi: 01.08. 2018
Makale Kabul Tarihi: 14. 12. 2018

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: ftanrikulu@medipol.edu.tr , <https://orcid.org/0000-0002-0654-3140>

of the immigrants in Turkey is composed of Syrians there are many other different origin of immigrants including Afgans, Iraqis, İranians, Pakistanis which are amount to 300 thousands people. In the beginning of the Syrian civil war there had been prevalent opinion that it would have been over soon and as such the expectation of Syrians turning back to Syria gave rise to short term plan to be applied. Due to its geographical location it is obvious that Turkey is to be periodically faced by migration flux in case regional crisis break out. Becasue great amount of immigrants are children and youngs there might be chances as well as risks. Accepting cultural diversity, taking an affirmative steps in adaptation process and settling social harmony is possible by educational policy. Instead of having a false reputation of migration policy that appears only by crisis Turkey must focus on creating of more permanent and sustainable educational policy. This article examines the rhetoric that the politicians and bureaucrats use in the matter of migrants' educational situation, and the legal and administrative changes that take place after Syrian migration crisis in 2011. In this frame this study provide a perspective for recent condition of Syrian immigrants in Turkey and their problem in education and seeks probable solution for the issue.

Keywords: *Syrian Asylum-seekers, Education, Turkey's Changing Policies, Migration, Integration.*

1.GİRİŞ

Tarihin en önemli krizlerinden biri olarak görülen Suriye iç savaşı, günümüzde bölgesel ve küresel siyasetin önemli meseleleri arasına girmiştir. İkinci Dünya savaşı sonrası en önemli demografik hareketliliğin olduğu dönemi yaşıyoruz. Hali hazırda Suriye krizi ile 4,81 milyon kişi evinden yurdundan oldu ve olmaya devam etmektedir. Aynı şekilde Suriye içerisinde 6,1 milyon kişi de evsiz kalmıştır. Doğal olarak Suriye'ye komşu ülke olan Türkiye evsiz kalan ve iç savaştan kaçmak durumunda kalan sığınmacılara kapılarını açmıştır. Bu nedenle Türkiye dünya da en çok mülteci barındırmanın yanı sıra sığınmacılara insani yardım konusunda örnek gösterilen bir ülkedir. Her yıl kademeli olarak artarak 3,5 milyona ulaşan sığınmacı sayısı, ülke nüfusunun %3,5'ne tekabül etmektedir. Komşu ülkeler ve yakın coğrafya da bu durum Lübnan 'da bir milyona yaklaşırken Lübnan'ın toplam nüfusuna oranlandığında %20'sine denk gelmektedir. Ürdün'de bu sayı 655 bin ile nüfusun %9'una eşit olması, Türkiye'nin mülteci kabul politikasıyla sunduğu katkının bölge için önemini göstermektedir (The United Nations Refugee Agency(UNCHR) :Regional Strategic Overview 2018-2019,2018, ss.6-8).

Türkiye'deki Suriyelilerin %45'i 0 – 18 yaş aralığında olup bunların arasında okul çağında olan (5-18 yaş arası) çocuk sayısı 1.017.582'dir. Bu sayılar Suriye'de eğitimlerini yarıda bırakarak gelen ve eğitimlerine devam etmesi gerektiği düşünülen önemli bir nüfusa işaret etmektedir. Aynı şekilde 2011 yılından itibaren Türkiye'de doğup büyüyen ve eğitim çağına gelen yaklaşık 400 bin civarında Suriyeli nüfus ve diğer etnik yapıların varlığı söz konusudur. Kitlesele göçmenler önemli oranda genç nüfusa sahiptir. Bu nüfus içerisinde okullaşma oranı %61,8'i son senelerde ancak yakalamıştır (Milli Eğitim Bakanlığı: Geçici Koruma Altındaki Öğrenci Hizmetleri, s.3). Kayıp nesil olarak nitelenen okullaşmayan gençler toplumun dışına itilmeye gettolaşmaya ve radikalleşmeye yönelme riski taşımaktadır. Hızlı gerçekleşen göç ve akabinde yaşanan uyum sorununda kurumlar ve sistemler bu göç akınına zamanla adapte olmaya çalışmaktadır.

Sığınmacılar zaman ilerledikçe ülkelerindeki istikrarın tekrar sağlanacağı hususunda ümitlerini yitirmektedir. Türkiye'deki süreç de daha çok sığınmacıların kriz sonrası ülkelere geri döneceği varsayımı üzerinden düşünülmüştür. Kamp içindeki çocuklar için kısa sürede olağan kamp imkânları oluşturularak eğitimden sağlığa ve barınmaya kadar ihtiyaçlarının tedarik edilmesine yoğunlaşmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ilk olarak kamp dışında oturma izni

olan ailelerin çocukları için 16 Ağustos 2010 tarihli ve 2010/48 sayılı "Yabancı Uyruklu Öğrenciler" genelge çerçevesinde okullara kayıt yapılmasını sağlamıştır (MEB: Yabancı Uyruklu Öğrenciler Konulu Genelge,2010). 26 Eylül 2013'te artan ihtiyaçlar karşısında "Ülkemizde Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim Hizmetleri" genelgesi ile Suriyelilerin ihtiyaçlarına yönelik tedbirler alınmıştır. Genelgelerle göçmenlere yönelik tedbirler artan nüfus karşısında kapsamlı bir kanun gerektirmiştir.

2013'te "6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun" yürürlüğe girmesiyle Suriyelilerin hukuki statüsünü "geçici koruma" statüsü olarak belirlemiştir. MEB, bu kapsamda 2014/21 sayılı "Yabancılara Yönelik Eğitim- Öğretim Hizmetleri" isimli genelgeyle göçmenlere sunulacak eğitim hizmetlerini detaylandırarak bir standart oluşturmuştur. MEB'in 2016-2017 eğitim-öğretim yılından itibaren 1. 5. ve 9. sınıf okul çağındaki çocukları Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) yerine devlet okullarına yönlendirmesi önemli bir dönemeç olarak kabul edilmektedir. Bu kararlar birlikte göçmenlerin devlet okullarına uyumu önemli hale gelmiştir (MEB: Yabancılara Yönelik Eğitim- Öğretim Hizmetleri konulu genelge,2014).

2. SİĞINMACI ÇOCUKLARIN EĞİTİM DURUMLARINA GENEL BAKIŞ

Bölgede devam eden krizler, aileleri ve ailelerin çocuklarını belirsizliğe mahkûm etmekte ve yerinden yurdundan ayrılmaya zorlamaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği (BMMYK) raporuna göre 4,8 milyon okul çağındaki Suriyeli çocuk mevcuttur. Bunlardan 2,3 milyonu eğitim-öğretimlerine devam edememektedir. Aynı şekilde Suriye'de dört binin üzerinde okul yıkılmış veya zarar görmüştür. Krizin derinleşmesiyle birlikte bu sayı giderek günden güne artmaktadır (The United Nations Refugee Agency: Syrian Crisis, Education Interrupted,2013). 1.2 milyonun üzerinde Suriyeli çocuğun komşu ülkelere sığındığı görülmektedir. Her ne kadar STK'lar, BM ve uluslararası kurumların destekleri olsa da 500 bin ile 600 bin arasında çocuğun eğitimle bağlantısı yoktur. Suriyeli çocuklara ev sahipliği yapan ülkeler bu kadar yoğun nüfus akımına karşı kamu okulları aracılığıyla çözüm üretmede yeterince başarılı olamamıştır. Bu nedenle Lübnan, Ürdün ve Türkiye gibi ülkeler sığınmacı çocuklara yeni okullar inşa etmek durumunda kalmaktadır. Uluslararası kuruluşların desteği olmadan mevcut kamu okullarının yeni öğrencilerin gelmesiyle bu yükü kaldırması güç görünmektedir. Suriyeli çocuklar sığındıkları ülkelerde resmi okullara kayıt yaptığı halde müfredat, dil bilgisi ve çevrenin izolasyonu gibi sorunlarla karşılaşmaktadır.

Göç edilen ülkelerde bir diğer tartışma konusu Suriyelilerin eğitim durumları ve kalifikasyonları yeterli olup olmadığıdır. Yaygınlaşan bu önyargılar, özellikle sığınmacılara karşı oluşturulmak istenen ülkeye yük oldukları ve eğitimsiz oldukları yönündeki algı ulusal basında yer bulmuştur. Hâlbuki Mart 2011 yılında kriz başlamadan önce Suriye'de temel eğitim alma oranı rekor seviyeye ulaşmıştı. Suriyelilerin okullaşma oranı ilkokulda ortalama %97, ortaokulda ise %67' i yakalamıştı. Kadın-erkek okuma yazma oranı 1990 yılında %65' iken bu oranı 2004 yılında %79,6 savaş öncesinde ise %90'ın üzerini bulmuştu. Bu okuma oranları Suriye'de esas itibarıyla bölge ortalamasının üzerinde okuma oranının olduğunu göstermektedir. Suriye'de 2002 yılında eğitim-öğretimde 9 yıllık zorunlu eğitim uygulamasına geçilmesi bu oransal yükselişte önemli etken olarak görülmektedir. Aynı zamanda mevcut okulların çoğu devlete bağlı olmakla beraber 2001 yılında onaylanan yasayla özel okul ve kolej açılmaya başlanmıştı. Türkiye, Lübnan ve Ürdün gibi ülkelerle eğitim seviyeleri hemen hemen eş düzeyde, Irak ve Mısır gibi ülkelerin ise üzerinde seyretmekteydi. Diğer taraftan savaş öncesi Suriye Eğitim Bakanlığının eğitime ayırdığı bütçe düzenli olarak artmaktaydı (UNCHR,s.4). Kriz öncesi eğitim düzeyi ve okuryazarlığın, bölge ortalamasının üstünde olması iltica edilen ülkelere daha kolay uyum sağlamaları açısından avantaj sunmaktadır.

3.GÖÇLE BİRLİKTE DEĞİŞEN EĞİTİM POLİTİKALARI

Suriyeli sığınmacıların geri dönecekleri varsayımı, eğitim konusunu ilk yıllarda gündeme getirmemiştir. Verilen eğitimler daha çok kamplarda bulunan Suriyeli çocuklara yöneliktir. Bu eğitimler daha çok geçici eğitim merkezleri bünyesinde genel eğitimler şeklinde verilmekteydi. Dolayısıyla o yıllarda resmi bir hüviyete sahip değildi. Suriyelilerin Türkiye'ye sığınmaya başladığı 2011 yılından itibaren AFAD tarafından kamplarda yapılan hizmetlerin yanında kısmen eğitim hizmetleri de buna paralel devam etmiştir. Bürokratların ve siyasilerin o yıllarda yaptığı açıklamalardan anlaşılacağı üzere Suriyelilerin ülkelerine gideceği öngörüsü vardı.

Hatta 2012'de dönemin MEB Bakanı Ömer Dinçer Suriyeli çocuklar için nasıl bir eğitim verileceği sorusuna

“ Orada konteynurlarda eğitim vermek için hazırlıklar yapıyoruz. Geçen yıllarda da o eğitimi aldılar. Dersler kendi müfredatımıza göre Arapça verilecek. Orada çocukların eğitimini ihmal etmemekle birlikte ailelerin Türkiye'de kalmalarını pekiştirecek bir tavırdan da uzak bir üslup içinde yapmaya çalışıyoruz”

ifadesiyle o yıllarda Suriyelilerin eğitimi hususunda devletin bakış açısını dile getirmişti (Oyunun Kuralı Değişmemeli,2018).

Bakan ve bürokratların o yıllarda benzer beyanatlar verdiği, kısa vadeli çözüm yolları arandığı görülmektedir. Eğitim politikalarının daha çok kamplara yerleşen öğrencilerin acil eğitim ihtiyaçlarını kapsadığını ve kamp dışında ciddi bir çalışma yürütülmediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda 2013'e kadar Suriyelilerin eğitim sorunları gündemde çok az yer bulmuştur. O yıllarda Suriyeli nüfusunun düşük olması, krizin kısa süreceği düşüncesinin etkili olduğu düşünülmekteydi. Kamplarda yaşayan 200 bin, şehirlerde yaşayan 300 bin olmak üzere toplam 500 bin Suriyelilerin ülkemizde yaşadıkları bilinmekteydi(Seydi,2014,s.269).Buna karşı süreç içerisinde devam eden Suriye krizi kamp dışında yaşayan Suriyelilere yönelik tedbirler gerektiği sonucuna varılmıştı. Bu kapsamda Suriyelilerin eğitim hizmetleriyle ilgili ilk genelge 26 Nisan 2013 tarihinde “ Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler” başlıklı yazısında bu meseleye değinilmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere daha çok tedbir amaçlı bu genelge, valilere gönderilmiş olup, kamp dışında yaşayan Suriyelilerin çocuklarına yönelik faaliyet gösteren mekânların ve eğitim aldıkları yerlerin güvenli olup olmadığının tespit edilmesi talebini içermektedir (MEB: Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler isimli genelge,2013).

Kamp dışında Suriyelilerin görünür olması toplum içerisinde bürokratlar ve siyasilerin bu hususta önlem alma ihtiyacını doğurmuştur. Bu kapsamda 26 Eylül 2013 tarihli MEB'in çıkardığı “Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim - Öğretim Hizmetleri” genelgesinin ilk genelgeye göre daha kapsamlı olması ve tespitten ziyade Suriyeli çocukların eğitimi hususunda önlemler ve çalışmalar yapmaya çalışması dikkat çekicidir. Genelge; Kamp içindeki Suriyeli çocuklara ara vermek zorunda kaldıkları eğitimlerini telafi etmeye yönelik eğitim hizmetlerinin sunulması, söz konusu eğitim hizmetlerinin planlanmasının MEB tarafından yapılmasına, öğretmen ihtiyacının o ildeki norm fazlası öğretmenlerden, şayet yeterli olmaması durumunda Arapça dil bilgisine sahip olan kişilerin ders ücreti karşılığında MEB tarafından görevlendirilmesi, Suriyeli vatandaşlar arasında çocuklara eğitim vermek isteyen öğretmenler veya şartları taşıyan kişilerin MEB tarafından gönüllülük esasına dayalı görevlendirilme yapılması, eğitim içeriğinin MEB'in denetiminde Suriye Yüksek Eğitim Komisyonu tarafından hazırlanması, Türkçe öğrenmek ve meslek eğitimi almak

isteyenler kursların açılması, Kampların dışında kalan (2010'da yayımlanan 2011/48 sayılı Yabancı Uyruklu Öğrenciler konulu genelge kapsamında) Suriyelilerden oturma izni olanların kayıtları yapılarak okullaşmalarının sağlanması(MEB: Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim- Öğretim Hizmetleri Genelgesi,2013) şeklindeydi. Bu genelgeyle MEB'in çocukların eğitimlerini daha çok kendi kontrolüne alma isteğinde olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar önemli bir adım olsa da genelgenin genel olarak kamp içindeki ve oturma izni alan çocukları kapsamı yeterli gözükmemektedir. MEB'in, 26 Nisan'daki genelgede belirttiği gibi kamp dışındaki Suriyelilerin eğitimini daha çok uluslararası kuruluşlar ve yerel yönetimlere bıraktığı, 26 Eylül'deki genelgede kamp dışındaki Suriyeli çocukların eğitimleri hususundaki ilerlemenin sadece kayıtlı olanlarla sınırladığı görülmektedir.

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı 2014'teki ifadesinde Suriyeli öğrencilerin eğitim durumları ile ilgili soruya şu cevabı veriyordu:

" 150 bin civarında Suriyeli öğrenci şu anda Türkiye'de eğitim görüyor, bunun dışında 200 bine yakın gündüz eğitime alınamamış çocuklar olduğunu tahmin ediyoruz. Bu eğitim gören çocuklara, Suriye'den gelen öğretmenler Suriye müfredatına göre eğitim veriyorlar. Suriye'den gelen misafirlerimizin çocuklarına aynı zamanda Türkçe de öğretmiş oluyoruz. Yeterli mi? Yeterli değil ama Türkiye kendi şartlarında en iyisini yapıyor" (150 bin Suriyeli öğrenci Türkiye'de eğitim görüyor,2017).

Suriyelilerin kendi müfredatı ve kısmen Türkçe eğitimi verilmesindeki amaç ülkelerine geri döneceği tahmininde bulunulmasındandı. Aynı zamanda eğitim dışında kalan çocukların eğitime dâhil olması ile ilgili endişelerin hâkim olmaya başladığı ve okul çağındaki Suriyeli çocuklarla ilgili sayının net bilinmediği anlaşılmaktadır. Bugün, Eski Milli Eğitim Bakanı Dinçer döneminden farklı olarak Suriyelilerin eğitimlerinde Türkçe eğitimi verilmeye başlanmıştır. Ağustos 2014'teki verilere göre; bir milyona yakın Suriyeli şehirlerde kendi imkanlarıyla hayatlarını sürdürürken, 220 bin kişi 22 kampta bulunmaktaydı (Dileğimiz Suriyelileri Uğurlamak,2014). Özellikle kamplarda yaşayanların kayıt bilgileri, eğitim ve sağlık bilgileri gibi hususlarda devlet her türlü bilgiye sahip olmakla birlikte şehirlerde yaşayanların yarısı kayıt altında değildi. Dönemin Başbakan Yardımcısı Beşir Atalay Al-Cezire ile yaptığı röportajda Suriyelilerin eğitimi ile ilgili olarak,

" Suriyelilerin uyumuyla ilgili şimdilik uzun vadeli bir projenin olmadığını, bu konuda ciddi bir sorun görmediklerini ve gelecekte ülkelere dönmeleri üzerine plan yaptıklarını, ancak her ihtimali de değerlendireceklerini belirtti. Aynı zamanda kamplardaki çocukların hepsi rahat eğitim görüyor, kendi okul çağı neyse kampların içindeki okullarda da Suriye'nin kendi müfredatını uyguluyoruz, kitapları çoğaltıldı. Suriyeli ve Türk hocalar var, bunlar Türkçe 'de öğreniyorlar"(Dileğimiz Suriyelileri Uğurlamak,2018) şeklinde beyanda bulunmuştu.

Göçün başlangıcından bugüne, sığınmacılara yönelik eğitim politikalarında tedrici olarak ilerleme görüldüğü anlaşılmaktadır. Kısmi alanlarda destekler verilerek çocukların eğitimsiz kalmaması için çaba sarf edildiği görülmektedir. Ancak, günümüzde de hâlâ Suriyelilerin kalıcı mı geçici mi olduğu ile ilgili toplumdaki ve siyasilere farklı sesler çıkmaktadır. Buna karşın sığınmacılar kalsa da gitse de eğitimle ilgili mevzuatların geliştirilmiş olması önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Eski Milli Eğitim Bakanı İsmet Yılmaz'ın Anadolu ajansı ile yaptığı söyleşide Suriyelilere yönelik eğitim politikalarının durumu ilgili soruya:

“ Milli eğitimi yalnızca kendi evlatlarımıza değil ülkemize bir şekilde sığınmış ve kendi ülkelerinde barınmamış kişilere de vermek istiyoruz. Kişi eğitimsiz olursa bulunduğu her yerde ilave risklere açık demektir. Bu riskleri ortadan kaldırmak için kendi evlatlarımıza hangi eğitimi veriyorsak bu insanlara da o eğitimi vermeyi amaç edindik” diye cevap vermişti “ (Önümüzdeki Dönemde Suriyelileri kendi Eğitim sistemimize alacağız,2017).

Buradan da anlaşıldığı üzere Suriyelilerin gidip kalmasına bakılmaksızın eğitim ve okullaşmaya önem verildiği; eğitimsiz bireylerin toplum için risk barındırdığı ifade ediliyor olması devletin bakış açısını ve politikalarını da bu kriterlere göre belirliyor olması önemli bir eşik olarak görülmektedir. Kaldı ki birçok araştırmada ve hazırlanan rapor, göç edenlerin zaman içerisinde ülkelerine dönme eğilimi göstermediğini ve %80'nin gittikleri ülkede kalıcı olduğunu göstermektedir. Bilhassa göçmenlerin eğitim dışı kalma olasılığı kolay telafi edilemeyecek bir durum olması meselenin önemini gözler önüne sermektedir.

3.1.Göç Yönetiminde Yapısal ve Yasal Değişiklikler

Dünyadaki nüfus hareketliliğın giderek artması ve hali hazırda bölgesel krizlerin devam etmesi bilhassa konumu itibarıyla Türkiye'yi direk olarak etkilemektedir. Bu gelişmelere paralel olarak göç yönetiminin ve göçe yönelik kurumsal yapının oluşturulması zorunlu hale gelmiştir. Bu kapsamda yeni yasal düzenlemelerin yapılması ve idari teşkilatların buna göre şekillenmesi önemli gerekliliklerden biriydi. Göç yönetimi yıllardan beri daha çok ikincil mevzuat ile düzenlenerek görevli kolluğun uygulamalarıyla sürdürülmüştür. Göç meselesi 1950'den kalma hukuki ve idari düzenlemelerle daha fazla yönetilemezdi. Bu yönüyle Türkiye siyasi tarihinde göç alanında en kapsamlı ve geniş kanun olan “ 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 11 Nisan 2013” tarihinde yürürlüğe girmesi, tarihi adımlardan biriydi. Bu kanunla birlikte göç yönetiminde yeni bir yaklaşım benimsendi. En önemli değişiklik daha önce bakanlık bünyesinde farklı kurumlarla yönetilmeye çalışılan göç meselesi sivil bir kurumun yönetimine devredildi. Göç ve ilticayla ilgili konular ve bu alandaki iş ve işlemleri yürütme, göç politikaları stratejilerini uygulama ve ilgili kamu kurum- kuruluşları arasında koordinasyonu sağlama görevleri Göç İdaresi Genel Müdürlüğü uhdesine verildi. Göçmenlerle ilgili işlemler;

“ Sınırlarda, sınır kapılarında ya da Türkiye içinde yabancıların münferit koruma talepleri üzerine sağlanacak uluslararası korumayı, ülkelerine geri dönemeyen veya kitlesel olarak Türkiye'ye gelen yabancılar acil olarak sağlanacak geçici koruma, aile, öğrenci, uzun- kısa dönem ikamet izni ve çalışma izni gibi yabancı öğrencilere çalışma hakkı” (TBMM Mülteci Hakları Alt Komisyonu Göç ve Uyum Raporu,2018) gibi birçok hususla ilgili kanunla düzenlenme yapılmıştır.

Aynı zamanda kanun yabancılar ve uluslararası koruma sahipleri ile Türk vatandaşları arasında “ uyum” kavramını yasal bir zemine oturtmuştur (MEB: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu,2013). Kanunla birlikte düzenlenen bir diğer önemli değişiklik

“ Hiç kimsenin, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulacağı veya ırkı, dini, tabiiyeti belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere geri gönderilemeyeceğini vurgulayan “geri göndermeme” ilkesi ve mülteci/şartlı mülteci statüsü alamayanlar için ikincil koruma statüsü[nün] “ belirlenmiştir olmasıdır (MEB,2013).

Böylece başta kitlesel akın ve refakatsiz çocuklar olmak üzere zor durumdaki birçok sığınmacıya geçici koruma sistemiyle hukuki dayanak kazandırılmıştır. Ayrıca bu kanunla işlemlerin tek elden yürütülmesi ve yasadışı göçün uluslararası standartlara uygun şekilde düzenlenmesi, kurumsal bir göç yönetimine zemin hazırlanmıştır. 11 Nisan 2013 yılında yasayla Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM)'nin açılması yabancı ve sığınmacıların yönetimi açısından önemli bir adımdır. Yasanın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra faaliyetlerine başlayabilmiştir. Göç konusunda sorumlu olan GİGM krizin boyutları ve işleyişi hususunda Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ile birlikte faaliyetlerde bulunması koordinasyon açısından önemli görülmektedir.²

3.2.Eğitimde Göçmenlere Yönelik Kapsamlı Genelge

Türkiye'de yabancılar için eğitim hizmetleri özellikle mülteci nüfusunun artmasıyla önem kazanmıştır. Türkiye ulusal mevzuatı, bütün çocukların (yabancılar dâhil) temel eğitimlerden ücretsiz bir şekilde yararlanmasını içermektedir. Bilindiği gibi ulusal mevzuatta 12. sınıfa kadar her çocuk zorunlu eğitime tabidir. Herkesin eğitim hakkı olmasına rağmen, Suriyeliler kamu okullarına kayıt yapmakta zorluklar yaşamaktaydı. Bu konuda yaşanan aksaklıklar, kanuni düzenlemedeki resmi süreçlerin eksik olması veya eğitim haklarının net ifade edilmiyor olması gibi sebeplere bağlanmaktaydı. Bu nedenle göçmen çocukların eğitime erişimi için kapsamlı bir düzenlemeye ihtiyaç vardı. 2013 yılında yürürlüğe giren 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun ardından 23 Eylül 2014 tarihinde 2014/21 sayılı Yabancılar Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri genelgesi ile göçmenlere sunulacak eğitim-öğretim hizmetleri detaylarıyla belirlenmiş oldu ve onlara yönelik çalışmalar hız kazanmış oldu. Genelge, bilhassa zorunlu eğitim çağındaki yabancı öğrenciler olmak üzere eğitim-öğretim faaliyetlerinin düzenlenmesi, yabancıların eğitime erişiminin kolaylaştırılması ve uyumunun hızlandırılması gibi ana hedefleri somutlaştırdı. Bununla birlikte gerekli tedbirlerin alınması ve eğitim hizmetlerinin sunulması için MEB Müsteşar Yardımcısı koordinasyonu altında bir komisyon oluşturulmasına karar verildi. Böylece ülkeye kitlesel olarak göç edecek yabancıların eğitim ihtiyaçları ile ilgili tespitler ve çözümler aranarak kamu, sivil toplum ve uluslararası kuruluşlar gibi farklı paydaşlarla yoğun çalışılması yönünde adımlar atıldı. İl komisyonları, Geçici Eğitim Merkezleri (GEM)'lerde görev alacak öğretmen ve meslek öğreticilerini belirleme hususunda yetkili kılındı. Aynı zamanda komisyonlar, eğitim diploması olan ve olmayan öğrencilerin denkliklerinin tanınması veya seviye tespitlerinin yapılması hususunda sorumluluk üstlendi.

Türkiye'de bulunan yabancıların eğitim ihtiyaçlarının karşılanması ve eğitim hayatlarına uyum sağlamları açısından, dönemin MEB Bakanı Nabi Avcı imzasıyla yayımlanan 24/10/2014 tarih ve 2014/21 sayılı genelge, bu sorun çerçevesinde MEB tarafından düzenlenen en kapsamlı genelge olma özelliği taşımaktadır. Bu genelgeyle;

*“ İkamet izni alamayan ve yabancı kimlik numarası edinemeyen kişilere “yabancı tanıtma” belgesinin verilmesi (kimlik numarası olanlar her türlü veri girişi, e-okul ve e-yaygın otomasyon sistemlerine dahil oldu);

² Türkiye'ye savaştan dolayı gelen Suriyeliler “Geçici Koruma Altında Olanlar” statüsüne sahiptirler. Bu nedenle bu statüdeki kişilerin oturma izni harcı vs. problemleri bulunmamaktadır. Bu sorun, Suriye ve diğer Arap ülkelerinden pasaportlarıyla gelen kişiler için geçerlidir. Pasaportu olanlar ikamet masraflarıyla karşı karşıya kalmakta ve Geçici Koruma statüsüne sahip olanlara sunulan hizmetlerden yararlanamamaktadırlar. (Hâlihazırda, pasaportu olanların Geçici Koruma statüsüne geçmelerinin önünde yasal bir engel yoktur).

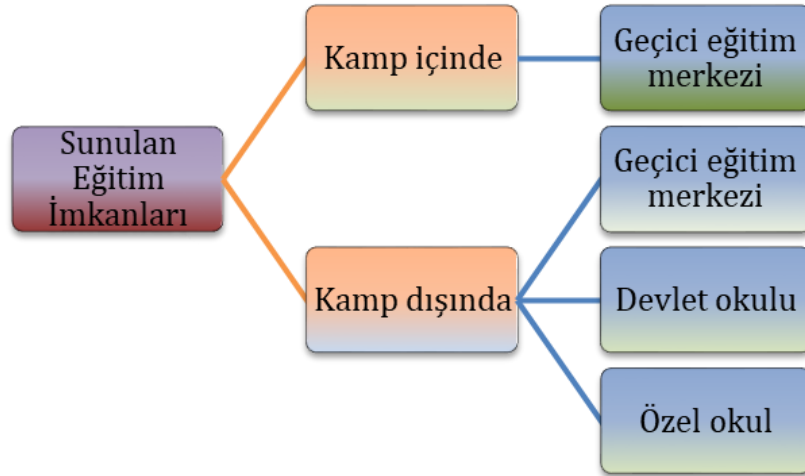
- * Öğrenim belgesi bulunmayanları gerektiğinde yazılı veya sözlü sınav yoluyla ülkelerinde öğrenim gördükleri sınıf seviyesinde ilgili eğitim kurumlarına yönlendirilmesi;
- * Kitleselel akın ile gelen yabancılar için illerden barınma merkezleri ve geçici eğitim merkezlerinin kurulması ve gerektiğinde buna bağılı olarak personelin istihdam edilmesi;
- * GEM'ler de Türkçenin öğretilmesi ve mesleki becerinin kazandırılması ve öğrencilerin burs ve yatılılık imkanlarının sağlanması için tedbirlerin alınması;
- * Yabancı kimlik numarası bulunanların her türlü veri girişı e-okul ve e-yaygın otomasyon sistemleri üzerinden yapılması;
- * Öğrenimi yarıda bırakan yabancı öğrencilere seviyesini gösteren öğrenim belgesinin düzenlenmesi;
- * Uyumda zorlanan öğrencilere gerekli desteklerin sağlanması (okul yönetimleri tarafından rehberlik hizmetlerinin verilmesi);
- * Milli eğitim müdürlükleri bünyesinde kurulan öğrenci yerleştirme ve nakil komisyonları tarafından uygun bulunan okullara yerleştirilmesi;
- * Açık öğretim kurumları ve özel eğitime ihtiyacı olduğu tespit edilen yabancı öğrenciler için desteklerin sağlanması mümkün hale getirilmiştir”(MEB: Yabancılara Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri isimli genelge,2014).

Bu genelge ile MEB kamp içi ve dışı olmak üzere yabancı öğrencilerin eğitimi hususunda birçok yenilik getirmiş ve bu öğrencilerin eğitimi için bir standart oluşturmuştur. Gerek MEB'e bağılı okullar gerekse GEM'lerdeki açık öğretim okullarında olanlar ve özel eğitime muhtaç olanlar dahil, Türkiye'de eğitim gören çocukların sahip olduğu hakların birçoğuna erişimi sağlanmıştır. Bilhassa yabancı tanıtma belgesi ile kayıtlarda yaşanan sıkıntılar aşılmış, bunun yanında kimliği olmayanlara da alternatif çözüm yolları bulunmuştur. Temel eğitimden lise eğitimine kadar öğrenciler yabancı kimlik numarası ile e-okul otomasyon sistemine dahil olmuştur. 2014/21 Sayılı genelge sonrasında uygulamada yaşanan sıkıntılarla ilgili MEB, 24/10/2014 tarihli bir başka genelge yayınlamıştır. Bilhassa yabancıların eğitim ihtiyaçlarının karşılanması konusunda ortak hareket edilmesinin önemi belirtilirken uygulamada dikkat edilecek hususlara değinilmiştir. Bunların önemli kısımları; İl komisyonları, denklik işlemleri yapılan öğrencilerin geçici eğitim merkezlerine yönlendirilmesi, örgün eğitim kurumuna yabancı kimlik numarası olan öğrenciler e-okul otomasyon sistemi üzerinden kayıt altına alınması, yabancı tanıtma belgesi üzerinden kayıtları alınacak öğrencilerin, sunulacak hizmetlerden yararlanabilmesi için kayıtlarının o ilde yapılmış olması ve farklı ilde kaydı olan yabancıların o ile taşınmaları gerektiği, GEM'ler de düzenlenecek haftalık ders çizelgelerine göre eğitim-öğretim faaliyetleri planlanacak il komisyonların takdiriyle ilkokul seviyesinde haftada 30 saati, ortaokul ve lise seviyelerinde 35 saati aşmamak kaydıyla uygun görülen derslerin saatin artırılması, eğitim kurumuna kayıtları yapılan yabancı öğrencilerin Bakanlık tarafından dağıtımı yapılan ders kitapları ve eğitim materyallerinden faydalanması, GEM'lerin oluşturulmak için arsa tahsis edilmesi ve arsa üzerine prefabrik bina talebinin karşılanması gibi. Göçmen öğrencilerin sistem içerisine dahil edilmesi adına önemli adımlar atılmış oldu(MEB:2014/21 Sayılı Genelge hakkında,2018). Kısa bir süre zarfında aksaklıkları görerek MEB'in yeni genelge ile düzeltme yoluna gitmesi, süreci hızlı takip ettiğinin göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Buna ilaveten MEB'in 2015-2019 stratejik planında Suriyeli öğrencilerin Türkiye eğitim sistemine dâhil olmasına ve bu sisteme eklemlenmesine yönelik çalışmalar hedeflenmiştir. Buna mukabil belgede uluslararası

kuruluşlarla iş birliği yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Gerek denklik konusunda yaşanan sıkıntılar gerekse devlet okullarında yaşanan kayıt sorunlarıyla ilgili çözümler getirilmesine değinilmiştir.³

4. GEÇİCİ EĞİTİM MODELİ OLARAK: GEÇİCİ EĞİTİM MERKEZLERİ (GEM)

Adından da anlaşılacağı üzere geçici eğitim merkezleri, kitlesel göçle birlikte Türkiye'deki Suriyeli genç nüfusun artmasıyla geçici çözüm için açılan eğitim merkezleridir. AFAD tarafından Suriyeli çocuklara ve gençlere yönelik 21 ilde GEM'ler kamp içi ve dışı olmak üzere faaliyet göstermektedir. Bir yandan ana dilini unutmama ve temel eğitimden kopmama amacıyla açılan GEM'ler ilk olarak anaokulu, ilköğretimi ve ortaöğretimi kapsayan eğitim merkezleri şeklinde genişlemiştir. Suriye'deki Esad rejiminde verilen eğitim müfredatı takip edilmiş, zaman içerisinde MEB'in denetimiyle kısmen belli bir standart oluşmuştur. Kamp içinde ilk defa Diyanet Vakfına bağlı dernek olan KAGEM bünyesinde başlayan eğitim çalışmaları, ülke genelinde diğer STK'ların, belediyelerin ve iş adamlarının destekleri ile Türkiye çapında 318 Geçici eğitim merkezinin açılmasına olanak sağlamıştır. Başlangıçta sadece kamplarda açılan GEM'ler 2014/21 sayılı genelge gereğince kamp dışında da açılmaya başlamıştır (MEB: Geçici Koruma Kapsamı Altındaki Öğrencilerin Eğitim Hizmetleri,2018). İlk olarak STK'lar aracılığıyla açılan GEM'ler, genelge sonrası MEB'inin kontrolüne geçmiştir. Bu süreçten sonra MEB hem müfredat hem de öğretmen seçiminde sorumluluğu üstlenmiş ve belirli kriterler belirlemiştir. Göçmenlere kamp içi ve dışı olmak üzere iki farklı kategoride eğitim imkanları sunulmaktadır. Kamp içinde daha çok geçici eğitim merkezleri bünyesinde, kamp dışında ise göçmenlerin büyük çoğunluğu devlet okullarında eğitimlerini sürdürmektedir. Ayrıca kısmen de olsa Suriyelilerin açmış olduğu özel okullar da mevcuttur. Aşağıdaki tablo Suriyeli ve göçmen çocukların mevcut eğitim sisteminde faydalandıkları eğitim olanaklarını göstermektedir.

Şekil 1. Hali Hazırda Sığınmacıların, Eğitim İmkanlarından Ne Şekilde Yararlandığını Gösterilmektedir.

Bu okullarda gönüllü görev yapanların yanında ücretli olarak çalışan öğretmenler de bulunmaktadır. Çoğunlukla Suriyeli öğretmenlerin görev yaptığı okullarda Arapça eğitimin yanı sıra Türk dili eğitimi de verilmektedir. Eğitim müfredatı dışında haftada 15 saat Türkçe dersi de

³ Bu hedef doğrultusunda GEM'lerin 3 yıl içerisinde kademeli olarak kapanması ve tüm çocukların kademeli olarak resmi okullara ve meslek okullarına yönlendirilmesi istenmiştir. GEM'ler yoğun Türkçe öğretim alanları olarak dizayn edilecektir. Aile eğitimlerinin ve farkındalık faaliyetlerinin artırılması planlanmıştır. Öğrencilere yönelik telafi destekleme eğitimlerinin ve uyum programlarının artırılması hedeflenmiştir.

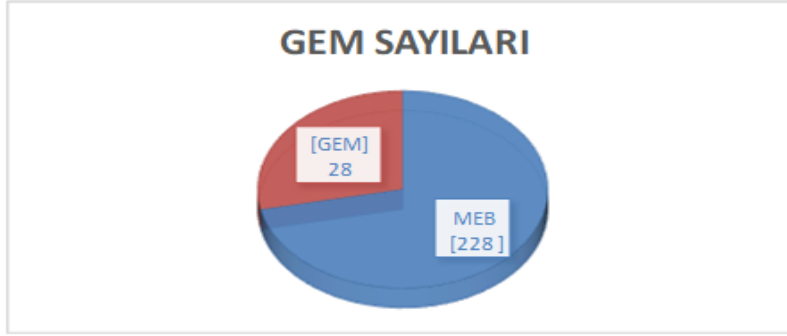
eklenmiştir. Dil eğitiminin yaygınlaşması, resmi okullardaki eğitim sistemine uyumu kolaylaştırmıştır. Suriyeli öğrencilerin GEM'lerde eğitimlerine devam edebilmesi için emniyet müdürlüğünde kayıtlarının olması gerekmektedir kaydı olmayanlar da GEM'lerde derslere girebilmekte; fakat diploma alamamaktadır. Aynı zamanda sınıfların belirlenmesi için Suriye'deki belgeleri talep edilmekte, şayet belgeleri yoksa seviye tespit sınavı yapılarak uygun sınıfa yerleştirilmekteydi. Öğrencilerin, istedikleri eğitim yılında devlet okullarına geçmesi mümkündür; buna rağmen devlet okullarına geçiş oranı oldukça düşük düzeyde kaldı. GEM'lerden mezun olanlar Yabancı Öğrenci Seçme (YÖS) sınavından başarılı oldukları takdirde Türkiye'deki üniversitelerde eğitimlerine devam edebilmektedir.

Bunun yanında GEM'lerden mezun olanlar, zamanla başka mağduriyetler yaşamıştır. Diplomalarının ulusal ve uluslararası denkliği olmamasından dolayı yurt içi veya yurtdışına giden Suriyeli sığınmacıların mağduriyet yaşamasına neden olmaktadır. GEM'lerden mezun olan öğrencilerin açık öğretim liselerine kayıtları yapılarak geçerli bir diploma alması mağduriyetlerini giderebileceği düşünülmektedir. Öte taraftan bazı velilerin özellikle kız çocuklarının eğitimine karşı olumsuz önyargıları ve aynı zamanda velilerin Türkiye'deki eğitim sistemi ve olanakları hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması ve savaş ortamından çıkmış çocukların travma sonrası stres rahatsızlığını yoğun yaşamaları eğitime katılımlarını düşürebilmektedir. Bunu yaşayan öğrencilere yönelik GEM bünyesinde rehber öğretmenlere ihtiyaç duyulmaktadır (Tanrikulu, 2017, ss. 127-144)

Şekil 2. Geçici Eğitim Merkezlerinin İllere Göre Dağılımı gösterilmektedir (MEB- Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü 05.03.2018).

Grafikte görüldüğü üzere geçici eğitim merkezlerinin en yoğun olduğu şehirler sırasıyla; Hatay, İstanbul, Gaziantep ve Şanlıurfa olmak üzere Suriye vatandaşlarının yoğun yaşadığı şehirlerde görülmektedir. Bunun yanı sıra MEB, resmi okullarda yabancı öğrencilere yönelik öğleden sonra ikili öğretim sistemine geçerek GEM müfredatını devlet okullarından istifade ederek oluşturmuştur (MEB: Geçici Koruma Kapsamı Altındaki Öğrencilerin Eğitim Hizmetleri,2018).

Şekil 3. Geçici Eğitim Merkezlerinin Sayıları (MEB- Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü 05.06.2018).

Geçici eğitim merkezlerinin zaman içerisinde MEB’in denetime girmesiyle STK’lardan daha çok MEB’e bağlı GEM’ler giderek artmaktadır. Görüldüğü üzere Suriyeli ve Türk STK’lara bağlı GEM’lerin sayısı düşmektedir.

4.1. Geçici Eğitim Merkezlerinden Devlet Okullarına Geçiş Süreci

MEB’in göçmenlere yönelik yaptığı önemli değişikliklerden biri de geçici eğitim merkezlerinin kademeli olarak kapatılmasına karar vermesidir. MEB, GEM’lerin bulunduğu 23 il valiliğine yazı yazarak “ Bakanlığa bağlı okul/kurumlar ile kamu binaları dışında sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenen GEM’lerin kapatılarak sığınmacıların, eğitim hizmetlerine erişiminin MEB üzerinden yürütülmesi hususunda değişiklik yapılmıştır. Kademeli geçişin ilk adımları olarak 2016-2017 eğitim ve öğretim yılı sonuna kadar gerekli tedbirlerin alınarak kapatma işlemlerinin hızlanması ve geçiş sürecine yönelik gerekli hazırlıkların tamamlanması yönünde direktifler verilmiştir. Bu kapsamda 2017-2018 eğitim-öğretim dönemi itibarıyla GEM’lerin anasınıfı, 1’inci, 5’inci ve 9’uncu sınıfı geçen öğrencilerin resmi okullara kaydedilmesini zorunlu tutmuştur”. Devlet okullarındaki fiziki altyapı sorununu çözmek için derslik ve okul inşaatı çalışmaları hızlandırılmıştır. Geçici eğitim merkezlerinin 3 yıl içerisinde kademeli olarak kapatılmasına karar verilmiş ve bu merkezlerde yoğun Türkçe eğitimi verilerek Suriyeli öğrencilerin Türk okullarına dahil edilmesi ve uyumunu kolaylaştırması amaçlanmıştır (MEB: Yabancı Uyruklu Öğrenciler konulu genelge,2017). Bu sürece kadar önemli bir ölçüde Suriyelilerin eğitimi, çocukların rehabilitasyonu ve uyumu GEM’ler üzerinden yürütülmüştür. Bu kararlarla tedrici olarak 3 yıl içerisinde GEM’lerin kapatılma süreci ivme kazanmıştır.

Dönemin Suriyeli çocuklardan sorumlu MEB Müsteşar Yardımcısı Ercan Demirci;

“ Suriyelilerin kalıcı oldukları anlaşıldığı için Geçici Eğitim Merkezlerinin ihtiyacı karşılamadığını, tedrici olarak GEM’leri kapatmayı hedeflediklerini belirtirken 2015 yılıyla beraber artık geri dönecekler üzerinden şekillenen eğitim paradigmasının çöktüğünü, bakanlık bünyesinde yapılanların masaya tekrar yatırıldığını ve sonuç olarak GEM’lerde verilen eğitim Arapça eğitim olduğu için bu çocukların Türkiye’de eğitim sistemi içerisinde hareket etmeleri, yükselmeleri ve gelecekte hayata tutunacakları mesleklerin ulaşmalarının mümkün olmadığını, bu nedenle Suriyeli çocukların Türk eğitim sistemine entegrasyonu alakalı kapıları sonuna kadar açtığını” ifade ediyor ve “ Suriyeli çocukların okullara beklenenin üzerinde ilgi gösterdiğini” ekliyordu(Suriyeli Çocuklar Artık Devlet Okullarında,2017).

Bugünkü durum ve geleceğe yönelik olarak ise MEB'in tedrici olarak 3 yıl içerisinde bütün Suriyeli çocukların Türk eğitim sistemine dâhil olmasını hedeflediği anlaşılmaktadır. Bugün, lise veya geçici eğitim merkezlerini bitirmiş Suriyeli çocuklara ve farklı ülkelerden gelen öğrencilere lise denklik sınavı yapılarak başarılı olanlara üniversitelere girme imkânı verilmektedir. 2017 yılında yapılan denklik sınavında 8 bin Suriyeli genç sınava girmiş ve bunların 4 binine denklik belgesi verilerek üniversitelere sevk edilmiştir.

Öte taraftan MEB, Suriyeli çocukların eğitimlerinin daha etkin ve sağlıklı yürütülmesi için MEB Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü bünyesinde Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı oluşturmuştur. Savaş ve maddi şartlardan dolayı psikolojik travma yaşamış ve eğitimlerine ara vermiş veya eğitimine başlamayan çocukların okullara kayıtlarının yapılması ve ayrımcılığa maruz kalmamaları için okul yöneticileri ve öğretmenlere hizmet içi eğitim verilerek rehberlik ve psikolojik hizmetlerinin artırılması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü koordinasyonu ile Suriyeli öğrencilerin kendi dillerini ve kültürlerini unutmaması için isteğe bağlı eğitim programları sunulmaya başlanmıştır. Türkçe dil bilgileri zayıf olan öğrencilere yönelik yoğun dil kursları düzenlenmesi alınan kararlar arasındadır. Aynı zamanda çocukların okul müfredatına uyum sağlayabilmesi için hafta sonu, yarıyıl ve yaz tatili gibi dönemlerde ihtiyaç duyulan derslerde ilave ders vermeye başlanmıştır. Türk dil bilgisi zayıf olan öğrencilerin sınıflara dengeli dağıtılması yönünde özen gösterilmiştir. Okullaşma oranlarının artırılması için yatılı bölge ortaokullarındaki boş kapasitenin kullanılması hususunda valiliklerden yerel imkânları değerlendirmeleri istenmiştir (MEB,2017). Başta geçici olarak düşünülen GEM'lerin bir dönem ihtiyacı kısmen karşıladığı; ancak sürdürülebilir bir çözüm olmadığı zaman içerisinde anlaşılmıştır. MEB bürokratlarının ifade ettiği gibi 2015 sonrasında Suriyelilerin kalıcı olduğunun anlaşılmasıyla bakanlık eğitim politikalarını revize etmiştir. Ancak devlet okullarına hızlı geçiş Suriyelilerin eğitimden soğumalarına ve eğitimlerini yarıda bırakmalarına neden olma riski taşımaktadır. Türkçeyi tam öğrenmeden devlet okullarına geçiş yapan öğrenciler eğitim dilini anlamakta zorlanarak motivasyonlarını kaybetmekte ve eğitimlerini yarıda bırakmalarına neden olmaktadır. Bilhassa ara sınıflardan devlet okullarına geçen çocuklarda bu sıkıntılar daha yoğun görülmektedir. Bu yönüyle Arapça bilen öğretmenlerle Suriyeli öğrencilerin eğitime adaptasyonu desteklenmelidir. Okul öncesi ve ara sınıflarda Türkçe hazırlık sınıfı açılarak yaygın dil eğitimi verilerek dil öğreniminde önemli yol kat edilebilir. Birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi göçmenlere yönelik Telif Merkezleri açılarak gerek dil eğitimi gerekse telif derslerinin verildiği mekanizma örnekleri incelenerek Türkiye'de uygulanabilir. Öte taraftan Suriyeli aileler çocuklarının Arapçayı unuttuğu endişesi taşıdığı görülmektedir. Devlet okullarında bulunan Suriyeli çocuklara seçmeli ders seçeneği sunulması anadilini unutma olasılığı azalmış olacaktır. Farkında olmadan veya bilinçli idareciler veya öğretmenler yanlış söylemlerle öğrenciler rencide edilebilmektedir. İdari personellerin de aynı şekilde ayrımcılık ve farklı kültürlerle bir arada yaşama kültürü hususunda bilinçlendirilmesi gibi etmenler de gözetilmesi gereken hususlardandır. Aile gelirine katkıda bulunmak için çalışmak zorunda kalan çocukların örgün eğitime katılamamaları da ayrı bir sorundur. Okullaşamayan çocuklar eğitime devam etmek istemelerine rağmen maddi geçim sıkıntısından dolayı okula gidememektedir. Suriye'de lisenin zorunlu olmaması ve kız çocuklarının erken yaşta evleniyor olması eğitime katılım oranlarını etkilemektedir. Bu nedenle kız çocuklarını okuldan alıkoyma eğilimlerini azaltacak ve eğitim sürecine dahil edebilmek için daha fazla çalışmalar yapılması faydalı olacaktır. Son olarak, okula başlamanın devam etmek anlamına gelmediği, kayıt yaptıran Suriye kökenli öğrencilerinin bir bölümünün daha sonra okula devam etmediği de göz önüne alınmalıdır (Tanrikulu,2017, ss.127-144).

4.2. Göçmenlerin Örgün Eğitime Katılımı

Yıllar geçtikçe krizin derinleşmesi okul çağındaki gençlerin ve çocukların geleceğini karartmaktadır. Çoğunlukla gençlerden ve kadınlardan oluşan sığınmacılar bilhassa en çok mülteciyi barındıran ülke olan Türkiye için hayati bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. MEB'e göre okul çağındaki Suriyeli çocuk sayısı yaklaşık 976.200'dür. 2017-2018 öğretim yılı Türkiye'de bulunan Suriyeli sayısı incelendiğinde kamp içinde yaşayan ve kamp dışında yaşayan olarak değerlendirilmektedir. AFAD tarafından kurulan ve yönetilen 25 kamp içinde eğitimlerine devam eden Suriyeli çocuk sayısı %90'ı bulmaktayken kamp dışında bulunan okul çağındaki Suriyelilerin ise eğitim alma oranı %61,89'ü ancak son yıllarda yakalamıştır. Ayrıca GEM olarak bilinen eğitim merkezlerinin 2016 yılında devlet okullarına geçirilmesi kararının alınmasıyla yeni bir uyum sürecinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

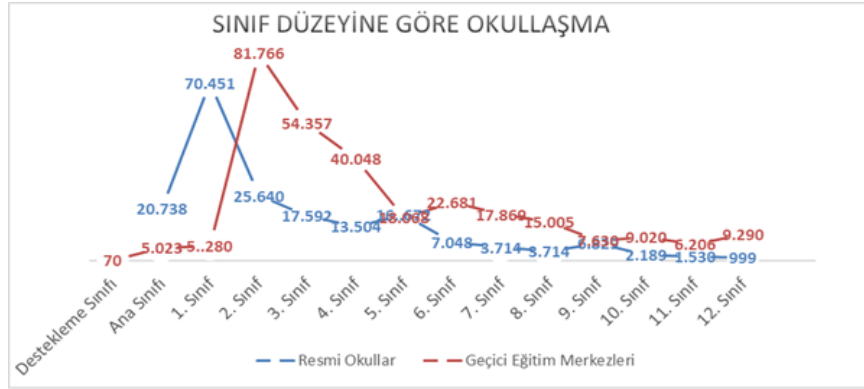
Tablo 2. Yıllara Göre Suriyeli Öğrencilerin Örgün Eğitime Erişimi

Yıllar	Resmi Okul	Resmi Okula Kayıtlı Toplam Öğrenci Oranı	Geçici Eğitim Merkezi	Geçici Eğitim Merkezi Toplam Oranı	Kayıtlı Toplam Öğrenci Sayısı	Çağ Nüfusu	Okullaşma Oranı
2014-2015	40.000	% 17,39	190.000	% 82,61	230.000	756.000	% 30
2015-2016	62.357	% 20,03	248.902	% 79,97	311.259	834.842	%37
2016-2017	201.505	% 40,91	291.039	% 59,09	492.544	833.039	% 59
*2017-2018	381.443	% 63,13	227.740	% 36,87	604.183	976.200	%61,89

- Açık okullar: 9.619 dahildir.

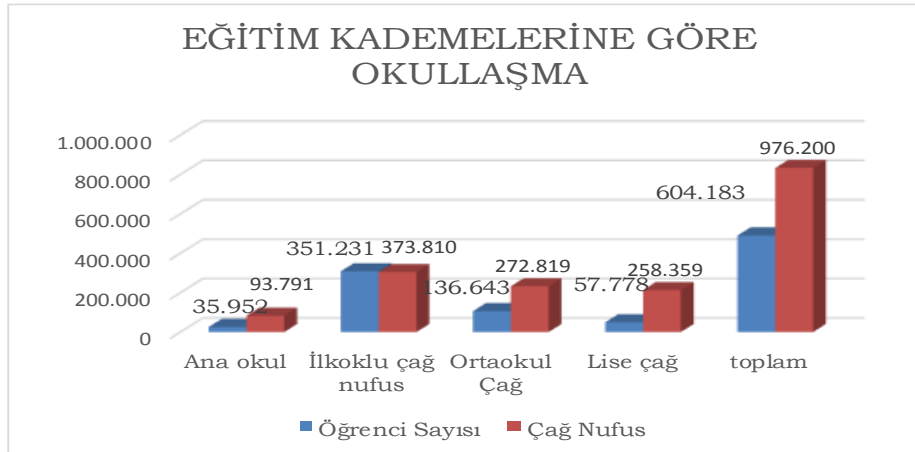
Kaynak: 05.03.2018 YÖBİS ve e- Okul verileri (MEB- Geçici Koruma Kapsamı Altındaki Öğrencilerin Eğitim Hizmetleri, 2018).

Tabloda görüleceği üzere 2017-2018 MEB verilerine göre 976.200 Suriyeli eğitim çağındaki nüfusun GEM'lerden resmi okullara geçişi hızlanmakta, aynı zamanda eğitim dışında kalan çocukların eğitimlerinin sürdürülmesi yönünde teşvikler yapılmaktadır. Bir taraftan Suriyeli öğrencilerden bahsederken diğer yandan Irak'tan da DEAŞ terörü nedeniyle göç etmek durumunda kalan 39.007 Iraklı ve farklı etnik kökenden toplam 371.824 kişi de Türkiye'ye göç etmiştir ve bu göçle gelen çocuklar da Türkçe eğitim müfredatına katılmaya başlamıştır. Bunun yanında 9.619 Suriyeli öğrenci eğitimlerine açık okullarda devam etmektedir. 5 Mart 2018 tarihinde MEB'den alınan verilerine göre GEM'lerde 227.740, resmi okullarda ise 381.443 olmak üzere toplam 604.183 kayıtlı sığınmacı okullarda eğitim almaktadır (MEB- Geçici Koruma Kapsamı Altındaki Öğrencilerin Eğitim Hizmetleri, 2018). 2014-2015 eğitim-öğretim yılında % 30 seviyesinde olan okullaşma oranı 2017-2018 yılında % 62'ye yükselmesi oldukça önemlidir. Kademeli olarak GEM'deki öğrenci sayısının azalarak devlet okullarına geçiş, önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 3. Sınıf Düzeyine Göre Okullaşma, 05.03.2018 YÖBİS ve e- Okul verileri (MEB- Geçici Koruma Kapsamı Altındaki Öğrencilerin Eğitim Hizmetleri, 2018).

MEB'in 9 Haziran 2017 verilerinde gözüktüğü gibi okul türüne ve sınıflara göre okullaşma oranları sınıf seviyesi arttıkça azaldığı görülmektedir. Resmi okullarda ve GEM'lerde en fazla okullaşma oranı, 1, 2 ve 3. sınıflarda bilhassa ortaöğretim sonrasında azalma seyri göstermektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında 1. sınıf düzeyindeki öğrencilerin zorunlu olarak devlet okullarına kaydedilmesi etkili olmuştur. Türk eğitim sistemi içerisinde Suriyeli ve Iraklı öğrenciler okul çağındaki öğrencilerin %24'ünü oluşturmaktadır. Türkiye'de Geçici Koruma altında bulunan Suriyeli çocuklar çoğunlukta olmakla beraber çevre ülkelerden gelen yabancı uyruklu öğrenim çağında çocuk sayısı küçümsenmeyecek şekilde artmaktadır. Oransal olarak artan sığınmacılara yönelik kısa ve uzun vadede ülkenin geleceği olacak ve gelecek nesilleri şekillendirecek bu mevcut durumda öğrenimin dışında kalan çocukların okula kazandırılması ve eğitim alması elzem görünen konulardandır.

Şekil 4. Eğitim Kademelerine Göre Okullaşma (MEB- Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü)

Grafikte MEB Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü'nün düzenli olarak yayınladığı Suriyeli çocukların okullaşma oranlarına göre resmi ve geçici eğitim merkezlerinde öğrenim gören öğrencilerin okullaşma oranları ana okulda %31, ilkokulda %101, ortaokulda %46, lisede ise %23 olarak görülmektedir (MEB: Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü).

5. YÜKSEKÖĞRETİMDEKİ DURUM

Uluslararası öğrenci sayısı her yıl artarak devam etmektedir. Dünyanın farklı ülkelerinde Türkiye'de üniversitelerde eğitim almak isteyenlerin sayısı 100 bine yaklaşmıştır. Bunun yanında bölgesel krizlerden dolayı gelen öğrenci sayısı da krizlerin devam etmesinden dolayı son yıllarda artış göstermiştir. Önemli bir kesimi Suriyeli ve Iraklı öğrencilerden oluşmaktadır. MEB bilhassa bu kesim için Türkiye'de verilen eğitimin belgelendirilmesi amacıyla 2015-2016 Haziran aylarında "Yabancı Öğrenciler İçin Lise Yeterlik ve Denklik Sınavı" yapmıştır. 2016 yılında yapılan denklik sınavına 6530 öğrenci katılmış ve bunlardan %57,93'ü başarılı olmuştur. 2015-2016 eğitim-öğretim yılında toplam 9.689, 2016-2017 yılında ise toplam 19.332 Suriyeli ve Iraklı öğrenci Türkiye'deki üniversitelerde eğitimlerine devam etmektedir.

Şekil 5. Suriyeli ve Iraklı Yükseköğretim Öğrencileri Yıllara Göre Dağılımı (Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı)

Türkiye bursları kapsamında Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)2016-2017 eğitim- öğretim yılında toplam 19.332 Suriyeli ve Iraklı öğrenci üniversitelerde eğitimlerini sürdürmektedir. Bunlardan sadece 2.911 Suriyeli öğrenciye burs verilmektedir. Savaş öncesi Suriyelilerin üniversite çağına gelmiş öğrencilerin yüksekokullara kayıt oranı %20 iken hali hazırda bu yaş diliminde olanların Türkiye'deki üniversitelerde kayıt yapanlar %3'ün altında bulunmaktadır. Türkiye bu zamana kadar devlet okullarında okuyan Suriyelileri eğitim ücretinden muaf tutarak desteklemiştir. Öte taraftan YTB, kriz başladığından beri farklı partnerler desteğiyle üniversite hazırlık programları ve dil eğitimi hususunda 4,048 Suriyeliye burs vermiştir (UNCHR: Turkey,Regional Refugee& Resilience Plan,2017-2018).

Diğer taraftan, Suriyeli sığınmacıların yanında, birçok Arap ülkesinden mesleki bakımdan vasıflı/ vasıfsız insanlar Türkiye'ye göç etmiştir. Zaman zaman Türkiye kamuoyunda " kalifiye insan gücünden yeterince istifade edilmediği" ve yetenekli göçmenlerin Batıya göç ettiği yönünde değerlendirmeler dile getirilmektedir. Savaş öncesi 8 binden den fazla akademisyen üniversitelerde görev yaparken yaklaşık 350 bin üniversite öğrencisi de eğitimlerine devam etmekteydi (Suriye'nin eğitimi sekteye uğrayan kayıp kuşağı, 2018). İç savaşın şiddetlenerek artması ve kısa zamanda savaşın bitme umudunun yitirilmesi birçok insan gibi yükseköğretimde bulunan kitleyi de göç etmeye zorlamıştır. Yükseköğretim Kurumu (YÖK) Türkiye'ye sığınan Suriyeli sığınmacılar içerisinde bulunan akademisyenlerin ülkedeki üniversitelerde istihdam edilmesi için yabancı akademisyen bilgi sistemi projesi başlatmış ve Suriye uyruklular başta olmak üzere 31 farklı ülkeden 5 bin akademisyen özgeçmişlerini sisteme yüklemiştir(Yabancı Akademisyenlerden Rekor Başvuru,2016) Ancak geçen süre zarfında Türkiye'deki

üniversitelerde sadece 345 akademisyenin istihdam edildiği ve bunlardan 320'sinin ilahiyat ve Arapça bölümlerinde görev aldığı görülmektedir. Akdeniz Araştırma Merkezi Arap Akademisyenlerin Sorunu ve Çözüm Önerileri" başlıklı çalıştayan sonuç raporunda; Türkiye'deki üniversitelerden genellikle Arap dili ve ilahiyat fakültelerinde istihdam talebi geldiği belirtilmektedir. Halbuki farklı disiplinlerde çalışan akademisyenler kendi uzmanlık alanlarında çalışmak istediklerini ifade etmektedirler. Aynı zamanda bulunduğu koşullar itibarıyla Türkiye'deki bürokratik engellerden dolayı sisteme entegre olamadıklarından şikâyet etmektedirler.

Raporda başlıca sorunlarını dile getiren akademisyenler özetle; en büyük sorunlardan birinin dil engeli olduğunu, Türkçe dil kurslarının pahalı olmasını, sahip oldukları akademik unvanları kullanamamalarını ve Türkiye'de Arapça dilinde eğitim-öğretim veren üniversite olmadığı için dil engelinden dolayı eğitimlerini yarıda bırakan öğrencilerin olduğunu belirtmektedirler. Buna alternatif Türk/Alman veya Galatasaray üniversiteleri gibi Türk-Arap üniversitesinin kurulmasını ve üniversitelerin denkliğinin tanınmaması gibi sorunlar yaşadıklarını dile getirmektedir (Akdeniz Araştırma Merkezi, Arap Akademisyenlerin Sorunları ve Çözüm Önerileri ,2017). Artan uluslararası öğrenci sayısına ve aynı zamanda Türkiye'ye doğru yönelen göç akınına karşı yükseköğretim kurumlarını da yeniden şekillendirmek gerekmektedir. Bunun yanında yakın coğrafyadan ülkemize yerleşen farklı disiplinlerden akademisyenler için farklı alternatif geliştirme ihtiyacı doğmaktadır. Küreselleşen dünyada ülkeler kalifiye eleman ve bilim adamlarını ülkelere çekme yarışında olup bu yönde farklı teşvikler uygulamaktadır. Yükseköğretimde yapılabilecek basit mevzuat değişikliklerinin, söz konusu akademisyenlerin hayatını kolaylaştırabileceği gibi ülkemize de katkı sunacağı beklenmektedir.

6. SONUÇ

Bölgesel krizler ve göç hareketlerinin hızlanarak devam ettiği bir çağda, ülkeler bu durum karşısında korumacı politikalar düzenleyerek göç hareketlerini azaltmaya çalışma eğilimi göstermektedir. Her ne kadar engellenmeye çalışılsa da iktisadi ve bölgesel kriz arasında sıkışıp kalan göçmenler doğal olarak çıkış yolu ve kendileri için bir yaşama alanı aramaktadır. Türkiye de bölge ve komşu ülkelerde yaşanan istikrarsızlıklara bağlı olarak ekonomik kriz, yoksulluk ve siyasi çalkantılar yaşayan ülkelere komşu olması bakımından, bu sorunlardan doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmektedir. Bu yönüyle geçmişte de göç hareketlerini dönemsel olarak yaşamış ve muhtemelen gelecekte de göç edilecek hedef ülke konumunda olacağı aşikârdır. Esas itibarıyla Türkiye'de bulunan göçmenler Suriyeli nüfus üzerinden tartışılmaktadır; ancak sayısı gittikçe artan Afganistan, Irak, İran, Somali ve Orta Doğu'nun diğer ülkelerinden gelen göçmen ve sığınmacı sayısının da arttığı düşünüldüğünde bütüncül bir göç politikasının önemi gözler önüne serilmektedir.

Suriye krizi sonrası kitlesel göç akını ile karşı karşıya kalan Türkiye, göç yönetiminde birçok kurumsal ve yasal adımlar atarak gelişmelere cevap vermeye çalışmış ve birçok yenilikler getirmiştir. Nüfusunun yüzde 4'ünün artık fiilen farklı etnik kökenden gelen mültecilerden oluştuğu gerçeği, birçok alanda politika değişikliği yapmasını gerektiren önemli bir durumu ifade etmektedir. Eğitim de bu alanlardan birisidir. Bu gerçek ışığında, öğrenme ortamlarının bütün gençler için kapsayıcı hale getirilmesi ve kültürel farklılıklara saygı gösterecek ortamların oluşması önemlidir. Bu açıdan MEB'in son yıllarda çocukların eğitim sistemine uyumu için kurumsal ve sistematik olarak gerçekleştirdiği değişiklikler olumludur. Ancak çok-kültürlülük, çok dillilik ve farklı kültürlerle beraber yaşama yönündeki bilinç geliştirilmeli; idarecilere, yöneticilere ve kamuoyuna daha yaygın ve derin bir biçimde kazandırılmalıdır. Önyargıların

giderilmesi için çalışılmalı ve çok kültürlülüğün yadsınamaz bir gerçek olduğu fikrinin ülke genelinde hâkim olması sağlanmalıdır. Bu veriler dikkate alındığında Türkiye'de yaşayan okul çağındaki göçmenlerin nitelikli eğitime erişiminin artması hem ülke için hem de göçmenler için kritik öneme sahiptir. Bu aşamada idari engellerin azaltılması, öğrencilerin izlenmesi ve dil engeli ya da eğitime ara vermek zorunda kalan göçmen çocuklara yönelik telafi ve destekleme programları artırılmalıdır. Bunun yanında, eğitim dışında kalan öğrencilere ise meslek ve beceri eğitimleri tertiplenerek iş piyasasına entegre edilmeleri sağlanmalıdır. Okullaşmayan, ötekileşen ve kayıp nesil olma riski taşıyan kırılğan bir grup olarak sığınmacılar toplumsal açıdan birçok potansiyeli olduğu gibi riski de barındırma ihtimali bulundurmaktadır. Bu kitle, eğitim dışında kalması halinde terör örgütlerinin potansiyel insan kaynağını oluşturma riski veya ucuz ve niteliksiz iş gücü olarak kullanılma riskiyle karşı karşıyadır. Geçen bu süreçte irili ufaklı sığınmacılara karşı şiddete varan hadiseler yaşansa da yoğun kitlesel göçe rağmen ciddi toplumsal vakalar olmamıştır.

MEB, 2011-2013 yılları arasında Suriyeli sığınmacılarla ilgili olarak misafir ve geçicilik üzerine eğitim politikaları belirlemiştir. Bu süreç zarfında eğitimle ilgili küçük çaplı çözümler aranmıştır. Ancak savaşın kısa zamanda bitmeyeceği ve kısa süre zarfında geri dönüşlerin olmayacağı düşüncesi ağırlık kazanmaya başlayınca MEB, 2014/ 21 sayılı genelgeyle birlikte eğitim politikalarını revize etmeye ve ciddi kurumsal adımlar atmaya başlamıştır. Okullaşma oranları bir önceki yıl yüzde 35 civarındayken 2017-2018 yılında %61,89'a ulaşması MEB'in politikalarının olumlu sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Bölgesel krizlerden dolayı Mısır, Suriye, Libya vb. gibi ülkelerden Türkiye'ye gelen akademisyen sayısı azımsanmayacak sayıya ulaşmıştır. Bölge ülkelerle olan ticari ilişkilerin yanında kültürel, akademik ve eğitim alanında ortak çalışmaların önemi giderek artmaktadır. Ülkemizde bulunan akademisyenlere sürekli oturma izni verilmesi, onların ve ailelerin hayatını ve akademik faaliyetlerini kolaylaştıracaktır. Gelişmiş birçok ülke akademisyenlere ve alanlarda uzman olan kişilere özel ayrıcalık tanıyarak ikamet izni vermektedir. Uyum sağlayabilmeleri ve tecrübelerini aktarabilmesi için dil bilmeleri ayrı bir önem arz etmektedir. Bu kapsamda hem devlet hem sivil toplum desteği ile düşük ücretli veya ücretsiz dil kursları sunulması uyumu hızlandıracaktır. Aynı şekilde uzmanlık alanlarındaki çalışmaların desteklenmesi ve özellikle patentleri bulunan akademisyenlere özel önem gösterilmesi gerekmektedir. Türkiye'ye göç etmiş gerek öğretim üyesi gerekse öğrenci potansiyeli düşünüldüğünde büyük bir potansiyelin olduğu göze çarpmaktadır. Üniversitelerde Arapça eğitim yapan bölümlerin açılması veya Türk/Arap üniversitesinin açılması ülke adına avantaj sağlayacaktır. Ancak Arapça eğitim yapan bölümlerin açılması için bürokratik engeller mevcut. Hali hazırda YÖK'ün, bir bölüm açılması için en az üç Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı öğretim üyesi ve yabancı öğrencilerin mevcudunun en fazla T.C. vatandaşı öğrencilerin sayısının yarısı kadar olması zorunluluğu devam etmektedir. Bölüm ve üniversite açılması halinde Türkiye'ye prestij ve ekonomik katkı sağlayarak bölgesel düzeyde cazibe merkezi haline gelebilecektir.

Kanuni çerçevelerin uluslararası standartta olmasına rağmen artan sığınmacı sayısına karşın sığınmacıların yoğun olduğu bölgelerdeki okulların yeterli kapasitede olmaması, teknik ekipmanın azlığı, yeterli öğretmen eksikliği ve sisteme uyum gibi güçlükler bölgesel olarak sıkıntılar oluştursa da zaman içerisinde bu güçlüklerin aşılması beklenmektedir. Türkiye'ye komşu olan Suriyelilerin Türkiye'de alacakları eğitimin Türkiye'yi de yakından ilgilendirdiği, eğitimin aksaması durumunda bunun kısa ve uzun vadede Suriye gibi Türkiye için de öngörülmesi mümkün olumsuz sonuçlar doğuracağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Amnesty İ. (2016). *No safe refugee asylum- seekers and refugees denied effective protection in Turkey*: Londra,İngiltere.
- Coşkun İ., ve Emin M. (2016). Education of syrian children in turkey: policies for basic education. *Middle East Journal of Refugee Studies*, 92-107. doi:10.12738/mejrs.2016.1.2.0005
- Dileğimiz Suriyelileri Uğurlamak. (2018). Al-Jazeera . Erişim adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/atalay-dilegimiz-suriyelileri-ugurlamak>
- Erdoğan, M. (2017). *Kopuş” tan “uyum” a kent mültecileri: suriyeli mülteciler ve belediyelerin süreç yönetimi: İstanbul örneği*. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği.
- Ertaç H. ve Kiraç F. (2007). Türkiye’de suriyeli göçmenlere yönelik yapılan eğitim çalışmaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi Sayı*, 99-110. Erişim adresi: <http://sosyoteknik.selcuk.edu.tr/sustad/article/view/109/88>
- Kirişçi, K. (2014). Syrian Refugees and turkey’s challenges: going beyond hospitality report. Washington D.C,ABD: Brookings Institution. Erişim adresi: <https://www.brookings.edu/research/syrian-refugees-and-turkeys-challengesgoing-beyond-hospitality/>
- Koca, B. (2016). Syrian refugees in Turkey: from “guests” to “enemies”? New perspectives on Turkey, no. 54. *Cambridge University Press*, 55-75. doi: <https://doi.org/10.1017/npt.2016.4>
- Geçici Koruma Kapsamı Altındaki Öğrencilerin Eğitim Hizmetleri,2018(2018,Mart). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı,Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü. Erişim adresi: https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_03/05103521_05-03-2018__Ynternet_BYlteni.pdf
- Gün M. ve Baldık Y. (2017). Türkiye’de kamp dışında misafir edilen suriyeli gençlere yönelik eğitim hizmetleri. *Route Educational and Social Science Journal Volume 4 (2)*, 288-299. Erişim adresi: <http://www.ressjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=685&Detay=Ozet>
- Göç ve Uyum (2018,Mart). Türkiye büyük millet meclisi insan haklarını inceleme komisyonu mülteci hakları alt komisyonu. Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2018/goc_ve_uyum_raporu.pdf
- Güngör, C. (2017) Geçici koruma statüsündeki bireylere yönelik: rehberlik hizmetleri kılavuz kitabı. Ankara: Tanıtıcı Dizi Yayınları.
- Oyunun Kuralı Değişmemeli. (2018). Dünya Bülteni.Erişim adresi: <https://www.dunyabulteni.net/egitim/dincer-oyunun-kurali-degismemeli-h221066.html>
- Önümüzdeki Dönemde Suriyelileri kendi Eğitim sistemimize alacağız. (2018,Nisan). Anadolu Ajansı: Erişim adresi:<https://www.aa.com.tr/tr/egitim/milli-egitim-bakani-yilmaz-onumuzdeki-donemde-suriyelileri-kendi-egitim-sistemimize-alacagiz/749143>
- Podem, Orsam, Saferworld (2016). Syrian refugees in Turkey: challenges to and opportunities for longer- term Integration-. İstanbul. Erişim adresi: <https://www.saferworld.org.uk/resources/publications/1051-syrian-refugees-in-turkey-challenges-to-and-opportunities-for-longer-term-integration>
-

- Regional Refugee ve Resilience Plan 2018-2019 Regional strategic overview(2018,Mayıs). Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği (UNCHR) Erişim adresi: <http://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2018/02/3RP-Regional-Strategic-Overview-2018-19.pdf> , s.6-8.
- Regional Refugee ve Resilience Plan 2017-2018 in Response to the Syria Crisis(2018). United Nations Refugee Agency(UNCHR). Erişim adresi: <http://reporting.unhcr.org/sites/default/files/ga2017/Syria%203RP%20Regional%20Strategic%20Overview%202017-2018.pdf?v2>
- Salihi, E. (2016). Suriyeli göçmenler hakkında yazılan uluslararası raporlara dair bir değerlendirme,. *Marmara İletişim Dergisi*, 159-164.doi: 10.17829/midr.20162520724
- Seydi, A. R. (2014). Türkiye'nin suriyeli sığınmacıların eğitim sorununun çözümüne yönelik izlediği politikalar,. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 267-305.
- Suriyeli Çocuklar Artık Devlet Okullarında. (2018, Nisan). Gerçek Hayat: Erişim adresi:<http://www.gercekhayat.com.tr/yasam/suriyeli-cocuklar-artik-devlet-okullarinda/>
- Suriye'nin eğitimi sekteye uğrayan kayıp kuşağı. (2018, Haziran). BBC:Erişim adresi: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160409_suriye_egitim
- Şeker G., Şirkeci, İ. ve Arslan G. (2014). Yabancılar ve uluslararası koruma kanunu hakkında genel bir değerlendirme,. *İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 32, 107-129 .
- Suriyeli çocukların Eğitimi için Yol Haritası Belirlendi,2016(2018) T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Erişim adresi:<http://www.meb.gov.tr/suriyeli-cocuklarin-egitimi-icin-yol-haritasi-belirlendi/haber/11750/tr>
- Tanrıkulu F. ve Özipek B. (2018, 04). Arap akademisyenlerin sorunları ve çözüm önerileri. *Akdeniz Araştırma Merkezi(AKAM)*. İstanbul: Erişim adresi : http://akam.medipol.edu.tr/wpcontent/uploads/2017/05/Arap_Akademisyenler_Rapor_Turkce.pdf
- Tanrıkulu, F. (2017). Türkiye'de yaşayan suriyelilerin eğitim sorunu ve çözüm önerileri. *Liberal Düşünce Dergisi* 22, Sayı: 86, Bahar, 127-144.
- Türkiye Göç Raporu 2016(2017) İçişleri B. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü,Ankara: Erişim adresi: http://www.goc.gov.tr/files/files/2016_goc_raporu_.pdf
- Taştan, C. ve Çelik Z. (2017). Türkiye'de Suriyeli çocukların eğitimi: Güçlükler ve öneriler. Ankara:Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Uluslararası Kitlesele Göçler ve Türkiye'deki Suriyeliler.(2016,Kasım) Polis Akademisi.Erişim adresi: <https://www.pa.edu.tr/Upload/editor/files/goc-konferansi.pdf>
- Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler isimli genelge(2017)). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı,Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü.Erişim adresi: http://melikgazi.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2013_05/03024558_suriye.pdf.
- İçduyu A. ve Şimşek D. (2016). Syrian refugees in Turkey: Towards integration policies. *Turkish Policy quarterly Fall Volume 15, Number 3,* 59-69. Erişim adresi: http://turkishpolicy.com/files/articlepdf/syrian-refugees-in-turkey-towards-integration-policies_en_2781.pdf
-

150 bin Suriyeli Öğrenci Türkiye’de öğrenim görüyor. (2018, 05). Anadolu Ajansı: Erişim adresi:<https://aa.com.tr/tr/egitim/150-bin-suriyeli-ogrenci-turkiyede-egitim-goruyor/110346>

Yabancı Uyruklu Öğrenciler (2017,19 Temmuz). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü. Erişim adresi: http://reyhanli.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/28132658_19072017-10969431_5ve9siniff_kayit.pdf

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu(2013,11 Nisan) Resmi Gazete(Sayı: 28615) Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>

Yabancı Uyruklu Öğrenciler (2010,8 Ağustos). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel (Sayı:6544)Erişim adresi:Müdürlüğü: <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/967.pdf>

Yabancılara Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri(2017,5 Ağustos). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. Erişim adresi:http://mevzuat.meb.gov.tr/html/yabyonegiogr_1/yabyonegiogr_1.html -

2014/21 Sayılı Genelge hakkında(2014, Ekim 24). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Müdürlüğü.(Sayı: 10230228/235/4810539) Erişim adresi:http://reyhanli.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/30064854_24102014-4810539_Temel_Egitim_GM.pdf

Yabancılara Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri (2014,23 Eylül). T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Müdürlüğü. Erişim adresi:<http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1715.pdf> .

Yabancı Akademisyenlerden rekor başvuru(2018). Memurlar Net. Erişim adresi: <http://www.memurlar.net/haber/578059/>

AKMONIA YÜZEY ARAŞTIRMALARINDA ELE GEÇEN TERRA SİGİLLATALAR VE GEÇ ROMA KIRMIZI ASTARLI SERAMİKLERİ

Emre TAŞTEMUR¹

Münteha DİNÇ²

Atıf/©: Taştemur, E. ve Dinç, M. (2018). Akmonia yüzey araştırmalarında ele geçen terra sigillatalar ve geç roma kırmızı astarlı seramikler. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2605-2620. doi: 10.17218/hititsosbil.463295

Özet: Günümüzde Uşak ilinin Banaz ilçesinde bulunan Akmonia, antikçağda Phrygia'nın merkezinde yer alan görkemli bir kenttir. Aynı zamanda bölgenin en büyük nehirlerinden Sindros (Banaz Çayı) tarafından sulanan geniş Doiantos Pedion'a (Banaz Ovası) hakim bir tepe üzerinde yer alması verimli tarım arazilerine sahip olmasını da sağlamıştır. Yazıtlardan ve buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla sosyo-kültürel anlamda güçlü bir kent görünümü çizen Akmonia aynı zamanda İç Batı Anadolu'da antik çağdaki kara ticaretinin de geçiş yolları üzerinde bulunmaktadır. Bu bağlamda kazı yapılmaksızın, yüzey araştırmaları sırasında kentte ele geçen uzun bir zaman dilimini gösteren buluntu çeşitliliği de kentin zengin ve bir o kadar da refah düzeyinin yüksek olduğunu bizlere sunmaktadır. Çalışmada Akmonia'nın seramik repertuarının bir bölümünü oluşturan 2017 yılı yüzey araştırmalarında bulunan Roma İmparatorluk Dönemi Terra Sigillataları ve Geç Roma Dönemi kırmızı astarlı seramikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uşak, Banaz, Akmonia, Terra Sigillata, Kırmızı Astarlı Seramik

Terra sigillatas and late roman red-lined ceramics recovered from Acmonia surveys

Citation/©: Taştemur, E. ve Dinç, M. (2018). Terra sigillatas and late roman red-lined ceramics recovered from acmonia surveys. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2605-2620. doi: 10.17218/hititsosbil.463295

Abstract: The ancient city of Akmonia is located in a high hilly area in the village of Ahat in the Banaz District of Uşak Province. Located in the center of Phrygia, the city dominates the plain of the large fertile Doiantos Pedion (Banaz Plain), which is irrigated by Kuruçay, one of the branches of Sindros. Acmonia is located in a central position from Sadeis to the east and from the south to the north. This position has led to the direction of trade on the Aegean coast and the Central Western Anatolia and as we have understood from the inscriptions, it has become a rich and prosperous city in this context. As a result of the surveys carried out between the years 2014-2017 in the city from the Hellenistic period 12-13. In this study, the terraces of the Roman Imperial Period Terra Sigillata and the Late Roman Red-lined ceramics, which were uncovered as part of the ceramics repertoire of Akmonia, were discussed.

Keywords: Uşak, Banaz, Acmonia, Terra Sigillata, Red Slip Ware

1. GİRİŞ

Akmonia, Uşak ili Banaz ilçesi Ahat köyünün güneyinde, doğu-batı uzantılı yüksek tepe üzerine kurulan bir akropol kentidir. Kent, antik çağda Phrygia'nın merkezinde Dindymos (Murat) Dağlarının güney etekleri boyunca uzanan verimli Doiantos Pedion (Banaz) ovasına hakim

Makale Geliş Tarihi: 24.9.2018

Makale Kabul Tarihi: 25.12.2018

¹ Dr. Öğr. Ü., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkoloji Bölümü, e-posta: emretastemur@gmail.com

² Dr. Öğr. Ü., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Arkoloji Bölümü munteha.dinc@usak.edu.tr

konumdadır. Bölgenin en büyük nehirlerinden biri olan Sindros'un (Banaz Çayı'nın) önemli kollarından Kuruçay tarafından beslenen geniş tarım arazilerine sahip olması kentin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Ayrıca kent, antik çağda Sardeis'ten başlayarak doğuya doğru uzanan ana yolun ve güneyden kuzeye uzanan ara yolların kesiştiği bir kavşak noktasında yer almaktadır (**Harita. 1**). Bu sebeple antik çağda güçlenen ekonomisi ile bölgedeki ticaret ağına yön vermiş kentlerden birisi olmalıdır.

Harita 1. Akmonia Antik kenti ve çevresinden görünüm

Batı Anadolu'nun pek çok merkezinde olduğu gibi Uşak ve yakın çevresindeki antik kentlere dair ilk belirlemeler 19. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden gezginler tarafından aktarılmıştır. Akmonia antik kenti ile ilgili bilinen ilk çalışmalar da bu yüzyılda J.Franz tarafından başlatılmıştır (Franz, 1840, ss. 6-7). Aynı dönemde bölgeyi ziyaret eden Hamilton tarafından kentin kalıntıları yanlışlıkla Traianopolis'e (Uşak, Ortaköy) atfedilmiş olsa da bu çalışmada kentin tiyatrosunu, tiyatrodan daha küçük boyutlu seyirci sıraları ve sahne binasına ait kalıntıları tanımladığı Odeon benzeri yapı, tapınak kalıntısı, sur duvarları ve kulelere ait kalıntıları belgelemiştir (Hamilton, 2013, s. 100). Hamilton'un ardından bölgede araştırma yapmış olan Cramer ve Ramsay gibi bir çok gezgin kent hakkında epigrafik kalıntılardan yola çıkarak kentin tarihsel gelişiminin aydınlatılmasında katkıda bulunmuşlardır (Cramer, 1832, s. 18; Ramsay, 1883, s. 389). 20. yüzyılın ortalarından itibaren günümüze kadar kentin neredeyse tüm yazıtlı mimari parçaları ve diğer epigrafik kalıntıları çözümlenip kaydedilmiştir. Akmonia'da günümüze kadar süregelen incelemeler değerlendirildiğinde bilimsel araştırma ve kazıların hiçbir zaman başlatılmadığı görülmektedir. 2000 yılında kentte kaçak kazılar neticesinde tespit edilen Gymnasium yapısının taban döşemesindeki mozaiklerin koruma altına alınması için Uşak Arkeoloji Müzesi tarafından bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir (Başgelen, 2000, s. 24). Fakat bu kazı sırasında mozaiklerin kaçırılması ve büyük ölçüde tahrip edilmesi sebebiyle kazı sonlandırılmış ve apsisli salon dışında başka bir alanda her hangi bir kazı çalışması yapılamamıştır. Son yıllarda Akmonia'dan bulunan ve Afyon Müzesi'nde sergilenen heykellerin kataloğu, Sezer tarafından hazırlanmış, ancak kentin tarihsel ve sanatsal gelişimine dair bilgiler bu çalışmada eksik kalmıştır (Sezer, 2014, ss. 71-84). 2014 yılına gelindiğinde ise Uşak ve çevresinde tarafımızdan başlatılan yüzey araştırmasıyla kent yeniden gündeme gelmiştir. Uşak İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması: Eski Yunan ve Roma Yerleşimleri' adlı yüzey araştırması kapsamında kentin var olan buluntuları gözlenmiş, ören yerindeki incelemelerde gymnasiuma ait apsisli salona, tiyatrosuna, tapınak kalıntlarına, sur duvarlarına, nekropollerine ve kentin su sistemine ait bilgiler yeniden oluşturularak güncellenmiştir (Dinç v ve diğerleri., 2016, ss. 521-538, Dinç, 2017a, s. 94; Dinç, 2017b, ss. 215.).

MS Geç 4. yüzyıl kapları arasında yerini almaktadır (Hayes, 2008, s. 223, fig.32, no.1049; Adak-Adıbelli, 2006, s. 188, Levha 21: s. 199).

3.2. Phokaia Kırmızı Astarlı Seramiği

Afrika kırmızı astarlı seramiklerinin MS 3. yüzyılın ortalarından itibaren Akdeniz ve çevresinde ticari bir unsur olarak yayılım göstermesinden hemen sonra Phokaia kırmızı astarlı seramikleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Erol, 2011, Smyrna 23). Atina Agorası'ndaki buluntular ışığında ilk kez bu grup Waagé tarafından Geç Roma C (Late Roman Ware C) olarak sınıflandırılmıştır (Waagé, 1933, s. 298). Uzun süre kabul edilen ve yayınlarda kullanılan bu terminolojiden sonra Phokaia'da beş farklı üretim merkezi bulunmuş ve üretim yerinin Phokaia olduğu anlaşılmıştır (Hayes, 1980, s. 525; Langlotz, 1969, ss. 379-381). MS 4. yüzyılda pek yaygın olmayan ve pazar payında Afrika kırmızı astarlılarından sonra gelen Phokaia kırmızı astarlıları MS 5. yüzyıldan itibaren ise Afrika üretimlerini geride bırakmıştır (Hayes, 1992, s. 5; Hayes, 1997, s. 62). Phokaia kapları sadece Akdeniz ve çevresinde yaygın olarak kullanılmakta kalmayıp, İngiltere'ye kadar ithal edilmişlerdir (Hayes, 1997, s. 63).

Akmonia'da Phokaia kırmızı astarlı grubuna dahil edilen iki tabak parçası (**Kat.26, 27**) ele geçmiştir. Akmonia'da Phokaia kırmızı astarlı grubu kaplarında astar genel olarak açık kahverengimsi tonlarında kırmızı renginde ve yüzeyde yoğun olarak dökülme, hamurda kireç, taşçık katkılı ve az mika görülmektedir.

Akmonia Tabak Form 11: Akmonia'da ele geçen Phokaia Geç Roma Kırmızı Astarlılarından tabak parçasının (**Kat.26**) benzerlerinin ağızlıları dışa çekik ya da düzdür. Gövdeleri ise yarı küresel ya da yarı küresele yakın sığ olabilir. Bu kaplar tarihlendirilebilen kontekstlerde MS 4. yüzyılın sonu 5. yüzyılın ilk yarısından gelmektedir. Ayrıca Smyrna (Erol, 2011, s. 130, K.N: 247, 248, 249, 250), Phokaia (Uslu, 1994, ss. 95- 105, K.N.: 52- 74), Ephesos (Gassner, 1997, s. 141, tafel 45: s. 539), Priene (Yılmaz, 2005, s. 126, abb. 2: Nr. 2), Miletos (Berndt, 2003, s. 159, tafel 14: TS 162- 164), Knidos (Doksanaltı, 2006, s. 498, 499, K.N: 211), Kelenderis (Tekocak, 2006, s. 104, Levha 10: s. 66), Tarsus (Adak- Adıbelli, 2006, ss. 99- 101, Levha 23: s. 223) ve Parion'da (Ertuğ, 2012, s.156, K.N: 268) benzerleri görülmektedir. Akmonia'da ele geçen diğer Phokaia kırmızı astarlı formu, ince ve alçak halka kaideye sahip küçük çaplı tabak parçasıdır (**Kat.27**). Bu tabakların en önemli özelliği kabın kaide kısmında tıraşlanarak oluşturulan gizli kaide biçiminin yer almasıdır. Tarsus'da yapılan çalışmalarda form 7 olarak belirlenen ve MS 6. yüzyılın sonları ile MS 7. yüzyılda üretildiği düşünülen bu kapların Akmonia örneğinde olduğu gibi tondosunda bezeme olmayan formları olduğu gibi çeşitli bezemelerin yapıldığı formları da bulunmaktadır (Adak- Adıbelli, 2006, ss. 50, 115, Lev.32, No.387). Akmonia'daki PRS kaplarının hamurları kireç, taşçık ve mika katkılıdır. **Kat.26**'daki tabak parçasının tüm yüzeyi astarlıyken **Kat.27**'deki kaide parçasının sadece iç kısmı astarlıdır.

3.3. Geç Roma D (Kıbrıs Geç Roma) Kırmızı Astarlı Seramiği

Waagé'in 1948'de yaptığı yayınında "Geç Roma D" olarak adlandırdığı grubu (Waagé, 1948, s. 52), 1962'de Bally, Nessana buluntularını sınıflandırdığı yayınında Kıbrıs Terra Sigillata'larının devamı niteliğinde üretim olduğunu düşünerek bu kapları "Pseudo-Sigillata Ware C1" olarak adlandırmıştır (Bally, 1962, s. 272). Hayes 1972'de yaptığı yayınında "Kıbrıs Kırmızı Astarlı Seramikleri" olarak tanımlanmıştır (Hayes, 1972, s.371). Son olarak ise Meyza, Hayes tarafından oluşturulan 12 forma eklemeler yaparak günümüze kadar yapılmış en detaylı çalışmayı oluşturmuştur (Meyza, 2007, s. 13). Poblome ve Fırat'ın çalışmaları kapların üretim yerleri hakkında önemli bilgiler sunmuş ve yapılan kimyasal analizler sonucunda bu kapların Kıbrıs

Akmonia kentinin tarihi ve yapıları hakkında antik çağ yazarlarından, epigrafik ve nümizmatik kaynaklardan önemli bilgiler edinmekteyiz. Buna göre Sthephanos Byzantios, Miletos'lu Alexander Polyhistor (MÖ 105-35)'u kaynak göstererek, Phrygia hakkındaki açıklamalarında kentin kuruluşunu Manes'in iki oğlundan biri olan Akmon'a atfetmektedir (Bu bilgi Stephanos Byzantios 60.13, 235.1.de yer almaktadır. Ayrıca bkz. Wissowa, 1894, ss. 1173-1174; Zgusta, 1984, s. 31). Akmon ve Doias Manes'in iki oğludur. Bunlardan Doias da Doiantos Pedion'a (Banaz Ovası'na) adını vermiştir³. Çoğunluğu Akmonia ve territoryumundan bulunan epigrafik belgelerden oluşan ilk belirlemelere göre Roma Dönemi'ne gelinceye kadar Phrygia'nın merkezinde tamamıyla Hellenize olmuş bir kentin baskın rol oynadığı anlaşılmaktadır (Dinç, 2017a, s. 94; Dinç, 2017b, s. 215). Roma İmparatorluğu Dönemi'nde en görkemli günlerini yaşayan kentte zengin sınıfı oluşturan tüccarların ön plana çıktığı, ayrıca önemli kamu görevlilerinin ve yapılarının kentte mevcut olduğu yine yazıtlar aracılığıyla anlaşılmaktadır.

Akmonia Geç Antik Çağ'da Phrygia Pacatiana Bölgesinde yer alan dini bir merkez konumundadır (Belke&Mersich, 1990, s. 176). MS 8. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar kilise kayıtlarında adına rastlanıyor olması, kentin bölgede hala etkin olarak var olduğunu göstermektedir (Hierokles, 667, 10; Stephanos Byzantios, 60.13, 235.1). Doğu Roma İmparatorluğu zamanında Ortodoks Hıristiyanlığı'nın Phrygia bölgesinde baskın inanç sistemi haline gelmesinden sonra Akmonia, Opsikon Theması'nda yer almıştır (Parman, 2002, s. 57). Akmonia'da seramik araştırmalarının bir bölümünü oluşturan bu çalışma kazı çalışmalarında ortaya çıkarılacak seramik buluntular için bir ön değerlendirme mahiyetinde olup kentin zengin seramik repertuarını yansıtmaya açısından önemlidir. Ayrıca Uşak İli ve İlçelerinde yaptığımız araştırmalarda hiçbir antik kentte bu denli çeşitli ve çok sayıda seramik buluntu ile karşılaşmamıştır. Bu durum Akmonia'nın gerek Roma İmparatorluk Dönemi'nde gerekse Geç Antik Çağ'daki zenginliğini göstermesi açısından önemlidir.

2. AKMONIA YÜZEY ARAŞTIRMALARINDA ELE GEÇEN TERRA SIGILLATALAR

"Terra Sigillata" terimi Geç Hellenistik dönemde üretilmeye başlanmış, genellikle kaliteli hamurlu ve kırmızı renkli astarlı kaplara verilen isimdir (Hayes 1997 s.41). "Terra", kelimesi Latince'de toprak anlamında kullanılan bir kelimedir. "Sigillata" ise "sigillum" kelimesinden türeyen "mühür" anlamında bir kelime olup "mühürlü seramikler" olarak adlandırılmaktadır⁴. Terra Sigillata'ların MÖ 150'de ilk defa Doğu Akdeniz ve Anadolu'da üretildiği daha sonra ise MÖ 40'larda İtalya'da üretimine başlandığı düşünülmektedir (Hayes, 1997, ss. 52-53). Önceleri yaygın olarak İtalya'nın Arretine bölgesinde üretildiği için bu seramiklere Arretine seramiği denilmekteydi (Hayes, 1997, s. 41). Tiberius Dönemi'nde ise başta İtalya olmak üzere İngiltere, Almanya ve Fransa'da üretilmeye başlanmış ve tümü Batı Sigillata olarak adlandırılmıştır (Anderson- Stajanović, 1977,

³ Manes, Akmonia ve çevresindeki kentlerde büyük tanrı tapınımında yerel bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır (Ramsay, 1897, s. 625.). Greklerin baş tanrısı Zeus ile oldukça benzeyen Manes yerel Anadolu bir tanrı karakteri sergilemektedir. Ayrıca Zeus kültüründe de Akmon kullanılan bir isimdir (Ramsay, 1897, s. 626-627). Zeus'un hakimiyet alanına işaret eden gökyüzü taşı anlamını taşımaktadır. Zeus ve Gigantlar arasındaki savaş Akmonia'da tanınan bir mittir (Carrington, 1976, s. 56-57). Carrington, Akmonia adının Avrupalı kökenli bir isim olduğu kabul edilirse Akmon ve Doias'ın da Manes'in oğulları olduğu görüşünün kronolojik olarak kabul edilebileceğini öne sürmekte ve sonrasında Akmonia'nın Lydia sınırları içinde yer almış bir Phryg kenti olabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda kentin Phrygia bölgesinde bulunduğu ve Phrygler tarafından kurulduğu düşünülebilir. Zgusta'nın da 'ὄκιμων' kelimesinin Yunanca'da 'örs' anlamına geldiğini savunması kentte varlığı bilinen darphaneye ilişkili olabileceğini de düşündürmektedir (Zgusta, 1984, s. 31; Drew Bear & Lochmann, 1991, s. 52 ve diğerleri).

⁴Literatüre kaliteli, kırmızı astarlı olarak seramikler olarak geçen "terra sigillata" ların en önemli özellikleri sinter ya da zinter astarlı olmalarıdır. Bu astar çeşidi çok ince tanecikli, ilitik yapılı kilden oluşmaktadır. Civelek, 2008, s.58; Çizer, 1993, s.224.

s.45). Arretine seramiğinin Batı'da yaygınlaşmasının en önemli sebebi Doğu bölgelerinde pazar payına DSA'ların hakim olmasıydı (Kenrick, 1985, ss.129-131).

Terra Sigillata terimini ilk kez 1895 yılında yaptığı çalışmada Dragendorff kullanmıştır (Dragendorff 1985, s.19). Bu çalışmanın hemen ardından Zahn'ın, Priene buluntularını ele aldığı çalışmasıyla Terra Sigillata'ları Samos ve Bergama üretimi olarak ikiye ayırmıştır (Zahn 1904, s.447) ⁵. Atina Agorası terra sigillatlarını çalışan Waagé ilk defa bu kapları üçe ayırarak Bergama, Samos ve Çandarlı olarak sınıflandırmıştır (Waagé 1933, ss.285-291). Uzun bir süre Bergama kapları olarak adlandırılan kaplara Iliffe, 1938 yılında yaptığı çalışmasında Grup II şeklinde adlandırmıştır (Iliffe 1938, ss. 10-13). Doğu Sigillataları ile günümüzde de kabul gören sınıflandırma 1957 yılında Kenyon tarafından yapılmıştır. Kenyon sınıflandırmasını DSA-DSB ve DSC olmak üzere üçe ayırmıştır (Kenyon 1957, s.283).

2.1. Batı Sigillata

MÖ. 40'larda Arretine'de üretildikten sonra Tiberius Dönemi'nde Avrupa'ya yayılan terra sigillata'ların Akdeniz'in Doğu'sunda fazla talep görmemelerindeki en büyük neden olasılıkla DSA'ların bu bölgeye hakim olmasıydı (Zabechlicky-Scheffenegger, 1995, s. 219). Batı Sigillata'larının Anadolu'da yerel atölyelerinin üretimleri bilinse de İtalya'da üretim yapan atölyelerin Anadolu'da şubeleri olduğu İtalya atölyelerine ait mühürlerin ele geçmesinden anlaşılmaktadır⁶.

Akmonia Tabak Form 1: Akmonia'dan ele geçen iki Batı Sigillata olasılıkla da İtalyan Sigillatası ya da Anadolu topraklarındaki üretilen taklitlerinden olan bu parçalardan ilki kaliteli kırmızımsı-kahverengi astarlı, iyi pişirilmiş ve çok az kireç, mika katkılı tabak gövde parçasıdır (**Kat.1**). Benzer örnekleri geniş çaplı ve üzerinde kabı çevreleyen yivler bulunan bu gövde parçası MS 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hayes, 2008, fig.15, no.457; Hayes, 1976, fig. 2, no.22 (Royal Ontario Museum); Hayes, 1997, s. 46, fig.16, no.5.).

2.2. Doğu Sigillata A (DSA)

Hellström, 1965 yılında Labraunda buluntularını sınıflandırdığı çalışmasında DSA grubunu iki alt gruba ayırmıştır. Hellenistik Dönem üretimleri için DSA-I ve Roma İmparatorluk Dönemi içinse DSA-II ifadelerini kullanmıştır (Helström 1965, 28). Daha sonraki yıllarda ise Doğu Sigillatalarına çeşitli yorumlar getirilmiş (Unterkircher, 1995, s.173-214; Lund, 1995, s.91), ancak en kapsamlı ve ayrıntılı yayın Hayes tarafından yapılmıştır (Hayes 1985 ss.9-96). DSA'lar MÖ 2. yüzyılın sonunda İtalya ve diğer Batı bölgelerine ulaşmış, bunda en önemli katkı ise hiç şüphesiz Delos'un Roma İmparatorluğu egemenliğine girmesi olmuştur. Böylece Delos, Doğu ile Batı arasında ticari bir üs görevini görmüş Doğu'nun metal taklidi Terra Sigillata'ları Batı devletleri tarafından oldukça sevilen formlar olarak kullanılmıştır (Poblome, 2001, s.144).

Akmonia'da DSA sınıflandırmasına dahil edilen üç adet kase parçası (**Kat.3, 4, 5**) bir adet de kabartmalı kase parçası (**Kat.6**) tespit edilmiştir. Akmonia'da DSA grubu kaplarında astar genel olarak kırmızımsı-turuncu renginde ve yüzeyde yoğun olarak dökülme, hamurda az kireç, mika ve taşcık görülmektedir.

⁵ Zahn, Priene'de çok sayıda bulunan bu grubu Samos'a olan yakınlığından ve Plinius üretim yeri olarak bahsettiği Samos adasından dolayı yanlışta olsa burası olduğu belirtmiştir (Plin. Nat. XXXV 46, 160). Priene'deki diğer buluntuları Pergamon üretimi olarak nitelendirse de bu grubun günümüzde Pergamon'da üretilmediği bilinmektedir. Waagé, 1933, s. 285; Waagé, 1948, s. 32; Robinson, 1959, s. 11.

⁶Civelek, 2010, s.181.

Akmonia Kase Form 2: İlk parça, üzerinde kabartma olarak yapılmış palmet bezemesi bulunan kase gövde parçasıdır. Kase parçası, Hayes'in sınıflandırdığı Hellenistik Dönem megara kaselerinin taklidi olarak yapılan DSA grubunda Hayes form 24 sınıflandırmasında yer almaktadır (Hayes 1985, forma 24, tavola IV: 2). Benzerleri Hellenistik Dönem'e tarihlendirilse de erken dönem örneklerinde genel olarak yaprak bezemesi daha dağınık betimlenirken (Gunnweg & Perlman & Yellin, 1983, s.42), Akmonia kase parçasının çok benzeri DSA formlarında görülmektedir. Ayrıca bazı Lübnan'da bulunmuş olan Batı Sigillata (İtalyan Sigillatası) örneklerine bezeme açısından benzese de (Domzalski, 2013, s. 31, fig.8.2), hamur ve astar açısından da DSA'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. Tüm yüzeyi astarlı olan kasenin hamuru kireç, taşçık ve az mika katkılıdır. Bu formun benzer örnekleri MS 1. yüzyılın ilk yarısı ya da ortalarına tarihlendirilmektedir (**Kat.2**) (Hayes 1985, forma 24, tavola IV: 2). Hayes'in form 20 olarak DSA grubunda sınıflandırdığı kase ağız ve gövde parçası hafif içe dönük ağızlı, yarı küresel gövdelidir (**Kat.3**). Hayes bu formu olasılıkla MÖ 1. yüzyıla tarihlendirmesine (Hayes 1985, forma 20, tavola III) rağmen benzer örnekleri Bergama (Zelle, 1997, Abb.24-445, A-T2), Smyrna (Erol, 2011, s. 42, 316, K.N: 5) ve Aizanoi'da (Ateş 2003: Napf 1, no.41) MS 1. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir. Akmonia'daki parça için genel bir tarih aralığı olan MÖ 1. yüzyıl ile MS 1. yüzyılın başlarına tarihlendirebiliriz.

Akmonia Tabak Form 3: Tabak formuna ait parça yarı küresel formlu, yuvarlatılmış ağızlı bir forma sahiptir (**Kat.4**). Hayes form 4A sınıflandırmasına dahil edilen bu parça hafif içe dönük formu ve ince cidarı ile ayırt edici özelliktedir⁷. Bergama ve Smyrna buluntuları arasında Akmonia'daki formun benzerleri MS 1. yüzyılın sonlarına tarihlenen tabakalardan gelmektedir (Erol, 2011, s. 42, 315, K.N: 3; Meyer-Schlichtmann, 1988, Taf.14-197, Sa2. A-T1). Son buluntu ise; yarı küresel gövdeli, yuvarlatılmış ağızlı, ağız ve gövde parçasıdır. Bergama ve Smyrna'daki analogilerine göre MS 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir (**Kat.5**) (Erol, 2011, ss. 53, 315, K.N: 30; Meyer-Schlichtmann, 1988, Taf.11-134-N11c. A-F.1). Akmonia'da tespit edilen DSA grubuna ait terra sigillata parçaları benzerleri ışığında genel bir tarih aralığı olarak MS 1. yüzyıla ta genel bir tarihlendirmektedir.

2.3. Doğu Sigillata B (DSB)

İlk yapılan araştırmalarda Samos kapları olarak isimlendirilen bu seramik grubu (Waagé, 1933, ss. 291- 293), Robinson tarafından tekrar sınıflandırılarak Samian A ve Samian B olarak ayrılmıştır (Robinson, 1959, s. 12). Kenyon ise bu seramik grubunu DSB şeklinde adlandırmıştır (Kenyon, 1959, s. 283). Yaşlı Plinius, Tralleis'de üretilen parlak ve ince sofrta kaplarından bahsetmiş (Plinius, s.36,160), Hayes'de Notion'da bulunan Kaisarea⁸ baskılı terra sigillatalardan dolayı Tralleis'in DSB'nin üretim yerlerinden biri olduğunu belirtmiştir (Hayes, 1973, s. 452). Son yıllarda Tralleis'de yapılan kazı çalışmalarında kent DSB'nin üretim merkezlerinden biri olduğu anlaşılmıştır (Erol, 2004, 57). Hayes, DSB'yi DSB-I ve DSB-II olarak form, astar ve hamur özelliklerine göre ayırmıştır (Hayes, 1985, ss. 53- 69). DSB-I iyi fırınlanmış, pembemsi-kahverengi hamurlu ve astarı kırmızımsı-turuncu renklerinde kaliteli bir görünümü varken DSB-II daha kötü fırınlanmış, kırmızımsı bir hamurlu, astarları soluk turuncumsu-kırmızı renklerinde kalitesiz görünümlüdür (Anderson- Stajanović, 1992, ss. 50- 51). DSB'ler MÖ 1. yüzyılın sonlarından başlayarak MS 2. yüzyılın ortalarına kadar üretimleri devam etmiştir (Hayes, 1972, s. 10). DSB'lerle ilgili yapılan kimyasal analizlerde DSB'lerin Tralleis dışında Troia'da da üretildiklerini

⁷ Hayes 1985, forma 4A, tavola I: No. 9

⁸ Tralleis'in adının MS 1. yüzyıldan itibaren Kaisarea ismini aldığı bilinmektedir. Civelek, 2010, s.180-181.

göstermiştir. Troia'da yapılan DSB'ye ait 49 parçanın analizlerinde burada DSB taklidi yerel üretimin varlığı tespit edilmiştir (Tekkök & Pernicka, 2012, ss. 345-358).

Akmonia'da DSB grubuna dahil edilen ait iki tabak parçası (**Kat.6, 7**) ile kapalı kap kaide parçası (**Kat.8**) ve bir kase parçası (**Kat.9**) ele geçmiştir. Akmonia'da DSB grubu kaplarında astar genel olarak açık açık kahverengimsi turuncu renginde ve yüzeyde yoğun olarak dökülme, hamurda çok az kireç ve bazı örneklerde mika ile taşcık görülmektedir.

Akmonia Tabak Form 4: Akmonia buluntuları arasında DSB II'ye dahil edilen içe dönük yuvarlatılmış ağızlı, ağzın dışında keskin dışa dönük bir bant bulunan sığ tabak ağız ve gövde parçası yer almaktadır (**Kat.6**). Bu parçanın benzer örnekleri MS 1. yüzyılın sonlarından MS. 2 yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir (Hayes, 1985, forma 60, Tavola XIV, no.7; Domžalski, 2012, s. 326, pl.3.2). Akmonia'da Gymnasium'un çevresinde ele geçen yarı küresel gövdeli, ağzın iç kısmında dışa doğru çıkıntı olan tabak parçasının (**Kat.7**) tüm yüzeyi astarlı ancak yüzeyinde yoğun dökülme görülmekte, hamuru ise kireç katkılı ve iyi pişirilmiştir. Robinson'un Atina Agorası Roma Seramiğini sınıflandırdığı yayınında Akmonia'daki kabın benzerini Samaian A grubuna dahil etmiştir (Robinson, 1959, s. 87, M 31, Pl. 61). Hayes ise Robinson'dan sonra yaptığı yayınında bu grubu DSB olarak sınıflandırmış ve MS 1. yüzyılın sonları ile MS 2. yüzyılın ilk yarısına ait tabakalardan ele geçtiğini belirtmiştir (Robinson, 1959, s. 87, M 31, Pl. 61; Hayes, 1985, forma 60, Tavola XV, no.15).

Akmonia Kapalı Kap Form 5: Akmonia'da ele geçen kase gruplarından ilki bir kaide ve gövde parçası olup kapalı bir kaba aittir. Halka kaideli, geniş çaplı kapalı kap kaide parçasının benzer örnekleri Tiberius-Claudius dönemlerinde yaygın olarak kullanım görmüştür (**Kat. 8**) (Hayes, 2005, s. 14, fig.4, no.1).

Akmonia Kase Form 6: Akmonia'da sonuncu DSB sınıflandırmasındaki kase keskin ağızlı, konik gövdeli ağız, gövde parçasıdır (**Kat. 9**). Benzerler örnekleri Ephesos'da MS. 1. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmaya başlar (Hayes, 1985, form.37, tavola XIII: s.7). ve Atina Agorası'nda MS Erken 2. yüzyıl kontektlerinde görülmeye devam eder (Hayes, 2008, fig.13, no. 399). Olasılıkla bu form için Hadrianus Dönemi uygun bir tarihlendirme olacaktır.

2.4. Doğu Sigillata C (DSC)

Doğu Sigillata C ya da Çandarlı seramikleri ile ilk kez Loeschke, 1912 yılında bir çalışma yapmış ve bunları 42 forma ayırarak sınıflandırmıştır (Loeschke, 1912, ss. 344- 407). Meyer-Schlichtmann ise Bergama'nın erken dönemlerden itibaren Terra Sigillata üretimi yaptığını Çandarlı seramiklerini bu nedenle Bergama Sigillata'ları olarak adlandırmanın daha doğru olduğunu belirtmiştir (Meyer-Schlichtmann, 1988, s. 13). Kenyon, bu kap tiplerini diğer Terra Sigillata'ların devamı niteliğinde Doğu Sigillata C olarak adlandırmış (Crowfoot & Kenyon, 1957, s. 283) ve günümüzde de hem Çandarlı hem de DSC şeklinde sıklıkla kullanılan bir isim olmuştur. DSC kapları MS 1. yüzyılda, DSA ve DSB'nin seramik pazarına hakim olmasından dolayı Ege ve Akdeniz'de çok sık karşılaşılan bir form olmamış ancak MS 2. yüzyılın sonlarından MS 3. yüzyılın başlarına kadar Ege ve Akdeniz yerleşimlerinden Cyrenaica'ya kadar pazar alanını genişletmiş ve yayılım göstermiştir. Son olarak da MS 4. yüzyılın başlarına kadar üretiminin devam ettiği daha sonra ise küçük çaplı bir üretimin gerçekleştiği düşünülmektedir (Hayes, 1972, s.317).

Akmonia'da DSC'ler genel olarak Gymnasium'un çevresindeki alandan ve T21 olarak adlandırılan mimari yapıların bulunduğu alandan gelmektedir. Akmonia'da DSC grubuna dahil edilen dört kase parçası (**Kat.10, 11, 12, 13**) ve dört tabak parçası (**Kat.14, 15, 16, 17**) tespit edilmiştir. Akmonia'da DSC grubu kaplarında astar genel olarak Kahverengi tonlarında kırmızı renginde ve

yüzeyde yoğun olarak dökülme, hamurda az kireç, az mika ve bazı örneklerde taşçık görülmektedir.

Akmonia Kase Form 7: İlk parça benzerlerine az rastlanan dik gövdeli, yuvarlatılmış ağızlı kase formundadır (**Kat.10**). Astarın tüm yüzeyinde dökülme ve hamuru kireç ve taşçık katkılı, az mikalıdır. Akmonia kasesinin Atina Agora'da MS 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıla tarihlenen kontekstlerde benzerlerine rastlanmaktadır (Hayes, 2008, s. 195, fig.23, no.743). Diğer bir DSC örneği yuvarlatılmış ağızlı, konik gövdeli kase ağız ve gövde parçasıdır(**Kat.11**). Hayes'in Çandarlı Form1 olarak sınıflandırdığı (Hayes, 1972, fig. 64, form 1) ve Athena Agorası'ndan MS 2. yüzyılın ortaları ve sonlarına tarihlenen tabakalardan ele geçen bu parçanın ayrıca benzerleri MS 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen kontekstlerden gelmektedir (Ergürer, 2012, ss. 106, 382, K.N:198). Akmonia'da tespit edilen ve aynı forma sahip olan iki Çandarlı Sigillatası seramik parçası hafif içe dönük ağızlı, dudağın dış kısmında keskin dışa dönük bant bulunmaktadır (**Kat.12, Kat.13**). Astarları kırmızımsı-kahverengi tonlarında oldukça kaliteli ve tüm yüzeyde görülmekte, hamur ise açık kırmızı tonlarında kireç ve mika katkılı iyi pişirimidir. Atina Agorası'ndaki kontekstlerde Kat.12, MS Erken 3. yüzyıl (Hayes 2008, fig.25, no.796), Kat.13 ise 2. yüzyılın ilk yarısına (Hayes 2008, fig.25, no.794) tarihlenen tabakalarda ele geçmiştir.

Akmonia Tabak Form 8: Diğer ağız ve gövde parçası gruplara nazaran ender bulunan hafif dışa dönük, düz ağız tablalı, kalın cidarlı tabak formudur. Knidos (Doksanaltı, 2006, no. 1797) ve Parion'da (Ergürer, 2012, s. 111, K.N:210, 211, 388) da MS 2. yüzyılın sonlarından MS 4. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tarihlendirilen bir formdur (**Kat.14**). Akmonia'da ele geçen ve Çandarlı seramik tipolojisinde daha fazla karşılaşılan bir grup ise içe dönük ağızlı, sığ tabak formlarıdır (**Kat.15, 16, 17**). Bu gruptaki kaplarda astarlarında dökülme görülmektedir. Hamurları iyi pişirimli içeriğinde çok az kireç ve mika katkıları bulunmaktadır. Hayes'in 5 gruba ayırdığı formlar arasında Akmonia'da bulunun kaplar Hayes form 4 sınıfına dahil edilmektedir (Hayes, 1972, fig. 64; A). Parion'da ele geçen bu tipteki DSC'ler; MS 3. yüzyıl- MS 4. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlendirilirken (Ergürer, 2012, 111, K.N:210, 211, 388), Smyrna buluntuları, MS 2.yüzyılın sonu 3.yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir (Erol, 2011, s. 338, K.N: 64). Akmonia'da ele geçen Çandarlı kırmızı astarlı seramik parçalarının benzerlerini Smyrna (Erol, 2011, s. 91, K.N.92), Ephesos (Gassner, 1997, ss. 137, tafel 44, s. 532), Knidos (Doksanaltı, 2006, s. 474, K 183), Atina Agorası (Hayes, 2008, ss. 199- 200, fig. 24- 25, s. 788- 796) ve Korinth'te (Slane, 1990, s. 54, fig. 8, s. 109) görmekteyiz. Akmonia, DSC parçaları analogiler ışığında genel bir tarih aralığı olarak MS 2. yüzyıl ikinci yarısı - M.S. 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmektedir.

3. AKMONIA YÜZEY ARAŞTIRMALARINDA BULUNAN GEÇ ROMA KIRMIZI ASTARLI SERAMİKLERİ

3.1. Afrika Kırmızı Astarlı Seramiği

Roma Geç Cumhuriyet Dönemi ve Roma İmparatorluk Dönemi boyunca adeta seramik sanatının simgesi haline gelen "terra sigillata" imparatorluk sınırları içerisinde birçok merkezde ve hatta kırsal alanlarda bile yaygın olarak kullanılmıştır. Fakat özellikle ekonomik ve siyasi şartların değişimi bu kapların yerlerini daha sıradan ancak yine kırmızı astarlı sofa kaplarının almasını sağlamıştır (Adak -Adıbelli, 2006, s. 16). Terra Sigillata'ların devamı niteliğindeki Geç Roma Kırmızı Astarlı Kapları'nın Terra-Sigillatalara göre en temel farklılığı daha katkılı bir kil ile daha ince uygulanan bir astara sahip olmalarıdır (Ergürer, 2012, s. 116).

Afrika Kırmızı Astarlı Seramiği'nin ilk defa fark edilmesi 19. yüzyılda Kuzey Afrika'ya gelen Avrupalı diplomatlar tarafından bu kaplar toplanarak Avrupa'daki Müzelere götürülmesiyle olmuştur

(Adak -Adıbelli, 2006, s. 16). Bu tip kaplara yönelik ilk sınıflandırmayı 1933 yılında Waagé yapmıştır. Waagé, Afrika kırmızı astarlılarını A ve B olarak ikiye ayırmış (Waagé, 1933, ss.294-96; Waagé, 1948, ss.6-8), 1948 yılında Antiokheia kaplarını ele aldığı çalışması ile daha detaylı bilgiler vererek sınıflandırmıştır. Lamboglia ise bu seramik tipolojisini Terra Sigillata Chiara olarak tanımlayarak, A, B, C ve D başlıkları altında dört gruba ayırmıştır (Lamboglia, 1958, s.257; Lamboglia, 1963, ss. 145-212). Bu konudaki isim karmaşasına Hayes 1972 de son verip seramikleri “African Red Slip–Afrika Kırmızı Astarlı” başlığı altında toplamıştır (Hayes, 1972, s.13). Sonraki yıllarda Hayes tarafından yapılan çalışmada Afrika Seramiği'nin tipolojisi ve gruplandırması detaylı bir şekilde alt sınıflara ayrılarak tarihlendirilmiştir (Hayes, 1980.). Mackensen ise üretimin merkezi olan Tunus atölyelerini araştırmış ve bu bölge ile ilgili yeni sınıflandırmalar oluşturmuştur (Mackensen, 1993).

Akmonia'da Afrika kırmızı astarlı grubuna dahil edilen beş kase parçası (**Kat.18, 19, 20, 21, 22**) ve üç tabak parçası (**Kat.23, 24, 25**) ele geçmiştir. Akmonia'da Afrika kırmızı astarlı grubu kaplarında astar genel olarak kiremit kırmızısı-turuncu renginde ve yüzeyde yoğun olarak dökülme, hamurda iki örnek haricinde az kireç, mika ve taşçık görülmektedir.

Akmonia Kase Form 9: Akmonia'da Gymnasium'un çevresinde ele geçen Afrika kırmızı astarlı seramik parçası, Afrika kırmızı astarlı seramikleri arasında bilinen ve yoğun bir kullanım alanı görmüş formlar arasındadır. Bu form zarif ve kaliteli işçiliği ile MS 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar tercih edilen sofrakapları arasında yer almıştır (**Kat.18**). Yarı küresel formdaki bu kaselerin en belirgin özelliği ağzın hemen altından çıkan kanca biçimli çıkıntılardır. Hayes bu tipteki kapları form 91 olarak sınıflandırmış ve A, B, C, D olarak dört grup altında incelemiştir. Akmonia'daki kase parçası Hayes'in sınıflandırmasında C olarak adlandırdığı grup içerisinde yer almaktadır. Bu grupta kanca şeklindeki çıkıntı kısalmış ve aşağıya doğru yuvarlatılmıştır (Hayes, 1972, s. 141). Atina Agorası'nda (Hayes, 2008, s. 231, fig. 35: 1142), Tarsus'ta (Adak- Adıbelli, 2006, s. 65, Levha 7: 91), Knossos'da (Hayes, 2001, ss. 438, 439, fig. 4: A20) güvenilir tabakalarda bu kabın benzer formları MS 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilmektedir. Akmonia'daki diğer bir Afrika kırmızı astarlı seramik parçası, yuvarlatılmış ağızlı, ağzın dışında yuvarlatılmış bantlı, konik gövdeli kase ağız ve gövde parçasıdır (**Kat.19**). Hayes'in 99 Tip-A olarak sınıflandırdığı gruba dahil edilen bu parça MS 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Hayes, 1972, s. 155, Fig.28-23). Akmonia'da ele geçen ve üç örnekle temsil edilen Afrika kırmızı astarlı grubu ise Hayes'in Form 85-4B olarak tanımladığı ve belirgin ağız kenarıyla diğer formlardan ayrılan bir gruptur (**Kat.20, 21, 22**). Ağız tablası iç bükey oluklu, dışa bombeli gövdeye sahip bu form MS 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir (Hayes, 1972, s. 130, Fig.23-4; Erol, 2011, ss. 395-396, K.N: ss. 229-230). Akmonia'daki Afrika kırmızı astarlı seramiklerinin hamur ve astar özelliklerine baktığımızda hamurunun az kireçli, taşçık ve mika katkılı olduklarını astarlarının ise ince tek kat daldırılmış olduğu görülmektedir.

Akmonia Tabak Form 10: Akmonia'da ele geçen ve Afrika kırmızı astarlı formları arasında benzerlerine az rastlanan bir örnek ise dışa çekik, ağız tablasının üzeri yivli, sığ gövdeli tabak formudur (**Kat.23**). Nadir olarak görülen bu forma sahip kaplar Smyrna (Erol, 2011, s. 131, K.N.92), Stobi (Anderson- Stajanović, 1977, s. 60), Ephesos (Meriç, 2002, s. 68), Ilion (Tekkök, 2000, s. 71) Atina Agorası (Hayes, 2008, s. 223, fig.32, no.1049) ve Tarsus'da (Adak- Adıbelli, 2006, s. 188, Levha 21: s. 199) gibi yerleşimlerden bilinmektedir. Atina Agorası'nda Hayes'in belirlediği form 58 grubuna dahil edilen bu parça MS 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Akmonia'da tespit edilen diğer bir grup kanca şeklinde dışa çekik ağızlı, sığ gövdeli tabak formlarıdır (**Kat.24, 25**). Bunlar geniş çaplı, kalın cidarlı Afrika kırmızı astarlı seramikleri olup,

MS Geç 4. yüzyıl kapları arasında yerini almaktadır (Hayes, 2008, s. 223, fig.32, no.1049; Adak-Adıbelli, 2006, s. 188, Levha 21: s. 199).

3.2. Phokaia Kırmızı Astarlı Seramiği

Afrika kırmızı astarlı seramiklerinin MS 3. yüzyılın ortalarından itibaren Akdeniz ve çevresinde ticari bir unsur olarak yayılım göstermesinden hemen sonra Phokaia kırmızı astarlı seramikleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Erol, 2011, Smyrna 23). Atina Agorası'ndaki buluntular ışığında ilk kez bu grup Waagé tarafından Geç Roma C (Late Roman Ware C) olarak sınıflandırılmıştır (Waagé, 1933, s. 298). Uzun süre kabul edilen ve yayınlarda kullanılan bu terminolojiden sonra Phokaia'da beş farklı üretim merkezi bulunmuş ve üretim yerinin Phokaia olduğu anlaşılmıştır (Hayes, 1980, s. 525; Langlotz, 1969, ss. 379-381). MS 4. yüzyılda pek yaygın olmayan ve pazar payında Afrika kırmızı astarlılarından sonra gelen Phokaia kırmızı astarlıları MS 5. yüzyıldan itibaren ise Afrika üretimlerini geride bırakmıştır (Hayes, 1992, s. 5; Hayes, 1997, s. 62). Phokaia kapları sadece Akdeniz ve çevresinde yaygın olarak kullanılmakta kalmayıp, İngiltere'ye kadar ithal edilmişlerdir (Hayes, 1997, s. 63).

Akmonia'da Phokaia kırmızı astarlı grubuna dahil edilen iki tabak parçası (**Kat.26, 27**) ele geçmiştir. Akmonia'da Phokaia kırmızı astarlı grubu kaplarında astar genel olarak açık kahverengimsi tonlarında kırmızı renginde ve yüzeyde yoğun olarak dökülme, hamurda kireç, taşçık katkılı ve az mika görülmektedir.

Akmonia Tabak Form 11: Akmonia'da ele geçen Phokaia Geç Roma Kırmızı Astarlılarından tabak parçasının (**Kat.26**) benzerlerinin ağızlıları dışa çekik ya da düzdür. Gövdeleri ise yarı küresel ya da yarı küresele yakın sığ olabilir. Bu kaplar tarihlendirilebilen kontekstlerde MS 4. yüzyılın sonu 5. yüzyılın ilk yarısından gelmektedir. Ayrıca Smyrna (Erol, 2011, s. 130, K.N: 247, 248, 249, 250), Phokaia (Uslu, 1994, ss. 95- 105, K.N.: 52- 74), Ephesos (Gassner, 1997, s. 141, tafel 45: s. 539), Priene (Yılmaz, 2005, s. 126, abb. 2: Nr. 2), Miletos (Berndt, 2003, s. 159, tafel 14: TS 162- 164), Knidos (Doksanaltı, 2006, s. 498, 499, K.N: 211), Kelenderis (Tekocak, 2006, s. 104, Levha 10: s. 66), Tarsus (Adak- Adıbelli, 2006, ss. 99- 101, Levha 23: s. 223) ve Parion'da (Ertuğ, 2012, s.156, K.N: 268) benzerleri görülmektedir. Akmonia'da ele geçen diğer Phokaia kırmızı astarlı formu, ince ve alçak halka kaideye sahip küçük çaplı tabak parçasıdır (**Kat.27**). Bu tabakların en önemli özelliği kabın kaide kısmında tıraşlanarak oluşturulan gizli kaide biçiminin yer almasıdır. Tarsus'da yapılan çalışmalarda form 7 olarak belirlenen ve MS 6. yüzyılın sonları ile MS 7. yüzyılda üretildiği düşünülen bu kapların Akmonia örneğinde olduğu gibi tondosunda bezeme olmayan formları olduğu gibi çeşitli bezemelerin yapıldığı formları da bulunmaktadır (Adak- Adıbelli, 2006, ss. 50, 115, Lev.32, No.387). Akmonia'daki PRS kaplarının hamurları kireç, taşçık ve mika katkılıdır. **Kat.26**'daki tabak parçasının tüm yüzeyi astarlıyken **Kat.27**'deki kaide parçasının sadece iç kısmı astarlıdır.

3.3. Geç Roma D (Kıbrıs Geç Roma) Kırmızı Astarlı Seramiği

Waagé'in 1948'de yaptığı yayınında "Geç Roma D" olarak adlandırdığı grubu (Waagé, 1948, s. 52), 1962'de Bally, Nessana buluntularını sınıflandırdığı yayınında Kıbrıs Terra Sigillata'larının devamı niteliğinde üretim olduğunu düşünerek bu kapları "Pseudo-Sigillata Ware C1" olarak adlandırmıştır (Bally, 1962, s. 272). Hayes 1972'de yaptığı yayınında "Kıbrıs Kırmızı Astarlı Seramikleri" olarak tanımlanmıştır (Hayes, 1972, s.371). Son olarak ise Meyza, Hayes tarafından oluşturulan 12 forma eklemeler yaparak günümüze kadar yapılmış en detaylı çalışmayı oluşturmuştur (Meyza, 2007, s. 13). Poblome ve Fırat'ın çalışmaları kapların üretim yerleri hakkında önemli bilgiler sunmuş ve yapılan kimyasal analizler sonucunda bu kapların Kıbrıs

üretimi olduğu anlaşılmıştır (Poblome & Fırat, 2011, ss. 49- 55). Kıbrıs'ın dışında şu ana kadar tespit edilen üretim merkezleri Perge (Fırat, 1999, ss. 60- 64, Levha 104- 115, K.N: 459- 506; Fırat, 2000, s. 37, fig. 3A,b), Anemurium (Williams, 1989, s. 33, fig. 14: ss. 181-184; Adak-Adıbelli, 2006, s. 126) ve Pednelissos (Kenkel, 2007, ss. 140, 141, fig. 10)' dur. Bu yerleşimlerde farklı formlarda kapların ele geçmesi başka yerleşimlerde de Kıbrıs Geç Roma Kırmızı Astarlı seramiklerinin üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Yeni formların bahsedilen kentlerde ele geçmesi bu kapların farklı üretim bölgelerinin var olduğunu göstermektedir. Kıbrıs Geç Roma Kırmızı Astarlı seramikleri, Afrika ve Phokaia seramikleri kadar geniş dağılım alanına sahip olmasa da Batı (Adak-Adıbelli, 2006, s. 123) ve Doğu Akdeniz (Jackson, ve diğerleri., 2012, s. 89; Poblome, 1999, s. 297) boyunca varlıkları tespit edilmiştir.

Akmonia'da Kıbrıs Geç Roma Kırmızı Astarlı grubuna dahil edilen bir tabak parçası (**Kat.28**) ele geçmiştir. Akmonia'da Kıbrıs Geç Roma Kırmızı Astarlı grubundaki tek kapın astarı kahverengi tonlarında kırmızı ve üzerinde yoğun olarak dökülme, hamurda kireç, taşçık katkılı ve az mika görülmektedir.

Akmonia Kase Form 12: Akmonia'da ele geçen kalınlaştırılmış ağızlı, konik gövdeli, hafif konkav dipli küçük çaplı kase parçası nadir olarak karşılaşılan GRD kırmızı astarlı seramiklerindedir. Nea Paphos (Meyza, 2007, pl.3, no.5) ve Elaiussa Sebaste'de (Kızılsırlanoğlu, 2008, s. 462, Res.3) ele geçen GRD formları arasında Akmonia'daki kase ağız ve gövde parçasına çok benzer örnekler yer almaktadır (**Kat.28**). Akmonia'daki buluntunun hamuru kireç, taşçık katkılı ve az miktarda mikalı, astarı ise tüm yüzeyde görülmektedir. Nea Paphos'daki GRD genellikle 13-15 cm ağız çapında olup, kaideleri 4.6 ile 5.5 cm arasında değişmektedir. Yükseklikleri ise genellikle ağız çaplarının 1/3 oranındadır. Akmonia GRD formundaki kase parçası da ortalama bu ölçülere sahiptir ve tarih aralığı olarak MS 4. yüzyıl sonları ile MS 5. yüzyıl ortalarına tarihlendirilebilir.

4. DEĞERLENDİRME

Akmonia kenti çalışmalarında kentin surlar içerisindeki günümüz parsel sınırları dikkate alınarak belgelenmiş ve malzemelerde buna göre toplanmıştır, Kentin drone ile fotoğrafları çekilerek her bir parsel sınırının koordinatları alınarak numara verilmiş ve böylece daha sonra yapılacak olan kazı çalışmalarına zemin hazırlanması amacıyla malzemelerin hangi alanlardan toplandığı doğal bir gridleme sistemiyle belgelenmiştir. Akmonia'daki ele geçen Terra-Sigillata ve Geç Roma seramiklerinin buluntu alanları genel olarak kentin batı ve kuzey bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Burada bir yüzey araştırması olmasından dolayı kesin sonuçlar çıkarılamaz teoremi ortaya çıksa da sürülmüş tarlaların bazılarında buluntu gruplarına rastlanmaması bu hipotezi çürütmektedir. Bazı alanlarda ise yapılarla birlikte buluntu sayılarının arttığı gözlenmektedir. Örneğin T21 olarak adlandırdığımız alanda buluntuların yoğunlaştığı alan mimari yapılara ait duvar kalıntılarının olduğu alanlardır. Bu alanda seramik gruplarında olduğu gibi cam buluntular içinde Erken Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte Geç Roma – Erken Bizans Dönemi buluntularına da rastlanmaktadır.

Akmonia'da yaptığımız araştırmalar neticesinde burada ele geçen küçük buluntular arasında bin beş yüz yıllık bir zaman dilimi⁹ vardır ki olasılıkla gerek konumu gerekse bereketli toprakları ile korunaklı bir Akropol kenti olan Akmonia'da bu denli uzun bir zaman diliminde terk edilmemiş

⁹ Akmonia'da şu ana kadar tespit edilen en erken seramik parçası Erken Hellenistik Dönem'e ait siyah firnisli kaide parçasıdır. Hellenistik Dönem buluntuları genel olarak 2. yüzyıla tarihlenen içe dönük ağızlı kaselerden oluşmaktadır. Seramik gruplarında en geç buluntu ise MS 6. yüzyılın sonlarına tarihlenen Phokaia kırmızı astarlı seramiğidir. Cam buluntularında ise en erken buluntu MS 1. yüzyıla tarihlenen kaburgalı cam kase parçası en geç buluntular ise MS 10-12. yüzyıla tarihlendirilen kulplu kandil parçası ile yuvarlak formlu pencere camlarıdır.

olması olağan görülmektedir. Tespit edilen malzeme gruplarında lighted colored (açık renkli) kaplar haricinde Batı Sigillatalar, DSA-B-C, Afrika, Phokaia ve Kıbrıs Geç Roma seramikleri görülmektedir (**Harita 2**).

Harita 2. Akmonia Antik kentinde görülen Terra Sigillata ve Geç Roma Kırmızı Astarlılarının dağılımını gösteren harita

Bir ön değerlendirme niteliğinde olan bu çalışma da bize göstermektedir ki Akmonia kentinde Geç Klasik Dönemlerden – Geç Antik Çağ'a kadar çeşitli ve ender bulunan eser gruplarının yanı sıra nitelikli sofran kapları da bu listede yerini almaktadır. Aynı zamanda Akmonia Akropolü'nün içinde resmi yapılarla birlikte domestik unsurların da yer aldığı yüzey araştırmasında ele geçen seramik buluntulardan anlaşılmaktadır.

Katalog bölümünde yer alan Terra Sigillata'lar ve Geç Roma kırmızı astarlıları literatürde en çok bilinen buluntular olup bunların dışında yerel üretimin varlığına ilişkin olabileceğini düşündüğümüz eser grupları da yer almaktadır. Ancak günümüze kadar kullanıldığını bildiğimiz kil yataklarından ve seramik parçalarından alınacak örnekler ışığında kimyasal analizlerinin yapılması ile bu öneriler kesinlik kazanacaktır.

Akmonia antik kenti ve bağlı bulunduğu bölgedeki ilk detaylı seramik çalışması olan bu yayın, Akmonia kentinin oldukça uzun bir zaman dilimine yayılan varlığını ve zenginliğini göstermesi açısından da oldukça önemlidir ki daha önce adı sadece bir kaçak kazı ile duyulan kentin esasında bölgedeki en önemli kentlerin başında geldiğini ve yazıtların bize aktardığı bilgilerle eser paralelliğinin ortaya çıkması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Anderson Stajanović, V. R. (1977). *Pottery of the late hellenistic and roman periods at stobi*, University Microfilms.
- Anderson Stajanović, V. R. (1992). *Stobi, the hellenistic and roman pottery, Volume 1*, New Jersey: Princeton University Press.
- Adak Adibelli, İ. (2006). *Tarsus geç roma seramiği*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Bally, T.J.C. (1962). *The pottery, in excavations at nessana*, H.İ. Dunscombe (ed.), Londra, 270-311.
- Başgelen, N.(2000). Calinan geçmiş, yitirilen miras: akmoneia (ahatkoy) mozaikleri, *Arkeoloji ve Sanat* (22), 97, 23-25.

- Belke, K. ve N. Merisch (1990). *Tabula imperii byzantini 7: Phrygien und Pisidien*, Wien.
- Berndt, M. (2003). Funde aus dem survey auf der halbinsel von milet (1992-1999), kaiserzeitliche und frühbyzantinische keramik, *Internationale archaologie 79*, Marie Leidorf GmbH, Rahden.
- Carandini, A. (1981). *Ceramica microasiatica, atlante dell forme ceramiche i. ceramic fine romana nel bacino mediterraneo*, Enciclopedia Dell'Arte Antica, Roma.
- Carrigton, P. (1976). *The distribution and history of elements of the native culture of roman phrygia with reference to their ethnic origin*, Newcastle.
- Civelek, A., (2008). Terra sigillata sinter astarlı seramikler, *Arkeoloji ve Sanat*, 128, 57-63.
- Civelek, A., (2010). Red-Slip ware from tralles excavations, *CollAn IX*, 169-191.
- Cramer, J.A. (1832). *A geographical and historical description of asia minor II*, Oxford.
- Crowfoot, J.W. ve Kenyon, K.M. (1957). *The object from samaria. samaria- sebaste III*, Londra.
- Çizer, S., (1993). Antik Dönemden Günümüze Yapım ve Kullanimini Sürdüren bir Zinter Astar Çeşidi: Terra Sigillata, *Türk Seramik Derneği*, 7, 223-233.
- Dinc, M., Kaplan, D., Taştemur, E. ve Yılmaz, B. (2016). 2014 yılı Uşak İli ve İlçeleri arkeolojik yüzey araştırması eski yunan-roma (arkaik, klasik, hellenistik, roma) yerleşimleri, *33. Araştırma Sonuçları Toplantısı 33/ İl*, 521-538.
- Dinç, M. (2017a). Akmonia antik kenti, *yüzey araştırmaları ve kazılar ışığında Uşak*, R. M. Czichon et al. (ed.), İstanbul: Ege Yayınları, 91-103.
- Dinç, M. (2017b). Uşak'ta bir antik kent: akmonia, *Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu: Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan*, 10- 12 Ekim 2016 Kütahya, Ed. Gökhan Coşkun, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 213-229.
- Doksanalti, E. (2006). *Knidos kap- krio kazı alanı*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Domžalski, K. (2012). At the crossroads of trade routes: terra sigillata, red slip wares and related fine pottery from the Polish excavations in Ptolemais (2002-2009), *in: Ptolemais in Cyrenaica. Studies in Memory of Tomasz Mikocki*, ed. J. Żelazowski, Warsaw, 317-343.
- Domžalski, K. (2013). Terra sigillata, red slip and glazed wares from jiyeh and chhim in lebanon. similarities and differences in supplying coastal and mountain customers. *Archeologia, Rocznik Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk*, LXIV, , 23-51.
- Dragendorf, H. (1897). Zur terrassigillataindustrie in griechenland, Kleinasien, Südrussland und Aegypten, *Bjb 101*, 140- 152.
- Dragendorf, H. (1895). Terra Sigillata, ein beitrage zur geschichte der griechischen und römischen keramik, *Bonner Jahrbücher 96*, Bonn.
- Drew-Bear, T.ve Lochman T. (1991). Munzprager aus Akmonia, *Arkeoloji Dergisi I*, 51-60.
- Ergürer, E. (2012). *Parion roma dönemi seramiği*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Erol, D. (2004). *Tralleis sigillata çöplüğü*, (Yüksek Lisans Tezi), Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Erol, D. (2011). *Smyrna agorasında ele geçen Terra sigillata ve geç Roma seramiği*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Firat, M. (2017). Seramik çöplüğü alanı verileri doğrultusunda phokaia kırmızı astarlı kapları, (Ed. / Eds. Emre Okan – Cenker Atıla) *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan (Studies in Honour of Ömer Özyiğit)*, İstanbul, 161-178.
- Firat, N. (1999). *Perge konut alanı keramiği*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Firat, N. "So- called 'cypriot red slip ware' from the habitation area of perge (pamphylia)", *Rei Cretariae Romanae Favtorvm*, 36, s.35-38.
- Franz, J. (1840). *Fünf inschriften und fünf städte in kleinasien. eine abhandlung topographischen inhaltes*, Berlin.
- Gassner, V. (1997). Das südtor der tetragonos- agora. keramik und kleifunde, *Forschungen in Ephesos XIII/ 1/ 1*, Wien.
- Gunneweg, J.ve Perlman İ.&Yellin J. (1983). "The Provenience, Typology And Chronology Of Eastern Terra Sigillata", *Qedem, Vol. 17, The Provenience, Typology And Chronology Of Easternterra Sigillata*, Institute Of Archaeology, Hebrew University Of Jerusalem, Pp. İii, V-Viii, 1-120.
- Hamilton, W.J. (2013). *Küçük Asya*, Cev. Kasim Toraman, Ankara: Midas Kitap.
- Hayes, J. W. (1972). *Late roman pottery*, London: British School at Rome.

- Hayes, J. W. (1973). Roman pottery from the south stoa at corinth, *Hesperia* 42, (4), 416- 470.
- Hayes, J. W. (1980). *A supplement to late roman pottery*, London: British School at Rome.
- Hayes, J. W. (1985). Sigillate orientali, atlante delle forme ceramiche ii. ceramiche fine romana nel bacino mediterraneo, *Enciclopedia dell'Arte Antica Supp. 2*, Roma.
- Hayes, J. W. (1997). *The Handbook of Meditarrenean Roman Pottery*, The British Museum Press, London.
- Hayes, J. W. (2001). Early Christian pottery from knossos: the 1978- 1981 finds from knossos medical faculty site, *BSA (The Annual of the British School at Athens)* 96, 431- 454.
- Hayes, J. W. (2005). Late hellenistic and roman pottery in the eastern mediterranean- an overview of recent developments”, (Ed. M. B. Briese- L.E. Vaag) *Trade Relations in the Eastern Mediterranean from the Hellenistic Period to Late Antiquity: Ceramic Evidence, Halicarnassian Studies III*, Denmark: University Press of Southern Denmark.
- Hayes, J. W. (2008). *Roman pottery: fine ware imports: athenian agora XXXII*, Princeton, New Jersey, 2008.
- Hellström, P. (1965). Pottery of classical and latere date, terracotta, lamp and glass, *labraunda. Swedish Excavations and Researches II. 1*, Lund.
- İliffe, J. H. (1938). Sigillata wares in the near east. a list of potters' stamps, *Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine VI*, 4-53.
- Kadous, E.Z.H. (1988). *Die terra sigillata in alexandria. untersuchungen zur: typologie der westlichen und östlichen terra sigillata des hellenismus und frühen kaiserzeit*, (Alexandria University), Dissertation, Trier.
- Kenkel, F. (2007). Cypriot red slip ware and its derivatives from pednelissos, *BYZAS 7 - Çanak Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts*, A.O. Uysal - Böhlendorf-Arslan, Beate - J. Witte - Orr (eds.) İstanbul: Ege Yayinlari, 131-146.
- Kenrick, P.M. (1985). *Excavations at sidi khrebish benghazi (Berenice)*, III.1, Fine Pottery, Tripoli.
- Lamboglia, N. (1958). Nuove osservazioni sulla terra sigillata chiara. (Tipi A e B), *Rivista di Studi Liguri* 24: 257-330.
- Lamboglia, N. (1963). “Nuove osservazioni sulla ‘terra sigillata chiara’.” *Rivista di Studi Liguri* 29: 145-212.
- Loeschcke, S. (1912). Die arbeiten zu pergamon 1910- 1911. sigillata- töpfereien in tschandarli, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 37, 344- 407.
- Lund J. (1995). *Eastern sigillata b: a ceramic fine ware industry in the political and commercial landscape of the eastern mediterranean*, *Rei Acta* ss.127-135.
- Mackensen, M. (1993). *Die spaetantiken sigillata und lampentöpfereien von el mahrine (nord tunusien). studien zur nordafricanischen feinkeramik des 4. bis 7. jhr., münchner beitrage zur vor und frühgeschichte*, Band 50, katalog- Anhang- Tafeln, Münih.
- Meyza, H. (2007). *Nea Paphos V. Cypriot red slip ware. Studies on a late roman levantine fine ware*. Warsaw.
- Meyer Schlichtman, C. (1988). Die pergamenische sigillata aus der statgrabung von pergamon (mitte 2.jh.v.chr-mitte 2. jh.n.chr, *pergamenische forschungen*, berlin: walter de Gruyter.
- Parman, E. (2002). *Orta çağ'da bizans döneminde frigya (phrygia) ve bölge müzelerindeki bizans taş eserleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Meriç R. (2002). Spathellenistisch-römische keramik und kleifunde aus einem schachtbrunnen am staatsmark in ephesos, *Forschungen in Ephesos IX/3*.
- Poblome, J. (2001). The sigillata manufactories of pergamon and sagalassos, *Journal of Roman Archaeology*, 14, 143-165.
- Poblome, J.ve FİRAT, N. (2011). Late roman d a matter of open(ing) or closed horizons?, (Ed. M.A. Cau, P. Reynolds, M. Bonifay), *LRFW İ. Late Roman Fine Wares: Solving problems of Typology and Chronology*, 1. A review of the evidence, debate and new contexts (Roman and Late Antique Mediterranean Pottery 1, (BAR İnternational Series) Oxford, 49- 55.
- Ramsay, W.M. (1883). The cities and bishoprics of phrygia, *The Journal of Hellenic Studies* 4, 370-436.
- Ramsay, W.M. (1897). *The cities and bishoprics of phrygia*, I, Part II, Oxford.
- Robinson, H.S. (1959). *Pottery of roman period: chronology. the athenian agora V*, Princeton.
-

- Sezer, S.S. (2014). Akmonia antik kentinden heykeltıraşlık eserleri”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17,71-84.
- Slane, K.W. ve Elam, J.M. (1994). Compositional analysis of eastern sigillata a and related wares from tel anafa (İsrail), *Journal of Archaeological Science*, 21, 51- 64.
- Slane, K. (1990), *The sanctuary of demeter and kore the roman pottery and lamps*, New Jersey: The American School of Classical Studies At Athens Princeton.
- Heath, S. ve Tekkök, B. (2008). Greek, roman and byzantine pottery at İlion (Troia), 2007-2008 Project Troia. *FiE IX*.
- Tekkök-Biçken, B. (2006). *The hellenistic and roman pottery from troia: the second century b.c. to the sixth century A.D.* Unpublished Dissertation, University of Missouri, Columbia.
- Tekkök, B.ve Pernicka, E. (2012). Analysis of eastern sigillata b finds from troia,türkiye’de arkeometrenin ulu çınarları, Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirciye Armağan, Ed. Ali Akin Akyol- Kameray Özdemir, İstanbul: Homer Kitabevi, 345-358.
- Tekocak, M. (2006). *Kelenderis roma çağı seramiği*, (Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Özdilek, B. (2017). Andriake sinagogu’ndan ele geçen dsa grubu seramikler, *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi* V, 337-395.
- Uslu, S. (1994). *Phokaia kazılarında bulunmuş terra sigillata*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi.
- Uygun, Ç. (2009). *Patara Tepecik nekropolü ve bey evi’nden ele geçen kırmızı astarlı seramikler (İ.Ö. 2. YY - İ.S. 4. YY)*, (Doktora Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Yılmaz, Z. (2008). Spätantike sigillaten aus priene, *BYZAS 7 - Çanak Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts*, A.O. Uysal - Böhlendorf-Arslan, Beate - J. Witte - Orr (eds.) İstanbul: Ege Yayınları, 123-130.
- Zabchlicky-Scheffenegger, S. (2004). Subsidiary factories of italian sigillata potters, the ephesian evidence, *ephesos, metropolis of asia. an interdisciplinary approach to its archaeology, religion, and culture*, Ed. H. Koester, *Harvard Theological Studies* 41, Harvard University Press, 217-228.
- Zahn, r. (1904). *Priene. ergebnisse der ausgrabungen und untersuchungen in den jahren 1895-1898*, Von Theodor Wiegand und Hans Schrader unter Mitwirkung von G. Kummer, W. Wilberg, H. Winnefeld, R. Zahn.
- Zelle, M. (1997). Terra sigillata aus der westtor-nekropole in assos, *Asia Minor Studien, Band 27, Bonn*.
- Zgusta, L. (1984). *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag.
- Unterkircher, E.(1983). ‘Terra sigillata aus dem heraiion von samos,’ *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung* 98, 173-214.
- Waage, F. O. (1933). The American excavations in the athenian agora: first report, *Hesperia* 2, (2), 279- 328.
- Waage, F. O. (1948). Hellenistic and roman tableware of north Syria, Antioch on the Orontes IV, (1), Ceramic and İslamic Coins , *Princeton University Press, Princeton 1948*. 33-50.
- Williams, C. (1989). *Anemurium the roman and early byzantine pottery*, Toronto.
- Wissowa, G. (1894). *Aal-Apollokrates, paulys real-encyclopädie, erster band*, Stuttgart.

EKLER: Katalog

Kat.1

Buluntu Yeri: Akmonia sur duvarları

Ölçü: Ç.19 – K.Y. 1.6 cm

Tanım: Tabak gövde parçasıdır. Gövdenin kaideye olan yerinde gövdenin üstünde iki sıra yiv bulunmaktadır. Çok az kireç ve mikaldır. Sıkı dokulu ve iyi pişirilmiştir. Tüm yüzeyi astarlı ve yüzeyinde çok az aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi: 5YR-6/8 Astar Rengi: 2.5YR-4/8

Benzerleri: Hayes 2008: fig.15, no.457; Hayes 1976: fig. 2, no.22;

Hayes 1997: 46, fig.16, no.5.

Tarih: MS 1. yüzyıl

Kat.2

Buluntu Yeri: Akmonia Tarla 18

Ölçü: Ç. 9 – K.Y. 2.4 cm

Tanım: Yaprak şeklinde kabartmalı gövde parçasıdır. Hamur kireç, taşçık katkılı ve az mikaldır. Az pürüzlü, sıkı dokulu ve iyi pişirilmiştir. Tüm yüzeyi astarlı. Yüzeyinde yoğun aşınma.

Hamur Rengi : 7.5YR 7/4 Astar Rengi : 2.5YR 4/8

Benzerleri: Hayes 1985, forma 24, tavola IV: 2; Domzalski 2013: 31, fig.8.2.

Tarih: MS 1. yüzyılın ilk yarısı ya da ortaları

Kat.3

Buluntu Yeri: Akmonia Tarla 21

Ölçü: Ç.10 – K.Y. 1.8 cm

Tanım: Hafif içe dönük ağızlı, yarı küresel gövdeli ağız ve gövde parçasıdır. Hamur çok az kireç katkılı. Sıkı dokulu ve iyi pişirilmiştir. Tüm yüzeyi astarlı ve yüzeyinde çok az aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 2.5YR-6/6 Astar Rengi : 2.5YR-5/8

Benzerleri: Hayes 1985, forma 20, tavola III: 8; Ateş 2003: Napf 1, no.41; Erol 2011: 42, 316, K.N: 5; Zelle 1997: Abb.24-445 (Teller 8). A-T2;

Tarih: MÖ 1. yüzyıl – MS 1. yüzyıl başları

Kat.4

Buluntu Yeri: Akmonia Tarla 20

Ölçü: Ç. 13.4 – K.Y. 1.3 cm

Tanım: Yuvarlatılmış dik ağızlı, yarıküresel gövdelidir. Hamur çok az kireç ve taşçık katkılı, sıkı dokulu ve iyi pişirilmiştir. Tüm yüzeyi astarlı ve yüzeyinde çok az aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 2.5YR 6/6 Astar Rengi : 2.5YR 5/8

Benzerleri: Ateş 2003: Napf 3, no.46; Meyer-Schlichtmann 1988: Taf.14-197,Sa2. A-T1; Erol 2011: 42, 315, K.N: 3; Özdilek 2017: s.364, fig.9 K.57; Uygun 2009: Tablo 10, T.11.

Tarih: MS 1. yüzyıl

Kat.5

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 23

Ölçü: Ç. 18.4 K.Y. 2.8 cm

Tanım: Keskin dik ağızlı, yarıküresel gövdelidir. Hamur çok az kireç, taşıçık ve mika katkılı, sıkı dokulu ve iyi pişirilmişdir. Tüm yüzeyi astarlı ve yüzeyinde astarın dökülmesi görülmektedir.

Hamur Rengi : 2.5YR-6/8 Astar Rengi : 2.5YR-5/8
Benzerleri: Hayes 1985, forma 4A, tavola I. No. 9; Ateş 2003: Napf 3, no.46; Meyer-Schlichtmann 1988: Taf.11-134-N11c. A-F.1; Erol 2011: 53, 315, K.N: 30; Özdilek 2017: s.364, fig.9 K.57; Uygun 2009: Tablo 10, T.11.

Tarih: MS 1. yüzyıl

Kat. 6

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 2

Ölçü: Ç. 2.3 cm - K.Y. 2.5 cm

Tanım: İçe dönük ağızlı, ağzın gövdeli ile birleştiği omurga görülmektedir. Hamur çok az kireç katkılıdır. Az pürüzlü, sıkı dokulu ve iyi pişirilmişdir. Tüm yüzeyi astarlı ve yüzeyinde astarın dökülmesi görülmektedir.

Hamur Rengi : 7.5YR 7/4 Astar Rengi : 5YR 5/6
Benzerleri: Hayes 2008: 156, fig.12, 364; Domzalski 2012: pl.3.2; Civelek 2010: 176, fig.11-60; Hayes 1985, form 60, tavola XIV: 7.

Tarih: MS 1. yüzyılın ortaları - 2. yüzyıl

Kat. 7

Bulutnu Yeri: Akmonia Gymnaisum çevresi

Ölçü: Ç. 11.9 cm K.Y 2.1 cm.

Tanım: İçe dönük, kanca şeklinde ağızlı sığ gövdelidir. Hamurda çok az kireç ve gözeneği görülmektedir. Sıkı dokulu ve iyi pişirilmişdir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde yoğun aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 2.5YR 6/6 Astar Rengi : 2.5YR 5/8
Benzerleri: Hayes 1985, Tavola XV, no.15; Robinson 1959; 87, M 31, Pl. 61.

Tarih: MS 1. yüzyılın sonları ile MS 2. yüzyılın ilk yarısı

Kat.8

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 21

Ölçü: Ç. 9 - K.Y. 2.4 cm

Tanım: Hafif konkav dipli, halka kaideli kapalı kap kaide ve gövde parçasıdır. Hamur kireç, taşıçık katkılı ve az mikalıdır. Az pürüzlü, sıkı dokulu ve iyi pişirilmişdir. Dış yüzeyi astarlı, yüzeyinde yer yer dökülme görülmektedir.

Hamur Rengi : 7.5YR 6/4 Astar Rengi : 2.5YR 4/8
Benzerleri: Hayes 2005:14, fig.4, no.1

Tarih: MS. 1.yüzyılın ortaları

Kat.9

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 21

Ölçü: Ç.14.2 - K.Y. 2.1 cm

Tanım: Dışa dönük, yuvarlatılmış ağızlı, konik gövdelidir. Hamurda çok az kireç ve mika görülmektedir. Çok az gözenekli ve iyi pişirilmişdir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde yoğun aşınma görülmektedir.

Benzerleri: Hayes 2008: fig.13, no. 399; Hayes 1985, form.37, tavola XIII: 7.

Tarih: MS 2. yüzyılın ilk yarısı

Kat.10

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 6

Ölçü: Ç. ? - K.Y. 2 cm

Tanım: Hafif içe çekik ağızlı, dik gövdeli ağız ve gövde parçasıdır. Hamur kireç, taşıçık katkılı ve az mikalıdır. Az pürüzlü, sıkı dokulu ve iyi pişirilmişdir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde yoğun aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 7.5YR 7/4 Astar Rengi : 2.5YR 4/8
Benzerleri: Hayes 2008: 195, fig.23, no.742.

Tarih: MS 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl

Kat.11

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 2

Ölçü: Ç.14.2 - K.Y. 2.1 cm

Tanım: Dışa dönük, yuvarlatılmış ağızlı, konik gövdelidir. Hamur kireç, taşıçık katkılı ve az mikalıdır. Çok az küçük gözeneği ve iyi pişirilmişdir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde yoğun aşınma görülmektedir.

Benzerleri: Hayes 1972, fig. 64; form 1. Carandini 1981, CX: 2, 3; C; Ergürer 2012: 106, 382, K.N:198.

Tarih: MS 3. yüzyıl- MS 4. yüzyıl ilk çeyreği

Kat.12

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 19

Ölçü: Ç. 14 - K.Y. 3 cm

Tanım: İçe dönük ağızlı, distaktik ağız bandı dışa doğru çekilmiş ağız ve gövde parçasıdır. Hamur kireç ve mika katkılı iyi pişirilmişdir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 5YR-7/6 Astar Rengi : 2.5YR- 4/8
Benzerleri: Hayes 1985, Forma H 3, Tavola XVIII, no.3; Hayes 2008, fig.25, no.796; Hayes 1972, fig. 64; Erol 2011: 91, K.N.92; V. Gassner 1997, tafel 44: 532; E.Unterkircher, Abb.4-14.21; ; Ergürer 2012: 106, 382, K.N:202

Tarih: MS. Erken 3. yüzyıl

Kat.13

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 19

Ölçü: Ç. 7.4 - K.Y. 2 cm

Tanım: Ağız dışı çekiktir. Ağzın iç kısmının gövde ile birleştiği yer bombeli iç yüzeyde düz profilli olasılıkla küreseldir. Hamur kireç, taşıçık katkılı ve az mikalıdır. Az pürüzlü, sıkı dokulu ve iyi pişirilmişdir. Tüm yüzeyi astarlı. Yüzeyinde yoğun aşınma görülmektedir.

Rengi : 5YR 6/4 Astar Rengi : 2.5YR 5/6
Benzerleri: Hayes 1985, Forma H 3, Tavola XVIII, no.3; Hayes 2008, fig.25, no.796; Hayes 1972, fig. 64; Erol 2011: 91, K.N.92; V. Gassner 1997, tafel 44: 532; E.Unterkircher, Abb.4-14.21; ; Ergürer 2012: 106, 382, K.N:202

Tarih: MS 2. yüzyılın ilk yarısı

Kat.14

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 1

Ölçü: Ç. 24.5 K.Y. 3.1 cm

Tanım: Düz ağız tablalı hafif dışa dönük, tabak formludur. Hamur kireç katkılı, az gözeneği pürüzlü, sıkı dokulu ve iyi pişirilmişdir. Hamurda pişirilmeden kaynaklı renk farklılıkları görülmektedir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde az da olsa aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 5YR 7/6 Astar Rengi : 10R-4/8
Benzerleri: Hayes 1972, fig. 64; A. Carandini 1981, tavola CX: 4,5; Gassner 1997, tafel 44: 528; M. Zelle 1997, abb. 41: 875; V. Malamidou 2005, fig. 60: 718; Doksanaltı 2006, no. 1797; Ergürer 2012: 111, K.N:210, 211, 388.

Tarih: MS 2 yüzyıl sonları- MS 4. yüzyıl ilk çeyreği

Kat.15

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 21

Ölçü: Ç. 11.9 cm K.Y 2.1 cm.

Tanım: İçe dönük ağızlı, yarı küresel gövdelidir. Hamurda çok az kireç ve mika görülmektedir. Çok az gözenekli ve iyi pişirilmişdir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde az da olsa aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 2.5YR 6/6 Astar Rengi : 2.5YR 5/8
Benzerleri: Hayes 1972, fig. 64; A. Carandini 1981, tavola CX: 4,5; Gassner 1997, tafel 44: 528; M.

Zelle 1997, abb. 41: 875; V. Malamidou 2005, fig. 60: 718; E. Doksanaltı 2006, no. 1797; Ergürer 2012: 111, K.N:210, 211, 388; Erol 2011: 338, K.N: 65.

Tarih: MS 2 yüzyıl sonları- MS 4. yüzyıl ilk çeyreği

Kat.16

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 21

Ölçü: Ç. 18 cm K.Y 2.3 cm.

Tanım: Yuvarlatılmış, hafif içe dönük ağızlı, sığ kasedir. Hamurda çok az kireç ve mika görülmektedir. Çok az gözenekli ve iyi pişirilmişdir. Hamurda pişirilmeden kaynaklı renk farklılıkları görülmektedir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde az da olsa aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 2.5YR 6/6 Astar Rengi : 2.5YR 5/8
Benzerleri: Hayes 1972, fig. 64; A. Carandini 1981, tavola CX: 4,5; Gassner 1997, tafel 44: 528; M.

Zelle 1997, abb. 41: 875; V. Malamidou 2005, fig. 60: 718; E. Doksanaltı 2006, no. 1797; Ergürer 2012: 111, K.N:210, 211, 388; Erol 2011: 338, K.N: 65.

Tarih: MS 2 yüzyıl sonları- MS 4. yüzyıl ilk çeyreği

Kat.17

Bulutnu Yeri: Akmonia Tiyatro Çevresi

Ölçü: Ç. 14 cm - K.Y. 1.2 cm

Tanım: Ağız dışı çekiktir. Ağzın iç kısmının gövde ile birleştiği yer bombeli iç yüzeyde düz profilli olasılıkla küreseldir. Hamur çok az kireç ve mika katkılıdır. Az gözenekli ve iyi pişirilmişdir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde yoğun aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 2.5YR 6/6 Astar Rengi : 2.5YR 5/8
Benzerleri: Hayes 1972, fig. 64; A. Carandini 1981, tavola CX: 4,5; Gassner 1997, tafel 44: 528; M.

Zelle 1997, abb. 41: 875; V. Malamidou 2005, fig. 60: 718; E. Doksanaltı 2006, no. 1797; Ergürer 2012: 111, K.N:210, 211, 388; Erol 2011: 338, K.N: 65.

Tarih: MS 2 yüzyıl sonları- MS 4. yüzyıl ilk çeyreği

Kat.18

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 6

Ölçü: Ç. 15 cm K.Y 2.7 cm.

Tanım: Yarıküresel formlu, kanca çıkıntılı kase formudur. Hamuru az miktarda kireç, taşıçık ve mika katkılıdır. Sıkı dokulu ve iyi pişirilmişdir. Tüm yüzeyi astarlı. yüzeyinde az oranda aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi: 2.5YR 5/8 Astar Rengi : 2.5YR 6-5/8
Benzerleri: Hayes 1972, fig.141, 26: 23; Adak- Adıbelli 2006, Levha 7: 92; Hayes 2008, fig. 35: 1142

Tarih: MS 6. yüzyılın ikinci yarısı

Kat. 19

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 6

Ölçü: Ç. 7.4 - K.Y. 2 cm

Tanım: Ağız dışı çekiktir. Ağzın iç kısmının gövde ile birleştiği yer bombeli iç yüzeyde düz profilli olasılıkla küreseldir. Hamur kireç, taşıçık katkılı ve az mikalıdır. Az pürüzlü, sıkı dokulu ve iyi pişirilmişdir. İç yüzeyi astarlı, yüzeyinde yoğun aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 5YR 6/4 Astar Rengi : 2.5YR 5/6 - 2.5YR 3/1
Benzerleri: Hayes, LRP, 155, Fig.28-23; M.Mackensen,JRA-15, Fig.4-2; Erol 2011, 130, 396, K-231;

Tarih: MS 5. yüzyıl.

Kat.20

Bulutnu Yeri: Akmonia Sur Duvarları

Ölçü: Ç. 9 - K.Y. 2.7 cm

Tanım: Hafif dışa çekik ağızlı, ağzın iç kısmında derin olmayan yiv bulunan yarı küresel kase ağız ve gövde parçasıdır. Hamur çok az kireç, taşçık ve mika katkılıdır. Çok az gözenekli, sıkı dokulu ve iyi pişirilmiştir. Tüm yüzeyi astarlı. Yüzeyinde yoğun aşınma.

Hamur Rengi : 2.5YR-6/6 Astar Rengi : 2.5YR-5/8

Benzerleri: Hayes 1972, 130, Fig.23-4; Erol 2011: 395-396, K-229-230.

Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı.

Kat.21

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 18

Ölçü: Ç. 9 - K.Y. 2.7 cm

Tanım: Hafif dışa çekik ağızlı, ağzın iç kısmında derin olmayan yiv bulunan yarı küresel kase ağız ve gövde parçasıdır. Hamur çok az kireç, taşçık ve mika katkılıdır. Az gözenekli, sıkı dokulu ve iyi pişirilmiştir. Tüm yüzeyi astarlı, üzerinde yoğun aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 2.5YR-6/8 Astar Rengi : 2.5YR-5/8

Benzerleri: Hayes 1972, 130, Fig.23-4; Erol 2011: 395-396, K-229-230.

Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı.

Kat.22

Bulutnu Yeri: Akmonia Tiyatro Cavea'nın güneyi

Ölçü: Ç. 20 cm - K.Y. 2.1 cm

Tanım: Hafif dışa çekik ağızlı, ağzın iç kısmında derin olmayan yiv bulunan yarı küresel kase ağız ve gövde parçasıdır. Hamur çok az kireç, taşçık ve mika katkılıdır. Az gözenekli, sıkı dokulu ve iyi pişirilmiştir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde yoğun aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 7.5YR 7/4 Astar Rengi : 2.5YR 5/8

Benzerleri: Hayes 1972: 130, Fig.23-4; Erol 2011: 395-396, K-229-230.

Tarih: MS 5. yüzyılın ikinci yarısı.

Kat.23

Bulutnu Yeri: Akmonia Sur Duvarları

Ölçü: Ç. 12, K.Y. 2.4 cm

Tanım: Dışa doğru uzatılmış düz ağız tablası, konik gövdeli ağız ve gövde parçasıdır. Hamuru çok az kireç ve mika katkılıdır. Az pürüzlü, sıkı dokulu ve iyi pişirilmiştir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde az oranda aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi: 5YR-7/6 Astar Rengi: 2.5YR-5/8

Benzerleri: Hayes 2008: 223, fig.32, no.1049; Adak- Adıbelli 2006, 188, Levha 21: 199

Tarih: MS 4. yüzyılın ilk yarısı

Kat.24

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 17

Ölçü: Ç. 24 - K.Y. 2 cm

Tanım: Ağız dışa çekik kanca şeklindedir. Ağzın iç kısmının gövde ile birleştiği yer bombeli tabak ağız ve gövde parçasıdır. Hamur çok az kireç ve yoğun miktarda mikalıdır. Az pürüzlü, ortasında pişirilemeden kaynaklı renk farklılıkları görülmektedir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde aşınmadan kaynaklı yer yer dökümler görülmektedir.

Hamur Rengi : 2.5YR-6/6 Astar Rengi : 2.5YR-5/8

Benzerleri: Hayes 2008: 220, fig.31, no.980; Adıbelli 2006: 148, Pl.3, Kat.36.

Tarih: MS. Geç 4. yüzyıl

Kat.25

Bulutnu Yeri: Akmonia Tiyatro Cavea'nın güneyi

Ölçü: Ç. 24 - K.Y. 2 cm

Tanım: Ağız dışa çekik kanca şeklindedir. Ağzın iç kısmının gövde ile birleştiği yer bombeli tabak ağız ve gövde parçasıdır. Hamur çok az kireç ve yoğun miktarda mikalıdır. Az pürüzlü, ortasında pişirilemeden kaynaklı renk farklılıkları

görülmektedir. Tüm yüzeyi astarlı, yüzeyinde yoğun aşınmadan kaynaklı dökümler görülmektedir.

Hamur Rengi : 2.5YR-6/6 Astar Rengi : 2.5YR-5/8

Benzerleri: Hayes 2008: 220, fig.31, no.980; Adıbelli 2006: 148, Pl.3, Kat.36.

Tarih: MS. Geç 4. yüzyıl

Kat.26

Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 2

Ölçü: Ç. 19,3 - K.Y. 4.7 cm

Tanım: Dışa çekik ağızlı, ağzın iç kısmının gövde ile birleştiği yer bombeli yarı küresel formulu ağız ve gövde parçasıdır. Hamur kireç, taşçık katkılı ve az mikalıdır. Az pürüzlü, sıkı dokulu ve iyi pişirilmiştir. Tüm yüzeyi astarlı. Yüzeyinde yoğun aşınma.

Hamur Rengi : 2.5 YR 6/8 Astar Rengi : 19 R 5/8

Benzerleri: J.Hayes, LRP, Fig.66-Form2, Tip A; Ertuğ 2012: 417, no:26, Lev. 268;

R.Meriç, Taf.30-335; J.Hayes, Villa Dionysos, Fig.4-53. P-T.2.1.2: J. W. Hayes 1972, V. Gassner 1997, tafel 45: 539; T. M. Arsen' eva- K. Domzalski 2003, fig. 16: 603; Fırat 2015: 184, fig.2-2C; I. Adak- Adıbelli 2006, Levha 23: 223; E. Doksanlı 2006, K211; Erol 2011, 130, K-250

Tarih: MS geç 4. yüzyıl - 5.yüzyılın ilk yarısı.

Kat.27

Bulutnu Yeri: Akmonia Sur Duvarları

Ölçü: Ç. 4.3 - K.Y. 1 cm

Tanım: Belirgin olmayan halka kaideli, ince cidarlı, olasılıkla yarı küresel formulu kaidedir. Hamur kireç, taşçık katkılı ve az mikalıdır. Gözenekli ve iyi pişirilmiştir. İç yüzeyi astarlı, iç yüzeyinde yer yer aşınma görülmektedir.

Hamur Rengi : 10YR 8/1 Astar Rengi : 2.5YR 4/8

Benzerleri: Adıbelli, Tarsus, 50, 115, Lev.32, No.387.

Tarih: MS 6. yüzyılın sonları ile MS 7. yüzyıl

Kat.28

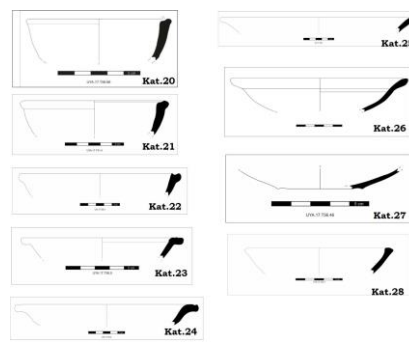
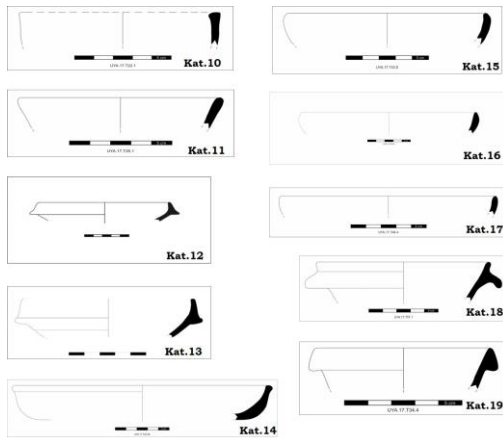
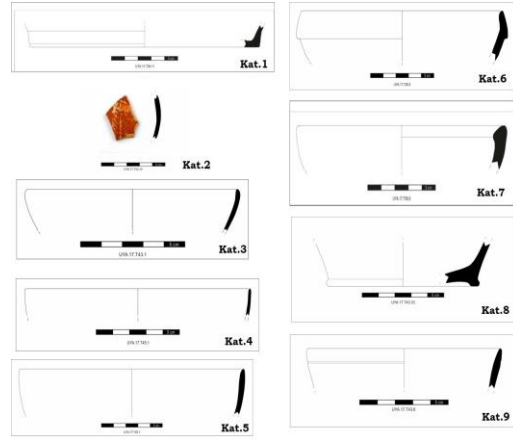
Bulutnu Yeri: Akmonia Tarla 12 Ölçü: Ç. 15.2 - K.Y. 4.2 cm

Tanım: Kalınlaştırılmış ağızlı, konik gövdeli, kalın cidarlı ağız ve gövde parçasıdır. Hamur kireç, taşçık katkılı ve az mikalıdır. Az pürüzlü, sıkı dokulu ve iyi pişirilmiştir. İç yüzeyi astarlı, dış yüzeyinde daldırmadan kaynaklı akıtma izleri görülmektedir.

Hamur Rengi : 5 YR 6/6 Astar Rengi : 5 YR 6/6

Benzerleri: Meyza 2007: pl.3, no.5; Kızılarslanoğlu 2008: 462, Res.3.

Tarih: MS 4. yüzyıl sonları ile MS 5. yüzyıl ortaları.

ÖZNEL İYİ OLUŞ: GENEL BİR BAKIŞ*

Yazar Ed Diener ve Katherine Ryan¹

Çeviren Nevzat GENCER²

Atıf/©: Gencer, N., (Çeviren) (2018). Öznel iyi oluş: genel bir bakış. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2621-2638. doi: 10.17218/hititsosbil.457382

Özet: Toplumsal ve kişisel yararları, demografik bağlantıları, köken teorileri ve kültürle olan ilişkileri açısından öznel iyi oluş alanında kapsamlı bir gözden geçirme sunuyoruz. Ekonomik ve sosyal göstergelerle birlikte hem ulusların içerisindeki yaşam kalitesini ortaya çıkarmak hem de geliştirmek amacıyla kamu politikası için ulusal iyi oluş hesaplarının oluşturulması ve kullanılması gerektiği argümanının yanı sıra iyi oluşu artıracak müdahaleler de sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Yaşam Doyumu, Sosyal Göstergeler, Öznel İyi Oluş

Subjective Well-Being: A General Overview

Citation/©: Gencer, N., (translator) (2018). Subjective well-being: a general overview. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*. 11(3), 2621-2638. doi: 10.17218/hititsosbil.457382

Abstract: We provide a comprehensive review of the field of subjective well-being in terms of its societal and individual benefits, demographic correlates, theories of origin, and relationship to culture. Interventions to increase well-being are also presented as well as the argument that national accounts of well-being for public policy should be instituted and utilized, alongside economic and social indicators, to both reveal and improve the quality of life within nations.

Keywords: Happiness, Life Satisfaction, Social Indicators, Subjective Well-Being

1. GİRİŞ

“Mutluluk”, herhangi bir anda (olumlu duygulanım) tecrübe edilen hoş ruh halleri ve hisleri, yaşam doyumu ya da öznel iyi oluş gibi genel yaşam değerlendirmelerini ifade eden popüler bir terim olmasından dolayı genellikle psikologlar tarafından kullanılmaktadır, ama daha hassas iletişimde işe yaramamaktadır. Buna karşın öznel iyi oluş, insanların kendi yaşamlarına dair öznel değerlendirmelerine göre tecrübe ettikleri iyi oluş düzeyini tanımlamak için kullanılan bir semsiye terimdir. Olumlu ve olumsuz olabilen bu değerlendirmeler; yaşam doyumu, ilgi ve sorumluluk, yaşam olaylarına karşı duyulan sevinç ve üzüntü gibi duyuşsal tepkiler ve iş, ilişkiler, sağlık, eğlence, anlam ve amaç ile diğer önemli alanlarla ilgili yargıları ve duyguları içerir. Bununla birlikte, iyi oluş kişinin deneyimiyle ortaya çıkması bakımından öznel olmasına rağmen, öznel iyi oluşun tezahürlerinin, sözel ve sözel olmayan davranışlar, eylemler, biyoloji, dikkat ve bellek bakımından nesnel olarak ölçülebildiğini belirtmek önemlidir.

Öznel iyi oluşu değerlendirmek için, öz değerlendirme ölçümleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunlar katılımcıların ya yaşam doyumu ya da belirli duyguları ne kadar tecrübe ettikleri gibi genel

Makale Geliş Tarihi: 5.9.2018

Makale Kabul Tarihi: 6.12.2018

* 2009 yılında *South African Journal of Psychology* adlı derginin 39 (4) sayısında 391-406. sayfaları arasında bulunan “Subjective well-being: a general overview” başlıklı makale, yazarlardan Ed Diener’in izniyle tercüme edilmiştir. Asıl makalede kaynaklar metin içerisinde sayfa numarası verilmeden gösterildiğinden çeviride de aynı şekilde verilmiştir. Ana başlıklar ve alt başlıkların numaralandırıldığı makalede “Öz” bölümü Türkçeye çevrilmiş, İngilizcesi ise “Abstract” olarak aynen korunmuştur.

¹ Psikoloji Bölümü, Illinois Üniversitesi, Champaign, IL, ABD, eddiener@cyrus.psych.uiuc.edu ve Psikoloji Bölümü, Illinois Üniversitesi

² Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, nevzatgencer@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-9619-8119>

bir değerlendirmeyi gerektirir. Bu ölçümler, tepki ölçeğine, zaman dilimine ve geriye dönük raporlar ya da internet üzerinden olup olmadıklarına göre farklılık gösterebilir ancak bunların hepsi iyi olma ölçümlerinde yanıtlayanın öznel bakış açısına dayanır. Çok sayıda ölçüm olmasına rağmen, en çok alıntı yapılanlar arasında Cantril'in (1965) Öz'e Çıpılanmış Çaba Ölçeği, Fordyce'nin (1977) altmış saniyelik mutluluk ölçeği, Watson, Clark ve Tellegen'in (1988) Olumlu ve Olumsuz Duygu Ölçeği ve Yaşam Doyumu Ölçeği yer almaktadır (Diener, Emmons, Larsen ve Griffin, 1985; inceleme için bk. Pavot ve Diener, 1993b; Pavot ve Diener, 2008).

Özbildirim ölçümleri, öznel iyi oluş araştırmaları alanında en sık kullanılan ölçümler olmalarına ve genellikle birbirleriyle yüksek benzerlik göstermelerine rağmen, ölçüm önyargısı tehlikesini akılda tutmak önemlidir. Özbildirim ile ölçülen her şey ilişkili çıktığında, sonuçlar bir metot-varyans problemini gösterebilir. Bu nedenle, bilim adamları ayrıca, tarafsız bir iyi oluş ölçümünü elde etmek için gözlemci raporları, yüz ölçümleri, fizyolojik ölçümler ve duyguya duyarlı görevler gibi öz rapor olmayan yöntemleri de kullanırlar. Sandvik, Diener ve Seidlitz (1993), öz-bildirim ölçümlerinin, öz-bildirim dışı ölçümlerle makul benzerlik geçerliliği gösterdiğini ve ayrıca zaman içinde de yüksek kararlılık gösterdiğini bulmuşlardır. Bununla birlikte, araştırmalar, mevcut ruh hali veya çevredeki ortam gibi bazı faktörlerin, bazı durumlarda yaşam doyumuyla ilgili küresel öznel iyi oluşu ölçen maddelere tepkileri etkilediğini göstermiştir (Pavot ve Diener, 1993a). Bu nedenle, öznel ölçütler, öznel olmayan ölçütlerle yüksek güvenilirlik gösterirken, özbildirim dışı ölçümler, daha kapsamlı bir iyi oluş ve yaşam doyumunu sağlamak için yararlıdır. İyi Oluşun Değerlendirmesi: Ed Diener'in külliyatı (2009), birçok iyi oluş ölçütünün yapısı, geçerliliği ve güvenilirliği hakkında derinlemesine bir tartışma sunmaktadır.

Öznel iyi oluşu inceleyen araştırmacıların esas uygulamalı amacı, mutsuzluğu ortadan kaldırmanın ötesinde insanların yaşamlarının iyileştirilmesidir. Öznel iyi oluş, yaşam kalitesinin önemli bir bileşeni olduğundan, ölçülmesi insanların yaşamlarının nasıl iyileştirilebileceğini anlamak için çok önemlidir. Ayrıca, giderek artan araştırmalar, yüksek düzeyde öznel iyi oluşun, bireylere sunduğu avantajların ötesinde toplumların etkili işleyişine faydalı olduğunu göstermektedir.

2. İYİ OLUŞUN YARARLARI

İlk araştırmalar iyi oluşun nedenlerine odaklanmıştı, ancak son zamanlarda araştırmacılar iyi oluşun sonuçlarına ve özellikle yüksek düzeyde öznel iyi oluşun etkili işlevsellik için faydalı olup olmadığına ya da dönüşümlü olarak başarıyı engelleyip engellemediğine odaklanmaya başlamışlardır. Giderek artan kanıtlar, yüksek iyi oluş ve yaşam memnuniyetinin sağlık ve uzun ömür, iş ve gelir, sosyal ilişkiler ve toplumsal fayda şeklindeki dört alanda yaşamı önemli ölçüde iyileştirdiğini göstermektedir (bk. Diener ve Biswas-Diener, 2008; tam bir inceleme için Lyubomirsky, King, ve Diener, 2005).

2.1. Sosyal İlişkiler

Yüksek öznel iyi oluş, yüksek düzeyde sosyallik ile tutarlı bir şekilde ilişkiliyken, kanıtlar bu iki değişken arasındaki nedensel okun her iki yönde de hareket ettiğini öne sürmektedir. Daha fazla sayıda arkadaş ve aile üyesi olan bireyler daha yüksek düzeyde öznel iyi oluşa sahip olma eğilimindedirler; bununla birlikte, başlangıçta daha yüksek iyi oluşa sahip bireyler, düşük başlangıç yaşam doyumunu olan bireylerden daha yakın ve daha destekleyici sosyal ilişkilere sahip olma eğilimindedir (Diener ve Biswas-Diener, 2008).

İnsanların günlük etkileşimlerini ve sosyal bağların etkilerini inceleyerek, destekleyici ilişkilerin yüksek öznel iyi oluşta nedensel bir faktör olduğu açıktır. Birçok çalışma, insanların günleri

içindeki en iyi bölümün, sosyal etkileşimde buldukları zaman olduğunu gösteriyor. Genel olarak, insanlar, diğer insanların etraflarında olduklarında daha mutlu oluyorlar (Kahneman ve Krueger, 2006) Dahası, evli insanların evlenmemiş insanlardan ortalama olarak daha yüksek düzeyde öznel iyi olma deneyimleri yaşadıkları gerçeğinin kanıtlandığı üzere, evlilik gibi sosyal bağlar öznel iyi oluşu da artırabilir (Lucas, Clark, Georgellis ve Diener, 2003).

Bununla birlikte, yüksek öznel iyi oluşa sahip kişilerin daha yüksek özgüven, sıcaklık, liderlik yeteneği, sosyalleşme ve daha fazla arkadaşla sahip olma eğiliminde olmalarını gösteren kanıtlar, nedensel okun diğer tarafını öne sürmektedir - yüksek öznel iyi oluşa sahip olan insanlar aslında kendi sosyal destek sistemlerini oluşturmaktadır (Cunningham, 1988; Isen, 1987). Bu fenomenin bir örneği, evlenmiş ve boşanmış insanlar arasındaki temel farktır. Evlenmeden önce yaşam doyumu yüksek olan insanların diğerlerine göre evlenmeleri, evli kalmaları ve evliliklerinden mutlu olma olasılıkları daha yüksekken, evlenmeden önce yaşam doyumu düşük olanların boşanma olasılıkları çok daha yüksektir (Lucas, Clark, Georgellis, ve Diener, 2003; Lucas, 2005).

2.2. İş ve Gelir

Yüksek öznel iyi oluşun bir başka yararı, onu elde eden insanların, meslekleri ne olursa olsun, diğerlerinden daha fazla para kazanma (Diener, Nickerson, Lucas ve Sandvik, 2002) ve işlerinden zevk alma olasılıklarının daha yüksek olmasıdır (bk. Lyubomirsky, King ve Diener, 2005). En önemlisi, iyi oluşun ekonomik ve kariyer başarısına neden olduğunu gösteren bu sonuç, dünyanın diğer bölgelerinde yapılan çalışmalarda da tekrarlanmıştır (Graham ve Pettinato, 2002; Marks ve Fleming, 1999). Devam eden araştırmalar, işlerini seven bireylerin amirinden takdir alma eğilimlerinin daha yüksek olduğunu (Wright ve Staw, 1999; Cropanzo ve Wright, 1999) ve iş başındayken daha fazla üretkenliğe, güvenilirliğe, yaratıcılığa ve genel olarak daha yüksek iş kalitesine sahip olduklarının düşünüldüğünü ileri sürmektedir (Staw, Sutton, ve Pelled, 1994). Ayrıca, mutlu çalışanlar aynı zamanda daha yüksek düzeyde örgütsel vatandaşlığa sahip olma eğilimindedirler. Bu da, meslektaşlarına yardım etmek gibi, işlerinin gerektirmediği görevleri yerine getirme olasılıklarının daha yüksek olduğu anlamına gelir (Donovan, 2000). Diener ve Biswas-Diener, 2008).

2.3. Sağlık ve Yaşam Süresi

Öznel iyi oluşun hem sağlığı hem de yaşam süresini artırdığına dair kanıtlar sağlayan bir dizi çalışma vardır. Genel olarak, yüksek öznel iyi oluşu bildiren kişiler aynı zamanda daha iyi sağlık ve daha az hoş olmayan fiziksel belirtiler bildirmektedirler (Roysamb ve diğerleri, 2003). Araştırmacıların katılımcıları soğuk algınlığı ile enfekte ettiği yakın tarihli bir çalışmada, daha yüksek düzeyde iyi oluş bildirenler virüse karşı daha dirençli çıkmışlardır (Cohen ve arkadaşları, 2003). Ayrıca Danner, Snowdon ve Friesen (2001) temel öznel iyi oluşun aynı çevresel koşullar altında yaşayan rahibelerin yaşam sürelerini yordadığını bulmuşlardır ve Pressman ve Cohen (2007) psikologların otobiyografileri üzerine bir araştırmada benzer bir sonuç elde etmişlerdir. Dahası, öznel iyi oluşu daha yüksek olan bireyler, daha güçlü bağışıklık sistemine ve daha iyi kardiyovasküler sağlığa (daha az kalp krizi ve daha az arter tıkanıklığı) sahip olma, emniyet kemeri ve güneş kremi gibi daha sağlıklı davranışlarda bulunma, alkol veya uyuşturucuya bağımlılık gibi daha az sayıda yaşam tarzı hastalığına sahip olma eğilimindedirler. (Diener ve Biswas-Diener, 2008).

2.4. Mutluluğun Toplumsal Yararları

Son olarak, yüksek öznel iyi oluş, yalnızca bireylere yarar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda topluma bir bütün olarak fayda sağlar. Kimi zaman mutluluk arayan insanların bencil ve sorumsuz oldukları, kendi toplumlarının iyileştirilmesinden ziyade kendi kazançları için faaliyetlerde buldukları düşünülmektedir. Gerçekte, yüksek öznel iyi oluşa sahip olanlar düşük öznel iyi oluşa sahip olan insanlara göre, toplum ve yardım grupları için gönüllülük gibi özgecil ve toplum yanlısı faaliyetlerle daha sık meşgul olurlar (Tov ve Diener, 2008, Thoits ve Hewitt, 2001; Krueger, Hicks ve McGue, 2001). Dahası, gönüllü olanlar içerisinde, yüksek öznel iyi oluş bildiren insanlar, en fazla zamana yatırım yapma eğilimindedirler (Thoits ve Hewitt, 2001). Üstelik, ortalama olarak yüksek düzeyde iyi oluş yaşayan insanlar, daha güvenilir olma, işbirlikçi ve barış yanlısı tutumlar, hükümete daha fazla güven, demokrasi için daha güçlü destek ve göçmenler ve ırksal gruplar için daha düşük hoşgörüsüzlük seviyelerine sahip olma eğilimindedir. (Tov ve Diener, 2008; Diener ve Tov, 2007). Bu nedenle, tüm vatandaşların iyi oluşu, yapısal olarak sağlam bir toplumdan kaynaklanabilirken, yüksek düzeyde öznel iyi oluş, daha istikrarlı, üretken ve etkin işleyen bir topluma da katkıda bulunabilir.

2.5. İnsanlar Çok Mutlu Olabilir Mi?

Yüksek iyi oluşun birey ve toplum düzeylerinde daha iyi işleyişe neden olduğunu ileri süren kanıtlar için önemli bir uyarı, insanların daha iyi bir yaşam elde etmek için her zaman mutlu olmalarının gerekmemesidir. Aslında, yüksek öznel iyi oluşun çok sık bildirilmesi, belirli yaşam alanları üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilir. Örneğin, en yüksek iyi oluş seviyesini yaşayan insanlar, yakın ilişkiler ve gönüllü çalışma açısından en başarılı olanlardır; ancak, biraz daha düşük düzeyde iyi oluş seviyesi yaşayanlar, gelir, eğitim ve siyasi katılım açısından en başarılı olanlardır (Oishi, Diener ve Lucas, 2007). Ayrıca, sürekli olarak daha yüksek iyi oluş düzeylerine ulaşmak için çabalamak, bir bireyin yasadışı uyuşturucu kullanımı ve cinsel partnerlerin çok olması gibi daha riskli ve potansiyel olarak tehlikeli davranışlara yol açabilir. Bu nedenle, bireyler ve toplumlar için yüksek öznel iyi oluşun faydalarını tanımak önemli olsa da, sürekli öförinin arzu edilen bir sonuç olduğunu düşünmek hatadır.

3. İYİ OLUŞ KURAMLARI

Mutlulukla ilgili genetik yatkınlıkları inceleyen biyolojik kuramlardan kendini başkalarıyla karşılaştırmanın öznel iyi oluşu nasıl etkilediğini inceleyen göreceli standart kuramlara kadar iyi oluşun incelendiği çeşitli kuramsal çerçeveler vardır. Öne çıkan kuramların bazıları aşağıda açıklanmıştır (bk. Diener, 1984; Kesebir ve Diener, 2008); ancak, alanı geliştirmek için teori ile araştırma arasında daha yakın bir bağlantı gerekmektedir.

3.1. Erek Kuramı

Öznel iyi oluşun erek kuramları, bireylerin bir hedef veya ihtiyaç gibi belirli bir son noktaya ulaştığı zaman mutluluğa kavuştuğunu belirtmektedir. Bu kuramlardaki tartışma noktası, belirli son noktanın neleri kapsadığıdır. Örneğin, geçmişte filozoflar arzuların yerine getirilmesinin iyi oluşu sağlayıp sağlamadığını ya da bazı arzuların iyi oluş için zararlı olup olmadığını sorgulamışlardır. Uzun vadeli sonuçları pahasına kısa vadeli bir arzuyu tatmin etmek iyi midir ve bir bireyin arzuları birbiriyle çatırsa ne olur? Diğerleri bir arzuya doğru ilerlemenin, istenen nesnenin kendisinin elde edilmesinden gerçekten daha tatmin edici olup olmadığını sormuşlardır. Ryff ve Singer'ın (1996) psikolojik iyi olma kavramı ve Ryan ve Deci'nin (2000) Öz-Belirleme Kuramı gibi ihtiyaç kuramları, bir kişinin iyi oluşu elde etmek için yerine getirmesi gereken belirli doğuştan ihtiyaçları olduğunu belirtmektedir. Bunlarla bağlantılı olarak, amaç kuramları,

insanların bilinçli olarak belirli hedefler aradıklarını ki bu da yerine getirildiğinde, yüksek iyi oluşla sonuçlandığını öne sürmektedir. Ancak, amaç kuramlarında, amaçlar doğuştan gelen ihtiyaçların ötesinde ek kaynaklardan ortaya çıkabilir.

3.2. Yukarıdan Aşağıya, Aşağıdan Yukarıya Kuramları

“Yukarıdan aşağıya” ve “aşağıdan yukarıya” iyi oluş kuramları arasındaki tartışma, bu alan için önemli olmuştur. “Aşağıdan yukarıya” kuramları, bir kişinin hayatını oluşturan olumlu ve olumsuz anların, o kişinin algıladığı öznel iyi oluşunu ortaya çıkarmak için toplandığını ileri sürmektedir. Bu görüşe göre, olumlu ya da “mutlu” bir an kişinin iyi oluşu yaşamasına yol açmaktadır ve kişi ne kadar fazla olumlu an yaşarsa, iyi oluş düzeyleri de o kadar yükselmektedir. Buna karşın yukarıdan aşağı kuramları, bir kişinin dünyayı belirli bir şekilde deneyimlemeye yönelik doğasında var olan eğiliminin, o kişinin dünya ile etkileşimini etkileyeceğini iddia eder. Bu nedenle, yukarıdan aşağıya doğru kuramlarına göre, daha olumlu bir zihin durumuna sahip olan bir kişi, belirli bir olayı, daha olumsuz bir perspektife sahip olan bir kişiden “daha mutlu” olarak değerlendirebilir veya yorumlayabilir ki bu, nesnel olaylardan ziyade olumlu tutumun iyi oluşta nedensel faktör haline getirilmesidir.

Bu iki karşıt kuramlarla ilgili öznel iyi oluş alanında iki genel tartışma vardır. İlki, iyi oluşun kişisel bir özellik mi yoksa bir durum mu olduğuyla ilgilidir. İyi oluşun kişisel bir özellik olduğunu savunanlar, yüksek iyi oluşun mutlaka mutlu hissetmekten ziyade olumlu tepki gösterme eğilimi olduğunu belirtmektedirler. Diğerleri ise, bu iyi oluşun mutlu anların toplamından kaynaklanan bir durum olduğunu savunurlar. İkinci tartışma, iyi oluşun oluşturulmasında güzel durumların rolüyle ilgilidir. Örneğin, güzel durumlardan yoksun olmak depresyona yol açıyor mu, yoksa depresyon normal güzel etkinliklerle meşgulken zevk alamamaya mı yol açıyor?

3.3. Bilişsel Kuramlar

“Yukarıdan aşağıya” yaklaşımlarla ilişkili olarak, iyi oluşun bilişsel kuramları, bireysel iyiliğin belirlenmesinde bilişsel süreçlerin gücüne odaklanır. DYB- Dikkat, Yorumlama ve Bellek - iyi oluş modeli böyle bir bilişsel kuramdır ve yüksek öznel iyi oluşa sahip bireylerin dikkatlerini olumlu uyarılara odaklama, olayları olumlu yorumlama ve geçmişteki olayları pozitif bir bellek önyargısı ile hatırlama eğiliminde olduklarını ileri sürmektedir (bk. Diener ve Biswas-Diener, 2008) Dikkat açısından, olumsuz uyarılara kıyasla, nispeten daha fazla olumlu uyarılara odaklanabilen katılımcılar, genel iyi oluş düzeylerinde daha iyi sonuç alma eğilimindedir. Belki de daha önemlisi, dikkati kendisinden dışa doğru uzağa yönlendirme yeteneği, iyi oluşun önemli bir yordayıcısıdır. Çalışmalar, dalgın kişilerin genel olarak daha fazla endişelenme eğiliminde olmalarına ve daha düşük öznel iyi oluş yaşamalarına rağmen, dikkati içeriye doğru yöneltmenin normalde yüksek iyi oluş yaşayan insanların anlamlı derecede daha düşük iyi oluş yaşammasına neden olabildiğini göstermektedir. Ayrıca, yüksek öznel iyi oluşa sahip olan kişilerin doğal olarak yansız ve muğlak olayları olumlu bir şekilde yorumladıkları görülmüştür. Bu şekilde, olumlu yorum koruyucu bir tampon görevi görür. Son olarak, “mutlu” insanların, yaşadıkları olumlu ve olumsuz olayların miktarında fark olmadığı gösterilmiş olsa da, onlar olayları gerçekte olduğundan daha iyi olarak hatırlamaya ve pozitif ve koruyucu bir bellek önyargısına girmeye eğilimlidirler.

3.4. Evrimsel Kuramlar

Son zamanlarda, iyi oluşun kökenleri için ortaya çıkan kuramlar, hayatta kalmada insanlara yardım eden haz ve iyi oluş duygularının üretildiğini öne süren evrimsel modellerdir. Atalarımızın çevresel tehditlere tepki göstermesine yardımcı olan olumsuz duyguların (ör. korku, öfke ve

endişe) evrimsel değeri uzun zamandır bilinmektedir. Bununla birlikte, iyi oluş tarafından sağlanan uyarlanabilir avantajlar ve özellikle de, uyarlanabilir davranışları harekete geçiren güdüleyiciler olarak olumlu duyguların rolü, şimdilerde anlaşılmaya başlamıştır. Fredrickson (1998)'in “teoriyi genişletmek ve inşa etmek” modeli, olumlu duyguların bireylerin düşünce-eylem repertuarlarını genişletmelerine ve sonuçta zaman içinde zihinsel, psikolojik, sosyal ve fiziksel kaynakları oluşturmalarına olanak sağladığını öne süren nispeten yeni bir evrimsel modeldir. Bu nedenle, Fredrickson, yüksek öznel iyi oluş ve olumlu duygulanımın, bireylerin çevrelerini güvenle keşfedebilecekleri, yeni hedeflere yaklaşabilecekleri ve böylece önemli kişisel kaynaklar kazanabilecekleri bir durum yarattığını öne sürmektedir. Bu şekilde, daha önce düşünüldüğü gibi, iyi oluş, ikincil bir gerçeklik değildir. Aksine, olumsuz duygular gibi, olumlu duygular, türlerin evrimsel başarısına katkıda bulunan ve hayatta kalmada insanlığa yardım etmeye devam eden kendi uyum avantajlarına sahiptir.

3.5. Mizaç ve Kişilik

Bir dizi çalışma, bireyin iyi oluşu için kapasitenin belirlenmesinde mizacın ve kişiliğin önemini doğrulamıştır. Öznel iyi oluş düzeylerinin tutarlılığını boylamsal olarak gösteren çalışmalarda olduğu gibi (Costa ve McCrae, 1988; Magnus ve Diener, 1991), aynı ya da tek yumurta ikizlerinin, çift yumurta ya da dizigotik olanlara göre iyi oluş düzeylerinde birbirlerine çok daha benzer olduğunu gösteren araştırmalar, genetik kalıtımın önemini ispat etmiştir (Lykken ve Tellegen, 1996; Tellegen ve diğerleri, 1988). Farklı kişilik özellikleri arasında, dışadönüklük ve nevrotiliğin en tutarlı ve güçlü bir şekilde iyi oluş ile ilişkili olduğu gösterilmiştir (Diener ve Lucas, 1999; Rusting ve Larsen, 1997). Dışadönüklüğün olumlu duygulanımı yordadığı gösterilmiştir (Lucas ve Fujita, 2000), olumsuz duygulanım ise nörotisizm tarafından kuvvetle tahmin edilmektedir (Fujita, 1991). Ayrıca, uluslar arası çalışmalar, dünyanın her yerindeki dışa dönüklerin, daha fazla sayıda olumlu duyguyu deneyimlemeye ve onları içe dönüklerden daha yoğun bir şekilde yaşamaya eğilimli olduklarını göstermektedir (Diener ve Biswas-Diener, 2008). Bu nedenle, çevre; genetiğin ifade edilmesinde bir rol oynasa da, kalıtsal özelliklerin bireylerin iyi oluş düzeyleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu açıktır.

3.6. Göreceli Standartlar

Göreceli standart kuramları, iyi oluşun kişinin; geçmişi, diğerleri, hedefleri ya da idealleri gibi bir takım standartlar ile gerçek koşullar arasında yapılan karşılaştırmadan kaynaklandığını ileri sürer. Sosyal karşılaştırma kuramına göre, kişi standart olarak diğer insanları kullanır, ve bu da bir insanın diğerlerinden daha iyi durumda olmaları durumunda daha yüksek iyi oluş yaşayacağı anlamına gelir (Carp ve Carp, 1982; Michalos, 1980). Örneğin, Easterlin (1974), insanları tatmin edecek gelir miktarının, toplumdaki diğerlerinin gelirine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, Emmons, Larson, Levine ve Diener (1983), sosyal karşılaştırmanın birçok alandaki memnuniyetin en güçlü belirleyicisi olduğunu bulmuştur.

Brickman, Coates ve Janoff-Bulman'ın (1978) uyum kuramı gibi diğer kuramlarda, bireyin geçmişi onun karşılaştırma standardıdır. Örneğin, bir bireyin şu andaki yaşamı geçmiş standartlarını aşıyorsa mutlu olacaktır. Ancak, uyum kuramı, olayların duyguları uyandırma gücünün zamanla azaldığını da öne sürmektedir. Örneğin, bir kişi terfi gibi olumlu bir olay yaşarsa, uyum kuramı terfinin, bu kişinin bir önceki standartlarının üzerinde olması nedeniyle, iyi oluşunda bir artış yaşayacağını öne sürmektedir. Ancak, uyum kuramı, zaman ilerledikçe terfinin yeni bir standart haline geleceğini, böylece bireyin refah duygusunu uyandırma gücünü kaybedeceğini varsaymaktadır (Brickman ve Campbell, 1971). Bu şekilde bireyler, hayat koşullarındaki son değişikliklerin, bireyin standartlarını yeni koşullara alışmadan önce, bireyin

öznel iyi oluşunu geçici olarak artırma sürecini tanımlayan “haz çarkı” olarak adlandırılır. Dolayısıyla, uyum kuramına göre, olaylar ve koşullar sadece kısa vadede önemlidir, mizaç iyi oluş üzerinde uzun vadeli önemli bir etkidir. Bu teoriye destek, özürülülerin kontrol gruplarından daha az tatmin olmadıklarını bildiren çalışmalardan (Feinman, 1978) ve omurilik yaralanması mağdurlarının kazadan sonra iyi oluşta aşırı bir düşüş yaşadıklarını ve ardından daha önceki seviyelerine yaklaşan hızlı bir yükselişin izlediğini bildiren çalışmalardan gelmektedir. (Wortman ve Silver, 1982).

Daha önemlisi, bu “haz çarkı” uyum kuramlarının daha güçlü biçimlerinin artık doğru olmadığı kanıtlanmıştır (Diener, Lucas ve Scollon, 2006). Ulusal iyi oluş düzeyleri arasındaki şaşırtıcı farklılıklar, insanların deneyimledikleri her şeye uyum sağlamadığını ortaya koymaktadır; gerçekte, milletler yalnızca yaşam doyumu ve yargılarda değil, aynı zamanda hem olumlu hem de olumsuz duygularda da önemli ölçüde farklıdır (Diener, Kahneman ve Helliwell, 2009).

Ancak, yas, evlilik ve boşanma üzerine yapılan çalışmalarla da görüldüğü gibi, daha ince ayrıntılı uyum kuramlarının geçerliliği vardır. Yas çalışmaları, bir eşin ölümünün, dul için yaşam doyumu konusunda keskin bir düşüşe yol açtığını ve bu durumun üstesinden gelebilmesi için 7 yıla kadar bir zamanın gerektiğini göstermektedir (Diener ve Biswas-Diener, 2008). Evlilik ve boşanma üzerine yapılan araştırmalar, insanların olumsuz yaşam olaylarından genellikle kurtulduklarını ve son derece olumlu olaylardan sonra kendilerini iyi hissetme duyguları yaşadıklarını göstermektedir (Lucas, Clark, Georgellis ve Diener, 2003). Bu ve diğer çalışmalar, bireyin mutluluğunun “ayar noktası”nın değişebileceğini, böylece insanların evlilik gibi olumlu olaylardan sonra iyi olmalarını sağlayabileceğini ve bir eşin ölümü gibi yaşamı değiştiren olumsuz olaylardan kurtulabileceğini göstermektedir (Diener ve Biswas). -Diener, 2008).

Bazı yeni çalışmalar, tekrarlanan olayların uyuma neden olmaktan ziyade aslında zıt bir etkiye sahip olabileceğine ve duyarlılığa neden olabileceğine dair kanıt sağlamaktadır (Luhmann ve Eid, baskıda). Ayrıca, uyumda belirgin kültürel farklılıklar vardır (Oishi ve diğerleri, 2007) ve uyumun farklı deneyim çeşitlerine göre, özellikle tüketime karşı kazanım, farklı olabileceğine dair kanıtlar da vardır (Hsee, Yang, Li, ve Shen, 2009). İnsanoğlunun uyum kapasitesi hakkında ne bildiğimiz konusunda ilerleme kaydederken, daha kapsamlı bir anlayış elde etmek için çok daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

4. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER VE İYİ OLUŞ

Öznel iyi oluş ile bir takım demografik değişkenler arasındaki korelasyonlar kapsamlı olarak incelenmiş ve bu çalışmaların sonuçları aşağıda sunulmuştur. Bununla birlikte, iyi oluş araştırmalarında önemli bir sonraki adım, korelasyonel faktörlerden ziyade nedenselliğin daha kesin bir şekilde belirlenmesidir. Örneğin, sosyal ilişkiler gibi aşağıdaki değişkenlerin birçoğunda nedensel ilişki belirsizdir - iyi arkadaşlığa sahip olmak iyi oluşa neden olur, ancak iyi oluş düzeyi yüksek olan bireyler ilk etapta arkadaş edinmede daha iyidir. Bu nedenle, araştırmaların gelecekteki yönü, nedensel faktörlere karşı korelasyonu birbirinden ayırabilen boylamsal çalışmalarda yatmaktadır.

4.1. Cinsiyet

Cinsiyetler arasındaki göreceli iyi oluş düzeyleri sık sık incelenmiştir, ancak şimdiye kadar toplanan iyi oluş verileri, kadınların ve erkeklerin ortalama öznel iyi oluşları açısından önemli ölçüde farklı olmadığını göstermektedir. Kadınlar hem son derece mutlu hem de aşırı mutsuzluk örneklerinde daha sık görünse de, kanıtlar bu aşkın temsilin, kadınların olumlu ve olumsuz duyguları erkeklere oranla daha sık ve daha yoğun yaşadığı gerçeğinden dolayı olduğunu ileri

sürmektedir. Aslında, Fujita, Diener ve Sandvik (1991), cinsiyetin iyi oluşta varyansın %1'inden daha azını oluştururken, duygusal deneyimlerin yoğunluğundaki varyansın %13'ünden fazlasını oluşturduğunu göstermişlerdir. Bu nedenle, erkekler ve kadınlar ortalama öznel iyi olma durumlarında çok az karşılaştırmalı farklılık gösterirken, erkeklere göre daha fazla kadın, iyi oluş ölçeklerinin uç noktalarında yaşamaktadır (Diener, Suh, Lucas ve Smith, 1999).

4.2. Eğitim

Genel inanişâ göre zekâ, eğitim ve tatmin edici bir yaşam sürdürülebilirlik yeteneği arasında ters bir ilişki vardır. Gustave Flaubert, bu düşünceyi popüler ifadesiyle en iyi şekilde belirtmiştir: "Aptal olmak, bencil olmak ve iyi sağlık sahibi olmak mutluluk için üç şarttır, ancak aptallık eksik olursa, hepsi kaybolur.". Bununla birlikte, "cehalet mutluluktur" özlü sözü, iyi oluşta varyansın sadece %1-3'ünü açıklayan diğer değişkenleri kontrol ettikten sonra, eğitim ve iyi oluş düzeyi arasında olumlu (zayıf da olsa) bir ilişki olduğunu gösteren bir dizi çalışma ile geçerliliğini yitirmiştir (Witter, Okun, Stock ve Haring, 1984). Ayrıca, IQ testleri ile ölçülen zeka ile öznel iyi oluş arasındaki bağlantı neredeyse yokmuş gibi görünmektedir; ancak, duygusal zeka, yüksek iyi oluş ile tutarlı bir şekilde ilişkilendirilmiştir (Furnham ve Petrides, 2003; Schutte ve diğerleri., 2002).

4.3. Yaş

Yaşlıların, huysuz, kavgacı ve hayattan mutsuz olma özellikleri şeklindeki tipik çağrışımın bir dizi çalışma ile yanlış olduğu kanıtlanmıştır. Yaşla ilişkili olarak iyi oluşun ilk değerlendirmeleri, gençliğin iyi oluşun güçlü bir şekilde tutarlı bir yordayıcısı olduğunu ileri sürerken (Wilson, 1967; Bradburn ve Caplovitz, 1965; Gurin, Veroff ve Feld, 1960; Kuhlen, 1948; Wessman, 1957), çağdaş çalışmalar, yaşam memnuniyetinin genellikle yaşla birlikte arttığını ya da en azından azalmadığını göstermektedir (Herzog ve Rodgers, 1981; Horley ve Lavery, 1995; Larson, 1978; Stock, Okun, Haring ve Witter, 1983). Üstelik Mroczek ve Spiro (2005), önemli bireysel farklılıklar olmasına rağmen, yaşam memnuniyetinin aslında 40 ila 65 yaşları arasında yükseldiğini, ancak ölümün yaklaşmasına yakın bir yerde azaldığını bulmuşlardır. Boylamsal ve kesitsel veriler, iyi oluş bakımından olumlu duygunun yaşlılıkla birlikte kısmen azaldığını ve bu nedenle de olumsuz etki yaptığını göstermektedir (Charles, Reynolds ve Gatz, 2001; Mroczek ve Spiro, 2005). En önemlisi de, uluslararası düzeyde incelendiğinde, yaş ve öznel iyi oluş arasında tutarlı bir ilişki bulunmamaktadır; bununla birlikte, daha fakir ülkelerde yaşla birlikte yaşam doyumunda daha hızlı bir gerileme eğilimi söz konusudur (Deaton, 2008). Bu nedenle, bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulurken, yaşlılığın mutlak bir mutsuzluk habercisi olmadığı açıktır.

4.4. Din

Dindarlık ya da maneviyat ve iyi oluş arasındaki ilişki paradoksal bir konudur. Genel olarak, dindar insanlar daha yüksek iyi oluş tecrübe etme eğilimindedirler ve daha belirgin bir biçimde, dini törenlere katılım, dinsel bağlılığın gücü, Tanrı ile ilişki ve dua, daha yüksek iyi oluş düzeyleri ile ilişkilendirilmiştir (Ferriss, 2002; Poloma ve Pendleton, 1990; Witter, Stock, Okun ve Haring, 1985). Ulusal düzeyde, yüksek dindarlık seviyeleri daha yüksek yaşam memnuniyeti ve daha düşük intihar oranlarıyla ilişkili bulunmaktadır (Diener ve Seligman, 2004; Helliwell, 2007). Yüksek iyi oluş ve dindarlık arasındaki olumlu bağın, bir anlam ve amaç duygusundan, kiliseler ve kurumsal dinin diğer kurumları tarafından yaratılan sosyal ağlar ve destek sistemlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bununla birlikte, dine yönelik dışsal motivasyondan ziyade içsel motivasyon, bu bağlantının olumlu olmasında önemli bir etkidir (Ardelt, 2003; Ardelt ve Koenig, 2007) ve bu bağın gücünün, belirli insan gruplarında, özellikle kadınlarda, Afrikalı Amerikalılar

ve Avrupalıların aksine yaşlılarda daha güçlü olduğu görünmektedir. (Argyle, 1999). Ayrıca, devam eden araştırmalar, en yüksek iyi oluş düzeyine sahip bazı ulusların çok dindar olmadıklarını, en dindar uluslardan bazılarının ise çok düşük düzeylerde iyi oluş rapor ettiklerini ortaya koymaktadır.

4.5. Evlilik, Boşanma ve Sosyal İlişkiler

Kişinin sahip olduğu sosyal ilişkilerin sayısı ve niteliği, yüksek oranda öznel iyi oluşun doğrulanmış ilişkileri ve öncülleridir (değerlendirme için bk. Diener ve Biswas Diener, 2008). Genel olarak, insanlar diğer insanlar etrafında olduklarında daha mutlu olurlar ve sosyal etkileşimler günün en keyifli noktaları arasındadır (Kahneman ve Krueger, 2006). İnsanlar, başkalarıyla birlikte olduklarında daha çok olumlu duygu ifade etme eğilimindedirler (Diener ve Biswas-Diener, 2008). Üstelik algılanan yalnızlık, depresyona güçlü bir şekilde bağlıyken (Anderson ve Arnoult, 1985), sosyal etkileşim sadece iyi oluş düzeylerini arttırmakla kalmaz, aynı zamanda yas, tecavüz ve işsizlik gibi büyük yaşam streslerine karşı da tampon görevi görür (Myers, 1999).

Öznel iyi oluş, evlilik gibi sosyal bağlar yoluyla artar ve diğer güçlü sosyal ilişkiler de çok tatmin edici olabilir (Helliwell, Barrington-Leigh, Harris ve Huang, 2009). Evli insanlar tipik olarak, büyük temsili örneklerle göre (Glenn, 1975; Lee, Seccombe ve Shehan, 1991) ve boylamsal çalışmalarda (Lucas, Clark, Georgellis ve Diener, 2003) evli olmayan kişilere kıyasla daha yüksek öznel iyi oluş yaşarlar. Bununla birlikte, veriler insanların evliliğe hızla uyum sağladıklarını ve başlangıçtaki iyi oluş düzeylerine geri döndüklerini göstermektedir (Lucas, Clark, Georgellis ve Diener, 2003). Evliliğin göreceli olarak düşük etkisinin ve evli insanların daha yüksek ortalama iyi oluş düzeylerinin birlikte hesaba katılmasıyla ilgili bir açıklama, evlenmeye eğilimli kişilerin evlenmeden önce yaşam memnuniyetinin yüksek olmasıdır. Sonuç olarak, bu gruptaki insanlar büyük olasılıkla sadece ilk etapta evlenmekle kalmıyor, aynı zamanda evli kalmaya ve evliliklerini de olumlu bir şekilde yaşamaya devam ediyor.

Tahmin edilebileceği gibi, evli insanlar ortalama olarak daha yüksek düzeyde iyi oluş gösterme eğilimindeyken, boşanmış insanlar ortalama olarak daha düşük iyi oluş düzeyleri sergilemektedir (Lucas, 2005). Lucas'ın (2005) gösterdiği gibi, boşanma genellikle boşanmadan önce öznel iyi oluşta bir azalmaya neden olur ve boşanmış kimseler zamanla başlangıçtaki memnuniyet düzeylerine geri dönmez. Bu şekilde, boşanma olayı, öznel iyi oluşu, evlilik olayından daha fazla etkiliyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte, iyi oluş düzeylerinde önceden var olan farklılıklar, boşanma ve iyi oluş arasındaki nedensel ilişkiyi de açıklayabilir. Çünkü boşanmış insanlar genellikle evlenmeden önce daha düşük memnuniyet göstermektedirler (Lucas, 2005).

Diener, Gohm, Suh ve Oishi (2000), kültürel değişkenlerden kaynaklanan küçük farklılıklara rağmen, medeni durum ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkinin dünya çapında çok benzer olduğunu bulmuştur. Örneğin, yaşam doyumu için evliliğin, evli bir çift gibi birlikte yaşamaya göre yararının bireyci uluslardan ziyade kolektivist uluslarda daha fazla olduğu görünmektedir ve olumlu duygular bakımından, boşanmış ya da ayrılmış olmaya göre evli olmanın yararı, kolektivist uluslarda bireyci uluslardan daha azdır (Diener, Gohm, Suh). ve Oishi, 2000). Son olarak, olumsuz duygular bakımından, boşanma veya ayrılmış olma üzerine evlenmenin yararı, yüksek boşanma toleransı olan ülkelerde daha azdır (Diener, Gohm, Suh, ve Oishi, 2000). Bu nedenle, ülkeden ülkeye küçük farklılıklar olsa da, evlilik, boşanma ve iyi oluş ile olan ilişkilerinin genel eğilimlerinin tüm dünyada tutarlı olduğu açıktır.

4.6. İşsizlik

İşsizliğin öznel iyi oluş üzerinde tutarlı ve tartışmasız bir biçimde olumsuz etkisi olduğu gösterilmiştir (Clark, 2009). Haz çarkı teorisinin ileri sürdüğü şekilde Clark (2009), insanların işsizliğe uyum sağlamadığını belirtmiştir (özellikle erkekler için, işsizliğin üçüncü yılı ilk yıl olduğu kadar zor olmaktadır) ve bu bulgu, bireylerin, işsizliğe ilk kez güçlü tepki verdikten sonra bir miktar iyileşme gösterirken, yeniden istihdamdan sonra bile eski temel tatmin düzeylerine asla geri dönmediklerini belirten başka çalışmalarla da doğrulanmaktadır (Lucas, Clark, Georgellis ve Diener, 2004). Daha da önemlisi, bu sonuçlar kısa bir işsizlik süresinin bile bir kişinin uzun vadeli mutluluk belirleme noktasında kalıcı bir değişikliğe neden olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, karşılaştırma etkileri, işsizlik oranının herkes için yüksek olduğu ekonomik olarak depresif bir alanda yaşamamanın işsiz bireylerin iyi oluşunu önemli ölçüde artırdığı gerçeğinin de kanıtlandığı gibi işsizlikle bağlantılı öznel iyi oluşun azalmasının bir kısmını hafifletebilir, (Clark, 2009).

4.7. Gelir

Genel olarak, gelir ve iyi oluş arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar, paranın miktar bakımından büyüdükçe olumlu, ancak azalan bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Artan gelir yoksulluk düzeyinde ya da az gelişmiş ülkelerde yaşayanlar için iyi oluşu önemli ölçüde etkilerken, iyi oluş ile yaşam doyumu arasındaki bağlantının gücü, daha yüksek gelir düzeylerinde azalmaktadır ve bu da ekonomistlerin “azalan marjinal yarar” olarak adlandırdıkları şeyi göstermektedir (Diener, Ng, ve Tov, 2009; Frey ve Stutzer, 2002). Bu etki; birisi, zengin Amerikalıların ortalama Amerikalılardan biraz daha yüksek öznel iyi oluş deneyimlediğini ve bu zengin bireylerin % 37'sinin aslında ortalama Amerikalılardan daha düşük öznel iyi oluşu yaşadığını gösteren çeşitli çalışmalarda ortaya konulmuştur (Diener, Horowitz ve Emmons, 1985). Dahası, paranın ve maddi varlıkların önemine büyük yatırım yapan insanlar, hayatlarından daha az memnun olma eğilimindedirler ve daha az olumlu duygu ve daha çok olumsuz duygu yaşamaktadırlar (Kasser ve Kanner, 2004).

Gallup Dünya Anketi'ni kullanan milletler arasındaki gelir farklılıklarını inceleyen çalışmalara göre, ulusların gelirleri yaşam doyumu konusunda güçlü bir belirleyicidir (Diener, Kahneman, Tov ve Arora, 2009; Inglehart, 2009), ama daha önemlisi yakın zamandaki çalışmalar, duygusal iyi oluşu gelirden daha iyi yordayan başka faktörlerin olduğunu göstermektedir (Diener ve Ryan, baskıda). Özellikle, iyi oluş üç tür sermayeye ayrılabilir:

1. Parasal: Ülkenin ortalama olarak ne kadar para kazandığı ve bu gelirin vatandaşların temel ihtiyaçlarını ne kadar karşıladığı.
2. Sosyal: Vatandaşların başkalarına güvenip güvenemeyeceği, ne sıklıkta şiddete maruz kaldıkları ve devlet yolsuzluğu ve toplumsal güven düzeyi.
3. Psikolojik: İnsanların özgür hissedip hissetmedikleri, yeni şeyler öğrenip öğrenmedikleri ve her gün zevk aldıkları şeyleri yapıp yapamadıkları.

En önemlisi, sosyal ve psikolojik, bu iki tür sermayenin düzeyi, ulusların duygusal iyi oluşunu en iyi şekilde tahmin etmektedir (Diener ve Ryan, baskıda). Dolayısıyla, milli gelir iyi oluş puanlarını iyileştirme eğilimi gösterirken, başka bazı faktörler vatandaşların iyi oluşunu etkilemektedir.

5. KÜLTÜR VE İYİ OLUŞ

Giderek çoğalan araştırmalar, tüm uluslardan birçok insanın göreceli olarak yüksek öznel iyi oluş rapor ederken, ulusların aralarında öznel iyi oluşta kültürün etkileri ile bir ölçüde açıklanabilecek belirgin farklılıklar bulunduğunu göstermiştir. Diener ve Diener (1996), endüstrileşmiş toplumlarda, çoğu insanın iyi oluş anketlerinde nötr üzerinde puan aldığını bulmuşlardır. Bununla birlikte, uluslararası iyi oluş araştırmaları öznel iyi oluş düzeylerinde anlamlı farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır (değerlendirme için bk. Diener ve Suh, 2000), ki bu, incelenen ülkelerin ekonomik gelişme düzeyiyle bir ölçüde açıklanabilir. En düşük iyi oluş düzeylerini bildiren bazı ülkelerin de en fakir ve en az sanayileşmiş olmaları rastlantı değildir.

Ancak araştırmalar, insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması nedeniyle endüstriyel toplumlarda daha yüksek iyi oluş bildirmediklerini de göstermektedir. Örneğin, Biswas-Diener, Vitterso ve Diener (2005), Maasailer, Amişler ve Inuit kültürlerinin, nispeten yoksul yaşam koşullarına rağmen, ortalamanın üzerinde öznel iyi oluş düzeylerini gösterdiğini tespit etmişlerdir. Bu bulgular gecekondulu konutlarında yaşayanların, seks işçilerinin ve Kalküta'daki evsiz kaldırım sakinlerinin nötrün sadece biraz altında yaşam memnuniyeti gösterdiklerine dair elde edilen kanıtlarla da tutarlıdır (Biswas-Diener ve Diener, 2001). İlginçtir ki, yoksulluk daha önce düşünüldüğü kadar yaşam doyumu için yıkıcı değil gibi görünse de, yoksulluğun etkilerinde kültürün neden olduğu bazı farklılıklar var gibi görünmektedir. Örneğin, Biswas-Diener ve Diener (2006), evsizlerde iyi oluşun tahmin edilebilir derecede düşük olduğunu bulmuşlardır; ancak, Kalküta'daki kaldırım sakinleri Amerika Birleşik Devletleri'ndeki gıda, temiz su, tıbbi bakım, istihdam olanakları ve yeterli barınağa daha iyi erişime rağmen, Birleşik Devletlerdeki evsiz gruplardan daha yüksek düzeyde yaşam doyumu göstermektedir. Buna ek olarak, ABD'deki düşük gelirli katılımcılar, Danimarka'daki benzerlerinden daha yüksek olumsuz duygu ve daha düşük yaşam memnuniyeti bildirmektedir (Biswas-Diener, Vitterso ve Diener, 2008).

Farklı kültürlerde yüksek öznel iyi oluş düzeyleriyle ilişkili gibi görünen demokratik yönetim, insan hakları ve uzun ömür gibi bazı evrensel etkenler vardır (Diener, Diener ve Diener, 1995). Bununla birlikte, özsaygının kolektivist kültürlerde değil, bireyci kültürlerde öznel iyi oluşun güçlü bir göstergesi olduğuna dair kültürel farklılıklar açıktır (Diener ve Diener, 1995). Ayrıca, kültürler arasında duygulara verilen önem ve duygusal uyarılmanın ne ölçüde arzu edildiği konusunda da önemli bir fark vardır. Örneğin, Eid ve Diener (2001), suçluluğun kolektivist kültürlerde daha önemli olduğunu, oysa bireyci kültürlerde gururun daha değerli olduğunu bulmuştur. Buna ek olarak, Tsai, Knutson ve Fung (2006), Asyalı-Amerikalı ve Çinli katılımcıların Avrupalı-Amerikalılardan daha düşük uyarılma olumlu duygusuna (sakinlik) değer verdiklerini, oysa Avrupalı-Amerikalılar ve Asyalı-Amerikalıların Çinli katılımcılardan daha fazla yüksek uyarılma olumlu duygusuna (heyecan) değer verdiklerini bulmuşlardır.

6. İYİ OLUŞU ARTIRMA GİRİŞİMLERİ

İyi oluşu arttırmak için geliştirilmiş çok çeşitli müdahaleler kısmen depresyon için önceden var olan bilişsel davranışçı terapilere dayanmaktadır. Rasyonel Duygusal Davranış Terapisi (daha önce Rasyonel Duygusal Terapi olarak adlandırılır) gibi stratejiler (Ellis, 1962), düşük öznel iyi oluşun; aile sorunları, işte karşılaşılan zorluklar, kendi kendini engelleyen inançların yanı sıra travma gibi deneyimlerin aktive edilmesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Deneyimlerin etkinleştirilmesi, iyi oluşun bozulmasına neden olurken Ellis, irrasyonel inanç sistemlerinin aslında öfke, panik ve depresyon gibi uzun vadeli olumsuz sonuçlara yol açtığını ileri sürmektedir. Beck'in Bilişsel Davranışçı Terapisi (1979), Ellis'ininki ile yakından ilişkili bir girişimdir ve daha gerçekçi ve işlevsel bir bilişsel model aşılacak amacıyla bireyin, aşırı genelleme, olumsuzların en

aza indirilmesi ve olumsuzlukların en üst düzeye çıkarılması gibi, kişinin kendisi ve çevresi hakkındaki bilişsel “hatalarını” düzeltmenin önemini vurgulamaktadır.

Bazı çağdaş öznel iyi oluş girişimleri, “kendiliğinden olan” faaliyetler tarafından üretilen Csikszentmihaly'nin (1990) “ilgi” ve “akış”ın önemi hakkındaki kuramı gibi olumlu düşünce ve etkinlik kuramlarının karıştırılması fikrine dayanır. Bireyler, para kazanmak amacıyla çalışmak gibi bir hedefe ulaşmak için amaçlı faaliyetlerde bulunurken, sağladıkları doğal değerden dolayı kendiliğinden olan faaliyetler devreye girmektedir. En önemlisi de, paratelik (kendiliğinden olan) aktivitelere katılımın, iyi oluş üzerinde birçok olumlu etkisinin olduğu ve bir tedavi aracı olarak kullanılabilceği gösterilmiştir. Hem etkinlik teorisini hem de olumlu düşünme kuramlarını kullanan müdahalenin bir örneği Frisch'in (2006) Yaşam Kalitesi Terapisidir. Lyubomirsky (2007) ve Seligman, Rashid ve Parklar (2006) tarafından oluşturulan stratejiler, olumlu düşünmeyi kullanarak ve eğlenceli faaliyetlerde zaman harcayarak birincil yaşam alanlarını iyileştirmeye odaklanmaktadır. Diğer müdahaleler, şükran (Emmons ve McCullough, 2004), merhamet, affetme ve maneviyat gibi pozitif psikolojinin etkilerine odaklanır.

Pozitif psikolojide, müdahaleler hala gelişimin ilk aşamalarında; oysaki olumsuz duygu, depresyon ve genel mutsuzluğu ele alan müdahaleler uzun ve derin bir tarihe sahiptir. Bu nedenle, şu anda var olan birçok müdahale varken, daha fazlasına ihtiyaç duyulmaktadır. Hangi müdahale yöntemlerinin en iyi şekilde çalıştığını tespit etmek için daha fazla araştırma gereklidir ve ayrıca dünya çapında çeşitli kültürler tarafından kullanılacak kültürel açıdan hassas müdahalelere yönelik araştırmalara da ihtiyaç bulunmaktadır.

7. İYİ OLUŞ KAMU POLİTİKASINI AÇIKLAR

Kamu politikasını yönlendirmek için ekonomik ve sosyal göstergelerin yanı sıra ulusal iyi oluşu tamamlayıcı ölçümlerin de kullanılması gerektiğini öneriyoruz. Gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH) gibi ekonomik göstergeler ve suç ya da okur-yazarlık oranları gibi sosyal göstergeler, bir ülkenin ve onun vatandaşlarının bireysel refahını etkileyen önemli alanları izlese de, bu göstergeler milletlerin yaşam kalitesinin kapsamlı bir görünümünü sunmamaktadır (değerlendirme için bk. Diener ve Seligman, 2004; Diener, Lucas, Schimmack ve Helliwell, 2009). Yaşam kalitesini belirleyen birkaç önemli değişkenin dışlanmasına çare bulmak için, iyi oluşu arttırmak ve toplumsal koşulları iyileştirmek amacıyla uluslar arası iyi oluşu izlemek için ulusal iyi oluş hesaplarından yararlanmayı öneriyoruz.

Toplumlar içinde iyi oluş, yalnızca politika yapıcılara vatandaşlarının yaşamları hakkında daha fazla bilgi vereceği için değil, aynı zamanda öznel iyi oluşun post-materyalist (maddiyat sonrası) çağda vatandaşlar için giderek daha önemli hale gelmesinden dolayı ölçülmelidir. Bireyler, “mutluluk”u en önemli yaşam hedefleri olarak sıralamaktadırlar (Diener ve Oishi, 2004), ancak, ulusal düzeyde, öznel iyi oluşun artması için gerekli koşulları sağlamada toplumsal ilerlemeyi ölçen mevcut bir ölçüt yoktur. Devletlerin halklarının ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan tüm temel mal ve hizmetlere sahip olmadığı durumlarda ekonomik önlemler hayati öneme sahipken, günümüzün modern sanayileşmiş toplumlarında yaşayan insanların çoğu, ekonomik refaktan ziyade tatmin edici bir yaşam arayışına girme lüksüne sahiptir. Inglehart'ın (1981) ve diğerlerinin materyalist-sonrası değerlere materyalist olarak adlandırdığı şeyden bu kayma, vatandaşlar için yeni bir arzular dizisi ve daha da önemlisi, doğrudan gelir, GSYİH ve diğer ekonomik ve sosyal göstergelerle ölçülemeyen bir dizi hedefle sonuçlanmıştır. İyi oluşun ulusal ölçümlerine dair derinlemesine bir tartışma için bk. Kamu Politikası İçin İyi Oluş (Diener, Lucas, Schimmack ve Helliwell, 2009).

8. GELECEK ARAŞTIRMALAR

Bu yazıda gözden geçirilen veriler öznel iyi oluşun nedenleri ve etkileri hakkında önemli kanıtlar göstermekle beraber, toplumlarda iyi oluşun nasıl işlediğine dair daha kapsamlı bir bakış açısı için hala çok araştırmaya ihtiyaç vardır. Daha fazla dikkati hak eden bir alan, iyi oluşun kültürel bağlamda sonucudur -yani, insanların düşük veya yüksek öznel iyi oluşu yaşadıkları zaman farklı toplumlarda hangi sonuçların ortaya çıktığı. Ryff ve Singer'ın (1996) psikolojik iyi oluşu ve Ryan ve Deci'nin (2000) psikolojik ihtiyaçları gibi öznel iyi oluşlar ve diğer iyi oluş şekilleri arasındaki ilişkiye dair daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Ayrıca, Peterson ve Seligman'ın (2004) önerdiği erdemler ya da karakter güçleri arasındaki ilişkiyi araştırmak ve iyi olma hali, bireylerin içkin özelliklerinin iyi oluş için en fazla potansiyeli sağladığına dair önemli bilgiler sağlayabilir.

İyi oluş girişimlerinin etkinliğini inceleyen çalışmalar da son derece yararlı olacaktır. Müdahalelerin incelenmesi nispeten yeni bir alan olduğu için, bu terapilerin sonuçları konusunda hala birçok soru bulunmaktadır. Son olarak, öznel iyi oluş alanı, sadece bir noktada zamanla ilişkili olan öz bildirim ölçümlerden oluşan çalışmalarda bir azalmadan yararlanmaktadır. Öz bildirim ek olarak bilgi veren kişi raporları gibi diğer değerlendirme biçimleriyle daha fazla boylamsal çalışmalara ihtiyaç vardır (ölçeklerle ilgili değerlendirme için bk. Diener ve diğerleri, 2009). Araştırmacılar, bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeylerde öznel iyi oluşu anlamada büyük adımlar atmış olsalar da, öğrenilecek daha çok şey var ve dünyanın dört bir yanındaki insanların iyi oluşunu geliştirmek için yapılabilecek çok şey var.

KAYNAKÇA

- Anderson, C.A., ve Arnoult, L.H. (1985). Attributional style and everyday problems in living: Depression, loneliness, and shyness, *Social Cognition*, 3, 16-35.
- Ardelt, M. (2003). Effects of religion and purpose in life on elders' subjective well-being and attitudes towards death, *Journal of Religious Gerontology*, 14, 55-77.
- Ardelt, M., ve Koenig, C.S. (2007). The importance of religious orientation in dying well: Evidence from three case studies, *Journal of Religion, Spirituality, and Aging*, 19, 61-79.
- Argyle, M. (1999). Causes and correlates of happiness, In D. Kahneman, E. Diener, ve N. Schwarz (Eds), *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 373-553). New York: Russell Sage Foundation.
- Beck, A.T. (1979). *Cognitive therapy of depression*, New York: Guilford.
- Biswas-Diener, R., ve Diener, E. (2001). Making the best of a bad situation: Satisfaction in the slums of Calcutta, *Social Indicators Research*, 55, 329-352.
- Biswas-Diener, R., ve Diener, E. (2006). The subjective well-being of the homeless, and lessons for happiness, *Social Indicators Research*, 76, 185-205.
- Biswas-Diener, R., Vitterso, J., ve Diener, E. (2005). Most people are pretty happy, but there is cultural variation: The Inughuit, the Amish, and the Maasai, *Journal of Happiness Studies*, 6, 205-226.
- Biswas-Diener, R., Vitterso, J., ve Diener, E. (2008). The Danish effect: Beginning to explore high well-being in Denmark, Manuscript submitted.
- Bradburn, N.M., ve Caplovitz, D. (1965). *Reports of happiness*, Chicago: Aldine.
- Brickman, P., ve Campbell, D.T. (1971). Hedonic relativism and planning the good society, In M.H. Appley (Ed.), *Adaptation level theory: A symposium* (pp. 287-302). New York: Academic Press.
- Brickman, P., Coates, D., ve Janoff-Bulman, R. (1978). Lottery winners and accident victims: Is happiness relative?, *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 917-927.
- Cantril, H. (1965). *The pattern of human concerns*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Carp, F.M., ve Carp, A. (1982). Test of a model of domain satisfactions and well-being: Equity considerations, *Research on Aging*, 4, 503-522.

- Charles, S.T., Reynolds, C.A., ve Gatz, M. (2001). Age-related differences and change in positive and negative affect over 23 years, *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 136-151.
- Clark, A.E. (2009). Work, jobs and well-being across the millennium, In E. Diener, D. Kahneman, ve J.F. Helliwell (Eds), *International Differences in Well-Being*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Cohen, S., Doyle, W.J., Turner, R.B., Alper, C.M., ve Skoner, D.P. (2003). Emotional style and susceptibility to the common cold, *Psychosomatic Medicine*, 65, 652-657.
- Costa, P.T., ve McCrae, R.R. (1988). Personality in adulthood: A six-year longitudinal study of self-reports and spouse ratings on the NEO Personality Inventory, *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 853-863.
- Cropanzo, R., ve Wright, T.A. (1999). A 5-year study of change in the relationships between well-being and job performance, *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 51, 252-265.
- Cunningham, M.W. (1988). Does happiness mean friendliness? Induced mood and heterosexual self-disclosure, *Personality and Social Psychological Bulletin*, 14, 283-297.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*, NY: Harper and Row.
- Danner, D.D., Snowdon, D.A., ve Friesen, W.V. (2001). Positive emotions in early life and longevity: Findings from the nun study, *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 804-813.
- Deaton, A. (2008). Income, health and well-being around the world: Evidence from the Gallup World Poll, *Journal of Economic Perspectives*, 22, 53-72.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being, *Psychological Bulletin*, 95, 542-575.
- Diener, E. (2009). *The science of well-being: The collected works of Ed Diener*, Social Indicators Research Series, Volume 37. The Netherlands: Springer.
- Diener, E. (2009). *Culture and well-being: The collected works of Ed Diener*, Social Indicators Research Series, Volume 38. The Netherlands: Springer.
- Diener, E. (2009). *Assessing well-being: The collected works of Ed Diener*, Social Indicators Research Series, Volume 39. The Netherlands: Springer.
- Diener, E., ve Biswas-Diener, R. (2008). *Happiness: Unlocking the mysteries of psychological wealth*, Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Diener, E., ve Diener, C. (1996). Most people are happy, *Psychological Science*, 7, 181-185.
- Diener, E., ve Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem, *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 653-663.
- Diener, E., Diener, M., ve Diener, C. (1995). Factors predicting the subjective well-being of nations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 851-864.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale, *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Diener, E., Gohm, C., Suh, E., ve Oishi, S. (2000). Similarity of the relations between marital status and subjective well-being across cultures, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31, 419-436.
- Diener, E., Horowitz, J., ve Emmons, R.A. (1985). Happiness of the very wealthy, *Social Indicators Research*, 16, 263-274.
- Diener, E., Kahneman, D., Tov, W., ve Arora, R. (2009). Income's association with judgments of life versus feelings, In E. Diener, D. Kahneman, ve J.F. Helliwell (Eds), *International differences in well-being*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Diener, E., Kahneman, D., ve Helliwell, J. (Eds) (2009). *Introduction. International Differences in Well-Being*, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Diener, E., ve Lucas, R.E. (1999). Personality and subjective well-being, In D. Kahneman, E. Diener, ve N. Schwartz (Eds), *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 213-229). New York: Russell Sage Foundation.

-
- Diener, E., Lucas, R., Schimmack, U., ve Helliwell, J. (2009). *Well-being for public policy*, Oxford: Oxford University Press.
- Diener, E., Lucas, R., ve Scollon, C. N. (2006). Beyond the hedonic treadmill: Revising the adaptation theory of well-being, *American Psychologist*, 61, 305-314.
- Diener, E., ve Oishi, S. (2004). Are Scandinavians happier than Asians? Issues in comparing nations on subjective well-being, In F. Columbus (Ed.), *Asian economic and political issues: Vol. 10* (pp. 1-25). Hauppauge, NY: Nova Science.
- Diener, E., Ng, W., ve Tov, W. (2009). Balance in life and declining marginal utility of diverse resources, *Applied Research in Quality of Life*, 3, 277-291.
- Diener, E., Nickerson, C., Lucas, R. E., ve Sandvik, E. (2002). Dispositional affect and job outcomes, *Social Indicators Research*, 59, 229-259.
- Diener, E., ve Ryan, K. (in press). National accounts of well-being for public policy, Invited for book based on the Claremont Conference on Positive Psychology, January 24, 2009.
- Diener, E., ve Seligman, M.E.P. (2004). Beyond money: Toward an economy of well-being, *Psychological Science in the Public Interest*, 5, 1-31.
- Diener, E., ve Suh, E.M. (Eds). (2000). *Culture and subjective well-being*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., ve Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress, *Psychological Bulletin*, 125, 276-302.
- Diener, E., ve Tov, W. (2007). Subjective well-being and peace, *Journal of Social Issues*, 63, 421-440.
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., ve Oishi, S. (2009). New measures of well-being, In E. Diener (Ed.), *The collected works of Ed Diener*. The Netherlands: Springer.
- Donovan, M.A. (2000). Cognitive, affective, and satisfaction variables as predictors of organizational behaviors: A structural equation modeling examination of alternative models, *Dissertation Abstracts International*, 60, 4943. (UMI No. AAI9944835).
- Easterlin, R.A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence, In P.A. David ve M.W. Reder (Eds), *Nations and households in economic growth* (pp. 89-125). New York: Academic Press.
- Eid, M., ve Diener, E. (2001). Norms for experiencing emotions in different cultures: Inter- and intranational differences, *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 869-885.
- Eid, M., ve Larsen, R.J. (Eds). (2008). *The science of subjective well-being*, New York: Guilford Press.
- Ellis, A.L. (1962). *Reason and emotion in psychotherapy*, New York: Stuart.
- Emmons, R.A. (1986). Personal strivings: An approach to personality and subjective well-being, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1058-1068.
- Emmons, R.A., Larsen, R.J., Levine, S., ve Diener, E. (1983). *Factors predicting satisfaction judgments*, Paper presented at the meeting of the Midwestern Psychological Association Convention, Chicago.
- Emmons, R.A., ve McCullough, M.E. (2004). *The psychology of gratitude*, New York: Oxford University Press.
- Feinman, S. (1978). The blind as "ordinary people", *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 72, 231-238.
- Ferriss, A.L. (2002). Religion and the quality of life, *Journal of Happiness Studies*, 3, 199-215.
- Fordyce, M.W. (1977). The happiness measures: A sixty-second index of emotional well-being and mental health, Unpublished manuscript, Edison Community College, Ft. Myers, Florida.
- Fredrickson, B.L. (1998). What good are positive emotions?, *Review of General Psychology*, 2, 300-319.
- Frey, B.S., ve Stutzer, A. (2002). *Happiness and economics: How the economy and institutions affect well-being*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Frisch, M.B. (2006). *Quality of life therapy: Applying a life satisfaction approach to positive psychology and cognitive therapy*, New Jersey: John Wiley ve Sons, Inc.
- Fujita, F. (1991). An investigation of the relation between extraversion, neuroticism, positive affect, and negative affect, Unpublished master's thesis, University of Illinois, Urbana-Champaign.
-

- Fujita, F., Diener, E., ve Sandvik, E. (1991). Gender differences in negative affect and well-being: The case for emotional intensity, *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 427-434.
- Furnham, A., ve Petrides, K.V. (2003). Trait emotional intelligence and happiness, *Social Behavior and Personality*, 31, 815-824.
- Glen, N.D. (1975). The contribution of marriage to the psychological well-being of males and females, *Journal of Marriage and the Family*, 37, 594-600.
- Graham, C., ve Pettinato, S. (2002). Frustrated achievers: Winners, losers and subjective well-being in new market economies, *Journal of Development Studies*, 38, 100-140.
- Gurin, G., Veroff, J., ve Feld. S. (1960). *Americans view their mental health*, Ann Arbor: University of Michigan, Survey Research Center.
- Helliwell, J.F. (2007). Well-being and social capital: Does suicide pose a puzzle?, *Social Indicators Research*, 81, 455-496.
- Helliwell, J.F., Barrington-Leigh, C., Harris, A., ve Huang, H. (2009). International evidence on the social context of well-being, In E. Diener, D. Kahneman, ve J.F. Helliwell (Eds), *International Differences in Well-Being*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Herzog, A.R., ve Rodgers, W.L. (1981). Age and satisfaction: Data from several large surveys, *Research on Aging*, 3, 142-165.
- Horley, J., ve Lavery, J.J. (1995). Subjective well-being and age, *Social Indicators Research*, 34, 275-282.
- Hsee, C.K., Yang, Y., Li, N., ve Shen, L. (2009). Warmth, wealth, and well-being: Whether happiness is relative or absolute depends on whether it is about money, acquisition, or consumption, *Journal of Marketing Research*, 46, 396-409.
- Inglehart, R. (1981). Post-materialist in an environment of insecurity, *American Political Science Review*, 75, 880-900.
- Inglehart, R. (2009). Faith and freedom: Traditional and modern ways to happiness, In E. Diener, D. Kahneman, ve J.F. Helliwell (Eds), *International differences in well-being*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Isen, A.M. (1987). Positive affect, cognitive processes, and social behavior, In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 203-253). San Diego, CA: Academic Press.
- Kahneman, D., Diener, E., ve Schwarz, N. (Eds). (1999). *Well-being: The foundations of hedonic psychology*, New York: Sage.
- Kahneman, D., ve Krueger, A.B. (2006). Developments in the measurement of subjective well-being, *Journal of Economic Perspectives*, 20, 3-24.
- Kasser, T., ve Kanner, A.D. (Eds). (2004). *Psychology and consumer culture: The struggle for a good life in a materialistic world*, Washington, DC: American Psychological Association.
- Kesebir, P., ve Diener, E. (2008). In pursuit of happiness: Empirical answers to philosophical questions, *Perspectives on Psychological Science*, 3, 117-125.
- Krueger, R.F., Hicks, B.M., ve McGue, M. (2001). Altruism and antisocial behavior: Independent tendencies, unique personality correlates, distinct etiologies, *Psychological Science*, 12, 397-402.
- Kuhlen, R.G. (1948). Age trends in adjustment during the adult years as reflected in happiness ratings, *American Psychologist*, 3, 307.
- Larson, R. (1978). Thirty years of research on the subjective well-being of older Americans, *Journal of Gerontology*, 33, 109-125.
- Lee, G.R., Seccombe, K., ve Shehan, C.L. (1991). Marital status and personal happiness: An analysis of trend data, *Journal of Marriage and the Family*, 53, 839-844.
- Lucas, R.E. (2005). Time does not heal all wounds: A longitudinal study of reaction and adaptation to divorce, *Psychological Science*, 16, 945-950.

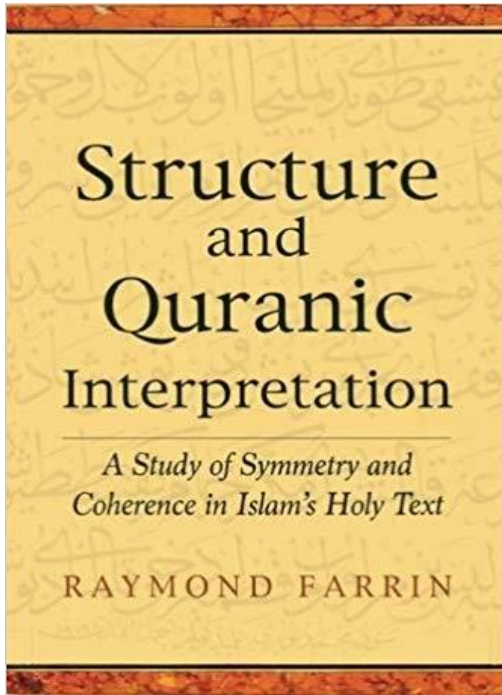
-
- Lucas, R.E., Clark, A.E., Georgellis, Y., ve Diener, E. (2003). Reexamining adaptation and the set point model of happiness: Reactions to changes in marital status, *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 527-539.
- Lucas, R.E., Clark, A.E., Georgellis, Y., ve Diener, E. (2004). Unemployment alters the set-point for life satisfaction, *Psychological Science*, 15, 8-13.
- Lucas, R.E., ve Fujita, F. (2000). Factors influencing the relation between extraversion and pleasant affect, *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 1039-1056.
- Luhmann, M., ve Eid, M. (in press). Does it really feel the same? Changes in life satisfaction following repeated life events, *Journal of Personality and Social Psychology*.
- Lykken, D., ve Tellegen, A. (1996). Happiness is a stochastic phenomenon, *Psychological Science*, 7, 186-189.
- Lyubomirsky, S. (2007). *The how of happiness: A scientific approach to getting the life you want*, New York: Penguin Group.
- Lyubomirsky, S., King, L., ve Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success?, *Psychological Bulletin*, 131, 803-855.
- Magnus, K., ve Diener, E. (1991). *A longitudinal analysis of personality, life events, and subjective well-being*, Paper presented at the annual meeting of the Midwestern Psychological Association, Chicago.
- Marks, G.N., ve Fleming, N. (1999). Influences and consequences of well-being among Australian young people: 1980-1995, *Social Indicators Research*, 46, 301-323.
- Michalos, A.C. (1980). Satisfaction and happiness, *Social Indicators Research*, 8, 385-422.
- Mroczek, D.K., ve Spiro, A., III. (2005). Change in life satisfaction during adulthood: Findings from the Veterans Affairs Normative Aging Study, *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 189-202.
- Myers, D.G. (1999). Close relationships and the quality of life, In D. Kahneman, E. Diener, ve N. Schwarz (Eds), *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 374-380). New York: Russell Sage Foundation.
- Oishi, S., Diener, E., Choi, D.W., Kim-Prieto, C., ve Choi, I. (2007). The dynamics of daily events and well-being across cultures: When less is more, *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 685-698.
- Oishi, S., Diener, E., ve Lucas, R.E. (2007). Optimal level of well-being: Can people be too happy?, *Perspectives on Psychological Science*, 2, 346-360.
- Pavot, W., ve Diener, E. (1993a). The affective and cognitive context of self-reported measures of subjective well-being, *Social Indicators Research*, 28, 1-20.
- Pavot, W., ve Diener, E. (1993b). Review of the Satisfaction with Life Scale, *Psychological Assessment*, 5, 164-172.
- Pavot, W. ve Diener, E. (2008). The Satisfaction with Life Scale and the emerging construct of life satisfaction, *Journal of Positive Psychology*, 3, 137-152.
- Peterson, C., ve Seligman, M.E.P. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*, New York: Oxford University Press.
- Poloma, M.M., ve Pendleton, B.F. (1990). Religious domains and general well-being, *Social Indicators Research*, 22, 255-276.
- Pressman, S.D., ve Cohen, S. (2007). Use of social words in autobiographies and longevity, *Psychosomatic Medicine*, 69, 262-269.
- Roysamb, E., Tambs, K., Reichborn-Kjennerud, E., Neale, M.C., ve Harris, J.R. (2003). Happiness and health: Environmental and genetic contributions to the relationships between subjective well-being, perceived health, and somatic illness, *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 1136-1146.
- Rusting, C.L., ve Larsen, R.J. (1997). Extraversion, neuroticism, and susceptibility to positive and negative affect: A test of two theoretical models, *Personality and Individual Differences*, 22, 607-612.
- Ryan, R.M., ve Deci, E.L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being, *American Psychologist*, 55, 68-78.
-

- Ryff, C.D., ve Singer, B. (1996). Psychological well-being: meaning, measurement, and implications for psychotherapy research, *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65, 14-23.
- Sandvik, E., Diener, E., ve Seidlitz, L. (1993). Subjective well-being: The convergence and stability of self-report and non-self-report measures, *Journal of Personality*, 61, 317-342.
- Seligman, M.E.P., Rashid, T., ve Parks, A.C. (2006). Positive psychotherapy, *American Psychologist*, 61, 774-788.
- Staw, B.M., Sutton, R.I., ve Pelled, L.H. (1994). Employee positive emotion and favorable outcomes at the workplace, *Organization Science*, 5, 51-71.
- Schutte, N.S., Malouff, J.M., Simunek, M., McKenley, J., ve Hollander, S. (2002). Characteristic emotional intelligence and emotional well-being, *Cognition and Emotion*, 16, 769-785.
- Stock, W.A., Okun, M.A., Haring, M.J., ve Witter, R.A. (1983). Age and subjective well-being: A meta-analysis, In R.J. Light (Ed.), *Evaluation studies: Review annual* (pp. 279-302). Beverly Hills, CA: Sage.
- Tellegen, A., Lykken, D.T., Bouchard, T.J., Wilcox, K.J., Segal, N.L., ve Rich, S. (1988). Personality similarity in twins reared apart and together, *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1031-1039.
- Thoits, P.A., ve Hewitt, L.N. (2001). Volunteer work and well-being, *Journal of Health and Social Behavior*, 42, 115-131.
- Tsai, J.L., Knutson, B., ve Fung, H.H. (2006). Cultural variation in affect valuation, *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 288-307.
- Tov, W., ve Diener, E. (2008). The well-being of nations: Linking together trust, cooperation, and democracy, In B.A. Sullivan, M. Snyder, ve J.L. Sullivan (Eds), *Cooperation: The political psychology of effective human interaction* (pp. 323-342). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Watson, D., Clark, L.A., ve Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales, *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1063-1070.
- Wessman, A.E. (1957). A psychological inquiry into satisfactions and happiness (Doctoral dissertation, Princeton University, 1956), *Dissertation Abstracts International*, 17, 1384. (University Microfilms No. 00-20, 168).
- Wilson, W. (1967). Correlates of avowed happiness, *Psychological Bulletin*, 67, 294-306.
- Witter, R.A., Okun, M.A., Stock, W.A., ve Haring, M.J. (1984). Education and subjective well-being: A meta-analysis, *Education Evaluation and Policy Analysis*, 6, 165-173.
- Witter, R.A., Stock, W.A., Okun, M.A., ve Haring, M.J. (1985). Religion and subjective well-being in adulthood: A quantitative synthesis, *Review of Religious Research*, 26, 332-342.
- Wortman, C., ve Silver, R. (1982). *Coping with undesirable life events*, Paper presented at the 90th Annual Convention of the American Psychological Association, Washington, DC.
- Wright, T.A., ve Staw, B.M. (1999). Affect and favorable work outcomes: Two longitudinal tests of the happy-productive worker thesis, *Journal of Organizational Behavior*, 20, 1-23.

STRUCTURE AND QUR'ANIC INTERPRETATION: A STUDY OF SYMMETRY AND COHERENCE IN ISLAM'S HOLY TEXT

Ersin KABAKCI¹

Raymond F. (2014) *Structure and Qur'anic Interpretation: A Study of Symmetry and Coherence in Islam's Holy Text*, White Cloud Press, Ashland, Oregon 163 p. (ISBN 978-1-935952-98-5)

Raymond Farrin, associate professor of Arabic at the Department of Arabic and Foreign Languages at American University of Kuwait, studied Arabic in Cairo and received a PhD in Near Eastern Studies from University of California, Berkeley. He has another book *Abundance from the Desert: Classical Arabic Poetry* (2011) and several articles two of which are *Surat al-Baqara: A Structural Analysis* (2010) and *Surat al-Nisa and the Centrality of Justice* (2016).

His work to be introduced here is the most prominent one especially in the context of the studies searching for the unity in the Qur'anic text. The book consists of an introduction, six main chapters, a conclusion, three Appendixes and a reading group guide.

Farrin introduces his book by taking attention to the very long history of the subject of 'the structure of the Qur'an'. Considering the Islamic literature, it goes back to the 3rd century of hijrī (p. xi). While in the classical era, the studies on the coherence of the

Qur'anic text shows an atomistic (verse-by-verse) character (p. xi-xii); the 20th century exegetes such as Abd al-Hamid al-Farahi (d. 1930), Amin Islahi (d. 1997), Muhammad al-Tabatabai (d. 1966) and Sayyid Qutb (d. 1966) approached the suras holistically (p. xiv). As for the western literature, till 1980s, the Qur'an was regarded as a very "incoherent" text and it was "baffling" the reader (xiii). However after 1980s, several muslim and nonmuslim scholars such as Angelika Neuwirth, Pierre Crapon de Caprona, Mustansir Mir, Muhammad Abdel Haleem, Matthias Zahniser, Neal Robinson, Carl Ernst and Michel Cuypers in the Western Academia began to claim that the Qur'anic text has a remarkable unity (xv).

Farrin especially takes attention to the rhetorical analysis of the Qur'an applied by Michel Cuypers. In the very beginning, he shows the symmetry types that were shared by Cuypers in his works and takes this kind of analysis as a principal model for his study. Another scholar guiding his analysis is Amin Islahi who claims that most of the suras in the Qur'an form pairs. In addition

¹ Arş.Gör., İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, ersinkabakci@hitit.edu.tr

to these two scholars, Mary Douglas with *Thinking in Circles: An Essay on Ring Composition* (2007) also contributed to Farrin in the context of the subject of concentric symmetry. Farrin's main claim in this work, unlike the criticism of "disjointedness" in the Qur'an, is to show the integral unity of the Qur'anic text, from its suras to the whole text. (xv-xvi).

In the first chapter, *Framing the Qur'an*, the author analyzes the first sura of the Qur'anic text, *al-Fatiha* which 'epitomizes the Qur'an in terms of structure and theme' (p. 1). Farrin does not count the invocation (basmala) as a verse for it does not contribute the structure of the sura (p. 3). This is a notable example showing how the author gives precedence the structural coherence.

In thematic analysis of the sura, two points take the reader's attention. The first one is that the author extends the boundaries of the sura and he links verses with the ones from another sura. Interestingly, Farrin connects the 'first' verse of the 'text' with the 'Last' day. To put it more explicitly, the book begins with 'Praise be to God, Lord of all peoples' (1: 1) and in the day of judgment, the same sound is heard: 'Praise be to God, Lord of all peoples' (Q 39: 75). Thus, a combination of the structural and thematic elements gives a nice example of 'coherence' (3-4). On the other hand, it creates confusion about the 'boundaries' of the search for coherence.

The second point about the analysis of the sura *al-Fatiha* is the references to the historical datum from Islamic literature. Farrin mentions a tradition of Ibn Abbas explaining the meaning of *al-'alamin* which means "humankind and jinn". The author uses this reference to show the overall unity of the Qur'anic text. The book begins with the praise to the Lord of *al-alamin* (Q 1: 1) namely, humankind and jinn and it ends with the verse seeking refuge to the Lord of people from "humankind and jinn" (Q 114: 6). (p. 8). This link really attracts the reader; on the other hand there appears a question accompanying it: Do we have right to use history pragmatically to construct coherence in the text? In other words, what is the place of the historical datum in the search for the unity in the Qur'anic text?

In the following lines, Farrin shows the "rings" of the sura and the concentric structure in it. He finishes the chapter by taking attention the integral coherence of the Qur'anic text: The Qur'an begins with a prayer (Q: 1), in the body of the Qur'an we witness an answer to the prayer (Q 2: 112) and ends with a prayer (Q 114) (p. 8) So, what is claimed here then that the first sura of the Qur'an has unity in itself and it has its right place considering the whole text.

The second chapter, *The Chapter as Unity* discusses the idea that each sura in itself has a thematic and structural unity and this argument is exemplified with the longest sura of the Qur'an, Sura al-Baqara. Giving brief explanations about the background of the sura, Farrin shares the concentric structure of the seven sections each of which has its own parts (p. 10).

Now, let's focus our attention to some impressions on the analysis of the sura al Baqara. First of all, in almost all sections, we witness references to Tafsir tradition. The analysis is strengthened with the citations of such exegetes as Tabari, Qurtubi, Suyuti, Zarkashi, Zamakhshari (9-21). This shows that although Farrin makes a special reference to the approach of the rhetorical analysis of Cuypers, which can be regarded as, at least to a large extent, text-centered approach, he includes the historical datum to his analysis to support the symmetrical structure of the text. Again, we should note that while rhetorical analysis has its own objective rules, adding historical sources to the analysis arises a question: To what extent does an author of rhetorical analysis have right to use historical datum in his study? On what grounds would the author disregard the historical datum contrasting his symmetrical construction?

Another subject is the alleged concentric composition (A/B/C/D/C'/B'/A') of the sura. The author

attributes a great significance to this structure because the centers of the concentric symmetries bear the main message of the text. In this context, Farrin puts 'D' section to the center. Here the prayer direction for Muslims change and even if this is a junction, the larger perspective is given in the middle of this section (v. 147-148): "The truth is from your Lord, so never be among the doubters. Every community has its own direction; so compete with each other in doing good works. Wherever you are, God will bring you together." Farrin links these verses with Q 5: 48 in which, according to him, (religious) pluralism is emphasized. (p. 15). The alleged religious pluralism emphasis in the Qur'anic text is shared by Cuypers and the consistency analysis of this argument is still being studied by the writer of this review. For the time being let's raise a question: There are several verses about the other 'monotheist' religions in the Qur'an and we come across several criticism on them. So, if the Qur'an is a 'coherent' text, how would we read the verses criticizing the other religions and the ones emphasizing plurality in consistent way together? Are all the verses having problem with the other monotheist religions in the 'frames' of the text? Can we claim it with reference to the 'limited' concentric structures available in certain suras?

The third chapter discusses that the suras form pairs. Farrin refers to Islahi, as he is the scholar bringing this subject into agenda. According to Islahi two independent adjacent suras have thematic and structural correspondences to each other (p. 22). In this context, Farrin analyzes the suras 113 and 114 as short ones (p. 23-24) and the suras 2 and 3 as a long pair (p. 24-32). It's notable that some correspondences, though in different manners, are discovered both in the classical and modern period. Both sura pairs, according to the author, correspond to each other both thematically and structurally. In the long pair, Farrin, again, stresses that the text 'calls to unity' (p. 28, 32).

Chapter four, after short and long pairs exemplified in the previous one, introduces a medium-length pair (Q 12-13). Each sura is divided into parts and the concentric symmetry of the suras is given as a diagram (p. 43-45). In these suras Farrin underlines the universal message that all people believing God and doing good works will deserve salvation (p. 46).

Chapter five mentions sura groups which, according to Farrin, is "the third major principle evident in the organization of the Qur'an." (p. 48). The groups consist of suras from three to ten (average is 6). The suras in a group have the same concentricism and parallelism.

Farrin, after mentioning sura groups, takes the subject a step further and claims that the groups are ordered as well. Nineteen groups form two concentric 'systems' each of which also is composed of nine groups. The sura remained forms an independent group in the center (p. 50-58).

In the final chapter, *The Central Group*, seven medium-length suras in the middle of the Qur'an (Q 50-56) are analyzed. According to Farrin, the group has a universal theme: Resurrection, Judgment, the Garden and the Fire (p. 59). Interestingly, Farrin links these seven suras with the verse Q 15: 87: "We have brought you seven of the mathani [doubled ones] and the Glorious Qur'an." The author argues that this 'seven' of the mathani is a reference to the 'seven central chapters', that is, Q 50-56 (p. 59).

In the conclusion part, Farrin stresses that the Qur'an has a perfect structural and thematic unity. As for the 'writer' of the text, the most probable scenario is that the prophet arranged the whole text (p. 70). Whether or not it is arranged by divine direction is 'a question of faith' (p. 74).

Appendix A consists of structural summaries of the suras 2, 3, 12, 13, 50, 51, 52, 53 and 56 (75-99). Appendix B includes the correspondences of all the sura pairs except the following ones: 43-

44, 45-46, 47-48 and 63-64 (100-113). Appendix C shares the links of the sura groups except the ones discussed throughout the book (p. 114-121). In *Reading Group Guide*, Farrin advises some discussion topics in the context of the search for the unity in the Qur'anic text (122-128).

The studies on the search for the unity in the Qur'anic text are highly dynamic and abundant in the contemporary Western academia. In company with different kinds of approaches, the structural, thematic, formal aspects of the Qur'anic text as well as its rhetoric are studied. In this context, Farrin scrutinizes the structure of the Qur'an considering its rhetoric, historical background of the suras, thematic and structural elements of the text from its suras to sura pairs, sura groups to systems. In sum, *Structure and Qur'anic Interpretation: A Study of Symmetry and Coherence in Islam's Holy Text* is an invaluable work waiting curious readers wondering the structure of the Qur'anic Text.

HİTİT

ÜNİVERSİTESİ

HİTİT UNIVERSITY

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE